

R-6699

PAR APHRASIS
IN PSALMOS
OMNES DAVIDICOS.
CVM ARGVMENTIS
ET ANNOTATIONIBVS.

ITEMQVE
In ea veteris Testamenti Cantica, quæ per singulas ferias Ecclesiasticus vsus obseruat:

CORNELII IANSENII EPISCOPI
GANDAVENSIS.

EIVSDEM,

In Proverbia Salomonis & Ecclesiasticum accuratissima Commentaria.

In quibus omnibus hoc agitur, vt sublatis mendis quæ in nostram lectionem irreperunt, genuina lectio retineatur, & vt ex collatione facta cum originalibus Hebræis & Græcis, sensus habeatur qui illis conueniat, aut proximè accedat.

Omnia multo quam unquam antehac accuratius ab ipso auctore recognita, & multis in locis auctiora reddita.

Cum Indice rerum & verborum locupletissimo.

*Verro de Notarum
innot de san Juan
deph de Gandav*

*Aspergado de la casa
deph de Notar*

LVGDVNI,
EXPENSIS PETRI LANDRY,
M. D. LXXIX.

2 400 410
MADE IN SWITZERLAND

R
16

PARAPHRASIS *R-6699*
IN PSALMOS
OMNES DAVIDICOS,
CVM ARGVMENTIS
ET ANNOTATIONIBVS.

ITEMQVE
In ea veteris Testamenti Cantica, quæ per singulas ferias Ecclesiasticus vsus obseruat:
CORNELII IANSENII EPISCOPI
GANDAENSIS.

EIVSDEM,
In Proverbia Salomonis & Ecclesiasticum accuratissima Commentaria.

In quibus omnibus hoc agitur, vt sublatis mendis quæ in nostram lectionem irreperunt, genuina lectio retineatur, & vt ex collatione facta cum originalibus Hebræis & Græcis, sensus habeatur qui illis conueniat, aut proximè accedat.

Omnia multo quam unquam antehac accuratius ab ipso auctore recognita, & multis in locis auctiora reddita.

Cum Indice rerum & verborum locupletissimo.

*Arto de los capu
inos de san Juan
sapiſta de Ganada*

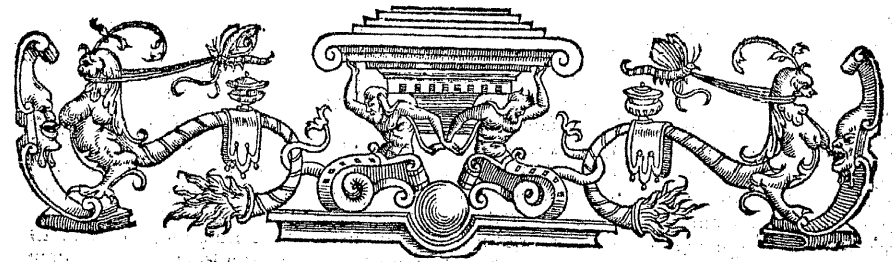
*Expungido el nombre
de Juan de los
sapiſta de Ganada*

LVGDVNI,
EXPENSIS PETRI LANDRY,
M. D. LXXIX.

Est expurgado segun el expurgatorio de la año de 1640
en Jaen 22 de febrero de 1642

J. G. de S. J. de S. J.

AMPLISSIMO DOMINO
PRAEPOSITO. D. DECANO.
TOTIQUE CAPITULO ECCLESIAE

CATHEDRALIS GANDAVENSIS.
CORNELIUS IANSENIVS.

VM ante multos annos, clarissimi viri, in celeberrimo Tongerlensi monasterio inter alia etiam Psalmos Davidicos Religiosis enarratis, neque ex varia interpretum lectione, studioque, ac docendi labore nobis comparauimus, omnino diffuerent, memoriae conseruanda gratia, conscriptissimus nobis Paraphrases quasdam in omnes Psalmos, praemissis Argumentis, & subiectis aliquibus Annotationibus, ex variis scilicet scriptoribus colligentes, quicquid ad simplicem & genuinam Psalmorum explanationem pertinere videbatur. Hanc nostram conscriptionem mihi paratam cum intollerem quosdam auidè exscripsisse, etiam nobis incisis, metuere coepi ne immaturum & imperfectum factum nostrum, ut quibusdam accidit, saltem post mortem nostram aliqui edere curarent. Nam etsi à plerisque ad edendum sollicitarer, induci tamen ad id ob certas causas non facile potui. Itaque cum post negotia pastoralia, quae me aliquot annis à praelectione sacrarum literarum impeditum detinuerunt, Louanium reuenis, plus otij in studiis literariis rursus nactus essem, coepi quod prius conscripseram ad incudem reuocare, deprehendique multa in illo mutanda esse, multa etiam addenda aut rescanda. Nec tamen adhuc (licet doctissimis quibusdam urgentibus) adduci potui ad editionem, ob pleraque causas, quae iam etiam magis quam prius animum meum commouere coeperunt. Anaduertebam enim me multorum calumniae subiiciendum hac editione, tum quod hactenus tam varia & innumera conscripta sunt in Psalmos Davidicos commentaria, ut illis aliquid addicere, videri posset non esse aliud, quam quod est in Prouerbio: Actum agere, aut mundum infinitis libris onerare, cum iuste queratur Ecclesiastes componendorum librorum nullum esse finem. Tum quod noua illa quam sectamur Psalmorum tractatione metuendum esset ne in odiosissimum Iudaizantium nomen pertraheretur atque inuolueretur. Verum cum studiosi plerique non cessarent nos post editionem commentariorum in Prouerbia, partim precibus, partim obtestationibus implere ad editionem etiam nostri in Psalmos laboris, metueremque ne id negligentius forte per quosdam sub nostro nomine perageretur à morte, malui id me uiuo praestaretur, quando accuratius res peragi, & reddita instituti nostri ratione, calumnia omnis apud aequum iudicem depelli posset. Itaque re apud me diligenter perpensa, videbam mihi non magnopere metuendum à duplici illa, quam diximus, calumnia, saltè apud eos, qui affectibus depolitis rectè de rebus iudicant, nisi alius nihil placet, nisi quod eorum conuenit corruptis affectibus. Quamquam enim extent innumeri penè commentarij in Psalmos, in singulis tamen propemodum plerisque merito desiderantur, ut non satisfaciant ei qui nostram sequi delegit lectionem, & naturam eius quaerit intelligentiam. Nam quod alias diximus, pro ratione nostrorum in Prouerbia commentariorum, id multo magis hic dicere licet, quosdam scilicet qui Psalmis explicandis intenti fuerunt, ita nostram tractasse vulgatam Latinam versionem, ut ad originalia, tum Graeca, tum Latina, vel nullus vel exiguus habitus sit respectus: imo ita Psalmos tractauerunt, quasi latine primum scripti essent, diligenter expendendo vim Latinarum dictionum & phrasum absque collatione cum fontibus, unde verus & genuinus sensus petendus erat, quemadmodum bene monet Diuus Augustinus libro 2. cap. 11. de doctrina Christiana: Latinae (inquit) linguae homines duabus aliis ad scripturarum diuinarum cognitionem opus habent, Hebraea scilicet & Graeca, ut ad exemplaria praecedentia recurratur, siquam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Alij vel neglecta, vel etiam superbe reiecta vulgata nostra lectione, suas proposuere mundo nouas versiones: commentaria etiam quandoque tantum ex Iudeorum lacunis hausta adicientes, ex quibus vulgatam nostram lectionem non satis illustrari posse certum est, cum tamen eandem iustissimis de causis retinendam esse rectè iudicauerit sanctissimum & celeberrimum Concilium Tridentinum. Iam & in explicandis Psalmorum sensibus illa inuenitur reprehendenda varietas, ut quidam eos nimis literaliter & Iudaicè tractent, sic ad Davidem

dem & antiqua illa secula eos accommodantes, vt Christi nostri, & nostrorum temporum vel nulla, vel parua habeatur ratio. Alij rursus ita eos mysticè tractent, vt de Christo & Christianis eos tantum interpretentur, quasi tempore noui testamenti scripti sint, & non pertineant vel ad eum, qui illos cecinit, Dauidem, vel ad ipsius tempora. Itaque cum in tanta varietate videremus medium aliquod sectandum, & quærendum quod vulgatæ nostræ lectioni ritè & genuinè explicandæ maximè conueniret, imprimis dedimus operam, vt collatione facta cum originalibus linguis, & antiquis item nostris exemplaribus, veterumque commentariis, nostram lectionem à multis, quæ librorum incuria irrepperunt, mendis repurgaremus. Rectè enim scripsit Diuus Augustinus libro secundo de Doctrina Christiana cap. 14. Codicibus (inquit) emendandis primus debet inuigilare solertia eorum, qui scripturas diuinas nosse desiderant, vt emendatis non emendati cedant, ex vno duntaxat interpretationis genere venientes. Præstitit idem etiam copiosius, edito iam superiori anno libello, doctissimus & diligentissimus vir D. GUILIELMVS LINDANVS, Reuerendiss. Ruremunden. Verum vt ea de causa à nostris quæ prius paraueramus edendis non ostendendis non abstinere; etiam idem Dominus missis ad nos literis impulit, & quanquam ob insigniter ab eo præstitam operam cessandum mihi aliquandiu iudicasset, tamen eadem adducimè sum passus ad editionem, vel hoc nomine, quod non parum ad vulgatæ lectionis nostræ restitutionem faceret diuersorum concursus annotatio. Deinde iuxta rationem, quam in explicandis Proverbijs secuti sumus, id studiuimus, vt cum nostra lectio varios subinde sensus admittere posset, & ab originalibus longius recedere sæpius videatur, recursum semper habito ad fontes, eum sensum traderemus, qui cum illis vel omnino consentiat, vel illis vicinissimè accedat. Ideoque mirari nemo debet, si aliquoties dictiones quasdam aut orationes non explicauerimus, quemadmodum magis secundum rationem linguæ Latinæ explicandæ videbantur. Non enim tam vim & phrasim linguæ Latinæ attendimus, quam quid originalia requirent, accommodantes scilicet, quantum id citra violentiam fieri potuit, riuulos suo fonti, potius quam illos à suo fonte longius recedere atque diuelli pateremur. Quam sane rationem scripturas tractandi nullus sanus non iudicabit esse conuenientissimam. Postremum quo plena, & non manca tantum haberetur Psalmorum intelligentia, & vt solidius percipi posset verus sensus eorum mysticus, qui ad Christum & res spirituales pertinet sub corporalibus adhibitas, in iis Psalmis qui admittunt sensum literalem, sub quo quæ Christi ac spiritus sunt rectè delineantur per ea quæ de Dauide, vel alijs, atque de creaturis dicuntur, imprimis studiose indicauimus primum illum literalem sensum, quod is veluti clausus sit & basis intelligentiæ spiritualis: quæ alioqui nimis est vaga, incerta & libera, nec solidæ alicui rationi subnixæ, sed pro ingeniorum maxima varietate adeo varia, vt ridicula plerisque efficiatur. Literali sensu reddito, insinuauimus etiam diligenter satis, seruata tamen quantum fieri potuit breuitate, sensum spiritualem ad Christum & spiritum pertinentem, quo sic absoluta & integra haberetur Psalmorum intelligentia. Itaque dum hanc rationem sectamur, speramus nos ab odiosissimo Iudaizatum nomine exemptos fore apud æquos rerum censores. Non enim sensum literalem (quem plerique nimis vilem habent) ideo sequimur, quod illi immorandum existimemus, sed vt per illum & certius & iucundius sensum spiritualem & mysticum assequamur: quem licet secundarium, non tamen inferiorem habendum putamus sed præcipuum, atque tanquam à spiritu diuino præcipue intentum, à nobis etiam maximè quærendum. Cum enim, teste Paulo, omnia veteris testamenti patribus in figura contigerint, & finis totius legis Christus sit, in quo omnia recapitulantur & perficiuntur, ad illum omnia referenda sunt, maximè quatenus perfectioni eius conueniunt, & inter omnia, peculiariter quæ à Dauide præclare vel dicta vel facta sunt, vel tolerata: qui adeo in plerisque Christi figuram prætulit, vt apud Prophetas etiam Dauidis nomine aliquoties Christus nominetur, vt est videre apud Ieremiam, dicentem: Seruiet Domino Deo suo, & Dauid Regi suo quem suscitabo eis. Et apud Ezechiel: Suscitabo, inquit Dominus, super ea pastorem vnu qui pascat ea, seruū meū dauid: ipse pascet ea, & ipse erit eis in pastor. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & seruus meus Dauid princeps in medio eorum. Sic & Osee dicit: Post hæc reuertentur filij Israel, & quærent nomen Deum suum, & Dauid Regem suum. Cum ergo duplex sit in scripturis veteris Testamenti sensus, literalis scilicet & spiritualis siue mysticus: sicut Agar Sara: at hic sic ab illo pendet non ritè intellecto, nec ipse solidè percipi possit. Quemadmodum enim librum Leuitici caeremonias legales describentem nemo rectè in mystico sensu tractauerit, qui non prius & intellexerit & explicauerit illarum literalem constitutionem: ita quæ sub typo Dauidis dicta sunt in Psalmis mysticè de Christo, nõ exactè satis quisquam tractauerit, nisi quomodo eadem Dauidi conueniant, prius animo perceperit. Et quomodo non Christianè satis Leuiticum perlegit, qui præter figuras illas & vnbras nihil attendit, nec eas ad Christum saltem aliquosque transferret: nec satis Christianè Psalmos Dauidicos vel legit vel explicat, qui in eis tantum ad Dauidem, Salomonem, & alios respicit, nec ex figuris asurgerè nouit ad ipsam veritatem. Et rursum sicut inter Iudaizantes censendi non sunt, qui quo rectè solidèque explicent sensus mysticos sub legis cortice reconditos, pro fundamento præstruunt & collocant literalem legalium caeremoniarum intelligentiam: ita nec qui Psalmos ad Dauidem aut alios pertinentes, de illis prius explicant, vt certius sensus mysticus constabiliatur. Scio quidem quosdam in ea esse sententia, vt existiment eos omnes Psalmos, ex quibus in nouo testamento quædam citantur dicta de Christo, in primo & literali sensu de Christo intelligendos esse, nec de Dauide aut alijs villo modo interpretandos, ideoque & vereor ne illi mox exclamaturi sint: Iudæos nos potius imitari quam Christianam sequi pietatem, vbi viderint à nobis quosdam huiusmodi Psalmos etiam Dauidi tribui. At tales per Christianam manufactu-

1. Corin. 10.

Iere. 30. Ecdl. 34.

Ose 3.

dinem & charitatem deprecor, vt quemadmodum nos in rebus huiusmodi, quæ salua fide consistere possunt, vnumquemque in sensu suo abundare iuxta Pauli consilium permittimus: ita vicissim non dedignentur nostras attendere rationes, quibus cogimur ab eorum recedere sententia: quas etsi aliquoties sparsim in Annotationibus subiectis Paraphrasi Psalmorum indicauerimus, non pigebit tamen hic eas paucis repetere. Itaque vt non putemus omnes eos Psalmos, è quibus de Christo ab Apostolis atque ipsomet Christo testimonia producuntur, tantum ad Christum pertinere, etsi ad illum præcipue & perfectius pertineant, nos mouent plerique Psalmi, qui nimis manifestè etiam de Dauide aut alijs sunt accipiendi, & imprimis Psalmus 17. ex quo de Christo citat D. Paulus illud: Propterea confitebor tibi in populis Domine, & nomini tuo Psalmum dicam. Eum enim etiam de Dauide accipiendum clare arguit & Psalmi titulus, & Psalmi materia, quæ in plerisque versibus parum continet Christo. Et historialis item liber Regum secundus, in cuius vigesimo secundo capite adducitur hic Psalmus tanquam historialis, & qui tenens victorias Dei beneficio Dauidi concessas. Idem præter alios Psalmos satis commemorat & Psalmus octauus, ex quo D. Paulus de Christo dictum profert: Quid est homo, quod memor es eius? aut filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulominus ab angelis, &c. Et tamen eadè ad literam esse dicta de humano genere in vniuersum, satis ostenditur tum per ea quæ sequuntur, cum pro explicatione eius (Omnia subiecisti sub pedibus eius) subiicitur, oues & boues vniuersas, insuper & pecora campi, &c. in quibus verbis alluditur ad dominium homini in principio supra omnia animalia concessum: tum per similem locum in Psalmo centesimo quadragesimo tertio, vbi simili interrogatione de vniuerso humano genere effertur: Domine quid est homo, quia innotuisti ei? aut filius hominis, quia reputas eum? Plura loca in Annotationibus circa singulos Psalmos obseruare licebit, vt intelligatur non statim consequens esse Psalmum aliquem de Christo solum & ad literam accipiendum, quod ex eorum testimonia producuntur Christo accommodata. Sicut enim Christo ab Euangelistis tribuuntur illa: Os non comminuetis ex eo, & Ex Ægypto vocauisti filium meum, & alia similia, quæ certissimum est de illo non primo & ad literam esse dicta, sed in sensu spirituali latente sub literata & ex Psalmis multa Christo tribuuntur, quod, etsi sint de alijs literali sensu primum dicta, in illum tanquam ipsam veritatem præfigurata perfectius quadrent. Atque hæc ratione rectè scriptum est, Christum aperuisse sensum vt intelligerent scripturas. Id enim non ideo solum dictum est, quod demonstrat illis loca quæ proprie & sine typo, atque, quod dici solet, ad literam de eo scripta sunt: sed quod etiam docuerit typos veteris Testamenti ad se & ecclesiam suam referendos, & quæ de alijs dicta videntur, in se verius competere, qui in illis præfiguratus sit. Quæ scripturas intelligendi ratio, à Christo primum declarata Apostolis, ac deinde nobis per Apostolos communicata, nobis Christianis propria est, nec nobis cum Iudæis communis, qui literalem tantum & vnicam carnalem in scripturis intelligentiam norunt: in qua qui cum eis acquiescit, aut eam præcipuam ducit, is demum verè Iudaizare dicendus est. Vt autem ex multis argumentis, quæ circa quosdam Psalmos subinde indicamus, ad ostendendum plerosque Psalmos, qui à quibusdam tantum ad Christum & noui Testamenti beneficia pertinere putantur, etiam ad Dauidem, & sui temporis beneficia pertinere, vnum aliquod afferamus, quod in Ecclesiastico obseruauimus: Psalmus vigesimus, qui incipit: Domine in virtute tua lætabitur Rex: proculdubio ad Christum pertinet, existimaturque à plerisque tantum ad illum pertinere, adeo plerique eius Psalmi illi soli conuenire videntur: & tamen auctor libri Ecclesiastici, quæ non dubitatis diuinum & canonicum esse scriptorem, satis indicat eum Psalmum etiam de Dauide, vti Regis nostri typo, decantatum esse, cum dicit de eo sic: In decem millibus glorificauit eum, & laudauit eum in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ. In qua sententia, vt latius ostendemus in commentariis super Ecclesiasticum, quos ad manum habemus, verba, glorificauit, & laudauit, referenda sunt non ad Dominum, sed ad populum. Et est sensus, quod populus glorificauerit Dauidem in decem millibus, cum scilicet de eo caneret: Percussit Saul mille, & Dauid decem millia. Idem populus laudauit dauidem in benedictionibus Domini, in offerendo illi coronam gloriæ, cum scilicet de eo caneret: Præuenisti eum in benedictionibus dulcedinis, posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso. Ecclesiasticus enim ille scriptor in commemorandis patrum laudibus respicit semper ad ea quæ prius de eis scriptura narravit. Et hæc quidem pro depellenda nostri instituti calumnia sufficere putamus apud beneuolum Lectorem, qui si dignabitur sequentes in Psalmos Annotationes cum iudicio legere, spero illi abunde satisfactum iri. Ceterum vt in mysticis scripturarum & maxime Psalmorum sensibus solidè & feliciter quis versetur, annotandum hic mihi visum est, mysticorum sensuum duos esse locos, vnde petendi sunt. Alter est ipsarum creaturarum omnium visibilium, quas ab initio mundi non solum sic creauit omnium conditor Deus vt humanis seruirent vsibus, & necessitatibus corporalibus, sed etiam vt suis proprietatibus adumbrarent res spirituales atque coelestes. Itaque dum in Psalmis iuxta literam canuntur Dei beneficia per creaturas nobis præstata, iuxta sensum mysticum intelligenda sunt, & ea spiritualia bona, quæ creaturæ suis proprietatibus designant. Vt cum canitur caelos enarrare gloriam dei, & intelligamus caelos corporales dei gloriam nobis de prædicare ac declarare, & multo magis intelligamus caelos spirituales, Apostolos scilicet & viros diuinos, idem multo perfectius præstitisse & præstare. Id diligenter obseruatum, aptissima erit clausus ad aperiuendum sensus mysticos in litera latentes. Alter locus, vnde petendi sunt sensus mystici, est personarum, & rerum gestarum, aut institutarum caeremoniarum, quæ in scriptura veteris testamenti celebrantur. Cum enim, teste Paulo, omnia in figura contigerint illis, quæcunque de his scripta sunt, nouo testamento iuxta spiritualem sensum accommodanda sunt, si modò momentum aliquod singulare in se habeant. Sicque in his quæ Dauid cecinit

Ro. 13.

Ro. 14.

2. Re. 22.

Psal. 8. Hebr. 2.

Psal. 143.

Ioan. 79. Matt. 21.

Luc. 24.

Psal. 20.

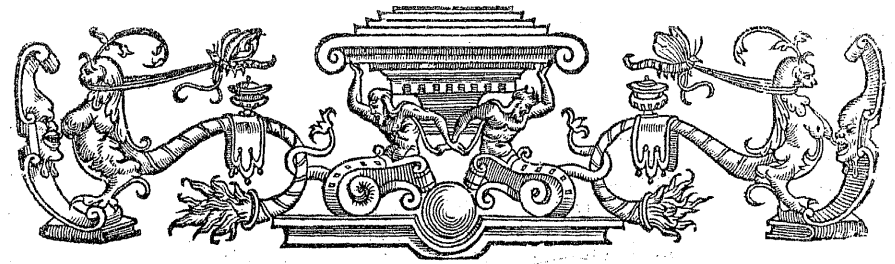
Ecdl. 47.

1. Reg. 18.

vel sibi diuinitus præstita, vel à se gloriose facta aut tolerata, simul intelligere oportet quæ Christi sunt in Dauide adumbrati. Vt tamen solide vterque hic locus mysticorum sensuum tractetur diligenter obseruanda sunt ea scripturarum loca, in quibus innuitur quid vel creaturæ quædam, vel res testamenti veteris mysticè designent, vt iuxta formam in scripturis insinuatam, non autem pro libera cuiusuis ingenij adinventione, mysticus sensus eruatur atque tradatur, & ibi mysticum aliquid quærat, vbi mysticum aliquid esse ex scripturis colligi potest. Proinde vtilissimum foret annotata habere omnia ea sacræ scripturæ loca, in quibus quædam mysticè tractata sunt atq; expolita. At de ea re prolixius agere, alterius est instituti. Vt ergo ad reddendum instituti nostri rationem delegerimus, quæ Paraphrasi fit, quàm quæ iustis fit commentariis, in quibus singula quæque distinctè explicantur, & proinde aptior videtur docendis inruditionibus. Fecimus certè illud, non solum quòd paraphrastica enarratio sit breuior, & vel eo nomine gratior: sed etiam quòd iucundior sit, & ingenijs excitandis conuenientior, dum lector intentus esse cogitur, vt obseruet quid in Paraphrasi respondeat singulis quæ in litera dicuntur: quod cum assequitur, magis etiam inde reficitur. Imitati sumus hac in re non penitendos auctores, F. Franciscum Titelmanum, Antonium Flamminium, Ioannem Campensem, & alios quorum etiam verba sæpius mutuatos nos agnoscimus, vt ne quem suo fraudemus honore. Itaque qui ex hac nostra Paraphrasi fructum facere volet, diligenter semper intendat ad ea quibus respondet Paraphrasis, cogitòtque nihil in ea otiosum esse, nihilque positum, quòd non ad explicationem vel verborum, vel phrasium, vel ad ordinem & connexionem versuum insinuandam pertineat. Si autem amplius quid desideret, legat & subiectas annotationes circa loca quædam difficiliora, quas scio debuisse copiosiores fuisse, vt ab undè multis satisfacerent: verùm nos breuitati studuimus, contenti ea tantum annotare quæ necessaria videbantur. Quæ autem & quot loca in singulis Psalmis peculiare habent annotationes, indicant literæ alphabeticae marginibus ascriptæ. Et in Paraphrasi, sicut medium versus insinuat stellula*, ita si quando aut totus versus, aut medium eius, aut aliqua eius pars plures habet explicationes, id ipsum indicat crucis signum † appositum.

Cæterum cum hos nostros labores viderem pro more alicui dedicandos esse, statim iudicavi non alij magis quàm vobis confratribus meis, mihi ex animo & colendis & dilectis, esse nuncupandos: tum ob singularem illum vestrum erga nos affectum, sæpius quidem à plerisque vestrum mihi declaratum: sed ab omnibus præcipuè in receptione atque introductione ad vestram ecclesiam nuper peracta, tanta cum beneuolentia: vt vestro exemplo omnes etiam alij quorumuis ordinum, & ecclesiastici, & laici summo nos favore vsque ad stuporem & magnam spectantium admirationem exceperint: tum quòd deinceps vobiscum in decantandis Davidicis Psalmis mihi perpetuò insistendum sit, nimirum vt ex lectione harum nostrarum elucidationum clariorem Psalmorum intelligentiam assecuti, lubentius in Psalmorum decantatione occupemini, aliique omnes per vniuersam nostram Diocesim ecclesiastici imprimis vestro exemplo ad deuotam Psalmorum in horis diuinis frequentationem prouocentur: sicque etiam laici omnes obseruantes ecclesiasticos: quo decet affectu & reuerentia, diuina peragere officia, illis magis afficiantur, & glorificent communem omnium patrem qui in cælis est. Id quod à vobis eo magis futurum confido, quòd iam à nobis admoniti de quibusdam ad cultum diuinum pertinentibus statim communi sententia eadem approbaueritis, eisque vos accommodaturos receperitis: ita vt cum impositum nobis Episcopale officium magna trepidatione ob periculosa hæc tempora & susceperimus: & aggressi fuerimus: tamen ex vestro favore & obsequio bonam conceperimus fiduciam felicioris in nostro officio progressus. Sanè experior non vanam esse meam de vobis expectationem, quam mihi & vestra aliquot literæ, & multorum de vobis præclara existimatio suggessit, vt ad suscipiendam duram Episcopalem prouinciam non me omnino præberem difficilem. Video enim Capitulum hoc nostrum, vt Præposito Viro eminentissimo, ac Decano humanissimo: ita & alijs Viris plerisque doctissimis simul & probissimis, pietatisque addictissimis ornatum esse, qui digni planè sunt in ciuitate tam præclara & celebri, ac Capitulo tam bene constituto, & æquissimis statutis erecto residere vbi præter alia pleraque commedanda, & in receptionibus Canonicorum nihil exigitur aut numeratur, & omnes pene fructus solum ex distributionibus per singulas horas constitutis percipiuntur. Fiduciam nostram non parum auget fauor Reuerendissimi præpositi nostri Domini Præsidis Vigilij, qui non desinit nos & consilio suo & ope omni adiuuare, vt felicè planè me vobiscum iudicè, quòd talem ego Mæcenatè, & vos mecum talem nacli sitis Præpositum: qui non solum sua autoritate magna, sed etiam prudentia insigni nobis adesse, nõsq; veri & potest, & paratum se semper exhibet.

Itaque quo & ego vicissim declararem animi mei in Reuerendum D. Præpositum & reliquos vos confratres meos gratitudinem nõ habui prætermittere, quin sicut nostra nuper in Prouerbia Salomonis commentaria Reuerendissimi D. Præposito: ita eidem (cui me totum debeo) & vobis, Decano, totique Capitulo hunc nostrum alterum factum nuncuparem: persuasus nullum aliud munus vobis omnibus gratius esse posse, quàm illud, quod his qui canonici dicuntur maximè conuenit: quod item confido per vos & alijs nostræ Diocesis clericis (pro quibus omnibus sollicitum me esse debere agnosco) acceptius & commendatius fore, vt cum cultus Diuini profectui illud vobiscum lubentius legant & amplectentur. Quod si assecutus fuero, non poenitebit nos laborum, quos in colligendo & edendo hoc opere subiimus, sed abundè nos illorum fructum adeptos nobis persuadebimus. Valere colendissimi Domini, & nostram operam boni consulite. Gandavi, 4. Decembris, ANNO 1568.

PARAPHRASIS IN
 OMNES PSALMOS DAVIDICOS,
 CVM ARGVMENTIS EORVM
 ET ANNOTATIONIBVS.

ARGVMENTVM PRIMI PSALMI.

*C*VM omnes natura trahantur ad beatam vitam appetitionem, pauci vero intelligant in quo illa consistat, eam rem imprimis explicat elegantissime vir sanctus, docens hunc demum, qui abiecto omni consortio & consensu cum impiis, animum suum adiecit legi Dei, atque ob id in ea assidue meditatur, esse in hac vita beatum, eo quod similis sit arbori bene plantata, fructifera, semperque virenti: cum contra impij eleges similes sint pulveri lenissimo, sterili, aridoque, qui proinde non poterunt admitti in congregationem iustorum, ut cum eis eadem accipiant premia, sed ut res nihil, una cum suis actibus perdenantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM PSALMI.

1 *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum:*

* *in via peccatorum non stetit,*
 * *in cathedra pestilentiae non sedit.*

2 *Sed in lege Domini voluntas eius:*

* *in lege eius meditabitur die ac nocte.*

3 *Et erit tanquam lignum plantatum secus decursus aquarum,*

* *quod fructum suum dabit in tempore suo.*

4 *Et folium eius non defluet.*

BEATITVDINEM, quā omnes natura appetūt, sed que vera, perfectaq; in hac vita cōtingere nō potest, iam tamen firma spe & expectatione consecutus est, & merito fœlix dicendus est, quisquis non consentiens impiorum consiliis, non est conuersatus in iis quæ illi consulunt.* & multo magis non est delectatus institutis peccatorum, si quando eis acquieverit, in eis perseveraret, * omnium autem maxime abstinuit, ne cum pestilentissimis quibusdam hominibus, deridentibus eos qui iustitiam & pietatem colunt, pestiferum se exhiberet doctorem, noxiis institutionibus alios corrumpens, ac malitiam ac falsitatem velut professus.

2 Sed omni impiorum commercio relicto, (quoniam satis non est vitia declinare, nisi etiam virtus colatur) omnem suum animum & affectum adiecit legi Dei, illam amans, illamque adimplere ex animo cupiens, cuius consilia & viæ longè sunt diuersæ à consiliis impiorum: * atque ob id in ea sollicitè meditatur assidue, ut intelliges quæ iubeat Deus, quidquid prohibeat, vitam suam legi Dei attemperet. Nec animo tantum secum in lege Dei meditatur, sed & illa quoque in ore eius erit semper, nec vlla de re loquitur cupidius.

3 Merito autem hunc beatum dico, atque fœlicem, quoniam qui talis fuerit, similis erit arbori fœcundæ, fœliciter plantatæ, nempe iuxta decurrentes riuulos aquarum, quæ nunquam destituta humore, fructum suum tempore opportuno reddet, cuiusque folia etiam decerptis fructibus non defluent: sed semper viridia, etiam hyeme, persistent. * Ita enim & ille in cœlesti solo firmiter plātatus, fluminibus diuinarum scripturarum, quæ de cœlesti fluunt paradiso, ac succo diuini spiritus, hoc est, spiritali gratia perpetuo irrigatus, nunc quidem bonorum operum fructus Deo gratissimos, hominibusque vtilissimos reddet, cū res poscet, charitatisque luadebit, immo toto huius vitæ tempore, quod est bene operandi tempus: in futura autem vita perpetuum Deo reddet fructum laudis & confessionis.

4 Idem autem non tantum bonos proferet fructus, sed nec incidentibus malis frangetur. Nam instar arboris prædictæ, cuius folia neque hyeme, neque estate defluunt, semper virebit ac florebit. hic quidem animo,

Rom. 2.

* Et omnia quaecunque faciet, prosperabuntur.

5 Non sic impij, non sic, sed tanquam pulvis quem proicit ventus a facie terra.

6 Ideo non resurgent impij in iudicio.

* neque peccatores in concilio iustorum.

7 Quoniam novus Dominus viam iustorum.

* Et iter impiorum peribit.

qui non languescet tribulationum aestu, vel malitiae mundanae frigiditate: postea autem florebit animo simul & corpore, in aeterna felicitate eundem virorem semper retinens. * Et omnia quaecunque faciet, quantumvis apud homines infeliciter illi cedere videatur, prospere illi apud Deum cedent, illo disponente, qui sanctis suis omnia verit in illorum bonum. Non sic autem sese habent impij, divinae legis nequaquam studiosi, non sic, inquam, sese habent, sed etiam si videantur hominibus firmiter radicati, ac egregie florere, tamen sunt sicut pulvis tenuissimus, sterilis & aridus, quem dispellit ventus a superficie terrae, quique non solum inutilis est, sed a vento dispersus omnia etiam commaculat, & oculisque hominum laedit: Ita enim & impij impijibus suarum passionum, & flatibus malorum suggestionum in omnia vitia rapiuntur, non solum inutiles, sed & noxii hominibus. Qui etiam severitate iustitiae Dei, quasi procelloso ac valido vento, subito rapiuntur a terra, ac dispergentur a conspectu Dei & hominum, sicut quae rari ventus pulverem.

6 Et quia sic impij pulveri sunt similes, ideo non stabunt, nec se erigere poterunt: sed causa sua cadent in generali iudicio Dei, aut etiam iustorum, qui cum Deo mundum iudicabunt, non poterunt illud iudicium sustinere, * neque peccatores durare poterunt in congregatione iustorum. Et quamvis impij ac peccatores novissimis temporibus vna cum iustis ad vitam sint reuocandi, non tamen se resurgent, ut fiant participes salutaris iudicij, & congregationis iustorum, a qua abiguntur in tenebras infernales.

7 Ob eam vero causam iusti intenti legi divinae, in perpetuum florentes ac beati erunt: improbi vero sempiternis supplicij cruciabuntur, quoniam dominus Deus modum viuendi, iustorum singulariter amat, eumque curae habet, dirigit ac approbat: * in iustorum autem impiorum simul cum impijs peribit, quando, sublatis e medio impijs, emarcescere faciet Deus omnem eorum gloriam, perdetque omnes eorum cogitationes, studia, & actiones.

ANNOTATIONES.

Plerique hunc Psalmum non Davidis, sed Esdrae esse putant, qui prologi vice omnibus eum Psalmis praeposuerit, quo ad meditationem legis divinae nos inuitat. Verum receptius est vni hunc esse, ex psalmis Davidis, qui ante omnia docet qua in re sit vera beatitudo, ut sciremus quo debeamus referre omnes nostras actiones & studia. Nam in Graecis quibusdam codicibus praefigitur titulus: David prophetae & regis carmen. In alijs, Psalmus David.

B. E. A. T. V. S. V. I. R. J. Hic versus duobus modis accipi potest. Hebraei enim intelligunt hic figuram esse, quam Quinilianus vocat congeriem, ut ad maiorem emphasim vnius rei sit coagueratio, & per hoc quod dicit: virum beatum esse, qui non abiit, nec stetit, nec sedidit cum impijs simpliciter intelligatur voluisse, beatum virum esse, qui penitus ab omni abstinet malorum consortio, eo quod omnis hominis vita peragitur eundo, stando & sedendo. Quae interpretatio consentit cum eo quod in alio postea Psalmo dicit Propheta: Non sedi cum concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introibo. Quo significat Beatus qui non sedebat in cathedra, nec etiam stetit in via peccatorum, & istud minus, quam sedere in cathedra. Verum quibusdam videri poterit, harum partium ordinem non recte positum, cum in negativa locutione, quod maximum est praeponi deberet, sicuti contra in affirmatione a minori ad maius est ascendendum. Ideoque dicendum videbatur: Beatus qui non sedebat in cathedra, nec etiam stetit in via peccatorum, & istud minus, quam sedere in cathedra.

Psalm. 25.

tit in via peccatorum, nec in eorum consilijs ambulavit. Ad quod dicendum erit, duplici ratione hoc ordine. Prophetam has partes posuisse. Primum ut designaret quibus gradibus ad summam impietatem perveniretur. Primum enim impiorum consilia sequuntur homines, deinde capti dulcedine peccati, in eo perseverant, ac tandem alijs malitiae & falsitatis dunces fiunt & magistri. Secundo hunc ordinem observavit, ut doceret viro, qui beatus esse volet, impijs cavendum ne acquiescat impiorum consilijs: magis autem, ne si per humanam infirmitatem peccare eum contigerit, in malo perseveret. Omnium vero maxime, ne alijs fiat malitiae vel falsitatis magister.

I. N. C. O. N. S. I. L. I. O. I. M. P. I. O. R. V. M. J. Consilia impiorum, non solum sunt impiorum vel hominum vel daemonum suggestiones, sed etiam rationes illorum astuta: quibus norunt assequi aut huius seculi divitias, aut honores, aut cupitas voluptates. Filij enim huius seculi, inquit Saluator, prudentiores sunt filiis lucis in generatione sua. Caeterum, dictionem, consilio, scribendam hoc loco per litteram, si in penultimo versu per litteram, e, quamquam ex dictione Graeca, consiliare non possit, quae utrobique eadem est, & utrunque significat consilium scilicet, & locum consilij, atque senatum, constat tamen ex Hebraeis, apud quos priori loco ponitur אֲדָתָא Adath, quod consilium significat: posteriori אֲדָתָא Adath, quod congregationem significat.

I. N. L. E. G. E. E. I. V. S. M. E. D. I. T. A. T. I. O. N. E. J. Dictione Hebraica אֲדָתָא Hagha, quae hoc loco ponitur, non tantum pertinet ad cordis cogitationes, sed & ad oris sermones, quorum

quomodo & nos ter verbum meditando aliquoties accipit: ut cum vertit hanc dictionem Psalm. 34. Lingua mea meditabitur iustitiam tuam.

ET ERIT TANQUAM LIGNUM.] Ut versus hi duo recte intelligantur, sciendum hos duos in Hebraeis vnum esse verbum, duobus constantem praecipuis membris, ut omnes fere Psalmorum versus. Quorum prius est, Erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, & folium eius non defluet: Posteriorius est, & omnia quaecunque faciet, prosperabuntur. Itaque priori membro comparatur homo iustus arbori (dictio enim, lignum, ut sepe in scripturis, accipi hoc loco debet pro arbore) tres habenti conditiones, nempe quae & convenientissime est plantata, nimirum iuxta rivus aquarum, & fructum edit oportuno tempore, & perpetuo viret, etiam decerpis fructibus. Posteriori membro explicatur similitudinis ratio. Id annotandum videbatur, quo intelligeremus illud: Et folium eius non defluet: non pertinere primo ad hominem iustum, sed ad arborem, cum qua fit comparatio. nec idem esse suppositum verbi, defluet, & verbi, faciet. Videtur autem per arborem, cum qua facit comparationem Propheta, designare palmam aut oleam. Vtriusque enim decerpto fructu folia non decidunt, sed etiam in hyme perseverant. Et alibi his arboribus iustum comparat, ut Psalmo 91. Iustus ut palma florebit. & Ego autem sicut oliua fructifera in domo Dei. Psalmo 51.

I. D. E. O. N. O. N. R. E. S. U. R. G. E. N. T. J. Dictione Hebraica אֲדָתָא Iakumu, quamvis etiam resurgere significet, proprie significat stare: secundum quam significationem plerique ex Hebraeo ver-

tunt, non stabunt, vel subsistent impij in iudicio, ut sit sensus: Impij in iudicio Dei, aut etiam iudicio iustorum, qui cum Deo iudicabunt, non poterunt sese defendere, suamque causam & innocentiam probare: sed causa sua cadent, atque in eo victi condemnabuntur. Hi enim dicuntur Latinis cadere sua causa, qui causam suam probare & defendere non valent. Atque hic sensus probe quadrat cum eo quod prius comparavit impijs pulveri, qui ob suam levitatem subsistere non potest. Ad hunc autem sensum nostra lectio accommodabitur, si hoc modo intelligamus: impij non resurgent, hoc est, non se erigent ut stent in iudicio, sed condemnati cadent. Huic intelligentiae consentit illud Psalmo 109. Cadent super eos carbones, in ignem deijciet eos, in miseris non subsistent: vbi Hebraeis idem verbum est quod hoc loco. Quod si autem verbum, resurgere, accipiat proprie, ut significet futuram corporum resurrectionem, considerandum, quod non neget impijs resurrectiones, sed non resurrecturos in iudicio iustorum, hoc est, ut participes sint eius iudicij quo iudicabuntur iusti. Dictione enim, iustorum, ex secundo membro repetenda est. Hilarius inter impios & peccatores hoc ponit discrimen, ut impij sint infideles, qui non resurgent in iudicio, quoniam, ut inquit Saluator, qui non credit, iam iudicatus est: Peccatores vero, fideles male viuentes, qui resurrecturi quidem sunt ut iudicentur, sed non resurgent in aeternum iustorum. Sic & Euthymius. Verum Propheta indistincte videtur accipere impios & peccatores. Caeterum legendum per futurum, resurgent, & non per praesens, resurgunt, (ut passim legitur) docent tum Graeca, tum Hebraea.

ARGUMENTVM SECVNDI PSALMI.

Radicit Psalmista vanam esse hostium Christi coniurationem, nomen eius delere studium, quem Deus pater post resurrectionem, totius orbis regem constituerit, collata vindicandi rebelles maxima potestate, adhortans deinde, ut illi subijciantur, cui qui resistit, summam sibi perniciem conciliabit: qui vero submisserit se illi, felix futurus est & beatus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati sunt inania?
2 Astiterunt reges terre, & principes conveniunt in unum adversus Dominum, & adversus Christum eius.
3 Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus a nobis iugum ipsorum.
4 Quis habitat in caelis, iridebit eos: & Dominus subsannabit eos.
5 Tunc loquetur ad eos in ira sua.
6 Ego autem constitutus sum rex ab eo, super Sion montem sanctum eius.

VT quid gentes per indignationem & fremitum turmatim insurrexerunt, atque turbatae sunt, * & populi inter se ea cogitauerunt, quae ut eis erunt inutilia, ita & impossibilia? Nec populi tantum, sed & reges terrae simul consurrexerunt, promptisque animis sese opponere decreverunt, & principes simul congregati sunt contra Deum, & contra eum qui ab ipso in regem unctus est. Huic enim dum se opponunt, Domino resistunt. Sic autem inter se dicunt hi & numero multi, & potentia fortes: Destruamus imperium illorum, quo nos isti tanquam vinculis quibusdam obstringere sibi moluntur, * & iugum servitutis ipsorum, ne dominantur nobis, abijcimus a cervicibus nostris. Nolumus enim hunc regnare super nos. Haec quidem inter se statuunt homines amentissimi. At summus ille omnium rerum Dominus, qui cum habitat in caelis, & illorum impios prospicit conatus, & ab illis oppugnari non potest, suo tempore illos ridebit, * ac subsannabit, cum illis deiectis & perditis inanes ostendet eorum conatus, omnibusque hominibus ridendos exponet. Tunc qui iam ad tempus dissimulat, iratus admodum illis loquetur, seuerè illos puniendo & vindicando, * & per ultionem severitatis suae conturbabit eos, dum sibi irasci cogentur, ac poenitentia instructio confundi, dumque mala illos subito occupabunt, quae effugere non poterunt. Ego autem cui subijci recufatis, quemque perdere molimini, non mihi regnum usurpavi, sed ab omnium domino constitutus sum rex,

PSAL. 2.

Luc. 19.

Luc. 19.

* *predicans preceptum eius.*

7 *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

8 *Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam:*

* *& possessionem tuam terminos terra.*

9 *Reges eos in virga ferrea:*

* *& tanquam vas figuli confringes eos.*

10 *Et nunc reges intelligite:*

* *erudimini qui indicatis terram.*

11 *Seruite Domino in timore:*

* *& exultate ei cum tremore.*

12 *Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus:*

* *& pereatis de via iusta.*

13 *Cum exarserit in breui ira eius:*

* *beati omnes qui confidunt in eo.*

vt regnem in Syon, monte eius verè sancto, quòd in eo sacrarij sui sedem sibi delegit Dominus. * Atque hic rex constitutus annuntio vobis & omnibus quid de me statuerit Dominus, quidque me vobis denuntiare, præcepit, vt ne per ignorantiam peccetis.

7 Ipse dixit ad me, cum, data mihi omni potestate in cælo & in terra, me in regem super populum suum constitueret, Filius meus es tu, * ego hodie nouo quodam modo rursum te genui, alium & nouum hominem te reddens.

8 Tanta est autem mea in te benevolentia, vt quidquid petieris à me, voluntati tuæ sim concessurus. Itaque postula à me, & ego, cuius sunt omnia, pro paterna mea indulgentia, dabo tibi (vt conuenit facere filio) non solum Iudæos, sed & gentes omnes in tuam hereditatem:

* & omnes fines terræ tibi dabo in firmam ac perpetuam possessionem, omnes terræ nationes ditioni ac potestati tuæ submitte.

9 Quod si qui sint imperium tuum repudiantes, hoc imperio tuo ac potestate diuina à me tibi collata, cui tanquam ferrea virgæ resistere non poterunt, reges: * atque penitus sine reparationis spe perdes, & ad nihilum rediges, idque facillimè, quemadmodum virga ferrea facillimè vas terreste à figulo factum, sic in minutissimas comminuitur partes, vt reparari nequeat.

10 Itaque cum hæc ita se habeant, vos reges terræ, qui insipienti consilio vos hætenus opponere studuistis regi à Deo constituto, nunc saltem rectè sapite, * erudiamini iudices terræ nunc, cum vobis prodesse potest vera sapientia, ne serò sapere vestro malo cogamini.

11 Vos inquam, appello, qui continetis multitudinem, quorum exemplum facillè vulgus sequitur. Addicite vos vltro in seruos non homini, sed Domino, cui repugnatis, dum agnoscere respuitis regem à se institutum. Huic, inquam, in hoc rege seruite, idque, vt decet illius maiestatem cum metu ac reuerentia: * &, quoniam talem regem constituit qui voluntariè subiectos seruet, non perdat, ob hoc salutare regnum lætemini in eo, gaudio tamen (ne nimis sit effusum) restricto, reuerentia ac tremore quodam, nato ex anxia cura gratificandi illi.

12 Suscipite doctrinam filij, acquiescentes legibus eius, ne quando vestram rebellionem vlcisci incipiatis, qui à Deo patre constitutus est omnium Dominus, accepta simul vindicandi re belles potestate, * & ab ea via ac vita, qua Deo quis probari potest, excidatis, atque percatis.

13 Tunc cum ira & vltio eius, quam iam ad tempus adhuc reprimis, sese manifestabit, ac sæuiet. id quod breui ac citius opinione futurum est. * O verè beati ac fœlices, qui vltro se eius potestati fideique commiserint, omnem suam spem in illum collocantes: sicut contra plane miseri, quotquot huius imperium agnoscere recusant.

ANNOTATIONES EIVSDEM.

D Vbiū esse non potest Christiano, quin de Christo saluatore hic Psalmus sit intelligendus, cum in variis locis Apostoli hunc de Christo sint interpretati, vt patet Actuum quarto & decimo tertio. Ad Hebræos primo & quinto. Apocal. secundo & decimo nono. Verum an primo de illo sit accipiendus, & non potius primo & ad litteram de Dauide, sed tanquam typo Christi, in quem verius & perfectius competant quæ in ipso Dauide aliquouique completa iunt, dubitari potest. Videri enim potest, Dauid cum iam in regem super Israël esset receptus, & in monte Syon tibi regiam delegisset, hoc Psalmo exposulasse contra Philisteos, omnèsque inimicos suos pernicem eius quærentes, & regnum Israël dissoluere conantes, prædicereque irritos fore eorum conatus, quia à Deo sit in regem electus, summa accepta ab eo in hostes potestate. Nam omnino videri potest in sua persona dicere: Ego autem constitutus sum rex ab eo: & quæ sequuntur. Neque veritati officit, si quæ de Christo sunt in nouo testamento citata, ad litteram intelligantur primò competere alicui, qui figuram & typum Christi gessit: imo iucundius & citius ea de Christo intelligimus, cum in ipsius typo ea-

dem contemplamur, sed quæ verius & perfectius Christo conuenire cernimus. At si quis diligenter obseruet finem huius Psalmi, maxime iuxta Hebraicam veritatem, merito magis inclinari debet in eam sententiam, vt primo & ad litteram asserat prophetam hunc Psalmum de Christo cecinisse, quamuis non sine typo sui regni, in quo videbat Christi regnum per multa adumbrari, in oppugnatione scilicet & contradictione multorum per circuitum regnorum, eam quam Christi regnum passurum erat contradictionem: primum in Iudæa, ac deinde per vniuersum orbem à variis populis & regibus terræ. In regni sui dilatatione etiam ad exteras gentes, suaque, quam de rebellibus obtinuit, diuina victoria, propagationem regni Christi vsque ad extremos fines terræ, eiusque in rebelles potestatem, quam in nouissimo potissimum die in illos exercebit.

Q VARE PREMVERVNT GENTES.] Dicitio Græca *επηβασαν*, quanquam proprie significet fremere, significat tamen etiam extolli & insurgere contra aliquem. In qua significatione hic accipiendam Euthymius ex Hebrææ dictionis exigentia, se asserit didicisse. Ea enim signifi-

gnificat tumultuosè congregari, & non, quod proprie Latinis est, fremere. Itaque in nostra lectione sic accipiendum est, quod dicitur, gentes fremuisse, quod dicimus fremere vbique bella, pro eo quod est, omnia bellis personare, & tumultuari.

IRRIDEBIT EOS.] Plerique verba hæc futuri temporis exponunt per tempus præsens, vt sit sensus: Illi quidem quasi serix rei intenti tumultuantur, ac simul concurrunt: at Deus omnia conspiciens, in cælis quietus semper residens, eorum conatus ridet, hoc est, pro nihilo ducit, quomodo rideret Gigas, si videat pusionem aliquem velle se bello adoriri. Verum quoniam subditur: tunc loquetur, &c. magis per futurum tempus exponenda sunt, vt intelligamus Dominum tum illos irrisurum, cum loquetur illa illis, & conturbabit eos. Iridet enim Dominus aliquos tunc, dum eorum conatus irritos faciens aliis eos ridendos exponit. Sic Psalmo alio: Et tu Domine, inquit, deridebis eos, & ad nihilum deduces omnes Gentes. Et Prouerb. primo dicitur: Ego in interitu vestro ridebo, & subannabo, cum vobis quod timebatis acciderit.

Psalm. 58.

SYPER SYON MONTEM SANCTVM EIVS.] Quatenus hic Psalmus ad Christum pertinet, per Syon, hoc loco, sicut & aliis plerisque scripturæ locis, ecclesia fidelium, super quos peculiariter Christus regnat, intelligitur. quæ hoc nomine sæpe vocatur, tum quod regnum Christi præfiguratum fuit in regno Dauidis, qui sibi regiam diuino nutu delegit in Syon: tum quod regnum Christi cœperit in Syon, atque ipsa terrena Hierusalem, iuxta illud Isaia secundo, exhibit lex, & verbum Domini de Ierusalem: tum etiam quod nominis significatio rectè quadret in Ecclesiam Christi. Significatio enim Syon, speculationem vel speculationem, quod bene competit ei, cuius conuersatio tota est in cælis.

PRÆDICANS PRÆCEPTVM EIVS.] Nomine præcepti ferè intelligitur à nostris Euangelica doctrina, eiusque mandata à fidelibus obseruanda, quæ Christus ex patris iussu annuntianit mundo. In Hebræo autem hæc pars est præcedenti versu apud Hebræos, introducatur pater loquens de filio: Et ego ordinaui regem meum super Syon montem sanctum meum (pro quo septuaginta verterunt mutatis punctis: Ego autem ordinatus sum Rex ab eo) in sequenti versu inducitur loquens filius, & exponens quid de se pater decreuerit: Narrabo, inquit, decretum vel statutum, patris scilicet de me. Illud autem est quod sequitur: Dominus dixit ad me, &c. proinde vt etiam hunc sensum in nostra lectione habeamus, dictio, præceptum, accipienda erit pro decreto vel statuto, quomodo Psalm. 104. cum dicitur Deus testamentum, hoc est, pactum suum mandasse in mille generationes, illudque statuisse ipsi Iacob in præceptum. Vbi Hebræo eadem est, quæ hoc loco, dictio *præ* hoc. Quod autem sit illud præceptum vel decretum, sequentia exprimunt, cum subiungitur: Dicens tibi dabo terram Chanaan, &c. Ita & hoc loco sequentia continent Dei patris de suo filio decretum, quod se filius prædicare dicit, nempe de hæreditate vniuersi forbis sibi tanquam filio tradita, & potestate in rebelles accepta.

FILIVS MEVS EST V, EGO HODIE GENVI TE.] Plerique ob hunc

versum totum hunc Psalmum de solo nostro Christo accipiendum contendunt, intelligentes quod dicitur, hodie genui te, de generatione æterna filij, vt per hodie, significetur æternitatis duratio, quæ præteritum non habet nec futurum, sed stabile præsens. Verum quoniam Actuum decimo tertio omnino videtur Paulus hunc locum citasse, ad comprobendam Christi resurrectionem, generatio, de qua hic fit mentio, magis ad ipsius resurrectionem referenda est, quemadmodum ex Paulo hunc locum intellexerunt Ambrosius libro tertio de Sacramentis: Hilarius super hoc Psalmo: Chrysostomus item: & Theophilus Antiochenus. Et loci huius circumstantiæ satis conuincunt, hanc partem intelligendam esse de Christo, secundum eius humanitatem. Nam quod dicitur: Constitutus Rex à Deo super montem Syon, accipi debet dictum de eo, quatenus homo est. Item quod sequitur: Postula à me, &c. Tunc ergo eum pater nouo modo genuit, cum eum à morte resuscitauit, & per resurrectionem manifestè eum filium suum esse declarauit, iuxta illud ad Romanos primo: Qui prædestinatus vel declaratus est filius Dei in virtute per resurrectionem ex mortuis, quando & omnium rerum potestatem ei nouo modo tradidit, iuxta Domini sententiam, qua post resurrectionem sibi datam asserit omnem potestatem in cælo & in terra. Reuocatio enim ad vitam, quasi noua generatio est. Vnde resurrectionis tempus à Christo regeneratio dicitur. In regeneratione, inquit, cum sederit filius hominis in sede maiestatis sue. Et Paulus Christum vocat ad Colossenses primogenitum ex mortuis. Et alioquin tum aliquis quidpiam fieri dicitur, cum talis incipit agnosci, & mundo patefieri. Secundum quam intelligendi rationem non absurdè accipi possit istud etiam de Dauide dictum, sed tanquam typo Christi. Eo enim tempore, quo palam in regem vnctus est, Deus illum in suum peculiarem filium recepit: & veluti genuit, cum eum ex pastore ouium, regem populi sui constituit, nouoque eum spiritu adimpleuit. Secundum scripturæ enim modum, filij Dei specialiter dicuntur, in quibus paternam suam benignitatem eximè declarat. Sic Israeliticus populus, frequenter Dei filius dicitur. Et de Salomone etiam dictum est, vt patet 2. Reg. 7. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium. Quod quoniam de Salomone dictum est tanquam Christi figura, rectè & Christo dictum interpretatur diuus Paulus ad Hebræos primo capite, vbi & hunc locum illi tribuit, vt in quem vel solum, vel perfectè quadret. Sic Psalmo 88. de Dauide ad litteram, sed tanquam figuram Christi gerente, dictum est: Ipse inuocabit me, pater meus es tu, Deus meus, & susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ. Certè Deo patri, qui solus suscitauit filium suum à mortuis, proprium est dicere in die resurrectionis filij sui: Ego hodie genui te; cum in die natiuitatis Christi secundum carnem, Maria virgo dicere etiam potuit: Ego hodie genui te.

Act. 13.

Rom. 1.

Mar. 28.

Mar. 19.

Colof. 1.

REGES EOS IN VIRGA FERREA.] Per virgam hanc, quidam potestatem Christi iudiciariam, qua omnes regit, quidam sermonem eius, quo malos etiam salubriter conterit, alij aliter interpretantur. Verum ex Isaia capite trigésimo octauo, vbi contritio gratis comparatur contritioni lagenæ figuli, & similiter Ieremiæ decimo nono, & ex citatione istius loci in Apocalypseos: capite secundo, & decimo nono

fatís apparet malis perdendis istud debere intelligi, sicut habet paraphrasis. Et in Davide quidem ex parte, & in figura istud impletum est, quando penitus stravit omnes in circuitu inimicos suos, ut non valerent amplius illi resistere, ut legitur secundi Regum decimo octavo capite. In Christo autem impletur periclitissimè in nouissimo iudicii die, quando lapis ille, quem reprobauerunt edificantes, cadens super impios conteret penitus eos, ut habetur Matthæi decimo nono. Nam nunc impij impingentes in hunc lapidem, tantum franguntur, tunc autem conterentur. Videtur quidem huic sensui ob stare in prima versus parte verbum Græcum *noquevris*, quod pascere potius significat, & pastorum more ouium curam gerere, quam simpliciter regere. Verum quod aliquoties hoc verbum simpliciter pro regere accipitur, etiam ubi sermo est de tali regimine, quod in rebelles exercetur, ostendunt citata Apocalypseos loca. Et alioqui Hebræa magis secundum multos vertenda erant, Conteres eos in virga ferrea, ut idem significetur prima & secunda parte, quemadmodum familiare est Psalmis.

g APPREHENDITE DISCIPLINAM.] Videri posset istud pertinere ad id quod prius dixit Propheta: Intelligite, & erudimini: ut significet suam disciplinam apprehendendam, qua monet seruiendum Domino. Verum sciendum, Hebræa quanquam à diuersis variè hic vertantur, à pluribus & probabilius sic vertenda: Osculamini filium, quo per tropum significatur, illum, cui Dominus dixit: Filius meus es tu: pro rege agnoscendum, summaque pietate colendum. Osculum enim manuum, in Palestina argumentum erat subiectionis, ut & nunc apud nos. Eundem ergo sensum habebit nostra lectio, si de disciplina filij ipsius accipitur, hoc est, doctrina Euangelicæ quam qui amplectantur, hoc ipso filium cælestis patris quodam modo osculantur & complexantur. Atque hæc videri potest ratio nostræ lectionis, quam cum septuaginta etiam Chaldeus paraphrases securus est, qui habet: Accipite doctrinam: ut scilicet obsecutus tropus huiusmodi versione explicaretur. Notandum autem, dictionem Græcam *ἀπαλάττει* non simpliciter significare apprehendere vel accipere, sed summo studio veluti rapere, & arreptum firmiter retinere, ut bene annotat Euthymius.

Psalmus David, cum fugeret à facie Absalon filij sui. 2. Reg. 15.

ARGUMENTVM IN PSALMVM TERTIVM.

Queritur cum admiratione de populo qui ab imperio suo ad Absalonem defecerat filium & hostem: deinde sperantini presidij, quod prius sepius expertus fuerat. animum suum mirabiliter confirmat. et impietate omni disculsa securus facti. Quoniam autem in ea, quam à filio pertulit David persecutione, Christi figuram gessit, ad hunc iuxta mysticum sensum perinet procul dubio hic Psalmus. Qui & à suo populo, in quo multa consulat beneficia, ad mortem quesitus est. & egressus item trans torrentem Cedron in monte Olivæ deprecatus Deum Patrem consolationem recepit, ut de liberationem plane securus. somno mortis sese tradiderit, à qua propria virtute cum voluit resurrexit, quasi à somno euigilans. Ad exemplum autem Davidis & Christi, etiam fidelis quisque, cum à varijs hostibus sine visibilibus, sine invisibilibus infestatur, hoc psalmo uti potest, quo se hoc carmine ad fidendum Deo exortet. eiusque fiducia confirmet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 1. Domine quid multiplicati sunt qui tribulant me? **D**omine, quid causæ est, quod tribulatores mei sint multiplicati, cum nemini illorum vel re vel verbo nocuerim, sed omnes pater-
na sim

NE QUANDO IRASCATUR DOMINVS.] Nomen, Dominus, non est Hebræis, sed tantum, ne irascatur. Et videtur verbum referendum ad filium, de quo proxime præcedit: Osculamini filium. Et rectè quadrat ut de illo dicatur: Ne irascatur. quoniam illi data superius dicitur potestas vindicandi rebelles. Proinde vel ex hoc maxime loco constare potest, hunc Psalmum non ad Davidem pertinere, sed tantum ad Christum, cum hic indicetur cauendam eius qui filius dicitur est iram, qua æterna perditio possit inferri. Ad eundem referendum omnino videtur epiphonema, quo Psalmus elauditur: Beati omnes qui confidunt in eo, nempe filio à Deo patre constituto. Ut sicut infantes tunc dicuntur qui ei repugnant, ita contra beati prædicuntur, qui salutis suæ spem in illum collocant, quem pater in salutem sui populi regem constituit. Impertinens enim huic Psalmo est, dicere simpliciter beatos, qui in Cælo spem suam constituunt. Itaque cum nostra lectio habet: Nequando irascatur Dominus: nomine Domini, non tam Deus pater accipiendus videtur, sicut in præcedentibus accipitur, sed pro eo qui à patre omnium Dominus constitutus est. Nisi quod de ira Domini dicitur, intelligatur de vitione Dei per filium inferenda, cui datum est infringere rebelles tanquam vas figuli. Et similiter quod dicitur de fiducia in Dominum collocanda, de ea accipitur, qua à Domino salus speratur per filium à se in saluatorem hominum constitutum. Sic enim eodem redit cum priori sensu. Certe, rum addedum superioribus & hoc est, quod hic Psalmus (qui omnino videtur primo & ad litteram referendus ad Christum) accipi potest, vel ut principium & finis dicatur in persona Davidis, medium verò in persona Christi: vel potius ut totus dicatur in persona Christi, ut is de se in principio Psalmi & sine loquatur in tertia persona: in medio verò de se in prima & secunda persona, dum scilicet refert verba patris ad se dicta. Ita enim magis conuenit intelligere, ut vna sit per totum Psalmum persona loquens. Diuus Hilarius existimat primam Psalmi partem esse vocem Dei patris, eo quod Actuum 4. dicatur: Qui per os David patris nostri dixisti: Quare fremuerunt, &c. Sed hoc non conuincit nisi scripturam hanc esse diuinam.

TERTIVS.

* multi insurgunt aduersum me.
2 Multi dicunt anime meæ:
* non est salus illi in Deo eius.

3 Tu autem Domine susceptor meus es,
† gloria mea.

* & exaltans caput meum.

4 Voce mea ad dominum clamavi:
* & exaudivit me de monte sancto suo.

5 Ego dormivi, & soporatus sum, & exurrexi:
* quia Dominus suscipiet me.

6 Non timebo millia populi circumdantis me:
* exurge domine, saluum me fac Deus meus.

7 Quoniam supercussisti omnes aduersantes mihi sine causa: dentes peccatorum contrivisti.

8 Domini est salus: & super populum tuum benedixit tui.

na sim amplexatus pietate? * multi enim valde sunt, qui contra me insurgunt.

2 Multi Domine cum videant me tam turpiter exhonoratam, ac extrema ignominia affectum, de me & anima mea sic dicunt:

* Non veniet nunc huic salus à Deo, qui eum saluare est solitus. penitus diuino iam destitutus est auxilio ob sua peccata, ut non solum regno, sed & vita sit spoliandus.

3 Sed licet magna & multitudine & confidentia hæc dicant, tu tamen Domine, semper solitus es me ad te confugientem suscipere in tuam defensionem, ac strenuè defendere. † Tu Domine es qui summo me honore decorasti, & in regiam dignitatem erexisti, in quo solo, tanquam ornamento meo gloriari soleo ob præstita mihi à te beneficia,

* tu idem deuictis hostibus meis querentibus me: deicere ac depremere, caput meum frequenter euexisti, liberans me, glorificans, ac superiorem illis faciens. Quare & certò confido iam te mihi futurum præsidio, nec passurum, ut regno à te mihi tradito me exuant, & ignominia obruant: sed & tandem exaltabis caput meum, luculenta victoria in regnum me restituens.

4 In tribulationibus & angustijs constitutus non ad humanum respectum præsidium, sed vocem meam leuavi semper ad Dominum,

* felicitèrque id mihi semper cessit. nam deprecantem me exaudivit Dominus è caelo, monte videlicet sanctitatis eius peculiariter dicato.

5 Itaque & iam de diuino securus præsidio, depositaque animi cura, & anxia sollicitudine, quieta mente consistam, somno me tradam, suauiter dormiam; ac finito somno securus exurgam, * eo quod certò persuasus sim, quod is, cui nemo præualere potest, Dominus, ad te confugientem suscipiet, defendet, & sustentabit ne peream, cum sit veluti petra tutissima & solidissima.

6 Non timebo quamuis magnam multitudinem hostium, etiam si ex omni parte me circumcinxerint, ut euadere impossibile videatur.

* Tu itaque Domine, ne sperato frustrer auxilio, diutius noli dissimulare iudicium, sed tuam potentiam contra hostes meos profer ac declara, & de hostibus meis saluum me fac Deus meus, cuius solius nitor virtute.

7 Ita enim te facere conuenit, qui semper tibi ipsi constas. Ita quoque ut facias fidenter peto, quia hactenus semper eos, qui sine meo merito iniuste mihi aduersati sunt, valde & ignominiose & grauiter percussisti: quasi si quis aliquem in maxilla cædat adeo grauiter, ut & dentes illius confringat. Vim enim & ferociam impiorum hominum, lædere ac discerpere me querentium sic infecta plaga retudisti ac repressisti, ut amplius nocere non potuerint. Et hos igitur cæde, ferociamque retunde, ne me discerpant, quemadmodum conantur, qui busuis beluis feriores.

8 Iure autem sic sum securus ope Domini inuocata. nam hic vnus est, qui saluare potest: & ut potest, ita quoque vult. Nam populum tibi fidentem, teque colentem, Domine, tuis bonis ornare & cumulare soles.

ANNOTATIONES.

a DICVNT ANIMAE MEAE.] Phrasibus Hebræica est, pro, dicunt de anima mea. Et anima synechdochicè ponitur pro ipso homine. quamuis emphasis sit in nomine animæ, ut intelligatur periculum vitæ.

b NON EST SALVS IPSI IN DEO EIVS.] Post hunc versum apud Hebræos ponitur dictio, *וְיָשֶׁלָה* Sela, quæ in hoc Psalmo ter ponitur, nec alicubi reperitur, nisi in psalmis, & in cantico Abacuc, pro qua apud Græcos est *ἡ δαλμα*. De quibus dictionibus operpretium non est multis agere, cum quod in nostra lectione sint penitus omittæ, cum quod ob expositionum varietatem nihil certi de dictione Hebræica afferri possit, nisi quod probabilius sit eam esse notam eleuandæ inter cantandum vocis. Videtur enim deriuari à verbo *שָׁלַח* Salal, quod eleuare significat.

c EXAVIDIT ME.] Difficultatem nonnullam in hoc Psalmo, & alijs plerisque sequenti-

bus adfert, quod cum in tribulatione constitutus propheta oret ad Dominum, mox se exauditum canit: & tamen tanquam necdum exauditum rursus Dei opem implorat. ut cum hic postquam se dixit exauditum, mox subiungit: exurge Domine, saluum me fac. Et tamen iterum quasi omni malo liber subdit: Tu percussisti omnes aduersantes mihi sine causa. Quod incommodum triplici ratione submoueri potest. Primum enim dici potest istud à propheta factum, quod hos Psalmos iam à matris, in quibus fuit, liberatus dictauerit, ut ob id in eodem Psalmo comprehendat: & verba precationis, quibus in tribulatione vnus fuerat, & celebrationem beneficiorum à Deo sibi præstitorum. Verum quoniam secundum hanc rationem dura & sibi non cõhærens, erit versus vnus Psalmi connexionio. Secundò dicendum ipsum significare voluisse, priorum beneficiorum recordationem, fiduciam illi præbuisse, cum in noua incidit mala, ut & ab his

sibi liberationem precaretur & polliceretur, quem admodum indicat Paraphrasis. Aut in precatorijs huiusmodi Psalmis, ex certa exauditionis fiducia Prophetam pronunciare, se iam accepisse quod precabatur, nimirum quod, quasi iam illud accepisset, se firmiter accepturum consideret. Secundum quam rationem preterita verba plerumque accipienda sunt posita pro futuris: quod frequens est apud Prophetas, maxime in Psalmis. Itaque in hoc Psalmo preteritum, exaudiuit, & que sequuntur, per futurum exponenda essent. Ceterum per montem sanctum potest ad literam intelligi mons Syon, qui Psalmo superiori dicitur mons sanctus Dei, ob arcam Dei eo loci constitutam. Pollicitus enim fuerat Deus se exauditurum de medio Cherubin & propitiatorio, quod erat super arcam foederis. Generalius tamen erit, si per montem sanctum, caelum intelligatur: ex quo etiam aliquoties se exauditurum canit, ut cum postea dicit: Exaudiet illum de caelo sancto suo.

EGO DORMIVI, ET SOPORATVS SVM: ET EXURREXI, QVIA DOMINVS SVSCEPIT ME.] In hoc versu imprimis annotandum, legendum esse verbum futurum, suscipiet. Sic enim habet non solum Hebraea, sed etiam Graeca, ex quibus nostra lectio desumpta est. Et diuus Augustinus quoque manifeste declarat se futurum legisse, & sic habent vetusta quaedam nostra exemplaria. Vt enim scriptoris futurum mutatum est in preteritum, quoniam iudicavit futurum hoc male coherere cum precedentibus preteritis. Incommodum enim videtur dicere se exurrexisse, quoniam Dominus illum suscipiet: sed omnino videbatur dicendum se exurrexisse, quia Dominus illum suscepit. Quod incommodum tollit diuus Augustinus, dicens: In Prophetia bene miseri futura preteritis, quia verumque significatur. Quia, inquit, ea que ventura prophetantur, secundum tempus futura sunt, secundum scientiam prophetantium iam pro factis habenda. Itaque secundum eum preterita, hec Dormiui, soporatus sum, & exurrexi, per futura sunt exponenda, quod sane omnino faciendum est, cum hic Psalms intelligitur esse oratio Christi iam in persecutione existens, & his verbis suam mortem atque resurrectionem praedicens, quemadmodum communiter a nostris intelligitur. Verum iuxta sensum litteralem, quo hic Psalms (ut ex titulo patet) ad Dauidem pertinet, cum iam a filio suo persecutionem pateretur, recte iuxta scripturae phrasim per somnum, soporem, atque ex somno exurrectionem, intelligitur significari summa securitas,

& mentis tranquillitas. Nam qui malis pressi anguntur, lectum quietis causa petere nequeunt: aut si se ad quietem componunt, dormire nequeunt, curis somnum adimentibus. Qui vero se quieti dans, dormit, & cum saturatus est, nullo excitante surgit, is se nulla districtum anxietate declarat. Itaque hoc tropo aliquoties in scripturis summa securitas designatur. Vt cum Leuitici vicissim sexto capite, inter reliqua bona, que Dominus seruantibus legem promittit, dicitur: Dabo pacem in finibus vestris: dormietis, & non erit qui exterreat. Sic Ezechielis vicissim quarto capite, de ouibus sub pastore Christo de gentibus: Qui habitant in deserto, securi dormient in salubus. Et Osee secundo capite: Arcum & gladium, & bellum conteram de terra, & dormire eos faciam fiducialiter. Iuxta hanc rationem intelligentia huius loci, possunt etiam preterita illa tria, per futura exponi, ut cohereant cum futuro sequenti: quia Dominus suscipiet me. Nec est quod quis hanc litteralem intelligentiam rejiciat, tanquam Iudaicam, & quae eneruet mysterium mortis & resurrectionis Christi, quod hic plerique significatum volunt.

Primum enim, quamuis haec ab Ecclesia in officio Diuino de CHRISTI morte & resurrectione canantur, non ex eo mox consequitur, eum esse proprium huius loci sensum, cum multa CHRISTO tribuantur per accommodationem piam & vtilem. Deinde ea que de CHRISTO sub typo aliquo dicuntur, non semper necesse est eodem modo de CHRISTO intelligere dicta, quo ipsi typo conueniunt, sed etiam ex intentione spiritus frequenter longe alio & sublimiori sensu CHRISTO sunt accommodanda, quam quo de typo dicuntur. Ita & hoc loco quamquam etiam simili sensu hec CHRISTO conueniant, quo Dauidi, recte intelligitur spiritum sanctum etiam mysterium mortis & resurrectionis CHRISTI, designasse nomine soporis, & resurrectionis a sopore. Idem dicendum de multis similibus locis.

PERCVSSISTI ADVERSANTES MIHI SINE CAUSA.] PRO, sine causa, Hebraea habent maxillam. **Maxilla** enim maxillam significat, quod bene conuenit ei quod sequitur de dentibus contractis. Significatur enim non solum ignominiosa in maxillam percussio, sed etiam vehemens, que scilicet dentes confregit. Septuaginta videntur pro **Maxilla** Lechi legisse aliter, sed simili libus literis. **Maxilla** Lahau, hoc est, in vanum & sine causa. he scilicet pro hech, & yau pro iud.

In finem in carminibus, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM QVARTI PSALMI.

Pradicat Propheta Dei erga se misericordiam & benignitatem, & inimicos suos hortatur, ut omniis vanis suis contra se conatibus & consilijs, odium iramq; deponant, & rectam viuendi rationem amplectantur, atque in vno Deo spes suas reponant, cuius beneficio se omnesque pios rerum abundantiam, pacem, ac securitatem, quam omnes desiderant, accepisse gloriantur. Et hic quoque Psalmus sic de Dauid est accipiendus, ut in illo etiam Christum, cuius ille fuit signa, & in quem omnes scriptura respiciunt, louentem intelligamus, Dauidisq; & Christi exemplo nobis ipsi accommodemus.

PARAPHRASIS.

1 Cum inuocarem exaudiuit me Deus iustitie mee, **C**VM piis precibus inuocarem Dominum, semper exaudiuit me Deus parens, custos & approbator iustitie meae, **4** cum

1 in tribulatione dilatasti mihi.

2 Misere mei, & exaudi orationem meam.

3 Filij hominum usquequo graui corde?

4 Et scitote, quoniam mirificauit Dominus sanctum suum.

5 Irascimini, & nolite peccare: que dicitis in cordibus vestris in cubilibus vestris, cum pungimini.

6 Sacrificate sacrificium iustum, & sperate in Domino.

7 Signatum est super nos lumen vultus tui Domine: dediti leturiam in corde meo.

8 A fructu frumenti, vini, & olei sui multiplicati sum.

9 In pace in idipsum dormiam & requiescam.

10 Quoniam tu Domine singulariter in spe constitisti me.

cum tribulatione aliqua coarctarer, tu Domine semper mihi te inuocanti latitudinem praestitisti, cor meum tristitia angustatum, gaudio ex tua consolatione immisso dilatans, meque ex afflictione, qua arctabar, & velut in angustum locum concluderetur, educens, & liberum, meique iuris efficiens.

Nunc ego etiam, & in reliquum vitae meae tempus miserere mei, & exaudi semper orationem meam.

Vos autem homines mortales, qui me a Domino glorificatum & semper exauditum contumelia afficere studetis, quamdiu critis corde in malis obstinato ac crasso ad intelligendum quae recta sunt? ad quid amatis atque inquiritis contra me huiusmodi consilia, quae perficere nequitiam poteritis, sed vos fallent?

Cognoscite quae & animaduertite, quod Dominus, cui resistere nemo potest, me sanctum suum, apud omnes clarum & mirabilem reddidit, etiam si multi conati fuerint me opprimere, nomenque meum obcurare. Nec unquam me Dominus in posterum deseret, sed qui semper me tutatus est, & admirandum fecit, is & in futurum exaudiet me, cum inuocauero illum.

Itaque si vos irasci contra me, aut quemuis iustum eius, contingat, nolite tamen ex ira peccare, malum aliquod inferre conantes, sed iram vestram metu diuini numinis abrumpe & compescite, cum estis in lectis vestris soli & quieti, ita ut singula melius expendere liceat, compungimini, poeniteatque vos eorum que male cogitatis interdum apud vos contra iustum.

Ita autem omniue mala voluntate deposita, ut Deum vobis habeatis placatum ac propitium, pro corporalibus cruentarum victimarum sacrificijs, sacrificate illi sacrificia iustitia, virtutem colite, pietatem atque innocentiam: ac tum deinde in Deum vobis placatum omnes spes vestras reponite, non amplius in vobis ipsis, aut quibusuis fluxis caducis que rebus. Multi de summi Dei prouidentia & benignitate dubitantes dicunt, quis exhibebit nobis bona?

At vero super nos qui in te confidimus Domine, declaratio tui fauoris & benignitatis, tanquam signum quoddam leuata est, & ante oculos nostros posita, atque ob id perfudisti cor meum letitia.

Hi enim qui in te mecum Domine confidunt, frumento, vino, oleo, omnibusque rebus ad vitam cultum necessariis, multum abundant.

Itaque expertus tuam in nos benignitatem ac prouidentiam, vna cum illis in tranquillitate mentis securus vitam atque quiescam.

Quoniam tu Domine, qui solus potes, singulari quodam modo, me constituisti, ac deinde semper constitues in confidentia tui, quae me ab omni metu liberum faciet.

Tu Domine me confidenter habitare fecisti apud me ipsum, solitarium ac liberum, ut meo iure viuere liceat.

ANNOTATIONES.

Quamquam parum dicendum putem de titulis psalmorum, maxime quod attinet ad quasdam dictiones in Hebraeo positas, quibus quid significatum sit, parum constare potest: tamen ut aliquid solidum dicatur de eo, quod in huius psalmi & sequentium multorum titulo ponitur, scilicet in finem, sciendum dictionem Hebraicam **למנוח** Lamnatseach, quae in datiuo hic semper ponitur, iuxta probabiliorem sententiam, significare victorem, vel praepositum, cuius erat virgere opus, ut ex varijs scripturae locis patet. Itaque putatur hac dictione significari praepositus aliquis cantor, cui Psalmus a Dauid traditus sit, ut curaret eum cani instrumentis musicis. Ad quod intelligendum, operae pretium fuerit legere 15. caput 1. libri Paralipomenon. Eadem dictio, detracta littera Mem, significat idem quod, in finem, sicque in ipsis Psalmis aliquoties occurrens vertitur a Septuaginta. Ut cum legimus: Usquequo domine irasceris in finem? & Irrit aduersarius nomen tuum in finem. Quibus locis; in finem, positum est pro imperpetuum. Itaque ut quod simplicissimum est dicamus, videntur Septuaginta in titulo

psalmorum vertentes, in finem, intellexisse significari Psalmos imperpetuum esse canendos: nec tantum pertinere ad ea tempora quibus editi sunt, sed & ad omnia secura saecula. Id enim Hebraica dictione **למנוח** Lamnatseach in titulis posita significari, etiam Hebraei quidam, teste Pagnino, intellexerunt.

IN TRIBVLATIONE DILATASTI, &c.] Tropus est familiaris scripturis sanctis, & maxime Psalmis, ut qui in tribulatione est constitutus, coarctatus dicatur & angustatus, tum quia tribulationes cor hominis tristitia coarctant & constringunt, tum quia is qui persecutionem patitur, quasi in arctum & angustum locum concludatur, ut lateat frequenter cogatur. Contra qui est tribulatione liberatur, dicitur educi in latitudinem, & dilatari, eo quod cor eius gaudio dilatur, & liberius fiat, & quod latior ei locus aperiatur, ut iam ab omni persequente liber vbiuis versari possit. Carterum pro illo, dilatasti mihi. Graecis est **ἐμδάρωδες εες**, dilatasti me, quomodo habet Psalterium Romanum. Notra lectio exponenda est, ut in paraphrasi. Imitatus est enim noster interpres phrasim Hebraicam.

MISERE MEI.] Hic versus accipi potest,

Psal. 11.
Psal. 73.

ve sit oratio qua significet se vsum fuisse in tribulatione per quam exaudiri meruit: vel coniungi potest cum superiori in hunc modum: Quoniam semper me Deus exaudisti, etiam nunc misere- re mei.

VSQUEQVO GRAVI CORDE? Plerique per cor graue, intelligunt cor ad terrena depressum, nec celestia respiciens. Verum argumento Psalmi, & Hebraicæ lectioni magis conuenit per cor graue intelligere cor obstinatum in malo contra iustos, cor crassum, nec valens intelligere quod verum est. quomodo Esaiæ quinto capite dicitur: Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua. Per vanitatem autem & mendacium, plerique & hi maxime, qui graue cor intelligunt cor ad terrena depressum, intelligunt res istius seculi vanas & fallaces, nec præstantes felicitatem, quam ab eis expectant homines mundani: alij verò intelligunt vana falsaque idola. Verum Psalmi argumento, & Hebraicæ lectioni magis conuenit, vt accipiamus per vanitatem & mendacium quod in Psalmo secundo per inania, vana scilicet consilia, & conatus impiorum contra iustos. Sic enim habent Hebræa: Filij viri vsquequo gloriam meam ad ignominiam, scilicet perducere conamini? diligetis vanitatem, & quæretis mendacium? vbi ex prima parte versus satis intelligitur, quid per vanitatem intelligi debeat. Cæterum quod ex Hebræo omnes vertant. Vsquequo gloriam meam ad ignominiam, pro eo quod Septuaginta vererunt: Vsquequo graui corde: pronenit ex eo, quod Septuaginta quædam alias literas similes legerint, & alia puncta, quam legantur apud Hebræos, vt facile aduertere possunt Hebraicarum literarum periti. Quod semel hic monemus, vt minus mirentur lectores veritatem versionis Septuaginta, à communi aliorum versione in alijs multis locis.

ET IN CUBILIBVS VESTRIS.] Coniunctio, & sicut nec Græcis est, nec Hebræis, ita nec apud Augustinum, & sensui obest. Non enim Græcis & Hebræis eadem est præpositio, cum dicitur, in cubilibus vestris, & cum dicitur in cubilibus vestris: sed priori loco est præpositio ἐν, in posteriori verò loco est ἐπι, super. Sic & Hebræis, vnde non rectè per interpositam coniunctionem hæc copulantur, sed significatur: quod quæ per diem malè sunt cogitata, nocturno tempore sint expendenda, & abicienda, quemadmodum & Euthimius exponit.

COMPUNGIMINI.] Græca habent verbum καταβυβρε, quod non solum significat compungi & poenitere, sed etiam tacere ac quiescere, quam significationem habet verbum Hebræum נָחָה dumu. vnde potius vertendum fuisset, tacete, quemadmodum vertunt ex Hebræo plerique. Ac tum sensus fuisset: Quæ apud vos in cubili dicere proponitis contra iustum, hæc tacete, bene tamen hic quadrat verbum, compungimini. Nam qui tacet, & quiescit ab his quæ dicere vel facere proposuit, is iam de eis compungitur, & poenitentiam agit. Hebræa autem non habent, quæ dicitis, sed, dicite in cubilibus vestris, super cubilia vestra: & tacete. Cuius sensus est: perpendite rem ipsam apud animum vestrum, in lectionibus vestris cum soli estis, & tacete, ac quiescite à malo, quod iusto inferre studuistis. Verbum tamen Hebræum, quod Græcus vertit καταβυβρε, etiam significat meditari & cogitare: secundum quam significationem rectè accipitur verbum καταβυβρε, positi-

tum pro compungimini, eo quod huiusmodi meditatione & cogitationem subsequi solet mentis compunctio & poenitudo vera.

SACRIFICIUM IUSTITIÆ.] Hæc oratio duobus modis accipi potest. Primum eo modo, quo accipitur sacrificium laudis & confessionis pro ipsa laude & gratiarum actione: sic sacrificium iustitiæ pro ipsa iustitiæ puritate & innocentia vitæ neminem ladente. Secundo pro sacrificiis exterioribus commendatis studio solidæ iustitiæ, vt intelligamus Prophetam exigere non tantum sacrificia exteriora, qualia in veteri lege erant vituli & agni, &c. in nouo, corporis mortificatio, corporis Christi oblatio, &c. sed etiam vt hæc sacrificia cum iustitiâ offerantur, & vero melioris vitæ proposito. Aut sacrificia iustitiæ, intelligit sacrificia quæ iustitiâ exigunt, quæque iustum est Deo offerre. Cæterum ne quis, quia singulari numero dictum est, sacrificium, de singulari aliquo vno sacrificio istud contendant intelligendum, aduertendum Hebræa habere pluraliter, sacrificia iustitiæ.

MULTI DICUNT, &c. Hæc multorum petitio dupliciter accipi potest. Primum vt hoïce multos intelligamus hostes Dauidis, optantes cernere Dauid extinctum, & sit sensus: Quis dabit, vel vitam det aliquis, vt videamus quid cupimus, quod bonum est in oculis nostris. Dauidem scilicet extinctum. Secundo, vt per bona, accipiamus diuitias, & omnia fortunæ bona, exterramque felicitatem. Atque sic quod dicitur, quis ostendet, accipi potest, siue per modum optantis diuitias, quas homines mundani impense desiderant & quærent, sed non ab eo, à quo solo feliciter dantur: siue per modum desperantium de diuina benignitate & prouidentia. Notandum autem, non esse legendum, ostendit, per præsens vel præteritum, sed futurum, ostendet, vt habent exemplaria correctiora consentientibus originalibus.

AFRUCTV FRUMENTI, &c.] Plerique, quoniam congruere non putant Prophetæ, vt se lætitia perfructum dicat ob temporalem suam, suorumque felicitatem, intelligunt per multiplicatos à fructibus istis, homines mundanos terrena bona sectantes: prophetamque significare se illis non inuidere sua bona, sed ob ea simul cum illis gaudere, ac simul cum illis quietam & securam esse mentem per fiduciam in Deum. Quidam accipit præpositionem, à pro plusquam: vt significet Dauid se magis lætitiâ affectum ob persuasionem diuini fauoris, quam cum homines terreni abundant rebus terrenis. Alij ob eandem causam frumentum, vinum & oleum mysticè intelligunt, vt significant nouæ legis sacramenta & charismata, quibus locupletandos in spiritu Christianos prævidet propheta, cum quibus in bona spe se dicat somnum moris subiturum. Verum indignum Prophetæ non debet videri, imo argumento Psalmi ad literam optime conuenit vt intelligamus, Dauidem pro illo statu lætitiâ perfructum ob temporalem felicitatem, ei post inimicorum persecutionem concessam. Rerum enim abundantia, & securitas eiusdem penè verbis à Moyse promissa & prædicta est, quibus de his Dauid gloriatur hoc loco, vt patet Leuitici 26. Apprehendet messem tritura vindemiam, & vindemia occupabit fementem: & comedetis panem vestrum in saturitate.

Deut. 33

turitate, & habitabitis absque patore in terra vestra. Dabo pacem in finibus vestris, dormietis, & non erit qui exterrit. Et Deuteronomij 33. Habitabit Israel confidenter, & solus. Oculus iacob in frumenti & vini. Sic tamen Psalmi, & omnes scripturæ à Spiritu sancto dictæ sunt, vt omnibus factis congruant. Proinde quoniam in noua lege spiritualia magis bona & promissa sunt, & desideranda sunt dum ad, CHRISTVM, aut CHRIS- tum membra hunc Psalmum referimus, per terrenarum rerum abundantiam mysticè accipere oportet spiritualium donorum plenitudinem, quam suis membris consequutus est CHRISTVS.

IN IDIPSVM.] Græcis est ἐν τῷ αὐτῷ. Aliquoties in Psalmis hæc oratio occurrit pro qua Hebræis est dictio significans simul, vnde in hoc si-

gnificatu accipienda est quando occurrit.

QUONIAM TV DOMINE SINGVLARITER.] Indicat paraphrasim duplicem intellectum. Alterum quò dictio, singulariter, refertur ad Deum, vt significetur Deum singulari ratione hoc effectisse, vel potius Deum solum hoc ei concessisse, nam dictio Hebræa correspondens, significat idem quod solus. Alterum, quò dictio, singulariter, refertur ad accusatum, me, vt significet propheta se constitutum seorsum, & solitarium, hoc est, vt suo viuere possit arbitrio, nemine ei facessente negotium. Qui ientus præterendus videtur, ob similem locum, quem ex Deuteronomio iam produximus: Habitabit israel confidenter & solus, vbi duo hæc eisdem verbis populo Dei coniunctim tribuuntur.

In finem, pro ea quæ hæreditatem consequitur, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI QVINTI.

VIR sanctus à Saule impiissimo tyranno vehementer exagitatus, & à sceleratis eius adulatoribus gratia expectans, molisse admodum ferens, quod exul ab hæreditate. Dein non posse cum pijs simul Deum colere, preces, quas quondam fundabat, audiri enixe & ardentè orat, consolans se, eo quod nec improbi Deo probari, nec opo eius iusti destitui possunt. Ab hoc ergo se regi ac defendi, ac hostium quorum dolos & malitiam simul describit, perniciosâ consilia auerit, sic, exultari bono: ob Dei intellectam benignitatem deprecatur. Est autem hic Psalmus, conueniens oratio, pro ecclesia destinata ad celestem hæreditatem, que ab impijs impeditur eam a consecratione huius hæreditatis conantibus liberari exoptat: ob id rectè iuxta Septuaginta versionem possum sit in titulo, pro ea quæ hæreditatem consequitur, quamquam quid dictione Hebræica נְחִילָה nehiloth: hoc loco posita significatur, valde incertum sit.

PARAPHRASIS.

- 1 Verba mea auribus percipe domine:
- * intellige clamorẽ meum.
- 2 Intende voci orationis meæ, rex meus, & Deus meus.
- 3 Quoniam ad te orabo Domine:
- * mane exaudies vocem meam.
- 4 M. me astabo tibi, & videbo:

- * quoniam non Deus volens iniquitatem tu es.
- 5 Neq, habitabit iuxta te malignus: neque permanent iniusti ante oculos tuos.
- 6 Odisti omnes qui operantur iniquitatem: perdes omnes qui loquuntur mendacium.

- 7 Virum sanguinum & dolosum abominabitur dominus: * Ego autem in multitudine misericordie tue.
- 8 Introibo in domum tuam: adorabo ad templum

NE quæso Domine, repellas à te orationem meam, sed verba mea recipere: * cognosce te declara clamorem cordis & oris mei. PSAL. 5.

2 Intentus esto ad vocem orationis meæ, vt exaudias tu Domine, qui es rex meus: & Deus meus quem solum colo, quem solum dominum meum agnosco, à quo solum pendeo.

3 Quoniam sublatis ad te Domine manibus & oculis, te oro, semperque orabo, ad te vota mea dirigam, nullum aliud mihi præsidium quærès: * tempore matutino, quo, (vt est summè ad orandum opportunum) te domine semper orabo, tu quæso exaudi vocem meam, quod & te facturum confido.

4 Mane enim cum mens ab omnibus humanis curis vacua est, posthabitis omnibus alijs meis curis & studiis, ante omnia ego me per mentis eleuationem præsentem tibi exhibebo, & sublatis ad cælum oculis suscipiam ad te intentè, expectans audissimè tuam consolationè & opem, * quam ideo mihi certissimè promitto, quoniam tu non es Deus approbans iniquitatem, vt sunt dii gentium, noxij dæmones, qui flagitijs, fraude, & omni improbitate delectantur.

5 Non habitabit in sancta ciuitate tua apud te malignè agens, nec permanebunt iniusti ante conspectum tuum, sed ab eo repellentur. Nam & in hac vita non fines eos diu inter tuos agere, & post hanc vitam à tuorum electorum consortio, tuique vultus contemplatione reiciuntur.

6 Odisti enim omnes eos qui dediti sunt iniquitati, perdes omnes qui loquuntur mendacium, quo alijs negotium exhibere, eosque circumuenire student.

7 Hominem studentem alienum effundere sanguinem, & fraudulentum detestatur Dominus: * Ego autem tandem ab huiusmodi impijs per magnam misericordiam tuam liberatus.

8 Introibo in domum tuam, cum pauca ac religiosa veneratione tui, versus sacrarium sanctum tuum, quod tua sanctitas inhabitat, te adorabo & venerabor, gratias tibi agens de tuis in me beneficijs, digneque semper colens quem isti prorsus negligunt, imo impietate plurima offendunt.

9 Eheu Domine, inimici mei me obseruant sicubi noceant, sicubi præcipitent

Leit. 6

sanctum tuum in timore tuo.

9 † Domine deduc me in iustitia tua propter inimicos meos.

* dirige in conspectu tuo viam meam.

10 Quoniam non est in ore eorum veritas.

* cor eorum vanum est.

11 Sepulchrum patens est guttur eorum.

* linguis suis dolose agebant.

* Indica illos Deus.

12 Decidam a cogitationibus suis secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos.

* quoniam irritauerunt te Domine.

13 Et latentur omnes qui sperant in te.

* In aeternum exultabunt, & habitabis in eis.

14 Et gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum. * quoniam tu benedices in seculo.

15 Domine, ut scuto bonae voluntatis tuae coronasti nos.

capient. Tu itaque domine, ne quicumque nocere valeant, sis quasi mihi comes & dux per iustitiam tuam, qua semper bonis in te confidentibus ades, malos autem execraris. † Deduc etiam me in ea quam nobis praecipisti, iustitia tua, ut in ea constanter conuerfer: * fac ut mea vita & conuersatio recta sit ante te, ut tibi grata sit, & placeat. Sic enim cum tuus spiritus me in omnibus ad tua iussa deduxerit, nihil officient, quantumuis vigilanter mihi improbi isti insidientur.

10 Merito autem istud facere debes mi Domine, propter insidiantium mihi inimicorum improbitatem: quoniam non est in ore eorum rectitudo, nihil nisi maledicta, fraudes, mendacia in ore eorum vigent: * nec mirum, cum cor eorum non nisi vana cogitet & praua.

11 Ideoque guttur eorum est velut apertum sepulchrum, ex quo terribimus ac lethalis odor mortui cadaveris afflatur, quodque paratum est ut mortuum excipiat & deuoret. Nam & guttur eorum cordis murtui intus latentis foeditatem ac noxium odorem exhalat, paratum semper ut homines captos voret & extinguat: * linguis suis fraudulenter mecum agebant, aliud in ore, aliud in corde gerentes. * Tu itaque Deus potentissime & iustissime, pro nobis iudicans condemna illos, reddens illis perditionem quam merentur, tuaque punitione illorum iniustitiam declarans.

12 Fac ut non assequantur quae contra me cogitauerunt, pro merito multitudinis iniquitatum illorum projice eos a tuo conspectu, & sanctorum consortio in sempiternas tenebras, * quoniam non solum mihi iniuriam faciunt, sed etiam te domine ad iracundiam prouocauerunt, dum tuae constitutioni tanto furore obnituntur.

13 Et fac ut boni qui in te fiduciam collocant, videntes impiorum vanos conatus, eorumque poenas, iustorum autem ab impijs liberationem, latentur de tua iustitia, & erga iustos bonitate. * Profecto, quod precor, domine eueniet. Nam boni latentur in perpetuum, eo quod tu habitabis in medio eorum, tua praesentia eos semper ab omni malo defendens, & omni laetitia adimplens.

14 Et de tua beneficentia gloriabuntur qui te diligunt, * quoniam videbunt quod tui omni qui iustitia incumbit, benefacies, ab omnibus malis ipsum eripiens, summique bonis afficiens.

15 Tu Domine omnes nos qui in te speramus, teque diligimus, tua benevolentia ac beneplacito, tanquam scuto quodam tutissimo, circumdedisti, ac ex omni parte circumcinxisti in modum coronae, semperque cinges, ut tuti fuerimus, semperque futuri simus ab omnibus telis & insidijs inimicorum, tua benevolentia nos protegente in modum scuti.

ANNOTATIONES.

AVRIBVS PERCIPE, &c.] Ex magno affectu & desiderio multis verbis, ipem ferè significantibus exaudiri optat. Notandus tamen est ordo trium horum verborum. Primum enim est, auribus percipere orationem. Deinde intellectum etiam ad eam applicare. Postremum ad illam intendere, ac vim mentis ad eam inclinare, & diligenter quid ore tur, considerare.

MANE EXAUDIES.] Dicit exaudies, ex certa exauditionis fiducia: vel futurum positum est pro imperatiuo, exaudi. Nam id frequens est apud Hebraeos. Verumque indicat paraphrasis.

ET VIDEBO QUONIAM.] Coniunctio, quoniam, coniungi potest cum verbo, videbo, & accipi (ut aliquando accipitur) pro quod, ut sit sensus: Ego perpendam & considerabo, quod tu non approbes iniquitatem, atque hac consideratio ne mihi persuadebo futuram ab inimicis meis liberationem. Aut diuisim potest legi, & accipi causaliter, ut sit sensus iste: Aspiciam ad te, expectans a te consolationem, quoniam scio tibi non probari iniquitatem. Dicitio enim Hebraica אֲשִׁיחַ אֶתְּפָנֶיךָ Atscape non simpliciter videre significat, sed specularem, & oculis diligenter obseruare: ut faciunt qui intentis in aliquem oculis aliquid ab eo expectant, quod & hic posita Graeca dicitio ἐπιβλέω significat, est enim, spectare in aliquem. Et est notandum Graeca,

ut iam ferè habent, hic esse corrupta. habent enim ἐπιβλέω, id est, videbis me: cui sit legendum ἐπιβλέω, quomodo Euthymius quosdam codices habere testatur. nec tamen in passiva significatione accipi debet, ut ille vult: sed actiua, ut noster bene vertit.

ADORABO AD TEMPLVM SANCTVM TYVM.] Per templum sanctum, ad litteram intelligit Propheta tabernaculum foederis, quod soli sacerdotes introibant ad orandum: reliqui verò foris in atrijs stantes orabant versus illud, hoc est, conuersis in illud oculis, tanquam in quo peculiarem sui praesentiam Deus exhiberet. Iuxta mysticum autem sensum, ipsum coelum, per tabernaculum illud adumbratum significatur, ad quod mente conuersos nos adorare Deum oportet. Est autem adorare, mente ac corpore se alicui incuruare.

DEDUC ME IN IUSTITIA TVA.] Dupliciter hæc pars accipi potest. Primum ut per iustitiam Dei, accipiamus eam quae in Deo est, qua ipse in se iustus est, malos execrans, bonisque seruans quae promissit: & tunc praepositio, in, exponenda est pro, per. Alio modo iustitia Dei accipi potest ea, quam nobis praecipit, ut sit sensus: Deduc me in iustitia mandatorum tuorum, quam nobis praecipisti. Qui sensus magis cõsentit cum eo quod sequitur: Dirige in conspectu tuo viam meam. pro quo

quo tamen in Hebraeo habetur, Dirige in conspectu meo viam tuam. quemadmodum Hieronymus in epistola ad Summam & Fretiliam testatur haberi in emendatis codicibus 70. interpretum. Cuius sensus hic erit: Fac Domine, ut via tua recta sit coram me, ut rectam & bonam eam iudicem, vel, Tu Domine, tanquam dux itineris mei, fac ut via tua recta planaque sit ante me, ut nullo impediante in tua via ambulem. Qui sensus coincidit cum nostra lectione. Cum enim Dominus facit ut in via eius ambulare possimus tunc in conspectu eius via nostra recta est & bona.

VT SCUTO BONAE VOLUNTATIS TUAE.] Pronomen, tua, nec in Hebraeis est, nec in Graecis. Et in Hebraeo ea dicitio, quae scutum significat, non ponitur in regimine. Unde potius vertendum erat, ut scuto, bona voluntate coronasti, ut significetur, bonam Dei voluntatem, aut beneplacitum eius (id enim dicitio Hebraea significat, & Graeca) esse instar scuti. Quem sensum ut etiam nostra littera habeat, oratio transitiua intransitiue accipi debet, hoc est, scutum bonae voluntatis, pro scuto, quod est bona Dei voluntas.

2 In finem in carminibus, Psalmus Dauid pro octaua.

ARGUMENTVM PSALMI SEXTI.

Corruptus graui morbo Dauid (quem ob stuprum cum Berseba, & homicidium Vria a plerisque, incurrisse putatur) Cardentissime a Deo precatur sanari, mortem plurimum horrens, metuens ne per eam gloria Dei aliquid obscuretur, ac inimicis eius impijs occasio detur de eius interitu gloriandi, & blasphemandi Dei in promissis veritatem. Deinde de exaudita sua a Deo oratione glorians, hostibus suis exitum eius expectantibus pie insulat. Mystice autem Psalmus hic, oratio est hominis intra conscientiam suam anxij, & ob memoriam peccatorum suorum reuolvens iram futuri iudicij, ac ob id poenitentiam agens, iramque Dei deprecantis, & postremum de diuina consolatione lugentibus promissa gloriantis, ut quae de infirmitate, mortisque corporali ad litteram intelliguntur, ea mystice intelligantur de infirmitate anime ac morte aeterna.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine ne in furore tuo arguas me: * neque in ira tua corripas me.

2 Misere mei, domine, quoniam infirmus sum: * sana me domine, quoniam turbata sunt ossa mea.

3 Et anima mea turbata est valde: * & tu Domine usquequo?

4 Conuertere Domine, & eripe animam meam: * saluum me fac propter misericordiam tuam.

5 Quoniam non est in morte qui memor sit tui: * in inferno autem quis confitebitur tibi?

6 Laboravi in gemitu meo: * lauabo per singulas noctes lectum meum, lachrymis meis stratum meum rigabo.

7 Turbatus est a furore oculus meus: * inueteravi inter omnes inimicos meos.

8 Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem: * quoniam exaudiuit Dominus.

Domine ne quæso, duriter, ceu iratus, grauique indignatione accensus, me corripas, * neque ad vindicandum mea scelera me castiges per seueritatem iustitiae tuae, sed paternam tantum adhibe filio castigationem.

Miserere mei Domine, quoniam plane fractus sum viribus corporis & animi: * sana me Domine, quoniam morbi dolorisque vehementia, & mortis item horrore, conculsa sunt ossa mea, & membra corporis mei.

Sed & anima mea praenimio dolore ac timore turbata est valde, ita ut & exterius & interius crucier, idque vehementer: * Et cum ita mecum geratur, tu domine quamdiu exercebis iram in supplicem tuum, quousquedifferes curationem animi & corporis mei?

Vilus es optime Domine auertisse iam faciem tuam a me propter scelera mea, cum tanto me, dolore discurrari fueris: nunc quæso tandem placuere conuertere rursus ad me, fauorem tuum iterum mihi exhibens, & a morte imminente, ac infirmitate, doloreque praesente libera animam meam, * saluum me fac non ob mea merita, de quibus diffido, sed propter infinitam misericordiam tuam.

Quoniam non est inter mortuos quisquam, qui memoriam tui agat apud viuentes. * Quis existens in inferno aut sepulchro inter mortuos, sanctissimum nomen tuum celebrare poterit apud mortales? Itaque Domine ne immatura me morte eripias, sed sanitati restitue, ut tuam apud homines praesentiam, bonitatem, ac veritatem deprædicare valeam.

Scio Domine grauiora quam patior me promeritum, sed tamen & misericordiam tuam poenitentibus paratam non dubito. Itaque partim ut hanc impetrem, partim ob doloris mortisque vehementia, iugibus suspirijs te inuocaui, adeo ut defatigatus sim suspirando, * nec desinam donec impetrem quod cupio, sed per singulas noctes, cum solitudo dolori habenas laxat, tam copiose lachrymas effundam, ut eis lectus meus lauetur & humectetur abunde, ne tunc quidem mihi quietem concedens, cum tempus est requiei.

Oculi mei propter acerbitatem vindictae tuae quam sentio, turbati sunt, & caligantes, praelachrymarum abundantia, ut visum penè amiserint: * ego in medio inimicorum meorum, qui sua insultatione & gloriatione molestiam animi mihi duplicarunt, ante tempus consenui, succoque depereunte, facies mihi contracta ac fenilis facta est praenimio dolore ac fletu.

Discedite a me, spe vestra delusi, omnes vos operarij iniquitatis, qui interitum meum expectabatis, & quarebatis, sed frustra, * quia Dominus exaudiuit flebilem & querebundam vocem meam, quae cum fletu profudi

PSAL. 6

a

b

c

fudi

† vocem fletus mei.
 9 Exaudiuit dominus deprecationem meam:
 * Dominus orationem meam suscepit.
 10 Erubescant & conturbentur vehementer omnes inimici mei:
 * conuertantur & erubescant valde velociter.

fudi.† exaudiuit fletum meum inuocantem ipsum.
 9 Exaudiuit, inquam, Dominus deprecationem meam: * Dominus orationem meam non repulit, sed accepit, gratamque habuit.
 10 Hoc igitur intelligentes inimici mei multum pudefiant, & admiratione simul ac terrore conturbentur, videntes se opinione sua frustratos esse, * conuertantur in fugam, à se pro suo ac cogitatione sua retrocedant, ac pudore afficiantur subito, videntes subito me sanatum diuina gratia, quem derelictum putabant, mortique destinatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM SECVNDVM MYSTICVM SENSVM.

1 Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas me.

Domine ne, quæso, propter peccata mea me castiges per seueritatem iustitiæ tuæ, qua corripies in nouissimo die impios, tradens eos æternis cruciatibus: sed hic virga paterna me castiga, ne in æternum cum mundo condemner.

2 Misere mei Domine, quoniam infirmus sum: sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea.

2 Misere, mei misere Domine, peccata mea clementer remittens, ac per gratiam tuam vulnera animæ meæ curans, quoniam ad bonum agendum omnino sum imbecillus: sana me Domine ab hac infirmitate, & à peccati vulneribus, quoniam etiam ossa mea conculsa sunt horrore tremendi tui iudicii, quod impios manet.

3 Et anima mea turbata est valde: Et tu Domine usquequo?

3 Sed & anima eodem timore, ac pœnitentiæ dolore valde conturbata est, & tu Domine piissime quamdiu me miserum te inuocantem desereres, tua gratia & consolatione priuatum?

4 Conuertere Domine & eripe animam meam: saluum me fac propter misericordiam tuam.

4 O Domine, qui iam auersus es à me ob peccata mea, conuertere obsecro ad me, mihi que placatus sis ac propitius, & eripe animam meam à peccatorum nexibus, à mortis æternæ timore: & quanquam meis peccatis merui non saluari, saluum tamen me fac propter misericordiam tuam.

5 Quoniam non est in inferno quis confitebitur tibi?

5 Quoniam non est inter eos, quos æterna mors possidet, quiquam, qui memor sit tui ad te laudandum, quis in æterna constitutus damnatione laudabit nomen tuum, vbi blasphemii, fletibus, & dentium stridoribus omnia plena sunt?

6 Laboravi in gemitu meo: lauabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo.

6 Ecce Domine, quo misericordiam tuam, pœnitentibus semper paratam, ad parcendum flecterem, iam suspensis meis defatigatus sum, nec adhuc desistam: sed per singulas noctes, cum ipsa solitudo peccatorum admissorum citius suggerit memoriam, lectum meum lacrymis meis abundè madefaciam, ne tempore quidem quietis requiescens.

7 Turbatus est à furore oculus meus: inueceram inter omnes inimicos meos.

7 Oculus mentis meæ ex consideratione feruoræ tuæ vindictæ multum est in me conturbatus, oculusque corporalis nimio fletu caligauit, dum perpendo iram, quam super impios effundes in nouissimo die, quam & ego me promeruisse cognosco, propter inimicos salutis meæ, inter quos conuersor iugiter, mihi insultantes, atque ad peccata & desperationem pertrahentes, ego iam præ nimio dolore ac fletu velut confenui, facie plane corrigata atque contracta.

8 Discede à me omnes qui operamini iniquitatem: quoniam exaudiuit Dominus vocem fletus mei.

8 Discedite longe à me omnes operarii iniquitatis, qui me tum ad peccandum, tum ad desperandum sollicitatis, quoniam exaudiuit Dominus flebilem vocem meam, dimissis peccatis securum me faciens ab æternæ mortis timore, ac sua gratia, infirmitate animi curata, ad bonumabilem reddens.

9 Exaudiuit dominus deprecationem meam: Dominus orationem meam suscepit.

9 Exaudiuit certe (quod præ nimio gaudio sæpe dicendum est) Dominus deprecationem meam, Dominus orationem meam admisit.

10 Erubescant & conturbentur, &c.

10 Proinde pudefiant & conturbentur frustrati omnes inimici mei, qui me æternæ morti destinatum habebant: conuertantur in fugam, atque à sua retrocedant opinione, ac erubescant velociter.

ANNOTATIONES.

Pro octaua, Hebræi dictione פִּינִיחַ seminit, pro qua nos in titulo habemus octaua, significare hic putant instrumentum musicum octo chordarum, quale est quod dicimus Hackebert vel fantorie. Quorum sententia an vera sit expendendum esset ex 1. Paralip. 15. vbi dicuntur quidam in citharâ pro octaua cecinisse epinicion, vbi Hebræa habebit eodè modo, sicut hoc loco פִּינִיחַ. **P**sal seminit, quod magis est, super octaua. Latini tere per octauam intelligunt diem octauam, diem scilicet nouissimi iudicii, qui succedet septem diebus, quibus iam omne tempus peragitur. Atque ideo in titulo

positum dicunt pro octaua, quoniam hic Psalmus congrua forma est homini pœnitenti, iram Dei deprecanti, vt effugiat Dei furorem in die nouissimo. Verum hæc interpretatio non conuenit nisi sententiæ mysticæ, & in dictionibus illis, de quibus nihil est certi, non multum hærendum est.

CONTRIBUTA SVNT OSSA MEA.]

Non est legendum, omnia ossa mea: sed tantum ossa mea, quemadmodum habent libri correctiores, consentientibus Græcis & Hebræis. Ossa autè Hebræicè sæpe per synecdochen ponuntur pro membris ipsis corporis, quæ ex ossibus constant.

ET TV DOMINE VSQUEQVO.]
 Cum in quibusdam Latinis libris habeatur coniunctio, sed, in aliis, & posteriorem lectionem veram esse docent Hebræa simul & Græca, quæ etiam apud D. Hieronymum & Augustinum reperitur. Et habet hæc lectio aliquid emphasis. Postquam enim suæ miseriam statim exaggerauit, subiicit: Et tu Domine vsquequo, quasi dicat: Cum ergo sic mecum agitur, quamdiu tu Domine differis consolationem?

IN INFERNO.] Dicitur Hebraica שְׁאוֹל Scol proprie significat sepulchrum, vnde plerique hic vertunt in sepulchro autem quis confitebitur tibi? Sicut postea dicitur in alio psalmo: Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam? Plerumque tamen accipitur in scripturis pro omni inuocatum loco & statu ante Christi passionem, siue iustorum, siue damnatorum. Vnde Iacob dicit: Descendam lugens in infernum ad filium matris. In qua significatione generali etiam hic accipi debet secundum sententiam literalem. Idem enim est quod dicitur in priori parte, in morte, cum eo quod in secunda parte dicitur, in inferno. Cum autem dicitur quis confitebitur tibi: non vult negare mortuis laudandi Deum facultatem, sed hæc dicens respicit in quem finem viuamus in hoc seculo, nempe vt alij alijs gloriam Dei deprecemur. Neque enim propheta institutum fuit hic tractare quid agant, vel in quo se occupent mortui. Elucidat multum hunc

locum, maxime secundum literalem sensum, similis locus in cantico Ezechie, qui lethali morbo correptus, similibus verbis mortem corporalem deprecatur, dicens: Quia non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te: non expectabunt qui descendunt in lacum, veritatem tuam. Viuens, viuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie, &c.

DISCEDITE A ME.] Intelligunt quidam hæc Dauidem dicere ad quosdam, qui sub amicitie specie egrotum Dauidem visitabant, quæ tamen exinctum cupiebant, quales aliquot fuisse testatur in Psalmo quodam sequente, cum dicit: Ingrediebatur vt videret, &c. Generalius tamen & simplicius intelligi potest illud, dictum ad omnes eos qui Dauidis interitum expectabant. Quoniam enim qui sua opinione frustrantur, conuerti se ab hominibus subducunt, & in bello victi pedem referunt, hinc propheta vult significare inimicos suos delusos esse sua expectatione, præcipit, vt à se discedant, & conuertantur in fugam, per tropum significans eos desistere debere à sua expectatione. Subiungit autem hæc consolationem post orationem, siue quia hic psalmus compositus est post liberationem, atque ob id continens simul & orationem, qua in malis usus est, & beneficium liberationis, quæ postea secuta est: siue quia inter orandum firmam concepit impetrande sanitatis & exauditio-

Ps. 49.

Psalmus Dauid, quem cantauit Domino pro verbis Chusi filij Iemini.

ARGUMENTVM PSALMI SEPTIMI.

Quoniam iniquissimus Dauidis hostis Saul (quem modestia causa alieno nomine designat, appellando enim Cusi, id est, Æthiopem, simul tamen innotabilem animi eius malitiam notans) Dauidem generum suum prædicatione in simularum in inuidiam populis adduxit, aliosque ipsius proditoriæ accusantem libenter auxiliu, vbi sanctis sese purgat his armentibus, in quibus suam commensuram inuenit, tanquam seruari se ab iniqua Saulis persecutione precatur, diuina iustitiam aduersus eius crudelitatem implorando, vt reddito regno diuinitus sibi destituito, populus in cultum Dei sub se colligatur. Tunc deinde improbos & nocentes Dei iustitia & seueritate terrenis inimici suis interitum prædicit, hunc Deo pro iustitia seruata promittens. Quoniam autem in hac persecutione, Christi per omnia figuram Dauid esse vult, vult hic oratio est Christi contra impiam Iudæorum populum, per Cus rectè designatum, in qua suam innocentiam, non iniustitia vindicari optans, populum illum suo ipsius gladio periturum prædicit. Ad Dauidis autem & Christi exemplum, est etiam conueniens orandi forma, iusto liberari optanti ab inimicis saluati nosse, per diuinitum astrans iniquos querentibus.

PARAPHRASIS.

1 Domine Deus meus in te speraui: saluum me fac, & libera me a persequentibus meis, & libera me.

Domine Deus meus, quem vnicè colo, in te sepe per omnem meam spem collocaui: Itaque tu me in te sperantem saluum fac, & libera ab omnibus persequentibus me.

2 Nequando rapiat ut leo animam meam: dominus non est qui redimat me, qui saluum faciat.

2 Ne aliquando contingat, vt hostis meus, qui me cum suis summa ferocia & ardore maximo persequitur, me quem quarit, tanquam leo rapiat ad deuorandum & perdendum, dum non fuerit aliquis qui me redimat, & saluum faciat de manu eius. Non nisi tu ab huius leonis impetu me serues, nullum alium seruare posse, mihi persuadeo.

3 Domine Deus meus: si feci istud, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis.

3 Domine Deus meus misericordiam tuam fidenter imploro, fretus innocentia mea, cuius tu ipse optime testis es. Si enim feci istud inimico meo, quod mihi facit, si feci quod me fecisse criminatur, & cuius ab aliis apud illum accusor, vitæ scilicet eius & imperio insidias me struxisse: si mali & iniqui aliquid molitus sum manibus meis contra eum.

4 Si reddidi retribuentibus mihi mala: decidam meritis ab inimicis meis inanis.

4 Si retribuentibus mihi mala ego vicissim malum reddidi, & non potius mala bonis compensaui, seruans eis aliquando vitam, qui me ad mortem insectabatur: Si hæc, inquam, Domine, qui omnia nosti, commisi, lubens patiar, vt secundum meritum meum succumbam victus ab inimicis meis, vita gloria, omnibusque fortunis exutus, & omni spe mea frustratus.

Persequatur inimicus animam meam & comprehendat: & conculet in terra vitam meam:
 * & gloriam meam in puluerem deducat.
 6 Exurge domine in ira tua:
 * & exaltare in finibus inimicorum meorum.

7 † Et exurge Domine Deus meus in precepto quod mandasti:

* † & synagoga populorum circumdabit te.

8 † Et propter hanc in altum regredere.

a * Dominus iudicat populos.

9 Iudica me domine secundum iustitiam meam:
 * & secundum innocentiam meam super me.

b 10 Consummetur nequitia peccatorum, & diriget iustum:
 Erutans corda & renes Deus.

c 11 Iustum adiutorium meum a Domino:
 † qui saluos facit rectos corde.

d 12 Deus iudex iustus, & pateriens:

* nunquid irascitur per singulos dies?

13 Nisi comerserit fuerit, gladium suum vibrabit:

arcum suum tetendit, & parauit eum.

14 Et in eo parauit uasa mortis:

e † sagittas suas ardentibus effecit.

5 Persequatur me fugientem inimicus meus ad perdendam vitam meam, & quem persequitur, capiat, captoque mihi non solum vitam meam uolenter ac probrose eripiat eamque conterat & consumat, sed etiam gloriam ac omnem nominis mei honestam memoriam, quia a morte superesse possim, funditus extinguat, & in nihilum redigat.

6 Quoniam autem tu ipse Domine conscius es innocentia mea, probetque nosti non admisisse me quae mihi imponunt, & ob quae me persequuntur, noli uitra quasi iacenti ac dormienti, aut etiam uiribus destituto simili, tuum pro me differre iudicium; tuamque dissimulare potentiam, sed per seueritatem iustitiae tuae, perque iustam ultionem tuam declara in hostibus meis tuam potentiam. * Fac omnes inimici mei per circumitum ostensione tuae iustitiae & potentiae te sentiant omnibus esse altiore & superiorem.

7 Tu Domine praecipisti ciuitatum rectoribus, vicariis tuis, ut iniustos ab iniuria prohiberent, neque finerent aliquem iniuste. Tu ergo Domine qui haec mihi dormire uisus es, exurge mihi, declaratio pro me tuam iustitiam & potentiam secundum praecipitum illud quod aliis faciendum mandasti. † Tu etiam te Domine uigilare mihi demonstra in ea re & negotio, quod mihi praecipisti in munere scilicet regio, quod mihi iniunxisti. Quod quidem peto, non tam meae uitae & dignitati, quam tuae sanctissime religioni ac saluti ciuium consulens. * Si enim pro me de iniquis iudicium feceris, si in destinatum mihi regnum adduxeris, populus intelligens te bonis consulere, improbos uicisci, simul congregatus undique circumdabit te, tuam iustitiam collaudans, tuumque patrocinium contra iniustos inuocans, † populus item iam sub impio principe a cultu tuo alienatus, illiusque exemplo ad impia pertractus, sub me principe ad te reuocabitur, & in tuum cultum adunabitur.

8 Itaque propter salutem populi, fac ut declarata tua in impios homines potentia, altiore te omnibus homines intelligant. † Quique dum finis tuos a tyrannis diuexari, uideris solum tuae iustitiae reliquisse: rursus repete tuum tribunal, & in altitudinem tuae iudicariae sedis conscende, declarans te tuorum esse uindicem. * Quod ideo merito a Domino peto, quoniam ipse est, qui omnes populos etiam gentium nunc iudicat, ac in futuro iudicabit: nunc quidem ad defensionem innocentum contra noxios, in futuro autem ad plenam uisumque retributionem.

Itaque quoniam tibi competit iudicium, quae uo Domine ut pro me contra hostes meos facias iudicium secundum iustitiam meam, qua erga illos me gessi, * & secundum innocentiam meam, quae est in me erga illos, dum nihil illis te teste, nocenti intuli.

10 Non perduret quae uo Domine impietas hominum peccatorum, sed malitia eorum, quam ad tempus toleras super iustos, perdatur, ac finem accipiat, sicque tu iustum diriges, praestando ci reum suarum foelicem successum. * Tu inquam, Domine, qui in iudicando falli non potes, qui prope qui introspicias, diiudices, & probe cognita habeas intima quaeque, nempe hominum cogitationes, ac affectiones, & desideria.

11 Iustum itaque est adiutorium meum, quod a Domino peto, non iniuste, nec immerito hoc ab illo expecto, * quoniam ipse saluos facit omnes eos qui recto sunt & simplici corde, qualem & me esse confido.

12 Vos autem impij, ne ob dilationem diuinae uindictae securos uos arbitremini, illud scitote, quod Deus est iudex iustus, & fortis, cui nemo resistere potest, qui que facile perficere possit, quod faciendum iudicat, & nihilominus longanimis est, patienter tolerans aliquandiu hominum iniquitatem, * non enim ipse, sicut hominum impietatis quotidie irretatur & offenditur, ita etiam per singulos dies peccata uindicat, ac ultionem suam declarat, quod quidem non fit per impotentiam aut iniustitiam, sed per eius longanimitatem, qua peccatores ad poenitentiam expectat.

13 Quamuis autem longanimis sit, si tamen a uestra prauitate non fueritis couersi, scitote imminere uobis perditionem, breuique uos interituros. Et enim iamiam Deus (ut de ipso tanquam homine loquat) gladium suum uagina extractum & exacutum quatit, parans se ad percutiendum, * imo iam arcum suum tetendit, & ad sagittandum parauit.

14 Ac in ipso arcu parauit tela mortifera, sagittasque suas ardentibus carbonibus operatus est, ignitasque fecit, ut uehementius offenderent ac incenderent. * † Sagittas etiam suas fabricatus est his qui odio & ira ardentibus me iniuste persequuntur. Seueritatem enim iustitiae suae, quae haecenus sese non exeruit, & hebetata uideri poterat, iam declarasse Deus decreuit, ut per hanc tanquam per gladium quendam, impoentibus mortem tum corporalem, tum aeternam infligat, & ex ea tanquam arcu quodam iaculetur sententiam mortis & aeternae perditionis, quae tanquam

quam ignita quaedam iacula succendat igne inextinguibili eos, qui odio ardentibus me persequuntur.

15 Ecce parturijt iniustitiam, concepit dolorem:
 * & peperit iniquitatem.

16 Lacum aperuit, & effodit eum:
 * & incidit in foueam quam fecit.

17 Conuertetur dolor eius in caput eius: & in verticem eius iniquitas eius descendet.

18 Cōsuebor domino secundum iustitiam eius: & psallam nomini Domini altissimi.

15 Ecce hostis meus anxiam mentis sollicitudine & cruciatu annifus est iniquitatem exercere in me. Concepit in animo suo afflictionem, quam mihi inferre cogitat: * Malumque quod in corde suo primum conceptum, deinde parturiebat, etiam tandem peperit, opere hoc ipsum, quantum in se erat, perficiens.

16 Neque palam solum oppugnat, sed etiam insidias struxit quibus me perderet: quasi si quis foueam occultam aperiat, ac profundè effodiat, ut incauti in eam lapsi pereant. * Verum iusto Dei iudicio futurum cognosco, ut me a perditione liberato, ipsemet incidat in interitum, quem mihi parauit.

17 Afflictio, quam mihi inferre conatus est, redibit in ipsummet autorem, & iniuria, qua me afficere studuit, recidet in verticem eius, grauius eum feriens & premens. Deprehendent eum mala quaecunque mihi parauit, ipsaque improbitas, quae ad meam perniciem illum exacuit, illi exitij & perditionis eius occasio erit, quomodo, si quis in altum mittat lapidem, & non cauto fati recidat in caput.

18 Ego autem periculis omnibus liberatus, gratias agam Domino, illumque laudabo pro iustitia eius, qua innocentes liberat, impiis que, ut merentur, perdit, & sanctissimum nomen Domini altissimi hymnis celebrabo.

ANNOTATIONES.

Quoniam in titulo dicitur Psalmus iste cantatus pro uerbis Chusi, quidam (inter quos Euthymius) putant hunc Psalmum compositum contra Absalonem filium, intelligentes per Chusi, consiliarium Dauidis, qui apud Absalonem dissoluit consilium Achitophelis. Verum praeter alia, quae huic sententiae contrariantur, sciendum, nomen illius Chusi scribi apud Hebraeos per litteram heth in principio, nomen uero hic positum per Caph. Nec est Hebraeis hoc loco Chusi, sed Cus, quo nomine Saulem rectè designat, ob profligatos eius mores. Significat enim nomen Cus, Aethiopen. Malis autem hominibus nigri nomen a ueteribus tribui solitum etiam poetae Latini indicant. Porro Saulem fuisse uirum Gemini, ipsemet Saul testatur in libris Regum.

a DOMINVS IUDICAT POPVLOS.] Videtur interpretes legisse praesens κριστη, cum Graecis iam sit futurum κριστη, iudicabit, quemadmodum habent & Hebraea.

b CONSUMETVR NEQVITIA PECCATORVM.] Augustinus & Hieronymus in commentarijs legunt consummetur, ut significetur, nequitiam peccatorum implendam esse & perficiendam, ac tum demum reuersionem iusti declarandam. Sicque uertisse nostrum interpretem uideri omnino potest, ex eo quod Graecis est uerbum deprecatorium συγγελοσθη, hoc est, consummetur, uel consummatur. Nam dictio Graeca utrumque significat, & consummi, hoc est deficere, & consummari, hoc est, ad summum perducere. Verbum autem consummendi magis conuenit Hebraeis. unde ex Hebraeo D. Hieronymus uertit, consummetur. Quod si consummetur imperatiue legere uelimus, quemadmodum Graeca desiderant, poterit hoc uerbum exponi pro ad finem deduci, quod non est aliud quam deficere. Nam sic aliquoties in scripturis hoc uerbum ponitur: sicut & consummatio pro consumptione. Itaque in hoc sensu omnino pro interpretem uertisse consummetur, potius quam consummetur.

c IUSTVM ADIVTORIVM.] Adiectiuum, iustum, apud Hebraeos additur uersui superiori cum nomine, Deus. Sed & in quibusdam Graecorum codicibus additur superiori uersui aduer-

bium *δικαιος*, id est, iustus. quamuis etiam in aliquibus ponatur in principio huius uersus in genere faeminino *δικαια* uel *δουκεια*.

DEVS IVDIX IVSTVS &c.] Hebraea tantum habent, Deus iudex iustus, & comminans tota die: Graeca habent, & non iram adducens per singulos dies, sine interrogatione. quomodo & Diuus Augustinus legit. Graecus interpres uideatur dictionem Hebraicam *h' Al*, legisse cum puncto patach, cum quo significat idem quod non. At nunc legitur cum puncto tseret, cum quo significat idem quod Deus & fortis. Unde quod in Graecis etiam legitur, fortis, ex alterius fortasse uersione, margini prius ascriptum, textui deinde inscriptum uideri potest: quemadmodum & quod additur, patiens, uideri potest additum ab aliquo ad explicandum, quomodo non irascitur Deus omni tempore. potest autem quod in nostra lectione dicitur: Nunquid irascitur per singulos dies: accipi, uel ut respondeat Hebraeae lectioni, uel ut Graece, uel ut affirmatiuam insinuet responsonem, & nunquid pro nonne, positum sit, sensusque sit: Deum quotidie irasci, quia quotidie per suos predicatorum, & varia flagella peccatoribus inflata comminatur impijs: qui sensus conuenit rectè sequentibus. Vel ut significetur Deum non omni tempore irasci, quia non semper uisciscitur, sed uindictam distimulat. Ceterum notandum, ueram lectionem esse per uerbum praesens, irascitur, non per uerbum futurum, irascetur: ut multi libri habent. Praesens enim uerbum habent originalia & correctiora Latina. Et ut in sequentibus huius Psalmi uersibus tempora, quae perperam in multis codicibus leguntur, restituatur iuxta exigentiam originalium & antiquorum codicum: primum non est legendum, uibrabit, sed futurum, vibrabit. Est enim Graecis *σπιλλωσει*. Et Diuus Augustinus diligenter annotauit per futurum dictum esse, vibrabit, quamuis per praeterita dicatur: Arcum suum tetendit, & parauit illum. Deinde, parturijt, legendum est, non parturijt: cum Graecis sit *αδινουεν*. Et rursus futurum, incidet, non, praeteritum, incidit: cum Graecis sit futurum *επιποσθη*.

ARDENTIBVS EFFECIT.] Duplicem

plicem indicat Paraphrasis intelligentiam. iuxta tiiuxta posteriorem, datius acquisitiuus. priorem dictio,ardentibus,ablatius est instrumen-

In finem pro torcularibus, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI OCTAVI.

Psalmus hic, hymnus est, quo cum summa admiratione celebrat inestimabilem creatoris virtutem & amplitudinem, quam per creaturas suas ubique terrarum demonstrat, tum & ipsius in humanum genus beneficentiam & dignationem. Quod cum miserum sit & vile, ipse autem altissimus sit, & potentissimus, tam multis tamen beneficijs dignatus est. Mysticus autem huius Psalmi sensus in annotationibus indicatur.

PARAPHRASIS.

PSAL. 1. Domine Dominus no-

8. *ster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra!*

2. *Quoniam eleuata est magnificentia tua super caelos.*

3. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos.*

Sap. 10.

* *ut destruas inimicum & ultorem.*

4. *Quoniam uidebo caelos tuos, opera digitorum tuorum, lunam & stellas, quae tu fundasti.*

5. *Quid est homo, quod memores eius? aut filius hominis, quoniam uisitas eum?*

6. *Minuisti eum paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronasti eum.*

Domine Deus, qui cum ratione creationis & gubernationis omnium sis Dominus, peculiariter tamen noster es Dominus, qui te colimus, tibi que seruiamus, quorum & maior tibi ratio est & cura: quam potentem ac magnum te ipsum declarasti, non in caelo solum, neque in Iudaea solum, sed etiam in vniuersa terra, quam merito tu ab omnibus admirandus es in vniuersa terra!

Quoniam gloria tua diuinitatis, potentiae, ac bonitatis tam longe, late, alte que diffusa est, ut non solum omnem terram repleat, atque ubique se uisendam ac fruendam exhibeat, sed & caelos omnes transcendat, in quibus etsi perfectius quam in terris a sanctis mentibus conspiciatur, comprehendi tamen ab eis non ualet. Ita est ea incomprehensibilis, omnia replens, omnia excedens.

Quamuis autem merito ab omnibus suspiciendum & laudandum sit nomen tuum, tamen quoniam plerique sunt, semperque fuerunt, te agnoscere recusantes, tuae gloriae, tuoque nomini pertinaciter resistentes, siue inter homines, siue inter impios daemones, ideo quo magis contra illos tuam declarares potentiam, laudem uirtutis tuae tu confirmasti, & stabiliuisti frequenter ex ore puerorum lactentium, eorumque qui his assimilés fuere. Pharaone enim hoste tuo cum suis tua uirtute submerso, Israelitae tui, simplicibus & imbellibus pueris similes, quorum ora necdum aperta fuerant in tuas laudes, decantare ceperunt sanctum nomen tuum, & uictricem manum tuam laudauerunt pariter, quoniam sapientia tua aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit disertas. Inter prophetas quoque tuos, per quos uoluisti laudem tuam perfici apud homines, eos potissimum delegisti, qui simplices essent, rudes, & indocti. In tempore item Messiae tu ex ore paruulorum, uixdum ab lactatorum, laudem tuam confirmasti, cum acclamare eos fecisti filio tuo laudis canticum, quo uel sic conuinceret duritatem, ac malitiam inimicorum eius. Quin & per Apostolos eius, simplicitate ac malicia paruulos, homines ineruditos, ac mundi iudicio humiles, laudem nominis tui perfectam fecisti, fama nominis tui per vniuersas terras propagata ab eis, sed tua uirtute. Sic autem tibi uisum est per ora puerorum tuorum laudem tuam confirmare, ut sic ad maiorem admirationem tuae potentiae conuinceret, ac cessare faceret inimicos tuos, qui se exhibent ultores ac punitores tibi credentium, ac seruire cupientium. Confunditur enim & conuincitur omnis eorum sapientia & fortitudo, ac tua potentia mirabiliter elucefcit, dum, paruulis licet laudem tuam praedicantibus, eam abolere nequeunt, quam impense extinctam cupiebant.

Et quidem Domine, quoties oculis sublatis contemplor caelos tuos, quae sunt opera tua per te ipsum, tuaque uirtute perfecta, similiter lumen & stellas, quae elegantissimo ordine in illis firmiter collocafti, quoties caelorum amplitudinem, motumque uarium ac stabilem, & stellarum in eis positarum pulchritudinem uariam, multitudinem, & ordinem, omniaque haec hominum utilitati seruire attendo.

Tum sic apud me cogito: Deus bone, quid est miser homuncio, quod tu tantus, tamque immensi operis artifex, & tam sublimis domus inhabitator, illius rationem & curam habeas? aut quid est filius hominis, ex mortali homine natus mortalis, quod dignaris illum inuisere, beneficia multa in illum conferendo?

Adeo enim ipsum hominem sublimasti, ut paululum tantum sit inferior Angelicis mentibus, diuinae tuae nobilitati uiciniſſimis, inferior scilicet solum secundum corpus, & corporis necessitates. Tu denique magnifica gloria & honore illum in modum coronae circūdedisti, & or

* *constituit eum super opera manuum tuarum.*

6. *Omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues uniuersas, insuper & pecora campi.*

7. *Volucres caeli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris.*

8. *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra.*

& ornaſti, dum eum ad imaginem tuam creasti rationis capacem, dumque ad participandam tuam beatitudinem ac diuinitatem eum fecisti, denique dum super omnia opera haec uisibilia a te facta dominum eum constituisti, uolens ut omnia eius imperio subessent, aut eius utilitati seruirent. Quod quidem in omnia dominium, etsi pro magna parte toti conueniat humanae creaturae, eximio tamen quodam modo collatum est a te ei, qui inter omnes homines primus est & praecipuus, inter omnes tuos filios primogenitus, & unigenitus tuus, quem per assumptam humanitatem, mortisque passionem ab angelis minoratum, summo tandem honore coronasti, dans ei plenam omnium in caelo & in terra potestatem, per quem etiam humano generi pristinum dominium, & dignitas per peccatum magna ex parte imminuta, rursus restaurata est & aucta.

Omnia, inquam, Domine subiecisti tua benignitate hominibus: oues scilicet, reliquaque pecora minora, boues, omniaque armenta, nec sicures tantum pecudes, sed etiam feras agrestes, inter quas nulla est, quin eam suo imperio subicere ualeat, ac utilitatem ex ea capiat.

Nec terrestria tantum illi subiecisti animalia, sed etiam uolucres in aere uolitantes, & pisces maris, qui per varia maris loca huc illucque vagantur, ac ueluti perambulant.

Merito certe ex consideratione tuae in humanum genus dignationis, rursus, quemadmodum caepi, exclamare liber: Omnia Domine, qui peculiariter noster es Dominus, quam magna, ac proinde summa admiratione digna est gloria nominis tui, non solum in caelo, sed etiam in vniuersa terra.

ANNOTATIONES.

PRO TORCVLARIBVS, in Hebraeo ponitur dictio תרנגולית, quam Hebraei putant deriuatam a nomine ciuitatis Philistinorum Geth, & significare instrumentum musicum, in quo Psalmus hic cantandus esset a Geth ablato, ibi uere reperto. Felix putat hoc nomen esse patronymicum, a Geth deriuatum, & per illud significari populum gentilem, qui per Philistaeos frequenter intelligitur. Septuaginta autem uidentur legisse nomen pluralis numeri gethoth, ut sit plurale nominis gath, quod significat torcular. Haec autem torcularia, Augustinus intelligit ecclesias, quod in eis, bonis malis essent permixti, sicut in torculari uinacea cum uino. Alij per torcularia, Christi intelligunt passionem, de quibus secundum mysticum sententium mentio fit, dum dicitur: Minuisti eum ab angelis. Et apud Isaiam Christi passio, torcular dicitur, cum ait: Torcular calcanti solus, &c. Verum ut de hac, & alijs similibus dictionibus nihil certi adfertur, ita ex hac & alijs superuacaneum fuerit uelle aliquid stabilire, quod ad sensum Psalmorum pertineat.

Isaia. 63.

EX ORB INFANTIVM ET LACTENTIVM. Quia hunc versum Dominus in euangelio adduxit de pueris ei acclamantibus Osanna, & Paulus Christo tribuit illud: Minuisti eum paulominus ab Angelis, & Omnia subiecisti sub pedibus eius: existimant plerique priorem illum versum de pueris illis uel solum, uel proprie dictum, imo totum Psalmum ad solum Christum referendum, etiam secundum primum & literalem sensum. Verum neutrum ex citationibus istis necessario conſequitur, cum constet frequenter scripturas quibusdam attribui, quibus non solis competunt, idque uarijs modis. Primum, quia quod in genere dictum est, & diuersis conuenit, quibusdam in genere illo comprehensis tribuitur, maxime si illis eximio & peculiari modo conueniat. Secundo, quia quod de figura primo & ad literam dictum est, tribuitur ueritati adumbratae, propter quam potissimum dictum est, quale est illud: Os

non comminuetis ex eo, & alia multa. Tertio quia quod de aliquo proprie dictum est sine figura, accommodatur alicui, in quem illud etiam recte quadrat, quale uidetur esse illud: Vox in Rama audita est, &c. Quod autem hic Psalmus secundum primum & literalem sensum non pertineat ad solum Christum, satis ostendit similis locus in Psalm. 145. ubi similiter exclamat: Domine, quid est homo, quia innotuisti: aut filius hominis, quia reputas eum? &c. Et omnino uidetur, cum hic dicit: omnia subiecisti sub pedibus eius, oues, & boues uniuersas, &c. commemorare dominum, quod humano generi in principio Geneseos Dei beneficio collatum describitur. Itaque rectius sic Psalmus iste accipietur, ut omni tempori conueniat, & in genere Dei celebret potentiam, & bonitatem humano generi declaratam, & citationes illae in nouo testamento factae non accipiantur, quasi peculiaritatem, & nullis alijs conuenientem indicent citatorum uerborum sensum, sed tantum ut quod in genere dictum est, eis tribuatur, quibus eximio modo competit, iuxta sensum in paraphrasi explicatum. Nam & liber Sapientiae satis indicat, illa uerba: Ex ore infantium: competere Israelitis, cum educerentur ex Aegypto. Quod si quis totum Psalmum Christo appropriare uelit, in quem maxime omnes scripturae respiciunt, & in quo omnia, quae de Deo in genere dicuntur, peculiari modo recapitulantur, iam quod dicitur: Nomen Dei admirabile factum in vniuersa terra: ad praedicationem euangelicam est referendum, qua notum & celebre factum est nomen Domini in vniuersa terra, quod prius tantum notum fuit in Iudaea. Quod de eleuata magnificentia Domini super caelos dicitur, referendum est ad Christi super omnes caelos ascensionem. Per caelos, Apostoli intelligendi: per lunam & stellas, ecclesia, & eminentiores quique in ecclesia, quae cum eis in Apostolis fundata est & stabilita. Per quinque illa animalium genera: filio hominis peculiariter subiecta narrantur, quam

Mat. 2.

Pla. 145.

Gene. 1

b 2

quam in mystico sensu variè à varijs explicetur, rectè secundum tractationem diui Augustini, quinque hominum genera accipiuntur: per oues & boves, fideles boni: quorum quidam simpliciter subsunt, alij fideliter pro alijs laborant: per reliqua tria, homines mundani, scilicet per pecora campi, homines in concupiscentijs vagabundi: per volucres cœli, superbi: per pisces maris, homines curiosi & auari.

QUONIAM VIDEBO CŒLOS TVOS.] Coniunctionem, quoniam, quidam referunt ad precedentia, vt reddatur hic causa, cur dixerit nomen eius in vniuersa terra esse admirabile, & magnificentiam eius eleuatam super cœlos. At rectius videtur referri ad sequentia, vt sequenti versu perficiatur sententia, quibusdam subintellectis iuxta sensum in paraphrasi insinuatam: vt scilicet significetur, contemplationem cœlestium corporum, causam esse exclamandi cum admiratione: Quid est homo, quod memor es eius? Illud etsi exiguum sit, prætermittendum non est, pronomen, tuos, Græcis non esse, nec apud Diuum Hieronymum in commentarijs, nec Augustinus legisse videtur, si eius commentarius diligenter legatur. Est tamen in Hebræo, vnde irrepit in nostram lectionem: quæ etsi ex Græcis facta sit, habet tamen quandoque quædam cum Hebræis magis conuenientia.

MINVISTI EVM PAVLO MINVS AB ANGELIS.] Pro paulo minus, Græcis est βαχχίτις, id est, modicum quid, hoc est, paululum inferiorum fecisti. Pro angelis, Hebræis est dictio אלהים Elohim, quæ quanquam Deum magis significet, (vnde vertunt quidam, minuiisti eum pa-

rum à Deo,) tamen aliquando angelis tribuitur, in quos bene competit illud Psalms: Ego dixi, dii estis, & filij excelsi omnes. Id hoc loco magis secuti sunt Septuaginta, quod videretur absurdum, dicere hominem parum inferiorem Deo constitutum, à quo infinitis distat partibus. Septuaginta secutus est Diuus Paulus ad Hebræos 2.

INSUPER ET PECORA CAMPI.] Cùm additur, insuper, separantur pecora campi ab ouibus & bobus. Sciendum ergo pro pecora, Hebræis esse dictionem בהמות Behemoth, quæ quauis significat bestias. Additione verò campi vel agri, significantur bestie agrestes, hoc est, syluestres, & nequaquam domesticæ: quales sunt, oues & boves. Has ergo oportet intelligere ad literam per pecora campi significari, quamuis Latinis serè non dicantur proprie pecora. Sic & Græca dictio κτήνη, teste Euthymio, significat omnia animalia, quæ prona in terram aspiciunt. Hic ergo versus continet animalia terrestria, & prior quidem pars bestias cicures, & domesticas: secunda verò agrestes & feras: sequens versus volatilia & aquatilia. Quod autem in eo legimus, qui perambulant, Græcis est in neutro genere vnica dictio, non coherens cum piscibus, τὰ ἀναπορεύμενα hoc est, ea quæ perambulant. Quoniam enim de piscibus dixerat, ob varietatem piscium, subiungit: quæcunque perambulant semitas maris. Et Hebræis postquam pluraliter dictum est, pisces maris, subiungitur singulariter, quod transit semitas maris, hoc est, quicquid transit. Videri posset interpret vertisse, quæ perambulant, nisi constanter libri haberent, qui.

Plal. 18.

Heb. 2.

firmabuntur & peribunt à facie tua.

4 Quoniam fecisti iudicium meum & causam meam: * sedisti super thronum qui iudicas iniustitiam.

5 Increpasti gentes, * & perijt impius: * nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi.

6 Inimici defecerunt pro me in sinem: & ciuitates eorum destruxisti.

7 Perijt memoria eorum: * & Dominus in æternum permanet.

8 Parauit in iudicio thronum suum, & ipse iudicabit orbem terræ in equitate. * iudicabit populus in iniustitia.

9 Et factus est Dominus refugium pauperi: * adiutor in opportunitatibus in tribulatione.

10 Et sperent in te qui nouerunt nomen tuum: * quoniam non dereliquisti querentes te domine.

11 Psallite domino qui habitat in Sion: * annunciate inter gentes studia eius.

12 Quoniam requirens sanguinem eorum recordatus est: * non est oblitus clamorem pauperum.

13 Miserere mei domine, vide humilitatem meam de inimicis meis.

14 Qui exaltas me de portis mortis. * vt annuntiem omnes laudationes tuas in portis filie Sion.

15 Exultabo in salutari tuo: * infixe sunt gentes in interitum quem fecerunt.

16 In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum.

17 Cognosceatur dominus iudicia faciens. * in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.

18 Conuertantur peccato-

dine victi sunt, sed à præsentia tuæ potentie, quam sustinere nequiuerrunt, viribus suis fracti & debilitati sunt, ac tandem perierunt.

4 Tu enim Domine iam iudicium meum, & causam meam perfecisti & absoluisisti, vindicando me ab iniustis oppressoribus: * tu qui iudicas quod iustum est, cum visus sis solum tue iustitie reliquisse, quamdiu hostes superiores erant, iam rursus conscendisti solum tuum iudicarium, dum à violentis oppressoribus me liberaisti.

5 Tu sententia pro nobis pronunciata impios aduersarios horribiliter increpauisti, dum tua vltione illorum iniustitiam eis declarasti * & te tantummodo illos increpante, perierunt impij. Statim enim vt voluisti, solo tuo nutu & voluntate illos perdidisti, * & honestam ac celebrem memoriam nominis eorum aboleuisti in æternum.

6 Gladij inimicorum iam penitus defecerunt, & fracti sunt, omnisque potestas nocendi & ledendi eis ablata est, & ciuitates eorum fortes, in quibus habitabant & confidebant, euertisti.

7 Nec ipsi tantum perierunt, sed etiam cum ipsis perijt apud homines honesta memoria eorum, simul cum eorū nominatione, † aut quem admodum perijt sonitus aliquis, cuius nihil remanet. * Dominus autem in sempiternum permanet, semper astuturus his qui in ipsum spem suam collocauerunt.

8 Parauit sedem suam iudicariam ad exercendum iudicium, & ipse in nouissimo die, imò omni tempore, iustissime iudicabit omnes totius orbis terræ homines, * iudicabit populos vniuersos in iustitia, bonis bona, malis mala rependens: vt merito sese Dei cultores consolari debeat, tum quod Dominus illorum perpetuò subsistat, tum quod idem iuste omnes iudicet, liberans tandem ab impijs iustos, etiam si ad tempus iniuriam eos pati permittat.

9 Itaque Dominus afflictis omnibus humana ope destitutis se præstitit tutum refugium, ad quem illis confugere licet, vt tuti sint ab iniurijs impiorum: * Adiutor illis factus est in tempore opportuno, nempe cum in tribulatione sunt constituti.

10 Merito ergo in te omnem suam spem collocabunt, nec ad aliud confugient prælidium, qui nouerunt tuam Domine æternam potentiam, iustitiam, atque in fidentes tibi bonitatem: * quoniam nunquam deseruisti Domine eos qui pijs factis sese tibi commendare studuerunt, quiq; in tribulationibus tuam inuocauerunt auxilium.

11 Proinde vos dei cultores, qui Deo fiditis, canite hymnos Deo, qui domum quandam peculiarem sibi delegit in monte Sion: * prædicare in Gentibus opera eius mirabilia, quæ pro suorum patrauit liberatione, vt Dei cognoscentes potetiam ac bonitatem, ab erroribus suis liberatæ conuertantur ad sanctissimum Dei nostri cultum.

12 Quoniam etsi aliquamdiu negligere innocentes videatur, dum finit eos iniuste opprimi, tamen tandem de manibus opprimentium requirens effusum sanguinem innocentem, omnemque violentam oppressionem, nec relinquens inultum sanguinem eorum, declarat se eorum memorem esse: * & non esse oblitum clamoris pauperum, qui in tribulatione constituti ad illum toto corde vociferati sunt, quemadmodum ego feci, dicens:

13 Miserere mei Domine, aspice afflictionem meam, quam patior ab inimicis meis: ne diutius dissimules te videre, sed mihi præstita ope videre te ipsam declara.

14 Tu Domine miserere, qui me in summo constitutum periculo, ac morti vicinissimum solus potes & soles de mortis faucibus eripere. * Ideo autem miserere mei, vt per te liberatus, palam prædicem omnes tuas laudes in ijs locis, vbi celebris sit conuentus populi.

15 Sic autem me orante, exaudisti domine orationem meam: vnde de salute tua, quam mihi attulisti, exultabo. * Nam impij hostes mei, tanquam auidi venatores me persequentes, in eam ipsam foueam perditionis demersi sunt, quam mihi parauerant: in illud ipsum exitum inciderunt nec opinantes, quod mihi intentabant.

16 Illis insidijs & malis, quibus me capere vt aucupes studebant, ipsi met capti sunt, & ea ipsa, quibus nos capere & perdere conabantur, ipsis fuit perditionis occasio & causa facta sunt.

17 Itaque si prius à quibusdam non cognosceretur, an Deus humanarum rerum haberet procuracionem, iam cum fecit iudicium pro suis innocentes saluando, noxios perdendo, ab omnibus magis cognosceatur eius prudentia & iustitia. * Peccatores enim, dum alijs malum inferre studuerunt, ipsi per hoc comprehensi sunt, & irretiti.

18 Recident certè peccatores obstinati in infernum, æternis ad-

In finem pro occultis filij, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI NONI.

Psalms hic in duas diuisus est partes adeo dissimiles, vt singula partes singulos iam Psalmos apud Hebræos constituant. Nam primum quidem gratias agit Deo pro insigni aliqua victoria de præcipuo suo hoste, quem Goliath nonnulli arbitrantur: aut pro victoria, quam à finitimis gentibus reportauit, at tollens pluribus Dei iniustitiam, quæ suos in tempore vindicet. Deinde autem precationem adiungit rogans vt improbos Deus semper (vt iam fecerat) compeſcat. In qua precatione pulchre impiorum superbia, impietas, nocendi artes & conatus ad opprimendum quomodocunque homines innocuos, inopes, & ope humana defertos, describuntur. Mystice autem Psalmus hic, gratulatio est ecclesie pro occultis aduentibus, mysterijs, & iudicijs Christi filij Dei, quo pro nobis iudicante agnoscit ecclesia se liberatam ab hoste humani generis, diabolo: orans deinde, vt in finem vsque sæculi suos fideles ab impiorum, sive hominum, sive demonum, oppressione liberet. Ideoque re-
Et intelligitur in titulo positum, pro occultis filij: quanquam, vt de alijs quibusdam superior dictum est dictionibus in titulo positus, nihil etiam hic ex Hebræo statui possit hoc loco de dictione hic positæ.

PARAPHŔASIS EIVSDEM.

1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo: * narrabo omnia mirabilia tua.

2 Lætabor et exultabo in te: * psallam nomini tuo altissime.

3 In conuertendo inimicum meum retrorsum, in-

Laudabo te Domine ex toto corde meo, gratiamque tibi habeo, quantam animus meus capere potest maximam, * Ad laudem tui nominis, aliorumque eruditionem, narrabo, quantum in me erit, vniuersa mirabilia tua, consilia, & facinora. Quanquam enim ea memoratu sint impossibilia, enarrare certè, si fieri posset, ardentem proptem: & licet singula pro dignitate celebrare nequeam, vniuersa tamen comme morare vel in genere incipiam.

2 Non iam me rebus vllis fragilibus & caducis oblectabo, non in meis, aut quorumcunque hominum viribus lætabor, sed in te, tuæque bonitatis memoria lætabor mente, & exultabo corpore, * & præ nimia cum interna, tum externa lætitia carminibus te celebrabo altissime Domine, qui supereminentem omnibus tuam potentiam pro me declarasti, quique cum sis altissimus, omni laude es dignus, omni etiam laude maior.

3 Ideo autem merito in te lætabor, teque canam, quoniam cùm inimici mei terga mihi darent, ac victi fugerent, non mea fortitudine

PSAL. 9

ros in infernum: * omnes gentes qua obliuiscuntur Deum.

19 Quoniam non in finem obliuio erit pauperis: * patientia pauperum non peribit in finem.

20 Exurge Domine, non confortetur homo: * iudicentur gentes in conspectu tuo.

21 Constitue Domine legistorem super eos: * sciant gentes quoniam humines sunt.

22 Vt quid Domine recessisti longè: * despicias in opportunitatibus in tribulatione?

23 Dum superbit impius, incenditur pauper: * comprehenduntur in consiliis quibus cogitant.

24 Quoniam laudatur peccator in desiderijs anima sua: * & iniquus benedicitur.

25 Exacerbauit Dominum peccator: * secundum multitudinem ira sua non queret.

26 Non est deus in conspectu eius: * inquinata sunt uia illius in omni tempore.

27 Auferuntur iudicia tua à facie eius:

* omnium inimicorum suorum dominabuntur.

28 dixit enim in corde suo, Non mouebo à generatione in generationem: * sine malo.

29 Cuius maledictione os plenum est & amaritudine & dolo: * sub lingua eius labor & dolor.

30 Sedit in insidijs, cum diuitibus in occultis, ut interficiat innocentem.

31 Oculi eius in pauperem respiciunt: * insidiatur in abscondito, quasi leo in spelunca sua.

32 Insidiatur ut rapiat pauperem: * rapere pauperem, dum attrahit eum.

dicti supplicijs, * omnes, inquam, infideles & impij homines, qui Dei etiam ab omnibus per creaturas utcunque agniti rationem non habent illum agnoscere, illique placere & ante oculos habere non curant.

19 Quoniam quamuis ad tempus videatur Deus obliuisci miserorum, non tamen in sempiternum obliuiscetur eorum, nec sinet ab impijs eos semper diuexari: * expectatio, qua patienter expectant afflicti à Deo consolationem, non frustrabitur in æternum.

20 Quemadmodum autem Domine iam mihi contra meos adfuisi inimicos, ita semper pro me, & omnibus pijs tuam contra impios declarata potentiam, neque linas vitem hominem ita confortari, ut tuis præualeat: * Perseuera in eo quod cœpisti, semperque impij homines pro meritjs suis à te iudicentur, pœnas debitas persoluentes.

21 Constitue Domine super eos grauem aliquem moderatorem, cuius potestate terreatur, & à suis impijs conatibus cohibeantur: * sicque fac ut intelligant sese homines esse, hoc est, infirmos & mortales, nec amplius in sua fortitudine ac prosperitate glorientur, quam si homines non essent.

22 Cur Domine frequenter sic te exhibes tuis, ut longè ab eis recessisse videaris, dum eos à malis diuexari pateris, & incommodis afficis? * cur sic te geris, ut contemnere, nec exaudire uelle videaris, etiam tunc cum maximè opportunum tempus esset auxiliandi, nempe cum in tribulatione sunt constituti?

23 Dum finitur à te Domine impius agere pro sua superbia, qua neminem ueretur, tum ab eo grauius uirur & affligitur pauper, omni humano destitutus auxilio. * Veruntamen tandem iusto tuo iudicio impij irretientur, & peribunt per ea ipsa consilia, quæ aduersus bonos excogitauerunt.

24 Et quidem quoniam peccatores habent aliquos sibi similes, qui illos laudant in desiderijs & studijs suis: * & quoniam quæstui per fas nefasque intenti, habent qui eos commendant.

25 Hinc horum adulatione & commendatione fit, ut peccatores non uereantur Deum ad iram prouocare suis sceleribus, * præ nimio suo fastu, & ea quæ ex fastu oritur in tenuiores sæuitia, non quærunt quid licitum, quid non: non quærunt Deum, nec illi se commendare student, imò non curant eum, sed contemnunt, & pro nihilo ducunt.

26 Non habent Deum ante mentis suæ oculos, cuius timore à malo cohibeantur, & vel persuadent sibi omnino Deum non cognoscere, aut non curare humana, ac proinde nec iudicaturum de eis: * Et quoniam sic Dei vacant timore, ideo illorum actiones omni tempore pollutæ sunt varijs sceleribus.

27 Et quoniam mens eorum vitiorum caligine omnino est obducta, à consideratione mentis ipsorum longè sunt semota iudicia tua terribilia, quibus impios es iudicaturus, quorum consideratione solent homines à maleficio deterreri. * ideoque tantum sibi arrogantiae assumunt, ut persuadeant sibi omnibus his, quos pro suis habent inimicis, se dominaturos, neminem illis obfistere posse ducentes.

28 Perpetuam enim peccator sibi promittens felicitatem, sic cum animo suo loquitur & cogitat: Nullius certè potentia, unquam deiciat ab hoc florenti rerum mearum statu, * semper potens ac faelix ero, omni carens malo.

29 Os eius non loquitur nisi maledictionem, amarulentiam & fraudes: * paratus semper est ad loquendum ea quæ spectant ad alterius afflictionem & dolorem.

30 Occultè insidiatur, non, ut vulgo solent latrones, è syluis & speluncis cum suo periculo, sed coniunctus potentibus huius seculi, in ipsis diuitum atrijs, varijs artibus insidias struit, ut interficiat, opprimat, ac spoliet innocentes.

31 Oculi eius intentè respiciunt in humana ope destitutos, ut quos tales esse cognouerit, opportunitate habita rapiat, spolietque tum bonis suis, tum vita: * latenter insidiatur illis non minore crudelitate, quam leo ouicula ex antro suo, ex quo prætereuntes bestiolas obseruat, ut inopinatas capiat.

32 Insidias ponit, ac media varia per suam astutiam excogitat, ut simplices ac impotentes diripiat, omnibusque bonis exuat: * ut diripiat, inquam, simplices, dum suis aduentionibus eos ad se attraxerit, eisque cœperit dominari: quemadmodum solent ad se trahere capta animalia aucupes, ut ea rapiant.

33 Per

33 In laqueo suo humiliabit eum: * inclinabit se, et cadet, cum dominatus fuerit pauperum.

34 Dixit enim in corde suo, obliuiscit Deus. * auertit faciem suam ne videat in finem.

35 Exurge Domine Deus, exaltet manus tua:

* ne obliuiscaris pauperum.

36 Propter quid irritauit impius Deum? dixit enim in corde suo, non requiret.

37 Vides quoniam tu laborem & dolorem consideras: * ut tradas eos in manus tuas.

38 Tibi derelictus est pauper: * orphanus tu eris adiutor.

39 Contere brachium peccatoris & maligni: * quæretur peccatorum illius, & non inuenietur.

40 Dominus regnabit in æternum & in seculum seculum seculi: * ut peribitus gemes de terra illius.

41 Desiderium pauperum exaudiuit Dominus: * præparationem cordis eorum audivit auris tua.

42 Iudicare pupillo & humili,

* ut non apponat ultra magnificare se homo super terram.

33 Per suas insidias, quas tanquam laqueos quosdam tetendit, deprimet, & conteret pauperem: * cumque dominatus fuerit pauperum, inclinabit se super eos, & procumbet, ad eum modum, quo in lucta victor toto corpore, omnibusque viribus procumbit super prostratum, ut nequeat exurgere: & quomodo aucupes captæ prædæ incumbunt, ut non possit effugere: Ita etiam impius totis viribus contendit in suam potestatem detinere pauperes, eosque penitus confringere.

34 Omnium autem horum prædictorum causa est, quod impius sic apud se cogitauit: Nulla est Deo ratio pauperum, nec tangitur cura rerum humanarum, ut auertit faciem suam, ne unquam videat ea quæ hic fiunt, ad iudicandum de his unumquemque secundum sua merita. Circa cardines, inquit, cœli perambulat, & maioribus intentus, nostra non considerat. Quæ quidem persuasio libertatem & audaciam præbet quæuis facinora perpetrandi.

35 Tu vero Domine impiorum improbitate veluti excitatus & permotus, per vtionem de eis sumptam, declara tuam pro tuis potentiam, & fac ut dextera omnipotentiae tuæ, quæ retracta videtur, cum impij pro sua grassantur libidine, sese exerat ad vindicandum, sicque clarificetur, & omnibus altior ac fortior esse agnoscat, * ne sic te exhibeas, quasi curam pauperum non habeas, sed liberando eos, declara illos tibi curæ esse.

36 Cur enim ausus est impius suis maledictis & blasphemijs Deum ad iram prouocare, apud se cogitans, Deum non curare res humanas, nec vindictam sumpturum de sceleribus hominum?

37 Sed ut uolet ille hæc loquatur, sibi que persuadeat: tu certè vides, & cognoscis omnia. Nam & afflictionem ac dolorem, quem ab impijs iusti patiuntur, consideras, * ut suo tempore de impijs iustam sumas vindictam.

38 Certe vir pius, ab omnibus desertus, tibi relinquitur defendendus, * his qui omni hominum ope destituti sunt, ut solent pueri parentibus orbatu, tu Domine eris adiutor, quemadmodum te fore promissisti.

39 Frange opes & potentiam impij peccatoris, quod te facturum suo tempore cognosco. * A te enim de peccato eius quæstio & vindicta sumetur, & tunc ipse nusquam comparebit, peribit enim condemnatus, & in æternas misérias & tenebras deiciatur.

40 Mentiantur certè homines amentes & impij, qui negant Deum regere humanum genus, aut ullam nostri rationem habere. Dominus enim super omnia rex est, & regnabit in sempiternum, sua providentia uniuersum mundum administrans: qui cum iustus sit, rectè factis præmia, sceleribus autem pœnas constituat oportet. * Proinde certum habeo, quod omnes impij vos de terra hac, quæ illius est, & iniquè à vobis possidetur, exterminabimini, & perdemini. * E terra quoque uiuentium peribitis, non habentes inter sanctos aliquam partem & hæreditatem.

41 Desiderium afflictorum semper exaudiuit, semperque certò scio exaudiet Dominus, * tu quidem corda eorum præparas, & mones ut te inuocent, & hanc à te factam cordis eorum præparationem tu exaudiis, semperque exaudies. Tanta est enim tua clementia, ut etiam tunc exaudias, cum ad orandum corda tantum præparari cœperint. Cordis intimus es scrutator, magisque cordis affectibus attendis, quam externis vocibus.

42 Ad hoc autem exaudisti, semperque exaudies afflictorum vota, ut tu iudices pro oppressis, humanoque præsidio destitutis, nec in illo confidentibus, liberando eos à violentia impiorum, impios autem perdendo: * ut homo mortalis, qui ex sua conditione humiliare seipsum deberet, non ultra sese super terram magnificet, seseque contra Deum & proximos suos extollat, Deum non reueritus, & in homines quiduis sibi licere putans.

ANNOTATIONES.

CIVITATES HORVM DESTRVXI STI.] Pronomen, eorum, non est in originalibus Hebraicis vel Græcis, nec apud Augustinum, sed nec in plerisque Latinis nostris, & obest sensui, præcedit enim in singulari numero fræcæ inimici. Vnde consequens erat intelligere, eius destruxisti: sicut & in sequenti versu Græca habent pronomen singulare, perit memoria eius, quamuis hic Hebraea habeant plurale, eorum, quomodo & legit

D. Augustinus. Quod autem dicitur: cum sonitu: cum variè à diuersis intelligatur, nos in paraphrasi indicauimus duplicem eius intelligentiam, quæ & literali & mystico sensui conuenit, & Hebraea maxime accedit lectioni, quæ habet: Perit memoria eorum cum ipsis. Quod autem Septuaginta uerterint, sonitum, hinc est, quod dicitio Hebraea cum alijs punctis hoc significet.

IN PORTIS FILIÆ SION.] Pulchrè portis

b tis mortis, opponit portas filie Sion. Ceterum sicut per portas mortis, phrasi in scripturis recepta ad litteram significantur pericula, quæ ad mortem deducunt: ita similiter phrasi scripturæ per portas ciuitatis, designantur loca publica, in quibus est frequens conuentus populi, eo quod in portis, aut circa portas ciuitatum soleant sedere iudices ad reddendum iura. Similiter phrasi Hebraica filia Sion, dicitur congregatio Sion: sicut postea Psal. 44. filia Tyri, pro congregatione & populo Tyri, eo quod populus à ciuitate protegatur, sicut filia a matre. In mystico sensu portæ mortis, sunt vitia, quæ ad mortem æternam pertrahunt: portæ filie Sion, particulares ecclesiæ, in quibus laudes Dei annunciantur. Filia Sion, populus Christianus in vna ciuitatem collectus.

c **CONSTITVE DOMINE LEGISLATOREM.**] Pro legislatorem, dictio Hebraica מורה Moreth ambigua est, & significat vel doctorem, vt sit à verbo מורה Iarah, per he in fine, quod secuti sunt Septuaginta: vel timorem aut terrorem, vt sit à verbo מורה Iara, per Aleph in fine, & litera he sit posita pro Aleph. Atque hanc significationem hic omnes alij sequuntur, quod sit huic loco magis conueniens. Itaque etiam D. Hieronymus ex Hebræo vertit, terrorem. Vt ergo & nostra lectio huic intelligentiæ accedat intelligimus in paraphrasi per legislatorem in genere, rectorem aliquem, qui minis & supplicii impios cohibere possit. D. Augustinus, & similiter D. Hieronymus in commentariis per legislatorem, particulariter intelligunt Antichristum, qui his qui noluerunt recipere veritatem, dabitur in pœnam doctor malę legis, vt credant mendacio. Alij, inter quos Euthymius, & rectius certe, per legislatorem Christi intelligit. Is enim etiam in malis impiorum constitutus est legislator, iudex, & vindex eorum, vt scilicet rebelles vindicet, & puniat pro meritis. Constitutus etiam est in bonum illorum legislator, vt eius doctrina instructi salubriter intelligant suam infirmitatem, eamque humiliter agnoscant ad Deum conuertantur. Legendum autem esse, sciant gentes, (quemadmodum etiam habent libri correptiores) non autem sciant, manifestè patet ex Græcis, quæ verbum imperatiui modi habent, *ὑποτασσιν.*

d **DVM SUPERBIT IMPIVS.**] Hæc pars dupliciter accipi potest. Primum, vt verbum, incendi, accipiatur pro persecutionem pati, vt habet paraphrasis. Secundò, vt sit sensus: dum impius hic superbe viuunt, & pro sua superbia omnia agunt, ac ad summos prouehunt honores, pauper hoc considerans vitur, & cruciatur in animo suo.

IN CONSILIIIS QUIBUS COGITANT.] e Græco more dictum est, quibus cogitant, pro quæ cogitant. Græci enim relatiuum ponunt in casu antecedentis.

f **QUONIAM LAVDATVR.]** Coniunctio, quoniam, accipi potest, vt reddat causam versus præcedentis, nempe quod merito comprehenduntur in suis consiliis, quia adeo non penitet suorum malorum, vt etiam gloriantur, & ab aliis se laudari patiuntur in malis suis. Aut potius coniunctio hæc accipitur, vt dicat causam partis sequentis versus: Exacerbauit Dominum peccator. Quæ pars apud Hebræos contextitur in vno versu cum superioribus, vt intelligamus hanc esse causam, ob quam non vereatur Dominum irritare peccator, quod malitiæ suæ aliquos habeat commendatores.

g **AVFERVNTVR IUDICIA TVA.]** Intelligi istud potest vel de iudiciis præceptorum Dei, quæ alibi iudicia iucunda vocantur: nam de his non cogitant impij ad obseruandum ea: Vel de iudiciis Dei terribilibus, quibus impios est iudicaturus, de quibus alibi inquit: A iudiciis enim tuis timui.

h **A GENERATIONE IN GENERATIONEM MALO.]** Potest illud, à generatione in generationem, coniungi cum verbo mouebor, vt deinde adiungatur, sine malo, subaudiendo participium, existens. Aut iuxta Euthymium post mouebor, sit comma, deinde simul legatur à generatione in generationem sine malo, subaudiendo verbum, ero. Porro à generatione in generationem, significat per totam vitam, ita tamen, vt simul significetur, impium sibi polliceri longam vitam, & multarum generationum. Aut simpliciter à generatione in generationem, significat semper, vt intelligatur impius sibi polliceri æternam vitam, saltem secundum famam & gloriam nominis.

i **LABOR ET DOLOR.]** Sæpe in scripturis, & maxime in Psalmis, labor ponitur pro calamitate & afflictione, quomodo & apud Latinos aliquando accipitur, maxime in poetis, vnde est, laborare capite vel renibus, pro affligi.

k **VIDES, QUONIAM TV LABOREM ET DOLOREM CONSIDERAS.]** Legendum esse, vides, & non videat, quemadmodum habent quidam libri, patet ex originalibus. Ceterum Græca hic non habent dolorem, sed *θρηνη*, hoc est, iram: quomodo legit D. Augustinus: Videtur aliquis pro, iram, coniunxisse dolorem labori, quia prius illa duo coniungebantur: sub lingua eius labor & dolor.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI DECIMI.

Colloquitur vir sanctus cum his qui volentes ipsi bene consultum, fugam suadebant, ne per insidias à Saule circumueniretur. Quibus ille respondet, se in Domino Deo suam collocasse fiduciam, qui in cælis residens, cum omnibus sit superior, omniaque quæ hic aguntur cognoscat, ac iuste de omnibus iudicet, iustam de impijs vindictam suo sumet tempore, liberatis ab eorum oppressione iustis, quos diligit, propter quod sibi bene conscius, se consolatur. In quem modum sese hoc Psalmo consolari potest iustus quisque cui suadetur, vt propter impiorum molestias & persecutiones, derelinquat locum suum, impiusque cedat cum detrimento glorie Dei, aut pro propria salutis, quomodo & Christus propter spem, quam in parte habuit, non acquieuit suadentibus illi fugam ob meritum Herodis. Cui quidem Christo etiam Psalmus hic rectè adaptatur, vt cuius figura per omnia fuit Dauid, maxime in eis, quas pertulit, persecutionibus.

PARAPHRASIS.

In Domino confido, quomodo dicitis anima mea. **I**n Domino confido, qui & solus omnia valet, & in se sperantes non potest derelinquere. Quare ergo vos amici mei, de mea salute diffiden-

transmigra in montem sicut passer?

2 *Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum, parauerunt sagittas suas in pharetra: ut sagittent in obscuro retilos corde.*

3 *Quoniam qua perfecisti destruxerunt:*

instum autem quid fecit?

4 *Dominus in templo sancto suo: Dominus in celo sedes eius.*

5 *Oculi eius in pauperem respiciunt:*

palpebra eius interrogant filios hominum.

6 *Dominus interrogat istum & impium: qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.*

7 *Pluet super peccatores laqueos:*

ignis, & sulphur & spiritus procellarum pars calicis eorum.

8 *Quoniam iustus Dominus, & iustitias dilexit: equitatem vidit vultus eius.*

fidentes ad fugam me adhortamini? dicentes mihi: Transmigra è loco tuo in montem aliquem: Nusquam consiste, de loco in locum, de monte in montem semper vagus demigra, sicut passer, aut quæuis auicula, cui insidiantur aucupes, nec vsquam nidulari ei conceditur, vbi se tuto abscondere valeat cum aliqua quiete. Si magno exercitu virorum instructum bene sperare iuberetis, quanto magis præsidio summi Dei munito nulla vis impiorum metuenda erit?

2 Ideo autem fugiendum semper suadent mei, quoniam ecce peccatores qui me persequuntur, quasi paratum habentes arcum & sagittas ad occidendum, instructissimi sunt & paratissimi, vt me & meos, qui simplici & innoxio sumus animo, perimant cum obscuro fuerit, & à nobis nec videri, nec vitari poterunt. Neque enim in aperta luce nos aggredi volunt, sed noctem obscuraque loca obscurant, quo imparatos incogniti opprimant.

3 Ecce enim Domine leges, quas seruandas constituisti, ipsi impij dissipauerunt, legibusque tuis neglectis, iniquè iustos persequuntur ad mortem. Consilia item tua, quæ tu de me statuisti, illi subuertere studuerunt, ab ea dignitate, ad quam me euehere destinaisti, impedire conantes. At quid Domine ego iustus tuus feci, aut in eos admisi, ob quod vitam mihi studeant eripere?

4 Sed quanquam mihi tanta pericula impendent, mea tamen fretus innocentia, ac domino, in quem confido, nunquam de salute desperabo. Dominus enim, in quem omnem fiduciam meam collocaui, ipse in cælesti templo suo, tanquam in palatio, aulaque regia, habitat, in cælo peculiariter residet, omnibus superior.

5 Nec cælestia tamen tantum curat, sed è supremo cælorum conspicit etiam quoscumque homines, ac potissimum pauperes & afflictos: quorum etiam videatur aliquando oblitus, ipse tamen considerat, & quæ illorum sunt ab impijs tribulationes, & quæ ipsorum in malis tolerantia. Neque simpliciter solum omnes videt, sed suo solo aspectu & obtuterto ac clarè diiudicat homines omnes. Proinde merito fidenti & erecto sum animo, qui & mihi bene sum conscius, & in eum Dominum confidam, qui & potentissimus sit, & omnia cognoscens, omniscique iuste discernens.

6 Dominus quasi diligentem prius adhibuisset inquisitionem & examinationem, probè nouit ac discernit quis iustus, quis iniustus. Proinde qui diligit iniquitatem, hanc diligendo, re vera odit suam ipsius animam, quam, præterquam quod variis modis commaculat, verisque bonis priuat, grauissimis etiam malis à Deo immittendis obnoxiam facit.

7 Nam quemadmodum copiosa pluuia desuper cadere solet super homines, & inopinatos corripere: ita etiam super peccatores è cælo Dominus immittet subitam ac grauem ultionem, eos sic implicantem, vt se nequeant extricare. Ea vltio talis erit, quali olim maxima Deus Sodomitas euerit in exemplum eorum, qui impiè acturi essent. Ignis enim incendens, & sulphur fetore omnia replens, ac sempiterna, nec vnquam cessatura tempestas ac turbatio procelloso vento similis, hæc, inquam, erunt portio eorum, hæc illorum fors & merces, quæ eis Deo distribuente contingeret.

8 Hæc autem impios scelerum suorum merces manet: nam Dominus iustus est ex sua natura, & ideo non potest nisi iustitias diligere, & rectitudinem vitæ placidè intuetur, eamque approbat, suo tempore maximis & pulcherrimis præmiis eam remuneraturus: contra verò omnem iniustitiam hominum avertatur, atque ab ea benignum suum aspectum auertit.

ANNOTATIONES.

QUOMODO DICITIS, &c.] Quidam intelligunt hic Dauidem expostulare cum quibusdam, qui sibi metuentes ob præsentiam Dauidis, illi non concedebant locum apud se, recusantes illum defendere, qui de ipsis bene meritus erat. Et quod subditur: quoniam ecce, &c. intelligunt significare causam, qua ostendit Propheta, impiè & crudeliter illos se ab eis reici, eo quod non moueantur impietate suorum inimicorum, & sua innocentia. Notandum autem, in primo versu Græca

non habere, in montem, sed pluraliter *ἐν τὰ ὄρη*, hoc est, in montes, quomodo & Augustinus manifestè legit, & Hieronymum item sic legisse patet ex commentario: quamuis in contextu habeatur vitiose, montem, Proinde hanc crediderim veram esse nostræ versionis lectionem. Hebræa tamen singulariter habent, montem vestrum, hoc est, montem, in quem tu Dauid cum tuis latere soles. In secundo versu, pro, in obscuro, Græcis est *σκιωδῆς*, Significat autem, *σκιωδῆς*, non

10. PSAL.

b s æm

Item illunem, hoc est, luna carentem, ac omnino obscuram, & quam Latine vnico vocabulo appellare liceret, obscurilunium. Hinc est quod Diuus Augustinus legit, in obscura luna, multa commentatus de obscura luna, cum Hebraea dictio tantum significet caliginem & tenebras.

INTERROGANT FILIOS HOMINVM.] Interrogare dicitur in scripturis Deus, scrutari & probare aliqua vel aliquos, siue quia eos obseruat, & ad eos attendit: siue quia tanquam inquisitos, interrogatos & exploratos eos cognoscit.

ODIT ANIMAM SVAM.] Odire animam quis dicitur in scripturis duobus modis, secundum quod dupliciter anima considerari potest: nempe secundum carnalitate[m] & sensualitate[m] eius, & secundum eius spiritualitate[m], qua diuinitatis & caelestium rerum capax est. Secundum carnalitate[m] enim eius odit eam qui illi in suis carnalibus desideriis non acquiescit, sed resistit, quod bonum animae propriae odium a nobis saluator exigit, dicens Ioannis.

Ioan 15.

13 Qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam aeternam custodit eam. Secundum autem spiritualitate[m] eius eam odit, quisquis peccat: quomodo hic accipitur, & Prouerb. 29. Qui cum fure paritur, odit animam suam.

Prou 29

LAQVEOS, IGNIS.] Ignis non est geni-

tiuus, vt cohaereat cum accusatio laqueos, quem admodum distingunt male multi libri sed post laqueos puncto facto, nouo principio legendum est, Ignis & sulphur. Id enim docent originalia.

PARS CALICIS HORVM.] Frequens est in scripturis haec metaphora, qua per partem calicis, hoc est, ad mensam vini portione[m], certa cuiusque pars & merces tam bona, quam mala significatur. Mutata vero est a porantium veteri ritu, quo per modoperatorem, hoc est, conuuij praesidem, sua cuique portio, quam hauriret, statuebatur. Sicut autem frequenter scriptura cum alicui genti aut ciuitati comminatur diram vltionem etiam hic sumendam, comminatur se sic illos perdituros, sicut Sodoma, vt patet de Babylone, Isaiae capitul. 13. & aliis locis. Sic cum vult describere poenam infernalem, describit eam per ignem & sulphur, alludens ad Sodoma subuersionem, eo quod non sit nobis cognita horribilior vltio, & quod haec, vt docet Petrus 2. epist. cap. 2. sit posita in exemplum omnium qui impie sunt acturi.

Isaie 13.

2. Petri 2.

QUONIAM IUSTVS DOMINVS: ET IUSTITIAS DILEXIT.] Apud Graecos interponitur coniunctio, *καὶ*, in Hebraeo vero est sine coniunctione. Quoniam iustus Dominus iustitias dilexit: quomodo & habent libri quidam nostri, & est efficacior sententia.

In finem pro octaua Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XI.

Veritur de moribus seculi deprauatis, iustitiam scilicet & fidem ubique concidisse, impios & fraudulentos omnia occupare, ac deinde Deum inducens loquentem, & opem suam pollicentem p[ro]p[ter] impios, propter diuinatorum verborum veritatem, promittit Dei custodiam assueturam p[ro]p[ter] impiorum fraudes. Est autem hic Psalmus, commoda etiam oratio iusti, precari volentis, vt Deus illum preseruet a contagio sceleratorum hominum in quorum medio habitare cogitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Saluum me fac Deus, quoniam defecit sanctus, quoniam diminute sunt veritates a filiis hominum.

2 Vana locuti sunt vnusquisque ad proximum suum: labia dolosa in corde & corde locuti sunt.

3 Disperdat Dominus vniuersa labia dolosa, & linguam magniloquam.

4 Qui dixerunt, linguam nostram magnificabimus:

* labia nostra a nobis sunt, quis noster Dominus est?

5 Propter miseriam inopum, & gemitum pauperum nunc exurgam, dicit dominus.

Saluum me fac tu Domine, quoniam iam nulli penè supersunt iusti & boni homines, iamque fidelitates ac veracitates ab hominibus imminutae sunt: rara est in homine veritas, vixque aliquis reliquus est, qui vera loquatur, ac fidem seruet, cui tuto fidem habere possim. Itaque tu me Domine serua, tum vt ne dolis ac insidijs fallacium hominum peream, tum vt ne ipsorum, cum quibus viuendum mihi est, perdit mores & exempla me corrumpan, atque in aliquam turpitudinem pertrahant.

PSAL.

11.

Vnusquisque ad proximum suum, quem merito decipere non deberet, loquitur vana, mendacia scilicet, falsas blanditias, & ad peccandum malas persuasiones: labia hominum sunt fraudulenta, nam duplici corde locuti sunt, aliud sentientes, & aliud loquentes.

b

Tollat quæso Dominus, iustitiae & veritatis amator, vniuersa huiusmodi labia dolosa, & linguam magna loquentem, ac superba iactantem quæ ferè coniuncta est labiis dolosis.

c

Eos, inquam, disperdat Dominus, qui dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, libere & audacter quaecunque libuerit loquentes, nec aliquem metuentes, ac sic auctoritate[m] quiduis dicendi nobis nostra libertate parantes, labia nostra non ab alio pendent, sed a nobis ipsis, vt in potestate nostra sit, illis prout libitum fuerit, vti. Quis enim noster est Dominus, cui sic subesse debeamus, vt non liceat quaecunque volumus loqui, cuique de dictis, factisque reddenda nobis sit ratio?

Illi quidem haec superbe loquuntur, suisque linguis graues frequenter afflictiones humilibus adducunt, quæ gemitus & ciuium illis extorquent. Verum quo bono sitis animo quicumque iustitiam colitis, audite quid afflictis dicat Dominus: Etsi, inquit, aliquam diu dissimulanter egerim, sinens impios pro sua libidine loqui, & agere: nunc tamen propter miseriam, quam ab eis pauperes patiuntur, itemque propter

eorum

eorum gemitum, quo me inuocant, meam pro illis declarabo potentiam.

6 Ponam eos in salutari, fideliter agam in eo.

7 Eloquia Domini, eloquia casta:

* argentum igne examinatum, probatum terra, purgatum septuplum.

8 Tu Domine seruabis nos, & custodies nos a generatione hac in aeternum.

9 In circuitu impij ambulat:

* secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.

De his certè Domini verbis & promissione non est quod diffidatis, verba enim Domini non sunt vt verba hominum, de quibus prius dixi, vanitate ac falsitate plena: sed omnia eius verba, eloquia sunt, ab omni vanitate, impuritate & falsitate pura. Simillima sunt candido argento, non ei quod iam nuper effossum est, sed ei quod igne est examinatum, & per ignis probationem purgatum ab omni terræ admixtione, nec semel tantum, sed sæpius per iteratam refusionem purgatum.

Tu itaque Domine iuxta verissimum tuum verbum; certò scio nos cultores nominis tui seruabis, & custodies in æternum ab hac praua generatione iniquorum hominum, ne quicquam nobis noceant, neve suo contagio ex familiaritate cum illis necessaria nos inficiant.

Omnia quidem iam loca impiis sunt plena, circumquaque licenter vagantur, circumuectes ad circumueniendum & opprimendum bonos. Verum vt tu es altus & immensus, ita pro magnitudine potentiae & bonitatis tuae, tu semper multiplicasti filios hominum, eos potissimum, qui tibi curæ sunt, non sinens eos opprimi & extingui, quantumuis id conentur impij, sed eorum semper magnam curam gerens, proinde confidimus te in futurum quoque semper ita eos custoditurum & curaturum.

ANNOTATIONES.

DIMINVTAE SVNT VERITATES.] Indicat paraphrasis dupliciter hic accipi posse veritates, aut vt significet veras rerum assertiones, vt opponatur falsitati & mendacio, aut vt significet fidelitates, & opponatur dolo: quomodo sæpe in scripturis accipitur.

LABIA DOLOSA IN CORDE, ET CORDE LOCUTI SVNT.] Oratio illa, labia dolosa, aut per se legenda est iuxta sensum Paraphrasis: aut si cum sequentibus iungitur, subaudienda praepositio, per, quemadmodum apud Graecos subicitur sæpe praepositio *κατὰ*, vt sit sensus, locuti sunt per labia dolosa. Haebraea enim verbi debent, labio doloso in corde locuti sunt. Aut denique sensus est: Ipsi qui sunt labia dolosa, in corde & corde locuti sunt: quomodo hominem sceleratum, scelus nominamus. vnde & sequitur: Disperdat Dominus labia dolosa: vbi homines magis significantur, quorum labia sunt dolosa.

ET LINGVAM MAGNILOQVAM.] Coniunctio, &, nec est apud Hebraeos, nec apud Graecos, vnde nec est apud D. Augustinum, nec in quibusdam nostris. Itaque potest intelligi significari labia dolosa eadem etiam esse linguam magniloquam, vt eorum contra quos hoc dicit, duplex notet vitium, dolum scilicet & superbiam: quorum alterum contra proximum est, alterum contra Deum: quod in sequentibus profequitur, sicut prius in praecedentibus expressit.

PONAM IN SALVTARI.] Obscurus est hic versus, nec mirum, cum & apud Hebraeos magis sit obscurus, vt declarat versio non varietas. Non exprimitur quid vel quos ponet, sed id intelligendum est ex praecedenti, nempe, ponam eos pauperes & inopes, Potest autem, salutare, accipi pro saluatore, quemadmodum accipit D. Augustinus: aut potius pro ipsa salute, quomodo habent Hebraea, & exponit Euthymius, eodemque sensus recidit. Promittitur enim eis Saluator, qui eos defendat ab impiis: quod ex parte quidem

praestitum est per Dauidem, qui in regnum iam sublimatus impios persecutus est, sed perfectè non praestatur, nisi per Christum, qui toti orbi datus est Saluator, suaeque doctrina, spiritu atque potentia liberat suos a vi & seductione impiorum. Ceterum quoniam verbo, ponam, nullus addit accusatiuus, Euthymius verbum graecum, quod est medium, exponit etiam passiuè, vt sit sensus: Ponatur in salutari: intelligens. Christi esse vocem, praedictis se ponendum in saluifica cruce. Verum ex Hebraeis constat verbum *בְּיָמָיו*, actiuè esse exponendum.

ELOQVIA DOMINI CASTA.] Rectè casta dicit eloquia Domini, eo quod nullam contineant falsitatem, nullam turpitudinem, nullam etiam vanitatem, nihilque quod ad rem non pertinet. Argento etiam non iam recenter effosso, sed frequenter a terra purgato, hoc est, purissimo & candidissimo comparat Dei eloquia. Proprieta enim omnium hominum dicta vel scripta quaedam, non nisi plumbum aut terra sunt, vt quæ obscurnitate plena sint, qua humanam mentem ad terrena deprimant. Quaedam etiam argento similia sunt, sed recenter effosso, & necdum repurgato; vt quæ vera quaedam continent, sed interim multis vanitatibus ad rem non pertinentibus, aut etiam erroribus respersa sunt. Sunt quorundam scripta diligenter ac sæpius examinata & probata, sed non igne diuini amoris, diuini que spiritus. Sola Dei eloquia siue voce siue scriptis nobis commedata, purissimo sunt similia argento, igne diuino diligenter purgata ab omni eo quod terrenum est.

PROBATVM TERRAE, Graecis est nomen minus obscurum *δοκίμων τῆ γῆς*. vnde sicut constat dictionem, terræ, esse datiu casus, ita patet, dictionem, probatum, non esse participium, sed nomen, quod significat probum, quomodo contra dicitur argentum reprobum. Exponit autem Euthymius hanc orationem dupliciter: Pro-

ba

batu, inquit, terræ dixit, pro in terra. Fabri enim conflatum argentum fundunt in terram, vel probatum terræ, hoc est, ex terra. Tres ergo conditiones argenti, cui eloquia Domini comparantur, videntur indicari, scilicet vt & primò in ignem mittatur vt liquefcat: deinde in terram, aut in terreum aliquod vas fundatur, vt probum fiat & sæpius repurgetur. Diuus Hieronymus ex Hebræo verti, separatam à terra.

T V D O M I N E C V S T O D I E S, &c.] Græca habent Aoristum optatiuum *φυλάξῃς & διατηρήσῃς*, serues & custodias. Interpres autem videtur legisse *φυλάξῃς & διατηρήσῃς*. Hebræa autem vtrumque sensum admittunt, cum futurum indicatiui frequenter accipiatur pro futuro optatiui. Cum autem dicitur in eodem versu: A generatione hac in æternum: duplex potest esse sensus. Aut enim per generationem hanc, accipi potest generatio praua, à qua iusti sint liberandi, vnde Chaldaus paraphrastes habet: A generatione hac praua in æternum. Aut intelligi potest significari ex nunc vsque in æternum, quem sensum Græca habent. Nam interposita coniunctione, est in Græcis: A generatione hac & in æternum. Coniunctionem tamen Hebræa non habent, quamuis facile subintelligi possit.

I N C I R C V I T V I M P I I A M B V L A N T, &c.] Cum obscurus sit hic versus, & ob id varijs tractetur modis, quo solidius aliquid habeatur,

sciendum Hebræa, quamuis & illa variè vertantur, sic optimè verti: In circuitu impij ambulans cum exaltaueris, vel exaltata fuerint vilitates filijs hominum, hoc est, cum apud filios hominum vilissimi dominantur, tunc omnia plena sunt impijs, & illi vbiq; per circuitum obtinent, & tutò vagantur. Vnde patet quomodo apud nos accipiendum sit illud: In circuitu impij ambulans. Quod autem sequitur: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum: accederet ad sensum Hebrææ lectionis, si sic acciperetur: Secundum altitudinem inscrutabilis consilij tui, tu permisti multiplicari pro filijs Dei, homines mundana sapientes, & humanam tantum originem referentes. Verum sciendum in Græcis, vnde nostra lectio desumpta est, longè alium esse sensum. Non est enim hoc loco pro multiplicasti, *ἐπολάθῃς*, quod est multiplicasti, sed Septuaginta nescio quid secuti verterunt *ἐπολάθῃς*, quod magis est, magnipendisti, aut plurimum curasti. Est enim *πολύωρα* diligenter & multum curo, compositum à *πολύ*, hoc est, multum, & *ωρα*, quod est curo & custodio: cuius vbi contrarium est *ἀλιωρα*, quod est negligere. Significatur ergo Deum sicuti altus est, excelsus & magnus, ita etiam magnam semper gessisse curam hominum: aut iuxta altitudinem & magnitudinem bonitatis & misericordie sue, nunquam neglexisse genus humanum. Vnde in nostra lectione sequendus videtur sensus in Paraphrasi indicatus.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XII.

V I R sanctus in ancipiti periculo deprehensus, vt cum à Saule longam pateretur persecutionem, miserè queritur Deo, quod succurrere differat, Deique fauorem & opem precatur, ne suo casu hostes eius exultarent, sed ipse potius seruatus in Dei ope letetur, eiusque bonitatem celebret. Est autem per analogiam, apta hic Psalmus precatio viro iusto contra Satanam, ne à Domino perpetuo derelictus, atque ob id à Satana deuictus, æterna mortis incurrat perditionem cum hostium suorum insultatione.

PARAPHRASIS.

- 1 *Vsquequo Domine obliuisceris me in finem?*
* *vsquequo auertis faciem tuam à me?*
- 2 *Quamdiu ponam consilia in anima mea:*
* *dolorem in corde meo per diem?*
- 3 *Vsquequo exultabitur inimicus meus super me?*
* *respice & exaudi me Domine Deus meus.*
- 4 *† Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte:*
* *nequando dicat inimicus meus, præualui aduersus eum.*

Quamdiu Domine sic te reges, vt mei perpetuò ac penitus oblitus, nec curam aliquam mei habere videaris, dum me te inuocantem tamdiu deferis, nec exaudis. * quandiu Domine quasi iratus, ac vultu à me auerso, fauorem tuum mihi non exhibebis?
2 **Q**uamdiu Domine me fines anxie apud me consultare ac deliberare quid facto opus sit, quæ ve ratione præsentia mala euadam? * quamdiu fines me tota die molestam cogitationem ponere in corde meo, meque affligi varijs & anxijs cogitationibus, dum non occurrit quo pacto me periculo eximam?
3 **Q**uoufque permittes hostem meum esse me superiorem? Satis iam diu oculos à me auertisti, & aures querelis meis clausisti. * iam tandem benignè me respice, fauoremque tuum mihi declara, & exaudi me inuocantem te Domine Deus meus, quem vpicè colo, à quo tortus pendeo.
4 **I**am quidem in his tantis malis, in hoc animi dolore, tanquam in profundissimis noctium tenebris, squalidus ac mœrens viuo, versari in summa caligine videor, oculique fletu caligant. Verum tu Domine luce tui vultus, gratissimaque tua ope ac fauore mihi ostenso, dispelle hanc prementium malorum caliginem, atque his malis liberatum recrea, ne crescentibus malorum tenebris durissimo mortis somno confopiar, * & ne aliquando insultando & gloriando dicat inimicus meus se præualuisse mihi, † Oculos etiam mentis meæ ignorantiarum tenebris offusos, tu Domine luce gratiæ & sapientiæ tuæ illustra, vt videam quæ mihi agenda sint, ne destitutus tuo lumine, semperque in tenebris versans incidam in lethiferum peccati somnum, & gloriatur de

PSAL. 12. a b c

5 *Qui tribulant, me exultabunt, si motus fuero:*
* *Ego autem in misericordia tua speraui.*

6 *Exultabit cor meum in salutari tuo: * cantabo Domino qui bona tribuit mihi, & psallam nomini Domini altissimi.*

mea perditione hostis meus.
5 **E**t enim inimici mei, qui me affligunt, præ nimia læticia exultabunt, si contigerit me deijci, prosterni, & cadere. * Ego autem non in meis viribus aut meritis, sed in tua misericordia semper speraui, & etiamnum spero, propter quod tua bonitate dignum fuerit Domine, si secundum meam in te fiduciam me his malis exemeris, qui nunquam derelinquis sperantes in te,
6 **H**oc si (vt te facturum confido) feceris, omni tunc mœrore, qui iam mentem occupat, deposito, gaudebit cor meum de salute à te mihi præstita. * ac præ summa læticia, mentisque gratitudine cantabo hymnos in laudem Domini, qui bona mihi secundum meam in illum spem repperdit, & carmina canam in honorem Domini altissimi, qui altitudinem sue potentie pro me declarauit.

ANNOTATIONES.

V S Q V E Q V O O B L I V I S C E R I S M E I N F I N E M.] Quoniam in secundo membro verbum est presentis temporis, auertis, plerique pronunciant in priori membro verbum, obliuisceris: vt sit præsens penultima breui. Ex Hebræis autem & Græcis patet accipiendum, vt sit futuri temporis, & proinde pronuncianum penultima longa. Quamuis autem in secundo membro etiam Hebræis sit futurum tempus, Græcis tamen est presentis *ἀνεσπεύς*, vnde legendum est, auertis, non auertes. Notandus autem ordo, qui est in his tribus primis versibus, & postea etiam in sequentibus. In primo enim querit quod ad Deum pertinet, vsquequo tu obliuisceris? Vsquequo tu auertis? In secundo querit quod ad se pertinet, vsquequo ego ponam consilia & dolorem in corde meo? In tertio querit, quod ad inimicum suum pertinet: Vsquequo exultabitur inimicus? Tria enim illum male habebant, malorum cruciatus, Dei neglectus, inimici gloriatio. Quo autem ordine conquestus est, eodem & liberationem à malis precatur. Nam contra id quod ipsum in Deo malè habebat, dicit, Respice & exaudi me Domine, Domine Deus meus. Et respice, quidem, vt annotauit Diuus Augustinus, refertur ad id quod dictum est, Vsquequo auertis faciem tuam à me? Exaudi, refertur ad id quod dictum est, vsquequo obliuisceris me in finem? Contra id verò quod ipsum in se cruciabat, dicit: Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte. Contra inimici gloriationem subiicit: Nequando dicat inimicus meus, præualui aduersus eum.

die ac nocte: Hebræis tamen est tantum nomen diei, vt ne quis putet codices nostros vitiatos. Potest autem illud, per diem, accipi positum pro, per singulos dies, aut pro tota die. Diei autem tantum meminit, siue quod nocturno tempore per somnum aliqua daretur requies, siue quod contra significare voluerit, quod non solum noctu torqueretur curis, sed etiam interdiu. Solent enim interdiu per occupationes recedere curæ, quæ redeunt nocte.

I L L V M I N A O C V L O S M E O S.] Duplicem indicat Paraphrasis huius versus intelligentiam. Alteram quæ literali sensui magis conuenit. Frequens enim est in scripturis tropus, quo qui in malis versantur, in tenebris degere: & qui malis liberantur, illuminari, hoc est, recreari dicantur. Alteram, quæ mystico sensui magis conuenit, iuxta quam petitur lumine gratiæ diuinæ intellectus perfundi, ne per ignorantiam incidatur in mortem peccati & æternæ damnationis.

E G O A V T E M I N M I S E R I C O R D I A T V A S P E R A V I.] Hæc accipi possunt duobus modis. Primò, vt intelligamus hic Prophetam coram Deo adducere spem suam in illum, ac promittere cantica gratiarum actionis, vt per hæc Deum ad exaudiendum fleat, iuxta sensum Paraphrasis. Secundò, vt intelligamus hic Dauidem propter spem in Deum, quæ nunquam confundit sibi pollicentem exauditionem & imperationem salutis: vt sit sensus: Quoniam ego semper speraui in misericordia tua, ideo certò confido, quod cor meum de tua salute exultabit.

P E R D I E M.] Græcis est *ἡ μέγας ἡνι καὶ νυκτός*.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XIII.

Describit multitudinem malorum, qui sibi persuadentes Deum non esse, nec illum agnoscere studentes, quidnis dicere & facere pro oppressione iustorum non verentur, quos tandem vel suo malo Deum cognituros, sibi Dei introducta persona asserit, quando cum illorum graui vltione, iusti à Deo liberantur ab iniusta eorum violentia.

PARAPHRASIS.

PSAL. 13. 1 *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus.*

Impij qui, cum veram Dei veri cognitionem (quæ sola vera est sapientia) non habeant, verisque bonis neglectis falsa sequantur, non iniuria insipientes dicuntur: hi, inquam, pro sua insipientia apud se dixerunt, suoque animo persuadere conati sunt, non esse aliquem Deum, qui omnia humana cognoscat, curet, & iudicet: qua cogitatione vt nihil potest esse magis impium, ita nihil insipientius, eum negare esse à quo omnia habent quod sunt. Hoc autem in animo suo loquuntur, quoniam effutire non audent, quod etiam immanes gentes execrandum arbitrantur,

2 Et

2 Corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in studiis suis

* non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.

3 Dominus de caelo prospexit super filios hominum: * ut videat si est intelligens, aut requirens Deum.

4 Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: * non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.

5 Sepulchrum patens est guttur eorum, * linguis suis dolose agebant, * venenum aspidum sub labijs eorum.

6 Quorum os maledictione & amaritudine plenum est, * veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

7 Contritio & infelicitas in vis eorum, & viam pacis non cognouerunt: * non est timor Dei ante oculos eorum.

8 Nomen cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui deuorant plebem meam sicut escam panis?

9 Deum non inuocauerunt:

* illic trepidauerunt timore, ubi non erat timor.

10 Quoniam Dominus in generatione iusta est:

* consilium inopis confidit, quoniam Dominus spes eius est.

2 Et quoniam hanc falsissimam cogitationem semel in animo suo admiserunt, hinc facti sunt corrupti ac deprauati moribus, per quos & ipsi corrupti sunt, adeo vt ob ea quae studiosè egerunt mala, detestabiles facti sint Deo, omnibusque bonis, tanquam putida quaedam cadavera. * Non est inter eos quisquam qui faciat quod bonum est coram Deo, quique faciat in proximos debitam benignitatem, non est ne vnus quidem.

3 Dominus è supremo caelorum, vbi peculiarem sibi sedem delegit, in terras prospexit super filios huius saeculi, non ex Deo natos, sed humanam tantum & carnalem referentes originem, * vt consideraret si in tanta istorum multitudine quisquam esset rectè sapiens, aut Deum cognoscens, & cognito Domino sese pijs factis commendare, illumque inuenire studens. Ad hoc enim hominibus ille rationem & mentem contulit, vt in ipso cognoscendo, & perquirendo, & inueniendo omnem operam collocarent.

4 Verum frustra ille circumspexit. Nam omnes filij hominum à Deo atque à recta viuendi ratione deflexerunt ad iniquitatem, omnes pariter suis corruptis moribus foetidi facti sunt, & inutiles ad bonum faciendum: * non est inter eos qui faciat bonum, non est vel vnus quidem.

5 Vt autem in specie eorum vitia intelligantur, ecce guttur eorum a patenti sepulchro simile est, foeditatem lethalem mortui cordis intus sepulti semper exhalans, semperque paratum vt captos voret, & extinguat iustos, * linguis suis fraudulentè agebant, aliud sentientes, aliud loquentes quo facilius deciperent, * sermones pestiferos quasi venenum aspidum gerunt lætenter sub labijs suis, parati semper serpentum more illud euomere cum opportunum fuerit.

6 Quorum os plenum est maledictione & amarulentia, adeo vt alia raro loquantur. * Neque lingua tantum pestifera nocent omnibus, sed & pedes eorum tardi ad iuuandum proximum, veloces sunt ad effundendum sanguinem innoxium, & ad opprimendum quouis modo innocentés.

7 Ad hoc omnes eorum actiones nituntur vt alios conterant, & infelices miserisque reddant: viam autem iustitiae, quae pacem cum proximis seruire docet, quaeque piorum mentibus pacem suauissimam adfert, & ad æternam pacem adducit, hanc cognoscere noluerunt: * Omnium autem horum malorum caput est & fons, quia timor Dei, quo à malo homines reuocari solent, non est ante oculos eorum, non considerant oculis mentis Deum vbique præsentem sibi timendum esse.

8 Itaque Dominus è caelo hæc prospiciens, profecto, inquit, homines isti impij, qui me iam cognoscere nolunt, imo me iactant non existere, & hac opinione confisi dediti sunt iniquitati, cultoresque meos sine aliqua commiseratione deuorant, dispoliant, ac perdunt, ad eum modum quo à comedente voratur panis, sine vlla cibi resistentia, sine vlla comedentis misericordia, hi, inquam, tandem, sed serò & maximo suo malo, me cognoscent, cum meam in se vim & potestatem sentiant.

9 Nulla hos homines veri Dei tenet religio, Deum omnium, qui solus est in quauis necessitate inuocandus, in quo omnium rerum præsidium est collocandum, hunc non inuocauerunt, in hoc suas spes non reposuerunt, sed in falsis idolis, aut alijs perituris huius saeculi bonis, quae pro dijs coluerunt. * vnde fit, vt cum non timeant & colant quem debebant, magno timore frequenter trepident & conturbentur, vbi non est timoris iusta aliqua causa. Timent enim sibi ab idolis suis, quae non decebat timere, vana superstitione in minimis saepe rebus tenentur. A moto quandoque arboris folio consternuntur, fugiuntque nemine illos insequente. In aduersitatibus aut infirmitatibus corporis constitueti anxie sibi timent, vbi iustis diuino præsidio munitis nihil est turbatione dignum. In nouissimo etiam iudicij die grauissimo comprehendentur horrore & timore, vbi tamen iustis non erit timor, qui in magna fiducia securi occurrent iudicij aspectui.

10 Hoc autem stulto timore nunc tenentur impij, atque in futuro comprehendentur summo horrore, quoniam Dominus tantum est in congregatione hominum iustorum, quos sua praesentia defendit, atque ab omni metu securus facit. * Vos autem impij consilium pauperum, mundi auxilio destitutorum, nec illud quærentium pudore suffudistis, quasi stultum illud irridentes, videlicet quoniam in Deo omnem suam spem collocauerunt, quam non vanam fuisse suo tempore cognosceris.

11 Quis dabit ex Sion salutare Israel?

* cum auerterit Dominus captiuitatem Sion, exultabit Iacob & letabitur Israel.

11 Considerata autem impiorum tyrānide, qua populum Dei iustum grauiter premunt, exclamare cogor: O vtinam det Dominus ex sanctissimo monte Sion salutem Israel, populo ipsum colenti summo opere necessariam & desideratam! O vtinam asperrimum seruitutis iugum ab eius ceruicibus repellat, & captiuitatem eius soluat: * quod quidem eum facturum certo scio, ac tum populus eius, qui nunc sub graui seruitutis & miseriarum pondere ingemiscit, solida lætitia gaudebit & exultabit: contra vero impij, qui nunc quamdiu dominantur, & bonis ad tempus praualent, lætantur, vtione de ipsis sumpta, bonisque ab illorum oppressione liberatis, mærebunt perpetuo.

ANNOTATIONES.

SEPVLCHRVM PATENSE EST GUTTUR EORVM. &c.] Tres hi versus non sunt in Hebræo, ita nec in plerisque Græcis codicibus, vt nec in Complutensi editione, nec apud Euthymium, sicut nec apud nos sunt in Psalmo 52. huic per omnia fere simili. Vnde, vt bene indicat diuus Hieronymus in commentarijs super huc Psalmum, non est existimandum D. Paulum ex hoc Psalmo desumpsisse hos versus in epistola ad Romanos: sed quoniam ex hoc Psalmo quosdam versus citauerat, eisque subiecit quaedam ex varijs scripturis contexta, quidam ex diuo Paulo huc totam eius citationem transtulerunt, existimantes ipsum ex vno aliquo loco totam citationem desumpsisse, & proinde eo loco vnde ceperat. Nec tamen versus hi temerè loco suo mouendi sunt, sed ob antiquissimam lectionis consuetudinem, quæ tempora D. Hieronymi & Augustini præcessit, retinendi sunt.

DEUORANT VT CIBVM PANIS.] Græca quidem habent, ἐν βρώσει τοῦ ἄγρου, hoc est, in cibo panis, tamen bene vertit interpret, cum Euthymius in cibo panis interpretetur, iustar cibi panis.

IN GENERATIONE IUSTA EST.] Interpres legit *in iustis*, quomodo habet & Germanicum exemplar, cum apud Euthymium & in Complutensi editione, sit genitiuus *in iustis*, vt fit, in generatione iustorum. Cæterum pro eo quod nos legitimus: Quoniam Dominus spes eius est: Græcis est, Dominus autem spes eius est. Nostra autem lectio magis cum Hebræis hac in parte conuenit, quæ habent, quoniam.

QVIS DABIT EX SION.] Apparet ad litteram, Dauidem hunc Psalmum composuisse pro captiuitate aliqua populi Israelieici, quæ intelligi potest sub Saule rege impio, sub quo iusti

detinebantur captiui, vt non quæ vellent dicerent, & agerent. Atque ideo ex Sion petit salutem dari Israel, quoniam ibi sciebant regnum suum confirmandum, per quod liberandi erant pij ab oppressione malorum. Euthymius, quoniam ex Sion petitur salus Israel, intelligit Dauidem præuidisse periculum quod erat Israel tempore Ezechiae, vt Psalmus iste dictus sit contra Sennacherib, in quem rectè competit quod in principio dicitur: Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus. Secundum sensum autem mysticum, intelligendus est Dauid ad Christum respexisse, ac salutem electo Dei populo precari eam quæ postea per Christum præstita est, qua liberatus est Dei populus à captiuitate diabolica, sub qua detinebatur, additus seruituti peccati, atque obnoxius æternæ morti. Secundum sensum vero anagogicum, hoc versu rectè precantur iusti liberationem à captiuitate quam adhuc patiuntur, quamdiu sunt in carne hac mortali, in qua propter carnis ac demonis suggestiones ac prauorum hominum consuetudinem & oppressionem, nondum spiritus hominis perfectam est assecutus libertatem, quam in die iudicij assequetur, ob quam assequendam exclamat Paulus: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Notandum autem phrasin Hebraicam hic dici: Quis dabit, pro, o vtinam aliquis det. quomodo & Ieremias: Quis, inquit, dabit capiti meo fontem lachrymarum? Notandum & illud, quamuis sit exiguum, quia videri posset nomen Israel esse datiuus, cum dicitur: Quis dabit ex Sion salutare Israel, ex Græcis & Hebræis constare esse genitiuum, qui re gatur à salutare. Est enim Græcis τὸ σῶμα τοῦ Ἰσραὴλ, hoc est, salutem Israel, hoc est, ei necessariam & expectatam. Hebræis est nomen נַחֲמָה Iesuath, in regimine scilicet genitiui positum.

Rom. 7. Ierem. 9

Psalms David.

ARGVMENTVM PSALMI XIII.

Propheta præmissa ad Deum questione, qua querit qui sunt Dei domum ingressuri, Deum inducit præcipientem & certam formulam viuendi, maxime cum proximo (cuius dilectio, legis est plenitudo) constituentem: quam qui seruauerit, in domo Dei perpetuo firmus permanebit, nullo vnquam tempore suo loco mouendus.

PARAPHRASIS.

PSAL. 14. D. A. V. I. D.

Domine quis habitabit tecum in caelesti domo tua, cuius tabernaculum tibi in monte Sion constitutum, figura quaedam est & vmbra? quis stabilem habebit sedem tecum in altissimo monte caelorum, quæ tu peculiariter inhabitas, cuius & mons noster Sion (quem & ipsum in sedem tibi in terris delegisti) typus quidam est?

DEVS: *2 Qui ingreditur sine macula, & operatur iustitiam.*
3 Qui loquitur veritatem in corde suo.
* qui non egit dolum in lingua sua.
4 Nec fecit proximo suo malum.
* & opprobrium non accepit aduersus proximos suos.
5 Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus.
* timentes autem Dominum glorificat.
6 Qui iurat proximo suo, & non decipit.
* qui pecuniam suam non dedit ad vsuram.
* & munera super innocentem non accepit.
7 Qui facit haec, non mouebitur in aeternum.

2 Is mecum fixam habebit mansionem, qui ante omnia conuersatur sine omni vitiorū labe, * ac deinde totum se iustitiæ addixit, atque animo prompto omnem operatur iustitiam. In his enim duobus perfecta laus est, vt quis & à malo primum recedat, & bonum deinde studiosè faciat, vtque legis diuinæ verita per libidinem animi non attingat, & quæ iusta sunt, per negligentiam non omittat.
 3 Hæc autem præstat, qui non cogitat in corde suo aliquam falsitatē, qua proximum decipiat, sed tantum veritatem concipit apud se, * & quemadmodum corde suo neminem decipere proponit, ita etiam nec per linguam suam aliquem fraudare studuit.
 4 Qui insuper non solum animo vel lingua nemini nocet, sed multo minus re ipsa & facto, nullum inferens proximo suo malum, nullam iniuriam vel damnum, nihil in alterum committens quod non sibi ab alio factum vellet. * Qui denique non modo sibi ab omni in proximum maleficio temperat, sed etiam non suscepit æquo animo, neque sustinuit opprobrium aliquod à quopiam iactari contra proximos suos, immo quantum in se fuit, omnem proximi contumeliam & iniuriam auertere conatus est.
 5 Quin etiam improbos & malignos homines, etsi genere, opibus & gloria florentes, & apud mundum insignes pro nihilo ducit, quatenus mali sunt: * reuerentes autem, & colentes Dominum magnificat ac laudat, licet humiles sint & obscuri, & apud homines abiecti ac contempti. Nimirum quia virtutem & iustitiam ex animo colit & amat, vitia autem penitus detestatur.
 6 Qui etiam si quid Deo teste cuiquam promiserit, seque (necessitate compellente, aut vtilitate suadente) iureiurando obstrinxerit, etiam si molestum id sit, & sibi damnosum, non tamen fallit proximum, sed summa fide quod promisit, præstat: * qui postremum nec dando nec accipiendo peccauit, neque suam pecuniam indigenti mutaturus est ad accipiendam vsuram, sed contra sine spe aut pacto scenoris lubenter inopi mutatus est, * neque munera aliqua (quæ etiam sapientes & iustos excæcare solent) accepit ob sententiam vel testimonium dicendum contra innocentes iniquo iudicio opprimendos, sed contra potius innocentium causam, quoad potuit, tutatus est.
 7 Qui hæc fecerit, hic mea protectione securus nunquam mouebitur, sed semper immobilis persistet, nulla vnquam vel in hac vita, vel in futura deicietur tempestate. Habitabit enim mecum in superna mea ciuitate Hierusalem, quam qui inhabitauerit, non commouebitur in æternum, sed erit sicut mons Sion immobilis.

ANNOTATIONES.

QVIS HABITABIT IN TABERNACULO.] Per tabernaculum & montem sanctum, quidam Hebræorum ad literam intelligunt montem Sion, & tabernaculum Moyfi in eo monte à Dauide erectum, intelliguntque hoc Psalmo doceri, quo modo dignè Leuitæ in tabernacula Dei habitare possint, aut etiam quomodo omnes Israelitæ dignè in hunc montem ascendere possint. Alij verò Hebræorum intelligunt per montem & tabernaculum, totam terram promissionis, quæ per hæc intelligitur, Exodi 15. cum dicit Moyses: Introduces eos, & plantabis in monte hereditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es Domine, &c. Atque hi pro verbo, habitabit, vertunt, quis peregrinabitur: quemadmodum etiam Hebraicum verbum significat, vt significetur Israelitas in terra promissionis aduenas fuisse & peregrinos. Inter Latinos verò plerique per tabernaculum Dei, Ecclesiam Christi hic in terris militantē accipiunt, eo quod nomen tabernaculi militantibus propriè & non in pace viuentibus cōueniat, nec est Grecis propriè habitabit, sed *κατοικησάντων* quod propriè est incolerit, aut peregrinabitur, quemadmodū legit diuus Augustinus. Incola autē seu peregrinus is dicitur, qui aliena in domo aut regione ad tēpus moratur. Itaque prior pars primi versus ad Ecclesiam hic militantē referri posset, po-

sterior ad triumphatē, in qua requiescitur post labores & peregrinationes. Verū quoniam in fine Psalms, cum secundum propositam quæstionem subiungendū videbatur: Qui facit hæc, habitabit in tabernaculo meo: subiungit Dominus, Qui facit hæc, non mouebitur in æternū. quasi quisquis habitauerit in tabernaculo dei, non moueatur in æternum. Hinc rectius etiam secundum primum & literalem sensum, per tabernaculum & montem Dei, intelligitur regnum cælorum, quod aliquoties in scripturis tabernaculum Dei vocatur, eo quod, teste diuo Paulo, Moysaicum tabernaculum, figura fuerit cælestis habitationis Dei, vt cum postea dicit Propheta Psalmo 60. Inhabitabo in tabernaculo tuo in secula. & in Apocalypsi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, &c. Nec male verbum *κατοικησάντων*, hoc est, incolere, conuenit habitaturis in regno cælorum, cum illud gratia Dei donetur, & naturæ nostræ per sese non debeat, vt non firmus eius naturales ciues, sed tantum ascripti & adoptiui. Obseruandum autem in hoc Psalmo, quàm exactè & ordinatè ea profequitur Propheta, quæ ad perfectam pertinent iustitiam, quemadmodum indicat Paraphrasis. In qua & illud obseruandum, in his quæ negatiuè effertur etiam indicari aliquid affirmatiuum quod perfectius sit, vt cum dicitur: pecuniam suam non dedit

dedit ad vsuram: non solum significatur, eum qui iustionem proximi, sed ea rectè vt ab subleuandum iustus esse volet, pecunia sua non abuti ad oppres-

Tituli inscriptio ipsi Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XV.

ORAT Propheta Dei tutelam, sanctis se deditum esse, & ab impijs abhorre profectur, eo quod Dominum sibi in suam elegerit hereditatem, quod agnoscent: Dei beneficio sibi contigisse, gratiarum actionem pollicetur: de cuius assidua presentia ac protectione gauisus, certo etiam sibi promittit corporis resurrectionem, ac æternam & perfectam ex conspectu Dei facie felicitatem. Quoniam autem vt in alijs, ita & in hac oratione, Christi typum gessit Dauid: ideo quædam hic sic posita sunt, vt secundum exactam significationem non Dauidi per se conueniant, sed in Christo solo, qui est veritas, perfectè sint impleta, per quem & quodammodo Dauidi, omnibusque sanctis eadem competunt. Proinde quæ Psalms habet de sancto non visuro corruptionem, Petrus & Paulus in Actis de Christo dictum interpretantur, cui soli id propriè conuenit, cui & totus Psalms excellentiori quodam modo, quàm reliquis sanctis Christi membris adaptatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Conferua me Domine, quoniam speravi in te:

Custodi me Domine inter huius mundi pericula, in hoc impiorum hominum confortio, quod certè ob id meritò facere debes, quoniam non in meis viribus, non in falsis diis, non in fragilibus huius sæculi rebus, sed in te omnem meam spem collocaui, qui in te sperantes nunquam tua custodia destituis. * Ego enim tibi omnium Domino dixi, tu Domine es Deus meus, quem solum colo, à quo totus pendeo, qui mihi omnium meorum bonorum fons es, quoniam tu bonorum quæ ego facio non eges, nihil hæc tibi commodi asserunt, sed ego contra tuis donis egeo.

* dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.

2 Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes uoluntates meas in eis.

Quoniam autem Deo mea opera commodare nequeo, ideo Dominus fecit, vt omnes voluntates meæ mirabiliter essent in sanctis ac iustis hominibus, qui hic mecum in hac Dei terra peregrinantur, & ad possidendam regionem cælestem ascripti sunt. Hos vnice me fecit diligere, ita vt summopere cum illis semper esse, & in eorum cœtu consistere cupiam. In hos omnia mea studia conferre me facit, vt omnibus modis his profum, & iuuem: quibus quæcunque impensa fuerint officia, non aliter illi grata sunt, quàm si illi impensa essent.

3 Multiplicati sunt infirmitates eorum: * postea accelerauerunt.

Impiorum autem hominum, qui nec nomine quidem digni sunt, qui, Deo vero derelicto, multiplicauerunt sibi idola infirma, in quibus confidentes omni destituuntur vera animi fortitudine, * & deinde ad ea colenda æstuant desiderio properarunt, nihil quantumuis graue eorum gratia facere detrectantes.

4 Non congregabo conuenticula eorum de sanguinibus:

Horum certè iniquas congregationes, immo conuenticula, quæ fiunt ad offerendum sanguinem pecudum, ego non congregabo, cum illis partem habere nolo, in illorum cœtu minime consistam, * nec de his vnquam honorificè loquar, non dignabor eos memoria nominum suorum, qua inter iustos indigni sunt.

* nec memor ero nominum eorum per labia mea.

5 Dominus pars hereditatis meæ:

Ideo autem idololatrarum, omniumque iniquorum hominum communionem contemno, quia Dominus ipse est mihi cum sanctis suis portio: mea hereditaria, in quo omnia mea propria bona possideo, quem vnium omni diligentia colere cui, soli gratificari studeo. * Ipse mihi quasi dulcis portio calicis, quæ ipso distribuyente mihi contigit. * Tu Domine es, cuius munere hanc hereditatem semel amissam recepi, quique eandem mihi semper integram & saluam seruabis, firmamque mihi constitues, ne quandoque eam amittam, & suo tempore perfectè ac securè hanc mihi possidendam trades, cum te mihi videndum facie ad faciem exhibebis.

* calicis mei.

* tu es qui restitues hereditatem meam mihi:

6 Funes ceciderunt mihi in præclaris:

Perinde certè mihi euenit, ac si funes mensurij, quibus agri diuidi solent cecidissent mihi in amœnissimis & pulcherrimis locis. * Nam hereditas mea, quæ Deo diuidente mihi obtigit, quasi forte quadam, mihi admodum est & habetur speciosa, vt præ illa nullam aliam mihi optandam ducam, sicut certè ei nulla est præferenda, non ea quam in terris carnales sibi homines delegerunt, nec alia quæuis.

* etenim, hereditas mea præclara est mihi.

7 Benedicam Dominum, qui mihi tribuit intellectum:

Gaudeant proinde alij in suis hereditatibus quas eligunt, ego certè semper gratias agam Deo, illumque laudabo, quod mihi hanc mentem dederit & intellectum, vt abdicato malorum confortio, omni que terrena hereditatē, sanctorum communioni interesse, ac Domino Deo adherere prælegerim, neque enim huiusmodi intellectus homini inef-

* insuper & vsque ad noctem increpauerunt me renes mei.

se potest, nisi Deo donante, * ex cuius dono etiam mihi contingit, vt tota die vsque ad noctem intimi affectus mei semper erudiant me, fug-

PSAL. 15.

a

b

c

c

8 Providebam Dominum in conspectu meo semper:

* quoniam à dextris est mihi, ne commovear.

9 Propter hoc latatum est cor meum, & exultavi lingua mea.

* in sepe & caro mea requiescet in spe.

10 Quoniam non derelinques animam meam in inferno.

* nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.

11 Notas mihi fecisti vias vite, adimplebis me læticia cum vultu tuo:

* delectationes in dextera tua usque in finem.

gerentes quæ Deo grata, quæque ingrata, & cessantem me semper ammonentes, & corripientes.

8 Ante oculos mentis meæ semper opposui mihi Dominum, unde in conspectu meo semper illum vidi, ita ut in omnibus quæ cogitarem, loquerer, aut facerem, ad illum respicerem, & præsentem mihi cogitarem. quod merito sane facio. Nam re vera semper adest mihi præsens, & quasi à dextris adstat, ad ducendum me & defendendum semper paratus, ne vnquam vel calamitatibus, vel prauorum suggestionibus, aut persecutionibus deiciar, & cadam.

9 Propter quod incredibili lætitia perfusum est cor meum, & ex magna mentis læticia etiam lingua mea exultavit, per quam cum iubilo gratias deo non cesso agere, & eius in me beneficia prædicare. Ad hæc etiam corpus meum ob mortis necessitatem non grauibitur in cerore, sed cum somnus mortis aduenerit, post transactos huius mundi labores placidè requiescet in sepulchro, cum bona certaque spe futuræ resurrectionis.

10 Scio enim te non relicturum animam meam apud inferos, aut in morte, neque sines, ut ego, qui sanctitati & iustitiæ studio, perpetuam incurram in corpore meo corruptionem, sed morte & corruptione superiorem me facies, resuscitans me nouissimo die, per eum qui mortis victor, à morte & ab inferno detineri non poterit, nec reliquorum hominum more corruptionem & putrefactionem patietur, sed tertia post mortem die resurget è sepulchro, primogenitus omnium mortuorum.

11 Istud autem te facturum confido, quia tu mihi fecisti cognitatas vias, quibus perueniatur ad æternam vitam corporis simul & animæ: ad quam cum te donante peruenerim, tum demum contemplatione tui vultus me omni læticia satiabis sine fastidio, ut præter te nihil aliud desiderare valeam vnquam. Tu enim semper in promptu habes iucunditates quas ex tua munificentia, quasi dextera quadam manu, vsque in æternum tuis depromas & largiaris. His in æternum perfruentur illi, quos contigerit in dextera tua collocari in optimorum tuorum bonorum fruitione.

ANNOTATIONES.

Christiani ferè psalmodum interpretes hunc Psalmum de solo Christo accipiendum existunt, ratione sanè virgine adducti, nimirum quod versum penultimū huius Psalmi & Petrus Actum 2. & Paulus Actum 13. nequaquam Dauidi, sed soli Christo conuenire interpretatus sit. Verum cum reliqua Psalmi aptissime in Dauidem quadrent, non absurdè quidam etiam in hoc Psalmo Dauidem de se loquentem intelligunt, sed sic, ut cum sciret propheticè spiritu se Christo in multis gerere figuram, & in suo regno illius regnum adumbrari, quædam etiam in hoc Psalmo ut in aliis quibusdam similibus, inseruerit, quæ vel omnino sibi non conuenirent, sed ei tantum quem representabat, Christo venturo, vel sibi non tam perfectè & verè, quàm illi, ut merito in scripturis noui testamenti Christo accommodentur, quod de eo vel solum vel præcipuè eadicta sint. Quale est quod hic in penultimo versu dicitur de non relinquenda anima in inferno, aut carne non vitura corruptionem. Id enim vel omnino non quadrat in Dauidem, vel non tam verè & perfectè quàm in Christum, per quem solum aliquo modo in Dauidem, reliquosque fideles competit, cuius beneficio alibi audeo dicere. Dauid: Deus redimet animam meam de manu inferi. Et Iob dicit: Scio quod redemptor meus viuit & in nouissimo die de terra surrecturus sum. Et Christus ipse de credentibus in se dicit: Si quis sermonem meum seruauerit, mortem non videbit in æternū. Non videre autem mortem, non multum diuersum est à non videre corruptionem. Itaque cum obseruare liceat, in nouo testamento pleraque alia sic citari ex Psalmis aut aliis scripturis de Christo, quasi illi propria, quæ tamen primo & ad litteram de aliis dicta sunt quibus tamen

tantum imperfectè & ex parte competit, ut omnia in ipsa veritate deprehendantur perfectiora, quàm in figuris & umbris, secuti periclitissimum quorandam iudicium, non iudicauimus absurdū, Psalmum hunc Dauidi attribuire, vel ob id quod hic Psalmus non tantum in hoc editus videatur à spiritu sancto, ut sciremus quomodo Christus aliquando orauerit, sed quo formam haberemus, qua & nos ad exemplum Dauidis, tum veteris, tum noui, orare possimus. Dedimus ergo sensum, qui cum Christo etiam omnibus iustis conueniat, secuti receptissimas in scripturis phrasas, quanquam, ut diximus, quædam in hoc Psalmo Christo vel vnicè vel præcipuè competant. Quod si qui mordicus totum hunc Psalmum soli Christo attribuendum putent, iuxta eam rationem quam secuti sunt qui in mysticis sensibus toti versantur, ne hi frustrantur suo voto, nec conuerantur, subieciimus & alteram eiusdem Psalmi paraphrasim, qua omnia penè huius Psalmi sic Christo accommodantur, ut ei sint propria.

TITVLVS INSCRIPTIO IPSI DA. & C.] Quanquam, ut superius diximus, parū tribuendum sit titulis Psalmorum, ob incertam significationem dictionum Hebraicarum, tamen ut aliquid dicatur de noua hac inscriptione, sciendum pro hac oratione. Tituli inscriptionis, Hebræis esse dictionem מִיִּשְׁתָּמִי Michtam, quæ non huic tantum Psalmo præfigitur, sed etiam postea Psalmis 55. 56. 57. 58. & 59. Pro qua Septuaginta semper verterunt dictionem: ἑπιλογισμῶν. Dictione Hebraica, quæ vel aurum significat, vel secundum quosdam, margaritam preciosam, aut diademam, aut aliud, in signe segmentum; rectè intelligitur significari, quod hic Psalmus pretiosus estot Dauidi

Dauidi, & merito certè, ob eius singularem excellentiam. Ita & dictione Græca rectè intelligimus significari, Psalmum hunc merito perpetua retinendum & celebrandum memoria, veluti inscriptionem tituli, quæ ad perpetuam alicuius memoriam conferuandam fieri solet. Notandum enim, cum apud nos legitur, tituli inscriptio, nomen tituli, non accipiendum pro eo quod apud nos propriè significat. Sic enim significat ipsammet inscriptionem alicuius operis, quæ libro, aut operi, aut statuar super scribitur quo argumentum aut artificem operis noscimus: quomodo Ioannes inscriptionem crucis Latino nomine vocauit σταυρῶν, pro quo alij dixerunt ἐπιγραφήν. At ex dictione Græca patet titulum debere accipi pro monumento, columna, aut statua in alicuius rei memoriam erecta. Id enim Græcis significat ἑπίθῃς, & Latinis etiam dicitur titulus. quomodo Gene. 28. Iacob dicitur lapidem erexisse in titulum. Ideo studiosius annotauimus, ne quis in Psalmis hanc inscriptionem habentibus philosophetur non satis solidè de titulo crucis Christi.

SANCTIS QUI SVNT IN, & C.] Græca non habent, volūtales meas, sed δῶτος hoc est, suas. quomodo & legit & exponit diuus Hieronymus in commentariis. Augustinus item epistola 59. vbi tamen postea asserit codices emendatioris & electioris autoritatis habere non suas, sed meas. atque hoc modo legit ipse in libro commentariorum in Psalmos. Vbi tamen non legit in tertia persona, mirificauit, sed in prima, mirificauit. Itaque triplex inuenitur huius loci lectio apud Latinos: Mirificauit voluntates suas, Mirificauit voluntates meas: & tertia, quæ iam recepta est, Mirificauit voluntates meas. Quæ nostra lectio an ex duabus illis prioribus sit contexta, ut ex vna acceperit pronomen, meas, ex altera verbum mirificauit: an verò nostra lectio prima fuerit antiquior, quæ postea sit altero istorum duorum modorum mutata, eo quod pronome, meas, non videretur verbo tertiæ personæ conuenire, dubitari potest. Certe eam lectionem, quæ habet, meas, esse veriorum Hebræa docent, atque sic etiam Græcos codices olim habuisse videri potest ex diuo Augustino cum dicat emendatioris & electioris autoritatis libros sic habere. Nam Græcos codices consilere solitus fuit diuus Augustinus, non Hebræos. Iam & Græca ut hodie leguntur, in hoc versu duplicem habent distinctionem. nam quod habet, πάντα θελήματα, hoc est omnes voluntates, potest esse accusatiuus, qui construatur cum verbo iuxta lectionem diui Hieronymi. Aut potest esse nominatiuus scorsum positus, ut sit hæc distinctio: Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit Dominus, (nam, Dominus, habent Græca) hoc est. Dominus mirabiliter admodum egit cum sanctis suis. Et deinde noua subiiciatur sententia, πάντα τὰ θελήματα δούλων σου, omnes voluntates eius in eis, hoc est, ab eis adimplentur omnes voluntates Dei. Sic enim distinguit & interpretatur Euthymius, ob quem hæc annotanda diximus, ne quis in eius lectione turbetur. Caterum ut intelligatur ratio paraphræos huius versus, quam ad originalem sensum accommodare conati sumus, sciendum Hebræa hunc habere sensum: Bonum meum non ad te, scilicet peruenit, Ad sanctos qui in terra sunt, & magnificos, omnis voluntas mea in eis est. Quo significatur, vtilitatem bonarum suarum operationum non peruenire ad Deum, qui in caelis existens nullius eget: sed ad sanctos, qui in terris degunt, & ob id omnem suam voluntatem illis adiecit ut illis prodesset. Itaque, mi-

rificauit, exposuimus pro mirificè addixit, quod verbum in altero sensu, quo hæc omnia appropriantur Christo, rectè exponitur pro, admirandas fecit.

MULTIPLICATAE SVNT, & C.] Ut huius & sequentis versus verus habeatur sensus, sciendum in originalibus Hebræis, quanquam & ipsa obscura admodum sint in priori versu, qui ob id variè transfertur à diuersis, tamen omnium consensu psalmistam significare se abhorreere à consortio & sacrificiis idololatrarum, quemadmodum superiori versu significauit se summè delectari sanctis Deum colentibus. Unde & mox rectè subiicit: Dominum esse partem suam hæreditariam, quæ scilicet sibi delegit contra idololatrias. Nec potest apud Hebræos hic esse sensus, nisi apud eos alicubi subintelligatur relationum, qui, quod apud eos non est nouum, sic veratur: Qui multiplicauerunt idola sua, (vel dolores suos, vtrumque enim dicitio Hebræa significat) & post alium accelerauerunt (vel alij, nempe Deo, donauerunt) non libabo libamina eorum, vel, Multiplicauerunt labores suos, qui post alium accelerauerunt: non libabo, & C. Itaque si similem sensum in nostra lectione retinere velimus (ad hoc enim laborandum putamus, ut quàm fieri potest proximè accedamus ad sensum originalis linguæ) relatiuum, eorum, in 3. versu non erit referendum ad eosdem, de quibus in 2. versu, sanctos scilicet, ut communiter intelligitur nostra lectio, sed ad impios, de quibus etsi non facta sit prius expressa mentio, tamen in sequenti Versu sanctis insinuantur. Nam etià apud Hebræos relatiuum sine expresso antecedente nonnunquam ponitur, ut patet in principio Psalm. 86. Fundamenta eius in montibus sanctis. Et apud nos item cum odij causa aliquè nominare nolumus, relatiuum expresso caret antecedente. ut cum Iuno de Semele pellice ait: Ipsa petenda mihi, ipsam, si maxima Iuno ritè vocor perdam. Et hic dicitur: Non ero memor nominum eorum per labia mea. Hanc intelligentiam rationem in Paraphrasi indicatam si amplecti velimus, per infirmitates, rectè intellexerimus cum D. Hieronymo idola gentium. Sicut enim verum Deum Propheta sæpe vocat suam fortitudinem, ita & idola gentium rectè dicitur eorum infirmitates, quod cum in illis confidant, per illa sint infirmæ, & nihil boni possint peragere, aut quicquam mali superare. Quod si hanc intelligentiam quis nimis coactam putet, & secundum communem intelligentiam relatiuum, horum, ad sanctos referri velit, de quibus in secundo versu, habebit in secunda Psalmi huius Paraphrasi explicationem horum versuum communem, eam si lubet sequatur.

DOMINVS PARS, & C.] Qui Christo hæc propria esse volunt, per hæreditatem Christi, hoc loco & duobus sequentibus intelligit ecclesiam ex gentibus potissimum collectam, de qua Psalm. 2. dictum est: Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatē tuā. Itaque intelligunt Christum vocare Dominum partem hæreditatis suæ, quod is esset, quem tanquam suam portionē sibi ecclesia Christi hæreditas, delegisset: & partem calicis Dominum Deum vocari intelligunt, quod ipse esset merces & præmium passionis Christi, qui calicis nomine aliquoties in nouo Testamento significatur. Et cum sequitur: Tu es qui restitues hæreditatem meam mihi: intelligunt significari gentes à Deo alienatas, per fidem Christo restituendas. Verum simplicius fuerit secundum scripturæ phrasim intelligere, Dominū dici partem hæreditatis, quod ipse sit portio hæreditaria iustis: partem item calicis, quod ipse sit veluti attributa iustis

Psal. 87.

Psal. 2.

partem ite calicis, quod ipse fit veluti attributa iustis portio, qua illis datum est frui, & sese oblectare. quomodo supra Psal. 9. dixit: Ignem & sulphur esse partem calicis impiorum. Calicis enim nomine, secundum Hebraea phrasim designatur quicquid alicui ferendum, sentiendum, hauriendum, & possidendum obtingit. In hunc sensum ex Ecclesiastico vsu clericis dicens praecipitur hic versus. Quomodo & Numeri 18. dicit Dominus Aaroni: Ego pars & hereditas tua. Iam quo verus habeatur sensus eius partis: Tu es qui restitues hereditatem mea mihi: sciendum est Hebraea habere: Tu sustetas sortem mea. Quo significat propheta, Dei singulari gratia & beneficio fieri, ut quae ipsi obtigit portio, salua illi maneat, nec ab ea excidat, sicut plerumque contingit a sua possessione quosdam deturbari, quod nullus eos tueatur, Quae sensum valde singulare ut & nostra lectio retineat, compositum, restitues, pro suo simplici, statues, ut frequenter fit, accipiendum est: quia quae etiam possit intelligi de restitutione vitae aeternae, quam per peccatum omnes amisimus. Verum Graecis non est futurum tempus, sed, sicut & Hebraeis, praesens participium, *δ' ἀνομιαν*, hoc est restituens, vel statuens, ut magis intelligamus significari non quid Deus nobis postea facturus sit, sed quid modo praestet, nempe quod nobis firmam facit delectam a nobis hereditaria possessionem, Aut si quis vrgere velit propositionem Re, potius intelligere debeat, Deum se modo nobis restituere, quem per peccatum semel omnes amisimus.

PROVIDEBAM, &c.] Quidam istud sic intelligunt, quasi his verbis Propheta praedicit Dei in se beneficium, quod scilicet Deus se illius oculis semper obiciat semperque praesentem exhibeat. Verum Hebraea habent: Posui Dominum in conspectu meo. Unde magis sic intelligendum est: Ego in omnibus quae dixi, vel feci, semper ad illum respexi, semper enim mihi praesentem cogitavi, cuius timore a malo semper reuocabar. Quod autem sequitur: Quonia a dextris est mihi, &c. sic cum superiori connecti potest: Merito Dominum mihi praesentem cogito, quoniam reuera mihi se semper praesentem exhibet, tanquam dux & defensor meus. Aut sic: Quod Dominum semper mihi praesentem cogito, non ex me habeo, sed ex Dei beneficio, videlicet quoniam semper mihi praesens adest. Notandum tamen, hanc partem ex Hebraeo verti posse hoc modo: Quoniam a dextris est mihi, non commouebor.

QUANTO QUAM autem eodem fere modo totus hic Psalmus Christo accommodari possit, quo iam expositus est generaliter de omnibus, excepto penultimo versu, potest etiam hic Psalmus, quoad omnes penes versus, de Christo sic intelligi, ut illi soli conveniat, de quo principaliter hunc Psalmum intelligendum docent Petrus & Paulus. In hunc scilicet qui sequitur modum.

PARAPHRASIS PSALMI EIVSDEM CHRISTO PROPRIA.

1 *Conserua me Domine, quoniam in te speravi:*

* *dixi Domino, Dominus meus es tu.*
* *quoniam bonorum meorum non eges.*

2 *Sanctis qui sunt in terra eius, mirificauit omnes voluntates meas in eis.*

3 *Multiplicatae sunt infirmitates eorum:*

CARO MEA, &c.] Dum dicit, requiescet, significat iustorum mortem, verum esse secundum. Inferiuntur autem quadoque omnium hominum mors, tam iustorum quam iniustorum, somnus dicitur. ut Danielis 12. Multi qui dormiunt in puluere terrae, euigilabunt: alij in vitam, alij in opprobrium. Aliquando sola iustorum hominum mors, somnus dicitur. ut cum dicit ad Thessalonic. Paulus: Nolo vos ignorare de dormientibus, &c. Generali autem ratione omnium hominum mors, somnus dicitur. Primum, quia sicut post labores diurnos homo se tradit quieti & somno, ut adueniente die resurgat ad intermissos labores: ita post laboriosam hanc vitam, corpus hominis in sepulchro quieti traditur in nouissimo die iudicij, a morte, tanquam a somno, resuscitandum, diuina virtute. Deinde quia sicut in somno cessant quidem exteriorum sensuum operationes, non autem interiorum virium: ita in morte corpus quidem ab omni operatione cessat, anima vero viget, & suis adhuc utitur potentis. Quoniam autem haec rationes peculiariter sanctis competunt, merito frequenter sola illorum mors, somnus dicitur: Illi enim soli in hac vita laborant, cum contra iniquorum opera nihil nisi vanitas sint, & res plane inanes. qui etiam quoniam in hac vita, quae laboribus destinata est, quietem semper quaerunt, non in morte requiescunt, sed a quaesita quiete ad perpetuum transeunt inquietudinem. Sancti etiam soli in nouissimo die resurgere dicuntur, cum transeat a morte ad vitam aeternam: impij vero a morte corporis ad mortem animae & corporis perpetua. Siquidem illorum vita, cum sit alienata a Dei contemplatione, in qua sola consistit vera vita, potius mors est quam vita. Praeterea neque illorum animae iacentibus corporibus in sepulchro aliqua quiete fruuntur, neque suis proprijs funguntur officijs, sed maxima inquietudine semper exagitantur. Nec magis quiescere dici possunt impij mortui, quam is qui in somno grauatus & horribilibus insomnijs ita turbatur & molestat, ut non surgat somno relictus, sed magis defatigatus.

DELECTATIONES IN DEXTERA, &c.] Graecis in Complutensi editione, & apud Eucharium, est singularis numerus *την δεξιαν*, hoc est delectatio, quomodo & Augustinus legit. Hebraea tamen habent pluralem numerum, sicut & Germanicum exemplar Graecum, ut merito nostra lectio mutari non debeat, nec existimari vitiosa.

Conserua me Domine pater ab inimicis me ad mortem querentibus, ne ante tempus a te constitutum mortem obeam, aut in morte permaneam, ego enim in te Domine omnem meam fiduciam collocaui: Dixi tibi omnium Domino, Deus & Dominus meus secundum assumptam humanitatem es tu, a quo totus in omnibus pendeo. Quod quidem merito dixi mihique persuasi, quoniam tu non eges meorum bonorum nihilque tibi omnium bonorum fonti conferunt mea opera, sed ego contratorum bonorum egeo, omnesque hi, quos liberandos & sanctificandos dedisti mihi, meorum egent bonorum.

2 In his sane, quos ab aeterno sibi sanctificare decreuit, & qui adhuc mecum in hac terra peregrinantur, atque ad possidendum regnum caelorum ascripti sunt, Dominus meus fecit, ut quae ego pro ipsorum salute volui & feci, summam essent admirationi, quantumuis haec impijs ridicula & stulta habeantur.

3 Horum postquam peccata, & ad bene operandum imbecillitates, eorum

* *postea accelerauerunt.*

4 *Non congregabo conuenticula eorum in sanguinibus.*

* *nec memor ero nominum eorum per labia mea.*

5 *Dominus pars hereditatis mea:*

* *& calicis mei:*
* *† tu es qui restitues hereditatem meam mihi.*

6 *Funes ceciderunt mihi in praeclearis:*

* *etenim hereditas mea praecleara est mihi.*

7 *Benedicam Dominum qui tribuit mihi intellectum:*
* *insuper & usque ad noetem increpauerunt me reus mei.*

8 *Providebam Dominum in conspectu meo semper.*
* *Quoniam a dextris est mihi ne commouear.*

9 *Propter hoc letatus est cor meum, & exultauit lingua mea.*
* *insuper & caro mea requiescet in spe.*

10 *Quonia non derelinques animam meam in inferno:*
* *nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

11 *Notas mihi fecisti vias vitae:*

* *adimplebis me letitia cum vultu tuo,*

* *delectationes in dextera tua usque in finem.*

corum item infirma idola sunt multiplicata, tum deinde festinauerunt ad fidem in me, & ad ecclesiam meam, agnoscentes se Dei gratia, meisque meritis indigere.

4 Et quidem hos tum ex Iudaeis, tum ex gentilibus in vnam mihi congregabo ecclesiam, verum non congregabo eorum collectiones ad offerendum sanguinem pecudum, ad quem offerendum haecenus, tum Iudaei, tum gentiles congregari solent: sed ad offerendum sacrificium laudis patri meo gratissimum, sacrificium item corporis & sanguinis mei, quod sit communionis ipsorum testis, nec amplius eos nominabo nominibus, quibus vocati sunt in Iudaismo, vel gentilitate, sed feribam super eos nomen Dei mei, nomenque ciuitatis meae, & nomen meum nouum, ytiam omni discretionem nominum sublata, omnes Christi dicantur, & membra mea, Deique filij. Per me enim inter eos non erit distinctio Iudaei & gentilis.

5 Foeliciter autem lege Mosaica, falsisque idolis relictis, ad me properabunt. Nam Dominus ipse erit portio & merces fidelis populi mei, quae ex omnibus gentibus collectum in meam mihi pater dedit hereditatem. Ipse idem merces erit & premium calicis passionis meae, quem pro salute populi mei bibiturus sum. Tu Domine hereditatem, quam mihi ab aeterno destinasti, sed diaboli fallacia mihi erepta est, iam per mortem meam liberatam ab eius tyrannide mihi restitues. Tu mihi eam tutaberis, integramque & saluam constitues, ut ex eis qui in hereditatem mihi cesserunt, nemo pereat, quantumuis impiorum maximis conatibus sint oppugnandi.

6 Perinde certe mihi accidit, ac si funes diuisorij cecidissent mihi in egregijs aliquibus locis. Nam hereditas, quae mihi ex patris mei diuisione contigit, admodum est egregia, & insignis, mihi que amabilis,

7 Itaque Dominum semper laudabo, qui me suis consilijs semper iuuat, ac intellectum dedit, quo scirem quomodo meos mihi rursus assererem, & e captiuitate liberarem, quin etiam ex patris mei dono, intimi affectus animi semper me erudierunt, ut scirem quid patri gratum esset.

8 Proposui mihi velut scopum ante oculos mentis meae semper Dominum, qui ante oculos semper obuersatus est, ita ut in omnibus gratificari ei studerem, quod sane merito feci, quonia se mihi semper praesentem exhibet, & dux atque defensor meus existens, quasi a dextris mihi semper adest, ne vnquam calamitatum oneri succumbam, aut vlla me perdere possit hominum improbitas.

9 Propter quod letatus est animus meus, sed & lingua mea iubilauit, quin etiam corpus meum, etsi morti propinquum, etsi morti obnoxium, in spe bonae futurae mox a morte resurrectionis, placide requiescet in sepulchro.

10 Idque ob id, quoniam scio te, animam meam descensuram ad infernum, pro populi mei liberatione, non ibi derelicturam, neque fines me sanctum tuum, reliquorum hominum more, in corpore sentire putrefactionem, sed tertia a morte die me resuscitabis amplius non moriturum: animam quidem ex inferno, corpus vero ex sepulchro reducens. Neque enim congruum est, ut quem tibi consecrasti, atque omnium gentium regem designasti, & primogenitum mortuorum esse voluisti, tandiu vita careat, quoad corpus corrumpatur.

11 Cum haecenus nemo inuenire potuerit vias, quibus a morte corpus ad vitam redeat, & ad aeternam vitam homo pertingat, mihi vnice demonstraisti, quibus rationibus & ego & mei ad vitam corporis redire, & ad aeternam vitam peruenire possemus, nempe per mortem meam, quam omnium mortem superarem, & ad aeternam vitam viam aperirem: ad quam cum a morte petuenero, iam omni corporis miseria liberatus, per contemplationem vultus tui satiabis me, & in anima, & in corpore, omni letitia, mihi enim ad dexteram tuam in aequalitate gloriae tuae exaltato perpetuae erit iucunditates, quas munificentia tua indefinenter in promptu habet, ut mihi, meisque semper eas largiaris.

Oratio Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XVI.

Vir sanctus acerbissime vexatus a Saule, & maximis angustijs pressus, ardentissime Deum inuocat, & ut fecit Psalmus, innocentiam suam & iustitiam multis modis a Deo probatam proponit, atque ob eam iudicium sibi contra aduersantes fieri exoptat, tum etiam perseuerantiam in iustitia, & diligentem ipsius custodiam, ne quicquam illi nocere possint.

Ap. oc. 3.

sunt hostes ipsius, quorum (ut quod petit magis impetret) impietatem, iniustam oppressionem superbiam, & crudelitatem commemorat, ac deinde differentiam inter impios & iustos designans, illorum falsitatem in caducis huius mundi bonis suam, & in futura Dei contemplatione & cognitione sitam esse constituit. Est autem & hic Psalmus, conueniens orationi Christi per David in ipsis persecutionibus praefigurari: Sed & cuilibet viro iusto apta est orandi forma contra hostes inique ipsam affligentes, siue visibiles, siue invisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Domine *†* iustitiam meam:
* intende deprecationem meam.

2 Auribus percipe orationem meam.
† non in labijs dolosis.

3 De vultu tuo iudicium meum prodeat:

* oculi tui videant aequitatem:
4 Probasti cor meum.

† & visitasti nocte.

* *†* igne me examinasti,
* & non est inuenta in me iniquitas.

5 *†* Ne non loquatur os meum opera hominum.

* *†* propter verba labiorum tuorum.

† ego custodiui vias duras.

6 Perfice gressus meos in semitis tuis:
* ut non moueantur vestigia mea.

7 Ego clamaui quoniam exaudisti me Deus.

* inclina aurem tuam mihi, & exaudi verba mea.

8 Misericordia tua, & qui saluus facis sperantes in te.

9 Resistens tuis dexterae tuae custodi me.

* ut pupillam oculi.

10 Sub umbra alarum tuarum protege me a facie iniquorum qui me affixerunt.

Exaudi Domine iustam hanc meam precatorem, *†* Exaudi innocentiam, qua me gessi erga hostes meos, integritatem item causae meae, quae vel me tacente pro me clamat ad te, * propter ipsam adhibe animum tuum ad deprecationem meam, vt eam exaudias.

2 Ne quaeso te quasi furdum praebes ad orationem meam, sed admitte, & audi eam, quam sane fundo ex vero animo, purisque labijs, non aliter sentiens atque loquor, *†* quam item profero labijs, quibus nullam fraudem in proximum locutus sum. Nam dolosa labia non dignum est vt audias.

3 A te Domine, qui solus aequus es iudex, a facie tua, quae omnia contemplatur, ad quam pro iudicio intentè suspicio, iam tandem iudicium meis meritis debitum egrediatur, liberando me ab iniustis oppressoribus meis: * Declara omnibus te ea quae recta & iusta sunt considerare, approbare, eorumque iustam rationem habere.

4 Non enim tibi innocentia mea incognita est, qui me optimè perno uisti. Siquidem explorasti animum meum num syncerus esset, & nocte, cum animus maximè vacat ab externis negotijs, magisque se proferunt quae in animi penetralibus latet, tum per immixtas a te cogitationes cor meum visitasti. *†* Nocte etiam atque in tenebris calamitatum sepe animum meum scrutatus es. * Et quemadmodum puritatem auri igne explorant homines, sic exacti tui iudicij examine, *†* igne item vrentis tribulationis me probasti, * & purum ac syncerum me inuenisti, nec est a te inuenta aliqua in me iniquitas, quam in hostes meos sum molitus.

5 Adeo non est inuenta in me iniquitas, vt non solum non peccarem in eos opere, sed ne quidem os meum maledicendo loquatur opera iniqua, quae in me iniuste admiserunt homines. *†* contra quos etiam os meum non est locutum vindictam, caeteraque mala opera hominum carnalium. * Et quanquam carni ob innatam corruptionem durum sit non malè velle, loqui, & facere malefactoribus suis, ego tamen propter amorem & reuerentiam praecceptionum tuarum custodiui vias iustitiae, quantumuis corpori duras ac difficiles, * propter praeccepta item tua, vias peruerforum verè duras, quia omnibus molestas, & in se difficiliores quam sunt vitae tuae, ego diligenter obseruaui, cauens studiose ne in eas inciderem, aut eas ingrederer. *†* Obseruaui quoque eas in alijs mihi adhaerentibus, vt si eas in ipsis aduerterem, eosdem de illis admonerem, corripere, & corrigerem.

6 Veruntamen hanc meam innocentiam, iustamque conuersationem non meis viribus insolenter arrogo, sed quicquid in me boni & recti est, totum id tuae benignitati tribuo. Proinde a te peto, vt qui me fecisti ingredi vias mandatorum tuorum, per quae peruenitur ad beatam vitam, firmes ac perseverare facias vires animi mei, & appetitiones, actionesque meas in mandatis tuis, * vt non aliquando a recto dimoveantur, atque ita tuae vltioni & desertioni me ipsum reddam obnoxium.

7 Ego ad te Domine hac ratione iam clamaui, quia semper me exaudire soles. * Et nunc ergo quaeso ne pellas orationem meam, sed adhibe animum tuum ad audiendum, & exaudi verba mea.

8 Fac vt per ostensam tuam in liberatione & defensione mea benignitatem, omnes admirentur tuas misericordias. * Tu enim Domine saluator es omnium sperantium in te, nec vnquam eos tuo praesidio dereliquisti.

9 Hostes mei Domine non solum me oppugnant, sed etiam omnipotentiae tuae, cui nemo nec debet, nec potest resistere, quantum in se est, resistunt, dum eum, quem regnum tuum obtinere voluisti, regno deicere student. Ab his ergo vel tui nominis causa me custodi. * ea diligentia & tutela, qua ab hominibus custoditur pupilla oculi, res quidem minima ac tenerrima, & quae vel leuissimo puluere facile laederetur, ni diligenti ciliorum tutela muniretur.

10 Sicut sollicita avis protegit alis pullos suos ab inuasoribus, ita & tu fortitudine ac misericordia tua me protege ab his, qui me iam aliquandiu affixerunt. Nos enim ex nobis imbelles ac infirmi, quasi oculi pupilla

pupilla, auiumque pulli, si tua protectione destituti fuerimus, mox laedemur, ac diripiemur a rapacibus quibusdam vulturibus perdere nos quaerentibus.

11 Inimici mei animam meam circumdederunt:
* *†* adipem suum conculserunt.

* os eorum locutum est superbiam.

12 Projicientes me circumdederunt me,

* *†* oculos suos statuerunt declinare in terram.

13 Susceperunt me sicut leo paratus ad praedam.

* & sicut catulus leonis habitans in abditis.

14 Exurge Domine, praeueni eum, & supplantam eum:

* Erripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuae.

15 Domine, a paucis de terra diuide eos in vitam eorum:

* & de absconditis tuis adimpletum est venter eorum.

16 Saturati sunt filijs,
* & dimiserunt reliquias suas paruulis suis.

17 Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo.

* satiabor cum apparuerit gloria tua.

11 Ecce enim Domine, inimici mei ex omni parte circumdederunt me, quaerentes vitam mihi auferre, ita vt quoquo me vertam, mortis immineat periculum. * Viscera pietatis tuae omnino conculserunt super me, *†* pinguedinem etiam & abundantiam diuitiarum repofuerunt apud se in thesauris suis, & temporalibus bonis elati, ore suo superba locuti sunt in Deum, & in homines.

12 Cum me prius ex suo consortio iniquè eiecissent, omnibusque meis bonis deturbauerint, nunc etiam circumdederunt me in magno numero, quaerentes me etiam vbiuis latitantem perdere, * in hoc vnico oculos suos figunt, & cogitationem suam intendunt, vt inuentum me & captum inclinent in terram, penitusque prosternant: *†* Apud se etiam statuerunt deflectere oculos suos in terram, obseruantes callidè quo fugiam, vt me vel inopinatum capiant.

13 Quantum ad eorum attinet spem, ipsi me iam susceperunt, omninoque iam stant parati ad suscipiendum me, sicut leo intentus ad rapiendam praedam, * & sicut catulus leonis habitans in occultis latibulis suis, & ex his omnia oculis collustrans si qua se offerat fera. Sic enim & ipsi truculenti hostes mei crudelissimè in hoc intenti sunt, vt me corripiant & lanient.

14 Verum o Domine, iam diu fatis tuam pro me dissimulasti potentiam, fatis diu data est inimicis meis scelerum impunitas: iam tandem quaeso vel inimicorum meorum permotus improbitate, tuam pro me declara potentiam, tamque in illos iustitiam, praue ni impiorum conatus ne perueniant ad scelera quae in me machinantur, eosque prosternat; * libera animam meam ab impijs, potestatem & fortitudinem, quam tu eis in me concessisti, iam tandem aufer ab his, qui non pro te militant, sed potius tibi, tuaeque potentiae resistunt.

15 Domine in hac ipsorum vita, post quam nullam aliam nec expectant, nec accipient, tu eos separabis a paucis in terra existentibus, a iustis scilicet, quorum paruus est numerus, si conferatur ad impiorum multitudinem. Dabis enim eis in hac breui vita ipsorum portionem, quam iustus non hic, sed in futura aeterna vita largieris. * Hic enim non quidem mens eorum de tuis bonis adimpletur, aut postea implebitur, sicut iustorum: sed solus venter eorum, & omnis appetitus terrenarum rerum repletus est tuis huius mundi bonis, quae sola cupiunt, quae apud te, quasi in thesauro diuiti nobis occulto, recondita habes, ex quo quibus vis ea hic praebes.

16 Insuper etiam pro suo voto multitudinem filiorum adepti sunt, * & his relinquunt ea quae eorum libidini supererunt, nec secum hinc morientes deferre poterunt. Nam haec vel maxima ab eis felicitas reputatur, vt magnam posteritatem relinquunt, habeantque aliquos ex se genitos, quibus relinquunt sibi superflua.

17 At verò ego iustitiam meam hic non derelinquam, sicut illi opes suas sed simul cum ea, & per eam apparebo coram te, contemplaturus faciem tuam: ac tum quidem ego, qui multis hic egeo, ac frequenter esurio, nec si adsint, expleri possum vanis ac perituris huius mundi bonis, * plenè satiabor, cum sese visendam mihi, omnibusque pijs exhibebit, quae modò abdita est gloria maiestatis tuae, quae, cum sit summum, immo omne bonum, vbi a me conspecta fuerit, tum me sine fastidio ita in perpetuum satiabit, vt praeter eam nihil aliud desiderare vnquam valeam. cum interim tunc in summa erunt egestate impij hic fatiati.

ANNOTATIONES.

EXAUDI DOMINE IUSTITIAM, & C.] Hebraeis non est pronomen, meam, sed tantum, Exaudi Domine iustitiam, vt rectè possit intelligi per iustitiam, id quod iustum est, iusta scilicet haec eius precatio. Quanquam etiam rectè accipitur, de innocentia vitae, qua se gessit erga suos hostes, aut, quod eodem redit, de integritate suae causae, quae Deo Iudice finienda erat. Porro cum dicitur, Intende deprecationem meam; verbum, intende; pro attende, positum est. Alioquin dicendum erat: Intende deprecationem meam, quomodo legit diuus Augustinus & Graeca habent, *προσεξέ τῆς ἀχθῆς μου.* VIDANT Aequitatem.] Et Hebraea & Graeca habent pluralem numerum, aequitates, vel rectitudines: Augustinus tamen nobiscum legit singulari, aequitatem, ididem & D. Hieronymus in commentarijs. VIAS DURAS.] Has vias communiter Latini intelligunt vias iustitiae, quas etiam Saluator lenes dicat, duras tamen hic dictas volunt; quia carni corruptae durae sunt. Ex Hebraeo tamen magis verunt vias latronis, aut dissipatoris: nam hoc magis signifi

significat **¶** parits. Vnde rectius per vias duras, intelliguntur viæ iniustitiæ, quas Sapientiæ quinto impij testantur esse difficiles, vt custodire accipiantur pro obseruare, quemadmodum Gen. 3. Ad custodiendam viam ligni vitæ.

d ADIPEM SVVM GONCLYSERVNT.] Duplicem indicat paraphrasis sensum, Alterum, vt per adipem, viscera intelligantur, circa quæ solet esse multa pinguedo: per viscera autem significetur misericordia, quæ in viscerum commotione sentitur. Alterum, vt per adipem intelligatur, opum affluentia, quæ superbiæ & contemptus Dei, hominumque, causa plerisque esse solet, iuxta illud Deuteron. 32. Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit: Incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum.

c PROICIENTES ME.] Proicientes, expouit pro efficientes, quia Græcis ἐκβάλλοιτες. Vnde & Diuus Augustinus exponit, proicientes me extra ciuitatem.

f OCULOS SVOS STATVERVNT, &c.] Duplex potest esse sensus quemadmodum Euthymius annotauit, & paraphrasis indicat. Nam vel intelligi potest. Oculos suos in hoc stabilierunt, vt me declinent in terram: qui sensus Hebræis bene conuenit, quæ habent, ad declinandum in terram. Vel sensus est: Statuerunt apud me, vt oculos suos declinarēt in terram hoc est, vt oculos suos à te, deflectēdo, cōuerterēt ad terram quærēda: aut potius, vt curiose ac diligenter obseruarent gressus meos.

g SVSCEPERVNT ME.] In Hebræo habetur: Similitudo eius sicut leonis. Verū interpretes Hebræi **דַּמִּיּוֹן** dimionu, quod est similitudo eius, mutatis punctis legisse videntur demaiunu, à verbo **דָּמָה** dama, quod significat aliquando existimare & putare, quod Græcus vertit **ὁμοιωσον**, quod verbum & ipsum aliquando significat existimare & arbitrari. Vnde Latinus rectius vertisset, de me cogitauerunt, alioqui quid est, susceperunt me sicut leo paratus ad prædam: talis enim leo prædam nondum suscepit. nisi malimus simpliciter cum Euthymio intelligere, susceperunt me, quantum ad eorum spem attinet.

h PRÆVENI EVM.] Græca habent plurale, præueni eos, & supplantat eos, quomodo & Augustinus egit. Hebræa habent singulare, eum, quod magis conuenit sequenti: Eripe animam meam ab impio. Per frameam, Augustinus intelligit animam iusti, quod per eam Deus oppugnet iniquos. Paraphrasis verò iuxta aliorum sententiam, per phrameam intelligit potestatem impiis permissam ad tempus contra iustos. Possunt autem Hebræa etiam sic verti, & melius, Eripe animam meam ab impio framea tua: vt sit ablatiuus instrumenti. & sit sensus:

Eripe me ab impio tua illa potestate, qua ad vindicandum impios vt soles pro defensione iustorum. Atque sic etiam legit Euthymius, qui non legit accusatiuum **ῥομπαδία**, vt nunc habent Græca sed datiuum **ῥομπαδία**.

i A PAUCIS DE TERRA DIVIDE EOS IN VITA EORVM.] Quidam partem illam, à vita eorum, coniungunt cum sequentibus, omittentes coniunctionem, & quæ in quibusdam libris deest, intelligentes secunda versus parte significari causam, cur merito diuidi debeant à paucis, nempe quod in vita sua abunde temporalibus bonis perfrui sint. Verum legendum cum coniunctione: Et de absconditis tuis: vt etiam correctiores libri habent, patet ex originalibus Hebræis & Græcis, in quibus coniunctio, separans partem sequentem à precedentibus verbis. Porro quo recte intelligatur quæ sint abscondita Dei, de quibus dicit: De absconditis tuis adimpletus est venter eorum, quandoquidem id variè explanant plerique ex ignorantia phrasos Hebræicæ, sciendum ex phrasi Hebræica ea dici abscondi apud aliquem, quæ quis veluti thesaurum apud se reposita habet, vt suo tempore proferat daturus cui vult. Sic postea dicitur: Quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine, quam abscondisti timentibus te? Et Cantico. 7. vbi nos habemus: Poma noua & vetera dilecte mi seruauit tibi: Hebræa habent abscondi tibi. hoc est, repositi tibi. Itaque abscondita Dei, hic vocat thesauros Dei hoc est, bona, quæ Deus apud se in sua potestate habet, quæque ex secreto consilij sui proferens distribuit quibus vult.

k SATVRATI SVNT FILII.] Vetus lectio, quam sequitur Augustinus, habet, saturati sunt porcina. quæ versio ex eo processit, quod interpret aliquis legerit in Græco **ὄρνις**, vt scribatur sine iota, vt sit genitiuus pluralis ab **ὄρνις**, quod nomen suem & porcum significat: cum legendum sit **ὄρνις**, ab **ὄρνις**, cum iota, hoc est filius. Tractat hunc locum Diuus Augustinus epistola 54. respondens ad interrogationes Paulini, vtriusque lectionis mentionem faciens, sicut & hoc loco in commentariis. Et Euthymius quoque Græcus vtriusque meminit. In eodem versu legendum esse, dimiserunt, non autem, vt habent quidam libri, diuiserunt, patet ex originalibus Hebræis simul & Græcis, quæ habent reliquerunt, quomodo & D. Augustinus legit. Græcis enim est **ἀφῆκαν**, Græcis tamen non est pronomen, suas, sicut nec apud D. Augustinum. Est tamen apud Hebræos, vt merito de nostra lectione tolli non debeat. In sequenti autem versu Græca addit pronomen, quod apud nos non est, nec in Hebræo. Habent enim: Satiabor cum apparuerit mihi gloria tua, quanquam hæc ad sensum non ita multum referant.

In finem puero Domini Dauid, qui locutus est Domino verba cantici huius, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum suorum, & de manu Saul, & dixit, 2. Reg. 22.

ARGVMENTVM. PSALMI XVII.

H Vne hymnum Deo cecinit rex Dauid, vt patet ex 2. Regum 22. capite, cum iam diuina virtute omnes hostes suos, Saulem, Ioseph, Iebusæos, Philistæos, Moabitæos, Syros, Edomitæos, Ammonitæos deleuisset, sibiq; subiecisset, & regno constituto placidissima pace frueretur. Itaque primum canit immortalem suam in Deum fiduciam, deinde mala quibus fuerat obru-

vat obrutus, postea Dei potentiam pro se contra hostes suos declaratam, mox sui liberationem, tum & innocentiam, atque Dei iudicia in omnes, post hæc victoriam multo amplissimam de hostibus diuina virtute relata, regniq; pomeria mirandè in modum prolata etiam in exterarum gentes, postremum iuges Deo promittens laudes ob suam in ipsum benignitatem, Psalmum claudit, canens omnia de se tanquam typo Christi seminis sui, cuius passiones, victorias, & imperium in omnes gentes propagandum & sine fine duraturum in se præuidit adumbrari.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Diligam te domine fortitudo mea.

* Dominus firmamentum meum, & refugium meum, & liberator meus.

2 Deus meus adiutor meus, & sperabo in eum.

3 Protector meus, & cornu salutis mee.

* & susceptor meus.

4 Laudans inuocabo dominum, & ab inimicis meis saluus ero.

5 Circumdederunt me dolores mortis: & torrentes iniquitatis conturbauerunt me.

6 Dolores infirmi circumdederunt me: & preoccupauerunt me laquei mortis.

7 In tribulatione mea inuocaui Dominum: & ad Deum meum clamaui.

8 Et exaudiuit de templo sancto suo vocem meam, & clamor meus in conspectu eius introiit in aures eius.

9 Comota est, & contremuit terra, & fundamenta montium conturbata sunt, & commota sunt, quoniam iratus est eis.

10 Ascendit fumus in ira eius, et ignis à facie eius exarsit, & carbones succensi sunt ab eo.

11 Inclinauit caelos, & descendit, & caligo sub pedibus eius.

12 Et ascendit super Cherubin, & volauit.

PRO tot tantisque, quæ mihi impendisti Domine, beneficijs, cum nihil aliud habeam quod tibi rependam, merito te semper toto animo diligam, idque vt tuo mihi beneficio semper facere contingat summè desidero. Tu enim es qui mihi omne robur suppeditasti, per quem solum potui, quidquid vnquam bene potui. * Dominus ipse mihi est, semperque fuit, cum fugiendum est, quasi petra in qua firmiter cōsisto, & quasi arx quædam inexpugnabilis, ad quam tutò confugere licet. Ipse liberator meus ab omnibus periculorum casibus.

2 Ipse mihi Deus meus, qui suam fortitudinem pro me subinde declarauit: adiutor meus, & ob id semper sperabo in eum.

3 Ipse mihi cum pugnandum est, quasi clypei vice ab omnibus inimicorum telis me protegit, ipse mihi est velut cornu salutis mihi afferens. per ipsum enim, confectis hostibus meis, salus mihi parta est, quemadmodum cornifera animalia se cornibus suis defendunt & seruant, & contraria repellunt. * Ipse mihi refugium meum, à quo semper susceptus sum, quoties me hostes tanquam venatores quidam insectarentur.

4 Itaque cum laude & gratiarum actione de perceptis à Deo beneficijs inuocabo Dominum, si quando contigerit me ab hostibus oppugnari. * nec dubito quin per imploratum diuinum auxilium saluus sim futurus ab inimicis meis. Nec ego solum, sed & omnes quotquot mei exemplo dominum inuocauerunt.

5 Ita enim de ipso frequenter sum expertus. Nam sæpe me ex omni parte circumdederunt dolores imminentis vndique mortis, & incurSIONES iniquissimorum hominum, * qui more torrentium aquarum concitati contra me ferebantur, vt inopinatò me obruerent & perderent, me magno timore adeo conturbauerunt, vt consilium euadendi non haberem.

6 Animum meum planè occupauerunt dolores grauissimi, quales sunt eorum qui sunt in inferno, aut morti, quæ ad inferos ducit, sunt vicini: * insidiæ, quibus quidam vt aucupes mortem mihi inferre parabant, subito & inopinatò me implicauerunt, vt potestas euadendi nulla mihi esset.

7 Ego autem in quacunque huiusmodi tribulatione & mentis angustia constitutus, non hominem, nec deos falsos, sed Dominum semper inuocaui, * & ad Deum meum, qui solus verus est Deus, pro auxilio clamaui.

8 Neque id sanè frustra feci. Nam de sanctissimo suo cœli habitaculo exaudiuit vocem meam, * & intenta ac ardens affectus mei deprecatio non reiecta est ab eo, sed recepta est ab ipso, & admissa.

9 Itaque suam pro me potentiam, & quidem memorandis celestibus miraculis, contra inimicos meos declarauit, quemadmodum olim contra Pharaonem & eius exercitum pro Israelitis ostendit. Nam terra ab eo conuulsata est terribili motu suo, & hoc motu etiam stabilissima montium fundamenta, totique ipsi montes commoti sunt, idque ob id, quoniam ostendere voluit Deus inimicis meis se iratum.

10 Et quemadmodum vehementer iratus homo fumum spirare videtur è naribus præ furore iracundiæ, & ex vehementi sanguinis commoti inflammatione quasi ignem incendentes ore suo euomere: ita & præ nimia in hostes meos indignatione, è terra quasi fumus ascendit nebula, quæ in atram densata est postea nubem, in qua à præsentia irati Dei ignis fulminum succensus est. * Similiter & tela fulminea, quæ cœlitus in terras vibrauit quasi ignitos carbones.

11 Fecit, vt apparentibus nubibus terræ imminentibus, cœli inclinati & demissi esse viderentur, & simul cum ipsis cœlis, in quibus peculiariter habitat, & ipse descendit, præsentiam suam in inferioribus nubibus exhibens, * & vt se, qui inuisibilis est, iratum adesse ostenderet, sub ipso in nubibus existente atra caligo omnia obscurans & contristans longè latèque diffusa est super terram.

12 Neque tardè, & cum longa mora se mihi præsentem defensorum exhibuit, sed quasi pernicissimis equis incedit celestibus suis spiritibus,

PSAL. 17.

b

c 5 tibis,

* volauit super pennas ventorum.

13 Et posuit tenebras latibulum suum: * in circuitu eius tabernaculum eius, tenebrosa aqua in nubibus aeris.

14 Præ fulgore eius in conspectu eius nubes transfertur. * grando & carbones ignis.

15 Et intonuit de caelo dominus, * & altissimus dedit vocem suam. * grando & carbones ignis.

16 Et misit sagittas suas, & dissipauit eos. * fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.

17 Et apparuerunt fontes aquarum, * & reuelata sunt fundamenta orbis terrarum.

18 Ab increpatione tua domine: * ab inspiratione spiritus iræ tuæ.

19 Misit de summo, & accepit me: * & assumpsit me de aquis multis.

20 Eripuit me de inimicis meis, * & ab his qui oderunt me quoniam confortati sunt super me.

21 Praeueniunt me in die afflictionis meæ, * & factus est dominus protector meus.

22 Et eduxit me in latitudinem: * saluum me facit quoniam voluit me.

23 Et retribuet mihi dominus secundum iustitiam meam: * & secundum puritatem manuum mearum, retribuet mihi.

24 Quia custodiui vias domini, nec impiè gessi à Deo meo.

25 Quoniam omnia eius iudicia in conspectu meo: * & iustitias eius non reperi à me.

26 Et ero immaculatus cum eo: * & abservabo me ab iniquitate mea.

27 Et retribuet mihi dominus secundum iustitiam meam: * & secundum munditiam operum meorum in conspectu oculorum eius.

28 Cum sancto sanctus eris, * & cum viro innocente innocens eris.

tibus, summa celeritate omnia diuina iussa conficientibus, ac mirabiliterum effectu Dei praesentiam exhibentibus. * Volauit ipse per aera vectus alatis celerrimisque ventis. Per hos enim à se excitatos, circumquaque subito suam omnibus hostibus meis praesentiam horribiliter declarauit.

13 Fecit vt obscuritas atrarum nubium & caliginis sibi essent pro latibulo. Nam in his sic se presentem exhibuit, vt tamen à nomine videretur, sicut re vera est inuisibilis, * obscura aqua adhuc pendens in nubibus aeris, fuit quasi tabernaculum eius in circuitu eius. In hac enim praesens, quasi ex omni parte domo conclusus delituit vt nec praesens cerneretur.

14 At mox tenebrae illae nubes à praesentia Dei propter nimium eius, qui immensa lux est, fulgorem & efficaciam, propter fulminum etiam splendorem dissolutae sunt, atque in pluuias conuersae abierunt, * grando simul, ac ignita fulmina in terram deciderunt.

15 Et quo hostibus meis magis terrori esset, intonuit ex altissimo aeris ac nubium loco Dominus, * & altissimus emisit terribilem tonitruum vocem, (quae eius proprie vox est à nullo imitabilis) * repetitis vicibus rursus decidit grando, fulgurque ignea, quasi ignei quidam carbones.

16 Et misit in hostes meos grandinem, ac fulgura quasi sagittas, & his disperit ac perdidit eos, * fulgura sua magno numero multiplicauit, & per haec hostes meos magno timore conturbauit, attonitosque fecit.

17 Exhaustis & deficcatis vi ventorum fluminibus, aluei aquarum d prius tecti aquis, iam apparuerunt, * & profunda fluuiorum sedes, quae sunt quasi orbis fundamenta, reuelatae sunt.

18 Idque solo irae tuae iussu & imperio, * & propter spirationem ardentis, & omnia deficcantis, venti, quem ex ira tua super terram induxisti vehementem.

19 Coelesti sua virtute & ope, quasi manu sua è caelo ad me demissa, me accepit, * & extraxit me ex profundis gurgitibus calamitatum, † ex multis hostibus meis, qui me quasi aquae multae obruere & perdere studebant.

20 Liberauit me ab inimicis meis fortissimis, ipse longe illis fortior, * & ab his qui capitali odio me persequerentur: eamque liberationem mihi ideo dignatus est impendere, quoniam vidit inimicos meos fortiores me esse, vt mea virtute ab eis me tueri non possem.

21 Tempore afflictionis meae super incautum & imparatum me iruerunt, vt priusquam ex vno malo explicatus essem, aliud obicerent: * verum Dominus contra illorum inopinatos insultus se mihi defensore exhibuit.

22 Et cum maximis periculorum angustiis arctarer, ipse me ex his eductum constituit in lato ac tuto loco, * saluum me fecit propter gratuitam suam in me benevolentiam, quia scilicet me amauit, & ei in me complacitum erat.

23 Et reddidit, ac in posterum reddet Dominus pulcherrima mihi premia secundum iustitiam meam, * & secundum puritatem, qua manus meas ab omni malo opere prius seruaui, potissimum erga inimicos meos, ipse mihi rependit, semperque rependet.

24 Ego enim seruaui mandata Domini, nec impietatem admittens defeci à Deo meo, cui me semel totum addixi.

25 Quoniam omnia ipsius praecipia, quae facienda iudicauit, semper oculis mentis intuitus sum, semper recogitans quid mihi dominus praeciperit, & ad ea quae praecipit, omnem meam vitam componens, * & iusta eius mandata non reieci à me, contemnens ea aut negligens.

26 Neque desinam ab incepto, sed quemadmodum haecenus conuersatus sum sine macula, ita & semper studebo coram eo ab omni vitiorum labe immunis esse, * & diligenter me obseruabo, ne quando aliquam committam iniquitatem.

27 Et cum ita me gesserero, sicut haecenus fecit, ita & in posterum liberaliter mihi reddet secundum iustitiam meam, * & secundum munditiam operum meorum, quam non seruaui in gratiam hominum, sed coram Deo, quem cum nihil latere possit quantumuis occultum, non potest non mea innocentia & puritas illi esse cognita.

28 Neque mihi solum secundum iustitiam meam retribues Domine, sed qualem quisque se gesserit, talem & tu Domine te gerens aduersus eum. Cum eo enim qui sanctitati & iustitiae studet, tu te vicissim sanctum & bonum exhibebis, fidelissime illi praestans quae pollicitus es, * & cum homine innocenter viuente tu quoque ages innocenter, nihil illi

29 Et cum electo electus eris: * & cum peruerso † peruerteris.

30 Quoniam tu populum humilem saluum facies: * & oculos superborum humiliabis.

31 Quoniam tu illuminas lucernam meam Domine:

* Deus meus illumina tenebras meas.

32 Quoniam in te eripiar à tentatione, * & in Deo meo † † rediar murum.

33 Deus meus impolluta via eius:

* eloquia Domini igne examinata: * protector est omnium sperantium in se.

34 Quoniam quis Deus praeter Dominum? aut quis Deus praeter Deum nostrum?

35 Deus qui percussit me virtute, * & posuit † immaculatam viam meam.

36 Qui percussit pedes meos tanquam ceruorum: * & super excelsa statuens me.

37 Qui docet manus meas ad praesidium: * & posuisti ut arcum arcum brachia mea.

38 Et dedisti mihi protectionem salutis tuae: * & dextera tua suscepit me.

39 Et disciplina tua corripuit me in firmitate:

* & disciplina tua ipsa me docebit.

40 † Dilatasti gressus meos subtus me.

* & non sunt infirmata vestigia mea.

illi quod non promeruit mali rependens.

29 Illi, qui ob vitae puritatem singulariter est probatus, tu quoque singulare exhibebis benignitatem: * contra autem cum eo qui pessimis moribus à recta viuendi ratione auersus est, & peruersus, tu etiam non benignè, sed prauè, hoc est, seuerè admodum ages, mala ei pro meritis malis iuferens. † Tu cum eo promissionem tuam, & morem tibi proprium, qui est misereri & benefacere, inuertes, quemadmodum ipse ab eo quod esse deberet, inuersus est.

30 Tu enim domine populum humilem & afflictum immerito, saluum facies ab iniustis oppressoribus, cum in hac tum maximè in futura vita, * homines autem fastuosos, & arroganter sustollentes oculos deicias, ac ita deprimes, vt oculos suos eluare non audeant.

31 Et quidem Domine quod humilem populum saluum facias in me declarasti. Nam tu is es qui lucernam meam iam pene extinctam rursus tua luce accendere solitus es, tu meam gloriam aduersitatum tenebris obfcuratam, ac pene deletam tuo fauore, quasi luce quadam rursus illustrare soles: * quare fidèter abs te peto, vt si quae ingruerint mihi adhuc calamitatum tenebrae, tuo fauore eas depellere digneris, ac eas in gratissimam lucem felicitatis conuertere.

32 Per te enim saepe à grauius & multis creptus sum tentationibus, semperque eripiar, si quando adhuc inciderint, * & per virtutem Dei mei muratas saepe vrbes expugnaui, vt per earum muros transire & ingredi mihi liceret. † Per ipsum quoque semper fortis ero, ad quatuor obstacula impediencia superandum, vt nihil cursum & progressum meum impedire valeat.

33 Cum iam aliquandiu videri potuerit modus agendi Dei iniustus, ac iniustitia pollutus esse, quando à me hostibus dereliquit, & promissionem destinati regni mutasse videbatur, iam ipsa experientia declaratum est in me, quod studia & facta Dei sincera sunt, & ab iniustitia pura, promissisque eius probè respondentia. * Eloquia eius, quasi argentum igne examinatum, ab omni falsitatis admitione pura sunt. * Ipse enim, quemadmodum promissit, tanquam scutum quoddam protegit omnes qui confidunt in ipsum, solusque ipse verus ac securus protector est sperantium in se.

34 Quoniam quis alius in caelo aut in terra verus est Deus praeter Deum, quem nos colimus? Nemo certè alius, ac proinde solus ipse est, qui sua fortitudine protegere potest sperantes in se.

35 Quicquid vnquam fortiter gessi, non meis id viribus peregi, sed Deus ipse est, qui me armauit fortitudine, tum vt res aduersas & asperas magno & iniuncto animo sustinerem, tum vt copias hostium secundis praesidiis frangerem & vincerem, * ipse fecit vt omnis mea actio & conuersatio ab omni sceleris labe pura fuerit.

† Ipse denique praestitit non mea prudentia, vt via mea expedita esset & integra, vtque actionum mearum institutio felicem haberet successum omni carens offendiculo.

36 Ipse est qui pedes meos ita veloces reddidit: quemadmodum sunt pedes ceruorum, qui in currendo sunt celerrimi, * & hac summa currendi pernitate fecit, vt quaelibet loca & inexpugnabilia superarem, & occuparem.

37 Ipse est qui me instruxit scientia rei militaris, aptans manus meas ad pugnam, eisque promptitudinem praebens, * tu Domine insigne robur brachiis meis contulisti, & effecisti ea similia aereo arcui, quia fecisti ea ad feriendum & iaculandum fortia, ad laesionem suscipiendam dura ac talia, quae nullis possent frangi aut fatigari laboribus.

38 Tu me tua saluatione, tanquam clypeo quodam, protexisti ab omnibus malis, * & omnipotentia tua me sustentauit, ne vnquam caderem.

39 Quasi si quando mihi aliquas calamitates immisisti, id non in malum meum, sed in bonum fecisti. Tua enim paterna castigatio, qua me variis angustiis misericorditer castigasti, ipsa me semper reificauit, & vt vsque in finem in rectitudine vitae perseuerarem, effecit, * mihi que pro magistro fuit, vt non declinarem in vitia, atque vt tuam opem mihi necessario inuocandam intelligerem.

40 Cum frequenter in eas inciderim angustias, vt iam non haberem vbi vestigium facerem, gressusque mei plane essent coarctati, tum praestitisti gressibus meis latitudinem viae, vt tuto, quò vellem, incedere posssem: * & te me sustentante, non sum vnquam collapsus & prostratus villa vi inimicorum. † Praeterea in persequendo hostes meos liberum & expeditum iter mihi concessisti, & te fortitudinem mihi suppe

41 Persequar inimicos meos, & comprehendam illos. * & non conuertar donec deficiant.
 42 Confingam illos, nec poterit stare, * cadent sub tus pedes meos.
 43 Et percussisti me virtute ad bellum, supplantasti insurgentes in me sub tus me.
 44 Et inimicos meos dedisti mihi dorsum, * & odientes me disperdidisti.
 45 Clamauerunt nec erat qui saluos faceret. * ad Dominum, nec exaudiuit eos.
 46 Et comminam eos ut puluerem ante faciem vestri, * ut lutum platearum delebo eos.
 47 Eripies me de contradictionibus populi: * consti tues me in caput gentium.
 48 Populus, quem non cognoui, seruiuit mihi, * in auditu auris obediuit mihi.
 49 Filij alieni memini sunt mihi, * filij alieni inueterati sunt.
 * † & claudicauerunt à semitis suis.
 50 Viuit Dominus, & be nedictus Deus meus, * & exaluetur Deus salutis mee.
 51 † Deus qui das vindictas mihi, & subdis populos sub me, * liberator meus de inimicis meis iracundis.
 52 Et ab insurgentibus in me, exaltabis me, * a viro iniquo eripies me.
 53 Propterea confitebor tibi in nationibus domine: * & nomini tuo psalmum dicam.
 54 Magnificans salutes regis eius, * & faciens misericordiam Christo suo Dauid: * & semini eius usque in seculum.

suppeditante, quanquam diu longéque hostes meos insequeretur, pedes mei tamen non sunt nimio labore delassati & infirmati.
 41 Persequutus sum inimicos meos fugientes, sed & assequutus sum eos, cepique, * neque reuersus sum à persequendo eos, donec penitus delerentur.
 42 Fregi eorum vires adeo, vt non potuerint amplius stare contra me, mihi que obistere, * sed victi prostratique iacuerint sub me.
 43 Vt autem hæc fortiter designarem, non ego, sed tua bonitas causa fuit. Neque enim ex me ad bella tam multa & graua instructus fui, sed tu me ad bellum heroica fortitudine paucis data armasti, & prostrauisti, ac perfecte subiecisti mihi, quotquot mihi bellum facere conati sunt.
 44 Tu fecisti, vt inimici mei mihi terga darent, conuersi in fugam, * & odio habentes me, tu per me perdidisti.
 45 Vociferabantur illi quidem, sed nemo subsidio veniebat, * ad Dominum, inquam, clamauerunt, & qui solet inuocantes se exaudire, eos, quia indigni erant, non exaudiuit, vt imploratum illis auxilium præstaret.
 46 Quemadmodum pulis facile dispergitur à vento, & comminuitur, ita diuina virtute eos dispersi, * & quomodo lutum platearum hominum pedibus conculcatur, & proteritur, & ex platis aufertur: ita & ego planè eos prostrui, perdidisti, & abstuli homines vilissimos & leues, nec quicquam contra virtutem mihi à Deo præstitam valentes.
 47 Liberasti me Domine ab oppugnatione populi mei Israelitici, qui frequenter mihi contradixit, seque mihi opposuit, cum iam totum mihi Israel em subiecisti, * ac deinde etiam externarum gentium in circuitu habitantium principem me constituisti.
 48 Populus, quem prius inter meos subditos non agnoui, subiectus factus est mihi, * statim vt auribus percepit famam nominis mei, item auribus percepit famam nominis mei, mihi obediuit.
 49 Alienigenæ bello à me victi, coacti sunt speciem præse ferre benevolentia, & voluntaria seruitutis, amicitiam simulantes, cum inimicissimos gererent animos. * Alienigenæ viribus suis debilitati & fracti sunt, vt iam mihi resistere non possint, * & per proprias ipsorum semitas, quas ingredi solebant, claudi facti sunt, quia per ipsa bella quæ mihi intulerunt, ita sunt debilitati & eneruati, vt contra me amplius stare non valeant. † A semitis etiam suis, in quibus prius contra me ambulabant, ipsi quanquam inuiti, & animo nutante, ac quasi in alteram partem pede claudicante recedere coacti sunt.
 50 Viuit sane Dominus, quem impij negare audent, nec est, vt dij Gentium, mortuus, sed in me dilucide se declarauit viuere ac florere, & ob id meritò cupio, vt ab omnibus laudetur, sicut verè solus est benedicendus atque laudandus, * & vt ipse salutis meæ autor ac conseruator apud omnes altus & clarus habeatur, cui soli tribuere debeo quæcunque per me insigniter gesta sunt.
 51 Tu enim Domine is es, qui dedisti mihi vitionem sumere de inimicis meis, † tu es qui iussisti mihi vindicare improbissimos hostes gentis tuæ ab aliis relictos, tu es, qui varios populos mihi subiecisti, * tu me liberaisti ab infestissimis mihi hostibus.
 52 Et ab his qui in me summo furore insurrexerunt, meque deprimere conati sunt, tu me ereptum extulisti victoria mihi præstita, & glorioso regno, * idemque à tyranno iniquo ad mortem me diu persequente eripuisti.
 53 Itaque propter hæc tua in me beneficia gratias tibi semper agam, teque celebrabo, non in Iudæa tantum, sed & in exteris nationibus, ad gloriam nominis tui Psalmos laudis decantabo, * hymnos conscribam, quos præuideo in omnium Gentium templis celebrandos, per quorum etiam ora, ego te vsque in finem laudabo.
 54 Ipse enim Dominus frequenter magnas saluationes fecit mihi regi à se constituto, variisque salutes mihi impensas, apud homines illustres & gloriosos effecit, * & benignè ac misericorditer egit, agitque mecum, quem in regem vnxit super populum suum, * neque mecum solum, sed & cum semine meo vsque in sempiternum, cui perpetuam misericordiam Deus meus pollicitus est, quam illum maximè præstiturum cognosco in Messia ex me secundum eius promissum nascituro, & his qui per fidè in eum, illius membra, meumque semen futuri sunt.

ANNO

Quoniam ex hoc Psalmo quedam in nouo testamento citentur de Christo, vt illud: Con fitebor tibi in nationibus Domine, &c. hunc tamen Psalmum à Dauidè dictum etiam in sua persona, nimis manifestum est, tum ex titulo Psalms, & 22. cap. 2. libri Regum, tum ex Psalms materia, cum bel la & victorias Dauidis aperte ad literam describat. Vel ex hoc ergo Psalmo duo hæc colligere licet, videlicet, quod ex citatione alicuius loci ex Psalms, non statim concludendum sit psalmum illum soli il li accommodandum, pro quo citatus est. Et rursum: Quod in his quæ de se in psalms propheta re gius cecinit, Christi figuram præulerit, in quæ pro inde etiam illa ex intentione spiritus competunt, & in quo pleraque dictorum verius & perfectius quad rant: sicut contra Dauidi quædam ad literam magis conueniunt, spiritu sancto miro quodam artificio ita temperante hæc cætica, vt quoniam propheta de se frequenter loquitur, non sine respectu ad eum, cuius fuit figura, & de Christo loquitur, sed vt per se præfigurato, quædam sint quæ ipsi figuræ magis conueniant, quædam quæ ipsi figurato. Quem admodum in hoc Psalmo magis & perfectius quad rant in Christum, quæ de perfectione vitæ dicuntur, vt illud: Custodiui vias Domini, nec impiè gessi à Deo meo, & quæ sequuntur. Item: Consti tues me in caput gentium. & Confitebor tibi in nationibus Domine. Non fuerit autem difficile, sensu literali probè intellecto, totum etiam Psalmum in mystico sensu tribuere Christo. Siquidem etiam ipse variis quorundam insidiis ad mortem questus est, & graues mortis angustia animum eius, instante morte, occupauerunt, ac tum Deus contra hostes ipsius celestibus signis iram suam declarauit, lunæ scilicet, solisque obscuratone, terræ motu, petrarum scissione, ac monu mentorum apertione, tandem illum à morte re suscitans, atque ab omnibus eum inimicis eripiens, idque propter innocentiam ipsius, de qua solus ipse verè gloriari potest. Nec hæc tantum ei præ stitit Deus, sed etiam de inimicis eius vniersis gloriose ipsam triumphare dedit, regnumque eius in omnes gentes à Deo prius in populo Dei non receptas, propagauit: quæ cum ipsum in carne non vidissent, ad solum auditu prædicationis Aposto lorum in obedientiam fidei facile venerunt, Iudæis interim plerisque (qui filij Dei vocari solebant, sed per inobedientiam fidei, à Deo alieni filij facti sunt) mentientibus illi, dum non recipiunt eum quem se recepturum sperauerant, qui proinde à præclaris animi virtutibus descenderunt, senescentes in veteribus suis ceremonijs, & per has quasi claudicantes à semitis patrum suorum, dum non rectè Deo seruiunt, sed ex parte eum recipientes, & in multis ei contradicentes. Ob quæ sibi præstita beneficia, suisque propter se vsque in finem præ stantia, Christo patris nomen & per se post resurrexerunt celebrant, & per suos prædicatores, omnesque fideles semper celebrare non cessat. Cæterum quoniam magnam obscuritatem adfert huic Psalmo, quod præteritis verbis futura, & rursum futuris præterita subtexuntur, oportet hic meminisse eius, quod supra dictum est, in Psalms tempora sepe confundi, & præterita pro futuris, & contra sæpe accipi: & proinde vbi sensus ita requirit, hæc per illa exponenda esse, quod in hoc Psalmo vel ob id magis faciendum est, quod

Septuaginta verterunt in eo sapius futurum, vbi Hebræa postulant præteritum.
 DILIGAM TE DOMINE.] Indicat a Paraphrasis duplicem sensum, vt scilicet vel promittendo dicat, Diligam, vel etiam optando. Cæ terum in variis illis nominibus quæ Deo tribuit, sciendum Hebræa habere pleraque nomina metaphoricè posita, quæ magnam habent gratiam, sed à Septuaginta reddita sunt aliis nominibus metapho ras explicantibus. Nam pro firmamentum, Hebræis est petra, in qua scilicet firmiter constituitur: pro refugium, est arx, in quam scilicet quis tutò re fugit: pro protector, est hic & alibi frequenter clypeus, quo scilicet obiecto quis in bello protegitur. Huic addit cornu, quo scilicet hostes oppugnan tes inuaduntur. Priora duo conueniunt fugienti bus, posteriora pugnantibus.
 COMMOTA EST, ET CONTRB M VITERRA.] Quidam hæc putant Deum pro Dauidè, sicut hic narrantur, præstitisse: etsi non legamus ea facta, sicut hæc Deus prius fecerat, cum Israel transiret mare rubrum, & cum Iosue pugnaret contra reges Amorrhæorum. Et de Dauid legitur 2. Reg. 5. quod non prius inierit prælium contra Phyl isteos, quam audierat sonitum gradicis in cacumine pirorum. Alij rectius hæc omnia metaphoricè & hyperbolicè accipiunt, intelligentes hæc Prophetam poetica quadam exornatione narrare, atque per hæc significare quomodo Deus sibi adfuerit, summo horrore hostibus immisso, ac illis mirabiliter cælesti virtute prostratis: quomodo etiã intelligit quod Isaiæ 29. excidium Hierusalem prædicitur futurum in tonitruo, & commotione, & voce magna turbinis, & flamma ignis omnia deuoratis. Et in descriptione subuersionis Babylonicæ cap. 13. dicitur Sol & Luna obscurata, & stellæ casuræ de cælo. & Dominus dicit: Turbabo cælum, & mouebitur terra de loco suo. Quem locum exponens D. Hieronymus, dicit hyperbolicè esse dicta, vt vehemētissimam iram Dei vates exaggeraret. Sunt etiam, qui quoniam ad literam non inueniunt hæc pro Dauidè facta, nec poeticas exaggerationes recipiunt in scripturis, ad Christum hæc omnia propriè & solum pertinere volunt: quorum vt labores contemnere non debemus, quoniam eisdem verbis varios sensus spiritus sancti significasse dubiū non est, ita simpliciter esse putamus hæc primò tribuere Dauidi, altero duorum prædicorū modorū. Certe Dauid alio loco, cū precatur à Deo, vt de medio tollat inimicos suos, vtur & sententiis, & orationis ornamentis eisdem, quib⁹ hoc loco: Domine, inquit, inclina cælos tuos, & descende: tange montes, & fumigabunt. Fulgura coruscationes, & dissipabis eos. Emitte sagittas tuas, & cõturbabis eos: Emitte manum tuã de alto, eripe me, & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum. Quibus verbis ea precatur, quæ hic sibi præstita canit. Cùm verò christo tribuatur, intelligere simpliciter licet signifi cata ea miracula, quæ in cælo & in terra Christo crucifixo ostensa sunt, ad declarationem admissi sceleris & indignationis diuinæ. Qui sublimiora requirit, facile apud alios inueniet qui ea studiosè profecti sunt, quorum tracta io, vt vnico verbo attingatur, in eo consistit, vt quæ ad literam hic dicuntur in vindictam impiorum à Deo irato facta, mysticè intelligantur Dei beneficio per euangelicam prædicationem præstita, Deo non hominibus irato, sed eorum vitis.

GRAN

Psal. 142

c **GRANDO ET CARBONES IGNIS.]** Hęc pars secundo loco nõ reperitur apud Græcos, nec est apud Augustinum: est tamen bis apud Hebræos, sicut & apud nos, vt ne quis putet eam secundo loco notandam obelisco.

d **APPARVERVNT FONTES AQUARVM.]** Videri posset hoc versu significasse per terræ motu, terram ita apertam, vt latetes in ea fontes aquarum & interiora terræ, quæ sunt quasi fundamēta terræ, reuēta sint. Verum dictio Hebraica non significat fontes propriè, sed torrentem, aut locum etiam, per quem torrens decurrit. quæ significatio huic loco maxime conuenit, vt significetur alueos aquarum detectos, quod aquæ absorptæ essent vi ventorum, de quibus sequenti versu dicitur. His verò rectè intelligitur Prophetam significare voluisse, diuina potentia hostes ipsius, qui instar validi torrētis obruere ipsum conabantur, & ea subnixi potētia videbantur, vt minus credibile esset eos posse extinguī, quam ingentia desiccari flumina, mirabiliter sublatos esse atque subuersos. Vim enim hostium suorum, quàm supra per torrentes iniquitatis significauit, aquis amplissimè inundantibus similem facit. Vnde in hac metaphora perseverans subiicit: Assumpsit me de aquis multis. Quod exponens subdit: Eripuit me de inimicis meis fortissimis.

e **SECVNDVM, &c.** De iustitia gloriatur, quantum in multis se peccasse alibi agnoscat. Aut quia in causa, quæ illi erat cum inimicis suis, quos nulla in re leserat, iustus esset. Aut etiam propter conatum & studium mentis vitia summè detestatis, atque penitus in eam curam incumbentis, vt sese castam, puramq; à vitiis seruaret. Vnde non dicit, se nihil mali gessisse, sed nõ impiè gessisse, derelicto penitus Deo, seque dicit obseruaturum se ab iniquitate. Id enim qui facit, et si per imprudentiam & infirmitatē multa committat quæ minus recta videntur, non tamen omnino iustus esse desinit, quod mox ad misericordiam Dei confugiat, qui summa benignitate errata condonat.

f **OBSERVABO ME, &c.]** Hoc est, custodiam me, ne sit in me aliqua iniquitas, vt iniquitatem suam dicat quæ eius fieret, nisi se obseruaret cautius. Aut dicit, ab iniquitate mea, hoc est, iis peccatis quæ olim admisi: occidendo scilicet Vriam, & adulterium committendo cum Bersabea. Quamquam & subtilius accipi possit, ipsum loqui de peccato illo, quod iuxta Pauli, habitat in carne, à quo, nisi etiā sancti summa caueat diligētia, in magna faciliè impellētur flagitia.

g **CVM SANCTO SANCTVS ERIS.]** Quidam sic intelligunt: A sancto & innocēte, tu Domine sanctus & innocens reputaberis: & à peruersis, peruersus & iniquus habebis. Verum alter sensus, quem habet Paraphrasis, magis loco conuenit. Cui non absimile est, quod est Leuit. 26. Si ambulaueris aduersum me, & ego incedam aduersus vos.

h **TV ILLUMINAS LVCERNAM, &c.]** Græca in vtraque parte huius sententiæ habet idem verbum futuri temporis secundæ personæ *quæritis*, illuminabis, quomodo & Augustinus legit in vtraque parte. Hebræa in 1. parte habet verbum secundæ personæ, in secunda parte verbum tertie personæ: Tu illuminabis lucernam meam, Dominus Deus meus illuminabit tenebras meas. vt mirum sit cur interpret noster verterit, illumina, in secunda parte, & videri posset ipsum verterisse, illumina, nisi fortè putauerit futurum, quod in Græco ponitur in secunda, illumina, vertendum per imperatum, ne idem dicatur secundo membro, quod priori. Cæ-

terum per lucernam, ad literam iuxta phrasim in scriptura frequentem significatur gloria, felicitas, atque rerum prosperitas, quod hæc instar lucis aut candelæ animum recreet: sicut contra per tenebras significantur aduersa, quæ mœrorem adferunt sicut tenebræ. Iam quod dicit, illumina lucernam meam, aut simpliciter significat, Deum felicitatis ipsius esse causam, vt sit sensus, Tu es, qui lumen gloriæ & felicitatis mihi præbes. quod conuenit cum eo quod 2. Reg. 22. in eodem Cantico dicitur: Tu es lucerna mea Domine. Aut amplius significatur, Deum gloriam ipsius ac felicitatem, cum periclitari inciperet, & veluti extingui, restituisse, & rursum illustrasse. quod conuenit cum secunda parte, qua dicitur Deus illuminare tenebras: quod nihil aliud est, quàm Deum sua gratia dispellere aduersitatum molestias, easque in felicitatem commutare. Vt est, significatur Deum suæ gratiæ luce & felicitatem adferre, & infelicitatem auferre. Iuxta mysticum autem sensum, sicut per tenebras, ignorantie & peccata ferè intelliguntur: ita per lucernam, veri cognitio, cuius Deus in nobis auctor est, sicut ipse solus mentis tenebras dispellere potest.

i **TRANSGREDIAR MVRVM.]** Non dicit se transgressurum murum, quasi per murum sit iturus, sed quod ultra illum transiturus sit. Non enim est Græcis verbum *διαβήσομαι*, sed *ὑπεβήσομαι*. Et Hebræis est *transiliam*, vt vertit D. Hieronymus.

k **POSVIT IMMACVLATAM VIAM, &c.]** Græcè est *ἀμωμον*, hoc est, irreprehensibilem.

Iuxta quam versionem istud dictum videtur de vitæ suæ conuersatione, quæ Dei beneficio integra fuit. Hebræa dictio significat propriè, perfectum & integrum, & potest intelligi via perfectæ, via quæ nullum habet impedimentum, sed expedita est & libera. Itaque significabitur Deum hoc ei præstitisse, vt cursus actionum ipsius prosperè procederet, atque ad optatum finem deueniret. Qui sensus magis conuenit toti narrationi. Vnde Hieronymus vertit in 2. Reg. Et complanauit perfectam viam meam. Eūdem sensum habebit nostra litera, si immaculata via accipiatur pro ea quæ caret offendiculo. Ob hoc enim via aliqua, per quam eūdem est, reprehēditur.

l **QVI PERFECIT PEDES MEOS.]** Græcis est, sicut & Hebræis, participium præsentis temporis. Vnde & diuus Augustinus legit, Qui perficit. Idem cum Græcis legit, tanquam cerui, quamquam Hebræis sit plurale, ceruorum. Sed hæc minutiona sunt, nec ad sensum multum faciunt.

m **IN AVDITV AVRIS.]** Græcis est, *ἐκ τῶν ὠτίων*, quod magis est, ad auditum auris, quomodo & habent Hebræa, & est sensus: statim vt auribus suis audissent famam nominis mei, aut voluntatem meam.

n **FILII ALIENI MENTITI SVNT.]** Filios alienos vocat alienigenas, quomodo & Psal. 143. qui huic in multis similis est: Eripe me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum. Quid autem sit illud mentiti sunt mihi, cum variè etiam ab Hebræis accipiatur, optimè ex aliis locis intelligetur, in quibus hæc loquendi forma occurrit. Talis enim est Psal. 65. cum dicitur: In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. Quem locum etiam Græci sic exponunt, vt significetur, falsorum deorum cultores, magnitudine operum diuinorum terrores, pietatem & cultum veri Dei, etiam si ab eo maxime abhorrent, simulaturos. Sic & Dauteonom. 33. de Israel dicit Moyses: Beatus es tu Israel, quis similis tui popule, qui salutaris in Domino, scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ? Nega

Negabunt te inimici tui, & tu eorum colla calcabis. Vbi pro, negabunt te inimici tui, est, sicut hoc loco: Mentientur tibi inimici. In quibus sane verbis satis liquet, mentiri inimicos Israeli, idem esse, quod supplices ei fieri, & illius potentia vel inuitos subijci. Quod vel illud abundè declarat, & tu eorum colla calcabis. Itaque mentiri, pro trepidante & maxime seruii subiectione scriptura usurpare solet: quod qui ita subiecti sunt, multa soleant timore adacti mentiri ijs quibus seruiunt. Quemadmodum olim Latini fures pro seruis dicebant, quod serui omnes furari soleant, propter nimiam in eos dominorum parsimoniam. In eundem sensum facile accipi potest ad literam quod Septuaginta verterit: & claudicauerunt à semitis suis: quam Paraphrasi huius partis etiam alium indica-

uerimus sensum, qui conueniat cum illa parte: Filij alieni inueterati sunt. Quod autem in mystico sensu per filios alienos, Iudari intelligantur, miram esse non debet, cum gentibus in populum Dei translatis per fidem, ipsi per infidelitatem suam in gentium locum & nomen translati sint.

o **VIVIT DOMINVS.]** Hebraice est, viuens Dominus, & potest subintelligi, est, vel sit. vnde Septuaginta verterunt, viuat: alij verunt, viuat. quod sequentibus magis videtur conuenire. Quamquam etiam rectè quadrat, vt post commemorata tam varia potentia diuinæ argumenta, Psal-mista cum exclamacione dicat: Viuit Dominus: quasi dicat: Vere Deus meus non est vitæ expers, vt sunt idola, quæ suis opem ferre non possunt.

In finem, Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XVIIII.

C Anit hoc hymno propheta de duplici ratione cognoscendi Deum. & primum quidem de ea quæ percipitur ex contemplatione rerum naturalium. & maxime corporum celestium, quæ sua magnitudine, pulchritudine, ordine, varietate, perpetuoq; cursu, creatoris omnipotentiam, sapientiam ac bonitatem omnibus nationibus insinuant. Deinde de ea quæ certius percipitur ex lege Dei. scripturæq; sanctis, quæ peculiariter suo populo tradidit Deus, ceteram iam lege naturali obscurata in maximos errores incidissent homines. Hanc igitur diuinam legem miris modis commendat, vt quæ pietatem doceat, & innocentiam, per quam ad summa premia perueniatur, quibus ne priuatur, occulta peccata sibi dimitti, & à futuris seruari orat. Ex citatione autem Pauli ad Rom. 10. patet septem primos versus huius Psalmi allegoricos esse intelligendos, vt per caelos intelligantur homines celestes. Apostoli scilicet, qui omnium linguis loquentem per urbem diuulgauerunt solem iustitiæ Christum Dominum, non secus quam caeli suam orbem in omnem deserunt terram. Itaque & insignis quæ subijcitur legis diuinæ commendatio, ad euangelicam legem, quam Apostoli predicauerunt, perfectius peruenit, quam ad Mosaicam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 18. **1** Cæli enarrant gloriam Dei.

* & opera manum eius annuntiat firmamentum.

2 Dies diei erubescat verbum.

* & nox nocti indicat scientiam.

3 Non sunt loquela, neque sermones.

* quorum non audiantur voces eorum.

4 In omnem terram exiit sonus eorum: * & in fines orbis terra verba eorum.

5 In sole posuit tabernaculum suum.

Cœli sua varietate, ornatu, motu ac vtilitate multiplice, declarant nobis, ac materiam subministrant nobis, narrandi maiestatem potentia, sapientia ac bonitatis Dei: * & tam amplius cœli ambitus infinitis syderibus ornatus testatur, quàm magna & admirabilia sunt opera potentia ipsius.

2 Neque villo vnquam tempore cessabunt Dei gloriam suo modo cœli prædicare: nam perpetua successione præcedens dies effundit in subsequente diem verbum prædicationis & cogitationis gloriæ Dei, præcedensque nox transmittit scientiam Dei in subsecuturam noctem. Quasi enim de die in diem, de nocte in noctem transmissio verbo ac noctibus non cessant Dei gloriam declarare.

3 Neque verò quibusdam tantum Dei gloriam cœli prædicant, sed quemadmodum omni tempore, ita & omni loco, omnibusque hominum nationibus Deum insinuant. Nulla enim sunt idioma, aut sermonum genera, * quorum voces non audiantur in ipsis cœlis: qui quodammodo omnium linguis loquuntur, cum ab omnibus intelliguntur, & omnes in suo idiomate Dei gloriam, ex cœlesti machina intellectam, de prædicare fiant.

4 In vniuersam terram peruenit sonus eorum, quo nobis Deum annuntiant: * & in extremas orbis terræ partes verba eorum. Hic autem eorum sonus & verba, sunt immutabilis eorum ordo, constantia, motus, pulcherrimæque eorum structura, tanquam ad regulam & lineam facta, ac similia, quibus Deum maximum, sapientissimum, ac optimum hominibus cunctis ostentant.

5 Verum inter omnia cœlestia corpora, nullum æquè Dei maiestatem testatur & glorificat, atque sol, syderis præclarissimum, maximèque diuinum. In hoc peculiariter Dominus constituit suum tabernaculum, suamque mansionem. Non enim alibi gloriam maiestatis suæ gloriosius & clarius spectandam exhibuit, quàm in sole præ aliis maximè glorioso: in quo sic conspicitur, veluti si gloriosissimus imperator resideat spectabilis & admirandus in suo proprio tabernaculo. Ex hoc, quasi è regia sua, omnia supera & infera mirabiliter regit, cum sol sit omnium reliquorum syderum dux, & luminis eorum fons, cunctarum verò caducarum rerum salus & conseruatio.

* Huius

* Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo.

* Huius certe mirum quanta sit in exortu suo gratia & pulchritudo, quantus in motu impetus, quanta in calefaciendo efficacia. Ipse enim ubi nocturno tempore delituit in hemisphaerio inferiori, & quasi cum hominibus dormierit, summo mane in magna procedit claritate, omnia sua luce recreans, & veluti innouans: quemadmodum si sponsus splendidissimis indutus vestibus procedat e cubili suo, e quo cum progreditur, expectantes amici exhilarantur, ac gratulabundè excipiunt venientem.

6 Exultauit ut gigas ad currendam viam.

6 Jam quanta eius in conficiendo suo motu pernitas! Ipse enim, quasi potentissimus aliquis gigas, promptus est & expeditus, postquam exortus est, ad absoluendum summam celeritate spatium illi praescriptum.

* à summo caelo egressio eius.

* Ab altera coeli extremitate mane egreditur.

7 Et occursum eius usque ad summum eius.

7 Et breuissimo tempore velocissimè fertur vsque ad alteram coeli extremitatem, & minimo tempore etiam ab his terris maximè distitis omnia loca radiantibus flammis illustrat, omnibusque calorem suum vitalem, cunctas naturas augentem & nutritiorem impertit, ita ut nemo expers sit, etiam si velit, caloris eius salutaris.

* nec est qui se abscondat à calore eius.

8 Cum autem harum creaturarum aspectus & contemplatio multum ad hoc valeat, ut earum creator & gubernator deus per ea cognoscatur, & agnitus colatur: quoniam tamen mortales sua incuria per hanc ad Dei cognitionem parum promouebantur, & naturalem legem, quam creaturarum intenta consideratio non parum illustrat, obscurari in se passi sunt, sua benignitate Deus etiam legem à se traditam per celestes viros populo suo addere dignatus est, qua non ipse tantum, sed & viuendi bene beatèque ratio certius cognosceretur, quam certe dignum est omnibus nominibus commendare. Ipsa enim ante omnia in seipsa syn-cera est, nihil iniquum, nihil vanum continens, ideoque conuertit hominum animas ab errorum tenebris ad sapientiae lumen, à vitiis ad virtutes.

8 Lex Domini immaculata, conuertens animas.

* Ipsa (quae & testimonium est Domini, eo quod testetur per eam nobis Dominus quid faciendum, quidve fugiendum, quid item faciendum voluntatem suam seruare decreuerit) cum sit fidelis & verax, non vanas continens promissiones, nec aliud docens, quam fidelitatem & iustitiam, * sapientiam praestat his qui antea erant imperiti, & his maximè, qui humiles sunt, & animo paruuli, submissèque se gerentes. Nullus enim sapientiae locus est in superbiorum animis, sed humilibus Deus dat gratiam.

* testimonium domini fidele.

9 Iustitia Domini recta, latificantes corda.

* sapientiam praestans paruulis.

9 Mandata Domini, quae hominem docent iustitiam, quaeque seruata hominem iustificat, cum sint recta & aequa, à iustitia minimè obliquantia, * solido gaudio exhilarant animos, ipsa sua reuerentia & veritatis cognitione, diuinorum item promissorum magnitudine, ac securitate mentis, & vita spiritali, quam donant suis obseruatoribus.

9 Iustitia Domini recta, latificantes corda.

* Lex Domini, quae ipsius continet praecipua, cum sit tanquam purissima aqua translucida, nullis errorum aut difficultatum tenebris turbida aut obscura, * immo sit tanquam lux clarissima, illustrat mentem, ut possit videre quae via deducat in caelum.

* preceptum Domini lucidum.

10 Timor Domini sanctus, permanens in seculum saeculi.

* illuminans oculos.

10 Timor Domini is, quem hominum mentibus potissimum ingenerare lex Dei conatur, talis scilicet, qualis esse solet optimi filij aduersus optimos parentes: is inquam timor ac reuerentia filialis, sancta est & pura in seipsa, & ab omni macula ac vitio purus integròsque seruans piorum animos, * nequaquam instar timoris mundani facile ad quamuis occasionem mutatur, nec transit, sed permanet in aeternum, concomitans etiam iustos e corpore migrantes, * praecipua Domini quae facienda nobis iusto suo iudicio iudicauit, sicut in seipsis singula, aequissima sunt, & à recto neuti-quam deuiantia, ita inter se se mutuo omnia simul iusta sunt.

10 Timor Domini sanctus,

11 Præferenda sane hæc sunt omnibus & diuitiis & voluptatibus. Nam horum intelligentia & obseruatio magis est desideranda, quam ea quae homines maximè desiderant, ut sunt aurum, & lapides pretiosi valde, quae concupiscuntur ob eorum tum pulchritudinem, tum pretium & valorem; * Ipsa etiam Dei mandata dum intelliguntur & obseruantur, dulciora sunt his quae corporali gustui sunt suauissima, qualia sunt mel & fau. Magis enim hæc intellectum oblectant, quam oculos auri gemmarumque pulchritudo, suntque auro & gemis pretiosiora, ut quae verè diuitem faciunt custodientem ea: neque intellectum tantum pascunt & recreant, sed & affectum hominis seruantes ea maiori dulcedine profundunt, quam dulcissima quaeque gustum afficere possunt, cum horum dulcedo spiritualis sit, atque perpetua. Saepè tamen fit, ut quemadmodum gustus aliquo morbo deprauatus mel iudicat amarum: sic animi sensus falsis opinionibus corruptus, Dei praecipua natura sua-

* permanens in seculum saeculi.

ues, acerbis ducat, & praeter his suauiores reputet carnis falsas delicias.

* iudicia Domini vera, iustificata in seipso.

11 Desiderabilia super aurum, & lapidem pretiosum multum.

* & dulciora super mel & fau.

12 Etenim seruum tuum custodis ea.

11 Desiderabilia super aurum, & lapidem pretiosum multum.

12 Sed quanquam quorundam tale sit iudicium, desiderabilia tamen rectè ea dico maximè desiderabilibus, ac dulciora dulcissimis: quia quisquis tibi seruire cupit, is per ea continuè admonetur, admonitèque intentè ea obseruat, ut secundum ea vitam omnem instituat, * per obseruationem autem & adimpletionem eorum magnam certè & inexplicabilem percipit mercedem, tum in hoc tempore, quo mens eius conseruitate sciētiae, ac vita spiritus diuini ineffabiliter recreatur, tum in futuro, quo ea bona assequetur, quae nec oculorum aspectu comprehendendi, nec auribus percipi, nec vlla queant cogitatione adumbrari.

* & ab oculis meis munda me Domine.

13 Delicta quis intelligit?

* & ab alienis parce seruum tuum.

14 Sime non fuerint dominati, tunc immaculatus ero.

* & emundabor à delicto maximo.

15 Et erunt ut complacent eloquia oris mei.

* & meditatio cordis mei in conspectu tuae semper.

16 Domine adiutor meus & redemptor meus.

16 Cora re, inquam, erunt, o Domine, & verba & cogitata mea, quem solum ego habeo pro adiutore meo ad faciendum bonum, & pro liberatore à malo, in quod incidere me contigit.

16 Domine adiutor meus & redemptor meus.

12 Etenim seruum tuum custodis ea.

* in custodiendis illis retributio multa.

13 Delicta quis intelligit?

* ab oculis meis munda me Domine.

* & ab alienis parce seruum tuum.

14 Sime non fuerint dominati, tunc immaculatus ero.

* & emundabor à delicto maximo.

15 Et erunt ut complacent eloquia oris mei.

* & meditatio cordis mei in conspectu tuae semper.

16 Domine adiutor meus & redemptor meus.

ues, acerbis ducat, & praeter his suauiores reputet carnis falsas delicias. Sed quanquam quorundam tale sit iudicium, desiderabilia tamen rectè ea dico maximè desiderabilibus, ac dulciora dulcissimis: quia quisquis tibi seruire cupit, is per ea continuè admonetur, admonitèque intentè ea obseruat, ut secundum ea vitam omnem instituat, * per obseruationem autem & adimpletionem eorum magnam certè & inexplicabilem percipit mercedem, tum in hoc tempore, quo mens eius conseruitate sciētiae, ac vita spiritus diuini ineffabiliter recreatur, tum in futuro, quo ea bona assequetur, quae nec oculorum aspectu comprehendendi, nec auribus percipi, nec vlla queant cogitatione adumbrari.

13 Veruntamen quis attendens humanam infirmitatem, & quam multa peccentibus inscientibus, audeat affirmare se per omnia custodisse Dei praecipua, quorum obseruationi tanta propolita sunt premia? An est aliquis, qui possit cuncta errata in se animaduertere? Nemo certe, cum in multis omnibus quotidie offendamus & frequenter in sub specie virtutis, vitium subrepat. * Proinde optime Domine te rogo, ut pro tua infinita misericordia maculas occultas, quae conscientiam meam effugiunt, abluere digneris, * & ne vnquam in posterum à legis tuae obseruatione, atque tuae amicitiae excidam, defende me seruum tuum ab his qui per suam superbiam à te sunt alieni, ab iniquis scilicet demonibus, eorumque ministris, improbis hominibus, tuae voluntati contrariis. Ab his me praeserua, ut non illorum prauis suggestionibus in vitia pertrahar.

14 Etiam si semper hi oppugnauerint, si tamen, tua gratia me custodiente, non fuerint mihi dominati, ita ut ad eorum voluntatem vitis seruam, tunc certè quanquam à leuibus delictis, sine quibus nemo uiuit, liber non ero, tamen immaculatus ero, * & mundus à grauibus peccatis, quae Dei inimicum constituunt, & à caelorum regno excludunt.

15 Neque à malis tantummodo factis immunis ero, sed & eloquia oris mei talia erunt, ut tibi placeant, * insuper & omnis meditatio cordis semper erit tibi accepta & grata. Erit enim ea semper in lege tua, & beneficiis tuis.

16 Cora re, inquam, erunt, o Domine, & verba & cogitata mea, quem solum ego habeo pro adiutore meo ad faciendum bonum, & pro liberatore à malo, in quod incidere me contigit.

ANNOTATIONES.

A T OPERA, &c.] Pro opera, Hebraeis & Graecis est singulare, opus. Et Graecis est *ποίησις*, quod magis significat operationem, quam ipsum opus. Nō enim est *ποίησις* aut *ἔργον*, ut Pl. 8. cū dicitur: Videbo caelos, opera digitorum tuorum. Et magis conuenit dicere, ipsum firmamentum annuntiare operationem Dei, quam opus & opera, cum ipsum sit opus Dei. Itaque significatur, firmamentum indicare quam admiranda sit Dei operatio.

D I E S D I E I, &c.] Quidam datiuos hos dies & nocti vertunt per genitiuos, nam lamed apud Hebraeos plerumque etiam genitiui est nota, aut per praepositionem, de, exponitur, quemadmodum Psal. 138. Dicunt animae meae: pro, dicunt de anima mea, ut sic vertatur: Dies diei eruat verbum, & nox noctis indicat scientiam. Aut: Dies de die eruat verbum, & nox de nocte indicat scientiam, hoc est, dies vnus indicat subsecuturum alterum, & nox praecedens docet nos cognoscere noctem sequentem. Sic Campensis, sic Kimhi Hebraeus. Plerique autem, qui datiuos legunt, aliquid putant esse subintelligendum, hoc modo, dies succedens diei, &c. hoc est, quaelibet dies & quaelibet nox, indicat scientiam Dei. Verum rectius sine subintellectione hic versus accipitur significare caelos indefinenter Dei gloriam enarrare. Nam et si dies hodierna, quae hodie Dei gloriam enarrat, esse desinat, non tamen ob id gloria Dei amplius non enarratur, quia haec dies loquitur verbum sequenti diei, & in eam quodammodo cum successione suam praedicationem diui-

nae gloriae transmittit, dum & sequens eodem modo Deum praedicat, quasi à praecedenti die edocta. Iuxta quam huius versus explicationem, in mystico sensu rectè intelligitur significari id quod à Domino Apostoli acceperunt, hoc in posteros esse traiectum, & continua traditione ad nos peruenisse, tanquam dies praecedens doceret sequentem. Cuius intelligentiae meminit inter alias D. Augustinus.

N O N S V N T, &c.] Versus hic difficultatem habet propter duo relatiua, quorum & eorum, hic coniuncta. In Hebraeo autem relatiuum, quorum, non habetur, sed ad verbum sic est: Non est verbum neque sermones, non auditur vox eorum, quod si ne aliqua adiectione sic plerique intelligunt: Et si celi dicti sunt enarrare Dei gloriam, non est tamen illis aliquod verbum, non loquuntur hominum more, ut audiat vox, eorum. In quo sensu & Graeca commodè accipi possunt, quae non habent, audiantur, sed *ἀνορθῶν*, audiuntur, indicatiui modi: sic intelligit D. Basilii in principium Proverbiorum Salomonis. Verum frequens est apud Hebraeos, ut subintelligatur relatiuum qui, quae, quod, quemadmodum hic Graeci interpretes hoc putauerunt subintelligendum, quomodo & qui ex Hebraeo nunc vertunt, subintelligunt, relatiuum quibus, vel aduerbium ubi, ut significetur nullos esse populos, quantumuis linguis & idiomate differant, à quibus, vel apud quos non audiantur voces caelestium corporum. Vtrumque sensum etiam no-

stra litera recipere potest. Primò enim accipi potest relatiuum, eorum, hic quod ad sensum attinet, esse superfluum, que madmodum sub inde vnum relatiuum superest apud Hebræos, vt cum dicitur postes: Mons Sion, in quo habitasti in eo, sic ergo intelligi potest nostra lectio: Non sunt ipsis cœlis loquelæ, neque sermones, vt quorum, cœlorum scilicet, voces non audiantur. Cui sensui bene conuenit, quod in sequenti versu apud Hebræos cœlis non tribuitur sonus, neque verba, sed habent Hebræa: In omnem terram exiit canon vel regula eorum, & in fines orbis terræ. Quo significari videtur cœlos, est ritum mortalium non loquantur, aut vllam vocem humanam emittant, tamen ad omnes homines pertinere eorū ordinem quem in eorum structura & motu obseruare licet, & qui hominibus Dei gloriā prædicat mirabiliter. Secundò, iuxta alterū sensum nostra lectio accipi potest vel vt genitiuus quorū, accipiat pro positio, pro datiuo quib⁹, quomodo vertit ex Hebræo diuus Hieronymus, vel hoc modo: Nō sunt alicuius nationis loquelæ, neque sermones, quorum sermonum scilicet, voces non audiantur in cœlis, & non audiātur esse etiam voces cœlorū, hoc est, cœli omnī quodammodo nationum linguas loquuntur, dī omnibus Dei potentiā prædicant, & ab omnibus intelliguntur, quem sensum prosequitur & declarat versus sequens. Et conuenit hic sensus etiam mystico sensui, quo communiter intelligitur hoc versu significatum, cœlos spirituales, hoc est, Apostolos omnium linguas locutos, & ab omnibus intellectos Euthymius Græcis sentiens obscuritatem huius versus, dupliciter hunc tractat. Primum tradens hūc interrogatiue esse legendum, quasi dicat: Nunquid non sunt loquelæ, neque sermones earum rerum, quarum voces non audiantur? vt sit obiectio alicuius contra id quod dictum est, cœlos enerrare gloriā Dei, cuius obiectio solutio sequatur in versu sequenti. Itaque pronomen, eorum, coniungit cum, sermones & quorum, cum voces. Altero modo indicat genitiuum, quorum, positum pro, quibus, quomodo & Hieronymus vertit ex Hebræo, vt sit sensus: Non sunt alicuius idiomatis sermones, per quos non audiantur voces cœlorum, hoc est, omnium gentium linguas prædicatur id quod docent cœli.

IN OMNEM, &c.] Ex citatione Pauli ad Rom. omnino apparet hunc locum præter literalem de cœlis intelligentiam, etiam allegoricè accipiendum de apostolis. Quidam tamen intelligunt Paulum à literali non recessisse sensu, eumque non loqui de Apostolorum prædicatione, vt quæ tum necdum exierit in omnes fines terræ, sed de cœlestium corporum prædicatione. Cum enim Iudæi culparent in Paulo, quod salutis promissionem vulgaret gentibus, intelligunt eum quærere, an ne ipsæ quoque gentes audissent aliquando de Deo: ac respondere ex hoc loco, apertam illis fuisse discendæ pietatis & cultus Dei viam, quia in omnem terram exiit, &c. quasi dicere voluerit, Deum iam antea cœlis patefecisse Gentibus suam gloriā, iuxta id quod dicit cap. i. atque hoc amplioris doctrinæ, quæ per euangelium accessit, fuisse præludium: nec mirum videri debere; si vtriusque tādē se promiscuè Deus patefaciat, quos pridem cōmuniter ad se inuitalset.

IN SOLI.] Hebræis est: Soli posuit tabernaculum in eis, nempe cœlis, quo significatur Deum soli in cœlis circumscriptis domitium, vt illic velut in sublimi theatro melius conspiceretur. Idem intelligit etiam Euthymius in Græcis significari: proinde

accipit dictionem *αὐτῶν*, non vt sit nomen relatiuum, sed vt sit aduerbium significans illic, hoc est, in cœlis: vt sit sensus, Deus posuit in sole, hoc est, ipsi soli tabernaculum in ipsis cœlis.

EX VLTAVIT.] Sicut Hebræis, ita & Græcis est verbum futuri temporis *ἔραλλάσεται*, exultabit, quomodo & habent antiqui quidam codices Latini. Et magis conuenit futurum tempus, ad significandam perpetuam cursus solaris continuationem, quamquam Euthymius: futurum rectè putat positum pro præsentī.

ASVMMO.] Dicitio Hebraica, pro qua hos bis habemus summum, manifestè significat extremitatem & finem, proinde dicitio Græca *ἄκρος*, quæ & summum significat & extremum, per extremum potius vertenda fuerat, quemadmodum & Matthæi 24. vbi legimus: Congregabunt electos eius à quatuor ventis, à summis cœlorum vsque ad terminos eorum. vbi pro vtraque dictione, summis & terminos, Græcis eadem est dicitio *ἄκρος*. Vnde manifestum est, interpretem nostrum, summum cœli, posuisse semper pro extrema cœli parte. Pro summo cœlo autem rectius verteretur, summo cœli. Græca enim habent *ἀπὸ ἄκρῶς τοῦ ἡρανοῦ*, vbi interpositus articulus requirit, vt vertatur, à summo cœli, & sic respondet ei quod sequitur. Vsq̄ ad summum eius. Vnde summum cœlum apud nos accipi debet pro summa eorū parte, quemadmodum & Deuter. 4. cum dicitur: Interroga de diebus antiquis qui fuerunt ante te, ex die qua creauit Dominus Deus hominem super terram, à summo cœlo vsque ad summum eius. Vbi etiam significatur, ab oriente vsque ad occidentem sicut & hoc loco. Summum ergo cœli non dicitur his locis respectu verticis nostri, sed respectu motus solis, vt summum sit vltra quod motus solis apud nos non protenditur, hoc est, oriens, vnde sol nobis oritur: & occidens, vbi nobis desinit apparere. Cæterum quomodo hæc soli iustitiæ competant, obscurum non est intelligere. Ipse enim per incarnationem suam egressus est in mundum à summo cœlorum oriens nobis ex alto, & rursus per ascensionem occurrit vsque ad summum cœlorum, cessans suam nobis visibilem exhibere præsentiam, donec rursus noua dies illa oriatur, in qua vêturus est ad iudiciū.

SAPIENTIAM &c.] Accipi istud posset de paruulis spiritu, hoc est, humilibus, de quibus dicit Dominus: Abscondisti hæc à sapientibus, & reuelasti ea paruulis. Verum dicitio Hebraica propriè significat imperitos. Vnde potius accipi debet de paruulis sensu, & iudicio: sicut & in Prouerbiis: Vt detur paruulis astutia.

TIMOR &c.] Quidam legunt permanet, nec male. Nam quamquam Græca habeant participium permanens, sicut & Hebræa, & libri nostri correctiores, tamen in hoc participio subaudiendum est verbum, est. Notandum enim in tribus versibus quibus lex Dei commendatur, eleganter in vtroque membro cuiusque versus, legi Dei tribui aliquod epitheton, quod ei per se conueniat, & sine distinctione, cui deinde facta distinctiōcula adijcitur aliud, quod ei respectu hominum conueniat, in quo attribuēdo subaudiendum est verbum, est. Primum enim dicitur: Lex Domini immaculata: quod legi Dei in se considerata competit. Cui cum adijcitur, conuertens animas: quod effectum eius in hominibus exprimit, iam subaudiendum est verbum, est. Sic & in secundo membro, illi: Testimonium Domini fidele: adijcitur, sapientiam præstās paruulis. Et est sensus: Lex Domini immaculata, conuertit animas, testimonium

monium domini fidele, sapientiam præstat paruulis. Idem obseruare est in sequenti versu. Similiter ergo in tercio, illi: Timor domini sanctus: additur, permanens in sæculum sæculi, vbi iam suppleendum est verbum, est, vt sit sensus: Timor domini sanctus permanens in sæculum sæculi. Hoc modò versus hos ordinandos patet ex Hebræis in sequenti membro: Iudicia domini vera, iustificata in semetipsa. Hic enim iam apud Hebræos pro participio iustificata, est verbum iustificata sunt. Non est autem Græcis propriè sanctus, sed *ἀγῶς*, hoc est, mundus & castus, quod & Hebræa vox *יָהוּ* taber, significat. Videri potest interpretem nostrum apud Græcos legisse: *ἀγῶς* vocem scilicet non multū diuersam ab *ἀγῶς*, castus, legit D. Augustinus & hoc loco in commentariis, & aliis, vbi hunc locum tractat. Iam quod dicitur timor domini sanctus vel castus permanere in sæculū sæculi, dupliciter intelligi potest. Aut vt epitheton sanctus & castus additum sit, ad distinctionē cuiusdam timoris Domini, qui sanctus non sit, & cui non conueniat permanere: qualis est timor seruilis, quem perfecta charitas foras mittit. Itaque sensus esset: Timor Domini, non quiuus, sed sanctus aut castus, ille permanet in sæculum sæculi. Aut vt epitheton illud additum sit, non ad distinctionem, sed ad commendationē timoris Domini, ex qua consequatur quod sequitur, permanet in sæculum sæculi. Ad quem modum potius intelligendum, satis docet superiorum versuum membra, quæ hunc habent sensum: Lex Domini, eum sit immaculata, conuertit animas. Testimonium Domini, eum sit fidele, sapientiam præstat paruulis. Et quandoquidem iustitiæ Domini rectæ sunt, lætificant corda: Præceptum Domini cum sit lucidum, illuminat oculos. Frequens est autem in scripturis per timorem Domini significare pium illum affectum erga Deum, quem Græci vocant *εὐσεβείαν* vel *θεοσεβείαν*. Vnde lob 28. Vbi nos legimus ecce timor domini, ipsa est sapientia, Græcis est *θεοσεβεία*.

IVSTIFICATA, &c.] Plerumque istud sic intelligitur, quasi significari voluerit propheta præcepta Dei per se iusta esse. Verum pro eo quod habemus, in semetipsa, Hebræa habent eam dictionem, quam Græci semper verterunt per *ἐμὴν ἀρετὴν*, quod Latinus vertere solet, in id ipsum, hoc est, pariter & simul. Vnde & hic in semetipsa accipi debet, pro inter sese mutuo, hoc est, omnia pariter.

DELICTA, &c.] Intelliget, per futurum legendum est, non per præsens intelligit, vt multi libri habent. Est enim Græcis verbum *συνήθει* intelligit, sicut & Hebræis futurum est.

AB ALIENIS, &c.] Septuaginta videntur legisse literam Res pro Daleth, inter quas literas est maxima Hebræis similitudo. Nam si legas *זָרִים* zarim, significat alienos: si *זָרִים* zadim, vt iam legitur, significat superbos. Vnde D. Hieronymus vertit superbos. Porro dubium est apud Græcos, an genitiuus *ἀλλοτρίων*, sit masculini generis, an neutri, hoc est, an sit intelligendum, ab alienis peccatis est hominibus: vel ab alienis peccatis. Noster interpres ad personas retulit, cum vertit in sequentibus: Si mei non fuerint: dominati, illi, scilicet alieni Alij referunt ad peccata, vnde vertunt: Si mei non fuerint dominata, occulta scilicet & aliena peccata. Nam cum Græcis non sit participium, sed verbum *καταυπερβύωμαι*, hoc est, dominabuntur, potest referri vel ad personas, vel ad peccata. Ad personas magis esse referendum, docent Hebræa, vbi dicitio propriè significat superbos, quamquam sint qui eam accipiant hoc loco pro ipsis superbis.

DELICTO, &c.] Græcis non est, à delicto maximo, sed tantum, à delicto magno, quomodo & D. Aug. legit interpretans tamen delictum magnum esse superbiam, de qua & noster interpres intellexisse videtur, cum vertit maximo: rectius tamen accipitur loqui propheta in genere de quouis magno, hoc est, criminali delicto, vnde superlatiuus apud nos accipi debet positus pro positio. Hebræa verti possunt, à delicto magno, quamuis magis sit, à delicto multo. Nam vtriusque dicitio Hebræa *רָב* Rab significat.

ET ERVNT, &c.] Hic versus accipi potest, vt per eum intelligatur propheta promittere quod sit facturus, si quod petit impetrauerit: vt sit sensus: Istud si mihi domine præstiteris, talia certè erunt eloquia oris mei vt placeant: proferam enim carmina laudis & gratiarum actionis, & meditatio cordis semper erit coram te intenta in lege tua, & beneficis tuis. Aut melius hoc versu adhuc pergit narrare quæ sit consecuturus, si non permiserit dominus alienos & superbos sibi dominari, vt per gradationem quamdam significet se mundum ferè & in operibus, & in verbis, & in cogitationibus. Ex Hebræo autem etiam verti potest optatiue. Er sint vt cōplaceant, &c.

DOMINVS, &c.] Quamuis secundum Latinos & Hebræos nomina, adiutor & redemptor, accipi possent vt sint nominatiui casus, & sit sensus: Domine tu es adiutor meus: tamen apud Græcos hæc oratio coniungenda est superiori versui, vt sensum cum illo compleat, sicut apud Hebræos in vna sententia cum superioribus clauditur.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XIX.

Psalms iste cum, vt ex titulo constat, à Dauide sit conscriptus, & tamen videatur esse oratio populi regi suo fuisse precantis, cum ad bellum esset profecturus, videtur à Dauide traditus populo, vt esset ei veluti forma, qua pro se aliisque regibus suis post ipsum, precari deberent: ita ut & nobis sit apta supplicandi forma, qua vti debeamus, cum pro principibus & religiosis salute atque victoria vota sunt facienda. Continet ergo imprimis hic Psalmus benedictionem regis, qua alloquendo regem, bene ei eiusque pietati precatur populus: Deinde & congratulationem, qua post adeptam desideratam salutem, Dei potentiam & bonitatem est celebraturus. Ad postremum orationem ad Deum, qua regis salutem, ac per eam suam Domino commendat. Cum autem certum sit Dauidem, in suis contra hostes populi Dei & pugnis & victoriis, Christi gessisse figuram, rectè quis dixerit, in huius Psalmi decantatione Dauidem etiam in Christum respexisse, ita vt & ipsius fuerit oratio, qua venturo Christo victoriam contra hostes humani generis, in salutem fidelis populi imprecatus sit: formamque reliquerit, qua qui in veteri populo erant spirituales, eadem Christo optarent, & optando qua futura erant canerent. Atque hunc esse præcipuum huius Psalmi scopum & usum à spiritu sancto intantum, iuxta quem & nobis conuenit vt precemur illo, Christi preces, (quas vel aliquando in terris fudit, vel iam in cœlis quodam modo fudit ad Patrem: apud quem iuxta Paulum interpellat pro nobis) jexaudiri pro fidelibus, in quibus adhuc pugnat contra pietatis hostes: eum item sacrificium, quod vel olim in cruce, vel adhuc in cœlis offert, aut etiam in terris per manus sacerdotum, acceptari pro eis saltem & victoriam obtineat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudiat te dominus in die tribulationis: & protegat te nomen Dei Jacob.

Exaudiat Dominus preces tuas in tempore difficili, & periculoso, quo afflictionem tibi, tuisque inferre conantur insurgentes inimici. Tueatur te nominata vis & potestas Dei, qui Jacob e multis & maximis periculis saepe liberauit, a quo ob id studiosissime cultus est. Conferuet ab hostium iaculis immunem is qui peculiariter Deus est Israelitici populi, quem pra aliis maxime protegere solet, a quo pro vero Deo solus colitur.

PSAL. IO.

2 Mittat tibi auxilium de sancto, & de Sion tua tur te.

Mittat tibi auxilium de sanctuario suo quod inhabitat, & de monte Sion, in quo tabernaculum sibi delegit, ex alto caelorum habitaculo, per montem Sion tabernaculum eius adumbrato, defendat te.

3 Memor sit omnis sacrificij tui, & holocaustum tuum pingue fiat.

Declaret se memorem esse omnis libamenti tui, quod vel vnquam vel nunc illi pie obtulisti, & holocaustum tuum, quod pro adipiscenda victoria nunc illi immolasti, pingue ab illo habeatur, & tanquam pinguisimum, ac de liberali & pio animo profectum, gratum sit illi.

4 Tribuat tibi secundum cor tuum: & omne consilium tuum confis met.

Det tibi Dominus omnia iuxta desiderium & votum cordis tui, & omne consilium tuum ac propositum confirmet, adimplens illud, & in effectum producat. Siquidem quicquid optas ac aggredieris, rectum est ac pium, idque totum in Dei gloriam, tuorumque subiectorum salutem optas.

5 Laetabimur in salutario tuo: & in nomine Domini nostri magnificabimur.

Sane ubi quod petimus tibi, vt confidimus, praestiterit, tum nos, quos iam periculum tuum sollicitos facit, laetabimur de salute tibi, & per te nobis a Deo de hostibus praestita, & per potentiam Dei nostri, in quam confisi sumus, quamque inuocauimus, magni erimus, superiores facti hostibus nostris, ac de illis triumphantes, dicetque cum laetitia tunc vnusquisque nostrum:

6 Impleat Dominus omnes petitiones tuas: nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus Christum suum.

Adimpleat Dominus, & in effectum deducat, etiam in posterum semper omnia quae pie sancteque pro Dei gloria, populi que sui salute desideras, quemadmodum modo fecit. Nunc enim vere cognoui, quod Dominus vnctum a se in regem saluum fecerit, nunc experientia didici, non humana, sed diuina virtute seruatum ipsum esse ab hostibus numero nos superantibus.

7 Exaudiet illum de caelo sancto suo: & in potentibus salui dextera eius.

Nunc cognoui, quod sicut illum inuocantem se exaudiuit, ita & in futurum semper exaudiet, de caelo sancto suo quod inhabitat, quodque saluatio dextere & potentiae Dei facta sit per maximas Dei vires & fortitudines, sine quibus de tantis, & tam potentibus hostibus victor euadere rex noster nequaquam valuisset.

8 Hi in curribus, & hi in equis: & nos autem in nomine Domini Dei nostri inuocabimus.

Hostes nostri vel in currum multitudinem, vel equorum vi & numero confidere solent, & ad ea confugere, nos autem non in vi fiduciam collocabimus, sed quemadmodum nunc fecimus, ita & semper virtutem Dei nostri inuocabimus, qua experti sumus nos hostibus nostris praualuisse.

9 Ipsi obligati sum, & ceciderunt: nos autem surreximus & erecti sumus.

Illos enim sua sefellit fiducia, nostra non ita. Illi enim, qui superbe se contra nos erexerant, quasi circum ligati compedibus impediti sunt, ne quid contra nos possent, sicque a nobis victi, prostrati sunt. Nos autem de humilitate, qua nos deprimere querebant, & animi deiectione surreximus, atque a Deo erecti sumus, exaltati per victoriam de hostibus acquisitam.

10 Domine saluum fac regem, & exaudi nos in die in qua inuocauerimus te.

Vt ergo o Domine sic in te gloriarum possimus, saluum fac ab hostibus regem nostrum pro nobis pugnantem, & non nunc solum, sed & semper, dum te inuocauerimus, exaudire nos digneris.

ANNOTATIONES.

NOMEN DEI, &c.] Paraphrasis indicat dupliciter hic accipi posse nomen Iacob, aut scilicet pro ipso Patriarcha, aut pro eius semine, populo scilicet Israelitico. Nam & sic aliquando accipitur in scripturis, sicut & nomen Israel.

modum verba versus superiorum, laetamur, & magnificemur, Sicut etiam verba versus praecedentium, quidam omnia vertunt per futurum indicatiui, vt habent Hebraea, & sic Psalmus hic maxime quadrat in Christum, vt sit Propheta vaticinium de Christi exauditione. Exaudiet te Dominus, &c. Sic Campensis, qui & vltimum versus sic vertit: Dominus saluabit regem, & exaudiet nos, &c. Pro magnificabimur, Hebraea dictio magis significat, vexilla erigemus, hoc est, triumphabimus. Est enim Hebraeis verbum derivatum a גָּדַל Degel, quod vexillum significat. Septuaginta vero verbum hoc legerunt literis inuertis. Nam גָּדַל Gadai, magnum esse significat, & sensus eodem redit. Porro quoniam sequitur: Nunc cognoui quoniam saluum fecit Dominus: & postea dicitur, surreximus, & erecti sumus, recte intelligi potest, post verbum magnificabimur,

OMNIS SACRIFICIUM, &c.] Sacrificium hic non accipitur vt sit generale nomen, sed vt sit speciale, comprehendens sub se ea sacrificia, quae non de animalibus, sed de farina, pane, vino, oleo, & thure fiebant. Ponitur enim hic apud Hebraeos nomen מִנְחָה Mincha, quod etsi aliquando sit generale nomen, tamen hic quia holocausto iungitur, specialiter accipiendum videtur, quemadmodum accipitur semper in Leuitico, quod nomen ibi vertit Hieronymus per sacrificium vel libamentum.

LAETABILITAS.] Verba istius versus etiam verbi potuissent per verbum deprecatum, quemad-

bimur, referri verba gratulationis, quam promittit se cum lactia & triumpho edituros post adeptam victoriam. Nisi malimus haec dicta esse ex bona confidentia inter orandum concepta de Dei fauore, vt praeterita illa, ceciderunt, surreximus, & erecti sumus, pro futuris exponantur.

IN NOMINE DOMINI, &c.] Hebraeis quidem non est inuocabimus, sed recordabimur, hofit est memores erimus nominis eius, vt illud inuocemus: tamen aliquoties apud Hebraeos occurrit haec phrasia, qua inuocare in nomine Domini ponitur, pro inuocare nomen domini. Nam Psal. 115. vbi noster bis vertit, nomen Domini inuocabo, Hebraeis est, in nomine Domini. Alioqui mystico sensui bene conuenit, vt ad Christum respicientes dicamus, inuocabimus Deum in nomine domini Dei nostri, iuxta illud: Si quid petieritis patrem in nomine meo. D. Aug. legit, nos autem in nomine Domini Dei nostri exultabimus, sicque vitat orationis incommodum: & verbum, exultabimus, etiam ad prius mem-

brum referri potest, cum apud nos aliquid videatur subaudiendum. Durum enim dicuntur inuocare quidam in curribus & in equis.

IPSI OBLIGATI, &c.] Graecis est οφεισθησθαι quod proprie est, quasi compedibus obligari, & circa pedes constringi, sicque impediri. Nam & impediri, apud nos a pedibus dicitur. Hebraeis est, ipsi incuruati sunt, vt vertit diuus Hieronymus. Notandum autem est ordo in duobus verbis, quae singulis membris tribuuntur. Illis enim qui superbe exerant & erecto collo confidenter incedebat, prius tribuit incuruari aut obligari, ac deinde cadere. Nam hoc sequitur incuruationem & obligationem. Illis vero qui deiciendi putabantur, quique demissis se Deo subiciebant, tribuit primum surgere de deiectione, scilicet intentata, & animi submissione, ac deinde erectum stare, quod perfectam indicat confidentiam. Nam antequam quis erectus stet, praecedat surrectio.

In finem Psalmus Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XX.

Videtur omnino presens Psalmus superiori respondere, vt sicut ille est oratio pro rege cum hostibus pugnaret, ita hic sit gratulatio pro salute regis, & victoria de hostibus obtenta. Itaque sicut ille recte iuxta literalem intelligentiam accipitur vt sit oratio populi, Davidis salutem & victoriam a Deo optantis: ita iste videtur esse gratulatio, qua populus cum Dei laude cantat Dei beneficia, & claras victorias Davidi regi a Deo concessas, & praecipue eam quam superiore Psalmo precabatur. Sed quemadmodum in illo iuxta spirituales sensum Dauid Psalms author merito dicendus est in Christum respexisse, vt huius intuitu etiam ipsius Davidis fuerit oratio: ita multo magis de hoc Psalmo existimandum est, cum plerumque huius Psalmi vel solum, vel perfectum & verius Christo conueniant, quam Dauidi, adeo vt si non solum atque ad literam de Christo sit editus, (quod tamen non improbabile ter quidam existimant) saltem praecipue de ipso sit accipiendus, ita vt hoc Psalmo etiam ipse David gratulatus sit de victoria Christi pro salute humani generis, formamque omnibus posteris reliquerit de eadem gratulandi. Sic autem continet gratulationem ob accepta beneficia, vt simul etiam postea adiungatur oratio & prophetia, qua continua potentia & iustitia in hostes eius declaratio & petitur & praedicitur. Certe ad literam hunc Psalmum etiam pertinere ad Dauidem satis patet ex Ecclesiast. cap. 47. vbi inter multa quae de Davide dicuntur, omnino videtur etiam respectus habitus ad id quod hic dicitur tertio versu.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Domine in virtute tua laetabimur rex, & super salutare tuum exultabis vehementer.

Domine propter virtutem quam contulisti regi, & qua adiutus a te victor euasit, impense gaudebit rex noster, & de salute, quam illi & per ipsum nobis praestitisti de hostibus nostris, semper exultauit vehementer. Non enim in propria virtute aut exercitus sui fortissimi gloria-bitur, sed tibi soli partam victoriam acceptam feret.

2 Desiderium cordis eius tribuisti ei, & voluntate laborum eius non fraudasti eum.

2 Quicquid enim animo a te desiderauit, tribuisti ei: & quod labijs a te voluit, non negasti ei.

3 Quoniam praenunxisti eum in benedictionibus dulcedinis, & posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.

3 Immo etiam vltro anteuertisti illum dulcissimis & optimis muneribus de dulcedine tuae bonitatis profectis, adeo vt dederis quae necdum petierat, vel expectauerat, & quocumque se verteret, vndique illi bona obuiarent, & quasi vltro se offerrent. Et vt per partes quadam explicem, ecce, imposuisti capiti eius coronam ex lapidibus pretiosis, regalique eum dignitate & splendore donasti.

4 Vitam petiit a te, & tribuisti ei longitudinem dierum in saeculum, & in saeculum saeculi.

4 Rex factus petiit a te, vt ne ab inimicis suis morti traderetur, sed tuo beneficio ab illorum vi seruatus, tuto diu viuere posset in regno suo, & tribuisti ei longitudinem dierum perpetuo duraturam. Nam praeter quam quod ad bonam peruenire ei concesseris senectutem, regnum ac semen eius promissisti fore perpetuum, ei que apud te immortalem vitam largieris.

5 Magna est gloria eius in salutario tuo, & gloriam & magnum decorem imponis super eum.

5 Per salutem, quam a te assequutus est de inimicis suis cunctis, magna illi gloria apud mortales accessit, sed & in posterum gloria & honore magno cumulabis eum.

6 Quoniam dabis eum in benedictionem in saeculum saeculi: & iustificabis eum in gaudio cum vulsu tuo.

6 Efficies enim vt in aeternum tum in seipso, tum in semine suo largissime particeps sit tuae beneficentiae, & affluenter illi semper benefacies, gaudio magno eum afficies semper per gratissimum tuum vultum. Nam & in hoc saeculo tuo fauore, quo te benigne illum aspicere testaris, semper eum iustificabis, & in futuro ex conspecta tua coram facie ineffabili eum gaudio perfundes.

7 Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non commouebitur.

7 Et quidem quoniam rex noster omnem suam spem in Domino collocauit, ideo per misericordiam altissimi Domini, nullis vnquam holum oppugnationibus deicietur, sed stabilietur & ipse, & regnum eius. Neque enim is, in quo fiduciam suam collocauit, cum sit & misericor-

PSAL. 20

8 Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis.

* dextera tua inueniat omnes qui te oderunt.

9 Pones eos ut cibarium ignis in tempore vultus tui.

* Dominus in ira sua conturbabit eos, & decorabit eos ignis.

10 Fructum eorum de terra perdes, & semen eorum a filiis hominum.

11 Quoniam declinauerunt in te mala,

* cogitauerunt consilia, quae non potuerunt stabilire.

12 Quoniam pones eos dorsum,

* in reliquijs tuis preparabis vultum eorum.

13 Exaltare domine in virtute tua,

* cantabimus, & psallemus virtutes tuas.

diffimus, & potentia omnibus altior, deiici illum patietur. 8 Quemadmodum autem o Domine iam tuam contra hostes nostros immo tuos declarasti potentiam, ita & in posterum semper fac. Manus tuas non euadant omnes inimici tui, sed sentiant, experianturque fenestram ultionem ire tuae, * omnes qui te oderunt, ad vnum vsque dextera tua atque potentia assequatur ac comprehendat, ultionemque exercent in eos. 9 Aestuare atque ardere facies eos tanquam furnum igneum & ardentem, quo tempore vindictam tuam in illos exercere volueris, grauissima eos vindicta afficies, qua, veluti igne omnia vorante, penitus consumentur. * Dominus per feueritatem iustitiae suae nimio eos terrore & angustia conturbabit, deturbabit, ac prosterneat, & consumet eos ignis, grauissimaque afflicto. 10 Neque illos solum Domine perdes, sed fructum ventris eorum, hoc est, progeniem eorum de terra euelles, * & auferes ab hominibus, vt simul ipsi cum suo nomine & memoria pereant. 11 Haec autem merito illis facies, quoniam inclinauerunt in te mala; conati sunt tuo nomini, tuoque populo mala inferre, idque magno studio. * na cogitauerant consilia, quibus populo mala inferre, idque magno studio sed non potuerunt ea per adimpletionem confirmare, te illorum conatus frustrante. 12 Certè quemadmodum saepe fecisti, ita semper inimicos tuos in fugam conuerteres, ac terga dare coges, * efficies vt dirigant facies suas ad eos quos tu tibi reliquisti, & superstites seruasti, quorum salutem & felicitatem cum summo dolore videre cogentur. 13 O Domine quemadmodum iam tuam pro salute regis & populi tui declarasti potentiam, ita semper hoc modo tua potentia altiore te fac, & declara omnibus impijs, sic sane, laudandi te data occasione, * cantabimus, & psalmis celebrabimus varias tuas fortitudines, quas pro tuis operarijs.

ANNOTATIONES.

Q UONIAM PRAEVENISTI, &c.] Dulcedo hoc loco non est accipienda eo modo quo ad gustum refertur. Non est enim Graecis ἀγνόντες, sed ἀγνόντες, quod magis est benignitatis vel bonitatis, quomodo & habent Hebraea. Vnde apud nos benedictionem dulcedinis, accipi dicunt pro beneficijs à dulcissima Dei bonitate profectis, quoniam etiam exponi possit pro beneficijs dulcissimis, hominique gratissimis. Benedictiones enim Dei, sunt eius beneficia, & dona: sicut & eius dicere, facere est. Porro quod dicitur Deus praueuisse eum suis beneficijs, quo significat, quemadmodum indicat Paraphrasis, videlicet & quod antequam peteret, aut de eis cogitaret, assecerit eum amplissimis beneficijs, vt sit amplificatio eius quod dicitur versu secundo, datum illi quicquid vel corde vel ore postulauit. Et quod quocumque se verteret, vbique sibi parata bona inueniret, quae illi vltro offerrentur, & quasi obtruderentur, hoc est, phrasi Hebraica significatur omnium bonorum affluentia, quae ei vltro obueniret. Iam coniunctio, quoniam, quandoquidem non videtur reddere causam eius quod dicitur in versu secundo, aut debet referri ad primum versum, vt reddatur hic etiam causa, ob quam laetabitur vehementer. Aut coniunctio, quoniam, accipi debet, vt in psalmis frequenter, tantum posita affirmatiue pro certè, vel imo etiam, nam & hoc saepe dictio Hebraica. Cui significat, & Euthymius quoque annotat coniunctionem, quoniam, in psalmis aliquoties sic accipiendam.

POSYISTI IN CAP. &c.] Iuxta sensum literalem videri potest istud dictum de corona illa, quae ablata de capite regis Ammonitarum, imposta est capiti Dauidis, vt est 2. Reg. 12. vt non immerito occasione victoriae huius puteat à perisque hic Psalmus editus: quaquam verisimile est etiam prius,

& à principio regni corona regia Dauidem vsus, sicut & Saulem cum 2. Reg. 1. Dicatur diadema quod erat in capite Saul, allatum ad Dauidem: vt rectè intelligatur, hoc loco non significari aliud, quam regalem dignitatem & gloriae Dei beneficio ei obtigisse. LONGIT. &c.] Hic locus, similite & qui sequitur Dabis eum in benedictionem in saeculum saeculi: omnino vrgere videntur, vt ad solum saluatorem nostrum hic Psalmus referatur, quia ille primus obtinuit vitam inmortalem, & benedictionem sempiternam. Duobus tamen modis etiam haec aliquo modo rectè intelliguntur de Dauide, sicut & quaedam similia in sequentibus aliquot psalmis, videlicet vel ratione vitae sempiternae, quam per Christum Dauid in caelis bona spe expectauit, vel etiam ratione perpetuitatis regni & seminis eius illi promissa. Sicut enim dictum est Abrahæ: Tibi dabo terram Chanaan: cum eam non possederit, nisi in suo semine: ita perpetuitas dauidi tribuitur, quia dixerat Dominus, vt est Psalm. 88. Iuravi dauid seruo meo, vsque in aeternum preparabo semen tuum, & aedificabo in generatione & generationem sedem tuam. In semine enim suo, semper viuentem, semperque regnantem, etiam dauid quodammodo & viuunt, & regnat. Vnde eodem illo psalmo, ob regni desolationem, diu post tempora dauidis, quaeritur Psalmista: Tu verò repulisti, & despexisti, distulisti Christum tuum, & minorasti dies temporis eius. Iuxta hunc literalem sensum etiam in regnum Christi hic respicitur, quoniam non nisi per Christum, regnum dauidis est sempiternum, quod alioqui iuxta temporalem gloriam non admodum fuit diuturnum.

DABIS EUM, &c.] Graeca habent: dabis ei benedictionem, atque sic legunt d. Hieronymus & d. Augustinus: Hebraea tamen habent, Pones eum benedictiones, vnde nostra lectio partim ex Hebraeis, partim

tim ex Graecis desumpta est. Dupliciter autem accipi potest: aut simpliciter eo modo quo dicitur Isaac. In die illa erit Israel tertius Aegyptio & Assirio benedictio in medio terrarum, hoc est, benedictus vel benedictione plenus: vt abstractum accipiatur passim pro concreto, quod frequens est apud Hebraeos. Itaque sensus erit: Sic illum constitues, vt sit perpetuo benedictus, & à te, qui eum immortalitate donabis: & ab hominibus, à quibus in aeternum laudabitur, qui sensus & Christo & Dauidi conuenit. Antea accipi potest, vt significetur etiam amplius ipsum fore in benedictionem aliorum, hoc est, per quem alij benedicuntur, & beatos sese praedicent, vt benedictio etiam actiue accipiatur, quomodo videtur accipi Gene. 12. vbi pro eo quod nos habemus dictum Abrahæ, Erisque benedictus: Hebraeis est, Et eris benedictus. Quo non tantum videtur significari ipsum fore benedictum, sed etiam quod per ipsum alij bene futurum esset, quia sequitur: Benedicam benedicientibus tibi. Et benedicentur in te vniuersae cognationes terrarum: Hic sensus optime quadrat in Christum, quoniam prior sensus magis cohaereat cum sequenti versu patte, quae priorem declarare videtur.

Q UONIAM REX P. &c.] Dupliciter hic versus distingui potest. Nam illud, & in misericordia altissimi, coniungi potest cum praecedentibus, vt sit sensus: Quia rex sperat in Domino, hoc est, in misericordia eius, ideo non commouebitur. Aut potest coniungi sequentibus, vt sit sensus: Quoniam rex sperat in Domino, ideo per misericordiam Dei non commouebitur. Quam distinctionem magis securi sumus ob notas distinctionis apud Hebraeos. Iuxta quae distinctionem coniunctio, &, pro illatiua, ideo, est posita.

INVENIATUR MANVS, &c.] Plerique haec putant dicta ipsi regi, de quo agit I. sa. mus. Et qui dauidi haec tribuunt, existimant grauissimis his vltionibus, quae hic commemorantur, haberi respectum ad ea quae dauid 2. Reg. 12. designasse scribitur in Ammonitis, cum de eis victoriam reportasset. Legi-

mus enim, quod populum adducens ferrauit & circumegit super eos ferrata carpenta, diuitisque cultris, & traduxit in typo laterum. Nouis magis visum est ad deum haec referre, tum quod haec tenus psalmista semper deum sic allocutus, non ipsum regem, sicut & in fine deum manifestè alloquitur, tum quod deo haec tam graues vltiones magis sint ascribendae, de quo, inter eas describendas, intererit in tertia persona, Dominus in ira tua conturbabit eos. Quoniam cum hic Psalmus Christo tribuitur, perinde est, siue haec domino, siue regi à domino constituto tribuantur, cum deus per suum has vltiones grauissimas sit illaturus, nisi quod personarum mutatio non sit temerè introducenda. Quamuis autem nomine ignis quandoque in scripturis metaphorice grauius: etiam temporales huius mundi vltiones significantur, tamen quia haec exemplum quoddam sunt nouissimi supplicij aeterni, propter quod eo nomine designantur, istud potissimum hic significari omnino intelligendum est.

IN RELIQUIJS, &c.] Euthymius obscuritate huius versus motus, pronomen αὐ, pro quo nos legimus, tuis, refert ad vultum, sicque sententiam ordinat: Preparabis vultum tuum in reliquijs eorum, vt significetur, deum etiam iram & vltionem suam directurum in eos, quos illi post se superstites reliquerunt, filios scilicet & nepotes. At Hebraea non permittunt, vt pronomen illud referatur ad dictionem sequentem, sed tantum ad praecedentem. Nostri varie exponunt illud quod Septuaginta vertunt, in reliquijs tuis. Verum cum dictio Graeca non ad res relictas, sed ad personas superstites omnino sit referenda, visum est in paraphrasi intelligere reliquias Dei, eos quos deus sibi seruauit, electos scilicet. Non est enim hic Graecis dictio παραλοιπα, quae est Psalm. 16. cum dicitur: dimiserunt reliquias suas paruulis suis: nec est παραλειψα, vt ibi Psalm. 36. reliquias impiorum interibunt, sed est περιλοιπος, quod significat, superstitibus tuis. Vnde melius quidam libri habent, in reliquijs tuis.

Paraphrasis eiusdem, secundum sensum Principaliorem ad Christum pertinentem.

1 Domino in virtute tua laetabitur rex.

* & † super salute tuum exultabunt vehementer.

2 Desiderium cordis eius tribuisti ei, * & voluntate labiorum eius non fraudasti eum.

3 Quoniam praueuisti ei in benedictionibus dulcedinis.

* posuisti in capite eius coronam de lapide pretioso.

4 Vitam petiit à te, & tribuisti ei longuitudinem die-

Domine, rex noster Messias, rex regum, & Dominus dominantium, de potestate tua, qua miracula potenter operatus est, qua peccatores ad se traxit, qua humani generis hostem deuicit, qua à morte reuocatus est ad vitam, semper laetabitur, * & de salute, quam illi praestitisti resuscitans eum ad vitam inmortalem: † deque salute, qua saluasti per eum humanum genus, exultabit vehementissime. 2 Et merito quidem exultabit, quoniam quicquid animo desiderauit, * vel verbo postulauit, aut pro se, aut pro suorum salute, à te impetravit. 3 Ob id etiam exultabit, quoniam cum omnes homines praueuiantur maledictionibus amaritudinis, dum in peccatis concipiuntur, hunc tu vltro anteuertisti benedictionibus ipsis dulcissimis, atque è dulcedine tuae bonitatis profectis: quoniam antequam natus esset, aut aliquid à te petiisset, aut promerisset, varijs eum benedictionibus affecisti, dum diuinitatem humanam naturam in eo ab initio coniuuisti, & propter hanc mirabilem vnionem, immunitatem à peccato, omniumque donorum ac gratiarum plenitudinem exuperantem contulisti. * Inter quae dona, hoc vel imprimis commemorandum est, quod eum ab initio vnixisti in regem populi tui, imposto ei regio honore, quem etiam tandem, cum hostibus suis deuictis victor in caelum sublatus est, regali gloria palam decorasti, & regem toti mundo declarasti, dans ei qui prius humilis & abiectus est habitus, potestatem omnium in caelo & in terra.

4 Vitam, quam per peccatum amiserat genus humanum, petiuit obtinere à te, & eandem ei tribuisti pro seipso, & omnibus suis, d 4 perpe

PSAL. 20.

rum in seculum seculi.

5 Magna est gloria eius in salutaribus tuis, & gloria eius & magnum decorem impones super eum.

6 Quoniam dabis eum in benedictionem in seculum seculi.

* Iustificabis eum in gaudio cum vultu tuo.

7 Quoniam rex sperat in Domino, & in misericordia altissimi non commouebitur.

8 Inueniatur manus tua omnibus inimicis tuis, & dextera tua inueniat omnes qui te oderunt.

9 Non eos ut cibum ignis, in tempore vultus tui: Dominus in ira sua conturbabit eos, & denotabit eos, ignis.

10 Fructum eorum de terra perdes, & semen eorum a filiis hominum.

11 Quoniam declinauerunt in te mala, & cogitauerunt consilia, quae non potuerunt stabilire.

12 Quoniam pones eos deserta, & in reliquijs tuis preparabis vultum eorum.

13 Exultare Domine in virtute tua.

* cantabimus & psallemus virtutes tuas.

perpetuo duraturam, resuscitando eum a morte, & ad immortalitatem in caelis vitam cum subleuando.

5 Per salutem, quam illi contulisti, & qua per ipsum humanum genus saluasti, magna est & in caelo & in terra gloria eius, quae nunquam delinet. Nam etiam in posterum honore & gloria maxima afficies, atque ornabis eum.

6 Quoniam tam abunde eum tuarum gratiarum benedictione replebis, ut & ipse aliorum sit benedictio, sitque is per quem in aeternum omnes gentes terrae benedicantur. Ineffabili gaudio eum cum omnibus illi adhaerentibus iustificabis, per contemplationem faciei tuae.

7 Et quidem quoniam rex noster non in humana virtute aliqua confidit, sed in Domini, ideo etiam per misericordiam omnipotentis Dei nunquam deicietur a suo regno, aut a sua felicitate, quam cum multis semper erunt, qui eius regnum & gloriam oppugnabunt.

8 Sic Domine, quemadmodum ceptum est, manus tuae potentiae assequatur omnes inimicos tuos, ita ut ne vnus quidem vitricem manum tuam euadat, sed experiri eam cogatur vel in hoc, vel omnino in futuro saeculo.

9 Et si ad tempus iam tuam in illos dissimules potentiam, & vitionem, quoniam misericordiae nunc tempus est, tamen in nouissimo iudicij die, cum tempus erit quo seueritatem tuae iustitiae & vitionis in impijs declares, ardere penitus intus & foris inimicos tuos facies, sicut ardet incensus fornax. Dominus cum iram suam exercere voluerit, deturbabit eos, deiciens eos in ignem gehennae, qui eos deuorabit ac perdet ut nihil in eis ab ignis laesione saluum remaneat.

10 Simul quoque cum eis Domine perdes e terra omnem eorum impiam posteritatem, eoque omnes qui ad impiorum exemplum impietatem sectati sunt, eradicabis ab hominibus, mancipans eos aeternis cruciatibus.

11 Haec autem iuste illis inferes mala, quoniam iniue conati sunt mala tibi inferre, excogitauerunt varia consilia, quibus te, tuumque populum, ac regis a te constituti regnum delerent, sed te dissipante eorum vana consilia, non potuerunt ea adimplere.

12 Ob id certe tu a te eos plane reiciies, ut terga tibi vertant, efficies ut dirigant vultus suos in eos quos tibi seruasti, quo non tantum suo malo, sed etiam aliena torquantur felicitate.

14 O Domine, qui in rege nostro semel tuam declarasti potentiam, dum per eum humani generis hostem deuicisti, dum ab impiorum hominum manu atque morte eum liberaisti, semper quoque in posterum per tuam virtutem altiore te declara, & potentiore omnibus inimicis regis nostri regnum eius adhuc oppugnare audentibus. sic sane fortia tua facinora, quae pro eius gloria, nostraque salute patraueris, nos semper carmine & cantu celebrabimus.

In finem Psalmus dauid, pro susceptione matutina.

ARGUMENTVM PSALMI XXI.

Testimonia omnium euangelistarum, & apostoli Pauli, sed & Psalmi huius verba apertissime conuincunt, omnia huius Psalmi non de Dauid, sed de Christo domino nostro exponenda: quaequam verisimile sit Dauidem occasione suorum tribulationum, ad has querelas adaptum, sic tamen ut Christi se typum agnoscens, ad illum potius deflecteret animum, cuius ob oculos haberet, itaque Christum Dominum loquentem inducit. Primum quidem de sua derelictione conquestum, deinde de hostium suorum crudelitatem, passionumque suarum magnitudinem enarrantem: postea pro liberatione rogantem, & pro ea promittentem patri gratiarum actionem & predicationem nominis ipsius apud omnes gentes, apud quas sua restitutione praedicat regnum Dei, veramque religionem illustranda fore & dilatanda. Haec autem omnia de Christo canens Propheeta, in se adumbrari praenidit. Nam & cum ipse post multas passiones, summamque deiectionem liberatus esset, phoenicem dilatatum est regnum Israel, etiam in exteris gentibus, ac religio Dei prius collapsa, egregie restaurata est. Bene autem conuenit huic Psalmi ipsius inscriptio, iuxta 70. versionem, quae habet: Pro susceptione matutina vel auxilio matutino, quoniam hic Christus petiit a patre suscipi & adiuuari, ut matutino tempore a morte resuscitetur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus Deus meus respice in me: quare me dereliquisti?

O Mi pater, qui secundum assumptam humanitatem meus es Deus, declara te quaeso considerare, in quanta praeter meum meritum positus sum afflictione, tuum quaeso mihi fauorem exhibe. quare enim mi Domine, qui non soles derelinquere in te sperantes, me confidentem in te, nihilque tale promeritum qualia patior, dereliquisti? Dere

PSAL. 21.

* longe a salute mea verba delictorum meorum?

2 Deus meus clamabo per diem, & non exaudies, & nocte, & non inspiciam mihi.

3 Tu autem in sancto habitas.

* laus Israel.

4 In te sperauerunt patres nostri, sperauerunt, & liberaui eos.

5 Ad te clamauerunt, & salui facti sunt: in te sperauerunt, & non sunt confusi.

6 Ego autem sum vermis, & non homo.

* opprobrium hominum, & abiectio plebis.

7 Omnes videntes me deriserunt me:

* locuti sunt labijs, & mouerunt caput.

8 Sperauit in domo, eripiat eum, saluum faciat eum, quoniam vult eum.

9 Quoniam tu es qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meae: in te proiectus sum ex utero.

10 De ventre matris meae Deus meus es tu, & me dicessero a me.

11 Quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adiuuet.

12 Quoniam circumdederunt me viri multi, & tauri pingues obsederunt me.

13 Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens & rugiens.

Dereliquisse certe te dico, pateris enim atrocissimis me excruciarum tormentis, & secundum corpus tua consolatione penitus destitutum, nullum tui in me fauoris indicium sentio. An delicta mea me accusantia longe me faciunt a salute mea? num mea peccata praepediunt salutem meam? Tu certe Domine nostri nulla omnino esse delicta quae commiserim,

2 Deus meus, a quo totus pendeo, die ac nocte clamavi ad te, desiderans secundum carnis infirmam appetitum, transferri a me amarissimum calicem passionis, ne exaudis, qui inuocates te semper exaudire soles. Et tamen quod me non exaudis, non potest mihi imputari ad insipientiam, non est enim aliquid quod stulte & male a me gestum est, ut propter hoc me non exaudias.

3 Et quidem Domine tu inter homines sanctuarium tibi delegisti in quo habitares, ac potentiam tuam hominibus declarans, testareris te auditurum preces ad te clamantium. Tu in sancto caelorum habitaculo sedes firmiter regnans, tui semper similis, Tu is qui oblatam opem merito semper laudaris a populo te colente, teque inuocante.

4 Qui sit igitur, ut ad meas preces nunc adeo obsurditas? Maiores nostri in tua benignitate consili sunt, consili inquam sunt, nec frustra, nam liberaisti eos frequenter a varijs malis.

5 Ex fiducia, quam in te habuerunt clamauerunt in tribulationibus suis ad te, & salui facti sunt: in te sperauerunt, & non sunt pudefacti ob spem frustratam.

6 At me quantumuis te inuocantem, & in te sperantem sic deseruisti, sic impiorum crudelitati dedidisti, ut iam non homo, sed vermis esse videar, infirmissimum animal & contemptissimum, quod conculcationi expositum est, atque gradientium pedibus siue vlla misericordia protegitur, factus sum illulio hominum, a populo quasi res vilissima reiectus & habitus quasi virorum omnium nouissimus.

7 Quantumuis atroces essent cruciatus mei, nemo tamen mei miserus est: sed contra omnes inimici mei, cum viderent me grauissime excruciatum, deriserunt me, neque risum suum apud se continuerunt, sed quod non parum dolorem auget, signis & verbis declarauerunt. Irritoria enim & blasphema verba labijs suis effutierunt, & capita sua cum gaudio & ludibrio mouerunt.

8 Dixerunt enim: Hic omnem suam spem in Domino reposuit, liberet ergo nunc eum, saluum faciat eum de manu nostra, quoniam gloriosus est se ab eo diligi, atque in se beneplacitum esse illi. Dixit enim: quoniam filius Dei sum. Quibus vocibus mi Deus quid molestius? Quid magis blasphemum esse potest, dum meam in te hauciam irrident.

9 Et quidem domine, quantumuis illi rideant meam spem, quantumuis vanum putent tuum in me fauorem, tu certe is es, qui me in utero matris formatum tandem ex utero eduxisti in hanc lucem: tu is es, in quo, ab uberibus matris meae, ab ipsa infantia semper, usque in hanc horam, omnem meam spem fixi. Cum primum ex utero matris meae in lucem editus essem, super te proiectus sum, tuae providentiae commissus a matre mea, meque ipsum totum ab ineunte aetate in te plenissima confidentia proieci.

10 Ex eo tempore, quo in hunc mundum natus sum usque in praesens tu te mihi Deum exhibuisti, alens, gubernans, & ab omni malo praeseruans: & ego vicissim te solum pro Deo meo agnoui & colui. Ne igitur o Domine, qui haecenus mihi semper adfuisi, in quo solo semper speraui, iam longe discesseris a me, sine omni me derelinquens consolatione.

11 Quod iustum est te facere, tum quia grauissima iam mihi adest tribulatio, tum quia non est aliquis, qui opem aliquam ferat afflicto, quae tua consolatione calamitatum mearum miseriam minget. At vero tu Domine libenter adesse soles afflicto, & his maxime qui humana penitus destituuntur ope & consolatione.

12 Praesentem mihi dico afflictionem, quoniam ecce multi e populo quasi vituli lasciuientes me circumdederunt ad capiendum, illudendum, & affrigendum, principes eorum, potentes, & efferati in star taurorum pinguium vndique me obsederunt, ut humana via non videar cripi posse e manibus eorum.

13 Aduersum me aperuerunt os suum, deuorare me quarentes: non aliter quam leo inhians praedae, & praefame rugiens, & ipsi contra me dilatauerunt os suum, cum magno rugitu & clamore ferociter desiderantes meum interitum. Quemadmodum etiam leo correpta praeda rugit praegaudio, ita & ipsi potiti iam suo voto, libere iam contra

d s me

me loquuntur, & gloriabundè, oréque dilatate in me opprobria iactant.

14 Sicut aqua effusus sum, & dispersa sunt omnia ossa mea.

14 Et ego præ nimio pauore, præ passionum enormitate dilapsus sum viribusque omnibus destitutus in modum aquæ effusa, quæ existentiâ non habens diffuit, & dilabitur. & omnia ossa mea dissoluta sunt, & à suis quæque locis diuisa sunt, soluentes nimirum membrorum compages frigiditate, ac acerbissima extensione in cruce facta.

15 Factum est cor meum tanquam cera liquefces in medio ventris mei.

15 Sicut cera liquefit ab ardore ignis, suamque perdens continuitatem, diffuit resoluta: sic & cor meum in medio mei, metu ac pœnarum acerbitate tanquam igne quodam liquefit; atque resoluuitur, tendens continuè ad defectionem.

16 Aruit tanquam testa virtus mea.

16 Sicut testa arida facta est, igne excoquente omnem eius humiditatem: ita & omnis membrorum meorum vis exaruit, penitusque defecit, nimirum sanguine, omnique succo vitali pauore ac passione exhausto, & præ nimia ariditate lingua mea adhaesit palato admodum fistibunda: & viribus omnibus deficientibus eo te deferente & permitte perueni, vt proximius sim sepulchro.

* & lingua mea adhaesit faucibus meis: & in puluerem mortis adhaesit mihi.

17 Quoniam circumdederunt me canes multi:

17 Ideo autem hæc quæ dixi, passus sum vt cor meum deficeret, virtus omnis aufereret, & reliqua, quoniam multi latrantibus ac ferissimis canibus similes me tanquam feram quandam circumdederunt, rabidos latratus contra me emittentes, ac quasi dentibus suis me feruissimè dilaniantes, congregatio noxiorum hominum circumuallauit me.

* consilium malignantium obsecrati me.

18 Foderunt manus meas & pedes meos, & dinumerauerunt omnia ossa mea.

18 Perfoderunt clauis, manus meas & pedes meos, cruce me crudeliter affigentes: numerare illis licuit omnia ossa mea, propter nimiam membrorum distentionem in cruce, ac carnem maximis pressuris exhaustam, omnemque humorem exhaustum.

19 Ipsi vero considerauerunt, & inspexerunt me, & diuiserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam miserunt sortem.

19 Cum autem tanta esset pœnarum acerbitas, vt vel maximè feræ eius cruciatibus meis illacrymaretur, ipsi cum gaudio & voluptate me inspexerunt, ludibrio me habentes, ridentes, & ex inspectione mei sese faciantes. Iam de mea extinctione omnino securi, partiti sunt sibi vestes meas, vnicuique partem vnâ tradentes, & super vnâ vestium mearum inconsutilem, quoniam diuidi non conueniebat, miserunt sortem quis eam acciperet.

20 Tu autem domine ne elongaueris auxilium à me, & ad defensionem meam conspice.

20 Hæc quidem in me illi crudelissimè exercent. Verùm tu domine, qui pater es misericordiarum, ne quæso diutius differas mihi auxilium tuum, & respice in me, non quæmodum impij hi, cum ludibrio me contemplantes, sed ad defensionem meam.

21 Erue à fratre meo Deus animam meam: & de manu canis & unicum meam.

21 Erue animam meam à gladio iam iam percutiente, à cæde iam presente, & de potestate rabidorum horum canum libera animam meam quæ mihi vnice chara est, quæque ab omnibus sola derelicta est, omni humano auxilio destituta.

22 Salua me ex ore leonis: & à cornibus unicornium humilitatem meam.

22 Ex ore horum leonum qui me iam captum ferociter edunt, extrahere me, ne quemadmodum cupiunt, me planè deuorent, & consumant. Et à potentia horum qui tanquam feruissimi, fortissimi, ac indomabiles vnicornes, me sua fortitudine quasi cornibus impetunt, libera me humilem, & afflictum, pauperculum tuum.

23 Narrabo nomen tuum fratribus meis,

23 Id si feceris, quemadmodum te certo facturum confido, & scio, cum me tertia post mortem die resuscitabis ad vitam, faciens me morte omnibusque inimicis meis superiorem, tunc partim per me ipsum, partim per Apostolos meos annuntiabo nomen tuum, virtutem tuam, ac bonitatem his, qui eiusdem mecum consortes naturæ, & cœlestis natiuitatis, ad eiusdem etiam regni ab æterno à te vocati sunt hæc erit tatem: palam ac liberè in medio magnæ congregationis populi, ita vt omnes audiant per me, perque meos, tuas laudes semper prædicabo.

* in medio ecclesie laudabo te.

24 Qui timetis Dominum laudate eum: & vniuersum semen Iacob glorificate eum.

24 Et dicam: Vos quicumque reiectis falsis diis, Deum colitis, & reueremini, laudate eum, vniuersi qui legitimi estis filij Iacob, fidem eius ac pietatem imitantes glorificate eum.

25 Timeat eum in omne semen Israel, quoniam non sperauit, neque despectus deprecationem pauperis.

25 Casto ac filiali timore reuerentur eum omnes filij Israel, quoniam non reiecit deprecationem, qua ego pauper, abiectus, & miser, eum deprecatus sum in mea abiectioe.

26 Nec auertit faciem suam à me, & cum clamerem ad eum, exaudivit me.

26 Nec dedignatus est me audire, ac fauorem rogatum mihi exhibere, & cum inuocarem illum, exaudivit me. Quæ res merito vos omnes, excitare debet ad Dei laudem & reuerentiam, cum Dei bonitas hac in re claruerit, & salus mihi præstita etiam vobis omnibus salutem attulerit, & mea exauditione firmam suggerat spem omnibus futuræ exauditionis, si & ipsi meo exemplo in afflictione Deum inuocauerint.

28 Apud te laus mea in ecclesia magna, & vota mea reddam in conspectu iumentum eum.

28 Coram te, & de te erit omnis laus in frequentissima hominum congregatione, quæ voti illi sacrificia laudis, hæc reddam coram omnibus reuerentibus eum.

29 Edent pauperes, & saturabuntur.

29 Hi qui pauperes sunt spiritu, se indigere agnoscentes, ab hoc mundo contempti, quique prius in summa mendicitate vitam trahebant inferrimam, vt potè religionis & virtutum omnium egentes; hi iam opulenti fuerunt, omnibus bonis cœlestibus circumfluentes, ac saturati. Et quemadmodum hæcenus mos fuit, pro gratiarum actione offerre pacificas victimas, quibus simul cum lætitia vescerentur ad sacrificium vocati: ita & cœlestem panem corporis mei, pro rememoratione perceptorum à patre beneficiorum, offerendum, & à pauperibus meis vnanimiter fumendum, relinquam: quem qui ederint, omnibus verè bonis saturabuntur, & iam saturati cum mentis lætitia laudabunt Dominum, illi placere cupientes, corda eorum hoc cibo alita in summa alacritate ac lætitia viuunt in perpetuum.

* & laudabunt dominum qui requirunt eum, & dicent gloria eorum in saeculum saeculi.

30 Neque verò carnale tantum semen Iacob, à quo iam solum coleris te laudabit, sed ex omnibus terræ finibus gentes, quæ acceptam primum Dei cognitionem amiserunt Dei oblitæ, cuius cognitio mentibus ipsorum indicat fuit rursum per meorum prædicationem recordabuntur Dei, & contulerunt ad Dominum, quem dereliquerunt, creaturas pro creatore colentes. Reminiscuntur quoque subinde liberationis præstitæ, dum edent de instituto sacrificio, & cum gratiarum actione conuertent totum animum suum ad Dominum Deum.

31 Et adorabunt in conspectu eius vniuersa familia Gentium.

31 Et ex omnibus tribubus & gentibus conuersi plerique præcedent, non iam amplius coram falsis diis, sed coram Deo verò.

32 Quoniam dominus est regnum, & ipse dominabitur Gentium.

32 Neque enim Deus tantum Iudeorum Dominus est, sed ad ipsum pertinet regnum super omnes, & atque ob id non sinet gentibus idola demonèque semper dominari, sed ipse in illis dominabitur, subiectos sibi voluntariè faciens.

33 Manducauerunt & adorauerunt omnes pingues terræ.

33 Nec tantum humiles & abiecti Deo subiciuntur, sed & in omnibus terris reges ac potentes quique prædestinati, in restitutionem sue fidei & religionis edent de mystico sacrificio corporis mei, gustabuntque spiritalia Dei dona, eisque gustatis supplices Deo fient: vniuersi denique mortales, qui in terram & puluerem dilabuntur, suppliciter Dominum venerabuntur, imo & mortui omnes in terra sepulti in uenerationem illius genua flectent, vt iam coram illo non tantum cœlestium & terrestrium, sed & infernorum genu flectatur.

* in conspectu eius cadent omnes qui descendunt in terram.

34 Et ego semel peccato mortuus à morte resuscitatus, vitam immortalem viam coram ipso, & atque ad illius gloriam, & spirituales mei filij quos per euangelium Deo gignam, semper voluntariè fertient ipsi.

34 Et anima mea & semen meum seruient ipsi.

35 Annuntiabitur Domino generatio ventura, & annuntiabitur iustitiam eius populo qui nascetur, quem fecit Dominus.

35 Generatio post ventura accipiet de domino annuntiationem, ipsa item adnuncerabitur Domino in populum eius, & hæc iustitiam Dei, quam præstitit in redèptione hominis, præstans quod promissit, liberansque eos qui ab iniuste oppressore vexabuntur, annuntiat populo qui postea adhuc nascetur, quæ iam in sua prædestinatione Dominus fecit, & in cœleste suum regnum præparauit.

ANNOTATIONES EIVSDEM.

DEVVS DEVVS, &c.] Hæc verba, respice in me, adiecerunt Septuaginta, non habent Hebræa: quæ tantum habent ea verba, quibus Christus in cruce vsus est, Deus meus, Deus meus, vt quid me dereliquisti, aperte demonstrans hunc Psalmum totum ad se pertinere, sicut id ipsum & Euangelistæ satis indicauerunt, non solum eo quod ex hoc Psalmo citauerunt illud: miserunt sibi vestimenta mea, &c. sed etiam quod eiusdem, quibus hic Propheta vsus est, verbis descriperunt inimicos Christi dereliquisse illum in cruce, & mouentes capita sua dixisse: Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult, vt certe vel ex hoc Psalmo colligere liceat quantum propheta fuerit dauid, qui Christi passionem tam clare & particulatim præuiderit, & explicauerit, clarius quam aliorum prophetarum quatuor.

LONGE A, &c.] Oratio hæc multum obscura, elarior est in Hebræo, ex quo sic omnes transferunt longe à salute mea verba rugitus mei. Septuaginta verò **IN** Saga, quod significat rugitum, per translationem literarum acceperunt pro **IN** Saga,

quod significat delictum & errorem. Plerique vt fuerint orationis huius difficultatem, aliter distinguunt hunc versum, quam communiter habent libri, nam hæc verba, longe à salute mea, coniungunt cum præcedenti verbo, dereliquisti: & quod sequitur, Verba delictorum meorum: coniungunt cum sequenti versu, vt facit Valentia. Aut seorsim accipiunt, vt facit Ricardus Panopolitanus, vt sit sensus: Hæc quæ loquor, sunt verba delictorum meorum. Verùm has distinctiones non admittunt Hebræa, & contrariatur communi distinctioni codicum Græcorum simul & Latinorum. Sicut etiam Hebræa & Græca non permittunt, vt genitiuus meorum, accipiatur non esse adiectiuum substantiu delictorum, sed vt regatur à nomine delictorum, sicut accipiunt auctores prædicti. Non enim intelligunt Christum hic agnoscere aliqua esse sua delicta, sed loqui hic de delictis suorum hominum, scilicet qui illi commisi erant. Hi autem, qui communem sequuntur distinctionem, sic fere hunc locum intelligunt: Delicta populi, quæ ego mea feci, factis

fatis facturus pro eis ac si mea essent, hæc me longè faciunt à salute mea. Dicit autem, verba delictorum siue quia verba frequenter Hebraico more facta dicuntur & opera: siue quia delicta hominum clamabant pro Christi passione, per quam expiantur. Verum hic sensus proposito non satis conuenire videtur, vt interim taceam, non propriè hominum delicta vocari Christi delicta. Non enim conuenit animo summè afflicto statim sic subicere causam & rationem, qua cessare merito deberet eius angustia & querimonia, maxime cum adhuc postea diu in querimonia, à qua cœpit, perduret. Euthymius Græcus præter hunc sensum etiam alium indicat, hunc scilicet, Reatus meorum peccatorum, cum nulla ea sint, nullo impedimento sunt saluti meæ, non impediunt eam, sicut non impedit quod ab aliquare multum elogatum est. Similem sensum hæc oratio clarius habebit, si eam in interrogatiue legamus, vt habet paraphrasis, qui sensus cõtextui, ac affectui querentis magis conuenire videtur.

NON AD INSIP. &c.] Plerique hanc partem sic accipiunt, quod à te petam, id quod non impetro, non potest imputari insipienti meæ, sicut in reliquis hominibus hoc insipientiæ eorum ascribitur, quia scilicet nesciunt quid petendum erat. Ego verò & causas cognosco, quare petere debui quod non eram impetraturus, & quare tu me non exaudias statim. Verum contextui & affectui conuenientis magis conuenit sensus Paraphrasis, vt intelligamus ipsum suam innocentiam hic proponere, quem admodum & in primo versu, & in Psalmo 68. Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.

SYM VERMIS.] Euthymius tres indicat iucundas rationes, ob quas recte Christus vermi comparatur, etsi proposito inconuenientes. Primū, quia sicut vermis sine commitione sexuum nascitur ex pluuia & terrarum Christi cœlesti virtute ex virgine natus est. Secundo, quia sicut vermis, hamo in eis abscondito, capiuntur pisces ita & per humanam Christi naturam captus est Leviathan, & cœtus ille magnus diabolus propter latentem in ea Christi diuinitatem. Tertio, quoniam sicut vermis etsi tenerimus durissima corodit & transodit ligna: ita & Christus, quantumuis in speciem vilis & infirmus, hostem humani generis perdidit, quemadmodum & Dauid, 2. Reg. penultimo vocatur tenerimus ligni vermiculus.

SPRS MEA, &c.] Quemadmodum in Latino sermone à teneris ynguiculis, à cunis, & similia: ita & in scripturis, ab vberibus, ab vtero, &c. per hyperbolen significant illud tempus, quo homines incipiunt vti ratione, quomodo Dauid de se loquitur Psalm. 70. & Iob cap. 31. Verum quoniam hic Christus loquitur, citra tropum istud hic accipi potest. Nam ab initio conceptionis & natiuitatis, Christus ratione vsus est, etsi id non declararet. Quod autem hic dicitur, tu extraxisti me de ventre, simpliciter tantum significat Dei benignitate in lucem se esse editum, quomodo & quisque hominum de se id dicere potest. Verum altiori quodam sensu id proprie

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXII.

Psalmus hic totus, gratulatio est viri iusti de cura & prospensione Dei, quem primum tanquam pastorem, deinde vt hospitem secum agere gloriat, perperuam sibi ex percepta eius benignitate misericordiam pollicens, donec eo perueniat, vt æternam in domo Dei obtineat habitationem. Quamquam autem sic rectè in genere accipitur hic Psalmus, isq; eius videatur esse primus ac literalis intellectus, tamen cum omnis scriptura in Christum respiciat, qui finis est legis speculatio: etiã rectè accipitur, vt sit Ecclesie Christianorum gratulatio de pastore suo Christo Domino, qui tanquam pastor, bonus

Christus dicere potest, qui non viri copula, nec obstericis opera in mundum produit.

CONSILIVM, &c.] Legendum concilium per, c, & non per, l, non solum Hebræa docent, sed & Græca, quæ habent συναγωγη, synagoga, hoc est, congregatio.

APVD TE, &c.] Græca habent ἀπὸ σοῦ, à te, quomodo & Hebræa verti magis possunt, quamquã Hieronymus verterit vt nos legimus: apud te, eodem autem recidit sensus. Dicens enim laudè suam à Deo processuram, vel apud Deum permansuram, significat Deum suæ laudis fore fundamentum & materiam.

VOTA MEA, &c.] Alluditur ad id quod in arduis negotiis, vbi imminet aliquod periculum, vouere solebant sacrificium pacificum, quod voto suo potiti soluebant, iniuitantes ad illud amicos, qui ex illo coram Deo simul in læticia epularentur. Ita enim & Dominus pollicetur se gratitudinis suæ signa editurum, persoluendo vota quæ in extremis angustiis nuncupauerit, idque non sine solemnè pietatis exercitio, cuius & alij amici sint participes cum gaudio & fructu. Id autem quomodo Christum præstet, non ostendi potest verius, quàm per institutionem eucharistiæ, per quam à se institutam instante morte, & frequentari iussit, Christus in ecclesia per sacerdotum ministerium agit quotidie gratias patri pro præstita liberatione humani generis, vt qui de illo edunt, reminiscetes passionem ipsius saturantur, vitamque æternam consequantur. Vnde rectè D. Aug. hoc loco, vota Christi, interpretatur sacramenta corporis & sanguinis eius. Et in secunda expositione: Quæ inquit, sunt vota sua? Sacrificium quod obtulit Deo. Nostis quale sacrificium. Norunt fideles, vota, quæ reddit coram timentibus eum. Quibus verbis aperte significat, sacramenta corporis & sanguinis Domini esse idem illud sacrificium, quod semel in cruce obtulit Deo, quodque idem quotidie offert per manus sacerdotum: item quod vota dicantur, non solum quia in vltima cœna instituta, & offerri iussa, sed etiam quia idem corpus olim ex voto Deo Christus obtulit in cruce. Proinde & hoc nomine admirandus venit propheta Dauid, quod non solum Christi passionem aperte præuderit, sed & sacrificij nostri nouitatem, quod in illius memoriam pro sacrificijs veteribus esset in ecclesia cum tanto fructu celebrandum.

ANIMA MEA, &c.] Græcis non est futurum, sed præsens, id est, viuunt. Quod respondet illi Paulino: Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur.

ANNVNTIABITVR, &c.] Duplex sensus potest esse in Hebræis. Nam verti potest, narrabitur de Domino generationi, vel annumerabitur Domino. Ita & nostra lectio accipi potest, vt sit sensus: Generatio ventura annuntiationem accipiet de Domino aut in honorem Domini, vel: Annuntiabitur domino quia ipsi domine ascribetur in populū ipsius. Ceterū dictio cœli, sicut nec est in Hebræis, nec Græcis ita nec in quibusdã vetustis Latinis, vt omnino adiecta videatur, vt verbū annuntiabunt, haberet suppositum, cum eius suppositum sit, generatio ventura.

bonus pro ovis suis sese vtero in mortem obtulit, quo eas à rapinis diaboli tueretur, qui sacrosanctis Sacramentis in aqua, oleo, ac speciosis panis & vini instituitur, oves suas pascit, omnibusq; spiritalibus bonis replet.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Dominus regit me, & nihil mihi deerit. * in loco pascuæ ibi me collocauit.

Dominus tanquam pastor, optimus pascit, regitque me ouiculam suam, & ideo nihil mihi vnquam ad bene beatèque viuendum deerit. * Quemadmodum enim bonus pastor ouibus suis ante omnia de pascuolis ac herbosis locis, deque aquarum potu prospicit, ita & mecum egit Dominus. Nam constituit me in eo loco, vbi optima herbarum sunt pascua: in congregatione scilicet sanctorum suorum, in qua salutari doctrina Dei, ac beneficiorum eius dulcedine, mentes hominum incredibili cum voluptate pascuntur & aluntur.

2 Super aquam refectio- nis educauit me:

2 Enutriuit etiam me iuxta aquam, quæ lassum atque sitibundum reficit, nimirum iuxta fontes spiritus sancti, ac fluentia scripturarum sanctarum, & salutaris sapientiæ, quæ fuit in sanctorum congregatione, potatque omnes Dei oves. * Et quomodo bonus pastor errabundas reuocat, ita & Dominus errantem animam meam, & à recta viuendi via sese auquando auertentem, ipse ad se conuertit.

3 Deduxit me super firmatas iustitias, * propter nomen suum.

3 Mèque ab omni vano errore reuocatum deduxit in semitas virtutis, in his me collocans & inducens, ac inductum semper deducens ac custodiens, ne ex eis vnquam per peccatum exciderem. * Id autem fecit non propter mea merita, sed propter infinitam suam bonitatem.

4 Nam es ambulauero in medio umbrae mortis.

4 Adeo autem securè mihi persuadere, nihil mihi defuturum vnquam vt etiam si versari me contingat in medio maximorum periculorum, quæ imaginem ac speciem mortis præ se ferant, aut in densissimis etiam tenebris, * non tamen timeam mihi aliquid mali, idque ob id, quoniam tu mecum semper es, dux meus, ac custos: quo protegente, quæuis quæ improbitas impiorum officere possit.

5 Virga tua ac baculus tuus ipsa me consolata sunt.

5 Tua Domine deductio, tuæque pastoralis cura, quibus me, tanquam virga ac baculo pastoris, deduci ac custodiri aduerto, plurimum sane me consolantur ac recreant, vt propter hæc etiam graues afflictiones æquissimo seram animo. Aduerto enim tua curâ mihi optimè prospici. Quæ consideratio vt semper recreat, ac iucunda est: ita & in aduersitatibus non paruum affert consolationem. Imo & aduersitas quæuis siue parua siue magna, qua pro officio boni pastoris quasi virga quadam aut baculo errare me incipientem ad te reuocas, hæc me multum consolatur, dum intelligo te id facere pro officio pij pastoris, ac directionis id signum esse, non odij. Castigas enim omnem quem diligis.

6 Parasiti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me.

6 Neque verò tantum te mihi tanquam ouiculae pastorem exhibes, sed & tanquam hospitem humanissimum. Quemadmodum enim amicum singularem amicus ad conuiuium vocans, vnguento primum caput ad refocillationem, & recreationem perfundit, deinde variè instructa mensa, potique cor lætificante amicum excipit, ita & tu hæc officia in me exhibuisti. Coram me enim quasi dubiam mensam parasti, vinctum que optimum propinasti, dum me omnium rerum copia abundare fecisti, vt illis refici & recreari liceat, videntibus etiam hostibus meis & inuidentibus, nec tamen impedire meam feclicitatem valentibus. Beneficia quoque tuæ variâ mihi declarata & ostensa, quæ ob oculos meos semper versantur; mentem meam quasi cibus ac potus optimus mirè reficiunt, ac contra hostium meorum insultum fortem reddunt. Scripturam etiam sanctam, quasi mensam variarum epularum, vnde quisque quod conueniat sumere sibi possit, mihi proposuisti; vt huius meditatione & masticatione munitus sim contra affligentes me. Sed & mensam cœlestis ac supremi conuiuij delicatissimis ferculis refertam, tu iam in conspectu meo, omniumque piorum parasti, vt hanc ob oculos semper habens, ac pura mentis cogitatione eam prægustans, forti & infracto sim animo aduersus omnes me tribulantes, dum persuasum habeo, præ illius conuiuij delitiis omnes huius vitæ ærumnas nihil esse.

7 Impinguasti in oleo caput meum.

7 Mentem meam oleo spiritus tui sancti perfudisti, imo & impinguasti, vnctione tua intellectum meum docens omnem veritatem, ac infusione charitatis tuæ affectum miris modis lætificans, & ad bene agendum fortificans, atque fecundans. * Et o quàm verè præclarus, quàm præciosus, quàm omni poculo præferendus est calix à te mihi propinatus: mentem meam sua plenitudine inebrians, plenè exhilarans, atque in obliuionem mundanarum tum delectationum, tum afflictionum inducens. Calicem autem hunc dico beneficiorum tuorum ac fauoris iugem memoriam, scripturarum sanctarum dulcissimam meditationem, ac suauissimum illud nectar, quod pleno calice sanctis tuis in regno tuo bibendum dabis, nobisque iam hic ex parte das prægustandum.

* & calix meus inebrians quàm præclarus est.

8 Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vite mee.

9 Et ut inhabitem in domo domini, in longitudinem dierum.

8 Expertus autem haecenus semper tuam in me benignitatem, ac misericordiam praeuidentem, persuasissimum habeo, quod me nunquam destituet tua bonitas, & misericordia: sed omnibus diebus vitae meae comitabitur me, per vias huius vitae periculosas ingredientem, studiosissime semper insequens, ut benefaciat, custodiat, & ad salutarem finem perducatur.

9 Imo per eandem tuam misericordiam dabitur, euenietque mihi, ut non solum hic protegar & dirigar: sed etiam in domo tua inter fideles diu versari liceat in laude tua, quod inter alia bona vehementer exopto, & ut migrans ex hoc corpore, tandem in caelesti domo tua habitent tecum in perpetuum, liber omnium malorum metu, omnibusque bonis & gaudiis perpetuo affluens.

ANNOTATIONES.

DOMINVS, &c.] Gracis est verbum *κύριος*, quod est proprie, pascit, quemadmodum legitur. Augustinus, quod magis huic loco conuenit, cum Dominum introducat tanquam pastorem. Vnde sequitur: In loco pascuae ibi me collocauit. Vbi propascuae, Gracis est *πάσκειν*, quod proprie significat herbam virentem, sicut & dictio Hebraica.

SUPER AQUAM, &c.] Gracis est *ἐπὶ τὰς ὕδρας*, quod non significat refectionem, sed quietem, quemadmodum & Hebraica dictio. Intelligunt autem quidam aquam quietis, aquas tranquillas, leniterque fluentes, quae gratiae sunt iouibus pascentibus. Possunt tamen etiam recte intelligi, aquae quietis, aquae quae lassum, moerentem atque sitibundum requiescere faciunt, & recreant, sicque coincidit cum eo quod noster vertit: aquam refectionis, sicut & Matthaei 10. vertit: Et ego reficiam vos, pro eo quod Gracis est, *ἀναπαύω ὑμᾶς* id est, requiescere vos faciam.

CALIX MEVS, &c.] Gracis est, poculum tuum: quomodo & p. Augustinus legit. Hebraea tamen habent, sicut noster vertit, calix meus. Pro quam praeclarus, Gracis est *καλὸν ἔργον*, hoc est, quam optimum, scilicet est. Vnde apud nos dictio, quam accipi debet non interrogatiue posita sed potius pro ditione, valde quae, positiuis addi solet, sicut quam, superlatiuis, ut quam praeclarus; si positum pro praeclarissimo. Nam in hac significatione, quam etiam apud Ciceronem, licet raro, iugiter positiuo.

MISERICORDIA TVA, &c.] Verbum Gracum sublequeatur *ἀνάμνησις* maiore habet emphasim. Significat enim persequetur, quo innuitur, misericordiam Dei nunquam derelicturam iustum, sed in diuultum in omnibus eius actionibus ad futura ei, ut eas prosperet, & ad optatum finem deducat.

Psalmus David, in prima sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI XXIII.

Psalium hunc composuisse David videtur, cum e domo Obed-edom transferret arcam Domini in Hierusalem in domum a se preparatam in monte Sion, quem sibi Dominum elegisse intellexit, ut in eo per Salomonem templum Deo erigeretur. Itaque secundum literalem sensum primum quidem canit, Dei esse quicquid terrarum finibus continetur, sed ex omnibus terris peculiariter quendam montem sibi in habitationem inter homines delegisse: docetque, qualem eum oporteat esse, qui in hunc dignè sit conscensus, ut dignè Deum ibi veneretur, & quod petis ab eo impetres. Tum principes ciuitatis Hierusalem alloquitur, adhortans ut apertis portis suis ingredientem Dominum cum arca prompti laetitia suscipiant, Dominum utique gloriosissimum ac potentissimum. Sunt qui non ad portas ciuitatis Hierusalem, haec dicta intelligunt, sed ad portas templi, ut hic Psalmus à Davide fuerit editus, cum iam omnia quae ad templi aedificationem fuerant necessaria, summo studio comparasset, valde desiderans, ut arca in illud aedificandum per filium induceretur. Verum ut omnia illius populi facta, dictaque, umbratica erant, aliquidque significantia, quod ad nouam legem pertineret, quoadque à nobis magis spectandum est: ita & hic à litera ad spiritum transiendum est, sine quo litera omnis sterilis. Per illationem enim arcae in Hierusalem, in montem Sion, aut templum, ac sanctum sanctorum, significatam fuisse ascensionem humanitatis Christi in caelos, satis ex Paulo patet: qui Hierusalem, montem Sion, ac sancta sanctorum caelos interpretatur, in quos se nec ingressus est Dominus. Nec dubitandum, quin ad hanc significationem David arcam cum summa pompa ac laetitia inferens, ac carmen hoc dictans, respexerit. Proinde secundum spirituales sensum, postquam cecinit Dei esse terram, & omnes mortales in ea habitantes, significat non omnes eos qui Dei terram inhabitant, etiam ascensos in caelestem Dei habitationem, sed eos tantum, qui sancta vita se illa dignos fecerint. Considerans autem nulli hominum etiam iustissimo in caelos patere aditum, nisi Christo Domino ea loca suo ingressu & ascensu patefaciente, qui ut solus sine omni fuit labore, ita primus meruit caelorum regna ingredi, quasi iam ascendentem Dominum contemplantis, sanctos Angelos alloquitur, ut apertis caelorum portis, prius

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Domini est terra, & plenitudo eius: orbis terrarum, & omnia quae in eis sunt.

2 Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina praeparauit eum.

3 Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto eius?

4 Innocens manibus, & mundo corde. * qui non accepit in vanum animam suam, nec iurauit in dolo proximo suo.

5 Hic accipiet benedictionem à Domino, & misericordiam à Deo salutari suo.

6 Haec est generatio querentium eum, querentium faciem Dei Iacob.

7 Attollite portas principes vestras, & eleuamini portae aeternales, & introibit rex gloriae.

8 Quis est iste rex gloriae? Dominus fortis, & potens in praelio.

9 Attollite portas principes vestras, & eleuamini portae aeternales, & introibit rex gloriae.

10 Quis est iste rex gloriae? Dominus virtutum, ipse rex gloriae.

Domini est terra, & omnia quibus ipsa plena est: orbis terrarum, & vniuersi mortales, qui habitant in eo, Domini Dei sunt.

2 Ipse enim est, qui totum terrae globum creauit, ac immobiliter stabiluit, idque (quod maxime mirum est) super maria & flumina, quae secundum magnam sui partem, terrae, quasi pro fundamento subiecta sunt, non sine magna admiratione ac indicio sustentationis, & gubernationis Dei, qui terram ut creauit, ita & sustentat: ut cum tanta moles aquis niti videatur, non tamen pro sua naturae ratione mergatur: Ipse etiam in vsus hominum terram discoopertens, immobiliter eam fundauit, & praeparauit iuxta maria, quibus vndique circumdatur, & iuxta flumina varias terrae partes perfluentia, in vtilitatem hominum.

3 Cum autem eius sint vniuersi mortales, vniuersaque terra: tamen quae eius est in nos magna dignatio, nos ex omnibus gentibus peculiariter in suum populum, atque inter nos montem Sion in habitationem suam deligere dignatus est, in quo tabernaculo sibi condituro, placuit ei adorari, placari, ac responsa dare populo suo. Verum in hunc montem Domini quis dignè ascendet? quis dignè stabit in loco sancto eius ut ipsum laudet, precetur, ac illi sacrificet?

4 Is certe, qui manus habuerit innoxias ab omni praua actione, nec mundas tantum habuerit manus, sed & cor mundum, non admittens in mente sua malam aliquam cogitationem, aut affectum. * Qui denique neque leuiter, neque falso in ore suo acceperit animam suam, ita ut per eam iuret, ac iuramento eam obstringat, nec dolose iurauit proximo suo fallere eum cupiens. Hoc est, qui & factis, & corde, & ore integer fuerit, hic demum dignus erit, qui ascendat ad Deum in montem eius.

5 Qui talis fuerit, afficitur à Domino beneficiis & spiritualibus & corporalibus, & misericordiae ac benignitatis diuinae dona accipiet à Deo auctore salutis ipsius.

6 Hi certe qui tales fuerint, sunt qui verè Dominum quaerunt, non omnes illi qui corpore ad montem eius & locum arcae Domini accedunt: hi sunt, qui verè, & ex animo faciem Dei populi Israelitici quaerunt, anxie cupientes illi placere, omnia sua ab eo inspici, & eius vicissim bonitatem in se contemplari.

7 Vos eutem principes ciuitatis Hierusalem, nolite ingressuro Dominum portas vestras claudere, sed planè attollite eas, atque in altum leuate ut longè lateque pateant, * vosque portae aeternitate stabiles, altè lateque aperiamini, & introibit per vos rex gloriosus in montem quem sibi delegit in habitationem.

8 Quod si quis scire cupiat, quis sit rex iste gloriosus, quem ingressurum dico, ecce rex iste, est Dominus, fortis valde & potens, potens multum in praelio: cuius sane potentia fortes eritis contra omnes inimicos vestros, contra quos sua fortitudine pro vobis pugnabit.

9 Proinde o principes tollite in altum portas vestras, * vosque portae in altum leuemini, ut liber & apertus sit introitus, & ingredietur per vos rex illustrissimus.

10 Quod si quis rursus quaerat, quis sit rex hic illustrissimus, * ecce rex hic illustrissimus, Dominus est angelicorum exercituum, in multis milibus illi assistentium, ac ministrantium, quem proinde pro eius summa excellentia dignum est cum omni reuerentia ac laetitia suscipere.

Psalmi eiusdem Paraphrasis secundum sensum principalem ad Christum pertinentem.

1 Domini est terra, & plenitudo eius: orbis terrarum, & vniuersi qui habitant in eo.

2 Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina praeparauit eum.

3 Quis ascendet in montem Domini aut quis stabit in loco sancto eius?

4 Innocens manibus, & mundo corde, * qui non ac-

Domini est terra, & quicquid in ea continetur, totus terrae globus, & homines vniuersi, qui habitant vbiuis locorum in eo, Domini sunt.

2 Quod certe probat terrae creatio, & continua sustentatio. Nam Dominus est, qui eam super & iuxta maria & flumina stabiluit, creator eius, ac perpetuus sustentator.

3 Verum et si tota terra Domini sit, tamen suam habitationem peculiariter sibi delegit in altissimo caelorum monte, super terras longè eleuato. In hunc et si vniuersi mortales Domini sint, sat scio non omnes tamen conscensos, & cum Deo habitaturos. Cui ergo id dabitur, ut in montem illum ex hac terra ascendat, * & perpetuo permaneat in loco

PSAL. 23

cepit in vanum animam suam, nec iuravit in dolo proximo suo.

5 Hic accipiet benedictionem à domino, & misericordiam à deo saluari suo.

6 Hæc est generatio quærentium eum, quærentium faciem Dei Iacob.

7 Attollite portas principes vestras.

* & eleuamini porta æternales, & introibit rex gloriæ.

8 Quis est iste rex gloriæ? * Dominus fortis & potens, Dominus potens in prælio.

9 Attollite portas principes vestras, * & eleuamini porta æternales, & introibit rex gloriæ.

10 Quis est iste rex gloriæ? * Dominus virtutum ipse est rex gloriæ.

loco sancto eius?

4 Ei certè, cuius neque facta, neque cogitata, neque dicta polluta fuerint, * qui ore suo iurando, neque in animam propriam, neque in proximum peccauerit.

5 Qui talis fuerit, maximum à Domino consequetur beneficium, immortalitatem scilicet ac fœlicitatem æternam, * talis perfectam misericordiam æternæ salutis accipiet à Domino saluatore suo.

6 Hoc est genus illud hominum, qui quærunt Deum, & cupiunt peruenire ad contemplationem vultus Dei Iacob.

7 Verum in augustissimum hunc Dei montem neminem omnino ascensurum scio, nisi supernæ ciuitatis portas hominibus ob peccatum ab æterno clausas suo ingressu patefecerit Dei filius, humanam assumens naturam: qui vt solus sine omni labe futurus est, ita solus dignus erit, qui primus in eum locum ascendat, Cuius in cœlos per spiritum præuidens desideratissimum introitum, vos alloquor beatas mentes, custodes portarum cœlestis Hierusalem. Reserate quæso vos principes supernæ ciuitatis, atque in altum sustollite portas vestras, * vosque portæ in altum leuamini, vt apertus per vos sit aditus, & introibit per vos cum magno comitatu rex verè inclitus.

8 Si queritis quis sit hic rex inclitus, quem dico, * ecce non est talis rex: quales reges huius mundi, puri homines, ac proinde infirmi: sed est Dominus Deus fortis, & potens, Dominus est potens admodum in prælio. Nam sua fortitudine inuincibilem humani generis hostem, in toto cum eo prælio, fœlicitè proftrauit, gloriosè triumphans de peccato, morte ac inferno à se superatis.

9 Proinde quod semel dixi, id quoniam summè fieri desidero, rursus repeto. Aperite quæso longè latèque portas vestras o principes ciuitatis sanctæ Hierusalem, * vos portæ apertum introitum præbete, & introibit per vos cum suis spoliis opimis rex gloriosissimus.

10 Quod si quærat aliquis, quis sit rex hic gloriosissimus, * scitote quoniam hic rex, quem dico, non hominum tantum rex & dominus est cœlestium exercituum, illi in omnibus quæ voluerit militantium & feruentium. Itaque communem vestrum ac nostrum Dominum à victoria redeuntem, læti ac venerabundi suscipite, qui inimicitias sublatis, cœlestibus humana copulauit.

ANNOTATIONES EIVSDEM.

IN titulo huius Psalmi est apud nos, prima sabbati, pro quo Græcis est, *τῆς πρῆτης σαββάτου*, hoc est, vna sabbatorum, eadem scilicet oratio, quæ est apud Euangelistas in descriptione resurrectionis Christi. Verum huius inscriptionis parua habenda est ratio quòd apud Hebræos hæc oratio non fit, nec quicquam ei respondens. Videtur ergo à quibusdam addita, quòd hic Psalmus secundum mysticum eius intellectum bene conueniat resurrectioni Christi, in qua declaratus est esse rex gloriæ, quòd mortem prius superauerit, infernumque cõfregit, cui proinde primo datum est cœlos conscendere, & ingredi, sicut primus ex inferis ascendit.

QUIA IPSI, &c.] Græcis non est coniunctio, quia, sed tantum, Ipse super maria fundauit, quo modo & Augustinus legit. Hebræis tamen est hæc coniunctio, vt ne quis putet eam esse superfluum.

QUI NON ACCIPIT, &c.] Nec Hebræa, nec Græca debeat necessariò verti per relatiuum, reciprocum, suam, sed possunt verti per relatiuum non reciprocum: Qui non accepit in vano animam eius: vt ad Deum referatur. Vnde alia lectio in Hebræo (nam est duplex lectio) habet, animam meam, vt sit hic versus, vox Dei respondentis ad præcedentem interrogationem. Accipit autem in vano animam Dei, qui in vanum & fallaciter iurat per Deum, dicendo, vt habet mos scripturæ: Viuit Dominus. Sicut enim Deus in scripturis dicitur iurare

per animam suam, vt licet videre Ieremiæ 51. & Amos 6. quia iurando dicit: Viuo ego: ita & homines per animam Dei iurare dicuntur, cum iurando dicunt: Viuit Dominus. Possunt tamen tum Hebræa, tum Græca, etiam verti per relatiuum reciprocum, suam, quemadmodum noster vertit, secundum quam versionem quidam hanc partem sic intelligunt. Qui animam & mentem sibi à Deo datam non frustra accepit, nec in vanum, ita scilicet vt ea abutatur, nec rebus vtilibus eam accommodet. Alij etiam sic: Qui animam suam non accepit ad vanitatem, hoc est, vanitati eam non applicuit. Verum magis verisimile est his verbis prophetam post operis & cogitationum peccata, voluisse oris peccata excludere, inter quæ vanum falsumque iuramentum grauissimum est, vnde & explicandi causa subiectum videtur: Nec iurauit in dolo. Itaque intelligi possit is in vanum accipere animam suam, qui falsò aut leuiter per animam suam iurat, iuramento eam obstringens, eo modo quo Paulus dicit: Ego autem testem inuoco Deum in animam meam. Non habet tamen veteris testamenti mos, vt quis præter Deum iuret per animam suam, sed tantum in scripturis iurant per vitam, & animam maioris, vt cum dicunt: Viuit Dominus, & viuit anima tua: cum ad regem fit sermo, vel cum Elizeus loquitur Eliæ. Proinde apud nos rectius relatiuum reciprocum acciperetur, vt aliàs aliquoties positum pro non reciproco, vt ad Deum referatur.

2. Cor. 1

In finem Psalmus David.

ARGUMENTVM PSALMI XXIII.

Precatio est hominis in maximo periculo versantis, ac inimicorum improbitate pressi, quam quoniam (vt fere fit) sibi accidisse aduertit ob res parum honestè actas, propterea misericordiam sibi tribui, ac omnia peccata condonari Deum

Deum deprecatur, idq; propter suam bonitatem semper declaratam erga fidentes illi: vias item Dei doceri à Deo orat, quas grauissimis sue orationi interpositis sententijs, asserit Deum docere. & indicare etiam peccatoribus, sed si mansueri sint, ac animo submissò, Deiq; adhuc timore detenti. In fine autem amittit precationem pro toto Dei populo.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 1 Ad te Domine leuavi animam meam. * Deus meus in te confido, non erubescam.

2 Neq; irideant me inimici mei, * & enim vnuerfi qui sustinent te, non confundentur. 3 Confundantur omnes iniqua agentes supernacue.

4 Vias tuas domine demonstra mihi, * & semitas tuas edoce me.

5 Dirige me in veritate tua, * & doce me, quia tu es Deus saluator meus. * & te sustinui tota die.

6 Reminiscere miserationum tuarum Domine, & misericordiarum tuarum, * quæ à seculo sunt.

7 Delicta iuuentutis meæ & ignorantias meas ne memineras.

8 Secundum misericordiam tuam memento mei tu, * propter bonitatem tuam Domine.

9 Dulcis, & rectus Dominus, propter hoc legem dabit delinquentibus in via.

10 Diriget mansuetos in iudicio.

* docebit mites vias suas.

AD te Domine leuo non tantum oculos & manus, sed & animam meam ac mentem, à terrenis rebus, in quibus nulla mihi est salus, eam attollens, humana omnia obliuiscens, teque solum cogitans. * Mi-Deus non in meis viribus, non in amicorum opibus, & gratia, vt plerique, sed in te solo omnem meam spem colloco. Ne itaque sinas, vt frustratus mea de te expectatione pudefiam.

2 Neque permitte vt irideant me inimici mei, videntes me ope destitutum, seque superiores me factos. * Persuasissimum enim habeo, vnuerfos, qui patienter expectant tuam bonitatem, non passuros vnquam confusionem nec sua frustrandos expectatione.

3 Qui verò non errore, aut animi infirmitate, quæ venia digna est, sed sine causa per voluntatis corruptæ malitiam flagitijs sese contaminant, quique iustos præter eorum meritum inique persequuntur, certè æternam confusionem incurrunt, oroque vt istorum conatus ac consilia infringas, ac frustreris, ne perueniant ad scelera quæ machinantur.

4 Ne autem & ego aliquando iniquè agens, tua protectione ac custodia indignus efficiar, quæso Domine demonstra mihi eam vitæ rationem que tibi probatur, * & semitas quibus peruenitur ad te, edoce me. Sic doce me, vt persuasus nullas vias meliores esse, & ad parandam beatitudinem aptiores, nullas item iucundiores, constanter in eis ambulem. Sic doce me, vt omni tempore à te admonitus, sciam quid in omni negotio mihi agendum sit.

5 Et quoniam non est satis te mihi doctorem exhibere, si non etiam perpetuò ad sis mihi dux, precor, deduc etiam me iugiter in iustitia præceptorum tuorum, faciens vt in ea ambulem, * semperque me doce, vt nunquam mandatorum tuorum obliuiscar. Tu enim es Deus qui salutis author mihi esse soles, quem solum in saluatorem requiro, * te semper expectaui, à te totus pendens, à te omnia mihi prouentura expectans.

6 Neque tamen sum nescius, quàm me indignum tua benignitate red diderim frequenter peccando: verum optime Domine declara te memorem esse misericordiarum, & miserationum: * quas à prima mundi origine semper humano generi exhibuisti, secundum has multiplices ac magnas miserationes etiam nunc mecum age, qui tibi semper es similis.

7 Plurima Domine delicta sunt adolescentiæ meæ, in quæ concupiscentiæ vigor, ac iuuenilis imprudentia & inconsideratio præcipitauit: plurima sunt, nec mihi satis cognita, quæ per ignorantiam commisi. Sed tu domine, admirandæ bonitatis memor, ne quæso hæc mea delicta & ignorantias memineris, vt ad vltionem mihi ea imputes, sed benignè cõdona, & obliuione delempiterna.

8 Memento mei quæso, Domine non secundum iustitiæ tuæ rigorem, sed iuxta misericordiam tuam, vt secundum eam mecum agas, misericorditer mea peccata præterita condonando, ac deinceps ne amplius peccem erudiendo, & confirmando animum meum: * Id te quæso Domine facias propter infinitam bonitatem tuam, cui meritis meis diffusus planè confido.

9 Benignus est Dominus, idèmq; recti amantissimus, propter quæ duo non dedignabitur peccatoribus legem dare in via vitæ huius, vt per eam legem à suo errore resipiscant, & iustitiam quam amat, amplectantur. Quoniam enim rectus est & iustus dominus, non potest peccatum iniustitiam approbare: quoniam autem benignus, & in misericordia sua ac benignitate dulcis est, non potest non peccantibus rectam viuendi rationem monstrare.

10 Non omnes autem peccatores interiori sua instructione docebit vias suas, sed eos qui mansueti fuerint, submissè se gerentes, mala sua agnoscentes, nec superbè Deo resistentes, hos deducet in iustitia præceptorum suorum, hos ita diriget, vt cum iudicio & ratione omnia faciant: * hos docebit eas viuendi rationes quæ illi placent, quibusque ad se, atque beatam fœlicitatem perueniatur. Ita autem docebit, vt ab eo verè persuasi eas vias amplectantur, nihilque rectius, facilius, atque iucundius iudicent, quàm eas sequi, & cursum conficere præceptorum illius.

11 *† Vniuersa via Domini misericordia & veritas: requiruntibus testamentum eius & testimonia eius.*

12 *Propter nomen tuum Domine propitiaberis peccato meo.*

13 *Quis est homo qui timet Dominum? † legem statuit ei in via quam elegit.*

14 *Anima eius in bonis demorabitur.*

15 *† Semen eius hereditabit terram.*

16 *Firmamentum est Dominus timentibus eum, & testamentum ipsius ut manifestetur illis.*

17 *Oculi mei semper ad dominum, quoniam ipse euellit, & laqueo pedes meos.*

18 *Respice in me & misereere mei, quia vnicus & pauper sum ego.*

19 *Tribulationes cordis mei multiplicatae sunt.*

11 Vniuersa mandata Domini, in quibus nos vult ambulare & conuersari, pro misericordia & iustitia habentur ab his; qui pactum Domini ac mandata, quibus suam testatum est hominibus voluntatem, obseruare diligenter quarunt. Aduertunt enim magnam Dei esse misericordiam, quod ea hominibus tam salutaria Deus praescripserit: intelligunt nihil illud in eis a nobis requirere, nisi quod saluti nobis sit, quodque rectissimum sit, & aequum. At vero his, qui a mandatis ac pacto Dei plane sunt auersi, contra videntur illius praecpta dura esse atque iniusta. † Omnis etiam Dei actio & institutum, ab his qui Dei sunt studiosi, illiusque pacta seruare contendunt, agnoscitur esse plenum misericordiam maxima atque iustitia: quamuis contra iudicentur impij caligine vitiorum obcaecati, qui supplicio affecti Deum iniquum vocant, ac crudelem, cum tamen dignas pro sceleribus poenas pendunt.

12 Rursum te Domine deprecor, vt propter te ipsum, propterea quia misericors appellaris, & bonus, sicut re vera es, ignoscas clementer peccatis meis. * longe enim maiora sunt & plura, quam vt per me condigne pro eis satisfacere tua iustitia, aut mea sponte ea repurgare possim.

13 Quis est vbiuis locorum homo, qui reueretur Dominum, illumque colere optat: rarus sane, sed felix est ac fortunatus quisquis talis est. * Primum enim Deum habebit magistrum & doctorem, qui in via iustitiae, quam talis relicta via peccati elegit, illi legem statuet, docens iugiter & admonens, quomodo in ea conuersari debeat. † Quodcumque etiam vitae non vitiose genus sibi delegerit homo timens Deum, in hoc Dominus salutares ac accommodatas leges suggeret ad eam viuendi rationem, quam sibi constituerit. Sunt enim variae viuendi etiam recte rationes, quarum diuersi diuersam sibi deligunt.

14 Quod si quis has Dei leges obseruauerit, anima eius in honorum affluentia secura versabitur, atque habitabit, tum in praesenti, tum in futuro saeculo: nam in praesenti saeculo animus ipsius per Dei leges sanatus, liber erit ab omni inani timore & sollicitudine, ab ardoribus & flammis cupiditatum, ac sic dulcissima mentis quiete, ac suavissimo bonae conscientiae testimonio fruetur, humanaeque contemnens omnia, cogitatione & affectu totus haerebit in caelestibus ac supernis rebus, se oblectans in eis quae secure expectat. In futuro autem saeculo anima exuta corpore ad caelestia transmigrans, perpetuo ibi morabitur in bonis ineffabilibus, ab omni penitus iam malo libera: neque hinc decedens, apud homines omnino morietur. * Nam posteritas eius (cuius mortalium natura per cupidissima est) paternam imitata pietatem hereditario & optimo iure possidebit hanc terram, non quomodo eam possident impij, impiorumque filij, qui verius ab ipsa terra, cui toti addicti sunt possidentur. At vero legitimi iustorum filij, geniti ab eis, siue secundum carnem, siue per virtutum exempla, terrae huius digni & faelices sunt domini, non addicti terrenis, habitis contenti, eisque alta pacis mentis fruente, atque in paupertate, si accidat, omnia se possidere arbitantes: ac spiritu ditites, in omnibus Dei bonitatem & fauorem cum summa mentis voluptate contemplant. Et vt omnino non videantur hanc terram possidere, certe cum suis quos imitati sunt parentibus, beatam illam caelestemque terram perpetuo iure possidebunt, in summa tranquillitate ac securitate.

15 Accedit ad hanc timentium Deum felicitatem, quod Dominus etiam sit eis firmamentum, confirmans eos in virtute, amorisque sui, sustentans eos ne vnquam labantur. * Et facit vt pactum suum, quod cum hominibus iniit, illis manifestetur, vt & intelligant quae colentibus eum maneant praemia & quid ad ea praemia assequenda sit faciendum. Cuius sane pacti cognitione in sui perpetuo amore timentes continet, & firmat.

16 Cum autem considerem tantam Dei erga timentes se esse benignitatem & propensitatem, hinc oculi & mentis & corporis mei semper ad Dominum suscipiunt, * quoniam ipse locus est, qui potest me liberare, & vt firmiter confido me liberabit de periculis, in quibus iam versor, & infidiis, quibus me hostes mei capere student Ipse me exinret de tendiculis peruersae cupiditatis, de omni mala suggestione, fomitis, infidiisq; inuisibilibus hostium, ne vnquam hic captus in aeternum peream.

17 Oculis autem in caelum intentis sic ad Deum meum iugiter clamo: Benigno tuo vultu respice vicissim in me Domine, & solitudinem & calamitatem meam contemplantus miserere mei, quia omni humano destitutus auxilio, & vehementer afflictus, atque ex meipso omnino pauper & infirmus sum ego.

18 Tribulationes cordis mei, quas patior, tum ob molestiam hostium meorum

* *de necessitatibus meis erue me.*

19 *Vide humilitatem meam & laborem meum, & dimitte vniuersa delicta mea.*

20 *Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, & odia iniquo oderunt me.*

21 *Custodi me Domine, & erue me: non erubescam quoniam speraui in te.*

22 *Innocentes & recti adhaeserunt mihi, quia sustinui te.*

23 *Libera Domine Israel ex omnibus tribulationibus suis.*

meorum, tum ob peccatorum meorum rememorationem, iam multiplicatae sunt. * Itaque Domine de his tantis ac tam multis meis angustijs, quae vim mihi inferunt, libera me.

19 Declara te quaeo videre deiectionem & afflictionem meam, siue quam ab inimicis meis patior, siue qua me ipsum ob peccatorum conscientiam coram te affligo, * & hac castigatione placatus dimitte vniuersa delicta mea, quibus quae patior mala me promeruisse confiteor, vt his dimissis, a malis quibus premor, liber sim.

20 Declara quoque te videre Domine, & quod inimici mei multiplicati sunt, * & quod iniusto odio me oderunt, persequentes me, cum nullam iustam habeant causam. Quamuis enim haec quae patior mala, iuste meis peccatis promerui, non tamen in ultionem meorum peccatorum hac illi inferunt, sed ex sola animi vel malitia, vel inuidia, non tuae gloriae, sed suae inferuientes libidini.

21 Horum itaque & multitudinem & iniustitiam considerans Domine, custodi inuicem meam, quam illi perdere student, & libera me ex his in quibus versor, angustijs, * & quanquam meis peccatis promerui a te derelinqui, tamen quoniam in te spem meam collocaui, non me finas pudefieri. Derogabit enim tuae gloriae, si sperantem in te frustrari permittas sua expectatione.

22 Innocentes & recti sese mihi adiunxerunt, ac amicitiae foedere copulati sunt, * ob id quoniam viderunt me omnem meam spem in te Domine collocasse, ac a te omnia patienter expectare. Itaque vel propter hos ne me frustrari sinas, vt tuam aduertentes fidelitatem, in tui amorem magis accendantur, ac per me pariter tibi gratias agant.

23 Iam vero quemadmodum pro mea salute sum deprecatus, ita & orationem concludens ex animo peto, vt liber es totum tuum populum ex omnibus tribulationibus suis. Variarum enim populi tui sunt tribulationes, quas ab hominibus huic mundo deditis, a lubrica carne, ab iniquis daemonibus patitur. Verum tu ab his omnibus eum libera, non sinens in hac vita vnquam suis inimicis ipsum esse inferiorem, & ex hac vita exemptum, omnibus eum malis superiorem faciens, & liberum.

ANNOTATIONES.

VIAS TVAS DOCE ME.] Non loquitur hic de eo docendi modo quo scripserat nos docent, aut exterior docentium vox. sic enim propheta iam erat edoctus vias Domini. Sed de modo docendi, qui Deo proprius est. Hic autem est duplex, Primus, is quo interiori sui spiritus instructione mentem hominis sic docet, vt etiam persuadeat vias suas verè ad felicitatem hominem perducere, sicq; persuasus homo eas amplectatur. Secundus, is quo hominem singulis horis admonet, illique suggerit quid in omnibus occurrentibus casibus & occasionebus sit agendum, Euthymius prophetam optare dicit, vt re ipsa atque operationibus melius addiscat, quae ex libris diuinis prius didicerat, vt coactus quodammodo a Deo operari, experimento deinceps cognoscat quod sola prius ratione didicerat. Indicat etiam quosdam intelligere per vias & semitas Dei dispensationes & administrationes rerum, vt precetur propheta sibi ostendi quam iuste mundum & homines gubernet, liberando ipsum ab oppressoribus.

DVLCEIS ET RECTVS DOMINVS.] Etiam hic interpret dictionem Graecam *χρηστος* vertit dulcis, cum magis quadret benignus & bonus, sicut supra vertit *χρηστότης*, dulcedinis.

LEGEM STATVIT EI.] Pro legem statuet, est Graecis vnicum verbum *νομίζω*, quod est legem feret, magistrum se exhibebit, & vt est Hebraeis, docebit, vnde patet relatiuum, quam, non ad legem esse referendum, sed ad viam. Patet etiam legendum esse futurum, statuet, non praeteritum statuit, vt habent fere nostri codices. Porro quanquam iuxta communem intelligentiam, quam in paraphrasi secuti sumus, suppositum verbi, elegit, intelligatur homo: sunt tamen, qui sup-

positum intelligunt, Deum, vt sit sensus: Docebit Dominus illum viam, quam ipse probatam habeat.

SEMEN EIVS HAEREDITABIT TERRAM.] Iniusti non propriè terram hereditant aut possident. Primum, quia cum terrenis rebus sint addicti, verius a terra possidentur. Deinde, quia non bono iure possident, cum Deo terrae domino debitam seruitutem & reuerentiam non exhibeant: vnde & terrae possessione spoliantur, non accipientes meliorem pro ea commutationem. Postremum, quia in summa mentis inquietudine in hac terra viuunt. Contra verò iustorum semen terram hanc possidere dicitur, eo quod terra seruit illorum utilitatibus & necessitatibus, non ipsi seruiunt terrae. Deinde, quia optimo iure eam inhabitant, cum sint Domini terrae filij, vnde nec per mortem eius dominio priuantur, sed pro eius viu meliorem accipiunt possessionem. Postremum, quia in mentis quiete in hac terra viuunt, praesentibus contenti, omniaque se possidere arbitantes.

FIRMAMENTVM EST, DOMINVS, &c.] In hoc versu noster interpret partim secutus est Hebraea, partim Graeca. Nam cum Graeca habeant per genitiuum: firmamentum vel robur est Dominus timentium eum: quomodo & legit D. Augustinus, noster vertit per datiuum, timentibus eum, quomodo habent Hebraea. Sed pro illo, quod noster secutus Graecos vertit: firmamentum est dominus habent Hebraea. Secretum domini, vt sit, Secretum domini est timentibus illum. hoc est, illis patefacit Deus suam voluntatem, quae impijs occulta est & incongnita. Sic & in secunda parte versus noster, magis Hebraea secutus est. Nam Graeca habent, *κρηστος* durus, *δίκαιος* durus, hoc est, Testamentum ipsius manifestabit: vt testamentum, sit nominatiuus, &

suppositum verbi. Et est sensus iuxta Euthymium: Lex Domini manifestabit eis hoc quod dictum est, scilicet quod Dominus est eorum fortitudo & firmitas. Aut manifestabit eis quid sit illis facendum. Hebraea vero habent: Et testamentum eius, ut cognoscant ipsi, vel ut eos cognoscere faciat. Et videtur hic esse sensus in Hebraeo: Secretum Domini est timentibus eum, & testamentum ipsius, hoc est, lex eius est timentibus eum, ad hoc ut cognoscant eam: hoc est, illis data est, ita ut per eam diuinitus instruantur. Illis Deus se, sua mysteria, suamque voluntatem insinuat, non impijs, aut alia ratione quam impijs. Unde & nostra lectio sic intelligi potest, ut in secundo membro repetatur datiuus, timentibus est. & sit sensus: Dominus est robor timentibus eum, & lex ipsius, qua testatus est hominibus suam voluntatem, est potissimum timentibus eum, ad eos potissimum pertinet, eis peculiariter est data, ut ipsa mani-

festetur eis. Quamquam cum D. Augustino etiam intelligi possit, ut subaudiatur verbum, facit: Dominus facit ut lex eius manifestetur eis: quomodo habet paraphrasis. Sunt qui hanc partem sic intelligunt: Testamentum Domini, hoc est, pactum siue promissio Dei (nam Hebraea dictio proprie pactum significat) est, ut suo tempore ipse manifestetur eis. At perquam quod testamentum magis accipiendum sit pro ipsa praecipiente lege Dei, ut & superius, cum dicitur, requiruntibus testamentum eius, etiam aliqui eum sensum Hebraea non recipiunt.

DE NECESSITATIBVS MEIS.] Angustias & mala quaeque, quae hominem angunt ac cruciant, & veluti in arcto collocant, Graecus aliquoties vertit *ἀνάγκας* hoc est, necessitates, quod homini vim quandam inferant, ut quae contra naturae desiderium ferenda sint, & a plerisque hominem impediunt, ad quae suapte natura fertur.

Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM. PSALMI XXV.

VIR sanctus inuisit impiorum persecutiones patiens. Deum orat, ut pro se secundum suam innocentiam contra illos iudicet, quare & memorat quomodo innocentia Deo teste studuerit. malorum societatem fugerit, ac religioni ex animo deditus sit. ob qua precatur ne ea, quae debetur improbis, ultione etiam ipse inuoluatur. promittens Deo, liberatione obtenta, gratiarum actionem, illiusque laudem. Omnino autem apparet & hunc Psalmum a Davide editum fuisse occasione Saulis inuisit illum persequens, corumque, qui apud Saulem falsis ipsum insimulabant criminibus: & tum potissimum compositum, cum Saulem fugiens, exul apud Philisthaeos commoratus est. Proinde apta est hic Psalmus, orandi forma cuius iusto, qui vel ob impiorum persecutionem cogitur, exul degere apud malos, deplorans religionis ruinam, vel ob inuisitibilium hostium inuisitationem, & exilium huius mundi, anhelat ad patriam caelestem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 25. Iudica me Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum.

* in Domino sperans non infirmabor.

2 Proba me domine, & tenta me.

* ure renes meos & cor meum.

3 Quoniam misericordia tua ante oculos meos est.

* & complacui in veritate tua.

4 Non sedi cum concilio vanitatis.

* & cum iniqua gerentibus non introibo.

5 Odiui ecclesiam malignantium.

Magnis criminibus oneror ab inimicis, ab importuno tyranno morte dignus iudicor: at ego te Domine aequissimum omnium iudicem appello. Tu discerne causam meam, ut pro me fac de hostibus meis iudicium, quoniam, te teste, innocenter ego conuersatus sum; nihil eorum committens; quae mihi inimici mei imponunt, nihil agens in eos, ob quod ipsorum persecutione sim dignus, atque ab omni scelere me studens seruire immunem. Nec a caepa iustitiae via unquam desistam, sed quoniam in te omnem meam spem collocaui, non finam animum meum a virtute sectanda languescere: perseverabo constanter in innocentia mea, spe consequendae liberationis.

2 Neque vero ut secundum meae conscientiae testimonium me iudices velim, sed tu ipse, cuius cognitionem nihil quamuis sectetur effugere potest, examina me; ac periculum fac mei, habe rationem actionum mearum: & quomodo aurum aut argentum exactissime examinatur igne, sic tu intimas cogitationes & affectus animi mei exacto tuo iudicio diligenter explora, ac perpende quales sint.

3 Sic autem me tuae explorationi, tuoque iudicio subicere non vereor, quoniam, ut ipse reperies de me ob oculos meos semper versatur misericordia tua, qua omnibus in te sperantibus semper benefacis, mihi que nunquam benefacere cessasti. & complacitum est mihi infidelitate & iustitia tua, quam exhibes innocentibus, & sperantibus in te; in qua tua fide recogitanda diligenter me semper exercui. Atque iustias quidem tuae & misericordiae & veritatis iugis consideratio fecit, ut innocenter conuersatus sim, non reddens inimicis meis malum pro malo, sed patienti animo aduersa omnia tolerans, meque omni virtute gerere tibi commendare stitens: eademque consideratio facit, ut in te semper meam collocari fiduciam, nec a caepa virtutis via statuerim desistere.

4 Impiis quidem omni studio repudiavi usum & consuetudinem impiorum hominum: non condesci cum congregatione vanitatis hominum, vanitatem tractantium, ut simul cum illis vana tractarentur: & cum gerentibus iniqua non simul ambulauit, ut cum eis iniquitatem perpetrarem.

5 Deestatus sum toto pectore congregationem malignorum hominum, qui ad hoc collecti erant, ut de pessimis inter se consulerent, quibus

* & cum impijs non sedebam.

6 Lauabo inter innocentes manus meas.

* & circumdabo altare tuum Domine.

7 Ut audiam vocem laudis tuae.

* & enarraui uniuersa mirabilia tua.

8 Domine dilexi decorem domus tuae.

* & locum in habitationis glorie tuae.

9 Ne simul perdas cum impijs Deus anima meam, & cum viris sanguinum vitam meam.

10 In quorum manibus iniquitates sunt.

* dextera eorum repleta est muneribus.

11 Ego autem in innocentia mea ingressus sum.

* redime me, & miserere mei.

12 Pes meus stetit in directo,

* in ecclesijs benedicam te domine.

bus interesse omnino nolui, sed & in posterum cum impijs non sedebam, tractaturus cum eis de facinorum quae moluntur perpetratione: imo, quantum fieri potest, me omnino ab horum consortio & familiaritate semper separabo, ne illorum conuictu aut ipse inficiar, aut illos in malo confirmem.

6 Et cum me ab exilio hoc domum reduxeris, innocentibus me semper adiungam, inter quos omnem meam actionem & vitam puram tibi semper exhibere studebo: & si quid fordiu contraxero, ablueré festinabo, & sic demum purgatus ac mundus, altare tuum Domine, chorocanentium, & magna victimarum multitudine circumdabo.

7 Ut tibi & a psallentibus audiam vocem laudis tuae, quae est sacrificium tibi longè gratissimum, & vicissim ego psalmis & hymnis de te compositis enarrem omnibus audientibus uniuersa mirabilia operae tuae, quae pro mea, tuorumque omnium salute benignè operatus es.

8 Domine ex animo diligo pulchritudinem domus tuae, & locum, quem peculiariter inhabitat gloria tua, hunc ego summe desidero: exor nam, in hoc cum timentibus te conuenire, te adorare, te laudare, tuam praesentiam, & in eam tuam benignitatem in nos admirari, summa voluptas fuerit. Atque ob id maxime hoc mihi exilium graue est, quod non liceat domum tuam adire, & cum iustis tibi conuersari.

9 Quoniam autem impiorum mores & amicitias semper declinaui, & religionis tuae cum bonis hominibus sum studiosissimus, ne quae so me perdas cum impijs, & sanguinarius hominibus, ne me ea perditione inuoluas, quae & hic, & in futuro debetur, & manet homines deditos caedibus, & oppressioni innocentum.

10 Quorum manus plene sunt iniquitatibus, quas patrauerunt, semperque paratae sunt ad edendum scelera, dextera eorum plena est muneribus acceptis ad iudicandum iniuste, ad perferendum falsum testimonium ad opprimendum innocuos.

11 Ego autem non ut illi, sed innocenter conuersatus sum, nullum laedens, nec laedere cupiens, itaque non me simul cum eis perdas, sed redime me a malis, in quibus iam versor, a malis, quae iure imminent reprobis, & miserere mei.

12 Nam munere tuae gratiae, pes meus firmiter stetit in rectitudine vitae: affectus meus in ea firmiter haesit, ambulans ac perseverans semper in ea, quare pro mea iustitia quae so Domine me redime. Id ubi praestiteris, Psalmis a me compositis praedicabo te Domine in conuentibus hominum: quibus etiam Psalmis suo tempore in omnium gentium templis per piorum ora laudes tuas celebrabo.

ANNOTATIONES.

IUDICA ME DOMINE.] Graecis est *ἰσχυροῦς*, Iudica mihi Domine. Hebraea tamen habent, ut noster vertit, Iudica me. Idem tamen significatur utraque oratione. Nam vult ut Deus se iudicem exhibeat inter ipsum & aduersarios suos, nec se gerat, tanquam causa ipsius ad se non pertineat, hoc est, ut Deus pro se sententiam ferat contra aduersarios ipsius, vindicando se, & liberando ab illorum iniuria.

IN DOMINO SPERANS, &c.] Potest huius partis etiam hic esse sensus: Et sicut caepi in domino spem meam collocare, ita non infirmabor in spe mea sed in ea semper constanter & fortiter persistam, ut intelligatur duas causas proferre, ob quas sit meritò pro ipso iudicandum, nepe innocentiam suam, & spem constantem in deum repositam. Sunt qui & sic intelligunt: Quia in deo spero, ideo non infirmabor ab hostibus meis, hoc est, illi mihi nequaquam praevalebunt, nec deicient, aut infirmum reddent.

VIRE RENES MEOS.] Plerique sic intelligunt: Si quid purgandum inueneris in intimis meis, gratie tuae ac spiritus tui igne exare. Verum intentioni Psalmistae magis conuenit sensus quae habet Paraphrasis.

QUONIAM MISERICORDIA TUA, &c.] Hac causali accipi potest simpliciter tantum reddere causam quare iudicari petat, nec vereatur vel subire iudicium. Aut etiam reddere causam suae innocentiae, propter quam non veretur se diuine explorationi subicere, quem sensum Paraphrasis pro-

sequitur. Porro quod dicitur: Complacui in veritate tua: quamuis accipi posset in hoc sensu, complacui tibi per veritatem mandatorum tuorum a me seruata, aut per veritatem tuorum promissorum: tamen conuenientius accipitur in hoc sensu: Complacui mihi in veritate tua, hoc est, veritas tua mihi placuit, sicut Matthei 4. dicitur: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, hoc est, qui est mihi gratus, & in quo est mihi complacitum. Secundum hunc enim sensum melius istud coniungitur cum particula superiore. Quoniam misericordia tua ante oculos meos est.

NE SIMVL PERDAS CVM IMPIJS DEVS.] Nomen Deus, sicut non est in Graecis, nec Hebraeis ita nec in emendationibus Latinis.

PES MEVS STETIT IN DIRECTO.] Pro, in directo, Graecis est *ἐν ὀρθότητι*, hoc est, in rectitudine. Et potest hac parte intelligi significari idem quod prius dixit: Ego in innocentia mea ingressus sum: ut reddatur hic causa, ob quam meritò sit redimendus. Unde quidam libri habent: Pes enim meus: sed, enim, ut non est in originalibus, ita nec in emendationibus Latinis. Itaque potest & aliter hic versus accipi, ut pedem stare in rectitudine, vel in recta via sit in tuto constitutum esse, liberum a periculis, & sit sensus: Cum tu me iam errandum constitueris in recta via, ita ut ambulare liceat tuto, quod velim, tunc in caeteris hominum benedicam te domine.

In finem Psalmus David priusquam liniretur.

ARGVMENTVM P S A L M I XXVI.

Hoc Psalmo vir sanctus in magno adhuc periculo constitutus, primum quidem se, recordatione diuine protectionis quam frequenter contra inimicos expertus fuerat, plurimum animat contra iniquitiam & alia, vltoriamq, contra hostes, & tranquillam in studijs religionis quam sibi pollicetur, de celebri gratiarum actione votum nuncupans, sicq, optima spe confirmatus, opem Dei in plorat, dicensq, se vitam Deo gratam precatur, ne ob sua, & transgressione in inimicorum suo veniat potestate, iterum ad fidendum fortiter Deo se et ipsum hortatur. Porro quod hoc dicitur de deo, o dicitur mi, & bonus eius in terra viuentium, analogice intelligendum est de celesti habitatione Dei, et eiusq, futuri seculi bonis, ad qua dicitur non est Dauidem, magis respexisse, quoniam ad v, bras terrenas, sicut Abraham in promissa sibi terra, magis aspexit in fundamenta, habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor est, Deus. Itaque sic conuenit huius Psalmus cuius in isto, sicut Psalmi superior.

P A R A P H R A S I S. E I V S D E M.

1 Dominus illuminatio mea, & salus mea quem timebo?

2 Dominus protector vitæ meæ, a quo trepidabo?

3 Dum appropriant super me nocentes, ut edant carnes meas.

4 Qui tribulant me inimici mei ipsi infirmati sunt & ceciderunt.

5 Si consistant aduersum me castra non timebit cor meum.

6 Si exurgat aduersum me praelium, in hoc ego sperabo.

7 Vnam petij à Domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo omnibus diebus vitæ meæ.

8 Et videam voluptatem Domini, & visitem templum eius.

9 Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum, protexit me in abscondito tabernaculi sui.

10 in petra exaltauit caput meum super inimicos meos.

11 Circuiui, & immolavi in tabernaculo eius hostiam vociferationis, cantabo, & Psalmum dicam Domino.

12 Exaudi Domine vocem meam, qua clamaui ad te, miserere mei, & exaudi me.

13 Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram.

Dominus est, qui hactenus semper depulsis aduersitatibus tenebris me illuminauit, sui que fauoris & auxiliij luce me recreauit, ac salutem mihi attulit de inimicis meis: Cum igitur tam potentem habeam saluatorem, quem metuum?

Dominus ipse est, qui vitam meam semper quasi scuto quodam protegit, ne ab hostibus meis eripiat, quis est igitur tam potens ac formidolosus, a quo trepidem? Merito sanè me tam potentis protectoris præfens semper prælidium, securum facit ab omni trepidatione ac metu.

Iam frequenter impij me accesserunt, vt tanquam rabidi canes me deuorarent, ac perderent, verum cum sic imminerent mihi, & ita appropinquassent, vt eorum manibus elabi posse non viderer.

Ecce inimici mei, qui me affligebant, ipsi viribus suis destituebantur, & præter opinionem suam in eam perniciem incidunt, quam mihi parabant.

Itaque cum videam Deum pro me pugnantem, etiam si contra me sint iam hostium castra collocata, & ordinata, non tamen timebit cor meum.

Si oriatur aduersus me praelium, non consternabor animo, sed in hoc quod dixi in initio, Deum scilicet esse illuminatorem meum, & saluatorem, ego sperabo. In hac re constitutus, per spem in Domino placida & tranquilla mente consistam.

Vnam rem petij à Domino, hanc indefinenter ab eo requiram, quousque obtineam, videlicet vt parta pace, superatisq, hostibus, quietè habitem toto reliquo vitæ meæ tempore, in eo loco, vbi domus est Domini.

Vtque liceat mihi semper videre & experiri eam delectationem, qua Dominus declaratione suæ presentia suos afficit, & visitare quotidie templum eius, vt ibi peculiariter eum laudem, vbi peculiariter præfens est, aliosq, meo exemplo ad religionem & pietatem in Deum excitem, & confirmem, atque ex caeremoniarum obseruatione, in celestium ac spiritualium rerum cognitionem promouear, deiq, in homines dignationem & beneficia contempler.

Ideo autem istud vnum merito ab eo postulo, & facere requiro, quoniam tempore calamitatum mearum me semper protexit, non secus quam si me audisset in suo tabernaculo, immo in intimis domus suæ latebris, quo nullus inimicorum meorum peruenire potuit.

Sine timore securum me constituit in seipso, non secus quam si in rupem aliquam sustulisset excelsum, & præruptam, omnique humanam vi inaccessibilem. Nam & ipse talis est petra, cui innixus sum, quin etiam tam certo scio illum me superiorem facturum inimicis meis, ac illis superatis in regnum me exaltaturum, quam si id iam factu prestitisset.

Propter quod in gratiarum actionem circundabo altare eius hostiarum multitudine, & immolabo in tabernaculo eius hostias cum summa vocis ac mentis iubilatione, & quæ sunt illi gratissima sacrificia, cantabo carmina laudis, & Psalmos dicam in laudem Domini.

Exaudi Domine vocem meam, qua iam dudum clamaui ad te, petens vt me liberet à persecutibus me, ac quietè in tua domo des mansione, & iniusta mei persecutione permotus miserere mei, & exaudi me.

De te semper cogitauit cor meum sollicitum, vt tibi placeat, exquisiuit te facies mea, semper ad te intèta & eleuata, tibi in omnibus placere desiderans, atque fauorè tuum & auxiliu à te expectans, nec desista vnquam faciem tuam requirere, semper studens me tibi commendare, semper tuum in me fauorem & protectionem ex animo postulans semper contendens, vt post hanc vitam merear te contemplari facie ad faciem.

Quoniam

PSAL. 26.

14 Ne auertas faciem tuam à me: ne declines in ira à seruo tuo.

15 Adiutor meus esto, ne derelinquas me, neque despicias me Deus salutaris meus.

16 Quoniam pater meus & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem assumpsit me.

17 Legem pone mihi Domine in via tua, & dirige me in semita recta, propter inimicos meos.

18 Ne tradideris me in manus tribulantium me, quoniam insurrexerunt in me testes iniqui, & mentita est iniquitas sibi.

19 Credo videre bona Domini in terra viuentium.

20 Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum.

14 Quoniam igitur ex animo tuam quero Domine facie ad te totus conuersus, ne quæso tu eam facie à me auertas, ne tuu mihi fauorem deneges: ne per iram conceptam in me ob aliqua mea peccata, à seruo tuo, cui hactenus astitit, secedas, ita vt me tuo fauore & ope destituas.

15 Adiutor meus esto, ne vnquam derelinquas me, qui sine te nihil sum, neque me pauperulum despicias, denegans tuam opem, o mi Deus, qui solus & es, & habetis à me saluator meus.

16 Quoniam cum pater meus, & mater mea, omnèsq, amici ac propinqui me derelissent, nullum solatium aut auxiliu adferetes, tum certe Dominus assumpsit me in suam tutelam, protegens ab omnibus malis itaque Domine & nunc ne me negligas.

17 Legem pone mihi Domine in via tua, docens quomodo in via virtutis tibi grata couersari debeam, & deduc me in semita recta, faciens vt in ea constanter ambulem, idque propter inimicos meos, ne scilicet per errorem à tua via, & transgressionè tuæ legis, & à te derelictus, iuste tradar inimicorum meorum voluntati, quibus omnis nocendi facultas adempta erit, quandiu tuæ voluntati paruero.

18 Ne me domine tradideris voluntati tribulantium me, sed eorum attende iniustitiam, quoniam insurrexerunt contra me falsi testes, qui falsis suis testimonij me querunt opprimere, iniquitas eorum mendaciter de me locuta est, vt suam de me voluntatem explere possent. Iniquitas eorum nõ tibi, cui nemo mentiri potest, sed sibi mentita est, falso persuadens sibi se iustis rationibus studere meæ perditioni.

19 Veros quidem adhuc in malis & periculis quamplurimis, & per calamitatum tristitiam, apud inferos in regione mortuorum diuersari videor: verum firmissimè credo me inter viuos percepturum bona quæ mihi dominus pollicitus est, & dabit, nempe quod superatis hostibus regnum recuperabo, fruiturus alta pace, omnibusq, Dei bonis in hac vita. Sed & post hanc vitam calamitatibus plenam, persuasissimum habeo me in regione celesti, vbi mors, omnisq, dolor ac miseria planè exulat, & vita sempiterna, paxque dulcissima viget, fruiturum bonis Domini, voluptatibus ac lætitiis sempiternis, quæ ex ditissimo sue benignitatis fonte sanctis ibi profudet.

20 Hac itaque fiducia me ipsum in his malis ad tolerantiam adhortor, dicens: Quoniam persuasum habes te his malis liberandum, ac fruiturum bonis Domini ob id patienter expectes dominum, viriliter te gere, & in huius mundi malis forti sis animo, non sinens eum per ea languescere, & patienter expecta Dominum quandoquidem tua spe te non frustrabit.

ANNOTATIONES.

Quod in titulo huius Psalmi habemus, postquam liniretur, aut, vt est Græcis, postquam vngeretur non est in Hebraeis, additum autem est ab aliquibus, vel ab ipsis Septuaginta, ad significandum hunc Psalmum pertinere ad ea tempora, quibus eum Saul persequebatur, priusquam à populo in regem vnctus esset palam, quanquam iam vnctus erat secretò a Samuele.

IN HOC EGO SPERABO.] Relatiuum, hoc, non potest referri, nec ad Deum, nec ad praelium, cum Græcis sit femininum genus & vbi id est, in hac. Dicitio vero masculina, hoc est, praelium, Græcis est masculini generis. Euthymius putat referendum ad cor, de quo præcedit: non timebit cor meum, quia uapula, id est, cor est, illis femininum. Aut subaudiendum, spe, vt sit sensus: in hac spe ego sperabo. Diuus Augustinus legit, in hac ego sperabo: & subintelligit, in hanc petitionem, de qua scilicet sequitur: Vnam petitionem petij à Domino. Vbi etiam supplet, vnâ petitione petij à Domino. Verum sciedum Hebrais femininum genus sapius poni, sicut apud nos neutrum genus adiectiuum accipitur substantiue, vt eum dicitur. Triste lupus stabulis. hoc est, tristis res. Itaque Hebraico more feminina ista rabry & raiav apud Græcos, & apud nos dicitio, vnam accipi debent substantiue posita pro hoc & vnum,

hoc est, hac re, & vna re.

VT VIDEAM VOLUPTATEM, &c.] Multi libri habent voluntatem, sed Græcis est voluptatem, hoc est delectationem, quomodo & legit D. Augustinus: vnde dubitandum non est, quin interpret non ster verterit voluptatem, quomodo habent antiqui quidam scripti codices.

QUONIAM ABSCONDIT ME.] In Hebræo omnia hæc verba sequentia ponuntur in futuro tempore, atque in eo quidam hæc verunt, secundum quam lectionem hæc optimè quadrat sensui mystico, secundum quem per domum domini, quam requirere se dicit, intelligitur domus celestis, quam ideo vir sanctus requirere se dicit, quoniam ibi in tabernaculo Dei abscondetur, securus iam ab omni malorum metu.

TIBI DIXIT COR MEUM.] Græca hic amplius habent hoc modo: Tibi dixit cor meum, dominum requiram, exquisiuit, &c.

INIQUITAS MENTITA EST SIBI.] Iniquitas hominis dicitur etiam sibi mentiri, dum persuadet se perfecturam, & assequitur quod assequi non valet. Atque in hoc sensu hic quidam locum hunc accipiunt. Verum alij sensus, quos habet Paraphrasis, magis conuenire videntur. Non enim vult significare iniquitatem impiorum strandam, sed eam vult apud Deum accusare.

Psalms ipsi Dauid,

ARGVMENTVM. PSALMI XXVII.

Et hunc quoque Psalmum in graui aliquo periculo constitutus propheta cecinit. In quo primum Dei auxilium implorat, deinde precatur ne se innocentem nocentibus in ultione coniungat, quibus meritum iudicium imprecando pradicat. Post haec Deo gratias agit, siue pro salute qua prius a Deo. sepe affectus fuit, siue quod de huius sua orationis exauditione certus a Deo factus inter orandum fuerit: postremo communem pro salute populi, fundens orationem, sic demum Psalmum concludit. Potest tamen quae hic continetur gratiarum actio, accipi ea qua Propheta gratias egit post adeptam salutem de inimicis, pro qua in principio Psalmi precatur, ut accipiatur hic Psalmus compositus post adeptam salutem, contuens simul & orationem, qua salutem precatus est, & gratiarum actionem, quam postea pro obtenta salute egit, in exemplum nostrum. Atque hic modus in plerisque Psalmis facile obseruari potest. Secundum vero allegoricum sensum Psalmus hic intelligendus est de Christo Domino nostro vero Dauide, orante liberationem a morte, & inimicorum suorum Iudaeorum interitum perpetuum, predicante, eo quod ex operibus Dei a se factis ipsum cognoscere noluerunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ad te Domine clamabo ne sileas a me, nequando taceat a me.

* assimilabor descendentibus in lacum.

2 Exaudi Domine vocem orationis meae, dum oro ad te: dum extollo manus meas ad templum sanctum tuum.

3 Ne simul trahas me cum peccatoribus: & cum operantibus iniquitatem ne perdas me.

4 Quis loquuntur pacem cum proximo suo: mala autem in cordibus eorum.

5 Da illis secundum opera eorum: & secundum nequitiam adinventionum ipsorum.

6 Secundum opera manuum eorum tribue illis: & redde retributionem eorum ipsis.

7 Quoniam non intellexerunt opera Domini, & in opera manuum eius, destrues illos, & non edificabis eos.

8 Benedictus Dominus, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meae.

9 Dominus adiutor meus & protector meus. in ipso speraui cor meum, & adiuuus sum.

10 Et resloruit caro mea, & ex voluntate mea confitebor ei.

11 Dominus fortitudo plebis suae, & protector saluationum Christi sui est.

Ad te Domine tora cordis intentione clamo, tu vicissim ne quaeso ame clamante sileas a me, vt quasi furdus ad preces meas mihi non respondeas, ne quaeso, aliquando, quasi clamantem non audieris, a responsione taceas, sed vicissim & mihi benignè loquere, praestans scilicet quod peto. Siquidem tuum loqui & respondere, facere est. * Nam si votis meis non responderis, de me planè actum est, similis enim fiam his qui descendunt in sepulchrum, factus vnus de numero eorum.

2 Exaudi Domine vocem deprecationis meae, nunc dum oro, ad te respiciens, * dum pra ardore affectus & desiderii leuo manus meas versus oraculum sanctum tuum, quod inhabitas: versus coeleste habitaculum quod sanctitas tua inhabitat.

3 Ne me innocentem Domine simul cum peccatoribus eadem ultione inuoluas, * & cum his qui dediti sunt perpetrandis sceleribus, ne simul me perdas, aut in hoc, aut in futuro saeculo.

4 Qui verbis promittunt pacem & amicitiam proximis suis, * cum interim mala eis inferre cogitent in cordibus suis, aliud lingua loquentes aliud corde cogitantes, homines pestilentissimi, & aperti hostibus magis noxij, quales plurimi sunt mecum sic dolose agentes,

5 His Domine fat scio praemia digna dabis, imo ex zelo iustitiae, & ad tuam gloriam, sicut tu de eis futurum decreuisti, ita peto vt des eis praemia secundum merita operum suorum, * & secundum malitiam sceleratarum cogitationum, quibus excogitauerunt varia consilia & rationes ad opprimendum alios. Non enim ex ignorantia aut infirmitate peccant, sed consultò, ac deliberata peccant voluntate.

6 Secundum opera, quae egerunt, retribue eis mercedem: * redde eis premium, quod suis factis promeruerunt.

7 Et quidem quoniam animu suum no aduerterunt ad opera, Domini, ad opera in qua, potentiae eius, quae per me, & pro me operatus est, quibus facile intelligere poterat Dei de me voluntate. * ob id certè Domine tu eos perdes, neque amplius reparabis, aeterna eos perditione dānabis. † Rursum quia terrenis prauisque rebus immergi intellectum suum non exercuerunt in operibus Domini, quae omnipotentia sua in exordio mundi pro hominibus creauit, & postea saepe pro hominum salute, aut peccatorum punitione operatus est, ex quibus Dei potentiam, bonitatem, ac iustitiam cognoscere potuissent, hinc funditus peccatores tu domine destrues, nullo vnquam tempore a te restituendos.

8 Dignus certè est Dominus qui a me laudetur, quoniam exaudiuit vocem deprecationis meae, certum me reddens de his que iam postulauit.

9 Dominus adiutor meus & protector semper fuit, seque talem mihi fore iam addixit, * cor meum speraui in eius adiutorio, nec sum frustra rus, sed ipsius consolatione iam fortis animo factus sum, adiuuandumque me contra inimicos meos scio.

10 Neque cor tantum & animus fortior factus est, sed & caro prius afflictionibus & sollicitudinibus anxij tabefacta, & languescens, iam veluti resloruit atque reuiguit ex gaudio mentis capto ex diuina consolatione. * & ideo adeptus quam postulo salutem, alacri animo, promptaque voluntate non coactus, laudabo illum.

11 Glorietur alij in virium suarum, aut equorum, aut curruum fortitudine: certè populus Dei non suis fidit viribus, sed Deo. Hic est fortitudo: populi sui, quem contra inimicos suos fortem facit. * ipse est protector, per quem frequenter saluatus sum ego, super populum eius vnctus

PSAL. 27.

b

c

d

vnctus in regem. Ipse, inquam, est, qui mihi harum salutum sua protectione author fuit, non ego, aut militum meorum fortitudo. 12 Quandoquidem ergo Domine te solum pro fortitudine nostra agnoscimus, serua ab omni malo populum tuum, super quem me vncti in regem, cuius ex animo pro boni regis officio salutem exopto, * & dona tua cumulatim impartire populo, quem in haereditatem specialem, & in peculium tibi ex omnibus gentibus elegisti. * & tanquam optimus pastor rege eos, * & extolle eos imperpetuum, in hoc quidem mundo inimicis eius semper eos superiores efficiens, in futuro verò saeculo eos magnificans aeternae tuae gloriae sublimitate.

ANNOTATIONES.

a NEQUANDO TACEAS A ME.] Haec pars coniungi potest cum superioribus, vt idem significet cum eo, ne sileas a me: & tunc coniunctio, & accipi debet pro, quia, sicut & Valla lib. 2. elegantiarum accipi eam aliquoties testatur, quomodo, & accipitur cum postea dicitur in alio Psalmo: Non auertas faciem tuam a me, & similis ero, &c. Potest tamen etiam coniungi cum sequentibus, eritque hic sensus: Ne si forte tacearis a me, ego assimilaber descendentibus in lacum.

QUONIAM NON INTELEXERVNT, &c.] Sicut in sequentibus additur: Non intellexerunt in opera Domini. Et est phrasia Hebraea, iuxta qua, intelligere in aliquid, est intelligere illud, & intellectum suum ad illud accommodare. Postquam autè dixisset: opera Domini adiecit, opera manuum eius, ad significandum opera magnae potentiae Dei, quae per manum eius significatur. Aut, vt vult Euthymius, ad significandum, opera illa non casu, sed summo consilio & studio perfecta esse.

b NE SIMVL TRAHAS ME.] Legendum esse, trahas, quemadmodum libri emendati habent, & non, tradas, vt ferè legitur, patet non solum ex Hebraica dictione, quae trahere significat, sed etiam ex Graecis, quae habent συναλωθεις, id est, simul trahas.

ET IN IPSO SPERAVIT COR MEVM.] Et, coniunctio sicut nec est in Graecis, nec in Hebraeis, ita nec est apud D. Augustinum, nec in quibusdam nostris, & sensui non nihil officit, proinde delenda est.

Psalms Dauid in consummatione tabernaculi.

ARGVMENTVM PSALMI XXVII.

Inuitat in hoc Psalmo Propheta ad hostiarum oblationem, & laudem Dei, debitam ei tum propter admirandam eius potentiam, quam in tonitruis voce, ac reliquis caeli tempestatibus declarari magnifice canit: tum ob ipsius in populum suum beneficentiam, qua illum et contra inimicos ipsius fortem semper facit, & omnibus suis beneficijs cumulatur. Sicut autem alij plerique locis, per vocem Domini, hoc est, tonitruum allegorico sensu inue lligi ei iam debet euangelica praedicatio, quae, quod caelestis doctri ina sit, atque in omnes terrae partes breui tempore latissime diffusa, ac deinde omnium corda salubriter conturbans, & ad poenitentiam commouens, esse vox Domini dicitur, ac per tonitruum designatur. Igitur secundum mysticum sensum Psalmus hic ad spirituum hostiarum oblationem, atque ad laudem Dei imitatur, propter beneficia fidelibus collata per euangelicam praedicationis vocem effusam super omnes populos, eosque potenter commouentem ad poenitentiam, & ad currendam viam virtutis eos aptantem. Quod autem in titulo habetur, in consummatione tabernaculi, cum in Hebraeo non habeatur, additum videtur ad designandum, Psalmum hunc decantatum a Prophetarum perfectum esse tabernaculum a se pro arca Domini constructum in Hierusalem, quando & oculis prophetis in exteriori tabernaculo Christiana praesentis ecclesiae, euangelicae praedicationis voce edificandam, quae illo tabernaculo praefigurabatur.

ParaPhrasia secundum sensum historiale.

1 Afferte domino filij Dei, afferte domino filios arietum.

2 Afferte domino gloriam & honorem: afferte domino gloriam nomini eius, adorare dominum in atrio sancto eius.

3 Vox Domini super aquas.

* Deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas.

Afferre Domino vos sacerdotes & Leuitae, qui peculiariter Dei estis filij, cuius haereditatem possidetis: * Afferre, inquam, illi agnos arietum filios, vt eos Domino solenniter secundum officium vestrum offeratis. † Imo & omnes vos Israelitae, qui ex omnibus gentibus in Dei filios electi estis, qui suorum bonorum vos haeredes instituit, accedite ad tabernaculum Domini, ac vobiscum afferte agnos in oblationem Domini. 2 Maxime autem afferte Domino gloriam & honorem, venerando illum, & cantica laudis illi canendo, quae sunt sacrificia illi omnium gratissima: * afferte, inquam, illi gloriam nomini eius debitam, hoc est, adorate dominum, suppliciter vos incuruantes coram eo in atrio sancto eius. 3 Et quidem merito omni honore dignus est, merito coram illo venerandi proci dere debetis propter admirandam ipsius potentiam, quae apertissime sese exercit, dum horribilem omnibus tonitruum sonum causat cum pluuijs & nymbis. Ecce enim, cum vult dominus terribilis & mirabilis, vox tonitruum eius fit super aquas: * gloriosus Deus cum declaratione suae maiestatis intonat, idque super aquas vox maris multas, super quas haec longe lateque diffunditur, abyssum earum commouens: quemadmodum olim fecit, cum per mare rubrum populum suum ex Aegypto traduceret, tonante caelo super aquas, quibus cum suis omnibus Pharao demersus est. † Super aquas

PSAL. 28.

item in nubibus adhuc pendentes, mirificè intonat Dominus, super eas suam hominibus declarans potentiam.

4 *Vox domini in virtute, vox domini in magnificentia.*
5 *Vox domini confringentis cedros, & confringet dominus cedros Libani.*

4 Hæc vox domini cum virtute est & magnificentia, potentissima est, & magnificentissima, per quam admirabilia potenter & magnificè fuit, quæque diuinæ potentæ & claritatis clarum est indicium.

6 *† Et comminet eas itaquam vitulum Libani:*

6 Nec magna difficultate eas confringit, sed mira facilitate. Nam quàm faciliè tener vitulus Libani infringitur & comminuitur,

* *& dilectus quemadmodum filius vnicornium.*

* aut tener filius vnicornium adhuc apud parentes agens, à quibus plurimum diligitur, ita & eiusdem Libani cedros voce confractas comminuit. † Hæc autem potenti sua voce frequenter pro populi sui salute Dominus operatus est, confringens & comminuens fortissimas hostium acies, quæ tanquam cedri superbè se erigebant, contra quas summè ab eo dilectus rex populi sui, dilectus etiam populus eius fuit quasi filius vnicornium, inuictus semper & insuperabilis, ac fortitudine à Deo accepta veluti cornu vnicornis omnes hostes suos proterens.

7 *Vox Domini intercedens flammam ignis.*

7 Vox domini, vox est eius, qui per eam secat ab inuicem tanquam igneas flammæ, fulmina, quæ erumpentia è nubibus Dominus tonando eiacularur, altero alterum subsequente: * vox Domini, eius est vox, qui per eam timore concutit feras deserti, feras vastissimi deserti Cades, Dominus per suam vocem, cum volet, timore magno conturbabit.

* *vox domini concutientis desertum, & commouebit Dominus desertum Cades.*

8 Vox Domini, vox est eius, qui per eam præparat timidos ceruos ad fugam & cursum, ceruasque difficilis alioqui partus tempestate consternatas ad partum præparat: vox tonitruu denudat & detegit syluas arborum densitate obscuras. has enim arbores, arborumque ramos deiecit, sicque conspicua facit quæ antea in syluis latebant. † Vox etiam tonitruu reuelat syluas, quia, quæ in eis absconditæ latebant, feras timore commotas in conspectum prodire facit. * Atque ob hæc diuinæ vocis admirabilia opera, omnes Dei cultores Deo dicunt in templo eius gloriam, laudantes illum qui tam est in operibus mirabilis, gaudentesque se tam potentem habere protectorem, qui vt alijs omnibus suo tonitru timorem incutit, ita suos hac potentia suæ declaratione recreat, ac in laudem suam compellit.

8 *Vox Domini præparantis ceruos.*

9 Dominus est, qui tempore Noë in peccatorum vltione diluuium diu morari fecit super terram, quique & nunc frequenter post tonitrua & fulmina nimbos super terram perseverare facit: & qui ab initio mundi se omnium dominum suis portentosis factis declarauit, hic semper omnibus præsidebit, & manebit rex in æternum.

† *& reuelabit condensæ.*

10 Hic autem potentissimus Dominus virtutem suam etiam populo suo communicabit, fortem eum contra omnia mala reddens, * ipsumque beabit ac benedicet, donando ei, deuictis hostibus eius, pacem, ac omnium rerum tranquillum successum. Itaque dei potestas, et si impiis formidanda, in quorum timorem & exitium sua potentia virtutis ipsius tamen populo, in cuius bonum suam potentiam exerit, gaudij merito, lætitiæ, ac maioris fiducia causa esse debet.

* *& in templo eius omnes dicent gloriam.*

9 *Dominus diluuium inhabitare facit.*

10 *Dominus virtutem populo suo dabit.*

* *& sedebit dominus rex in æternum.*

10 *Dominus virtutem populo suo dabit.*

† *adorate dominum in atrio sancto eius.*

Paraphrasis eiusdem secundum sensum mysticum.

1 *† Afferte domino filij Dei, afferte domino filios arietum.*

Ovos spirituales viri, qui deum præsentius & insignius refertis, ampliori diuinitatis portione beneficijs atque virtute donati à deo, adducite ad Deum in ecclesia eius sancta filios arietum, homines qui vestra doctrina filij & imitatores fiant Prophetarum & Apostolorum, gregis dominici ducum insignium & fortium. † Sed & vos omnes fideles afferte & offerete, vos ipsos domino, tanquam filios Patriarcharum & Apostolorum, illorum fidem & puram conuersationem in omnibus coram deo exhibentes.

2 *Afferte domino gloriam & honorem: afferte domino gloriam nomini eius.*

2 Afferte domino gloriam & honorem, voce & vita vestra ipsum honorantes, afferte domino gloriam nomini eius debitam, suppliciter venerimini dominum in sancta fidelium congregatione, extra quam nullus Dei cultus gratus esse potest. † adorate etiam eum in aula eius regia cælesti, in qua residet omnium dominus.

† *adorate dominum in atrio sancto eius.*

3 Merito certe vos fideles omnes deum laudare & venerari debetis, propter declaratam eius potentiam, ac beneficia exhibita, per vocem euangelicæ prædicationis. Hæc enim vox domini, tanquam tonitruum quoddam

* *Deus inestatis inuoluit dominus super aquas multas.*

quoddam grande, super aquas facta est: * gloriosus Deus gloriose inuoluit super aquas multas, dum euangelicæ prædicationis vocem breui temporis spatio dispersit super omnes populos, (Siquidem aquæ multæ, populi multi, eosque terribili futuri iudicij comminatione conturbauit, & ad penitentiam commouit.

† *Vox domini in virtute, vox domini in magnificentia.*

4 Vox hæc Domini cum virtute & cum decore magno facta est. Neque enim vt humana vox infirma fuit & inefficax ad persuadendum, sed potenter admodum & gloriose multorum populorum conuersionem operata est, poteribus & sapientibus huius sæculi nõ resistere ei valentibus, cum tamen fortiter, omnibusque viribus coparentur. † Cum virtute etiam signorum & prodigiorum multorum facta est, per quæ mirum in modum confirmata est & glorificata.

* *Vox Domini confringentis cedros, & confringet dominus cedros Libani.*

Bene autem cum virtute magnifica vocem hanc Domini esse dico. Ipsa enim confringit eos, qui per suam superbiam & fortitudinem, tanquam alta fortis que sunt cedri, confringit, inquam, Dominus sua voce eos qui sunt quasi electissime cedri montis Libani. Fortissimos enim ac superbissimos demones toti humano generi dominantes euangelicæ prædicatione contriuit, vires eorum frangens, ac dominium illorum auferens. Tyrannos etiam multos, potentis que & sapientes huius sæculi, tanquam cedros quosdam exaltatos in hoc mundo, confregit, superare eorum. Vt ac sapientia, quæ aduersum euangelicam prædicationem præualere non potuerunt. Sed & multos huius sæculi potentes & sapientes salubriter confregit, semperque confringit, subiciens eos, fidei ac religionis iugo, fracti animi ipsorum superbia.

† *Et comminet eas tanquam vitulum Libani: & dilectus quemadmodum filius vnicornium.*

Nec magna hæc cedros difficultate confringet, sed quemadmodum tener vitulus Libani faciliè comminuitur, aut delicatus filius vnicornium, à parentibus, apud quos adhuc agit, admodum dilectus. Faciet enim vox Domini eos qui prius vt feroces tauri & vnicornes indomabiles ac fortissimi habebantur, iam sint tenerrimis vitulis aut vnicornium pulis similes. † Et dilectus filius Domini messias, quem illi cedris similes valide oppugnant, semper erit sicut filius fortissimorum vnicornium, inuictus semper ac insuperabilis & in se, & in populo suo, aduersum quem nec portæ inferi vnquam præualebunt.

7 *Vox Domini intercedens flammam ignis.*

7 Vox hæc Domini diuidit flammæ ignis, quia per eam charitas, aliisque spiritualia dona, cæcæ ac frigidæ hominum mentes illuminantia, purgantia, atque incendientia, ab igni diuini spiritus prodeuntia, variè in fidelibus sunt distributa, & diuisa. * Vox Domini timore grandis conculsit regiones vastissimas gentium, quæ more ferarum desertæ viuabant, moribus incultis, rationis pene expertes, sine Deo, sine lege existentes: quas ita horribili iustitiæ diuinæ comminatione conturbauit vt ab infidelitate rix ad fidem conuerterentur.

* *vox domini concutientis desertum, & commouebit dominus desertum Cades.*

8 *† Vox domini præparantis ceruos.*

8 Vox Domini fideles tanquam seruos quosdam alacres & promptos præparat ad eurrendum viam virtutis, ad pugnandum cum serpentibus venenosis, cum iniquis dæmonibus, & ad extrahendum huiusmodi serpentes de cauernis, in quibus latent, de infidelium scilicet cordibus. † Vox hæc mentes hominum, quæ ceruarum more ad pariendum virtutum opera difficiles sunt & tardæ, ad partum faciles facit, timore iudicij interiora concutiens & commouens. * Vox ista obscuras sylvas detexit. Nam auferens legales cæremonias, sylvarum, more obscuras, ac veritatem vmbra inuolucris obtegentes, veritatem ipsam conspicuam ac cognitam fecit: † Et cæcæ ac syluestres infidelium mentes, in quibus variæ passionis quasi feræ quædam suas latebras & habitationes constituerunt, sublata tenebrarum densitate denudauit, vt latentes in ea feræ manifestæ factæ sint, sicque capi faciliè potuerint.

* *† & reuelabit condensæ.*

* Et ob hæc omnia à Deo potenter ac salubriter facta per euangelicam prædicationem omnes fideles in templo eius dicent ei gloriam.

* *& in templo eius omnes dicent gloriam.*

9 *† Dominus diluuium inhabitare facit.*

9 Dominus qui tempore Noë diluuium inundare fecit, quo vitia omnia absorberentur, in quo iustus Noë cum suis seruatus est in arca, hic & euangelij tempore baptisma tanquam diluuium perseverare facit in ecclesia vt illo peccata demergantur, seruentur autem quotquot iustitiæ dediti in ecclesiæ arcâ sese receperint. † Et quomodo aquarum abundantia tonitru subsequi solet, ita & euangelicæ prædicationis vocem abundantia spiritualis gratiæ subsecuta est, quam per euangelium inhabitare facit in ecclesia sua. * Nec est quod de iugi protectione & custodia populi Domini quisquam dubitet. Ipse enim dominus regnum obtinebit sempiternum, populum suum semper regens, & ad ea quæ salutis sunt promouens.

* *& sedebit Dominus rex in æternum.*

10 *Dominus virtutem populo suo dabit.*

10 Dominus fortitudinem populo suo dabit, quò & inimicis suis omnibus resistere, & quæ recta sunt & bona operari valeat.

* Domi

* do: inu benedices populo suo in pace.

* Dominus simulatim benefaciet populo suo, ei veram ac solidam pacem; cum omnium bonorum affluentia. Et quidem in hoc seculo pacem iucundissimam mentis, ab omni vano timore ac perturbatione liberatæ suppeditabit: in futuro autem æternam pacem, nullo vnquam mali metu perturbendam.

ANNOTATIONES.

Vox Domini super aquas. Vocem istam Domini variè variè accipiunt, & quidam quidem generaliter Dei imperium, quidam Christum verbum patris, alijs vocem eam quæ audita fuit super Christum dum baptizaretur à Iohanne. Verum vt certum satis est prophetam ad litteram loqui de tonitruo quod frequenter Dei vocem vocat: ita secundum mysticum sensum intelligitur euangelij prædicatio, quæ & in alijs locis frequenter per tonitru significatur.

Vox Domini confringentis. Melius ex Hebræo pro genitiuis, confringentis, intercedentis, conuenientis, & præparantis, verterentur nominatiui, vt referantur ad vocem Domini, & sit vox Domini confringit cedros, quomodo in quarto mēbro habent Græca, Vox Domini præparans ceruos. Vnde Euthymius monet quosdā velle genitiuos illos præcedentes positos pro nominatiuis, per figurā, qua casus pro casu ponitur, Nos in paraphrasi indicauimus, quomodo seruaata nostra lectione, intelligi tamen commodè possit, id quod propheta de voce Domini asserere voluit.

Et comminuet eos, &c. Hebræa longè secus habent: Et exilire eas faciet sicut vitulum Libanon, & Sarion sicut filium vnicorniu, supple exilire faciet: qui sensus facilis est. Et talis est loquendi modus postea, Montes exultauerunt vt arietes, &c. Est autem Sarion, mons Hermon, non ille quidem, qui iuxta Iordanem est, sed alius maior & altior iuxta Libanum, vltra Traconitidem regionem, qui, vt dicitur Deut. 3. à Sidonijs Sarion, ab Amorrhæis Sarion dicitur est. Quomodo autem pro Sarion, Septuaginta verterint, ἀπαρηρέτες, dilectus, aut quid legerint pro Sarion, non faciliè videtur. Sensus tamē nostræ literæ duplex in paraphrasi indicatur, tā in sensu literali, quā in mystico. Potest enim participiū, dilectus, cōsui cū substantiuo, filius, post quemadmodū: & tunc est sensus facilis. Ille comminuet eas sicut vitulum, & quemadmodum comminuitur di-

lectus pullus vnicorniu, quam constructionem literæ Latini omnes sequuntur. Valentia autem addit & aliam rationem, quare Christus comparetur filio vnicorniu, videlicet, quia sicut vnicornis per inflectionem extremitatis sui cornu purgat aquas veneno serpentum infectas, vt non nocent bibentibus: ita & Christus per cōtactum aquæ Iordanis, aquas purgauit, ac vim contulit purgandi alios, fecitque vt ipsum sequētibz aquæ sint salubriter potabiles. Alij etiam alias addit rationes. Verum hæc etiā suauia sint, tamen extra propositum esse videntur. Notādum autem Græca hic etiam aliter habere quā Latina. Habēt enim pro genitino, Libani, accusatiuum, Libanum, quæ: Euthymius per distinctionem coniungendum vult cum præcedentibus, vt sit sensus: Comminuet totum Libanum: Notandum & illud quod verbum ἀρρῖν, quod noster vertit comminuet, verti etiam potuisset, attenuabit, vt significetur, cedros attenuatas ramis auulsis, sicut attenuatus est tener vitulus Libani.

Præparantis ceruos. Vertendum fuerat, ceruas, Nam Hebræa fœmininum manifestè habent, & Græca dictio κλαρος vtrumque significat, ceruum & ceruam. De partu ceruæ tanquam re mirabili sit mentio Iob 39.

Revelabit, &c. Pro condensa, Græcis est δρυμὸς, quod propriè syluas significat arboribus densas. Vnde Augustinus legit, syluas.

Omnes dicent gloriam. Verti ex Hebræo etiam potest, & melius: sic & in templo eius omne hoc dicit gloriam. vt significetur, omnes has res Deum suo modo laudare, cuius potentiam testantur.

Domivus diluivum. Ex Hebræo cōmodissimè sic vertitur, Dominus in diluuiū sedit, & sedebit dominus, rex in æternū. Qui versus aperè est, significas dominū ab initio mūdi rerū positū fuisse, semperque potiturū. Græca habent futurū κατοικῆσθαι, id est, in habitate faciet, August. per presens inhabitat.

Psalmus cantici in dedicatione domus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. XXIX.

Gravi aliquo morbo, aut alio aliquo mortis periculo liberatus Propheta hoc Psalmo Deo gratias agit, simul & causam suæ infirmitatis indicans, & quomodo pristinam recuperavit sanitatem docens, nimirum quod ne stabilem quisquam sibi in hac vna felicitatem promitteret, in morbum incidere Prophetam Deus passus sit, & per orationem ad Deum suam exorationem morbi se accepisse gloriatur. Quod autem Psalmus hic inscribitur: in dedicatione domus: plerique verisimiliter existimant dedicationem ædium magnificentissimarum, de quibus sit mentio in lib. 2. Reg. incidisse in id tempus, quo emergerat è morbo. Itaque illum gratias agere Deo, qui valetudine confirmatus, facultatem sibi dedisset dedicandæ atque habitandæ domus, quam nuper edificarat, quando & dedicatio domus facta est, quia in templū & domum animæ corpus reedificatiū fuit. Ad exemplum autem Davidis, iustus quisque sibi hunc accommodare potest, qui ad tempus à Deo sibi relictus, atque vt suam fragilitatem melius agnosceret, in mortale aliquod crimen prolabi permittitur, post obtentam suis precibus animæ curationem, gratias agit Deo pro recuperata sanitate, ac letitia mentis. Nam & tunc sit dedicatio domus, cum animæ hominis Dei gratia inhabitare incipit, & spiritali inuocatione eam Deo consecrat. Itaque in hoc accommodatione, que ad litteram intelliguntur de infirmitate & morte corporali, mysticè accipienda sunt de infirmitate animæ ac morte æternæ, quemadmodum in Psalmo sexto.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaltabo te domine quonia suscepisti me, nec delecasti inimicos meos super me. 2 Domine

2 Dominus Deus meus clamavi ad teet sancti me.

3 Domine eduxisti ab inferno animam meam: saluasti me à descendentibus in lacum.

4 Palliate Domino sancti eius.

* & constitemini memorie sanctitatis eius.

5 Quoniam ira in indignatione eius: & vita in voluntate eius.

6 Ad vesperum demorabitur fletus, & ad matutinum letitia.

7 Ego autem dixi in abundantia mea: non mouebor in æternū.

8 Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.

9 Aduertisti faciem tuā à me, & factus sum conturbatus.

10 Ad te domine clamabo, & ad Deum meum deprecabor.

11 Quia utilis in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?

12 Nunquid constabitur tibi palus, aut annuntiabit veritatem tuam?

13 Audiuit dominus, & miseris est mei: Dominus factus est adiutor meus.

14 Conuertisti plañctum meum in gaudium mihi: & circumdedit me letitia.

15 Vt arietet tibi gloria mea, & non conijungar.

* Domine Deus meus in æternū constitebor tibi.

2 Demine Deus meus clamaui ad te, vt me ab infirmitate graui, ac morte imminente liberares, & quod petij præstitisti, curando morbum meum.

3 Iam sepulchro ac morti proximus eram, ac propemodum descenderam ad vmbas inferni: Verum tu Domine eduxisti ab inferno animam meam, restituens mihi sanitatem: saluasti me, vt non essem vnus eorum qui descendunt in sepulchrum.

4 Proinde vos, qui coram Deo sanctitati & bonitati studetis, Psalmos in honorem Domini cantate, scientes eandem benignitatem, quam mihi modo exhibuit, & vobis esse expositam, propter quod laudate memoriam sacrosanctæ maiestatis ipsius, gratias agite ei, quòd nostri sanctissimus Dominus semper tandem memor sit, etsi ad tempus oblitus videatur. † Vestro item præconio celebrem facite, & augustam memoriam sanctitatis eius, vt eius passim homines recordentur cum laude eius.

5 Quoniam quidem punitio quidem est in zelo iustitiæ eius quo peccatis hominum offensus & indignatus peccata punit & vindicat, verum hæc punitio non est in voluntate eius, non est ipsi in vindicta beneplacitum, sed vita, omnique bonum est in voluntate eius. Ipsam enim ex sua natura voluntariè, nec aliquo modo coactus aut prouocatus hominibus imparit, impartiri que semper cupit, contra autem vindictam non ex electione aut voluntariè, sed non nisi coactus infert. Non enim vult mortem peccatoris, sed magis vt conuertatur & viuat.

6 Vnde fit plerunque, vt si sub vesperum adueniat homini aliquid flebile, illo mox post vnam pernoctationem depulso, mane succedat lætitia.

7 Et quidem cum deletis hostibus, & regno constituto, omnia mihi secunda cederent, omniumque rerum copia afflueret, ego cum animo meo loquebar, ac mecum cogitavi in hunc modum: iam nulla vi, nulla calamitate deiciar de hoc florenti rerum mearum statu, iam finis mihi adest omnium calamitatum mearum, post hac nihil experiar mali.

8 Tu enim Domine non per mea merita aut vires, sed per tuum beneplacitum, claritati ac excellentiæ regni mei contulisti fortitudinem magnam, qua iam omnibus hostibus meis superior factus eram, & in regnum confirmatus, atque ob id stabilem mihi felicitatem pollicebar.

9 Verum quo aduerteterem secundæ fortunæ instabilitatem, & melius cognoscerem omnem felicitatem à te pendere, nec quenquam tam felicem esse, qui non ilico miser sit, si tuam Deus subtrahas beneuolentiam, hinc paulisper fauorem tuum mihi subtraxisti, immittendo mihi grauem corporis infirmitatem, & ego consternatus sum, videns me frustratum, mea expectatione.

10 Neque tamen de recuperando tuo fauore desperavi, sed bene confusus de tua bonitate: ad te ex intimo affectu clamaui, & ad te Deum meum deprecatus sum, sic dicens.

11 Quidnam profuerit tibi, hominibusque vita mea, si nunc præmatura morte absumptus descendero in sepulchrum, ibique putrefactionem corpus incurrat?

12 Num in cinerem, secundum corpus, redactus homo te laudare poterit apud mortales, aut de prædicare tuam in promissis fidelitatem? Nequaquam certe. Atqui mortem non ob priuatam mei ipsius rationem deprecor, sed vt gloriam tuam apud homines amplificem, collapsam religionem restaurem, ac promissionum tuarum veritatem in me seruam tam annuciare possim, nec habeant inimici mei, imo tui, ansam gloriandi super interitū meo, cum blasphemiam tuam in promissis veritatis, quam tanquam vanam irridebunt.

13 Cum autem sic orarem, audiuit Dominus orationem meam, audiensque miseris est mei. Dominus enim factus est adiutor meus, eripiens me à morte quæ tunc impendebat.

14 Conuertisti plañctum meum in gaudium mihi: & circumdedit me letitia. Conuertisti mihi merorem meum in gaudium reddita sanitate, omnemque luctum à me amouisti. Sicque quasi saccum, quo in signum meroris indur solemus, rupisti, & pro sacco luctus me ex omni parte vestuisti, & perfudit letitia.

15 Vt in tuum honorem caneret anima mea, quæ decus est & gloria mea, † vtque omnis mea laudatio non alij quā tibi cantaret, & non amplius ego nimio dolore compunctus silerem à tua laude. Quod vti que Domine fideliter præstabo. Te enim domine Deus meus toto vitæ meæ tempore laudabo, tibi meam salutem acceptam referens, tuamque bonitatem, ac veritatem prædicans.

PSALMVS

ANNOTATIONES.

Sicut in aliis plerisque Psalmis Christi typum gerit David, ita & hic Psalmus Christo non incongrue tribui potest, tanquam gratias agenti Deo patri propter liberationem suam morte & inferno per resurrectionem ipsius. In illum enim non metaphorica, sed propria locutione competit, quod dicitur de educatione animæ ex inferno, quanquam in illum non ita quadrat, quod habet hic Psalmus: Ego dixi in abundantia mea, non mouebo in æternum. & Auertisti faciem tuam à me. nisi eo intelligamus significari, post eum statum, quo ob miracula gratulatus fuit populo, ac saluatus rex, à Deo ad tempus derelictum in summa crucis ignominia, ita ut quereretur in cruce Deus meus, vt quid dereliquisti

me! post quam derelictionem rediit Dei in illum fauor, cum in morte eum non reliquit, sed resuscitauit à morte, mœrore in gaudium conuerso.

CONFITEMINI MEMO. &c.] Huius partis, quæ etiam est in fine Psalmi 96. quanquam ibi habeamus, sanctificationis, duplex indicatur in paraphasi intelligentia. Altera, vt memoria ad Deum referatur, quod scilicet ipse nostri memor fuerit, quem sensum tradit Euthymius. Altera, vt memoria ad homines referatur, & significetur confessione laudis memoranda, & celebrem reddendam eius sanctitatem. Quem sensum ferè intelligunt qui Hebræa sectantur.

In finem, Psalmus Dauid in extasi.

ARGUMENTVM PSALMI XXX.

Refert hoc Psalmo vir sanctus, quomodo in persecutione, quam ab Absalone, aut potius à Saule perpeffus est, Deum precatus sit. Primum quidem spem quam semper habuit in Dei bonitate, deinde propter calamitatum suarum magnitudinem, & inimicorum suorum iniquitatem, petens liberari ab inimicis suis. Postremum bonitatis Dei erga sperantes in se immensitatem, & custodiam sugem ab iniquis hominibus admirans, de diuina benignitate sibi exhibita Deum benedicit, omnesq; Dei cultores ad Dei studium, & amorem, & ad fidendum fortiter illi, qui à se pendentes haud potest desistere, hortatur. Cum autem Saluator, Luca teste, in cruce pendens, hemistichio quodam ex hoc Psalmo desumpto usus sit, dicens: Pater in manus tuas, &c. satis patet in his qua Dauid hic se passum canit, Christi umbram prætulisse, ac proinde mystice totum etiam hunc Psalmum Christo conuenire. Ad cuius, Dauidisq; exemplum etiam cuiuslibet conuenit homini, qui in magna aliqua constitutus afflictione, siue corporali, siue spiritali, Dei misericordiam implorare voluerit. Quod autem in Grecis, Latinisq; codicibus habetur in titulo, pro extasi, significat orantis intentam deuotionem, mentem à corpore alienantem, aut potius orantis summum pauorem, mentem hominis perturbantem, & precipitantem. De quali extasi sit mentio in fine Psalmi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 In te domine speravi, non confundar in æternum: * in iustitia tua libera me.

2 Inclina ad me aure tuam: * accelera ut eruas me.

3 Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, ut saluum me facias.

4 Quoniam fortitudo mea, & refugium meum es tu.

* & propter nomen tuum deduces me, & enutries me.

5 Educas me de laqueo, hoc quæ absconderunt mihi: * quonia tu es protector meus.

6 In manus tuas commendo spiritum meum, * redemisti me domine Deus veritatis.

7 Odisti obseruantes vanitates superuacuas.

In te Domine omnem meam spem constitui, ne igitur finas, vt vnquam pudefiam, spe & expectatione mea frustratus: * sed per tuam iustitiam & fidelitatem, libera me à malis quæ me premunt, & ab inimicis me persequentibus. Exposcit enim hoc tua iustitia, vt, sicut pollicitus, non destituas tua ope sperantes in te. Exposcit tua iustitia, vt ab iniquis innocentes liberes.

2 Tu Domine, cuius altitudinem mea humilitas attingere non valet, inclina te, & condescende te mihi. Clementer attende orationi meæ, exaudiens eam: * & cum periculum in mora sit ob hostium improbitatem, ne quæso differas extremè periclitanti auxilium tuum, sed festina, vt me eruas ab his angustiis.

3 Exhibe te mihi Domine Deum protectorem, & quasi domum, ad quam tuto confugiam, ita vt saluum me facias ab inimicis meis, me ad perdendum in sequentibus.

4 Tu enim Domine solus es, per quem fortis esse soleo contra inimicos meos: tu is es, ad quem confugere soleo. Tu etiam es, & modò fortitudo mea, cui soli nitor, per quem spero me ab inimicis meis seruandum: Tu es, ad quem modò tanquam ad locum munitissimum confugio. * Itaque propter te ipsum, propterea quia misericors appellaris & fidelis, deduc me, vt te duce ambulem absque nocumento insidiantium mihi in via, & tanquam bonus pastor enutrias me, vt nihil mihi desit.

5 Educ me ab insidijs his quas latenter mihi disposuerunt inimici mei, vt me caperent, * quoniam tu solus es, quem in protectorem mihi delegi, qui ab hostibus meis semper me protegere soles.

6 Potentiæ & curæ tuæ committendo Domine spiritum meum, quem mihi eripere hostes contendunt: * quod ob id merito facio, quia hætenus me semper redemisti tu, Domine qui es Deus in præstantis promissis constantissimè verax: propter quod securus confido, te & iam spiritus mei & vitæ curam gesturum, & tua potentia me custodiendum, ne peream.

7 Odisti eos qui attendunt ad res vanas, ex quibus nullam vtilitatem vnquam percipient, vt qui ad idola vana respiciunt, ab illis salu

PSAL. 30.

8 Ego autem in Domino speravi: * exultabo & lætabor in misericordia tua.

9 Quoniam respexisti humilitatem meam: * seruasti de necessitatibus animam meam.

10 Nec conclusisti me in manibus inimici, * statuisti in loco spatioso pedes meos.

11 Misere mei domine, quoniam tribulor: * conturbatus est in ira oculus meus, anima mea, et venter meus.

12 Quoniam descendit in dolore vita mea, & anni mei in gemitibus.

13 Infirmata est in paupertate virtus mea: * ossa mea conturbata sunt.

14 Super omnes inimicos meos factus sum opprobrij vicinis meis valde: * & timor notis meis.

15 Qui videbant me, foras fugerunt à me: * obliuioni datus sum tanquam mortuus à corde.

16 Factus sum tanquam vas perditum, * quoniam audivit vituperationem multorum commorantium in circuitu meo.

17 In eo dum conuenerit simul aduersum me, accipere animam meam consiliati sunt.

18 Ego autem in te speravi Domine, * dixi: Deus meus es tu, in manibus tuis fortes mea.

19 Eripe me de manu inimicorum meorum, * & à persequentibus me.

20 Illustra faciem tuam super seruum tuum: * saluum me fac in misericordia tua domine non confundar, quonia inuocaui te.

21 Errubescant impij, & deducantur in infernum: * muta siant labia dolosa.

22 Qui loquuntur aduersus iustum iniquitate in superbia & in abusione.

23 Quam magna multi-

salutem expectantes, quique ex superstitiosa creaturarum obseruatione, futurarum rerum requirunt euentum: deinde quia vana hominum attendunt auxilia, atque in caducis rebus spem constituunt.

8 At verò ego non in huiusmodi rebus, sed in te omnem meam spem constitui, quam non vanam fore vt illorum spem confido: * Iuxta spem enim in te habitam aliquando liberatus exultabo, & lætabor de misericordia tua mihi exhibita.

9 Quoniam scilicet declarasti te videre afflictionem meam, quam iniuste ab hostibus meis patiebar, * & seruasti de angustijs animam meam.

10 Nec finisti me concludi & constringi in manibus inimicorum meorum, vt in eorum potestatem captiuus venire: * quin potius me eductum ex angustia inimicorum circumdantium collocasti, & confirmasti in latitudine, vt iam liberè quouis pergere possem.

11 Sic autem, vt de tua misericordia exultare mihi liceat, tu Domine, qui miseris lubenter misereri soles, miserere mei quoniam grauissimè affligor ab inimicis meis, * præira & infestatione hostili, quam iamdiu perpeffus sum, oculi mei turbati sunt, vt clarè videre nequeant: sed & anima mea, & quæcunque sunt interiora corporis mei in medio ventris mei, nimio angore & pauore conturbata sunt.

12 Consumpta est enim bona pars vitæ meæ in castitia, & anni mei iam multi in gemitibus transacti sunt. † Perque dolorem ac gemitus vita mea penè defecit, ita vt dolore vitalem succum exciccante, mortuo magis similis sim quam viuenti.

13 Præ diuturna ac magna afflictione, quam patior robor, animi & corporis imminutum est, * & ossa mea mota sunt à fortitudine, & soliditate illa quam habebant, non valentia amplius, vt antea, me sustinerent.

14 Et cum tanta tam sit mea afflictio, non habeo tamen in hominibus qui me consolentur. Nam propter multitudinem inimicorum meorum habitus sum tanquam probrosus, & execrabilis, etiam his qui mihi valde erant propinqui: * & terrori fui amicis meis, qui metuentes ne propter me periclitarentur, mihi coniungi timuerunt.

15 Itaque quotquot viderunt me in publico, relicto me solo, foras fugerunt à me, vel quòd tanquam probrosum auersarentur, vel quòd me tuerent, ne propter me periculum aliquod sustinerent: * obliuioni datus sum à corde tanquam si mortuus essem, nullis ob salutis desperationem mei curam gerentibus, atque adeo omnibus mei planè obliuiscens, quomodo obliuioni dari solent mortui.

16 Similis factus sum vasi contracto, quod vt omnino inutile ab omnibus rejicitur, quod expertus loquor. * Audiui enim vituperationem & infamiam mei à multis commorantibus in circuitu meo.

17 Qui tunc, cum congregarentur vnanimiter contra me, consilium inierunt, vt eriperent mihi vitam.

18 Et quidem hostes mei hoc pacto se habent, ego verò in tam multorum persecutione, in tanta omnium amicorum derelictione, in te omnem meam spem collocaui Domine, * dixi tibi, Deus meus es tu, cui soli nitor, quantumuis ad mortem me persequantur, vtcunque videar vndique conclusus: non est tamen penes hostes meos, vt mihi eum volent mortem inferant, sed in tua solius potestate ac cura sunt dispositiones vitæ mortisque meæ, ita vt te nolente nemo mihi vitam eripere possit.

19 Tu itaque libera me à potestate inimicorum meorum, * & à persequentibus me, ne mihi praualeant, nec perficiant in me quod moluntur.

20 Lucidam ac illarem faciem exhibe mihi seruo tuo, declara mihi ope lata tuum fauorem * saluum me fac ab his malis per tuam misericordiam, Domine ne finas me frustratum meæ expectatione pudefieri, vel ob id quoniam inuocaui te. Cedet enim non in meam tantum, sed & in tuam ignominiam, si inuocantem te ope tua destitueris.

21 Pudeant potius impij cernentes irritos esse suos conatus, & pro meritis suis deiciantur, crepti ex hac vita, in infernum: * fac vt flagellis tuis ac vindicta coerciti, qui contra proximos suos dolosa ac mendacia loquuntur, obmutescant, nec amplius valeant linguis suis pestiferis innocentes lædere.

22 Hi, inquam, qui loquuntur contra iustum iniqua cum magno fastu, & qui factum sequuntur, contemptu, quo proximis suis, quos æquales sibi habere debuerant, abutuntur, nihil facientes eos.

23 Ad hunc certè modum te Dominum in afflictione mea deprecatus

rudo dulcedinis tue domine quam abscondisti timentibus te.

24 Perfecisti eis qui sperant in te, * in conspectu fiduciarum hominum.

25 Abscondes eos in abscondito faciei tue, a contrubatione hominum.

26 Proteges eos in tabernaculo tuo a contradictione linguarum.

27 Benedictus Dominus, quoniam misericors est, quoniam misericors est, quoniam misericors est, quoniam misericors est.

28 Ego autem dixi in excessu mentis meae:

* proiectus sum a facie oculorum tuorum.

29 Ideo exaudisti vocem orationis meae, * cum clamarem ad te.

30 Diligite dominum omnes sancti eius, * quoniam veritatem requirit dominus, & retribuet abundantem faciemibus superbiam.

31 Viriliter agite, & confortetur cor vestrum omnes qui speratis in Domino.

catus sum, verum nunc liberatus tua benignitate ex consideratione tue in homines bonitatis, cum admiratione exclamare cogor: O vere magna est Domine multitudo dulcissimae tuae beneficentiae, quam apud te abscondite recondidisti & reposuisti, pro his qui te reuerenter colunt, vt eam suo tempore illis depromas.

24 Quam etiam omni tempore his qui sperant in te exhibuisti non obscure & clam, * sed palam in conspectu & cum admiratione hominum. Neque in hac tantum vita magna est tua erga timentes te bonitas, sed multo magis pro futura vita apud te recondita habes, & parata pro timentibus te, & sperantibus in te magnifica bona, quae nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec cor hominis vnquam comprehendere valuit.

25 Abscondes eos tum in hac, tum in futura maxime vita, per faciem tuam impijs absconditam, & in latibulo, quod est coram te, vt liberi sint a iniurijs hominum, perturbantibus tranquillitatem. In hac enim vita tuo benigno aspectu ac fauore ita eos quasi apud te absconditos custodies, vt non illos commoueat hominum improbitas: & in futura vita ita eos apud te contemplatione abscondita faciei tuae occultabis, vt nullum ad eos accedere valeat malum, quod eorum felicitatem perturbet.

26 Proteges eos in tabernaculo tuo, ita vt nihil illis nocere valeat linguarum virulentia illis contradicens, aut calumniam impingere studens. Siquidem & nunc eos quasi in abscondito tuo tabernaculo custodies, vt tuti sint a calumnijs hominum contentioforum: & in futura vita, in caelesti tua domo eos abditos ita defendes, vt nullam amplius sint audituri malignorum contradictionem.

27 Benedictus sit & laudatus per omnia Dominus, quoniam mihi iam omnibus malis erepro exhibuit mirabiliter misericordiam suam in ciuitate Hierusalem munitissima. In qua ingenti gloria & felicitate, copiaque omnium rerum me affecit.

28 Ego autem olim cum ex consideratione plurimorum malorum, in quibus me Domine diu reliquisti, mens mea percussa superet, nec praestupore bene apud se esset, sic apud me praecipitanti iudicio cogitauit: * Reiectus sum a te Domine, ita vt mea amplius vt benigno tuo aspectu non sis respecturus.

29 Tutaque Domine videns animi mei summam deiectionem & desolationem, ne me plane absorberet, * statim, cum toto affectu inuocarem te, exaudisti vocem orationis meae, educens me malis quibus premabar.

30 Proinde vos sancti cultores Dei, videntes Dei in me benignitatem, qui e maximis malis me liberatum in summam dignitatem & felicitatem euexit, diligite tam benignum dominum, * quoniam veritatem vitae & iustitiam dominus amat, & quanquam videatur ad tempus illam negligere, tamen diligenter eam obseruat, vt eos in quibus eam inuenit custodiat, ac secundum eam eis beneficiat: his autem qui valde superbe agunt, finem superbiae suae, qua contra innocios efferuntur, non facientes, dominus suo tempore condigna praemia retribuet, etsi aliquantisper differat.

31 Itaque omnes vos, qui spem vestram in domino collocatis, in tentationibus huius mundi nequaquam sitis pusillanimes: sed viriliter vos gerite, fortisque sitis animo, non dubitantes, quin is, in quem speratis, vos non restituet, sed mox aderit cum sua ope & consolatione.

ANNOTATIONES.

SVPER OMNES, &c.] Prepositio, super, accipitur pro magis quam, vt sit sensus: habitus sum opprobrio vicinis meis, magis quam omnes inimici mei. Aut pro, praeter, vt sit sensus praeterquam, quod ab omnibus inimicis meis habitus sum opprobrio, etiam probrobus sui vicinis meis. Verum sensus in paraphrasi explicatus, iuxta quem prepositio, super, accipitur, pro propter, conuenientior est, eo quod secundum duos hos sensus ad hanc partem referri non potest illa pars, & timor notis meis. Et notandum est veram lectionem esse cum coniunctione, & factus sum opprobrium & vicinis meis valde. Eam enim coniunctionem emphaticam habent non tantum Hebraea & Graeca,

sed & Augustinus, & nostra pleraque exemplaria antiqua. Itaque sensus est: factus sum opprobrium etiam his qui mihi valde erant propinqui. In eo autem quod sequitur: Qui videbant me foras fugerunt a me: rectius verum fuisse, foris & foris, Hebraea tamen exigunt, factis, vt iungatur non cum verbo sequenti, sed cum praecedenti, vt sit sensus: Amici mei cum me foris in publico viderunt, propter hominum timorem non ausi sunt se mihi coniungere, sed abstinuerunt a consortio meo.

IN EODEM CONVENERINT, &c.] Graeca habent, ἐν τῷ οὐρανῷ ἀνωτέρω, hoc est, in conueni-

niendo illos aduersum me. Pro quo interpres non ster vertit: In eo dum conuenirent, cum factus fuisset dicere, dum conuenirent, vel, sicut legit D. Augustinus, dum congregarentur ipsi. Proinde illud, in eo, quod ad sensum pertinet, superest.

ETIABVSIONE.] Pro abusione Graecis est ἐξέθελας, quae dictio proprie contemptum significat, quomodo legit D. Augustinus. Videri potest nostrum interpretem imitatum dictionem Hebraeam, וַיִּבְזּוּ.

ABSCONDISTI TIMENTIBVS.] Hanc partem, qui de dulcedine futurae vitae haec intelligunt, plerumque sic interpretantur, vt abscondisse dicatur. Deus timentibus se suam dulcedinem, quoniam eam in hac vita nondum eis reuelat. Verum magis consonat ei quod sequitur: Perfecisti eis qui sperant in te: si accipiatur abscondisse Deus, quia suam beneficentiam reconditam habet pro timentibus se, quomodo in alio Psalmo per abscondita intelliguntur reposita, dum dicitur: de absconditis tuis adimpletus est venter eorum.

PROTEGES EOS IN TABERNACULO, &c.] Pronomen, tuo, vt non est in Hebraeis, nec Graecis, ita nec in correctioribus multis Latinis. Vnde sensus esse potest, proteges eos quasi in tabernaculo quodam: Frequenter enim particula similitudinis subintelligitur apud Hebraeos; sicut etiam quidam subintelligunt in eo quod sequitur: Mirificauit misericordiam suam mihi in ciuitate munita. vt sit sensus: Mirum modo ostendit in me misericordiam suam, protegendo me perinde ac si fuisset in ciuitate mu-

nita: Quod autem D. Augustinus legit in ciuitate circumstantia, hic est, quod Graecis sit dictio περί τῆς, quae a verbo περιεῖν deducta significat, circumstantia, hic vero significat ambitum murorum. Vnde bene nos ter vertit, ciuitate munita.

IN EXCESSU MENTIS MEAE.] In Graecis & Hebraeis non est mentio mentis, sicut nec apud nos Psalmo: τῆς. Vnde & Augustinus hic legit, In extasi mea. Quod ideo annotandum erat, ne quis putet hic sermonem esse de laudabili illo mentis excessu, quo ad diuinarum rerum contemplationem mens subleuatur. Significat autem Hebraea dictio ἐξέθελας, inexcitantem & trepidationem. Diuus Hieronymus vertit, stuporem.

VERITATEM REQUERET DOMINVS.] Graeca habent pluralem numerum ἀληθείας, veritates, sicut & Hebraea habent ἀληθείας, vel veraces. Iuxta autem vtraque originalia legendum est non per futurum, requeret, & retribuet, sed potius per praesens, requirit & retribuit, quomodo & quaedam nostra habent exemplaria, maxime in verbo requirit. Graecae enim est ἐπιζητεῖ & ἀναζητεῖ. Porro aduerbium, abundanter, iuxta Graecam lectionem referendum est ad, facientibus superbia, vt quemadmodum indicat paraphrasis, significentur hi qui valde superbe se gerunt. Est enim Graecis, τῶν περὶ τῶν νεύων ἐπιπέφασκεν, hoc est, his qui copiose faciunt superbia. At iuxta Hebraea magis referendum est ad verbum, retribuit, vt significetur, Deum copiose retriburum superbis, hoc est, grauem eis inflicturum ultionem, & vehementer eos depressurum.

Intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXI.

Psalmum hunc conscripsisse videtur. Propheta, cum post commissum adulterium & homicidium, in corporis infirmitatem aliaque calamitate incidisset, quas ob id ei immissit Dominus, vt vexatione dante intellectum, quae dissimulauerat, & tegere conabatur peccata, agnosceret & confiteretur. Itaque iam accepta per peccatorum suorum confessionem veniam, primum quidem canit felicem esse cui a Deo gratis condonata sunt peccata, nec amplius ei in poenam imputantur: Deinde narrat, quomodo propter peccatorum suorum dissimulationem, voltricem Dei manum senserit, & per hanc delictum suum agnouerit, confessus sit, ac veniam remissionemque, acceperit quamocumque: Propter quam Dei facilitatem, Dei cultores dicit merito Deum oraturos, si quando vel peccatorum conscientia vel afflictione aliqua premantur: Postea vero sermone ad vnum quemlibet conuerso, erudiendo admonet ne brutis similes efficiamur, vt quemadmodum illa frasio compelluntur hominum voluntari inferuire, ita & nobis opus sit Dei flagellis, quibus adigamur accommodare nos diuinae voluntati. Postremum peccatorum & iustorum diuersitatem describens, ad letitiam omnes iustos ob paratam illis Dei misericordiam generaliter inuitat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Beati quorum remissa sunt iniquitates.

* & quorum reuera sunt peccata.

2 Beatus vir cui non imputauit dominus peccatum: * nec est in spiritu eius dolus.

3 Quoniam tacui inuenerunt ossa mea.

* dum clamarem tota die.

4 Quoniam die ac nocte grauata est super me manus tua:

* conuersus sum in arumna mea, dum configitur spina.

4 Delictum meum cognitum tibi feci.

* & iniustitiam meam non abscondi.

5 Dixi, confitebor aduer-

Felices sane illi, quorum scelera a Deo sunt condonata, * & quorum peccata abscondita sunt, vt ea non aspiciat Deus ad vindicandum.

2 Felix ille cui non imputauerit Dominus peccatum, sua gratia illud remittens, nec committas pro eo poenas exigens. * Felix is, in cuius animo nulla est fictio, nullum mendacium, aut simulatio, qua Deo imponere velit. Talis enim, etiam si peccauerit, cum ex animo humiliter suum peccatum agnouerit, & confessus fuerit facile sine vindicta veniam a Deo consequetur.

3 Quoniam autem ego tacui, & peccata mea dissimulaui, ac confiteri neglexi, ideo ossa mea quasi vetustate consumpta, languida facta sunt, * dum assidue ciularem, & clamarem praenimio afflictionis dolore, in quam ob mea peccata incidere me permisit Dominus.

4 Per diem enim, perque noctem assidue manus tua Domine, ac potestas scelerum vitrix, me grauiter pressit, immista mihi graui tribulatione: * ego autem, dum sic spina infigeretur mihi, dum sic me pungeres adueritatu stimulis, per miseriam meam quam immisisti, conuersus sum ad te.

4 Delictum meum quod prius dissimulaueram, sed iam vexatione dante intellectum, aduertere coactus sum tibi per confessionem aperui: & iniustitiam meam, quam admiseram, non iam amplius reitui.

5 Statui apud me confiteri Domino contra me iniuriam meam, me ipsum accusando, & reum agnoscendo: * tu autem, quae tua magna

sum. ne iniustitiam meam Domini: Et tu remisisti impietatem peccati mei.
 6 *Pro hac orabit ad te. omnis sanctus. in tempore opportuno.*
 7 *Veruntamen in diluuiis aquarum multarum. ad eum non approximabunt.*
 8 *Tu es refugium meum a tribulatione qua circumdedit me. exultatio mea erue me a circumdantibus meis.*
 9 *Intellectum tibi dabo. & instruum te in via. hac qua gradieris. firmabo super te oculos meos.*
 10 *Nolite fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus.*
 11 *In chamo & freno maxillas eorum constringe qui non approximant ad te.*
 12 *Multa flagella peccatoris. sperantem autem in Domino misericordia circumdabit.*
 13 *Lætamini in Domino, & exultate iusti. & gloriamini omnes recti corde.*

est clementia, statim ubi vel confiteri iniquitatem proposuissent, remissi-
 sti iniquitatem quam peccato meo admiseram.
 6 Propter hanc rem, quoniam scilicet tam facilis fuisti in remittendo
 peccato meo, & tam exorabilem te declarasti, ideo meo exemplo omnis
 qui sanctitati studet, ad te orationem fundet, in tempore illius vitæ,
 quod est opportunum tempus inueniendi gratiam tuam. In tempore
 item quo te orare opportunum fuerit. Non est enim quisquam, quan-
 tumuis sanctus, qui non frequenter peccet, qui que non debeat pro
 peccatorum remissione tibi supplicare.
 7 Et certe, eo quod sic te sanctus continue orauerit, tibi que se recon-
 ciliauerit, eum grauissima mala in modum inundantium aquarum mul-
 tarum ingruerint, non poterunt pertingere ad illum: non ipsam mala
 ea simul cum reprobis inuoluent & demergent in nouissimo die.
 8 Tu domine vnicus es, ad quem semper confugio, a tribulatione que
 me comprehenderit. Tu qui es gaudium meum, in quo ob expertam
 sæpe, & adhuc iam expectaram tuam in me beniuolentiam glorior, li-
 bera me a malis, quæ ex omni parte me circumcingunt: ab impiis, qui
 vndique me oppugnant.
 9 Ego autem diuina castigatione correctus & edoctus, vobis, quicun-
 que recte consulunt vobis, volueritis, si me audieritis, intelligentiam
 dabo, & docebo vos vitæ rationem quam obseructis, & quomodo do-
 cturus aliquem, aut alicui prospecturus intentos in illum habet oculos,
 ita & ego mea prospectione & cura vobis consulam.
 10 Eruditio autem mea est hæc. Vos homines, cum sitis a Deo intel-
 lectu donati, nolite similes fieri equo & mulo, in quibus non est intel-
 lectus. Ne efficiamini similes brutis, viuentes non secundum rationem,
 quæ ad optima nititur, sed secundum carnalem appetitum. Nolite ita
 vos gerere, vt quomodo equus & mulus adiguntur ad opera, & infra-
 nantur ad opportuna hominibus officia: ita etiam & vos necesse sit fla-
 gellis & afflictionibus compelli, ad amplectendum virtutis viam, & obe-
 diendum voluntati Dei: quin potius intellectu vobis donato, expenden-
 tes Dei iussa, ac salutem quam adferunt agnoscentes, sponte vestra re-
 ctam viam domini currite.
 11 Quoniam tamen Domine multi sunt, qui equis mulisque indomi-
 tis similes tibi non acquiescunt, sed recedunt a te, ideo tu quæso eos af-
 flictionibus & pressuris ita constringas, vt vel ad te reuertii compellan-
 tur, vel saltem a libera malefaciendi facultate colibeantur ad eum mo-
 dum, quo solent equorum ac mulorum ora chamis & frenis constringi,
 ne mordendi potestatem habeant, & vt cogantur obsequi voluntati
 hominum.
 12 Bene autem monui, ne sitis sicut bruta rationis expertia. Nam multa
 flagella manent peccatorem, tum in hac vita, tum maxime in futura
 vita. qui autem contemptis huius mundi bonis in Domino omnem
 suam spem collocauerit, hunc Die misericordia circumcinget, prote-
 gens eum ab omni malo, omnibusque veris bonis eum cumulatiuimè
 afficiens.
 13 Proinde vos qui iustitiæ studetis, lætamini & exultate, non quidem
 in vobisipsis, sed in Domino, cuius beneficio a flagellis, quæ manent
 peccatores, liberi eritis, cuiusque misericordiam semper cumulatiuimè
 percipietis: & ob id gloriamini omnes vos qui recto estis corde, diui-
 nam voluntatem approbantes, & rectitudinè vitæ constanter sectantes.

ANNOTATIONES.

A NEC EST IN SPIRITU HVS DOLVS.] Græca aliter, *ouk est en ty chomati dros dros*, non est in ore eius dolus, quomodo & August. legit. Cæterum Hebræa habent, spiritu, nec ad sensum multum refert. cum si dolus non sit in spiritu, nec in ore erit. Videri potest Græca mutata ex 1. Petro, 2 qui dicit de Christo: nec est inuentus in ore eius dolus.
B INVETERAVERUNT OSSA.] Communiter istud sic intelligitur: Vires animæ defecerunt, dum iugiter prædicarem meas virtutes, aut dum assidue publice peccare non desisterem. Nam publica peccata, aliquando clamores dicuntur in scripturis. Atque in hoc sensus Gregorius: Qui sensus etiam piissimi sunt, & penitentibus maxime conuenientes, tamen proprii non sunt. Hebræa enim dictio, pro qua

nos habemus, clamarem, propriè rugire significat. Vnde patet de tali eum clamore loqui, quem infirmitatis aut alterius calamitatis dolor excussit.
 DVM CONFIGITVR SPINA.] Romanum psalterium habet, Dum constringitur spina. Quod exponit cassiodorus, qui istud psalterium interpretatur, spinam accipit pro eo osse dorsi, quod hominem erectum sustentat: quo fracto, homo incuruat, itaque metaphoricè per contractionem spinæ, intelligit contractionem superbiæ, quæ hominem erigit & extollit, quæque per afflictiones frangitur. Verum hæc lectio & interpretatio non consentit Græcis, quæ sic habent: *en ty chomati dros dros*. i. dum infigitur mihi spina. Nec apud hebræos spina in hac significatione vnquam accipitur.
 IMPIETATEM PECCATI MEI.] Græcis est, *lm*

est, impietatem cordis, quomodo & Augustinus legit. Hebræa tamen habent, vt nos. Dicit autem impietatem peccati, iniquum suum peccatum, aut iniquitatem peccato admittam. Cum autem sequitur, Pro hac orabit, relatiuum, hac, non debet referri ad impietatem, vel remissionem impietatis, sed, quemadmodum supra dictum est, in illud, vnam petij a Domino: relatiuum, hac, substantiuè accipi debet, pro neutro hoc, vt sit sensus: Ob hanc rem, eo quod scilicet tam facilis fueris in remittendo.

E VERUNTAMEN, &c.] Plerique conantes conuersionem hanc propriè accipere, sic hunc versum interpretantur, vt relatiuum, eum, Deum referat, & sit sensus: Veruntamen hi qui sunt in diluuiis aquarum multarum, id est, qui in passionum suarum turbatione demerguntur, aut qui in hereticorum varijs doctrinis fluctuant, ad Deum non appropinquabunt. Verum Hebræa dictio, quam noster vertit veruntamen, significat etiam, verè & profectò, quomodo hæc dictio in Psalmis frequenter accipi debet: vt Psalmo 38. & c. quomodo etiam hic eam accipi conuenit, vt per aquas multas, intelligantur mala plurima, quemadmodum in scripturis frequenter Admonuit idem & Euthymius.

F INTELLECTUM TIBI DABO.] Plerique hunc versum accipiunt, vt mutata persona, Dauid hic introducat Deum loquentem, vel respondet sibi ad id quod versu præcedenti petiuit, dicens: Erue me a circumdantibus meis: quomodo intelligit Euthymius, vt versu sequenti, Nolite fieri sicut equus rursus sint verba prophetæ alloquentis homines. Alij intelligunt hic Deum alloqui quosuis peccatores per verba verius sequentis, vt & illa sint Domini verba. Simplicius tamen fuerit sine mutatione personæ, etiam in hoc versu intelligere prophetam alloqui quosuis homines, & versu sequenti admonere.

re quid suo exemplo facere debeant. quemadmodum habet paraphrasis. Nec obstat illud, firmabo super te oculos meos, quod in Deum solum competere videtur, qui solus in quemuis oculos suos intentos habere potest, & quorumuis singularem habere curam. Hebræis enim est: Et consulam te oculo meo. Quod nihil aliud est, quam consulam tibi prospectione mea, præuidèdo scilicet quid tibi sit vtile, idque tibi suggerendo. Vel est sensus: Nutu meo consilium tibi dabo. Quod etiam ad hominem rectè cõsulentem referri potest, quemadmodum & nostra lectio: sicut indicat paraphrasis, vt non significetur aliud, quam bonum me tibi magisterum exhibebo. Nec rursum obstat, quod in hoc versu singulari numero dicitur, Tibi dabo: in sequenti verò pluraliter, Nolite fieri. Huiusmodi enim mutatio numeri frequens est in Psalmis.

MVLTA FLAGELLA PECCATORIS.] Ex originalibus patet veram lectionem esse per singularem numerum, peccatoris & sperantem, non autem sperantes in Domino, vt multi legunt, quam ad sensum parum referat. Potest autem hic versus duobus modis intelligi. Friori modo sic: Multa quidem sunt flagella peccatori deputata, qui tamen inter peccatores sperat in Domino, & ob id eius amicitiam, hanc misericordia circumdabit, per quam debita ei supplicia remittatur. Altero modo, vt sit inter membra huius versus oppositio, & sit sensus: Multa flagella accidunt peccatori, at contra qui non est peccator, sed sperat in Domino, atque ob id se a peccatis studiosè cauet, huius Dei benignitas & misericordia vbique aderit & copiosè. Atque hunc esse veriorum sensum, indicat verius sequens, in quo iam iusti & recti corde dicuntur, qui hic vocantur sperantes in Domino. Deinde peccatores ferè non vocat, nisi eos, qui peccare perseverant.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXII.

H ORTATUR hic Psalmus, primum quidem iustos ad laudem Dei, ob eius in omnibus verbis & factis æquitatem, misericordiam, ac potentiam omnium creaturam & insuperabilem, ob quam deinde etiam omnes ad Dei timorem hortatur: beatumque populum illum prædicat, cui in Deum hic dominus omnium contigerit, tum ob ea que de eo dicta sunt, tum ob perfectam scientiam eius & providentiam ac custodiam, qua defendit sperantes in se, cuius solus custodia & potentia saluari homo potest. Propter quod nomine Dei spem & fiduciam in illum vir sanctus profectur, sperantemque misericordiam ac bonitatem eius inuocat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

VOS iusti gaudentes in Domino, laudate eum quos ideo vel solos ad laudandum cum gaudio Dominum adhortor, quia decentissimum est, vt recti rectum Dominum laudent, tum quia non est speciosa laus dei in ore peccatoris, tum quia recti sicut Dei bonitatem magis perciperunt & agnoscunt, ita magis laudabilem prædicare Dominum debent.
 2 Neque ore tantum illum laudetis, sed etiam cithara ac psalterio decem chordis tenso, reliquisque mulicis instrumentis adhibitis, tum in lætitiæ euidens testimonium, tum vt excitent torpentes vestros, aliorumque animos in lætitiæ spiritualem.
 3 Qui iam frequenter in honorem eius cecinistis, iam innouate laudem eius, canite ei canticum nouum, qui noua semper nobis exhibet suæ benignitatis indicia, psallite ei non negligenter, sed quam optimè, ex toto corde, atque cum iubilo ac exaltatione vocis, quæ animi gaudium magnum & alacritatem testetur.
 4 Ideo autem merito illum omnibus modis, & ex tota anima laudare conuenit, quia quicquid loquitur precipiendo vel promittendo, rectum est & æquum. Nihil enim præcipit nisi quod iustum est: nihil promittit quod non sit impleturus: & omnia quæ facit opera, in fide fiunt & æquitate, fidelia sunt & iusta, responsdencia dictis & promissis eius, & in omni fidelitate disposita, ab omni fraude, & omni iniustitia aliena.

PSAL. 32.

PSALMVS

- 5 Diligit misericordiam & iudicium: * misericordia Domini plena est terra.
- 6 † Verbo Domini caeli firmati sunt: * & spiritus oris eius omnis virtus eorum.
- 7 Congregans sicut in vitro aquas maris: * ponens in thesauris abyssos.
- 8 Timeat dominum omnis terra. * ab eo autem commouentur omnes qui inhabitant orbem. Quoniam ipse dixit, & facta sunt.
- 9 Dominus dissipat consilia gentium. * reprobat autem cogitatione: populorum. & reprobat consilia principum.
- 10 Consilium autem Domini in aeternum permanet: * cogitationes cordis eius in generatione & generatione.
- 11 Beata gens cuius est Dominus Deus eius: * populus, quem elegit dominus in hereditatem sibi.
- 12 De caelo respexit dominus: * vidit omnes filios hominum.
- 13 De preparato habitaculo suo respexit super omnes qui habitant terram.
- 14 Qui firmavit sigillatim corda eorum: * qui intelligit omnia opera eorum.
- 15 Non saluatur rex per multitudinem virtutum. * & gigas non saluabitur in multitudine virtutis suae.
- 5 Diligit misericordiam & iustitiam. Nam & ipse haec semper obseruat, in omnibus quae facit operibus haec duo simul committens, & haec in hominibus quoque amat & requirit, ut inter eos vigeant, * misericordia Domini & benignitate eius plena est vniuersa terra. Nihil enim est eorum quae viuunt in terra, expers benignitatis eius, nihil item est eorum quae sunt in mundo, in quo non clare Dei beneficentia resfulgeat, cum in vsum hominis vniuersa sint condita.
- 6 Solo iussu domini caeli ab initio ita conditi sunt, ut firmi sint & stabiles omnis corruptionis expertes, * & solo imperio ac voluntate eius efficaci factus est omnis caelorum exercitus ac militia, hoc est, astrorum multitudo in caelis ordinatissime & ornatissime disposita, per quam potenter haec inferna Dominus gubernat, † per filium item suum, qui verbum est patris, virtus ac sapientia, omnipotens pater caelos ab initio condidit: & a spiritu sancto, qui a patris procedit substantia, quomodo flatus ab ore procedit spirantis, simul cum patre & filio factus est omnis caelorum ornatissimus ac potentissimus exercitus.
- 7 Ipse solo suo verbo aquas maris in vnum locum congregauit, suisque terminis & limitibus conclusit, conclusaque tenet, ad eum modum, quo in vitro paucillum aquae concluditur ab hominibus, & continetur. Neque enim in tam vasto mari minor est, imo maior Dei potentia, quam sit potestas hominis in colligendo paululum aquae in vasculo. * Ipse quoque immensas aquarum profunditates in occultis quibusdam locis, & terrae aerisque sinibus quasi in thesauris repositit: ex quibus etiam aquarum abundantiam, cum voluerit, educit super terram.
- 8 Cum itaque tanta sit Dei potentia, timeant eum omnes, qui degunt in terra, etiamque digno reuerentur honore: * ex consideratione potentiae eius salubritimore concutiantur, & commouentur ad reuerentiam eius quotquot inhabitant terram.
- 9 Quoniam ipsius tanta est potentia, ut sine aliquo labore, sine aliqua temporis mora, sine aliquo adiutorio, sola eius voluntate omnia creata sint, & solo eius iussu omnia facta sint, & quicquid vnquam fieri voluit, & praecipit, id continuo ad mandatum eius exiit.
- 10 Dominus sua potentia cum vult dissipat, & a suo effectu impedit consilia gentium, quae frequenter contra dominum aut populum eius ineunt, * irritas facit cum vult cogitationes populorum, quantumuis multorum, ac consilia, quantumuis potentissimorum principum. Neque enim aut multitudo, aut vis aliqua valet contra dominum.
- 11 Id autem quod sua providentia Dominus fieri ordinavit, quamuis plerique sint qui impedire conentur, semper tamen impletur, ac in aeternum permanet, * ea quae facere ipse proponit, fiunt per omnia saecula. Neque enim est sapientia aut potentia aliqua contra dominum.
- 12 Proinde cum iustissimus, misericordissimus, ac potentissimus, sit dominus, sane verè felix est ea gens, quae pro Deo suo colit solum hunc dominum, cuique hic dominus se Deum exhibet protectorem: * beatus ille populus, quem ex omnibus gentibus sibi dominus iste elegit in peculium & haereditariam possessionem, quam tanquam praeclearam haereditatem excolat, ac perpetuo possideat habitans in medio eius.
- 13 Accedit ad haec, ob quae populum a domino electum beatum dixi, providentia & scientia domini, qua quae in terra ab hominibus fiunt, omnia considerat & cognoscit. Neque enim, ut plerique existimant, circa cardines caeli tantum perambulat, tantum caelestia curas, nec nostra considerans: sed è caelo, in quo peculiariter residet, etiam ubique sit, respicit dominus in has terras. * Considerat omnes homines tam bonos quam malos, diligenter omnium opera aduertens.
- 14 De habitaculo suo caelesti, quod ab ipso preparatum est in regiam, dominus attendit ad omnes qui in habitant terram, habens rationem operum eorum, eaque probe cognita habens.
- 15 Ille, inquam, vniuersos considerat qui singulorum corda & animum formavit: * qui proinde etiam perfecte cognoscit omnia opera eorum, ita ut non solum exteriora opera, hominum more, contempletur, sed & quo animo cuncta fiant clarissime videat, cum cordis creator intimius cor nostrum prospiciat quam nos ipsi. Quae sane res felicem facit Dei populum, meritoque gaudij & spei in Deum suum materia iustis esse debet, quod intelligant dominum tam potentem & iustum benefactorum simul & malefactorum habere rationem.
- 16 Frustra enim spes collocatur in quocunque alio, cum in nullo alio sit salus. Neque enim rex maximo instructus exercitu saluatur per multam multitudinem militum suorum * nec fortissimus quisque homo saluari poterit propriis viribus, quantumuis haec multae sint, sed quemcun-

17 Fallax equus ad salutem.

* in abundantia autem virtutis suae non saluabitur.

18 Ecce oculi domini super meruentes eum.

* & in eis qui sperant super misericordia eius.

19 Vt eruat a morte animas eorum, & alas eos infame.

20 Anima nostra sustinet dominum.

* quoniam adiutor & protector noster est.

21 Quia in eo latabitur cor nostrum.

& in nomine sancto eius sperauimus.

22 Fiat misericordia tua Domine super nos.

* quemadmodum sperauimus in te.

que saluari contigerit, Dei virtute contingit.

17 Equus ipse, in quo plerique plurimum confidunt, inter bellandum res fallax est ad praestandam salutem, siue oppugnandus sit hostis, siue fugiendus, * per multitudinem virum suarum non poterit saluari ipsemet equus, quantumuis fessor eius qui confidit in illo. Simili quoque modo frustra a quibusque creaturis salus expectatur, quam nec sibiipsis praestare queunt.

18 vis autem scire vnde salus proueniat? Ecce, dominus diligenter ac fixe attendit ad eos qui reuerentur illum metuentes eum offendere, * quique spem suam collocant non in creaturis, non in propriis meritis, sed in illius benignitate, quos benigno suo aspectu semper aspicit, curam illorum continuam agens.

19 Ut liberet eos a morte quam impij illis intentant, & victum suppeditet eis tempore famis, ac multo magis eos protegat in minoribus malis. Nam & a morte corporali, quam impij homines inferre iustis conantur, suos dominus liberare ac quibusuis calamitatibus corporalibus, inter quas maxima est fames, remedia adhibere curat, & multo magis studet eos eruire a morte aeterna, in quam inducere nequissimi daemones moliantur, & pascere eos caelesti suo pabulo, ut & in hac vita habeant quicquid ad vitam spiritus necessarium est, cum interim impij spirituum bonorum inopia pereant: & in futuro saeculo, cum impij affligentur fame aeterna, fatientur pane vitae aeternae in aspectu vultus Dei, & inebrientur ab vbertate domus Dei.

20 Quoniam igitur tanta cura suis prospicit Dominus, ideo nos Dei cultores patienter Dominum expectamus, liberationem a malis quae incidunt, ac promissorum bonorum felicitatem cum secura fiducia praestolantes donec exhibeat. * Ipse enim est, qui nos adiuuat, ut malum quae incidimus, superemus: ipse nos tanquam seculum quoddam protegit, ne quid intentata ab hostibus mala laedant.

21 Et certè non frustra expectamus illum, sed in illo dabitur nobis aliquando letari solido ac stabili gaudio, ob id quia spem nostram in sanctissima eius benignitate collocauimus, propter quam spem malis nos eripiens, gaudendi de se materiam praebet cordibus nostris.

22 Itaque Domine fiat super nos misericordia tua, a malis eripiens, bonisque cumulatum afficiens, * quemadmodum sperauimus in te, non quo misericordia tua aequiparetur spei nostrae, quam cupimus longè excedi: sed quo ei respondeat, ut quomodo sperauimus venturam super nos misericordiam tuam, ita etiam verè veniat: & sicut sperauimus misericordiam spe nostra maiorem, ita & talem experiamur.

ANNOTATIONES.

VERBO DOMINI, &c.] Duos indicat paraphrasim sensus. Alterum simpliciorum, iuxta quem idem significatur per verbum Domini, & spiritum oris eius, iussus scilicet & imperium Domini, quo omnia creata sunt in initio. Verbum enim est oris spiritus, aërem verberans. Alterum altiorum, quo per verbum, filius in trinitate significatur: per spiritum verò oris, spiritus sanctus, quem spiritum oris rectè appellat, ut ostendat eum eiusdem esse substantiae cum illo a quo emittitur, & quod non sit creatus aliunde. Et vtrumque sensum simul credendum omnino est hic significasse spiritum sanctum, quemadmodum in principio Genesis, quando verbo omnia creata scribuntur; cum Ioannis 1. omnino ad principium Genesis, & ad hunc locum respexisse videatur quando per verbum incarnatum omnia facta scribit in exordio sui euangelij. Sed priori illo & simpliciori sensu pascit spiritus sanctus in his & similibus locis simpliciores & rudiores, quales sunt Iudaei: posteriori verò perfectiores, quales sunt Christiani. Vt autem rectè intelligatur quid per virtutem caelorum hoc loco debeat accipi, sciendum est hic Hebraeis esse dictionem, quae est in Genesi cap. 2. ad quem locum hic alluditur, ubi nos legimus: & omnis oratus eorum, dictionem scilicet נֶדָּבָר תְּשָׁבָה: a qua dictione dicimus Deum Dominum Sabaoth, pro quo Septuaginta vert-

runt, Dominum virtutum, cum ea dicitio proprie significet militiam aut exercitum. Itaque simpliciori intelligentia, per virtutem caelorum, hoc loco significatur tota illa stellarum innumerabilis multitudo, qua caelum ornatur, & mundus a Deo regitur, stellis Dei imperio famulantibus, & veluti sub imperatore militantibus, quae nullo numero facile comprehendendi posse videntur, sicut in exercitu homines: Sublimiori verò intelligentia, etiam significatur angelorum multitudo, propter quos potissimum dicitur deus, Dominus virtutum, qui & ipsi in scripturis dicuntur virtutes, quod sint potentes virtutè, ministri Domini ad faciendam voluntatem eius.

CONGREGANS SICUT IN VITRO AQUAS MARIS.] Graecis non est, sicut in vitro, sed ὡς δοκον, hoc est, sicut vitem, quomodo & legit Diuus Augustinus. Sic Psalmus. 77. Graecae lectionis Euthymius varias adfert interpretationes, sed quae fere coincidunt cum nostra lectione. Hebraea dicitio magis aceruum significat & cumulum, quam vitem. Non enim est hoc loco נֶדָּבָר Ned, quomodo videntur legisse Septuaginta, nam haec significat vitem, sed נֶדָּבָר Ned, quae dicitio significat aceruum, & ponitur eadem dicitio Exodi 15. & Iosue 3. vbi de aquis diuisis propter transitum filiorum Israel, & instar acerui eleuatis, & fixe consistentibus sit

mentio. Nam vbi nos legimus: Stetit vnda fluens: Hebraeis est, steterunt sicut acernus fluens. Et Iosue 3. vbi nos legimus: Quae autem desuper venient, in vna mole consistent: pro, in vna mole, Hebraeis est, in vno acervo. Itaque omnino verisimile est, Dauidem hoc loco respexisse ad id quod contigit in mari rubro. Nam & de eo dicit Psal. 77. Interrupit mare, & perduxit eos, & statuit aquas quasi in vitro. Vbi & Hebraeis est eadem dictio quae hoc loco, & Graeca etiam ibi habent, quasi vitem. Dicuntur autem in mari rubro aquae constitutae vel congregatae instar acerui, quod in altum essent eleuatae, & contra naturam suam sint immobiles constitutae. Idem etiam significatur, cum dicuntur statutae quasi vter, quia in altum intumuerunt, conclusaque steterunt, a suo flexu prohibita. Quoniam etiam de aquis maris in genere locus hic accipi possit, iuxta sensum in paraphrasi insinuatum.

BEATA GENS, CUIVS EST DOMINVS DEVS EIVS.] Male quidam hanc orationem sic putant ordinandam, vt dictio, Dominus, sit construenda ante verbum, est: dictio vero, Deus, post, in hunc modum, Beata est gens, cuius Dominus est Deus eius. Nam tum ex Graecis, tum ex Hebraeis patet manifeste sic ordinandam orationem: Beata gens, cuius Deus eius est Dominus, hoc est, quae pro suo Deo habet & agnoscit eum, qui est verum omnium dominus, Nam Graeca habent articulum ad nomen, Deus, non autem ad nomen, dominus, ἡ θεοῦ ὑποκειμένη δὲ θεῷ. Articulus enim indicat id quod praefigurari debet, & de quo aliquid dicitur. Hebraea autem pro, dominus, habent no-

men tetragrammaton, quod proprium est vero Deo, ita vt relatiuum, cuius non possit regi à nomine, Dominus, sed à nomine, Deus. Fecellit eos secundum relatiuum, eius, quod etiam à nomine, deus, regitur. Sed hoc ex phrasi Hebraica additum est, alioqui superfluum, quod ad sensum attinet. Nam Hebraeis est frequens, duo relatiua hoc modo pro vno ponere. Idem dicendum est de ea oratione quae est in Psalmo 39. Beatus vir, cuius est nomen domini spes eius. Et quae est Psalmo 45. Beatus vir, cuius est deus Iacob adiutor eius. Sensus enim est. Beatus est ille, cuius spes est nomen domini. & Beatus est, cuius adiutor est deus Iacob. Alioqui quae est gens, cuius dominus non est deus eius, hoc est, qui non habeat suum dominum pro deo suo?

QVIA IN EO LAETABITVR COR NOSTRVM.] Coniunctio, quia, si accipienda est vt causam designet, referenda est ad illud: Anima nostra sustinet dominum, vt duplex reddatur ratio sustententia. Sustinemus dominum, quoniam adiutor noster est, & quia in ipso laetabitur cor nostrum, cum per ipsum à malis liberati fuerimus, quo modo intelligunt Euthymius & Diuus Augustinus. At rectius acceperimus coniunctionem, quia, hic sicut & alia quandoque positam, non vt causam reddat, sed tantum vt affirmet pro, certe, Nam Hebraea dictio sic saepe ponitur. Cum autem in membro sequenti legendum potius sit praeteritum, sperauimus, quam futurum, sperabimus, (nam originalia habent praeteritum) coniunctio, & videtur accipienda causaliter pro, quia. Nam & Hebraea dictio non, &, significat, sed quia.

Psalmus Dauid, cum mutauit vultum suum coram Abimelech, & dimisit eum, & abiit.

ARGUMENTVM PSALMI XXXIII.

Motus Dauid ex singulari illo beneficio, quo ipse sum deus, cum apud Achis regem Philistinorum (quorum reges Abimelech communi nomine vocabantur) agnitus de vita periclitaretur, non sine miraculo seruauit, Dei erga suos curam & bonitatem in vniuersum predicat magnifice, omnesque iustos ad eandem predicandam inuitat, simul ad timorem & innocentiam studium, (quod & docet in quo consistat) adhortans, eo quod qui eo praediti sunt, ex omnibus malis eripiantur, & bonis vniuersis cumulentur. Cuius praclarum in seipso exemplum considerandum offert. Diuus Augustinus vultum huius Psalmi, & hystoriam in eo indicatam docte simul & pie secundum mysticum sensum interpretatur, vt per Dauidem commutantem vultum coram Abimelech, intelligatur Christus, qui coram populo Iudaico per Abimelech significato, quia in eo fuit regnum patris sui (interpretatur enim Abimelech, pater meus rex) immutauit vultum suum, ita vt ab eo populo non cognosceretur: siue cum in forma Dei existens, humanam induit naturam: siue cum sacrificia veteris legis immutauit in sacrificium corporis & sanguinis sui quod cum illis sumendum proponeret, pro infano à Iudaeis reputatus est, a quibus dimissus, quia agnitus ab eis non fuit, abiit ad Gentes. Itaque hunc Psalmum mystice accipit, ut sit gratiarum actio Christi, gratias agentis Deo patri pro liberatione de manibus Iudaicorum: aut vt sit laus populi fidelis, agnoscantis per Christum se ab omni malo liberatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.
2. In Domino laudabitur anima mea:
* audiant mansueti, & laetentur.

CVM diuino munere euaserim maximum periculum, laudabo Dominum in omni tempore, assidue laus eius erit in ore meo, nunquam, cum opportunum fuerit & congruum, cessabit os meum à laude eius.
2. In Domino gloriabitur laudando anima mea, * audiant hoc hi qui ob animi mansuetudinem male à mundo tractantur, quique mansueti ac patienti animo aduersa in hoc mundo ferunt, * & simul mecum laetentur. Gaudeant, audientes Dei, quem vnicè amant laudem, gaudeant, audientes nunquam à Deo deferri eos, qui se illi committunt, & à mundo persecutionem ferunt: gaudeant ex fraterna charitate cum gaudente, audientes eum qui eiusdem est fortis, mirificè à Deo adiutum.

3. Vos

PSAL 33.

3. Magnificate dominum mecum.
* & exaltemus nomen eius in idipsum.
4. Exquisiui dominum, & exaudiuit me, & ex omnibus tribulationibus meis eripuit me.
5. Accedite ad eum, & illuminamini.
* & facies vestrae non confundentur.
6. Iste pauper clamauit, & dominus exaudiuit eum:
* & ex omnibus tribulationibus eius saluauit eum.
7. Immitet angelus Domini in circuitu timentium eum:
* & eripiet eos.
8. Gustate, & videte quoniam suauis est Dominus:
* beatus vir qui sperat in eo.
9. Timete dominum omnes sancti eius:
* quoniam non est inopia timentibus eum.
10. ¶ Diuites eguerunt, & esurierunt:
* inquiringentes autem dominum, non desicient omni bono.

3. Vos mansueti, glorificate & laudate mecum communem Dominum, * extollamus eum laudibus pariter.
4. Ego enim in tribulationibus constitutus, orationibus imploravi auxilium Domini, & pro benignitate sua exaudiuit me, & ex omnibus afflictionibus meis liberauit me.
5. Proinde etiam vos omnes, quoscumque aliqua premit tribulatio, exemplo meo accedite ad Dominum eius, implorantes opem; illique vos totos committentes: * quod si feceritis, à benigno eius aspectu & fauore vobis exhibito, tanquam à gratissima luce recreabimini, nec ob frustratam vestra ab eo expectatione pudefient facies vestre. Assequemini enim quicquid ab eo postulaueritis, quod vel ex me discere potestis.
6. Ecce enim ego cum pauper essem & affictus, omni humano destitutus auxilio, toto affectu inuocaui Dominum, & exaudiuit me, * & ex omnibus tribulationibus meis saluum me fecit.
7. Per circuitum eorum qui metuentes Dominum offendere, studiosè b curant eius obseruare mandata, angelus à Domino missus sese immitet & diffusum, atque cum multitudine militiarum caelestium velut castra metabitur circum eos, ne possint ad nocendum illis accedere aduersarij: * & ipse pro eis pugnant liberabit eos ab omni malo.
8. Sentite in vobis ipsis per attentam considerationem, quod Dominus ob suam benignitatem admodum est suauis. Hanc enim benignitatem eius in me & omnibus cultoribus eius aduertere vobis licet, * propter quam certe foelix est omnis, qui spem suam in eo collocat.
9. Verum haec spes non presumptuosa esse debet, sed sancto timore Dominum offendendi nulla, sine quo vera spes non est. Proinde vos omnes, qui coram Deo sanctitati studetis, cum spe quam in illum habetis, constanter illum metuite, sollicitè semper curantes, ne illum offendatis, * quoniam sic metuentibus eum nullius rei est inopia.
10. Frequenter euenit, vt diuites leonibus potentia similes, ac leonum c more quanta potuerunt vi ab alijs rapientes, ad inopiam redacti sint, & famem passi. ¶ Semper tales etiam cum maxime abundauerint, esuriunt & egent, non contenti praesentibus, sed semper alia & alia adijcere desiderantes, & vt in hac vita nunquam visi sint terrenis bonis egere, inopes tamen sunt verorum bonorum, & hic, & in futura maxime vita, in qua fortiter esuriunt & sitient in aeternum: * his autem qui per obseruationem mandatorum quaerunt Domino se commendare, nullum unquam bonum deficiet. Nam & terrenorum bonorum quod satis est, Domino suppeditante, habebunt: & spiritualibus, eisque veris bonis ita ditabuntur, etiam in hac vita, vt haec tueantur & supplicant in eis egestatem, si inciderit, corporalem quod sciant per haec praesentibus contenti esse, abundare, & penuriam pati, omnia possidere, etiam si nihil habeant. In futura autem vita aeternorum bonorum locupletissimi erunt.
11. Cum itaque timor & cultus Domini, omnis boni fons sit, quotquot discere cupitis, accedite me, & auscultate mihi, * docebo vos quo pacto verè colli Dominus possit à vobis.
12. Quis est homo, qui vult in hoc saeculo longam ac veram vitam, & in futuro vitam perpetuam? * quis est, qui cupit tum in hoc, tum in futuro tempore percipere & experiri dies foelices?
13. Quisquis is es, qui ex animo hac cupis, timore Domini ea consequeris. Hunc autem vt quomodo decet, timeas & reuereris, ante omnia, quoniam & faciles & varij sunt linguae lapsus, cohibe linguam tuam à maledicentia: * & labia tua cohibe ne loquantur dolum aliquem proximo tuo.
14. Tum & declina ab omni malo opere, & fac quod bonum est, haec enim duo sunt absolutae iustitiae partes. * Ad haec, sollicitè stude, vt cum omnibus pacem habeas, & quoniam variae quotidie inter homines occasiones offensionis incidunt, difficilèque est pacem cum omnibus seruare, totis viribus in hoc incumbas, vt quantum in te est, assequaris cum proximis pacem. Neque enim satis est facere bonum, & bene viuere, nisi & quantum in te est, sine proximi viuas offendiculo. ¶ Sed & hoc diligenter tibi curandum, vt cum Deo, atque etiam eum teipso, sedatis scilicet animi perturbationibus, pacem obtineas.
15. Quod si haec facere studueris bene tibi consulueris. Dominus enim benigno suo aspectu respicit eos qui student iustitiae, curam illorum gerens, eisque semper prospicere studens, ne quid mali noceat, neque quo bono careant. * Dominus benignum auditum praebet precibus eorum, facilis ad exaudiendum eas.
16. Respicit quidem etiam Dominus facientes mala, verum non benigno, sed toruo aspectu indignationis suae, quo eos aspicit, non vt eu-

* vi perdat, de terra memoria eorum.

17 Clamauerunt iusti, & dominus exaudiuit eos: * & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.

18 Prope est Dominus his qui tribulato sunt corde: * humiles spiritu saluabit.

19 Multa tribulationes iustorum: * & de omnibus his liberabit eos Dominus.

20 Custodit dominus omnia ossa eorum: * unum ex eis non conteretur.

21 Mors peccatorum pessima: * & qui oderunt iustum delinquent.

22 Redimet dominus animas seruorum: * & non delinquent omnes qui sperant in eo.

stodiat, * sed vt suo tempore per mortem inflitam aboleat e terra memoria eorum. Per mortem quidem corporalem, e terra hac corporali: per mortem vero aeternam, e terra caelesti, ac sanctorum confortio, in quo perditorum hominum nulla erit memoria.

17 Ipsa autem experientia docet verum esse quod diximus, aures Domini intentas esse in preces iustorum. Quotiescunque enim iusti afflictionibus pressi clamauerunt ad dominum, ipse exaudiuit eos, * & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos, frequenter quidem etiam temporali liberatione, semper autem spirituali, & aeterna, ita sanctos interius in praesenti consolando, vt in tribulationibus non deficiant, aut per mortem omnibus malis exutos, in aeternam eos transferendo felicitatem.

18 Proximè adest dominus iis, qui ob tribulationum magnitudinem sunt contrito, fractoque corde, subuenire illis paratus, * & eos qui afflicto sunt animo saluos faciet ab omnibus malis.

19 Multa quidem accidunt tribulationes iustis, cum necesse sit omnibus qui pie volunt viuere, multiplicem pati persecutionem, * sed de omnibus his tandem liberabit eos dominus, qui non sinet eos afflictionibus vinci aut immorari, sicut contingeret impiis, d

20 Et quamuis varia sint iustorum afflictiones, tamen dominus ita custodit animi eorum omnem fortitudinem & vires, vt licet continuo allidantur, non tamen conterantur vires eorum, custodiens frequenter & corporis ossa omnia, vt ne vnum quidem ex eis frangatur ab hostibus, totum etiam hominem perdere quarentibus. Quod si autem contingat apud homines, iustorum ossa confringi atque comminui, coram Deo tamen ossa iustorum custodiente, ne vnum quidem confractum est: apud quem etiam mortui viuunt, apud quem & omnes capilli capitis iustorum numerati sunt, quorum nullus de capite eorum peribit. Restituet enim eis omnia ossa cum magna gloria, in nouissima resurrectione.

21 Mors est peccatorum, eaque admodum misera. Illis mors est deputata, veluti eis propria & debita. Illi enim & hic pro peccatis suis vt in plurimum mala morte moriuntur, & post hanc vitam ad aeternam mortem, quae sola vera mors est, pertrahuntur. * Et qui ob dissimilitudinem vitae oderunt iustum, qui que iniuste iustum persequuntur, hi, domino eos deferente, semper suis peccatis adicient peccatum, peccantes peccato ad mortem: hi à domino vsque in finem peccare permittentur, ita vt aeternae obnoxij fiant damnationi.

22 Seruorum autem suorum dominus animas redimet à morte, atque omnibus huius vitae malis: ab omnibus iniquorum demonum insidiis, omnique peccato. * nec sinet sperantes in se peccare saltem vsque in finem, ne aeternae fiant damnationi obnoxij. Nam etsi per fragilitatem peccare eos contigerit, eius tamen misericordia, in quam sperant, & à peccato reuocabit, & peccata condonabit.

ANNOTATIONES.

IN DOMINO LAUDABITUR ANIMA. &c.] Iuxta nostram & Graecorum lectionem videtur significare propheta, animam suam, hoc est, se laudandum ab hominibus non ob propriam virtutem, sed propter dominum, quod scilicet illum adiutorem habuerit, quemadmodum exponit Euthymius. At diuersum sensum requirunt Hebraei, quae hoc loco habent verbum, quod in prima coniugatione significat laudare: at in quarta coniugatione, in qua hic ponitur, significat laudare seipsum, hoc est, iactare seipsum, quod ferè idem est quod gloriari. Vnde omnes vertunt: In domino gloriabitur anima mea. Qui sensus optimè conuenit proposito. Agitur enim hic non de propria laude, sed de laude dei. Itaque vt verus sensus etiam in nostra habeatur lectione, verbum, laudabitur, & hoc loco, & aliis locis aliud quod accipi debet deponentaliter pro gloriabitur. Sic enim Hebraei requirunt, vt etiam accipietur postea. Psal. 63. cum dicitur: Laetabitur iustus in domino, & sperabit in eo, & laudabuntur omnes recti corde. Et Psal. 62. Laudabuntur omnes qui iurant in eo. Et alioqui qui gloriatur, laudat & iactat sei-

psium, vt etiam nostra lectio sic accipi possit. Anima mea laudabitur à seipsa in domino, hoc est, iactabit se, & seipsum se praedicabit, quod dominum nata sit protectorem.

IMMITTET ANGELVS DOMINI.] Pro verbo immittet, Hebraei habent verbum quod significat castrametari, pro quo Septuaginta verterunt verbum παρεμβάλειν, quod etsi immittere significet, tamen etiam significat castrametari, & in ordinem exercitum constituere. Vnde vertendum fuerat, castrametabitur. Idem tamen per nostram lectionem significabitur, si bene intelligatur. Vnde patet vanam esse interpretationem quorundam sic intelligentium: Angelus domini immittet terrorem in circuitu timencium eum. Magis autem hunc locum corruerunt, qui, quoniam nostra lectio videtur habere incommodum sensum, legerunt: Immittet angelum dominus. Legendum enim, vt etiam diuus Augustinus diligenter annotauit, angelus domini. Nec tamen legendum est, immittit, vt apud eum legitur, sed futurum, immittet. cum Graecis sit παρεμβάλειν, futurum scilicet.

Diuites

DIVITES EGVERVNT.] Pro, diuites, Hebraei habent leones vel leuculos. Et est sic iucunda oppositio inter leones, & inquirentes dominum. Significatur enim, leones ad praedam quaerendā natos, eiq; auidè inhiantes, fame & inedia potius perituros, quam vt necessario victu fraudetur sic hi qui arte omnia dominum quaerunt. Septuaginta intellexerunt per leones significari homines, qui cōquirendis diuitijs per fas & nefas incumbūt, vnde verterunt, diuites. Nam & tales Psalmo 9. leonibus propheta cōparat, asserens eos sedere cū diuitibus. **MVLTAE TRIBVLATIONES IUSTORVM.** Quae hoc & sequenti versu in nostra & Graeca lectione dicuntur de iustis pluraliter, Hebraei habent singulariter de iusto. Quae etsi generaliter sint de omnibus iustis accipiēda, vt rectè verterint Septuaginta pluralem numerum, tamen singulari numero rectè intellexerimus hic vsum spiritum sanctū, quod respiceret in vnum illum verè iustum, dominum nostrum Christum, in quem hi duo versus singulariter quadrant, tū quod verè eius tribulationes tuerint multae, à quibus tamè omnibus per resurrectionem est liberatus: tum quod sic eius ossa sint custodita, vt ne vnum quidem ex eis sit contractum, etiam in violenta morte, iuxta illud: Os non comminueris ex eo.

MORS PECCATORVM, &c.] Graecis non est superlatiuus, sed tantum positiuus *μωρὸς*, hoc est, mala, Hebraei autem longè conuenientiore posunt habere sensum in hoc & sequenti versu, in qui-

bus opposita dicuntur de impio & iusto. Possunt enim sic verti: Interficiet impium malitia, & qui oderunt iustum, desolabuntur. Redimet Dominus animam seruorum suorum, & non desolabuntur omnes qui sperant in eo. Verbum enim Hebraicum, pro quo nos habemus in vtroque versu, *delinquent*, significat non solum peccare, sed etiam deaestari & subuerri. Et Euthymius Graecum verbum *παρεμβάλουσι*, exponit duobus modis, hoc est, inquit, peccabunt aut periclitabuntur. Et in sequenti versu: Non peccabunt, inquit, eo quod valida atque constanti spe ad Dominum ferantur, nec vllum etiam animae periculum sustinebunt. Vt autem illud: Mors peccatorum pessima, opponatur priori parti versus sequentis: Redimet dominus animas seruorum suorum, à morte scilicet, sicut Hebraei requirunt, & sicut secunda pars secundae partii versus sequentis opponitur: intelligendum est non hoc significari quod fere intelligitur, nempe mortem peccatorum seceri à morte iustorum, quae si significetur horum mortem esse bonam, illorum esse malam. Sed genitiuus, peccatorum, intelligendus est regi à subintelligendo verbo, est, non à nominatiuo, mors, vt sit hic sensus: ipsa mors est peccatorum, hoc est, eis à Deo deputata est, eaque mala, & admodum misera. Sic enim opponitur illi quod sequitur: Redimet dominus animas seruorum suorum. Non enim hoc Psalmo iustis tribuitur mors, sed liberatio à morte, sicut & prius dixit: Vt eruat à morte animas eorum.

In finem Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM. PSALMI XXXIII.

Propheta Dauid in iustam ab hostibus suis persecutionem persequens. Deum hoc Psalmo inuocat, vt pro se contra eos pugnet, atque pro se secundum iustitiam suam iudicet eos, vt & ipsi de manu illorum liberentur, & illi in ea incidant mala, quae inferre parauerunt: quae vt impetret, inimicorum suorum in se iniustitiam, suam vero in illos non, solum innocentium, sed etiam charitatem Deo proponit, simul & gratiarum actionem ac laudem Dei pro adepta liberatione promittens. Secundum vñ scripturam autem sensum accipiendus est hic Psalmus, vt sit oratio Christi, per Dauidem in persecutionibus eius praescripta, suam à Iudeis liberationem, Iudeorumq; vltionem secundum iustum Dei iudicium experientis, sive potius praedicentis. Exemplo autem & Christi & Dauidis etiam cuiuslibet iusto comperit, precari volenti liberationem ab hostibus quos habet, sive visibiles, sive invisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Iudica domine nocentes me, * expugna impugnantes me.

2 Apprehende arma & scutum:

* & exurge in adiutorium mihi.

3 Effunde phaream.

* & conlude aduersus eos qui tribulant me:

* † dic animae meae, filius tuus ego sum.

4 Confundantur & reuerentur quarentes animam meam.

5 Auertentur retrorsum, et

Iudex omnium Domine, iustā iudicans, fac in his qui iniuste mihi nocere quaerant, iustum iudicium, * oppugna eos, qui malitiosè me impugnare praesumunt.

2 Quomodo solet pro aliquo pugnaturus arma arripere & scutum, & sic demum exurgere, vt alium adiuet: ita & tu Domine pro me pugnaturus, non tantum me ab hostium sagittis custodias, sed & contra hostes meos euagina gladium vltionis tuae, exerce in eos iustitiae tuae seueritatem, quam tanquam conclusum in vagina gladium, seruare videris, quandiu differs facere iudicium: * concludere viam contra persequētes me interclude ac praepedi opportunitatem ledendi me, * interiori tua inspiratione promitte animae meae te allaturum ei salutem, † fac quoque anima mea cognoscat & sentiat ipsa experientia, te esse saluatorem eius.

3 Quomodo pugnaturus non scuto tantum se munit contra hostium tela, sed & gladium effundit & eximit e vagina, quo hostem imperat: ita & tu Domine pro me pugnaturus, non tantum me ab hostium sagittis custodias, sed & contra hostes meos euagina gladium vltionis tuae, exerce in eos iustitiae tuae seueritatem, quam tanquam conclusum in vagina gladium, seruare videris, quandiu differs facere iudicium: * concludere viam contra persequētes me interclude ac praepedi opportunitatem ledendi me, * interiori tua inspiratione promitte animae meae te allaturum ei salutem, † fac quoque anima mea cognoscat & sentiat ipsa experientia, te esse saluatorem eius.

4 Te pro me pugnante, meque saluante, quotquot quaerunt auferre mihi vitam, confundantur & pudore afficiantur, frustrati nimirum suis conatibus.

5 Fac vt te defendente terga vertere, reque infecta discedere, atque à

PSAL. 34

f s capto

confundantur cogitantes mihi mala.

6 Fiant tanquam puluis ante faciem ventis. * & angelus Domini coartans eos.

7 Fiant via illorum tenebrae & lubricum. * & angelus domini persequens eos.

8 Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui. * superuacue exprobrauerunt animam meam. 9 Veniat illi laqueus quem ignorat. * & captio quam abscondit apprehendat eum & in laqueum cadat in ipsum.

10 Anima autem mea exultabit in Domino. * & delectabitur super salutari suo. 11 Omnia ossa mea dicent: * Domine quis similis tibi?

12 Eripiens inopem de manu fortiorum eius. * egenum & pauperem a diripientibus eum. 13 Surgentes testes iniqui, quae ignorabam interrogabant me.

14 Retribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animae meae.

15 Ego autem cum mihi molesti essent, induabar cilicio.

16 Humiliabam in ieiunio animam meam. * & oratio mea in sinu meo conuertetur.

17 Quasi proximum, & quasi fratrem nostrum sic complacoebam. * quasi lugens & contristatus sic humiliabar.

18 Et aduersum me letati sunt, & conuerserunt. * congregata sunt super me flagella. * & ignoravi.

cepto desistere cogantur, sicque coram omnibus pudefiant, quotquot cogitant mihi malum inferre.

6 Quemadmodum puluis a vento facile raptatur & dispergitur, nec vi impetus eius resistere valet: ita & ipsi a te dispergantur, nec aliquam finas habeant fortitudinem ad perficiendum quae moliantur. * & angelus a Domino in auxilium mihi missus, sit coartans eos, & ad fugam impellens, ut cogantur cepta relinquere, nec valeant proposita perficere.

7 Via, per quas fugiendum illis erit, fiant tenebrae & lubrica, hoc est, nec videant quo sit eis eundem, nec detur illis commodè effugere posse: * & angelus Domini velocissimus insequatur eos, iustam de eis sumpturam ultionem. † Et quomodo laeuissimus puluis flatu ventorum huc illucque dispellitur, ita & ipsi angelo exagitante eos, varijs passionum suarum impulsibus huc illucque impellantur, nulla certa sequentes consilia, sed continuo de malo in malum praecipitati, omnes illorum rationes tenebrae sint & lubrica, nihil videant quod utiliter sit sequendum, nihil instituant quod firmum sit, sed suis ipsi rationibus & consilijs, quasi palpitantes in tenebris, ac in lubrica via haerentes cadant.

8 Ipsi enim sine vlla causa, & praeter omne meum meritum occultè mihi parauerunt perditionem, in quam suis insidijs, tanquam laqueis quibusdam, me conati sunt inuoluere, quomodo venatores clam dispositis laqueis parant feris interitum, * sine causa opprobrio me assecerunt, falsa de me loquentes in vituperium meum.

9 Et quoniam inopinato malo iniuste perdere me conantur, obueniat Dei iusto iudicio vnique illorum inexpectata calamitas, qua sic inuoluantur, vt se extricare nequeant, * & illud rete ac malum, quod clam parauerunt mihi, eos irretiat, incidant in eandem ipsam perniciem, in quam me pertrahere machinati sunt, eoque malo, quod mihi intentauerunt, ipsimet pereant.

10 Hanc vbi de hostibus meis iustam ultionem sumpserit Dominus, cum mei liberatione, tum ex animo gaudebo in Domino, cuius beneficio seruatus ero: * & delectabor de salute eius mihi ab eo praestita.

11 Non ego ingratus ero, nec ad percepta beneficia stupidus, sed ex incomparabilis tuae bonitatis admiratione, omne corpus & totam animam peruadente, & ad laudem tuae accedente, ego ex omnibus intimis meis, omnibusque viribus dicam: * Domine quis tibi in bonitate, potentia, reliquisque perfectionibus vsquam similis est?

12 Tibi, inquam, quis est similis, qui per immensam tuam bonitatem & potentiam liberas eum, qui omni humano destitutus est auxilio, de violentia eorum qui viribus sunt superiores eo? * indigentem ope & afflictum liberas ab his qui eum diripere student,

13 Hanc autem vt de tua ope & salute exultationem magis praestes, audi amplius hostium meorum in me iniustitiam & ingratitude. Consurgentes contra me homines, contra me falsum proferentes testimonium, interrogabant me quorum mihi non eram conficius, siue quia ex propria confessione, excogitata de me mala elicere satagebant, siue quia cum subannatione & derisu obiciebant, & interrogando asseuerabant.

14 Pro bonis a me in eos collatis retribuabant mihi mala, retribuere mihi conati sunt omnium rerum orbitatem & desolationem, vt rebus meis exutus nullum iam haberem amicum, nullumque patronum.

15 Ego autem, cum mihi suis iniurijs molesti essent, non vicissim illis molestus fui, nec malum quid illis precatus sum, sed contra pro vestimento induabar cilicio, lugentium indumento, lugentis habitum mihi sumpsi, deplorans illorum prauitatem,

16 Ob summum animi mei de eorum malitia mœrorem, & propter impetrandam a te mentem in eis meliorem, ego meipsum affligebam ieiunio: * & oratio mea, quam pro illis fudi ad Dominum, talis fuit, vt cupiam eam conuerti in sinum meum, & in meipsum, a quo egressa est, hoc est, vt velim ea mihi quenire, atque in sinum meum (in quo donata recipimus) refundi quae illis precatus sum.

17 Sic me placidè & mansuetè gessi ad vnumquemque eorum, quasi ad amicum & fratrem meum. Ita omnibus placere studui quali amicis & fratribus meis, * sic affligebar ob eorum malitiam, quemadmodum qui serio lugent & contristantur ob amicorum suorum charissimorum mortem.

18 Ipsi verò non indoluerunt malis meis, sed e contra cum aduersum aliquid mihi accidisset, contra me letati sunt, immo & ipsi simul congregati sunt contra me, vt de inferendo mihi malo inter se consultarent: * congregati inquam, sunt contra me homines me flagellare studentes,

dentis, ego autem eorum contra me inita consilia ignorauit. † Aut etiam si scirem, sic me gessi quasi ignorarem, nihil de vindicta cogitans, nihil ad vindicandum moliens.

19 Dissecti sunt in cordibus suis, atque in diuersa suis cogitationibus distracti, quærentes varia consilia, & modos diuersos, quibus me affligerent. † Dissecti item sunt in ore suo, liberè labia sua laxantes, in accusationem & derisionem mei, nec sunt compuncti corde, vt aliquando a maledicentia & derisu silerent, * varijs modis me vexauerunt, suis subannationibus & irrisionibus me deriserunt, insuper & praenimia indignatione & ira frenduerunt dentibus suis super me, auidi nimirum vt me deuorarent.

20 Domine quando tandem declarabis te hæc videre? in pristinam quæso securitatem restitue animam meam, liberatam ab illorum peruersitate, * eamque iam ab omnibus desertam libera ab ijs qui leonina feritate contra me frendent, & deuorare animam meam conantur.

21 Id vbi feceris, tuam bonitatem praedicabo, idque in magna hominum frequentia, * in populo multo & magno laudabo te.

22 Non finas mi Domine, vt super me & perditione mea, quam quaerunt, gaudeant hi qui iniuste me persequuntur, * qui praeter omne meum meritum oderunt me, & nihilominus praeteriori gestu pacem mecum simulant, oculis mihi, vt solent amici, annuentes.

23 Quoniam mihi aliquando praesentes loquebantur amice, ne eorum prauitatem aduerterem: * verum interim dum loquerentur, sic mihi per terrenam & pessimam iram, quam contra me occultè gerbant, voluebant in cordibus suis contra me dolos.

24 Et cum prius pacem verbis simularent, & iram occultam pressis labijs in animo seruarent, vbi iam multa mala me vndique premerent, os suum in latitudine aperuerunt contra me, * effusioque ore cum gaudio dixerunt sibi mutuo: Optimè, optimè iam sese res habet, viderunt tandem oculi nostri quæ desiderauimus.

25 O Domine vniversorum, vtrunque hactenus visus sis non videre quæ iniquè passus sum, scio tamen te ea vidisse qui omnia vides. * Ne itaque pro tua iustitia & misericordia cesses iustum exercere iudicium, vindicando me ab eorum iniurijs: * Domine qui semper mihi adfuit, & fauorem tuum mihi exhibuisti, ne quæso iam elongeris a me, fauorem tuum & auxilium tuum mihi subtrahendo. Cessante enim erga me tutela tua, necesse est me perire, cum nullus alius sit mihi adiutor.

26 Qui praualentibus mihi impijs, visus es aliquandiu mihi dormire, iam tandem te profer, & ostende te o Deus meus habere rationem iudicij mei & causæ meae mi Domine, cui me totum commisi, a quo totus pendeo.

27 Fac pro me iudicium Domine Deus meus secundum iustitiam tuam. * nec permittas vt inimici mei cõpotes voti sui lætètur super me.

28 Fac ne habeant cur dicant in cordibus suis: iam bene, bene est animæ nostræ, iam læticia & exultatio sit animæ nostræ, cui euenit quod optabat. * fac ne dicere iactantes possint: iam cum deuorauimus, & penitus perdidimus.

29 Erubescant potius & pudefiant frustrati spe sua omnes pariter, * qui gaudent calamitatibus meis, & voluptatem capiunt ex malis meis.

30 Inuoluantur & operiantur confusione & pudore, * qui superbè loquuntur contra me mala, quæ mihi se gloriantur illaturos graua.

31 Illi autem qui amant meam innocentiam, & quibus beneplacitum est in mea iustitia, fac Domine vt exultent & lætentur: & qui volunt pacem ac salutem serui tui, * fac Domine vt semper dicere possint: Dominus, qui iustorum rationem habet, eosque ab impijs liberat, ab omnibus magnus reputetur, manisceq; praedicetur ob suam bonitatem & iustitiam.

32 Hæc vbi mi Domine praestiteris, lingua mea ex meditabundo corde loquetur, & assidue praedicabit iustitiam tuam, quam in me exhibuisti, respondendo promissis tuis, & iniuste oppressum vindicando: * iugiter lingua mea voluet & personabit laudem tuam.

ANNOTATIONES.

DOMINE QVIS SIMILIS TIBI?] Græca nunc habent per geminationem: Domine, domine, quis similis tibi? At Hebræa tantum habent: Domine quis similis tibi, sicut & diuus Augustinus habet, vt ne quis putet addendum, secundum Domine.

INDVEBAR CILICIO.] Perique sic intelligunt hunc locum, vt hanc humiliationem intelligatur propheta assumpsisse pro seipso, ad deprecandam scilicet molestiam quam patebatur. Verum ex Hebræis patet accipiendum de humiliatione, quæ assumpti

19 † Dissipati sunt, nec compuncti: * tenuerunt me, subannauerunt me subannatione, frenduerunt super me dentibus suis.

20 Domine quædo respicies, restitue animam meam a malignitate eorum: * a leonibus vnicam meam.

21 Confitebor tibi in ecclesia magna. * in populo graui laudabo te.

22 Non supergaudeant mihi qui aduersantur mihi inique. * qui oderunt me gratis, & annuntiant oculis.

23 Quoniam mihi quidem pacifice loquebantur, * & in iracundia terra loquentes, dolos cogitabant.

24 Et dilatauerunt super me os suum: * dixerunt: Euge euge viderunt oculi nostri.

25 Vidisti Domine. * ne scias: * Domine ne discedas a me.

26 Exurge, & intende iudicio meo, Deus meus, & dominus meus in causam meam.

27 Indica me secundum iustitiam tuam Domine Deus meus. * & non supergaudeant mihi.

28 Non dicant in cordibus suis, euge euge anima nostra: * nec dicant, deuorauimus eum.

29 Erubescant et reuerentur simul, * qui gratulantur malis meis.

30 Induantur confusione & reuerentia, * qui magna loquuntur super me.

31 Exultent & lætentur qui volunt iustitiam meam: * & dicant semper, magnificetur Dominus, qui volumus pacem serui eius.

32 Et lingua mea meditabitur iustitiam tuam, * tota die laudem tuam.

assumpfit pro inimicis suis quorum, malitiam miseratus est. Nam illa habent: ego autem in infirmitate eorum, &c. Pro cilicio, Hebræis est *שׂוּמְרֵי* Sac, & Græcis *σακκον*, vt mirum sit Latinum potius verisse cilicium quam factum.

ET ORATIO MEA IN SINU MEO CONVERTETVR. Magis vertendum fuerat, in sinum, cum construatur cum verbo motus ad locum, & Græcis sit, *εις υδραρον μου*, sicut & Hebræis est, ad sinum meum. Cum autem variè admodum hæc oratio à diuersis accipiatur, præter intelligentiam in paraphrasi indicatam, iuxta quam verbum, conuertetur, pro optatio, conuertatur, oportet exponere. potest & sic accipi, vt significetur, orationem iusti pro impiis suscipiam, etsi à Deo, ad quem mittitur, non redeat cum fructu ad ipsos impios, sed frustra, quod ad ipsos attinet, emissã sit: redituram tamen cum fructu ad ipsum qui orat, quod ille percepturus sit Dei beneficia, quemadmodum Dominus in euangelio dicit: Pacem domui indignæ imprecata redituram ad eos qui eam imprecati sunt. Sunt qui vertunt: Et precatio mea super sinu meum verã est: intelliguntque simili ratione istud dici, quali Latinis dicitur, gaudere in sinu, is qui arcano & interiore gaudio contentus est. Ita enim in sinu flere & precari aptè dicitur, qui suas lacrymas & preces in aëra non spargit ad captandum hominum gratiam, sed contentus vno Deo teste, affectus suos apud se continet. Itaque sensus erit: orationem meam apud me iterabam, & frequenter repetebam.

QVASI PROXIMUM, &c. Quidam etiam Græci codicis habent accusatiuos, verum emendatiores habent datiuos *ὡς πλησιον, καὶ ὡς ἀδελφῶν ἡμετέρων*, &c. vbi *πλησιον*, aduerbium est positum loco datiuus, quod fortassis imposuit interpreti. Paraphrasis autem indicat duobus modis orationis incommoditati subueniri posse, vt aut subintelligatur ad accusatiuos præpositio, ad aut accusatiui per antiprosin accipiuntur positi pro datiuus.

ANNVNT OCVLIS. Plerique nutum hunc oculorum accipiunt, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuo in malis alterius concitarunt, ad gaudendum & ridendum. Verum aliàs hæc oratio

in scripturis accepto solet, pro eo quod est, fraudulenter cum aliquo pacem simulare. vt Prouerb. 6. homo apertata, vt inutilis, graditur ore peruerso, annuit oculis, terit pede, prauo corde machinatur malum. & Prouerb. 10. Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labijs verberabitur. Vbi quem intelgat annuere oculo, patet ex præcedenti versu: Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit. Videtur igitur annuente oculo, opponere ei qui ambulat simpliciter. Et manifestius Ecclesiastici 27. Annuens oculo fabricat iniqua, & nemo eum abijciet. In conspectu oculorum tuorum condulcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum, &c.

ET IN IRACVNDIA TERRAE LOQUENTERS. Apud Græcos non sunt hæc duæ diuisiones, terræ loquentes: sed tantum habent, Et in ira dolose cogitabant. Vnde & Augustinus legit, Et super iram dolose cogitabant. Non sunt tamen hæc verba delenda, quia eis respondent quædam in Hebræis. Quæ sic vertit diuus Hieronymus: Et in rapina terræ verba fraudulenta concinnant.

EVGE EVGE. Apud Hebræos ponitur interiectio. heah heah, pro qua Latini dicunt, vah vah. quod diligenter notandum est. nam ea interiectione vsi sunt Scribæ & Pharisei, glorientes contra Christum in cruce pendentem.

NEC DICANT, DEVORAVIMVS EVM. Vera lectio est, deuorauimus, non, vt multi legunt, deuorabimus. Græcis enim est *κατεσθίμεν*. Vnde & Augustinus legit, absorbuimus eum.

QVI MALIGNA LOQVNTVR. Græca habent *μεγαλοφρονουντες*, hoc est, magna loquentes, & Hebræa habent, qui magnificantur super me. Vnde omnino certum est vitio scriptoris alicuius in codicibus nostris legi, maligna, pro magna. Certè Psalterium Romanum habet, magna. Sic & codices Latini iam impressi ex codicibus antiquissimis scriptis. Participium enim hoc loco positum deriuatur ab eo verbo quod mox Psal. 37. vertit, super me magna locuti sunt.

In finem seruo Domini Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXV.

Committit hoc Psalmo inter se propheta duas res diuersissimas, impiorum scilicet peruersitatem, & Dei effusissimam in omnia bonitatem, que suo contrario comparata magis elucescit. Itaque primum describit cogitationes & facta impiorum: deinde summopere admiratur Dei in omnia bonitatem, quam etiam impius non claudit, quantumvis eorum impietas maxima sit. Postea canit, quomodo eam peculiari ratione præ alijs percipiant electi in Deo sperantes, & orat vt Deus se agnoscantibus prolixius beneficiat, ipsiusque, tuatur à violentia sceleratorum, quorum simul casum & interitum prædicit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixit iniustus vt delinquat in semetipso: * non est timor Dei ante oculos eius.

VIR iniquus in corde suo cogitauit vt peccaret, ex electione & proposito iniqua agere decreuit, semper aut crebrò secum voluens quomodo iniquitatem suam perpetret: idque ideo: quia ante oculos mentis eius non versatur timor Dei, non cogitat Deum sibi metuentem esse, quem aut non esse sibi persuadet, aut non habere rationem humanorum actuum, & proinde non vindicaturum hominum peccata cogitat.

2 † Quoniam dolose egit in conspectu eius: * vt inueniatur iniquitas eius ad odium.

Et quidem nullo eum Dei timore teneri hinc patet, quoniam coram Deo, qui omnia videt, non veritus est dolose agere cum proximo suo, † Sed & secum dolose egit: dum simulat se querere Deum, eique velle placere: verum non ex animo, nec verè, * ita à vt Deo deprehendatur iniquitas eius odio extremo esse digna.

3 Verba oris eius iniquitas & dolus: * noluit intelligere vt bene ageret.

Quicquid loquitur, iniquitate & fraude plenum est: non solum ignorauit bene agere, * sed etiam noluit habere intelligentiam ad bene agendum, spernens quemuis monitorem & eruditorem, ac mentem suam confide

PSAL. 35

consideratione iustitiæ & veritatis auertens.

4 Iniquitatem meditatus est in cubili suo: * astutus omni via non bona, malitiam autem non odium. 5 † Domine in celo misericordia tua:

4 Noctu in lecto suo, cum animus vacans ad se redire merito deberet, tempusque admonet cogitare meliora, ipse contra secum cogitat, quomodo interdum quouique afficiat iniuria: * astutus omni via non bona, malitiam autem non odium.

* & veritas tua usque ad nubes.

5 Cum autem tanta sit in hominibus improbitas, infinitis tamen partibus amplior est bonitas tua Domine, quæ collata cum hominum malitia maximè relucet, & eò quidem magis, quod eam etiam impijs communem facis, quos & multis afficis beneficijs, & lenitate summa ad penitentiam toleras, quæ certè tua bonitas contra impiorum iniquitatem me summopere consolatur. † Tua etiam domine misericordia largissimè largissimèque patet, ita vt ab infimis terris vsque in celum pertingat, nec aliquid cælorum ambitu contineatur, quod non sit benignitatis tue particeps: * fidelitas tua promissis & proposito tuo constanter respondens à terris vsque ad nubes protenditur diffusa super omnia. † Altior etiam est tua bonitas & constantia, quam vt ab hominibus comprehendi valeat.

6 Iustitia tua sicut montes Dei, * iudicia tua abyssus multa.

6 Iustitia tua æquat, imo superat montes excelsum, incomprehensibilis ab hominibus, * iudicia tua, secundum quæ cuncta dispensas, adeo sunt profunda, & inscrutabilia, vt ab humano intellectu penetrari nequeant, quemadmodum immensa aquarum profunditas, cuius fundus cognosci non potest.

7 † Homines & iumenta saluabis Domine:

7 Tu domine tua bonitate homines simul & pecora, bonos simul & malos seruas & sustentas, vitam, victum, & sanitatem eis suppeditans, & continua generatione hominum & bestiarum omnium species conseruas. † Tu etiam secundum immensam tuam, & occulta tua iudicia, non eos tantum æterna salute saluabis, qui vt verè homines rationabiliter viuunt, sed & eos qui rationis expertes irrationabilium instar degunt, non Iudæos tantum, sed & Gentes idololatras saluos facies. * Propter quod merito exclamare libet: O quantum Deus misericordiam tuam multiplicasti, quam in omnes effudisti, homines simul & pecora, bonos simul & malos, o quam multam & magnam fecisti eam à nobis haberi.

* quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus.

8 Filij autem hominum in regimine alarum suarum sperabunt.

8 Propter quam tuam immensam bonitatem homines, soli ratione præditi inter omnia animalia, sese summa fiducia committent tue tutelæ, spemque suam constituent in protectione tua, qua eos ita foueas, & custodias, vt sub umbra alarum matris, pulli diligenter fouentur & custodiuntur.

9 Inebriabuntur ab uberibus domus tue.

9 Hoc qui fecerint, non modò temporaria huius vitæ salute communi hominibus cum brutis donabuntur, sed etiam in præsentem sæculo gustum quandam cælestium bonorum percipient, per spiritum tuum sanctum diffusum in cordibus eorum, * cuius spiritalibus donis quasi riuulis quibusdam è pleno tuo flumine deriuatis, varias menti voluptates afferentibus, tum eorum mentem ita potabis & reficies, vt nihil mundanarum rerum magnopere concupiscant aut requirant. Verum in futuro sæculo cum in cælestem tuam domum recepti fuerint, iam verè abundantissima omnium bonorum cælestium plenitudine saturabuntur, & inebriabuntur, tunc fruitione & visione perfecta, quasi pleno flumine cum impetu indefinenter fluente, secumque iungi fluxu varias nauasque semper adducente delicias ita eos potabis & reficies, vt omnium malorum oblitus & expertes, nihil omnino amplius desideret, nec sitiant in æternum, semper saturi sine fastidio.

* & torrente voluptatis tue potabis eos.

10 Quoniam apud te est fons vite.

10 Non enim in hoc mundo, sed apud te in cælesti tua habitatione est fons vitæ veræ, vitæ scilicet perennis & felicitis. Nam ea quam hic viuimus in terris vita, non tam vitæ, quam mors quædam continua est. Tu ipse fons es & origo vitæ veræ, ex quo quidem nunc profluit sperantibus in te vita spiritus & mentis. Verum cum eis ex hoc mundo liberatis dabitur apud te agere in domo tua, tunc ex fonte tuo augustissimo hauriet vitam sempiternam, quæ cum felicitissima sit futura, perpetuam satietatem ac voluptatem afferat eis necesse est. * Tunc certè nos quotquot hic in te speramus, per lumen tuum, quod à te diffundes super nos depulsis omnibus huius mundi tenebris, clarè perspicuèq; videbimus verum lumen, quod nullas omnino patitur tenebras, tunc clarissimam pulcherrimamque summi boni faciem coram intuebimur, tunc liberati ab omnibus afflictionum tenebris felicitatem veram & solidam consequemur. In lumine enim solari huius mundi, aut lumine mundanæ sapientiæ non cernitur verum ac purum lumen, sed tantum per lucem tuam diuinam, quæ mensibus pidorum etiam hic in terris suos radios infundens, lumen verum videre eos facit, sed per speculum & in anigmate,

PSALMVS

10 Prævide domine misericordiam tuam scientibus te, et iustitiam tuam his qui recto sunt corde.

11 Non veniat mihi pes superbus: * & manus peccatoris non moueat me.

12 Ibi ceciderunt qui operantur iniquitatem: * expulsi sunt, nec potuerunt stare.

ænigmate, & quasi per caliginem, & nubes. 10 Interim Domine, dum in hac vita misera fragilique versamur, misericordiam tuam & iustitiam, quam omnibus exhibes, extende, prolixiusque ac profluentius exhibe ijs qui te verè agnoscunt, quique recti sunt corde. 11 Ne quæso Domine finas ut perueniat vsque ad me pedibus suis superbus, nec me eius violentia opprimat, nec finas ut me loco meo moueat, aut deiciat impiorum ferox manus & potestas. 12 Redundant enim iam omnia superbis & violentis hominibus, qui contemptis Domini mandatis, non verentur infontes obruere. Verum quam volent crudeliter molestet bonos, en locum aspicio, vbi iam iamque è felicitatis & dignitatis suæ statu cadent: * expellentur, nec poterunt villa ratione consistere, deiecti à conspectu Dei in tenebras extremas.

ANNOTATIONES.

a **V**T INVENIATUR, &c.) Græca habent infinitivos actiuos, εὐγὰν τὴν ἀνομίαν ἀποδοῦ, καὶ ἐπιστάσθαι, hoc est, vt inueniret iniquitatem eius vel suam, & odisset. Quæ lectio etsi in eo sensu accipi possit, quem habet paraphrasis, si suppositum verborum accipiatur, Deus, & legatur, iniquitatem eius. Augustinus tamen, qui legit: vt inueniret iniquitatem suam, & odiret: intelligit peccatorem dolose egisse hac in re, vt scilicet ipse peccator inueniret iniquitatem propriam, & deinde eam odiret, hoc est, non ex animo, nec simpliciter inquisiuisse iniquitatem suam, vt inuentam odiret, sed in eare fallaciter sese gessisse, quando quidem inuentam iniquitatem non odire, sed excusare studuit. Ita etiam ferè Euthymius Græcus interpretatur. In quo sensu etiam nostra lectio accipi potest, si intelligatur impium dolose agere in eo, vt à se deprehendatur iniquitas eius. At iensus paraphrasis magis conuenit cum Hebræo, & cum his quæ sequuntur.

b **S**ICVT MONTES DEI.] Montes Dei phrasi Hebræica vocat montes altissimos. Nam quicquid eximium, magnum & præstant est, id Hebræi dicunt esse dei. Sic postea dicit cedros Dei.

c **Q**UEMADMODUM, VEL, VT LEGIT D. AUGUSTINUS, SICUT, Græcis est ὡς, quæ dictio etsi sit sæpe particula comparationis, est tamen etiam sæpe particula admirationis, idem valens quod quam, vel quantum. Atque hoc modo, accipiendam patet ex Hebræis, unde apud nos, quemadmodum, pro quantum est accipiendam admiratione positum.

d **I**N HEBRÆO, N. T. V. R., &c.] Hos duos versus plerique in iustis impleri intelligunt in præsentia vita. Verum quoniam dicit: apud te est fons vitæ: per quod satis significare videtur, quod vitam illi demum

percipient, quos Deo adesse contigerit: & dicit, videbimus lumen: magis hæc referenda videntur ad statum futuri sæculi. Certè non satis proprie aut non perfectè, inebriati dicuntur sancti in hac vita, quibus hic esurientibus & sitientibus promittit saluator securitatem, vtique in futura vita. Et quod dicitur Isaiæ 49. de fidelibus: Non esurient, & neque sitient, & non percutiet eos æstus & sol, quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos: Ioannes in Apocalypsi in futura vita impleri interpretatur. Apocalyp. 7.

PRÆTENDERE DOMINE MISERICORDIAM TVAM.] Dictionem, Domine, nec Græca habent, nec Hebræa, nec Augustinus, nec scriptura pleraque. Prætendere autem, hic non est positum pro prætexere, quod fere nobis significat, sed pro exhibere. Nam & hoc significat, aut potius pro tendere. Nam id magis significat dictio Græca παρατενον, quam Euthymius interpretatur pro in longum tempus extendere, & Hebræa dictio significat trahere & protrahere.

IN I. C. E. C. I. D. R. V. N. T. Græca habent, omnes qui operantur iniquitatem, quomodo & Augustinus legit. At Hebræa non habent, omnes, vt ne quis addendum putet, quamquam ad rem parum faciat. Intelligit autem multi: ibi, hoc est, per superbiam ceciderunt omnes peccatores, &c. Sic Augustinus lib. de spiritu & litera cap. 7. vbi etiam legit, non moueant me. Campensis: In ipso conatu collapsi sunt qui perpetrare iniqua conabantur. Verum sensus paraphrasis præferendus videtur, vt verba præteriti temporis prophetice accipiantur pro futuris: & Propheeta quasi digito ostendat impiorum ruinam, licet adhuc abcondita, quo certius ad bene sperandum se suosque animet. In hunc sensum etiam Euthymius.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XXXVI.

Quoniam infirmi homines, cum vident florere impios, silent mirum in modum turbant, & nunquam cogitare, Deum nullam habere rerum humanarum curam, ac proinde provocari ad imitandum malos, deserta virtutis via, ideo hos in isto Psalmo admonet Propheta ne eos urat malorum prosperitas, vt ob eam neque de diuina dissident providentia, neque ad imitationem malorum prouocentur: sed in pietatis studio strenue pergant, Deo se totos committentes, eo quod iumentibus Deum, & in illis sperantibus, omnia tandem optime sunt cessura, vt eorum felices tales sint futuri: impij autem vnicuique ad tempus, florere videantur, tandem excidendi sunt, & penitus delendi. Quod autem Propheta copiam bonorum terrenorum, felicitatem huius vitæ, & possessionem terræ promittit iustis studiosis, aduertendum est, præcis hominibus, qui de futuris bonis non perinde docti sunt, plura de successu rerum, presentis vitæ promissa, quam sanctis noui testamenti. Quibus tamen & ipsi in euangelio saluator copiam bonorum, quæ vitæ presentis requirit, & possessionem terræ pollicetur. Siquidem, vt ait sollicitus esse de victu & vestitu, mansuetis terra possessionem, derelinquentibus omnia propter se septuplum etiam in hoc seculo recepturos promittit. Pietatem enim colentibus vt implurimum dat Deus com. nodam etiam in hoc seculo vitam degere, suppeditans quantum satis est, hoc est, quantum desiderant, faciens eos presentibus

presentibus contentos, liberum animum ad vitandum concessis tribuens, qui sibi proprio iure ac feliciter & quietè terram inhabitant, immo & totum mundum possident, qui illis totus vsus est et voluptati: omni tamen tempore quidam sunt. Lazarus à Deo in singulari exemplum tolerantie, & ad sublimiorem rationem illustrandi: nomen Dei del. &c. quos etiam ad mendicitatem, & summam inopiam redigi Dominus permittit. Verum his quo in terrenis bonis minus darum fuerit, eo amplius in spiritualibus & celestibus bonis accipiunt. Nec propter hoc falsæ sunt e scriptura, quæ verum copiam & sufficientiam pollicentur iustis, cum ea scriptura non quid semper, sed quid vt in plurimum futurum sit, significare velint. Deinde terrenorum bonorum promissio terrenos homines manu diætro studet ad cogitanda bona alia veriora, quorum illi vnum: a quadam sunt. Hæc autem verissima boni, vt præcipua bona sunt, ita præcipue in scripturis iustis promissa accipere debemus, quibus quoniam nemo iustus frustratur in eis etiam ille scriptura verè complectitur, qui etiam per spiritualium bonorum partem ipsarum omnium terrenorum bonorum, totiusque mundi dominio efficiuntur. Non enim fallitur, qui pro terrenis bonis sibi promissis accipit celestia & spiritualia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Noli emulari in malignantibus. **T** quisquis iustitiæ studeat, & veram solidamque querat felicitatem, noli in iram & indignationem concitari, cum videris sceleratorum in hoc mundo prosperitatem, noli ex ea te sic conturbari, vt cogites Deum humanam nec scire, nec dispensare, ac proinde ad imitandum malos prouocaris, sed nec inuidia zelo contra facientes iniquitatem commouearis ob eorum felicitatem. **2** Non enim solida est eorum felicitas, sed fluxa, caduca & fallax, quoniam sicut virens gramen mox suam perdit viriditatem, & per ressecationem aut solis ardorem subito arefcit, ita & ipsi, quamquam in hoc mundo florere conspiciantur, citius opinione suo priuabuntur virore, & quemadmodum viuæ, virentisque herbæ subito flaccescunt, ita & ipsi à suo ornatu & felicitate cito decident. **3** Tu itaque noli ad illorum imitationem sperare in fluxis huius mundi rebus, nec cum illis iniquitati te addicere, sed spem tuam ante omnia in Domino constitue, illi te totum committens, qui solus potest solidam felicitatem præstare, sperans autem in domino, non sis otiosus, sed fac constanter quod bonum est: hoc vnum sollicitè cura, vbi te domino commiseris, vt virtuti incumbas, de reliquis securus: quæ si feceris pacificè & feliciter habitabis in terra rerum omnium Dominus, & suauiter reficietis in diuitibus terræ prouentibus, quos illa tibi fideliter & certò suppeditabit. **4** Ne autem te conturbet impiorum prosperitas, oblecta te ipsum non in vanis huius mundi bonis, sed in bonitate Domini, quæ vt in omnibus reducte creaturis, ita maximè parata est sperantibus in eum. Quod si sic te Dei bonitate oblectaueris, dabit tibi dominus per suam bonitatem quicquid desiderauerit cor tuum. Iam enim nihil desiderare poteris, nisi quod illi, quem amas, gratum esse putaueris. **5** Proponere deuotis precibus Deo institutum tuum, & omnem rerum tuarum statum illi commenda, & spera in eo. Id si feceris, ipse de te, tuisque omnibus rebus faciet quæ conducunt. Si aliquibus malis affigeris, quibus te eximere nequeas, Deo committe, & tota fiducia pendet ab illo, & ipse faciet feliciorem malorum euentum, quam vel desiderare poteris. Si quid ex Dei voluntate agere institueris, illius providentiæ ac bonitati tam opus quam finem operis commenda, & ipse ad optatum terminum institutum tuum perducet: non quod otiosum te esse velim, aut nihil te ipsum agere, sed quod de rerum tuarum euentu nolim superflua te cura macerari. **6** Quod si te sic totum illi commiseris, ipse iustitiam tuam, etsi ad tempus incognitam, & impiorum vel felicitate vel persecutione obscuratam, tandem è tenebris educet, vt quasi lumen solis ab omnibus clarè conspiciatur, & æquitatem tuam, ac vitæ rationem ex recto rationis iudicio institutam tam claram faciet, quam est meridies. Vtione enim de secleratis qui florere videntur sumpta, suum erga te declarabit fauorem, cum dignissimos innocentia tuæ fructus percipies, & id quidem vel in hac vita, vel in futura. Tu itaque subde te ipsum Domino, sub potenti manu eius te humilians, patienterque ferens si quid aduersi immiserit, nec in corde tuo illi obmurmures, & constanter illum ora, vt te in huius vitæ malis confirmet, vtque tuarum rerum rationem habeat. **7** Sic autem rerum tuarum securus, nihil moreris, aliorum successus, neque ad tristitiam aut iram conciteris, cum videris impium aliquem facientem iniustitias, felicem habere rerum suarum successum. **8** Et quoniam difficulter sibi ab huiusmodi conturbatione temperant etiam iustissimi, iterum atque iterum eandem inculca. Cum videris impios secunda vt fortuna, cessa ab ira, & derelinque furorẽ, vt neque ex inuidia felicitatis eorum, neque ex indignatione contra diu

PSAL. 36

tra diuinam prouidentiam intra te irascaris: quod si autem omnino tibi temperare non possis, quin super eorum prosperitate commouearis, eo quod videas in iacturam pietatis & gloriæ Dei eam cedere, tamen, caue ne ita irriteris, vt illorum exemplo ad perpetranda eadem scelera animum adducas, aut altero præuicationis genere pecces, & malefacias, proximis scilicet inuidendo, & diuinam prouidentiam, calumnian do, viamque virtutis fastidiedo.

* noli emulari, vt malignaris.

9 Quonia qui malignatur, exterminabuntur: sustinentes autem domini ipsi hereditabunt terram.

10 Et adhuc pusillum, & non erit peccator:

* & quares locum eius, & non inuenies.

11 Mansueti autem hereditabunt terram: & delectabuntur in multitudine pacis.

12 Obseruabit peccator in sum. & stridebit super eum dentibus suis.

13 Dominus autem iridebit eum.

* quoniam prospicit, quia veniet dies eius.

14 Gladium euaginauerunt peccatores, & uenerunt arcum suum.

15 Vt decipiant pauperem & inopem, & ut trucident rectos corde.

16 Gladius eorum intret in corda ipsorum: & arcus eorum constringantur.

17 Melius est modicum iusto, & super diuitias peccatorum multas.

18 Quoniam brachia peccatorum conterentur, & confirmat autem iustos Dominus.

19 Nonit Dominus dies immaculatum:

9 Caue, inquam, ne emulando etiam ipse maligne agas, quoniam qui male agunt, à Deo excidentur, ante tempus auferentur è terra, sublatis, in æternas miseras precipitabuntur: qui autè patienter Dominum expectant, ipsi velut hereditario iure possidebunt terram, plerumque quidè etià hanc presentem, in qua longa felicitate vita à Deo donabuntur: semper autem cœlestem terram viuendum, quam perpetua possessione cum summa tranquillitate obtinebunt.

10 Et ne te mora affligata in impiorum vindicta, ecce per breui excidentur, à Deo impij. Post pusillum enim temporis, quo sua longanimitate Deus impios tolerat, videbis impium per mortem sublatum amplius non esse: adhuc eum requires inter homines, & ecce citius opinione tua sublatus erit, non inuenies eum. Adeo qradicitus euellitur è terra, vt etiam si requisieris aliquid veteris pompæ, nihil reliquum inuenturus sis, eo quod nullè vel prolium vel diuitiarum reliquæ super sint.

11 Contra verò mansueti, qui patienter etiam iniquorum ferunt prosperitatem & iniurias, & quicquid illis immittitur à Deo cui se consecraverunt, ipse hereditario ac præcipuo iure possidebunt terram, & in multa pace & tranquillitate potissimum conscientia suæ sese oblectabunt suauissime. Atque id quidem plerumque illis dabitur in presenti terra, vt in ea longo tempore uiuant in altissima pacè & requie animarum suarum, quam inueniunt soli mites & humiles corde: cum contra impijs etiam in summa prosperitate nulla pax esse possit, sed mira semper adfit animi & omnium actionum perturbatio. Semper autem hereditare terram, & in multitudine pacis deliciarum dabitur mansuetis in futura vita, in qua tranquillissime uiuent in sempiternum, naçti solidam & incouulsam pacem.

12 Peccator obseruabit iustum, occasionem & opportunitatem quaerens perdendi eum: & præ nimia ira in illum concepta frondebit dentibus suis super eum, gratia illi minitans, & inferre cupiens.

13 Verù vbi id contigerit, sicut frequenter fit, Dominus è cœlo prospiciens super filios hominù, more irridentis aliqùe se habebit erga impiù, pro nihilo enim eum ducet, videns eum conari impossibilia, sibiq; noxia. ipse enim prænouit mox aduentum tempus quo ipse peribit.

14 Imo si etiam contigerit, iniquos iam iam paratos esse ad perdendum iustos, & iam euaginatù tenere gladium, arcumque suum intendisse.

15 Vt suis insidijs capiant, captumque suo statu deiciant infontem, humano auxilio destitutum, captosque innocentes paratis armis mox occidant.

16 Id, inquam, cum vsuenerit, nihil iustus eorum molimina nocebùt, sed contra gladius, quem contra innocentem euaginauerunt, intrabit in corda ipsorum, arcus eorum confringetur. Maium, quod alijs inire parauerunt, in ipsorum caput redibit, visque eorum ac potestas, qua bonis nocere cogitauerunt, frangetur impedita à Deo ne bonos lædat, sed in propriam ipsorum perniciem retorqueatur: quemadmodum arcus qui confringitur, non eum in quem paratus est, sed frequenter eum à quo paratus est, lædit.

17 Melius est iusto homini modicum id, quod cum iustitia partù possidet, quàm multæ diuitiæ, quomodo eas habent peccatores, per iniustitiam scilicet coaceruatas. Melius, inquam, est, rù quia hoc ipsum modicum illi sufficientius est, qui præter naturæ paucissimis contentæ necessitatè nihil requirit: tum quia iucundius ac securius illud possidet, & cum maiori suauitate eo fruitur & reficitur, quàm peccatores diuitiarum suarù abundantia. Deniq; quia hoc ipsum modicù iustè partù, quo contentus viuut ei seruabitur, & à Deo mirum in modum augebitur, saltem in futura vita, cum contra impiorum opes ilico euanescent.

18 Quoniam robur facultatem, quibus ad tempus potentes sunt peccatores, mox à Deo consumetur, iustos autem sic Dominus confirmat & sustentat, vt impij illis præualere nequeant.

19 Curam singularem gerit Dominus dierum & vitæ eorum, qui sine macula cõuerfari student, & quasi descriptum habet in notitia suæ prædestinationis numerum dierum quibus victuri sunt super terram, quem proinde numerum nulla humana potentia anteuertere poterit.

* & hæ

* & hereditas eorum in æternum erit.

20 Non confundentur in tempore malo, & in diebus famis saturabuntur.

* quia peccatores peribunt.

21 Inimici vero Domini morerur honorificati sunt, & exultati.

* deficientes: quemadmodum iniqui disponent.

22 Manatur peccator, & non soluet.

* iustus autem miseretur, & tribuet.

23 Quia benedicentes ei hereditabunt terram:

* maledicentes autem ei disperibunt.

24 Apud Domini gressus hominis dirigentur: & viam eius uolet.

25 Cum ceciderit, non collidetur.

* quia dominus supponit manum suam.

26 Iunior sis, etonim senex: & non uidi iustus: nec semen eius quarens panem.

27 Tota die miseretur, & commodat: & semen ipsius in benedictione erit.

28 Declina à malo, & fac bonum: & inhabita in seculum seculi.

29 Quia dominus amat iudiciu, & non derelinquet sanctos suos:

* in æternum conseruabuntur.

30 In iusti punientur, & semen impiorum peribit.

31 Iusti autem hereditabunt terram: & inhabitabunt in seculum seculi super eam.

32 Os iusti meditabitur sapientiam:

* & lingua eius loquetur iudiciu.

* & hereditas eorum à nullo eis auferri poterit, sed perpetua eis erit. Nam cum ablata eis fuerit tempora is terræ possessio, æternæ vitæ hereditatem, quæ propria illorum hereditas est, obtinebunt.

20 Non pudefient sancti, ita vt spesua & ope Dei expectata frustrètur quando aduersa tempora incident, & in tempore famis, alijs fame laborantibus, ipsi saturabuntur à Deo: qui cum eos diligit, & cognoscat quid eis opus sit, nihil eis deesse sustinebit. In tempore etiam nouissimi iudicij summè calamitose non confundentur simul cum impijs: & in tempore illo, quo æterna fame impij cruciabuntur, ipsi perpetuo saturabuntur, non enim finet perire iustos suos Deus, sed peccatores ab eo dispergentur, priuati terrena hac felicitate, & in æternas miseras deieçti.

21 Ita quidam cum iustis ager Deus, vt dixit: At vero inimici Domini post paululum quàm in hoc mundo honorificati fuerint, & exaltati, subito ac penitus deficient in modum fumi, nullum relinquents gloriæ suæ vestigium.

22 Frequenter contingit, vt peccator mutuo accipiat, nec postea soluat quod mutuo accepit, propter nimiam scilicet vel egestas vel avaritiam. Tanta frequenter peccatoris est egestas, vt nec debita reddere valeat. Tanta auaritia, vt non solum non impartiat propria, sed nec aliena reddere velit. At contra iustus ita subinde necessarijs vitæ abundat, tamque est ad participandum alijs etiam modicum quod habet liberalis, vt misericordia motus vitro etiam tribuat eis qui opus habent.

23 Et certè tam charus Deo est iustus, vt qui ei bona precati fuerint, simul cum eo sint possessuri terram: multo magis qui ei benefecerint: qui verò maledicant ei, peribunt de terra.

24 A Domino gressus huiusmodi hominis iusti dirigentur, Dominus faciet vt gressus eius in recta virtutis via instituantur, & vt quicquid facere instituerit, prosperè succedat: & opera eius grata habeat ac beneplacita, suo fauore ea prosequens.

25 Cum per infortunium aliquod à pristino statu ceciderit, & aduersam inciderit fortunam (vt nihil est stabile in hoc mundo) aut cum per humanam fragilitatem in aliquod peccatum prolapsus fuerit (si quidem septies in die cadit iustus) non conteretur, nec peribit, quia Dominus illum præseruat ad modum eius qui manum cadenti supponit, siue vt casum frangat, siue vt collapsum à casu eleuet. Ita enim Dominus sua potentia ac cura, quali manu supposita, iustum præseruat, vt nec infortunio, nec peccato succumbat & pereat, sed in pristinum mox statum restitatur.

26 Iuuenis fui, & iam senex effectus sum, nec tanto vitæ meæ spatio vidi iustum aliquem à Deo derelictum, vt non ei vitæ necessaria suppeditarer: nec semen iusti vidi vnquam mendicare, vt aut inopia victus, saltem diuturna, aut extrema, laboraret, aut alimenta necessaria requireret, quæ non vel tandem inueniret.

27 Immo verò habet potius iustus vnde assidue aliorum indigentia succurrat, & nunc quidem misericordia motus sua gratis donat, nunc sine cœnore mutuo dat, propter puod etiam posteris illius à Deo beneficit, qui propter paternam pietatem & temporalibus & spiritualibus beneficijs eos cumulabit.

28 Itaque declina ab omni malo, & fac quod bonum est, & habitabis imperpetuum. Nam & in hoc sæculo diu feliciterque viues, & ex hoc mundo in perpetuam cœlorum habitationem commigrabis.

29 Dominus enim amat quod æquum est, propter quod nunquam derelinquet sanctos suos æquitati studentes, sed in æternum ab eo custodientur ab omni malo.

30 Iniusti verò suæ impietatis pœnas luent, & semen quod eorum impietate in secutum est, simul cum eis peribit, & è terra hac, ac sanctorum consortio exterminabitur.

31 Iusti autem proprio & hereditario iure possidebunt terram, quietè ac læta conscientia eam incolentes: & diutissime ac imperpetuum habitabunt super eam. Vt in plurimum enim vsque ad consummatam ætatem uiuent in ea longè felicius quàm impij, velut mare semper intranquilli, qui violenta frequenter morte intercepti non assequuntur senectam. Et ex imperfecta vitæ huius felicitate in cœlestem sustollentur, domini iam & possessores non terræ tantum, sed & cœli, & totius mundi esseçti.

32 Os iusti non, vt impiorum os, stultitiam ac vanitatem effutiet, sed loquetur sapientia verba, idque magno studio, & ex sollicita cordis meditatione: & lingua eius loquetur quod æquum est & iustum, cupiens

g alios

5 † *Putruerunt & corrupta sunt cicatrices meae, a facie insipientiae meae.*

5 Propter insipientiam meam, quam peccando admisi, facta sunt mihi putida vulnera, saniem diffluentia, hoc est, grauissimis malis mihi influctis ad eum modum affectus sum, ac si toto corpore vicatofus essem, grauitur in me afflicus, & omnibus abominabilis. † Propter insignem etiam stultitiam meam computruerunt & tabuerunt liuores mei, ac plagas, quas ex peccatis meis anima incurrit, & cicatrices, quas vulneribus male sanatis obduxi. Quoniam enim vulnera animae meae ex peccato contracta dissimulaui, ac sanare neglexi, eisque male sanatis quasi cicatrices obduxi, ideo in putredinem & tabem conuersa sunt, foetidisque facta sunt magis ac magis coram te, atque in horum quae nunc patior malorum corruptionem eruperunt.

6 *Miser factus sum, & curuatus sum usque in finem. * tota die contristatus in gre diebar.*

6 Per ea mala, quae mihi ob peccata immisisti, miser admodum factus sum, eorumque pondere ac grauitate pressus sum valde, adeo ut viderer amplius ferre non posse, * tota die contristatus obambulaui.

7 † *Quoniam lumbi mei impleti sunt ulsionibus: * et non est sanas in carne mea.*

7 Quoniam intestina mea, omniaque interiora plena sunt ludibriis hominum, ob quae grauitur vruntur & torquentur. † Plena item sunt sensu malorum, ob quae ludibrio habeor inimicis meis: * nec est aliquid integrum in toto corpore meo, adeo me calamitates totum affligunt, ac languidum faciunt.

8 *Afflictus sum & humiliatus sum nimis: * rugiebam a gemitu cordis mei.*

8 Afflicus sum, & miser factus sum vehementer, * praesumo gemitu & anxietate cordis mei, vocem edidi, non humanam, sed rugitum potius leoninum.

9 *Domine ante te omne desiderium meum: * & gemitus meus a te non est absconditus.*

9 Domine notum tibi est desiderium meum, quo desidero peccatorum meorum veniam, & a praesentibus malis liberationem: * & suspirium meum, quod ex magno cordis edo desiderio, non latet te. Quousque ergo lines me tantopere discruciaris?

10 *Cor meum conturbatum est, dereliquit me virus meae: * & lumen oculorum meorum, & ipsum non est mecum.*

10 Cor meum afflictionum magnitudine, peccatorum conscientia, ac irae tuae consideratione perturbatum est, destituit, me fortitudo tum animi, tum corporis mei: * & ipsum quoque lumen & claritas oculorum meorum periit a me: oculis nimirum sicut caligantibus, aut aduersitatum tenebris obnubilatis.

11 *Amici mei & proximi mei aduersum me a propinquarum & steterunt.*

11 Qui olim fuerunt amici mei & familiares, non iam se mihi coniunxerunt, sed a regione mei longe a me appropinquauerunt mihi & steterunt, nullam iam consolationem in malis meis afferentes, nec audientes auxilium mihi praestare.

12 *Et qui iuxta me erant, de longe steterunt: & vim faciebant qui querebant animam meam.*

12 Et qui iuxta me esse solent, longe steterunt a me, seseque ob malorum meorum magnitudinem, & persequentium inimicorum fortitudinem elongauerunt a me: * & his me derelinquentibus, inimici mei qui querebant auferre mihi vitam, magnam mihi vim intulerunt.

13 *Et qui inquirebant mala mihi, locuti sunt vanitates: * & dolo, tota die mendabantur.*

13 Et qui cupierunt mihi mala, locuti sunt contra me mendacia ac blasphemias: * & invidias assidue excogitabant, quibus me caperent, & captum perderent.

14 *Ego autem tanquam surdus non auiebam: * & sicut mutus non aperiens os suum.*

14 Ego autem ad illorum in me iacta conuitia & mendacia ita me gessi, quasi surdus essem, nec audirem quae dicerent: * & sicut mutus non aperui os meum, ut vel me defenderem, vel vicissim in eos maledicta reicerem.

15 *Et factus sum sicut homo non audiens: * & non habes in ore suo redargutiones.*

15 Et factus sum sicut homo non audiens, * nec ore suo redargues ea quae illi obiciuntur crimina.

16 *Quoniam in te domine speravi: * tu exaudies me Domine Deus meus.*

16 Ideo autem tam mansuetè me gessi erga eos, quoniam in te domine speravi, praestolans patienter & confidenter tuum auxilium, teque mihi futurum vindicem sperans, * propter quod scio, quod tu exaudies me domine deus meus.

17 *Quia dixi, ne nequando super gaudeant mihi inimici mei: * & dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt.*

17 Ego enim inter orandum dixi tibi: Domine ne aliquando sinas, ut inimici mei ob interitum meum, quem cupiunt, laetentur super me: * qui videntes iam a pristino statu me inclinari ad ruinam, superbe contra me insultauerunt, quasi iam praualuerint.

18 *Quoniam ego in flagella paratus sum: * & dolor meus in conspectu meo semper.*

18 Et merito sane ita orabam Domine, Quoniam ego ad flagella ferenda videor a te esse destinatus, * & dolor meus ob continuas afflictiones semper mihi ob oculos versatur.

19 *Quoniam iniquitatem meam annuntiabo: * & cogitabo pro peccato meo.*

19 Nec hoc dico, quasi non agnoscam coram te haec me commertuisse mala. Nam ego quidem semper tibi confitebor iniquitatem meam: * & anxie cogitabo apud me pro admisso a me peccato, sollicitius de impetranda a te perfecta reconciliatione, teque placando.

20 *Inimici autem mei uiuunt, & confirmati sunt: * & multiplicati sunt qui oderunt me iniquè.*

20 Verum hoc interim male me habet, quod inimici mei uiuant, valentque & contra me, ac magis quam ego fortes facti sint, * & quod multi admodum numero sint, qui sine causa me oderunt, cum nulla in re vnquam a me laesi sint.

21 *Qui retribuunt mala pro bonis detrahebant mihi:*

21 Homines tam impij, ut non solum malefaciant ei qui in illos nihil peccauit, sed etiam retribuunt mala pro perceptis beneficiis, tales de memem

quoniam sequebar bonitate.

22 *Ne derelinquas me Domine Deus meus: * ne desesseris a me.*

23 *Intende in adiutorium meum, Domine Deus salutis meae.*

me male locuti sunt, calumniantes me non ob commissam in te Domine mea peccata, * sed ob eam causam solum, quod illis dissimilis bene agere studebam, cum illi nihil nisi malum fecerentur.

22 Proinde ne ab his perdendum vel ridendum me derelinquas mi domine Deus, tu qui haec mihi adfuiti, & in omnibus malis custodiisti, * ne quae iam tuam opem & protectionem subtrahas a me.

23 Intentus esto & paratus ad praestandum cito mihi auxilium mi Domine Deus, auctor salutis meae, in quo confido, sine quo ab inimicis meis multis & fortioribus me, liberari non possum.

ANNOTATIONES.

NON EST SANITAS, &c. Quantum attinet ad intellectum, quo Psalmus hic de Davide intelligitur, indicat paraphrasis hunc versum, similiter & sequentes, duobus modis accipi posse. Primum ut hoc versu propheta intelligatur voluisse significare, malorum & calamitatum suarum magnitudinem totum corpus affligentem propter peccata sua sic similiter & versu sequenti, ut per iniquitates per metonymiam, mala quae propter iniquitates patiebatur, intelligantur. Secundo intelligunt aliqui hoc versu significare prophetam voluisse magnitudinem suae contritionis & doloris, quem habuit ex consideratione irae diuinae, & peccatorum a se admissorum: similiter & versu sequenti intelligunt prophetam significare peccatorum suorum multitudinem & grauitatem: & versu quarto, peccatorum suorum foeditatem: & similiter versus sequentes intelligunt de humiliatione, afflictione & aegritudine contracta ex dolore ac pondere peccatorum conscientiam grauantem. Verum quoniam versus secundus, Quoniam sagittae tuae, &c. aperte satis videtur intelligendum de miseris viro sancto immisissis propter sua peccata, conuenientius & sequentes versus accipiuntur secundum primum sensum, ut significant malorum magnitudinem totum corpus exulcerantem: Proinde quod dicit putruisse suas cicatrices, intelligendum est per metaphoram significare voluisse, affectum eum fuisse vulneribus putidis & sanie diffluentibus, hoc est, malis grauissimis, ob quae non aliter discruciabatur, quam si toto corpore vicatofus fuisset, & ob quae tanquam saniosus abominabilis esset. Non enim dictio, cicatrices, hic proprie accipi debet, sed pro liuoribus & vulneribus. Ponitur hic apud Hebraeos dictio eadem, quam Isaia: Hieronymus vertit, linor, dicitur: Vulneris & linor, & plaga tumens, &c. Vbi Septuaginta eadem quam hic vertitur dictionem *μωλω*, quam Euthymius vulnere hic interpretatur. Quae admodum autem omnes hi versus a tertio vsque ad vndecimum duobus modis exponuntur, dum Davidi attribuntur: ita similiter duobus modis exponuntur, dum sensu mystico cuius penitenti accommodatur Psalmus: plerique enim cum dicitur, sagittae tuae infixae, &c. intelligunt per sagittas, eas miseras, tum animae, tum corporis, quae propter peccatum Adae, & propria cuiusque peccata generaliter omnibus hominibus inflictae sunt: quales sunt rebellio carnis contra spiritum, pronitas in carne ad malum, infirmitas ad bonum, passionum variarum turbatio, similiter fames, sitis, nuditas, & reliqua ob quae merito dicit penitens non esse sanitate in carne sua, (non est enim, inquit Paulus, in carne mea bonum) & iniquitates suas superasse caput suum, quae totum hominem affligunt intus & exterius, & quasi onus quoddam graue multis miseris grauant, per quas etiam miserum se clamat, & tota die tristem incedere. Alij, cum dicitur, sagittae infixae, intelligunt per sagittas, timorem diuinae visionis a Deo penitenti immissum qui contritionis dolore totum hominem contur-

bante dicit non esse sanitate in carne sua, ob id, quia videt peccatorum suorum multitudinem & foeditatem, & contristatum assidue quod videtur lumbos suos plenos esse foedis motibus, hominis dignitatem ignominia afficientibus: secundum quem sensum quod dicitur, cicatrices putruisse, accipi potest, ut cicatrices proprie accipiantur pro vulneribus semel sanatis, ac illorum vestigiis; ut intelligamus significari peccata semel sanata rursus reuertisse.

CYRVATVS SVM, &c.] Graecis est *εως τας*, b pro vsque in finem, quae oratio in Psal. saepe ponitur pro perpetuo, & temper, quandoque pro penitus, omnino vel valde, quae modo hoc loco. Est enim Hebraeus idem quod postea, ubi habemus: Afflictus sum & humiliatus sum nimis. Nam est utrobique, vsque valde, itaque & ibi dictio, nimis, ut saepe in Psalmis, accipi debet posita pro valde.

LUMBI MEI.] Pro, illusionibus, Hebraeus est dictio *רמ* Nicole, quae significat vel aldorem, vel rem foedam & ignominiosam. Ex qua dictione simul & ea quae praecessit, quam noster vertit cicatrices, maxime mouentur plerique, ut putent hunc Psalmum editum occasione alicuius morbi putendi, quo in femore grauitur laborauit propheta. Nostri ferè ex hoc versu intelligunt prophetam hic magis deplorare miseriam, quam & Paulus, cum queritur non habitare in carne sua bonum, ut significet se variis foedisque concupiscentiae, cuius sedes est in lumbis, agitari motibus, quibus illuditer homo, & ignominia afficitur. Verum cum omnino videatur prophetam hic ad litera corporales aliquas deplorare afflictiones, in quas ob peccatum se agnoscerit incidisse, nec tamen certum sit an ea afflictio fuerit morbus aliquis, an aliud quoduis malum sub figura morbi significatum, ut cuius malo hic locus possit accommodari, commode intelligitur prophetam asserere lumbos impletos illusionibus, quod ipsius interiora plena essent sensu malorum, ob quae ludibrio haberetur inimicis suis, de quibus postea dicitur: dum commouentur pedes mei, super me magna locuti sunt. Cui sensui bene conuenit versus d. Hieronymi, quae habet, lumbi mei impleti sunt ignominia. Sicut enim in lumbis consistit hominis fortitudo, ita cum magnis malis quis premitur, in lumbis vel renibus affligi dicitur, quod illis per afflictiones dissolutis totum corpus concidat. Sic postea dicit Psalmista, Inflammatum est cor meum, & renes mei commutati sunt. Et Isaia 21. Repleti sunt inquit, lumbi mei dolore, & angustia possedit me. Et Thre. 3. Misit in renibus meis filias pharetrae suae. Factus sum in derisum omni populo, canticum eorum tota die. Repleuit me amaritudinibus, inebriauit me absinthio. Qui locus similis satis est his quae hoc loco dicuntur.

AMICI MEI ADVERSVM.] Aduersum me, hoc loco accipi non debet ut contrarietatem significet, sed pro eo quod est, e regione, ut significetur, amicos non ausos prope accedere ad iuuandum &

consolandum, sed et si aliquo vsque accederent, e regione tamen atque a longe stetit. Eum enim sensum Hebraea requirunt, & quae sequuntur: Qui iuxta me erant, de longe steterunt.

QVI INQVIREBANT. Inquirebant, postitum est pro quarebant, cum Graecis sit oi (grōvres, hoc est quarentes. Et diuus Augustinus legit: Qui quarebant.

QVONIAM EGO IN FLAGELLA. Plerique intelligunt quod dicit, paratus sum, significare promptitudinem animi ad ferenda flagella quaevis a Deo immittenda, cui sensui conuenire videtur, quod sequitur in versu sequenti: Quoniam iniquitatem meam annuntiabo: quasi propter admissa peccata dicere voluerit, se propto esse paratōque animo ad aduersa toleranda, in punitionem & curatio-nem peccatorum suorum. At Hebraea magis postulant, vt intelligatur prophetam dixisse, paratus sum propter ordinationem & destinationem Dei, vt sit sensus: Ego a te sum destinatus, & deputatus ferendis malis, quomodo & Augustinus intelligit. Cui bene conuenit quod sequitur: Et dolor meus in conspectu meo est semper. Quo significat se in perpetuis versari malis & doloribus. Ceterum obscuritate aliqua facit coniunctio causalis, quia, vel quoniam, in principio quatuor versuum repetita, eo quod non ita facile sit videre, cuius semper causa reddatur. Vnde sunt, qui quibusdam istis locis accipiunt causalem coniunctionem non causaliter, sed tantum affirmatiue positam, pro certe. Quae tamen potest etiam omnibus locis causaliter accipi in hunc modum: vt primo loco reddatur causa, cur ad opprobria ini-

micorum obsurduerit, nec quicquam contra dixerit. Secundo reddatur causa, cur se speret exaudiri, nempe quod in oratione sua precatus sit, vt ne permitterentur qui in aliorum malis latantur, super se gloriarī. Tertio loco reddatur causa, ob quam merito illud precatus sit contra inimicos suos, videlicet quod in continuis versaretur malis atque miseriis. Quarto loco significetur se non deprecari mala, quasi non agnosceret se ea promeruisse, sed propter inimicos suos, ne illi occasionem habeant glorian-di, quos nulla ratione laesit. Vnde coniunctim hic versus legendus est cum versu sequenti. Inimici autem mei viuunt.

ET COGITABO, &c. Bene notandum, dictionem tum Graecam, tum Hebraeam plus significare, quam simpliciter cogitare. Significat enim animum esse atque sollicitum. Vnde & D. Augustinus legit, curam geram. Sic ergo, cogitare, hic accipi debet quomodo & in euangelis, vbi legimus: Quis vestrum cogitās potest adiacere ad staturam suam vnum? Quo loco Graecis est (σπουδάζω), participium scilicet verbi hic positi, quod sollicitum esse significat. Cuius verbi significatio hic obseruanda, contra eos qui nimiam securitatem praedicant, & inculcant peccatoribus de admissis & remissis peccatis, omnem abiicientes satisfactionis cogitationem & sollicitudinem.

DOMINE DEVS SALVTIS MEAE. Nomen, Deus, delendum est, cum non sit in originalibus, nec apud Augustinum: nec in quibusdam nostris scriptis antiquis.

In finem pro Idithum canticum Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XXXVIII.

Vanquam quidam putent Prophetam hunc Psalmum cecinisse, cum acerbissimis morbi alicuius doloribus cruciaretur: tamen verisimilius ab alijs existimatur vir sanctus fecisse versus hos occasione eorum qua passus est, cum sibi Absalonem fugienti, Semel occurrisset in via, & calamitatem eius acerbissime conuictis exagitaret, quae sedate ac patienter tulit. Itaque primum canit, quomodo cum in sua calamitate ab improbis uehementer incessetur, sese tamen continerit, ne indigna viro bono esset contra peccatores: deinde quomodo, doloris vi cogente, Deo loquutus sit, a quo velut iudicio huius vitae affectus numerum dierum vitae suae interrogat, simul deplorans breuitatem calamitatem, ac vanitatem vitae hominum & demum peccatorum suorum remissionem, ac afflictionis suae, quam peccatis suis debitam agnoscit, liberationem orans. Docet autem, vt ne & nos ab improbis irritati lingua peccemus, & vi diuinam imploremus misericordiam: cum a Deo affligimur propter peccata nostra, illis, quae patimur accepta feramus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Statui apud me ita obseruare omnes meas actiones, vt non solum non mala opera agendo, sed ne lingua mea etiam peccarem, estu-tiando ea quae viro bono parum digna essent.

Itaque non ignorans faciles linguae lapsus, imposui ori meo custodiam, diligenter ego ipse custodiui os meum, quasi freno ac clausura quadam illud continens, dum impius contra me staret, insultans in meam calamitatem, meque conuictis & maledictis acerbissime incessens.

Tunc certe obmutui, me ipsumque humiliavi, repetens memoria ob commissa a me peccata illum contra me insurgere: & adeo quidem inimici contumelias silentio tuli, vt non a malis tantum, sed & a bonis silerem. Dum enim nimis timerem ne loquerer aliqua mala, tacui etiam bona, veritus quoque ne & bona raperentur in malam partem, tacens ob id etiam mea benefacta, nec ea proferens quibus excusarer. Interea autem dum sic a sermone tempero, dolor meus, quo affectus eram ob immisam calamitatem, iam innouatus est, magisque ac magis auctus.

Concaluit intra me cor meum, & dum in silentio mecum reuoluerem, nunc mala in quibus versarer, & horum causas, peccata mea, nunc impiorum indignam contra me improbitatem, multum accensus est in me quasi ignis, zelus irae & indignationis cuiusdam, tum contra me ipsum, qui meis peccatis eas miseras mihi peperissem, tum contra impios inique me factis, dictisque iniuriolis laceffentes.

Tandem vero cum me diutius continere non possem, in verba prorupi, moriendique magna cupiditate relatus dixi ad se in oratione mea:

* Notum

* notam fac mihi domine finem meum.

6 Et numerum dierum meorum: vt sciam quid desit mihi.

7 Ecce mensurabiles posuisti dies meos:

* & substantia tua tanquam nihilum ante te.

8 Veruntamen uniuersa uanitas,

* omnis homo uiuens.

9 Veruntamen in imagine pertransiit homo:

* sed & frustra conturbatur.

10 Thesaurizat & ignorat cui congregabit ea.

11 Et nunc quae est expectatio mea, nonne Dominus?

* & substantia mea apud te est.

12 Ab omnibus iniquitatibus meis erue me:

* opprobrium insipienti dedisti me.

13 Obmutui, & non aperui os meum:

* quoniam tu fecisti:

* amoue a me plagas tuas.

14 A fortitudine enim manus tuae ego defeci:

* in increpationibus propter iniquitatem, corripuisti hominem.

15 Et tabescere fecisti sicut araneam animam eius.

* ueruntamen uanè conturbatur omnis homo.

16 Exaudi orationem meam domine, & deprecationem meam auribus percipe, lachrymas meas,

17 Ne sileas:

* quoniam aduena ego sum

* Notum fac mihi Domine, quisnam & quando sit futurus finis vitae meae huius calamitosa, cuius iam multum tædet animam meam.

6 Fac sciam Domine quis sit numerus dierum vitae meae, quantamque mensuram ac periodum vitae mihi statueris: vt cognoscam quantum temporis adhuc mihi desit: quo finito, ex hac vita omnibus malis liberatus emigrare potero.

7 Tum etiam vitae hominum breuitatem ac miseriam lamentabar, dicens: Ecce Domine, breues valde constituisti dies vitae meae, facileque ob eorum breuitatem mensurabiles: & substantia mea, ac vitae meae tempus, quo in hoc corpore in terra subsistam, quasi nullius est durationis, si ad tuam aeternitatem conferatur, & atque a te, qui aeternitatem inhabitas, pro re nihili reputatur.

8 Et certe uniuersa quae sunt in hoc mundo, res sunt uanissimae, instabilitati continuè obnoxiae: inter omnia autem maximè uana res est, omnis homo uiuens in hoc mundo, mutationibus ac malis praeter aliis creaturis magis subiectus.

9 Et certe in ista inanem umbram, quae imago rei est, non res, homo pertransit in curriculo vitae huius, nunquam permanens in eodem statu ac velociter festinans ad mortem. Accedit ad haec incommoda, quod is nequit hoc paucillum temporis quod illi datum est, tranquillè, placidèque traducere, sed turbulentis animi per motionibus, timoris scilicet, cupiditatis, sollicitudinis, laetitiae, reliquarumque passionum semper agitur, idque frustra & inutiliter.

10 Eorum autem, in quibus inaniter & uanè homo conturbatur, hoc vel potissimum est, quod summo studio & labore multa congregat, nec tamen scit cui ea congregabit. Sibi quidem ac haeredibus colligere se putat, uerum ignorat miser num collectis frui in hac vita dabitur, aut quibus post mortem obuentura sint, cum frequenter etiam hostibus aut furibus cedant, & vt ueris obtingant haeredibus, quales hi futuri sint, grati ne an ingrati, partis bene uentes an non, penitus ignorat.

11 Cum igitur tam miserè se habeant res meae, omnisque homo, & quicquid moliantur homines, plenum sit summæ leuitatis, & inanitatis quis est què nunc mihi expectem in adiutorem & liberatorem? nonne Dominus? Immo certè tu Domine vnus es, in quo omnem meam spem constituo omne meum esse ac subsistere tibi commendauit, & quique ex me ipso deficio in his malis, apud te per fixam in te spem subsisto.

12 Tu itaque pro tua erga sperantes in te misericordia, libera me ab omnibus iniquitatibus meis, vt a malis, quae propter eas patior, liberer. Iam enim propter peccata mea permisisti me haberi ludibrio, stultis hominibus iudicia tua ignorantibus.

13 Ego autem cum me maledictis incesserent, obmutui, nec aperui os meum, siue ad diluendum obiecta falso crimina, siue ad regerendum maledicta, sed patienter tuli, propterea quod sciebam te, qui nihil iniuste aut vis, aut agis, haec mala quae patior mihi immisisse, & vt mihi improbi maledicerent te permisisse, & uoluisse, ad exercendam patientiam meam, & ad castigationem mei: uerum iam tandem uerberandam fac finem, easque plagas, quas tu infixisti, tu ipse item remoue a me.

14 Hoc enim iam res postulat, quandoquidem praeter grauitatem ultionis tuae, & praeter fortitudine ultricis tuae potentiae, qua grauissima mihi mala immisisti, ego iam penè defeci uiribus animi & corporis: immo & uita penè destitutus, & ita ultione tua confectus, vt diutius tuam ultricem manum ferre nequeam. Tu enim domine propter commissam iniquitatem tuis castigationibus soles corripere hominem peccantem.

15 Imo & eo procedit nonnunquam tua indignatio & ultio, vt homines nimio cruciatu, merore ac lachrymis facias contabescere, languescere, ac macerari, quemadmodum tabescit aranea omni humore & vigore exiccata, quae seipsam continuo in texendis telis labore exhaurit: ueruntamen hac in re etiam uerum experior quod prius dixi, nempe quod inaniter omnis homo conturbatur. Vanum est enim in malis quae incidunt, aut a Deo immittuntur, immodico dolore torqueri, cōsultitūque fuerit & vtilius tranquillo etiam in malis persistere animo, & ad te pro impetranda consolatione confugere, quod ipsum nunc mihi faciendum esse putauit. Vnde te precor, dicens:

16 Exaudi quæso Domine orationem meam & deprecationem meam lachrymas meas, quas inter precandum ad te fudi.

17 Ne quæso despicias neue dissimules, sed responde, & satisfac eis, prestans quam peto liberationem: quoniam et si apud homines reputer simul cum aliis terrae indigena, tamen in conspectu tuo sum tanquam aduena, & peregrinus, sicut omnes maiores mei. Aliunde enim in

g 4 hunc

1 Dixi, custodiam uias meas, vt non delinquam in lingua mea.

2 Posui ori meo custodiam,

* cum consisteret peccator aduersum me.

3 Obmutui, & humiliatus sum.

* & silui a bonis:

* & dolor meus renouatus est.

4 Concaluit cor meum intra me: & in meditatione mea exardescet ignis.

5 Locutus sum in lingua mea.

15

15

PSAL

38.

b

c

d

e

g

spud te, & peregrinus sicut omnes patres mei.

18 Remitte mihi.

* ut refrigerer priusquam abeam, & amplius non ero.

hunc mundum venientes alienam terram inhabitamus, in qua proinde non fixam habemus sedem, sed te volente, qui terrę verus es Dominus mox quasi peregrini hinc transimus.

18 Quoniam igitur brevis est mihi in hac vita mansio, ne hoc ipsum breue tempus totum in erumnis transigatur, remissius leuiusque mecum age, remitte mihi flagella tua, * vt ab his liberatus paululum respirem, & consolet priusquam hinc abeam, quando amplius non ero in hoc mundo inter homines.

ANNOTATIONES.

NOTVM FAC, &c.] Quoniam indignum videtur viro sancto velle cognoscere finem vitę suę, quem omnibus Dominus voluit esse incognitum, intelligunt quidam prophetam hic loqui de fine, non vitę, sed calamitatum. Verum quoniam sequitur, & numerum, constat eum loqui de fine vitę quem scire optat, non quod velit simpliciter Dominum illum sibi indicare, sed hoc petitionis modo significat desiderium mortis ex tædio vitę calamitose, sicut cum calamitate nos opprimente dicimus: quando Domine facies finem pro eo quod est, o vitanam faceres finem:

ECCE MENSVRABILES, &c.] Pro mensurabiles, D. Augustinus legit, veteres. Cuius lectionis interpres videtur legisse παλαίος. Ea enim dictio veteres significat. At legendum est παλαιός, vt modo Græca habent. Quam dictione dupliciter accipi posse indicat Euthymius. Vno modo, vt vertatur, contentiosos, vt sit à verbo παλάω, quod lustrari significat. Itaque sensus esset: Posuisti dies meos certaminis ac lustrę plenos. Altero modo, vt vertatur palmares, vt sit à παλαίω, quę dictio significat mensuram quatuor digitorum, quę est tertia pars palmi, minima omnium mensura inter vsitatas olim mensuras, quę manibus fieri solebant, & brachiis. Hanc mensuram cum etiam significet dictio Hebraica, certum est in hac posteriore significatione dictionem Græcam accipiendam. Vnde non male noster vertit mensurabiles, significans eos facile ob breuitatem suam mensurari posse, quamuis dictio Græca sit efficacioris significantiæ.

THESAURIZAT, &c.] Quidam hunc versum intelligunt de homine, de quo loquitur Ecclesiastes cap. 4. qui laborat & thesaurizat, cum tamen non habeat aliquem hæredem cui cõgreget. Verum sensus paraphrasis generalior est hoc sensu.

ET SVBSTANTIA, &c.] Pro substantia, Græcis est ὑπόστασις, Hebræa dictio æuum hominis significat, ac vitę tempus. Ideoque in paraphrasi interpretati sumus substantiam, pro subsistentia. Nam & hoc proprie Græca dictio significat. Dum autem sequitur: Et substantia mea apud te est: etsi sit Græcis eadem dictio, non tamen Hebræis, sed significat Hebraica dictio spem & prestolationem. Vnde exposuimus de ea subsistentia, qua apud Deum, & in Deo per spem subsistimus. Et in eo versu Euthymius legit παρὰ σου ἐστίν, id est, à te est. At alij libri habent παρα-

σόν, hoc est, apud te, quod magis Hebræis conuenit.

IN INCREPATIONIBVS, &c.] Illud, in increpationibus, potius coniungendum esse sequentibus, quàm præcedentibus, quomodo coniungit Augustinus, docent hebræa, cum sit in hebræo principio noui versus. Possit etiam intelligi propheta hic loqui de seipso in tertia persona, vt sit sensus: me hominem miserum corripuisti. Sic enim intelligit Euthymius, qui in versu sequenti legit, animam meam, cum alij libri Græci habeant αὐτοῦ, hoc est eius, consentientibus Hebræis.

VANE CONTVRBATUR, &c.] Hebræis non est, conturbatur, sed tantum, vanitas est omnis homo. Et Græcis tantum est, μάταιον πᾶς ἄνθρωπος, hoc est, vane omnis homo. Euthymius tamen vult repetendum esse verbu, conturbatur, ex præcedentibus.

LACHRYMAS MEAS.] Accusatiui isti in nostris libris separantur à sequentibus, ne sileas. Et hæc fere seruat distinctio in hoc versu: Exaudi orationem meam & deprecationem meam, vt hic sit punctus. Deinde subiiciatur: auribus percipe lachrymas meas, quomodo Augustinus quoque distinguit, sed is legit: ne sileas à me, cum, à me, nec Græci habeant, nec hebræi, iuxta quos utroqueque accusatiui isti iunguntur cum verbo sequenti, ne sileas, habent que hebræa clarius: Ad lachrymas meas ne sileas. Et Euthymius, ne sileas, exponit pro, non despicias. Nam qui aliquem despiciunt, tacere solent. Vnde rector distinctio est, vt accusatiui isti sequenti verbo iungantur, etsi in alio versu posito apud nos.

AD VENA ERGO, &c.] Aduenas nos esse omnes manifestum est. Verum dubium est, quid sit, aduenam apud te. Quod quidam sic intelligunt: ego eoram te sic me gero, quasi aduenam & peregrinum in hoc mundo. Verum hic sensus vt proposito parum conuenit, ita alienus est à loco libri i. Paralip. 29. vbi in concione ad populum idem dicit Propheta Dauid, & ex præcedentibus & sequentibus satis patet, ideo se dicere aduenam & peregrinum coram Deo, quia si ad Deum conferamur, non sumus veri terrę domini, cuius solus deus dominus est, cuius proinde omnia sunt quę in terra sunt, qui que ob id nos, cum vult, ex hac terra auferre potest.

REMITTE MIHI.] His verbis non peccatorum remissionem postulat, sed relaxationem pœnarum, vt patet ex hebræis, quę habent: desine à me, vel, parce mihi.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM. PSALMI XXXIX.

Ex ingenti periculo Dei ope se liberatum vir sanctus hoc Psalmo gloriatur, eiusque inexplicabilem in timentes cum bonitatem admiratur, propter quam, eo quod Deus sacrificia non moreretur, sed requirit ipsum hominem præceptis suis auscultantem, canit se adauxisse ei ad faciendam voluntatem eius, celebrasse quoque iustitiam eius & bonitatem infrequenti hominum conuentu. Postremum autem commemorata malorum suorum magnitudine, ab his liberari, hostes suos deici, & bonos benignitate Dei in se exhibenda exhilarari precatur. Videtur autem Psalmo finis cui principio haud recte conuenire, cum initio gloriatur se malis ereptu, in fine vero à malis, quibus circumdatum se queritur liberari exoptet. Ad quod primum dici potest, sicut in aliis iam prius est dictum, in fine Prophetam subiunxisse orationem, qua olim ea mala deprecabatur, à quibus se in principio liberatum canit, vt primum in exemplum nostri gratitudinem animi sui commoneat, ac deinde quomodo

modo in malis suis Deum orauerit. Secundo, recte intelligitur propheta multis oppressum malis, post experta aliquando Dei in se benignitatem, prima Psalmo parte gloriari de consecuta prius à Deo liberatione, sicuti ab eo sperauerat, ac deinde ex huius benignitatis recordatione sententiam facturum, vt & à presentibus malis ipsum erueret, vt sicuti eum à Saule, ita & ab Absolone persequente liberaret. Quoniam autem apostolus ad Hebræos versum 9. 10. & 11. de Christo interpretatur, patet Dauidem hac de se dicentem, in Christum respexisse, cuius, in his sicut in aliis typum gessisse, in quem ea que illis ve, sibus & aliquot sequentibus dicuntur, longe perfectius competunt, de quo proinde etiam totus Psalmus recte exponitur, quasi totus ab eo prolatus. Idque, bifariam commode fieri potest. Primum, vt principio Psalmi Christus accipiat gloriari de sua, per resurrectionem, liberatione a morte & inferno, & in fine, quasi in cruce ac in passione constitutus, precari a malis innumeris liberationem. Secundo, vt primis Psalmi versibus accipiat Christus loqui in persona ecclesie fidelium, expectantis ab initio mundi salutem a Domino, per Christum tandem ei donatam: ac deinde loqui Deo patri in propria persona, coram quo rationem sui in hunc mundum aduentus, suumque euangelizandi munus recte administratum exponit. Postremum rursus accipiat loqui in persona ecclesie & in sua persona precari pro membris suis, (quorum miserias & peccata sua reputat) vt à peccatis, miseris, & inimicis liberentur membra ipsius, quę etsi sanguine eius sanctificata, frequenter tamen adhuc peccant, variisque malis à mundo & a demone affliguntur. Ab hoc autem exponendi hunc Psalmum modo, non multum differt illorū interpretatio qui in principio & in fine ecclesiam loquentem intelligunt, in medio vero Christum. Siquidem in Prophetis frequens est transitus a corpore Christi mystico, ad corpus Christi verum, & contra, atque tum quidem perinde fuerit, si dixerimus Christum loqui nunc in sua persona, nunc in persona membrorum suorum, sponseque sue ecclesie, cum qua unum est corpus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Expectans expectaui dominum, * & insensui mihi.

2 Et exaudiuit preces meas, * & eduxit me de lacu miserie, & de luto fecit.

3 Et statuit super petram pedes meos: * & direxit gressus meos.

4 Et immisi in os meum canticum nouum:

* carmen Deo nostro.

5 Videbunt multi, & timebunt: * & sperabunt in Domino.

6 Beatus vir cuius est nomen domini spes eius: * & non respexit in vanitates & in sinibus falsas.

7 Multa fecisti tu Domine Deus meus mirabilia tua: * & cogitat ionibus tuis non est qui similis sit tibi.

8 Annuntiaui, & locutus sum: * multiplicatae sunt super numerum.

9 Sacrificium & oblationem nolui:

* aures autem perfecisti mihi.

Cum in profundo malorum hærerem, ardentem, continuo, & confidenter expectaui mihi Dominum in liberatorem: * nec fecellit me expectatio mea, cum orarem eum in malis meis, attendit ad me, orationem meam recipiens.

2 Et exaudiuit preces meas, * & eripuit me à miseria & calamitate, in qua, tanquam in lacu quodam, demersus eram, & tanquam in luto feculento vaide & cænofo detinebar, nec consistere, nec inde me eximere valens.

3 Ereptum autem me sic firmum ac securum constituit, vt iam quasi super firmam petram immotus consisterem, qui prius quasi in fluido limo hærebam. * fecitque vt inoffensè ac recto pede ambulare possem.

4 Et dedit in ore meo canticum nouum, dum & nouam obtulit materiam noua laude se celebrandi, ob innouatam eius in me beneficentiam: & animum meum ipse accendit ad deprecandum noua gratitudine nouum beneficium. * Dedit, inquam, in os meum carmen, quod decantarem in laudem ipsius, qui est Deus noster.

5 Videbunt multi exhibitam Dei in me benignitatem, & ad meum exemplum Dei bonitate permoti, reuerentur Dominum, placere illi per obseruationem mandatorum studentes: * & sperabunt in illo, sese illi totos committentes, quem in me vident sperantes in se non derelinquere.

6 Quam verè, nimirum ipsa experientia edoctus, exclamare iam possum, beatum esse eum qui spem suam in Domino collocauit: * & non, vt plerique hominum faciunt, respexit ad vanitates & infanias fallentes, salutem ab illis expectando, quales res sunt imprimis idola, idolorumque insana ac desipientia vaticinia, tum superstitiosę quæuis obseruationes: deinde & creaturę quæuis huius mundi res vanissimę, rerum uerarum tantummodo umbrę, deimentantes homines, ac frustrantes expectata ab eis salute, & felicitate.

7 Multa certè sunt Domine Deus meus opera tua mirabilia, quę non mihi solum, sed omnibus tibi credentibus, omni tempore fecisti: * & non est vel in diis, vel in angelis, vel in hominibus quisquam, qui sit similis tibi in cogitationibus tuis, quibus sedulo nos curas: non est quisquam, qui tales rationes, qualibus tuos seruare decernis, excogitare valeat, adeo sunt eę mirabiles, omnemque superantes existimationem.

8 Si quando (vt frequenter feci) conatus sum annuntiare, & eloqui cogitationes tuas mirabiles, * ecce reperi plures esse, quàm vt numerari queant.

9 Quum ergo tam multa & magna tua sint opera, quę operatus es, tum pro me priuatim, tum pro populo tuo in vniuersum, quid est quod tibi potissimum vicissim offeremus: an legales victimas? At sacrificium pacificorum, & oblati onem libaminu non per se, nec magnopere requiris: * aures autem meas aperuisti mihi, easque perfectas atque purgatas fecisti: quia cum plerique adeo furdi sint, vt quid maxime requiras non possint intelligere: auresque tam habeant grauatas, vt tibi non auscultent, mihi cognoscere fecisti quid potissimum probes, meque tibi auscultantem & acquiescentem fecisti.

PSAL. 39. a

10 *Holocaustū & pro peccato non postulasti. * tūc dixi. ecce venio.*
 11 *In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam. * Deus meus volui, & legem meam in medio cordis mei.*
 12 *Annuntiavi iustitiam tuā in ecclesia magna: * ecce labia mea non prohibebo, domine tu scisti.*
 13 *Iustitiam tuā non abscondi in corde meo: * & veritatem tuam & salutare tuum dixi.*
 14 *Non abscondi misericordiam tuam & veritatem tuā a concilio multo.*
 15 *Tu autem domine ne loque facias miserationes tuas à me: * misericordiarum tuarum & veritas tua sēper suscepit me.*
 16 *Quoniam circumdederunt me mala, quorum non est numerus: * comprehendere autem me iniquitates meae: * & non potui vt viderem.*
 17 *Multiplicatae sunt super capillos capitis mei: * & cor meum dereliquit me.*
 18 *Complaceat tibi domine vt eruas me: * domine ad adiuvandum me respice.*
 19 *Confundantur & reuerentur simul: * qui querunt animam meam vt auferant eam.*
 20 *Conuertantur retrorsum: * & reuerentur qui volunt mihi mala.*
 21 *Ferant confestim confusionem suam, qui dixerunt mihi: Euge, euge.*
 22 *Excultent & latentur super te omnes quærentes te: * & dicant semper: Magnificetur dominus, qui diligit salutare tuum.*
 23 *Ego autem mendiculus sum & pauper: * Dominus sollicitus est mei.*
 24 *Adiuutor meus & protector meus tu es: * deus meus ne tardaueris.*

10 Holocaustum & hostiam pro peccato non magnopere postulasti, nec per se hæc tibi grata sunt: * quod ego à te instructus intelligens, dixi, ecce Domine ego ipse paratum me exhibeo ad faciendum voluntatem tuam.
 11 In summa enim legis tuæ scriptum est de me. Id potissimum est quod tota lex tua à me exigit, vt facerem voluntatem tuam, * id certe mi Deus volui, & legem tuam in medio cordis mei repositam seruavi, iugiter meditans de obseruatione eius, qua tibi gratificarer. Quandoquidem intellexi omnibus externis victimis meliorem, & gratiorem tibi esse obedientiam & studium gratificandi tibi.
 12 Et quoniam summè tibi acceptum est sacrificium laudis, & prædicationo nominis tui, in frequenti hominum congregatione prædicaui iustitiā tuam, quā iuxta promissum tuum seruasti erga me, sēperque seruas erga sperantes in te: * ecce labia mea à laude & prædicatione nominis tui nequaquam continui, nec vnquam continebo, quod & tu Domine ipse optimè nosti.
 13 Iustitiam tuam, qua promissa sperantibus in te præstas, non celauit in corde meo: * fidelitatem tuam in præstandis promissis, & salutem, quam sperantibus in te sēper exhibes, palam annuntiavi.
 14 Non desisti frequenti hominum conuentui commemorare tuam & misericordiam & fidelitatem, quæ vtraque in præstandis promissis refulcent.
 15 Tu autem domine ne quæso vnquā miserationes quas mihi sēper impendisti, & ego sēper prædicaui, auferas à me: * sed misericordia tua & fidelitas tua in seruandis promissis & nunc & sēper me defendant.
 16 Nunc enim ex omni parte me circumdederunt mala innumerabilia, * iniquitates meæ comprehenderunt me, quia propter eas multis iam malis premor, earumque recordatio animum meum totum occupat & perturbat: * quas cum considerare conatus sum, plures esse inuenio, quā vt eas videre & dispicere poterim.
 17 Multiplicatae sunt magis quā capilli capitis mei, * quare & animum meus me destituit ob multitudinem tum calamitatum, tum maximè peccatorum admissorum, propter quæ hæc mala mihi accidisse cognosco.
 18 Verum iam tandem Domine pro solita tua in me benignitate complaceat tibi, vt eruas me ab his malis simul & à peccatis meis: * Domine iam tandem benigno tuo vultu me respice ad adiuvandum me contra inimicos meos.
 19 Confundantur & pudore afficiantur frustrati sua spe, omnes pariter, * qui persequuntur animam meam, vt eam mihi auferant.
 20 Conuertantur in fugam, re infecta à me discedant, fugiantque, te eos impellente, sicque frustrati ignominia afficiantur quotquot occupiunt mihi mala.
 21 Accipiant confestim pro mercede confusionem, quæ illorum iniquitati debetur, eamque, qua me afficere conati sunt, perferant confusionem omnes qui insultantes mihi in malis meis, dicunt mihi, vah, vah.
 22 Contra verò fac, vt omnes te inuocantes, tibi que placere studentes exultent & latentur super te, videntes in me tuam benignitatem, * & fac vt quotquot diligunt salutem tuam, & à te saluari desiderant, dicant sēper: Magnificatur Dominus, erga suos tam misericors, & iustus.
 23 Ego quidem pauper sum, & humano destitutus auxilio, * sed tamen Dominus curam gerit sollicitam mei.
 24 Adiuutor meus & liberator tu es in omnibus malis: * quare te quæso mi Deus meus, ne diutius differas mihi adferre in his malis auxilium.

ANNOTATIONES.

ANTENDIT MIHI.] Ex Hebræo patet verbū, intendit non debere exponi per, respexit, vt plerique intelligunt, exponentes, intendit mihi, hoc est, ad me benigno suo vultu respexit. Hebræa enim habent, & inclinavit ad me scilicet seipsum, vel aurem suam. Vnde intendit mihi, accipiendum est pro attendit ad me. Nam & Græcis est προσήγαγε μοι, quod magis est, attendit mihi.
BMULTA PERECISTI.] Plerique hæc partem accipiunt, vt fit Hebraismus, & ex Hebraica phrasi subaudiatur relatiuū, ordineturque in hunc modum: Multa sunt mirabilia tua, quæ fecisti tu dñe Deus meo, Potest tamē etiā sine hac subintellectione, que

durior videtur, sic ordinari: Fecisti Dñe multa esse mirabilia tua, hoc est, non tantum fecisti mirabilia quædam sed mirabilia tua multiplicasti, effecisti vt ea multa essent. Cui bene conuenit quod sequitur.
MULTIPLICATI SUNT, &c.] Hebræa simul & Græca non requirunt masculinum, multiplicati sunt: cum sint verba indifferentia cuius generis, & verti etiam possunt, multiplicatae sunt, vel multiplicata sunt. Quomodo vt verteretur, præcedentia requirunt. Vnde Hieronymus vertit: plura sunt, quā vt narrari queant, scilicet mirabilia tua. Sic & Euthymius: Proinde benè annotat Lyranus, literam nostram hic esse vitiosam, ita vt legendum sit:

fit: multiplicata sunt, aut potius (quod in quibuslibet nostris libris iam legitur,) multiplicatae sunt, vt ad cogitationes referatur. Quod si quis cum Augustino legere velit masculinum genus, sensus erit: Annuntiavi & locutus sum mirabilia tua & cogitationes tuas, quod cum facerem, multiplicati sunt super numerum, qui meæ prædicationi crediderunt.
AVRES AVTEM PERFECISTI.] Hebræa habent: aures fodisti vel perfodisti: Græca, corpus autem perfecisti vel aptasti mihi, quomodo & Paulus citat in epistola ad Hebræos, quod ea lectio tunc multum recepta, suo proposito magis conueniret. Itaque nostra lectio, in eo quod habet, aures, non corpus, secuta est Hebræos: in eo verò quod habet, perfecisti, nō fodisti, secuta est Græcos. Duppliciter autem intelligi potest, quod habent Hebræa: Aures perfodisti mihi. Potest enim accipi hoc sermone aliusum esse ad id quod Exodi 21. præceptum legitur de seruo Hebræo, qui in anno remissionis seu uitæ liberatus prætulit. Eius aures iussit Dominus per herum postea domitus affigi, in signū perpetuæ seruitutis. Ad quod si hic aliusum est, quod dicit Psalmista, perfodisti mihi aures, hunc sensum habebit, addidisti me tibi in seruum perpetuum, sicut illi dominis suis addicebantur, quibus aures perfundebantur. Aliiter omnes Hebræi terè hoc sermone intelligunt significari idem quod, aures mihi aperuisti, vt idē hic significetur, quod, cum dicit Isaias, Dominus Deus aperuit mihi aures. Aperit autem aures Deus alicui, siue cum interiori & secreto suo afflatu eum docet, quæ aliis sunt velata & incognita, quale est istud de sacrificiorum externorum reiectione: siue cum hominem ad auscultandum & obediendum adaptat. Et vtrumque hic simul significatum rectè intelligitur, sicut & in nostra lectione, cum dicitur: aures perfecisti mihi, hoc est, perfectas & purgatas mihi aures præstitisti, vt & intelligerem quæ vulgus parum intelligebat, & ad obediendum tibi me totum dederē. A quo sensu nō est diuersum quod Græci legunt, corpus perfecisti mihi. Cū enim quis se totum tradit obedientiæ voluntati Dei, corpus eius alioqui voluntati Dei rebelles, ad obsequium eius formatur, atque pericitur, vt pro sacrificiis illis veteris legis, gratius iam Deo sacrificium offeratur, iuxta illud Pauli: Obsecro vos vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationale obsequium vestrum. Cæterum vt Christo competit perfectissimè, & edoctum esse à patre, & obedientiam illi exhibuisse: ita in eum singulari ratione quadrat vt dicere possit, corpus perfecisti mihi, eo quod ex purissima virgine diuinitus acceperit ab omni labe liberum corpus, ad hoc sic perfectum, vt pro omnibus veteris legis sacrificiis Deo patri in salutem hominum offerri posset. Vnde non mirum si de Christo istud peculiariter dictum citauerit Paulus.

HOLOCAVSTVM ET PRO, &c.] Obseruandum est prophetam quatuor sacrificiorum veteris legis genera hic enumerare, de quibus agitur in principio Leuitici: Nomine enim sacrificij, pro quo Hebræis est זבחי, significantur sacrificia pacificorum, quæ non tota comburebantur. Nomine oblationis, pro quo Hebræis est מנחה, significantur oblationes ex rebus inanimatis, vt ex frugibus cum libamentis eorum, de quibus Leuit. 2. Nomine holocausti, significantur ea quæ ex animalibus tota cremabantur. Per illud, & pro peccato significatur genus sacrificiorum, quod pro peccato offerrebat. Subaudiendum enim est, & hostiam

pro peccato, cum Hebræis sit dictio, quæ proprie significat peccatum, & per translationem hostiam pro peccato.

IN C A P. &c.] Difficultas est non parua in hoc versu. Primum enim non videtur, quomodo hæc dauidi conueniant, cui tamen primo & literali sensu totus Psalmus aptandus videtur, cum Christo non satis proprie conueniant quæ sequuntur. Comprenderunt me iniquitates meæ, & multiplicatae sunt super capillos capitis mei. Eius enim hæc proprie sunt, cuius sunt Psalmi duo præcedentes, & alij, in quibus similiter propheta multitudinem suorum peccatorum agnoscit. Deinde etiam, cum Christo hæc tribuuntur, (cui soli hæc competere videntur, ita vt ob hæc verba, versus aliquot, imò & totū Psalmum plerique contendant de solo Christo etiam in literali sensu esse intelligendos) obsecrum est de quo capite libri, & de quo libro hic sit sermo. Vt ergo ad verum & solidum huius loci sensum pertueniatur, sciendum primo Hebræa non habere, in capite libri, sed in volumine libri. dicitur autem volumen libri, liber plicatilis & inuolutus. Veteres enim non solum Hebræi, sed & Ethnici scribere solent in membranis aut chartis, quæ in rotundum conuoluebantur. Vnde Isaiæ 14. dicitur: Complicabuntur cæli sicut liber. Et apud Ethnicos voluminum finis se vsu, satis indicat prouerbum illud, Ad vmbilicum perducere, pro eo quod est, librum finire, atque absoluerē. Erat enim vmbilicus, vt quidam volunt, lignum, circa quod chartæ descriptæ circumuoluebantur. Sed & hodie Indæ in huiusmodi circumuolutis chartis legem ac prophetas scribere dicuntur, Barbare rotuli vocantur. In eundem sensum, id quod est Græcis, ἐν περιστάσι βιβλίου, accipit Euthymius, exponens dictionem περιστάσι per volumen, (cum hoc ea dictio significare non videatur) forte ob id quod volumina, hoc est, inuolutæ chartæ, in quibus primum scribebatur summam, in vnum conuoluerentur, nā περιστάσιον & περιστάσι Græcis non tantum caput, corporis partē significat, sed & pro summa rei ponitur, sicut & apud nos capit, quomodo ad hebræos & dicitur: Caput autem super his quæ dicuntur. Et Græcis ἐν περιστάσι ponitur pro, in summa, vel ad summam, vel summam. Itaque quo nostra litera eundem habeat sensum, quæ originalia hebræa, aut saltem non multum diuersum intelligere licebit dictum in capite libri, pro eo quod est in summa legis, aut diuinarum scripturarum. Notandum præterea hebræa non habere de me sed * Alai, idem scilicet quod super Psal. 37. cum dicitur, super me magna locuti sunt: quod etiā potest significare, pro me vel propter me, sicut & Græca περί ἐμού Sensus ergo esse potest: In scripturis sacris scriptum est pro me, vel propter me, hoc est illud est quod à me potissimum tota scripturarum summa requirit, nepe non tam vt sacrificiis incumberem, quā vt faciam voluntatem tuam. Illud enim præter alia loca aperte requiritur in deut. cap. 10. præcipuo scilicet diuine legis libro, cum dicitur: Et nunc Israel, quid dominus Deus petit à te, nisi vt timeas nomen Dei tui, & ambules in viis eius, & diligas eum, ac seruias domino deo tuo in toto corde tuo: &c. que & prosequitur Moyses illo capite & sequenti. Ex qua doctrina processit sapiens cuiusdam scribæ, Marci 12. responsum, qui dilectionem dei & proximi, præferendam asseruit omnibus holocaustis & sacrificiis. Hic ergo conueniens est intellectus huius loci, iuxta quem hæc pars versus non tantum Christo, sed etiam

nam Dauidi & cuius iusto in literali sensu cōpetit. Iuxta quā intelligitur i rationem etiam Christo hæc verba conueniunt, idque longè excellentius, vt de eo particulariter hæc Paulus citauerit. Ipse enim est, de quo potissimum scriptum est in totius scripturæ sacræ summa, quæ totam illum tendit. Ipse est, quem scriptura significat futurum perfectè voluntatem Dei, sic vt Deum esset reconciliaturus hominibus sua obedientia. Quod si quis hæc partem soli Christo contendat conuenire, & caput libri velit cum Diuus Augustino intelligere, principium psalmorum, in quo dicitur, viri beati esse, habere voluntatem in lege Dei: aut cum D. Hieronymo principium Genesios, in quo rectè fit mentio filij Dei, liberum illi per me fit, sed agnoscat parum solidam esse intelligentiam, nec originalibus conuenire. Solidior est eorum intelligentia, qui de libro prædestinationis diuinæ hunc locum intelligunt, de quo alibi dicit idem propheta: Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur. In huius libri volumine sicut sunt descripti omnes electi, ita in eius capite Christus descriptus est, vt qui sit primogenitus in multis fratribus, per quem solum aliqui sunt prædestinati.

V T FACEREM.] Quidam hanc partem coniungunt cum eo quod immediatè præcedit, vt sit sensus: in capite libri scriptum est de me, hoc nempe, vt facerem voluntatem tuam Deus meus: Deinde subiungatur, volui hoc ipsum, scilicet, quod de me scriptum est. Alij eam partem iungunt sequenti verbo, volui, vt sit sententia à superiori separata, & sit ordo: volui vt facerem, vel potius, vt habent Græ-

ca & Hebræa, volui facere voluntatem tuā. Id enim est quod in summa totius legis à me exigitur. o Paulus coniungit cum illo: Tunc dixi, ecce venio, sed tunc magis conueniret vertere, vt faciam, sicut habet epistola ad Hebræos. Et ea pars, in capite libri scriptum est de me, per parenthesis debet accipi, interposita. Ceterum illud, Ecce venio, in sententia literali, phrasi Hebraica idem est, quod ecce adsum, hoc est, paratum me exhibeo. In sensu verò Christo peculiari, significat eius in hunc mundum aduentum, quemadmodum Paulus interpretatur.

ET LEGEM TVAM.] Aut repetendum est verbum, volui, aut subaudiendum est verbum aliquod vt habui, vel seruauit. Pro cordis, Græcis est *καρδια*, hoc est ventris. Idem significat dictio Hebraica. Noster videtur legisse *καρδια*. Sed sensus eodem redit.

ANNUNTIAMI IVSTITIAM TVAM.] D. Augustinus legit, bene nuntiaui, quia Græcis est *εὐαγγελισαυ*, hoc est, euāgelizauit. Quod verbum in Christū optime quadrat, qui nobis auctor est euāgelij, optimique nunciij, cui & peculiariter quadrat ecclesia magna, concilium multum, & annuntiatio iustitiæ, quæ per fidem obtrinetur.

MISERICORDIA ET, &c.] Sic & pleraque Græca habent verbū *ἀνταδωρο*, susceperunt. At Euthymius legit *οπατιουμ*, *ἀνταδωρο*, hoc est, suscipiant me, quomodo & Hebræa plerique vertunt. Sic enim hæc pars magis cohæret præcedenti.

Ego autem, &c.] Dictio mendicans, sicut & pauper, sæpius in Psalmis accipitur, non vt significet indignum rerum temporalium, sed ad afflictum ac destitutum ope humana.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XL.

Hinc Psalmum composuisse videtur Propheta occasione corporalis morbi, quem se ob peccata sua incidisse agnouit: quanquam sint qui sub nomine egritudinis corporalis putent intelligendam esse calamitatem, quam sub absolute perpeffum est. Commendat autem primum, ac salices pronuntiat eos qui afflictos & calamitosos miserantur: non interposita prece qua sanitatem animæ precatus fuit, queritur de inimicis suis, qui cum ipse eger admodum iacet, et mortem eius optabant, eisi aliquando tanquam amici illum inuiserent. Inter quos unum fuisse queritur, qui cum amicissimus esse debebat, & sperabatur, perdere tamen magis ipsum studuerit. Postea canit, quomodo oranti sibi a morbo liberationem Deus opem iulerit, & sanitate reddita ipsum prestare fecerit, subtracta inimicis eius letandi super interitu eius occasione propter quod Dominum perpetua laude prosequendum concludit. Quoniam autem in his que Dauid ab iniustis suis inimicis, scilicet, & perfidis amicis peritulis, Christi figuram gessit, rectè Saluator noster versum huius Psalmi, qui eadeb panes meos, &c. in se impletum restatur, Ioannis 13. per perfidiam Iude proditoris. Proinde & totus Psalmus rectè de Christo exponi potest: sic tamen vt quod peccasse dicit de nostris ab illo susceptis peccatis accipitur, & per egritudinem corporis, ipsius passionem intelligantur, a quibus per resurrectionem liberari exoptat, ac tandem resuscitatum, ac in caelestia sublimatum in conspectu patris sui glorietur.

PARAPHRASISEIVSDEM

1 Beatus qui intelligit super egerum & pauperem.

* in die mala liberabit eum Dominus.

2 Dominus conseruet eum & viuificet eum.

* & beatum faciat eum in terra, & non tradat eum in animam inimicorum eius.

Foelix ille, qui videns aliquem afflictum, aut rebus, viribusque atenuatum, non malè sentit de eo, nec aspèrnat illum, sed id quod res est de eo cogitat & intelligit, qui scilicet prudenter apud se perpendit non irato Deo, sed benigno Dei consilio illum nunc affligi, vt à grauioribus malis liber sit: tum etiam facillè quæ ille nunc patitur sibi accidere posse, atque ob hanc sanam intelligentiam, prudenter quoque sese gerit erga afflictum, compatiendo illi, & quibus potest modis iuuando.

* Hic certè verè beatus est, quia hunc vicissim Deus ab omni malo liberabit, cum tempus malorum incidit, siue in præsentia, siue in futuro seculo.

2 Dominus custodiet eum, ne in malum incidat: aut si incidit, ne ab eo superetur: & si vel morbum, vel quoduis mortis periculum incurrerit Dominus eum à morte instante ereptum vitæ pristina restituet, * & feliciter eum viuere faciet in terra, nec permittet eum voluntati & libidini inimicorum eius, quærentium mortem & oppressionem eius.

3 Si

3 Dominus opem ferat illi super lectum doloris eius: * & vnuerfum stratum eius versabit in infirmitate eius.

4 Ego dixi Domine miserere mei, * sana animam meam, quia peccavi tibi.

5 Inimici mei dixerunt mala mihi, * quando morietur, & peribit nomen eius?

6 Et si ingrediebatur, vt videret, vana loquebatur: * cor eius congregauit iniquitatem sibi.

7 Egrediebatur foras, & loquebatur in idijsum.

8 Aduersum me susurrabant omnes inimici mei: * aduersum me cogitabant mala mihi.

9 V. b. m. iniquum consiliuerunt aduersum me. * nunquid qui dormit, non adiciet vt resurgat?

10 Etenim homo pacis meæ, in quo sperauis, * qui eadeb panes meos, magnificauit super me supplantationem:

11 Tu autem Domine miserere mei, & resuscita me, * & retribuam eis.

12 In hoc cognoui quoniã voluisti me: * quoniam non gendebit inimicus meus super me.

13 Me autem propter innocentiam suscepisti: * & confusisti me in conspectu tuo in æternum.

14 Benedictus dominus Deus Israel a sæculo, & vsque in seculum fiat.

3 Si quando decubuerit in lecto, ob morbi dolorem Dominus auxiliabitur ei, confirmans sua consolatione animum eius ne morbo succumbat, aut ab ægritudine eum curans, * tu Domine in infirmitate eius vertes & mutabis penitus stratum eius, in quo languidus iacet, reddens eum sanum, vt iam lectum ægritudinis relinquat, & pro eo quietis locum ascendat. † Tu etiam in morbo ipsius sic te geres, quasi si totum eius lectum (vt fieri ad infirmorum consolationem solet) versares, angulis vndique ventilatis, facies enim vt mollius cubet, leuissimè ferat morbum.

4 Ego autem, cum grauius ac periculosè, siue corpore, siue animo ægrotarem, meque hominum adiumenta & solatia destituerent, ad tuam misericordiam supplex confugiens, dixi: Tu Domine miserere mei, * sana me ab infirmitate animi & corporis mei. Ego enim in te Domine peccaui, atque ob id & animus peccatis pestiferis æger factus est, & corpus graui à te morbo aut calamitate afflictum. Tu autem peccatis meis offensus percussisti solus, solus item Domine sanare potes.

5 Inimici mei mala mihi precabantur, dicentes: * quando tandem iste morietur, & simul cum morte abolebitur nomen eius? Nihil enim auidius optabant, quam vitæ meæ interitum: nihil eos magis torfit, quam vitæ meæ prolongatio.

6 Quod si quisquam illorum ingrediebatur ad me, vt inuiferet me, vana loquebatur, simulans verbis sibi morbum meum dolere, cum interim summè optaret meum interitum: cor eius congregauit in seipso iniquitatem, dum officio fæcto scelus sceleri adderet, dumque considerata valetudine mea, lætitiā in animo conciperet ex spe interitus mei.

7 Cum egressus fuisset foras, loquebatur vnā cum reliquis inimicis meis ea quæ circa me vidisset.

8 Ibi contra me susurrabant inter se omnes inimici mei: * contra me studiosè cogitabant inter se mala mihi.

9 Contra me tanquam certo implendum statuerunt & definiuerunt verbum istud, quod ex iniquo illorum in me odio processit: * Nonne putandum est, inquebant inter se, quod is qui nunc dormit & decumbit in lecto egritudinis suæ, non amplius valebit ex eo, resumptis viribus, resurgere? Immo dicebant: Tanta est morbi grauitas, vt ab eo nullo modo surgere possit vnquam.

10 Sed inter cætera illud maximè animū meum dolore affecit, quod etiam homo ille, cum quo fuit mihi arctissima amicitia & familiaritas, in cuius fide confusus fui, * quem etiam mensæ consortio dignatus fui, meoque cibo alui, plus quam alij contra me suum calcaneum leuauit, meque supplantare & perdere conatus est.

11 Ego autem his malis pressus, dixi tibi in oratione mea: Domine miserere mei, atque ab hoc grauissimo morbo me fac surgere, * tunc per potestatem à te mihi contra impios traditam, ego illis, quas meriti sunt penas, tuo nomine retribuam.

12 Iam autem tua benignitate ab infirmitate liberatus cognoui potissimum in carce me amari abs te, * quod non permisisti inimicis meis ansam aliquam, vt gloriari possint de mea morte.

13 Me enim propter innocentiam meam à morte subleuasti, * & firmiter me coram te constituisti in perpetuum apud te mansurum. Nam & in præsentia vita, me quasi tibi præsentem, semper curandum & custodiendum suscepisti, & eadem inter electos tuos, me tibi coram præsentem, tuaque bonitate perfruendum perpetuo constitues.

14 Benedictus sit ab hominibus Dominus Deus Israel ab hoc sæculo, & vsque in æternum. Ita cupio omnino fiat.

ANNOTATIONES.

IN DIE MALA LIBERABIT.] Hæc pars cum duobus versibus sequentibus dupliciter accipitur. Quidam enim intelligunt his verbis reddi rationem eius quod dixit, beatum esse eum qui intelligit super pauperem, secundum quem sensum verba optatiui modi posita in duobus versibus sequentibus, accipienda sunt pro futuris indicatiui, quemadmodum habent Hebræa. Alij intelligunt hæc esse verba viri intelligentis super egeno, qui videns afflictum aliquem, his verbis illi benè precetur, aut illi aliquando bene futurum prædicat. Inter quos quidam hanc partem, in die mala, construunt cum

præcedentibus non obstare asmachta, hoc est signo distinctiuo, quod in Hebræis ponitur ante hæc verba vt hic sit sensus: Beatus qui intelligit super afflictum eum in aduersitatem aliquam inciderit, & dicit, liberabit vel liberet eum Dominus. Alij, in die mala, coniungunt cum verbo, liberabit, vt intelligatur is qui rectè intelligit super egeno dicere, ecce hinc qui iam affligitur, Dominus liberabit in ea die, qua alij grauioribus malis affligetur, in nouissimo scilicet iudicij die.

SANA ANIMAM, &c.] Cōiunctio, quia, causam reddidit, quare sanari petat: verum ratio quam reddidit est imperfecta, addendum est enim, peccaui

gaui tibi, & ob id aeger factus sum. Aut vis facienda est in pronome, tibi, & intelligendum eam reddere rationem, quare a Deo sanari petat, vt sit sensus: tu sana, quia tibi peccaui, hoc est, te meis peccatis ita offendi, vt a te hoc morbo sim castigatus: proinde tu solus es, qui me sanare potes, secundum quem sensum per animam synecdochicè accipiendus est totus homo, & intelligendum eum non petere solum sanitatem spiritualem mentis, quemadmodum plerique intelligunt, sed totius hominis, in anima scilicet & corpore.

V. ERBYM INIQVVM.) Latini ferè interrogationem in hoc versu positam, intelligunt prolatam in persona eius, qui in Psalmo loquitur, Christi scilicet, vel Davidis, & ad eum respondendum esse affirmatiuè, vt hic fit totius versus sensus: Inimici mei inter se statuerunt de me rem iniquam, cogitantes scilicet me penitus delere. Verùm num ego qui iam

dormio in lecto cogitationis meae, (quantum ad dauidem) aut qui dormiam in lecto mortis in regilochro, (quantum ad Christum) non etiam adhuc resurgam, quasi dicat, ita sicut Job 14. dicitur: Puta me mortuus homo, rursum uiuam? Hebraea uero habent uerbum iniquum effusum est in isto, & qui dormit non adiciet vt resurgat. Vnde magis accipienda est interrogatio hæc prolata ab inimicis dauidis, vel Christi, & respondendum ad eam negatiuè, quemadmodum habet paraphrasis. Nec obstat ei intelligentiæ uerbum, dormit, quia dictio Hebraica proprie significat cubare aut iacere, quamquam & dormire significet: sicut & dormire apud nos pro cubare ponitur, cum quis dormire dicitur cum muliere.

Е Т Е Н И М Н О М О, & c.) Coniunctio, etenim, hic improprie est posita pro, nam, & vel sed & c. Hebraeis est, etiam. Annotauit simile Euthymius Græcus.

In finem intellectus filij Core Psalmus.

ARGUMENTVM PSALMI. XLI.

Exponit hoc Psalmo uir sanctus, quanto desiderio, sollicitudine ac dolore teneretur, cum sine a Saul, sine ab Absalone filio eiectus esset e populo Dei, tum quod neque domum Dei cum reliquis religionis causis adire, neque sacrificiis solemnibus interesse posset, tum quod uariis afficeretur malis, & impiorum uocibus plurimum exagitaretur, qui tanquam frustra animum religionis & Dei studium, cui fuerat deditus, blasphemabant, contra que animam suam conseruataam consolatur, & confirmat spe salutis expectata, & uidentis rursum Dei. Sunt autem qui hunc Psalmum ad litteram intelligendum putent sub persona p. q. sancti Iudæ, aut etiam uniuersi populi Iudaici in captiuitate Babylonica degentis, & reditum in Hierosolymam, & templum Dei auidè desiderantis. Quorum sententia ut omnino non improbanda uidetur, ita prior uerisimilior apparet. Secundum spirituales autem & potiores sensum, congruit hic Psalmus pio cuiuslibet ac religioso homini, qui uariis huius uitæ malis affligatur, impiorumq. ludibrio exagitatus, summo tenetur desiderio celestis patrie, cupiens dissolui, & esse cum Christo, qui se in multis malis, quibus affligitur, atque dum uota eius differunt, subinde consolatur, & per durare facit spe eterne salutis cerio aliquando uenturæ, ac fruendi Deo cum laude eius. Incertum autem, an filij Core, de quibus in titulo fit mentio, qui descenderunt ab Asur, Elcana, & Aiasaph, qui superstitios manserunt, cum pater eorum cum multis ob seditionem e terra absorberetur (huic & sequentes aliquot ediderunt Psalmos, & a Davide editos receperunt decantandos.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Quomodo defiderat ceruus ad fontes aquarum, ita defiderat anima mea ad te Deus.

2. Sitiuit anima mea ad Deum fontem uitium, quando uenturam appa- rebo ante faciem Dei?

3. Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ad noctem, dicitur mihi per singulos dies, ubi est Deus tuus?

4. Hæc recordatus sum, & effudi in me animam meam, quoniam transibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum dei.

5. In uoce exultationis & confessionis, sonus epulantis.

6. Quare tristis es anima mea, & quare conturbas me?

7. Spera in Deo quoniam adhuc confitebor illi.

Quam cupidè ceruus vel canibus infestatus & fatigatus, vel possoratorum serpentem maximè sitiens, anhélare solet ac fontes aqua plenos, tam cupidè anhélare ad te Deus anima mea, cupiens summo desiderio ad te peruenire, ut uariis iam malis delassata, ex te fonte plenissimo & suauissimo refocilletur.

2. Anima mea summo desiderio fertur ad te Deum, inquam, præpotentem & semper uiuentem. O quando tandem exilio hoc liberatus uenire poterò, & conspici cum reliquo Dei populo ante conspectum Dei? ante arcem, super quam Deus suis potentiam suam exhibet, aut ante denudatum uultum Dei in caelis?

3. Fuerunt mihi lachrymæ meæ die ac nocte pro cibo, ita ut fastidito cibo nihil æquè libuerit atque lachrymari, dum assidue dicitur mihi ab inimicis meis insultantibus; Vbi nam, tam est Deus tuus quem colas, cuiusque auxilium tam confidenter iactabas? sic mihi exprobrantes quasi uanè Deum coluerim, & in adiutorem expectauerim, ac etiam num colam & expectem.

4. Hæc uoces sanè admodum mihi graues fuere. Verùm ne his uocibus aut quibusuis calamitatibus succumberem, ea frequenter mente reuolui quæ mihi promissisti, eorumque recordatione animam meam tribulationibus & dolore nimium angustatam & coarctatam, intra me affixi dilataui, & relaxaui. hæc, inquam, recordabar, quod aliquando te donante transibo usque in locum tabernaculi admirabilis usque inquam, in domum quam peculiariter Deus inhabitat.

5. Transibo, inquam, in eam domum simul cum uoce lætitiæ & laudis Dei, quæ uox erit sonus populi festum celebrantis, ac festiuè epulantis, & de perceptis à Deo beneficiis cum lætitiâ gratias agentis.

6. Cum ergo hæc aliquando secundum promissiones Dei, euentura sint, quare sine intermissione tristis es anima mea? & quare me, nimio dolore conturbas?

7. Spera potius in Deo deposito mœrore, quoniam adhuc tempus ueniet quo ab his malis liberatus gratias cum reliquo eius populo illi agam

PSAL. 41.

* salutare uultus mei, & Deus meus.

8. Ad me ipsum anima mea conturbata est.

* propterea memor ero tui de terra Iordanis & Hermonij a monte modico.

9. Abyssus abyssum inuocat.

* in uoce cataractarum tuarum.

10. Omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt.

11. In die mandauit Dominus misericordiam suam, & nocte canticum eius.

12. Apud me oratio Deo uita mee: dicam Deo, suscepisti me.

13. Quare oblitus es mei, & quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?

14. Dum conseruauerunt ossa mea, & reprobrauerunt mihi, quare tribulant me inimici mei?

15. Dum dicitur mihi per singulos dies, ubi est Deus tuus? quare tristis incedo, & quare conturbas me?

16. Spera in Deo quoniam adhuc confitebor illi.

* salutare uultus mei, & Deus meus.

agam, qui est salus uultus mei, quem erubescere non sinit, sed sine præsentia contemplatione magnificè sublimabit, & exhilarabit: quique est Deus meus, à quo cum totus pendeam, nequaquam me deferere poterit.

8. Mi Domine sic cum anima mea interdum consolationis gratia colloquor. Ipsa enim in memetipso immenso mœrore conturbata est: propter quod ad consolationem eius, etsi à domo tua longissimè absum, & in terra quæ iuxta Iordanem est, & Hermonij montem modicum, exul agam, tamen in hac terra ac monte exiguo ualde, præ augustissimo monte tuo quem inhabitas, semper memor ero misericordiæ, ueritatis & bonitatis tuæ. Semper etiam me ipsum consolabor recordatione beneficiorum, quæ exhibuisti patribus nostris trans & citra Iordanem, & in ipso Iordane, sed & in montibus Hermonij, in Basam & Galaad, deuictis regibus terræ illius habitatoribus.

9. Eheu uiam calamitatem me propemodum in modum abyssi absorbentem, ita semper alia mox similis calamitas sine intermissione subsequitur, ut uia alteram inuitare, adducere, & post se trahere uideatur. Id autem fit per horronum strepitum cataractarum tuarum, quia scilicet quasi cum impetu uia semper super me mala morte inundantium, & per strepitum aquarum quæ de caelis effundis, & irrure facis, sicut cum uere nonis, rursus nubibus, inmensam vim imbrium è caelis cum terrifico fragore præcipitas, ita uia abyssus aliam aquarum immensitatem adducere & adducere uideatur.

10. Omnes liberos tuos in iudicationibus, & seruitutis aduersitatem, quibus homines obruti solent, in iudicium exquiras diluuij, & eleuare procella, super caput meum transierunt, bene absorberes.

11. At uero cum super eum bonis & uocibus benignis agerem, Domino iubente per diem ad te affatim exhibebatur, mihi beneficentia eius, ut & in nocte canticum eius scilicet in ore meo, quod illum de eius misericordia interdum percepta laudarem. Sed & aliquando pulsus malorum tenebris, ac luce prosperitatis reddita, decreuit Deus misericordiam suam exhibere mihi, quare neque durante hac horribili miseria nocte, intermittere illum canticis laudare.

12. Apud me quoque, durantibus his malis, erit in ore meo semper oratio ad Deum, qui cum sit auctor uitæ meæ, solus etiam eam conferre & felicem facere potest, ac proinde solus est ad quem confugere debeam. huic in oratione suppliciter dicam: mi Domine, tu solus es, ad quem tanquam ad tutum refugium confugio, ut in eo suscipiar.

13. Quare ergo sic te geris erga me, quasi oblitus mei, & quare me continue tristem incedere permittis, ob afflictionem inimici afficientis me multis malis multisque opprobriis?

14. Dum enim uires animi & corporis mei nimis malis me prementibus franguntur & debilitantur, id uidentem inimici mei, qui me tribulant, etiam exprobrauerunt mihi, non sine blasphemia nominis tui.

15. Dicunt enim mihi per singulos dies, ubi est in quem confidebas Deus tuus, qui te his malis eripiat? Attamen quorsum o anima mea affidè tristis es, tuaque tristitia me conturbas?

16. Spera potius in Deo, deposito mœrore, quoniam adhuc tempus ueniet quo ab omnibus his malis liberatus gratias illi agam, qui est salus uultus mei, & Deus meus. Adhuc confitebor illi quod ipse sit salus faciei meæ, & Deus mei curam gerens.

ANNOTATIONES.

SITIUIT ANIMA. Fortem legendum esse, ut habent libri correctiores, & non fontem, ut passim legitur & cantatur in ecclesiis, manifestum est ex Græcis, quæ habent ισχυρόν. Etenim dictio manifestè significat fortem. Causam corruptionis præbuit, quod in uersu primo fiat mentio fontium, ad quos ceruus, cui se comparat propheta, anhélare. Hebraea dictio El, quamquam etiam fortem significet, magis tamen significat Deum. Vnde uertunt, Sitiuit anima mea ad Deum uitium. Et diuus Augustinus nec fortis nec fontis meminit, sed tantum habet, ad Deum uitium. Carterum, ut annotat Euthymius, quidam ex hoc uersiculo sumptum esse dicunt hymnum illum, quem Græci Trisagium uo-

cant, quo laudare Deum solemus, dicens: Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis. Nam per uium, immortalis designatur.

FUERUNT MIHI LACHRYMÆ, & c.] Plerique intelligunt ideo lachrymas panes dici, quod animam hominis reficiant & pascant. Verum id est præter intentionem prophetæ, qui his uerbis non consolationem, sed anxietatem mentis suæ significare uoluit, sicut & postea in alio Psalmo dicit: quousque irascaris super orationem serui tui? Cibabis nos pane lachrymarum, & c. quo proculdubio noluist significare lachrymas animam pascere, sed animam dolore ita premè, ut cibo neglecto pro eo nihil aliud libeat, quam lachrymari.

HAEC RECORDATVS, &c.] Secundum sensum in paraphrasi explicatum, pronomen, haec, ad sequentia refertur, & effundere animam, accipitur pro animam arctatam tribulationibus dilatare per consolationem. Euthymius autem Graecus interpretes praeter hunc sensum & alium indicat, ut pronomen, haec, ad praecedentia referatur, videlicet quod dicebatur illi, ubi est Deus tuus: & effundere in se animam, accipitur pro eo quod est omnem constantiam eius & firmitatem in seipso dissoluere, quoniam firmiora & constantiora esse solent quae sunt solidiora: quae vero fluida sunt, molliora atque laxiora. Quomodo & prius dixit Psalmo 21. Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Secundum hunc sensum coniunctio, quoniam, accipi debet non casualiter, nec pro quod, sed, ut saepe accipitur in Psalmis, pro aduerbio confirmandi, ut sit idem quod & certe. Quidam, effundere animam in seipso, accipiunt pro laxare menti doloris habenas, ac siuere animum pro libito indulgere dolori. Afferunt autem ad hanc sententiam alia scripturae loca, ut cum 1. Reg. dicitur, Anna effudit animam suam coram Domino. Et cum dicitur in Psalmo sequente: Effundite coram illo corda vestra. Verum aliud est, effundere animam coram Domino, quod est omnia sua desideria Domino exponere: & aliud, effundere animam suam in seipso, sicut isti accipiunt. At haec oratio, effundere animam suam super se, legitur etiam apud Hebraeos Iob 30. ubi pro eo quod nos legimus: Nunc autem in memetipso marcescit anima mea: Hebraea habent: Et nunc super me vel in me effundit se anima mea. Vnde satis licet colligere veriore esse interpretationem istam iam dictam. Secundum quam pronomen, haec, etiam ad sequentia referendum est, sed verbum, transibo, futuri temporis, exponendum est, ut frequenter, pro praeterito imperfecto, ut sit hic sensus: Libere permisi animum meum indulgere dolori, quoniam recordabar quod transire solebam cum aliis in domum Dei. Quae interpretatio vel ob id maxime congruere videtur, quod recordatio non sit vel futurorum, vel praesentium, sed praeteritorum. Sic & quod hic sequitur: propterea memor ero tui, &c. ipsi exponunt, & vertunt: anima mea conturbata est, propterea quod memor eram tui; &c.

SONVS EPVLANTIS.] Graeca habent genitium *ἡ γενεῶν* soni, quemadmodum & Augustinus legit, & tunc sensus est, in voce epulationis, in voce inquam soni: & tunc huius genitium adiectiuum, est genitius; epulantis, qui apud Graecos & Hebraeos non simplices significat epulas, sed epulas, festinas, immo ipsam festiuitatem, qua epulis solennibus celebrare solebant, quomodo & verbum epulemur accipi debet 1. Cor. 5. pro festi agere, & festiuitate epulari. Itaque sensus apud Graecos est, in voce soni festiui, vel

festiuitatem celebrantis. Et dubitari potest, si non in terpres nos pro sonus verterit sonitus in genituo casu, quoniam sensus coincider si subaudiatur in voce, quae est sonus epulantis, scilicet multitudinis, ut habent Hebraea; sicut etiam relatiuum cum verbo substantiuo debet intelligi in versu sequenti: confitebor illi qui est salutare, &c. nisi in alio sensu hoc modo orationem illam perficere: Confitebor illi: & carminibus de illo testabor, quod ipse sit salutare vultus mei, & Deus meus.

DE TERRA IORDANIS.] Per terram Iordanis secundum sensum mysticum recte quis intellexerit ecclesiam hic militantem, quae baptismate tanquam Iordanis flumine, in quo baptisma coepit, irrigatur. Secundus sensus in paraphrasi explicatus, bene etiam conuenit sensui mystico.

ABISSVS ABISSVM, &c.] Afferuntur alij huius versus sensus, p.ij quidem, sed proposito non conuenientes, quales duos indicat Euthymius, quorum primus est: Profunditas peccatorum meorum profunditatem inuocat tuae misericordiae, idque ad vocem & praedicationem tuorum apostolorum, qui tanquam tuae cataractae, plenitudinem caelestis doctrinae nobis effundunt. Alter est: Notum testamentum inuocat in testimonium verus testamentum, ad praedicationem tuorum Apostolorum, aut prophetarum. Iuxta proprium sensum in paraphrasi indicatum, est elegas allegoria, quia inducitur Deus excitatis tonitruis, & ingenti tempestate Dauidem obruere infinita copia imbrum. In qua allegoria persistit adhuc in versu sequenti, ubi notandum per excelsa, Graecis esse *ὑπερῶς*, quae dictio proprie significat subleuatio aëris, vel, ut August. legit, suspensiones: significat autem hoc loco imbrēs, ex sublimibus nubibus in aere suspēsis decedentes. Aquas autem in scripturis dici pro calamitatibus, nemo est qui ignoret.

IN DIE, &c.] Inter duos sensus, quos habet paraphrasis, secundo sensui multum patrocinatur, quod Hebraea & Graeca habent verbum futuri temporis, mandabit. Verum frequenter futura pro praeteritis, & contra accipiuntur. Secundus etiam sensus magis conuenit intellectui mystico, secundum quem per diem conuenit intelligere tempus futurae vitae, eo quod tunc & omnia erunt manifesta, & liberatio ab omnibus malis. Per noctem vero, tempus praesens, quod in eo versemus in multis ignorantis, erroribus, & malis. Itaque sensus mysticus huius versus est: Etsi nunc in multis agam malis, tamen in futura vita, pulsus omnibus malis, Dominus exhibebit mihi misericordiam illam suam perfectam, propter cuius spem etiam in hoc tenebroso tempore misericordiae huius vitae, non desinam eius laudes carminibus celebrare.

Psalms Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XLII.

Isdem est hic Psalms cum superiori Psalmo argumenti, & secundum sensum litteralem, & secundum sensum spirituale. Est enim velut continuatio materiae praecedentis. Vnde & apud Graecos *ἀπὸ τῆς προηγουμένης* est, hoc est, tituli nullius inscriptionem habens: Praecatur itaque propheta secundum iussum Dei iudicium liberari ab iniquo viro, siue Saule, siue Absalone, & gente illi in malum confederata, ut ab exilio, quod ab illis patiebatur, reuocatus laudes Dei in domo eius deprecari possit, cuius aliquando consequendi certa spe concepta, animam suam interim dum affligitur consolatur. Conuenienter autem hic Psalms secundum ecclesiasticam consuetudinem ante missam inuitum praemittitur, quasi ad illud sacrosanctum officium preparatorius, ut ad altare Dei, de cuius accessu hic fit mentio, accessurus, hoc Psalmo precetur se liberari ab iniqua demonum natione, semper oppugnantium iustos, semperque studentium spiritum hominis iusti inuiti moreore conturbare, quem maxime ab eis optat in peragendo missarum officio, ad quem depellendum, & ad deuincendum hostes nostros inuisibiles efficacissima est mensa dominica, certissimum symbolum parata nobis per Christum peccatorum remissionis, pignus aeternae vitae, animarumque piorum robur.

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Iudica me Deus, & dissenne causam meam de gente non sancta.
* ab homine iniquo & doloso erue me.
2 Quia tu es Deus fortitudo mea:
* quare me repulisti, & quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?
3 Emitte lucem tuam: & veritatem tuam:
* ipsa me deduxerunt, & adduxerunt in montem sanctum tuum, & in tabernacula tua.
4 Introibo ad altare Dei, & ad Deum, qui latificauit iuuentutem meam:
5 Confitebor tibi in cythara deus meus.
* quare tristis es anima mea, & quare conturbas me?
6 Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, salutare vultus mei, & Deus meus.

Vdex meus esto Deus, meamque causam te discernere a gente in-pia, quae me persequitur, declara, a viro, qui inique & dolose me per-dere quaerit, libera me.
Tu enim Deus es robur meum, per quem hactenus omnia mala deu-ici, & in quo solo iam nitor, quare ergo sic te nunc mihi exhibes, qua-si me a tua cura & protectione abiiceris? & quare finis vt affluere mor-rens incedam, dum te permittente inimicus me affligit?
Emitte iam tandem de caelis super me fauorem tuum, & opem, quae pulsus his malorum tenebris me illuminet & recreet, emitte quoque tuam in praestandis promissis fidelitatem; eam in me declarando. lux enim & veritas tua me ex hoc exilio deducent, & tandem introducent in montem sanctum tuum, quem peculiariter inhabitas, & in tabernacu-la tua.
Per eas comites introibo usque ad altare, in quo illi sacrificia laudis offeram. Introibo ad Deum, qui quidem sua praesentia, & per ce-ptra bonitate latificabit me iuuenem factum & innouatum, viribus sci-licet meis per haec mala senescentibus modo & languentibus, tunc re-sumptis. Qui etiam nunc subinde, dum in his malis veterasco, me sua consolatione ita latificat, vt per eam latitiam reiuuencam, viribusque restitutus, alacrior & fortior efficiar.
Tunc mihi Deus, Deus inquam meus, quem vnice colo & amo, gratias tibi agam, teque laudabo simul cum modulatione cytharae. Cum autem haec allequendi spem habeas, cur assidue tristis es o anima mea, & tuo mero me conturbas?
Spera potius deposito mero in Deo, quoniam adhuc veniet tem-pus, quo in domo eius gratias ei agam qui Deus meus, & salus vultus mei, quem pudeferi non sinet, sed sua praesentia, fauore, atque allata salute exhiarabit.

ANNOTATIONES.

EMITTE LUCEM TVAM, &c.] Iuxta sen-sum paraphrasis, lux & veritas in Deo sunt, quae tamen mitti dicuntur, cum opere declarantur in hominibus, quomodo & arbi dicit: Milit Deus misericordiam tuam, & veritatem suam, & eripuit me de medio leonum. Possunt tamen haec mystico magis sensu accipi, vt in motibus nostris intelligantur, vt lux quidem sit illuminatio ea, qua a Deo perfunditur mens humana ad cognoscendum: veritas vero, ipsa cognitio, ad quam lux diuina perducit. Haec enim proprio sensu emitti a Deo dicuntur, & per haec deducuntur homines in tabernacula caelestia. Subtiliori etiam intelligentia per lucem & verita-tem dei recte accipitur significari Christum, qui de seipso dicit: Ego sum lux mundi. Iohan. 8. Ego sum vita, veritas, & vita. Iohan. 14. Hunc veteres sancti emitti de caelis postulabant, vt iusto Dei iudicio per ipsum liberarentur a potestate sathan. Hunc & nos secun-dum emitti postulamus, vt per nouissimum eius ad-uentum plene liberemur ab omnibus inimicis, ac

transferamur in caelestes Dei mansiones. Meminit huius intelligentiae non tantum b. Augustinus, sed & Euthymius: qui etiam monet verba illa praeterita, deduxerunt & adduxerunt, pro futuris accipien-da. Certè Hebraea habent futura.

LATIFICAT IUVENTUTEM MEAM.] Paraphrasis indicat duplicem huius interpretatio-nem, primam, vt praesens accipitur pro futuro, la-tificabit. Ac cum quidè praeter sensum in paraphrasi explicatum, qui literali & mystico conuenit sensui, quidam hunc locum sic intelligunt: Ad eum ven-iam qui latificabit iuuentutem meam quam ago commutabit, & perducet ad virilem aetatem, vt iu-uentus intelligatur status iustis vitae, cum contra in alio sensu iuuetus intelligatur in futura vita. Verum hic sensus tantum conuenit sensui mystico. Se-cundo, indicatur sensus, quo intelligitur haec pars seruat tempore praesenti: Hebraea vero longe secus habent, ad Deum latitiae, & exultationis meae.

In finem filiis Core ad intellectum.

ARGUMENTVM PSALMI XLIII.

Lesique sunt Psalms, qui cum a Dauide, aut subtem tempore Dauidis compositis putentur, tractant de calamitatibus afflictionibus populi, neque praeteritis, neque praesentibus, sed post ea tempora futuris, per Sennacherib, Nabuchodonosor, Antiochum, & post eos per civis tianorum persecutores, quas afflictiones spiritum propheticum praecidens Psalms autor. Psalms in persona populi huiusmodi calamitates per se possunt reliquit, quibus in eis afflictionibus populum Deum precarerur, de quorum numero vnus est hic Psalms, quem Iudas quidem de suo praesenti exilio interpretantur. Verum quoniam eis non conuenit, quod hic dicitur: Et inique non equum in testamento tuo, & pleraque quae sequuntur: in quibus populus, qui hic loquitur, suam iactat innocentiam, manifestum est vanam esse illorum interpretationem. Ob quam eandem causam quidam catholici putant Psalms hunc etiam accipi non posse de captiuitate Babylonica, aut persecutione, quam Machabeorum tempore sub Antiocho illustri per se populus Israeliticus, cum & illam & hanc ob peccata sua populus ille pas-sus sit, ut patet ex Thorenis Hieronima, & ex 2. Machabeorum cap. 5. Proinde tantum intelligendum voluit de Christianis, qui tempore primum ecclesiae omnia haec pe-cessi sunt, quae hic praecurrunt. Quemadmodum & D. Paulus ad Romanos versum 24. de persecutione, quae suo tempore ecclesia Christi exercebatur, adduxit. His tamen non obstantibus, ad litteram videtur hic Psalms agere de afflictione veteris populi, vel ea quam sub Nabuchodonosor, vel potius ea quam sub Antio-

cho peritit. ut sit vox non quidem totius populi, sed eorum qui ex eo populo adhuc sinceri & iusti persistunt, quorum proculdubio magna pars fuit. Quondam autem eorum afflictio, umbra quedam fuit & figura eius, quam a varijs tyrannis credentium ecclesia primitiua passa est, amniaque que hic dantur, cumulatim uerborum Israel expertus est iuxta anagogen & principaliter ad primitiua ecclesia persecutionem referendus est, quemadmodum & Paulus fecit. Itaque Dei populus grauius afflictijs commemorans primum Dei beneficija patribus praestata, & miracula pro illis patrata, queritur ex opposito nunc se a Deo derelictum, ut ab hostibus suis arripendus sit, & deridendus, nec Deum sibi adesse antiquis illis suis miraculis precatur, que ut ille uirtutem suam tandem exeret, suisque ab impijorum iniurijs afferat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Deus auribus nostris audiuit nos, patres nostri annu-
ciauerunt nobis.
- 2 Opus quod operatus es in diebus eorum, & in diebus antiquis.
- 3 Manus tuas gentes disperdidisti, & plantasti eos.
- 4 Nec enim in gladio suo possederunt terram, & brachium eorum non saluauit eos.
- 5 Sed dextera tua & brachium tuum, & illuminatio uultus tui.
- 6 quonia coplacuisti in eis.
- 7 Tu es ipse rex meus & Deus meus, qui mandas salutes Iacob.
- 8 In te inimicos nostros uentilabimus cornu.
- 9 & in nomine tuo speremus insurgentes in nos.
- 10 Non enim in arcu meo sperabo.
- 11 & gladius meus non saluabit me.
- 12 Saluasti enim nos de afflictionibus nostris.
- 13 & odium es nos confudisti.
- 14 In deo laudabimur tota die.
- 15 & in nomine tuo confitebimur in saecula.
- 16 Nunc autem repulisti, et confudisti nos.
- 17 & non egredieris deus in uirtutibus nostris.
- 18 Auertisti nos retrorsum post inimicos nostros.
- 19 & qui oderunt nos, diripiabant sibi.
- 20 Dedisti nos tanquam oues escorum.
- 21 & in gressibus dispersisti nos.
- 22 Vendidisti populum tuum sine precio.
- 23 & non fuit multitudo in commutationibus eorum.
- 24 Possisti nos opprobrium vicinis nostris: subannatationem & derisum his qui in circuitu nostro sunt.
- 25 possisti nos in similitudinem Gentibus.
- 26 commotionem capitis in populis.

DEUS nos ipsi auribus nostris audiuit, patres enim nostri annu-
ciauerunt nobis.
2 Insignia opera quae tu operatus es temporibus eorum, & tempori-
bus quae illos praecellerant.
3 Inter quae opera hoc imprimis nobis memorandum, quod tua om-
nipotentia Gentes Chanaanitas perdidit e terra quam habitabant, * eisq;
extirpatis, patres nostros firmiter in eorum loco collocasti, & habitare
fecisti, * plurima mala intulisti populis illis, & expulisti eos e terra sua.
4 Tu, inquam, tua potentia haec fecisti, palam est enim patres nostros
non suis armis terram illam obtinuisse, * nec propria fortitudine sese
saluasse a tantis gentibus, cum & numero, & armis, ac fortitudine supe-
riores essent Gentes patribus nostris.
5 Sed potentia tua, & robur tuum, & benignus aspectus uultus tui, fa-
uorq; tuus, quo illis affulsisti, haec illis praestiterunt, * non ob aliud,
quam quia tibi complacitum fuit in eis, quos sola tua bonitate ex omni-
bus gentibus in peculium tibi elegisti, eis benefacere destinans.
6 Tu ipse, qui haec olim es operatus, etiam es rex meus & Deus meus,
* qui, cum vis solo tuo iussu praestas populo tuo Israelitico saluationes.
7 Si adiuuare nos uolueris, per te inimicos nostros ita profligabimus,
& dissipabimus, quomodo bos cornibus suis quae rapit in uentum proi-
cit & dissipat: * & per uirtutem tuam, quae nihil reputabimus insurgen-
tes contra nos, quantumuis alioqui formidabiles ob multitudinem &
fortitudinem eorum.
8 Non enim in arcu meo sperare uolo, * certoque scio quod gladius
meus non poterit me saluare ab hostibus meis.
9 Tu enim es, qui superioribus temporibus nos, patreque nostros sal-
uasti ab afflictionibus nostris: * & eos qui odio nos persequebantur, tu pu-
dore affecisti, spe sua eos frustrans. Tu item solus, qui & nunc liberare
nos potes, ab his qui nos affligunt.
10 Id ubi feceris, in te Deo nostro cum laude tua laetabimur, & gloria-
bimur assidue, felices nos ipsos praedicantes, * & ad gloriam nominis
tui laudes canemus perpetuo.
11 At uero iam tu nos singulari illa cura tua exhibita partibus nostris
abiecisti, & pudescere nos permisisti, dum non praestas contra hostes no-
stros expectatam a te opem, * nec ut soles, amplius egredieris cum exer-
citijs nostris in praesidium, ut solito more nobiscum & pro nobis pugnes.
12 Cum issemus post inimicos nostros, tu nos deserens cogitasti terga
praebere eis, * teque nos deserente, hi qui nos odio persequebantur, di-
ripiebant sibi & nos, & omnia nostra.
13 Permisisti nos fieri similes ouibus mactationi & escui destinatis, qui
ad morem imbellium huiusmodi ouium iam uenundamur, occidimur,
& deuorantur: * dispersisti nos per exteras, & a cultu diuino alienas
nationes.
14 Populum tuum tibi olim tam unicè charum passus es uenundari
minimo precio, & quasi pro nihilo, * sed & tu ipse populum tuum alie-
nigenis uendidisti, tradens eum in seruitutem, nulla accepta ab eis pec-
unia, quasi uilissimi simus, nec alicuius pretij, * In uenditionibus eorum
qui sunt de populo tuo, non fuit multitudo pretij, sed modico pre-
tio ob captiuorum copiam, tanquam uilia iumenta emebantur, * neque
tu ex eorum uenditionibus magnum pretium tibi parasti, quos gratis
Gentibus in seruitutem dedisti.
15 Tales nos iam constituisti, ut probris nos afficiant vicini nostri, sub-
sannent, & irrideant ij qui habitant circum nos.
16 Fecisti nos tales, ut parabola, exemplum, & fabula simus gentibus,
a quibus de nobis, nostraque miseria passim cum ioco fit mentio, * & ut
populi nobis conspectis caput suum moueant super nos, ad irrationem
nostram.
17 Assidue ob oculos uersatur pudor meus, qui a me non recedit: & cru-
bescen

PSAL. 43.

- 18 Haec omnia uenerunt su-
per nos, nec oblitus sumus te,
* & inique non egimus in
testamento tuo.
- 19 Et non recessit retrò
cor nostrum:
* declinasti sentias nostras
a uia tua.
- 20 Quoniam humiliasti
nos in loca afflictionis:
* & cooperuit nos umbra
mortis.
- 21 Si oblitus sumus nomen
Dei nostri:
* & expandimus manus
nostras ad Deum alienum.
- 22 Nonne Deus requirit
ista?
* ipse enim nouit abscondi-
ta cordis.
- 23 Quoniam propter te
mortificamur tota die,
* estimati sumus sicut oves
occisionis.
- 24 Exurge, quare ob-
dormis domine?
* exurge, & ne repellas in
sinum.
- 25 Quare faciem tuam au-
erteris, * obliuisceris inopia
nostra & tribulationis no-
strae?
- 26 Quoniam humiliata
est in puluere anima nostra:
conglutinat est in terra
uenter noster.
- 27 Exurge Domine adiu-
ua nos:
* & redime nos propter no-
men tuum.

bescentia, quae est in facie mea, tota faciem meam occupauit & obtexit.
18 Haec omnia acciderunt nobis, neque tamen ob haec oblitus sumus
tui: * neque fœdus tecum ininitum rupimus, ita ut transgredieremur legem
tuam, & ad alios deos declinaremur, quamuis id hostes nostri summe
contenderent efficere.
19 Neque cor nostrum, te derelicto, alio deflexit, * neque permisisti,
ut actiones nostrae declinarent a uia mandatorum tuorum, in qua nos
constanter perdurare fecisti etiam in his multis malis.
20 Quod dico, tu ipse Domine uerum esse nosti. Tu enim Domine nos
quidem ualde attriuisi in loco captiuitatis nostrae, in quo multum affli-
gimur, in terra Gentium, inter quas, draconibus magis quam hominibus
similes, nos dispersi uiuimus in magna afflictione: * iam grauissima ca-
lamitatem caligo, quae mortis imaginem praefert, mortemque quasi
praesentem ostendit, nos undique obtexit & inuoluit.
21 Si autem in his tantis malis, (ut non pauci facere solent) oblitus fu-
mus Dei nostri, qui nos tam grauius afflixit, * & si expansis manibus
inuocauimus Deum alienum:
22 Certè ipse Deus haec cognoscet, fallere eius cognitionem non po-
terimus. * Ipse enim nouit non tantum externa facta, sed & secreta cor-
dis hominum.
23 Itaque ipse Domine, qui omnia scis, nosti nos in his malis te non de-
reliquisse. Nos enim propter tui nominis confessionem & cultum assidue
occidimur, grauissimisque malis afficimur, * reputati sumus ab infidelibus
tanquam oues mactationi destinatae. Ita enim nos pro illorum libi-
to absque omni commiseratione ad mortem & supplicia trahimur,
quomodo a laniis trahuntur oues, * nec pluris ab illis estimamur, quam
a laniis oues, dum mactant eas.
24 Proinde Domine, hostium nostrorum considerans in iustitiam, no-
stramque sinceritatem, nobis iam tandem exurge, tuamque nobis profer
potentiam, quare te nobis exhibes, quasi dormientem? * exurge tan-
dem, & ne perpetuo nos a tua cura & liberatione abicias.
25 Quare benignum aspectum, fauoremque tuum auerteris a nobis?
* ut quid sic te geris, quasi nullam habeas desolationis & afflictionis
nostrae rationem?
26 Ecce enim iam ita in terram depressi & prostrati sumus, ut uenter
nostrae terrae firmiter adhaereat, na morri proximi de uita propemodum
desperamus, atque ab impijs oppressoribus misere conculcamur, nos,
uitaue nostra. * Sed & nos praenimia mentis angustia proni coram te
in terra iacemus, humiliantes animas nostras.
27 Tuam itaque tandem pro nobis declara potentiam, & auxilium fer
nobis, & libera nos, non quidem ob uirtutum nostrarum merita, sed pro-
pter temetipsam, tuamque immensam bonitatem, & propter item glo-
riam nominis tui, ne id ab infidelibus semper blasphemetur, sed timeat-
ur, & uenerationi sit apud eos.

ANNOTATIONES.

OPVS QVOD OPERATVS ES.] Potest
istud & aliter accipi quam habet paraphrasis,
singulariter scilicet, ut per dies eorum & dies anti-
quos, eadem tempora intelligatur, quando quidem
coniunctio, & abest apud Graecos & Hebraeos, ut
opus de quo loquitur illud sit, de quo fit mentio in
uersu sequenti. Verum iam quod dicitur: patres no-
stri narrauerunt nobis: intelligi debet, quod narra-
uerint per posteros suos & scripta sua. Non enim
patres illos, in quorum diebus illud opus contigit,
per sese plati illud opus narrauerunt, cum iam diu
mortui fuissent. Coniunctio, &, non est etiam in
antiquis quibusdam Latinis exemplaribus, ut meri-
to ea lectio habenda sit incorruptior, quae cum ori-
ginalibus consentit.
VENTILABIMVS CORNV.] Plerique om-
nia haec futuri temporis uerba per praeteritum uer-
tunt, hoc modo: In te inimicos nostros uentilaba-
mus, spernebamus, non in arcu meo speraba, in Deo
laetabamur tota die. Et uidetur hic sensus magis co-
uenire illi quod ex opposito subiungit: nunc autem
repulisti. Verum alteri sensui magis patrocinatur,
quod pro eo quod nos habemus, qui mandas salu-
tes Iacob: Hebraea habent, in anda salutes Iacob: de-
inde quod uicimum uerbum, confitebimur, per pra-
teritum exponi non posse uideatur. Non enim aper-
te satis dicitur: & nomini tuo confitebamur imper-
petuum. Caeterum in hoc uersu rectius legitur, in-
surgentes in nos, quam in nobis, cum & Augustinus
habeat, in nos, & exemplaria alia.
COMMUTATIONIBVS.] Graeca habent
ἀλλὰ γὰρ, uociferationibus & iubilationibus.
Verum interpres legisse uidetur ἀλλὰ γὰρ, a uer-
bo ἀλλὰ, hoc est, uero, quem sensum & Hebraea
significant. Aldina editio habet ἀλλὰ γὰρ, En-
thymius utriusque lectionis meminit.
ET DECLINASTI SENTIAS NOSTRAS, &c.
Iuxta sensum in paraphrasi indicatum repetenda est
in hac parte negatio in priori numero posita, quae
admodum multi intelligunt huc Hebraea, quae & ipsa
non habent hoc loco negationem. Unde D. Hiero-
nymus ueritatem declinauerunt sentias nostras. Est
enim Hebraeis familiare, negationem in principio
sententiae positam, ad ueram sententiae partem
referre, etiam si per copulatiuam coniunctio con-
nexa sint, quemadmodum apud nos fit in conne-
xis per disiuctiuam, ut si dicatur: Non recessit retrò
cor nostrum, aut deflexit, a uia tua. Qui partem hanc
h 2 affirma

affirmatiue intelligunt, varios adferunt sensus. D. Augustinus enim intelligit hunc sensum. Per tribulationes quas immisit nobis. effecisti vt inciperemus cogitare de via mandatorum tuorum, & propter eam viam declinarem semitas nostras, hoc est eas relinqueremus, secundum quas nobis relictis sequeremur quæ carnis sunt. Euthymius huic accipit sensum. Mutasti semitas nostras a via templi tui, vt ad illud amplius pergere nequeamus, nobis in captiuitate aut dispersione existentibus. Alij aliter. Sed omnium optime, si affirmatiue sit hæc pars accipienda, vt etiam Hebræa quidam intelligunt, via Domini intelligetur non hic ad doctrinam & præ-

cepta referri, sed sicut alibi aliquoties in sacris, ad rationem, qua tuos louet, promouet & regit, complectens eos vt filios, benigneque cum eis & indulgenter agens. Itaque sensus erit: Et si non recesserit à te cor nostrum, tu tamen flectere fecisti actiones nostras à via illa tua, qua soles nos deducere, hoc est, fecisti vt nostra instituta non feliciter per te procederent, sed à tua protectione desererentur, & infeliciter nobis omnia succederent. Ita enim iudicauit iuxta humanam infirmitatem iusti, cum ad tempus à Deo deseruntur, atque hanc intelligentiam crediderim solidiorem.

In finem pro his qui commutabuntur, filiis Core ad intellectum canticum pro delicto,

ARGVMENTVM PSALMI XLIII.

T Am secundum Hebræos, quàm Christianos. Psalmus hic agit de Messia, etiam si quibusdam videatur exponens de Salomone, tanquam Christi typo, qui Iehedia, hoc est dilectus, est appellatus. Verum quoniam ple aque iustus Psalmi Salomonis congruet non possunt, vt quod is de quo fit mentio Deus dicitur, & Dominus Deus, & filij eius constituenti principis super vniuersam terram, de Messia exponendus est. & sponsa eius Ecclesia, non quidem absolute, ac iuxta omni respectum, sed prout Christus per Salomonem, ecclesia vero ex gentibus collecta, per filiam Pharaonis, inter multas Salomonis uxores precipuam, & vnicè dilectam præfigurata est. Sub qua figura etiam liber, qui Cantica canticorum inscribitur, descriptus est. Itaque Psalmus hic, carmen est epithalamicum ac nuptiale, explicans honorem Messie veri Salomonis, verèque Iehedia, hoc est dilecti sponsi, & eorum qui per eum commutandi erant ab infidelitate ad cultum veri Dei, hoc est sponsæ eius ecclesie Gentium. In quo quidem Psalmo psalteri præfatione preposita, qua propositum suum declarat, primò sponsum a quoque commendans eum à forma elegantia, sermonis eloquentia, pugnandi fortitudine, felici regni successu ob mansuetudinem eius & iustitiam, tum à regni eius stabilitate & equitate, a vestimentorum suauolentia, ab uxoris charissima præfiantia, & splendore. Deinde & ad sponsam sermone conuertens admonet eam, vt obliu. paternæ domus, pristinaque religionis, regi sedula intèdat, & auscultet futurum hoc modo, vt pulchritudo eius regi placeat, & summi cum ipso honoris participes etiam ab alienigenis colatur cum mulieribus. Rursum autem ad sponsum sermone uerso, sponsæ eius pulchritudinem carnis, multasq; ad decorem eius pedissequas regi adducendas, tum & felicitatem liberorum, eorumq; dignitatem, qui ex hac habentur, ei futuri totius orbis principes. Postremum, Psalmum conclusurus, sive sub sua, sive sub ecclesie sponsæ Christi persona, promittit, si per omnes generationes sponsi huius memoriam celebraturum, atque ob id omnes populos illum laudaturos imperpetuum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

COR meum suauissimo sancti spiritus epulo, dulcissimisque considerationibus & cogitationibus refertum, præ nimia plenitudine amplius se continere nequiens, effundit sermonem valde tum iucundum, tum vtilem. * hæc autem mea opera, hoc meum carmen ego loquor regi regum Messie, quem hoc carmine alloquor, & de quo, atque ad cuius gloriam hæc ego canticum pronuntio.

Lingua mea in canendo hunc carmine erit, vt euit calamus scribæ in scribendo expediti, velociterque scribentis. Nam quomodo stylus expediti scriptoris manus obsequenter inseruit, ita & lingua mea promptè cupidèque depromet, quæcunque illi animus ad canenda diuina carmina expeditus, velociterque impellens suggererit. Et sicut calamus, scribentis tantum instrumentum est, & illuc tantum mouetur, quò illum scribæ manus impulerit, ita & in hoc carmine lingua mea, instrumentum erit diuini spiritus, qui tanquam scriba expeditissimus per eam describet, dictabitque carmen rege dignum, mouens linguam meam pro suo placito, non enim tam meum est hoc carmen, quàm ipsius.

O Messia, supra omnes filios hominum tu es forma speciosus, tum secundum corpus, tum maxime secundum mentem, omni næuo peccati, à quo nemo alius immunis est, carentem, omnique virtutum genere, ac gratiarum donis mirificè supra omnes decoratam: * in labijs tuis diffusa est copiose gratia sermonis, quæ tanta est, vt in admirationem commoueas auditores, super verbis gratiæ quæ procedunt de ore tuo, hominumque rebelles mentes ad te, veramque Dei cognitionem pellucas: tanta item, vt per eam humano generi iratus Deus reconciliatus sit, te pro nobis bona loquente & deprecante. * Propter hanc autem tuam & formæ & sermonis elegantiam, qua omnes mortales superas, Deus etiam te præ omnibus ornatisimum suis muneribus reddidit in æternum, dans tibi perpetuam omnium quæ in cælis & in terra sunt potestatem, atque in dexteram suam te subleuans, teque per hæc ab omnibus semper benedicendum & laudandum fecit.

4 Cum

Accingere gladio tuo super femur tuum potentissime.

Specie tua & pulchritudine tua inuene, prospere procede, & regna.

Propter veritatem, & mansuetudinem & iustitiam: & deducet te mirabiliter dexteræ tuæ.

Sagittæ tuæ acutæ populi sub te cadent in corda inimicorum regis.

Sedes tua Deus in seculum sæculi: & virga directionis virga regni tui.

Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: & propterea misit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ in consorcibus tuis.

Myrrha, & gutta, & castia a vestimentis tuis, a domibus eo a uicis, ex quibus delictauerunt te.

filia regum in honore tuo.

Astret regina à dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata variatæ.

Audi filia, & vide, & in uentrem matris, & obliuiscere populam tuam, & domum patris tui.

Et concipiet rex decorem tuum.

quoniam ipse est Dominus Deus tuus, & adorabit eum.

Cum autem etiam sis fortissimus, accinge quæso te gladio tuo super femur tuum, para te ad pugnandum, tua potentia tanquam gladio quodam contra inimicos tuos. Et gladium spiritus, quod est uerbum Dei, in assumpta humanitate fortiter apprehende, vt in eo vincas hostes tuos, siue impiissimos demones, siue malos homines: illis quidem usurpatum in populum tuum dominium præcipiendo, hos uero tibi spontanea uoluntate subiiciendo.

Accingere, inquam, gladio, simul cum dato tibi à Deo splendore ac decore fortitudinis, atque iustitiæ. Sicque intende bello quod dixi, prospere procede in cæptis tuis, & deuictis hostibus tuis regnum obtineas.

Idque ob id, quod ueritate, mansuetudine & iustitia polleas, uirtutibus bono rege dignis, quibus sibi maximam dignitatem populique amorem reges conficiant. Sed & omnipotentia diuinitatis tuæ te in hoc negotio mirabiliter diriget, faciens te cum omnium admiratione ad optatum de hostibus tuis triumphum peringere.

Sagittæ tuæ uoluntate acutæ insigentur cordibus inimicorum tuorum, & rex, unde nec, vt variæ nationes tibi subiiciantur & supplices fiant. Verba enim doctrinæ tuæ quibuslibet sagittis acutiora, summa cum celeritate totum orbem discurrunt etiam interiora hominum eorum, qui tibi prius resisterunt, corda penetrant, quibus salubriter vulnerati, sponte sua se tibi subdunt, imperata facere parati.

Sic autem tua fortitudine paratum regnum tuum o Christe Deus, non ut aliorum regum regna, aliquando abs te auferatur, sed erit æternum: * sceptrum tuum regale, sceptrum est iustitiæ. Potestate enim tua iudiciaria, quam simul cum regno obtines, rectè iusticque ueris, iudicans omnes in iustitia.

Amantissimus es iustitiæ, & odio prosequeris quicquid est ab æquitate diuersum. * quare Deus pater, Deus, inquam, tuus, secundum assumptam humanitatem, unxit te Christe oleo lætificante, & te & tuum populum, præ omnibus qui tecum in nomine uel regis uel filij Dei communicant, & ad eandem uocati sunt hereditatem, tibi soli summam omnium, quæ in cælis & in terra sunt potestatem tribuit, regem te omnium constituens, & in dexteram tuam te extollens.

Myrrha, læcte, & castia, omnisque generis aromata suauiter spirant & redolent à uestimentis tuis, quæ de prompta sunt à domibus ac repositis uestimentis tuis, ex quibus uentura desumpta te suo odore gratissimo lætinauerunt. Verius enim ac multiplex uirtutum, doctrinæ, miraculorum ac gratiarum odor spirat & emanat ab assumpta à te humana natura, qua tanquam uestimento diuinitas tua circumdata est, procedens è uirginis aula, candidiore quouis ebore, è qua cum uariis charismatum donis prodiens humana natura te supra modum exhibuit. * Accedit ad hunc gloriæ tuæ splendorem, quod in tanto tuo honore tibi non uisus tantum, sed multorum regum ac principum magnorum filia adfuit in obsequium tuum. Multæ enim fidelium anime, multæque prouinciarum ac regnorum collectiones, per prophetarum scripta, & apostolorum prædicationem spiritualiter Deo genitæ, se tibi in decore hoc regni tui quod adeptus es, exhibent, paratæ in quibusuis tibi obtemperare.

Inter has regum filias, vna præ alijs magis dilecta, omnium aliarum regina ac primaria tua coniunx, astret tibi ad dexteram in veste aurea, circumamicta veste variegata, variisque omnis generis ornatu. Inter omnes enim fidelium ecclesias, vna speciosior, ac peculiariter amata, prima credentium ecclesia ex gentibus maximè collecta, tibi proximè coniuncta, regni tui æterni tecum sublimiter particeps, uestita quasi aureo uestimento, ardentissima charitate, qua usque ad mortem tibi deuota est, ac diuersarum uirtutum ornamentis decorata.

Tu autem filia à messia tam peculiariter electa, audi diligenter quæ te rex de uero Deo uultu docturus est, eaque sollicitè perpende, & aurem tuam ad obediendum illi præbe, & secundum illius monita ar te omnia obliuiscere populam tuam, de quo egressa es, & cognationem patris tui. Neglige iam uanam religionem ac impiam conuersationem gentilis & idololatæ populi, ac mundanorum hominum, inter quos nata es, à quibus te rex in coniugem uocauit.

Hæc si feceris, pulchritudinem tuam tum naturalem, tum quam ex obedientia eius & neglectu paternæ ac pristinæ religionis conueneris, rex eximio amore prosequetur, * & certè quo magis scias te illi auisculare debere, ipse est Dominus Deus tuus, cui merito supplex esse

h 3 debes,

PSALMVS

14 *Et filia Tyri in muneribus:*
* vilem tuum deprecantur omnes diuites plebis.

15 *Omnis gloria eius filie regis ab intus.*

* in fimbriis aureis circumamicta varietatibus.

16 *Adducentur regi virgines post eam, proxima eius afferentur tibi.*

17 *Afferentur in letitia & exultatione.*
* adducentur in templum regis.

18 *Pro patribus suis nati sunt tibi filij.*
* constitues eos principes super omnem terram.

19 *Memor ero nominis tui in omni generatione & generationem.*

20 *Propterea populi confitebuntur tibi in aeternum, & in seculum seculi.*

debes, quandoquidem cum suppliciter venerabuntur omnes nationes. 14 Quod si quæ dixi feceris etiam populi Tyri, externæque gentes venient ad te cum muneribus quæ tibi offerent: * imo propter tuam magnificentiam & gloriam à sponso tuo tibi communicatam, venerabuntur te omnes reges ac principes cuiuscunque plebis deprecantes te ut ipsos tibi velis adiungere, tibi que vnitos in sponsi tui communionem perducere.

15 Huius filie regis erit in interiore regia omnis gloria. Versabitur enim cum rege assidue in interiore parte domus, regis societate semper perfruens, ac secretissimorum eius conscia: hic autem consistens tota gloriosa erit, omnibusque modis decorata: hæc filia regis altissimi, à quo Messias in coniugem data est: † Neque in exterioribus tantum ornata erit, sed multo magis omnis generis ornat⁹ & pulchritudo erit ei intrinsecus in animo. * Circumamicta erit vestibus variegatis simul cum fimbriis aureis. Decorabitur enim multiplici, tum spiritualium gratiarum, tum virtutum varietate, in operibus eius omnibus conspicua: quæ virtutum varietas ita charitati erit intertexta, quomodo à charitate omnes virtutes continente claudetur, terminabitur, ac ornabitur, quomodo fimbriæ vestem & terminant, & ornant.

16 Post hanc regis sponsam, adducentur ad regem virgines, sponsam reginarum more comitantes, amicæ eius afferentur etiam tibi o rex, Post ecclesiam enim primitiuorum tibi adducentur omnium gentium ecclesie, electorumque animæ ex vniuerso orbe, quæ relicta patria, patrioque cultu primæ tuæ sponsæ vestigia fidem ac charitatem sequentur, nuptias etiam tecum celebrantes, sed virgines castæ semper permanentes, nec vterius cum alienis diis fornicantes, nec synceritatem fidei corrumpentes.

17 Adducentur autem hæc virgines cum summa omnium letitia, & exultatione, * adducentur simul cum primaria spōsa vsque in intimum palatium regis, in ecclesie scilicet Catholice, quæ regis summi templum est, vnitatem, ac tandem in celestem mansionem, vbi perpetuo regis conspectu, & iucunda societate perfruuntur.

18 Accedit ad hunc tuum tantum splendorem etiam liberorum felicitas. In locum enim patrum tuorum, patriarcharum scilicet & prophetarum, nascuntur tibi filij, patribus longe præstantiores, Apostoli, Apostolicique viri: hos tu constitues principes populorum super vniuersam terram.

19 Quoniam autem sic omnibus modis es gloriosus, ego carminibus de te compositis memorabo, & memorabile faciam nomen tuum apud omnes posteros.

20 Propter quod omnes mundi nationes te celebrabunt & laudabunt vsque ad consummationem sæculi, & in perpetuum.

ANNOTATIONES.

DICO EGO OPERA MEA REGI.] Verbum, dico, facile hic imponere potest lectori, cui prima facie videri possit esse verbum primæ coniugationis, significans offerre & addicere, iuxta modum loquendi, quo dicimur dicare alicui poemata aut libros editos. At ex Græcis simul & Hebræis constat esse verbum tertie coniugationis, significans loqui & pronuciare. Nam Græcis est λέγω, & Hebræis est participium וָאָמַר Omer, quod loquentem & dicentem manifestè significat. Loquitur autem propheta de hoc carmine, quod dicit se dicere regi, siue quia in hoc regem alloquitur, siue quia in eius gloriam canitur, siue quia de ipso est: vt darius exponatur hoc loco, quomodo Psal. 3. Multi dicunt animæ meæ hoc est de anima mea.

PROPTEREA BENEDIXIT TE DEVS.] Difficultatem aliquam facit in hoc versu coniunctio, propterea, eo quod quæ præcedunt, non videntur esse causa impetratæ benedictionis Dei, sed contra potius benedictio Dei causa est eorum quæ præcedunt, Ex diuina enim benedictione præueniente ipsum, Christus habuit & pulchritudinem suam & gratiam laborum, non autem sua pulchritudine & gratia laborum promeruit sibi Dei

benedictionem. Similem imo maiorem difficultatem exhibet eadem coniunctio in versu sequenti: Propterea vnxit te Deus tuus, &c. non enim quia diligit iustitiam, & odiuit iniquitatem, ideo vnctus videtur à patre, cum à patre, vnctus sit spiritu sancto ab initio conceptionis, atque ab ea vnctione habuerit vt dilexerit iustitiam, & odiuerit iniquitatem. Itaque vt has fugiant difficultates, quidam ex Hebræo vertunt vtroque loco, propterea quod, vt non quod præcedit, significetur esse causa sequentis, sed e contra quod sequitur significetur esse causa eius quod præcessit. Eisdem de causis in nostra lectione quidam præpositionem, propterea, accipiunt, non vt significet id quod secutum est, & præcedentibus meritis obreant, sed potius causam finalem, vt sit sensus: Ad hunc finem Deus pater te benedixit, vt esses speciosus forma præ filij hominum, & diffusa esset gratia in labijs tuis. Similiter ideo te Deus tuus vnxit præ confortibus tuis, vt diligeres iustitiam, & odires iniquitatem. Sic enim Diuus Augustinus hunc posteriorem versum enarrat potest tamen vtrique coniunctio, propterea, accipi, vt significet præcedentia causam esse eorum que subiunguntur, iuxta intelligentiam

tiam in paraphrasi insinuatam, vt scilicet intelligantur hi duo versus non de prima benedictione, & vnctione, quæ omnia merita præcessit, sed de ea, quam Christus suis meritis cōsecutus est, ea scilicet qua exaltatus est super omnia, accepto à patre nomine, quod est super omne nomen. Sicut enim Dauid frequenter vnctus est in regem, semel, scilicet secrete à Samuele in domo patris sui, semel à tribu Iuda, & tertio ab omnibus filiis Israel: ita & Christus vnctus est in sua cōceptione, ita vt sit natus rex Iudæorum, ac deinde in baptismo, veluti secundo vnctus est, cum deo dictum est celestis voce: Hic est filius meus dilectus, &c. ac postremum per resurrectionem & ascensionem suam, omnium rex declaratus est, non solum Iudæorum, sed etiam Gentium.

SPeciE TVA ET PULCHRITVDINE, &c.] Non tatum ex Hebræis, sed etiam ex Græcis patet, verum hunc perperam à plerisque distingui. Primum enim ablatiuus illi, specie tua & pulchritudine tua, nõ possunt coniungi cū verbo, intendere, sed potius cum præcedentibus. Deinde aduerbiu, prospere, coniungi debet, non cum verbo, intendere, sed cū verbo procedente, Est enim Græcis καὶ ἐπιτυχῶς καὶ κατ'εὐδοκίαν, hoc est, & intendere, & prosperare, vel prospere procede. Coniunctio enim, &, manifestè docet, præcedentes ablatiuos cum verbo, intendere, non esse iungendos, sed cum præcedenti, accingere, quomodo & D. Augustinus distinguit & Euthymius.

SAGITTAE TVAE AC VTAE.] Videri potest interpretem verisile, non in corda, sed in corde: Cum Græcis sit ἐν καρδίᾳ, hoc est in corde, quomodo non solum legit D. Augustinus, sed & Hieronymus sic legisse commentarius eius arguit. Explicat enim populos cadere in corde, quia non superbiunt, sed humiliter credunt, quomodo & Augustinus intelligit. Itaque hæc partem, in corde, coniungunt cum illo quod præcedit. Populi sub te cadunt. Et quoniam iam dure annuntiat, inimicorum regis, fere alij, testatur etiam Euthymio, verba illa, populi sub te cadent, intelligunt per parentheses in texta, vt illud, in corda, vel in corde inimicorum regis, iungatur cum illo, sagittæ tuæ acutæ. & sit sensus: Sagittæ tuæ acutæ sunt in ipso corde, hoc est, illud penetrant, vel: Sagittæ tuæ acutæ infixæ sunt in corde vel corda. In illo, inimicorum regis, est subita personæ mutatio, pro inimicorum tuorum. Et quandoquidem per sagittas, intelligunt verbum prædicationis euangelicæ, quod dicit, inimicos regis, accipi debet pro tempore præterito, hoc est, pro ijs qui prius inimici erant, cum vulnerati sagittis salutibus, amici facti sint. Possent tamen etiam accipi per sagittas, poenæ & supplicia, quibus plectitur eorum pertinacia, qui salutare regnum Christi repudiãt. Et notandum, prophetam Messie pugnaturus & gladiu tribuere, quomodo vnctus pugnatur: & sagittas, quibus eminus hostis inuaditur, vt intelligatur cum perfectè instructum, nec quenquam eius manum posse effugere.

VNXIT TE DEVS DEVS TVVS.] D. Augustinus prius nomen, Deus, refert ad filium, quem hic propheta alloquitur, posterius ad patrem, vt sit sensus: O tu Deus, vnxit te Deus tuus, idque putat ex Græcis esse manifestum. Etenim, iniquit, in Latino putatur idem casus nominis repetitus, in Græco autem euidentissima distinctio est, quia vnũ nomen est quod cōpellatur, & alteru ab eo qui cōpellat. Veru hodie leguntur Græca, non video vnde hæc constet distinctio. Nam et si possit alterum nomen ad filium, alteru ad patre referri, nihil tamen cogit vt sic intelligatur, imo potius vtrumque ad patrem vide-

tur referendum, sicut & apud Hebræos, cum sic hic dictum videatur, & Deus & Deus meus, sicut alibi dicit: & Deus & Deus meus. Citat quidem hunc versum D. Paulus ad Hebræos, simul cū versu præcedente: sed id non eò facit vt ex versu hoc ostendat Messiam esse angelis superiorem, quod Deus esset. Ad hoc enim valet versus superior, in quo manifestè Messie nomen Deo tribuitur, cum dicitur: Sed tua Deus in sæculum sæculi. Hunc vero versum adiungit, quod in eo dicatur Messias vnctus præ confortibus, hoc est, magis quam omnes confortes.

EDOMIBVS EBURNEIS.] Per domos eburneas, quidam intelligunt domos & palatia regis, ex quibus rex odoriferis indutus vestimentis procedit. Proprie enim dictio Hebraica palatia significat, sicut & dictio Græca βαγίων, teste Euthymio, significat templa. At tum quidem sensus erit: Myrrha & gutta redolent à vestibus tuis, dū procedis è domibus eburneis. Verum alter sensus, quem explicat paraphrasis, conuenientior videtur, quod non sit verisimile domus regis Salomonis, ad quem alluditur, eburneas fuisse. Itaque palatia, vocat magnas arcas, in quibus reponuntur vestimenta, hac vltus metaphora ob amplificationem rei.

EX QVIBVS DELECTAVERUNT TE.] &c. Apud Hebræos hæc pars, filia regum in honore tuo, principium est versus sequentis. Itaque nominatiuus, filia, nõ apud eos suppositum verbi, delectauerunt: sed eius verbi suppositum oportet intelligere, vestimenta, quemadmodum habet paraphrasis. Aut si relatiuum, quibus, ad vestimenta referatur, aliquid in verbo erit subaudiendum in hunc modum: Ex quibus, pro quibus vestimentis delectauerunt te, qui scilicet ea tibi donarunt. Quod si quis omnino velit hanc partem, filia regum in honore tuo, coniungere cum verbo, delectauerunt, quemadmodum nostra lectio deposcere videtur, commodissimum fuerit relatiuum, quibus, referre ad aromata prædicta, vt sit sensus: Filias regum, quæ fragrantia vestimentorum sponsi perfusæ sunt cum gaudio vicissim eorum odorum fragrantia sponsum oblectare, dum eius suauiter olentes virtutes studet imitari. Cum enim per vestimenta sponsi nostri, omnino eius humanitas intelligenda videatur, intelligi nõ potest filias regum delectare sponsum vestimentis eius, quasi ea ipsæ sponso tradiderint, parauerint vel ornauerint. Nec enim per vestimenta sponsi, Apostoli rectè intelliguntur, cum illi ad sponsæ personam magis pertineant, de qua subiicitur.

QVONIAM IPSE EST DOMINVS DEVS TVVS.] Deus, non est in Hebræo, nec in Græco: sed tantum est: Ipse est Dominus tuus, quod bene conuenit figura, ad quam hic alluditur, nempe filia Pharaonis, sub qua ecclesia hic adumbratur, quæ iubetur suum Salomonem pro suo Domino agnoscere, Aperte tamen sponsum iste, de quo canticum agit superius, Deus vocatur de quo sequitur: Et adorabunt eum. Pro quo Græca habent, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. hoc est, & adorabis eum, quomodo & habent Hebræa, vt mirum sit nostrum vertisse: Et adorabunt eum. At ea lectio relicta est nobis ex veteri lectione, quam secuti sunt D. Augustinus, & Hieronymus, secundum quam ab hac parte principiu est noui versus, quod cum sequentibus sic legitur: Et adorabunt eum filia Tyri in muneribus: cum vera lectio habeat: Et filia Tyri, non autè filia Tyri, vel, vt filij Tyri Legendum enim esse, filia Tyri, docent tum Græca, tum Hebræa, consentientibus plerisque codicibus nostris.

Et significatur phraſi Hebraica per filiam Tyri, populus Tyrenſis. Hebraei enim filiam alicuius ciuitatis, vocat eius populum, vt ſupra annotatum eſt circa eam orationem, filia Sion notandum etiam in eodem verſu nec Graeca nec Hebraea habere, omnes diuites plebis, ſed tantum, diuites plebis, ſine omnes, quomodo & quaedam noſtra exemplaria habent.

OMNIS GLORIA EIUS, &c.] Pronomen, eius, ſicut non eſt aut in Graecis, aut Hebraeis, ita nec in plerisque noſtris, eſt tamen apud Auguſtinum, vnde in noſtris quibusdam libris irrepreſſile videtur. Intelligunt autem plerique iſtud dictum, ne quis exiſtimaret decorem & ornatum reginae conſtare ex rebus externis, & iſis quae oculis cernuntur. At iam de veritate huius dicti occurrir dubium, nam eccleſiae ornatus aliquis etiam in externis conſiſtit. Nam vt omittam eius caeremonias & ſacramenta, ei dictum eſt. Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona. Deinde quae hic de Chriſto, eiſque eccleſia canitur, ſub figura Salomonis, eiſque vxoris praecipuae filiae Pharaonis dicuntur: ita vt aliquo ſaltem modo figurae competant, atque ab ipſa figura tribuantur verò Salomoni, eiſque ſponſae, quibus ſolis haec verè conueniunt. Itaque in paraphraſi primum quidem ſic partem hanc explicauimus, vt ſuo modo quadret etiam in ipſam figuram, à qua carminis occaſio deſumpta eſt. Subieci-

Matth. 6

mus tamen & alteram huius partis intelligentiam, quae propria eſt ſponſae Chriſti: quae etſi etiam in exterioribus ſit ornata, ac bene compoſita, reſtè tamen dicitur omnis eius gloria & decor eſſe intrinſecus, & in animo, quia ab animi ornatu habet omnia externa, vt coram Deo ſint grata. Nam ſi abſit reſta animi intentio, externa omnem ſuam apud Deum amittent gratiam.

PRO PARTIBVS TVIS, &c.] D. Auguſtinus, Hieronymus, & Euthymius intelligunt haec dicta ad eccleſiam, vt per patres eccleſiae, ipſi accipiantur apoſtoli: per filios, epiſcopi eorum ſucceſſores. Verum ex Hebraeis patet haec dicta ad ipſum regem, quod pronomen, tuis & tibi, ſit maſculinuſ.

MEMORERO NOMINIS.] Multi libri habent: Memores erunt nominis tui, vt ad filios illos referatur de quibus in verſu precedente. Sicque legit Auguſtinus, & Hieronymus in cõmentariis. At Graeca habent ſimul & Hebraea: Memoro ero nominis tui, quomodo & multa Latina habent exemplaria. Itaque ſecundum quosdam vox eſt eccleſiae, gratias ſuo ſponſo aut Deo patri agentis. Aut ſecundum alios, & reſtius, ſunt verba prophetae, qui his duobus verſibus concludit carmen hoc epithalamicum, ſicut duobus praefabatur. Carterum nomen, Domine, vt in originalibus non eſt, ita nec in correſtoribus Latinis, nec apud Auguſtinum.

In finem filiis Core pro arcanis Pſalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XLV.

Preſens Pſalmus compoſitus putatur occaſione victorie Dauidi diuinitus conſeſſe de omnibus ſuis circumquaque inimicis, regno eius infeſtis. Aut occaſione eius liberationis, qua tempore Ezechia regis populum Iudae & ciuitatem Ieruſalem Dominus liberauit ob abſidione Aſſyriorum, plaga magna illos cadens, & ſuis pacem praebens. Eſt itaque gratulatio pro inſigni aliquo auxilio, Iſraeli & ſanctae ciuitati Ieruſalem diuinitus collato, propter quod ab ipſis experimento comprobatum auxilium etiam in maximis periculis ſecuros ſe fore canunt ob Dei praefidium, aliaque gentes ad conſiderationem diuinae potentiae in ipſis declarate inuicant. Secundum ſenſum autem myſticum, Pſalmus hic, vox eſt eccleſiae fidelium exultantium in Deo, eo quod illis a perſecutione & oppugnatione infidelium iam tandem liberatis pacem vniuerſalem praefiterit, euangelicae praedicationis voce iniquos ac ſuperbos demones conturbans & proſternens, gentesq; armis contra eccleſiam depoſitis, fides ſubiiciens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

PSAL. 45.

1 Deus noſter refugium et virtus, adiutor in tribulationibus quae inuenerunt nos nimis.

2 Propterea non timebimus dum turbabitur terra, & transferantur montes in cor maris.

3 Sonuerunt, & turbatae ſunt aquae eorum, conturbati ſunt montes in fortitudine eius.

4 Fluminis impetus lætiſſant ciuitatem Dei.

* ſanctificauit tabernaculum ſuum altiſſimus.

5 Deus in medio eius non commouebitur.

Deus noſter quem colimus, eſt refugium noſtrum tutiſſimum, & robur noſtrum: ad ipſum enim quibuſlibet malis obuenientibus tutiſſimè per ſpem confugimus, & per ipſum, contra omnia mala fortes ſumus: ipſe ſemper valde factus eſt nobis adiutor in tribulationibus quae nobis acciderunt, liberando nos ab illis, aut ſuſtinendi æquanimiter gratiam donando.

Propter quod non timebimus, etiam ſi ab eo terra graui ſuo motu concutiatur ac conturbetur, & transferantur montes in medium maris, ita vt nimia tempeſtate immiſſa à Deo, montes ſuo loco dimoueantur aut diluuiò aliquo montes à mari occupentur.

Licet praenimia cõmotione aquae maris ſtrepitum edant maximum, ac per emiſſam tempeſtatem turbatae ſint, etiam ſi montes commoueantur per fortitudinem Dei, vel ipſius maris, nos tamen non timebimus. Rurſum cum grauis ingruerit contra nos perſecutio, quae terram ac fortiſſimos etiam cõturbet & obruat, nos tamen nequaquam timebimus.

Nam riuuli varij fluminis Gihon, qui ciuitatem Hieruſalem ſanctam, quam Deus peculiariter inhabitat, hoc eſt, varia diuinæ benignitatis dona, quae quaſi è pleno ſuae bonitatis flumine per varios riuos dulci cõimpetu intra noſtram ciuitatem decurrere facit, ita noſtram ciuitatem, etiam reliquis omnibus territis & cõmotis, imò multis contra nos exurgentibus, exhilarant, quomodo fluuius Gihon perenni ſuo flexu urbem noſtram recreat Hieruſalem: quam ideo Dei ciuitatem appello, quia in ea altiſſimus Dominus ſibi ſanctificauit, & elegit tabernaculũ in quo peculiariter habitat.

Quare cum Deus ſit in medio huius noſtrae ciuitatis, eo curante & cuſtodiente non commouebitur quocunq; hoſtili incurſu, quibuſcu-

a

b

c

que

* adiuuabit eam Deus mane diluculo. 6 Conturbatae ſunt gentes & inclinatae ſunt regna: dedir vocem ſuam, * mota eſt terra.

7 Dominus virtutum nobiſcum: * ſiſceptor noſter ſter Deus Iacob.

8 Venite & videte opera Domini, quae poſuit prodigia ſuper terram, * auſprens bella vſque ad finem terrae.

9 Arcum conteret, & confringet arma, * ſcuta comburet igni.

10 Vacate & videte quomodo ego ſum Deus, * exultabor in gentibus, & exultabor in terra.

11 Dominus virtutum nobiſcum, * ſiſceptor noſter Deus Iacob.

que malis: * quod ſi quando opus fuerit, ipſe opem ei adferet quàm celerim, etiam ante ipſam auroram ſummo mane.

Ipſo pro nobis pugnante, gentes variae trepidauerunt, eorũque regna collapſa ſunt, vocem ſuam diuinæ maieltatis plenam edidit Deus, tonitruo emiſſo, aut alio quouis modo iram ſuam maximam declarans, * propter quod habitatores terrae vehementi timore commoti ſunt, priſtinas vires amittentes.

Certè Dominus, qui praefit exercitibus caeleſtibus angelorum, atque in cuius poteſtate ſunt omnes exercitus, nobiſcum eſt, * Deus, quem Iacob coluit, & propitium habuit, ipſe eſt qui nos quoque ad ſe confugientes ſuſcipit, atque defendit.

Huc accedite omnes, & contemplantini quaero opera Domini, quae quaſi prodigia quaedam, & vſque ad miraculum ſtupenda deſignauit in terra pro populo ſuo, * ceſſare faciens mirabiliter bella vſque ad finem terrae.

Arcum inimicorum comminuit, & confregit ſagittas ac lanceas, reliquaue id generis arma, * ſcuta combuſſe igni. Omnia hoſtium noſtrorum arma ceſſare fecit, & perdidit.

Vos itaque populi ceſſate ab impijs veſtris contra me & populum meum conatibus, & ex tam inſignibus factis pro ſalute populi mei à me editis cognoſcite, quod ego & verè ſum Deus & ſolus, quantumuis plerique gloriae meae obſcurare conentur: * ego tamen per facinora mea inſignia magnus reputabor, non in caelo tantum, nec tantum apud Iudaeos, ſed apud omnes nationes, & in vniuerſa terra.

Certè id verè identidem nobis gloriari licet, quod Dominus imperator omnium exercituum, partium eſt noſtrarum: * Deus, quem Iacob coluit, & propitium habuit, ipſe quoque eſt qui nos ad ſe confugientes ſuſcipit, & defendit.

ANNOTATIONES.

QVAE INVENERVNT NOS NIMIS.] Aduerbium, nimis, quod ſepe in Pſalmis ponitur pro valde, quauis coniungitur in noſtra lectione poſſit cum verbo, inueniunt, vt ſignificetur magnitudo & multitudo tribulationum. Euthymius tamen teſtatur Chryſoſtomum voluiſſe referri ad dictionem, adiutor, vt ſignificetur in tribulationibus Deum aduiſſe validum adiutorem. Qui intellectus conſentit cum Hebraeis, quae habent: auxilium in tribulationibus inuenimus abundè.

SONVERVNT, &c.] Obſcuritas in hoc verſu magna prouenit, eo quod non pateat quid reſerant relatiua, eorum, & eius. Et putant plerique relatiuum, eorum, & eius. Et putant plerique relatiuum, eorum, referri ad montes. Verum quid ſignificat, aquae montium? Sic enim oportet ſcripturas interpretari, vt non pereat metaphorarũ gratia. Ex Graecis autem & Hebraeis ſatis patet relatiuum, eorum, referre maria: nam quamuis nos habeamus ſingulariter, in cor maris, Graeca tamen & Hebraea habent pluraliter, mari. m. vnde & Romanum Pſalterium habet, aquae eius, maris ſcilicet. Proinde pro cõcordantia noſtrae literae cum originalibus, mari, accipi debet collectiue, vt eorum, ad eum genitiuum referatur ſecundũ rem. Multa enim dicuntur ſecundum proprietatem linguae Hebraicae eſſe maria, propter diuerſos maris ſinus, vnde diuerſas fortitur mare appellationes. Iã relatiuum, eius, in ſeconda parte poſitum, quamuis communiter referatur ad Deum, cuius fortitudine turbantur montes, iuxta illud: Qui reſpicit terram, & facit eam tremere: Hebraea tamen magis exiguit, vt ad illud referatur, ad quod relatiuum prioris partis, nempe mare, cuius fortitudine & impetu non nunquam etiam montes deſcendant, & quaſi contremiſcere videntur. Itaque clarior eſſet ſenſus, ſi vtrobiq; legeretur ſingulari numero, eius, quomodo legit Auguſtinus. Annotandum & illud circa hunc verſum, poſſe hunc bifariam accipi. Primum, vt p̄deat ſententia cum ſuperiori verſu, & ſit ſenſus: Non timebimus, dum vel etiam ſi ſonuerint & tur-

bata ſint aquae maris, &c. Qui ſenſus magis perciperetur, ſi etiam hic per futurũ vertiſſet interpres, Sonauerunt & turbantur aquae eorum, &c. Nam & Hebraea habent verba futuri temporis, ſed nouum non eſt in Rãlms, aut futura pro praeteritis poni, aut contra praeterita pro futuro. Iuxta hunc ſenſum, quem ſequitur paraphraſis, indicatur etiam in paraphraſi duplex horum duorum verſuum intelligentia. Poſſunt enim quae de elementorum & montium turbatione & motione dicuntur, ad literam accipi, vt per terram montes, & aquas, homines ſignificantur, quibus timore correptis, ſideles ſe liberos à timore fore gloriantur. Aut potius ſignificatur grauis perſecutio contra populum Dei, quae licet fortiſſimos etiam conturbet ſua vi atque magnitudine, non tamen populum Dei. Per infeſta enim aquarum vim, in ſcripturis non raro ſignificantur perſecutiones, & hoſtium contra populum Dei irruptiones. Secundo hic verſus accipi poſſet, vt ſeparatus à ſententia verſus precedentis, & magis pertinens ad verſum ſequentem, ſitq; ſenſus: Aquas maris aliquoties graui cum ſonitu commotas fuiſſe, ac montes firmiſſimos conturbatos fuiſſe Dei aut aquarum virtute. Tunc tamen ciuitatẽ Dei liberam fuiſſe à metu, nec commotam fuiſſe, Deo eam lætificante, qui eſt in medio eius. Hunc ſenſum magis requirere videtur noſtra lectio propter verba praeteriti temporis, cum priorem ſenſum magis poſtulent Hebraea.

FLVMINIS IMPETVS LAETIFICAT, &c.] Vt hic locus bene intelligatur, obſeruandum prophetam hic eleganter aquis maris ſonantibus, & omnia terrore replentibus, opponere aquas fluminis parui, quod non turbat, ſed lætificat populum Dei, & ne à tempeſtate marinarum aquarum timeat premunit, alludens ad aquas fluminis Siloẽ, ac ſub illis tropicè ſignificare volens Dei praefidium & conſolationem, qua ſuum populum Deus reſicit etiam in medijs calamitatibus & ingruentibus tempeſtatibus. Sic Iſaias capite octauo aquis Siloẽ,

h 5 quae

quæ vadunt cum silentio, despectis à decem tribu- bus, opponit aquas fluminis fortes & multas, quæ decem tribus obruerent, significans eos qui Eze- chie præsidium contempserunt, qui in Ierusalem regnabat, obruendos à vi regis Assyriorum. Notan- dum & illud, quod ad lectionem attinet, omnino videri legendum esse per pluralem numerum, letifi- cant, vt impetus sit pluralis numeri, quemadmodum & Pagninus annotat, eo quod Græca habeant τῶν ὄχλων τῆς ἐγγήστῃς ἐσφαλῆσθαι. Certe D. Augustinum legisse pluraliter, patet & ex commentariis, & ex contextu & Hebræa quoque pluraliter habent. Flumi- nis riui exhilarabunt.

DEDIT VOCEM SVAM.] Per vocem Dei si- gnificare solet scriptura tonitruum, quo Psalm. 17. & aliis canit propheta Dominum hostes perterre- fecisse ac deiecisse. Iuxta quam intelligētiam in sen- su mystico, euangelica prædicatio significatur, qua personante, salubriter hostes populi Dei commoti sunt & subacti. Quanquam congruentius per vocē

Dei hoc loco videatur significari Dei imperium & sententia, quam pro populo suo protulit ipso effe- ctu contra hostes eius. Hunc enim septim insinuat psalmus 75. huic psalmo satis similis, in quo etiam dicitur de arcubus & teutis contrafactis. Ibi enim dicitur: de caelo auditum fecisti iudicium, terra tre- muuit & quieuit, cum exurgeret in iudicium Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ.

AVFERENS BELLA, &c.) In sensu mystico quod hic dicitur de pace toti orbi præstita, non est intelligendum de ea quæ data fuit mundo, Christo iam nato, sed de ea, quæ tandem ecclesiæ obuenit, cui iam omnes Gentes prius inter se religionum di- versitate dissidentes, ac simul euangelicam prædica- tionem oppugnantes, sese depositis contra eccle- siam armis submiserunt fidei euangelicæ.

VACATE ET VIDETE.) Quod dicitur, vacate, aliter quam habet paraphrasis, accipi potest, vt sit sensus: Abijcite omnem terrenarum rerum super- fluam curā, licq; sancto otio dediti cōsiderate, &c.

In finem pro filiis Core Psalmus David.

ARGVMENTVM PSALMI. XLVI.

Continet hic Psalmus iubiliū populi Israelitici, cum arcū faderis omnes tribus Israel cum capitibus tribuū, & familia vni principibus, ac plerisq; alienigenis exultantes introducerent, cum solempni pompa in tabernaculo, à Davide in monte Sion paratum, aut, ut alij volunt, in templum, à Salomone extructum. Certe 2. Regum 6. versus ille: Ascendit Deus in iubi- lo, &c. fere eodem modo ponitur, quo hoc loco, apud Hebræos pro eo enim quod nos legimus ibi dicebant arcam testamenti Domini in iubilo, & in clangore buccine: Hebræa habent, Ascendere fecerunt in iubilo & voce tube. In hac autem arca Dei illatione, delineata est & adūbrata ascensio Christi in caelum, qui est vera faderis arca, verum propitiatorum, vera Diuinitatis sedes, mediator Dei ac hominum. Proinde secundum mysticum & præcipuum sensum psalmus iste gratulatio est fidelium omnes Gentes ad laudem Dei & gaudium spiritus adhortantium, ob diuine glorie per vniver- sum mundum illa- strationem conuersionemq; principum & populorum ad Deum quæ facta est Christo per ascensionem in caelum exaltato.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Omnes Gentes plaudite manibus, iubilate Deo in voce exultationis.
2 Quoniam dominus excelsus, terribilis rex magnus super omnem terram.
3 Subiecit populos nobis, & Gentes sub pedibus nostris.
4 Elegit nobis hereditatem suam, * speciem Iacob, quam elegit.

Quotquot vsquam estis populi, plaudite manibus insignum lætitiæ vestræ, voce maximè hilari cantate in honorem Dei. Dominus enim admodum excelsus ac tremendus est, ac potentissimus rex vniversæ terræ, quam totam sibi subiectam habet, & pro suo arbitrio moderatur. Ipse sua potentia varios populos subiecit nobis, ac multas Gentes perfectè nobis fecit esse subditas, expellens Cananæos è terra sua, multosque in circuitu nostro populos subijciens imperio nostro. Elegit in nobis hereditatem suam, nullis nostris meritis, sed gratuita sua electione nos sibi in suam hereditatem ac peculiarem possessionem assignauit, specialem nostri curam gerens, quæ quidem ipsius hereditas, ornatus est ac pulchritudo patriarchæ Iacob, cuius hæc hereditas Dei, progenies est, per varia Dei beneficia insigniter decorata, quam ip- sius Iacob progeniem pulcherrimam, Deus semper peculiari dignatione præ alijs nationibus profecutus est sola sua gratia multis eam benefi- cijs cumulans.

- 5 Ascendit Deus in iubilo, * dominus in voce tube.
6 Psallite Deo nostro, psal- lite: psallite regi nostro, psal- lite.
7 Quoniam rex omnis ter- ræ Deus: * psallite sapienter.
8 Regnavit Deus super Gentes, * Deus sedet super sedem sanctam suam.

Hic autem deus noster in montem sanctum suum, in quo peculiarem sibi habitationem elegit, ascendit cum iubilo populorum & princi- pum prosequentium eum: * Dominus ascendit cum clangore tubæ & magna totius populi lætitia. Omnes itaque psalmis celebrate Deum nostrum, iterum dico, cele- brate regem nostrum, atque iterum sine cessante celebratione. Deus enim noster, rex est vniversæ terræ, & omnium qui terrâ incolunt, ideoque psalmos in honorem illius canite, idq; sapienter, vt non bac- chantium more illi canatis, sed cōpositis moribus, nec ore tantum illū lau- detis, sed & tota cordis deuotione, ac bonorū operum correspondētia. Ab initio creaturæ, semper regnum obtinuit Deus noster super om- nes gentes, pro suo arbitrio eas moderatus: Sed & nunc peculia- re dominium in plerisque gentibus suscepit, quas nostro imperio sub- iectas fecit. * Deus sedet super thronum suum sanctum, & ab omni iniustitia alienum. In caelo enim, tanquam in throno suo sanctissi- mo, præ-

PSAL. 46

QVADRAGESIMVS SEXTVS.

mo, præsidet tanquam rex ac iudex omnium, iuste omnia gubernans, ac iuste de omnibus suo tempore iudicaturus.

Propter hanc autem Dei nostri celsitudinem, non solum plebei ex alienigenis gentibus, sed etiam primates diuersarum tribuum ac gen- tium, adiuncti sunt Deo, quem eximie ac vnicè coluit Abraham, subij- cientes etiam se illi in seruitutem. Idque ob id, quoniam fortes, quos Deus habet in terra, quique sunt in terra tanquam dij quidam fortes, vehementer sunt exaltati. Nam quoniam principes, regesque nostri per Dei fortitudinem omnibus inimicis nostris superiores euaserunt, hinc & principes, tribuum & familiarū Israëlicarum in cultum Dei Abrahæ sollicitius coadunati sunt, & plerique etiam externorum populorum pri- mores nostro Deo sese adiunxerunt, cultum eius vnâ nobiscum susci- pientes.

- 9 Principes populorum con- gregati sunt cum Deo A- braham. * quoniam dij fortes terra uehementer eleuati sunt.

Paraphrasis eiusdem secundum sensum mysticum.

- 1 Omnes Gentes plaudite manibus iubilate Deo in voce exultationis.
2 Quoniam dominus excelsus, terribilis, rex magnus super omnem terram.
3 Subiecit populos nobis, * Gentes sub pedibus nostris.
4 Elegit nobis hereditatem suam, * speciem Iacob, quam dilexit.
5 Ascendit Deus in iubilo, Dominus in voce tube.

CVM iam omnes Gentes vnum eundemque Deum consecuti sitis, Commensque ex æquo illius misericordiæ participes effecti, omnes in honorem eius edite signa lætitiæ, manibus & lingua, factis & verbis. Quoniam dominus omnium nostrum sublimis factus est & suspi- ciendus, constitutus est rex, omnia potens super vniuersam terram. Euangelica prædicatione per vniuersum orbem diffusa subiecit nobis populos varios & multos, à cultu diuino antea alienos: nunc autem in eandem religionem nobis coadunatos: * gentes, inquam, multas fecit nobis supplices, & ad pedes nostros prouolutas, nostram legem & præcepta spontè amplexantes. Sed & in nobis ipse sibi gratuita sua bonitate elegit suam heredi- tatem, quæ est secundum spiritum, & fidei imitationem speciosa pro- genes Iacob patriarchæ, quam ab initio semper dilexit, Esau cum sua progenie odio habens ac reijciens. Præter hæc, est & ista iusta communis gaudij omnibus ratio, quod Deus noster, iam peracto in terris opere salutis nostræ, ascenderit è ter- ris in caelum cum iubilo, & summa lætitia omnium, tum angelorum il- lum prosequentium festiuiter, tum fidelium hominum: quibus illius af- fensus, certa promissæ salutis fiducia est.

PSAL. 46

- 6 Psallite Deo nostro, psal- lite: psallite regi nostro, psal- lite.
7 Quoniam rex omnis terra deus: psallite sapienter.
8 Regnavit Deus super Gen- tes, * Deus sedet super sedem sanctam suam.
9 Principes populorum con- gregati sunt cum Deo A- braham. * Quoniam dij fortes terra uehementer eleuati sunt.

Proinde omnes quotquot quatuor mundi partes incolitis, iterum atque iterum sine intermissione communi omnium nostrum Deo ac regi psallite. Quoniam hic Deus, rex est constitutus omnium qui vniuersam ter- ram incolunt: quare psallite ei sapienter, ita vt vocis psalmodiæ consen- tiat & cor & opus. Qui prius tantum Iudæorum Deus habebatur, & illis solis impera- re videbatur, iam super omnes etiam gentes deus regiam ac iudicia- riam super omnes potestatem habet perpetuò regnaturus. Propter hanc igitur ipsius sublimitatem non plebei tantum Gen- tium, sed & reges ac primates omnium populorum cōiuncti sunt cum hoc Deo nostro, quem vnicè Abraham coluit, fidem eius ac religionem vno consensu suscipientes, idque ob id, quoniam fortes, quos in ter- ra Deus habuit, quique tanquam dij quidam constituti sunt in terra, Apostoli scilicet, vehementer eleuati sunt, prædicationis suæ efficacia, ac signorum virtute totum orbem mirabiliter, etiam multis fortissimis & doctissimis contrâ nitentibus, sibi spontè subiugantes.

ANNOTATIONES.

- 1 ELEGIT NOBIS. Hebræa habent, elegit nobis hereditatem nostram: intelligiturque tum per hereditatem, terra promissionis. Græca habent: Ele- git nobis hereditatem sibi, quod Euthymius inter- pretatur, elegit nobis, hoc est, per nos sibi suam hæ- reditatem, vt sit apostolorū vox. Verum hic sensus literalis non potest conuenire sensui. Alij, elegit no- bis dare suam hereditatem: alij aliter. Psalterium Romanum habet: Elegit nos in hereditatem sibi. cui lectioni nostra consentiet, si, vt habet paraphra- sis, subintelligatur propositio, in. SPECIEM IACOB, &c.] Quidam libri ha- bent, quem dilexit, quomodo & D. Hieronymus le-

git in commentariis. Alij, quam dilexit, vt ad spe- ciem referatur, quomodo legit diuus Augustinus. Vtramque lectionem permittunt Hebræa, Græca verò habent relatiuum femininum ἡ, vt iuxta Græca legendum magis sit, quam dilexit. REGNAVIT DEVS.] Multi libri habent fut- turum, regnabit, quomodo & Augustinus legit. Ar- verior lectio est per præteritum, regnavit, quoniã & Hebræa & Græca manifestè habet tēpus præteritū. DII FORTES TERRÆ.] Hebræa & Græca non habent nominatiuum. Dij, sed genitiuum, Dei. Verisimile est vitio scriptoris in nostris codicibus legi, Dij, pro, Dei.

Psalmus Cantici filijs Core secunda sabbati.

ARGVMENTVM. PSALMI XLVII.

Costo huic Psalmo fuisse videtur insignis aliqua urbs Hierusalem contra hostes Deo propugnante victoria, sive ea fuerit nobilitas contra Ammonitas & Syros tempore Davidis victoria, sive qua donatus est rex Asa, contra quem Aethiopes decies centenis millibus venerant, ut scribitur 2. Paral. 14. sive ea qua potius est Iosaphat rex, contra quem Moabita & Ammonita innumeratas quoque copias duxerunt, ut habetur 2. Paralip. 20. sive ea que contrigit regnante Ezechia, cum Hierusalem ab obsidione Assiriorum Deus liberavit, occidens ex eis una nocte centum & octuagintaquingue milia virorum. Certe vero similis est Psalmus hunc, quantum ad litteram & ad typum attinet, de victoria illa preclarissima, quam Dominus regi Iosaphat dedit, canere: quod tum maxime multi reges simul contra Hierusalem comenerant, nempe Moabitarum, Ammonitarum, Idumaeorum & Syrorum, quos adeo metu percussos, & terrore exagitatos scriptura commemorat, ut seipso trucidarint, quando & filij Core, de quibus in titulo Psalmi, Dominum Deum Israel laudasse voce magna predicantur. Itaque quod ad litteram attinet sensum, Psalmo hoc canitur eximia civitatis Hierusalem magnificentia & felicitas, ob presentiam Dei in ea, & tutelam eius respondentem expectationi habitantium in ea. Tum deinde & propter hoc invitatur civis eius ad letandam in Deo protectore ipsorum, & contemplandam diligentem magnificentiam. Finis autem terrestris Hierusalem typus mysticus hic Psalmus describit felicitatem ecclesie fidelium Hierusalem calistis & nosse, que firmiter tanquam in monte quodam fundata, urbs vere Dei invicta semper mansi contra omnium huius mundi regum oppugnationem, manebit usque ad finem mundi, ut etiam porta inferi non prevalere possint adversus eam. Cuius varia sunt domus, turre, & palatia particulariter scilicet ecclesie, ex quibus constat & ornatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Magnus dominus & laudabilis nimis in civitate Dei nostri in monte sancto eius.

2 Fundatur exultatione uniuersa terra, mons Sion, latera Sionis civitas regis magni.

3 Deus in domibus eius cognoscetur, cum suscipiet eum.

4 Quoniam ecce reges terre congregati sunt, conuenerunt in unum.

5 Ipsi videntes sic admirati sunt, conturbati sunt: commoti sunt, tremor apprehendit eos.

6 Ibi dolores ut parturientis, in spiritu vehementi conteres naues Tharsis.

7 Sicut audiimus, sic vidimus in civitate domini virtutem in civitate Dei nostri, Deus fundavit eam in aeternum.

8 Suscepimus Deus misericordiam tuam in medio templi tui.

9 Secundum nomen tuum Deus sic & laus tua in fines terre, iustitia plena est dextera tua.

10 Letetur mons Sion, & exultent filia Iuda.

Magnus est valde Dominus in potentia, sapientia, ac bonitate: Mac proinde dignus, qui plurimum laudetur etiam vbique: sed maxime in civitate Dei nostri, atque in monte sancto Sion, quem sibi peculiariter in habitationem & cultum sui Dominus elegit.

2 Hic mons Sion situs ad Aquilonarem plagam vrbis Hierusalem, in quo constructa est civitas regis maximi, Dei scilicet nostri, eleganter ac firmiter fundatus est cum gaudio uniuersae terrae. Est enim hic mons cum ob regionis elegantiam: tum maxime ob Dei in eo potentiam, omnibus Iudaeam in habitantibus, sed & exteris plerisque gaudij causa, omnes etiam fideles per uniuersum orbem laetificans, quod inde saluifica doctrina in omnem terram sparsa sit.

3 In huius civitatis palatijs insignibus, Dei & potentia, & erga nos bonitas magis cognosci cepit, cum eam contra hostes nos oppugnare aggredientes ipse defenderet.

4 Ecce enim reges terrae inito inter se consilio congregati sunt contra hanc Dei civitatem, eiusque civis pariter ad nos expugnandos concuenerunt.

5 Qui cum sensissent Dei nostri virtutem, suos mirabiliter ac potenter propugnantis, cum demum admirati sunt, attoniti facti sunt ad inopinatam vim numinis, tot perterriti sunt, trepidatio apprehendit eos.

6 Tum etiam dolores apprehenderunt eos subito sicut dolores mulieris sub instante partu, hoc est, dolores grauissimi, fugae, quem querebant, facultatem intercipientes: quemadmodum iam pariturae mulieris dolor vbicunque parturientem corripuerit, ibi detinet, ru Domine vehementi ac valido impetu irae tuae tam faciliter eos contriuisi, ac animum eorum fregisti, quam conterere soles maximas & diuitiarum plenas naues Tharsis, vento vehementi ab Orientali plaga emissis.

7 Sicut audiimus per prophetas Dominum promississe se ad fore populo suo, & civitatem hanc se stabiliturum: ita quoque iam factum vidimus, experti sumus in civitate Domini exercituum, in civitate, inquam, Dei nostri. Id enim ipsa experientia didicimus, quod Deus eam civitatem firmavit in aeternum, nec passurus sit eam vnquam vllo hostium incursum proferri.

8 Misericordiam tuam o Deus a nobis expectatam, & iam expertam nos animo concepimus, ac diligenter nobiscum reputauimus magnitudinem eius in medio templi tui: vbi maxime locus admonet expendere tuam bonitatem, & de te cogitare.

9 Sicut nomen tuum diuulgatum est & praedicatum in finibus terrae per sanctos homines, tuam iustitiam, potentiam, & bonitatem praedicant res: ita & laus nominis tui peruenit usque in fines terrae, eo quod tua facta respondere cognoscantur praedicationi ac fama nominis tui. Dextera enim tua plena est iustitia, quia quicquid facis iustissime facis, exhibens tuis qua pollicitus es misericordiam, & de iniustis iustam semper, vindictam fumens.

10 Proinde merito letari debent habitatores montis Sion, & exultare hi qui

PSAL. 47.

* propter iudicia tua Domine. 11 Circundato Sion & c. plectimini eam, & c. narrate in aeternum. 12. Ponite corda vestra in virtutibus eius, & c. distribuite domos eius, ut enarratis in progenie altera. 13. Quoniam hic est Deus noster in aeternum, & c. in saeculum saeculi ipse reget nos in saecula.

hi qui incolunt vrbes Iudaeae, propter aequitatem iudiciorum tuorum Domine secundum quam nos tibi fidentes ab iniustis liberaisti oppres-

foribus, seruans quam promisisti fidem. 11 Vos autem Dei nostri cultores circuite Hierusalem, & diligenter per circumitum contemplantini magnificentiam eius, & c. narrate de virtutibus eius quam sint excelsae, fortes, ac multae.

12 Apponite corda vestra ad cognoscendam eximiam fortitudinem eius, & c. sigillatim dinumerate in lignis domos ac palatia eius, ut quam sint admiratione digna enarrare possitis posteris.

13 Profecto ipse, qui hanc civitatem firmavit atque defendit, est vere Deus, Deus, inquam, noster peruersus in aeternum, ipse reget nos imperpetuum.

ANNO TATIONES.

FVNDATVR, Graeca non habent verbum, sed nomen datiu casus, quod non solum, significat fundato, quod admodum forte interpretis vertit, sed bene fundato.

QVONIAM EGREG. Plerique quod dicitur de regibus terrae intelligunt de regibus qui tempore Salomonis venerunt Hierusalem, eosque conturbatos intelligunt admiratione, cum viderent civitatis magnificentiam, Verum quod dicit, tremor apprehendit eos, & dolores ut parturientis: & totus item Psalmi contextus, magis significat psalmum loqui de regibus inimicis. Porro in sensu mystico quod dicitur Deus suscepisse Hierusalem, quod dicitur de regibus, primum accipi potest de ea susceptione & liberatione qua ecclesiam suam Deus redemit a diaboli potestate per Christi incarnationem, & passionem: & tunc reges terrae, demones sunt, intelligendi, qui videntes crucis potentiam, & Dei suos liberantis virtutem, conturbati sunt, animoque fracti. Secundum, accipi potest de ea liberatione, qua ecclesiam Deus ab oppugnatione regum & tyrannorum huius saeculi iam tandem exemit, pace a persecutione praestita ecclesiae: tum quod dicitur, reges commotos & conterritos, de salubri timore & conturbatione est accipiendum, qua scilicet ad potentiam sunt commoti. Tertium, etiam accipi potest de ea susceptione, qua ecclesiam in nouissimo die ab omnibus visibilibus & invisibilibus hostibus liberabit, quando impij reges terrae, videntes electorum glorificationem, maxime commouebuntur & dolebunt.

IPSI VIDENTES SIC ADMIRATI SVNT. Dictionem, sic, quidam coniungunt participio, videntes, ut sit sensus: Cum cognouerunt rem ita se habere, Deum scilicet vere esse in Sion, admirati sunt. At coniungendam potius cum verbo, admirati sunt, ut communiter distinguitur, Hebraea satis demonstrant, quae habent: Ipsi viderunt, sic admirati sunt. Et Euthymius quoque manifeste vult dictionem, sic, iungendam cum, admirati sunt, ut sit sensus: quod tunc demum reges illi admirati sunt, postquam Dei potentiam viderunt.

IN SPIRITU VEHEMENTI, & c. Cum non legamus vnquam naues hostium populi Dei pro liberatione Hierusalem esse contractas, omnino videtur in hoc versu esse allegoria, quomodo & doctissimi Hebraeorum intelligunt, ut significetur, hostes qui venerant contra Hierusalem, terrore & dolore in credibili, atque impetu irae diuinae percussos fuisse atque delectos, quomodo in mari maximas naues vehementi vento conterere Deus solet. hac fere similitudine Ieremias vsus est cap. 18. cum inducit Dominum sic manentem: Sicut ventus vrens dispergam eos coram inimico Vbi pro vento vrenti, Hebraeis est, sicut & hoc loco Ventus Cadim,

hoc est, Orientalis, qui Eurus dicitur, cui in scripturis funam attribuitur vehementia. Non dissimilis multum est explicandi ratio quam sequitur Euthymius, qui monet subaudiendam particulam, sicut in dicitur, ut sit sensus: In spiritu vehementi conteres eos velut naues. Tharsis autem, & Cilicia olim dicta est, testis Iosephus 1. lib. antiquitatum, a Tharsis nepote Iaphet yude & moxepellis eius, quae insignem portum habebat, & mercatum maximum. Tharsis nomen habuit, quae Pauli patria fuit. Solinus scribit, Tharsum olim matrem vrbium dictam, & Ciliciam usque ad Pelusium Aegypti pertinuisse, habuisseque sub imperio Lydos, Macedos, Armenios, Paphlham, & Cappadociam: ve aerium esse non debet, quod peculiariter nauium Tharsis fiat mentio, in scripturis. Id enim fit, quod ea naues & celeberrimae & maximae essent inter eas, quibus in mari mediterraneo nauigabatur, & quas norant Israelitae. Vnde Ezech. 27, vbi nos legimus: Naues maris principes tui in negotiatione tua marina, Hebraea habent Naues Tharsis. Sunt qui Tharsis intelligunt Aphricam aut Carthaginem, quae & ipsa celebris in nauigatione marina. Vnde eodem cap. Hieron. vertit Carthaginenses, pro quo Hebraeis est Tharsis. Certe ob nauium Tharsis, celebritatem, scriptura per eas significat mundi huius gloriam, potentiam, atque superbiam, ut Isai. 2. Et super omnes naues Tharsis. Quae omnia non parum faciunt ad huius loci & aliorum explicationem. Ex his etiam patet constare posse eorum interpretationem, qui naues Tharsis metaphorice accipiunt, potentes & diuites huius saeculi.

SVSCIPIMVS, & c. Pro hoc verbo Hebraea habent, & c. Diminu, hoc est, aestimauimus, vel considerauius. Vnde etiam verbum Hebraeis significat. Graeci autem & c. quod est a verbo, quod non solum significat capere, sed etiam reputare in qua significatione ex Hebraeis constat accepisse Septuaginta. Proinde suscipere apud nos accipitur, ut sit animo concipere. Simile annotatum est Psalmo 136.

EXVLTENT FILIAE, & c. Graecis est Iudaea, hoc est, Iudaea, non Iudaea, ut ne putetur loqui de Iuda patriarcha, sed de terra quae Iudaea dicitur, cuius filiae dicuntur phraisi Hebraica eius vrbes & vici.

QVONIAM HIC, & c. Iuxta D. Augustinum & Euthymium, hic versus ita coniungitur superiori, ut significetur quod enarrandum sit generationi alterae, nepe quod iste est verus Deus, ut coniunctio, quoniam, non casualiter accipitur, sed continuatiue pro quod potest eadem communis accipi, quomodo scripius in psalmis, affirmatiue posita per eum, ut sic habeat sententia, psalmum concludens & abfoluens, correspondens eius principio, in quo dicitur: Magnus Dominus & laudabilis nimis.

In finem

In finem pro filiis Core Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XLVIII.

Monet hoc Psalmus Prophetam non esse sectanda bona huius seculi...

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Mnes gentes audite hæc, quæ dicturus sum, * auribus ea percipi-

1. Audite hæc omnes gentes, * auribus percipite omnes qui habitatis orbem.

2. Audite, inquam, & vos obscuro genere nati, ac quasi terræ filij, & qui principum ac insignium hominum estis filij, diues & pauper audite.

PSAL. 48

a

b

c

d

e

f

g

b

celebria super terras, nulla interim cura detenti parandi sibi mansio-

12. Et homo cum in honore esset, non intellexit. * comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illi.

12. Itaque certe miserabilis est homo talis, qui cum in honore haberetur apud mortales, ob diuitias & gloriam suam, fastu & honore excæcatus non intellexit quæ recta sint, quæque post hanc vitam manent.

ANNOTATIONES.

TERRIGENAE ET FILII HOMINVM.] Secundum Chrysostomum, teste Euthymio, inter terrigenas & filios hominum, non est differentia, sed duplici hac appellatione, duplicem humanæ naturæ originem significari intelligit, ex terra scilicet quoad primum hominem: & ex homini-

Verum

Verum secundum proprietatem linguæ Hebraicæ magis conuenit per terrigenas, intelligere ignobiles, sicut & apud nos terræ filius per adagium dicitur, qui obscuro loco natus est, qui & Græcis dicitur *γῆγενής*, quod nomen hic ponitur: per filios autem hominum, principes & nobiles.

**SIMVL IN VNVM DIVERſI T PAU-
P E R.]** Satis fuisset alterum ponere, videlicet vel simi-
lil, vel in vnum, cum in vnum nihil sit aliud quam
simul pro, pro quo Græcis est *ἐν τῷ αὐτῷ*, hoc est pa-
riter. Et sunt libri Latini, qui non habent simul, sed
tantum in vnum, ut alterum videatur additum ex
licet explanatione.

IN CLINABO IN PARABOLAM, &c.] Du-
pliciter hæc pars accipi potest. Aut scilicet ut signi-
ficet propheta se auscultaturum ad id, quod spiritus
in ipso sic locutus, priusquam alios sit docitu-
rus: aut ut significet se illi ipsi, quod est locutus
diligenter aures præbitorum, hoc est, perpenſurū
accuratè, quo intelligatur ipsum de rebus seriis lo-
cuturū, & quæ ipsi vehementer sint cordi. Porro
pro, propositionem, Hebraica dicitio significat eni-
gma, Græcis est *πρόβλημα*, problema. Est autem pro-
blema, propositio interrogatiōem habens de re a-
liqua abdita, & non omnibus obuia, qualis est quæ
sequitur. Itaque nomen propositionis non hic acci-
pitur, quomodo apud dialecticos, pro enunciatiōe
veri vel falsi, sed pro disquisitione rei obscuræ, quæ
proponitur ad vilitatem audientium: sicut & no-
men parabola non proprie accipitur pro similitudi-
ne, sed, ut sepe in scripturis, pro sermone grati, obli-
vitate verborum velato, & qui non omnibus fa-
cile est apertus.

CVX TEMPORE IN DIE MALA.] Versus
iste, qui continet quæstionem, circa quædam Psalmus
iste versatur, satis est obscurus, sicut ea quæ sequun-
tur, inter varias autem eius intelligentias sunt præ-
cipue due. Altera, quæ per diem malam accipitur
tempus calamitatis & afflictionis huius sæculi, in
quo iusti à diuitibus, & potentibus iniqua sæpe fer-
re coguntur. Ut scopus huius Psalmi sit docere, nō
esse metuendum iustis à potentibus & diuitibus hu-
jus sæculi, qui in sua potentia & diuitijs gloriantur.
Id enim cogit illi quod postea dicitur: Ne time-
ris cum dices factus fuerit homo. Itaque sensus erit:
Cur quæsiō illi timeant in aduerso tempore, cum
mæ præuicias eorum qui me supplantare & concu-
care student, circumquaque obsederit? Oportet e-
nim subinsidigare iuxta hunc sensum aduerbium,
quando, & per calcaneum intelligere supplantato-
rem: iam in sequentibus intelligendum est ostendi,
non esse impios tales timendos multum, quod etsi
multum gloriarentur, & sibi placeant: breui tamen in
extremum prolabendi sunt interitum, unde nulla ra-
tione eximi poterunt. Altera intelligendi ratio est,
quæ per diem malam, accipitur dies nouissimi iudi-
cij diuini, quæ in scripturis diēs mala nonnunquam
dicitur, ob extremam calamitatem, quæ tunc impijs
obueniet ob quod eam Sôpho, i. vocat diem ire, ca-
lamitatis & miteriæ. Et iuxta hanc acceptionem ad-
modum variè tractatur hic versus, ut videre est a-
pud diuum Augustinum, Ambrosium, & Basilium,
quorum iste legit secundam partem negatiuè. Ini-
quitas calcanei mei non circumdabit me. Verum si
quis diligenter ad scopum totius Psalmi intendat
inter varias explicandi rationes, cōuenientior vide-
tur ea, quam innuit Flaminius, ut Propheta intelli-
gatur seipsum, & in seipso omnes, auocare ab immo-
dico diuitiarum huius sæculi studio, quod ferè cum

aliorum iniusta oppressio econjunctum est. Totus
enim Psalmus in hoc versatur, ut ostendat miseriam
eorum, qui ob gloriam & diuitias huius sæculi sibi
fœlices videntur: cum ex illis in die ira diuinæ nihil
prodesse poterunt, vti imminet sibi Dei ultionē
effugiant. Huius ergo consideratione sanctus vates
se auocat à diuitiarum comparandarum studio, ne
scilicet cōmittat quo ipsi in die illa mala timorē
adierat. Iuxta hunc sensum in paraphrasi explicatum
interrogatio repetenda est in secunda versus parte.
Potest tamen idem versus aliter accipi, ut priori par-
te interrogetur quid efficiat, ut homo timeat in die
iudicij, & secunda parte respondeatur id effecturam
iniustitiam, qua quis alium supplantauit, quæ in die
illa hominem circumdabit & circumcinctet, ut in
sua persona Propheta de quouis loquatur.

FRATER NON REDIMIT, &c.] Cum & circa
hunc versum varia dicantur, quo is sensus habetur
qui auctoris intentioni maxime accedit, sciendum
Hebræa habere: Frater non redimendo redimet vlti-
mum, vel, Fratrem non redimendo redimet vir, hoc
est, nullus redimere poterit proximum suum. Proin
de conuenit nostram lectionem sic intelligere: Fra-
ter non redimit fratrem suum. An ergo quisquam
alius homo redimere poterit ut secunda pars inter-
rogatiuè efferatur. Porro pro, placationem suam,
Latini & significantius dixisset interpres, placa-
tionem vel propitiationem sui ipsius, cum Græ-
cis sit *ἡσθασις τῆς αὐτοῦ*.

ET LABORABIT IN AETERNVM, &c.]
Pars hæc omnium obscurissima, communiter sic
intelligitur, ut significetur impium perpetuū affli-
gendum, atque in maximis versaturum cruciatibus
(ut laboratō sit affligi) nec tamen vniquam con-
sumendum, sed in cruciatibus semper victurum,
substantia scilicet eius semper permanente. Qui sen-
sus est vultus sit inuis tamen remotus est ut eū
quod originalia Hebræa significant, & coactus satis
videtur. Neque enim scriptura vitam æternam tri-
buere solet impijs, sed mortem. Coactus etiam est
diuī Augustini interpretatio, quæ viuere in finem,
accipit pro, desinere viuere. Quo ergo hic soli-
dior intelligentia habeatur, notandum Græcis non
esse futurum, laborabit, sed præteritum *ἐκράτησεν*,
laborauit, quomodo non solum diuis Basilijus le-
git & exponit, sed & D. Ambrosius, & diuis item
Hieronymus in commentarijs, ut merito hæc vera
debeat haberi lectio. Nec est in Græcis aduerbium,
adhuc, sed tantum, & vinct in finem, quomodo
& diuis Augustinus legit. Itaque diuis Basilijus
dum simplicem huius versus sensum prosequitur,
significat se hanc partem interrogatiuè legisse, ut
sit sensus: Etiam si talis pro redemptione animæ
suz toto tempore præsentis sæculi laborauerit, sese-
que cruciauerit, an putas quod hoc suo labore ac-
cruciatum mortem euadere poterit, ac vitam sibi cō-
parare æternam? Quæ autem, inquit ille, labor
præsentis sæculi, sufficiens humanæ animæ viaticū
fuerit ad futurum sæculum? Non enim Græca ha-
bent in æternum, sed *ἐς αἰῶνα*, hoc est in sæculum,
quod de præsentis sæculo accipi potest, sicut & mox
postea accipi debet, cum dicitur: sepulchra eorum,
domus eorum in æternum. Hic sensus valde ac-
cedit ad eam quæ in Hebræo significantur. Nam omnes
penè in Hebræo significari intelligunt, hominem
non posse pretium pro redemptione animæ suæ sic
persoluere, ut vitam sibi comparet æternam. Atque
hunc sensum facile admittere potest nostra lectio, et-
iam si legatur per futurum, laborabit.

SEPV LCHRA EORVM, DOMINVS, &c.]
Duppliciter istud accipi potest. Primum de sepul-
chris, quæ diuites, dum viuunt, sibi magnifica fieri
curant, eaq; intelligatur dicere domus eorum perpe-
tuas, & tabernacula per multas generationes,
quod per ea habitare quodam modo & superesse
semper apud homines studuerint: ita ut hac narra-
tione eorum insinuet teclē stulticiam, qui per mor-
tis signa sibi voluerint apud homines vitam & mā-
sionem comparare, & quibus sola cura fuit nomen
sibi apud homines, & diuturnam memoriam com-
parare, non autem mansiones cœlestes, aut nomen
bonum apud Deum. Huic intelligentiæ bene con-
uenit quod sequitur: vocauerūt nomina sua in ter-
ris. Eaque intelligentia valde accedit ad id quod He-
bræa habent. Ea enim significant, interiores impio-
rum cogitationes esse, domos sibi perpetuas in ter-
ris construere, quasi semper sibi essent victuri. Nam
Hebræa habent: *בָּרִבְרָם* kirbam, quod est intimum
eorum, pro quo Septuaginta transpositis literis le-
gerunt *בְּרִבְרָם* kibrā, quod est sepulchrum eorum.
Secundò, generaliori & simpliciori intelligentia ac-
cipi potest de omnium impiorum sepulchris, ut si-
gnificetur, impijs pro magnificis suis adibus, quas
hic inhabitauerunt, non alias domus, iuxta corpus
scilicet & vilitatem apparentiam, habituros post
mortem, quam sepulchra, in quibus semper sint
mansuri per omnes mundi ætates, nunquam scilicet
redituri ad vitam, nec ex eis inter iustos resu-
scitandi.

VOCAVERUNT NOMINA SVA IN, &c.]
Pronomen, suis, nec Græca habent, nec Hebræa, nec
quidam nostri codices. Dicit autem eos vocalie no-
mina sua in terris, siue quia terris & locis quibus-
dam sua nomina indiderunt, ut vel sic immortalita-

tem sibi quandam pararent: siue quia effecerunt, ut
nomina ipsorum vocarentur & celebrarentur super
terram, per sepulchra scilicet magnificè à se extru-
cta, & inscriptiones eorum. Hebræa enim habent,
super terras, quod & Græca magis significant, quæ
habent, *ἐπὶ τῶν γῶν* hoc est, super terras.

CONFITEBITVR TIBI CVM, &c.] Po-
test intelligi prophetam in hac parte sermonē suum
conuertisse ad Deum, ut significetur, impium tunc
tantum laudare Deum, & ei gratias agere, cum illi in
hac vita benefecerit, & omnia pro voto succedant:
obmurmurare verò, cum aduersa immiserit: cum
cōtra iustus benedicat Dominum in omni tempore.
Potest etiam & melius intelligi, ut ad quemuis
hominem sit sermo, ut significetur, impium nō lau-
dare quempiam nisi à quo commoda consequitur
temporalia. Hic enim sensus magis accedit origina-
libus Hebræis, quæ habent: Confitebūtur tibi cum
benefeceris tibi, hoc est, laudabunt te impij, cum ad
illorum imitationem tibi in hac vita benefeceris,
indulgens tibi perfruitionem horum temporalium
bonorum. Iuxta priorem intelligentiam, præcedens
pars: Anima eius in vita ipsius benedicetur: acci-
pienda est de benedictione diuina, ut sit sensus: Deus
illi in vita hac, quam solam impij vitam ducunt, be-
nefacere, donando eum perfrui bonis huius vitæ.
Iuxta quod diuini epuloni dictum est: Receperis bo-
na in vita tua. Iuxta posteriorem intelligentiam, illa
pars accipienda est de benedictione humana, ut si-
gnificetur, impium in hac vita prædicari ab homi-
nibus fœlicem, ob assuetudinem rerum temporalium:
aut potius quod seipsum beatum iudicabit atque
fœlicem. Hebræa enim habent: Animæ suæ in vita
sua benedicet.

Psalms Asaph.

ARGVMENTVM. PSALMI XLIX.

Propheta hoc Psalmo introducitur Deum iudicio contendentem, & arguentem populum suum Israeliticum, prius-
quam id faciat, prophetando prædicat gloriosum, manifestum, & terribilem Domini ad iudicium aduentum, ut huius
inuitu plus ponderis accedat diuinæ sententiæ, quæ hic profertur in populum Iudaicum, eaq; acceptetur, velut a iudice in
nouissimo illo iudicij die lata. Itaque deinde Deum ipsum tanquam iudicem populi sui loquentem facit. Et quoniam Iudei
sibi multum placebant, tum in exterius suis sacrificijs, tum in lege eis data, quam cum in ore semper haberent, opere tamen
nequaquam seruabant, utranque illorum variam gloriationem conuellit, docens primū Deum non magnopere require-
re illa carnalia, sed pietate potius colendum esse mentis, de omnibus Deo gratias agentis, & in omnibus a Deo pendentis.
Tum & nihil ipsi profuturum, quod legem Dei semper habeant in ore, cum contraria legi faciant: imò tales suo tempore iu-
stam factorum ultionem reportaturos, tamen si iam usque ad iudicij diem dissimulare Deus videatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Deus decorum dominus locutus est. * & vocauit terram.
  - 2 A solis ortu usque ad occasum. * ex Sion species decoris eius.
  - 3 Deus manifestus veniet, * Deus noster, et non silebit.
  - 4 Ignis in conspectu eius exardescet. * & in circuitu eius tempestas valida.
  - 5 Aduocabit ꝑ caelum desursum. * & terram discernere populum suum.
  - 6 Congregate illi sanctos eius.
- Dominus, qui est Deus, ac supremus iudex omnium iudicum (qui & ipsi dii quidam sunt terrestres) ipse (etsi nūc tempus hominum facta dissimulet, ac taceat,) certo tamen certius aliquando loquetur, * & ad iudicium suum vocabit omnes qui inhabitant terram.
- 2 Vocabit, inquam, omnes ab oriente vsque in occidentem. * Ex superna Sion habitatione sua cœlesti, species & ornatus gloriæ eius prodibit, in conspectu omnium.
- 3 Non tūc occultè veniet, sed manifestè, ut iam & ab omnibus videatur, & Deus esse omnium cognoscatur. * Veniet, inquam, Deus noster, & non, ut modò facit, silebit, sed iudicialia sua potestate hominum facta redarguet ac vindicabit.
- 4 Veniet autem admodum terribilis. Nam ante ipsum accendetur ignis, mundum totum exurens ac purgans, malosque inuoluens: * & circum ipsum valida erit tempestas, ac mira omnium quæ in mundo sunt commotio.
- 5 Aduocabit in testes iustitiæ suæ cœlum & terram ꝑ Cœlestes quoque spiritus, * & terrestres homines pariter ad iudicium conuocabit, ut in præsentia omnium diiudicet populum suum, qui nomen illi dedit.
- 6 Vos autem cœlestes spiritus ex eius imperio tum congregabitis ad illum sanctos eius, quos ex omnibus populis sibi Deus selegit, & in po-
C. I. in Psalmos. i pulum

PSAL. 49.

* qui ordinant testamentum eius super sacrificia. 7 Et annuntiabunt caeli iustitiam eius: * quoniam Deus iudex est.

VOX DEI.

8 Audi popule meus, & loquar: Israel. * & testificabor tibi, Deus Deus tuus ego sum.

9 Non in sacrificijs tuis arguam te: holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper.

10 Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

11 Quoniam mea sunt omnes feræ sylvarum, iumenta in montibus, & boues.

12 Cognoui omnia volatilia caeli, * & pulchritudo agri mecum est.

13 Si esuriero, non dicam tibi:

* meus est enim orbis terra, & plenitudo eius.

14 Nunquid manducabo carnes taurorum, * aut sanguinem hircorum potabo?

15 Immo la Deo sacrificium laudis, * & reddo altissimo vota tua.

16 Et inuoca me in die tribulationis,

* eruam te & glorificabis me.

17 peccatori autem dixit deus: Quare tu enarras iustitiam meam?

* & assumis testamentum meum per os tuum?

18 Tu vero disti disciplinam, * & proiecisti sermones meos retrorsum.

19 Si videbas furem, currebas cum eo,

* & cum adulteris portionem tuam ponebas.

20 Os tuum abundauit malitia, * & lingua tua concinnabat dolos.

21 Sedens aduersus fratrem tuum loquebaris,

* & aduersus filium matris tue ponebas scandalum, * hac fecisti, & tacui.

22 Existimasti iniquè quod ero tui similis,

* arguam te, & statuas contra faciem tuam.

23 Intelligite hæc qui obliuiscimini Deum,

pulum suum sanctificauit, * qui diligenter & studiosè disponunt, quomodo adimpleant Dei legem, quæ est de offerendis sacrificijs.

7 Cum caeli ipsi iustitiam venientis iudicis palam cunctis manifestabunt per gloriam eius illustrem, quæ in caelo & in nubibus omnibus apparebit, * per quam caeli testabuntur, quod ipse Deus sit iudex, qui venit ad iudicandum, qui proinde iuste est omnia iudicaturus. Sed & angeli, caelorum habitatores iustitiam iudicis omnibus prædicabunt, præcedentes ante ipsum cum tuba & voce magna.

8 Tu itaque popule meus, vel ante tremendi illius iudicij diem audi, & loquar tibi. Audi, inquam, Israel, & commonebo te, quid à te requiram, & in te desiderem. * Id autem imprimis te testatum volo, quod Deus, Deus inquam tuus ego solus sum, præter quem nullum alium Deum agnoscere & colere debeas: cuius sententiam vel ante nouissimum diem illum summa cum attentione recipere & obseruare merito debeas.

9 Non quidem arguam vos de neglectis externis vestris sacrificijs, * holocausta enim vestra coram me sunt semper, & quantum ad hanc partem attinet, satis multum sacrificiorum mihi semper offertis.

10 Verum ut intelligatis ea quæ tam studiosè mihi impenditis, & in quibus plurimum gloriamini, non magnopere grata mihi esse, id primum scitote, non esse necesse, imò nunquam futurum, vt ego accipiam à domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

11 Quoniam mea sunt innumeræ illæ feræ quæ in syluis degunt, pecudes præterea, quæ in montibus errant, & boues, hoc est, & syluestria & domestica animalia omnia mea sunt.

12 Exactè noui omne genus auium, quod in aëre volat, & tanquam certissimus earum dominus enumeratas eas habeo apud me, quas & proprijs nominibus sigillatim possum aduocare, & statim aderunt: * omnia item terræ nascentia, quorum mira varietate agri admodum ornantur, in mea sunt potestate. Cum itaque omnia mea sint, nihil est quod à te accipiam.

13 Proinde si fieri posset vt ego esuriam, non dicam tibi vt mihi suppedites hæc in cibum. * Totus enim orbis meus est, & omnia quibus mundus plenus est, mea sunt.

14 An autem quisquam vestrum tam est stolidus, vt putet me, qui incorporeus sum, taurorum carnes manducaturum, * aut sanguinem hircorum potaturum?

15 Cum itaque horum sacrificiorum mihi nullus sit usus, & si esset, abundè satis earum rerum mihi sit ex me ipso, vt non sit opus ea à te accipere, pro his sacrificijs Deo (qui honorum tuorum non eget, & à quo omnia tibi bona contingunt,) exhibe potius in sacrificium laudem & gratiarum actionem pro acceptis beneficijs, * & cum huiusmodi sacrificio persolue altissimo quacunque te oblaturum illi promissisti, vota que tua neque soluere negligas, neque alicui alteri persoluas, quam ei, qui vt solus est altissimus, ita ei soli cuncta accepta referre decet.

16 Et si quando tempus afflictionis inciderit, à me totus pendeas, mæque solum inuoca: * id si feceris, ego te à malis eripiam, tu vero tua laude & gratiarum actione glorificabis me apud homines.

17 Ad impium autem dixit Deus: Qua fronte tu vti bis memoras præcepta & iustificationes meas, * & ore tuo iactas pactum, quod cum sanctis meis iniij, in eo pacto gloriando, tibi que placendo?

18 Cum tu odio habeas omnem rectam admonitionem, * & abieceris verba mea post tergum tuum, nec curæ tibi sint vt ea obserues.

19 Si videbas furem, adiunxisti te illi, cumque eo ad furandum promptè currebas, * & socius factus es illorum qui alienas stuprare solent vxores.

20 Os tuum scaturiebat maledicentia, * & lingua tua artificiosè aptabat fraudes, quibus simplices deciperes.

21 Sedens cum alijs tuæ factionis, loquebaris contra fratrem tuum, iniquè illi detrahens, & de eius perditione cum alijs consultans: * & contra filium matris tuæ ponebas offendiculum, in quod inopinatè impingens caderet. * hæc fecisti, ego autem dissimulaui, & impunitum te dimisi, mea longanimitate te inuitans ad penitentiam.

22 Me autem sic tacente, nec te redarguere, tu iniquè reputasti de me, quod ad similitudinem tui peccata non odirem, sed approbarem: * verum suo tempore ego te arguam, & ante oculos tuos ordine disponam flagitia tua, quæ me dissimulasse putas, faciámque vt eadè clarè videas, ipsaq; te condemnare iuste intelligas, ac eorū vltionè sèper in te ipso sentias.

23 intelligite hæc vos quibus non est cura, voce Deum inuocandi, & laudandi, ac digna vita illi gratificandi, * nequando vos inopinato rapiat

* nequando rapiat, & non sit qui eripiat. 24 Sacrificium laudis honorificabit me, * & illic iter, quo ostendam illi salutare Dei.

piat à præsentī vita ad æternam condemnationem, & non sit qui vos liberet de insuperabili manu vltionis eius.

24 Illud autem rursum reperens & concludens addit: Sacrificium laudis, inquit Dominus, glorificabit me apud homines; * & in eo sacrificij genere est via, per quam ego aliquando ostendam illi qui in eo sacrificio occupatur, salutem meam sempiternā, quam nullus oculus vidit, quam & impiorum oculi nunquam videbunt.

ANNOTATIONES.

Plerique principium huius Psalmi intelligunt prophetare de duplici Christi aduentu, & primos quidem duos versus loqui de primo Christi aduentu; in quo per euangelij prædicationem vocauit omnes homines ad fidem, & Dei agnitionem; quando etiā ex Sion prodit species decoris eius, quia ex Hierusalem cepit prædicatio gloriæ Domini: sequentes verò versus quinque, de secundo aduentu ad iudicium. Quidam verò omnia quæ hic dicuntur de aduentu Domini intelligunt de aduentu Christi in carnem: & quod tunc ignis coram ipso accensus sit, ignis scilicet ille, quem venit Dominus mittere in terram, vt arderet, & tempestas valida exorta, virtus scilicet diuina, quæ cooperas verbo nunciorum suorum, totum sibi orbem subegit. Verum & scopo prophetæ, & verbis quibus vtitur conuenientius fuerit, omnia de aduentu Christi ad iudicium intelligere, sicut habet paraphrasis, vt quod dicitur locutus est, & vocauit terram, propter certitudinem euentus, præteritum accipiat pro futuro. Et quod dicit, ex Sion, &c. intelligatur de Sion ecclesiæ, sicut illud Iohelis 3. Ex Sion rugiet Dominus, & de Hierusalem habit vocem suam, vbi manifestè per Sion & Hierusalem ecclesiæ Dei mansio significatur, per Sion & Hierusalem adhibita. Cæteri alibi scripturam Deum simili modo, quo hic, introducit iudicantem & reprehendentem suum populum, aduocatis caelo & terra in testem, vt cum dicitur Michæ 6. Audiant montes iudicium Domini, & forta fundamenta terræ, quia iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. Deinde sequitur vox Domini redarguentis: Popule meus, quid feci tibi, &c. Et Isaiæ 1. Audite caeli, & auribus percipite terra, quoniam, Dominus locutus est. Deinde sequitur vox Domini: Filiosenurini, &c. Sed hoc est peculiare in isto loco, quod iudicium Dei particulare, cum populo eius super sacrificijs & lege introducturus, & de vniuersarij Dei iudicio varietatur, veluti ex illo iudicio particulare istud prodeat.

mo versus, in quo dicitur: Et vocauit terram: Alij habent; Aduocabit, atque ea lectio originalibus tum Hebræis, tum Græcis consenit, quomodo & D. Augustinus legit, & Cyprianus sermone 3. vbi in hoc versu legit: Aduocabit caelum desursum, & terram deorsum, vt separent populum suum intelligens scilicet caelum & terram aduocari, vt vtrumque suos reddat mortuos. Dicitio enim Græca hoc loco posita: *ἀνακαλεῖται* significat etiam diuidere, & separare. At eandem hoc loco positam pro diiudicare dicitio Hebræa ostendit, quæ manifestè significat iudicare. Ita que intelligendum, caelum & terram aduocari, vt sepius in scripturis, vt sint testes iustitiæ & sententiæ diuinæ. Familiaris enim est hic mos in scripturis, vt per profopociam, inanimata, & maxime caelum & terra, in testimonium aduocentur. quo significatur maximi momenti esse quæ dicuntur, ac creaturas aliquando vindicaturas, vt prauaricatores.

CONGREGATE ILLI &c.] Cum de vniuersali iudicio & in præcedentibus versibus, & in sequenti sit sermo, atque ad illud iudicium omnes sint conuocandi, & non solum hi qui sunt de Dei populo: tamen horum tantum meminit, tum quod horum peculiariter in iudicando sit habenda ratio, cum infideles iam iudicati sint: tum quod sermonem suum instruit ad vtilitatem hominum suæ ætatis, & eorum quos iam hoc Psalmo susceperat instruere. Sanctos itaque vocat omnes Israelitas, sicut & diuus Paulus omnes Christianos illos dicit ordinare testamentum Dei super sacrificia, vel, vt legit D. Cyprianus, in sacrificijs (Græcè enim est *ἐπιθυσιαι*) quod de sacrificijs eorum, in quibus maxime operam collocabant, sit adurus: quasi dicat, adeste vt audiatis quid pronunciaturus sit Deus de his in quibus securè confiditis, & gloriamini.

NON ACCIPIAM.] Plerique istud putant referendum esse ad tempus noui testamenti, in quo iam reiecit Deus omnia legalia sacrificia. Verum hoc dominum hic non voluisse, patet ex subiecta causa: Quoniam mea sunt omnes feræ sylvarum, &c. ex qua satis patet hunc versum sic esse accipiendum, vt ideo dicat Dominus se non accepturum vitulos, quia nihil propriè ab alio accipere dicimur, nisi quod illius est, & nostrum non est, sed per ipsius dominationem sit nostrum.

IMMO LA DEO, &c.] Reiectis sacrificijs quæ videri poterant offerri, quasi quibusdam Deus indigeret, sicut illa dijs hominibusque offerri solent, ea commodè requirit sacrificia, quibus testatur omnia nobis à Deo prouenire, & nos eius donis indigere: qualia sunt sacrificij laudis, & cum pro perceptis aut percipiendis beneficijs vota illi persoluimus, illumque in necessitate: pijs precibus inuocamus.

In finem Psalmus David, quando venit ad eum Nathan Propheta, quando intrauit ad Bersabee.

ARGVMENTVM PSALMI L.

Cominet hic Psalmus, vt ex titulo patet, precem regis David, quam fudit ad Deum cum per admonitionem Nathan prophetae, super adulterijs & homicidijs grauissimis sceleribus: post longam in peccatis suis impoenitentiam, tunc

* qui ordinant testamentum eius super sacrificia. 7 Et annuntiabunt caeli iustitiam eius: * quoniam Deus iudex est.

VOX DEI.

8 Audi popule meus, & loquar: Israel, * & testificabor tibi, Deus Deus tuus ego sum.

9 Non in sacrificijs tuis arguam te: holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper.

10 Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

11 Quoniam mea sunt omnes feræ sylvarum, iumenta in montibus, & boues.

12 Cognoui omnia volatilia caeli, * & pulchritudo agri mecum est.

13 Si esuriero, non dicam tibi: mea est enim orbis terra, & plenitudo eius.

14 Nunquid manducabo carnes taurorum, * aut sanguinem hircorum potabo?

15 Immola Deo sacrificium laudis, * & redde altissimo vota tua.

16 Et inuoca me in die tribulationis, * eruam te & glorificabis me.

17 peccatori autem dicit deus: Quare tu enarras iustitiam meam?

* & assuevis testamentum meum per os tuum?

18 Tu vero odisti disciplina, * & protiecisti sermones meos retrorsum.

19 Si videbas furem, currebas cum eo, * & cum adulteris portionem tuam ponebas.

20 Os tuum abundauit malitia, * & lingua tua concinnabat dolos.

21 Sedens aduersus fratrem tuum loquebaris, * & aduersus filium matris tue ponebas scandalum.

* haec fecisti, & tacui.

22 Existimasti iniquè quod ero tui similis, * arguam te, & statuum contra faciem tuam.

23 Intelligite haec qui obliuiscimini Deum.

pulum suum sanctificauit, * qui diligenter & studiosè disponunt, quomodo adimpleant Dei legem, quæ est de offerendis sacrificijs.

7 Cum caeli ipsi iustitiam venientis iudicis palam cunctis manifestabunt per gloriam eius illustrem, quæ in caelo & in nubibus omnibus apparebit, * per quam caeli testabuntur, quod ipse Deus sit iudex, qui venit ad iudicandum, qui proinde iustè est omnia iudicaturus. Sed & angeli, caelorum habitatores iustitiam iudicis omnibus prædicabunt, præcedentes ante ipsum cum tuba & voce magna.

8 Tu itaque popule meus, vel ante tremendi illius iudicij diem audi, & loquar tibi. Audi, inquam, Israel, & commonebo te, quid à te requiram, & in te desiderem. * Id autem imprimis te testatum volo, quod Deus, Deus inquam tuus ego solus sum, præter quem nullum alium Deum agnoscere & colere debeas: cuius sententiam vel ante nouissimum diem illum summa cum attentione recipere & obseruare meritò debeas.

9 Non quidem arguam vos de neglectis externis vestris sacrificijs, * holocausta enim vestra coram me sunt semper, & quantum ad hanc partem attinet, satis multum sacrificiorum mihi semper offertis.

10 Verùm vt intelligatis ea quæ tam studiosè mihi impenditis, & in quibus plurimum gloriamini, non magnopere grata mihi esse, id primum scitote, non esse necesse, imò nunquam futurum, vt ego accipiam à domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.

11 Quoniam meæ sunt innumeræ illæ feræ quæ in syluis degunt, pecudes præterea, quæ in montibus errant, & boues, hoc est, & syluestria & domestica animalia omnia mea sunt.

12 Exactè noui omne genus auium, quod in aëre volat, & tanquam certissimus earum dominus enumeratas eas habeo apud me, quas & proprijs nominibus sigillatim possum aduocare, & statim aderunt: * omnia item terræ nascentia, quorum mira varietate agri admodum ornantur, in mea sunt potestate. Cum itaque omnia mea sint, nihil est quod à te accipiam.

13 Proinde si fieri posset vt ego esuriam, non dicam tibi vt mihi suppedites hæc in cibum. * Totus enim orbis meus est, & omnia quibus mundus plenus est, mea sunt.

14 An autem quisquam vestrum tam est stolidus, vt putet me, qui incorporeus sum, taurorum carnes manducaturum, * aut sanguinem hircorum potaturum?

15 Cum itaque horum sacrificiorum mihi nullus sit usus, & si esset, abundè satis earum rerum mihi sit ex meipso, vt non sit opus ea à te accipere, pro his sacrificijs Deo (qui honorum tuorum non eget, & à quo omnia tibi bona contingunt,) exhibe potius in sacrificium laudem & gratiarum actionem pro acceptis beneficijs, * & cum liminifimodij sacrificio persolue altissimo quæcunque te oblaturum illi promissisti, vota que tua neque soluere negligas, neque alicui alteri persoluas, quam ei, qui vt solus est altissimus, ita ei soli cuncta acceptare ferre decet.

16 Et si quando tempus afflictionis incidit, à me totus pendeas, meque solum inuoca: * id si feceris, ego te à malis eripiam, tu vero tua laude & gratiarum actione glorificabis me apud homines.

17 Ad impium autem dixit Deus: Qua fronte tu vti bis memoras præcepta & iustificationes meas, * & ore tuo iactas pactum, quod cum sanctis meis iniij, in eo pacto gloriamini, tibi que placendo?

18 Cum tu odio habeas omnem rectam admonitionem, * & abieceris verba mea post tergum tuum, nec curæ tibi sint vt ea obserues.

19 Si videbas furem, adiunxisti te illi, cumque eo ad furandum promptè currebas, * & socius factus es illorum qui alienas stuprare solent vxores.

20 Os tuum scaturiebat maledicentia, * & lingua tua artificiosè aptabat fraudes, quibus simplices deciperes.

21 Sedens cum alijs tuæ factionis, loquebaris contra fratrem tuum, iniquè illi detrahens, & de eius perditione cum alijs consultans: * & contra filium matris tuæ ponebas offendiculum, in quod inopinatè impingens caderet. * hæc fecisti, ego autem dissimulaui, & impunitum te dimisi, mea longanimitate te inuitans ad penitentiam.

22 Me autem sic tacente, nec te redarguente, tu iniquè reputasti de me, quod ad similitudinem tui peccata non odirem, sed approbarem: * verum suo tempore ego te arguam, & ante oculos tuos ordine disponam flagitia tua, quæ me dissimulasse putas, faciámque vt eadè clarè videas, ipsaq; te condènare iustè intelligas, ac eorū vltionè sepe in teipso sentias.

23 intelligite hæc vos quibus non est cura, voce Deum inuocandi, & laudandi, ac digna vita illi gratificandi, * nequando vos inopinatos rapiat

* nequando rapiat, & non sit qui vos liberet de insuperabili manu vltionis eius. 24 Illud autem rursum repetens & concludens addit: Sacrificium laudis, inquit Dominus, glorificabit me apud homines; * & in eo sacrificij genere est via, per quam ego aliquando ostendam illi qui in eo sacrificio occupatur, salutem meam sempiternam, quam nullus oculus vidit, quam & impiorum oculi nunquam videbunt.

PIAT à præsentī vita ad æternam condemnationem, & non sit qui vos liberet de insuperabili manu vltionis eius. 24 Illud autem rursum repetens & concludens addit: Sacrificium laudis, inquit Dominus, glorificabit me apud homines; * & in eo sacrificij genere est via, per quam ego aliquando ostendam illi qui in eo sacrificio occupatur, salutem meam sempiternam, quam nullus oculus vidit, quam & impiorum oculi nunquam videbunt.

ANNOTATIONES.

PLerique principium huius Psalmi intelligunt propheta de duplici Christi aduentu, & primos quidem duos versus loqui de primo Christi aduentu, in quo per euangelij prædicationem vocauit omnes homines ad fidem, & Dei agnitionem, quando etiam ex Sion prodit species decoris eius, quia ex Hierusalem cepit prædicatio gloriæ Domini: sequentes vero versus quinque, de secundo aduentu ad iudicium. Quidam vero omnia que hic dicuntur de aduentu Domini intelligunt de aduentu Christi in carnem: & quod tunc ignis coram ipso accensus sit, ignis scilicet ille, quem venit Dominus mittere in terram, vt arderet, & tempestas valida exorta, virtus scilicet diuina, quæ cooperas verbo nunciorum suorum, totum sibi orbem subegit. Verùm & scopo prophetæ, & verbis quibus vitur conuenientius fuerit, omnia de aduentu Christi ad iudicium intelligere, sicut habet paraphrasis, vt quod dicitur: locutus est, & vocauit terram, propter certitudinem euentus, præteritum accipiatur pro futuro. Et quod dicitur, ex Sion, &c. intelligatur de Sion celestis, sicut illud Iohannis 3. Ex Sion rugiet Dominus, & de Ierusalem dabit vocem suam; vbi manifestè per Sion & Hierusalem celestis Dei mansio significatur, per Sion & Hierusalem aduocata. Cæterum alibi scriptura Deum simili modo, quo hic, introducit iudicantem & reprehendentem suum populum, aduocans caelo & terra in testem, vt cum dicitur Michææ 6. Audiant montes iudicium Domini, & sortia fundamenta terræ, quia iudicium Domini cum populo suo, & cum Israel diiudicabitur. Deinde sequitur vox Domini redarguentis: Popule meus, quid feci tibi, &c. Et Isaiæ 1. Audite caeli, & auribus percipe terra, quoniam, Dominus locutus est. Deinde sequitur vox Domini: filiosenutriti, &c. Sed hoc est peculiare in isto loco, quod iudicium Dei particulare, cum populo eius super sacrificijs & lege introducitur, & de vniuersali Dei iudicio vaticinatur, veluti ex illo iudicio particulare istud prodeat.

mo versus, in quo dicitur: Et vocauit terram: Alij habent, Aduocabit, atque ea lectio originalibus tum Hebræis, tum Græcis consentit, quomodo & D. Augustinus legit, & Cyprianus sermone 3. vbi in hoc versu legit: Aduocabit caelum desursum, & terram deorsum, vt separent populum suum: intelligens scilicet caelum & terram aduocari, vt vtrumque suos reddat mortuos. Dicitio enim Græca hoc loco posita: *ἐπιπροσηγορία* significat etiam diuidere, & separare. At eandem hoc loco positam pro diiudicare dicitio Hebræa ostendit, quæ manifestè significat iudicare. Ita que intelligendum, caelum & terram aduocari, vt sapius in scripturis, vt sint testes iustitiae & sententiæ diuinæ. Familiaris enim est hic mos in scripturis, vt per prosopopeiam, inanimata, & maxime caelum & terra, in testimonium aduocentur, quo significatur maximi momenti esse quæ dicuntur, ac creaturas aliquando vindicaturas ipsos prædicatores.

CONGREGATE LIT. &c.] Cum de vniuersali iudicio & in precedentibus versibus, & in sequenti sit sermo, atque ad illud iudicium omnes sint conuocandi, & non solum hi qui sunt de Dei populo: tamen horum tantum meminit, tum quod horum peculiariter in iudicando sit habenda ratio, cum infideles iam iudicati sint: tum quod sermonem futurum instituit ad vilitatem hominum suæ ætatis, & eorum quos iam hoc Psalmo susceperat instruere, Sanctos itaque vocat omnes Israelitas, sicut & diuus Paulus omnes Christianos illos dicit ordinare testamentum Dei super sacrificia, vel, vt legit D. Cyprianus, in sacrificijs (Græcè enim est *ἐπιθυσιαι*) quod de sacrificijs eorum, in quibus maxime operam collocabant, sit acturus: quasi dicat, adeste vt audiat quid pronunciaturus sit Deus de his in quibus securè confiditis, & gloriamini.

NON ACCIPIAM.] Plerique istud putant referendum esse ad tempus noui testamenti, in quo iam reiecit Deus omnia legalia sacrificia. Verùm hoc dominum hic non voluisse, patet ex subiecta causa: Quoniam meæ sunt omnes feræ sylvarum, &c. ex qua satis patet hunc versum sic esse accipiendum, vt ideo dicat Dominus se non accepturum vitulos, quia nihil propriè ab alio accipere dicimur, nisi quod illius est, & nostram non est, sed per ipsius dominationem sit nostrum.

IMMOLA DEO, &c.] Reiectis sacrificijs quæ videri poterant offerri, quasi quibusdam Deus indigeret, sicut illa dijs hominibusque offerri solent, ea commode requirit sacrificia, quibus testatur omnia nobis à Deo prouenire, & nos eius donis indigere: qualia sunt sacrificiū laudis, & cum pro perceptis aut percipiendis beneficijs vota illi persoluimus, illumque in necessitate pijs precibus inuocamus.

DVS DEORVM, &c.] Ex Hebræis manifestū est, genitium, deorum coniungendum non cum nominatiuo dominus, sed cum nominatiuo, Deus, vt sic ordo: Dominus qui est Deus deorum. Nam pro, Dominus, Hebræis est nomen Dei tetragrammaton, quod illis est velut proprium Dei nomen, quod non admittit genitiui regimen. Quanquam autem intelligi possit, locutus est ea quæ mox sequuntur: Audi popule meus, &c. & ad ea audienda vocasse Deum vniuersam terram tanquam testem dicendorum: tamen communiter propter sequentia, quæ ad vniuersalem & extremum pertinent iudicium, etiam hæc ad illud referitur, vt præterita per futura exponantur. ADVOCABIT ORTVM, &c.] Multi nostri libri habent præteritū, Aduocauit, vt respondeat pri-

In finem Psalmus Dauid, quando venit ad eum Nathan Propheta, quando intrauit ad Bersabee.

ARGVMENTVM. P S A L M I L.

Continet hic Psalmus, vt ex titulo patet, præben regis Dauid, quam fudit ad Deum cum per admonitionem Nathan propheta, super adulterij & homicidij grauissimis sceleribus: post longam in peccatis suis impoenitentiam, tandem

dem peccatorum suorum magnitudinem agnouit. Serio itaque peccata sua agnoscenti feruenti ac humili oratione, certaque fiducia per multiplicem Dei misericordiam, primum peccata sua remitti ac purgari, tum & spiritum sanctum per peccata sua deperditum reddi sibi postulat. Id ut assequatur, sese ad docendum alios bonitatemque Dei predicandum, quae germana respicientia officia sunt, offert, adiungens in fine communem precem pro instauratione ciuitatis Ierusalem, ne propter peccatum suum ea insermitteret Deus, quae in ea facere instituerat, sub cuius typo, ecclesia uerè Ierusalem instaurationem praecatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 *Miserere mei Deus, secundum magnam misericordiam tuam.*
- 2 *Et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam.*
- 3 *Amplius laua me ab iniquitate mea, & à peccato meo munda me.*
- 4 *Quoniam iniquitatem meam ego cognosco, & peccatum meum contra me est semper.*
- 5 *Tibi soli peccaui, & malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.*
- 6 *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea.*
- 7 *Ecce enim veritatem dilexisti, incerta & occulta sapientiae tuae manifestasti mihi.*
- 8 *Asperges me Domine hyssopo, & mundabor, lauabis me, & super niuem dealbabor.*
- 9 *Auditui meo dabis gaudium & letitiam, & exultabunt ossa humiliata.*
- 10 *Auerte faciem tuam à peccatis meis, & omnes iniquitates meas dele.*
- 11 *Cor mundum crea in me Deus, & spiritum reatum in noua in uisceribus meis.*

Miserere mei o Deus secundum immensam misericordiam tuam. Immensum enim esse profiteor quod deliqui, ut qui sciens grandia mala commiserim.

2 Et secundum multitudinem miserationum tuarum, quas ab initio mundi semper hominibus te inuocantibus exhibuisti, multiplicem iniustitiam meam dele à conspectu tuo, ut eam non videas ad ultionem. † Absterge item à spiritu meo defecato peccatis meis.

3 Et quoniam me plurimum commaculauit turpitudine peccatorum meorum, tu etiam multum laua me ab iniquitatibus meis, tuamque abundantiam ablutione à peccatis meis me totum purum redde.

4 Scelera enim mea, quae iamdiu dissimulaui, ecce iam agnosco, & peccatum meum assidue mihi ob oculos mentis meae versatur, cuius consideratione continuè anima mea affigitur & conteritur. Cum ergo iam serio expendam apud me meam iniquitatem, haec est causa, cur tam ardentem implorem tuam misericordiam, & misericordiae tuae abundantiam. Rursum hoc ipsum te merito mouere debet, ut desidera tam praestes misericordiam.

5 Iniquitatem, inquam, meam agnosco, dicens Tibi, Domine, imo tibi soli peccaui, quoniam etiam tuis sceleribus alios laeserim, tu solus es, cuius leges praeparatus sum, quique mea peccata vindicare potes: & grande malum feci, non tam coram hominibus, qui aut peccatum meum ignorant, aut reprehendere non audent, quam coram te, cuius oculos omnia perlustrantes non sum reueritus, unde fiet, ut si mihi hanc iniquitatem condonaueris & promissa seruaueris, iustus habearis in promissis tuis, & vincas cum quis facta tua expenderit. Iam enim in me intelligent omnes, te secundum promissionem tuam veniam poenitentibus non denegare. Iam quoque omnes cognoscent tantam tibi in seruandis promissis esse iustitiam & fidem, ut ne ob peccata quidem hominum promissiones tuas irritas facias, quandoquidem mihi rursum placatus seruaueris, quicquid de successore regni, de confirmatione, & semine sancto ex me nascituro pollicitus fuisti.

6 Congruum est autem, ut ad indulgentiam peccatorum meorum facilis sit misericordia tua ob innatam peccandi prinitatem. Ecce enim cum iniquitate conceptus sum, & statim ut me mater mea concepit, peccatum mihi adhæsit.

7 Nec tamen in hanc naturae corruptionem meum peccatum reijcere volo. Scio enim te, ut omnem fucum, atque omne mendacium odire: ita veritatem, & integritatem animi diligere: proinde ecce verè & ex animo me peccasse confiteor, idque grauissimè, quia mihi manifestare dignatus es multis incognita & occulta decreta sapientiae, ita ut imprudentiae peccata mea tribuere non possim, imo ea per summam ingrati-tudinem commissa profiteri debeam.

8 Itaque quoniam me vehemèter pollutum agnosco, tu quæso me inuisibiliter ueluti hyssopo asperge: ut quomodo sacerdotes in expiationem immundorum, hyssopi asperionem corpori adhibent: ita tu spiritum mundes, idque aquis spiritus tui, ac sanguine filij tui, in cõsummatam peccatorum meorum expiationem, quam hyssopi externa asperio significat. Id si feceris, verè mundabor secundum animam peccatis meis pollutam. Si tu me lauare digneris, ipsa iterum niue albiorem fiam.

9 Fac me quæso in conscientia audire vocem gaudij & lætitiæ, plenam peccatorum remissionem, tuique fauoris restitutionem mihi in spiritu significando. Id ubi feceris, omnes vires animæ & corporis nimio poenitentiae dolore, atque iræ tuæ timore afflictæ, atque contractæ, exultabunt, gaudio omnia corporis membra peruadente, atque ad laudandum te, & seruiendum tibi promptè exilient.

10 Auerte itaque faciem tuam à peccatis meis, ut non eorum amplius recorderis ad vindicandum, & omnes iniquitates meas dele è conspectu tuo, ut non eas mihi imputes in poenam.

11 Mentem puram crea in me Deus, qui id solus potes, & cum spiritu meus prauè obliquatus sit, & peccati vetustatem contraxerit, tu rursum in noua in interioribus meis spiritum rectum, sic ut animam meam facias non

PSAL. 50.

non nisi quæ recta sunt cupere, † spiritumque illum tuum ab omni prauitatis obliuatione alienum, & quicquid rectum ac bonum est docentem, rursum immittas intimis animæ meae viribus.

- 12 *Ne proiciat me à facie tua, & spiritum sanctum tuum ne auferas à me.*
- 13 *† Redde mihi lætitiam salutaris tui.*
- * *& spiritu principali confirma me.*

12 Ne quæso offensus peccatis meis, me solito tuo fauore, cura, & custodia destituas: * & spiritum tuum sanctum, quo solo nos sancti esse possumus, tu ne penitus auferas, & alienes à me, sed deperditum iam restitue, ut me rursum sanctificet.

13 Atque per hunc spiritum mihi restitutum, redde mihi gaudium, quod de salute mihi per te præstanda concepi. † Restitue lætitiā, quam de Salvatore Messia ex me nascituro, deque salute per eum exhibenda humano generi habueram, & ne vnquam amplius à gratia tua excidam, tu me in omnibus bonis stabilem fac, spiritu tuo munifico; regique, ac potenti, qui regia liberalitate dona sua petentibus, largiter elargitur: qui, ut est omnium dominus & princeps, faciliè hominum mentes in bona constabilire potest: quique hominem sui iuris facit, ac cupiditatum noxiarum dominum, liberum & alacrem ad omne bonum per ficiendum.

- 14 *Docebo iniquos vias tuas, & impij ad te conuertentur.*
- 15 *Libera me de sanguinibus Deus Deus saluus meus.*
- * *& exultabit lingua mea iustitiam tuam.*

14 Hoc ubi præstiteris mihi, non iam ipse tantum vias tuas teram, sed qui meo exemplo alios praua docui, iam etiam iniquos docebo verbo & scriptis vitæ actiones tibi gratas, viæque, quibus peruenitur ad te, & mea doctrina atque exemplo, impij abs te alieni conuertentur ad te.

15 O mi Deus, Deus autor salutis meae, libera me à reatu innoxij sanguinis per me effusi, propter quem, secundum legis tuæ præscriptum, etiam ipse mortis sum reus. Libera me à peccatis, quæ sunt carnis & sanguinis corruptiones, animamque meam scedè cruentarunt. Id ubi feceris, lingua mea cum summa mentis exultatione canet tuam iustitiam quam mihi exhibuisti, remittens secundum promissiones tuas peccata mea.

- 16 *Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam.*

16 Domine labia mea, quæ ad laudandum te iam inepta facta sunt, quæque in laudem tuam præ dolore aperire iam nõ libet, tu quæso aperiri, rumpendo peccatorum atque doloris vincula, quibus occlusa sunt, ac nouam laudandi te materiam suppeditando, & os meum deprecabitur omnibus laudem tuam, quouis tibi sacrificio externo gratiorem.

- 17 *Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique, & holocaustis non delectaberis.*

17 Dico autem me laudem tuam annunciatum, potius quam externum aliquod sacrificium oblatum, quia si pro expiatione peccatorum meorum à me exegisses sacrificium aliquod externum, obtulissem sane illud, verum holocaustis non per se delectaris, nec adeo tibi placent, ut per ea peccata apud te purgentur & dimittantur.

- 18 *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicies.*

18 Sed sacrificium tibi Deo gratum, & ad expiationem peccati coram te valens est animus seipsum dolore poenitentiae affligens ac mactans, animam verè contritam & delectam tu Deus nullo vnquam tempore despicias, quemadmodum nunc parui facis externa sacrificia, quæ & suo tempore in totum es abiecturus.

- 19 *Benigne fac Domine in bona uoluntate tua Sion, & edificentur muri Hierusalem.*

19 Tandem autem & pro communi populi tui salute precor te, ut ne peccatis meis offensus desistas benigno fauore tuo prosequi ciuitatem tuam Ierusalem, in qua me regem constituisti, & cultum tuum per me instaurare cepisti: sed quanquam id demeruerim, per bonam tuam tuam uoluntatem benefac Domine ciuitati Sion, & ædificentur quæso per te muri Hierusalem, da ut hæc ciuitas felicem habeat in omnibus rebus progressum, ac potissimum in religione ac timore nominis tui.

- 20 *Tunc acceptabis sacrificium iustitiae, oblationes & holocausta, tunc imponent super altare tuum vitulos.*

20 Tunc cultu tuo in ea ciuitate egregiè constituto, grata tibi erunt sacrificia, quæ ex iustitia interiori tibi offerentur, oblationes item libaminum & holocausta, tunc omnes Israelitæ vnanimiter ponent vitulos super altare, quod in hac ciuitate tibi vnice delegisti. In hac autem quam peto ciuitatis Hierusalem cõsummatione, illud multo magis peto, ut per nasciturum ex me Messiam, veram Hierusalem, fidelium scilicet ecclesiam, cuius nostra Hierusalem typus est, ex omnibus gentibus ædifices. Quod ubi feceris, iam post externa hæc, ac carnalia sacrificia, tibi parum probata, in noua Hierusalem offeretur tibi vituli laborum confitentium nomini tuo, ac sacrificia iustæ conuersationis, holocausta spiritus & corporis humani, tibi longè gratissima.

ANNOTATIONES.

Amplius laua me.] Quod dicitur, amplius laua, intelligi potest, plusquam hætenus lauisi. Id enim & Græca propriè significant. Habet enim ἐπι πλὴν. Hebræa tamen dictio tantum significat multum, quomodo & Enthymius id quod Græcis est, secundo loco exponit. Ut ut est, locus

hic præterquam quod aperte ostendat per peccatum maculas aliquas inhærere menti, etiam docet non statim per simplicem peccatoris poenitentis conuersionem ad Deum, perfectam consequi suorum peccatorum remissionem & curationem: sed manere etiam, dimisso utrunque peccato, reliquias

quasdam purgandas atque curandas.

TIBI SOLI PECCAUI.] In Hebræo maior est emphasis. Sic enim est: Tibi, soli tibi peccaui. Solum enim Duo se peccasse deplorat, quanquam & in Vriam fidelissimum militem grauer peccasset, quod Dei solius leges transgressus esset, quodq; eum solum haberet, qui eum tanquam reum ad poenam rapere posset. Deinde quia illud vnum ipsum cruciabat, quod Deum offendisset, ita vt quicquid in homines commisisset, ideo ei displiceret quod in eo Deum offendisset. In quo sensu etiam quiuis peccator dicere potest se soli Deo peccasse. Cum emphasis item intelligi debet dictum quod sequitur: Et malum coram te feci. Emphasis enim est in illo, coram te, vel vt est significantius Hebræis: In oculis tuis, hoc est te videte. Quo auget suum malum, vt quod non reueritus sit Deo spectante committere. Emphasis item est in dictione, malum, cui hoc loco apponitur articulus *מַלְאכָה* Harag, sicut & Græcis *το πονηρόν*, vt significetur grande malum & erimen.

VT IUSTIFICABIS, &c.] Plerique coniunctionem, vt, referunt ad verba mediæ præcedentia, miserere mei, munda me. Verum hic sensus non videtur conuenire intellectui Pauli, qui ad Rom. 3. ex hoc loco colligit Dei iustitiam ex nostra iniquitate illustriorem fieri, quod ex illa connexionem non potest colligi. Ex hac enim connexionem, miserere mei vt tu iustificeris in verbis tuis, quibus misericordiam penitentibus promissisti, non tam sequitur Dei iustitiam declarari ex nostra iniustitia, quam quod ex Dei misericordia eius iustitia illucescit. Vnde melius coniunctio, vt, coniungatur cum verbo, peccaui ita tamen, vt non denotet finem, sed tantum consecutionem, quem admodum etiam annotauit Theophilus super epistolam ad Rom. Cæterum inter varias huius loci explicationes, quarum communiore profequitur paraphrasis, simplicissima & maxime genuina videtur esse ipsius Euthymij, qui hæc refert ad verba Domini, quæ per Nathan locutus est Dauid, disceptans eum eo, & in iudicium eum ingressus, vt est 1. Reg. 12. vbi Deus per Prophetam eum redarguit, quod pro tatis ab eo acceptis beneficiis, & adhuc accipiendis, ipse contra in benefactorem ingratus existerit, vbi & Dei iustificationem ostensa, & condemnatio ipsius Dauidis, tanquam rei conuicti, subtextitur. Itaque sensus erit: Lubet me in te grauer peccasse confiteor, ita vt cum inter nos causa discutitur, & tu mecum iudicaris, tu in tuis sermonibus, quibus me reum agis, iustam causam agere inueniaris, & ego vicissim veluti erga tatum benefactorem adeo ingratus magis condemner, nihil habens quo me contra te defendam & tuear. Iuxta quem sensum etiam facile fuerit intelligere, quomodo ad Dauidis imitationem hæc verba cuius penitenti conueniant. Vnusquisque enim agnoscere in seipso debet, Deum in scripturis omnes peccati reos agere, ita vt omnes obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo. Vnusquisque item in internæ mentis redargutione, qua Deum sentit secum loquentem & redarguentem, fateri debet Deum iustum esse: se verò reum, Deum non esse culpandum, sed se solum ob ingratitudinem, & liberam peccandi voluntatem.

ECCE ENIM VERITATEM DILEXISTI.] Verus iste obscurus est, & variè ob id explicatur. Sunt enim qui intelligunt de veritate Dei, siue quam exhibet, dum secundum promissa sua misericorditer ignoscit penitentibus, vt iam hic secunda ratio afferatur, ob quam Deum misereri conueniat: siue quam exhibet, dum secundum iustitiam suam non

finit peccata impunita, quomodo intelligit Diuus Augustinus. Verum ex Hebræo satis coniat hunc locum magis accipiendum de veritate quæ sit in homine. Nam Hebræa habent: Ecce veritatem dilexisti in inimicis. Quo significat Deo probari maxime integritatem cordis, vt nihil fictum sit, vel duplex in homine, nec sit, vt alio Psalmo 21. dicitur, in Spiritu eius dolus. Itaque quo remissionem impetret significat se non velle dissimulare peccatum suum, nec excusationis causas prætexere, sed ex animo illud confiteri, & detestari coram Deo qui integritatem cordis amat. Ideo que in exaggerationem sui peccati subiicit: Incerta & deculta sapientia tua manifestasti mihi. Significat enim his verbis secundum Euthymium, eo grauius se deliquisse, quo magis dei voluntas ipsi fuerat patefacta. Magna enim fuit ingratitudo, quod cum excelleret intelligentia celestis doctrinæ, & Prophetico spiritu esset donatus, tamen instar brutæ pecudis, proiecit se ad fœdam libidinem. Cum ergo superiori versu dixerit de ingratitudine corruptione naturæ, quod ad peccati sui excusationem quodam modo pertinebat, hoc iam versu illud vehementer accusat, vt obseruare liceat in his verbis exprimi agitationem animi perturbati, seque in partes contrarias versantis. Ad quod inueniendum valet aduerbium, ecce in vtroque sensu positum. Cæterum ad quid referenda sit coniunctio, enim, in vtroque versu addita, anxie quaerendum non est, cum non sit apud Hebræos. Et Euthymius fatetur, quod ad sensum attinet, superesse.

ASPERGES ME DOMINE HYSSOPO.] domine non habent nec Græca, nec Hebræa, nec Augustinus, nec nostri codices emendatiore. Verba, asperges & lauabis, pro imperatiuis accipienda sunt, Asperge & laua. duo autem obseruanda in his verbis sunt, quæ emphasis habent: nempe & quod hyssopo aspergi velit, & quod à domino aspergi velit. Et hyssopi quidem meminit, quod in solennibus ceremoniis ad expiationem institutus hyssopus adhiberetur, vt patet Leuit. 14. in expiatione leprosi: & Numeri. 19. in expiatione, quæ fiebat per aquam lustrationis. A domino autem vult aspergi, innuens exteriores aspergiones, quæ à sacerdotibus secundum legem impendebantur, non posse sibi sufficere ad mentis purgationem, quam quaerebat, cum illa, iuxta Paulum, tantum afferrent iniustitias & mundiciam quandam carnis. Itaque sub hac locutionis forma, est allegoria, qua significare vult, se petere vt quod in solenni expiationis corporalis ceremoniam, quæ fit à sacerdotibus, exterius significatur, deus inuisibiliter operetur in mente, perfectam mundiciam & remissionem conferendo. Et quanquam hæc simplex explicatio sufficere vtcunque possit pro loci huius intelligentia, omnino tamen existimandum in hac locutionis forma aliquid amplius prophetam intellexisse. Cum enim hyssopo non fieret aspergio, nisi per intinctionem eius in sanguine alicuius animalis occurrat in aqua, cui occulti animalis inessent cineres, omnino putandum est prophetam etiã respexisse ad sanguinẽ illum & aquam, qua mens per fidem aspersa verè mundatur, sanguinem scilicet Christi, & aquam spiritus sancti. Christus enim in ligno crucis, charitatis vinculo alligatus, verè est hyssopus, ligno cedrino per filium concinuem colligata, vt qui sua humilitate inflationem cordis nostri sanat, sicut hyssopus valet purgandis & curandis præcordiis. Hæc hyssopus tincta in cruce proprio sanguine, aspergit per fidem credentes in eum, iuxta id quod de eo dixit Isaias: Ipse asperget gentes

get gentes multas. Notandum & illud in hoc versu, quod & aspergi petit & lauari, vt fiat perfectè mundus, qui se valde agnoscat pollutum. In lege enim veteri immundos duobus his modis legitur purificari solitos aspergione scilicet & ablutione.

ET EXULTABIT LINGVA MEA, &c.] Quoniam verbum, exultabit, verbum est neutri generis, & ob id accusatiuum ex sua natura non admittat: quidam illud mutauerunt in exaltabit, legentes: & exaltabit lingua mea iustitiam tuam. At exultabit legendum Græca aperte demonstrant, cum non habeant *ἕλωση* sed *ἁλλιάσεται*. Eiusdem verbi occasione in Græcis quidam non accusatiuum legunt, *τὴν δικαιοσύνην*, sed datiuum *τῇ δικαιοσύνην*, vt patet apud Euthymium, vt sit sensus: Lingua mea exultabit propter iustificationem à te mihi præstitam. Plures tamen libri habent accusatiuum, iuxta quam lectionem verbum, exultabit, actiue debet accipi pro exultando celebrare, & canere. Cæterum obscuritate aliquam adfert, quod dicit: iustitiam tuam potius videbatur dicendum, misericordiam tuam, vel pietatem tuam, cum in gratuita peccatorum remissione non tam Dei iustitia reluceat, quam misericordia. Verum sciedum in scripturis iustitiam Dei non semper eam dici, qua reddit unicuique secundum sua merita, bona vel mala, sed etiam eam, qua se veracem in promissis ostendit, quod etiam facit remittendo penitentibus peccata. Deinde iustitia in scripturis, siue dum Deo, siue dum hominibus tribuitur, accipitur: sæpe vt idem valeat quod virtus & bonitas, ita vt pietas dicatur iustitia. Diuus Hieronimus in commentariis legit pluraliter iustitias tuas, & interpretatur Dei madata. Alij iustitiam Dei interpretantur iustificationem, quam penitens ex Dei dono gratuito consequitur.

ET ADIFICENTVR.] Græca habent, *ἰδοὺ οἰκοδομηθήσεται*, & edificetur, vt verbum, edificentur, sit imperatiui modi deprecatiue accepti. Et sic verbum simile est verisimile interpretem, quomodo etiam habet palæstrum vetus, quo vsus est Augustinus, & quadam nostra tum scripta, tum impressa. Non itaque petit benignè agi cum Sion ad illum finem, vt

muri Hierusalem edificentur: sed ipsa ciuitatis edificatio est, quam Dei benignitate impendi cupit. Et quod ad literam quidem attinet, Hierusalem etiam si esset extructa, nondum ad iuam pertenerat perfectionem, quod præcipua adhuc deesset eius pars, templum, scilicet, in quo arca poneretur, quæ eatenus adhuc erat tantum sub tugurio. Verum omnino videtur his verbis non precari potissimum eam ædificationem ciuitatis, quæ manibus hominum fieri potest per magnificam ædium & mœnium extructionem: sed quæ consistit in bono ciuitatis statu, per obseruationem mandatorum Dei, & religiosum Dei metum & cultum, Hebræa enim habent: Et edificata muros Hierusalem. Aedificat autem Deus muros ciuitatis, ipsamque ciuitatem, cum promouet eius felicitatem, quæ in Dei cultu potissimum est sita. Cui bene conuenit, quod huius versus prima pars potius sic verti deberet, tum ex Hebræis, tum ex Græcis: bonam fac Domine in bona voluntate tuam ipsam Sion. Græcè enim est, *ἰδοὺ οἰκοδομηθήσεται* enim hoc versu Propheta præcipue precatur, vt in regia ciuitate Hierusalem Dei timor & cultus obtineat, quomodo subiungit: Tunc acceptabis sacrificium iustitiæ. Neque enim ob speciosam ciuitatis ædificationem, sacrificia reddentur acceptiora, sed si Dei timor tibi obtineat & vigeat. Tunc enim continget tibi offerri sacrificia iustitiæ, hoc est, quæ ex mente iusta procedent.

TVNO ACCERTABIS, &c.] Quanquam nos non conformiter cum Græcis habeamus singulari numero sacrificij iustitiæ, ne quis ex eorum philosophetur hic de singulari aliquo sacrificio, quod iustitiæ dicatur, sciendum Hebræa habere pluraliter sacrificia iustitiæ. Opponit autem, sacrificia iustitiæ sacrificijs, quæ nihil habebant præter inanem pompam, quæque à ludæis veluti meritis & compensationis causa offerebantur, de quibus prius dixit: holocaustis non delectaberis. At sacrificia iustitiæ sunt quæ ex animo per iustitiam & piùm in Deum affectum proficiuntur, quæ tum demum offeruntur à populo, cum Dei benignitate: religiosus mentus optinet apud omnes.

ARGVMENTVM PSALMI LI.

Psalium hunc, vt ex titulo satis patet. Dauid composuit, cum ab Abiathar filio Abimelech sacerdotis audisset Doeg Reg. 22. Idem cum Saul prodidisse se fugientem, ac Abimelech sacerdotem accusasse, quod panes & gladium fugienti dedit. tum & iussu Saulis occidisse primum quidem octoginta quinque sacerdotes, deinde & cunctos sacerdotales ciuitatis Nobæ viros, mulieres, paruulos, boves, asinos, & oves. Contra hunc itaque in consolationem suam, & eorum qui iniuria affecti fuerant, hoc Psalmo inuehitur: memorans primum peruersum animum & studium Doeg, tum exte. minimum illius, & ex infirmorum gaudium prædicans suamque, qui in Deo semper confisus fuerit, gratulationem promittens. In his autem quæ Dauid passus est à Doeg proditoris & auaritie notatio, typus est eorum quæ Christus à Iudæa proditore per tulit. Proinde secundum mysticum sensum Psalmus hic, inuehitio est contra Iudæam, Christum inique prodentem, & tradentem inuicem eius Iudæis. Potest etiam ad exemplum Christi ac Dauidis referri Psalmus hic à quouis iusto contra eius infestatores quoscumque, siue demones, siue homines, quorum Doeg & Iudæa quedam sunt figuræ sicut infirmorum, Christi & Dauid sunt exemplar.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate? **V**t quid gloriaris in tua quam perpetrasti prauitate; tu qui ad faciendum iniquitatem potens es?

Omni tempore cogitasti lingua tua loqui iniusta ad iustorum oppressionem, assidue ex præmeditato corde malo, lingua tua elocuta est iniqua, fecisti fraudem ac si esses acuta nouacula. Nam quomodo acuta nouacula grauius vulnerat eos quos vel leuiter tetigerit, ita quos tuis dolis circumtenueris vel obiter contigeris, eos profus internecioni dedisti. Et quomodo nouacula acuta, sua acutie omnes simul pilos deradit, ita & tuis fraudibus circumuentos vsque ad omnimodam perditionem ad egisti.

Amasti malitiam magis quam bonitatem, elegisti magis loqui iniquitatem quam æquitatem.

6 Voluntarie sacrificabo tibi. * & confitebor nomini tuo domine, quonia bonum est. 7 Quoniam ex omni tribulatione eripulisti me, & super inimicos meos despexisti oculum meum.

6 Id vbi feceris, non aliquo mandato coactus, sed sponte, prompteque ac læto animo in gratiarum actionem tibi offeram sacrificia, pro suscepta salute, * simulque laudibus efferam nomen tuum Domine. Bonum est enim & gratiosum, atque ad benefaciendum tuis expositum. 7 Laudabo, inquam, te ob id, quoniam ex omni tribulatione liberafisti me: * & quoniam tuo beneficio vidit oculus meus in inimicis meis optatam vltionem.

ANNOTATIONES.

VERTE MALA. &c.] Nec Hebræa, nec Græca habent imperatium modum secundæ personæ. Græcis enim est ἀναστρέφω, hoc est, Auertet: at que eo modo legisse D. Augustinum, quanquam in impressis libris habeatur, Auerte, patet satis, tum eo quod coniungit hanc partem cum illa præcedenti, Dominus susceptor est animæ: tum ex commentario. Eadem corruptio manifestior est in D. Hilario, apud quem etsi etiam lagatur, conuertere, tamen eum legisse conuertet, manifestissimum est. Tres enim illas partes, Deus adiuvat me: & dominus susceptor est animæ meæ: conuertet mala inimicis meis: in vnum versus coniungens, singulas dicit respondere tribus membris versus præcedentis, Ecce alieni insurrexerunt aduersus me, &c. Ac mox expositurus partem quæ sequitur, In veritate tua disperde illos: deinde, inquit, rursum fit ad personam Dei, ad quem

primum deprecatio erat cœpta, conuersio. Itaque mox ante hæc verba non intellexit esse verba ad Deum. Nec in libris nostris emendationibus est coniunctio, Et, sed tantum, In veritate tua disperde eos. In quo etiani versus cauendum, ne quis cum Augustino legendum putet, In virtute tua, cum Græcis sit, ἀληθεία.

DESPEXIT. &c.] Hebræa habent, & inimicis meis vidit oculus meus. Græca, ἤγει ἐν τοῖς ἐχθροῖς τοῦ ἐπιπέδου, ὁ ὀφθαλμὸς μου, & in inimicis meis inipexit oculus meus. Est autem oratio imperfecta, quali frequenter Hebræi vtuntur, vt est illud, euge, euge, viderunt oculi nostri. Proinde despiciere, apud nos accipi nõ debet pro contēnere, quomodo pleriq; interpretatur, sed pro suo simplici. vt fit idẽ quod vidit aut respexit, aut saltẽ ex alto vidit. D. Aug. legit, respexit. D. Hilari? legit despexit, sed interpretatur, ex alto vidit.

In finem, in carminibus intellectus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. LIIII.

CVM in titulo presens Psalmi, nulla indicetur historia, que Psalmo huic occasionem dederit, diuersi de materia eius diuersimodè sentiunt, quibusdam afferentibus compositum esse ratione persecutionis, quam a Saule in principio peritit, cum ab uxore Michol per fenestram dimissus, è domo Saulem fugiens saluatus est, vt scribitur 1. Reg. 19. Alijs existimantibus de eo discrimine conscriptum hunc Psalmum, in quo erat, cum oraculo didicisset aduenire Saulem, vt ipsum in vrbe Ceila comprehenderet, & eius Ceile se Sauli tradituros, quos tamen Philistinorum obsidione magno suo periculo liberauerat, vt habetur 1. Reg. 23. Verum quoniam versus 12. & aliquot sequentibus aperte notat e videtur ipsum Achitophel consiliarium suum, verisimilior eorum est sententia, qui de conuersione Absalonis, quando Dauid fugit cum multis è Hierusalem, Psalmum hunc interpretantur. Hos itaque tempore in magno periculo constitutus propheta regius, ad Dominum in oratione fugiens, primum quidem nimiam ex inimicorum persecutione mentis conturbationem, animæque sue desolationem queritur, postulans sibi dari vt in tutum aliquem locum fugere velociter possit: deinde commemorans improbitatem et dolo cuiusdam Hierusalem, & conuicatorum Absalonis, consilia eorum contra se irrita fieri cupit, vehementer illud exaggersans, quod inter eos contra se consurrexerit is, quem inter primos amicos habuerat, notans, vt apparet, Achitophel. Tam imprecatus dignam huiusmodi hominibus mortem, sibi Deum assidue inuocanti certam ab ipso opem pollicetur, hominibusque suis dignam vltionem obtenturam preannuat ob illorum pertinacem malitiam, ac sermones fraudulentissimos. Propter quod in fine se, omnemque iustum hortatur omnem sui curam Deo committere, qui non sit in æternum derelicturus sperantes se. In his autem omnibus typus est Christi, cuius persecutiones in omnibus Davidis persecutionibus præfiguratae sunt. Sicut & in filio Absalone cum conuictis eius, populus Iudaicus: & in Achitophelo, Iudas proditor per omnia delinatus est. Proinde hæc omnia per analogiam accipienda sunt de Christo, malitiam persequentium se Iudeorum subinde declinante, fugiendo in desertum, ac ibi apud Deum patrem suam miseriam conquerente, sibi, saluationem precante, ac hostium suorum perditionem prædicente. Ad exemplum autem Davidis & Christi, Psalmus hic generalis est iustorum querelas, ac impietate dominantem in ciuitate, hoc est, societate impiorum iustos persequentium.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Exaudi Deus orationem meam, & ne despexeris deprecationem meam, * intende mihi & exaudi me. 2 Contristatus sum in exercitatione meâ, & conturbatus sum a voce inimici, & a tribulatione peccatoris. 3 Quoniam declinauerunt in me iniquitates, * et in ira molesti erant mihi.

MIDeus exaudi orationem meam, & ne reicias à te deprecationem meam, * sed attende mihi: & exaudi me inuocantem tuam clementiam. 2 Ego enim, dum meipsum exerceo, meditando & considerando maxima pericula in quibus versor, nec inueniens post longam meditationem euadendi rationem, vehementer sum contristatus, & conturbatus sum propter minas ac calumnias inimicorum meorum, & tribulationem peccatorum qui iniuste me persequuntur. 3 Ipsi enim falsis suis criminationibus iniquitates mihi imposuerunt & impegnerunt, quarum mihi non sum conscius: * & per iram in me in conceptam molesti facti sunt, mihi varijs modis me affigentes.

4 Ob

4 Cor. meum conturbati est in me. * & formido mortis cecidit super me. 5 Timor & tremor venarunt super me. * & conturbauerunt me tenebra. 6 Et dixi: Quis dabit mihi pennas sicut columbae? * & volabo, & requiescam.

4 Ob hæc cor meum in meipso timore magno turbatum est, * & metus mortis irruit in me, grauius me premens, deiciens, ac conturbans. 5 Timor magnus in intimis, & ex eo tremor in membris inuaserunt me, * & vndique me circumdederunt afflictionum tenebræ, ac pauores mentem plane offuscantes & confundentes, vt sibi non constet, nec videat euadendi pericula consilium. 6 In hac itaque mentis angustia, ac hostium me circumdantium multitudine constitutus, dixi: O vtinam mihi dentur alæ tales, quales habet columba velocissimi inter aues volatus, vt quomodo mansuetum & innocens illud animal perniciosissimo suo volatu, eoque solo sese ab hoste accipere liberat, cui alioqui viribus est impar, fugitque in tuta aliqua loca, in quibus quiescat: * ita & ego velocissimè hinc auolare possim in loca aliqua tutiora, & in eis securè requiescere, quandoquidem non nisi fuga me saluari posse considero de manibus eorum, qui quibusuis accipitibus fauiores me dilaniare querunt.

7 Ecce elongaui fugiens, * & mansi in solitudine.

7 Ecce autem quod optaui, id mihi ex parte datum est. Fugiedo enim meipsum elongaui ab impijs, * & relicto hominum consorcio, permansi atque habitau in deserto cum feris agrestibus. 8 Hic expectare patienter constitui Deum, qui me saluum faciat à pessillanimitate spiritus mei, & vehementi tentationum procella. 9 In hac autem solitudine existens, te precor Domine vt precipites in profundum malorum hostes meos, eosque demergas & perdas, * diuide linguas eorum, ac discordias inter eos suscita, quo contraria loquentes & sentientes minus conspirare possint ad meum exitium: non secus atque olim disturbasti institutum vanorum hominum, cum turrim Babel extruere tentantes diuisi sunt per linguas, vt inter sese concordare nequirent. * Id autem vt præstes congruum est Domine, quoniam in ciuitate istorum nihil aliud vidi quàm iniquitatem, & contentionem, quæ iniquitatis inter impios semper est comes, dum charitatis fœdere sublatum, omnes querunt quæ sua sunt.

8 Expectabam eum qui saluum me fecit, à pessillanimitate spiritus & tempestate.

10 Die ac nocte circumdabit eam super muros eius iniquitas, * & labor in medio eius & iniustitia. 11 Et non deficit de plateis eius usura & dolus. 12 Quoniam si inimicus meus male dixisset mihi, * sustinuissem vique.

9 Precipite Domine, * diuide linguas eorum. * quoniam vidi iniquitatem & contradictionem in ciuitate.

10 Die ac nocte circumdabit in muris huius ciuitatis iniquitas, * in medio eius afflictio & iniustitia regnant, hoc est, extima & intima eius plena assidue erunt omni genere fraudis & iniuriarum. 11 Nec cessabit à plateis eius impius quæstus, pauperumque ob quæstum oppressio ac dolus, quæ in ea vrbe & passim & publicè committuntur. 12 Et quidem si ex professo inimicus malè de me locutus fuisset, probroque affecisset, * æquanimis certè id merito tolerassem.

10 Die ac nocte circumdabit eam super muros eius iniquitas, * & labor in medio eius & iniustitia.

13 Et si is qui me palam oderat, contra me superba locutus fuisset, perditionem meam superbè comminans, * subtraxisset me forsit ab eo, cuius consortium & intentatum malum facilè declinare mihi licuisset. 14 Nunc autem quod intolerabile malum est, mihi que inuitabile, tu mihi maledixisti, & cõtra me superbè locutus es, qui fuisti tanquàm intimus amicus, mecum vnus animi ac sententiæ, qui fuisti dux ac consiliarius meus, arctissimæque mecum familiaritate coniunctus.

11 Tu vero homo vanitatis, * dux meus & notus meus.

15 Qui vna mecum dulci voluptate folet suauiter refici, * in domo Dei vnanimiter conuersati sumus, hoc est, & in prophanis rebus & in diuinis coniunctissimè inter nos viximus. 16 Digni sunt certè huiusmodi, super quos ex vltione diuina irruat imatura & improuisa mors, * & vt absorpti à terra, viui descendant in infernum, ad similitudinem Dathan & Abyron, cum congregatione ipsorum.

12 Quoniam si inimicus meus male dixisset mihi, * sustinuissem vique.

17 Regnant enim nequitia in habitaculis eorum, * inter sese collecti aliud non cogitant, quàm omnis generis nequitias. 18 Ego autem contra horum insidias magno ardenti que affectu Dei auxilium implorau, nec implorare cessabo, * atque ob id non dubito quin saluabit me. 19 Vespere, & mane, & meridie narrabo & exponam Deo miseriam meam, * certoque confido, quod, me assidue illum orante, exaudiet orationem meam.

13 Et si is qui oderat me super me magna locutus fuisset, * abscondissem me forsit ab eo.

20 Ab his qui mihi appropinquant, vt oppugnent, ipse me redimet, reddendo mihi pacem, & tranquillitatem, * quoniam aduersarij mei cum plurimis ad capiendum & perdendum me appropinquauerunt, & adiunxerunt se mihi. 21 Propter quod Deus, qui solus me ab eorum multitudine saluare potest, exaudiet me orantem, & deprimet eos: * ipse qui æternus est, ante omnia sæcula existens, atque ab initio super omnia imperium obtinens, cuius proinde potentiam quantumuis fortes effugere non poterunt.

14 Tu vero homo vanitatis, * dux meus & notus meus.

22 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

15 Qui simul mecum dulces capias cibos, * in domo Dei ambulauimus cum consensu.

23 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

16 Veniat mors super illos, * & descendant in infernum viuentes.

24 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

17 Quoniam nequitia in habitaculis eorum, * in medio eorum.

25 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

18 Ego autem ad Deum clamau, * & Dominus saluabit me.

26 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

19 Vespere, & mane, & meridie narrabo & annuntiabo, * & exaudiet vocem meam.

27 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

20 Redimet in pace animam meam, ab his qui appropinquant mihi, * quoniam inter multos erant mecum.

28 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

21 Exaudiet deus & humiliabit illos, * qui est ante sæcula.

22 Non enim est illis commutatio, & non timuerunt Deum.

* extendit manum suam in retribuendo.

23 Contaminauerunt testamentum eius, diuisi sunt ab ira vultus eius.

* & appropinquauit cor illius.

24 Mollis sunt sermones eius super oleum, & ipsi sunt iacula.

25 Iacta super dominum curam tuam, & ipse te enutriet, & non dabit in aenum fluctuationem iusto.

26 Tu vero deus deduces eos in puteum interitum.

27 Vni sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.

* ego autem sperabo in te Domine.

22 Et quidem dignissimi sunt qui a Deo perdantur, quoniam non commutantur a malitia sua, sed in ea impoenitentes perseuerant: neque videntur vnquam mores suos emendaturi & mutaturi in melius, no enim timet Deu, cuius timore, vel solum sed maximè homo a malo reuocatur, * atque ob hanc eorum in prauitate pertinaciam ia Deus manum suam vlticem extendit, iam paratus est ad retribuendum sua potentia eis condigna supplicia.

23 Prophanauerunt & violauerunt pactum cum Deo initum, leges eius prauaricando, dum innocentem opprimere quærunt: atque ob id ab ira vultus diuini, ab vltione indignationis eius dissipabuntur & dispergentur, ac separabuntur a Deo, & sanctorum societate. Accedit ad illorum prauitatem simulata benevolentia malum pestilentissimū. * Corda enim illorum appropinquauerunt mihi ad capiendum & perdendū me. In cordibus suis cogitauerūt mihi appropinquare in malum, vt scilicet nocerent.

24 Et tamen quo malitiam suam tegerent: blandissima verba locuti sunt, quæ oleo magis lenia erant, * cum re ipsa verba eorum sagittæ essent, quibus me aliósque iustos transfigere & perimere studebant.

25 Tu autem anima mea, tu item quicquid insidias & iniurijs impiorū impeteris, proijce super Dominum omnem tuam sollicitudinem, curam tu illi omnino committens, nec id faciēs frustraberis. Ipse enim te tanquam sedula nutrix sollicitè educabit & custodiet, * nec sine iustum semper per impiorum persecutiones fluctuari & iactari corpore & animo: quanquam enim ad tempus eum commoueri permittat, tamè mox tranquillitatem præbebit.

26 Ipsos autem impios, qui innocentes persequuntur, tu Deus præcipitabis in puteum perditionis, in profundum lacum inferni, è quo ob eius profunditatem se liberare non poterunt.

27 Viri sanguinarii, qui sanguinis effusioni sunt dediti, & dolis suis iustos opprimere student, vt in plurimum non peringent ad dimidium vitæ quam secundum naturalis complexionis cursum viuere poterant, sed immatura & violenta morte hinc abripientur in iniquitatibus suis.

* ego autem spem meam omnè semper in te collocabo Domine, certo confidens te custodiente non ante tempus me ex hac vita auferendum, quemadmodum impij hostes mei conantur me auferre.

ANNOTATIONES.

QUONIAM DECLINAVERVNT, &c.] Apud Græcos, teste Euthymio, duplex est hic lectio. Quidam enim libri habent accusatiuum singularem ἀνομιαν, iniquitatem. Alij nominatiuum pluralem ἀνομίας, iniquitates, & tunc est sensus: Quoniam iniquitates, hoc est, homines iniquissimi venerunt contra me. Verum ex Hebræis patet priorem lectionem esse rectiorem, quam & habet psalterium Romanū. Proinde magis conuenit in nostra lectione aut le gere singulari numero, iniquitatem, quomodo & habent quidam nostri libri, aut dictionem, iniquitates, accipere in accusatiuo casu, & non in nominatiuo.

EXPECTABAM EVM QVI SALVVM, &c.] Græca habet, ἐπεσκέψατο ὁ θεὸς τὸν δούλον σου, hoc est expectabam Deum saluantem me, vel qui saluum me fecit. Vnde videri posset vitiosè nos legere eum pro Deum, nisi ita constanter legerent omnes. D. Hilarius legit: Expectabam saluantem me. D. Augustinus, expectabam eum qui me saluum faceret: rectius certè quam nos, qui legimus per præteritum, fecit. Nec est apud hos patres, sicut nec in Græcis, genitiuus, spiritus, sed tantum à pusillanimitate & tempestate.

PRÆCIPITA DOMINE, DIVIDE, &c.] Annotauit D. Hilarius, nec Hebræam, nec Græcam dictionem significare propriè præcipitare, cum Græcis sit καταβύρισον, quæ dicitio significat demergere, sicut & Hebræa dicitio significat absorbere. Vnde & Augustinus legit, submerge. Itaque nõ videtur verbum, præcipita, referendum ad linguas, sed subaudiendum. Præcipita eos, in profundum scilicet infer-

ni aut malorum, quod non est aliud quam demerge eos.

CIRCUNDABIT EAM INIQUITAS.] Propter hos versus plerisque videtur propheta non loqui de ciuitate Hierusalem, eo quod breui tempore in ea coniurati egerūt, hic autem perpetuum quoddam studium malorum vrbi illi tribuit. Verum notandum, Prophetam vsum esse verbis futuri temporis, circundabit, &, non deficiet, (sic enim habent Hebræa) vt intelligere liceat Prophetæ voluisse significare iniquitatem semper dominanturam in ea ciuitate, si hos hostes suos contra se præualere Dominus permisisset: notans item Iudeorum Christum persequentium malitiam, cuius eos nunquam penetreret.

QUONIAM SI, &c.] Pronomen, meus, vt non est in originalibus, ita nec in quibusdā nostris exemplaribus, nec apud Augustinum, & absolutior est sensus si omitratur.

QVI SIMVL MECVM.] Hebræa apertius Achitophelē notant: habent enim, qui simul dulciter tractabamus secretum, vel cōsiliū. Et Chaldaica paraphrasis apertè de eo intelligit. sic enim habet Tu verò Achitophel homo similis mihi, &c.

ET DOMINVS.] Græca habent, & dominus exaudiuit me. Vnde & quidam nostri libri habent: Et dominus saluabit me. Rectius tamen legitur, saluabit, quia sic habent Hebræa, quæ hoc loco secutus est interpres, non Græca.

APPROPINQUAVIT, &c.] Hanc partem plerique de Deo intelligunt, vt sit sensus: Cor Dei appropinquauit ad vindicandum. Verum tum ex Hebræis,

Hebræis tum ex Græcis patet hæc accipiēda de impijs, & singularem numerum exponendum esse plura iter. Nam Græca pluraliter habent: appropinquauerunt corda eorum, Molliti sunt sermones eorum super oleum, &c. Certè D. Hilarius non de Deo hæc ait. Nam Græca pluraliter habent: appropinquauit, sed de proditore illo, de quo supra fit mētio.

In finem, pro populo qui a sanctis longè factus est Dauid in tituli inscriptione, cum tenuerunt eum Allophyli in Geth.

ARGUMENTVM PSALMI LV.

Presenti Psalmo exponit Propheta regius, quomodo periclitatus apud Achis regem Philistinorum in Geth, Dei operam implorauerit, Sanctisq; ac complicitum eius in se malitiam, dolos ac vim, qui in illud periculi ipsam destruxerant, apud Deum accusauerit, eorum perditionem præciderit, atque seipsum spe diuina, ac consideratione diuinarum promissionum confirmauerit. Deoque laudis vota pro consequenda salute nuncuparit. Eo autem quod in titulo nostræ lectionis habetur, pro populo qui a sanctis longè factus est, notat vel eum populum qui Sancti adhaerebat, contra quem populum huic Psalmmum composuit: vel etiam populum Philistinorum, non quod contra eum Psalmmum ediderit, sed quod occasione eius periculi, in quod incidit apud eam gentem, huic Psalmmum cecinerit. Accommodus est autem cuiuslibet iusto, contra quoscumque suos hostes, suis visibiles sive invisibiles.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Misere mei Deus, quoniam conculcauit me homo, & assidue me oppugnans, vehementer afflixit me.
- * rota die impugnans tribulauit me.
- 2 Conculcauerunt me inimici mei tota die, * quoniam multi bellantes aduersum me.
- 3 Ab altitudine diei timebo? * ego vero in te sperabo.
- 4 In Deo laudabo sermones meos, * in Deo speraui, * non timebo quid faciat mihi caro.
- 5 Tota die verba mea exercebantur, * aduersum me omnes cogitationes eorum in malum.
- 6 Inhabitabunt & abscondent, * ipsi calcaneum meum obseruabunt.
- 7 Sicut sestimuerunt animam meam, pro nihilo saluos facies illos, * in ira populos constringes.
- 8 Deus vitam meam annuntiauit tibi, * posuisti lachrymas meas in conspectu tuo.
- 9 Sicut & in promissione tua, tunc conuerterentur inimici mei retrorsum.
- 10 In quacumque die inuocauero te, ecce cognoui, quoniam Deus meus es tu.
- 11 In Deo laudabo verbis, in domino laudabo sermones, in Deo speraui.
- * nõ timebo quid faciat mihi homo.
- 12 In me sunt Deus vota

Miserere mei Deus, quoniam conculcare & conterere me conatus est homo, iugiq; sua persecutione iam me propemodum obruiuit, & assidue me oppugnans, vehementer afflixit me.

2 Omni tempore me conculcare conantur hostes mei, suisque persecutionibus iam me penè quali conculcatum obruiterunt, * plurimi enim sunt me oppugnantes, animoque hostili me persequentes.

3 Verum nunquid mihi timebo a temporali hostili meorum superbia, potentia, ac prosperitate? nequaquam, * sed in te potius Domine omnem meam spem collocabo, de tua protectione securus.

4 In Deo laudabo, & cum laude prædicabo sermones eius ad me pertinentes, quibus promisit mihi se exhibiturum magnifica beneficia, deque inimicis meis liberationem, * quibus sermonibus fretus omnem meam fiduciam in Deo reposui: * ac proinde ipsius potentiam, beneuolentiam ac veritatem perpendens, non timebo anxie quicquid moliat aduersum me carnalis, & ob id fragilis homo.

5 Ipsi quidem hostes mei assidue abominabantur quicquid vel dice-rem, vel facerem, calumniantes illud, & in peiorem partem rapientes, * omnes eorum cogitationes contra me in hoc intentæ erant, vt malum mihi inferrent.

6 Inhabitabunt & conuerfantur mecum, abscondunt se suisque insidias, quas occultè mihi disponunt, * vestigia mea diligenter obseruant, vt aliquando opportuno loco me capiant.

7 Verum quomodo ipsi expectauerunt & desiderauerunt animam meam perdere, ita & tu Domine pro nulla re eos saluos facies: * sed per iustitiæ tuæ seueritatem & vltionem, hanc inimicorum meorum populosam multitudinem conteres & disperdes.

8 Mi Deus, in opiam meam conuersionem, & quicquid in omni vita mea miseriarū, & periculorum pertuli, tibi in oratione exposui, * nec dubito quin amarissimas & frequentes lachrymas meas, quas mihi coram te in oratione miseriarū mearū excusserunt, repositas habeas in tua memoria.

9 Sicut hoc ipsum te facturum promissisti, quandoquidem promissisti te nunquam neglecturum miserorum clamorem & lachrymas. Itaque certo confido tunc semper in fugam conuertendos inimicos meos, & cum pudore a me discessuros.

10 Quandocumque ego te supplex inuocauero. Ecce id ita futurum ex eo cognosco, quia tu es Deus meus, curam mei assidue gerens, liberator meus, & protector, quemadmodum multis iam exemplis in me didici.

11 In Deo laudabo verbum promissionum eius, quas mihi fecit: in Domino, inquam, cum laude de prædicabo sermonem, quo salutem, aliæque magnifica mihi beneficia promisit, harumque promissionum iucunda consideratione in Domino constanter sperabo, * cuius spe nexus non timebo quicquid contra me moliat mortalitatis homo, res (si ad Dei potentiam conferatur) admodum fragilis.

12 Sacrificia o Deus quæ tibi offerre vouerā, in mea adhuc sunt memoria, quæ

PSAL. 55.

PSAL. 55.

na que reddā laudationes tibi.
13 Quoniam eripuisti animam meam de morte, pedes meos de lapsu.
* ut placeam coram Deo in lumine viventium.

ria, quæ liberatus perfoluam tibi, laudationes scilicet & gratiarum actiones, omnibus externis sacrificijs acceptiores.
13 Ideo autem tibi sacrificia laudis perfoluam, cum liberatus fuero, quoniam tu me liberaſti à morte, & pedes meos continuisti ne laberentur: nec permisisti vt ab inimicis meis deicerer & proſternerer, * quod ob id facies, vt hac lucē, qua fruuntur viuentes homines, perfruiens, tuique ſpiritus lumine illustratus, quo perfunduntur hi ſoli, qui verē viuūt, tibi ſemper digna conuerſatione & laude nominis tui placare ſtudeam.

ANNOTATIONES.

AB ALTITVDINE, &c.] Apud Hebræos quod noſter vertit, ab altitudine, coniungitur cum ſuperiori verſu. Vnde ſic vertit Hieronymus: multi bellantes aduerſum me altiffime, & poteſt, altiffime, eſſe ſe vocatiuus, vt ſit fermo ad Deum: vel aduerbium, vt intelligatur hoſtes eius bellare ab alto loco quod magis lædant. Et Græci codices plerique hanc orationem, ab altitudine, coniungunt cum ſine verſus præcedētis. Et deinde verſum ſequētem ſic legunt, *ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι*, hoc eſt, dies non timebo, vt habet Euthymius. vt, alij intelligunt, die, hoc eſt, per diem nō timebo. Poteſt enim *ἡμέρας* apud Græcos eſſe & genitiui caſus, & accuſatiui pluralis. Quidā tamen Græci codices legunt hæc verba cum principio verſus tertij, hoc modo: *ἀπὸ ὑψῆος ἡμέρας οὐ φοβηθήσομαι*, ab altitudine diei nō timebo. cui lectio ni negatiuæ conſentiet noſtra lectio affirmatiua, ſi interrogatiuē legam, & reſpōdeatur negatiuē. cuius intelligentiā mēnimit etiā D. Hieronymus. Vetus pſalterium, quod ſecutus eſt Auguſtinus, hæc verba, ab altitudine diei, habet poſt hæc verba, concu-

cauerunt, me inimici meo: deinde ſic habet, quoniā multi qui bellant aduerſum me, timebunt: ego vero, &c. Hilarius legit, Ab altitudine dierum non timebo, quoniam multi qui debellant me, timebunt. Tanta eſt hic cōdicum varietas & deprauatio.

IN DEO LAUDABO, &c.] In paraphraſi expoſuiſmus, ſermones meos, pro, ſermones ad me pertinentes. Sic enim noſtra lectio coincidet cū Hebræis, quæ habet: laudabo verbum eius. Alioqui noſtra lectio ſic poteſt iuxta Euthymiū accipi, vt ſit ſenſus: In Deo laudabo, hoc eſt laudabiles faciam ſermones meos, quia erunt de Deo, eūmq; prædicabunt.

SALVOS FACIES, &c.] Plerique Græci codices hic ſunt deprauati. Habet enim: *ὄσους δούδους*, hoc eſt, expelles eos, cum legendum ſit *ὄσους*, hoc eſt, ſalua-bis, quemadmodum & habent Bibliæ Cōplutenſia.

QUÆ REDDAM, &c.] Hebræa non habent, quæ, & ſic eſt apertus ſenſus. Græca habent: In me ſunt Deus vota, quæ reddā laudationis tuæ. Et Pſalterium Romanum habet, laudationis tibi. Et Auguſtinus quoque legit per genitiuum, laudis tibi.

In finem ne diſperdas Dauid in tituli inſcriptione, cum fugerat à facie Saul regis Iſrael in ſpeluncam.

ARGVMENTVM PſALMI LVI.

Memorat hoc Pſalmo vir ſanctus, quomodo in ſpelunca cum ſuis latitans (quando cum tribus milibus electorum virorum ex omni Iſrael vernerat Saul ad capiendum eum, vt ſcribitur 1. Reg. 24.) Dei opem implorauerit propter ſpū in ipſo reſpoſitam, ipſaque implorata mox ſibi certo auxilio eius pollicitus fuerit, & hoſtium ſuorum interitum præuiderit eum quem ipſi parauerant: ac denique ſeſe ad laudandum coram omnibus Deum addixerit. Quod autem in titulo Pſalmi huius & duorum ſequentium habetur, ne diſperdas, quidam hoc ſignificare putant, quod ſuos his verbis reprimere ſoleat, qui incitabant eum vt Saulem perderet, quod quidem tū contigit, cum in ſpelunca latens oram clamidis Saulis latentem abſcidit, cumque Abiſai uolentem interficere in caſtris dormientem Saulem, his verbis repreſſit: Ne interficias eum. Cui conſonat quod in tertio feſt hunc Pſalmo orat Propheta, ne occidas eos. Alij his verbis ſignificari intelligunt Prophetam oraffe pro ſe his Pſalmis Deum, ne ipſum perdiſmeret ab hoſtibus ſuis.

PARAPHRASIS HVSDEM

1 Miſerere mei Deus, miſerere mei, * quoniā in te conſidit anima mea.
2 Sub vmbra alarum tuarum ſperabo, donec tranſeat iniquitas.
3 Clamabo ad Deum altiffimum, Deum qui benefecit mihi.
4 Miſit de cælo, & liberauit me, * dedit in opprobriū conculcantes me.
5 Miſit Deus miſericordiā

Miſerere mei o Deus, miſerere mei, ita enim congruum eſt vt facias, * quoniam in tua ſolius miſericordia ac potentia conſidit anima mea.
2 Nec deſinam in protectione tua quaſi in vmbra alarum, quibus infirmi pulli defenduntur à vi rapacium animalium ſperare, quoad defecerit iniquitas inimicorum meorum. Nam tua cuſtodia diſtitutus non ſecus patērem rapacium ferarum violentiæ, quam infirmi pulli, deſtituti protectione maternarum alarum.
3 Ingiter itaque ardenti affectu inuocabo Deum, Deum inquam, qui & altiffimus eſt, * & mihi iam aliquoties benefecit: ob quæ duo merito cum omni fiducia illum ſemper inuocare debeo.
4 Me autem ipſum inuocante, certo certius confido, quod vt iam aliquoties fecit, mittet è cælo auxilium mihi, & liberabit me de manu hoſtium meorum, * & opprobrio afficiet eos, qui me obterere conantur, quos ſuo fruſtrabitur conatu.
5 Non dubito, quin miſericordiam ſuam, & in ſeruandis promiſſis fide

PſAL. 56

ſuum & ueritatem ſuam, et eripuit animam meā de medio catulorū leonum, * dormiui conturbatus.
6 Filij hominum dentes eorum arma & ſagittæ.

* & lingua eorum gladius acutus.

7 Exaltare ſuper cælos Deus, * & ſuper omnem terram gloria tua.

9 Laqueum parauerunt pedibus meis, * & incurrerunt animam meam.

10 Foderunt ante faciem meam foueam, * & incidērunt in eam.

11 Paratū cor meum Deo, paratum cor meum, * cantabo, & pſalmum dicam Domino.

12 Exurge gloria mea, * exurge pſalterium & cithara, * exurgam diluculo.

13 Conſitebor tibi in populis Domine, * & pſalmum dicam tibi in genibus.

14 Quoniam magnificata eſt uſque ad cælos miſericordia tua, * & uſque ad nubes ueritas tua.

15 Exaltare ſuper cælos Deus, * et ſuper omnem terram gloria tua.

fidelitatem, Deus in me declarabit, allato mihi cœlitus auxilio, & eripiet me ab hoſtibus in modum catulorum leonum ferociſſimis, qui me per circuitum obſident, * inter quos ſanè cum magna animi conturbatione dormiui, præ nimio timore plenam requiem nunquam habens.

6 Homines quidem ſunt, quos dixi leonum catulos, ad omnem humanitatem & manſuetudinem à Deo conditi: toti tamen contra me ſunt efferati, vt dentes eorum non iam ſint quaſi dentes canum, aut aprorū, ſed inſtar ſagittarum, aut ſimilium quorumcunque armorum: * linguaque eorum, ſit uelut acutiſſimus gladius, acutē ſua facilè penetrans, multumque lædens. Suis enim calumnijs, detractio nibus atque conſilijs impijs, quæ dentibus & linguis ſuis loquuntur, tanquam gladijs quibusque & lanceis me tranſfodere & perdere conantur.

7 Tu uerò, o Deus, fac declarationē tuæ potentiæ, vt ſublimis ac ſuper cœleſtis ab omnibus agnoſcaris: oſtende te Dominum cœlorū * & gloriam potētiae ac iuſtitiae tuæ declara per uniuerſam terram. Id quod maxime fiet, ſi innocentes liberes de manu opprimentium eos.

9 Hoſtes mei paſſim mihi inſidias tanquam laqueos diſpoſuerunt, vt me caperent, * conati que ſunt me ſuis inſidijs captum deprimerē, & in mortem pertrahere, quomodo captam venatores feram laqueo ſuo incuruant, & depriment. † Suis etiam perſecutionibus moleſtis iam animam meam multum depreſſerunt & humiliauerunt.

10 Latenter mihi exitium parauerunt, in quod incautus incidere: ueluti ſi quis in alterius perniciem foueam effodiat in uia, per quam iturus eſſet. * uerum Deo me edocente, certo futurum præuideo, vt in eadem perniciem incidant, quam mihi parauerunt: nec ſecus illis euenturum, quam ſolet plerumque venatoribus, qui dum ſedulò nimis capiendis feris inſtant, in eandem incidant improuiſo foueam, qua illis effoderunt.

11 Propter quod paratum eſt cor meum o Deus ad laudandum te: paratum eſt, inquam, cor meum, * ad laudem nominis tui, cætabo, & hymnos proferam.

12 Dicam animæ meæ: O anima mea, quæ decus meum eſt & gloria, diſcuſſo torporis ſomno expergifcere, teque promptè & alacriter ad laudandum Deum excita: à cuius laudibus iam dudum, prementibus tribulationibus ſiluiſti, * & quò laus ſit plenior, vos quoque pſalterium, & cithara, reliquaque muſica instrumenta, quæ otioſa & neglecta iam diu iacuiſtis, iam in manus meas uenite, atque è uobis modulationem edite, * ſummo certè mane exurgam è lecto quietis meæ, vt ante etiam exortam diem, ante omnia mea negotia, tempore ad id conuenientiſſimo te laudem alacriter.

13 Palam te laudabo Domine in frequentia multorum populorum, * hymnos in honorem tuum cantabo coram varijs gentibus.

14 Tam eſt enim grandis miſericordia tua, vt uſque ad cælos ipſos pertingat, * & tua in ſeruandis promiſſis fidelitas tanta eſt, vt uſque ad nubes perueniat. Vtraque enim hæc, terreſtria ſimul & cœleſtia obtinet atque in eis ubique reſperſa eſt. Vtraque adeo ſublimis & excelsa eſt, vt à nobis comprehendere nequeat.

15 Iterum atque iterum te precor, vt teipſum cœli dominum oſtendas, teque omnibus altioreſſe declares, * & gloriam tuam demonſtres in uniuerſa terra. Quod cum quidem ſemper facias, quando innocentes ab impiorum oppreſſione liberas: tunc tamen perfectiſſimè perficies, cum euangelio per mundum diuulgato tuæque bonitatis, miſericordiæ ac iuſtitiae gloria palam declarata fuerit, idolis que omnibus abolitis, ſolus per uniuerſam terram Deus agnoſceris.

ANNOTATIONES.

MISIT DVVS MISERICORDIAM.] Propter uerba hæc præteriti temporis intelligit plerique prophetam hoc pſalmo partim precari, quoniam nondum perfectè liberatus fuit ab omnibus periculis: partim gloriari, & gratias agere de præſtita ſibi ope Dei, ne ſcilicet uſque in illud temporis incidere in manus Saulis. Verum conuenientiſſimè apparet uerba hæc præteriti temporis exponere per futurum, quoniam Hebræa in his duo-

bus uerſibus habent uerba futuri temporis. Atque hanc interpretationem ſequitur & argumentum & paraphraſis. Secundum ſenſum tamen myſticum, quo uniuicque fideli, aut toti eccleſiæ Pſalmus accommodaretur, bene quadraret ſeruata ratio temporis præteriti, vt hoc Pſalmo partim precetur eccleſia liberari de inſtantibus ſemper periculis: partim agnoſcat beneficium redemptionis, per Chriſtum iam exhibitum.

In finem

In finem, ne disperdas Dauid in tituli inscriptione.

ARGVMENTVM PSALMI LVII.

Nectina est hic Psalmus in Saul, & maxime in assentatores, quorum inueteratam ab infantia & pertinacem malitiam prius describens, deinde sub varijs similitudinibus pulchre celerem ultionem ipsorum pradicat, eorumque ultione iustos mire exhilarandos, Deiq; iustitiam agnoscendam canit. Sub horum autem typo, simul etiam hostium Christi & iustorum deplorata malitia depingitur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Si verè utique iustitia loquimini, * recte iudicate filij hominum.

2 Etenim in corde iniquitates operamini in terra.

* iniustitias manus vestrae concinnant.

3 Alienati sunt peccatores a vulua. * errauerunt ab vtero, locuti sunt falsa.

4 Furor illis secundum similitudinem serpentis, * sicut aspidis surda, & obturantis aures suas.

5 Quae non exaudiet vocem incantantium, * et venefici incantantis sapienter.

6 Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum.

* molas leonum confringet Dominus.

7 Ad nihil deuenient rãquam aqua decurrens,

* intendit arcum suum, nec infirmetur.

8 Sicut cera quae fuit auferentur, * super cecidit ignis, & non viderunt solem.

9 Priusquam intelligerent

Vos filij hominum, ratione ad discernendum à Deo præditi, quibus etiam prouincia rectè iudicandi mandata est, si certè, quem admodum ex vestro officio debetis, & sicut vos facere gloriamini, verè iustitiam loquimini, quæque iusta sunt pronuntiat, * in hoc meo negotio, quæ recta & iusta sunt iudicate. Inuenietis certè me innocentem esse, & præter meritum à vobis persecutionem pati ad mortem.

2 Verum nihil minus facitis, quàm vt iustitiam loquamini, aut quæ iusta sunt iudicatis. Nam vos immemores vestri officij in hac terra, in qua potestatem naçti estis & cui toti dediti estis, omnem cogitationem infumitis in hoc, vt quæ praua & iniqua sunt designetis: * ac deinde quas cogitastis designare iniustitias, executrices manus vestrae tam aptè componunt & perficiunt, vt quamuis vestram iniquitatem pro aequitate venditetis.

3 Nec mirum sanè, si tam sint hi peccatores impij, quandoquidem à tempore, quo primùm editi fuerunt in lucem ab ipsa infantia, semper alienati sunt à Deo, iugiter in iniquitatibus proficientes, * ab egressu ex vtero matris semper aberrauerunt ab eo quod rectum est, à prima semper ætate locuti sunt mendacia ad oppressionem innocentium.

4 Talis est illis in innocentes concepta ira, qualis est furor venenati alicuius serpentis, furor scilicet implacabilis: quem non prius serpens deponit, quàm suum venenum effuderit * immo similis est furor eorum furori nocentissimi & crudelissimi serpentis, aspidis scilicet, quæ seipsam surdam facit obturando aures suas, dum quibusdam coniecturis præsentit adesse eos qui suis carminibus & incantationibus serpentes cogere & conantur, & solent, vt virus ponant, & manifestant.

5 Quæ quidem sic obturans aures suas, non iam audiet voces incantantium eam, * nec carmina malefici, quantumuis etiam secundum suam artem magicam sapienter incantantis, audiet, vt propterea virus suum deponere cogatur. Ita enim & illi aures suas obturant, vt nullis verborum blanditijs, nullisque exhortationibus, quantumuis sapientibus & salubribus, reuocari à concepta ira valeant, & furore depolito in mansuetudinem redigi.

6 Verum propter hanc inolitam & obstinatam ipsorum malitiam, Deus aliquando graui & ignominiosa plaga in flitã, ita vim & ferociam istorum, qui innocentes quasi dentibus suis lædere & discerpere conantur, reprimet & franget, vt nihil amplius contra eos valeant: * molares dentes, atque ad conterendum innoxios, potestatem eorum qui sua crudelitate leonibus similes magis sunt, quàm hominibus, Dominus suo tempore planè conteret, omnem nocendi facultatem illis adimens.

7 Sicut aqua fluminis velociter decurrens, & pertransiens non iam amplius apparet: & quomodo aqua è cælo diffuens, & in terram dispersa, ab ea absorbetur, nec amplius inuenitur: ita & ipsi velociter cum labili sua potestate ac prosperitate, hinc auferentur, & quasi in nihilum redacti non amplius apparebunt, * intendet contra eos omnipotens Deus arcum suum, vlticem suam potentiam in eos parabit, & exercebit, iaculans in eos dira tela, mortis scilicet tum corporalis, tum æternæ supplicia, donec omnibus suis, quas nunc habent viribus destituantur.

8 Sicut cera igni admota statim fluit & liquefcit, ita & ipsi subito hinc auferentur, * è cælo enim irruet super eos ignis diuinæ vltionis, quo factò, iam amplius non videbunt cum reliquis mortalibus solem hunc corporalem, & multo minus videbunt cum sanctis in futura vita solem spiritualem semper lucentem, sed in sempiternas deiciantur tenebras mortis & inferni.

9 Istud autem, o impij, continget, priusquam spinæ vestrae tenuiores affecuta

PSAL. 57. a

b

c

d

e

f

spina vestra rhamnium, * sicut viuentes sic in ira absorbet eos.

10 Latabitur iustus cum viderit vindictam. * manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

11 Et dicet homo, si utique est fructus iusto? * utique est Deus iudicans eos in terra.

affecuta sint modum rhamni, ac magnarum spinarum, priusquam concepta à vobis malitia in effectum deducatur, & antequam pungendi vires in vobis adolescant, atque in inensum crescant. * Dominus enim velut iratus eos totos subito de vita abripiet & absorbebit, velut si viuēt terra dehiscente absorberi faceret. Nam in flore adhuc ætatis, immatura eos morte hinc auferet, ac tandem secundum corpus & animam viuos inferno absorbendos dabit.

10 Iustus, cum viderit hanc iustam Dei vltionem, latabitur, tum quòd per eam innocentes liberati sint à violenta oppressione, tum maxime quòd ea cedat in Dei gloriam, & iustitiæ eius declarationem, * manus, pedesque suos lauabit in sanguine peccatoris. Nam de vltione & morte impij ita gaudebit, quemadmodum solent victores sanguinem hostium insultantes & gaudentes conculcare, & in eo manus suas tingere. † Ex consideratione quoque vltionis sumptæ de impio, magis actiones suas omnes mundare curabit, cruditus pœna peccatoris ad salutem.

11 Et dicet vnusquisque qui viderit: An certè iusto est aliquis fructus & vtilitas? ita sane, inquit, * nam Deus iustos suos est iudicans in terra, non siens eos semper impiorum violentia opprimi.

ANNOTATIONES.

SI VERE VTIQUE. Plerique Latini libri habent, rectè iudicate. Et tunc conueniens sensus hic erit: O filij hominum, recto iudicio apud vos diiudicate, an verè loquimini iustitiam. Cui sensui iam rectè subiungeretur versus sequens. Verum ex Græcis & Hebræis patet legendum esse, recta, accusatiuis pluralis, quemadmodum & habent plerique Latinorum codices. Græca enim habent è vltis. Apud Hebræos autem totus hic versus interrogatiuè legitur in hunc modum: An verè vtiq; iustitiam loquimini? an recta iudicatis filij hominum? Et sic etiam verti ex Græco potuisset, vt, è, si, accipiatur interrogatiue. Nam uerè, quod noster vertit, iudicate, per imperatiuum modum, etiam verti potuisset per indicatiuum modum, iudicatis, est enim etiam indicatiui modi. Et sic vertendum fuisse Hebræa satis declarant, quamuis alioqui nostra litera conuenientem habet sensum, nisi quòd versus sequens crude iam cohæret cum isto, nisi aliquid subintelligatur.

MANVS VESTRAE. Concinnare, non est hic solum perficere ipso opere, vt plerique accipiunt: sed ita aperte disponere, vt iniquitates speciem iustitiæ habeant. Hebræa enim habet: iniustitiam manuum vestrarum ponderabit, hoc est, quasi iusta flatera librata venditatis.

ERRAVERUNT, &c. Per tropum istud accipi debet, quomodo dicimus: à cunis inter aliquos fuisse amicitiam. Quidam tamen intelligunt dictum esse, ab vtero peccatores errasse, propter originale peccatum. Verum eius consideratione non solum ab vtero, sed etiam in vtero omnes peccauerunt.

AD NIHILVM, &c. Vetus lectio, qua vsi sunt D. Hilarius & Augustinus, habet: Spertentur tanquam aqua decurrens. Nam dictio Græca εὐδενεσθησονται, significat etiam pro nihilo ducere & spernere. In quem sensum & nostra lectio accipi posset, vt sit sensus. Pro nihilo reputabuntur: sicut aqua fortuito ab aliquo effusa, & dispersa. At in paraphrasi alium secuti sumus sensum, iuxta quem Græca dictio accipitur pro annihilabuntur, quia dictio Hebræa significat dissolui & colliquefcere.

INTENDIT ARCV M, &c. Intelligunt aliqui, quod dicitur Deus intendisse arcum, Deum iam ad vindicandum esse paratum. Verum Græca habent

verbum futuri temporis εὐδενεσθησονται, vt intelligamus Deum intenturum arcum suum, & iaculaturum in eos in die vltionis. Proinde vel legendum est, intendet, quomodo legit D. Hilarius: vel præteritum accipiendum pro futuro, vt frequenter.

PRIVSQVAM, &c. Jvel coniungendum est istud cum superioribus, sicut habet paraphrasis, post Euthymium: aut si cum sequentibus legatur, oportet intelligere subito, more Prophetico, personæ mutatione, & dictum esse, absorbet, vel absorbebit vos. Quamuis autem plerique libri habeant, sicut viuentes sic in ira: rectius tamen, vt patet ex veraque lingua, legitur, sicut viuentes, sicut in ira. Vtrobique enim Græca habent ὡσεί, sicut D. Augustinus legit: tanquam viuentes, tanquam in ira comibit eos.

MANVS SVAS. Communiter quidem istud intelligitur, vt significetur iustus actiones suas inudaturus ex consideratione vindictæ de impio sumptæ. Hebræa autem habet: Pedes suos lauabit, &c. Quod quamuis in eodem sensu accipi possit, tamen secundum modum loquendi, quem habet Prophetia psalmo 67. cum dicit: dixit Dominus ex Balaam conuertam, &c. vt intingatur pes tuus in sanguine, &c. potius videtur sic accipiendum, vt hac parte significet propheta tropice gaudium iustorum, sicut parte versus prima, metaphora desumpta à victoribus, qui pedes suos tingere solent in sanguine victorum. Et ad hunc sensum etiam redigi potest eodem nostra litera. Hic autem sensus rectè conuenit ad declarandum generalem illam iustorum latitiam, qua gaudebunt in nouissimo die de generali impiorum vltione.

ET DICET. Juxta sensum paraphrasis, prior pars huius versus accipitur, vt sit interrogatio, ad quam sequenti parte respondeatur. Euthymius tamen intelligit sine interrogatione, vt sit argumentatio hunc habens sensum: Dicet homo, si hoc est, quia est fructus iusto, vt est manifestum ex eo quòd propter iustitiam suam liberatur ab impiorum oppressione: certe manifestum euadit, Deum esse, eumque iudicare, quæ in terris aguntur, & non negligere mortalia, sicuti impij sibi persuadent. Atque hic sensus magis accedit Hebræis, quæ non habent, Si, sed tantum, vtiq; est fructus iusto, &c.

In finem ne disperdas Dauid, in tituli inscriptione, quando misit Saul, & Custodiuit domum eius vt interficerent eum.

Occasione eius discriminis in quo fuit Dauid cum Saul domum eius obsideri fecerat. ut comprehensum cum mane interjiceret. sicut legitur 1. Reg. 19. hoc Psalmo opem Dei contra persequentes se implorat. quam ut impetret. suam iacet innocentiam. illorumque impium ad capiendum se studium & iniqua consilia memorat: tum se diuina misericordia custodiendum. illorumque vanos fore conatus & ultionem pradicat. precatur Deum ne omnes suos hostes subito interimat. sed in memoriam. eos potius dispergat & humiliet. ac tandem gratiarum actionem & laudem Deo pro praestanda sibi ope promittens. In his autem omnibus Christi typum animaduertere necesse est. Nam satellites missi a Saule ad obsidendum domum Dauid. & capiendum eum. figuram praeferunt eorum qui a Iudeorum consilio missi fuerunt ad capiendum Christum Dominum. sive. ut magis plerisque placet. ad custodiendum sepulchrum Domini: quo tamen clauso. nihil proficiente militum custodia. egressus est. Iudeorum itaque Christi hostium non tale exterminium. sed dispersio per uniuersum orbem. quam eos nunc in magna pati miseria & inopia videmus. hic à Christo pradicatur. & petitur ut sint populo fideli in memoriam eius facinoris. quod in Christum commiserunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Eripe me de inimicis meis Deus meus. & ab insurgentibus in me libera me.
2 Eripe me de operantibus iniquitatem. & de viris sanguinum salua me.
3 Quia ecce ceperunt animam meam. & irruerunt in me fortes.
4 Neque iniquitas mea. neque peccatum meum domine. sine iniquitate cucurri & direxi.
5 Exurge in occursum meum & vide.
6 Intende ad visitandas omnes gentes. non miserearis omnibus qui operantur iniquitatem.
7 Conuertentur ad vesperam. & famem patientur ut canes. & circuibunt ciuitatem.
8 Ecce loquentur in ore suo & gladius in labiis eorum. quoniam quis audiuit.
9 Et tu Domine deridebis eos.
10 Fortitudinem meam ad te custodiam.
11 Deus ostendet mihi super inimicos meos.

Mi Deus. cui soli seruius. à quo totus pendeo. eripe me ab inimicis meis. & ab his qui insurgunt contra me. libera quæso me. Eripe me ab hominibus iniquitati deditis. & de viris sanguinariis saluum me fac. Ita enim te facere mihi conuenit. quoniam ecce tanquam rabidi venatores conati sunt me suis insidiis capere. & qui tam sunt viribus potentes. ut eis per me ipsum resistere non possim. magno numero. magnoque impetu venerunt contra me. ut me prosternant & obruant. Neque tamen. o Domine. sicut tu ipse nosti. iniquitas mea. aut peccatum meum in causa est. ob quam me persequantur ad mortem. ego enim sine iniquitate cum eis conuersatus sum. omnisque meas actiones rectas facere conatus sum. Tu itaque Domine. innocentiae meae testis. ne quæso quasi dormienti similis finas illos mihi praeualere. sed mihi te quaerenti. & ad te confugiendi. ad succurrendum praesentem exhibe. declara te videre illorum vesaniam. meamque innocentiam. Et tu domine. qui sis Deus. imperium habens in omnes exercitus. & sis Deus populi Israelitici. Ne semper finas tuos ab impiis diuexari. sed animum tuum adhibe ad visitandum digna tua ultione. non tantum inimicos meos. sed & omnes gentes tui populi hostes. Non miserearis omnibus qui ex proposito firmo addicti sunt iniquitati. & obdurati sunt in malitia. sed ad gloriam nominis tui. pro salute tuorum. iustam de eis fume ultionem. Inimici illi mei ad me capiendum & obseruandum missi. ibant & redibant sub vesperam. & tanquam famelici canes auidè me deuorare cupierunt. & circuibant ciuitatem. huc illucque discursantes. & obseruantes ne qua elaberer. Res mira profecto. ore suo contra me lequebantur inter se inuicem in labiis eorum semper sonabant verba de me. necando & perdendo. Ideo autem talia verba inter sese liberè effutiebant. quoniam. inquebant. nemo est qui nos audiat. Dum enim nullum hominem suos sermones audire putabant. proforus à nemine eos agnosci rebatur. eo quod Dei ratio nulla apud eos esset. Verù tu Domine te erga illos habebis more irridentis. Eorum enim conatus facilimè irritos facies. sicque ridendos eos omnibus expones: nec hos tantum meos inimicos. sed & omnes gentes populo tuo pertinaciter infestas. tu pro nihilo reputabis. spernens omnem earum potestatem. Ipsasque omnes suis conatibus & consiliis contra populum tuum. rediges in nihilum. votis ipsorum eos frustrans. omnemque illis nocendi potestatem adimens. Et quidem. mi Domine. meam fortitudinem. qua fortior esse possem inimicis meis. ego non in me ipso reponam. qui me viribus longè inferiorem eis agnosco. sed omnem meam fortitudinem apud te reponam. repositamque apud te custodiam. per te mihi semper contra eos robur sufficiens promittens. Tu enim Deus & defensor meus. Deus meus. in quem vnicè confido. talis est. ut eius misericordiam non dubitem me praeventuram. Sua enim gratia anteuertet preces meas. ad precandum se cor meum excitans. & antequam eum inuocem. opem suam mihi exhibens. Sua item gratia. quocumque me verterero. praesens mihi aderit. ac vitro sese offeret. Is ipse Deus videre me faciet in inimicis meis optatam ad gloriam eius ultionem. Te tamen precor mi Domine. ne eos omnes subito occidas. ne vltio inimicorum meorum penitus veniat populo meo in oblitium quam ad iustitiae tuae cognitionem & reuerentiam diu operationem est populum meum in mente habere.

PSAL. 58.

- 12 Disperge illos in virtute tua. & deponc eos protector meus domine.
13 Delictum oris eorum sermonem laborum ipsorum. & comprehendantur in superbia sua.
14 Et de execratione & mendacio ammutiabantur in consummatione. & non erunt.
15 Et scient quia Deus dominatur Iacob. & finum terra.
16 Conuertentur ad vesperam. & famem patientur. ut canes. & circuibunt ciuitatem.
17 Ipsi dispergentur ad manducandum. si vero non fuerint saturati. & murmurabunt.
18 Ego autem cantabo fortitudinem tuam. & exultabo mane misericordiam tuam.
19 Quia factus es susceptor meus. & refugium meum in die tribulationis meae.
20 Adiutor meus tibi psallam. quia Deus susceptor meus es. Deus meus misericordia mea.

Propter quod potius per tuam fortitudinem vagari eos coege de loco in locum. & de sua superbia ac dignitatis gradu detractos de prime quæso Domine. qui protector meus es. Istud quæso eis fac propter delictum oris eorum. impiumque sermonem laborum ipsorum. & fac ut per superbiam verborum suorum ipsimet capiantur. atque in perditionis laqueum incidant. quo alios se comprehensuros gloriari sunt. In hac autem ipsorum destructione & perditione. fabula & sermo omnibus erunt. propter suam blasphemiam & maledicentiam. quam in innocentem euomuere. & mendacium quod contra eum protulerunt: Tunc inquam. sermo fiet apud omnes de blasphemia & mendacijs eorum. cum veniet super eos vltio diuina. consumens & perdens eos. ita ut iam amplius non sint. sublati scilicet per mortem à viuorum consortio. aut inter viuentes ita dispersi. ut iam non amplius esse videantur. Id vbi factum fuerit. tum & ipsi. & omnes homines ex declarata Dei potentia & iustitia cognoscet. quod Deus imperium habeat in populo Israelitico. & in omnibus finibus terræ. Inimici mei. qui. ut dixi. iam reuertantur nocte. & discursant canum instar. ut me capiant aliquando. rursus discursare miserè cogentur. non ut me capiant. sed ut panem sibi comparent. propter quem quaerendum ire & redire sub vesperam cogentur. & canum more praenopia nimia famem patientur. & circuibunt ciuitatem. Ipsi vagari cogentur de loco in locum. ut comparent victum sibi. & quia non inuenient famelici quo saturantur. etiam murmurabunt praenopiae impatientia. Ego autem tua benignitate & potentia liberatus ab eorum violentia. cantabo tuam fortitudinem. & summo mane cum exultatione cantabo tuam benignitatem: fortitudinem quidem. qua tyrannos opprimis. benignitatem autem. qua subleuas tibi addictos. Cantabo. inquam. tuam misericordiam ob id. quoniam tempore afflictionis meae tu factus es defensor meus. ac refugium ad quod tuto confugi. Adiutor meus tu es. atque ob id tibi psallam. quoniam Deus defensor meus es tu. Deus meus ipse est misericordia mea: ipse solus est. qui mei miseretur. quemque solum ut mihi misereatur inuoco.

ANNOTATIONES.

- CONVERTENTVR. &c.] Versus iste repetitus hic à plerisque eodem modo accipitur. quo primo loco. ut significetur studium & conatus satellitum. qui missi sunt ad custodiendum Dauidem. vel Christum. Et tunc secundum eundem sensum etiam intelligi potest versus sequens. ut sit sensus: Ipsi diuagabuntur ad me deuorandum. & quia frustrabuntur suo voto. ideo murmurabunt. Aliis magis placet his duobus versibus significari vindictam hostium Dauidis & Christi. quod scilicet qui prius circuibant & vagabantur ad capiendum innocentem. Dei ultione cogentur vagari ex inopia victus. qualem ultionem etiam inimicis suis imprecat Christus alio Psalmo: Nutantes fiant filij eius. & mendicent. &c.
ET EXULTABO.] Latini codices fere omnes habent: & exultabo. Verum ex Graecis & Hebraeis satis patet vitium esse scriptoris. qui putabat ineptam esse orationem. exultabo misericordiam. cum hoc eodem modo dictum sit. sicut prius: & exultabit lingua mea iustitiam tuam. Graeca enim hic habent idem verbum quod ibi. nempe ἀγαλλιάσθαι. Exultabo etiam habent multa nostra exemplaria. sicut & Augustinus habet & Hilarius.

In finem pro his qui commutabuntur. in tituli inscriptione Dauid in doctrinam. quum succendit Mesopotamiam Syriae. & Syriam Sobal. & conuertit Ioab. & percussit Aedom in valle Salinarum 12. millia.

Presentem Psalmum, ut ex titulo satis patet, edidit propheta, cum iam in regem totius Israhelici populi electus, de illis Philistæis, Moabitæ, atq. Syris, Idumæos expugnare, sibiq. subicere pararet, de quibus scribitur 2. Regum. 8. & 1. Paralip. 18. Itaque primum memorat quomodo olim iratus Deus populum suum hostibus permisit, rursum tamen benignè illis opem frens liberauerit. Deinde nominatim narrat regi Israhelici latitudinem & potentiam, cui & Moabita & Philistæi iam subiecti erant: indeq. colligit se eodem Deo fretum, etiam de Idumæis victoriam relaturum. In Dauide autem omnes finitimos imperio suo adeo feliciter subiciente, Christi typus deliniatus est, qui post multam ecclesie afflictionem & coarctationem, omnes primum gentes hoc Psalmo, secundum mysticam sensum, sibi subiectas per euangelij predicationem gloriatur, ac deinde per eandem etiam Israhelicum populum per Idumæos designatum, sibi subiugandum in fine mundi predicat. Nam & Israhel per AE dom, Iudaicus populus significatur, qui iam verus Israhel esse desit, & AE dom, hoc est, rubicundus factus est, ob effusum sanguinem Christi, Prophetarum, & Apostolorum. Discimus autem ex hoc Psalmo, Dauidis exemplo in periculis animum roborandum ex consideratione promissionum Dei, & priorum beneficiorum eius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus repulisti nos, & destruxisti nos: iratus es, & miseratus es nobis.

2 Commouisti terram, & conturbasti eam: sana contritiones eius, quia commota est.

3 Ostendisti populo tuo dura, potasti nos vino communctionis.

4 Dediti metuentibus te significationem, ut fugiat a facie arcum.

5 Ut liberentur dilecti tui, saluum fac dextera tua, & exaudi me.

6 Deus loquutus est in sancto suo: Letabor & parabor Sichimam, & conuallem tabernaculorum meorum.

7 Meus est Galaad, & meus est Manasse, & Ephraim fortitudo capitis mei.

8 Iuda rex meus.

Moab olla spei mea.

9 In idumæam extendam calceamentum meum, mihi alienigenæ subditi sunt.

10 Quis deducet me in ciuitatem munitam? quis deducet me vsque idumæam?

11 Nonne tu deus, qui repulisti nos, & non egredieris Deus in virtutibus nostris.

Superioribus, o Deus, temporibus, peccatis nostris prouocatus auxilio tuo nos destitueras, & hostibus nos tradēs disperdi permisisti, iratus eras nobis propter peccata patrum nostrorum, at mox rursum miseratus es nobis, liberans nos de manu hostium nostrorum.

Propter inimicos nostros, qui vndique nos oppugnare solent, & adhuc oppugnant, magno timore, grauique oppressionē concussisti & conturbasti inhabitatores terræ nostræ, quasi eam graui terræ motu commouisses. Verum iam tandem, vt per me cœpisti, perfectè medere malis istis terræ nostræ. Est enim iam longo tempore ad ruinam commota, & inclinata ad destructionem.

Fecisti populum tuum videre & experiri grauia, potasti nos vino, non eo quod exhilaret sed quod mœstissimos faciebat. Fecisti enim nos degustare amarissimas tribulationes, graui dolore corda nostra vulnērantes, ac ita confopientes, vt, omnium rerum nostrarum incerti, quid agendum nobis esset non videremus.

Verum iam tandem dedisti populo tuo te metuenti & colenti significationem, & admonuisti, vt fugeret hostilem arcum. me enim in regem super populum tuum vnxiisti, & quasi in signum aliquid erexisti, vt hoc signo admoniti fugiant arcum, omnemque armorum vim, qua eos hostes insequuntur, & ad istud signum a te erectum fugitiui congregentur, ad redintegrandum regnum tuum.

Proinde vt per me ab hostibus omnibus suis liberentur hi, quos tu peculiariter diligis, tua quæso potentia me semper salua, & exaudi preces meas.

Id certe me obtenturum certò confido. Nam Deus per spiritum suum sanctum, perque suam sanctitatem qua mentiri nequit, cum tantum regnum obtinerem super Iudam, promisit mihi olim, quod gauisurus essem in amplitudine & gloria regni, quòdque tanquam verus Dominus diuisurus essem pro meo arbitratu Sichimam, & dimensurus tanquam meam hæreditatem, vallem Succoth, hoc est tabernaculorum, in qua post Saulem in regem constitutus erat filius eius.

Atque id quidem iam re ipsa compleuit. Iam enim mea est terra Galaad, & Manasse terra, scilicet quæ trans Iordanem Israhelico populo contigit, Iam populus Ephraim, vt pote tribus numerosior & potentior aliis, est præcipuum robur principatus mei, ac fortitudo, qua in bellis à capitis periculo defendor.

Tribus Iuda ipsa est, in qua & primum & principaliter mihi regnum vsurpo, sicut & huic tribui regia dignitas à patriarcha Iacob promissa est, nec tantum tribus Israhel meum agnoscit imperium, sed & externæ nationes. Moabita mihi sunt quasi olla aliqua, in quam sperem. Ita enim mihi seruiliter & humiliter subiecti sunt ad ministrandum, quomodo lebes ad lauandum deputata. Ex eis quoque, tanquam ex olla plena, haurire mihi quantum desidero licet, vt quæ sit mihi perfectè iam subiecta.

Certòque confido, quod & in Idumæam proferam calceamentum meum, eamque terram meæ seruituti perfectè subiciam, quemadmodum & Philistæi iam mihi subiecti sunt.

Verum quis me perducet vsque in ciuitatem munitam Idumæorum? quis, inquam, me perducet vsque in Idumæam?

Nonne solus tu Deus id mihi præstare poteris, qui auxilio tuo & fauore longo nos tempore destitisti, & non egredieris o Deus cum exercitibus nostris ad præliū? Certè per te solum id assequi poterō, per cuius solius derelictionem hæctenus inimicis nostris inferiores fuimus.

PSAL
59.
a

12 De nobis auxilium de tribulatione, quia vana salus hominis.

13 In Deo faciemus virtutem, & ipse ad nihilum de ducet tribulantes nos.

Tu itaque fer nobis auxilium ad pellendam hanc tribulationem, quam ab hostibus nostris in circuitu diu perpessi sumus. Vana est enim salus que expectatur ab homine.

Per dei auxilium, nos qui alioqui ex nobis infirmi sumus, designabimus fortia: & ipse Dominus sua infinita & insuperabili potestate omnes qui opprimere nos conantur, vel conabuntur, in nihilum rediget omnibusque suis viribus exutos disperdet, vt contra nos nihil amplius valeant.

ANNOTATIONES.

Perique hunc Psalmum existimant à Dauide compositum, cum in Ammonitas bellum pararet, & Rabath ciuitatem Ammonitarum, esse ciuitatem, de qua in fine Psalmi: Quis deducet me in ciuitatem munitam? Verum titulus contrarius conuincit, quandoquidem ex eo patet compositum fuisse tunc, cum ea bella pugnaret Dauid quæ describuntur 2. Reg. 18. post quæ longo tempore primum cum Ammonitis pugnauit. Idem satis patet ex eo quod in eodem versu sequitur: Quis deducet me in Idumæam? Id autè plerisque imponere posset, quod 2. Reg. 8. nulla fiat mentio Syriæ Mesopotamiæ, cuius tamen fit mentio 1. Paralip. 19. cum describitur pugna contra Ammonitas. Verum fieri potest, vt pro eo quod 2. Reg. 8. dicitur Syria Damasci, hic Syria Mesopotamiæ posita sit: non quod eadem sit, sed quod idem regnauerit in Damasco, & in Mesopotamia. Caput enim Syriæ Damascus.

DEVS REPVLISTI NOS, &c.] Quod dicit hic Deum repulisse eos, referri potest vel ad tempora Iudicum, vel ad proximiora tempora Saulis. Eo enim regnante, Philistiim dominabantur multum Israhel, eoque occiso magis se dominaturos sperauerunt. In mythico autem sensu quatuor primi versus duobus modis exponi possunt. Primum, vt Christus vel ecclesia loqui intelligatur de derelictione gentium ante aduentum Christi, & de commotione salubri omnium gentium, qua per euangelicam predicationem commota sunt ad poenitentiam, dum grauia illa quæ ventura sunt super impios in die iudicij, illis sunt ostensa, & potata vino salubris contritionis: data tamè illis significatio vt fugerent arcum dei, hoc est, diuinam vltionem, quam admoniti omnes sunt fugere posse per poenitentiam & fidem in Christum. Secundò, magis conformiter ad sensum primum, literalem scilicet, intelligi potest ecclesiam loqui de ea tribulatione, quam in principio sæpius passa est, pro qua amouenda hic precatur. In quo sensu quod dicitur: dediti metuentibus te, &c. sic rectè accipitur, quanquam nobis grauia experiri feceris, tamen dediti nobis signum, admonuisti nos quomodo fugere possimus arcum hostilem. Christum enim nobis in signum erexisti, ad quem confugientes, quemque imitantes vinceremus hostes nostros. Hic autem sensus consentit Hebraicæ veritati, quæ habet: dediti metuentibus te signum vel vexillum, vt fugiant, vel, vt triumpharent & exaltarentur.

MOAB OLLA, &c.] Dicitio Hebraica, pro qua nos habemus, spei, proprie significat lotionem aut lauacrum. Vnde vertunt, olla lotionis vel lauacri mei, qua locutione significatur seruilis subiectio Moabitarum. Porro dicitio ea caldaice significat fiducia, atque eam significationem secuti sunt in-

terpretes. Accommodando autem hæc christo per dauidem præfigurato, simplicius fuerit per Iudam, Manasse, Ephraim, Moab & Philistæos, &c. intelligere fidelem ecclesiam, ex Iudæis & Gëtibus maxime collectam, cui & adunabuntur aliquando Idumæi, hoc est, Iudæi infideles. Altius tamen hæc considerare iucunde licet. Nam inter eos populos, qui hic dicuntur dauidis regno subiecti, quidam voluntarie dauidem in regem susceperunt: primum scilicet tribus Iuda, deinde & reliquæ tribus Israhel. Alij verò coacte dauidi subiecti sunt, seruientes ei sub tributo, nempe Moabita, Philistæi, & Idumæi. In his autem qui christi regno subiecti sunt populis quadruplex est diuersitas. Sunt enim christiani, qui christum voluntarie in suum regem susceperunt, designati per 12. tribus Israhel. Sunt hæretici, designati per Moabitas, qui erant de cognatione Abrahæ. Sunt Gentes prophana, significatæ per Philistæos, à cognatione populi Israhel omnino alienos, vnde & ἀλλόφυλοι & alienigenæ dicti sunt. Sunt Iudæi, per Idumæos significati. Atque hi omnes vel inuicti christo sunt subiecti, cui à patre omnis potestas data est.

NONNE TU DEUS SOLUS ES, qui deduces nos in ciuitatem munitam? vt sit in hoc versu responsio ad quæstionem superiori versu propositam. Vel potest hic versus per se separatim accipi, vt post quæstionem illam: Quis deducet nos subiciatur causa perplexitatis illius, & sit sensus: Merito perplexus dico: Quis deducet nos, &c. An non enim tu deus is es qui repulisti nos? quasi dicat: Te nos repellente, nec pugnante nobiscum, quis deducet nos in ciuitatem munitam? Atque hic sensus magis conuenit Hebræis, quæ non habent relationem, qui, sed tantum, Nonne tu deus repulisti nos. Rursum potest hoc hic versus vnica legi interrogatione, vt cõiunctio, & copulet duo illa verba, repulisti, & non egredieris, & tunc verbu egredieris, futuri temporis debet accipi, positum pro præterito egredieris. Vel accipi debet in hoc sensu: Nonne tu repulisti nos? & quantum apparet, non amplius egredieris nobiscum solito more ad pugnandum nobiscum. Potest etiam legi duabus interrogationibus, vt prior sit: Nonne tu deus, qui repulisti nos? Deinde subiiciatur alia: Et an non tu deus amplius egredieris cum exercitibus nostris?

QVIA VANA, &c.] Hebræa & Græca non habent coniunctionem, quia, sed coniunctionem, &c. Bene tamen vertit interpres, quia hæc coniunctio, vt & alias, hic ponitur pro causali. Sunt tamè etiam multi Latini codices, qui habent coniunctionem, & quomodo & Augustinus legit.

In finem in hymnis Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LII.

Ex eo quod in hoc Psalmo dicitur: Propheta à finibus terræ se clamasse, apparet hunc Psalmum ab ipso editum, cum exularet in extremis partibus terræ Israhel, persequente ipsum, sive Saule sive Abisone. Est autem huic Psalmo commune

visum cum multis alijs argumentum. Liberari enim à periculo orat, & mox percepta ex prece consolatione, liberationem, & perpetuam in domo Dei mansionem, protectionem, ac vitæ regnæ, diuturnitatem sibi pollicetur. pro his iugis gratiarum actionem Deo promittens. In his vero quibus gloriatur de vitæ regnæ, sui duratione & aternitate, Christi typum se se prophetam exhibet, in quo hæc verius & perfectius competunt, per quem etiam David regni vitæ, perpetuitatem est assecutus, & per quem hæc etiam omnibus his conueniunt, qui per ipsum reges regniq; sui consortes effecti sunt. Porro secundum argumentum superius, erit necessarium verba præteriti temporis hic posita pro futuris accipere, quemadmodum & sine omnia apud Hebræos in futuro tempore ponuntur. Sunt tamen qui seruata temporis, quod habet nostra litera, ratione, hunc Psalmum Davidi ascribunt iam regnanti, ut in regnum constitutus intelligatur precari continuam Dei opem contra quoscumque in circuitu inimicos, eamque sibi polliceri ob expertam prius frequentem Dei in se benignitatem & fauorem, cum ipsam de manibus Saulis sæpe liberasset.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaudi Deus deprecationem meam, intende orationi meæ.

2 In spiritu terra ad te clamaui, dum anxietur cor meum, * in petra exaltasti me.

3 Deduxisti me, quia factus es spes mea, * turris fortitudinis a facie inimici.

4 Inhabitabo in tabernaculo tuo in sæcula, * protegar in velamento alarum tuarum.

5 Quoniam tu Deus meus exaudisti orationem, * dedisti hereditatem timentibus nomen tuum.

6 Dies super dies regis adicies, * annos eius usque in diem generationis & generationis.

7 Permanet in æternum in conspectu Dei, * misericordiam & veritatem eius quis requirit?

8 Sic Psalmum dicam nomini tuo in sæculum sæculi, * ut reddam vota mea de die in diem.

Exaudi Deus deprecationem meam, ausculta ad orationem meam. Ab extremis terræ partibus, in quibus exul ago, & terra quæ longissimo tractu à cælis distat, te ardenti affectu, vocæque alta inuoco & iam diu inuocaui, dum sic ob malorum multitudinem angustiatur cor meum, * propter quod certò cõfido, quod me velut in rupem subleuatam, tuto firmoque loco constitues, vt ad me accedere hostes non valeant.

Ad talem, inquam, locum me deduces, quia tu mihi factus es is, in quem omnem meam spem collocaui. * tu mihi factus es instar turris fortissimæ contra inimicum meum. Per te enim, ad cuius præsidium confugi, non secus me custodiendum ab hostium telis confido, quam munitissima aliqua arx est præsidio confugiētibus ad eam, atque in ea latentibus.

Quare nihil dubito quin habiturus sim imperpetuum in tabernaculo tuo, * & protegendus tua protectione tam sollicitè, quam protegit suis alis gallina pullos suos à vulturu rapacitate. Nam & in hac vita me, quasi apud te absconditum, tecumque habitantem, ad quem nullum accedere malum valet, custodiendum tuo fauore confido, vt nulla me commouere valeat hominum improbitas: & in futura vita, in celestem tuam habitationem receptus per te, securissimè viuam, omnium malorum timore sublato.

Tu enim Deus nihil dubito exaudies orationem meam, * nobis te colentibus dabis certissimè hereditatem cum terrenam, tum maximè celestem. Neque enim fines nos semper extorres agere, ac hereditate populi tui in terris carere, quemadmodum nunc quorundam improbitate cogimur, & post hanc vitam, perpetuam in cælis hereditatem timentibus te promissam obtinere facies.

Dies diebus regis adicies, * annos eius produces vsque in tempora multarum generationum. In hac enim vita plurimos dies addes diebus vitæ eius, vt multis viuat hic generationibus saltem in femine suo, & diebus vitæ præsentis addes dies futuri sæculi, vt per omnes huius mundi generationes apud te feliciter viuat.

Permanebit in æternum coram Deo. Nam & in præsentis vita nunquam ab eius fauore excidet, regnumque eius in suo semine stabile erit apud Deum, & in futura vita perpetuo Dei conspectu fruatur, * nec erit aliquis qui in rege requirat absentem Dei misericordiam. Hæc enim perpetuo eum comitari & adesse palam videbuntur.

Propter quod ego his omnibus affectus à te Domine beneficijs, Psalmos ad gloriam tuam dicam imperpetuum, * vt per singulos dies reddam tibi, quas voui, gratiarum actiones.

ANNOTATIONES.

INHABITABO, &c.] Quandoquidem David in suo exilio vnice desiderauit conuersari cum alijs in tabernaculo illo temporali Mosaiico, vt ex multis locis patet, videri posset his verbis sibi promittere exilij liberationem, & restitutionem in regnum suum, & templi liberum accessum, nisi addidisset, in sæcula. Ob quam partem magis accipiendum, Prophetam his verbis allegorica locutione significare Deum sibi perpetuo futurum præsidio, quomodo & Psalmo 26. dicit: Protegar in velamento alarum tuarum.

DIES SUPER DIES, &c.] Quanquam duo versus aliquo modo ad literam competere possint Davidi, vt his in tertia persona sibi pollicetur aut

regni perpetuitatem in sua posteritate, aut vitæ cælestis adeptionem: certum tamen nobis esse debet, Davidè in his oculos defixos habuisse in Christum, cuius personam se seiebatur sustinere. In hunc enim solum hæc verè conueniunt perfecte, per quem etiam solum Davidis regnum æternum effectum est, & æterna in cælis vita à Davide obtenta. Atque ob hanc causam videri rectè potest, Davidem mutata persona hæc extulisse in tertia persona. Vnde quæ supra notata sunt Psalmo 20. circa illud: Longitudinem dierum in sæculum sæculi. Cum autem hi versus, & totus Psalmus Christo accommodantur, illa pars: Misericordiam & veritatem eius quis requirit: intelligitur comunitè, vt relatum, eius, ad

PSAL. 60

ad regem referatur, & significetur Christi misericordiam & veritatem, quam exhibuit in redimendo humano genere, neminem satis exquirere & inuestigare posse. Verum in paraphrasi alium sensum secuti sumus, quod in Hebræo, misericordia & veritas manifeste ad Deum sunt referenda. Significatur enim per illa, regem semper seruandum.

PERMANET IN.] Hebræa habent verbum futuri temporis, similiter & Græca, διαμείνεται, permanebit. Interpres legisse videtur verbum præsentis temporis, διαμείνεται, accentu in penultima. Et tamen

sunt Latini aliquot codices, qui habent futurum, permanebit, quomodo & Diuus. Augustinus legit, proinde hæc lectio præferenda est.

MISERICORDIAM, &c.] Pro, quis, Hebræa habent מַן Man, quod interpretantur, præpara, vt sit sensus: Misericordiam & veritatem præpara, seruabunt eum. Septuaginta acceperunt eam dictionem secundum significationem eius Chaldaicam. Sic enim significat quis vel quid, quod Hebræis dicitur Mah. Hieronymus dictione eam in totis omisit habet enim: Misericordia & veritas seruabunt eum.

In finem pro Idithum Psalmus David.

ARGUMENTVM PSALMI LXI.

Exhortatur hoc Psalmo Propheta primum quidem seipsum, & suspirans animam ad fidendum Deo, illi se committendum, cuius fiducia securum se fore ab omni malorum incursum non dubitat, atque ob id cum increpatione insub at irruentibus contra se persecutoribus. Tum vero deinde suo exemplo omnes generatim hortatur in Domino spem suam collocare, non in vanissimis & fallacibus hominibus, neque in diuitijs iniuria aut vi parvis, sed neque in diuitijs circa iniustitiam obuentibus: subijciens in fine ad terrorem malorum, & consolationem honorum Deo fidendum duo illa, quæ ex certissimo Dei verbo & lege eius cognita sunt, potentiam scilicet Dei, & bonitatem eius ac misericordiam: secundum quæ redditurus est unicuique secundum opera eius, vt ob id merito Deo fidens, securus esse debeat: iniustus vero, ob eius potentiam & in remunerando iniustitiam perimescere.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Nomen Deo subiecta erit anima mea?

* ab ipso enim salutare meum.

2 Nam & ipse Deus meus, & salutaris meus, susceptor meus: * non mouebo amplius.

3 Quousque irruitis in hominem, & interficitis vniuersos, * tanquam parietem inclinatum, & maceriem depulsa?

4 Veruntamen pretium meum cogitauerunt repellere, * cucurrerunt in sui: ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant.

5 Veruntamen Deo subiecta est anima mea. * quoniam ab ipso patientia mea.

6 Quia ipse Deus meus, & saluator meus, adiutor meus * non emigrabo.

7 In Deo salutare meum & gloria mea: Deus auxilijs meis, & spes mea in deo est.

8 Sperate in eo omnis congregatio populi: * effundite coram illo corda vestra, Deus adiutor noster in æternum.

9 Veruntamen vani filij hominum, mendaces filij hominum in stateris vt deci-

Et si varijs malorum vndis obruar, & impij vndique impetant, non tamen Deo obmurmurabit, neque ad aliud pro auxilio respiciet anima mea, quam ad Deum. Merito enim Deo sese totam subiciet, illique sese committet anima mea, boni consulens quamuis fortem ab eo immittam, ac patienter expectans opem eius. * Ab ipso enim Deo, eoque solo salus mea pendet, mihi que certo proueniet.

Ipse enim est Deus meus, curam singularem mei gerens. Ipse saluator meus est, & defensor meus, qui me ad se confugientem custodiendum suscipit, * propter quod scio me non multum commouendum impiorum oppugnationibus grauissimis, etiam si parum me per eas fluctuare, & nutari contingat pro humana fragilitate.

Cum igitur tam potentem habeam adiutorem, quamdiu vos vniuersi impij in me, etsi infirmum hominem, impetum facietis, & interficere conabimini me? * quousque inquam, irruetis in me, tanquam in parietem ad ruinam inclinatum, & maceriem iam conquassatam, atque minantem ruinam? Quasi facile vobis sit me deicere & profernere, quemadmodum facile est inclinatum deicere parietem, cui me similem vos existimatis, casui me proximum reputantes.

Et certè impij honorem meum, ad quem videbant me à Deo ceteri, studiose meditati sunt, inuito inter se consilio, auferre à me: * propter quod sitibundè ac desideranter ad Deum confugi, fontem aquæ viuæ: qui me lassatū reficeret, ac saluum mihi seruaret honorem delegatum. Quo autem minus eorum iniquas contra me machinationes aduertentem, ore suo bene mihi precabantur & blandiebantur, qui animo suo pessimè mihi volebant.

Verum quantumlibet hi contra te ferantur, quantumlibet infestent, tu tamen, o anima mea, te totam Deo subice, illique te quanta es committe, sine omni querela ac diffidentia longanimitè opem eius expectans. * ab ipso enim veniet tibi id quod patienter expecto.

Certo enim certius ipse est Deus meus, curam mei singularem gerens, ipse saluator meus & adiutor meus, * quare nunquam sat scio loco meo mouebo, quantumuis me hostes mei deturbare conentur.

In Deo sita est salus & gloria mea, quam ab eo me assecuturum nil dubito. * Ipse est Deus auxiliator meus, & spes omnis mea in Deo sita est, qui fallere non potest sperantes in se.

Proinde mecum vnà sperate in eo, quotquot vsquam estis populi, * omnes vestras cogitationes, curas ac desideria per oratione deo proponite, illique curanda committe, deus enim adiutor omnium nostrum sperantium in se futurus est imperpetuum.

Ipi autem homines vani sunt, & fallaces: mendaces sunt filij hominum omnes, adeo vt etiam proximos suos decipiant, in stateris, instru-

PSAL. 61

Psalms David cum esset in deserto Iudææ.

ARGVMENTVM PSALMI LXII.

ANIS hoc Psalmo Propheta, quomodo exultans ob persecutionem Saulis in deserto Zippo (quod in titulo desertum Iudææ dicitur, non ut corrupte legitur, Idumææ) cum prohiberetur interesse sacro cœtui populi Dei, & versari in tabernaculo eius, quâ summè desiderabat, animum suum dederit contemplationi diuine virtutis & bonitatis, indeque mirificè fuerit consolatus, atque in laudem Dei accensus, prædicans in fine hostium suorum extinctionem & condemnationem: suis ipsius vero liberationem, exaltationem, & gaudium. In his vero & Christum in se delinatum cecinit, cui non vltimus tantum Psalms versus (quo dum de se David in tertia loquitur persona, Messiam notare voluit (scilicet & totus Psalms perfectè conuenit, cum ad declarandam Iudeorum rabiem etiam ipse in deserto latens, aliquoties ad patrem suprauerit, bonitatis eius consideratione sese consolans, hostium suorum interitum, suamque liberationem prædicens. Secundum anagogen autem cuiuslibet iusto Psalms præfens conuenit, qui in hoc mundo tanquam in exilio degens, auidè Deo coniungi, atque in celesti eius templo cum sanctis ipsi laudare desiderat: quod autem eo frui non datur, hic interim in huius mundi deserto, corpore existens, sed mente Deo coniunctus, contemplatione diuina gloria & bonitatis sese consolatur, confirmatque in uite præsentis malis securus de insubili hostium suorum iniquissimorum demonum perditione, atque de gaudio solido, quod in Deo liberatore suo in futura uita ipsi proueniet.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Deus Deus meus, * ad te de luce vigilo.

Deus, tu es peculiariter Deus meus, quem vnice colo, quemque in me benignum semper sentio, * quare & summo mane, omnibus aliis meis rebus postpositis, ad te vigilo, te querens, ad te suspirans, atque de te attentè meditans.

2 Sicut in te anima mea, * quam multipliciter tibi caro mea.

Anima mea summo desiderio ad te Domine fertur, cupiens coram te interesse populo tuo sancto in domo tua: * neque anima mea te tantum desiderat, sed desiderio animæ maximo corpus peruadente, etiam caro mea valde admodum concupiscit tuam præsentiam, vt hoc graui exilio liberata, in sanctorum tuorum cœtu te laudet, tuamque gloriam contempletur.

3 In terra deserta, in uia, & iniqua, & iniqua sic in sancto apparui tibi, * vt uiderem uirtutem tuam, & gloriam tuam.

In terra hac deserta, in uia, & aquis carente, in qua exul à domo tua agere cogor, in hac, inquam, terra etiam afflictionibus plena, ego coram te spiritu apparui, quasi in tuo sancto tabernaculo, * vt quoad licet contemplerer tuam fortitudinem & gloriam tuam: quam quoniam cum reliquo tuo populo in tabernaculo tuo, ubi eam præsentem exhibes, cernere non licet, spiritu præfens non desino contemplari, quo eius contemplatione in his malis me consolet.

4 Quoniam melior est misericordia tua super uitas, * labia mea laudabunt te.

Ideo autem, quamuis in exilio & in vasto sim deserto, tuæ uirtuti & gloriæ contemplantæ me addicere uolui, quia misericordia tua, qua tuos prosequeris, gratior & optabilior est quauis corporali uita, quantumuis sælici, quantumuis diuturna. Plus enim uoluptatis considerata tua bonitas affert tuis, quam uita hæc corporalis, res alioqui hominibus gratissima & optatissima. Magis item beatum facit hominem tua misericordia, quam felicissima quæuis uita corporea, * propter quod etiam in his malis non cessabo te laudare.

5 Sic benedicam te in uita mea, * & in nomine tuo laudabo manus meas.

Ad hunc modum, nempe expressa & attenta contemplatione bonitatis tuæ, cum labiorum sono ego te laudabo semper quoad uixero, vt cunctis se habeat res meæ, * & cum in uocatione nominis tui extollam in oratione manus meas, à nullo alio auxilium petens, quam à te potentissimum simul & benignissimum.

6 Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, * & labiis exultationis laudabit os meum.

Per hanc autem seriam bonitatis tuæ perpenionem satiabitur, optoque vt fatietur anima mea, ueluti adipe & pinguedine, delicatissimis scilicet tuis spiritualibus, summissisque delitiis, * tumque ex sua cordis plenitudine os meum exultantibus labiis laudabit te.

7 Si memor sis tui super stratum meum, in matutinis meditabor in te: * quia sustinuit me adiutor meus.

In eo tui memor fuero, & quotiescumque de te meditabor attentè in matutinis, tempore scilicet ad meditandum aptissimo. * Et quidem merito istud faciam. Fuisti enim mihi sæpissimè auxilio.

8 Et in uolamento alarum tuarum exultabo, * adhaesit anima mea post te, * me suscepit dextera tua.

Quare etiam posthac securus exultabo in sedula illa tua protectione, qua tuos ita protegis potentia, & bonitate tua, sicut auis pullos suos alis protegit. * Anima quidem mea ex consideratione tuæ bonitatis tibi per fiduciam & amorem adhaesit, nunquam diuisa à memoria tui, semper in omnibus à te pendens, * nec frustrata est, nam tua omnipotentia me sibi coniunxit, atque in omnibus his mundi periculis, quasi supposita manu fidelissimè suffulit & sustentauit.

9 Ipsi uero in uanum quasi: ut animam meam, inuolunt in inferiora terræ: * uadentur in manus gladij partes uulpium erunt:

Propter quod nihil dubito, quin illi aduersarij mei qui frustra tot cõsiliis, tot insidijs quæsierunt uitam meam perdere, quin inquam potius ipsi pro meritis suis ad inferna retrudantur, * hic à Deo tradentur in vim & arietem gladij quo occidendi sunt, occidique cedent in partem uulpium, aliarumque ferarum sanguinarum, à quibus eorum cadauera profra

piant, * ipsi de uanitate in idipsum.

mentis, quæ ad mensurandam iustitiam, & fidem declarandam cõmunis iure sunt instituta. * Certè ipsi omnes pariter sunt ex uanitate, filij scilicet uanitatis: & quatenus homines sunt, toti uanitati, mendacijs & fraudibus dediti. Ipsi quoque omnes simul magis sunt quam uanitas. Proinde stultè fuerit in uanissimis hominibus ac fallacissimis spem collocare.

10 Nolite sperare in iniquitate, & ad rapinas nolite cor apponere.

Sed neque speretis in dititijs per iniquitatem & calumniam paritis, & rapinas ne concupiscatis auarorum hominum more: * quinetiam si diuitiæ absque iniustitia vltro copiosè obuenerint, ne tamen animum uestrum illis affigatis, ita vt uel fiduciam uestram in eis collocetis, aut amore eas inordinato prosequamini. Quomodo cumque enim partè diuitiæ, cum fluxæ sint & incertæ, saluare hominem nequeunt.

11 Semel locutus est Deus, duo hac audiui, quia potestas Dei est, & tibi domine misericordia:

Quo autem magis, speretis omnibus mundanis rebus, & iniustitiam odientes in Domino speretis, ecce semel in monte Sinai populo suo locutus est Deus. * Constater & irreuocabiler mihi per spiritum suum sanctum locutus est, Duo ab eo audiui, nempe quòd solius Dei sit potentia, qua possit omnia quæ uult: & quòd tibi Domine sit summa clementia, qua quæ potes, etiam uelis. * Quod autem hæc duo tibi, Domine, maxime competant, hinc patet, quia tu reddes unicuique secundum opera eius, per tuam omnipotentiam malos supplicijs afficiens, & per tuam clementiam omnipotentiam coniunctam, in te sperantes perpetuò sælices efficiens, vt merito diffidere non debeant, qui in te Dominum potentissimum & clementissimum confidunt: metuerè uero hi, qui te neglecto terrena sectantur, cuius in puniendo inuictam potentiam aliquando sentire cogentur.

* quia tu reddes unicuique iuxta opera sua.

ANNOTATIONES.

SUBIECTA, &c. Istud non esse intelligendum de subiectione obedientiæ, qua anima hominis parata est ad faciendum imperata: sed de subiectione, qua quis se totum Deo committit, vt habet paraphrasis, patet ex Hebræis, ex quibus quidam præfentem locum uertunt: expectabit anima mea, alij, ad Deum, silebit anima mea, quæ utraque significat animum resignatum, & conscientiam promptitudinem ad ferendum quamuis fortem.

NON MOUEBOR, &c. Ex Hebræis patet, dictionem, amplius, hic accipiendam, vt in Psalmo 50. Amplius laua me: pro multum scilicet, non pro amodo aut posthac. Est enim רב Rabba.

PRETIUM, &c. Græcè est τιμὴ, significat autem pretium, & etiam honorem. Hic autem significare honorem Hebræa docent, quæ secundum lectionem, quam secuti sunt Septuaginta, habet, exaltationem meam cogitauerunt, &c. Vnde pretium apud nos accipi debet non pro mercede, vt plerique intelligunt, sed pro honore, quo quis in pretio est, qui sensus & Dauidi, & omnibus item iustis optime conuenit. In eodem uersu pro eo quod habemus, cucurri in siti: Græcè est ἐδίψαυον ἐν δίψῃ. Potest autem ἐδίψαυον esse & primæ personæ singularis numeri, aoristi secundi, & tertiæ personæ pluralis numeri, hoc est, cucurri uel cucurrerunt. At uero quod potius fuisse uertendum, cucurrerunt, satis docet uerbum præcedens, cogitauerunt, & quæ sequuntur in plurali numero, sed apertissimè Hebræa, quæ habent uerbum tertiæ personæ pluralis numeri. Vnde sensus esse deberet: inimici mei sitibunde admodum festinauerunt, & cucurrerunt ad perdendum me.

AB IPSO, &c. Patientia hic non debet accipi pro eo quod proprie significat, pro uirtute scilicet, qua aduersa fortiter toleramus. Dicitio enim Hebraica proprie significat expectationem. Vnde Hieronymus uerut, præstolatio mea. Et Græcis est ὑπομονή, quæ dicitio magis expectationem significat, quam patientiam. Vnde patientia hic debet accipi pro expectatione patienti pro re expectata.

VT DECIPIAM TIBI, &c. Ex Hebræo & Græco

simul patet, pronomen, ipsi, non posse construi in nostra litera cum uerbo, decipiant. Apud Græcos enim hæc oratio, vt decipiant, ponitur in infinitiua, τὸν ἀδικήσαν ἀδικῶ. Quod si autem pronomen, ipsi, construendum esset cum uerbo, decipiant, dicendum fuisset, τὸν ἀδικήσαν ἀδικῶ. Vnde hæc uerba, ipsi de uanitate in idipsum, seorsum legenda sunt, ut etiam legit Euthymius: & duplici sensu commode accipi possunt, ut etiam indicat paraphrasis. Apud Hebræos longe aliter habetur in hunc modum: Certè uani filij hominis, mendaces filij, in statera si ascendant ipsi pariter, leuiore sunt uanitate. In quibus uerbis est elegans hyperbole, quæ stultitiam & leuitatem hominum exaggerat, significans homines uniuersos ipsa uanitate esse magis uanos, adeo ut si in altera parte libræ ponas uanitatem, in altera uniuersum genus humanum, uanitas ipsa præponderatura sit.

SEMEL, &c. Hebræa etiam recte eo modo uertuntur, quomodo nos habemus: tamen ut sunt ambigua, pluribus alijs modis uerti possunt. Sunt enim qui sic uertunt: Vnū quiddam locutus est deus, bis audiui, hoc est, frequenter. Alij: Vnū locutus est, duo hæc audiui. Alij: semel locutus est deus, & bis hæc audiui, hoc est, sæpius hæc locutus est. Dictiones enim, quas noster uertit, semel & duo, aliquando exponuntur per nomina, vnum & duo, aliquando per aduerbia semel & bis. Quod autem nos legimus semel locutus est deus, conuenienter accipitur semel pro constanter, ut concordet cum eo quod dicitur Job 33. semel loquitur deus, & secundò idipsum non repetit. Aut referendum est ad ea quæ deus locutus est in datione legis Moisaicæ, ubi satis intimat deus potentiam, misericordiam, & in retribuendo unicuique secundum opera eius, iustitiam, sic enim dixit: Ego sum dominus deus tuus, fortis, zelotes, uisitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me: & faciens misericordiam in milia bis qui diligunt me, & custodiunt præcepta mea, ubi suam potentiam & misericordiam aperte significat, Exod. 20.

Psal

PSAL. 62.

a

a

b

c

f

k 5 strata

strata dilaniabuntur. Ad inferos quoque detrusi, profcindentur ibi acie gladij, ac grauissimis suppliciis ibi enecabuntur, cedentque in portionem & possessionem crudelium ferarum, malignissimorum & callidissimorum dæmonum, quibus cruciandi tradentur.

10 Rex vero letabitur in Deo, * laudabuntur omnes qui iurant in eo, quia obstru-ctum est os loquentium iniqua.

10 Ipse autem rex, hostium suorum iustam ultionem cernens, & optatam à Deo liberationem affecutus, lætabitur in Deo, quem tam benignum in se experietur, * sed & omnes qui Deum vnicè colunt, non iurantes, cum res poposcerit, per aliud nomen quàm Dei, simul gloriabuntur in Deo cum laude eius, eo quòd os loquentium falsa contra iustum sit obstru-ctum, & à calumniando impeditum per ultionem & mortem eis inflictam.

ANNOTATIONES.

a DEVS DEVS.] Possit istud continere legi cum verbis sequentibus, vt sit vocatiui casus, & sit sensus: O Deus Deus mi, vigilo ad te. Verum Hebræa habent: Deus, Deus meus tu, supple, es. Vnde conuenientius hæc verba seorsim accipiuntur, vt subintelligatur in nostra lectione, es tu.

b SVPER VITAS.] Pluraliter dixit, vitas, more Hebræorum, apud quos dictio significans vitam, voce, pluralis est numerus: significatione, singularis, sicut apud nos dictio, tenebræ.

c LEVABO, &c.] Sunt qui hanc partem sic intelligunt: Cum veneratione nominis tui extendam manus meas ad omnia quæ facturus sum atque in hunc modum Campensis. Verum conuenientius videtur, si accipiatur de eleuatione manuum, quæ fit in oratione. Duo enim in hoc versu coniunguntur, quæ ex attenda consideratione bonitatis diuinæ nascuntur, & in quibus duobus Dei cultus consistit, nempe laudare Deum; eumque in omni necessitate inuocare.

d REPLEATVA.] Hebræa habent futurum indicatiui. Vnde & Hieronymus vertit, implebitur. Secundum quam lectionem explicat hoc versu quid ex consideratione Dei consequatur, nempe fatietas animæ, cuius sitim & desiderium prius introduxit. Septuaginta acceperunt futurum indicatiui deprecative, vt frequenter accipitur. Nec est sensus multum à priori diuersus, si quidem vt anima nostra sic ex cõtemplatione spiritali repleatur, à Deo petendum est, cuius solius donum est.

e SI MEMOR, &c.] Græca non habent, sic, sed a, hoc est, si nec habent meditabor, futuri temporis, sed præteritum imperfectum *ἐκέλευω*, meditabar. Atque in hunc modum legit & Augustinus: Si memor fui tui super stratum meum, in matutinis meditabar in te. Et in commentariis Hieronymi textus habet, si Magister sententiarum vtriusque meminit lectionis, & Glosa item Ordinaria, quæ in contextu habet, si: in margine, sic. Hebræa quoque habent dictionem, quæ non sic, sed si significat. Vnde omnino apparet vitio scriptorum locum hunc corruptum, sicut eorum vitio Ioannis ultimo legitur sic pro si, dum dixit Dominus: Si eum volo manere, &c. Vnde & hic libri plerique habent, si, Hebræa tamen non habent verbum præteriti temporis, meditabar sed futuri, sicut nos, meditabor. Neesse est autem in nostra & Hebræorum litera verbum præteriti temporis, memor fui, accipere pro futuro, memor ero: aut verbum futuri temporis, meditabor, accipere pro præterito, meditatus sum, vt frequenter fit, & sicut habent Græca. Quòd si autem sequamur rationem temporis præteriti, sicut habent Græca,

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI. LXIII.

P Recatio est hic Psalmus contra delatores falso iustum accusantes, quorum scintillam in cupiditate nocendi, & studia struendarum insidiarum præmittentes, prædicat deinceps, quomodo Dei virtute, & irrita fient ipsorum machinamenta.

uentas, & iusta de eis sumpta ultione, timor Dei augendus sit apud malos, & gloria eius illustranda à bonis iusta Dei iudicia de prædicatoribus, & de bonitate ac iustitia eius gauisuris. Conuenienter autem hic Psalmus mysticè Christo per Dauidem adumbrato adaptatur, vt sit eius contra persecutores suos Iudeos oratio, contra quem tantis suis conatibus & consilijs perfidii Iudei non solum nihil profecerunt, sed etiam subijcti Dei ultionem pepererunt: quam videntes iam omnes gentes obijspiciunt, mirabilem in iudicijs suis Deum annuntiantes, & glorificantes.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Exaudi Deus orationem meam cum deprecor, * à timore inimici eripe animam meam.

2 Protexisti me à conuentu malignantium, * à multitudine operantium iniquitatem.

3 Quia exaceruerunt vt gladium linguas suas, * intenderunt arcum rem amarum, vt sagittent in occultis immaculatum.

4 Subito sagittabunt, & non timebunt, * firmauerunt sibi sermone nequam.

5 Narrauerunt vt absconderent laqueos, * dixerunt quis videbit eos?

6 Scrutati sunt iniquitates, * defecerunt seruantes seruitio.

7 Accedet homo ad cor alium, * & exaltabitur Deum.

8 Sagitte paruulorum facta sunt plaga eorum, * infirmata sunt contra eos lingua eorum.

9 Conturbati sunt omnes qui videbant eos, * & timuit omnis homo.

10 Et annuntiauerunt opera Dei, * & facta eius intellexerunt.

11 Letabitur iustus in domino, & sperabit in eo.

12 Laudabuntur omnes re-cti corde.

O Mi Deus, exaudi quæso nunc cum te deprecor orationem meam, libera animam meam à timore inimici, vt de tua protectione securam, salutem non nimis metuat. † Serua quoque vitam meam ab inimis, quibus me terret hostis meus.

2 Tu enim qui hæctenus me protexisti, in futurum spero proteges, atque vt protegas oro à congregatione malignè agentium qui contra me congregati sunt, à multitudine hominum, qui planè dediti sunt iniquitati.

3 Qui exaceruerunt linguas suas non aliter quàm exacui solent gladij, vt certius ac magis lædant. Parauerunt enim linguas suas, ad lædendum efficacissimè, habentes apud se meditata verba, quibus innocentem falso accusantes velut gladio quodam perimant. * Præparauerunt iam arcum suum, vt absconditè & per insidias impetant suis sagittis me incautum & innocentem, nihil tale opinantem, nihil tale ab eis commeritum. Hunc autem eorum arcum, dico verbum triste & amarum, quo in me eiaculari student mortiferas plagas.

4 Subitò præter expectationem, falsis delationibus, quasi suis sagittis, impetent me nihil præcauentem, nec aliquo vel Dei vel humanæ legis tenebuntur timore, quo à sua malitia reuocarentur. * obstinato enim animo sequi decreuerunt prauum consilium inter se habitum.

5 Verbis vtrò citroque habitis constituerunt abscondere suas insidias, quasi quosdam laqueos, persuaseruntque sibi neminem eorum insidias cogniturum, qui eas vel detegeret, vel vindicaret: adeo impij insidie prouidentia quidem atque iustitia diuinæ vllam habent rationem.

6 Excogitauerunt varios nocendi modos, * adeo vt dum quærunt dolosas artes, in excogitando defatigati sint, nec facile inuenire potuerint conuenientem perdendi innoxium rationem.

7 Vnde homo quisquam ex eis accedet ad aliquem, qui profundi est cordis & consilij magni. † Ipsi quoque homines impij ingredientur in secretum & profundum cordis sui, vt ex profunda meditatione inueniant tandem perdendi innocentem rationem quam quærunt. * Verum illis hæc agentibus Deus exaltabitur, qui inefficaces faciet omnes illorum cogitationes, comprehendens sapientes in astutia ipsorum.

8 Eorum enim plagæ & verba, quibus innocentem lædere studuerunt, sicut sicut sagittæ paruulorum: quæ vt nullam habent lædendi potentiam, ita tantum laborem & fatigationem puerulis adferunt sagittantibus. * Et lingue eorum, quibus ad subuersionem innocentis impia loquebantur, in proprium ipsorum malum infirmabuntur, ita vt nihil linguarum virulentia valeat contra iustum, sed in proprium malum recidat.

9 Propter quod omnes qui videbunt eos & suis conatibus turpiter frustratos, & à Deo grauiter vindicatos, magno timore & stupore conturbabuntur, * timebitque omnis homo Deum, cuius in vindicando impiorum scelera, potentiam & iustitiam considerabit.

10 Et prædicabunt plerique aliis opera iustitiæ diuinæ, quæ pro liberatione iusti, ac vindicta impiorum operatus erit, * & facta eius diligenter expensâ intelligent, cognoscentes quàm sit in liberando innocentes benignus, quàmque in puniendo impios, iustus.

11 Iustus autem iam Dei opem in se expertus, iustus etiam quisque Dei iustitiam & clementiam in liberatione innocentis conspiciens, letabitur de Domino, ob eius clementiam & iustitiam, iamque magis ac magis de eius protectione securus omnem suam spem in eum colloca-bit, * & cum laude Deo gloriabuntur omnes in Deo, qui candido sunt pectore.

ANNOTATIONES.

a P R O T E X I S T I.] Quomodo factum sit, vt constanter omnes Latini libri habeant, prote-xisti, non facile patet, cum & Hebræa & Græca habeant, protege, quod magis coheret cum oratione incepta in primo versu. Est enim Græcum *προσέτη*, accipere, primus imperatiui, & Hebræis est futurum indicatiui, quod pro imperatiuo sæpe accipitur.

Proinde nostra litera sic est intelligenda, vt dicit propheta agnoscit se hæctenus à Deo protectum esse, tacitè intelligat se precari, vt in posterum ab eodem protegatur. Ipsa enim beneficij agnitio, alterius beneficij est impetratio. Aut præteritum, protexisti, accipiendum est pro futuro, proteges.

PSAL. 63.

b QVIA EXAGVERVNT. Rectius habent plerique libri, qui. Est enim Græcis *ἐπιτιμῶν*. Vtriusque lectionis meminit Magister.

c ACCEDIT, &c. Principio hic aduertendum, altum hic nō posse accipi pro sublimi, quemadmodum multi interpretantur: sed pro profundo, vt patet ex linguis originalibus. Est enī Græcis *βαθῆα*. Deinde non est Græcis, ad cor altum: sed, & cor altum, *πρὸς ἄνω ἄνευ ἰσχυρῶν ἢ ἀγῶνας ἡγῶν*. Quam lectionem Euthymius pro sensu literalī sic interpretatur: homo & cor altum, hoc est, homo alti cordis & profundi consilij in malum accedet ad eos, vt suggerat scilicet eis rationem perdendi iustum, quam quærebant, nec inuenire poterant. Indicat etiam in mystico sensu, ab aliquibus intelligi per hominem istum, Iudam Isariotem, qui Iudæis non inuenientibus conuenientem perdendi Christum modum, aperuit quomodo eum capere possent. Augustinus quoque videtur legisse non, ad sed, & ex sua interpretatione in hunc versum: quanquam in impressis libris vitiō scriptorum semper habeatur, ad. Sic enim scribit super hunc versum: Accedet homo, &c. Illi dixerunt: Quis videbit nos? defecerunt scrutantes conſilia mala. Accessit homo ad ipsa conſilia, passus est se teneri vt homo, non enim teneretur nisi homo, &c. Accessit ergo ad omnes illas passiones, quæ in illo nihil valerent, nisi esset homo. Sed si ille non esset homo, non liberaretur homo. In his verbis quoniam videtur Augustinus præpositione, ad, dicetis: Accessit homo ad ipsa conſilia, ad omnes illas passiones: videri posset oſtendit lectori legisse, ad cor altum, & cor altum, interpretari ipsa Iudæorum conſilia, & passiones, quas altō conſilio Christo inferre studuerunt. Verum ex his quæ mox sequuntur, patet hanc non fuisse Augustini intentionem, sed tantum hæcenus interpretatum, quare dictū sit, accedet, & explicasse ad quid homo iste accesserit, quod propheta non dicit. sic enim sequitur in Augustino vo-

In finem Psalmus Cantici dauid, canticum Ieremiæ & Ezechielis de populo transmigrationis, cum inciperent proficisci

ARGUMENTVM PSALMI LXIII.

Plerique existimant hunc Psalmum a Dauidē conſcriptum, ex persona eorum qui in captiuitate Babylonica a se per spiritum præſens deprecauri essent reditum in patriam, & templi reedificationem. Ex quorum persona accipiendum, esse videtur, eo quod in præſens, libro in titulo legitur: Canticum Ieremiæ & Ezechielis, & populi transmigrationis cum inciperent proficisci. Verum hæc verba omnino non habentur in Hebræis, que tantum habent: In finem Psalmus Dauid sicut & Græcorum ac Latinorum codices plerique. Proinde aduēta ea verba constat sicut & alias aliquoties ab aliquibus expositoribus indicare volentibus, ex quorum persona Psalmus intelligendus esset. Quamuis itaque præſens Psalmus recte accommodetur his qui in captiuitate Babylonica reditum expectabant, & expectabant: non est tamen necesse ex eorum persona asserere hunc Psalmum accipiendum esse, & non ex persona Dauidis auctoris Psalmi, eum etiam rectissime in tempora Dauidis quæret. Exeruit enim in monte Sion tabernaculo, pro arca Domini precatur propheta hoc Psalmō, vt dimissis populū iniquitatibus, auferat ab eo hostium in circuitu habitantium, qui ei populo aliquam diū preualuerant, imperium & iugū, vt donata populo pace, sublatāq; seruitutē iugo: ex omnibus locis homines accedere valeant templum Domini, quod in Sion sibi elegerat. Vbi sicut peculiariter dominus præſidebat, ita quoque ibi eum peculiariter laudandum canit ob potentiam eius, quam in celo, terra, mariq; declarat, & bonitatem eiusdem, qua in vſu hominum terram, immiſſa à celo pluuia, varios fructus producere facit. Sub typo autem corporalis montis Sion, & ciuitatis Hierusalem, magis canere vult de ecclesia Christi, quod ex eo satis patet quod dicit: Ad te omnis caro ueniet. Proinde secundum mysticum & principaliorē sensum precatur propheta: vt dimissis peccatis humani generis, sublatāque iugo demōnis, humano generi præualentis, omnes iam orbis terræ nationes, ad spiritūalem at celestem Hierusalem, ecclesiam sanctorum confluant, in qua solū Deo reddant laus eo digna. Secundum hunc autem sensum, qua dicuntur de preparatis & firmatis a Deo montibus, de turbatione maris, de uſitatione, irrigatione & facundiatione terræ, arietum, vestimentis, alius accipi possunt, ut iuxta anagogen hæc omnia impletā intelligamus per uenientē filij dei in hunc mundum aduentum, quo uisitauit nos oriens ex alto, sua predicatione sterilem mundum irrigans, & facundans, ipsius procelloso mari similem subuertit: comminantis præparans item, tanquam aliuos quosdam montes, apostoli & apostolicos uiros, ad edificandam in eis ecclesiam suam, eosque tanquam arietes quosdam, qui ouium Christi amens essent, inuens, & uſiens abundanti spiritu sancti gratia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Te decet hymnus. Deus in Sion. * & tibi reddetur. O Mi Deus, cum optimus sis simul, & maximus, decet te esse vt tu lauderis ab omnibus, & quidem peculiariter in monte Sion, in quo

lente iam interpretari quid sit cor altum: Accessit homo ad (&) cor altum, id est, cor secretum, obiectis aspectibus humanis hominem, seruans intus Deum, celans formam Dei, in qua: qualis est patri: & offerens formam serui, quæ minor est patris. Ex his verbis manifeste patet, cor altum tribui ab Augustino non Iudæis, sed Christo, declarans Christum accessisse ad passiones cum corde suo secreto, quia scilicet obiecit aspectibus humanis hominem, &c. Vnde indubie legit: Accedet homo, & cor altum. Alloqui eius interpretatio non erit accommodata. Id ipsum apertius patet ex multis quæ sequuntur: Accedet, inquit, homo ad (&) cor altum, cor secretum, cor abditum, non ostendens quid nosset, non ostendens quid esset. Et in his quæ sequuntur vocat Christum hominem alti cordis. certe Magister sententiam, qui vtriusque lectionis meminit, legit apud Augustinum non, ad: sed, &. Nam postquam, expōnē priorem lectionem quæ habet, ad, expōnē alteram quæ habet, &, affert interpretationem eius literæ ex Augustino. sic enim habet: Vel ita, scrutati sunt sed frustra, quia homo christus, qui nō pateretur, nisi homo esset, accedet sponte ad passionem. Et cor altum, erat ei, hoc est, secretum cor: quia hoc faciebat secundum altum consilium, obiectis illis hominem, id est, formam humanam, in qua seruare seruans intus Deum, id est, dei formam, cuius potentia fuscitaretur. Proinde vitiō scriptoris videtur in nostra lectione legi, ad, pro, &, quod putari orationem sic esse perfectiorem. Nec est in pronuntiatione magna dissimilitudo inter, &, atque ad. Quid legit Hilarius, ex interpretatione non satis liquet. Facit autem mentionem etiam hominis alti cordis. Et in Psalterijs quibusdam benedictinorum inueni, &. Et Augustini ergo locus valde corruptus, nec eodem modum habens sensum merito est restituendus, & nostra item lectio.

1 *utran in Hierusalem.*

2 *Exaudi orationem meam*
* *ad te omnis caro ueniet.*

3 *Verba iniquorum præualuerunt super nos,*
* *& impetibus nostris tu propitius eris.*

4 *Beatus quem elegisti & assumpsisti,*
* *inhabitabit in atrijs tuis.*

5 *Replebimur in bonis domus tue,* * *sanctum est templum tuum, mirabile in aquitate.*

6 *Exaudi nos deus saluator noster,* * *spes omnium finium terre, & in m. s. longo.*

7 *Preparans mares in uirtute tua, accinctus potentia,* * *qui conturbas profundum maris sonum fluctuum eius.*

8 *Turbabuntur gentes, & timebunt qui habitant terminos a finibus tuis,* * *† exitus manuum & uersere delectabis.*

9 *Visitasti terram, & inebriasti eam:* * *multiplicasti locupletare eam.*

10 *Flumen dei repletum est aquis,* * *parasti cibum illorum.* * *quoniam ita est præparatio eius.*

11 *Riuus eius inebrians multiplicat germen eius,* * *in stillicidius eius latibunt germen.*

12 *Benedices coram annu benignitatis tue,* * *& campi tui replebuntur ubertate.*

13 *Pinguetis speciosa defertis,* * *& exultatione colles accingentur.*

14 *Induti sunt arietes ouium, & ualles abundabunt frumento,* * *clapillibus, et in himnum dicent.*

quo peculiarem tibi delegisti mansionem, * tibi perſoluentur vota in Hierusalem ciuitate quam elegisti.

2 Proinde exaudi quæſo orationem meam. * Id si feceris, omnis generis homines confluent ad te adorandum & laudandum in monte sancto Sion.

3 Quod autem à te uicē peto, istud est: Ecce facta iniquorum hominum, quos imitati sumus, ita aggrauata & multiplicata sunt in nobis, vt vires nostras superauerint, nec sufficiamus illis diluendis. † Iniquorum etiam dominatium nobis, & opprimentium nos blasphemiarum, quas contra nos & te Deum fundunt, iam magis inualuerunt, quam vt ferre diutius possimus. * tu itaque quæſo propitius ignosce nobis peccata nostra, propter quæ eis à te traditi sumus: vt dimissis peccatis, ac sublato hostium nostrorum iugo, in monte tuo te, vt decet, omnes laudare & venerari possimus.

4 Felix certe est ille, quem tu elegeris, tibi que propinquum feceris, * & qui tua electione assidue versari & manere poterit in atrijs tuis.

5 Nos enim, ubi id assecuti fuerimus, saturabimur contēplatione & fruitione bonorum domus tuæ. * Nam templum tuum propter tuam inhabitantis sanctitatem, eximie sanctum est, & per tuam constantem iustitiam, quam semper seruas & declaras, admodum mirabile. Proinde perceptione tuæ sanctitatis & æquitatis, quæ in templo tuo maxime reluctant, & perpenduntur, abunde saturabimur.

6 Exaudi itaque nos o Deus saluator noster, in quem non nos tantum speramus, qui in terra habitamus, * sed & hi qui in omnibus terræ finibus, & extremis insulis maris habitant. Vt enim à te solo cuncta hominibus proueniunt, ita & à te, etsi non satis bene cognito eis, cuncta omnes expectant, dum à creaturarum & naturæ conditore omnia sua prestolantur, & pendere agnoscunt.

7 Tu, inquam, Domine nos exaudi, qui per tuam fortitudinem montes stabiliter disponis, quique omni ex parte cinctus es omnipotentia, instructus per eam ad faciendum quodcunque uolueris, * qui cum vis commoues tempestatibus profunditatem maris, & sonum fluctuum eius, rursūque cum vis eos fluctus compeſcis, plenam scilicet omnium in terra, & in aquis potestatem obtinens.

8 Conturbabuntur admiratione omnes nationes terræ, & cum ueneratione, timebunt qui incolunt fines terræ, propter admirandā tuā signā celestia, gloriam tuam omnibus prædicantia, * per illorum ortus tum matutinos, tum uespertinos, tu ex hilarabis eos, eosque orare & laudare te facies. † Populos item tum orientales, apud quos, mane oritur, tum occidentales, vnde nox oritur, tu tuis celestibus signis sepe ex hilarabis.

9 Ab exordio constituti mundi assidue tuis donis inuisti terram, camque siticulosam, pluuia à celo immiſſa, abunde irrigasti, * sicque multipliciter eam ditasti, variis fructuum ac herbarum generibus eam fecundans.

10 Flumen tuum, o Deus, quod in nubibus aeris est, vnde in terram fixundans aqua profluit, plenum est aquis pluuiaribus nunquam deficientibus, * ex quo quidem flumine semper parasti, & parasti cibum illorum qui degunt in terra. * hoc enim modo, nempe per pluuiam inebriantem terram, fit ex tua ordinatione præparatio terræ, vt ad ferendos fructus homini necessarios apta sit, & fertilis.

11 Tu tua bonitate sulcos ipsius terræ (qui sunt quasi quidam ipsius riuuli) copiose per pluuiam humectans, multiplicabis germen eius, atque vt in posterum semper multiplices in vſu nostros, te rogamus: * te autem ita faciente, ipsa germinans terra lætabitur in imbris leuiter stillantibus super ipsam. Proferet enim quasi lætabunda multam herbam, per roridum imbrem decidentem in ipsam.

12 Toti circulo anni, in quo tuam declaraturus es benignitatem, tu benefacies, * & campi terræ tuæ implebuntur fructuum abundantia.

13 Tua benignitate, & pluuiarum stillicidio, pinguis fiet speciosa pasqua deserti olim sterilis, * & lætitia colles vndique circumdabuntur, lætillime scilicet gramine, ac fructuum copia à te exornati.

14 Arietes ouium præ pinguedine pasuorum induentur uelleribus, & ualles abundabunt frumento, * propter quod cuncti hæc tua liberalitate perfruentis, ex intimo corde tibi gratias agentes clamabunt, atque hymnum dicent tibi in Sion.

ANNOTATIONES.

V ERBA INIQUIORVM. Primum hic aduertendum, ex Hebræis constare præpositione, super, hic debere accipi comparatiuè, vt frequenter accipitur, & quemadmodum indicat paraphrasis. Deinde pro

iniquorum, hoc est, iniquorum, Hebraeis est, iniquitatum. Et hunc intelligunt sensum: Verba iniquitatum, hoc est, ipsae iniquitates (nam verba pro factis saepe accipiuntur) inualuerunt, adeo ut vires nostras superet. Septuaginta videntur accepisse genitium, iniquitatum, pro ipsis iniquis: sicut scelestum hominem, vocamus scelus, nisi forte verteriat a uelut, & non a uelut. Euthymius literae nostrae hunc sensum reddidit, quem paraphrasis secundo loco habet, scilicet blasphemiam iniquorum nobis dominantium nimis praualuerunt. Potest tamen literae nostrae idem reddi sensus, quem dant sensum Hebraeae lectionis, hoc modo: Facta iniquorum hominum, quae imitati sumus, multiplicata sunt nimis: & ideo tua misericordia propitiaberis eis, sicut prius orat: Propter nomen tuum domine propitiaberis peccato meo, multum est enim.

INHABITABIT, &c.] haec pars accipi potest, ut reddatur hic ratio, quare beatum dixerit eum quem Deus elegerit. Vnde Hieronymus vertit: habitabit enim in atriis tuis. Verum quoniam idem est, habitare in atriis Dei, & a Deo assumptum esse, hoc est, ut habent Hebraei apertius, deo proximum factum, rectius apparet ut hic repetatur relatiuum, qui, & idem intelligatur significari parte secunda versus, quod prima parte, ut frequenter.

SPES, &c.] Ad literam dicitur Deus spes esse omnium finium terrae, sicut postea dicit, omnia a deo expectare, ut det illis escam in tempore.

PREPARENS, &c.] Graeca magis consonat Hebraeis. Habet enim *ετοιμασει εν δυναμει ατρος*, &c. preparans montes in virtute sua, accinctus potentia, conturbans profundum maris, &c. omnia in terra persona, ut subintelligatur, preparans, supple, est deus, &c. ut hic incipiat propheta commendare dei potentiam. Et Augustinus legit, sua, non tua.

ACCINCTVS, &c.] Metaphorica haec locutio, qua subinde videtur propheta, desumpta videtur a militibus, qui accincti armis, instructi sunt ad pugnam.

SONVM, &c.] Graeca hic amplius habent, quam nos, *ηχος κρηταιων αυτος ης υνασθησεται*, sonos fluctuum eius quis sustinebit: Verum haec verba, quis sustinebit, Hebraea non habent.

EXITVS, &c.] Non potest hic, exitus, accipi, ut sit genitui casus, quomodo quidam accipiunt, intelligentes in hoc sensu: Tempore exitus, aut, homines exitus matutini delectabis. Est enim apud Graecos accusatiuus casus *εξόδους*. Neque rursus per exitus vespere, intelligi possunt occasus solis, quomodo aliqui intelligunt, hunc reddentes sensum: tu delectabis homines qui habitant ubi sol oritur, & eos qui habitant ubi sol occidit, hoc est, orientales & occidentales: dictio enim Hebraica, qua nos interpres vertit exitus, tantum significat ortum, non autem occasum. Vnde oportet altero illorum duorum modorum accipere hanc partem qui in paraphrasi explicantur, quorum postremum sensum Euthymius assignat, in priori subintelligitur praepositio, per. d. Augustinus sic accipit hanc partem: Tu delectabiles facies exitus matutini & vespere.

RIuos BIVS, &c.] Graecis est *αυλανας*, quae dictio magis significat sulcos non riuos, quemadmodum & dictio Hebraica hic posita. Vnde & Augustini lectio habet, sulcos. Nec est Graecis inebriatis sed *μεθυσων*, inebria, sic & apud Hebraeos. Interpres legis videtur *μεθυσων*, quoniam ad sensum nihil reterat, & sunt plerique libri qui habent, inebria, ut ea merito videatur vera lectio, quae est & apud d. Augustinum.

CLAMABVNT, &c.] Quidam suppositum horum verborum intelligunt ea quae praecedunt, valles, arietes, &c. ut ea dicantur clamare, & deum laudare, quia eum sua fertilitate commendant, & laudandum testantur. Porro, etenim, simpliciter ponitur pro, &, ut, enim, sit superfluum, quomodo sapere vel pro, sed etiam.

mam praceptorum & doctrinae eius rectitudinem, quam solam hic reperire licet: & caeleste tuum templum adeo sanctum est, ut in illud nihil coinquatum sit ingressurum.

6 Exaudi itaque nos Deus, Deus saluator noster, in quem non iam Iudaei tantum, sed & qui fines terrae, marisque extremas insulas inhabitant, spem suae felicitatis sunt collocaturi.

7 Tu, inquam, qui per tuam fortitudinem, perque spiritum tuum sanctum, qui virtus tua est, Apostolos, Apostolicosque viros, tamquam montes quosdam, fide firmos, altitudine mentis ab humilibus huius mundi rebus subleuatos, praeparas ad aedificandam in eis ecclesiam tuam, qui fortitudine maxima instructus es ad debellandum communem humani generis hostem, qui quique euangelicae praedicationis sono mundum hunc procellose mari similem, & feros fluctus eius, quibus tuos obrueret mundus conatur, salubriter conturbas, compescens eos.

8 Omnes terrae nationes, conspectis tuis miraculis, quae per tuos operaberis, & conturbabuntur admiratione, & ad timorem ac reuerentiam nominis tui prouocabuntur, tuisque signis, ac vera tui cognitione delectabitis & orientales & occidentales populos. Omnes quoque gentes tibi credentes gaudio afficies perpetuo, ut & cum mane illis oritur, hoc est, omnia sunt prospera: & cum oritur eis vespere, hoc est, omnia sunt tristitia, gaudio semper perfruuntur.

9 Inuifisti terram, & caelis ad saluandos homines descendens, atque tui cognitione, tuisque donis terram replens, hincque veluti caelesti pluuia aridam terram irrigasti, atque in hunc modum multipliciter ditastisti eam, multitudine nimirum credentium, spiritualium donorum, & bonorum operum.

10 Flumen tuum, o Deus, plenum est caelestibus aquis, verbum scilicet doctrinae caelestis, quod sanctarum doctrinarum fluxu semper redundat, & Christus item tuus aquis spiritualis doctrinae, ac caelestium charissimatum ita repletus, ut ipso indefinenter fluente, nec tamen unquam exhausto, omnes de eius plenitudine accipiant. Per has autem aquas paras cibum tuorum fidelium, qui caelesti eius doctrina, donisque spiritus eius, ac bonorum fructibus, quos hinc producant, in mente reficiuntur. Hoc enim pacto constat preparatio terrae, ut ad ferendos bonorum operum fructus fertilis sit & apta.

11 Proinde precamur ut terrena hominum corda, euangelice praedicationis aratro proficilla, caelestibus tuis aquis irrigans, multiplices fructus eius, id dum feceris, germinans terra humani cordis letabitur in stillicidiis gratiae tuae, leuiter stillantibus in eam.

12 Tu Domine toti circulo temporis gratiae & misericordiae tuae benefacies, nunquam tuam benignitatem ab eo auferens, tuaque benedictione particulares tuae ecclesiae, & singule fidelium animae, quas tanquam agros tuos excolendos suscipies, implebuntur fertilitate donorum spiritualium, operumque bonorum.

13 Ex eadem quoque tua benedictione populus gentium, qui tanquam desertum aridum & sterile, nullo tibi fructus protulit, ex pinguedine tui spiritus ita pinguescet, ut speciosa fiat pasqua, quae prius inculta iacebant: & qui in populo Dei fuerunt tumetes more collium, praepositi simplicibus laetitia induentur, ac veluti accingentur, expeditiores facti ad ministerium sibi creditum, cum videbunt sibi commissos continuo profectu crescere in Deo.

14 Populi tui doctores, & rectores, quos tanquam arietes quosdam, duces ouium tuarum constitues, induentur virtute spiritus tui, bonifque operibus, quae in aliorum exemplum exhibebunt, & humiliores quique praepositi tuis subditi, abundabunt pabulo spirituali verbi Dei fructumque ferent copiosum bonorum operum. Atque ob hanc tantam tuam benedictionem fideles tui praesumma mentis laetitia iubilabunt, sed & hymnum gratiarum actionis tibi in ecclesia tua decantabunt.

6 Exaudi nos Deus saluatoris noster. * spes omnium finium terrae. & in mari longae.

7 Preparans montes in virtute tua.

* accinctus potentia, * qui conturbas profundum maris sensum fructuum eius.

8 Turbabuntur gentes. & timebunt, qui habitant terminos a signis tuis. * exitus matutini & vespere delectabis.

9 Visitasti terram & inebriasti eam. * multiplicasti locupletare eam.

10 Flumen Dei repletum est aquis.

* parasti cibum illorum, quoniam ita est preparatio eius.

11 Riuos eius inebriatis multiplicata genimina eius. * in stillicidiis eius letabitur germinans.

12 Benedices corona anni benignitatis tuae. * & campi tui replebuntur ubertate.

13 Pinguescent speciosa deserti.

* & exultatione colles accingentur.

14 Induti sunt arietes ouium. & valles abundabunt frumento.

* clamabunt, etenim hymnum dicent.

PSALMVS 64.

Paraphrasis in sensu mystico eiusdem Psalmi.

Te decet hymnus Deus in Sion. & tibi reddetur votum in Ierusalem.

Decet o Deus, ut in sanctorum ecclesia peculiariter lauderis, in qua apertius declarata tua bonitas magis cognoscitur, & extra quam omnis laus sordet, in spirituali tua Hierusalem, a fidei populo persoluetur tibi quicquid tibi ab eis promissum est, votum item gratiarum actionis tibi debitum.

2 Exaudi orationem meam. * ad te omnis caro veniet.

2 Proinde exaudi orationem meam, quod si feceris, ad te laudandum in ecclesia tua omnium nationum homines venient.

3 Verba iniquorum praualuerunt super nos.

3 Est autem oratio, quam exaudiri cupio, ista: Facta iniquorum quos imitati sumus, ita inualuerunt per totum orbem, ut illis diluendis non sufficimus, nec illorum conscientiam diutius ferre queamus. Superba item iniquorum daemorum verba, quibus perpetuo se nobis dominaturos gloriantur, magis inualuerunt, quam ut ferre possimus. Tu itaque tua benignitate quae proptiare peccatis nostris, ut his dimissis sublatoque diabolicae feruitutis iugo, digne te in ecclesia tua ex omnibus populis collecti laudare, sicut te decet, valeamus.

* & impietatum nostris in propitiaberis.

4 Beatus quem elegisti, et assumpsisti. * inhabitabit in atriis tuis.

4 Et sane omnibus modis beatus est ille, quem tu aeterna tua praedestinatione ab initio elegisti, & tandem in tempore per tuam vocationem tibi adiunxisti: beatus ille qui tua electione & vocatione habitabit in atriis tuis, in populo scilicet tuo fidei, ac tandem in domo tua caelesti.

5 Replebimur in bonis domui tuae.

5 Nos enim fideles, quibus istud dabitur, satiabimur in bonis domus tuae. In ecclesia siquidem in terris agente, spiritualibus tuis bonis, quae domui tuae propria sunt in superna vero domo, contemplatione tuae praesentiae, & participatione omnis felicitatis, abunde replebimur. Templum enim tuum sanctum est, & praestititiam summam admirandum. Na quod in terris tibi ex omnibus gentibus aedificatum est templum, tuo spiritu inhabitante sanctificatum, est merito admirandum ob summam

* sanctum est templum tuum, mirabile in equitate.

In finem Canticum Psalmi resurrectionis.

ARGVMENTVM PSALMI LXV.

Resens Psalmus, gratulatio est de liberatione populi Israelitici a tyrannide impiorum, qua pascies in persona totius populi cunctos mortales inuitat ad laudem Dei, & considerationem admirabilium operum eius, potentiam Dei, & bonitatem eius, tum a priscis sum a recentibus ipsius erga populum suum facinoribus, praedicans: atque ob haec summam pietatem & gratitudinem animi, voce externisque sacrificiis se restaturum promittens. Quoniam autem, teste Paulo, quacumque veteri populo contigerint, in figura ei contigerunt, ad delinendum ea quae ad nouum pertinebant populum, ideo quae hic dicuntur de exsiccatione maris, de redemptione a tyrannide improborum, de oblatione sacrificiorum, mystice ab ecclesia Christiana accipienda sunt, quae se liberatam a persecutione infidelium Tyrannorum hoc Psalmo gloriatur, inuitans omnes gentes ad laudandum, & considerandum Dei potentiam, & bonitatem in se declaratam, dum inuicem hunc

hunc mundum peritum sibi fecerit, & grauissimis malis, qua in exortu suo plurima passa est, ipsam exemerit, propter qua gratitudinem suam voce externis, que factis, tanquam sacrificiis quibusdam, se declaraturum in domo Dei pollicetur. Porro quod titulus habet, Canticum Psalmi resurrectionis: dicitio resurrectionis, qua in Hebræo non habetur, adiecta videtur ob id quia in Psalmo dicitur: Qui posuit animam meam ad vitam. Proinde significat hunc Psalmum agere de liberatione populi a summo periculo mortis, & de iustificatione gentium, qua est spiritualis anima a morte peccati iustificatio, de qua spe futuræ resurrectionis, qua in capite nostro Christo processit.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Tubilate Deo omnis terra, psalmum dicite nomini eius. * † date gloriam laudi eius.

2 Dicite Deo quam terribilia sunt opera tua Domine, * † in multitudine virtutis tue mentientur tibi inimici tui.

3 Omnis terra adoret te, & psallat tibi.

* psalmum dicat nomini tuo

4 Venite, & videte opera Dei, * terribilia in consiliis super filios hominum.

5 Qui conuertit mare in aridam, * in flumine pertransibunt pede.

* ibi † lætabimur in ipso.

6 Qui dominatur in virtute sua in æternum, oculi eius super gentes respiciunt, * qui exasperant non exaltentur in semetipsis.

7 Benedicite gentes Deum nostrum, * & auditam facite vocem laudis eius.

8 Qui posuit animam meam ad vitam, * & non dedit in commotionem pedes meos.

9 Quoniam probasti nos Deus, igne nos examinasti, * sicut examinatur argentum.

10 Induxisti nos in laqueum posuisti tribulationes in dorso nostro, * imposuisti homines super capita nostra.

11 Transiimus per ignem & aquam, * & eduxisti nos in refrigerium.

12 Introibo in domum tuam in holocaustis, reddam tibi vota mea, que distinxerunt labia mea.

13 Et locutum est os meum in tribulatione mea.

14 Holocausta medullata offeram tibi cum incenso arietum, * offeram tibi boues cum hircis.

15 Venite, audite, & narrabo omnes qui timeris deum quanta fecit anima mea.

16 Ad ipsum ore meo clamaui, * & exaltaui sub lingua mea.

17 Iniquitatem si aspexi in

QVotquot inhabitatis terram, edite voce signa lætitiæ in honorem Dei, Psalmum dicite ad honorem nominis eius, * glorificate laudandam meritò magnificentiam eius. † Gloriosè etiam ac magnificè illum, sicut par est, laudate, & non humano tantum more: cuiusque laudem ne finatis esse obscuram, sed gloriosam eam facite, palam prædicâtes quàm magnifica laude sit dignus.

2 Dicite Deo: Quàm sunt ó Domine opera tua stupenda & admiranda. * quæ ceterè talia sunt, vt ob magnitudinem tuæ potentia declaratam in tuis operibus, non solum tibi subiiciuntur qui te diligunt, sed vt etiam inimici tui serualiter, fictoque animo tibi supplices fient, voluntariam subiectionem simulantes, quantumuis inimicos in te gerat animos. † Præ magnitudine etiam potentia tuæ, mendaces palam deprehenduntur fuisse in te hostes, qui diuinitatem non tribuebant tibi.

3 Proinde, vt decet, ita quoque ex animo precor, vt vnuerfa terræ homines te adorent, & psallant tibi, psalmum dicant ad honorem nominis tui: qui vt es altissimus, ita solus & adorandus es, & laudandus.

4 Venite, & considerate diligenter opera Dei. * admirandus enim est in consiliis, quibus humanum genus gubernat.

5 Vt autem admirandorū operum eius quædam paucis attingam, ecce ipse est qui pro salute suorum electorum, sua potentia maxima fecit, vt vbi paulò antè fuerat mare, ibi terra extaret arida: & rursum fecit, vt propter quod lætabantur in ipso, † & nos quoque ex his rebus eius in nos intelligentes benignitatem, lætabimur iugiter in ipso.

6 In ipso, inquam, illi lætabantur, nosque semper lætabimur, qui non aliena, sed propria fortitudine super omnia imperium obtinet imperpetuum, oculi eius diligenter obseruant quæcunque fiunt in singulis nationibus, * propter quod consultum fuerit, vt qui Deum iritant suis impietâtibz, non exaltentur apud semetipsos, cum Dei potentiam & scientiam effugere nequeant.

7 Proinde hunc Deum nostrum omnes gentes, reiectis idolis, laudibus extollite, * vocemque laudis eius longè latèque audire facite.

8 Qui nos è maximis malis, ac morte impendente erptos vitæ restituit, * nec permisit vt laberentur pedes nostri, & caderemus in mortem & exterminium.

9 Tu enim mi Deus probasti nos multis tribulationibus, igne tribulationis nos examinasti, * sicut igne examinari solet argentum, quod non solum igne non consumitur, sed mundum declaratur, puriusque redditur.

10 Permissisti nos induci in captiuitatem & seruitutem, qua tanquam laqueo quodam inclusi arctabamur: venire fecisti super nos grauissimas afflictiones, multum nos deprimentes, * impiòsque homines ita nobis imposuisti, & dominari fecisti, vt instar iumentorum nobis abuterentur, ac velut equis insiderent.

11 Et, vt in summa dicam, varias maximasque calamitates experti sumus, quibus propemodum tanquam igne quodam absorpti, & quasi aqua inundante demersi eramus. * Verum iam tandem tua benignitate nos ex omnibus his malis eduxisti in refocillationem.

12 Propter quod introibo in domum tuam cum holocaustis, persoluam tibi vota mea, quæ cum in malis versarer, distincte & clare protulerunt labia mea.

13 Et quæ os meum locutum est in tribulatione mea.

14 Holocausta pingua medullis & adipe plena offeram tibi simul cum incenso thuris, quod in arietum & aliorum oblatione tibi adoletur

* offeram tibi boues cum hircis.

15 Omnes qui timeris Deum, huc accedite, & audite, & narrabo vobis quanta fecit anima mea.

16 Ecce ad ipsum ore meo clamaui pro auxilio, * & inter clamandum exaltaui illum lingua mea, agnoscens eum solum esse, qui me saluare posset.

17 Quod si autè inter orandum aspexissem in corde meo iniquitatem,

PSAL 65.

corde meo, non exaudiet Dominus. malèque mihi conficius fuisset, & praua intentione illum fuisset deprecatus, vtique non exaudisset me Dominus. 18 Quoniam autem vero purèque corde illum innocaui, ideo exaudiuit me Dominus, & attendit precationi meæ. 19 Laudatus sit ab omnibus Deus, qui non auertit orationem meam à se, & misericordiam suam à me.

ANNOTATIONES

TERRIBILIS, &c.] Græca habent *ὡς γέβοδος*, quàm terribilis.

QUI DOMINATUR, &c.] Græca qui dominatur in virtute sua sæculo, quomodo & Hieronymus vertit ex Hebræo. Sic enim est Græcis: *ὅς ἐστὶν ὁ κυριεύων ἐν τῷ αἰῶνι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος.*

CVM INCENSO ARIETVM,] Hanc orationem plerique sic intelligunt: offeram tibi holocausta simul cum oblatione arietum, quos tibi incendam & adolebo. Verum non videtur hæc interpretatio conueniens: Primum, quia incensum proprie dicitur, sufficit thuris, nam & Græcis est *θυσία*. Deinde cum dicitur: offeram tibi holocausta cum incenso, &c. significatur incensum esse diuersum ab holocaustis. In Græcis autem codicibus non est hæc difficultas, in quibus legitur: *μὲν θυσία, καὶ οὐκ ἔστιν ἄριον*, hoc est, cum incenso & arietibus, quomodo & Augustus legit. Hanc tamen lectionem Hieronymus improbat in epist. ad Suniam & Fretiliam, nostramque præfert, eo quod in Hebræis non habetur coniunctio, & verti autem ex Hebræo potest hoc modo: offeram tibi medullata holocausta cum incenso, arietes scilicet offeram, atque hoc modo

vertit Campensis, & alij alique, sicque omnis difficultas est sublata: In nostra tamen lingua duplex inconuenientia, quæ adductæ sunt, tolli potest duobus modis. Primum eo modo quæm indicat paraphrasis: In holocaustis enim semper debebant simul offerri libamina, cum libaminibus vero *ἄριον*, vt docet Leuitici liber. Secundo, vt gentilius arietum, non obstruatur cum nomine incenso, sed cum, holocausta, & hoc modo oratio ordinetur: holocausta medullata arietum offeram tibi cum incenso. Notandum autem quod holocaustorum tantam mentionem facit, eo quod hæc offerri solebant peculiariter in gratiarum actionem. Deinde his tribus, nempe arietibus, bobus & hircis, omnis generis holocausta complexus est. Nam ex his tribus speciebus holocausta fiebant, vt docet primum cap. Leuitici I.

ET EXALTAVIT SVB LINGVA.] Legendum esse, exaltaui, non autem exultavi, originalia docent. Græca enim habent *ἠψαλα*. Porro præpositio, sub, pro præpositione, in, posita est: quemadmodum & alibi, dum dicitur: Sub lingua eius labor & dolor, &c.: Venenum aspidum sub labiis eorum. Quod annotat etiam Euthymius Græcus.

In finem in hymnis Psalmus cantici Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVI.

Psalmus iste oratio est prophetica, qua Dei misericordia, benedictio & salus per Christum super omnes gentes ventura, multa verborum replicatione, ob desiderij intentionem postulari, vt hac salute exhibita, & per omnium orbem prædicata, omnes Gentes Deum reuerentur, ac laudent, atque in eius benignitate lætentur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus miseretur nostri, & benedicat nobis. * illuminet vultum suum super nos, & miseretur nostri.

2 Vt cognoscamus in terra viam tuam, * in omnibus gentibus salutare tuum.

3 Confiteantur tibi populi Deus, consistantur tibi populi omnes.

4 Lætentur & exultent gentes, quoniam iudicas populos in æquitate.

* & gentes in terra dirigis.

Omibus votis id vnicè postulo, vt Deus miseretur aliquando humano generi, & benedicat nobis, * vtq; illucescere faciat lumen vultus sui super nos, fauorem suum nobis declarando, cum hæctenus nobis offensus fuerit, & vt iam tandem misericordiam faciat nobiscum.

2 Vt in vnuerfa terra omnes cognoscamus viam, qua itur ad te Deus, viam item ac rationem, qua humanum genus saluare decreuisti, * & in omnibus gentibus cognoscatur tua salus, cuiusque saluator quem redimendo homini præparasti.

3 Fac quæso ó domine, vt hac tua salute vbique manifestata, laudent te non solú Iudæi, sed populi multi, vt laudét, inquam, te populi omnes.

4 Fac vt omnes gentes te tuamque æquitatè & bonitatè cognoscètes animo lætètur, & voce ac corpore exultent, ob id quod omnes populos summa æquitate iudicas, regis, & moderaris, neminem per vim opprimens, immo omnes tibi fidentes ab impiorum, tum hominum, tum demonum tyrannide liberans, reddensque vnicuique secundum opera sua: lætentur & ob id quod non Iudæos tantum, sed omnes etiam gentes in terra tanquam bonus omnium pastor deducis, dirigens eas ad viam veritatis ne errent, nec aliquo eos bono carere permittens, qui se tibi committunt.

5 Fiat, inquam, ó Domine te iterum ac iterum precor, vt consistantur tibi populi multi, vt consistantur tibi populi omnes, * ob id quia terra, que celo hæctenus clausa, nec rorante in eam, sterilis in pietate & veri iusticia permanit, nunc tandem celo, nubibusque pluuibus iusticiam protulit, fructum suum, diu ex ea desideratum; saluatorem scilicet C. I. in Psalmos. I mundi

PSAL 66

6 Benedicat nos Deus
Deus noster, benedicat no-
Deus,
* & metuant eis omnes
fines terra.

mundi, qui vitam toti mundo largitur, & per eum iustitiae ac bonorum operum in hominibus vbertatem.
6 Benefaciat nobis Deus Deus noster, benefaciat nobis Deus, * sicque fiat ut reuerentur illum omnes, qui etiam extremas mundi partes inhabitant.

ANNOTATIONES.

1 Vnt qui hunc Psalmum intelligunt esse orationem Prophetam, qua fauorem Dei super populo Israelito suo tempore precatur, intelligentes in eo quod hic dicitur: terra dedit fructum suum: verbum, dedit, postum pro deprecatio, det, & precari prophetam fertilitate terrae promissionis. Verum quoniam fertilitas terrae illius, & fauor peculiariter illi populo exhibendus, non potest videri conueniens ratio laetitiae omnium gentium, magis intelligendum est, eum precari vel solum, vel potissimum, salutem per Christi toti humano generi exhibendam. Et eam partem, terra dedit fructum suum, de eodem fructu accipere, de quo loquitur & postea, cum dicit: Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum, ubi prophetam loqui de fructu spirituali satis patet ex praecedentibus, dum dicit: Veritas de terra orta est, &c. Magis autem patet prophetam loqui de communi humani generis

salute, ex eorum versione qui omnia verba imperatiui modi hic posita vertunt per futurum indicatiui. Deus miserebitur nostri, &c. Confitebuntur tibi populi omnes, &c. Nam utroque modo haec omnia ex Hebraeo verti possunt.

VT COGNOSCAMVS.] Τοῦ πνεύματος & τῆς γῆς &c. Vertentia haec possunt: vt cognoscatur in terra via, qua versio magis conueniret ei quod sequitur: in omnibus gentibus salutare tuum.

QUONIAM IUDICAS POPVLOS, &c.] b Hebraea & Graeca habent verba futuri temporis, iudicabis & diriges. At frequenter apud Hebraeos sic ponuntur futura, vt non tantum quod futurum esse significant, sed quid semper & omni tempore fiat. Vnde & D. Hieronymus ex Hebraeo hic vertit, iudicas, & ductor es. Et Diuus Augustinus nobiscum legit: iudicas & diriges.

In finem Psalmus Cantici Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI LXVII.

Quoniam D. Paulus in epistola ad Ephesios cap. 4. ex hoc Psalmo de sumptum testimonium. Ascendisti in altum, &c. de Christi interpretatur ascensione, ac donorum spiritus sancti distributione. plerique totum hunc Psalmum referendum tantum putant ad tempora noui testamenti. Verum quoniam omnia pene huius Psalmi nimis aperte psaltem loqui significant de beneficiis ac victorijs, veteri populo olim praestitis, magis fatendum est. Apostolum testimonium illud non secundum primum scripturae sensum adduxisse: sed, vt frequenter facit, secundum mysticum eius sensum: qui & in omnibus psalmi partibus intelligendus est. Quantum itaque ad literalem attinet sensum, propheta exordians ab his verbis, quibus Moysen vsam legimus Numerico: quoties in deserto arca Domini eleuabatur & transferabatur, precatur in prunis Dei virtute dispergi hostes populi eius, vt populo Dei exultandi in ipso semper sit occasio: tum & ad laudem Dei inuitat, cuius benignitatem varijs modis declaratam erga populum maxime Israeliticum describit, dum eum mirabiliter deduxit in deserto, & induxit in montem fertilissimum terrae promissionis, ibique eum sub principatu Iudicum varijs victorijs de hostibus suis donauerit, quibus omnibus heroico plane sermone enarratis: precatur rursum, vt ceptam in populum suum benignitatem Deus continuare & confirmare pergat, quo deuictis hostibus populi sui, externa etiam gentes vltro sese cultui veri Dei subdant, & ad adorandum Deum in Ierusalem conueniant. Postremo demum versus, ex prospecta olim exhibita Des in populum suum bonitate, pollicetur populo Israelitico Dei virtutem adfuturam, qua inimicis suis facile sint superiores. Videri autem potest ex eo quod hic dicitur: Exurgat, & iter facite illi, Psalmus hic decantatus in translatione arcae in montem Sion: aut, vt alij volunt, cum ad bellum cum suis Dauid proficisceretur. In his autem omnibus intelligi debere adumbrata mysteria noui testamenti, non Pauli tantum citatio & interpretatio docet, sed & propheta verba, quibus omnia terra regna laudem Domino caute hortatur, nimirum quod praesideret Christo totum orbem nomen aliquando daturum. Proinde secundum mysticum sensum, praesens Psalmus oratio est ecclesiae contra hostes populi Dei visibiles & invisibiles, in qua de Christi in caelos ascensione, spiritus sancti missione, Apostolorum predicatione, Gentium in ecclesia vnione, & euangelicae predicationis efficacia, alijsq; iudei nostra mysterijs gloriatur ecclesia, continuationem diuinae erga se benignitatis omnix rogans, sibiq; promittens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exurgat Deus, & dis-
sepentur inimici eius,
* & fugiant, qui oderunt
eum, a facie eius.
2 Sicut deficit fumus, defi-
ciant,
* sicut sicut cera a facie
ignis, sic pereant peccatores
a facie Dei.
3 Et iusti exultent, & exul-
tent in conspectu Dei,
* & delectentur in laetitia.
4 Cantate Deo, Psalmum
dicite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum

NE quaeso diutius Deus quasi dormiens suam pro nobis dissimulet potentiam sed exurgat, exerens suam pro nostra salute potentiam, & per eam dispergantur inimici, non tam nostri quam eius, * a potentia virtutis eius pro nobis declaratae fugiant qui oderunt eum.
2 Sicut fumus statim ac sine negotio deficit, vt minime appareat, maxime si vi ventorum impellatur, ita & inimici Dei, virtute diuina propulsi, deficient: & * sicut liquefcit cera a praesentia ignis, ita pereant peccatores a praesentia potentiae Dei, qui est ignis voracissimus.
3 Sicque fiat, vt iusti solemnes & festiuas epulas celebrantes, laetentur in praesentia Dei, * & laetitia magna delectentur.
4 Cantate o iusti in laudem Dei, hymnum dicite in honorem nominis eius, praeparare viam illi qui ta excelsus est, vt vehatur super occasum, & tenebris infideat, nimirum quia tenebrosa nobis sunt latibula gloriae

eius

* dormiuit nomen illi.

eius, humanis oculis prorsus imperceptibilis. Nomen eius est * Domi-
nus omnium, qui vt solus esse a seipso habet, ita omnibus esse & felici-
ter esse largitur:

3 Exultate in conspectu
eius,
* turbabuntur a facie eius
patris orphanorum & iudi-
cis viduarum.

5 Iustus sane est, vt vos qui populus eius estis, exultetis in praesentia eius; * sicut contra impij (& quidem merito) conturbabuntur timore & horrore magno a praesentia eius, qui pater est pupillorum, ac iudex viduarum, omniumque qui humano destituti sunt auxilio & praesidio.

6 Deus in loco sancto suo,
* Deus qui inhabitare facit
omnes montes in domo.

6 Deus qui habitat in sanctissimo suo caelorum habitaculo, hic inquam, Deus quantumuis longe videatur ab hominibus distitus, tamen humilia respicit, & terrena curat, atque sua potentia mirabilem in hominibus mutationem operatur. * Nam eos qui paulo ante fuerant soli sine liberis, simplici minimeque distracta vita degentes, facit subinde vt habeant domum familia plenissimam.

7 Qui educit vineas in fir-
titudine,
* similes eis qui exasper-
rant, qui habitant in sepul-
chris.

7 Ipse item per suam firmitudinem eos qui vincti fuerant, aut graui seruitute pressi, asserit in libertatem: * qui etiam per miram suam benignitatem eos qui ad iram ipsum frequenter prouocant, cum habitauerint in locis aridis & horridis, ac calamitate plenis, vbi mortuis similes videri poterant, ex huiusmodi locis eduxit in regionem fecundam, in qua feliciter viterent.

8 Deus cum egredieris in
conspectu populi,
* cum pertransires in de-
serto.

8 Deus cum olim egredieris ante populum tuum, ducem te illi praebens in columna nubis, * cum ante ipsum pertransires in deserto

9 Terra mota est
* etenim caeli distillauerunt
a facie Dei Sinai, a facie
Dei Israel.

9 Terra a tua praesentia commota est, nempe cum legem populo tuo in monte Sinai traderes, * sed & caeli distillauerunt manna, fulgura & pluuia, propter praesentiam Dei, qui in Sinai apparuit, propter praesentiam, inquam Dei Israelis.

10 Pluuiam voluntariam
segregabis Deus hereditari-
am,
* in firmata est in vero per-
fecisti eam.

10 Eadem sane tua potentia & bonitate tu etiam iam nobiscum gradiens & habitans, pluuiam liberalem ex tua benigna voluntate seorsum destinabis terrae, quam tibi iure hereditario vendidisti. Nam sicut populo tuo in deserto pluuiam manna, ita & speramus te terrae tuae eam abunde tuis donis prouidurum: * quae quidem aliquandiu varijs tribulatio afflicta sunt. Verum tunc eam modo rursus stabiluisti, depulsi fractisque hostibus eius, donans eam pace, omnibusque bonis frui.

11 Animalia tua habitabunt
in ea,
* parasti in dulcedine tua
pa: per Deum.

11 Hi, quos tanquam tua animalia tibi pacendos suscepisti, habitabunt in hac tua terra, * nullis nostris meritis, sed per dulcedinem tantum tuae bonitatis parasti cibum, atque de necessarijs profexisti, o Deus pauperi tuo populo, a varijs tyrannis grauitate afflicto.

12 Dominus dabit verbum
euangelizantibus vir-
tute multa.

12 Nec tantum de caelo suis bonis prospiciet populo suo, sed, sicut saepe fecit, insignes etiam ei victorias praebit, per quas suppeditabit fermonem his qui annuntiantur laetissimum nuntium de obrita praeciae victoria exercitus Dei.

13 Rex virtutum dilecti,
* & speciei domus diuide-
re spolia.

13 Dabit etiam Dominus noster rex exercituum dilectissimi populi sui, * dabit, inquam, speciosa sua dormui, populo scilicet suo domescio, vt diuidat spolia hostium suorum.

14 Si dormiatis inter me-
dios cleros,
* pennis columbae de argen-
tata, & posteriora dorsum eius
in pallore auri.

14 Huius benignitate vos populus eius, qui prius prementibus multis malis, atti fuistis, & inglorij, cum deuictis omnibus hostibus vestris feliciter requieveritis in medio sortium destrarum, interque terminos hereditatis vestrae, * tunc eritis sicut deargentatae pennae alicuius columbae, cuius dorsum fuluorem habet auri, hoc est, candidi, lati, atque festiui eritis.

15 Dum discernit celestis
reges super eam, nue deal-
babuntur in Selmon,
* mons Dei, mons pinguis.

15 Eo quod caelestis & omnipotens Dominus iam distribuit super suam hereditatem qui eam regat, ob id ij qui eam inhabitant, veluti nue dealbabuntur, ad similitudinem montis Selmon, * Sane iam bene declaratum est, quod iste mons, in quo sibi Deus suam inter nos peculiariter delegit habitationem, mons est admodum pinguis & fertilis multorum bonorum, quae hinc nobis a Deo proueniunt.

16 Mons iste est ad modum casei
coagulati firmiter solidatus, caseique
ac butyri pinguedinem reddens: mons,
inquam, est admodum pinguis,
* proinde vt quid cogitatis de alijs
nescio quibus montibus solidis ac
pinguibus, aut alios expectatis montes,
cum nulli sint qui huic monti
comparari valeant.

17 Hic enim mons est, in quo
complacitum est Deo vt pecu-
llariter habitaret in eo, * sed & Dominus
habitabit in eo imperpetuum.

16 Mons iste est ad modum casei coagulati firmiter solidatus, caseique ac butyri pinguedinem reddens: mons, inquam, est admodum pinguis, * proinde vt quid cogitatis de alijs nescio quibus montibus solidis ac pinguibus, aut alios expectatis montes, cum nulli sint qui huic monti comparari valeant.

18 Currus Dei decem milibus
multiplex milia latantium,
* Dominus in eis in Sinai
in sancto.

17 Hic enim mons est, in quo complacitum est Deo vt peculiariter habitaret in eo, * sed & Dominus habitabit in eo imperpetuum.
18 Currus, quibus Deus inuehitur, in infinitum sunt multiplicati: hi autem currus, sunt multa angelorum latantium milia, per quos poterit & celeriter vbium locorum quaecunque vult peragit, fortis admodum contra hostes populi sui: * his autem multis suis curribus Dominus iam inequitat in suo sanctuario, sanctoque hoc suo monte, sicut olim fecit in Sinai, vt merito in ipsum fidere debeant, quotquot in hoc

19 Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem. * accepisti dona in hominibus.

20 Et enim non credentes inhabitare Domini Deum.

21 Benedictus dominus die quotidie.

* prosperum iter faciet nobis, Deus salutarium nostrorum.

22 Deus noster, Deus saluos facienti.

* & dominus Domini exitus mortis.

23 Verumtamen Deus confringet & capita inimicorum suorum.

* verticem capilli perambulanium in delictis suis.

24 Dixit dominus ex Basan conuertam.

* conuertam in profundum maris.

25 Ut iningatur pes tuus in sanguine.

* lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.

26 Viderunt ingressus tuos Deus.

* ingressus Dei mei regis mei, qui est in sancto.

27 Praeueniunt principes conuerti Psallentibus.

* in medio iuuenularum tympanistrarum.

28 In ecclesijs benedicite Deo domino.

* de fontibus Israel.

29 Ibi Benjamin adulescens in mentis excessu.

30 Principes Iuda duces eorum.

* principes Zabulon, & principes Nephtalim.

31 Manda Deus virtuti tuae.

* confirma hoc Deus, quod operatus es in nobis.

32 A templo tuo in Ierusalem tibi offerent reges munera.

33 Incepa & seras arundinis.

* congregatio eorum in vaccis populorum.

* ut excludant eos qui probati sunt argento.

34 Dissipa gentes que bella volunt, venient legati ex Aegypto.

* Aethiopia praeueniet manus eius Deo.

35 Regna terra cantate

monte colunt eum.

19 Te pro nobis pugnante Domine gloriosus victor de hostibus nostris euasisti, ac veluti in altum ascendisti instar triumphatum, qui parata victoria currus triumphales ascendunt, omnibus praeminentes, captiuos post te traxisti hostes tuos, quos tamen ita tibi deuinxisti, ut vitro se offerrent, tuaeque seruituti addicerent.

20 Nam eos qui tibi prius rebelles fuerunt, & credere tuis verbis recu-fauerunt, sic accepisti tibi, ut tu Dominus Deus inhabitares inter eos, & ab eis agnoscereris & colereris.

21 Benedictus atque laudatus sit ab omnibus Deus per singulos dies pro variis suis erga nos beneficiis, ipse Deus auctor omnium saluationum nostrarum, tanquam bonus pastor feliciter nos deducet in omnibus nostris negotiis.

22 Deus noster, Deus est habens potestatem faciendi eos saluos quos vult, & in potestate Domini Dei sunt variis exitus mortis: variis enim modis nouit & potest suos a morte eripere.

23 Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum, principes eorum penitus perdet, omnesque suos hostes, quasi contractis eorum capitibus perfecta internecioni dabit, confringet verticem capillosum eorum qui perseverant in delictis suis, obstinati in malitia.

24 Dixit Dominus, redire faciam populum meum cum triumpho, delictis hostibus eius, sicut olim meos redire feci ex Basan, occiso Oq rege Basan cum omnibus suis redire, inquam, meos faciam, sicut olim feci in profunda maris rubri, per quod meos illaefos eduxi, suffocato Pharaone cum omni robore Aegypti.

25 Sic, inquit Dominus, te populum meum cum triumpho redire faciam, ut ex multa hostium tuorum strage pes tuus tingendum sit sanguine interfectorum, & lingua canum tuorum tingenda sit ab occisis inimicis tuis, ex ipso scilicet sanguine effuso.

26 Et certe quod tuis Domine promisisti, id eis iam frequenter egregie praestitisti. Viderunt enim qui iam saepe & experti sunt, quomodo cum eis egressus sis ad pugnam, & cum triumpho a pugna regressus secundum tuam promissionem. Viderunt certe populi ingressus Dei mei & regis mei, qui in suo sanctuario praesidet.

27 Itaque potita per te victoria, cum triumphali pompa domum redeuntes praecesserunt in solenni populi tui conuentu principes; conuerti hiis qui instrumentis ludebant musicis, qui victoriosos principes praebant, ludentes in medio puellarum circumfusarum, in tympanis etiam ob latitiam pulsantium, atque dicentium:

38 In sacris vestris coetibus laudate Deum, Dominum inquam, laudate, vos qui emanastis a filiis Iacob veluti a fontibus eius.

29 In his autem populo tuo praestitis triumphis, tribus Beniamim minor numero reliquis tribubus, facta est in maximo mentis stupore & admiratione ob gloriosas per suum Saulem partas victorias.

30 Ibi & aderant principes ex tribu Iuda, duces populi tui, per quos item triumphum agere de hostibus populo tuo dedisti. Similiter & principes ex tribu Zabulon, & tribu Nephtalim, qui & ipsi quandoque populi tui duces gloriose de inimicis per te triumpharunt.

31 Proinde quemadmodum iam frequenter tua fortitudine nobis adfuisi, ita & in posterum praecipe, o Deus, potentiae tuae, fac eam nobis semper adesse contra hostes nostros, perge quae so confirmare id quod cepisti in nobis.

32 Id cum feceris, iam propter splendorem & celebritatem templi tui quod in Hierusalem tibi aedificabitur, reges terrae offerent tibi munera: Per vniuersam quoque terram, incipiendo a templo tuo Hierosolymitano, reges te suis muneribus colent.

33 Quare tuae potentiae robore, cohibe saeuissimos hostes nostros, armatos lanceis ex durissima arundine paratis: quique similes sunt feris, in arundinibus & caricibus nidum sibi & latibula facientibus: Congregati enim sunt fortissimi & ferocissimi principes, velut tauri quidam, simul cum populis suis in modum vitularum lasciuientibus, ut expellant a sua hereditate eos qui tibi probati sunt, ad similitudinem purissimi argenti.

34 Disperge populos qui tuis volunt bella, quod cum feceris, venient vitro legati ex Aegypto, tecum & cum populo tuo fedus inire cupientes: Aethiopes festinabunt porrigere manus suas Deo, fedus cum eo pacifcentes, & ad eum adorandum manus suas extendentes, ac munera illi adferentes.

35 Vniuersa regna terrae communem vestrum & nostrum dominum nobiscum

Deo, psallite Domino, 36 Psallite Deo, qui ascendit super caeli caeli ad orientem.

37 Ecce dabit voci suae vocem virtutis, date gloriam Deo.

* super Israel, magnificentia eius & virtus eius in nubibus.

38 Mirabilis Deus in sanctis suis.

* Deus Israel ipse dabit virtutem & fortitudinem plebi suae, benedictus Deus.

nobiscum carminibus celebrare, psallite in honorem eius. 36 Psallite, inquam, Deo, qui altissimus & super omnes est. Ipse enim insidet & vehitur in supremo caelorum circa orientem, vbi lucis sedes est, vnde lumen omne dimanat.

37 Atque ut est altissimus, ita & potentissimus. Ecce enim ipse cum vult, dabit voci tonitruui sui, ut sit vox admodum potens, & ad faciendum mirabilia efficax: date gloriam Deo, magnificentia enim potentiae & honorati eius in populo Israelitico declarata est, & fortitudo eius in nubibus relucet, vnde potenter fulgura & tonitrua, pluuia & grandines terrae immittit.

38 Verè mirabilis est Deus in suis sanctuariis, & in hominibus quos sibi in sua sacraia sanctificauit. Deus Israelis ipse dabit robur & fortitudinem plebi suae: benedictus proinde & laudatus sit semper ab omnibus Deus.

ANNOTATIONES.

QVI ASCENDIT SUPER OCCASVM.] Non est hic illud ascendere, quod postea cum dicitur: Ascendisti in altum, &c. nec significat talem ascensionem, quali Christum in caelum dicimus ascendisse. Hebraica enim dictio proprie significat inequitare. Itaque sic dicitur Deus ascendere super occasum, quomodo in alio psalmo dicitur ascendere super Cherubim, & quomodo hominem dicimus ascendere super equum. Porro pro eo quod nos habemus occasum, siue, ut verterunt Septuaginta *δυσμῶν*, hoc est, occasus, plurali numero, Hebraei dictionem habent, quae aliquando vesperam significat, aliquando solitudinem aliquando supremum caelorum, dictum *עֲרֹבֹת* arboth, propterea quod desertum sit stellis: atque in hac postrema significatione communiter hic Hebraei accipiunt, ut significetur Deus inhabitare summum caelum, quod empyreum dicitur: in quo sensu postea dicitur Deus ascendere super caelum caeli. Ad primam autem significationem respexerunt Septuaginta, volentes, ut videtur, significare Deum nobis sedere in tenebris, eo quod nobis sit inuisibilis. In quo sensu & prius dictum est Psalmo 17. Deum posuisse tenebras latibulum suum, &c.

DEVS QVI INHABITARE FACIT, &c.] Notandum hic primum, quod & D. Augustinus diligenter annotauit. Graecis non esse relatiuum, qui, sed tantum, Deus inhabitare facit: quomodo & impressi quidam codices iam habent. Deinde notandum pro vnius moris, & Hebraeis & Graecis vnicam esse dictionem. Et Hebraea quidem dictio *יְהִי־יְהִי* Iehidim, significat vnicos & solitarios, vnde omnes intelligunt significari: Deum frequenter efficere, ut hi qui soli sunt & vnicui sine omni sobole, fiant multorum filiorum parentes, iuxta illud Psalmi 112. Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum laetantem. Graeca verò dictio *μονογενῆς*, etsi proprie significet eos qui sunt vni modi, vel vnius moris, vnde in Psalterio Romano legitur, vnanimes: significat tamen etiam homines caelibes & solitarios, ut rectè intelligatur idem a Septuaginta significatum, quod in Hebraeis iam omnes intelligunt. Quod & Symmachus intellexit, cum vertit *μονογενῆς*, hoc est monachos, qui scilicet soli degunt sine prole. Quales & rectè dicuntur vnius moris homines, quod seorsum sibi viuunt, familiae amplitudine non diuisi in varia. Proinde quamuis hunc sensum nostra lectio non tam facile admittit, eum tamen in paraphrasi sequi malimus, quam alios quosuis, qui nostrae quidem literae magis conueniunt, sed ab originali & scriptoris intentione sunt alieni.

QVI HABITANT IN SEPVLCHRIS.] Pro sepulchris, dictio Hebraica proprie significat

loca arida & sicca. Proinde hic sepulcha accipi debent eo modo, quo Ezechielis 37. vbi terra Babylo-nica dicitur sepulchra Iudaeorum. Sic & Aegyptus & desertum, quasi sepulchra fuerunt populi Israelitici, a quibus eum populum, etsi Deum frequenter exasperat, Deus tamen eduxit. Quomodo enim in regione vmbrae mortis scriptura habitare dicit eos qui in multis viuunt calamitatibus, ita hic habitare eos in sepulchris.

DEVS CVM EGRERERIS.] Desumpti sunt hi duo versus ex cantico Deborah, quod describitur Iudicum 5. in cuius principio eadem penè leguntur.

PLUVIAM VOLUNTARIAM, &c.] Versus hi dupliciter accipi possunt. Nam intelligi potest Prophetam prosequendo quod narrare coeparat, commemorare Dei beneficia, quibus populum in deserto affecit, prouidendo eis de omnibus necessariis ad vitam sustentationem, & instar pastoris eis prospicendo, ut per pluuiam voluntariam, vel, ut habent Hebraei, liberalem, intelligatur manna, quod instar pluuiae Deo populo suo demisit, vnde & alibi dicit: pluit illis manna ad manducandum. Iuxta quem in intellectu verba futuri temporis, segregabis, & habitabunt, per praeterita sunt exponenda, quomodo & sequentia praeterita, infirmata est, perfecisti & parasti, videntur requirere. Vnde & diuus Hieronymus ex Hebraeo omnia per praeteritum vertit. Intelligi etiam potest Prophetam ex consideratione beneficiorum, quae olim in deserto Deus suo populo praestitit, polliceri futuris temporibus similiter illum adfuturum eidem populo, quem sibi in suam delegit hereditatem: aut benefactorum terrae, quae & ipsa Dei hereditas saepe dicitur, ut per pluuiam voluntariam & liberalem, significentur omnia Dei beneficia, quibus abundè populum suum a caelo pascat, ei de necessariis prouidendo. Et primum quidem promittit Deum prospecturum suis, de his quae ad victum pertinent: deinde verò pollicetur & victoriam Deum suis concessurum de hostibus ipsorum. Id enim significatur versus sequenti: dominus dabit verbum, &c.

DOMINVS DABIT VERBUM, &c.] Communiter quidem hic versus intelligitur de praedicatoribus euangelij, in hoc sensu: Dabit dominus euangelizantibus verbum, idque cum magna efficacia. Verum pro dictione, virtute, ponitur apud Hebraeos *דָבַר* taba, vnde tabaoth, quae dictio non significat proprie potentiam & efficaciam, sed exercitum. Vertunt quidem Septuaginta eam dictionem semper per

PSALMVS

δυναμεις, sed eam dictionem videntur accipere pro exercitu, vt cum dicunt dominum *δυναμειων*, virtutum, hoc est exercituum. Pro dictione autem, euangelizantibus, quæ, vt patet ex Græcis, est generis masculini, *τῶν εὐαγγελιστῶν*, apud Hebræos ponitur genus fœmininum. Vnde Hieronymus vertit, annuntiatricibus fortitudinis plurimæ. Proinde Hebræi hunc versum sic intelligunt: Dominus dabit carmen triumphale in ore annuntiatricum mulierum, annuntiantium victoriam exercitus Israelitici populi, aut fortitudinem per Deum pro populo suo exhibitam. Mos enim erat, mulierum in triumphis carminibus musicisque instrumentis epinicia cantare. At verò Septuaginta fœmininum genus acceperunt positum pro genere masculino, quemadmodum aliquoties apud Hebræos fit. Atque in hunc modum etiam accepit Chaldaus Paraphrastes, qui sic hunc versum reddidit: Deus dedit verba legis populo suo, medianibus Moſe & Aaron, qui annuntiauerunt verbum Dei exercitui magno Israelis. Illa autem oratio, virtute multa, duobus modis accipi potest. Primum vt sit idem quod, cum magno annuntiantium exercitu. Secundò, vt sit sensus: annuntiantibus de multo potentique exercitu, quomodo scilicet: Dei virtute de suis hostibus glorioſè triumphauerit Dei populus, vt subaudiatur in nostra lectione præpositio, de.

R E X V I R T V T V M D I L E C T I . Græca non habent nisi semel genitium, dilecti, nec habent coniunctionem, &c. Et Augustinus notat diligentiores codices, asteriscum apposuisse repetitæ dictioni, dilecti, ad significandum eam non esse apud Septuaginta. Nec tamen ea auferenda est, quia in Hebræo est repetita dictione, quæ cum eis pũctis quæ modo hebet, significat, fugient, fugient. Cum aliis vero pũctis quæ, legisse apparet Septuaginta, significat dilectum.

S I D O R M I A T I S I N T E R M E D I O S ; & c . Pro, inter medios clericos, ferè ex Hebræo nunc vertunt, inter chytropodas, vel trypodas & ollas, vt sit sensus, etiam si habitaueritis inter loca humilia & nigra, vbi ponuntur ollæ & caldaria, tamen eritis deinceps clari, candidi, & gloriosi. Videtur autem verus, huius orationis sensus petendus ex simili loco, qui est Geneſeos 49. cum dicitur de Isachar, quod sit asinus fortis accubans inter terminos. Nam & ibi pro, accubans inter terminos, Hebræis est idem quod hic legimus, dormiat inter medios clericos. Et Septuaginta ibi verterunt pro inter terminos, eodem modo vt hic, *ἐν τῶν μέσων τῶν κληρῶν*, hoc est inter medium clericorum, vel, vt noſter vertit, inter medios clericos, hoc est, sortes. Cum ergo secundum eam versionem intelligendum sit, Isachar inter fortes filiorum Israel sibi quietam delegisse habitationem, etiam hoc loco rectè ad literam intellexerimus significatam quietam in terra promissionis inter fortes Israelitis distributas, mansionem: & consequenter in mystico sensu, ecclesiæ quietem, quam possidet in fortibus suis, hoc est particularibus ecclesiis, quæ cuique velut forte consingunt. Vnde & Petrus ea, clericos vocat, cum dicit pastores non debere dominari in clericis, hoc est, vt prius dixit, in grege ipsi commisso. Itaque, inter medios clericos, accipietur positum pro in medio clericorum, vt habent Græca; & illud pro, inter clericos, hoc est, sortes, vel, vt vertit Diuus Hieronymus, inter terminos. Diuus Augustinus doctè annotauit per hoc quod est dictum, inter medios clericos, vel in medio clericorum, significatum esse duas esse sortes, inter quas est dormiendū, quas

proinde putat intelligendas: vel duo testamenta, vel potius hereditatem vitæ temporalis, & hereditatem vitæ æternæ: vt inter duas has hereditates dormire, sit nec illam iam ardentem querere, & istam patienter expectare. Et reuera dictione Hebraica hoc loco posita dualis numeri est. Vnde Geneſeos 49. vertunt: Isachar asinus fortis accubans inter duas sarcinas. Alij: inter duos terminos, & assignant terminos hos, mare mediterraneum, & mare Galilææ, inter quæ suam habuit fortem tribus Isachar.

I N S E L M O N . Nomen Selmon Septuaginta acceperunt, vt sit nomen proprium montis, de quo fit mentio in libro Iudicum: quem aiunt semper niue candere. Alij illud nomen accipiunt, vt sit nomen appellatiuum, significans obscuritatem, umbras & tenebras, vt sit sensus: velut nix dealbatur hi qui prius versabantur in aduersitatum obscuritate & tristitia.

M O N S D E I , M O N S P I N G V I S . Videri poterat per montem Dei significare ad literam montem promissionis terram, de qua dicitur Psal. 77. Induxit eos in montem sanctificationis suæ, montem quem acquisiuit dextera eius. Hæc enim terra verè pinguis & fertilis fuit, atque iuxta literalem sensum in hanc terram Ægyptiis, aliisque hostibus populi sui tanquam victor ascendisse intelligi potuisset, secum ducens populum suum, quem de manu Pharaonis & aliorum sibi asseruerat, atque hoc ipsum figuram fuisse ascensionis Christi in cælum, per quam secum in cælum subleuauit eos, qui prius sub diaboli potestate captiui detinebantur: verum quia de hoc monte hic dicitur, quod Deus suam in eo delegerit habitationem, idque de monte Sion ferè dici solet, de monte Sion istud ad literam potius accipi debet, quæ figura fuit ecclesiæ & militantis & triumphantis. Hunc autem montem vocat pinguem, (cum re vera esset sterilis, & minime pacuosus (propter Dei, illic suam potentiam exhibentis, gratiam, quæ ab illo loco omnibus distuluebat: & fertilitatem omnium bonorum, quæ Deum ibi inuocantes abundè perceperunt. Notandum autem, Hebræa non habere, mons pinguis, sed pro nomine, pinguis, illis est nomen proprium loci, Basan, quæ dictione non significat pinguem, nam hoc significat Basan, quomodo videri potest interpretes Septuaginta legisse. Sed mons Sion, appellatur mons Basan, ad significandum, quod est omnino videatur illi fertilissimæ regioni & valde pacuosæ dissimilis, tamen ob Dei in eo habitantis præsentiam, & bona inde Israelitis prouenientia, meritò illi sit conferendus immo præferendus in fertilitate. Notum enim est, fertilissimam fuisse regionem montosam Og regis Basan. Itaque bene sensum reddidit interpret, vertendo, pinguis.

M O N S C O A G V L A T V S . Dictione Hebraica, similiter & Græca, à casæo dicitur. Vnde Euthymius interpret magis dicit vertendum, mons caseatus, vt significetur abundantia butyri & casei præ pinguedine terræ.

A C C E P I S T I D O N A I N H O M I N I B V S . Magna hic difficultas est, quomodo, cum hic ponatur verbum, accipere Paulus citans istud testimonium substituat verbum dare, cum maxima sit inter accipere & dare differetia. Quam difficultatem soluens Hieronymus super epistolâ ad Ephesios, sic inquit: Eleganter hic posuit, dedit dona in hominibus: cum in Psalterio scriptum sit: Accepisti dona in hominibus. Verum ibi, quia necdū factum erat sed futurum promittebatur propterea dicitur accepisse. Hic autem

rem cū apostolus scribit, quia iam dederat, & in vniuerso orbe ecclesiæ fundatæ erant, idcirco nõ accepisse dicitur, sed dedisse. Ex quibus verbis apparet Hieronymum hunc locum sic accepisse: acquisiisti à patre varia dona pro posteris Adæ, quæ admodum & intelligit Campesius. Augustinus aliter difficultatem soluit, sic dicens: Nec moueat quod Apostolus idem testimonium commemorans non ait, Accepisti, sed dedisti dona hominibus. Ille quippe autoritate Apostolica secundum hoc locutus est, quod Deus filius cum patre fecit. Secundum hoc quippe, dedit dona hominibus, mittens eis spiritum sanctum, qui spiritus est patris & filij: Secundum illud verò, quod idem ipse Christus in corpore suo intelligitur, quod est ecclesiæ, proculdubio & ipse accepit dona in hominibus. Verum Hieronymus sensus non conuenit interpretationi literali. Proinde melius alij videntur soluere dubium, dicentes ideo apostolum mutasse verbum, accepisse, in dedisse, ad significandum quod Deus non accipit dona in hominibus, nisi sua prius illis det: immo aliud non accipere quàm quod dat, vt meritò Deum accipere, non sit diuersum ab eo quod est Deum dare. Quod vt melius intelligatur, videndum prius quid sit illud quod præcedit: Cepisti captiuitatem. Fere enim illud sic accipitur, vt significetur Deum eos qui ab aliis captiui tenebantur sibi cepisse & asseruisse. At ex aliis scripturæ locis, vbi hæc phrasia occurrit, patet ea locutione simpliciter significari Deum sibi quosdam asseruisse, siue captiui ab aliis tenerentur, siue non. Nam Deuteronom. 21. vbi nos legimus: Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos, & tradiderit eos Dominus Deus tuus in manu tua captiuos: quæ duxeris: pro captiuos duxeris, Hebræis est, sicut hoc loco, cepisti captiuitatem, vel captiuasti captiuitatem, Sic & 2. Paralipomenon 28. vbi nos legimus: Reducite captiuos quos adduxistis: Hebræis ad verbum est, Reducite captiuitatem quam cepistis vel captiuastis. Itaque capere captiuitatem, non est aliud quam aliquos sibi deuincere, & subiicere. Ne autem de inuoluntaria subiectione & captiuitate loqui propheta putaretur, qualis est ea qua principes terreni sibi quosdam captiuos abducunt, postquam dixit: cepisti captiuitatem: adiecit, accepisti dona in hominibus: significare volens homines qui prius Deum non agnoscebant, eique rebelles erant, sese vltro Deo dedidisse. Cui consonat quod sequitur, Etenim non credentes, &c. Sic ergo declaratione potentia & bonitatis suæ Deus sibi quosdam captiuauit, vt rebelles sese illi sponte submitterent, illisque seruitio addicerent. Quod quoniam fieri non potuit, nisi Deo sua dona effundente in hominibus, rectè Paulus, accipere dona in hominibus, mutauit in, dare dona hominibus. Hic videtur genuinus huius loci intellectus, conueniens & literali & mystico sensui. Siquidem & tempore Davidis, plerisque hostes populi sui ita sibi Deum per Dauidè & præclaras victorias subiecit, vt cognoscere inciperent quod solus ipse verè esset Deus, vt ob id dicat Psalmista: In multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui. Et tempore noui testamenti incredulæ gètes ita à Deo capti sunt, vt sese Deo vltro offerrent: & sic Deus in hominibus acciperet dona, sed non nisi per hoc, quod eis sua varia dona dederit.

D O M I N I D O M I N I E X I T V S M O R T I S . Vt bis sit positum à Septuaginta nomen, Domini, ex eo prouenit, quod apud Hebræos priori loco sit nomen Dei tetragrammatò, pro quo legi solet no-

men Adonai, quod interpretatur Dominus: posteriori verò loco, sit nomen Adonai. Itaque his duobus nominibus nihil aliud significatur, quàm si dicas, domini Dei: Vel est sensus: Domini, domini inquam, sunt exitus mortis.

D I X I T D O M I N V S , E X B A S A N , & c . Verus hic duobus modis accipi potest. Primum, vt hic intelligatur Propheta introducere verba, quibus per Moysen populo Israelitico promissit victoriam de Pharaone, & Og rege Basan. Secundo, vt intelligatur Deus his verbis promississe victoriam populo suo tempore Iudicum & Davidis, idque ad similitudinem victoriarum, quæ præstitæ erant temporibus prioribus, de rege Basan & Pharaone. Et sic oportet subintelligere aduerbium similitudinis, in vtraque parte, quod frequenter apud Hebræos desideratur. Atque hæc interpretatio magis videtur conuenire, vbi gloriatur de victorijs Iudicum habitis, secundum dei promissionem.

I N M E N T I S E X C E S S V . Sicut in Psalmo 30. annotatum est, non esse genitium, mentis, ita & hic tantum est, *ἐν ἐξέσσει*, in extasi vel excessu. Ex Hebræo vertunt omnes: dominator eorum. vnde & Hieronymus vertit, cõtinens eos. Est enim Hebræis *רָדָה* Rodam, quæ deriuatur à verbo *רָדָה* Radah cum affixo pronomine. Itaq; ad literam omnes intelligunt Prophetam loqui de Saul, qui prius regnauit apud Israelitas: aut de tribu Beniamin, quæ per Saul præfuit Israeli. Eadem tamen dictione, si alia puncta substituatur, significat soporem, vel soporatum esse, vt sit à verbo *רָדָה* Radam. Huc ergo respexerunt Septuaginta, cum verterunt, in extasi.

P R I N C I P E S Z A B V L O N , & c . Horum præcipuè facit mentionem, quod hi in cantico Deborah insigniter laudentur ob victoriam habitam de Sisara. Secundum mysticam autem rationem, Beniamin, principum Iuda, &c. meminit peculiariter, quod apostoli, principes ecclesiarum, ex his tribubus maxime essent. Nam Iacobus & ceteri fratres domini erant ex tribu Iuda, & ceteri etiam erant Galilæi. Galilæa autem fortè Nephtholim & Zabulon cõplectebatur.

Q V I A S C E N D I T . Quod hic dicitur de ascensu dei ad orientem, communiter refertur ad Christi ascensionem: quem quidam ad orientem ascendisse accipiunt, quia è monte oliuarum, qui est ad partem Orientalem ciuitatis Hierusalem, ascendit. Alij ideo ad Orientem ascendisse intelligunt, quia ad partem ascendit, quem Orientis nomine significatum accipiunt. Verum hoc loco pro, ascendit, apud Hebræos est idem verbum quod prius, cum dicitur: ascendit super occasum, quod verbum magis significat inequitare & vehi super aliquid. Pro eo autem quod Septuaginta verterunt *κατὰ ἀνατολὰς*, ad orientem vel oriètes, Hieronymus ex Hebræo vertit, à principio. vt sit sensus: quod deus à principio semper omnibus cœlis altior fuerit, & supremum cœlorum inhabitauerit. Videntur autem Septuaginta significare voluisse, deum habitare maxime in oriente, ad significandum, deum lucis fontem esse, ne, quia prius dixerunt deum ascendisse super occasum, putetur deus ex sese tenebrosus esse. Nobis enim in tenebris habitare, sibi verò & sanctis in oriente, habitans, vt inquit Paulus, 1. Ti. 6. lucem inaccessibilem.

M I R A B I L I S D E V S E T . Græcis est, *ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ*. Nec ex eis constat an, sanctis, sit masculinum, an neutrum: sicut nec ex nostra lectione. Vnde communiter intelligitur de sanctis hominibus, vt significetur, deum in illis mirabilia designare, aut ab illis haberi mirabilia. Verum ex Hebræis patet

magis accipiendum in neutro genere. Nam Hebræa sanctuaria dei, hoc est, sancta loca, quæ deus inhabitat, non significat proprie sanctos homines, sed tant, quamquam hæc præcipue sint sancti homines.

Paraphrasis secundum mylticum sensum.

1 Exurgat Deus, & dissipentur inimici eius, & fugiant qui oderunt eum a facie eius. 2 Sicut deficit fumus, deficiant, sicut fuit cera à facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei. 3 Et iusti exultent, & exultent in conspectu Dei, & delecentur in lætitia. 4 Cantate Deo Psalmum dicite nomini eius, iter facite ei qui ascendit super occasum, dominus nomen illi. 5 Entrate in conspectu eius, turbabuntur a facie eius patris orphanorum, & iudicis viduarum.

6 Deus in loco sancto suo, Deus qui in habitare facit unius moris in domo. 7 Qui educit vinclos in fortitudine, similiter eos qui exasperat qui habitant in sepulchris.

8 Deus cum egredieris in conspectu populi tui, cum pertransires in deserto.

9 Terra mota est, etenim cæli distillauerunt à facie Dei Sinai, à facie Dei Israel.

10 Pluuiam voluntariam segregabis Deus hereditati tue.

11 Infirmata est, tu vero perfecisti eam.

12 Animalia tua habitabunt in ea, parasti in dulcedine tua pauperi Deo.

13 Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa.

14 Rex virtutum dilecti, dilecti, & speciei domus diuine spolia.

EXurgat nobis Deus, declarans, pro nobis suam potentiam, & per eam dispergantur inimici eius, visibiles pariter & inuisibiles, in fugam conuertantur qui oderunt eum propter potentiam eius.

2 Sicut fumus vi ventorum impulsus, subito & sine negotio deficit, ita hostes Dei, virtute eius populi deficiant priuati omni virtute legendi populum Dei, sicut liquefcit cera propter præsentiam ignis, sic pereant qui in peccatis sunt obstinati, propter præsentiam Dei.

3 Sicque fiat, vt iusti Dei potentiam & iustitiam contemplantes, & de impiorum violentia liberati, coram Deo suauis mentis epulo reficiantur, & lætentur, & lætitia solida delecentur.

4 Interim, o iusti, de Dei ope securi, cuius benignitatem sæpe in vobis experti estis, carminibus Deum celebrate, Psalmos decantate in honorem nominis eius, parate illi viam in cordibus vestris, qui tam excelsus est, vt inuehatur & insideat tenebris, incomprehensibilis scilicet à nobis, Nomen eius est, Dominus omnium, qui omnibus esse suum diuinum, quod à seipso solus habet, impertitur, per fidem viuificans credentes in se.

5 Iustum sane est, vt contemplantes eius potentiam & bonitatem, coram eo exultetis: sicut contra coram eo impij aliquando graui timore turbabuntur, qui se patrem & iudicem exhibet omnium desolatorum ab hoc mundo, vt merito his nominibus in eo lætari debeant iusti: impij verò conturbati coram eo, qui tanquam iustus iudex non sinet iniuriam suorum inultam.

6 Deus qui habitat in sancto suo cælorum habitaculo, ipse inquam, Deus facit eos qui prius soli erant, multa prole fecundos: gentium ecclesiam prius sterilem, facit matrem multorum filiorum, quos Deo genuit.

7 Ipse est, qui per suam fortitudinem eduxit patres nostros vinclos in limbo inferni, qui & quotidie multos peccatorum vinculis sub diaboli, mortisque dominio vinclos educit à dira vitiorum captiuitate: qui per immensam suam benignitatem, etiam eos qui varijs suis peccatis diu multumque eum exasperauerant, cum per sua peccata inter mortuos iacerent, in peccatis suis quasi in sepulchris per prauam peccandi consuetudinem quiescentes, educit ex his ipsorum sepulchris in terram viuentium & consortium beatorum.

8 Deus cum, assumpta humana natura, gradereris coram populo tuo, visibilè te illi exhibens, viamque demonstrans, qua ex huius mundi deserto ascenditur ad veram promissionis terram, regionem scilicet cælorum. Cum sic, inquam, pertransires in deserto istius mundi, ducem te populi tui exhibens.

9 Tunc terra nouitate cælestis tuæ doctrinæ, & cõtemplatione admirandorum tuorum prodigiorum commota est, sed & cæli antea semper clausi cælestem spiritum ac spiritualia charismata distillauerunt in hunc mundum, propter præsentiam Dei, qui in Sinai olim apparuit, Dei inquam, populi Israelitici.

10 Eadem certe Domine tua benignitate, semper tuæ ecclesiæ, quam tanquam tuam hereditatem perpetuò possidendam & excolendam tibi delegisti, destinabis liberaliter ex benigna tua voluntate pluuiam cælestis doctrinæ, ac spiritualium donorum, quibus irrigetur & fecundetur ecclesia tua: quæ, cum multis calamitatibus & persecutionibus affligeretur, tu semper stabiluisti, vt nunquam deici potuerit, sed omnia semper mala superauerit.

11 In hac tua hereditate semper habitabunt hi, quos tuam oues suscepisti pascendos. Nullis o Deus, nullis hominum meritis pronocatus, sed per solam tuam benignitatis dulcedinem populo gentili omnibus prius cælestibus bonis destituto parasti quæ ad vitam spiritualis sustentatione sunt necessaria, nepe vt pabulo verbi diuini, ac sancti corporis tui, donisque spiritus sancti nutrireut, atque ditesceret.

12 Nec tantum Dominus suis de necessarijs prospexit, sed etiam dabit semper gloriosas de hostibus suis cõsequi victorias, ita vt semper sit prædicatoribus suppeditaturus copiosè sermonè ad prædicandum de magno fidelium exercitu quomodo Dei virtute suos hostes gloriose superauerit.

13 Dabit etiã Dominus noster, rex exercituum & militum dilectissimi populi sui, dabit, inquam, speciosam domum, ecclesiæ scilicet suæ, per milites ipsius, vt spolia à deuicto dæmone capta diuidat, constituens diuersis in locis

PSAL. 67.

14 Si dormiatis inter medios clericos, penna columba deargentata, & posteriora dorsu eius in pallore auri.

15 Dum discernit cælestis reges super eam, nunc dealbabitur in Selmon.

16 Mons coagulatus, mons pinguis.

17 Mons, in quo beneplacitum est Deo habitare in eo, etenim dominus habitabit in sinem.

18 Carrus Dei decem millibus multiplex, millia letantium, dominus in eis in Sinai, in sancto.

19 Ascendisti in alrum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus.

20 Etenim non credentes inhabitare dominum Deum.

21 Benedixit Deus die quotidie, prosperum iter faciat nobis Deus salutarium nostrorum.

22 Deus noster Deus saluos faciendi.

23 Veruntamen Deus confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli per ambulatum in delictis suis.

24 Dixit dominus, Ex Basan conuertam, conuertam in profundum maris.

25 Ut intingatur pes tuus in sanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.

26 Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei regis mei, qui est in sancto.

locis super particulares fidelium, ecclesias, qui eas regant.

14 Vos autem, o fideles, cum pace ab hostibus data securè habitare & quiescere cõperitis, vnusquisque in ea parte & sorte ecclesiæ, quam ei Deus diuisit, tunc vos qui tempore infidelitatis vestræ, vel etiã persecutionis atri fuistis & fuliginosi, eritis similes columbæ, habentis pennas in modum argenti candidas, & dorsum fuluorem auri referens, hoc est, splendidi eritis per candorem & simplicitatem fidei, ac rubicundi per ardorem charitatis, atq; ad modum pulcherrimæ columbæ, Deo dilectissimi, & ornatissimi.

15 Propterea quod cælestis Dominus discernat super suam hereditatem pastores qui eam regant, ob id hi qui prius habitabant in densis ignoratiarum tenebris, denigrati atra peccatorum caligine, admodum nunc dealbabitur, ab omnibus peccatorum suorum sordibus, spirituali baptismatis ac pœnitentiæ lauacro abluti. Certè iam manifestum factum est, quod hæc Dei hereditas, quæ mons Dei est, eleuatus super omnes, colles mons sit per abundantiam spiritualium donorum, admodum pinguis ac fertilis.

16 Mons iste, mons est coagulo fidei firmiter compactus, multis scilicet populis per vnitatem fidei in vnum coeuntibus & conglutinatis: mons est proferens pinguedinem bonorum operum, quibus tanquam caseo ac butyro mens nutriatur ac pinguescat, mons est admodum pinguis. Proinde vt quid, o fideles, cogitatis alios montes solidos ac pingues? vt quid, præter hunc pinguisimum montem existimatis alios esse pinguiorès, quemadmodum faciunt qui ad terrena huius mundi bona confugiunt, aut qui aliarum sectarum dogmata sectantur, ex eis felicitatem veram expectantes?

17 Hic mons est solus, in quo complacuit Deo habitare, quem nequaquam vnquam deseret, quemadmodum deseruit montem Sinai, montemque carnalem Sion, sed habitabit in eo imperpetuum.

18 Neque solus hunc montem Deus inhabitat, sed cum multa Angelorum frequentia: quibus tãquam in suis curribus vehitur in hoc suo sanctuario, sicut olim in Sinai.

19 Ita autem, o Deus noster, pro nobis feliciter pugnasti, vt tandem deuictis humani generis hostibus, gloriosus victor ascenderis in altitudinem cælorum. Cepisti tibi multos captiuos, non sic tamen vt faciunt huius mundi reges, qui inuitos & reluctantes post se trahunt, sed vt tuorum donorum præuentione acciperes dona in hominibus, essentque in hominibus plerique, qui se tibi sponte subijcerent, & offerrent.

20 Nam eos qui prius te non agnouerunt, nec in te crediderunt gentiles, accepisti tibi, vt tu Dominus Deus habitares in eis.

21 Dignus sanè est Deus, qui ab omnibus per singulos dies laudetur. Ipse Deus autor omnium nostrarum saluationum, prosperabit nostrum iter faciens, omnia nobis cooperari in bonum, vt nihil à consequenda felicitate, ad quam tendimus, nos impedire valeat.

22 Non habent dii gentium potestatem aliquos saluandi, sed solus noster Deus, est Deus habens potestatem faciendi saluos quos vult, solus potens à quouis malo corporali, à peccatis, mortèque æterna homines liberare, & in eius solius potestate sunt varij exitus mortis: qui solus nouit & potest varijs modis eximere homines è mortis periculo, atque ab æternæ mortis condemnatione humanum genus educere.

23 Et quidem Deus noster, nobis est Deus saluator, ab omni malo nos liberans: verum idè Deus inimicos suos, quasi cõtractis eorum capitibus, perfectè perdet, eos scilicet, qui in delictis suis iugiter perseuerant. Quod quidem & in præsentis sæculo frequenter & fecit & facit, sed generaliter & perfectè in consummata impiorum vltione facturus est, in nouissimo scilicet iudicij die.

24 Id quo magis verum credatis, ecce dominus promisit populo, dicens: Ego te populum meum, superatis hostibus tuis, cum triumpho redire faciam, sicut olim meos redire feci ex Basan, occiso Og rege Basan: & sicut olim feci in profundo maris rubri, è quo submersis Aegyptijs, meos saluos eduxi.

25 Sic, inquit Dominus, te triumphare de prostratis omnibus tuis hostibus faciam, vt talis sit futurus vester triumphus, qualis solet esse victorum, quando ex multa occisorum strage pes eorum sanguine interfectorum tingitur, & canes lingua sua effusum sanguinem lambunt.

26 Quam certè promissionem etiam perfectè implebit Dominus in nouissimo die, iã tamen frequenter promagna parte implere cõperit. Viderunt enim tui, o Deus quomodo pro illis egressus sis in pugnam contra inimicos populi tui, & eis superatis regressus cum triumpho.

1 5 Vide

In finem pro his qui commutabuntur, Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI LXVIII.

CVM in scripturis noui testamenti sex vicibus ex hoc Psalmo desumpta testimonia Christo applicentur, pleraque etiam sunt in eo, quae neque Dauidi satis proprie conuenire possunt, neque populo Israelitico in captiuitate Babylonica co-

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Saluum me fac Deus, quonia intrauerunt aqua usque ad animam meam.

SALUUM ME FAC, O DEUS, QUONIAM calamitates plurimae & grauissimae, SIN MODUM innundantium aquarum affluentes, ita excreuerunt, vt vnuerfum etiam cor occupent, & de vita extremè periclitè, perinde ac in aquis constitutus ita ascendentibus, vt per os ingredi incipiant, ad suffocandum cor, & extinguendum animam.

PSAL. 68

2 Infixus sum in limo profundis, & non est substantia.

2 Perinde me habeo, ac si in fixus essem in luto profundae aquae, quod fundo penitus caret, in quo subsistere possem, immo in quo eo profundius immergerer, quo magis me extricare laborarem, propter quod ex eo nulla mihi euadendi per meipsum via esset. Sic enim & iam in his calamitatibus meis nusquam solidè subsistere valeo, in quibus eo semper altius infigor, quo magis adnotor euadere: ex quibus proinde nulla per meipsum ratione liberari, sed sola tua virtute possum.

3 Veni in altitudine maris, & tpestatas demersit me.

3 Ita constitutus sum ac si decidissem in profunditatem maris, & me tempestas suis fluctibus inuolutum demergeret. Sic enim malorum vndis penitus immerfus, ac tribulationum tumultibus, quasi saeuu maris fluctibus obrutus sum, vt quantum ex me est euadere profusus desperè.

4 Laboravi clamans, & raucae factae sunt fauces meae, & defecerunt oculi mei dum spero in Deum meum.

4 In his autem malis ego clamando ad te dominum defatigatus sum, raucum factum est guttur meum prauiugi & intenso clamore, sed & oculi mei debilitati sunt, & caligauerunt, dum intentè suspi- ciendo in caelum expecto auxilium à Deo meo.

5 Multiplicari sunt super capillos capitis mei, qui oderunt me gratis.

5 Plures sunt quam capilli capitis mei, hoc est, innumerabiles qui oderunt me: idque sine causa, cum nulla in re vnquam à me læsi sint.

6 Confortari sunt qui persecuti sunt me inimici mei in iuste, quae non rapui tunc exolvebam.

6 Inimici mei, qui me absque iusta causa persecuti sunt, & numero & viribus admodum contra me inualuerunt, his autem contra me praualentibus, ego similis factus sum illi qui exoluere cogitur quod nõ abstulit. Poena enim dedi earum rerum, quas non admisi, caque perpeti coactus sum, quae non merui.

7 Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita.

7 Tu ipse Domine qui omnia nosti, scis quid stultè contra eos admisi, si quae sint peccata mea in eos commissa, haec te minimè latent. Et certe ipse tu mihi es testis, nihil me imprudenter aut malignè egisse, vt isti videri volunt & calumniantur.

8 Non erubescant in me qui expectant te domine, domine virtutum.

8 Itaque o Domine, Domine inquam, qui imperium habes in omnes exercitus, ac proinde tua potentia saluare potes omnes te inuocantes, ne quæso finas vt pudefiant per me, qui patienter tuam opem expectant: qui sanè erubescènt, si viderint me inuocantè te iugiter, nõ exaudiri à te.

9 Neque confundatur super me qui querunt te Deus Israel.

9 Non suffundantur pudore propter me illi, qui studiose ambiunt amicitiam & opem tuam o Deus Israëlis.

10 Quoniam propter te sustinui opprobrium, & operuit confusio faciem meam.

10 Ego enim hanc talem ignominiam ab inimicis meis pertuli tua causa, nempe quia te colere studiosus, tuamque veritatem adferere solebam, propter te, pudor ignominiam illatam consequens obtexit faciem meam meque totum repleuit & occupauit.

11 Extraneus factus sum fratribus meis, & peregrinus filius matris meae.

11 Et tanta quidem facta est ignominia mea, vt propter eam à fratribus meis, mihi que amicissimis ac coniunctissimis prius hominibus, reputatus sim vt externus, & incognitus aliquis hospes, ita vt me iam derelinquerent & negarent qui prius familiares erant amici.

12 Quoniam zelus domus tuae comedit me.

12 Propter te autem o Domine hoc opprobrium sustinui. Quoniam ecce ardentissimum studium gloriae domus tuae vrebatur animum meum, molestissimè ferentem neglectum religionis, & inhonationem domus tuae, & opprobria eorum qui tibi exprobrauerunt, admodum molestata facta sunt mihi, ita vt iniquiori ea animo ferrem, quam si ego ipse probris illis affectus fuisset, & sic pro dictis factisque gloriae tuae derogatibus dolerè, vt pro eis tanquam à meipso commissis me humiliauerim, iram

& opprobria exprobrantium tibi occiderunt super me.

Viderunt te contra communem humani generis hostem diabolu pugnantem feliciter de eo triumphasse. Contemplati sunt quomodo per apostolos milites à te ad expugnandum orbem missos, omnes tibi gentes per obedientiam fidei subiecisti destructis idolis. Deinde quam gloriosam de Iudæis, te tuamque ecclesiam persequentibus victoriam reportasti, omnibus eis aut occisis, aut è sua terra expulsis. Postremum quomodo delectis omnibus tyrannis populo tuo frequenter infestis, pacem ecclesiae tuæ prestitisti, & contra omnium hæreticoru varias oppugnationes semper eam inconcussam seruaisti, iuxta tuam promissionè.

27 Præueniunt principes conuicti psallentibus.

27 Proinde quemadmodum, victoria adepta, in solemnibus triumphis fieri solet, vt victoriosi principes totum exercitum præcedant, adiunctis illis vtriusque sexus hominibus qui triumphum voce, musicisque celebrent instrumentis: ita & in tuis illis triumphis ecclesiae præstitis, tuorum militu exercitum præcesserunt apostoli, quos militiae tuae principes constituisti, primi, per quos de vnuerfo mudo triumphasti: quibus ad celebrandum tuos triumphos adiuncti sunt viri pariter & mulieres, ad laudem Dei triumphantis omnes inuitantes his verbis.

* in medio iuuenularu tympanistrarum.

28 In ecclesiis benedicite Deo domino de fontibus Israel.

28 Vos fideles, qui è duodecim Apostolis, tanquam duodecim fontibus Israel, per semè verbi diuini Deo regenerati estis, dominum Deum gloriosum triumphatorem nostrum laudate in sacris vestris conuentibus.

29 Ibi Benjamin adolescentulus, & in mentis excessu.

29 Inter hos autem principes, atque in his triumphis celebrandis præcipuus fuit doctor Gentium, qui è tribu Benjamin postremus ad apostolatam vocatus (quemadmodum Benjamin inter reliquos fratres natu minimus erat) qui aliquando raptus in tertium caelum audiuit ibi arcana verba, quae non licet eloqui, & quique cum summa mentis admiratione insignes Dei triumphos per se editos contemplatus est, & per eos omnibus admirandus factus est.

30 Principes Iuda duces eorum, principes Zabulon, & principes Nephthaim.

30 Ibi etiam duces populi Dei fuerunt principes electi ex tribu Iuda, Zabulon, & Nephthaim.

2. Corin. 12.

31 Manda Domine virtuti tuae, & confirma hoc Deum: quod operatus es in nobis.

31 Proinde quemadmodu iam saepe tua fortitudine ecclesiae tuae adiuuisti, ita & in posterum fac tuam potentiam ei semper adesse contra hostes eius, & perge quæso confirmare, quod cepisti in nobis.

32 In templo tuo, quod est in Hierusalem, tibi offerent reges munerera.

32 Ita fiet, vt propter celebritatem templi tui, quod in Ierusalem caelesti, atque in ecclesia tua in terris adhuc agente tibi delegisti, reges vnuerfae terrae suscepta vera religione offerant tibi munera, & per vnuerfam quoque terram, incipiendo à templo tuo Ierosolymitano, ex quo salus sparsa est, per totum mundum reges te suis muneribus colent.

33 Increpa feræ arundinis, congregatio taurorum in uaccis populorum, & ut excludant eos qui probati sunt argento.

33 Itaque omnipotenti tuo iussu cohibe saeuissimos nostros hostes læceis in nos armatos. Congregari enim sunt ferocissimi principes, velut quidam tauri, simul cum populis in modum vitularum lasciuientibus, vt à prædicatione nominis tui, atque à consequenda hereditate, quam eis præparasti, excludant & impediunt eos qui tibi probati sunt quasi argencum candidissimum.

34 Dissipa gentes quae bella volunt, & venient legati ex Aegypto, Aethiopia proueniet manus eius Deo.

34 Disperge omnes populos qui tuis bella volunt, pacè ecclesiae quouis modo turbantes, ita fiet, vt omnes externae gentes, & imprimis Aegyptij ac Aethiopes, vltro ambient tuam religionem suscipere.

35 Regna terra caritate Deo, psallite Domino.

35 Vniuerfa regna terrae communem iam dominum ob communem omnibus salutem carmine celebrate, psallite in honorem eius.

36 Psallite Deo qui ascendit super caelum caeli ad Orientem.

36 Psallite Deo, qui tam excelsus est, vt inuehatur supremo caelorum in oriente, lucem habitans inaccessibleem, electis suis sine occasu semper oriens.

37 Ecce dabit voci suae vocem virtutis, dabit gloriam Deo, & super Israel magnificentiam eius, & virtus eius in nubibus.

37 Vt autem est altissimus, ita & potentissimus. Ecce enim voci euangelicae prædicationis dabit, vt sit vox admodum efficax: quia, quantumuis remittente mundo, omnes gentes fidei crucis subijcientur. In nouissimo quoque iudicij die valde potètem faciet vocem suam, qua omnes qui in monumentis sunt resumptis mox corporibus, ad vitam reuocabit. Hunc itaque glorificate & dictis & factis. Magnificentia enim potètiæ ac bonitatis eius in populo suo fideli, qui verus Israel est, frequenter declarata est, & fortitudo eius in suis Apostolis, quibus tanquam quibusdam nubibus caelesti pluuiua vniuerfa terra irrigata est, multum reuocet, eo quod per homines tam infirmos & prodigia magna operatus sit, & totum orbem ad se traxerit. In nouissimo etiam iudicij die virtus eius in nubibus declarabitur, quando veniet in nubibus cum potestate magna, & angelis suis, conspicuus omnibus.

38 Mirabilis Deus in sanctis suis, & Deus Israel ipse dabit virtutem & fortitudinem plebi suae, benedictum Deum.

38 Verè mirabilis est Deus in suis sanctuariis: Deus Israelis ipse dabit plebi suae contra inimicos robur & fortitudinem, ita vt nec portæ inferi vnquam preualere poterint aduersus eam, proinde benedictus sit hic Deus nolter ab omnibus semper.

In fi

13 Et operui in ieiunio animam meam, & factum est in opprobrium mihi.

14 Et posui vestimentum meum cilicium, & factus sum illis in parabolam.

15 Aduersum me loquebatur qui sedebant in porta, & in me psallebant qui bibebant vinum.

16 Ego vero orationem meam ad te domine, & tempus beneplacui Deus.

17 In multitudine misericordiarum tuarum exaudi me, & in veritate saluus tuus.

18 Eripe me de luto ut non infigat, libera me ab his qui oderunt me, & de profundis aquarum.

19 Non me demergat tempestas aquarum, neque absorbeat me profundum, neque urgeat super me puteus os suum.

20 Exaudi me domine, quoniam benigna est misericordia tua, secundum multitudinem miserationum tuarum respice in me.

21 Et ne auertas faciem tuam a puero tuo, quoniam tribulor, velociter exaudi me.

22 Intende anima mea, & libera eam, & propter inimicos meos eripe me.

23 Tu scis improprium meum, & confusionem meam, & reuerentiam meam.

24 In conspectu tuo sunt omnes qui tribulant me, improprium expectavit cor meum, & misericordiam.

25 Et sustinui qui simul contristati erunt, & non fuit qui consolaretur, & non inueni.

26 Et dederunt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto.

27 Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum,

* & in retributiones & in scandalum.

28 Obscurentur oculi eorum ne videant,

* & dorsum eorum semper incurua.

iram tuam in eos qui hanc admittebant, placare studens.

13 Ita tum propter violatum nomen tuum, tum propter impiorum salutem ego in ieiunio adsumpto operui animam meam mœrore ac fletu, me ipsumque inter ieiunandum multum affixi, & cum hoc nomine illis clarior esse deberet, e contra illud apud eos factum est mihi occasio opprobrij mei.

14 Vtebar pro veste mea sacco, exteriorique habitu tristitiam meam testatus sum, & factus sum etiam ob hoc illis fabula, ita ut mea humiliatio publica irrisione celebraretur.

15 Pessimè de me loquebatur iudices & primores ciuitatis, qui ad iudicandum sedebant in porta, in publicis hominum conuentibus detrahentes mihi, atque in suis iudiciis me condemnantes, & de me psallebant cum irrisione carmina, hi qui bibebant vinum.

16 Ego vero contra hanc omnia, & in his omnibus malis nihil aliud quam ad te Domine orationem meam dirigo. Sit quæso nunc, o Deus, tempus, quo placeat tuæ bonitati succurrere mihi.

17 Per multitudinem misericordiarum tuarum exaudi me, per veritatem, qua salutem te tuis allaturum promissisti.

18 Libera me de his malis, in quibus tanquam in luto profundo hæreo, ut non prorsus immergar & absorbear, libera me quæso ab his qui iniquo odio me persequuntur, & de calamitatibus istis, in quibus tanquam in profundissimis aquis detineor, absorbendus ab eis, nisi tu me extraxeris.

19 Non finas ut tribulationum magnitudo, quasi tempestas quædam aquarum, me demergat, neque profunditas ista malorum me absorbeat, neque puteus hic, in quem iam cecidi, constringat super me os suum, aut cooperculo suo me concludat: hoc est, ne permittas ut de mea liberatione planè sit desperatum. Sed neque inferni ac sepulchri puteum super me claudi finas, quin potius ex eo me à morte eripiendo educas.

20 Exaudi me Domine, quoniam benigna, & ad auxiliandum admodum prompta est misericordia tua: secundum multitudinem miserationum tuarum, quas varias omni tempore hominibus exhibuisti, benigno aspectu fauoris tui respice in me.

21 Et ne auertas tui fauoris declarationem à me seruo tuo, sed quoniam grauissimè tribulor, velociter exaudi me.

22 Declara te attendere ad desolationem & afflictionem anime meæ, & miseratus libera eam, tu quæso per motus iniustitiae & blasphemis inimicorum meorum, eripe me, ne quoque inimici mei de mea perditione lætentur, atque in sua impietate roborentur, & te blasphement, quasi non valentem aut non volentem suos liberare, eripe me à perditione, quam mihi cupiunt inferre.

23 Tu Domine cum omnia noscas, scis utique quibus probris, quo pudore, quaque verecundia iam affectus sim.

24 Nosti item omnes qui me tribulant, quam sint scilicet multi, & quanta illorum malitia, atque in persequendo me iniustitia. Ab his ita afflictio afflictioni accessit, ut non aliud mihi expectandum videretur, quam opprobrium & miseria.

25 Quod autem omnium grauissimum est, in his tantis malis expectaui aliquem, qui simul mecum doleret: sed nullus aduenit: expectaui aliquem, qui non nihil me consolaretur, sed nullum inueni. Itaque non tantum me omnes inimici mei grauiter afflixerunt, sed & omnes amici deseruerunt.

26 Adeo autem nemo fuit qui consolationem aliquam adferret, sed omnes potius grauissimam afflictionem augere studuerunt, ut dederint mihi pro cibo fel, & cum maxima siti premerer, pro potu reficiente obtulerint mihi acetum, contra naturam nimium inhumani, ut qui volentes videri naturæ inopiam subleuare, magis eam auxerint: & sub refectionis specie, afflictionem adiecerint afflictio.

27 Quoniam itaque talem mihi parauerunt mensam, ob id secundum iustitiæ tuæ æquatem, sicut futurum præuideo, ita & præuidens precor, ut fiat mensa eorum illis tanquam laqueus ante eos expensus, in quem incidant & irruant, ut ibi capiantur in exitium, vnde delicias sibi petendas putabant. Fiat & mensa eorum eis in condignam retributionem, ut tale scilicet fiat eorum prandium, quale mihi apposuerunt, amarum, & in suaue: & ut ipsa eorum mensa sit eis occasio recipiendi ea quæ promeruerunt, & in ruinam ipsorum cedat eis.

28 Per subtractionem tui luminis obtenebrétur oculi eorum, ne videant manifestam veritatem, priuati omni recto iudicio: & graui eos seruitutis, omnique miseriarum onere ita preme, ut similes sint his, qui ob oneris impositi magnitudinem incuruato dorso incedunt.

29 Effunde super eos iram tuam, & furor ire tuæ comprehendat eos.

30 Fiat habitatio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit quis inhabitet.

31 Quoniam quem tu percussisti persequenti sunt.

* & super dolorem vulnerum meorum, addiderunt.

32 Appone iniquitatem super iniquitatem eorum.

* & non intreat in iustitiam tuam.

33 Deleantur de libro viuentium, & cum iustis non scribantur.

34 Ego sum pauper & dolens, salus tua Deus, suscipit me.

35 Laudabo nomen Dei cum cantico, et magnificabo eum in laude.

36 Et placebit Deo super vinulum nouellum cornua producentem & vngulas.

37 Videat pauperes & lætentur, & querite Deum, & vincat anima vestra.

38 Quoniam exaudiuit pauperes dominus, & non despicit illos suos non despicit.

39 Laudet illum cæli, & terra, mare & omnia reptilia in eis.

40 Quoniam Deus salua faciet Sion, & edificabuntur ciuitates Iudæ.

41 Et inhabitabunt ibi, & hæreditate acquirunt eam.

42 Et semen seruatorum eius possidebit eam, & qui diligunt nomen eius, habitabunt in ea.

29 Copiose super eos demitte tuas vindictas, & grauissima vitio tuæ seueritatis apprehendat illos.

30 Fiant habitacula eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet. Ita vniuersi eiciantur de suis habitationibus, ut domus eorum desolata ab eis maneat. Ita eorum domus funditus deleatur, ut non manent lapide super lapidem quisquam eas inhabitare valeat.

31 Et quidem iustum est hæc omnia eis euenire, quoniam cum humanitas exigit, ut afflictio commiseremur: ipsi e contra me, quem tu domine grauibus malis affixeras, amplius persequuti sunt, varijs me infectantes contumelijs, & ad dolorem vulnerum meorum, quibus tu me vulneraueras, alium addiderunt. Dolorem, dum qui consolari me debuissent, suis conuicijs meos dolores exasperauerunt.

32 Proinde sicut mihi dolorem dolori addiderunt, ita quoque secundum iustum tuum iudicium sic eos labi permittas, ut noua semper iniquitas addatur iniquitati eorum, & excæcati ruant de scelere in scelus, nec eò perueniant, ut participes fiant iustitiæ tuæ, qua per fidem homines coram te iustificas.

33 Et cum hæc enus connumerati fuerint cum iustis, ex quibus prognati sunt, & cum populo Dei, nunc expugnantur ex numero eorum, quod ad vitam æternam ab initio delegisti, & quasi in libro tuæ prædestinationis descriptos habes: fac ut verbis & factis ipsorum omnibus declaratur, non esse eos adscriptos in librum prædestinatorum ad vitam, & numero iustorum amplius non adscribantur.

34 Ego quidem iam pauper sum, omni humano desitutus auxilio, & mœrore summe affectus: Verum securus confido, quod salus tua me ex his malis subleuabit.

35 Liberatus autem laudabo Deum cantico, & gloriosa laude extollam eum.

36 Eritque huiusmodi laus & gratiarum actio Deo gratior, quam quodlibet sacrificium animalium, magis quam oblatio vituli nouelli & tauri, cuius cornua iam pro ratione ætatis enasci incipiunt, & indurari vngulæ.

37 Considerent afflicti à Deo mihi præstandam salutem, & ea considerata lætentur: vos qui afflicti estis exemplo meo inuocate opem Dei, & certissimè anima vestra malis omnibus exempta reuiuifcet, & exhilarabitur.

38 Quoniam ab initio semper Dominus exaudiuit afflictos se inuocantes, & qui causa illius victi erant, & aut qui in sua captiuitate & afflictione ipsum inuocabant, nullo vnquam tempore despexit.

39 Laudet illum vniuersa creaturarum machina, cæli scilicet, terra & mare, & omnia quæ mouentur in eis.

40 Quoniam non me tantum saluum faciet, sed per me etiam Deus, hostibus populi sui deletis, saluam faciet nouam Sion, & collapsæ ciuitates Iudæ reedificabuntur: pro dirutis ciuitatibus Iudæ, ecclesiæ gentium per vniuersum orbem nouæ erigentur.

41 Et serui eius in ipsa Iudæa habitabunt, & in hæreditatem perpetuam possidebunt eam.

42 Sed & progenies seruorum eius hæreditario iure possidebit eam, imperpetuum, & qui amatores sunt nominis eius, pacificè habitabunt in ea.

ANNOTATIONES.

PROPTER TE SVSTINVI, &c.] Plerique orationem, propter te, sic intelligunt, propter tuam voluntatem, & quia pro salute hominum me pati voluisti. Verum sequentibus magis conuenit sensus qui in paraphrasi explicatur, ut propter Deum Christum sustinuisse opprobrium intelligatur, quia propter Dei gloriam illustrandam, à Iudæis opprobrio affectus est. Hic enim sensus declaratur, eum subdit: Quoniam zelus domus tuæ, &c. Est autem notandum, quod in scripturis quandoque propter nos opprobrio affectus fuisse Christus dicitur, aliquid quando propter Deum. Propter nos quidem, si Dei patris voluntatem consideremus, qui ipsum pati voluit propter nostram salutem. Propter Deum vero, si Iudæos respiciamus, qui odio eum persequerentur, quod gloriæ Dei illustrandæ intèrus esset, eorum vitia carperet, eaq; faceret quæ à patre illi erant delegata.

OPPROBRIA EXPROBRANTIVM, &c.] Pars ista in paraphrasi dupliciter explicatur, & vtrumque simul sensum significare voluisse videtur propheta. Certè secundum Paulus ad Roma. 15. satis indicat, non quod eum solum scriptura hæc significaret, sed quod is proposito suo conueniret.

IMPROPERIVM EXPECTAVIT, &c.] Hebræa habent: opprobrium contriuit cor meum. Verum Septuaginta literam schin leui spiritu legunt, שׁיבא scilicet, quod expectare significat, non שׁיבב scilicet, quod conterere significat, ut modò legitur. Nostram autem lectionem plerique sic intelligunt ut significetur hac parte voluntaria passio Christi, & quod pro salute improprium desiderauerit, sicut ipse in Euangelio testatur, dicēs Baptismo habeo baptizari, & quomodo coarctor vsque dum perficiam illud? Verum sensus, quæ habet

Psalms David filiorum Ionadab & priorum captiuorum.

ARGUMENTVM PSALMI LXX.

Reditur hic Psalmus a Davide editus, occasione conuersionis filij sui Absalonis, quemadmodum idipsum vel ex eo maxime apparet, quod precatur ne se Deus derelinquat in tempore senectutis. Sed & eo quod dicitur, inimicos suos inter se consiluisse, & dixisse: persequimini eum: consilium illud Achitophelis subnotare videtur. Est autem praefatus Psalmus argumenti communis, quo Dei opem implorat contra suos inimicos, petens a domino, ut sicuti a puero ipsum struxit, ita nec in senectute deserat, sed inimicos ipsius pudefaciat, promittens se semper predicaturum omnibus Dei potentiam, iustitiam, & bonitatem, & voce musicis, instrumentis se domino celebraturum. In his autem David & Christi typum & exemplum omnium iustorum gessit, quorum omnium hic Psalmus generalis est oratio pro auxilio Dei, ut ad se semper in eorum afflictionibus. Quod vero in Graecis, Latinisque codicibus titulus habet, Psalmus David filiorum Ionadab, & priorum captiuorum, ut proposito psalmi farum conuenire videtur, ita Hebraei omnino non habent: in quibus Psalmus iste a ueniz-gas est, quem admodum & Graeci in titulo testantur. Unde in Graecis Latinisque adiecta sunt ea quae in titulo legimus, ab interprete vel aliquo expostore, id est, ex Hieremio 35. ubi dicitur filij Ionadab in prima captiuitate, migrasse e sua terra in Hierusalem.

PARAPHRASIS EIVSDEM

In te Domine speravi, non confundar in aeternum, * in iustitia tua libera me, & eripe me. 2 Inclina ad me aurem tua, & salua me. 3 Esto mihi in Deum protectorem, & in domum refugij, * ut salua me facias. 4 Quoniam firmamentum meum & refugium meum es tu. 5 Deus meus eripe me de manu peccatoris, * & de manu contra legem agentis & iniqui. 6 Quoniam tu es patienter mas, * Domine spes mea in iuuentute mea. 7 In te confirmatus sum ex utero, * de ventre matris meae tu es protector meus.

In te Domine omnem meam spem collocaui, ne ergo finas ut vnquam confundar, frustratus, quam in te habeo, spe: * sed per tuam in seruandis promissis fidelitatem, eripe me a malis, & libera me. 2 Cumque mea humilitas tuam altitudinem attingere nequeat, inclina te, & condescende mihi: clementerque attende orationi meae, exaudiens eam, & saluum me fac. 3 Praebe te ipsum mihi Deum protectorem, & quasi locum aliquem bene munitum, ad quem confugere, & in quo delitescere tutus possim, * ita ut saluum me facias ab inimicis meis. 4 Tu enim solus es fortitudo mea, cui, tanquam rupi firmissime, nitor: tu vnicus es, ad quem & nunc & semper confugio, ut per te ab omnibus malis tutus sim. 5 Tu itaque Deus eripe me de potestate peccatoris me persequentis, * & de tyrannide hominis agentis contra legem tuam, & ob hoc iniqui. Non enim iusta aliqua causa me hostis meus persequitur, ut vel ob manifestam eius impietatem merito me ab eius violentia liberari cõueniat. 6 Eripe, inquam, me Domine, quoniam tu vnus es, a quo patienter & nunc exspecto, & semper expectaui mihi omnem opem. * Domine tu solus es, in quem a iuuentute mea usque in hanc etatem omnem meam spem collocaui. 7 Ab eo tempore, quo primum egressus sum ex utero, in hoc usque tempus, semper tuo praesidio stabilitus sum: teque me sustentante, ne aliquo vnquam malo deicerer confirmatus, * ab exitu ex utero matris meae tu me semper protexisti usque in hunc diem. In te autem etiam aetate, & ex eo tempore, quo primum intelligere ac sapere datum fuit, per spem tibi veluti firmissimo sustentaculo firmiter innixus sum, teque mihi in protectorem usque in hoc tempus semper delegei. 8 Quoniam itaque tuam semper expertus sum protectionem, ideo de te vnico semper fuerunt mea cantica. Nunc autem, o Domine, a multis reputatus sum, tanquam res prodigiosa, ita ut plerique me tanquam rem terribilem, & propter quam sibi malè meruant fugiant, & spectaculum illis factus sim. * Verum tu vnicus mihi es fortissimus adiutor, quo vel solo me protegente, quae videntur inuitabilia mala, faciliè superare poterò. 9 Fac itaque ut ab his malis liberatus, pleno te ore laudare, semperque tuas laudes ore resonare possim, ita ut assidue canam laudem tuam, * tota die in agnitione tua. 10 Ne proyicias me in tempore senectutis, * cum defecerit vigor meus ne derelinquas me. 11 Quia dixerunt inimici mei mihi, * & qui custodiebant animam meam consilium fecerunt in unum. 12 Dicentes: Deus dereli-

PSAL. 70.

habet paraphrasis, toti proposito psalmi, praecedentibus etiam & sequentibus magis conuenit. Non enim hic Christus loqui inducitur secundum id quod in eo perfectum erat, sed in modum afflicti de sua calamitate conquerens.

d FIAT MENSURA EORUM, &c.] Intelligitur istud rectè de duplici simul mensa: mensa scilicet corporis, & mensa animi. & quantum quidem attinet ad mensam corporis, istud impletum est in Iudaeis, dum tempore paschalis festiuitatis, quando ad celebrandum cum voluptate paschale conuiuium ex omnibus locis in Ierusalem Iudaei conuenerunt, simul ibi omnes hac occasione conclusi sunt, exercituum Romanorum ciuitatem obsidente. Tunc enim mensa illorum facta est illis occasio, ut irretirentur, caperentur, & caderent. Scribit hac de re Iosephus lib. 7. de bello Iudaico, cap. 17. Quod uero attinet ad mensam animi, mensa haec est sacra scriptura, quae Iudaeis, eo quod ab illis malè intelligatur, occasio est ut illaqueentur varijs erroribus, & ut in Christum scandalizentur, atque in aeternum pereant.

e QVONIAM QVEM TV PERCVSSISTI, &c.] Duplex in verbis huius versus apparet absurditas. Primum, quoniam non apta videtur ratio, quam affert signat, ob quam hostes sui a Deo vindicentur. Quia enim vindicta digni sunt, si eum persequatur, quem Deus percussit, & persequi uoluit? Secundo, quia dum dicit, quem tu percussisti persequi sunt, &c. indicare videtur praeter eam percussione, quam Deus ipsum percussit, hostes suos aliam addidisse persecutionem, & alia vulnera. Iam autem percussiones Dei patris, & vulnera eius, diuersa non sunt ab eis, quae Iudaei inflixerunt. Percussit enim pater

filium suum non nisi per Iudaeos. Proinde sunt, qui ut hanc sermonis, quae videtur, absurditatem tollant, sic exponunt: quem tu percussisti usque ad mortem, ipsi amplius persequabantur, dum scilicet me in membris meis & fidelibus meis persequi sunt. Dicitur Augustinus autem patrem filium percussisse intelligit, dum humano corpore indutum, necessitatibus & miseris istius uitae obnoxium fecit, atque his malis Iudaeos addidisse & alia mala. Verum conuenientius fuerit & simplicius hanc locum sic intelligere, quemadmodum illud Iob 19. Misere mei saltem vos amici mei, quia manus Domini tetigit me. Quare me persequimini sicut ueris, & carnibus meis saturamini? Ibi enim propheta Iob amicos, qui ad se visitandum uenerant, persequitionem addere dicit diuinae percussio, eo quod cum consolari debuissent, amaris uerbis ei loquerentur, dolorem eius non lenientes, sed exasperantes & augentes. In Hebraeo autem pro, uulnerum meorum, habetur uulnerum tuorum, uel, ut plerique uertunt, uulnerum tuorum, & pro, addiderunt, habetur narrabunt. Quam lectionem ita plerique intelligunt, quoniam enim persequi sunt quem dicunt te percutere, & percuti uelle: & cum uoluptate narrauerunt dolorem eorum, quos te uulnerare iactabant, ut quod hic dicitur Deus iustum percussisse non intelligatur, quod reuera sic esset, sed quod sic gloriarentur hostes, putantes se obsequium praestare Deo in persecutione iusti, & suam impietatem in Deum resicientes. Quis sensus optime quadrat cum eo: quod de Christo dicitur, Ilaiae 53. Nos reputauimus eum quasi percussum a Deo, & humiliatum.

In finem Psalmus David in remembrance, eo quod saluum fecit eum Dominus.

ARGUMENTVM PSALMI LXXIX.

VIR iustus in urgentibus periculis ac malis constitutus, hoc Psalmo orat sibi celerem Dei opem, hostibus confusione, sanctis autem ex ope sibi impensa letitiam. Est autem Psalmus iste ad uerbum pene idem cum ultimis uersibus Psalmsi 39. Quod uero titulus habet: in remembrance, uel, ut Graeci magis habent, in remembrance, (quod & ponitur in titulo Psalmsi 37. uidetur significare, Prophetam hoc carmine uoluisse alij in exemplum memorare, quomodo in persecutione hostium suorum Deum inuocauit. Quod autem sequitur, eo quod saluum me fecit dominus, Hebraei omnino non habent: Graeci uero aliter: eis τὸ σωθῆναι με νόμιον, quod rectius sic uertitur: ut saluum faciat me Dominus, quanquam & Euthymius hac uerba legisse non uidetur: nos ter interpretis apud Graecos legisse uidetur. ἐν τῷ σωθῆναι.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus in adiutorium meum intende, * domine ad adiuuandum me festina. 2 Confundantur & reuertantur qui querunt animam meam. 3 Auertantur retrorsum & erubescant, * qui uolunt mihi mala. 4 Auertantur statim erubescant, qui dicunt mihi, exige enge. 5 Exultent & latent in te omnes qui querunt te, * & dicant semper, magnificetur dominus qui diligunt salutare tuum. 6 Ego uero egenus & pauper sum, Deus adiuua me.

DEVS intentus quæso esto ad auxilium meum, * Domine festina ad adiuuandum me, urget enim periculum. 2 Fac ut te liberante me, pudefiant, & ignominia afficiantur, frustrati sua spe omnes qui cupiunt perdere animam meam. 3 Te eos impellente, in fugam conuertantur, discedentes a me re infecta, & pudore suffundantur, * quotquot cupiunt mihi mala. 4 Subito in fugam cum ignominia conuertantur, quotquot malo meo gaudentes dicunt de me: Euge, Euge. 5 Contra uero fac ut omnes te inuocantes, tibi que placere studentes corpore & animo gaudeant de te, uidentes tuam in me benig nitatem. * Fac ut quotquot diligunt salutem tuam, & a te saluari desiderant, semper dicant: Magnificat Dominus erga suos tam misericors & iustus. 6 Ego certè Domine pauper sum, & omni humano destitutus auxilio: quare tu Deus pauperum pater, adiuua quæso me. 7 Tu es, quem in adiutorem meum & liberatorem mihi delegei, tu mihi in omnibus malis adiutor semper fuisti, ne ergo, differas diutius mihi adferre auxilium.

7 Adiuutor meus & liberator meus es tu, Domine ne moreris. Psalmus

PSAL. 69

quis eum persequimini * et comprehendite eum, quia non est qui eripiat.

13 Deus ne elongeris a me.

* Deus meus in auxilium meum respice.

14 Confundatur et deficiat detrahentes anima mea.

* operantur confusione & pudore qui quarunt mala mihi.

15 Ego autem semper sperabo.

* & adjiciam super omnem laudem tuam.

16 Os meum annuntiabit iustitiam tuam, tota die salutarem tuam.

17 Quoniam non cognoui litteraturam.

* introibo in potentias domini, domine, memorabor iustitiarum tuarum.

18 Deus docuisti me a iuventute mea & usque nunc.

prominciabo mirabilia tua.

19 Et usque in senectam & senium, Deus ne derelinquas me.

20 Donec annuntiet brachium tuum generationi omni que ventura est.

21 Potentiam tuam & iustitiam tuam Deus usque in altissima, que fecisti magnalia, Deus quis similis tibi?

22 Quoniam ostendisti mihi tribulationes multas et dolores, & conuersus uisificasti me, & de abyssi terrarum iterum reduxisti me.

23 Multiplicasti magnificentiam tuam, & conuersus consolatus es me.

24 Nam et ego confitebor tibi in uasis psalmi ueritatem tuam, Deus, psalla tibi in ciuitate sancta Israel.

25 Exultabit labia mea cum cantauero tibi, & anima mea qua redemisti.

26 Sed & lingua mea non erit iniqua, quia non erit iniqua lingua mea, quia non erit iniqua lingua mea, quia non erit iniqua lingua mea.

tenus contra omnes suos hostes fortis fuit, is nunc dereliquit eum a solita sua protectione: proinde persequimini eum: * & si sic feceritis, certissimo comprehendetis eum, quoniam non habet quemquam qui conabitur eum eripere de manibus uestris.

13 Tu itaque Domine vel propter impia eorum uerba, quo scilicet falsum esse declaretur, quod de te dicunt, ne quæso tuum auxilium longe facias a me. * quin potius, o mi Deus, benigno tuo fauoris aspectu respice in me, ad adiuuandum me.

14 Pudeant & deficiant in suis conatibus, tuæque uitionis uindicta absumantur hi qui male loquuntur de me, * contendant uindictæ pudore & ignominia, quotquot me malis afficere student.

15 Ego autem cum liberatus ab eorum improbitate, expertus fuero non fuisse uanam meam in te confidentiam, ulterius semper magis ac magis in te omnem meam spem colloco, * & ad omnes laudes tuas, quibus ob accepta à te innumera beneficia hætenus te laudauit, adijciam & alias laudes, † maiore etiam studio quam ante hæc, laudibus tuis cantandis incumbens.

16 Os meum depredicabit tuam in seruandis promissis fidelitatem, & in uindicandis impijs iustitiam, omni tempore annuntiabit salutem mihi abs te allatam.

17 Et quidem humana eruditione in literis non sum institutus, ut qui de post fœtates, & ex rustico pastore assumptus sum in militiam, & deinde in regnum: * tamen ingrediar ad contemplandum magnifica Dei opera, & ad ea prædicanda alijs accingar: Domine solius tuæ in reddendis promissis iustitiæ semper memor ero, de ea semper & cogitans mecum, & loquens coram alijs.

18 Tu enim Domine me ab hominibus & libris non instructum docuisti ab ineunte ætate, usque nunc, per experientiam scilicet potentia ac bonitatis tuæ in me semper declarata, perque spiritum tuum, quo me & aduertere & intelligere ea quæ tua sunt dedisti. * quare semper publicè prædicabo opera tua admiratione dignissima, quæ designasti.

19 Etiam usque in extremam senectutem & canos. * Tu itaque Domine ne me nunc tuo auxilio destituas.

20 Ut tuam omnipotentiam uoce & scriptis annuntiare possim omnibus generationibus post me uenturis.

21 Et ut potentiam ac iustitiam tuam in altum laudibus extollam, sicut & tu potentiam ac iustitiam tuam usque in altissima extulisti. Quæ enim designasti Domine, admodum magnifica sunt, adeo ut ob ea nemo tibi conferri possit. * Quis enim Deus similis est tibi?

22 Vel in me enim solo quam magnifica operatus es Domine. Ecce enim sæpe experiri me fecisti tribulationes & multas & molestas: mox tamen tu qui me dereliquisse uidebaris, rursus reuersus ad me per declarationem tui fauoris, ex grauissimis periculis mortis me liberauisti, * & ueluti de sepulchro, ac in summo terræ iterum me reduxisti, liberans scilicet me ex his malis, in quibus iam propemodum mori & inferno traditus eram.

23 Secundum multitudinem & magnitudinem tribulationum mearum tu etiam multiplicasti, & multipliciter declarasti in me magnificentiam bonitatis tuæ, & conuersus ad me, consolatus es me tua bonitate & ope. Quare & nunc eandem tuam in his malis benignitatem securus me percepturum confido.

24 Ut autem tu hætenus, quod tui muneris est, egregiè in me præstitisti, & nunc te præstiturum confido: ita quoque etiam ego quod tui muneris est, exequens, te laudibus efferam, specialiter autem confitebor tuam in seruandis promissis fidelitatem, * idque cum instrumentis musicis, ad honorem tuum cithara psallam, qui sanctificator es veri populi Israelitici.

25 Neque enim segniter aut torpidè te laudabo, neque tantum musicorum instrumentorum sono, sed cum musicis instrumentis tibi psallero, cumque uoce tuas laudes sonuero, simul etiam labia mea cum summa mentis exultatione & corporis gestu te laudabunt, * & multo magis anima mea inter cantandum exultabit in te, eo quod eam redemeris ab omnibus malis.

26 Quin & lingua mea cum attenda mentis meditatione assidue se exercere in cantando tuam in promissis reddendis iustitiam, * cum per te confusi & reueriti fuerint qui me iam malis afficere student.

Psalm. 59.

QVONIAM NON COGNOVI, &c.] Pro nomine, litteratura, apud Hebræos ponitur dictio, quæ et si etiam litera significat, tamen proprie significat numeros. Unde fere omnes uertunt: Quoniam non cognoui numeros: & adiungunt hanc partem cum superioribus, ut idè hic significetur quod alibi, dum dicit: Multa fecisti tu domine Deus, &c. Annuntiaui & locutus sum, multiplicati sunt super numerum. Sed & apud Græcos hic positum nomē ὑπομνηματα non solum literas, sed & numerationem significat, sicut Græcorum lexica docent. Interpret autem noster alteram significationem magis secutus est, uertendo litteraturam, quia mox sequitur: Deus docuisti me à iuuentute, &c. Porro, in potentia, Græcè est δυναμεις, in potentatu uel in potentia, quomodo & quidam apud nos legendum putat, ut sit sensus: quoniam humano magisterio non sum instructus, ingrediar in diuina potentate, qua fretus huiusmodi prouinciam tentabo. Sic Euthymius. Et Augustinus quoque legit singulari numero, in potentiam, quomodo & multi nostri libri habent. Hebræa tamen habent pluralem numerum, in potentiam, quomodo etiam multa nostra scripta habent.

DEVS DOCVISTI ME, &c.] Multi huc uerbum sic distinguunt, ut hæc uerba, & usque nunc, coniungantur cum uerbo, pronuntiabo, & hic sit sensus: docuisti me à iuuentute mea, & ideo usque in hoc tempus semper pronuntiabo mirabilia tua. Sic enim futurum tempus, pronuntiabo, secundum hanc distinctionem, pro tempore præterito accipi debet. Verum Græcorum lectioni magis cõsentit, ut hæc oratio, & usque nunc, cum præcedentibus cõnectatur. habent enim Græca hoc modo: Deus, quæ docuisti à iuuentute mea & usque nunc, pronuntiabo mirabilia tua. Quæ oratio sic est ordinanda: Deus pronuntiabo mirabilia tua, quæ docuisti me, &c.

Donec annuntiem,] Aduerbia, donec, usque, & similia, Hieronymus contra Heluidium in scripturis duobus modis accipi ostendit. Proprie enim hæc aduerbia certum tempus significant, quo finito non amplius futurum est quod usque ad illud

tempus factum fuit, aut e contrario, futurum est, quod usque ad illud tempus factum non fuit. Frequenter tamen accipiuntur ut infinitum tempus designent, hoc est, ut id quod significatur futurum usque ad certum tempus, semper futurum intelligatur: aut contra, quod usque ad certum tempus non factum significatur, nunquam intelligatur factum uel futurum. Exempla primi sunt: dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, &c. Similiter quod dicit Dominus Matthæi ultimo: Ego uobiscum sum usque ad cõsummationem sæculi. Exemplum secundi est, quod habetur Matth. 1. Non cognouit Mariam Ioseph, donec peperit filium suum primogenitum, & alia multa. Ideo autem in his omnibus certum tempus determinatur, ut dum aliquid dicitur factum usque ad illud tempus, quo uideri poterat non factum, intelligatur multo magis & reliquo tempore futurum: aut e contrario dum significatur aliquid non factum usque ad illud tempus quo poterat uideri factum, intelligatur & reliquo tempore multo minus factum. Quoniam autem his duabus horum aduerbiorum acceptionibus non uidetur commodè hic locus & alia aliqua scripturæ loca explicari posse, addenda est & tertia acceptio, qua sciuet hæc aduerbia sic aliquando ponuntur, ut rei tantum consecutionem significant. Ita enim hic significare uult, si ipsum Deus non derelinquat consecuturum ut omnibus Dei potentiam annuntiet, sic & illa oratio explicari potest: Sede à dextris meis, donec ponam, &c. ut intelligamus post sessionem Christi in dextra patris, consecuturum aliquando ut omnes inimici eius subiciantur ei.

POTENTIAM TVAM ET IUSTITIAM,] Possunt accusatiui hi coniungi cum præcedentibus ut hic reperatur, donec annuntiem: uel seorsum accipi possunt, ut subintelligatur uerbum, extulisti.

CONVERSUS VIVIFICASTI ME,] Hæc ut Dauidi non nisi per tropum conueniunt; ita Christo per Dauidem præfigurato uerius & perfectius competunt. Hunc enim Deus pater uiuificauit, resuscitando à morte, & de abyssi terræ reduxit, dñi & corpus è sepulchro, & animam ex inferis reuocauit.

Psalmus Dauid in Salomonem.

ARGVMENTVM PSALMI LXXI.

Dauidem huius Psalmi auctorem esse, non autem, ut quidam existimant, Salomonem, euidenter satis comprobatur id quod in fine subiunctum est. Defecerunt laudes Dauid filij Iesse, quod ad præcedentes Psalmos, non autem, ut quidam faciunt, ad titulum Psalmi sequentis referendum est. Cum autem pleraque huius Psalmi soli Christo competant, quedam uero etiam proprie typico Salomoni, manifeste satis constat Prophetam Dauid, cum decantaret hunc psalmum, in Salomonem filium respexisse (unde & titulus habet: in Salomonem) sed tanquam in typum Messie, cui soli tanquam uero Salomoni, totus Psalmus accommodari potest. Orat itaque Propheteta aduenire regnum Messie, & uaticinatur de regni huius aequitate, amplitudine, felicitate, & diuturnitate: omnia autem sub typo regni Salomonis, quæ præuidens figuram fore Messie, præterquam quod de regno Christi prophetat, simul etiam aliquot uersibus prædicit, & orat aequitatem, tranquillitatem, & felicitatem regni Salomonici. Quod autem in fine Psalmi subiungitur, defecerunt laudes, &c. non sic accipi potest, quasi nulli omnino post hunc Psalmi Dauidis sint, sed secundum quosdam, quia post hunc aliquot subsequuntur non sunt Dauidis, sed eorum quorum nomina titulus habet, & potissimum ipsius Asaph, cuius nomen habent aliquot Psalmorum sequentium inscriptiones. Ipsum autem Asaph Ierosolymos composuisse, satis testatur id quod legitur 2. Paralip. 29. Ibi enim scribitur, Excebat regem Leuitis mandasse, ut laudarent Dominum sermonibus Dauid, & Asaph uidentis. Alij uero per hæc uerba significari intelligunt summam uocorum Dauidis fuisse, ut que hoc Psalmo canuntur euenirent, materiamque huius Psalmi suam fuisse omnium que in Psalmis Dauid conuenerat, Sicut enim legis, ita & Psalmorum omnium finis Christus, de quo aperte hic canitur. Nec desunt qui hunc Psalmum ultimum fuisse existimant eorum quos Dauid composuit, tamen si ordine ultimus non sit, atque ob id ipsum in fine subiunctam habere hæc clausulam: Defecerunt, &c.

C. I. in Psalmos. M. PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Dem iudicium tuum regi da,
* & iustitiam tuam filio regis.*

2 *Iudicare populum tuum in iustitia,
* & pauperes tuos in iudicio.*

3 *† Suscipiant montes pacem populo, & colles iustitiam.*

4 *Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum.
* & humiliabit calumniantem.*

5 *Et permanebit eum sole, & ante lunam, in generatione & generationem.*

6 *Descendet sicut pluuia in vellus.*

* & sicut stillicidia stillantia super terram.

7 *Orietur in diebus eius iustitia.*

* & abundantia pacis, donec auferatur luna.

8 *Et dominabitur a mari usque ad mare.*

* & a summe usque ad terminos orbis terrarum.

9 *Coram illo procident Aethiopes.*

* & inimici eius terram lingent.

10 *Reges Tharsis & insule munera offerent.*

* Reges Arabum & Saba dona adducent.

11 *Et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes seruient ei.*

12 *Quia liberabit pauperem a potente,
* & pauperem, cui non erat adiutor.*

Domine Deus da quaeso nostro Salomoni, quem regem populi tui constituisti, aequitatem tui iudicij: * da huic filio regis, vt sit in eo tua ad recte de omnibus iudicandum iustitia. † Committe quoque huic excellentissimo regi tuam iudicandi potestatem, iustitiamque tuae executionem illi trade.

2 Vt a te iudex constitutus, tuamque iustitiam aequitate donatus, iudicet electum populum tuum cum iustitia, * & pauperes tuae curae relictos, atque a te solo pendentes cum aequitate, vindicatis scilicet eos ab iniquis eorum oppressoribus.

3 Da, o Domine, vt motes & colles, atque vniuersa terra caelitus suscipiant pro populo tuo pacem & iustitiam, vt scilicet impiorum iniustitia compressa & sublata, pacificam populus tuus sub hoc rege vitam degat: † da quoque vt primores populi tui, qui montibus & collibus ob excellentiae eorum altitudinem similes sunt, a te suscipiant pacem & iustitiam populo tuo annuntiandam, vt scilicet ex tua delegatione euangelizent pacem per summam tuam, tuique regis iustitiam populo tuo praestitam, hostibus eius deuictis & expulsis,

4 Tuo certe dono Domine, rex iste iudicabit pauperes populi tui, saluando scilicet ipsos ab violentis eorum oppressoribus, * & humiliando iniquum calumniatorem populi tui, diabolum scilicet, humanum genus calumniolis accusationibus infectantem, ac impie & tyrannice illi dominantem.

5 Et permanebit in hoc suo regno quoad fuerit sol, & in conspectu lunae, atque durante luna ipse pericueat per omnes generationes, nullum habens nec subsistentiae suae finem, nec regni successorem.

6 Eius autem in hunc mundum aduentus admodum erit nouus, mirabilis, iucundus, & vtilis. Quemadmodum enim olim pluuialis ros in aridum vellus Gedeonis miraculose descendit, absque vilo strepitu, nihil nocuenti inferens velleri, neque dum illabebatur, neque dum exprimebatur: ita & ipse de caelo caelestis, nouo & inaudito modo illabatur in vterum virginis insensibiliter, nihil vitians aut suo ingressu aut egressu pudorem virginum: * & sicut stillicidia imbrium leuiter stillant super terram sitientem, foecundantia eam, hominesque suo descensu ac humectatione laetificantia: ita & ipse de caelo descendet in vterum virginum, atque etiam in hunc mundum, suo aduentu mire mortales laetificans, mundumque hunc sterilem & aridum, sua irrigatione fertilem reddens.

7 Itaque cum antea aduentum eius in vniuerso mundo iustitia & iniquitas praualuerit, diuersaeque gentes per diuersas religiones inter sese dissenserint, ac tumultuatae fuerint, mortales etiam cum Deo longas propter iniquitatem inimicitias traxerint, neque cum seipsis conscientiae pacem & tranquillitatem inuenire potuerint, in diebus eius terra ab eo foecundata germinabit, & proferet vndique iustitiam, * & pacis abundantiam duraturam, vsque dum a suo officio cesset luna, hoc est, vsque ad consummationem saeculi, & vltra. Iustitia enim fidei ac bonorum operum vbique obtinente, irato Deo humanum genus reconciliabitur, ac dissidentes prius populi in vnam religionem coadunabuntur, inter se veram in Deo pacem seruantes, atque in seipsis altissima mentis pace & tranquillitate perfruentes.

8 Vt autem regnum eius aequissimum erit & pacificum, ita quoque latissime sese protendet. Obtinebit enim hic rex imperium a mari occidentali, vsque ad mare orientale, * & a flumine magno Euphrates, vsque ad extremos fines orbis terrarum, totum scilicet orbem semini Abrahamae promissum, sibi subiectum habens.

9 Ante ipsum prouoluent sese vltimarum regionum incolae, quales sunt Aethiopes, * & qui prius inimici eius & populi ipsius fuerunt, in perfectae subiecti protestationem ipsam terram coram eo deosculabuntur, externoque corporis habitu summam ei & reuerentiam & subiectionem exhibebunt.

10 Reges Tharsis, & hi qui insulas inhabitant remotissimas, munera offerent, huic regi in reuerentiam eius, & in subiectionis declarationem, * reges Arabum, regesque Saba honoraria dona ei adducent.

11 Et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes voluntarie seruient ei.

12 Idcirco autem se cuncti eius imperio subijciunt, quia regali sua fortitudine & iustitia liberabit pauperem a tyrannide potentis, * & pauperem talem, cui nullus erat inter homines adiutor. humanum enim genus omnibus veris bonis egens, ac crudelissimo diaboli potentissimi imperio pressum,

PSAL. 71.

pressum, a quo qui ipsum liberaret nemo erat, nec inueniri poterat, ipse liberabit a diabolicae feruitutis iugo grauissimo. Quemcunque etiam afflictum, qui humano praesidio destitutus ipsius auxilium implorabit, a quocumque oppressore, siue daemone, siue homine, quantumuis potente, liberabit.

13 Neque vero in iam sibi subiectos durus erit, sed clementem se ac mitem exhibebit pauperi & inopi, facile donans errata humilium spiritui, inopiamque suam agnoscentium, quorum imprimis curam suscipiet, * & animas pauperum saluas fecit a peccato, a morte, ac tandem ab omni malo, aeterna beatique salute eos donans.

14 A manifestis criminibus, quales sunt vsurae, & ab omni iniquitate, quam admiserunt, liberabit animas eorum. † Ab omni etiam peccato quod commiserunt, & ab omni obligatione, qua tanquam accepto faenore & aere alieno grauati se peccatores per peccatum diabolo, mortique debitores faciunt, ipse animas eorum redimet, perfoluens pro eis redemptionis debitum pretium. † Sed & ab omni iniustitia & violenta impiorum oppressione liberabit animas pauperum. * & quamquam prius pauperes fuerint, & a se redempti, non tamen eos habebit (vt fieri solet) veluti vilia mancipia, sed in magno apud ipsum pretio & honore erunt admodum ei chari & grati, habentes iam nomen nouum, quod apud ipsum maximi fiat.

15 Et viuet hic rex imperpetuum, in flore regni, summamque foelicitate semper degens, & dabitur ei de auro foelicis Arabiae, ac quicquid optimi est ab omnibus ei passim offeretur, * & orabunt omnes gentes semper Deum pro prospero successu regni eius, assidueque illum suis hymnis laudabunt, & regno eius semper bene precabuntur.

16 Neque sub hoc rege aliqua erit ciborum victusque inopia in terra, sed summa fertilitas. Erit enim tempore regni eius in summitate montium, in summis illis viris Apostolicis firmamentum panis, Verbum scilicet euangelicae doctrinae, & sacrosanctae Eucharistiae cibus, quo corda fidelium confirmabuntur ne vnquam deficiant. * Huius autem vtriusque caelestis panis fructus quem proferet, frugiferum libanum excedet & altitudine, & multitudine sua, * & qui erunt ciuitatis regis istius ciues, flore bunt sicut gramen terrae, per foecunditatem caelestis panis in bonis operibus virentes, atque in maxima crescentes multitudine, quae admodum solet gramen in agro.

17 Proinde sit nomen eius ab omnibus perpetuo laudatum. * in conspectu enim solis, & quamdiu durabit hic sol, permanebit celebritas nominis eius.

18 Et iuxta promissionem patribus nostris, Abrahamae, Isaac & Jacob factam, vniuersae nationes terrae sine discrimine & acceptione, per ipsum benedicentur a Deo spiritualibus & sempiternis bonis, & a seipsis quoque propter ipsum foelices praedicabuntur: * ideoque omnes gentes magnificabunt eum, fatentes eum omnibus esse beatiorem, per quem omnes benedicti benedicentur, & beatificabuntur.

19 Benedicatur ab omnibus Dominus Deus Israelis. * Non enim diu gentium, sed hic solus, non adiutus alienis viribus, sed suis solis viribus mirabilia designat opera, qualia maxime erunt ea, quae in hoc, quem dixi, rege & per ipsum designabit pro totius humani generis salute.

20 Laudetur ab omnibus perpetuo nominata & celebris maiestas eius, * fiatque vt non solum in Iudaea, sed & in vniuersa terra maiestas potentiae, bonitatis & substantiae eius declaretur, praedicetur & agnoscat. Id quod omnibus votis vnice fieri exopto.

13 *Parcet pauperi & inopi,*

* & animas pauperum saluas faciet.

14 *† Ex vsuris & iniquitate redimet animas eorum,*

* & honorabile nomen eorum coram illo.

15 *Et viuet, & dabitur ei de auro Arabiae,*

* & adorabunt de ipso semper tota die benedicent ei.

16 *Erit firmamentum in terra in summis montium.*

* super extolletur super Libanum fructus eius

* & flore bunt de ciuitate, sicut sanam terram.

17 *Sit nomen domini benedictum in saecula.*

* ante solem permanet nomen eius.

18 *Et benedicentur in ipso omnes tribus terrae.*

* omnes gentes magnificabunt eum.

19 *Benedictus dominus Deus Israel.*

* qui facit mirabilia solus.

20 *Et benedictum nomen maiestatis eius in aeternum,*

* & replebitur maiestate eius omnis terra, sicut fiat,

DEFECERVNT LAVDDES VEL finiunt preces Dauid Filij Iesse.

ANNOTATIONES.

DESCENDET SICVT PLVVIA, &c.] Dicitur Hebraica, pro qua nos habemus, vellus, significat & herba demessam & vellus, Prioris significatione plerique translatores sequuntur, vertentes: Descendet sicut pluuia in demessam herbam, &c. Secundum quam lectionem hoc versu tantum significatur, quod aduentus Christi & gratus sit futurus hominibus, & vtilis mundo, quomodo scilicet pluuia

in defecata herbam descendens, admodum grata est, eo quod progeminare eam facit. Septuaginta & Hieronymus secuti sunt secundam significationem, secundum quam lectione omnes penes interpretes intelligunt hic prophetam alludere ad vellus Gedeonis, in quod miraculose ros descendit in signum futurae liberationis. Accommodatur autem hic versus ad figuram velleris dupliciter. Augustinus enim, & post eum

alij priorem huius versus partem referunt ad primū miraculum, quod Gedeoni datum est, rore scilicet descendente tātum in vellus expansum in area. Secundam autem partem ad secundum miraculum, quo ros in reliquam terram decidit, vellere permanente sicco. Itaque intelligunt per vellus mysticē, designatum populum Iudaicum, cui soli Christus in hunc mundum descendens primū apparuit: quo tamen postea propter incredulitatem derelicto, Christus gentilem populi doctrinā suā irrigatione fecundauit. Alij priorē tantū huius versus partem ad signum Gedeoni datum referunt, per vellus Gedeonis intelligentes prefiguratum vterum dīnā virginis, quem sensum latē latius explicat paraphrasis. Videri autem potest Propheta non respexisse ad vellus Gedeonis, eod quod in libro Iudicij non pluvia, sed ros descendisse dicitur primū in vellus, deinde in reliquam terram. Vnde & Euthymius hanc partem sic explicat, vt nullā velleris Gedeonis mētionē faciat, sed simpliciter intelligatur Christus descendisse in vterum virginis insensibiliter, & sine corruptione, sicut in vellus pluuia descendere solet.

ORIE TVR DIEBVS EIVS.] Pro, oriatur, Græca quidem dicitio *ἀνατελει* ortū significat, qualis soli & lunæ tribuitur. At Hebræa hoc loco posita, ortum significat, qualis tribuitur herbis, quæ & ipsæ oriri dicuntur è terra. Significat enim germinare & crescere. Sed & alias sæpe Septuaginta pro germinare eo verbo abusi sunt, vt cum dicitur: Veritas de terra orta est. Et Isaiæ 61. hic locus clarius explicatur: Sicut terra profert germē suum, & sicut hortus semen suum germinat, sic dominus Deus germinabit iustitiam. Quo loco pro, germinabit, etiam est *ἀνατελει*.

REGES ARABVM ET SABA.] Vocabulum Saba, in scripturis non semper eandē regionē significat, sicut nec apud Hebræos vnum semper nomen est eidem scriptum literis. Nam quandoque scribitur per literā *שֶׁבַע* schein & legitur Scheba: aliquando per *שָׁבַח* samech, & legitur Saba. *שֶׁבַח* Scheba autem significat Arabiam felicē, quæ est illa Saba, de qua scribit Isaias cap. 60. Omnes de Saba venient, aurū & thus offerentes, &c. Hoc enim loco scribitur per *שֶׁבַח* Seba autem per samech, regionē significat Æthiopiæ, vt satis liquet ex Isaiæ cap. 43 & 45. vbi Seba coniungitur Ægypto & Æthiopiæ. Vtrumque autem istud Saba hoc loco apud Hebræos ponitur. Nam pro nomine Arabum, Hebræa habent Scheba. Mutatae sunt autem hæc regiones hæc sua nomina à filijs Cus, sicut & ipsa Æthiopia, quæ Hebræis Cus dicitur, à primo suo habitatore Cus nomen est sortita. Cus enim filium habuit Seba, vnde Iosepho teste Sabæi dicti sunt, & Renga. Porro Renga filium habuit Scheba. Vnde Sabateos, quos & Arabes Iosephus dictos esse testatur.

EX VSVS, &c. Paraphrasis triplicem huius partis sensum indicat: Primum, vt nomen, vsura, propriè accipiatur, & sub hoc nomine omnia manifesta crimina intelligantur. Secundò, vt vsura non attribuatür ei qui mutuum dat, sed qui mutuum

accipit sub vsura: sicque per vsuram rectè intelleximus omne peccatum, quo per perceptam carnis voluptatem diabolo, quasi fœneratori nostro, debitores nos facimus. Tertiò vt vsura rursum referatur ad vsurarium, qui imposito fœnore pauperes grauat, & nomen speciei accipiatur sine doctricè pro genere. Hoc est, vsura pro quavis iniqua oppressione, vt significetur animas pauperū & oppressorū liberandas ab impiorū oppressionē, fraude, & dolo. Nam & Hebræica dicitio, quam noster vertit per vsurā, frequenter etiā quāuis fraudē & doli significat. Atque hic sensus postremus magis conuenit cū superioribus, vbi dicitur de saluatione pauperū.

ADORAVNT DE IP SO SEMPER.] Apud Hebræos & Græcos non est verbum quod adorare propriè significet, est enim Græcis *προσκύβω*, quod orare significat. Vnde & Romanum Psalterium habet, Orabunt de ipso semper, sic & Augustinus legit, & Hieronymus lib. 1. contra Iovinian. legit orabunt pro eo semper. Proinde in nostra lectione compositum, adorabunt, accipi debet pro suo simplici, orabunt.

ERIT FIRMAMENTVM.] Pro ditione, firmamentum, apud Hebræos duæ ponuntur dictiones *מַגֵּן* & *מִשְׁכָּן* pishah bar. Dicitio autem, bar, frumentum significat. Vnde Liranus mendose legi putauit in nostris libris firmamentum pro frumentum. Verum rectè nos legere firmamentum Græca docent, quæ habent *σπίρη*: Dicitio autem pishah significat particulam aliquam, vel volam & palmam manus. Vnde vertunt quidam: Erit particula frumētī in terra, &c. Alij: erit pugillus frumenti in terra, &c. Intelligunt autem significari, quod ex paucis granis in terram proiectis, & ex tantillo frumenti, quantum vola manus capere potest, maxima proueniet messis. Quod quidem carnales Iudæi de temporali fertilitate agrorum, quam expectant in diebus Messis sui: Verum nos id rectissimè intelleximus de semine verbi euangelici, quod in euangelio saluator noster comparat grano sinapis, eo quod in principio quidem minimum, totam iam terram impleuerit. Sunt autem inter Iudæos vetustissimos, qui etiam ante Christi tempora extiterē, qui dictionē, pishah, pro placentula accipiunt, exponentes: erit placentula frumenti in capite montium. Idque ideo, vt apparet, quoniam placentulae similitudinem habent volæ & palmæ manus. Intelligunt autem de sacrificio panis in diebus Messis offerēdo in capite montium, hoc est, vt interpretantur, sacerdotum. Vnde Targum Ionatæ sic habet: Erit sacrificium panis in terra in capite montium. & Targum aliud: erit panis substantificus in terra in capite montium. Itaque rectè verterunt Septuaginta, firmamentum, sensum potius quam verba sequuti: intelligentes autē per firmamentum panem. Nam panis cor hominibus confirmat. Et alio Psalmo dicitur: omne firmamentum panis contriuit. Panis autē iste, de quo loquitur, nullus alius accipi potest, quam sacrosancta Eucharistia, aut euangelica doctrina, vel utrūque panis simul, vt habet paraphrasis.

Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM. PSALMI LXXII.

Propheta hoc Psalmo in consolationem piorum, qui felicitate impiorum aliquoties vruntur & offenduntur, canere incipit: quam infelicem exitum habeat impiorum felicitas, & contra quam felicem piorum infelicitas. Itaque primum præmittens fides sententiam contra carnis temptationem, postea personam assumit hominis fidelis & iusti, qui ex vna parte non nihil temeratus circa prouidentiam Dei consideratione & felicitatis impiorum, & sua iugis miseria: ex altera vero parte huic temptationi occurrens, eo quod suam sortem sibi videat cum omnibus iustis esse communem, animum suum accommodat ad per

ad peruestigandam diuersitatis in speciem absurde, quæ inter iustos est & iniustos, rationem afferens se hanc inuenire nequiuisse, priusquam in secretiora Dei adyta introgressus, in sancta contemplatione à Deo didicisset, impiorum felicitatem infelici subitō terminari exitu. Contra vero piorum momentaneam afflictionem, perpetua illis felicitatis causam esse, propter quod concludit optimum sibi esse soli Deo adherere & fidere.

PARAPHRASIS EIVSDEM

VERE admodū benignus est Deus in Israel, hoc est, in eos qui synce-

ro sunt corde, vera intētionē in omnibus vni Deo placere studētēs. Quamquam autem istud certissimum sit, tamen aliquando cū mei pene oblitus essem, & secundum sensum imperfectum iudicium iudicarem, mihi propemodum accidit, vt similis efficerer his quorum pedes in via vacillant, quique per lubrica ambulātes, effuso gressu collabuntur, hoc est, vt à fiducia in Deum, & studio virtutis exciderem.

In causa verò fuit, quod indignationis & inuidiæ cuiusdam stimulis commotus excēdēscere cœperim aduersus iniquos, cū viderem omnia illorum esse pacata & prospera.

Non enim est videre frequentes & acerbas eorum mortes sicut iustorum, nec est in eorum afflictione aliqua firmitas & perseuerantia. Nam si quando incidat afflictio, mox ab ea liberantur. In eorum quoque calamitate incidente adest eis robor & fortitudo diuitiarum, qua repellere afflictionem mox valcant.

A molestiis famis, frigoris, defatigationis, & id genus reliquis, quibus ex ipsa conditione homo fragilis obnoxius est, liberi sunt, nec, sicut alij homines, malis afficiuntur.

Hinc fit, vt superbia possideat eos totos, & quemadmodum totus homo vndique veste sua tegitur, ita, & ipsi toti in uoluiti sint impietate & iniquitate sua, quam & in Deum, & in proximū liberè committunt.

Ex illorum opulētia, quasi ex adipe refudante suam pinguedinem, prodiit iniquitas eorum. Ex intimis etiam ipsorum, quasi ex ipsorum adipe, prodiit in opus exterius, meditata prius & concepta iniquitas eorum, assequuntur quicquid corde affectauerunt.

Apud se excogitat nequitiam, ac deinde eam sine pudore eloquuntur, tractantes cum sui similibus quomodo bonos & simplices circumueniant, & adeo eos non pudet suorum scelerum, vt iniquitatem commissam aut conceptam in excelsio aliquo loco publicè palamque proloquantur. Adeo etiam temerarij, vt contra ipsum Deum, quamuis super omnia sit, audeant loqui quæ iniqua sunt.

Effertur in cælum os suum, & lingua eorum tran-

sit in terra. Atque ob hæc fit, vt populus fidelis (cui me annuero) reuocetur nonnunquam, & declinare incipiat ad hæc impiorum studia. Videatur enim quod in impijs inueniuntur dies pleni, quodque in multam senectam viuētes impij, omni felicitate perfruantur. ob hæc item impiorum studia, & prosperitatem, plerunque fideles & iusti animum suum accommodant, ad considerandum eorum opera, ac felicitatis eorum rationem: & ecce quod magis eos fluctuare facit, dum de his attentè cogitant, inueniūt in impijs dies & longæuos, & omni felicitate abundātes.

Proinde in impiorum felicitate non nihil scandalizati dixerunt apud se secundum carnis infirmitatem: Quomodo verum est Deum omnia scire & curare, quæ hic aguntur? & an est omnium rerum scientia in altissimo Deo?

Videri sane potest non cognoscere, aut saltem non curare omnia Deum, quoniam ecce isti sunt peccatores, & tamen abundantes in hoc sæculo, affectui sunt ingentes diuitias.

Itaque apud memetipsum dixi: Si non curat terrena Deus, & si melius est peccatoribus quàm iustis, ergo frustra studui cor meum emundare, & mundum seruare ab omni iniustitia, frustra mundas ab iniquitate cum innocentibus manus habere studui.

Quotidie enim pertuli varias afflictiones, & castigatio mea singulis exortibus solis statim incepit. Nullus enim oritur dies, qui non mox mihi aliquam adferat molestiam.

Si dicebam in animo meo, vt ad istum modum loquerer, ecce iam ex altera parte inconueniens se offerebat. Consequatur enim quod non solum me cōdemnarem vanitatis, sed etiam totam nationem filiorum tuorum reprobarim, quasi frustra iustitiæ studentem, cum omnes hi, quos pro filiis tuis habes, hic variè affligantur.

Itaque in hac animi perplexitate constitutus, constitui in animo meo horum rationem inuestigando cognoscere, & speraui me horum causam facillè cognoscere posse. Verū inueni id mihi esse difficilissimū.

1 Quam bonus Israel Deus his qui recto sunt corde.

2 Mei autem penè moti sunt pedes. * penè effusi sunt gressus mei.

3 Quia zelauit super iniquos pacem peccatorum videns.

4 Quia non est respectus morti eorum. * & firmamentum in plaga eorum.

5 In labore hominum non sunt. * & cum hominibus non flagellabuntur.

6 Ideo tenuit eos superbia, * operi sunt iniquitate & impietate sua.

7 Prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum. * transferunt in affectum cordis.

8 Cogitauerunt & locuti sunt nequitiam. * iniquitatem in excelsio locuti sunt.

9 Posuerunt in cælum os suum, & lingua eorum transit in terra.

10 Ideo conuertetur populus meus hic, * & dies pleni inuenientur in eis.

11 Et dixerunt quomodo scit Deus? * & si est scientia in excelsio?

12 Ecce ipsi peccatores, & abundantes in sæculo obtrimerunt diuitias.

13 Et dixi: Ergo sine causa iustificauit cor meum, * & laui inter innocentes manus meas.

14 Et fui flagellatus tota die, et castigatio mea in matutinis.

15 Si dicebam, narrabo sic, * ecce nationem filiorum tuorum reprobaui.

16 Existimabam vt cognoscerem, hoc labor est ante me

17 Donec intrem in sanctuarium Dei.

PSAL. 72.

b

c

d

e

* ut intelligam in nouissimis eorum.

18 Verumtamen propter dolos posuisti eis.

* detecisti eos dum alienarentur.

19 Quomodo facti sunt in desolationem, subito defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam.

20 Velut somnium surgentium,

* Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum redigis.

21 Utia inflammatum est cor meum, & renes mei commutati sunt, & ego ad nihilum redactus sum, & nesciui.

22 Ut iumentum factus sum apud te,

* & ego semper tecum.

23 Tenuisti manum dexteram meam, & in uoluntate tua deduxisti me.

* & cum gloria suscepisti me.

24 Quid enim mihi est in caelo, & a te quid uolui super terram?

25 Defecit caro mea, & cor meum, Deus cordis mei, et pars mea Deus in aeternum.

26 Quia ecce qui elongat se a te, peribunt,

* perdidisti omnes qui fornicantur abste.

27 Mihi autem adherere Deo, bonum est, ponere in Domino Deo spem meam.

28 Ut annuntiem omnes predicationes tuas in portis filiae Sion.

17 Donec ingrederer in secreta Dei adyta, animusque a cunctis creaturis abstractus sese Deo coniungeret, sancta contemplatione totum se addicens uoluntati diuinae descendae, sicque Deo me erudiente intelligerem, quem finem habituri essent impij, qui hic uidentur foelices: 18 Sanè huic contemplationi deditus, didici te Domine dedisse eis foelicitatem hanc temporalem, ut per eam deciperentur. Cum enim semel eos ab aeterno reprobaueris, aeternisque addideris suppliciis, temporalia eis in hoc mundo bona largiris, quibus tua gratia eos deserente permittentur abuti, ac abutendo grauissima sibi cumulare supplicia, & ita secunda fortuna blandiente decipi, ut futura non prauideant nec metuant mala. * Ecce enim Domine, dum exaltati sunt impij isti, dum se magis ac magis eleuare conantur, tu eos mox ab ea gloria & foelicitate deicias in extremas miseras, quoadmodum & iam frequenter fecisti.

19 Quam subito enim frequenter impij deuastati sunt, defecerunt, atque in nihilum redacti sunt propter iniquitates suas!

20 Quemadmodum somnium eorum qui expergiscuntur perit & euanescit subito, dormientem inanè delectatione detentum sua fraudans expectatione: * ita tu Domine in sanctorum tuorum consortio, supernaque tua ciuitate ad nihilum rediges memoriam eorum splendidam, quam apud omnes habebant, eorumque foelicitatem temporalem, quae imago tantum & umbra est foelicitatis, non ipsa foelicitas. Atque tum primum de praesenti stupore, qui animum eorum captum tenet, euigilantes, intelligent se inanes omnium bonorum fuisse & esse, somnioque vano similitam fuisse, quae blandiebatur in hoc mundo foelicitatem.

21 Et quidem Domine priusquam hanc iudiciorum tuorum aequitatem perpenderem, ex aemulatione & cogitationum uarietate aestuabat in me cor meum irrequietum, sed & interiores mei affectus commoti sunt super iniquos, atque immutati, ita ut iam ea concupiscere inciperem, quae sequebantur impij: * siquae propemodum consumptus sum, & uirtute deserta in peccatum prolapsus, quasi enim incipiens iudiciorum tuorum rationem non intellexi.

22 In expendendis consiliis tuis similis factus sum bruto iumento, intelligentia omni destituito, nec curate nisi praesentia, * tua tamen gratia factum est, ut a te non recederem, sed apud te semper permanerem.

23 Cum enim variis in me ipso cogitationibus conflictatus vacillarem, ac propemodum a te recederem, tu me quasi apprehensa manu dextera tenuisti, & benigna in me uoluntate tua, mirabilique tuae uoluntatis consilio, tu me sic deduxisti, ut etsi in insipientes illas inciderem cogitationes, non tamen per eas a pietate deficerem: sed magis in ea proficerem, * siquae a te deductum me, prius quodammodo brutum effectum, cum gloria postea suscepisti ad te, dum omni uacillatione superata, firmius tibi adherere fecisti, post huius uita miseras me certo cum gloria ad te recepturus, cum me tuae maiestatis participem es redditurus.

24 Quid enim mihi, praeter te, gratum est in caelo: aut praeter te solo quid desiderauit super terram?

25 Prae nimio desiderio adherendi tibi deficit ac languescit & caro mea, & spiritus meus, * tu Deus unicus es, quem desiderat, atque in quem sperat cor meum, portio mea haereditaria tu Deus es in aeternum.

26 Idque merito. Nam ecce qui a te procul recedunt peribunt, * perdes certissimo omnes eos, qui, te derelicto, cui soli adherere deberent & coniungi, aliquid super te amant, eique per amorem adherent.

27 Mihi autem optimum iudicauit adherere per fidem & dilectionem Deo, ponereque in Domino Deo omnem meam fiduciam.

28 Ut perceptis a te Domine sempiternis tuis beneficiis, narrem semper, omnes laudes tuas palam, nempe in portis ciuitatis sanctae Hierusalem, atque his locis, quibus frequens est hominum conuentus.

ANNOTATIONES.

a

QVIA NON EST RESPECTVS, &c.] Hebraea ferè sic uertunt: Quia non sunt ligamina morti eorum, uel in morte eorum. Graeca, οτι ουκ εστι ανεικονος εν θανάτω αυτων, hoc est, quia non est abnuntiatio in morte eorum. Graeca enim dictio, ανεικονος non significat respectum, sed recusatationem & abnuntiationem. Cui consonat lectio Augustini, quae habet, declinatio. Graecam lectionem sic intelligit Euthymius, ut sit sensus: quoniam mors quae eis obuenit, non est abnuenda, aut respuenda, ueluti quae &

secundum naturam aduenit, & nulla cum uolentia. Simili sensu quiddam intelligit in Hebraeo significari, in impiorum morte non esse ligamina, hoc est, longos cruciatus, & moras diuturnas, sed placidè & tranquille mori, Quamquam autem non satis uideatur quid secutus noster interpres uerterit, respectus: tamen haec nostra lectio, satis consentit cum eo quod Diuus Hieronymus uerit ex Hebraeo: Quia non recogitauerint de morte sua. Idem enim significabitur nostra lectione, si sic accipiat: Non est eis respe

eis respectus morti eorum, hoc est, ad mortem ipsorum, id est non respiciunt, nec habent pra oculis mortem eis imminentem. Verum quoniam his uerbis non in quo peccent impij propheta describere uelle uidetur sed in quibus uideatur esse foelices, nempe ut explicet quod in genere dixit, pacem peccatorum uident, ideo alium in paraphrasi sensum secuti sumus, qui magis uerè interpretationi Hebraeorum conuenit: Possunt enim Hebraea rectius intelligi, ut sit sensus: non ligantur ad mortem, hoc est, ad eam non uigent uariis morbis, aut hominum iniuria, sicut iusti.

b FIRMAMENTVM IN PLAGA.] Paraphrasis indicat duplicem huius partis sensum. Primum negatiuè accipiendo, ut negatio, quae ponitur in prima parte, hic repetatur. Secundo, accipiendo affirmatiuè, sine repetitione negationis.

c IN LABORE HOMINVM.] Labor in scripturis non significat tantum molestiam operationum humanarum, sed quamuis afflictionem.

d INIQUITATEM IN EXCELISO, &c.] Quidam legunt per accusatiuum, in excelsum, & intelligunt in excelsum, hoc est, contra Deum, ut excelsum sit masculinum. Verum id non patiuntur Graeca, quae etsi habeant accusatiuum, habent tamen neutrum genus, ες το ο υλος. Unde & Augustinus legens, in altum, interpretatur clarè, & audientibus omnibus. Qui sensus consonat Hebraeis, quae habent, de excelso scilicet loco locuti sunt. Sic ergo & nostra litera accipienda est, siue legas in excelso siue in excelsum. Euthymius quidem intelligit impios loqui iniquitatem contra Deum: sed per το υλος, hoc est, altitu dinem, intelligit diuinitatem.

e ET DIXERVNT QUOMODO SCIT, &c.] Sic fere legitur, sed Hebraea & Graeca habent praeteritum, sciuit, quomodo & Augustinus legit, & glossa ordinaria habet ad marginem. Parum tamen refert utrouis modo legatur.

f DONEC IN TREM, &c.] Plerique ob tempora futuri temporis hic posita, intelligunt hic prophetiam significare, non posse se huius difficultatis solutionem inuenire, priusquam in caelestem Dei mansionem exutus hoc corpore ingressus fuerit. Verum quoniam mox uidetur uelle aperire rationem propositae difficultatis, cum dicit: propter dolos, &c. conuenientius futura pro praeteritis accipiuntur. Quoniam autem in sanctuario Dei fideles peculiariter Dei opera contemplantur & perpendunt, ideo quandocumque quis se per sanctam meditationem accommodat ad considerandum opera Dei, iam ingredi dicitur in sanctuaria Dei ubi de his quae Dei

sunt, a Deo eruditur. Quod autem dicitur: intelligam in nouissimis eorum: Hebraica phrasi dictum est, pro intelligam nouissima eorum.

PROPTER DOLOS POSVISTI HIS.] Difficultatem habet haec oratio, tum quia uidetur Deo dolum ascribere, tum quia non dicitur quid Deus illis posuerit. Graeca autem ad auferendam hanc incommoditatem additum habent aliquid quod Hebraea non habet. Habent enim sic: propter dolos posuisti eis uana, id est, mala. Et tunc sensus est: Propter fraudes impiorum, quibus innocentes opprimerunt, tu eis praeparasti aeterna supplicia. Verum aliud Hebraea uidentur uelle significare, & propheta hic uidetur uelle reddere rationem diu iam quaesitam, quare scilicet impiis omnia in hoc mundo prospere eueniant, atque hanc significare eam esse, ut per foelicitatem temporalem a Deo illis datam decipiantur. Quod tamen ita oportet intelligi, ut praepositio (propter) hic non accipiat, ut denotet propriam causam finalem, sed tantum consecutionem rei, quae Deo permittente, non autem faciente consequitur, per impiorum malitiam ex prosperitate illis a Deo concessa, quomodo frequenter in scripturis accipitur coniuunctio, ut, Huic sensui consentit quod aliqui ex Hebraeo uertunt: In adulatione posuisti eis. Porro, posuisti, Hebraica phrasi positum est, pro dedisti.

IN VOLVNTATE TUA DEDVXISTI, &c.] Graecis non est, uoluntate, sed βουλη, hoc est, consilio, quomodo & Hebraea habent. At interpres uideatur legisse βουλησιν, nam ea dictio uoluntatem significat. Sunt autem qui intelligunt significari Deum deduxisse prophetam in cognitionem consilij sui, ut scilicet cognosceret quo consilio impij hic sint foelices, pij uero opprimatur. Verum ut istud significaretur, dicendum fuerat: in consilio tuum. Nunc autem dicitur: εν βουλη σου, in consilio tuo. Proinde rectius accipitur de consilio illo Dei, quo mirabiliter pios sinit incidere in zelum illum & indignationem contra impios: sic tamen, ut per varias cogitationes non excidant a pietate, sed magis in ea proficiant atque post fluctuationem confirmantur. Sicque eodem recidit siue dicas, in uoluntate tua: siue, in consilio tuo. In eo autem quod sequitur: Et cum gloria suscepisti me. Hebraea habent futurum tempus, suscipies: & additur dictio ordinem significans. post. Est enim, & post cum gloria suscipies me, uel. Et post gloria suscipiet me. At in Psalmis maxime nouum non est, ut praeteritum pro futuro, & contra ponatur. Indicat autem paraphrasis, quomodo haec pars ad utrumque tempus referri possit.

Intellectus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIII.

Resens Psalmus, manifeste ad literam est quae imonia de uastatione ciuitatis Hierusalem, & profanatione templi eius. Quare sunt qui eam non putent compositam ab Asaph illo primo, qui fuit cantor temporibus David: sed uel a postere eius, quorum ordo patris nomen retinuerit, uel ab aliquo de familia Asaph, habente nomen patris familiae. Alij tamen uerisimiliter editum putant a primo illo Asaph, spiritu prophético praesidente uastationem Hierusalem & templi, quae eo tempore nondum facta fuerat. Plerique autem Iudeorum, quidam etiam nostrorum, canere Psalmum intelligunt de ea uastatione, quae facta est per Titum & Vespasianum, quam & nunc adhuc patiuntur, expectantes per aduentum Messiae ab ea liberari. Verum ut uana est eorum expectatio, ita Iudeis excacatis pie adeo uoces, quales hic Psalmus memorat, omnino non conueniunt, sicut nec oues paucae Dei, & pauperes eius nominari amplius possunt, qui se Dei inimicos constituerunt, quos etiam Romani nequaquam in odium religionis & cultus ueri Dei deuastrauerunt, sed ob superbiam eorum rebellionem Deo ita ordinante, propter crudelitatem in Messiam ab eis commissam. Sed nec de ea deuastratione intelligendus uidetur, quae per Nabuchodonosor contigit Iudeis, de qua plerique Psalmum interpretantur. Tunc enim prophetas suos habuere Iudei, qui sinem desolationis praedicerent, cum Psalmus conqueratur non fuisse aliquem Prophetam. Proinde conuenientius de ea intelligitur quae inter has duas media fuit, quae scilicet facta est per Antiochum Epiphaneum tempore Machabaeorum. Haec itaque prauides in spiritu propheta, in persona populi Israelici grauius afflicti, primum queritur de templi, ciuitatis, populi

ris, populique sancti vastatione, de qua impiarum gentium in Deum & sanctos eius contumelia: tum postquam ad sufficiens- dum spem commemorauit aliquot Dei facinora pro populo suo edita, & potentiam eius, qua omnia simul creauit, orat, ut vel ob suam ipsius gloriam Deus vindicet sanctos, impiis gentibus digna ultione repressis. Cum autem hac vastatio ciuitatis, & prophanatio templi, que per Antiochum facta est, figura fuerit prophanationis & vastationis ecclesie, que per Mahometum, eiusque sequaces facta est, quotidiè que fit, & eius quoque que per nouissimum Antichristum futura est, cuius typum prætulisse Antiochum satis ex Daniele constat, secundum mysticum sensum intelligendum est, prophetam etiam de his vastationibus hoc Psalmo conqueri ex persona ecclesie fidelium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Vi quid Deus repulisti in sinem? * iratus est furor tuus super oues pascue tue?

2. Memor esto congregationis tue, quam possedisti ab initio.

3. Redemisti virgam hereditatis tue, * mons Sion, in quo habitasti in eo.

4. Leua manus tuas in superbas eorum in sinem. * quanta malignatus est inimicus in sancto?

5. Et gloriati sunt qui oderunt te, * in medio solemnitate tua.

6. Posuerunt signa sua, signa: * & non cognouerunt, sicut in exitu super summum.

7. Quasi in sylua lignorum, securibus exciderunt ianuus eius in idipsum, * in securi & ascia deiecerunt eam.

8. Incenderunt igni, sanctorum tuum in terra, * polluerunt tabernaculum nominis tui.

9. Dixerunt in corde suo: cogitatio eorum simul, * quiescere faciamus omnes dies festos Dei a terra.

10. Signa nostra non vidimus, iam non est propheta:

* & nos non cognosceat amplius.

11. Usquequo Deus improperabit inimicus? * irruat aduersarius nomen tuum in sinem?

12. Vi quid auertis manum tuam? & dexteram tuam de medio sinu tuo in sinem?

13. Deus autem rex noster ante secula operatus est salutem in medio terra.

14. Tu confirmasti in vir-

EC quare, o Deus ita te geris erga nos, vt videaris nos à tua cura & fauore abiicisse penitus & imperpetuum, tanquam nullam amplius nostri rationem te habiturum statueris? cur opime Deus indignationis tue feruor manet in eis, quos tibi delegisti in oves pascue tue, vt scilicet eos pascas, cures & regas?

2. Qui iam diu nostri visus es fuisse immemor, declara queso te memorem esse eius congregationis, quam tibi propriam fecisti, possidens eam in peculiarem hereditatem, non ab heri aut hodie, sed à diebus antiquis, dum eam ex Ægyptiaca seruitute assertam, tibi in peculium ex omnibus gentibus delegisti.

3. Liberaisti enim è durissima seruitute nos, quos tanquam virga mendioria ab aliis separasti tibi in tuam hereditatem, Mons Sion iam ab hostibus vastatus, ipse est in quo habitare solitus es.

4. Proinde vt tua clementia respondeat pristinis tuis beneficiis nobis exhibitis, ne queso omnipotentie & iustitie tue manus diutius demittas sed eas eleua, & exere contra superbas hostium nostrorum, vsquequo penitus eos perdas. Sunt enim & graua & multa valde, quæ inimici malignè egerunt in templo sancto tuo.

5. Aduersarij tui victores effecti, sublata voce clamauerunt, idque in ipsis tuis festis solènijs, prophanantes ea, & in eis contra te gloriantes, in quibus decebat nos præ gaudio cantare in honorem tuum.

6. Vexilla sua in excelso loco quasi in portis ciuitatis, per quas omnes egrediuntur, ipsi erexerunt in manifestæ victorie signa, & non cognouerunt se tua permissione hanc victoriam esse consecutos, non sua virtute, cui eam ascribent: nec agnouerunt aliquam in loco tuo excellentiam, neque reuerentiam deferendam templo arbitrati sunt.

7. Non aliter enim quam si syluam lignorum ingressi fuissent, ita sine omni reuerentia nulli rei parcetes, omnes pariter exciderunt securibus ianuus ciuitatis, & domus tue, per securè & asciam, aliæque id generis instrumenta deiecerunt eam.

8. Incenderunt igni sanctum habitaculū tuum, quod tibi in terra delegisti, prophanarunt tabernaculum nomini tuo sancto consecratum, detrahentes illud in terram, omnique sua gloria spoliantes, & vero Dei cultu sublato, falorum deorum cultum in ipsum inferentes.

9. Omnis illorum praua generatio pariter inter se dixerunt: Cessare faciamus in terra omnes festiuitates, omnemque cultum Dei, quem colit populus iste.

10. Plerique itaque nostrum his grauissimis & diuturnis malis commoti, iam desperantes dixerunt: Hactenus non vidimus aliqua talia Dei miracula, ac diuina in nos beneficentia portenta, qualia nobis promissa sunt in lege, & pro patribus nostris edi solita: non est iam propheta aliquis, vt olim esse solet, qui à Domino missus potens sit in miraculis & sermone, qui que nos consoletur, ac indicet, quamdiu duratura sit hæc tribulatio, proinde apparet Deum amplius non habiturum curam nostri, sed tanquam alienos & incognitos à se nos reiecisse.

11. Quousque fines, o Deus, inimicum exprobrare tibi? num feres vt aduersarius tuus sanctum nomen tuum suis blasphemijs ad iracundiam prouocet imperpetuum?

12. Quare imperpetuum recusas manum tuam dexteram proferre è sinu tuo, ad adiuuandum nos, & vindicandū hostes tuos? Vt quid otioso homini similis, qui manum suam in sinum reconditam seruat, proferre cessas tuam pro nostra salute & hostium ultione omnipotentiam?

13. Nequaquam sanè impotentia ascribi potest, quod hactenus suam nobis Deus salutem differt. Ipse enim Deus regem nostrum se exhibens ante multa secula, olim sua virtute patribus nostris operatus est salutem, idque quasi in medio terræ, hoc est palam, atque in conspectu omnium populorum, cum scilicet ab Ægyptiaca seruitute patres nostros per varia signorum prodigia auerteret.

14. Tu Domine tua potentia consolidasti fluidum mare, vt esset, patribus

PSAL. 73.

a

b

c

d

e

f

tute tua mare: * contribuisti capita draconum in aquis.

15. Tu confregisti capita draconis, * & dedisti eum escam populis Æthiopyum.

16. Tu dirupisti fontes & torrentes, * in siccasti fluuios Erihan.

17. Tuus est dies, & tua est nox, * tu fabricatus es auroram & solem.

18. Tu fecisti omnes terminos terre, * astatem & ver, tu plasmasi ea.

19. Memor esto huius, inimicus improperauit domino, * & populus insipiens incitauit nomen tuum.

20. Ne tradas bestijs animas custitentes tibi, * & animas pauperum tuorum ne obliuiscaris in sinem.

21. Respice in testamentū tuum, * & quia repleti sunt qui obsecrati sunt terra domibus iniquitatum.

22. Ne auertatur humilis factus confusus, * pauper & inops laudabunt nomen tuū.

23. Exurge Deus iudica causam tuam, * memor esto in propriorum tuorum, eorum que ab insipiente sunt tota die.

24. Ne obliuiscaris voces inimicorum tuorum, * superbia corū qui te oderunt, ascēdit semper.

tribus nostris transeundi locus, atque in eisdem aquis, per quas eduxeras tuos saluos, omnino perdidisti Ægyptios, qui draconibus immanitate similes erant cupientes deuorare populum tuum.

15. Fregisti vires Pharaonis, qui similis videbatur draconi maximo, & capita multa habenti: obiecisti eum cum suis deuorandum auibus coruini generis, quæ in desertis locis versari solēt, & vicitare cadaueribus. Æthiopyæ etiam gēti, Ægyptijs semper infestissimæ, Pharaonē demersum cum suis dedisti in escam, atque in oblectationem & derisionem.

16. Post hæc tu discindendo semel atque iterum petram, profluere fecisti ex ea aquas, in modum fontium scaturientes, atque in modum fluminum ac torrentium abundantes: è contrario tu aliquoties rapidissimos ac maximos fluuios exiccasti, vt cum Iordanem patres nostros sicco pede transfire fecisti.

17. Nec in nobis tantum tua declarata est potentia, sed & in cunctis creaturis. A te enim creata sunt dies & nox, atque è tua ordinatione & imperio est eorum vicissitudo. tu condidisti & luminaria minora, qualis est aurora: & maiora, qualis est sol.

18. Tu fecisti omnes fines terræ, astatem & ver, omnemque anni partes tu pro hominum commoditate distinxisti, Dominus nimirū & cæli, & terræ, & temporis, & proinde etiam omnium quæ in eis sunt.

19. Cum itaque tanta sit Domine tua potentia, declara queso te esse memorem istius, quod scilicet inimicus populus exprobrauit, tibi Domino infirmitatem & impotentiam obiiciens, & populus iste stolidus, suis blasphemijs ad iram prouocauit nomen tuum, ignorans longanimitatem tuam patientiam ac omnipotentiam, suūque creatorem non agnoscens.

20. Ne queso diutius permittas potestati ferocium hominum animas corum qui te colunt & laudant, neque imperpetuum tuo fauore & ope destitutas animas afflictorum, qui tue solius curæ relictī sunt, quique de se nihil præsumentes, tibi simpliciter confidunt.

21. Declara te respicere ad fœdus quod cum patribus nostris pepigisti, iam enim obscura & tenebrosa loca terræ repleta sunt habitaculis & carceribus violentis, in quibus per violentiam hostium nostrorum agere cogimur. Sed & impij homines obscuratum in terra cor habentes, iam pleni sunt habitaculis iniustitiæ, quæ per vim & iniustitiam à nobis cum omnibus bonis abstulerunt, diuites inde effecti & abundantes.

22. Ne permittas vt populus tuus ad te humiliter confugiens, à conspectu tuo abeat sua spe frustratus: non enim diuites isti in femeripis confidentes, nec putantes se tuo auxilio egere, sed afflictī, & humano auxilio destituti, cum à te adiuuati fuerint, laudabunt, & celebre facient magnum nomen tuum.

23. Declara itaque tuam contra inimicos potentiam, quam iam diu simulasti, dormienti similis: & defende non tam nostram quam tuam ipsius causam, per vindictæ illationem ostende te memorè esse improperiorum, quibus assidue afficeris à populo isto insipiente.

24. Ne sic te geras quasi immemor sis earum vocum, quas contra te iactant inimici tui, ecce enim superba vociferatio eorum qui te odērunt, semper exaltatur, assidueque maior fit & maior. Nec dubium est quin vsque ad te in cælis perueniat, ita vt ea non lateat te, cuius oculis omnia sunt nuda.

ANNOTATIONES.

OVES PASCVAE TYVAE.] Hanc orationem commuliter interpretēs ita interpretantur, vt sit sensus: Oves quas tu pascendas suscepisti, vt nomen, pascuæ, hic non videatur accipi pro loco in quo quis pascitur, sed pro ipso actu pastoris, pascua scilicet pro pastura. Si autem pro loco accipere quis velit, sic explicabitur: Oves quæ in tuis pascuis pascuntur. Est autem ad literam pascua Dei, ipsis Iudæis terra promissionis: nobis autem secundum spiritum, Christi ecclesia, in qua pascitur verbo vitæ æternæ, & pane corporis Domini.

PROPTEMODUM SUPERFLUERE. Illam autem partem, & non cognouerunt, per parenthesis interpositam accipere oportet: cuius partis duos sensus paraphrasīs indicat quorum posterior optimè conuenit sequentibus. Porro quod Hebræa aliter iam vertuntur, in causa est, quod aliter Septuaginta legerunt, atque hodie legitur.

INCENDERUNT IGNI, &c.] Hic vnicus versus obstat videtur ne Psalms referatur ad desolationem, quæ facta est ab Antiocho. nā ab eo nō legimus templū fuisse incensum. Sicut contrā, ne referatur ad eā vastationē, quæ facta est per Nabuchodonosor, obstat solum quod dicitur: Signa nostra non vidimus, iam nō est ppheta: cū eo tempore fuerint Hieremias, Ezechiel, Daniel, & alij. Quamuis autē sub Antiocho non legatur templū incensum, sed tantū prophanatū, legitur tamen li. i. c. i. Mac. ciuitas Hierusalē incensa igni: &

igni. & hanc aliquoties scriptura vocat Dei sanctuarium, sicut & totam terram promissionis. Verisimile etiam est multas domus sacerdotum, templo adiacentes, incensas fuisse cum multis ad templum pertinentibus, atque ob id dictum esse, quod incenderint Dei sanctuarium. Qui autem propter hunc versum putant referendum Psalmum ad desolationem, quae facta est sub Nabuchodonosor, quando templum omnino fuit incensum, ij quod dicitur iam non est Propheta: intelligunt, vel esse voces impiorum Iudaeorum, qui Hieremias & alios pro Dei Prophetis non agnouerunt: aut esse voces iustorum in populo qui erat in captiuitate, antequam Daniel prophetare inciperet. nam tunc etiam non erat cum eis Hieremias, qui in Aegyptum abiens, ibi mortuus erat. P. n. modo Lyranus. Secundo Caietanus. Euthymius intelligit esse verba hostium, populum Dei deastantium. Quod autem additur, in terra, ex Graecorum & Hebraeorum distinctione coniungendum est cum sequentibus, non cum praecedentibus: nec habent Graeca, in terra, sed *אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל*, in terram, ut intelligatur tabernaculum Dei in terra detractum, siue quia solo fuit aequatum, siue quia fuit gloria exutum.

QUIESCERE FACIAMVS.] Graeca amplius habent, nempe *ἔρχε*, venite, quiescere faciamus, pro eo autem quod nos legimus, quiescere, & c. apud Hebraeos legitur verbum quod incendere significat, sicut & ex Hieronymi translatione patet. Vnde & annotauit Hieron. ad Suniam & Fretillam, Graecorum codices hic esse vitiatos, in quibus nunc legitur *καταναύωμεν*, id est, quiescere faciamus, cum Septuaginta verterint *καταναύομεν*, id est, incedamus. Porro incensionem, quam significat verbum Hebraicum, magis conuenit, ut dictio, pro qua nos legimus, solennitates, accipiatur apud Hebraeos pro synagogis. nam vtrunque illis significat. Itaque vertunt plerique: incenderunt synagogas Dei in terra.

VT QVID ADVERTIS, & c.] Secundum sensum in paraphrasi explicatum in hac oratione subintelligere oportet verbum proferre, aut simile, & est metaphora desumpta a moribus otiosorum hominum. Euthymius tamen alium reddit sensum, ut scilicet per sinum Dei, bonorum omnium thesaurus

intelligatur, & manus dextera illam operationem significet, qua sua dona Deus dispensat. & sit sensus: quare auertis manum tuam a sinu tuo, ut iam non mittas manum tuam in sinum, ut ex eo tua beneficia nobis largiaris? hoc est, quare bona tua amplius nobis non participas, sicut olim?

OPERATVS EST, & c.] Secundum mysticum sensum istud intelligi debet de ea salute, quam pro nobis in cruce Christus operatus est, quam in medio terrae operatus dicitur, siue quia in conspectu omnium hominum, siue quia Iudaea mediterranea est terra.

SICCISTI FLVVIOS ETHAN, & c.] Plerique nomen, Ethan, putant esse nomen proprium loci eius, in quo tertio loco castrametati sunt filij Israel: atque per fluuios Ethan, significari mare rubrum ei loco proximum. Verum aliter scribitur nomen loci illius, quam nomen hic positum. illud enim per, m, in fine, istud vero per, n, in fine apud Hebraeos scribitur. Proinde rectius accipitur tanquam nomen appellatiuum, significans idem quod fortes & magnos. Per fluuios autem magnos, synechdochie fluuium Iordanem significat, numero scilicet plurali posito pro singulari. Chaldaeus tamen paraphrastes non tantum Iordanem, sed & flumen Arnon pro transitu Israelis exicatum intelligit.

NE TRADAS BESTIIS ANIMAS, & c.] Sic rectius legitur, quam, animas continentium tibi. Et adhuc praefenda est lectio, quae inuenitur in quibusdam libris per singularem numerum: Animam continentem tibi. Sic enim habent originalia & Graeca & Hebraea. Sic & August. legit, quamuis vtrouis modo legatur parum referat, cum singulare pro plurali positum accipiendum sit.

REPLETI SVNT QVI OBSCVRATI SVNT, & c.] Genitium, terrae, ex Graecis, sed magis ex Hebraeis, constat construi debere cum participio, obscurati, non cum, domibus, vel, iniquitatum. Accedit autem nostra litera ad sensum Hebraicæ lectionis, si subintelligamus in adiectiuo, obscurati, substantiuum loci hoc modo: obscuri loci terrae pleni sunt domibus iniquitatum. Potest tamen & ad homines referri, ut indicat secundo loco paraphrasis.

In finem ne corrumpas, Psalmus Cantici Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXIII.

Hoc Psalmo Propheta nunc se, nunc Deum loquentem vicissim introducit. Et Dominum quidem semel atque iterum praedicentem facit iustum suum iudicium, quo omnes pro meritis suo tempore iudicaturus est, deprimens impios, exaltans autem iustos: se vero iudicij huius consideratione testatur impios admonuisse, ne se contra Deum esserent, & cum iustis se iustissimum dominum semper celebraturum promittit, nimirum quod per eius iustitiam omnes iustos prauideret ab impiorum violentia liberandos, quemadmodum & frequenter etiam nunc in hoc mundo liberantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebimur tibi, Deus, confitebimur.

* et invocabimus nomen tuum.

2 Narrabimus mirabilia tua.

* cum accepero tempus, ego iustitias iudicabo.

3 Liquefacta est terra, & omnes qui habitant in ea.

Cum iam aliquoties Domine tuam iustitiam experti simus in vindicando nos ab impiorum improbitate, cademque tua iustitia nos semel ab impijs perfecte liberandos confidamus, hinc o Deus laudabimus te semper, laudabimus, inquam, * simulque in omni tribulatione inuocabimus nomen tuum pro auxilio. 2 Narrabimus mirabilia opera tua, quae pro tuis designasti per summam tuam iustitiam, & aliquando consummatius designabis. Sic enim dixisti, iudicij tui aequitatem nobis manifestans: * Cum venerit coram me tempus ad iudicandum definitum, tunc qui facta hominum dissimulare videor, quae iusta sunt & recta iudicabo, reddens unicuique secundum merita sua.

3 Id cum fiet, per terribilem aduentum praesentiae meae liquefcet terra, omni sua virtute destituta, & omnino immutata, simul & omnes habitantes

PSAL. 74.

a

b

* ego confirmavi columnas eius.

4 Dixi iniquis: Nolite iniquè agere, * & delinquentibus: Nolite exaltare cornu.

5 Nolite extollere in altum cornu vestrum, * nolite loqui aduersus Deum iniquitatem.

6 Quia neque ab Oriente, neque a desertis montibus, quoniam Deus iudex est.

7 Hinc humiliat, & hinc exaltat, * quia calix in manu domini, vini meri plenus misto.

8 † Et inclinavit ex hoc in hoc.

* verumtamen fex eius non est exmanita.

* bibent omnes peccatores terra.

9 Ego autem annuntiabo in saculis, et abo Deo Iacob.

10 Et omnia cornua peccatorum confringam, * & exaltabuntur cornua iusti.

bitantes in ea praemetu exanimabuntur. * ego enim fundamenta illius ieci, & velut columnis stabiliui. quare & concutere eam mihi difficile non erit cum volucro.

4 Huius itaque metuendi tui iudicij consideratione, saepe admonui stultos impios, dicens eis: Nolite iniquè agere: * & delinquentibus dixi: nolite gloriari, & praesumere in vestris viribus atque potentia.

5 Nolite, inquam, in sublime attollere vestram potentiam ac iactabundam gloriationem, de vestra potentia superbe sine Dei metu gloriautes, * neque loquamini contra Deum quae iniqua sunt.

6 Quoniam neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque ab Austro, ubi sunt deserta montosa, cuiquam continget quod eum solide magni faciat. Deus enim solus omnium iudex est.

7 Itaque ipse solus pro sua aequitate hunc quidem deprimit, illum autem erigit in altum. * Ideo quoque contra Deum nolite superbire, quia in manu Domini est calix irae ac furoris sui, plenus vino nequaquam diluto, sed fortissimo, utpote meraco, eoque admodum turbido, atque varie permisto. Apud ipsum enim iam parata est impijs sua portio admodum amara, quam tanquam portionem vini fortissimi & austri, sed tamen valde turbidi, & ob id ingrati, epotare cogentur, ita vi eius inebriandi, ut omnes illorum vires, mentisque harmonia solueda sit.

8 Et inclinavit Deus hunc calicem ex parte vna in partem aliam, quemadmodum fieri solet, cum diuersis idem calix propinatur bibendus. fex hoc enim suae retributionis poculo, propinavit Deus nunc his, nunc illis impijs cum voluit, grauem eis pro suis demeritis calamitatem immittens. * Verumtamen fex ipsius calicis nondum est euacuata, nondum extremas vitiosis suae poenas, quas adhuc referuat, impios sentire fecit: * has certe, tanquam feces impotabiles, epotare nouissimè cogentur omnes peccatores terrae.

9 Ego autem hanc diuinam iustitiam aequitatem annuntiabo hominibus semper, atque ob eam cantabo Psalmum in honorem Dei Iacob.

10 Sic enim inquit Dominus: Ego suo tempore confringam omnem impiorum superbiam & potentiam, qua sese in hoc mundo superbe extulerunt: * & contra, efficiam, ut humilium iustorum gloria atque potentia magna sit & exaltata.

ANNOTATIONES.

a CONFITEBIMVR TIBI DEVS, & c.] Difficultatem magnam in Psalmo facit, quod cum vna & eadē persona semper loqui videtur in omnibus versibus, non tamen eadem personae omnia commodè conuenire possint. Et quidem sunt plerique, qui Christum in toto Psalmo loqui intelligunt nunc quidem secundum humanitatem, nunc vero secundum diuinitatem: ut cum se iudicaturum dicit, quatenus Deus est loquatur: cum admonuisse se impios dicit, quatenus homo est loquatur. Verum eum pater non iudicet quenquam, sed omne iudicium dederit filio, dans ei potestatem iudicium facere, non solum quatenus Deus, sed etiam quatenus filius hominis, ut dicitur Ioan. 5. ideo non videtur in Christum quadrare: quod in hoc Psalmo dicitur admonuisse impios de iudicio Dei, quod is qui hic dicitur admonuisse iniquos, non sibi competere significat iudicium, sed alteri a se, nempe Deo. Proinde conuenientius hunc Psalmum interpretantur, qui vicissim nunc prophetam, nunc Dominum loquentem intelligunt, etiam si mutationis personarum nulla nota interponatur. nam id in Prophetis frequens est, & maxime in Cantibus Canticorum.

b LIQUEFACTA EST TERRA.] Quidam hunc versum ad primum Christi aduentum referunt ut sit sensus: Cum omnes habitatores terrae in omnia vicia liberè diffuerent & dissoluerentur, ego veniens in hunc mundum, quosdam velut columnas terrae stabiliui, Apostolos scilicet, per quos Christus aedificauit Ecclesiam suam sustentauit & stabiliiuit, qui & apud Paulum ad Gala. 2. columnae dicuntur. Verum quoniam in his quae mox praecedunt, & in se-

quentibus, de iudicio fit mentio, rectius hic versum ad secundum Christi aduentum refertur, ut praeteritum, liquefacta est exponatur per futurum, liquefcet, ut habet paraphrasis. Sunt tamen qui hunc versum referentes ad secundum Christi aduentum, aliter intelligunt quam habet paraphrasis, ut verbum, confirmavi, etiam pro futuro accipiatur, & columnae intelligantur omnes iusti, qui sunt quasi fundamenta terrae. Itaque sensus erit: omnes terreni homines in nouissimo iudicij die praemetu liquefcet, & exanimabuntur. Verum iustos ego confirmabo & stabiliam, ne terrore praesentiae meae deficiant.

QVIA NEQVE AB, & c.] Oratio ista imperfecta indubie est, & à diuersis vario modo perficitur & plerumque quidem hoc modo, neque ab Oriente, & c. est aliquis qui latere poterit Deum in illo die: Alij autem aliter. Verum annotandum in Hebraeis pro dictione, montibus, poni dictionem *אֶרֶץ* Harim, quae si accipiatur esse nomen, significat montes: si vero ut sit verbum infinitiui modi, in coniugatione hiphil à themate *אֶרֶץ* Ram, significat exaltationem. Atque sic magis apud Hebraeos accipiendum videtur. Itaque plerique vertunt: neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque à deserto, exaltatio scilicet est. Qui sensus conuenit optimè & praecedentibus, ubi de exaltatione cornu fit mentio, & sequentibus, ubi solus Deus iudex dicitur quos vult exaltare: proinde conuenientior completio sententiae ea videtur, quam sequitur paraphrasis.

CALIX IN MANU DOMINI.] Calix in scripturis, Dei remuneratio & portio ab eo attributa intelligitur: & nunc quidem in bonam, nunc in malam

d

malam partem. Difficultatem autem hic facit, quod calix iste, de quo hic fit mentio, dicitur esse vini meri plenus misto...

bido & fœculento vino abhorremus: siue quia diuina vltio varias in se pœnas & calamitates continet. ET INCLINAVIT EX HOC IN HOC.]...

2. Corin. 10.

In finem in laudibus Psalmus Asaph canticum ad Assyrios.

ARGUMENTVM PSALMI. LXXV.

Presens Psalmus eiusdem ferè argumenti cum Psalmo 47. aperte satis ad literam celebrat præclaram aliquam hostium deiectionem, qua suam Deus in Hierusalem potentiam demonstravit...

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Notus in Iudæa Deus: * in Israel magnum nomen eius. 2 Et factus est in pace locus eius, & habitatio eius in Sion. 3 Ibi confregit potentias arcuum, * scutum, gladium, & bellum. 4 Illuminans tu mirabiliter à montibus æternis. * turbati sunt omnes insipientes corde.

PSAL. 75

de valde insipientes, velut oculis perstrictis conturbati sunt, cum inopinatum & nobis auxilium & sibi exterminium cernerent, verè insipientes, vt qui se tibi resistere posse præsumerent. Dormierunt somnum mortis, & morte illis immissa, ita elanguerunt...

5 Dormierunt somnum suum, * et nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. 6 Ab increpatione tua Deus Iacob dormitauerunt qui ascenderunt equos. 7 Tu terribilis es, & quis resistet tibi: tuas iras tuas. 8 De celo auditum fecisti iudicium, * terra tremuit, & quæruit. 9 Cum exurgeres in iudicium Deus, * vt saluos faceres omnes iustos terra.

10 Quonia cogitatio hominis confitebitur tibi, * & reliquie cogitationis diem festum agent tibi.

11 Vouete, & reddite domino Deo vestro, omnes qui in circuitu eius offeritis munera. 12 Terribilis, & ei qui auferit spiritum principum, * terribilis apud reges terræ.

10 Sanè ex recogitatione huius liberationis homines pij laudabunt te, & ex memoria relicta ex hac recogitatione, te solènter ac palam celebrabunt ac venerabuntur. Indignabunda quoque, & malitiosa cogitatio hostium nostrorum in laudem & cõfessionem nominis tui o Deus conuertetur & ceder. Nam iam hostes nostri, qui malum nobis cogitauerunt, vel inuiti cogetur tuam potentiam confiteri, & nobis, omnibusque gèibus eorum impia machinatio iam frustrata, crit occasio magis laudandi nomen tuum...

ANNOTATIONES.

POTENTIAS ARCVVM.] Male legerunt multi: potentias, arcum, vt sint distincti accusatiui, cum legèdum sit per genitiuum, potentias arcuum, vt habent libri correctiores. Græcis enim est, τὰ ἄρτια τῶν ἰσχυρῶν, pro quo apud Augustinum legitur, fortitudines arcuum. Hebræa habent, sagittas arcus. ILLUMINANS TV, &c.] Græcè est φωτίζεις ὄντα, illuminas tu, &c. in Hebræo tamen participium, illuminans, quo modo si legatur, subaudiendum est verbum, est. DORMIERVNT SOMNVVM.] Frequens est, vt in scripturis somnus mortem significet. Verùm alibi ferè ideo mortem significat, quod ex morte, sicut ex somno, homines exurgunt. Hic verò ob id quod sicut somnus languidum hominè facit, ita & mors. EX TVNC IRA TVA.] Perique hanc partem separant à præcedente interrogatione, & intelligunt in hoc sensu: Ex tunc, hoc est, olim ira tua declarata est. Alij verò aliter. Verum conuenientius fuerit cum præcedenti coniungere interrogatio nem, quemadmodum facit Fœlix, & quotquot ex Hebræo quoque vertunt, hunc reddentes sensum quem habet paraphrasis. Fuisset autem sensus apertior, si addidisset interpres relatiuum, quod apud Hebræos frequenter subicitur, hoc modo:

Ex illo tempore, quo ira tua, scilicet sæuire cœperit. DE COELI, &c.] Ad literam, quidem istud intelligendum est de iudicio, quod pro suo populo tunc contra hostes fecerat, liberans eum ab iniustis oppressoribus. Tamen quoniam sequitur, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ, respicere videtur propheta ad nouissimum Dei iudicium: & sub speciali Dei iudicio, generale iudicium voluisse significare. Vnde Beatus Hieronymus omnia hæc præterita per futurum reddit, hoc modo: de celo annuntiabis iudicium, terra timens tacebit, &c. Porro pro verbo, tremuit, Græcis est ἐπολόηθη, quod propriè est, timuit: sicut & Hebræum verbum non tremorem sed timorem significat, quanquam tremor timoris iudicium sit. COGITATIO HOMINIS, &c.] Duos indicat sensus paraphrasis huius versus, quorum secundus Hebræicè literæ magis consentit. Nam pro dictione, cogitatio, quæ hoc versu bis ponitur, dicitio Hebraica furorem & iram significat, pro qua Septuaginta verterunt nomè ἐπιθυμία: quod quamuis cõmuniter cogitatione significet, à θυμὸς tamè deriuatur, quod frequèter etiam iram significat, vt videri possit pro ira, vocabulū ἐπιθυμία Septuaginta vsurpassè.

APPERTIS MVNERA.] Græcis est δῶρον, hoc est, offerent munera, sic & Hebrea, & lectio quoque quam sequitur Augustinus. Cōmunis autem lectio in nostris codicib' relicta est ex Psalterio Romano.

In finem pro Idithum Psalmus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI. LXXVI.

Presertim Psalmum compositum fuisse occasione alicuius calamitatis, manifeste verba Psalmi testantur. Incertum tamen, an occasione calamitatis populi Israelitici, an ipsius qui loquitur Prophetæ. Et si de calamitate populi editus sit, rursus incertum de qua populi calamitate agat. Præinde generaliter accipitur ut sit vox Prophetæ, qui in exempli posteriorum memorat, quomodo in tribulatione mentis constitutus, quam sive ob suam causam, sive ob populi sancti calamitatem patiebatur, sese gesserit: nempe quod ad Deum confugerit, à quo & exauditus sit, & quod, cum molestis cogitationibus maxime nocturnis cruciaretur, rursus per memoriam facinorum Dei, qua pro populo suo edidit, animum recepit & consolationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Voce mea ad Dominum clamaui: * voce mea ad Deum, & intendit mihi.

EX ardentissimo affectu animi calamitatibus pressi, clamaui ad Deum voce mea, quæ testis erat intentissimi desiderij: voce, inquam, mea ad Dominum constanter & cum fide certissima clamaui, neque repulit clamorem orationis meæ, sed sua benignitate auscultauit mihi, exaudiens orationem meam.

PSAL. 76.

2 In die tribulationis meæ Deum exquisivi manibus meis, * nocte contra eum & non sum deceptus.

Cum tribularer, non ad humanum confugi auxilium, sed Deum mihi inuocaui pro auxilio, nocturno tempore, quo mundanis omnibus curis vacuus erat animus, quo etiam aliis dormientibus, somnum mihi orationis studium interceptit, expansis & sublati in celum manibus meis steti coram Deo, nec sum frustratus mea, quam habui in Deum, spe.

3 Remitti consolari animam meam, * memor fui Dei et delectatus sum, * et exercitatus sum, et defecit spiritus meus.

Tantus autem fuit animæ meæ mœror, vt recusauerit admittere ullam consolationem ab alio quouis quàm à Domino, quem solum scivi desperatis rebus meis subuenire posse, atque in quem solum spem meam collocaui: quapropter memor fui Dei, & cogitans eius erga suos bonitatem & potentiam, magna ex parte gaudio perfusus sum. Cum autem altera ex parte longa meditatione animus meus exercitaretur, sollicitè curans quonam pacto à tanta mœstitia liberari possem, nec tamen euasione rationem inuenirem, spiritus meus nimio mœrorè in me propemodum defecit.

4 Anticipauerunt vigiliæ oculi mei, * turbatus sum, & non sum locutus.

Oculi mei vigilando præuenerunt omnes nocturnas custodias, transigentes scilicet totam noctem in somnum præ nimia sollicitudine, cumque considerarem diuturnam meam calamitatem, nec rationem liberationis aduerterem, adeo sum in meipso turbatus, vt ne loqui quidem amplius libuerit.

5 Cogitavi dies antiquos, * & annos æternos in mente habui.

Itaque reuolui animo tempora quæ fuerunt ab initio sæculi: & annos multorum sæculorum superiorum rememorabar, in quibus cum tuis afflictis semper benignè egisti.

6 Et meditatus sum nocte cum corde meo, * & exercitabar, & scopabam spiritum meum.

Et nocturno tempore, ad meditandum ob quietem aptissimo, meditatus sum mecum solus, loquens cum corde meo, animumque meum variis exercui meditationibus, nec spiritum meum permisi esse quietum, sed variis eum cogitationibus, quasi scopam quadam agitavi, nunc Dei terribilia iudicia, nunc in suos clementiam, & in promissis seruandis iustitiam, nunc calamitatum causas, aliæque multa discutens.

7 Numquid in æternum projiciet Deus? * aut non apponet ut complacitor sit adhuc?

Itaque dixi in meditatione mea: Num imperpetuum sua cura & fauore destituet nos Deus? & futurumne est, vt placatiorem se nobis exhibeat vnquam posthæc?

8 Aut in finem misericordiam suam abscondet à generatione in generationem.

Num imperpetuum solitam suam misericordiam abscondet à nobis per omnes generationes? Num obliuiscetur misereri Deus, cui misereri & parcere proprium est? aut si reprimet præ ira sua misericordias suas, ne vnquam eius varia genera benignitatis illius sentiamus?

9 Aut obliuiscetur misereri Deus? * aut continebit in ira sua misericordias suas?

Post longuam autem meditationem mecum habitam, ex perpensione diuinæ misericordiæ in spem cōfirmatus, dixi: Nunc de nouo cœpi fidere Domino, omni pusillanimitate & desperatione abiecta: hæc autem commutatio à desperatione ad fiduciam in Deum ampliorem non meis viribus peracta est, sed per potentiam altissimi domini, qui sua clementia mentem meam donauit iucunda confidentia. Ex perpensione item diuinorum operum, quæ prius designauit, tandem dixi apud me: Nunc primum incepit intelligere quod hæc est meratio dexteræ altissimi Dei, vt postquam suos ad tēpus quasi iratus deseruit, mox eisdem sua potentia liberet, atque post iram det gratiam.

10 Et dixi: Nunc cœpi, * hæc mutatio dexteræ excelsi.

Intelligunt quidam hanc partem, vt sit sensus: oculi mei præuenerunt

11 Hinc

11 Memor fui operum domini,

Hinc autem facta est in me ea quam dixi mutatio, hinc & mutationem dexteræ Dei auerti, quia memor fui operum domini, quæ superioribus designauit sæculis, post extrema excidia & pericula suauissimis gaudijs suos recreans semper, neque vnquam horum operum domini memoriam deponam, sed & in futurum semper memor ero mirabiliū operum tuorum domine, quæ ab initio mundi semper operatus es.

* quia memor ero ab initio mirabilium tuorum.

12 Et meditabor in omnibus operibus tuis: * & in adinventionibus tuis exercebor.

Et meditabor in omnibus operibus tuis, & in recogitandis tuis consilijs & rationibus, quibus tuis adesse soles, occupatus ero semper.

13 Deus in sancto via tua, * quis Deus magnus sicut Deus noster? * tu es Deus qui facis mirabilia.

Cum autem tua opera studiosius mediterer o Deus, deprehendi actionum tuarum rationem plenam esse sanctitate, nec aliquid in eis esse reprehensibile: deprehendi quoque potentia tuæ magnitudinem. Quis enim ex dijs gentium est magnitudine potentia conferendus cum Deo nostro? Tu certè solus es Deus, qui admiranda designas, cuius solius potentia fit, quicquid mirabile contingit & magnificum in hoc mundo.

14 Notam fecisti in populis virtutem tuam, * redemisti in brachio tuo populum tuum, filios Iacob & Ioseph.

Notam ac celebrem fecisti in varijs populis omnipotentiam tuam, redemisti enim è dura seruitute per tuam fortitudinē populum Israeliticum, qui & filij Iacob, qui eos genuit, & filij Ioseph, qui vt suos filios in Ægypto eos nutruerit aliquando, rectè dicuntur.

15 Viderunt te aqua Deus, viderunt te aqua, * & immuerunt, & turbatae sunt abyssi.

Atque maris rubri ob præsentiam & potentiam tuam, quasi eam vidissent & sensissent, atque ob eam metu quodam percussa fuissent, ita aufugerunt, relinquentes viam electis tuis, visæque sunt abyssi maris nimio terrore commotæ ab imperio suo, dum relicto naturali suo fluxu, insolito modo starent solidæ ad dextram & ad sinistram.

16 Multitudo sonitus aquarum, * vocem dederunt nubis.

Magnus tunc erat sonitus aquarum sese diuidentium pro transitu populi tui, & rursus concurrentium pro submerfione hostium, magnus item sonitus erat aquarum è nubibus descendentium copiosè, nubes ediderunt sonum tonitruum grauem.

17 Etenim sagitte tue trāsferunt: * vox tonitru tui in rota.

Sed & grandines in modum sagittarum à te è cœlis copiosè decidebant, sonus tonitru in ipsis curruum rotis impetum fecit, subuertens eas, atque in profundum demergens.

18 Illuxerunt corruscationes tue orbi terra, * mota est & contremuit terra.

Emicauerunt in orbem terræ fulgura tua, habitatores terræ intelligentes quæ pro populo tuo operaberis, conturbati sunt & conterriti. Ipsis quoque inimicis populi tui visa est præ nimio horrore terra concuti & commoueri.

19 In mari via tua, et semite tue in aquis multis, * & vestigia tua non cognoscuntur.

Per ipsum inuium mare tu ambulasti ante populum tuum, & semitas tibi delegisti in aquis plurimis, neque vestigia tua postea cognosci potuerunt, aquis nimirum in sese coniunctis atque vnitis, vt diuisionis nulla vestigia apparent. Et adeo fuerunt alijs tua vestigia incognita, vt cū per tuas semitas Ægyptij tentarēt incedere, illicò perierint suffocati.

20 Deduxisti sicut oves populum tuum in manus Moyse & Aaron.

Non aliter quàm pastor solet gregem sibi commissum, tu illo tempore ex Ægypto per mare rubrum deduxisti populum tuum, per ministerium Moysi & Aaron.

ANNOTATIONES.

MANIBVS MEIS, &c.] Pro, cōtra eum, Græcis est ἐναντίον αὐτοῦ, quod magis cōuenit huic loco, vt vertatur, coram eo, quomodo habet Augustini lectio. Itaque, contra, hic accipi debet pro, è regione, hoc est, coram.

ET EXERCITATVS, &c.] Græcis est, ἀδολοχία, quod proprie significat sermonem superfluum & nugacitatem. vnde vbi nos postea habemus: Narrauerunt mihi iniqui fabulationes: Græcis est hæc dictio ἀδολοχία, iuxta hanc significationem habet lectio Augustini, & garrui. Eadem tamen dictio aliquando in meliorem partem accipitur simpliciter pro meditari, & secū pressè cogitare: vertitq; noster interpret eam persæpe per exerceri vel exercitatu esse, vt hoc loco, & mox postea: Et exercitabar. Et rursus: In adinuationibus tuis exercebor. Et Psal. 118. In mādatis tuis exercebor. Et: Seruus tuus exercebatur in iustificationibus tuis. Hæc ergo, aliæque similia loca accipienda sunt de exercitatione, quæ in meditatione consistit & cogitatione, non ea quæ est in operatione virtutum.

ANTICIPAVERUNT, &c.] Intelligunt quidam hanc partem, vt sit sensus: oculi mei præuenerunt

runt cōsuetas vigilias hominum, hoc est, antequam alij inciperent euigilare, ego excusso sumno ad te vigilare cœpi. At dictio non solum Hebrea, sed etiā Græca non significat tales vigilias, sed quomodo nox apud militantes solet distribui in quatuor vigilias, hoc est, statuta vigilandi tempora, de quibus vigilis aliquoties fit mētio in Euāgelij. Est enim Græcè, προκατελεθοντο φυλακὰς, hoc est, præoccupauerūt vel præuenerūt custodias, hoc est, nocturno tēpore vigilare cœpi ante vigiliarum custodes, quo significat se totas noctes in somnos duxisse.

ET SCOPABAM, &c.] Græca aliter habent, ἔσκαλλε τὸ πνεῦμά μου, hoc est, & fodiebat spiritus meus, sic & Hebrea. Noster tamen interpret sensum probe reddit. Spiritum enim fodere, non est aliud quàm spiritum peruestigare, & de re aliqua inquirere, quod idem est cum eo, quod scopere vel scopare spiritum, hoc est, varia cogitatione quasi scopam quadam mentem agitare, solemus enim perdita scopando quærere. Augustinus legit: & scutabar spiritum meum. D. Hieronymus interpretatur, scopabam, hoc est, fodiebam tanquam agrum.

GENERATIONE, &c.] Ante hæc verba plus est in Græcis & Hebræis. Sic enim habent Græca

Græca: Ζουρεβλεσε ζήμα από γενεάς εις γενεάν, hoc est, consummavit verbum à generatione in generationem. & est sensus: Num iam ab omnibus generationibus abstulit, & irritum fecit sermonem suum, quo pollicitus est se consolaturum mœstos ipsum inuocantes?

DEVS IN SANCTO, &c. Præter sensum huius partis, quæ explicat paraphrasis, sunt qui eam intelligunt, vt ablatius, sancto pro Dei sanctuario accipiatur, sicut tere semper accipitur, & in sancto, cõstruatur cum nomine, Deus, & accipiatur oratio imperfectè prolata à propheta: qui Dei vias considerans, nimis stupefactus sermone ediderit imperfectum, quem admodum fieri solet in his qui magna rei alicuius

admiratione detinentur. Itaque iste erit sensus: O Deus, qui in sancto habitas, via tua scilicet summe est admiranda. Cui intelligentiæ optime conuenit quod sequitur quis Deus magnus, sicut Deus noster.

MVLTI TVDO SONITVS, &c.] Hæc pars vel separatim accipi potest, vt subintelligatur verbum, fuit: vel, vt fit in Græcorum codicibus, apposituè coniungi cum nominatiuo (Abyssus) qui ponitur in versu præcedenti, vt fit sensus: Abyssus, hoc est, multitudo sonitus aquarum turbata est. Si autem separatim accipiatur, indifferenter accipi potest vel de aquis maris rubri, vel de aquis pluuiarum cum impetu & fragore super Ægyptios demissis.

Intellectus Asaph.

ARGVMENTVM PSALMI LXXVII.

Considerans Propheta Dei esse præceptum, vt patres memoria posterorum Dei facinora commendarent, præsentis Psalmo prolixè repetit opera Dei, quæ à patribus accepit gesta à liberatione ex Ægypto usque ad tempora Davidis. Itaque canit quomodo quamlibet incredulum populum Israheliticum varijs editis signis ex Ægypto educeret, tum in deserto continuo se irritum beneficij cumulavit. deinde filios eorum qui ex Ægypto educti fuerant, in terram promissam induxit. eiecit eis indigenas: in qua est provocantes se sepe grauiter afflixerit, ac tandem in signum maxime iræ cum ipsorum ingenti clade, ac eam quoque eripi passus fuerit tempore Heli sacerdotis: iterum tamen respexit, dato rege Davide, & instituta religione Hierosolymis. Hæc autem omnia eo sine canit, vt ex recordatione diuinorum operum populum erudiat, & instituat ad obseruationem legis diuinæ, ne incredulorum patrum exempla filij sequantur, sed potius vestigijs Davidis à Deo electi inquit. & vt ostendat regnum Israhel diuina electione non ad tribum Ephraim, sed ad tribum Iuda, ipsiusq; Davidem pertinere, ac cultum diuinum non amplius in Silo, sed in monte Sion exhibendum esse. Vocat autem Propheta canticum istud, legem quod sit veta vice institutio, quæ expressa operum Dei consideratione nascitur: Parabolas quoque & propositiones, sicut (vt significantijs Græca habent) problemata, quod conineat graues & sapientia fecundas sententias, atque a vulgi intelligentia alienas, quæque ex similitudine antiquorum factorum erudire velit suum populum. Deinde quod in his verbis adumbrantur, quæ ad populum noui testamenti & Christum pertinent: Quia autem Euangelista Matthæus capite decimotertio, principium huius Psalms in Christo adimpletum testatur, intelligendum est ipsum adducere testimonium illud non secundum primum eius sensum, sed secundum mysticum, vt frequenter in nouo testamento ea quæ de alijs ad litteram dicta sunt, Christo accommodantur, tanquam ei propria, siue quia in his Christus figuratus erat, siue quod excellentiori, & peculiari quodam modo ea Christo competant. De cuius etiam regno sub typo Davidis in fine Psalms huius vaticinatur Propheta, sicut & in principio de se ea dicit, quæ in Christum absolutissimum doctorum peculiarius quadrant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Ascendite popule meus legem meam, * inclinat aures vestras in verba oris mei.
2 Aperiam in parabolis os meum, * loquar propositiones ab initio.
3 Quanta audiuius & cognouimus ea, * & patres nostri narrauerunt nobis.
4 Non sunt occultata à filijs eorum in generatione altera.
5 Narrantes laudes domini, & virtutes eius, et mirabilia eius que fecit.
6 Et suscipiunt testimonium in Iacob, * & legem posuit in Israhel.
7 Quanta mandauit patribus nostris nota facere ea filijs suis, * vt cognoscat generatio altera.
8 Filij qui nascuntur, & exurgent, et narrabunt filijs suis.
9 Vt ponant in Deo spem suam, * & non obliuiscantur operum Dei, * & mandata eius exquirant.

MI popule attende ad doctrinam meam, * prebete aures vestras sermonibus meis, quibus dicturus sum, quæ & profint omnibus, & diligentem requirant auditorem.
2 Commemorabo enim ea quæ sunt abstrusa & parabolica, * è plenitudine meditatiõis cordis eloquar ea quæ sunt quasi anigmata quædam obscura, & penè incredibilia, quæ contigerunt superioribus sæculis.
3 O quam sunt & multa & magna Dei opera quæ audiuius, & certò vera esse scimus. * Maiores enim nostri & verbo & scriptis narrauerunt ea nobis.
4 Non permiserunt ea esse posteris suis occultata in generatione, quæ post eos ventura erat.
5 Sed narrauerunt laudes Domini, & potentissima eius opera, ac mirabilia eius facinora, quæ ille designauit plurima.
6 Fecerunt autem illi hoc ex domini mandato, nam constituit dominus præceptum filijs Iacob, * & legem posuit in populo Israhelico.
7 Vt nota facerent omnia ea filijs suis, quæcunque mandauit ipsis patribus nostris, * vt sic ea quæ Deus vel pro suo populo mirabiliter egit, vel ab eo fieri voluit, generatio post eos ventura cognosceret.
8 Filij scilicet qui post eos nascerentur, & vt hi quoque vbi exorti fuerint, atque adulti, narrarent eadem posteris suis.
9 Vt per huiusmodi diuinorum tum mandatorum, tum operum narrationem, discant semper posterij omnem suam fiduciam collocare in solo Deo, & non excidant memoriæ eorum mirabilia opera Dei, * perque horum iugem memoriam studeant semper madata eius & intelligere, & obseruare.
10 Ne in malitia & diuina vltione fiant similes progenitoribus suis,

Psalmi 77

* qui

- * generatio praua & exasperans.
11 Generatio que non direxit cor suum, * & non est creditum cum Deo spiritum eius.
12 Filij Ephraim intendentes & mutentes arcum, * conuersi sunt in die belli.
13 Non custodierunt testamentum Dei: * & in lege eius noluerunt ambulare.
14 Et obliui sunt beneficiorum eius, * & mirabilia eius que ostendit eis.
15 Coram patribus eorum fecit mirabilia in terra Ægypti in campo Tanecis.
16 Interrupit mare, & perduxit eos: * & statuit aquas quasi in vtre.
17 Et deduxit eos in nubem diei, * & tota nocte in illuminatione ignis.
18 Interrupit petram in eremo: * & adaquauit eos velut in abisso multa.
19 Et eduxit aquam de petra, & eduxit tanquam flumina, aquas.
20 Et appaerunt adhuc peccare eis, * in iram prouocauerunt excessum in iniquitate.
21 Et tentauerunt Deum in cordibus suis, * ut peteret escas animabus suis.
22 Et male locuti sunt de Deo, & dixerunt: * nunquid poterit Deus parare inquam in deserto?
23 Quoniam percussit petram, * & fluxerunt aque, & torrentes inundauerunt.
24 Nunquid & panem poterit dare, * aut parare mensam populo suo?
25 Ideo audiuit dominus & distulit, & ignis accensus est in Iacob, * & ira Dei ascendit in Israhel.
26 Quia non crediderunt in Deo, * nec sperauerunt in salutare eius.
27 Mandauit nubibus desuper, * & ianuæ celi aperuit.
28 Et pluit illis manna ad manducandum: * & panem celi dedit eis.
29 Panem Angelorum manducauit homo, * cibum ministerio, sed Angelorum rectè dicatur, quod è cælo, Angelorum domicilio, descendat, * cibumque suppeditauit eis Dominus in abundantia quocunque proficiscerentur.

qui fuerunt generatio praua, ad iracundiã Deum suis sceleribus semper prouocans.
11 Generatio quæ non fecit rectum cor suum, * nec unquam ex animo credidit Deo, semper diffidens, in necessitate quauis de eius potentia ac bonitate.
12 Ecce enim filij Ephraim, etsi in bello fortissimi & peritissimi rei bellicæ, gnari intendere arcum, & mittere sagittas ex eo, * tamem frequenter tempore belli terga verterunt hostibus suis, inferiores facti eis quibus solebant esse superiores.
13 Idque ob id Domino permittente eis contigit, quod non perfliterint in pacto inito cum Deo, * & secundum legem à Deo ipsis præscriptam viuere noluerint.
14 Et obliui sunt beneficiorum eius, * & mirabilium operum eius, quæ nota fecit eis per patrum suorum narrationem.
15 Ipse enim, spectantibus patribus eorum, designauit mira in terra Ægypti, in agro Tanecis vrbs regis & metropolitane, vbi coram rege Moyse & Aaron varia edidit miracula.
16 Inde cum eos educeret ex Ægypto, diuisit mare rubrum, & per illud sicco pede traduxit eos, * & stare fecit aquas sua natura fluidas, quæ si in vtre conclusæ essent.
17 Et deduxit eos in omnibus vijs eorum, per diem quidem cum columna nubis, quæ contra ardorem solis obtegebantur: * per totam vero noctem lumine igneæ atque lucentis columnæ, quæ noctis tenebras depellebat.
18 Fidit in gratiam eorum arentes petras in ipso deserto, * & ex eis aquarum potum suppeditauit ipsis tam copiosè, ac si fuissent in magna aquarum profunditate.
19 Et eduxit aquam de petra, eduxit, inquam, aquas tam copiosas, vt æquare potuerint fluuios maximos.
20 Et cum tam multa & magna pro ipsis Deus edidisset, nihil tamen his omnibus facti sunt meliores, sed prioribus suis peccatis noua adiecerunt peccata, * & ad iram prouocauerunt altissimum in ipsa vastissima solitudine, in qua nullaratione viuere poterant, nisi beneficio eius.
21 Ipsi enim de diuina potentia dubitantes, in cordibus suis cupierunt experimentum facere quantum posset Deus, & intempestiuam diuinæ virtutis declarationem fieri desiderarunt, * ita vt peterent sibi cibum, qui desiderijs eorum satisfaceret.
22 Nec corde tantum suo Deum tentauerunt, sed & linguis oblocuti sunt de Deo, murmurantes contra eum, quasi fame eos necasset, & delectabiles ac gratos cibos eis abstulisset, & tentantes cum dixerunt: * Num poterit Deus hic, qui tam putatur potens, instruere nobis conuiuium carneum in hac vasta solitudine, in qua omnium rerum est summa inopia?
23 Ecce enim vidimus quia percussit petram, * & statim ex ea fluxerunt aque, quæ tanquam torrentes inundauerunt.
24 Num etiam cibum quem desideramus, panemque vulgarem poterit dare, * aut instruere conuiuium carneum populo suo? & hæc quidem dixerunt, de potentia atque bonitate, etsi prius multis modis declarata, dubitantes, atque ob id cupientes eam intempestiuè declarari.
25 Dominus itaque audiuit eorum murmur, & iratus reiecit, & elongauit à suo fauore ipsos, & continuo exarsit ignis à Domino emissus in posteros Iacob, deuorans extremam partem castrorum, & grauis Dei vindicta exorta est in populo Israhelico.
26 Idque ob id, quia post tot miracula & beneficia non crediderunt Deo, quod & posset & vellet necessaria præstare suo populo: * nec sperauerunt se ab eo saluari, & in necessarijs omnibus prouideri posse.
27 Quod tamen merito ab eo sperare debuerant, nam prius pro illorum necessitate subleuanda madauerat nubibus quæ super eos in aere pendebant: easque solo suo iussu rupit, vt essent quasi aperta ianua: cœli, per quas è cælo Deus in terras suam diffunderet beneficentiam.
28 Quod è in modum pluuiæ copiosè descendere fecit super eos manna ad manducandum: * & panem celi dedit eis, vt per quas è cælo Deus in terras suam diffunderet beneficentiam.
29 Quod è in modum pluuiæ copiosè descendere fecit super eos manna ad manducandum: * & panem celi dedit eis, vt per quas è cælo Deus in terras suam diffunderet beneficentiam.
30 Quod è in modum pluuiæ copiosè descendere fecit super eos manna ad manducandum: * & panem celi dedit eis, vt per quas è cælo Deus in terras suam diffunderet beneficentiam.

C. I. in Psalms. n. in figne

30 *Transiit Austrum de celo: & induxit in virtute sua Affricum.*

31 *Et pluit super eos, sicut puluerem, carnes: & sicut arenam maris, volatilia pernata.*

32 *Et ceciderunt in medio castrorum eorum, circa tabernacula eorum.*

33 *Et manducauerunt, & saturati sunt nimis: & desiderium eorum attulit eis, nec fraudati sunt a desiderio suo.*

34 *adhuc esca eorum erat in ore ipsorum: & ira Dei ascendit super eos.*

35 *Et occidit pingues eorum: & electos Israel impediuir.*

36 *In omnibus his peccauerunt adhuc, & non crediderunt in mirabilibus eius.*

37 *Et defecerunt in vanitate dies eorum, & anni eorum cum siffinatione.*

38 *Cum occideret eos, querebant eum, & reuertebantur, & diluculo veniebat ad eum.*

39 *Et rememorati sunt, quia deus adiutor est eorum: & Deus excelsus redemptor eorum est.*

40 *Et dilexerunt eum in ore suo, & lingua sua mirati sunt ei.*

41 *Cor autem eorum non erat rectum cum eo, & nec fideles habitati sunt in testamento eius.*

42 *Ipsa autem misericors est, & propitius fiet peccatis eorum, & non disperdet eos.*

43 *Et abundauit ut auerteret iram suam, & non accendit omnem iram suam.*

44 *Et recordatus est quia caro sunt: & spiritus est, & non rediens.*

45 *Quoties exacerbauerunt eum in deserto: & in iram concitauerunt eum in iniquo.*

46 *Et conuersi sunt, &*

insigne Dei donum ingrati fastidirent, nec ex eo didicerunt Deo plane fidere, & ipsius bonitati se totum committere.

30 Et tamen priusquam in eos sauiret, vt suam potentiam, quam tentabant, declararet, eorumque desiderium impletet, abstulit e celo austrum Orientalem, hoc est, Eurum, * adduxit per suam potentiam Affricum ventum Euro contrarium: qui arreptas trans mare rubrum coturnices detulit, & demisit in castra.

31 Sicque in modum pluuia, descendere fecit super eos carnes, pulueris multitudinem: * & volucres aues in tanta copia, vt numero aquare possint arenam, quae innumerabilis iacet in litore maris.

32 Et ceciderunt in medio castrorum eorum, & in circuitu tentorium ipsorum, vt sine negotio eas sibi colligere possent.

33 Manducauerunt itaque, & saturati sunt valde, etiam vsque ad nauicam. Ad hunc modum tribuit illis Dominus quod desiderauerant, nec sunt fraudati desiderio suo. Voluit enim eos priusquam perirent videre Deum potuisse, quae ipsum posse non crediderant.

34 Et ecce nodum defecerat huiusmodi carniū cibis, sed adhuc carnes erant in dentibus eorum, * cum iam Dei ultio defaure inciperet super eos.

35 Et occidit fortiores ac ditiores in populo, eosque qui se carniū esu bene impingauerant, * & strenuos quosque ad bellum, qui erant inter israelitas, quasi compedibus victos prostrauit, & perdidit, atque mortis nexibus eos implicauit.

36 Post haec autem omnia, & beneficiorum scilicet & suppliciorum exempla, adhuc non destiterunt peccare, * nec dum credentes Deo per omnia mirabilia eius quae in illis designauit. Mox enim post vltam concupiscentiam carniū, in simile incredulitatis vitium prolapsi sunt, non credentes se posse secundum diuinam promissionem terram promissam obtinere, cum redeunt exploratores audissent terrae promissionis detrahere.

37 Propter quod absumpti sunt dies vitae eorum in vanitate, ita vt sine honore, sine aliquo praclaro facinore, ociose in deserto vitam degerent. * & anni eorum subito defecerunt, adeo vt quadraginta annorum spatio omnes penē qui ex Aegypto egressi fuerant, in deserto perierint.

38 Quotiescunque percutiebat eos, inuocabant Dei misericordiam, & deposita prauitate meliora promittebant, * & valde solliciti ad placandum sibi Dominum, mane surgentes supplices fiebant ei.

39 Tunc enim vexatione dante intellectum, cum prius Dei & beneficiorum eius immemores essent, coeperunt recogitare quod Deus adiutorem se illis saepe exhibuit, * & quod Deus excelsus, liberator eorum est, qui ex Aegyptiaca seruitute eos redemerat.

40 Et haec in suis malis cogitantes, simulauerunt quidem ore suo se diligere Deum, collaudantes eum ore suo pro perceptis beneficiis, * & linguis suis mentiebantur ei, ficto animo promittentes se seruatuos quaecunque praecipisset.

41 Cor autem eorum non erat syncerum erga illum, * quia non perstiterunt firmiter in pacto, quod pepigerant cum eo, non seruantes bona fide quae promiserant: quod manifestum signum fuit, non ex animo locutos eos fuisse quae promiserunt.

42 Quamuis autem tales essent, quales iam eos depinxit, ipse tamen Dominus, quoniam ex sua natura misericors est, ideo sua misericordia propitius fuit peccatis eorum, * non enim funditus perdidit illos, quem admodum promeriti fuerant.

43 Sed multus in eo fuit, vt auerteret ab eis commeritam suam vltionem, mitigando multum iram suam, * & non excitauit in eis omnem suam indignationem, quam merito potuisset, sed multum valde de ea remisit.

44 Attendit enim quod non essent spiritus purus, & immortalis, sed quod essent ex carne variis & stultis concupiscentiis obnoxia, * & ex spiritu qui cum ad mortem semper properet, ad eandem tamen corporis vitam, non est amplius reuersurus: † ex spiritu quoque, qui cum suapte natura ad deteriora semper prolabatur, redire tamen a malo ad bonum per sese non potest. Hanc itaque naturae humanae infirmitatem, instabilitatem, & breuitatem considerans Dominus seipsum frequenter cohibuit, ne, quam potuisset, peccantibus vltionem infligeret.

45 Sanē valde frequenter iritauerunt eum suis murmurationibus, incredulitate, aliisque peccatis in deserto: * ad iram prouocauerunt eum saepenumero in sicca illa solitudine.

46 Post peractam enim poenitentiam, mox reuersi ad ingenium, iterum

tentauerunt Deum: * & sanctum Israel exacerbauerunt.

47 *Non sunt recordati manus eius die qua redemit eos de manu tribulantis.*

48 *Sicut posuit in Aegypto signa sua: * & prodigia sua in campo Taneos.*

49 *Et conuertit in sanguinem flumina eorum, * & imbres eorum ne biberent.*

50 *Misit in eos cynomiam & comedit eos rana, & disperdidit eos.*

51 *Et dedit erugini fructus eorum: * & labores eorum locuste.*

52 *Et occidit in grandine vineas eorum, * & moros eorum in pruna.*

53 *Et tradidit grandini iumenta eorum: * & possessiones eorum igni.*

54 *Misit in eos iram indignationis suae. * indignationem, & iram, & tribulationem, & immissiones per angelos malos.*

55 *Viam fecit semita irae suae, * & non peperit a morte animabus eorum, & iumenta eorum in morte conclusit.*

56 *Et percussit omne primogenitum in terra Aegypti, primitias omnium laboris eorum in tabernaculis Chan.*

57 *Et abstulit sicut oues populum suum: * & perduxit eos tanquam gregem in deserto.*

58 *Et deduxit eos in spe, & non timuerunt. * & inimicos eorum operuit mare.*

59 *Et induxit eos in montem sanctificationis suae: * montem quem acquisiuit dextera eius.*

60 *Et eiecit a facie cornu gemas: * & forte diuisit eis terram in fasciculo distributionis.*

61 *Et habitare fecit in tabernaculis eorum tribus Israel.*

62 *Et tentauerunt, & exacerbauerunt Deum excelsum: * & testimonia eius non custodierunt.*

63 *Et auerterunt se, & non seruauerunt pactum: quemadmodum patres eorum, * conuersi sunt in arcu prauum.*

64 *In iram concitauerunt eum in collibus suis: * & in sculptribus suis ad emulationem eum prouocauerunt.*

65 *Audiuit Dominus, & freuit, * & ad nubium redegit valde israel.*

rum tentare coeperunt Dominum quam potens esset: * & Deum, qui sanctificat Israel, exacerbauerunt sua incredulitate.

47 Non fuerunt memores, nec aduerterunt Dei potentiam, quam ostendit eo tempore, quo per admiranda prodigia liberauit eos de potestate opprimentis eos Pharaonis. Ex hac potentia enim Dei tunc declarata, facile intelligere potuissent, Deū quiduis pro suorum salute posse.

48 Non aduerterunt, inquam, quomodo ediderat in Aegypto varia miracula suae potentiae manifestiua, * signa & prodigia, quae fecit in agro vrbis regiae Taneos.

49 Mutauit enim in sanguinera flumina eorum, * & manationes aquarum ab imo, dū foderēt, scaturientes, vt non esset Aegyptiis quod biberēt.

50 Misit in eos omnis generis muscas, quae momorderunt eos, * misit & ranas, quae vexauerunt eos.

51 Et dedit erugini fructus eorum: * & terrae fruges, pro quibus parandis magnum laborem impenderant, tradidit locustis consumendas.

52 Et perdidit grandine vineas eorum: * & lycimoros, quorum in Aegypto est copia, perdidit pruina, quae ita inimica est moris, sicut grandine vineis.

53 Et tradidit grandini iumenta eorum perdenda: * & quicquid possidebant tradidit carbonibus ignitis, qui cum grandine permixti contra naturam fuerant.

54 Postremum autem post multas plagas, per ministerium Moysi immisas Aegyptiis, misit in eos maximam suae seueritatis & excandescen-tiae vltionem, * indignationem, iram, & tribulationem, quam immisit eis per angelos, secundum Dei praecipitum pessime eos percutientes, & ob id valde malos Aegyptiis.

55 Parauit irae suae viam ad incedendum per eam, nam percussurus per Angelos suos Aegyptiorum primogenita, praescripsit irae suae viam, per quam incederet, prohibens eam a domibus Hebraeorum consignatis: † irae quoque suae viam fecit, laxans suae seueritatis omnes habenas, ita vt sine omni impedimento aut retinaculo procederet contra Aegyptios, * & iam non amplius (vt in prioribus plagis fecerat) parceret animabus eorum a morte, & iumenta quoque eorum interficeret.

56 Itaque occidit omne primogenitum in terra Aegypti, * hoc est, primitias omnium laboriosissimi partus eorum in habitaculis Aegyptiorum, patris sui Chan impietatem imitantium.

57 Hisque percussis, eduxit illinc populum suum, non aliter quam pastor oues: * & perduxit eos tanquam gregem per loca deserta.

58 Et deduxit eos per mare cum multa in Deum fiducia, & non timuerunt, quamuis & maris aquas viderent sibi ad latera, & hostes post tergum insequentes, * quos, ipsis per mare securē transeuntibus, mare cooperuit, ita vt ne vnus quidem superesset.

59 Et induxit eos in loca montosa, quae ipse sibi ad inhabitandum sanctificauerat: * loca, in qua, montosa, quae ipse comparauit sibi potentia sua.

60 Et eiecit, ipsis ingredientibus, ex eo loco gentes impias, quae eum locum longo tempore possederant: * & per sortem diuisit eis terram, quasi per funiculum, quo mensurari solet & distribui terra.

61 Et habitare fecit ipsas tribus Israel in habitaculis eorum qui expulsi fuerant.

62 Rursum tamen tentauerunt & irritauerunt Deum, qui est super omnia, * & praecipit eius, quibus suam ipsis voluntatem contestatus fuerat, non obseruauerunt.

63 Et auerterunt se a Deo, & non seruauerunt pactum quod cum Deo pepigerunt: sicut nec patres eorum in deserto seruauerunt sub duce Moise, * conuersi sunt a suo pacto ad similitudinem arcus praui & obliqui, qui inter iaculandum ilico vertitur, ita vt aliud feriat quam fuerat expectatum. Sic enim & ipsi mox alios sese deo exhibuerunt quam promiserant, & quam ab eis fuerat expectatum: ad aliud conuersi, quam ad quod dirigebantur.

64 Ad iracundiam concitauerunt eum per altaria & lucos, quos in editis locis sitos frequentabant: * & per statuas, quas sibi fecerant deos, ad iram vehementer eum prouocauerunt.

65 Audiuit Dominus, & intellexit omnia illorum scelera, quae ad Deum pro vindicta clamabant: * & qui prius Israeliticum populum pra alijs magnificabat, iam offensus vilem eum habuit, * eumque iam pro nihilo habuit, & valde humiliavit, dans eum in manus inimicorum.

66 Iratusque repudiavit tabernaculum quod erat illi primitus in Silo, sculptribus suis ad emulationem eum prouocauerunt. 65 Audiuit Dominus, & freuit, * & ad nubium redegit valde israel. 66 Et repulit tabernaculum Silo.

1 Prima Plaga. Exod. 7. 11. 4. Plaga. Exod. 7. 11. 2. Plaga. Exod. 10. 7. Plaga. Exod. 7.

* tabernaculum suum, ubi habitauit in hominibus. 67 Et tradidit in captiuitatem virtutem eorum, & pulchritudinem eorum in manus inimici.

68 Et conclusit in gladio populum suum, & hereditatem suam spreuit.

69 Iuuenes eorum comedit ignis, & virgines eorum non sunt lamentatae.

70 Sacerdotes eorum in gladio ceciderunt, & viduae eorum non plorabantur.

71 Et exciatus est tanquam dormiens Dominus, & tanquam potens crapulatus a vino.

72 Et percussit inimicos suos in posteriora, & opprobrium sempiternum dedit illis.

73 Et repulit tabernaculum Ioseph, & tribum Ephraim non elegit.

74 Sed elegit tribum Iuda, & montem Sion, quem dilexit.

75 Et edificauit sicut unicornium sanctificum suum in terra: quam fundauit in saecula.

76 Et elegit David seruum suum, & sustulit eum de gregibus ouium: & post factantes accepit eum.

77 Pasce Iacob seruum suum, & Israel hereditatem suam.

78 Et paut eos in innocentia cordis sui, & in intellectibus manuum suarum deduxit eos.

* tabernaculum, inquam, suum, in quo inter homines ipse caeli Dominus habitare dignatus erat.

67 Capi enim permisit ab hostibus Philistaeis arcam foederis, quae erat Israelitis velut eorum robur, per quod ob Dei praesentiam in ea, contra inimicos semper fortes erant, & ornamentum illud arcae, qua populus ille non parum ornabatur, Dominus in potestatem hostium venire permisit.

68 Et gladio cadere fecit populum suum, & quem prius in suam hereditatem elegerat, iam contemptibilem habuit, sua protectione & defensione cum destituens.

69 Saeva vis belli, & gladij in modum ignis omnia deuorantis, absumpsit adoloscens eorum, & virgines eorum occisas, aut in captiuitatem abductas, suisque sponsis priuatas (quae ob sterilitatem deseri solent) non erat qui lugeret, eo quod commune omnibus esset malum.

70 Sacerdotes eorum Ophni & Phinees gladio ceciderunt in bello, & viduae eorum simul pra dolore ob auditam maritorum mortem morientes, non habebant qui eas pro more ploraret, ob communem omnium rerum perturbationem.

71 Tandem autem post longam dissimulationem Dominus ad similitudinem hominis dormientis, qui a somno completo exurgit, exciatus est ad auxilium populi sui, & vindictam hostium: tanquam fortis aliquis miles, cuius fortitudini accedit vt vino sic liberaliter exhilaratus & repletus, qui ob id fortius ac impetuosius quam antea praelia aggreditur. Ita enim & Deus fortissimus quidem, sed tamen indignatione contra hostes suos magis accensus, ad vitionem eorum vehemencior exarsit.

72 Et percussit inimicos suos in natibus, & atque hac plaga infami ignominia affecit illos, quam nunquam eluere poterunt.

73 Cum autem iam arca captiua reduceretur, & placatus Dominus regem populo suo deligere vellet, qui ipsum defenderet, spreuit familiam Ioseph, & tabernaculum illud antiquum, in quo prius in Silo, in sorte Ephraim habitauit, & tribum Ephraim non amplius elegit sibi in arcae habitationem, nec in regalis dignitatis solium.

74 Sed ad haec elegit tribum Iuda, & in ea tribu montem Sion, quem ab initio peculiariter semper dilexit, & in suam peculiarem habitationem delegit.

75 In hoc monte extruxit sibi aedem sanctam, similem palatii magnorum principum, qui sua altitudine & potentia vnicornibus assimilantur: extruxit autem in ea terra: quam imperpetuum pro sua domo fundauit, volens eam perpetuum sibi habitaculi esse fundamentum & sustentaculum.

76 Et elegit e tribu Iuda in regem populi sui, David seruum suum, & abstulit eum de gregibus ouium, quas pascebat: a factis ouibus quas sectabatur, auocauit eum.

77 Vt qui prius oues paut, pasceret Iacob seruos suos, & filios Israel, quos in hereditatem suam sibi elegerat.

78 Nec male functus est commisso sibi officio, paut enim eos in simplicitate & sinceritate cordis sui, nihil aliud spectans quam commoda & salutem populi sibi commissi, & actionibus summa prudentia dispositis gubernauit eos: quae duo boni regis sunt munera, nimirum vt & sincero sit in suos corde, & res gerendas summa cum prudentia instruat.

ANNOTATIONES.

QVANTA AVDIVIMVS, &c.] Obscuritatem facit nomen, quanta, hic bis positum, pro quo apud Hebraeos ponitur relatiuum, vnde vertit: quae audiuius, & quae mandauit. &c. Septuaginta tamen pro hoc relatiuo solent aliquoties transerre nomen deus, quantus, vt Psalm. 70. Quantas ostendisti mihi tribulationes, &c. pro quo ex Hebraeo Hieronymus: Qui ostendisti mihi, &c. dictio tamen apud Graecos posita deus, non tantum, quanta significat, sed etiam quaecunque. Vnde verti posset, quaecunque audiuius, & quaecunque mandauit, &c. Et ad hunc sensum etiam nostra litera apte reduci potest, vt quanta accipiatur pro quaecunque, & versus iste, quanta audiuius, &c. non accipiatur interrogatiue aut admiratiue, sed infiniti, & tunc hic erit sensus: quaecunque audiuius, &c. haec non sunt, pro non erunt, per nos occultata a filiis eorum, sed erimus narrantes laudes Domini, &c. quia dominus

ea praecipit fieri.

SVCITAVIT, &c.] Per testimonium & legem plerique accipiunt hic significari vniuersam legem domini, & intelligunt hic Prophetam incipere narrare Dei beneficia, inter quae haec fuit praecipuum, quod legem suam Israelitico populo traderet. Non enim fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Hic itaque quod sequitur, Quanta mandauit, &c. admiratiue accipiunt, vt fit sensus: Valde multa sunt quae mandauit deus in lege sua patribus nostris, vt nota ea faceret posteris suis. Veru haec interpretatio non bene sequentibus versibus conuenire videtur, in quibus satis significatur Prophetam loqui non tam de enarrandis dei praecipis in lege traditis, quam de operibus Dei, cum dicat: vt non obliuiscantur operum Dei. Vnde rectius per testimonium & legem, intelligitur specialiter illud domini praecipuum, quod ponitur Deuter. 4. cap. dicente Domi

Domino: Ne obliuiscaris verborum quae viderunt oculi tui, & ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitae tuae. Docebis ea filios ac nepotes tuos, &c.

NON EST CREDITVS CVM DEO, &c.] *ἡ γὰρ οὐκ ἐπιστάθη μετὰ τοῦ θεοῦ τὸ πνεῦμα ἀποῶν*, quae sic verti possunt: Et non fuit fidelis cum Deo spiritus eius. Quod quamuis in eo etiam sensu accipi potest quem habet paraphrasis, tamen & aliter accipi potest conformis Hebraeis, vt, fidelis, accipiatur pro firmus & stabilis, sicut Hebraeis frequenter accipitur. Itaque sensus erit: Et non fuit spiritus eius cum Deo firmus, sed ad minimam occasionem statim ab eo defecit.

FILII EPHRAIM.] Graeca & Hebraea habent Ephraim, quomodo & Biblia quaedam Latina Colonia olim impressa habent, vt merito non Ephrem sed Ephraim legendum sit. Dubium autem est, quando quod hic dicitur contigit. Et sunt qui putant eam historiam hic notari, quae ponitur i. Paralip. 7. vbi filij Ephraim dicuntur caesi fuisse a viris Geth. indigenis, quia descenderant, vt inuaderent possessiones eorum. Verum illud contigisse ante exitum ex Agypto, manifestissime ex eo constat, quia contigit ante mortem Ephraim filij Ioseph, quem ante exitum ex Agypto mortuum fuisse satis constat vel ex i. cap. Exodi. Hi autem filij Ephraim de quibus hic fit mentio, filij fuerunt eorum qui ex Agypto proeducti fuerunt, quod patet ex eo quod sequitur Coram patribus eorum fecit mirabilia, &c. Quo eodem argumento refellitur & eorum sententia, qui putant Prophetam hic loqui de ea strage, quae describitur Num. 14. cum scilicet filij Israel contra domini voluntatem voluerunt ingredi terram promissionis. Proinde sunt qui putant prophetam hic propheticè praedice eam stragem, qua sub Abia Hieroboam cum suis caesus est, vt scribitur 2. Paralip. 13. Filiorum autem Ephraim fieri peculiariter mentionem, eo quod Hieroboam ex tribu Ephraim esset, propter quod in Prophetis aliquoties nomine Ephraim, decem tribus a domo David diuisae notantur. Sed huic intelligentiae repugnat, quod in principio Psalmi Propheta testatus est se narraturum ea quae ab initio contigerunt, non quae postea ventura erant, vt interim omitamus, quod nec sequentibus istud conueniat. Itaque verisimilius illi dicunt, qui de illa strage istud dictum accipiunt, quae facta est a Philistaeis, cum arca Domini caperetur, de qua in fine susus canitur. Ideo autem filiorum Ephraim specialiter fieri mentionem, quod arca Domini in Silo tum locum haberet, atque ideo eam tribum primas partes in eo bello habuisse. Magis autem adhuc verisimiliter illi sentiunt, qui hoc versus non vnam tantum stragem, sed plures notari intelligunt, eas scilicet quae iudicum tempore varias a diuersis hostibus acciperunt Israelitae propter impiorum prauitatem. Filiorum autem Ephraim nomine, omnes Israelitas significari, eo quod ea tribus numerosior esset, & ad bellum magis expedita. Quam sententiam recenset Euthymius Graecus.

CAMPO TANEOS.] Quoniam Tanis regia in Agypto fuit ciuitas, ideo plerique intelligunt hic significari, miracula ea quae coram Pharaone Moyse edidit, facta esse in ciuitate ea, & agro circumiacente. Alij per Taneos synechdochicè totam accipiunt Agyptum, & campum vocari Agyptum ob agrorum fertilitatem.

IN NUBE DIEI.] Genitium *ἡνείκας*, interpretis accepit, quasi rectus esset à *νεφέλην*, hoc est, nube, cum ex Hebraeo constet accipi, debere, vt sit

genitius temporis quando, qui vertendus fuerat per ablatiuum, die. Proinde per antiptosin rectè acciperimus casum positum pro casu.

TENTA VERVNT DEVM.] Varius est vsus verbi, tetare, in scripturis. Est autem propria eius significatio, experimentum de aliquo sumere: sic Deus dicitur tentasse Abraham, & diabolus Christum in deserto. Quoniam autem afflictionibus probantur homines, ideo tentatio frequenter pro afflictione ponitur, & inde tentare saepe pro affligere, vexare, & molestare. Et rursus quoniam dum diabolus, vel mundus, aut caro prauis suis suggestionibus ad peccatum sollicitat, quoddam experimentum hominis sumitur, ideo etiam tentare accipitur pro sollicitare aut inclinare ad peccatum. in qua acceptione Iacobus dicit, Deum neminem tentare. Tentare autem Deum, quod in scripturis fere semper accipitur in malam partem, duobus modis accipitur. Primo, pro eo quod est periculum facere diuinam potentiam & bonitatis praeter necessitatem, quomodo hoc loco accipitur. Secundo generalius, pro eo quod est Deum irritare & exasperare. Nam quomodo homo hominem tentare dicitur, quem molestat, & affligit quantum in se est. Atque in hac acceptione accipitur postea in eodem isto Psalmo.

ET DISTVLIT.] Communiter quidem oratio haec intelligitur cum subintellectione, & distulit iram suam. Verum aduertendum apud Hebraeos poni verbum quod irasci significat, pro quo in translatione Hieronymi ex Hebraeo legitur in nostris libris: & non distulit. Verum apparet esse mendum, cum negatio non habeatur in Hebraeo. Septuaginta autem hic verterunt *ἀνέχετο*. Verbum autem *ἐνέχεται*, significat quidem etiam differre & proferre, sed proprie significat rejicere à se: atque in hac significatione Septuaginta accepisse, satis patet ex eo quod cum postea in hoc eodem Psalmo dicitur: Audiuit Deus & spreuit, pro verbo, spreuit, apud Hebraeos idem ponitur verbum, quod hoc loco: pro quo ibi Septuaginta translulerunt *ἀπερῆθεν*, quod spernere, hoc est, à se abicere significat. Proinde hic, distulit, accipi debet pro abiecit, quemadmodum etiam secundum omnes accipitur Psal. 88. cum dicit: distulisti Christum tuum. Vbi in Hebraeis & Graecis eadem ponuntur verba, quae hoc loco.

TRANSTVLIT &c.] Liber Numer. non explicat speciem venti à domino emissi, sed tantum ventum dicit a domino egressum coturnices attulisse. Hic verò dicitur Ausfer à caelo sublatus, & superinductus Aphricus. Circa quod tamen dubitari potest, ob quid necesse fuit Ausfer à caelo auferri, vt Aphricus flaret, cum non sint venti contrarij. Et sunt qui Aphricum hic improprie accipiunt pro vento Septentrionali Borea, qui Ausfer contrarius est, cum dictio ea Hebraeis, Graecis & Latinis nihil minus significet. Est enim Aphricus, ventus medius inter Occidentalem & Australem, qui & libicus dicitur. Proinde aduertendum pro nomine, Ausfer, dictionem Hebraicam significare ventum Orientalem. Vnde vertit Hier. Eurum, qui est ventus medius inter Orientalem & Meridionalem. hic ergo Ausfer accipi debet pro eo vento, qui ob id Ausfer dicitur, quod ad Ausferum vergat. hic autem satis contrarius est Aphricus. Diuus Hieronymus eandem dictionem, quae hic ponitur in Hebraeo, vertit etiam alibi per Ausferum, Ezechiae scilicet cap. 27. Ventus Ausfer contriuit te.

SPRITVS &c.] Quis sit genuinus huius loci sensus, satis patet ex simili loco Psal. 102. Quoniam spiritus

spiritus pertransibit in illo, & non subsistet, &c. Spiritum ergo hominis semper propterantem dicit non redire, siue quia non redibit ad eandem corporis vitam, siue quia non redit, permanente hoc reru statu.

IMBRES EORVM, &c.] Cum in Aegypto rari sint imbres, sed fecundantur agri inundatione Nili ut scribit Plinius, cuque de imbribus in sanguinem conuersis historia Exodi nihil memoret, rectius videretur riuos vel fluentia, quemadmodum ex Hebræo vertit Hieronymus. Id quoque rigit Augustinus, edisserens hunc locum: vel potius, inquit, manna iones aquarum, sicut nonnulli melius intelligunt quod Græcè scriptum est, τὰ ὑψηλάματα, quas Latine scaturiginis dicimus ab imo aquas ebullientes. Foderunt enim Aegyptij, & sanguinem pro aquis inuenerunt. Hæc Augustinus. Iam verò idem est nomen Latinis, Imber, quod Græcis ὑμῆρος, siue ὑμῆρημα, mutata litera, o, in, i. Proinde merito intelligendum erit, quomodo exponit Augustinus. Dicitur enim, ὑμῆρος ab ἑμὸν ἕκαστος, hoc est, à simul fluere, quod etiam conuenit aquis ab imo scaturientibus.

MISIT IN, &c.] Pro nomine, cynomia, apud Hebræos est ארוב, quod interpretatur Hieronymus & hoc loco, & in Exodo, omnis generis muscas: Alij, cunctis generis feras. Proinde Hieronymus ad Suniam & Fretillam, existimat corruptè legi cynomyam. Nam κυνομύα Græcis est musca canina: κυνομύα verò, communis musca: nisi velimus omnem muscam dictam esse cynomiam ob eius impudentiam.

DEBIT, &c.] Aeruginis nulla fit mentio in Exodo. Est autem ærugo, propriè vitium æris, sicut rubigo & ferrugo ferri. Rubigo tamen etiam significat vitium segetum ex humore nimio contractum: atque in ea significatione plerique putant debere hic accipi æruginem. Confunditur enim sæpe differentia quæ est inter æruginè & rubiginè. Verù Hebraica dictio popriè significat genus quoddam animalis arrodētis & vastatis segetes, quod Hieronymus & alij vertit bruchum. Est autè bruchus, locustarum species, alis tamen carens. Hoc itaque animal aut simile accipi debet significari nomine æruginis, ob id quod segetes perdat sicut rubigo.

IMMISSIONEM, &c.] Incertum est an occisio primogenitorum, de qua hic potissimum fit mentio & alia plaga Aegyptiaca, inflicta sint à Deo opera bonorum an malorum Angelorum. Nam & per bo-

nos Angelos huiusmodi mala nominibus à Deo immitti patet & ex punitione Sodomitarum, & ex plaga exercitui Sennacherib illata, quam magis apparet factam per angelum bonum quam malum. Et videri quidem posset plagas omnes Aegyptiacas angelorum bonorum opera inflictas, quia eorum opera satis constat ranas immisas, & aqua in sanguinem conuersam, ut bene hoc loco Augustinus ostendit. Nec obstat quod hic fiat mentio angelorum malorum. Mali enim intelligi possunt dici, non à malitia affectus, sed à malitia pœnæ. Vnde & euthymius: Malos, inquit, eos appellat hoc in loco, quia pœnas inferunt & supplicia. Et ex Hebræo multi vertunt: angelorum noxiorum vel nocentium. Notandum autem pro immisionem, rectè verti potuisse legatione: Hoc enim significat dictio Hebraica, ita & Græca ἀποσολὴν significat, & bene conuenit angelis, hoc est, nuntiis.

DEDUXIT, &c.] Quidam libri habent, eduxit: alij deduxit, sicut & notatur in glosa ordinaria. At, deduxit, legendum cum Augustino, docent non tantum Hebræa, sed & Græca, quæ habent ἀδηγῶσαν, deduxit.

VIRGINES, &c.] Participium, lamentatæ passivè accipiendū esse docet dictio Græca ἡπερβήθησαν. Et Hebræum quoque verbum passivū est, sed quod verti debet: non sunt laudatæ, epithalamiis scilicet, ut mos erat. Quo significatur, virgines sponsis suis morte absumptis, non potuisse constitutis potiri nuptiis. In sequenti autem versu pro passiuo, plorabantur, magis conueniebat verbum actiuum, plorabant. Nam quamvis dictio Græca κλαυθήσονται, utraque significationem admittat, Hebræa tantum actiuam recipit. Itaque significatur, viduas non fleuisse suorum maritorum mortem, sicuti mos habebat, quod simul cum illis mortuæ essent præ dolore.

ET ABDDIFICAVIT, &c.] In glosa ordinaria, & apud Liranū legitur singulari numero, sicut vnicornis, & accipitur ab eis ut sit nominatiui casus, cum ex Græcis constet singularem quidem numerum magis conuenire, sed in genitiuo casu. Habent enim ἡς κωνοκέρβους, tãquam ipsius vnicornis. Augustinus legit pluraliter vnicornium, & Hebræis est dictio pluralis, sed significans excelsum, scilicet palatia, proinde parum refert pluraliter legatur an singulariter.

Psalmus Asaph.

ARGUMENTVM PSALMI LXXVIII.

Presenti psalmo propheta sub persona populi Dei ad literam queritur de calamitate illata Hierosolymis à prophetis gentibus. Incertum autem, an de ea que sub Antiocho, an que sub Nabuchodonosor contigit: Exposita itaque gentium infidelium impietate & crudelitate, orat ut diuina ultio à Deo populo auersa in impias gentes effundatur, deique populus ab impiorum violentia liberetur, ut sic & impijs gentibus occasio blasphemandi Deum verum eripatur, & Dei populo occasio laudandi dominum offeratur. Est autem mysticè hic Psalmus, oratio conueniens ecclesie, contra externos suos hostes infideles, quos vel ab initio passa est, vel etiamnum patitur, & quos maxime sub nouissimo Antichristo sentiet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus venerunt gentes in hereditatem tuam, & polluerunt templum sanctum tuum, & posuerunt Hierusalem in pomorum custodiam.

2 Posuerunt morticina seruorum tuorum escas volatilibus cœli, & carnes sanctorum tuorum bestijs terræ.

Domine impiæ & infideles gentes iam inuaserunt eum locum, & populum, quem in tuam hæreditatem delegisti, & prophanauerunt templum sanctum tuum, sine reuerentia illud vastantes, aut impijs ritibus contaminantes: & Ciuitatem tuam sanctam Hierusalem admodum magnificam olim: similem fecerunt tugurio extructo ad pomorum custodiã, quod post decerptos fructus mox deseritur & destruitur. Ita eni & nunc incluta olim tua ciuitas & plena populis, ædificijs dirutis & incensis, in acervos lapidum redacta, ab omnibus deseritur.

2 Dederunt cadauera seruorum tuorum volucribus aëris in cibum, & carnes eorum qui tibi sanctificati sunt, bestiis terræ.

PSAL. 78

3 Vn

3 Effuderunt sanguinem eorum tanquam aquam in circuitu Hierusalem. & non erat qui sepeliret.

4 Facti sumus opprobrium vicinis nostris: & sublatio & illisio his qui in circuitu nostro sumus.

5 Usquequo Domine irasceris in sinem? accendatur velut ignis zelus tuus?

6 Effunde iram tuam in gentes, quæ te non noverunt: & in regna quæ nomē tuum non inuocauerunt.

7 Quia comederunt Iacob, & locum eius desolauerunt.

8 Ne memineris iniquitatum nostrarum antiquarum, & cito auertens nos misericordie tue, quia pauperes facti sumus nimis.

9 Adiuua nos Deus salutaris noster, & propter gloriam nominis tui Domine libera nos, & propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum.

10 Ne forte dicant in gentibus: Vbi est Deus eorum? & innotescat in nationibus coram oculis nostris.

11 Ultio sanguinis seruorum tuorum qui effusus est, & introcat in conspectu tuo gemitus compeditorum.

12 Secundum magnitudinem brachij tui posside filios mortificatorum.

13 Et redde vicinis nostris septuplum in sinum eorum, & improprium ipsorum quod exprobrauerunt tibi domine.

14 Nos autem populus tuus & oves pascuæ tuæ constituemur tibi in saculum.

15 In generatione & generatione annuntiabimus laudem tuam.

3 Vndique per circuitum ciuitatis Hierusalem, effuderunt sanguinem eorum, tanquam aquam, in maxima scilicet abundantia, ita ut fluerent riuus sanguinis, & sine omni commiseratione, ita ut super effusionem sanguinis ipsorum non magis commouerentur, quam super effusione aquæ: nec quisquam inuentus est qui occisos sepeliret, omnibus nimirum vel occisis, vel fugietibus, vel à sepultura prohibitis per impios.

4 Itaque propter hæc dira quæ patimur, facti sumus ludibrio vicinis nostris, & irrisioni & sublationi his qui habitant circum nos, idque non sine ignominia nominis tui, cui nos frustra credidisse iactant.

5 Verum o Domine quousque te sic semper quasi iratum nobis exhibebis? & quoadiuua iusta tua indignatio contra nos accendetur, & defæuet ad modum ignis omnia consumentis, & vorantis?

6 Effunde potius indignationem tuam in eas gentes, quæ non agnouerunt te, & in regna, quæ tuum auxilium nunquam implorauerunt, sed proprias vires iactant, & falsos deos inuocant.

7 Hæ enim gentes tuam ultionem promeruerunt, quia deuorauerunt & vastauerunt posteros Iacob, & locum habitationis eorum desolatam fecerunt.

8 Ne quæso in malum nostrum memor sis iniquitatum nostrarum, quas antehac vel patres nostri vel nos commissimus, sed his omissis, priusquam nos apprehendant ea mala quæ commeruimus, priusquam omnes pereamus, miserationes tuæ multæ & magnæ subito nos præueniant & præoccupent, quia attenuati & miseri facti sumus vehementissimè.

9 Adfer itaque opem nobis, o Deus saluator noster, et si non propter nos, qui tuum furorem nostris peccatis demerimus, saltem propter gloriam magnifici nominis tui libera nos à malis, in quibus versamur, & remitte peccata nostra propter honorem nominis tui.

10 Ne scilicet aliquando homines dicant inter gentes incredulas, vbi iam est Deus illorum quem colunt, vel tam impotens, ut non possit: vel tam immisericors, ut non velit suos iuuare? fac quæso potius ut nobis videntibus palam fiat in gentibus,

11 Ultio sanguinis seruorum tuorum, qui ab eis iniquè effusus est, & ne repellas, nec despicias gemitum eorum, qui in carcere tenentur captiui, sed cum sinas penetrare vsque in conspectum tuum, ut vindictam iustam, & opem quam petit, mox præstes.

12 Pro magnitudine potentie tuæ quæso Domine, nos occisorum parentum filios, qui & ipsi cum eis morti destinati sumus, tibi vendica, expulsi iniquis dominis in nos dominium vsurpantibus, nosque assertos, quasi tuam hæreditatem & peculium custodi.

13 Et vicinis nostris maleuolis, qui se hostibus nostris adiunxerunt, atque de nostra calamitate gloriantur, repende abundanter quod promeruerunt: & redde, inquam, illis quod meruerunt opprobrio suo quod exprobrando dixerunt contra te Domine.

14 Cum autem hæc quæ petimus præstiteris, ut te facturum confidimus, tunc nos populus tuus & oves, quarum tu prouinciam pascendi sumere dignatus es laudabimus te, & gratias agemus imperpetuum.

15 Per omnes generationes prædicabimus omnibus, quàm verè sis dignus qui lauderis ab omnibus.

ANNOTATIONES.

Circa hunc Psalmum, qui difficultatem non habet in verbis aut sententiis, non est opus annotationibus multis, nisi quod notare conueniat Ier. cap. 10. habere quosdam versus istius Psalmi, ut videri omnino possit pertinere ad illius tempora & desolationem, quæ facta est per Nabuchodonosor. Sicut & Isaias similibus verbis precatatur contra eandem calamitatem quam ex spiritu præuidit, aut eam quæ suo tempore ab Assyrijs Iudaico populo partim inferebatur, partim timebatur. Sic enim orat

cap. 64. Ne irascaris Domine satis, & ne vltra memineris iniquitatis, ecce respice, populus tuus omnes nos. Ciuitas sancti tui facta est deserta, Sion deserta facta est, Hierusalem desolata est, &c. Sicut ergo hi propheta deprecati sunt vastationem Hierusalem, quam in spiritu prævidentes descripserunt quasi iam facta: ita mirum esse non debet, si & Asaph propheta, cui hic Psalmus tribuitur, & præviderit futuram desolationem, & pro ea quasi iam facta orationis formam reliquerit.

In finem; pro his qui commutabuntur, Psalmus pro Assyrijs testimonium Asaph.

In Iudam penè est argumeti præfens Psalmus cum superiori. Hic enim etiam propheta, in persona populi Israeliticæ Ambrosio oppressi, aut (ut magis videtur) in captivitate Babylonica existentis, Dei auxilium & favorem implorat: & quo efficacior sit oratio, ac in Deum spes magis erigatur, priora Dei beneficia memorat, eaque præfenti calamitati confert: sub vinea allegoria exprimens, quomodo olim gloriosè populum Israeliticum cauctum de Aegypto transdidit in promissionis terram, ibique multiplicaverit, radicaverit, & glorificaverit super omnes per circuitum nationes, cum nunc in prædâ sit omnibus hostibus per circuitum, quomodo vinea, cum diruta fuerit maceria, a transiitibus conculcatur, atque ab agrorum bestijs dissipatur. Propter quod in fine Deum precatur, ne quam gloriosè olim transplantavit vineam, proflis aejrat, sed ut conuersus perficiat quod cepit in sua vinea, captivitatēque dissolvat. Et hæc quidem quantum ad literalem sensum, præter quem intelligendus est etiam Propheta hoc Psalmo sub temporali calamitate aut captivitate, deprecari spiritualem humani generis captivitatē, in scripturis sæpe per Babylonicam captivitatem designatam. Itaque dum precatur Deum venire, ostendere faciem suam, visitareque vineam suam, secundum spiritualem sensum, Messia in hunc mundum advenitum precatur, per quem humani generis captivitas sub diaboli potestate solvatur, ac vinea Domini, hoc est ecclesia ante Christi advenitum penè desolata perficiatur. Ad exemplum autem veteris populi, hic Psalmus etiam est conveniens Christianorum ecclesie oratio, qua contra tyrannos atque hereticos vineam Domini ex Aegypcio loco hoc est peccati servitute liberatam, & per totum orbem diffusam depascentes, Dei opem & favorem invocet, ut pristinae suæ dignitati & integritati restituatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Qui regis Israel intende, qui deducis velut ovem Ioseph.

2 Qui sedes super Cherubim, qui manifestare coram Ephraim, Benjamin, & Manasse.

3 Excita potentiam tuam & veni, ut salvos facias nos.

4 Deus converte nos, & ostende faciem tuam, & salvi erimus.

5 Domine Deus in tuis, quousque irasceris super orationem servus tui?

6 Cibabis nos pane lachrymarum, & potum dabis nobis in lachrymis in mensura.

7 Possisti nos in contradictionem vicinis nostris, & inimici nostri subnaverunt nos.

8 Deus virtutum converte nos, & ostende faciem tuam, & salvi erimus.

9 Vineam de Aegypto transdidisti,

* eiecisti gentes, & plantasti eam.

10 Dux itineris fuisti in conspectu eius, & plantasti radices eius.

Domine, qui tanquam bonus pastor regere semper soles posteros Iacob, qui velut oves deducere soles Israelitas tuos filios Ioseph, vel ob id merito dicendos, quod eis ipse alter in Aegypto pater esses, alimenta eis præbens.

Qui intra sancta sanctorum invisibiliter tanquam omnium spirituum Dominus, sedes super Cherubim, idque ante tribus Ephraim, Benjamin, & Manasse, quæ in deserto ex tua constitutione occidentalem arcæ partem claudebant: tu, inquam, Domine, qui sic nobis tuam præsentiam olim exhibere dignatus es, iam quæso te nobis manifestum factum in nobis præsentiam allata ope declarans.

Potentiam tuam, quam iam diu dissimulasti, exere, & veni, ad salvandum nos à malis, in quibus versamur, atque ab impiis oppressoribus quos ferre cogimur.

O Deus, qui nos ob peccata nostra à tua gratia & favore reiecisti, iam quæso nos ad te converte, per tuam gratiam ab omni malitia cor nostrum reuocans, atque sic in tuam gratiam nos recipiens: qui que iam diu quasi dorsum nobis præbueris iratus, modo nos ad te conuertens, placidè vultu aspice, favoremque tuum nobis exhibe, hoc enim si feceris, salvi erimus ab omnibus his malis. Tam est enim efficax tuus vultus, ut mox salutem consequantur, eamque veram ac solidam, quos tuo sereno vultu aspexeris, tuoque favore dignatus fueris.

Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus supernos, ac terrestres, quam diu iratus dedignaberis audire orationem populi, qui cultui nominis tui dicatus est?

Quam diu tu nos præ nimia calamitate coges lachrymas pro pane comedere, quam diu pro potu bibere nos facies meras lachrymas in maxima mensura? Vsq̄ quo nos facies panem manducare, & bibere vinum cum lachrymis? Durantibus enim his malis, neque cibum, neque potum sine lachrymis fumere licet: imò ne liber quidem potum aut cibum fumere, sed potius cum edendum esset, lachrymari.

Constituisti enim nos tales, ut omnes vicini nostri iugiter nobiscum contendant, nosque maledictis incessant, & inimici nostri deriderunt nos.

Verùm o Domine deus, qui potestatem habes in omnes exercitus, iam tandem converte nos ad te, tua gratia nos à malo reuocatos ad te irahens, atque in tuam gratiam recipiens, & benignum tuum favorem quem hæcenus subtraxisti, nobis exhibe: quod si feceris, mox salvi erimus.

Id quo magis factas, in memoriam reuoca pristina tua beneficia nobis exhibita. Ecce enim populum Israeliticum, quem in vineam optimam tibi deligens, tanquam bonus agricola studiosè excolendum suscepisti, ut eum longè lateque crescere faceres, & fructum suauissimum ex eo reciperes: hæc, inquam, vineam tu olim ex Aegypto, in qua multiplicari impediebatur, transtulisti, ad modum agricolæ studiosi, qui vineam, quam amat, de incommodo loco transfert ad locum commodiorem, atque ut hanc euulsam è terra Aegypti, plantares in terra ubi fructum tibi facere posset: eiecisti impias gentes, quasi spinas quasdam inutiles è terra sua, atque in ea, illis eiecisti, vineam tuam inseruisti.

Exhibuisti te ducem itineris ante faciem eius in columna nubis & ignis, vitæ tramitem ostendens, & inimicos eius ante eam prosterbens, neque

PSAL. 72

neque solum eam in terram optimam introduxisti, sed in eadem etiam fecisti firmas agerè radices, dum, eiecisti indigenis terræ, firmam illi sedem in ea terra dedisti. Vnde etiam factum est, ut totam terram, quam accepit in possessionem, impleuerit, multiplicatis in ea supra numerum filijs Israel, tanquam quibusdam propaginibus fecundæ vitis.

In tantam autem altitudinem excreuit hæc à te plantata vinea, ut ymbra eius montes obtexerit, & rami eius cedros procerissimas ac maximas. Nam per te ita sunt in gloria & potentia exaltati Israelitæ, ut pleraque suæ potestati gentes finitimas subiectas haberet, tritus quoque & cognationes: multi etiam populi tui duces & reges, qui velut propagines erant vineæ tuæ, adeo sunt eleuati, ut altissima gentium regna, regesque eorum superarent, sibi que subiicerent.

In tantam quoque latitudinem excreuit hæc vinea, ut ramos suos extenderit vsque ad mare occidentale ex parte vna, & vsque ad flumē Euphratem ex parte altera.

Quare ergo nunc vinea huius tam firmiter radicata, tam exaltata & dilatata sepem, qua prius muniebatur, destruxisti? ut quid tuam protectionem, qua populo Isepis & maceriei loco erat subtraxisti? ita ut iam cum eo agatur, quemadmodum post dirutam maceriam cum vinea, quam vastant & decerpunt quotquot iter faciunt iuxta illam? Ita enim modo, destituente nos tua protectione, omnium volentium, omniumque vicinorum nostrorum direptioni & vastationi patemur, nemine scilicet eos prohibente à nobis.

Et quomodo vineam patientem non homines tantum depascuntur, sed & apri de sylua egridentes, aliæque feræ agri demolientes eam & conculcantes: ita & vineam tuam, populūque tuum custodia tua destitutum depopulatus est hostes crudelis, & immundus, qui ob suam immundiciam & feritatem, syluestri apro ac porco agresti (quem singulare decimus, quod ob summam feritatem aliis non miscetur) magis similis est quam homini.

Tu itaque Domine Deus exercituum, qui iratus auertisti faciem tuam à nobis, iam tandem misertus vineæ tuæ, conuètere obsecro ad nos, respice de cælo & vide quæ patitur vinea tua, benignoque eam vultu aspice: quinetiam veni, & visita eam, opem tuam illi afferens.

Et quam non alièna manu, sed tua omnipotentia, quasi propria manu semel in optima terra plantare dignatus es, eam quæso iam dirutam pristinae integritati restitue, respice super populum tuum, quem in filium tibi coaptasti, sed qui tamen hominis est filius ex sese fragilis & miser, quem olim tua virtute, atque ad tui nominis gloriam corroboraueras contra inimicos ipsius.

Ecce enim vinea ista tua incensa est igni, & suffossa, planèque nimia calamitate deualtata: quod si autem eam respexeris, mox quotquot eam demoliantur, peribunt vel à sola increpatione faciei tuæ, hoc est, à toruo tuo in eos aspectu, atque iræ tuæ in eos declaratione. Neque enim ad perdendum hostes nostros magno tibi labore opus est, qui tam facile eos perdere vales, quam si quis hostes suos solo suo aspectu perdere posset.

Proinde ad sit nunc omnipotentia tua populo quem tibi delegisti in virum, cui tua potentia mirabiliter adesse soles, & in filium tuum quem ex sua quidem conditione fragilem, & infirmum, tu olim tua virtute tibi corroborasti.

Id cum feceris, Domine, non iam amplius discedemus à te, sed firmiter tibi adhærebimus, vbi tu nos ab hac morte viuificaueris, atque his malis liberaueris, nos iam perpetuo in cultu & inuocatione nominis tui persistemus, nullum iam alium Deum, præter te solum appellantes.

Itaque ut concludendo repetam quod prius: Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus, nos quæso à te reiectos ad te conuerte, in gratiam nos recipiens, absconditamque tuam iam diu faciem ostende favorem tuum rursum nobis declarans. Id enim si feceris, mox salvi erimus ab omnibus malis.

ANNOTATIONES.

* & impleuit terram.

11 Operuit montes ymbra eius, & arbutus eius cedros dei.

12 Extendit palmitos suos usque ad mare, & usque ad flumen propagines eius.

13 Ut quid destruxisti maceriam eius? & vindemiat eam omnes qui prætergrediuntur eam?

14 Exterminauit eam aper de sylua, & singularis ferus depasit eam.

15 Deus virtutum conuètere, respice de cælo, & vide, & visita vineam istam.

16 Et percipe eam quam plantauit dextera tua, & super filium hominis quem confirmasti tibi.

17 Incensa igni & suffossa, ab increpatione vultus tui peribunt.

18 Fiat manus tua super virum dextera tue, & super filium hominis quem confirmasti tibi.

19 Et non discedimus à te: viuificabis nos, & nomen tuum inuocabimus.

20 Domine Deus virtutum conuèrte nos, & ostende faciem tuam, & salui erimus.

CORAM EPHRAÏM, &c.] Plerique hanc assignant rationem, quare harum trium tribuum peculiariter fiat mentio, nempe quia olim in deserto fuerant in Occidentali parte tabernaculi habentes ante se arcæ, in qua super cherubin dominus se de-

bat. Verū secundū hanc rationem videtur necesse, ut hæc oratio non coniungatur cū verbo immediate præcedenti, manifestare sed cū precedenti qui sedes, &c. ut habet paraphrasis. Vnde Felinus in sua paraphrastica versione habet: qui es coram Ephraim, &c.

Alij dicitur harum tribuum nomine, significari omnem Israel, sicut aliquando significatur nomine Ioseph, eo quod hi essent filij Rachelis, precipue vxoris Iacob. Secundum vtramque vero rationem in mystico sensu recte intelligitur per has tribus, populus Christianus. Nam hic designatus est per eos, qui castrametabantur in occidentali parte arce, eo quod in fine seculi crederent, & post aduentum Christi Deo coniunctus sit. Per filios quoque Rachelis, quos simul cum Rachele magis dilexit Iacob, praefiguratus fuit: sicut & per Rachelem ecclesia gentium significata est, prius quidem sterilis, sed postea mater multorum filiorum, magis a Deo dilecta, quam vetus synagoga, propter quam etiam graui seruitute Christus seruire dignatus est, vt eam sibi in sponsam copularer.

VINEAM, &c.] Frequenter in scripturis nomine vineae, populus Dei significatur, vt Isaiæ 5. Mat. 20. & 21. & alias, idque valde appositè. Primum quod vinea latius quam alia arbores suos ramos extendit. Deinde quod fructum & vberiore & suauiore afferat: Tum quod maiorem operam in sui cultura requirat ab agricola, si fertilitatem ex ea expectet, ad significandum summam Dei curam & sollicitudinem, quam impendit suo populo, vt fructum bonorum operum sibi quouis vno gratiore inperat. Præterea quod sicut in vinea sunt palmites fertiles, qui ab agricola purgantur, vt fructum plus afferant, sunt & infrugiferi qui auferuntur, ita & in Deo populo & ecclesia eius, boni pariter sunt & mali.

In finem pro torcularibus, Psalmus ipsi Asaph quinta Sabbati.

ARGUMENTVM PSALMI LXXX.

Presenti Psalmo exhortatur propheta populum israeliticum, & potissimum ministros Dei Leuitas, ad celebrandum in læticia festiuitates domini Dei, & maxime eam, que in prima die mensis septimi, e. a. solen: i. e. celebranda cum clangore tube corneae: & quoniam hac insignis solennitas fiebat in memoriam præteritorum beneficiorum Dei, & legis à Deo tube sonitu datae, (propter quod Leuit. 23. dicitur sabbatum memoriale) hinc appositè Deū introduci beneficia sua Israeli collata commemorantem, atque de fidei ac pura seruitute, quam sibi vult impendi, constantem eis penè verbis, quibus in datione legis populum contestatus fuerat. Tum quid populus à neglectu Dei acceperit in malis, quantumque bonorum accipere potuisset, si illi dicto audiens fuisset, summam perstringat. In quibus omnibus & nos ad monitos aduertere debemus ad celebrandum sabbatum spirituale, & colendum serio Deum voce & opere pro presura nobis ab eo per Christum spiritali ex Aegypto liberatione, & vera ipsius cognitione per legem Euāgelicam: in qua si Deo obediētes fuerimus, multa, magnaque bona consecuturi sumus, nempe omnium hostium nostrorum subiectionem, vitamque perpetuā, & eadem omnibus bonis abundantem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exultate deo adiutori vestro, & iubilate Deo Iacob.
2 Sumite Psalmum & date tympanum, psalterium iocundum cum cithara.
3 Buccinate in neominia tuba, * in insigni die solennitatis vestrae.
4 Quia præceptum in Israel est, * & iudicium deo Iacob.
5 Testimonium in Ioseph posuisti illud cum exiret de terra Aegypti, * lingua quam non nouerat audivit.
6 Dixerit ab oneribus dorsum eius, * manus eius in cophinis seruerunt.

Cum exultatione laudate deum, qui se adiutorem nostrum frequenter exhibuit, ac ob id merito à nobis cum exultatione laudandus est, * lætitiæ signa edite in honorem Dei Iacob.
2 Assumite in ore vestro hymnos, quibus laudatis eum: exhibete quoque tympanum, atque psalterium iocundum cum cithara, omnibusque instrumentorum musicorum generibus, vt in his cum voce humana personetur sonitus lætitiæ.
3 Ministri Dei Leuitæ clangite tuba cornea in nouilunio, * illo quod est nobis dies insigniter festa, nempe in nouilunio mensis septimi duplici nomine solenni.
4 Quia de solennitate hac sic celebranda præceptum datum est in populo Israelitico: * & lex iusta profecta à Deo Iacob.
5 Hoc autem præceptum in testimonium & memoriā beneficiorum suorum constituit Deus posteris Ioseph, cum exiret de terra Aegypti, * quando populus ille vocem audiuit prius inauditam, & auribus eius inuictam, vocē scilicet Dei de monte Sinai cum clangore tubæ præcipitiis.
6 Quando & liberauit à gestandis oneribus dorsum eius, * manus enim eius seruerat in cophinis, in quibus portare cogebatur lupi, latrēs, & paleas. Ob quæ duo præcipue beneficia, liberationis scilicet ex Aegypto, & da

SINGULARIS, &c.] Non est ferus singularis, bestia solitaria, vt plerique intelligunt, accipientes nomen, ferus, substantiue: singularis, vero adiectiue, sed nomen, singularis, debet hic accipi substantiue pro certo genere animantis aprini generis. Est enim Græcis non *μῆνος*, sed *μῆνος, ἄγριος*. Nomen autem *μῆνος*, significat quoddam genus porci syluestris, teste Celio, qui li. 2. ca. 39. sic habet: Aristophanes grammaticus: Sunt, inquit, ex subibus qui dicuntur monij, quibus similis forsan fuerit, quem vocant chlu-nem, sæuitia & moribus. Vnde lexicon Græcum, *μῆνος*, animal, porcus syluestris, qui Latine singularis dicitur.

ET SUPER, &c.] Filium hominis, & virum dexteræ, nostri fere christum intelligunt, qui sibi hoc nomen quasi proprium fecit, vocans se frequenter filium hominis. Iudæi intelligunt ipsum Zorobabel, aut totum populum, quæ postrema sententia probabilior est, & simplicior, dum litera sequimur, nec tamen ideo excluditur intelligentia de christo, maxime dum totum Psalmum mystice intelligimus. Nam & matthæus de christo citat: Ex Aegypto vocaui filium meum, cum tamen ad literam de toto populo dictum sit.

AB INCREPATIONE, &c.] Hanc parè plerique aliter, quam habet paraphrasis intelligunt, in hunc scilicet modum: Iam vinea tua incensa & suffolla est, si autem durauerit ira tua, peribunt omnes qui significantur hac vinea, ab indignatione tua.

7 In tribulatione inuocasti me, exaudiui te in abscondito tempestatie: * probaui te apud aquam contradictionis.

8 Audi popule meus, & contestabor te Israel, si audieris me, non eris in te Deus recēs neque adorabis Deū alienū.

9 Ego enim sum dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti, * dilata os tuum, & implebo illud.

10 Et non audiuit populus meus vocem meam, * & Israel non intendit mihi.

11 Et dimisi eos secundum desideria cordis eorū, * ibūt in aduentionibus suis.

12 Si populus meus audisset me, Israel si in uis meis ambulasset.

13 Pro nihilo forsitan inimicos eorum humiliasset, * & super tribulantes eos misisset manum meam.

14 Inimici domini mentiti sunt ei, * & erit tempus eorum in secula.

15 Et cibauit eos ex adipe frumenti, * & de petra melle satiuauit eos.

& data legis, hanc festiuitatem celebrari voluit.

7 Sic enim inquit Dominus: Cum tu o Israel in maxima constitutus esses tribulatione apud Aegyptios, implorasti auxilium meum, & liberaui te: adimpleui tuas petitiones, cum ego in columna nubis latens, tonitruum tempestate concitata, Aegyptiorum curru in profundum maris rubri subueris rotis agitarer. * Post hæc autem meam tum potentiam, tum bonitatis manifesta indicia, feci aliquoties in deserto periculum, num firmiter mihi crederes, quemadmodum (vt exempli gratia vnum proferam) cum te probarem apud aquas, quæ ex tua murmuratione nomen acceperunt, vt dicerentur aquæ contradictionis.

8 Super hæc etiam in monte Sinai obtestatus sum te, atque etiam hodie obtestor, dicens: Audi popule meus, & commonebo te: Israel si obedieris mihi, non eris in te Deus aliquis nouus, neque veneraberis Deum alienum à me.

9 Ego enim solus sum dominus Deus, qui eduxi te de terra Aegypti. * Quod si autem id feceris, aperi quantum velis os tuum, ac postula à me quicquid libuerit, & ego copiosissimè voti tui compotem te faciam.

10 Ad hunc quidem modum ego eis contestatus sum: Verum non obediuit populus meus voci meæ, * & Israel non acquieuit sermonibus meis.

11 Propter quod permisi illos ferri secundum praua desideria cordis eorum, * atque à me permisi sua fecuti sunt consilia, ipsis perniciosissimam, qui noluerunt sequi mea saluberrima illis futura.

12 Si enim populus meus obedisset mihi, Israel si in præceptis meis conuerfatus fuisset.

13 Nullo itaque negotio statim inimicos eorum perdidissem, * & super tribulantes eos extendissem vlticem omnipotentiam meam ad perdendum eos.

14 Inimici domini coacti fuissent seruiliter fieri supplices populo eius, ac voluntariam subiectionem simulare, quantumuis inimicos gefissent animos, * & vidisset populus Dei felicia tempora perpetuo.

15 Et cibasset eos Dominus semper medulla tritici, * & ad saturitatem vsque pauisset eos, melle tam abundè illis suppeditato, vt etiam de petris colligeretur, vbi absque hominū studio vltro apes mellificassent.

ANNOTATIONES.

Quoniam in versu tertio dicitur: Buccinate in neomenia tuba: plerique putant hunc Psalmum, adhortationem ad celebrandum Calendarum singulorum mensium, quæ Iudæis sanctæ erant. Verum hanc sententiam alij probabiliter refellunt. Primum, quia hic dicitur, in insigni die solennitatis. Calendarum autem singulorum mensium non erant Iudæis insigniter solennes, nam quanquam in eis peculiaria sacrificia offerri debebant, vt patet Num. 28. non tamen in eis ab omni opere cessare debebāt sicut nec hodie Iudæi in eis vacant. Vnde etiam Leuit. 23. inter ferias Domini sanctas non computatur cum reliquis feriis. Secundo, quia quanquam Calendarum omnium mensium tubis Iudæi vterentur, vt patet Num. 10. cap. non tamen tali tuba, quæ hic significatur, vtebantur. Pro vocabulo enim, tuba, apud Hebræos est dictio *חֲזָזִי* Sophar, quæ non quamuis tubam, sed corneam tantum tubam significare ab Hebræis dicitur. In Calendarum autem omnium mensium non tuba cornea, sed tubis argenteis ductilibus vtebantur, quæ in Hebræo dicuntur *חֲזָזִי* Hefoleroth. Proinde probabilis dicitur, hunc Psalmum adhortationem esse ad celebrandum primam diem mensis septimi, qui Iudæis solennis erat, & tubæ corneæ vsu celebratur, propter quod Nu. 29. dies clangoris dicitur & tubarum. Dicunt autem Hebræi huius diei festiuitatem institutam fuisse cum sono tubæ corneæ in memoriam liberationis Isaac, quando aries cornibus suis hærens inter vepres, pro Isaac immolatus est. Verum hæc ratio cum ex scripturis omnino haberi nō possit, nec his quæ in præfati Psalmo dicuntur conueniat, fabulosa videtur. Dicitur autem hæc festiuitas Leuitici 23. sabbatum memoriale: vti que propterea quod celebrari debe-

ret in memoriam præteritorum. In quorum autem præteritorum memoriā celebrari debuerit, hic Psalmus satis indicare videtur, dum mentionem facit liberationis ex Aegypto, & contestationis diuinæ factæ in monte Sinai, cum legem decalogi populo daret. Atque hæc videtur fuisse ratio, quare in hac die vsus fuerit tubæ corneæ, nempe quod huius sonitus auditus sit cum populo loqueretur, nam cum dicitur exodi 19. populus audiisse vocem buccinæ: apud Hebræos ponitur dictio *חֲזָזִי* Sophar. et quidē conuenienter prima mensis septimi die, datio legis in memoriam reuocabatur, eo quod decimo die eiusdem mensis ob transgressam legem affligere deberent animas suas.

LINGVAM, &c.] Plerique istud intelligunt de lingua Aegyptiaca, quæ Israelitis peregrina erat, intel- liguntque hic significari Israelitis in Aegypto peregrinos quod in ea audirent idioma ipsis prius inauditum. Verum cum idioma Aegyptiorum peregrinum & inauditum non fuerit Israelitis egredientibus de Aegypto, sensus is conuenientior videtur, quem explicat paraphrasis: secundum quem in sensu mystico per linguam inauditam fidelibus ex diaboli potestate liberatis, intelligenda est vox euangelica, per quam inaudita prius toti mundo audita sunt, vt de regno cælorum, de adoptione filiorum, crucis virtute, &c.

INIMICI, &c.] Omnia verba quæ ponuntur in his quatuor vltimis versibus, apud Hebræos ponuntur in tempore futuro. Vnde sic verti possent: Si populus meus audierit me, &c. pro nihilo inimicos eorum humiliabo, &c. Inimici Domini mentientur ei, & erit, &c. & cibabit & saturabit, &c.

Quoniam tamen in vltimo versu ad verbum, cibare ponitur van conuertiuum futuri in prateritum, ideo confianter omnes pene ex Hebraeo vertunt verba horum quatuor versuum per prateritum: Inimici metiti fuissent, &c. quomodo etiam ex Graeco duo vltimi versus verti possunt. Ponuntur enim in eis Aoristi primi, quemadmodum in duobus versibus praecedentibus. vnde per idem tempus verti potuissent, vt intelligantur hi versus adhuc pendere a con-

iunctione, si Proinde in nostra litera videtur negligenda ratio temporis, vt praterita indicatiui sint posita pro prateritis subiunctiui. Si tamen quis tempus vt legitur seruari vult, sensus erit: Inimicos Dei ludaeos sapius mentitos deo, quod non seruarint fide promissam sapius, atque ob id tempus punitionis eorum fore perpetuum, idque ob id quod abundantia bonorum donati, adeo ingrati & rebelles facti sunt.

Psalms Asaph.

ARGUMENTVM PSALMI LXXXI.

Propheta iudices terra sui officij admonere & redarguere volens, quo efficacius id faciat, Deum facit in medio iudicum loquentem ac omnes vt iustis studeant monentem, deque iniustitia eos redarguentem, atque vltione in male fungentibus suo officio pradicentem. Tum in sine, quoniam frustra ab hominibus iustitia expectatur, Deum inuocat, vt ipse surgat, & iudicet terram. Id quod Deus per Christum, cui omne iudicium datum est, iam fecit ex parte, & amplius in nouissimo die facturus est. Quare & de eius regno simul vaticinatur, omnes gentes in hereditatem eius cessuras asserens. Secundum sensum autem mysticum, plerique conuenienter hic intelligunt Prophetam vaticinari de Christo, eam redargutionem, qua homo factus inter Scribas & Phariseos usus est, ac in sine, Christi resurrectionem precari, vt post eam iudicium vniversae terrae susciperet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus stetit in synagoga deorum, * in medio autem deos dijudicat.

2 Vtque quo iudicatis iniquitatem, * & facies peccatorum sumitis?

3 Iudicate egeno & pupillo * humilem & pauperem iustificate.

4 Eripe pauperem, & egenum de manu peccatoris liberate.

5 Nescierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant, * & mouebuntur omnia fundamenta terra.

6 Ego dixi, dii estis,

* & filij excelsi omnes.

7 Vos autem sicut homines moriemini, * & sicut vnus de principibus cadetis.

8 Surge Deus, iudica terram, * quoniam tu haereditabis in omnibus gentibus.

Dominus Deus iudicum omnium summus praesens astat in congregatione iudicum terrae, qui eo quod diuino honore & officio donati sint, dii quidam terrestres sunt: * atque in medio astant, hos deos diu, dicat, diligenter attendens si commissum sibi iudicium bene administrant, & de neglecto officio eos increpans, ac dicens:

2 Quamdiu vos, qui constituti estis vt iudicetis quod iustum est sine personarum acceptione, pronuntiat is iniquam sententiam, * & vultus impiorum in iudicio honoratis, in gratiam eorum iustum iudicium deprauantes?

3 Reddite potius iustum iudicium pauperi & pupillo, qui sine vestro auxilio impares sunt aduersarijs suis, * eos qui ab impijs iniuste affliguntur, nec seipfos suis viribus aut opibus defendere possunt, vos potestate vobis commissa innocentes declarat e, iustitiaeque patrociniu suscipite.

4 Quin & sententiam vestram, quam pro eis profertis, opere ipso exequamini, eripientes pauperem & egenum: ac liberantes eum e violentia impiorum.

5 Quamquam autem a me subinde admonerentur principes terrae non sunt tamen his admonitionibus sapientiores & prudentiores facti sed quasi in tenebris assidue versantur, excacati sua dignitate, vel auaritia, vel denique malitia, * propter quod breui omnes ipsi qui constituti sunt vt sint quasi quaedam terrae fundamenta, mouebuntur, deiectioni a suo gradu & dignitate. † Veniet quoque tempus iudicij mei, quo a fundamentis commouebitur terra, quando & ipsi commune cum alijs iudicium recipient.

6 Ego per Prophetas meos vocaui vos deos, & esse feci in terra quasi deos quosdam propter communicatam vobis potestatem iudicandi & vindicandi mihi propriam: * similes iudicari angelis, qui tam chari sunt mihi, vt sint quasi filij mihi. Communem enim vobis potestatem gubernandi homines cum eis concessi, ac peculiarem vobis fauorem promisi.

7 Verum longè aliter vobis quam filijs Dei eueniet, neque enim immortalitate donabimini, sed moriemini, sicut hi qui tantum sunt homines, quique inter homines sunt abiectissimi, * & quemadmodum vnus ex tyrannis gentium, a vestra dignitate cadetis precipitatis ad inferos.

8 Cum itaque frustra a iudicibus terrae iustum expectetur iudiciu, tu ipse Deus exurge ad iudicandum, & iudica tua iustitia vniversam terram. * Tu enim non in ludaeis tantum, sed & in omnibus gentibus haereditatem consequeris, vniversas gentes haereditario iure possessurus: propter quod & competit tibi, vt iusto tuo iudicio vniversam terram vindices, quemadmodum per Messiam tuu te facturum scimus, & rogamus, qui & primo suo aduentu humanum genus redempturus est ab iniusto oppressore diabolo, atque aequilimis legibus suam ecclesiam moderaturus, & in secundo suo aduentu vniciuique redditurus secundum opera sua.

PSAL 81.

ANNO

ANNOTATIONES.

FACIES PECCATORVM, &c.] Sumere facie alicuius, phrasis est Hebraica: pro qua Graeci ferè semper habent προσωπον λαβειν, vel προσωποληπται, vt est apud Iacobu. quod nostri vertunt: accipere personam: quemadmodum & hic reddi potuisset, nam & hic ponitur προσωπω λαβειν. Significat autem προσωπων faciem simul & personam. Hebraei, sumere faciem, vel eleuare faciem alicuius, vt ad verbum apud eos sonat, exponunt honore alicuius vultum, quemadmodum & Hieronymus vertit Isaiæ 3. cap. vbi legitur, honorabilem vultu: pro quo in Hebraeo ad verbum est, susceptum vel eleuatum facie: vbi in bonum accipitur, cum alias ferè vitium signet, quod Graeci προσωποληπται, nos personarum acceptionem dicimus, phrasi, vt patet, ab Hebraeis deriuata.

MOVBENTVR, &c.] Graeca habent σαλευθησων, mouebuntur: Hebraea verò habent futurum, mouebuntur, sed quod potius per praesens vertendum erat, mouentur vel nutant, sicut quod praecedit per praesens versus est, in tenebris ambulat. Itaque sensus esset: hi qui constituti sunt, vt sint terrae fundamenta, ipsimet nutant & vacillant, excidentis a iustitiae aequitate. Potest nostra litera & hunc conuenienter habere sententiam: ipsi qui alijs praelucere deberent, in tenebris ambulat, ideoque to-

ta firmitas terrae vacillat & cœcidit. Vniuersus enim orbis vacillat, & omnis humana vitæ ratio & ordo confunditur, vbi iudices non fungitur officio suo.

VOS AVTEM, &c.] Hunc versum quidam intelligunt priori subiunctum ad reprimendam iudicum superbiam, ne ex versu praecedente audientes se esse deos, & filios dei, efferantur nimis. Itaque sic cum superiori connectunt: Quamuis deos vos dixerim, scitote tamen quod communi cum reliquis hominibus morte moriemini. Verum proposito Psalmi conuenientius fuerit, vt intelligatur hoc versu praedicere perditionem & humiliationem, quae veniet iudicibus male fungentibus suo officio, vt opponatur versui superiori in hunc modum: Ego quidem vos deos esse feci, immortalitatis meae facturus vos participes, verum quoniam commissa mea vobis potestate abusi estis, moriemini, sicut hi, qui non sunt dii, aut filij dei: sed sicut hi, qui tantum sunt homines, qui a morte corporis amplius non viuunt beate: aut erit mors vestra in gloria, sicut infimè alicuius ex hominibus. Potest & ex hebraeo verti per nomen proprium, vt vertit diuus Hieronymus: sicut Adam moriemini, hoc est, sicut Adam, cu tantum quæ Deus esset futurus immortalis, factus est mortalis peccato suo, ita & vos priuabimini immortalitate vobis parata.

Canticum Psalmi asaph.

ARGUMENTVM PSALMI LXXXII.

EX eo quod in Psalmo hoc dicitur multas gentes contra Dei populum confederatas, & facte in auxilium filijs Loth, probabiliter a plerisque putatur compositus contra hostes eos, qui cum Ammonitis & Moabitibus filijs Loth venerunt contra Iosaphat in maxima multitudine, vt scribitur 2. Paralip. 20. quamquam sunt qui existimant editum fuisse occasione eius belli grauissimi, quod Dauid gessit cum Ammonitis, qui vniuersae sibi auxiliare copias parauerant, sed minus probabiliter. Itaque populus Dei conspirasse ad expugnandum se gentes plerasque cum Moabitibus & Ammonitis confederatas, conueniunt: & orat vt sicut olim prisci, sui hostes Madianite & Chanaanai sub ducibus Gedeone & Baruch absumpti & deleti fuerant: ita & modo isti diuina vltione penitus absumantur, quo superstites intelligant Deum Israelis, solum verum esse Deum in cuius potestate sint omnia. Est autem praesens Psalmus, aptissima ecclesiae orandi forma contra suos hostes, qui vniversi per decem istas gentes ob denarij perfectionem significatur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deus quis similis erit tibi? * ne taceas, neque compefcaris Deus.

2 Quoniam ecce inimici tui sonuerunt, * & quidauerunt te extulerunt caput.

3 Super populum tuu malignauerunt consilium, * & cogitauerunt aduersus sanctos tuos.

4 Dixerunt, venite & disperdamus eos de gente, * & non memoretur nomen Israel ultra.

5 Quoniam cogitauerunt vnanimiter, simul aduersus te restamontum disposuerunt, * tabernacula Idumaeorum, & Ismaelita.

6 Moab & Agareni, Gebal & Amon & Amalec, alienigena cum habitantibus Tyrum.

7 Etenim Assur venit cum illis, * facti sunt in adiutorium filijs Loth. & facti illis sicut Madiam & Sifaræ: * sicut Iabin in torrentem Ciffon.

Oratione, cum nemo sit tibi in potentia conferendus, * ne quaeso diutius dissimules aut cesses, neque diutius tuam virtutem contineas: sed responde nobis, profer pro nobis iudicium contra hostes nostros & tuos.

2 Ecce enim iam inimici non tam nostri quam tui magnum dedere sonitum, congregati scilicet contra nos in multitudine, magnisque clamoribus contra nos perstreperentes: * & oses nominis tui iam extulerunt caput suum, superbe se contra te tuumque populum erigentes.

3 Contra populum tuum inter se malitiose tractauerunt consilium, * & consultauerunt contra eos quos tibi sanctificasti.

4 Dixerunt inter se: Venite, ita extirpemus eos, vt amplius non sint gens: * nec vnquam amplius mentio fiat nominis Israelitici.

5 Quoniam omnes pariter vnanimi consensu conspirauerunt, aduersus te factus pepigerunt gentes quamplurimae, * nempe Idumaei in tabernaculis habitantes, & Ismaelitae.

6 Moabitae quoque & filij Agar, Gebalitae & Amalethitae, Philistaei, vna cum habitatoribus Tyri.

7 Quin & assyrij cum eis venerunt contra nos, * venerunt autem hi omnes ia nominati, vt essent auxilio Ammonitis, & Moabitibus filijs Loth.

8 Verum tu illis fac, sicut olim fecisti Madianitis sub duce Gedeone, & sicut antea etiam sub ducibus Baruch & Deboræ feceras Sifaræ, * & exercitui Iabin regis Chanaanai, iuxta torrentem Ciffon.

PSAL 82.

9 Qui

9 Disperierunt in Endor, * facti sunt ut stercus terra.
 10 Pone principes eorum sicut Oreb & Zeb & Zebæ & Salmãna.
 11 Omnes principes eorum qui dixerunt, * hereditate possideamus sanctuariũ Dei.
 12 Deus meus pone illos ut rotam, * & sicut stipulam ante faciem venii.
 13 Sicut ignis qui comburit syluam: * & sicut flamma comburens montes.
 14 Ita persequeris illos in tempestate tua, * & in ira tua turbabis eos.
 15 Impie facies eorum ignominia, * & quærent nomen tuum Domine.
 16 Erubescant & conturbentur in seculum secũs, & confundantur & pereant.
 17 Et cognoscant quia nomen tibi Dominus, * tu filius altissimus in omniteria.

9 Qui perierunt in Endor, * & corpora eorum conculcata sunt ut stercus terræ, relictæque inhumata, vt computrescentia essent: quasi stercus terram impinguans.
 10 Fac, inquam, principes hostium nostrorum similes Oreb & Zeb & Zebæ & Salmãna, principibus Madianitarum.
 11 Omnes, inquam, principes hostium nostrorum, qui dixerunt: Venite, in hæreditatem possideamus eam terram, quam Deus israelis sibi ad inhabitandum sanctificauit.
 12 Deus meus, in quo solo mea nixa est fiducia, fac quæso sint tam instabiles in suis cogitationibus & actionibus, quàm est rota, quæ continuè circumagitur, suisque consiliis præcipites ruant in propriam perniciem: * fac vt sint quasi læuissima & vilissima stipula, quæ à præsentia venti facilimè & subito rapitur, & tollitur, vt sic & ipsi ab omnipotentia tua subito dispergantur & disperdantur.
 13 Sicut ignis syluam etsi viridem comburens: * & sicut flamma, quæ obuia quæque in cacuminibus montium deustat inextinguibili incendio.
 14 Ita tu eos persequaris vi ultionis tuæ, quasi tempestate quadam abs te immissa, * & per vindictam tuam ita eos conturba, vt nullo pacto consistere, nec vsquam se recipere valeant.
 15 Perfunde vultus eorum pudore, * vt quærere cogantur placationem nominis tui domine, cui se opponunt.
 16 Pudefiant frustrati sua expectatione, & perpetuo terrore conturbentur, ne se amplius populo tuo opponere audeant, imperpetuum etiã cõturbentur à sempiterna tua in eos vindicta, erubescant & pereant.
 17 Et tandem vel inuiti cognoscant, quòd tibi soli verè competit nomen domini: * & quòd tu solus es altissimus, potestatem habens non in Iudæa tantum, sed super vniuersam terram.

ANNOTATIONES.

VNANIMITER, &c.] Ex Hebræis patet vtrūque aduerbium debere referri ad verbum præcedens, vt aduerbium, simul, denotet gentium congregationem: vnanimiter verò, consensum.
GEBALA.] Quæ gês hoc nomine significetur, ex scripturis non satis patet, cum in eis nusquam hoc nomen legatur, nisi hoc loco. Septuaginta quidem montem eum, qui Deut. 27. dicitur Hebal, vocant Gebal mutato initio nominis, sed eum montem hic non significari satis certum est. Putant autem qui-

dam hoc nomine significari ciuitatem quandã Syriæ, quæ nunc Gibil dicitur. Verum verisimilius est significari hoc nomine gentem quandam ex Idumæis, quæ ad montem Seir habitavit. Nam Targum hierosolymitanum montem Seir vocat Gibala, & Gebalena regio dicitur esse Idumæorum. Et Genes. 36. Ebal dicitur esse filius Sobal, filij Seir, filij Edom. Vnde probabiliter loco alicui nomen Gebal inditum est, mutato paululum nominis initio, quemadmodum in nomine montis Hebal fecerit Septuaginta.

In finem, pro torcularibus filiis Core Psalmus

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIII.

Eiusdem est hic Psalmus argumenti cum quadragesimo primo, sicut & vtroque in titulo filij Core ponitur. Proinde sicut illum quidam editam putant sub persona populi Israelitici, è captiuitate Babylonica cupide desiderantis reditum in Hierusalem: ita & de presenti Psalmo existimant. Verum sicut ille verisimilius ad literam intelligendus est de Davide, summo desiderio cupiente reditum in templum Domini, cum ab eo propter coniurationem Absalonis abesse cogere-tur: ita & iste, maxime cum in versu nono dicatur: Respice in faciem Christi tui. Exponit itaque vir sanctus, à domo & arca Dei exclusus, flagrantissimum suum desiderium adeundi locum sacrum, in quo Deus peculiariter coli voluit, ac felicitatem decantat, tum eorum quibus datum est habitare in domo Domini, tum eorum qui à Deo adiuti suis temporibus eam domum adeunt. Deinde ad orationem conuersus petit voti sui compos fieri, de diuina benignitate sese sancta fiducia confirmas ac securum faciens. Cum autem tabernacula illa & altaria veteris legis, cœlestis habitationis Dei figura fuerint: & Davidis exilium, exemplar quoddam eius exilij, in quo se agere p̄ homines queruntur, quandiu in hoc mundo, exclusi à cœlesti patria, degere coguntur, mysticè hic Psalmus accipiendus est, sicut & quadragesimus primus, vt congruat cuique pio homini, suam desideranti, vt ex miserijs huius vite præsentis commigret in cœlestem Dei domum, perpetuo ibi Deum laudaturus: in cuius præsentis contemplatione & laude, vera hominis consistit felicitas. Ad quem Dei domum principalis etiam Davidem, dum hoc caneret, respexisse dubium esse non potest, cum intelligeret materialia illa tabernacula tantum exemplaria esse verorum. Proinde Septuaginta ita hunc Psalmum ex Hebræo verterunt, vt pleraque magis congruant sensui mystico, quam literali, vt quod dicitur: Habitantes in domo Domini, in secula seculorum, laudabunt te cum pro, in secula seculorum ex Hebræo etiam verti potuisset, vsq; vel semper.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Quam dilecta tabernacula tua Domine virtutum.

Quam sunt amabilia habitacula tuâ Domine exercituum, * ob amorem certè eorum tanto desiderio fertur anima mea ad atria Domi

PSAL 83.

* concupiscit & deficit anima mea in atria Domini.
 2 Cor meum & caramea exultauerunt in Deum virtutum.

3 Etenim passer inuenit sibi domum, & turtur nidum sibi, ubi ponat pullos suos.

4 Altaria tua Domine virtutum, * rex meus & Deus meus.

5 Beati qui habitant in domo tua Domine, * in secula seculorum laudabunt te.

6 Beatus vir, cuius est auxilium abs te, * ascensiones in corde suo disposuit in valle lachrymarum, in locum quem posuit.

7 Etenim benedictiones dabit legislator, * ibunt de virtute in virtutem, videbitur Deus Deorum in Sion.

8 Domine Deus virtutum exaudi orationem meam, auribus percipe Deus Iacob.

9 Protector noster aspice Deus, * & respice in faciem Christi tui.

10 Quia melior est dies vna in atrijs tuis super millia,

11 Elegi abiectus esse in domo Dei mei, * magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.

12 Quia misericordiam & veritatem diligit Deus, * gratiam & gloriam dabit Dominus.

13 Non priuabit bonis eos qui ambulat in innocentia, * Domine virtutum, beatus homo qui sperat in te.

Domini, vt præ nimio illorum desiderio, & ad factam eorum mentionem penè deficiat, vt vix apud se permaneat.

2 Cor meum, & ex redundantia cordis simul caro mea in tui nominis memoria sese cum exultatione oblectauerunt, summòque affectu gestierunt peruenire ad te Deum viuum. Nam propter te solum, tuamque præsentiam, spiritus & caro mea concupiscit atria & tabernacula tua.

3 Siquidem etiam passer, animal paruum & fragile, inuenit sibi habitationem: & turtur nidum sibi, ubi reponat pullos suos, ne pateant voracitati rapacium animalium.

4 Ad eum itaque modum ego quoque fugitio paxserculo, ac turturi gemebundo similis, altaria tua inuenire cupio, vt iuxta hæc in dulcedine spiritus conuiescam, & ab omni malorum incurfu securus degam, * o Domine exercituum, qui mihi rex es & Deus.

5 Felices enim sunt, quibus datum fuerit habitare in domo tua Domine, * siquidem hi semper laudare te poterunt, tua nimirum benignitate semper illis suppeditante materiam laudis tuæ, in qua summa hominis consistit & voluptas, & felicitas.

6 Ecclix tamen etiam est, qui etsi nondum habitare in domo tua potest, tamen auxilium omne suum abs te expectat, atque in te omne robur suum constituit, & hoc auxilio confusus, etsi constitutus in loco humili ac miseriarum pleno, quasi in valle quadam lachrymarum, disposuit tamen apud te ascendere ad eum locum, quem constituit sibi Dominus in habitationem.

7 Felix, inquam, etiam talis est. Nam ipse Dominus, qui legem dedit, & certum sibi locum delegit, ad quem omnes vult ascendere, his qui tales sunt varias benedictiones gratiæ suæ largietur, * perque eas benedictiones progredientur de fortitudine in fortitudinem, facti indies seipsi robustiores: sicque tandem peruenient in montem Sion, ubi ab eis palam videbitur Deus Deorum, quem quærunt.

8 Proinde cum ego in hoc misero degens exilio, auxilium meum in te collocarim, atque per te adiutus ascendere ad tabernacula tua disposuerim, exaudi quæso Deus exercituum orationem meam, admitte o Deus Iacob precè meâ, qua vnice cupio ad tabernacula tua peruenire.

9 Protector noster ne quæso iratus vultum, fauoremque tuum auertas à me, sed benigno tuo vultu aspice in me, fauorem tuum mihi declaras, * & cum ego faciem meam sublatam habeam ad te, expectans auxilium à te vnico, tu vicissim clementer intuere in faciem meam, quem tua benignitate in regem vnixisti.

10 Meritò enim tanto desiderio deprecor accessum in atria tua. Quia melior, optabilior, atque iucundior est dies vna in atrijs tuis, quàm mille dies siue in hoc miseriæ & exilij loco, siue quocunque alio loco.

11 Itaque elegi potius abiectus esse in domo Dei mei, & vel infimum ostiarij munus obire, * quàm habitare in splendidis tabernaculis peccatorum, qui per fas atque nefas diuitias colligentes, omnibus huius mundi bonis atque voluptatibus perfruuntur.

12 Et certè quod tantòpere desidero, me consecuturum securus confido. Quoniam enim Dominus misericordiam & fidelitatem diligit, seruans ea in cunctis suis operibus: * ideo secundum suam misericordiam & promissionem dabit & gratiam & gloriam confidentibus in se. Gratiam quidè, qua & sibi, & bonis omnibus amabiles sint ac gratiosi: Gloriam verò eximiam sanctimoniam, & tandem felicitatis sempiternam.

13 Non negabit desiderata bonis iis qui viuunt in simplicitate & integritate. Propter quod meritò cum exclamatione dicere licet concludendo: * Domine exercituum, omnibus modis felix est ille homo, qui, omnibus alijs posthabitis, spem suam collocat in te.

ANNOTATIONES.

ETENIM, &c.] Hos duos versus quidam sic ordinant, vt accusatiuis, altaria sua, appositiuè iungantur cum accusatiuis; nidum & domum: intelliguntque Prophetam conqueri, quod cum aibus datum sit circa altaria Dei nidos habere, sibi iuxta ea versari nō detur. Pro turture autem vertunt, hirundinem, quod dictionem Hebraicam magis significare dicunt, & huic sensui magis conuenit, nam hirundines circa templa habitare solent. Verum cum non sit verisimile aues sibi nidos facere potuisse in tabernaculis & altaribus Dei, (nondū enim

Davidis tēpore templum Deo extractū fuerat) meritò sensus ille multis non placet. Proinde sunt plerique; qui turturè & passerem hic accipiunt mysticè pro anima hominis iusti, cui ad modū passeris laquei tenduntur, quique ad modū turturis in malis suis ingemiscit solitarie degens. Hunc itaque intelligunt sibi domū inuenisse, & nidum in ipsis Dei altaribus in quibus requiescat. Verū magis appositus erit sensus, si pars ea, altaria, &c. accipiatur per reticentiã, quæ intè se aliquid desideratibus valde conuenit, & freques est. Hæc autè quidã sic absoluit: Passer

ser inuenit, &c. ego vero inuenire nequeo altaria tua Alij, vt habet paraphrasis.

IN LOCO, &c. [Græca eis τόπος, hoc est, in locum quem posuit: quemadmodum & legit & interpretatur D. Augustinus, qui intelligit virum, de quo loquitur, ascendere ad locum, quem Deus posuit. Psalterium Romanum habet: in locum quem disposuisti ei. Itaque primum dicit eum beatum, qui in domo Dei habitat. Secundo eum, qui etsi in eo nondum habitat, & ab ea exclusus sit, tamen ad eam ascendere disponit: idque non suis nixus viribus, sed Dei fretus adiutorio. Porro per vallem lachrymarum, in sensu literali intelligitur locus miseriarum: qualis is erat, in quo exul tum agebat propheta Dauid. In sensu autem mystico, vallis miseriarum, totus hic mundus est, qui vallis quædam est, si ad altitudinem celorum referatur. Pro nomine autem, loci, apud Hebræos nunc legitur מַחְיָן Mahian, quod fontem significat. Vnde vertit Hieronymus: Transseunt in valle fetus fontem, ponent eam. Septuaginta vero legisse videntur Μαῶν, vau scilicet pro Iod, quod nomen locum significat refugij, vt alias frequenter verterunt refugium & habitaculum.

ET ENIM, &c. [Græca & Hebræa habent pluraliter, benedictiones, vt significantur varia Dei dona, & benedictionum eius copia. Et scripta quædam nostra habent pluralem numerum, vnde & Biblia Louanien. habent in contextu, benedictiones.

IN VN T, &c. [Non est hic Græcis ἀγέρη, sed nomē

ἀγέρη, quod fortit vdnem significat, sic & Hieronymus vertit ex Hebræo.

IN TABERNA CVLIS, &c. [Non est hic hebræis eadem dictio, quæ prius, cum dicitur de tabernaculis Dei: quàm dilecta tabernacula, &c. quamuis Græcis vtrobique eadem sit dictio. Nam hic ponitur dictio ἱερός ohel, quæ propriè tabernaculum & tentorium significat: sibi verò ἱερόσολων mifcenoth quod propriè significat habitaculum, vt non inepte hic quidam philosophentur: in nomine tabernaculi, intelligentes peccatorum habitationes non esse firmas & stabiles.

QUIA, &c. [Hebræa habent: quia sol & scutum Dominus, secundum quam lectionem istud accipi potest vt causa superioris, vt significet se ideo elegisse habitare in domo domini, quod ipse sit habitantibus in ea sol illuminans, & depellens eorum tenebras, & scutum protegens ab omni malo. Nostram lectionem ita multi accipiunt, vt coniunctio, quia, accipiatur tantum affirmatiue pro, & certe. Conuenienter tamen accipi potest, vt coniunctio, quia, causam indicet sequentis, vt habet paraphrasis. Secundum quam connexionem recte duo illa, quæ ponuntur in secunda parte, accipiuntur respondere præcedentibus duobus, gratia scilicet misericordiam, gloria veritati & iustitia. Gratia enim quæ gratis datur, ex dei procedit misericordia: gloria vero, quæ datur bene operantibus, ex dei iustitia, quamuis etiam in vtroque ytraque concurrat.

In finem filiis Core Psalmus.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIII.

Præsentem Psalmum Iudæi accipiunt, vt sit vaticinium & precatio liberationis à captiuitate Babylonica. Verum cum neque peccatorum omnium remissio, neque pax qua hic promittuntur, obuenerint redeuntibus ex ea captiuitate, non potest ad eam liberationem psalmus referri, aut saltem non principaliter, sed ad eam, qua per Christum humanum genus liberatum est à dura peccati, ac diaboli seruitute, verâque pace donatum: quamuis verisimile sit de hac redemptione Prophetam hic prophesasse sub figura & typo illius à Babylone liberationis, in qua & humani generis captiuitatem spiritualem & liberationem adumbratam videbat, quemadmodum & Isaias cap. 45. dum precatur, dicens: Rorate cæli desuper, & nubes pluant iustum. Aperiatur terra, & germinet &c. humani generis liberationem principaliter precatur, sed sub typo liberationis à captiuitate Babylonica, de qua ante hæc verba & postea aperit loquitur. Principio itaque huius Psalmi Prophetæ vrens verbis præteriti temporis, ob euentus futuri certitudinem, vaticinatur humani generis redemptionem per Christum futuram: deinde & pro eadem precatur, ac rursum venturam eam asserit per Dei misericordiam, veritatem & iustitiam, quæ in aduentu Christi toto orbi declaranda erant, Dum autem à nobis hic Psalmus pronuntiatur, hoc tempore, quo adimpleta ea sunt quæ hic ventura prædicuntur sub verbis præteriti temporis, sic accipiendus est, vt precemur salutis præstata olim mundo per Christum participes fieri. Deique iram, quam nostris peccatis mereremur, à nobis auerti.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Benedixisti domine terram, auertisti captiuitatem Iacob. 2. Remissisti iniquitatem plebis tuæ, & operuisti omnia peccata eorum. 3. Mergisti omnem iram tuam, & auertisti ab ira indignationis tuæ. 4. Conuertere nos Deus saluatoris noster. 5. Auerte iram tuam à nobis. 6. Nihilquid in æternum irascaris nobis, aut extenderis iram tuam à generatione in generationem. 7. Fac

7. Certo certius tu Domine terræ tuæ benefacies dissolues enim captiuitatem populi tui. 8. Remittes iniquitatem plebis tuæ, & tegetes tua benignitate omnia peccata eorum, non amplius memor eorum ad vindicandum. 9. Sedabis iram tuam, qua nostris iniquitatibus offensus fuisti, & auerte ab ira indignationis tuæ, ab ira & vltione grauissima, quam commertiti sumus, atque ad miserendum & benefaciendum nobis pertransibis. 10. Id quo quam citissimè facias te toto corde precamur, dicentes: O deus saluator noster conuertere quæso nos ad te, tua gratia nos recipiens, & ne amplius nobis irascaris, vt hæctenus iuste iratus fuisti. 11. Num enim imperpetuum irascaris nobis, aut protendes iram tuam per omnes generationes? 12. Ita sane naturali tuæ misericordię non conuenit, sed potius tu ad nos conuersus, benignoque tuo vultu respiciens, & in gratiam recipiens, viuifica nos: id cum feceris, plebs tua letabitur in tua benigntate. 13. Deus tu conuersus viuificabis nos: & plebs tua letabitur in te.

PSAL

84.

a

7 Fac

7. Ostende nobis domine misericordiam tuam, & salutare tuum deus nobis.

8. Audiam quid loquatur in me Dominus Deus: quoniam loquetur pacem in plebem suam.

9. Et super sanctos suos & in eos qui conuertuntur ad eor.

10. Veruntamen prope timentes eum salutare ipsius, vt in habitet gloria in terra nostra.

11. Misericordia & veritas obuauerunt sibi: iustitia & pax osculate sunt.

12. Veritas de terra orta est, & iustitia de cælo prospexit.

13. Etenim Dominus dabit benignitatem, & terra nostra dabit fructum suum.

14. Iustitia ante eum ambulabit, & ponet in via gressus suos.

7. Fac Domine experiamur misericordiam tuam quam pollicitus es, & salutem tuam exhibe nobis.

8. Auscultabo quid inspiraturus sit mihi dominus Deus, certò enim scio, quòd sua inspiratione loquetur in me super populo suo ea quæ ad pacem & felicitatem eius pertinebunt.

9. Super populo, inquam, suo, hoc est, super sanctis suis & electis, & super his qui deposita malitia, ob quam Dei iram inciderunt, redeunt ad cor suum, meliora proponentes.

10. Et certè propinqua erit colentibus cum salus ipsius, qua fiet, vt non perfunctoriè perambulet terram nostram, sed eam inhabitet gloria maiestatis & bonitatis diuinæ, quæ nobis præsens facta, magnum terræ nostræ prius maledictæ decus & ornamentum est allatura.

11. Tunc misericordia Dei, & eius in præstandis promissis veracitas mutuo sibi obuiau sient, in salute ea quæ præstabitur, simul concurrerint, dum & gratis Deus suis subueniet, & quæ promissit adimplebit.

12. Veritas de terra orta est, & iustitia de cælo prospexit, Deo scilicet secundum promissorum suorum iustitiam nobis subueniente.

13. Dominus enim de cælo benignè faciet terræ nostræ, gratiæ suæ benedictionem infundens in eam, atque sic terra nostra, quæ prius cælo clauso, nec stillanti in eam, sterilis fuit, dabit fructum suum, diu ex ea desideratum, salutem scilicet & saluatorem mundi, & per ipsum iustitiæ ac bonorum operum in hominibus vbertatem.

14. Iustitia Dei coram ipso feliciter ingredietur, & ad peruagandum vniuersam terram alacriter sese parabit. non enim semper differet venire Dominus ad saluandum nos, veniesque nihil ex iniustitia aget, sed iustitiam suam semper ob oculos habebit in omnibus quæ acturus est, atque secundum eam promptè in vniuerso orbe diffundet quam promissit salutem, populi sui hostes pro sua iustitia profligans atque humilians.

ANNOTATIONES.

BENEDIXISTI.] Caietanus motus verbis his præteriti temporis, hos tres primos versus intelligit de liberatione Israëlitici populi ex Ægypto. Lyra de liberatione à captiuitate Babylonica, & versibus sequentibus liberationem humani generis precari & vlticari. Simili ferè modo Valentia, qui tribus primis versibus intelligit generaliter cõprehendi liberationes frequenter exhibitas populo veteri. Verum quoniam circa finem Psalmi, Prophetæ redẽptionem humani generis vaticinatur per verba præteriti temporis, dum dicit: Misericordia & veritas obuauerunt sibi, &c. melius intelligitur etiam his versibus eandem vaticinari, vt præterita accipiatur pro futuris, quemadmodum circa finem secundum omnium interpretationem accipienda sunt. Porro pro verbo, Benedixisti, Græcis est ευδυνωσας, hoc est bene voluisti, vt etiam habent Hebræa.

DEVS TV CONVERSVS.] Græcis participium medium ἐπιστρέψας, quod potest verti vel actiue, conuertens, vt habet lectio Augustini, vel passiue, conuersus, vt nos legimus: & eodem redit, nam etiam si actiue legatur, magis conuenit intelligere: Tu conuertes te ad nos. Hebræa enim habent, Tu reuertes.

ET IN EOS QUI CONVERTVNT.] Græca paulò aliter, ἡγοι ἐπὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας ναοδύλακ ἐπὶ αὐτοῖς, & super eos qui conuertunt cor ad ipsum. In quem modum habet Psalterium vetus, quo vsus est Augustinus Psalterium Romanum: & in eos qui conuertuntur ad ipsum. Apparet nostram lectionem mistam esse ex duplici hac lectione.

MISERICORDIA ET VERITAS.] Hos versus plerique variè interpretantur. Quidam enim

per misericordiam & veritatem, intelligunt virtutes quæ per aduentum Christi passim in toto orbe obtinuerunt, atque ob id dictas esse sibi has obuare, mutuata similitudine ab hominibus sibi inuicem occurrentibus: quod cum passim sit, magna est hominum frequentia. Alij de misericordia & veritate accipiunt, quæ in Christo conuenerunt, quemadmodum & in versu sequente per veritatẽ Christum intelligunt natum de virgine incorrupta, & ad modum terræ, cœlitus fecundata & irrigata. Verum si diligenter in Psalmis obseruemus, dum hæc duo Psalmista coniungit, de Dei misericordia & veritate in præstandis promissis loquitur. Quomodo autem intelligi debet quod sequitur: Veritas de terra orta est, &c. similis locus apud Isaiam docebit, ca. 45. vbi sic habet Hebræica veritas: Rorate cæli desuper, & nubes stillent iustitiam. Aperiatur se terra, & sicut cresecat salus & iustitia, quas illa germinare faciat simul, ergo Dominus creauit eum, nempe Cyrum, de quo prius facta est mentio. Hieronymus verò pro, iustitia, primum vertit, iustum: & pro salute, saluatorem: volens Christianis magis commendare huiusmodi versione mysterium redemptionis humanæ hic insinuatam. Testatur autem in commentariis, quosdam hunc locum intelligere de relaxatione captiuitatis Babylonicæ, de qua prius aperte sit mentio, & mox postea. Qui autem sic intelligit (vt ad literam videtur debere intelligi, quamuis sub litera etiam insinuetur liberatio spiritualis) vtique debent accipere de Dei iustitia, quæ tunc de cælo pluit, & de terra nascitur, dum quæ promissit Deus salutem de cælis, in terra hominibus præstat. Mutuata est enim similitudo & metaphora à copia frugum, quæ copiosè &

Et & feliciter proueniunt, vbi fecunditati terrae respondet caeli benignitas. Porro intellectum vltimi verius, quem variè diuersi enarrant, docet similis locus in Psalmo 88. Misericordia & veritas praecedent faciem tuam: quo intelligunt omnes significari, Deum in omnibus quae agit seruare misericordiam & iustitiam, secundum illud: Vniuersa via Domini, misericordia & veritas. Porro pro ἀντίθεσι, hoc

est, orta, Hebraeis est verbum quod significat progerminare. Vnde, oriri, nõ potest hic accipi, vt significet talem ortum quo solem oriri dicimus, sed quo herbam dicimus oriri e terra. Irenaeus lib. 3. cap. 5. intelligit per illud: Veritas de terra orta est, significari & natiuitatem Christi ex virgine, & resurrectionem ex mortuis.

Oratio Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI LXXXV.

VIR sanctus impiorum persecutionibus pressus, varijs primùm rationibus Deum ad audiendum se flectere studens, tum deinde duo precatur, nempe deduci in via mandatorum Dei, eo quod sciat se à Deo non derelinquendum, quamdiu innocenter vixerit: & liberari ab insequentibus se hostibus suis, interferens etiam orationi suae vaticinium de regno Christi, ac gentium uocatione. Apparet autem occasione persecutionis Saulis hæc orationem Dauidem fuisse ad Deum, & id quidem, vt ferè semper in typo Christi, qui de se verissime dicere potest: Sanctus sum, & eruisi animam ex inferno inferiori. Ad cuius tamen exemplum Psalmus hic, oratio est communis omni viro iusto, pro impetranda, vita innocentia, & liberatione ab hostibus.

PARAPHRASIS EIVSDEM

- 1 Inclina Domine aurem tuam, & exaudi me, * quoniam inops & pauper sum ego.
2 Custodi animam meam, quoniam sanctus sum. * saluum fac seruum tuum Deus meus sperantem in te.
3 Misere mei Domine, quoniam ad te clamaui tota die. * Iustificam animam serui tui, quoniam ad te domine animam meam leuavi.
4 Quoniam tu Domine suavis & mitis & multa misericordia, omnibus inuocantibus te.
5 Auribus percipe domine orationem meam, * & intende voci deprecationis meae.
6 In die tribulationis meae, clamaui ad te. * quia exaudisti me.
7 Non est similis tui in diebus domine, * & non est secundum operatua.
8 Omnes gentes quascumque fecisti venient: * & adorabunt coram te Domine, & glorificabunt nomen tuum.
9 Quoniam magnus es tu, * & faciens mirabilia tu es Deus solus.
10 Deduc me Domine in via tua, & ingrediar in veritate tua: * letetur cor meum, vt timeat nomen tuum.
11 Confitebor tibi domine Deus meus in toto corde meo * & glorificabo nomen tuum in aeternum.
12 Quia misericordia tua magna est super me. * eruisi animam meam ex inferno inferiori.

Cum, o Domine, mea humilitas tuam altitudinè attingere nequeat, atque ad audiendũ te facilem præbe, & exaudi me, primũ quidem hoc nomine, quod affictus & omni humano præsidio destitutus sum ego. 2 Animam meam, ne incidat in manus inimicorum, quæso custodi, etiam ob id quia sanctitati ac virtuti deditus sum, innocenter me gerens cum hostibus meis, tibi que soli in omnibus placere studens: saluum fac me seruum tuum Deus meus, ob hanc etiam causam, quod omnem meam spem in te collocarim.

3 Misere mei Domine vel ob orationis meæ perseverantiam & intentionem. Ego enim toto affectu tuum auxilium assidue imploravi, proinde exhilara animam serui tui in his malis merentem, quoniam ad te vnicum animam meam leuavi, à terrenis rebus, in quibus nulla mihi est salus, eam attollens, teque solum cogitans.

4 Ideo autem sic assidue te inuocaui. Ideo quoque vt præter dictas causas mei miserearis conuenit tibi: Quoniam tu Domine benignus es & clemens, & multus in misericordia erga omnes qui tuum auxilium inuocant.

5 Ausculta itaque Domine ad orationem meam, & attende ad intensum clamorem deprecationis meae.

6 Quotiescunque enim aduersi aliquid mihi accidit, tuam opem imploravi, sicut & in hac calamitate mea ego te inuoco, ob id quod semper exaudire me solitus sis, quare & iam secundum solitam tuam misericordiam conuenit me exaudire.

7 Accedit ad hæc tua omnipotentia, qua quod peto non fuerit præstare difficile. Non est enim quisquam vel inter deos gentium, vel inter angelos, aut homines potentia aliqua pollentes, conferendus tibi in potentia: & non est aliquid factum ab aliquo simile operibus tuis.

8 Quare futurum est, vt extera omnes nationes, quarum omnium tu autor es, prouocatae operum tuorum magnitudine veniant ad te, & sup- plices tibi fiant, & magnificent nomen tuum.

9 Quandoquidem magnus es tu, solusque tu es Deus ille qui mirabilia designas.

10 Vt ne autem à te iuste derelinquar violentiæ hostium meorum, deduc quæso me Domine in via mandatorum tuorum, vt eam intelligam & velim, atque in ea semper verfer: fac vt ingrediar in æquitate præceptorum tuorum: fac vt in hac re sit vnicum vel præcipuum gaudium cordis mei, vt reuereatur nomen tuum, scilicet vt timor ac cultus nominis tui non sit spiritui meo grauis, sed lætitiæ potius menti adferat, & vnicè me oblectet.

11 Cum autem quam peto ab his malis liberationem mihi præstiteris, ego non ingratus celebrabo te toto pectore meo, & imperpetuum iudibus efferam nomen tuum.

12 Ob id quod misericordia tua magna declarata sit in me, quodque erueris animam meam è summis periculis in quibus versabar, ac veluti ex inferis ad superos reuocaueris.

PSAL. 85.

- 13 Deus iniqui insurrexerunt super me: * & synagoga potentium quaesierunt animam meam, & non proposuerunt Deum ante conspectum suum.
14 Et tu domine Deus miserator et misericors, patiens & multa misericordia & verax.
15 Respice in me & misereere mei, da imperium tuum puero tuo: * & saluum fac solum ancilla tuae.
16 Fac mecum signum in bonum, vt videant qui oderunt me & confundantur: quoniam tu Domine adiunxisti me, & consolatus es me.

13 Ecce o Deus homines iniqui, qui præter iustam causam me persequuntur, iam insurrexerunt contra me: & magna congregatio fortium studiosè hoc egit, vt vitam mihi adimat, nec aliquam habent tui rationem, vt per timorem tuum à proposita malitia reuocentur.

14 Tu autem Domine es Deus miserator & misericors, tardus ad iram, sed multus ad miserandum, & verax in promissis.

15 Secundum tuam itaque misericordiam & veritatem respice in me benigno tuo aspectu, & misereere mei: da mihi seruo tuo fortitudinem tuam, qua dominium & victoriam de hostibus meis obtineam: & saluum fac me, qui non solum me seruum tuum humiliter agnosco, sed & vernam ac natium seruum, vt pote filium humilis ancillæ tuæ.

16 Ede præclarum aliquod signum fauoris erga me tui, vt qui oderunt me videant, & confundantur: videant inquam, quod tu Domine adiunxisti me, & consolationem attulisti mihi, liberando me ab his malis, & in regni gloriam me euehendo.

ANNOTATIONES.

NON EST SECUNDVM OPERA TVA.] Hebraea ad verbum habent: non est sicut tu in diis Dñe, & nõ sicut opera tua: vbi in secunda parte subaudiendũ est, nõ sunt opera sicut opera tua. Quomodo & Græca accipi possunt, õn ãgã, uatã ãã ãgã õv vt ãã ãgã repetatur ad verbũ ãgã, & sit sentus non sunt opera iuxta opera tua, hoc est, similia tuis. Quæ sensum & nostra lectio habebit, si in verbo, est, subaudiatur nõ dictio, aliquis, sed dictio, aliquid, scilicet factum ab alio: Alioqui potest nostra lectio accipi, vt alij intelligunt: nõ est aliquis secundũ opera tua, hoc est, qui ea imitari valeat, & talia facere qualia tu.

quæ habent, τὸν φοβῆσθαι, vbi subaudiendum est exphrafi Græca ἐνεκα. Itaque ad verbum est, propter timeri nomen tuum, hoc est, propter timorem nominis tui. Potest autem præpositio, propter, vel designare finem ob quem lætari desiderat, vt significetur ipsum velle lætari in Deo; ad eum finem, vt per eam læticiam constanter timeat & colat Deum, hunc sensum videtur secutus noster interpret. Potest etiam accipi, vt significetur causa læticiæ, nempe vt ideo lætetur, quia sentit se timere & reuereri Deum. Quem sensum intellexit Euthymius, exponens: Læretur cor meum in timore nominis tui. Ad quem sensum tanquam conuenienterem, nostram lectionem in paraphrasi conati sumus accommodare.

DA IMPERIVM TVVM.] Græcè est, ἰμπεριον, quod nomen significat imperium & fortitudinem, hic autem significare fortitudinem Hebræa docet dictio.

Filiis Chore, Psalmus Cantici.

ARGUMENTVM PSALMI LXXXVI.

Sub typo caelestis Hierusalem, celebrat Propheta hoc Psalmo Hierusalem supernam & nouam, de qua in spiritu medians prorumpit in verba de ea, commendans eam à fundamentis suis & portis, hoc est, a firmitate & fortitudine, ac vaticinans in ea omnes gentes à Deo quondam alienas habitaturas cum summa animorum læticia. Non est autem distinguendum num de ecclesia militante an triumphante Psalmus sit accipiendus, siquidem vtraque hæc ecclesia, vna est Hierusalem, quam supernam, caelestem, & nouam scripturæ appellant, cui pro vtraque suis parte, iam ea scilicet que in terris, quam que in caelis agit, conueniunt ea que hoc Psalmo canuntur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Fundamenta eius in montibus sanctis, * diligit Dominus portas Sion, super omnia tabernacula Iacob.
2 Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.
3 Memor ero Raab & Babylonis scientium me.

Ciuitas illa noua, quam in spiritu sub typo nostro Hierusalem mēditator, firmiter erit fundata: habebit enim fundamenta sua in montibus sanctis: in altissimis scilicet caelis, atque in ipsis Apostolis, viris fide sublimibus, & sanctitate præcipuis, in quibus prima ciuitatis illius iacentur fundamenta, quibus superædificari oportebit omnes eos, qui tanquam lapides viui coædificabuntur in ciuitatem Dei,

* hanc ciuitatem Sion, quæ & fortissimas & multas habet portas, hoc est, quæ & optimè munita est, & omnibus aditum præbet ex omni loco, Dominus magis quàm omnes veteris populi synagogas diligit, maiori eam fauore & cura prosequens, pluribusque & maioribus eam beneficis ornans, atque in ea magis sibi complacens, quemadmodum & terrenam Sion præ aliis habitaculis populi Israelitici sibi delegit in peculiarem habitationem.

2 O ciuitas Dei, admodum magnifica dicta sunt de te à Deo per prophetas ipsius.

3 Inter quæ à Deo dicta, istud quoque de te dixit Dominus: In noua ciuitate Sion, ego dominus agnoscam non tantum Israelitas, sed etiam eos

PSAL. 86.

Canticum Psalms filijs Core, in finem pro Maeleth, ad respondendum intellectus Heman Ezrahitæ.

ARGUMENTVM PSALMI LXXXVII.

Refertur Psalmus oratio est & querulatio vehementissima hominis afflicti, penitusq; a Deo derelicti in grauissimis afflictionibus, qui cum magna exaggeratione extremis ac plurimis malis se obrutum conqueritur sine aliqua consolatione, prater aliorum omnium psalmodum consuetudinem. Apparet autem ex consonantia cum alijs multis psalmis edictus esse ad literam de Dauide, occasione eorum malorum que passus est, sive a Saule, sive ab Absolone. Secundum spiritum vero de Christo per Dauidem adumbrato intelligendus est, cui pleraque huius Psalms verius, perfectius atque simplicius conueniunt, vtpote in quem vates potissimum respexerit. Allegoricè autem hic Psalmus etiam congruit cuique fideli, qui in mortale crimen prolapsus, atque ob id penitentia dolore sese macerans, eternam damnationem deprecatur, in qua nemo Deum laudabit. Quod autem in titulo ponatur & nomen filiorum Core, & nomen Heman Ezrahitæ, putatur Heman hunc Psalmum composuisse, ipsi autem filijs Core decantandum tradidisse. Fuit enim Heman, vates regis in sermonibus Domini, vt scribitur 1. Paralip. 25. & princeps cantorum inter filios Caath, de quibus fuerunt & filij Core. Heman enim legendum esse, non Ethan, quod nomen in titulo est sequentis Psalms, patet ex Hebraeis: ex quibus etiam patet perperam apud Græcos legi nomen Esraelitæ, cum sit legendum Ezrahitæ.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Domine Deus salutis meae in die clamaui & nocte coram te.
2 Intret in conspectu tuo oratio mea.
3 Quia repleta est malis anima mea, & vita mea inferno appropinquauit.
4 Estimatus sum cum descendentibus in lacum.
5 Sicut vulnerati dormientes in sepulchris, quorum non es memor amplius.
6 Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebris, & in umbra mortis.
7 Super me confirmatus est furor tuus.
8 Longe fecisti notos meos a me, & posuerunt me abominationem sibi.
9 Traditus sum, & non egrediebar.
10 Clamaui ad te Domine, & tota die expandi ad te manus meas.
11 Nunquid mortuis facies mirabilia?
12 Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam?
13 Nunquid cognoscetur in tenebris mirabilia tua, & iustitia tua, & in terra obliuiois?

PSAL: 87.

4 Ecce alienigenæ & Tyrii, & populus Aethiopicum, hi fuerunt illic.

5 Nunquid Sion dicitur homo & homo natus est in ea:

* & ipse fundauit eam altissimam.

6 Dominus narrabit in scripturis populorum & principum horum, qui fuerunt in ea.

7 Sicut latantium omnium habitatio est in te.

eos qui antea populi mei præcipui fuerunt hostes, Aegyptios scilicet & Babylonios, iam tum agnoscentes me, quem prius ignorauerunt.

4 Ecce rem nouam Philistæi & Tyrii vna cum Aethiopicis, & ex omnibus omnino gentibus, oriente, occidente, aquilone, & meridie, erunt in hac ciuitate non tanquam aduenæ & peregrini, sed quasi ciues eius, vtpote in qua nati erunt per lauacrum regenerationis.

5 Proinde de ipsa Sion aliquando dicet vnusquisque, quod plurimi, & diuersarum nationum homines nati sint in ea: quodque ipse, qui est altissimus, ædificauerit & stabiliuerit eam, firmam & inconcussam eam faciens contra omnes hostium insultus.

6 Dominus ipse narrabit istud, & notum faciet tunc, cum omnes simul populos & principes, qui nati fuerint in ea ciuitate, describet & recenset bit in nouissimo scilicet iudicii die, quando omnes simul ciues huius ciuitatis numerans, toti mundo declarabit, quanta sit, & quam diuersarum gentium multitudo ciuium eius.

7 Quanquam autem tam varia erit, o Sion, ciuium tuorum multitudo, nulla tamen in te erit discordia, atque tumultus dissonus, sed omnes simul habitantes in te erunt sicut hi qui prænimo gaudio tibijs canunt, chorosque ducunt. Solida enim de Dei benignitate lætitia afficietur, & cum adhuc in terris agent, & multo magis cum hinc in cælos transfati fuerint.

ANNOTATIONES.

FUNDAMENTA EIUS.] Relatiuū, eius, apud Hebræos & Græcos est masculini generis. Vnde non videtur posse referre ciuitatem Sion, cum nomen, Sion, in omni lingua sit generis femini. Itaque Euthymius refert relatiuum, eius, ad Christum, qui fundamenta sua, hoc est, prima fidei dogmata iecit in Apostolis. Sed in Prophetis, maxime Hieremia, id crebro fit, vt cum de Hierusalem & de Israele sermo fit, subiiciantur relatiua masculina, quæ non tam respondent nomini Hierusalem, quam nomini quo Hebræi significat populum, nempe nomini ירושלים. Am quod & hic rectè creditur factum, vt sit relatio non tam ad vocem, quam ad rem: siquidem ciuitas ipsa de qua loquitur, nihil est aliud, quam Dei populus.

PORTAS SION.] Per portas, quidam sacra dogmata fidei, alij virtutes intelligunt. Verum simplicius fuerit per portas Sion, ipsam ciuitatem Sion intelligere: & portarum ideo fieri mentionem, tum ad designandum fortitudinem ciuitatis, quæ ferè à portis pendet, tum ad significandum omnibus ad eam patere aditum, sicut Apocalyp. 21. duodecim dicuntur ciuitatis novæ Hierusalem portæ, & in singulis mundi partibus tres, vt intelligatur omnibus gentibus ingressum patere.

RAAB ET, & c.] Nomen, Raab, hic non est nomen eius mulieris, quæ exploratores accepit hospitio, nam illius nomen scribitur Hebræis cum aspiratione forti, nempe cheth. Vnde & Græcis scribitur ראב. Istud verò nomen per aspirationem lenem, Græcis ראב. Significat autem hoc nomen alibi frequenter Aegyptum, ab Aegypti rege sic dictum ob superbiam, vt Psalmo 88. Tu vulnerasti, sicut vulneratum superbum. Vbi Hebræis idem nomen ponitur quod hic. Porro quod nos habemus in genitio, scientium me, Hebræi & Græci habent in dactilo, τὸς γινώσκοντάς με, & est sensus: Ego Dominus Aegyptiorum & Babyloniorum memor ero simul cum agnoscentibus me Iudæis, vel apud agnoscentes me Iudæos, quibus annuntiabo & illos à me susceptos esse.

HI FERUNT & c.] Interpres legit ἐγενήθησαν, cum Septuaginta transtulerint, ἐγενήθησαν, hoc est, nati sunt, quemadmodum & Euthymius legit. Et postea cum habemus: Principum qui fuerunt in ea, Græcè est γεννηθέντων ἐν αὐτῇ, hoc est, qui nati sunt in ea, cum interpres legisse videatur, γεννη-

θέντων, per y simplex. Certè Hebraica dictio aperte nasci significat. habent autem Hebræa ad verbum in hunc modum: Ecce Philistæa & Tyrus cum Aethiopia, hic natus est ibi. Quam lectionem sic accipiunt, vt gentibus intelligatur annuciari quod insignis aliquis natus sit in Sion, nempe Christus: aut in typum Christi, Salomon. Septuaginta autem lectionem Hebraicam acceperunt secundum phrasim factis receptam apud Hebræos, quibus frequens est pluribus subiungere singulare, quoties vniciquæ illorū plurimū volunt significare aliquid conuenire.

NUMQUID & c.] Ex Hebræo constat dictionem, Sion, esse dactili calus. Pro signo autem: interrogatiuo, nunquid, quod apud Hebræos non est, vt modo legitur, Græcè iam legitur μήτις, mater Sion dicitur & c. in quem modum legit & Augustinus. Verum codices Græcos hic esse deprauatos, an notauit & Hieronymus in commentarijs, sic scribens: Septuaginta interpretes ita transtulerunt. Nunquid Sion dicitur homo. Spreuerunt ergo multi, nec intellexerunt μήτις, quid est, & addiderunt γ, & legunt μήτις γὰρ ἐστὶ ἀδελφότητος, & hoc propterea dicunt, quia sequitur, & homo natus est in ea. Sperauerunt etiam ita debere dici, mater Sion dicitur homo, quoniam filius natus dicitur. Propterea erant in matris vocabulo. Hæc ille. Porro nostra lectio dupliciter distinguitur. quidam enim distinctio nem faciunt post primum, homo, vt illud sit suppositum verbi, dicit, & sit sensus: nunquid ipsi Sion dicit homo quispiam, quod homo natus sit in ea, nempe Christus quatenus homo, & quod idem quatenus altissimus & Deus fundauerit eam: Verum quoniam apud Hebræos pro, dicit, ponitur verbum passiuum, dicitur, conuenientius fit distinctio post verbum, dicit, vt subaudiatur eius suppositum: & oratio ista, homo & homo, accipiatur secundum phrasim Hebraicam, pro varijs & multis hominibus.

INSCRIPTURIS POPULORVM.] Græcè est ἐν γραφαῖς, in scriptura. intelligitur autem à plerisque de scriptura sacra, in qua Dominus notam facit vocationem gentium, & ædificationem Ecclesiæ. Verum Hebræa magis sonant, in scribendo, vel describendo populos. est enim apud eos infinitiuus. Vnde vertit Hieronymus: Dominus numerauit scribens populos. Proinde sequendus videtur sensus paraphrasis.

Canticum

14 Et ego ad te Domine clamaui.
 * & mane oratio mea preueniet te.
 15 Vt quid Domine repellis orationem meam.
 * auertis faciem tuam a me?
 16 Pauper sum ego, & in laboribus a iuuentute mea:
 * exaltatus autem humilitas sum & conturbatus.
 17 In me transierunt irae tuae,
 * & terrores tui conturbauerunt me.
 18 Circumdederunt me sicut aqua tota die,
 * circumdederunt me simul.
 19 Elongasti a me amicum & proximum, & notos meos a miseria.

mortui tuam bonitatem, neque in viuentibus, neque in seipsis maxime secundum corpus amplius experiantur, eadem quoque amplius laudare nequeunt: propter quod a morte, te quaeso, me praeserues, quod declaratam in me tuam bonitatem ac veracitatem apud viuos celebrare valeam, ob quam praedicandam magis mihi deprecor mortem, quam ob priuatam me ipsius rationem.

14 Et quidem ad hunc modum ego ad te Domine clamaui, * & summo mane ante omnia precatione mea occupauit te priusquam solem mudo oriri faceres.

15 Cur igitur Domine non admittis orationem meam, * cur auersus a me benignum aspectum, solitumque fauorem tuum?

16 Miser sum ego & in afflictionibus ab adolescentia mea: * cum autem paululum essem per te exaltatus, mox rursum sum deiectus & afflictus, adeoque in me ipso conturbatus, vt praesentis auxilij & consilij desperare coeperim:

17 In me apparuerunt manifesta signa furoris tui, * & mala, quibus me terrebas, conturbauerunt me.

18 Circumdederunt me undique, sicut solent aquae undique obruere collapsum in eas, idque assidue: * cinxerunt me, non vnum malum post aliud, sed simul mala vniuersa.

19 Et quod est extremae calamitatis, fecisti a me procul abire propter nimiam miseriam meam, amicum & proximum, & omnes familiariter mihi notos ita vt in tantis malis nemo sit qui miserum confoletur, & consolatione sua miseriam mitiget.

ANNOTATIONES.

IN TER MORTVOS LIBER.] Ob hanc partem potissimum plerique hunc psalmum de solo Christo accipiendum putant, quod hic solus dicere possit se liberum esse inter mortuos, eo quod inter eos existens, mortis vinculis alligatus & detentus non fuerit, sed liberam habuit facultatem vitam resumendi. Verum hic sensus etiam piissimus, solumque Christo conueniens, non videtur esse proprius sensus huius loci. In hoc enim sensu haec verba non calamitatem, sed felicitatem loquentis explicant, cum tamen omnia & praecedentia & sequentia miseriam loquentis significant. Itaque potius videtur sensus paraphrasis amplectendus, secundum quem is qui loquitur, non dicit se esse liberum inter mortuos, sed esse similem homini libero inter mortuos. Dicunt autem Hebraei mortuos homines liberos esse, quomodo nos eos dicimus defunctos, scilicet quia defuncti sunt & destituti hac vita, & officiis eius. Sic Iob. 3. seruus in morte, dicitur esse liber a domino suo, quo loco eadem est distinctio Hebraeis, quae hoc loco.

NON QUID MORTVIS.] Dum Psalmus Christo applicatur, his versibus tribus intelligendus est Christus secundum infirmitatem humanae naturae deprecari mortem, quemadmodum fecit in hortis:

Intellectus Ethan Ezrahitae.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXVIII.

Præuidens in spiritu propheta temporalem desolationem regni Dauidici, quae facta est per Chaldaeos sub Sedechia, priusquam de ea conqueratur, ne de Dei misericordia, fidelitate ac potentia dubitare videatur, primum quidem celebrat Dei bonitatem & veritatem, tum & ipsius summam potentiam, quae & omnia creata sunt & gubernantur. & quae sanctos suos vindicauit & exaltauit supra inimicos ipsorum. Deinde vero prolixius memorat promissiones Dei factas Dauidi de semine suo perpetua conseruatione, de Tyroni regis aeterna sublimitate, de misericordia imperpetuum semini eius seruanda, & alijs huiusmodi multis. Post haec autem usque ad finem queritur ex opposito, semen Dauidi quasi rupto fœdere a Deo reiectum, regia dignitate excutum, malisq; omnibus obiectum. Porro quemadmodum Dauid in omnibus pene Christi typus fuit & figura, ita quae hic & alibi promissa dicuntur Dauidi & semini eius, non implentur perfecte nisi in Christo, qui & per Dauidem praesignatus est, & ex eo secundum carnem descendit, & in his qui per Christum semen Dauidi spirituale efficiuntur. Itaque fit, vt etiam si Dauidi ea competat ratione Christi ex ipso nati, propriè tamen Christo conueniant, quam obrem conuenienter allegoricè sic Psalmus accipitur, vt sit vox ecclesiae celebrantis pactum Dei patris initum cum Christo ac semine eius, ac ex opposito conquerentis super fidelis populi derelictione & afflictione, quam cum finit Deus, videtur fœdus irritum fuisse, quod cum Christo suo pepigit. Ceterum Ethan Ezrahitae, cuius nomen ponitur in titulo, sit mentio 3. Reg. 4. qui & videtur idem esse cum eo, de quo 1. Paralipom. 6.

P.A.R.A

PARAPHRASIS EIVSDEM

1 Misericordias Domini aeternum cantabo.

2 In generatione & generationem annuntiabo veritatem tuam in ore meo.

3 Quoniam dixisti: In aeternum misericordia aedificabitur in caelis,
 * preparabitur veritas tua in eis.

4 Disposui testamentum electis meis iuravi Dauid seruo meo:
 * usque in aeternum preparabo semen tuum.

5 Et aedificabo in generatione et generationem sedem tuam.

6 Constabuntur caeli mirabilia tua Domine:
 * etenim veritatem tuam in ecclesia sanctorum.

7 Quoniam quis in nubibus aequabitur Domino?
 * similis erit Deo in filiis Dei?

8 Deus qui glorificatur in consilio sanctorum,
 * magnus & terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt.

9 Domine Deus virtutum quis similis tibi?
 * potens es Domine, & veritas tua in circuitu tuo.

10 Tu dominaris potestate maris,
 * motum autem fluctuum eius tu mitigas.

11 Tu humiliasti sicut vulneratum superbum,
 * in brachio virtutis tuae dispersisti omnes inimicos tuos.

12 Tui sunt caeli, & tua est terra.
 * orbem terrae & plenitudinem eius tu fundasti, Aquilonem & mare tu creasti.

13 Thabor & Hermon in nomine tuo exultabunt,
 * tuum brachium cum potentia.

14 Firmetur manus tua,
 & exaltet dextera tua.

* iustitia & iudicium praeparatio sedis tuae.

Multiplices miserationes Domini, quas omni saeculo exhibuit, in aeternum celebrabo, nunquam non carminibus testabor & meae aetatis hominibus, & posteris omnibus, quam sit Dominus semper misericors.

2 Sed & tuam in praestandis promissis fidelitatem per omnes generationes ore meo deprecabo.

3 Tu enim dixisti Domine, quod misericordia tua in aeternum firmabitur, & augebitur instar aedificij, quod summa arte construitur, * quoque veritas tua in ipsis caelis stabilietur, nimirum quod perpetuo sit duratura, quemadmodum & caeli perpetuo persistent.

4 Fœdus inquit Dominus pepigi cum electis meis, Abraham, Isaac, Iacob, & posteris eorum: Deinde & per memetipsum iuravi, ac irreuocabiliter pollicitus sum Dauid seruo meo dicens: Perpetuo stabiliam semen tuum, nunquam finens interire posteritatem tuam.

5 Perque omnes generationes firmabo regale solium tuum, perpetuum illud faciens simul cum seminis tui perpetuitate.

6 Et certe ipsi caeli a te Domine mirabiliter conditi, & per quos constanter hunc mundum gubernas, testantur, semperque testabuntur mirabilia opera tua, * tuam quoque in statutis & promissis constantiam notam faciēt in cœtu sanctorum tuorum. Hi enim sancti tui ex ipsis caelis intelligent quam sis mirabilis opifex, quamque verax, & constans in decretis tuis. Ipsi quoque caelestes homines in congregatione electorum tuorum colentium nomen tuum annuntiabunt mirabilia opera tua, quae tum in creando mundum, tum in redimendo designasti, & fidelitatem tuam, qua quae prioribus temporibus promissisti, fideliter praestitisti.

7 Mirabilia, inquam, opera tua annuntiabunt sanctis tuis. Quoniam quis est nedum in terra, sed etiam in supernis locis qui in potentia & mirabilium narratione possit Domino comparari? & quis similis erit Deo, etiam inter angelos dignitate & potentia tam sublimes, vt filij Dei rectè dicantur?

8 Ipse Deus est, qui per declarationem maiestatis & potentiae suae glorificatur a seipso in medio sanctorum suorum, & angelorum & hominum, in quorum cœtu regia eius maiestas & diuinitas relucet & agnoscitur. Iste quoque est, qui ob eximia suam potentiam magnificatur a congregatione sanctorum suorum. * magnus est & metuendus apud omnes, qui in circuitu eius sunt, siue angelos illi assistentes, siue homines illi colentes.

9 Quis igitur similis tibi esse possit o Domine Deus, qui potestatem habes in omnes exercitus supernos & infernos? Tu enim praesentis potens es Domine, insuper & fides atque iustitia tua te ex omni parte circumdat, vndique relucens in omnibus tuis operibus, & inseparabiliter tibi adhaerens.

10 Tu imperium obtines non solum super vniuersam terram, sed etiam super seueritatem & superbiam maris: elationem enim fluctuum eius tu dum vis compefcis, quod certe nemo potest ex regibus & dominatoribus quibus super terram.

11 Tu deiecisti superbum illum Aegypti regem pharaonem, non maiori negotio, quam si res tibi fuisset cum vulnerato aliquo viribus omnibus suis destituro, * potenti brachio tuo subuertisti inimicos tuos vniuersos.

12 Tua sunt omnia & superna & inferna, caeli scilicet & terra, quae a te creata sunt, & in tua semper permanet potestate. * orbem terrae, & quibus ipsa terra plena est, tu condidisti: Aquilonem & meridiem, vbi est mare mortuum, tu creasti.

13 Thabor mons occidentalis, & Hermon mons orientalis, sua mole testantes omnipotentiam tuam, occasionem praebent videntibus laudandi nomen tuum. Ipsi quoque qui habitant montem Thabor, hoc est, occidentem, & qui montem Hermon, hoc est, orientem habitant, omnes scilicet habitatores terrae, agnoscetes tuam potentiam & bonitatem in te exultabunt. * tuum enim robur nequaquam inualidum est, sed summa potentia praeditum.

14 Opto autem vt omnipotentia tua semper valida sit in nobis ad protectionem nostram, vt potentiae tuae altitudine semper declaretur in inimicis nostris: neque vero summa tibi tantum adest potestas, quae dum sola est tyrannum facit, sed & aequitas omnipotentiae tuae coniuncta est, * iustitia enim & aequitas ipsa instrunt & stabiliunt regale solium tuum, ipsa regalis tua potestas in aequitate constabilita est, ita vt nihil agere valeas, nisi quod iustum sit & aequum.

P. A. L. 88.

15 *Misericordia & veritas præcedet faciem tuam. * beatus populus qui scit iubilationem.*
 16 *Domine in lumine vultus tui ambulabunt. * & in nomine tuo exultabunt tota die. † & in iustitia tua exultabuntur.*
 17 *Quoniam gloria virtutis eorum in es. * & in beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum.*
 18 *Quia domini est assumptio nostras. & sancti Israëlis regis nostri.*
 19 *Tunc locutus es in visione sanctis eius. & dixisti: * † posui adiutorium in potentie & exaltaui electum de plebe mea.*
 20 *Inueni David seruum meum. * oleo sancto meo unxi eum. 21 Manus enim mea auxiliabitur ei. * & brachium meum confortabit eum.*
 22 *Nihil proficiet inimicus in eo. & filius iniquitatis non apponet nocere ei.*
 23 *Et concidam à facie ipsius inimicos eius. & odientes eum in fugam conuertam.*
 24 *Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. * & in nomine meo exaltabitur cornu eius.*
 25 *Et ponam in mari manu eius. * & in fluminibus dexteram eius.*
 26 *Ipsè inuocabit me: Pater meus es tu, Deus meus, & susceptor salutis mea.*
 27 *Et ego primo genitum ponam illum. * excelsum præ regibus terræ.*
 28 *In æternum seruabo illi misericordiam meam. * & testamentum meum fidele ipsi.*
 29 *Et ponam in sæculum sæculi semen eius. * & thronum eius sicut dies cæli.*
 30 *Si autem dereliquerint filij eius legem meam. * & in iudicijs meis non ambulauerint:*
 31 *Si iustitias meas prophanauerint. * & madata mea non custodierint:*
 32 *Vistabo in virga iniquitates eorum. * et verberibus peccata eorum.*
 33 *Misericordiam autem meam non dispergam ab eo. * neque nocebo in veritate mea.*

15 Misericordia quoque & fides semper antecedent te, in omnibus quæ factururus es semper præsentis, & in omnibus tuis factis quasi ob oculos tuos versantes, vt eas in omnibus semper præstes? * Felix igitur ille populus, qui agnoscens hanc Dei potentiam, iustitiam ac misericordiam, nouit delectari in Domino, atque de his dignè Deum laudare.
 16 Quicumque enim Domine tales fuerint, hi aspirante & concomitante illos semper tuo fauore, foeliciter in omnibus agent, & veluti in clarissima luce vultus tui versabuntur tuum fauorem semper sentientes, tuamque voluntatem semper intelligentes, * atque ob id assidue in tua benignitate & nominis tui memoria exultabunt, perque iustitiam tuam, qua talibus secundum promissionem tuam semper præsto eris, omnibus inimicis suis superiores euadent, magnique per te efficientur, † propter iustitiam quoque tuam sese ipsi attollent, persuasi scilicet te pro ipsis vigilare ac proinde nihil eis nocere posse.
 17 Tu enim es in quo gloriantur se fortes esse: * tu is es, per cuius gratuitam benevolentiam robur nostrum magis ac magis incrementa suscipiet, & super omnes inimicos nostros præualebit.
 18 Quia à Domino pendet defensio nostra, & à sanctificatore Israelis qui est rex noster, in cuius solius potestate consistit, cuique soli tribuenda est protectio nostra.
 19 Olim enim, cum tibi placuit populum tuum in tuam protectionem assumere, locutus es sanctis prophetis tuis per visionem interiorum, & dixisti eis: * Viro aliqui forti ad id robur ad adiuuandum populum meum: † dedi que fortitudinem viro, quem mea virtute potentem feci, & virum quendam electum de plebe mea exaltaui in regem super populum meum.
 20 Cum diligenter & ex animo quærerem dignum aliquem regem populo meo, inueni tandem, mihi que prouidi David seruum meum: qui existens vir secundum cor meum, dignus à me habitus est, quem populo meo præficerem, * atq; ob id oleo sancto meo unxi eum, regem eum constituens populi mei.
 21 In hoc, inquam constitui adiutorium populi mei, nam omnipotentia mea adiuuabit eum semper cõtra inimicos ipsius: * & fortitudo mea corroborabit eum, vt omnibus inimicis semper præualeat.
 22 Nihil poterit aduersus illum vllus inimicus, nec homo sceleratus nocere poterit ei.
 23 Conteram enim ante eum inimicos eius, & odientes eum in fugam conuertam.
 24 Et veritas mea & misericordia mea semper erit cum ipso, ita vt redditurus sim ei quicquid promisi, & primam illam gratiam, qua eum elegi, non sim vnquam ablaturus ab eo, * & per me robur ipsius, regalique dignitas semper exaltabitur, ita vt omnibus semper inimicis suis præualeat, ac magis semper ac magis augetur.
 25 Extendam enim vsque ad mare occidentale ditionem illius, * & versus orientem vsque ad flumina mesopotamiæ proferam potentiam imperij ipsius.
 26 Ipsè inuocando me familiariter dicere audebit: Pater meus es tu, Deus meus, & defensor salutis meæ.
 27 Et ego inter omnes filios meos primogenitum illum constituam, tribuens ei inter omnes fratres suos principatũ, munus scilicet primogenituræ, * superiorem quoque illum faciam omnibus regibus terræ:
 28 Misericordiam meam, quam ceppi in illum declarare, imperpetuũ seruabo erga illum: * & pactum, quod iniij cum ipso, firmum erit ei.
 29 Et durare faciam posteritatem eius in omne æuum: * & solium regni eius tam diuturnum faciam, quàm erunt dies cæli.
 30 Quia si filij eius dereliquerint legem meam, * & secundum æquissimam præcepta mea non conuersati fuerint:
 31 Si iusta mea statuta per inobedientiam violauerint, * & mandata mea non seruauerint, opere ea perficientes:
 32 Ego non, tanquam seuerus iudex, agam cum eis, penitus eos perdens aut abiciens, neque finem eorum peccata diu impunita, ne in peiora prolabantur: sed tanquam pius ac bonus pater, filiorum errata castigatione emendare studens, virga paternæ correptionis mox animaduertam in eos, neque morte, aut extrema perditione viciscar eos, * sed verberibus corripiam peccata eorum.
 33 Misericordiam autem meam non auferam ab eius semine, * neque iniustitiam aliquam committam in fide mea, ita scilicet vt transgrediar pacta cum illo inita, & fidem meam fallam.

34 *Neque prophanabor testamentum meum: * & quæ procedunt de labijs meis, non facta mirrita.*
 35 *Semel iuravi in sancto meo. * si David mentiar, semen eius in æternũ manebit.*
 36 *Et thronus eius sicut sol in conspectu meo. * & sicut luna perfecta in æternũ. * † & restis in cælo fidelis.*
 37 *Tu verò repulisti, et despectisti, distulisti Christum tuum.*
 38 *Euertisti testamentum serui tui, * prophanaisti in terra sanctuarium eius.*
 39 *† Destruisti omnes sedes eius: * posuisti firmamentum eius formidinem.*
 40 *Diruperunt cum omnes transuentes viam, * factus est opprobrium vicinis suis.*
 41 *Exaltaisti decerem deprimentium eum, * lacerasti omnes inimicos eius.*
 42 *Auertisti adiutorium gladij eius. * & non es auxiliatus ei in bello.*
 43 *Destruxisti eum ab emundatione. * & sedem eius in terra collidisti.*
 44 *Minorasti dies temporis eius, * per iudisti eum confusione.*
 45 *Vsquequo domine auertis in sinum? * exardescet si cut ignis in a tua?*
 46 *Memorare que mea substantia, * nunquid enim vanis constituisti omnes filios hominum?*
 47 *Quis est homo, qui viuet & non videbit mortem? * eruet animam suam de manu inferi?*
 48 *Vbi sunt misericordia tua antequam Domine, * sicut iurasti David in veritate tua.*
 49 *Memor esto opprobrij seruorum tuorum, * quod conuini in sinu meo multarum gentium.*
 50 *Quod exprobrauerunt inimici tui Domine, * quod exprobrauerunt commutationem Christi tui.*

34 Neque violabo pactum quod est inter me & illum, * & quæ semel locutus sum illi, non mutabo vnquam.
 35 Hoc est autem pactum, quod cum eo pepigi, & locutus sum, nempe quod semel iurauerim, idque per memetipsum & sanctitatem meam eo quod non habeam maiorem me per quem iurare iuravi, inquam, dicens: * Nequaquam Dauidem fallam, sed, sicut promisi, semen eius in æternum persistet.
 36 Neque posteritas eius tantum, sed & solium regni eius tam erit stabile & diuturnum, tam etiam clarum, quàm est ipse sol in conspectu meo: regnum eius imperpetuum erit clarum, sicut luna perfecta tẽpore plenilunij, perpetuoque subsistet sicut luna quæ facta est, vt in æternum perduret. * Et ne quis vanas fore credat has pollicitationes, horum omnium testem fidelem in cælo constituo, solem scilicet & lunam: omniaque astra, quæ pollicitationis meæ stabile signum esse volo, vt his durantibus omnes intelligant regnum eius certissimò duraturum. † Ipse quoque ego, qui hæc in cælo contestatus sum & pollicitus, fidelis sum & verax, vt ne de promissis meis quiquam diffidere debeat.
 37 Hæc quidem olim Dauidi, & femini eius pollicitus es: & tamen nunc tanquam horum omnium oblitus, repulisse, despectisse, & elongasse videris à te Christum tuum, dum semen eius ita ab impijs conculcari, & regni eius gloriam interciedere permittis.
 38 Euertisse videris & abiecisse à te sædus cum seruo tuo inicum, nec amplius illud seruare velle. * quasi enim rem prophanam ignominiosè in terram deiecisti diadema illius, regalemque ipsius dignitatem, quæ à te consecrata erat, & ab alijs insigniter separatus.
 39 Destruisti permixisti omnia munimenta regni eius: * fecisti vt loca firmiora, quæ munire & defendere solebant ab hostium insultibus, iam sint in formidinem, eoquod diruta sint, eosque qui in regno fortiores erant pauore magno impleuisti. † Omnem quoque tuam protectionem, qua munitis & fortes esse solebamur, cõtra aduersarios hostes quæsi dirutis muris ciuitatis, aut maceria vineæ deiecta, à nobis abstulisti, vt iam tu ipse nobis formidini sis, qui firmum munimen esse soles.
 40 Proinde quemadmodum cum vinea fieri solet, cum diruta iacet maceria: ita & nunc populum eius deuant, quotquot iter faciunt iuxta illum, factus est ludibrio vicinis suis.
 41 Potentiam hostium conculcantium eum tu superiorem fecisti, * gaudio affecisti quotquot malè voluerunt illi.
 42 Abstulisti adiutorium tuum, quo gladium eius adiuuare soles, * & non attulisti ei opem in bello vt soles.
 43 Destruxisti mundiciam & ornamentum eius regale, cessasti ab ornando illum solito more, * solium illius regium in terram deiecisti.
 44 Abbreuiasti dies temporis eius cum durationem regni eius, (quod pollicitus fuisti fore æternum) tam breuem fecisti, * vndique eum ignominia cooperuisti.
 45 Quamdiu Domine sic semper auertes te à nobis, fauoremque tuum nobis subtrahas? * quamdiu ira tua defœuet in nos, ad modum ignis omnia deuorantis & consumentis?
 46 Declara quæso Domine te memorem esse, quàm breue & nihili sit tempus vitæ & sublimitatæ nostræ, quod cum perbreue admodum sit, cõuenit sane vt interim dum vitimus, bonitate tua aliquantulum fruamur. * non enim frustra creasti vniuersos homines. Ita sane videbitur, si in breui hac vita, non nisi ad miseras perferendas nati simus. Nam quid vixisse profuerit, si & mox moriendum sit, & breue illud tempus quod viuiter, in solis miserijs transigendum?
 47 Nullus est enim homo quatumuis etiam fortis, qui ita viuat vt non sit moriturus, * qui que vitam suam liberare possit de potestate mortis. Propter quod conuenit, vt misertus fragilis conditionis nostræ, tua bonitate nos hic paululum respirare dones, priusquam hinc abeamus.
 48 Accedit ad hæc promissionum tuarum veritas, inimicorumque nostrorum exprobratio, in tuam vergens ignominiam, quæ & ipsa quoque ad miserendum nobis te merito commouere debent. Vbi enim nunc sunt superiorum sæculorum misericordiæ tuæ Domine, * quas per fidelitatem tuam iurasti Dauid, te exhibiturum femini eius?
 49 Declara quæso te perpendere opprobrium, quo multæ gentes feruos tuos afficiunt, * quod concoquere cogor clam, & velut in sinu meo portare.
 50 Opprobrium, inquam, quod inimici non tam nostri quàm tui exprobrando iecerunt & in nos, & in te: * quo, inquam, exprobrauerunt nobis, quòd iam commutatus sit, & à te reiectus Christus tuus.

51 Benedicte Dominus in aeternum. Fiat fiat. 51 Qualiscunque tamen sit status rerum nostrarum, Deus quod promittit non poterit non adimplere, quamuis molesta sit nobis mora: quare dignus est qui perpetuo laudetur ab omnibus. Amen, Amen.

ANNOTATIONES.

a IN COELIS PRAEPARABITVR, &c.] In caelis, iungendum sequentibus docent & Graeca & Hebraea. Nam Graeca non habent, in eis, sed tantum, in caelis praeparatur veritas tua. & Hebraea habent: caelos parabis vel stabiles, veritas tua in eis. Dicitio enim Hebraea etsi parare significet, magis tamen significat stabilire. Vnde & Euthymius exponit stabilietur. Verbum enim, praeparo, inquit, saepenumero apud Hebraeos ponitur pro stabilio.

b AQUILONEM ET MARE.] Septuaginta pro eo quod Hebraea habet יָמִין Iamin, hoc est dextrum, merides scilicet, legerunt יָם Iam, quod nomē mare significat. vt autē opponatur Aquiloni, accipiendum videtur de mari mortuo aut rubro, quorum vtrumque in meridie est, respectu terrae promissionis. Porro quod sequitur: Thabor & Hermon, &c. plerique intelligunt notari miracula illa, quae in his montibus pro salute populi Israelitici Deus edidit. In monte quidem Thabor per Barach & Deborah: in monte Hermon, dum ficcis pedibus deo uixit Israelē per Iordanem. Secundum quam intelligentiam Hermon hic accipitur pro monte quodam iuxta Iordanem, sicut Psal. 41. Et dicuntur montes isti exultare in nomine Dei, eo quod ratione beneficiorum Dei, quae in eis praestita erant, dabant occasionem exultandi in Deo. Verum quoniam prius duarum plagarum mundi fecit propheta mentionem, intelligunt alij uerisimiliter his duobus montium nominibus & alias duas mundi plagas designari: & sic nomen, Hermon, accipi debet pro monte quodam iuxta Libanum, qui alias Sarion dicitur, qui respectu montis Thabor in Oriente situs est.

Iudi. 4.

c IPSE INVOCAUIT ME.] Cum & Graeca &

Hebraea habeant tempus futurum, sicque Latina quaedam etiam habeant, dubium esse non potest, quin ea sit uera lectio, quae & apud Augustinum est.

d EVERTISTI TESTAMENTVM.] Quidam libri habent: Euertisti: sicut & Augustinus legit. quae lectio ut commodiorem habet sensum, ita Graeca dictioni, κατέργεσας, magis conuenit. vnde ea potius retinenda est. Cum autem sequitur: Auertisti adiutorium gladij, iam non est Graecis idem uerbum, sed ἀπέργεσας. Vnde ibi legendum est Auertisti.

e SANCTUARIUM EIVS.] Intelligit hic per, sanctuarium, significari templum Hierosolymitanum. Verum notandum Hebraeis esse dictionem, נֵזֶר nezer, quae proprie significat diadema regium. Deducitur autem ea dicitio a themate quod separare & sanctificare significat. Vnde & Nazaraei dicti sunt. Atque ob id uidetur diadema regium נֵזֶר dicitio, quod sit quasi regis sanctificatio, qui per illud ab alijs separatus est, & praeter alijs ad regalem dignitatem consecratus. Vnde Septuaginta vertunt ἀγίασμα, quae dicitio etsi etiam sanctuarium significet, proprie tamen significat sanctificationem. Atque in hac significatione satis respondet significationi dictionis Hebraicae. Proinde ut ab originalis linguae sententia quam minimum recedatur, conuenit uocabulum, sanctuarium, improprie hic accipere potius, quam alienum sensum reddamus.

f DESTRXISTI, &c.] Graecis clari⁹ est, κατέλυσας ἀπὸ καθαρῶν τοῦ ἀγίου, quod rectius uerbi potest. defuisti a mundatione eius. Etsi enim καταλύω significet destruere, significat tamē & destituere. q̄ & Hebraea dicitio hoc loco significat. Nec est, i terra, sed ἐκ τῆς γῆς, id est, in terrā, quomodo & quidā nostri libri habent.

Oratio Moyfi hominis Dei.

ARGVMENTVM PSALMI LXXXIX.

Presenti Psalmo Propheta primum lamentando describit humane uitae uita breuitatem, tum multiplicem miseriam, quam ob peccati humanum genus incurrisse agnoscat. Tum precatur, ut ex temporali hac castigatone omnes doceantur metere uenturam Dei iram, et ut placatus dominus reparare uelit sua misericordia humanum genus, ac calamitatem eius in felicitatem commutare, suoque fauore electorum suorum opera dirigere in uiam pacis aeternae. Cum autem humanae naturae resti tutio per Christum facta sit, consequens est Prophetam, dum eam precaretur, in Christum respexisse, per quem uita per peccatum amissa, gaudium, simul pax atque felicitas, hic quidem in spiritu incipit, in futuro autem consummatur. Quod uero titulus psalmi habet: Oratio Moyfi hominis Dei: plerique cum Hieronymo ad Cyprianum intelligunt, Moysen praesentis psalmi auctorem fuisse. Alij autem ideo in titulo nomen Moysi positum putant, quod similia olim Moyses orauerit pro populo Israelitico in deserto, cum iram Dei suis peccatis promouerent, aut quod, quoniam Moyses scripsit humani generis historiam, quomodo homo factus sit, & peccauerit, puniisque sit, ideo attribuitur ei iste Psalmus in quo memoratur miseria humani generis. Alij etiam alia, sed minus probabilia asserunt.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine refugium factus es nobis a generatione in generationem. 2 Priusquam montes fierent, aut formaretur terra, a saeculo & usque in saeculum tu es Deus. 3 Ne auertas hominē in humilitatem.

Domine tu, omnibus nobis agnoscētibus & colentibus nomen tuū, fuisti in omnibus generationibus instar asyli, ad quod semper confugimus in quatuor necessitate. 2 Et quidem merito, nam non ab heri aut nudius tertius, ut dii gentium, coepisti esse Deus: Neque ab exordio nascentis mundi, sed priusquam motes producerētur, aut formaretur terra & orbis, ab aeterno & usque in aeternum tu es Deus in te ipso potentissimus. 3 Solito ergo more ad te fugientes, tuamque aeternitatem componentes cum breuitate nostrae calamitosaē uitae, te precamur ne miseriam

PSAL. 89.

* & dixisti: Conuertimini filij hominum.

4 Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies externa quae praeteriit.

5 Et custodia in nocte. * qua pro nihilo habentur, eorum anni erunt.

6 Mane sicut herba transiens, mane floreat & trāseat.

* uespere decidat, induret, & arefcas.

7 Quia defecimus in ira tua. * & in furore tuo turbati sumus.

8 Posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo: * saeculum nostrum in illuminatione uultus tui.

9 Quoniam omnes dies nostri defecerunt. * & in ira tua defecimus.

10 Anni nostri sicut aranea medii abuntur. * dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni.

11 Si autem in potentatibus octoginta anni: * et amplius eorum labor & dolor.

12 Quoniam superuenit mansuetudo, & corripimur.

13 Quis nouit potestatem irae tuae? aut praetimore tuo iram tuam dinumerare?

14 Dexteram tuam sic notam fac: * & eruditos corde in sapientia.

15 Conuertere Domine, usquequo?

* & deprecabilis esto super seruos tuos.

16 Repleti sumus mane misericordia tua, & exultauimus, & delectati sumus omnibus diebus nostris.

humanum genus in eam utilitatem, abiectionem, & contritionem deduci sinas, ut perpetuo in more permaneat, * eo quod peccato primi hominis offensum, diffiniueris de omnibus hominibus posteris Adae, quod redire debeant secundum corpus in terram, unde formati sunt, dicens de homine: Puluis es, & in puluerem reuertēris.

4 Ne quāto ob hanc tuam sententiam, hominem ad tuam imaginem creatū perpetuo deiciās ac cōteras. Tu enim Domine nostri quam breuē, immo nihili sit tempus, quod hic uiuimus. Nam ecce etiam mille anni, quos tamen nulli uiuere datur, apud te & cum tua aeternitate collati, sunt tanquam dies externa, quae iam praeteriit, & nihil iam eius superest.

5 Et quid dico tanquam dies, immo tanquam una uigilia noctis, quae tribus tantum horis cōstat. * Anni hominum ob breuitatem suam sunt ex numero eorum quae nihili reputantur, ut sunt ea quae amplius non funt, quāque homines esse somniant.

6 Ex tua constitutione homo similis est herbae mox uirenti, & mox arefcienti. Quemadmodum enim herba manē ex oriente sole proficit, permutatur, & transit per augmentationem ad perfectiorem staturam, ita ut iam aliquid esse appareat flore emergente. * Cum autem nimio solis calore per diē adusta fuerit, uespere decidit a suo uirore, suōque humore destituta, arefcit: ita & homo manē, hoc est, in initio uitae, quasi ē tenebris noctis productus, continuo profectu celeriter trāsit ad iustā corporis mensuram, manē, inquam, florebit, ac uigebit secundum corpus, proficietque semper: ad uesperam autem, cum uitae terminus siue senectus aduenerit, decidet a suo uigore, & exhaustus humore naturali indurefcet & arefcet, senectute scilicet aut ipsa morte humore, quo uiebat, consumente.

7 Sic enim per tuam iram consumimur: * & quia nobis hoc pacto declaras te uehementer offensum, ideo conturbamur & inhorrescimus.

8 Experimur enim quod collocaueris iniquitates nostras coram te, memor earum ad uindicandum, * & quod totum uitae nostrae decursum constituueris in luce uultus tui, lucidissime considerans, & cognoscens omnes saeculi nostri operationes praeteritas atque praesentes, etiam si nobis occultae sint.

9 Id autem ita esse uel ex eo satis intelligimus, quoniam omnes dies nostri subito in magna ac varia miseria consumuntur, * & cum illis nos quoque consumimur propter iram tuam, qua in nos accensus es, non sanē ob aliud, quā propter peccata nostra.

10 Et quidem adeo subito dies nostri consumuntur, ut anni nostri, quibus hic uiuimus, reputari possint quasi tela quaedam aranei res maxime fragilis, quae leui tactu mox dirumpatur, * dies annorum nostrorum tam breues sunt, ut in ipsis tantum sint anni septuaginta.

11 Si autem multi fuerint dies annorum nostrorum, & admodum fortis complexionis fuerimus, octoginta sunt communiter ad summum anni uitae nostrae: * neque solum breue est tempus uitae nostrae, sed & plurimum tempus annorum nostrorum plenum est laboriosis molestijs atque miserijs.

12 Hinc autem nobis tāta uitae nostrae breuitas, & cum breuitate afflictio obtingit, quoniam uenit super nos mansuetudo tua castigatio, eaque a te corripimur pro delictis nostris, ut hac correptione praesenti erudiamur, ad intelligendum & fugiendum uenturam tuam in nouissimo saeculo iram.

13 Quis enim hominum ex se nouit uim irae tuae, quae uentura est super impios in futuro saeculo? quis nouit ex timore tibi debito comprehendere uenturam tuam indignationem? nemo certē.

14 Proinde tu Domine temporali hac castigatone notam fac nobis potentiam irae tuae futurae: * & fac nos per sapientiam caelestem eruditos esse corde, ut ex praesenti tua uisione uenturam iram intelligentes, eam effugere studeamus.

15 Non maneat autem Domine super nos haec ira tua, qua ob peccata nostra & multis modo miseris, & morte denique nos afficis: sed qui iam diu quasi iratus te ipsum ab humano genere elongare uisus es, iam tandem ad nos redi, in tuam pristinam gratiam nos recipiens. quam diu mi Domine auerfus eris a nobis? * uel iam exorabilem te praebere erga seruos tuos.

16 Fac quāto id quod certō futurum expectamus, nempe ut adueniente Messia, qui discussis huius mundi tenebris, quasi sol mane oriēs totum hunc mundum illuminabit, abundē impleamur misericordia tua. † Per ipsum quoque Messiam praesta, ut in nouissimo iudicij die

PSALMVS

die nos post transactam huius sæculi noctem, è somno mortis resuscitati fatiemur benignitate tua, vt exultare liceat, & delectari in te omnibus diebus quibus viuemus coram te.

17 *Letati sumus pro diebus quibus nos humiliasti: * annis, quibus vidimus mala.*

18 *Respice in seruos tuos & in opera tua dirige filios eorum.*

19 *Et sit splendor domini Dei nostri super nos: & opera manuum nostrarum dirige super nos, & opus manuum nostrarum dirige.*

17 Fac, inquam, vt de tua misericordia satiati lætemur pro diebus, in quibus nos in hac vita afflixisti, * pro annis, in quibus mala plurima experti sumus.

18 Benigno quæso vultu respice in nos, fauorem tuum nobis declarans, tum quia serui tui sumus, tum quia opera manuum tuarum: * ducemque te præbe posteris nostris, vt tua directione feliciter omnia agant, & ad desideratam felicitatem pertingant.

19 Declaretur quæso in nobis splendor magnificentiae & fauoris domini Dei nostri: * tuoque domine fauore nobis affulgente, quæcumque, nos gesserimus tu in nobis dirige: quæcumque, inquam, gesserimus, tu ita dirigas & instituas, vt feliciter nobis cedant, & ad perpetuam veramque beatitudinem nos promoueant.

ANNOTATIONES.

QVAE PRO NIHILO HABENTVR, &c.] Græca habent, *τὰ ἐξ οὐδενὸς ἔχοντα ἀνά τὴν ἐξουσίαν*, hoc est, contemptus eorum adhuc erūt, hoc est, vt exponit Euthymius, ipsorum mille annorum contemptus adhuc erūt apud me, hoc est, magis ac magis à me contemnentur, collati ad tuam æternitatem. Habent enim Græci codices, *ἐτὶ, adhuc, nō, ἐτι, hoc est, anni.* Verum Septuaginta vertisse *ἐτὶ* satis ex Hebræo constat, dum manifestum est eos legisse *שְׁשָׁנָה*, quod nomen annū significat, pro quo iam legitur *שְׁשָׁנָה* schena, quod somnum significat.

MANE SICVT HERBA, &c.] Verba hæc optatiua, in Hebræo sunt futura indicatiui. Et Euthymius annotauit, omnia hæc verba, licet optantis modum retineant, in futuri tamen significatione accipienda.

ANNI NOSTRI SICVT ARANEA, &c.] Plezunque hic locus sic intelligitur, vt per araneam, ipsum animalculum intelligatur, cui commoda comparatione vita hominis comparatur, eo quod sicut animal istud magna sollicitudine telā suā sibi parat, atq; ob eam parandam selet totam euiscerat, nec tamen aliam inde fructum consequi potest, quā tenuem victū, quo tamen sæpe frustratur. Alio, vt ipsa tela, quam animalibus capiendis texunt, ipsimet laqueus fiat quo capiatur. Ita & in conquirendis huius sæculi bonis, magne, inutili, immo plerunq; noxio labore homo vitam suam consumit. Secundum hunc autem sensum, oratio ista in commodo sensu accipi debet, vt anni nostri dicantur meditari, quia nos in annis nostris exercemur, & meditatur ad modum, araneæ. Verum nomen, aranea, scilicet inu, melius & frequētius ipsam telā significat, quemadmodum & nomen Græcum hic positū *ἀράχνη*, cum ipsum animal dicatur Græcis *ἀράχνη*, sicut apud nos araneus. Proinde aptior videtur sensus paraphrasis, quāquam is habeat illud incommodi, quod verbū,

meditari, passiuè accipi debeat. Atque hunc sensum reddit Euthymius Græcus, estque simplicior, & præcedentibus atque sequentibus magis conueniens. Hebræa nullam faciunt araneæ mentionem, sed habent: anni nostri quasi sermo loquentis. Cur autem araneæ vocabulum positum sit à Septuaginta, explicat Hieronymus ad Cyprianum, dicens: Pro, sermone loquentis, Septuaginta meditationem araneæ transtulerunt. quomodo enim sermo loquentis præteruolat, ita & opus araneæ præteruolat.

IN IPSIS 70. ANNI.] Quidam libri habent, annis, quomodo & D. Hieronymus vertit ex Hebræo. Itaque ordo erit: Dies annorum nostrorum sunt in ipsis annis 70. Verum Græca, ex quibus nostra translatio est facta, habet in nominatiuo, septuaginta anni. Cui conuenit quod sequitur in nominatiuo, octoginta anni. Proinde relatiuū, ipsis, referendum est ad nominatiuum, dies, qui ponitur absolute. Illud enim, dies annorum nostrorum in ipsis, positum est Hebræica phrasi, pro, in ipsis diebus annorum nostrorum sunt 70. anni. Sicut illud: Dñs in celo sedes eius: dictum est pro, Dñs in celo est sedes.

ET AMPLIUS HORVM, &c.] Græca *καὶ τὸ πλεον ἄνω, &c.* Vnde patet hic, amplius debere accipi nominaliter propter articulum τὸ. Potest autem hæc oratio duobus modis accipi. Primū vt sit sensus: & quod excedit iā dictos annos, plenus est afflictione: aut, quod plurima pars dictorum annorum plena sit miserijs. qui sensus originali linguæ magis cōsentit.

QUONIAM SUPERVENIT.] Verbum, superuenit esse præteriti temporis & non presentis, docent Græca, quæ habent, *ἐπέβη*.

REPLETI, &c.] In Hebræo hi duo versus habent verba deprecatoria sicut alij duo sequentes: & Euthymius annotauit præterita hic pro futuris accipiēda, quæ admodū inquit Aquila, & cæteri interpretes significarūt.

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XC.

Securitatē hominis solam fiduciam in Deo habentis mirā incunditate toto Psalmo Propheta depingit: afferens eū qui Deo sese firmiter commiserit, diuina protectione, & Angelorum custodia tutum liberumque à malis vniuersis, siue quæ ab hostibus eius per noctem vel per diem, ex insidijs vel ex aperto obuēire possint, siue quæ à Deo impijs immittuntur, siue quæ sua negligentia aut fortuito incidere solēt: siue quæ à feris noxijsque bestijs imminere possent. In siue autem quo magis indubitata sit ipsius assertio, etiam Deum ipsum loquentem introducit, suam protectionem, & ab omnibus malis liberationem in se speranti promittentem, & post liberationem ab omnibus periculis vitæ huius, beatitudinem vitæ æternæ.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Qui habitat in adiutorio altissimi.*
* *in protectione Dei caeli commorabitur.*

Quicunq; omnē suam spem firmiter collocauerit in adiutorio altissimi, atq; in eo requieuerit, hic certè tutò versabitur inter pericula vitæ huius. * nā huic pro secura mansione & habitaculo Dei caeli, Dei scilicet potentissimi, atque in omnia imperium habentis.

PSAL 90.

2 *Qui*

2 *Dicit domino: susceptor merces tua, et refugium meum: * Deus meus, sperabo in eū.*

3 *Quoniam ipse liberabit me de liquore venantium: * & à verbo asperno.*

4 *Scapulis suis obumbrabit tibi: * & sub pennis eius sperabis.*

5 *Scuto circumdabit te virtus eius, * nō timebis à timore nocturno.*

6 *A sagitta volante in die, à negotio perambulante in tenebris, * ab incurfu et demonio meridiano.*

7 *† Cadent à latere tuo mille, et decem millia à dextris tuis, * ad te autem non appropinquabit.*

8 *Verum tamen oculis tuis considerabis, * & retributionem peccatorum videbis.*

9 *Quoniam tu es Domine spes mea, * altissimum posuisti refugium tuum.*

10 *Non accedet ad te malum, * & flagellū non appropinquabit tabernaculo tuo.*

11 *Quoniam angelis suis mandauit de te: * vt custodiant te in omnibus vijs tuis.*

12 *In manibus portabit te, * ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

13 *Super aspidem & basiliscum ambulabis, * & conculcabis leonem & draconem.*

14 *Quoniam in me sperauit, liberabo eum, * protegam eum, quoniam cognouit nomen meum.*

15 *Clamauit ad me, & ego exaudiam eum, * cum ipsi sum in tribulatione.*

2 Quisquis enim talis fuerit, dicit ad Dominum: Tu es defensor meus, tu es, ad quem semper in omnibus malis meis volo confugere. * Tu es Deus meus, quem vnice colo, & à quo totus pendeo, atque ob id omnem spem ponam in eum.

3 Et quidem merito: quoniam ipse certo certius liberabit me, ne capiar insidijs eorum qui querunt perdere animam meam: neue incidam in rem aliquam asperam & noxiam.

4 Et sane quemadmodum tibi quisquis eiusmodi es, promittis, ita tibi eueniet. Nam ad modum gallinæ, sedulo infirmos pullos suos protegētis, ipse quali alis suis super te expansis, cooperiet te, sua potentia atque bonitate protegens te ne quid mali patiaris: * & sub hac alarum eius protectione tu in spe bona securus deges.

5 Admodum scuti vndique hominem circumdantis, munit te ex omni parte, & omni tēpore fidelitas eius, quæ te sperātem in ipsum nunquā fallēt. Ideoq; non timebis ab eo quod noctu timorem incutere possēt.

6 Neque à sagitta iacta per diem, non ab eo quod in tenebris occultè toto conamine & magna calliditate student negotium facere tibi, * non etiam à dæmone aut aduersario quouis, qui clara luce apertè tibi vim inferre conatur, hoc est, securus eris ab omni malo, quod vel per noctē, vel per diem obringere, & vel ex insidijs, vel ex aperto inimicus aliquis homo vel dæmon tibi intentare possēt.

7 Si prælium ingressus cum hostibus manus conserueris, à latere tuo sinistro corruent mille, & à dextro decem millia. * Tu verò nullum incommodum accipies.

8 Quin potius tuis ipsis oculis securè conspicias, * & cum animi voluptate videbis (Deo pro te pugnante) impios qui te persequerantur commertias dare pænas. † Similiter cum offensus dominus peccatis hominum, grauem aliquam vitionem hostibus immiserit, adeo vt ab vtroque tuo latere, atque ab omni parte insidii cadant: ad te tamen huiusmodi malum non perueniet, neque te simul inuoluet, sed securus videbis condignam vitionem sumi de impijs, quemadmodum & in nouisimo iudicij die impijs ex omni parte cadentibus, tu secundum tuam in Deum fiduciam ab eorum vitione liber eris, quam tuis ipsis oculis securus conspicias.

9 Hinc autem tibi hæc securitas proueniet, quoniam dixisti: Tu Domine es, in quem omnem meam spem colloco: * & quoniam ipsum altissimum dominum constituisti tibi tuum refugium, qui, cum altissimus sit, & super omnia potentissimus, ad se confugientes ita quasi in altissimum aliquem locum sublatis, sua omnipotentia custodit, vt nullum nocuum appropinquare eis valeat.

10 Propter hoc itaque non poterit malum aliquod ad te accedere, aut nocuum aliquid inferre, * nec vlla plaga infestabit familiam tuam.

11 Quoniam angelis suis præcepit Deus de te: * vt custodiant te ab omni malo quacunque ieris, & vt solliciti sint ne in omnibus actionibus tuis mali quiddam incidat, aut in via mandatorum Dei ambulans, scandalum aliquod incurras.

12 Proinde ipsi mandato Dei lubenter parentes, te fidelissimè omni cura & studio custodient, quasi manibus te portantes in via quam ambulat: * ne quo modo tua negligentia, aut improuiso impingas ad lapidem pedem tuum, & vel leue offendiculum aut læsionem patiaris.

13 Neque immunis tantum eris à malis quæ impij tibi intentant, aut quæ Deus impijs immittit, aut improuiso accidere possent: sed & à nocuum ferarum quātumuis potentium atque ferocium, quantumuis noxiarum atque callidarum: * à quibus non solum non læderis, sed & cum oportuum fuerit, tibi parere coges, earumque fortitudinem, ferociam, atque nociuam astutiam victor superabis. Itaque super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem, hoc est, omnes omnino bestias homini formidabiles, nec has tantum, sed & quæcumque nociua atque terrificæ in dæmonibus, hominibus aut rebus quibuscunque, diuina virtute subijcies ac conteres.

14 Quo autem maior magnificis promissis meis à te fides habeatur, Deum ipsum de sperante in se loquentem audi: Quoniam, inquit Dominus, in me sperauit, liberabo eum ab omni malo: * protegam eum, quoniam nouit maiestatem, potentiam, bonitatem, atque prouidentiam meam, atque ob id me coluit & inuocauit.

15 Quoniam autem me ex toto corde inuocauit, ego nequaquam frustrabor eum, sed exaudiam, cum aduenerit ei aliqua tribulatio: nequaquam deseram eum, etiam si hominibus desertus à me videatur, * sed adero ei: consolabor enim eum, ac perdurare faciam in tribulatione.

* eripiam eum, & glorificabo eum.

16 Longitudine dierum replebo eum, & ostendam illi salutem meam.

latione, * & in tempore eripiam eum ab ea, atque magnificabo illum superiorem illum faciens hostibus affligentibus eum, & pro afflictione ipsum dignitate insigni ornans. Et id quidem frequenter etiam in presenti vita, semper autem in futuro.

16 Longæua ætate saturabo eum, & exhibebo ei salutem meam, facies eum experiri & degustare. nam & in presenti sæculo frequenter eum qui eiusmodi est, perducam ad extremam senectutem, vt plenus dierum hinc discedat, expertus meam salutem, qua à cunctis malis, atque à cunctis hostibus eum saluum feci: Et in futuro eum semper satiabo æternitate sæculorum, perpetua illum vita donans, atque salutis illius, quæ à me solo obtingere potest, participem faciens, qua liber à malis omnibus, in æternum mecum fœlix viuat.

ANNOTATIONES.

a **QVI HABITAT.** Græca & Hebræa habent participium, habitans in adiutorio, &c. Vnde patet hunc versum accipiendum, vt per se perfectum faciat sensum, & non, vt quidam intelligunt, pendere cum sequenti versu, in hunc sensum: qui habitat & commorabitur, &c. dicit Domino, &c.

b **IPSE LIBERAVIT ME.** Græca & Hebræa habent verbum futuri temporis, neque habent me, sed te, *ἑλευθήσῃ*, liberabit te, vt hic intelligatur loqui Propheta ei qui spem suam ponens in Domino, dixit: Susceptor meus es tu, sicut eidem in sequentibus loquitur versibus. August. lectio habet verbi eruet.

c **NON TIMEBIS A TIMORE NOCTURNO.** Quatuor hæ partes, quibus varia tentationum genera designantur, ita distinguenda videntur, omnis multorum varijs interpretamētis, vt duabus primis partibus duplex tentatio significetur, nempe occulta & manifesta. Rursum duplex huiusmodi tentatio significetur per duas partes posteriores: sed quæ in hoc differunt à duabus prioribus, quod prioribus membris significetur tentationes aut oppugnationes leues, & citò transeuntes: posterioribus autem graues, molestæ & diuturnæ. Quomodo autem hæc varietas tentationum deprehendatur in inuisibili nostro hoste diabolo, faciliè quitque apud se intelliget ex generali literæ sensu.

d **A NEGOTIO PERAMBVLANTE,** &c.] *ἀπὸ τοῦ περιγῶματος*, habent Græca, & accipit Euthymius dictionē *περιγῶμα*, simpliciter pro quacumq; re. nam

hoc, dicitio significat. Eadem tamen etiam significat molestiã, quomodo & Latinis dicim⁹ negotium pro molestia. In hac ergo significatione hic accipi debere dicitio Hebræa indicat, nam ea pestem significat. **ALTISSIMUM POSVISTI REFUGIVM,** &c.] Quoniam sunt qui hanc partem malè intelligunt, referentes dictionem, altissimum, ad refugium, quasi sit neutri generis, quorum etiam quidam in hoc membro putant sermonem dirigat ad Deum, sicut in priori membro, hunc sensum reddentes: tu Deus posuisti refugium tuum altissimum, hoc est, in alto loco: ideo notandum ex Græcis manifestum esse, dictionem, altissimum, esse masculini generis, quæ significat ipsum Deum qui est altissimus, sicut & Hebræa dicitio significat. Est enim Græcis *ἄνω ὕψιστος*, ipsum altissimum, scilicet Deum. Itaque cum in hac parte propheta sermonem dirigat ad pium, sicut in superioribus versibus: in priori verò versus parte sermo dirigatur ad Deum, vt sit partium apta coheræntia, oportet in priori parte subintelligere verbum, dixisti, vt ea verba, Tu es Domine Deus meus, non sint verba Prophætæ, sed pij, ad quem Propheta loquitur, de quo superius dixit: Dicit Domino, susceptor meus es tu, & refugium meum. Hebræa enim verti possunt: Quoniam tu Dominum spem meam, altissimum posuisti refugium tuum.

f **MANDAVIT DE TE.** Græca & Hebræa habent, mandabit, *ἐνταλάττω*, sic & postea pro, clamavit, orig. naïa habent futurum, clamabit, *κηρύσσει*.

Psalmus Cantici in die Sabbati.

ARGVMENTVM PSALMI XCI.

Prefatus Psalmus, qui, vt ex titulo satis habetur, sabbatis cantari solitus erat, docet quid precipue sabbatis sanctis sit agendum, nempe considerare, & ex consideratione laudare opera Domini. Inuitat itaque fideles ad laudem Dei, cuius amplissimam materiam suppeditant probe considerata opera ipsius: inter quæ hoc à iustis animaduersum eos maxime cõsultat, quod intelligant Deum omnia ex æquitate gubernare, vt impios sui nominis hostes, quamuis hic ad tempus saepe florere videantur, tandem tamen deiciat ac perdat: iustos verò extollat ac beet. longæua ac iucunda vitã eos donans, & quidem partim in presenti tempore, maxime autem in futuro.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Bonum est confiteri domino: * & psallere nomini tuo altissime.

2 Ad annuntiandum manẽ misericordiam tuam, * veritatẽ tuam per noctẽ.

3 In decachordo psalterio, cum cantico in cithara:

4 Quia delectasti me domine in factura tua, * & in operibus manuum tuarum exultabo.

5 Quam magnificata sunt opera tua domine, * nimis profunde facta sunt cogitationes tue

Bonum est, salutare & æquum, laudare Dominum, * & ad gloriam nominis tui o altissime cantare.

2 Vt annuntietur à nobis omni quidem tempore, sed potissimum à summo mane, * & rursum vespertino tempore misericordia tua, & in præstandis promissis fidelitas.

3 Idque non voce solum, sed & musicis instrumētis, psalterio scilicet decem chordarum, & cithara, simul cum vocis dulci modulamine.

4 Perfudisti enim me lætitia per elegantissimam hanc operum tuorum varietatem, * ex consideratione operum à te factorum memet oblectabo, aduertens in eis immensam tuam potentiam, sapientiam, & bonitatem erga nos.

5 Verè enim valde suscipienda ob magnitudinem sunt opera tua domine, * vehementer profunda & inscrutabilia sunt consilia tua, quibus cuncta gubernas & dispensas.

6 Itaque

b *Vt insipiens non cognoscit, & stultus non intelliget hæc.*

7 *Cum exorti fuerint peccatores, & apparuerint omnes qui operantur iniquitatem.*

8 *Vt intereant in sæculum sæculi, * tu autẽ altissimus in æternum domine.*

9 *Quoniam ecce inimici tui Domine, quoniam ecce inimici tui peribunt, * & dispergentur omnes qui operantur iniquitatem.*

10 *Et exaltabitur sicut vnicornis cornu meum, * & senectus mea in misericordia vberis.*

11 *Et despectit oculus meus inimicos meos: * & in surgentibus in me malignantibus audiet auris mea.*

12 *Iustus vt palma florebit.*

* *sicut cedrus Libani multiplicabitur.*

13 *Plantati in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri florebit.*

14 *Altoque multiplicabitur in sancta vberis. * & bene patientes erunt vt annuncient.*

15 *Quoniam rectus Dominus Deus noster, & non est iniquitas in eo.*

6 Itaque vir insipiens, qui, destitutus spiritu tuo, terrenis rebus omnino adductus est, nihil tuorum operum & cõsiliorum ob eorum profunditatem intelligit: * neque animalis homo, qui verè stultus est, agnoscit quæ dixi opera tua, neque considerat id quod modò diciturus sum, quod in omnibus tuis operibus summè admirandum minimè agnoscitur, atque ob id quamplurimos errare facit.

7 Nempe quòd postquam peccatores ad modicum tempus germinauerint, * atque floruerint, sicut gramen terræ, & eminare cœperint omnes qui operantur iniquitatem.

8 Futurum mox est vt in æternum pereant. * Ipsi autem cum sua gloria pereuntibus, tu Domine, cum sis altissimus, & omnium potentissimus, in æternum idem & immutabilis permanes: quare & hi qui à te pendunt, tecum quoque, quamuis hic ad tempus afflicti, perpetuò florere videntur.

9 Ecce enim (quod tuæ altitudinis & omnipotentia manifestum est argumentum) inimici tui Domine, inimici, inquam, tui, qui nunc florere videntur, funditus peribunt, * & subuertentur ob sua peccata quotquot operantur iniquitatem.

10 Contra vero per tuam potentia mea gloria atque potestas exaltabitur ad modum cornu vnicornis, cuius est præ alijs animalibus cornu magis eleuatum & potens: * neque, vt impij, ante tempus hinc diuellar, sed ad extremam perueniam senectutem, eaque copiosam Dei sentient misericordiam, quæ tanquam oleum quoddam pingue, corpus ex se deficiens succulentum reddet & cœlesti quodam vigore reuiuiscere ac florere faciet.

11 Et videbit ipse oculus meus inimicos meos ea pati, quæ commertentur, & quæ optaret quisquam in hostibus suis: & de malignè agentibus qui me persequuntur, audiet auris mea mala quæ illis contigerunt.

12 Neque verò mecum tantum sic ager diuina bonitas, sed in viuensum iusti omnes florebit, non quidem sicut impij florescentes, vt gramen terræ, quod virorem & florem suum subito perdit: sed quemadmodum palma quæ & viuacissima est, & semper viret etiam ipsa hyeme, & gratig succo nunquam destituti, tum in prosperis, tum in aduersis semper virebunt, longæuam degentes vitam, ac fructus dulcissimos bonorum operum semper proferentes, ne tum quidem florere cessantes cum hinc dicesserint, immo verus hinc in terram fœcundiorẽ transplantati fuerint. * Et quomodo cedri Libani robore, odore, & incorruptibilitate insignes, in maximam succrescunt altitudinem, multumq; augentur, & ramis suis late expansis diffunduntur: ita & iusti insigni à Deo robore præditi, virtutũ odore omnibus grati semper in bono proficent, seipsis semper altiores, ac multam prolem Deo proferentes, donec tandem caelos ipsos, ad quos palmarum ac cedrorum more semper nituntur, attingat.

13 Non enim iusti, quemadmodum impij eradicabuntur è terra, sed firmiter plantati in domo Dei, florebit iugiter in atrijs eius. In congregatione enim sanctorum coeantium Deum vsque in longam senectam vt in plurimum viuentes, vigeant in ea, fructusque proferent, & gratissimos flores bonorum operum, semper validi ad laudandum Deum in templo eius, in medio populi sui, & hinc decedentes, in cœlesti Dei domo, è qua nunquam dimouebuntur, perpetuò virore vigeant.

14 Etiam in ipsa senectute, quæ non erit in eis effœta & arida, sed succo diuini spiritus pinguis & fœcunda, viribus proficent, & in virtutibus crescent, * eruntque etiam tum bene habiti atque dispositi, vt experti in se Dei iustitiam & bonitatem annuntient.

15 Quòd iustus est Dominus Deus noster: * quòdque ab omni iniustitia & prauitate est alienissimus.

ANNOTATIONES.

a **A**D ANNUNCIANDVM.] *τὸ ἀναγγέλλειν*, hoc est, ipsum annunciare, vt repetatur verbum, bonum est. Interpret legisse videtur *τὸ ἀναγγέλλειν*.

NON INTELLICET HÆC. Pronomen, hæc, quidam ad præcedentia, alij ad sequentia referunt, nec multum interest. Nam in sequentibus ex operibus Dei vnum describit, quod stulti & carnales homines minime aduertunt. Quod autem sequitur, cum exorti fuerint, &c. est oratio imperfecta, quam quidam paulo aliter quam habet paraphrasis absolunt hoc modo: cum exorti fuerint, &c. hoc i-

deo fit, vt intereant in sæculum sæculi: vt sit idem cum eo quod alibi dicitur de impiorum fœlicitate: Veruntamen propter dolos posuisti eis. Porro pro verbo, apparuerint, Hebræis est verbum quod propriè significat florere: quod tamen etiam aliquando significat videre, prospicere. Ad quam significationem respexisse videntur Septuaginta, veritates, *διὰ τὴν ἰσχυρίαν*. Est enim *ἰσχυρίαν*, prospicere. Quod tamen quomodo cum originali concordandũ sit, paraphrasis indicat: Sic & pro exorti fuerint, verbi Hebraicum germinare significat. Vnde Hieronymus vertit:

vertit: germinauerunt impij quasi fenenum, & floruerunt omnes qui operantur iniquitatem vt intereat.
c IN MISERICORDIA VBERI.] Interpres legitur videtur et in Græca habeat oleo, atque hoc modo legendum esse Hebræa manifestè docent. Per oleum tamen Dei misericordia intelligitur, quare sensui nihil detrahatur.
d PLANTATI IN DOMO.] Quantum ad literam attinet, plati in domum Dei aut habitare in ea dicuntur in psalmis hi, quibus datum erat longo tempore conuersari & viuere in populo Dei, & cum eo stans diebus conuenire ad domum Dei, ibiq; Deum cum reliquis laudare. Nos autem per domum Dei,

intelligere debemus Christi ecclesiam, aut domum Dei celestem, cui per fidem & spem inlitu sunt omnes fideles, cuius domus Dei illa vetus vmbra fuit.
BENE PATIENTES ERUNT.] Græca, et in uocabulis eorum dicitur in uocabulis, bona corporis dispositio & complexio. Vnde in uocabulis eos vocat, qui corpore bene sunt dispositi & affecti. Augustinus legit, Tranquilli erunt: Distio autem uerbi, secundum Hebræa quidam referenda esse ad sequentia, ut sit nominatiuus pluralis. habent autem, pingues & uirides erunt. Secundum Græca uero, coniungi debet cum ablatiuo, senecta. Habent enim Græca et in uocabulis, hoc est, in senecta pingui.

Laus cantici Dauid in die ante sabbatum, quando fundata est terra.

ARGUMENTVM PSALMI XCII.

Redicat hic Psalmus Dei maiestatem a conditione orbis, & gentium maximè firmidabilium (quas per flumina & maria designat) deiectione, unde & oraculorum Dei certitudo declarat a sitidum quam suis promiserat salutem prestiit. Causam autem cur hoc cecinerit omnino apparet fuisse insignem aliquam uictoriam, qua Deus suum populum hostibus superiore fecerit. In eo uero simul adumbrata fuit salus per Christum parata, & uictoria de hostibus Christiani nominis concessa. Quare secundum mysticum sensum accipiendus est hic Psalmus canere de regno Christi, quod deuicta morte accipit a patre, quodque in uniuerso mundo obtinuit, deuincens omnium qui se Christiano nomini opposuerunt, potentiam & sapientiam, ita ut oracula uatum, quibus hac deus predixerat, iam certa facta sint & indubitata. Deiq; ecclesia in sua sanctificatione permansura sit usq; in consummationem seculi. Quod autem in titulo legitur: Laus cantici Dauid in die ante sabbatum, quando inhabitata est terra, parispensandum est, quando quidem neque Hebræa in titulo hac habent, nec emendatiora exceptaria Septuaginta interpretum, ut testatur Euthymius, quare certum est ab aliquo pro sua uoluntate adiectum.

PARAPHRASIS EIVSDEM

- 1 Dominus regnauit, decorem indutus est.
* indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se.
2 Etenim firmavit orbem terræ:
* qui non commouebitur.
3 Parata fides tua Deus ex tunc,
* a seculo tu es.
4 Eleuauerunt flumina Domine,
* eleuauerunt flumina uocem suam.
5 Eleuauerunt flumina sanctus suos,
* a uocibus aquarum multarum.
6 Mirabiles eleuationes maris,
* mirabilis in altis Dominus.
7 Testimonia tua credibilia facta sunt nimis,
* domum tuam decet sanctitudo Domine in longitudine dierum.

Dominus est qui regnum in omnia obtinet, idque cum summa tum gloria, tum fortitudine, quibus sic undique atque abunde ornatur, ut indutus his quasi uelamentis quibusdam uideatur. Et quomodo uir puginator gladio sese accingit, ut aduersus hostem dimicet, ita & ipse robore sese quasi præcinxit summa sua potentia, sese adaptans ad faciendum quæcunque uult, & deiiciendum aduersarios suos.
2 Ecce enim quod potentia ipsius & gloria præclarum est indicium, ipse orbem terræ, dum conderet, ita firmiter stabiliiuit: ut non sit imperpetuum commouendus de loco suo.
3 Itaque non ab heri, aut nudius tertius regnandi prouinciam tu Domine suscepisti, sed ex eo tempore, quo à te terra firmata est, solum regni tui firmatum fuit, etiam si id mundus non agnoscat. Ab æterno etiam ante mundi constitutionem tu es idem semper in teipso permanens.
4 Præterquam autem quod in creatione omnium tuam fortitudinem declarasti, etiam in hostium nostrorum deiectione eam mirabiliter innotescere fecisti, nam quam plurimæ ac fortissimæ gentes sese in modum fluminum perstreptentium extulerunt contra nos, uociferantes contra nos, atque suis persecutionibus & oppugnationibus obruere conantes.
5 Extulerunt, inquam, in modum fluminum suas contra nos uoces & oppugnationes, quibus quasi fluctibus quibusdam nos opprimerent, atque propter uoces multarum gentium, quæ tanquam aquæ multæ fragore magno confluentes, conclamauerunt contra nos.
6 Propter has, inquam, plurimarum gentium uoces & contradictiones, mirabiliter & terribiliter validæ erant oppugnationes hostilis populi, nos obruere tanquam tempestuosum mare conantis. Verum magis mirabilis factus est Dominus, qui ut in altis habitat, ita & in omnia summam obtinet potestatem. Hic enim ut solus potest maris fluctus compescere, eosque cum uult facile sedat, ita & omnium hostium nostrorum validam oppugnationem sua uirtute facile deiecit & contriuit, hostibus nostris quantumuis fortibus & admirandis longe potetior, atque ob id magis admirandus.
7 Quoniam ergo quam promiseras salutem nobis attulisti, hinc iam testimonia tua & oracula uatum, quibus salutem nobis te allaturum testatus es, iam ualde certa esse declarata sunt, & mundo egregiè per sua facta. Decet autem o Domine ut quemadmodum iam cœpisti tuam pro nobis

PSAL. 92
a
b

nobis declarare potentiam, ita per tuam uirtutem domus tua, quam in nobis tibi delegisti, sancta permaneat in perpetuum, ut ne eam aliquis omnino hostis prophanus polluat unquam. Cum enim sis sanctissimus, domui etiam tuæ decens est perpetua sanctitas.

ANNOTATIONES.

DOMINVS REGNAUIT.] Incertum an dicat dominum regnasse, eo quod ab initio mundum gubernauerit, an quia insigni aliqua uictoria potentiam suam declarauerit, & regnare cœperit in prostratis hostibus. Priorem sensum sequitur paraphrasis, ut cui magis conuenit subiuncta ratio: Etenim firmavit, &c. Pro quo tamen Hieronymus uertit ex Hebræo, Insuper appendit, cui lectioni magis conueniret secundus sensus. In sensu autem mystico per decorem & fortitudinem, quam induit Dominus Deus noster Christus, intelligi debet gloria immortalitatis, quam deposita ignobilitate & infirmitate carnis, assumpsit in resurrectione sua, & per orbem terræ, ecclesia per uniuersum orbem fundata.
AVOCIBVS, &c.] Hanc partem nostri ferè coniungunt cum superioribus, distinguentes inter flumina & aquas multas, atque mare: ut per flumina Apostoli intelligantur: Aquæ multæ, populū multi, contradicentes Apostolorum prædicationi, atque eosdem per mare intelligentes, itaque hunc reddunt sensum: Apostoli tanquam flumina plena aquis celestis doctrinæ eleuauerunt uocem suam contra uoces populorum multorum contradicentiū: vel eleuauerunt uocem suam magis quam uoces multorum populorum, quibus scilicet præualuerunt. Verum hic modus intelligendi non potest aptari literaliter intelligentiæ, & omnino apparet idem significari per aquas multas, mare & flumina, per quæ in scripturis frequenter hostilis oppugnatione designatur. Itaque melius secundum distinctionem Hebræorum coniungatur cum sequenti uersu, quem admodum & Euthymius fecit. Vertunt autem Hebræi quidam hoc modo: præ uocibus aquarū multarum, & admirabilibus fluctibus maris admirabilis in excelis Dominus, quod Sates apertius sic: Plurimam sonitus aquarum multarū, fortium fluctuum maris, fortis est in excelso Dominus. Hieronymus autem: A uocibus aquarum multarum grandes fluctus maris, gaudis in excelso Dominus. Quæ lectio simul cum nostra præter sensum paraphræos etiā sic accipi potest: Propter uoces aquarum fuerunt fluctus maris grandes, propter eandem etiam grandis est Dominus, qui eas compescuit.

Psalms Dauid, quarto Sabbati.

ARGUMENTVM PSALMI XCII.

Resenti Psalmo uir sanctus inuocat iustitiam Dei iudicium contra improbos innocentes & eorum qui omni humana ope maxime destituti sunt, oppressores: & quoniam in eam immanitatem prolapsi diuinam negant providentiam, ostendit contra eos, Deum omnia cognoscere, omniaque scelera uindictaturum, ex eo quod nobis cognoscendis facultatem dedit, & antea quoque mundi scelera grauius uultus sit. Deinde felices eos pronunciat, qui, quamdiu impij dominari permittuntur, a Deo ita erudiuntur, ut afflictiones impiorum mansueti animo ferant, usque dum iusta de impijs ultio sumatur: asserens in exemplum omnium iustorum, Deum solum esse, per quem impiorum uolentiam semper superauerit: & a quo, dum ab impijs vexaretur, abinde sit consolatus. quodque suo tempore omnibus impijs quam merentur inferet perditionem. Apparet autem a Davide presentem Psalmum editum esse occasione Saulis, & impiorum qui Sauli adhererant: nam est consimilis plerisque Psalmis, quos hac occasione editos constat. Quod uero ritulus habet, Psalmus Dauid, quarta Sabbati: cum in Hebræo non sint hæc uerba, adiecta uidentur ab aliquo, forte quia feria quarta hic decantari solitus erat a Iudeis.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Deus ultionum Dominus,
* Deus ultionem liberè egit.
2 Exaltare qui iudicas terram:
* redde retributionem superbis.
3 Usquequo peccatores Domine, usquequo peccatores gloriabuntur?
4 Effabuntur, & loquentur iniquitatem, loquentur omnes qui operantur in iustitia?
5 Populum tuum Domine humiliauerunt, & hereditatem tuam vexauerunt.
6 Viduam & aduenam interfecerunt, & pupillos occiderunt.

Dominus, qui solus est Deus habens potestatem uiscendi iniurias suorum, cuique soli competit ultio omnis, in uiscendis impiorum criminibus, & in uindicando suos semper liberè & confidenter egit, ac semper acturus est, neque enim respicit cuiusquam personam, neque temuit vultum cuiusquam, ut illius dignitati aliquid deferat: sed sine omni personarum acceptione liberè cum uult de omnibus ultionem sumit, siue paruis, siue magnis.
2 Tu itaque Domine scelerum ultor, etiam modo pro tua libertate age cum impijs, cumque sis iustus iudex hominum uniuersæ terræ, altiore te & potentiore impijs declara, atque in altum solium tuum iudicarium conscende, hoc est, iudicium iustum exerce: & his qui pre nimia animi superbia nec te uerentur, redde quod merentur.
3 Quamdiu enim impij Domine, quamdiu impij te permittente & conuiente gloriabuntur, quasi impunè malefaciant?
4 Quamdiu fines eos è plenitudine peruersi cordis sui effundere & loqui iniqua! quamdiu fastuose loquentur?
5 Audi enim Domine quàm superbe glorientur, & quàm iniqua loquantur. Nam populum tuum Domine affixerunt, & quos tibi delegisti in peculiarem tuam hereditatem, variis malis affecerunt.
6 Eos qui humana ope maximè destituti sunt, quales sunt viduæ, aduenæ, atque pupilli, crudeliter occiderunt.

C. I. in Psalmos. p 7 Et

PSAL. 93
a

7 Et dixerunt: non videbit dominus, * nec intelliget Deum Iacob.

8 Intelligite insipientes in populo, * & stulti aliquando sapite.

9 Qui plātauit aurem, non audiet? aut qui sūxit oculum, non considerat?

10 Qui corripit gentes, non arguet? * qui docet hominem scientiam.

11 Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanae sunt.

12 Beatus homo quem tu erudieris Domine, * & de lege tua docueris eum.

13 Ut mitiges ei a diebus malis, * donec sodiatur peccatori suae.

14 Quia non repellat Dominus plebem suam, * & hereditatem suam non derelinquet.

15 Quoadusque iustitia conuertatur in iudicium, * & qui iuxta illam, omnes qui recto sunt corde.

16 Quis confurget mihi adversus malignantes, * aut quis stabit mecum adversus operantes iniquitatem?

17 Nisi quia Dominus adiuvit me, * paulominus habitasset in inferno anima mea.

18 Si dicebam: motus est pes meus, * misericordia tua Domine adiuvabat me.

19 Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuae letificaverunt animam meam.

20 Nunquid adheret sibi sedes iniquitatis, * qui fingit laborem in praeepto?

21 Captabunt in animam iusti, * & sanguinem innocentem condemnabunt.

7 Et cum haec immania fecerint, dixerunt apud se: non considerabit Dominus ea quae facimus: * nec Deus Iacob habebit eorum rationem, ut aliquando ea vindicet.

8 Vos autem qui tam estis insipientes in hominibus, intelligite tandem: * & qui tam stultam de Deo habetis opinionem, tandem quae recta sunt sapite.

9 Qui capitibus hominum aures affixit, & potestatem dedit audiendi an non audiet quaecunque vos superbe loquimini? * & qui oculos hominibus in fronte aptavit, & videndi facultatem concessit, an non ipse quoque considerabit quaecunque à vobis aguntur?

10 Qui ob scelera eorum frequenter iam corripuit varias gentes, an non de vestris criminibus supplicium sumet? * is, inquam, qui omnes homines docet scientiam, inculpans eam animis omnium, & suggerens vnicuique quod rectum, & quid maxime sequendum, an non vos abutentes scientia ab eo data, pro magistri officio arguet sua vltione? Ipse quoque, à quo homini est omnis quam habet prudentia, an non cognoscet omnia vestra, aut ex ignorantia, dictorum & factorum vltorum vindictam de vobis non sumet?

11 Certè Dominus non solum perfectam habet notitiam eorum quae dicunt aut faciunt huiusmodi homines, sed & de cogitationibus eorum novit quod futiles sint & inualidae, atque de omnibus omnino hominibus cognoscit, quod quae ex sese cogitant, vana sint & inefficacia.

12 Quare modis omnibus foelix est ille: Domine, quem tua doctrina imbuere dignaberis: * quemque in lege tua institueris.

13 Quo tranquillitatem illi pares à temporibus istis malis, quibus boni ab impiis opprimuntur: * vsque dum parata fuerit peccatori fouea interitus, in quam incidat: quae nunc ipso non advertente paratur ei, dum finitur bonis dominari. Hoc enim praestat eruditio diuina, ac iugis legis dei meditatio, ut tempore aduerso, priusquam incidant eum interitum impij, quem suis facinoribus iam sibi effodiunt & parant, docti à Deo, mitius, tranquillius atque patientius illatam ferant afflictionem, ex Dei lege agnoscentes omnes ipsorum calamitates in bonum eorum cessuras, & eos qui affligunt, condignas aliquando criminibus suis penas daturos.

14 Intelligunt enim docti à Deo, quod sua cura Dominus non destituet etiam in tribulationibus populum suum, * & quos in hereditatem suam delegit, non derelinquet.

15 Quousque tandem id eueniat, quod certò futurum est, nempe ut iustitia Dei post aliquam dissimulationem procedat ad iudicandum pro populo suo, eumque liberet, impiis condemnatis: * ac tum quidem omnes qui recto sunt corde, propinqui erunt iustitiae diuinae, eamque sequentur, approbantes atque amplexantes eam, cum è contrariò impij Dei iustitiam auersabuntur & execrabuntur.

16 Quod autem suos Dominus nunquam sit derelicturus, ut demum ac tandem pro eis iuste sit iudicaturus, vel ex me discere licet. Nam cum ex meis hostibus meis longè inferior sim, & ab omnibus desertus, quis alius praeter Dominum surget pro me aduersus homines malignos * aut quis se mecum opponet hostibus iniquè me persequentibus?

17 Nullum certè praeter Dominum adiutorium expecto, neque praeter eum aliquem sufficere mihi puto, nisi enim Dominus auxilio fuisset mihi, * parum abfuisset quin vita spoliatus habitassem apud inferos, immo breui futurum erat ut in mortem caderem.

18 Si quando videbatur mihi pes meus vacillare, & in periculum lapsus & interitus venisse me putabam, * misericordia tua Domine statim adfuit mihi, addens mihi robur, & stabiliens me.

19 Pro multitudine dolorum meorum, quibus per varias cogitationes intra me cruciabatur animus meus, vicissim multae consolationes tuae exhilarabant moestam animam meam.

20 Atque hoc quidem maxime te suggerente me consolabatur & recreabat, quod apud me sic cogitabam: num fieri poterit, ut commune quicquam tibi sit cum folio & potestate tyranni, cum eo, inquam, qui per praeeptum ac praetextu legis cogitat adducere afflictionem insonantibus, * quae ad hoc impia decernit praeepta, ut homines affligat & opprimat? Sanè quicumque talis est, tibi non sociabitur, nec acceptus tibi erit, cum tribunal tuum aequissimum sit, nec aliud tuis praeeptis intendas, quam hominum promouere salutem.

21 Ipsi quidem impij animam meam praeter meritum meum venabuntur, cupientes eam capere & perdere, meque innoxium condemnabunt, ac morti addicent.

22 Et factus est mihi Dominus in refugium, * & Deus meus in adiutorium spei meae.
23 Et reddet illi iniquitatem ipsorum, * & in malitia eorum disperdet eos, disperdet illos dominus Deus noster.

22 Verum contra hos Dominus factus est mihi loco asyli, in quo tutus lateam: * Deus meus factus est adiutorium, in quo fiduciam meam omnem collocaui.

23 Et retorquet in eos iniquitatem ipsorum, qua alios opprimere conati sunt: * & propter malitiam eorum subuertet eos penitus, subuertet inquam, eos certissimo Dominus Deus noster.

ANNOTATIONES.

LIBER EGIT. Hebraea habent עִוְרָה hophia quod potest esse appare vel apparuit, sed sequentia indicat, debere accipi ut sit imperatiuus. Septuaginta videntur legisse הִוְיָה hophiah, & illud acceperunt in tempore praeterito, nam hoc verbum, Psal. 11. verterunt παρῆσθησθαι, quod liberè agere vel dicere significat.

QUI DOCET, &c. Paraphrasis indicat dupliciter intelligi posse, quod dicit Deum docere hominem scientiam, nempe vel quia omnes docet quid maxime sequendum per lumen naturale, ac legem scriptam in cordibus hominum. Vel quia quaecunque homini est scientia, illi à Deo est, indicat etiam orationem hanc imperfectam duobus modis perficere posse, scilicet ut aut repetatur: non arguet, aut ut intelligatur haec pars carere suo antitheto, subintelligenda hoc modo: qui docet scientiam, quomodo non & vestra sciret mala?

VT MITIGES, &c. Per dies malos, quidam intelligunt tempora nouissimi iudicij, à quibus bene homini esse facit eruditio diuina, accipiuntque dictionem, donec, pro quando, ut sit sensus: ut bene ei esse facias à die malo nouissimo, quando parabitur peccatoribus omnibus fouea aeternae perditionis. Verum quoniam haec acceptio huius dictionis noua est, & a dictio exigit, ut dies mali, de quibus loquitur, intelligantur praecedere peccatoris perditionem, ideo per dies malos oportet intelligere tempora illa, quibus finitur hic iustus vexari à malis. Notandum autem quod secundum hanc intelligentiam dictio, donec, dupliciter hic accipi potest. Primum, ut accipiatur denotare certum aliquod tempus, quo impius perdetur, & tunc dicatur peccatori fouea fodi, vel effossa esse, quando iam incipit Deus de eo supplicium sumere, & in interitum praecipitare. Itaque quod dicitur, donec fodiat, exponi debet, vsque dum effossa fuerit. Secundò, ut donec, accipiatur pro quando, & toto eo tempore intelligatur peccatori fouea fodi, quo dominari permittitur in hoc mundo. Erat itaque sensus: ut tranquillo eum animo esse facias à diebus istis malis, quando diu impio foditur fouea, & quando adhuc impletur mensura peccatorum eius, post quam decreta de eo vltio sumatur.

ET QUI, &c. Graeca non habent hanc interrogationem, nec vtrumque relatiuum, qui, sed hoc modo, ἡγὶ ἐχθροὶ ἀπὸς τῶν κατὰ τὴν ἀσπίδα. Quod iuxta Psalterium Romanum sic est translatum: Et qui iuxta illud, omnes qui recto sunt corde. Vetus autem, quam sequitur Augustinus, sic habet Et qui habent eam, omnes recto sunt corde. Acciperunt enim qui sic translulerunt dictionem, ἐχθροὶ, ut sit participium ab, ἐχθρὸς habeo, eum hic sit notum, ut patet ex regimine, significans propinquum

& vicinum. Itaque sic sonat: Et propinqui eius omnes recti corde. Quae verba cum variis modis exponi possunt, accommodanda sunt ad lectionem Hebraeorum, qui sic habent ad verbum: & post eam, vel illud, omnes recti corde. Vnde Hieronymus: & sequentur illud omnes recti corde. Quae lectio hoc videtur indicare, quod Dei iustitiam vel iudicium (nam ad vtrumque potest referri relatiuum apud Graecos & Hebraeos) sequentur & approbabunt omnes recti corde.

PAVLOMINVS, &c. Apparet hic quaedam sermone inconuenientia, nam his verbis significatur, quod etiam si Dominus non adiuuisset, non habitasset apud inferos, sed tamè parum abfuisse quin habitaret qui tamè non videntur Prophetae sensus. Proinde hac absurditate apparenti offensus, ut videtur, Campensis, ipsa Hebraea sic accepit: nisi Dominus auxiliator meus, paulominus, habitauit in inferno: anima ut ante paulominus fiat punctus, & praecedens oratio sit defuncta, perficienda hoc modo: Nisi Dominus auxilio fuisset mihi, perissem, parum enim abfuit quin habitauerit: &c. Alius verò simili, ut apparet, ratione motus, dictionem, paulominus, explicat per breui: Breui, inquit, habitasset anima mea in locis silentium.

NVN QUI D, &c. Communiter Latinorum codices habent, qui fingis, &c. & intelligunt quidam Prophetam hic sermonem suum conuertere ad impium, qui causatur praeepta Dei difficilia esse, ut sit, sensus: Nunquid, d' impie, qui mendaciter astruis difficultatem esse in obseruatione praeeptorum Dei, adheret tibi inueterata male agendi consuetudo, in qua sedes & quiescis velut in sede? Verum hic sensus praecedentibus & sequentibus impertinens est. Alij itaque haec verba Deo intelligunt esse dicta: cui & prius Propheta loquitur. Et quidam intelligunt Deum fingere laborem in praeepto, quia ea praecipit quae sunt homini ex infirmitate carnis laboriosa Augustinus autem legens, qui fingis dolorem in praeepto, exponit Deum fingere, hoc est, constituere & facere dolorem in praeepto, quia de dolore praeeptum dedit, nempe quia praecipit suis dolores & calamitates patienter ferre. Posset & intelligi Deum fingere laborem, hoc est, dolorem & flagella constituit & comminatus est. Verum haec omnia aliena sunt à mente Prophetae, qui sedem iniquitatis vult fingere laborem, hoc est, dolorem & molestiam in praeepto. Apud Graecos enim & Hebraeos pro, qui fingis, est participiū, fingens, quod interpres quidè accepit in secunda persona, cum omnino debeat referri ad ipsam sedem, ut sit sensus: sedes, & thronus fingens laborem, quomodo aperte exponit Euthymius. Sed & d. Hieronymus in Commentariis legit, qui fingit.

Laus Cantici ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI XCIII.

Praesens Psalmus primum quidem Dei populum ad laudandum & colendum seruo Deum inuitat, tum quia omnium sit supremus: qui omnia fecit & gubernat: tum quia peculiariter nobis Deus esse dignatur pastor & curator suorum fideliss.

fideliſſimus. Deinde fideles omnes admonet ad obediendum voci illius Domini potentiſſimi ſimil & optimi, adducens exemplum antiquorum, qui ſiſſos ſua inobedientia priuauerunt terra promiſſe quietis. Hac autem exhortatione D. Paulus ad Hebræos ſecundum myſticum ſenſum ſubtiliter uſus eſt, interpretans his uerbis nos admoneri, ne ſimus inobedientes, & increduli uoci Domini, ni uelimus excludi à requie celeſtis patriæ, quemadmodum ob incredulitatem ſuam excluſi fuerunt Iſraelitæ ab ingreſſu in terram Canaan. Hanc enim intellexit figuram obimuiſſe patriæ celeſtis, & cum admoneamur his uerbis, ne ſimus Deo inobedientes exemplo antiquorum, qui ob ſuam inobedientiam prohibiti ſunt ingredi in requiem terræ promiſſæ ei, intellexit quoque, per contrarium ſenſum nobis non obdurantibus cor noſtrum, ſed credentibus promiſſi hic introitum in requiem Dei, quanuis expreſſe hoc non promittatur. Porro etiam prior Pſalmi pari, quæ inuolutionem ad laudem Dei continet, ad nos ſingulariter pertinet, cum à nobis maxime Deus laudandus modo ſit, poſtquam per Chriſtum ſaluator & paſtor humani generis excellentiori ratione eſſe copit. Totus itaque Pſalmus inuitat ad ſolidum Dei cultum, qui in duobus maxime conſiſtit, nempe in laude ac ueneratione ipſius, & in obediencia ei.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Venite exultemus Domino: * inilemus Deo ſalutari noſtro.
2 Præoccupemus faciem eius in conſeſſione: * & in pſalmis inilemus ei.
3 Quoniam Deus magnus dominus: * & rex magnus ſuper omnes deos.
4 Quia in manu eius ſunt omnes fines terræ, * & altitudines montium ipſius ſunt.
5 Quoniam ipſius eſt mare, & ipſe fecit illud: * & ſiccā manu eius firmauerunt.
6 Venite adoremus, & proſtridamur, & ploremus ante dominum qui fecit nos: quia ipſe eſt dominus Deus noſter.
7 Et nos populus paſcua eius * & oves manus eius.
8 Ecce die ſi uocem eius audieritis, nolite obdurare corda ueſtra.
9 Sicut in irritatione ſecundum diem tentationis in deſerto.
10 Vbi tentauerunt me patres ueſtri, * probauerunt & uiderunt opera mea.
11 Quadraginta annis oſſenſus ſua generationi illi, * & dixi ſemper hi errant corde.
12 Et iſti non cognouerunt uias meas, * quibus iuravi in ira mea, ſi introibunt in requiem meam.

Venite cum exultatione, laudemus Dominum cum iubilo uocis: * laudemus Deum propterea quod ipſe ſit ſaluator noſter, qui ab hoſtibus noſtris ac multis malis nos ſaluos fecit.
2 Ante omnia maturemus & feſtinemus ſummo diluculo venire coram eo, cum laude ipſius, * & Pſalmis iubilemus in honorem eius.
3 Ita enim exigit ut faciamus, primum quidem potentia eius magnitudo, tum & ſingularis eius in nos bonitas, nam Dominus noſter eſt Deus magnus: * & Rex magnus præ omnibus qui à gentibus falſa appellatione dicuntur dii, aut qui ob aliquam excellentiam uocantur dii, ſiue in cælo ſiue in terra.
4 In ipſius enim ſolius poteſtate ſunt omnes fines terræ: * & ſummos uertices montium ipſe poſſidet, ita ut nihil ſit quantumuis eminent & altum, quod non ſit in eius poteſtate.
5 Ipſius etiam eſt mare, nam ipſe fecit illud, * & terram omnipotentia eius formauit: fecitque extare extra mare ut eſſet arida, quæ prius aquis tegebatur.
6 Venite itaque, adoremus & proſtridamur, & pro commiſſis peccatis noſtris ploremus coram Domino qui fecit nos: * quia ipſe eſt peculiari- ter Dominus Deus noſter, quem, relictis idolis gentium, nos colendum ſingulariter ſuſcepimus.
7 Et nos uiciffim ſumus populus, qui ab eo peculiari- ter paſcimur: * & ueluti grex ouium, qui ab eius prouidentia quaſi paſtoris manu deducimur & dirigimur.
8 Proinde cum hic Dominus noſter maximus ſimul ſit & optimus, quando- cunque uocem eius audieritis, ne obduretis corda ueſtra, ita ut eam uocem non ſuſcipiatis, credendo & obediendo ei.
9 Sicut olim fecerunt patres noſtri, cum ad iracundiam Deum ſua incredulitate prouocauerunt, eumque in deſerto tentauerunt.
10 Ibi enim, inquit Dominus, patres ueſtri multis uicibus me tentaue- runt, nunc ex diſſidentia periculum cupientes facere potentia & ueritatis mea, nunc meis uerbis obmurmurantes & diſcredentes: * cum tamen experti fuiſſent & uidiſſent opera mea mirabilia, quæ feceram cor- rā eis, ex quibus merito intellexiſſe debuiſſent me omnia poſſe, nec ali- quando liliſ defuturum.
11 Et quoniam ſic me frequenter tentauerunt, & potiſſimum quia diſſidebāt ſe poſſeſſuros quam promiſeram eis terram, ob hoc quadra- ginta annis inſenſus fui generationi illi prauæ, ſpacio quadraginta an- norum eum populum variis plagis afficiens, donec omnes in deſerto morentur quotquot increduli fuerant. * Dixi enim: Hi, etſi multis à me affecti beneficiis, & frequenter admoniti, ſemper tamen perſiſtunt in errore cordis ſui.
12 Non enim uoluerunt cognoscere meam potentiam, iuſtitiam ac miſericordiam, quaſ in omnibus actionibus meis adhibeo, nec manda- ta mea cognoscere & amplecti uoluerunt: * Vnde factum eſt, ut iurā- uerim eis iratus, quod non eſſent ingreſſuri in locum illum, quietiſſi- mum, quem eis paraueram & promiſeram.

ANNOTATIONES.

Sicut in irritatione. Pro dictione, ir- ritatione, & tentationis, apud Hebræos ponuntur duæ illæ dictiones, quibus appellatus eſt locus ille, in quo Iſraelitæ Deum tentauerunt in Raphi- dim, cum ob defectum aquæ murmurarent, nempe Meriba Maſſa, pro quibus Hieronymus Exodi 17.

vertit: Tentatio. Vnde putatur à quibusdā hic no- tari ea tentatio, qua populus Deum tentauit in Ra- phidim. Paulus tamen ad Hebræos interpretatur hic notari eam tentationem, qua populus Deum ir- ritauit, cum nō crederet ſe poſſe obtinere terrā pro- miſſā, de qua propheta hic loqui ſatis patet ex ſine. Propter

Propter eam enim irauit Dominus non ingreſſu- rum eum populum requiem paratam: neque in ca- tentatione, quæ facta eſt in Raphidim apparet, quo- modo populus obdurauerit cor ſuum, & uocem Dei non audiret, cum nihil tunc legatur Deus di- xiſſe illi populo.

QVADRAGINTA, &c. Pſalterium romanum ha- bet: proximus fui, quomodo qui uertit, legiſſe uide- tur in Græcis codicibus προωχθια, non προωχθια. Nam, ut teſtantur lexiæ προωχθια ſignificat ad lit- tus appellere & propinquare: quamuis etiam ſigni-

ficet idem quod προωχθια, nempe offeſſum eſſe, & moleſtiam ex re quapiā accipere. Porro lectio Pſal- terij Romani cōſentiet in ſenſu cum lectione Græ- corum & Hebræorum, ſi intelligatur Deus illis pro- ximus fuiſſe in malum, nempe quod aſſidē eos vin- dicauerit, nec uirtricem ſuam manū ab eis amouerit.

VT IURA VI. Ias habent Græca, hoc eſt, ut. At in epiſtola ad Hebræos legitur ois, id eſt, quibus, quo- modo & haber Pſalterium Romanum, & Auguſti- ni lectio, quomodo & Hebræa magis ſunt uertenda- habent enim relatiuum.

Pſalmus Dauid, quando domus ædificabatur poſt captiuitatem

ARGUMENTVM PSALMI XCV.

Pſalmus hic primi Paralip. 16. ſcribitur cum alijs decantatus, & ad decantandum ordinatus eo die, quo arcam domini Dauid tranſtulit in tabernaculum a ſe in monte Sion erectum. Quoniam itaque eo tempore res populi Iſraelitici optime ſe habebant, ſalute iam & pace ei præſtita ab uniuerſis hoſtibus: ob id, quantum quidem ad literam attinet, inuitat Pſalmus omnes primum gentes ad celebrandum Deum hymnis, offerendum ei ſacrificia, & prædicandum apud omnes eius potentiam, ſplendorem, æquitate, atque ſalutem præſtitam: ſum & omnes quoque creaturas ad letitiam prouocat, & gau- ſuras prædicat ob æquitatem Domini, qua, ut tunc ſicere cōperat, populum ſuum per Dauidem ab iniquorum hoſtium op- preſſione liberans, etiam totum orbem terræ iudicaturus erat. Cum autem regnum Dauidis, ipſiſſimus typus fuerit regni Chriſti: & temporalis illa ſalus per Dauidem populo præſtita, umbra quadam illius ueritatis ſalutis, quæ per Chriſtum toti orbi uentura erat, nihil dubium quin hæc canens propheta in Chriſti regnum reſpexerit, in quod ſolent pleraque huius Pſalmi perſeſe competunt, ut quæ dicuntur de ſalute & gloria Dei publicanda, & euangelizanda in omnibus gentibus, iu- dicando orbe terrarum quod iam per primum Chriſti aduentum ex parte impletum eſt, dum humanum genus ab iniquo demonis imperio aſſertum eſt, ſed conſummate implebitur in ſecundo Chriſti aduentu, in quo reddet unicuique ſecundum merita ſua. Proinde ſecundum myſticum ſenſum & principaliorcm præſens Pſalmus, uocatio eſt omnium gentium ad lau- dem Dei, ob ſalutem mundo per Chriſtum præſtitam, & iudicium eius æquiſſimum, quo ſuos iudicat & iudicabit. Porro quod in titulo noſtri codices habent: Laus cantici Dauid, quando domus ædificabatur poſt captiuitatem: cum Hebræa non habeant, adiectum eſt ab aliquo, ſic quia Pſalmus hic cantatus fuerat à Leuitis tempore Eſdræ, cum templum reedifica- batur poſt captiuitatem Babylonicam. Pſalmos enim Dauidicos fuiſſe tum ab eis decantatos, teſtatur ſcriptura. 1. Eſdræ 3.

ANNOTATIONES.

- 1 Cante domino canticum nouum, * cante domino omni terra.
2 Cante domino, & benedicite nomini eius: * annuntiate de die in diem ſalutare eius.
3 Annuntiate inter gentes gloriam eius, * in omnibus populis mirabilia eius.
4 Quoniam magnus dominus, & laudabilis nimis, * terribilis eſt ſuper omnes deos.
5 Quoniam omnes dii gentium demonia, * Dominus autem cælos fecit.
6 Confefſio & pulchritudo in conſpectu eius, * ſanctimo- nia & magnificentia in ſan- ctificatione eius.
7 Afferte domino patria gentium, afferte Domino glo- riam & honorem, * afferte domino gloriam nomini eius.
8 Tollite hoſtias, & introite in atria eius, * adorare do- minum in atrio ſancto eius.
9 Commouetur à facie eius uniuerſa terra, * dicite in gentibus, quia dominus regnauit.

Cum iam Dominus nouum nobis beneficium contulerit, ob id etiā modo nouum carmen canite in honorem ipſius. * Canite autem non Iſraelitæ tantum, ſed etiā omnes terræ habitatores, ut quibus hic Dominus omnibus communis & idem eſt.
2 Canite in honorem Domini, & collaudate nomen eius, * prædicare per ſingulos dies ſalutem quam ipſe attulit nobis, liberans nos ab omni- bus per circuitum inimicis noſtris.
3 Quo autem ueſtra prædicatione etiam gentes, relictis idolis, ad cul- tum unius uerique Dei conuertantur, narrate etiam apud gentes maieſ- tatem eius: * & apud omnes populos mirabilia opera eius, quæ pro ſuis operatus eſt.
4 Magnus eſt enim Dominus in potentia, ſapientia, iuſtitia atque bo- nitate, & propter ſuam magnitudinem dignus eſt, qui & multum laude- tur, * & timeatur pluſquam omnes qui uſquam habentur pro diis.
5 Quoniam omnes, quos gentes habent pro dijs, ſunt impia & falla- cia dæmonia, quæ in idolis gentium coluntur: * at uero Dominus noſter ipſe eſt qui cælos fecit.
6 Quicquid eſt coram ipſo, conſeſſione dignum eſt, ac ſummè deco- rum, * ſanctitas eius eximia, & magnificentia maieſtatis eius relucet in ſancto templo eius, quod ſibi in nobis delegit, & maxime in eo quod in cælis ſibi peculiari- ter elegit.
7 Proinde in ſanctuario eius afferte Domino omnes uos familiae gentium, relictis idolis ueſtris: afferte, inquam, ante omnia gloriam, quæ conuenit nomini eius.
8 Tum & arripite hoſtias, & cum eis introite in atria eius: * proſternite uos ante Dominum in atrio ſancto eius.
9 Sancto timore ac reuerencia commoueantur ab ipſo omnes qui ha- bitant terram: * id ut fiat, euulgate in gentibus, quod Dominus ſolus eſt qui regnum in omnia obtinet.

10. Et enim correat orbem terrae, qui non commouebitur * iudicabit populos in equitate.

11. Latentur caeli, & exultet terra, commoueat mare, & plenitudo eius. * gaudebunt campi, & omnia quae in eis sunt.

12. Tunc exultabunt omnia ligna sylvarum à facie domini quia venit, quoniam venit iudicare terram.

13. Iudicabit orbem terrae in equitate, * & populos in veritate sua.

10. Ipse enim in mundi exordio direxit, ac egregia virtute stabiluit orbem terrae, ita vt non sit commouendus de loco suo in aeternum: Ipse quoque in consummatione seculi iudicabit omnes populos cum equitate summa, reddens vnique secundum merita sua, qui etiam interrim omnes populos aequilimè moderatur, atque gubernat.

11. Propter quod tunc laetabuntur caeli, & exultabit terra: commouebitur praeter laetitia mare cum omnibus quae in eo sunt: gaudebunt campi & omnia quae sunt in eis.

12. Tunc & omnia ligna sylvarum exultabunt propter Dominum, eo quod aduenerit, quod, inquam, aduenerit ad iudicandum vniuersam terram. Quicquid enim vsquam est creaturarum rationabilitium in caelis, in terra, in mari, in campis & syluis, ad aduentum Domini communis laetitia gaudebit, omnesque omnino creaturarum differentiae materiam diuinæ laudis praebebunt, immo suo quoque modo hominibus redemptis congaudebunt, vt quae propter homines factae sint, & quae homine restituito etiam ipsae restituentur, sicut filius Dei hic adhuc laborantibus semper congemiscunt corruptioni subiectae.

13. Laetabuntur, inquam, omnia ob aduentum Domini ad iudicium. Nam cum summa aequitate iudicabit orbem terrae, * & populos secundum iustitiam suam.

ANNOTATIONES

A NNUNTIATE, &c.] Non est hoc loco Graecis idem verbum quod sequenti versu, sed verbum nouo testamento congruens euangelizate, quod etiam Hebraea dictio significat, pro quo Augustinus legit, bene nunciare.

P A T R I A E, &c.] Interpret reliquit dictionem Graecam πατρίδα, quae tamen Graecis non idem significat, quod Latinis patria. Nam illis significat tribum & familiam. Vnde hoc loco dictio haec accipienda vt Graeca, non vt Latina.

T O L L I T E, &c.] Nō est apud Hebraeos, hostias, sed *tollet* minha, quod nomen significat non hostias & oblationes ex pecudibus, sed libamenta, quae pane, vino, & oleo, &c. constabant: vt hic merito intelligi debeat in sinuati sacrificiū Eucharistiæ, quod constat in pane & vino, & solum relictum est ecclesiae gentium pro omnibus sacrificiis legalibus.

E T A N I M, &c.] Hebraeis idem verbum est quod

Psal. 92. vbi habemus: Et enim firmavit orbem terrae: Notandum enim Septuaginta verbum Hebraicum, נָקַן, nunc vertere per καταβῆναι, quod est corrigere: nunc per ἐταράξεν, quod est parare: nunc per ἐπέσεν, quod est firmare. Vnde & cum Psal. 110. praedicto 92. sequitur: Parata est sedes tua: & cum Psal. 98. dicitur. Tu paraisti directiones: semper est idem verbum, sicut & Psalmo sequenti, vbi legitur iustitia & iudicium correctio sedis eius: pro correctio, & vt habent Graeca, κατόρθωσις, Hebraeis est nomen à praedicto verbo deductum, pro quo Psalmo 88. verterunt Septuaginta ἐπέσεν, praeparatio, cum sit alioqui Hebraeis idem versus. Vnde Hieronymus vtrobique vertit iustitia & iudicium firmamentum throni. Omnibus enim illis locis verbum firmandi & stabilendi magis conuenit, quod Hebraea dictio etiam magis significat.

Psalmus ipsi Dauid, quando terra ei restituta est.

ARGUMENTVM PSALMI XCVI.

Occasionem huic Psalmo dedisse videtur insignis aliqua de hostibus caelesti virtute relata victoria, in qua mirabiliter de caelo saluificam suam potentiam declarauerat Deus, tempestate scilicet saeva hostibus immissa, quemadmodum fit corat in mari rubro, & alias aliquoties, quomodo & pro se Deum fecisse Dauid prolixè describit Psalmo 17. & vt faciat precatur Psalmo 143. Itaque ob hanc ipsius iustitiam suos vindicantem ab impijs, mouentur omnes homines, ac potissimum iusti, ad gaudendum: gentes, ad idolorum detestationem: angeli, ad reuerentiam Dei iusti vero, ad odium impij, eo quod iniustitia studentes, & iniquitatem odientes custodiat Dominus, & ab impijorum violentia liberet. Vt autem omnis temporalis salus veteri populo per dei equitatem praestita, figura fuit eius salutis, quam Christus summa equitate nobis attulit, ab iniquo demone humanum genus liberans, eius quoque quam consummatus per suam iustitiam afferet omnibus electis in nouissimo iudicij die, cum ab omni malorum metu liberabuntur: ob id secundum mysticum sensum accipiendus est Psalmus, vt sit gratulatio de regno Christi, ob eius equitatem, cuius maiestas atque potentia per caelestia signa iam declarata est, dum igne spiritus sancti suos cum tempestate afflauit in die Pentecostes, & caelesti sua virtute corruscante in mundo, per apostolos verbo & potentis regna idolorum & gentium, quae tanquam montes stabant, instar cera defuxerunt, partim voluntate, partim vt Christi subiecta. Et euidentius suam potentiam in secundo aduentu suo ostensurus est, cum venturus est in nubibus, & caligine ad iudicium, igne & nubibus ipsam praecedentibus: praclaris multo ac magis tremenda suam potentiam exhibiturus, quam illa tempestate, qua in monte Sinai suos exterruit, ad quam hic alluditur. Proinde Paulus de Christi regno huic Psalmum canere intelligens, ad Heb. 1, de Christo dictum interpretatur quod hic dicitur: Adorate cum omnes angeli eius. Vnde & alios Psalmos huic similes de Christo intelligendos mystice, secundum spiritus intentionem, ex Pauli interpretatione docemur. Quod autem titulus haberi Psalmus ipsi Dauid, quando terra eius restituta est, vel melius, secundum significationem verborum Graeci καθίσταω, constituta est, apud Hebraeos non est. Itaque adiectum est ad significandum Psalmum huic à Davide editum, cum iam terra eius pacem & tranquillitatem obtinisset, hostibus populis deuictis, hoc est enim terram eius restitutam & constitutam fuisse, vt interpretatur Euthymius & Hieronymus.

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Dominus regnavit, exultet terra, * laetentur insulae multae.

2. Nubes & caligo in circuitu eius, * iustitia & iudicium correctio sedis eius.

3. Ignis ante ipsum praecedet, * & inflammabit in circuitu inimicos eius.

4. Alluxerunt fulgura eius orbem terrae, * vidit, & commota est terra.

5. Montes sicut cera fluxerunt à facie Domini, * à facie Domini omnis terra.

6. Annuntiauerunt caeli iustitiam eius, * & viderunt omnes populi gloriam eius.

7. Confundantur omnes qui adorant sculptilia, * & qui gloriantur in simulacris suis.

8. Adorate eum omnes angeli eius, * audiuit, & laetata est Sion.

9. Et exultauerunt filiae Iudae, propter iudicia tua domine.

10. Quoniam tu dominus altissimus super omnem terram, * nimis exaltatus es super omnes Deos.

11. Qui diligitis dominum odite malum, * custodit Dominus animas sanctorum suorum, de manu peccatoris liberabit eos.

12. Lux orta est eis, * & relictis corde laetitia.

13. Laetamini iusti in Domino, * & constemini memoriae sanctificationis eius.

Dominus noster ipse est, qui imperium in omnia obtinet: ipse iam deuictis hostibus nostris se regnare & dominari declarauit, ac nouo modo regnare cepit. Proinde vniuersi habitatores terre, relictis idolis suis, exultent in eo, gaudeant & hi qui longè à terra distantes incolunt insulas numero plurimas.

Vt autem intelligatis quomodo hostes nostros prosternens se regnare declararit, ecce cum ad pugnandum pro nobis, & vindicandum nos veniret, nubes caliginosa erat circa illum: in nube tenebrosa, quam subito oriri ad terrorem malorum iussit, praesentem se, sed tamen inuisibilem declarans, atque in ea nube se nobis quasi iudicem in tribunali sedentem exhibens. Ipsius autem iudiciariam & regalem sedem, rectam & aequam faciunt atque confirmant iustitia & iudicium, ita vt his perpetuis comitibus sedem ipsius dirigentibus, nihil valeat agere & iudicare, nisi quod aequum sit & iustum.

Ex ipsis autem nubibus, in quibus delitescere & residebat, secundum iustitiam ipsius aequitatem, in executionem vindictae praecessit ante ipsum ignis fulminum, & vastauit vndique hostes illius: quemadmodum & factum ab eo fuit in mari rubro, cum pro assertionem suorum, igne misso è caelo, Pharaonem cum suis praecipitabat in mari.

Illuxerunt fulgura eius orbi terrae, quare videntes haec habitatores terrae, timore magno commoti sunt.

Montes, in modum cerae, ob ignis praesentiam liquefcentis & diffluentis, videbantur per ignis vorantis impetum è caelo demissi, diffluere propter praesentiam domini: praesentiam, inquam, Domini vniuersae terrae, quemadmodum olim contigit, cum in monte Sinai lex daretur, qui totus ignis vi dissolui videbatur.

Ipsi caeli testati sunt Dei iustitiam, dum ex eis vi tempestatum impios pro sua iustitia vindicauit, ac suos liberavit Deus: & viderunt vniuersi populi maiestatem eius, quae per prodigia magna è caelis ostensa, sese omnibus exeruit.

Cum itaque omnibus Dei nostri gloria satis sit declarata, pudeant omnes qui venerantur sculptilia: & qui sibi placent in suis idolis, atque intelligentes deorum suorum vanitatem, qui nihil tale vnquam prestare potuerunt, qualia noster designauit admodum multa, verum, vni- que Deum nobiscum colant.

Quin & vos angeli ipsius ita, vt facitis, illum semper venerari debetis, vt qui est communis omnium & hominum & angelorum Dominus: Qui montem Sion incolunt, audiuerunt quae pro suorum salute Dominus operatus est secundum suam iustitiam, & laetati sunt.

Sed & quotquot habitant in ciuitatibus Iudae, exultauerunt propter aequissima iudicia tua Domine, quibus tuos vindicasti, oppressis impijs.

Tu enim Domine iam declaratus es esse altissimus super vniuersam terram: per haec admiranda quae designasti, cognitus es infinitis modis altior esse omnibus alijs qui pro dijs habentur.

Vos qui diligitis Dominum, constanter odio habete omnem malitiam: custodit enim dominus animas sanctorum suorum, quemadmodum nunc ipso opere declarauit, de tyrannide impij liberabit eos.

Nunc certe gratissima lux diuini fauoris, qui ad tempus nobis se se occultauerat, iustis orta est: nunc rectis corde magna laetitia materia data est, quando suam aequitatem & bonitatem suis palam modo ostendit.

Proinde quotquot iusti estis, laetamini in Domino, eo quod sentiat cum vos tam propitium habere, vestraque confessione & laude celebrem facite memoriam sanctitatis eius, vt eam passim homines recordentur cum laude ipsius, intelligentes tam sanctum esse dominum nostrum, vt nulli iniquitati vnquam faueat, ac sanctitati studentes nunquam derelinquat.

ANNOTATIONES.

NUBES ET, &c.] Plerique existimant, omnia quae hic canuntur debere ad literam referri ad regnum & aduentum Christi: partim, quia ille futurus legitur in igne & nube: partim, propter Pauli citationem ad Heb. 1. Verum quae hic canuntur de nube, igne, & fulminibus, & alijs similibus verbis, de Deo canuntur, vbi manifestè de Christi aduentu ad

literam non est sermo, vt Psalmo 17. & 143. versus etiam quartus: Alluxerunt, &c. ponitur etiam in psalmo 76. vbi impletus canitur in submersione Aegyptiorum in mari rubro. Et qui sequitur: Montes, &c. ponitur etiam in cantico Deborah, pene eiusdem verbis, & impletus canitur in monte Sinai, cū à Deo lex daretur. Proinde ad literam haec sic sunt intelligenda

quomodo ea quæ canuntur Psalmo 17. ut scilicet intelligamus Dauidem canere deum sibi contra hostes adiuisse in uube & igne fulminum, ut frequenter pro suis deum pugnasse legimus è caelo. Aut prophetam voluisse dei magnificentiam canere, ab his quæ aliquando prius pro suis mirabiliter e caelo operatus fuerat. Videri etiam potest eadem canere hic Psalmus, quæ Psalmo 47. & editus occasione alienius victoriæ, quæ peculiariter alicui regi Iudæ cõtiguit: qualis erat victoria Iosaphat aut Ezechia, eo quod & hic dicitur: Lætata est Sion, & exultauerunt filia Iudæ, &c. quod & canitur Psalmo 47. Quod autem attinet ad citationem Pauli, frequens est Paullo citare ex Psalmis testimonia secundum sensum mysticum: secundum quem quæ hic dicuntur referri possunt ad aduentum Christi & primum & secun-

dum, ut ostendit argumentum. Non enim quia nostra litera habet ad Hebræos: Et cum iterum introducit, &c. Paulus voluit indicare hæc pertinere ad secundum Christi aduentum. Illud enim, iterum non debet referri ad verbum, introducit, sed significat tantum aliam scripturam à paulo citari de Christo. A F A C I E, &c.] Legendum est, terræ, per genituum, non terra. Nam Græca habent: *υπολου τωδους της γης*. Et apud Hebræos nomen, Domini, ponitur in regimine. Augustinum quoque legisse genituum, terræ, patet ex interpretatione eius, quæ contextus habet mendosè, terra. Sic enim scribit explicans ea verba: A facie domini, &c. Non Iudæorum tantum deus, sed & gentium dominus: ergo vniuersæ terræ dominus Iesus Christus in Iudæa natus, sed non Iudææ tantum natus.

Psalmus Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XCVII.

Idem argumentum est præsentis Psalmi, quod Psalmo 95. cum quo & in verbis satis conuenit. Canit enim etiam iste, quantum quidem ad litteram & ad typum attinet, salutem quam Deus præclare attulit populo suo, regnante Dauide. Quantum autem ad spiritum & ad veritatem pertinet, canit eam salutem, quam parauit saluator noster Christus, que quoniam omnibus gentibus est communis, immo etiam ad cunctas irracionales creaturas perueniunt, est, ob id merito & omnes mortales ad laudem Dei, & omnes creaturas ad gaudendum in Deo prouocat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Cantate domino canticum nouum: * qui mirabilia fecit.

2 Saluauit sibi dextera eius * & brachium sancti eius.

3 Notum fecit dominus salutem suam, * in conspectu gentium reuelauit iustitiam suam.

4 Recordatus est misericordie sue, * & veritatis sue domus Israel.

5 Viderunt omnes termini terre salutare Dei nostri.

6 Iubilare Deo omni terra, cantate, & exultate, & psallite.

7 Psallite Domino in cithara & voce psalmi, * in tubis ductilibus, & voce tubæ cornæ.

8 Iubilare in conspectu regis domini, moueatur mare & plenitudo eius: * orbis terrarum, & qui habitant in eo.

9 Flumina plaudent manus, sicut montes exultabunt a conspectu domini, * quoniam uenit iudicare terram.

10 Iudicabit orbem terrarum in iustitia, * & populos in æquitate.

Cum noua beneficia nouo sunt celebranda carmine: Cantate nunc in honorem Domini canticum nouum: * fecit enim iam recentior valde admiranda.

2 Ecce enim cum nemo adesset nobis qui defenderet nos, omnipotentia eius, non adiuta alienis viribus, sed per se solam, salutem nobis attulit, * & robur illius sanctissimum, quod iniquitati nunquam fauet.

3 Salutem, quam nobis promiserat, iam notam fecit, postquam eam ipso opere exhibuit: * iam etiam coram gentibus patefecit suam iustitiam, quando quidem manifestè ea præstauit quæ pollicitus fuerat, & impios nostros hostes sua æquitate prostrauit.

4 Cumque multo tempore visus fuerit oblitus nostri, iam declarauit se memorem esse, iamque rationem habuit misericordie, & veritatis sue erga populum Israeliticum, promissam ei misericordiam exhibens.

5 Viderunt enim quotquot etiam in sinibus terræ habitant, salutem, quam nobis Deus noster attulit.

6 Iubilare itaque in honorem Domini quotquot inhabitatis terram, cantate, & exultate, & psallite.

7 Psallite in honorem Domini cithara, cithara inquam, sed adiuncta voce cantici: * in tubis quoque ductilibus, & sonitu tubæ cornæ, omnibusque instrumentorum musicorum generibus: & omni quo potestis modo cordis lætitiâ foris testemini.

8 Iubilare coram Domino, qui iam regnum in nobis suscipere dignatus est, commoueatur præ gaudio mare cum omnibus quæ in eo sunt, * vniuersus quoque orbis terrarum, & quotquot habitant in eo.

9 Flumina fluctuum allisione, quasi complexis manibus, gaudia sua testentur, simul & montes exultent propter Dominum: * quoniam ipse uenturus est ad iudicandum terram, que madmodum & iam uenit, incipiens pro suis iudicium exercere.

10 Et quidem merito omnes creaturæ ob Domini aduentum gaudere debent. Iudicabit enim orbem terrarum secundum iustitiam: * & populos vniuersos cum æquitate summa, reddens unicuique secundum opera sua.

ANNOTATIONES.

1 SALVAUIT, &c.] plerique Græcorum codices habent: *ερωσεν αυτον η δεξια αυτου*, id est, saluauit eum dextera eius. Atque in hunc modum legit Euthymius, qui, eum, refert ad populum dei. Et Roma

num psalterium habet, eum. Quidam tamen etiam Græci codices habent datiuum *αυτου*, quemadmodum & hebræa datiuum habent. Interpretatur autem Augustinus datiuum, sibi, ut sit sensus: Dextera Dei

dei saluabit nos sibi, hoc est, in suam gloriam, cui nos saluatos studere vult. Verum magis accipi debet secundum phrasim Hebræicam, ut hoc datiuo intelligamus significari deum per se, non adiutum alienis viribus, saluasse. Est autem similis locutio Isaiæ 49. & 63.

MOVEATUR, &c.] Huiusmodi prosopopœia frequenter vates vitur ex nimio dei amore, etiam eas creaturas ad laudandum deum, & gaudendum in deo inuitantes, quæ gaudere & laudare nequeunt volentes hoc modo significare dei beneficia, dei-

que bonitatem & potentiam à nobis satis celebrari non posse, & ob id se optare, ut omnes creaturæ deum laudent. si id fieri posset, volentes etiã nos admonere quàm debeamus nos in deo gaudere, & eum laudare, quando istud & creaturæ irracionales debent. Hoc tamen loco specialiter creaturæ irracionales ad gaudendum ob aduentum dei inuitantur, quoniam & ipsæ tunc liberabuntur à seruitute corruptionis, propter quam Paulus eas ingemiscere affert.

Psalmus Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI XCVIII.

Canit & hic Psalmus regnum dei, quo in veteri populo olim deum regnauerat, & maxime dauidis tempore, arca domini iam in monte sion collocata: ob cuius potentiam sepius israeli declarata, sanctis atem quoque & equitatem, ad colendum ipsum & prædicandum maxime in monte sion inuitat. proponens in exemplum Moysen, Aaron, & Samuelem: qui quod preceptorum dei studiose fuerint obseruatores, semper meruerunt in suis precibus à deo exaudiri. Vt autem regnum illud, quo olim in veteri populo deus regnauit, initium quoddam & figura fuit eius regni, quo per Christum nouo modo regnare cepit in vniuerso mundo: ita à nobis hic Psalmus mysticè accipiendus est canere potentiam & æquitatem regni Christi, qui infinitè maiorem & altior em sese exhibet in sion caelesti, ecclesia scilicet Christianorum, quam olim in monte sion. Huius itaque scabellum adorare precipimur, hoc est, corpus sanctissimum, quod voluit diuinitatis eius scabellum esse, & quasi arca propitiatorum: coram quo fide incarnati reconcilia. tur deo, quomodo quidem Christum, teste paulo, proposuit nobis pater propitiatorum, vel, ut habent Græca, propitiatorum per fidem in sanguine ipsius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dominus regnauit, irascantur populi, * qui sedent super Cherubin, moueatur terra.

2 Dominus in sion magnus * & excelsus super omnes populos.

3 Constituitur nomini tuo magno, quoniam terribile & sanctum est, * & honor regis iudicium diligit.

4 Tu parasti directiones, * iudicium & iustitiam in iacob in scisti.

5 Exultate Dominum deum nostrum, * & adorate scabellum pedum eius * quoniam sanctum est.

6 Moyses & Aaron in sacerdotibus eius, * & Samuel inter eos qui inuocant nomen eius.

7 Inuocabant dominum, & ipse exaudiebat eos, * in columna nubis loquebatur ad eos.

8 Custodiebant testimonia eius, & preceptum quod dedit illis.

Dominus est, qui imperium in omnia obtinet, quique deuictis hostibus nostris nouo modo iam in nobis regnare cepit: irascantur & indignentur quantum voluerint incredulæ nationes, nihil unquam suis viribus profuturæ contra domini nostri potentiam: * is, inquam, dominus regnum suscepit, qui sedet super Cherubin, angelorum omnium & hominum dominus: moueantur contra eum terreni homines ut volunt nihil tamen omnibus suis machinationibus unquam proficient. Aut potius salubri timore commoueantur habitatores terræ à declarata insigniter eius potentia, atque sibi ipsis irascantur, quod tanto domino tam diu rebelles fuerint.

2 Dominus est, qui in sion magnus est: * & potestate in omnes populos sublimis. Neque enim celsitudo potentie eius tantum se extendit ad eum locum in quo colitur, aut ad populum suum, sed ad omnes omnino populos.

3 Dignum itaque est, quemadmodum & quandoque futurum est, ut omnes populi laudem dicant nomini tuo magno, est enim illud ob summam potentiam vnicè metuendum, & simul etiam sanctum ob summam ipsius æquitatem: * nam quamuis potentissimus sit dominus, non tamen tyrannidem in aliquos exercet, sed regia ipsius dignitas & potestas æquitatem diligit, quam & in omnibus suis operibus, & erga omnes semper seruat.

4 Tu enim domine semper designasti quæ recta sunt: * quod æquum est & iustum in posteris iacob exercuisti semper, summa æquitate eos nunc affligi permittens, nunc rursus liberans.

5 Hunc igitur dominum deum nostrum potentissimum simul & iustissimum omnes quantum in vobis est exultate, altitudinem eius hymnis & laudibus canentes, vestræque prædicatione eam aliis notam ac celebrem reddentes: * & in reuerentiam eius qui sedet in medio duorum Cherubin, prosternite vos coram propitiatorio arce eius, quod est quasi scabellum pedum eius. * Est enim ipse sanctissimus, & propter nimiam eius sanctitatem etiam hoc scabellum, eius sanctum est ac reuerendū.

6 Vt autem intelligatis quanto cum fructu sitis eum veperaturi & inuocaturi, eorum vos doceant exempla, qui religionis nostræ prima fuerunt capita. Ecce enim Moyses & Aaron inter sacerdotes eius, * & Samuel vnus ex his qui inuocant nomen eius.

7 Hi, inquam, implorauerunt dei auxilium, & ipse exaudiebat eos: * & quo suam erga illos familiaritatem ac beneplacitum magis testaretur, è nube, quæ formam columnæ habebat, loquebatur ad eos.

8 Obseruauerunt enim mandata ipsius & cæremonias, quas præscri-

9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos: * Deus tu propitiu fuisi eis. † & ulciscens in omnes adiuuentiones eorum.

10 Exaltate dominum Deum nostrum, * & adorare in monte sancto eius, quoniam sanctus dominus deus noster.

9 Domine Deus noster tu exaudiebas eos frequenter orantes pro populo, * Deus tu ad preces illorum propitiu fuisi patribus nostris clementer remittens quod contra te inique gesserant: † & quia tibi illi summè placuerunt, tu etiam subinde vltus es stulta consilia, & iniqua opera patrum nostrorum, cum sanctis illis tuis obmurmurent & resisterent.

10 Itaque vt quod semel dixi, rursus concludendo repetam, hunc dominum deum nostrum tam potentem, iustum, & erga suos beneuolum omnes exaltate, * & prosternite vos coram ipso in sancto ipsius monte Sion. est enim sanctissimus dominus deus noster, atque ob id omni reuerentia & laude dignus.

ANNOTATIONES

QVI SEDET, &c. Sedet, legendum est, vt habent libri correctiores, & Augustini lectio. Est enim Græcis & Hebræis participium, sedens, quod refertur ad præcedens nomen, Dominus. Et admo- nit D. Augustinus repetendum verbum, regnauit. QVONTIAM, &c. Recepta quidem lectio habet neutrum genus, sanctum. Et bene scabellum Dei sanctum dicitur, quomodo terram illam, in qua Moy- ses stabat, Dominus sanctam dicebat. Verum Græca habent genus masculinum, & ἁγιὸς ἐστίν, quoniam san- ctus est, quemadmodum & ex Hebræo vertit Hieronymus, quanquam in Hebræo nomen שׁוֹרֵף ca- dos, accipi potest in vtroque genere. Magis enim conuenit accipere in masculino, vt ad dominum, referatur, non ad scabellum: quia in fine Psalmi, vbi versus iste repetitur, dicitur: sanctus Dominus deus noster. Augustinum quoque legisse masculinum, sanctus, manifestè ipsius enarratio ostendit, quam- uis contextus habeat, sanctum, vicio certè scrip- torum. Sic enim scribit: Ideo & ad terram quamlibet cum tu inclinas atque prosternis, non quasi terram incuearis, sed illum sanctum cuius pedum scabel- lū est quod adoras, propter ipsum enim adoras. Ideo & hic subiecit: Adorate scabellū pedū eius, quoniam sanctū est. Quis sanctus est? In cuius amore adoras scabellū pedū eius. D. Hieronymum quoque legisse, sanctus est, commentaria indicant. In quibus sic

scribit: Multa de scabello opiniones sunt, sed hic Propheta corpus Dominicum dicit, in quo maie- stas diuinitatis tanquam super scabellum stat. Sanctum enim eum dici sæpe docuimus. Cum enim di- cit sanctum eum dici, &c. manifestè ostendit se le- gisse genus masculinum. Proinde satis apparet vicio scriptorum neutrum genus in nostris codicibus ir- repisse.

PROPIV S, &c. Plerique quidem relatiua, eis & eorum, referunt ad Moysen, Aaron, & Samue- lem, ostendentes quomodo omnes peccauerint, & puniti sint à Deo, eum tamen de peccato & vindi- cta Samuelis scriptura nullam faciat mentionē. Sed neque hic sensus conuenit intentioni prophetae, qui & prius dixit hos viros custodisse Dei testimo- nia, & his verbis vult ostendere Dei erga istos bene- uolentiam, & quā hi Deo fuerint grati. Proinde melius hæc relatiua referenda ad populum, cui illi præfuerunt. Nam Hebræis frequens est, relatiua sine antecedente ponere, quando ex subiecta materia certum antecedens facile potest intelligi: Aut si om- nino relatiua prædicta referenda sunt ad Moysen, Aaron, & Samuelem, iam conueniens erit cum Eu- thymio in passiuo sensu accipere illud, adiuuentiones eorum, vt significantur adiuuentiones, quæ aduersus illos compositæ & structæ fuerunt.

Psalmus in confessione.

ARGUMENTVM PSALMI XCIX.

Ortatur hic Psalmus omnes, & maxime Dei cultores, vt agnoscentes Dominum suum, solum esse verum Deum, ip- sumque esse, qui nos & fecit & pascit, frequentes iubentes, & læti templum Dei adiant, ipsum in sacro cœtu laudatu- ri, & prædicaturi: idque maxime de perpetua illius misericordia & fide.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Iubilare Deo omnis terra, * seruite Domino in lætitia.

2 Introite in conspectu eius, in exultatione.

3 Scitote quoniam Domi- nus ipse est Deus: * ipse fecit nos, & non ipsi nos.

4 Populus eius & oues pas- cuae eius.

1 Iubilare in honorem Domini, quotquot inhabitatis terram, * colite Dominum cum lætitiâ cordis. Ita enim conuenit eum colere, vt quem sentiat is vobis esse propitiu. Ita quoque colū à nobis vult, vt qui hila- rem cultorem diligat, tristem autem aut coactum reiiciat cultum.

2 Venite in conspectum eius cum exultatione, vt in sacro cœtu eum læti laudetis, lætitiâ cordis etiam vocis iubilo, ac totius etiam corpo- ris gestu testantes.

3 Id vt faciatis, perpendite quod Dominus noster, quem colimus, ipse solus est verus Deus: * ipse fecit nos, & nequaquam nos ipsos fecimus. Propter quod planè congruum est, vt læti eum colamus, tum quia ve- rum Deum præ aliis gentibus nacti simus, tum quia ipse nobis creator est. Neque enim à nobis ipsi subsistimus, vt ipsi seruitutem & cultum ne- gare possimus.

4 Perpendendum autem & illud, quod non solum fecerit nos (quod quidem cum omnibus creaturis nobis est commune) sed quod etiam ipsius dignatione sumus peculiariter populus eius, què singulari ratio- ne sibi acquisiuit, & singulariter æquiritum singulariter etiam pascit ita vt simus quasi oues pascuæ eius: quandoquidem nos terra sua opti- ma abundè pascit secundum corpus: secundum animam verò san-

PSAL 99

a

b

san

* Introite portas eius in con- fessione, atria eius in hymnis consistemini illi. 5 Laudate nomen eius quoniam suauis est Dominus: * in æternum misericordia eius & usque in generatione & generatione veritas eius.

sanctissimis suæ legis institutis & verbis. * quare hæc attendentes introi- te portas eius cum laude, & gratiarum actione, & per portas introite in atria eius cum hymnis, & celebrate eum.

5 Iterum atque iterum dico, quod omnino faciendum est, laudate no- men Domini, quoniam Dominus admodum est benignus, & ob suam benignitatem valde suauis: * in æternum permanebit misericordia eius, & veritas eius in præstandis promissis per omnes generationes dura- bit.

ANNOTATIONES

ET NON, &c. Hieronymus vertit: & ipsius su- mus, quam lectionem Faber præfert, eo quod nullus sit tam hebes, vt arbitretur creasse seipsum. Sequitur & hæc lectionem Caietanus. Itaque Hie- ronymus legit hic in hebræo יְהוָה, per vau, & non per aleph, sic enim significat, non: eum per vau, si- gnificet, ipsi, vel ipsius. hebræa tamen sacis constan- ter habent יְהוָה per aleph, id est, non. Neque fru- stra dicitur, quod nõ creauerimus nos ipsos. Id enim additum est, non quod quicumque de eo dubitare posset, sed quod ex hac consideratione omnibus

persuasa, cogamur fateri, debere nos Deo seruitutē. O VES, &c. Per pascuam ad literam, videtur in- telligi terra promissionis, & lex Dei, nam illa qui- dem populus secundum corpus, hæc verò secun- dum mentem à Deo pascetur, nobis autem pas- cua Dei, est tora terra, scriptura sacra, & sanctissimū Dei corpus. Sunt autem qui pascuam accipiunt pro actu pascendi, explicantes hæc orationem hoc mo- do: Oves pascuæ eius, hoc est, qui ab eo peculiari- ter pascimur, & eius curæ commissi sumus,

Psalmus ipsi David.

ARGUMENTVM PSALMI C.

Propheta regius hoc Psalmo describit officia p̄ & iusti principis, sive vt se is exemplar omnibus imitandum proponeret sive vt se virtutum, quas præstitit, & præstare decreuit, commemoratione in recta viuendi norma confirmaret, si am- que in Deum fiduciam magis excitaret. Ceterum cum per Dauidem quatuor regem, Christus sit præfiguratus, ea que om- nia, que David hic pollicetur, solus ipse verè & perfectè præstiterit, rectè etiam ad ipsum hic Psalmus refertur: qui in ma- ruzino futuræ resurrectionis d' sperdet omnes impios, ciuitatem Dei ab omnibus improbis purgaturus. Sed & ad priuatum quemque que hoc Psalmo ponuntur, pertinent secundum moralem sensum. Vni quisque enim sincerè conuersari debet in conscientia sua (que sua cuique domus est) vt nihil sit in quo ipsum propria arguat conscientia: occidere quoque valde ma- ture omnes peccandi affectus, vt mens hominis, qua ciuitas Dei est, pura sit ab omni impietate.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Misericordiam & iudici- um cantabo tibi Domine.

7 Psallam & intelligam in via immaculata: * quando venies ad me?

3 Perambulabam in inno- centia cordis mei, in medio domus meæ.

4 Non proponebam ante oculos meos rem iniustam, * facientes prauaricationes admi.

5 † Non adhaesi tibi cor- prauum: * declinarem à me malignum non cognosce- bam.

6 Desubentem secreto proximo suo hunc perseque- bar.

Satui, mi Domine, iam coram te, & ad tuum honorem carmine ce- lebrare virtutes eas præcipuas, sub quibus omnes aliæ comprehen- duntur, misericordiam scilicet & iustitiam: quæ vt in omnibus tuis ope- ribus relucet, & à te seruantur, ita eas à nobis maxime vis obseruari. Statui carmine commemorare quomodo piè & iuste viuendum sit.

2 De his mi Domine psallā modò, & prudenter apud me dispiciam, at- que pronuciare studebo quibus in rebus sita sit vita irreprehensibilis. Verum dum istud conor nihil profecero, nisi meos conatus iueris. * Oro ergo, atque omnibus votis desidero vt venire digneris ad me, quo animum meum luce sapientiæ tuæ illustres, & amore sanctissimo in- flammes.

3 Itaque vt omnes vel in me discant, quomodo piè & iuste viuendum sit, & quæ sit viuendi ratio perfecta ac immaculata, ecce ante omnia stu- diū inter domesticos meos conuersari corde innocenti & sincero, vt ni- hil culpæ in me possent qui omnium actionum mearum sunt familia- res inspectores.

4 Non proposui mihi rem aliquam iniustam, vt de ea perficienda vel imitanda in aliis cogitarem, * quin & omnes transgressores mandato- rum tuorum ex animo odiui.

5 Non permisi vt in animo meo hæreret affectus aliquis prauus, † Sed & hominem qui peruerso est corde non sivi mihi familiariter adhærere * malignos, qui ob vitæ dissimilitudinem à mea societate declinauerūt nihili feci, & etiam si prius amicissimi mihi fuissent, tamen amplius inter notos & amicos habere nolui, omnem quoque impium, qui à meo vitæ instituto declinat, non agnoui, sic vt cum eo commune aliquid habe- rem in eius studiis.

6 Infamantem clanculum proximum suum (quo malo nihil est per- niciosius) hunc nõ solū nõ suscepi, sed persecutus sum & verbis & factis magis ad eum redarguendū & puniendū intentus, quàm in eū qui præ- senti obloquitur, cū qui præfens est, ab irrogata infamia se tueri possit.

7 Cum

PSAL 100.

a

b

7 Suberbo oculo & infatigabili corde cum hoc non edebam.

8 Oculi mei ad fideles terre ut sedent mecum. ambulans in via immaculata hic mihi ministrabat.

9 Non habuisti in medio domus mee qui facit superbiam, qui loquitur iniqua non direxit in conspectu oculorum meorum.

10 In matutino interficiebam omnes peccatores terra. ut disperderem de ciuitate domini omnes operantes iniquitatem.

7 Cum homine suberbo, qui fastum mentis, oculis in sublime iactis, pre se fert, quique cor habet latissimum, quod nullus honor, nulla dignitas satiet, cum hoc, inquam, non inuini familiaritatem, ita ut cum eo communi fruerer mensa.

8 Sed contra oculi mei intenti erant in eos qui bona fide versantur in terra, ut eos ex omni terra & ditione mea mihi iungerem, & iuncti federent mecum. Qui conuersatus fuit in via virtutis, hunc mihi in ministrum assumpsi, prouidens mihi bonos tum amicos, tum seruos.

9 Non pertuli ut habitarem in aedibus meis inter ministros meos is qui superbiam committit, alios despiciendo aut conculcando. Qui loquitur falsa ac perniciofa, non prosperatus est coram me: non inuenit gratiam ante me, quin potius auersatus sum eum.

10 Summo mane ante omnia in hoc incubui, ut sine cunctatione interficerem omnes peccatores terra. Mature quoque admodum priusquam praevaleret iniquitas, subuertere studui, sine delectu personarum omnes impios terra mihi subiecta. ut e ciuitate Domini, quam solis sanctis patere conuenit, exterminarem quantum fieri potest omnes operarios iniquitatis.

ANNOTATIONES.

MISERICORDIAM. &c.] Plerique de misericordia & iustitia dei istud intelligunt, ut significet propheta se semper cantaturum dei misericordiam & iustitiam, quas petis in omnibus suis factis & verbis seruat. Et intelligunt quidam inter cetera officia iusti & maxime principis, de quibus agitur in sequentibus, istud significari primum esse, nepe ut dei misericordiam & iustitiam assidue celebret. Notandum enim omnia quae post duos primos versus nos iuxta Septuaginta legimus per verba praeteriti temporis, apud Hebraeos esse per verba futuri temporis, sicut apud nos duo primi versus verba habent futura, ut toto Psalmo propheta canat, non quid fecerit, sed quid facere statuerit. Alij intelligunt prophetam hic loqui de misericordia & iustitia ab hominibus seruanda, atque hoc primo versu indicare quid hoc Psalmo acturus sit, videlicet quod cantaturus sit de misericordia & iudicio, in quibus reus, illa sunt sita, & quomodo ea sunt obseruanda. Quae intelligentia maxime conuenit nostrae lectioni, in qua verbis sequentibus propheta suo exemplo depingit, quomodo iusti & pie viuendum sit. Iuxta quam intelligentiam, quod dicitur intelligam in via immaculata: in paraphrasi explicauimus, ut sit idem, quod prudenter aduertam ad viam immaculatam, non tantum scilicet ad eam sectandam, sed etiam ad eandem alii demonstrandam. Potest enim Hebraica dictio etiam verti, intelligere faciam, sicut illo loco: Intellectum tibi dabo, & instruum te in via hac qua gradieris, ubi pro, intellectum dabo,

idem est verbum quod hoc loco. Hunc sensum secutus est Campensis, dum sic habet: Ego quidem pro viribus operam dabo, ut familiam honeste institutam, & integritatis morum studiosus ero.

QUANDO, &c.] Plerique dictionem, quando, hic accipiunt non interrogatiue, sed infinitiue, ut sit sensus: intelligam tunc cum venies ad me. Verum obstat dictio Graeca. Non est enim Hraecis ista, sed potius, quae dictio interrogatiue accipitur. Et Hebraica dictio docet magis interrogatiue istud enuntiandum esse.

INSATIABILE, &c.] Quidam per cor insatiabile, intelligunt hominem avarum, cuius cor non saturatur diuitiis. Verum apud Prophetas & in Prouerbis per haec duo simul, nempe superbiam oculorum, & cor insatiabile, vel, ut habent Hebraei, cor latum, solet designari homo superbus. Coniunguntur enim haec duo & Prouerb. 21. Ad designandum superbum, ubi legitur: Exaltatio impiorum, & dilatatio cordis, lucerna impiorum, peccatum. Et hic quoque eundem significari per oculum superbium & cor insatiabile, satis patet ex eo quod subdit: singulariter cum hoc non edebam.

HIC MIHI, &c.] Aliqui libri habent futurum, ministrabit, sicut in sequenti versu ponitur futurum, non habitabit. Graeca tamen utrobique habent praeteritum, καταργησεν & κατοικησεν. Unde verisimile est interpretem vertisse, ministrabat, & habitabat, sed ex Hieronymi versione ex Hebraeo, in nostram lectionem irrepsisse verba futura. Nam & Augustinus & Hieronymus in commentariis legit, ministrabat.

Oratio pauperis, cum anxietur, & coram Domino effudit precem.

ARGUMENTVM PSALMI CI.

Præsentis quidem Psalms argumentum, neque ex ipso titulo, neque ex Pauli ad Heb. 11. citatione satis liquet: ex ipsius tamen Psalms verbis verisimiliter putatur, & satis constat esse precem pro reparando templo Hierosolymitano, per Chaldaeos exiit, & sub illius typo pro reparando orbe per Christum. Editum itaque est ex persona populi Istrael: in captiuitate Babylonica degentis, aut viri alicuius sancti, qui sese afflixerit ob captiuitatem populi, & desolationem templi, aut propterea quod, dum reuersus esset populus a Babylone ad reaedificandum templum & ciuitatem, impeditur a gentibus vicinis. Ita enim Daniele, Nehemiam, Esdram, & alios fecisse legimus. Igitur populus sanctus vel adhuc in captiuitate existens, sed tempus captiuitatis iam impletum esse intelligens, vel reuersus a Babylone, sed per vicinas gentes ab opere impeditus, aut vir aliquis sanctus nomine populi se affligens, hoc Psalmo multis primum, eisque commodis similitudinibus describit suam desolationem, tristitiam, atque miseriam: tum precatur ut ciuitas sua Sion Deus misericorditer, ut ex eo Dei gloria exteris quoque nationibus illucescat, & in Sion praedicetur. Postremum ex consideratio

desolatione aternitatis & immutabilitatis Dei, promittit sibi Dei quoque seruos secundum ipsius promissa feliciter victuros, & in terra Domini habitaturos. Quod autem ad Hebraeos primo, ex sine istius Psalms D. Paulus citat de Christo dictum: In iusto tu domine terram fundasti: non probat hunc Psalms referendum esse secundum literalem & primum sensum ad Christum, & ad restaurationem humani generis per eum peragendam, ut plerique colligunt. Non enim eos versus de Christo sic dicit Paulus citat, quasi de eo solo dicti sint, cum toti diuinitati competant, sed Christo proprie accommodat, vel quia Christo, quatenus verbum Dei, proprie tribuitur, ut per ipsum omnia dicantur facta: vel quoniam intelligebat in hoc Psalmo sub typo restaurandae terrae Hierusalem optari restitutionem supernae Hierusalem, quae per Christum expectabatur. Hanc siquidem Prophetam praecipue hic optasse illud plane probat, quod in hanc solum plerumque verè competant, ut quod praeter alia hic dicuntur omnes gentes & reges terrae, reaedificata Hierusalem, reuerituri nomen Domini. Porro inter Psalms penitentiales, hic Psalms commemoratur, quod in principio verè penitentis dolorem exprimat, ac deinde & consolationem adiungat de dei misericordia ac bonitate. Est autem apta orandi forma iusto, qui ecclesiae desolationem maestus deplangit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine exaudi orationem meam: & clamor meus ad te veniat.

2 Non auertas faciem tuam a me: in quacunque die tribulor, inclina ad me aurem tuam.

3 In quacunque die inuocauero te, velociter exaudi me.

4 Quia descenderunt sicut fumus dies mei, & ossa mea sicut cremum aruerunt.

5 Percussus sum ut saxum, & aruit cor meum, quia oblitus sum comedere panem meum.

6 A voce gemitus mei adhaesi os meum carni meae.

7 Similis factus sum pellicano solitudinis, factus sum sicut nycticorax in domicilio.

8 Vigilans, & factus sum sicut passer solitarius in tecto.

9 Tota die exprobrabant mihi inimici mei, & qui laudabant me, aduersum me iurabant.

10 Quia cinerem tantquam panem manducaham, & potum meum cum fetu miscebam.

11 A facie ira indignationis tuae: quia eleuans allisisti me.

Domine exaudi orationem meam: & clamor meus, quem praedeprecationis & doloris magnitudine edo, admittatur usque ad te.

2 Ne tuum quaeuo faugrem atque benignum aspectum auferas a me: quin potius praebere te mihi ad exaudiendum facilem, in quacunque die affligor, nam afflictis lubenter adesse soles.

3 Cumque non soleas derelinquere quærentes & inuocantes te, in quacunque die inuocauero auxilium tuum, tu quaeuo votis meis cito responde, quandoquidem in mora est periculum.

4 Ecce enim tanta est miseriarum nostrarum & doloris magnitudo, ut dolore absumente omnem vitae vigorem, instar fumi statim euanescentis dies vitae meae subito consumpti sint, sine omni honore atque voluptate, & ossa mea sicut aridum & concrematum aliquod lignum exaruerint, dolore scilicet & afflictione succum corporis & ossium medullam exhauriente.

5 Quemadmodum gramen solis ardore percussum exiccatur, ita & ego afflictionis & doloris astu percussus sum, ut etiam cor meum penè aruerit, & humore suo destitutum elanguerit, idque non solum ob doloris magnitudinem, sed etiam quia praenimia calamitate oblitus sum sumere cibum, quem natura exigebat. Ita enim omnem cibi cupiditatem ægritudo animi abstulit, ut non solum non liberet cibum fumere, sed ne de eo quidem cogitarem.

6 Prae clamoroso gemitu factum est, ut carne penè omni consumpta, & ad maciem corpore redacto, ossa mea cuti adhaerent.

7 Similis factus sum pellicano, in auis & desertis locis habitanti solitariæ. Nam & ego praenimio dolore hominum consortia fugiens, secreta loca quaerito amica morientibus. Factus sum sicut noctua, quae reliquarum auium commercia fugiens habitat in secreto & tenebroso aliquo loco domicilij, lucem quoque atque conspectum hominum odiens noctibus vigilat, ac grauiter cantat, velut canicum lugubre. Sic enim & ego lucem & hominum aspectum effugiens, per noctem vaco fletibus, & lugubres edo gemitus.

8 Totas noctes in somnes duxi, tum quia dolor somnum mihi eripiebat, tum quia anxie redemptionem nostram exspectarem, & factus sum sicut passer, qui solus residet super tectum, summo mane continuo clamore, eoque inuariato sine omni modulationis dulcedine perstrepsens. Nam & ego ab omnibus desertus, & omnes derelinquens, post nocturnas vigilias summo diluculo continua ad te edo suspiria.

9 Accedit ad haec mala, quod nullus in eis sit consolator. Incessanter enim inimici mei contumelia me afficiunt, sed & qui olim amici fuerunt, & laudauerunt me, cum adhuc faelix ac prosper degerem, iam coniurauerunt & conspirauerunt contra me.

10 Hinc autem & illi hostes mei conuicti insectati sunt, & isti olim amici mei coniurauerunt contra me, quia videbant me iam in maximis constitutum malis, ita ut praenimio dolore ego comederim panem tanquam cinerem, & cibus meus non magis mihi sapuerit, quam si cinerem comedissem. In puluere quoque procumbens, ipsum puluerem loco panis, ac simul cum cibo meo edi, praedolore non satis pendens quid ederem, & potui meo lachrymas admiscui, ne inter bibendum quidem temperans me a fletu.

11 Idque propterea, quia aduertebam te mihi vehementer iratum. Ita enim mecum egisse videris, quomodo faciunt hi qui quidpiam grauiter collidere conantes, hoc ipsum in altum prius eleuant, quo sit illius collisio grauior. Ita enim & me quasi ex alto loco deiecerum vehementer afflixisti & humiliasti. Cumque me prius multum extuleris, ac insigni gloria affeceris, nunc contra me deiecisti & depressisti, ut post exaltationem

PSAL 101.

declinauerunt,* & ego sicut faxum arui.

13 Tu autem Domine in aeternū permanes,* & memoriale tuum in generatione & generationem.

14 Tu exurgens domine misereberis Sion,* quia tempus miserendi eius, quia ueni tempus.

15 Quoniam placuerunt seruis tuis lapides eius,* & terra eius miserabuntur.

16 Et timebunt gentes nomen tuum Domine,* & omnes reges terrae gloriam tuam.

17 Quia edificauit dominus Sion,* & uidebitur in gloria sua.

18 Respexit in orationem humilium,* & non spreuit precem eorum.

19 Scribentur haec in generatione altera,* & populus qui creabitur laudabit Dominum.

20 Quia prospexit de excelso sancto suo: dominus de caelo in terram aspexit.

21 Ut audiret gemitus captiuorum,* & solueret filios interemptorum.

22 Ut annuntiet in Sion nomen domini,* & laudem eius in Hierusalem.

23 In conueniendo populus in unum,* & reges ut seruiant Domino.

24 Respondit ei in uia uirtutis suae,* paucitatem dierum meorum nuntia mihi.

25 Ne reuoces me in dimidio dierum meorum,* & in generatione & generationem anni tui.

26 Initio tu Domine terram fundasti,* & opera manuum tuarum sunt caeli.

27 Ipsi peribunt, tu autem permanes,* & omnes sicut uestimentum ueterascunt.

28 Et sicut opertorium mutabis eos & mutabuntur,* tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.

29 Filij seruorum tuorum habitabunt,* semen eorum in saeculum dirigetur.

tionem meam grauior mihi iam & molestior sit mea humiliatio.

12 Dies mei ad modum inanis & fugacis umbræ transierunt uelociter sine honore:* & ego calamitatis ardore exiccatus,arui sicut herba,quæ calore solis exusta arefcit subito.

13 Tu autem Domine nequaquam,sicut nos, defectum aliquem pateris, sed imperpetuum immutabilis perseveras:* & cum substantiæ tuæ perpetuitate,ipsa quoque memoria tui per omnes generationes durabit.Neque enim per admiranda opera tua, quæ semper designas, excidere unquam poterit.

14 Tu itaque, qui in teipso idem & immutabilis permanens, non potes tuis deesse promissis, quique hominibus tui memoriam semper ingeris, nunc quæso tandem post longam dissimulationem profer te ad miserendum Sion desolatæ, quemadmodum & te facturum certò confido.* Est enim iam tempus ut misereris eius,quia iam aduenit tempus à te constitutum.

15 Quod uel ex eo satis colligere licet, quia seruis tuis iam beneplacitum est in ruinis & deiectis lapidibus Sion,ita ut sint parati suo uel precepto uel ministerio rufinas eius restaurare:* & cū misera sit facies eius pulueris eius,& rudera miserum succurrere cupiunt.

16 Neque infrugifera erit restauratio hierusalem. Tum enim metueret & reuereri incipient etiam exteræ gentes nomen Domini:* & omnes reges terræ uenerabuntur maiestatem illius.

17 Ob id quoniam Dominus reedificauit Sion,* in qua uidebitur ab omnibus in maiestate sua,quæ nunc quidem ipsis occulta ibi palam declarabitur.

18 Et quoniam conuertit se ad exaudiendum precem afflictorum,* nec reiecit orationes eorum.

19 Hæc quæ pro suorum restitutione Dominus benignè operatus erit, scribentur propter posteros,* & populus qui nasceretur intelligens ista ex scripturis,laudabit Dominum.

20 Eo quòd dignatus sit respicere nos de excelso suo sanctuario,* & Dominus è caelis in ipsam usque terram prospexit.

21 Ut attenderet gemitus eorum qui uincti detinebantur,* & ut attendens, à uinculis & à captiuitate solueret eos, quorum patres crudeliter interempti fuerunt, cum quibus & ipsi filij morti destinati fuerunt.

22 Ut à captiuitate soluti deprædicarent in Sion nomen Dei, & laudem eius in hierusalem.

23 Tunc cum simul collecti erunt populi:* & eorum reges, ut unanimitè Dominum colant.

24 Proinde ob horum desiderium iustus quisque, qui est in populo Dei,locutus est modò ipsi Domino, cū iam incepit suos confortare per illucescentem suam beneuolentiam, & dixit:* Indica quæso mihi domine, quàm pauci sint dies mei, quibus in his malis uiuere cogar, ut consolator sim,intelligens post breue tempus me liberandum, & ciuitatem Dei reparandam.

25 Ne reuoces me ex hac uita,in medio tempore uitæ meæ:neque immatura morte me hinc abripias, sed in senectam usque, uitam meam proferas, ut ante mortem uideam promissam & iam instantem liberationem ac ciuitatis Sion restitutionem. Tuæ enim subsistentiæ duratio per omnes generationes sese protendit,ut quæ sit æterna: quare conuenit ut tuam æternitatem breuitate uitæ nostræ comparans nostri misereris,ne morte præuenias iustum uitæ nostræ terminum.

26 Tu Domine in principio terram potentia tua stabiliuisti,* & cæli ipsi sunt opera omnipotentis tuæ.

27 Ipsi quantumuis iam diu subsisterint, suo tamen tempore interibunt, immutati à præsentis suo statu: tu autem semper idem permanes,* & omnes ad modum uestimenti ueterascunt, ut sicut uelutis assiduo usu & tempore inueterata in nouari debet, ita & ipsi cæli cum terra post longum usum & tempus quali attriti renouatione egeant.

28 Itaque quomodo uestimentum uetus facili negotio mutatur in nouum, ita & tu summa facilitate mutabis & renouabis eos, & cum uolueris, ad tuum imperium statim renouabuntur:* tu ipsissimus ille es, erisque semper, qui ab initio fuisti, & duratio tua sine carebit, sicut nec habet initium.

29 Quare de tua tum potentia, tum æternitate confusus, nihil addubito, quin filij seruorum tuorum paternam pietatem & fidem imitantes, tuo munere securè habitabunt in terra tua:* & illorum quoque filij in perpetuum coram te prosperabuntur, scilicetque uiuent. Misertus enim aliquando nostri post hanc captiuitatem, malorum oppressorem

& exi

& exilium, filios populi tui in terram tuam translatos omnimoda felicitate donabis,perpetuaque beneuolentia prosequeris.Id quod quidem partim in hac uita, sed maxime in cœlesti mansione tua perficies per desideratum nobis tuum Messiam, qui collapsam Hierusalem uerè aliquando restitutus est.

ANNOTATIONES.

SICVT CREMIUM, &c.] Vocabulum istud, cremium, quod nusquam inuenitur, nisi hoc loco, uidetur interpret deriuasse à uerbo cremo, ad imitationem Græcæ dictionis κρημινος à uerbo κρημνίζω. Putatur autem à plerisque significare id quod in fritorio durum & aridum remanet, pinguedine liquefacta. Quæ significatio uidetur ei tributa, eo quòd Psalterium Romanum & uetus habeat: sicut in fritorio fruxa sunt. Hæc autem translatio alludit ad uocabula Græca. Sic enim habent Græca: κρημινος, κρημινος, κρημινος. Deriuatur enim à κρημνίζω, apud Latinos frigo. Porro Euthymio teste pro κρημινος, & cremium, Symmachus uertit torrem. Atque in hac significatione magis conuenit accipere nostrum cremium, & κρημινος apud Græcos. Sic enim aptissima est comparatio, ut ossa arida ligno arido & concremato comparantur. Atque in hac significatione exponunt utrumque nomen lexica Græca.

SIMILIS, &c.] Non oportet ad intelligendum sensum prophetae curiosè inuestigare quales sint hæc aues, & quæ earum proprietates, cum propheta solum uelit indicare se assimilatum auius solitudinè quærentibus, atque hoc pacto suam desolationem & mœsticiam explicare. Quoniam tamen pleraque hoc loco dici solent de pellicano proprietatibus, operetium fuerit nonnulla de eo auotare. Primum autem uocabulum hebraicum hic positum, קנה, quæth scilicet, à Hieronymo aliquando transfertur per onocrotalum, ut Sopho. 2. aliquando per nomen pellicani, ut hoc loco. De pellicano autem sic scribit Aristoteles in quodam loco historiae animalium: Pellicanes autem (nam apud Græcos per quintam inflexionem dicitur, πέλικανος, auis sic dicta, quòd arbores perforat, nam πέλεις securis, & πέλεια δόλο) fluuios accolentes masculas planasque cōchas glutit: quas ubi in ingluuie præuentriculòque ceperint, euomunt, ut hiantibus ipsis eximentes carnes edant. Plura de his Cicero 2. de natura deorum, uocans eos alio nomine, nempe plateas, ob latitudinem pedum apparet, sed ex descriptione satis patet eandem esse auem. Sic enim habet: Legi etiam scriptum esse, auem, quæ platea nominatur, eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aues quæ se in mari mergerent: quæ cū emerissent, piscemque cepissent, usque eo premere eorum capita mordicus dum captum illæ amitterent, idque ipsa innaderet. Eademque hæc auis scribitur conchis se solere cōplere, easque cū stomachi calore conceperit, euomere, atque ita eligere ex eis quæ sunt esculentæ. Hinc secutus est Plinius lib. 10. uocās eas aues, plateas sic enī scribit. Platea nominatur, aduolās ad eas quæ se in mari mergunt, & capita illarum morsu corripens, donec capturam extorqueat. Eadem cū deuoratis se impleuit conchis, calore uentris coctas euomit, atque ita ex iis esculentæ legit, testas excernens. De onocrotalo uerò sic scribit eodem libro: Olorum similitudinem onocrotali habent, nec distare existimarentur omnino, nisi faucibus ipsis inest alterius ueteri genus. Huc omnia inexplabile animal congerit, mira ut sit capacitas, mox perfecta rapina sensim inde in os reddita, in ueram alium,

ruminantis modo, refert. Gallia hos septentrionalis proxima oceano mittit. Ex qua uirtuque auis descriptio patet in hoc utramque conuenire, quòd deuorata rapinam euomat, ob quam proprietatem uocabulum hebraicum hic positum utriusque conuenire potest. Nam à uerbo deriuatur quod uomere significat. Immo Hieronymus utroque uocabulo. utrumque genus significari intellexisse uidetur. Nam in commentariis Sopho. 2. Onocrotalorum duplex dicit esse genus: alterum aquatile, alterum solitudinis. Et in commentariis super hunc locum: Duo, inquit, dicuntur esse genera horum uolatilium. Vnum in aquis est, & esca eius pisces sunt: & unum in solitudine, & esca eius uenenata animalia, hoc est, serpentes, crocodili, & lacertæ. Augustinus autem super hoc loco, ex aliorum sententia & alias pellicani proprietates narrat. Dicuntur, inquit, hæc aues tãquam colaphis rostrorum occidere paruulos filios suos, eisdemque in nido occisos lugere per triduum: postremo dicunt matrem se ipsam grauius vulnerare, & sanguinem suum super filios fundere, quo illi superflui reuiuiscunt. Porro hanc pellicani proprietatem alij aliter narrant, asserentes pellicanum non à se occisos, sed à serpentibus occisos filios proprio sanguine uiuificare, atque huius sententiæ authorem citant, B. Hieronymum. Hic enim ad Præsidium in epistola, quam Erasmus reiecit in quartum tommum, quod non putet esse Hieronymi, sic scribit: Pellicani cum suos à serpentibus occisos mortuos inueniunt, lugent, & se & sua latera percutiunt, & sanguine excusso ad corpora mortuorum sic reuiuiscunt. Verum sicut hæc proprietas incerta est, ita huic loco nō deseruit. In quo hoc tantum spectandum est, quòd pellicanus auis sit solitudinis, nisi quis putet ad hunc locum pertinere quod scribitur de eius vomitu, ad designandum quo modo is qui loquitur mœsticiam cordis in solitudine coram Deo euomuerit. Quod & rectè quadrabit, dum in persona penitentis hæc intelliguntur. Grægorius de pellicano nihil adducit, nisi quòd auis sit amans solitudinem, ubi uenenatis pacitur animalibus. Sophonia secundo ponitur קנה, quæth, ubi se litudo loci futura prædicitur: similiter & Isaiæ 34. Verrunt autem aliqui, cuculum. Hieronymus onocrotalum.

CINEREM, &c.] Indicat paraphrasis hanc partem dupliciter intelligi posse. Primum per figuram hypallagen, ut cinerem tanquam panem, positum sit pro panem tanquam cinerem. Per quam figuram dictum est à poeta: perflauit fistula buccas, pro eo quod dicendum erat, perflauerunt buccæ fistulam. & apud alii: Trade rati uentos, date classibus equor Secūdo, ut significet se cinerem loco panis, & cum pane commedis. In puluere enim solebant iacere qui uehementer lugebant: hinc dicit se puluerem esitasse, dum nimirum pronus in terram procumberet.

PLACVERUNT, &c.] Serui hi ad literam ab Hebræis intelliguntur Darius & Cyrus, & reliqui principes, qui Iudæis annuerunt ædificare templum & ciuitatem: nam & in Isaiæ Cyrus Dei seruus dicitur.

Aut

Aut accipi possunt ipsimet Iudæi, qui promptos se exhibuerunt ad ædificandum templum. Secundum spiritum autem hi serui Dei, sunt Apostoli, & quot quot studuerint ex viuis lapidibus templum Dei ædificare.

c QVIA ÆDIFICAVIT, &c.] Græca habent futurum *diodesophos*, ædificabit, quomodo & Augustinus legit. Hebræa tamen habent verbum præteriti temporis, ædificauit, quod etiam sequentibus magis conuenit.

f SCRIBANTVR, &c.] Communiter libri serè habent, in generatione altera. Quidam tamen libri habent, in generationem alteram, quomodo & Græca habent & Augustinus, proinde ea lectio est conuenientior. Vtriusque lectionis meminit Gloia ordinaria, & sensus idem semper intelligendus est, vt præpositio, in, accipiatur pro propter vel pro, quem sentum clarius exprimit Hebræa, quæ habent, scribatur, vel scribetur hoc generationi alteræ.

g VT ANNUNTIENT, &c.] In Græcis & Hebræis incertum est an verendum sit per verbum singulare, vt annuntiet, an plurale, annuntient, quia vtriusque est infinitiuus, vt sit, Ad annuntiandum: Itaque Euthymius intelligit verbum singulare, quod refert ad Christum, vt sit sensus: Christum de cælo prospexisse vt solueret filios interemptorum, ad hoc vt ipse annuntiaret nomen patris sui fidelibus. At quoniam superius dictum est: populus qui creabitur laudabit Dominum: magis videtur hæc annuntiatio tribuenda iis qui liberandi dicuntur, vt rectè versum sit per pluralem numerum: Vt annuntient.

h RESPONDET, &c.] Obscurus est hic locus.

nec ex Hebræis iuari possumus ad intellectu eius. Longe enim aliter Hebræa habent, nempe: Affixit in via virtutem meam, breuiavit dies meos. Dicam, deus meus ne reuoces me, &c. Cuius lectionis sensus satis planus est. Pro intelligentia autem nostræ lectionis primum annotandum nomen, virtutis, hic non posse accipi, vt opponatur vitio. Est enim apud Græcos *εὐδαιμονία*. Vnde D. Augustinus legit, in via fortitudinis. Dubium autem quod debeat accipi suppositum verbi, respondit, & quid referant relatiua, ei, & suæ. Et sunt qui intelligunt pro supposito nomen, nominis, & relatiua referri ad Sion & Hierusalè, aut populum potius, nam relatiua apud Græcos sunt masculini generis. Itaque hæc pars non ad sequentia, sed ad præcedentia referenda erit in hoc sensu: cum conuenient populi in vnum, tunc Dominus respondebit, id est, satisfacet voto populi per rationem fortitudinis suæ. Vel, Populus qui creabitur laudabit Dominum. Primum, quia prospexit de cælo, &c. deinde etiam, quia respondit populo suo per fortitudinem suam. Verum magis apparet Septuaginta voluisse verba quæ sequuntur, scilicet paucitatem dierum meorum nuntia mihi, &c. esse verba eius qui hic respondisse dicitur, vt suppositum verbi sit, populus, aut iustus quisque in populo. Vel his qui in principio psalmi locutus est, hic intelligatur loqui de se in tertia persona, vt suppositum sit pauper, de quo loquitur titulus, sicut & alio loco propheta de se loquitur in tertia persona, dum dicit Iste pauper clamauit, &c. In hoc autem sensu, respondere, accipi debet simpliciter pro, dicere, vt alias in scripturis frequenter. Sic Euthymius.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CII.

Hoc Psalmo vir sanctus primum suam animam excitat ad laudandum Deum totis viribus, ex perceptione beneficiorum Dei sibi præsistorum, quæ sex numero gradatim enumerat, tum & dei erga totum populum suum, omnesque timentes ipsum iustitiam, misericordiam, ac bonitatem, celebrat. Postremum cantans vniuersale esse ipsum in omnia dominium, etiam angelos, omnesque omnino creaturas ad laudem Dei inuitat.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedic anima mea domino: & omnia quæ intra me sunt nomini sancto eius.

Gratias age domino, & lauda eum anima mea. & omnes interiores vires animæ meæ nunquam cessent laudare nomen eius ob sanctitatem summè reuerendum. Neque enim satis est lingua & voce ipsum laudare, sed cum ipse spiritus sit, ac nostrum spiritum intimè perscrutetur, maxime mente laudandus est, idque non frigidè, sed ex totis ipsius viribus, cum omnia illi debeas quæ habes.

2 Benedic anima mea domino: noli obliuisci omnes retributiones eius.

Gratias itaque age ò anima mea Domino, nec finas vnquam excidere memoriæ tuæ illa tantum varia quæ in te liberaliter contulit beneficia, sed horum iugis memoria, & digna æstimatio ad laudem diuinam te semper accendat.

3 Qui propitiatur omnibus iniquitatibus, & qui sanat omnes infirmitates tuas.

Gratias, inquam, age Domino, qui (quod est omnium bonorum & beneficiorum dei fons, ac ob id primò recensendum) propitiatur omnem iniquitatem tuam, quantumuis varia sit & multiplex: qui, remissis peccatis tuis, sanat quoque omnem ægitudinem tuam.

4 Qui redemit te in misericordia & miserationibus.

Et quod isto maius est, etiam de imminente ac destinato interitu frequenter redemit, ac constanter redimit vitam tuam; nec his contentus, non solum à malis vniuersis te liberat, sed etiam sua benignitate atque miserationibus te vndique circumcingit, & abundè cumulat.

5 Qui replet in bonis desiderium tuum, & renouabitur ut aquila iuuentus tua.

Quodque his amplius est, etiam vsque ad saturitatem satisfacit desiderio tuo, abundantiam omnium bonorum tibi suppeditans: cuius beneficio & id postremò consequeris, vt ad modum aquilæ, quæ rostrum ob vetustatem nimis aduncum abiicit, sicque iuuentam ac nouas vires recipit, tu quoque senescens florem iuuentutis recipias, & viribus valens veluti reiuuencas. Atque hæc quidem omnia temporaliter tibi præstat,

PSAL 102.

præstat, peccatis quæ animæ mala sunt, remissis, etiam corporis mala, qualia sunt morbi ac mors, quibus per peccatum homo fit obnoxius, depellens, omni benignitatis genere cumulans, & temporalium bonorum abundantia vsque ad satietatem replens, & ipsam senectam floridam ac vegetam reddens. Veruntamen etiam spiritualiter hæc omnia in te magnificè complet, non tantum remittens tua peccata, sed & morbos eos, qui propriè animi sunt morbi, & quorum ipse solus est medicus, hoc est, ad vitium pronitatem, ad virtutis officia infirmitatem sanans sua gratia, & ab æternæ damnationis interitu vitam suam præseruans, ac deinde variis suæ benignitatis spiritualibus bonis te ornans, imò & satians, atque senectutem tuam iuuentuti restituens, & id quidem tum in præfenti vita, in qua te siue per peccati vetustatem, siue per tædium miseriarum senescentem, sua gratia & consolatione renouat, vegetamque facit: tum maximè in futura vita, in qua te gloria felicitatis per suam misericordiam coronans, omnique bono ita saturans, vt nihil ultra concupiscere possis, tandem etiam per futuram corporum resurrectionem, veteri & mortali corpore deposito, nouo & immortalali induet corpore, cum quo in perpetuo flore vigebis.

6 Faciens misericordias Dominus, & iudicium, omnibus iniuriarum patientibus.

Neque verò tantum ea quæ erga te agit Dominus, ò anima mea, laudandi Deum materiâ subministrat, sed ea quæ generaliter erga omnes, & maximè erga populū suū egit & agit. Ipse enim & misericordiâ & iudicium facit omnibus qui iniuriam patiuntur, subueniendo eis, & liberando, atque iniustos oppressores eorum vindicando, quemadmodum olim per suam misericordiam & æquitatem fecit in educatione populi sui ex Ægypto.

7 Notas fecit vias suas Moysi, & filijs Israel voluntates suas.

Ipse quoque singulari sua in nos dignatione post eductos ex Ægypto patres nostros, patefecit Moysi præcepta rectè viuendi: & per hunc Israelitis suas voluntates notas fecit, indicans quæ ab eis fieri vellet, vt benè beatèque viuere possent: indicans etiam eis, quæ nouissimis temporibus pro suorum salute operatrus esset.

8 Miserator & misericors dominus, & longanimis & multum misericors.

Accedit ad hæc, quod (quemadmodum post datam legem sæpius in nobis declarauit) benignus sit & misericors Dominus, tardus ad vindictam, multus autem & facilis ad miserendum.

9 Non in perpetuum irascetur: neque in æternum comminabitur.

Vnde etiam si contingat eum peccatis offensum suos vindicare, eiusque grauiâ comminari, siue per prophetas, siue per immisos terrores, non tamen propter nimiam suam misericordiam in æternum suos vlciscetur, neque in perpetuum comminabitur, sed paterna virga castigatos, & iam emédatos mox in gratiam recipiet, perpetua eos prosequens misericordia.

10 Non secundum peccata nostra fecit nobis, & neque secundum iniquitates nostras retribuit nobis.

Quod autem dico de magna ipsius misericordia, ex nobis discere licet. Non enim egit nobiscum secundum exigentiam multitudinis & magnitudinis peccatorum nostrorum: neque pro merito iniquitatum nostrarum pœnas sumpsit de nobis, quandoquidem cum exterminium & perpetuam abiectionem commeruissemus, temporaliter tantum nos afflixit immo & multa peccata, sua clementia sine vltione remisit.

11 Quoniam secundum altitudinem cæli à terra corroborauit misericordiam suam super timentes se.

Ipse enim super eos qui reuerentur ipsum, stabiliiuit misericordiam suam, idque non in parua mensura, sed secundum altitudinem cæli à terra: vt quantum est interuallum à cælo in terram, tanta sit & misericordia eius super timentes eum, hoc est, immensa: cuius celsitudo ab homine comprehendi & coniectari non possit. Vnde fit, vt etiam si subinde tales peccent, eius tamen misericordia ab eis non auferatur, immò longè superet ipsorum miseriam & delicta.

12 Quantum distat ortus ab occidente, longe fecit à nobis iniquitates nostras.

Itaque per hanc immensam suam misericordiam tantum elongauit à nobis iniquitates nostras, quantum distat ortus ab occidente, hoc est, maximè, & remotissimè à nobis nostra peccata profligauit, vt quemadmodū ortus & occidens extremi termini orbis nunquam se contingere possunt ita & nos nò possint remissæ iniquitates nostræ corripere, & malis quæ commerueramus inuoluere.

13 Quomodo misereatur pater filiorum, miserum est Dominus timentibus se, quoniam ipse cognouit fumentum nostrum.

Sicut pater summo misericordiæ affectu mouetur erga filios suos, ita vt vel ad eorum vitia conuieat: vel si verberandos eos iudicet circa, meritum tamen verberet, nec alio fine quàm vt castigatione emenderet: ita & Dominus non solum affectu pij domini, sed paterno affectu miseratus est sempèrque miserebitur iis qui reuerentur illum, neque singula errata vindicans, neque pro merito puniens dum castigat: ipse enim nouit conditione plasmationis nostræ, naturamque nostram à se effictam.

14 Recordatus est quonia puluis sumus: homo sicut fenum dies eius tanquam flos agri sic efflorescit.

Rationem scilicet habet, quòd ex limo terræ constamus, quòdque ob id in fragili & terreno corpore fragiles ad bonum, proni autem ad seclandam terrenam sumus. Aduertit etiam inanitatem, breuitatem, & irreparabilitatem vitæ nostræ, nempe quòd hominis dies, sunt sicut fenum

foenum & gramen, quodq; in vita sua miserabilis homuncio foeno graminique sit similis. Floret enim sicut flos agri, hoc est, ad modicum tempus viget, mox suo vigore destituendus;

15 Quoniam spiritus pertransibit in illo, & non subsistet: & non cognoscat amplius locum suum.

16 Misericordia autem domini ab aeterno, & usque in aeternum super timentes eum

17 Et iustitia illius in filios filiorum: * his qui seruant testamentum eius.

18 Et memores sunt mandatorum ipsius ad faciendam ea.

19 Dominus in caelo parauit sedem suam, & regnum ipsius omnibus dominabitur.

20 Benedicite domino omnes angeli eius, * potentes virtute facientes verbum illius ad audiendam vocem sermonum eius.

21 Benedicite domino omnes virtutes eius, * ministri eius, qui faciunt voluntatem eius.

22 Benedicite domino omnia opera eius, in omni loco dominationis eius, * Benedic anima mea Domino.

15 Quoniam quemadmodum cum ventus aliquis vrens attigerit & perflauerit florem agri mox emarcescit, & esse dicitur sicut flos agri, hoc est, ad modicum tempus viget, mox suo vigore destituendus;

16 Non sic autem se habet Dei misericordia, quomodo vita hominis, sed misericordia Dei ab aeterno & usque in aeternum perdurat erga eos qui reuerenter colunt illum, quantumuis per se inanes sint & caduci.

17 Et illius in praestandis promissis veritas perseverat etiam in filios filiorum, * eos qui non degenerantes a patribus suis, solliciti sunt ad seruandum pactum cum Deo initum.

18 Hoc est, memores sunt praceptorum eius, non tantum ad cognoscendum aut recensendum ea, sed ad complendum ea opere.

19 Praeter autem iam commemoratam Dei iustitiam, atque benignitatem, superest etiam ipsius super omnia potentiam recensere & celebrare. Ipse enim Dominus ab initio parauit & firmavit sibi solium suum in caelo, omnibus se altiore declarans, * & potestas eius regia in omnia imperium obrinet.

20 Propter quod non homines tantum, sed & vos caelestes angeli Dominum laudate, * qui maximis praediti viribus exequimini mandata ipsius, ita vt obediatis voci & imperio eius, & cuncta ei obedire cogaris.

21 Laudate inquam, Dominum omnes exercitus eius caelestes, qui in maximo numero sub potentissimo hoc principe militatis, ad similitudinem multorum exercituum militarium: * laudate eum vos ministri eius, qui promptissime exequimini quaecunque fieri ipse vult.

22 Et quoniam ne ab angelorum quidem multitudine satis omnium hic Dominus laudari potest, laudate eum etiam vniuersa opera eius, quaecunque estis in illo loco potestati eius subiecto, hoc est, omnes omnino creaturae, nam & omnes creaturae Dei sunt opera, & omnis locus, Dei est subiectus imperio, vt ob id duplici nomine Deo laudare debeant omnia, tum quia Dei opera, tum quia in regno eius existentia. * Cumque omnia Deo laudem debeant, etiam tu anima mea, quemadmodum dicere coepi, Dominum totis viribus lauda, considerans eius iam commemoratam in te & in omnes benignitatem, iustitiam, atque potentiam.

ANNOTATIONES.

a QVI PROPITIATVR, &c.] Pro omnibus his verbis cum relatio, ponuntur apud Graecos particula accusatiui casus, quae construuntur cum accusatiuo, subgiou, Praecedente: Benedic Dominum propitiantem, sanantem, &c.

b RENOVABITVR VT AQUILAE.] Scriptura hic satis indicat, aquilam in senectute innouari, & reiuuenescere, quod qua fiat ratione non satis constat. Aristoteles enim & Plinius de eius innouatione nihil meminerunt. Iudaei autem quidam fabulantur, aquilam quolibet decennio, donec ad centum annos perueniat, petere ignem elementalem, & ab eo vbi supra modum incaluerit, deicere se in mare, indeque nouas ei succrescere plumas, ac ita reiuuenescere. At cum centesimo id anno facere tentet, destitui viribus, vt e mari, cum se in illud praecipitauerit, resurgere nequeat. Ab aliis autem aliter modus innouationis describitur, idque auctore Hieronymo ex epistola ad Praxidum, in qua sic scribitur: Aquila quando senuerit, grauantur illius pennae & oculi, quarritque fontem, & erigit pennas, & colligit in se calorem, & sic oculi eius sanantur, & in fontem se ter mergit, & ita ad iuuentutem redit. Verisimilius autem est quod de hac re scribit Augustinus super hoc loco, nempe aquilam, cum ad senectutem deuenerit, rostrum acquirere iam aduocatum, vt vneo superioris rostri claudere rostrum inferius, prohibeatur sumere cibum, sicque viribus necessa-

rio deficere: sed naturali industria rostrum aduocatum ad petram atterere, & cibo resumpto, vires labentes reparare. Huic enim sententiae satis accedit quod Aristoteles & Plinius scribunt, aquilam non senectute, sed fame mori, cum propter aduocitatem rostri non valuerit cibum sumere. Euthymius de renouatione nihil amplius adfert, quam quod veteres pennas deiciat, nouasque resumat, quod & notatur Isaia 40. Qui sperant in Domino, murabunt fortitudinem assument pennas vt aquila, volabunt & non deficient. Vbi D. Hieronymus: Crebro, inquit, diximus aquilarum senectutem reiuuescere mutatione pennarum, &c.

c QVONIAM SECUNDVM ALTIYDINEM.] Diuus Augustinus hunc versum sic intelligit, vt sit sensus: Sicut caelum semper eleuatum est super terram, ita Dei misericordia semper permanet super timentes ipsum. Sicut, inquit, protectio caeli permanet super terram, sic protectio Domini permanet super timentes eum, Alij sic intelligunt: Quanto ipsum caelum est altius terra, tanto Dei misericordia fortior est, & maior miseria & indigentia timentium ipsum. Verum magis apparet prophetam hoc versu de Dei misericordia duo asserere. Primum, quod Deus eam firmavit super timentes eum, sicut alio loco dicit: Confirmata est super nos misericordia eius, &c. Secundum, quia firmata est non in parua mensura, sed in immania: quod significat per altitudinem

dinem caeli a terra, sicut & alias id significat, dum Dei misericordiam dicit eleuatam usque ad caelos & ad nubes.

d QVONIAM SPIRITVS PERTRANSIBIT.] Quidam spiritum hic accipiunt pro anima hominis, & relatiuum, illo, referunt ad hominem, non ad florem. Et videri potest sic necessarium intelligendum, quia in fine versus dicitur, & non cognoscat locum suum: vbi de homine loqui videtur, non de flore, cui non competit cognitio. Magis tamen videtur, spiritus de vento accipiendus, & relatiuum, illo, ad florem, propter similem locum, qui est apud Isaia cap. 40. Omnis caro, foenum: & omnis gloria eius quasi flos agri, exsiccatum est foenum, & cecidit flos, quia spiritus Domini subleuauit in eo. Hic enim manifeste spiritus dicitur subleuare in flore. Hebraea autem non habent: & non cognoscat locum suum, & non cognoscat eum locus eius, quamuis & nostra lectio in eundem sensum bene accipitur, vt indicat paraphrasis.

Psalmus ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CIII.

VIR sanctus seipsum ad laudandum ex animo Deum excitat idque non vt in precedenti Psalmo, ex consideratione beneficiorum Dei, singulariter sibi omnibusque colentibus ipsum praestitorum, sed ex consideratione vniuersorum operum Dei, quae in caelis, terra, atque mari potentia sua, & sapientia Dei maxima condita esse, ac benignitate summa conseruari atque gubernari, canit pulchro ordine, accensisque in his considerandis, diuinae potentiae, sapientiae, & potissimum bonitatis admiratione promittit se, quoad vixerit, laudes Dei cantaturum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedic anima mea Domino: * Domine Deus meus magnificatus es vehementer.

2 Confessionem & decorem induisti.

* amictus lumine sicut vestimento.

3 Extendens caelum sicut pellem:

* qui tegis aquas superiora eius.

4 Qui ponis nubem ascensum tuum:

* qui ambulat super penas ventorum.

5 Qui facis angelos tuos, spiritus: * & ministros tuos, ignem virentem.

6 Qui fundisti terram super stabilitatem suam, * non inclinabitur in saeculum saeculi.

7 Abyssus sicut vestimentum amictus eius: * super montes stabunt aquae.

Lauda anima mea Dominum. Ita enim fieri decet: * nam tu Domine Deus meus admodum magnus declaratus es per potentem rerum omnium creationem, & sapientissimam atque benignissimam eorum gubernationem.

2 Tu te laude & pulchritudine ex omni parte circundidisti, ornasti, & velut vestiisti, dum per cuncta opera tua potentiam, sapientiam & bonitatem tuam declarans, ostendisti quam sis in omnibus laudabilis, decorus & gloriosus. * Et primum quidem id te gloriosum atque laudabilem praedicat, quod lumine tanquam vestimento te circundederis. Nam & lucem habitas inaccessibilem, nihil habens in te tenebrarum. Et in initio creationis ante omnia lucem tuo praeepto fecisti, qua tuam sedem ac domum, hoc est, caelum ita perfudisti, vt ea luce quasi pallio ex omni parte amictus videaris.

3 Quomodo homo pellem aliquam tentorii, aut cortinam in vnum conuolutam facili negotio late expandit: ita & tu post creatam lucem facillime ipsum caelum in maximam latitudinem extendisti, vt esset quasi tentorium & operimentum inferioris istius domus, quam homini omnibusque animalibus aedificasti. * Huius autem caeli sic expansi superiorem partem texitis aquis, diuidens per extensum firmamentum aquas supernas ab aquis infernis.

4 Tu Domine nubibus ipsis inequitas, eisque pro vehiculo quodam vteris: his enim per vniuersum orbem quasi veheris, tuam potentiam mortalibus ostendens, per mirabilia quae ex eis designas. In his quoque frequenter te nobis peculiariter praesentem exhibuisti, ex eis nobis loquens, aut contra hostes nostros pugnans, quemadmodum rex aliquis e curru suo. * Iter facis vectus alatis celerrimisque ventis, hoc est, indicibili pernecitate vbicunque vis te mox praesentem exhibes, vt velocissimis ventis ferri videaris, per quos etiam frequenter subito excitatos, circumquaque tuam potentiam horribiliter declaras, & ad terrendum homines quasi aduolas.

5 Tu facis ipsos ventos tibi esse pro nuntiis & angelis, ita vt iram tuam impiis denuntient, tuque iussa statim perficiant: * similique modo ipsa fulgura flammata facis tibi esse quasi ministros, dum per ea quaecunque vis exequeris, per ventos enim atque fulgura insignes saepe vitiones de impiis fecisti. † Tu Domine etiam fecisti, vt hi quos pro nuntiis & ministris tuis esses habiturus, essent creaturae omnino spirituales, & lucidissimae ac instar venti, atque ignis velocissimi & efficacissimi, nobilissimos scilicet & potentissimos tibi prospiciens ministros, sicut tuam decebat maiestatem.

6 Tu terram firmiter collocasti in sua stabilitate, vt videatur quasi basis quibusdam inniti, cum pro basi & sustentaculo sit ei sola tua dispositio atque voluntas, qua mirabiliter etiam in ipsis fluidis aquis ita stabilita est, * vt non sit mouenda loco suo vnquam.

7 Aquarum maxima profunditas ipsam in principio veluti vestimentum quoddam cooperuerant: * super ipsos altissimos montes stabant aquae.

PSAL. 130.

8 Ab increpatione tua fugient. * a voce tonitruus tui formidabunt.

9 Ascendunt montes. & descendunt campi in locum quem fundasti eis.

10 Terminu posuisti. quem non transgredientur. * neque couertentur operire terram.

11 Qui emittis fontes in conuallibus. * inter mediam montium pertransibunt aque.

12 Potabunt omnes bestie agri. * expectabunt onagri in siti sua.

13 Super ea volucres cali habitabunt. * de medio petrarum dabunt voces.

14 Rigans montes de superioribus suis. * de fructu operum tuorum satiabitur terra.

15 Producent fenum iumentis. * & herbam seruitui hominum.

16 Ut educas panem de terra. * & vinum latifiet cor hominis.

17 Ut exhalaret faciem in oleo. * & panis cor hominis confirmet.

18 Saturabuntur ligna capri. & cedri libani. quas plantauit. * illic passeret nidificabunt.

19 Herodij domus. dux est eorum. * montes excelsi Cernis. petra refugium Erinacis.

20 Fecit lunam in tempora. * sol cognouit occasum suum.

21 Posuisti tenebras. & facta est nox. * in ipsa pertransibunt omnes bestie sylue.

22 Catuli leonum rugientes. ut rapiant. * & querant a Deo escam sibi.

23 Ortus est sol. & congregati sunt. & in cubilibus suis collocabuntur.

8 Mox autem propter imperium tuum, quo eas velut impediens bonum terræ videbaris increpare, recesserunt. * & propter iustum tuum, quod erat quasi sonus tonitruus efficacissimum, celeriter fugerunt, velut timentes te.

9 Atque ita ex ipsa aqua montes quasi ascenderunt, & campi quasi descenderunt ad locum istum, quem eis stabiliter collocasti, dum nimirum aquis desiderantibus, & in oceanum collectis, montes, & campi, vallēque apparuerunt.

10 Terminum statuisti aquis, quem tuo iussu parentes non transgredientur neque amplius reuertentur ad operandum terram vniuersam, quemadmodum in principio operuerunt.

11 Ne tamen ipsis tum hominibus, tum bestiis aquarum sit inopia sine quibus vita hæc subsistere nequit, ob id tu ex montium occultis venis iugiter emittis, & scaturire facis fontes in locis humilioribus: * atque ita fit, vt ex fontibus collectæ aquæ inter montes indefinenter fluant.

12 Bibent ex eis omnis generis animalia, quæ in agris degunt. * Ipsi syluestres asini, vt sunt animalia valde sitibunda, & in arenis locis habitantia, in siti sua anhelabunt ad eiusmodi aquas, vt ex eis sitim suam restinguant.

13 Iuxta ista, nempe iuxta fontes & flumina, aues, quæ in aëre volitant, habitant in arboribus iuxta aquas nascentibus: * ex ipsis altissimis montium rupibus suauiter cātillant vnaquæque secundum naturæ suæ conditionē.

14 Cūque fontium, fluminumque aquis montes rigari nequeant, ne profus steriles cāt, humectat eos Deus è locis suis superioribus, ex ipsis nubibus pluuia demittens; * per hanc autem aquarum pluuiarum irrigationem vniuersæ terræ cum montibus communem, saturantur quæcunque degunt in terra, ex abundantia fructuum, qui opera tua proueniunt.

15 Hac enim ratione germinare facis in incultis locis gramen in vsum brutorum animantium. * & herbam cultorum locorum ad hoc vt feruiat vsum hominum,

16 Ut scilicet ex herba prouenire facias homini cibum è terra. * & vinum exhilaret cor hominis variis miseris obnoxii.

17 Vtque per oleum hilariores reddat vultus eius: * & panis cor hominis, & cum corde omnes corporis vires confirmet.

18 Earundem aquarum irrigatione etiam ipsæ arbores campi humana opera destitutæ, humoris summam copiam imbibunt, quæ ad earum incrementum sufficiat: & Cedri quæ in monte Libano copiosè proueniunt, quas non hominum opera, sed Dei solius cura plantauit, crescere eas faciens citra hominum culturam. * Has autem arbores non hominum tantum vsibus creauit, sed & auium. In his enim passeret, reliquæque aues nidulantur.

19 Inter has autem aues, nidus Herodij siue Ardeæ principatum obtinet, eo quod & amblior & altior sit nidus eius quam reliquarum auium. * Quemadmodum autem arbores auium mansioni deputatæ sunt, ita & mōtes excelsi diuina prouidentia ipsis Cernis ordinati sunt ad quos confugientes à persequētibus se saluent: similiter latibula petrarum, ex Dei ordinatione sunt refugium ipsis Erinacis: & similiter aliis animalibus sua sunt loca, in quibus feruentur deputata. A deo nullum est animal, quantumuis vile & infirmum, cui non prospexerit Deus: nec vllus est locus, qui si nō hominibus, saltē aliquibus animalibus feruiat, vt sunt mōtes excelsi ac rupes.

20 Iam quanta est solis ac lunæ in his inferioribus vtilitas. Fecit enim Deus lunam, vt sua mutatione certa tempora distingueret, & mensum exordia indicaret suis nouiluniis. * Sol obseruat tempus occasus sui idque adeo determinatè & constantè, vt videatur intellectu præditus cognoscere, quod sit tempus occasus quotidiani, sibi à Deo præscriptum.

21 Post solis occasum inducis tu Domine tenebras, & fit nox, quæ non ad hoc tantum vtilis est, vt diurnis fessos laboribus somno reficiat, sed & multis feruit animalibus ad vigilandum. * In ea enim liberè prodeunt animalia, quæ per diem in syluis hominum causa latuerunt, tumque huc & illuc ambulant.

22 De quorum numero maximè sunt catuli leonum præ fame rugientes, qui perambulant syluas vt rapiant sibi prædam: * & querant pro se aliquam escam à Deo, à cuius solius prouidentia omnibus animalibus etiam ferocissimis cibus præparatur.

23 Post hæc autem iterum oritur sol, & quæ per noctem sparsa erant animalia, ad quærendum sibi victum colliguntur rursus, & in antris suis

24 Exibit homo ad opus suum. * & ad operationem suam vsque ad vesperam.

25 Quam magnificata sit opera tua Domine. * omnia in septentria fecisti implere est terra possessione tua.

26 Hoc mare magnum & spatiosum manibus: * illic reptilia, quorum non est numerus.

27 Animalia pusilla cum magnis. * illic naues pertransibunt.

28 Draco iste, quem formastis ad illudendam ei.

* Omnia à te expectant, vt des illis escam in tempore.

29 Dante te illis, colligent, * aperiente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate.

30 Auerente autem te faciem turbabuntur. * auferes spiritum eorum, & deficient. & in puluerem suum reuertentur.

31 Emittes spiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terra.

32 Sit gloria domini in seculum.

* latabitur Dominus in operibus suis.

33 Qui respicit terram, & facit eam tremere:

* qui tangit montes, & fumigant.

fuis collocantur, vt in eis cubent per diem. 24 Illis autem cubantibus, cum iam ab eis nullum homini est periculum homines qui nocte quieuerunt, egrediuntur ad perficienda opera sua: * & ad culturam agrorum suorum (quod præcipuum & maximè naturale eorum est opus) vsque ad vesperam. Itaque fit, vt homo cum bestiis illis, quæ homini sunt formidabiles, per vices ipsa terra vratur.

25 Merito itaque ex horum omnium consideratione exclamare licet: O Domine opera tua sunt à te valde magnifica facta, tu fecisti ea admodum magnifica haberi à nobis, dum in tanto numero, tali ordine atque vtilitate omnia condidisti: * nihil enim non summa sapientia creasti, ipsaque terra plena est diuitiis tuis, & rebus à te creatis, quarum vt es author, ita & possessor.

26 Nec minorem admirationem de se præbet ipsum mare, quam terra. Ipsum enim mare magnum est & amplissimum spatium, habens brachia latissima, & sinus: * in quo sunt natatilia innumerabilia, nō tantum quoad indiuidua, sed etiam quoad eorum species.

27 Pisces parui cum magnis ibi sunt. * & quod summè est admirandum, per ipsum naues pertranseunt, homines quaquauersum volunt transferentes, cum grandi tum miraculo, tum vtilitate.

28 Illic etiam sunt admirandæ magnitudinis cetæ, quæ tu creasti, vt se in ipso voluerent atque reuoluerent quasi ludendo, vtque nimia sua fortitudine ita in ipso dominarentur, vt ridere audeant, & contempere reliqua, quæ degunt in mari, omnia: & merus eis sit lusus venari, & capere animantes in eo quilibet. Omnia autem hæc, quæ siue in terris, siue in aquis viuunt, animalia innumera, sicut à te creata sunt, ita non à se ipsis, sed à te conseruantur. * Omnia enim à te expectant, vt des illis tempore oportuno cibum, naturæ cuiusque conuenientem.

29 Vbi tu illis suppeditaueris, colligent: * vbi velut aperta manu illis largiter dederis, omnia saturabuntur tua benignitate.

30 Si verò iratus faciem tuam auerteris ab eis, & cura tua destitueris ea continuo turbabuntur, & in seipsis anxiantur: * quod si spiraculo illo vitæ, quod in sufflatis, & animas ipsorum spoliaueris ea, mox interibunt, & in terram, vnde sumpta fuerant, reuelentur.

31 Rursus autem insufflabis spiritum tuum in eandem terram, & creabuntur alia in locum eorum quæ interierant: sicque per illa inno-uabis superficiem terræ. Atque hæc quidem manifestè in generali illo terræ diluuiio declarata sunt, cum hominum peccatis offensa vniuersa penè animantia perdidisti, ac mox nouis animalibus totum orbem impleuisti. Quotidie quoque hæc oculis omnium ingeruntur, dum per continuum animalium corruptionem & generationem, mortuis parentibus orbem succedentibus filiis renouas. At verò in nouissimo die cum per ignem mundus innouabitur, vt olim per aquam, istud, quantum ad homines atinet, eximè præstabis, cum in deposita corpora & corrupta spiritum tuum, hoc est, animas hominum (quæ magis propriè tuus dicuntur spiritus, quam aliorum animalium animæ, eo quod à te solo inspirerent, tuique spiritus expressiorem gerant similitudinem) emittes, & qui mortui fuerint homines, & secundum corpus interierunt, rursus creabuntur, atque per nouos hos inno-uabis orbem terræ, & simul cum eis ipsa quoque terra à præsentis itatu inno-uabitur.

32 Sanè cum magnificam Dei maiestatem ex operibus eius modò perpendam, ex totis animæ visceribus opto, vt in perpetuum perduret gloria maiestatis eius, quæ in operibus eius relucet: vtque maiestas eius ex creaturis semper ab hominibus agnoscat, & agnita colatur, quemadmodum certè futurum est: * nam Dominus in variis istis operibus suis semper se oblectabit, liberalissimo amore ea semper prosequens, & maxima sapientia atque bonitate ea gubernans, quemadmodum pater in filio se oblectans singulari eum fouet indulgentia, & artifex in opere quod diligit plus operæ & curæ impendit.

33 Neque gloriam suam tantum declarabit sua erga creaturas benignitate, sed & virtutis suæ maximæ ostensione terrificæ. Ipse enim vbi terram vel semel aspexerit, solo ipsius nutu continuo mouebitur, & quasi formidans contremiscent: * & cum vel leuiter montes tetigerit, mox ab ipso igne incensum fumigabunt, quomodo olim factum est in monte Sina: qui mox vt presentiam suam in eo Deus testatus est, in modum formidabiliter totus fumabat: quemadmodum etiam & frequenter fieri videmus, cum fulminibus attractos mox fumare facit. Ad hoc nihil est quantumuis firmum, aut magnis præditum viribus, quod non tam facile ad nutum eius commoueatur, & concidat, quam si quis solo suo aspectu aut tactu omnia vincere possit.

34 Cantabo Domino in vita mea, * psallam Deo meo quandiu sum.

35 Iucundum sit ei eloquium meum, * ego vero delectabor in Domino.

36 Deficiant peccatores a terra, & iniqui ita ut non sint.

* benedic anima mea Domino.

34 Propter hæc igitur omnia tam admiranda cantabo in honorem Domini per omnem vitam meam, * psalmis celebrabo eum quoad vixero. 35 Opto autem, vt sermo meus quo eum deprecabor, sit ei gratus & acceptus: quod si fiet, * ego certe delectabor in Domino, quod illum mihi habeam propitium.

36 Vt autem ego iudis diuinæ studiosus perpetuo Deum carminibus glorificare, & meas laudes illi acceptas esse desidero: ita quoque opto, vt peccatores & iniqui, qui Dei laudes negligunt, immo nomen Dei blasphemant, suæque vita, quod in ipsis est, Dei gloriam obscurant, sic contumantur à terra, vt amplius in ea non sint: sed vbique omnia obtineant hi, qui Dei nomen verè sanctificent, quemadmodum & suo tempore fore nihil addubito. * Interim autem quandiu adhuc in terra peccatores toleratur, tu saltè anima mea (vt in principio dixi) totis viribus lauda Dominum, alioque ad laudandum eum, quantum in te est, adducere labora.

ANNOTATIONES.

QVI TEGIS AQUIS.] Quæ nos legimus hoc versu & tribus sequentibus in secunda persona, Græca & Hebræa habent in tertia persona. Vnde & Augustinus legit, qui tegit aquis: & qui ponit nubem ascensum suum, &c. Aliquoties enim in hoc Psalmo est mutatio personæ, vt nunc ad Deum, nunc de Deo fiat sermo.

QVI FACIS ANGELOS TVOS, &c.] Qui literalem sensum diligenter persequuntur, intelligunt hic significari Deum ventis & igne uti, tanquam ministris & nunciis. Qui sensus optime conuenit his quæ præcedunt de nubibus & pennis ventorum. Simili loquedi figura vsus est postea Psalmo 148. cum ait: Ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, faciunt verbum eius. Iuxta hæc intelligentiam accusatiui, spiritus, & ignem vrentem, debent præconstrui in hunc modum: Tu facis ipsos ventos esse angelos tuos, hoc est, vteris eis pro nunciis: & ignem facis ministros tuos, hoc est, vteris eo pro executore tuæ voluntatis: quomodo ventorum ministerio Deus viam strauit Hebræis in mari rubro: igne Sodomitas consumpsit. Sed & Augustinus hoc ordine istum versum accipit, etsi in longè diuerso sensu priorè partem accipiat, nimirum de his qui propriè Dei angeli sunt, versum explicans in hunc modum: Deus est, qui spiritus, hoc est, spirituales creaturas facit esse angelos, hoc est, nuntios suos. Nomen enim spiritus, intelligit hic esse nomen naturæ: nomen verò angelus, nomen officij nõ naturæ. At ex Græcis constat Septuaginta interpretes hunc versum diuerso ordine intellexisse, vt scilicet accusatiui, angelos & ministros, præconstrui debeant. Habent enim Græca sic, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λατρευομένους αὐτοῦ φλόγα. Vbi articuli additi ad accusatiuos, angelos & ministros, & non ad alios accusatiuos, exigunt hanc ordinationem: Qui facit ipsos angelos suos, esse spiritus: & ipsos ministros suos, facit esse flammam ignis. Angelos autem, qui sunt Dei ministri, dicit à Deo factos spiritu & ignem, siue vt eorum celeritatem, vim & efficaciam insinuare visus vt eorum naturam hoc pacto declararet, videlicet quod à Deo facti essent immateriales, & instar ignis lucidi, & charitate ardentes. Itaque sic hunc versum intelligunt Euthymius & Theodoretus, qui cum Græci essent, facile aduertunt hunc ordinem Græca requirere, quem non requirunt Hebræa, quæ priorè sensum & ordinem magis postulant. Cùm ergo Diuus Patrus in epistola ad Hebræos, r. hunc locum citet secundum Septuaginta versionem, sicut & alia in eadem epistola, non mirum est, quod in alio sensu hunc versum adducat, quam quem Hebræa requirunt, nempe de angelis Dei propriè dictis. De his enim solis Græca intelligi possunt.

EXPECTABVNT ONAGRI.] Græca modo habent: προσέσονται, hoc est, suscipient onagri in sitim suam, quomodo & D. Augustini lectio habet. Verisimile tamen est Septuaginta verisimile, προσδοκῶνται, atque sic legisse nostrum interpretem, quia hoc verbum significat, expectare, Hebræum enim verbum יָצַו. Sabar, hoc loco positum, si cum puncto in sinistro cornu litera Schin legatur, significat expectare & sperare. Quamquam iam legatur punctus in dextro, quo modo significat conterere & frangere. Vnde vertunt: Frangent onagri sitim suam.

SVPER EA VOLVCRES CAELI.] Græcis pro, super ea, est ἐπὶ αὐτῶν, quod est, super ea vel iuxta ea. & refertur relatiuum, ea, ad aquas, quæ Græcis dicuntur in neutro genere ὕδατα. Vnde vertendum erat iuxta eas. Augustini lectio habet: Super illos: & referendum putat ad montes, qui & ipsi neutro genere efferruntur Græcis. Cui sensui bene conuenit quod in sequenti versu parte dicitur: De medio petrarum dabunt voces: aut, vt restituit legitur singulariter, vocem. Sic enim habent & Græca & Hebræa, & Augustinus. Pro, petrarum, autem dictio Hebræa putatur magis significare ramos aut frondes arborum. Vnde aliena est Euthymij interpretatio, qui intelligit aquas fontium, & fluminis de medio petrarum, inter quas fluunt, edere vocem, hoc est, strepitum.

ET HERBAM SERVITVTI HOMINVM.] Quidam per seruitutem hominum, intelligunt significari iumenta, quæ hominum seruituti sunt deputata, vt idem significetur secundum versum παῖδες, quod prima. At Hebræa dictio magis postulat operationem, culturam, & vsuum alicuius rei. Vnde magis conuenit accipere hunc sensum: Herbam producis à terra in vsum hominum, atque ad hoc vt seruiat hominibus, vt priorè parte significetur cibus bestiarum, fœnum scilicet: hoc est gramen, (sic enim nomen fœni hic & alibi accipiendum est.) Posteriori verò parte significetur cibus hominum, herba scilicet, quæ in cultis locis nascitur, cuius species præcipua est leges. Græcis enim priorè loco est ἄροτον, quod significat herbam, eam maxime quæ in incultis nascitur locis. Secundo loco est, ἄροτον, quod significat herbam, quæ ex cultis percipitur locis, vt olus.

HERODI DOMVS, DVX EST, &c.] Græca clarius produx est eorum, ἡγήσθη αὐτῶν, hoc est, præcedit eas, præhæret eis. Qualis autem auis sit Herodius, nõ satis certum est. Suidas Ciconiam putat, aut autem Ciconiæ similem. Alij Ardeam intelligunt, quod huic loco bene conuenit. Siquidem ea gaudet nidulari in altis arboribus. Augustinus Fulicam legit, hoc est, mergum.

R E P V

REFVGIVM ERINACIIS.] Græcis est λαγωσις, quod significat magis lepores, sicut & Hebræa dictio, significare creditur. D. Augustinus legit Ericiis & leporebus, vt rumque coniungens.

POSSESSIONE TVA.] Græca habent κτήνη σου, hoc est, creatione tua, hoc est, vt interpretatur Euthymius, his quæ à te creata sunt. & Augustinus legit creatura tua. At Hebræa dictio significat non creationem, sed possessionem. Vnde verisimile est Septuaginta potius verisimile, κτήνη σου, quod possessionem significat.

SPATIOSVM MANIBVS.] Græcis tantum est ἐπιχλωρος, hoc est, spatiosum. At, manibus, additum est ex Hebræo, quæ habent latum manibus, vel lo-

cis, nam dictio, quæ illis manus significat, quandoque etiam pro loco ponitur.

EMITTES SPIRITVM TVVM.] Emittes, legendum est, non emitte, cum sit Græcis ἐξαποστέλλεις, sicque habent etiam nostri codices emendatiore, quemadmodum legit & Augustinus.

DEFICIANT PECCATORES.] Quidam legunt per futurum indicatiui, deficient, quomodo & Hebræa habent: quamquam nõ sit, nõ enim apud Hebræos, futurum indicatiui ponere pro optatiuo. Alij legunt, deficient, quod magis conuenit cum Græcis, vnde nostra lectio sumpta est, habent enim optatiuum ἐκλείπειν.

Alleluia.

ARGVMENTVM PSALMI CIIII.

Refers Psalmus vsque ad versum 16. describitur i. Paralip. 16. decantatus ex institutione David coram arca Domini, cum in montem Sio translata esset in tabernaculum à Davide preparatum. Inuitat autem filios Israel ad laudandum Deum, & narrandum eius in illos collata beneficia, & maxime, quod promissam olim patribus terram Chanaan eis possidendam tradiderit. Propter quod & memorat varia Dei in populum illum beneficia, inchoans ab eo quod scribitur, cum Abraham, Isaac, & Iacob, vsque ad id temporis, cum ei educto magnis portentis ex Aegypto, & per desertum deducto, terram Chanaan tradidit in possessionem hereditariam. In his autem omnibus oportet nos etiam simul agnoscere & illius beneficia, quæ per Christum omnibus fidelibus impensa sunt, per quem fideles in spe introducti sunt in terram viuientium sub typo terræ Chanaan. Spirituali semini Abraham promissam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitemini Domino, & inuocate nomen eius: * annuntiate inter gentes opera eius.

2 Cantate ei, & psallite ei, * narrate omnia mirabilia eius.

3 Laudamini in nomine sancto eius, * laetetur cor quæ renium dominum.

4 Querite Dominum, & conseruamini: * querite faciem eius semper.

5 Memoremirabilium eius quæ fecit: * prodigia eius, & iudicia oris eius.

6 Semen Abraham serui eius: * filij Iacob electi eius.

7 Ipse dominus Deus noster * in uniuersa terra iudicia eius.

8 Memor fuit in seculum testamenti sui: * verbi quod mandauit in mille generationes.

9 Quod disposuit ad Abraham: * & iuramenti sui ad Isaac.

10 Et statuit illud Iacob in preceptum: * & Israel in testamentum æternum.

11 Dicens: Tibi dabo terram Chanaan: * funiculum hereditatis vestre.

Laudate Dominum ob percepta ab eo beneficia, & agnoscetes eius: * deprecate etiam inter exteras nationes admiranda opera eius, quæ pro suorum salute operatus est, vt & ipsæ gentes hæc cognoscetes relictis idolis suis, vna nobiscum Deum verum colant.

2 Cantate & psallite in honorem eius, * psallendo autem enarrate illa tam varia, & admiratione digna facta, quæ in nobis designauit.

3 Laudando gloriemini in nomine sancto eius, eo quod eius, beneuolentiam tam inligenter experti sitis: lætentur ex corde, & solido gaudio, omnes qui placere student ei, & in quavis necessitate inuocant eum.

4 Querite Dominum, atque in perquirendo eum estote constantes & fortes: * querite faciem eius semper, in omni tribulatione non ad alium quam ad ipsum confugientes, piisque studiis assidue studentes illius fauorem vobis comparare.

5 Vt autem & canatis ei, & gloriemini in eo, & constanter illum queratis, memores estote mirabilium operum eius quæ fecit pro nobis: * recordamini quam stupenda sunt que designauit, quamque æqua sint omnia quæ locutus est vnquam, aut quæ suo decreto ac iussu vnquam exercuit.

6 Vos, inquam, hæc facite, qui estis posterij Abraham, & cultores illius, * filij Iacob, & electi ab eo ex omnibus gentibus in populo sibi peculiarem, vt merito tum ratione diuinæ in vos dignationis: tum ob paternam pietatem quam imitari vos decet, Deum peculiariter colere debeatis.

7 Nam ipse Dominus, est peculiariter Deus noster, * qui tamem per vniversam terram iudicia exercet, imperium & iudicandi potestatem non in Iudæa tantum, sed vbique obtinens.

8 Ecce autè vt ex multis pauca narrem, ob quæ à nobis celebrandus est & laudandus, Deus noster post datam modo nobis quietam in terra Chanaan habitationem, declarauit se memorè esse pacti, quod in æternum durare voluit: * & verbi quod statuit, vt in mille generationes, & vsque in consummationem sæculi perferret.

9 Memor inquam, fuit eius verbi, quod primò promisit ipsi Abraham, & iuramenti sui, quo deinde astrinxit se ipsi Isaac.

10 Quod & ipsi Iacob firmiter statuit, vt esset quasi statutum & lex, quæ seipsum obligauit: * & Israeli constituit illud vt esset ei in fœdus æternum, nunquam à se infringendum.

11 Dicens singulis istorum trium patriarcharum: Tibi dabo terram Chanaan, * vt sit tibi & semini tuo in portionem vestram hereditariam, quam, velut funiculo distinctam à portione reliquarum gentium, hereditario iure possidebitis.

PSAL. 104.

12 Cum essent numero bro- ni paucissimi, & incolae eius.

13 Et pertransierunt de gente in gentem: & de regno ad populum alterum.

14 Non reliquit hominem nocere eis: & corripuit pro eis reges.

15 Nolite tangere Christos meos, & in prophetis meis nolite malignari.

16. Et vocauit famem super terram, & omne firmamentum panis contriuit.

17 Misit ante eos virum, & in seruum vendidit eum Ioseph.

18 Humilauerunt in compedibus pedes eius, & ferru pertransiit animam eius, donec ueniret uerbum eius.

19 Eloquium Domini inflammauit illum, & misit rex, & soluit eum princeps populorum, & dimisit eum.

20 Constituit eum dominum domus suae, & principem omnis possessionis suae.

21 Ut erudiret principes eius sicut semetipsum, & senes eius prudentiam doceret.

22 Et intrauit Israel in Aegyptum, & Iacob accola fuit in terra Cham.

23 Et auxit populum suum uehementer, & firmauit eum super inimicos eius.

24 Conuertit cor eorum ut odirent populum eius, & solum facerent in seruos eius.

25 Misit moysen seruum suum, Aaron quem elegit ipsum.

26 Posuit in eis uerba signorum suorum, & prodigiorum in terra Cham.

27 Misit tenebras, & obscurauit, & non exacerbauit sermones suos.

12 Hoc autem pacto cum eis inito, mox suam coepit in eos declarare beneuolentiam. Cum enim adhuc esset eorum familia in exiguo numero, immo paucissimi cum essent, & simul etiam peregrini in ea terra, quam in hereditatem illis promiserat.

13 Cumque adhuc nullam fixam habentes mansionem proficiscerentur peregrinorum more, ex vna natione in aliam, & ex vno regno ad populum alterius regni, morum ab altero longe diuerforum.

14 Cum sic, inquam, se haberent, & iniuriarum hominum paterent, tum ob paucitatem, tum quod peregrini essent non permisit Dominus vllum hominem nocumentum aliquod eis inferre: quin & reges corripuit verbo & facto, illorum causa.

15 Ne attigeritis, inquiens, Christos meos, ut noceris eis, & in prophetis meis ne quicquam maligne agatis: Christi enim, hoc est, vncti, & prophetae erant patriarchae nostri, eo quod a Deo electi essent, & spiritu eius sanctificati, futurarum rerum vaticinia a Deo excipientes, aliisque renuntiantes.

16 Iam & Dei nostri beneuolentiam declaratam in nos per patriarcham Ioseph attendamus. Ecce enim Dominus famem magnam venire iussit super terram Chanaan: & omnem panem quo confirmatur & sustentatur cor hominis, perdidit, & absumpsit per sterilitatem septem annorum.

17 Verum ne fames haec patres nostros opprimeret, multo ante miserat ante eos in Aegyptum virum insignem, in seruum enim vendidit Ioseph a patribus nostris, qui etiam de eo malum cogitauerint, Deus tamen illorum malum vertit in bonum, tum ipsius Ioseph, tum eorum qui vendiderunt, in quorum gratiam hac ratione praemittebatur a Deo.

18 Afflixerunt compedibus pedes eius, ferreaeque compedes cruciauerunt animam eius, usquequo eueniret id quod de eo Deus decreuerat & ordinauerat.

19 Tunc enim sermo quem Dominus illi suggessit in interpretatione somniorum, ipsum ad loquendum accendit, & velut argutum igne examinatum probauit, & verum Dei spiritu praeditum fuisse declarauit, cum scilicet testimonium veracis interpretationis pincerna Pharaoni de eo redderet, propter quod rex misit, & solui iussit eum de vinculis carceris: inquam, qui imperium habebat in plurimos populos, ratione habuit illum qui in carcerem coniectus fuerat, & liberum cum dimitti iussit, solutus, quibus detinebatur, vinculis ferreis.

20 Neque solum eum liberauit de carcere, sed ob sapientiam eius maximam, etiam constituit illum dominum regiae domus suae: neque domus tantum dominum, sed etiam totius regni, & omnium quae possidebat ipse.

21 Ut sua sapientia, qua erat eruditus a Deo etiam erudiret principes: & multo seniores se ipse prudentiam doceret. Adeo in illo emicuit diuina quaedam sapientia, ut ab eo, quanquam seruo & peregrino, etiam principes ac senes suos sapientiam discere vellet, cum semper de insigni sapientia apud se nata. Aegyptij sese iactarent.

22 Ioseph itaque regnante, tempore famis intrauit pater noster Israel in Aegyptum cum suis: & Iacob peregrinus fuit in terra Cham, hoc est, Aegypto: sic dicta, quod ea primus incoluerit Meffraim filius Cham, cuius & impietatem hic populus postea imitatus est.

23 Et auxit ibi Dominus populum suum uehementer: & viribus fortiore fecit inimicis eius, qui seruitute dura premebant illum.

24 Quoniam autem insigni miraculo populum suum ex Aegypto liberari, suamque in eum beneuolentiam rursus testari voluit, nec id fieri posset, nisi populo antea afflicto, & ab Aegyptiis attrito, ob id immutari permisit animos Aegyptiorum, ut odio persecuerentur populum suum, quem eos fecerat prius per Ioseph diligere: & ut aduersus seruos suos machinarentur dolos, quibus eos opprimerent callide: Immutauit autem animos dico non incitando ad odium, sed affectum dilectionis, quem dederat, subtrahendo, & odij occasiones apponendo, atque permittendo, ut in odium eorum commouerentur.

25 Itaque iam afflictis succurrere volens, misit Moysen seruum suum, ipsum quoque Aaron fratrem eius, quem nihil tale cogitantem, aut ambientem suo beneplacito elegit ad perficiendum per ipsum cum fratre opus redemptionis populi sui.

26 His itaque dedit praecipuum & facultatem faciendi signa sua, & stupenda opera in terra Cham.

27 Immisit per eos huic terrae tenebras, & obscuritate maxima inuoluit omnia, nec fecit sermones suos esse incredibiles, quin potius perficiens quaecumque per Moysen & Aaron loquebatur, fecit ut tum ab Israelitis, tum

28 Conuertit aquas eorum in sanguinem, & occidit pisces eorum.

29 Edidit terra eorum ranas, & in penetralibus regum ipsorum.

30 Dixit, & venit cynthia, & ciniphes in omnibus sinibus eorum.

31 Posuit pluuia eorum grandinem, & ignem comburentem in terra ipsorum.

32 Et percussit vineas eorum, & ficulneas eorum, & contriuit lignum finium eorum.

33 Dixit, & venit locusta, & bruchus, cuius non est numerus.

34 Et comedit omne fenum in terra eorum, & comedit omnem fructum terrae eorum.

35 Et percussit omne primogenitum in terra eorum, & primitias omnis laboris eorum.

36 Et eduxit eos cum argento & auro, & non erat in tribubus eorum infirmus.

37 Letata est Aegyptus in profectioe eorum, quia incubuit tumor eorum super eos.

38 Expandit nubem in profectioe eorum, & ignem ut luceret eis per noctem.

39 Petierunt, & venit coturnix, & pane caeli saturauit eos.

40 Dirupit petram, & fluxerunt aquae, abierunt in sicco flumina.

41 Quoniam memor fuit verbi sancti sui, quod habuit ad Abraham pueri suum.

42 Et eduxit populum suum in exultatione, & electos suos in letitia.

43 Et dedit illis regiones gentium, & labores populorum possederunt.

44 Ut custodiant iustificationes eius, & legem eius exquirant.

tum ab Aegyptiis vel inuitè crederentur veri esse sermones eius. Ipsis quoque Moyfi & Aaron fecit Deus sermones suos non esse ita acerbos & molestos, ut iussis eius non obtemperarent, quamuis periculosum videretur prouocare tantum regem, tamque graui comminantem.

28 Mutauit aquas eorum in sanguinem, sicque pisces eorum occidit.

29 Ebulliuit terra ipsorum ranas in maxima multitudine: idque nondum in domibus plebeiorum, sed & in secretissimis quibusque locis principum eorum, quae tamen tutissima ab omni malo esse solent.

30 Iussit, & subito proditit omnis generis maxima muscarum copia: & similiter ad solum eius iussum in omnibus terminis regni illorum extiterunt pediculi aut culices, hominum ac iumentorum corpora moleste cruciantes.

31 Immisit illis pro pluuia grandinem in maxima multitudine: & cum grandine mistum ignem fulminum, omnia comburentem misit in terram ipsorum.

32 Et percussit per grandinem vineas eorum, & ficulneas eorum: & contriuit quicquid fuit vsquam arborum in finibus illorum.

33 Iussit, & continuo extitit locustarum maxima copia, & bruchorum innumerabilis multitudo.

34 Haec vastauerunt quicquid residuum fuerat grandini, omne scilicet gramen, & omne viride quod erat in terra eorum, & vorauerunt omnem fructum, quem terra producere coeperat eis.

35 Nouissime autem percussit in terra eorum tam in hominibus quam in pecoribus omne primogenitum, hoc est, primitias omnis laboriosissimi partus eorum, & prima quaeque in animalibus, pro quibus acquirendis & conseruandis homo laborat.

36 Et post haec omnia ostenta, eduxit illinc suos, onustos argento & auro, quod mutuo acceperant ab Aegyptiis, Deo ita iubente, ut haberet mercedem ministerij sui, quod illis impenderat: cumque in exitu facta esset Israelitarum multitudo, non erat tamen Dei beneficio in omnibus tribubus eorum aliquis infirmus, qui praefirmitate ab itinere impediretur.

37 Tum autem & mirabili rerum mutatione factum est, ut Aegyptij, qui prius nullis signis adduci potuerunt, ut populum dimitterent, iam etiam exire compellerent, & latarentur cum abire inciperent, quaequam ab eis spoliati essent: quia irruerit super eos timor a Domino immisus, quo sibi male metuebant ab illis.

38 In ipsa autem profectioe expandit super eos nubem, ut ea tanquam umbraculo per diem protegeretur ab aestu: columnam quoque ignis extendit super eos, ut lumine suo pelleret tenebras per noctem.

39 Cum autem iam in deserto existetes ciborum inopia laborarent, mox ut postulaerunt, aduenit eis coturnicum, auium certe delicatissimarum, maxima vis: & pane non in terra, sed contra naturam in aere nato, ad saturitatem vsque impleuit eos Dominus, non satis habens famem illorum leuare, nisi & optimis & delicatissimis cibus suos saturaret.

40 Et quemadmodum mirabiliter in fame ipsorum, cibum illis prouidit, ita & pro extinguenda siti eorum, dirupit petram arentem, & ex ea mox effluerunt aquae in maxima copia: & habebantur instar fluminum per loca arentia deserti.

41 Haec autem omnia Deus tam benigne cum Israelitis operatus est, quoniam rationem habuit illius promissi sanctissimi, quod promiserat Abraham seruo suo, quod omnino violari propter nimiam eius sanctitatem non potuit.

42 Propter quod eduxit ex Aegypto populum suum cum exultatione, & cum gaudio electos suos.

43 Eisque ex Aegypto eductis, dedit regiones gentium multarum: & ea, in quibus populi laborauerunt, ipsi hereditario iure possederunt, agros scilicet quos illi coluerant, & vineas quas plantauerant, ac ciuitates quas extinxerant.

44 Haec vero euncta Deus illis praestitit, ut custodirent iustissima statuta ipsius: & legem ab eo latam toto corde exquirent, summo studio annitentes eam & discere & facere. Neque enim pro omnibus suis beneficiis aliud Deus requirit, quam obedientiam & obseruantiam legum suarum.

ANNOTATIONES.

SE MEN ABRAHAM, &c.] Dictiones, serui & electi, non possunt accipi in genitiuo casu, ut referantur ad Abraham & Iacob: sed accipi debent, ut sint nominatiui casus, pluralis numeri. Graeca enim

enim habent: δούλοι αὐτοῦ & εὐλεῖροι αὐτοῦ.
b IN VNIVERSA TERRA, &c.] Præter sensum paraphrasim potest & sic intelligi: Iudicia eius, quibus pro nobis iudicavit contra hostes nostros, nota facta sunt per universam terram, sicut alibi dicitur. In conspectu gentium revelavit iustitiam suam.
c DICENS TIBI DABO.] Non debet ex his verbis intelligi, quod promissio, quæ his verbis continetur, sit pactum cum Abraham initum, (nō enim promissio est pactum) sed in pacto includitur, & pacti signum est. Nam pactum, est amicitia aut obligatio aliquorum inter se, sub certis conditionibus utriusque partis. Pactum itaque Dei cum Abraham & semine, eius est, quod ipse erit eorū Deus, & ipsi vicissim eius populus: atque hoc quidem pactum æternum est, quia reiecto carnali semine, Abraham, in spiritali continuatur.
d CVM ESSENT NUMERO BREVI.] Quidam hunc versum cum superiori connectunt in hunc sensum: Promisit eis Deus terram Chanaan, etiam tunc, cum erant in exiguo numero, &c. Verum iam durè cohærebunt versus illi, Non reliquit, &c. Proinde convenit sic accipere, vt cum sequentibus versus illi duo coniungantur.
e FERRVM PERTRANSIIT, &c.] Ita habent omnes libri, vt sit hic similis locutio ei quæ est in euangelio: Tuam ipsius animam pertransibit gladius. sicut annotavit diuus Augustinus. Græca tamen non habent accusatiuum, animam, sed ἡ ψυχή αὐτοῦ, hoc est, anima eius pertransiuit ferrum, hoc est, passa est ferrū. Et D. Hieronymus vertit: In fer-

rum venit anima eius, hoc est, ipsemet Ioseph.
ELOQUIVM DOMINI, &c.] Quidam litteram nostram simpliciter sic intelligunt: eloquium Domini accendit eum ad loquendum. Verum Hebraica dictio, pro qua habemus, inflammavit, proprie significat per ignem examinare & probare, quod & dictio Græca, ἐνέπυρε, hic posita significat, quamvis & ea significat, inflammare & incendere. Proinde convenit istud intelligere in sensu quem indicat paraphrasis. D. Augustinus alios codices magis expressè ex Græco habere annotavit: Eloquium Domini igniuit eum.
ET NON EXACERBAVERUNT.] Latina hic à Græcis, & Græca ab Hebræis dissident. Hebræa enim habent: & non exacerbauerunt, vel, non fuerunt rebelles sermonibus eius: & tunc refertur verbum istud ad Moysen & Aaron, qui Dei præceptis obedierunt, quamvis eis grauius minaretur rex potentissimus. Græca verò habent ἐπιπαρουσάσαντες, quoniam exacerbauerunt sermones eius: & tunc refertur debent ad Aegyptios, qui increduli fuerunt sermonibus Dei, & ob hoc dicuntur sermones eius exacerbasse, sensu, vt notat Euthymius, improprio. In nostra autem lectione verbum ad Deum referendum est, & omnino apparet nostrum interpretè aliud apud Græcos legisse, nepe, καὶ οὐ παρεπίπρασαν, &c.
EDIDIT TERRA FORVM, &c.] Legendū est, edidit, non, & dedit, vt docent Græca, & Hebræa. Nam Hebræa dictio proprie significat, in multitudine magna prosperere: & Græcis est, ἐβύλλεν, quod est, ebulliuit, vel potius repentes edidit.

Alleluya.

ARGVMENTVM PSALMICVM.

Presentem Psalmum ad populū captiuitatis Babilonicæ quidam referendum putant, eo quod in fine precando dicitur: Saluos fac nos Domine Deus noster, & congrega nos de nationibus, &c. Verum cum 1. Paralip. 16. primus versus & tres ultimi scribantur decantati coram arca Domini tum translata in montem Sion, patet satis & ad tempora David hunc Psalmum pertinere. Inuitat autem propheta ad laudem diuinam, similique pro salute populū precatur: & ad laudem quidem Dei inuitat, non eadem qua in precedenti Psalmo ratione in eo enim, nulla facta mentione malorum, qua filij Israel egerunt contra Dominum, tantum describuntur illa Dei beneficia, quibus secundum promissa tribus patriarchis facta, a tempore Abraham usque ad introductionem populū in terram promissam, suam beneuolentiam erga semen Abraham semper Deus testatus sit. Hic verò Dei benignitas & misericordia commemoratur, qua peccantes Israelitas septies in deserto, ac multis vicibus in terra promissionis Deus persecutus est, in gratiam eos suscipiendo, & liberando. Atque huius quidem benignitatis Dei consideratione, præterquam quod ad laudem eius hortatur, simul etiam precatur, vt pro solita sua misericordia nunc Deus populo suo placatus beneuolentiam exhibeat, & collectum rursus saluet. Nam & tempore Davidis multos fuisse Israelitas in varijs gentibus dispersos per oppressionem populū ante Davidis tempora, dubium non est. Negandum tamen non est, quin & ex persona populū captiuari in Babilone, precario hoc Psalmo contenta accipi possit, quandoquidem & in posteroribus, vsque psalmos à se editos propheta reliquerunt. Secundum mysticum autem sensum, ea precatione, quam hic Psalmus comprehendit, intelligendus est propheta precari Christi aduentum, per quem filij Dei, qui erant dispersi ex omnibus terminis terræ, congregandi erant in vnum ouile.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitemini domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia eius.
2 Quis loquetur potentias Domini & auditas faciat omnes laudes eius?
3 Beati qui custodiunt iudicium, & faciunt iustitiam omni tempore.
Laudate Dominum, quia benignus est, nec villo tempore finem accipiet misericordia illius.
2 Neque solum ob suam benignitatem laudandus est, sed & ob summam suam potentiam. Quis enim eloqui poterit illa admiranda diuinæ fortitudinis opera, quæ tum in creatione omnium rerum, tum pro suorum salute operatus est? quis est vel in hominibus, vel in angelis, qui commemorare valeat aliis omnes meritas laudes eius? nemo sanè. Nam quis enarrabit in enarrabilia?
3 Sanè felices sunt illi, qui seruant æquitatem à Deo præscriptam, & secundum eam faciunt omni tempore quæ iusta sunt. Hi enim & idonei sunt præcones laudum Dei, & immensæ illius ac sempiternæ benignitatis Dei maximè sunt participes.

4 Memor

4 Memento nostri Domine in beneplacito populi tui: * visita nos in salutari tuo.
5 Ad videndum in bonitate electorum tuorum, ad laudandum in latitia gentis tue, * vt lauderis cum benedixit tua.
6 Peccauimus cum patribus nostris, in iniustitiam egimus, iniquitatem fecimus.
7 Patres nostri in Aegypto non intellexerunt mirabilia tua: * non fuerunt memores multitudinis misericordie tue.
8 Et irritauerunt ascendas in mare, mare rubrum.
9 Et saluauit eos propter nomen suum: * vt nota faceret potentiam suam.
10 Et iniecit mare rubrum: & exiecit illi est. * & deduxit eos in abyssum sicut in deserto.
11 Et saluauit eos de manu odientium: * & redemit eos de manu inimici.
12 Et operuit aqua tribulantes eos, vnus ex eis non remansit.
13 Et crediderunt verbis eius: * & laudauerunt laudem eius.
14 Cito defecerunt, oblitisci sunt operum eius: * non sustinuerunt consilium eius.
15 Et concupierunt concupiscentiam in deserto, & tentauerunt Deum in iniquis.
16 Et dedit eis petitionem ipsorum, * & misit saturitatem in animas ipsorum.
17 Et irritauerunt Moysen in castris Aaron factum Dominum.

4 Memor autem Domine tuæ benignitatis patribus nostris sæpius exhibitæ, & promissæ, te nunc precor vt digneris te declarare memorè nostris in bonum, nempe secundum gratiam illam tuam beneuolentiam qua prosequi soles populum tuum, quamque ei promissisti: * visita nos salute tua sæpius patribus nostris præstita, & nobis promissa.
5 Vt videre mihi liceat, & frui bono electis tuis præstito, vidensque simul cum exultante populo tuo gaudeam, * atque præ nimio mentis gaudio lauderis à me simul cum populo tuo, quem in hæreditatem tibi delegisti.
6 Fateor quidem Domine, peccauimus nos, sicut & patres nostri: iniquè multa gessimus, iniustitiam commisimus. Verum quemadmodum tua benignitas patrum nostrorum malitiam vicit, vt promissa tua eis sæpius te offendentibus nihilominus præstares, & ad eorum peccata remittenda facilis esses, ita & modò nobiscum agas precamur.
7 Ecce autem, vt in memoriam reuocè quædam patrum nostrorum peccata: & contra in illos tua beneficia & indulgentiam, patres nostri, qui in Aegypto habitauerunt, nō prudenter expenderunt illa. stupèda, quæ pro eis in Aegypto designaueras ipse: * non diu fuerunt memores multitudis, quam toties experti fuerant, clementie tuæ.
8 Nam etiam tunc cum ex Aegypto ascenderent ad mare, mare, inquam, rubrum, te ad iracundiam prouocauerunt, cum diffisi de tua potentia & benignitate (quæ tamen duo eis satis declarata erant in mirabilibus illis in Aegypto editis) insequentibus se hostes nimis metuebant, & contra Moysen obmurmurabant.
9 Etiam hi ob suam incredulitatem Dei beneficio indigni essent, Dominus tamen eos ab inimicis ipsorum saluauit, idque propter nomen suum, * nempe vt in omnibus populis notam faceret fortitudinè suam, & per hanc celebre redderet nomen suum.
10 Itaque pro salute illorum Dominus quasi iratus mari rubro, quod iter eorum impediret, iussit vt sese diuideret contra naturam, & continuo ad præceptum eius exaruit: * sicque deduxit eos Dominus per alueum profundissimum in medio aquarum maris, tam securè & tam facillè quàm si fecissent iter per desertum: sicillimum.
11 Atque ad hunc in modum liberauit eos de potestate eorū qui odiebant eos, * & redemit eos de violentia inimici Pharaonis, qui cum toto suo exercitu eos insequatur.
12 Et cooperuerunt aquæ maris tribulatores eorum Aegyptios, vt vnus quidem ex omnibus reliquus fuerit.
13 Et tunc quidem videntes se adeo miracè saluatos, & extinctos Aegyptios, crediderunt verbis Domini, quæ per Moysen eis loquebatur, promittens eis perpetuam protectionem: * & cantabant laudes illius.
14 Verum cito recesserunt de sua in Deum fide & laude, mox postea diffidentes de Dei potentia & bonitate, declarauerunt se oblitos esse operum eius, in quibus ipsius omnipotentia & clementia adeo insigniter reluxit: * non expectauerunt exitum diuini consilij & voluntatis, sed impio suo murmure illud præueniunt. Mox enim post triduum ab insigni illa de Aegypitijs victoria, propter aquarum amaritudinem contra Moysen in Mara obmurmurauerunt, nec multo post ob ciborum inopiã: deinde etiam ob aquæ penuriam: & quotiescunque non omnia pro voto succedebant, impatientes facti murmure suo Deum tentauerunt.
15 Inter frequentes autem eorum obmurmurationes, quibus ob ciborum aut aquarum inopiam murmurauerunt, illa insignior & intolerabilior erat, quod cum panem cœlestem Deus illis abundè suppeditaret, ipsi tamen hunc cibum fastidientes, exarserunt concupiscentia carnium in deserto: * & periculum facere conati sunt, an verè potens esset Deus in solitudine.
16 Ipse autem Dominus etsi tentatus, tamen tribuit eis carnes quas petierant: * nec id quidem tenuit, sed in tanta abundantia, vt satiaret animas eorum, adeo vt exirent carnes per nares, & verterentur eis in nauseam: ac deinde Domino vindicante, etiam mors sequeretur, quæ omnem eis cibi appetentiam abstulit.
17 Rursum autem alias plerique eorum cum Core, Dathan, & Abyron exacerbauerunt in castris Moysen, & Aaron consecratum Domino in sacerdotem. Contra hos enim à Domino præpositos surrexerunt, & seditionem excitauerunt ex inuidia: Core quidem cum suis contra Aaron, propter sacerdotium, quod sibi vindicare optabant: Dathan autè, & Abyron, contra Moysen ob principatum, quem sibi deberi, eo quod ex tribu Ruben primogeniti essent, contendebant.

18 Itaque

Exo. 15. Exo. 16. Exo. 17.

Nu. 11.

Nu. 16.

PSAL. 105.

18 Aperta est terra, & deglutit Dathan: * & operuit super congregationem Abyron.

19 Et exarsit ignis in synagoga eorum, flamma combussit peccatores.

20 Et fecerunt vitulum in Horeb, & adorauerunt sculpsile.

21 Et mutauerunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fenum.

22 Obliti sunt Deum qui saluauit eos, qui fecit magnalia in Aegypto, mirabilia in terra Cham, terribilia in mari rubro.

23 Et dixit ut disperderet eos, si Moyses electus eius stetit in contractione in conspectu eius.

24 Ut auerteret iram eius, ne disperderet eos: * & pro nihilo haberet terram desiderabilem.

25 Non crediderunt verbo eius, * & murmurauerunt in tabernaculis suis, non exaudierunt vocem Domini.

26 Et eleuauit manum suam super eos, ut prosterneret eos in deserto.

27 Et ut dederet semen eorum in nationibus, * & disperderet eos in regionibus.

28 Et initiati sunt Beelphegor, * & comederunt sacrificia mortuorum.

29 Et irritauerunt Deum in aduersionibus suis, * & multiplicata est in eis ruina.

30 Et stetit Phinees, & placauit, * & cessauit quasi fatio.

31 Et reputatum est ei in iustitiam, * in generatione & generationem usque in sempiternum.

32 Et irritauerunt eum ad aquas contradictionis, * & vexatum est Moyses propter eos, quia exacerbauerunt spiritum eius.

33 Et distinxit in labiis suis.

18 Itaque in ultionem istorum, primum quidem aperta est terra, & absorbit Dathan uiuum, cum suis: * & cooperuit eos qui conspirauerant cum Abyron contra Moysen.

19 Deinde in vindictam eorum, qui cum Core coniurauerant contra Aaron, dum incensum suis thuribus offerrent, ignis egressus a Domino exarsit in coetu illorum, flamma exussit peccatores: primum ducentos quinquaginta viros, ac deinde quatuordecim millia ac septingentos.

20 Quodque his, quae dixi, grauius est, fecerunt sibi patres nostri vitulum iuxta montem Horeb, & supplices se prostrauerunt ante statuam, quam ipsi confluxerant.

21 Et mutauerunt diuinam maiestatem, quae gloria illorum fuerat, in simulachrum vituli, animalis tam humilis ut foeno vicitur. Deserto enim Deo, qui decus erat eorum, loco eius assumpserunt colendum non vitulum, sed similitudinem vituli, animalis certe irrationalis, ut quod foeno vescatur, cum ipsi tamen essent rationales.

22 Obliti sunt Dei qui saluos fecerat eos, qui pro eorum salute primum magna designauit in Aegypto, stupenda in terra Cham: Deinde etiam in mari rubro admiratione dignissima, & ipsorum hostibus terribilia. Huius tamen obliti salutem suam acceptam referebant simulachro vituli, dicentes: Hi sunt dii tui Israel, qui te eduxerunt a terra Aegypti.

23 Quare iratus Dominus cogitauerat illos funditus subvertere: nisi Moyses vir illi charissimus tamquam mediator stetit coram eo, in ea, quae illis imminabat plaga, qua confringendi & perdendi erant.

24 Nisi, inquam, Moyses se medium opposuisset inter Deum & populum, ut iram Dei ad populum auerteret, ne penitus eum disperderet. Iam & aliam vide quanta eorum impietas. Spreuerunt enim terram optatissimam eis promissam, optantes potius in solitudine mori, aut in Aegypto redire, quam terram a Domino promissam, fluentem lacte ac melle ingredi, & pro ea obeunda aliquod periculum aut laborem subire.

25 Non crediderunt verbis eius, quibus promiserat se illam daturum eis, atque ob hanc incredulitatem murmurauerunt in tentoriis suis, nec obedire vouerunt voci Domini loquentis ad eos per Moysen, Iosue, & Chaleb, ad ingressum eos adhortantes.

26 Propter quod iratus Dominus, ad similitudinem eius qui grauius quempiam percussurus, in altum manum eleuat, quo fortius feriat, grauem ultionem sua potentia eis inferre decreuerat, ita nimirum, ut prosterneret eos in deserto.

27 Ut & posteros eorum corruiere faceret inter impias gentes: * & dispergeret eos per regiones varias, Verum per preces Moysis, decreta & debita ultio mitigata est, ut tantummodo hi qui obmurmurauerant in deserto caderent per quadraginta annos: Semen autem eorum promissam terram ingrederetur, & possideret, nisi quod & istud quoque postea, paternam impietatem imitans, in variis regionibus dispersum sit.

28 His omnibus sceleribus & aliud pessimum addiderunt: consecrauerunt enim se, & addixerunt Beelphegor idolo Moabitaram: * & deficientes a Deo viuo, sacrificia oblata diis, in quibus nihil erat vitae, comederunt in venerationem eorum.

29 Itaque his prauis suis studiis ad iram prouocauerunt Deum: * iratoque Deo eos vindicante, multi in eis corruerunt occisi.

30 Phinees autem sacerdos zelo Dei accensus sese pro gloria Dei erexit ad ultionem transgressorum, transodiens Zambri Israelitam cum muliere Madianitide: & hac ratione placauit iram Dei, * & cessauit a filiis Israel plaga, qua eos Deus concussit, occidens viginti quatuor milia hominum.

31 Et adeo quidem hoc opus Deo placuit, ut non solum ad crudelitatem non ei imputaretur a Deo, sed etiam ad iustitiam: * ita vt propter hoc opus Deus ei & semini eius promitteret sacerdotium sempiternum, quod per omnes generationes semen eius obtineret, quandiu legale sacerdotium vigeret: post quod succedens Messias, verus Phinees, propter zelum gloriae Dei quo accenderetur, accepturus erat sacerdotium nunquam finendum.

32 Insuper etiam prouocauerunt Deum ad iram in eo loco qui a contradictione & murmure dictus est, Aqua contradictionis: * & afflictus est a Deo etiam Moyses propter eos, eo quod spiritu Dei impio suo murmure illi nimis exacerbauerint.

33 Vnde factum est, ut quemadmodum homo aliquis multum exacerbatus facile etiam charissimo sibi amico ob leue aliquod delictum irascitur, ita quoque & Dominus Moysi vnicum dilectum, & fido seruo suo iratus, ob dif-

Exo. 31.

C

Nu. 14.

d

Nu. 25.

Nu. 20.

* non disperdiderunt gentes quas dixit Dominus illis.

34 Et commisti sunt inter gentes, & didicerunt opera eorum: * & seruerunt sculptilibus eorum, & factum est illis in scandalum.

35 Et immolauerunt filios suos, & filias suas demonis.

36 Et effuderunt sanguinem innocentem, sanguinem filiorum suorum & filiarum suarum quas sacrificauerunt sculptilibus Chanaan.

37 Et infesta est terra in sanguinibus, & cotaminata est in operibus eorum: & fornicati sunt in aduentionibus suis.

38 Et iratus est furor Domini in populum suum, * & abominatus est haereditatem suam.

39 Et tradidit eos in manus gentium, * & dominati sunt eorum qui oderunt eos.

40 Et tribulauerunt eos inimici eorum, & humiliati sunt sub manibus eorum, saepe liberauit eos.

41 Ipsam etiam exacerbauerunt eum in consilio suo: * & humiliati sunt in iniquitatibus suis.

42 Et vidit eum tribularentur, & audiuit orationem eorum.

43 Et memor fuit testamenti sui, * & penituit eum secundum multitudinem misericordiae suae.

44 Et dedit eos in misericordias: * in conspectu omnium qui ceperant eos.

45 Saluos nos fac domine Deus noster: * & congrega nos de nationibus.

46 Ut confiteamur nomini sancto tuo: * & gloriemur in laude tua.

47 Benedictus Dominus Deus Israel a seculo usque in seculum, fiat fiat.

ob diffidentiam eius dira locutus sit, distincte & aperte affirmans, ipsum & Aaron non ingressuros terram promissam. Iam autem postquam etiam patres nostri ingressi essent terram eis promissam, nec tunc quidem a peccando destiterunt, * Non enim disperdiderunt omnes eas gentes, de quibus Dominus dixerat, illis praecipiens eas deleri.

34 Sed commisti sunt impiis illis gentibus, & ex illorum consortio didicerunt opera eorum, ob quae Deus eos auerfabatur. Coluerunt enim ad imitationem illarum gentium sculptilia earum: quae res fuit eis frequenter causa offendiculi & ruinae.

35 Eo quoque dementiae ex commissione harum gentium peruenierunt, vt filios suos & filias immolarent crudelissimis cacodemonibus.

36 Et effunderent sanguinem innoxium, quodque magis adhuc inipium est, sanguinem charissimorum filiorum suorum & filiarum, quas sacrificauerunt sculptilibus terrae Chanaan, tribus modis impietatem committentes.

37 Itaque terra illa, quam Deus sibi sanctificauerat, polluta est per effusionem innoxij sanguinis, & contaminata est per scelerata opera eorum: * Ipsi enim suis nouis studiis & factis fornicati sunt cum diis alienis, quibus adhæserunt contra fidem, quam soli debebant Domino.

38 Quare vehementer iratus est Dominus populo suo: * & abominatus est eum, quem in suam haereditatem selegerat.

39 Et quoniam commodum Domini iugum & imperium abiecerat, merito tradidit eos in potestatem gentium, & dominati sunt eis qui odiebant eos.

40 Et grauissimè affixerunt eos inimici eorum, & subiecti sunt tyrannidi eorum. Ipse quidem pro sua benignitate eos saepe liberauit ab hostibus eorum.

41 Verum ipsi liberati ad ingenium redeuntes, perrexerunt eum irritare per sua consilia impia, quae sequebantur: * quare & saepius afflicti sunt propter scelera sua.

42 Cum autem tribularentur, Dominus benigno vultu aspexit tribulationes eorum, & audiuit orationem eorum.

43 Ratione enim habuit pacti quod pepigerat cum Abraham: * id est: quae pro inexhausta misericordia sua in morem poenitentis se habuit erga eos, commutans vindictam in miserationem, & recipiens se ab indignatione sua.

44 Ipse enim misertus est eorum: eidemque adeo aperte & manifestè, vt id perspicue cognoscerent & viderent hi qui eos prius captiuauerant, & in seruitutem redegerant.

45 Iuxta hanc itaque tuam solitam misericordiam te Domine precamur, saluos fac nos, qui ob peccata nostra impiorum potestati & dominio traditi sumus: * & collige nos ex variis illis nationibus, per quas dispersi sumus.

46 Vt collecti simul laudare possimus sanctissimum nomen tuum: * & inter laudandum te, exultemus de benignitate tua.

47 Ab aeterno & vsque in aeternum laudetur Dominus Deus Israel, & dicat omnis populus: Ita fiat. Ita omnino fiat.

ANNOTATIONES.

A C I T O F B C E R V N T] Græca ἐτάρονες, festinauerunt. sic & Hebræa. Putant autem hic quidam notari crimen commissum in Mara, vbi post tertium diem ab egressu a mari rubro murmurauerunt ob aquas amaras. Alij putant hic prophetam incipere describere crimen illud, quod sequenti versu apertius exponitur. Paraphrasis autem generaliter hunc versum accipit, vt eo intelligantur comprehendi omnia peccata, quorum postea aliqua speciatim recensentur.

nauseam, eo quod fastidio illis fuerit panis caelestis: aut de ea qua per mortem omnis eis cibi appetentia ablata est.

S I N O N M O Y S E S & C.] Bene hic annotat D. Augustinus non ita dictum esse Moysen stetit in contractione, quasi vt frangeret iram Dei: sed in contractione, hoc est, in plaga qua erant illi ferendi: enim Græca apertius significat, quae habent, ἐν τῇ ἀπαθείᾳ, hoc est, in quassatione & vulneratione.

E T E L E V A V I T, & C.] Per eleuationem manuum Dei intelligunt quidam iuramentum Dei, quo iurauit in ira sua non ingressuros eos qui increduli fuerat in terram promissam, de quo iuramento Numer. 14. Nam mos iurantium est manus in caelum leuare. Verum quoniam in iuramento illo Dei non includebatur, quod semen eorum deiceretur in nationibus, magis videtur amplectendus sensus

g

d

c

d

Psal. 73. sensus paraphrasis, secundum quem alibi dicitur: Leua manus tuas in superbias eorum, &c.

ET REPTATVM EST EI, &c. Quidam hunc versum sic intelligunt: Per omnes generationes hoc factum imputatur ei ad iustitiam apud homines qui per omnes generationes ipsum Phinees laudant, & quam iustum ob opus zeli ipsius. Verum per illa verba, in generatione, &c. magis apparet prophetam alludere ad verba Domini, quibus promissit ipsi Phinees & semini eius sacerdotium sempiternum, dicens: Ecce do ei pacem foederis mei, & erit ei & semini eius pactum sacerdotij sempiternum, dicitur itaque hoc opus reputatum ei apud Deum ad iustitiam vsque in sempiternum, quia Deus pro eo opere promissit ei sacerdotium sempiternum. Nec huic promissioni obstat quod ad tempus modicum, sacerdotium summum fuerit in familia Ithamar. Heli enim fuit ex domo Ithamar, nam quamuis ad tempus ob causam aliquam fuerit in ea, ius tamen summi sacerdotij mansit in familia Phinees.

Nu. 25. Vnde ad eam mox rediit, in Sadoch scilicet, quem reiecto Abiathar, qui fuit ex filiis Heli, Salomon sacerdotem summum constituit, mansitque in eius semine sacerdotium summum vsque ad Christum. Rursum non obstat quod sacerdotium illud legale non solum a semine Phinees, sed etiam a toto populo Iudaico sublatum sit per Christum: nam quod sacerdotium sempiternum illi promittebat, ad literam quidem significabatur sacerdotium in eius semine permanurum quamdiu duraret lex, in qua sacerdotium illud institutum erat, ita quod collatione legis sempiternum dicebatur: secundum spiritum vero significabatur sacerdotium eius in Christo perferaturum, cuius Phinees suo zelo typum gessit.

3. Reg. 2. EX ARCEBAVERUNT, &c. Prima pars versus sequentis, Et distinxit in labiis suis: non debet cum sequentibus coniungi, quemadmodum quidam

faciunt, intelligentes iratum Deum promississe & affirmasse, quod non possent Israelitae vincere gentes quas promiserat Israelitas superaturos. Nam illis verbis: non disperdiderunt, &c. describere vult propheta aliud peccatum populi commissum in terra promissionis. Debet itaque cum precedentibus ea pars coniungi, quemadmodum & in Hebraeo coniungitur, & diuus Augustinus distinguit. Porro relationum, eius, & verbum distinxit, quidam ad Moysen referunt, vt sit sensus: quod filij Israel exacerbauerint spiritum Moysis, qui exacerbatu distinxit, hoc est, vt interpretatur Euthymius, flexiloquo & ambiguo sermone locutus est, dicens: Num ex petra hac, aquam vobis educere poterimus? Verum verbo illo *μαλακῶν*, pro quo hic legimus, distinxit, Septuaginta videntur vsi pro promittere, loqui & affirmare, vt alibi: Reddam tibi vota quae distinxerunt labia mea. Proinde magis videtur referendum ad Deum secundum sensum paraphrasis.

ET INFECTA EST TERRA] Plerique libri habent: Et infecta est terra, quod tamen non est putandum accidisse vitio scriptoris, quemadmodum annotat Augustinus, qui ostendit debere legi, infecta. nam Graeca habet: *εποικισμένη*, quae dictio manifeste significat, infecta est. Hebraea tamen dictio manifeste significat infectam & pollutam esse, quemadmodum omnes vertunt, & Euthymius dictionem Graecam hic accipiendam dicit pro eo quod est, caede infecta est. Proinde verisimile est Hieronymum, qui Psalterium se emendasse testatur, dictionem infecta, mutasse in infecta, quo lectio nostra magis Hebraeis consentiret, & absurditas locutionis tolleretur. Itaque autem vigesimo quarto capite, corrupte legitur: & infecta est terra ab habitatoribus suis: cum legendum sit: & infecta est. na & in Hebraeo eadem ponitur dictio quae hoc loco. Et Septuaginta habent *ἐβόησαν*, terra inique egit, &c.

Psal. 68

Isaia. 24.

Alleluia.

ARGVMENTVM PSALMI CVI.

Quoniam quae Psalmus hic memorat tanquam res gestas aliquando non videntur ex aliqua historia contigisse vsque ad tempora Dauidis, ob id quidam omnia istius Psalmi ad literam putant dicta prophetice de redemptione humani generis per Christum ventura, ita vt quae hic dicuntur de errore, esurie, siti, carcere, & similibus, metaphorice accipiantur de spiritali errore & esurie, & sic de reliquis. Alij eadem moti ratione literam magis sequentes intelligunt hoc Psalmum generaliter describere, quomodo a variis periculis & malis, quae silent homines incidere, Deus sua bonitate clamantes ad se liberare, & omnia pro voluntate sua immutare solet. Verum sicut prima expositio obstat, quod nimis aperte propheta videatur loqui de temporali liberatione a malis corporalibus, sub qua solet prophetare sed in mystico sensu, liberationem humani generis a malis spiritalibus, a seculo obstat, quod secundum eam frustra videbuntur admoneri ad laudem Dei, redempti a Domino, & collecti a quatuor partibus mundi. Ex eo enim apparet, pericula haec, de quibus hic fit mentio, ad eos spectare, Proinde ad literam apparet hunc Psalmum canere de iis beneficiis temporalibus, quae populo veteri tempore Dauidis collata erant, cum iam ab omnibus hostibus liberatus, collectus esset in terra sua. Videtur enim hic Psalmus sic respondere Psalmo praecedenti, vt sicut ibi in fine peritur congregari populus Dei de nationibus in quibus dispersus fuerat per oppressionem tyrannorum ante Dauidis pacificum regnum, ita hic congregati ad Dei laudem inuidentur. Constat enim ex libro Iudicum Israelitas propter peccata sua frequenter traditos in manus diripientium, qui ceperunt eos, & vendiderunt hostibus habitantibus per gyrum, sub quibus mala quae memorat hic Psalmus, passi sunt, liberati autem perfecte tempore Dauidis, qui omnes hostes in circuitu populo Israelitico subiecit. Horratur itaque propheta redemptos undique & collectos a Domino laudare Deum propter bonitatem eius, tum quia tribulatos clamantes ad se liberauit a quatuor malis, scilicet vagationis in deserto, captiuitatis, agritudinis, & fluctuose navigationis, tum quia post terrae sterilitatem, & populi oppressionem, contulit terrae fertilitatem & populi multiplicationem, atque exaltationem. In his autem oportet intelligere principaliter admoneri, laudis diuinae fideles, qui per unitatem fidei collecti in vnam ecclesiam liberati sunt, per Christum ab errore & siti spiritalibus, a captiuitate diabolica, ab infirmitate & radio beneficiendi, a tempestate saeculi, ecclesiam suis persecutionibus quasi quibusdam fluctibus concutiente. In qua etiam ecclesia mystice adimpletur, quod hic dicitur summa in desertum redigi a Deo, desertum vero in stagna aquarum, secundum eum sensum in quo haec eadem quasi ex hoc loco desumpta Isaia praedicat cap. 41. & 42. nempe quia reiectis Iudaeis, gentes prius steriles fructificare coeperunt. Annotanda autem poesis elegantia, quam seruat propheta in quatuor illis malis, a quibus clamantes ad Deum liberatos canit, hoc scilicet ordine, vt primum describat tribulationem, secundo recursum ad Deum, tertio beneficium diuinum, quarto autem gratiarum actionem exigat.

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Laudate Dominum, tum quia benignus est: tum quia nullo saeculo finem accipiet misericordia eius.

1 Fateantur istud, & publice depradent qui redempti sunt a Domino: quos scilicet Dominus redemit a tyrannide & potestate opprimentium eos, quosque in vnū collegit e variis regionibus, in quibus dispersi fuerat.

2 Ab oriente & occidente, ab Aquilone, & austro, ubi est mare Arabicum hoc est, a quatuor mundi plagis.

3 Hi certe ab oppressione hostium dispersi vagabantur per loca deserta, aquis carentia: nec inueniebant, viam quae duceret ad ciuitatem in qua tute habitare possent.

4 Sic autem errantes in desertis locis & arenis esuriebant & sitiebant, anima eorum praenopia cibi potisque, praerque moerore nimio elanguit in ipsis, ac penes defecit.

5 Et clamauerunt ad Dominum cum sic affligerentur, ipse vero ex angustiis eorum eripuit eos.

6 Itaque eos ab errore & vagatione liberans, eduxit in viam rectam, vt irent in ciuitatem, quam securè inhabitare possent, hostibus enim eorum extinctis, & ob id occasione erroris & vagationis sublata, fecit vt ad inhabitandam ciuitatem securè pergere possent.

7 Quare congruum est, vt misericordiae Domini, quas experti tales sunt, depradentur ab eis in honorem Domini: & vt mirabilia opera eius narrentur ab eis filiis hominum.

8 Eo quod satiauerit animas eorum siti laborantes, & animas eorum famelicas implicuit bonis quibus indigebant.

9 Similiter eos qui sedebant in tenebris carceris, quae mortis quandam imaginem praeseferant, quique constricti fuerunt afflictione, ferreisque cathenis & compedibus.

10 Propterea quod inobedientes fuissent praeceptis Domini, & consilia eius quae sunt super omnia contempserunt, prouocantes & irritantes Deum per suam inobedientiam.

11 Propter quod afflictum est molestis afflictionibus cor eorum, & viribus suis destituti sunt, nec erat quicquam qui eis aut vellet aut posset succurrere.

12 Hos cum clamarent ad Dominum, implorantes auxiliū eius quando sic affligebantur, ipse Dominus liberauit ex angustiis in quibus reducti erant.

13 Et eduxit eos e tenebris illis horridis carceris, quae mortis imaginem ostentabant, & vincula, quibus victi fuerant, dirupit.

14 Prædicentur itaque ab eis in honore Domini misericordiae eius: & mirabilia eius opera ab eis narrentur filiis hominum.

15 Eo quod fregerit portas aereas, & vectes ferreos comminuerit, hoc est, fortissima repagula, quibus sine spe euasione in carcere inclusi detinebantur, non solum abstulerit, sed etiam contriuerit, hostibus qui eos ceperant deletis.

16 Atque in hunc modum, quasi porrecta manu eos suscepit in gratiam suam e via iniquitatis eorum: propter iniustitias etenim suas affligebantur.

17 Rursum autem & alio beneficio suam misericordiam ostendit redemptis suis inuocantibus ipsum. Omnem enim cibum respuebat anima eorum praenimia aegritudine animae & corporis, & iam proximè morti accedebant.

18 Et clamauerunt ad Dominum cum sic affligerentur: & de angustiis eorum mox liberauit eos.

19 Mandauit verbo, & per solum verbum ac imperium suum sanauit eos a languoribus eorum: & eripuit eos de interitu mortis, qui imminabat illis.

20 Prædicentur itaque ab eis in honorem Domini misericordiae eius: & mirabilia eius opera narrentur ab eis filiis hominum.

21 Et offerant sacrificium laudis, hoc est, ipsam laudem sacrificium Deo gratissimum pro gratiarum actione offerant, externisque etiam sacrificiis testentur animi sui gratitudinem: & cum exultatione apud alios commemorent palam opera eius.

22 Jam vero non solum qui in terra errantes, aut in carcere conclusi, aut infirmitate quauis grauati Deum inuocauerunt, eius benignitatem & mirabilia experti sunt.

23 Misit verbum suum, & sanauit eos: & eripuit eos de interioribus eorum.

24 Consecratur Domino misericordiae eius, & mirabilia eius filiis hominum.

25 Et sacrificent sacrificium laudis: & annuntient opera eius in exultatione.

26 Qui descendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis.

PSAL. 106.

fed

24 Ipsi viderunt opera Domini * & mirabilia eius in profundo.
 25 Dixit & fecit spiritus procellae: * & exaltati sunt fluctus eius.
 26 Ascendunt usque ad caelos, & descendunt usque ad abyssos: * anima eorum in malis abescebat.
 27 Turbati sunt: & mori sunt sicut ebrius: * & omnis sapientia eorum denotata est.
 28 Et clamauerunt ad Dominum cum tribularentur: * & de necessitatibus eorum eduxit eos.
 29 Et statuit procellam eius in auram: * & siluerunt fluctus eius.
 30 Et letati sunt quia siluerunt: * & deduxit eos in portum voluntatis eorum.
 31 Confiteantur domino misericordia eius: * & mirabilia eius filiis hominum.
 32 Et exaltem eum in ecclesia plebis: * & in cathedra seniorum laudent eum.
 33 Posuit flumina in desertum: * & exitus aquarum in sium.
 34 Terram fructiferam in saliginem: * & terram sine aqua in exitus aquarum.
 35 Et collocavit illic esurientes: * & constituerunt civitatem habitationis.
 36 Et seminaverunt agros, & plantaverunt vineas, * & fecerunt fructum natiuitatis.
 37 Et benedixit eis, & multiplicati sunt nimis: * & iumenta eorum non minoravit.
 38 Et pauci facti sunt, & vexati sunt a tribulatione malorum & dolore.
 39 Effusa est contemptio super principes: * & errare fecit eos in inuis & non in via.
 40 Et adiunxit pauperem de inopia: * & posuit sicut oves familias.
 41 Videbunt recti & letabuntur: * & omnis iniquitas oppilabit os suum.
 42 Quis sapiens & custodiet haec? & intelliget misericordias Domini.

fed & hi qui ingredi solent mare, nauibus negotiationem exercentes per aquas illas vastissimas.
 24 Ipsi quoque re ipsa experti sunt qualia sint opera Domini: * & quam admiratione digna quae sunt ab ipso in profundo maris.
 25 Mox enim ut iussit, astitit ei, & surrexit ventus procellosus: * & per eum exaltati sunt fluctus illius maris vastissimi.
 26 Qui fluctus nunc in maximam altitudinem eleuabantur, nunc profundissime demittebantur: simulque per fluctus vectores cum nauibus subleuati ascendere in caelum usque videbantur, & iterum velut in barathrum praecipitari: * propter quod animi eorum in his malis soluebantur, & defecerunt praeter motu.
 27 Turbati sunt hac iactatione, & ad modum ebrii commoti sunt, quia scilicet nunc huc, nunc illuc iactati, atque in seipis praeter nimiam turbatione mentis suae inopes, * & quantumuis alioqui variarum rerum periti & sapientes fuerant, ibi tamen omnis sapientia, omnisque sensus ac rationis usus absorptus & interceptus est ab illa maris iactatione & mentis turbatione.
 28 Cum itaque nulla eis in aliquo spes reliqua esset, clamauerunt ad Dominum in afflictione sua: * & de angustiis eorum mox liberauit eos.
 29 Continuò enim suo praeepto ac nutu commutauit tempestatem eius in serenitatem, & placidam spirationem, * sicque sedati sunt, strepentes horridè fluctus illi maris.
 30 Letati sunt itaque, eo quod fluctus sedati erant: * & deduxit eos dominus recta in eum portum, quem optauerant.
 31 Quare etiam ab his misericordiae Domini praedicentur in honorem eius: * & mirabilia eius opera ab eis narrentur filiis hominum.
 32 Et laudibus extollant eum in frequenti congregatione populi: * & in consensu senum laudent eum.
 33 Praeter haec etiam aliis modis declarauit Deus suam misericordiam. Nam redexit flumina nimia siccitate exsiccata in aridum desertum, * & fluuenta aquarum commutauit in siccitatem & siccitatem terram, hoc est, fecit ut terra, quae prius abundantia aquarum irrigabatur, & ob id fertilis erat, aquis destituta fieret quasi aridum desertum & sterile.
 34 Terram fructiferam redexit in salinas, & sterile solum, idque propter malitiam eorum qui habitabant eam. * At mox ad clamorem afflictorum rursus terram desertam & sterilem aridam conuertit in irrigua, aquarumque riuius irrigauit, & terram aquis destitutam fluentis aquarum donauit.
 35 Et habitare fecit in ea colonos ante famelicos, * qui deinde in ea construxerunt sibi ciuitatem quam inhabitarent.
 36 Et seminauerunt agros illos nouos, & plantauerunt vineas, * & agri atque vineae eorum non solum generauerunt & germinauerunt, sed etiam protulerunt fructum generationis & germinis sui, nec fuit eorum generatio & germen infrugiferum.
 37 Et Deus suo favore illis aspirabat, eorumque conatus fecundabat, quare multiplicati sunt valde, in fructibus terrae diuites facti, & multa item prole fecerunt: * & effecit ne pecora eorum vel morbo, vel alia calamitate minuerentur.
 38 Rursum autem ob scelera eorum facti sunt pauci numero atque diuitiis, & afflicti sunt per tribulationem variarum calamitatum, & dolorem, quo affecti sunt praeter calamitatibus eis, quas venire permisit Deus super eos.
 39 Effudit despectionem super principes, faciens eos qui gloriosi prius erant, infames & sine autoritate, abstulitque cor eorum & sapientiam: * ita ut errarent quasi per inuis loca, nihil recti apud se statucentes, aut agentes.
 40 Contra verò pauperem liberauit, & subleuauit de inopia & afflictione sua: * fecitque illi familias sicut greges ouium numerosas, * & multas familias ac tribus prius dispersas, tanquam oues sub aliquo pastore pacendas constituit.
 41 Videbunt haec iusti, & diligenter obseruabunt, intelligentesque in huiusmodi mutationibus Dei iustitiam & bonitatem, letabuntur. * Omnes autem scelerati, qui Deo conueniente ad eorum scelera, dum prosperè agerent, lacebabant ore suo Deum & homines, Dei in impios seueram iustitiam & bonorum exaltationem aduertentes, obturabunt os suum.
 42 Quisquis certe sapiens fuerit, is & diligenter obseruabit ista, & ex eis intelliget quam multae sint misericordiae Domini, quas, ut praedictum est, suis impertit, intelligensque istud, totum se illius bonitati committet, atque in omnibus hoc vnum studebit, ut ipsi sese approbet.

A N N O

A N N O T A T I O N E S.

A ERRAVERUNT, &c.] Secundum lectionem quidem nostram necesse est omnino, ut quemadmodum dictum est in argumento, ad redemptos & congregatos à Domino pertinere intelligantur qui dicuntur errasse, in tenebris sedisse, & cibum praegritudine ei eiecisse. Verum Hebraea sic accipi possunt, ut prius intelligantur vocari ad laudem Dei hi qui redempti sunt: Deinde specialiter hi qui errauerunt, quae captiui fuerunt, & sic de aliis. Possunt enim Hebraea sic accipi: Qui errauerunt in solitudine, &c. & liberauit eos dominus, confiteantur misericordiam Domini. Similiter & sedentes in tenebris, vinctique ferro confiteantur domino: & tertio stulti, qui propter iniquitatem suam infirmitate percussi sunt, & à Deo liberati sunt, confiteantur, &c. ut suppositum verbi, confiteantur, sit, qui errauerunt sedentes, & stulti. Nam participium, sedentes, quantum apud nos sit accusatiui casus, verum tamè potius ferret, sicut alij vertunt, in nominatiuo casu: nec habet aliud verbum cum quo pendat, quam confiteantur: & pro eo quod nos habemus, suscepit eos, Hebraei habent, stulti, &c.
B CONFITEANTUR, &c.] Graeca habent: ἐλέησθησαν. Potest autem ἐλέη esse vel accusatiui casus, vel nominatiui. Itaque interpres accepit in nominatiuo casu, cum debuisset potius in accusatiuo vertere, misericordias eius, tum quia improprie verbum, confiteantur, accipitur passiuè pro narrari & praedicari sicut hic nunc accipi debet: tum quia Hebraea nomen, misericordiae, habent in singulari numero, unde non potest esse apud Hebraeos suppositum verbi pluralis numeri, confiteantur.
SEDENTES, &c.] Accusatiuos hos, sedentes & vinctos, plerique connectunt cum verbo praecedenti, fatiunt. Verum ad illud verbum non esse referendos patet, tum quia impropria est locutio, ut dicantur sedentes in tenebris, & vincti ferro, fatiati: tum quia ad litteram non possunt eidem intelligi, qui prius dicuntur in errore suo esurisse, sitiisse, & fatiati esse, & qui postea dicuntur sedisse in tenebris, vincti. Non enim eidem eodem tempore errauerunt & sederunt vincti. Proinde necesse videtur hos accusatiuos per hyperbaton coniungere cum verbo sequenti, liberauit, cum dicitur: & de necessitatibus eorum liberauit eos.
POSUIT, &c.] Quidam intelligunt hic significari Deum aliquando in desertis locis flumina perducere: quemadmodum fecit in deserto, in quo quadraginta annis filij Israel errauerunt. Verum hic sensus non conuenit versus sequenti, qui exigit, ut in diuerso sensu accipiat, nempe quod flumina redegerit in desertum, irrigua loca aquis destituendo. Non enim dicitur: posuit flumina in deserto, sed in desertum. Neque proposito item psalmi conuenire videtur, quod aliqui intelligunt his versibus designari, Deum pro sua voluntate nunc haec loca fertilia ad sterilitatem redigere, quemadmodum fecit regioni Sodomorum, nunc alia loca sterilia aquarum irrigatione fecunda facere: sed potius videtur ad litteram velle significare, Deum qui offensus hominum peccatis sterilitatem terrae fertili induxerat, rursum reconciliatum fertilitatem adduxisse eidem terrae. Ex vltimo enim & primo psalmi versus patet propheta

tam ea tantum velle hic commemorare, in quibus Dei misericordia relucet. At verò secundum priorum sensum magis his versibus significabitur Dei potentia, omnia pro voluntate sua immutantis. Porro ante Dauidis tempora sterilitatem terrae promissionis fertilissima Deus propter peccata induxerat: quando, ut scribitur primo capite Ruth, in diebus vnus iudicis famem decem annorum immisit tantam, ut propter eam Elimelech, homo aliqui potes cogere cum vxore & filiis, deserta terra, peregrinari in terra Moab, post quam famem rursum terrae sua fertilitas reddita est. Notandum autem, verum illum: Posuit desertum, &c. ab Isaià cap. 41. ex hoc loco desumptum esse ad verbum, & adductum de vocatione gentium. Vnde manifestè constat & hoc loco principaliter debere intelligi in mystico sensu de gentibus. Dei beneficio fecunditate donatis per fidem in Christum, per quem fideles in principio nascentes ecclesiae mox multiplicati sunt, & deinde rursus ad exiguum numerum redacti per tyrannorum & haereticorum expugnationem, sed rursus de inopia sua adiuti positus familiis multarum ecclesiarum, sicut ouibus sub vno pastore Christo pacendis.
EFFUSA, &c.] Omnes quidem penè Latini codices habent, contentio, verum manifestum est scriptoris vitium, qui pro nomine, contemptio, quod vertit interpres, putauit scribendum, contentio, quod non men, contemptio, parum illi vltatum videretur. Hebraea enim dictio, בוז, manifestè despectum significat, similiter & Graeca ἐξουθενωσις. Et Augustinus contemptum legit. Hieronymus quoque in commentariis, contemptio, & interpretatur: Ut qui Dominum contempserant, ipsi contempserentur. Verus autem huius verus sensus peccatus est ex cap. 12. Iob, & quo hunc verum Dauid indubie mutatus est, sicut & illud quod sequitur: Et omnis iniquitas opilabit os suum: ex Iob capite quinto, vbi Hieronymus vertit: iniquitas autem contrahet os suum. Nam eodem modo quo hic versus hic ponitur in Hebraeo, etiam eo capite Iob ponitur in Hebraeo, ut nullius nec literae, nec puncti sit mutatio. Nam quod hic legitur: Effusa est contemptio super principes: sibi vertit Hieronymus: Effundit despectionem super principes, & quod hic legitur: Et fecit eos errare in inuis, & non in via: ibi post aliquot versus vertit Hieronymus: Et decepit eos ut frustra incedant per inuis. Hebraea tamen eodem modo vtrique se habent, iam quis sit prioris partis sensus, patet ex his quae ibi praecedunt: Balthetarum regum dissoluit, ducit sacerdotes in gloriosos, & optimates supplantat, &c. Quis autem sit posterioris, patet etiam ex eo quod praecedit: Qui immutauit cor principum populi terrae. & ex eo quod sequitur: Palpabant quasi in tenebris, &c. Videtur autem ad litteram ex Iob hanc generalem sententiam assumptam esse vel contra Saulem, vel contra eos principes, qui populi Israelitici fuerunt hostes, quemadmodum & in mystico sensu intelligi debet de exactione & despectis eis principibus: qui Ecclesiae infestati fuerunt. Quod autem sequitur: Et adiunxit pauperem de inopia: per pauperem vel se notare vult in regem & in pastorem euectum à deo, aut populum ab afflictione sua liberatum, & iam ouium inslar multiplicatum.

Alteluya, Canticum Psalmi ipsi Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI CVII.

Psalmus iste compositus est ex fine Psalmi 56. & fine Psalmi 59. conuenitque in materia cum Psalmo 59. Nam quemadmodum eo Psalmo victoria contra Adumaeos desideratur, ita & praesenti, qui tamen in hoc ab illo differt, quod C. I. in Psalmos. r in illo

in illo memorata prius populi deiectione, & diuina promissione de latitudine regni sui transit ad perendum victoriam contra Iudaeos secundum Dei promissionem, hic autem primum se ad laudem Dei paratum offerens, tum ad precandam eam victoriam secundum Dei promissionem transit, eamque se obtenturum diuina virtute pollicetur, qua iam multos sibi hostes subiecerat, & regni sui autionem late propagauerat, idque in typo regni Christi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Paratum cor meum Deus, paratum cor meum, cantabo & psallam in gloria mea.
2 Exurge gloria mea, exurge psalterium & cithara, * exurgam diluculo.
3 Confitebor tibi in populis Domine: & psallam tibi in nationibus.
4 Quia magna est super caelos misericordia tua, * & usque ad nubes veritas tua.
5 Exaltare super caelos Deus, & super omnem terram gloria tua, * ut liberentur dilecti tui.
6 Saluum fac dextera tua, & exaudi me, * Deus locutus est in sancto suo.
7 Exultabo, & diuidam Sichimam, * & conuallem tabernaculorum meorum.
8 Meus est Galaad & meus est Manasses, * & Ephraim susceptio capitis mei.
9 Iuda rex meus,
* Moab lebes spei meae.
10 In Idumaeam extendam calciam meam, * mihi alienigena amici facti sunt.
11 Quis deducet me in ciuitatem munitam? * quis deducet me usque in Idumaeam?
12 Nonne tu Deus qui repulisti nos, * & non exibis Deus in virtutibus nostris.
13 Da nobis auxilium de tribulatione, * quia vana salus hominis.
14 In Deo faciemus virtutem, * & ipse ad nihilum deducet inimicos nostros.

Paratum est cor meum, o Deus, ad laudandum te: paratum est, inquam, cor meum, ut assecutus quam exspecto victoriam, cantem & psallam idque ex tota anima qua mea gloria est & decus.
2 Dicam animae meae: o anima mea, discusso corporis somno, te ipsam ad laudem Dei alacriter excita: & quo laus sit plenior, vos quoque psalterium & cithara, reliquaue musica instrumenta in manus meas venite, & modulationem de vobis edite: * summo certe mane exurgam de lecto quietis meae, ut ante etiam exortam diem, ante omnia mea negotia, tempore ad eam rem conuenientissimo, te laudem alacriter.
3 laudabo te Domine in frequentia multorum populorum, * & in honorem tui hymnos cantabo coram variis gentibus.
4 Cantando autem deprædicabo quod misericordia tua tam magna sit & alta, ut caelorum altitudinem superet: * & quod tua in præstandis promissis veritas usque ad nubes ipsas pertingat. Vtraque enim, hæc terrestria & caelestia omnia obtinet, atque in eis vbique resperfa est. Vtraque adeo sublimis & excelsa est, ut à nemine comprehendi valeat:
5 Proinde precor tuae potentie operatione te caeli Dominum ostendas, omnibusque te altiore declarata, & fac ut appareat per vniuersam terram maiestas tua: * hoc est, ut amici tui liberentur à malis suis, & ab inimicis tuis.
6 Tu quaeso salutem adfer omnipotentia tua, & responde votis meis, sic enim per eos & in eis exaltaberis, & glorificaberis per vniuersam terram. Hanc autem salutem me obtenturum certo confido: * Nam Deus per suam sanctitatem, qua mentiri nequit, olim mihi promisit:
7 Quod gauifurus essem in amplitudine & gloria regni, quodque tanquam verus Dominus diuifurus essem pro meo arbitrio Sichimam, * & dimensurus tanquam meam hæreditatem vallem Succoth, hoc est, tabernaculorum.
8 Atque id quidem iam re ipsa compleuit. Tã enim mea est terra Galaad & Manasses, terra scilicet qua trans Iordanem Israelitico populo contigit: * iam populus Ephraim, utpote tribus numerosior & fortior aliis, est præcipuum robur principatus mei, † & fortitudo qua in bello à capitis periculo defendor.
9 Tribus Iuda est, in qua & primum & principaliter mihi regnum vsurpo, sicut & regia dignitas à Iacob patriarcha huic tribui promissa est neque tantum tribus Israel meum agnoscunt imperium, sed & externæ nationes. * Moabitæ enim sunt mihi quasi olla aliqua, in quam sperem, hoc est, seruiliter subiecti sunt, sicut lebes ad lauandum deputata: aut sicut olla aliqua plena, ex qua quantum libet accipere liceat.
10 Propter quod certo confido, quod & Idumæam mihi perfecte subiiciam, * quemadmodum & Phylistæi, capitales prius inimici nostri iam amicitiam mecum inierunt, tributarij nobis facti sunt.
11 Verum quis me deducet in ciuitatem munitam Idumæorum? * quis, inquam, deducet me in Idumæam, eam mihi subiiciens?
12 Nonne tu Deus id solus mihi præstare poteris, qui auxilio tuo & fauore, longo nos tempore destitisti? * & non egrediebaris cum exercitibus nostris ad prælium. Certè per te solum id assequi poterò, propter cuius solam derelictionem hæcenus inimicis nostris inferiores fuimus.
13 Tu itaque ser nobis auxilium ad pellendam hanc tribulationem, quam ab hostibus nostris perpeffi sumus. * vana est enim salus, qua expectatur ab homine.
14 Per Dei certè auxilium designabimus fortia: * & ipse in nihilum rediget omnes inimicos nostros, omnibusque suis viribus exutos disperdet, ut contra nos nihil amplius valeant.

In finem Psalmus Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI. CVIII.

Presenti Psalmo Prophetæ Dauid primum quidem memorata peruersitate & malitia ipsius Doeg, aliorumque adulterorum Saulis, qui Saulem suis mendacijs contra ipsam incubant, multa verbis dira eis imprecatur, tum & de misericordia

PSAL. 107.

seria sua conquerens opem Dei implorat, in fine more suo, vota laudis publice noncupans. Sub typo autem Doeg & aliorum, aduersariorum Dauidis, oportere intelligere Iudam proditorem Christi, omnesque Iudæos Christum persequentes docet citatio Petri. Actum primo, cum in Iuda implendum esse restatus est, quod hic in septimo versu dicitur: Et episcopatum eius accipiat alter. Proinde in mystico & præcipuo sensu prægens Psalmus est oratio Christi contra impios suos hostes Iudæos, & singulariter contra Iudam proditorem suum, ut dira imprecationes, quas Psalmus hic continet, generaliter quidem, contra totum populum accipiantur, singulariter contra Iudam.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Deus laudem meam ne tacueris, * quia os peccatoris & os dolosi super me apertum est.
2 Loquuti sunt aduersum me lingua dolosa, * & sermonibus odij circumdederunt me, & expugnauerunt me gratis.
3 Pro eo ut me diligenter detrahebant mihi, * ego autem orabam.
4 Et posuerunt aduersum me mala pro bonis, * & odium pro dilectione mea.
5 Constitue super eum peccatorem, * & diabolus stet à dextris eius.
6 Cum iudicatur exeat condemnatus, * & oratio eius sit in peccatum.
7 Fiant dies eius pauci, * & episcopatum eius accipiat alter.
8 Fiant filij eius orphani, & vxor eius vidua.
9 Nuuantes transferantur filij eius, & mendicent, * cynciantur de habitacionibus suis.
10 Scrutetur fenerator omnem substantiam eius, * & diripiant alieni labores eius.
11 Non sit illi adiutor, * nec sit qui miseretur pupillis eius.
12 Fiant nati eius in interitum: * in generatione una delatur nomen eius.
13 In memoriam redeat iniquitas patrum eius in conspectu Domini, * & peccatum matris eius non deleatur.
14 Fiant contra Dominum semper, & dispareat de terra memoria eorum, * pro eo quod non est recordatus facere misericordiam.

Deus, ne quaeso laudem meam, quam obscurare aduersarij mei conantur, tu tacas: sed manifestam fac omnibus laudem innocentiae meae. * quoniam os peccatoris, & os dolosi contra me apertum est, falso me accusans, & nomini meo detrahens.
2 Loquuti sunt contra me lingua fraudulenta, dolos & insidias contra me exquirentes: * & sermonibus ex odio profectis omni ex parte aggressi sunt me, sine vlllo meo merito oppugnaverunt me.
3 Immo pro dilectione, quam mihi pro acceptis à me beneficijs debuerant, detraxerunt mihi: * ego autem nec sic quidem prouocatus sum, ut malum illis rependerem, sed pro illis potius orabam.
4 Ipsi verò rependerunt mihi mala pro bonis: * & odium pro amore meo in illos.
5 Proinde quandoquidem tam peruersa, obstinata, & nociua pietati est malitia eorum, fac eis quod iusto iudicio tuo te facturum non dubito, præfice illi impium aliquem iudicem & dominum: * & calumniator improbus atet semper à dextris eius, accusans eum, & criminans apud crudelem tyrannum.
6 Cumque causa illius tractata fuerit in iudicio, non abeat illinc nisi impietatis condemnatus: * & precatio illius fusa vel ad iudicem pro remissione, vel ad Deum pro liberatione, magis exasperet tum iudicem, tum Deum, & augeat peccatum eius potius, quam remissionem aut liberationem impetret. hæc autem Domine mala duci aduersariorum meorum, omnibusque qui cum eo apud iniquum iudicem me immeritum criminantur, eueniant: partim in iudicio humano, ut scilicet iniquus & seuerus iudex, atque infestus aduersarius in causa ipsorum eis contingat: partim in tuo iudicio, ut iusto iudicio tuo condemnati tradantur imperio tortoris tui, & fatelitis dæmonis, atque à fathana iugiter criminentur apud te & diuexentur.
7 Sint dies vitæ eius pauci: * illoque sublato de medio, præfecturam eius accipiat alter.
8 Fiant, per mortem eius immaturam, filij eius orphani, & vxor eius vidua.
9 Quin etiam vagando transferantur de vno loco in alium filij eius & mendicent: * ciuciantur de domibus suis, quemadmodum me cogit exulem de domo mea huc illucque vagari.
10 Id itaque ut fiat, fenerator postquam crescentibus vsuris, cunctas improbi facultates obnoxias sibi fecerit, omnisque durus exactor scrutetur omnem substantiam eius ad vendicandum sibi: * & diripiant extranei omnia qua suo labore conquiuerat ipse, ut de paternis bonis nihil sit, quod secum filij auferant.
11 Addatur & hoc calamitatibus eius & filiorum, ut nemo sit qui ei sic afflictio vllum humanitatis præstet officium: * vel quem miseret liberorum eius, etsi pupillorum & mendicorum.
12 Quin & filij eius simul cum eo ita percant & exterminentur: * ut ipsis sine prole decedentibus, nomen eius deleatur in generatione prima, qua ipsum proximè sequitur.
13 Et quo nihil desit ad consummatam ipsius vltionem, reuocetur etiam apud Dominum in memoriam iniquitas progenitorum eius quos imitatus est, * & peccatum matris eius non sit in obliuione coram domino, sed illius memor sit Dominus ad vindicandum etiam illud in ipso, hoc est, tam grauis de eo & semine eius vltio sumatur, ut non tantum proprias eorum iniquitates Deus vicisci videatur in eis, sed & maiorum, quibus peccantibus Deus ita pepererat, ut non condigna eis supplicia inferret.
14 Semper peccata maiorum suorum sint, velut ob oculos posita coram Domino, ita ut nunquam desinat maiorum peccata in impijs filiis punire: sic fiat, ut pereat apud homines honorifica & celebris memoria eorum. hæc autem omnia dira ei & semini eius, ita ut iustum est, imprecor: * propterea quod ne semel quidem in mentem venerit illi pietatis erga afflictum proximum exercenda.

PSAL. 108.

15 Et persecutus est hominem inopem & mendicum, & compunctam corde mortificare.

16 Et dilexit maledictionem, & venit ei, & noluit benedictionem, & elongabitur ab eo.

17 Et induit maledictionem sicut vestimentum, & intravit sicut aqua in interiora eius, & sicut oleum in ossibus eius.

18 Fiat ei sicut vestimentum quo operitur, & sicut zona qua semper praecingitur

19 Hoc opus eorum qui detrahunt mihi apud Dominum, & qui loquuntur mala aduersus animam meam.

20 Et tu Domine, Domine fac mecum propter nomen tuum, quia suavis est misericordia tua.

21 Libera me, quia egenus & pauper ego sum, & cor meum conturbatum est intra me.

22 Sicut umbra cum declinat ablatum sum, & excussus sum sicut locustae.

23 Genua mea infirmata sunt à ieiunio, & caro mea immutata est propter oleum.

24 Et ego factus sum opprobrium illis, & viderunt me, & mouerunt capita sua.

25 Adiuua me Domine Deus meus, saluum me fac secundum misericordiam tuam.

26 Et sciant quia manus tua haec, & tu Domine fecisti eam.

27 Maledicent illi & tu benedices, qui insurgunt in me confundantur, seruus autem tuus letabitur.

28 Induantur qui detrahunt mihi pudore, & operiantur sicut diptero confusione sua.

29 Confitebor Domino nimis in ore meo, & in medio multorum laudabo eum.

30 Quia assistit à dextris pauperis, & ut saluum faceret à persequentibus animam meam.

15 Quin potius (quod extremae crudelitatis est) hominem afflictum, omnique humano auxilio destitutum, & contritum spiritu persecutus est, ut occideret illum non solum non praestans ei debitam misericordiam, sed etiam sathanicam & inhumanam in eum exercens impietatem.

16 Dilexit maledictionem, tum quia ad maledicendum & detrahendum semper fuerit paratus, tum quia impiis suis studiis visus est sibi accerere & querere execrationem Dei & hominum, quae impia studia necessario sequitur, propter quod & continget ei maledictio quam dilexit, & benedictio, quam aliis praestare noluit, quamque visus est nolle consequi à Deo (dum ea sectatus est, ob quae, etiam ipso non ignorante, homines Deus execratur) ipsa, inquam, benedictio procul recedet ab eo.

17 Induit sibi ex omni parte maledictionem sicut vestimentum, & penetravit sicut aqua, quam quis bibit, in interiora eius, immo sicut oleum in ossa eius, hoc est, maledictio totum ipsum intus & foris possedit in intimis cordis sui penetralibus, nihil aliud cogitans quam maledicere & nocere aliis, & in lingua sua semper se contra innocentem armans maledicentia sua.

18 Proinde sit illi maledictio diuina, sicut vestimentum quo operitur vndique, & sicut zona qua sese ex omni parte praecingere solet, hoc est, maledictio & vltio diuina totum eum semper inuoluat, semperque vndique constringat.

19 Haec sit merces eorum à Domino qui detrahunt mihi, & qui loquuntur mala in perniciem vitae meae.

20 Mecum autem Domine tu age benignè, idque maximè propter clementiam tuam quae de te praedicatur, est enim admodum benigna in omnes, atque ob nimiam benignitatem suavis misericordia tua.

21 Proinde secundum eam libera me à malis, indigeo enim misericordia tua, ad miserendum miseris semper facili, nam afflicti & humano praesidio destitutus ego sum, & praer nimia calamitate & desolatione cor meum in meipso turbatum est.

22 Sicut inanis & fugax umbra cum ad occasum vergit, & tenebris noctis fit propinquior, ita & ego velociter à malis me praeruenientibus penè sublatum sum, morti sepulchroque proximus, atque in modum locustarum ego vbique depulsus sum ab inimicis meis, coactus vagari de loco ad locum, quemadmodum locusta saltat nunc huc, nunc illuc, nullam certam habens sedem.

23 In his autem meis malis ita in precibus, addito etiam perpetuo ieiunio, fui sedulus, ut genua mea debilitata sint, & vacillent praer ieiunio, & caro mea à suo vigore immutata sit propter deficientem eius pinguedinem, & propter neglectum & intermissum vsum vnguentorum, quae sicut & alias delicias corpori meo subtraxi, propter orationis studiū.

24 Et cum hac ratione charus illis esse merito deberem, contra ob hoc factus sum illis opprobrio, cum viderunt me humiliatum & afflictum, in derisionis signum mouerunt super me capita sua.

25 Tu itaque suppeticas fer mihi Domine Deus meus, quem vnice colo, atque à quo totus pendeo, salutem adfer mihi pro inexhausta misericordia tua.

26 Et fac insigni virtutis tuae in me declaratione, ut hostes mei intelligant, quod haec ipsa salus mea, quam à te expecto, tua potentia mihi contigerit, & quod tu domine eam rem mihi praestiteris, sique aduertentes tuum in me fauorem, pudefiant.

27 Illi quidem pro libito maledicant mihi, omnia imprecentur & intentent, Verum tu contra benedicas mihi, commutans eorum execrationes in benedictiones, fac ut qui oppugnant me, pudefiant sua spe destituti, ego verò seruus tuus læter in te, ope tua liberatus.

28 Qui detrahunt mihi, contegantur vndique ignominia velut veste, & induantur toti tanquam pallio in famia qua digni sunt.

29 Id vbi factum fuerit, celebrabo dominum ore meo, & inter multos laudabo eum.

30 Eo quod mihi pauperi praesens adfuerit, quasi à dextris astans, ut defenderet & saluaret animam meam ab his qui eam perdere studiosè conabantur.

ANNOTATIONES.

PRQ EO VT ME DILIGENT.] Græca habent, ἀνὶ τοῦ ἀγαπᾶν με, quod etiam verti potest, pro eo quod ego dilexi, scilicet eos, quem sensum magis sic Hebræa exigunt.

BPI

EPISCOPATVM, &c.] Dicitur, episcopatus, non solum significat ex se eam dignitatem quae competit summis sacerdotibus, inter quos vnus fuit & ludas proditor, sed generaliter significat praefecturam, vnde & illud nomen competit Doeg Idumæo, quem historia testatur fuisse principem pastorem Saulis. Nam apud Athenienses ciuitatibus praefecti, episcopi dicebantur, sicut & apud Lacedæmonios ἀγογῆται, ab ἀγωγῆ, constituo, compono, quod morum essent compolitores, & legum constitutores. Et Cicero in 7. epistolarum ad Atticum episcopi nomine vitur Vult, inquit, me Pompeius esse, quem tota Campania & maritima ora habeat episcopum, ad quem delectus & negotij summa referatur. Proinde à Græcis primitiua ecclesia nomen Episcopi mutuata est, vt eo vocarentur praefecti ecclesiarum, quos simili mutatione Dionysius in Eccles. Hierarch. harmonistas etiam vocat, sicut etiam Ecclesia Latina nomen Pontifex, eisdem imposuit, mutuatum à Romanorum sacerdotibus. Apostoli enim ex gentibus maximè fundaturi ecclesiam Christi, nouo sacerdotio noua etiam imposuere vocabula, non amplius vtenes nomine sacerdotis aut summi sacerdotis, quo Iudæi & gentes suos vocabant, sed vocantes eos episcopos & presbyteros, quo intelligeretur differentia à sacerdote veteri.

IN MEMORIAM, &c.] Vt intelligatur quomodo deus puniat peccata patrum in filiis, & concordentur scripturae id afferentes cum aliis scripturis, quae asserunt Deum reddere vnicuique iuxta opera sua, & quod anima quae peccauerit, ipsa morietur, vt dicitur Ezech. 18. & Hierem. 31. ante omnia id pro certo habendum, Deum iustum neminem punire ob culpam alienam, sed tantum ob propriam. Verū quoniam peccata parentum quandoque in praesenti non vindicantur, in filiis (qui Dei longanimitate non adducuntur ad recipiscientiam, sed potius ea abutenes paternam non cessant imitari impietatem) dicitur peccata parentum vindicare, quando tam graui vltione peccata filiorum puniunt, vt non solum propria, sed & parentum, quae inulta hic permittit, vindicare ab hominibus iudicetur, & reuera vindicet eo quod filij parentum peccata, fecerint sua per imitationem. Proinde quod dicitur Exodi 20. & alibi Deus visitare peccata parentum in filios in tertiam & quartam generationem: ad pugnat eum eo quod Ezech. 18. dicitur: Anima quae peccauerit, ipsa morietur, & filius non portabit iniquitatem patris. Neque enim Exodi 20. dicitur Deus visitare peccata parentum in filios innocentibus, nam additur, his qui oderunt me. Ezechiel verò ostendere vult toto capite, neminem puniri à deo nisi nocentem, & filium innocentem non puniendum propter peccatum parentis impij: cuius contrarium populus vulgo sibi persuaserat. Quod si quis obiiciat de filio Dauidis nato ex adulterio, qui morte affectus est propter peccatum parentis, & de paruulis qui in generali aliqua plaga cum impiis pereunt, quemadmodum contigit paruulis qui cum Sodomitis perierunt: dicendum est primo, aliud esse Dei punire patrem in filiis, aliud punire filios innocentes propter patres.

Illud enim frequenter facit, & quidem iuste, quatenus filij sunt aliquid ipsius patris, immo & chariora eius pignora. Alterum verò propria locutione nunquam facit, nam et si aliquando filius innocens (si modo quisquam innocens dicendus est) Deus mala aliqua, defectus, calamitates, immo & mortem propter peccata patrum inferat, non tamen illos punire, sed potius patres, dicendus est. Nam punire dicendus non est, nisi quibus offensus est: mala autem quae filij innocentibus propter patres immitit, in punitionem quidem patrum illis infert, in bonum verò filiorum qui patiuntur. Infantibus enim baptizatis dubium non est quin in bonum cedat, si cita morte hinc auferantur. Non baptizatis autem bene actum putandum, si pueri occiduntur simul cum iniquis parentibus, ne malorum parentum vestigia secuti, in grauiorem incidant penam. Secundo notandum & illud quod Ezech. 18. & Hierem. 31. non dicitur, quod pro omni tempore filius non portat iniquitatem patris, sed indicare videtur hoc referendum esse ad tempora Messiae. Nam Ezechiel sic habet: Vno ego dicit Dominus: Si erit vltra parabola haec vobis in proverbium, quasi dicat: Haec vnus quidem sic dicere licuit: Patres comederunt vnam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt. Verum tempus veniet, quo id nequaquam vltra verè dicitur, & Hieremias apertius: In diebus, inquit, illis, (loquitur autem manifestè de diebus Messiae,) non dicent vltra, Patres comederunt, &c. Sed vnusquisque in iniquitate sua morietur. In diebus enim Messiae mors non reputatur, nisi sola mors aeterna, quae filio innocenti propter peccata patris non infertur. Vt intelligamus autem de hac morte principali prophetas loqui, dictum est: Anima quae peccauerit, ipsa morietur.

ET INDVIT, &c.] Quidam hunc versum intelligunt, vt vltionem diuinam etiam hic imprecetur propheta, & verba praeteriti temporis per futura, aut per imperatiuum modum exponantur, & idem hoc versu significari accipiatur, quod sequenti. Verum rectius cum Capenhi accipitur, vt seruetur temporis ratio, & idè hoc versu significari intelligatur quod prius, eū dixit dilexit maledictionem, & noluit benedictionem. Sequenti autem versu hoc quod prius dixit, venit ei, & elongabitur ab eo.

HOC, &c.] Opus secundum Hebraicam phrasim hic accipi debet pro mercede, quemadmodum & Leuitici 19. Non morabitur opus merconarij tui apud te vsquam mane, Isaia 4. Ecce merces eius cum eo, & opus eius coram illo. Rursum Isaia 62.

CARO, &c.] Apud Hebraeos dicitio quae illis olefi significat, etiam pinguedinem aliquando significat. Vnde hanc partem quidam sic accipiunt: Caro mea immutata est propter deficientem pinguedinem eius pro ieiunium.

ET SCIENT, &c.] Pronomina, haec, & eam, Hebraico more debent hic accipi substantiue, pro hoc & illud, hoc est, hanc meam salutem quam à te expecto. Videtur autè idem dicere quod alibi: Fac mecum signum in bonum, vt videant qui oderunt me, &c.

Psalms David.

ARGVMENTVM PSALMI CIX.

Constat non solum ex verbis Christi Matth. 22. & interpretatione Apostolorum Petri 2. & Pauli ad Corinth. 15. & ad Hebraeos varijs capitibus. Verum ex antiquorum Rabinorum scriptis hunc Psalmum intelligendum esse de Christo

r 3 eoque

coque filo, quod etiam Scriba ac Pharisei in lege docti negare non poterunt. Quamuis enim plerumque hic de Christo dicatur, prout praefiguratus fuit per Dauidem, qui in Sion constituens sibi regiam sedem, illuc regni sui pomeria dilatare cepit subiciens sibi & superans cunctas gentes finitimas, idque in typo Christi de Dauid tamen Psalms exponi non potest, nec de quouis alio puro homine, quod in eum non quadret sedere a dextris Dei, nisi ex utero ante luciferum, esseque sacerdotem in aeternum. Itaque Dauid propheticis spiritu canit hoc Psalmo primum quidem de regno Christi, quod per resurrectionem & ascensionem accepit in dextera patris, quodque in Sion incipiens inde usque ad fines orbis in fideles pervenit per evangelicam praedicationem. Deinde vero de Christi sacerdotio perpetuo, ac postremum de perfecta hostium eius, hoc est, impiorum omnium & prostratio & subiectione sub pedibus eius futura in nouissimo generalis iudicii die.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dixit dominus domino meo: sede a dextris meis.

Deus pater caelestis dixit Domino meo messiae, devicta morte, ascenden- ti in caelum, * sede modo mihi a dextris, mecumque nuuc quiete in aequali potestate regna super omnia.

PSAL. 109. a

2 Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

Usque dum in nouissimo die omnes inimicos tuos ita tibi subiecero perfecte, vt sint quasi scabellum pedum tuorum: sic, inquam, Domino meo Deus pater federe iussit, hoc est, aeterno suo consilio statuit, atque suo tempore federe fecit: eius enim dicere, facere est.

b

3 Virgam virtutis tuae emittet dominus ex Sion:

Neque tamen interim inefficax erit o Messia regia tua potestas, sed quomodo regia mea sede in Sion constituta, inde regnum meum dilatatum est ad finitimas gentes: ita etiam ex ipsa Sion & hierusalem, eque populo Iudaico, in quo primum per fidem regnare incipies, Dominus Deus regiam tuam potestatem immittet usque ad omnes fines terrae, idque per spiritum suum sanctum, perque euangelicam praedicationem diffusam in vniuersam terram: itaque velint, nolint, dominaberis in medio hostium tuorum, tum quia quamuis nunquam quocunque- etiam loco desituri sint qui regno tuo repugnabunt, nunquam tamen omni sua virtute illud impedire valebunt, nec aliquid tuis inferre, quod non in illis in bonum cedat, tum quia pro arbitrio tuo de hostibus illis tuis etiam ante iudicii diem statues & facies.

c

* dominare in medio inimicorum tuorum.

4 Tecum principium in die virtutis tuae in splendoribus sanctorum:

Quamuis enim in die humilitatis & afflictionis tuae indutus eris formam serui, tamen rerum omnium summa & principatus super omnia tecum erit in die roboris tui & regni, cum iam sublatus eris in magnificis & splendidis illis tuis sanctuariis caelestibus, quae vera sunt sancta sanctorum & cumque magnifica & eximia illa spiritus tui sanctissimi dona mundo distribues: nec mirum quidem hunc principatum tibi adfore, quandoquidem ad te Deus pater dixit: * antequam luciferum aut solem, aliamue creaturam facerem, ego te genui mihi consubstantiali, de secreto diuinitatis meae, ac propria mea substantia, quasi ex utero, ante luciferum etiam, omnemque naturam ego te mea virtute, sine virili cooperatione, de solo virginis utero, hominem generare decreui, iamque tunc in mea praedestinatione genui, primogenitum te & caput omnium filiorum meorum constituens.

d

* ex utero ante luciferum genui te.

5 Iurauit dominus, & non poenitebit eum: Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.

Praeter dignitatem autem regiam Dominus etiam iurauit tibi, atque immutabili voluntate statuit, quare nunquam poenitentis more illud retractabit: iurauit, inquam, dicens: * Tu es sacerdos imperpetuum, non secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem & ritum Melchisedech. Quomodo enim Melchisedech (quod interpretatur rex iustitiae) rex Salem, hoc est, rex pacis, ita regnum administrabat in Salem, quae Hierusalem postea dicta est, vt simul & sacerdotio fungeretur, eoque tali, in quo ipse nemini, nec aliquis ipsi successisse legitur: Ita & tu Messia, verus iustitiae & pacis rex, simul cum regno, quod in superna hierusalem obtinebis, etiam sacerdotium consequeris non temporale, quale Aaron: sed perpetuum, quod nec quisquam ante te obtinuit, nec post te quisquam accepturus est, vt ica corporis tui oblatione imperpetuum consummaturus, sanctificaturus, & iugi in caelis interpellatione patrem hominibus consiliaturus. Et quomodo typicus ille Melchisedech Abraham a caede hostium reuertenti obtulit panem & vinum Deo prius oblata, fessumque recreauit, & benedixit, magno illo patriarcha Abraham longe maiora & tu verus Melchisedech Abraham, omnibusque fidelibus, quorum ille pater est, benedices, aeterna eos vita donans, corporis ac sanguinis tui sacrificio, sub panis, viniue speciebus pascens, recreabis & confirmabis.

6 Dominus a dextris tuis confregit in die ira sua reges:

Tandem autem cum consummatio saeculi aduenerit, & iam post tempus istud gratiae & clementiae aduerit dies ultionis Domini, tum ipse dominus astans tibi a dextris, & pro te pugnaturus, conteret potentissimos quosque reges, qui regno tuo sese submittere noluerunt, & proinde multo magis & ceteros omnes hostes tuos.

Iu

7 Iudicabit in nationibus, implebit ruinas, * conquassabit capita in terra multorum.

Iudicium in gentibus exercebit, fumens supplicium de eis qui rebellauerunt tibi, multiplicabit ruinas, multos destruens, & rueret faciens * comminuet atque confringet potestatem eorum, qui principatum obtinuerunt super terram multorum populorum, seque in terra extulerunt, quos quasi contractis eorum capitibus perfecte perdet, omni- que potentia rebellandi exutos, tanquam scabellum pedibus tuis subiciet, quemadmodum promisit, & in inimicis meis in typum hostium tuorum iam praestitit.

8 Detorrente in via bibit.

Tam perfecta autem erit tunc hostium Messiae nostri strages, quam si quis victor tanta caede hostium suorum sanguinem effunderet, vt in torrentis modum fluens potum in via praerberet, victorumque desiderium abunde satiaret. Ita enim perfecta erit Messiae nostro de hostibus suis victoria, vt ad vnum omnibus delictis, satandus sit condigna eorum ultione: * propter quod attollet caput suum, superior factus impiis omnibus hostibus suis.

* propterea exaltabit caput.

ANNOTATIONES.

DIXIT DOMINVS.] Variis modis Iudaei conantur hunc Psalmum nobis eripere, vt de Messia ostendant non esse intelligendum. Nam, vt testatur Tertulianus quinto libro contra Marcionem quidam de Ezechia hunc putant accipiendum. Hieronymus autem super Matthaei caput 22. dicit Iudaeos hunc Psalmum intelligere dictum de Abraham in persona Eliezer serui eius. Alij intelligunt quidem dictum de dauid, sed in persona populi, qui Dauidem dominum suum appellat. Sunt & qui intelligunt Dauidem ipsum hic dominum suum vocare Saulem, & quod dicitur. Dixit Dominus domino meo: sic exponunt, dominus dixit ad me propter dominum meum Saulem, qui me persequitur. Verum his omnibus obstat praeter alia quod hic dicitur: Tu es sacerdos, &c. quod nemini praeterquam Messiae competere potest. Notandum autem, quod pro dictionibus, dominus & domino, non sit apud Hebraeos eadem dictione: Nam pro, Dominus, Hebraeis est nomen tetragrammaton יהוה, quod quamuis existentem proprie significet, vertitur tamen per nomen, dominus, eo quod pro nomine illo ineffabili legatur nomen adonai. Pro dictione autem, Dominus, ponitur nomen אדון Adon, quod proprie dominum significat, quo nomine semper Christum Paulus appellat, & conuenienter hic Christum nomine domini nominat, eo quod de regno eius & dominio hic agat. dominum autem suum dauid vocat non solum secundum diuinitatem, sed etiam secundum humanitatem, sicut secundum eam noster dominus est & caput ecclesiae. Nec obstat quod Christus in euangelio colligit Messiam Deum esse, ex eo quod dauid eum dominum suum vocat. Nam Messias quatenus homo, non est dominus dauid, nisi quia homo ille simul etiam deus est. Respexisse ad hunc Psalmum videtur Ecclesiasticus, cum capite ultimo dicit: Inuocavi dominum patrem domini mei: dominum suum vocans Messiam, filium domini dei.

qui ad tempus solum sunt inimici, non ponentur scabellum pedum Christi. Proinde paraphrasis indicat alio sensu, quomodo Christus dupliciter dominetur in medio hostium suorum, nempe quia quantumvis ex omni parte regnum eius oppugnet, nequaquam tamen illud extinguere valent, quod regis huius fortitudinem mare commendat, & quia pro arbitrio hostes suos tractat & superat.

TECVM, &c.] Pro, tecum, Hebraea habent, populus tuus, quae varietas ex punctorum varietate nata est. Nam si legatur אמתך Ammecha, significat idem quod populus tuus, si vero אמתך Immena, significat tecum. Pro dictione principium, Graecis est ἀρχή quae & principatum significat, & principium. At vt reobuissit hic verti principatum Hebraica dictione docet, quae principibus nonnunquam tribuitur. Na hi dicuntur נדיבם Nedibim. Proinde dictionem, principium necesse est accipere improprie, pro principatu, quomodo caput & summa pro principatu nonnunquam accipitur. In eo autem quod legitur in splendoribus sanctorum, & Graeci ἐν λαμπρότητι ἁγίων ἁγίων: notandum dictionem, splendoribus, accipiendam, vt significet claritatem, qualis est claritas, solis aut lunae: nec dictionem, sanctorum, accipiendam pro sanctis hominibus. Nam pro dictione, splendoribus, Hebraica dictione potius significat magnificentiam & decorem, & pro, sanctorum, Hebraei habent dictionem singularis numeri, אלהים coelae, quae significat sanctitatem, vel sanctuarium, vnde per splendores sanctitatis, intelligunt sanctam magnificentiam & decorem Messiae. Aut per splendores sanctuariorum, magnificentum ac splendidum illius sanctuarium. Proinde oportet dictionem, sanctorum, accipi substantiuè in neutro genere, quemadmodum satis paraphrasis indicat.

EX UTERO, &c.] Hebraea longe aliter habent secundum verba, quamuis sensus non multum diuersus sit. Sic enim habent: Ex utero aurorae ros natiuitatis tuae. Aut secundum quorundam lectionem: Ex utero ex aurora tibi ros natiuitatis tuae. Nam duplex est apud Hebraeos lectio. Quidam enim legunt אור מן המזרח, vt litera M, sit hebraica, quidam אור מן המזרח, vt litera M, sit praepositio a min. Possunt & Hebraea sic verti: ex utero ex aurora tibi ros natiuitas tua. Est autem Hebraica lectio praeter diuersorum varias interpretationes hic sensus maxime probabilis: natiuitas tua ex utero erit tibi, sicut ros ex aurora, hoc est, quemadmodum ros quem aurora demittit, mundo gratissimus est, terramque fecundat: ita & tua natiuitas. Neque nasceris ex utero virili cooperatione, sed sicut ros nascitur ex au-

4 rora

rora, caelesti scilicet virtute. Atque secundum hunc sensum Christus rori, Maria autem aurora comparatur, & quidem apte, ut quae solem iustitiae nobis peperit, quod quidem ex his verbis etiam antiqui Hebraeorum intellexerunt. Nam super cap. Genes. 27. Rabbi Moses Hadarsan sic scribit: Dixit Rabbi Barachias, deus sanctus & benedictus ait Israeli: Vos dixistis coram me, pupilli facti sumus absque patre. Redemptor quem suscitabo ex vobis, absque patre erit. Sicut dictum est Zachariae 6. cap. Ecce vir germen, nomen eius, & de subter se germinabit. Et sic etiam ipse ait Isaia 53. & ascendet virgultum coram eo, & sicut radix ex terra secca. De ipso quoque David, inquit Psalm. 110. De matrice aurora tibi ros natiuitatis tuae. Quidam tamen etiam antiqui Hebraeorum in his verbis intellexerunt Christi natiuitatem aeternam. Nam Rabbi Ishaac Arama super Genesim sic scribit: Non inuenimus hominem etiam propheta cuius propheta sit natiuitas ante natiuitate patris & matris, nisi tantummodo Messia iustu nostru & propterea dicit: A vulua ex aurora tibi ros natiuitatis tuae, hoc est, antequam crearetur vulua generis tuae, prophetata fuit natiuitas tua. Et huic conuenit illud: Ante solem propagatur nomen eius, vel filius nomen eius, quoniam antequam crearetur sol subsistens & firmum erat nomen Messiae nostri, fuitque sedens ad dexteram Dei, & hoc est quod dicit: se de ad dexteram meam. Proinde & lectio nostra intelligi potest dupliciter, scilicet de generatione filij aeterna & temporali. Et quidem de aeterna Christi generatione omnes ferè patres nostri intelligunt viderique potest Septuaginta rorem natiuitatis Messiae accepisse pro caelesti eius natiuitate. Verum obstare videtur, quod dicitur, ex vtero. Non enim vterus hic significat virilem, sed matricem & vuluam mulieris, ut patet ex dictione Hebraica, וְיָרֵם quae dicitio non satis apte videtur tribui patri. Tertullianus tamen aduersus Praxeam, vuluam patri tribuit, vbi hunc locum exponens sic scribit: Primo genitus, ut ante omnia genitus: & vnigenitus, ut solus ex deo genitus, proprie de vulua cordis eius, secundum quod & pater ipse testatur: urusitavit cor meum sermonem optimum. Ad quam deinceps gaudens proinde gaudentem persona illius: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Idem tamen author contra Marcionem quinto, hunc locum interpretatur de Christi natiuitate temporali, ex vtero virginis, quia ante Luciferi ortum, media scilicet nocte,

Verum hunc sensum Euthymius improbat, eo quod non dicatur, ante Luciferi ortum, sed ante Luciferum. cum itaque ob vocabulum וְיָרֵם rehem, de natiuitate ex vtero virginis magis videatur accipiendus hic locus, nec accipi potest commodè, ante Luciferum, quomodo exponit Tertullianus, simplicius fuerit intelligere christum ex vtero virginis genitum ante Luciferum, quomodo Paulus nos dicit electos in christo ante mundi constitutionem. Singulariter autem de christo dicit pater: Genui te ex vtero: quamuis & omnes electos etiam tunc genuerit in christo, tum quia ipsum sola sua virtute gignere ex vtero virginis decreuit, tum quia ipsum etiam quatenus hominem primogenitum esse voluit omnium filiorum dei.

IMPLEBIT, &c.] Pro dictione, ruinas, dicitio Hebraica significat corpora & cadauera, vnde verunt implebit cadaueribus, supple loca praelij. Eandem significationem etiam habet dicitio Graeca hic posita πτωχὰ κάρηνα enim non tantum calum significat & ruinas, sed & cadauer, ἀπὸ τοῦ κάρηνα, hoc est à cadendo, quemadmodum & cadauer Latins dicitur à cadendo. Vnde vertendum potius erat, implebit cadauera. Verbum autem, implebit, Euthymius exponit per multiplicabit. Loquitur autem de vtero hostium christi, sub typo stragis hostium dauidis.

DE TORRENTE, &c.] Plerique hunc versum pio sensu sic intelligunt: Messias bibet de torrente afflictionum & passionum in via peregrinationis suae, atque ob id exaltabit caput suum. Frequens enim est, ut afflictiones per torrentem & flumina significentur. Et in euangelio christus aliquoties passionem suam designat per calicis potum. Verum conuenientius verus iste cohaerebit superioribus, si per bibere de torrente in via, intelligatur significari phrasin Hebraica maxima strages hostium, & perfecta de eis victoria. Perstat enim adhuc in metaphora, qua cepit christi victoriam describere, sub similitudine victoriae, quam victor rex de suis inimicis reportat. Quemadmodum autem per lauare manus, vel tingere pedes in sanguine occisorum, in psalmis superioribus Hebraismus designat insignem victoriam: ita & per bibere sanguinem occisorum, vt Nu. 23. dum de Israele loquitur Balaam: Ecce populus quasi leena confurget, & quasi leo erigetur: non accubabit, donec deuoret praedam, & sanguinem occisorum bibat.

Alleluia.

ARGUMENTVM PSALMI CX.

Hymnus est hic Psalmus, quo Deum propheta celebrat partim ab operibus eius, & potissimum ijs quae Israeli exhibuit: partim a praecipis eius, quae populo suo benefico affecto seruanda tradidit. Et opera quidem Dei praedicat ob potentiam, aequitatem, veritatem, & bonitatem in eis relucens, dum scilicet mirabiliter suum populum ex Aegypto liberauit, in deserto pane caelesti pavit, atque in terram promissam introduxit. Praecepta vero eius a firmitate & aequitate commendat, ad quorum observationem ut inducat, reuerendam diuini nominis sanctitatem memorat, sanctumque Deitorem, & salutarem prudentiam eius, qui quod intelligit praestat opere, praedicat. In temporalibus autem illis beneficois Israeli olim praestitis a Deo, intelligere debemus spiritum sanctum nos subducere ad considerationem spiritualium beneficois, quae per Christum consecuti sumus, per quem & a diaboli potestate redempti sumus, & vniuersam escam in memoriam suorum mirabilium, quae in huius seculi deserto pascauerunt, accepimus, & hereditatem gentium obtinimus, dum ecclesia christi per vniuersum orbem dispersa est. Cum enim hic dicitur: Escam dedit timentibus se pro dictione, escam, Hebraeis est וְיָרֵם tereph, quae dicitio est aliquoties simpliciter pro cibo accipitur, proprie tamen carnem cibum significat, & carnem a feris dilaceratam, ut intelligamus istud proprie pertinere ad corpus dominicum, quod a feris Indaeis crudeliter dilaniatum, nobis in escam propositum est. Quis etiam hic dicitur de testamento aeterno, testatur facta ad

ad Christum haec potissimum pertinere. Est autem hic Psalmus tertius inter eos, qui iuxta ordinem alphabeti apud Hebraeos compositus est. Verum non, ut alias, capita solum versuum a nouis literis incipiunt, sed & exordia singulorum beneficiorum, & vniuersi cuiusque nouae orationis, ad quem modum etiam sequens Psalmus conscriptus est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo: * in concilio iustorum & congregatione. 2 magna, pera Domini, & exquisita in omnes voluntates eum.

NON tantum labiis, sed ex corde toto celebrabo te Domine, * idque palam in concilio & congregatione iustorum. Hi enim soli diuinas laudes audire percipiunt, & ex eis fructum percipiunt.

2 Ut autem laudem Dei canere incipiam: Ecce opera domini modis omnibus sunt eximia, quae si diligentius & religiosius peruestigata fuerint ab aliquo, faciunt ad explendum omnes voluntates & desideria eius. Inueniet enim in eis tantam potentiam, sapientiam, aequitatem, & bonitatem, ut nihil penitus queat in eis desiderare, sed omnia sua vota longe superare agnitus sit. Eadem Dei opera si quis serio attenderit, plurimum promouent hominem, & excitant ad perficiendum quicquid Deo gratum esse cognouerit.

3 Confessio & magnificentia opus eius: * & iustitia eius manet in seculum seculi.

3 Omnia opera domini laude & honore sunt dignissima, celeberrima quoque ac magnifica, quodque non parua eius laus est, * iustitia eius permanet in aeternum, omnia enim semper iuste facit, semperque in praestandis suis promissis constans est.

4 Memoriam fecit mirabilia sua: unum misericors & miserator Dominus: * escam dedit timentibus se.

4 Tam admiraanda designauit pro salute suorum, ut sempiterna sit futura apud homines memoria operum suorum tam mirabilium, ob quae ipsum merito misericordem, ad benefaciendum propensum appellare decet, quandoquidem se talem declarauit in praerlaris illis bonitatis suae facinoribus. Inter quae memoranda semper illius opera, hoc vnum vel maximè admirandum est, quod cultoribus suis in deserto per quadraginta annos mirabiliter suppeditauit cibum è caelo.

5 Memor erit in seculum testamenti sui: * virtutem operum suorum annuntiatibus populo suo.

5 Quo quidem opere, sicut & aliis, declarauit satis se semper habiturum rationem foederis sui, quod cum Abraham & femine eius iniit: Opera enim summam fortitudinis exhibuit, & exhibendo nota fecit populo suo, dum in signis & prodigijs magnis populum suum ex Aegypto liberauit, & in desertum deduxit, atque gentes multas potenter exterminauit.

6 Pater illis hereditatem gentium: * opera manuum eius veritas & iudicium.

6 Ut daret illis hereditatem gentium, quas in illorum gratiam expulerat. In quibus certè Dei operibus agnoscere cogimur opera potentiae eius fidei & aequitatis esse plenissima, dum & praestitit suis, quae olim patribus promiserat, & impijs gentibus debitam ultionem intulit.

7 Fidelia omnia mandata eius, confirmata in seculum seculi: * facta in veritate & aequitate.

7 Quemadmodum autem in operibus suis Dominus praedicandus: ita & in suis praecipis. Omnia enim mandata eius firma sunt, summanque in se continent fidelitatem & aequitatem, confirmata sunt ut in omne aeuum perdurent, nec aliquando humanorum praecceptorum more rescinduntur. decreta enim sunt ab eo summa cum iustitia & aequitate.

8 Redemptionem misit dominus populo suo: * mandauit in aeternum testamentum suum.

8 Liberationem è seruitute Aegyptiaca attulit dominus populo suo: ob quam ei mandauit seruare in perpetuum pactum suum cum eis ininitum.

9 Sanctum & terribile nomen eius: * in uisum sapientiae timor Domini.

9 Quod quidem merito seruandum est, vel ob id quod sanctus sit, & ob sanctitatem summam tremendus ac reuerendus dominus, qui mandata sua seruari praecipit: huius autem timor, ad quem mandata inducunt, nequaquam est sterilis, sed est principium & radix verae, solidaeque sapientiae. Cum enim faciat semper attendere mandatis Domini, quae omnium agendorum rectissima sunt regula, docet etiam quid in omni re maximè fieri expediat.

10 Intellectus bonus omnibus facientibus eum: * laudatio eius manet in seculum seculi.

10 Intelligentia horum bona est, utilis & salutaris eis qui non solum intelligunt, sed opere ipso praestant quod intelligunt. quicunque enim talis fuerit, laudem apud Deum & homines assequetur perpetuo duraturam.

ANNOTATIONES.

IN CONCILIO, &c.] neque ex Graeca dictione, Ineque ex Hebraea constat, an consilio, scribendum an concilio, cum utraque dicitio vtrumque significet: ex sensu tamen & dictione sequenti patet magis per consilio scribendum. Quemadmodum & hieremiae 15. non sedi in concilio ludentium, vbi eadem est dicitio.

Etione, sicut & in Graecis, referendum videtur ad genitium domini, & exponitur haec pars à quibusdam in hoc sensu: Opera domini sunt exquisita & eximia facta iuxta omnes voluntates suas, quia scilicet omnia quaecunque voluit fecit. Euthymius verò sic interpretatur: Opera Domini exquisita facta sunt, ut fideles ea opera aduertentes adimplerent omnes voluntates & mandata domini.

EXQUISITA, &c.] Relatiuum, eius, in nostra le-

PSAL. 110. a

b

c

d

e

4 Excelsus super omnes gentes dominus: & super caelos gloria eius.

5 Quis sicut Deus noster qui in altis habitat, & humilia respicit in caelo & in terra?

6 Suscitans a terra inopem, & de stercore erigens pauperem.

7 Ut collocet eum cum principibus, cum principibus populi sui.

8 Qui habitare facit sterilem in domo, matrem filiorum latantem.

4 Ipse enim celsitudo extendit se non tantum super Israel, sed etiam super omnes gentes, cum omnium creator sit & dominus, nec tantum extendit se super terram, & inhabitantes eam, sed & super caelos gloria maiestatis eius eleuata est, caelestia omnia implens & superans, atque angelorum dignitatem longè post se relinquens.

5 Præterquam autem quod ob altissimam eius maiestatem ab omnibus merito celebrandus est, etiam ob admirandam eius clementiam summa maiestati coniunctam suspiciendus est maxime. Quis est enim vel in diis gentium, vel in omnibus qui in caelo sunt, aut in terra, qui aut in potentia, aut in clementia conferendus sit cum Deo nostro? Qui cum in altissimis caelis suam delegerit habitationem tanquam omnium Dominus, tamen etiam quarumcunque rerum quantumuis humilium & vilium curam habet in caelo & in terra, eosque maxime attendit, & benigno suo fauore prosequitur, qui humiliter de se sentiunt, siue in caelo inter angelos, siue in terra inter homines. Neque enim ipse potentium hominum more, aut infirmarum rerum curam fastidit, aut superbis potius & potentibus elatis delectatur, abiectionis contemnit.

6 Ipse enim nonnunquam pauperem, dum quasi in puluere & maximis sordibus iacere videtur, è sua paupertate, & contemptissimis sordibus erigit & euehit.

7 Ita ut federe eum faciat cum primoribus, cum primoribus, inquam, præpositis populo Domini.

8 Ipse quoque sæpenumero facit mulierem ob sterilitatem suam despectam & merentem, habitare in ampla familia: ita ut sit mater multorum filiorum, de fertilitate sua gaudens.

ANNOTATIONES

LAUDATE PVERI.] Nomen, pueri, non accipitur ut significet ætate paruulos sed malitia, hoc est, simplices & humiles. Vnde & dictio, puer, hoc loco accipi debet pro seruo, quomodo frequenter & in prophanis, & in sacris accipitur scripturis. Itaque Psalmus 134. eandem sententiam exprimit, mutato partium ordine, dum ait: Laudate nomen Domini, laudate serui domini.

HUMILIA, &c.] Potest hæc pars dupliciter accipi pro diuersa acceptione dictionis, humilia. Aut enim humilia dicuntur res humiles & viles, aut homines

humiliter de se sentientes. Atque in hac acceptione eisdem pene verbis quæ hic legimus, postea dicitur: Excelsus dominus, & humilia respicit, & alta à longe cognoscit. Porro Hebræa paulo diuersum habet sensum, hunc scilicet: Dominus exaltat se ad videndum ea quæ sunt in caelo & in terra. Secundu quem sensum explicat hic propheta Dei bonitatem reluctantem in eius prouidentia, cui sensui prior sensus literæ nostræ satis accedit.

MATREM, &c.] Græca paulo aliter, nempe, mater genitricis matrem super vel de filiis latantem.

Alleluja.

ARGVMENTVM PSALMI CXIII.

Principio canit Israel ex Aegypto eductum, à Deo electum in populum suum, & insignia aliquot miracula diuina potentia pro eo edita: Tum orat, ut pro antiqua illa sua potentia & bonitate, populo suo propter nominis sui gloriam Dominus benefaciat, ope sua populum vindicans à gentium contumeliis, quo liberatus populus laudes ipsi vero Deo canere valeat, & manifestum fiat ipsum unum esse Deum, idola autem gentium, nihil figmenta, quorum vilitatem, & à vero Deo diuersitatem, similiter & distinctionem, quæ est inter cultores veri Dei, & cultores idolorum pulchre depingit.

P A R A P H R A S I S E I V S D E M.

1 In exitu Israel de Aegypto domus Iacob de populo barbaro.

2 Factus est Iudæa sanctificatio vobis, & Israel potestas vobis.

3 Mare vidit, & fugit, & Iordanis conuersus est retrorsum.

4 Montes exultauerunt ut arietes: & colles sicut agni ouium.

Cum egredieretur Israeliticus populus de Aegypto, & posteri Iacob relinquerent populum alienæ linguæ, Deum Deique legem non agnoscentem:

2 Tunc ipse Iudæicus populus, factus est populus sanctus Dei, quem scilicet sibi Deus sanctificauerat, è prophana & barbara gente eductum * tunc Israel factus est Deus populus, in quem præ cæteris nationibus peculiariter regnaret & dominaretur, postquam à graui Aegyptiorum tyrannide eos afferuerat.

3 Tum ipsum mare rubrum, quasi præsentiam diuini numinis in Israele sensisset, atque ob eam perterritum fugisset, mox secundo est aquis hinc illinc delabentibus: * similiter & Iordanis postea in gratiam illorum conuersus est retrorsum, aquis contra naturam redeuntibus ad locum originis suæ, quasi si fugissent perterritæ.

4 Simili miraculo etiam montana Sinai, cum in ea dominus suis legè daturus descendisset, à præsentia dei ita tremebant & agitabantur, ut subsillire viderentur sicut arietes currentes, * & colles Sinai, sicut agni ouium exilire videbantur ob concussionem eorum.

Ve

5 Quid est tibi mare quod fugisti: & tu Iordanis, quia conuersus es retrorsum?

6 Montes exultasti sicut arietes, & colles sicut agni ouium?

7 A facie domini mota est terra, a facie Dei Iacob.

8 Qui conuertit petram in stagna aquarum: & rupem in fontes aquarum.

9 Non nobis domine, non nobis: sed nomini tuo da gloriam.

10 Super misericordia tua & veritate tua: ne quando dicant gentes, ubi est Deus eorum?

11 Deus autem noster in caelo: omnia quacunque voluit fecit.

12 Simulachra gentium, argentum & aurum: opera manuum hominum.

13 Oculi habent, & non loquentur: oculos habent, & non videbunt.

14 Aures habent, & non audiunt: nares habent, & non odorabunt.

15 Manus habent, & non palpabunt: pedes habent, & non ambulabunt, non clamabunt in gutture suo.

16 Similes illis sicut qui faciunt ea: & omnes qui confidunt in eis.

17 Domus Israel sperauit in Domino, adiutor eorum & protector eorum est.

18 Domus Aaron sperauit in domino: adiutor eorum & protector eorum est.

19 Qui timent dominum sperauerunt in domino: adiutor eorum & protector eorum est.

20 Dominus memor fuit nostri, & benedixit nobis.

21 Benedixit domus Israel: Benedixit domus Aaron.

22 Benedixit omnibus qui timent dominum, pusillis cum maioribus.

23 Adiuciat Dominus super vos: super vos, & super filios vestros.

24 Benedixit vos à Domino, qui fecit caelum & terram.

25 Cælum cæli Domino

Verum quid accidit tibi o mare, quod fugere videbaris? tibi que o Iordanis, quod receperis te retrorsum?

6 Et vobis montibus quid quæso fuit, quod subsillire visi sitis sicut arietes, quodque vos colles sicut agni ouium lasciuientes exilire videbamini?

7 Dicam vestro nomine quid in causa fuerit. Propter præsentiam domini commota & agitata fuit terra, propter præsentiam, inquam, eius Dei, quem coluit Patriarcha Iacob, & post eum posteri eius colendum susceperunt. Atque ob eiusdem præsentiam & aquæ dimissa sunt, ut est terræ simul & maris dominus.

8 Qui semel atque iterum in deserto à naturali sua duritie & siccitate lapidem ita commutauit, ut è petrâ effluerint aquæ maxima copia: & è rupe aquæ largissimæ eruperint.

9 Simili virtutis tuæ declaratione te domine precamur, ut & nunc ab hostibus nostris nos vindices, non nostram hæc in re optantes gloriam, non nostram, inquam, optantes gloriam, sed ut reipsum, nomenque tuum, cui soli omnis gloria debetur, gloriosum facias.

10 Idque per misericordiam nobis exhibitam, & veritatem promissorum tuorum erga nos seruata, ne amplius impij qui nos affligunt, exprobrando nobis cum iniuria nominis tui dicere valeant: ubi nunc est deus eorum? Cum enim nullum in terris simulachrum tui colamus, nisi insigni potentia tuæ effectu te esse declaraueris, clamabunt quem colimus Deum nusquam consistere.

11 Verum illi ut volunt rideant nos, quasi nusquam sit Deus noster, qui in terris nusquam, ut idola eorum, videtur. Certum enim habemus, Deum nostrum in caelo peculiariter habitare tanquam vniuersorum dominum, & eius esse potentia, ut quicquid illi vnquam libuerit facere, fecerit.

12 Simulachra autem gentium, quæ pro diis colunt, nihil quam argentum sunt & aurum: opera hominum manu facta, ita ut in eis nihil sit alicuius momenti præter materiam, & ingenium artificum, res plane materiales, anima spirituque carentes, non à natura productæ, sed, quod inferius est, mera figmenta artis humanæ, atque ob id longè ignobiliora illis à quibus coluntur.

13 Itaque neque vox, neque sensus, neque motus illis inest: oris enim formam habent, verum eo loqui non possunt: oculos habent, sed tales quibus nihil videre possint.

14 Aures habent, sed quibus nihil audiant: nares, quibus nihil olfaciant.

15 Manus etiam, sed quibus palpare nequeunt: pedes, quibus incedere non valeant: guttur, quo nullum sonum edere possint.

16 Dignum sane est ut his similes fiant & qui ea faciunt, & quotquot spem suam ponunt in eis, ut scilicet etiam ipsi, quasi meri trunci, omni sensu homine digno sint destituti: oculos habentes & aures, nec tamen quod verum est videntes, & audientes: sintque & ipsi infirmi & impotentes, quemadmodum nullas habent vires à quibus opem expectant.

17 Longe secus se habet Deus noster, & hi qui colunt eum. Posteritas enim Iacob spem suam reposuit in domino cæli, nec frustra id fecit. * nam factus est eis adiutor & protector, opem eis ferens ad consequendum quæ desiderabant, eosque veluti scuto quodam ab omni malorum impetu protegens.

18 Familia Aaron sperauit in domino, & ipse vicissim factus est adiutor eorum & protector.

19 Atque in vniuersum quotquot reuerterentur colunt dominum, etiam qui ex gentibus Israeli coniuncti sunt sperauerunt in Domino: & ipse factus eorum tum adiutor ad consequendum bonum, tum protector ad euadendum malum.

20 Dominus semper habuit rationem nostri, & benefecit nobis, 21 Benefecit posteritati Iacob, benefecit familia Aaron.

22 Benefecit omnibus qui reuerenter colunt eum, siue perui fuerint, siue magni: non enim est personarum acceptio apud Deum.

23 Opto autem, quod & futurum certo confido, ut ad antiquam suam beneficentiam, qua hætenus vos profecutus est, adijciat etiam ut post hæc vobis benefaciat, vobis, inquam, & filijs vestris.

24 Vos sitis, quibus, ut hætenus, semper benefaciat dominus ille, qui creauit cælum & terram.

25 Inter cælum autem & terram, quæ vtraque idem creauit hoc inter est, quod cælum quidem, & maxime supremum cælorum omnium domino deputatum sit, ut illud peculiariter cum ostensione gloriæ suæ inha

* terram autem dedit filijs inhabitabit, ibique suos immortalitatis suae principes faciat: * terram autem dedit hominibus, ut in ea vitam, quam ab Adam acceperunt, hoc est, mortalem degerent, atque in ea dominium obtinerent, quemadmodum ipse in caelo.

26 Non mortui laudabunt te, Domine: * neque omnes qui descendunt in infernum. 27 Sed nos qui vivimus benedicimus Domino, ex hoc nunc & usque in seculum.

26 In hac autem terra mortui non laudabunt te Domine: * neque omnes qui per mortem descendunt in inferiorem terrae locum. 27 Sed nos qui vivimus vitam hanc corporalem, laudabimus dominum in hac terra, ex hoc tempore usque in finem vitae nostrae, & usque in consummationem seculi. Proinde tum quia terram hominibus possidendam tradidisti, tum ut sint in terra, qui nomen tuum apud vivos celebrent, ne quae nos cultores tuos e terra impiorum violentia ante tempus tolli sinas: multo autem magis ab aeterna nos morte & damnatione, in qua te nemo laudabit, praeserua, atque hic quidem vita spiritus postea autem aeterna tecum vita vivere dona, quo & in hoc tempore, & in aeternum te ut dignum est laudare possimus.

ANNOTATIONES.

DOMVS, &c.] Dicitio, domus, non nominatiui, sed genitiui casus est construenda cum, in exitu, id quod apertius Graeca docent, *ὁ οὐρανός*.

FACTA, & c.] Nomen, Iudaea, proprie significat eam terram, quam inhabitavit tribus Iuda, aut etiam totus populus Israeliticus. Proinde intelligunt quidam hanc terram factam sanctificationem eius, eo quod hanc terram sibi Deus sanctificavit, ut in ea nomen suum coleretur. Verum Hebraica dicitio magis significat ipsam tribum Iuda. Est enim hic, *יהודה*, quod vertere solent Iuda. Per tribum autem Iuda, hic intelligunt designari totum populum Israeliticum, ut aliquando per Ephraim & Ioseph. Alij spiritualiter intelligunt tribum Iuda factam sanctificationem Dei, quod eam Deus sibi delegit, ut in ea regale solium constitueret, propterea quod ut dicunt hebraei, haec tribus prima ingressa sit ma-

re rubrum. MONTES, &c.] Non significat hic verbum, exultare, gaudium & latitiam, sed tantum exultationem. Loquitur enim de montanis Sinai, de quorum subsistitione legitur Exodi 19. na pro eo quod nos legimus, eratque omnis mons terribilis valde, Hebraea habent, & omnis mons valde tremebat vel agitabatur, & commovebatur. Dicit autem montes & colles, eo quod in varias partes mons Sinai divisus sit. Est enim in eo & mons Oreb.

BENEDICTI, &c.] Graeca & hebraea non habent praepositionem a, sed per dativum habent: Benedicti vos domino, quomodo & Augustinus legit, quam puto esse veriore lectionem.

Nos QUI, &c.] Graeca & Hebraea habent futurum tempus, sic enim est Graece, *ἐπιδοξοποιήσων υμῶν*, benedicemus dominum.

Alleluja.

ARGUMENTVM PSALMI CXIII.

Refers Psalmus carmen est gratulatorium Davidis de ope Dei qua evasit ex angustia aliqua summa, & periculo mortis, quale incidit cum a Saulis exercitu cinctus esset, aut cum coram Achis se insanum simularet. Itaque memorat angustiam in qua fuerat, suamque tunc suscipi ad Deum orationem, ac mox Dei operi praesentem adfuisse, ob cuius expertam bonitatem se addidit dilectioni Dei, studioque placendi illi. Est autem praesens Psalmus, quoad principium, similis principio Psalmi 17. quoad finem autem, similis fini Psalmi 55.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Dillexi quonia exaudiet Dominus vocem orationis meae 2 Quia inclinauit aurem suam mihi: * & in diebus meis inuocabo. 3 Circunderunt me dolores mortis, * & pericula inferni inuenerunt me. 4 Tribulationem & dolorem inveni: * & nomen Domini inuocaui. 5 O Domine libera animam meam: * misericors Dominus & iustus, & Deus noster miseretur. 6 Custodiens paruulos Dominus: * humiliatus sum, & liberauit me. 7 Convertere anima mea in requiem tuam.

Dilectionis affectum totum iam in Domino constitui, firmumque in ipsum amorem concepi, eo quod exaudierit vocem orationis meae. Quodque se mihi ad exaudiendum facile praebuit: * propter quod omnibus diebus vitae meae clamoribus meis recurrere ad ipsum. Cinxerunt enim me, totumque occupauerunt dolores mortiferi, & praesentissima pericula mortis apprehenderunt me. Incideram in afflictionem & anxietatem: * sicque in summa rerum mearum desperatione constitutus, auxilium Domini implorabam, dicens: Obsecro Domine libera animam meam a praesenti mortis discrimine: * Et sane ob expertam tum mox ipsius misericordiam & veritatem exclamare modo debeo, Dominum misericordem esse & iustum. Ipse enim Deus noster, miseris & afflictis miseretur, quemadmodum promissit. Custos est dominus simplicium, qui posita cuncta carnis vaficie sese totos diuinae prouidentiae committunt, eorumque qui per se sapere non possunt. * quum enim affligeret grauissimè, & consilij expertus essem, ipse saluauit me. Proinde tu, o anima mea, quae in periculis mortis constituta summe afflictabaris, & angustiarum procellis iactabaris, nunc recipe te a tua

* quia Dominus benefecit tibi. 8 Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos a lachrymis, pedes meos a lapsu. 9 Placebo Domino in regione uiuorum.

tua perturbatione, atque redi ad veterem tuam tranquillitatem, atque in ipso Deo tuo securus quiesce. * Dominus enim benefecit tibi. Liberauit enim a morte animam meam, nec hoc solum, sed & oculos meos a fletu pedisque meos a lapsu, ne leue quidem passus mihi obuenire incommodum. Propter quod ego iam liberatus e regione mortuorum, inter quos pene constitutus eram, studebo omnibus viribus placere Domino inter viuos, nomen eius & vita & voce apud eos sanctificans.

ANNOTATIONES.

PLACEBO, &c.] Graeca habent, *ἐπιδοξοποιήσων υμῶν*, magis esse prophetam docent Hebraea, quae habent: ambulabo coram Domino. Est autem ambulare coram Domino, Hebraica phrasi studere Domino placere. In hoc enim sensu dictum est Abraham: Ambula coram me, & esto perfectus. Proinde hebraicam phrasim docte interpret vertit, dicendo: placebo Domino.

magis esse prophetam docent Hebraea, quae habent: ambulabo coram Domino. Est autem ambulare coram Domino, Hebraica phrasi studere Domino placere. In hoc enim sensu dictum est Abraham: Ambula coram me, & esto perfectus. Proinde hebraicam phrasim docte interpret vertit, dicendo: placebo Domino.

Alleluja.

ARGUMENTVM PSALMI CXV.

Refers Psalmus est conuincio eorum quae praecedens continet. Unde & apud Hebraeos in unum cum praecedenti conuenitur. Itaque praeter ea quae ob consequentiam a Deo salutem superiori Psalmo promiserat, hic pro eadem se publice persoluiturum vota sua, sacrificia, laudis pollicetur. Non male autem quidam hunc Psalmum in sensu mystico accipiunt, ut sit vox cuiuscunque martyris sicut coram palam profertis, sequi pro beneficiis Christi etiam ad mortis & passionis calicem cum Christo gustandum exhibentis. Siquidem Paulus 2. ad Corin. 4. principium huius psalmi sibi applicat, omnibusque qui mortem non respiciunt pro Christo suscipere, quod corde credebant, ore confitebantur. Conuenientius tamen accipiunt in mystico sensu, ut sit vox cuiuscunque fidelis, qui pro percepta per Christum liberatione a morte, atque beneficiis, sacrificium gratiarum actionis se oblaturum in ecclesia pollicetur: & speciatim illud quod in altari sub speciebus panis & vini offerendum nobis in memoriam passionis suae, qua redempti sumus, instituit Christum. In sacra enim mensa salutiferum illi dominici sanguinis calicem & offerimus & accipimus, in gratiam ultimam liberationis nostrae per illam praestitam quemadmodum olim apud Iudaeos gratulatoria conuiuia cum sacrificijs pacificorum coram Deo celebrabantur, cum solemniter Deo pro insignibus quibusdam beneficiis gratias agerent.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

2 Credidi propter quod locutus sum. * ego autem humiliatus sum nimis. 2 Ego dixi in excessu meo omnia uaria mendaxia. 3 Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi? 4 Calicem salutaris accipiam. * & nomen Domini inuocabo. 5 Vota mea Domino reddam coram omni populo eius * preciosa in conspectu Domini mors sanctorum eius.

Firmam quidem habui promissorum dei fidem, certo mihi persuadens, Deum omnia circa me perfecturum, quae per Samuelem pollicitus fuerat, atque ob id etiam confidenter de hac Dei erga me benignitate loquebar apud meos, palam id ore praedicans quod corde credidi: * Verum post factas mihi insignes illas pollicitationes, contigit ut affligerer vehementer, & periclitarer grauissimè. Itaque tum praenimio metu vix bene compos mentis sic apud me praecipitanti iudicio cogitavi: mendax est omnis homo. Ecce enim promiserat tibi Samuel, ut ei videbatur, ex iussu Dei regnum Israelis, iam autem peribis hic miser, priusquam vel umbram regni consequutus sis. Cum autem ex tanto periculo (quod in summam animi desperationem & diffidentiam me perduxerat) modo me Deus liberauerit, quid est quod rependere valeam domino, pro tam multis ac variis quae in me contulit beneficiis? Sane etsi vicem rependere dignam non possim, tamen in signum gratiarum actionis, celebrans coram deo cum sacrificij oblatione gratulatorium conuiuium, accipiam manibus meis calicem salutis: hoc est quem in celebri memoria percepta a Deo salutis & Deo offeram, & coram ipso lactus bibam: * simulque nomen domini inuocabo, auxilium eius mihi semper adfore precaturus, quemadmodum iam adfuit. Quae voti domino in tribulatione mea, persoluiam ei in praesentia totius populi eius, * idque ob id, quod ut in me ipso experientia didici, magnificat apud ipsum mors suorum qui bonitati student, adeo ut non temerè eam patiar ipsi ab impiis inferri, quin potius pro ea auertenda designet frequenter admiranda & magna. † Et si quando Dei

P SAL. 135. a b c d

Dei gloria exegerit iustos mori in Dei causa, adeo pretiosa est eorum mors coram Deo, vt non solum in presentia seculo eorum famam celebrem faciat, sed multo magis aeterna felicitate & vita cōpēset in caelis.

6 O Domine quia ego seruus tuus, ego seruus tuus, & filius ancillae tuae.

7 Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis: * & nomen domini inuocabo.

8 Vota mea Domino reddam in conspectu omnis populi eius, in atrijs domus Domini in medio tui Hierusalem.

6 Merito itaque mihi exclamare confitendo licet: Eia mi Domine, verè ita est quod ego sum seruus tuus. Ego, inquam, seruus tuus, nec simpliciter seruus, sed etiam verna ac natiuus tibi seruus, vt pro filius humilis ancillae tuae matris meae. Talem enim me tibi haberi satis tua ope declarasti, talem & me tibi exhibere, totumque me tibi deuinctum agnoscere necesse est.

7 Dirupisti enim vincula mea, quibus necessitati mortis illigatus eram mortisque imminentis necessitati exemisti, propter quod tibi offeram sacrificium laudis, * nec desinam vnquam auxilium domini implorare in omni mea necessitate ad ipsum fugiens.

8 Vota mea Domino persoluam palam in praesentia totius populi eius, in atrijs domus Domini, intra te o Hierusalem, in qua locum deus delegit vnice.

ANNOTATIONES

2 CREDIDI, &c.] Pro eo quod habemus, propter quod, & Graeci habent δι, & Hebraei habent dictionem, ki, quae proprie significat quoniam, vel quia. Vnde Hebraei intelligunt sensum esse: Credidi quia vel quod loquar. Septuaginta tamen eam dictionem verterunt per δι, id est, propter quod, quos & Paulus secutus est: saepe enim sic dicitio haec apud Hebraeos accipitur. Vnde Campensis Psalmo 101. quod nos legimus: quia cinerem tanquam panem manducabam, paraphrasticè reddit: Quare cibus meus non sapuit magis mihi, quam si cinerem comedissem. Idem alibi similiter. Caietanus intelligit dictionem, quia, praeconstruendam ante verbum, credidi, vt sit sensus: quia credidi locutus sum, ad quem modum ordinat & versus primum praecedens Psalms: Quoniam dilexi, ideo exaudiet, &c.

b EGO, &c.] dupliciter hic versus intelligitur. Primo, vt intelligatur Dauid dixisse omnem hominem esse mendacem, ad reprimendam propriam diffidentiam, vt sit sensus: cum essem in magna trepidatione constitutus, & vix apud me essem, iamque diffidentiae cogitationes caro suggereret, dixi apud me: Omnis quidem homo mentiri potest: verum deus, qui mihi regnum promisit, nequaquam mentiri potest. Proinde o anima mea perseste in priore tua fiducia. Et videri potest hunc locum sic Paulum intellexisse eo quod ad Rom. 3. citans hinc illud, omnis homo mendax, adiecit, deus autem verax. Secundo, intelligitur hic locus, vt eo significet Propheta cogitationes diffidentiae, quam passus erat in sua angustia, atque hic sensus magis videtur esse Prophetae, magisque conuenit cum eo loco Psal. 30. Ego dixi in excessu mentis meae, proiectus sum a facie oculorum tuorum Porro nomen, excessus, & hoc loco & illo non accipi pro laudabili illa mentis extasi (qua mens a terrenis abstracta subleuatur ad diuinorum contemplationem) Hebraea dicitio aperte docet, quae festinationem proprie & trepidationem significat. Sed & Graeca dicitio ἐξουσις proprie stuporem & alienationem illam significat, quae ex nimio timore vel gaudio accidit: quanquam & pro laudabili illa alienatione Dionysius vsurpet.

c CALICEM, &c.] Per calicem salutis, ad literam intelligitur poculum, quod in conuiuio gratulatorio coram Deo apud Iudaeos bibi cum laetitia solebat. Vnde patet quis huius loci sit certior sensus mysticus, nempe, quod per calicem salutaris intelligi debet calix sanguinis Domini, qui in memoriam liberationis nostrae a fidelibus cum laetitia spiritali sumitur, potius quam calix passionis, quem exemplo christi martyres degustarunt. Coniugia enim gratu-

latoria Iudaeorum, typi quidam erant & umbræ mēsa nostrae sacra: noster autem calix verius dicitur calix salutis, quam Iudaeorum. Illorum enim solum ob id dicebatur calix salutis, quod in memoriam salutis sumeretur: noster vero non solum quia in memoriam salutis accipitur, sed quia etiam salutis nos participes facit. Porro pro verbo, accipiam, dicitio Hebraica significat etiam lenare & tollere. vnde aliqui vertunt: Calicem leuabo in altum scilicet, quod sensui mystico etiam optime quadrat. Itaque quod nos habemus, accipiam, recedè intelligitur, accipiam ad offerendum & iumentum: alio qui non rectè videtur hic versus respondere superiori quaestioni, quae querebatur, quid retribuam domino?

d PRETIOSA, &c.] Haec pars fere sic intelligitur, vt mors sanctorum pretiosa dicatur apud deum, quia magnam habet remunerationem mors pro Deo suscepta. Verum hic sensus etsi verissimus & bene conueniens sensui mystico, dum hic Psal. martyribus tribuitur, non conuenit sensui literali, sed phrasia hebraica dicitur mors sanctorum pretiosa apud deum quia eam tam magni facit, vt non temere eam suat inferri ab impijs sanctos persecuentibus. Quo modo loquendi & Saul dicit Dauidi, Regum 26. Nequaquam ultra tibi malefaciam, eo quod pretiosa fuerit anima mea in oculis tuis, & Psal. 71. pro eo quod nos habemus: Et honorabile nomen eorum coram illo: Hebraei habent, Et pretiosus sanguis eorum coram illo. Atque hic quidem sensus optime conuenit sensui mystico, secundum quem per calicem salutis intelligitur calix sanguinis Domini: atque enim cum gratiarum actione offerri & sumi debet, eò quod mors omnium sanctorum & electorum Dei tanti habita sit ab eo, vt pro ea auertenda suum suum vnigenitum in hunc mundum miserit, & pro nobis in cruce mori voluerit. Quemadmodum mortem corporalis Dauidis tanti fecerat deus: vt ne illam dauid incideret, Philistaeos intrare fecerit in terram Iudaicam, quo vel sic a danide obliuio Saul recedere cogeretur.

e O DOMINE, &c.] Pro dictione, o apud Hebraeos est אנה, quae hoc loco non est obsecrans interiectio, vt superiori Psalmo, sed confidentis, vel secundum aliquos, amantis, vt respondeat nostrae interiectioni, amabo. Vnde habet Campensis: Merito te amo benignissime domine. coniunctio autem, quia, accipi debet quoad sensum superfluum, quemadmodum & in Psalmo 117. cum dicitur, In nomine Domini, quia vitus sum in eos.

vn

vnde Graeca nec hic, nec ibi hanc coniunctionem habent. Aut accipienda est, vt fit partícula affirmandi, nisi quis velit hunc versus coniungere cum sequenti, hoc modo: quia ego sum seruus, ideo dirupisti vincula mea.

f NOMEN DOMINI INVOCABO.] Communiter nomen Domini inuocare accipitur, vt sit implorare a Deo opem & auxilium, nam gratiarum actioni ob accepta beneficia, iungenda est oratio

pro accipiendis. Hebraea tamen dicitio non solum verti potest per inuocare, sed etiam per praedicare, vt significet Propheta, se praedicaturum nomen Domini, quod magis conuenit his, quibus in isto Psalmo iungitur haec oratio: Calicem salutaris accipiam, & tibi sacrificabo hostiam laudis. Proinde magis conueniret apud nos, inuocare nomen Domini, accipere, pro praedicare illud, sicut accipitur in 3. versu cantici Moyfi quod est Deuteron. 2. 3.

Alleluia.

ARGUMENTVM PSALMI CXVI.

Inuitat Propheta ad laudandum Deum omnes gentes propter magnitudinem & perpetuitatem misericordiae, & veritatis eius erga suos. In eo autem quod non tantum Iudaeis, sed & omnes populos ad communem Dei laudem vocat, vaticinatus est ad vniuersas gentes salutem a Iudaeis peruenturam. Vnde & Paulus ad probandum gentes quoque per Christum esse Deo adducendas, citat huius Psalms testimonium ad Rom. 15. Proinde non tantum loquitur Propheta de misericordia & veritate Dei Iudaeis exhibita, sed multo magis de ea quae per Christum tum erat toti humano generi exhibenda, quae cum auctior sit quam quae veteri populo praestita fuit, & omnibus sit gentibus communis, omnibus item laudandi Deum iustissima est materia.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Laudate Dominum omnes gentes. * laudate eum omnes populi.
2 Quoniam confirmata est super nos misericordia eius: * & veritas domini manet in aeternum.

Vniuersae gentes, abiecto idolorum cultu nobiscum laudate Dominum: * laudibus extollite eum quotquot vsquam estis populi. Illius enim misericordia admodum fortis & valida facta est super nos, effusa super nos valde liberaliter, & ita super nos constabilita, vt nunquam sit auferenda a nobis: * sed & illius in praestandis promissis veracitas duratura est perpetuo. Ob hanc igitur ipsius in nos populorum eius copiose effusam & confirmatam benignitatem omnino & decens & expediens omnibus vobis gentibus, vt, idolis reiectis, vnum nobiscum Deum laudetis multo autem magis ob eam benignitatem, quam nouissimis diebus per Messiam longè copiosius toti humano generi exhibebit, dū illius bonitas a nobis Iudaeis ad omnes dimanabit: quae vt omnibus erit gētibus cōmunis: ita & omnibus iustior laudandi eum occasio.

PSAL. 116. a

ANNOTATIO.

a CONFIRMATA EST MISERICORDIA DEI SUPER NOS.] Dupliciter accipi potest quod dicitur misericordia Dei confirmata, siue quia stabilita est, siue quia fortis facta est, hoc est, praualida & magna. Atque hunc posteriorem sensum magis Hebraea exigunt: similiter & Graeca, quae habent ἐπαυθία, hoc est confortata est. Porro pronomen nos, ad literam demonstrare videtur Iudaeos: quemadmodum enim in Psalmo 97. & 95. ob salutem Iudaico populo praestitam omnes gentes

ad laudem Dei inuitantur, vt Dei bonitate in eum populum conspecta, relictis idolis ad veri Dei cultum conuerterentur, ita & hic. Verum quoniam benignitas illa Dei, quam exhibuit sub Dauid veteri populo, umbra quaedam erat illius misericordiae quae sub Christo exhibenda erat toti humano generi, nihil dubium quin ad illam potissimum Propheta respexerit in his Psalms, & ob id omnes gentes ad laudem Dei inuitarit, vaticinans omnes gētes Deum aliquando agnitas & laudaturas.

Alleluia.

ARGUMENTVM PSALMI CXVII.

Presentem Psalmum Propheta coecinit, vel cum ab vniuerso Israele inauguratus est in Hebron: vel cum in Ierusalem pompa arcam federis in montem Sion introduxit. celebrem enim fuisse diem, ac maximam populi frequentiam cum cantatus est, ipsa Psalms verba abunde testantur. Fuisse autem diem illum, quo arca in Sion introducebatur, ex eo videtur, quod dicitur de ingressu per portas iherosolymae, & de die solempni cum sacrificiorum oblatione celebrando. Continet autem hic hymnus, vsque ad versus vicesimum primum, gratulationem Dauidis, quae defunctus iam omnibus malis suis, et in regem totius Israelis enectus publice Dei in se bonitatem magno studio celebravit: & ad praedicandum Deum alios inuitavit: tum sequentibus quatuor versibus complectitur applausum populi de regno Dauidis, atque acclamationem, quae regi suo populus acclamabat bene ei precatus: Deinde vero duobus versibus sequentibus sacerdotum vocem populo bene precantium, & ad celebrandum solempnitatem adhortantium: Postremis autem tribus versus Dauidis gratiarum actionem & ad laudandum Deum inuitationem, a qua coeperat. Porro in his omnibus Dauid Christi imaginem gessit, propter quod ex instinctu eorū spiritus sancti eadem acclamatione illa, quae Dauidi populum acclamasse hic canitur, a populo acclamatum est Christo, tanquam regi suo, cum Hierusalem a sina insidans, solempni pompa introduceretur. Et Christus ipse, de se apud Iudaeos dictum interpretatur illud: Lapidem quem reprobauerunt, &c. Matth. 22. Marci 12. Luc. 20. Similiter & Petrus Actuum 4. & secundo capite epistolae suae primae. Paulus quoque ad Ephesios, 2. dum Christum summum angularem lapidem appellat. Sed & ante hos omnes Isaias ipse de Messia praecipuo dictum esse, quod hic dicitur de lapide facto in caput anguli, ostendit satis caput 28. vocans eum lapidem angularem. Proinde secundum mysticum sensum Psalms iste, vox est pariter Christi.

C. I. In Psalms.

f Christi.

Christiam resuscitati a morte, & in regnum sublatis, atque ob id Deo patri gratias agentis: partim fidelium, Christi regno congratulantium, cui quedam huius Psalmi longè verius competunt quàm Davidi, ut est illud Non moriar, sed viuam. Qui veluti angularis lapis in unam Ecclesiam coniunxit Iudæos & Gentes, quemadmodum per Dauidem Regem decem tribus diuise a tribu Iuda eidem, coniuncte sunt ut iam esset populus unius regni.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1. Confitemini domino quoniam bonus:
* quoniam in seculum misericordia eius.
2. Dicat nunc domus Israel quoniam bonus:
* quoniam in seculum misericordia eius.
3. Dicat nunc Aaron: quoniam in seculum misericordia eius.
4. Dicant nunc qui timent Dominum: quoniam in seculum misericordia eius.
5. De tribulatione inuocauit Dominum:
* & exaudivit me in latitudine dominus.
6. Dominus mihi adiutor,
* non timebo quid faciat mihi homo.
7. Dominus mihi adiutor,
* & ego despiciam inimicos meos.
8. Bonum est confidere in domino, quàm confidere in homine.
9. Bonum est sperare in Domino, quàm sperare in principibus.
10. Omnes gentes circumiurunt me: & in nomine domini quia vltus sum in eos.
11. Circumdederunt me sicut apes, et exarserunt sicut ignis in spinis: & in nomine Domini quia vltus sum in eos.
12. Circumdederunt me sicut apes, et exarserunt sicut ignis in spinis: & in nomine Domini quia vltus sum in eos.
13. Impulsus euerfus sum ut caderem: & dominus suscepit me.
14. Fortitudo mea & laus mea Dominus: & factus est mihi in salutem.
15. Vox exultationis & salutis in tabernaculis iustorum.
16. Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltauit me, dextera Domini fecit virtutem.
17. Non moriar sed viuam, & narrabo opera Domini.
18. Castigans castigauit me Dominus, & morti non tradidit me.
19. Aperite mihi portas iustitiæ, ingressus in eas confitebor domino. * hac porta domini iusti intrabunt in eam.
20. Confitebor tibi quoniam exaudisti me: & factus es mihi in salutem.

- Laudate dominum quoniam benignus est: & perpetuò duratura est misericordia eius.
2. Fateatur nunc Israeliticus populus quod bonus sit, * quòdque perpetuò perdurat misericordia eius.
3. Fateatur & familia Aaron, * quòd perpetuò duratura sit misericordia eius.
4. Sed & quotquot reuerentur dominum, etiam si ex gentibus sint, prædicent nunc ex animo perpetuam fore misericordiam eius.
5. Ita enim ab omnibus modò Dei bonitatem prædicari decens est, nam cum tribularer, & tribulatio mentem atque corpus in arcum conclusisset, implorauit auxilium Domini: * próque sua benignitate dominus exaudivit me, perducens me ex angustia illa mentis ac corporis ad latitudinem & libertatem mentis & corporis.
6. Dominus declarauit se mihi adiutorem esse, mihiq; certissimè persuasum est ipsum adesse mihi semper: * quare non timebo quicquid moliat aduersus me homo quiuis, qui quantuscunq; sit, tamen, quia homo Deo longe est inferior, sine cuius nutu nihil potest homo quicunque.
7. Dominus stat pro me: * quare nihil dubito quin omnibus inimicis meis superior factus, quasi ex alto respiciant eos ea pati quæ promeruerunt.
8. Sane melius est confidere in domino, quàm confidere in homine quouis.
9. Melius est, consultius, & tutius, spem suam collocare in Domino, quàm fidere vlli principum, cum omnibus etiam principibus Dominus sit potentior, benignior & iustior.
10. Ecce enim gentes variæ circumdederunt me, comprehendere me, & perdere conantes: * ego autem per auxilium Domini inuocatum vltionem sumpsi de eis.
11. Diligentissimè circumcinxerant me, verò per auxilium Domini vindictam exercui in eos.
12. Circumdederunt me tam copiosi mordaces & infesti, quàm solent esse examina apum: & effrænata ira exarserunt contra me, quemadmodum ignis grassans in spinis cum ingenti fragore, & inextinguibili rapacitate: * ego verò non quidem mea, sed Domini virtute me ipsum de illis vindicauit.
13. Impulsus ab hostibus meis conuersus sum ad casum, parùmque abfuit, quin caderem: * verùm Dominus adiuuit me, sustentans me ne caderem.
14. Proinde agnosco illum esse robur meum, per quem & iam præualui, & in posterum præualebo hostibus meis. Ipse est quem semper canam: * propterea quòd factus sit mihi author salutis meæ.
15. Neque ego tantum illum canam, sed & in ædibus iustorum communis Dei in me bonitatem spectantium audietur vox exultationis, & pro adepta salute gratulationis, ita ut dicant lætantes:
16. Omnipotentia Domini fortia designauit. Et sane ita est. Omnipotentia enim Domini exaltauit me, eripiens me ab omnibus malis, & in gloriam regni euehens, omnipotentia Domini fortiter in me operata est.
17. Non incidam mortem ab hostibus meis operatam & intentam, sed viuam, * viuensque apud viuentes memorabo opera Domini, propter quod solum vita hæc & ducenda est & opranda.
18. Castigatione serua castigauit me Dominus, in graues me fincns incidere afflictiones: * verùm morti non tradidit me, paterna tantum clementia in salutem meam aduersa immittens.
19. Itaque aperite mihi portas iustitiæ, & ego, ingressus eas in templo Domini laudabo Dominum: * hæc porta, de qua loquor, Domini est, iusti ingredientur per eam ad conspectum Domini.
20. Gratias tibi agam Domine, sempèrque te laudabo, quoniam exaudisti me, & factus es saluator meus.

VOX POPVLI.

21. Is qui fuerat quasi lapis quem repudiauerunt ædificantes, veluti

PSAL. 117.

nulli

nulli ædificij loco idoneum, mox præter omnium expectationem, mirabili rerum mutatione non solum assumptus est in ædificium, sed factus etiam caput anguli, primum & insigniorem ædificij locum obtinens, ac velut duos in se parietes continens. Rex enim noster, qui à principibus populi Dei velut maleficus, & ob id indignus consortio populi sancti reiectus fuerat, ecce iam non solum in populum Dei receptus est, sed illius etiam caput effectus, ac velut angularis lapis, duos populos prius dissidentes in vnum componens, atque in se continens.

- 22. A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris.
23. Hæc est dies quam fecit Dominus: exultemus & lætemur in ea.
24. O Domine saluum fac O Domine bene prospera re. * benedictus qui venit in nomine Domini.
25. benediximus vobis de domo Domini. * Deus domus & illuxit nobis.
26. Constituite diem solennem in condensis vsque ad cornu altaris.
27. Deus meus es tu, et confitebor tibi. * Deus meus es tu & exaltabor te.
28. Confitebor tibi quoniam exaudisti me: & factus es mihi in salutem.
29. Confitemini Domino quoniam bonus, * quoniam in seculum misericordia eius.

22. Et certè nequaquam fortuitò hæc res accidit, neque humanum est istud opus, sed facta est hæc res diuina virtute & voluntate, * & est mirifice mirabilis in oculis nostris.
23. Hic est ille dies, quem singulariter Deus fecit, eo quòd singularia in ipso fecit, & singulariter suam in nos benignitatem declarauit: * proinde exultemus corpore, & lætemur animo in ipso.
24. O Domine saluum fac regem nostrum, vt per illum & nos salui simus. O Domine prosperum da regi, & per eum etiam nobis successum, felices nos cum ipso & per ipsum reddens. Benefiat à Domino regi nostro, atque ab omnibus benedicatur & laudetur, qui à domino missus venit ad nos in salutem nostram.
25. Bene precamur vobis de domo Domini, foelicèsq; iudicamus, & quidem meritò. * Dominus enim noster quem colimus, ipse verus & solus est Deus, & nunc fugatis omnibus malorum, tenebris suo fauore ac benignitate veluti luce quadam gratissima nos perfudit & recreauit, atque sub hoc nouo rege nostro suam benignitatem nobis aperire cepit, cum prius quasi iratus vultum suum à nobis auertisset.
26. Proinde celebrate solennem festiuitatem, disponentes condensos arborum ramos, & eis templum ornantes vsque ad cornu altaris, lætitiæque vestram de Dei in nos benignitate conceptam externis etiam signis declarate.

VOX REGIS.

27. O Domine, tu es Deus meus, à quo totus pendeo, quémque vnice colo, quare cum gratiarum actione laudabo te: * Deus, inquam, meus es, atque ob id laudibus te semper extollam.
28. Laudabo te, eo quòd me in tribulatione clamantem ad te, exaudieris, * & factus sis mihi saluator.
29. Sed & vos omnes mecum celebrate Dominum, quoniam benignus est, * atque in perpetuum duratura est benignitas eius.

ANNOTATIONES.

QVIA VLTIVS SVM IN EOS.] Coniunctionem, quia in his tribus versibus non habent Græca, nec Augustini lectio. Habent tamen Hebræa, sed quidam eam superfluere putant, aut esse positã pro aduerbio, certè. Alij orationem esse putant eclipiticam, perficiendam in hunc modum: In nomine Domini factum est, quod vltus sum me de eis.
DEXTERA DOMINI FECIT, &c.] Prima huius versus pars referri potest ad præcedentem, vt fit vox illa iustorum, de qua illo versu dicitur: nam & in Hebræo hæc pars cum præcedenti in vnum versum coniungitur, & tunc quod sequitur accipiendum vt fit vox regis confirmantis iustorum vocem. Aut totus hic versus accipiendus est, vt fit vox regis, vt nulla vox iustorum exprimat. In Hebræo tamen etiam id quod sequitur: dextera Domini exaltauit me, &c. vox adhuc est iustorum. Habent autem Hebræa hoc modo: Dextera Domini excelsa, dextera Domini fecit virtutem.
APERITE MIHI PORTAS.] Per portas iustitiæ, & per portam Domini, idem hic intelligitur, quod in Psal. 25. dum dicitur: Attollite portas, &c. Proinde ad literam intelligitur porta templi, quæ ob id iustitiæ dicitur, quod per eam nemo dignus esset ingredi, nisi qui iustitiæ studeret, quemadmodum illo dicitur Psalmo: Quis ascendit in montem Domini? Innocens manibus & mundo corde. Se-

cundum mysticum autem sensum intelligitur ingressus in cælum, quod prius clausum Christus angelos alloquens sibi aperiri iubet. Dicitur autem re- cte porta iustitiæ & porta Domini, quod in cælum ad conspectum Domini nemo pertinet, nisi iustus.
LAPIDEM QVEM REPROBAVERUNT, &c. Lapis iste factus in caput anguli, hoc est, factus caput anguli, ad literã david est, sed quatenus Christi typum gessit, David enim 15. tribus Israel diuisas à tribu Iuda in vnum populum suo regno coniunxit, in figuram eius, quòd gentes Iudæis in vnã fidem & ecclesiam esset coadunaturus. Per decem enim tribus, quæ Israel dicuntur, frequèter apud prophetas gentes significantur: per tribum autè Iuda populus Iudæicus, quemadmodum videre licet in Osee, & similiter Ezechielis cap. 37. vbi gentium significatarum per Israel: & Iudæorũ, qui significantur ibi nomine Iudæ, coadunatio futura prophetatur per Christum venturum, qui ibi significatur nomine David: idque sub visione duorum lignorum, quæ in vnum coniungebantur, non sine magno crucis Dominiæ mysterio, vt apparet. Hoc autem quod est esse caput anguli, longè verius & perfectius Christo conuenit, quàm dauid: sicut omnia quæ sunt in vmbra, perfectus est inuenire in ipso corpore. David enim tantam caput fuit duodecim tribuum, quæ in vnus regni populum sub eo coadunatae sunt: Christus au-

tem caput omnium nationum terræ, quas in vnum coniuuixit, neque homines tantum inter se coadunauit, sed & homines cum angelis in vnam coniuuixit domum. Et hic quidem parietes in vnum continet, & coniuuixit nunquam dissoluendos: tribus autem illæ quæ sub nauide couitæ sunt, post paucos annos sub Roboam rursus diuisæ sunt. Sic Christus longè verius lapis dicitur, & lapis reiectus ab ædificantibus, quàm Dauid.

A DOMINO FACTVM EST ISTVD.] Græci habent genus fæmininū, παρὰ υἱοῦ ἐγένετο αὐτὸν καὶ ἐστὶ δαυμασὴν, A domino facta est illa. Vnde putant plerique, maximè Græci, pronomen αὐτὸν, referendum ad caput vel ad angulum, nam vtrumque nomē Græcis est fæminini generis. Est quidem & apud Hebræos genus fæmininum, sed quod satis constat, omnibus etiam cōsentientibus, debere accipi substantiuè, pro idiomate linguæ. Nam cum ea lingua non habeat genus neutrum, ponitur genus fæmininum apud eos substantiuè, quemadmodum apud nos & Græcos genus neutrum. Proinde si velimus Græca reducere ad sensum linguæ originalis, oportet pronomen αὐτὸν, & nomen δαυμασὴν, accipi more Hæbraico substantiuè, ac si essent posita in neutro genere, vt & aliàs sæpe fit, vt illo loco: Vnam petij à domino, hanc requiram. Itaque rectè vertit nostrer interpret, istud, & mirabile, quæ non ad caput sunt referenda, sed substantiuè accipienda, vt ad totum præcedens referantur.

HAEC EST DIES. &c.] Vt intelligatur quomodo

hanc diem singulariter dicatur fecisse deus, qui omnes fecit dies, notandum in nomine diei nõ tantum includi mensuram ipsam temporis, sed & qualitates temporis, & conditiones temporis accidentes, vt patet dum dicimus diem lætam aut tristē, calidam aut frigidam. Itaque hanc diem singulariter dicitur deus fecisse, propter singularia sua beneficia quæ dies illa attulit. Est autem dies hæc ad literam quidem tempus illud quo Dauid regnabat: secundum spiritum verò dies resurrectionis dominicæ, aut totum potius hoc tempus gratiæ, quod Paulus vocat diem salutis. Valètia autem indicat & alium sensum subtiliorem, quò intelligi potest quod dicitur dominus fecisse hunc diem, vt intelligatur significari diem hanc non esse diem communè, què sol corporalis suo ortu facit, sed diè spirituale, quæ Dominus suo aduentu in mundum fecit, fugatis tenebris ignoratiæ & omnium malorū.

ODOMINE SALVVM FAC.] Pronomen, me, non habent nec Hebræa, nec Græca, nec Psalterij Gallicani codices emendati, & omnino obeft sensui, est enim vox populi precantis salutem regi suo, quomodo & Christo acclamabat populus: O sanna filio dauid, id est, salutem adfer filio Dauid. Pro, saluum fac autem Hebræa habent יְיָ שָׁלוֹם תַּעֲשֶׂה הוֹשִׁיָּא נָא, quod non solum sonat, saluum fac, sed saluum fac nunc. Adiectitia enim illa syllaba נָא significat nunc tandem. Sic & Græca non solum habent σῶσον, salua: sed σῶσον δὲ, salua nunc tandem, quæ adiectio non caret magna emphasi.

Alleluia.

ARGVMENTVM PSALMI CXVIII.

Præfenti Psalmo vir sanctus considerans felicitatem eorum qui viuunt secundum legem Dei, auctoritate item Domini præcipientis eam summo studio seruari, atque hoc ipsam supra vires suas esse, tota animi intentione precatur Dei gratia doceri, & perficere legem ipsius, multum ac sæpe ab æquitate illam commendans, suamque erga illam amorem & studium, atque ob illius transgressores merorem commemorans. Simul autem etiam precatur secundum promissionē Dei, quam lex eius continet, liberari ab impijs se persequentibus. Atque hac etiam causa tam studiosè & narrat suum erga legem Dei affectum, & optat Dei gratia in legis obseruatione constanter persistere, persuasum habens ei qui legis Dei studiofissus est neminem nocere posse, quemadmodum hoc ipsum lex Dei suis cultoribus promissit. Compositus est autem hic Psalmus iuxta ordinem litterarum Alphabeti Hebræici, quæ sunt 22. ita vt octo semper versus ab vno incipient elemento, quod quidem aliqui ornatus & iuuanda memoria gratia factum putant: alij verò certum aliquod in eo intelligunt mysterium. Notandum autem decem esse dictiones idem penè significantes, quarum saltem vna in singulis penè versibus occurrit, quæ sunt lex, mandata, testimonia, iustificationes, via semita, iudicia, sermones, eloquia, verba. Verum quatuor posteriora, etsi hic plerunque pro præceptis dei accipiuntur, quædamque tamen etiam aliter hic accipiuntur. Iudicia scilicet pro iustis Dei factis, quibus suos adserit, & hostes eorum reprimis, omnium se iudicem declarans. Sermones autem, eloquia & verba pro Dei promissis, quibus suis se assueturum in lege sua pollicitus est. Et quædam quare Dei præcepta dicantur lex, mandata, sermones, eloquia, verba, satis per se manifestum est. Cæterum testimonia dicuntur, tum quia cum contestatione poenarum & præmiarum tradita sunt, tum quia contestantur nobis voluntatem Dei monstrantis quid agendum, & quid non iustificationes autem, quod obseruantes faciant iustos. Via & semita, siue quia per ea ad Deum tenditur, siue quia sunt recta viuendi ratio. Sæpe enim Hebræi vita accipiuntur pro vite instituto, agendique ratione: iudicia verò dicuntur, eo quod sint summa æquitatis Dei decreta. Porro his decem dictionibus & apud Hebræos correspondent decem. Verum pro dictione, mandata, duo sunt nomina apud eos, מצוות & מצוה, quædam & misuoth. Contra verò pro dictionibus illis, verba sermones, apud eos vna est, nempe דָּבָר danar.

Mysterium in eo quod per litteras alphabeticas hic Psalmus cõpositus est, sic explicat Ambrosius in proœmia commentarij super hoc Psalmo: Quem, inquit, per singulas Hebræorum digessit litteras, vt quemadmodum paruularum ingenia primis litterarum elementis assuescunt discendi usum assumere, ita etiam nos huiusmodi elementis usum discamus viuendi. Idem penè & D. Hieronymus in epist. ad Paulam Vrbicam de interpretatione alphabeti Hebræici. Postquam enim dixisset omnem moralem locum in hoc Psalmo comprehendendi, post aliqua subiungit: Quomodo autem in his nostris literis nõ patet quis ad legenda verba texendaque procedere, nisi prius ab elementis ceperit: ita & in scripturis diuinis non valeamus ea quæ maiora sunt nosse, nisi ab ethica habuerimus exordium, secundum illud quod Prophetia dicit: A mandatis tuis intellexi, quod videlicet post opera ceperit habere scientiã scripturarum. Huic autem rationi astipulari videtur, quod omnes Psalmi ordine alphabetico cõpositi, multum sint morales, vt est videre in Psalmis 24. 33. 110. 111. 118. 144. Quod autem Hieronymus ibi dicit tantum Psalmum, no. 111. 118. 144. ordine alphabetico esse cõpositos, intelligi debet de pleno ordine & numero litterarum, nam in alijs tribus deest aliqua litterarum.

PARA

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Aleph, id est, doctrina.

1 Beati immaculati in via, qui ambulat in lege Domini.

2 Beati qui scrutantur testimonia eius: * in toto corde exquirunt eum.

3 Non enim qui operantur iniquitatem, in vijs eius ambulauerunt.

4 Tu mandasti mandata tua custodiri nimis.

5 Vinam dirigantur via mee ad custodiendas iustificationes tuas.

6 Tunc non confundar, * cum perspexero in omnibus mandatis tuis.

7 Confitebor tibi in directione cordis: * in eo quod dicitur iudicia iustitiæ tuæ.

8 Iustificationes tuas custodiam, * non me derelinquas usquequaque.

FOELICES sunt qui in sua conuersatione sunt irreprehensibiles, & sine omni macula peccati, hoc est, qui viuunt iuxta legem Domini.

2 Fœlices, qui vt innocenter viuunt & conuersantur secundum legem Domini, summo studio inuestigant præcepta Domini, quibus suam nobis voluntatem testatus est, * & vbi ea intellexerint, tum reliquis omnibus posthabitis pro virili student placere illi.

3 Fœlices, inquam, dico, qui pro virili, totòque pectore illi student placere. Qui enim adhuc aliqua in re iniquè agunt, & qui iniquitati student perficiendæ, nondum conuersantur secundum eas viuendi rationes, quas ille præscripsit, & per quas dicitur ad ipsum.

4 Et sane tu Domine, tu inquam, qui summæ es auctoritatis, & potestatis præcepisti mandata tua à nobis custodirentur summo studio, summaque diligentia, volens ne minimum quidem mandatorum tuorum à nobis prætermitti, vtque in eis seruandis non simus tepidi & segnes.

5 Proinde dum perpendo fœlicitatem seruantium mandata tua, tum & tuam præcipientis ea seruari auctoritatem, postremum esse super vires meas, vt per me ea seruem, quæ tam accuratè seruare voluisti, id vnicè opto Domine, vt abs te omnes meæ actiones dirigantur ad seruandum mandata tua, quæ vt sunt in seipsis iustissima, ita quoque seruantem coram te iustum faciunt.

6 Scio enim me tunc non confundèdum, inquam: * si non solum aliqua, sed omnia tua mandata ob oculos mentis habuero, atque secundum ea omnes meas actiones instituerò. Tum enim non frustrabor spe totius vitæ meæ, sed assequar optatam & expectatam salutem.

7 Celebrabo te corde recto & sincero, * propterea quod te docente didicerim quæ sunt æquissima illa decreta & statuta iustitiæ tuæ. Neque enim pro hoc tuo dono, quod maximum esse agnosco, ingratus ero, sed ob illud continuè te laudabo, & gratias agam, idque corde puro & recto, quo te nemo celebrare potest, nisi à te edoctus mandata obliquitatem cordis corrigentia & purgantia.

8 Neque verò solum te ob id celebrabo, sed & seruabo pro viribus mandata tua, quibus nos iustificas: * quod vt præstare possim, quoniam ex me nequaquam possum, tu quæso ne me vnquam multum derelinquas, ne me ita penitus tua gratia destituas, vt in peccatum aliquod cadam mortiferum. nam vt non derelinquar aliquantulum eatenus scilicet vt tener, aut leue aliquod peccatum committam, scio me assequi in hac vita non posse.

Beth, id est, domus.

1 In quo corrigit adolescentior viam suam? * in custodiendo sermones tuos.

2 In toto corde meo exquirui te, * ne repellas me à mandatis tuis.

3 In corde meo abscondi eloquia tua, * vt non peccet tibi.

4 Benedictus es Domine, * doce me iustificationes tuas.

5 In labijs meis pronuntiaui omnia iudicia oris tui.

QVARE poterit adolescentis corrigere, & ad sinceritatē perducere licentiosius vitæ suæ genus? * nulla certè re magis, quàm si diligenter obserauerit verba tua, & secundum ea vitæ suam sollicitè formare studuerit. Quanquam enim illi præ alijs difficile sit vitam, morèsq; prauos corrigere, ob carnis vim prædominantem, facile tamen id illi fiet, si verborum tuorum attentus sit obseruator: quod etiam præ alijs huic ætati faciendum est, eo quod leue sit & simplex, quòdque à prima vitæ institutione tota quæ sequitur vita pendeat.

2 Toto pectore studui placere tibi: * quare ne finas me errare à mandatis tuis. Scio enim Domine neminem gratia tua dignum esse, qui non toto corde, sed segniter & tepidè te quæsierit: sed & illud rursus confiteor non posse quenquam constanter per omnia seruare mandata tua, etiam si te pro virili suo quærat, nisi tua ipsum gratia semper doceas, & in mandatis tuis deducas.

3 Et quidem ita toto pectore tibi placere studui, vt eloquijs, fabulisque hominum posthabitis & reiectis, eloquia tua sanctissima nõ tantum aut legerim, aut ab alijs audire studuerim: sed & in animo meo quasi thesaurum optimum & pretiosum repositum, voluens ea semper in corde meo: * vt ne qua in re peccem tibi.

4 Dignus es Domine, qui ob tuam in omnes benignitatem benedicaris & lauderis, * pro tua ergo benignitate doce me constanter & perfectè iustissima tua statuta, vt & in omnibus sciam quid agendum sit, & tuis montis in omnibus acquiescam. Neque enim satis est semel edoctum esse mandata tua, neque humana sufficit eruditio, nisi & tu mentem interius constanter & perpetuò doceas, & ita quæ æquitatis sunt homini persuadeas vt amplectatur.

5 Non solum autem in animo meo reposui eloquia tua, vt dixi, sed &

PSAL. 118.

a

b

c

a

c

apud alios recensui labijs meis omnia decreta iustitiæ tuæ, quæ per tuos seruos locutus es, studens etiam alios ad obseruationem mandatorum tuorum pertrahere, nihilque prius habens, quam loqui de verbis tuis, non de fabulis ac vanis rebus huius seculi.

6 Ego enim in via, quam docent mandata tua, perinde delectatus sum ac si diuitias omnēs huius seculi possedissem: & perinde atq; is qui multis seculi diuitijs delectatur. Noui enim per obseruationem mandatorum tuorum veriores & stabiliores obtineri diuitias, quam sint vanæ & fluxæ huius mundi opes. In custodiendis namque illis retributio multa, immo omnis veri boni possessio æterna.

7 Proinde assidua meditatione præceptorum tuorum exercitabo animum meum: & semitas tuas ob oculos mentis habebō semper, secundum eas omnes actiones meas moderari studens.

8 De iustissimis, inquam, mandatis tuis meditabor continuè: * nec obliuiscar vnquam verborum tuorum.

Gimel, id est, retributio, vel secundum

Hieronymum, perfectio,

Cum autem Domine tibi per omnia placere studeam, tu quaeso seruo tuo tribue quæ pollicitus es cultoribus tuis, hoc est secundum promissionem tuam à malis quæ me premunt restitue & recrea, tuoque me spiritu cenforta: * id cum feceris, diligentius iam & liberius seruabo mandata tua.

Et quoniam ad perfectè meditandū mandata tua multum præstant impediementi mala quæ me premunt, crassæ quoque & carnales huius seculi cogitationes, tu quaeso remoue huiusmodi velamina ab oculis mentis meæ: * quod cum feceris, oculis iam reiectis, ac tua luce illuminatis, considerabo admiranda illa quæ continentur in lege tua: intelligam scilicet quàm sint admirandæ æquitatis præcepta tua, quàm magnifica præmia obseruantibus proposita sunt in lege tua, atque quam abstrusa lex tua mysteria contineat.

3 Peregrinum ego me hic in terra esse agnosco, in qua nec habeo manentem locum, nec hereditatem mihi expecto, sed aliam inquirō regionem. Vnde & huc veni, & ad quam toto studio propero: * tu ergo ne ce laueris me mādara tua, sed clarè me doceas, vt per ea tuo ducatu perueniam quò tendo. Deprimit enim terrena hæc inhabitatio intellectum, vt per se diuina agnoscere non queat, & adeo nobis peregrinis via nostra incognita est, vt, nisi te perpetuo duce, ad terminum peregrinationis nostræ peruenire non valeamus.

4 Ne itaque abscondas vnquam à me mandata tua, nam quoniā agnoui me peregrinum esse in hoc mundo, ob id anima mea valde semper desiderauit teneri desiderio iustissimorum præceptorum tuorum, non satis habens quòd modò ea concupiscat, sed adeo ardentè ea amans, vt cupiat ea omni tempore desiderare, nec vnquam eorum tedio affici, sed in eis semper vnicè sese oblectari: vt per ea tandem terminum peregrinationis assequatur. Hoc autè desiderio sepe teneri concupiuit à te Domine, sciēs utiq; sine dono tuo illa se semper desiderare & amare nō posse.

5 Ideo verò anima mea semper optauit præcepta tua desiderare, nam tu ab initio semper seuera vindicta vltus es contemptores legum tuarum, sese contra te erigentes, nec iugo tuo se submittere volentes: maledicentur à te quotquot relictis mandatis tuis voluntariè declinant ad yana & impia.

6 Pro hæc ergo tua iustitia in vindicando superbos legū tuarū transgressores, libera me à probro & ignominia, qua me afficiūt, aut afficere conantur superbi hostes mei: * quod te facere mihi cōuenit, qa admonitiones præceptorū tuorū ego studiosè & cognoscere & facere quauiui.

7 Nam etiam potentes principes huius seculi simul confederunt, consilium inter se iucentes, & contra me loquebantur pariter, tractantes quomodo mihi noceant, aut quomodo perdant, * ego verò seruus tuus ne eorum quidem improbitate aut deterritus, aut iritatus, cessauī meditari in lege tua, sed assidue meipsum exercui in meditatione iustissimorum præceptorum tuorum, sollicitè cauens ne quid etiam in eos committerem, quod te offenderet.

8 Admonitiones enim præceptorum tuorum sunt, circa quas assidue versatur meditatio mea: neque simpliciter circa eas semper meditor, * sed & in omnibus agendis adhibeo in consilium iustissima præcepta tua, non agens quòd agendum suadet aut caro, aut mundus, sed id solum quòd faciendum tua præcepta consulunt.

Daleph

6 In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitijs.

7 In mandatis tuis exercebor, * & considerabo vias tuas.

8 In iustificationibus tuis meditabor, * non obliuiscar sermones tuos.

1 Recibe seruo tuo, iustificata me, * & custodiam sermones tuos.

2 Reuela oculos meos, * & considerabo mirabilia de lege tua.

3 Incola ego sum in terra, * non abscondas à me mandata tua.

4 Concupiuit anima mea desiderare iustificationes tuas in omni tempore.

5 Increpasti superbos, * maledicti qui declinant à mandatis tuis.

6 Aufer à me opprobrium & contemptum, * quia testimonia tua exquisiui.

7 Etenim sederunt principes, & aduersum me loquebantur, * seruis autem tuis exercebatur in iustificationibus tuis.

8 Nam & testimonia tua meditatio mea est, * & consilium meum iustificationes tuas.

Daleth, id est, ostium vel ianua.

1 Adhæsi partimento anime meæ: * iustifica me secundum verbum tuum.

2 Vias meas enuntiaui, & exaudivisti me.

3 Viam iustificationū tuarum instrue me, * & exercebor in mirabilibus tuis.

4 dormitauit anima mea prætedio, * confirma me in verbis tuis.

5 Viam iniquitatis amoue à me, * & de lege tua miserere mei.

6 Viam veritatis elegi, * iudicia tua non sum oblitus.

7 Adhæsi testimonijs tuis domine, * noli me confundere.

8 + Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum.

ANima mea adeo humiliata est & afflicta, vt malorum prementium pondere terræ adhæreat, hoc est, iam propemodum perij, morti sepulchroque proximus, * quare tu quaeso pristino statui me restitue iuxta promissa tua.

2 Quicquid mihi vnquam faciendum erat, ego in oratione mea tibi exposui, tuam voluntatem inquirens, optansq; actus meos dirigi secundum tuum beneplacitum, & tu pro tua benignitate semper me exaudivisti suggerens quid maximè agendum actionesque meas prosperans. * & nunc ergo ne derelinquas me, semper per spiritum tuum doce me iustissima præcepta tua, vt secundum ea constanter omnia mea studia dirigam.

3 Fac me in omnibus semper intelligere viam quam docent mandata tua, quibus nos iustificas: * id si feceris, ego in præceptis tuis, ob æquitatem nimiam, & promissorum adiunctorum magnitudinem summa admiratione dignissimis, non perfunctoriè, sed diligenter ac sedulo mecum meditabor, horumque meditatione animum meum in omnibus malis consolabor.

4 Ideo autem rursus à te doceri cupio mandata tua, nam ecce prætedio malorum quæ patior, anima mea cepit deficere, & à pristino suo vigore ac promptitudine seruiendi tibi flaccescere: * tu ergo per verba promissionum tuarum ita cōfirma animum meum, vt alacritate resumpta in mandatis tuis firmus persistat.

5 Iniquam viuendi rationem longè fac à me, non sinens me vnquam eam amplecti: * & quoniam nō est satis declinare à malo, nisi & bonum fiat, fac mecum hanc misericordiam, vt doceas me legem tuam, atque in ea deducas. Hanc enim misericordiā mecum præcipue fieri exopto.

6 Quam sanè misericordiam mihi exhibeas conuenit, nam veram rectamque viuendi rationem, quæ ab omni sit fallitate & prauitate aliena, quæque sibi deditos nō fallat, ego elegi, repudiato instituto impiorum malo, * & æquissima decreta iustitiæ tuæ nequaquam passus sum menti excidere sed ante oculos mentis ea mihi semper proposui.

7 Adhæsi enim admonitionibus præceptorum tuorum domine, affectu, meditatione & opere in eis semper fixus, nec ab eis, huius mundi vel malis vel delitijs me abstrahi permittens: * ne ergo me quaeso sinas vnquam pude fieri, ita vt vel in peccatum aliquod prolabar, vel ab hostibus meis superer, frustratus spe mea quam habeo de te.

8 Si quando Domine torpore mentis discusso cor meum gratia spiritus tui dilatasti, amorem ac promptitudinem seruiendi tibi menti instillans, tum ego viam, quam docent mandata tua, non solum perambulabam, sed etiam percurreram, strenuè & alacriter perficiens mandata tua. + Sic & quando sublata afflictione animum coarctante, cor meum gaudio perfusum dilatasti & recreasti, iam tum ego de tua in me benignitate lætior & alacrior factus strenuè studui perficere voluntatem tuam. Proinde & modò precor vt tedio & angustia affectam animam meam, tum gratia spiritus tui, tum gaudio de salute à te accepta perfundere digneris, vt sic animo dilatato alacriter viam secundum te.

He, id est, ista.

1 Legem pone mihi Domine, viam iustificationum tuarum, * & exquirā eam semper.

2 Da mihi intellectum, & scrutabor legem tuam, * & custodiam illam in toto corde meo.

3 Deduc me in semita mandatorū tuorum: * quia ipsam volui.

4 Inclina cor meum in testimonia tua.

AM viuendi rationem, quam docent mandata tua iustissima, tu quaeso Domine mihi: pone pro legē, eamq; mihi describe in corde meo & doce: * ego autem à te edoctus, omnibus diebus vitæ meæ omni studio conabor eam seruare.

2 Quoniam autem frustra quis docetur, nisi intelligat quæ docentur, nec in nobis citum est, vt tuam legem & doctrinam intelligamus, non solum doce, sed & da mihi intelligentiam legis tuæ: ita fiet vt toto corde & exercceam meipsum in meditatione eius, * & opere ipso adimplere eam semper studeam.

3 Deduc etiam me Domine in viam quam monstrant mandata tua, atq; secundum eam viuendi rationem fac me conuersari: * hanc enim ego elegi & concupiui, reiecta impietatis via. Deduc itaque me in ea, neque enim vt secundum legem tuam viuamus, satis est vt doceas; & simul intelligere dones, si non etiam ductor nobis efficiaris, viuere secundum te nos faciens.

4 Rursum autem non nudum te mihi velim esse doctorem & ductorem.

* & non in auaritia.

rem, sed & illud adice, quod tuæ potentia & gratia proprium est munus, sine quo diu in lege tua persistere non licet, nempe vt tu, qui in manu tua corda hominum habes, & quocunq; vis inflectis ea, cor & affectum meum inclines ad admonitiones præceptorum tuorum, faciens me eas ex animo amare, * nec sinas cor meum inclinari ad superfluam cupiditatem rerum temporalium, omnium malorum radicem, qua ab obseruatione mandatorum tuorum homines maximè abducuntur.

5 Auerte oculos tuos ne videant vanitatem.

5 Neque ab auaritia solum immunem facias, sed etiam auerte oculos mentis meæ, ne intentè videant, probentq; magnifaciant & ament vanissimas quasque huius seculi res, quales sunt voluptates, honores, diuitia, miserè fallentes suos sectatores. Oculos quoq; corporis, omnèsque sensus coerceas, & præserua ne quid percipiant huius mundi, cuius amore capiantur. * Sed & illud omnibus superioribus adde, vt abiecto omni onere secularium cupiditatum, in obseruatione mandatorum tuorum alacrem & viuacem me facias, ac per eam omnibus malis exemptum vera felicitique vita me dones.

* in via tua uiuifica me.

6 Stare seruo tuo eloquium tuum in timore tuo.

6 Post hæc autem omnia, da & fructum obseruare legis assequi, hoc est, per timorem & reuerentiam nominis tui, cui me totum addixi, confirma mihi seruo tuo promissa tua, præstando scilicet mihi ea que cultoribus tuis in lege pollicitus es.

7 Amputa opprobrium meum quod suspicatus sum, * quia iudicia tua incuncta.

7 Secundum quæ promissa tua peto, vt auferas à me opprobrium, quod mihi timui ab inimicis meis, omni studio me confundere conantibus: quod vt ita facias, iustitiæ tuæ omnino conuenit. Sunt enim iudicia tua, quibus cunctos iuste iudicas, tuis admodum iucunda & grata ob admisionem iustitiæ & clementiæ tuæ in eis.

8 Ecce concupiui mandata tua, * in æquitate tua uiuifica me.

8 Ecce Domine flagranti desiderio complexus sum mandata tua: tu ergo pro tua æquitate me restitue liberatum à malis quibus premor atque post huius vitæ mala æternam fac consequi vitam.

Vau, id est, &

1 Et ueniat super me misericordia tua Domine, * salutare tuum secundum eloquium tuum.

ET contingat mihi Domine misericordia tua quam promissisti cultoribus tuis: * adueniat mihi salus tua secundum pollicitationem tuam in lege factam, simulque in me declara tuam & misericordiam & fidelitatem, liberando me à malis in quibus versor.

2 Et respondebo exprobrantibus mihi uerbum quia speravi in sermonibus tuis.

2 Atque hac ratione fac, vt qui modo tacere cogor, respondere possim uerbum his qui nunc exprobrant mihi spem meam quam in te habeo, quasi uana sit: id quod vt mihi præstes sane conuenit, eo quod sperauerim in promissis tuis.

3 Et ne auferas de ore meo uerbum ueritatis usquequaque, * quia in iudicij tuis speravi.

3 Ne itaque diutius sinas ab ore meo auferri sermonem uerissimum, sed per declaratum in me tuam ueracitatem fac me liberè posse prædicare tuam in præstandis promissis fidelitatem: * ego enim in æquitate iudiciorum tuorum, quibus omnia iuste dispensas & moderaris, ualde confusus sum, expectans ardentè ea etiam in me declarari.

4 Et custodi legem tuam semper in seculo, & in seculum seculi.

4 Assécutus autem tuam quam peto misericordiam & salutem, non tantum prædicabo ueritatem, sed etiam custodiam legem tuam, idque omnibus diebus uitæ meæ.

5 Et ambulabam in latitudine, * quia mandata tua exquisiui.

5 Neque tantum custodiam, sed cum omni alacritate eam adimplere studebo. Liberatus enim ex hac mentis angustia, in latitudine & libertate spiritus pergam semper uiuere secundum madata tua, * hæc enim sunt in quibus uicè me exercere cupio.

6 Et loquebar de testimonijs tuis in conspectu regum, * & non confundebam.

6 Insuper etiam loquar de tuis constitutionibus, nec id solum apud plebeos, sed & coram quàmlibet potentibus huius sæculi: * idque liberè & constanter, atque sine uilo pudore, nullius ueritus hac in re potentiam.

7 Et meditabar in mandatis tuis que dilexi.

7 Et meditabor assidue in mandatis tuis, quæ semper amaui, ita ut in his meditari uolupte mihi sit.

8 Et leuavi manus meas ad mandata tua que dilexi, * & exercebor in iustificationibus tuis.

8 Neque meditabor solum in eis, sed & extendam manus meas ad perficiendum mandata tua quæ dilexi, opere ipso testimonium exhibens dilectionis: * & iugiter occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum æquissimorum.

Zain. Hæc.

1 Memor esto uerbi tui seruo tuo in quo mihi spem dedisti.

DECLARA mihi seruo tuo esse te memorem promissi tui, * in quo me spem magnam habere fecisti.

2 Hæc me consolata est in humilitate mea.

2 Hæc res, nempe quod in promissione tua sperare me feceris consolata

* quia eloquium tuum uiuificauit me.

solata est me in afflictione mea: * nam cum malorum grauitate penè exanimarer, uerbum promissionis tuæ rursum me recreauit: & ne iusticia extingueret, in uita conseruauit.

3 Superbi iniquè agebunt usquequaque, a lege autem tua non declinabunt.

3 Et quidem adeo me confirmauit promissio tua, ut quamuis superbi legum tuarum contemptores ualde iniquè agerent contra me, irridentes meam in te fiduciam, studiumque placendi tibi, atque studiosè persequentes me, ego ne illorum quidem irrisione aut malitia iriatus ab obseruatione legis tuæ defecerim.

4 Memor fui iudiciorum tuorum à seculo domine, * & consolatus sum.

4 Atque ut ab ea non deficerem, in memoriam reuocaui iustissima illa tua iudicia quæ ab initio mundi semper fecisti cum iustis & impiis: * & per horum recordationem multum consolationis accepi in malis, quæ ab impiis pertuli.

5 Defectio tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legem tuam.

5 Ut autem consolationem attulit mihi recordatio iudiciorum tuorum, ita contra præ uredine & dolore nimio mentis, defectio quædam animi frequenter inuasit me propter peccatores derelinquentes legem tuam, eo quod ex animo dolerem multum, & propriam ipsorum salutem, & tuam legem negligi ab eis.

6 Cantabiles mihi erant iustificationes tue, & in loco peregrinationis meæ.

6 Adeo enim ardentè legem tuam dilexi, ut etiam in loco, quo exulare & peregrinari cogebam propter hostes me insequentes, atque in hoc mundo, in quo tanquam peregrinus & aduena dego, iustissima tua præcepta à me decantarentur, quæ mihi in Psalmos & cantica constituebam, ut horum oblectatione exilij atque peregrinationis meæ molestiam lenirem & condulcorarem, ad morem peregrinantium, qui ad leuandum laboris & afflictionis sue fastidium cantica exhilarantia per uiam decantare solent.

7 Memor fui nocte nominis tui Domine, * & custodiui legem tuam.

7 Neque die tantum studio legis tuæ tenebar, sed & nocte, cum omnia maximè sunt pacata, memor fui nominis tui Domine, somnum nocturnum memoria tui interrumpens, * & attentè tum considerauim legem tuam, perpèdens an diebus præcedentibus eam obseruassem per omnia, & sollicitus quomodo eam deinceps semper adimplerem. † Cumque nocturno tempore magis ad peccandum faciles esse soleant homines propter tenebras & daemonum tentationes, ego tamen etiam tunc per memoriam nominis tui diligenter obseruauim legem tuam.

8 Hæc facta est mihi:

8 Istud nempe, ut mandata tua pro carminibus mihi essent, utque memoria tui ne nocturno quidem tempore mentem meam desereret, euenit mihi: * eo quod mandata tua omni studio quaesierim & cognoscere & adimplere.

* quia iustificationes tuas exquisiui.

Heth, id est, uita.

1 Partio mea domine.

CVM impij sibi partem & hæreditatem deligant in terra, ego despectis terrenis bonis te mihi in partem meam hæreditariam delegi, te unum possidere cupiens, atque in te uero omnia mea bona reponens: * quare in animo meo firmiter statui custodire legem tuam, ut per eius obseruationem te semper possidere merear quem uicè cupio, quemadmodum pro terrena sua hæreditate & consequenda & conseruanda omnem suum laborem impendunt impij.

* dixi custodire legem tuam.

2 Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo.

2 Quemadmodum autem ob id quod fors mea sis & hereditas, uni tibi placere proposui: ita quoque eadem ratione te pro liberatione ab his malis deprecatus sum, à te solo mihi cuncta expectans: deprecatus autem sum non uerbis tantum, sed & toto corde meo conuersus ad te, tumque fauorem toto pectore precibus ambiens: * miserere ergo mei iuxta uerbum tuum, quo promissisti te affuturum omnibus tibi placere studentibus, atque ex animo inuocantibus.

* miserere mei secundum eloquium tuum.

3 Cogitavi uias meas, * & conuerii pedes meos in testimonia tua.

3 Ego enim identidem apud me recogitauim omnes conuersationis meæ actiones, attentè discutiens num cum lege tua conuenirent, * & si quædo qua in re deprehendi me aberrasse à lege tua, mox reuocaui affectus & actus meos ad mandata tua. † Similiter si quid mihi agendum esset, aut dicendum, non temerè id aggressus sum, sed prius de eo apud me considerauim, tum & hoc ipsum quod faciendum erat reduxi ad madata tua, secundum rectitudinem præceptorum tuorum id dirigere studens.

4 Paratus sum, & non sum turbatus ut custodiam mandata tua.

4 Neque solum actiones meas reduxi ad mandata tua, sed cum tecum cogitando aduerterem quid maximè lex tua exigeret, mox cum omni alacritate paratus fui, ac etiamnum paratus sum ad custodiendum mandata tua, nec hac in re turbatus sum uel difficultate operis, uel timore eorum qui iustos ac iustitiæ opera persequuntur.

5 Funes peccatorum circumplexi sunt me.

5 Nam scelerati quidem homines suis studiis & artibus ueluti quibusdam funibus ad capiendum prædam expansis, circumdederunt me, f 5 conan

* Et legem tuam non sum oblitus.

6 Media nocte surgebam ad confidendum tibi super iudicia iustificationis tuae.

7 Particeps ego sum omnium timentium te. Et custodientium mandata tua.

8 Misericordia tua domine plena est terra. * iustificationes tuas doce me.

1 Bonitatem fecisti cum seruo tuo Domine secundum verbum tuum.

2 Bonitatem & disciplinam & scientiam doce me. * quia mandata tua credidi.

3 Priusquam humiliarer ego deliqui. * Propterea eloquium tuum custodiui.

4 Bonus es tu. * Et in bonitate tua doce me iustificationes tuas.

5 Multiplicata est super me iniquitas superborum. * ego autem in toto corde meo scrutabor mandata tua.

6 Coagulatum est sicut lac cor eorum. * ego vero legem tuam meditatus sum.

7 Bonum mihi quia humiliasti me. * ut discam iustificationes tuas.

8 Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argenti.

1 Manus tua fecerit me. Et plasmauerunt me.

* da mihi intellectum ut discam mandata tua.

conantes me capere & perdere. * ego tamen neque illorum violentia deterritus sum, neque periculorum magnitudine ita turbatus sum, ut legis tuae obliuiscerer.

6 Immo prae iugi memoria legis tuae, etiam in mediis calamitatum tenebris, & non in die solum, sed in ipso etiam medio nocte interrompens somnum & quietem, surgebam ad laudandum te de aequissimis decretis mandatorum quae iustitia tua facere nobis praecipit, & de iustissimis iudiciis illis tuis, quibus ex lege tua intellexi te omnia iuste moderari.

7 Quia autem iudiciorum tuorum perpendo aequitatem, ob id socius sum omnium reuerentium te, & ex reuerentia nominis tui custodientium mandata tua. Cum his enim in timore tuo & obseruatione legis participo: cum his beneplacitum est mihi amicitiam inire, conuiuere & connumerari opto.

8 Ob id igitur, tum etiam quia benignitate tua plena est terra, * tu quaso pro tua benignitate doce me tuo spiritu iugiter mandata tua, ut in omnibus semper intelligam quid faciendum sit idque tuo spiritu persuadente perficiam.

Teth. Bonum.

Quaquam Domine me multis malis affixeris, tamen hac in re agnisco te mecum iuxta promissa tua bene egisse, tum quod ad utilitatem meam castigaueris me, tum quod in afflictionibus me consolatus sis.

2 Perge itaque me tua castigatione a malo auocatum docere, ita ut imprimis affectu sim benignus erga te & proximos omnes; ac insuper secundum intellectum sim instructus in lege tua, & scientiam habeam omnium agendorum. * nam mandatis tuis firmam habeo fidem, firmissime credens ea esse oracula diuina, per quae sola ad veram salutem parata sit via: quod qui nondum credit, nequaquam adhuc capax est doctrinae tuae.

3 Dico autem te bene mecum egisse, immixtis afflictionibus. Nam priusquam a te affligerer, ego a via recta aberraueram: * propter quod tua castigatione admonitus peccatorum meorum, & aduertens ea afflictionum esse causas, iam attentius & diligentius legem tuam obseruo.

4 Verum quoniam mandata tua intelligere perfecte nemo per sese potest, tu qui natura bonus es, & solus bonus, immo ipsa bonitas, * per tuam quaso bonitatem doce me iugiter iustissima mandata tua, quorum obseruatione apud te iustus habear.

5 Homines superbi, qui legem tuam negligere non verentur, neque te aut homines metuunt, valde iniuste egerunt contra me, mendacia in perniciem meam concinnantes & componentes: * ego tamen nihil horum malitia commotus toto corde scrutabor legem tuam, cognoscere & adimplere eam pro viribus studens.

6 Quemadmodum lac natura sua purus ac fluidum admixtione coaguli obduratur & coacescit, ita & cor eorum odij, aliorumque vitiorum corruptione sic induratum est & constrictum, ut neque mihi bene affici possint, neque legem tuam intelligere, quae cor requirit molle, * ego vero cum voluptate meditatus sum legem tuam.

7 Itaque vtile est mihi quod rebus aduersis affixeris me: * ad hoc scilicet ut studiosius discerem mandata tua.

8 In his enim maxima consistit utilitas. nam ipsa lex, quam per os sanctorum tuorum nobis tradere dignatus es, utilior mihi futura est, si a me cognoscatur & adimpleatur, quam auri & argenti pondo mille, cum ea nequaquam saluare possidentem valeant.

Iod, id est, principium secundum Hieronymum, secundum Ambrosium confessio.

Quemadmodum artifex manibus suis opus aliquod format, formaque ipdita secundum artem fingit: ita tu omnipotentia, sapientia ac bonitate tua, quasi quibusdam manibus me formasti & finxisti, secundum corpus & limo terrae, singularique studio praeter aliis omnibus creaturis, velut adhibita manuum operatione condidisti, donis & prerogatiuis specialibus me exornando: * tu ergo me tuum opus, & opus tam studiose a te formatum ne destituas tuo magisterio: sed qui alia omnia quae habeo dedisti, da etiam intelligentiam ut discere possim mandata tua,

tua, non quidem ut sciam modo quae sint a te praecipita, sed ut etiam intelligam & persuasus sim in mandatis tuis, eisque solis, verae felicitate vitam consistere, eaque ceteris omnibus posthabitis vnicè sectanda esse. Hanc, inquam, da intelligentiam per tuam benignitatem, quae sola esse dedisti, quo per eam intelligentiam perfectum sit opus tuum.

2 Id cum dedecis, tum etiam impij meam spem sint irrursuri, tamen cultores tui, quibus maxime probari cupio, videntes me latrabuntur: * ob id quod me videant simul cum ipsis spem collocasse in promissionibus tuis, atque ob eas legi tuae seruandae operam dare. Iustorum enim charitas non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati. Vel ob horum ergo promouendum gaudium & profectum, da quae so quam postulavi intelligentiam.

3 Quod vero attinet ad afflictiones quas immixisti mihi, ut respiciens attentus discerem obseruare mandata tua: scio quidem Domine quod omnia iudicia tua, quibus agis cuncta cum omnibus, iustissima sunt, immo ipsa aequitas: * ac proinde etiam scio, quod sine aliqua iniustitia, immo per summam aequitatem tuam afflictiones has mihi immiseris. Neque enim immeritum flagellasti, sed grauiora etiam promeritum quam patior.

4 Verum sic quae so tandem malorum finis, & sicut tua me affixit iustitia, ita & tua misericordia modo mecum fiat ad consolandum me, liberatione ab his malis praestita, iuxta promissionem a te factam mihi seruo tuo. Soles enim post iram & flagella misericordiam exhibere. Huic itaque simul & veritati tuae in praestandis pollicitis magis innitor, quam propriis meritis.

5 Adueniant, inquam, mihi variae ac multiplices miserationes tuae, & fac ut liberatus ab his malis reuicticam exhilaratus, * ita enim ut facias mecum decet, quia lex tua est, in qua iugiter cum summa voluptate meditor.

6 Fac ut superbi legum tuarum contemptores pudescant spe sua de me frustrati, & infames fiant per tuam de eis sumptam ultionem: promeretur enim hoc eorum malitia, quia praeter omne meum meritum iniqua egerunt in me. * Id cum feceris, ego iam liberius & diligentius occupabor in meditatione & narratione mandatorum tuorum.

7 Impiis autem pudefactis, & procul a me recedentibus, fac ut reuerentes te & cognoscentes admonitiones praceptorum tuorum, qui iam ob impiorum persecutionem a me elongati sunt, ad me redeant, mihi de adepta salute congratulantes, teque mecum laudantes, & in legis tuae studio sese exercentes. Vel ob horum itaque gaudium & legis studium promouendum, tum & propter hostium meorum iniquitatem & fructum confusionis eorum, deinde & ob studium legis tuae qua nunc tenetor, sed ante omnia propter tuam misericordiam, & in praestandis promissis fidelitatem, ab his malis saluum fac seruum tuum.

8 Verum ut huius tuae misericordiae & salutis, quae a solido legis tuae studio pendet, particeps & nunc & semper esse possim, fac ut animus meus irreprehensibilis sit per obseruationem mandatorum tuorum, fac ut in praecipitis tuis cor meum ita candidè sese habeat, ut nullius transgressionem praecipii commaculetur: * ad hoc ut nunquam pudore suffundar vel in hoc vel in futuro seculo, aduersariis meis mihi praualentibus.

Caph, id est, manus vel curuatio.

Domine dum salus tua, quam intensissime expecto, diutius differatur, anima mea praeter vehementiam desiderij salutis tuae in seipsa dissoluitur & deficit, vix amplius apud se existens. Insigniter enim & multum speravi in promissione salutis tuae mihi facta.

2 Neque tantum anima viresque interiores vehementiam desiderij non ferentes defecerunt, sed & oculi mei, dum intentè in caelum respiciunt, expectantes a te promissam salutem, defecerunt & debilitati sunt ad expectationem impletionis promissii tui: * dum iugiter ego dicerem, inimo & ipsi oculi suo modo clamarent: Quando tandem consolaberis me?

3 Iam enim tempus est ut adferas consolationem, quia praeter calamitatum magnitudine & diuturnitate, praeter desiderij vehementiam, iam facta est cutis mea similis sacco coriaceo pruina congelato & constricto, aut fimo in rugas contracto & denigrato. Nam ad eum modum & ego maceratus, constrictus & corrugatus sum, vilis & abiectus apud homines: * nec tamen in his malis mandatorum tuorum oblitus sum.

4 Itaque

2 Qui timet te videbunt me. Et letabuntur: * quia speravi in sermonibus tuis.

3 Cognoui Domine quia aequitas iudicia tua.

* Et in veritate tua humiliasti me.

4 Fiat misericordia tua ut consuletur me, secundum eloquium tuum seruo tuo.

5 Veniat mihi miserationes tuae, & vitam, * quia lex tua meditatio mea est.

6 Confundantur superbi, quia iniuste iniquitatem fecerunt in me. * ego autem exercebor in mandatis tuis.

7 Convertantur mihi timentes te. Et qui nouerunt testimonia tua.

8 Fiat cor meum immaculatum in iustificationibus tuis.

* ut non confundar.

1 Defecit in scilicet tuum anima mea. * Et in verbis tuis super speravi.

2 Defecerunt oculi mei in eloquium tuum.

* dicentes quando consolaberis me?

3 Quia factus sum sicut uer in pruina.

* iustificationes tuas non sum oblitus.

1. Cor. 13.

b

2

b

4 *Quot sunt dies serui tui? * quando facies de persequentibus me iudicium?*

5 *Narrauerunt mihi iniqui fabulationes, * sed non ut lex tua.*

6 *Omnia mandata tua veritas: * iniqui persecuti sunt me, adiua me.*

7 *Paulominus consummauerunt me in terra: * ego autem non dereliqui mandata tua.*

8 *Secundum misericordiam tuam uiuifica me: * & custodiam testimonia oris tui.*

4 Itaque mi Domine quot adhuc dies reliqui sunt mihi seruo tuo quibus hæc pati cogar? * quando tandem de his qui persequuntur me iniuste, iustum supplicium fumes? Ne diutius quaeso istud facere differas, tum quod seruus tuus sim, tum ob iniquitatem persequentium me, & tuam in iudicando æquitatem.

5 Ecce enim iniqui narrauerunt de me apud seiuicem nugacissimos sermones, falsa de me inter sese mutuò nugantes & garrientes in perniciem meam: * verum quæ fabulantur inter sese, non erant consona legi tuæ.

6 Omnia enim mandata tua æquissima sunt, nihil aliud præcipientia quam quod verum est & æquum: * illi verò ut sunt iniqui, ita iniuste persecuti sunt me: Tu itaque vel propter illorum iniquitatem adiua me: siue ut ab illorum persecutionibus liberer, siue ut ab eis non superer.

7 Pene enim consumpserunt & perdidierunt me hic in terra: * ego tamen non dereliqui mandata tua, ad extremum vsque spiritum paratus ea seruare, nec vlla vi sinens mihi ea extorqueri.

8 Tu itaque respectu habito tum ad illorum iustitiam, tum ad meum in lege tua pertinax studium, me ab his malis restitue iuxta misericordiam tuam: * id cum feceris, iam diligentius & liberius seruabo admonitiones præceptorum tuorum, quæ ipse nobis tradere dignatus es per os seruorum prophetarum tuorum.

Lamed, id est, disciplina.

1 *In æternū domine verbum tuum permanet in celo.*

2 *In generatione & generatione veritas tua, * fundasti terram & permanet.*

3 *Ordinatione tua perseverat dies: * quoniam omnia seruiunt tibi.*

4 *Nisi quod lex tua meditatio mea est: * tunc forte periissem in humilitate mea.*

5 *In æternum non obliuiscar iustificationes tuas: * quia in ipsis uiuificasti me.*

6 *Tuus sum ego, saluum me fac: * quoniam iustificationes tuas exquisiui.*

7 *Me expectauerunt peccatores ut perderent me, * testimonia tua intellexi.*

8 *Omnis consumptionis vidi finem, * latum maderum tuum nimis.*

1 Ecce Domine in ipsis cælis persistit perpetuò mādātum illud tuum, quo eos voluisti esse æternos, & in hominū utilitatē continuè veni.

2 Per omnes generationes perdurat tua in præstandis promissis constantia, quemadmodum id patet in continua cælorum reuolutione, temporūque sibi succedentium promissa vicissitudine, similiter & in terræ stabilitate: * stabilem enim eam esse voluisti, & secundum promissionem ac iustitiam tuam permanet semper.

3 Iuxta dispositionem tuam dies in suo cursu semper perseverat, post noctem statuo semper tempore rediens: * omnia enim velut serui tui obediunt mandato tuo. Hanc itaque constantem creaturarū obedientiam aduertens, æquissimū esse iudico & nos tuis mandatis parere semper. Rursum dum in his tuam attēdo æternitatem, potentiam & fidem, non parum in malis meis consolationis ea mihi res attulit.

4 Ad eūdem modum etiam meditatio legis tuæ multum in afflictionibus animum confirmauit. Nisi enim assidue meditatatus fuisset in lege tua, quæ & ipsa tuam prædicat potentiam & fidelitatem, * tunc forte merore periissem in afflictione mea grauissima.

5 Itaque nunquam obliuiscar mandatorum tuorum, eo quod per eorum meditationem me recreaueris, & ne merore perirem, in vita conseruaueris.

6 Tuus per omnia sum ego, qui me totum tibi dedidi, & me tibi curæ esse satis sentio: saluum itaque me fac, * quoniam mandata tua omni studio & cognoscere & facere quaesui.

7 Impij quidem expectauerunt cupidè perdege me: * Verum ego aduerti ad contestationes præceptorum tuorum, tum ut ex eis intelligerem quid facere contra oporteret me, tum ut ex eis consolarer & confirmarer.

8 Cum autem sic considerarem testimonia tua, intellexi nihil esse tam absolutum & perfectum in hoc mundo, quod non haberet finem. * At vero mādātum tuum latissimè se extendere, eo quod per omnia sæcula firmum permaneat, nec aliquem habeat finem, sed ad æternitatem diuinam obseruatores suos perducatur.

Mem, id est, ex ipsis.

1 *Quomodo dilexi legem tuam Domine: * tota die meditatio mea est.*

2 *Super inimicos meos prudentem me fecisti, mandato tuo, quia in æternum mihi est.*

1 Valde Domine dilexi legem tuam, id quod vel hinc manifestissimū est, * quod tota die assidue mea meditatio in ea versetur.

2 Nec facta est huiusmodi assidua meditatio mihi infrugifera, quoniam enim perpetuò tua præcepta mihi in animo sunt, ideo per ea prudentiorem me fecisti inimicis meis, qui cum legem tuam contempnant, sine qua nulla est vera sapientia, quantumuis sapientum nomen apud homines obtineant, nequaquam tamen verè sapientes dici possunt, neque suas actiones & consilia ex utilitate & salute propria ordinare.

3 Neque

3 *Super omnes docentes me intellexi: * quia testimonia tua meditatio mea est.*

4 *Super senes intellexi: * quia mandata tua quaesui.*

5 *Ab omni via mala prohibui pedes meos, ut custodiam verba tua.*

6 *A iudiciis tuis non declinaui.*

* *quia tu legem posuisti mihi.*

7 *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, * & super mel ori meo.*

8 *A mandatis tuis intellexi: * propterea odium omnem viam iniquitatis.*

1 *Lucerna pedibus meis verbum tuum, * & lumen semitis meis.*

2 *Iuravi, & statui custodire iudicia iustitiae tuae.*

3 *Humiliatus sum vsquequaque Domine, * uiuifica me secundum verbum tuum.*

4 *† Voluntaria orationis beneplacita suo Domine: * & iudicia tua doce me.*

5 *Anima mea in manibus meis semper: * & legem tuam non sum oblitus.*

6 *Posuerunt peccatores laqueum mihi, * & de mādatis tuis non erraui.*

7 *Hereditatem acquisiui te-*

3 Neque inimicis tantum meis, sed & his qui me quondam docuerunt, parentibus & præceptoribus sapientior euasi, * propterea quod in constitutionibus tuis assidue meditatatus sum.

4 Eos quoque qui ætate & annis longè me erant seniores, prudentia superauit: * eo quod mandata tua omni studio ambigerem tum cognoscere, tum facere. Ea enim sapientia, quæ ex indefinente meditatione & obseruatione legis tuæ per magisterium spiritus tui paratur, longè superior est & perfectior, primùm quidem ea que mille suis artibus instructi sunt impij ad malum, tum & ea quam vel humano solum studio doctores hominum, vel vsu vel experientia rerum senes consequuntur.

5 Non solum autem meipsum assidue exercui in meditatione legis tuæ, sed ut etiam per omnia custodirem legem tuam, prohibui actus & affectus meos ab omni actione & instituto malo. Neque enim custodire legem tuam potest faciendo bonum, qui non imprimis declinauerit à malo, neque ab vno tantum malo, sed ab omni: quod nemo præstabit, nisi qui carnis affectiones ad malum pronas rationis imperio cohibuerit, & à malo reuocauerit.

6 Sicut autem ab omni mala via declinaui, ita contrà à iustissimis mādatorum tuorum decretis neque ad dexteram, neque ad sinistram declinaui. Quod tamen nequaquam meæ industria arroganter tribuo, sed tuæ gratiæ dono: * nempe quia tu in corde meo descripsisti legem, docens & suggerens in omnibus quid faciendum.

7 Ex hac autem assidua meditatione & custodia legis tuæ factum est Domine, ut præcepta tua, cunctaque tua eloquia, quæ plerique affectu deprauati acerba iudicant & insuauia, admodum suauia sint faucibus mentis meæ, intellectu & voluntari: * adeo ut etiam dulciora sint palato & gustui spiritus mei, quam sit ori meo suaue id quod suauissimi est saporis, quale est mel.

8 Ex mādatorum etiam tuorum meditatione & obseruatione prudens factus sum: * propter quod omnem iniquam actionem non tantum deserui, sed etiam odio profecutus sum. Hoc enim odium parit vera illa sapientia, quæ ex sola legis tuæ meditatione & obseruatione paratur.

Num. scripturam.

1 Verba tua Domine sunt instar lucernæ affectibus & actionibus meis, * immo velut clarum lumen sunt conuersationi meæ. Nam in presentis vitæ tenebris, atque in affectuum nostrorum nocte, verba legis tuæ rectam mihi virtutis viam commostrant, ne deuiem, impingam & cadam, quemadmodum contingit his qui in tenebris illis sine lucerna legis tuæ ambulant, secundum præscriptum legis tuæ non viuunt. Pedibus autem meis & semitis verbum tuum lucerna est & lumen, nempe cuius ducatu opus est, quamdiu ambulandum est in caliginoso hoc loco, donec peracto hoc peregrinationis itinere dies illucescat, & Lucifer atque Sol ipse orietur in cordibus nostris.

Prou. 6.

2. Pet. 1.

2 Itaque perpendens legis tuæ ad rectè viuendum utilitatem & necessitatem, iuravi, & firmiter apud me constitui obseruare quicquid æquissimo iudicio tuo præcepisti.

3 Afflictus sum vehementer Domine, * restitue me à malis his, sicut pollicitus es verbis tuis.

4 Promissiones oris mei, quibus in hac mea tribulatione nulla necessitate, sed sponte ac volenti animo pollicitus sum, me tibi oblaturum facere iudicis & gratiarum actionis, has inquam, spontaneas promissiones gratanter quaeso accipe Domine, liberando me à malis his, ut que promisi sacrificia tibi offerre possim: * & iudicia illa tua, quibus omnia iuste agis & moderaris, doce me per experientiam æquitatis tuæ declarare in me. † Voluntarias quoque illas promissiones, quibus iuravi me seruaturum iudicia iustitiæ tuæ, tu quaeso benignus accipe, dirigendo vota mea, & doce me semper illa iudicia quæ nos facere præcepisti.

5 Assidue de vita periclitor, animam & vitam meam velut in manu omnibus expositam portans: * legis tamen tuæ in malis tam præsentibus non sum oblitus.

6 Impij veluti expandentes laqueum in perniciem meam, insidias parauerunt ad capiendum & perdendum me: * ego tamen à mādatis tuis non aberravi, persuasus per horum obseruationem nequaquam me confundendum.

7 In hæreditatem perpetuam mihi delegi constitutiones tuas, constituens

testimonia tua in æternum. **S**tituens illas possidere tota vita mea, quasi hæreditaria bona, quæ mecum semper etiam post hanc vitam permaneant, & propter quæ aliam hæreditatem non quæro. * Sunt enim mandata tua in quibus oblectatur cor meum, non in fluxu ac perituris huius mundi bonis.

8 **Inclinasti cor meum ad faciendâs iustificationes tuas in æternum.** * propter retributionem.

8 **Itaque animum meum à caducis rebus huius sæculi abstractum accommodavi, vt opere præstem iustissima præcepta tua toto tempore vitæ meæ:** * idque vt consequar eam mercedem, quæ in lege tua promissa est seruantibus mandata tua.

Samech. *Adiuuans*

1 **Iniquos odio habui.** * & legem tuam dilexi.

2 **Adiuuor & susceptor meus es tu;** * & in verbis tuis super speravi.

3 **Declinasti à me maligni:** * & scrutabor mandata Dei mei.

4 **Suscipe me secundum eloquium tuum.** * & viuam. * non confundas me ab expectatione mea.

5 **Adiuua me & saluus ero.** * & meditabor in iustificationibus tuis semper.

6 **Sperasti omnes discedentes à iudiciis tuis.** * quia iniusta cogitatio eorum.

7 **Præuaricantes reputasti omnes peccatores terræ:** * ideo dilexi testimonia tua.

8 **Confige timore tuo carnes meas:** * à iudiciis tuis timui.

Sceleratos odio habui: * legem autem tuam dilexi, ob cuius solius dilectionem impios odiui, idque solum in eis odiés quod legem tuam transgredi non vererentur.

2 **Vt autem omni impietate reiecta legem tuam vnice amari, ita quoque humano præsidio neglecto, te mihi in adiutorem & defensorem delegi:** * multum enim in certissimis legis tuæ promissis speravi.

3 **Proinde vt legi Dei, quam amo, expeditius vacare possim, quotquot estis impij, qui vel vestra persecutione impedimentum exhibetis liberè vacandi Deo, vel impijs suggestionibus & consilijs conamini auertere à lege Dei, recedite à me:** * & à vestra oppugnatione atque consortio liber, diligentius perscrutabor mandata Dei mei.

4 **Tu verò Domine me confugientem ad te suscipe secundum promissionem tuam in quam speravi: defende quæso, & ne ab hostibus meis deticiar, sustenta, & fac vt ab his malis restitutus alacrius viuam:** * neque finas me frustrari expectata à te salute.

5 **Tu me adiuua Domine. id si feceris, quanquam & multi & fortes sunt qui me oppugnant, tuo tamen solius auxilio mox ab eorum violentia saluus ero, qui alioqui tua ope destitutus periturus sum:** * Consecutus autem tua ope salutem, assidue meditabor in iustissimis præceptis tuis.

6 **Ideo autem in mandatis tuis occupari assidue volo. Ideo etiã conuenit, vt ab impijs meis hostibus me vindices, nam spernis sine delectu omnes eorum cogitatio, qua excogitant quomodo sua expleant desideria, iniusta sit & impia.**

7 **Quare & ego quoque iudicium meum tuo conformans, nequaquam impios iustificauit aut laudauit, sed omnes sine discrimine peccatores, qui in terra degunt, reputauit præuaricatores iustitiæ & legis tuæ:** * Atque ob id ne & ego præuaricator haberer, atque à te rejicerer, dilexi admonitiones præceptorum tuorum.

8 **Verum quoniam mandata tua, quæ secundum spiritum diligo, constanter seruare non potero, nisi caro, carnalisque affectus, qui contra spiritus desideria semper terrena diligit, reprimatur tuo timore, isque timor tuæ sit gratiæ donum: tu quæso carnem meam, carnalésque omnes cupiditates timore tuo quasi clauis quibusdam confige, reprime atque mortifica, efficiens scilicet vt carnalis affectus, qui legem tuam diligere non potest, saltem timore tuo à perficiendo suo desiderio cohibeatur.** * Ita autem salubriter configi & vulnerari carnem meam exopto, eo quod perterritus sim à iudicijs illis tuis, secundum quæ te ex lege tua intelligo & sumpsisse frequenter de impijs supplicium, & in nouissimo die sumpturum.

Ain. *foris. s. oculis.*

1 **Feci iudicium & iustitiam:** * non iradas me calumniantibus me.

2 **Suscipe seruum tuum in bonum.** * non calumniatur me superbi.

3 **Oculi mei defecerunt in salutare tuum:** * & in eloquium iustitiæ tuæ.

4 **Fac cum seruo tuo secundum misericordiam tuam:** * & iustificationes tuas doce me.

Ego Domine nulli iniuriam aliquã intuli, sed erga omnes feci quod æquum est & iustum: * ne itaque me derelinquas tyrannidi studentium iniuria me afficere. Conuenit enim tuæ iustitiæ & bonitati, quemadmodum & te facturum promissisti: vt non finas iniuste opprimi eum qui erga omnes iustitiam seruauit.

2 **Itaque me seruum tuum ad te confugientem suscipe, ita vt beneficia mihi qui in alios bonus fui & æquus, nec finas vt superbi legum tuarum transgressores vim & iniuriam eam quam conantur, mihi inferant.**

3 **Iam enim oculi mei debilitati sunt, & caligare cœperunt, dum iugiter in cœlis intentè sublatis sunt, expectantes venturam à te salutem, & adimpletionem promissionis factæ à iustitia tua.**

4 **Proinde mecum qui tibi soli seruire cupio age secundum misericordiam tuam, liberando me à præsentibus malis:** * & simul etiam manda

mandata tua doce. Hæc est enim absoluta misericordia, sine qua parum profuerit à malis liberatum esse: quare ab eis vel ob id maxime liberari opto, vt liberius à te mandata tua doceri possim.

5 **Seruum tuum sum ego.** * da mihi intellectum. vt sciam testimonia tua.

5 **Seruum tuum me esse profiteor, qui & creationis iure obedientiam tibi debeo, & bonæ voluntatis proposito tuæ me seruituti addixi:** * quare da mihi eam intelligentiam, qua intelligere queam iustissima mandata tua: non enim tibi Domino meo seruire potero, nisi tuum beneplacitum intellexero. Vt autem intelligam perfectè, humana non sufficit diligentia aut ratio, nisi & spiritus tui sancti accesserit interna eruditio, menti quæ iusta sunt persuadens.

6 **Tempus faciendi Domine, dissipauerunt legem tuam.**

6 **Sanè Domine tempus iam est tibi vt facias de impijs vltionem, idque non solum causa mei, qui vsque ad oculorum defectionem iam diu salutem tuam expectaui, sed etiam impiorum causa, nam vsque adeo iam creuit eorum impietas, vt legem tuam spreuerint & dissipauerint, non ipsi tantum eam transgredientes, sed & alios ad transgrediendum compellentes, & abolitam eam volentes.**

7 **Ideo dilexi mandata tua super aurum & topazion.**

7 **Quoniam autem eos vidi legem tuam spernere, & nihili facere, ob id ego contra eius amore magis magisque accensus sum, diligens eam præ auro & topazio, omnibûsque desiderabilibus & pretiosis huius mundi bonis.**

8 **Propterea ad omnia mandata tua dirigebar.**

8 **Quoniam autem eam dilexi, ideo nõ ad vnum solum aut alterum, sed ad omnia mandata vniuersæ legis tuæ me ipsum dirigebam, ad omnium obseruationem me accommodans, & secundum omnia mandata tua conuersationem meam rectè facere studens:** * sicut autem omnia mandata tua dilexi, ita contra omnem iniquam actionem odio habui, vt quæcum æquissima lege pugnaret ex diametro.

* **omnem viam iniquam odio habui.**

Phe. *os. oris.*

1 **Mirabilia testimonia tua.**

Constitutiones præceptorum tuorum Domine admodum sunt mirabiles, tum quod in eis etsi per paucis perfectissima sapientia & æquitas conclusa sit, ita omnibus vitijs corrigendis sufficiant, omne virtutis genus doceant, omni tempori conueniant, cunctisque hominibus accommodatæ sint, consummatam eos iustitiam & sapientiam docentes, tum quod sapientia, æquitas atque vtilitas in eis recondita, non sit quibusvis expolita, nec possit à carnalibus & animalibus hominibus percipi: * ob hanc itaque mandatorum tuorum admirandam & abstrusam perfectionem anima mea summa cum diligentia & exquisitione scrutata est mandata tua.

* **ideo scrutata est ea anima mea.**

2 **Nec inutilis sanè horum est inuestigatio, nam hæc cum declarari & exponi cœperint, mox depulsis omnibus ignorantiarum & errorum tenebris, admirabili luce perfundunt, intelligentiamque dant ætate atque sensu paruulis, hoc est insipientibus: sed his maxime, qui nulla sibi vaficie placentes, neque humana sapientia inflati sese tibi doctore cœlesti simplicissime & humiliter submitunt. Neque enim superbis aut maleuolis declaratur, nec aperitur à te arcana legis tuæ sapientia: sed clausa eis manet & abscondita: quæ nisi à te reueletur, non magis illuminat, quam abscondita sub modio candela.**

2 **Declaratio sermonum tuorum illuminat:** * & intellectum dat paruulis.

3 **Os meum aperui, & attraxi spiritum.** * quia mandata tua desiderabam.

3 **Proinde ad similitudinem hominis præ nimio dolore os suum aperientis, ad rem expectatam anhelantis, spiritumque per respirationem attrahentis, ego mentem meam tibi aperui, auidèque tuam doctrinam ex verbis tuis imbibere cupiui.** * valde enim desiderauit pertingere ad intelligentiam mandatorum tuorum.

4 **Aspice in me & miserere mei secundum iudicium diligentium nomen tuum.**

4 **Quoniam itaque ad te domine velut aperto & hiante ore conuersus sum, tu quoque ad me conuersus benigno tuo vultu respice me, & miserere mei secundum eam rationem, qua iudicare & tractare soles diligentes te. Nam & ego Domine inter eos esse studeo semper.**

5 **Gressus meos dirige secundum eloquium tuum:** * & non dominetur mihi omnis iniustitia.

5 **Misericordia autem, quam mecum fieri cupio, hæc est, vt omnes meos affectus & actus disponas & dirigas secundum rectissimam regulam legis tuæ:** * nec finas vt vel iniquitas aliqua, vel ipsi iniqui præualeant mihi, etiam si semper oppugnent.

6 **Redime me à calumnijs hominum,** * & custodiam mandata tua.

6 **Redime me à falsis criminationibus & iniusta oppressione hominum:** * & da vt liberatus expeditius custodire possim mandata tua, à quorum intentâ meditatione & studiosa obseruatione non nihil iniuriæ & molestiæ hominum abstrahunt.

7 **Faciem tuam illumina super seruum tuum.** * & doce me iustificationes tuas.

7 **Fac clarè appareat super me seruum tuum fauor tuus, qui præsentium malorum tenebris discussis, tanquam clara lux me recreet & consoletur:** * sed simul tamen iustissima statuta tua doce me, sine quorum cogni

2 Exitus aquarum deduxerunt oculi mei: * quia non custodierunt legem tuam.

cognitione non est vera aliqua foelicitas & salus. 3 Adeo enim amaui legem tuam, vt oculi mei praenimio cordis dolore effuderint largissimas lachrymas, quasi riuulos aquarum per genas decurrentes: * eo quod viderem impios transgredi legem tuam, cuius neglectum magis deplorauit, quam propriam ab impiis vexationem.

Sade. iustitia

1 Iustus es Domine: * & rectum iudicium tuum.

2 Mandasti iustitiam, testimonia tua & veritatem nimis.

3 Tabeſcere me fecit zelus meus: * quia oblitus sum verba tua inimici mei.

4 Igniti eloquium tuum vehementer: * & seruus tuus dilexit illud.

5 Adoleſcens sum ego & contemptus: * iustificationes tuas non sum oblitus.

6 Iustitia tua, iustitia in aeternum: * & lex tua veritas.

7 Tribulatio & angustia inuenerunt me, mandata tua meditatio mea est.

8 Aequitas testimonia tua in aeternum: * intellectum da mihi & viam.

Iustus es Domine, & solus ex te ipso iustus: * quare & omnia iudicia tua, siue quibus omnia moderaris, & omnes iudicas, siue quae nos facere praecipisti, recta sunt & aequa.

2 Per mandata enim tua nihil aliud praecipisti nobis, quam iustitiam & aequitatem maximam.

3 Itaque cum perpenderet tam aequa esse legem tua, zelus meus, quo nimio amore tui & legis tuae accensus fui, pene me confecit: eo quod viderem inimicos meos verborum tuorum nullam habere rationem.

4 Tua enim lex velut aurum igne examinatum & purgatum, summe pura est, nihil admistum habens vanitatis, falsitatis aut iniustitiae: * propter quod ego seruus tuus valde dilexi eam.

5 Junior quidem sum inimicis meis, & ob id ab eis despectus quasi paruulus puer, & adhuc insipiens ac vilis ab eis reiectus sum: * mandata tamen tua non sum oblitus.

6 Et quidem merito: nam iustitia, quam tuis mandatis nobis praecipisti, non est talis, qualis ea quam hominum statuta praescribunt, quae frequenter ad tempus solum iustitia est, nec omni tempore conuenit: tua vero iustitia perpetua est, & lex tua aequissima simul est & stabilissima, nihil falsitatis aut iniustitiae, vt aliquoties humanae leges, admistum habens, & ob id omni tempore stabiliter persistens.

7 Itaque propter summam hanc & perpetuam aequitatem praecceptorum tuorum, ego in eis assidue meditatus sum, cum tribulatio corporis & angustia mentis me apprehendissent, meditatione iustitiae tuae me ipsum in malis meis oblectans.

8 Tua enim mandata nullo non tempore aequa sunt, * istud quae fac me intelligere & persuasum esse, sic enim alacer & laetus viuam, etiam in mediis calamitatibus.

Coph. vocatio.

1 Clamaui in toto corde meo, exaudi me Domine: * iustificationes tuas requiram.

2 Clamaui ad te, saluum me fac: * & custodia mandata tua.

3 Praeueni in immaturitate, & clamaui, * quia in verba tua desperaui.

4 Praeueni oculi mei ad te diluculo: * vt meditarer eloquia tua.

5 Vocem meam audi secundum misericordiam tuam Domine: * & secundum iudicium tuum viuifica me.

6 Appropinquauerunt persequentes me iniquitanti: * a lege autem tua longe facti sunt.

7 Prope es tu domine, * & omnes viae tuae veritas.

Prae vehementi desiderio clamaui pro auxilio, neque lingua & voce ratum clamaui, sed ex toto etiam pectore: exaudi ergo me Domine: * Id cum feceris, studiosus & liberius mandata tua quaeram tum cognoscere, tum facere.

2 Clamaui autem non ad alium Deum quam ad te, tu itaque saluum me fac a malis istis: * & ego salute a te donatus diligentius mandata tua seruabo.

3 Non clamaui autem ad te solum per diem, sed cum adhuc non esset oportunitas vigilandi, cumque adhuc essent tenebrae, praueeni tempus surgendi, tuamque faciem praecipuaui, & summo desiderio tuum auxilium imploraui: * eo quod in promissis tuis magnam spem conceperam.

4 In ipso adhuc diluculo ante exortum diem oculi mei somno discusso ad te intenti erant, * vt occuparer in meditatione verborum tuorum, tum eorum quibus tuam benignitatem tuis promissisti, tum eorum quibus tuam voluntatem nobis praecipisti.

5 Itaque clamorem & desiderium meum exaudi pro benignitate tua: * & secundum aequitatem tuam, qua omnes iuste iudicas, secundum iudicium illud tuum quo agere soles cum his qui inuocant te viuifica me, eximendo me ab his mortibus, in quibus ago.

6 Ita certe vt facias, etiam impietas hostium meorum postulat. Qui enim persequuntur me, appropinquauerunt iniquitati, magno conatu agentes vt iniquitatem contra me conceptam designarent, * a lege autem tua remotissime elongati sunt.

7 Verum vt illi iam mihi imminet, studentes conceptam iniquitatem in me patrare: ita nihil dubito, quin tu quoque ad sis mihi, qui propinquus es omnibus inuocantibus te: * noui & illud, quod omnia mandata tua, in quibus nos ambulare voluisti, aequissima sint & verissima. Quare sicut ob tuam praesentiam non multum metuo hostes meos iniquitati

8 Initio cognoui de testimonijs tuis, quia in aeternum fundasti ea.

quitati appropinquantes, ita ob praecceptorum tuorum aequitatem nolui illorum exemplo elongari a lege tua.

8 Vt autem noui mandata tua aequissima esse, ita quoque ab initio cognoui de eis quod ob summam illorum aequitatem volueris ea esse, perpetuo stabilia, ac ob id ab eis nullo vnquam tempore recedendum.

Res. capit.

1 Vide humilitatem meam & eripe me, * quia legem tuam non sum oblitus.

2 Indica iudicium meum, & redime me, * propter eloquium tuum viuifica me.

3 Longe a peccatoribus salus, * quia iustificationes tuas non exasperant.

4 Misericordia tua: & mulier Domine, * secundum iudicium tuum viuifica me.

5 Multi qui persequuntur me, & tribulant me, * a testimonijs tuis non declinaui.

6 Vidi prauaricantes & tabescibam: * quia eloquia tua non custodieui.

7 Vide quoniam mandata tua dilexi Domine: * in misericordia tua viuifica me.

8 Principium verborum tuorum veritas, * in aeternum omnia iudicia iustitiae tuae.

Declara quaeſo Domine te respicere afflictione meam, & eripe me. * nam legem tuam non sum oblitus.

2 Tu qui iustus es iudex, ad quem omne iudicium pertinet, cuique vni meam causam commisi, fac pro me de aduersarijs meis iudicium, quod meae innocentiae debetur, & redime me ab iniustis oppressoribus meis, * sed & propter promissiones tuas ab his malis restitutum alacrius viuere da mihi. Hanc enim quam peto liberationem vt praestes conuenit, tum propter tuam in iudicando aequitatem, tum propter promissorum tuorum fidelitatem.

3 Procul quidem abest ab impijs salus tua Domine, * eo quod mandata tua illis curae non sunt, per quorum obseruationem solum salute tua tum praesenti tum futura dignus quis efficitur.

4 Verum erga legis tuae studiosos multa sunt miserationes tuae Domine: * secundum has itaque, & secundum aequitatem tuam, qua illos iudicare soles, tu me his malis exemptum laetius viuere tribue.

5 Multi enim numero sunt qui persequuntur & affligunt me, * nec tamen a mandatis tuis declinaui.

6 Immo tanto legem tuam amore profecutus sum, vt cum viderem prauaricantes aliquos legem tuam, non solum non imitarer illos, sed etiam singulari taedio & molestia animi afficerer, * non ob aliud quam quod verba legis tuae non obseruarent.

7 Declara itaque Domine te attendere quod mandata tua dilexerim, * perque misericordiam tuam restitue me ab his malis.

8 Et merito quidem mandata tua dilexi Domine, nam omnium verborum tuorum principium & caput est veritas, siue quia ab veritate tua summa procedunt, in eaque quasi primo fundamento nituntur, atque ob id verissima & aequissima esse necesse sit: siue quia summa est omnium verborum tuorum veritas, obtinet scilicet in omnibus verbis tuis, quibus nihil aliud quam quod veritatis est & aequitatis praecipitur: * atque ob hanc verborum tuorum veritatem omnia decreta illa aequissima, quae nobis tua iustitia praescripsit, in aeternum durabunt, neque aliquando labefactabuntur, quemadmodum statuta hominum, quae nonnunquam mutari necesse est ob deficientem eorum aequitatem.

Sin. Partium.

1 Principes persequuti sunt me gratis, * & a verbis tuis firmidant cor meum.

2 Leta labor ego super eloquia tua, * sicut qui inuenit spolia multa.

3 Iniquitatem odio habui, et abominatus sum, * legem autem tuam dilexi.

4 Septies in die laudem dixi tibi super iudicia iustitiae tuae.

5 Pax multa diligentibus legem tuam.

Non quicunq; homines, sed potentes principes persecuti sunt me, & idque praeter omne meum meritum, * eos tamen non tantopere metui, quam timui ex animo ne praeccepta tua transgrederer: neque adeo eorum minas aut persecutionem metui, quam metui illa tua verba, quibus grauissima mala comminaris legem tuam deserentibus.

2 Proinde quoniam per hunc salubrem timorem verborum tuorum perfuti in lege tua, nec ab ea dimotus sum, etiam principum iniquis persecutionibus, ob id modo gaudeo, semperque gaudebo de eloquijs tuis, * perinde atque is qui deuictis hostibus suis nactus est spolia multa: cuius quidem gaudium duplici nomine maximum esse conuenit, quod scilicet & hostes suos superauerit, & optima praeda ditatus sit. Ad eum enim modum ego summe gaudeo de verbis tuis, per quae & hostes meos superauit, & ditissimum me esse reputo.

3 Quod autem timui ne praeccepta tua transgrederer, hinc erat, quia scilicet omnem iniquitatem odio habui, immo & abominatus sum: * legem autem tuam dilexi, non enim tam ex metu vitiois tuae praecceptorum tuorum transgressionem formidauit, quam ex vero amore iustitiae, odioque iniustitiae.

4 Itaque quoniam legem tuam ob aequitatem ipsius dilexi, ob id non tantum singulis diebus, sed septies, hoc est, multoties per diem laudauit, propter aequissima illa mandatorum tuorum decreta, quae nobis praescripsit iustitia tua.

5 Et merito te ob ea laudauit, nam diligentibus legem tuam ampla pax obtingit, & quidem plerumque etiam pax, successus atque foelicitas corporalis, semper autem pax mentis, quae exuperat omnem sensum, nec

* non est illis scandalum

impis contingere potest, qui sunt quasi mare feruens, quod quiescere non potest, nec sentiunt diligentes legem tuam vllum offendiculum, & id quidem plerunque etiam secundum externum hominem, semper autem & principaliter secundum spiritum, nam etsi aduersitates ingruant, etsi peccantium multitudinem cernant: tamen neque aduersitatibus occurrentibus status & quies mentis turbatur, cum persuasi sint omnia sibi cooperari in bonum, neque peccantium exemplo a recto dimouentur, eo quod per legis Dei amorem in via virtutis firmati sint.

6 Expectabam saluare tuum Domine: & mandata tua dilexi.

6 Considerans itaque hanc pacem diligentium legem tuam, expectaui salutem abs te Domine: * atque vt hanc impetrarem mandata tua dilexi.

7 Custodit anima mea testimonia tua, & dilexit ea vehementer.

7 Custodiui ex animo mandata tua, & dilexi ea vehementer.

8 Seruauit mandata tua & testimonia tua, quia omnes via mee in conspectu tuo.

8 Seruauit mandata & admonitiones tuas: * studui enim omnes actiones meas coram te instituere, in omnibus vni tibi placere cupiens, persuasusque sui omnes actus meos tibi esse notissimos, nec aliquem illorum latere, sed omnes te teste perfici, atque ob id studiosius mandata tua seruare laboraui.

Thau. signa.

Admittatur quæso in conspectum tuum, atque à te suscipiatur prolixia hæc mea deprecatio Domine: * & quemadmodum hæctenus precatus sum, fac me sapere non secundum humanas artes aut mundi sapientiam, sed secundum eloquium tuum, vt scilicet sermones tuos, ac legem perfectè intelligam.

1 Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo Domine: * iuxta eloquium tuum da mihi intellectum.

2 Perueniat, tua gratia approbante, postulatio mea vsque in conspectum tuum: * & quemadmodum tum in lege tua, tum priuatum mihi promissisti, eripe me à malis. Hæc enim duo sunt quæ hæctenus toties rogauit, legis scilicet tuæ intelligentiam, ac malorum istorum depulsionem.

2 Intrat postulatio mea in conspectu tuo: * secundum eloquium tuum eripe me.

3 Hæc vbi mihi præstiteris, nequaquam ingratus ero, aut infructuosus, nam vbi tu docueris me mandata tua, labia mea è plenitudine læti pectoris effundent copiosas laudes tuas, hymnumque gratiarum actionis largiter personabunt.

3 Eructabunt labia mea hymnum, cum docueris me iustificaciones tuas.

4 Ad hæc etiam lingua mea iugiter cloquetur aliis eloquia tua, quo per te edoctus, & alios secundum te instruat, quod certè vt per me fiat æquissimum est: * omnia enim præcepta tua, vt iam sæpe dictum est, æquissima sunt, immo ipsa æquitas, adeo vt quicquid sit præter vel contra legem tuam, æquitas non sit.

4 Pronunciabit lingua mea eloquium tuum, * quia omnia mandata tua æquitas.

5 Adsit mihi potentia tua ad saluandum me à malis: * omni enim impicitate reiecta mandata tua elegi.

5 Fiat manus tua vt saluet me: * quoniam mandata tua elegi.

6 Optaui mihi non salutem humanam, sed tuam, atque à te, qui solus verè saluare potes, vnice saluari desiderauit: * insuper & lex tua est, in qua assidue cum summa mentis oblectatione occupor meditando.

6 Concupiui saluare tuum Domine: * & lex tua meditatio mea est.

7 Itaque cum & in te solo confidam, & tibi soli placere desiderem, da vt anima mea his periculis mortis exempta viuat, tum enim grata laudabit te: * fac vt iudicia tua mihi opem ferant contra hostes meos, quod fiet, si iusto de eis sumpto supplicio ab eorum violentia me liberes.

7 Viuet anima mea & laudabit te: * & iudicia tua adinuabunt me.

8 Ecce ego modo exclusus ab oculis populi Dei errare cogor in syluis & montibus, sicut ovis innoxia, quæ à pastore suo perdita, ac ob id lupis aliisque bestiis exposita, proxima est vt pereat: tu ergo vigilantissimus & amantissimus tuorum pastor require me seruum tuum, atque ab hoc errore reuocatum reduc ad gregem & ouile tuum, mandata enim tua non sum oblitus.

8 Erraui sicut ovis qui perijt: quere seruum tuum quia mandata tua non sum oblitus.

ANNOTATIONES.

In primo octonario.

NON ENIM QUI OPERANTUR, &c.] Hebræa non habent relatiuum, qui, sed, non enim operantur iniquitatem, in viis eius ambulauerunt. Secundum quam lectionem redditur hoc versu ratio quare dixerit beatos qui seruantur, &c. Eodem modo & Græca accipi possunt, si in participio participium, intelligatur substantiuum eius sunt.

IN DIRECTIONE CORDIS.] ἐν ἐπιθυμίᾳ ἀγαθῆς, in rectitudine cordis, hoc est, recto & puro orde.

PERSPEXERO.] Græca ἐπιβλέπειν, respexero, vt ne in verbo, prospexero, quis philosophetur, cum & Hebræa verbum habeant quod simpliciter videre significat. Augustinus legit: inspicio in omnia

NON ME DERELINQVAS, &c.] Dupliciter accipi potest hæc pars superiori adiecta. Primum, vt significet se non posse custodire mandata Dei, nisi sua ope adsit illi Deus, vt indicat paraphrasis. Secundo, vt precetur ne relinquatur hostibus suis, eo quod addixerit se obseruationi mandatorum Dei.

In se

In secundo.

IN QVO CORRIGIT.] Hebræa & Græca habent futurum tempus. Græca enim habent, καὶ ὁμοῦ, corrigit, quod tempus melius sensui conuenit. De correctione autè vigi iuuenum singulariter mentionem facit, tum quia eorum vita vt in plurimum magis deprauata est & toruenda, tum quia difficilius est eis vitam suam corrigere, tum etiam quia eis hoc ipsam magis est necessarium. Bonum est enim

viro, cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Et Adolefcens iuxta viam, etiam cum tenuerit, non recedes ab ea.

IN TOTO CORDE, &c.] Duo hic versus docent. Primi, indignum esse Dei gratia, nisi qui toto corde Deum quaerit. Secundo, frustra nos quaerere toto corde Deum, nisi & gratia eius nobis adsit, qua mandata eius perficiamus.

In tertio.

RETRIBVE SERVO.] Intelligunt quidam prophetam hic optare retributionem æternæ mercedis. Verum cum toto hoc Psalmo assidue precetur liberari ab impiis, & hoc quoque hic precari videtur, vt verbum, retribuere, accipiatur pro tribuere, quemadmodum sæpe. Pro, viuifica autem Hebræa habent, viuam, sic & Græca ζῳοποιᾶν. Interpretatem legit, quomodo & habere quædam Græca & Euthymius, quoque testatur. Porro viuificare propheta semper accipit pro è malis liberare, & consolatione recreare, quamuis in morali sensu non malè à plerisque accipiatur, vt significetur precari vitam spiritus & alacritatem, quomodo in Octonario quæto necessario accipiendum videtur, cum dicitur: In via tua viuifica me.

calamitates. Quæ autem vocet, mirabilia, facis, patet ex eo, quod postea dicit: mirabilia testimonia tua Domine in sensu tamen anagogico rectè intelligitur propheta ablationem illius velaminis, quod in secunda ad Corinthios Paulus dicit positum super cor iudæorum, quo prohibentur intelligere mirabilia mysteria, in lege contenta.

AVFERA ME OPPROBRIUM.] Ad litteram quidem loqui vult de opprobrio eo quo eum impij afficere conabatur, vt patet ex versu sequente: anagogicè autem intelligendum est de opprobrio illo nouissimi diei iudicij, quo afficientur à Deo omnes impij.

REVELA OCVLOS.] Dum dicit, reuola oculos meos, significat esse aliquod oculorum velamen quod auferri cupiat. Id autem duplex indicat paraphrasis, nempe carnales cogitationes, & mundanas

ET CONSILIUM MEVM.] Notandum quod Dei mandata non tantum dicat suam meditationem, sed etiam consilium. Plerique enim meditantur iugiter in scripturis sacris, eas tamen non habent pro consiliariis suis, vt qui secundum eas vitam suam instituere nolint aut negligant.

In quarto.

DORMITAVIT ANIMA.] Tædium quidam accipiunt pro tædio bonorum operum, quod iustis etiam hominibus quandoq; obortitur. Verum Hebræa dictio significat dolorem & tristitiam, quam significationem etiam habet Græca vox ἀνάστα. Porro pro, dormitavit, Hebræa habet, stillauit quomodo etiam Ambrosius legit secutus Origenem. Nā vt ipse annotauit, si apud Græcos legatur ἐπιπέσει, significat dormitavit: si verò omittis duabus litteris legatur ἐπέσει, significat stillauit. Posterior ergo modo legendum esse ex Origenis auctori-

tate vult, quæ verisimile est id ex Hebræis inspectis collegisse: nec diuersus est sensus Hebræicæ lectionis à nostra, nam stillasse dicit animam suam, hoc est, liquefactam esse: quod vires eius paulatim defluxit, sicut aqua.

VIAM MANDATORVM CVCVRAT.] Apud Hebræos in futuro dicitur, curra & dilatabis. Præterea dum in nostra lectione narrat præterito tempore quid fecerit, intelligendus est propheta petere idem beneficium dilatationis cordis, vt & in posticum curriere valeat viam Dei, vt olim.

In quinto.

IN hoc octonario diligenter annotandus est ordo omnium eorum quæ petuntur ita vt posteriori tempore prior adiciat.

morem tuum, & Amputa opprobrium æternæ condemnationis, quia præcepta tua mihi sunt grata. Viuacem & alacrem me fac in æquitate præceptorum tuorum. Verum notandum, quod secundum Hebræicam phrasim statuere eloquium, vel confirmare sermones, sit adimplere promissa, vt patet ex multis scripture locis, sic enim 3. Regum 2. David Salomoni dixit: Serua caremonias Domini, vt confirmet sermones suos quos locutus est ad me.

STATVE SERVO TVO ELOQVIUM.] Hires versus, quos paraphrasis interpretatur, vt intelligatur propheta precari liberationem à malis & hostibus suis secundum Dei promissa, etiam aliter intelligi possunt, vt hic fit sensus: Confirma me seruum tuum in verbis præceptorum tuorum per ti-

In sexto.

ET RESPONDEBO, &c.] Quidam in hoc versu adiuu verbū construunt cum participio, & exprobrantibus, vt sit sensus secundum Campensem, vt habeant quod respondere possim iis qui exprobrant mihi hoc quod dicere soleo, fidere me promissioni tuæ. Verum apud Hebræos participiū potius nominaliter accipitur. Habet enim: & respondebo exprobratoribus meis verbum. Unde constat verbum, dicere, connecti cum, respondebo. Vt autem subiun-

sta ratio: Quia speraui, &c. cum superiori conueniat, futurum, respondebo, optatiuè accipiendum est, vt sit sensus, fac vt respondere possim. Præterita autem illa verba, ambulabam, loquebar, per futura exponenda esse docent & Hebræa præcedentia, item & Octonarij finis, in quo per futurū dicitur. Et exercebor. Pro quo tamen etiam Græcis est præteritum ἀπολογῶμαι, unde & Augustinus legit: & exercebar, Hebræa autem & hic, & superius habet futura.

In sep

In septimo.

HÆC ME CONSOLATA EST.] Pronomen, hæc, nō videtur posse referri ad nomen spem, quandoquidem illud nomen neque in Græcis est, neque Hebræis, sed vtroque est vnum verbum,

pro quo nos habemus, spem dedisti. Proinde accipiendum est substantiue in feminino genere secundum phrasim Hebraicam. Quemadmodum & in vltimo versu octonarij huius.

In octauo.

PORTIO MEA DOMINE.] Versus hic dupliciter distingui & intelligi potest. Primo quemadmodum habet paraphrasis. Secundo, vt hoc modo ordinetur: Dixi apud me, quod portio mea sit custodire legem tuam, sicut & postea dicitur: Hereditate acquisisti testimonia tua, &c.

precatus sum te. Cum enim aliquem precari soleamus, faciem nostram ad illius vultum conuertimus. Secundo, vt per dei faciem, vt alias frequenter, dei fauor intelligatur.

DEPRECATVS SVM FACIEM TVAM.] Dupliciter indicat paraphrasis hanc orationem exponi posse. Primum, vt simpliciter significetur, de-

COGITAVI VIAS MEAS.] Indicat paraphrasis huc versum intelligi posse vel de actionibus preteritis, vel de futuris, quemadmodum id annotauit & Ambrosius.

In decimo.

MANVS TVAE PLASMAVERVNT ME.] Hebræa habent, parauerunt, quomodo etiam Ambrosius legit.

FIAT MISERICORDIA TVA.] Notandum in quatuor versibus istis varia afferri argumenta ad

impetrandam liberationem quam petebat. Primum quidem à Dei misericordia & veritate. Secundò à suo studio legis. Tertio ab iniquitate hostium suorum, & fructu confusionis eorum. Quarto ab vtilitate hinc peruentura ad iustos.

In vndecimo.

DEPECIT IN SALVTARE TVVM.] Luxta anagogen postulat vir sanctus aduentum saluatoris in carnem.

FACTVS SVM SICVT VTER IN PRVINA.] Hanc partem eleganter in sensu allegorico explicat Ambrosius, vt per eam significetur mortificatio corporis viri iusti, quem vtri intelligit comparari, eo quod sicut vter de exiuis fit animantis mortui, ita & corpus viri iusti peccato mortui à carnali sit cupiditate abstractum, & factum vter ille, de quo in euangelio dicitur, quod vinum nouum in vres novos mittit. Comparatur autem vtri in pruna, quod sit corpus eius rore gratiæ spiritus diuini, & continentia gelij, ieiuniorumque resistentibus refrigeratum ab actu libidinis & carnalium desideriorum.

NARRAVERVNT MIHI, &c.] Communiter hic versus intelligitur de sermonibus mundanorum hominum, & doctrinis hæreticorum, qui fabulationes recte dicuntur, quod sint vel vani, vel falsi, vel iniqui. Vani quidem, dum in eis nulla est vtilitas: falsi, quia mendacii respersi: iniqui, dum ad impietatem hortantur. Verum hic sensus parum videtur conuenire proposito propheta. Proinde notandum Hebræa longe aliter habere, nempe: foderunt mihi superbi foueas, hoc est, parauerunt mihi iteritum. Cui

In duodecimo.

OMNIS CONSUMMATIONIS.] Variè hic versus ordinatur, & intelligitur. Quidam enim sine distinctione, versus sic ordinat: Vidi latum mandatum tuum esse finem omnis consummationis: intelligentes per mandatum latum, præceptum charitatis, quod latum dicitur, tum quia ad omnes se extendit, tum quia in eo comprehenditur vniuersa lex & prophetæ, tum etiam quod nunquam

hoc præceptum adimpletum sit. Verum per mandatum toto hoc psalmo vniuersa lex designari solet, & non vnicum illud dilectionis mandatum. Proinde alij per distinctionem versus intelligunt, secundum quam, quoniam videtur significari quædam aduersatio inter duas versus partes, intelligendus est versus secundum sensum paraphrasis.

In decimotertio.

QVOMODO DILEXI LEGEM TVAM.] Dicitur, quomodo, nō interrogatiue accipienda est, sed admiratiue, pro, O quæ! Est enim Græcis, sicut & postea: Quam dulcia faucibus meis.

SUPER OMNES INIMICOS MEOS.] Quod dicit se prudentiorem factum omnibus inimicis suis, simpliciter accipi potest, nempe quod inimici sui ve-

ra essent destituti sapietia, quæ ex sola lege Dei paratur. Aut per tria hæc genera, nempe hostes, docentes, & senes, intelligi potest triplex sciencia, quam superat sapiencia ex lege Dei parta, scilicet sapiencia impiorum diabolica, qua docti sunt ad male agendum, sapiencia humana studio humano acquisita, & prudentia per experientiam parta.

In dec

In decimoquarto.

ANIMA MEA IN MANIBVS MEIS.] Græca habent manibus tuis, quam lectionem præferunt Aug. & Ambrosius, in pluribus libris afferentes haberi, tuis potius, quam meis. Sed vitio scriptorum legi, tuis, satis constat ex Hebræis, nam cum quidam phrasim Hebraicam ignorantes iudicarent durius dici: anima mea in manibus meis: pro meis, scripserunt tuis, quod sic sensus aptior & facilius videretur: Dicunt autem Hebræi ponere animam in

manibus, pro eo quod est exponere se periculo, vt patet Iudic 12. & 1. Regum 28. Fortasse autem animam in manibus, aut habere animam in manibus, accipiunt pro eo quod est, versari in afflictionibus, & de vita periclitari: ita accipitur hoc loco, & Job 13. Quare lacerō carnes dētibus meis, & porto animā meam in manibus meis? Vnde Chaldaeus paraphrastes hoc loco sic habet: In periclitatione fuit anima mea, ac si fuisset in extremitate manus meæ semper.

In decimoquinto.

CONFIGE TIMORE TVO.] Primum hic notandum, verbum, configere, non significare hic talem confixionem, qualis fit per sagittam, vt ne intelligamus timorem Dei hic sagittæ comparari, vt quidam intelligunt: Dicitur enim Græca, καθήλων, significat propriè configere clauis: deriuatur enim ab ἄλος, clauus. Vnde Ambrosius & Augustinus legit Confige clauis à timore tuo. Proinde intelligendum de tali confixione, de qua Paulus loquitur, dum dicit quosdam crucifixisse carnem suam cum vitis & concupiscentiis. Verum difficultas est quomodo petat timore se configi, cum subiiciat se timere Dei iudicia, & hoc ipsum pro ratione subiungit. Proinde aduertendum peroseque timere quidem Dei iudicia, nec tamen habere carnes timore Dei confixas, vt qui timentes quidem æternam damnationem, nondum tamen tali timore detinentur, quo ab omni malo fugiant. Atque hoc ferè est quod pro solutione huius difficultatis Euthymius assert, sic

scribens: Dum tua inquit, lego iudicia, in animo quidem timore corripior, ipsum tamen corpus huiusmodi timore non castigatur. Tu igitur confige & ipsum corpus hoc timore, ita vt ad immoderata desideria amplius non feratur. Similiter ferè & Augustinus indicat difficultatem hanc solui posse, vt scilicet intelligatur propheta optasse addi sibi timorem, vt tantum timeret quantum sufficeret crucifigendis carnibus suis, id est, concupiscentiis. Postea tamen & aliam assert solutionem, vt scilicet intelligatur prima parte petere timorem Domini castum & filialem: secunda vero loqui de timore seruili. Hebræa tamen pro, confige, habent פחדו, quod secundum omnes significat ita inhorrescere, vt pili erigantur, vnde vertit Hieronymus, horripilauit, quamuis horripilare propriè sic Latinis horridiore asperiorèq; pilo fructificare. Vnde ab hoc verbo deriuatur nomen פחדו, masner, quod clauum significat ad quam significationem respexerunt Septuaginta.

In decimosexto.

TEMPVS FACIENDI.] Legendum est per datiuum, Domino, non per vocatiuum, Domine. In Hebræo enim manifestè ad nomen, Domini, additur nota datiuus casus litera lamed, & Græcis est τῷ κυρίῳ. Et Augustinus testatur plures codices habere, Domino, quomodo etiam Ambrosium legitisse apparet ex commentariis. In commentariis Hieronymi habetur item, Domino. Porro verbum, faciendi, quidam referunt ad prophetam, vt significetur tempus esse vt ipse faceret legem Dei, & viveret secundum Deum. Verum potius referendum ad ipsum Deum, sicut fecit D. Hieronymus, qui vertit: Tempus est vt facias Domine. Si autem ad Deum referatur, dupliciter hic locus intelligi potest. Primo vt intelligatur propheta asserere iam venisse tempus, quo conueniat Deum vltionem facere propter nimiam hostium suorum impietatem. Secundo vt in-

telligatur loqui de tempore nouissimi iudicij, aut tempore à Deo constituto ad vindicandum impios, vt sit sensus: Tempus constitutum est à deo, quo sumpturus est supplicium de impiis, secundum quem sensum quod dicitur in versu sequenti, ideo dilexi, &c. ad hanc partem referri potest, vt intelligatur prophetam ideo dilexisse legem Dei, quod consideraret mente tempus illud vltionis. Paraphrasis autem versus illum refert ad partem secundam istius versus, vt significetur propheta ideo magis amore legis Dei acensus, quod videret eam ab impiis contemni. Porro vltimus versus in quo dicitur, Propterea ad orationem, &c. referri potest ad idem ad quod refertur: Primum ideo: vel quoniam dixit se diligere legem Dei in comprobationem dilectionis, subiicit: propterea ad omnia mandata dirigebar. Dirigi autem ad mandata, dupliciter indicat paraphrasis accipi posse.

In decimosextimo.

MIRABILIA, &c.] Quoniam non facile apparet quare dei mandata, quæ testimonia vocare solet, dicantur mirabilia, cum sint aperta & obuia, ideo quidam intelligunt per testimonia hic Dei opera, idque male intelligentes Augustinum, qui hoc primo videtur sequi, cum eam potius interpretationem resellat. Alij simili ratione scripturas sacras intelligunt, quæ mirabilia dei opera restantur nobis. Verum paraphrasis indicat quomodo duplici ratione dei mandata, (hæc enim semper hic vocat testimonia) dicantur mirabilia. dicitur enim quid mirabile, siue ob extimiam eius perfectionem, quam

in aliis non ita licet inuenire: siue quod occultum sit, & cuius ratio non ab omnibus percipitur. Vnde Hebræa quidam sic vertunt: occulta vel secreta sunt testimonia tua. Augustinus autem intelligit ideo testimonia esse mirabilia, quod cum bona sint, & à bono deo profecta, hominem tamen iustificare, & bonum facere nequeant, quæ ratio ex Paulo desumpta huic loco non videtur competere.

REDIME ME, &c.] In huius versus Secunda parte cum quidam libri habeant, vt, alij & ex Græcis & Hebræis patet legendum, &, sicut & in secundo versu octonarij 19.

t 3 decimo

templi à Salomone primò extructi. Ezechiel quidem in suo templo quindecim graduū meminit, in quorum septem ascendebatur ad atrium mulierum, reliquis octo ab atrio mulierum ad atrium virorum. Iosephus tamen in secundo templo plures gradus fuisse memorat, quatuordecim enim testatur fuisse à porticibus ad atrium mulierum, & ab eo vsque ad atrium alterum quindecim, ab hoc rursus duodecim gradibus in templo ascendi solitum, sed neque eorum sententia conuenire videtur, qui cantica graduum hæc dista putant ad literam, quod hæc decantata fuerint à Iudæis iam à Babylone ascensuris in Hierusalem. Etsi enim quidam populo in illo statu conueniant, quidam tamen personæ Davidis attribuenti sunt, vt patet de primo nam Cedar non est locus in Babylonia, vt quidam putant, sed in deserto Arabiæ: fuit enim Cedar filius Ismael, qui cum suis filiis Arabiam incoluit. Et tamen quoniam nec inter Arabes David diuersatus legitur, existimant quidam ipsum de suis popularibus metaphoricè locutum, ad significandum ipsorum barbariem & inhumanitatem, vt etiam inter suos vixerit, perinde tamen vixerit apud suos, ac si fuisset inter Arabes: nec quia de incolatu suo conqueritur, necesse est intelligere hunc Psalmum pertinere ad tempus exilij ipsius. Sæpe enim Propheta huius vitæ tempus, incolatū vocat & peregrinationē, vt supra Psal. 118. Incola ego sum in terra: & Aduena ego sum & peregrinus, sicut omnes patres mei.

QVID DETUR TIBI, &c. Hi duo versus tribus potissimum modis exponuntur à variis interpretibus. Primum enim Augustinus & plerique cum eo intelligunt hic significari, quod sit remedium contra linguam dolosam: & versus illo, quid detur tibi, &c. intelligunt Deum introduci interrogantem eū qui liberari cupit à lingua dolosa, quid sibi contra eam dari oportet, & deinde ipsum respondentem Deo vt dentur ei sagittæ potentis, &c. ac tum per sagittas & carbones intelligendum est verbum Dei, quod & Psalmo 44. significatur per sagittas acutas, & apud Hieremiam igni comparatur: Nunquid, inquit Dominus, verbum meum quali ignis, & quasi

malleus conterens petram? Verum hic sensus sicut optime conuenit mysticæ intelligentiæ, ita Hebraicæ literæ non bene conuenit. Illa enim tertium versus sic habet: Quid dabit, aut quid apponet tibi lingua dolosa? Proinde secundo alij intelligunt his verbis significari perniciem linguæ dolosæ tantam vt ea nihil perniciosius addi possit. Secundum quem sensum in tertio versus Propheta accipiens dicitur est sub pronomine secundæ personæ loqui sibi ipsi vel potius cuius, quemadmodum Psalmo sequenti. Atque hunc sensum persequitur paraphrasis, à quo non multum dissentit interpretatio Campensis. Tertio quidam intelligunt sic significari præmium & vindictam, quæ manet linguam dolosam, vt per sagittas & carbones vltio diuina, quæ ventura est super impios, designetur, propter verum interius vrentem, & ignem corpus depalcentem. Quem sensum securus Valentia versus tertium sic intelligit: quid dabitur tibi, o tu quisquis lingua iniqua me impetis, ad id est, pro secundum quem sensum interpretes pro Caictano Hebræa sic verterunt: Quid dabit tibi lingua dolosa? Sagittas potentis acutas, &c. scilicet dabit tibi. Porro pro carbonibus *ἐπιμακρῶς*, desolatoriis, Hebræa habent, carbonibus iuniperorum. Verum quoniam hi maxime, vrunt, vt tropum explicarent Septuaginta videntur versisse *ἐπιμακρῶς*, nisi forte hanc dictionem acceperunt, vt sit idem quod solitudinarius vel carbonibus solitudinis, eo quod iuniperus, vel vt alij volunt, genista, arbor sit syluestris.

CVM HABITANTIBVS CEDAR. Hebræa habent tabernaculis. Similiter & Græca. Sic enim habent, *σκηνομακρῶν*: Cedareni enim & omnes Arabes in tabernaculis habitabant, quæ pro commoditate pascuorum transferebant. Tabernaculis, legit etiam D. Augustinus. Cæterum interiectio, *heci*, referri potest ad tres partes huius versus, in hunc modum: Heci mihi quod incolatus meus prolongatus sit, quodque habitauerim cum habitantibus Cedar, & quod multum incola fuerit anima. Aut ibi, habitauit, noua potest esse sententia, declarans quare conqueratur incolatum suum prolongatum.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXX.

Ocet hoc Psalmo vir sanctus suo exemplo expectandum auxilium à solo Deo, quem etiam prouidam curam sperantem in ipso pollicetur haberi: ut, seruaturūque eos omni tempore, tum ne malum aliquod eos ledat, siue in prosperis, siue in aduersis, tum vt omnia eorum iustitia & negotia prospere succedant.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. In tribulatione constitutus, anxie operamalicundè mihi aduenturam expectaui, simplicitèrque habitus fui, atque is qui super montes & eduiora aliqua loca consistens, circumfert in omnem circumquaque regionem oculos suos, dispiciens sicundè auxilia sibi veniant.

2. Verum dum vndique mihi auxilium disquiro, deprehendi auxilium meum non ab alio sperandum esse, quàm à Domino, qui solus inter omnes qui dicuntur dii, creauit cælum & terram, ac proinde omnium summus est, potens facere quæcumque vult, omniāque sibi subiecta habens. Ab hoc itaque, o anima mea; aut tu quisquis es qui opem tibi impleras, meo exemplo tuum auxilium expecta: nam vt est potentissimus, ita & vigilantissimus suorum est.

3. Non enim hnet vel vacillare, & ad casum inclinari pedes tuos, hoc est, nequaquam permittet vt à statu tuo dimotus incidas in aliquod malum: neque dormitanti similis in tui custodia vel leuiter negligens erit is, qui tui custodiam suscepit, & cui te seruandum commisisti.

4. Ecce, mihi crede, etiam si hominibus quandoque videatur dormire aut dormitare, dum multa dissimulat ad tempus; nequaquam tamen

PSAL. 120.

1. *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniat auxilium mihi.*

2. *Auxilium meum à Domino, qui fecit cælum & terram.*

3. *Non det in commotionem pedes tuos, neque dormiet qui custodit te.*

4. *Ecce non dormitabit, neque dormiet, qui custodit Israel.*

vel leuiter obdormiscet, multo magis non dormiet vnquam is qui singulariter custodiendum suscepit verum Israël, hoc est, nequaquam pigro & dormitabundo aut fatigato custodi similis, cui obrepes somnus auferat curam rei concredita, aliquando vel ad minimum tempus curæ tui deponet.

5. Bono igitur sis animo. Dominus enim custodit te, atque vt intelligas, qua ratione, & quanta securitate ab eo custodiaris, ecce Dominus tibi est velut vmbraculum, protegens, atque tibi affidè velut iuxta dexteram manum tuam, paratus scilicet te ab omni malorum incursum defendere, & que deducere.

6. Proinde illo obumbrante te, neque solis ardor interdum lædet te, neque lunæ frigus noctu, sed omni tempore domino te protegente securus eris, in prosperis simul & aduersis, in tentationibus magnis & paruis.

7. Dominus enim custodit te, adeo vt etiam si malum aliquod occurrat, nullum tamen omnino noceat tibi, sed magis proficit: & ne quid dubites, iterum atque iterum dico, custodiet animam tuam Dominus.

8. Neque tantum ab omni malo te custodiet, sed & in omni tua conuersatione curam tui geret, omnia tua negotia prosperans, & in omnibus te dirigens, siue interna curare volueris, siue externa, idque ex hoc tempore vique in seculum. nunquàm enim fidentes Domino relinquentur, siue in præsentis vita, siue in futura.

ANNOTATIONES.

LEVAUI OCULOS IN MONTES. Dupliciter hic versus intelligi potest. Simpliciter enim accipi potest, vt præpositio, in, accipiatur pro, ad, & per montes, cæli intelligantur: aut saltem per sublationem oculorum ad montes, intelligatur sublatio eorum ad alta loca, atque ad cælestia. Iuxta quem sensum dictio, vnde, refertur ad montes, vt significetur à montibus, hoc est, è cælo sibi polliceri auxilium. Verum Hebræi aliter exponunt præpositionem hic positam, accipientes pro super, vt intelligatur ipsum dicere voluisse se in montibus constitutum coniecisse in omnem circumquaque regionem oculos, atque speculatum, vnde sibi auxilia venirent. Id autem per metaphoram dicit, similitudine scilicet mutata ab illis qui expectantes auxilia, ex editioribus locis speculantur, vnde illa demum adueniant. Voluit itaque exprimere quàm anxie opem expectarit, atque & hunc sensum habebit nostra litera, si, in, pro super accipiatur. quemadmodum cum dicimus, dormio in latris. Iam verò quod sequitur: Vnde veniet auxilium mihi: aut debet legi interrogatiuè, aut aliqd est sabaudiendū, in hunc modum: Leuaui oculos meos in montes, dispiciens vnde mihi veniat auxilium.

DOMINVS PROTECTIO TVA. Hebræa dictio non significat simpliciter protectionem, sed vmbram: proinde oportet intelligere de huiusmodi protectione, qualis est umbra vel vmbraculum, totum hominem omni ex parte obumbrans. Ex quo item consequens est, particulam sequentem, super manum, non sic cum superiori connecti, vt significetur Deum protegere & obumbrare manum dexteram, qui totum hominem quasi sub velamento alarum suarum tegit: sed intelligendum est Dominum astare iuxta manum dexteram, vt, super, accipiatur pro iuxta, sicut cum dicitur postea: Super flumina Babylonis sedimus, &c. vt idem sit hic loquendi modus qui alibi, dum dicit: A dextris est mihi, ne commoneas. Itaque postquàm dixisset: Do-

minus custodit te: subiugit duplicem rationem, qua Deus intelligatur prouidè admodum nos custodire, vt eo intellecto securus nos illi credamus. In anagogico tamen sensu rectè Augustinus per manum dexteram intelligit bonas operationes, in quibus Deus nobis adest adiutor.

PER DIEM SOLI, &c. Ad literam quidè hic aliud Propheta significare non vult, quàm omni tempore ab omni malo Deum fidètes sibi custodire. vnde quasi exponens tropum, subiicit: Dominus custodit te ab omni malo. Secundum anagogicū tamen sensum rectè per diem, tempus prosperitatis; per noctem, tempus aduersitatis intelligitur. Augustinus autem subtilius per solem, Christi diuinitatem; per lunam, Christi humanitatem intelligit. Fuerunt enim hæretici, qui in Christi diuinitate sunt scadalizati, & errauerunt: alij verò in Christi humanitate.

DOMINVS CVSTODIAT, &c. Familiare est linguæ Hebræe per introire & egredi significare omnem vitæ humanæ cōversationē, vt Deuter. 28. Benedictus eris ingrediens: & egrediens. Vel, vt habet Hebræa, Benedictus eris in introitu tuo, & benedictus in egressu tuo. Sic. 2. Regum 17. David dicitur egredi & ingredi corā populo. & 3. Regū 3. Salomō: Ego autè, inquit, sum puer paruulus, ignorans egressum & introitum meum, id est, quomodo cōuersari, & omnia mea instituire debeam. D. Augustinus mysticè introitum accipit, cum ingredimur tentationem: exitum, cum ab ea liberamur, eamque superamus. Porro etsi interpres in hoc Psalmo bis vertat per præsens indicatiui, Dominus custodit, bis per optatiuum, Dominus custodiat: Græcis tamen semper est futurum indicatiui, Dominus custodiet, vt correspondeat quarto versui, Non dormitabit, neque dormiet. Hebræis verò in tribus vltimis locis est, custodiet, primo vero custodit, quomodo & Augustinus legit, Editio tamen Complutensis omnibus quatuor locis habet optatiuum *custodiat*.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXI.

Præfens Psalmus describit studium & gaudium sanctorum in aduendo domum Domini in Hierusalem, cuius gloria & felicitas canitur ab eo quod sit egregie edificata, optatque ciuium unanimitate optimè instituta, quodque ea & religio esset locus, & sedes item regni, & vota continet sanctorum, ipsius Hierusalem pacem & prosperitatem optantium. Videtur autem hunc Psalmum David composuisse, & cantantem dedisse, cum iam, translata arca faderis in Hierusa

Hierusalem, eam domicilium fecerat religionis & regni. Quamquam etiam conueniat his qui post solutum exilium Babylonicum reaedificauerunt Hierusalem & templum. Sub typo autem terrena Hierusalem, hic oportet intelligere describi potissimum felicitatem ecclesie Christi uotaque & studia sanctorum erga illam. Que ut est uerior Hierusalem, ita omnia hac uerius illi competunt qua de ea hic magnifice predicantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Letatus sum in his que dicta sunt mihi, in domum Domini ibimus.

2 Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalem.

3 Hierusalem que edificatur ut ciuitas, cuius participatio eius in idipsum.

4 Illic enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel, ad consistendum nomini Domini.

5 Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum Dauid.

6 Rogate qua ad pacem sunt Hierusalem,

* & abundantia diligentibus se.

7 Fiat pax in uirtute tua, & abundantia in turribus tuis.

8 Propter fratres meos & proximos meos loquebar pacem de te.

9 Propter domum domini Dei nostri quesisti bona tibi.

Gaudio magno perfructus sum ex his que dicebantur mihi a dicentibus. In domum Domini ibimus. Gaudis, inquam, sum, tum quod iucundum mihi esset adire domum domini, tum quod audirem alios sese mutuo ad domum Domini inuitantes, & ad eam aspirantes.

Itaque nihil cunctantes ad eam statis temporibus uenimus, steteruntque summa cum metis corporisque alacritate pedes nostri in atriis tuis, o Hierusalem.

Et merito quidem hanc adire, atque in hac stare optamus multis nominibus. Ipsa enim Hierusalem edificata est, ut par est edificari ciuitatem: cuiusque eius communio & societas gratissima unitate sibi mutuo coheret: Domorum quoque eius colligationes ob inhabitantium multitudinem in unum connexa sunt.

Deinde illuc, iuxta testificationem & preceptum datum a Deo Israeli, ascendunt statutis anni temporibus tribus, tribus, non omnium nationum, sed a Domino electa: Ascendunt autem potissimum ad laudandum ibi pro acceptis beneficiis Dominum, qui unice pre aliis sacrificiis requirit laudis sacrificium.

Illic quoque collocatae sunt sedes ad dicendum ius omni populo: sedes, inquam, pro domo & familia Dauid, ad cuius solius familiam ex promissione diuina regia & iudiciaria potestas pertinet.

Proinde quoniam haec diuinitus instituta est & religionis & regni sedes, atque ob id ab eius pace & prosperitate, totius populi ac regni felicitas pendet, quotquot estis de populo Dei, precemini que faciunt ad pacem & prosperitatem huius nostrae Hierusalem, necumque ei bene precantes dicite: Abundantia omnium bonorum sit, o Hierusalem, his qui diligunt te, ibique ex animo fauent, quo hac ratione plures exterius ad amorem tui pelliciantur.

Sit etiam pax in numerosa populi inhabitantis te multitudine, atque in moenibus tuis, quibus circumcincta muniris, omniumque bonorum copia sit in turribus & palatiis tuis, que habes in signa.

Sic, o Hierusalem, que pacis erant optauit tibi propter eos qui in te habitant fratres meos, & proximos meos, unius mecum religionis & fidei.

Propter domum item domini Dei nostri, que constituta est in te, & precando optauit tibi bona, & omni studio tibi prodesse, quod in me est, conatus sum, duplici dilectionis nomine tibi bene affectus, nempe dilectionis proximorum, quibus omnem opto felicitatem, & dilectionis Dei, cuius gloriam illustrem esse percipio.

ANNOTATIONES.

IN IIS QUAE DICTA SUNT] Hebraea habent participium actiuum, in dicentibus mihi: sic autem melius coheret, quod sequitur: In domum Domini ibimus. Ita & Graeca participium actiuum habent, εν τοις ερημοις, non εν τοις κρημασι, hoc est, in dicentibus, non, in dictis. Porro quod sequitur, in domum Domini ibimus: potest etiam ueri futurum, ibimus, per imperatiuum, eamus, ut sit vox adhortantium ad eundem in domum Domini, quamuis etiam recte intelligatur vox eorum qui annuntiant adesse tempus ad eundem Dominum.

CVIUS PARTICIPATIO, &c.] In hac oratione secundum relatiuum, eius, secundum Hebraicam phrasim additum superest, quod ad sensum attinet. Porro relatiuum, cuius, referri potest uel ad Hierusalem, uel nomen, ciuitas. Significatur autem secundum quosdam connexio domorum ob multitudinem inhabitantium: secundum alios, ciuiam communio & unanimitas: secundum quem sensum duo hic uersus continet, que ad absolutam ciuitatis gloriam faciunt, nempe aedificiorum splendor, dum dicit: aedificatur ut ciuitas: & ciuium concordiam, cum dicit: cuius participatio, &c.

TESTIMONIUM ISRAEL.] Dicitio, Israel, datiu casus est. Additur enim in Hebraeo littera Lameth, & in Graecis articulus rho. Porro dicitio, testimonium, potest esse accusatiui casus, ut subaudiatur, κατ' id est, iuxta, quemadmodum annotauit Euthymius: aut nominatiui casus, ut haec oratio, testimonium Israel, per parenthesim interiecta legatur, & sit sensus: Testimonium istud factum est Israeli.

SEDERUNT SEDES.] Aut sederunt, improprie debet accipi pro collocatae sunt, quauis tamen Graeca dicitio ενεδισαν, proprie significet uel sedere uel constituere: aut sedes, & ut habet Graeca, throni pro ipsi iudicibus sedentibus in sedibus: nisi forte, sederunt, accipiatur hic significare perpetuitatem quandam, ut sit idem quod permanerunt, & firmiter constituta sunt. Hebraea enim dicitio significat sedere, manere, & habitare. Unde interpretes pro Caietano uerterunt, steterunt: ipse autem interpretatur, manserunt.

QUAE AD PACEM, &c.] Dicitio Hierusalem, manifeste apud Hebraeos est genitiui casus. Verum apud Graecos uidetur esse accusatiui casus, praepositum enim articulus την. Τα εις ερημην την Ιερουσαλην. Unde Euthy

PSAL. 121 a

b

c

d

e

f

c

d

e

Euthymius sic exponit: Loquimini ad ipsam Hierusalem uerba pacifica, dicendo scilicet, pax sit tibi. Unde uidetur uerbum: ερημωσθη, accepisse pro dicere & loqui. Videtur autem potius esse uerbum scriptoris, qui scripserit την pro τὴν, nisi forte articulus την referri debeat ad nomen ερημωσθη repetendum, ut sit sensus: rogate que ad pacem, pacem, inquam, ipsius Hierusalem.

IN VIRTUTE TVA.] Dicitio Hebraea significat quandoque exercitum, secundum multos tamen hic significat moenia uel ualla ciuitatis. Proinde ερημωσθη, ut habent Graeca, hoc est, ut nos habemus, uirtute, recte accipitur hic uel pro exercitu, sicut accipitur cum dicitur: Dominus ερημωσθη, uirtuti, uel pro ipsius muris & uallis ciuitatis, eo quod in his ciuitatis fortitudo sita sit.

PARAPHRASIS EIVSDEM SECVNDVM SENSV MYSTICVM.

1 Letatus sum in his que dicta sunt mihi, in domum domini ibimus.

2 Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalem.

3 Hierusalem que edificatur ut ciuitas,

* cuius participatio eius in idipsum.

4 Illic enim ascenderunt tribus, tribus Domini testimonium Israel.

* ad consistendum nomini Domini.

5 Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum Dauid.

Gaudis sum magno spiritu gaudio cum ab Euangelicis praedicatoribus diceretur mihi iam esse tempus, ut relicta idololorum templis omnes gentes ad eam domum Domini, tum eam que in terris constituta est ex sanctis hominibus, e quorum consortio gentes prius excluderentur: tum eam que in caelis est, a cuius ingressu omnes antehac homines prohiberentur. Letatus quoque sum, cum audirem quam plurimos me & seinuicem aduocantes ad domum Domini, hoc est, ut relicto mundo, sancta conuersione ad caelestem habitationem properarent.

Itaque ad hanc praedicationem aut adhortationem nihil cunctantes steterimus, o caelestis Hierusalem, pedibus nostris in atriis tuis. Relicta enim pristinae uitae conuersione, ac torpore omni discusso, quamuis adhuc corpore peregrinemur a te, tamen affectibus ad te sublati, in mansuonibus tuis supernis consistimus alacriter & fixe, & quandiu non licet in penitiora tua adyta, & uera illa sancta sanctorum ingredi, hic interim in atriis tuis, hoc est, fidelium qui in terra sunt congregationibus, perseueranter stamus cum gaudio.

Et sane tanta est huius ciuitatis, de qua loquor, claritas & splendor, ut merito uolupte sit eam adire, & in ea stare, idque multis rationibus. Primum enim haec ipsa Hierusalem ad instar alicuius ciuitatis terrenae aedificatur, sed ex lapidibus uisus ipsi fundamento apostolorum & prophetarum superaedificatis, estque societas ciuium eius summe unanimis, sibi que consentiens, & id quidem quoad utramque eius partem, tum eam scilicet que in terris, quasi in humiliori ualle sita est, tum eam que in caelis, quasi edito monte Sion, suam habet mansionem. Nam & in illa, sublata omni religionum diuersitate, omnes unius fidei & charitatis uinculo inter se cohererent, quantumuis diuersarum sint nationum & linguarum, & in hac unius omnes per omnia uoluntatis perfectissima sibi amicitia consentiunt. Neque tamen singularum partium ciues inter se tantum separatim consentiunt, sed ut sunt omnes unius ciuitatis ciues, ita quoque eiusdem dei cultu, mutuaque charitatis glutino mirabiliter atque iucunde inter sese colligati sunt & hi illis, & illi istis.

Ad hanc autem quam dixi, ciuitatis huius gloriam, quam habet partim ex aedificiorum claritate, partim ex ciuium unanimitate, accedit & alia eius gloria, nempe quod ad eam ascendunt non iam tantum duodecim Israelitarum tribus, sed ex omnium gentium tribus quamplurimi, non tamen omnes, sed quos sibi Deus ab initio delegit: ascenduntque non iam ter solum in anno, sed continuo, idque siue spectes ea partem que in terris sita est, siue eam que in caelis. Siquidem ad istam uocantur ad eam, qui per fidem & sacramenta eius ciues inscribuntur: ad hanc uero, qui peracto peregrinationis huius cursu sursum recipiuntur. Ascendunt autem ad laudandum ibi pro acceptis beneficiis nomen Domini, quod sacrificij genus pro omnibus legalium uictimarum sacrificijs hic unice exhibetur. Et quidem ut huc ascendant, preceptum est a Deo constitutum omnibus his qui inter ueros Israelis filios censeri uolunt, non enim praeterquam in hac sola ciuitate uoluit esse locum cultus sui, adeo ut accepta non sit illi seruitus aut laus, que extra eam ipsi defertur.

Postremum autem praeter sanctitatis ac religionis honorem, quo praecinet, etiam regia ac iudiciaria potestate clara est. Illic enim constituta sunt sedes ad exercendum iudicia. Verum haec sedes tantum spectant ad domum & familiam Dauid. Solus enim messias, dauidis filius est, ad quem primo iudicandi potestas pertinet: qui tamen eam tum in terris, tum in caelis quibusdam quasi uicariis suis & assessoribus communem facit. Siquidem in terris habet, qui eius nomine populum Dei iudicent, non quidem in his rebus, que cum caduco hoc mundo intereant sed in his

PSAL. 121.

in his quæ spiritus sunt, iustum ab iniusto, sanctum à prophano, verumque à falso discernentes, & inobedientiam gladio spiritus vicissentes. In cœlis vero habet, qui cum ipso iam feliciter regnantes, in nouissimo iudicij die totum hunc mundum cum ipso iudicabunt.

6 Rogate quæ ad pacem sunt Hierusalem.

6 Quoniam itaque à prosperitate huius ciuitatis omnia nostrum salus pendet, quotquot estis ciues ipsius, siue cœlum iam incolentes, siue adhuc in terra peregrinantes, orate concorditer ea quæ faciunt ad pacem & tranquillitatem ipsius, secundam eam scilicet partem quæ in terris constructa est, & variis vndique hostibus oppugnatur: nam secundum eam partem, quæ in cœlis existens ab omni hostili oppugnatione libera est, non est quod pacem eius quis precetur. Orantes autem dicite: * Sit his qui te diligunt, ô Hierusalem, omnium bonorum maximè spiritualium copia.

* & abundantia diligens te.

7 Fiat pax in virtute tua.

7 Sit Dei beneficio pax in multitudiue ciuium tuorum atque exercitu tuo, qui pro te contra hostes tuos militat affidue: pax, inquam, illa diuina, qua omnes tui ciues & inter sese omni dissensione opinionum & voluntatum submota, in vna fide & dilectione consentiant, & ab externorum hostili oppugnatione sint liberi. * Cum pace autem sit in omnibus turribus & palatiis tuis, hoc est, in singulis fidelium cõgregationibus, omnium bonorum spiritualium abundantia, quæ pacè cõsequi solet, sit vbertas gratiarum spiritus sancti, sit profectus euangelicæ doctrinæ, sit & fecunditas bonorum operum.

* & abundantia in turribus tuis.

8 Propter fratres meos & proximos meos loquebar pacem de te.

8 Ad hunc sanè modum precatus sum pacem pro te, semperque precabor, tum propter fratres meos & amicos, qui te diligentes vnus mecum sunt professionis & fidei.

9 Propter domum Domini Domini nostri quæ sunt bona tibi.

9 Tum propter domum domini, quam in te solam sibi delegit. Siquidè partim ex charitate fraterna, partim ex dilectione dei tibi bene precatus sum, quò nimirum per pacem & felicitatem tuam, & dei nomen gloriosius continuo sanctificetur, & electi vniuersi destinatam felicitatem plenius percipiant.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXII.

Ratio est hic Psalmus, sanctorum, qui expositi ludibriis impiorum ob rerum successum insolenter agentium, anxie orant Deum, ut ipsos liberet, quippe a quo toti pendent, non aliter quam à dominorum suorum ope serui. Putantur autem hæc orasse Iudei, cum Babylonica captiuitate premerentur: quanquam & pro aliis temporibus veteri populo hæc oratio conuenit, ut & nunc ecclesie fidelium, quando cunque ab impio opprimuntur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ad te leuaui oculos meos, * qui habitas in cœlis.

1 IN his nostris afflictionibus domine nequaquam ad mundi respexi præsidium, sed ad te leuaui oculos meos, tum corporales tum mentis: * qui cum sis vbique, peculiariter tamen tibi habitationem delegisti in cœlis, demonstrans te potentissimum vniuersorum esse dominum.

2 Ecce sicut oculi seruorum in manibus dominorum suorum.

2 Neque leuaui solum, sed perseveranter ad te respexi. Sicut enim oculi seruatorum intentè respiciunt ad manus dominorum suorum, siue ut longo labore fatigati serui necessarium accipiant cibum, siue ut eorum ope vindicentur ab iniustis oppressoribus, eo quod se ipsos defendere nec debeant, nec sufficiant, neque alios adiutores sperare possint, quàm suos dominos, in quorum iure toti sunt.

3 Sicut oculi ancilla in manibus domine siæ. * ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec miseretur nostri.

3 Sicut etiam ad eundem modum ancillæ respiciunt ad manus dominarum suarum: * ita & nos, humiles dei nostri serui, omnem vindictam illi committentes, & ab eius ope toti pendentes suspicimus iugiter ad ipsum, donec misereatur nostri.

4 Miserere nostri Domine, miserere nostri. * quia multum repleti sumus despectione.

4 Itaque miserere nostri domine, miserere, inquam, nostri, * quia plus nimio fatiati sumus contemptu.

5 Quia multum repleta est anima nostra: * opprobria abundantibus, & despectio supererbis.

5 Vehement. r. inquam, & vsque ad nauseam plena est anima nostra contemptu & contumelia, ita ut molestè admodum nos grauet & oneret, quemadmodum nimia saturitas ventriculum: * opprobrium enim facti sumus locupletibus, & despecti ab his qui præ nimis opibus & felicitate superbiunt contra te, & omnes afflictos, ex his quæ a te acceperunt bonis cõtra sanctos tuos non sine iniuria nominis tui occasionem insolescendi sumentes.

ANNOTATIO.

OPPROBRIUM ABUNDANTIBVS, &c.] Euthymius subintelligendum vult verbum, obueniat, ut sit sensus: His qui nos opprobrio afficiunt & despectui habent, obueniat vicissim opprobrium & despectio supererbis: & subaudit verbū, erit.

Ceterū ex Hebræo verè hos nominatios vertunt per ablatiuos: Repleta est anima mea opprobrio, abundantia, & despectio superborum. Cuius intelligentia magis conuenit sensus nostræ lectionis in paraphrasi indicatus, ut subaudiatur, facti sumus,

Can

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXIII.

Gratulatur hoc Psalmus populo sancto ereptum se diuina ope à presentissimo discrimine: & hostibus ferocissimis, qui alioqui totum erant populum deuoraturi. Putatur autem a plerisque & hic decantatus, cum solveretur exilium Babylonicum: verum cum ex titulo Hebræorum codicum constet à Davide editum, & hic dicatur à Davide: Dicat nunc Israel: magis existimandum hunc Psalmum à Davide editum occasione eius liberationis, qua ipso regnante populus Israeliticus liberatus est ab omnibus hostibus circumuicinis, a quibus prius grauior premebatur, quamuis etiã conueniat populo à Babylone redeunti, aut alias à quocunque graui periculo liberato, quemadmodum & nunc Ecclesie fidelium, gratias agenti pro liberatione ab hostili aliqua oppugnatione, siue à potestate demonum humano generi prius prædominantium.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Nisi quia Dominus erat in nobis, dicat nunc Israel, nisi quia Dominus erat in nobis.

1 Dicat nunc totus Israel, quod nisi Dominus affuisset nobis, dicat inquam, nisi Dominus affuisset nobis, defendendo & succurrendo.

2 Cum exurgerent homines in nos, forte viuis deglutissent nos.

2 Quum insurgebant contra nos hostili animo homines in magna multitudine, vtique veluti viuos deglutissent nos, hoc est, celerrimè nos totos perdidissent, ita vt nihil nostrū amplius superfuisset, quemadmodum fera aliqua bestia celeritate summa animalicula minora viuis deglutit. Tanta enim certè fuit imminentium nobis hostium feritas.

3 Cum in sceretur furor eorum in nos, forsitan aqua absorbuisset nos.

3 Dicam & alia comparatione imminentis nobis perditionis celeritatem. Cum arderet furor eorum in nos, vtique hostilis multitudinis impetus in star inudantium aquarum nos omnes penitus obrutos degeruisset & extinxisset.

4 Torrentem pertransiuit anima nostra, forsitan pertransisset: anima nostra aquam intolerabilem.

4 Incidissemus enim in hostilem impetū, in modum rapidissimi torrentis, irruentem subito & præter expectationem, omnèsq; obuios ferociter rapientem: vtique incidissemus in inuitabilem hostium vim, nos omnes vastatè, quasi impetus aquarum maximus, quem effugere nequit qui eo correptus fuerit.

5 Benedictus dominus, qui non dedit nos in captiuam dentibus eorum.

5 Quandoquidem itaque sola Dei ope à tam graui tamque præsentis periculo erepti sumus, merito ab omnibus nobis laudandus est Dominus, qui non permisit nos fieri prædam dentibus illorum: dico autem prædam dentibus eorum, eo quod simili sanè feritate nos perdere conabantur, qua belluæ prædam captā dentibus corripientes & conerpètes.

6 Anima nostra sicut passer erepta est de laqueo venantium.

6 Quid autem dico, Deum non permisisse nos capi & dilaniari ab hostibus nostris: maius est quod nobis præstitit, quandoquidem anima nostra Dei beneficio erepta est de laqueo venantium, nos quemadmodum passer aliquis captus, qui præter spem elabatur è reti aucupis. Cum enim iam ab eis capti videremur, & in illorum potestatem venissemus, subito ab eorum tyrannide liberati sumus, priusquam ad internecionem vsque, in nos fauerent.

7 Laqueo contritus est, & nos liberati sumus.

7 Sicut enim captum passerem liberari contingit dum frangitur rete; ita & hostium nostrorum potestas, qua tanquam laqueo quodam nos comprehensos detinebant dissoluta est, atque per hunc modum liberati sumus ab eorum violentia.

8 Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cœlum & terram.

8 Cæterum hanc liberationem nulli alij acceptam ferre debemus quàm soli Deo. Omne enim nostrum adiutorium per virtutem Domini nobis contingit, perque eandem in posterum omne auxilium nobis expectamus: Illius, inquam, Domini, qui fecit cœlū & terram, ita vt de eius immensa potentia merito nobis gloriari, & confidentius sperare liceat.

ANNOTATIONES.

1 NISI QVIA DOMINVS.] Hanc orationem quidam, eo quod imperfecta videatur, sic suppleendam putant: Nisi saluati fuissimus, quia Dominus erat in nobis. Verum præstat eam secundum phrasim Græcæ sermonis accipere, vt, quia, superfluat, & sit sensus: Nisi Dominus fuisset in nobis, quemadmodum illud: Nisi quia Dominus adiuit me, &c. & Nisi quod lex tua meditatio mea est, &c. Hebræa habent ad verbum: Nisi Dominus qui erat in nobis, & subaudiunt, Nisi Dominus qui erat in nobis, seruasset nos. Plerique tamen eodem modo vertunt quo expositum, est intelligentes relationem, quod etiam potest significare quia super-

esse quod ad sensum atinet. FORTE VIVOS, &c.] Aduerbiū dubitandi fortè & forsitan hic ter positum non bene in his locis conuenire videtur, significat enim non omnimodam necessitatem opis diuinæ, ac proinde & beneficij diuini magnitudinem extenuat, quod omnibus modis hic extollere & augere conatur. Proinde notandum. Hebræa in his locis non habere dictionem dubitandi, sed magis dictionem confirmantem. vbique enim est (runc) & Græca dictio ἀπα, non solum significat fortè, sed frequenter etiam certè, vtique, sane. Vnde vertendum potius erit: vtique nos viuos deglutissent nos. Vtique aqua, &c. Ita

PSAL. 123. a b

c

&c. Itaque in nostra lectione hic, forsitan, non debet accipi dubitatio, sed modestiae causa positum, ut & alibi aliquoties, eo quod futurarum rerum euentus nobis sit ut in plurimum incertus.

TORRENTEM PERTRANSIVIT.] Videtur versus hic secundum nostram lectionem sic esse intelligendus: quemadmodum & communiter intelligitur: Anima nostra euasit periculum, verum nisi Dominus fuisset in nobis, incidissemus periculum insuperabile. Hic tamen sensus non congruit originali lingua Hebraeae, nec in seipso expensus conueniens est. Siquidem cum torrens aquas signi-

ficer rapidissimas, quomodo dicitur anima pertransisse torrentem: non tam aquam intolerabilem, nulla enim fluens aqua insuperabilior torrente. Deinde secundum illum sensum, verbum, pertransire, æquiuocè accipiendum erit. In Hebraeo autem omnia verba hic posita in præterito eodè ponuntur, quod apud eos est vnum: vnde sicut præcedentia verba versa sunt per præteritum subiectiuum, cõueniebat & istud verbum sic verti, quomodo & Graeci præteritum hic positum verti potest, cum sit etiã Aquilus, sicut præcedentia: & idem verbum quod in eodè versu versu est pertransisset. Annotati est idè in Plal. 86.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXIII.

Præsentis Psalmy Propheta: ut firmior in Deo sperare, & in iustitia perseverare faciat. primum quidem promittit testari montem Sion, & civitatem Hierusalem stabiles fore & tutos omnes iustos fidentes in Domino: tum & præce interposita pro salute iustorum prædicat à iustitia declinantes impii in punitione conueniendos, pax autem Israelis veris obvenit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Qui confidunt in domino, sicut mons Sion, non commovebitur in æternum, qui habitat in Hierusalem.

Quotquot spem suam collocant in Domino, eique se totos credunt, hi sicut mons Sion, qui in Hierusalem fixum habet locum, nunquam commovebitur, sed omni tempore stabiles erunt.

Mores in circuitu eius, & Dominus in circuitu populi sui: ex hoc nunc & usque in sæculum.

Sicut montes sunt in circuitu Hierusalem, eisque circumcincta murus, ita & Dominus est pro muro in circuitu populi sui; ex omni parte ipsum ab hostili impetu muniens & defendens: idque ex hoc tempore usque in perpetuum.

Quia non relinquet dominus virgam peccatorum, super sceleratos, ut non extendant iusti ad iniquitatem manus suas.

Et si enim sinat aliquando populum suum oppugnari ab impiis, aut etiam impios aliquantulum populo suo prevalere, tamen inextinguibilem scelerum & potentiam impiorum dominari non sinet: diuina forte iustis obuenit: ne & ipsi iusti extendant ad perpetranda scelera manus suas. Nouit enim Dominus & iustis periculum esse, ne si diu ab eo relinquuntur, de diuina iustitia & custodia desperantes, viam iustitiae relinquunt. Nouit impiis imperium obtinentibus raram esse iustitiam, ac plerisque iustos adhuc infirmos, aut timore tyrannorum, aut placendi illis studio, aut denique quadam peccandi licentia & consuetudine à recti studio facile de torqueri.

Bene fac Domine bonis, & rectis corde.

Pro hac ergo Domine tua custodia, qua iustos tibi fidentes seruas, benefac bonis, & his qui sincero sunt corde, puri scilicet à simulatione omni & iniquitate.

Declinantes autem in obligationes adducet Dominus cum operantibus iniquitatem.

Eos autem qui relicta rectitudine iustitiae, quã semel amplexi sunt, declinant ad obliqua, tortuosa, & peruersa, atque ad ea quibus suas conscientias misere obligant ad vindictam, Dominus coniuget iis qui ex professo mali sunt, ac ab initio semper dediti iniquitati, eodem illos quo hos supplicio inuoluens: super Israelem autem, qui fidem & pietatem Iacob imitatur, pax requiescet tum in hoc, tum maxime in futuro saeculo.

Pax super Israel.

Qui obsequium dantur, autem alium habent sensum: habet enim: Qui confidunt in Domino, sicut mons non commovebitur, sed in æternum manebit. Ita etiam illi non commovebuntur unquam. Ac deinde in versu sequenti, defensio populi Dei explicatur per similitudinem defensionis civitatis Hierusalem: montes habent in circuitu suo, & Dominus in circuitu, &c. omititur autem nota similitudinis, sicut, quod frequens est Hebraeis: nominatim autem meminit montis Sion & civitatis Hierusalem, ad litteram quidem, eo quod hæc essent notiora, gratiora, & sanctiora Iudæis: secundum spiritum verò propter stabilitatem & munimen caelestis Sion & Hierusalem. Secundum hunc ergo originalis linguae sensum, dum dicitur: Qui habitat reliquitum, qui ad mon-

ANNOTATIONES.

QUI CONFIDVNT IN DOMINO.] Verus hic dupliciter distingui & intelligi potest. Primum enim comuniter sic intelligitur: Qui confidunt in Domino, erunt sicut mons Sion. Deinde noua oratione subiungatur: non commovebitur in æternum quisquis habitat in Hierusalem. Verum iam necesse est per Hierusalem intelligere, caelestem Hierusalem, quandoquidem commoti sunt iam omnes ciues terrestris Hierusalem, atque hunc sensum sequitur Augustinus, qui deinde in versu sequenti per montes qui sunt in circuitu Hierusalem, intelligit angelos & sanctos ecclesiae custodes, ut sic sensus: Habet quidem hæc Hierusalem montes in circuitu quibus munitur: verum hoc maxime eam munit, quod etiam Dominus est in circuitu eius. Hebrae-

autem alium habent sensum: habet enim: Qui confidunt in Domino, sicut mons non commovebitur, sed in æternum manebit. Ita etiam illi non commovebuntur unquam. Ac deinde in versu sequenti, defensio populi Dei explicatur per similitudinem defensionis civitatis Hierusalem: montes habent in circuitu suo, & Dominus in circuitu, &c. omititur autem nota similitudinis, sicut, quod frequens est Hebraeis: nominatim autem meminit montis Sion & civitatis Hierusalem, ad litteram quidem, eo quod hæc essent notiora, gratiora, & sanctiora Iudæis: secundum spiritum verò propter stabilitatem & munimen caelestis Sion & Hierusalem. Secundum hunc ergo originalis linguae sensum, dum dicitur: Qui habitat reliquitum, qui ad mon-

PSAL. 124.

PSAL. 125.

PSAL. 125.

ad montem Sion referendum, & verbum, habitare, pro manere accipiendum.

DECLINANTES IN OBLIGATIONES.] Libri iam nouiter impressi habent, obliques: & eam certè lectionem dictio Hebraea magis requirit, quãdoquidem ea manifestè peruersitates significat. Idè quoque significat dictio Graeca παραλλήλιος. Vnde exponit Euthymius his παραλλήλιος, hoc est, in peruersa & obliqua. Et Graecis παραλλήλιος, significat tortuosum. Eadem tamen dictio à Septuaginta interpretibus accipitur pro obligatione Isaia 58. nam ubi nos habemus: Dissolue colligationes impietatis, Septuaginta habent, Dissolue obligationes violentarum cautionum. ubi ponitur eadem dictio, quã hic, παραλλήλιος. Dicuntur enim Graecis παραλλήλιος, modi siue nexus intricati, ac proinde & obligatio rectè dicitur παραλλήλιος, quod hominem innotet & implicet. Videtur itaque interpres potius vertisse obligationes quã obliques, maxime cum hæc dictio Latinis auribus satis sit insolens. Lectio autem diuina Augustini habet: Declinantes in strangulationem, quã lectio alludit ad dictionem Graecam nam & παραλλήλιος Graecis significat suffocare & strangulare. Porro peccata dicuntur obligationes, siue quia nos obligant seruituti peccatis, siue quia reos faciunt supplicio.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXV.

Præsentis Psalmy pertinere ad litteram ad populum Israeliticum, cum à Babylone reuersus à vicinis gentibus continuo vexaretur, & a reparatione Hierusalem impeditur, & adhuc magna populi pars in Babylone detineretur. Itaque populus sanctus in memoriam reuocans letitiam suam in prima relaxatione captiuitatis quæ facta est sub Cyro, speret sibi firmam, & orat etiam reliquam captiuitatem cum omnium gaudio reuocari. Cum autem typo Babylonica liberationis obumbrata sit perfectior illa totius humani generis liberatio, quæ per Christum facta est: postquam tamen usque in finem sæculi semper adhuc electorum aliqui captiui detinentur sub diaboli potestate, nec desunt unquam qui captiui adificationem ecclesiae Hierusalem remorari conentur & impedire: ob id secundum mysticum & præcipuum sensum Psalmy hic, vox est ecclesiae in memoriam reuocantis beneficium liberationis per Christum facta, orantisque ut cum gaudio & fructu prædicatorum, etiam eos qui per infidelitatem adhuc detinentur captiui, dominus reducat à diaboli captiuitate. Porro Augustinus & Hilarius quæ versibus quatuor primis per præteritum dicuntur quasi de liberatione præterita, putant prophetico more de futura captiuitatis reductione esse dicta, ac præteriti temporis verba per futura exponenda, quemadmodum & in Psalmo 84. huic perquam simili, ut sicut in illo primum quidem vates verba præteritis prophetat reductionem captiuitatis populi, ac deinde pro eadem oratur: & hic: Quam sententiam, ut est valde probabilis, si sequi placet, iam hic Psalmy prophetia est, & oratio prophetarum veteris testamenti prophetarum & orationum reductionem populi à Babylone, & sub huius typo liberationem humani generis à potestate diaboli. Secundum quem modum etiam ecclesiae fidelium vox est, prædicantis & orantis eam captiuitatis nostrae liberationem, quam in nouissimo die iusti omnes consequentur, translati in libertatem gloria filiorum Dei, & fructum seminati à se verbi Dei, bonorumque operum metentes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

In conuertendo Dominus captiuitatem Sion: facti sumus sicut consolati.

Cum reuocaret Dominus ab exilio nos qui captiui ex Sion abducti fuimus, facti sumus sicut hi, qui post graues calamitates consolantur, hoc est, magno gaudio perfusi sumus, somno atque quiete nosreficientes: praxe magnitudine gaudij visum sumus non assequuti verè tantum boni, sed somnare, quemadmodum consolatis euenire solet.

Tunc repletum est gaudium nostrum, & lingua nostra exultatione.

Tunc præ plenitudine gaudij cordis, etiam os nostrum plenum fuit: iucundisque ac lætis canticis, tunc lingua nostra copiosè resonabat carmina lætitiæ.

Tunc dicent inter gentes: magnificauit Dominus facere cum eis.

Quin & ipsæ gentes Dei nostri benignitatem summam conspicientes, dixerunt inter sese: Magnificè admodum fecit Dominus cum istis, supra modum enim magna & stupenda sunt quæ fecit in gratiã eorum.

Magnificauit Dominus facere nobiscum: facti sumus lætantes.

Ita profectò se res habet ut dicitis, magnificè fecit Dominus nobiscum: quare gaudio affecti sumus maximo.

Conuertere domine captiuitatē nostram, sicut torrentis in Anstro.

Tu autem Domine, uti cœpisti, perge reuocare reliquias captiuitatis nostræ: ita ut ea sit quasi torrentis rapidè & copiosè fluens in vasta illa & sicca solitudine, quæ est ad Austrum Iudææ, hoc est, captiuos nostros copiosè recurrere fac, tantòque cum gaudio & fructu redire, quo terra sitiens excipit fluentes per eam riuulos aqua plenos.

Qui seminant in lachrymis, in exultatione metent.

Tum certè fiet id quod in agricolis seminantibus fieri solet. Qui enim seminant cum mœrore & labore, post cum lætitia metunt.

Euntes ibant & flebāt, mittentes semina sua.

Soliciti quidè eunt, & mœrent portantes & spargentes semina sua.

Venientes autem venient cum exultatione, portant manipulos suos.

Verum post venient gaudio pleni, referentes manipulos suos in horrea. Ita quoque & hi, qui lachrymantes & mœrentes in captiuitatem ierunt, dispergentes in populis Iese, semènque suum, redibunt cum gaudio magno, dispersos iam quasi in manipulos collectos reducentes.

ANNOTATIONES.

SI CVT CONSOLATI.] In Hebraeo est, sicut dormiantes. Videntur autem Septuaginta sub metaphora somni, cõsolationem designatam intel-

lexisse, ac ob id quasi tropum explicare volentes, vertisse: quasi consolati. Plerique tamen illud, sicut dormiantes, intelligunt significare gaudij magni

gnitudinem,præ qua id quod gerebatur, verè acci- dere nõ sit vitium, sed quasi per somnium, quemad- modũ Petrus è vinculis liberatus præ stupore pu- tabat se id quod gerebatur somnare. Ad quem sen- sum etiam nostram literam accipi posse paraphrasis indicat.

SICVT TORRENS IN AVSTRO.] Intel- ligitur communiter hæc pars hoc modo: sicut con- uertitur torrens flante vento australi. Conuertitur autem, & fluere incipit torrens hoc, vëto flante, tum quia hic ventus vt est calidus, congelatas aquas dis- soluit, fluere eas facit: tum quia pluuiam, vt est hu- midus, aduocens, torrentes prius exiccatos rursus fluere facit. Verùm hic sensus non conuenit origi- nali linguæ, in qua dictio, נֶגֶב, negeb, pro qua nos habemus, Austro, nunquam significat ventum Au- stralem, sed vel terram siccam & desertã, vel ipsam meridionalem plagam, sic dictam, quòd vastum sit desertum in meridie iudeæ. Proinde pro illo deser- to, aut indistinctè pro deserta terra accipitur hoc loco, & precatur vates vt Deus captiuitatem redire faciat sicut torrentes in deserto fluentes, vt scilicet ita eos lætificet reditu captiuitatis, sicut lætifi- cantur habitatores terræ siccæ fluentis aquarum. Ita- que in nostra litera Austro potius accipi debet pro

meridie. Conuenit autem iste sensus optime etiam mystico intellectui, secundum quem hoc versu pre- camur, vt qui adhuc captiui sunt sub diaboli po- testate, Dominus redire ad se, & ad ecclesiam suam faciat, sicut torrentes in solitudine: nam & hac metaphora frequenter Isaias gentium conuersionem significat. Notandum & illud, Hebræis & Græ- cis non esse in singulati numero torrens, sed in plu- rali, & in accusatiuo casu torrentes, & hoc modo legisse etiam Augustinum & Hieronymum patet ex eorum commentariis.

QVI SEMINANT IN LACHRYMIS.] Per allegoriam seminantiũ cum mœrore, & metentium cum gaudio, describere vult mœrorem euntium in captiuitatem, & læticiam redeuntium. Secundum quosdam autem hac allegoria promittit vates populo magna cum afflictione in reparanda Ierusalem sudanti lætam messiem pacis & felicitatis optatæ. Quod quidem mystico sentui magis conuenit, quo significatur epos qui in instauranda veriore Ierusa- lem hic verbo & exemplis incumbit, multa ab im- piis hoc sacrum ædificium remorari conatibus pa- tientibus, paulo post messurõs fructus vitæ beatæ & sempiternæ, præter optatissimam messiem restitutæ religionis in hoc sæculo.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXVI.

Presenti Psalmo Propheta vt ad colendum Deum & sciendum ei vnicè inuit. canit, sine Dei benevolentia frustra esse omnem conatum, curam & laborem hominis, quem vel in paranda sibi domo & familia, vel in curanda republica, vel in querendis vitæ necessariis suscipit. diligentibus autem Deum omnium rerum sincerissimam abundantiam, liberò quoque & eos valentes atque frangi obuenire a Dei benignitate. Cõuenit autem hic Psalms ad literam magis statui veteris testamen- ti, in quo filiorum multitudo, ceteraque temporalia bona Deo placere studentibus promittebantur. Ceterum in mystico sen- su & nos docetur, sine Dei gratia nihil nos posse, siue ad promouendum profectum mentis nostræ, siue ad ædificandum & custodiendum ecclesiam Dei: a quo ecclesie filij spirituales dantur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Nisi dominus ædifica- uerit domum, in vanum la- borauerunt qui ædificat eam.
2 Nisi dominus custodi- erit ciuitatem, frustra vigi- lat qui custodit eam.
3 Vanum est vobis ante lucem fugere, surgite post- quam sederitis, qui mandu- catis panem doloris.
4 Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini, filij, merces, fructus ventris.
5 Sicut sagitta in manu potentis, ita filij excussorum.
6 Beatus vir qui imple- nit desiderium suum ex ipsis, non confundetur cũ loque- tur inimicis suis in porta.

Nisi Dominus familiam & posteritatem parauerit & concesserit, fru- stra laborant qui sibi comparare eam conantur. Similiter & in eo quod ad communem vtilitatem & salutem perti- net, nisi Dominus custodierit ciuitatẽ, frustra vigilabit cui cura incum- bit custodiendi eam. Proinde vos quicumque vescimini cibo ærumnoso, quicumque in tristitia editis panem magnis sudoribus paratum, scitote nihil succellu- rum vobis, etiam si summo mane surrexeritis, & statim postquam fessi se- distis, iterum surgatis ad opus & labores: nihil, inquam, vobis succedet, eo quod non in illo magis quàm laboribus vestris fidatis. His autem quos diligit Dominus, quæcũque vos magnis laboribus quæritis anxie, sine solitudine torquente, abundanter prouenient, ita vt Dei benignitate omnes eorum labores secundate & condulcorante, videantur omnia quæ contingunt dormientibus obuenire. Cum itaque dederit Dominus his quos diligit mentis securitatem ac quietem sum- mam ob persuasionem præsidij diuini, & affluentem rerum omnium abundantiam, tum certè inter reliqua illius dona, ipsi filij erunt heredi- tas data eis à Domino, ac præcipuum præmium iustitiæ eorum, erit fructus vteri.

Per hos autem filios ipsi dilecti à Deo, quamuis per sese fortissimi, & ad oppugnandum hostes suos expeditissimi, tamen fortiores erunt: siquidem hi filij erunt eis velut sagittæ in manu alicuius robusti: vt quo- modo fortis aliquis vir sagittas in hostes maxima vi iaculatur, ita & illi filiis suis ad superandum & opprimendum hostes suos sint potentissimi. Felix certè ille vir, qui plenã habet pharetram telis eiusmodi, hoc est, qui cuiusmodi filiis plenam habet domum, & pro desiderio suo plen- us est filiorum: * is enim non suffundetur pudore, cum cõtigerit eum filiis comitatum, contendere cum aduersariis suis in porta, & frequen- tia populi.

Sen

Sensus mysticus.

IN sensu mystico domus & ciuitas, mēs nostra est vel ecclesia, quarum vtramque frustra quis, vel ædificat vel ædificatam custodit sine Dei gratia.

Panem doloris manducant, qui veritatis cogni- tionem (hæc enim mentis panis est) extra veri Dei cognitionem, & extra ecclesiam summis quærunt laboribus: vt fuerunt philosophi, & nũc adhuc sunt hæretici, Iudæi, & infideles, quorum omnia studia pro inueniendi veritate vana sunt, eo quod à Dei non pendeant illuminatione.

ANNOTATIONES.

NI SI DOMINVS AEDIFICAVERIT, &c.] Per domum hic non intelligitur propriè locus mansionis, (quamuis & de eo quod hic dicitur ve- rum sit) sed familia. Hebraica autem phrasi ædifica- re domum accipitur pro parare alicui familiam. Sic 2. Regum 7. & 1. Paral. 17. promittitur Dauidi, quod Dominus faciet & ædificabit ei domum. & Exodi 1. dicitur Deus ædificasse domos obstetricibus, vnde & Hebræis filius dicitur אֶבֶן ab ædificando, & ædificari, pro eo quod est suscipere liberos. Nam Gen. 16. vbi habemus Saram dicentem, Ingredere ad ancillam meam, si fortè ex ea suscipiam filios: He- bræa habent, si fortè ædificer ex illa.

SVRGITE POSTQVAM, &c. Ex Euthymio constat eum legisse εγείρεσθαι, surgere, non ἐγείρετε, vt habent nunc Græcorum codices. Et illo modo per infinitiuum vertisse Septuaginta constat: satis ex Hebræo non est enim אֶרָא cumu, sed אָרָא cum, quod significat surgere. Proinde nostra litera sic est accipienda: etiam si surgatis postquam federitis.

CVM DEDERIT DILECTIS, &c.] Hæc pars in Hebræo finis est superioris versus, & paulo aliter habetur, nempe: sic vel certè dabit dilecto suo som- num. Significatur autem hic per somnum, securitas cum omnium rerum abundantia, quemadmodum & in Psalmo 4. Opponit enim somnum ei quod prius dixit de iis, qui cũ solitudine magna vanos perferunt labores pro parandis vitæ necessariis. Por- ro in versu sequenti dũ dicitur: merces fructus ven- tris: communiter accipitur fructus esse genitui ca- sus, quæadmodũ manifestè est in Græco, vbi legitur: ἡ μετὸς τοῦ μαγνοῦ τῆς γαστῆρος. Proinde intelligitur si- gnificari, quod filij adoptiui Dei, sunt merces Chri- sti, qui est fructus vteri virginalis. Verùm in Hebræo fructus est nominatiui casus, non enim אֶרָא Sacar merces ponitur in regimine. Itaque sensus est, quod fructus ventris est merces pietatis, quemadmodum promittitur in Deuteronom. Et Euthymius in hoc sensu etiam Græcam literam intelligit, sic explicans hanc orationem, merces fructus ventris. Merces illa quæ de ventris prouenit fecunditate, pietatis est merces.

FILII EXCVSSORVM.] Laborant hic omnes interpretes inquirèdo qui sint isti excussi & eorum

Somnus datus dilectis, securitas est fidelium per aduentum Christi, data eis ex persuasione diuinæ benignitatis, & gratiarum spiritus sancti abundantia cum hoc ergo summo dati sunt Apostolis filij, qua- si pro mercede laborum suorum. Vnde hos filios Paulus vocat spem suam & coronam & gaudium, per quos filios, tanquam per sagittas, totum orbem Christo subiecerunt, & propter eos non cõfunden- tur in nouissimo iudicij die.

filij. Et sunt qui excussos intelligunt Apostolos, & filios eorum esse credentes. Alij rursum excussos intelligunt prophetas & filios eorũ esse Apostolos, alij aliud adferunt. Verùm secundum consilium Hieronymi in epistola quadã ad Marcellam in qua hunc locum Psalms cum aliis eiusdẽ tractat, recurrendum ad frontem Hebraici sermonis. Hic autem habet se- cundum omnium versiones: ita filij adolescentiæ vel iuuetutis. Dicitio enim Hebræa hic polita potest significare iuuentutem, potest etiã esse participium passiuum, significans excussos, à verbo אָרָא Yaar, quod excutere significat. Septuaginta autem inter- pretes hic per excussos voluisse significasse iuue- nes patet, vt ostendit Hieronymus, ex eo quod Ne- hemiæ 4. eandem hanc dictionem eodem modo verterunt. Nam vbi nos habemus: media pars iuue- num faciebat opus: Septuaginta verterunt, Medij excussorum, &c. vbi per excussos, iuuenes manifestè intellexerunt, sic eos appellantes, quod excussi es- sent, hoc est, expediti ad opus. Excussos enim, in- quit Hieronymus, & consuetudo sermonis humani vegetos & robustos & expeditos vocat: nimirum quod tales ab omni operandi impedimento liberi sint. Sunt ergo filij excussorum, filij iuuenum, hoc est ad literam, filij qui electis in adolescentia nascun- tur. Proinde in hoc versu nõtatur duplex bonum filiorum, quos Deus dat electis. Primum, quod den- tur eis filij validi ad deiciendum hostes, secundo, quod denur eis adhuc adolescentibus, quo dupli- cem Dei benignitatem notauit, & quod suis matu- rē liberos donat & quod donat cũ tempus est il- los æducandi, probèque instituendi, quod filiis se- necutis à parentibus præstari non potest. Porro in sensu mystico per filios excussorum vel iuuenum, Christianorum populus accipiendus, qui filij sunt Apostolorum, qui respectu patrum veteris testa- menti, iuuenes fuerunt expediti valde ad perficien- dum noua opera Dei. Et hi quoque sagittas & arcui comparantur Zachariæ 9.

NON CONFVNDITVR.] Græca & Hebræa habent plurale, non confundentur cum loquentur. Verùm familiare est linguæ Hebræe mutare nu- merum. Vnde & Campensis singulariter inter- pretatur.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXVII.

Presenti Psalmo vates homini colenti Deum primum quidem promittit felicitatem in bonis priuatis, deinde autem etiam imprecatur felicitatem in bonis publicis. Enumerat autem bona vulgaria & temporalia, quemadmodum: Psal- mo superiori, eo quod hæc promittebantur veteri populo. Verim in his spiritualia bona nos intelligere oportet, & quidem per manducationem laborum, voluptatem & fructum ex bonis operibus percipiendum: per uxorem fertilem siue castam sapientiam, que tot parit homini filios, quot per eam quisque instituit & erudit: siue carnem nostram, que rationi subdit a bonorum operum multitudinem producit: per bona Hierusalem & pacem Israelis, superne Hierusalem vera bona, pacem- que sempiternam electorum Dei.

V

PVRA

1 Beati omnes qui timent Dominum, qui ambulat in vijs eius.

2 Labores manuum tuarum quia manducabis.

* beatus es, & bene tibi erit.

3 Vxor tua, sicut vitis abundans in lateribus domus tuae.

4 Filij tui sicut nouella olivariae in circuitu mensae tuae.

5 Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum.

6 Benedicat tibi Dominus ex Sion, & videas bona Hierusalem omnibus diebus vitae tuae.

7 Et videas filios filiorum tuorum, & pacem super Israel.

FOelices sunt omnes sine discrimine cuiuscunque nationis aut conditionis qui reuerentur Dominum, & ex reuerentia eius viuunt secundum praescripta eius. Neque enim alioqui verè & salubriter quis Dominum reueretur, nisi secundum illius mandata ambulet.

2 Felices autem tales esse dico. Nam tu quisquis huiusmodi fueris, primum quidem cum voluptate edes laboribus tuis propriis acquisita, hoc est, neque inopia cogente alienos labores comedere necesse tibi erit, neque rursum alienus tuos labores te frustrato consumet: diues eris, foelicitèrque tibi cuncta succedent.

3 Ad hanc autem externorū bonorum sufficientiam & abundantiam accedet & alia maior foelicitas. Vxor enim tua similis erit viti fructiferae, quae sese propagabit per omnia latera domus. Quemadmodum enim vitis humile & infirmum lignum cum sit, longe tamen lateque ramos suos diffundit, fructumque omnium suauissimum profert: ita & vxor tua filiis multis, eisque elegantibus ac dulcibus domum tuam replebit.

4 Filij tui sicut nouae oliuarum plantulae, pulchrae, ductibiles, delectabiles, semper virentes, bonaeque spei erunt in circuitu mensae tuae, ita vt & dei munere eos iucundè pascas, & numero atque elegantia circumstantium oblecteris.

5 Ad hunc profectò modum diuinam benignitatem percipiet quisquis piè metuit Dominum, abstinens eius metu ab omni malo, & faciens bonum.

6 Beneficiat tibi Dominus ex Sion, & ad priuatam illam quam dixi foelicitatem adiiciat etiam publicam, vt scilicet cum voluptate videas & participes foelicitatem Hierusalem cunctis diebus vitae tuae.

7 Det quoque vt longo viuens tempore oblecteris, videndo tum filios filiorum tuorum: tum pacem super vniuersum populum Dei.

ANNOTATIO.

PACEM SVPER ISRAEL.] Graeca habent, nam & sic Hebraea verti possunt, & ab alijs quoque sic veruntur. Vnde nostra lectio hac in parte mutata videtur ex D. Hieronymi ex Hebraeo translatione, sicut & alibi quandoque fit.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXVIII.

Hoc Psalmo vir sanctus primum inuocat populum Dei ad agnoscendum Dei erga se beneficium, quod scilicet in pios, etsi ab initio saepe multumque populum Dei oppugnant, non permisit praeualere, etiam & precando praeiicit in posterum quoque semper hostes populi Dei frustrandos sua spe. Quod autem dicitur, dicat nunc Israel, videtur ad litteram notare tempus illud, quo post constitutum regnum Davidis in Sion populus Israeliticus liberatus erat ab omnibus hostibus quos saepe experti fuerant, a quo tempore ceperunt esse populus sub Moysi duce. Verum in mystico sensu, quo hic Psalmus referendus est ad ecclesiam fidelium, aduerbium, nunc, quoduis tempus designare potest, cum omni tempore ecclesia gloriari & potuerit & possit de diuina ope, qua hostibus suis, quos tum ab exordio mundi, tum à principio euangelicae praedicationis semper habuit, semperque habitura est usque in consummationem seculi, nunquam vel succubuit, vel succumbet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Saepe expugnauerunt me à iuuentute mea, dicat nunc Israel.

2 Saepe expugnauerunt me à iuuentute mea: etenim non potuerunt mihi.

3 Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores:

* prolongauerunt iniquitatem suam.

4 Dominus iustus concidet ceruices peccatorum, & confundantur & conuertantur retrorsum omnes qui oderunt Sion.

5 Fiant sicut foenum rectorum, quod priusquam euellatur exaruit.

Mérito iam dicere potest & debet Israel, saepe impij oppugnaverunt me ab eo tempore, quo coepi esse populus Dei.

2 Saepe, inquam, oppugnaverunt, & expugnare conati sunt me veluti ab incunte aetate: sed certè nequaquam potuerunt mihi praeualere penitus, ita vt quemadmodum cupiebant, omnino extinguerent, aut in sua potestate semper detinerent.

3 Non solum autem multis vicibus me oppugnarunt, sed etiam grauissimis atque diuturnis afflictionibus. Ipi enim impij veluti supra dorsum meum fabricauerunt & arauerunt, sine vlla scilicet commiseratione grauissimis calamitatibus corpus meum velut contundentes & profcidentes: deinde iniquitatem suam etiam longo tempore in me continuauerunt.

4 Verum Dominus, eo quod iustus sit abscidit elatas impiorum ceruices, arrogantiisque illorum ac potestiam perdidit: sed & in posterum ipso pro nobis pugnante pudescient semper, & in fugam conuertentur, pudefactique discedent quotquot odio habent Sion.

5 Fient similes herbae crescenti in rectis domorum, quae priusquam in eam magnitudinem excreuerit, vt humana opera euellatur, exaruit, eo quod non habebat firmam radicem.

6 Quae

6 De quo non implebit manum suam qui metet: & sinus suum qui manipulos colliget.

7 Et non dixerunt qui praeteribant: Benedictio Domini super vos, benedicimus vobis in nomine Domini.

6 Qua non dignatur manum suam implere villus messor: nec sinum suum is qui colligit manipulos.

7 Atque ob id etiam nulli praetereuntes pro huiusmodi verba vel segete dixerunt messori & collectori: Adsit laboribus vestris benignitas Domini, bene precamur vobis, inuocando super vos nomen Domini. Ita enim & ipsi, quamuis ad tempus florere videantur, tamen eo quod non habeant firmam radicem, subito ante tempus euanescent, diuinae vltionis ardorem non ferentes, neque erunt qui eos colligere & erigere dignabuntur, aut colligentibus bene precari. Atque in nouissimo die non habebuntur digni, vt à messoribus Domini congregentur in horrea eius, aut vt quis videns eos benedicat iis qui fauent eis, aut laborant pro eis.

ANNOTATIONES.

ET ENIM NON, &c.] Coniunctio, etenim, hic est accipienda, sicut in Psalmis frequenter pro, & certè. Plerique tamen intelligunt eam dicere causam eius quod dixit, saepe expugnauerunt, vt sit sensus: multis viribus me oppugnarunt, eo quod non potuerint praeualere.

SVpra DORSVM FABRICAVERVNT.] Hebraea habent, arauerunt aratores. Significatur autem illa metaphora idem quod in nostra littera: notatur enim vtraque locutione & hostium crudelitas, & calamitatum magnitudo.

DOMINVS IUSTVS CONCIDIT.] Legendum esse praeteritum, concidit, & originalia docet,

habent enim Graeca οὐκ ἐποίησαν, & sensus postulat. Si quidem post narratam in versu superiore calamitatem, restabat vt beneficium diuinæ gratiae hic recenteret. Sic aperte declarat se legisse Hieronymus in Commentarijs.

DE QVO NON IMPLEBIT.] Si legatur in hoc versu per futurum, metet & colliget, legendum etiam est, implebit. Aut si legatur, impleuit, quemadmodum habent Graeca & Hebraea, legendum est per praesens tempus metit & colligit. Originalia enim habent participia praesentis temporis, sic & emendatiora habent exemplaria Latina.

Canticum graduum.

ARGUMENTVM PSALMI CXXIX.

Hic Psalmus vox est sine populi sine hominis aduersitatis propter peccata pressa, atque ob id primum quidem se videt precantis peccatorum condonationem, malorumque liberationem, deinde vero hac omni israeli spe solida pollicentis. Praeterea autem & hic ad litteram pertinere ad populum apud Chaldaeos exulantem, quamuis aliqui generali vsu conueniat omnibus peccatorum veniam precaturus: nec improbabiler quidam existimant hoc Psalmo Prophetam aduentum Messiae & orasse & prophetasse, eo quod remissio peccatorum, de qua hic agitur, proprius sit Messiae actus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Deprofundis clamaui ad te domine, & domine exaudi vocem meam.

2 Fiant aures tuae intendentes in vocem deprecationis meae.

3 Si iniquitates obseruaueris Domine:

* Domine quis sustinebit?

4 Quia apud te propitiatio est.

* & propter legem tuam sustinuit te domine.

5 Sustinuit anima mea in verbo eius, sperauit anima mea in domino.

6 Custodia matutina usque ad noctem speret Israel in domino.

7 Quia apud dominum misericordia, & copiosa apud Deum redemptio.

Profundissimis malorum vndis, in quibus iam penè obrutus sum, & è quibus non licet meis viribus emergere: è profundis etiam & intimis cordis mei clamaui ad te Domine: itaque Domine exaudi vocem meam.

2 Declara quæso te attentum esse ad vocem deprecationis meae, quod fiet, si orationem meam exaudias.

3 Vt autem exaudias omnino conuenit, tum propter humanam fragilitatem, tum propter propriam tibi misericordiam, tuamque misericordiae promissa. Si enim iniquitates hominum, tanquam curiosus & seuerus iudex exquirere volueris, pro singulis iustam vindictam infligendo: Si denique eorum quae admisimus scelerum perpetuo memor esse volueris, & veluti reposita apud te seruare Domine: mi Domine iam non ego tantum ferre tuae iustitiae seueritatem non potero, sed nullus omnino coram te subsistere, aut tuam iustitiam sustinere valebit. Adeo nullus omnino est hominum, qui non suis peccatis grauiora commuerit, quam ferre possit.

4 Verum non ita fat scio iniquitates nostras obseruas Domine. Quoniam tecum semper adest propitiatio, tibi adeo genuina & naturalis, vt nunquam abesse possit: quia fit vt neque singula punias, neque quae punis, iusta aeternaque vltione semper punias. Propter hanc itaque tuam miserendi & parcendi facilitatem, propter etiam legem tuam, qua clementiam & indulgentiam promittis praenitentibus, & clamantibus ad te, ego nequaquam per desperationem defeci, sed spe bona erectus expectaui tuam misericordiam Domine.

5 Longanimitèr expectaui anima mea adimpletionem promissionis eius: sperauitque anima mea in Domino.

6 Hortor autem vt meo exemplo omnis Israel veri dei cultor, a matutino tempore usque ad noctem, hoc est, omni tempore speret in Domino.

7 Est enim suapte natura misericordissimus, ac copiosus, liberalisque ad redimendum ab omnibus malis suis.

2 8 Quare

8 Et ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius. 8 Quare ipse liberabit Israel ex omnibus quantumuis variis, multis ac grauibz iniquitatibus eius, ac proinde etiam ab aliis malis, quorum iniquitates solæ sunt causa: Israel, inquam liberabit, hoc est, electum populum suum, derelictis interim reprobis verum Deum ignorantibus, aut non dignè colentibus, in suis vitiis, per quæ æternis malis fiant obnoxij.

ANNOTATIONES.

1 INIQUITATES, &c.] Quomodo hic significat Deum non obseruare iniquitates, cum Ecclesiastici 23, dicatur: omnia videt oculus illius? Et: Oculi Domini multo plus lucidiores super solem, circumspicientes omnes vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda intuentes in absconditis partibus. Notandum itaque duobus modis intelligi posse Deum obseruare iniquitates, quemadmodum & paraphrasis indicat. Primo enim dicitur obseruare eas, si diligenter eas sigillatim exquireret: id autem tum faceret, si singula iuste vindicaret, nam alioqui sigillatim omnia exquirere cognoscendo, non autem puniendo. Secundo diceretur eas obseruare vel seruari, vt possunt Hebræa verti, si eas semper memori mente retineret, nolens eorum obliuisci, sed in æternum pro eis irasci, eaque vindicare volens. Dicitio enim Hebræica significat, & obseruare aliquid & seruari. Porro pro, sustine-

bit, Hebræica dicitio significat, stabit, quasi dicat: Omnes cadent à sua causa, victique discedet. Atque in hac significatione videntur accepisse Septuaginta verbum ὑποστήσεται, quod hic translulerunt, vt sit idem, quod sibi sibi, quamuis significet idem verbum etiam sustinere. Non est enim Græcis hic idem verbum quod postea, cum bis habemus sustinere: nam ibi ponitur verbum ὑπέσχετο, quod significat & suffere & expectare, atq; in secunda significatione debere hic accipi, Hebræa docent.

PROPTER LEGEM TVAM, &c.] Græca aliter nunc habent, nempe, ἐνεκεν τοῦ ἐλέησεν σου, id est, propter nomen tuum. Nos autem interpret legem pro ἐλεησεν, vt patet, atque hoc modo verisimiliter Septuaginta magis apparet ex Hebræis. Nam cum nunc Hebræa habeat: Quia apud te propitiatus est, vt timearis: Septuaginta videntur cum aliis pñctis legit se ἵνα pro ἵνα ἵνα tora pro tūare.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXX.

Propheta David canit se ab arrogantia alienum fuisse, & scitatum humilia, atque hoc modestie sue exemplo proposito omnem Israel monet vt sibi dissimulat, atque de se humiliter sentiens, totum se Deo commendet: & ab illo semper in omnibus pendeat. Quomodo enim qui sibi multum tribuit, nequaquam à Deo omnia expectat: ita contra qui modestè de seipso sentit, facile spes suas omnes in Deo reponet.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine non est exaltatum cor meum, neque elati sunt oculi mei. 2 Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me. 3 Si non humiliter sentiebam, sell exaltavi animam meam. 4 Sicut ablactatus super matre sua: ita retributio in anima mea. 5 Speret Israel in domino, ex hoc nunc & usque in seculum.

Domine, qui solus corda hominum nosti, tu ipse mihi testis es quia cor meum non superbierit, & ob id etiam non fuerunt elati oculi mei, quemadmodum esse solent oculi superborū corde, qui oculis suis elatis & alta solum magnaque spectant ac ambiunt, & præ se alios arrogantè despiciunt. Atque vt quod dico clarius exprimam, nõ versatus sum in rebus maioribus & magis mirandis, quam vt me decerent. In his, inquam, non sum versatus, ita scilicet vt ea ambirem assequi, aut his me ingererem aut arrogarem, aut denique quæ captui meo superiora essent intelligere conarer. Nisi enim Domine, te teste, modestè semper de me sensi, sed extuli animam meam, appetendo vel arrogando altiora me, non recuso quiduis à te pati. Verum quemadmodum infans ab vberibus matris suæ recens depulsus se habet ad matrem suam, à qua adhuc totus pendet, & siue qua nihil adhuc potest, etiam si iam non fugat: ita & anima mea tibi vni omnia refert accepta, atque à te vno omnia sibi tribui, donarique expectat. Meo itaque exemplo quiuis ex Israel, si sapit speret in dominum, de quo seipso nihil magnificum sentiens humiliter se Deo subiciat, pendens in omnibus ab eo ab hac hora assidue vsque in finem vite. Sic enim fiet, vt sicut in me videre est, exaltetur ab ipso qui superbis resistit, & humilibus dat gratiam.

ANNOTATIONES.

1 NEQUE AMBVLAVI.] Varijs quidem modis contingit in magnis ambulare, vt satis indicat paraphrasis. Verum David videtur ad literam loqui de maiestate regni & munere prophetiæ, quorum nihil sibi ipsi temere arrogauit. Ex Hebræo autem constat, magnis & mirabilibus, esse neutri generis, non masculini, vt intelligit Euthymius.

SINON HUMILITER, &c.] Possunt hi duo versus dupliciter intelligi & distingui. Ante omnia enim constat conjunctionem, si, hic accipi per modum iurantis, & alicui maledictio se obstringentis. Potest ergo primum sic intelligi, vt altera pars, qua exprimitur maledictum cui se obstringere vult, retineatur, vt tertius hic versus accipiatur per se distinctus à

Deus à versu sequenti, vt in sequenti versu intelligatur significare Propheta suam animam habuisse se erga matrem suam, hoc est, à Deo in omnibus pendisse. Secundo potest hic versus legi cōiunctim cum versu sequenti, vt in quarto versu continueatur maledictio cui se iurando obstringere vult, vt sit hic sentis si non humiliter de me senti Domine, volo vt sit talis retributio animæ meæ, qua sum sicut est infans qui ante tempus ab lactatur à matre, hoc est, vt subrahatur mihi gratia Dei in vltionem superbiae meæ. Verum prior sensus verisimilior est, vt & Hebræi illum magis sequuntur. Notandum autem

pro nomine, retributio, Græcis esse verbum ἀνταποδοῦν, id est, retribuere. Verisimilior tamen est Septuaginta vertisse ἀνταποδοῦν, quod est retributio, nam hoc potest significare dicitio Hebræica, mutato vno puncto, nullo autè modo potest esse, retribuere. Deinde Græcis est, ἐπὶ τῆν μητέρα αὐτοῦ, & ἐπὶ τὴν ὑψίστην, id est, ad matrem suam, & ad animam meam. Item Græca habent ὡς τὸ ἀπογαλακτισμένον, hoc est, sicut ablactatum, quomodo etiam habent quædam antiqua scripta. Augusti legit. Sicut qui ablactatus est à lacte super matrem suam, ita retributio in animam meam.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXI.

Presentem Psalmum fuisse orationem Salomonis, cum ab eo arca Domini trāsferretur in templum à se adificatum, partim quidem ex Psalmi verbis, sed maxime ex fine capituli sexti primi libri Paralipom. constat. Ibi enim in oratione sua post multa alia huic Psalmi congruentia, tandem eadem dixisse Salomon scribitur que hic canuntur versibus octauo, nono & decimo, vt ob id etiam valde verisimile sit hunc Psalmum à Salomone editum, quamquam sint qui putent Davidem à se compositum ipsum Salomonis pro iuramento arca translatione tradidisse, cui & omnia pro extruendo templo necessaria prouidit. Itaque rex Salomon in memoriam coram Deo reuocans votum Davidis de inueniendo loco tabernaculi & arca Domini, precatur vt in templum à se adificatum eo in loco, qui fuerat Davidis demonstratus, ascendat sacerdos iustitia indutus, seque propter David patrem suum benigno favore prosequatur, atque quo maiorem sibi imperandi hæc spes faciat, memorat promissiones Davidis à Deo factas de stabilitate regni ipsius, de electione & salute in Sion, & claritate eiusdem per regnum Davidis in Sion constitutum. Proinde in tres potissimum partes Psalmus hic scatur. Primo enim narratur votum ac iuramentum Davidis Deo factum. Tertio vero loco promissiones Dei factæ Davidi, atque inter hæc duo, secundo loco interseritur Salomonis oratio, qua duobus illis immixta, efficacius Deum scelerere potuit, & maiorem fiduciam exauditionis suggerere. Cæterum quoniam David flagrans desiderio adificandi templum Domini, Christi gessit hac in parte figuram, templumque à Salomone extructum umbra fuit templi noui, quod est in cælesti nouaque Hierusalem, promissiones item Davidi factæ de gloria regni sui & ciuitatis Sion in Christi solum regno & veriore Sion perfecte adimplentur: ob hæc inquam, in mystico sensu accipiendus est hic Psalmus, vt sit vox fidelis populi, precantis vt pro voto Christi, & secundum promissiones Davidi nostro factas, ecclesiam suam stabilem ipse Deus pater cum veriore arca, nempe filio suo, inhabitare dignetur.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Memento domine David, & omnis mansuetudinis eius. 2 Sicut iurauit domino: * votum vni Deo Iacob: 3 Si introiero in tabernaculum domus meæ: * si ascendero in lectum strati mei. 4 Si dederō somnum oculis meis: * & palpebris meis dormitationem. 5 Et requiem temporibus meis, donec inueniam locum domino, tabernaculum Deo Iacob. 6 Ecce audiuimus eam in Ephratha, * inuenimus eam in campis sylue. 7 Introibimus in tabernaculum eius, * adorabimus in loco ubi steterunt pedes eius. 8 Surge Domine in requiem tuam, * tu & arca sanctificationis tue. 9 Sacerdotes tui induantur iustitiam: * & sancti tui exultent.

Domine declara quæso te memorem esse Davidis: * & omnis mansuetudinis ac patientiæ eius, qua æquissimo, mitissimoque animo multas magnasque afflictiones frequenter perulit, propter quam eius insignem in malis ferendis mansuetudinem dignus certè est, vt, sicut promissisti, domum eius claram facias & illustrem. Declara etiam te recordari omnem illam animi ipsius humiliationem, & huic coniunctam mansuetudinem, quam exhibuit, cum post peccatum, numerationis populi, pro plaga populi cum multa mansuetudine animi, se se humiliaret & affligeret. Memento quomodo tunc iurauerit tibi domino: * & votum nuncupauerit fortissimo Deo Iacob, Dicens: Nequaquam introibo in habitaculum domus meæ, * multo que magis non ascendam stratum lecti mei. Neque permittam oculis meis somnum: * immo nec dormitationem quidem palpebris meis. Nec requiem præbebo temporibus, vsque dum inuenero domino locum aliquem qui placeat ei, vt in eo sacrificia ipsi offerantur, & templum extruatur. Et cerrè quod inuenire tam studiosè quæsiuit inuenit. Ecce enim per Prophetam audiimus, ipsam mansionem domini debere esse in Ephratha: * ac deinde & repta inuenimus eam esse in campis syluosis, in monte Moria, & arca Areunæ Iebulci. Proinde introibimus in habitaculum quod ipse sibi delegit, * ac deinde adorantes prosternemus nos in loco eo, in quo est arca propitiatorum, quod secundum humanæ mentis conceptum scabellum est pedum eius. Et tu ergo etiam Domine nobiscum exurge, & veni in eum locum quem tibi ad hoc elegisti, vt præ cæteris peculiariter requiescas in eo: * veni, inquam, tu & arca quam tibi sanctificasti, atque in qua sanctificationis tue. Et vt in hoc loco dignè à ministris tuis colaris & lauderis, da vt facer dotes tui à te veluti vestimento quodam vndique operiente induantur iustitiam, vt scilicet ipsi & perfectè iusti sint, & promissam à te salutem consequantur: * atque hac ratione præsta, vt hi qui in populo tuo

PSAL. 131.

oratione Berfabæ ad Salomonẽ vertit: ne confundas faciem meam. Postea tamen statim vertit: neque enim fas est vt auertam faciem tuam. Secũdi autem Paralipom. cap. 6. vertit: ne auerferis faciem Christi tui. Essent autem ad verbum Hebræa vertenda hoc modo ne facias auertere faciem, &c.

IVRAVIT DOMINVS DAVID. Quod dicit iuravit Dominus veritatem, accipi potest, vt sit sensus: Iuravit ei fidelitatem, promisitque ei se fore fidelem. Alibi enim in Psalmo dicit Dominus: Semel iuravi in sancto meo: si dauid mentiar. Aut iurasse veritatem dicitur, quia iuravit rem verissimam, quæ interpretatio ideo videtur conveniẽtiõr, quia postea videtur velle explicare eam veritatem quam promisit. Porro legẽdũ esse, nõ frustrabitur eã, nõ autẽ eum, patet ex Hebræis, Græcis, & Latinis emẽdatoribus.

PONAM SVPER SEDEM. In his quidem verbis intelligẽdum est, Messiam promitti nasciturũ ex semine Dauid, & sessurum super solium eius: verũtamen id nõ est quod his verbis primũ promittitur. Primo enim ad literam hic promittitur dauidi vnum ex filiis eius regnaturum post ipsum, quod quidẽ in Salomone ex parte impletũ est. Sed sicut in iis promissionibus, quæ habentur 2. Reg. 7. de Salomone filio dauidis, necesse est intelligere Salomonem Christi gessisse typũ, in quem eã promissiones verius competunt, ita & in hoc loco. Irenæus libro 3. cap. 27. expendit dictum esse, de fructu venteris tui, non autem de fructu lumborum vel renum tuorum.

VIDVAM EIVS. Interpres nosler legit apud Græcos, τὴν ἕψαν, cum sit, ἕψα, hoc est, cibum eius, vt etiam habent Hebræa.

ILLVC PRODVCAM, &c. Melius illic, & dauid, est

datũ casus. Additur enim ei apud Græcos articulus, ἕψ, & apud Hebræos litera Lamed. Porro pro cornu hic solito scripturæ more intelligitur potestas regia, quæ ex semine Dauid & in gloriam nominis Dauid crevit in Sion. Sicut autem alia omnes promissiones hic positæ perfectè in Christo & eius ecclesia impletæ sunt, ita & istud quoque, nam cornu istud, de quo hic canitur potissimũ, esse Messiam docet illud Zachariæ Luc. 1. Et erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui.

PARAVI LVCERNAM. Secundum phrasim Hebraicam lucerna frequenter accipitur pro filio vel posteritate, quæ patris nomen clarum facit & illustre. Sic dicitur 3. Regum 11. ad Hieroboam: Filio eius (nempe Salomonis) dabo Hierusalem. Sic & 2. Paralip. 21. de Achab dicitur: Noluĩt autem Dominus disperdere domum Dauid propter pactũ quod inierat cum eo, & quia promiserat vt daret ei lucernam, & filiis eius omni tẽpore. Ex quibus locis satis patet posse hoc loco nomen, lucerna, accipi vel pro ipso filio Salomone, vel pro posteritate iuocendentũ sibi filiorum Dauidis. Porro in sequenti versu pro dictione, sanctificatio, & dictione Græca ἀγιασμος, Hebræis est dictio quæ significat coronam regiam, sic dictam à sanctificatione & separatione. Vnde si velimus habere sentium originalis linguæ, debet hic ἀγιασμος accipi, sicut annotatũ est in Psal. 88. cũ dicitur: Prophanasti in terra sanctuarũ eius, vbi apud Græcos & Hebræos eadem est dicitio quæ hoc loco.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXII.

Com mendat fratrum concordia pulchris similitudinibus, tum utilitatem, tum iucunditatem que in ipsa est depingit. Apparet autem hoc concordia eorum tunc Dauidem cecinisse, cum populus Israeliticus, qui in principio regni Dauidis diuisus erat sub duobus regibus, iam totus vnitus fuisset sub vno rege, Dauid scilicet, ac tum demonstrare voluisse ab ipsa experientia bonum concordia, cum in diuisione populi satis experti fuerant discordia malum. Verius tamen & perfectius que hic canuntur, competunt in eos qui eodem spiritu renati, fraternam inter se charitate maximè coherant, vt sunt omnes verè Christiani. Nam & fidelium ecclesia, quæ ex Iudeis & gentibus constat, cum prius diuisa fuerit, alium Deum Iudeis, alium Gentibus colentibus, nunc sub vero Dauidẽ mira gratiaque consensione cõnita est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ecce quam bonum & quam iocundum, habitare fratres in vnum.

2 Sicut vnguentum in capite quod descendit in barbam, barbam Aaron.

3 Quod descendit in oram vestimenti eius.

* sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.

4 Quoniam illic mandauit dominus benedictionem, & vitam vsque in seculum.

Posteaquam experti sumus in fratrum diuisione discordia incommodum & insuauitatem, nunc certè videre est quam sit res tum bona, tum suauis, habitare fratres vnã inter se concordem.

2 Habet enim se huiusmodi fratrum vnanimitas, sicut vnguentum illud pretiosissimum & summè odoriferum, quod copiosè effusum super caput, defluere solet præ abundantia in barbam, barbam, inquam, summi sacerdotis.

3 Ac deinde fluere in superiorem oram, & os vestimentorum eius. Sicut enim huiusmodi oleum & in sese optimum est, & dum sic copiosè effunditur, mirè præsentem recreare solet: ita huiusmodi fratrum concordia, præterquam quod res sit optima, etiam Deum hominẽsque maximè reficit & oblectat. * Proinde etiam similis est huiusmodi concordia rori, qui descendit tum in montem Hermon, tum in montem Sion, nã vt ros cœlestis & grauissimus est hominibus ac terræ, & summè item bonus, vt qui fertilitatem & fecunditatem adferat terræ, maximèq; sit necessarius potissimum montibus, qui fluminibus irrigari nequeunt: ita & cõcordia, præter voluptatẽ, multorũ etiã bonorũ mortalibus parès est.

4 In vnanimi enim fratrum habitatione Dominus suo iussu esse facit donorum suorum munificentiam, & quod inter omnia dona eius potissimum est & caput, vitam perpetuam, quæ quidẽ hic incipit in sancto ac religioso Dei cultu, & durabit semper in contemplatione vultus diuini, à qua omnibus bonis replebuntur. Proinde quid melius, quidue iucundius esse possit fratrum concordia?

PSAL. 132.

ANNOTATIONES.

QVAM BONVM, &c. Græca paulò aliter habent: Ecce quid bonum, aut quid iucundum, nisi habitare fratres in vnum. hoc est, nihil illo melius aut iucundius. nostra tamen lectio magis cum Hebræis conuenit. Duo autem dicit de concordia fratrum, nempe quod res sit bona, & simul iucunda. Quædam enim bona sunt, sed non iucunda, & contra, voluptas est iucunda, non autem bona. Comparationes autem duas quæ sequuntur quidã sic accipiunt, vt prima adhibeatur ad ostendendum per eam concordia suauitatem. Secunda verò ad ostendendum concordia bonitatem & utilitatem. Verum rectius acceperimus per vtamque vtrũque ostendi. nam & vnguentum vel oleum, de quo hic loquitur res erat, optima & pretiosissima. Vnde etiã in Hebræo hic habetur: sicut vnguentum bonum, &c. & ros, res est gratissima. Comparat itaque concordiam oleo non cuius, sed facer. Tali, eo quod illud esset optimum & maximè odoriferum: Vnguento autem effuso comparat, eo quod tunc vnguentum odorem suum spargat quàm latissimè. Per hoc autem quod dicit vnguentum descendens in barbam & in oram, abundantiam effusi vnguenti significare vult, vt sic magis concordia suauitatem maximam designaret. Ideo quoque rectè intelligitur oleo sacerdotali comparasse concordiam, vt ostenderet eam rem esse sanctam, & quæ nos Deo consecret, & sanctos faciat. Rori verò qui in montes descendit, comparat, quod huiusmodi ros magis

sit gratus & vilis, cum valles fluminibus irrigari valeant: Rori verò potius quàm pluuiæ, quod ille sit gratior, nec vnquam noxius, vt quandoque impetuosa pluuiæ. Et in hac rursum comparatione rectè intelligitur designari, concordiam fraternam rem esse diuinam è cœlo prouenientem, sicut ros cœlestis est. Montium autem Hermon & Sion facit specialem mentionem, eo quod hi essent Iudeis notiores, & celebriores apud eos. Abstrahiori autem intelligentia rectè à patribus nostris intelligitur comparari concordia Christiana oleo, &c. eo quod sit gratia spiritus sancti, quæ à capite Christo (qui non ad mensuram accepit spiritum) descendit in Apostolos, & ab eis in inferiores & posteriores fideles. Christi enim barba, Apostoli sunt, vt qui ei proximè adhaerunt, & virile robur eius declarauerunt. Vestimentum verò Christi, fideles omnes. Similiter cõparatur rori Hermon & Sion, eo quod coadunauerit populũ Gentilẽ & Iudaicum in vnitate fidei.

QUOD DESCENDIT, &c. Orahic non potest accipi pro extremitate vestis inferiore, sed pro extremitate superiore. Hebræa enim habent: in os: & Græca dictio ὄρα, significat propriè rei fastigium.

ROS HERMON, &c. Non debet intelligi ros montis Hermon, idem numero descendere in montem Sion, sed idem specie, vt repetatur nomen, ros, vt sit sensus: ros Hermon, & ros qui descendit, &c. Euthymius tamen intelligit rorem generatum è vaporibus & niuibus montis Hermon descendere in montem Sion.

Canticum graduum.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIII.

Inuitat seruos Dei ad orandum & benedicendum Deum, ac vicissim eis diuinam benedictionem optat atque promittit. Apparet autem ex eo quod dicitur, ecce nunc, ad literam siue Dauidem, siue Salomonem hoc Psalmo adhortatum sacerdotes & Levitas, vt pace populo data, & extructo tabernaculo vel templo, Leuitarumque mansionibus, diuino cultui studiosius insisterent, quod non ita prius eis licebat. Quod verò ad nos attinet, admonet hoc Psalmo spiritus sanctus, vt hoc tempore gratia pro effusa Dei in nos per Christum benignitate, gratias ei agamus, & ad Christum, qui vera est arca & propitiatorium, manus attollamus inter orandum illius meritis nitentes, & per eum exaudiri à patre precantes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ecce nunc benedicite domino omnes serui domini.

2 Qui statis in domo Domini, in atrijs domus Dei nostri.

3 In noctibus extollite manus vestras in sancta.

* & benedicite Domino.

4 Benedicat tibi dominus ex Sion.

* qui fecit cœlum & terrã.

Ecce cum modò Dei in nos benignitas eximie declarata sit, nunc studiosius laudate Dominum quotquot estis cultores illius.

2 Qui versamini iugiter in domo Domini, atque in arriis domus Dei nostri.

3 Neque interdium tantum, sed etiam in noctibus levate manus vestras ad propitiatorium sanctitati illius singulariter dicatum, orantes scilicet quæ spectant ad salutem populi, * simulque pro perceptis ab eo beneficiis laudate Dominum.

4 Tibi autem quicumque id feceris, è diuerso promitto & opto, vt sicut tu benedicis Domino laudando ipsum, ita & ipse tibi vicissim ex Sion benedicat, benefaciendo tibi: * qui Dominus est in Sion peculiariter habitat, autor tamen est cœli & terræ: ac proinde etiam omnipotens omnium Dominus, merito ab omnibus colendus: & talis in quo tuto confidamus.

PSAL. 133.

Alleluia.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIII.

Resum seruos Dei inuitat ad laudandum ipsum, idque tum propter bonitatem eius qua Israelẽ sibi elegit, tum propter ipsius potentiam, quam partim ex his quæ passim per vniversum orbem siles designat: partim ex his quæ pro Israele primùm in Aegypto, deinde in terra Canaan patrauit, deprecatur. Ex his autem populo credenti Dei misericordia etiam in posteram pollicetur, rursus idolis, idolorumque cultoribus, iterum ad celebrandum Deum sanctos cuiusque ordinis hortatur.

1 Laudate nomen domini: * laudate serui domini.

2 Qui statis in domo domini, in atris domus dei nostri.

3 Laudate dominum, quia bonus Dominus, * psallite nomini eius, quoniam suauis.

4 Quoniam, Iacob elegit sibi Dominus, Israel in possessionem sibi.

5 Quia ego cognoui quod magnus est Dominus, * & Deus noster pro omnibus diis.

6 Omnia quaecumque voluit fecit, in caelo & in terra, in mari, & in omnibus abissi.

7 Educens nubes ab extremo terra, * fulgura in pluuiam fecit.

8 Qui producit ventos de thesauris suis, * qui percussit primogenita Aegypti: ab nomine usque ad pecus.

9 Misit signa & prodigia in medio tui Aegypti, in Pharaonem, & in omnes seruos.

10 Qui percussit gentes multas, & occidit reges fortes.

11 Seon regem Amorrhæorum, & Og regem Basan, & omnia regna Chanaan.

12 Et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel seruo suo.

13 Domine nomen tuum in aeternum, Domine memoriale tuum in generatione & generationem.

14 Qui indicabit Dominus: populum suum, * & in seruis suis deprecabitur.

15 Simulachra gentium argentum & aurum, * opera manuum hominum.

Laudibus extollite nomen Domini: * laudibus, inquam, extollite Dominum vos qui cultores & serui estis ipsius.

Qui statis in domo Domini, & in atris domus Dei nostri assidue verfamini.

Laudate Dominum, quia benignus est, * psalmos canite in honore nominis ipsius, est enim memoria nominis ipsius ob immensam eius benignitatem admodum suavis & iucunda.

Et quidem illius benignitas omnibus est communis, tamen eximie erga nos hac in re declarata est, quod ipse Dominus prae aliis omnibus populis, nullis prouocatus meritis, sed sua sponte, solaque sua gratuita benivolentia elegerit populum ex Iacob progenitum, elegeritque eum quasi in suum peculium & singularem possessionem, quam singulari cura & gratia prosequeretur, cum alioqui omnium sit Dominus & moderator.

Neque verò sola eius bonitas causam laudandi ipsum praebet, sed & potentia eiusdem immensa, qua omnes superat. Ex magnificis enim ipsius operibus ego certè noui magnum potentemque esse Dominum: * & Deum nostrum potentia longè superiorem esse vniuersis reliquarum nationum nihil diis, & omnibus qui siue in caelo, siue in terra rarioris & insignioris sunt potentiae.

Ita enim esse primo quidem ea opera declarat, quae passim per vniuersum orbem semper & fecit & facit, nam quaecumque vnquam voluit efficere, ea mox fecit siue in caelo, siue in terra, siue in mari, & in omnibus aquarum aliorumque locorum profunditatibus, tantae nimirum potentiae existens, vt solus omnia quae vult facere possit, omniaque solo suae voluntatis imperio perficere.

Et vt ex multis ipsius operibus quaedam recenscam, ipse è terra, infima orbis parte, à caelis maxime distante, ad editissimum aeris locum facit ascendere nubes, * fulgura in pluuiam desinere, simulque cum pluuia miscere facit, cum magno certe naturae miraculo, quo contrarium contrario quodammodo gigni, aut contraria inter se commisceri cernuntur, ita vt fulgurum ignis aquis pluuiialibus permistus, non tamen ab eis extinguitur.

Ipse denique est qui ventos educit è locis abditis, tanquam thesaurorum suorum repositoriis, recludens & cohibens ventos cum vult, eodemque cum vult relaxans: * Sed & ex his quae propter nos peculiariter edit, potentiae ipsius magnitudo mirabiliter innotuit. Ipse enim est, qui (vt ceteris praeteritis id recenscam quod vltimum, fecit pro nobis in Aegypto) occidit vna nocte omnia primogenita Aegypti tam hominum, quam reliquorum animalium.

Et immisit admiranda signa & prodigia in medio tui, o Aegypte, in Pharaonem, & in omnes seruos ipsius.

Qui & deinde percussit gentes numero plurimas, & reges occidit potentissimos.

Seon scilicet regem Amorrhæorum, & Og regem ipsius Basan: & post haec etiam omnia regna Chanaanorum.

Et dono dedit terram eorum veluti in patrimonium, patrimonium, inquam, ipsi Israel, populo sibi charissimo.

Proinde Domine per haec tuae tum potentiae, tum bonitatis in nos facinora, nomen tuum nunquam in obliuionem veniet, sed memoria tui perseverabit per omnes generationes, nec interibit vnquam: adeo sunt praecleara & eximia quae designasti, nec designare cessabis.

Nam ex his quae haecenus nobiscum fecit satis constat, quod si quando populus ipsius impiis iniuste oppressus fuerit, etiam in posterum iudicium facturus sit de aduersariis pro populo suo, * & erga seruos suos se facilem & exorabilem praebit, siens se ab eis cum affliguntur facile exorari. Insuper si quando populus suus illi peccauerit, nequaquam impunitos illos dimittet, tanquam alienos abiiciens, sed vindicabit peccata populi sui: non tamen ipsi imperpetuum irascetur, neque exterminabit, sicut gentes Chanaanas, sed mox vltione de peccatis ad castigationem eius sumpta, clementem se & exoratu facilem exhibebit seruis suis: atque hac tum iustitiae, tum misericordiae suae ostensione, etiam perdurabit memoria nominis ipsius in omne aeuum.

Longè verò ab hac quam dixi Dei nostri excellentia absunt dii gentium. Siquidem simulachra eorum quae pro diis colunt, quod quidem attinet ad materiam, argètum sunt & aurum: * quod verò ad figuram, opera hominum manu facta, ita vt in eis nihil sit mirandum, praeter materiam & ingenium artificum, & res sint planè materiales, anima spiri-

PSAL. 134.

a b

c

16 Os habent, & non loquentur: * oculos habent, & non videbunt.

17 Aures habent, & non audiunt: * neque enim est spiritus in ore ipsorum.

18 Similes illis sicut qui faciunt ea: * & omnes qui confidunt in eis.

19 Domus Israel benedicite Domino, * domus Aaron benedicite domino.

20 Domus Levi benedicite Domino: * qui timetis Dominum benedicite Dominum.

21 Benedictus dominus Deus ex Sion, * qui habitabat in Hierusalem.

spirituque carentes, rebúsque naturalibus longè inferiores, vt quae sint solum artis humanae figmenta.

Itaque oris quidem habent speciem, sed eo nequaquam loqui poterunt: * & oculorum similiter figuram, sed quibus nihil videre possunt.

Aures quoque habere videntur, non tamen eis quicquam audiunt: * non enim halitus vitae est in ore ipsorum, propter quod necesse est eos etiam omnibus sensibus vitalibus esse destitutos.

Et sanè dignum est vt his similes fiant, cum qui ea faciunt, * tum qui spem suam collocant in eis, vt scilicet & ipsi quasi meri trunci omni sint priuari sensu homine digno, sintque contra populum Dei infirmi & inualidi, quemadmodum nullas habent vires in quibus confidunt.

Proinde quoniam soli verum Deum sortiti sumus, vos quicumque estis ex familia Iacob, contempta idolorum & gentium vanitate, laudibus extollite Dominum: * peculiariter autem vos filij Aaron, sacerdotali donati munere, laudate Dominum.

Omnes posteri Levi laudate Dominum: * atque in vniuersum quotquot reueremini Dominum, etiam qui ex gentibus ad veri Dei cultum conuersi estis, laudibus celebrate eum.

Laudetur ab omnibus è Sion Dominus, * ipse enim peculiarem sibi delegit in Hierusalem habitationem, cum alioqui caelum & terram impleat.

ANNOTATIONES.

AB EXTREMO TERRAE.] Per extremum terrae, quidam terrae superficiem, quidam mare Oceanum, alij verò ipsam terram accipiunt, quae respectu caeli extrema est & infima orbis pars, vt intelligatur hoc miraculum hic designari, quod ex infima terra in caelos usque nubes eleuentur.

FVLGURA IN PLUUIAM, &c.] Duplicem sensum indicat paraphrasis, nempe vt vel intelligatur fulmina in pluuiam desinere, vel simul cū pluuia misceri, nam Hebraea etiam verti possunt: Fulgura cum pluuia fecit.

QVIA IUDICABIT.] Quod dicit Dominum iudicare populum suum, dupliciter exponi posse indicat paraphrasis. Primum vt sit idem quod iudicabit pro populo suo. Secundo, vt sit sensus: vltionem sumet de peccatis populi sui, atque hic sensus ob id praefertendus videtur, quod in cantico Moysis Deuteronomij trigésimo secundo, vnde hic versus de-

sumptus est ad verbum secundum Hebraeorum codices, in hoc secundo sensu accipitur, vt patet ex praecedentibus & sequentibus. Secundum quem sensum duplex Dei beneficium erga populum suum hic significat. Primum, quia, vt dicitur 2. Machab. 9. non multo tempore sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficii est indicium. Non enim sicut in aliis nationibus Dominus paciēter expectat, vt eas, cum iudicij dies aduenerit, in plenitudine peccatorum puniat, ita & in nobis statuit, vt peccatis nostris in sinem deuoluitis, ita demum in nos vindicet. Secundo, quod in populum suum non irascitur semper, neque exterminat, sed statim se exorabilem praebet, more optimi patris. Vnde & illo loco subditur: Propter quod nunquam à nobis misericordiam suam amouet, corripuens vero populum suum non derelinquit.

Alleluia.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXV.

Refertur Psalmus vti plerumque eadem habet quae praecedens, ita cum eo eiusdem potest argumenti. Inuitat enim & iste ad laudem Dei, ob perpetuam eius misericordiam, quam singulis inculcat versibus, commemorans tamen simul Dei tum potentiam, quam & in creatione orbis, & in liberatione Israelis exhibuit, tum providentiam & curam, quae & specialiter curat populum suum, & generaliter omnia animantia. Noua enim ratione hic Psalmus compositus est, vt cum in singulis versibus repetitur: Quoniam in saeculum misericordia eius, atque misericordia Dei casu afferatur laudis Deo debita, semper tamen etiam tribuatur Deo aliqua conditio ipsi propria, quae excellentiam naturae potentiae, vel providentiae demonstret, vt huius etiam ratione ostendatur laudandus Dominus.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Cōstitemini Domino quoniam bonus, * quoniam in aeternum misericordia eius.

2 Confitemini Deo deoritis: * quoniam in aeternum misericordia eius.

3 Confitemini domino dominorum, quoniam &c.

4 Qui facit mirabilia magna sibi, quoniam, &c.

5 Qui fecit caelos in intellectu, quoniam, &c.

6 Qui firmavit terram super aquas, quoniam, &c.

Laudate Dominum, tum quoniam natura sua bonus est, & ad beneficium faciendis: * tum quia imperpetuum duratura est misericordia eius.

Laudate eum qui est Deus super omnes, qui vel falso ab hominibus dicuntur dii, vel ob participationem diuinæ potestatis deorum nomine sententur: * quoniam imperpetuum duratura est misericordia eius.

Laudate eum qui est Dominus omnium dominorum, quoniam imperpetuum, &c.

Laudate eum qui sua solius omnipotentia facit admiratione dignissima, quae alius nemo facere potest, quoniam imperpetuum, &c.

Laudate eum qui summa intelligentia, singularique ingenio & arte fecit caelos, quoniam imperpetuum, &c.

Laudate eum qui summo miraculo terram stabilivit super aquas, quoniam imperpetuum, &c.

PSAL. 135.

7 Lauda

7 Qui fecit luminaria magna, quoniam, &c.
 8 Solem in potestate dicit, quoniam, &c.
 9 Lunam & stellas in potestatem noctis, quoniam, &c.
 10 Qui percussit Aegyptum cum primogenitis eorum, quoniam, &c.
 11 Qui educit Israel de medio eorum, quoniam, &c.
 12 In manu potenti & brachio excelso, quoniam, &c.
 13 Qui diuisit mare rubrum in diuisiones, quoniam, &c.
 14 Et educit Israel per medium eius, quoniam, &c.
 15 Et excussit Pharaonem & virtutem eius in mari rubro, quoniam, &c.
 16 Qui traduxit populum suum per desertum, quoniam, &c.
 17 Qui percussit reges magnos, quoniam, &c.
 18 Et occidit reges fortes, quoniam, &c.
 19 Sehon regem Amorrhæorum, quoniam, &c.
 20 Et Og regem Basan, quoniam, &c.
 21 Et dedit terram eorum hereditatem, quoniam, &c.
 22 Hereditatem Israel seruo suo, quoniam, &c.
 23 Quia in humilitate nostra memor fuit nostri, quoniam, &c.
 24 Et redemit nos ab inimicis nostris, quoniam, &c.
 25 Qui dat escam omni carni, quoniam, &c.
 26 Conseruimini Deo cæli, quoniam, &c.
 27 Conseruimini Domino dominorum, quoniam, &c.

7 Laudate eum qui fecit in cælis duo luminaria magna, quoniam imperpetuum, &c.
 8 Ipsum scilicet solem, ut præfesset dici, eumque suo motu & lumine conficeret: laudate itaque eum, quoniam, &c.
 9 Ipsam quoque lunam & stellas, ut præfessent nocti, laudate eum, quoniam, &c.
 10 Laudate eum qui multis plagis affecit Aegyptum, inter alia multa etiam occidens omnia primogenita eius, quoniam, &c.
 11 Laudate eum qui deinde educit Israel e medio Aegyptiorum, quoniam, &c.
 12 Idque fecit per maximam suam potentiam, quam exeruit in prodigiorum narratione: laudate itaque eum, quoniam, &c.
 13 Laudate eum qui mare rubrum diuisit in duas partes, quoniam, &c.
 14 Qui educit Israel e medio ipsius, quoniam, &c.
 15 Atque demersit Pharaonem & exercitum eius in eodem illo mari rubro, quoniam, &c.
 16 Laudate eum qui per imperium desertum duxit populum suum, quoniam, &c.
 17 Qui deinde percussit reges potentes, quoniam, &c.
 18 Et occidit reges fortes, quoniam, &c.
 19 Sehon scilicet regem Amorrhæorum, quoniam, &c.
 20 Et Og regem Basan, quoniam, &c.
 21 Qui dedit terram eorum in hereditatem, quoniam, &c.
 22 In hereditatem, inquam, Israeli seruo suo, quoniam, &c.
 23 Et sane quotiescunque etiam postea affligebamur, declarauit se nostri memorem esse: laudate itaque eum, quoniam, &c.
 24 Et eripuit nos frequenter à tyrannide hostium nostrorum, proinde laudate eum, quoniam, &c.
 25 Ipse est qui non nostri tantum curam gerit, sed & vniuersæ carnis, cum omni carni cibum tribuat: quare laudate eum, quoniam, &c.
 26 Laudate Deum cæli creatorem & inhabitatorem, quoniam imperpetuum, &c.
 27 Laudate Dominum dominorum omnium, quoniam imperpetuum duratura est misericordia eius.

ANNOTATIONES.

CONFITEMINI.] Tribus his primis versibus in prima parte notatur excellentia diuinæ naturæ. Et in primo quidam versu ponitur nomē tetragrammaton יהוה, in secundo verbo יהוה elohim, in tertio יהוה adonai, simul & trinitas personarum in vnitatem naturæ designatur. In sequentibus vero versibus diuinæ potentia excellentia notatur. In quibus notandum, semper debere repeti verbum, confitemini, sicut repetitur, quia in æternum, &c. nam pro eo quod nos legimus: Qui fecit. Qui firmavit. Qui percussit, &c. apud Hebræos & Græcos ponitur semper participium præsentis temporis, datiu casus. Nam apud Hebræos additur ei litera lamed, & apud Græcos articulus τῷ. Vnde apud eos habetur, Facienti, Firmanti, Percutienti, &c. Ad hos autem datiuos constat debere subaudiri verbum, confitemini, quare & ad hoc verbum semper refer-

ri debet causalis illa, quia in æternum, &c. nō autem ad verbum illud quod in singulis versibus explicite ponitur, vt plerique intelligunt.
QUIA IN HUMILITATE, &c.] Et Græca quoque habent dictionem causalem ὅτι, quia. vnde videtur litera intelligenda de afflictione ea quam in Aegypto perpessi erant, vt hic intelligatur reddi ratio eorum quæ prius dicta sunt, nempe quare percussit Aegyptum, & eduxerit Israel eum, &c. Verum Hebræa etiā verti possunt per relatiuū, qui & conuenit magis, vt sit sensus: Confitemini ei qui in afflictione nostra memor fuit nostri. sicque rectius intel ligetur de ea afflictione, quā tēpore iudicij frequēter perpessi sunt post acceptā terrā promissionis in possessionem. Quem sensum sequendo, accipiemus coniunctionē, quia, vt in psalmis frequēter, vt sit idē quod, & certē, & affirmet potius quā causā reddat.

Psalmus David Hieremias.

ARGUMENTVM PSALMI CXXXVI.

Psalms iste, vox est sacerdotum, Levitarum, cantorum, omniumque istorum in Babylonia captiuitate existentium, qui primo quidem memorant susceptum à se ob vastationem Hierusalem luctum, eumque se et si Babyloniis carmina lætitiæ requirerentibus non deponituros durante exilio: Deinde vero talionem orant vel prophetant, tum Idumæis, qui cū fratres essent, & dolere Israelis calamitatem debuissent, etiam incitauerunt hostes ad sciendum magis, tum Babyloniis, qui ad summam crudelitatem nihil fecerunt reliquum. Porro secundum mysticam intelligentiam hic Psalmus aptandus est populo fidelium in hoc mundo, tanquam in exilio atque in medio Babyloniis degenti. Sancti enim ingūter memores sui exilij, & agnos-

& agnoscentes locum unde abducti sunt, & in quem redire aliquando sperant, suspendunt organa in salicibus, hoc est, orania huius mundi gaudia abiciunt, semper ad patriam suam aspirantes, atque in omnibus quæ hic blandiuntur reuocantes delectari. Vltio autem illa quæ in fine Psalmi canitur, grauissimam illam significat vindictam, quam de demonibus, Indæis, mundanisque hominibus in nonissimo iudicij die sumpturus est. Per Idumæos enim recte, demones vel potius Iudæos Chri- stisanguine rubicundæ (Edam enim rubicundum interpretatur) intellexerimus. Per Babyloniis vero, mundi istius (qui in Apocalypsi Babylon nominatur) homines carnales, iustos affligentes & irridentes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Super flumina Babylonia sedimus, & fleuimus dum recordaremur tui, Sion, dum recordaremur tui Sion.
2 In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra.
3 Quia illic interrogauerunt nos, qui captiuos duxerunt nos, verba cantionum.
4 Et qui abduxerunt nos, * hymnum canite nobis de canticis Sion.
5 Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?
6 Si oblitus fuero tui Hierusalem.
7 Adhæreat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui.
8 Si non proposuero Hierusalem in principio lætitiæ meæ.
9 Memor esto Domine servorum Edom in die Hierusalem.
10 Qui dicunt: Exsultate, Exsultate usque ad fundamentum in ea.
11 Filiæ Babyloniis miserae!
12 Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam, quem retribuisti nobis.
13 Beatus qui tenebit & allidet paruulos tuos ad petram.
1 Vixta Babyloniis flumina, quæ in illa sunt plurima, resedimus tãquam exules & miseri extra vrbes, & fleuimus dum recordaremur tui, Sion, tum quod perpenderemus à tam sancto loco, in quo nobis optime erat, per miseram hanc captiuitatem elongari: tum maxime quod tuam vastationem, neglectum Dei cultum, in te exhiberi solitum, cerneremus. Quam rem sane magis deplorauimus, quàm propriam miseriam & exitum.
2 Itaque ad salices, quæ sunt illic copiose in media Babylone iuxta fluentia aquarum, suspendimus musica nostra instrumenta, præ nimio mœrore ab omni lætitiæ signo & proiuocamento abstinentes.
3 Et adeo quidem omnem lætitiæ abiurauimus, vt cum etiam proiuocaremur ad psallendum & canendum, nequaquam ad id adduci poterimus, immo magis exacerbari sumus. Illic enim hi qui nos ceperat, poscebant à nobis audire verba cantionum nostrarum, non sine ludibrio & irrisione religionis nostræ.
4 Et hi qui nos à Sion captiuos abduxerunt, rogauerunt nos, dicentes: * Canite nobis vnum aliquod carmen ex his canticis, quæ cantare solebatis in Sion.
5 Verum quomodo poterimus cantare laudes domini in terra, quæ & nobis & Deo nostro aliena est: cum in hac terra extores & miseri degamus, ne carere quidem in ea nobis liber. Quia vero in ea verus Deus ignoratur, & pro vero Deo statua & dii nihili coluntur, neque decet, neque licet sacra Domini cantica impiorum auribus occinere, ne sacra canibus obiciantur, & margaritæ porcis spargantur.
6 Susceptum autem hunc à nobis luctum ob memoriam tui, Sion, nullo vnquam tempore exilij præsentis deponam. Alioquin si vnquam quati tui, Sion Hierusalem, oblitus ceperero vacare lætis canticis, & musicis ludere instrumentis, * facit deus, vt dextera mea, qua tentauero citharam pulsare, decur à me obliuioni, hoc est, cesset in me ars pulsandi citharâ, vt iam oblitus sim vsus dextera in manu in tagendo musica organa.
7 Sed & lingua mea, quæ ceperero lætitiæ carmina decantare, sic hæreat palato meo, vt loqui amplius non possim, si non, quoad hic vixero, semper memor fuero tui, & per tui recordationem semper lugens ab omni lætitiæ abstinero.
8 Nisi etiam ipsam Hierusalem fecero esse caput & principium lætitiæ meæ, ita scilicet vt non prius lætari incipiam, quàm vastata Hierusalem restitutionem, quam certo speramus, videro. † Aut si non, quando- cunque se lætitiæ occasio ingesserit, priusquam lætari incipiam, mihi ob oculos proposuero miseram Hierusalâ vastationem, vt ea tunc memoria mihi luctum sicutumque excitet, quem omni lætitiæ præponere volo.
9 Tu autem Domine, ad consolationem nostram declara per vitionē te esse memorem eorum quæ Idumæi inique admiserunt in die vitionis, & in tempore vastationis ciuitatis tuæ sanctæ Hierusalem.
10 Tunc enim ipsi cum, quod fratres nostri & vicini essent, calamitatē nostram dolere debuissent, hostes tamen nostros Chaldæos per se abudē se uicentes magis ad crudelitatem incitauerunt, dicentes: Euacuate, euacuate ipsam ciuitatem vsque ad fundamenta ipsius, ne saluum quid in ea relinquatur, nec vestigiū aliquod ciuitatis super sit, vt reedificandi spes nulla sit.
11 Sicut autem de Idumæis his non dubito Deum condignam quandoque sumpturum vltionem, ita sanè & tu Babyloniæ ciuitatis congregatio per diuinam vindictam misera eris, immo & iam misera verè es, et si ignores: * beatus enim erit ille rex & populis, qui ea tibi rependet & interet mala, quæ tu nobis rependisti & inculisti: beatus, inquam, erit, quia Deo ipsius conatus adiuuante, prosperabitur contra te, & pro vltione de te sumpta à Deo benedicetur.
12 Beatus qui inter cætera mala tibi irroganda etiam apprehendet paruulos tuos, & allidet eos ad petram, ne his quidem parcens, quibus tanquam innocentibus maxime in bello parcere solent, vt sic nulla possit tibi tui & nominis tui spes reliqua maneat.

PSALMVS

ANNOTATIONES.

QVIA ILLIC, &c.] Coniunctio, quia non videtur hic accipi posse proprie, vt causa superiorum hic reddatur: non enim vult rationem, quare suspenderit organa esse, quia Babylonij rogaerunt eos carmina: sed vult significare tantum fuisse dolorem, vt etiam Babylonis exi gentibus, adduci ad cantandum non potuerint, immo potius eorum adhortatione dolor esset auctus, eo quod non sine irrisione religionis carmina sancta extorquere conarentur: Proinde, quia, accipiendum videtur, vt frequenter, pro, & quidem.

SI OBLITVS FVERO.] Loquitur de oblivione quoad signa & facta, hoc est, de tali qua signis & factis indicatur quis alicuius oblitus. quomodo dicimus eum oblitum mortis paternae, quem videmus vacare delitiis, cantibus & iocis. Ita enim vult item significare se non vacaturum carminibus, & musicorum instrumentorum delectatione, quasi oblitus esset ipsius Hierusalem. Porro in eo quod sequitur, obliuioni detur, &c. dubium quid per dexteram intelligi debeat, dum alij aliud & aliud intelligunt: quarendum item, quare potius dextera & linguae malum imprecatur, quam aliis corporis membris. Pro quibus intelligendis notandum, Graeca quidem sicut & Latina habere passiuum etiam obliuioni detur, vel sit in obliuione: Hebraea tamen habere verbum actiuum, obliuiscatur dextera mea, quomodo & Augustini littera habet in qua ad perfectionem orationis additur accusariuus, me: obliuiscatur me dextera mea. Verum Hebraeorum lectionem quidam sic verisimiliter intelligendam & perficiendam putant, obliuiscatur dextera mea artis suae vel officij sui. Secundum hunc enim sensum statim suggeritur ratio, quare dextera & linguae suae imprecatur male. Dicere enim voluit se in terra aliena neque cantaturum lingua, neque iusurum organis. Couenienter ergo manui dexterae, qua luditur, obliuionem artis: linguae vero, adhesionem ad palatum imprecatur, si contrarium fecerit. Hinc itaque sequedo sensum & nostra littera sic recte intelligitur: obliuioni detur a me dextera mea, hoc est obliuiscar ego vsum dexterae meae in pulsando citharam & alia instrumenta. Simili enim locutione in vulgari sermone dicere solemus, cum habitum recte scribendi amissimus: Ick hebbe myn handt vergeten.

SI NON PROPOSVERO.] Ex gratiis non satis constare potest num legendum sit proposituro an praeposuero, cum dictio Graeca, προποσωρα, vtrumque significare possit, nisi quod magis significet, praeposuero. quomodo etiam exponit Euthymius, & legit Augustinus. Hebraea autem habent

ad verbum: si non extulero ve ascendere fecero Hierusalem super caput vel principium laetitia meae. Quae quidem lectio a quibusdam sic intelligitur: Si non fecero ipsam Hierusalem esse principium laetitia meae. quomodo & nostra lectio recte etiam intelligitur. Alij sic: si non praetulero luctum pro Hierusalem, vel laudes Hierusalem omni laetitia quae mihi contingere potest. aut, Si non quandocunque laetitia occasio se obtulerit, cumque laetari incopro, proposuero mihi ob oculos ipsam Hierusalem, vt eius memoria omne gaudium excutiat. atque hunc etiam sensum probe admittit nostra lectio.

IN DIE HIERUSALEM.] Phrasi Hebraica dies alicuius saepe accipitur pro tempore vltionis & vastationis. vt Psalmo 36. de impio dicitur Deum prospicere quod veniat dies eius. Proinde oratio haec egyptica est complenda hoc modo: Memor esto filiorum Edom secundum ea quae fecerunt in die Hierusalem. nisi hanc partem, in die Hierusalem, velimus construere cum verbo sequenti, qui dicitur, pro qui dixerunt. nam hic sequens versus apud Hebraeos cum priori in vnum coniungitur.

FILIA BABYLONIS.] Et hic phrasi Hebraica filia Babylonis, ipsa ciuitatis congregatio vocatur. Sicut Psalmo 44. filia Tyri, pro congregatione ciuium Tyrensiu. Porro in versu sequente pro nomine secundae personae, tuos, corrupte quidam libri habent, suos: corruptius autem quidam pro tenebit, habent timebit. Et intelligunt hanc lectionem sequentes, hunc sensum: Beatus qui praetimore Dei allidet ad petram Christum prauas affectiones, priusquam in opus prodeat. Hic autem sensus est pius, praecedentibus tamen maxime secundum sensum literalem omnino est impertinens. Crudelitatem autem eam, qua vindicadam Babylonem hic praenuntiat vates, etiam Isaias cap. 13. similibus verbis prophetauit, dicens de Babylone: Infantes eorum allidentur in oculis eorum, diripientur domus eorum, & vxores eorum violabuntur. In mystico autem sensu recte vltimus versus sic intelligitur: Beatus erit ille, qui tum in se, tum in aliis occiderit & mortificauerit paruulos tuos o Babylon, hoc est, affectus huius mundi, cum adhuc quasi paruuli sunt, & in opus nondum proruperunt, vel quoscunque pueriles ac fatuas affectiones, allidendo eas ad fidem Christi. Cum enim spiritus sanctus in veteri testamento seueritatem suam exhibuerit, in nouo autem suam charitatem: quae in veteri testamento ad litteram vltionem & vindictam impiorum malam significant, in mystico sensu a nobis accipienda sunt, vt significant saluiferam vltionem Dei per abolitionem vitiorum.

Psalms ipsi Dauid.

ARGUMENTVM PSALMI CXXXVII.

Vir sanctus Dauid primum pro Dei in se benignitate canit se gratias ei religiose acturum, tum & in posterum eandem celebrare: postremum confidenter pollicetur ad futuram sibi deinceps opem Dei quam precabatur. adiuuans in fine communem pro Dei erga suum populum fauore orationem. Porro quod hic aut precatur aut prophetauit omnes reges Deum agnuros & laudaturos: est Dauidis tempore in aliquot regibus illi terrae vicinis implevi ceperit, perficere tamen impletum non est, nisi per mirabilia in Christo patrata, & euangelicam praedicationem. Proinde & totus Psalmus Christo per Dauidem adumbrato, & ecclesiae quoque ipsius accommodandus est: quod quomodo fiat, intellectu difficile non est.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Confitebor tibi Domine in toto corde meo, * quonia audisti verba oris mei. L Audibus te celebrabo Domine, idque ex toto corde meo, * eo quod dignatus sis exaudire omnes preces meas, quas ore meo ad te fudi.

PSAL. 137.

2 Neque

2 In conspectu angelorum psallam tibi.

* adorabo ad templum sanctum tuum, & confitebor nomini tuo.

3 Super misericordiam tuam & veritate tua: * quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum.

4 In quacunque die inuocauero te, exaudis me: * multiplicabis in anima mea virtutem.

5 Confiteantur tibi domini, omnes reges terra, * quia audierunt omnia verba oris tui.

6 Et cantent in viis domini, quoniam magna est gloria Domini.

7 Quoniam excelsus Dominus, & humilia respicit, * & alba a longe cognoscit.

8 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

9 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

10 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

11 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

12 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

13 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

14 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

15 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

16 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

17 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

18 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

19 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

20 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

21 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

22 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

23 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

24 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

2 Neque priuatim tantum te celebrabo, sed & coram magnatibus populi & sacerdotibus, qui sunt quasi dii quidam & angeli terrestres, diuinae voluntatis nuntij & executores, psalmos decantando in honorem nominis tui. In publico etiam populi conuentu coram propitiatorio & Cherubin psallam tibi: * procidam coram te conuersus ad templum tuum sanctum quod inhabitas, & laudabo nomen tuum.

3 De misericordia tua mihi praestita, & fidelitate promissorum tuorum erga me seruata: * per hanc enim tuam misericordiam & fidelitatem extulisti nomen tuum sanctum super omnia, augustius & gloriosius omnibus quae sunt in caelo & in terra reddens.

4 Sicut autem haecenus in omnibus me exaudisti, ita & in posterum quandocunque tuum auxilium implorauero, exaudi quae so me: * & augme in spiritu meo vires, vt tua consolatione & gratia confortatus, nunquam in malis aliquibus deficiam, sed contra omnia fortis persistam.

5 Et fac vt magnifica benignitatis & potentiae tuae manifesta declaratione non iam ego tantum, sed & omnes reges terrae te celebrent: * eo quod audierint qualia fuerunt promissa tua quae in nobis adimpleuisti.

6 Et fac vt carminibus efferant instituta Domini, & fateantur immensam esse maiestatem Domini.

7 Praeterea & illud fateantur, quod quanquam Dominus sit super omnes excelsus, habitans in altissimis caelorum, omniaque sua potentia longe exuperans, tamen (quae illius immensa est benignitas) ad eos maxime attendit, qui de se humiliter sentiunt, hosque benigno suo fauore magis prosequitur, & quasi cominus respicit: * eos vero qui se efferunt, superbiae cogitationes, cognoscit quidem, cum nihil eius cognitionem fugiat, sed cognoscit veluti eminus, vt qui tales non approbet, sed ad puniendum tantum eorum recordetur. Atque hoc ipsum quod dico, in me aperte demonstratum est, cum me ex pastore ouium in regem euoxit, deiectis & neglectis interim superbis hostibus meis.

8 Porro per eam quam haecenus expertus sum in me Dei benignitatem, nihil dubito quin & in posterum, si contingat me versari in media afflictione, & vndique praesentissimis periculis circumcingi, tu me visitabis, tua ope me recreando, ac e periculis mortis me extrahedo: * nam contra saeuientem in me iram hostium meorum tu veluti manu tuam, vt soles, extendes, tua potentia eorum saeuitiam comprimendo & superando, * & ab omni malo me saluum faciet omnipotentia tua.

9 Certus sum Dominum, cuius est vicisci, redditurum pro me hostibus meis quae meruerunt. Domine cum misericordia tua non sit momentanea & instabilis, vt hominum misericordia & fauor, sed perpetua sit, ne quae nos, qui sumus veluti singularia quaedam opera potentiae & prouidentiae tuae, aliquando despicias & negligas, sed cepto fauore semper prosequere. Ita enim vt facias conuenit, tum propter misericordiam tuam perpetuatae, tum quod noster sis peculiari ratione artifex, qui nos ad tuam imaginem effinxisti, & populum tuum esse fecisti.

10 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

11 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

12 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

13 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

14 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

15 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

16 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

17 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

18 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

19 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

20 Si ambulauero in medio tribulationis visitabis me: * & super iram inimicorum meorum excedisti manuum tuarum: * & saluum me facit dextera tua.

21 Dominus retribuere pro me, Domine misericordia tua in seculum, opera manuum tuarum ne despicias.

ANNOTATIONES.

QVONIAM AUDISTI VERBA, &c.] Tota haec pars apud Hebraeos non habetur, & in Graecis codicibus non eo ponitur loco quo apud nos. nam in illis ponitur post eam partem: In conspectu angelorum psallam tibi: nec habetur solum, audisti verba: sed audisti omnia verba. In conspectu angelorum, non ponitur hic apud Hebraeos pro nomine angelorum, מלאכים malachim, sed מלאכי אלהים, quod proprie significat Deum vel deos: vertunt autem illud nomen Septuaginta alicquoties per angelos, vt etiam Psalmo 8. verum hic apud Hebraeos accipitur pro iudicibus populi, & magnatibus terrae, qui in scripturis saepe elohim & dii dicuntur. Sicut autem hi, dii recte dicuntur ob auctoritatem diuinam eis communicatam: ita etiam angeli recte dicuntur, eo quod sint diuinae iustitiae & voluntatis executores, quod est officium angelorum Dei. Enthymius autem angelorum nomine sacerdotum intelligi docet. nam & hi apud Malachiam angeli Domini exercituum dicuntur, quod diuinae sint voluntatis nuntij. Possunt & per angelos hic intelligi Cherubim, quae erant intra sancta sancto-

rum: aut sublimiori sensu etiam angeli Dei in caelo existentes, & per Cherubim figurati. In horum autem conspectu psallere, est a terrenis subleuatum quasi inter angelos, Deo astantem cum illis Deum laudare, quorum est propria laudes Deo canere.

SVPER OMNE NOMEN, &c.] Ex graecis manifestissimum est dictionem, sanctum, non esse masculini generis, vt sit hic sensus, & haec distinctio: Magnificasti sanctum tuum super omne nomen: vt multi accipiunt: intelligetes per sanctum, Christum nostrum. Habent enim Graeca, το σενον & το σενον. Proinde sic est distinguendum & construendum: magnificasti nomen sanctum tuum super omne, id est, omnia. Porro Hebraea ad verbum habent: magnificasti super omne nomen tuum eloquium. quam orationem quidam per hyperbaton intelligunt in hoc sensu, magnificasti nomen tuum super, id est, per omne eloquium tuum. Alij conuentionem intelligunt, magnificasti nomen tuum & eloquium tuum super omnia. Et omnino verisimile est Septuaginta, pro dictione Hebraica, quae

Mala. 2.

quae

quæ eloquiū significat, non vertisse & γινω, sed λθινω. Hac enim dictione solēt semper. vertere dictionem Hebraicam hic positam.

ET CANTENT IN VIIS, &c.] Via Domini, dicuntur in scripturis quandoque Dei præcepta, quandoque Dei actiones. Secundum priorem acceptionem posset hæc oratio intelligi, vt sit sensus: cantent ambulatio in præceptis Domini. Qui enim in his non ambulat, digne Deo canere non potest. Verum potius secundum posteriorem acceptionem est accipiendū, secundū sensum quē habet paraphrasis.

EXTENDISTI, &c.] Hebræa hæc duo verba, d extendisti, & saluum fecit, in futuro habent, quod tempus & præcedens etiam & sequens verbum requirit.

DOMINVS RETRIBVET, &c.] Hebræa melius sic verti possunt: Dominus perficiet circa me, domine misericordia tua in seculū, opera manuum tuarum ne remittas, vel non remittes, vt intelligatur vel precari, vel promittere sibi propheta, quod quæ cepit in ipso Deus perficiet, atque hic sensus toti contextui Psalmi magis conuenit.

In finem Psalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXVIII.

Canit Propheta Deum omnia sua, nempe actiones, cogitationes & locutiones perfecte nosse: quod quidem colligit tum ex eo quod ipsū Deus totum vitæ & foris fecerit, tum ex eo quod ubique præsens adsit. Deinde vero ob hanc Dei ubique præsentiam, omniāque potentiam omniscientiam, Dei amicos se colere, & contra Dei inimicos se detestari asserit, offerens se ex bona conscientia testimonio probationi omnia cognoscentis Dei. Itaque quæ de scientia Dei canit in principio Psalmi, vult ostendere esse causam sui erga iustos boni affectus, in impios vero odij. Caietanus autem non improbabiler putat ob id Dauidem Dei omniscientiam tam diligenter describere, vt eam testem faciat pro se, quod amauerit Dei amicos, odiuerit autem dei inimicos: quæ ob id hoc Psalmo fecisse, quod plerique de integritate Dauidis male suspicarentur, cum viderent Ioab virum sanguinarium principem esse militie in aula ipsius, cui sententia maxime cōuenit Psalmi finis. Porro in eo quod Dauid in hoc Psalmo gloriatur imperium & numerum iustorum inuoluisse (in quo quidem respexit ad id tempus, quo impios regni Israelitici Deus pessundarāt: ipsum autem omnia cum iustis euexerat) typum prætulit regni Christi, quod pessundatis impiis demonibus, Iudeis & idololatriæ gentibus per Apostolorum prædicationem, mirum in modum florere capit, ingenti hominum multitudine ipsum in regem suscipiente. Proinde recte ecclesia Catholica illud, exurrexi, & c. sicut & illud, tu cognouisti, &c. De Christi resurrectione ad vitam immortalē intelligit, sicut & totus quoque Psalmus Christo recte tribuitur, qui verius longè quàm Dauid gloriari potest, non fuisse in se aliquam viam iniquitatis, & iniquos perfecte se odio odisse.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine probasti me, & cognouisti me.

* tu cognouisti sessionem meam & resurrectionem meam.

2 Intellexisti cogitationes meas de longè.

* semitam meam & finiculum meum inuestigasti.

3 Et omnes vias meas præuidisti.

* quia non est sermo in lingua mea.

4 Ecce tu domine cognouisti omnia nouissima & antiqua.

* tu formasti me, & posuisti super me manum tuam.

Domine scio quod me meaque omnia diligenter aduerteris, ac veluti exactè perscrutatus sis: neque solum aduerteris, sed etiam pernouisti. Non enim de te id opinari licet, quod hominibus vsuenerit experimur, qui post multarum rerum diligentem obseruationem & inuestigationem, ad perfectam earū cognitionem peruenire nequeunt. Ita enim tu omnia obseruas, vt etiam omnia pernoscas. Et vt quod generatim dixi de tua omniscientia, per partes ostendam: * ecce Domine tu cognouisti & sessionem meam & resurrectionem meam, non solum quia cognoscis quando sedeo, & quando a sessione surgō, quod & homines visu facillè cognoscunt, sed quia etiam antequam aut sedeam aut surgā, cognoscas quādo sessurus sim, & quando surrecturus, præterea ad quid sedeam, & ad quid surgam.

2 Nouisti enim non solum externas meas actiones, sed, quod nullus hominum potest, etiam internas mentis cogitationes, idque non solum cum menti iam insunt, sed etiam longè antequam incidant in animum meum: * Sicut autem & sessionem & resurrectionem meam nouisti, ita quoque ambulationem meam in via, & quietem meam in hereditate atque cubili meo attendis diligenter, & quasi exactè inuestigata perfectè cognoscis. Scis enim & vbi, & quando, & quare, siue foris ambulem interdū, siue domi quiescam nocturno tempore.

3 Et vt paucis omnia comprehendam, omnes actiones & instituta mea (quæ quidem prædictis quatuor vitæ officijs & actibus, nempe sedere, surgere, ire, cubare, cōtinentur) non solum nouisti, sed etiam antequam fiant quasi iam sint vidisti: * non enim est etiam verbum aliquod in ore meo, quod tu non noueris Domine, etiam antequā exprimat, & dum adhuc in lingua volutatur & formatur. Cūque iam editur, cuiuscūque sit idiomatis, & quātumuis obscurè dictum sit, ac verborum inuolucris tegatur, intelligis tamen illud, & perfectum habes ad quid, quaque intentione omnia dicantur.

4 Et quid opus est multis? Ecce enim Domine tu cognouisti non tantum mea, sed omnia, & quæ in vltimis temporibus ventura sunt, & quæ antiquis olim temporibus facta sunt, futura atque præterita omnia perinde ac iam præsentia cognita habes. * Sic autem, vt dixi, te omnia mea cognoscere hinc imprimis constat, quia tu me totum intus & foris formasti: & quemadmodum artifex manum suam formando operi admouet, ita & tu potentiam tuam accommodasti, vt mirabili arte & inimitabili opere me fingeres. Proinde quid te latere posset mearum rerum, cūctuum sim figmentum?

PSAL. 121.

5 Sanè

5 Mirabilis facta est scientia tua ex me, & confortata est, & non potero ad eam.

6 Quo ibo à spiritu tuo, & quo à facie tua fugiam?

7 Si ascendero in cælum, tu illis es: * si descendero in infernum, ades.

8 Si sumperopenas meas diluculo: * & habitauero in extremis maris.

9 Etenim illuc manus tua deducet me: * & tenebis me dextera tua.

10 Et dixit forsitan tenebræ conculcabunt me: * & nox illuminatio mea, † in delictis meis.

11 Quia tenebræ non obscurabuntur à te, & nox sicut dies illuminabitur: * sicut tenebræ eius, ita lumen eius.

12 Quia tu possedisti renes meos.

* suscepisti me de vtero matris meæ.

13 Confitebor tibi, quoniam terribiliter magnificatus es: * mirabilia opera tua, & anima mea cognoscat nimis.

14 Non est occultatum os meum à te quod fecisti in occulto. * & substantia mea in inferioribus terra.

15 Imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur: dies formabuntur, et nemo in eis.

16 Mihi autem nimis honorificauit sunt amici tui, Deus: * nimis confortatus est principatus eorum.

17 Dinumerabo eos, & super arenam multiplicabuntur. * exurrexi, & adhuc sum tecum.

5 Sanè cognitio tua qua omnia comprehendis, magis mirabilis est, quàm vt eam comprehendere meo intellectu possim: inualuit supra modum eleuatāque est altissimè, ita vt ad eam peruenire nequeam. Est enim cognoscere possim omnia te scire, supra captum tamen meum est, vt intelligam modum quo omnia tam varia sine intellectu tui aut molestia aut perturbatione comprehendere possis.

6 Omnia autem te cognoscere rursus ex præsentia tua in omnibus locis colligere licet. Quo enim abire hinc potero à præsentia inuisibilis & incorporeæ diuinitatis tuæ: * & quo fugere potero vt conspectum tum lateam? nusquam sanè.

7 Si enim ascendero in cælum, ades illic & tu: * si descendero in infima terræ loca, res mira, etiam illic ego offendam te.

8 Rursus si contingat mihi vt summo diluculo assumam mihi alas: * & simul cum sole ab oriente vno die vehar in extremum occidentem, illicque habitauero.

9 Etiam illic te inueniam, quandoquidem & te ductore solum eò perueniam: * & ibi existens non nisi tua potentia & cura me sustentante, subsistere potero. Cū itaque & supremum orbis locum cælum, & infimum mundi locum infernum, orientem quoque & occidentem tua præsentia obtineat, multo magis & media omnia loca obtinet, vt præsentiam tuam nemo subterfugere valeat.

10 Si cogitauit apud me fortasse occultabunt & supprimunt me tenebræ, ita vt à deo non videar, quemadmodum occultant me hominum conspectu, deprehendi citò stultitiam meam: * nam in ipso deo, qui solus mea est oblectatio, etiam mox illuminat circa me, & super me lumen illi præbet æquè vt dies ad contuendum me. † Proinde si ad perfrueudum delictis carnis optatis tenebras exquisierō, vt solent facere carnales, neque tamen sic oculos diuinitatis illius effugere potero.

11 Nullæ enim tenebræ Domine tibi sunt obscuræ, sed apud te nox perinde atq; dies lucida est, eo quod nihil tibi obtegere possit magis quam dies: * Perinde enim se habent apud te tenebræ noctis, & lux diei, ita vt in vtriusque æquè omnia videas, neque lumine diei ad videndum aditus, neque nocturnis tenebris ad videndo impeditus.

12 Nec mirum si nihil te lateat mei vbicūq; fuerō, cū renes meos, in quibus affectuum sedes est, & omnes secretissimas corporis mei partes, tu ab initio semper possederis, vt qui eas in vtero materno creaueris, & in terra semper plenissima habeas potestate, eāsque intimè inhabitas: * atque vbi in materno vtero me plasmasti, etiam me suscepisti in curam tuam mox ab ipso egressu è ventre matris meæ, manum tuam mihi porrigendo, & à noxiis protegendo.

13 Quoniam autem hanc tuam tam admirandam in nos virtutē simul & bonitatem perpendo, meritò certè celebrabo te, mirabiliter enim tu in nobis declaratione potentia & bonitatis glorificatus es: * eo quod sint admiranda opera tua, quod ingenuè agnoscat spiritus meus, & modis omnibus supra captum suum esse ea confitetur.

14 Vt autem redeam ad ostendendum ex formatione mei te omnia cognoscere, ecce nullum est ex ossibus meis, quod vel nunc te lateat, quamuis intra triē absconditum: vel te laruerit, cū in vtero matris formarer, cū tu omnia ossa mea in abditissimo matris vteri loco feceris: * Immo & tota mea subsistētia quam habui in vtero matris, loco magis abdito quàm est vllum antrum terræ, non fuit occultata à conspectu tuo.

15 Cū adhuc in vtero materno informis essem factus, videbas me oculis diuinitatis tuæ, cognosces & qualis & quantus essem futurus: atque etiam tum in præsentia tua, veluti in libro quodam descriptos habebas omnes artus meos, cū adhuc per singulos dies formarētur, & nullus ex eis adhuc perfectus extaret.

16 Quoniam itaque persuasus sum omnia te quantumuis occulta perfectè nosse (ob id certè sicut tua mihi scientia testis esse potest) valdè à me honorati sunt iusti, qui & à te singulariter amantur, & te vicissim diligunt, hos maximi sanè facio, eorumque societatem vnice ambio: * video enim iam tuo munere eorum imperiū inualuisse & corroboratum esse, nam pessundatis & suppressis in regno tuo impiis, qui prius dominabantur, iustos tui studiosos magnopere auctos & numero præualuisse cum magno animi gaudio cerno, immo & admire.

17 Si enim coner eos numerare, plures esse inuenientur quàm sit arena maris: * ob id itaque veluti à graui somno quo deprimebar, euigilauit, erectus nimirum à calamitatibus meis, & tecum semper persisto, vni tibi viuere & placere studens.

18 Si occideris Deus peccator es. * viri sanguinum declinate a me.

19 Quia dicitis in cogitatione, * accipient in vanitate ciuitates tu

20 Nomen qui oderunt te domine oderam? & super inimicos tuos tabescebam?

21 Perfecto odio oderam illos, * inimici facti sunt mihi.

22 Proba me Deus, & scito cor meum: * interroga me, & cognosce semitas meas.

23 Et vide si via iniquitatis in me est, & desine me in via eterna.

18 Quia itaque decreuisti perdere impios, quemadmodum iam face- re ccepisti multiplicando iustos, * ob id o vos viri sanguinarij, qui san- guini iustorum fundendo inhiatis, recedite a me, ne & ego vobiscum perdar a Deo.

19 Perdimini enim, eo quod ex cogitatione vestra praua loquimini contra Deum scelestè, & in cogitationibus vestris quæ praua sunt & no- xia volutis, contra iustos scelerata machinantes: * Proinde in vanum accipient isti ciuitates tuas Domine. Nihil enim illis proderit, quod in- tra ciuitates tuas in medio populi tui habitent, è quo citò à te exterminabuntur. Vanum item est quod conantur oppressis amicis tuis obti- nere & diripere ciuitates, quas amicis tuis inhabitandas dedisti, cum te adiuuante tuis prauale nequaquam poterunt.

20 Tu Domine, qui solus omnia scis, & corda hominum rimaris, ipse mihi testis es, quòd odientes te odiuerim: * nec simpliciter odiuerim, sed quòd etiam propter hostes nominis tui in me ipso contabuerim, & confumebam, eo quòd nimia indignatione & ira contra illos commo- uebar.

21 Sanè maximo odio prosequer bar eos: * & quia tui erant inimici, etiam ego pro inimicis meis habebam eos.

22 Huius rei cum ego mihi optimè conscius sim, non dubitabo tibi ipse me explorandum offerre. Tu ipse itaque Domine, qui, vt dixi, omnia mea probas, attende ad me, & veluti me explora, & cognosce cor meum: * diligenter aduerte in me, & cognosce omnia mea instituta qualia ea sint.

23 Et perpende num in me sit cum impiis commune institutum ali- quod prauum, * quod si (vt ex bonæ conscientia testimonio firmiter confido) nihil tale in me inueneris, ne quæro me cum impiis derelin- quas & perdas, sed constanter me deducas in ea via, quæ perpetuo du- rat apud te, nec, sicut iter impiorum, vnquam peribit: quæ proinde ad æternam perducit vitam, hoc est, in via virtutis quam amplexus sum, in qua tamen nisi tuo ducatu iugiter ambulare non potero.

ANNOTATIONES.

DOMINE PROBASTIME, &c.] Probare, scrutari, inuestigare, & similia quandoquidem propriè accepta Deo non conueniunt, vt quæ imperfectionem aliquam includunt, dupliciter exponi possunt, dum Deo tribuuntur. Primo vt signifi- cent diligenter rem aliquam aduerte, secundum quam explicationem notãdus ordo horum verbo- rum, probasti & cognouisti. Quamuis enim in Deo vnum altero prius non sit, tamen quoniam ita est in nobis, Deum prius dicit probare, deinde cognosce- re. Secundo exponi possunt, vt sint idem quod rem aliquam quasi bene inuestigatam perfectè cogno- scere: secundum quam explicationem additum est verbum, cognouisti, ad exponendum quomodo di- xerit Deum probare. Porro hæc oratio, probasti me, & cognouisti me, proponitur in principio, tan- quam propositio quæ in genere contineat quæ post- latus sunt explicanda. Ostensurus autem Deum cognoscere omnes externas actiones, enumerat quatuor corporis motus vel situs, quibus omnes actiones comprehenduntur, nempe sedere, surgere, ire, & iacere. Vbi enim nos legimus: semitam meam & funiculum meum, &c. Hebræa habent, semitam meam & accubationem meam, quomodo etiã Hieon- vertit. Pro dictione autem accubationem, verterunt Septuaginta οχεθον, quæ dicitio Græcis duo potissi- mû significat nã quãdoq; significat funè, & quoniã funibus solet terra mēsurari, accipitur pro certa ter- ræ mēsurā & portione, & hac ratione phrasi Hebrai- ca acciperit hanc dictionem aliquoties pro heredita- te quæ funibus diuidi vnctiq; solet. Hanc ergo di- ctionem Græcæ significationē sequutus est etiã hoc loco Latinus interpres. Aliquãdo autem eadem di- ctio significat iuncum & stoream, hoc est, mattam ex iuncis contextam in qua cubatur, atque in hac potius significatione hoc loco translulit Septua-

ginta patet ex collatione Hebrææ dictionis, vt etiã annotauit diligenter Stenches. Proinde vt & litera nostra accedat ad sensum Prophetæ, nomen, funi- culus (quod pro hereditate hic translulit interpres videtur) nobis significabit quietem in hereditate, sicut per semitam significatur ambulatio in via. For- sis enim ambulamus, domi quieteimus. Nisi quis si- mili translatione, qua οχεθον Græcis significat sto- ream, mempe quia ex iuncis contextam, funiculum etiam hic velit accipere pro lecto quod ex funibus quandoque intexitur. POSVISTI SUPER ME MANVM.] Variè hæc pars enarratur. Quidam enim eam accipiunt, vt idem penè significet quod præcedens, formasti me, & sit metaphorica locutio, desumpta ab artifi- cibus manum suam operi formando adiuuanti- bus. Alij intelligunt sensum esse: non solum forma- sti me, sed etiam post formationem mei curã gessi- sti, & potentia tua ne perire cōseruasti: vt per hanc partem, posuisti, &c. notetur differentia inter Deum & alios artifices, qui factò opere manû suam ab eo subtrahunt. Cæpentis videtur sic intelligere, vt, cum dicit, formasti me ante & retro, vt habent Hebræa, de corpore suo loquatur: cum verò adiecit, posui- sti, &c. significet se formã à Deo accepisse, exponit enim, impressisti formam certam in me manu tua, quamuis hæc interpretatio à prima parum differe- re videatur. MIRABILIS FACTA EST.] Quod dicitur, ex me, quidam sic intelligunt, ex his & per ea quæ iecisti in me, facta est sapientia tua, quam in formatione mei exhibuisti, valde mirabilis. Verum cōsequentiã Psal- mi magis exigit, vt per scientiã Dei, intelligatur non sapientia Dei qua in creatione rerum vitur, sed Dei cognitio, qua omnia cognoscit. Et illud, ex me, vel, vt habent Hebræa, à me, magis secundum Hebræi- cam

eam phrasim accipi debet cōparatiuè, sicut in Psal- mis sæpe accipitur, super me, vt sit idem quod magis quàm intelligere possim, quem sensum & sequens oratio satis ostendit, confortata est, &c.

SI SVMPSERO PENNAS.] Hebræa habent, si sum- psero pēnas auroræ, loquitur autè poeticè, tribuens ob summã celeritatem ipsi auroræ pēnas. Notat au- tem hoc versu orientè & occidentè, sicut superiori versu notauit, supremam & infimam orbis partes in sequenti autè versu cum debuisset dixisse, etiam illic inueniã te: dicit, etiã illuc manus, &c. ex ipso effectu Dei præsentiam in oriente & occidente colligens.

NOX ILLVMINATIO MEA, &c.] Pronomen, mea, nec habetur in Græcis, nec legitur apud Augusti- num aut Hilarium, & sensum non nihil officit. Porro pro eo quod Septuaginta verterunt, εν τη καρπη μου, in deliciis meis, Hebræa etiam verti possunt, circa me: & est sensus proposito congruēior, quem om- nes sequuntur qui Hebræos vertūt. Cæterum in no- stra litera si per delicias Prophetæ, Deus ipse intelli- gatur, vt intelligit Euthymius, non multum receditur à sensu Prophetæ.

TENEBRÆ NON OBSCVRABVNTVR A TE.] In hac oratione debet oratio, à te, accipi improprie, pro apud te, vt annotauit etiam Euthymius, aut potius verbum passiuum, obscurabuntur, actiuè accipi de- bet pro obscurabunt, nam Hebræa manifestè habet verbū transitiuū, vt sit sensus: Tenebræ non facient aliquid tibi obscurū, nec à te aliquid occultabunt.

SICVT TENEBRÆ, &c.] In hac oratione re- latina, eius, non possunt referri ad Deum, cum sint apud Græcos feminini generis. vnde primum, eius, debet referri ad noctem, secundum ad diem. Habet autem Hebræa ad verbū hoc modo: sicut tenebræ, sicut lumen: estque linguæ phrasis, qua significatur perinde sese habere apud Deum tenebras & lumen. Vnde in eo sensu etiam nostra litera intelligēda est.

ANIMA MEA COGNOSCE NIMIS.] He- bræa & Græca habent tempus præsens γινώσκεις, co- gnoscit: Hilarius quoque manifestè legit nouit. Au- gustinum etiam legisse tempus præsens ex cōmen- tario patet, sic enim habet: iam cognoscit anima mea velde, quoniam suscepisti me. Vnde satis cōstat vitio librorum legi, cognosceat, & cognosceat, ha- bent etiam quædam scripta.

IN LIBRO TVO OMNES, &c.] In hac oratio- ne primo notandum dictionem, dies, nō posse, cum Græca sic habeant, ημερας διασθιόντων, ημερας εν αιωνις. Vbi ημερας, vel est accusatiui casus, vt subintel- ligatur κατ'ημερας, vel genitiui casus, quandoquidem tem- pus apud Græcos in genitiuo ponitur, sicut apud nos in ablatiuo, & sic potius deberet intelligi, vt sit sensus: die formabuntur. Vnde & Aug. legit, per diem orrabunt. Quod autè legat, errabunt, cū nos habeamus, formabuntur prouenit ex æquiocatione di- ctionis Græcæ, διασθιόντων. Potest enim esse à πλά- ζομαι, quod errare significat: aut à πλάττομαι, quod for- mari significat. Debere autem verti potius, forma- buntur, Hebræa docēt. In nostra ergo litera aut le- gendum est, die, quomodo quidam libri habere di- cuntur: aut, dies, debet accipi vt sit accusatiui casus, & sub intelligatur præpositio, per, Cumq; relatiuū αὐτῶν, sit masculini generis, ημερας vero feminini, non potest relatiuū, eis, referri ad, dies, sed ad, om- nes. Porro verba illa futuri temporis, scribentur, & formabuntur, pro præteritis accipi debēt, sicut etiam apud Hebræos secundum verbum in præterito po- nitur, & in dictione, omnes, subaudiēdū, artus: alio- qui & per neutrum genus rectius ex Hebræo verti

potest: & in libro tuo omnia ipsa, nempe membra scribebantur, cum per singulos dies formarētur, & adhuc nullum extaret in eis. Hic est probabilior li- teræ Hebraicæ sensus, ad quem modo prædicto no- stra litera referēda est. Si autem durum alicui videatur in dictione, omnes, intelligere artus, potest li- teram nostrã sic accipere: in libro cognitionis tuæ om- nes homines scribentur, qui adhuc per singulos dies formabuntur, & nemo inter eos erit, qui scilicet in tuo libro nō scribatur, hoc est, qui tibi sit incognitus.

CONFORTATVS EST, &c.] Græcis est plura- liter sicut & Hebræis: Confortati sunt principatus eorum, quomodo & Augustinus legit, & quædam nostra exemplaria habent.

EXVRREXI, ET ADHVC, &c.] Pro, exurrexi, dicitio Hebraica proprie significat euigilauit, quã pa- raphrasis exponit, pro eo quod est è calamitatibus erigi, & ad gaudiū exilire, quo modo simile verbum accipitur apud Hebræos Iob 31. vbi nos legimus: Si gaudis sum ad ruinam eius qui me oderat, & exul- tavi quod inuenisset eum malum. nam pro, exulta- ui, habent Hebræa, & exurrexi.

QUI ADICITIS IN &c.] Multa hic annotanda sunt, & primum quod Augustini lectio & Hilarij ha- beat, quia dices in cogitatione. Quæ quidè varietas prouenit ex varietate Græcorū codicum, nã Græci codices, quos vidit Hilarius, vt ex eius cōmentarijs patet, habebat, οτι εγῶ εις διαλογισμους. Illud autè, εγῶ εις (inquit Hilarius) pronuntiatione distinguitur, vt aut, & dices, intelligatur, aut contentio, vtrūq; enim sub eisdē verbis significatur hoc dicto. Sed qui Hebraici sermonis scientiam cōsecuti sunt, non, dices, sed, cō- tentiones, in eo quod εγῶ translatum est, prodide- runt. Hætenus ille. In quibus verbis mirandum quo- modo dicat Hebraicè doctos dictionē Græcæ am- biguam debere potius interpretari, cōtentiones, cū dicitio Hebraica manifestè significet dicere & loqui.

Nunc autem Græci codices habent, οτι εγῶ εις εἰς διαλογισμους, quidam autem pro εἰς, habent, εἰς, & sic legit noster interpres, qui tamen dictionē εγῶ εις, intellexit deriuari ab εγῶ, cū sit ab εγῶ, contendo. vnde sensus est: quoniã cōtentiōsi estis ad cogitatio- nes. Porro Septuaginta dū verterunt, εγῶ εις, intel-lexerunt verbū Hebraicū hic positū esse à מרר Mar- rar, cum potius sit ab אמן Amar, dicere. Dicitio au- tem Hebraica, pro qua Græci habent διαλογισμους, & nos, cogitationem, non simpliciter significat cogita- tionem, sed sceleratam, immo & omne scelus. In eo autè quod sequitur, accipient, &c. corruptè legitur apud nos, accipiant, cū sit Græcis, ἀπολαύου accipiēt. quomodo legunt Augustinus & Hilarius, quomo- do item habent Latina emendatiora. Corruptè quo- que legitur in omnibus libris Latinis, ciuitates suas, cum sit Græcè πόλεις σου, ciuitates tuas, quomodo, etiã Hilariū legisse patet ex illius cōmentario, quam- uis textus habeat, tuas. Sic enim scribit: Isti hæretici scilicet infelices animas extinguūt, & in vanū eccle- sias sibi cōgregant, quas, ciuitates dei secundū propheticã, euangelicãque consuetudinē nūcupari fre- quens & plurima autoritas est. Et postea: Hi in vanum ecclesias Dei accipient, in iudicium earū ecclesia- rum cœtus per schismatū diffidia reddētes. Primam autem huius versus partē legit Cassiodorus hoc mo- do, quia dicitis in cogitationibus, & interpretatur de cogitationibus malis, hoc modo, id est, cōtra illa murmuratis quæ vobis spiritus sancti virtutē prædi- cata sunt. Hic sensus proximè accedit ad lectionem Græcorum & Hebræorum, vnde similem etiam sen- sum paraphrasis reddit.

In finem Pfalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIX.

Ex ipso Psalms verbis satis apparet hunc esse compositum contra Saulem, & maxime contra Doeg, & alios malignos Saulis adulatores. Itaque primum ab iniquo Saule atque Doeg, & complicibus eorum liberari optat, commemorans eorum peruersitatem & dolos suam vero in Deo confidentiam, tum & exterminium, quatenusque ultionem eorum, suam vero omniumque iustorum liberationem & gaudium cum religioso Dei cultu praedicat. Porro in his aliisque similibus, cum Christi omniumque iustorum typum praetulerit Dauid, etiam illis Psalmus accommodandus fuerit.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1. Eripe me Domine ab homine malo: a viro iniquo eripe me.
2. Qui cogitauerunt iniquitates in corde: tota die constituebant praelia.
3. Auertunt linguas suas, sicut serpentes.

* venenum aspidum sub labijs eorum.

- 4. Custodi me Domine de manu peccatoris, & ab hominibus iniquis eripe me.
5. Qui cogitauerunt supplantare gressus meos, absconderunt superbi laqueum mihi.

6. Et fines extenderunt in laqueum, in xtra ier scandalum posuerunt mihi.

- 7. Dixi Domino, Deus meus es tu, exaudi Domine vocem deprecationis meae.

8. Domine domine virtus salus mea, obumbrasti super caput meum in die belli.

- 9. Ne tardas me Domine a desiderio meo peccatoris: cogitauerunt contra me, ne derelinquas me, ne forte exaltentur.

10. Caput circuitus eorum, labor laborum ipsorum operiet eos.

- 11. Cadent super eos carbones, in ignem deiciet eos: in miserijs non subsistent.

12. Vir linguosus non dirigitur in terra, virum iniustum mala capient in interitum.

Libera me Domine ab hominibus malis: a viris inique me persequere tibus eripe me,

2. Qui corde machinantur scelerata, & assidue parant praelia contra iustos, nihil aliud semper meditates, quam quomodo iustos oppugnent & expugnent.

3. Neque tantum corde iniqua machinati sunt, sed quemadmodum serpens linguam suam exerendo acuit, ut magis penetrando laedat: ita & ipsi serpentina quadam malitia linguas suas exacuerunt, quia scilicet eas incitauerunt ad loquendum perniciose mendacia, quibus innoxios vehementer laedant, & quia suis mendacijs linguas suas quam maxime nociuas & laelias reddiderunt: neque solum linguarum serpentinarum acutiem referunt, sed & venenum quoque. Pestiferos enim sermones in modum veneni efficacissimi maxime noxios, semper habent paratos in ore, ad effundendum illud cum opportunum fuerit.

4. Tu itaque, Domine, impietatis eorum habita ratione, custodi me, ne incidam in manus & potestatem impij & ab hominibus istis iniquis eripe me.

5. Qui apud se constituerunt me prosternere, & deicere: atque ut id perficiant, abscondite disposuerunt homines isti superbi laqueum in perniciem meam. Fraudibus enim suis & dolis me circumuenire inopinatum, & capere, captumque perdere non aliter moluntur, quam faciunt venatores, qui ut feram capiant, & cadere faciant, absconditos parant laqueos.

6. Ita enim & isti quasi funes in laqueum expanderunt mihi, & iuxta viam qua iturus eram, offendicula mihi posuerunt, in qua incautus impingens caderem. Quandoquidem insidias mihi in omnibus locis parauerunt ad capiendum, & in omnibus meis negotijs & studijs, quae simpliciter exercebar, studuerunt callide mihi parare perditionis meae occasionem, ita ut sine tua Domine singulari custodia eorum insidias eadere nequaquam possim.

7. Proinde in his constitutus periculis ad te solum domine confugi, dicens tu es deus meus, a quo vnice pendeo, quique me custodiendum suscepisti: exaudi itaque clamorem orationis meae, quam ad te toto cordis desiderio fundo.

8. Domine, Domine, tu es fortitudo saluationis meae, tu es per quem haecenus seruatus sum, nam quoties confiscedum mihi fuit cum hoste, aut quoduis periculum incidit, tu veluti scuto caput meum obtegente me protexisti ab hostium fagittis, & quouis nocumento.

9. Ne itaque domine nunc finas me venire in potestatem impij contra desiderium meum: ipsi quidem cogitauerunt contra me: verum tu ne derelinquas me, ne forte efferant sese quod cogitationem suam perfecterint, & votorum suorum compotes facti sint.

10. Ita sane te facturum persuasus sum, ut non solum nihil mihi noceant, sed etiam seipfos per illa perdat, per quae me perdere conati sunt. Illud enim, quod est caput & summa insidiarum suarum quibus me circumdant, nempe afflictio illa & perniciet, quam labijs suis mihi adferre parant inuoluet eos totos, & obruet.

11. Quemadmodum olim in vltionem Sodomitarum pluit e caelo Dominus ignem, ita & super istos e caelo cadent carbones: in ignem precipitabis eos Domine, tantisque calamitatibus afficies, ut in eis subsistere nequeant, nam & in praesenti saeculo veniet super eos grauissima vltio diuina, qua tanquam igne subito consumantur ac pereant, & post hanc vitam deiciantur in ignem illum aeternum, intolerabilem omnino, & perpetuum interitum afferentem.

12. Linguarum enim homo, qui facilis est ad maledicendum & mentiendum contra proximum suum, nequaquam prosperabitur in terra: & quisquis iniurijs afficit proximum suum, illum mala venabuntur & corripient, usquequo cum plane perdat.

PSAL. 139.

a

b

c

13 Cognoui quia faciet Dominum iudicium inopis, & vindictam pauperum.

14 Verum amen iusti confitebuntur nomini tuo, & habitabunt recti cum vultu tuo.

13 Hoc autem ob id tam indubitanter affero, quia etsi ad tempus causam inique afflictorum videatur Dominus negligere: tamen scio eum aliquando iudicaturum & vindicaturum pro afflictis omni humana ope destitutis: ipsos quidem ab iniusta oppressione liberando, impijs vero oppressoribus iustam vltionem inferendo.

14 Sumpta autem de impijs vltione, & liberatis ab eorum oppressione iustis, cum sane iusti celebrabunt nomen tuum: & coram facie tua securè habitabunt recti. In praesenti enim vita tuum fauorem & benignitatem ob oculos semper habentes semper letabuntur, tibi que vni placere iugiter studebunt, & in futuro saeculo contemplatione vultus tui indefinenter fruentes, perpetuis laudibus nomen tuum efferent & decantabunt.

ANNOTATIONES.

ACVERUNT LINGVAS, &c.] Graecè est singularis numerus, linguam suam, sicut & in Hebraeo: nec est Graecè, sicut serpentes, sed per geniuum, sic serpentis, sicut, sicut. Secundum quam lectionem non oportet intelligere etiam serpentes acuerunt linguas suas, & in hoc comparari istos impios serpenti, quod sicut serpens linguam suam acuit, sic & isti: sed quod impij acuum linguam suam, ita ut fiat similis linguarum serpentis, non enim serpens linguam suam acuit, sed natura sua acuta ei lingua est praeter morem fere aliorum animalium, quorum lingua obtusa est. Et verisimile est vicio scriptoris legi, serpentes, cum & Augustinus videatur ex commentarijs legisse, serpentis, eo quod singulariter serpentis, & non serpentum mentionem faciat: intelligit tamen Caietanus etiam serpentes acuerunt linguam suam, cum eam exerendo acutiorum reddunt. Porro dupliciter indicat paraphrasis explicari posse quod impij dicuntur acuerunt linguas suas, nempe vel quia eadem ad laedendum incitant, vel quia eas mendacijs suis impias faciunt.

NE TRADAS ME DOMINE, &c.] Hebraea nunc vertuntur: Ne des Domine desideria peccatoris, quod bene conuenit ei quod sequitur: tantum tamen punctis mutatis Hebraea hoc significant, quod verterunt Septuaginta: A desiderio meo. Quod D. Augustinus similiter & Euthymius sic pie & docte interpretantur: ne ita Domine finas in me praua aliqua desideria, quae subinde in me exur-

gunt dominari, ut ob ea me tradas in potestatem peccatoris. Alium tamen sensum indicat paraphrasis, qui literali sensui magis videtur conuenire, ut a desiderio positum sit pro, praeter desiderium.

CAPVT CIRCVRITVS EORVM.] Hebraea habent, caput circumdantium me. Et intelligitur quidam, caput esse accusatiui casus, ut sit sensus: labor laborum operiet & caput hostium meorum, & cum capite omnes adhaerentes ei. Alij orationem intelligunt esse imperfectam, complendam hoc modo: caput circumdantium me incidet cum suis in haec mala quae dicturus sum. Nostra autem litera, in qua, ut pater ex Graecis, caput est nominatiui casus, dupliciter potest intelligi. Primum ut appositiue iungatur, caput, cum dictione, labor, & per circuitum, insidiae intelligantur, ut indicat Paraphrasis. Secundo ut inter, caput, & labor, subintelligatur coniunctio, & quemadmodum facit Hilarius, ut sit sensus: Is qui est caput & princeps hostium circumdantium me, & labor laborum eorum operiet eos, id est, erit eis perditionis occasio, & inducet in extrema miseriam. Ut autem hunc sensum non prefereremus, fecit verbum, operiet, quod videtur significare voluisse idem illud malum venturum super impios, quod iusto parauerunt. Notandum autem dictione, labor, debere accipi, uti frequenter, pro perniciet & afflictione. Secundum autem hunc sensum, caput, in sensu literali est Saul vel Doeg: in sensu vero mystico, Iudas vel diabolus.

Pfalmus Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXXXIX.

Psalmus etiam hic a Davide compositus, cum per Saulis persecutionem submotus a tabernaculo federis, ubi sacrificia matutina & vespertina fiebant, in consumum & sacrificium precationibus sarciret. Itaque ante omnia precatur orationem suam acceptari a Deo, tanquam sacrificia illa, orat deinceps & labia sua ita custodiri, ut ne quid unquam in tantis tentationibus impie loquatur, & eam sibi dari mentem, qua gratia impiorum quantumuis felicitum praefertur iustorum severam correptionem, tam commemorata utilitate ex vltione impiorum proventura, & oppressionis magnitudine, precatur & suam liberationem, & dignam impijs hostibus suis vltionem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1. Domine, clamavi ad te, exaudi me: intende voci meae cum clamauero ad te.

2. Dirigatur oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo, & eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.

- 3. Pone domine custodiam oris mei.

Domine toto cordis affectu & ad te praecipue clamavi, quare precor te, exaudi me, & declara te attendere vocem meam, quoties auxilium tuum implorauero.

2. Precatio mea feliciter ascendat in conspectum tuum, sicut suffitus thuris in venerationem tui in altari excitatus, ipsaque eleuatio manuum mearum fit coram te, sicut libamen & munus, quod coram te vespere semper subleuatur, hoc est, quemadmodum gratissimum tibi est thymiana super altare aureum intra sancta tibi incensum: ita & precatio mea, quae incensi instar ex corde meo euaporat, tibi placeat: & quomodo vespertinum sacrificium extra sancta super altare holocaustorum tibi oblatum, acceptum tibi est: ita quoque & exterior manuum mearum oblatio tibi grata sit & placida.

3. Ante omnia autem te precor Domine, ut quoniam linguarum lapsus facilis est, maxime cum quis aduersitatibus premitur, ne quid in his malis impie loquatur lingua mea, vel contra te, vel contra hostes meos,

PSAL. 140.

PSAL. 140.

* ostium circumstantie labij meis.

Pone quæso veluti costodiã ori meo, & circa labia mea veluti ostium pone quod illa circumstet & custodiat per circuitum, hoc est, da mihi gratiam tuam, qua ita linguam & os meum custodiam, & cohibeam, vt non nisi quod decet, & quando decet eloquar: quemadmodum militari custodia ciuitas, & ostij munitione domus custoditur, vt nihil obfuturum aut exeat, aut introeat.

4 Non declines eum meum in verba malitia

* ad excusandas excusationes in peccatis.

5 Cum hominibus operantibus iniquitatem.

4 Et quoniam omnis linguæ lapsus ex cordis procedit deprauatione, ne quæso finas animum meum propensum fieri ad loquendum malos sermones: * singulariter autem non permittas ad id inclinari cor meum, vt in commissis peccatis quærat excusationes, quibus peccata sua defendere aut excusare conetur.

* & nõ communiabo eum electis eorum.

5 Ad hæc, inquam, ne me inclinari permittas exemplo eorum qui viri sunt scelerati, qui vt ad maledicendum proximis, & blasphemandum te, sunt paratissimi: ita commissa peccata variis semper modis prætexere & excusare nituntur, præ mentis superbia impietatem suam agnoscere renuentes. * Vt autem oro te linguam & cor meum diligenter custodire ita quoque precor vt ne me vquam participare finas cum impiis in his quæ ipsi eligunt & approbant, nempe in deliciis & voluptatibus eorum, conuiujs & computationibus, bonisque rapina partis, quæ suauissima illis reputantur.

6 Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris nõ impinguet caput meum.

6 Immo contra da, vt iustus misericordia commotus me peccantem castiget, & seuerius etiã increpet: * nec finas peccatores quasi oleo suo caput meum impinguent, hoc est, vt suis delicijs me ita demulceant, vt illorum mihi conuersatio & amicitia pleceat, aut suis adulationibus & blandiloquentijs ita animum meum oblectent, vt in peccatis meis me foueant & enutrient.

7 Quoniam adhuc & oratio mea in beneplacitis eorum.

7 Tantum enim abest vt impiorum gratiam quæram, vt etiam oratio mea semper futura sit contra ea, quæ placent impijs, scelera, precando semper vt & ab eorum sceleratis operibus quàm alienissimum me serues; & finem malitiæ eorum aliquando facias, quo alij per eos à iustitia non diutius auertantur. * Cum enim principes eorum & præcipui inter eos exterminabuntur, & veluti ad petram alij comminuentur, aut saxo alligati demergentur in profundum maris.

* absorpti sunt iuncti petra iudices eorum.

8 Audient verba mea, quoniam potuerunt.

8 Tum certè fiet, vt saltè simplices, quos modò principes illi demerant & seducunt, audiant sermones meos de pietate, iustitia, innocentia, & cæteris: sunt enim huiusmodi sermones ob summam eorũ gratiam & suauitatem admodum ad persuadendum efficaces & potentes. Et iure quidem oro, vt finem accipiat malitia eorum. * Nam sicut crassitudo terræ aratro discissa rumpitur, & in proximam terram spargitur:

* sicut crassitudo terræ aratro est supra terram.

9 Dissipata sunt ossa nostra sicut focis infernum.

9 Ita & ab eis ossa mea & meorum, quasi dispersa sunt proximè inferno & sepulchro, quia scilicet ita vires nostras fregerunt, atque in ea discrimina induxerunt, vt quasi in ore sepulchri & inferorum simus, proximi nimirum morti & perditioni: * Verum, mi domine Deus, quoniam in te assidue intenci sunt oculi mei, & in te omnis mea spes sita est, ob id ne quæso finas perire animam meam.

* quia ad te Domine oculi mei, in te speram, non auferas animam meam.

10 Custodi me a laqueo quæ statuerunt mihi: & a scabulis operantiũ iniquitatem.

10 Custodi me Domine ne capiar insidijs, quas tanquam laqueum disposuerunt mihi: * & ne impingam in offendicula hominum iniquitati deditorum.

11 Cadent in retiaculo eius peccatores:

* singulariter sum ego donec transiam.

11 Sed contra in rete & perniciem eam, quã mihi parauit aduersarius meus, incidant potius (quemadmodum & futurum certus sum) peccatores quotquot illi adhærent: * ego verò tua protectione singularis subsistam, liber scilicet ab illorum impiorum imposturis, donec perfectè euasero illorum insidias, & ad sceliciores vitam hinc migrem te adiuuante.

ANNOTATIONES.

DIRIGATVR ORATIO MEA.] Ex hoc versu colligitur Dauidem hæc oratio cum exularet, nec cum reliquo populo communibus beneficijs interesse posset, atque ob id precari, vel loco incensæ & sacrificij à Deo acceptetur oratio ipsius, quomodo tres pueri apud Danielelem precabantur, dicentes: Non est in hoc tempore holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque locus primitiarũ apud te, vt inueniamus misericordiã tuam: sed in anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiamur, sicut in holocausto arietum & taurorum, sic fiat sacrificium nostrum hodie. Simpliciter tamen versus iste intelligitur: sic placeat tibi oratio mea,

sicut incensum iuxta legem oblatũ, & eleuatio, &c. Verum hic quispiam dubitabit, quomodo orationem suam acceptari optet sicut incensum, cum oratio iusti longè sit Deo acceptior, quã incensum, quod non nisi ratione deuotionis offerentium illi placet. Sed Propheta significans incensum & sacrificium vespertinum Deo esse grata, nõ loquitur de eis per se acceptis, sed vt à deuotis offeruntur mentibus secundum legis præscriptum, & vt erant figura vnicuiusque sacrificij per Christum offerendi in ara crucis. Quoniam enim sic oblata Deo erant gratissima, ob id etiam oratione suam suscipi à Deo orat sicut illa: Sicut autem incensum per se acceptũ Deo gratum

gratum nõ est, aut sacrificium quoduis ita nec oratio, aut manuũ eleuatio externa, nisi à deuota mente proficiscatur. Conuenienter autem orationem incensum, eleuationem autem manuũ sacrificio vespertino comparat, nam sicut incensum accendebatur intra sancta, ita oratio veluti euaporatio est intimi cordis nostri. Et sicut sacrificium offerebatur extra sancta in altari holocaustorum, atque ibidem manibus sacerdotis in altum leuabatur: ita quoque eleuatio manuũ, exterior quædam est cæremonia. Notandum autem, nomine sacrificij hic non designari animal in altari holocaustorum immolatum, sed illud quod cum animalibus offerebatur ex similia, oleo, & vino, vt patet ex dictione Hebræa מִיְהָרָא מִיְהָרָא. Quoniam enim hoc sacrificium manibus sacerdotis eleuabatur, apertius huic eleuationem manuũ comparat. Meminit autem sacrificij vespertini potius quã matutini, secundum quosdam, eo quod fortè sub vespere hæc precaretur: scãdum Euthymium verò, eo quod vespertinum esset quadam ratione honoratius. Nam matutinũ ad vespertinum respiciebat: vespertinum autem vniuersum sacerdotale dici ministerium perficiebat. Quibus addatur & illud, quod Propheta respexit in sacrificium illud singulare, quod vespertino tempore Christus eleuatis in cruce manibus Deo obtulit, consummãns omnia veteris legis sacrificia, inter quæ ob has rationes expressiõnem quandam figuram sacrificij Christi præferrebat vespertinum illud quotidianum sacrificium.

OLEVM AVTEM PECCATORIS.] Indicat paraphrasis dupliciter posse accipi oleum peccatoris. Quoniam enim ad voluptatem oleo corpus vngi solet, delicias peccatorũ significare potest: & rursum propter olei molitiã, adulationes peccatorum, quemadmodum Proverbiorum quinto dicitur de muliere: Nitidius oleo guttur eius. Pro, impinguet,

autem habent Græca verbum imperatiui modi, ἀμάρτυρα, impinguat. Porro Hebræa alium habent sensum in hoc versu, hunc scilicet: Percutiat me iustus, & reputabo esse beneficium: increpet me, & erit mihi quasi oleum quo caput vngitur: neque iusti percussio aut increpatio frangat aut lædet caput meum, sed potius sanabit.

ABSORPTI SVNT.] Dilucidiora sunt Hebræa, quæ habent: præcipitati sunt in locis petrosijs, &c. Et Græca pro eo quod nos habemus, iuncti petra, habent: ἐχθρευα πέτρας, quod rectius vertitur, iuxta petram. Ponitur enim ἐχθρευα, aduerbialiter, quanquam alioqui significet continuum & coniunctum. Porro in eo quod vertit interpres in versu sequenti, quoniam potuerunt, declarat se in Græcis legisse, ὅτι ἡ ἀνομιήσων, à verbo ἀνομιέω, possum, cum Græca non habeant: ἡ ἀνομιήσων, id est iucunda fuerunt. Atque hoc modo vertisse Septuaginta manifestè ostendit Hebræica dicitio, quæ significat iucundum esse. In sensu autem mystico hic significatur, quod perditis demonibus principibus peccatorum per petram Christum, cæperit hi, qui prius illis parebant, audire dulcissimos & efficacissimos Christi sermones. Ostendit autem paraphrasis satis concordiam nostræ lectionis cum vera Græcorum & Hebræorum lectione.

CADENT IN RETIACVLO EIVS.] Quiddam Græci codices habent, ἀντὶ, in retiaculo eorum vel sud. Alij tamen, Euthymio teste, habent, eius, & ita habent Hebræa. Quod autem dicitur singulariter, sum ego, &c. intelligendum videtur sicut accipitur singulariter in versu ultimo Psalmi 4. si coniungatur cum verbo, constituitur, & sicut accipitur dicitio, solus, Deut. 33. dum dicitur: Habitabit Israel confidenter, & solus, id est, liber ab omnibus inimicis. Est enim in his locis apud Græcos eadem dicitio, κατὰ μέρος, quamuis non sit eadem apud Hebræos.

Intellectus Dauid, cum esset in spelunca, Oratio.

ARGVMENTVM PSALMI CXXI.

EX titulo quidem constat hunc Psalmum continere orationem Dauidis, quam ad Deum fudit, cum ob persecutionem Saulis in spelunca latitaret. Verum cum bis in spelunca latitasse Dauid legatur, semel in spelunca Engaddi, vt scribitur 1. Regum 24. quando peracidit oram Chamydis Saulis: & semel in spelunca Odullam, vt scribitur 1. Reg. 22. in quam veni fugiens à facie Achis regis Getb. magis apparet de spelunca Odullam titulum loqui, eo quod ei magis conueniant que dicuntur in versu quinto, quam spelunca Engaddi. Siquidem in hac non erat omni destitutus auxilio, cum adessent ei sexcenti viri. In illa autem in principio omnino solus erat, quousque veniret ad eum fratres sui, & milites quadringenti. Itaque vir sanctus multis verbis exprimit præsentem Psalmum, quomodo ab omnibus derelictus, & animo desiciens dominum inuocauerit, precatus de tanta angustia liberari, tum vt per ipsum celebrari posset nomen Dei, tum vt satisfaceret expectantibus iustorum. Cæterum vt in suis persecutionibus Dauid fuit Christi figura, & iustorum omnium, qui assurgunt exemplum: ita quoque & ad Christum hic Psalmus pertinet, cum in sua passione ab omnibus derelictus ad patrem clamaret, & ad omnes, qui, dum ab impijs assurgunt, omni etiam humano destituntur auxilio.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

CVm constitutus essem in maximo discrimine, & omni destituerer humano præsidio, ego intentissimo affectu in vocem erumpente ad Dominum clamavi, * cum summo, inquam, desiderio Dominum deprecatus sum.

2 E plenitudine cordis adeo afflicti, vt suos questus apud se diutius continere nequiverit, effundebam coram ipso orationem meam, multiplicando tumultuarè, ac sine certo verborum ordine preces meas: * & afflictionem meam ante ipsum pronuntiabam, ac veluti in sinum eius effundebam, vt qui solus mihi solatio esse posset.

3 Hæc autem tum faciebam, cum præ nimia afflictione & euadendi desperatione animus meus in me deficeret, & vix intra me cõtineretur proinde pro consolatione & confirmatione eius coram te effudi preces meas

- 1 Voce mea ad Dominum clamavi.
* voce mea ad Dominum deprecatus sum.
2 Effundo in conspectu eius orationem meam.
* & tribulationem meam ante ipsum pronuntio.
3 In desiciendo ex me spiritum meum.

PSALM. 141.

* & tu cognovisti semitas meas.

4 In via hac qua ambulabam absconderunt laqueum mihi.

5 Considerabam ad dexteram, & videbam: & non erat qui cognosceret me.

6 Perijt fuga a me, & non est qui requirat animam meam.

7 Clamaui ad te Domine dixisti es spes mea:

* portio mea in terra viventium

8 Intende ad deprecationem meam, quia humiliatus sum nimis.

9 Libera me a persecutoribus me, quia confortati sunt super me.

10 Educ de custodia animam meam ad confidendum nomini tuo: me expectant iusti donec retribuas mihi.

meas. Non enim dubitabam te nosse omnem semitam & vitam meam, ac scire vique me illa infontem pari ab aduersarijs meis: non dubitabam etiam quin etsi ego nullam nouissem viam qua elaberer, & in qua tutus versarer, tu scires adhuc semitam qua euaderem, & per quam securè incedere possem.

4 Nam in via, per quam incedebam, hostes mei absconditè dispoferunt insidias in perniciem meam, ita vt hæc tuta fatis non fuerit, nisi te semitas meas custodiente, & quò eundum sit demonstrante.

5 Sic autem hostibus meis mihi insidiantibus, hoc animum meum planè deiecit, quòd neque viderent aliquem mihi esse auxiliatorem neque aliquem refugij locum. Considerabam enim ad dexteram, & videbam num quis esset futurus mihi à dextris adiutor & ductor, * Verùm nullus occurrit, qui me agnoscere vellet, meiq; aliquam curâ suscipere.

6 Defecit etiam à me fugæ remedium, cum non viderem tutum aliquem locum, ad quem confugerem, * nec erat quisquam, qui quæreret seruare vitam meam.

7 Itaque omni humano præsidio, omnique consilio destitutus, clamaui ad te Domine, & dixi: Tu es solus, in quo omnis mea spes reposita est, non creatura aliqua, non meæ vires, non mea consilia: * Tu solus es in vniuersa viuentium hominum terra pars mea, cui soli affectus meus inhæret, cui soli nitor, & in quo omnis mihi spes reliqua est.

8 Proinde declara te auiscultare ad deprecationem meam, * quia admodum afflictus sum.

9 Libera me ab his qui persequuntur me: * sunt enim viribus longe superiores me, vt sine tua opè eorum violentiam euadere omnino nequeam.

10 Educ de carcere isto, in quo modò concludor, periclitantem animam meam, vt liberatus celebrare possim nomen tuum: * Ecce enim Domine iusti expectant me donec benefeceris mihi, & retribuas mihi, id quod promissisti, & quod debetur innocentæ meæ: expectant, inquam, cupientes vnâ mecum tuam prædicare bonitatem & iustitiam. Vel itaque, vt iustorum, quos impensè diligis, expectationi satisfacias, & nomen tuum prædicetur ac illustretur, me quæso libera ab hoc carcere, & his maljs quibus detineor.

ANNOTATIONES.

a **E**T FVNDO &c.] Hebræa & Græca verba habent futuri temporis, effundam, & pronuntiabo. Verùm hæc futura accipi debent pro præteritis imperfectis, effundebam & pronuntiabam, vt apud Hebræos frequens est. Narrat enim hic propheta quid in illa constitutus angustia egerit. Porro in verbo, effundo, notatur primum cor angustia adeo plenum, vt à voce se continere nequiverit: deinde orationis prolixitas, & demum tumultuaria oratio.

b **C**ONSIDERABAM AD DEXTERAM, &c.] Quidam in verbo, videbam, subintelligunt, ad sinistram. Verum sine subintellectione videtur potius subintelligendum, & ideo prophetam dixisse se ad dexteram considerasse, quòd qui alicui venit defensor aut ductor, se solet illi à dextris adiungere, sicut alibi dicit de Domino Propheta: Quoniam à dextris est mihi ne commonear.

c **E**DVCDV CUSTODIA.] Ad literâ per custodiam intelligitur vel spelunca illa in qua latebat Dauid, vel mala illa, quibus ita concludebatur, vt non esset ei liberû iro quòd veller. Mysticè verò per carcerem intelligitur corpus istud, è quo educi animam suam orat vir iustus, vt in regno cœlesti Deum

cum sanctis liberè laudare possit: ad quod omnes iusti qui sunt in cœlis, expectant iustos qui sunt in terris, vt cum illis Deum vnanimiter celebrent, & vt impleto electorum numero, veniat resurrectio corporum. Quod autem dicitur, retribuas mihi, dupliciter exponi potest. Primû vt retribuere accipiatur pro benefacere, sicut ibi: Retribue seruo tuo, &c. Secundo vt subintelligatur, donec tribuas mihi quod expecto, vel quod promissisti. Accipitur autem retribuere pro simplici tribuere, vt alias sæpe. Sût tamen qui intelligunt donec remuneratus fueris patientiam & innocentiam meam. Hæc autem propria verbi, retribuere, acceptio maximè conuenit sensui mystico. Siquidè iustis vita æterna retribuitur tanquam merces bonorum operum, & Christus gloriâ suam accepit in præmium suæ patientiæ & obedientiæ. Possunt autem Hebræa & hoc modo veritè coronabunt & circumcingent iusti cum retribueris mihi. Quâuis autem nos habeamus verbû præsentis temporis, expectât: Græca tamen, sicut Hebræa, habent verbum futuri temporis *ἐπιπέσει*, expectabunt: verum interpret noster mutato accentu legisse videtur *ἐπιπέσει*, sic enim est præsentis temporis, expectant.

Psalmus Dauid quando persequabatur eum filius suus Absalon.

ARGVMENTVM PSALMI CXLII

Constat quidem satis ipsi Psalmi verbis, Dauidem hunc composuisse occasione persecutionis suæ. Verum incertum est num de persecutione, quam à filio Absalone pertulit, an de ea, quam à Saule, editus sit. Nam quod in titulo vulgatæ lectionis habetur: quando persequabatur eum filius suus Absalonum Hebræo omnino non legitur: et Euthymius in multis Græcorum exemplaribus testatur hanc inscriptionem non inueniri. Et versus tamen secundo quidam colligunt Psalmum magis

magis loqui ad literam de persecutione Absalonica, eo quòd in versu videatur insinuare Prophetam agnoscere se in seipsum pati persecutionem, de qua loquitur: cum persecutionem à Saule innocenter pateretur, adeo vt de ea alibi loquens oret Deum, vt iudicet iudicium suum, & secundum iustitiam & innocentiam suam. Hæc tamen ratio non omnino conuincit, cum aliud sit, Deum iudicem invocare, dum quis rem habet cum aduersarijs iniquè ipsam persequentibus, aliud, cum Deo iudicium inire, & eum ipso iudicari. Istud enim nunquam non omnes quantumvis sancti deprecantur, scientes se, eo quòd in multis offendimus omnes, causâ suâ casuros. Sive itaque Saulus, sive Absalonica persecutione pressus vir sanctus, presentis Psalmo postquam imprimis precatus est Deum vt orationem suam exaudiat, & non in iudicium secum veniat, exponens deinde hostium suorum persecutionem, suamque angustiam & recursum ad Deum, rursum exaudiri ardentè precatur, optans diuino spiritu deduci in via virtutis, & ab hostibus liberari: illos autem pro meritis ipsorum perdi. Porro secundum Ecclesiasticam obseruationem aptissima est hic Psalmus orandi forma, qua penitens peccator debuit peccatis deprecetur vltionem: precetur autem dimissis peccatis à Deo doceri, & deduci in viâ rectâ, à diabolica potestatis iugo liberari, omnemque pietatis hostes disperdi.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Domine exaudi orationem meam, auribus percipe obsecrationem meam: * in veritate tua exaudi me in tua iustitia.

2 Et non intres in iudicium seruo tuo, * quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.

3 Quia persecutus est inimicus animam meam: * humiliatus in terra vitam meam.

4 Collocauit me in obscuris, sicut mortuos seculi.

* & anxius est super me spiritus meus, in me turbatum est cor meum.

5 Memor sui dierum antiquorum, meditatus sum in omnibus operibus tuis, * & in factis manuum tuarum meditabar.

6 Expandi manus meas ad te, * anima mea sicut terra sine aqua tibi.

7 Velociter exaudi me Domine: * deficit spiritus meus.

8 Non auertas faciem tuâ à me, * & similis ero descendentibus in lacum.

9 Audiam fac mihi misericordiam tuam, * quia in te speravi.

10 Nequam fac mihi viâ in qua ambularem, * quia ad te leuavi animam meam.

11 Eripe me de inimicis meis, Domine ad te confugi: * doce me facere voluntatem tuam, quia Deus meus es tu.

12 Spiritus tuus bonus deducet me in terrâ rectâ,

MDomine exaudi quæso precationem meam, benignè attende ad obsecrationem meam, * exaudi me, & si non ob propria merita, de quibus non præsumo, tamen pro fidelitate & iustitia tua, quam in præstandis promissis constanter seruas.

2 Fro hac, inquam, tua iustitia exaudi me: & ne contendas iudicio cû seruo tuo, summo iure mecum agendo. * Nam si iudicium nobiscum inire velis, non ego solû, sed nullus omnino super terram viuens, quantumvis apud homines iustus & irreprehensibilis, iustus deprehendetur apud te, cum nullus sit in quo non multa reprehendere possis, & multo plura exigere quàm præstiterit. Proinde oro me exaudias, non tam pro mea, quàm pro tua iustitia.

3 Et sane vt clamantem exaudias, tuæ conuenit veritati. Ecce enim hostis capitali odio me persecutus est, cupiens perdere animam meâ: * prostrauit in terram vique vitam meam, in ea me redigens discrimina, vt iamiam videar periturus.

4 Coegit me habitare in obscuris, sicut eos qui olim mortui sunt, in profundissimis iacentes tenebris, & obliuioni hominum quasi nunquâ fuissent traditi. Ita enim & ego hominum præsidio destitutus, cogor ob inimici persecutionem in obscuris antris latere, atque in afflictionum tenebris mortem semper præ se ferentibus versari, vt quasi inter mortuos esse videar. * Atque ob hæc animus meus in me maxima angustia affectus est, & conturbatum est intra me præ nimio timore cor meum.

5 Proinde vt à sua angustia & consternatione sese reciperet anima mea, in memoriam reuocauit dies antiquos: diligentèrque meditatus sum de omnibus operibus tuis, per quæ præcis illis temporibus, cum in me, tum in alios sæpe tuam bonitatem mirificè declaraueras, * in gestis potentia tuæ expediendis totus eram.

6 Per hanc ergo meditationem animo erectus, & in spem bonâ confirmatus, præ magno desiderio opis expandi ad te in oratione manus meas, * anima mea anhelat ad te, & modo quodam præ ariditate tibi aperta est, aquis consolationis tuæ humectari & refocillari percipiens, mox defectura, nisi statim adueris, quomodo terra præ humoris defectioe torrida aperitur atque fatiscit, quasi anhelans ad pluuiæ irrigationem.

7 Itaque velociter exaudi me Domine, * præ nimia enim angustia & metu vix amplius apud me est spiritus meus.

8 Necesses fauorem tuum mihi declarare: * alioqui enim similis fiam his qui descendunt in lacum mortis & inferni, vnus scilicet ex eis factus.

9 Fac vt maturè & citò sentiam tuam misericordiam, atque etiam vt matutino tempore cum ad te attentius orauero, & animus meus tuis responsis capiendis aptior fuerit, percipiam auribus mentis consolatoria misericordia tuæ verba, * quia in te omnem meâ fiduciâ collocaui.

10 Fac me cognoscere viam per quam securus ambulem, * quoniâ ad te animam meam in oratione leuavi, expectans summo desiderio tuam opem & illuminationem.

11 Eripe me de hostibus meis, Domine, ad te enim confugi, committens me occultæ tuæ protectioni & custodia. * Et ne aliquâdo à te merito derelinquar violentiæ hostium meorum, doce me non tantummodo scire, sed etiam facere quod placitum est tibi: tu es enim Deus meus, cui soli vt seruire sum obligatus, ita quoque ex animo cupio.

12 Propter quod spiritus ille tuus benignus me quæso deducat ad viâ virtutis, & per viâ virtutis, quæ ab omni prauitatis obliuatione est aliena, & rectâ ducit ad te: non enim rectum viuendi genus arripere, vel constanter seruare me posse confiteor, nisi tuo spiritu & ad eam viuendi

PSALMVS 142.

* propter nomē tuum Domine uiuificabis me in equitate tua.
13 Educet de tribulatione animam meam.
* & in misericordia tua disperdes omnes inimicos meos.
14 Et perdes omnes qui tribulant animam meam: quoniam ego seruus tuus sum.

uiuendi rationem deducente, & in ea semper me concomitante. * Et quanquam meritis meis non debeat, vt me his malis liberet, tamen propter gloriam nominis tui Domine uiuifica me, a morte me præseruando per tuam in seruandis promissis iustitiam. Sic enim glorificabitur nomen tuum, si in me promissam exhibueris benignitatem, iustumque te esse declaraueris.
13 Educ ex afflictione hac animam meam: * & per tuam erga innocentes clementiam disperde omnes inimicos meos.
14 Et perdas omnes qui iniquè affligunt animam meam: * seruus enim tuus ego sum, vni tibi in omnibus seruire & placere desiderans. Quare & tibi conuenit, vt tanquam Dominus serui tui rationem te habere declares, vindicando me ab iis qui iniuste me opprimunt.

ANNOTATIONES.

ET NON INTRES IN, &c. Deum intrare cum aliquo in iudicium, non est Deum venire ad iudicandum illum, & iudicem illius se exhibere: sed est Deum cum aliquo contendere, expostulare, & quasi aduersarij personam in iudicio suscipere. Id autem cum sancti semper deprecetur, Dauidi conueniebat, & tam cum affligeretur à Saule, quam cum Absalon eum persequeretur. nam & cum Saul eum persequeretur, agnoscebat Propheta indubiè dignum se eis malis coram Deo, si Deus cum ipso contendere vellet, & omnes vitæ suæ actiones obseruare, quamuis vbique se innocentem prædicet in causa illa, quæ erat illi cum Saule, sicut etiam erat innocens in ea causa quæ erat ei cum Absalone. Porro in eo quod sequitur, quia non iustificabitur, &c, primò quidem cauendum, ne ea oratio intelligatur secundum Dialecticorum regulas, secundum quas non omnis valet idem quod aliquis: non enim vult Propheta aliquem viuentem non iustificari coram Deo, sed omnino neminem. Secundò cauendum, ne, quemadmodum Lutherus ex hoc versu colligit, hic significari intelligatur, iustum in omni opere quantumuis bono peccare, & omne opus hominis quantumuis iusti coram Deo esse peccatum. Nam ex eo quod dicitur, nullum esse viuente qui coram Deo iustificetur, non sequitur, nullum esse opus quod coram Deo iustum sit. Vt autem intelligatur quomodo hæc propheta sententia non conerarietur aliis scripturæ locis oppositum asserentibus secundum apparetiam, vt præter alia dum dicit Paulus: Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur: aduertendum hunc locum posse in catholico sensu dupliciter intelligi. Primum vt sit sensus: Non iustificabitur in conspectu tuo, id est, si ad summam tuam

PRO SENSU MYSTICO ANNOTATIO.

IN sensu mystico dum dicit peccator poenitens, vitam suam in terra humiliatam, significat se terrenis rebus addictum per consensum peccati, aut perditioni iam proximum factum. Collocatum autem se rectè in obscuris dicit, tum quia iam carceri tenebroso inferni obnoxius factus est: tum quia mens eius, per peccata fit obtenebrata, vt in summa caligine versetur exors veræ lucis. Est autem hic primus salutis gradus, vt agnoscat se collocatum in tenebris: & in terra vitam suam depressam; hoc est, vt agnoscat peccata sua. Secundus, vt ob ea meriti iudicij diuini intra se turbetur. vnde rectè sequitur, anxius est, &c. Tertius vero, ne nimia turbatione

Psalmus Dauid ad Goliath.

ARGUMENTVM. PSALMI CXLIII.

Præfati Psalmo Propheta regius cum summa admiratione & perpensione diuine erga se bonitatis, Deum prædicat, & prædicaturum se promittit, ob victorias multiplices, admiranda Dei virtute sibi collatas, ab hostibus suis alienigenis: quorum temporali felicitati, quam in hoc mundo impij sectantur præponit felicitatem eorum quibus agnosce-re, colere & possidere contigit verum Deum, vt qui summum sit bonum, & perfectâ suorum hereditas & felicitas

cit as. Videtur autem absurditatem quandam hic Psalmus includere, eo quod eum sit gratulatorius de donatis à Deo victorijs, tamen in se orationes continet, quibus victoriam de hostibus reportandam impetrare nitatur Dauid. Proinde quidam intermiserunt huic Psalmo orationes ita accipiunt, vt illis Prophetæ non iam orare intelligatur, sed memorare voluisse quomodo contra hostes suos à Dei cultu alienos, Dei opem implorare solitus sit. Alij vero gratiarum actioni orationem conuenientem & interpositam intelligunt, vt sicut pro perceptis aliquoties à Deo victorijs gratias agit, ita quoque pro percipiendis in postremum precetur. Videri enim potest hic Psalmus compositus, cum post victorias multas postremum cogere tur cum Ammonitis bellum suscipere. Nam quod in Titulo Latinorum Codicum legitur: aduersus Goliath vt ad Psalms materiam parum quadrat ita in Hebræis libris non inuenitur, sed nequè in plerisque Græcorum codicibus, vt testatur Euthymus. Generale enim est opinium de triumphis Dauidis diuina virtute peractis, quemadmodum & Psalmus 17. huic perquam similis in multis versibus. Porro in mystico sensu hic Psalmus est gratiarum actio, & oratio Christi, Ecclesie, ac cuiuscunque iusti pro victoria contra diabolum, omnemque pietatis hostes.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Benedictus Dominus Deus meus, qui docet manus meas ad prælium, & digitos meos ad bellum.

2 Misericordia mea, & refugium meum, * susceptor meus, & liberator meus.

3 Protector meus, & in ipso speraui, * qui subdit populum meum sub me.

4 Domine quid est homo quia innotuisti ei?

* aut filius hominis quia reputas eum?

5 Homo vanitati similis factus est, * dies eius sicut umbra prætereunt.

6 Domine inclina cælos tuos, & descende.

* tange montes, & fumigabunt.

7 Fulgura coruscationis, & dissipabis eos.

* emitte sagittas tuas, & conturbabis eos.

8 Emitte manum tuam de alto: * eripe me & libera me de aquis multis, & de manu filiorum alienorum.

9 Quorum os locutum est vanitatem, * & dextera eorum, dextera iniquitatis.

10 Deus canticum nouum cantabo tibi

Omnia laudè dignus est Dominus Deus meus, qui me imbutus sciētia & industria militari, aptans manus meas ad pugnam: * & digitos meos ad bella cum hostibus impijs feliciter gerenda. Cum enim humano exercitio ad bella exercenda prius instructus non fuerim, sanè non nisi diuinitus me ad ea tam feliciter & gerenda, & victorijs perficienda institutum atque instructum agnoscere cogor.

2 Ipse est, qui sola sua beneuolentia, nullis meis prouocatus meritis, miris modis erga me est misericors: per suam enim erga me misericordiam ipse meum est refugium, ad quem tutò, tanquam ad arcem munitissimam, confugio: * qui & confugientem ad se me suscipit, estque adiutor meus & liberator meus.

3 Ipse me instar clypei ab omnibus hostium telis semper protegit, ipse est, in quo omnem spem meam collocaui, * qui ob id non solum de externis hostibus me gloriosè triumphare facit, sed etiam obsequentem facit populum meum mihi.

4 Hanc dum erga me diuinæ bonitatis clementiam perpendo, merito præ admiratione exclamare libet: O Domine, quid est miser homuncio, quòd tu tantus dignatus sis familiarem cum eo inire amicitiam, tēque illi insinuare, tui cognitionem ei impartiendo, eique declarando te illius peculiarem habere rationem & curam? * aut quid est filius hominis, ex mortali homine mortalis genitus, quod tam singulari dignatione eum tanti facias, immensa in eum conferendo beneficia?

5 Ecce enim homo ipsi vanitati quàm similis est, propter vitæ ipsius miseriam, instabilitatem ac breuitatem, propter studia item vana & inania quæ ex sese sectatur: * dies vitæ eius in maxima instabilitate cito prætereunt, sicut obscura umbra: quæ vt perpetuò mutatur, ita mox quoque esse desinit, nec post se vestigium aliquod sui relinquit, non tam dicenda res aliqua, quàm rei veræ imperfecta imago.

6 Oro autem Domine, vt quemadmodum fecisti cum daturus legem in monte Sinai, in nubibus visus es ad populum tuum descendere, ita etiam ad pugandum mecum cõtra impios hostes inclines cælos tuos, in quibus peculiariter habitas, & cum eis descendas ad nos, hoc est, fac vt nubibus apparentibus, terræque imminētibus, cæli tui demissi & inclinati videantur, tūque in eis per efficacia potentia tuæ signa presentiam tuam palam exhibe. * Et sicut olim, te presentiam tuam in monte Sinai declarante, mox fumare cœpit totus mons, ita quoque pro nostra salute, immisiss fulminibus, aut caliginosa nube, tange montes, sicque ad terrorem hostium nostrorum fumigent. † Ipsos quoque superbos hostes nostros, qui montibus similes videntur, percutet, & veluti fumus ab ira tua subito euanescent.

7 Et quomodo in mari rubro contra Aegyptios pugasti pro populo fulguribus tanquam sagittis à te iaculatis è nube in qua latitabas: ita & in hostes nostros eiacularare fulmina, & vehementer eos potentia tuæ terroribus cõcutias, sicque eos disperge: * emitte coruscationum tuarum sagittas, & per eas conturba illos.

8 Et cum illis quidem sic age: ad me autem velut de altissimo cœlorum habitaculo manum adiutricem demitte, * hoc est, cœlesti tua virtute eripe me, & libera, me de aquis multis, nempe de potentia & violentia hominum, qui à diuino cultu planè sunt alieni, qui me tanquam aquæ multæ obruere & perdere conantur.

9 Quorum & sermones mali sunt, & opera pessima, nam & os eorum non nisi vana loquitur, mendacia scilicet, quæque iniqua sunt & noxia: * & dextera eorum nihil quàm iniqua operari pouit, vt ob hæc merito non tam nostri quàm tui hostes habendi sint.

10 Cum autem ad hunc quem precatus sum modum pro me insiniter depugnaueris, sicut aliquoties fecisti, tum & ego nouam habens cœlebran

* in psalterio decachordo psallam tibi.
11 Qui das salutem regibus, qui redemisti Dauid seruum tuum, * de gladio maligno eripe me.
12 Et erue me de manu filiorum alienorum, * quorum os locutum est vanitatem, & dextera eorum dextera iniquitatis.
13 Quorum filij sicut nouelle plantationes in iuuentute sua.
14 Filia eorum composita, * circumornata ut similitudo templi.
15 Promptuaria eorum plena eructantia ex hoc in illud.

16 Oues eorum fetosa abudates in egressibus suis, * boues eorum crasse.

17 Non est ruina maceria neque transitus:

* neque clamor in plateis eorum.

17 Beatum dixerunt populum, cui hoc sunt, * beatus populus cuius Dominus Deus eius.

celebrandi te occasionem, nouum carmen in honorem tuum decantabo, * simulque cum voce psallam tibi psalterio decem chordarum.

11 Eo quod tu prestes quibus vis regibus salutem, non militum fortitudo, aut rei militaris prudentia, quodque me seruum tuum frequenter singulari ratione liberaueris a gladio hostili pernicioso. * Proinde ut posteriora prioribus respondeant, & ut nouo te carmine celebrare possim, etiam nunc eripe me.

12 Et libera me a violentia hominum, qui a diuino cultu sunt alienissimi, * quorum & verba & facta omnia sunt sceleratissima.

13 Quorum filij sunt in iuuentute sua sicut nouae arborum plantulae, pulchri scilicet atque iucundi, florentes atque in vigore, & continuum augmentum quantitatis ac roboris feliciter fumentes.

14 Similiter & filiae eorum, membrorum aptissima proportione & compositione eleganter sunt excoltae, * insuper & externo vestium, ornamentorumque cultu vndique exornatae ad similitudinem templi, quod & exquisita est arte fabricatum, & variis preciosisque vndiquaque ornatum donariis.

15 Neque solum prole, eaque eleganti sunt foecundi, sed etiam diuitiis, omnibusque temporariis rebus abundates. Penuria enim, & omnia eorum repositoria adeo sunt plena, idque omnis generis fructibus, ut praenimia plenitudine copiose effundant & subministrant vnam fructuum speciem post aliam. Promptuariaeque aliquando ex vno promptuario in aliud euacuare reconditorum bonorum copiam, quod priora illa angustiora essent quam ut capiant fructuum abundantiam.

16 Similiter & oues eorum admodum sunt foecundae, quae in copioso numero cernuntur a caulis suis egredi ad pascua, * boues eorum propter pascuorum vberitatem pingues sunt, atque ob id ad agriculturam, aliaque onera ferenda fortes & validi.

17 Accedit ad hanc prolium, fructuum, atque pecorum foelicitatem etiam maxima tranquillitas, & ab omni hostili incurfu libertas. No enim est qui quaeuis munimenta agrorum, vel vrbium ipsorum diruat, & per eam iam diruta transeat ad incommodum aliquod inferendum. * neque ob incursum hostium, aut aliam quamuis accedentem calamitatem, vlla lamentabilis vox auditur in plateis eorum.

18 Et quidem homines huius seculi foelicem praedicant eum populum, cui adest huiusmodi visibilium bonorum copia, & cum ea ab omnibus malis immunitas: * verum ego veriore sententia illum verè foelicem pronuntio populum, cuius est Deus ipse Dominus, caeli terraeque creator, hoc est, qui hunc & agnoscit & colit, eundemque vicissim habet adiutorem & protectorem. Ipse enim Dominus cum sit solus summum bonum, solus verè potest suum populum beatum facere, & non solum quae dixi suis abunde & foelicissime prestare, sed & alia his longè excellentiora, nempe vitam aeternam, cum omnium bonorum exuberantissima affluentia, & pace securissima.

ANNOTATIONES.

a QVI SVBDIT POPVLVM, &c.] Habent quidem libri quidam subdis, in secunda persona: at melius habent alij in tertia, subdit. Id enim magis conuenit Graecis & Hebraeis, & praecedentibus.

b QVIA REPVTAŒ CYM.] Graeca habent, λoγi αὐτοῦ, hoc est reputaris ei, id est, cognosceris ab eo: vt correspondeat ei quod in priori membro dicitur, innotuisti ei. Hebraea tamen habent, vt nos, reputas eum, hoc est, estimas eum, & tantum facis, vt legit & exponit D. Augustinus. Sed eadem Hebraea

in priori membro etiam habent pro, innotuisti ei, cognoscis eum, hoc est, ratione eius habes & cura.

QVORVM FILII, &c.] Septuaginta haec omnia sic verterunt, vt ad impios haec terrena foelicitas pertineat, quod magis conuenit nouo testamento. At in Hebraeo haec quae de terrena foelicitate dicuntur, tribuuntur populo Dei. Vnde & Hieronymus vertit: Vt sine filij nostri sicut nouellae plantationes. Filiae nostrae. Promptuaria nostra, &c. Quod bene conuenit veteri testamento, in quo pijs haec bona promittuntur.

Laudatio ipsi Dauid.

ARGVMENTVM PSALMI CXLVI.

Cant se omnesque generationes, immo & omnia Dei opera, sed praecipue sanctos semper Deum celebraturos, idque ob varia quibus insigniter Deus excellit, nempe ob magnitudinem eius immensam potentiam, insuper bonitatem in omnes creaturas effusam, sed maxime in afflictos: splendorem & aeternitatem regni ipsius, iustitiam, & sanctitatem, in omnibus verbis, factisque prouidam & liberalem omnium viuentium aduocationem, facilitatem ad exaudiendum & saluandum iustos, & aequitatem in persequendo impios. Est autem hic Psalmus optimus & vltimus inter Psalmos alphabetarios, elegans sane, et multiplicem diuina laudis in genere materiam indicans.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exaltabo te Deus meus rex, Exaltabo te mihi Deus, omnium rex et gubernator, non quidem sic vt sublimiorem te quam sis constituam, cum sis altissimus: sed vt altitudinem tuam et excellentiam laudibus meis celebrem, ignorantibus

* & benedicā nomini tuo in seculum & in seculum seculi.

2 Per singulos dies benedicam tibi, * & laudabo nomen tuum in seculum, & in seculum seculi.

3 Magnus Dominus & laudabilis nimis: * & magnitudinis eius non est finis.

4 Generatio & generatio laudabit opera tua: * & potentiam tuam praenuntiabunt.

5 Magnificentiam gloriae sanctitatis tuae loquentur, * & mirabilia tua narrabunt.

6 Et virtutem terribilium tuorum dicent: * & magnitudinem tuam narrabunt.

7 Memoriam abundantiae suauitatis tuae eructabunt, * & iustitia tua exultabunt.

8 Misericors & misericors Dominus: patiens & multum misericors.

9 Suetus Dominus vniuersis, * & miserationes eius super omnia opera eius.

10 Consecrantur tibi Domine omnia opera tua.

* & sancti tui benedicant tibi.

11 Gloriam regni tui dicent, * & potentiam tuam loquentur.

12 Vt notam faciant filiis hominum potentiam tuam, * & gloriam magnificentiae regni tui.

13 Regnum tuum regnum omnium seculorum,

* & dominatio tua in omni generatione & generatione.

14 Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, * & sanctus in omnibus operibus suis.

15 Alleuat Dominus omnes qui corruunt.

tibusque eam hominibus insequem & commendem: * hoc est, laudabo nomen tuum, idque tota vita mea, immo & per cuncta secula, nam & per edita a me laudis tuae carmina in omnibus post me venturis generationibus te praedicabo, & post indefinites praesentis seculi laudes, in futuro aeternitatis seculo perpetuis te laudibus semper eseram.

2 Per singulos dies laudabo te, * & celebrabo nomen tuum per secula cuncta, neque in praesenti, neque in futuro seculo vnquam cessans a laudibus tuis.

3 Et id quidem merito. Siquid ipse Dominus super omnes magnus est, siue natura praecellentiam, siue potentiam, specietes, atque ob id dignus est qui valde laudetur. * Neque simpliciter magnus est, sed magnitudo eius omnino infinita est, vt ob id merito nullus etiam laudum ipsius finis modique esse debeat.

4 Itaque omnes sibi mutuo succedentes hominum generationes laudabunt opera tua, * & omnipotentiam tuam in operibus tuis relucenstem annuntiabunt.

5 Excellentem gloriam & claritatem sanctitatis tuae, qua in te ipso sanctissimus es, ab omni vitio alienissimus, loquentur: * & opera a te clarissime cum omnium admiratione gesta, siue in mundi creatione & gubernatione, siue pro tuorum liberatione, studiose enarrabunt alijs.

6 Et fortitudinem terribilium operum tuorum effabuntur, * & magnitudinem potentiae tuae commemorabunt.

7 Neque potentiam tuam tantum praedicabunt, sed etiam copiosam tuam benignitatem, qua suauissimus es, e mente tua memori, & per intentam recogitationem iucundissimorum tuorum beneficiorum redificanti effundent, plenisque buccis personabunt: * ob iustitiam tuam, qua & promissa seruas, & iuste omnia ministras, iustos beneficijs, impios peenis afficiens, cum exultatione carmina decantabunt.

8 Et iure quidem dei depraedicabunt benignitatem. Est enim Dominus misericors & clemens, tardus ad iram, ad clementiam autem pronus & misericors.

9 Benignus est Dominus, idque non erga quosdam tantum, sed sine personarum discretione & acceptione erga omnes, * & multiplicès miserationes eius effunduntur super omnia opera eius, & in illis clarissime relucet. Vt enim omnia fecit, ita nihil eorum odit quae fecit: sed in omnibus suam declarat & effundit misericordiam, iustis simul & peccatoribus, hominibus & brutis, immo & in ipsis inanimatis, vt quibus sola sua benignitate esse dat & conseruat, quaeque hominum vtilitati se rui-re facit.

10 Proinde quoniam in omnibus operibus tuis bonitas tua effusa est Domine, omnia etiam ita vt dignum est, te suo modo praedicabunt & laudabunt, demonstrando scilicet et exhibendo tuam in seipsis potentiam, sapientiam, bonitatem ac prouidentiam, et per hoc alijs occasionem laudandi te praebendo. * Verum peculiariter sancti tui magnificentè loquentur de te hi enim vt benignitatis tuae praeter alijs magis participes sunt: ita quae tibi excellenter competunt attentius aduertunt et cognoscunt, ac proinde in his praedicandis assidui sunt.

11 Hi itaque magnificentiam regni tui loquentur, * & omnipotentiam tuam narrabunt.

12 Vt hac ratione notam faciant hominibus potentiam tuam, * et illusterrimam excellentiam regni tui. Est enim id verè sanctorum praecipuum studium, vt agnitam Dei potentiam et excellentiam non solum apud se commendent, sed et ignaris eam insinuent; quo ad illius reuerentiam et cultum eos adducant.

13 Et bene quidem illi excellentiam regni tui praedicabunt, nam regnum tuum nequaquam tale est, quale regnum principum huius mundi, quorum regnum neque ad omnes populos, neque ad omnia tempora se extendit. Tuum regnum ad omnia se extendit secula, tam praeterita quam futura, principio simul carens et fine: * et potestas tua regia in omnes sibi mutuo succedentes obtinet generationes, ita vt nullus omnino sit populus, nullum tempus, in quo non regnes.

14 Ad hanc autem regni et potestatis praecellentiam, accedunt et alia ob quae laudandus est Dominus. Est enim in omnibus verbis tuis verax, fideliter adimplens quaecunque pronuntiat, * et sanctus in omnibus factis tuis, nihil vnquam designans, quod merito reprehedi et culpari possit.

15 Praeterea cum regia dignitate et potestate praecclare excellat, non tamen, vt ferè potentes huius seculi, humilium et afflictorum curam respicit, quin potius his singulariter prospicit, et adest, nam sine perso-

* & erigit omnes elisos.

narum discretione omnes suos iam cadere incipientes subleuat, sustentatque ne cadant. * & iam collapsos, humique iacentes mox erigit, ne pereant, & id quidem siue corpus spectes, siue animam. Suos enim Dominus, dum secundum corpus periclitantur, & casui, hoc est, morti proximi sunt, a casu frequenter praeferuat, & iam iniuriis, morbisque depressos & fractos statim liberat. Maxime autem secundum spiritum ipsorum non sinit, vt ad peccatum inclinati in peccatum ruant, aut in peccatum prolapsi, in eo diu perseuerent. Neque est omnino aliquis, qui sine Dei beneficio vel ne cadat sustentetur, vel iam prolapsus erigatur.

16 Oculi omnium in te sperant Domine.

* & tu das escam illorum in tempore oportuno.

17 Aperis tu manu tuam,

& imple omnes animal benedictione.

18 Iustus dominus in omnibus viis suis. * & sanctus in omnibus operibus suis.

19 Prope est Dominus omnibus inuocantibus eum,

* omnibus inuocantibus eius in veritate.

20 Voluntatem timentium se faciet, & deprecationem eorum exaudiet.

* & saluos faciet eos.

21 Custodit Dominus omnes diligentes se. * & omnes peccatores disperdet.

22 Laudatione Domini loquetur os meum: * & benedicet omnis caro homini sancto eius, in seculum & in seculum seculi.

16 Immo & omnibus omnino animantibus sua prouidentia & cura prospicit. Omnium enim animalium oculi Domine in te intenti sunt, expectantes a tua pacis benignitate: * neque tu pro tua bonitate illorum expectationem vanam esse sustines. Suppeditas enim eis tempore oportuno cibum vnicuique convenientem.

17 Neque pacis tantum, sed copiose etiam & liberaliter. Quemadmodum enim liberalis aliquis homo ad largiendum extendit & aperit manu suam, ita & tu quoque velut aperta & exporrecta manu profundis tuam liberalitatem: * & satias abunde omne animal tuis gratuitis beneficiis.

18 His accedit quod in cunctis institutis suis Dominus sit iustus: * & sanctus in omnibus operibus suis, nihil in omnibus quae agit iniquum aut impium committens, etiam si non semper ratio prouidentiae & dispensationis omnibus innotescat, immo impiis aliquando videatur quaedam iniquae gerere.

19 Praeter communem omnibus creaturis potentiam, bonitatem, & iustitiam Dei, operapretium est aduerrere illius erga inuocantes & timentes ipsum, benignitatem. Omnibus enim sine discretione implorantibus auxilium & gratiam eius, inuocantibusque ipsum vt adsit, mox adest paratus succurrere eis: * omnibus, inquam, qui non labiis tantum, neque fictis aut frigide inuocant illum, sed ex animo & vere: † quique non in errore aliquo de Deo, sed sincera religione & rectitudine fidei illius implorant auxilium.

20 Itaque quicquid optauerint hi qui reuerenter colunt illum, faciet, & deprecatione eorum exaudiet. Nihil enim tales optare possunt quod iniquum sit, & a diuina discrepans voluntate, cui se suaque omnia semper lubenter submittunt: * Sicut autem eorum vnicum & praecipuum votum est, consequi salutem a Deo: ita & ipse quoque salutem cum temporalem, quantum expedit, tum aeternam maximè eis adferet.

21 Quin & in ipsis malis & periculis Dominus omnes diligentes ipsum singulari cura custodit ab omni malo: * ipsos autem peccatores omnes disperdet.

22 Proinde ob haec omnia semper laudes Domini personabit os meum, dignumque est vt mecum omnis homo laudet per cuncta secula sanctum & colendissimum nomen illius.

ANNOTATIONES.

LAUDABO IN SECVLVM.] Pro, in seculum seculi, Hebraea habent *לדור ודור* leolam vaed, per quas dictiones non semper significatur aeternitas, sed quandoque tempus vitae praesentis, aut longum aliquod tempus. Proinde hoc loco, in seculum, & in seculum seculi, tripliciter exponitur, vt indicat tatis Paraphrasis. Quidam enim intelligunt Dauidem per haec verba promittere se tota vita sua in hoc mundo Deum laudaturum. Alij, quod per carmina posteris relicta Deum vsque in finem seculi sit laudaturus: & alij rursus, quod tam in futura vita, quam in praesenti seculo Deum laudabit semper.

SVAVIS DOMINVS.] Suavis, hoc loco debet accipi pro benigno, sicut potest suauitas pro benignitate. Dicitio enim, *שפוט*, vtrumque significat, & magis conuenit bonus vel benignus, quam suavis. Nam proprie non est omnibus Dominus suavis.

FIDELIS DOMINVS.] Versus iste in Hebraeo non est. Deest enim apud Hebraeos versus literae Nun, qui tamen videtur fuisse in libris quibus Septuaginta vsi sunt: nisi Septuaginta hunc versum addiderint pro perfectione alphabeti, nam fidelis, si Hebraice dicatur, incipiet a litera Nun.

ALLIAT DOMINVS, &c.] Quod dicitur Dominus omnes alleuare, variè exponi potest, quemadmodum & illud Ioannis: Illuminat omnem hominem, &c. & similes scripturae. Secundum Augustinum enim intelligendum est Dominum alleuare omnes suos, & inuocantes illum. Potest etiam intelligi Dominum omnes simpliciter alleuare, quantum quidem in se est. Nam quod quidam non erigantur, ipsorum vitio euenit, qui porrigenti manum Domino resistunt. Postremum accipi potest in eo sensu, quod omnes corruentes qui alleuantur, non nisi diuino beneficio alleuantur.

INUOCANTIBVS EVM, &c.] Illud, in veritate, indicat Paraphrasis dupliciter exponi posse. Primum vt sit idem quod ex animo, & excludat inuocantes solis labiis. Secundò vt sit idem quod sincera religione, rectaque fide. Proinde non inuocant in veritate, primò qui corde non inuocant. Secundò, qui de Deo non rectè sentiunt, vt Iudaei, haeretici, pagani. Tertio, qui polluta conscientia, & cum proposito perseuerandi in peccatis Deum inuocant, non est enim horum cor rectum cum Deo. Quarto, qui sine fiducia, animoque dubio & haesitanti Deum inuocant. nam neque hi de Dei

de Dei potentia & benignitate rectè sentiunt. Po- eo quod male petatis, vt in concupiscentiis vestris infumatis. & horum enim cor non est rectum cum tualia, de quibus Iacobus: Petitis, & non accipitis, Deo, ac proinde in veritate non inuocant.

Alleluia Aggae & Zachariae.

ARGUMENTVM PSALMI CXLV.

Propheta praesenti Psalmo ubi primum seipsum & ad laudem Dei inuitauit, & semper Deum laudaturum promissit, tum a fidendo hominibus dehortans, ad fiduciam in Deum colloendam omnes vocat, quod solus ipse inuare & possit & velit, solus potentissimus, diuissimus, fidelissimus & benignissimus: potissimum erga afflictos & inopes. Vt enim ad fidendum Deo alios secum permoueat, Dei potentiam, fidelitatem, iustitiam, benignitatem, ac perpetuitatem commodè depingit. Haec enim in aliquo animaduersa fiduciam in illum excitant. Dum autem in solo Deo sperandum docet propter illius omnipotentiam, alique Deo conuenientia: simuletiam indicat ipsum ob haec ab omnibus secum vnicè laudandum. Quod autem in titulo huius Psalms & aliquot sequentium quidam libri habent nomina prophetarum, Aggae & Zachariae, adiectum est, cum Hebraea non habeant, sed nos Graeca pleraque teste Euthymio, sicut neque lectio Augustini. Adiecta autem videntur ob quadam quae in his Psalms temporibus illorum prophetarum conuenire videntur, vt quod dicitur in fine huius Psalms: Regnabit Deus tuus Sion, & in sequentibus: Aedificans Hierusalem Dominus, & confortauit seras, &c.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Lauda anima mea Dominum, laudabo Dominum in vita mea, * psallam Deo meo quamdiu fuero. **2** Nolite considerare in principibus, * in filiis hominum, in quibus non est salus.

3 Exhibet spiritus eius, & reueretur in terram suam, * in illa die peribunt omnes cogitationes eorum.

4 Beatus cuius Deus Iacob adiutor eius, spes eius in Domino Deo ipsius: * qui facit caelum & terram, mare, & omnia quae in eis sunt.

5 Qui custodit veritatem in seculum: * facit iudicium iniuriam patientibus: * dat escam esurientibus:

6 Dominus sibi competitos, * Dominus illuminat caecos.

7 Dominus erigit elisos, * Dominus diligit iustos.

7 Dominus custodit aduenas, pupillum & viduam suscipiet, * & vias peccatorum disperdet.

9 Regnabit Dominus in secula Deus tuus Sion, in generatione & generationem,

6 Dominus liberat è vinculis captiuos, * Dominus visum tribuit caecis.

7 Dominus iam prostratos & deiectos, maximisque calamitatibus fractos rursus subleuat: * Dominus vt est iustus, ita quoque diligit iustos, eisque quae dixi beneficia, cum opus est, impartitur.

8 Dominus singularem gerit curam eorum qui ab hominibus ferè negliguntur, peregrinorum scilicet: orphanum & viduam, qui iniuria magis patere solent, ipse defendet, * & studia peccatorum suauit cum ipsis peccatoribus disperdet.

9 Accedit ad haec, quod immortalis sit Dominus iste, & regnum eius sempiternum. Non enim, vt huius mundi principes, aliquando cum suo regno esse delinect, sed regnabit o Sion deus tuus imperpetuum, in generatione & generationem, absque vilo fine. Proinde ob haec merito ipse omnibus vobis esse debet, in quem omnem vestram spem reponatis, quemque mecum semper communibus celebretis laudibus.

ANNOTATIONES.

NOLITE CONFIDERE.] Aduertendum loco Hebraica dictione dicuntur à liberalitate Ne- quàm efficaciter Propheta dehortetur à fidè- dibus, hoc est munifici) mox adiecit, in filiis homi- nù, monens illos, quantumuis sint potentes & libe- rales,

rales, tamen quia hominum filios, mortales esse & inermes, atque ob id etiam adiecit, in quibus non est salus. Quod cum variis modis probare potuisset, nempe per ostensionem infirmitatis humanæ, avaritiæ, & fallacitatis in seruandis promissis, tam hæc omnia præteriens adfert id quod certissimum est, nempe inuitabilem moriendi necessitatem ob quam nulli quantumvis potenti, liberali & fideli confidendum fuerit. Cum autem dicitur: exhibet spiritus eius: mutatio numeri est, eius, pro eorum. In Hebræo autem ponitur quidem etiam singularis numerus, verum præcessit quoque in singulari numero, in filio hominis, in quo non est salus. Suppositum autem verbi, reuertetur, non est, spiritus, vt manifestè Hebræa docent. Nam apud Hebræos nomen, spiritus,

est feminini generis: verbum autem, reuertetur, masculini. Proinde ipsius verbi suppositum est pronomen, ipse, inclusum in relatiuo, eius.

DAT ESCAM ESVRIENTIBVS. Hæc omnia & ad literam intelligenda sunt de beneficiis corporalibus, & secundum mysticum sensum de spiritualibus. Porro quod dicitur Dominus illuminare cæcos, soluet & compeditos, &c. non sic accipiendum, quasi senaper in omnibus faciat, sed potissimum in iustis, quantum hoc illis expedit, atque ob id adiectum videtur: Dominus diligit iustos. Aut potius intelligendum hæc beneficia nulli ab alio quam à Deo obtinere, vt sit sensus: Dominum solum esse qui esurientes pascit, cæcos illuminat, & reliqua.

Alleluya.

ARGUMENTVM PSALMI CXLVI.

Thoc quoque Psalmo inuitat Propheta ad laudes Dei, vtque id impetret, Dei primum beneficia Israelii præstata in ædificatione Hierusalem, & dispersorum collectione, tum eiusdem intelligentiam, potentiam ac bonitatem in omnia, & peculiariter erga timentes se multis deprædicat. Quoniam autem hic meminit ædificationis Hierusalem, & congregationis dispersorum Israelii, quidam compositum hunc Psalmum autumant post solutam Babylonicam captiuitatem, aut Davidem hic vaticinatum de reditu ab illa captiuitate. Verum verisimilius est, & à Davide ipsum esse compositum, & de his ad lueram ipsum loqui quæ suo tempore gererantur. Tempore enim Davidis, qui primus Hierusalem & cepit, & pro ciuitate reuere redificauit, multi ex Israelitico populo dispersi in finitimis gentibus, vt scribitur in libro Iudicum, ceperunt congregari, & redire in terram suam, subactis à Davide gentibus illis quibus venditi fuerant. Secundum mysticum verò sensum principaliter intelligendum est de ædificatione celestis nouæque Hierusalem, & veri Israelii, hoc est, electorum per varios errores dispersorum congregatione in unitatem fidei. Quæ quidam ædificatio & congregatio per Apostolorum prædicationem cepta non prius desinet, quam impleto prædestinatorum numero, & vniuersis vniuersis lapidibus in Christum coaptatis, ædificium superne Hierusalem steterit consummatum.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Laudate Dominum, quoniam bonus est psalmus.
2 Deo nostro sit iucunda decoraque laudatio.
3 Qui sanat caritus corde.
4 Qui numerat multitudinem stellarum.
5 Magnus Dominus noster, & magna virtus eius.
6 Suscipiens mansuetos Dominus.
7 Præcinito Domino in confessione.
8 Qui operit cæli nubibus.
9 Qui producit in montibus.

Laudate Dominum, quia bonum est psallere Deo nostro, hoc est, salutare pariter & amœnum: proinde sit vobis laudatio Dei nostri iucunda & decora, ita vt relictis fordidis & inamœnis huius mundi & carnis cantilenis, iucundum & pulchrum ducatis carminibus laudare Deum.

Ipse enim Dominus ædificat, & restaurat, & confirmat ciuitatē nostram Hierusalem, & atque ad eam dispersos populi Israelitici congregabit. Ipse sanat eos qui fracto sunt animo: & instar medici veluti alligat plagas eorum, dum sua ope & cōsolatione omnem eorum molestiā & afflictionem leuat.

Ipsius scientia tanta est, vt innumerabilem alioqui multitudinem stellarum numeratam habeat, hoc est, exactè pernoſcat: & ita pernoſcat, vt singulis illarum nomina propria indere possit, hoc est, vt singularum etiam naturas & proprietates perspectas habeat. Et sique præter ea ita dominatur, vt singulis quasi proprio nomine appellatis imperet, sibi que obediētes faciat. Simili modo & electos suos omnes, instar stellarum fulgentes, et si innumerabiles & vndique dispersos, tamen in numero habet, & nominatim cognoscit.

Magnus certè est Dominus noster, vt cuius natura sit immensa, infinita, & incomprehensibilis omni creaturæ, sed & potentia eius maxima est: & sapientiam eius nemo est qui mensurare & comprehendere valeat, ita vt ordinem, rationemque sapientiæ eius cognoscere, aut quæcunque sapientiæ & cognitioni eius subiecta sunt numerare possit.

Idem quoque & summè bonus est & iustus. Nam mansuetos æquo animo afflictionem suam ferentes Dominus subleuat & curat: peccatores vero seipſos superbè effequentes ipse prosternit vsque in terram, maximæque confusione humiliatos penitus perdit.

Tali itaque, tantoque Domino canite cum laude & prædicatione excellentiæ eius, neque voce tantum illum laudate, sed & manibus, psallentes illi cithara.

Ipse enim est qui tegit cælum nubibus, & per eas parat ipsi terræ pluuiam.

Per irrigationem autem pluuiæ producit pro bestiis gramin in montibus.

bus farinum, & herbam seruiti hominum.
10 Qui dat inuentum escam ipsorum: & pullis coruorum inuocantibus eum.

11 Non in fortitudine equi voluntatem habebit, neque in tibiis viri beneplacitum erit ei.

12 Beneplacitum est Domino super iumentes eum: & in eis qui sperant super misericordiam eius.

montibus, qui alioqui aquæ penuria sterilecerent, & herbam producit pro iis animalibus quæ hominum seruiunt vilitati.

Qui dat vnicuique bestię pabulum ipsi conueniens, & singulari miraculo pascit pullos coruorum, cum à parentibus, antequam plumescant, derelicti sua crocitate Deum veluti inuocant, ab eo pasce optantes.

Quod si autem tam prouidam bonitatem exhibet omnibus bestiis, adeoque ipsis rapacissimorum coruorum pullis clamantibus ad ipsum, quanto magis sua bonitate aderit hominibus, qui ex fide vociferantur ad illum, quantumvis alioqui humiles sint & abiecti: non enim Dominus, quemadmodum principes huius mundi, delectatur fortitudine equi: nec complacet ei in fortibus tibiis viri, ita vt quibus hæc sunt, iis ob illa magis adit, & opem præsentius ferat.

Sed complacet ei in iis qui & reuerenter colunt eum, & simul omnem suam spem ponunt in clementia ipsius, sic diuinam illius maiestatem reuerentes, vt de eiusdem misericordia optimè sperent. Hos enim sic singulari ratione diligit, vt sua illis semper adit virtute, qua potentiam quamlibet facilitè vincant.

ANNOTATIONES

QVONIAM, &c.] Communiter sic intelligitur vt datius, deo nostro, regatur à, iucunda, & sit sensus: bonum est & salutare nobis psallere, verum agite vt laudatio vestra sit iucunda Deo, cui non est laus iucunda quæ ore tantum personatur, aut à peccatore procedit. Verum hic sensus ob id conueniens non videtur, quod sicut fere semper, ita etiam in hoc versu secunda pars videtur ex originali idem significare, quod prima. Et quamuis Græci datiuum, Deo nostro, sequentibus iungant, in Hebræo tamen iungitur præcedentibus, vt sit sensus: bonus est psalmus Deo nostro decantatus. Id autem quod sequitur sic rectius intelligitur, sit vobis iucunda laudatio Dei, hoc est, pulchrum & iucundum ducite illum laudare: nisi quis sic malit intelligere, vt & in prima parte bonitas, & in secunda parte iucunditas ad Deum vtrobique referatur, & sit sensus: Quoniam bonus, hoc est, gratus est Deo nostro psalmus, quare facite vt laudatio vestra sit illi iucunda. Secundum primum autem sensum si datiuus, Deo nostro, sequentibus iungatur, non iungetur cum adiectiuo, iucunda, sed cum nomine, laudatio, subaudiendo, decantata.

SAPIENTIAE, &c.] Indicat Paraphrasis duplicem intelligentiam. Primum, vt numerus accipiatur pro mensura. Non enim potest quis mensurare Dei sapientiam, quia cōprehendere nequit modū, rationē & quantitatem ipsius. Secundò, vt propriè accipiatur, & intelligatur nō esse numerū sapientiæ eius quia nemo numerare valet quæ sapientiæ eius subsunt.

PRIMA, &c.] Prima parte versus ostendit Deum pascere bestias terræ. Secunda verò aues cæli. Quod autem pullorum corui singulariter meminit perique hanc assignant rationem, quod pulli coruorum à parentibus suis derelinquantur, eo quod degeneres iudicentur ob id quod albi sunt, ac tum diuinitus pasce eosdem, siue fore cæli, siue vermibus

in nido enatis, siue animalculis quibusdam circumnidum volitantibus. Verum hanc coruorum naturam historia naturalis scriptores non scribunt, sed nec apparet eam talem esse ex verbis Iob 39. vbi etiam de coruorum pastura meminit, dicens: Quis præparat coruo escam suam, quando pulli eius clamant ad Deum vagantes, eo quod non habeant cibos? Quibus verbis significari videtur, Deum coruo parare escam pro pullis suis, hosque extra quærere sibi cibū. Proinde rectius dicitur ob id coruorū hic fieri mentionem, ad notandum & cōmendandum magis Dei erga homines prouidentiam & benignitatem. Si enim Deus etiam rapacissimos & odiosos coruos benignè pasce, quanto magis homines ab ipſo potissimum pendentes? Deinde etiam ob id coruorum meminit, quod voracissimi sint, multo egentes cibo: ob quod & fugant longius pullos suos iam robustos, quemadmodum scribit Plineius lib. 10. naturalis historie cap. 12. & Aristoteles lib. 6. de historia animalium: Corui, inquit, locis arboribus, & vbi non satis cibi pluribus sit, duo tantum incolunt, & suos pullos cum iam potestas volandi est, primum nido eiiciunt, deinde regione tota eiiciunt. Ex quibus verbis satis patet ratio, quare pullorum corui hoc loco & apud Iob scriptura peculiariter meminit. Atque ob has eadem rationes coruorum singulariter mentionem facit Dominus, Lucæ 12. volens ex prouidentia Dei erga eos, eiusdem prouidentiam erga homines arguere: Considerate, inquit, coruos, &c. Pulchrè autem pullos coruorum deum dicit inuocare, nam cæteræ aues suo cantu magis videntur Deum laudare, & lætitiā testari: corui verò sua crocitate non nisi famem testari videntur & penuriam. Simul & dei eximiam notat clementiam, qui illorum crocitationem veluti precem ad se suscipit, ac proinde etiam solum gemitum hominum illi esse pro oratione.

Alleluya Aggæi & Zachariæ.

ARGUMENTVM PSALMI CXLVII.

Inſdem est cum superiori Psalmo argumenti, sicut etiam apud Hebræos cum illo in vnum connectitur Psalmum. Nam & hoc ad laudes Dei inuitat, nominatim autem ipsam Hierusalem, idque tum ob beneficia Hierusalem a Deo peculiariter præstata, munitionem scilicet pacem, omniumque rerum felicitatem abundantiam: tum ob eiusdem omnipotentiam, qua summa celeritate quidam eum in aere, cum voluerit, efficere ostendit: & postremum ob legis solis Israelitiæ ex omnibus gentibus a Deo data beneficium. Iuxta anagogen autem, Hierusalem & Sion ecclesia est fidelium, quam ita veluti portis bene obserat Dominus conseruat, vt porta inferi nunquam sint prauallitura contra eam, quam & in terris pace partim temporali, sed maximè spiritali donat, & pinguiſſimo frumenti adipe, nempe Sacramento corporis & sanguinis sui, satiat: in cælis autem secretissima pace, & diuinitatis sue aspectu, veluti adipe frumenti delicatissimo, sui concedit. Eloquium verò Domini terræ immixtum, prædicatione est euangelica, breui tempore ad omnes perueniens gens, qua electi in modum nisusunt dealbati, nebulae autem omnes dispersi, & congelata hominum corda spiritu afflante diuino liquefacta.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 *Lauda Hierusalem Dominum, & lauda Deum tuum Sion.*

2 *Quoniam confortauit feras portarum tuarum tuarum, & benedixit filijs tuis in te.*

3 *Qui posuit finem tuos pacem, & adipe frumenti saturate.*

4 *Qui emittit eloquium suum terra.*

*velociter currit sermo eius.

5 *Qui dat niuem sicut lanam, & nebulam sicut cinerem spargit.*

6 *Mittit crystallum suum sicut buccellas, & ante faciem frigoris eius quiescunt nebulae.*

7 *Emittit verbum suum, & liquefaciet ea: stabit spiritus eius, & fluent aquae.*

8 *Qui annuntiat verbum suum Iacob, & iustitias & iudicia sua Israel.*

9 *Non sicut taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.*

VOs quotquot estis ciues felices Hierusalem, laudate Dominum: quicumque incolitis & aditis montem Sion à Domino in suam habitationem delectum, laudate Deum vestrum, qui in hoc peculiariter monte colitur.

2 Ipse enim fortissimas fecit feras portarum huius ciuitatis vestrae, egregie eam sua praesentia & custodia municijs, ne quisquam hostis feris contractis portas vestras ingredi valeat: deinde & vobis ciuibus ipsius, qui intra eam estis, copiose benedixit, multiplicando vos, & beneficijs suis cumulando.

3 Qui praeterea non solum vestram ciuitatem in seipsa pacificam esse fecit, sed & terminos eius in pace constituit, vt nullus eos amplius infestet: ac postremum tanta vos donat omnium rerum abundantia, vt non tantum quod satis est largiatur, sed selectissima farinae medulla abunde fatiet, proinde absoluta vestram ciuitate frui facit felicitate. Quid enim desit ciuitati optime munite, ciuibus abundantia, pacem assequute, omniumque rerum optimarum copia fruente?

4 Neque tamen ob praesentiam vobis peculiariter felicitatem laudandam tantum est vobis, sed & ob potentiam verborum eius maximam, qua in creaturis omnibus facit quae vult, declarans se non modo populi Israelitici gubernatorem, sed totius etiam creaturae dominum. Ipse enim cum vult emittit in terram verbum suum: id cum facit, velociter currit verbum ipsius ad perficiendum omne ad quod illud miserit, hoc est, tanta est fortitudinis, vt solo ipsius iussu, tanquam legato potentissimo & obedientissimo ab ipso in terras amandato, mox perficiatur quodcumque voluerit.

5 Proinde solo suo imperio dat niuem in laetitate & candore similem lanam, & nebulam sicut cinerem spargit per aera.

6 Mittit quoque de caelis frustatim instar paruorum buccellarum gradinem, glaciem in frigiditate & congelatione similem, & ob frigiditatem suam intolerabilem, frigus aliquoties tam ingens terrae immittit, vt nemo coram praesentia illius subsistere valeat, illudque tolerare.

7 Rursum autem cum vult, solo suo iussu in terras emissio, liquefacit per ardorem solis ea quae modo dicta sunt, niuem scilicet & grandinem, facitque exurgere ventum quemcumque voluerit: quo stante mox incipiunt profluere aquae, tum ex rosulata niue & gradine, tum ex ipsis nubibus.

8 Vt autem verbo suo, hoc est, iussu & voluntate suam in omnes creaturas declarat potentiam, ita rursum verbo suo suam erga populum Israeliticum ostendit singularem benignitatem. Ipse enim per legem à se datam, perque prophetas, doctoresque suos dignatur posteritati Iacob annuntiare mandata sua, & iustissima sua & aequissima viuendi praescripta tradere populo Israelitico, vt merito & hoc quoque nomine à nobis eximie sit laudandus Dominus.

9 Non enim ad hunc modum fecit vlli alij nationi, nec à se praescriptas aequitatis formas manifestauit eis.

ANNOTATIONES.

QUONIAM, &c.] Hebraica dictio significat veteres, similiter & Graeca, *αρχαίος*. Itaque Augustinus legit, *vetes*. Porro verbum, benedicere, hic accipitur, vt alijs locis fere quibus deo tribuitur, pro benefacere: aut potius hoc loco accipitur, vt delignet multiplicationem ciuium. Ita enim frequenter accipitur, dum loquitur scriptura de benedictione prolum, vt cum dicitur deus benedixisse Adae & Noe, dicens: Crescite & multiplicamini. Quod si hoc modo accipitur, iam his duobus versibus quatuor notantur, quae dum adsunt alicui ciuitati, perfecta felicitate fruuntur.

QUI POSUIT, &c.] Similis est oratio in alio Psalmo: posuisti firmamentum eius firmidinem. Debet autem exponi hoc modo: qui posuit fines tuos in pace: vel substantiuum, pacem, accipi debet pro adiectiuo, posuisti fines tuos pacificos.

EMITTIT, &c.] Loquitur propheta de eloquio & verbo Dei, tanquam legato potentissimo simul & obedientissimo, quemadmodum & Isaias cap. 55. Quomodo, inquit, descendit imber & nix de caelo, & illuc vltra non reuertitur, sed infundit terram, &c. sic erit verbum meum quod egreditur de ore

meo, non reuertetur ad me vacuum, sed faciet quaecumque volui, & prosperabitur in his ad quae misi illud. Proinde in sensu literali Dominum mittere eloquium suum in terram, non est aliud quam Dominum aliquid velle in terra fieri: nam eloquium eius, imperium & voluntas ipsius est. currere autem sermonem eius, est cito perfici voluntatem ipsius.

NEBULAM, &c.] Dictio Hebraica significat pruinam, non nebulam, & magis quadrat pruinam sparsam cineri comparari: deinde & postea dicitur Dominus liquefacere suo verbo ea, nempe quae dicta erant, niuem, pruinam, & crystallum. Porro dictio, crystallus, Graeca dictio est, significans non id modo quod vulgus crystallum vocat, sed glaciem omnem: deriuatur enim à *κρύβω*, id est, frigus, & *κρυσταλλος*, id est, contraho. Vnde & Plinio teste species illa gemmae vitro similis, quae crystallus dicitur, nihil aliud est quam glacies, sub terra nimio frigore sic indurata, vt resolu calore nequeat. Quoniam autem glacies hic dicitur, de caelo scilicet, et buccellis comparatur, rectè Hebraei hic per glaciem grandinem intelligunt, eo quod grandis secundum philosophos non sit aliud quam pluuia congelata.

PRO

PRO SENSV MYSTICO.

IN sensu mystico quod dicitur Dominus confortasse feras vel vectes portarum Hierusalem, simplicius accipitur tropice, pro eo quod est Deum egregie munuisse ipsam Hierusalem, ita vt eam hostis ingredi nequeat, eamque sibi capere: quod quidem noua Hierusalem conuenire pro ea parte quae in caelis quasi in edito monte Sion consistit, nemo dubitat. Conuenit tamen etiam eidem pro ea parte quae adhuc hic in terris, quasi in humili valle sita est. Nam haec ita deo custodiende munita est, vt quamuis & semper, & vndique, & varijs, eiusque fortissimis hostibus oppugnata sit, & oppugnetur, nunquam tamen in hostium potestatem ventura sit, nec veniat secundum Christi promissionem dicentis, portas inferi non preualituras aduersus eam. Atque hoc item est quod in prophetis toties Dominus promisit se non permitturum vltra, vt pertranseat per hanc Hierusalem incircuncisus & immundus. Sic & quod dicitur Dominus pacem dedisse omnibus finibus Hierusalem, manifestum quidem quomodo ei parti conuenit, quae in caelis quietè regnat libera ab omni perturbatione: competit tamen & ei quae in terris militat adhuc. Nam quamuis haec pacem nondum sit adepta ab hostibus suis, cum quibus assidue luctatur, pacem tamen illam veram consecuta est, quae Christus, qui est pax nostra, homines Deo reconciliauit, & inter sese in vnâ fidem & religionem ciues huius ciuitatis conciliauit prius inter se multum discordes. Porro adeps frumenti, quo faciatur hi qui in caelis regnant, ipsa est diuinitas Christi. Nam hic pascimur quidem frumento, illi verò frumenti pinguis adipe, si ad nos conferantur, quae quam & nos rectè adipe frumenti satuari dicimur. Christi enim corpus inter omnes sanctos, qui sunt frumentum illud quod in horrea Domini condendum est, quasi adeps est frumenti, cum solus ipse sit ab omni vitio quam alienissimus. Sic & scriptura sacra, adeps frumenti est, si ad aliorum Catholicorum scriptorum & philosophorum libros comparetur. Quae autem dicitur de niue, nebula, vel, vt habet Hebraea, pruinam, & glaciem, & grandinem, varie tractari possunt. Primum enim simpliciter in his intelligere possumus, secundum Euthymium, diuina permissio ne mox immitti calamitates grauissimas, per niuem, pruinam, & grandinem significatas, ac mox iterum Deo iubente easdem in gaudium commutari. Faber autem & alij aliquot per niuem, intelligunt peccatores, per euangelij praedicationem in modum niuis & lanam dealbatos, quomodo de seipso dicit Dauid: Super niuem dealbabor, & lanae. Dominus: Si fuerint peccata vestra sicut coccinum, velut nix dealbabuntur: & si fuerint rubra sicut vermiculus, velut lana alba erunt. Per nebulam autem sparsam, intelligit dispersos nebulosos daemones. Per crystallum autem, obstinatos peccatores, quos Dominus tanquam buccellas à se proicit in eum & eam im-

piorum daemorum. Verum secundum hunc sensum figuratiuum, ea non habet ad quod commode referatur, non enim potest referri ad crystallum, hoc est, obstinatos peccatores: hos enim qui dicuntur proiici in eam daemorum, nunquam liquefacit suo spiritu. Augustinus autem per niuem, nebulam, & crystallum, intelligit tria peccatorum genera: per niuem quidem, peccatores ex infirmitate peccantes: per nebulam verò, peccantes ex ignorantia: per crystallum, peccantes ex malitia, & in malis obstinatos, quos intelligit Dominus mittere tanquam buccellas, eo quod frequenter Dei vocatione incorporentur ecclesiae, vt alios pascant, quemadmodum patet de Paulo. Hieronymus verò indicat conuenientiore tractationem, nempe vt per niuem significetur purgatio à peccatis: per nebulam, vel, vt admonet habere Hebraea, pruinam, dolorè de peccatis & poenitentia, secundum illud: Factus sum sicut vter in pruinâ, & cinerem tanquam panem manducabam. Per crystallum vero iam rectè intelliguntur seuerissimae comminationes gehennae & ultionum Dei, in scripturis sparsim contentae, quarum acerbiter nemo ferre potest: nebulam tamen hanc & glaciem frigidissimam Dominus verbo & spiritu suo liquefacit, dum consolationibus scripturarum & spiritus sui, rigorem poenitentiae mitigat, & sparsas in scripturis comminationes dulcissimis promissionibus lenit. Haec autem tractatio praeter contextum omnium conuenientem, etiam literam maximè conuenit. Quemadmodum enim in sensu literali significare vult propheta Deum per eloquium suum terrae immittit dare niuem, pruinam, & grandinem, vel glaciem: ita etiam conuenit in sensu mystico intelligere, Deum per euangelij praedicationem dare niuem, pruinam vel nebulam, & glaciem. Quod autem quidam hic philosophentur in vocabulis, crystallum & buccellas, otiosum est, eum ex Hebraeis costet, vt prius dictum est, crystallum hic simpliciter significare glaciem, et buccellas tantum significare frusta. Non enim Hebraica dictio significat proprie buccellas, sed frusta quouis.

NON, &c.] Haec oratio non potest intelligi secundum regulas dialecticas, maximè in sensu literali. Non enim vult propheta Deum alicui nationi non sic fecisse, sed nulli omnino alteri nationi sic fecisse. Lex enim Mosaiica, de qua ad literam loquitur, solis Israelitis data fuit. Proinde, non omni, accipi debet, vt frequenter apud Hebraeos, pro nulli, et debet intelligi, alteri. In sensu tamen mystico, quo hi versus intelliguntur de lege perfectionis per Christum tradita, videtur debere, non omni accipiendum secundum regulas dialecticas, nisi maiuerimus sic intelligere: Non fecit taliter alicui nationi, quae fuit ante nos in precedentibus christum temporibus: quandoquidem ne ipsi quidem Iudaeis ante Christum tam perfecta lex tradita est, quam modo nobis.

Alleluia Aggae & Zachariae.

ARGUMENTVM PSALMI. CXLVIII.

Initiat hoc Psalmo propheta ad laudem Dei cunctas creaturas, ita vt obseruato naturae ordine congruo, à caelestibus incipiens descendat ad inferiora, atque in his primum aquatica, deinde aerea, tum & terrestria inanimata simul & animata, vniuscuiusque postremum conditiouis homines, & singulariter populum Dei appellet. Quod autem vir sanctus etiam inanimata & bruta, quae deum, quom non cognoscunt, voce laudare nequeunt, ad celebrandum deum exhortatur, primum quidem ardens desiderium laudis diuinae in propheta arguit, nam quoniam ad laudem diuinam se, immo homines omnes idoneos minime esse perperdebant, omnes simul ad creatoris laudem creaturas aduocat. Deinde huiusmodi creaturarum inuitatione magis vult indicare quid nos facere conueniat ex creaturarum animaduersione, & votum suum explicare, quo cupit ex omnium creaturarum dei consideratione homines in laudem & admirationem dei excitari. Nam alioqui vniuerse creaturae laudes dei semper celebrant suo modo, sicut incessanter incredibilem eius sapientiam, potentiam, & bonitatem mirifice ostendant. Verum vt id ab omnibus intelligatur, hac inuitatione creaturarum precari potissimum accipiendum est.

y 2 Lau

ARGVMENTVM PSALMI CL.

Inuit ad laudandum in caelis presidentem Deum pro immensa fortitudine & amplitudine eius, idque summo studio, atque ideo non voce solum, sed adhibitis simul omne genus instrumentis musicis. Nimo enim laudis diuina desiderio flagrans vir sanctus, consideransque nullum laudis huius modum esse aut terminum, omnibus quibus licet modis collaudari illum exoptat: primum declarans quem velit laudari, deinde propter quid, ac postremum quomodo. Proinde quoniam hic Psalmus ardentissime ad laudes Dei prouocat, (toties enim in ipso verbum laudandi repetitur, praeter quod nullum in eo aliud verbum continetur) appositissime dispositus est in fine Psalmorum, eo quod horum scopus praecipuus sit, adhortari ad laudes Dei mortales omnes, quas tum primum absoluit & indefinenter persoluenus, cum in futura vita creationis nostrae terminum affectui fuerimus: quod is nobis praestare dignetur, qui in unitate trina vniuersum & regnat Deus per omnia saeculorum saecula. Amen.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Laudate Dominum in sanctis eius, * laudate eum in firmamento virtutis eius.
2 Laudate eum in virtutibus eius, * laudate eum secundum multitudinem magnitudinis eius.
3 Laudate eum in sono tubae, laudate eum in psalterio & cithara.
4 Laudate eum in tympano & choro, * laudate eum in chordis & organo.
5 Laudate eum in cymbalis benesonantibus, laudate eum in cymbalis iubilationis. * Omnis spiritus laudet Dominum.

ANNOTATIONES.

Laudate Dominum in sanctis eius, &c. Dictionem, sanctis, non debere hic accipi pro hominibus vel angelis sanctis in masculino genere, satis patet ex Hebraeis, quae habet ad verbum, in sanctitate eius, quod quidam intelligunt in hoc sensu: Laudate Dominum propter sanctitatem eius. Ac similiter in secunda parte accipiunt praepositionem, in, vt sit sensus: Laudate eum ob firmamentum, &c. Secundum quem sensum praepositio, in, in eodem modo accipitur in primo versu, quemadmodum in secundo, cum dicitur: Laudate eum in virtutibus eius. Verum quoniam per firmamentum verisimiliter intelligitur caelum, magis etiam apparet per sanctitatem Dei, hic intelligi sanctum Dei in caelis habitaculum, quemadmodum accipitur Psal. 119. dictio, sanctum: Mittat tibi auxilium de sancto: vbi apud Hebraeos eadem ponitur dictio. Proinde apud nos ablatiuus, sanctis, accipi debet in neutro genere pro caelestibus Dei habitaculis, quae Paulus ad Hebraeos sancta vocat. Porro pro dictio ne, firmamentum, Hebraeis eadem est dictio, quae Gen. 1. cap. vbi eadem Septuaginta & Hieronymus verterunt per firmamentum: significat autem proprie expansum quid aut expansionem, vnde quidam hic vertunt, in expansione virtutis, id est, in expansa & extensa ad omnes creaturas fortitudine eius, secundum quem sensum firmamentum virtutis quidam exponunt pro fortissima dei potentia. Verum verisimilius est in eodem significato dictionem hebraicam, & dictionem, firmamentum, hic accipi quo Gen. 1. Itaque secundum sensum paraphrasae praepositio, in hoc Psalmo tribus accipitur modis. In primo enim versu indicat, locum regni Dei: quem laudari vult, non iam inuitans ad laudandum Deum presidentem in Sion, aut in arca foederis: sed in caelo, vt hoc dicto sanctos ab vmbra legis ad veritatem supernam subueheret. In secundo autem versu accipitur pro, de vel propter. In tertio vero & sequentibus designat instrumentum Potest tamen & in primo versu intelligi nos inuita

ri ad laudem Dei propter considerationem sublimium locorum quae Deus inhabitat, quae considerata in admirationem gloriae & potentiae Dei hominem rapiunt, vt praepositio, in, in primo versu accipiatur sicut in secundo.

IN VIRTUTIBUS, &c. Non significat hic virtutes angelorum exercitus, vt ferè solet, non enim est hic apud Hebraeos נְבוֹטָאִים Sebaoth, nec apud Graecos δυνάμεις, sed δυνατάς, vnde significat fortitudinis dei potentia opera.

IN PSALTERIO. Pro eo quod Septuaginta & Hieronymus frequenter vertunt, psalterium, Hebraeis est dictio נְבֵל Nebel, quae putatur significare musicum instrumentum, quod vulgo cornamusa dicitur. Nebel enim etiam significat vitem & lagenam, vnde deinde musicum illud instrumentum cum vtriusque specie Nebel dictum est. Porro per chorum hic videtur, quemadmodum & superiori Psalmo, debere intelligi instrumentum aliquod musicum, cum reliqua omnia nomina sint instrumentorum. Et in epistola quadam, quae sub hieronymi nomine habetur ad Dardanum, de musicis instrumentis, dicitur chorus, simplex pellis cum duabus cicutis aereis, & per primam inspiratur, per secundam, vocem emittit. Videtur autem significare velle instrumentum illud, quod prius dictum est in Hebraeis vocari Nebel. Verum vt epistola illa indigna est ingenio hieronymi, ita dictio Hebraica potius ostendit significari instrumentum illud, quod nos tibiam dicimus.

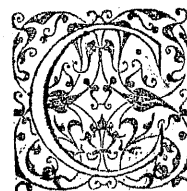
OMNIS, &c. Nomen spiritus, hic non accipitur in eo significato quo tribuitur animae & angelis, non est enim hic hebraeis, רוּחַ ruah, neque Graecis est πνεύμα, sed hebraica dictio proprie significat flatum & spiraculum vitae, eadem enim hic ponitur quae Gen. 2. & Graecis est πνοή, id est, spiratio & flatus. Bene autem de hoc spiritu subiecit superioribus instrumentis, eo quod pleraque eorum flatu & spiratione sonum reddant.

Finis libri Psalmorum.

ca, quae per singulas ferias Ecclesiasticus vsus obleruat, cum Argumentis eorum, & Annotationibus.

Authore CORNELIO IANSENIO Hulstensi, sacrae Theologiae Professore, Primo Episcopo Gandauenfi.

ARGVMENTVM CANTICI TRIVM PVERORVM.

Anticum, quod Danielis tertio tres pueri in ardentem fornacem missi vno ore decantasse scribuntur, similis omnino est argumenti cum Psalmo 148. Siquidem etiam in isto, praemulta de Dei benignitate laetitia mentis, tres adolescentes omnem creaturam ad creatoris laudem prouocant, a caelestibus per media quae in aere gignuntur ad inferiora descendentes, per singula quae vel in terra, vel in aquis sunt discurrentes, donec tandem ad hominem denent, vbi peculiariter Dei populum & sanctos, nominatim quoque sipsis ad laudem adhortantur eius, qui sua benignitate in eis mirabilia operatus erat. Hoc autem Canticum etsi in Hebraeo non inueniatur apud Danielem, sicut nec historia Susanna, & Belis, Draconisque Ecclesia tamen Christiana tam apud Graecos, quam apud Latinos, ex Theodotionis translatione haec publice in templis cantanda & legenda suscepit: neque tamen apud Graecos, neque apud Latinos eadem omnino forma decantatur quae apud Danielem descriptum legitur. Nam omittis aliquot versus in principio, apud utrosque incipitur ab eo versu: Benedicite omnia opera, &c. deinde apud Latinos quidem pars illa: Laudate & superexaltate eum in saecula, quae apud Danielem toties repetitur, quoties verbum, benedicite, in principio tantum & in fine canitur, duobus semper versibus in unum coniunctis, & in fine additum est: benedicamus patrem & filium, &c. Apud Graecos vero is creaturis, quae in duobus versibus ad laudem Dei inuitantur, in unum versum coniunctis sub verbo benedicite, semel posito, tum deinde additur semper: laudate & superexaltate eum in saecula & in fine additur: Benedicite Apostoli, Propheta, & Martyres domini domini, laudate & superexaltate eum in saecula. Benedicamus patrem, &c. Et nunc & semper, & in saecula saeculorum Amen. Laudemus, benedicamus, adoremus Dominum, laudantes & superexaltantes eum in saecula.

CANTICI ISAIÆ ARGVMENTVM.

Canticum quod legitur Isaia 12. capite, vt ex superiori cap. 11. in quo de Christo aperta est propheta constat, ad Christi tempora pertinet. In hoc itaque propheta primum sub persona totius Ecclesiae Christi, gratias agit de salute per Christum in plenitudine temporis allata, & ira Dei ab humano genere ablata: ac deinde sub sua persona prophetat spiritualium abundantiam charismatum tempore gratiae futuram, mutuaque fidelium, ad predicandam per vniuersum orbem Dei benignitatem, exhortationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

- 1 Confitebor tibi Domine quoniam iratus es mihi, * conuersus est furor tuus, & conuersus es me.
2 Ecce Deus saluator meus, * fiducialiter agam, & non timebo.
3 Quia fortitudo mea, & laus mea Dominus, * & factus est mihi saluator.

Gratias tibi agam Domine, teque collaudabo semper, quoniam cum iam multis saeculis ob peccata mea iratus fueris mihi, ita vt me tua gratia & caelesti tua mansione non sis dignatus, iam tandem auersa est a nobis indignatio tua, & per exhibitam nobis benignitatem tuam, ac promissiones euangelij tui dulcissimas, consolatus es me populum fidelem, qui prius ob iram tuam diurnam morerebam assidue.

Ecce Deus, qui haec nunc se mihi exhibuit iratum & severum iudicem, nunc factus est saluator meus: quare posthac de benignitate Dei nobis ostensa optime & firmiter confisus, securus degam, nec amplius timebo, vt haec nunc, credens Deo nobis propitio nihil nocuum accidere posse, nullum quantumuis potentem nociturum.

Non autem de meis praesumens viribus & meritis securus consistam, timore deposito, sed ob id quod ipse Dominus Deus sit robur meum, quo adiuuante, facile omnia mala, cunctaque impiorum machinamenta superabo, sicut iam superavi ex parte: atque ob id semper illum canam & laudabo, eo quod factus sit saluator meus.

VOX PROPHETAE.

In illo gratiae & saluationis tempore abundanter vos quotquot eritis fideles, haurietis aquas sapientiae salutaris, & gratiae atque consolationis caelestis, idque de fontibus saluatoris nostri lesu, nunc quidem adhuc obstructis, sed illo tempore aperiendis, atque indefinenter profluxuris, de caelesti scilicet nouaque Euangelij ipsius doctrina, deque plenitudine spiritus & charismatis ipsius, qui cum non ad mensuram accipiet spiritum, ita de sua plenitudine omnes perfundet semper fideles vt tamen plenitudini ipsius nihil decedat, quemadmodum fontium aqua quantumuis hauseris, nunquam tamen ob continuum scaturiginem deficit

* & dicetis in illa die: Confitemini Domino, & inuocate nomen eius.

5 *Notas facite in populis adiuuaciones eius, * mementote quoniam excelsum est nomen eius.*

6 *Cantate Domino quoniam magnificè fecit. * annunciate hoc in vniuersa terra.*

7 *Exulta & lauda habitatio Sion: * quia magnus in medio tui sanctus Israel.*

deficit, nec diminitur. * Proinde illius iucundissimis aquis refecti & satiati dicetis in illa die, vos inuicem exhortando: Collaudate Dominum pro acceptis ab eo beneficiis maximis, & simul cum gratiarum actione etiam inuocate nomen ipsius, qui & maiora adhuc paratus est dare bona.

5 Et quoniam saltis hæc non Iudæis tantum, sed omnibus etiam gentibus allata est, ut ab omnibus agnoscat, facite vestra prædicatione in omnibus populis notas Dei cogitationes, consilia, & opera quæ designauit pro genere humano: * atque in memoriam apud vos & alios reuocate, quod excelsum sit super omnia nomen eius, ut reiectis omnibus idolis hunc solum omnes colant & adorent.

6 Cantate in honorem Domini, quoniam magnificè fecit nobiscum, dum per sui ipsius mortem nos ab æterna morte mirabiliter liberauit: * deprædicate hoc per vniuersam terram.

7 Exulta in Domino, & lauda eum Ecclesia sancta, quæ habitas in cœlesti nouaque Sion: quoniam sanctificator Israelis magnum se & potentem atque mirabilem declarat intra te, ob cuius potentiam merito & gaudere, & secura degere debes.

ANNO TATIO.

ET INVOCA TE, &c.] Inuocare nomen Domini, quamuis hoc loco accipi possit, ut ferè ab omnibus accipitur, pro eo quod est implorare Dei auxilium res. tamen magis postulat, ut significet Dei nomen prædicare, & vocibus celebrare apud ho-

mines, nam & hoc Hebræa dictio significat, ut dictum est in Psalmum 115. Id enim conuenit ei quod præcedit: Confitemini Domino: & ei quod sequitur: Notas facite in populis adiuuaciones eius.

Scriptura Ezechie regis Iuda, cum ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua.

ARGVMENTVM CANTICI EZECHIE REGIS.

Canticum, quod Isai 38 inuocabitur regi Ezechie, carmen est gratiarum actionis, quod pro recepta à Deo sanitate, & vitæ prolongatione Deo rex cecinit, quemadmodum patet ex titulo, qui sic habet: Scriptura Ezechie regis Iudæ, cum ægrotasset, & conualuisset de infirmitate sua. Itaque in hoc carmine primum quidem rememorat mentis sue amaritudinem & tristitiam, in qua erat cum premeret languor, & per Isaiam audisset nuntium instantis mortis in ætate adhuc florenti, nempe 39. annorum, morbi que sui gravitatem mirè exaggeratum deinde Dei erga se misericordiam prædicat, ob quam se omnibus vitæ sue diebus Deum celebraturum proficitur. Quoniam autem corporalis infirmitas, umbra quedam est spiritualis infirmitatis, quam ex peccato contrahit anima, rectissime secundum allegoricum sensum carmen istud accomodatur ei, qui cum prius anime sue infirmitatem, æternæque mortis, quam horrebat, interitum deplangebat, iam se Dei gratia sanatum, & ab æternæ mortis damnatione liberatum gaudet, perpetuam gratiarum actionem pollicens.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Ego dixi, In dimidio dierum meorum vadam ad portas inferi.

2 Quæ sui residuum annorum meorum, * dixi: Non videbo Dominum Deum in terra viventium.

3 Non aspiciam hominè ultra, * & habitarem quietis.

4 † Generatio mea ablata est, & conuoluta est à me quasi tabernaculum pastorum.

5 Precisa est velut à textore vitæ mea, * dum adhuc ordiver succidit me.

CVm me premeret languor affluè, & iam per prophetam mihi imminere mortem didicissem, dixi apud me, & cogitavi in corde meo: Ecce miser ego in medio cursu vitæ meæ, in dimidio communis vitæ, & ætate adhuc florente descendam ad infernum.

2 Desideravi residuum annorum meorum, existimans omnino me illis priuandum, & vltra me victurum desperans. * Proinde mecum cogitavi, dicens: Non videbo posthac arcam Domini dei in hoc mundo inter viuentes homines.

3 Non aspiciam vltra viuentem in hoc mundo hominem, * neque videbo amplius populum Domini post percussum Sennacherib, in pace & quiete feliciter habitantem.

4 Eheu quemadmodum tabernaculum pastorum fixum non habet locum, sed de vno loco in alium continuo transfertur, tumque quo commodius portetur, in vnum conuoluitur: ita & tempus vitæ meæ, quo in hoc mundo & tabernaculo corporis mei peregrinor, à me iam subito abrumperetur, & quasi in vnum conuolueretur, dum vltius non extendetur, † Quodque magis animum meum angit, progenies mea à me ablata est, & ad modum tabernaculi conuoluta, eo quod cogar sine relicto superstitute regni hinc decedere, ita ut in me regia stirps Davidis sit finienda, nec longius seipsam extensura videatur. Quod si fiat, quomodo implebuntur Davidi factæ promissiones de semine eius imperpetuum regnatura super domum Iacob, de que Messia ex semine eius regio nascituro?

5 Nunc subito in medio suo cursu vitæ mea per infirmitatem hanc abscindetur, ne longius procurrat: quemadmodum subinde tela staminis à textore, cum voluerit, subito abrumperitur, & præciditur: * dum adhuc putarem

* de mane usque ad vesperam finies me.

6 Sperabam usque ad matrem, * quasi leo sic contriuit omnia ossa mea.

7 De mane usque ad vesperam finies me, sicut pulvis hyrundinis sic clamabo.

* meditabor ut columba.

8 Attenuati sunt oculi mei suspicientes in excelsum.

9 Domine vim patior, responde pro me, * quid dicam, aut quid respondebit mihi cum ipse fecerit?

10 Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine anime meæ.

11 Domine sic viuatur, & in talibus vitæ spiritus mei, * corripies me & viuificabis me: * ecce in pace amaritudo mea amarissima.

2 Tu autem erusti animam meam, ut non periret: * proiecisti post tergum tuum omnia peccata mea.

3 Quia non infernus conseruetur tibi, neque mors laudabit te: * non expectabunt qui descendunt in lacum veritatem tuam.

14 Viuens, viuens, ipse conseruetur tibi, sicut & ego hodie. * pater filiis notam faciet veritatem tuam.

15 Domine saluum me fac, * & psalmos nostros cantabimus cunctis diebus vitæ nostræ in domo Domini.

QVÆSIVI RESIDVVM, &c.] Non videtur verbum, quæsiui, hic exponendum pro eo quod est, optavi, & à deo petui. Hic enim sensus neque cõtextui bene conuenit (vult enim hic rex des-

putarem ascendere & crescere ad perfectiorem ætatem & felicitatem, immo dum adhuc vix putarem me incepisse viuere, ecce quasi in ipso lucis & vitæ exordio subito Dominus iam me succidet, * nec aliqua mihi quies in hac egritudine dabatur, sed à mane usque ad vesperam tota die perpetuo me cruciatu enecabas, videbarisque finem mihi impositurus.

6 Vespertino tempore adueniente, spem meam in matutinum protendi tempus, sperans per noctem à te releuamen venturum, ac temporum mutatione putans mutandum cruciatum: * sed neque per noctem mitius mecum est actum quàm per diem, assidue enim per diem pariter & noctem morbus contriuit & depastus est, non solum carnem, sed & ossa mea ac interiora quoque, non aliter quàm leo crudelissime pecus aliquod discepit.

7 Itaque rursus à matutino tempore usque ad vesperam me conficiebas, videbarisque finem vitæ impositurus propter morbi grauitatem & continuitatem, cum scæuendi nullus esset nec fines, nec modus, ego ad te Dominum meum totus conuersus instar puli hirundinis mustitatis, & garrientis verius quàm cantantis clamabam ad te, aut potius mustitabam, incomposita cum magno gemitu apud me in silentio edendo verba: * & quomodo gemebunda columba submissas in tristitia emittit voces, ita & ego ex amaritudine anime mei apud me ingemiscens, commetabar & incõdita quædã verba, vel susurrum potius immurmurabam.

8 Et adeo quidem in te intentus eram, ut debilitata fuerint oculorum meorum acies, dum assidue suspicerent ad te Deum in cœlum, vnde mihi venturam expectabam opem. Cum enim manibus pedibusque te inquirere non liceret, morbo scilicet hæc corporis membra à suis officiis impediente, his quibus licebat modis te inuocabam, lingua scilicet & oculis, & dicebam.

9 Domine violentiam magnam ab hoc sæuo morbo patior magis, quàm ferre vires meæ possint, quare tu quæso pro me loquere, & age, meque tuo patrocinio suscipe liberandum à rabie scæuientis huius morbi: * Verum quid ago, quid dicam Domino, aut quid ab ipso mihi expectabo responsi, cum ipse mihi fecerit omne quod patior? Quorsum enim illi hanc meam proponere querimoniam, & patronum mihi futurum spero eum, qui in hoc negotio aduersarij partes contra me suscepit, omnium horum mihi author malorum?

10 In memoriam reuocabam coram te cum summa amaritudine anime mei omnes annos præteritos vitæ meæ, expendens mecum quàm essent illi pauci, quantisque miseris et vanitatibus pleni.

11 Sanè iam securitati redditus, ex his quæ passus sum didici Domine talem esse conditionem vitæ humanæ, atque in talibus vitam spiritus mei consistere, ut scilicet nihil sit habile in ea, sed perpetuis sit mutationibus obnoxia, et felicitati infelicitas succedat, et contra: * Corripuisti enim me, sed rursus viuificasti me. Sed et si quando in posterum me corripueris, mox postea viuificabis, recreabis, atque restitues me. * Ecce enim cum iam fugato Assyrio, pax populo meo cõcessa esset, putaremque me in pace et felicitate victurum, accessit mihi subito amarissima morbi mortisque instantis maritudo.

12 At mox tu Domine liberaisti animam meam à morte, * omniæque peccata mea, quibus et morbum et mortem commerueram, quasi post tergum proiecisti, dum ea ad vindicandum iustè amplius aduertere noluisi.

13 Quod quidem vel ob id maximè fecisti, ut viuens apud viuentes tuam in me exhibitam prædicarem benignitatem, non enim qui in inferno et morte detinentur, celebrare nomen tuum apud viuentes possunt: neque mortui laudabunt te, sicut nec inuocabunt. * non enim expectabunt tuam in præstandis promissis veritatem hi, qui iam in lacum inferni et mortis descenderunt, ut qui iam subtracti sint à gratia tua, quam exhibes in hoc mundo viuentibus.

14 Sed is qui adhuc viuunt, qui, inquam, viuunt, ipse laudabit te, sicut et ego hodie facio, toroque vitæ meæ tempore facturus sum: * parentes dum viuunt, secundum tuum præceptum annuntiabunt filiis suis tuam in verbis omnibus et factis fidem et æquitatem.

15 Proinde, Domine, ut cœpisti et promisisti, saluum me fac, * et psalmos nostros decantabimus in domo tua cunctis diebus vitæ nostræ.

ANNO TATIONES.

scribere voces desperationis quas infirmus ædebat) neque dictioni Hebræicæ, quæ hic ab Hebræis exponitur pro carere vel priuari, ut sit sensus: Priuatus fui. Proinde, quæsiui, hic accipiendum videtur, quomodo

derare: vt cum dicimus sex milia in bello desiderata esse, pro eo quod est tot milia defuisse, vt hic fit sensus: videbam me priuandum residio annorum meorum: quem sensum & Hieronymus visus est significare voluisse, cum in commentariis sic dicat: Quasi residuum, &c. putans me ultra non victurum.

b HABITATOREM, &c. Pro, quietis, dictio Hebraica etiam verti potest, et melius, orbis vel seculi.

c GENERATIO, &c. Pro, generatio, dictio Hebraica significat vel incolatum, vel progeniem, magis autem conuenit vt intelligatur incolatus, & peregrinatio vitæ humanæ super terram, comparari tabernaculo pastorum. Sicut enim pastores in tabernaculis viuunt tanquam peregrini: ita et in corpore isto, quod Paulus tabernaculum vocat, hic peregrinamur. Neque inconueniens fuerit apud nos, generationem, accipere pro ætate & tempore vitæ hominis. Vtriusque tamen acceptionis sensum paraphrasis explicat.

d SIC CLAM. Non est apud Hebræos, clamabo, proprie, sed mullitare & garrere, et pro meditando, dictio Hebræa significat frequenter aliquem de re aliqua anxie sollicitum in condita verba apud sese immurmurare et susurrare. Vnde patet conuenientia comparationis cum hirundine & columba.

e SPONDE, &c. Quamuis ad sensum non multum referat, siue legatur sponde, siue responde: tamen potius legendum esse, sponde, Hebræa dictio requirit, quæ nullo modo respondere significat, sed spondere & fidei iudicare. Neque enim hoc loco Hebræis idem est verbum quod postea: Quid respondebit mihi. Post quæ verba legendum, non, cum ipse fecerim, vt quidam libri habent: sed, vt habet correctiores, per tertiam personam, cum ipse fecerit. Id enim aperte patet ex originalibus. Porro in sequenti versu, vbi nos ferè legimus: Recogitabo tibi: pronome, tibi, non est in multis libris, sicut nec in Hebræo,

nec apud Hieronymum, qui etiam pro, recogitabo, habet in commentariis, reputabo.

f DOMINE, &c. Ita ferè legitur hic versus cum conjunctione, si. Vnde quidam per interrogationem legunt, vt sit sensus: Domine an sic viuunt? & an in talibus vita spiritus mei? hoc est, num talis est conditio vitæ humanæ, vt adhuc sit vox in infirmitate sua conquerentis? Alij sine interrogatione legunt, intel ligentes orationem absolui ibi: corripies me, vt sit sensus: si talis est conditio vitæ humanæ, corripias, sed iterum viuifica me. At notandum quosdam libros non habere conjunctionem, si, quam D. Hieronymum non vertisse, sicut nec est in Hebræo, omnino apparet ex eius commentario, qui non bene consistit, si addatur, vt ferè in impressis libris additur, optime autem consistit, si omitatur. Dicit enim regem iam securum, nec patientem quæ refert philosophari de humano statu. Et verba illa futura, corripies & viuificabis, exponit per præterita, vt non sit per quod absolueretur pendens sententia, si sic viuunt.

g ECCE, &c. Duplex potest esse huius patris sensus. Alter: In media pace & tranquillitate reddita populo & ciuitati meæ, proffigato Assyrio, passus sum amarissima, & limina mortis intraui. Sic diuus Hieronymus, cui sensui bene conuenit, quod per aduer fatiuam patriculam subiungitur. Tu autem eruisti animam meam. Alter sensus est: Ecce tristitia illa, quam passus sum, est in pace, conuersa iam in gaudium. Cui sensui magis conueniret, vt in sequenti versu verteretur: Tu enim eruisti: sicut verterunt Septuaginta. Nam Hebræa utroque modo verti potest, cum habeant: Et tu eruisti.

h NON, &c. In sensu literali oportet istud non simpliciter intelligere, cum sancti in lacu inferni existentes expectarint veritatem exhibendam in aduentu Messie, sed de veritate illa Dei, qua viuentibus in hoc mundo temporalia præstat beneficia.

ARGVMENTVM CANTICI ANNE MATRIS.

Liberata diuino beneficio à sterilitatis opprobrio Anna, sancti Samuelis mater canticum hoc gratulatorium Deo cecinit, vt scribitur 1. Regum 2. capite, in quo primum quidem de data sibi à Deo post longam sterilitatem fecunditate gloriatur. Deo soli opus hoc ascribens: tum occasione mutationis admiranda in se facta, generatim canit Deum sua omnipotentia omnia pro suo arbitrio commutare: ac postremum propheticis spiritu vaticinatur de equitate iustitie & nouissimi iudicii Dei, regni que Christi super omnes sublimandi. Est autem canticum istud multum simile canticis Deiparæ virginis, si cur etiam simili occasione utrumque decantatum est ab utraque. Idemque huic sancte mulieri accidisse licet aduertere quod Elizabeth matri Baptiste Ioannis. Sicut enim Elizabeth post conceptum futuri propheta, prophetissa effecta est: ita & ipsa, cuius hoc est præfens carmen. Iam dubium non est, quin sicut, Paulo attestante, in Agar & Sara uxoris Abrahæ typus fuerit Synagoga Iudaica, & Christiana ecclesiastica quoque in duobus vxoribus Elcana, Anna scilicet & huius annu la Phenenna. Proinde rectè secundum allegoricum sensum accipitur istud canticum esse gratulatio ecclesie gentium, à sterilitatis opprobrio, & insultatione synagoga veteris iam liberata. Præter res enim circa Annam & Phenennam gestas etiam nominum ætymologia typo conuenit. Anna enim gratiam, Phenenna autem margaritam significat rubei coloris, cui præferatur sponsa Christi in Thorenis, cum dicuntur Nazarci eius rubicundiores antiquo ebore: Vbi pro ebore antiquo, ponitur פנין Paninnan, hoc est, margaritis rubeis, his forsitan, qui rubini dicuntur vulgo.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Exultauit cor meum in domino, & exaltatum est cornu meum in Deo meo.

2 Dilatum est os meum super inimicos meos, quia lætata sum in salutari tuo.

3 Non est sanctus vt est Dominus, neque enim est alius extra te.

COr meum exultauit, non quidem in meipso, sed in Domino, qui secundum misericordiam suam fecit mihi magna, nam per Deum meum gloria mea prius obscura & humilis iam instar cornu exaltata est.

2 Os meum per confusionem prius clausum iam late apertum est, vt magna cum libertate & audacter loqui possim contra inimicos meos mihi prius insultantes, & sterilitatem exprobanes. Lætata enim sum de salute quam mihi attulisti, optata me donans prole, qua me liberaisti ab insultantium opprobrio.

3 Iam ipsa experientia edocta merito fateri debeo, non esse quenquam tam sanctum, quam est Dominus in omnibus verbis & factis suis: que

* & non est fortis sicut Deus ioster.

4 Nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes.

5 Recedant vetera de ore vestro, quia Deus scientiarum Dominus est: & ipsi præparantur cogitationes.

6 Arsus fortium superatus est, & infirmi accincti sunt robore.

7 Repleti prius, propanibus se locauerunt, & sumelici saturati sunt.

8 Donec sterilis peperit plurimos, & qua multos habebat filios, infirmata est.

9 Dominus mortificat, & viuificat, & deducit ad inferos & reducit.

10 Dominus pauperem facit & dirat, & humiliat & subleuat.

11 Suscitet de puluere egenum, & de stercore eleuat pauperem.

12 Vt sedeat cum principibus, & et solium gloria teneat.

13 Domini enim sunt cardines terræ, & posuit super eos orbem.

14 Pedes sanctorum suorum seruabit, & impij in tenebris cunctifcent:

* quia non in fortitudine sua roborabitur vir.

15 Dominum formidabunt aduersarij eius, & super ipsos in caelis tonabit.

16 Dominus iudicabit si-

quoniam neque sanctus quisquam verè dicendus est præter te solum Domine: nec est aliquis qui fortitudine comparari possit cum Deo nostro. Ipse enim & sanctitatem suam maximam, & fortitudinè, potentiaque summam in me egregie declarauit, dum secundum promissionem suam inuocantibus se factam, me exaudiuit, & supra naturæ virtutem me prole donauit.

4 Itaque qui hæcenus de his quæ à Deo accepistis superbè gloriati estis cum contemptu aliorum, desinate posthac loqui superba cum inani gloriacione.

5 Cessent ab ore vestro quæ hæcenus superbè iactastis. Ipse enim dominus, est deus scientiarum, hoc est, Deus omnia cognoscens: adeo vt & etiam cogitationes hominum sint paratæ & aperte cognitæ. Ipse præterea solus est, cuius omnes cogitationes præparantur & diriguntur non enim in hominis potestate est, vt quæ apud se cogitauit præparet, dirigat, & adimpleat: sed solus dominus est, qui quicquid cogitat præparare potest & perficere. Proinde domini aduertentes tum scientiam, tum omnipotentiam, cessate à solita vestra superba gloriacione.

6 Ipsius enim tanta est omnipotentia, vt ipso volente omnia pro arbitrio eius contra hominum expectationem commutentur. Per ipsum enim frequenter factum est, vt qui arcubus, aliisque armis bellicis fortes fuerunt, & insuperabiles videbantur, superati sint: & contra, vt qui impotentes reputabantur, & erant, fortitudine accincti sint, fortes à Deo facti ad gerenda feliciter grauissima bella.

7 Simili commutatione aliquoties hi qui prius diuites erant omnibusque bonis abundantes, ad tantam deuenerunt egestatem, vt pro simplicibus cibo, necessarioque alimento seipsos & suam operam locare coacti sint: & contra qui inopia & fame laborabant prius, diuino beneficio omnium rerum abundantiam consecuti sunt.

8 Et adeo non cessat vnquam dominus huiusmodi commutationibus suam declarare potentiam, vt etiam aliquando videre liceat, quemadmodum in me patet, eam quæ prius sterilis erat postea quam plurimos parere filios: & contra eam quæ multos habebat filios ita elanguescere, vt & ante tempus parere desinat, & quos habuit filios, ante tempus amittat.

9 Dominus enim quos vult morti tradit, & quos vult à morte, quam vel inciderunt, vel incidere proximi erant, liberat: ipse & in mortem deducit, & ex ea reducit, perfectam scilicet potestatem habens mortis & vitæ. Reducit autem è morte, & iam morti proximis vitæ restituendo & iam mortuos resuscitando, quemadmodum in nouissimo die in mortuis omnibus declaraturus est.

10 Dominus est, qui & paupertatem dat et diuitias: quique quos vult exaltat.

11 Proinde nonnunquam pauperem, adeo deiecit, vt in puluere decumberet et volutaretur, è terra erigit, & et è vilissimis paupertatis foribus eleuat pauperem.

12 Adeo vt sedere eum faciat cum principibus terræ, & et gloriosum solium regni obtineat. Nec mirum cuiquam videri debet quod tam admirandis commutationibus cuncta pro suo beneplacito agat dominus.

13 Ipsius enim sunt omnes præcipuæ partes terræ, oriens, occidens, meridies, atque septentrio: & super has terræ partes, tanquam fundamenta quædam, constituit totum reliquum orbem: ac proinde in sua potestate habet omnia pro libito suo in hoc mundo dispensare et commutare.

14 Quod si autem præter illius omnipotentiam, etiam iustitiam eiusdem et sanctitatem intelligere quis velit, ecce dominus sanctos seruos suos ita in omnibus viis ipsorum semper seruat, seruabitque, vt non sit permittitur eos errare, cadere, impingere, & impiorum laqueis irretiri, saltem in finem: impij verò, peracto hoc vitæ cursu, tandem in tenebris inferni deiectione ibidem quiescere & silere cogentur, ita vt nulla iam ratione se iuuare possint: qui in hoc mundo omnia clamoribus & potentia sua permittentibus. Non enim impius quisquam homo, qui hic interim in viribus suis confidit, & per eas hic præualeat innocentibus & pauperibus, quicquam poterit sua fortitudine ad præualeandum deo.

15 Quin potius omnes aduersarij Dei in nouissimo die illum adeo formidabunt, vt nihil audeant vel possint contra illum aut hincere, aut agere: Ipse enim super illos è caelis horribile tonitruum emittet, cum ad iudicandum adueniens terribilis tubæ sonitum præmittet, & deinde, in horribili tonitruu, sententiam æternæ damnationis contra eos seuerè de tonabit.

16 Dominus enim in nouissimo die iudicabit quotquot in omnibus

PSALMVS

nes terra, & dabit imperium regi suo, & sublimabit cor tuum Chrysi sui.

bus terrae habitant terminis, quod tamen non per seipsum facturus est, sed per Messiam filium suum, cui ante extremi iudicij diem tradet imperium vniuersi orbis: & exaltabit super omnem creaturam gloriam vincti sui, constituens eum in caelis in dextera sua.

ANNOTATIONES

IP s i, &c.] Huius orationis indicat paraphrasis duplicem intelligentiam. Potest enim intelligi vel de hominum cogitationibus, vel de ipsius Dei cogitationibus. Si autem primo modo accipiatur, sensus est: cogitationes hominum coram illo esse preparatas, hoc est, nudas & apertas. Secundum quem sensum possent Hebraei rectius sic verti ipsi ponderatae vel numeratae sunt cogitationes. Idem enim hic significabitur quod eodem verbo significatur prouerb. 16 dum dicitur: Spirituum ponderator est Dominus, & tr. appendit autem corda dominus. Quibus locis idem apud Hebraeos ponitur verbum quod hoc loco. Quod si secundo modo accipiatur, verbum, preparari, pro dirigi accipiendum erit nam & verbum Hebraicum dirigere significat, eritque idem huius loci sensus, qui Isaiæ 40. cum dicitur: Quis adiunxit spiritum Domini? vel, ut alij vertunt, quis direxit? Ponitur enim & ibi idem verbum quod hoc loco. Notandum autem Hebraei etiam negatiue posse intelligi hoc modo: & non ponderantur vel numerantur cogitationes vel studia, & opera, ut sit sensus: nemo est qui facis expendere & percipere possit operum dei modum & rationes, qui sensus sequentibus etiam optime conuenit.

donec, &c.] Obscuritatem hoc loco facit dictio, donec, non potest ergo hoc loco proprie accipi, sed tantum ut designet consequentiam effectus, qui ex voluntate Dei in mutationibus rerum pro illius arbitrio factis consequitur. Septuaginta verterunt: Quoniam sterilis. Hebraei autem possent & hoc modo verti: Adhuc sterilis, id est, quae multo tempore fuit sterilis, &c.

DOMINVS, &c.] Sicut dominus viuificat, non solum dum a morte corporali reuocati ad vitam, sed

ARGUMENTVM CANTICI FILIORVM ISRAEL.

Ducto per medium maris rubri Israelitico populo, Aegyptiisque in eodem mari submersis, editum a se hoc praesens carmen Moyses cum filiis Israel, ac scorsim Maria prophetissa cum mulieribus Domino cecinerunt, ut scribitur Exodi 15. cap. In quo primum quidem Moyses praemisit ad canendum Deo adhortatione & exultatione in Deo, decantat admirabilem illam populi Israelitici liberationem, & ex aduerso persequentium Aegyptiorum interitum: deinde vero tunc adhuc futuram in terram promissionis introductionem partim orat, partim prophetat, idque nunc per verba futuri temporis, nunc per verba praeteriti temporis, sic de futuris adhuc loquens propheticis more, quasi iam praeterita forent. Cum autem & edictio Israel de Aegypto per mare rubrum, figura fuerit teste Paulo, liberationis nostrae de potestate diaboli per sanguinem ac baptisma Christi, & introductio eiusdem populi in terram promissionem, typus fuerit eius quem expectamus in regionem caelestem introitus, oportet secundum allegoricum sensum canticum hoc accipere, ut vocem Ecclesiae Christianae, sic de liberatione obiecta per sanguinem Christi, & extensionem & manuum eius in cruce, gloriantis in Deo, ut & promissum caelestis regni hereditatem assequi confidenter tum sibi promittet, tum oret. Sunt enim & in hoc canticum quae per se & vere non nisi Ecclesiae Christianae conueniunt, ut quae dicuntur de habitaculo dei firmissimo, & monte hereditatis eius.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1. Cantemus domino, gloriose enim magnificatus est. * equum & ascensorem dederit in mare. 2. Fortitudo mea, & laus mea dominus, & factus est mihi in salutem. 3. Iste deus meus, & gloriae eius. * deus patris mei, & exaltabo eum.

Cantemus in honorem domini. Nam per ea quae pro nobis admiranda designauit, magnitudo & splendor potentiae eius admodum declarata est. * Equos enim hostium nostrorum cum ascensoribus eorum demersit in mare. 2 Merito ergo exclamare debeo; dominum esse robur meum, cuius solius virtute persequentium me hostium euasi manus, propter quod ipse mihi futurus est semper laudis materia, * eo quod factus sit mihi saluator. 3 Ille est deus meus, cui vni seruire volo, quare & quibus possim modeste studebo illum glorificare, laudibus gloriam eius celebrando, praedicatione eam aliis manifestando, ac honore, reuerentiaque debita ipsam prosequedo. * Neque vero hic Deus meus, reces est Deus a me iam primus electus, sed & Deus est patrum meorum, Abraham, Isaac, & Iacob, itaque

hymnis

hymnis ac praedicatione extollam eum quantum potero.

4 Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen eius. * currus Pharaonis, & exercitum eius proiecit in mare.

4 Dominus se mihi exhibuit quasi virum bellatorem, adeo ut hostes mei dominum pro me pugnantes sentirent, dicentes: Fugiamus Israhel. Dominus enim pugnat pro eis. Quod si nomen eius requiras, ecce nomen illi peculiare, quo ab aliis omnibus discernitur, est omnipotens. * Suam autem omnipotentiam etiam hac in re nunc declarauit, quod currus Pharaonis, & vniuersum exercitum eius deiecit in mare.

5 Electi principes eius submersi sunt in mari rubro, abyssi operuerunt eos: * descenderunt in profundum quasi lapide.

5 Electi principes eius submersi sunt ab eo in mari rubro, abyssi aquarum operuerunt eos absque mora & resistentia aliqua: * subito demersi sunt in profundum maris, instar lapidis, qui aquis iniectus subito suo pondere subsidit in profundum.

6 Dextera tua Domine magnificata est in fortitudine dextera tua percussit inimicum. * & in multitudine gloriae tuae percussisti aduersarios tuos.

6 Omnipotentia tua, Domine, declarata est esse valde magna per potentem hanc operationem tuam: potentia enim tua domine prostrauit hostem tuum & nostrum Pharaonem, * & per summam gloriam atque excellentiam potentiae tuae, deiecisti aduersarios non tam nostros quam tuos.

7 Misisti iram tuam, quae deuorauit eos sicut stipulam. * & in spiritu furoris tui congregati sunt aquae.

7 Misisti e caelis ultionem tuam, quae subito & absque vlla difficultate penitus eos consumpsit, sicut sicca stipula cito deuoratur, & in nihilum redigitur a flamma vorante. * Prius siquidem per ostensionem indignationis tuae, qua aduersus illorum indignaberis superbiam, perque ventum fortissimum ab indignatione tua contra illos concepta excitatum, aquae maris diuisae in duas partes collectae erant ex utraque parte in cumulos, relinquentes naturalem suae fluxibilitatis conditionem, ut fieret per eas populo tuo iter.

8 Stetit unda fluens, * congregatae sunt abyssi in medio mari.

8 Unda natura sua fluida, per imperium tuum contra suam naturam stabat. * conglomeratae erant hinc & inde aquarum profunditates maximae in medio maris.

9 Dixit inimicus: Persequar & comprehendam, diuidam spolia, implebitur anima mea.

9 Itaque inimicus aquarum videns diuisionem, & per eas populum tuum illaerum transire, dixit: Persequar eos & comprehendam, diuidam spolia, sicque saturabitur desiderium nostrum, tum in Israelis punitio- ne, tum in spoliis diuisione.

10 euaginato gladium meum, * interficiet eos manus mea. * Flauit spiritus tuus, & operuit eos mare: * submersi sunt quasi plumbum in aquis uehementibus.

10 Comprahensis autem eis non parcam, sed euaginato gladium meum, * eoque manus mea interficiet eos. Verum tu Domine superbiam illorum temeritatem & praesumptionem mox facilius negotio stultam declarasti.

12 Quis similis tui in fortibus Domine, quis similis tui? * magnificus in sanctitate, terribilis atque laudabilis factiens mirabilia.

11 Tantum enim ventum a te excitatum flare fecisti, & ecce aquis rursus redeuntibus in vanum, operuit eos omnes mare: * atque instar plumbi subito & quasi in momento demersi sunt in aquis illis nimis horrendè tumultuantibus.

13 Extendisti manum tuam, & deuorauit eam terra: * dux fuisti in misericordia tua populo quem redemisti.

12 Hanc tuae fortitudinis declarationem dum aduerto Domine, non possum non exclamare: Quis inter eos qui fortes existimantur, siue in diis, siue in hominibus, similis est tibi Domine? quis, inquam, similis tibi? * qui ita ut tu, sit in sanctitate gloriosus, terribilis simul & laudabilis ob- admiranda quae facit! Nemo sane omnino est, qui vel sanctitatem tuam aequare possit; vel potentiam, per quam & impiis terribilis, & iustis es laudabilis.

14 Et portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum.

13 Tu enim velut extendens manum tuam ad percutiendum hostes tuos parasti potentiam tuam in ultionem illorum, & mox ex ultione tua absorbit illos mare, tanquam si viuentes subito absorpti fuissent a terra. * insuper & per columnam nubis & ignis, perque angelum tuum, ducem te praebuisti populo tuo, quem redemisti ex Aegypto.

15 Ascenderunt populi, & irati sunt, * dolores obtulerunt habitatores Philistinum.

14 Atque ex his quae cum populo tuo haecenus egisti, dubium nullatenus est quin eundem per tuam fortitudinem non solum deduces, sed & instar matris baiulantis dilectum tenerumque filium in vlnis suis, quod dammodo portabis ad terram eis promissam, quam in habitaculum tuum sanctum tibi delegisti portabis, inquam, quia sollicita cura eo illum tras- feres, necessaria omnia abundè suppeditans, omniaque aduersa depel- lens, neque ipsius, sed tua fortitudine & cura in eam terram introduces.

16 Tunc conturbati sunt principes Edom, robustos Moab obtulerunt tremor, * obriguerunt omnes habitatores Chanaan.

15 Audiens populi quae pro tuo populo designasti, & facere prepara- ras, exurgunt, preparantes se in praedium contra illum, & in seipsis indignatione nimia contra nos commouebuntur, * dolores ex metu occu- pabunt habitatores terrae Philistinorum.

17 Irruunt super eos formido & pauor, in magnitudine brachij tui.

16 Tunc partim ira, partim timore conturbantur in seipsis principes Idumeorum, robustos Moabitarum apprehendet tremor, * omnesque habitatores terrae Chanaan nimio terrore obrigescent, viribus omnibus suis ad repugnandum destituti.

17 Quod sanè vt in ipsis efficias secundum spem iam nobis datam te Domine precamur. Per magnitudinem potentiae tuae fac in eos irruere formidinem & pauorem.

18 Fiant immobiles quasi lapides, donec pertranseat populus tuus domine: donec pertranseat populus tuus iste quem possidisti.

18 Sint instar lapides immobiles, ut resistere nobis non valeant, donec ad terram promissam pertranseat populus tuus Domine: donec, inquam, pertranseat populus tuus iste, quem in tuum peculium ex omnibus gentibus tam singularibus prodigijs tibi acquisiisti.

19 Ipsos autem per medium hostium suorum sine lesione pertranseuntem introduc, introductosque firmiter habitare, altasque radices mittere fac in montosa illa terra, quam velut in hereditatem tuam delegisti, & in habitationem tuam firmissimam, a te iam olim ad hoc paratam, ut in ipsa in medio populi tui habitares.

20 Dico autem sanctuarium illud tuum Domine, quod ita sibi stabilivit omnipotentia tua, ut non sis illud amissurus, nec sit hostili incursum deiciendum: Quae dum considero, merito exclamare libet: Dominus noster, etiam omnibus inuitis, semper regnabit usque in consummationem seculi, & ultra eam sine fine. Regnaturum autem eum esse sine, sine suaque potentia nos introducturum in promissam expectatamque terram, ex his satis constat, quae iam pro nobis patrauit facinoribus.

21 Ingressus est enim equus Pharaonis cum curribus & equitibus suis in mare rubrum diuisum: & mox reduxit super eos aquas maris.

22 Filij autem Israel ambulauerunt per siccum in medio ipsius maris. Qua in re duplex offertur admirandum miraculum, dum per id quod perdere solet homines, Israelitae saluati sunt, & per vnum idemque Israelitae saluati, Aegyptij vero perditici sunt.

ANNOTATIONES

MAGNIFICVS, &c. Potest haec pars iub vna interrogatione coniungi cum eo quod praecedit: Quis similis tui: quemadmodum indicat paraphrasis. Potest & separatim accipi, ut post illam interrogationem, quis similis tui: subiciatur, magnificus in sanctitate, & subaudiatur, Tu solus es. Omit tertia est autem coniunctio, & ante participij faciens, quae sicut non est in hebraeo, ita nec in plerisque nostris, DOMINVS, &c. Quod hic vertit interpres, vltra, alibi vertere solet, in seculum seculi: ut cum psalmo 9. similiter ut hic dicitur: dominus regnabit in aeternum & in seculum seculi, vbi eadem ponuntur distinctiones. Et pro eo quidem quod vertitur, in aeternum dictio hebraea proprie significat, in seculum, quo

significatur duratio praesentis saeculi. Pro eo quod vertitur, in seculum seculi, dictio hebraea aeternitatem significare dicitur.

INGRESSVS, &c. Hebraea habet: equus Pharaonis. Et antiqui quidam nostri codices etiam habent, equus Pharaonis, ut omnino sit verisimile hanc esse vera lectionem, quam aliquis deprauauit, putans absurdam esse eam lectionem, quod non intellexerit nomen, Pharaonis, esse genitiui casus. Cum autem singularis numerus esset positus pro plurali, aut equus collectiue positus esset pro equitatu. Legendum autem, equus, non eques, etiam illud probat, quod D. Hieronymus verterit: cum curribus & equitibus eius, cum alioqui vertendum erat pronomine reciproci, suis.

Oratio Abacub pro ignorantibus.

ARGVMENTVM CANTICI ABACVC.

Canticum Abacub prophetae, praeter alia, hoc maxime obscurum facit, quod quae in eo recensentur promissae per verba futuri & praeteriti temporis describuntur, ut dubium sit praeterita ne an futura retextat. Verum dum pleraque manifeste nimis de praeteritis operibus a Deo olim pro salute populi sui praestitis. Prophetam loqui ad litteram declarant, magis consentaneum, ut sicut familiare est lingua hebraea, omnia futura, quae a versu quarto usque ad versum 24. occurrant, accipiantur pro praeteritis: quoniam & ideo quis recte dixerit promissae in illis versibus posita verba futura & praeterita, quod sic narret praeterita, ut sub eis & futura vaticinari velit, quae vel pro liberatione Israelitici populi de captiuitate Babylonica, vel pro liberatione humani generis de potestate diaboli erant peragenda. Propheeta enim postquam primo sua prophetia capite futuram Iudaeorum per Chaldaeos deuastationem prophetasset, atque ob eam diuinae iustitiae rationem admiratus fuisset, quod videret inflorem populum a peiore apprimendum: & deinde secundo capite intellexisset suo aliquando tempore Dei populum ab impiorum oppressione liberandum, impios autem Chaldaeos perdendos, tandem hoc suo cantico primo orat Deum, ut post irrogatam populo suo ultionem peccatis debitam, saltem promissamque misericordiam exhibeat: cuius misericordiae ut certiorum fidem faciat, recenset praeterita miracula Dei, quae pro Israelis salute olim in mari rubro, in monte Sinai, in terra promissionis, sub ducebus Moyses, Iosue, & Iudicibus populi designauit. Deinde post praedictam terrae Iudaicae desolationem, etiam subsequenter aui reductionem Israelis ad terram suam vaticinatur. Cum autem & quae in populo Israelitico ante tempora Abacub facta sunt, dum is & ex Aegypto educeretur, & in promissam terram induceretur, & habitaret, & similiter liberatio de captiuitate Babylonica: omnia, inquam, haec, figura non fuerint eorum quae pro nostra salute per Christum patrandae erant, oportet in his omnibus secundum tropologicum sensum intelligere prophetam & prophetare, & orare futuram per Christum in prodigijs multis humani generis redemptionem, post diuinam illius sub potestate diaboli captiuitatem. Quemadmodum & illud de promissione aduentus Christi, ad redimendum nos maxime intelligendum esse ex Paulo constat, quod secundo capite dicitur: Scribe visum, & explana eum super tabulas, ut percurrat qui legerit eum. Quia adhuc visus procul, & apparebit in sinem, & non manietur: si moram fecerit, expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso, iustus autem in fide sua viuet. Quod autem titulus habet: Oratio Abacub pro ignorantibus significat prophetam pro peccatis per errorem commissis a se & populo suo hanc ad deum fuisse orationem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

Domine Deus, audiui auribus mentis quae tu me audire fecisti, per reuelationem spiritus tui intelligens in quam crudelem & diuinam captiuitatem abiturus sit populus tuus, quaque deinde poenae hostibus ipsius praeparasti: & haec a te audiens, nimio timore perterritus sum

1 Domini auditionem tuae & timui.

sum, aduertens iustitiae tuae tum in tuos, tum in impios seueritatem & aequitatem.

2 Verum cum sciam aduersus tuum decretum nihil nos conari posse & peccatis nostris ita demerentibus in captiuitatem nos abituros, illud saltem oro, ut priusquam in totum disperat populus tuus, in medio annorum desolationis opus illud tuum solitum, & mihi iam reuelatum refulsces, ac reipsa praestes.

3 In medio, inquam, captiuitatis nostrae & desolationis tempore, tu quaeso opus tuum apud te decretum, omnibus per adimpletionem notum fac: cumque pro iustitiae tuae necessitate vitus fueris peccata nostra, rursus tamen, antequam omnes pereamus, declara te misericordiae tuae non esse oblitum. Hoc est enim opus tuum, quo cum tuis agere soles, ut post vindictam, consolationem adicias. Hoc est quod & nunc secundum reuelationem mihi factam decreuisti nobiscum facere.

4 Quomodo enim soleat Deus pro suis agere, antiqua potentiae & benignitatis ipsius declarant miracula. Olim enim Dominus ad patres nostros venit in monte Sinai a monte Seis, qui & Theman dicitur, quod sit in australi parte Iudaeae: & ipse, qui solus verè sanctus est, venit de monte Pharan, dignatus familiariter loqui cum patribus nostris. Legemque a se scriptam eis tradere, & ducem se facere eorum.

5 hic aut de quo loquor Deus, tantus est, ut gloria eius & magnificentia caelos obtegat & adimpleat: neque in caelis solum diffusa est ubique gloria eius, sed & in vniuersa terra ubique laudis eius materia offertur maxima, ita ut laudem eius nec caelestia, nec terrestria explicare valeant sufficienter.

6 Cum autem patribus nostris se manifestare inciperet in monte Sinai, claritas Domini splenduit instar lucis solaris: apparuit enim in igne cum magna gloria Dominus, & radij splendoris instar cornuum ab ipso procedentes tunc erant quasi in manibus eius. Accipit enim huiusmodi radiantem splendorem quasi e manu Domini Moyses, cum Deo colloquens, tumque splendores diuinæ bonitatis & potentiae ipsius illucescere coeperunt per miraculosa opera, veluti manus fortitudinis ipsius.

7 Illo tempore & loco habuerunt patres nostri apud se in columna nubis & igne absconditam fortitudinem Dei, quae & tunc & postea tam admiranda in eis designauit. Cum autem iam cum eis propredi per desertum ad promissam terram pergeret, ante ipsum veluti faelles eius praecedebat mors: quae sicut in Aegypto omnia primogenita, ita et in promissa terra, et in via omnes populi sui hostes absumeret.

8 Egrediebatur angelus malus ante ipsum ad perdendum hostes eius: Post longam deinde cum populo suo per desertum peregrinatione stetit cum eis in promissa terra, ibique partim per Moysen, partim per Iosue mensus est terra in funiculo distributionis, ut diuideretur tribubus Israel.

9 Vidit multarum gentium terram inhabitantium opera pessima, & propter ea confregit illarum gentium multitudinem, ut resistere populo suo non potuerint: et ab eo prorsus dispersi sunt reges, populique fortissimi & vetusti, qui terram illam diu inhabitauerunt, erantque velut montes aeterni.

10 Gigantes et reges, qui propter suam fortitudinem et superbiam erant in hoc mundo veluti colles quidam, humiliati sunt et deiecti: idque propterea, quod ipse qui solus aeternus est, sua aeternitate longè superans antiquitatem illarum gentium, dignatus sit aduenire in salutem populi sui.

11 Vidi, et ex scripturis intellexi quid olim feceris propter iniquitatem in tentorijs regis Chufan, quod interpretatur Aethiopia, quomodo scilicet propter peccata Israelitici populi tradideris eum in potestatem regis Chufan, et rursus tamen propter iniquitatem illius oppressionem tentoria illius dissipaueris, liberato Israele: simili modo vidi turbatos Madianitas, in tabernaculis factis ex pellibus et cortinis habitantes, cum per Gedeonem superatis & perditis Madianitarum castris, populum tuum liberares.

12 Nonne tu domine olim pro salute populi tui etiam in fluminibus veluti irati te declarasti, et in mari indignatio tua apparuit dum, Iordanem fluum, et prius mare rubrum pro transitu Israelis secuisti, et increpare visus es quod populo tuo transitum non permitterent?

13 Tu enim pro eis tunc pugnaturus veluti ascendebas super equos tuos, & per quadrigas tuas salutem illis afferebas, quoniam super nubes vectus per fortissimos et velocissimos angelos, hostes populi tui deiecisti, tum in mari rubro, tum citra et vltra Iordanem fluum.

14 Potentiam tuam, qua in hostes eorum diram ultionem veluti fagitta s

2 Domine opus tuum in medio annorum, refulsca illud.

3 In medio annorum notum facies, cum iratus fueris, misericordiam recordaberis.

4 Deus ab austro veniet,

& sanctus de monte Pharan.

5 Operuit caelos gloria eius, & laudis eius plena est terra.

6 Splendor eius ut lux erit,

& cornua in manibus eius.

7 Ibi abscondita est fortitudo eius, ante faciem eius ibit mors.

8 Et egredietur diabolus ante pedes eius, & stetit, & mensus est terram.

9 Aspexit, & dissoluit gentes: & contriti sunt montes seculi.

10 Incuruati sunt colles mundi: ab imeribus aeternitatis eius.

11 Pro iniquitate vidi tentoria Aethiopiae, & turbantur pelles terrae Aethiopiae.

12 Nunquid in fluminibus iratus es Domine: aut in fluminibus sicut tuus, vel in mari indignatio tua?

13 Qui ascendes super equos tuos, & quadrigae tuae saluatio,

14 Suscitans suscitabis

Arum tuum, * iuramenta tribubus qua locutus es. 15 Eluos scindas terra viderunt te. & doluerunt montes, * gurgites aquarum transfuit. 16 Dedit abyssus vocem suam, altitudo manus suas lenauit. 17 Sol & luna steterunt in habitaculo suo. * in luce signatarum tuarum ibunt, in splendore fulgurantis hastae tuae. 18 In fremitu conculcabis terram, * & in furore obstepifacias gentes. 19 Egressus es in salutem populi tui, * in salutem cum Christo tuo. 20 Percussisti caput de domo impij, * demidasti fundamentum eius usque ad collum. 21 Meledixisti sceptris eius, capiti bellatorum eius, * venientibus ut turbo ad dispergendum me. 22 Exultatio eorum sicut eius qui deuorat pauperem in abscondito. 23 Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum. 24 Audiui, & conturbatus est venter meus, * a voce contremuerunt labia mea. 25 Ingredietur putredo in ossibus meis, * & subter me scateat. 26 Virequiescam in die tribulationis, * & ascendam ad populum accinctum nostrum. 27 Ficus enim non florabit, * & non erit germen in vineis. 28 Mentietur opus oliuae, * & arua non afferent cibum. 29 Abscindetur de ouili pecus, * & non erit armentum in praesepibus. 30 Ego autem in Domino gaudebo, * & exultabo in Deo Iesu meo. 31 Deus Dominus fortitudo mea, * & ponet pedes meos quasi cornuorum. 32 Et super excelsa mea deducet me victori in psalmis canentem.

gittas ex arcu ciaculabaris, tum pro eis exeruisti, & quasi exuscitasti: * iuramenta, quae prius locutus eras tribubus Israel adimpleuisti. 15 Secasti fluuios terrae, vt per eos transirent tui: itaque experiebantur tuam potentiam reges & potentes huius seculi, & dolore timorēque correpti sunt: * sed & aquarum gurgites quasi praesentiam tuam sentientes & metuentes recesserunt, sese retrahendo & rumpendo. 16 In qua aquarum fuga ipsa vndarum profunditas horrendē infonuit, eo quod altitudo potentiae diuinæ veluti manus suas eleuauerat ad praecipendum aquis, & percutiendum eas. 17 Deinde pugnante Iosue cum regibus Chanaan, sol & luna immobiles steterunt in mansione sua caelesti, * cumque sagittis tuis & fulminibus hostes tuorum prosterneret, ipsi per eorūdem fulminum lucem ac splendorem fulgurantis hastae tuae illaesi ibant ad persequendum hostes suos, ita vt mirabili tua dispensatione tui populi commoditatibus ea inferirent, quae hostibus eorum nocebant. 18 Per vltionem tuam quasi fremitum irae tuae conculcabas terram. * & per vindictam tuam stupidas fecisti gentes illas, vt populo tuo resistendi non haberent potestatem. 19 Egressus olim ad saluandum populum tuum, * ad saluandum, inquam, egressus es cum Moyse, quem spiritu tuo sancto vnixisti, vt essec dux & propheta populi tui. 20 De domo & regno impiorum percussisti caput, dum impium Pharaonem, ne amplius Aegypti praesert, perdidisti: * demidasti fundamentum domus ab imo vsque ad collum, dum impium populum simul cum suo principe subuertisti. 21 Maledixisti sceptris eius, tyrannicum eius in populum tuum imperium auferens ab eo, maledixisti duci militum ipsius: * omnibusque qui cum eo venerunt saeuissimo tumultu instar turbinis ad perdedum nos. 22 Qui ita gloriabantur contra nos, quemadmodum is qui pauperem in abscondito, nemine sciente vel prohibente, deuorat. Ita enim & ipsi nos viribus infirmiores quasi à te derelictos, & te ignorante sibi promittebant deuoratuos. 23 Verum tu, quo tuum populum saluares, mari rubro diuiso, equis tuis, quibus pugnaturus uehebaris, viam fecisti in mari, atque in luto aquarum multarum. 24 Haec quidem mirabilia opera te fecisse frequenter pro salute populi tui contra hostes tuos audiui, atque ad eundem modum te reuolante etiam rursus te facturum intellexi, futuramque tam diram calamitatem hostium nostrorum, vt ob eam à me prauiam praehorore conturbata sint in me omnia interiora mea: * & propter vocem tuam, quam auribus mentis percepi, etiam labia mea contremuerunt, vt ad loquendum inepta lint facta. 25 At parum est vt nunc ad tempus horrore venturorum malorum grauitate commouear, ita vt veluti putredo ingrediat in ossa tua, * et ebulliat atque erumpat sub me, hoc est, vt horror omnia mea interiora depascatur, et erumpat in exteriora. 26 Modo id mihi aliquando detur, vt quiescam in tempore venturae super impios, qui nos opprimunt, tribulationis: * et tunc ascendere possum & Babylone ad populum nostrum fortem et bellicosum, et cum eo rursus obtinere terram promissionis. 27 Futura est enim tanta terrae hostium nostrorum desolatio, vt ficus non floreat, * et non sit germen in vineis. 28 Fructus oliuae frustrabitur expectationem quae est de illo, * et agri non producent cibum. 29 Auferentur de ouili greges ouium, * et non erit armentum in praesepibus. 30 Ego autem inimicis nostris in summa miseria et desolatione existentibus gaudebo in Domino, qui iustam de eis sumpsit vltionem, et nos ereptos ab eorum violentia, liberos abire dedit, * et exultabo in Deo saluatore meo. 31 Deus enim Dominus meus ipse est robur meum, * ipse velut ceruorum pedibus mihi datis velociter me redire faciet. 32 Super excelsa et montosa loca nostra me rursus deducet, ita vt canam in psalmis victori et triumphanti Domino laudes et gratiarum actiones, à quibus in captiuitate constitutus abstinui.

ANNOTATIONES.

IN MEDIO ANNORVM VVIVIFICA.] Pro his verbis Septuaginta verterunt: In medio duorum animalium cognosceris. quod in ecclesia vifitatum est. Huius versionis tam distinctae ratio est, quod dictio Hebraica, quae annos significat, etiam significat duo: & pro verbo, viuifica, Septuaginta lege

legerunt nomen eiusdem radicis, quod animalia significat. Loquitur autem de annis captiuitatis, quibus currentibus, orat vt deus populi sui, & consueti sui operis non obliuiscatur, sed etiam illis adhuc durantiis misericordiam suam ostendere incipiat. Quod intelligi potest Deum tum fecisse, cum anno trigesimo septimo transmigrationis Ioachim è carcere subleuatus est ab Euilmerodach rege Babylois. Tunc enim deus declarauit se non penitus voluisse abiicere populum suum & semen regium. DEVS AB, &c.] Vt istud rectè intelligatur, notandum prophetam alludere ad illud quod Deuteronomij 33. dicit Moyses: Dominus de Sinai venit, & de Seir ortus est nobis: apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum milia. Seir enim & Pharan montes sunt vicini monti Sinai, sicut ad austrum: vnde Dominus visus est venire ad Israelitas, quum earet legem. Porro pro eo quod nos habemus, Austro Hebrais est *צפון* Theman, nomen etiam montis, qui alibi dicitur Seir, significat autem Austrum, vnde D. Hieronymus vertit, Austro, quasi esset nomen appellatiuum, Septuaginta tamè verterunt, Theman. O PER VIT, &c.] Potest hic versus sic coniungi cum superiori versu, vt sit sensus: Cum deus ab Austro veniret de monte Pharan in montem Sinai, tunc operuit caelos gloria eius, & terra repleta fuit laudabili splendore eius. Vel potest seorsum accipi iuxta sensum quem indicat paraphrasis. CORNU, &c.] Vt simplex & genuinus huius loci intellectus habeatur, notandum Hebraea habere, cornua è manu eius, neque enim est pluraliter, manibus, neque est, in, nisi apud Septuaginta, quos hic imitatus est diuus Hieronymus. Itaque simpliciter ad literam significare videtur, in datione legis factum esse de potentia dei, vt facies Moysis videretur propter radios splendoris cornuta, vt scribitur Exodi trigesimo quarto. PRO INIQUITATE, &c.] Pro Aethiopiae, Hebrais est nomen *צפון* Chusan. Notatur enim historia, quae scribitur Iudicum tertio, de Chusan rege Mesopotamiae, in cuius manus propter peccata Israel primò tradidit deus. Quia tamen nomen *צפון* Chus, significat Aethiopiae, ideo diuus Hieronymus vertit, tentoria Aethiopiae, secutus Septuaginta, qui habent *σκηνώματα αἰθιοπῶν*, idque eo lubentius, quod huiusmodi versio magis conueniret sensui mystico, quem ipse diligenter profequitur. IURAMENTA, &c.] Aut subaudiendum est aliquid in hunc vel similem modum, iuramenta impleuisti tribubus: aut repetendum verbum, suscitabis, vt sit sensus: suscitasti, hoc est, praestitisti & impleuisti iuramenta tua.

ARGVMENTVM CANTICI MOYSI, QVOD HABETVR Deuteronomij 32.

Morti proximus Moyses, prauidens ex Dei reuelatione futuram post mortem suam Israelis à vero Deo desolationem, & mala ob eam à Deo illis infrenda, ex eiusdem precepto canticum, quod habetur Deuteronom. 32. conscripsit, & docuit filios Israel, vt esset illis futuris temporibus in testimonium propriae iniquitatis & iustitiae diuinae. In hoc itaque primum caeli & terra in testes aduocatis, ac Dei perfectione commendata, statim ad increpationem peruersae generationis conuertitur, in memoriam illi reuocans singularia & varia Dei beneficia illi exhibita: post quae tamen delictis dissoluti filij Israel, derelicto deo suo, ad alienos, falsisque deos defecerunt. Propter quod deo eis irato, suaque proteotione ipsos destituerunt, varijs malis traditos esse canit, promittens tamen etiam subsequenteram Dei erga ipsos misericordiam, & de hostibus eorum sument dam vindictam, vbi calamitatibus suis admoniti ad deum conuersi fuerint. Canuntur autem hic pleraque per praeteritum quae eo tempore, quo canticum hoc scribebatur, adhuc futura erant. Nam cum dominus canticum istud veller Israelitis esse pro testimonio quod illis responderet, postquam propter peccata inuenissent eos mala multa & afflictiones, necesse erat ea quae futura erant, quasi iam peracta essent, describere. Aperte autem diuus Paulus ex hoc canticò ad Romanos decimo capite citat: Ego ad emulationem vos adducam in gentem insipientem, in iram vos mittam: pro quo hic legitur: Ego prouocabo eos, &c. Quamquam enim istud in Iudaeis frequenter, & ante Christi aduentum adimpletum sit, cum propter idolatriae crimen coacti sunt seruire & subesse diuersis gentibus: maxime tamen in eis tunc impletum est, quando propter incredulitatem eorum gentes apud Deum praelatae sunt, cuius ipsi prius sibi reputabantur populus. In eiusdem quoque

epistola capite 15. illud ex hoc cantico secundum translationem Septuaginta citat: Letamini gentes cum plebe eius: pro quo nos legimus: Laudate gentes populum eius: nimirum quod in verbis illis cantici, quibus in sine promittitur ad liberam liberationem populi Dei a violentia hostium suorum, intelligeret in mystico sensu promitti liberationem futuram per Christum, gentibus eum Israelitico populo communem.

PARAPHRASIS EIVSDEM.

1 Audite cœli qua loquor,
* audiat terra verba oris mei.

Audite cœli qua loquor, * sed & tu terra audi verba oris mei, ut vos qui creaturæ estis in corruptibiles & stabiles, sicut mihi imperpetuū testes huius contestationis meæ, & testes tales, qui de non parentibus contestationi vindictam requiratis & fumatis.

2 Concresecat in pluviam doctrina mea, * sicut ut ros eloquium meum.

2 Opto autem ut doctrina mea, quam modo loquar, non sit similis nubibus, quæ præleuitate à ventis per inanes auras disperguntur, ita ut nullum hinc fructum arida terra accipiat, sed ut instar pluviæ ex concretionem tenuis nubis coalescens, ac tum suo pondere in terram descendens, etiam ipsa quasi concresecat, ut scilicet suo pondere in audientium decidat corda, * atque ut ros firmiter diffluit è cœlo in terram, eamque humectando fecundat: ita & sermonem meum opto dulciter ex ore meo in audientium dilabi pectora, atque in eis fructificare.

3 Quasi imber super herbam, & quasi stille super gramina, * quia nomen Domini innocabo.

3 Sicut imber super teneram herbam decidens, ac stillæ pluviales sit per gramina, vigere, virere, & crescere ea faciunt: ita & verba mea cupio in mentibus vestris humorem bonum demittere, ac incrementum boni affectus dare. * Et merito certè tam fructuosum cupio esse sermonem meum. Non enim de leuibis rebus dicturus sum, sed nomen Domini in clamabo, & prædicabo eiusdemque iustitiam, perfectionem & bonitatem celebrare, & cultum eius constituturæ studebo.

4 Date magnificentiam Deo nostro, Dei perfecta sunt opera, * & omnes via eius iudicia.

4 Quare ante omnia id vos horrore Israelitæ, ut deferatis honorem Deo nostro, soli vero Deo; eique omnem excellentiam & magnitudinem ascribatis. Ipsi enim Dei nostri opera omnia perfecta sunt & integra, ita ut in eis nihil reprehendi possit & culpari. * omnes enim actiones eius iustissimæ sunt.

5 Deus fidelis est, & absque ulla iniquitate, iustus & rectus, * peccaverunt ei, non filij eius in fordsibus.

5 Deus fidelis est, & ab omni liber iniustitia, iustissimus est & rectus in omnibus verbis & factis suis, * & tamen in talem ac tantum Dominum peccaverunt, qui cum prius vocarentur filij Dei, facti sunt per fordes peccatorum suorum, & immunda idola qui coluerant, non filij Dei.

6 Generatio prava atque peruersa, * hæcine reddis Domino populo stulte & insipienti?

6 O generatio prava atque peruersa, * hæcne mala pro variis ab eo Domino acceptis beneficiis rependis ei popule stulte & insipienti? An non aliam à te retributionem merentur illius innumera in te collata menera? Stultum sanè te voco populum, ut qui optimo Deo derelicto, tam stulta sequearis, & tam malè tibi consulas: Generationem autem pravam, eo quod hæreditaria quadam, & quasi naturali impietate Deo semper obmurmurans, & ingratus fuisti.

7 Nunquid non ipse est pater tuus, qui possedit te? & fecit, & creavit te?

7 An non ipse est pater tuus, qui te in variis prodigijs liberatum ex Ægypto, sibi in peculium ex omnibus gentibus acquisivit? * quique, quod maius est, etiam fecit & creavit, cum non esses? Fecit autem & creavit, non solum quia vitam dedit, sed etiam quia cum non reputaretis gens & populus, fecit te in gentem magnam, & gentem qua singulari ratione illius diceretur populus ut ob id etiam peculiariter tuus sit pater, cum alioqui ratione creationis omnium sit pater.

8 Memento dierum antiquorum, * cogita generationes singulas.

8 Quòd si non aduertis quomodo ipse sit singulariter pater tuus, & qua sint eius varia in te collata beneficia, in memoriam reuocam olim præcedentia tempora, * tuncumque reuolue qua in singulis generationibus præcedentibus pro te fecit Deus.

9 Interroga patres tuos, & annuntiabit tibi, * maiores tuos, & dicent tibi.

9 Interroga patres tuos, et annuntiabunt tibi: * seniores tuos interroga, et dicent tibi.

10 Quando diuidebat altissimas gentes, * quando separabat filios Adam.

10 Ecce enim quando per confusionem linguarum in ædificatione turris Babylocicæ altissimus Dominus diuidebat gentes per vniversam terram, * et separabat ab inuicem filios Adam.

11 Constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel.

11 Etiam tunc Israelitis prospexit de cõuenienti regione, et loco quem inhabitarent, cum adhuc Israelitarum nomen non esset. Cõstituit enim tum multis populis, septem scilicet gentibus, terminos locorum tales, qui sufficere postea possent filiis Israel. Quia in re multis nominibus gratuitam Israelitarum dilectionem aperte monstrauit. Primum quidem quòd eis pararet, non ut aliis populis, incultas et non inhabitatas regiones, sed qua aliorum opera cultæ essent, et munitissimis plenæ ciuitatibus: Deinde quòd quas regiones prius multis assignauit gentibus, vni populo ac genti præparauit.

12 Pars autem Domini populus eius, * Iacob funiculus hæreditatis eius.

12 Quamuis enim tum in varias gentes diuiderentur filij Adæ, tam ex omnibus tam varijs gentibus Dominus sibi populum suum Israeliticum delegit, veluti in partem hæreditariam, * filios Iacob, veluti in hæreditatem funiculo mensuratum, et ab aliena hæreditate diuisum.

13 Ita

13 Inuenit eum in terra deserta, in loco horrore, & vasta solitudinis.

13 Itaque hunc populum sibi ab initio in sua prædestinatione præaliis electum inuenit in terra deserta, in loco horrore pleno, et vasta solitudine. Cum enim hic populus in Ægypto existeret vnus cum Ægyptiis populus, vni parens principi, reputaretur, nec ab eis satis distingueretur, Dominus ipsum iam ex Ægypto liberatum, et segregatum ab alijs gentibus, quem iam dudum quærebat, quodammodo inuenit, dñi pacto cum populo in mote Sinai inito dominus, Deus et rex ipsius effectus est, idè; eo in loco, in quo nõ nisi ipsius singulari cura deduci, viueret; potuisset.

14 Circumduxit eum, & docuit, * & custodiuit quasi pupillam oculi sui.

14 Hic autem circumduxit eum, in columna nubis & ignis, præcedens, & viam commonstrans qua gradiendum ei esset: neque id solum, sed & lege à se tradita docuit qua ratione benè beatèque illi viuendū foret: * in super & ab omnibus hostibus, & noxijs quibusque custodiuit atque protexit, idque tanquam rem clarissimam summa cum diligentia & sollicitudine, ad eum modum quo in corpore humano oculi pupilla naturali sollicitudine custoditur diligentissimè.

15 Sicut aquila pronocans ad volandam pullos suos, & super eos volitans.

15 Sicut aquila, cum migrandum fuerit, iterum atque iterum volitando super pullos suos, pronocat eos ad volandum è nido, expanditque alas suas ut in his excipiat è nido exurgentes pullos, & super alas, eos deferens, ad locum quem voluerit transportat.

16 Expandit alas suas, & assumpsit eum, * atque portauit in humeris suis.

16 Ita & Dominus per varia signa in Ægypto edita Israelè ad exeundum pronocauit, iamque exire parantè velut in expansis suis alis assumpsit, * atque portauit, dum, & ne fatigaretur in itinere, aut æstu læderetur, eum sustentaret, columnaque nubis protegeret, & ne à quibusuis læderetur hostibus, diligentissimè per angelos suos præmuniret, atque ad locum commodiorem tanta diligentia & cura veluti portauit, ut solet homo portare paruulum filium suum.

17 Dominus solus dux eius fuit, * & non erat cum eo Deus alienus.

17 Dominus solus dux eius fuit in deserto illo, * & non erat cum eo alius aliquis Deus, qui simul cum eo ducatum populo præstaret, sicut et vera præter hunc nullus est alius Deus, etsi sint qui dicantur, & colantur à gentibus pro dijs.

18 Constituit eum super excelsum terram, * ut comederet fructus agrorum.

18 Tandem autem etiam ipsum constituit super excelsum & montosam terram ipsi repromissam: * ut in ea habitans comederet fructus fertillium agrorum.

19 Et sugeret mel de pezzera, * oleumque de saxo durissimo.

19 Et sugeret mellis dulcedinem, cuius ibi tanta est copia, ut etiam in petris sponte apes mellificent, * vt que & oleum acciperet de faxis durissimis, inter qua oliuæ maxime fructificare solent.

20 Butyrum de armento, & lac de ouibus, * cum adipe agnorum & arietum, silorum Basan.

20 Butyrum quoque ederet de gregibus vaccarum, & lac de ouibus, * pinguis quocumque agnos & arietes enutritos in optimis & pinguis pascuis regionis Basan.

21 Et hircos cum medulla tritici, * & sanguinem vna biberet meracissimum.

21 Hircos quoque, & delicatissimam ac pinguis farinam tritici, * in super & vinum ex vua expressum, ac sanguinis referens colorem biberet, idque purissimum ac fortissimum.

22 Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit, incrassatus impinguatus, dilatatus.

22 Hic autem populus tantopere à Deo dilectus cum terræ ipsius fertilitate impinguatus esset, instar equi optimo pabulo bene pasti recalcitrauit, rebellisque fuit suo domino: cum, inquam, impinguatus esset, incrassatus, & per pinguedinem & crassitudinem dilatatus, hoc est, cum iam optimè à deo nutritus esset, & omnibus bonis abundè donatus.

23 Dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo.

23 Ecce tum (qua summa est ingratitude) dereliquit eum, qui & creator ipsius fuerat & saluator.

24 Pronocauerunt eum in dijs alienis, * & in abominationibus ad iracundiam concitauerunt.

24 Neque dereliquit solum, sed deficientes ad deos alienos falsoque per horum venerationem ad æmulationem & iram ipsum pronocauerunt: * & per abominanda tum idola qua coluerunt, tum sacrificia qua obtulerunt, ad iracundiam & vitionem ipsum concitauerunt.

25 Immolauerunt demonijs, & non Deo, * dijs quos ignorabant.

25 Sacrificauerunt enim demonijs, neglecto vero Deo, * iis, inquam, dijs, quos non erant edocti, nec à patribus suis acceperant, neque corū potentiam erant experti, sicut frequenter fortitudinem dei sui

26 Noni recentisque venerunt, * quos non coluerunt patres eorum.

26 Sed dijs quos coluerunt, nuper dijs esse cœperunt, * quos prius nec coluerunt patres eorum.

27 Deum qui te genuit dereliquisti, * & oblitus es domini creatoris tui.

27 Itaque ingrata simul & impia gens Deum, qui te genuit, dereliquisti, * & oblitus es Domini creatoris tui.

28 Vidit dominus, & ad iracundiam concitatus est, * quia pronocauerunt eum filij sui & filia.

28 Aduertit hæc Dominus, & ad iram concitatus est, * eo quòd etiam hi, quos habebat tanquam filios & filias, pronocauerunt eum ad vindictam.

29 Et ait: Abscondam faciem meam ab eis, & considerabo nouissima eorum.

29 Proinde apud se decreuit, dicens: Quandoquidem me dereliquerunt, & ego derelinquam eos, & fauoris mei declarationem subtraham eis: sicque velut à longè contemplanor, quid ipsis mea protectione singulari destitutis tandem in nouissimo euenturum sit.

30 Generatio enim peruersa est, & filij mendaces, ininitum mecum patrum turpiter nimis rumpentes.

30 Generatio enim peruersa est, & filij mendaces, ininitum mecum patrum turpiter nimis rumpentes.

31 Ipsi me prouocauerunt in eo qui non erat Deus: * & irritauerunt in vanitatibus suis.

32 Et ego prouocabo eos in eo qui non est populus, * & in gente stulta iritabo illos.

33 Ignis successus in furore meo, * & ardebit usque ad inferni nouissima.

34 Deuorabitque terram cum germine suo, * & montium fundamenta comburet.

35 Congregabo super eos mala, * & sagittas meas complebo in eis.

36 Consumentur fame, * & deuorabunt eos aues morsu amarissimo.

37 Dentis bestiarum immittam in eos, * cum furore trahentium super terram atque serpentium.

38 Feris vastabit eos gladius, interu paucos, iuuenem simul ac virginem, lactentem cum homine senem.

39 Et dixi: Vbinam sunt? * cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.

40 Sed propter iram inimicorum meorum distuli, * ne furio superbiuerint hostes eorum.

41 Et dicerent: manus nostra excelsa, & non Dominus fecit haec omnia.

42 Gens absque consilio est: & sine prudentia, * utinam scirent & intelligerent, ac nouissima prouiderent.

43 Quomodo persequeretur unus mille, * & duo fugarent decem millia.

44 Nonne ideo, quia dominus sum vendidit eos, * & dominus conclusit illos?

45 Nos enim est Deus nocer, ut dixerunt, * & inimici nostri sunt iudices.

31 Ipsi me prouocauerunt ad zelum per cultum eius qui non erat Deus: * & irritauerunt per vanos, falsosque deos, quos venerati sunt.

32 Itaque & ego simili ratione uisceris me de ipsis, nam ad aemulationem & iram commouebo eos per populum uilissimum, nullius apud eos existentem reputationis: * & per gentem stultam, in gloriam, atque contemptam ad iracundiam concitari eos faciam, nimirum quia huiusmodi genti eos subiiciam, & seruire cogam, quam tanquam uilissimam & stultam prius contempserant, atque huiusmodi gentem eis cum cruciante zelo praeponam.

33 Ex indignatione mea contra illos concepta ultio mea, quasi ignis succensus & ardens, parata est: * & ardebit hic ignis non solum in superficie terrae ipsorum, sed etiam usque ad extrema inferni & inferiora terrae.

34 Hoc est: Et deuorabit terram cum fructibus suis, * & ipsa etiam montium inferiora, ad profundissima terrae loca consumet, ac sterilitate afficiet.

35 Neque vno tantum aut alio calamitatis genere eos afficiam, sed omnia simul mala super eos coaceruabo: * nec desinam donec omnes meas ultiones in eos plenè emiserò, velut sagittas quaedam ex arcu irae meae eiactulatas.

36 Itaque consumentur fame: * & gens velox ac rapax, in modum auium rapacium, eos deuorabunt, affligent, & interficient crudeliter.

37 Immittam in eos feras bestias, quae dentibus suis eos mordeant: * simul & venenatos, venenique insania exagitatos serpentes, qui corpus suum super terram rependo post se cum horrore intuentium trahunt: hoc est, immittam in eos crudelissimos homines, qui ferarum, serpentumque more absque ulla misericordia in eos deliniant, nonnunquam quoque veras bestias ac serpentes illis immittens, affligam.

38 Nullus erit locus, nulla aetas à calamitate immunis. Foris enim extra domum aut ciuitatem deuastabit eos gladius hostilis: intus verò intra domum aut ciuitatem, aut intra ipsam animam cruciabit timor imminuentium malorum, idque sine sexus, aetatisue discrimine, iuuenem simul & virginem, lactentem & senem.

39 Et (ut de me ipso loquar, in morem hominis iracundia plurimum excandescens) dixi: Vbinam sunt isti praeuaricatores mei? * perdam eos penitus de terra sicque cessare faciam memoriam eorum inter homines, ut amplius non nominetur inter varios populos vnus populus.

40 Quamuis autem istud seueritas iustitiae meae diceret faciendum, & huiusmodi illi ultione digni essent, distuli tamen hanc inferre extremam vindictam, praeter alias causas, maximè propter iracundiam superbiam hostium meorum.

41 Ne scilicet hostes eorum sese effrendo superbe, & nomen meum blasphemando, dicerent: Potentia nostra maxima, & non Dominus fecit haec omnia. Ideo enim in hoc populo reliquias mihi seruare decreui, per quarum liberationem ab ostium suorum potestate ostenderem vanam esse illorum gloriationem de fortitudine sua, sicque nomen meum, quod ab illis blasphemabatur, sanctificarem.

42 Deploranda sanè populi huius conditio: Gens enim est consilio & prudentia destituta, eo quòd tam malè sibi consulat, nec prudenter aduertat quid sibi consultò faciendum, quidue in futuro euerturum. * Omnibus sanè votis optarem populum hunc sapientia & intelligentia praeditum esse, & prauidere quid in nouissimo illis euenturum sit tempore quaeque sit impietatis ipsorum futura merces. Non enim iustitiae aequitate adactus, cum aliqui nolim peccatoris mortem, sed id magis optem ut conuertatur & uiuat. Atque hac potissimum ratione calamitates immitto, nimirum ut his admoniti ad mentem redeant.

43 Vel ex hoc sanè quod dicam, admoneri debuissent suae impietatis & ad sapiendum promoueri. Quomodo enim vnus ex hostibus eorum persequi potuisset mille ex ipsis, * & duo quomodo fugare possunt decem millia, hoc est, paucissimi hostium quamplurimos ex ipsis.

44 Nonne ideo, quia deus eorum hostibus tradidit & quasi vendidit eos, * & Dominus conclusit eos in manibus hostium ipsorum?

45 Ita sanè est. Non enim Deus noster, sicut dii gentium, inulta sine peccata cultorum suorum: neque quemadmodum illi, impotens est ad saluandum suos, ut ascribi non possit Dei nostri impotentiae, quòd populus ipsius traditus sit in manus hostium. * Et ipsi enim inimici nostri iudices sunt huius rei. Frequenter enim tum in seipsis, tum in alijs Dei nostri in puniendis peccatis seueritatem & iustitiam experti sunt & testati. frequenter etiam illius potentiam pro populo suo pugnantem, cuique

46 De vinea Sodomorum vinea eorum, * & de suburbana Gomorrhæ.

47 Vna eorum, vna fellis, & botrus amarissimus.

48 Fel draconum, vinum eorum, * & venenum aspidum insanabile.

49 Nonne haec condita sunt apud me? * & signata in thesauris meis?

50 Mea est ultio, & ego retribuam eis in tempore, * ut labatur pes eorum.

51 Iuxta est dies perditionis, * & adesse festinans tempora.

52 Iudicabit dominus populum suum, * & in seruis suis miseretur.

53 Videbit quod infirma sit manus, * & clausi quoque descuerunt, residuaque consumpti sunt.

54 Et dicit: ubi sunt dii eorum, in quibus habebant fiduciam?

55 De quorum victimis comedebant adipem, * & bibebant vinum libaminum.

56 Exurgant, & opitulentur vobis: * & in necessitate vos protegant.

57 Videte quòd ego sim solus: * & non est alius Deus praeter me.

58 Ego occidam, & ego viuere faciam: * percussiam, & ego sanabo: & non sit qui de manu mea possit erare.

59 Leuabo ad caelum manum meam, & dicam: viuo ego in aeternum.

60 Si auerero ut fulgur gladium meum, & arripuerit iudicium manus mea.

61 Reddam ultionem hostibus meis, * & his qui oderunt me retribuam.

cuique nulla vis resistere possit praedicauerunt, ut cum dixerunt Aegyptij: Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis.

46 Et meritò quidem hunc populum Dominus vendidit hostibus ipsorum, nam cum ipsum plantauerit sibi in terra optima in vineam electam, vinea eorum à naturali sua degenerans origine, facta est de vinea Sodomorum, * & de suburbanis & aruis Gomorrhæ, hoc est, ipsi per malitiam suam commutati sunt in vineam pessimam, ac si ex Sodomitis aut Gomorrhitis nati fuissent, non ex sanctis patriarchis.

47 Itaque & vna, quas vinea ista produxit, facta sunt amarissima, instar fellis, & botrus eorum admodum insuauis effectus est: cumque expectaret ab ea Dominus ut produceret vvas optimas, fecit labruscas, hoc est opera eorum talia fuerunt, qualia fuerunt Sodomorum, pessima Deoque ingratisima.

48 Sed & vinum huius vineae factum est ut letale fel draconum: * & ut venenum aspidum, quo nemo curari potest: hoc est, doctrina quoque eorum, qua aliorum videntur potare mentes, doctrina fuit maximè noxia, sine spe curationis perdens eos & occidens, à quibus hausta fuerit. Sicut enim vinea mala non potest proferre suas vvas, aut vinum gratum: ita cum hi toti vitati sint, nihil bonum producere possunt, sed pessima simul est vita eorum & doctrina.

49 An non, inquit Dominus, haec omnia quae agunt apud me seruantur abscondita? * & ob signata sunt, ac diligentissimè reclusa in occulto cognitionis meae, velut in quibusdam thesauris: nam etiam ad tempus condignam ultionem differam, nequaquam tamen, ut ipsi existimant, ea quae agunt me praeterireunt, aut à me negliguntur, sed sigillatim omnia in cognitione mea ad tempus absconduntur.

50 Mihi enim cõpetit, mihi que soli, fumere de omni iniquitate vindictam, vnde etiam ad tempus dissimulo, tamen suo tempore retribuam eis quae commuerunt: * ita ut hi qui sibi firmi videbantur & stabiles, prosternantur, & in omnia incidant mala.

51 Ne autem retributionis istius tempus longius abesse vobis promittatis, scitote prope esse diem perditionis impiorum, * & tempora ad hoc praefinita iam adesse festinant, citiusque quam expectatum aut creditum sit aderunt.

52 Veruntamen ne populus Dei à deo propter sua peccata afflictus desperet de eiusdem benignitate, id quoque sciat quod iudicabit quidem Dominus populum suum, iustam de ipso pro admittis peccatis sumendo ultionem, * vbi autem iustis flagellis cum castigauerit, & ad Dominum conuerterit cõperit, rursus misericordia flecetur erga seruos suos.

53 Aduertit enim potentiam eorum iam adeo debilitatem, ut sese liberare à malis & hostibus suis nequeant, * quodque etiam in carcere clausi & pauci illi qui erant derelicti, penè in totum consumpti sunt.

54 Et hæc aduertens dicit de eis per prophetas suos, cupiens eos ad resipiscendum & meliorem mentem adducere: Vbi nunc sunt dii eorum, in quibus fiduciam suam reposuerunt?

55 De quorum sacrificiis comedebant adipem in venerationem illorum, * & bibebant vinum ipsis idolis libatum.

56 Exurgant nunc, & opem vobis ferant, * & in hac calamitate vos protegant.

57 Quòd cū videatis omnino vos frustra expectare, intelligite quòd ego solus sum Deus, * & non est alius Deus praeter me.

58 Ego & cum voluero, & quos voluero, morti & periculis mortis tradam, & rursus viuere faciam, siue à morte restituendo, siue à grauissimis calamitatibus liberando, * ego pro arbitrio meo percussiam, & rursus sanabo, nec est quisquam, qui aut se, aut alium eruce possit de potestate mea.

59 Itaque liberaturus populum meum quem affixi, leuabo ad caelum manum meam, & dicam: Viuo ego in aeternum, hoc est, quemadmodum solent homines manum suam leuare in caelum, per illum iurare volentes qui est in caelo, & dicunt: Viuit dominus: ita & ego iuramento affirmabo, & quoniam non habeo aliquem me maiorem, per me metipsum & meam vitam iurabo dicens:

60 Cum praeparauero gladium ultionis meae, ut sicut fulgur luceat, terreat, ac citissimè penetret, & vltix potentia mea conuersa fuerit ad faciendum iudicium.

61 Tum certè reddam commertam ultionem hostibus meis & populi mei, * & iis qui oses sunt nominis mei, retribuam eis qualia papulo meo intulerunt.

CANTICVM MOYSI.

62. Inebriabo sagittas meas sanguine: & gladius meus deuorabit carnes.
 63. De cruore occisum, & de captiuitate nudati inimicorum capiti.
 64. Laudate gentes populum eius, quia sanguinem feruorum suorum vlciscetur.
 65. Et vindictam eribuet in hostes eorum, & propitiu erit terra populi sui.

62. Tunc ego cum eis agam instar crudelis pugnatoris, qui sagittas suas multorum interfectorum sanguine copiose perfundit, & rubeocere facit, & gladius ipsius carnes hominum crudeliter deuorat & necat. Ita enim & ego vltiones meas satiari faciam sanguine & carnibus.
 63. Inebriabo, inquam, & satiabo sanguine interfectorum, & captiuitate hostium meorum, qui capite nudato in feruitutis signum ante viatores hostes suos incedere captiui cogentur.
 64. Hæc intelligentes gentes laudate populum Domini, eo quod tam propitiu & iustum habeat Dominum. Et si enim populum suum, peccatis ipsius promerentibus, impiis tradiderit hostibus ad tempus, tamē iniuriam illis illatam non sine inultam, sed tandem vlciscetur effusum sanguinem feruorum suorum.
 65. Et vindictam retribuet in hostes eorum, & terræ populi sui, cui ad tempus iratus fuit, propitiu erit, benedicendo eam in omnibus bonis.

FINIS.

INDEX PSALTERII DAVIDICI.

Psal.	A	Fol.	19.	Exaudi te dominus in die trib.	26
24.	Ad te Domine leuau animam meam.	33	29.	Exaltabo te domine quoniam susceperunt.	38
27.	Ad te Domine clamabo, ne.	63	32.	Exultate iusti in domino, rectos.	82
28i.	Afferte domino filij Dei,	37.	39.	Expectans expectaui dominum.	53
48.	Audite hæc omnes gentes, auribus percipite.	63	44.	Eruituit cor meum verbum bonum.	58
77.	Attendite popule meus legem,	96	54.	Exaudi deus orationem meam, &	69
119.	Ad dominum cum tribularet,	148	58.	Eripe me de inimicis meis deus,	73
	B		60.	Exaudi deus deprecationem meam,	75
1.	Beatus vir qui non abiit in conf.	1	63.	Exaudi deus orationem meam cum dep.	78
31.	Beati quorum remissa sunt,	41	67.	Exurgat deus & dissipentur inimici.	81, & 84
33.	Benedicam dominum in omni tempore,	43	80.	Exultate deo adiutori nostro,	101
40.	Beatus qui intelligit super egenum.	54	132.	Ecce quam bonum & quam iuc.	156
84.	Benedixisti domine terram tuam,	104	133.	Ecce nunc benedicite dominum.	157
91.	Bonum est confiteri domino,	111	139.	Eripe me domine ab homine malo.	162
102.	Benedict anima mea domino, & omnia,	120	144.	Exaltabo te Deus meus rex, & benedicam.	166
103.	Benedic anima mea domino, domine,	122		F	
111.	Beatus vir qui timet dominum,	133	86.	Fundamenta eius in montibus.	106
118.	Beati immaculati in via,	139		I	
127.	Beati omnes qui timent dom.	153	10.	In domino confido, quomodo dic.	12
143.	Benedictus dominus Deus meus,	166	25.	Iudica me domine quoniam ego	57
	C		34.	Iudica domine nocentes me, exp.	45
4.	Cum inuocarem, exaudiuit me deus.	4	42.	Iudica me deus, & discerne.	52
9.	Confitebor tibi domine in toto corde meo,	10	65.	Iubilare deo omnis terra psalm.	80
15.	Conserua me domine, quoniam speraui.	17, & 18	70.	In te domine speraui non confundar in æternum.	88
18.	Cæli enarrant gloriam dei,	24	85.	Inclina domine aurem tuam, &	105
74.	Confitebimur tibi deus,	93	99.	Iubilare deo omnis terra, seruite.	117
95.	Cantate domino canticum nouum, cantate,	115	113.	In exitu Israel de Aegypto,	134
97.	Cantate domino canticum nouum, quia,	116	125.	In conuertendo dominus captiuitatem Sion.	152
104.	Confitemini domino, & inuocate nomen,	124		L	
105.	Confitemini domino, quoniam,	125	112.	Laudate pueri dominum, laud.	134
106.	Confitemini domino, quoniam bonus,	128	116.	Laudate dominum omnes gentes,	137
110.	Confitebor tibi domine in toto.	133	120.	Leuau oculos meos in montes.	148
115.	Credidi propter quod locutus,	136	121.	Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi.	149, & 150
117.	Confitemini domino, quoniam,	137	134.	Laudate nomen domini, laudate,	157
135.	Confitemini domino, quoniam bonus, quoniam,	158	145.	Lauda anima mea dominum.	168
137.	Confitebor tibi domine in toto.	159	146.	Laudate dominum, quoniam bonus est.	168
149.	Cantate domino canticum nouum, laus,	171	147.	Lauda Ierusal em dominum,	169
	D		148.	Laudate dominum de caelis.	170
3.	Domine quid multiplicati sunt.	3	150.	Laudate dominum in sanctis eius.	171
6.	Domine ne in furore tuo arguas me.	7		M	
7.	Domine deus meus in te speraui.	8	47.	Magnus dominus & laudabilis nimis.	62
8.	Domine dominus noster, quam.	9	50.	Miserere mei Deus secundum magnam.	66
13.	Dixit inspiens in corde sue,	15	55.	Miserere mei Deus, quoniam.	71
14.	Domine quis habitabit in tabernaculo tuo.	16	56.	Miserere mei Deus, miserere.	71
17.	Diligam te domine fortitudo mea.	21	88.	Misericordias domini in æternum bantabo.	108
20.	Domine in virtute tua.	27, & 28	100.	Misericordiam & iudicium cant.	118
21.	Deus deus meus respice in me,	28	131.	Memento domine Dauid.	155
22.	Dominus regit me, & nihil mihi deerit.	31		N	
23.	Domini est terra & plen.	32	36.	Noli æmulari in malignantibus.	48
26.	Dominus illuminatio mea.	35	61.	Nonne Deo subiecta erit anima mea?	76
30.	In te Domine speraui non confundar.	39	75.	Notus in Iudæa Deus, in Israel.	94
35.	Dixit iniustus, vt derelinquat.	46	123.	Nisi quia dominus erat in nobis	151
37.	Domine ne in furore tuo arguas me.	50	126.	Nisi dominus ædificauerit domum.	152
38.	Dixi custodiam vias meas,	51		O	
43.	Deus auribus nostris audiuit.	57	46.	Omnes gentes plaudite ma.	61, & 62
45.	Deus noster refugium & virtus.	60	107.	Paratum cor meum Deus, paratum cor meum.	129
49.	Deus deorum dominus locutus est.	65		Q	
52.	Dixit inspiens in corde.	68	2.	Quare fremuerunt gentes, & pop.	3
53.	Deus in nomine tuo saluum me fac.	69	41.	Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes.	55
59.	Deus repulisti nos & destr.	74	51.	Quid gloriaris in malitia, qui.	68
62.	Deus deus meus ad te de luce.	77	72.	Quam bonus Israel Deus, his.	91
66.	Deus misericordiarum nostris.	81	79.	Qui regis Israel intende qui deducis.	100
69.	Deus in adiutorium meum intende.	87	83.	Quam dilecta tabernacula tua.	104
71.	Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam.	89	90.	Qui habitat in adiutorio alt.	110
78.	Deus venerunt gentes in hæreditatem,	99	124.	Qui confidunt in domino sicut.	151
81.	Deus stetit in synagoga deorum.	102		S	
82.	Deus quis similis erit tibi? ne ta.	103	11.	Saluum me fac domine, quoniam defecit.	13
87.	Domine deus salutis meæ in die clamaui.	107	57.	Si verè vtique iustitiam loquimini.	72
89.	Domine refugium factus es nobis.	109	68.	Saluum me fac Deus, quoniam intrauerunt.	86
92.	Dominus regnauit, decorem ind.	112	128.	Sæpe expugnauerunt me à iuuentute mea.	153
93.	Deus vltionem dominus, deus vltionum,	113	136.	Super flumina Babylonis illic.	159
96.	Dominus regnauit, exultet terra, latentur.	116		T	
98.	Dominus regnauit, irascantur.	117	64.	Te decet hymnus Deus in Sion, & tibi.	79
101.	Domine exaudi orationem meam,	119		V	
108.	Deus laudem meam ne tacueris.	130	5.	Verba mea auribus percipe domine.	6
109.	Dixit dominus domino meo,	131	12.	Esquequo domine obliuisceris.	14
114.	Dilexi quoniam exaudiit dominus vocem,	135	73.	Vt quid Deus repulisti in finem.	92
129.	De profundis clamaui ad te.	154	76.	Voce mea ad dominum clamaui,	95
130.	Domine non est exaltatum cor.	154	94.	Venire exultemus domino, iub.	114
138.	Domine probasti me, & cognos.	160	141.	Voce mea ad dominum clamaui,	164
140.	Domine clamaui ad te, exaudi.	163		Canticum trium puerorum.	172
142.	Domine exaudi orationem meam,	167		Canticum filiorum Israel.	172
	E			Canticum Isaie.	174
16.	Exaudi domine iustitiam meam.	19		Canticum Abacuc.	174
				Canticum Ezechie Regis.	175, & 176
				Canticum prophetæ.	175, & 176
				Canticum Annæ matris.	173
				Canticum Moyse.	177

IN PROVERBIA
SALOMONIS
ACCURATISSIMA
ET DOCTISSIMA

Commentaria,

CORNELII IANSENII EPISCOPI
GANDAVENSIS.

*In quibus vulgata lectio sic tractatur, ut & diligens fiat collatio cum originalibus Hebraicis,
& literalis simul cum mystico sensus tradatur.*

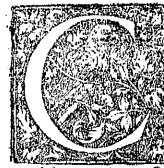
Accesserunt eiusdem annotationes luculentissima in librum
Sapientiae Salomonis.

ILLVSTRISSIMO VIRO D. VIGLIO

ZVVICHEMO, PRÆPOSITO GANDENSI, AD D.

BAVONIS SVPREMIQVE SENATVS BELGICI PRÆSIDI,
& illustrissimi ordinis aurei Valleris Cancellario, D. suo benignissimo
Cornelius Iansenius Hultensis.

CONSTAT Amplissime Domine Praeses in precio semper habito eos qui graues quasdam breuesque sententias, siue ad recte de rebus iudicandum, siue ad mores formandos vel verbo protulerunt, vel scripto ediderunt. Nec mirum, cum nihil vtilius esse possit quam huiusmodi breuia eloquia ob oculos semper habere proposita, quibus quid de quavis re sentiendum quid quouis casu occurrente faciendum sit, mox mens hominis admoneatur. Mirata est olim hoc nomine antiquitas Hesiodum, Theogmidem, Phocilidem, ut omittamus septē illos Graeciae sapientes, ipsūque Socrate, qui praehis omnibus sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus est, quorū sapienter grauitēque dicta etiā hodie velut oracula quaedā suspicimus. Si autē non immeritō istorū dicta & legimus & admiramur, multam eis vilitatem, multumque fructū inesse non dubitantes, multo sanē magis nostri nobis Salomonis vere diuina oracula sunt requirenda, expēdenda ac menti exprimenda, qui non Apollinis, sed Dei Opt. Max. oraculo sapientissimus pronuntiatus est, non tantum eorum qui cum ipso vixerunt mortaliū, sed & omnium quorūque vel fuerunt vel futuri sunt. Dedi enim inquit, tibi cor sapiens & intelligēs, intantum ut nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Cuius sapientia non tantum ipsa magnitudine, illorum longē superat sapientiam, sed & generis sui praestantia. Est enim & diuersi & praestantioris generis. Illorum enim sapientia in naturali recta rationis iudicio (quod in eis minus quam in aliis hominibus erat corruptum) constituta fuit. Huius vero nostri Philosophi sapientia, ex lege diuina, quae certissima omnium tum credendorum, tum agendorum regula est, profluxit, vnde necesse est, eam ut duplex consequatur praeminentia, nempe & quod ab omni errore & vitio sit immunis, & quod viam ac rationem commonstret qua homo nunc Deo placeat, & aliquando ei conunctus, verē sit semper felix atque beatus. Quorum neutrum illorum sapientia a scribi potest. Nam cum nequaquam diuino fidei lumine illustrati fuerint, in multis sunt hallucinati, & rationem tantum demonstrant, qua iuxta ciuilem politiam bene iustēque viuatur. Itaque istos quālibet praecclare Philosophantes, a sapientia quam profitebantur alienissimos fuisse constat, ut qui ne principium quidem sapientiae nouerint. Inuium enim, inquit noster, timor Domini. Excelluit hic noster sapiens in parabolis proferendis, ut de eo dicat scriptura: Locutus est Salomon tria milia parabolas, & fuerunt carmina eius quinque milia. Ad quae audienda, cum non tantū finitima quaeque gentes ad eū confluerent, sed & à cunctis finibus terrae plerique conuenirent, adeo ut inter caeteros etiā regina Saba ex ultimis orbis terminis adisset: an non & nos conuenit lubenter eum, adhuc nobiscum in parabolis scripto relicti loquentem, audire? Idque eo magis quod in eis tanta sit sententiarum varietas, ut ex eis ad quoduis argumentum tractandum facile rationes eaeque efficacissimae desumi possint, adeo ut nulla sit vel iustitiae vel iniustitiae pars, quae non hinc vel laudari vel vituperari queat, nulla hominis actio aut vitae functio quae nō hinc commonstretur qualis esse debeat, ut ob id recte quis dixerit, vix esse inter sacros codices alium qui ad quoduis dicendum & persuadendum, atque ad conciones vulgares magis sit accommodus, quemadmodum vel ex D. Gregorio facile animaduerti potest, qui ad formandos hominum mores sepiissime, ex hoc libro testimonia perit. Recte ergo etiam huic parabolarum Salomonis libro ea tribui possunt nomina, quae à Graecis tribuuntur illi, qui ad huius imitationem postea conscriptus est libro, quem nos Ecclesiasticum vocamus, ut scilicet etiam iste dicatur aut ^{et dicitur} hoc est excimius, praecipuus & praeceteris eligendus aut ^{et dicitur} quod omnium virtutum & morum materiam copiose comprehendat. Quae cum ita sint, mirari subinde mecum soleo nostram negligentiam,

qua diuinus ille liber qui sapientissimi Salomonis parabolas continet ita neglectus permanet, ut vix sint ex nostris qui in eum iusta ediderint commentaria, cum illum vel maxime requirere commentaria, etiam ipse titulus moneat. Siquidem parabolarum nomen, eorum qua dicuntur obscuritatem declarat. Sunt enim qui sensum tantum literalem idque perfunctorie satis sunt profecuri, sunt rursus qui mystica tantum intelligentia explicanda, idque in quibusdam dumtaxat versibus incubuere. Deinde nostri fere sic eam qua videtur lectionem Latinam interpretando tractarunt, ut nullam originalis linguae ab eis habita ratio, sine qua, nec quae sit verior alicuius loci lectio, ubi varietas incidit, nec quis sit verior sensus ex multis qui legenti occurrerunt, & apud commentatores reperiuntur, cognosci satis potest. Alij vero, nostra omnino non solum neglecta, sed & reiecta lectione, Hebraicam tantum exponunt literam, suam quisque sequendo versione, Iudaicisque etiam expositionibus frequenter nimis inhaerentes & confidentes. Haec apud me serio perpendens, cum ex ordinaria professione aliquid mihi publice ex sacris libris tractandum esset, operae precium me facturum existimaui, si praelectionibus publicis vtilissimum hunc librum illustrandum susciperem, vulgataeque nostram lectionem, quae, quod et saeculis recepta fuerit & usitata atque iam decreto celeberrimi concilij Tridentini confirmata sit, merito reicienda non est, sed omnibus aliorum praeferenda, sic tractarem ut semper ad originalia tum Graeca, tum Hebraea respectus haberetur, usque potissimum sensus daretur qui cum ipso fonte maxime conueniret. Sic etiam literalem indicarem intelligentiam, qua fundamentum est & basis sensus mystici, ut mysticam intelligentiam non negligeremus. Hanc enim semper iudicavi optimam & vtilissimam esse tractandi scripturas rationem, ut seruata usitata latinis versione, accurata haberetur collatio ad linguas originales, quo per eam & veritas lectionis in codicum varietate deprehenderetur, & inter varias intelligentias quas nostra versio admittit, ea traderetur quae cum fonte ipso vel consideret, vel vicinissime accederet. Deinde ut ne solo vel literalis vel mystico sensu tradendo opera daretur, sed ut prius literalis sensu praefecto pro fundamento, solida postea mystici sensus perciperetur suauitas, repressa illa nimia, qua plerique abutuntur, mysticas intelligentias tractandi libertate, nullo subnixae fundamento. Quare fit ut plerisque eorum tractationes ridiculae fiant non sine iniuria sanctissimarum scripturarum, in quibus explicandis temere quis ea vitur libertate, ut illa suis subiciat conuentionibus & sine solida ratione id doceat in eis significari, quod a spiritu diuino, qui earum praecipuus est auctor, alienissimum saepe est. Hanc enarrandi sacras literas rationem, cum secutus essemus in hoc libro publicis lectionibus explicando, & intelligeremus studiosos piersque efflagitare, ut in vtilitatem Christiana reipubl. labor noster ederetur, non potui praetermittere, quamdiu alia ratione Ecclesiae Christi non possum inferuire, quin illorum perniciosa satisfecerem, secutus hunc nostrum sapientem in cuius persona dicitur: Sapientiam sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem vilius non abscondo. Scio hac tempora summo pere requirere ut potissimum stylus exeratur contra haeticos in confutandis eorum erroribus, & stabilienda antiqua catholicae fidei doctrina. Verum cum istud a multis abunde hoc iam tempore praestitum sit, & naturali genio semper magis tractus sum ad solidam atque genuinam scripturarum tractationem, putavi magis sectandum id ad quod natura ducit, persuasus etiam nulla alia magis ratione aut trahendos errantes ad catholicae nostrae matris gremium, aut confutandos eorum errores quam solida scripturarum explanatione, quam cum videant in quibusdam commentatoribus nostris desiderari, fit ut cum eorum commentariis etiam fidem & religionem quam sectantur reiciant, & non satis firmam iudicent. Nec tamen hoc nostro labore aliorum commentarios reieciimus, sed ex omnibus aliorum qui ad manum erant & versionibus, & commentariis, quod proposito nostro seruiret mutuati sumus, & inter alios potissimum, Rodolphi Bayni Cantabrigensis, viri & doctissimi, & piissimi, ut ne quem sua fraude laudemus. Cuius commentarij in hunc prouerbiorum librum sufficere propemodum poterat, si non suam tantum Hebraicam versionem cum Rabbiorum expositionibus commentario explicasset, usitata nostra lectione fere praeterita. Nec mihi pudendum duxi, aut illius aut

aliorum

aliorum laboribus & frui, & me adiutum profiteri, cum hoc demum modo optimè commentaria conscribuntur, quando ad D. Hiero. & aliorum imitationem quae ab alijs benedicta sunt, conueruntur, adhibito iudicio, & additis his quae desiderari poterant. Nisi enim deprehendissimus non sufficere quae in hunc librum conscripta sunt, a Beda Livano, glossa ordinaria, Dionysio Arboreo, Rodolpho denique & alijs quorum commentariis vsi sumus, laboribus nostris istis omnino abstinuissemus. In quibus etsi hoc potissimum egimus ut nostram receptam lectionem illustrarem, restitueremus & ornarem, tamen frequenter ac propemodum semper meminimus aliorum ex Hebraeo versionum, nonnunquam etiam graecae lectionis quae 70. tribuitur interpretibus, earum item sensum explicantes, tum ut qui Hebraea legere volent, etiam eorum intelligentiam hinc desumere queant, tum ut varios sensus qui in breuissimis hisce sententijs saepe reconditi sunt, cum legentium vtilitate erueremus, tum maxime ut collatione facta cum aliorum versionibus & originali lingua, non solum quae verior esset nostra lectionis intelligentia ostenderemus, sed etiam declararem nostram lectionem cum Hebraica, ut vocant, veritate optimè conuenire, sicque eandem à multorum calumnia vindicarem, qui illam asperrantur quasi ab originali lingua planè dissentientem. Ceterum cum absolutis his nostris commentariis viderem aliquem mihi ex more deligendum, cui illas consecrare, & qui illarum patronus esse valeat, contra obiectatorum quorundam iniurias, qui cum ipsi nihil praclarum aut volunt aut possunt prestare, aliorum factis semper detrahunt, mox mihi tua amplitudo occurrit, tanquam cui id pra omnibus deberetur, non solum quod summa sit tua in his nostris regionibus atque etiam externis, tum auctoritas tum celebritas, sed etiam quod & mihi meriti à tuo potissimum patrocinio sit pendendum, & huius libri argumentum eximia tua prudentia maxime congruat, quae ut prius semper, ita in superioris anni turbatione, sanis & sapientibus tuis consilijs, hisce regionibus summa animi constantia adfuit, ut in extremis videbamur versari periculis, Dei singulari beneficio magna ex parte restituti simus, spemque conceperimus, quod superest, adhuc perficiendum tua illa maturata, moderata omnibusque nota prudentia, nisi eam nobis iratus Dominus praemature eripiat. Cui enim iustus hic liber, qui sapientiam Salomonis Regis nobis exprimit dedicandus est, cuius defensionis iustus potius concredendus, quam ei, cuius consilijs sentiunt se Reges iuuari, in quo velut speculo videre licet, quam vera sint, pleraque quae in hoc libro dicuntur, quam vtilis scilicet sit reipublicae sapientum prudentia, experientia, & quae ex his proficiuntur sana consilia, quam ad regna constabilienda plus valeant sapientia rectaque consilia, fortium viribus & armis: Ad cuius autem patrocinium ego potius confugiam, quam eius, qui ut est ipse doctissimus, ita studijs promouendis valde intendit, ut declarat erectum ab ipso hoc anno institutum Louanij nouum Collegium? Nec ego sane alium mihi patronum deligendum duxi quam eum, cuius in me fauorem ut maxime requirere debeo, ita quoque saepe non obscure expertus sum. Soluta ergo tua humanitate hunc nostrum laborem tuo honori & defensionis dicatu suscipe, quem si intellexerimus tua prudentiae ac studiosis non displicere, breui spero Deo domante dabimus & in ecclesiasticum commentaria, qui ut similis est cum hoc libro argumenti, ita non minus imò multo magis requirit, & restitutionem lectionis, & illustrationem solida intelligentia, quo maiori cum fructu legi valeat. Bene vale Patrone Colendissime, usque qua soles beneuolentia prosequere. Louanij ex maiori collegio Theologorum. 18. Octobris, Anno. 1567.

P R O O E M I V M I N
Prouerbia Salomonis:

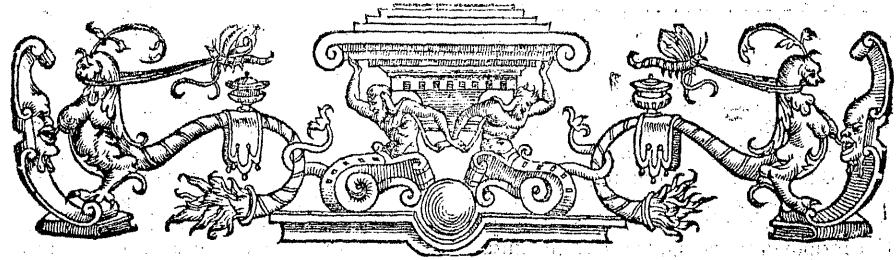

IRES esse Salomonis libros canonicos citra controuersiam afferunt omnes, & Iudei & Christiani. Prouerbia scilicet, Ecclesiasten, & canticum canticorum. Præter hos, alios duos nempe qui liber Sapientie dicitur & Ecclesiasticus, Iudei nec Salomonis esse agnoscunt, nec pro canonicis habent ut sepe testatur D. Hieronymus. Christiani uero & pro canonicis habent, & Salomoni quandoque tribuunt. Nam & D. Cyprianus sumit testimonia ex his duobus libris, uelut sententias à Salomone prolatas. In epistola enim ad Rogatianum, quæ est libro tertio, nona, probat ex ecclesiastico tanquam ex Salomonis libro sacerdotem esse honorandos. Sed & Salomon, inquit, in Spiritu Sancto constitutus, testatur & docet quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas dicens, Ex tota anima tua time Deum & sacerdotes eius sanctifica, & iterum, honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius. Sic & Sapientia librum D. Ambrosius aliquoties tribuit Salomoni. Nam sermone super Psal. 118. Quid sit scientia, inquit, doceat te Salomon qui ait de domino Deo nostro. Ipse dedit mihi eorum quæ sunt, cogitationem ueram, pro quo nos legimus in cap. 70. Ipse dedit mihi eorum quæ sunt scientiam ueram. Quod quomodo sit accipiendum, monet D. Augustinus lib. 2. de doctrina Christiana, cap. 8. ubi recensens libros ueteris testamenti, tres tantum esse dicit Salomonis, Prouerborum, Ecclesiasten, Canticorum. Duo autem libri, inquit quorum unus Sapientia, & alius Ecclesiasticus inscribitur de quadam similitudine Salomonis esse dicuntur. Idem habet lib. 17. de ciuitate Dei cap. 20. Nam de Ecclesiastico constat ex prologo quod eum Iesus filius Sacerdotis scripsit, quem se D. Hieronymus in prologo super libros Salomonis asserit Hebraicum reperisse, non Ecclesiasticum ut apud Latinos, sed parabolas prenotatum, cui iuncti erant Ecclesiastes, & canticum canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum numero librorum, sed etiam materiarum genere coequaret. Alterum dicit Apud Hebræos non extare, quin & ipsum stilum Græcam eloquentiam redolere, & nonnullos scriptorum ueterum affirmare illum esse Iudei Philonis. Itaque tres tantum sunt libri qui uerè sunt tribuendi Salomoni, de quibus quid scripserit D. Hieronymus in commentariis in Ecclesiasten, dignum est annotatione. Cum enim differuisset de tribus nominibus Salomonis. Is itaque, inquit, iuxta numerum uocabulorum tria uolumina edidit, Prouerbia, Ecclesiasten, & canticum canticorum. In prouerbiiis paruulum docens, & quasi de officiis per sententiam erudiens, unde & ad filium eius sermo crebro repetitur, in Ecclesiaste uero mature uirum ætatis instituens, ne quicquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca & breuia uineta quæ cernimus. Ad extremum iam consummatum uirum, & calcato sæculo præparatum in canticum canticorum sponsi iungit amplexibus. Nisi enim prius reliquerimus uita, & pompis sæculi renunciantes expeditos nos ad aduentum Christi parauerimus nõ possumus dicere. Osculetur me osculo oris sui. Hæc illa, insinuans scilicet pro triplici hominũ statu, quod ad uirtutem attinet, scilicet incipientium, proficientium & perfectorum, tres etiã esse libros Salomonis, qui suo ordine singulis conueniant statibus. Quæ obseruatione secutus uult etiã diligentius attendendum, quod per hos libros, authoris diuersus est titulus. In prouerbiiis enim inquit, notatur, Prouerbia Salomonis, filij Dauid regis Israel. In Ecclesiaste uero uerba Ecclesiastes filij Dauid regis Ierusalem. In canticum canticorum nec filius Dauid, nec rex Israel sive Ierusalem, sed tantum canticum canticorum Salomonis. Sicut enim prouerbia quasi rudis institutio ad duodecim tribus & ad totum pertinent Israel, & quomodo contemptus mundi non nisi metropolitibus conuenit, hoc est, habitatoribus Ierusalem, ita canticum canticorum ad eos proprie facit mentionem qui tantum superna desiderant. Ad incipientes & proficientes & paterna dignitas, & regni proprii merito indicatur auctoritas. Ad perfectos uero ubi non timore eruditur discipulus, sed amore filius, proprium nomen sufficit, & æqualis magister est, & nescit se esse regem. Hæc ille. An autem hoc ordine scripserit Salomon quo conuenienter ob causam distanti libri sunt positi, non satis conuenit. Nam cum nostri fere credant hoc ordine scriptos, Rabini contra sentiunt illam canticum canticorum conscripsisse cum adhuc esset adolescens, Prouerbia cum iam grandis esset natu, ac ætate uirili, Ecclesiasten cum consensesceret. Cuius rei coniecturam faciunt ex uariis istorum operum inscriptionibus. Sed ut infirma est hæc coniectura, ita uariationi magis congruit, ut quo ordine sunt positi, eodẽ conscripti sunt. Nam ut habet Hieronymus haud procul ab hoc ordine doctrinarum, & philosophi sectatores suos erudiunt, ut primũ ethicam doceant, deinde physicã interpretentur, & quem in his profecisse perspexerint ad theologiam usque perducant. Sed curiosum fuerit his diutius immorari, quemadmodum & illud inquirere, an Salomon ipse librum hunc conscripserit, an ut alij uolunt ab alio conscriptus sit, qui ex uariis sententiis & parabolis partim à Salomone prolatis, has collectas in unum librum redogere. Certè principium magis testatur à Salomone conscriptum quia nouè capitibus sermo est continuus, sibi que coherens. Ut ut est omnia sunt Salomonis, nisi fortè unum aut alterum caput, de quo postea. Nec tam à Salomonis nomine eius pendet auctoritas, quam à spiritu sancto, à quo hanc scripturam profectam esse, ut diuina potius sit habenda quam humana, non solum ex illo patet, quod à cuncto populo Dei tam ueteri, quam nouo semper pro diuina sit habita. sed etiam quod ex hac apostoli frequenter desumpserint testimonia. Hinc enim est quod Paulus habet 2. Corinth. 9. Hilarum Datorem diligit Deus, sed secundum translationem Septuaginta, Hinc quod ad Hebræos duodecimo habet. Filij mi noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris cum ab eo argueris. Quem enim diligit dominus, castigat. & c. quod ipsam consolationem diuinam dicit loqui in scripturis tanquam filius suis, & desumptum est ex huius cap. 3. Ad quem & in Apoca. cap. 3. alludit ipsemet dominus dicens. Ego quos diligo castigo. Ex hoc libro est quod & Iacobus, & Petrus citant. Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Item quod est 1. Petri 4. Si iustus quidem uix saluabitur, impius & peccator ubi parebunt? Quamuis etiam in his secuti sint Septuaginta, Item quod est 1. Petri 2. Canis reuersus ad suum uomitum. Sed & Isaias ex hoc libro testimonium mutuatus est. Nam ex istius cap. 1. habet in capite suo 59. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant ut effundant sanguinem. Quod & Paulus ad Romanos 3. ex utroque desumpsit. Sicut autem posteriores ex hoc testimonia desumpserunt ita & ipse Salomon in hoc imitatus est eos libros qui diuina auctoritate eminebant, nam & ex Tob quædam mutauit est sicut & Dauid ipse, ut patebit in sequentibus, ut intelligamus diuinarum scripturarum inter se connexionem. Notandum & illud quod ad auctoritatem facit huius libri, quod cum hunc, sicut & alios duos Salomonis, hebræi qui canonem ueteris testamenti in tres fecerunt ordines, quorum primus continet pentateuchum,

P R O O E M I V M I N P R O U E R B . S A L O M O .

teuchum, 2. Prophetas, 3. Agiographa, ut patet ex Hieronymo in prologo qui Galeatus dicitur, inter Agiographa computant. D. Augustinus qui libros ueteris testamenti diuidit in duos ordines, historiales, scilicet & Prophetas ut patet libro 2. de doctrina Christi. hunc librum cum duobus aliis ac libro sapientie atque Ecclesiastico inter propheticos numerat. Vnde 17. de ciuitate Dei cap. 20. ostendit & in hoc & in aliis omnibus iam dictis libris, prophetias contineri ad Christum & ecclesiam pertinentes, quod quam uerum sit in sequenti explanatione patebit. Quod autem attinet ad uersionem qua uimur certum est eam non correspondere uersioni 70. quæ ante D. Hieronymo fuit usitata in Ecclesia, qua & apostoli maxime usi sunt, unde & testimonia patrum siue Græcorum, siue latinorum non respondent semper nostræ literæ. Certum iterum est D. Hieronymum primum ex Hebræo in linguam Latinam prouerbia sicut & alia omnia ueteris testamenti uertisse. Atque omnino uerisimile est hanc, quam nunc uimur illius esse, quæ tamen sicut magis hebraicæ conuenit ueritati quam uersio 70. ita non semper adamussim illi conuenit, sed frequenter in plerisque accedit ad uersionem 70. eandemque sequitur. Ei enim quoniam ualde recepta erat apud Græcos & Latinos, multum ad huc tunc tribuit D. Hieronymus, nec ab ea omnino recedere potuit. His præmissis ad explanationem huius libri accedemus si illud prius lectorem admonuerimus, nos in his commentariis, & si sepius hebraicæ lectionis mentionem faciamus, tamen pauca tantum uerba hebraica inseruisse, cum ob alias causas, tum ne lectorem hebraicæ linguæ igna- rum abstereremus ab eorum lectione. Oramus autem omnem benignum lectorem, ut si quæ deprehendat quæ merito improbanda uideantur, candidè admoneat, quod ea in altera editione si eam subsequi con- tingat, corrigantur.

COMMENTARIA IN PRO- VERBIA SALOMONIS.

CAPVT PRIMVM.

Parabola Salomonis, filij Dauid, Regis Israël, ad sciendam sapientiam & disciplinam, ad intelligendum verba prudentia, & suscipiendam eruditionem doctrina, iustitiam & iudicium & aequitatem, vt detur paruulis astutia, adolescenti scientia & intellectus.

HACTENVS pendet sententia, comprehendens titulum simul cum propositione, & fructuum insinuatione. Titulus est Parabolę Salomonis, filij Dauid, Regis Israël, quę Hebręorũ more cohærent cum reliquo contextu. Nomen parabolę libri materiam indicat. Circa quod nomen notandũ apud nos librum hũc duobus vocari nominibus. Parabolę scilicet & Prouerbia. Nomen Parabolę respondet nomini Hebręico מִשְׁלֵּה מִשְׁלֵּה Misse, quod proprie significat similitudines, sicut & nomen Parabolę, quod Gręcum est à verbo παραβάλλω, quod est comparo. Nomen prouerbij respondet dictioni Gręcę παραβολή, quam hoc loco vertunt 70. quamuis proprie non sit idem Paręmia vel prouerbiũ, & Parabola, vel מִשְׁלֵּה Misse. Siquidem Parabolę dicuntur similitudines vel similia, cum scilicet vnum alteri expressę comparatur, vel cum vnum sub altero propter similitudinem insinuatũ, quemadmodum obseruare est in Parabolis Euangelicis. Paręmia verò vel Prouerbiũ proprie est quod Adagium dicimus. Commune scilicet & antiquum aliquod dictum, & sententia, quę Basilius. in ore omnium versatur, quemadmodum & D. Basilus annotauit scribes in initium istud Prouerbiorum. Veruntamen dictiones istę sæpe in scripturis confunduntur, & nomen Parabolę pro Paręmijs, & nomen Paręmię pro Parabolis sæpe accipitur, & vtrunque etiam extra propriam suam significationem. Nam apud Ioannem dicitur, Hoc Prouerbiũ dixit eis Iesus. Vbi prouerbiũ, & vt est Gręcis paręmia, accipitur pro parabolico sermone, quo prius vsus est dominus. Similiter & Ioannis 16. Hęc in Prouerbis locutus sum vobis, venit hora cum iam non loquar in prouerbis vobis, &c. Vbi nec accipitur in propria sua significatione, nec pro parabolis proprie dictis, sed pro sermone vtili, obscuro tamen, quemadmodum doctę annotant. in Prouerb.

tauit D. Basilus, sic hoc loco scribens. Prouerbiorum vox, apud Gręcos παραβολή, extra scripturę vsus de sermonibus vulgarioribus vsurpatur, & de ijs quę in vijs plerumque dicuntur. o. p. 6. enim apud externos via nominatur. Vnde etiam paręmiã diffiniunt verbum ad viam vulgi vsu tritũ, & quod à paucis ad similia plura trãssumi potest. Apud nos autem paręmia est sermo vtilis, cum moderata obscuritate editus, multam quidem per se vtilitatem complectens, multam etiam in profundo intelligentiam occultans. Hęc ille. In qua significatione etiam nomen Parabolę sæpe accipitur in scripturis, vt cum dicitur in Psalmis, Inclinauo in parabolã aurem meam, aperiam in Psalterio propositionem meam, Psal. 49. vbi pro propositionem Gręcis est πρόβλημα, problema. Parabolam ergo vocat problemã, hoc est, dubium & perplexum sermonem. Itaque cũ hęc nomina Misse, prouerbia & parabolę huic libro tribuuntur, in ea acceptione impropria sunt accipiendę, vt significant sententias graues, vtilis, sed obscuriores, quamuis in hoc libro pleręque sunt veri nominis & paręmię & parabolę, hoc est, adagia & similitudines. Multa enim sunt quę sine comparatione dicuntur. Sed quoniam quę dicuntur per parabolam aut prouerbia proprie dicta, sunt occulta, nec facillẽ cuius patent, factũ est vt omnes sententię graues his nominibus vocarentur. Quę proprio nomine Gręcę dicuntur, vt o. p. 6. Latine sententię. vnde quidam hic vertunt, Sententię Salomonis. Verum magis cõuenit Parabolarum nomen, quod non simpliciter tantum sint sententię, sed & mystici sæpẽ lateant sensus sub cortice literę, & præter literalem sensum, aliud etiam quid grauius & spiritalius significetur, vt omnia penẽ etiam veri nominis parabolę inueniantur. Itã hactenus de nomine parabolę. Nomen suum author apponit, dicens Salomonis, vnde constat ipsum libri huius authorem esse, quãquã sint qui præter eum non per se hęc scripsisse, sed ab aliis cõscripta, qui ex ore eius exceperunt. De quo nonnihil postea circa caput 1. Hic autem notandum quod inter Hebręos scriptores, Salomõ inuenitur primus qui suo libro titulũ proprij nominis ascripsit, quę postea imitati sunt Prophetę posteriores, Esaias, Hieremias, &c. Quod sanẽ non parum facit ad stabilendam libri authoritatem. Addit filij Dauid, quod nõ solum facit pro more Iudæorum, qui nomini proprio

proprio semper nomen patris adscribitur vice cognominis, sed & ad authoris dignitatem & operis commendationem pertinet, nepe quod talis viri fuerit filius, sapiens scilicet sapientis. Eodem spectat quod addit Regis Israel, quod quamuis possit etiam referri ad Dauidem, magis tamen secundum distinctionem Hebraicam referendum est ad Salomonem, qui & ipse fuit Rex totius populi Israelitici. Et haec tenent de titulo. Quae sequuntur, demonstrant, & ad quae haec scripta sunt finem, quae horum utilitas, & quibus haec scripta sunt.

Ad sciendam, inquit, sapientiam & disciplinam, &c. Vbi pro absoluenda sententia aliquid est subaudiendum, hoc modo, Haec sunt Parabolae Salomonis, compositae & editae, ad sciendam sapientiam, &c. Longa est coeries in propositione fructuum, quos promittit his qui haec praecpta seu sententias audiunt. Quae quidem congeries est quoddam & huius libri & totius scripturae sacrae encomium, insinuans absolutam sapientiam hinc colligi posse. Quali congerie & Paulus de scriptura sacra, dixit: Omnis scriptura diuinitus inspirata, utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus. Ita & hic sapiens non habuit dicere: Ad sciendam sapientiam, quamuis in ea omnia contineantur quae sequuntur, sed adiecit disciplinam, hoc est eruditionem, intelligentiam, astutiam, scientiam & intellectum, ut significaret parabolam has valere ad perfectam sapientiam, & valere ad docendum, & ad corripiendum, ad erudiendum, proinde nec est valde exacta singularum partium & dictionum inquirenda distinctio, cum sapientia, sicut de ea Sapiens loquitur, non sit distincta ab intelligentia, prudentia, scientia & disciplina, sed haec omnia comprehendat. Vocabulum autem disciplina quod fere respondet dictioni Graeca *παιδεία*, & Hebraica *מִשְׁכֵּל* Musad, cum apud Latinos proprie tantum significet eruditionem & institutionem, tamen in saecris nunc hoc significat, nunc castigationem, sicut dicitio Graeca & Hebraea vtrunq; significat. Pro castigatione enim saepe inferius ponitur, & apud Paulum ad Hebraeos: Omnis quidem disciplina in praesenti videtur non esse gaudij, sed mœroris, &c. Hoc loco cum recte accipiatur pro eruditione, sicut mox vertit interpretes, potest etiam accipi secundum Hebraeos pro castigatione & correctione morum. Et si quis harum dictionum particularem distinctionem requirat, sapientia referri potest ad perfectos, disciplina autem ad imperfectos. Iam quod sequitur, *Ad intelligendum verba prudentiae*, referri potest ad sapientiam quae per verba prudentiae percipitur, & quod dicitur, *ad suscipiendam eruditionem doctrinam*, pertinet ad disciplinam. Ceterum sapientia quae toto hoc libro & in scripturis sacris commendatur tantopere, longè est alia quam de qua Philosophi loquuntur & per quam apud vulgus quidam dicuntur sapientes. Non enim haec consistit in multarum naturalium & rerum gestarum cognitione, aut in subtili argumentorum collectione, aut in prudenti rerum gerendarum dispositione, iuxta naturalis rationis dictamen, aut in artificiosa operum perfectione, sed in cognitione eorum quae

& de Deo vero credenda sunt, & secundum eius voluntatem facienda sunt, ad eum finem ut aliquando eo fruamur, & in eo beati simus. Haec est enim sola verè sapientia, quae tamen non consistit solum in cognitione horum, sed & in affectione pia erga illa. Sine hac enim non vocatur quis in scripturis sacris sapiens, sed insipiens & stultus. Et quis quæso stultior eo qui cum rectam videat viam & agnoscat, eam tamen ingredi nolit, sed praeter ea, deuia eligat per quae in foueam aut in latronum manus abducatur. Sic & de scientia loquitur Ioannes, dicens: Qui dicit se nosse Deum, & mandata eius non custodit, mendax est, & veritas in eo non est. Atque quod insinuat se Sapiens loqui de huiusmodi sapientia, quae consistit in recte viuendo, postquam dixisset, ad intelligenda verba prudentiae, & suscipiendam eruditionem doctrinam, subiicit iustitiam, iudicium & aequitatem, significans se loqui de vera sapientia quae in illis virtutibus consistit, in quibus omnis virtus comprehenditur. Omnis enim virtus iustitia est iudicium & aequitas, quae nomina eodem recidunt. Congeruntur autem pro Hebraeorum more ad perfectionem indicanda. Iustitia enim est omne opus bonum, quia hoc iustum est fieri. Idem est iudicium, quia illud recta ratio & lex diuina faciendum decernit. Aequitas est & rectitudo, quia recta rationi consonum. Coniunguntur frequenter in scripturis duo illa iustitia & iudicium, per quae quid significetur hic insinuat, dum additur aequitatem, vel ut habent Hebraei pluraliter rectitudines, hoc est, ea quae recta sunt. Ceterum illorum duorum, alterum est meritis decernentis quod iustum est, alterum est voluntatis conformatis se in operatione cum recto iudicio mentis. Vnde Ambrosius super illud, Feci iudicium & iustitiam, sermone 16. in Psalmum 118. Iudicij, inquit, finis est iustitia. In iudicio est veritatis custodia, in iustitia fructus aequitatis. Et Augustinus in Psalmum 105. super illud Beati qui custodiunt iudicium & faciunt iustitiam in omni tempore. Amat inquit, scriptura illa duo simul ponere. Et fortasse propter vicinitatem significationis etiam alterum pro altero poni potest, vel iudicium pro iustitia, vel iustitia pro iudicio, tamen si proprie dicantur, aliquid interesse non dubito, ut iudicium custodire dicatur, qui recte iudicat, iustitiam vero facere qui agit. Haec ille. Itaque haec duo coniuncta significant, nec satis esse recte iudicare, nec satis esse quod rectum est agere, sed necessarium esse ut & quod recte iudicamus, recte agamus, & quod rectum est, cum iudicio agamus.

Indicat autem Sapiens & quibus potissimum haec scribantur, cum subdit, ut detur paruulis astutia, ubi pro paruulis dicitio est Hebraica *רִמְיָהוּ* Pethaiim, a suadendo & pelliciendo dicta, quae hoc libro saepius occurrit, & fere in mala partem, pro his qui facile suasionibus ducuntur, hoc est, pro rudibus & imperitis. Pro quo Septuaginta saepe vertunt *ἀσύνετος*, quemadmodum & hoc loco. vnde noster quamuis hic verterit paruulis, aliquando postea vertit innocens, ut annotabitur inferius. Itaque paruuli hic dicuntur non tam qui aetate sunt paruuli, quam qui sensu & iudicio, quales etiam sunt qui aetate sunt paruuli. vnde & subditur. Et adolescenti,

1. Io. 2.

Ambro.

August.

Hebr. 17.

vel ut habent Hebraei, iuueni & puero, scientia & intellectus. Imperitis enim & facile persuasibilibus necessaria est astutia, hoc est, circumspectio, ne facile decipiantur, incautis enim conuenit cautio. Iuuenibus autem scientia & intelligentia, ne ignorantia pereant, quae illis inest propter inexperientiam.

Audiens sapiens sapientior erit: & intelligens gubernacula possidebit. Animaduertat parabolam & interpretationem: verba sapientum & aenigmata eorum.

Duobus modis intelligi possunt haec subiuncta superiori proemio. Altero ut indicetur hic qualis debeat esse horum auditor, & qui sint qui hanc doctrinam sint suscepturi, nempe qui sapiunt, hoc est, qui per timorem Dei suam insipientiam deponere incoeperunt. nam ut postea dicitur, Stulti sapientiam despiciunt. Qui ergo sapit, is hanc doctrinam audiet, non aures tantum corporis, sed etiam mentis, eam recipiendo & amplexando, sicque magis magisque reddetur sapiens. Nec his obuiat quod mox supra dixerat, haec tradi ut detur imperitis & iuuenibus scientia. Nam illis non proficiet nisi sapere incipiant. Altero modo & melius intelliguntur haec subiuncta, ut ne, quia dixit, ut detur paruulis astutia, viderentur haec parabolae tantum prodesse posse illis imperitis & iuuenibus, sed ex eis etiam sapientes posse non paruam percipere utilitatem, quamuis prima ratio habeatur eorum qui maxime indigent sapientia. Sapiens, inquit, si audiat has parabolam, ita ut animum eis accomodet, & ipse hinc percipiat commodum, sapientior enim euadet. Et qui intelligens est, si audiat has, possidebit, hoc est, acquirere & obtinebit per has gubernacula, hoc est, rationes gubernandi & consilia, per quae & seipsum in omnibus agendis, & alios recte gubernare poterit, sibi & aliis bene in omnibus consulens. Dicitio enim Hebraica hoc loco posita proprie consilia significat, pro qua Septuaginta & hoc loco & aliquoties postea verterunt *ἐπιτροπὴν*, quos sequitur noster vertit gubernacula, quod metaphorice accipiendum est pro consiliis quibus res gerendas moderantur viri prudentes, ut clauo nauem dirigat nauclerus. Significat ergo hoc consecutum ex his parabolis eum qui intellectu praeditus est, quod ex his discet consilia quae sibi & aliis supereditabit ad gubernandum actiones. Insuper si haec audiat, animaduertet parabolam & interpretationem, quia ei dabitur occasio praesens cogitandi de sententijs serijs & grauibus, & inuestigandi atque inueniendi earum sensum & interpretationem. Et ut significaret quid parabolae nomine intelligat, subiicit: verba sapientum & aenigmata eorum, hoc est, obscura & perplexa eorum dicta. Quae scilicet & in hoc libro congesta sunt, & quae etiam si hic non contineantur, facilius ex istis intelligi a sapientibus poterunt. Haec tenent ergo duplex huius libri utilitas insinuata est, nempe ut insipientes hinc suscipiant sapientiam, & ut sapientes, hoc est, qui vel omnino sunt sapientes, & qui habentur sapientes, addant sibi ampliore sapientiam. Et illi quidem fiat ex imperitis astuti, scientes & intelligentes, hi vero fiant boni consultores, & abstrusas etiam quasque sententias penetrent & intelligant.

Timor Domini principium sapientiae: sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt.

Priusquam sapientiam quam promissit, tradere incipiat, hunc verum praemittit, quo significat qui sint Sapientiae capaces, qui non, & quae sit sapientiae origo. Sic & Sapiens Ecclesiastici 1. post commendationem sapientiae statim subiicit eximia commendationem timoris domini, inter cetera etiam dicens, quod hic dicitur: Initium sapientiae, timor domini. Quae sententia sicut post Salomonem ab Ecclesiastico est reperita, ita & ante Salomonem prolata est a Davide Psalmo 110. ubi legimus Initium sapientiae timor domini. Cum ergo tam celebris sit haec sententia, diligenter inquirenda est eius intelligentia. Ad quam quo melius perueniamus, tractanda est duplex difficultas quae circa eam occurrit. Primo enim quaeri potest, quomodo timor Dei dicatur initium sapientiae, cum ipse timor Dei ab ipsa proficiatur sapientia, ut quae timorem Dei imprimis doceat. Ipsa vero sapientia generetur ex principijs fidei & perceptis diuinis. ita ut potius fides videatur dicenda principium sapientiae, iuxta illud: Nisi credideritis, non intelligetis. Secundo quomodo in praedictis scripturis timor Dei dicitur esse tantum initium sapientiae, cum Job, 28. dicatur: Ecce timor domini, ipsa est sapientia. Et Ecclesiastici 1. Plenitudo sapientiae est timere Deum. Item: Corona sapientiae timor Domini. Et sapientia & disciplina timor domini. Item cap. 19. Omnis sapientia timor domini. Imo & cap. 25. praefertur sapientiae, cum dicitur: Quam magnus qui inuenit sapientiam, sed non est super timentem Dominum. Timor domini super omnia se superposuit. D. Thomas tractans has difficultates secunda secundae q. 19. art. 7. quod ad priorem attinet, ait: Initium sapientiae dupliciter aliquid dici posse. Aut quia est initium eius secundum essentiam ipsius, hoc est, vnde trahat suam originem & esse. Aut quia est initium eius secundum eius effectum, hoc est, id vnde primo incipit sapientia operari, est que in homine primus sapientiae effectus. Et priori quidem modo, fidem ait esse initium sapientiae, hoc est cognitionis Dei. Posteriori vero modo timorem Dei esse initium sapientiae, quia hic est primus cognitionis Dei effectus. Non multum huic dissimile est quod quidam intelligunt, cum hic dicitur: Principium sapientiae timor Domini, tradi primum sapientiae praecceptum, ut sit sensus: hoc in primis sapientia de qua loquor, exigit, ut quis timeat dominum. Ad posteriorem difficultatem dicit timorem Dei sic dici esse ipsam sapientiam, quomodo radix in virtute dicitur esse tota arbor, quia & de timore dicitur Ecclesiastici 1. Radix sapientiae est timere Deum. Verum haec explicandi rationes non videntur scripturis conuenire. Omnino enim videtur praedictis sententijs non significari vnde sapientia in nobis incipiat operari, sed vnde oriatur, sicut illa sententia satis ostendit. Radix sapientiae est timere Deum. Et cum hic subiicitur, sapientiam atque doctrinam stulti despiciunt, significat stultos ideo non esse capaces sapientiae, quod vacui sint timore Dei, timentes autem domi-

Isa. 7. iuxta 70.

D. Thomas.

num, per timorem illum fieri sapientiae capaces. Notandum ergo quod supra dictum est sapientem hic non loqui de sapientia ut tantum in se includat cognitionem Dei rerumque agendam, sed ut in se includat cognitionem huiusmodi simul cum pia voluntatis affectione erga Deum & quae Dei sunt. Huiusmodi sapientiae, timor domini est principium, quia timor Dei & facit ut serio accomodemus animum nostrum ad sciendum quae Dei sunt, & facit ut incipiamus illis affici eaque eligere, approbare, & opere pericere. Intelligit autem D. Augustinus istud dictum de timore serui, quemadmodum patet praeter alia loca, ex commentario eius in epistolam Iohannis tractatu 9. ubi explicans illud: perfecta charitas, foras mittit timorem, Ergo, inquit, incipiat timor, quia initium sapientiae timor domini. Timor quasi locum praeparat charitati. Cum autem coepit charitas habitare, pellitur timor, qui ei praeparauit locum. Sicut videmus per setam introduci linum, quando aliquid fuit, &c. Verum istud non conuenit ei quod dicitur Ecclesiastici 1. Plenitudo sapientiae timere Deum. Itaque notandum secundo, quod dum scriptura tantopere commendat timorem domini in variis locis, nomine timoris non simpliciter significatur metus ille, quo homo in seipso cohercet, & spei quodammodo opponitur, sed simul cum hoc metu malum aliquod respiciere, omnis reuerentia Dei, qua fit ut homo Dei maiestatem habens praeculis, illum magni faciat, illi submisit se subicit, illi more in omnibus gerere studet, cauens studioso ne illum offendat. Vnde Septuaginta frequenter pro ea dictione Hebraica quae timorem significat, vertit *δουλοῦμαι*, vel *κωλύω*. Nam praedicto loco Iob, Graeca habent *δουλοῦμαι*. Vnde August. variis locis, legit: Ecce pietas ipsa est sapientia, ut de spiritu & litera ca. 11. Et de Trinitate li. 12. ca. 14. Nam libro de spiritu & litera sic habet. Pietatem dico quam Graeci *δουλοῦμαι* vocant. Ipsa quippe commendata est, cum dictum est homini, quod in libro Iob legitur: Ecce pietas est sapientia. Et hoc loco apud Salomonem non est *δουλοῦμαι*, hoc est timor, sed *κωλύω* hoc est pietas in Deum, quemadmodum & Esai. 11. ubi nos legimus, spiritus scientiae & pietatis, Graecis est *κωλύω*, cum sit eadem dictione Hebraica, quae hoc loco ponitur, quibus mox eadem dictione septuaginta verterunt *δουλοῦμαι*, quos noster secutus etiam vertit. Et implebit eum spiritus timoris domini. Quibus consideratis quidam existimauerunt non tam verendum fuisse in praedictis locis: Initium & principium sapientiae, quam primitias, ut significetur praecipua sapientiae partem esse timorem domini. Dictione enim Hebraica *Rescith*, hic posita non tantum significat principium, sed primitias & praecipua quae que in rebus. Hoc enim nomine semper vertitur scriptura Mosaisca cum iubet primitias frugum Deo offerre. Eadem est 1. Regum 15. cum dicit Saul: Tulit populus de praeda oves & boves primitias eorum quae caesa sunt, hoc est praecipua quaeque & electa ex eis. Sed & dictione Graeca quae his locis ponitur non tantum significat principium, sed & principatum, quomodo accipitur Psalmo 109. ubi noster vertit: Tecum principium. Nam ex Hebraeo

patet principium pro principatu accipi debere. Ita ergo hic sensus esse posset, Timorem domini praecipuam esse partem sapientiae & primas partes atque principatum tenere in sapientia. Timor enim Dei sic generaliter acceptus ut diximus, per omnes sapientiae partes se miscet. Nam ut habet Paulus: Pietas ad omnia utilis est. Itaque mirum non est si timor Dei ut pietatem erga Deum & reuerentiam significat, dicatur esse ipsa sapientia, plenitudo sapientiae, & corona sapientiae. Quamuis etiam verum sit, ipsum non solum ratione illius metus quem includit, quo malum aliquod respicitur quod a Deo nobis potest obsequari, sed etiam quatenus significat reuerentiam, ipsum esse principium seu initium sapientiae, sicut & radix sapientiae dicitur timere Deum, sed tale principium quod cum sapientia quam introducit & ingenerat, permanet, & cum ea semper magis perficitur, eamque magis perficit. Nec multum dissimile praedictis est quod Beda in hunc locum scribens, timorem seruilem dicit principium esse sapientiae, timorem vero filialem, qui ferè coincidit cum reuerentia & pietate, esse consummationem & perfectionem sapientiae, quia duo isti timores partes sunt timoris quem scriptura praedicat & commendat. Nam cum dicitur infra c. 9. Principium sapientiae timor domini, non est iam illo loco dictione *Rescith* hic posita, sed *Rescith* Thechillath, quae initium proprie significat. Dicit ergo hoc loco timorem Dei esse principium sapientiae, & ut habent Hebraei scientiae, significans timorem Dei debere adesse his qui percepturi sunt sapientiam, de qua loquitur. E regione cuius dicit stultus, hoc est, qui timore Dei sunt vacui, despiciere sapientiam & doctrinam. Coniungit autem saepe cum sapientia, doctrinam & disciplinam & eruditionem, pro quibus tribus est Hebraeis & Graecis eadem dictione, ut intelligamus sapientiam percipi non posse nisi quis doceatur & erudiat. Stulti ergo quia sapientiam despiciunt, despiciunt & doctrinam qua ad sapientiam peruenire possent. Docet ergo prior huius sententiae pars sapientiam, de qua loquitur non consistere in multarum rerum cognitione, nec multo studio ac librorum multorum lectione parari, sed timore Dei, ac tum demum incipere nos sapere cum incipimus Deum timere.

Audi fili mi disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuae: ut addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo.

Quae haecenus habita sunt, proemii loco praemissa sunt, in quibus significatum est & quid hoc libro contineatur, & quis author eius, & ad quem fructum, item quibus haec sunt scripta, & quales esse debeant qui hinc fructum sint reportaturi. Hic iam primum tradit praecipuum, quo monet parentes audiendos. Quoniam enim iuuentutem potissimum in principio suscepit instituendam, & huius institutio recta maxime pendet a parentum doctrina, qui ab incunabulis eos formare debet, ideo recte hinc aufpicatur, quod sine horum institutione & doctrina, nec timorem Dei qui principium est sapientiae, nec quid

1. Tim. 4.

uis aliud ad sapientiam pertinens possint intelligere. Alloquitur autem vnumquemque tantquam pater, blande semper inculcas illud, filii mi, quo ostendat se paterno animo hanc tradere doctrinam, atque ex animo nihil desiderare quam vniuersumque salutem, sicque ad suscipiendam lubentius hanc doctrinam quisque inuitetur. Audi, inquit, disciplinam patris tui, quasi dicat: Quandoquidem per disciplinam & eruditionem oportet ad sapientiam peruenire (nemo enim nascitur sapiens) parentum eruditio & doctrina ante omnia filiis est audienda, tum quod hoc munus praecipue ad parentes pertineat, tum quod nemo eorum munere melius fungi poterit, ut quod filiorum salutem maxime amet & exoptet. Vnde etiam consequitur tanto grauius esse filiorum peccatum, si parentum doctrinam audire & recipere nolint, ut qui hac re maxime faciant contra primum secundae tabulae praecipuum de honorandis parentibus. Quamuis autem de patre dicat, Audi disciplinam patris: de matre, ne dimittas legem matris. Vtrumque tamen ad vtrumque parentem est referendum, quasi dixisset: Audi disciplinam patris & matris, & ne dimittas eorum legem. Diuisio enim illa tantum fit ex elegantia pro more Hebraico, qui in multis versibus, tum huius libri, tum Psalmorum est obseruandus. Prius autem dicit: Audi disciplinam, & postea ne dimittas legem, quia prius oportet audire & recipere, ac deinde quod auditum & receptum est, retinere, nec ob quamuis occurrentem causam & seductionem derelinquere. Vnde Hebraei habent. Ne proicias & abiicias, & ne radices legem, quam scilicet mater multo labore in animo tuo plantauit, ne finas illam eradicari. Quo autem ad audiendam parentum disciplinam adducatur, fructum subiicit hinc consequitur. Vt, inquit, addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Vbi quidam metaphoram subptam putant, a puerilibus ornamentis, quibus aetas puerilis gaudet, nempe coronis & torquibus, quibus rebus, oculis vulgi commedari solent: ut aetatem eam cui loquitur, eis rebus quibus delectatur, magis inuitet ad obedientiam. Per gratiam enim recte intelligitur corona quae caput ornat, vnde 70. verterunt, *στέφανον χαριτων*, coronam gratiarum. Itaque significatur per obedientiam parentibus exhibitam, filios consecuturos apud homines gratiam & fauorem, ita ut eos libenter omnes aspiciant omnesque complectantur & magni faciant veluti corona & torque ornatos. Vel consecuturos a Deo magna gratiarum dona, quasi si donarentur corona & torque pretiosis, prosperitatem scilicet, bonam famam, diuitias, longam vitam, prudentiam, quemadmodum postea latius explicat. Sic ecclesiastici tertio. In opere & sermone honora patrem tuum, ut superueniat tibi benedictio a Deo, vel ut habet Graeca, *ἀνὰ τὸν ἀντὶ γὰμου* ab hominibus. Item: Quae male fame est qui derelinquit patrem, & est maledictus qui exasperat matrem. Alii metaphoram ductam esse volunt ab ornamentis regum & victorum, ut significetur filios qui parentum monita sequuntur, peruenturos ad insignes honores. Quod frequenter in eis etiam temporaliter impietur, & spiritualiter semper perficitur.

Eccle. 3.

In Prouerb.

citur in eis apud Deum, a quo & in hac vita multis charismatum donis ornantur, tum in morte, quae est quasi caput animae, tum in sermone qui fit per guttur, & post hanc vitam velut reges & victorum victores coronantur in caelis, cum illis implebitur illud Sapientiae: Accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu domini. Ceterum quod ad litteram hic dicitur de parentibus corporalibus, iuxta mysticum sensum, intelligendum similiter est de spiritualibus, nempe patre caelesti & matre spirituali ecclesia, ut intelligamus hic omnes qui sapientiae filii censeri volunt, moneri, ut & disciplinam patris caelestis libenter audiant, & interim tamen non negligant nec dimittant legem, praecipua ac constitutiones Ecclesiae, quae eos Deo per Euangelium & baptismum generauit.

Cap. 5.

Mysticus sensus.

Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Si dixerint, Veni nobiscum, insidiamur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra, deglutiamus eum sicut infernus viuientem, & integrum quasi descendentem in lacum. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus nostras domos, spoliis. Sortem mittent nobiscum, maris supium vnum sit omnium nostrum. Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum a seminis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt, & festinant ut effundant sanguinem.

Conuenienti ordine postquam monuit parentes audiendos, subiicit cauendos seductores, a quibus iuuenili maxime atati, ut potererum inexpertae, & quae ad mala ex se se maxime prona est, summum est periculum. Solent enim ab his in quibus domi bene sunt instituti iuuenes, prauis illi consiliarij & seductores foris eos abducere, contrarium his quae parentes instillauerunt suggerendo. Praemunit ergo suum filium Sapiens dicens: Fili mi, si te peccatores lactauerint, hoc est, blatis verbis atque promissis allexerint ad se, ne acquiescas eis, consentiendo eis. Et ut efficacius deterret ad consensum illorum, proponit exemplum de latronibus & sicariis, qui publicas obfidem vias, praedantur, & stragulant homines innocentes, quales maxime solent alios allicere ad sui consortium, quo fortiores sint & facilius efficiant quod moliantur. Hoc inquam, exemplum eorum qui pessima suadet & suggerunt proponit, ut ostendat quam impia auideant homines impii suggerere, quodque ad haec tam implacitum reuoluerentur qui impijs aurem praebere coeperint desertis parentum monitis. Ex paruis enim ad haec maxima perueniri solet. Ostendit item in oratione pessimorum istorum hominum qualibus & quam efficacibus rationibus uti soleant, ut imperitos iuuenes facilius pellant ad malum. Primum enim significat id ad quod inuitant fore secretum, nam pudore & verecundia cohibetur iuuenes a flagitijs. Insidiamur, inquit, sanguini, hoc est, vitae hominum, abscondamus tendiculas, hoc est, insidias & laqueos, contra insontem, hoc est, eum qui nos non laedit, & proinde sibi a nobis non cauebit: abscondamus inquam frustra, hoc est, praeter eius meritum, aut impune. Deinde significant id ad quod inuitant fore facile, nam difficultas multos deterret a vitijs. Deglutiamus,

2 3 mus,

mus, inquit eum sicut infernus viuentem, & integrum quasi descendentem in lacum. Quibus verbis inuitant ad perdendum homines simplices & rectos (qui facile decipiuntur) subito & penitus, ita ut eorum nihil superstitur aut appareat. Videri autem potest esse allusio ad historiam de Dathā & Abyrō, qui vitii cum omnibus suis rebus absorpti sunt in lacum inferni subito, & summa cum facilitate. Ad quam historiam allusit Psalmista dicens: Descendant in infernum viuentes. Aut cum dicitur: Deglutiamus eum sicut infernus viuentem, non significat infernum absorbere homines quamdiu sunt in vita, sed quod absorbeat per mortem eos qui vixerunt. Itaque sensus erit: Totum eum sicuti est, subito per insidiam mortē absorbeamus, hoc est, de vita tollam sicut infernus, hoc est, mors & sepulchrum (nā & hoc significat dictio Hebræa) absorbet subito & minimo negotio de terra totum hominē viuentē. Et hominē integrum, hoc est, rectum deglutiamus, quasi qui descendat in lacum mortis & sepulchri. Tertia persuadendi ratio est ex lucro quod multum lactare solet iuuenes, vnde subiungunt. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus domos nostras spoliis, quæ scilicet auferemus nullo resistente, sublatis illis quorū erāt illa bona. Quasi dicat: Modico negotio & via cōpēdiosa diuitias nobis cōparabimus, ad quas alij vix magnis perueniunt laboribus. His præmissis rationibus ad inducendū cōstructis, cōcludunt: Sortem mitte nobiscū hoc est, cōmitte te nobiscum fortunæ, experiamur communem fortunæ aleam, ut & vnum sit omnium nostrum marsupium, hoc est, commune sit lucrum, quod diripiendo consequemur. Quibus verbis & quartam ad persuadendū rationē inducunt, dum qui veluti duces futuri sunt, & in flagitiis huiusmodi assuefacti, ita ut suo iure primas simul & maiores partes vēdicare possent in præda, æqualitatem in omnibus permittunt, & prædæ communionem. Efficacior erit tota hæc oratio, quæ quatuor complectitur partes & rationes, si omnia verba vertantur per futurum indicatiui, ut habet Hebræa, quamuis sæpe etiā futurum indicatiui vertendum sit per imperatiuum. Insidiabimur sanguini abscondemus, deglutiamus. Et rursum, sortem mittes nobiscum, marsupium omnium nostrum vnum erit, hoc est, omnia erunt communia, sinemūque te ex communi sortem mittere nobiscum, ut sorte tuam accipias partem. Porro sub hoc exemplo latronum in syluis degentium, etiā parabolicè intelligendi sunt notati, & hī qui in ciuitatibus Rempubicam & miseris ciues expilant iniquis rationibus, ut vsuris & iniustis negotiationibus per monopolia aliæque iniqua media, qui quo sint fortiores in suam societatem multos pertrahere student, eisdem aut similibus rationibus cum his quæ in prædicta continentur oratione. Ostendunt enim sua studia secreta esse & vulgo incognita, per ea subito & paruo negotio perueniri posse ad immensas diuitias, lucrumque commune fore omnibus sociis. Quibus sanè rationibus multos abduci videmus ad illicita

commercia cum magna reipublicæ iactura. In hos etiam simili exemplo bene compitit illud Psalmi: Seder in insidiis cum diuitibus in occultis, &c. Quod enim etiam hoc latrocinij genus & quoduis consortium eorum, qui inter se propter suum commodum in aliorum perniciem conspirant, sub hoc apertorum latronum exemplo notare voluerit, patet ex generali conclusione quam postea subinfert. Sic semita omnis auari, &c. Potest autem nostra litera per accommodatorem specialem, attribui Iudæis in Christum conspirantibus ad perdendum eum per insidias, quemadmodum hunc locum tractat Beda, qua nostra litera habet singularem numerum, Deglutiamus eum sicut infernus viuentem & integrum. Nullus autem verè & perfectè integer præter Christum. Meminit huius intelligentiæ & D. August. lib. 17. de ciuitate Dei capitulo vigesimo. Verum hæc accommodatio locum non habet in Hebræis, quæ habent pluraliter, Deglutiamus eos viuentes, & integros sicut descendentes in lacum. Singularem tamen numerum habent septuaginta quos noster hic secutus est, sicut & in multis aliis. Proposita impiorum suavisibili suggestionē, subiicit suum contrarium consilium, dicens: Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum, hoc est, noli habere commercium cum eis, nec sequaris eorum viuendi institutum, sed retrahere te, tuūque affectum à moribus & studiis eorum. Via enim in scripturis mores & actionem significat. Addit rationem: Pedes enim illorum ad malum currunt & festinant, ut effundant sanguinem, hoc est, ipsi ardentem desiderant alium perpetrare, idque summum, nempe effundere sanguinem, vitamque hominis tollere quasi dicat: Non tam debes aduertere fructum diuitiarum & spoliatorum, quem tibi proponunt, ut alliciant, quàm malum illud insigne ad quod te prouocant, à quo & ipsa natura abhorret. Mutuatus est hunc versum vltimum Esaias ex isto loco, ex vtroque Diuus Paulus ad Romanos, vbi habemus: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quod & nos legimus in Dauide, Psal. 13.

Frustrā autem iacitur rete ante oculos pennatorum. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, & moluntur fraudes contra animas suas. Sic semita omnis auari, animas possidentium rapiunt.

Variis modis sententiæ istæ tres apud Hebræos intelliguntur, quæ varietas potissimum ab eo pendet, quod pro sanguinem suum & animas suas verti etiam potest, sanguinem illorum, & animas illorum. Dubium enim est an intelligi debeant relatiua reciproca, an non reciproca, quia Hebræi carent hæc distinctione. Itaque iuxta nostram versionem, quæ hac in parte secuta est septuaginta versionem, quæ etiam habet relatiua reciproca, his versibus Sapiens indicat rationes, ob quas meritò filius quem monet, non debeat cum prauis illis suggestoribus ambulare, & consortium inire. Et prima quidem ratio est talis. Sicut frustra, hoc est, in-

Psal. 9.

Beda.

August.

Cap. 14.
Cap. 3.

niter proicitur & expanditur rete in oculis pennatorum, hoc est, auium, quia videntes rete expandi & parari, volatu illud effugiunt, iuxta illud: Quæ nimis apparent retia, vitat auis. Ita & tu iam à me præmonitus, & intelligens ad quod malum suis suasionibus spe lucri te volunt pertrahere, meritò illorum rete quod tibi parant, effugere debes. Secunda ratio sequenti versu indicatur. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, quasi dicat: Accedit his quod te meritò ab eis etiā retrahere deberet, quò cum sanguini aliorum insidiatur & cōtra alios fraudes moluntur idipsum in proprium ipsorum caput recidet, iuxta illud: Incidet in foueā quā fecit, Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticē ipsius iniquitas eius descendet, hoc est, malum quod aliis parauerunt, extremam ipsismet perniciem adferet. Deinde subiungit sententiam generalem, omnibus auaris idem significans euenire quod impiis illis sicariis & homicidis, qui ob temporale commodum aliorum vitæ insidiantur. Sic inquit, semita omnis auari, hoc est, rationes & modi agendi omnis auari, qui per fas & nefas, cumque multorum iniuria diuitias sibi congregat, rapiunt animas possidentium, ipsorummet scilicet auarorum qui possident diuitias, vel ipsam auaritiam, imò possidentur ab ea, quia semita illæ auari demergunt animas auarorum in interitum & perditionem sæpe temporalem, & semper æternam, iuxta illud Pauli: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Iuxta huius nostræ lectionis intellectum, prima sententia secundum mysticum intellectum significat sapientibus & electis non facile posse nocere retia quæ illis impij tendunt, quoniam enim oculos habent quibus malum quod eis parat aduertunt, & pennas habent quibus ad cœlestia subuehiuntur sæpè desiderio & cogitatione, facile videntes periculum, cauent & effugiunt. Potest autem illa sententia: Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, &c. etiam si accipi, ut significet impios sibi mutuo insidiari, nec inter se sibi fidos esse, sed alterum alteri exitium machinari, sicque omnis auari morem esse, ut pro parandis diuitiis, ne vitæ quidem aliorum parcat. Ut hinc intelligamus illorum concordiam & initam conspirationem non esse stabilem & securam, sed malum ipsum esse destructiuum sui & aliorum, iustitiam autem solam esse certum & tutum vinculum societatis humanæ. Si verò intelligantur pronomina non reciproca, his versibus Sapiens pergit ostendere impietatem illorum impiorum consiliatorum, quam cœperat ostendere, dicens: Pedes eorum in malum currunt, &c. Quod profequendo subiicit: Frustrā autem, & ut habet Hebræa, Frustrā enim. Et erit sensus frustra, hoc est, innocenter & sine auium culpa expanditur rete eorum auibus ad capiendum eas: Ita & ipsi insidiantur sanguini ipsorum, nempe innocentium, cum nihil tale illi meruerint.

Quidius

Psal. 7.

1. Tim. 6

lan. in Prouerb.

Nec illi tantum sic faciunt, sed ad eum modum etiam se habent semitæ omnis auari. Nam auari instar aucupum rapere student animas possidentium, aliorum scilicet diuitum, hoc est, inhiant eorum diuitiis cōspici, spoliare & nudare desiderant. Sed huic intelligentiæ obstare videtur, quod dicitur rete poni in oculis pennatorum, hoc enim non est insidiantium. Proinde altera, quæ nostræ lectionis est, videtur præferenda intelligentia. Tertia tamen sententia iuxta Hebræorum lectionem, posteriori sententiæ magis fauere videtur. Nam sic est ad verbum, Sic semita omnis inhiantis lucro, animam tollit eorum, qui habent illud. Auarus scilicet inhians lucro, tollit animam eorum qui habent lucrum & substantiam. Nisi sic intelligas ipsam lucrum & auaritia cui auarus inhiant, tollit animam dominorū suorum, & eorum qui illud lucrum & auaritiam sectantur, hoc est, perniciem eis adfert & interitum auaritia ipsorum. Atque hunc puto probabiliorem intellectum esse.

Sapientia foris predicat, in plateis dat vocem suam. In capite turbarum clamitat, in foribus portarum vrbis profert verba sua, dicens: Viquequo parvuli diligitis insantiam, & sulti ea quæ sibi sunt noxia cupient, & imprudentes odibunt scientiam? Conuertimini ad correctionem meam, en proferam vobis spiritum meum, & ostendam vobis verba mea.

Postquam introduxit illicibilem illū pessimorum hominum sermonem monuitque ne illum audirent & sequerentur, ut plus ponderis habeat eius monitio, ipsam nunc sapientiam introducit loquentem per prophetiam: & in confusionem humanæ stultitiæ & ignorantia, ostendit sapientiam omnibus esse obuiam, non latere in tenebris, nec in desertis aut longinquis esse locis, quali ad eam non pateret aditus, aut quisquam suæ insipientiæ prætexere posset difficultatem assequendi eam. Dicit ergo sapientiam ipsam non latere in domo, sed foris, hoc est, in vicis prædicare, hoc est palam & magna voce clamare, atque etiam in latioribus plateis dare vocem suam, clamitare item in capite turbarū, hoc est, in frequentioribus turbis, atque in foribus portarum vrbis proferre verba sua, hoc est palam & omnibus in locis atque apud omnes. Hoc enim illa congerit vult significare: quamuis & rectè intellexerimus per turbas, vulgus illum significasse per portas, magistratum & iudices qui in portis iudicia exercere solebant, vbi concursus fuit hominum excurrentium & introeuntium. Hæc autem sapientia cui tribuit vocem apud omnes in clamantem, rectè intelligitur, aut ipsa sapientia in genere accepta tanquam persona aliqua subsistens, de quo plura in cap. 8. Aut ipsa diuina increata sapientia, quæ variis modis sese prædicat apud homines, eosque admonet sui officij, ob quæ forte causam Hebræis dicitur pluraliter Sapientia foris clamant, quod variis modis in clamet Dei sapientia in hominibus. Clamat enim per legem scriptam in cordibus hominum, demonstrans per eam quid fugiendum, quid sedandū, clamant apud Iudæos maxime per legem & prophetas, clamant nunc per euangeli-

gelij prædicationē, semperq; clamavit atq; clamabit ubiq; tum per internā inspirationē corda hominū commouentem tum per piorum hominum, & doctrinā & vitę exēpla, quibus ad virtutē homines excitātur. Vbiq; & semper magna fuit vitiōrū reprehensio, & ad virtutes prouocatio, sed maximē in populo Dei. Nec potest nisi sapiētia diuinā ascribi, si quid à philolophis sapienter dictum est pro vitiōrum extirpationē & virtutis cōmendatione. Clamat ergo Sapiētia his modis, dicēs: Vtiquequo paruuli diligitis infantia & stulticia, &c. Efficax sanē & apta est hæc sapiētia oratio. In qua primo quidem sapiētia, deplorans hominum cæcitatem, blandē eos inuitat ad se. Deinde inuitatos & venire recusantes valde deterret, grauiā illis interminans & prædicēs, felicitatem postremum summam & perfectam obedientibus sibi pollicetur. Quod ergo attinet ad primam partem dicit, vti quoque paruuli diligitis infantia, &c. Gradatio hic est in tribus partibus. Primū enim est quod aliis est minus, diligere infantiam, hoc est, ignorantiam vel imperitiā, quod paruulorum est, hoc est, imperitorum, qui nondum declarant se rectum rationis habere iudicium, sed tãquam paruuli imperitiā amāt, & infantilia sectantur. Secundum maius est nempe cupere sibi noxia, & tertium omnium maximum, videlicet odire sapiētiam. Quæ tamen tria aut coincidunt, aut sese sequuntur. Ex eo enim quod quis amat imperitiā, fit vt cupiat ea quæ sibi sunt noxia, & ex isto fit, vt odiat etiam tandem sapiētiam & bonas monitiones. Hac interrogatione sapiētia significat se deplorare quasi ex materno affectu hominum stulticiam, eandēque stulticiam pulchrē notat. Quid enim stultius imō infansius quam amare imperitiā, cupere quę sibi sunt noxia, odire sapiētiam? Similis locus est in Psal. Filij hominum vsquequo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium? Itaque cum duplici hoc nomine iam auditorem commouerit, blandē mox eundem ad se inuitat. Conuertimini, inquit, ad correptionem meam, quod si facere volueritis, ecce proferam vobis spiritum meum, hoc est, totum me vobis aperiam, nō impartiar vobis tantum partem paruam sapiētia meæ, sed copiosissimē in vobis sapiētiam meam effundam. Est enim hoc loco Hebræis verbum effundam, metaphora tractat à fontibus viuīs qui perpetuò fluunt, ad significandum abundantiam gratiæ, & sapiētia perpetuam deriuationem. Aut potest esse sensus, Afflato vos abundē spiritu meo. Sunt autem qui illam partem, En proferam vobis spiritum meum, referunt ad sequentia, vt sit sensus: Aduertite quæ vobis sum dictura paru suauia, En aperiam vobis quod mente conceptum teneo. Iuxta quem Intellectum conuenienter etiam quod præcedit, Conuertimini ad correptionem meam, refertur ad sequentia, vt correptio de qua loquitur sit quod sequitur, ad quod audiendum monet vt conuertantur paruuli. Cæterum quæ hic Sapiētia diuinā in genere tanquam fonti omnis sapiētia tribuitur, per specialem accommodatōnem rectē tribuitur sapiētia Dei patris

Psal. 4.

incarnatæ, hoc est Christo, quem Paulus Dei vocat sapiētiam. Hęc enim sapiētia humanitatem induta, in vniuerso mundo per euangelij prædicationem sinuit peccatores ad respiciētiam, promittens eis se effusurum spiritum suum sanctum, & omnia quæ audiuit à patre nota facturum. Et omnino verisimile est ideo Spiritum sanctum in Hebræo hic vsū esse verbis futuri temporis. Habent enim Hebræa, Sapiētia, clamabit foris, dabit vocem suam, loquetur verba sua, vt Christum secretiori intellectu prophetado signaret, qui illa quandoque erat factururus corporaliter & re ipsa. Cum enim scripturæ omnes in Christum respiciant, nō mirum videri debet, si quis etiam ex intentione spiritus esse dixerit, vt ex scripturæ quę primò & proprie de illo non videntur dictę, ei tamen secretiori intelligentia accommodentur, cui sæpē eximia & perfecta ratione conueniunt.

Quia vocaui & renuistis, extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meū, & increpationes meas neglexistis. Ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo cum vobis id quod timebatis aduenerit, cum irruerit repentina calamitas, & interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio & angustia. Tunc inuocabunt me, & non exaudiam, mane consurgent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini non susceperint, nec acceperint consilio meo, & detraherint vniuersę correptioni meę. Comedent igitur fructus vię suę suisque consiliis saturabuntur.

Secunda hæc est orationis pars. Non enim sconiunctio, quia, ad præcedentia pertinet, sed ad sequentia, & perficitur ibi oratio: Ego quoque, in interitu vestro: & est sensus, Quia vocaui & renuistis, &c. ideo vicissim ego quoque, in interitu vestro ridebo: Est enim Isaac propterea quod, vel eo quod. Itaque in hac parte sapiētia prædicatura mala euentura his qui stulticiā suam moniti non corrigunt, in primis quatuor membris, & suum exponit beneficium, & illi opponit stultorum ingratiudinem, vtrunque pulchrē exaggerās, quo vtrunque magis appareat, & sequentem vindictam iustiorē esse constaret. Vocaui, inquit, vos vt ad me conuerteremini & renuistis venire, extēdi manum meam ad vos, vt scilicet illam vobis præberem, meoque auxilio ad me pertraheremini, hoc est, parata fui vos iuuare. Aut extēdi manū meam vt indicarem vobis viam rectam, hoc est, demonstravi vobis quid faciendum, quid fugiendum, & non fuit qui vel aspiceret dignaretur ad extēsiōnē manus meę. Quinetiam despexistis omne consilium meum, quo bene vobis confului, & increpationes, meas neglexistis. Nec male Caietanus annotauit quadruplex diuinæ gratiæ beneficium his quatuor mēbris insinuat. In vocatione, beneficiū excitandi. In extēsiōne manus, oblationē auxiliij. In consilio, instructionem ad eligendum bona. In increpatione, monitionem ad fugiendum mala. Necessē est enim nos & diuinitus excitari & adiuuari, & instrui de bono sequendo, ac malo fugiendo. Ob contēptum ergo & neglectum omnium horum, subiicit: Ego quoque in interitu vestro ridebo, hoc est, Sicuti vos me, meaque beneficia, ipso facto declaratis

1. Cor. 1.

ridere, ita & ego vicissim ridebo in interitu vestro, & subsannabo, cum vobis id quod timebatis aduenerit. Repetitio est prioris partis aliis verbis, ad auxesim faciens pro more Hebræorum. Per id enim quod timuisse eos dicit inrelligit eorum interitum, hoc est, calamitatem, mortem, amissionem vitæ & delectabilem huius vitæ. Hęc enim sunt quæ homines mundani maximē timent, idque tum propter amorem rerum terrenarum, tum quod malē sibi conscij malē etiam sibi metuant. Non timent autem quod maximē timere debent, Deum scilicet. Pro illo enim quod noster bene vertit id quod timebatis, Hebræis est timor vester, quod dicitur ad distinctionem eius, quod est timor sapientum. Id autem est Deus ipse, quem Iacob vocat timorem patris sui Isaac. Risuram autem se dicit sapiētia, non quod verē sapiētia quendam rideat, aut subsannet, sed quod ipso facto ita se gerat ac si rideret, dum in interitu impiorum non solum eos negligit, nec tantum nulla mouetur erga eos misericordia, etiam dum inuocatur, sed etiam iusto suo iudicio omnibus declarat eos esse ridiculos, & subsannatione dignos, vt qui salutem propriam contempserint, sibi que malorum suorum auctores fuerint. Sic & in Psal. dicitur, Qui habitat in cœlis iridebit eos, & dominus subsannabit eos. Pulchrē autem in sequentibus exaggerat malum interitus eorum, de quo iam locutus est, vt magis deterreat. Dicit enim calamitatem quam timebunt stulti saltem in genere, subito & repente obuenturam, ac instar tempestatis, non solum subito, sed & cum magna vi cui resisti non poterit, totum hominem correpturam & occupaturam, ita vt sit futura & tribulatio exterius & angustia interius. Augetur autem adhuc magis hæc calamitas per id quod sequitur. Tūc inuocabunt me, cupientes scilicet vt tunc ad eos extendam manum meam, meoque consilio eis adsim, sed sicut me vocantem audire noluerunt, & ego eos tunc non exaudiam. Nec simpliciter ac frigidē me inuocabunt, sed mane consurgent ad quærendum me, aut inuocandum me, & sicut cum ad eos extendam manum meam ipsi aspiceret ad me noluerunt, nec inueniri voluerunt, ita tunc non inuenient me, hoc est, non assequentur à me quod desiderant. Et rursum. repetit causam perditionis & neglectus eorum, quo magis ostenderet eos & iuste perire & iuste negligi. Propter quod rursum etiam quatuor membris eorum peccatum exaggerat. Eo quod, inquit, exosam habuerunt disciplinam, hoc est, eruditionem ac sapiētiam: & timorem domini non susceperunt, &c. Ac tandem concludit: Comedent ergo fructus vię suę, suisque consiliis saturabuntur. Quo metaphoricē significatur eos recepturos mercedem quam meruerunt vitæ & actionibus suis. Est enim metaphora accepta ab agricolis, qui comedunt fructus, quos suis laboribus pepererunt. Cui simile est illud Pauli: Quę seminauerit homo hæc & metet. Comedere ergo fructus vię suę, est percipere id quod vita promeruit, Saturari suis cōsiliis, hoc

Gene. 12.

Psal. 1.

Galat. 6.

est consiliis, quę spretis cōsiliis sapiētia, ipsi elegerūt & secuti sunt, est abundē & vsque ad nauseam & fastidiū, dare pœnas dignas illis cōsiliis. Videri autē potest allusio esse in hac sententia ad præcedentem stultorum vitā, vt sit sensus hic. Quandoquidem elegerunt comedere fructus vię suę, hoc est, delectati sunt in sua viuendi ratione, nec voluerunt comedere fructus sapiētia, sed vsque ad saturitatem sectati sunt sua consilia, atque in eis voluptatem perceperūt, comedent sanē deinceps fructus vię suę, quanquam iam longē aliter: vt quasi ironicē hoc inferatur ex eo quod stulti facere elegerunt. In hac ergo tota orationis parte, quæ profectur dignā impiorum vitionem, eleganter illam depingit & exaggerat. Significat enim illam in se maximā fore, vt quæ sit futura eorum interitus. Deinde subito & cū inuitabili vi obuenturā, præterea neminem fore qui corū vices doleat aut succurrere velit in felicitibus. Ad hæc, quod omnino est intollerabile, ipsos etiam in sua calamitate fore ridiculos aliis & subsannationi expositos. Nec caret sua vi quod in principio sapiētia ipsosmet stultos alloquitur, sed mox mutato sermonis tenore, de ipsis in tertia loquitur persona, dicēs: Tunc inuocabunt me, &c. quasi nō dignata eos diutius alloqui, cum iam pœnitendi tempus transierit, sed ad alios conuersa iudicij sui æquitatem illis exponat. Cæterum quod Sapiētia hic impœnitentibus sic cōminat, frequenter quidem etiam in hac vita illis euenit. Nam & hic post longā expectationē Dei ad pœnitentiam eos inuitatis, cum impleta est mensura peccatorum ipsorum, magna sæpē eos præter expectationē inuoluit calamitas, in qua ad Deum clamantes non tamē exaudiuntur, quoniam non datur eis vt clament ex vero corde, aut quia fixa Dei sententia, calamitas ista est immissa, vt auferri non possit. Vnde de quibusdam Psal. mista dicit. Clamauerūt, nec erat qui saluos faceret, ad dominū, nec exaudiuit eos. Et apud Hieremiam, dicit dominus de Iudæis: Cum inuauerint non exaudiam preces eorum, & si obtulerint holocaustomata & victimas, non suscipiam ea, quoniam gladio & fame & peste ego consumam eos. Et de Antiocho scribitur. Orabat autem hic secelestus dominum, à quo non esset misericordiā consecuturus. Sic & de Esau dicit Paulus, quod nō inuenit pœnitentię locum, quanquam cum lachrymis inquisisset eam. In Iudaica autem gente singulariter & excellenter videmus impletum esse quod hic Sapiētia prædicat & comminat. Quoniam enim ea gens sapiētiam Dei in carne ad se venientem, audire & recipere noluit, quæ blandē ad pœnitentiam inuitabat, stens etiā super illorū cæcitatem & dicēs: O si cognouissetis & tu, Et quorics voluistis congregare filios tuos, sicut gallina cōgregat pullos suos sub alas, & nolulistis: ideo quædam modū eis Christus Dei sapiētia prædixit, grauisimā eos cepit calamitas in oculis omnium hominū, quibus vbiq; inuisi sunt & ridiculi. In qua etiam Deum inuocant quotidie, non tamen exaudiuntur, & Christum quærentes ac vitam sapiētiam, non inueniunt, iuxta illud

Psal. 17.

Hier. 14.

1. Mach. 9.

Hebr. 11

Luc. 19.

Iud quod eis dicit Dominus: Quæretis me & non inuenietis, & ubi ego sum, vos non potestis venire. Et iterum: Quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Vniuersaliter autem & perfectè hæc sapienæ prædicatio impletur in impenitentibus in futura vita, in qua inuitabilis eos corripiet miseria, quæ nec Deum nec Angelos ad misericordiam commouebit in qua quicquid pertinerint impetrare non poterunt, quemadmodum patet in diuite epulone, qui nec sibi refrigerium, nec fratribus suis sapientiam & eruditionem impetrare orando potuit.

Joan. 7.
Joan. 8.

Luc. 16.

Auersio paruulorum interficiet eos, & felicitas stultorum perdet eos. Qui autem me audierit, absque terrore requiescet, & abundantia perfructur, timore malorum sublato.

Concludit Sapiencia suam orationem duabus his sententijs, quarum altera ad impios pertinet, docet impios sibi suorum malorum esse causas, declarans proinde sententiam præcedentem: Comedent fructus viæ suæ &c. altera priorem felicitatem describit. Quod autem ad priorem attinet sententiam, sciendum quod pro auersio, etiam verti potest quies, quod magis conueniret ei quod in secundo membro dicitur prosperitas stultorum, ut utrobique significetur quietem, otium & terrenam felicitatem causam esse perditionis eorum, iuxta illud Ezechielis. Hæc fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium ipsius. Potest etiam teste Pagnino, in secundo membro pro prosperitas verti error, quemadmodum vertit Tharugm, quod bene conuenit ei quod in primo membro dicitur: Auersio paruulorum, ut utrobique significetur errorem & sapienæ contemptum causam esse perditionis eorum, quod maxime proposito conuenit. Et est simile illi Baruch: Quoniam non habuerunt sapientiam, perierunt propter suam incipientiam, Et illi Efaiz: Propterea abductus est populus meus, quia non habuit scientiam. Noster autem interpres cum potuisset correspondentes sibi duarum dictionum significationes vertisse, verit non correspondentes, secutus nimirum communiore dictionum significationes. Et habet hæc versio conuenientem etiam intelligentiam. Significat enim duo esse ob quæ homines pereunt, videlicet auersionem eorum à sapientia, & felicitatem terrenam quam sectantur, & qua donati abutuntur. Quæ duo in omni peccato quodammodo inueniuntur, quia in omni peccato est auersio ab incommutabili bono, & conuersio inordinata ad bonum commutabile, quo peccator abutitur. Quibus duobus superius etiam attribuit Sapiencia correspondentes pœnas. Quoniam enim à sapientia auersi sunt peccatores dixit, quod quærent eam postea, & non inuenient. Quoniam verò felicitatem terrenam auidè sectantur, eaque à Deo donati hic abutuntur, dixit, quod venit eis interitus quasi tempestas, tribulatio & angustia. Quod autem dicit interficiet & perdet eos, de morte

Cap. 16.

Baruch.

Efa. 5.

& perditione æterna maxime est intelligendum, quanquam etiam de morte & perditione temporali intelligi debeat, maxime quia hæc primò dicta sunt Iudæis sub lege existentibus, quæ temporalia mala & bona comminatur transgressoribus, & promittit obseruatoribus. Sicut & quod sequitur de felicitate, quiete & securitate obedientium sapientiæ, maxime & perfectissime completur in regno cælorum, ubi perfecta est securitas & quies, & abest omni mali metus, adest verò omnium rerum abundantia. Et tamen etiã in Deuter. promittitur: Habitabit Israël confidenter. Et in Leuitico promittitur seruantibus legem quod absque pauore habitarent in terra promissionis, & commederent panem suum in saturitate, perfructes rerum omnium abundantia. Quod spiritualiter saltem, in hac etiã vita iusti allequuntur, quandoquidem de Dei gratia & protectione benè confidentes, non multum cõcutiuntur timore vel præsentium malorum vel futurorum in altera vita, & abundantia perfruntur, quia omnia se in Deo habere sibi persuadent, & cum sint tanquam nihil habentes, omnia tamen se possidere putant, cum Paulo dicentes: Tanquam nihil habentes, & omnia possidentes. Ita enim promissiones bonorum, & comminationes malorum, mirabili Dei sapientia, & hoc libro & in Psalmis & in Prophetarum libris dispositæ sunt, ut & de temporalibus bonis ac malis intellectæ seruiant his qui sub lege fuerunt Iudæis, quibus hæc primò sunt scripta, & de spiritualibus bonis vel malis, aut æternis supplicijs vel præmijs intellectæ, seruiant his qui sub Euangelio sunt, & in omnibus siue bonis siue malis, generalius impleantur, tum in hac, tum in futura vita. Quæ sanè regula semper præ oculis habenda est iis qui rectè huiusmodi scripturas intelligere & explicare voluerint.

Deut. 15
Leuit. 26.

2. Cor. 6.

CAPVT SECVNDVM.

Fili mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te: ut audiat sapieniam auris tua, inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam.

POST seriam illam sapienæ orationem à Sapiente congruè in principio introductam, redit Sapiens prosequendo suum sermonem, ad erudiendum suum filium, hoc est, quemuis sapienæ studiosum & maxime imperitos iuuenes. Quamuis enim quidam velint etiam totum hoc caput adhuc esse verba sapienæ, magis tamen apparet ex sequentibus capitibus, ipsum sapientem hic loqui, qui auditores graui sapienæ oratione perterrefactos iam docet, & quomodo sapienæ possit acquiri, & quis acquirat, sapienæ sit fructus futurus. Hæc enim duo, hoc cap. conuenienti ordine traduntur. Et primum quidem docet ad comparandam sapieniam requiri, ut quis serio eam percipere desideret, cor suum ad hoc inclinans, & ex corde aures suas accommodas ad audiendû sapienæ. Est aut sententia prima hoc modo

modo ordinanda & intelligenda. Fili mi si susceperis, hoc est, si statuisti, aut si volueris suscipere ea quæ dicturus sum, & mandata mea recondere apud te, ac veluti pro thesauro quodam habere, in primis & ante omnia requiritur, ut inclines cor tuum ad cognoscendam prudentiam, ad hoc ut attentè & cum fructu auris tua audiat sapieniam. Verba enim illa, susceperis & absconderis, futuri sunt temporis non præteriti, ut patet ex Hebræis, ex quibus etiam patet, quod pars illa, ut audiat sapieniam auris tua, ad sequentem partem magis sit referenda quàm ad præcedentem. Significatur ergo necesse esse sapienæ studio, ut cor suum abstractum ab amore rerum terrenarum (ad quas ex natura sua corrupta semper inclinatur & propèdet) inclinet atque totum addicat prudentiæ cognoscendæ, serio hoc ipsum & ex animo desideras, sic ut non dedignetur auribus suis sapieniam ex alijs percipere, sed aures suas accommodet attentè sapientium dictis percipiendis. Nisi enim cordis ad sapieniam propensitas & desiderium præcesserit, frustra aure corporali sapienæ ex ore audierit sapientum. Inclinabis ergo cor tuum prudentiæ sic ut audiat auris tua sapieniam, vel inclinabis cor tuum prudentiæ ad hoc, ut cum fructu & attentè auris tua audiat sapieniam. Serium enim desiderium requiri ad comparandam sapieniam docet in sequentibus, subiiciens.

Si enim sapieniam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ, si quaesieris eam quasi pecuniam, & sicut thesauros effoderis illam, tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies.

Significat prioribus duobus membris, sapieniam non tantum corde desiderandam, sed & precibus à Deo implorandam. Hoc est enim inuocare sapieniam, precibus eam petere, & pro ea ad Deum in oratione clamare, hoc est, ardenter rogare. Quod & in secundo membro dicitur iuxta Hebræa & Græca quæ habent, & dederis intelligentiæ vocem tuam. Cui conuenit illud Iacobi: Si quis indiget sapieniam, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter. Alijs duobus membris significat, etiã opere & studio magno ambiendam sapieniam. Non enim sic precibus est fidendum, ut nostra cesserit industria & studiû, unde dicit: Si quaesieris eam quasi pecuniam, hoc est, tanto studio & labore quanto solent homines diuitias quærere, & sicut thesauros effoderis eam, hoc est, diligenter scrutatus eam fueris, sicut auidissimè scrutari solent & effodere qui pecunia vel thesauros alicubi absconditos norunt. Pro effoderis enim 70. verterunt ut & alij; scrutatus fueris, quod & dictio Hebræa תבחרן theopzabî magis significat, vñ effodere apud nos pro diligenter scrutari; accipiendû est. Significatur tamen hæc comparatione non solum pretium & dignitas sapienæ, sed etiam quod eadem, veluti thesaurus quidam absconditus, sit diligenti studio & inuestiganda, & eruenda, veluti è tenebris in quibus latet quo ad nos, propter tenebras ignorantia quibus offusi sumus. Cui conuenit illud euangelicû: Simile est regnum celorum thesauro abscondito in agro. Precibus & studio atque labore sapieniam parandam, etiam in Ecclesiastico docetur multis, ubi sic legimus. Sapieniam

Iaco. 1.

Matt. 13.

Eccle. 9.

omnium antiquiorum exquireret sapiens & in Prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum cõseruabit, & in verisutias parabolarum introibit. Occulta prouerbiorum exquireret, & in absconditis parabolarum conuerfabitur. In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit. In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala hominibus (sic enim legendum est, non autem in omnibus) tentabit. Cor suum tradet ad vigilandum diluculo ad dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur. Hæc ibi: quoniam eo loco magis tradatur ratio parandæ sapienæ exactæ pro his qui alios sunt docturi, hic vero ratio comparandæ sapienæ quæ ad bene viuendum omnibus est necessaria, quæ serio cordis desiderio, precibus, & studio etiam est obtinenda, unde subditur, tunc intelliges timorem domini, & scientiam Dei inuenies, scientiam Dei & timorem coniungens, quia ut supra dictum est, Timor Dei principium est scientiæ, imò ipsa sapienæ, Nô est autè istud sic intelligendû quasi prius nõ habeatur Dei timor, aut aliquid sapienæ diuinæ. Nã ex Dei timore & sapientia procedit, ut qui pro sapienæ precetur, eaq; ardenti desiderio quærat. Sed dicit tunc timorem Dei intelligendû, & scientiam Dei inueniendam, quia tunc in homine firmabitur, perficietur, eiq; placere & dulcescere incipiet, dabiturq; quo adhuc indigebar, iuxta illud euangelicû: Omni habenti dabit: vñ sequit.

Quia dominus dat sapieniam, & ex ore eius prudentia & scientia.

Redit rationem, quare non nostro tantum studio, sed precibus obtinenda sit sapienæ, quia dominus inquit est, qui dat veram illam de qua scilicet loquitur, sapieniam, affians eam & inspirans mentibus hominum, ad quam hominum studia præparare quidem & disponere possunt, sed eam nequaquam per se largiri possunt. Unde in Ecclesiastico post verba superius citata dicitur: Si enim dominus magnus voluerit, spiritu intelligentiæ replebit eum, Et sapienæ 9. dicitur: Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapieniam, & miseris Spiritum Sanctum tuum de altissimis. Unde Sapiens introducit eodem loco sic orans: Mitte illam de cœlis sanctis tuis: & à sede magnitudinis tuæ, ut mecum sit & mecum laboret, ut sciam quid acceperum sit apud te. Quod sequitur: Et ex ore eius prudentia & scientia, significat sapieniam prouenire ex diuina reuelatione, quæ in scripturis & Prophetarum prædicatione hominibus innotuit, & interna inspiratione & afflatu spiritus in mente fit inuiscuiusque. Nisi enim sic Deus nobis loquatur per scripturas, sanctorum prædicationes, & simul internum afflatum quo nos trahat & persuadeat, nequaquam vere sapietes effici possumus, iuxta illud: Erunt omnes docibiles Dei, omnis qui audiuit & dicit à patre, venit ad me. Proinde docet hæc sententia, non in Ethnicorum libris sapieniam quærendam, sed in scripturis, quæ Deus ore proprio locutus est, Sed nec in illis inueniri nisi per illa Deus nobis interius loquatur, & proinde

Matt. 13.

Eccle. 39

Joan. 6.

Proinde precibus à Deo ambiendam & impetrandam.

Custodiet rectorum salutem, & proteget gradientes simplicitate seruans, semitas iustitiae, & vias sanctorum custodiens.

PRO, custodiet rectorum salutem, Hebraeis est, Abscondet rectis salutem vel sapientiam. Vnde septuaginta habet, *ἐκρύπτει τὴν σωτηρίαν τοῖς ῥατοῖς*, hoc est, thesaurizabit rectis salutem. Quod enim dicitur abscondet rectis, non significat ipsum occultaturum, sed quod velut thesaurum in illorum bonum reponet & recondet, quemadmodum in Psal. dicitur. Quam magna multitudo dulcedinis tuae domine, quam abscondisti timentibus te, hoc est, pro eis tuto reposuisti, vt sit eis parata cum opus erit. Idem & nostra litera significat, cum dicitur: Custodiet rectorum salutem. Quod enim in alicuius bonum apud nos repositum habemus, diligentissimè custodimus. Itaque sensus est. Custodiet apud se ac diligenter asseruabit salutem rectorum, deprompturus eam illis suo tempore & quā docuque opus erit. Est autem hoc loco Hebraeis pro dictione, salutē, dictio *חַסְדֵי* Thufchia, quam & 70. vertunt salutem. Ceterum Hebraei magis vertunt sapientiam. Quod proposito magis conuenit. Prosequitur enim quod dixit, dominus dat sapientiam. Recondet, inquit, vel custodiet eam illis, reuelaturus scilicet eā illis in quouis obuio casu, vt errare non possint. Ad sensum non ita multum refert. Nam salus rectorum quam Deus recondit & custodit pro rectis, est etiam ipsa sapientia, per quam hic praeseruantur ab omnibus vitiis & malis. Pagninus dictionem Hebraicā, quoniam deriuatur à verbo quod esse significat, vertit, essentiam, & exponit, reueruabit rectis essentiam, supple suam in cuius visione nostra consistit felicitas. Iuxta quam versionem optime conuenit nomē salutis, quod noster vertit secutus 70. Proposito optime quadrat hic sensus, Dominus quærentibus & petentibus ex animo dat, vel vt habent Hebraei, dabit sapientiam, & custodiet apud se in tuto scilicet loco, rectorum salutē, quam eis per sapientiam dandam, semper cum necesse erit, proferet, & per sapientiam proteget eos qui conuersantur simplicitate, hoc est, integrè & nõ fictè, nec maleuole, seruās in eis semitas iustitiae, & vias sanctorum custodiens, ab errore scilicet, seductione & peccato, iuxta illud Psal. mi. Redimet dominus animas sanctorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eo. Itaque non tantum significat dominum daturum sapientiam, sed etiam quem fructum per eam sit effecturus in his quibus eā dedit, quem fructum postea latius prosequitur.

Psal. 73.

Tunc intelliges iustitiam & iudicium & equitatem, & omnem semitam bonam. Si intrauerit sapientia cor tuum, & scientia animae tuae placuerit, Consilium custodiet te, & prudentia seruabit te.

ADuerbium tunc referri potest ad praecedentia, vt sit sensus, Cū perfeceris ea quae dicta sunt de inuocatione & inuestigatio

ne sapientiae, Vel cum dederit Deus sapientiam tunc intelliges iustitiam. &c. Aut potest referri ad sequentia, vt sit sensus. Tunc intelliges iustitiam & iudicium, si intrauerit sapientia cor tuum, hoc est, cum illa tibi cordi fuerit, & illa tibi placere coeperit, vt iam sit repetitio sub aliis verbis eorum quae prius dicta sunt, Si quaesieris eam, tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies. Et ostenditur hac repetitione qua in re sapientia, de qua loquitur, sit sita, nempe in intelligendo iustitiam, iudicium & aequitatem, hoc est, omnem semitam bonam. Nā hoc per tria illa vult significare vt superius est dictum, quae proinde nõ est necesse accuratè distinguere. Pergit autem fructum sapientiae fusiue explicare, subiungens: Consilium, quod scilicet sapientia tibi ubiq; suggeret, custodiet te, & prudentia seruabit te. Quod in sequentibus declarat, ubi ad haec verba referri debet ter cōiunctio, vt. Seruabit te vt eruaris à via mala & ab homine qui puerfa loquitur. Rursum vt eruaris à muliere extranea, Et postremum, vt ambules in via bona. Si quidem non satis est declinare à malo, sed oportet deinde etiam bonum facere, vt est Psal. 33. & 36.

Vt eruaris à via mala, & ab homine qui peruersa loquitur. Qui relinquunt iter rectum & ambulant per vias tenebrosas, qui latantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis, Quorum via peruersa sunt, & infames gressus eorum.

Meminit duarum viarum, viae malae quae est mala vita, ac impia viuendi ratio, & viae bonae, quae est recta vita & conuersatio. Et primum quidem dicit sapientiam custodire hominem vt eruatur à via mala. In quam quoniam adolescentes (quibus potissimum loquitur) facillimè pertrahuntur per impiorum quorundam suasiones & impios sermones, primum subiungit, & ab homine qui peruersa loquitur, impia scilicet docendo, aut suadendo. Contra tales enim premunit sapientia diuina cum in quo est. Et vt a talibus magis auocet sapientia studiosum, insigniter traducit eos in sequentibus, dicens iam mutato numero, pro more Hebraeis familiari. Qui relinquunt iter rectum, ubi subaudiendum: Ab iis inquam, hominibus, Qui relinquunt iter rectum, & eo itinere relicto, ambulant per vias tenebrosas, hoc est, viuunt vitam plenam ignorantia & erroribus, quos necesse est propterea aliquando grauitè offendere & labi. Nec satis habent mala quaeq; committere, insuper & latantur cum male fecerint, & exultant in rebus pessimis, siue à se, siue ab alio perpetratis, quae natura ipsa & ratio abominatur & abhorret. Cumq; in tenebris agentes in magnis sint periculis, tamen per errorem & caecitatem non agnoscetes suum periculum, latantur etiam in malis suis. Itaque versus ille nõ tantum exagget eorum malitiam, sed etiam eorum caecitatem. Sequitur: Quorum viae & actiones non solum in se peruersae sunt, sed planè infames, ita vt ob eas pessimè audiāt apud eos qui sapiunt, quasi dicat, quis horum velit esse sectator? quomodo nõ omni studio annitendū est, vt per sapientiam ab horum seductione & eorum via homo sit prae-

fit premunitus? Quoniam vero praeter seductionem quā in genere fieri potest ab impiis, periculum est peculiare, maxime iuuentuti, à mulieribus, contra quod item munit sapientia, rectè secundo loco subiicit.

Vt eruaris à muliere aliena, & extranea qua molit sermones suos. Quae relinquit ducem pubertatis suae, & pacti Dei sui oblita est.

Alienam vocat & extraneam, quae ipsius nõ est, sed alterius mariti vxor. Nam de adultera potissimum loquitur, vt patet ex sequenti sententia. Mollire sermones est blandis mollibusque sermonibus vt ad decipiendum: Nam huiusmodi sermones efficaces admodum sunt in mente iuuenum alioqui per se satis ad libidinem prona. Huiusmodi mulierem similiter praclare traducit & notat, vt ab ea magis abstrahat. Quae, inquit, relinquit ducem pubertatis suae, hoc est, primū maritum quem in iuuentute sibi accepit in ducem, quem a sua pubertate semper sequeretur. Et pacti Dei sui oblita est, hoc est, scæderis nuptialis, quo nõ tantum suo marito, sed etiam Deo suo astricta est, & quod scædus nuptiale à Deo est institutum. Aut potius per pactum Dei intelligit Dei legem vetantem adulteria, quasi dicat: Quam fidem ab ea expectabis quantumvis tibi blandè loquatur, quae & marito suo, & ipsi Deo suo infida est, neutri seruās quod promisit? Generalius tamè homini alienae & extraneae est omnis quae eius vxor nõ est, etiam si nullus sit. Quae dum blandis sermonibus ad peccatum pellicit, relinquit ducem pubertatis suae, Deum scilicet quem in iuuenta sequendum suscepit, qui de seipso dicit apud Hiero. Ergo saltem amodo vocame, Pater meus, dux virginitatis meae tuas, vel pubertatis meae. Nam est eadem dictio quae hoc loco, significans propriè iuuentutem. Ab huiusmodi mulieribus quantum imminet periculum, exemplo Sampsonis & Salomonis licet intelligere, quarum blanditiis ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Quantum vero contra talium valeat blanditias sapientia, exemplum docet Ioseph Patriarche, de quo dicitur in libro Sapientiae: Hæc venditum iustum nõ dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum.

Hiero. 3.

Sapient. 10.

Inclinata est enim ad mortem domus eius, & ad inferos semita ipsius. Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendent semitas vitae.

Coniunctio enim reddit causam quare sapientia custodit hominem, vt eruatur à muliere huiusmodi aliena. Merito, inquit, hoc dico sapientiam effecturam, & merito id sum mōpere optandum est. Quia domus illius tendit ad mortem, ita vt si quis victus illius illecebris, declinet ad domum illius, ad mortem sit deducendus. Vnde postea ca. 7. dicitur, via inferi domus illius. Et semita ipsius, hoc est, via quae ducunt ad domum eius vel ad ipsam. Aut potius semita ipsius, hoc est, actiones ipsius & genus vite ipsius deducit homines ad inferos, vel vt habent Hebraei ad mortuos. Quod dicit tum quia per adulterium & fornicationes homo semper efficitur obnoxius morti aeternae in quam tandè pertrahitur,

tum quia per adulterium iuxta legem Mosai cam reus fit etiā mortis corporalis, quam per zelum mariti euadere non poterit, vt dicitur cap. 6. Itè quia fornicationes & adulteria multarum sæpè cædium sunt causa, vt dicitur c. 7. Multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Quia autè domū eius & semitas eius dixit esse mortiferas, persiflens in eo, subiicit: Omnes qui ingrediuntur ad eam, hoc est, qui illam mulierem accedunt ei, congregiuntur (phrasi enim Hebraica ingredi ad mulierem est cum ea rem habere) nõ reuertentur. Vbi alludit ad hoc quod mortui non reuertuntur ad vitam. Significat ergo eos qui ad eam ingrediuntur, statim mori, quia morti sunt obnoxii & iuxta animam moriuntur, iuxta illud: Quacunque die comederis ex eo, morte morieris. Ideoq; sicut mortui sunt,

Gene. 2.

sic non reuertuntur, quia non reuertuntur viuui, non reuertuntur liberi à mortis vinculo, sicut prius erant, ita vt non possint ambulare vias vitae, viam virtutis, nisi singulari Dei gratia veluti à mortuis resuscitentur, & à mortis debita vinculo relaxentur, quod raro fiebat sub lege, sub qua marito semper manebat ius exigendi ab adultero mortem corporalem. Venerabilis Beda, quo difficultatem euadat, relatiuum, eam, cum dicitur qui ingrediuntur ad eam, refert ad mortem, vt significet eos qui in mortem aeternam semel sunt traditi, ab ea nõ redituros in vitam. Aut si relatiuum, eam, referatur ad mulierem, intelligit non reuertetur per se, & quantum attinet ad naturam iniqua voluntate deprauatam. Potest & sic intelligi quod dicitur non reuertentur, quod impliciti meretricis vel adulterinis amoribus, difficulter ab eis resiliant, & quod vt plurimum nõ facillè resipiscant, siue quod dulcedine voluptatis inescati nolint, siue quod nõ possint sese, etiam cum volūt, extricare ab eorum consortio. Quadrat istud conuenientissimè in mysticum sensum. Nam cum in scripturis prophetis frequenter sub nomine fornicationis & adulterii significetur idololatria, sub qua & hæresis comprehenditur, per quam nouum sibi homo Deum fingit què colat, rectè etiam in hoc libro quoties de muliere aliena caueda Sapiens monet, mysticè per eam intelligitur siue idololatria, siue hæresis, quae deserto Deo suo patrio, quem in baptismo tanquam ducem suae integritatis & sponsum suscepit, per dulces sermones & benedictiones seducit corda innocèrum, hoc est, simplicium, vt ait Paulus. Huius domum, hoc est, sectam & congregationem qui accedit, mortem statim incidit, à qua difficulter est reditus ad vias vitae, quia paucos hæreticorum seriā penitentiam agere vidimus, vnde eos deturbandos Paulus monet quod subuersi sint, & proprio iudicio condemnati. Iuxta hanc mysticam intelligentiam, notandum quod à duplici malorum consortio hic cauendum moneatur, nempe & eorum qui ad impiam trahunt vitam, & eorum qui ad impiam doctrinam

Rom. 16.

Vt ambules in via bona, & calles iustorum custodias.

Postquā dixit sapientiam seruaturā hominē vt eruatur à via mala, in qua siue improborum hominum suggestiones, siue impudicaru mu-

COMMENTARIA IN

lierum illecebræ inducere possent, subiungit: Ut ambules in via bona, hoc est, prudentia custodiet te, vt eruaris à via mala, & à muliere aliena, ad hoc vt ambules in via bona. Quia nō pōt quis ambulare in via bona, nisi prius eruat à via mala, nec satis est erui à mala via, nisi sequatur via bona, & eadem quis via incedere pergat, qua iusti qui vel præcesserunt, vel adhuc sunt.

Qui enim recti sunt, habitabunt in terra, & simplices permanent in ea. Impij verò de terra perdentur, & qui iniquè agunt, auferentur ex ea.

Vabus his sententijs concludit hoc caput, in quo & quomodo paranda sit sapientia, & quem fructū illa sit operatura, ostēdit: nempe quod liberabit hominem à via mala, & inducet in viam iustitiæ. Docet ergo iam his sententijs duabus, merito propter illos sapientia fructus ambiendam & querendam sapientiam. Et coherent hæ sententiæ in hunc modum superioribus: Prudentia seruabit te, vt eruaris à via mala & ambules in via bona, quod merito tibi est oprandum & faciendum, vel quod ideo sapientia faciet, Quia qui recti sunt, habitabunt in terra. In quibus sententijs, loquitur Sapiens ad literam iuxta morem legis Mosaicæ sub qua vixit. Ea enim lex promittit longam habitationem in terra iustis, impijs vero interminatur exterminationem de terra.

Deut. 17.

Sic enim dicitur præter alia loca in Deutero. no. Custodiatis vniuersa madata quæ ego præcipio vobis hodie, vt possitis introire & possidere terram, multoque in ea viuatis tēpore. Itaque sicut ex terra sua exterminati sunt Chanani, ita & Iudæos ob peccata migrasse à terra sua captiuos, sacra testatur historia. Et è terra per mortē impios se ante tēpus vbique minatur dominus sublatum, iustis vero longā in terra vitā promittit. Quæ vt ad literā intelligenda sunt, maximè pro Iudæis adhuc carnalibus. de terra ista corporali & vita corporali, quia iustis plerunq; lōga & quieta vita hic cōtingit, impijs vero immatura mors: Ita pro his qui æterna magis illis spectāt, intelligenda sunt magis de terra viuentium, in qua iusti in æternum permanent, reiectis ab ea impijs. Est tamen etiam in quodam sensu mystico verum, iustos omnes hic habitare in terra, impijs verò oēs perdi & auferri de terra. Nā illi hic viuunt quieta cōscientia, malorum metu non admodum cōturbati, quod verè est habitare in terra. Impij verò vt multa inquietudine hic agitantur, ita vi hinc auferuntur, cum contra voluntatem suam mundum relinquere coguntur: & de terra perduntur, quādo ex ea auferuntur, quia nihil eorū remanet eis saluum. Iusti autem cum hinc auferuntur, non perduntur, sed in feliciorem transferuntur statū, nec amittunt terram, cuius cū omnium domino manent & ipsi possessores.

CAPVT TERTIVM.

Fili mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea cor tuum custodiat. Longitudinem enim dierum & amos vitæ & pacem apponent tibi.

OSTQVAM superiori cap. ostēdit modum acquirendæ sapientia, quōdque per eam & à malo homo præseruetur, & ad bonū inducatur,

incipiet nunc præcepta tradere, in quorū cognitione & obseruatione sapientia consistit, frequenter ad prædecessorū diligentē obseruationē adhortans, frequēter item inculcans & repetens præmia & commoda prouentura obseruatoribus, & omnino præceptorū ac bonorū parentū officiū imitans, qui sæpius suis filijs & discipulis eadē alijs & alijs verbis repetunt, vt aliquādo eorū mentibus quod volūt, persuadeāt & imprimāt. Priusquā ergo singularia præcepta tradat, præmittit: Fili mi, ne obliuiscaris meæ legis, & præcepta mea cor tuū custodiat. Verba sunt Salomonis, vt ex sequentibus patebit. Legem suā & præcepta vocat doctrinā quā traditurus est. Eam vult cor custodire, vt scilicet de eis seruandis & opere adimplendis semper cor cogitet. Idē est enim ne obliuiscaris, & cor tuū custodiat. Vt autem maiore studio præcepta eius suscipiantur, apponit præmia, promittens ea quæ maximè homines desiderant, longā scilicet vitā, eamque tranquillā & feliciē. Longitudinē, inquit, dierum, & annos vitæ, & pacē apponent tibi. Per longitudinē dierū & annos vitæ significās ad literam, longā vitā, per pacē, non solū tranquillitatē, potissimū mentis, intelligēs, sed & prosperitatē ac felicitatem, quæ Hebræis nomine pacis significatur. Non ergo tantū longitudinem vitæ, sed & pacē promittit, sine qua, lōga vita misera est. Iuxta mysticū sensum promittitur vita æterna quæ finem dierum nescit, & pax illa Dei quæ exuperat omnem sensum, quæ per obseruationem mandatorū Dei hic incipit in cōscientia, & cōsummatur in vita futura. De hac vita ac pace recte dicit quod apponitur homini, quia superadditur vitæ præfenti.

Misericordia & veritas non deserant te, circumda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam bonam corā Deo & hominibus.

Præcepta legis diuinæ paucis complexus est, cum dicit, Misericordia & veritas non deserant te, quia in duobus illis, misericordia & veritate, omnis virtus cōprehenditur. Quæ duo sæpē in scripturis coniunguntur, & deo atque hominibus tribuuntur, vt infra annotauimus c. 14. & 20. Per misericordiam enim impēduntur ex benignitate proximo officia gratuita, per veritatem, hoc est, iustitiam & æquitatem impenduntur Deo & hominibus officia debita. Has ergo virtutes quæ Psalmita semper Deo adesse significat, dicens: Misericordia & veritas præcedēt faciem tuam, vult etiam suū filium Sapiēs nunquam deserere, hoc est, vult vt curet eas semper sibi adesse vnde subdit: Circunda eas gutturi tuo, hoc est firmiter & vndique tibi ad sint, semperque tibi sint præ oculis, velut quod circumdatur collo & à collo dependet, vndique hominem cin git, semperque ob oculos uersatur. Describe non in tabulis cæreis vel lapideis, in qualibus lex Moyfi fuit scripta, sed in tabulis cordis tui hoc est, imprime eas sic in corde tuo, vt eas ibi semper legas, semperque de eis opere præstandis cogites. Quod si feceris, inuenies, hoc est, assequeris per has duas virtutes, gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus, hoc est, gratiosus eris & bonæ intelligen-

Psal. 88.

1. Cor. 3. Hier. 13. Deut. 11.

tiæ, tum apud Deum, tum apud homines. Notandum autem Hebræa verbi etiam posse misericordiam & veritas nō deserant te, vt ad Deū referantur hæ virtutes, & significetur, Dei misericordiam & veritatem nō deseraturus: eum qui præcepta legis custodierit, vt verba hæc adhuc pertineant ad promissionem quæ fit custodientibus legem. Iam in sequentibus verendum est. Circunda eas scilicet præcepta, de quibus prius dictum est, & erit sensus: Itaque circumda eas gutturi tuo, &c. De tabulis cordis facit mentionem etiā Paulus alludens ad locum Hierem. sed ibi Deus dicitur scribere, hic verò homini hoc præcipitur, significaturque idē quod in Deutero vbi dicitur: Ponite hæc verba mea in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos vestros collocate.

Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, & ne inueneris prudentiam tuam.

Incipit nunc particula legis diuinæ præcepta explicare, in quibus misericordia & veritas cōsistunt. Et primum quidem tradit præcepta Deum concernentia, quibus docetur quomodo se homo habeat ad Deum, postea traditurus præcepta ad proximum pertinentia. Et ad Deum quidem pertinentia præcepta quinque proponit, in quibus fere cōprehenditur summa omnis pietatis Deo debite, idq; ordine cōgruo. Quorum primum est, Habere fiduciam in dño ex toto corde tuo, &c. Quomonet vt in reb. agēdis & cōsequendis his quæ sunt nobis necessaria, nō sit hitamur nostrā prudentia, quasi per eā possimus quod volumus, vel quod necessariū est, præstare & parare, sed vt agnoscentes & nostram infirmitatē & incertitudinem prouidentia nostræ, quæ variis sæpē modis impeditur & sæpē errat, fiduciam nostram collochemus in Deum, illum scilicet pro auxilio & salutari negotiorum nostrorum directione orātes, & post orationem de illo confidentes, non frigidē & cum hæsitatione, sed ex toto corde, hoc est, plena & firma fiducia, quæ scilicet nostrā, tota mentis de uotione illi committamus, de eius prouidentia & directione bene securi. Non vetat ergo vt in reb. agēdis prudentia propria. Nam sic fidere Deo, vt prudentia à Deo data quis vtj nollet, fatuum esset & tentare Deum. Sed vetat niti suæ prudentia, quod est sic illi fidere, quasi illa sufficiat ad directionem actuum nostrorum & prouisionem rerum necessariarum. Quod manifestè contrarium est fiducia quam habere debemus de prouidentia diuina, quam fiduciam hic peculiariter exigit, quemadmodum & Petrus dicit: Omnem sollicitudinem vestram proicietes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Porro Hierem. 7. dicitur: Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & a domino recedit cor eius. Contra: Benedictus vir qui confidit in domino, & erit dominus fiducia eius. Fiducia autem hæc qua munimur contra præsumptionem humanæ prudentia, non tantum valet pro directione nostrorum actuum, sed & pro firmitate fidei diuinarum promissionum. Per hanc enim fiduciam fa-

1. Pet. 5. Hierem. 7.

ctum est: vt Abraham in repromissione Dei non hæsitauerit diffidētia, nec cōsiderauerit corpus suū mortuum, vt est apud Paulum.

Rom. 4.

In omnibus vris tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos.

Pro cogita Hebræis est scito vel agnosce. Secundum istud est præceptum ad fidem pertinens, per quam Deum agnosimus & cogitamus. Quo præcepto & ostenditur quomodo fieri possit quod primo dictum est præcepto, nepe vt fiduciā habeamus in domino, & ex eodē cōsequitur quod sequitur præceptū de timendo Deum, ita vt recte sit in medio positum. Agnosimus enim vel cogitamus Deum in vris nostris, cum cogitamus nos sine illo nihil posse, & proinde ab illo nos pendere debere, illum rogandum, illique fidendum. Cogitamus item illum omnium esse dominum, & proinde in omnibus nostris actionibus illi esse seruiendum, eum timendum, omnēque nostras actiones ad eum esse referendas. Sic ergo agnoscere & cogitare Deum in vris nostris, quod fides in nobis operatur, facit nos & fidere Deo & timere eum. Vnde & Tobias inter prima sua præcepta q; filio suo tradidit similiter docuit. Omnibus, inquit, diebus vitæ tuæ in mēte habeto Deū, & caue ne aliquādo peccato consentias, & prætermittas præcepta Domini Dei tui. Et in fine suorum præceptorum: Pete, inquit, ab eo vt vias tuas dirigat, & omnia cōsilia tua in eo permanent. Itaque & hic subiicitur, & ipse diriget, hoc est, bene disponet, & prosperos faciet gressus tuos, hoc est, actus tuos, & instituta, scilicet illum cogitas, tua illi commiseris. Sic Propheeta: Reuela, inquit, domino viam tuam, & ipse diriget in eo, & ipse faciet. Et alibi: laeta cogitatum tuum in domino, & ipse te eruet, & non dabit in æternum fluctuationem iusto.

Tobias

Psal. 36. Psal. 34.

Ne sis sapiens apud te metipsum, time Deum & recede à malo.

Tertium istud præceptum est ex superiori consequens, vt dictum est, & ad timorem Dei pertinens, per quē receditur à malo. Cui similiter sicut fiducia, repugnat & obstat si quis sit sapiens apud se metipsum, aut vt est Hebræis in oculis suis, hoc est, proprio suo iudicio, ita vt sibi in sua placeat sapientia. Per hoc enim fit, vt quis nimis sit securus in actionibus suis, existimans se bene agere, cum tamen peccet. Item vt excusationes quærat in peccatis, ac defendat quæ mala sunt. Tribus ergo his præceptis, tres virtutes exigit, fiduciam, fidem & timorem Dei, per quas, secundum mentem & interiorem hominem, perfectè quis Deo subiicitur, & humiliatur sub potenti manu Dei. Cui subiectioni & humiliactioni nihil magis contrariatur, quam si quis sibi placeat & sapientem satis se esse perliudeat, vt mirum non sit quod propria prudentia fiduciam, opponat hic Sapiens, & fiduciam in Deū & timori Dei, de quo timore bene subiicit præceptum post præceptum spei in Deū habendæ, ne quis per spē in Deū nimis sit securus. Dilectionis autem Dei hic non fieri mentionem

1. Pet. 5.

mētione, cum illa sit tertia virtus quæ cū fide & spe hominē sub Deo interius perficit, mirū esse non debet, cum præceptum dilectionis Dei proprium sit euangelio, pro quo vetus testamentum fere tradit præceptum timoris Dei, ad quem etiam pertinet Dei dilectio. Siquidē nomine timoris Dei, vt supra dictū est, reuerentia Dei designatur. Cū ergo in his virtutibus hominis perfectio erga Deum consistat, rectē subiungitur.

Sanctas quippe erit vmbilico tuo, & irrigatio ofsium tuorum.

Refertur potest hæc promissio, vel ad timorem, vel ad omnia tria simul prædicta, vt fit sensus: Si sic timueris Deū, vel sic hæc dicta feceris, tunc erit sanitas vmbilico tuo, &c. Sanitatem tribuit vmbilico, & irrigationem ofibus, significare per hæc volens, bonam hominis constitutionem, quia illa tunc est, cum vmbilicus hoc est, lumbi & media pars hominis suam habet sanitatē, & ossa medullarum pinguedine plena sunt & irrigata. Fortitudo enim hominis pendet à sanitate vmbilici & firmitate lumborum, iuxta illud quod dicitur de Behemoth apud Iob. Fortitudo eius in lumbis eius, & virtus in vmbilico vtrius eius. Et irrigatione ofsium per medullarū pinguedinem significatur in Iob bona hominis valitudo: Viscera inquit, eius plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur. Contrā per ariditatem ofsium mala valetudo designatur apud eundem: Cutis, inquit, mea denigrata est super me, & ossa mea aruerunt præ cauma te. Et Psalmista: Ossa mea sicut cremium aruerunt. Est enim medulla ofsium fomentum & firmamentum. Metaphoricè ergo hæc sententia significatur eum qui prædicta fecerit, bona fore constitutione, potissimum secundum animam & mentem, omnēque eius animæ vires firmas fore & sanas, vt que Dei gratia & sanabuntur & firmabuntur, ac adipe & pinguedine cælestium charismatum irrigatæ recreabuntur, iuxta illud: Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. Septuaginta sensum exprimentes habent: Tunc sanitas erit corpori tuo, & curatio ofibus tuis. Quod si distincte quis explicare volet quid per vmbilicum, quid per ossa significetur, quamuis id non sit necesse, poterit per vmbilicum intelligere partem appetitiuam animæ, quæ viget in lumbis, & vmbilico: per ossa intellectiuæ partis virtutes, quibus sustentatur tota hominis actio. Quidam non male sic explicant: Per timorem Dei est vmbilico sanitas, quia per illam refrenatur prauæ cupiditates, & libido quæ in vmbilico & circa illum viget, & est irrigatio ofsium, quia per illum omnia corporis mēbra, omnēque animæ vires, red duntur aptæ & agiles ad virtutum opera. Similis tropus, quod attinet ad irrigationē ofsium, est Ecclesiastici 16. Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit. Et Prouerborum 15. Fama bona impinguat ossa.

Honora dominum de tua substantia, & de primitiis omnium frugum tuarum da pauperibus. Et implebitur horrea tua saturitate, & vino torcularia tua redundabunt.

Iob. 27.

Iob. 30.

Psalm. 102.

Psalm. 62.

Quartum hic traditur præceptum, superioribus congruè subiunctum. Nam cum superioribus tradatur, quomodo Deus interno sit cultu colendus, hic iam docetur, quomodo deinde etiam externo cultu sit honorandus, per oblationes scilicet, iuxta legem Deo pro sacerdotibus faciendas. Nam de illis ipsum loqui, cum dicit: Honora dominum de tua substantia, patet ex eo quod sequitur, & de primitiis omnium frugum tuarum. Nam quod apud nos additur, da pauperibus, nec Hebræa habent, nec Græca. Non enim primitiis omnium frugum pauperibus vel debebatur vel dari poterant, sed iuxta legem debebatur Sacerdotibus & Leuitis. Qui tamē pauperum nomine intelligi rectē possunt, quod inter Israëlitas non haberent partem sicut reliquæ tribus, sed ex donis & oblationibus populi sustentarentur, vt est Deutero. 18. Dicit ergo, honora dominum de tua substantia, hoc est, opibus tibi concessis, offerendo scilicet ei decimas, primitiis & reliquis iuxta legē debitas oblationes. is enim oblationibus honorandus, tū quod hæc datur Deo in signū supremi dominij, & in gratiarū actionem pro acceptis beneficiis, tum quod deatur in subsidium ministrorum cultus diuini, quos qui alit tanquā ministros Dei, Deum honorat, cuius cultum hac ratione promouet, vnde & Ecclesiastici 7. præcepto timoris Dei coniungitur similiter præceptum honorandi hoc modo Deum. In tota, inquit, anima tua time dominum, & sacerdotes illius sanctifica. In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius non derelinquas. Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes. Da illis partem sicut mandatū est tibi, primitiarum & purgationis, &c. Quamuis autē proprie hoc præceptum intelligendum sit de honore qui Deo impeditur per oblationes & sustentationem ministrorum eius, extensiuè tamen etiā intelligendum est de pauperum subuentione, per quam etiam Deus honoratur, iuxta illud quod postea dicitur: Qui calumniatur pauperē, exprobrat factori eius, honorat autē Deū qui miseretur pauperis. Qui enim miseretur pauperum, curam gerit eorum, quorum se Deus in scripturis maxime curā gerere significat, & quorum maxime curam haberi vult. Honor hic de primitiis frugum exhibendus est, quia de optimis & non de vilioribus & abiectionibus bonis, ne cum Cain munera nostra reiciantur. Notandum autem quod dicitur, de tua substantia, hoc est, bonis quæ ad te iuste pertinent, non autem de bonis aliorum furto, rapina, aut alijs ablatiis. Nam vt dicitur Ecclesiastici 34. Immolantis ex iniquo oblatio est maculata. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Et Tobie 4. dicitur: Ex tua substantia fac elemosynam. Vnde Septuaginta hoc loco habent τὴν οὐρανὴν ὑποπόδιον τῆς ἐκκλησίας hoc est, honora dominum de rebus iustis laboribus, sicque citatur à D. Augustino libro de vita Christiana cap. 11. Ne autem quis ab honorando prædictis modis dominum abstraheretur, timore defectus & inopiarum necessariorum, metuens scilicet ne ad egestatem liberalitate deueniat, subiicit, hac ratione augen-

Eccle. 7.

Prouer. 14.

Eccle. 34.

Tobie 4.

August.

Eccle. 35.

Malach. 1.

2. Corin. 9.

Luc. 19.

ne augendas potius, ipsius opes. Et implebitur, inquit, horrea tua saturitate, hoc est, frugum abundantia, & vino torcularia tua redundabunt, hoc est, abunde tibi ex diuino dono suppeditabuntur, quæ esui, & potui quærenti. Sic & Ecclesiastici 35. Bono animo gloria redde Deo, & non minuas primitias manuum tuarum. In omni dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas. Da altissimo secundum datum eius, & in bono oculo adinuentionem facito manuum tuarum, quoniam dominus retribuens est, & septies tantū reddet tibi: Noli offerre munera praua, nō enim suscipiet illa. Ex quo loco pro intellectu huius loci aduertendū est, vt qs rectē & verē honoret dominum, & votum faciat requiri, vt & bona munera offerat & bono animo ac hilari lubentique offerat. Vnde Malachia. 1. dicitur: Maledictus dolosus qui habet in grege suo masculum, & votum faciens immolat debile domino. Et cap. 3. Configi se dicit dominus in decimis & in primitiis, atque ob id illos in penuria maledictos esse, subiiciens: Inferte domū decimam in horreum, & sit cibus in domo meā, & probatē me super hoc dicit dominus: Si non aperuero vobis castrata cæli, & effudero vobis benedictionē vtrique ad abundantiam, &c. Similem benedictionem Paulus etiam promittit elemosynā facientibus, non ex tristitia aut necessitate. Qui, inquit, ministrat semen feminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ. Ceterum iuxta sublimiorem huius loci tractationem & allegoriam, monetur hoc præcepto, non solum ex caducis & exterioribus opibus, sed ex talētis animæ caluitis collatis & quibuslibet Dei donis, dominum honorandum, dispensando scilicet illa non ad nostram, sed ad illius gloriā, eique ea dona accepta ferendo, non nobis. Quod si fecerimus, sentiemus diuina in nobis dona multiplicari, iuxta Parabolam quæ ei qui vna mna decem mnas acquisiuit, data est mna eius qui eam absconderat, quoniam inquit dominus omni habenti dabitur & abundabit. Aduertenda autem hic immensa Dei benignitas, quod cum nihil ei offerre possimus, nisi quod de manu eius accepimus honorari tamen se reputet cū ex suis bonis etiam quod ei debemus offerimus, idemque adhuc remuneret, idque abunde quasi omnino nostrum esset quod offerimus, ipse verò hinc commodum aliquod referret, qui omnino bonorum nostrorum non eget.

Disciplinam domini ne abiicias, nec desicias cum ab eo argueris. Quæ enim diligit dominus, corripit: & quasi pater in filio complacet sibi.

QUIN TVM præceptum, quo post superiores virtutes commode & necessariorū monet, etiam patienter ferenda quæ à Deo mala immituntur, significans non sufficere, vt quis piè Deo & mēte & exteriori cultu seruiat, vtque pro perceptis à Deo bonis gratias agat per oblationes & elemosynas, sed oportere vt & mala quæ ab eo plerunque

immituntur etiam iustis, patienti pioque animo tolerantur, sic vt ob ea neque contra Deum murmuret, neque à spe & seruitio illius deficiat. Plerique enim qui post virtutes & seruitutem Dei mala incidunt, scandalum patiuntur, vt existiment iniquè secum agi, & frustra se Deo seruisse, ita vt hinc virtutem Deique seruitutem deserere incipient. Itaque contra hæc filium suum præmunire volens, rectē post prædicta subiicit: Disciplinam Domini ne abiicias. Disciplinam Domini dicit eius correptionem, quæ potest intelligi, & ea quæ verbo fit asperiore, quo vitia hominum arguuntur, & ea quæ fit flagellis ac malis à Deo immisissis. De correptione per verba loquitur dominus in Apocal. cum alludens ad hæc verba, vt est verisimile, dicit: Ego quos amo, arguo & castigo, Nam præcedit dura verborum increpatio. De correptione per flagella ac mala à Deo immissa, intelligit post 70. D. Paulus, qui ad Hebræos totum hunc locū citat iuxta translationem 70. ad verbum. Vbi sic legimus: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris: Quem enim diligit Deus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit. Pro qua vltima parte, iuxta Hebraicam veritatem habemus, & quasi pater in filio complacet sibi. De tali correptione etiam est sermo in simili loco, qui est apud Iob: Beatus homo qui corripitur à domino, increpatio nem ergo domini ne reprobet. Quia ipse vulnerat & medetur, percutit & manus eius sanabunt. Vbi Hebræa pro eo quod ibi legimus, increpationem domini ne reprobet, eodem modo habent quo hoc loco, vbi legimus: Disciplinam domini ne abiicias. Nisi quod pro nomine domini ibi sit Saddai, hic verò nomē tetragrammaton, ita vt verisimile sit ad illum locum Salomonem hic respexisse, sicut & Dauid ex Iob quædam desumpsit. Ceterum disciplinam domini abiicere, est contemnere eam & impatienti eam ferre animo. Desicere ad correptionem eius, est illo castigante pusillanimum fieri, & animo remissum, siue ad ferendum mala, siue ad perseuerandum in bono, & sperandum in illo. Vnde Græcis est *μὴδὲ ἄλλως*, hoc est, neque dissoluaris, aut enerueris. Subiicit autem rationem valde adferendum aduersitates plausibilem. Quem enim diligit dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi, scilicet in illo. Quasi dicat. Correptio eius & castigatio in his qui timeant eum, non procedit ex ira, quemadmodum correptio eius in impijs, quam deprecatur Dauid dicens: Domine ne in furore tuo arguas me, sed procedit ex dilectione prædestinationis, scilicet, hoc est, ea qua ad æternā vitam electos suos prouehit, quam beneplacitum diuinum Paulus sæpè nominat, quod beneplacitum significatur in 2. membro, cū dicitur. Complacet sibi in illo. Est enim in eo qui corripitur à domino, aliquid quod displicet, id scilicet propter quod eum castigat, et quod emendatum cupit. Et tamen dicitur dominus complacere sibi in illo, quia illum suo beneplacito elegit ad vitam æternam, ad quam sua eum castigatione promouet. Quod autem pro eo quod nos iuxta Hebraicam

Apoca. 3.

Hebr. 12.

Iob. 5.

Psalm. 6.

cam veritatem habemus, quasi pater in filio, 70. quos Paulus est secutus, habeant. Flagellat autem omnem filium, hinc factum est quod dictionem צבא Ceab, quæ non legitur in Hebræo quasi composita ex Caph similitudinis & Ab quod est pater, ipsi legerint tãquam nam dictione à radice צבא Caab quod significat dolere, & in Piel vel Hiphil significat facere dolorem, quod est vulnerare vel flagellare, Vnde in Hiphil illud verbum ponitur illo loco Job, hinc simili qui supra est citatus; pro eo quod nos habemus, vulnorat. Porro et hic dicatur castigari à domino omnis qui diligitur ab eo, satis insinuat omnem etiã iustum cũ castigatur, agnoscere debere se peccatis esse obnoxium, atque ab eo se in suum bonum castigari, vt iam recte etiam alia hic insinuetur ratio eur disciplinam domini abire non debeamus, sed patienter suscipere, nimirũ quia eam commeruimus, quam perferentes & admonemur delictorum nostrorum vt ea corrigamus, & purgamur vt postea gratius puniri non debeamus. Dum iudicatur enim, inquit Paulus, à domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Et vt dicitur 2. Machab. multo tempore nõ sine peccatoribus ex sententia agere, sed statim ultiones adhibere, magni beneficij est indicium. Vnde Aug. in Psal. 98. Illi Deus irascitur, quæ peccantem non flagellat: Nam cui verè propitius est, non solũ donat peccata, ne noceant ad futurum seculum, sed etiam castigat ne semper peccare delectet. Dubium autem hic non paruum est an semper mala quæ iustus à Deo immittuntur, in ultionem peccatorum eis immittantur. Id enim ita esse videri potest ex hoc loco cum immissa mala, castigatio dicuntur & correptio, maximè cum diuus Paulus hunc locũ citet ad confirmandos eos qui etiam ob Christi nomen afflictiones patiebantur, vt hinc videri possit etiam tales afflictiones ob peccata immitti. Et tamen multæ alię scripturæ de tribulationibus iustorũ loquuntur, non quatenus castigatoriæ, aut punitiuæ peccatorum, sed quatenus per eas probantur & præparantur ad promerendam magnam victoriæ in cœlis coronam. Certè quanquam verisimilius sit iustos quandoque pati quædã non in punitionem peccatorum suorum, sed in probationem & augmentum coronæ, potissimum cum grauiã quædam eis inferuntur, vt sunt martyrum supplicia, Job & Tobie afflictiones, conuenit tamẽ iustos peccatis suis ex humilitate, potissimum in communibus afflictionibus, deputare quod patiuntur, & pro castigatione paterna suscipere, quæ non tantum adhibetur quia peccatum est, sed etiam ne peccetur. Siquidem bonus pater non tantum coërcet filium & cohibet quem nouit natura ad malum esse propensum, quia quid mali commisit, sed etiam ne in peccatum prolabatur. Ita & Paulus ad Hebræos significat castigationem à Deo prouenientem non immitti propter commissa peccata, sed ne committantur. Nondum, inquit, vsque ad sanguinem resistitis aduersus peccatum repugnantes. Itaque ex nomine castigationis iustorum non omnino necessario concluditur eos ob peccata sua puniri & pati. Nam e-

7. Cor. 11.
2. Mach.
August.
Hebr. 12.

mundi dicit sibi Paulus datum angere. 2. Cor. 11. Sicut enim qui colaphizaret, per magritudo reuelationum extolleret ipsum: Et castigo inquit, corpus meum, ne forte cum aliis prædicaturo, ipse reprobus efficiar. Quod enim non omnia mala iustis immissa eorum peccatis sint deputanda, patet aperte satis ex D. Chrystostomo explicante illud: Non remittetur neque in hoc seculo, neque in futuro: Nisi, inquit, poenitentiam egeritis, nec in presentij vita, nec in futura punitionem effugietis. Vniuersorum enim hominum alij & hic & ibi supplicia dabunt, alij in presentij solummodo vita, alij in futura tantum, alij nec in presentij, nec in futura. Et hic & ibi, vt hi de quibus nũc agitur. Nam & hic ipsos vitus est, quoniam intolerabilia passi sunt à Romanis, ibi autem acerbissima eos manent tormenta, vt Gomorrhæorum ac Sodomorum ciues, alijque complures. Ibi verò solummodo, vt dicitur ille qui nec guttæ vnus aquæ dominus est. Hic autem tantum, vt qui apud Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque ibi sicut Apostoli, Prophetæ. Sic beatus ille Job, cæteri que huiusmodi. Non enim ad punitionem aliquas passiones hic susceperunt, sed vt clarius in passione vicisse cognoscerentur. Et Augustinus libro secundo de peccatorum meritis & remissione, capite 12. Quantus quidem inquit Job fuerit ignoramus, sed nouimus, iustum, nouimus etiam in perferendis horrendis tribulationum tentationibus magnum. Nouimus nõ propter peccata, sed propter eius demonstrandam iustitiam illa omnia fuisse perpassum. Quibus verbis quid significetur, apertius patet ex eodẽ Augustino de eodem Job differente lib. de perfectione iustitiæ, vbi habet: Dicit, inquit, Job de domino: Multas enim contritiones meas fecit sine causa: Nõ ait, nullas fecit cum causa, sed multas sine causa. Non enim propter multa peccata eius factæ sunt ei multæ contritiones, sed propter probationem patientiæ. Nam propter peccata, sine quibus, vt alibi confitetur, non fuit, pauciora se pati debuisse iudicat. Consentit his, quod dominus de cæco nato dicit apud Ioannem: Neque hic peccauit, neque parentes eius vt cæcus nasceret, sed vt manifestetur opera Dei in illo. Sed de hac re accuratior disputatio non est presentis loci.

Beatus homo qui inuenit sapientiam, & qui affluit prudentia. Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auro purissimo fructus eius, Preciosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur, huic non valent comparari.

Post salutaria illa præcepta quæ hominem ad Deum rectè ordinant, in quibus prima sapientiæ pars consistit, priusquam ad ea progrediatur quæ ad proximum rectè disponunt, interponit felicitatem eius qui sapientiam adeptus est, vt hac ratione & quæ dicta sunt, facilius recipiatur, & ad recipiendũ dicenda, animus magis preparatur. Itaque cũ vulgus ferè magno studio querat opes huius mundi,

2. Cor. 11.
1. Cor. 9.
Christ. homil. 41.
in Marc. 12.

August.
Matt. 13.
Matt. 29.
Ioann. 5.

mundi, quasi hæ hominem felicem possint reddere, ac proinde beatum prædicent eum, qui diuitias tandem inuenit & assecutus est, quo ab hac opinione hominum mentes auocaret, & ad querendã potius sapientiã prouocaret. Beatus, inquit, qui iam inuenit, hoc est, studio suo quæsitam tandem à Deo obtinuit sapientiam, magis autem beatus qui etiã affluit prudentia, abunde scilicet eam assecutus, sic vt etiam aliis eam possit profunderere. Causam reddi t, quia eius acquisitio, vel vt est Hebræis, eius negotiatio, excellit negotiationem argenti, hoc est, mercaturam qua argentum conquiritur, significans proinde pro acquirenda sapientiã magis esse laborandum & negotiandum, quam faciunt homines pro conquirendo argento. 70. habent: Melius est ipsam mercari, quam auri & argenti thesauros. Negotiamur autè pro ea obtinenda, studio, precibus, ac rerum terrenarum contemptu. Quod tunc eximio modo fit, quando quo expeditior sit animus ad vacandum sapientiæ, eamque percipiendum, omnia huius mundi relinquuntur, & iuxta parabolam euangelicam: Inuenta vna preciosa margarita, negotiator euangelicus vedit vniverſa quæ habet & emit eam, quemadmodum fecit ille qui dixit: Ecce nos reliquimus omnia & secuti sumus, sed quid ergo erit nobis? Magis adhuc eius precium exaggerat, cum non solum argenti, sed & auro præferendam asserit dicens: Et auro purissimo, hoc est, optimo, eius fructus, subaudi melior est, hoc est, maiorem fructũ adfert homini quam aurum etiam optimum, purissimum & preciosissimum. Vbi circa lectionem notandum, plerisque legere, negotiationem argenti & auri primi & purissimi fructus eius, & punctum faciunt post auri, vt adiectus primi & purissimi construantur cum fructus, & sint pluralis numeri. Verũ rector est lectio quæ in correctioribus inuenitur libris, consentiens cum Hebræis, quæ habet, Et auro primo fructus eius. Quare si altera lectio placet, tamen adiectiuã primi & purissimi, nõ cũ substantiuo fructus essent ordinanda, sed cum substantiuo auri, vt sit hæc distinctio, & hic sensus: Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & negotiatione auri primi & purissimi melior est fructus eius. Nec tantum argento & auro præferendam docet, sed generaliter omnibus quantumuis preciosis, quantumuis desideratis. Preciosior est, inquit, cunctis opibus, vel vt habent Hebræi, vnionibus & gemmis, quæ scilicet etiam argento & auro sunt preciosiores, & omnia quæ desiderantur ab hominibus, humana scilicet & terrena, huic non valent comparari, tantum adest vt æquari possint vel superare. Hæc vera esse ostendit in sequentibus, sapientiam docens ea homini præstare quæ nõ possint omnia illa præbere, & in vna sapientiã, vel per vnam sapientiam acquiri quæcunque desideranda sunt homini. Sequitur enim:

Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra eius diuitia & gloria. Via eius via pulchræ, & omnes semitæ eius pacificæ. Lignum vitæ est his qui apprehenderint eã, & qui tenuerint eam, beati.

OSTENDIT his verbis sapientiã omniam adferre bona, deinde vero ostendit eandem auferre omnia mala. Quod ad primũ attinet: Longitudo, inquit, dierum in dextera eius, &c. Quod dupliciter accipi potest, vel de dextera & sinistra manu eius, vt sit sensus, ipsam dextera manu tenere, & præbere longitudinem dierum, sinistra verò diuitias & gloriam. Vel de dextero & sinistro eius latere, vt significetur longitudinem dierum asistere ipsi sapientiã à dextris, diuitias & gloriam à sinistris, ipsamque his comitatam asseculis, mediã incedere. Vtrius modo intelligatur, sensus eodem recidit, & est prosopopœia, qua inducitur sapientia vel hæc dona, quasi suis manibus tenere, ostentare & præbere suis, vel his comitatam præbere & adferre ea illis ipsam inuenient. Longitudinem dierum dextera tribuit, diuitias & gloria sinistra, eo quod ante omnia & præcipue expetitur ab hominibus longitudo vitæ, post eam verò secundo loco diuitiæ & honor. Hæc autem bona sapientiam conferre intelligendum est temporaliter iuxta promissiones veteris legis, quæ suis sectatoribus & longam vitam & felicem promittit, vt prius dictum est. Et rursum, iuxta Euangelicæ legis promissiones intelligendum est conferre spiritualiter, atque perfectioni & sublimiori ratione quam in veteri lege. Conferunt enim vitam æternam quæ hic in spiritu incipit, & in futura perficitur vita. Conferunt veras diuitias veramque gloriam, quia animã replet multis gratiarum charismatibus & filios Dei efficit, reges ac sacerdotes facit. Et in futura vita omnis boni abundantiam, & æternam gloriam conferunt. Atque hunc putamus simplicem & genuinum esse huius loci sensum, non præiudicantes interim aliorum piæ intelligentiæ, qua scilicet longitudinem dierum, dextera intelligunt attribui, sinistra diuitias & gloriam, quod in primis optanda sit vita æterna, ac secundo loco bona temporalia, aut quod in futura vita quali in dextera Dei constitutis sapientiã det æternam vitam, in hac vero vita, quasi in sinistra & inferiori det temporalia. Magis enim intelligendum est sapientiã omnia hæc in vtraque conferre vita, temporaliter scilicet & spiritualiter, vt vtri que conueniant populo. Hæc autem sententia bene ostendit quod ostendendum erat, ne pe sapientiam preciosiorem esse omnibus opibus, & omnibus desiderabilibus. Nam cum opes non possint sapientiam dare, ipsa tamen dat opes & reliqua bona quæ etiam opes dare nequeunt. Neque enim opes vitam prolongare possunt possessori, imo ne febriculam quidem sanare, vt inquit ille. Non æris aceruus & auri, Agrote domino deduxit corpore febres. Cum autem præter longitudinem vitæ, diuitias & gloriam, homines expetant voluptatem, etiam hanc ostendit versu sequenti, sapientiam hominibus adferre. Via, inquit, eius, via pulchræ. Vias eius dicit ipsius sapientiæ præcepta, in quibus homini est ambuladũ, aut ipsas hominis actiones, iuxta sapientiæ præcepta. Hæc via pulchræ sunt, quia caret omni erroris & vitiorum macula, suoque decore mire exhilarantes hominis mentem. Vnde Hebræi habent, via iucundæ. Et omnes

COMMENTARIA IN

Et omnes semitæ eius pacificæ, quia miram adferunt pacem & tranquillitatem mentis, & quantum in se est efficiunt, vt in pace cum omnibus vivatur, atque æternam tandem adferunt pacem. Ecce voluptatem & iucunditatem quam adfert sapientia. Quam magis adhuc extollit dum in sequenti eam vocat lignum vitæ, alludens ad lignum illud vitæ, hoc est, arborem illam vitalem quæ fuit in paradiso. Quo iam significat ipsam sapientiam reddere nobis quodammodo paradysum & cælestitatem, in qua primum homo conditus fuit, quam per peccatum amisimus, quia ipsa, inquit, est lignum vitæ his qui apprehenderint eam, quia scilicet eis confert immortalitatem, suauem denique & omni voluptate plenam vitam, & proinde qui tenuerint eam, verè sunt beati, vt quibus restituta est beatitudo à qua peccando excidit humanum genus. Ligno enim vitæ comparat sapientiam non solum propter immortalitatem quam adfert, sed & propter voluptatem, quam arbor suis solet fructibus præbere, vnde postea capite 15. Linguam placibilem vocat lignum vitæ. D. Augustinus in ligno vitæ mystica significatione demonstratum dicit, quod per sapientiam, cuius figuram gestabat conferebatur animæ rationali, vt alimentum eius viuificata, nequaquam in labere, mortemque nequitie verteretur. Merito enim, inquit, de illa dicitur. Lignum vitæ est amplectentibus eam. Sicut hæc arbor in corporali, sic illa in spiritali paradiso, ista exterioris, illa interioris hominis sensibus præbens vigorem sine ulla in deterius commutatione vitalem. Hæc ille lib. 2. de peccatorum meritis capite 21.

August.

Dominus sapientia fundavit terram, stabilivit celos prudentia, sapientia illius, eruperunt abyssi, & nubes rore concreuerunt.

MAGNAS sapientie laudes exposuit, adicit maiores, quo magis in illius amore accenderet. Extollitque iam eam non à bonis quæ nobis confert, sed à magnitudine operum quæ per eam Deus fecit, significans interim per hæc ipsam sapientiam, de qua loquitur non esse humanitus inuentam, sed ipso mundo esse antiquiorem. Nec dubitandum esse quin quæ pollicetur est, præstare possit sapientia cum hæc magna & admiranda præstiterit opera. Qua in re non debet videri impertinenter locutus hic noster Sapiens, cum prius locutus de sapientia quæ est in hominibus, & in eis operatur longitudinem vite & alia pleraque bona, iam transiliat ad sapientiam illam diuinam, per quam cæli & terra omniaque quæ in eis sunt, facta sunt. Nam secundum analogiam vna est & eadem sapientia, diuina per quam Deus omnia creauit, & humana, qua Deum homines rectè cognoscunt & pie colunt, quia hæc est illius quædam participatio, defluens ab illa iuxta hominis capacitatem. Vnde in Sapientia dicitur esse vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei sincera. Et in Ecclesiast. dicitur Deus sapientiam suam effudisse super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datum suum, & præbuisse il-

Sap. 7.

Ecc. 1.

lam diligentibus se. Vnde intelligendum relinquit scriptura, quoties de sapientia hominum tam magnificè loquitur, non se loqui de ea quæ humano studio reperta est ex naturali rationis lumine, qualis est sapientia & scientia philosophorum, plena multis erroribus, quæ verè humana dici potest, quamuis etiam multa vera contineat: sed de ea quæ non nisi singulari Dei dono homini cõtingere potest, qua scilicet vt dictum est & rectè Deus cognoscitur, & pie colitur, quæ verè diuina est sapientia, & secundum analogiam, eadem cum sapientia Dei, sicut secundum analogiam eadem est Dei essentia & nostra. Celebraturus ergo sapientiam ab operibus quæ per eam Deus prudenter & mirabiliter operatus est, quatuor potissimum opera cõmémorat. Primum quod per sapientiam dominus fundamentum totius sui opificij inferius firmam, immobilem, ac semper duraturam constituit in qua omnia viuerent animalia, & circa quæ omnia voluerentur elementa. Quod certè mirabile est & summæ sapientie opus, eo quæ maius quod fundamentum hoc nullo nitatur sustentaculo, sola Dei manu ipsum sustinente & firmante. Secundum est quod prudentia sua Deus miro modo stabilivit celos, non sic vt instar terræ immobiliter persisterent, sed vt in continuo motu, perenni quadam virtute, semper consisterent, neque lassitudinem, neque loci mutationem, neque diminutionem aut dissolutionem patientes. Et hæc quidem ad duo illa corpora totius orbis præcipua pertinent, quorum alterum supremum, alterum infimum est, in quibus & reliqua comprehenduntur quæ in eis sunt. In sequenti versu cõmémorat duo alia Dei opera, ad aquæ elementum pertinentia, quorum alterum inferius est & in terris, alterum superius & in cælis. Sapientia inquit, illius eruperunt abyssi, & nubes rore concreuerunt. Per eruptionem abyssorum quamuis aliqui intelligunt quod factum est in diluuiio, quando vt dicitur in Gene. rupri sunt omnes fontes abyssi magna: Rectius tamen intelligitur eruptio fontium & fluminum, quæ ex terræ visceribus ad irrigationem terræ non sine magno miraculo erumpunt & in lucem prodeunt, iuxta illud quod dicitur in Deuter. In cuius campis et montibus erumpunt fluuuorum abyssi. Et cap. 8. postea dicit Sapientia, Necdum fontes aquarum eruperant, significans per se factum esse vt fontes aquarum, qui abyssus sunt terræ in qua latent, eruperint, è terra. Quartum sapientie opus dicit, quod nubes rore concreuerunt, hoc est, ex rore & vapore rosido concreuerunt in pluuiam, vel concreuerunt in rorem, hoc est, pluuiam tenuiorem ad irrigationem terræ. Pro quo Hebræa clarius habent, Et nubes stillabunt rorem, & 70. v. non erupit in Apoc. hoc est, nubes fluxerunt rore. Porro quæ hactenus aliquot versibus in commendationem sapientie dicta sunt in genere, vt patet ex his quæ in primo capite sunt annotata, singulari ratione competunt in Christum tanquam Dei patris sapientiam, qui perfectio est humanæ sapientie, imò sine cuius aliqui participatione, nulla vnquam fuit vera

Gene. 7.

Deut. 8.

vera sapientia. Beatus est enim is qui Christum. Dei patris sapientiam inuenit, thesaurum scilicet illum absconditum in agro huius mundi, quem inuenire non omnibus datum est, quem inuenisse multo melius est homini, quàm acquiuisisse aurum & argentum, aut quauis alia preciosa huius mundi. Hic enim imprimis & ante omnia largitur vitam æternam. Largitur tamen idem & diuitias ac gloriam etiam in hoc mundo, iuxta quod pollicitus est, eum qui omnia propter se reliquerit, centuplum accepturum in presenti seculo & in futuro vitam æternam. Eius via, viè pulchre sunt, quia & mandata eius nitidiora sunt ac iucundiora præceptis Moisaicis, in quibus multum est vmbra, multum asperitatis. Et omnes eius actiones atque exempla quæ in hoc mundo relictæ, omni carent reprehensione, longèque excedunt puritatem cuiusuis hominis. Omnes semitæ eius & quæcunque gessit, ad hoc tendebant vt pacem hominibus conciliaret cum Deo. Lignum vitæ ipse est fidelibus quibus per lignum crucis reddit immortalitatem in ligno amissam. Ipse est per quem celos terramque fundauit Deus Pater, Quia, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Per ipsum abyssi sapientie & gratie Dei, quæ prius mundo incognita fuerunt, eruperunt largiter in mundum, & spirituales nubes, hoc est, prædicatores cœlestem pluuiam cordibus hominum instillant, vt ea irrigent ad proferendum bonos fructus.

Marc. 10

Ioan. 1.

Fili mi, ne effluant hæc ab oculis tuis, custodi legem atque consilium. Et erit vita animæ tuæ, & gratia faucibus tuis. Tunc ambulabis fiducialiter in via tua, & pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis, quiesces & suauis erit somnus tuus. Ne paueas repentino terrore, & irruentes tibi ruinas impiorum. Dominus enim erit in labere tuo, & custodiet pedem tuum ne capiaris.

P O S T commemorata dona & potentia sapientie, prouocat rursus ad sapientiam amplectendam & retinendam, subiugens iterum, et bona per ipsum obtinenda, et ulterius mala omnia per ipsum effugienda. Fili mi, inquit, ne effluant hæc quæ dixi siue de sapientie præceptis, siue de eius donis et potentia, ab oculis mentis tuæ, hoc est, versentur hæc semper in cogitatione tua; custodi legem atque consilium quod tibi lex et sapientia suggerit. Quod si feceris, erit animæ tuæ vita, hoc est, verè viuet et valebit anima tua per sapientiam, sana erit et incolumis per eam, et insuper erit faucibus tuis, vel vt habent Hebræa, gutturi tuo vel collo, gratia, hoc est, sicut colusu, subito solet obuenire. Eodem recidit nostra lectio sic intellecta. Tu, quisquis es sapientia donatus (nam illi loquitur, vt patet ex præcedentibus) non est quod paueas terrore subito oborto inter homines, nec est quod timeas potentias impiorum, vel vt melius habent aliqui libri, ruinas impiorum irruentes tibi, hoc est, cum impij te conantur opprimere obruere & deicere, siue homines sint siue demones, iuxta illud Psalmista: Si consistant aduersum me castra, non

plus etiam significetur iuxta Hebraicam phrasim, nimirum vigor et sanitas. Nam sine sapientia verè languida est et torpida ac male sana mens hominis. Circa posteriorè partem notandum quod per gratiam gutturi vel faucium, potest etiam intelligi gratia verbi et doctrinæ, quæ per guttur et fauces transfunditur ad homines, vt significetur per sapientiam non tantum obtingere homini, vt ipse in se viuatur, sed vt etiam possit gratiam hominibus proferre doctrinam in eorum utilitatè. Prior tamen expositio simplicior est, et similibus aliquot locis huius libri conuenientior. Subiicit deinde quomodo Sapientia etiam adferat securitatem ab omnibus malis omni tempore. Tunc, inquit, ambulabis fiducialiter, hoc est, cum bona fiducia sine timore anxio, in via tua, quocumque scilicet ieris, et pes tuus non impinget, hoc est, nullum senties obstaculum vel malum quod tibi noceat. Quare si somno te dederis non excutiet tibi somnum, sed quiesces idque cum suauitate quadam. His autem duobus, quorum alterum ad motum diurnum, sed quo omnis humana actio comprehenditur, alterum ad quietem nocturnam, sub qua omnis quies comprehenditur, spectat: significatur hominem sapientem semper fore securum, et interdiu, et per noctem: et in agendo quiduis, et in quiescendo. Quæ securitas in eo nascitur, partim ex pace et tranquillitate bonæ conscientie, partim ex fiducia protectionis diuinæ, eiusdemque protectionis, efficaci custodia. Impij verò quibus non est pax, sed sunt quasi mare feruens, quod quiescere nõ potest, vt est in Esaia, & interdiu & per noctem multiplici metu, & variis desideris exagitantur. Et destituti singulari Dei custodia, & per diem in suis actionibus frequenter impingunt, & per noctem varias patiantur hostium illusiones. Iuxta altiore intelligitur sub ambulatione & somno, intelligi potest duplex vitæ genus, via scilicet actiua & contemplatiua, aut vita ipsa præsens & mors, vt significetur per sapientiam hominem secure hic viuere, & in via huius peregrinationis cum bona fiducia procedere in actionibus suis, sine ostendiculo alicuius peccati grauioris. Et secure excipere somnum mortis in qua quiescit sub certa expectatione futuræ resurrectionis, ita vt mors alijs terribilis ei sit suauis, tum propter hæc expectationem, tum quod finem imponat omnibus laboribus. Quod sequitur, Ne paueas repentino terrore, &c. magis conueniebat versere, Non pauebis, vt cum præcedentibus versibus esset conuenientia. Pergit enim ostendere vnde hæc securitas, & per diem & per noctem. Quia, inquit, non timebis à terrore qui ex inopinato aliquo casu subito solet obuenire. Eodem recidit nostra lectio sic intellecta. Tu, quisquis es sapientia donatus (nam illi loquitur, vt patet ex præcedentibus) non est quod paueas terrore subito oborto inter homines, nec est quod timeas potentias impiorum, vel vt melius habent aliqui libri, ruinas impiorum irruentes tibi, hoc est, cum impij te conantur opprimere obruere & deicere, siue homines sint siue demones, iuxta illud Psalmista: Si consistant aduersum me castra, non

Esa. 17.

Psal. 16.

non timebit cor meum. Causam autem huius securitatis non in ipso met constituit homine sed in Deo. Nam qui temerariè à se suscepta audacia impavidus vivit, non bene securus est, cum sapè se falli & superari sentiat. Hic vero nihil tale est metuendum, Dominus enim, inquit, in latere tuo erit, hoc est, aderit tibi ad custodiendum & defendendum te, quemadmodum in latere alicui solèt adesse inter ambulandum quidam ad custodiam, qui & laterones dici solebāt. Sic & David: A dextris, inquit, est mihi dominus, ne commovear. Et custodiet pedem tuum ne capiaris, hoc est, ita te custodiet in omnibus viis tuis, ut etiam si multa tibi ponantur insidiæ, quas tu prævidere & cauere non possis, nõ tamen capiaris ab eis, eis nõ inuoluaris. Quod Deus suis præstat & corporaliter, præservando eos quatenus eis expedit à malis temporalibus, quæ eis inferre moliantur impij homines, & spiritualiter, præservando eos à malis animæ spiritualibus, peccatis scilicet in quæ eos impellere variis artibus nituntur impij demones. Magna certè hæc merito piis cõsolatio esse debet, quod eorum custos & protector, non tantum angelus quispiam, sed ipsemet Deus esse dicitur, non à longè eos aspiciens, sed ad latus ipsorũ præsens, de cuius potentia dubitandum non est quin omnium vires superet, qui circa eos quos custodit semper vigilat, iuxta illud: Ecce non dormitabit neque dormiet, qui custodit Israël. Vide huius consideratione rectè subiicit David: Propter hoc lætatum est cor meum.

Psal. 17.

Psal. 110.
Psal. 117.

Noli prohibere benefacere eum qui potest, si vales, & ipse benefaciat. Ne dicas amico tuo, vade & revertere, & cras dabo tibi, cum statim possis dare.

Post insignem sapientiæ commendationem & vtilitatis quæ ex ea provenit demonstrationem, redit ad particularia sapientiæ præcepta, subiungens iam quædam præcepta quæ erga proximos hominem rectè disponunt, sicut supra posuit quædam ad Deum pertinentia. Et commemorat etiam hic quinque peculiariter præcepta, eaquæ omnia negativa & prohibitiua. Quorum primum & secundum monent benefaciendum esse cito, tertium & quartum monent cauendum ab insigni maleficio. Quintum monet cauendũ ab æmulatione malorum, sic ut à benefaciendõ transeat ad malefaciendum. Quod ad primum atinet, sciendum Hebræa sic potius vertenda, ut sit etiam ipsum purè negatiuum præceptum sicut reliqua quæ sequuntur. Ne prohibeas bonũ ab eo qui dominus eius est, cum est in fortitudine manus tuæ ut facias. Et intelligitur per dominum boni, is cui res illa debetur, ut significetur rem alienam non esse diu retinendam, sed restituendam suo domino, si fieri potest. Aut non detinendam elemosynam quæ egenti debetur tanquam domino illius, quasi non nostra, sed pauperum sint bona quæ illis largiri debemus. Posteriori hunc sensum secuti sunt 70. qui habent: Non abstineas à benefaciendo indigenti, cum potest manus tua auxiliari. Interpres noster intellexit dominum boni illũ qui habet

in manu sua ut benefaciat, hoc est, qui potest benefacere. Et est sensus præcepti manifestus. Noli, inquit, siue factõ, siue verbo & dehortatione tua impedire à benefaciendo eum qui potest benefacere, noli ei eripere voluntatem aut voti sui impletionẽ qui habet benefaciendi facultatem. Quin cõtra potius si vales etiã ipse benefaciat, alteriusquæ beneficentiam imitare, aut tuo exẽplo extimula. Contra faciunt plerique, qui quo de sua auaritia minus sentiant conscientiam remordentem, & multos habeant sui similes, beneficentiã quæ in pauperes fieri deberet aut in tẽpla & religionis profectum, extenuant, prætexentes varia quibus à benefaciendo animos potentium alienant. Simile accidit & in aliis virtutum beneficiis, quæ quidam calumniantur, & in malã rapiunt partem, detrahentes bonis operibus, & sic ad ea facienda reddentes alios frigidiores. Postquam hoc primo præcepto monuit beneficium non esse prohibendum aut negandum, sequenti præcepto monet beneficium nõ esse differendum cum præstari potest. Nã qui differt, perdit gratiam & coram hominibus & coram Deo. Qui enim cito dat, bis dat, ut habet commune proverbiũ. Et ut Paulus ait: Hilarem datorem diligit Deus. Qui verò differt cum potest benefacere, declarat se nõ lubenter benefacere, sed coactum. Pulchrè Seneca libro 2. de beneficiis. Beneficium, inquit, morosè datum, simile est pani lapidoso, quem esurienti accipere necesse est esse acerbum.

Ne moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam. Non contendas aduersus hominem frustra, cum ipse tibi nihil mali fecerit.

DISSIMILIA cæteris hæc præcepta videtur. Nã cũ distinctè prohibeat nõ molendum malum amico & ei qui habet fiduciam, videtur concedere malum inimico aut ei qui non habet fiduciam, moliri posse. Et dũ vetat contentionem cum homine qui nihil mali fecit, videtur concedere eã cum eo qui malum fecit. Notandum ergo non ad hæc significadum, præcepta ista sic esse tradita, sed ad prohibendum insignia in proximum maleficia, quæ scilicet manifestam habent malitiam. Proinde aduertenda horum duorum præceptorum, cum duobus superioribus cõuenientiã. Sicut enim ibi prohibetur beneficij negatio, cum manifestè adest benefaciendi ratio, nempe potestas, ita hic prohibetur maleficio illatio, cum manifestè nulla est malefaciendi ratio, sed contra potius benefaciendi, nempe innocentia & fiducia. Et est quasi dicat: Quamquam omnino nemini moliri malum conueniat, nec cum quoquam contendere maximè tamen cauendum est, ne amico, qui in te confidit, occultè moliaris malum, eumquæ sua de te frustreris opinione, similiter ne cum aliquo contendas frustra, hoc est, sine causa ab alio tibi data, qui scilicet tibi nihil fecit mali. Tradit enim hic quatuor præcepta, quibus prohibet ea quæ sunt directè & apertè contra charitatẽ proximi, & duo quidem sunt contra eam per negationem boni manifestè debiti, duo verò contra eam per illationem

1. Cor. 9.

lacionem mali manifestè indebiti. Itaque impertinenter hic quaeritur an liceat contendere cum eo qui malum intulit, quasi id Sapiens hic concedere voluerit. Nam postea cap. 24. ne cum pessimis etiam nos vult contendere. Et 29. Vir, inquit, sapiens, si cum stulto contederit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem, significans non esse ei cum stulto contendendum. Cum priori sententia conuenit illud Ecclesiastici: Noli fieri pro amico inimicus proximo, improprium enim & cõtumeliam malus hereditabit. Et cap. 7. Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, nequè in amicum similiter facias.

Ecl. 6.

Ne æmuleris hominẽ iniustum, nec imiteris vias eius.

Quintum istud est præceptum, superioribus dissimile, sed quod eis bene subiectũ est. Quamquam enim monuit malũ non inferre his qui illud non merentur, rectè monet, ut ne ex malorum prosperitate conspecta quis æmulatione & zelo contra eos incitetur, et tãdem pertrahatur, ut relicta virtute eos imitetur, eorumquæ studia amplectetur. Sicut enim aliorum innocentia abuti nõ debemus ad inferendum eis malum, ita impiorum felicitate excitari non debemus ad imitandum eorum malum. Quod et postea cap. 23. et 24. aliquoties Sapiens inculcat, eò quod magnũ sapè piis scandalum esse solet, conspecta ab eis impiorum felicitas, ut illis locis est annotatum.

Quia abominatio domini omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio eius.

Subiicit quatuor sententiã, quibus ostendit meritò non imitãdos impios quãtumuis videãtur hic felices, eò quod longè sit diuersa impiorum et piorum cõditio apud Deum. Quod ut pulchra varietate melius ostendat, quadruplicem facit oppositionẽ, illusorum scilicet, vel ut est Hebræis peruerforũ, et simplicium, hoc est, rectorũ ac integrorũ impiorum et iustorum, derisorum et mansuetorũ, sapientum et stultorũ. Primo ergo dicit: Omnis illusor, hoc est, dolosus et qui pro nihilo ducit aliis illudere (sic enim conuenit, cum eo quod habent Hebræa peruersus) est abominatio domini, hoc est, abominatur eum dominus, non dignatur eum sua familiaritate, consuetudine et gratia, sed cum simplicibus, rectis et integris est sermocinatio eius, hoc est, cum eis familiaritèr loquitur, eis tanquã amicis suis secreta sua cõmunicat. Est enim Hebræis, cum rectorũ secretum eius, quemadmodũ & in Psal. vbi nos legimus: Firmamentũ est dominus timoribus eum, Hebræa habet: Secretum domini timentibus eum. Humano enim more de Deo loquitur, & quemadmodum nos aliquorum abominamur conuersatione, alios sic gratos habemus, ut ad domum eam & familiaritatem nostram conuersationem admittamus, eis nostri cordis secreta cõmittentes: ita & Deus dicit abominari peruersos cum rectoribus autem esse sermocinationem vel secretum eius. Vos, inquit Christus, dixi amicos, quia omnia quæ auditi à Patre meo, nota

Psal. 24.

Ioan. 15.

feci vobis. Inter secreta quæ interna inspiratio ne sua suis dominus reuelat, est & illud, quod non idcirco gratus Deo sit homo iniustus & foelix, quòd prosperitate gaudeat terrena, nec statim puniatur, imò tantò magis sit execrabilis Deo & infœlix, quanto felicior mundo apparet. Hoc enim secretum, ingressus in sanctuarium Dei Psalmista didicit, cum inquireret, cur Deus sineret hic peccatores felicitate frui. Propter dolos, inquit, posuisti eis, deicisti eos cum alleuarentur. D. Gregorius tertia parte pastoral. curæ, admonitione 12. sic tractat hanc partem posteriorem. Cum simplicibus sermocinari dicitur, quia de supernis mysteriis illorum mentes radio suæ visitationis illuminat, quos nulla ymbra duplicitatis obscurat.

Psal. 71.

Gregor.

Egestas à domino in domo impij, habitacula autem iustorum benedicentur.

Secunda sententia, alteram iam differentiã inter impios & iustos demonstrat, iustis præter Dei familiaritatem superiori sententiã promissam, etiam eius benedictionem, nec eis tantum, sed toti eorum domui & familiæ promittens, hoc est, omnium bonorum abundantia. Contra in domo & familia impij alleuens prouenturam Dei maledictionem, ut est Hebræis, pro quò noster bene vertit egestatẽ. Nam cũ benedictio Dei sit eius beneficentiã, & bonorũ collatio, maledictio eius est egestas & inopia rerum. Est autem appositè hæc sententia dicta contra felicitatem impiorum. Significat enim eam felicitatem, nõ esse Dei benedictionem, qualis est iustorũ benedictio neque stabilem futuram, sed breui collapsuram, eiqũ egestatem succelluram. Contra verò Dei benedictionem iustorum familia fore diurnam & firmam. Quod multò verius & perfectius completur in spiritualibus bonis & in futura vita. Nam spiritualium bonorum magna est penuria in familia et in domo conscientie ipsius impij, quamdiu in hac est vita. Et post eam omnium rerum laborat inopia, quia tunc nihil inuenient omnes viti diuitiarum in manibus suis, ut est in Psal. Iusti verò et hic ex Dei benedictione spiritualibus abundant charismatum donis et post hanc vitam, æternam consequuntur felicitatem.

Psal. 71.

Ipsè deludet illos, & mansuetis dabit gratiam.

Tertia sententia, quæ & ipsa ad hoc valet ut ne quis ex impiorum felicitate temporalis conspecta offendi possit. Opponit autem illos, mansuetis. Vbi illos, non dicuntur sicut in prima sententia, qui illudunt aliis & imponunt. Est enim hic Hebræis alia dictio significans propriè derisores, qui scilicet per animi sui superbiam bene monentes ridet, aliosque præ se contempunt, felicitate rerum terrenarum elati neminem verètes, quos & eadem ratione illos, rectè dixerimus à deridendo. Qui rectè mansuetis opponuntur & humilibus spiritu, qui ad sermones Dei mox contremiscunt & deprimuntur, iuxta illud Esaiæ: Ad quem respiciam, nisi ad pauperculum

Ecl. 66.

pauperulum & contritum spiritu, & tremen-
tem sermones meos? Deludet autem illudores
hoc est, ut est Hebræis, deridebit derisores,
quia illorum felicitate per quam hic super-
biunt vanam esse declarabit & ridiculam, su-
bito eam illis eripiendo, per quam etiam mi-
rabili eius iudicio miserè illis imponitur, dum
ea freti, non vident futuram calamitatē, iux-
ta illud: Propter dolos posuisti eis. Et velut
somnia surgentium domine in civitate tua
imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Cæ-
terum mansuetis qui per animi mansuetudi-
nem & verba Dei reuerter suscipiunt, & im-
piorum felicitatem atque iniurias patienter
perferunt, dat Deus suam gratiam, augens
semper in eis sua dona, quæ animis eorū ma-
iorem voluptatem adferunt, quam impiis ip-
sorum felicitas terrena. Porro 70. hunc ver-
sum verterunt in hunc modum: Dominus su-
perbis resistit, humilibus autem dat gratiam.
Nec malè: Nam ut patet ex dictis ipsi illud-
res iidem sunt & superbi, mansueti autē ii-
dem sunt qui humiles. Unde & Iacobus &
Petrus hanc sententiam iuxta 70. versionem
ex hoc loco citauerunt.

psal. 72.

1. Cor. 4.
1. Pet. 5.

*Gloriam sapientes possidebunt, stultorum exaltatio,
ignominia*

Quartam sententiam, in qua sapietes stultis op-
ponuntur, & bene post gratiam, de qua
in precedenti versu, gloria eis tribuitur. Nam
gratiam quæ est potissimum presentis vite
sequitur gloria maximè in futura vita, iuxta
illud Psalmi: Gratiam & gloriam dabit domi-
nus. Gloriam ergo & apud homines & apud
Deum sapientes velut hæreditario iure ob-
tinebunt firmam & immortalem. Hoc enim si-
gnificat verbum possidebunt. At exaltatio
stultorum, qua scilicet hic ad tempus exaltā-
tur & in honore sunt, & qui sese per animi
superbiam efferunt, erit tandem ignominia
hoc est, conuertetur in ignominiam, adferet
eis sempiternam ignominiam nonnunquam
& temporalem, imò sæpè ideo tolluntur in
altum, ut lapsu grauiore ruant. Legendum e-
nim esse exaltatio, ut habet libri correctiores
& non exultatio ut plerique legunt, & Hebræa
docent & Græca. Et hæc ergo sententia valet
ad cõtemptum felicitatis impiorum, ne per
eam quis commoueatur ad zelum aut eorum
imitationem. Nam ut dicitur in Psalmo, qui
ex intentione totus in eo versatur, ut doceat
non conturbari in impiorum prosperitate,
Adhuc pusillū & non erit peccator, & queres
locū eius & nō inuenies. Et tanq̄ fœnū veloci-
ter arefcet, & quemadmodū olera herbarū
cito decidēt. Hebræa hunc magis habet sen-
sum; Stulti leuant ignominiam, hoc est, Stul-
ti pro sua portione tollunt, auferunt & leua-
bunt ignominiam. Quod pulchrè opponitur
priori parti, Gloriam sapientes possidebunt.
Ita & nostra litera accipi potest, ut sit sensus:
exaltatio stultorum, hoc est, id quod stulti
pro sua parte eleuabunt & tollent, erit igno-
minia. Quem sensum & Græca habere viden-
tur, quæ habent *οὐκ ἔστιν ἀρετὴ ἐν ἁμαρτίᾳ ἀνθρώπων*,
hoc est impij verò exaltabunt ignominiam,
Quamquam & sic possit intelligi. Stulti exal-

psal. 36.

tant id quod est ignominiosum, hoc est, illud
magni faciunt.

CAPVT QVARTVM.

Audite filij disciplinam patris, attendite ut scia-
tis intelligentiam. Donum bonum tribuam vo-
bis, legem meam ne derelinquatis.

Pater tradita quædam sapientiæ
& diuinæ legis præcepta, rursum
ad ea amplexanda auditores in-
uitat, frequenter id faciens ut iu-
uentutem & mentes hominum ad
vitium valde pronas, saltē ad amorem & de-
siderium sapientiæ prouocet, quod primus
gradus sapientiæ sit, velle esse pium et sapiē-
tem, quemadmodum hoc capite insinuat.
Cum autem hætenus et postea dicat singu-
lari numero Filij mi, nunc pluraliter dicit, Au-
dite filij, significans se non vni tantum locutū
esse vel deinceps loqui, sed in vno omnibus
qui sapiētiæ studiosi esse volent. Atque vel hic
patet quæ vel superius vel postea ad filiū di-
cuntur non esse sapientiæ verba, sed ipsius Sa-
lomonis, cum mox subiungat is qui loquitur.
Nam et ego filius sui patris mei, &c. Vnde
sicut omnes quibus loquitur, filios suos vocat
ita et se patrem vocat, cum dicit: Audite filij
disciplinam patris, hoc est, meam, qui paterno
affectu pro vobis sollicitus vestram salutem
desidero, & sapientiæ vos filios facere cupio.
Disciplinam autē hic accipe pro eruditione,
quæ aliquando pro castigatione ponitur pro
exigentia materiæ. Loquitur enim de erudi-
tione quā hætenus tradidit, & quæ postea ab
eo tradetur. Nam quamquam nos habeamus,
Donum bonū tribuam vobis, Hebræa habent
per præteritum: Doctrinam enim bonam dedi-
di vobis. Sed securus est noster 70. qui habet
Δῶρον καὶ ἀγαθὸν ἀποδοῦναι ὑμῖν, hoc est, donū enim
bonum donabo vobis. Donum ergo bonum
doctrina est tradita & tradenda, quæ tanquā
bonum & singulare donum meritò non est
derelinquenda.

*Nam ego filius sui patris mei, tenellus & vnige-
nitus coram matre mea. Et docebat me atque dicebat,
Suscipiat verba mea cor tuum, custodi præcepta mea &
viues. Posside sapientiam, posside prudentiam, ne obliu-
iscaris, neque declines à verbis oris mei, Ne dimittas
eam, & custodiet te. Dilige eam & conseruabit te.*

Dvo hic agit: Nam & factum suum quo-
dam diligenter ad audiendū ac amplexā-
dum sapientiam alios tanquam suos filios in-
uitat, comprobato factō Dauidis magnæ apud
pios authoritatis viro, qui ipsum tam sedulo
à iuuentute ad sapientiæ studium & amorem
hortatus est: & suo exemplo prouocat alios,
ut quemadmodum ipse patris sui monitis ob-
temperauit sapientiæ studendo, itidem & ipsi
faciant, idq̄ à tenera ætate. Ideo enim tenellū
se vocat, ut insinuet se à teneris annis & cum
adhuc puer esset à patre ad sapientiam for-
matum, à quo & puer in regem fuit constitu-
tus. Vnde de eo etiam dicit Dauid: Salomo-
nem filium meum vnum elegit dominus ad-
huc puerum & tenellū. Vnigenitum autem
coram

1. Par. 2

coram matre sua dici hoc loco intelligendū
est, non quod vnicus fuerit filius matris suæ
Berfabæ, quæmadmodum quidam hoc loco
falso asserere conati sunt. Nam 1. Paral. 3. aper-
tè dicitur: In Hierusalēmi nati sunt ei filij Siim
maa, & Sobab, & Nathan, & Salomō, quatuor
de Bethsua filia Ammiel. Nam quod Liranus
putat tres illos Salomoni coniunctos, fuisse
filios naturales Vriæ non Dauidis: Ninis a-
pertè contrariatur ei quod dicitur, Nati sunt
ei filij, quod de eisdem etiam dicitur 2. Reg. 5.
Vnigenitus ergo dicitur coram matre, quod
tanquam vnigenitus à matre tenere & vnice
diligenter. Nec est Hebræis vnigēitus, sed v-
nicus, nec dicit vnicus matri mæ sed vnicus
coram matre mea, vel ut habent Hebræa in
facie matris mæ, hoc est, quod mater eum
sic haberet & diligeret, ac si vnicus fuisset.
Proinde 70. id sentientes tantum verterunt,
ἀγαθὸν καὶ εὖ ἐπιμαρτυροῦμαι ὑμῖν, hoc est, dilectus in
facie matris. Itaque hic quidam frustra labo-
rant, volentes locum hunc Christo appropria-
re, ut is hic adhuc loquatur qui fuit vnigeni-
tus matri suæ Mariæ. Hanc enim expositionem
Lira tribuit cuidam fratri Raymundo &
nostro seculo eam secuta est Galatinus, qui
de hoc loco proluxe disputat, lib. 2. cap. 5. Te-
nellum autem se vocat & sic vnice dilectum
à matre, ut insinualet, nec ob ætatis teneritu-
dinem, nec ob maternam dilectionem, qua
in delictis habebatur à matre, patrem ab ad-
monitione & adhortatione ad sapientiam ab-
stinuisse, quemadmodum stulti quidam parē-
tes faciunt, nimium ætati & dilectioni natu-
rali indulgentes. Docebat, inquit me & dice-
bat, nempe pater meus. Nam ad matrem hoc
non esse referendum patet ex Hebræis, vbi
verba hæc sunt masculina. Bis autem legimus
in scripturis, Dauidem monuisse filium suum
& hortatum ad observationem mandatorum
Dei, semel 1. Paral. 28. quando presentibus om-
nibus principibus Israël, post sermonē ad eos
habitu conuersus ad filium suum, dixit: Tu
autem Salomō fili mi, scito Deum patris mei,
& serui ei corde perfecto & animo volunta-
rio. Omnia enim corda scrutatur dominus, &
vniuersas mentium cogitationes intelligit:
Si quis austeris eū, inuenies. Si autem dereliquo-
ris eum proiciet te in æternum. Rursum iam
moriurus, quando vt est 3. Reg. 2. dixit ei: Ec-
ce ego ingredior viam vniuersæ terræ: confortare
& esto vir. Et obserua vt custodias man-
data domini Dei tui, vt ambules in viis eius,
&c. Non quod his tantum vicibus illum mo-
nuerit, sed & aliis sæpè prius. Atque hoc est q̄
hic dicitur, docebat me atq; dicebat: Susci-
piat verba mea cor tuum, hoc est, non tantū
auris tua, sed & cor: nec tantum suscipe, sed
etiam custodi præcepta mea, quæ scilicet ex
lege domini tibi tradidi, & viues per ea. Signi-
ficat ergo his verbis sicut & sequentibus patrē
diligenter ei inculcasse studium sapientiæ,
quemadmodū & ipse hoc libro facit, sapius
hoc repetens, quòd iuuentuti id ipsum valde
sit necessarium, cui ex corruptione naturæ,
sapientia tetra videtur & aspera. Hortatur
autem pater Dauid non tantum ad suscipien-
dam sapientiam, sed etiam ad eam firmiter
retinendam, cum dicit, posside sapientiā, pos-

Galati-
nus.

siderare intelligentiam, hoc est, tanquam tuam
possessionem & tuum verum bonum habe &
firmiter retine, ne obliuiscaris, ne declines à
verbis oris mei, ne dimittas eam, et dilige eā.
Omnia enim hæc ad perseveranter retinen-
dum sapientiam monent, quamquam pro pos-
sede etiam verti possit, Eme, ut sit sensus, Com-
para tibi sapientiam tanquam rem preciosam,
vel dispendio aliarum rerum. Quomodo et no-
stra litera accipi potest, ut sit sensus, Cura vt
possideas et obtineas sapientiam, quemad-
modum quis laborat diligenter vt possideat
rem sibi charam. Vertendum autem potius
esse, eme et proinde apud nos verbum possi-
de sic exponendum, ut sit sensus, Cura vt ha-
beas, patet tum ex simili sententia quæ est po-
stea cap. 23. Veritatem eme et noli vendere.
Sapientiam: & doctrinam & intelligentiam,
vbi pro eme est idem verbū quod hoc loco,
tum ex sequenti hic sententia. Principium sa-
pientiæ, posside sapientiam. Nam magis eme-
re & comparare sibi sapientiam est principū
sapientiæ quam adeptam sapientiam iam pos-
sidere. Videri autem potest hic iam rursum
incipere verba Salomonis, eumque iā voluisse
se explicare, cur pater inculcādo dixerit: Pos-
sede sapientiam, posside prudentiam, nempe
quod hoc ipsum sit principū sapientiæ. Quā-
quam adhuc deinceps possit intelligi esse cō-
tinuatio verborum Dauidis, quæ vbi finē ha-
beant satis statui non potest. Dubitari tamen
hic potest, quomodo nunc dicat: Principium
sapientiæ esse possidere vel studere sibi com-
parare sapientiam, cum prius dixerit: Initium
sapientiæ timor domini. Ad quod facilis esset
solutio, si ea sententia intelligeretur, quomo-
do eam quidā accipiunt. Intelligitur enim cō-
muniter, inquit Liranus, q̄ possessio sapientiæ
in via, est principū sapientiæ obtinendæ in
patria. Sed nec ipse eam expositionē probat,
monens Hebræa magis habere, eme sapienti-
am. Caietanus ergo respondet vtrumq; verū
esse, et q̄ principium sapientiæ sit timor do-
mini, et quod eius principū sit emere sapie-
ntiam, sed diuersis modis, nam timor domini
principū est ad vitandū peccata. Emere autē
sapientiā, est principium ad acquisitionē sa-
pientiæ. Verū cum timor domini etiā faciat
vt quis serio sibi emat et comparare studeat
sapientiam, simplicius dicitur vtrumq; qui-
dem rectè dici principium, quamuis vnum
altero prius. Nam inter principia rei, vnū sæ-
pè altero est prius principū. Posset et sic in-
telligi illa sententia. Id quod sapientia im-
primis requirit aut inter prima sua præcepta, est
illud, eme et obtinere stude sapientiam. In se-
quenti sententia rectius iam vertit interpres
illud, verbum, q̄ iā aliquoties vertit posside. In
omni possessione tua acquirere prudentiam.
Nam pro acquirere idem est verbum quod
prius vertit, posside, proinde vel hinc satis re-
liquit intelligendum, quomodo intelligendū
sit quod vertit posside, possum scilicet illud
pro acquirere, quemadmodum et Genes. 4.
cum nato Cain qui ab verbo huius loci no-
men habet dicit Eva. Possedi hominem per
dominum, hoc est, acquisiui. Potest autem
hæc posterior sententia duobus modis intel-
ligi. Primum vt sit sensus, Inter reliquas tuas
possessiones

COMMENTARIA IN

possessiones cura imprimis & precipue, vt etiam habeas prudentiam, sine qua relique possessiones pdesse non poterunt, nec bene administrari & possideri. Secundo vt significet prudentiam omnino comparandam esse etiam si propter eam impendende essent aut perdende omnes relique possessiones, vt prepositio, in accipiatur pro per, & hoc significetur quod per parabolam evangelicam que assimilatur regnum caelorum negotiatori, qui inuenta vna pretiosa margarita abiit & venditis omnibus que habuit, emit eam. Quo autem minus pigeat in acquirenda sapientia magnos, vel labores, vel sumptus impendere, dum variis verbis ad eam hortatur, varia item bona semper promittit per sapientiam consequenda: Nam vt prius, vitam & custodiam promissit, ita nunc gloriam Arripe, inquit, eam, vel vt habent Hebraea, Exalta eam, & vicissim exaltabit te, Glorificaberis ab ea, hoc est, honore per eam afficeris cum eam fueris amplexatus, hoc est, cum eam intime dilexeris, atque in ea voluptate conceperis. Nec simplicem gloriam hinc secuturam asserit, sed summam, qualis est regia, quod significat cum subiicit: Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Pro quo primo capite noster vertit, vt addatur gratia capiti tuo. Nam idem est hoc loco Hebraeis quod illo loco, vt fit: Dabit capiti tuo additionem gratiae. Quae autem sit haec gratia vel additio gratiae sequens particula declarat, & corona inclita proteget te. Coronam ergo capitis ornamentum, vocat augmentum gratiarum dandum capiti, quia per illud caput alioqui gratiosum magis adhuc ornatur & decoratur. Metaphorice autem significatur per sapientiam homines fieri gratos admodum & honoratos aliis, veluti si corona regali essent insigniti. Item per eadem frequenter perueniri ad summos honores. Praeterea per eandem homines vere reges fieri ac vitorum dominos, consecuturos proinde tandem immortalis gloriae coronam apud Deum. Quod autem dicitur corona inclita te proteget, significat eum per coronam & honorem adeptum munendum contra omnes obrectatores & hostes. Dicitio tamen Hebraica, significat etiam tradet, atque hic esset simplicior sensus, Coronam inclitam tradet tibi. Et haecenus quidem putant. fere omnes verba esse Dauidis ad filium suum Salomonem. In quo sacra scriptura factis declarat quam vere copletae sint Dauidis promissiones. Nam quoniam pra omnibus aliis bonis sapientiam elegit Salomon, magnam in toto orbe propter sapientiam suam honorem & famam consecutus est, ab exteris etiam regnis multum honoratus, & quamdiu sapientiam secutus est, insigniter per eam protectus contra omnes inimicos.

Audi fili & suscipe verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitae. Viam sapientiae monstrabo tibi, & ducam te per semitas aequitatis, quas cum ingressus fueris, non arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Tene disciplinam, ne dimittas eam, custodi, illam quia ipsa est vita tua.

Post narratae patris sui Dauidis monitione, putatur hic Salomone exemplo patris sui pro-

uocatus redire ad inculcandum studium sapientiae, quod frequenter facit, tum vt demonstraret rem quae hic agitur esse rem magni momenti & valde seriam, tum quod sciret difficile esse persuadere iuuentuti immo omnibus penes hominibus, vt relicta vitorum via, virtutis & sapientiae viam amplecterentur non solum quia natura hominum ac vitium magis est procliuis, sed etiam quia in hac vita tam multa sunt illecebrae vitorum, tam pauci virtutis amatores, tam multa malorum hominum exempla vbi que obuia. Omnino enim difficile videtur fragilitati humanae arctam virtutis viam cum paucis comitibus incedere, tot incitamentis & illicebis carnis alio tractibus, tot exemplis malorum vbi que propositis. Haec ergo iustae sunt causae cur tam saepe inculcet & studium sapientiae & eiusdem praemia. Iterum ergo dicit: Audi fili mi, nec tantum audi, sed & suscipe atque intra te admittite verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitae, vt hic diu viuas, & postea in eternum. Monstrabo enim tibi viam sapientiae, nec tantum eam monstrabo, sed & ducam te per semitas aequitatis, semitas scilicet quae ipso nomine deberet merito attrahere hominem. Ducam, inquit, te dirigendo, scilicet per mea monita & praecipua quomodo in eis perseueranter incedere debeas, ita vt etiam dux tibi per illam sim futurus in via sapientiae. Parum refert quod Hebraea habeant praeterita, Docui te, direxi te, sicut & quidam Latini codices habent, Monstravi & duxi. Nam non solum voluit significare se hoc fecisse, sed etiam se hoc ulterius facturum. Graeci habent verba praesentis temporis, διδάσκω, ἐπιβιβάζω doceo, incedere facio. Quo autem haec semitae aequitatis, etiam per se & ex nomine suo satis commendatae, magis suscipiantur, subiicit: Quas cum ingressus fueris non arctabuntur gressus tui, &c. Circa quod tamen dubium occurrit, quomodo dicat in via iustitiae non arctari gressus hominis cum dominus eam, viam vocet arctam & angustam adeo, vt ob id pauci sint qui intrent per eam. Deinde quomodo non arctatur gressus eius qui ingreditur eam, cum necesse sit homini volenti viam virtutis ingredi, affectus suos, qui pedes hominis sunt spirituales, cohibere in multis, coarctare & reprimere? Ad quod communiter post Bedam dicitur, vias virtutis in principio quidem arctas esse, difficiles & asperas his qui eas incipiunt incedere at postea per consuetudinem, laetas fieri, faciles et iucundas exercitatis per eas. Atque ob id hic dicit: Quas cum ingressus fueris, quasi significare voluerit, & si illae tibi videbuntur arctae cum eas ingredi coeperis, non erunt tamen tibi tales cum aliquandiu eas ingressus fueris. Verum non est Hebraeis, cum ingressus fueris, sed tantum cum incedes. Nec Sapiens hic loquitur de ea arctitudine qua saepe pati coguntur, qui viam virtutis incedere eligunt dum suos affectus coguntur, mortificare, sed sicut eum sequitur, et currens non habebis offendiculum, vel vt est Hebraeis, non impingens, per offendiculum, vel impactionem significat nocumetum et laesionem, ita cum dicit, non arctabuntur gressus tui significare voluit nullum inde malum, nullum nocumetum quod vere noxium

noxium sit, ipsum percepturum. Vult enim innuere differentiam inter viam virtutis & viam iniquitatis, qua mox apertius explicat, quod qui in hac via incedunt in multa mala in multas labuntur angustias, saepe impingunt & offendunt, in illa autem ambulantes nihil patiuntur quod vere eis noceat, quodque non sit eis ad eorum salutem accommodum & utile. Non arctabuntur ergo gressus tui, hoc est, non senties sic viuendo aliquid quod tibi sit malum quod pedem tuum hoc est, te sic ambulante laedat. Duo autem genera studentium virtuti insinuat, quosdam enim esse qui gradiuntur in via virtutis, alios in ea etiam currere, qui scilicet in virtute perficienda valde sint strenui, alacres & feruidi. Quandoquidem currentibus facile solet accidere, vt alicubi impingant in aliquid quod per cursus celeritate videre non potuerunt (quod maxime vsu venit his qui currunt viam iniquitatis) de semitis aequitatis dicit currens in eis non habebit offendiculum, hoc est, non incidet in aliquid noxium. Cum ergo tam utilis sit via sapientiae quam se promittit monstraturum, & in ea ducturum, bene subiicit: Tene disciplinam, hoc est, eruditionem meam quam partim tradidi, partim traditurus sum, & sic tene vt non dimittas eam, sed eam semper custodias, quia illa est vita tua, hoc est, vitam tibi adferet si a te seruetur.

Ne delesteris in semitis impiorum nec tibi placeat malorum via. Iuge ab ea, ne transfeas per eam, declina & desere eam. Non enim dormiunt nisi cum malefecerint & non rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedunt panem iniquitatis, & vinum iniquitatis bibunt.

QUONIAM sermonem intulit de viis sapientiae & aequitatis, illas commendans, mox subiungit de viis impiorum, eas insigniter traducens & ab eis auocans. Et primum quidem monet ne approbemus viam impiorum, hoc est, rationem viuendi eorum, nec voluptate in ea capiamus, quantumuis multis placeat, & plausibilis primo intuitu videatur. Deinde vt praeterea eam tanquam rem detestabilem fugiamus, ne contingat per eam transire atque ab ea plane declinemus, eamque deseramus. Aut vt si aliquando placuit, & ea aliquando ingressi fuerimus, vt mature ab ea fugiamus, declinemus & deseramus. Et subiicit rationem quae merito commouere debet vt non solum non approbemus malorum viam sed & eandem abominemur & fugiamus. Non enim, inquit dormiunt nisi cum malefecerint &c. Quo significat vehementer & ardens malefaciendi studium in impiis, tantum scilicet vt a primo diluculo statim cogitent de facinore aliquo perpetrando, nec sequenti dare possint, priusquam illud opere compleuerint sicut qui rem quam piam vehementer habet cordi non prius bene dormire potest, quam quod desiderat perficiat, quo perfecto iam voti copos suauiter quiescit. Ita & impij ante concepti facinoris, perpetratione dormire nequeunt, post eam iam desiderio suo potius dormiunt suauiter, nec de perpetrato dolent sceleris. Itaque significatur & quantum eis insit malefaciendi desiderium & quantum gaudium

de impleta sua mala voluntate, sicut prius dixit: Letantur cum malefecerint, & exultant in rebus pessimis. Experientia istud docet in perditis hominibus, praedonibus, furibus & sicariis, de quibus locutus est c. r. & de quibus ex versu sequenti etiam videtur hic loqui. Illi enim cum se totos dederunt impietati, a summo mane nihil nisi nocere alicui cogitant, nec diem illum se probe transegisse existimant nisi insigne quippiam commiserint. Ita similiter & auari fere quiescere non possunt, nisi cum alicuius damno lucrum sibi fecerint. Et qui libidini sunt addicti, inquieti sunt donec concupiscentiam expleant libidinem. Notandum autem fere legi in nostris codicibus, & non rapitur somnus ab eis. Verum dum & Hebraea & Graeca consulimus, & ipsum denique sensum, verisimile est interpretem non addidisse negationem. Quis enim rapit somnum vt de istis dicatur, non rapitur somnus ab eis? Certe ob orationis quod prima facie videtur incommodum, verisimile est quosdam legere, & non capitur somnus ab eis. Nam hoc magis conuenit cum eo quod praecedit, & non dormiunt. Verum Hebraea dicitio omnino significat rapitur, vt verisimile sit hoc verbum vertisse nostrum interpretem. Si d habent Hebraea affirmatiue, Et rapitur, somnus ab eis, similiter & Graeca ἀφ' ὧν οὐδὲν ὕπνῳ ἀφ' ὧν, id est aufertur somnus ab eis. Quo eleganter significat desiderium malefaciendi abripere eis somnum, vt intelligas eius vehementiam, quod homini violenter eripiat, id quod ei naturale est. Itaque apud nos videtur esse vera lectio. Et rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint, scilicet aliquem, hoc est, nisi prodiderint, & deiecerint. Et subiicit causam tanti desiderij. Comedunt panem iniquitatis, Hebraea enim & Graeca habent, Comedunt enim, cum coniunctione causali. Panem & vinum iniquitatis vocat panem & vinum iniquitate, rapina scilicet & iniustitia, partum. Hinc ergo tantum illis malefaciendi desiderium, quod velle nolint ex iustis laboribus suis, sed eligant ex iniuste partis viuere, reputantes aquas furtiuas dulciores esse, & panem absconditum suauiore. Potest haec sententia & aliter intelligi, vt sit generalior, & sit sensus, Comedunt panem iniquitatis, hoc est, ipsam iniquitatem comedunt & bibunt tanquam panem & potum suum, ea delectantur, reficiuntur & saturantur veluti pane ac vino. Hic illorum potus est & cibus, sicut contra Christus de se dicit: Meus cibus est vt faciam voluntatem patris mei qui in caelis est. Et Psalmista: Cibabis nos pane lachrymarum hoc est, lachrymis pro pane, sicut alibi dicit: Fuerunt mihi lachrymae mea panes die ac nocte. Proposuit ergo pessimus sapiens pra oculis, vt a via impietatis magis auocaret, quae ad tantam impietatem homines perducat tandem.

Iustorum autem semita quasi lux splendens, procedit & crescit usque ad perfectum diem. Via impiorum tenebrosa, nesciunt ubi corrumpant.

DIFFERENTEM loque ostendit semitam iustorum a via impiorum, vt ad alteram alliciat eius pulchritudine, ab altera deter-

Ioan. 4.

Psal. 79.

Psal. 124.

reat

reat ipsius de formitate & periculo. Est autem hec oppositio viarum elegantior & efficacior in Hebræo. Nam non est Hebræis via impiorum tenebrosa sed via impiorum sicut caligo ut sicut semita impiorum comparatur luci fulgenti, ita via impiorum caligini obscuranti, quanquam sensum bene reddidit interpres. Nec necesse est ex Hebræo vertere, procedit & crescit, quæ verba apud nos referri debent ad semitam iustorum, sed magis verbi potest, procedens & crescens, per participia referenda ad lucem splendens. Comparat enim Sapiens semitam iustorum, hoc est, eorum vitam & conuersationem luci mane splendens, quæ deinde procedente tempore crescit semper magis ac magis donec perueniatur ad diem perfectum, hoc est, ad meridiem, quando iam lux est in summo, nec amplius crescit. Per quod significare vult iustorum semitam, & à principio lucem habere, aliisq; præluere per bona vitæ exēpla, & processu tēporis semper fieri lucidiorē, dum proceditur de virtute in virtutē, ita ut semper magis ac magis errorū & vitiorum caligo in iusto dispellatur, semperque clarius & melius scandala in hac vita occurrentia, ac mala imminētia & agnoscantur, & extitentur, donec tandem perueniatur ad diem illum perfectū in quo lux est in summo nec amplius crescit, quod est in futura vita, vbi iam Sol est iustis quasi in meridie, ipsique velut Sol perfecte fulgent, iuxta illud: Tunc iusti fulgebunt sicut Sol in regno patris eorum, qui & hic per virtutum exempla hominibus prælucent, iuxta illud: Vos estis lux mundi. Et, Lucetis sicut luminaria in mundo in medio nationis prauæ & peruersæ. Itaque non solum luci, cui iustorum semita comparatur, sed & ipsi semitæ iustorum recte tribuitur, quod præcedat & crescat vsque ad perfectam diem. Contra via impiorum est tenebrosa aut velut tenebræ ipsæ & caligo, quia plena erroribus & ignorantia, per quam nec satis agnoscunt peccata in quæ labuntur, nec mala in quæ vel hic vel postea ruunt. Vide subicit: Nesciunt vbi corruant. Sepius enim & grauius peccant & impingunt quam putant, & grauiora eos mala, tum hic tum postea manent quam præuident. Nesciunt ergo & vbi, & quo corruant, hoc est, in quo & in quid. Vbi enim aduerbium, hic etiam, quo, includit. Similia de duabus his viis habet & Euangelium. Nam apud Ioannem dicit dominus Si quis ambulauerit in die non offendit, quia lucem huius mundi, videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit quia lux non est in eo. Et, Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Et, Qui diligit fratrem suum, in lumine manet & scandalum in eo non est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius. Sed hoc est differentia inter has scripturas & præsentem locum, quod hic ipsa semita iustorum comparatur luci & significatur esse lux quædam, in illis verò scripturis dicuntur iusti ambulare in luce, quæ lux est Christus ipse, eiusque doctrina & vitæ exempla, iuxta illud: Ego sum lux mundi, qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ, iustorum

Matth. 11.
Matth. 5.
Philip. 1.

Ioan. 11.

Ioan. 11.
1. Ioan. 2.

Ioan. 8.

enim semita & est lux, & est in luce à qua illuminatur & suum lumen recipit.

Fili mi ausculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedant ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, & vniuersa carni sanitas.

Post singularia quædam sapientiæ monita, antequam alia peculiaria subiungat sapientiæ præcepta, rursum pro more ad auscultandū excitat velut somnolētos, instar concionatorum, qui thema propositum ut inculcent frequēter repetēdo suggerunt. Fili mi, inquit ausculta sermones meos, & iā dicēdos & adhuc dicēdos, & ad eloquia mea inclina aurē tuam. Ne satis sit audiuisse ea, sed cura ut ne recedant ab oculis tuis, sed semper ob oculos mētis tuæ versentur, ita ut in eis mediteris die ac nocte, atque per hunc modum custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, hoc est, vitā afferūt his qui illa sunt affecuti, non tantū auribus, sed, etiā corde, nec tantū vitā afferūt animæ, sed & sunt sanitas vniuersæ carni hominis, hoc est, sanitatē etiam tori afferūt corpori, idq; duplici nomine, tum quia tēperantiā docēt in cibo & potu ac libidine seruandā sed etiam in omnibus animi affectionibus, ut tristitia & dolore, ex qua tēperantiā pēdet corporis sanitas, tum quia iuxta promissiones veteris legis sanitas etiā corporalis datur à Deo seruātibus mādāta ipsius. Quāquā & sic simpliciter accipi potest quod dicitur vniuersæ carni sanitas, ut sit sensus, totum hominē sanū faciunt, & optime se habentem, potissimū secundū mentē, iuxta quod superius dixit: Sanitas quippe erit vmbilico tuo. Dicitio enim Hebræa מַרְפֵּי מַרְפֵּי Marpe proprie significat medelā curationem & medicinam, ut videri possit significari quod Dei mādāta sunt veluti medicina quædam totum corpus sanans & præseruans.

Omni custodia custodi cor tuū, qui ex ipso vita procedit.

Quarto aut quinque præcepta particularia subiungit, concernētia quatuor corporis partes cor, os oculos & pedes vnde subindicat, quomodo per sapientiæ præcepta toti corpori, toti que homini sanitas esse poterit. Et primo quidem præcipit, in primis & antè omnia, cor custodiri, idque omni custodia, hoc est, diligenti & exacta custodia. Omni enim positum est pro summa, sicut Ecclesiastici 25. Omnis plaga tristitia cordis. In hoc autem præcepto metaphoricè sub similitudine cordis corporalis insinuare vult, quid sit faciendum circa cor spirituale, quod est mēs hominis. Vult enim significare, quod quemadmodum in corpore hominis, cordis maxima cura est habenda, & quemadmodum illud ipsa natura diligenter custodit, ut prope ex quo maximè hominis vita pēdet, & ex quo vita ad alias corporis partes promanat, nam iuxta phisicos cor primo animatur, estq; vitæ primaria sedes, ut apud Plinium patet, qui sic habet: Cor animalib. cæteris in medio pectore est, homini tantum infra leuam papillam turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. Hoc primū formari

Plinius lib. 11. nat. hist. cap. 17.

formari in vtero tradunt, deinde cerebrum, sicut tardissimè oculos. Sed hos primum mori, cor nouissimè. Hujc præcipuus calor. Palpitat cæcè & quasi alterum mouetur animal, intra præmoli firmoque opertum membranæ inuolucro, munitum costarum & pectoris muro ut pariat præcipuam vitæ causam & originem. Prima domicilia intra se animo & sanguini præbet, sinuoso specu, & in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino. Ibi mens habitat, & c. ita prima & præcipua cura est habenda mentis, ne scilicet vel erroribus vel prauis affectionibus vitietur, diabolo, mūdo, & carne, illud variis modis oppugnante, quia ex ipsa mentis bona constitutione, pēdet, omnium aliarum vitiiū animæ, omniumque actionum humanarum rectitudo, adeo ut nisi mens sit recta & sana actiones externæ etiam quæ bonæ videntur, prauæ sint, quia, ut inquit dominus: Si oculus tuus fuerit simplex totum corpus tuum lucidum erit. Vnde bene quoque dicitur in Deuteronomio: Custodi te metipsum, & animam tuam sollicitè. Et Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ.

Matth. 6.
Deut. 4.
Matth. 15

Remove à te os prauum, & detrahentia labia sint procul à te.

Secundo vnde præceptum concernens os hominis, quod quamuis intelligi etiam possit, quemadmodum indicat, Beda, de ore alterius, ut sit sensus: remove à te eos qui prauo ore loquuntur, & qui detrahunt labiis sint procul à te, iuxta illud Psalmistæ: Detrahentem secreto proximo suo hunc persequer, tamen potius intelligi debet de ore proprio, ut significetur studio sapientiæ cauendum ne os habeat prauum, hoc est, quod praua loquatur, aut detrahentia labia ne habeat. Prima enim cordis ratio habenda, ut rectæ sint cogitationes & affectiones, secundo verò habenda est ratio oris & verborum, in quibus facillimè homo labitur. Cumque difficilè sit cauere ne quis in verbis peccet (si quis enim, inquit Iacobus in verbo non offendit hic perfectus est vir) monet saltem cauendū ne quis peruersa loquatur & detractoria, quæ scilicet alios lædant & sint noxia, qualia longè abesse debere à sapientibus docet, dum dicit: Remove à te & longè sint à te, significans ab illis valde abstinendum esse. Quia noxiū enim sit detrahere indicat Ecclesiastes dicens: Si mordet serpens in silentio nihil eo minus habet quod occultè detrahit. Quod vitiiū cū sit valde commune, peculiariter monet Petrus, ut deponamus detractiones. Habent autem Hebræa ad verbū sic: Aufer à te cōtortionem oris, & peruersitatem labiorum elonga à te. In quibus verbis videri etiam possit Sapiens metaphoricè designare quid in ore sit obseruandum, loquēdo sub similitudine deformitatis, quā a liqui exhibēt cōtortendo os suum & labia, ut sit sensus: Quemadmodū cura hominibus est ne cū foris pdeunt, os habeant et labia cōtorta, sed ea debite et ritè cōponunt, ita inter loquendū cauendū est ne praua et indecentia dicantur, nam, id perinde esset ac contorto ore incedere. Et Græca habent σκολιῶς ὄψμα, hoc est, os obliquum et tortuosum.

Iacob. 3.

Ecc. 10.

1. Pet. 2.

Oculi tui recta videant, & palpebrae tuae præcedant gressus tuos.

Tertium præceptum oculos concernens, quod Hebræa sic habet. Oculi tui in directum (vel in id quod è regione est) respiciant & palpebræ tuæ recte sint (vel incedant) ante te. Instar enim corporum oculorum, monet habēdos oculos cordis. Quemadmodum enim oportet incedentem non passim vagari oculis, sed recta intueri in id ad quod tendit, ita monet Sapiens oculos mentis intentos esse in id quod propositum est ut sectemur, id semper præ oculis habēdum, atque ad illud semper nitēdum, omnesque nostras actiones eo dirigendas quæ ab hoc sunt aliena, non esse magnopere cōsideranda nec curanda, iuxta quod Paulus dicit: Ad ea quæ sunt priora me ipsum extendens, ad destinatū persequor, ad brauiū supernæ vocationis Dei. Itaque quo hunc genuinum sensum nostra habeat lectio, dicitio recta, cum dicitur, recta videant, non est accipienda ut sit nomen quasi sit sensus, oculi tui videant, quæ recta sunt iusta & bona, sed aduerbialiter, quomodo dicitur recta aspicere, pro in directum videre, & obliquum aspicere, pro obliquè videre, & recta incedere, pro rectam incedere viā. Sicque recta videre, idem est cum eo quod in secundo membro dicitur, Palpebræ præcedant gressus tuos. Palpebras enim gressus precedere non est aliud quam oculis mentis, qui per palpebras etiam synecdochicè significantur, intendere in illud quo eundem est, & in id quod agendum est intentos habere oculos. Quamquam subtiliori sensu etiam per hoc intelligi potest significari opus, quod agendum est, scilicet cogitatione præueniendum esse, & meditādo præuidendū an sit secundū Deū. Aut ut etiā vult Beda, consilia aliqua bona præuidenda & præcogitanda, priuquā quod agendum est auspicemur. Qui duo sensus in sensu illo primo & genuino satis includuntur, vel ex eo consequuntur. Si enim oculi sic præcedere debeant gressus hominis, ut non in latera respiciant nunc huc, nunc illuc, hoc est, ad nulla quæ eius instituto sunt aliena, sed semper videat homo in directum quo tendat, debet & ante omnia præuidere, quod ei est faciendū quemadmodum & præuidere item consilia ac media, quibus ad optatum finem perueniatur.

Philip. 3.

Dirige semitas pedibustuis, & omnes viæ tue stabiliuntur.

Quartum præceptum pedes concernens, quod ex Hebræo etiam sic verti poterit, Pondera semitæ pedis tui. Quibus verbis sub similitudine itenerantis, qui diligenter examinat viam qua sit eundem, monet ut quis statera sapientiæ ponderet, hoc est, expendat mores & actus suos ut reiectis malis, bonos eligat. Aut potius significat, ut quis veluti in bilance expendat quod agendum est, num ad amulsum cum ipsa equitate ac legis rectitudine conueniat, an potius affectus, vel in vnam partem vel in alteram à lege declinent. A quo diuersum non est quod habet nostra litera, Dirige semitas pedibus tuis, hoc est, fac pedibus tuis rectas semitas, fac ut recte incedas.

COMMENTARIA IN

incedas, aut ut affectus tui rectam ambulent via m. Nam per pedes sepe affectus significatur, quibus huc & illuc trahimur. Hos ergo affectus si quis direxerit, hoc est, recta incedere fecerit, omnes viæ eius, hoc est, actiones eius omnes stabiles erunt & firmæ, hoc est, non erunt vage, in vitiorum varietate errantes, sed firmæ in bono & æquitate, nec velut inutiles & malè reiciuntur, sed coram Deo suam obtinebunt firmitatem. Conuenit hoc præceptum ei quod præcurfor domini clamat in deserto: Dirige viam domini, rectas facite semitas Dei nostri, Augustinus loco de quo infra legit iuxta 70. Rectos cursus fac pedibus tuis & vias tuas dirige.

Ioan. 1.

Luc. 3.

Ne declines ad dexteram, neque ad sinistram, auerte pedem tuum a malo.

Augst.

DVIVM occurrit circa hanc sententiã propterea quod sequatur, vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Si enim vias quæ à dextris sunt, nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo hic prohibet declinare ad dexteram? D. Augustinus hunc locum tractans quæstione 48. super Deuterò & rursum prolixius epistola 2. ad Valentinum, quæ est in numero epistolarum 47. intelligit non prohiberi hic ne quis ambulet viam dexteram, sed ne quis in ea declinet. In dicta enim epistola proponit sibi quæstionem dicens: Cur dixit, Ne declines in dexteram neque in sinistram, cum potius dicere debuisset videatur: Tene dexteram & ne declines in sinistram, si bonæ sunt viæ quæ à dextris sunt? Cur putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ à dextris sunt, ut in dexteram tamen declinare nõ sit bonum. Declinare quippe ille est intelligendus in dexteram, qui bona ipsa opera quæ ad vias dexteræ pertinent, sibi vult assignare non Deo. Et post pauca. Sed rursus illi qui putant bonam vitam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, ut credatur & intelligatur voluntates hominum ipsas ex malis bonas facere, ipsas etiam quas fecerit custodire, & propterea dicunt: Faciamus mala ut veniant bona, in sinistram declinant. Hæc ille. simile habet lib. 2. de peccatorum meritis & remissione. ca. 35. In dexteram, inquit, declinare, est seipsum decipere dicendo se esse sine peccato. In sinistram autem, per necio quam peruersam atque prauam securitatem se tanquam impunè dare peccatis. Verum sciendum est Hebræa non habere duas, illas quæ sequuntur id sine capitis sententias. Est autè in scripturis frequens hæc loquendi phrasîs, qua vetatur declinare ad dexteram vel ad sinistram, & significatur ea phrasî incedendū esse recta & regia via, atque ab ea non deflectendum, nec in vnam, nec in alteram partem. Sic in Deuterone dicitur: Facite ea quæ præcepit dominus Deus vobis, non declinabitis, neque ad dexteram, neque ad sinistram, sed per viam quæ præcepit vobis dominus Deus vester ambulabitis. Et postea: Sequeris sententiam eorum. Non declinabitis ad dexteram neque ad sinistram. Et in Esaiâ: Hæc est via, ambulate in ea, & non declinetis neque ad dex-

Deuter. 5

Deuter. 17.

teram, neque ad sinistram. Quem locum enarrat D. Hieronymus dicit: In vtraque parte quicquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur: Ne sis iustus multum. De sinistris autè quod in hædorum & perueritium parte ponuntur, nulla dubitatio est. Itaque nihil aliud hoc loquendi modo significatur quam à recto non discedendū, neque per excessum, neque per defectum, neque in prosperis, neque in aduersis. Aut neque studio amicorum, neque odio inimicorum. Est enim virtus in medio inter excessum & defectum, quorum vtrumque vitandum est. Declinat in dexteram, quando peccatur vao modo, declinatur in sinistram, quando contrario modo peccatur. Aut declinat in dexteram quando per excessum peccatur, in sinistram quando per defectum. Declinat in dexteram quando quis in prosperis insolescit, aut sibi iusticiam vel sapientiam immodicè vendicat. Declinat in sinistram, cum quis aduersis frangitur, aut nimia pusillanimitate deiciatur. Phrasim explicat secunda sententiæ pars: Auerte pedem tuum a malo, hoc est enim, non declinare ad dexteram vel sinistram, ab omni malo auertere pedem suum, hoc est, affectus, aut potius actiones. Itaque hæc sententia explicat id quod superioribus duabus sententiis est in sinuatum. Nam oculos recta intueri & dirigere semitas, vel ut habent Hebræa, ponderare semitam, non est aliud quam nõ declinare ad dexteram neque ad sinistram.

Vias enim quæ à dextris sunt, nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos, itinera autem tua in pace producet.

HOS duos versus etsi non habeant Hebræa, quemadmodum & Lira annotat, habet tamen Græca, ex quorum antiqua translatione, qua vitur D. Augustinus, relicti sunt in hac nostra translatione. Ex Græcis autè constat legendum esse. Ipse autem, non ipse enim, quorum vtrumque in Latinis inuenitur codicibus. Sed & Augustinus legit, ipse autem. Facile autè D. Augustinus hunc versum, Vias enim quæ à dextris sunt, coniungit cum sententia superiore, quia iuxta 70. legit: Auerte aatem pedem tuum à via mala. Et exponit viam malam, viam sinistram. Itaque intelligit non prohiberi ne quis eat in via dextera, sed tantum ne in eam declinet quis, prohiberi verò ne quis incedat in via sinistra. Ad quod probandum bene sequitur: Vias enim quæ à dextris, & c. Verum cum hæc tractatio sit coactor, aliter dicendum, quod hæc sententia non sit contraria superiori sententiæ. Nam quod hic dicitur de dextris & sinistris, impertinens est ad dexteram & sinistram, de quibus in superiori sententia. Ibi enim de dextera & sinistram hominis est sermo. Est enim sensus, ne declines ad dexteram tuam, neque ad sinistram tuam. Hic verò sermo est de dextris & sinistris Dei. Sicut enim statuet dominus iustos à dextris, impios verò à sinistris, ita & viæ virtutis sunt illi à dextris, viæ autem impietatis à sinistris. Aut viæ à dextris dicuntur, quæ sunt de numero rerum dextrarum, viæ à sinistris quæ sunt de numero rerum sinistrarum, hoc est, viæ dextræ

Esa. 30.

D. Hiero

Eccl. 10.

22.

Psal. 1.

Psal. 5.

viæ dextræ & sinistræ. Græcis enim est ex dextris & ex sinistris. Dexterum autem & sinistrum nonnunquã ponuntur pro eo quod probadū est, & quod reprobadū est, quomodo in Ecclesiaste dicitur: Cor sapiētis in dextera illius & cor stulti in sinistra illius, hoc est, cor sapiētis dexterum est, cor stulti sinistrum, reprobum & malum. Docet ergo pedem auertendū à malo, quia vias quæ meretur dici dextræ, eas tanquam rectas nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo & Psal. 1. dicitur: Nouit dominus viam iustorum, Paulo aliter D. Augustinus dicto loco. At quæ ex sinistris sunt, hoc est, quæ sinistræ sunt, huiusmodi sunt, peruersæ & tortuosæ, proinde illas non nouit dominus, nec dignatur eas aspiceret. Ne autem vel desperet quis, & timeat ne quod præceptum est, præstare non possit de dirigendis semitis, vel se suis viribus id posse præsumat, rectè subiicit: Ipse autem rectos faciet cursus tuos, ut quisque intelligat, cuius gratia id possit quod præceptum est, & proinde eius gratiam implorandam esse. Et itinera tua in pace producet, hoc est, sic diriget actiones tuas, ut nihil sit quod pacem mentis inturbet, nihil quod tuum bonum remoueret & impediat. Itaque, ut bene annotauit Diuus Augustinus, sic hic statuitur liberum arbitrium hominis, cum dicitur: Dirige semitas pedibus tuis, ut gratia simul necessitas insinuetur, cum dicitur: Ipse autem rectos faciet cursus tuos. Vnde & Psalm. precatur: Dirige in conspectu tuo viam meam.

CAPVT QVINTVM

FILII mi, attende ad sapientiam meam, & prudentia mee inclina aurem tuam: ut custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conseruent.

LOS T QVAM superiori capite dehoratus est à scèctada via impiorum & sceleratorum hominū, hoc capite suum filium peculiariter dehoratur Sapiens in consilio impudicorum mulierum, a quibus iuuentuti magnū est periculum, idèoque prolixè hæc admonitiõne profequitur, rursum in principio inuitans ad auscultandum, idèque ad custodiam cogitationum imprimis, & deinde locutionis, & verborum. Prima enim cura esse debet, ut quis custodiat cogitationes suas à malo, ne scilicet quid mali concipiat aut proponat, neque eas pollui sinat per inspectionem aut auditum rerum vanarum. Deinde verò etiam curandum est, ut labia conseruent disciplinam, & vt habent Hebræa, scientiam, hoc est, vt labia nõ loquantur aliter quam scientia requirit, sed scitè loquantur, & iuxta quod sapiētia docet: Labia enim hominis probè etiã munita esse necesse est, contra labia, quæ impia suggerūt, de quibus mox subditur.

Ne intederis fallacia mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius nouissima autè illius amara quasi absynthium, & lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descendunt ad mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Per semitã vitæ non

ambulat, vagi sunt gressus eius & inuestigabiles.

PRIMA illa pars, ne intederis fallaciã mulieris, in Hebræis non est, quemadmodum & Liranus annotat, qui & in libris correctis eam asserit non inueniri. Est autem ex Græcis assumpta. Quoniam enim sequebatur fauus enim distillans, cum nihil præcesserit cuius ratio dari videtur, idèo aliquid supplendū videbatur interpretibus septuaginta. Non habent tamen fallaciã mulieris, sed *ut probetur quodammodo*, hoc est, ne attende improbæ mulieri. Cum ergo dicitur non nostra litera, Ne intederis fallaciã mulieris, sensus est, Ne aucultes nec attendas ad fallaciã mulieris verba. Nã, inquit, labia meretricis, sunt quali fauus distillans, hoc est, fluens. Diffundit enim instar faui dulciã verba, quæ prima facie grata sunt & iucunda. Et guttur eius nitidius est oleo, hoc est, excellit oleū in mollitie, lenitate & lubricitate. Hebræis enim est leuius vel magis lubricum oleo. Nam oleum non commendatur nitore, sed lenitate. Significatur ergo verba eius quæ per guttur proloquitur, instar olei mollia esse & lenia, atque hac ratione grata esse. At sequens sententia, non tantum inuita, sed etiam exitus monet considerare, qui longè diuersi sunt ab eo quod primo apparet. Nouissima autem, inquit, illius, hoc est, ea quæ postea & tandem asserit, sunt amara quali absynthium, quod in amaritudine valde excedens melli rectè opponitur. Et lingua eius acuta est quali gladius vtraque parte scindens, qui rectè opponitur oleo placido, molli & lubrico, quod nullo modo ledit, sed lenit & mitigat. Si enim quis sequatur verba meretricis, eaque velut mel & oleum sumat auide, postea & magnam sentiet amaritudinẽ, vermem scilicet conscientie quouis absynthio acerbiorẽ, & grauem denique lesionem incurret, mortem scilicet anime eiusque cruciatam dilacerationem, & post hanc vitam æternæ mortis amaritudinem. Notandum autem illas dictiones, lingua eius, vt non sunt in Hebræis aut Græcis, ita nec apud Bedam, nec apud Liranum, proinde sunt omittendæ, vt in quibusdam manu scriptis exemplaribus omiffas inueni. Itaque adiectiuum acuta est plurale, sicut adiectiuũ amara. Quod dixit, clarius sequenti versu exprimit. Pedes eius descendunt in mortem, atque ad eam actiones eius tendunt, & proinde qui cum ea ambulare eligunt, simul etiam cum ea in mortem descendunt. Per semitam enim quæ ducit ad vitam nõ ambulat, quæ est via recta sibi semper constans. Quam quia non curat ambulare, adeo vagi sunt & instabiles gressus & actus eius, nunc huc, nunc illuc tendentes, vt peruestigari nequeant. Instabiles enim sunt libidinis estus, vt qui ad diuersa impellunt, nec vnquã faciuntur, semper aliud & aliud desiderantes, vnde postea meretricis instabilitas eleganter exprimitur cum dicitur, non valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Cæterum quæ ad literam hic peculiariter dicta sunt de impudica muliere, extensiuè accommodari possunt ad carnem, quæ instar meretricis à vera sua sponã, nempe sapientiã, hominem

In cap. 7

hominem abstrahit, Quae iucunda suggerit & dulcia, sed talia tamen, ut si ea sequamur, & amaritudinem conscientiae, & laesionem animae & mortem denique aeternam sint allatura. Si enim, inquit Paulus, secundum carnem vixeritis, moriemini. Iuxta mysticum ite sensum, quemadmodum supra capite 2. est indicatum, meretrix haec idololatria est & haeresis, quae ferè dulcia proponit & grata hominibus, quibus eos ad se pelliciat. Sed quae tandem exitum adferunt. Huius gressus admodum sunt instabiles, quia haeresis sibi non constat, sed in varios scinditur errores, sibi etiam ex diametro contrarios, ut nostri seculi miseria nimis aperte docet.

Nunc ergo fili mi audi me, & ne recedas à verbis oris mei, longè fac ab ea viam tuam, & ne appropinques foribus domus eius. Ne des alienis honorem tuum, & gnos tuos crudeli. Ne forte impleantur extranei viribus tuis, & labores tui sint in domo aliena, & gemas in nouissimis, quando consumpsit carnes tuas & corpus tuum, & dicas: Cur detestatus sum disciplinam & increpationibus non acquieuit cor meum, nec audiui vocem dacentium me, & magistris non inclinavi aurem meam?

DEMONSTRATO malo & periculo quod ab impudica imminet muliere, quae eo magis noxia est, quod dulcedine & blanditia decipiat, & in grauem inducat calamitatem, opportunè subinfert adhortationem ad auscultandum sibi, & recipiendum consilium contra huiusmodi malum ne possit nocere. Quod consiliū est, Longè fac ab ea viam tuam. Opportunissimum enim consilium, ne quis capiatur blanditiis mulierum est, quam alienissimum esse ab earum consortio & colloquiis, illas nequaquam adire, sed longè vitare, non confidere sibi, quod etiam si talium aspectu fruatur & colloquiis non facile decipi possit. Unde in Eccles. dicitur: Ne respicias mulierem multiloquam, ne forte incidas in laqueos illius, auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circumspicias speciem alienam, propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hac concupiscentia quasi ignis ex illa ardescit. Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cū illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem. Hoc autem consilium elongandi se à tali muliere, quo magis suscipiatur, subiicit. Ne des alienis honorem tuum. Nō enim haec sententia à superiori diuisa est, ut eam quidam accipiunt intelligentes praecipue dici, ne des alienis honorem tuum, sed cum superiori iungitur, ut (des) sit subiunctiuū modi, & sic sensus, ne appropinques foribus domus eius, ne forte des alienis honorem tuum. Hunc enim esse sensum manifestè patet ex Hebraeis, quae habent, ne forte des, sicut postea, ne forte impleantur extranei. Significat ergo euenturum ex consortio huiusmodi mulieris, ut vniuersa bona sua homo non solum perdat sibi, sed & tradat extraneis, quibus non debentur, imò quod peius est, etiā crudelibus, qui non solum nulla afficiuntur beneuolentia, sed crudeliter saluti eius nocent, bonis eius inhiant, & erga iam miserum factum nulla

mouetur commiseratione, quales sunt fornicarię mulieres, earum lenones & complices. Inter bona autem ista quae sic pereunt & aliis traduntur, primum memorat honorem hominis, hoc est, vel bonam eius famam & nomē, quod ut est in Prouerb. melius est quam diuitia multa: vel dignitatem quam habet homo ex eo quod creatus est ad imaginem Dei, aut alias aliquas dotes consecutus. Hunc enim honorem commaculat adhæredo meretrici, eique cui adhæret tradit, cum in eius gratia illū admittit. Et fit in eo quod dicit Psalmista: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis. Secundum bonum dicitur annos, hoc est, vitam tuā & tempus vitæ tuæ. Traduntur enim anni hominis crudeli, cum vitam suam & tempus impendit homo meretricibus, vitam suam & tempus cum illis inutiliter transigendo, vitamq; suam immodicā libidine abreuiando. Tertium bonum dicit vires hominis, quae immoderato Veneris vsu exhauriuntur multum & debilitantur, quibus extranei implentur cum per eas impudicarum mulierum satisfat desiderio, quas conferuare oportuisset in procreationem prolium legitimarum ex legitimo & moderato vxoris vsu. Quartum bonum, labores hominis, hoc est, ea quae homo suis comparauit laboribus, facultates scilicet & opes, quanquam & has intelligere licet per vires hominis, de quibus tertio loco, nam per facultates suas fortis est homo & munitus, iuxta illud Prouerb. Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. His confirmat quod est in Eccles. vbi similis est dehortatio à mulierum consortio, ne des fornicariis animam tuam in vilo, ne perdas te & hereditatem tuam. Non solum autem tā multiplicis boni amissionem, & traditionem in manus alienorum ac hostium secururam significat, sed & grauissimum dolorem, quem ex praedictis necesse est postremis temporibus consequi, quem duplici nomine significat fore magnum, nempe & quia serio tandem homo sentiet se vires suas ac valetudinem lesisse, consumptis scilicet per immodicam libidinem et intemperantiam carne et corpore, et quia memor erit bonorum consiliorum per quae mala illa omnia euadere potuisset. Hoc enim magis dolebit, quod etiam praemonitus acquiescere noluerit, quodque non ignorantia suae aut aliorum prauitati deputare lapsum suum valeat. Itaque tunc seipsum arguet, et serò sapiet, qui prius aliorum sapientia et correptioni auscultare noluit. Et hoc est quod dicit: Et gemas in nouissimis tuis. Quod autem sequitur in verbis serò poenitentis, Penè fui in omni malo in medio Ecclesiae et synagoga, dupliciter accipi potest, Primum ut sit sensus, propemodum incidi in omne vitiorum genus, cum conuersarer in cœtu impiorum et carnalium hominum, ut per Ecclesiam et synagogam intelligatur cœtus malorum. Neque enim vocabula illa hic accipiuntur ut distinguuntur aliquando, sed significantur ex sua natura cœtū, qui Ecclesia dicitur quasi conuocatio, et synagoga quasi congregatio. Hoc enim ea nomina significant, et non uāquā pro malorum cœtu accipiuntur, ut ibi: Odiui Ecclesiam

Prouer. 22.
Psal. 48.

Prouer. 19.
Eccle. 9.

Psal. 25.

Psal. 105.

Ecclesiam malignantium, & Exarsit ignis in synagoga eorum. Itaque secundum hunc sensum verba haec sunt poenitentis & serò agnoscens vitia in quae prolapsus est exemplis & societate corruptae multitudinis. Aliter sensus est. Penè omnia mala, hoc est, calamitates omnes me obruerunt, propemodum infelicitissimus factus sum omnium hominum. Idque in conspectu totius multitudinis, hoc enim aggrauat infelicitatem hominis, quod ea cōspicua sit multitudini, & pauperem debilem & inglorium re publica videat, quem prius viderat diuitem, sanum & boni nominis ac famae. Caterum literali sensu habito, facile est iuxta mysticum sensum, totum hunc locū accommodare, siue ad carnis suggestiones, siue ad idololatriam aut haeresis deprauationes, monemur enim ab his quam longissime velut à pestibus quibusdam declinare, ne animae bona dotes scilicet, vitam spiritus & vires benè agendi, diabolo crudelissimo nostro hosti tradamus, etque obsequendo pereamus, & cum filio prodigo paternam substantiam dissipemus viuendo luxuriose, aut bona quae in Ecclesia consecuti sumus hereticis cedamus illis adhærendo, & postea siue in hac vita, siue in futura deploremus nostram, tum miseriam insipientiam. D. Gregor. in tertia parte curae pastoralis admonit. 13. pulchrè prosequitur sensum mysticum, quo hic locus ad diabolum accommodatur.

Gregori.

Bibe aquam de cisterna tua, & fluenta putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide, habeto eas solus, nec sint alieni participes tui.

LOCVS hic dupliciter intelligitur. sunt enim qui contra id quod cauendum docuit, ne quis facultates suas traderet alienis, intelligunt sapiētem hic monere, ut quisque suis bonis ipsemet fruatur, sic tamen ut ea etiam pauperibus communicet, referuando semper sibi dominū, ita ut eorum alienos non faciat dominos. Per primam enim sententiam, Bibe aquam de cisterna tua, &c. intelligit significari metaphoricè bonis propriis vtendū aliena non appetenda, sed ex suis quod necessitatis satis est sumendum esse. Per secundam, Deriuentur fontes tui foras, &c. intelligunt significari ex propriis bonis, vnde quis sibi necessaria sumit, communicandum esse pauperibus & egenis, qui in plateis vagantur, ne sibi soli bibendam esse putet aquam de puteo suo, nec sint facultates eius sicut aquae ita gnales, sed sicut fontes profundentes apud se, ut semper ex illis refici & reficere pauperes liceat. Hūc sensum secuti 70. videtur, qui habent, *εγω σοι μόνω διαδοξομαι*, sint tibi soli facultates. Alij verò melius, ut ex sequentibus patebit, intelligunt hic post dehortationē à cōsortio impudicae mulieris remedium dari contra vagam illam, in honestam & damnosam libidinem adhortando ad legitimum prolaus. in Prouerb.

prae coniugis vsu, quem honestissimis verbis & iucundis metaphoris circumscribit, indicans longè maiorem esse voluptatem, eamque honestari coniunctam in eius vsu. Itaque quod dicit, Bibe aquam de cisterna tua & fluenta putei tui, &c. Hunc habet sensum. libidinis sitim extingue, non abusu alienae, sed vsu propriae vxoris, quemadmodum omnino conuenit, ut quis pureum habens ex eo bibat, non ex alieno. Quod autem sequitur, deriuentur fontes tui foras, docet & quid coniugalibus amplexibus quari debeat, & quis ex eis fructus sequatur. Cum enim ex vaga libidine, nec queratur prolis bonum, nec inde sequatur, legitimum cōiugij vsu ad hoc fieri debere docet, & hunc eius esse fructum, ut hinc natae proles in plateis cōspiciantur ciuitatis, ex quibus & ciuitati ornamentum & parentibus voluptas accedat. Quoniam autem & ex concubinis & meretricibus & adulteris contingit proles suscipere, ad differentiam harū & earum quae ex legitimo coniugio procreantur, dicit: Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui, hoc est, tales stude habere proles, quas velut aquas tuas in plateis diuidas, de quibus certus sis & securus quod non sint spuriae, sed quod tu solus in eas ius habes & non alij, quod expectare potes ex legitimo connubio, non ex vaga aut adulterina libidine, ex qua procreatae proles, incertum sepe habent patrem: Haec expositio commodè se habet. Iuxta quam legitima vxor cisternae re-creati sitimque sedanti, & proles fontibus comparantur. Nec est quod quisquam hunc sensum indignū tāto virō ipsaque sapiētia reputet, & ob id hoc sensu reiecto aliū sublimiorem tanquam proprium & primum requirat. Quanquam enim euangelio doctrina perfectior conueniat, qua continentia consulitur, & bonum dicitur homini mulierem non tangere, veteri tamen testamento, in quo sterilitas in maledictionem deputatur, optimè conuenit haec adhortatio ad coniugij debitum vsu. Deinde quam sit coniugij remedium, iuuenibus, maximè quos hic potissimum instituit Sapiens, ut plurimum & necessarium & consulendum, docet ipsa experientia, & subindicat Paulus qui in remedium indebitae libidinis, dicit: Honorabile cōnubium & thorus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. Et, Propter fornicationem vnusquisque vxorem suam habeat, et vnaqueque virum suum. Sicut autem ex his Pauli verbis concludi non potest matrimonium omnibus esse praecipuum, ita nec ex hoc Sapiens loco. Nā sicut Paulus coniugatis loquitur, et quod dicit, non secundū imperium, sed secundum indulgentiam dicit, ita et Sapiens hic coniugatos alloquitur, ut patet cū dicit, de cisterna tua, et letare cū muliere adolescētia tua, et consiliū dat quo liber esse possit homo à scortationibus. ut omitterem quod veteri populo loquitur ad literam, cui sterilitas opprobrium erat. Sic tamen mirabili spiritus sancti prudentia haec doctrina est temperata, ut et imperfectis conueniat iuxta literalem sensum, et iuxta sublimiorem sensum etiam his quadret qui ad perfectionem conantur euangelicam. Mistic enim bibimus aquam

1. Cor. 7

Heb. 13.
1. Cor. 7

c aquam

aquam de nostro puteo, quando ex doctrina ecclesiastica salutarem haurimus animam nostram potum, & bibere detrectamus de carnalibus illecebris & lacunis haereticorum. Ipsa enim Dei sapientia, quam ut in amicam nobis assumamus postea monet, puteus noster est, ex quo in Ecclesia Dei, potum, sitim nostram sedantem, petere debemus, ne contra nos dicatur illud Hierem. dereliquerunt fontem aquae viuae, & foderunt sibi cisternas dissipatas, quae continere non valent aquas. Ex hoc puteo recreati operam dare debemus, ut nostra doctrina & exemplo quamplurimos in ornamentum Ecclesiae filios sapientiae procreemus, ita hos instituentes, ut in illis nec caro, nec haeresis, nec diabolus dominium habeat, sed ut proprii & genuini nostri & sapientiae filii deprehendantur, haec enim mystica tractatio correspondet sensui literali. Beda paulo aliter intelligit tunc fontes nostros deriuari foras, & nos diuidere aquas nostras in plateas, cum perceptam in Ecclesia doctrinam alius praedicamus & communicamus, iuxta illud Sapient. quam sine fictione didici & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo. Has aquas nos habemus soli, cum doctrinam nostram a consortio mundanae & haereticae doctrinae liberam & immunem seruamus, aut cum in eius diffusionem aut praedicationem gloriam humanam minime ambimus: Per huiusmodi enim ambitionem etiam alieni, hoc est, daemones participes fiunt operis nostri, in quod ius aliquod acquirunt. D. Aug. lib. 2. contra Crescon. cap. 14. secutus Septuaginta legit, Fons aquae sit tibi proprius, & nemo alienus communitet tibi, intelligitque per fontem Spiritum sanctum. Ad hunc, inquit, fontem nullus extraneus, quia nullus nisi vita aeterna dignus, accedit. Hic est proprius Ecclesiae Christi, cui tanto ante prophetatum est, Fons aquae tuae sit tibi proprius & nemo alienus communitet tibi.

Sit vena tua benedicta, & latere cum muliere adolescentiae tuae, Cerua charissima & gratissimus hinnulus, vbera eius inebriant te omni tempore, in amore eius delectare iugiter.

Qui prior est in superioribus versibus sequuntur sensum, consequenter per venam intelligunt facultates, quas velut fontes volunt deriuari foras ad alios. Eritque sensus, fac ut vena & fons tuus (nam vena pro fonte ponitur, ut & postea aliquoties) benedicatur tum a pauperibus, tum a Deo, qui iuxta Paulum multiplicat incrementa frugum iustitiae his qui liberales sunt in pauperes. Verum quia sequitur, & letare cum muliere, posterior sensus probabilior est, iuxta quem per venam aut fontem intelligitur propria vxor, quae marito proles velut aquas profundit: & est sensus, fac ut vxor tua fecunda esse possit, & benedictionibus veteri foelix, quod fiet si eius amore & legitimo vsu contentus, vires corporis non exhaurias vaga & aliena libidine, & per amorem Dei, vitia declines. Sic enim in vxore implebitur illud Dauidicum: vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuae, sicut tui sicut nouella oliuarum in circuitu

Sapient. 7
D. Aug.
2. Cor. 9
Psal. 127

mentae tuae, Ecce sic benedicetur homo, qui timet. Dominum. Hortatur ergo latandum cum vxore adolescentiae, hoc est, cum ea quae in adolescentia & ipso aetatis feruore in vxore assumpta est, sub nomine laetitiae ad moderatum coniugij vsu inuitans, tanquam remedium fornicationis vitandae, & medium prolium legitime procreandarum. Indicans in hoc vsu veram solidamque esse laetitiam, praeter ea quae in vaga & adulterina est libidine, quae multum habet fellis admixtum & coniuictum. Vnde & subiugit, Cerua charissima & gratissimus hinnulus, hoc est, sit ea vxor tibi, velut charissima cerua & hinnulus gratissimus. Est enim hoc animantis genus hominibus in delictis, amabile & lepidiu. Vnde & in Cantico dicit sponsa: Similis est dilectus meus capreae hinnuloque ceruorum. Significat ergo vxorem huiusmodi amabilem esse debere & in delictis instar ceruae & hinnuli. Quamquam subtilius dici posset ceruae vxorem comparari quod proditum sit memoriae in certino genere maris & feminae non fieri congressus vnquam palam, sed esse secretum loco obsecuro. Aut quod sicut ceruina genus serpentibus est exitio, ut scribit Plinius lib. 27. cap. 9. ita & vxor scortis aduersetur, serpentibus omnino exitiabilibus. est & alia ceruorum conditio huic loco optimè congruens, videlicet quod (quae admodum habet Plinius lib. 8. c. 32.) cum maria tranant gregatim nantes portectio ordine capita imponunt praecedentium clunibus vicibus ad terga redeuntes, ad quod respiciens D. Augustinus in libr. 83. quaest. 17. Sicut, inquit, de ceruis nonnulli talium cognitionum studiosi scripserunt, cum fretum ad insulam transeunt, pascuarum gratia, sic se ordinant, ut onera capitum suorum quae gestant in cornibus super inuicem portant, ita ut posterior semper anteriorem ceruice proiecta, caput colloct, & quia necesse est vnum esse qui caeteros praecedens, non ante se habeat cui caput inclinet, vicibus id agere dicitur, ut lassatus sui capitis onere ille qui praecedit, post omnes redeat & ei succedat, cuius ferebat caput cum ipse praerit, ita inuicem onera sua portantes fretum traesunt, donec veniant ad terram stabilitatem. Istam fortasse naturam ceruorum intenderat Salomon, dum ait: Ceruus amicitiae & pullus gratiarum tuarum colloquantur tecum. Nihil enim sic probat amicium quemadmodum oneris amici partitio, &c. Ita & hic indicatur in coniugio alterum alterius vicissim onera ferre debere. Sequitur: Vbera eius inebriant te omni tempore. Vbi notandum est quod pro vbera, dictio Hebraica magis significat amorem, sed eam noster etiam alibi vertit vbera, ut Cantico primo vbi legitur: Meliora sunt vbera tua vino, & memores vberum tuorum super vinum. Sponsa enim ibi sponso suo tribuit vbera, cui magis conuenit tribuere amorem, & omnino conuenit vbera ibi metaphorice accipere pro amore qui instar vberum dulcissimus est & dulcedinem sponsae praebet, ita & hic rectè intellexerimus per vbera, ipsos amores coniugum, magis quam vbera ipsos recreantes, ut sit sensus: Amor ipsius instar vberum lac diffundentium dulcissimus: ita te inebriat

Cant. 2.
Plinius.
August.

inebriet omni tempore hoc est, abudè tuo desiderio satisfaciat & fatiet, ut extra eam non requiras vnquam cum aliena voluptatem. Quod expressius dicitur in particula sequenti, & in amore eius delectare iugiter. Quamquam possit etiam secundum metaphoram intelligi non querenda aliena vbera, sed propriae vxoris vbera semper parata pro sedanda siti libidinis sufficere debere omni tempore, imò sic satiare debere, ut alia nunquam desiderentur, non quod semper velit vxoris amplexibus vacandum, sed quod eis velit ita maritum contentum esse debere, ut alienos non requirat. Obseruandum autem hic quam euangelicè Sapientis vnus tantum vxoris meminit quam vnice vult amari nec vnquam dimitti, ut intelligamus etiam in veteri Testamento Dignitatem a sapientia non admodum probatam, nec vxoris repudium. Iuxta mysticum sensum, Vena nostra & fons, ipsa est caelestis sapientia, fons signatus, puteus aquarum viuentium De qua quisque pius & maximè euangelicus cum Sapiente dicere debet, quod est in Sapient. Hanc amaui & exquisiui eam a iuuetute mea & quasi in sponsam mihi assumere, & amator factus sum forma illius. Hec nostra vena dum ex ea filios sapientiae docendo generamus, sit magis magisque benedicta, quia in nobis sit abundantior & fertilior ex diuina benedictione, iuxta illud: Omni habenti dabitur & abundabit. Hec nostra sponsa veluti cerua charissima esse debet, quae serpentinam conterit doctrinam. Monemur ergo in huius nostrae sponsae amore iugiter inhaerere, latari in ea, eiusque vberibus inebriari, quae rectè intelliguntur testamenti vtriusque scripturae & dogmata, ut huius amore detenti, liberi simus & tuti ab inordinato, siue carnis, siue heresum amore omnino nobis faciendum quod est in Sap. Proposui ergo hanc adducere mihi ad conuiuendum, scies quoniam mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & tedium mei, non enim habet amaritudinem conuersatio illius, nec tedium conuictus illius, sed laetitiam & gaudium.

Mysticus sensus.
Sapient. 8.
Matt. 13.
Sapient. 8.

Quare seduceris fili mi ab aliena & foueris in sinu alterius. Respiciet dominus vias hominis, & omnes gressus eius considerat. Iniquitates suae capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur. Ipse morietur quia non habuit disciplinam, & in multiudine stultitiae suae decipietur.

FACTA collatione vitae inter extraneam mulierem & legitimam vxorem, & vtriusque commodis ac incommodis ob oculos propositis infert, cum ita se res habeat, & tam latum sit discrimen inter insanas mulieris alienae libidines & honestissimae coniugis amorem, quare mi fili seduci te patieris ab aliena, & foueri eliges in sinu alterius? Caeterum ne forte quae dicta sunt non satis auditorem moueant, more suo in fine sententiarum quibusdam grauibis concludendo, amplius studet commouere. Et primum quidem proponit Deum omnes hominis actiones respicere & considerare, ut huius consideratione timeat coram eo peccare, nec putet latere se posse, etiam si in tenebris inhonestam suam expleat libidinem. Oculis enim adulteri obseruat caliginè dicens: Non me videbit oculus, contra quod Ian. in Proverb.

dicit dominus in Iere. Si occultabitur vir in absconditis, & ego non videbo eum. Secundo ne quis putet se aliqua ratione debitam sceleribus suis posse effugere poenam, subiugit, iniquitates suae capiunt vel capient impium & funibus peccatorum suorum constringitur, vel constringetur, nam vtrunque tempus legitur in nostris codicibus & Graeca quidem habent praesens tempus, Hebraea vero futurum. Dicuntur autem ipsa peccata velut funibus capere & captiuum tenere, & constringere impium, quia per eas sic deinctus tenetur coram domino ad certum supplicium, ut illud euadere nullo modo manentibus suis peccatis valeat, ita ut infligendum supplicium non nisi suis peccatis imputare possit, quae ipsum coram Deo accusant, & obnoxium supplicio detinent. Significat ergo haec sententia, domino, qui omnes hominum actus attendit, postquam videt quempiam impiè agentem, non esse opus, ut vel ipsemet illi manus iniiciat, vel per satellites suos id fieri curet, ne forte quis in tanta malefactorum turba id putet non esse credibile. Statim enim ubi quis peccat, sicut eius peccatum a domino est animaduersum, ita illud eundem coram domino colligatum detinet, ut effugere nulla valeat ratione, nisi dirupto diuina gratia vinculo peccati, ut dicere possit cum Dauide: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Constringunt autem & capiunt impium peccata & alia ratione, nempe quia per ea a benefaciendo impij impediuntur & captiuum tenentur a diabolo ad ipsius voluntatem. Sed prior ratio proposito magis conuenit. Tertia sententia hoc superaddit secundam, quod quae captum esse dixit, mortem excepturum denunciet, ut non ad paruum aliquod supplicium captus esse putetur, videlicet ad amissionem fortunarum aut alicuius membri mutilationem, sed ad summum, animae videlicet corporisque interitum aeternum. Ipse, inquit, morietur, quia non voluit suscipere disciplinam & eruditionem, quam illi sapientia suggerit, & per quam iniquitates suas declinare potuisset, & per multitudinem stultitiae suae decipietur. Stultitia enim sua persuasit sibi, aut do minus non videre quae agit mala, aut eius iram non fore talem, qualis praedicta est. Proinde per eam persuasionem & multiplicè stultitiae operationem deceptum se postea deprehendet. Similiter dicitur Baruch. 3. viam disciplinae non inuenerunt, ideo perierunt, & quia non habuerunt sapientiam, perierunt, propter insipientiam. Et in Iob: Si non audierint, transibunt per gladium & consumentur in stultitia.

CAPVT SEXTVM

FILI, mi si spondidisti pro amico tuo, defixisti apud extraneum manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico tui mi, & temetipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne derideris somnii oculis tuis, nec dormitet palpebra tua: erue re quasi damula de manu, & quasi avis de manu aucupis. VBI VINCIT hoc capite etiam alia sapientiae praecipua & documenta, de cauenda fidei iustione: pigrizia, & malitia, de mum, rediens, ad dehortandum, c' 2 a con-

Iere. 23.
Psa. 117.
Baruc. 3.
Iob. 26.

à consortio alienæ mulieris. Et bene quidem postquam superiori capite indicauit, quomodo per scortationes res familiaris periclitetur pereatque & in aliorum veniat potestatem, iam indicat quomodo idem eueniat frequenter per leues fideiussiones, ad quas rerum imperiti, iuuenes, maxime sæpè nimis sunt faciles se suamque familiam magno periculo & litibus exponentes, & ad paupertatem redigentes. Proinde rectè indicat non facile fideiubendum esse pro amico, quemadmodum postea c. 23. apertè docet dicens: Noli esse cum his qui desigunt manus, & qui vades se offerunt pro debitis. Et nunc apertè docet, si forte vsuueniat ut fideiussio facta sit, non debere eum qui fideiussit securum esse, sed summam curam adhibendam, omniaque tentanda ut à fideiussionis vinculo liberetur. Potest autem quod ad literam attinet coniunctio, si ad omnia quatuor sequentia verba referri in hunc modum, si spondidisti, si defixisti, si illaqueatus es & captus propriis sermonibus, fac ergo quod dico. Vel tatum referri ad duo priora verba in hunc sensum, quem puto convenientiore. Si spondidisti pro amico tuo, si defixisti apud extraneum aliquem manum tuam per quod aliud non significatur quam fideiussio quæ fit desigendo manum in manu creditoris, si hoc inquam fecisti, scito quod illaqueatus es, & captus propriis sermonibus, quia iam quasi vinculo quodam constrictus es apud creditorem. Proinde ne telaqueus iste inuoluat, nec sit pernitiosus tibi tuusque, fac quod dico tibi, & operam da ut libereris ab eo quia incidisti, ex tua sponcione in manu proximi tui, hoc est, in potestatem creditoris tui, qui iam ius habet à te exigendi debitum. Discurre, festina, hoc est neque tardus sis neque negligens, sed & subito & diligenter da operam, suscita amicum tuum admonendo, precando, excita eum pro quo spondidisti, ut lausfaciendo suo debito te à vinculo tuo liberum faciat, ne dederis somnum oculis tuis hoc est, ne sis hac in parte somnolentus, sed vigil & diligens, eruere quasi damula de manu, hoc est, quemadmodum damula se celeri fuga subtrahit è manu eam capere conantis, & auis volatu se liberat ab insidiis aucupis, ita & tu tua diligentia cura quamprimum liberari de manu creditoris, ne in te manum suam conuicere possit, & ad soluendum cogere. Aut quemadmodum iam capta damula toto nisu se conatur eripere è manu venantis, & auis continuo conatu laborat laqueos quibus implicata est effugere & auolare, ita & tu qui illaqueatus es propriis verbis, labora assidue ut à laqueo tuo libereris. Hic est totius huius loci literalis sensus, cui similia pleraque ad fideiussionis dehortationem pertinentia, postea sequuntur. Quæ non debent aut indigna videri diuina sapientia quæ hic traditur, aut contraria charitati, iuxta quam sicut aliquando tenemur mutuum dare fratri, ita nonnunquam fideiubere pro eo. Nò enim in totum prohibetur spondere pro alio, sed tantum ostenditur periculum sponcionum, ut ne ad eas quis sic faciat. Et quibus locis sponciones videtur prohiberi, leues tantum illæ sponciones & nõ necessariæ prohibentur. Cauendas autem

sponciones summopere etiam prophana Philosophia diligenter docuit nam auctore Diogene Laertio inter Chilonis Lacedæmonij sententias erat hæc, sponcionis non deest iactura. Et inter Apollinis tria præcipua oracula, erat tertium, sponde, noxa præsto est. Quibus similia etiam nostrum sapientem tam diligenter inculcare indignum non esse facile intelliget, qui aduertit eum multa hic tradere quæ ad vitam hanc temporalem commodè transigendum, sunt necessaria. Idque quo expeditius vacemus sapientiæ, Deo seruiamus & quæ ex officio nostro secundum Deum nobis comperunt, præstemus. Quemadmodum etiam hoc est eius præceptum quod eo tenet ut liberiore simus ad seruendum Deo, & nos ipsos, nostramque familiam contra Dei præceptum non redigamus ad inopiam. Est tamen in hac doctrina etiam sublimior sensus mysticus, iuxta quem mouentur hi qui officium regendi alios susceperunt, quandoquidem pro aliis sponderunt, seque obligauerunt, ut omnem dent operam, ne sit eis noxia, qua se obligauerunt pro aliis spòsio. Id autem fiet, si curent sua diligentia & indefesso studio, ut hi pro quibus obligati sunt, suum faciant officium: ac satisfaciât communi omnium creditori domino, monendo eos & suscitâdo ad eorum officia. Sic qui in baptismo pro alio spondit suscitare eum debet & admonere, ut quod pro eo promissum est, præstet & adimpleat: Sic enim liber erit de manu creditoris.

Vade ad formicam. ò piger es considera vias eius, & discere sapientiam. Quia cum non habeat ducem nec præceptorem, nec principem, parat astate cibum, sibi & congregat in messe quod comedit. I' si que quo piger dormies? quando confurges è somno tuo? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus ut dormias, & veniet tibi quasi viator egestas, & pauperies sicut vir armatus. Si verò impiger fueris, veniet ut fons mensis tua, & egestas longè fugiet à te.

POST QUAM monuit diligentiam adhibendam facta fideiussione, congruè digreditur ad dehortandum pigritiam. Ad quod formicæ exemplum conuenientissimum spectandum & inuitandum proponit, quemadmodum & postea c. 30. quod & Horatius carmine celebrat, dicens: *Paululum nam ex èplo. est magni formicæ laboris, Ore trahit quodcumque potest atque addit aceruo*, Cuius operationes admirandas prolixè prosequitur Plinius c. 30. li. 1. nat. hist. sic scribens formicæ ut apes communicat labores, sed apes vtilis faciunt cibos, hæc cõdunt, & si quis comparet opera corporibus earum, fateatur multa portione vires esse maiores, gerunt ea mortu, maiora auerfæ postremis pedibus moluntur humeris obnixæ. Et iis reipublicæ ratio, memoria, cura. Semina arrosa condunt, ne rursus in fruges exeant è terra, maiora ad introitum diuidunt, madefacta imbre proferunt atque siccant. Operantur & nocte plena luna, eadem interlunio cessant. Iam in opere qui labor, quæ sedulitas? Hæc ille. Itaque cum varia sint in formicis spectanda laborè potissimè earum & sedulitatem proponit considerandam, itemque quomodo labore

Mysticus sensus.

Horatius. Plinius.

tempestiuo sibi prospiciant in tempus quod ad laborandum & colligendum cibum est in tempestiuum. Deinde quod hoc faciant etiã cum non habeant ducem, qui præcundo id doceat suo exemplo, nec præceptorem, vel ut est Hebræis, exactorem, qui scilicet id præcipiat, aut pensum operis reddere cogat, nec principem qui castiget aut puniat inertem. Quod de fornicis dicit, siue ad differentiam quorundam animalium, quæ ducem sui itineris habent, ut oues & grues, aut principem aliquem ut apes, aut exactores ut boues & equi qui ab hominibus ad labores adiguntur: Aut dicit ad differentiam hominum, qui & habent quosdam ad laborandum suo exemplo prouocantes, & habent præceptores & exactores, qui id suis monitis exigant, & principem, qui inertiam hominum aliquando sit puniturus. Itaque in confusionem delidum hominum, & ad excitandum eorum ignauitiam, tam parui animalium diligentiam & prouidentiam, & solo naturali instinctu procedentem, proponit considerandam & imitandam, significas quam sit indignum hominem ad laborum natum, & ratione præditum: qui & aliorum exemplis & monitis sapientum, & Dei metu ab otio absterri debet, non hoc facere, nõ ita sibi prospicere, sicut faciunt huiusmodi animalcula. Ab ipsis saltem discendam, vel tandem & diligentiam & prouidentiam, quibus ob id Deus naturæ author talem dedit naturam, sicut & aliis animalibus alias dedit quasdam agendi proprietates, ut ex iis homo doceretur, & ad imitationem prouocaretur. Hoc formicarum exemplo proposito, exclamat ad magis excitandum pigros. Vsq; quo piger dormis, quando confurges è somno tuo? subiciens damnnum quod inuitabiliter pigritia, sua incurrunt, cum dicit: Paululum dormies, &c. (cuius expositio nõ vide postea in cap. 24. vbi hæc repetuntur) subiciens & alium fructum diligentia, cum dicit: Si verò impiger fueris, veniet ut fons mensis tua, hoc est, colliges ex laboribus tuis copiosam messem, & abundantem instar fontis fructum, & egestas longè fugiet à te. Qui versus etsi non sit in Hebræo, est tamen apud 70. ex quorum versione in nostris codicibus relictus est. Ceterum ut secundum literalem sensum torus hic locus docet oportuno tempore, in iuuentute scilicet & cum vires sunt integre, item cum temporis ratio permittit, ut cum ætas est & tempus conueniens, laborandum esse corporaliter, otiumque vitandum quo habeantur, siue in senectute, siue in hyeme, quæ victui sunt necessaria, ita secundum sublimiorem sensum mysticum, docet in præsentis vita, quæ tempus est laboribus deputatum, virtutibus insistendum esse, ut habeamus in futuro seculo (quando velut in hyeme & nocte nemo poterit operari) vnde in æternum reficiamur, nec fame percamus, sed veniat tunc messis nostra sicut fons indeficenter fluens, quando implebitur illud: Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos. Fructus enim vitæ æternæ rectè fonti comparatur, propter eius æternitatem, quæ non cõpetit fructibus terrenis, qui potius cisternæ sunt similes, quæ aliquando exhauritur & sic-

atur. Notandum autem quod quemadmodum patet ex Aug. li. contra Adimantum Manichæ. c. 24. Manichæi vetus testamentum vbique carpentes & reiciuentes hunc locum, reprehendebant tanquam contrarium euangelicæ doctrinæ Christi, qua præcipit ne simus solliciti in crastinum, & ne thesaurizemus in terra. Cõtra quos affirmat Aug. perperam eos huc locum intellexisse, cõfugitque ad sensum spirituales, intelligens hic significari, quod quemadmodum formica minutulum animal ætate colligit, vnde in hyeme pascatur. Sic vnusquisque Christianus in rerum tranquillitate, quam significat ætas, colligere debet verbum Dei ut in tribulationibus & aduersitate, quæ hyemis nomine significatur, habeat unde spiritualiter viuat. Quam mysticam tractationem & accommodationem, pulchrè etiam D. Aug. prosequitur in Psal. 66. Ad quam expositionem mysticam non ideo contigit Aug. quasi significare velit sapientem secundum literalem sensum, non etiam labore corporalem exegisse pro paradisi corpori necessariis, sed ad significandum Christianum huiusmodi literalis sensu non debere esse contentum, sed vitra eum & magis, spirituales sensum esse requirendum. Nec literalis ille sensus contrarius est Christi doctrinæ, sicut nec Pauli doctrinæ, cum dicit: Si quis non vult operari, nec manducet. Et: Denuntiamus huusmodi vt cum silentio operantes, suum panem manducet. Non enim prohibere voluit Christus laborem & prouidentiam ad paranda necessaria, sed anxiam sollicitudinem & inmodicam congregandarum opum desiderium, quæ hinc nequaquam docere voluit Sapiens sed tantum pigritiam dedocere, sicut & multis aliis sequentibus sententiis. Additur apud Græcos præter exemplum formicarum quæ apum exemplum in hunc modum. Aut vade ad apem & discere quam sit operosa, quàmque feruè operationem exerceat, cuius labores & reges, & idiotæ ad sanitatem assumunt, desiderabilisq; est omnibus & illustris, & quidem cum sit vitibus inferior, tamen quia sapientiam honorat euectæ est (vel promoter) Citar D. Hieronymus exemplum apum ex hoc loco in epistola ad rusticum. Pudeat, inquit Seneca lib. 1. de clemetia, ab exiguis animalibus non trahere mores.

Homo apostata, vir inutilis graditur ore peruerso: annuit oculis, terit pede, digito loquitur: prauo corde machinatur malum, & omni tempore iungia feminat.

POSTEA quæ cõtra pigritiam sunt dicta, transgreditur ad describendam quorundam insignem malitiam non sine conuenienti ordine. Ferè enim qui piger est & otiosus in alia maiora vitia prolabitur, præsertim obreccationes, quod Paulus notat in otiosis viduis iunioribus, quæ circumeunt domos, non solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosè loquentes quæ non oportet. Et in Eccles. dicitur: Multam malitiam docuit otiositas. Frequenter autem Sapiens hic suum filium munire studet, ut vitet consortium & improborum, ac insigniter malorum hominum & illectam: ta impudicarum mulierum. Itaque ut improborum rursus consortiũ fugere doceat eorum mores hic pulchrè depingit Deo maxime

August.

Theo.

1. Ti. 2.

Eccles. 33

Mysticus sensus.

Psal. 75.

odibiles, subiecturus mox rursus de impudicis mulieribus. Dicit ergo homo apostata vir inutilis. Pro apostata Hebræis est dictio Belial, quam hoc loco & Iob 24. ubi legimus qui dicit regi apostata, noster interpres vertit apostatam, aliis locis reliquit ferè nomen Hebraicum, addens Iud. 19. eius interpretationem, id est, inquit absque iugo, ita enim interpretari potest à בלי Belī, quod est sine & אלהי quod est iugū, cum alij interpretentur sine honore à בלי sine & verbo אלהי ala, quod est ascendere, vel sine utilitate ab אלהי iaal, quod est prodesse. Significat autē ipsam impietatem aut insigniter impium. Impietatem significat cum dicuntur aliqui filij Belial, hoc est, filij impietatis, quod phrasī Hebraica significat homines insigniter improbos. Pro impio ponitur apud Nau: non adiciet vltra vt pertranseat in te Belial. Pro impietate, aut potius pro impio dæmone ponitur apud Paulum: Quæ conuentio Christi ad Belial. Hic ergo apostatam non oportet intelligere eum qui deficit à fide, quem iam recepto vsu apostatam vocamus per antonomasiam, sed eum qui Deum deseruit, & à Deo recessit: cor eius, hoc est, qui iam timore Dei omnino vacuus est, non per infirmitatem, sed per malitiam peccans, quomodo & apostatare accipitur apud Eccles. Initium superbiæ hominis apostatare à Deo, quoniam ab eo qui fecit eum, recessit cor eius. Et vinum & mulieres apostatare faciunt cor sapientis. Est enim apostata dictio Græca, significans desertorem. Homo ergo apostata, hoc est, qui omnino Deum dereliquit, nec cura aliqua seruendi Deo tenetur est vir inutilis, & sibi & aliis, quo per cōtrarium amplius significatur quod sibi & aliis sit noxius. Potest & sic intelligi appositiuè, homo apostata qui idē est vir inutilis, graditur ore peruerso, &c. Describit hominis impij conditiones, ostēdens quomodo omnibus suis membris in alterius perniciem abutatur. Graditur, inquit, hoc est: incedit & conuersatur cum aliis ore peruerso, loquens scilicet benignè & amicè, sed interim mala cogitans & moliens. Annuit oculis, & terit pede, digito loquitur. His tribus quæ vno versu coniunguntur, in Hebræo, significari omnino videtur, Impium qui verbis amicitiam simulat, aliis corporis partibus cōtrarium significare suis complicitibus in perniciem alicuius, quem decipere & perdere studet. Quamquam enim videri possit per annuere oculis (quod quoties occurrit in scripturis malum aliquid designat) significari, vt multi intelligunt, fraudulenter cum aliquo agere, nutūque oculorum amicitiam simulare, quia amici amicis annuit oculis, magis tamen ex adiunctis hoc loco apparet hac oratione significari, oculorum nutu complicitibus suis signum dare, quo ad perniciem alicuius incitentur. Hoc enim magis competit huic loco & illi, qui est Ecclesiastici 27. Annuens oculo, fabricat iniqua. Proinde iuxta hunc sensum magis conueniret vertere, innuere oculo quam annuere. Pro terit pede, Hebræis est, loquitur pede, hoc est, pedibus suis dat signū aliquod complicitibus suis, quo intelligat quid sit faciendum, quemadmodum

Naum. 1.
2. Cor. 6.

Eccles. 10
Eccles. 19

& digito. Vnde sequitur Digito loquitur, & vt Hebræa habent digitis docet, demonstrando scilicet suis quid faciendum, aut inimicitiam quam verbis benignis tegit in corde latentē. Et mirum quid secutus interpres verterit, terit pede, cum & Septuaginta habeant *οφθαλμοις* de pedibus, hoc est, signum dat pede. Hoc ergo & in nostra lectione est intelligendum, nempe quod terat terram pede ad insinuandum aliquid, quomodo & digito loquitur. Significatur ergo hominem improbum, dum ad decipiendum benignè loquitur alicui, aliis sui corporis partibus, oculis, videlicet pede & manu suis complicitibus inimicitiam in corde latentem insinuare, illumque quem laudat irridere, ac signum perdendi illum exhibere. Hinc sensui benè conuenit quod dicitur in Psal. Oderunt me gratis & annuunt oculis, quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes dolos cogitabant. Vnde & hic sequitur, prauo corde machinatur malum, quasi dicat. Hinc est quod ore amicitiam simulat, aliis partibus corporis inimicitiam & odium insinuans, quia prauo suo corde machinatur malum, cogitans apud se quomodo illud rectè & fraudulenter inferat. Cæterum omnibus quæ de impio sunt dicta peius est quod subiungitur, & ex prædictis sequitur, nempe quod omni tempore iurgia seminat inter homines. Cum enim omnibus blādè loquitur in faciem, & post tergum malè loquatur, eisque detrahat quos coram laudat, & in controuersis vtrique patri corā assentiatur, absens cōtradicat & vituperet, multas sèpe inter amicos contentiones & inimicitias excitat, vtrique parti mala & falsa in susurrando. Atque hoc est præcipuum malum ad quod præcedentia referuntur. Notandum enim Hebræa vnum tatum habere verbum & reliqua omnia efferre per participia in hunc modum. Homo Belial vir iniquus, incedens ore peruerso, annuens aut innuens oculis suis, loquens pedibus suis, docens digitis suis, peruersitatibus cordis sui cogitans malū, omni tempore, cōtentiones mittet, hoc est, seminat & sparget inter fratres & amicos. Si autem quis annuere oculis accipere velit pro fraudulenter nutu oculorum amicitiam simulare, quod verbum annuendi magis significat, etiā reliqua duo de pede & digito sunt eodè referenda, vt significet impium, & ore per verba, & reliquis corporis partibus, oculis scilicet pedibus & manibus per signa quædam & gestus annuendo scilicet & gesticulando, amicitiam simulare, cæterum corde aliud agere, machinari scilicet malum, vnde fit vt iurgia inter homines seminet, dum vbique mala suggerit, eiusque suggestionibus & obreclationibus faciliè per amicitiam simulationem creditur. Hoc hominum genus quoniam admodum est perniciosum ideo de tali subditur. Huic ex templo veniet perditio sua, & subitò cōteretur, nec habebit vltra medicinam, hoc est, non poterit curari, sed æterna perditione inuoluetur, à qua nulla ratione liberari poterit. Competit quod de apostata dictum est, eximie & perfectè hæreticis & scismaticis, qui quo decipiant, ore & toto corporis habitu benignitatē simulāt & charitatem,

Psal. 54.

cum corde aliud non meditentur, quam multos ab ecclesia alienare, & ad se trahere. Itaque fit vt nihil aliud quam iurgia seminet in Christiana republica, homines summè pestiferi, vt qui charitatem, virtutum omnium reginam, tollant & vnitatem scindant.

Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima eius. Oculos sublimes, linguam mendacem, manus effundentes innoxium sanguinem, cor machinans, cogitationes pessimas, pedes veloces ad currendum in malum, proferentem mendacia testem fallacem, & eum qui seminat inter fratres discordias.

OCCASIONE impij hominis, quem descripsit membris corporis sui abutentem & seminantem iurgia, commemorat quædam vitia enormia, quæ ferè certis corporis partibus committuntur, & à Deo singulariter odiuntur, quorum postremum tantum non minimum, sed reliquis, aut peius aut æquiparandum eis ponit, seminare inter fratres discordias, vt ostendat quam graue sit illud quod in apostata reprehēdit. Quod autē non velit significare seminare discordias, peius esse omnino omnibus quæ enumerat, patet: quia inter alia enumerat manus effundentes innoxium sanguinem, quod non potest minus esse quam seminare discordias. Proinde sanè intelligendum est quod nos habemus, & septimum detestatur anima eius. Non enim hoc intelligendum est, quasi sex illa odiat, septimum verò nō solum odiat, sed etiam præ aliis abominetur. Nam Hebræis nō est nomen numeri ordinalis septimum sed numeri cardinalis, septem sunt abominationes anime eius. Itaque sensus est, sex sunt quæ odit dominus, imò septem sunt quæ abominatur. Et proinde nostræ electionis sensus esse debet, si velimus habere sensum genuinum, sex sunt quæ odit dominus, imò & septimum simul cum illis detestatur anima eius, de quo locutionis modo plura in ca. 30. vbi similes loci occurrunt. Similis locus est de sex & septem Iob. 5. cap. vbi nos legimus in sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanger te malum. Nam & ibi pro septima est Hebræis numeri cardinalis nomen septē, & significatur quod in sex imò in septem tribulationibus dominus liberat, nec sinit suos rangi à malo, iuxta illud: Septies cadet iustus & resurget. In istis autem septem quæ hoc loco ponuntur, Imprimis est obseruandum quod quartum locum cordi tribuit, ita vt medium locum habeat inter septem, vtrinque tribus sceleribus collocatis, nempe quod omnium vitiorum initium & origo sit à corde, tanquam à fonte, sicut & in medio hominis situm est, tanquam fons vitæ ad omnes partes manans. Obseruandum secundo, quod in istis septem priora quinque vitia referuntur, tanquam vitia particularium partium hominis, incipiendo ab oculis qui in suprema hominis parte collocantur, & deinde procedendo secundum ordinem quem habent partes in corpore humano vsque ad pedes. Duo verò reliqua vitia referuntur tanquam personarum

Iob. 5.

vitia, non autem partium hominis. Et videri potest quinque illa vitia quæ partibus corporis tribuit considerasse, tanquam per quæ à partibus suis vitietur & lædatur totus homo, duo verò reliqua, quæ personarum sunt, tanquam per quæ lædatur communitas & respublica, cuius personæ illæ sunt partes. Multum enim communitatem lædunt testis fallax qui iudicium corrumpit, iudicemque iniquè iudicare facit cum suppressione innocentium, & qui seminat discordias inter eos quos maximè conueniebat esse concordēs. Inter septem ergo hæc primò ponit oculos sublimes, per quos arrogantiam innuit quæ oculorum elatione maximè declaratur, quæ & imprimis vbique scriptura Deum odisse significat, eamque initium esse omnis peccati testatur secundum ponit linguam mendacem, vel, vt est Hebræis linguam mendacij, hoc est, mentientem & fallentem. Mendacium enim Deo maximè aduersatur, qui est ipsa veritas, & linguam homini ad hoc dedit, vt quod corde concipit, ore exprimat, & aliis manifestum faciat. Proinde Dei dono grauitè abutuntur, qui ad contrarium eo vtuntur nimirum vt celent quod corde volunt. Tertium locum habent, manus quas ad iuuandum alios & tuendum innocentes habemus, quibus si vique adeo quis abutatur, vt non solum damnum inferat, sed & homicidium perpetret, & innocentis sanguinem effundat, grauissimum crimen committit diuino prosequendum odio. Quartum est cor machinans cogitationes pessimas. Nō dicit cor cogitans mala & habens cogitationes pessimas. Nam quis potest dicere mundum est cor meum? sed illius cor execratur dominus, qui ex industria & data opera malum committitur, & consilia apud se disquirat perpetrandi mali, Quintum locum pedes fortium, qui festinant ad malum, iuxta illud quod supra dixit: Pedes eorum ad malum currunt. In quo vitio per velocitatem ad currendum significatur summum desiderium & conatus perficiendi mali. Labi enim in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditiis trahi & violentia quadam impelli, humanæ infelicitatis est, & hominis sub peccato vanundati status et conditio, Summa verò alacritate malum conari & optare, Deo est execrabile & odiosum. In his autē quinque vitis, quinque partium corporis, sic philosophari licet vt omnia faciliè vitia & ordo eorum in illis deprehendatur. Initium enim omnis peccati ferè est superbia per oculos sublimes significata, ex ea fit, vt cor hominis incipiat machinari cogitationes pessimas, quærens nempe consilia ac vindicandum se, aliisque deprimendum aut acquirendum cum aliorum iniuria, per quæ excellens fiat. Post consilia meditata, sequitur conatus & desiderium perficiendi malum conceptum, quod per pedes significatur veloces ad currendum in malum. Post conatum sequitur mali perceptio, quæ fit vel manu alios lædente, vel lingua mentiente. Cæterum cum multa sint mendacij species, duas speciatim in hoc maiorum catalogo adnumerat sapiens, quod sint maximè pestifera, nempe testem fallacem

Eccles. 10.

Prou. 10

proferentem mendacia, per quem scilicet iudicium perueritur, à quo reipublicæ fas dependet, per quem innocentes opprimuntur, etiam vsque ad mortem aliquando, ita vt non minus noceat quam qui manu alii occidit. Quid enim interest manu an lingua sanguinem innocentem quis fundat? Deinde eū qui suis obrectationibus, malis consiliis, aut aliis rationibus seminat discordias inter fratres, & eos omnes qui inter se tāquam fratres viuunt aut viuere debent, quos concordies esse maximè conuenit. Id enim vitium summè Deo displicet, sicut econtra charitas & amor mutuus maximè placet. Vnde in ecclesiastico dicitur: In tribus placitum est spiritui meo, quæ sunt probata Deo & hominibus. Concordia fratrum, & amor proximorum, & vir & mulier bene sibi consentientes. Hoc vitium eximè reperitur in seditionis hominibus, qui inter ciues seditiones excitant. Item in hæreticis & schismaticis, qui pacem Ecclesiæ violant, graues discordias seminantes inter Christianos, qui tanquam fratres vnum inuocant patrem. Quos proinde Deum grauius detestari, quam quosuis homicidas mirum non est, vt qui membra vnius corporis à se diuidant, & multorum animas simul & corpora sua diuisione interimant. Itaque contra testem fallacem, & seminantem discordias, multæ in sequentibus proferuntur sententiæ, nimirum propter talem nocentem. Quod autem de Deo dicitur detestatur anima eius *ad hominibus* dictum est, non quod animam habeat, sed ad significandum quod vehementer detestetur, quemadmodum quod nos ex animo & tota mentis intentione detestamur, quomodo & in Esa. dicitur. Calendas vestras & neomenias vestras audiuit anima mea, hoc est, ego vehementer odio.

Eccle. 25

Esa. 1.

Obserua filium præcepta patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ, liga eam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, cum ambulaueris gradiantur tecum. Cum dormieris custodiant te, & euigilans loquere cum eis, quia mandatum lucerna est, & lex lux, & via vita, increpatio discipline.

NON ignarus Sapiens, quanta mala iuuentuti imminant à mulieribus impudicis, nunquam satis se putat ea de re filium admonuisse, proinde rursus redit ad exhortationem seruandæ diligenter legis Dei eam rursus commendans, vt per eam à magnis criminibus, & speciatim à muliere impudica muniti esse possint legis obseruatores. Cumque iam frequenter legem Dei ac sapientie præcepta, Sapiens, suam legem suaque præcepta appellauerit, sequè tanquam patrem audiri voluerit, nunc Dei legem & præcepta, patrum legem ac præcepta, appellat, eosque audiendos vult, quemadmodum & cap. primo. Nimirum quod ab illis iuuentus ab ineunte ætate sit in pietate instituenda, & legem Dei ex illorum ore pueri ab incunabulis dicere debeat, quemadmodum & lex vbiq; præcipit. Non enim cum dicit, conserua præcepta patris tui, de præceptis, quæ patri propria sunt, quæque sua auctoritate filio imponit, præcipiendo vt hoc aut il-

lud in re domestica faciat, potissimum loquitur, sed de præceptis & lege Dei, ipso scilicet Decalogo, insinuans tacite parentes huc debere ex officio docere filios suos, & acceptum per manus tradere suis posteris. De lege enim Dei ipsam potissimum loqui patet ex subiecta commendatione. Quia mandatum lucerna est, &c. Cum ergo cap. primo dixisset. Audi fili mi disciplinam patris tui. Nunc monet conseruare præcepta Dei à patre audita, & ne propter imbecillitatem sexus paruifaciat filius, quod ab ore matris audiuit (nam solent insolentiores filij cum adoleuerint, parui facere matris monita) subiicit. Ne dimittas legem matris tuæ. Et quemadmodum capit. 3. dixit. Circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, ita nunc dicit, Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, significans non negligenter ista esse seruanda, sed firmiter cordi imprimenda, ac velut illiganda funiculis timoris Dei, & que semper præ oculis habenda, quemadmodum quod collo appendimus gestamus. Et benè dicit, Circunda gutturi tuo, significans tacite ea habenda pro insigni & precioso monili & torque, quæ collo hominum circundata pèdere solet, semper versans in oculis. Metaphoram in hoc versu latentem explicat, cum subiicit, Cum ambulaueris gradiantur tecum, hoc est, sic ea semper præ oculis habe, vt in omnibus tuis diurnis operibus tibi adsint, tecum operentur, & te dirigant. Cum adueniente nocte, quieti te dederis, fac vt custodiant te, hoc est, sic ea habeas in mente dormiturus, vt per ea dormias securus ab omni dæmonum infestatione, qui etiam dormientibus insidiantur. Et vbi expergefactus fueris, statim loquere cum eis, hoc est, expende apud te quomodo tua conscientia cum eis conueniat, quidve tibi iuxta legem Dei interdiu faciendum sit. Conuenit hic locus cum eo quod est in Deuteronomio. Erunt, inquit Moyses, verba quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo, & narrabis ea filiis tuis, & mediteraberis, sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atque confurgens, & ligabis ea quasi signum in manu tua, & eruntque & mouebuntur inter oculos tuos, scribè que ea in limine & ostiis domus tuæ. Et rursus. Ponite hæc verba in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus & inter oculos vestros collocare. Docete filios vestros vt illa meditentur, quando sederis in domo tua & ambulaueris in via, & accubueris, atque surrexeris. Notandum autem Hebræa hoc loco ambigua esse, & vel sic verti posse, cum ambulaueris duces tecum (ea scilicet) cum dormieris custodiens apud te, vel sic, cum ambulaueris, ducet te (lex scilicet) cum dormieris, custodiet te. Noster verò interpret sic prudenter vertit, vt vterque sensus in sua versione comprehendatur, quemadmodum ex explicatione superius posita, patet. Et subiicitur causa cur tam diligens ratio habenda sit semper legis Dei. Quia, inquit mandatum est lucerna, & quod idem est aliis repetitum verbis, lex est lux, iuxta illud. Præceptum domini lucidum, illuminans oculos. Et Lucerna pedibus meis verbum tuum & lumen

Deut. 6.

Deut. 11.

Psal. 118

& lumen semitis meis. Lex enim Dei ignorantia pellens tenebras, demonstrat quid faciendum sit, sicut lux demōstrat qua fit eundem. Nec tantum lux est, sed & est via vita, quia per eius obseruationem peruenitur tanquam per viam ad vitam. Sepæ enim in scripturis Dei mandata vocantur viæ Dei, ita & hic increpatio disciplinæ & eruditionis, hoc est, increpatio erudiens & redarguens hominum corruptos mores, per quam intelligit ipsam Dei legem nos inproprantem, aut humanam redargutionem iuxta Dei legem. Benè autem dicit increpatio disciplinæ, quia est & increpatio indisciplinata morosa & inutilis.

Vt custodiant te à muliere mala, à blanda lingua extranea, non concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Precium scorti vix est vnius panis, mulier autem viri preciosam animam capit.

ILLVD vt custodiant te, referendum est ad superiora, hoc modo Gradiantur tecum & loquere cum eis, vt custodiant te peculiariter ab impudicis mulieribus. Nam quod proximè præcedit, quia mandatum lucerna est, &c. per parenthesim interpositum est. Mulierem malam, & vt in Hebræis est, mulierem malitig, intelligit eam quæ ad malum trahit blanditiæ linguæ suæ. Et quia non solum per linguæ blanditiem, sed & per faciei pulchritudinem & oculorum illecebras pellicere solent, benè monet. Nō concupiscat pulchritudinem eius cor tuum, & ne capiaris nutibus illius, vel vt habent Hebræa, in palpebris eius. Est autem concupiscere pulchritudinem alicuius, propter pulchritudinem eius concupiscere ipsam, illiusque pulchritudine velle frui, quæ concupiscentia & in se peccatum est contra legem Dei, & ad peccatū operis trahit. Quod sequitur, premium enim scorti vix est vnius panis, sic ad verbum habent Hebræa, quia propter mulierem fornicariam vsque ad frustum panis, Quod à plerisque sic intelligitur, quia propter mulierem meretricem recidet vel deueniet homo vsq; ad frustum panis, hoc est, mendicis efficietur. Iam quod sequitur, auget adhuc malū quod adfert meretricis & adultera. Mulier autem talis etiam capit & deripit preciosam animam viri, quam scilicet, morti æternæ obnoxiam facit, aut iuxta distinctionem Hebræorum, mulier viri, hoc est, mulier maritata capit deripitque preciosam animam adulteri sui, quia illam exponit perdendam à suo marito, vt hæc sit differentia, inter meretricem & adulteram, quod illa hominem depauperet, hæc vero animam & vitam adulteri deripiendā faciat à suo marito. Noster Interpret Hebræa sic intellexit, quia propter mulierem meretricem non est dandū nisi vsq; ad frustum panis, Quomodo & 70. intellexerunt, qui viderunt, *וְיָמִיתָ אֶת הַנְּפֹשׁוֹת דֹּרְוֹתָי* i. precium enim scorti, quantum & vnius panis. Et est conueniens admodū sensus. Iuxta quem hæc parte significatur quam vilis res sit scortum, & sequenti parte quam preciosam rem perdat. Itaque sensus est, premium enim scorti vix est tantum quantum est premium vnius panis, hoc est, res est vilissima, & tamen cum sit vilissima, talis mulier deripit preciosam animam

viri, quam & æternæ morti obnoxiam facit, & diabolo tradit abreptā à suo creatore. Proinde rei indignitatem pulchrè sic ob oculos ponit, insinuatque quam absurdum sit vt pro breui voluptate & nullius precij atq; momenti, quis suam animam vendat, vitamque nullo precio æquandam, omnibusque bonis præferendā perdat. Pulchrè certè in vno pane philosophatur hic Beda. Sicut enim, inquit, vnius panis diurnam solum effugat esuriam, & nihilominus postmodum esurit qui comest pane satur abscesserat, sic qui intrat ad scortum ad horam quidem euaporat libidinem, sed post paululum ardentior redit. Hęc ille Itaque duplici ratione scorta vitanda indicat, & quod breuis sit voluptas ac parui precij, & quod rem preciosissimā nobis eripiat. Proinde Diuus Augustinus hæc edifferens libro de honest. mulier. cap. 3. O, inquit, quanta iniquitas, quanta perueritas, vt animā, quam Christus suo sacro sanguine redemit, luxuriosus quisque propter vnius momenti delectationem libidinis diabolo pessimo inimico suo vendat ac tradat. Verè nimium miseranda & plangenda conditio est, vbi cito præterit quod delectat & permanet sine fine quod cruciat. Sub momento enim libidinis impetus transit, & permanet sine fine infelicitis animæ opprobrium.

D. Aug.

Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, vt vestimenta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas & non comburentur planta eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus cum reuerit eam.

De adulterio, quod inter fornicationes est grauisimum, peculiariter deinceps loquitur, ostendens primum apertis similitudinibus quam sit res noxia: Deinde & collatione facta eius cum furto, eius ostendens grauitatem & perniciem. Primum ergo ne quis putet adulterium sicut secretū petit ita posse latere, & sic vel culpa vel poena posse cærere atque hæc ratione ad illud perpetrandum fiat audacior, nunquid (inquit) potest homo abscondere, &c. Vbi notandum quod pro illo, nō erit mundus, Hebræis est, non erit innocens, quod non solum significat non esse sine peccato, sed pro phrasi Hebræica significat sæpe non esse impunitū, vt annotatur postea c. 1. quorum vtrunque significat etiam quod 70. verterunt. *וְאֵלֶּיךָ יָבֹאוּ* nam ad eos dicitur & infons, & indēnis & impunitus, magis autē videtur Sapiēs significare voluisse eum qui ingreditur ad mulierem proximi sui non fore impunitum, sed grauitè puniendum à marito adultere qui nulla ratione se placari permittet vt postea declarat, aut saltem à Deo cuius oculos nulla ratione effugere poterit, qui mariti læsi causam defendet, vt potè quo ipse ipse grauitè læsus est. Hic enim intellectus magis quadrat similitudinibus allatis, quibus significatur non macula adferri vestimento & pedibus sed nocumentum & læsio. Itaque sensus est, Quemadmodum fieri non potest vt ignem quis abscondat & foueat in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant, aut vt ambulet nudis plantis super prunas

ardentes, & plantæ illius nõ comburantur, ita fieri non potest vt qui ingreditur ad vxorem proximi sui eamque tangit, hoc est, quicumque adulteratur, punitionem, læsionem & vltionem euadat. Ingredi enim ad mulierem eamque tangere phrasi scripturæ vbiue obuia, congressus & concubitus cum ea honestè & verecundè significatur. Noster interpres magis ad culpæ maculam quam ad criminis pœnam respexisse videtur cum vertit non erit mundus: potest tamen etiam hoc accipi in prædicto sensu quomodo infra aliquoties accipitur non erit innocens, pro non erit impunitus & liber ab vitione debita crimini. Bene autem congressus cum muliere comparatur igni vestimenta & pedes vrenti, quia libido talis ignis, quidam est grauitè & animum & corpus accendens, quo & Pedes hominis, hoc est affectus eius adusti ita læduntur, vt postea per viam virtutum ac pudicitie non valeant incedere, & vestimenta eius comburantur, hoc est corpus eius grauitè commaculatur & pristina eius vitæ integritas ignis contactu corrupta male olet, infamia tanquã malo odore late se spargenti. Potest autè generalius hic locus accipi, vt ingredi ad vxorem proximi eamque tangere intelligatur, non solum is, qui grauisimum adulterij crimen cum ea committit, sed & qui cum vxore proximi sui libenter versatur, ædes alienas frequentans quasi de sua pudicitia securus, Quod prohibetur Ecclesiast. 9. Cum aliena muliere non sedeat omnino, nec accumbas cum ea super cubitum. Iuxta quem intellectum bene conuenit nostra lectio, non erit mundus, Talis enim non carebit macula, quia etiam si non peccet corpore, maculam in animo incurret per varias cogitationes & concupiscentias, maculam item famæ & nominis sui, & maculam offensionis plurimorum. Iuxta mysticum & sublimiorem sensum monet hic locus, quam periculosum sit consortium habere cum hereticis, eorumque libros legere, quod est ingredi ad adulteram eamque tangere. Vix enim fieri potest vt non dicam omnino impossibile, vt illa conuersatione & contagio non aliquid mali inuratur menti hominis, vt si quis animo castus esse volet, seque seruate, ne corrumpantur sensus sui & excidant à simplicitate fidei, sitque immunis ab omni peruersæ doctrinæ libidine, tutissimum fuerit nec corporis, nec animæ pedibus ad synagogam sathanæ hæreticorum turbam, accedere.

Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt esurientem impleat animam. Deprehensus quoque reddet septuplum, & omnem substantiam domus sue tradet. Qui autem adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam. Turpitudinem & ignominiam congregat sibi, & opprobrium illius non delebitur. Quia zelus & furor viri non parcat in die vindictæ, nec acquiescet cuiusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima.

Quo magis deterreat ab adulterio comparat illud cū furto quod adulterio proximum est in Decalogo, & cum illo conuenit in eo quod vtrunque crimen querit se-

cretum & tenebras, vtroque res aliena inuaditur. Adeo autè in quibusdam iudicia animorum sunt deprauata, vt furtum quasi grauisimum omnium crimen abominentur, & præ illo adulterium quasi rem ludicram & iocofam habeant. Proinde ex lege Dei & ipsa rerum æquitate ostendit longè adulterium sceleratius esse & perniciosius homini quã sit furtum, quod variis modis ostendit. Primum quod aliter & aliter se habeat occasio mali vtriusque. Ex occasione enim mali pendet magna pars & veniæ & supplicij. Qui enim furatur plerumque id facit ex inopia rerum ad vitam necessarium, sicque furando esurientem implet animam & bonum aliquid facit, proinde merito talis venia diuus est, nec vllam meretur magnopere vel confusionem vel vltionem, apud eos qui æqui sunt iudices. Quis enim vsque adeo crudelis erit, vt malit hominem fame perire, aut magna diu fame cruciari, quam tãtillum de rebus suis distrahi quantum ventriculus vnus aut alter capere possit? Vnde Hebræa pro eo quod nos habemus, non grandis est culpa, habent, non contemnent, scilicet homines, furem, non hoc ei magno vitio vertent, Qui vero adulterat, id facit non ex inopia rerum necessarium, sed propter inopiam cordis, hoc est, sapientiæ, quam sua culpa non habet nec habere vult, qua prauam illam concupiscentiam facile potuisset vitare aut superare, vnde ex ea inopia adulterando non implet animam suam, non quippiam bene facit, sed insigne malum, quia perdidit animam suam. Et in genere furtum ferè esse significat de rebus quæ spectant ad vitæ sustentationem adulterium vero in re quæ non ad vitæ sustentationem, sed tantum ad satisfaciendum stulto cordis desiderio pertinet. Deinde differentiam in eo ostendit, quod fur deprehensus in aliquo insigni furto, & re non necessaria ad vitæ ipsius, potest læsæ parti sic satisfacere rebus temporalibus, vt ab omni corporis supplicio & ignominia sit liber, restituendo videlicet ei vel septuplum, vel omnem facultatem domus suæ, si læsus forte morosus fuerit, & contentus esse nolit restitutione dupla, quadrupla & quintupla, quam lex præscribit. Ad deprehensus in adulterio nullius intercessione nullaq; redemptione satisfacere poterit læso, quin iusto furore & zelo iuxta legis præscriptum sit supremum supplicium exacturus & illaturus, cum perpetua adulteri ignominia. Nec mirum cum illata iniuria nulla re temporali possit cõpensari. Ex his facile potest intelligi totus iste locus, Pater itè quod cum dicitur de fure, deprehensus reddet septuplum, non loquatur de restitutione quæ à lege præscripta est. Ea enim vt est in Exod. statuit, vt si quis furatus fuerit ouem aut bouem & vendiderit, restituat quinque boues pro vno: & quatuor oues pro vna, duplum vero tantum si inuentum fuerit furtum apud furè. Dicitur ergo hic quod reddet septuplum, ad significandum quod abundè ipso læso satisfaciet, etiam vitra præscriptum legis, & si necesse sit etiam omnibus suis facultatibus traditis. Septuplum enim, vt sæpè in scripturis, pro pleo & abundanti ponitur, sic dicitur

Eccle. 9.

Mysticus sensus.

Exod. 22.

Eccle. 7.
Eccle. 20.

Eccle. 5.

Mysticus sensus.

tur Eccle. 7. Non semines malum in sulcis iniustitiæ, & nõ metes ea in septuplum. Et rursum: Est qui multa redimat modico precio, & restituens ea in septuplum, vbi etiam de fure videtur loqui qui multa sæpè comparat paruo, nõ Græcè est: Est qui emit multa paruo. Comparat idè Sapiens, bilinguem cum fure, significans illum hoc esse peiorem. Super furem, inquit, est confusio, & denotatio pessima super bilinguem. Porro sub seuera exactione vindictæ à marito implacabiliter & iustè inferendæ tacitè etiam significat adulterium, seuerè saltem à Deo vindicandum fore, si fortè conscientiam mariti vt sit effugiat, cum Deus morte illud puniendum statuerit, & per adulterium grauitè læsæ sit institutio coniugalis fœderis à Deo facta. Non poterat illud aliquibus hostis veteris legis expiari, quæ ad illius expiationem nullæ erant præscriptæ. Morte plectendum erat, aut alio graui supplicij genere à Deo, vel hic vel postea in die vindictæ inferendi, vt paruit in adulterio Dauidis: Luxta mysticum sensum significatur idololatriæ vel hæresis crimen multo grauius esse quouis alio crimine quod in rerum temporalium abusu consistit. Quemadmodum enim istud quadam ratione furto simile est, ita illud peculiari ratione adulterio in scripturis assimilatur. Per illud fides violatur, & Ecclesiæ Christi sponsæ castimonia commaculatur & corrumpitur. Ideoque & difficilius remittitur, vt quod frequenter est peccatum in Spiritum sanctum. Non est autem cõtrarium doctrinæ Salomonis, quod quandoque euenire videmus, vt maritus muneribus aut precibus se sinat placari. Loquitur enim de animo mariti, secundum ea quæ communiter & ex sua natura conueniunt ei, & secundum legem veterem conuenire deberent.

CAPVT SEPTIMUM.

Fili mi, custodi sermones meos, & præcepta mea reconde tibi.

PRO multis salutare monitiones & præcepta, inter quæ & precipuè & nouissimè dehortatus est à scortationibus, subiecturus in signe exemplum illecebrosæ mulieris, pro more suo rursum ad custodiam & attentionem sermonum suorum hortatur: Fili mi, inquit, sermones meos quos iam sapius audisti, custodi, & præcepta mea reconde tibi, velut preciosissimum scilicet thesaurum. Hoc enim significat verbum recondere, vt scilicet quemadmodum homines huius seculi in futurum tempus multum annonæ sibi recondere solent, magnæque opes in omnem euentum reponere, quas & diligenter seruant ne quis eas eripiat, ita & sapientiæ præcepta pro thesauro habeantur, in secreto cordis reponantur ac seruentur summa cura. Quod sequitur, Fili honora dominum & valebis, præter eum vero ne timueris alienum, sicut proposito nõ conuenit, ita non habet Hebræa, Græca tamen habent. significat autem inter omnia sapientiæ præcepta imprimis & ante omnia hoc seruandum vt honoremus dominum, timendo scilicet eum & solite cauendo ne illum offen-

damus. Hic enim est præcipuus honor qui ei tanquam domino debetur. Quem qui exhibent valebunt, hoc est, fortes erunt contra omnia mala & hostes, domino scilicet eos protegente quem honorant, ita vt nemo illis nocere valeat, Græcè enim est *ισχυροσ*, hoc est, potens & fortis eris, vt ne quis putet sensum esse valebis animo & corpore, hoc est, bona eris valetudine. Et quoniam domino protegente fortis erit qui ipsum honorat, moneatur vt præter eum non timeat alienum, vel vt habent Græci *ελλω*, hoc est, alium, ne quis putet tantum diabolus significatum, quem quidam intelligunt significari per alienum, quoniam ipse omnino alienus est à Deo, ne videatur hic prohiberi omnis timor hominum, cum Paulus præcipiat timorem deferre his quibus debetur. Cui (inquit) timorem, timorè. Prohibetur autè hic tantum, ne præter Deum quenquam alium timeamus tali timore quali illum timemus, sic scilicet vt in illius gratiam faciamus quod voluntati diuinæ contrarium, sit quasi malè nobis meuentes nisi illi obtemperauerimus, & non possit nos defendere dominus quem honoramus. Simile est illud Euangelicum: Nolite timere eos qui occidunt corpus, sed potius timere eum qui potest & animam & corpus mittere in gehennam. Et illud. Timorem eorum ne timeatis neque paueatis, dominum exercituum, ipsum sanctificate, ipse pauor vester & ipse terror vester. Hac sententia à 70. in tertia reditur ad id quod priori sententia cœptum est,

Seruamandata mea & viues & legem meam vt pupillam oculi tui, liga eam digitis tuis, & scribe illa in tabulis cordis tui.

Quo d legem seruari præcipit vt pupillam oculi, significat eam non neglectam esse seruandam, sed tanquam rem charissimam & necessariam summa cum diligentia seruandam, quomodo & Propheta orat: Custodi me domine vt pupillam oculi. Ex omnibus enim membris corporis nullam tuemur maiori cura (quam & natura sollicitè muniit) palpebris, ciliis & superciliis, cui etiam si quid periculi immincat, in illius defensionem nullius membri recusamus iacturam. Ita & pro conseruanda lege nullum vel rerum temporalium vel corporis dispendium detractare debemus. Potest & ideo lex rectè dici comparari pupillæ oculi, quod sicut supra dictum est, lumen vniuersæ vitæ nostræ præbeat, sine qua in tenebris versantur vniuersi sapientes, & apud seculum docti. Quod dicit liga ea, nempe mandata, in digitis tuis, Idem est cum eo quod Deut. 6. dicitur ligabis ea, quasi signum in manu tua. Quo metaphorice significatur ea semper ob oculos mentis habenda, quemadmodum in oculis corporalibus ea maximè sunt quæ manibus digitisque sunt alligata. Nullum enim membrum corporis habemus nudum, quod ita semper oculis obicitur atq; manus & digiti. Vnde ad indicandum hic esse metaphoram & ne corporaliter Pharizaico more putaretur præcipi vt digitis alligarentur descripta Dei mandata, subiicit. scribe illa non in tabulis corporalibus,

Rom. 3.

Mat. 10.

Esa. 8.

Psal. 116.

Deut. 6.

COMMENTARIA IN

corporalibus, sed in tabulis cordis tui, hoc est, ut prius aliquoties est habitum, firmiter ea cordi imprime, ut in eo semper illa legere & reuoluerere possis. Alludit autem siue ad tabulas lapideas in quibus lex Moysi postquam uia uoce fuit tradita, descripta fuit pro conseruatione eius, siue ad tabulas communes in quibus olim scribebatur, & quæ dicta fuerant conseruabantur: significans proinde audita menti imprimenda atque in ea retinenda. Et benè dicit tabulas cordis, est enim intellectus humanus, ut inquit philosophus, statim ab infantia, tanquam tabula rasa, in qua nihil depictum est. In hac ergo præcipit Dei præcepta describi & imprimi. Potest autem subtilius intelligi quod dicit, Liga ea in digitis tuis, nempe ut significetur aut quod opere & studio actione sint implenda, quodque in omni operatione debeant apparere, aut quod in præsentis memoria & in numerato non minus quam digiti sint habenda, aut quod ea chara & preciosa ducere debeamus, ueluti annulos preciosos digitis insertos semperque ob oculos uersantes.

Dic sapientia soror mea es, & prudentiam uoca amicam tuam, ut custodiat te à muliere extranea, & ab aliena quæ uerba sua dulcia facit.

His uerbis magis adhuc & efficacius ad sapientiam trahit amorem, dum mira uerborum dulcedine per profopopœiam significat fieri posse, ut quis sapientiam habeat sibi sororem, & prudentiam uelut amicam & cognatam, ut habent Hebræi, sicque ad has amplexandas inuitans animos iuuenum, quos ex natura iuuat frui foeminarum colloquiis & pulchritudine, quasi dicat: Si quia iuuenis es foeminarum delectaris colloquio & specie, omnium pulcherrima est sapientia, omnium maximè asabilis est prudentia, has ergo assume tibi pro charissimis, has sororum loco habe, cum iis colloquere & conuersare, non dedignabuntur se tuo consortio, non aderunt ut dominæ, sed ut sorores, eodem tecum patre progenitæ. Id enim si feceris custodiet te sapientia, sua dulcedine, sua prudentia suaque protectione à muliere extranea, & ab aliena, quæ quo decipiat uerba sua dulcia facit, ita ut ab ea non nisi sapientia comitatus tutus esse possis. Obseruandum autem non dici fac sapientiam sororem tuam, sed dic sapientia soror mea es, quasi dicat. In sororem quidem tibi est data, tibi connaturalis, sed tuum est eam pro sorore agnoscere & assumere. Sapientia 8: Sapientiam delegisse se dicit Sapiens in sponsam hic uero in sororem haberi uult. Nam in spiritualibus eadem est & sponsa & soror, sponsa ad generandum ex ea spiritali generationem, soror ut suo comitatu consilia bona suggerat.

De fenestra enim domus mea per cancellos prospexi, & uideo paruulos, considero uercedem iuuenem qui transit per plateas, iuxta angulum & prope uiam domus illius graditur in obscuro ad uesperascente die, in noctis tenebris & caligine. Et ecce occurrit illi mulier ornata meretricio preparata ad decipiendas animas. garrula, & uaga, quietis impatiens nec ualens in domo consistere

re pedibus suis, nunc foris nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Apprehensumq; de osculatur iuuenem & procaci uultu blanditur, dicens: Victimam pro salute deuoui, hodie reddidi uota mea, idcirco egressa sum in occursum tuum, desiderans te uidere & reperi. Intexui sunicibus leuissimum meum strauit caputibus pictis ex Aegypto, aspersi cubile meum myrra & aloë & cynamomo. Veni inebriemur uerbis, & fruamur cupitis amplexibus donec illucescat dies, non est enim uir in domo sua, abiit uia longissima sacculum pecunie secum tulit, in die plena luna reuerturus est in domum suam. Irretrixit cum multis sermonibus & blanditiis laborum protraxit illum. Statim eam sequitur quasi bos ductus ad uictimam, & quasi agnus lasciuens & ignorans quod ad vincula stultus trahatur, donec transfigat sagitta iecur eius, uelut si auis festinet ad laqueum & nescit quod de periculo anima illius agitur. Nunc ergo fili mi, audi me, & attende uerbis oris mei, ne abstrahatur in uis illius mens tua, neque decipiaris semitis eius, multos enim uulneratos deiecit, & fortissimi quinq; interfecti sunt ab ea. Uia inferi domus eius, penetrantes interiora mortis.

QUANDO QUIDEM exempla multum mouere solent, exemplo ostendit quomodo impudicæ mulieres, dulcibus uerbis sæpè decipiant, & quam difficile sit sine sapientia earum insidias euitare. Est autem propositum hoc exemplum siue reuera, gestum, siue quod uero similius est docendi gratia confictum. Nam quod dicit, prospexi per cancellos & uidi, non est necesse ad corporis oculos transferre, ut ob id cogamur intelligere rem sic ut narratur gesta. Mente enim considerauit quid utriusq; fieri solet, & à mulierum impudentia, & à parum constantibus animis iuuenum: & quod mente uidit quasi corporaliter uidisset docendi gratia commemorat, & ueluti in profectum producit. Graphicè autem in hoc exemplo depingit atque ob oculos ponit, primum occasiones, primas perducentes in fornicationis & adulterij periculum, deinde impudicæ mulieris ingenium & mores, quibusque tum factis tum uerbis, & eis mira arte ac fraude dispositis tandem ad scelus pertrahat. Postremum ostendens quam imprudenter & cum quanto malo ei assensus præbeatur. Dicit ergo, de fenestra domus mee prospexi, sed per cancellos, ita ut ipse alios uidens & obseruans quid in plateis gereretur, non uideret tamen ab aliis qui foris erant. Et ecce uideo paruulos, hoc est, insipientes qui facile decipiuntur & paruuli sunt sensu, & inter eos tmeere in plateis uagantes considero iuuenem quendam uercedem, & insipientem, qui uacuuus à laboribus & otiosus transit per plateas, idq; iuxta angulum, & prope uiam domus ipsius impudicæ mulieris, quæ domus in angulo plateæ sita fuit, loco scilicet insidiis accommodo. Hoc ergo loco gradiebatu re tempore obscuro, ad uesperascente iam die in noctis tenebris & caligine. Hac ergo narratione commodè indicat occasiones in periculum adducentes, uidelicet otium quod cum aliis uagando sectabatur, locum & tempus, nempe quod ambularet circa domum impudicæ mulieris, idque uespertino & nocturno tempore. His enim modis redditur quis tentationi obnoxius, dum nullis honestis laboribus uacans, sed stultorum rationem sequens, locorum

& temporum circumstantias, quæ sunt occasiones peccandi, sectatur. Has itaque occasiones obseruans mulier, non expectauit ut ipsamet inuitaretur, sed ultro occurrit habitu non matronam decenti, sed meretricio, preparata omnibus modis, habitu scilicet uultu, gestu & uerbis politis ad decipiendas animas, nec solum habitu, sed per omnia alia etiam meretricem referens garrula scilicet uaga & quietis impatiens non ualens in domo consistere pedibus suis, sicut tamen matronam decebat, cumque pudicæ mulieris sit raro in publicum prodire, hæc contra uisa est foris, nunc ante aedes, nunc etiam longius in plateas progressa, nunc iuxta angulos platearum ad insidias alicui struendum, atque ad se pellicendum. Pulchra certe impudicæ mulieris descriptio, ab habitu, à garrulitate, ab instabilitate & uagatione & studio decipiendi. Nunc describit quomodo hæc oblata oportunitate iuuenem sit aggressa, & primum quibus factis, deinde quibus uerbis, insinuans quibus gradibus ad crimen perueniatur. Apprehensum, inquit, osculatur iuuenem, & procaci uultu blanditur, hoc est, uita omnem pudorem foemineum prior iuuenem amplectitur, osculatur, & impudenti petulantique uultu ad blanditur in sui amorem pertrahens tribus, amplexu scilicet, osculo & uultus impudentia ac blanditiis. Factis efficacibus adduntur uerba efficaciora in quibus mira arte & religionis studium & summum amorem simulat, & ad dulcia gratæque naturæ inuitat, & maximam securitatem promittit. Cum enim dicit uictimam pro salute deuoui, hoc est, aliquanto prius deuoueram, hodie reddidi uota mea, significat & religionis studium, & lautum conuiuium se domi habere paratum, ex oblati uictimam pacificis quæ pro salute offerri solent, ex quibus qui obtulit multas secum carnes domum deferbat edendas. Amorem simulat cum dicit, idcirco egressa sum in occursum tuum desiderans te uidere, ut te facerem mei gaudij & uotorum participem, quasi dicat: nulla leuitate egressa sum, sed tua causa ueni, nolens aliquem ad te mittere, sed ipsa egressa ut te inuenirem & reperi. Nec tantum ad epulas amoris & religionis simulatione inuitat, sed & ad libidinem aperte prouocare audeat, etiam hic magnum amorem simulans tanquam quæ eius causa & lectum elegantissimè ac mollissimè parauerit, & domum atque cubiculum omnis generis aromatibus asperferit, ipsa etiam elegantia, mollitiè & odorum suauitate pertrahens efficaciter ad id, ad quod natura ipsa per se procliuis est, Veni, inquit, inebriemur uerbis, hoc est, amoribus instar uerborum dulciter reficientibus addens & securitatem dicendo, non est enim uir in domo sua, abiit uia longissima, neque breui est reuerturus quia sacculum pecunie secum tulit, in sumptus uidelicet uia non paruam pecuniam secum ferens, nec reuerturus nisi statuto die, nempe in plenilunio. Hunc enim diem noster expressit cum Hebræa tantum habeant die statuto. A tam efficaci ergo tam procacis mulieris operatione & oratione,

non mirum est quod talis iuuenis otiosus, uagabundus & sapientia nequaquam trinitus, superatus sit. Proinde sequitur quod est fabulæ huius finis. Irretrixit cum multis sermonibus, hoc est, multitudine & blanditiis uerborum pertraxit eum, uel protraxit eum. Itaque quoniam sapientiam secum comitem non habuit, nec memor fuit præceptorum Dei, quæ olim à parentibus audiuerat, nihil uerbis mulieris contradixit, non obiecit timorem Dei, non cogitauit de securo damno & corporis & animæ, sed statim eam secutus est quasi bos, aut agnus lasciuens, & præ petulantia exiliens, qui non nouerunt quando ad præsepem, & quando ad macellum ducuntur, sed quando putant se duci ad præsepem, ducuntur ad uictimam. Ita enim & ille cum se putat ad conuiuium lautum, & mollitiem lecti atque uoluptatem ire, reuera ducitur ad mortem, siue temporalem mæchis secundum legem infligendam, siue æternam à Deo inferendam, & præ stultitia sua quæ brutis est comparatus, nescit quod trahatur ad uincula, quæ incidet per adulterium. Iniquitates enim suæ capiunt impium & funibus peccatorum suorum constringitur, ut supra dictum est. Quod sequitur, donec transfigat sagitta iecur eius, uel est referendum ad id, sequitur eam tanquam bos, ut sit sensus, sequitur eam donec eadem sagitta transfigat iecur eius, hoc est, donec per perperationem adulterij mortiferum uulnus accipiat in anima uelut sagitta iecori infixæ, uel etià ad illud, nescit quod trahatur ad uincula, ut sit sensus, ignorat ad quid mali trahatur, donec perpetrato scelere sentiat animæ conscientie remorsu aut timore ultionis promerita, siue à marito siue à Deo infligenda, lancinari & transuerberari. Subditur & tertia similitudo prioribus cõsimilis. Sic inquit sequitur quasi bos, aut sic nescit quod ad uincula trahatur, uelut si abis festinet ad laqueum, cum se putat uolare ad escam quæ quærit, ignorans quod agitur de periculo uitæ illius. Et hæcenus exempli propositio & narratio, in quo cum præ oculis posuerit aperte, & quam efficaces sint mulieris huiusmodi illecebræ, & quam noxia, rectè concludendo & quorsum hæc dicta sint demonstrando, dicit: Nunc ergo fili mi, audi me & attende uerbis oris mei, ne scilicet tale quid aliquando & tibi contingat, ne abstrahatur in uis illius mens tua, ut scilicet mens tua relicta uia ueritatis inclinetur ad ambulandum in uis quæ ducunt ad domum eius quod fuit huic iuueni principium mali, aut ne mens tua abstrahatur à recto per uias illius, hoc est, uias quæ ducunt ad illam, & quibus confortium inuitur cum illa, & caue ne decipiaris semitis illius. Nam huiusmodi mulieres & multas & fortissimas uulnerum atque malorum multorum, imo & mortis siue temporalis, siue æternæ causæ factæ sunt plerunq; domus enim illarum sunt uia infeti, penetrantes etiam interiora mortis cubicula, hoc est, domus illarum perducunt hominem per impietates quæ ibi committuntur ad mortem, sæpè etiam temporalem, semper uero æternam, imo ad profundam grauemque damnationem mortis æternæ. Hæcenus ad literam Salomon

Iomōn vehementer laborans in principio sui libri, vt filium adhuc innocentem ad amorem castitatis pertrahat, haud ignarus quanta mala ex luxu & libidine huic aetati & omni aetati proueniant. Ceterum in hoc eodem exemplo secundum sensum mysticum quatenus haec mulier in genere vel carnis gerit figuram, vel haereticus demonstratur, quomodo tum caro, tum haereticorum doctrina suis illecebris mentem & rationem, virilem hominis partem, ad mala & errores pellicit, oblectationibus scilicet ac benigno aggressu velut quibusdam oculis & amplexibus demulcendo, & suasionis suauitate ad consensum pertrahendo, amorem praetextendo & religionem, omnemque voluptatem cum securitatis promissione proponendo. Haec enim omnia in carne ad peccatum alliciente, & in haerese ad errores trahente facile est inuenire, vt qui iuuenili sunt animo, & necdum satis in bono aut in credendis confirmati facile capiuntur, nisi occasiones vitent, & aures eis claudant, ac congressus fugiant, alioqui per illas deducendi ad inferni damnationem. Quae sunt tum in carnem tum maximè in haereticorum doctrinam & mores quae de moribus huius mulieris dicuntur, nempe quod meretricio incedat habitu, praeparata ad decipiendas animas, garrula, vaga, quietis impatiens semper & vbique insidians; quae adeo aperta sunt vt ostendere non sit necessarium.

CAPVT OCTAVVM.

Nupquid non sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? In summis excelsisque verticibus super viam, in medijs semitis, stans iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur dicens.

VONIAM iam introduxerat Salomon mulierem proacem inuitantem ad se iuuenes sermone blando, & petulantem, e regione eius conuenienter iam introducit sapientiam velut alteram mulierem inuitantem homines ad se sermone qui merito efficacior esse deberet, cum ex personae inuitantis probitate, integritate, & excellentia, tum ex fructu quem adfert sequentibus se. Ostenditque haec ratione neminem causari posse se ideo petulantem illam mulierem secutum, quod sapientiam se inuitantem nunquam audisset. Nupquid non inquit, etiam sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? hoc est an quisquam hoc negare poterit? an non hoc tam est manifestum vt inficiari nemo valeat? non enim in angulo aliquo orbis terrae loquitur, nec tenebras quaerit & latibula, quemadmodum superior illa mulier, sed in summis excelsisque verticibus, &c. Tria loca designare videtur, primum fumos montium vertices, sed qui sunt iuxta viam per quam transeunt homines, quo significatur eam ex alto inelamare ad transeuntes per viam, Secundo eam dicit stare in medijs semitis, pro quo 70. habent *אנה יצאון רגליה*, id est in medio semitarum, diuersarum scilicet concurrentium vbi ex diuersis vijs homines conueniunt. Tertio iuxta portas ciuitatis, in ipsis

scilicet foribus portarum & ciuitatis, nam & hic ingredientium & egredientium est multitudo, vbi & iudicia ob id exerceri solitum fuit. Itaque significatur sapientiam non late-re, nec eius vocem incognitam esse, sed veluti ex alto & in locis frequentioribus cum in agris, tum in urbibus, declamare, omnibus merito cognitam esse debere, omnes eius vocem audire, neminem esse qui excusare se possit quasi non audierit. Sunt autem qui omnia quae hic sapientiae tribuuntur, de Christo intelligenda existimant etiam secundum sensum historicum & literalem. Sed quo omnia quae his capitibus dicuntur, de sapientia conformiter intelligantur, rectius intelligimus sapientem hic loqui de sapientia Dei increata quae toti competit tristitati, & variis modis homines ad se inuitat vt dictum est in cap. 1. vbi similis est locus. Aut potius de sapientia in genere, vt & Deo competit, & per Dei donum hominibus vt dictum est in cap. 3. Per profopoeiam enim de sapientia sic in genere comprehensa loquitur, & tribuens nunc ea quae in hominibus operatur, nunc ea quae cum Deo & ipsa diuinitate operatur, quasi persona aliqua esset & res a Deo & hominibus distincta, cum sit in Deo ipsa eius essentia, & in hominibus accidens ex diuina sapientia profluens & communicatum, & proinde vna & eadem in Deo & hominibus, sed per analogiam. Sapientiae ergo sic considerata & per intellectum apprehensa docendi & excitandi gratia sequentem tribuit orationem, quod dum facit, non mentitur fingendo, nec fallit, quod non est pro eo quod est asserendo, Deus enim in quo est haec sapientia, item & homines qui eam participant, partim re ipsa & factis, partim verbis, sapientiae nomine haec vbique inelamant, de sapientia haec quae sequuntur praedicando & ad eam amplectendum inuitando.

O viri ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum & aperientur labia mea, vt recta praedicent, veritatem medietabitur guttur meum & labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt omnes sermones meos non est in eis prauum quid, neque peruersum, recti sunt intelligentibus, & equi inuenientibus scientiam. Accipite disciplinam meam & non pecuniam, doctrinam, magis quam aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

ORATIO haec sapientiae elegans & efficax duas praecipuas complectitur partes, Primum enim excitat, & ad auscultandum inuitat, idque duplici potissimum ratione, videlicet & per insigne doctrinae suae encomium, & per insignem suae doctrinae commendationem. Secundo hac narratione proluxa completa, suadet sibi obediendum, promittens obedientibus sibi vitam & beatitudinem, non obedientibus exitium & mortem interminans. Ad auscultandum ergo excitatur, primum nominat personas quibus loquitur, viri (inquit) ad vos clamito, quod alijs verbis repetit & vox mea ad filios hominum,

Idem enim intelligit per viros & filios hominum, significans vniuersum genus humanum, ita vt & mulieres comprehendantur, mos enim scripturae est praesertim in hoc libro & in psalmis, idem diuersis verbis repetere. Sequenti versu speciatim paruulos & insipientes appellat, siue quod ad eos peculiariter hic sermo dirigatur qui sapientia sunt destituti vt sapere incipiant, siue quod omnes homines ex se sint paruuli & insipientes. Paruulos autem & insipientes eosdem dicit, nam vt iam aliquoties dictum est, paruuli hic semper dicuntur qui paruuli sunt sensu qui & insipientes dicuntur: nisi quod dictio insipientes vel stulti, aliquid plus mali significat, paruuli enim dicuntur ob ignorantiam, stulti vero quod rebus sapientiae contrarii sunt dediti. Personis ad quos sermo dirigitur compellatis dicendorum a se encomium prosequitur, commendans ea a magnitudine, a veritate & aequitate eaque perfecta. Audite inquit, me quoniam non de rebus leuibus ac parui momenti sum locutura, sed de rebus magnis, insignibus & nobilibus, vt habent Hebraei. Et ne putemus eam locutura de mirabilibus naturae & operibus quibusdam quae stuporem quendam adferant & admirationem, sed nullam in vita vtilitatem, aut de perplexis quibusdam quaestionibus, ostendit quae sunt haec magna. Aperientur inquit, labia mea vt recta praedicent, hoc est, ea quae pertinent ad rectitudinem veritatis & vitae. Veritatem tum fidei, tum vitae, meditabitur hoc est cum meditatione loquetur guttur meum & labia mea detestabuntur id quod impium est, hoc est, impietatem. Nam iuxta Hebraea, dictio, impium, substantiuè accipi debet pro impietate. Et quoniam etiam in prophanis literis philosophorum & haereticorum quaedam veritas inuenitur, & detestatio impietatis, rectè subiungitur, Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauum quid neque peruersum, Eloquia enim domini eloquia casta, vt in Psal. 11. & 17. Id autem dici non potest de philosophorum & haereticorum sermonibus, in quibus multa falsa & praua sunt admixta veris & bonis. Quoniam autem sapientiae sermones non omnibus tales videntur, ideo subiicit, recti sunt intelligentibus, & aequi his qui quaerendo inueniunt tandem scientiam, significans non sermonum vitio fieri vt in eis multa qui busdam non placeant, sed vitio intellectus malo iudicio praecoccupati & eos non intelligentis nec studentis intelligere, vt qui non ex animo quaerant inuenire scientiam. Sic & Dauid dicit, vniuersa via domini misericordia & veritas requirentibus testamentum eius & testimonia eius. Hac ergo commendatione praemissa rectè subinfert, accipite disciplinam, hoc est, eruditionem & correptionem meam (utrumque enim dictio Hebraea significat.) & non pecuniam. Quod quomodo sit intelligendum, indicat sequens pars, doctrinam magis quam aurum eligite. Non ergo omnino prohibet pecuniam accipere aut quaerere, sed sapientiam indicat pecuniae preferendam esse, vt sit sensus, accipite disciplinam meam, magis quam pecuniam, quemadmodum & in Ozea dicitur, misericordiam

volui & non sacrificium, quod sequens pars explanat, & scientiam Dei plus quam holocausta. Cum enim maior pars hominum ante omnia diuitiis colligendis det operam, ita vt dicant, quaerenda pecunia primum est, virtus post nummos. monet è contrario sapientia vt praeter diuitiis doctrina ipsius eligatur, rationemque subiicit quae & supra posita est cap. 3. melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis.

Ego sapientia habito in consilio, & eruditus inter sum cogitationibus. Timor domini odit malum, arrogantiam & superbiam & viam prauam & os bilingue detestor. Meum est consilium & aequitas, mea est prudentia, mea est fortitudo, per me reges regnant, & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant & potentes decernunt iniuriam.

Post commendationem doctrinae subiicit proluxam sui commendationem, primum quidem insinuando quid in hominibus efficiat, & deinde quomodo cum Deo fuerit & operata sit. Primum ergo de se dicit, ego sapientia habito in consilio, hoc est, vbi sana rectaque consilia inueniuntur & quaeruntur, ibi ego sum praesens semper, inde ego non decedo vnquam, sed huiusmodi consilia excito, promoueo & adiuro, quae bona sunt & salutaria suggerendo: & cogitationibus eruditus, quibus prudenter aliquid gerendum cogitatur, inter sum, sic vt suggeram quid maximè faciendum sit. Quo significat se non interesse cogitationibus ineruditatis, itulit & impijs, iuxta illud Sapien. Spiritus enim sanctus disciplinae effugiet fictum, & auferet se a cogitationibus quae sunt sine intellectu, & corripitur a superueniente iniuritate. Quod & sequens sententia hic significat, Timor domini, qui est principium sapientiae, imo ipsa sapientia, odit omne malum, & ideo arrogantiam, & superbiam & viam prauam, & os bilingue ego detestor, tantum abest vt huiusmodi cogitationibus ac factis intersum. Primum ponit arrogantiam & superbiam, quia haec est initium omnis peccati, & consistit maxime in cogitationibus. Deinde addit viam prauam, quae consistit in actionibus. Tertio quod in verbis consistit os bilingue, hoc est, quod aliud loquitur quam cor cogitet, & quod apud diuersos diuersa loquitur. Subiicit quo declarat se habitare in consilio: Meum inquit, est consilium, hoc est, a me procedit omne consilium, sed illud cui aequitas coniuncta est, a me est omnis prudentia & intelligentia recta, sed & fortitudo mea est, quia & per me pertinetur ad principatus atque sublimes honores & per consilia mea fortiter & strenue multa geruntur. Per me enim reges regnant, quia & per me ad regnum legitime perueniunt, & per me illud rectè gubernant. Per me legum conditores iustas leges populis praescribunt, per me principes imperant, & potenter decernunt iustitiam, tum in legibus condendis, tum in sententiis ferendis. Haec enim omnia sine sapientia rectè fieri non possunt, quae in impetrando plus habet momenti quam vires & diuitiae. Me-

Sapi. 1.

Psal. 24.

Ozea. 6.

Sapi. 6. Lior

Mysticus sensus.

COMMENTARIA IN

lior est enim sapientia quam vires, & vir prudens quam fortis.

Ego diligentes me diligo, & qui mane vigilauerint ad me, inuenient me. Mecum sunt diuitiae & gloria, opes superbae & iustitia. Melior est fructus meus auro & lapide pretioso & gemina mea argento electo. In viis iustitiae ambulabo, in medio semitarum iudicij, ut dicam diligentes me, & thesauros eorum repleam.

OSTENDIT in superioribus sapientia se multa praestare hominibus & priuatim singulis, & publice rebus publicis ac regnis. Itaque quoniam querere quis posset, quibus modis haec tam omnibus necessaria & utilis sapientia comparari possit, & meture, ne quam est utilis, tam difficulter possit obtineri, ostendit his subiectis verbis, se ut est summè necessaria, ita omnibus obuiam esse & facile parabilem, non regis opibus comparari, aut viribus belli, sed solo amore quo nihil est homini conuenientius. Ego, inquit, diligentes me, diligo, quod non sic est accipiendum quasi nostra dilectio sapientiam omnino praecedat & promeretur. (nam ut sapientiam quis diligit, ipsa efficit in nobis sapientia) sed quod amatores suos, hoc est, studium & affectionem bonam erga se ostendentes, magis magisque diligit, hoc est, magis magisque se eis impertiatur, eisque ad se dirigendo & tuendo eos. Vnde & subditur. Et qui mane vigilauerint ad me, & ut habent Hebraea, quae fuerint me, significans ante omnia cum quis surgit ipsam querendam, iuxta illud: Primum quaerite regnum Dei & iustitiam eius. Quod facientibus, sicut dominus promittit omnia temporalia, quae imprimis gentes quaerunt, addenda, dicens, & haec omnia adiucientur vobis: ita & sapientia hic satis idè significat, cum subdit: Mecum sunt diuitiae & gloria, &c. quasi dicat, qui me inuenit, etiam ea quae alij maximè quaerunt, mecum consequetur. Mecum enim sunt & diuitiae & gloria. Haec enim etià temporaliter saepe per sapientiam obtinentur, & semper spirituales diuitiae quae verae sunt diuitiae, & gloria vera coram Deo, sapientiam sequuntur. Bene autem dicit, opes superbae, hoc est, excelsae & eminentes & iustitia. Nam & diuites huius mundi sapientia carentes habent etiam opes magnas, sed quae sunt mammona iniquitatis, ut quas frequenter vel acquirunt vel conseruant iniuste. At sapientiae amatores opes habent cum iustitia. Habent autem quidam codices, opes supernae, & iustitia, quod spiritualibus diuitiis magis conuenit, quae sunt maximè iustitia. Sed Lira & Beda legunt superbae, monèntque superbiam hic non accipi in malum, sed ut saepe etiam in prophanis literis pro excelsis & eminentibus, quomodo & Esa. 60. dicitur: Pone te in superbiam seculorum. Et magis conuenit Hebraicae dictioni superbae quam supernae, quamuis neutrum propriè significet, & opes multas & antiquas, hoc est, durabiles & firmas. Caeterum ne quis opes terrenas putaret in sapientiae ademptione potissimum esse spectandas, aut de iis potissimum, quod dixit de opibus, esse intelligendum, rectè subiicit: Melior est fructus meus auro &

Mat. 6.

Esa. 60.

lapide pretioso. Est enim praecipuus sapientiae fructus iustitia, quae tandem perducit ad regnum, & gloriam opesque caelestes. Et quoniam ad opes ferè perueniunt homines auari per media iniusta, in eo quod sequitur, docet sapientia se non huiusmodi via promissas diuitias suis amatoribus comparaturam, sed per iustitiam & aequitatem, ut, inquit, ditent diligentes me. Ambulabo (& ut habent quidam libri) ambulo (Hebraea enim futurum refert) in viis iustitiae, & in medio semitarum iudicij, hoc est, non propter eam ad iustitiam defleam, nec cuiquam quod suum est eripiam, sed iuste id faciam, in iustitia id agam, non declinans neque fauore ad dexteram, neque odio ad sinistram. Ideo enim dixit, in medio semitarum iudicij, significans se seruaturam medium, quod habent semitae iudicij, nec ad alteram partem declinaturam. Potest & aliter intelligi quod dicitur, in viis iustitiae ambulabo, &c. ut se dicat ambulaturam, quia ambulare in eis faciet, quemadmodum exponit Liranus, nam & verbum Hebraicum *לָבַח* cum sit coniugationis Pihel significat etiam facere ambulare. Itaque sensus erit, faciam & facio meos ambulare in viis iustitiae, ut pro merito iustitiae ipsorum, ditare eos possim & replere eorum thesauros. Id quoniam etiam de temporalibus diuitiis debeat intelligi, maximè iuxta promissiones veteris legis, tamen principaliter adimpletur in diuitiis spiritualibus, quae hic ex parte, postea vero plenè propter iustitiam conferuntur sapientiae studiosis. Quibus significandis multum conuenit quod habent Hebraea, ut haereditare faciam diligentes me id quod est. Nam quanquam per id quod est rectè intellexerimus cum nostro interprete significari opes in genere, sicut & 70. verterunt *ὀψωνίαι*, id est substantiam, speciatim tamen significatur id quod verè & solum est per se, ipsaque essentia, Dei scilicet, quae sola diuites facit, in cuius fruitione sola est felicitas, & omnium rerum copia sine fastidio.

Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab aeterno sum, & ex antiquis, antequam terra fieret. Erant abyssi, & ego iam concepta eram: necdum fontes aquarum eruperant. Necdum montes graui mole conuulserant, ante colles ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, & flumina & cardines orbis terrae.

POSQVAM se commendauit sapientia ab his quae operatur in hominibus, & eis praestat, deinceps proluxa narratione se commendat, ab his quae eam planè diuinam esse ostendunt, quaeque cum Deo est operata. Meminisse autem oportet quod supra dictum est, sapientiam in genere per intellectum comprehensam hic introduci loquentem, quomodo poëtae quandoque iustitiam aut illam quavis virtutem loquentem faciunt docendi gratia, quomodo & Ecclesi. 24. Sapientia inducitur loquens, saepe proluxè commendans oratione multum simili huic loco, ita ut sapiens ille hunc locum omnino imitatus videatur

Eccle. 17.

D. Hier.

Eccle. 24.

deatur, Qui & alibi de eadem in genere loquitur tanquam persona aliqua esset & mulier cum dicit: Qui continens est iustitiae, apprehendet illam, & obuiabit ei quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum. Itaque quoniam antiquitas res commendare solet, & dignitatem auget, res praeterea cum laude olim gesta commendant eum qui praclare egit, opera denique affabre facta celebriorem conferunt opificij, seipsam nunc laudat sapientia, & ab aeternitate sua, & ab operibus admirandis quae cum Deo perfecit propter homines. Quod ergo ad prius attinet dicit, dominus possedit me in initio viarum suarum, bene vertit interpret reddendo possedit potius quam acquisiuit, ut quidam, vertunt, cum vtrumque significet verbum Hebraicum *יָרַד* Cana, non enim propriè dominus sapientiam acquisiuit quam semper habuit ab aeterno, sed possedisse eam melius dicitur, quia eam apud se habuit cum inciperet mundum creare, hoc enim est quod dicit, in initio viarum suarum hoc est operationum suarum quibus mundum fabricatus est. Septuaginta tamè verterunt *νεγος ἐπιβίωσις* hoc est, dominus creauit vel formauit me, quomodo habet & Chaldaeus paraphrastes, circa qua versionem 70. sic scribit D. Hiero. in epist. ad Cyprianum To. 3. Nullum autè debet verbum creationis mouere, cum in Hebraeo non sit creatio, quae dicitur *בָּרָא* Bara, sed possessio, ita enim scriptum est, *בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם* Adonaj, Cananaj, Rescith, Darco, quod in lingua nostra exponitur, Dominus possedit me in initio viarum suarum. Inter possessionem autè & creationem multa diuersitas est. Possessio significat quod semper filius in patre, & pater in filio fuerit. Creatio autem eius qui prius non erat, conditionis exordium. Haec ille. Cum ergo hic dicitur secundum Septuaginta sapientia creata, intelligendum est quomodo & illud Eccle. Ab initio & ante secula creata sum. Et rursum eodem cap. Ipse creauit eam in spiritu sancto, & quod postea hic dicitur, concepta eram & parturiebar, pro quo alij vertunt formata eram & genita. Mos enim scripturae est cum vocibus humanis, & quae ab hominibus intelligi possint, res sublimes & caelestes omnemque humanum intellectum excedentes, explicare conatur, frequenter etiam rebus diuinis tribuere voces quasdam imperfectiorem continentes, quae tum abstrahere oportet, & id tantum intelligere, quod rei propositae continet. Itaque cum creata dicitur sapientia & formata, id tantum intelligendum, quod fuerit & subsisterit, non quod propriè creata sit vel formata, quasi aliquando non fuerit. Alioqui aliquando fuisset Deus sine sapientia, & sine sapientia sapientiam creasset. Et cum dicat, Dominus possedit me & creauit me antequam quicquam faceret, manifestè significatur ipsam nunquam propriè creatam, sed ab aeterno fuisse. Si enim antequam quicquam faceret Deus, fuit sapientia, non est ergo facta sapientia. Ipsa ergo verba & hoc loco & apud Eccle. manifestè conuincunt impropiè dici sapientiam creatam vel formatam: Nam & Eccle. 24. dicitur, primogenita ante omnem creaturam ipsa sapientia. Sensus ergo huius

loci, siue possedit legas, siue creauit, est, Dominus habuit me in initio suarum operationum, imò antequam quicquam faceret, Pro, in initio, Hebraea etiam verti possunt in initium, quomodo & Septuaginta verterunt, ut sit sensus, habuit me tanquam in initium operationum suarum, per quod scilicet, & cum quo omnia fecit. Sed prior sensus sequentibus magis conueniet. Sequitur enim ab aeterno ordinata sum, &c. Pro ordinata sum, plerique vertunt principatum habui & dominata sum: quia hoc loco ponitur verbum quod in Psal. Ego constitutus sum rex ab eo, &c. Sed Septuaginta verterunt *ἐξουατοῦ με*, hoc est, fundauit me. Et Chaldaeus habet ante mundum sum composita. Itaque sensus est, ab aeterno sum constituta, hoc est, fui apud Deum & in Deo. Nihil enim hic aliud multis verbis significatur, quam sapientiam fuisse ante omnia creatam. Ex eo autem quod sapientia ante omnia fuit, sicut sequitur aeternam fuisse, ita sequitur ipsam fuisse Deum ipsum. Si enim fuit, & apud Deum fuit, cum extra Deum nihil fuerit ante omnem creaturam, & in Deo nullum sit accidens quod non sit ipse Deus, sequitur sapientiam, de qua loquitur fuisse ipsum Deum, Verum non sic de ea loquitur Sapiens, sed quasi per se apud Deum subsistens & cum eo operata, quemadmodum & accidentia Deo tribuimus, sapientiam, iustitiam, & caetera id genus. Sic de sapientia in genere tanquam cum Deo operante & cum hominibus, loquitur Sapiens in libro Sapien. Tecum, inquit, sapientia, quae nouit opera tua, quae & adfuit tunc cum orbem terrarum faceres. Mitte illam de caelis sanctis tuis, ut mecum sit & mecum laboret, &c. Haec sapientia quatenus est in Deo & apud Deum, est ipse Deus, quatenus est in hominibus & cum hominibus est participatio quae diuinæ sapientiae, sed tanquam vna, eademque sapientia consideratur & comprehenditur atque dicit, hic loqui introducitur. Nec tantum de se quod possessa sit & ordinata à Deo ante omnes creaturas, sed etiam concepta eram & parturiebar, pro quibus duobus verbis Hebraeis vtrouique idem est verbum quod & verti potest formata vel genita, quomodo si vertatur, iam sensus patet ex praecedentibus, nempe quod formata aut genita dicitur, quomodo creata. Caeterum noster interpret vertendo concepta eram & parturiebar, plus quid significare voluisse videtur, nempe quod Deus sapientiam apud se existentem ante omnes creaturas, disposuerit ab aeterno in lucem edere & proferre, per opera videlicet à se mirabiliter efficienda. Tunc enim sapientia in mente diuina latens & quasi concepta, veluti genita est, cum per opera in sapientia facta, est manifestata. Vnde de se dicit Eccle. 24. Ego ex ore altissimi prodiui, cum scilicet verbo Dei omnia facta sunt quae Dei declarant sapientiam. Hinc & dicitur Ecclesiastici 1. ipse creauit illam in Spiritu sancto, & vidit & dinumerauit, & mensus est, & effudit illam super omnia opera sua. Cum autè satis fuisset, dixisse in genere, antequam quicquam faceret, ego fui. Varias tamè mundi partes enumerat, incipièdo ab infimis elementis, & sensim ad superiora

Psal. 2.

Sapien. 9.

Ian. in Prouerb.

d superiora

superiora & cœlestia corpora ascēdens, quod non solum elegancia & explicationis gratia facit, sed etiam vt principales mundi partes, diligētius obseruemus, & licet earum perpetuitatem & stabilitatem videamus, ob quā philosophi mundum iudicauerunt fuisse æternum, credamus tamen eas aliquando cœpisse esse, nec temerē sic eas esse constitutas, sed quemadmodum earum ordo, stabilitas & magnitudo satis testantur, per sapientiam omnia præcedentem. Enumerat ergo quæ infinita sunt elementa, terram, abyssos, hoc est, profunditatem & immensitatem aquarum maris, fontes, montes, colles, flumina & cardines orbis terræ. Ita enim vertit noster interpres quod in Hebræo obscurè sic habetur, & plateas, & principium (vel caput) puluerum terræ. Cardines orbis terræ legimus, & in Canticò Annæ, Domini sunt cardines orbis terræ & posuit super eos orbem. Et intelliguntur communiter cardinales, hoc est, principales orbis terræ partes, Oriens scilicet, Occidens, Australis, & Septentrio, quibus quasi columnis sustinetur & consistit mundus. Quamquam quidam intelligant polos mundi circa quos cœlum vertitur.

Quando præparabat coelos aderam, quando certa lege & gyro vallabat abyssos, Quando æthera firmabat sursum, & librabat fontes aquarum, Quando circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos, quando appendebat fundamenta terræ, Cum eo eram cuncta componens, & delectabar per singulos dies: ludens coram eo omni tempore: & ludens in orbe terrarum, & delicia meæ esse cum filiis hominum.

AD superiores mundi partes iam ascendit, & rursum ab eis ad inferiora descendit, cumque prius se dixerit fuisse ante eas quas commemorauit mundi partes, nunc se dicit in his quæ narrat constituendis adfuisse & cooperatam, vt intelligamus eius non tantum æternitatem, sed & efficaciam, Quando inquit præparabat vel cōstituebat coelos aderam simul scilicet cooperans, quando certa lege & gyro vallabat abyssos, vbi per abyssos quidam rursus vt superius cum dicitur nondum erant abyssi, intelligunt profunditates aquarum & ipsa maria, quæ ita conclusit in certum locum & quasi vallo cohibuit, vt egredi non possint. Verum cum id postea dicitur & iam ad superiora ascendat, per abyssos potius hic intelligenda est vastitas illa & immensitas illa spatij profundissimi, quod est inter cœlum & terram, de quo dicitur Gen. 1. & tenebræ erant super faciem abyssi. Hæc abyssum gyro, hoc est, circulo corporum cœlestium, certaq; lege quæ mutari non potest circinnuallauit, & quasi vallo conclusit, Hebræa enim habent cū statueret & describeret circulum super faciem abyssi. Magnificè autem & expressè pergit opera Dei commemorare, vt ea commemoratione ob oculos clarius propòsita, magis sese commendaret, & melius intelligeretur talia opera sine sapientia non potuisse fieri, aut sic constitui. Sequitur ergo, quando æthera firmabat sursum. Vbi per æthera intelligendum clementum ignis aut etiam superior aeris regio, hæc enim sursum firmiter sunt constituta, hoc est firma & stabili dispositione. He-

bræa dictio magis magnificat nubes vnde 70. verterunt *et æthera videntur* hoc est supernas nēbulas. Quare quod sequitur & librabat fontes aquarum. Non de fontibus qui in terra sunt accipiendū est, sed magis de fontibus cœlestibus, qui scilicet de nubibus aquas profundunt in terras. Quod ergo dicitur, librabat fontes aquarum, significat Deum quasi in libra suspēdisse sursum fontes aquarum, hoc est, nubes ipsas, ita vt eas diuiserit ab aquis quæ in terris sunt, & in pōdere atq; mensura eas diffundat super terrā. Vnde Iob. 26. dicitur, qui ligat aquas in nubibus suis, vt non erumpāt pariter deorsum. Harum ergo cœlestium aquarum occasione redit ad inferiores aquas. Quando, inquit, circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis ne transirent fines suos, dicens videlicet vt est apud Iob. Vsq; huc venies & non procedes amplius, & hic cōstringes turbulentes fluctus tuos. Et in Psal. Terminum posuisti quē non transgredientur, neq; conuertetur operire terrā. Et subiicit, Quādo appēdebat fundamenta terræ, Pro quo Hebræa clarius habent, Quādo statuit fundamenta terræ. Sunt autē fundamenta terræ, ipsa terræ stabilitas, in qua veluti in fundamento quodā constituta est firmiter, Deo eā sustinēte. sua omnipotēte manu, iuxta illud Psal. Qui fundasti terram super stabilitatē suam. Appēdere ergo vertit interpres, quēadmodū & in Esa. Quis appendit tribus digitis molē terræ. Et in Iob: Qui appēdit terram super nihilū, significare volens Deum ipsam terrā sua manu continere & quasi pōdere. Et hæcenus quidē semper pendet sententia, ita vt semper repeti debeat verbum prius posītū, aderam. Nā quod sequitur, Cum eo eram cuncta componens, apud Hebræos separatim est à superioribus, & coniungitur cum sequentibus. Notandum autē plerisque ex Hebræo vertere, erā iuxta eum alumnus & veluti nutritius, quo rectē intelligitur significari sapientiam adfuisse Deo velut alumnus non Dei, sed creaturarum quæ per sapientiam gubernantur. Est enim hic Hebræis מְנַחֵם dictio Amōn, quæ etiam, alumnus significat, vt Esa. 49. Erunt reges nutritij tui. Quidā vertit fidelis quia amōn fidelitatē significat. Noster septuaginta secutus vertit, cōponens: quia eadē dictio artificē nonnunquā significat, vt Cant. 6. vbi nos legimus, quæ fabricata sunt manu artificis. Habent enim 70. *ἀγαλλόμενος ἐν ἡμέραις*, adaptans ego eram. Quod sequitur, & delectabar per singulos dies ludens cum eo omni tēpore, hoc significat quod à sapientia in operibus à Deo creatis voluptatē conceperit, iuxta illud: Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona. Et in Psal. Letabitur Dominus in operibus suis. Quibus significatur Deū & sapientiam eius nō tantū creasse vniuersa, sed eadem diligere, & in illis complacentiam habuisse semper, eadēmq; gubernare & cōseruare, quemadmodum artifex cōplacet sibi & gaudet in opere suo, atque ob id illud tuetur, custoditque. Diligis enim, dicitur in Sapientia omnia quæ sunt, & nihil odisti eorum quæ fecisti. Ludere ergo hic positum est pro gaudere, quemadmodum & Beda annotauit. Cū autē sapientia se dicat in omnibus creatis gaudere, speciatim tamē se gaudere dicit in hominibus

Iob. 26

Iob. 38.

Psal. 103.

Ibidem.

Esa. 40.

Iob. 26.

Gen. 1.

Psal. 103.

Sapi. 11.

hominibus: Delicia meæ, inquit, esse cū filiis hominū, vel vt habet Hebræa, sine infinitiuo esse. Delicia meæ cum filiis hominū Quo significat se in singularem habere complacentiam vt propter quos omnia alia sunt creata, quique Dei gerūt imaginē. Itē quod se eis cupiat insinuare seque in illos transfundere & cōmunicare. Vnde apud Eccles. dicit sapiētia se in omnibus populis quæfuisse sibi requiē, iustam autē à domino vt in Jacob habitaret & in cœlestis Dei mitteret radices, & in Israel suam acciperet hæreditatē. His autē vltimis verbis validē mouere studet sapiētia homines ad se capescendū, vt cui volupe sit se tātā ac talem hominibus impertiri ac illis sua bona cōmunicare. Et hæcenus quidem totā orationē sic exposuimus, vt sapientia cōsideratē in genere tribuatur absque applicatione ad certā in diuinitate personam, quēadmodū pleriq; imō omnes veteres hūc locū explanāt Christo cū tribuentes, nō quod hūc intellectū reiciendū aut excludendū putemus, sed quod iuxta modū loquēdi scripturæ illū putemus esse historicū & literalē, sub quo sensu nobis cū Iudeis cōmuni, non dubitamus altius quid à Spiritu sancto significatum his verbis, quod præter Christianos (quibus Christus aperuit sensum vt intelligerēt scripturas nulli intelligere possint. Sicut enim cum dicitur in Psalmis: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum, secundum simplicē & literalē sensum nobis cum Iudeis cōmunē significatur, cœlos Dei iussu & voluntate subsistere & creatos esse, sed quia ex eūāgelio didicimus filiū Dei esse verbū per quod omnia facta sunt, ideo scēsu vltiore eis Psalmi verbis intelligimus Christiani significari per filiū suū cū Spiritu sancto qui ab ipso procedit, patrē creasse omnia: ita similiter quæ hic de sapiētia dicuntur in genere, soli nos Christiani, sub sensu historico nobis cū Iudeis cōmuni, intelligimus ad Christū altiori sensu, perfectius, verius, & excellentius pertinere, Quia de eo dixit Paulus quod Dei sit virtus & sapiētia, nec tātū Dei sapiētia, sed & nostra, Qui factus est nobis, inquit, sapientia & iustitia. Ad hunc modū nobis hunc locū tradātibus, præterquā quod & solidior & iucundior erit sensus noster mysticus, etiam certius licebit Arrianorum argumēta refellere, qui ex hoc loco & similibus apud Ecclesia, ostendere nitēbantur, filium Dei aliquādo cœpisse & creaturam esse, quia dicitur: Dominus possedit & creauit me, ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia. Intelligunt quidem plerique illud, Dominus creauit me, vt annotat hoc loco Beda, dictum de incarnatione domini, non de eius æterna generatione, & ideo non esse dictum pater creauit me, sed dominus. Sic enim accipit hūc locū D. Aug. li. 1. de Trin. c. 12. Secūdū formam, inquit, Dei dictum est ante omnes colles genuit me, hoc est, ante omnes altitudines creaturarum, secūdū formā autem serui dictum est, Dominus creauit me in principio viarum suarum, quia secundū formam Dei dixit, Ego sum veritas, secundū formā serui, ego sum via. Quia enim ipse est primogenitus à mortuis, iter fecit Ecclesie suæ ad re-

Eccles. 24.

misticus sensus.

Psal. 32.

1. Cor. 2.

Iean. 14.

August.

gnum, ad vitam æternam cui caput est, ad immortalitatem, etiā corporis, & ideo creatus est in principio viarum Dei in opera eius. Similē sensum prolixè profequitur D. Hilarius li. 12. de Trinit. à quo & Augu. sua mutuatus videtur, legitq; Hilarius: Initium, vel initium viarū Dei. D. Ambro. lib. j. contra Arrianos c. 2. aliter hūc locū, tractat vt sapientia Dei quæ Christus est dicatur creata in opera Dei, quod ad opera Dei perficienda adhibita sit, & quæ latebat producta sit. Verum hi sensus non conueniunt similibus illis locis Ecclesiæ. Ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia, & quod hic dicitur, ante colles concepta eram & parturiebar, quæ de incarnatione facta post longa tempora intelligi non possunt, vnde illis locis multum gloriabatur Arrianus, sed quam subtiliter, patet ex superiori expositione. Cum enim hæc nō primo de Christo sint dicta, sed de sapientia in genere, nec ex his locis secundum primum sensum concludere liceat sapientiam aliquādo cœpisse esse, & fuisse quando non erat, sed etiam secundū Iudeos intelligenda hæc sint vt sapientiam fateamur fuisse æternam: nec etiam cum Christo hæc accommodantur, eius arguunt originem aliquando cœpisse, sed æternitatem eius comprobant, cuiusque quam ex patre habet ab æterno originē & progressum. Sicut enim de sapiētia in genere dicitur, quæ creata fuerit, formata & concepta ante omnia quæ ante secula subsistēs in Deo & apud patrē, ita multo magis de appropriata Dei patris sapientia, quæ filius Dei est, quia & illa ante omnia fuit apud patrē in personali distinctione subsistēs, atque ab illo emanans. Vnde ei verè competit quod pro concepta eram & parturiebar, quidam vertunt ex Hebræo esse genitam, quia ab æterno fuit filius qui est sapiētia patris genitus ab eo, ratione cuius generationis æternæ, etiam quidam rectē intelligunt sapientiam hanc dici creatam à Deo, vt videlicet creationis nomen abusive positum sit pro generatione. Sic enim Liranus exponit in Ecclesie sic & Hilarius lib. de synod. contra Arrian. vbi etiam hic locus tractatur. Huic appropriatæ Dei patris sapientie conuenit quod in Hebræo hic rursus, quemadmodū in primo cap. dicitur in principio per verba futuri temporis, nonne sapientia clamabit, & intelligentia dabit vocem suam. Rectē enim hic significatum est, sapiētiam Dei patris indutā humanitate aliquando verè & corporaliter clamaturam per euangelij prædicationē quam non in occulto edidit, sed sicut ipsa dicit, Ego palam locutus sum mundo, & in occulto locutus sum nihil. Ex excelsis enim montibus ad turbas verba fecit, atque in publicis ciuitatum locis, in plateis, in templo, & synagogis, vbi omnes Iudæi conuenire solebant, inuitans omnes ad se recipiendum, & audiendum. Cuius doctrina meritō recipienda est, tum quod maiora & perfectiora contineat quam lex Mosaica, plura etiam & meliora dona accommoda præstet suis obseruatoribus, consilium scilicet quō expedite ad felicitatem perueniatur, fortitudinē qua vitis omnibus quis dominetur & verè regnet diuitias spirituales & gloriam æternam, tum

Hilarius Ambros.

quod ab eo profecta sit qui ab aeterno fuit apud patrem, per quem facta sunt & secula. quae adeo desideravit esse cum filiis hominum, ut propter eos homo factus sit, cum eis diu conuersatus, & nihil non faciens, quo se, omniaque sua bona illis communicaret, cum quibus etiamnum assidue in hac miseria manet mirabiliter usque ad consummationem seculi, sicut promisit dicens: Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi. Quis ergo & talem & talis doctrinam non merito auidè lubèter suscipiet? Merito ergo subditur.

Matt. 24

Nunc ergo filij audite me, beati qui custodiunt vias meas, audite disciplinam & estote sapientes & nolite abiicere eam. Beatus homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Qui me inuenerit, inueniet vitam, & habiet salutem à domino. Qui autem in me peccauerit, laedet animam suam. Omnes qui me oderunt, diligunt mortem.

Hæc est secunda principalis pars totius huius orationis, in qua post suam doctrinam, siveque insignem commendationem, ad obediendum sibi inuitat, idque non rigidè sed blanda compellatione, filios appellans quos prius paruulos & insipientes dixit ac beatitudinè pollicens custodientibus vias suas hoc est præcepta ipsius & ea in quibus incedendum esse demonstrat. At ut insinuaret non rigidè se audiendam aut inquirendam, sed sibi præcipuam & primam dandam operam, præ aliis omnibus rebus quibus homines suum studium impendere solent, beatus, inquit, qui audit me, & vigilat ad fores meas quotidie & obseruat ad postes ostij mei, hoc est, qui sicut discipulus, aut is qui consilio vel ope alicuius indiget, summo manè adit ædes præceptoris, eiusque à quo consilium & auxiliū expectat persistens ibi quousque aperiantur fores, & intromittatur & ad eum exeat is quem querit, ita etiã summo mane me requirit, ante omnia desiderans à me edoceri & instrui quid maximè faciendum, non prius desistens quam me ad se egredientem receperit, aut in adyta

Matt. 7

& secreta sapietie intromissus didicerit quod desiderat. Allegoria enim est in eo quod dicitur, vigilat ad fores meas, &c. quemadmodum & in illo Euangelico: Qui querit, inuenit, & pulsanti aperietur. Alluditur enim ad eum qui alterius domum diluculo accedit, doctrinam aut consilij gratia, iuxta illud Eccles. Si videris sensatū, cuius ad eum, et gradus ostiorum illius exterat pes tuus. Itaque non est curiosè inquirendum quæ sint fores sapientie, et postes ostij eius, cum totus sermo sit Tropicus, quo significatur sapientiam summo mane querendam. Simili tropo Sapi. significatur sapientiam desideratam à nobis summo mane ad futuram nostris met ædibus: Facile, inquit, videretur ab his qui diligunt eam, et inuenietur ab his qui querunt eam. Præoccupat qui se concupiscunt, ut illis se prior ostendat. Qui de luce vigilauerit ad eam, non laborabit. Assidentem enim illam foribus suis inueniet hoc est, mox paratam sibi inueniet ut adsit ei dux & comes in omnibus actionibus suis, veluti præforibus expectans donec egrediatur, & se itineris sociam adiungat. Aut cum quis egredi volet ad sapietiam querendam, ipsamet ei ita tim aderit, sequi offeret. Nihil tamè vetat quin

Eccl. 6

Sapi. 6

per fores & postes ostij sapietie intelligamus etiã fores domus Dei, in qua ex ore doctorum sapientia maximè est percipienda, ut intelligamus diluculo surgendū, & tépla locaque sacra adeunda, ubi diuinis inspirationibus, & sacris cõcionibus instruemur quomodo legim. de mulieribus, quæ obseruabat ad ostium tabernaculi testimonij. Iuxta Bedã fores & postes ostij sapietie, sunt scripturæ sacræ, & doctores sacri, qui sua doctrina aditū præbent ad percipiendam sapietiam, & tanquã postes, alios sustentant. Ad has fores ergo euigilandū est, iuxta illud quod ex Eccles. citatum est, non ad conuenticula hæreticorum & impiorum. Et subiicit sapietia causam, cur talè dicitur beatū qui se auidè querit. Qui, inquit, me inuenierit inueniet vitam, & gratiam in præsentem, & gloriæ in futuro, nec vitam tantum inueniet, sed etiã hauriet, hoc est, percipiet vtraque vita salutè à Domino. Contra, qui in me peccauerit, me spernens & audire contemnens & negligens, non me lædet, nihil mihi incommodabit, sed lædet animam suam, quam in finitibus bonis priuat & aeternæ morti obnoxiam facit. Sic in Psal. Qui diligit iniquitatem, odit animam suam. Imò omnes qui me oderunt, me odiendo declarant se diligere mortem, quod vel auditu horribile est, nã contra naturam est diligere mortem. Proinde significatur quam sint o fores sapietie non solum miseri, sed etiam planè excordes. Odiunt autem sapientiam quotquot eam admittere recusant, iuxta illud, Omnis qui malè agit odit lucem. Diligunt mortem qui his cupidè inhæret, quæ mortem adferunt, iuxta illud Sapi. Impij manibus & verbis accerierunt illam, & æstimantes illam amicam destuxerunt, & sponiones posuerunt ad illam.

1. Re. 2

Psal. 10

Ioan. 3

Sapien. 1

CAPVT NONVM.

Sapientia edificauit sibi domum, excidit columnas septem, immolauit victimas suas, miscuit vinum, & proposuit mèsam suam, miscuit ancillas suas, ut vocaret ad arcem & ad mania ciuitatis. Si quis est paruulus, veniat ad me. Et insipientibus locuta est. Venite, comedite panem meum, & bibite vinum quod miscui vobis. Relinquitte infantiam, & viuite, & ambulate per vias prudentie.

In hoc capite pergit Sapiens comparare sapientiam cum muliere illa impudica, cuius iam sæpius meminimus, & quemadmodum superiori capite sapientiam introduxit, inuitantem ad suam doctrinam, contra blandam illam mulieris illecebrosæ inuitationem, de qua in cap. 7. ita nunc eandem introducit inuitantem ad conuiuium à se præparatum, atque è regione illius inuitationis mulierem impudicam inuitatè vicissim ad suum conuiuium. Ipsa hac cõparatione satis innuè, per mulierem hanc non tantum dehortari se velle auditores à libidine & venere, sed exempli causa hanc à se introduci & sub eius exemplo in vniuersum velle dehortari à carnis suggestionibus & praua doctrina quæ sapietie est contraria. Quo autem quod in principio huius capitis dicitur Sapientia edificasse sibi domum, in proprio & literali sensu, sub quo sublimior sensus mysticus latet, prosequendo explicationem superius inceptam, rectè intelligatur, obseruandus est similis huic locus, qui est, ut iam dictum

dictum est Ecclesiast. 24. ubi postquam sapietia similiter dixisset se authore omnia creata, subiicit, & in his omnibus (vel ut habent Græca, cum his omnibus) requiem quæstui, & in hæreditate eius (vel ut habent Græca cuius) morabor. Tunc præcepit & dixit mihi creator omnium & qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo. Pro quo Græca habent *ἐπιταύρωσεν ἑμὴν οἶκον*, hoc est, fixit tabernaculum meum, & dixit mihi, In Iacob inhabitabit, & in Israel hæreditare, &c. Quo loco obicitur quidem in nostra versione, sed significatius apud Græcos sapietia insinuat se omnibus iam creatis, quãquam in omnia haberet dominium, quæsiisse sibi requiem aliquam & habitationem, eamque Dei iussu se accepisse in populo Israelitico, qui ei datus sit in domum & habitationem suam, in qua familiariter sit conuersata, per legem à populo datam se illi insinuas, iuxta illud Psal. Qui annunciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel. Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Ita & hic postquam superiori capite Sapientia se omnia cum Deo creasse asseruisset, sed cum filiis hominum delicias habere, iam prosequendo cõceptam profopopœiam, introducit eam deinde Sapiens domum aliquam edificasse sibi, per quam ex cõparatione huius loci cum illo loco Ecclesiast. omnino verisimile est, ipsum iuxta sensum literatè intellexisse synagogam & populum Israeliticum, in quo se Deus frequenter habitaturum promittit apud Prophetas & Moysen. Et quoniam pro domo magnificè extruenda opus est columnis quibus domus innitatur & sustentetur, inducit eam excidisse columnas septem, hoc est, varias & multas iuxta scripturam phrasim, qua septè sæpius ponitur pro multis. Per columnas intelligens eos qui in illo populo fuerunt præcipui, doctores scilicet rectoris eius per quos in Dei cultu populus ille cõtinebatur, quemadmodum Paulus de Petro, Iacobo & Ioãne dicit, quæ videbatur columnæ esse, & in scriptura aliquando maiores populi, dicuntur anguli populi, ut 1. Re. 14. applicate huc vniuersos angulos populi. De his columnis quidam intelligunt etiam illud Psal. Ego confirmavi columnas eius. Domo edificata, facit sapientiam tanquam conuiuium solenne instruentem ad quod inuitauerit omnes: Immolauit, inquit, victimas suas, pro quo simpliciter Hebræa habent, Mactauit mactationem suam, ut non sit necesse intelligere de hostiis, miscuit vinum & proposuit mensam suam. Per quam mensam cibo potique, eoque optimo instructam, significare videtur ad literam doctrinam legis & prophetarum. De qua & Psal. dicit. Fiat mensa coram me in laqueum. Et: Parasti in conspectu meo mensam aduersus eos qui tribulant me. Vnde & Eccl. 24. cum etiam ibi dixisset Sapientia: Transite ad me omnes qui concupiscitis me, & à generationibus (vel ut est Græcè *ἐκ τῶν γενεών*), id est, à fructibus meis) adimplemini. Et, Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient. Subiicitur: Hæc omnia liber vitæ & testamentum altissimi, & agnitio veritatis. Quibus significatur scripturam sacram mensam esse qua sapietia suos pascit & reficit. Supple-
Iam. in Proverbo.

Psal. 147

Gal. 2

1. Re. 14

Psal. 74

Psal. 68

Psal. 17

ditat hæc mensa non tantum panem vitæ hominis necessarium, sed & carnes atque delicias animæ prudèti & delicias sacras, quæ admodum victimæ erant sacræ, nec non & vinum, quod lætificat cor hominis & inebriat, quia non tantum extinguit sitim rerum terrenarum, & prauæ concupiscentiæ, sed & in Deo gaudere facit, atque in eius amore accedit. Ad magnificentiã autem facit quod non per se sapietia introducit inuitare ad mensam suam, sed in eam rem dicatur miscuisse ancillas. Per quas significat prophetas, de quibus dicitur in Hier. Miscui ad vos omnes res vos meos prophetas per diem confurgens diluculo, & mittens. Hanc missionem Christus apud Lucã tribuit sapietie Dei, propterea, inquit, sapietia Dei dixit. Miscui ad illos Prophetas & Apostolos, nescio an alludens ad hunc locum. Ancillarum autem nomine, isti hic designantur, quoniam ita exemplo & parabola conueniebat, ut sapietie quæ sub mulieris persona hic proponitur, adderentur puellæ tanquã pedissequæ & ancillæ. Deinde ad significandum quod ad hoc munus non sunt delecti qui viribus re agerent tanquã viri bellicosi, sed secundum mundum infirmi homines & inermes, qui mansuetudine potius inuitarent, quam vi cogèrent. Septuaginta verterunt seruos suos, quomodo Cypria & August. legunt, ut qui secuti sunt versionem 70. tunc receptam, Miscui autem dicuntur ancillæ, ut vocarent ad arcem & ad mania ciuitatis, vel ut habet Hebræa, ad summitates excelsum ciuitatis, ad significandum quod à terrenis ad sublimia & cœlestia vocet sapietia. Quoniam melius Hebræa verti possunt non per præpositionem, ad, sed per super ut significetur ancillas miscui ut super excelsa ciuitatis loca vocarent & in clamarent, hoc est, ex alto, quo ab hominibus audiri possint, quemadmodum superiori capite dicitur sapietia clamare in altis excelsisque verticibus, ad significandum, quod est Esa. 45. non in abscondito locutus sum, in loco terre tenebroso. Qui sensus etiam in nostra est lectio, si præpositio, ad, referatur ad verbum miscui, ut sit sensus. Miscui ancillas suas ad arcem & ad mania ciuitatis ut inde vocarent & inuitaret nominæ sapietie, dicentes: Si quis est paruulus veniat ad me. Hunc sensum habent & 70. apud quos est, conuocans cum excelsa prædicatione. Rursus hic paruulus cui mox coniuunguntur insipientes & stulti, nec ætatis nomen est, nec in bonum accipitur pro humilibus, sed ut sæpè superius pro imperito & rerum ignaro. Dicit ergo sapietia per ancillas suas insipientibus & paruulis: Venite, comedite panem meum, hoc est, cibum meum, nam & carniū post meminit. Sed nomine panis Hebræicè omnis cibus cõprehenditur. Et bibite vinum quod miscui vobis, hoc est, quod temperaui & vobis paraui. Non enim dilutū vinū significare voluit, sed vinū iã paratū, & iuxta quod conuenit pro captu bibentium temperatū. Allegoricè autem hæc dicit, & sub panis ac vini nomine sapietie doctrinam significari indicatur versu sequenti: Relinquitte infantiam & viuite, & ambulate per vias prudentie, ubi per infantiam intelligenda vita carnalis & erronei iudicium, quo bona ac voluptates huius mundi homines præeligunt bonis æternis, quomodo pueri

Hier. 7

Luca. 11

Esa. 45

res ludicras & vanas sensu præferunt. Hæc ergo infantia primum est deferenda, ac tum a deunda sapientiæ domus, ut in ea quis reficiatur ac refectus viuat, sicque ambulare possit per vias prudentiæ. Non dissimilis est inuitatio Eccles. 5. 1. Appropiate ad me indocti, & cõggregate vos in domũ disciplinæ. Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? animæ vestræ sitiunt vehementer. Et in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite & comedite. Venite & emite absque argento & absque vlla commutatione vinum & lac. Quare appeditis argentum non in panibus, & laborem vestrũ non in futuritate? Audite audientes me & comedite bonum, & delectabitur in crassitudine anima vestra, &c. Quamquam hæc auctoritas magis pertinet ad sensum mysticum iã subiciendum, in quem longè perfectius & excellentius, quæ hic dicuntur competunt. Sicut enim certum est synagogam & Iudaicũ populum typum fuisse Ecclesiæ & Christiani populi, ita dubium non est quin per domum à sapientiã edificatã mysticè intelligi debeat ecclesiã, quæ iuxta D. Paulum est domus Dei, viui, columna & firmamentum veritatis. Hæc domũ sibi edificauit is, cui eximia & singulari ratione nomen sapientiæ attribuitur filius Dei, qui de se dicit, super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. Excidit etiam pro fortitudine domus septem columnas, hoc est, in perfecta eam constituit firmitate, ita vt diceret, Portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Fecit autem id aptando sic Apostolos & apostolicos viros, vt per eos tanquam columnas quasdam ædificium domus eius sustineri possit. Sic Hieremiam dominus dicit se dedisse in columnam ferream, & in Apoca. dicitur Qui vicerit, ponam eum columnam in templo Dei mei. Sic D. Gregor. in cap. 26. Iob, cũ dicitur: Columnæ cœli contremiscent, intelligit significari Apostolos, vbi & totum hunc locum tractat, indicans per columnas etiam particulares Ecclesias hic posse intelligi. Bene autem columnæ septem excisæ dicuntur, tum propter numeri septenarij perfectionem qui sæpè ponitur, vt dictum est pro multis, tũ quia columnæ Ecclesiasticæ Ecclesiam sustinent per septiformem Spiritus S. gratiam, ac septem Sacramenta à Christo Ecclesiæ relicta. Huic mystico sensui bene conuenit, quod iuxta Hebraicam veritatem non habetur pluraliter immolauit victimas suas, sed immolauit & macrauit victimam suam, vt intelligamus peculiariter insinuari vnã illam hostiã quam in cruce dominus ipse macrauit & immolauit, quam & in cibũ, imò in panem sub panis specie nobis edendam tradidit. Non enim fit hic mentio alicuius cibi, nisi ipsius victimæ, & tamen dicitur postea, Venite comedite panem meum. Pluraliter vertit interpret victimas suas, secutus Septuaginta qui habet *τὰς εὐχὰς θυμῶν*, id est, suas victimas. Quod bene conuenit cum eo quod est Matth. 22. in parabola euangelica: Tauri mei & altilia mea occisa sunt, & omnia parata. Quo significatur conuiuij magnificentia, quodque in eo sit ferulorum abundantia sufficiens ad saturandos quamplurimos. Miscuit & vinum sapientiã

hec nostra in suo conuiuio, quia & preciosum suum sanguinem sub vini specie, & doctrinã suam Euangelicam mirè inebriantem homines etiam vique ad mortis contemptum, suis proposuit artemperans eam hominũ captiui. In cuius sanè vini comparatione aqua verè fuit quicquid litera legis frigida suis propinauit. D. Cyprianus hunc totum locum citans de Christo epist. 3. li. 2. intelligit hoc præmonstrari typum dominici sacrificij, immolare scilicet hostiã panis & vini, & vinum mixtũ, calicem domini vino & aqua mixtum, propheticã voce denunciari. Atque ad paratam hæc à se mensam doctrinã suã, & sacramenti corporis & sanguinis sui, emisit qui vocarent cæcos & claudos, pauperes & debiles, iuxta parabolam euangelicam, quæ est apud Luc. huic loco non dissimilem. Qua dicitur: Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos, & misit seruum suum hora cœnæ dicere inuitatis vt venirẽt, quia iam parata sunt omnia. In alia autem parabola, quæ est Matth. 22. dicitur seruos suos multos misisse, & postea alios plures prioribus. Vocant hi serui ad arcem, quia ad superna, vel super arcẽ, quia ex alto, iuxta illud Esa. Super montem excelsum ascendite tu quæ Euangelizas. Sion, & exalta in fortitudine vocẽ tuã quæ Euangelizas Hierusalem. Et ca. 52. Quã pulchri super mōtes pedes annunciantis & prædicantis pacẽ. Vocant autem ad sapientiã domum, nam ibi conuiuium ab ea est instructum, nec extra eius domũ de cibo eius salutariter sumitur. Quæ admodum enim doctrina veritatis in veteri testamento petenda erat in populo Israelitico, vnde dicitur Eccle. 5. vt supra dictum est: Cõggregate vos in domum disciplinæ, ita Christi doctrina & sacramenta nõ alibi sunt accipienda nec querenda, nisi in vera ipsius Ecclesia, quæ hac nota agnoscitur, quod à Christo ædificari cœpta, deinceps ita perseuerat nixa suis colũnis, vt portæ inferi nõ quã præualuerint aduersus eam. Monent autẽ qui missi erant à sapientiã relinquere infantia, hoc est, (præter id quod dictum est) literalem legis intelligentiã & obseruationem, sub qua, inquit Paulus, Cum essemus paruuli, tanquam sub elemẽtis mundi eramus seruientes. Quãquã enim Hebræa non habeant infantiam, sensus tamen eodem redit, nam vel vertendum est, definit esse imperiti, vel relinquit imperitos. Noster securus est 70. qui habet, *ἀπολείπει ἀπορῆναι*, derelinquit imperitiã. Sunt qui per domum à sapientiã edificatam intelligunt corpus quod sibi ex virgine filius Dei fabricauit. Vide August. 57. de ciui. Dei c. 20. & in quæst. veteris & noui Test. quæst. 31. quibus locis per domum sapientiæ indicat & corpus Christi & Ecclesiam posse intelligi. Item sunt qui intelligunt animam cuiuslibet, iuxta illud: Sedes sapientiæ anima iusti. Quas intelligentias, vt non reiciimus vt potẽt, ita superiorem tractationem genuinam esse putamus.

Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, noli arguere derisorem ne oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapienti occasionem & addetur ei sapientiã, doce iustum & festinabit accipere.

Indicare

INDICARE videtur his sententiis sapientiã, quare tãtum vocet paruulos & insipientes, significans esse quosdam qui sapientiã nõ sunt capaces, quique ad sapientiã conuiuium non sunt aduocandi, hi scilicet qui planè impij sunt, ita vt benè monentes non ferant, sed eos irrideant, & ob id maiori odio prosequantur. De quibus & dominus dicit his quos ad prædicandum misit: Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte cõculcẽt eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. Dicit ergo, qui erudire studet derisorem veritatis, non solum nihil in illo proficiat, sed ipse sibi iniuriam facit, quia inuicem sibi à derisore cõciliat. Et qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, tũ quia ex detractatione impij malè audiet apud multos, & lædatur in fama nominis sui, tum quia ex importuna admonitione nõ nihil sit reprehensibilis. Itaque noli arguere derisorem, ne oderit te, sicque & in illo peccatum augeas, & te sine fructu periculo exponas. Quibus verbis non vult omnè redargutionem impiorũ prohibere, ea enim nõ nunquã ad aliorum exemplũ faciendã est, potissimum ab his quibus ex officio competit impietates cohibere. Vnde D. Paulus vult corã omnibus argui peccantes, vt & cæteri timorẽ habeant, iubẽtque arguere oportunè & importunè. Sed eam vult prohibere quæ sit priuata, & per quam nullum expectatur in aliis commodum, sed exacerbatio impiorum. Frustra enim inquit quidam, & nihil aliud quam odium querere extremã demetiã est. Cum autem videretur iam dicẽdũ esse argue potius paruulos & insipientes, qui scilicet necdum in profundum peccatorum deuenerũt, dicit potius, argue sapientem, & diliget te, tũ vt per contrarium effectum in sapiente ostendat malitiã impij. Hic enim corripietẽ, odit, ille eo magis diligit: tum vt sic insinuet paruulis & non omnino malis correptionem sapientiã recipiendam esse ab eis, tum vt etiã sapientes ad conuiuium sapientiã pertinere, eoque egere significet, quamuis prius paruuli tantum nominatim expressi sint & insipientes. Nullus enim ferè adeo sapiens est qui nõ aliquando delinquit, & non alterius monitione egeat, vel doctrina. Vnde & subiicit: Da sapienti occasionem discendi, & addetur ei sapientiã, doce iustum & festinabit accipere, iustum scilicet coniugens sapientiã, sicut prius impium derisori sapientiã, & significans ex doctrina sapientiã & iusto propolita, duplex rediturum commodum, alterum in docente, quia diligit te, alterum in discipulo, quia addetur ei sapientiã, sicut ex doctrina impii propolita duplex nascitur malum, odium præceptoris & maior eius qui docetur peruersitas. Sic & supra dixit, audiens sapiens sapientior erit.

Principium sapientiæ timor Domini & scientia sanctorum prudentia.

INDICATVR hic quomodo fieri possit, vt etiam paruuli & incipientes capaces fiãt cum sapientibus ipsius sapientiã, itẽmque de quali sapientiã hic sit sermo. Itaque repetitur Ian. in Prouerb.

quod in principio dictũ est, Initium sapientiã timor domini. Estq; hoc loco nõ dictio illo loco t posita *תַּיִשׁוּרָה* Rescith, quæ ambigã habet ibi dictũ est significationẽ, sed *תְּבוּנָה* Thechilath, quæ nihil significat quã inuitũ, nec est, hic Græcis, *σοφία*, id est, pietas, sed *φόβος* timor. Significatur ergo de ea sapientiã hic esse sermonem quæ incipit in nobis esse & crescere ex concepto Dei timore sicque paruulos & insipientes posse ad sapientiã peruenire, si Dei timorem concipiant, quem quoniam omnino abiecerunt impij & derisores, ob id sapientiã non posse percipere. Ad indicandã expressius differentiam inter hæc sapientiã & eam à qua iuxta mundum quidam dicuntur sapientes, subditur: & scientia sanctorum prudentia, hoc est, scientia & cognitio rerum sanctarum, quales scilicet scriptura docet, & scientia quam habent sancti homines, illa sola est vera prudentia vel intelligentia. Potest enim sanctorum exponi, vt vel ad res vel ad homines referatur, & potest in Hebræo repeti in secundo membro, principium, vt sic veratur & scientia sanctorum est principium prudentiã.

Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni vite. Si sapiens fueris, tibi metipsi eris, si autem illud solus portabis malum.

HIC patet hæcenus fuisse verba sapientiã ab eo loco: venite comedite panem meum, & adferuntur duobus his versibus duæ rationes, quæ merito mouere deberẽt ad amplectandã sapientiã. Quarum prior demõstrat utilitatem quæ homini ex sapientiã prouenit, longitudo scilicet vitæ de qua superius sæpè dictum est, quæ rectè respondet conuiuio ad quod inuitauit, quia propter vitam cibum & potus queritur. Altera ostendit nullũ incommodum vel commodum accessurum sapientiã, siue eam recipiamus, siue non, ne quis putet eam sui causa homines ad se inuitare, Si inquit sapiens fueris non mihi sed tibi & ad tuum bonum eris. Si autem illud, nõ ego sed tu solus sine me hinc senties malum. Sic & Iob 22. dicitur. Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei conferes si immaculata fuerit vita tua, & cap. 35. Si peccaueris quid ei nocebis, & si multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ quid facies contra eum? Porro si iustè egeris quid donabis ei aut quid de manu tua accipiet? Homini qui similis tui est, nocebit impietas tua, & filium hominis adiuuabit iusticia tua. Vnde patet, quomodo intelligẽdũ sit quod hic dicitur, tibi metipsi eris sapiens, & solus portabis malum, videlicet vt Deus excludatur non homo.

Mulier stulta & clamosa, plenãque illecebris, & nihil omnino sciens, sedet in foribus domus suæ, super sellam excelsã vbis loco: vt vocaret transeuntes per viam & pergentes itinere suo. Qui est paruulus, declinet ad me. Et recordi locuta est: Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Et ignorauit quod ibi sunt gigantes & in profundis inferni conuiuia eius. Qui enim applicabitur illi, descendit ad inferos. Nam qui abscesserit ab ea saluabitur.

d 4

Sicut supra è regione mulieris impu-
dicæ inuitantis ad se opposuit sapientiam
tanquam alteram mulierem ad se inuitatam,
ita vicissim nunc è regione sapientiæ ad se
suamque conuiuium vocantis, opponit alteram
mulierem sapientiæ contrariam etiam ad
se suamque conuiuium vocantem & sapien-
tiæ institutum in multis imitantem. Est autè
hæc mulier iuxta pleræque quæ in præceden-
tibus sunt habita ad literam mulier libidino-
sa quam pulchrè suis depingit epithetis, vo-
cans eam stultam, vt ostendat sapientiæ con-
trariam, item clamorosa vel (vt habet Hebræa
quod eodem recidit) tumultuosa & turbu-
lentam. Non enim clamat vt sapientia, cum
moderamine & modestia, nõ sicut ille de quo
dictum est, non erit tristis neque turbulentus
sed immodestè & tumultuose, in seipsa variis
perturbata passionibus, aliõsque similiter per-
turbas. Deinde plenam dicit illecebris ad de-
cipiendum scilicet inconstantes, Item nihil
omnino scientem, hoc est omnino vera pru-
dentia destitutam, nec vllam rationem salutis
sua habentem. De hac dicit non sicut dixit
de sapientia quod edificauerit domum suam,
& sicut postea dicitur cap. 14. sapiens mulier
ædificat domum suam, sed quod sedeat in fo-
ribus domus sue super sellam, vt significetur,
otium eius, desidia, & negligentia rerum eius
desiderium vero captandi alios. Vnde sequi-
tur vt vocaret transeuntes, Ad imitationem
autem sapientiæ ei tribuit excelsum vrbs lo-
cum, sicut illa iussit ancillas suas super excel-
sa vrbs loca vocare, ad significandum illam
non pudere suæ impudiciæ, & quampluri-
mos ad se pellicere velle. Sic Iere. 2. ca. dicitur
In omni colle sublimi, & sub omni ligno fron-
doso tu prosternebaris meretrix. Cum autem
sapientiæ tribuerit ancillas vocantes, huic nul-
las tribuit, sed ipsam per se vocantem facit,
insinuans illam verè esse dominam quæ iure
multos habeat sibi subservientes, hanc vero
omnino seruile esse, nec iure habere in quos
dominetur, quibusque præcipiat. Vocat tran-
seuntes per viam & pergentes, in itinere suo
vt intelligas eius impudentiam, per quam nõ
tantum admittit ad se vltro venientes, sed &
transeuntes per viam suam & aliud agentes
ad se inuitat, vt relicto suo itinere ad se desle-
ctant. Vnde annotauit Beda sapientiam dixit
se: Si quis est paruulus veniat ad me, hanc ve-
rò declinet ad me, quia illa ad rectum actio-
nis iter, quos errare cernit accersit, hæc verò
rectè pergentes ab itinere suo deuiare docet,
& ad se diuertere. Verum hæc annotatio non
habet locum in Hebræo, nam ibi vtrobique
est declinet. Sed quoniam ibi non præcessit
de itinere è quo sapientia vocet, hic verò præ-
cessit de itinere, è quo vocat mulier, rectè ibi
nosser vertit, veniat ad me, hic verò declinet
ad me. Vocat autem & hæc ad imitationem
sapientiæ (quam vbique malitia quantum po-
test imitari studet) paruulos & insipientes, quia
sicut illa valde malos, derisores scilicet & im-
pios non putat vocandos, ita nec hæc valde
sapientes, aut in iustitia benè firmatos, sed po-
tissimum homines imperitos, inconstantes &
stultos. Inuitat & ipsa ad conuiuium, sed quod
res ipsa longè diuersum esse demonstrat a sa-

pienciæ conuiuio. Illa enim ad vinum vocat,
hæc ad aquas, quia frigidū sanè est quicquid
mundus aut caro exhibet. Illa mensam suam
bene instructam palam proponit, hæc suam
mensam occultam esse insinuat. Illa ad suum
panem vocat, dicens: Venite comedite panem
meum, hæc ad aquas furtiuas, dicens aquæ
furtiuæ dulciores sunt & panis absconditus,
hoc est, qui in abscondito editur, quia scilicet
furtiuus, suauior est. Videtur autem ab hac
muliere desumpta hæc sententia ex vulgatis
proverbiis, vt vulgatum proverbium suo ac-
commodarit proposito. Et sic esse vt prover-
bium significat, res ipsa docet. Cæterum ratio
cur furto ablata ferè sint suauiora, est, quia
sicut talia maiori concupiscentia fuerunt de-
siderata, ita maiori voluptate percipiuntur. Fe-
rè enim propria vilescunt & magis aliena de-
siderantur, & iam obtenta auidius sumuntur
tanquam rara, & quæ non semper in promptu
sunt. Hoc ergo vulgari proverbio significare
vult congressum cum non sua maiorem ad-
ferre animo voluptatem, magis instar cibi &
potus reficere quam cum propria vxore, vt
quæ habetur in promptu. Et bene congressus
cum non sua aquis comparatur furtiuus & pa-
ni abscondito, quia contra Dei legem & con-
iugale fœdus vsurpatur, & cum sit indebitus
sibi tanquam suus vindicator à fornicatore &
à mœcho, atque ob id caliginem querit & la-
tibula, quemadmodum quæ ex furto come-
duntur. Cæterum sicut supra Sapiens ex la-
pientiæ conuiuio significauit vitam expectan-
dam, & longitudinem vitæ, ita quo à conuiuio
huius mulieris deterreat inuitatos, mor-
tem significat ex illo secuturam, vt intelligatur
cibus potusque eius esse lethalis. Et igno-
rat inquit paruulus quisque & insipiens (nam
ad mulierem non posse referri Hebræa docet
cum sit verbum masculinum.) Quod ibi sint
gigantes, &c. quasi dicat: Hinc est quod deci-
piatur, & à muliere hac eis imponatur. Pro gi-
gantes dictio Hebraica significat etiam mor-
tuos, Vnde capite secundo eandem vertit no-
ster interpretes inferos. Ad inferos, inquit, semi-
ta eius. Hic secutus 70. qui habent 70. ver-
tit gigantes, quemadmodum & postea. ca. 2. 1.
versu 16. In cœtu gigantum commorabitur.
Vbi sicut per gigantes rectè intelligitur dæ-
mones, ita & hic, vt sit sensus, ignorauit quod
in ea domo dominiũ obtineant dæmones qui
instar gigantum sunt potentissimi, seque Deo
tanquam gigantes terrigeni opposuerunt, cū
quibus inter mortuos deputandi sunt quot-
quot eis adhærent, & coniuuæ eius, hoc est,
quotquot ad huius mulieris conuiuium vo-
cati accedunt, tandem erunt in profundis in-
ferni, imò & quando iam cum muliere illa
conuiuantur, iam sunt in profundis inferni,
quia æternæ dationi & grauissimæ obnoxij
Vnde sequitur, Qui enim applicabitur illi,
descendet ad inferos, nam qui abcesserit ab
ea, saluabitur. Quæquã hic versus nõ sit in He-
bræo, sed nec in Græcis, in quibus tamen alij
aliquot versus adduntur. Multa quoque Lati-
na scripta hunc versum non habent, Et hæc
quidem pro sensu literali. Cæterum cum tam
studiose mulier hæc sit à sapiente hic op-
posita sapientiæ, nemini dubium, quin per eam

Mythicus
sensus.

eam aliud quiddam etiam significatum sit,
quam mulier ad libidinem aut Venere
prouocans, adeo vt plerique etiam Hebræi li-
teralem sensum esse velint de stultitia aut
carnis concupiscentia. Et Caietanus ipse qui
literalem tantum sequitur sensum, de carnis
delectatione hæc intelligit. Alii vero de hæ-
resi aut superstitione aliqua doctrina, qualis
est de futuris per Astrologiam diuinitio. De
qua intelligit Lirantus. At vt non dubitamus
sub muliere hac libidiosa amplius quid si-
gnificari quam litera insinuat, ita ad literam
non dubitamus sapientem de ea hic loqui, si-
cut frequenter superius. Sub ea vero mythicè
hic significari, rectè dixerimus insipientiam,
aut prauam doctrinam, quæ scilicet contra-
ria suggerit sapientiæ. Sic enim vno nomine
habetur quod directè est sapientiæ contra-
rium, & quod omnia comprehendit, quæ alij
per partes profequuntur, carnis scilicet &
mundi concupiscentiam, idololatriam, su-
perstitionem, hæresim, & si quid his est simi-
le, quæ singula suggerunt sapientiæ contra-
ria. Præua ergo doctrina atque suggestio siue
à carne ac mundo procedat, ad voluptates il-
licitas inuitans, siue ab idololatriis, hisque
proximis superstitionis hominibus, siue ab hære-
ticis prodeat, ad malam fidem errorisque in-
ducens, rectè comparatur mulieri stultæ,
clamorose & plenæ illecebris, quia caret vera
prudencia, & si non careat frequenter mul-
tis verbis & suasionibus. Turbulenta est & in-
quieta, variis in mundo excitans tumultus,
multis rationibus ad se pellicere studens
stultos & imperitos. Atque ob id sedet in fo-
ribus domus suæ super sellam in excelso vr-
bis loco. Nam quod ad carnem attinet, otium
ipsa querit & docet, adcoque palam agit
in hominibus, vt nemo sit qui non eius pra-
uas suggestiones sentiat. Et quod ad reliqua
pertinet, magistri & benè docentis authorita-
tem sibi vendicant in populo, Ideoque ipsi rectè
tribuuntur, sedere super sellam in excelso vr-
bis loco, quodque in suam domum, hoc est,
sectâ & congregationem attrahere alios stu-
det. Inuitat hæc mulier ad aquas furtiuas, &
panem absconditum, prætexens quod hæc sint
dulciora, quia quicquid id est ad quod caro
solicitat, furto iustitiæ surripitur, quicquid
fallitatis idololatria, superstitione vel hæresis
suggerit, furto diuine surripitur veritati. Ideo-
que hæc omnia ferè secretum petunt & tene-
bras. Omnis enim qui malè agit vel docet,
odit lucem & non venit ad lucem, vt non ar-
guantur opera eius. Et quia hæc ferè secre-
tum petunt, & quia prohibita sunt, ideo in se-
creto auidius & cū maiori voluptate sumun-
tur. Quod vt in carnalibus vitiis manifestum
est, ita pulchrè demonstrat verum esse in do-
ctrina superstitione & hæretica. D. August. tra-
ctat. 97. in Ioannem hunc locum tractans sed
secundum 70. versionem. Cauete, inquit ti-
mendo & orando ne irratis in illud ænigma
Saluatoris, vbi mulier insipiens & audax inops
panis effecta conuocat prætereuntes. Hæc
mulier vanitas est impiorum, cum sint insipien-
tissimi aliquid se scire opinantium, sicut de il-
la muliere dictum est, inops panis efficitur.
Quæ cum sit inops panis promittit panes, id

Ioan. 3.

August.

est, cum sit ignara veritatis promittit scien-
tiam veritatis. Occultos tamen panes promit-
tit, quos tamen dicit libenter attingi, & aquæ
furtiuæ dulcedinem, vt ea scilicet libentius
& dulcius audiantur & agantur quæ palam in
Ecclesia dici credique prohibentur. Ipsa
quippe occultatione condiunt quodammo-
do nefarii doctores sua venena curiosis, vt
ideò se existiment discere aliquid magnum
quia mirentur habere secretum, & suauius
hauriant insipientiam quam putant scien-
tiam, cuius prohibitam quodammodo furan-
tur audientiam. Hinc & nefarios tuos ritus
suis hominibus sua curiositate deceptis &
deciendis magicarum artium doctrina
commendat. Hæc ille, quæ & prolixè profe-
quitur, non tantum in doctrina superstitione
sæ, sed et hæretica. Cuius explanatio quo me-
lius intelligatur, notandum Septuaginta,
(quorum versionem tunc recepram Augu-
stinus sequitur) sic habere, mulier insipiens
et iastabuda, inops obsonij (A ug. legit panis)
efficitur, quæ non nouit pudorem, sedet in
foribus domus suæ, super sedem manifestè
in plateis, aduocans transeuntes viam, rectè
gradientes in viis suis. Qui est vestrum insi-
pientissimus declinet ad me, et insipientibus
præcipio dicens, panes absconditos libenter
attingite, & aquam furtiuam dulcem bibite.

Gregor.

De hæreticorum doctrina similiter D. Gre-
gorius huc locum exponit li. 33. moral. c. 26. Rur-
sum inquit, per panem hæreticorum doctrina desi-
gnatur licet per Salomonem mulier hæreticæ
ecclesiæ typus gestis & stultis conuocans dicit,
panes occultos libenter edite vel sicut in no-
stra translatione scriptum est, aquæ furtiuæ
& cæcæ. Sunt enim nonnullæ hæreses quæ a-
pertè metuntur prædicare quod sentiunt, &
apud infirmorum mentes verba sua tanto
magis condiunt quanto quasi amplius reue-
renter abscondunt. Vnde non immerito di-
citur panes occultos libenter edite, miseris
enim cordibus occulta hæreticorum verba
eo magis sapient, quo cum reliquis commu-
niter non habentur. Cætera quæ ad mystici
sensus tractationem pertinent ex sensu lite-
rali facile colligere licet. Proinde hic finis
est primæ partis huius libri, quæ proæmij vi-
ce præmissa videtur sequentibus, quæ a no-
uo incipiunt titulo. Cum autem caput hoc
breue sit in Hebræis & apud nos, prolixius est
in Græcis quæ quædam sententias habent,
antè illud mulier stulta & clamorosa, nam post
illam sententiam, si sapiens facies, &c. sic ha-
bent ad verbum. Filius eruditus sapiens erit,
stulto autem vtetur famulo. Qui innititur su-
per mendacia, hic pascit ventos, idem autem
sectatur aues volantes. Dereliquit enim vias
sue vineæ, & a semitis sui prædij aberrauit.
Transit autem per desertum aridum & ter-
ram cõstitutam in siti & congregat manibus
sterilitatem. Primam harum sententiarum
citatur. D. Augustinus frequenter, vt lib. 5. con-
tra Iulian. cap. 10. In fine autem capitis hæc ad-
duntur, verum resili, nec moreris in loco ip-
sius, & non conuertas oculum tuum ad illam.
Sic enim transibis velut alienam aquam, &
transgredieris fluuium alienum. Ab aqua
aliena abstine, & à fonte alieno ne bibas, vt
multo

August.

multo viuas tempore & apponantur tibi ani-
ni vitæ, quam postremam sententiam citat B.
Augusti, tract. 6. in epistolam Ioannis.

PARABOLAE SALO-
MONIS,

CAPVT DECIMVM.

REPETITVR hic titulus in principio libri positus, nempe: parabola Salomonis: quia nouum hic incipit scribendi genus, cumq; ea quæ præmissa sunt veluti communes sint adhortationes & præfatio quædam, hic iam breues sententiæ & *parabola* sine certa connexionem contextuntur, à quibus hic liber suum nomen habet. Itaque repetitus hic titulus indicat propriè ea quæ sequuntur dici parabolas. Ad dicitur in multis libris filij Dauid regis Ierusalem, verum hæc non habent nec Hebræa nec Græca. Cæterum hæc sententiæ ferè sunt bimeembres, ex contrariis contextæ, ita vt singulæ partes apud Hebræos propemodum iam speciem præ se ferant, & elegãtia multa sit cum in oppositione tum in breuitate, quod cum non ita exprimi possit, vertendis hebræis in Græcam vel Latinam linguam fit vt gratia magna harum sententiarum, quam habent in originali sua lingua apud nos aut pereat, aut imminuatur. Quod annotandum vel ob id erat, ne quis miretur quædam apud nos sententias tanquam parui ponderis. Est autem multa in his oppositio inter sapientem & stultum, impium & iustum, pigrum & fortem, diuitem & pauperem, odium & charitatem, & id genus similia. Sic ergo incipit.

1 *Filius sapiens lætificat patrem: filius vero stultus ma-
litiã ejus matri suæ.*

ET benè quidem ab hac incipit sententia post præmissa in superiori parte, eo quod in illa profectus sit laudes sapientiæ inuitans ad eius amorem. Item vt sicut in superiori parte cæpit ab obedientia parentibus præstanda à filiis, ita & hic doceat primum iuuentutem debere parentum monitis obsequi. Cæterum, vt ex superioribus satis patet sapiens hoc in libro dicitur, is qui verè sapiens est, nempe qui in timore Dei ambulat, iuxta præscripta, & parentum monita viuens, nequaquam sequens carnis desideria, sed spiritui diuino obtemperans, cœlestia terrenis præferens, non quæ videntur præ oculis habens, sed quæ videntur a longè prospectans. Is enim solus verè sapit, sibi que rectè consultat. Talis ergo lætitiã afficit patrem si modo verè pater sit, ita vt filij amet quæratque salutem: vt contra filius stultus, Deum non metuens, quæ carnis sunt quærens, cœlestia negligens mœrore afficit matrem salutis filij cupidam. Hoc enim phrasî hebraica significat illud, mœstitiã est matris suæ. Est autem generalis hæc sententia vt & sequentes, proinde non est necesse eam aut alias in omni-

bus esse veras, sed satis est vt in plurimum sic esse vt per eas enunciatur, nec pro absoluta veritate oportet eas certis personis aut rebus attribuere, quemadmodum quidam hanc sententiam peculiariter de patre cœlesti intelligunt, & matre spiritali Ecclesia. Continetur enim & hic intellectus in hac sententia, sed vt in genere species, aut sub litera sensus mysticus. Quod autem lætitiã patri, mœrori matri tribuitur, non requirit singularem causam, Sicut enim in patre consequenter & mater intelligitur, ita & in matre pater. Nihil enim aliud significare voluit quam filium sapientem exhilarare parentes, stultum vero eosdem contristare, at varietas nominum facit ad carminis elegantiam. Sic & in Ecclesia stico dicitur. Benediclio patris firmat domos filiorum, malediclio autem matris eradicat fundamenta. Quanquam in his obseruare liceat bonum patri tribuit tanquam digniori, malum matri tanquam inferiori. Dici etiam potest hoc ordine verborum vsu sapientem quod ad naturam rerum respiceret, iuxta quam probitas filij potius patri cedit ad honorem, vt qui rectè filium educauit, quem proinde necesse est maiori affici lætitiã, improbitas vero matris indulgentiæ solet imputari, quæ & torpescemem domi cogitur assidue videre, & grauius dolere solet, pro ingenio muliebri. Monet autem hæc sententia, sapientiam vel parentum causa amplexandam, reiectam stultitiã. Cæterum filij sapientia lætitiã adfert parentibus, tum quod ament eius salutem & honorem, tum quod in ipso cedat honorem, tum etiam quod inde familiæ suæ putant fore bene prospectum, Lætificat autem sapientia & per sese & per bona quæ adfert secum.

2 *Nil proderunt thesauri impietatis: iustitia vero liberabit à morte.*

IAM diximus sententias has sine certa connexionem inter se hære, proinde superfluum fuerit causam ordinis & coherentiæ inquirere, non minus quam eam reddere in versibus Catonis aut Mimis publicianis. Thesauri impietatis vocat diuitias impiè congestas aut conseruatas, vt quæ malis artibus, insidiis, fraude ac nimia cura ac desiderio parantur, aut partæ iniquè detinentur nec erogantur vt opus est. Has nihil prodesse dicit, quanquam aliter mundus iudicet, & ad hoc eas quærat vt inde multum fructum percipiat delicias scilicet, honorem, ac denique à multis malis liberationem. Nam per has effugit nonnunquam impius iustam iudicis condemnationem, medicorum opera à morbis curatur, & omnino impletur in eo illud Psal. in labore hominum non sunt & cum hominibus non flagellabuntur. Sed apud Deum nihil proderunt huiusmodi diuitiæ, qui cum hic volet hominem vleisci & punire, nihil illius morabitur diuitias, & cum post hanc vitam rationem gestorum exiget, non mouebitur diuitiis impij, vt à recto desciscat, quia vt habet propheta: Non dabit impius Deo placationem suam, & pretium redemptionis animæ suæ. Adeoque non proderunt apud

apud Deum thesauri impietatis, vt multum sint obfuturi homini, qui pro eis aut hic aut saltem postea sit pœnas daturus. Quid enim prodest homini si vniuersum mundum lucratur, animæ vero suæ detrimentum patitur? At contra, iustitia liberabit à morte, quia est nonnunquam apud homines ob iustitiam iusti occidantur, apud Deum tamen iustitia hominis frequenter efficit, vt communem aliquam euadat vltionem diuinam aut humanam persecutionem, vt patuit in Daniele & tribus pueris, semper autem efficit vt à perpetua morte (quæ sola vera mors est) liberetur homo, pro qua euadenda nihil proderunt thesauri impij. In hac autem parte factis insinuat thesauros iustè partos & distributos prodesse, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Cæterum vt prior sententia adhortatoria est ad sapientiam vt per quam parentes exhilarantur, ita hæc ad iustitiam, vt qua certius quis assequitur, quod impij per diuitias suas assequi conantur. Eodem tendit & quod sequitur.

3 *Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet.*

CVM nonnunquam iusti famem patientur, imò & fame moriantur, quid est quod dicit: Non affliget Dominus fame animam iusti? Beda quidem exponendo habet. Esti quandoque iustum impij fame affligunt, vel etiã necant, non lædent animam eius, quam dominus in vita futura, suæ gloria visionis consolatur. Proinde indicat signanter dictum, Dominus non affliget, & non affliget animam, quanquam scilicet impij corpus iusti fame affligant. At hic sensus est sit verissimus, & spiritali scripturarum intelligentiæ conueniens, non tamen totam sententiæ vim complectitur, quia verissimile est sapientem idem enunciare voluisse quod Dauid, cum dicit. Non vidi iustum derelictum, nec semen eius querens panem. Et: Non est inopia timentibus eum, Inquirentes dominum non deficient omni bono. Itaq; eò quod dicitur: Non affliget dominus, non tantum significatur dominum id per sese non facturum, sed quod nec fieri id permittet. Vnde vertitur aliqui, Non sinet dominus esurire, quanquã, Hebræa propriè habet, Non faciet dominus esurire, vt bene vertit noster interpret. Et animam iusti, positum est simpliciter pro ipso iusto. Nec obstat quod contrariū huic sententiæ accidere videamus. Pertinet enim hæc promissio secundum literam potissimum ad vetus testamentum quo terrena promittebantur. Deinde vt supra diximus, sententiæ hæc sunt sententiæ indefinitæ, quæ quod vt plurimum fit pronunciant. Iam raro id fieri Deus promittit, vt iustus graui fame laboret, sed vt plurimum aliis fame laborantibus, ei Deus prospicit, quemadmodum & in nouo Testamento se facturum promisit. Quod si famem corporalem ferre ipsos patiat, egestatem corporalem supplet diuitiis spiritualibus, & saturatione cœlestium donorum, ita vt famem patiens, verè pinguescat in animo, & egestas ei verè sint diuitiæ.

Cæterum cum secunda sententiæ pars parum videatur per oppositionem respondere priori parti, sciendum quod pro (insidias) est Hebræis dictio חַוְּתָהּ hauath; quam D. Hieronymus fere vertit vt hic, insidias. Septuaginta alibi fere vanitatem, vnde hic ferè vertunt alij prauitatem impiorum subuertet. Deriuatur autem ea dictio a verbo חָוָה hava, quod esse significat, quod secuti Septuaginta vertunt *חַוְּתָהּ*, id est, vitam, quanquam videri possint illi legisse per fortem aspirationem חַוְּתָהּ chauath, quod est a verbo חָיָה chaia, quod viuere significat. Sic autem pulchra erit oppositio inter duo huius sententiæ membra. Non sinet dominus virum bonum famere, vitam autem impiorum subuertet. Quidam dictionem חַוְּתָהּ hauath putant hic idem significare quod nomē non ab eadē radice deriuatū, significans opes & substantiam, vt sit, Opes impiorum sustollet, quemadmodum quidam vertit: Nam & sic erit membrorum iucunda oppositio: Non sinet Deus iustos egere: Diuitias vero impiorum tollet ab eis, & disperget ac euanescere faciet, qui sensus concordat cum illo Psal. 33. eguerunt & esurierunt, inquirentes autem dominum non deficient omni bono. Ad hunc sensum & nostra lectio & aliorum versiones accedunt si sic intelligamus, Iustos non defecet dominus, nec famere sinet, at insidias impiorum quibus iustos opprimere studuerunt, & iniuste sibi diuitias pepererunt omnemque illorum prauitatem tollet, quia impios illos subito tollet à terra, omnique sua possessione exuet, & potestatem nocendi sustollet. Potest tamen nostra lectio commodè sic accipi, vt secunda pars non significet oppositionem cum priori, sed vt tota sententia duo beneficia indicet à domino conferenda scilicet, & quod iustum ipse fame non affliget, & quod impiorum insidias quibus iustum opprimerent moliantur, irritas faciet, iuxta illud Job. Dominus dissipat cogitationes impiorum, ne possint implere manus eorum quod ceperant. Indicare hunc sensum videtur Interpres, dum non vertit in secundo membro aduersatiuam partem, sed coniunctiuam, &.

Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat.

FREQUENTER Sapiens repetit in hoc libro præceptum de labore. Nam cum otii amor & voluptatum pentus hæreat in natura, sapæ nos admonet, vt diligentiam excitet in nobis. Pigrum hic opponit forti, hoc est, sedulo & sollicito. Nam hic verè fortis dici potest, & hoc propriè significat dictio Hebraica, quæ hic & alias in hoc libro ponitur חַרְצִי Charutz, quam Hieronymus hic semper vertit fortem & robustum, alij diligentem, sedulum & sollicitum. Deriuatur enim a verbo חָרַץ Charutz; quod mouere significat. Diligens autem & sedulus assidue se mouet, vt contra piger quietem quærit & otium. Sciendum tamen pro remissa, Hebræis esse רַמְיָהּ Remia; quæ dictio in hoc libro aliquoties occurrit, sicut & superior. Hanc autem Hebræi magis exponunt per dolosam aut fraudulentam

Eccle. 3;

Psal. 111.

Psal. 33

Psal. 36.
Psal. 33.

Job 5.

Psal. 7

Psal. 48

dulentiam quia deriuatur a verbo רמא Rama, quod fraudare significat unde & מרמור Mira, dolus. Cumque secundum hanc dictionis significationem non videtur apta inter sententiarum partes oppositio, quia non apte fraudulentus sedulo opponitur, explanant hanc partem Hebraei in hunc modum: Manus fraudulenta facit egestatem, quia ob pigritiam opus erit, ut assuescat fraudibus, ut dicitur & uiuat, at illius fraudes ex pigritia natae non prosperabuntur, sed ad egestatem perducent. Ipsa tamen oppositio huius dictionis cum ea quae diligentem & sedulum significat, magis ostendit hanc dictionem esse in quibusdam scripturae locis significet fraudulentum & dolosum, hic significare remissum & ignauum, quod magis patet ex similibus sententiarum quae in sequentibus eandem habent dictionem, ut cap. 12. Manus fortium dominabitur, quae autem remissa est, tributis seruiet, & cap. 19. Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet, ubi pro remissa & dissoluta, eadem, quae hoc loco, est dicitio, nec bene in illis locis conuenit nomen fraudulentum aut dolosi. Proinde & alii quidam secuti sunt in his locis nostrum interpretem: Et bene dicitio רמיה Remia: ignauum significat & remissum, quia radis רמיה Rama, etiam proicere significat. Iacet autem ignauus & remissus. Dicit ergo remissam, hoc est, ociosam manum operari & parare egestatem, manus autem sedulorum parare diuitias. Quae sententia ut ciuilitate a pigritia dehortatur, & ad sedulitatem excitat, ita secundum spiritualem intelligentiam monet ne negligentes simus in bonis operibus, ne in futuro egestatem patiamur, sed ut potius seduli in bonis actibus diuitias aeternas comparemus. Sic enim plerumque huius libri sententiae sunt generaliter accipiendae, ut & ad vitam hanc temporalem recte componendam sint accommodatae & sub exemplo eius vitae seruiant spirituali.

5 Qui nititur mendacijs, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aues volantes.

HANC sententiam Hebraei non habent, nec eam exponit Beda, habent tamen Graeci, quanquam non hoc loco, sed capite superiori, ut dictum est. Et citat priorem eius partem D. August. lib. 3. cont. Cresco. cap. 9. ubi legit, Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, Exponit, hoc est, fit esca spiritibus malis. Si, inquit, maledictus est qui spem suam ponit in homine, quanto magis qui spem suam ponit in falsitate opinionis humanae, ut in aliud incidat quod scriptum est: Qui fidit in falsis, hic pascit ventos, hoc est, fit esca spiritibus malis. Unde patet eum pascere hic licet accepisse quomodo dicimus cibum, nos pascere, quia nutrimentum praebet. At magis videtur hic positum in ea significatione, qua dicimus pastorem pascere oues quas sequitur & dirigit. Est enim Graecis ποιμανε. Cui & conuenit quod in secunda parte dicitur, Idem autem ipse sequitur aues volantes, itaque qui nititur mendacijs, dicitur pascere ventos, tum quia operam suam perdit, nec assequitur id quod per mendacia assequi laborabat, tum

quia talis nihil stabile sequitur, sed rem constantem, que proinde illum fallit instar fugacium ventorum & auium. Non enim mendacium & falsitas sibi ipsi constat, sed subinde variatur, & instar venti & auium in vno non consistit. Unde & Paulus haereticorum doctrinam vento comparat, dum dicit, ut iam non sumus paruuli, & circumferamur omni vento doctrinae in nequitia hominum, Veritas autem sibi ipsi semper constat. Unde de ea dicitur: Verbum autem domini manet in aeternum. Itaque qui illi nititur, solido nititur fundamento, nec inanem rem sequitur. Similia adagia huic sententiae sunt quae refert Erasmus in Chilia: Reti venaris ventos. Et Ventos colis.

6 Qui coagregat in messe, filius sapiens est, qui autem stertit astate, filius confusiois est.

HEBRAEA ad verbum sic habent: Congregans in aetate filius Sapiens: Dormitans in messe, filius confusiois. Quae dupliciter accipi possunt, aut ut participia illa congregans & dormitans posita sint pro verbis praesentis temporis, quemadmodum frequenter fit apud Hebraeos qui carent verbis praesentis temporis, ut sit sensus, Filius Sapiens congregat in aetate, filius autem confusiois dormitat in messe, quemadmodum plerique vertunt. Aut participia illa accipi possunt, ut sint supposita verbi, est, subintelligendi, quod deinde regat post se nominatiuos, filius sapiens, & filius confusiois, ut sit is sensus quem noster reddit interpretis. Nec multum refert utro modo accipiatur, cum eodem recidat sensus. Docet autem haec sententia obseruandum esse tempus & occasionem in rebus agendis, ut suum quisque pro tempore faciat officium, nec occasionem sibi sinat elabi, ita ut quaeratur victus dum vires sunt integrae, studeat iuuentus dum aetas patitur & praecipites habet optimos, ac quisque salutis animae suae rationem & curam habeat, dum hic in hoc gratiae tempore licet, iuxta illud: Quarite dominum cum inueniri potest, inuocate eum dum prope est. Et, Ambulate dum lucem habetis, ut non vos tenebrae comprehendant. Non enim hac aliterque sententia spectandum quid verba tantum ad literam significant, sed quemadmodum in adagijs & prouerbis, ad quid sententiae ille sint accommodandae & quomodo ad varia applicari per similitudinem commode possint. Porro ut filius sapiens Hebraica phrasi positum est, pro, homo sapiens, ita filius confusiois est homo dignus confusione. & qui in confusione incidit propter inopiam aut hic, aut in futura vita.

7 Benedictio super caput iusti, os autem impiorum operit iniquitas.

QUIDAM libri habent: benedictio domini, quomodo & graeca habent, quomodo & Beda legisse suos commentarius indicat. At Hebraei non habent: domini: nec latini codices emendatiores. Hebraei primam partem sic habent ad verbum: Benedictio capiti iusti: quod dupliciter accipi potest, aut ut significetur benedictiones competere capiti

capiti iusti hoc est iusto, quia iusto proprium & genuinum est ore suo omnibus benedicere & bene precari, sicuti cum dicitur in psalmis: domini est salus, vel ut habent hebraei: domino est salus, significatur domino competere ut salutem praestet, hunc sensum secutus est Caietanus: Aut ut significetur capiti iusti omnes benedicere, Deumque ipsum suis beneficijs illud ornare, quem sensum noster secutus est interpretis, dum vertit: Benedictio super caput iusti. Capiti autem tribuitur benedictio tanquam potiori hominis parti, & tanquam a quo vicissim in iusto procedit benedictio: Aut potius ad significandum quod de caelo veniat ac palam super hominem. Secunda autem sententiae pars dupliciter ex Hebraeis verti potest. Aut sic: Os impiorum operit vel operiet iniquitatem, quomodo hic nonnulli vertunt, & mox postea eandem partem noster vertit interpretis: Aut eo modo quo hic nos legimus: Os impiorum operit iniquitas. Ambiguum enim est in hebraeo utrum nomen sit accusatiui utrum nominatiui casus, eo quod hebraei casibus careant. Prior huius membri acceptio, quadrat recte prioris membri primae acceptioni, ut sicut iusti est benedicere, ita os impiorum dicitur operire, hoc est includere in se & tegere iniquitatem, quam semper meditantur in aliorum effundere perniciem impij, ut hoc hic dicat Sapiens quod psalmista, dicens: Cuius maledictione os plenum est, & amaritudine & dolo, sub lingua eius labor & dolor. Posterior huius secundi membri acceptio, quadrat recte posteriori prioris membri intelligentiae, ut sicut capiti iusti competit benedici, ita contra dicitur iniquitas operire os impiorum, quia iniquitas quam impio suo contra pios protulerunt, aut quam opere commiserunt, graui eos ultione inuoluet, eorumque ora dehonestabit & teget, sic ut in suam defensionem illud aperire non possint, nec in aliorum perniciem. Itaque in hoc est oppositio quod sicut caput iusti benedictionibus ornatur, ita os impiorum proprie iniquitatis ultione confunditur & dehonestatur, iuxta illud Psalmi. Omnis iniquitas operit os suum. Patet ergo nostrum interpretem recte vertisse, cum in nostra versione secunda pars priori conueniat, Alius autem quidam vertat: Benedictioes sunt super caput iusti, & os impiorum operit iniuriam. In qua versione secundae partis acceptio non conuenit priori parti.

8 Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrefcet.

PRO cum laudibus Hebraei est: In benedictione, vel ad benedictionem. Hoc est, Memoria iusti fiet cum benedictione, commendatione & laude eius, at nomen impiorum paulatim deficiet, veluti res putrescens, aut veluti res putrida foetebit, fordescet, ingrataque erit eorum memoria. Veritas huius sententiae agnoscitur apud bonos, qui iustos & viuentes, & defunctos laudibus effert, bene dicentes ei & bene precantes: Nomen autem impiorum ob actus eorum detestantur, ita ut dicant, Nec memor ero nominum eo-

rum per labia mea. Unde Psalmista de iusto dicit: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, timetes autem dominum glorificat. Concordat haec sententia cum superiori, ostenditque superiorem recte ab interprete verfam.

9 Sapiens corde praepcepta suscipiet, stultus ceditur labijs.

BLATIVVM (corde) coniugendum non cum verbo suscipiet, sed cum dictione, sapiens, patet ex Hebraeis, quia sapiens ponitur in regimine. Sensus ergo est, is qui vere sapit, admittit praepcepta, lubenter patitur se doceri & moneri: at stultus ceditur labijs docentis, quia molestum est ei audire docentem. Secundum hunc enim intellectum pulchra est inter membra sententiae oppositio. Quanquam intelligi etiam possit de labijs stulti hoc modo: Stultus ceditur labijs suis, hoc est, propter labia sua punietur, quibus scilicet obmurmurat docenti & contradicenti, omnibusque obloquitur, multa temere profundens. Sciendum tamen Hebraei habere, stultus labijs ceditur, vel ut alij vertunt, impinget, ita ut nomen correspondens dictioni, labijs, ponatur in medio, sicut mox eandem partem vertit noster interpretis. Itaque dubium est an dicitio, labijs, coniungenda sit cum nomine, stultus, an cum verbo sequenti. Verbo coniungit noster interpretis. At alii ferè coniungunt nominatiuo, stultus, ut sicut nominatiuo sapiens iungebatur ablatiuus, corde, ita nunc ablatiuus, labijs, iungatur nominatiuo stultus & sit oppositio inter sapientem corde, & stultum labijs. Est autem stultus labijs qui temere loquitur, qui praepcepta est in lingua, & vult docere antequam didicerit. Secundum hanc lectionem sensus erit, Sapiens corde non temere verba faciet, non subito ad docendum profiliet, quoniam potius alios gaudebit audire, & ab eis praepcepta vitae suscipere: At qui stultus est labijs suis, temere prorumpens ad quavis dicendum, ad docendum alios subito se tradens, poenas dabit suae temeritatis, sibi que sua lingua ostendiculum pariet & ruinam. In hunc sensum potest & nostra accipi lectio, ut ad id spectet haec sententia quod dicit Iacobus: Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendum.

10 Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit.

PRO, simpliciter, Hebraei est בדרך Batom, hoc est, in integritate & perfectè. Ambulat ergo simpliciter qui innocenter viuit & dolo caret nequaquam fucatus ad decipiendum. Is autem ambulat, hoc est, viuit & conuersatur confidenter, hoc est, secure, tuto & cum bona spe, quia innocentia tutum hominem facit a malis, quae iustitia tum diuina tum humana infert peccatoribus. Tutum item facit a timore verecundiae & reprehensionis, quia non meruit deprehendi in falsitate & recta fitione & verusutia. Confidentem etiam facit de diuina protectione contra improborum iniurias, ita ut dicat, Dominus protector vitae meae a quo trepidabo? Maxime cum sciat etiam si incidant quaedam mala, nihil haec illius

Psal. 14.

Iacob. 1

Ephes. 2.

Esa. 40.

Esa. 55. Ioan. 12.

Psal. 3.

Psal. 9.

Psal. 106

Psal. 15

illius salutem impedire posse, sed potius promouere, iuxta illud Petri: Et quis est qui vobis noccat si boni amulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Et si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad deum. Contra, semper pre sumit fraua perturbata conscientia: Et de impio dicitur apud Iob: Sonitus terroris semper in auribus eius, & cum pax sit, ille insidias suscipitur. Non credit quod reuerti possit de tenebris, circumspectans vndiq; gladium. Amulanti simpliciter opponitur, Qui deprauat vias suas, hoc est, qui prauas sectatur vias & actiones, quique in suis actibus subdole se gerit, fictione vtens ad fallendum. De hoc dicitur quo manifestus erit, vel vt habent Hebraea & Graeca, cognoscetur & deprehendetur, quod significatur quod talis non ambulat confidenter, quia etiam si ad tempus prauitas animi ipsius propter fictionem lateat, tandem tamen deprehendetur & agnosceretur quis sit, & quanquam ad tempus deus dissimulare videatur, & ob id sine omni timore perpetret mala, tandem tamen aliquando inquisitionem operum eius faciet, ea que toti orbi denudabit. Sicut qui (quoniam illud manifestum erit, aut cognoscetur, non videatur includere aliquid oppositum illi quod in priori dicitur membro: ambulat confidenter) vertendum putant verbum Hebraicum per conteretur vel frangeretur. Nam & hoc putatur aliquando verbum hic positum significare. Verum ex prius posito commentario, patet optime hic habere locum quod noster vertit interpres, quae propria est verbi significatio.

11 Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labijs verberabitur.

DOCE T haec sententia sicut & posterior pars superioris impietate etiam ad tempus & lateat, & toleretur, non fore impunita, nequidem eam, quae ore committitur. Annuere oculo aliquoties in scripturis occurrit, & semper in malam partem, vt pote conditio malorum, vt Psal. 34. Prouerb. 6. Item hoc loco, & Ecclesiastici 27. Et sunt qui in quibusdam his locis annuere oculo positum putant, vt sit signum gaudii, quo inimici sese mutuo in malis alterius concitant ad gaudendum & ridendum. Verum ex Ecclesiastici loco magis patet scripturam, hanc phrasim vsurpare pro fraudulenter cum aliquo agere & pacem simulare. Nam hoc fit nutibus oculorum, dicitur enim ibi: Annues oculo fabricat iniqua, in conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Notissime autem peruertit os suum, & in verbis tuis dabit scandalum, &c. Vbi ex de descriptione conditionis annuetis oculo, satis patet annuere oculo nihil aliud esse quam hypocritam agere, amicitiamque simulare. Vnde & in Psalmo praedito postquam dictum esset, & annuunt oculis, veluti significandi causa subiicitur: Quoniam mihi quidem pacifice loquebantur, & in iracundia terrae loquentes, dolos cogitabant: Et Prouerb. 6. de annuente oculis dicitur, graditur ore peruerso, & prauo corde machinatur malum. Et hoc loco praecedit de

Psal. 34.

prauante vias suas, qui opponitur, ambulanti simpliciter, cui item opponitur fictus quisque amicus & simulator. Bene ergo subiicitur: Qui annuit oculo, hoc est, qui oculorum nutibus amicitiam falso simulat, dabit dolorem. Quod plerique intelligunt vt concordet cum illo, quod mox ex Ecclesiastico citatum est, Annuens oculo fabricat iniqua, hoc est, vt dicitur Prouerb. 6. Machinatur malum, aliis scilicet inferre, vt & hic sit sensus: Dabit aliis dolorem, negotium aliis adferet & molestiam. At vt hoc primum istius sententiae membrum corripit secundo, magis videtur intelligendum de dolore quem sibi adfert tandem simulator, qui tandem suae simulationis detecta dabit poenas, aut frustratum lugebit conatum suum. Sequitur enim: Et stultus labijs verberabitur. Vbi sicut prius stultus labijs opponitur sapienti corde, ita nunc componitur & comparatur cum annuente oculis. Atque hic iam primus versus est in quo aperte non virtus vitio opponitur, sed vitium vitio componitur, quod in hoc libro & alias sepe fit. Significatur ergo nec fictum in oculorum nutibus, nec stultum in loquendo quaeuis temere dignas poenas euasurum. Potest tamen annuere oculo, iuxta ea quae dicta sunt in ca. 6. etiam accipi, pro eo quod est signo oculorum alios excitare in alicuius perniciem & irrisionem. Nam & talis, dabit iustas poenas, iuxta quod ibi dicitur: Huic exemplo veniet perditio eius.

12 Vena vitae os iusti: os autem impiorum operit iniquitatem.

VE N A vitae dictum est pro fons vitae, quomodo vertit interpres rectius in Psal. 35. Quoniam apud te est fons vitae, vt ne quis putet allusum ad venas corporis, sed ad venas terrae. Dicitur autem recte os iusti vena & fons vitae, quia ex ipso procedunt verba vitae, vt pote per quae homini bene consulitur & docetur hic bene viuere, vt & hic coram Deo viuat per gratiam, ac tandem vitam consequatur aeternam. At contra os impiorum in se operit & concludit iniquitatem, ita vt sit velut fons iniquitatis quae suo tempore in aliorum profundit perniciem & mortem. De linguae orisque tum virtute tum vitii crebra Salomoni mentio, quod a lingua sapientis multum boni, ab insipientis multum mali proueniat.

13 Odium suscitatur rixas, & vniuersa delicta operit charitas.

IN D I C A T haec sententia vnde tot rixae & contentiones sint inter homines. Vt autem verissima est inter odium & charitatem oppositio, ita pulcherrime Sapiens distinxit illorum duorum variam & diuersissimam operationem, odium hac ratione nobis vituperans, & charitatem commendans. Odium, inquit, vt ex rixis & contentionibus plerumque nascitur, ita inter eos inter quos est, nouas subinde exuscitat rixas & contentiones, vel ex minima etiam frequenter re, & ex parua admodum vel nulla causa, dum quoduis quantumvis exiguum peccatum magni facit & grauiter

grauiter exaggerat, ac vndique occasionem captat contendendi & rixandi, quiduis in malam rapiendo partem. At contra charitas & dilectio, non parua tantum, sed vniuersa delicta operit, quia efficit, vt quis delicta alterius etiam magna non multum attendat ad exaggerandum ea aut vindicandum, sed vt potius ea extenuet, obliuiscatur & e memoria deleat ac condonet; proinde contra quam facit odium, sopit rixas, quae ex commissis delictis oriri possent. Est ergo operire delicta, condonare, sicut in Psalmo dicitur: Beati quorum remissa sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. D. Petrus ex hoc loco charitatis desumpsit commendationem; sic scribens: Ante omnia mutui in vobismetipsis charitatem continuam habentes quia charitas operit multitudinem peccatorum. Quod non ex Septuaginta versione quae hic longe aliter habet, sed ex Hebraica veritate desumptum est. Porro odium non tantum suscitatur in habente odium rixas, secundum modum superius indicatum, sed & in his contra quos est odium, dum armarentia odientis & iniuria ad lites prouocantur. Ita charitas non tantum delet peccata in animo diligentis, sed & in animo peccantis, qui charitatis alienae exhibitione vincitur ad redamandum, iuxta illud: Si esurierit inimicus tuus, &c. At priorem intellectum magis voluit sapiens indicare. Potest & de propriis delictis eius qui diligit intelligi quod dicitur: charitas operire omnia delicta, vt sit sensus: Odium fratris facit vt Deus contendat cum odiente: at Charitas coram Deo operit omnia delicta diligentis, iuxta illud Iacobi: Qui conuerti fecerit peccatorum, operiet multitudinem peccatorum.

Psal. 31.

1. Petr. 4.

Prouerb. 25.

Iacobi 5.

14 In labijs sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde.

DI S S I M I L I T U D I N E M inter sapientem & indigentem corde, vel vt habent Hebraea deficientem corde, hoc est, insipientem, indicat hanc, quod per sapientiam fit vt in labijs sapientis inueniatur sapientia quae sapienter cum loqui multa facit, quod ad ipsius sapientis facit decorum & gloriam. At per insipientiam fit vt in dorso stulti inueniatur virga, hoc est, vt propter multa quae insipienter & agit & dicit, grauiter ipsum castigari & puniri contingat cum multo ipsius dedecore. Significat ergo sapientiam suum possessorem apud homines decorare, insipientiam dedecorare: & quod sicut in labijs sapientis inuenitur decus eius, ita in dorso stulti dedecus eius. Graecus alium ex Hebraeis colligit sensum, forte quia partes huius sententiae non videbantur inter se aliquam habere oppositio-nem aptam, Habet enim sic, *ὅς ἐν χαλίῳ προφίρῃ σοφίαν, ὁ δὲ ἐν τῷ ἄνδρα ἐκκαρδόν*, qui ex labijs profert sapientiam, virga percutit virum vecordem. Itaque sensus Hebraicae lectionis & nostrae versionis esset: In labijs quidem sapientis verè inuenitur sapientia. At haec ipsa sapientia est veluti virga in dorso insipientis, sicut supra dictum est: Stultus caeditur labijs, quia, quantumuis salubrem ac sapientem admonitionem, stultus non secus execratur

quam virgam, nec minus ea affligitur & cruciatur quam virga. Rodolphus sic intelligit: Si quis quaerit sapientiam inueniet eam in labijs sapientis, verum quoniam insipientem eam ibi non quaerit, ideo tandem inuenietur in dorso eius virga, & dabit vexatio intellectum ei qui verbo instrui noluit.

15 Sapientes abscondunt scientiam, os autem stulti confusioni proximum est.

RE C T E postquam est in labijs sapientis inueniri sapientiam, subiungitur sapientes abscondere scientiam, ne putetur sapientis esse quouis tempore sapientiam labijs ostendere, sed intelligatur & in silentio sitam esse prudentiam. Ceterum variis modis declarari potest, quomodo sapientes abscondunt scientiam, nimirum quia suam scientiam non curant foris ostentare more stultorum, sed potius per modestiam eam tegunt. Deinde quia non quouis tempore & loco sapientiam suam depromunt, sed cum opportunum est & locus postulat, & cum adsunt qui percipiendae sapientiae sunt idonei, ne spargant margaritas ante porcos, spiritualibus spiritualia comparantes, & sapientiam cum Paulo loquentes inter perfectos. At quod hic sapiens potissimum significare voluit istud est: Sapientes abscondere frequenter id quod sciunt, & omnino quaedam siue ad se siue ad alios pertinentia subterfere, quia non expedit illa vulgare, vt pote ex quorum publicatione detrimentum aliquod sequi posset. Is enim sensus conuenit sequenti parti. Os autem stulti confusioni, vel (vt habent hebraea & graeca) contritioni proximum est. Quo significatur stultum & imprudentem hominem ore suo temere indicare & effutire quod scit, & ob id confusionem, contritionem & malum accersere sibi & aliis: Vnde dicitur: homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Itaque non loquitur haec sententia de scientia artis aut sapientiae, sed de simplici scientia, hoc est, cognitione aliquarum rerum. Et significatur recte haec partium oppositio: Sapientes abscondentes quod norunt, cauent confusionem & mala multa, stulti temere nimis effundendo quod sciunt, confusionem cito & malum adducunt. In membris enim harum sententiarum saepe ex vtraque parte supplendum est, quod ex altera intelligendum relinquatur, vt cum hic in priori membro tantum dicatur de sapientibus quod abscondant sapientiam, ex posteriori datur intelligendum quod abscondendo, contritionem praecautent, & cum in posteriori tantum dicatur quod os stulti vicinum sit confusioni, ex priori datur intelligi id prouenire ex temeraria eorum quae sciuntur euulgatione. Conuenit prouerbum cum illo Catonis: Nil tacuisse nocet, nocuit tamen esse locutum.

1. Cor. 13.

Eccle. 20.

16 Substantia diuitis vrbis fortitudinis eius, pauperum egestas eorum.

IN D I C A T haec sententia quantum differat diues a paupere, quid diuitiae diuitibus addant,

addat, quid inopia pauperibus, valeret; ad hoc, ut ne quis diuitias contemnat, sed iusta ratione eas sibi parat, & otium fugiat paupertatis causam. Sicut enim protegit sapientia, sic protegit & pecunia. Substantia, inquit diuitis, hoc est, opes & diuitie eius, sunt veluti vrbs fortitudinis sue, quia sicut in eis ceu in vrbe munita, ita ut ea fiducia audacior sit ad quatuor, minusque alios metuat, nec multum formidet plerumque huius vitæ mala: At egestas pauperum est pauor eorum, hoc est, causa est ut metuant aliorum potentiam, & malum inopiæ, metuant etiam sese proferre & virtutes suas ostendere. Pro (pauper) verti etiam ex Hebræo potest, contritio vel contractio, quomodo & Septuaginta verterunt, ut significetur paupertatem debilitare & frangere pauperes, quia scilicet efficit ut non possint resistere aliorum violentiæ, & quia frangit animos pauperum. Et redit sensus ferè eodem. Porro ut hac sententia intelligi datur ad litteram differentia inter diuitias & paupertatem, ita secundum spirituale intelligentiam monet spirituales virtutum diuitias comparare, ut per eas tanquam vrbe quedam munitione tutus sit quis & securus contra iram diuinam, cauere item ab inopiâ spirituali & bonorum operum egestate, ne venturam Dei iram nimis timere cogatur.

17 Opus iusti ad vitam, fructus autem impii ad peccatum.

S V B A V D I E N D V M in vtroque membro verbum, est, & est sensus Iustus operatur & laborat, non ut habeat vnde luxurietur & desideiis prauis satisfaciatur, sed ut viuatur, at fructus, vel ut habent Hebræi, prouentus qui impio prouenit ex laboribus ipsius, aut etiam citra eius operam, vsurpatur ab eo ad peccatum. Hoc est ergo differentia inter iustum & impium quod iustus querit opus, impius fructus & prouentus operum, siue suorum, siue alienorum. Iustus querit ex opere suo vitam, impius vititur suis bonis ad peccatum. Itaque non est hæc sententia proprie intelligenda de opere iusti meritorio, aut de vita æterna, quam secundum spirituale intelligentiam possit etiam sic intelligi. Opus omne iusti tendit ad vitam æternam consequendam: At fructus qui ab impio proueniunt, hoc est, opera eorum, ad peccatum tendunt, ac proinde & ad mortem æternam. Vnde Græcus habet, ἐργα δὲ καὶ τὸν τῶν κατὰ δόξαν ἀμαρτῶν, id est, opera iustorum vitam generant, fructus impiorum peccata.

18 Via vitæ custodiens disciplinam, qui autem increpationes relinquit, errat.

H E B R A E I S non est via vitæ, sed quod planius est, via ad vitam. Dicit ergo custodiens disciplinam, hoc est, castigationem & eruditionem, competit via ad vitam, quia is ambulat ad vitam æternam. At contra qui increpationes abiicit, errat ac proinde est extra viam quæ ducit ad vitam æternam, gradus ad mortem. Sciendum autem priorem partem apud Hebræos habere aliquid difficultatis, quia participium non habet adiunctam litteram Lamed,

quæ nota esset datiu casus, ita vt ad verbum sic habeatur: Via ad vitam custodiens disciplinam, inde nata est varietas versionum. Quidam enim vertit, Semitam ad vitam custodit castigatio, sicut & Græca habet: Alij, via ad vitam est custodire castigationem. At cum omnino videatur custodiens disciplinam opponi ei qui in secunda parte dicitur, relinquere increpationes, rectius cum nostro interprete subintelligitur in participio littera Lamed, aut וַיֵּלֶךְ Orah positum, est pro וַיֵּלֶךְ Orah, ut non sit via ad vitam, sed ambulat ad vitam custodiens disciplinam, quomodo videtur accepisse quidam, qui vertit, Ad vitam tendit, qui disciplinam custodit. Prouerbiu docet hominem lubenter se subiicere disciplinæ maiorum & correptioni verbi Dei.

19 Abscondunt odium labia mendacia, qui profert contumeliam, insipiens est.

A D hunc vel similem modum omnes ferè vertunt, cum nec sensus rectè constet, nec Hebræa sic habeant. Non est enim verbum pluralis numeri, sed singularis numeri, abscondens vel operiens, ut ad hunc modum vertendum videatur. Abscondens odium labiis mendacibus & proferens diffamiam, ipse stultus, hoc est, vterque horum est stultus. Itaque duo linguæ vitia inter sese contraria hic describuntur, quorum alterum est tegere odium verbis falsis, & sermonibus amicitiam simulantibus ad decipiendum, alterum est ex odio proferre alicuius infamiam & contumeliam. Ambo hæc quantumvis sint diuersa & contraria, insipientis sunt, & stulti, quia imprudenter fiunt & impie. Nostra littera ut ad hunc sensum accedat, sic est accipienda. Labia mendacia nonnunquam malignè abscondunt latens in corde odium, & tamen simul cum eo qui hoc agit etiam est insipiens, qui odium non abscondit, sed ex odio alterius profert infamiam. Potest tamen & sic accipi nostra littera. Frequenter accidit ut quis labiis mendacibus, quibus scilicet amicitiam simulat, abscondat odium & malè faciat: qui statim ex impotentis animi odio, profert contumeliam in alium, præ illo insipiens est, quod odium suum dissimulare nesciat, cum ille in specie sapientiam præ se ferat eo quod odium celet. Itaque conuenit hæc sententia cum illa quæ infra est ca. 12. Fatuus statim indicat iram suam, qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Græca habent: Abscondunt odium labia iusta.

20 In multiloquio non deerit peccatum, qui autem moderatur labia sua, prudentissimus est.

T R A C T A T August. li. i. contra Crescon. cap. i. hanc sententiam arguens illum quod contra eloquentiam citaret: Ex multa eloquentia non effugies peccatum, cum dictum non sit ex multa eloquentia, sed ex multiloquio. Multiloquium autem, inquit, est superflua locutio, vitium scilicet, loquendi amore contractum. Adeo autem multiloquium vitandū, ut & in oratione Christus illud abesse voluerit. De quo & Ecclesiastici 20. dicitur: Qui

Augst.

Ecl. 20.

Qui multis vitur verbis lædet animam suam. Hebræa non habent prudentissimus, sed tantum prudens, & habet se tota sententia sic: In multitudine verborum non deerit peccatum, & qui cohibet vel prohibet labia sua prudens est. Bene autem dixit non futurum peccatum in multiloquio vel multitudine verborum, quia præter alia peccata, quæ loquendo committuntur in multitudine verborum difficilè vitatur mendacium, difficilior verba vanitatis & ociosa. Multa item indiseretè dicuntur & incircumspectè, vnde multi offenduntur aut turbantur, proinde qui cohibet labia sua à multiloquio, & labiis suis modum imponit, hic prudenter agit, quia multa vitata peccata, multorumque offensiones. Quin & prudentissimus rectè dicitur, quia ut habet Iacobus: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

Iacob. 3. 21 Argentum electum lingua iusti, con autem in pipiurum prohibilo.

Q U O D nos habemus pro nihilo, hebraicè est quasi modicum: Et est sensus. Lingua iusti est velut argentum electum, hoc est res est preciosa, ac non solum lingua, sed & cor impiorum quali modicum est & pro nihilo, quia parū boni habet, ac proinde parui pretij est, aut nullius. Modicum enim pro nihilo reputatur. Et quidè simpliciter sic accipi potest quod dicitur lingua iusti argentum electum. At subtiliori intelligentia etiam significatur sermonem iusti velut argentum electum ignique purgatum, putum esse atque igni diuino examinatum, & ob id splendere pulchrè ac gratum esse.

22 Labia iusti erudunt plurimos, qui autem indocti sunt, in cordis egestate moriuntur.

H E B R A E A sic habet ad verbum: Labia iusti pascunt multos, & stulti in defectu cordis moriuntur. Bene quidè sensum prioris partis reddidit noster interpres, quia labia iusti non pascunt multos nisi erudiendo eos, sed perit apud nos gratia oppositionis inter pascere & mori. Sensus ergo est. Labia iusti pascunt multos, quia pabulo doctrinæ animas hominum nutriunt & viuere faciunt: At contra stulti non solum alios pascere nequeunt bonis sermonibus, sed ipsimet propter inopiâ cordis & sapientiæ morientur morte animæ, hic & in futuro Ita Caietanus. Potest tamen & sic intelligi, ut non significetur differentia inter effectus & conditiones iustorum & stultorum, sed tantum describatur efficacia eloquiorum iusti, quæ tamen non perueniat ad stultos, ut sit sensus: Labia iusti pascunt quidem multos, at stulti quoniam à iusto pasci recusant propter defectum sapientiæ moriuntur. Atque hunc sensum secutus videtur noster interpres, & sic rectè cõstat nostra versio. Est enim sensus: Labia iusti erudiunt multos, at qui ab eis se doceri non patiuntur, sed indocti manent, moriuntur per cordis egestatem.

23 Benedictio domini diuites facit, nec sociabitur ei afflictio.

I N priori membro hebræis est pronomen iniquaquam ociosum: Benedictio domini

ipsa ditat. Pronomen enim hoc opponitur fortunæ & nostræ diligentia. Secunda pars ad verbum sic habet: Et non apponet dominus, scilicet, molestiam vel dolorem cum ea. Vnde patet apud nos non legendum eis sed ei, ut habet codices emendatior. Est ergo sensus: benedictio domini hoc est diuinus fauor & Dei beneficentia ipsa sola verè locupletat & sic locupletat ut suæ beneficentiæ non adiciat aut societ molestiam aut afflictionem animi, nimirum quia citra hominis anxiam sollicitudinem & animi cruciatum, diuitias piis largitur, eisque sine animi molestia frui donat. Quod ipsum sapiens dicit, ad differentiam diuitiarum quas impij possident non ex benedictione diuina, sed p auaritiâ & iniustitiâ. Has enim non parat sine magno animi cruciatu, & corporis multiplici molestia, nec possident nisi cum multa animi afflictione, vix partem viuidentes. Quamquã autem hæc sententia etiam locum habeat in corporalibus piõrum hominum diuitiis, tamen maxime vera est de diuitiis spiritualibus, quæ in sapientiâ & virtutibus consistunt. Hæ enim & solæ sunt veræ diuitiæ, & tantum diuina beneficentia parari possunt, nec aliquam secum adferunt molestiam, sed plurimam voluptatem. Vnde de sapientia dicitur. Omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum aestimabitur argentum in conspectu illius. Et rursum. Non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tedium conuictus illius sed lætitiã & gaudium.

Sapient. 7.

Sapient. 7.

24 Quasi per risum stultus operatur scelus, sapientia autem est viro prudentia.

P R I M A M partem clarius habent hebræa in hunc modum: Quasi risus est stulto operari scelus, hoc est, parat esse rem ridiculam & iucundam, non magni facit peccare, sed parui pendit, imo lætatur operando scelus & ridet. Secunda autem pars quamquam aliter verti possit, potest tamè ex hebræo etiam verti ut nos legimus, nisi quod pro prudentia magis conueniat intelligentia. Et erit conuenientior hic sensus. Cũ stultitia hoc efficiat in stulto ut quasi ridendo operetur scelus, sapientia contra est homini prudentia vel intelligentia hoc est adfert ei prudentiam & intelligentiam qua scilicet cognoscat quam sit res grauis & execrabilis operari scelus. Vnde græca habet sapientia autem parit viro prudentiam. Quãuis & sic possit intelligi ut nomen prudentia præconstruatur & sit sensus. Prudentia autem est viro sapientia, hoc est prudenter animaduertere & intelligere quam seria res sit operari scelus, & ad quod malum perducat hominem, est viro magna sapientia. Potest ex hebræo etiã verti: Sapientia est viro intelligentia.

25 Quod timet impius, veniet super eum: desiderium suum iustis datur.

B E N E hic versus subiectus est superiori. Cum enim ibi dictum sit stultum locando & gaudendo operari malum, hic significatur impius non esse liberus à timore eoque non vano. Quamquam enim ante sceleris perpeccationem

petrationem aut in ipsa perpetratiōe peccatum res videatur leuicula, amœna & risu digna, tamen perpetrato scelere frequenter cōscientiæ stimulis agitantur, sibiq̄e male conscij supplicij metuunt, quod nisi mutant animum in melius, certo aliquādo aut hic aut saltem postea veniet super eos. Timent enim ob peccata sua infortunia huius vitæ, at hæc plerunque pro merito suo iustè incurrunt, timent gehennā post hanc vitam, quanquam non satis, eamque iusto Dei patrocogentur iudicio. Nec his tātum sententiæ huius veritas declarari potest quæ propter peccata sua timent impij ventura supplicia, sed & in aliis plerisque rebus. Timent enim patrato scelere, ne in palam veniat, & confundantur apud homines, ideòque & varia comminiscuntur & agunt quo male admissa tegant, verum iusto Dei iudicio fit sæpè, vt quam vitare conantur confusio veniat super eos, quemadmodū Dauid adulterij ignominiam timens, homicidio voluit tegere crimen, quod tamen Deus in oculis solis exponi curauit. Rursus timent frequenter ne ea eueniant quæ sunt eorum desiderijs & concupiscentijs contraria, euentusq̄e talium varijs rationibus conantur præcauere, verum frustra frequenter, Deo scilicet eorum conatus reddente irritos, & ea, quæ noluerunt, inducente super eos. Ita mortem, famem, aliq̄ue mala quæ timent, frequenter effugere nequeunt. Ita Herodes dum nece infantum regnum suum constabilire studuit, & Messij regnum euertere, regnū in sua posteritate amisit. Ita scribæ & Pharisei, qui timent ne venirent Romani & tollerent eorum locum & gentem, quod innocentis morte putabant sese euafuros, inciderunt in Romanorum manus, gente & loco perditis. Bene autem ex opposito de iustis dicitur: Desiderium suum iustis dabitur. Impiis enim tribuit timorem malorum, iustis desiderium bonorum. Et sicut illorum timorem dicit non esse vanum, ita nec horum desiderij. Per que duo etiam amplius quidquam apertè dicit significare voluit, nempe & iustos liberos fore ab his quæ timent impij, & desiderium suum impios non consecuturos: Iustis autem dicit dari illorum desiderium, hoc est, quod ipsi desiderant, quia quatenus iusti sunt nihil petunt absolute nisi quod est salutare. Illud autem & hic consequuntur, & post hanc vitam cum vnicè desideratam percipient beatitudinem. Voluntatem enim timentium se faciet dominus, & deprecationem eorum exaudiet, & saluos faciet eos.

Psal. 144

26 Quasi tempestas transiens non erit impius: iustus autem quasi fundamentum sempiternum.

RECTE sic vt nos legimus verti possunt Hebræa, vt cōparetur impius tempestati transeunti, quia et si ad tempus instat tempestatis, terribilis sit hominibus, non diu tamen subsistit, sed ritu procellæ prætereuntis, subito è vita tollitur, quæ quantumuis videatur longa hic esse, tamen ad æternitatem sequentem, in qua æternam moritur mortem, breuis est. Iustus autem fundamēto sempiterno, hoc est, diu durati comparatur, quia aut iuxta pro-

missiones veteris Testamenti diu in hac vita persistit, aut etiam si hic nō diu viuere detur, non tamen viuere definit, vt qui per mortem corporalem, veram æternamq̄e adipiscatur vitā. Possunt tamē Hebræa & aliter & rectius verti in hunc modum. Cum pertrāsīt tempestas non manet impius: At iustus fundamētum est seculi: vt significetur impius subito ruere cum ingruit tribulatio vel tentatio, Iustum autem firmum manere, vt pote solidatū supra firmam petram. Sic Græcus interpres, qui habent *παραπορευόμενος* & *ναίει* id est *ἀφαιρέσει* & *ἀσφαλές* id est *ἀσφαλές* & *ἰσχυρὸν* id est *ἰσχυρὸν*, id est, prætereunte procella tollitur è medio impius, iustus autem declinans, seruetur in seculum.

27 Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miserunt illum.

MONET hæc sententia dispicere diligenter quibus quis negotia sua gerenda & curanda committat. Sicut, inquit, acetum, est dentibus noxium, quos ob acedinem stupescit, inidoneosque reddit ad bene masti-candum, & sicut fumus est noxius oculis quos hebetat & pungit: Sic piger his qui miserunt illum est noxius & molestus, quia dum causam eorum sibi commissam malè curat per suam pigritiam, nocumētum simul & dolorem eis adfert, facitque vt causam suam bene disponere nequeant.

28 Timor domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur.

PLERAEQUE sunt in veteri testamēto scripturæ huiusmodi, quæ iustis longitudinem vitæ promittunt, contra impijs breuitatem. Quæ quanquam ad literam maximè veteri fœderi terrenas promissiones continent congruant, tamen & à nouo Testamento non abhorrent, quod promissionem habet vitæ quæ nūc est & futuræ. Timor ergo domini apponet dies, hoc est, longitudinem adfert vitæ, quia propter timorem domini frequenter hic Deus longam pijs concedit vitam, cum contra iusto suo iudicio impijs ante tempus subitò tollat è mundo. Rursus timor domini apponet dies, & contra anni impiorum breuiantur, quia timor domini quietam affert conscientiam, sobriè facit viuere & iustè, ac proinde ab immatura morte per intemperantiam aut humanam iustitiam inferenda præseruat: Cū contra impij per intemperantiam sese ante statutum perimant tempus, ac propter iniustitiam sæpè per iustitiam tollantur è medio. Postremum timor domini apponet dies, impietas autem breuiat annos: quia timor domini dies æternos apponet vitæ præsentis, impietas autem efficit, vt breues sint anni hominis, quia non viuunt nisi in hac vita post eā moriturus in æternum, nec post se aliquā apud homines honestam relicturus famam.

29 Expectatio iustorum lætitia, spes autem impiorum peribit.

QUID est expectatio iustorum lætitia? An non & impiorum spes & expectatio est læti-

est lætitia? Nemo enim sperat aut expectat nisi lætitiā & bonum. Videtur ergo prior pars sic accipienda. Expectatio iustorum fit tandè lætitia, quia quod expectant & hic & maximè in futuro consequuntur, eoq̄e quod expectauerunt adepto letantur: At spes impiorū frustrabitur, ac proinde moerorem propter frustrationem adferet.

30 Fortitudo simplicis, via domini, & pauor his qui operantur malum.

SIMPLEX hic rursus dicitur, sicut supra simpliciter pro integro, recto & perfecto, magisque quadrasset datius (simplici) vt habet Hebræa, sicut est datius in secunda parte. Sensus ergo est, Via domini, hoc est lex domini est homini recto & integro fortitudo, quia per eam à se seruata forti est animo & confidenti. At eadem via domini est pauor operarij iniquitatis, quia propter eā à se neglectam, sibi malè metuunt, & redarguente eos semper conscientia ipsorum ad cuiusuis occursum pallefcunt. Pro, pauor, aliqui vertunt, contritio, nam Hebræa dictio *vrumq̄* significat. Dicitur autè via domini contritio impiorum, quia propter illam contemptam conteretur, & quia lex ipsa impios condemnabit. Potest & sic accipi secūda pars non vt repetatur via domini, sed simpliciter tantum significetur his qui operantur malū aduenire pauorem, ex ipsa scilicet operatione mali: sicut ex operatione boni simplici accedit fortitudo. Idè pulchrè habet & Cicero pro Milone: Magna inquit, vis est conscientie in vtramque partem, vt neque timeant qui nihil cōmiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Ceterū quod hic dicitur de via domini, potest etiam intelligi de modo & ratione qua Deus agit cum hominibus. Nam & hæc via eius iustis animum addit & robur, & impijs pauorem adfert & metum. In scripturis enim & lex domini via eius dicitur, quam scilicet nos vult ambulare. vt cum dicit Propheta: Vias tuas domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me. Et ratio item modusq̄e agendi quo Deus agit cum hominibus, vt cum dicitur in Esa. Non enim cogitationes meæ cogitationes vestræ, neque viæ meæ viæ vestræ, dicit dominus.

Psal. 24

Esa. 55

31 Iustus in æternum non commouebitur, impij autem non habitabunt super terram.

Psal. 14-
Psal. 124
Psal. 36

SIMILIA his frequenter habet & Dauid: Qui facit, inquit, hæc, non mouebitur in æternum. Et: Qui confidit in domino sicut mons Sion, non mouebitur in æternum. Et: Iusti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in seculum seculi super eam. Iustus ergo non mouebitur in æternum & hic diuina eum quia protegente gratia nullo casu deicietur, aut lapsus mox erigetur, & in futuro æternam in cœlis obtinebit firmitatem. Impij verò terram quam diligunt, quamq̄e habitare desiderant, non habitabunt, quia ex illa tollitur cōtra ipsorū desiderij, & in ea existētes, non securè nec quieto animo eā possidēt, Iam in Proverb.

sed cum Cain vagi & profugi sunt in terra, corpore aut saltem animo semper irrequieti.

32 Os iusti parturiet sapientiam, & lingua prauorum peribit.

PRO parturiet, hebraica dictio propriè significat germinabit & fructificabit, & est sensus. Os iusti non est sterile, sed veluti fertilis arbor bonum profert fructum, sapientiā scilicet, quia sapientia profert eloquia, & sapientiam animis auditorum ingenerat. At lingua prauorum, propter sterilitatem suam tanquā arbor inutilis & infructuosa, peribit: aut vt habet Hebræa excindetur & eradicabitur. Alluditur enim in hac parabola ad arborem frugiferam & infructuosam, quarum alteri prius cōuenit verbum, alteri posterius.

33 Labia iusti considerant placita & os impiorum peruerfa.

PRO, considerant, Hebræis est, cognoscit. Et pro placita est *רצון* Ration dictio, cui respondet ferè apud Græcos *σδοκία*, hoc est, beneplacitum. Sensus ergo est: Labia iusti sciunt proferre quæ beneplacita sunt Deo & hominibus, eaq̄e considerant, hoc est, in illis occupantur & ad ea proferendum sese parāt: Contra os impiorum scit & considerat peruerfa. Ea enim considerare quis dicitur, quæ diligenter obseruat & quæ semper præ oculis habet ad perficiendum. Sic in Psalmis dicitur: Os iusti meditabitur sapientiam. Græcus pulchrè expressit sensum Hebræicæ locutionis dum vertit, *χρὴν ἀνδρῶν ἀνομιῶν ἀποστρέφει χροῖτες*, id est, labia iustorum virorum distillant gratias.

Psal. 36

CAPVT VNDECIMUM.

1 Statera dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquum voluntas eius.

ALVDITVR in hac sententia ad illud, Nō habebis in sacco diuersa pondera maius & minus, nec erit in domo tua modius maior & minor. Ponderus habebis iustum & verū, & modius æqualis & verus erit tibi, vt longo viuas tempore super terram, Abominatur enim dominus Deus tuus eum qui facit hæc, Deuter. 25. Sic Leuit. 19. Rursus autem hic pro (voluntas) Hebræis est ea dictio de qua in versu superiori, quæ significat beneplacitum, Sensus ergo est: Dominus abominatur stateram fraudulētam, et gratum habet, amatq̄e pondus æquum. Qua sententia vt ad literam monemur æquitatis in mēsurando et ponderando: Ita secundum spiritualem intelligentiam monemur iustum de nobis ipsis omnibusq̄e proferre iudicium. Vnde rectè Beda. Statera dolosa non tantum in mensuratione pecunie, sed in iudiciali discretione tenetur. Qui enim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti, tollitur cōtra ipsorū desiderij, & in ea existētes, non securè nec quieto animo eā possidēt, Iam in Proverb.

suasque errata iudicat leuiores, trutina ponderat dolosa, &c. Bene autem peculiariter dicit Deum abominari, hoc est, ei valde displicere statem dolosa, quia per eam fraus committitur sub specie iustitiae & aequitatis, peccaturque in multitudinem, & praesertim in pauperes qui minutim res necessarias comparant, nec fraudem facile percipiunt. Vnde & in Michæa: Nunquid, inquit dominus, iustificabo statem impiam, & sacculi pondera dolosa. In quibus diuites eius, &c.

Michæa 6

2 Vbi erit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autem est humilitas, ibi & sapientia.

HEBRAEA ad verbum sic habent. Venit superbia & venit ignominia: & cum humilibus sapientia. Itaque clarius sensum nos ter reddit interpret: significaturque vtrouique, superbiae comitem esse ignominiam, humilitatis autem sapientiam. Idque vel ob id quia superbus excrucietur sua superbia alios ferè contumelia & ignominia afficit, omnes praese contemnens. Humilis autem sapienter apud se agnoscit quam ex sese nihil sit, ac proinde neminem praese facile despicit. Vel quia per superbiam quis despicitur à Deo, & ignominia ab hominibus afficitur, cum superbia maximè sit execrabilis Deo, & hominibus. Odibilis enim coram Deo & hominibus est superbia vt est Ecclesi. 10. Et quia homo superbus facile committit, vnde ignominiam & contumeliam patitur. Punit enim deus superbos aut errore in consiliis capiendis aut infelicitate euentuum. Humiles autem à Deo sapientia donantur, atque per eam prudenter se gerunt, sapientiae nomen apud homines obtinentes & proinde gloriam. Humilibus enim dat gratiam. Vnde dominus: Abscondisti, inquit, haec à sapientibus & prudentibus & reuelasti ea paruulis hoc est humilibus.

Ecclesi. 10

Matth. 11

3 Simplicitas iustorum dirigit eos, & supplantatio peruersorum vastabit eos.

NON malè reddidit interpret sensum, tamen si hebraea ad verbum transferantur, nostra lectio melius intelligitur. Habent ergo sic: Integritas (vel perfectio) rectorum deducet eos, et peruersitas praearcantium vastabit eos. Simplicitas ergo hic ponitur pro sinceritate et integritate, sicut supra et infra frequenter simplex pro perfecto, sincero et integro. Sensus ergo est. Integritas iustorum ipsa dirigit, id est, deducet eos, ita vt in suis conatibus prosperum habeant successum, et impiorum molimina inoffensi pertranseant. At contra impiorum peruersitas, qua alios supplantare conati sunt, ipsosmet vastabit, quia incident in foueam quam alii fecerunt, eorumque malignitas recidet in caput eorum, quia dum alios perdere conantur impij, sibi frequenter perniciem conciliant, aut eandem aut aliam, cuius conatus eorum causa est.

4 Non proderunt diuitiae in die ultionis, iustitia autem liberabit à morte.

SIMILIS sententia habita est capite superiori in principio, sed ibi dicitur de the-

auris impietatis, hic in genere de diuitiis, et vt ibi quid additur quod hic omittitur: Ita contra hic additur, quod ibi omittitur. Verum ex vtroque loco suppendum quod in altero deest, quoniam etiam in genere de diuitiis verum sit, quod non proderunt in die ultionis. Docet autem haec sententia, iustitiam potius studendum quam diuitiis, vnde Ecclesiasticus: Noli, inquit, anxius esse in diuitiis iniustis, non enim proderunt in die obductionis et vindictae.

Ecclesi. 5

5 Iustitia simplicis dirigit viam eius, & in impietate sua corrumpet impius.

IDEM significat haec sententia alijs verbis quod sententia tertia huius capituli. Non ergo significatur prima parte iustitiam simplicis, id est, perfecti rectam facere viam eius. Cui enim dubium est iustitiam facere vitam hominis rectam? Sed nec significatur iustitia hominis recti esse directricem operum & vitae eius, quia & impij iniustitia sic dirigit viam eius, sed significatur ipsam deducere hominem, sic vt eum custodiat ac fortunet. Ei enim opponitur quod sequitur, & impius corrumpet per impietatem suam, corrumpet, inquam, in malum, aut cadet frustratus suis bonis.

6 Iustitia rectorum liberabit eos, & insidijs suis capiuntur iniqui.

SIMILIS est haec parabola cum superioribus. Sed in superiori sententia iustitia ad bonum promouere dicebatur, hic verò à malo liberare.

7 Mortuo homine impio nulla erit vltra spes, & expectatio sollicitorum peribit.

HEBRAEIS non est mortuo homine impio, sed in morte hominis impij, vel moriente homine impio, sed parum refert. Porro Hebraica dictio, qua noster vertit (sollicitorum) variè admodum à diuersis transfertur. Alij enim diuitum vertunt, alij diuitiarum, alij iniquorum: quorum versionem verisimiliorem puto. Nam adiectiuum hic positum deriuatur à substantiuo אָוֶן Auen, quod iniquitatem significat. Sensus ergo erit: Cum moritur aut cum mortuus est homo impius, nulla est ei vltra spes, & hoc est, quia expectatio iniquorum per mortem peribit. Videtur enim secundum membrum declaratio esse prioris. Qui verò vertunt diuitum vel diuitiarum, intelligunt diuites comparari cum impijs quoad spem, vt sicuti moriente homine impio omnis eius spes cum eo intercidit, ita & expectatio diuitum per mortem percat, qui sensus & nostrae lectioni conuenit. Nam in ea per sollicitos intelligi conuenit in malam partem eos qui pro rebus istis terrenis conquirendis & conseruandis anxie sunt solliciti. Quod autem nulla dicatur spes impio post mortem, non ob id tantum dictum est quia impij tunc amplius non sperant: nam et sancti etiam tunc non sperant amplius, vt pote assecuti quod volebant. Spes enim quae videtur non est spes,

Rom. 8.

spes, nam quod videt quis quid sperat inquit Paulus: Sed hoc vult hic significare parabola per mortem impio intercipi & auferri irreparabiliter, quod sperare & desiderare solitus fuit, diuitias scilicet, gloriam & omnem vitam huius felicitatem, vt hoc significetur quod per Prophetam: Dormierunt somnum suum, & nihil inuenierunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Et non descendet cum eo gloria eius. Et alibi: Sunt reliquiae homini pacifico. Iniusti autem disperibunt, simul reliquiae impiorum disperibunt, quia post mortem nihil est ei reliquum. Secundum spiritualem intelligentiam significare etiam hic rectè intelligitur, impio post mortem nullam esse spem veniae, quia in inferno nulla est redemptio.

Psal. 78.

Psal. 48.

Psal. 36.

8 Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.

ITA & Hebraea planè habent, nisi quod pro tradetur, illis est venit, vt sit, Venit impius pro eo vel in locum eius. Non venit autem, nisi Deo illum trahente qui & iustum liberavit. Exemplum huius singulare est in Mardocheo & Aman, in Saul & Dauide, in Daniele & his quorum accusatione Daniel à Dario in lacum missus fuerat. Significat ergo haec sententia Dei iudicium, quo frequenter fit vt iusto liberato impius succedat in locum eius. Potest & generalius intelligi, vt significetur iustum & si ad tempus ferat tribulationes in hoc mundo, liberandum aliquando, & maximè post hanc vitam: Impium verò esse gaudeat ad tempus in hoc mundo, suo tempore successurum in sortem malam iustorum, quando illis gaudentibus ipse lugebit, potissimum post hanc vitam.

9 Simulator ore decipit amicum suum, iusti autem liberabuntur scientia.

ABLATIVVS (ore) coniungi debet non cum nominatiuo (simulator) sed cum verbo, decipit, vt patet ex Hebraeis, apud quos non est decipit, sed corrumpit vel perdit. Et est sensus: Fallax adulator & hypocrita qui amicitiam simulat, perdit & decipit ore amicum suum vel proximum suum, hoc est, perdere studet & decipere, & quantum in se est perdit eos cum quibus est ei negotium: (Proximus enim Hebraica phrasi dicitur quiuis homo) At iusti per suam scientiam liberabuntur à laqueis simulatorum, vt ab eis non perdantur & decipiantur. Veritas huius sententiae patet in haereticis maximis simulatoribus, à quorum deceptionibus liberantur iusti sua scripturarum scientia. Docet autem haec sententia beneficium iustitiae, vt cui Dei dono semper adfit scientia necessaria ad proficiendum. Aut significat iustis non opus tantum esse probitate & virtute, sed etiam scientia scripturarum & cognitione multarum rerum, ne illis imponatur à simulatoribus. Vnde petrus monet virtuti addendam scientiam. Opponitur autem ablatiuus (scientia) ablatiuo (ore) vt sit sensus: Ille quidem ore in verbis concinnè aptatis decipere tentat: Iusti verò scientia liberantur, quia illorum simulationem & fraudem quantumvis rectam deprehendunt.

lan. sin. Prouerb.

10 In bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorum erit laudatio.

QUAMVIS prior pars accipi etiam possit de bonis quae iusti faciunt, tamen proprie secundum membrum potius intelligi debet de bonis quae eis obueniunt, vt sit sensus: Cum bene est iustis & cum prosperi sunt eorum successus, cum bona eis obtingunt siue temporalia siue caelestia, tota ciuitas exultabit: Et similiter è contrario cum perierint impij erit in ciuitate laudatio Dei, communiisque laetitia & cantus. Non enim dictio Hebraica significat laudationem, sed cantum laetitiae & exultationem. Veritatem habet haec sententia maximè in ciuitate bene instituta, & proinde maximè competit in Ecclesiam quae & de profectu iustorum laetatur, & de impiorum punitione, iuxta illud Psal. 57. Laetabitur iustus cum viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.

11 Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum subuertetur.

SICVT superiori sententia ciuitatis affectus erga iustos & impios designatur, ita nunc quid ciuitas ab vtrisque commodi vel incommodi reportet. Ciuitas, inquit, exaltabitur benedictione, hoc est, benedictis, bonis scilicet consilijs & bonis imprecationibus iustorum quae impartuntur ciuitati: At contra ore impiorum subuertetur, quia verbis & consilijs iniquis, dolis, & seditionibus quas excitant impij, euertunt ciuitates & regna. Sunt qui benedictionem iustorum accipiunt passiuè vt si significetur ciuitatem exaltandam, cum in ea iusti à Deo benedicuntur, hoc est multiplicantur, & diuina dona multa percipiunt, quia haec in communitatis redundat utilitatem. At priorem sensum magis requirit pars sequens.

12 Qui despicit amicum suum, indigens corde est, vir autem prudens tacebit.

DOCEAT haec sententia prudentis esse dissimulare aliorum vitia. Priorem partem magis conueniebat sic vertere: Despiciat amicum suum vel potius proximum suum, indigens corde. Sic enim melius correspondet secundo membro. Et est sensus: Vir insipiens indigensque cordis, hoc est, sapientiae, is corde suo despiciat proximum suum, hoc est, alios cum in eis putat se aliquam obseruare imperfectionem, atque ob id contemptim de eis loquitur: At vir prudens, etiam si agnoscat quosdam alterius defectus & imperfectiones, tacebit tamè eas, sciens quod in qua mensura mensi fuerimus, remetietur nobis, & quod non fit sine vitio. Simile est quod sequitur.

Matth. 7

13 Qui ambulat fraudulenter, reuelat arcana: qui autem fidelis est, celat amici commissum.

DOCEAT quid fidelitati debeatur & quod sit verum opus, simulque indicat non temere cuiquam reuelanda secreta. Qui, inquit, ambulat fraudulenter, hoc est, qui cum amico

c 3 fide

fiat conuetsatur, sub amici specie callidè explorans alterius animum, is reuelat, id est, reuelare solet arcana sibi detecta: At contra qui fidelis est, is regit rem sibi ab amico commissam, hoc est, cõcreditam. Pro quo Hebræa habent: Et qui fidelis est animo celat rem, vel verbum. At noster interpret, quo clarior esset sententia, rectè pro (rem vel verbum) vertit a mici commissum, id est, concreditum secretum quanquam possit commissum hic etiam accipi pro admissum & perpetratum aliquod delictum. Porro Hebræa habent de fidei animo ad distinctionem eius qui verbis fidelitatem præ se fert, qualis est is qui ambulat fraudulenter. Conuenit huic sententiæ, illud Poëtæ: Eximia est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa, tacenda loqui.

14 Vbi non est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.

HEBRAICÆ sic est ad verbum, Vbi non sunt gubernacula. Est enim hic ea apud Hebræos dictio quæ supra cap. 1. cum dicitur, intelligens gubernacula possidebit. At quoniã vbi non sunt gubernacula, ibi non est gubernator, non malè interpret vertit, Vbi non est gubernator. Alij dictionem hanc magis putant significare consilia, vnde vertunt: Vbi nõ sunt consilia, quod magis videtur sequenti competere membro, quod ad verbũ sic habet apud Hebræos: Et salus in multo consultore, vel in multitudine consultoris, pro consultorum. Vbi autem multi sunt consultores, ibi & multa sunt consilia, proinde eodem redit sensus. Docet autem hæc sententia, populo optandum, & curandum omnibus modis, vt bonos & sapientes habeat, tum gubernatores, tum consultores, eisque à populo obedientiam præstãdam, vt potè à quibus populi salus & felicitas p̄deat, magis quàm à multitudine & viribus populi: sicut contra necesse est sequi eius perniciem si desint boni principes & consiliarij, non minus quàm nauem necesse est perire, vbi non est bonus gubernator. Vnde Ecclesiastæ 10. dicitur: Væ tibi terra cuius rex puer est.

15 Affligitur malo qui fidem facit pro extraneo, qui autem cauet laqueos, securus erit.

FREQVENTER in hoc libro Sapiens indicat periculofam esse fideiusionem, atque ab ea auocat, non in totum eam prohibere volens, cum sit nonnunquam opus charitatis & misericordiæ, sed per periculi demonstrationem præmonitos nos volens ne passim et temerè ea fiat à nobis. Fideiusionem autem duobus verbis significat, primum per verbũ **אֲרָב** Arab, quod significat fideiubere, secundo per verbum **אֲרָב** Thacah, quod propriè significat figere et plaudere, et quia fideiusiones fiunt per hoc, quod fideiussor figit manum suam in manum alterius, tangendo eã & percutiendo, ideo accipitur pro fideiubere. Primum verbum primo loco ponitur, secundum in secundo membro. Vnde ad verbum habetur: Qui autem odit defixores, hoc est, qui odit stipulantes, ita vt eos imitari nolit, pro quo

noster interpret sensum potius quàm verba secutus, vertit: Qui autem cauet laqueos, hoc est, fideiusiones, quibus homo seipsum illaqueat & obligatum facit. Vnde supra ca. 6. dicitur: Fili mi si sponderis pro amico tuo, de fixisti apud extraneum manum tuã, illaqueatus es verbis oris tui, & captus propriis sermonibus. Sensus ergo est: Affligitur malo, hoc est, molestiam patietur aut damnum etiã (vt experientia frequenter docet) qui fidem facit pro extraneo, hoc est, pro altero. Ita enim hic ponitur (Extraneus) vt significetur quiuis alius, ne quis putet prohiberi fideiusionem tantum pro extero & non pro amico, cum ca. 6. & alibi etiã pro amico prohibeatur fieri. Qui autem cauet obligationes proprij oris, erit securus à multis periculis & malis. Hac autè alijque similibus sententiis vt dissuadentur temerariæ fideiusiones, hoc est, pro altero. Ita multo magis secundum spiritualem & veriorem intelligentiam monemur, non facilè per susceptionem alicuius regiminis, nos pro alijs obligare: Quicunque enim principatum suscipiunt & episcopatum aut pastorale onus pro alijs spondent, pro quibus vigilare debet, tanquam rationem reddituri pro animabus eorum.

16 Mulier gratiosa inueniet gloriam, & robusti habebunt diuitias.

IN Vtroque membro idem est verbum, in cuius repetitione consistit vis & elegantia huius versus. Ad verbũ ergo sic habetur: Mulier gratiæ apprehendet gloriam, & fortes apprehendent diuitias. Est autem mulier gratiæ, mulier gratæ venustatis & probitatis, vnde noster vertit, Mulier gratiosa, alij mulier venusta significaturque quod quemadmodũ mulier sua pulchritudine et gratia, morumque probitate obtinet gloriam apud homines, ita viri sua fortitudine consequi debent diuitias, vt intelligamus, quod quemadmodum gloria viri est mulier venusta, ita familiæ opes pendet ex fortitudine et sedulitate viri. Docet ergo in mulieribus maximè requiri formam et morum gratiam, in viris industriam et laborem.

17 Benefacit animæ suæ vir misericors, qui autem crudelis est, etiam propinquos abiicit.

PRO (propinquos) Hebræis est, carnem suam. Sed frequenter in scripturis propinqui hominis dicuntur caro eius. Nam Genes. 37. de Ioseph dicit Iudas: Frater noster et caro nostra est. Et vniuersæ tribus Israël dixerunt ad David: Ecce nos os tuum et caro tua sumus. Et Esa. 58. vbi nos habemus, Et carnem tuam ne despexeris: Septuaginta verterunt: Et domesticos seminis tui ne despexeris. Hoc ergo secutus noster interpret vertit, Etiam propinquos abiicit. Et est sensus: Vir verè misericors benè facit imprimis animæ suæ, hoc est, sibiipsi, pars enim pro toto synecdochice ponitur. Qui autem crudelis est, non tantum exterorum curam, sed et proximorum abiicit. Conuenientior tamen sensus est si carnem propriam significatam intelligamus, quia sic iucundior erit et efficacior oppositio. Habent autem

autem Hebræa secundam partem sic: Et turbat carnem suam, crudelis. Quomodo & septuaginta habent, apud quos est, & perdit corpus suum immisericors. Et est sensus: Vir benignus benefacit imprimis animæ suæ, hoc est, sibiipsi. At vir crudelis non solum alijs molestus est, sed etiam carni suæ, hoc est, sibiipsi. Vtrobique enim pars pro toto ponitur, sed ad elegantiam facit varietas. Dicitur autè vir pius, animæ suæ vel sibi benefacere, quia sibi indulget debitum ac commodum rerum sibi necessarium vsum. Deinde quia ab his quæ noxia sunt vitæ & quieti suæ, serio abstinet, tristitia scilicet inordinata, intemperantia & id genus alii. Contra crudelis turbat carnem suam, & seipsum, quia carnem suam affigit, subtrahendo ei per auaritiam necessaria, variisque curis & cupiditatibus sese macerando & conturbando, ac intemperantia & indebita tristitia sese lædendo. Efficacior esset sententia si hoc modo vertatur, quomodo item verti potest. Qui benefacit animæ suæ, vir est misericors, & qui turbat carnem suam, crudelis est. Declarat hunc versum illud Ecclesiastici: Tristitiam non des animæ tuæ, & affligas temetipsum in consilio tuo. Lucunditas cordis hæc est, vita hominis, & thesaurus sine defensione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas. Misereere animæ tuæ placès Deo & contine, & congrega cor tuum, & tristitiam longè expelle à te, &c. Et Sapiens Ecclesiastes demõstrat quomodo quis sibi debeat benefacere & non turbare seipsum. Lætare, inquit, iuuenis in adolefcentia tua, & in bono sit cor tuũ. Et post pauca. Aufer iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem describit eius, qui cum vnus sit nec fratrem habet, nec filium, tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicès: Cui laboro, & fraudo animam? iteam bonis? Et hæc quidè quod attinet ad literalem sensum. Secundum spirituale autem intelligentiam significatur hic viri pij & benigni esse, vt benefaciat animæ suæ, ita vt de salute sua æterna sit sollicitus, camque bonis operibus promoueat. In quem sensum D. August. illud Ecclesiastici: Misereere animæ tuæ placens Deo, vsurpat in Enchiridio ad Laurentium ca. 76. & alibi contra eos qui satis ad salutem putabant elemosynam egentibus dare, etiam si dantes in sceleribus perseuerarent. Sciendum insuper pro pleniori huius sententiæ explicatione, quosdam pro benefacit, hic vertere, retribuit. Nam hoc dictio Hebraica propriè significat. Vnde hunc intelligunt sensum: Vir benignus qui alijs miseretur, retribuit sibiipsi, quia beneficentia hominis non tantum illis utilis est in quos fit, sed & ei qui benefacit: Contra vir crudelis & inclemens, non tantum alijs molestus est, sed etiam sibiipsi malefacit ac semetipsum turbat. At prior intelligentia simplicior videtur & alijs scripturis citatis cõuenientior. Nec notum est in scripturis verbum retribuendi accipere simpliciter pro tribuere & benefacere: Vt cum dicitur: Retribue seruo tuo, viuificã me. Significat autem hoc verbum Gamal hic positum, etiam ablaetare. Vnde sunt etiam qui vertunt: Ablaetã animam suam vir pius, hoc est, abducit eã à consuetudine praua

Eccle. 30 est. Declarat hunc versum illud Ecclesiastici: Tristitiam non des animæ tuæ, & affligas temetipsum in consilio tuo. Lucunditas cordis hæc est, vita hominis, & thesaurus sine defensione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas. Misereere animæ tuæ placès Deo & contine, & congrega cor tuum, & tristitiam longè expelle à te, &c. Et Sapiens Ecclesiastes demõstrat quomodo quis sibi debeat benefacere & non turbare seipsum. Lætare, inquit, iuuenis in adolefcentia tua, & in bono sit cor tuũ. Et post pauca. Aufer iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem describit eius, qui cum vnus sit nec fratrem habet, nec filium, tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicès: Cui laboro, & fraudo animam? iteam bonis? Et hæc quidè quod attinet ad literalem sensum. Secundum spirituale autem intelligentiam significatur hic viri pij & benigni esse, vt benefaciat animæ suæ, ita vt de salute sua æterna sit sollicitus, camque bonis operibus promoueat. In quem sensum D. August. illud Ecclesiastici: Misereere animæ tuæ placens Deo, vsurpat in Enchiridio ad Laurentium ca. 76. & alibi contra eos qui satis ad salutem putabant elemosynam egentibus dare, etiam si dantes in sceleribus perseuerarent. Sciendum insuper pro pleniori huius sententiæ explicatione, quosdam pro benefacit, hic vertere, retribuit. Nam hoc dictio Hebraica propriè significat. Vnde hunc intelligunt sensum: Vir benignus qui alijs miseretur, retribuit sibiipsi, quia beneficentia hominis non tantum illis utilis est in quos fit, sed & ei qui benefacit: Contra vir crudelis & inclemens, non tantum alijs molestus est, sed etiam sibiipsi malefacit ac semetipsum turbat. At prior intelligentia simplicior videtur & alijs scripturis citatis cõuenientior. Nec notum est in scripturis verbum retribuendi accipere simpliciter pro tribuere & benefacere: Vt cum dicitur: Retribue seruo tuo, viuificã me. Significat autem hoc verbum Gamal hic positum, etiam ablaetare. Vnde sunt etiam qui vertunt: Ablaetã animam suam vir pius, hoc est, abducit eã à consuetudine praua

ianf. in Proverb. Gal. 5. psal. 117.

Eccle. 11 August.

19 Clementia præparat vitam, & sectatio malorum mortem.

HEBRÆA sic habet. Similiter iustitia ad vitam, & sectator malorum ad mortem, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit ad mortem, æternã scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia præparat homini vitã, & sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseuerãtia, præparat homini mortem. Stipèdia enim peccati mors, gratia autè Dei vita æterna. Hæc ergo sententia rectè subiungitur superiori, quia eam declarat.

20 Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.

HEBRÆA eundem habet sensum. Abominatio domino peruersi corde, & beneplacitum eius integri via, hoc est dominus abominabitur peruersos corde: Et contra eundem placent hi qui in sua conuersatione sunt sinceri. Voluntas ergo hic rursus accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursus ea dictio quæ in primo huius capituli versu.

21 Manus in manu non erit innocens malus, semen autem infortum saluabitur.

INNOCENTEM esse in scripturis aliquoties ex hebraica phrasi ponitur pro impunitum esse, vt cum dicitur. Quis enim extendet

& a malis desiderijs. Qui sensus etiam in primo includitur.

18 Impius facit opus instabile, seminanti autem iustitiam merces fidelis.

HEBRÆA habet ad verbum. Impius facit opus falcatatis, & seminanti iustitiam merces veritatis. Est ergo oppositio non tantum inter impietatem facientem, & seminantem iustitiam, sed & inter genitios falcatatis & veritatis. Dicitur autem Hebraica phrasi merces veritatis, merces stabilis, certa & qua iustus non frustrabitur: quia verum Hebræis dicitur stabile, solidum & certum, vnde bene vertit interpret, merces fidelis, hoc est, firma & nequaquam fallax. Ex qua secunda parte patet quid in primo membro vocet opus falcatatis, nimirum opus fallax, quod expectantè fallet expectato fructu. Quod rectè apud nos dicitur opus instabile, vtpote quod non subsistet, quod euanescet, sine bono aliquo fructu. Non ergo dicitur facere opus instabile, quia à stabilitate virtutis recedit & suis passionibus agitur. Dicitur ergo, impius quantum multum labore, tamè facit opus fallax, quod non perdurabit, nec fructum adferet. At qui seminat iustitiam, non frustra seminabit, & laborabit, sed merces eius certa est & solida. Hoc ergo hic dicitur quod Paulus alijs verbis ad Galatas: Qui seminat in carne, de carne & metet corruptionem: qui autè seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Et: Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. Venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos.

19 Clementia præparat vitam, & sectatio malorum mortem.

HEBRÆA sic habet. Similiter iustitia ad vitam, & sectator malorum ad mortem, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit ad mortem, æternã scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia præparat homini vitã, & sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseuerãtia, præparat homini mortem. Stipèdia enim peccati mors, gratia autè Dei vita æterna. Hæc ergo sententia rectè subiungitur superiori, quia eam declarat.

20 Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.

HEBRÆA eundem habet sensum. Abominatio domino peruersi corde, & beneplacitum eius integri via, hoc est dominus abominabitur peruersos corde: Et contra eundem placent hi qui in sua conuersatione sunt sinceri. Voluntas ergo hic rursus accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursus ea dictio quæ in primo huius capituli versu.

21 Manus in manu non erit innocens malus, semen autem infortum saluabitur.

INNOCENTEM esse in scripturis aliquoties ex hebraica phrasi ponitur pro impunitum esse, vt cum dicitur. Quis enim extendet

Gal. 5.

psal. 117.

Rom. 6

1. Reg. 16.

det manum in Christum domini & innocens erit. Sic non esse innocentem hic & alibi ponitur pro non esse impunitum, vt & cum in Exod. dicitur: Non habebit infontem dominus eum qui assumpserit nomen domini Dei sui frustra, hoc est nō habebit eum impunitum. Vnde & hic quidam recte vertunt, non erit impunitus malus. Cæterum illud manus in manu, ad verbum Hebræis est: Manus ad manum, vnde eandem hanc partem cap. 16. huius libri interpres vertit: etiam si manus ad manum fuerit, non erit innocens. Hac autē phrasī quidam putant significari, mox mox, repēte & statim: vt significetur mox ad futura impij vltio. Nam & italica phrasī teste Pagnino dicitur, ad mano ad mano, pro statim, nec dissimile est quod latini dicunt ad manum esse quod adest. Alij hac phrasī intelligunt significari conpirationem quæ coadunatione manuum fieri solet. Vt sit sensus: Etiam si inter sese conspirarint impij non erunt tamen impuniti: & iusti eorum conpirationem & punitionem euadēt. Qui sensus etiam optimē cōuenit nostræ literæ. Et bene quadrat, vt semē iustorum opponatur conpirationi impiorū, cōgregatio scilicet congregationi. D. Gregor. lib. 25. moral. cap. 3. mysticē hūc locum sic exponit. Manus manui iungi solet, quādo quiescit in ocio, & nullus eam vsus laborum exercet. Manus ergo in manu non erit innocens malus: Ac si diceret: Et cum manus cessat ab iniquo opere, malus tamen non erit innocēs per cogitationem: Secutus Gregorium Beda in commentariis, Græca habent. Qui manui manus iniicit iniuste, non impunitus erit.

22. *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua.*

IN hac sententia sicut & in multis similibus subintelligenda est particula similitudinis, sicut, quæ ex proprietate linguæ, sæpè omittitur, vt sit sensus: Sicut est circulus, Vel sicut se habet circulus aureus in naribus suis, ita est, vel ita se habet mulier pulchra & fatua. Qua comparatione non assimilatur ipsa quidam mulier pulchra circulo aureo, sed eius pulchritudo. Ipsa verò mulier talis magis assimilatur sui. Vnde septuaginta clarij vertunt hanc sententiam, Habent enim: Sicut in auris aurea in naribus suis, sic mulieri vecordi pulchritudo. Consistit autem similitudo potissimum in eo, quod sicut aureus circulus non cōuenit in naribus suis, nec suam ornat: ita pulchritudo, quæ per se res est præclara, non cōuenit mulieri stultæ, sed malè ibi videtur à natura collocata, Sicut postea dicitur. Non decet stultum verba composita. Cap. 17. Er: Nō decet stultum delitiæ. Sicut enim sus circulo aureo naribus infixō non nouit bene uti: ita nec mulier stulta sua pulchritudine. Deinde quia sicut sus circulo aureo non cohibetur à susodienda terra, sed nihilominus se cœno immergit, circulumque fœdat, Ita & mulier vecoris, cum pulchritudine sua gloriam sibi comparare deberet, non ea tamen retrahitur à voluptatum illecebris, sed voluptatum cœno se immergit, sicque pulchritudinem suam insipientia fœdat & obscurat. Ex

qua explicatione patet quā rectè mulier fatua suis comparatur, nempe ob immunditiam, ad quam abutuntur sæpè mulieres sua pulchritudine. Mysticē per mulierē pulchrā & fatuam intelligitur anima Christiana, quæ pulchra quidem est per fidem & baptismū, per quæ tanquam annulo aureo Christo est desponsata, sed tamen fatua est per vitæ insipientiam. Hæc bene comparatur sui circulū aureum habenti in naribus, quia in illam cōpetit illud Prouerbij: Sus lota in volutabro lu- 2 Pet. 2. ti. Cumque fidei pulchritudine retrahi deberet ab omni actione inhonesta, eam contrā omni vitæ impuritate conspurcat & commaculat.

23. *Desiderium iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor.*

NOSTER interpres, in priori parte videtur secutus Septuaginta, qui habent, ἐπιθυμία δικαίων νόσος ἀκαθάρτων. Hebraica habent Desiderium iustorum duntaxat bonum est, & dictio, bonum, non est adiectiuum substantiuū, desiderium, quia cum apud Hebræos dictio, quæ desiderium significat, sit generis fœminini, dictio quæ bonum significat est generis masculini. Vnde quidam verit: Iustorum cupiditas est duntaxat, bonum. Non ergo significatur desiderium iustorum in se bonum esse, sed quod iusti aliud non desiderēt quā bonum, vt desiderium sit positum pro re desiderata. Vnde & nostra litera sic est intelligēda: Omne desiderium iustorum, hoc est qui quid desiderant iusti, est bonum. Aut bonum est omne desiderium illorum, hoc est, nihil aliud quam bonum desiderant. Quod subtiliori intelligentia eximie verum est, si de eo bono intelligatur quod verè solum est bonum, nempe Deus quem solum iusti quatenus tales desiderant. Vnde Lyra intelligit, desiderium iustorum est omne bonū, hoc est Deus, in quo est eminenter omne bonum. At quid est quod sequitur: Præstolatio vel expectatio impiorum furor? An sunt qui furorē desiderant & expectāt? Sensus ergo est. Id quod impiis expectandum venit, hoc est, quod solum eis obueniet, est furor, hoc est, indignatio & vltio diuina. Illud enim dicitur homini expectandum quod homini certò obtinget. Vnde & Paulus: Voluntariè peccantibus nobis iam non relinquatur pro peccatis hostia, terribilis autem quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio.

24. *Alij diuidunt propria & ditiores sunt: alij rapiunt non sua & semper in egestate sunt.*

AD verbum Hebræa habent: Est dispergens, & apponitur adhuc, & qui parit vel prohibet à rectitudine, tanquam ad egestatem. Prior pars significat reperit quoidā qui spargunt suas facultates distribuendo, scilicet eas pauperibus, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus: Aut etiā mundano spiritaliter multos sumptus amplaq; munera faciendo, & tamen crescent assidue eorum facultates, Deo hominibusque eorum liberalitatem remunerantibus. Vnde bene vertit interpres noster sensum. Alij diuidūt propria & ditiores

& ditiores fiūt. Quod declaratur illo Pauli vbi de elemosyna disputat: Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Secunda pars dupliciter intelligi potest apud Hebræos: Nam si vertatur Qui prohibet à recto vel rectitudine, subintelligitur seipsum, & est sensus. Qui prohibet seipsum à recto, hoc est, qui abstinere ab æquo nec iustitiam sequitur, sed iniustitiam aliena rapiendo. Quem sensum secutus est interpres & ob id vertit, Alij rapiunt non sua. Si autem vertatur qui parit à recto: Sensus erit, qui præter æquum & magis quam decet parcus est, indigentior fiet. Vtrunq; experientia docet, & eos qui per iniustitiam diuitias querunt, & eos qui nimis sunt parci, ita vt abstinere à sumptibus opportunis, frequēter tendere ad egestatem & facultatum defectū. Cōuenienter autem hæc sentētia, & ad charismata spiritalia aptari potest. Qui enim ea in aliorum vtilitatem expendunt, talenta sibi data cōduplicant: Qui verò eis non bene vtuntur, sed abstinere ab æquo & bono quod per ea operandum erat, diuina dona, quasi propria essent sibi rapiendo, pauperiores fient, iuxta illud Saluatoris: Omni habenti dabitur, ei autem qui non habet, & quod videtur habere auferetur ab eo.

25. *Anima quæ benedicit, impinguabitur, & qui inebriat, ipse quoque inebriabitur.*

DVPLICITER hæc sententia intelligitur. Primum de beneficio oris, per bonas imprecationes & doctrinam salutarem, vt sit sensus. Is qui aliis bene precatur, aut alios bene docendo instruit, impinguabitur à Deo muneribus & gratiis. Sic Gregorius 3. parte admo. 26. Qui enim (inquit) prædicando, exterius benedicit, interius augmenti pinguedinem recipit, & dum vino eloquij auditorum mentem deebriare non desinit, potu multiplicati muneris deebriatus excrefcit. Secundo potest referri ad beneficia operis Proximo impēsa & elemosinas, vt sit similis sententia superioris priori membro, vt benedicere Positū sit pro bene facere, sicut & Paulus benedictionem vocat elemosinam, dicens: Qui seminat in benedictionibus de benedictionibus & metet: Nam, & hebræa hoc loco habent nomen benedictionis non verbum benedicere. Est enim anima benedictionis. Sic & inebriare dicitur qui larga bonorum suorū impartitione alios reficit. Et conuenienter quidem vterque sensus in generali hac sententia comprehenditur, vt et ad oris et ad operis beneficia pertineat. Habent autem Septuaginta in priori membro, Benedicta omnis anima simplex. Quam sententiā Chrysol. citat aliquoties Chrysostomus, vt homil. 26. in Marth. et aliis aliquot locis.

26. *Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis: Benedictio autem super caput vendentium.*

SUPERIORIBVS duabus sententiis inueniuntur primum eorum qui sua copiose spargunt & distribuunt, inuitans hac ratio

ne ad liberalem suorum bonorum, siue temporalium, siue spiritualium communicacionem. Quoniam autem sunt qui ab hac liberalitate adeo sunt alieni, vt nec vendere quidem annonam, quæ abundat, velint iusto pretio, tempore opportuno, in egestium vilitatem, sed sub spe maioris lucri eam reseruant cum magno Reipub. malo, ex multorum damno suum quærentes lucrum, rectè subiungitur hæc sententia, quæ similiter inuitantur ad lubenter per venditionem ea qui bus abundant communicandum egentibus. Qui, inquit, abscondit frumentum, ex auaritia scilicet illud nolens vānum exponere, maledicetur in populis. Quod de maledictione diuina intelligi possēt nisi Hebræa haberēt: Maledicet ei populus, vnde sensus apud nos esse debet maledicetur à populis. Malè enim tales audiūt à populo, eisq; paupēres malè imprecantur, quorum imprecationes nō sunt, contemnēdæ. Audit enim iustus eorum querelas frequenter Deus: Nam vt est in Ecclesiastico: Maledicentes tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Itaque maledictionem populi sequitur maledictio Dei, qua fit vt agri talium sint parum fertiles, aut vt male pereant auare conseruata, aut aliam aliquam vltionem incidunt. Contra benedictio & Dei & populi super caput vendentium, quia & populus capiti eius, hoc est ipsi fausta precatur, & Deus amplioribus donat. Cæterum frumenti nomine res omnes victui & vsibus hominum necessarias significat. Ex secunda huius sententiæ parte licet intelligere iam id quod supra cap. superiori habitum est: Benedictio super caput iusti. Similis est hæc sententia cum duabus superioribus, docens frumenta non recondenda, sed publicanda in commune bonum, ne maledicentia populi, & bonum nomen in populo amittatur, & diuina contra hominem vltio exciteretur, sed contra potius bona populi imprecatione, & gloria homini apud plebem parcat & diuina benedictio obtineatur. Iuxta mysticum sensum ad doctrinam & cibum animarum referenda est hæc sententia. Nam qui abscondit talentum, neque ex eo quod habet pascit egentes in Ecclesia oues Christi, maledictus est. Vnde Greg. 3. parte admo. 26. Frumenta abscondere, est prædicationis sanctæ apud se verba retinere. In populis autem talis quisque maledicetur, quia in solius culpa silentij pro multorum quos corrigere poterat, peccata damnatur.

27. *Bene confurgit diluculo, qui querit bona, qui autem inuestigator malorum est, opprimetur ab eis.*

HEBRÆA aliter habent sic. Qui manet querit bonum, querit bene placitum, qui autem sectatur malum, veniet ei. Cuius sententiæ prior pars quamuis sic accipi possit vt significetur eum qui manet surgit ad bonū faciendum querere quod Deo beneplacitum sit et gratum: tamen quo magis respondeat per oppositionem sequenti parti, potius videtur accipiēda de beneplacito ipsi operanti, vt sit sensus. Qui manet surgit ad bonū sectandum, is sectatur id quod tandem ei erit beneplacitum

Exod. 10

Mysticū sensus.

2 Pet. 2.

Gregor.

Eccle. 4.

Matth. 25.

Gregor.

Mysticū sensus.

Gregor.

Heb. 10.

Cap. 17.

Cap. 19.

Chrysol.

vertit in secunda parte: Impiè agèt, cum alij fere vertant condemnabit, verum quidè est verbū **וַיִּרְאֶה** Rasach hic poni in coniugatione Hiphil, in qua propriè significat quempiam impium declarare & condemnare, sed tamè teste Pagnino ponitur in eadem coniugatione nonnunquam etiam pro impiè agere, vt Danielis 9. vbi nos habemus: Et impiè egimus Et cap. 12. vbi habemus, impiè agent impij: nisi quod propter cōiugationē significatur non simpliciter impiè agere, sed valde impiè agere. Hanc ergo hoc loco D. Hierony. secutus est verbi acceptionem, vel ob id quod alioquin verbum nō habeat suppositum. Et videtur D. Hierony. hunc intellexisse sensum valde conuenientem, quem & Beda indicat: Qui bonus est, is studebit obtinere, & ideo etiam obtinebit à domino gratiam talem vt per eam semper in virtute magis atque magis proficiat, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc.

Apo. 12.

Qui autem cōfidit in cogitationibus suis, nec putat sibi ambiendum Dei fauorem & gratiā, sed putat se quod concipit & machinatur in corde suo, prestare posse, is magis semper magisque impiè ager. Dei enim gratia destitutus in impietate sua perdurat, semperque proficit iuxta illud: Qui in fordidibus est, sordescat adhuc. Quanquam autem plerique libri habeant per presens tempus: impiè agit: magis tamè conuenit tempus futurum & sensui & originalibus. Nam & Hebræa & Græca habent tempus futurum.

3 Non roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur.

PROR pars sic habet hebraice ad verbū. Nō firmabitur homo in impietate. Quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur hominē nō futurum fixum & diuturnum in sua impietate, nec in ea diu perseueraturum, vt potè quem simul cum impietate sua Deus sit sublaturus è medio, Aut vt sit sensus, hominē per impietatem non stabiendum, vt præpositio, in accipiatur quemadmodum sapè propter secundam acceptionem secutus est noster interpres dum vertit: non roborabitur homo ex impietate. In qua versione verbum (roborabitur) non est accipiendum de robore fortitudinis & potentia, sed vt concordet eū originali accipiendum est significare robur diuturnitatis, vt sit sensus. Homo ex impietate, per impietatem non sic roborabitur, vt in æternum & diu possit subsistere, quantumuis conetur suis cogitationibus & iniquis consiliis sese & posteritatem suam stabilire. Et sic sap. 4. dicitur: Adulterinæ plantationes nō dabunt radices altas. Vtriq; sensui bene conuenit opposita secunda pars. Et radix iustorū nō commouebitur, quod simpliciter accipi potest, vt significetur quod ipsi iusti tanquam radix quadam bene firma nō commouebuntur, neque ob vllas impiorum afflictiones, aut eorum falsam doctrinam, neque per vltionē aliquam diuinam mundo superuenientem, neque per mortem denique ipsam, per quam transplantati stabiliiores fiunt, vt potè vitā consecutū æternam. Aut subuliori intelligentia per radicem iustorum intelligi potest cum Caiē-

534.

tano ipsa illorum iustitia per quam iusti efficiuntur, vt sicut superiori membro significatum est impietatem tāquam radicem impiorum non stabilire eos: ita hic significetur iustitiam tanquam radicem iustorum eos stabilire & efficere vt perpetuo subsistant. Sūt qui per radicem iustorum intelligūt ipsorum posteritatem, vt significetur illam non defecturam. Nam & sic radicem vsurpat scriptura: vt cum dicitur in psal. de impio: Euellet te de tabernaculo tuo, & radicem tuam de terra viuentium Prima tamen expositio simplicior est, & mori loquendi scripturæ conformior. Sic enim hic radix iustis tribuitur sicut in Iob dicitur. Vidi stultum firma radice, hoc est tanquam firmam habentem radicem, & bene radicatum in terra. Et sicut Iere. dicitur de iusto Et erit folium eius viride, hoc est erit semper virens sicut folium viride.

Psal. 51.

Iob. 5.

Iere. 7.

4 Mulier diligens corona est viro suo, & putredo in ossibus eius qua confusione res dignas gerit.

BENE vertit interpres hebræa quæ sic habent: Mulier fortis corona est viri sui: & quasi putredo in ossibus eius, confundens vel pudenda. Pro mulier diligens hebræis est **אִשָּׁה חַוִּיָּה** eadē scilicet oratio, quā postea vltimo cap. vertit mulierem fortem. Sonat autem ad verbum, Mulier fortitudinis. Vnde Ruth. dicitur, Mulier virtutis, vbi eadem oratio ponitur. Significatur ergo per mulierem fortitudinis, id est, fortem, mulier sedula & diligens, quæ vitās otium & carnis illecebras ab omni turpitudinis infamia liberam se seruat, familiam egregiè tuetur & moderatur, necessaria ei prouidens, liberos liberaliter educās, & breuiter talis qualem postea describit sapiēs mulierem fortem. Non ergo diligens mulier dicitur quæ amat maritum suum, vt quidam exponit ineptè, sed quæ in opere diligens est & sedula. Talis mulier est marito suo veluti corona, hoc est, summo honore & læticia virū afficit. Contra mulier confusibilis quæq; ita se gerit vt eius maritum pudeat, vel ob infamiam turpitudinis, vel ob ignauiam in rebus domesticis curandis, est tanquam putredo in ossibus eius, quia summo & continuo cruciatu virū tabefacit. Porro quod dicitur, Putredo in ossibus, videtur simpliciter intelligendum vt per ossa, membra corporis accipiantur, quemadmodum sapè vsurpat scriptura, vt cum ca. 14. postea dicitur: Fama bona impinguat ossa. Et cap. 14. Putredo ossium inuidia. Et cum Dauid dicit, Conturbata sunt ossa mea. Et exultabūt ossa humiliata. Neque enim ossa propriè impinguantur aut conturbantur sed membra ipsa in quibus sunt ossa. Sic nec putredo propriè est in ossibus, sed in carne. Vnde hic vertit quidam, Pudenda est quasi quoddam pus in eius membris. Quanquam rectè intelligatur potius hic posuisse Sapientem ossa quam carnem ad exaggerationem mali: nimirum ad significandum mulierem talem afficere virū & torquere malo, nō quod carnē exterius exedat & sanguinē, sed quod interius affligat, & veluti ipsa ossa corrodāt, vt tinea lignū. Cui malo aut nullum, aut cum summa difficultate remedium adhibetur. Aptissimè

Psal. 6.

Psal. 90.

Aptissimè ergo hac metaphora domesticum malum, quod maritus ab ignaua patitur muliere, expressum est. Quam sententiam si mystice velimus intelligere, per mulierem fortē hic sicut & vltimo cap. ecclesiam intelligemus, quæ dum vsque ad mortem resistit corruptoribus religionis, & pro suis filiis sedulo sollicita est, corona est sui sponsi Christi Sicut contra synagoga Iudeorū, quasi putredo fuit, in ossibus eius, dum cum varia ignominia & pœna affecit. Ex data interpretatione potest pronomen eius pertinere ad virum, non autē ad mulierem, quomodo tamen intelligit non solum Liranus, sed etiam Beda, sed repugnant lingua originali.

5 Cogitationes iustorum iudicia, & consilia impiorum fraudulenta.

VIDERI posset ex secunda parte prior pars simpliciter esse accipiēda, vt sit sensus, cogitationes iustorum sunt iustæ, quemadmodum consilia impiorum sunt iniusta, vt potè fraudulenta. Et variè à nostris prior pars explicatur. Verum vt solidum huius versus allequamur sensum, oportet obseruare elegantiam quæ est in lingua originali. Sūt enim hic in vnoquoque membro tres tantum dictiones, syllabarum numero, cum iisdem ferè pūctis sibi correspondentes. Ad verbum sic est, Cogitationes iustorum, iudicium: consilia impiorum, dolus. Hoc est, iustorum cogitationes omnes in hoc sunt vt iustitiam seruent: At cōtra improbi illuc omnia sua consilia conferūt vt per dolos & fraudes circumueniant alios. Ad hunc sensum & nostra litera reducenda, vt sit sensus: Cogitationes iustorum sunt iudicia, hoc est, iusti cogitant de iudiciis, id est, iusticiis seruandis: At consilia impiorum quæ scilicet agitant in corde suo (nam de illis accipiendum prior pars ostendit) sunt fraudulenta, hoc est, res fraudulenta, quia scilicet cogitant & secum consultant de rebus per quas decipere possint. Itaque non tam significatur quales sint cogitationes vel iustorum vel impiorum, quam in quibus rebus consistant, vt cogitationes iustorum sint ea quæ iusti cogitant. Sic se intellexisse ostēdit Gregorius qui hunc locum tractans lib. 19. moral. cap. 18. sic habet: Iusti iudicia secum quotidie introrsus agunt, quid Deo, quid proximo debeant solerter aspiciunt, atque ad agendum bona se vehementer accendunt, & de perpetratis malis districte redarguunt. Vnde bene quoque per Salomonem dicitur Cogitationes iustorū, &c. Pressè hæc sententia consideranda est, quæ pulchrè verissimum discrimen aperit inter iustum & iniquum, quorum ille studium impendit & sollicitus est, non de priuato tantum commodo, sed ne quis iniuriam patiat & vt vnusquisque quod suum est possideat. Iste tantum abest vt cuique prodesse velit, vt illuc omne suum studium referat quo dolos inueniat, quibus circumueniat quos viribus & violentia superare non potest.

Gregor.

6 Verba impiorum insidiantur sanguini, os iustorum liberabit eos.

SUPERIORI sententia ostensum est discrimen inter cogitationes iustorum & iniquorum, hic ostenditur discrimen inter eorum verba, quoad eadem illa circa quæ sunt eorum cogitationes. Dicit ergo, non solum cogitationes & consilia impiorum sunt fraudulenta, sed iuxta cogitationes eorū, etiā verba impiorū sunt insidiari sanguini. Sic enim ad verbum habent Hebræa. Verba impiorum insidiari sanguini, hoc est, verba eorum consistūt in tractando de insidiis contra sanguinem allicuius peragendis. Hoc loquuntur, hoc docent, quomodo insidiari quis possit alteri. Aut sic disponunt & concinnant sua verba, vt insidias per ea sanguini alterius parent, simulantes pacem vt magis decipiant, Aut falsa cōtra alique testimonio proferentes. Secundum hunc posteriorem sensum noster interpres & alij vertunt. Verba impiorum insidiantur sanguini. Porro insidiari sanguini est insidias struere, ad effusionem sanguinis, hoc est, ad necem alterius, sub quo tanquam sub maximo comprehenditur etiam quicquid impij meditantur ad oppressionem & iniuriam alterius. Cum autem talia sint impiorū verba, cōtra, os iustorum liberabit eos, hoc est, ipsosmet aut quosuis alios, quorum sanguini impij insidiantur ore. Quia iusti ore suo præmouent incautos, ne verbis impiorum decipiantur, seseque & alios coram iudice tuentur & innocentes ostendunt contra improborū insidias. Pater huius sententiæ veritas in historia quæ de Susanna est, cuius sanguini insidiabatur iniqui presbyteri, sed os iusti Danielis liberavit eam.

7 Verte impius & non erunt, domus autem iustorum permanebit.

IMPERATIVVS (verte) qui & in Hebræo est, ad Deum referendus videtur, vt sit sensus: O Deus verte impios & non erunt. Quæ precatio potest prophetico more accipi vt sit prædictio futuri, quemadmodum cum dicit Dauid: Effunde super eos iram tuam, ita que sēsus erit: Vertet, hoc est, subuertet Deus aliquando impios ita non vt sint. Sicut Dauid dicit: Deficient peccatores à terra & iniqui ita vt non sint. Aut sic accipiendum est. Verte impios, &c. vt sit sensus. Si volueris aut ceperis subvertere impios, iam nō erunt amplius, nimirum quia & hic omnem suam gloriam & potestatem amittent, ita vt & memoria eorū apud homines aboleatur, & post hanc vitam, quia miseri erunt, verius non erunt quàm erunt. Vnde Dauid de impio: Cum interierit, inquit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Contra verò, domus iustorum permanebit. Vel, vt habent Hebræa, stabit, quia eorum familia & posteritas, siue carnis siue spiritus, in longam aut perpetuam feriem propagabitur. Veritas huius sententiæ excellenter patet in tam diuersis idololatriæ religionibus, in tam multis tyrannis & iustorum persecutoribus, in tam variis hæreticorū conciliabulis, quæ omnia penitus de terra sublata sunt, cum familia Abraham & Dauidis adhuc, saltè secundum spiritum, perduret, omniumq; iustorū vna cadēque domus ecclesia scilicet,

Psal. 67.

Psal. 103.

Psal. 84.

scilicet, semper persistat contra omnes insultus iniuncta. Septuaginta illud, (Verte impios, non ad Deum, sed ad homines retulerunt, vt sit sensus: Etiam si quis vertat impios, vel etiã si impij sese vertant, & locum mutant, nõ tamen effugere poterunt Dei manũ. Habent enim & εὐαγγελιστῶν ὁ ἀσθεὺς, ἀσθενήσονται, id est, quocunq; vertatur impius, deletur vel de medio tollitur. D. Grego. hom. 32. super Euang. mysticẽ hanc partem intelligit, vt sit sensus: Domine conuerte impios ab impietate, & iam non erunt quod fuerant, impij scilicet. Conuersi, inquit impij, non erunt, non quia non erunt omnino in essentia, sed non erunt in impietatis culpa. Meminit huius intelligentiã & Beda in commentariis.

Gregor.

8 *Doctrina sua noscetur vir, qui autem vanus est & excors, patebit contemptui.*

BEDA intelligit hic significari ex doctrina hominis declarari. ipsum esse virum, hoc est, virtute præditum, si scilicet doctrinã bonam factis exequatur. Sunt qui intelligunt significari ex doctrina quam quis proficitur agnoscere cuius sit professionis, Theologus scilicet an Medicus, Catholicus an hæreticus, & sic de aliis. Verum hi sensus non cõueniunt secundã parti, nec originali linguã. Habent enim Hebræa sic: Propter os prudentiã suã laudabitur vir, & peruersus corde erit in contemptum. Et est sensus. Vir laudabitur propter os, quo suam in corde latentem profert prudentiam docendo alios & bene consulendo. At contra qui peruersus est corde, ita vt ex eo nõ nisi peruersa loquatur (ex abundantia enim cordis os loquitur) is despicietur, à probis scilicet. Conueniet cum hoc sensu nostra littera si sic intelligatur. Vir per doctrinam suam noscetur, hoc est, celebris erit & in omnium ore. At contra qui vanus est & excors ita vt docere nequeat sed tantũ futilia proferat, is à probis omnibus contemnetur. Noscet enim per futurum legendum est, potius quã noscitur. Interpres noster in eo quod vertit vanus & excors, secutus est 70. qui habent *καὶ ἄπειρος*, id est, vecors & ignauo corde. Docet hæc sententia per sapientiã parari apud homines gloriam & nomen, sed eam sapientiam, quã non occultatur, at docendo alios declaratur. Contra per peruersitatem aut vanitatem ore declaratam parari contemptum. Itaque vt ad docendum sapientes inuitat, ita loquacitatẽ impiorum aut vecordium cohibet.

9 *Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane.*

HAC sententia iuxta nostram lectionem significari simpliciter videretur hominem fortis infimã, qui tamen suã conditioni habet sufficientia, præferendum esse ei qui magni est nominis & cõditionis, sed indiget necessariis. At ex Hebræis patet amplius quid significari. Habent enim sic: Melior est vilis, & seruus illi (vel seruus sibi) quam gloriosus (vel iactans se) & egens pane. Vtroque enim modo verti potest ex Hebræo, aut seruus illi, hoc est, Melior est vilis cui est seruus, hoc est

qui sua industria sibi seruum comparat cui imperet: Aut seruus sibi hoc est, Melior est vilis & ignobilis apud mundum, qui sibi ipse est seruus, hoc est, suis laboribus non detrebat necessaria suppeditare sibi. Quem sensũ (vt est verisimilior) secuti sunt 70. qui habent, *καὶ ἄπειρος ἀνὴρ ἐν ἀτιμῶν δόξῳ ἄνθρωπος ἐστὶν ἢ τῆς ἐπιτοῆς ἐπιτοῆς, καὶ ἄπειρος ἀνὴρ ἐν ἀτιμῶν δόξῳ ἄνθρωπος ἐστὶν ἢ τῆς ἐπιτοῆς ἐπιτοῆς*, id est, melior est vir in ignobilitate seruiens sibi, quam qui honorem sibi vendicat & indiget pane. Hunc sensum & noster secutus est dum vertit & sufficiens sibi. Is enim sibi sufficit qui ope aliena non indiget, sed suis sibi laboribus necessaria parat. Sensus ergo est: Melior, hoc est, præfatiõr & maiore dignus laudẽ, est homo pauperis conditionis, qui non magnificat à mundo, & seipsum floccipedit, qui sibi ipsi inferuit, pauca quibus indiget suis manibus suãque industria conquirens, quam gloriosus qui apud homines nobilis habetur aut sese iactat (nam hoc proprie Hebræa dictio significat) & indigens pane, hoc est, necessariis. Simile habet Ecclesiasticus: Melior est, inquit, qui operatur & abundat in omnibus, qui glorietur & eget pane. Notat hæc sententia stultitiam multorum nostri etiam seculi, qui nobilitate generis & stemmatibus sibi placetes malunt apparere honorabiles & indigere pane, quam deicere seipfos ad exercitium aliquod & seruire sibi ipsi, vt habeant commodẽ victui necessaria. Quibus etiam peiores sunt qui cum nulla ex origine nobilitatem habeant, tamen delectati gloria mudi & otio, malunt in magna inopia vt nobiles sese gerere, quam honestis laboribus inopiam effugere. Itaque indicat etiam sententia paupertatem esse vtilem, vt quã efficiat vt homo paucis egeat, & laborare nõ detrechet, cum gloria & iactantia & multis egere faciat & à labore reuocet. Secundum mysticum sensum quem Beda prosequitur, docet hæc sententia, meliorem esse idiotam in mysteriis scripturã non eruditum, qui secundum acceptam cognitionem satisfaciãt sibi, operando bona iuxta sui status exigentiam, quam qui clarus eruditione scripturarũ, vel etiam ob doctoris nomen & officium magnus apud homines, indiget pane dilectionis.

10 *Novit iustus iumentorum suorum animas, viscera autem impiorum crudelia.*

COMPARAT hæc sententia iustorum in misericordia affectus cum affectibus impiorum. Iustus, inquit, non tantum hominum sibi commissorum curam habet & rationem, sed & iumentorum suorum animas nouit, hoc est, attendit sua iumenta, eorumque habet rationem, sollicitus ne plus æquo in laborando exigatur ab eis, & ne quid eis desit multo magis ea præstans erga homines sibi subditos, filios, seruos & mercenarios. Contra viscera impiorum quã naturaliter ad miserandum sunt prona, adeo vt apud Hebræos à miseratione nomen acceperunt (dicuntur enim *רַחֲמִים* Rachame quod significat misericordias) sunt crudelia, vt nullius hominis nec dum bestiarum miseria commouentur, plufque à sibi subditis tũ hominibus, tũ animalibus exigant

Eccle. 10

Misticus sensus.

Deut. 25. 1. Cor. 9

exigant quã præstare possint, nec tamen vicissim quã necessaria sunt liberaliter subministrent eis, in se tantum indulgentes. Respexisse autem videri potest Sapiens in hac sententia ad legem. Non alligabis os boui trituranti. In qua legem cum Paulus præter literalem sensum indicet esse allegoriã, etiam hoc adagium non simpliciter accipiendum videtur, sed intelligendum allegoricẽ iustos reddere mercedẽ laborantibus, iniustos non reddere. Sunt qui vertunt secundam partem. Misericordiã impiorum crudeles. At variẽ laborant vt ostendat quomodo misericordiã sint crudeles, proinde præstat nostram sequi versionem, quã commodum habet sensum. Nec enim nouum, apud Hebræos dictionem hic positam, quamuis propriẽ significat misericordias, accipi pro visceribus vt Gen. 43. cũ dicitur: Commota quippe erant viscera super eo. Vnde & 70. hic habent *τὰ εἶδη ἀσπύγγα τῶν ἀσπύγγων ἀνέλε ἡμῶν*, id est, viscera autẽ impiorum immisericordias. Docet hæc sententia, secundũ mysticum sensum, iustos debere compati & misereri hebetudini & fragilitati proximorũ sibi commissorum, bonique pastoris esse ouium suarum habere rationem, impios autem esse qui non solum non compatiuntur subditis, sed iuxta hoc quod dominus ait: Percutiant seruos & ancillas, & alligant onera grauiã & importabilia. Debemus, inquit Paulus, firmiores imbecillitates infirmorum sustinere &c. Sunt et qui (quoniam in Hebræo habetur singulariter. Nouit iustus animam iumentũ sui) per animam iumentũ sui, mysticẽ intelligunt animam sensitiuam, cuius necessitati à bonis succurrendum est, iuxta illud quod supra dictum est: Benefacit animã suã vir misericors. Tam quod sequitur. Viscera impiorum crudelia, significat, aut quod impij nimia licentia laxantes frena appetitũ, et sibi indulgendo in seipfos crudeles sint, quia animã suã nocent, aut quod crudelitatem in se committant sibi denegando commodum rerum necessariarum vltim.

Mysticus sensus.

Matt. 24. 13. Rom. 25

11 *Qui operatur terram suam, satiabitur panibus: qui autem sectatur otium, stultissimus est.*

PARVM refert quod hebræa in secundo membro habent: Qui sectatur vacuos deficit corde. Sectari enim vacuos, hoc est ignauos et otiosos est imitari in eis otium, quod est sectari et persequi otium. Et deficere corde nihil est aliud quam stultum esse. Commendat ergo hæc sententia, vt aliã plerãque huius libri, sedulitate laborantium et otium desidium damnat. Peculiariter autem meminit operantium, hoc est colentium terram suam quia inter omnes artes merito agricultura tum necessitatis tum innocentiã nomine primum locum obtinet, sub qua tamen tanquã præcipua operatione, et reliquẽ artes quibus victus paratur comprehenduntur. Vnde in secundo membro non omnes stultitiã condẽnat qui terrã non colunt, sed qui sectantur otium, neque scilicet agriculturã dediti, neque vllam aliam honestam exercentes artem. Cũ autem in secundo membro videbatur dictum ob rationem oppositionis. Qui sectatur

otium indigebit panibus, dixit deficit corde, vel stultus est, significans eum qui operatur, quia ex labore satiatur, sapientem esse, eum qui otatur, quia indigebit, stulte et imprudẽter agere. Capite. 28. vbi eadem penẽ sententia repetitur iucundior est oppositio: dicitur enim: Qui operatur terram suam, satiabitur panibus: Qui autem sectatur otium, satiabitur egestate. Ceterum nomine panis necessaria vitã intelliguntur, iuxta illud euangelicum Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Mystice is operatur terram suam qui arcana cordis sui per iugem legis meditationẽ & orationum studium exercet, qui corpus suum abstinentiã vomere profcindit, rigideque continentia sarculo fodit, qualis scripturarũ pane, & cœlestis sapientiẽ pabulo mira cũ dulcedine satiabit in præsentia vita, saturandũ postea plenius cœlestibus dapibus. Cõtra qui pro salutẽ animã suã laborare nunc detrebat, vere coram Deo stultus est, tamen vel diuina vel mundana sapientia gloriosus videatur apud homines, vt qui sibi non prospiciat de his quibus mens & hic & postea dulciter reficiatur & sauretur.

Mysticus sensus.

12 *Qui suavis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam.*

HVNC versum nec hebræa habet nec vetera exemplaria latina plerãque. Habet tamen eum græca, ex quibus patet quam perperam hic versus apud Latinos legatur in plerisque libris. Nam etiam in operibus D. Hieronymi à Frobenio impressis sic legitur hic versus. Qui suavis est, viuit in moderationibus, & in suis munitionibus relinquit contumeliam. Quod sic intelligit Liranus: Qui suavis per mansuetudinem in magna viuit moderatione verborũ & factorum, ideoque monendo alios cessat vt verbis contumeliosus. At græca habent, *ὁ ἐπι κῆδος ἐν οἴνω διαίτητος, ἐπι τοῖς κῆδῶσι χρηστάτοι καὶ ἀλάτῃ ἀριμολοῦν*, hoc est, Qui suavis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquet contumeliam, vt & apud nos habent codices emendatiore. Itaque vitio scriptoris, viuit in, scriptum est pro in vini Et moderationibus, pro demorationibus, inueneris scilicet prioribus syllabis. Sensus est: Qui delectatur immorari potationi vini, in suis habitaculis suãque familia relinquet contumeliam, vel potius ignominiam, quia malũ post se nomen relinquet, patrimonioque decocto ignobilem suis paupertatem relinquet.

13 *Desiderium impij monumentum est pessimorum, radix autem iustorum proficiet.*

PRO monumentũ Hebræis est *מַצֵּבָה* Metzud quod rete, vel venationem magis significat, à verbo *צָד* Tzud quod venari significat. Itaque sic habent Hebræa. Desiderat impius venationem malorum, radix autẽ iustorum dabit. Hoc est, impius desiderat cũ malis venari, quia cum ipsis per fas & nefas aliorum inhiat bonis. Illa enim malorum, est venatio, illud eorum studium. Vnde dicunt cap. 1. Veni nobiscum, infindiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra fontẽ frustra. Omnem

Omne pretiosam substantiam reperiemus, &c. At contra iustus tanquam radix fructifera dabit, hoc est, non modo non querit aliena rapere, quin & sua largietur, iuxta illud David: Mutabitur peccator & non soluet, iustus autem miseretur & retribuet, vel ut habent Hebraei, & dat, id est scilicet verbum quod hoc loco, ut ne quis miretur, absolute hic verbum dabit positum sine accusativo. Verisimile omnino est D. Hierony. simul cum 70. vnico puncto mutato legisse *מִצְדָּה* metzud, sed *מִצְדָּה* metzod, quod a radice *מִצְדָּה* matzad derivatum significat arcem, munitionem & munimentum vnde nihil dubito quin vera lectio hoc loco sit non monumentum, sed munimentum. Sic enim hanc dictionem aliquoties vertit D. Hieronymus ut Esa 33. Munimenta saxorum sublimitas eius. Et 70. in hac sententia habentur sum quod est apud eos in versu praecedenti *ἄρματα*, id est, munitionem, quamquam apud eos ea dicitio ponitur in parte 2. huius sententiae. Habet enim *ἄρματα* *ἀρματα* *ἀρματα*, *ἀρματα*, *ἀρματα*, id est desideria impiorum mala, radices autem iustorum in munitionibus. Et munimentum habent hoc loco quaedam Biblia impressa, nominatim Eucharisij impressa anno 30. Est ergo vera D. Hierony. versio hic sensus: Impius desiderat munimentum malorum, hoc est, ut mali possint tuti esse & fortes, iustis praevalentes, utque eorum consortio muniti sint & ab eis protegantur. At frustrantur suo desiderio, sola radix iustorum dabit assidue, hoc est (ut vertit Hieronymus) semper proficiet, semper pullulabit, non morietur, ita ut ex ea nullum procedat germen. Hoc est, iusti tanquam radix bene firma & fertilis assidue proficiet, crescent, & roborabuntur, nulla malorum fortitudine deiectioni. Beda (cuius commentarij declarant ipsum legisse monumentum adeo depravatio illa inualuit) duobus modis exponit illud: Desiderium impij monumentum malorum, vel ut significetur impium desiderare imitari memoriam & exempla praecedentium malorum, ac de illorum actibus loqui: Vel quia desiderium impij eo tedit, quamvis eo nesciente, ut cum prioribus iniustus, aeternae mortis carcere claudatur, ut scilicet monumentum pro sepulchro accipiatur impiorum, quod est infernus. Quod supra diximus verbum dabit absolute positum sine accusativo satis intelligi, sic inuerti potest. Radicem autem vnusquisque ex iustis dabit, hoc est, non tantum de fructibus propriis ample suggeret, verum etiam de iis suppeditabit quae sibi ipsi necessaria sunt, nec non per quae aliter & sustentatur. Qua ratione nomen illud plurale *ἄρματα* claddiquim, id est, iusti distributiuè est accipiendum, pro more apud hebraeos satis trito & vulgato Exemplum subiicere placet ex Gen. c. 49. filij incedebat hoc est vnaquaeque de filiabus discurrebat super murum & Plal. 119. rectum iudicia tua, id est, vnumquodque ex iudiciis tuis. Est rursus plurimorum sententia ut *ἄρματα* *ἄρματα* quidpiam subintelligi velint: prout ea figura apud eodem hebraeos est omnino frequens: atque a deo *ἄρματα* subaudiuntur verba quae maxime sunt expressis consentanea. Quinetiam eiusmodi eclipses crebrae sunt in sententiis

Plal. 36.

Salomonis, qui quidem paucis verbis multa complecti & graua constringere nititur. Scitissimè ergo subaudias, fructum suum vel ramos, quos iustorum radix longè latèque expandit & copiosissimos exprimit fructus. Iustorum autem vocabulo probos, misericordes, pios ac charitatem spirantes itidem intelligas. Porro antitheses ex sensibus iam antea explicatis ita ritè componentur. Impij studiose ad malum tantum collinant dum artes & technas praeuorum hominum affectant, vel secundum aliam lectionem, foedera & praesidia. At iusti in hoc propensius incumbunt ut omnibus profint, abundè fructus edant velut ex opima radice. Et reuera vberriorem fructum quantum in se situm est afferunt. Vel extrinsecus robor petunt impij vnde sustineantur. Iusti autem extrinsecus non habent necesse roborari, quum in se habeant vnde satis superque robor sumant vi propriae radices altissimo defixa trunco & validissimis stipitibus. Nec verò quemquam moueat, quod prior versiculi pars sit in praesens tempus concepta, posterior autem in futurum collata, quasi verò non sit aequè praesentaneum iusti bonum, quod hic sanè in futurum differri videtur, atque sit ipsius impij munimenta & machinae ex voto scilicet ac desiderio ipsius: siquidem haec locutio constat ex ea temporum mutatione quae apud hebraeos frequentissima cum sit & familiaris nihilofectius tamen neque hic mysterio caret. Aiunt enim saepissimè vfluenerit ut instatibus futura connectantur, ita quidem ut haec retrahantur ad illorum tempus, à quibus continuata dicendi. Serie dependent sed magis existimem (proficiet radix) altiore stylo dictum esse, ea formula qua futurum tempus rei frequentem vsum demonstrat: vel potius per quam in generalibus sententiis continuus exprimitur actus. Id ergo potius designat praemissas momento vnico & quasi praesentaria temperate qua vim suam in futurum tempus prorogare nequeat impij circumscribi desiderium, quum profus sit in reliquum tempus iustis voluntas duratura & fructus eius perpetuus extiturus.

14 Propter peccata laborum ruina proximat malo, effugiet autem iustus de angustia.

HEBRAEA in primo membro habent. In peccato laborum laqueus malus. Vel in peccato laborum laqueus (vel ruina) malo. Vtroque enim modo verti possunt. Et si quidem priori modo vertatur, sensus est. Per labia scelerata quidam laqueum malum vel ruinam (vtrūque enim Hebraea dicitio *שִׁבְרָה* moese h significat) aliis parant, cupientes eos decipere & perdere. Sed iustus euadet de angustia ipsi ab impiis intentata. Si posteriori modo, sensus est: Per peccatum, vel propter peccatum, quo quis labijs suis alium studet decipere & perdere, ipsi mala erit laqueus & ruina quam alteri parauit, hoc est, Malus illa queabitur suo reti, quod subdolosus & falsus sua lingua contra iustos expandit, & iusto Dei iudicio ruet in foueam quam fecit. Nam impij multa falsa committuntur, & veluti recte multis filis cōtextū est, sic multis verbis mōdacia & calūnias cōnectūt, quibus & hic frequenter fugiunt

fiunt perditionis auctores, & semper apud Deum aeterno supplicio & damnatione tenentur illaqueati. Ceterum iustus angustiam sibi paratam euadit, quia & hic frequenter diuina ipsum protegente gratia ab impiorum molestia liberatur, detecta eius innocentia, & saltè exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur. Secundam intelligentiam secutus est D. Hieronymus subaudiendo verbum proximat, nam aliquod verbum commodum subaudiendum erat, securi & 70. qui habent *ἄρματα* *ἄρματα* *ἄρματα* *ἄρματα*, id est propter peccatum laborum incidit in laqueos peccatorum. Sententiae huius veritas est declarata in historia Sulannae, cuius accusatores proprijs sermonibus illaqueati & praecipitati sunt, ipsa euadente illorum calumniam & paratam angustiam.

25 De fructu oris sui vnusquisque replebitur, bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.

QUAM VIS secundam partem quidam aliter vertant secundum verba, sensus tamen probe à nostro interprete est redditus. Est enim in Hebraeo sic: De fructu oris sui vnusquisque satiabitur bono, & retributio manuum hominis reddet ei. Hoc est, ipsa exhibitio bonorum operum reddet homini quod meretur. Quod clarius vertit D. Hieronymus: Et iuxta opera manuum suarum retribuetur ei. Porro ut superior sententia ostendit malum fallacem sermonem impiorum, non nocere iustis contra quos profertur, nocere autem impijs à quibus profertur. Ita contra haec sententia indicat iustorum & sermones & facta, non tantum alijs prodesse, sed & ipsismet. De fructu oris sui, inquit replebitur bonis, hoc est, ex fructibus vtilibusque sermonibus: non tantum illi pascuntur qui docentur, quibusque bene consulitur, sed & ipsemet qui loquitur sapiens inde pascitur, imò saturabitur bono, non solum quia ipsa verba docentis etiam ipsius pascunt affectum; sed & quia ingens à deo premium sui laboris reportabit, qui & hic in ipso spiritalia charismata auget, & post eam satietate vite aeternae ei largietur copiosius quā alijs, iuxta illud Danielis: Qui ad iustitiam erudit multos, quasi stellae fulgebunt in perpetuas aeternitates. Sic & qui bene facit alteri non tantum alteri facit, sed & sibi, ad quem maxima pars utilitatis redit. Hoc ipsum enim opus quod alteri benefacit, retribuet ei, hoc est, dabit ei mercedem, quia pro illo accipiet premium iustitiae vitam aeternam. Vehemens est ergo haec sententia ad excitandum sapientes & iustos, ad docendum & operandum, ne putent fructum suorum laborum tantum transire ad alios, aut perire suos labores, si qui docetur non pareat, aut ingrati sint quibus bene fit. Potest & alio sine accipi dicta haec sententia, ut scilicet significetur vnumquodque suis debere fidere laboribus, non autem tantum alienis meritis. Quasi dicat: Si bonam à deo expectas remunerationem, non satis tibi esse debet alios audire docentes, & videre bene operantes, eorumque niti meritis. Vnusquisque enim iuxta ea quae ipse siue ore, siue opere praestitit, mercedem accipiet.

Ianf. in Prouerb.

16 Via stulti recta in oculis eius, qui autem sapiens est audit consilia.

VT superior sententia ad docendum extimulat sapientes, ita haec ad audiendum significans stultitiae argumentum esse sibi placere, nec ab alio moneri velle. Contra prudentiae indicium esse, aliorum libenter audire consilia. Via, inquit, stulti recta est in oculis eius, hoc est, stulto videtur iusta & bona esse viae suae institutio, & ratio ac consilium rerum à se gerendarum, atque ob id non patitur se reprehendi, audire aliorum doctrinam & consilium recusat, tanquam satis sapiens & bene consultus: At contra, Qui sapiens est, audit aliorum consilia, sua consilia suspecta habet, agnoscens quae in sua causa ferè caecum esse. Rursus agnoscit aliorum consilijs audiendis sapienter sapienter fieri, iuxta id quod superius scriptum est, Audiens sapiens sapientior erit.

17 Fatuus statim indicat iram suam: qui autem dissimulat iniuriam, callidus est.

PRO statim. Hebraeis est *בַּיּוֹם*. Baiom, hoc est, in die, quod positum est pro in ipso die: Vnde Septuaginta verterunt *ἀνθημερον*, id est, ipso die, quod nihil aliud est quam statim. Vnde sic non Hierony. tantum, sed & alij verterunt post eum ex Hebraeo. Ceterum hebraea duobus modis verti possunt, potissimum quod ad priorem attinet partem. Primum sic: Fatuus statim cognoscitur per iram suam. Et erit sensus: Facile cognoscitur stultus cum irascitur, quia tunc omnia effundit, per quae stultitia eius declaratur. Item quia ira eius leui causa excitata declarat ipsum facile ad iram prouocari, quod stultitiae argumentum est. Secundo sic: Fatui statim agnoscitur ira. Quod secutus D. Hieronymus planius vertit, Fatuus statim indicat iram suam, hoc est, sicut stultus facile irascitur, ita etiam statim conceptam iram animique commotionem foris prodit & manifestat, indignis clamoribus, comminationibus, blasphemijs, aliisque varijs modis. Non nouit iram suam moderari & dominari, statim & ad leuem occasionem eo proflit quo ipsum ira impellit. Hanc posteriorem huius partis versionem & acceptionem magis requirit sequens membrum, quod hebraeis sic est: Et regit ignominiam callidus est. Quae pars dupliciter item accipi potest: Aut ut significetur callidum tegere suam ignominiosam & pudendam iram passionem in animo excitatam, ut ne si foris erumpat, inde pudore apud homines afficiatur, contra quam facit stultus qui mox passionem irae foris declarat: Sic enim videtur Septuaginta intellexisse, qui habent *κατακρύπτει τὴν ἄνοιαν αὐτοῦ ἀπὸ πάντων*, id est, occultat aurem suam dedecus vir astutus. Quem admodum & Beda hanc 70. lectionem exponit. Aut ut significetur callidum tegere ignominiam sibi ab alio illatam, atque ipsum eandem non prosequi ad vindicandum clamoribus & minis, sed dissimulare eam tacendo, quasi nihil sit passus. Quem sensum quoniam hic intellexit Diuus Hieronymus, ideo vertit: Qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Et quidem

Dan. 12.

quidem callidi secundum mundum & planè versuti est, dissimulare iniuriam ad tempus, vt per dissimulationem minus sibi cauèdum inimicum opportuno tēpore commodius ledat & vindicet, vt fecerunt Ioab & Absalon. At qui secundum spiritum & coram Deo callidus est (de quali Sapiens loquitur) id est, qui sibi prudenter prospicit, dissimulat iniuriam, vt ne stultum in maledicendo & malefaciendo imitatus stultitiæ etiam notam cum eo incurrat, se seque multis malis per iram inuoluat, vt que dissimulando iniuriam sese vincat, verèque fortis inueniatur, ex aliena malitia tolerata gloriam reportans. Demù vt alterius iniuriam dissimulando, mereatur apud Deum, etiam ad sua conuerti delicta. Vnde monet

Isaob. 1.

Jacobus, vt sit homo tardus ad iram. Hac ergo sententia iam altera discretio diuersarum conditionum stulti & sapientis indicatur. Superiori enim sententiã dicebatur stultum, quia sibi placet, consilia respicere, Sapientem, quia sibi displicet, admittere consilia. hic stultum iniuriam persequendo, statim iram suam ostendere, Sapientem dissimulare iniuriam, & dissimulando iram suam tegere. Sic Saul dissimulauit iniuriam, vt est 1. Reg. 10. Sic & David cum ei Semai malediceret, vt est 2. Reg. cap. 16. Dimitte, inquit eum, vt maledicat iuxta præceptum domini, si fortè respiciat dominus afflictionem, & reddat mihi bonum pro maledictione hac die hodierna.

18 Qui quod nouit loquitur, index iustitiæ est, qui autem mentitur, testis est fraudulentus.

HEBRÆA sic: Qui veritatem loquitur indicat iustitiam, & testis mendax dolum, supple indicabit vel annunciat. Cum ergo verbum in prima parte positum aperte significet indicare vel annunciare (vnde & 70. habent ἀναγγελλει, id est, annunciat) verisimile est apud nos non legendū index iustitiæ est, quomodo & postea deprehendi habere quosdā antiquos cōdices & Dionysiu ipsum Rursum in secūdo mēbro patet nō esse distinctionē faciendā ante: testis: vt testis cōiungatur cū: fraudulentus, sed post: vt testis cōiungatur cū, qui mentitur, hoc modo. Qui autē mentitur, testis est fraudulentus, sicut & 70. habent, ὁ δὲ ψευδὴς τῶν ἀδίκων δόκιμος, id est, testis autem iniquorum est fraudulentus. Litera nostra sic correctā & distinctā, planè conuenit cum originali lingua. Nam quod nos legimus, Qui quod nouit loquitur: Non est diuersum ab eo, quod hebræis est, qui veritatem loquitur. Is enim qui loquitur quod nouit, veritatem vtique loquitur: & contra, veritatem nemo ex animo loquitur, & bene loquitur, nisi res de qua loquitur ei nota sit. Sensus ergo est: Qui loquitur id quod ei notum est, quod scilicet oculis vidit, aut alias certo percepit, is indicat iustitiam, quia is in iudicium productus, ostēdit suo testimonio iudici quid iustum sit & æquum. Et alibi item omnibus occasio est, vt iuste de re pronuncient & iudicent. Contra testis qui mentitur, quique aliter siue in iudicio, siue alibi testificatur de re quàm ei cognitum est, is annunciat iudici & aliis fraudem, quia id suggerit vnde homines decipiantur

& fraudabuntur illi, contra quos testificatur, vnde est fraudulentus. Continet ergo hoc prouerbiū veritatis laudem, mendacique vituperium, indicans veritatem, iustitiam promouere, mendacium, fraudes & dolos. Posunt hæc vt generaliter sunt dicta, etiam ad intelligentiam scripturarum rerumque sacrarum referri, vt sit sensus. Qui veritatem scripturarum & fidei profitetur, nec aliud loquitur quam quod bene nouit, benèque didicit, is proferet & indicabit iustam scripturarum interpretationem, æquàmque fidei regulam. Sed qui professor est mendaciorum & errorum, docere pergens quod non didicit, is imperitis dolos instruit, & à iusto æquòque de rebus sacris iudicio auertet.

19 Est qui promittit, & quasi gladio pūgitur conscientia, lingua autem sapientum sanitas est.

HEBRÆA sic: Est qui effutit quasi cōfessiones gladij sed lingua sapientum sanitas est, vel salubris est. Pro (promittit) hebræis est verbum בֹּטֵה Bote, quod etiam Pagnino teste significat & pronuciare & promittere, sed temerè & inconsideratè. Pro pronuciare & proloqui temerè, ponitur in Psal. vbi nos legimus. Et distincti in labiis suis, pro quo alij vertunt: Et inconsideratè loquutus est labiis suis. Secundum hanc significationem etiam hic ferè vertunt: Est qui effutit aut proferet verba, quasi confessiones gladij. Et est sensus: Sunt qui inconsideratè & temerè plerūque effutunt, per quæ veluti gladio aliorum corpora & animos transfodiunt, iuxta illud: Lingua eorum gladius acutus. Vt qui temerè aliorum famam denigrant, vnde illi in corpore aut in animo grauitur cruciantur. Rursum qui coram paruulis ea proferunt, per quæ conscientia eorum scandalizatur & vulneratur. Et omnino qui falsadoctrina animas lethali veneno inficiunt & necant. Contra lingua sapientum planè salubris est, imò sanitas est, quia non solum non loquitur quod nocet aut lædat, sed ea tantum loquitur, quæ sanitatem afferunt & vitam animæ, vltra falso famæ innocentium inflicta curat, contraque venena præcordiis hominum per falsam doctrinam infusa antidotum foelicissimè porrigit. Hunc sensum etiam Septuaginta secuti sunt, qui habent εὐνοῦντες τὸν ἄδικον ὡς ἡμᾶς αἰνὰ γλώσσαις ἀσφαλῶν ἰόντων, id est, sunt qui dicendo vulnerant tanquam gladius, linguæ autem sapientum sanant. Diuus Hieronymus alteram verbi בֹּטֵה Bote significationem secutus vertit. Est qui promittit, Pro promittere enim temerè videtur accipi in Leuitico vbi nos legimus. Anima que iurauerit & protulerit labiis suis, vt malè quid faceret vel bene, &c. Ibi enim pro protulerit, idem est verbum quod hoc loco. Porro pro genitiuo (conscientiæ) legendū magis videtur ex Beda, conscientia in ablatiuo casu. Sic enim habet in commentariis. Vbi tentatio terrens siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta, sed tamen conscientia promissi quasi gladio pūgitur. Aut illud, Quasi gladio conscientia positum est pro conscientia

Plat. 56.

Leuit. 5.

positum est pro, bona voluntate tua vt scuto. Quanquam magis putem nomen cōscientiæ, non fuisse versum à D. Hieronymo, sed fuisse ab aliquo additum vt cui apud Hebræos nihil respondeat. Est ergo sensus nostræ lectionis. Est qui temerè aliquid promittit, & postquam promisit, poenitentia ductus, conscientia promissionis pungitur quasi gladio. Aut cōscientia, id est, animus eius (vt sit nominatiui casus) pūgitur dolore quasi gladio. Contra, quod sapientes loquuntur, nec aliis nec sibi dolore adfert, sed sanitatem & lætitiā, dolorique mentis medetur.

20 Labium veritatis firmum erit imperpetuum, qui autem tepis est repentinus, concinnat linguam mendacij.

AP T I O R est membrorū apud Hebræos oppositio. Habent enim ad verbum sic. Labium veritatis firmum erit imperpetuum, & vsque ad momentum lingua mendacij. Dicitur autem phrasi hebraica Labium veritatis, labium verax, lingua mendacij lingua mendax. Et illud quidem permansurum, hæc momentanea dicitur ratione veritatis & mendacii quæ labijs, & lingua efferuntur. Veritas enim stabilis est ac firma, & quanquam frequenter ea supprimatur ad tempus, tandem tamen euincit & obtinet, quemadmodum patet in veritate scripturæ & catholica fidei. Contra falsitas & si ad tēpus obtineat, mox tamen detegitur, detecta euanescit & longe propulsatur. Patet istud in particularibus mendacijs, maximè in hæreticorum erroribus & sectis. Cæterū sicut 70. in priori mēbro quod est hebræis לֶאֱד Laad, id est, imperpetuū, mutatis tantum punctis legerunt לֶאֱד Laed, quod est in testè, & ob id vertunt, ἡλίκα ἀποθνήσκουσα ἡ μαθητοῦ μαθητοῦ, id est, labia vera rectū faciūt, vel dirigunt testimonium: ita D. Hieronymus in secunda mēbro mutatis punctis eiusdem dictionis pro אַרְגָּא אַרְגָּא Vead argia, id est, vsq; ad momentū, legit אַרְגָּא אַרְגָּא Veed argia, & ob id vertit testis repentinus, subintel ligens verbum concinnant, ad sententiæ perfectionem necessarium, secutus hac in parte 70. qui habet ἡλίκα ἀποθνήσκουσα ἡ μαθητοῦ μαθητοῦ, id est, Testis autem velox linguam habet iniustā. Cum autem in Hebraica veritate iucundissima sit oppositio, in Græca item versione membra pulchrè inter se opponantur, in nostra lectione non ita aperte apparet membrorum oppositio, quæ tamen vrcunque haberi potest si sic sententia explanetur. Labium veritatis firmum erit semper, ita vt cōstanter idem asserat, & nō pro diuersitate temporum & personarum varietur. At qui est testis repentinus, hoc est qui repente profudit ad testificandum de re aliqua, quique de re pronunciat inconsiderate ac temere, hic concinnat linguam mendacij, hoc est aptat, disponit & ornat sermonē mendacem: Cogitur enim variis modis quod temere locutus est defendere, nunc hæc, nunc illa asserens, nec firmiter vni adhærens. Vulgaris sententia est, mendacem oportere memorem esse: haud dubie ex eo nata, quod mendacia inter se non cohærent. Ita sit vt qui mentiuntur, constare sibi vix vquam possint, Ianf. in Prouerb.

Et deprehenduntur hoc pacto architecti mēdaciōrum, quia pugnantia inter se narrāt. Pater istud in sectarum doctōribus, qui cum temere quod non bene didicerunt effutire ausi sunt, in omnem se vertunt modum, vt quod semel inconsiderate protulerunt, tueantur, cum eadem semper sibi que constans sit catholica doctrina.

21 Dolus in corde cogitantium mala, qui autem pacis inuent consilia, sequitur eos gaudium.

HEBRÆA sic: Dolus in corde fabricatorum mali, & consultoribus pacis gaudium. Fabricatores malorum hoc est (vt bene vertit D. Hieronymus) cogitantes mala, & aliis mala machinantes, malorumque inuentores, opponuntur consiliariis pacis, quia illi malum quærunt: isti pacem, hoc est quoduis bonum quo aliis bene sit. Illis tribuitur dolus, Istis gaudium. Quæ antithesis iucundior est in lingua originali ob vocum affinitatem maximè si puncta vocalia attendamus. Est enim מִרְמָה מִרְמָה Mirmath & Simchah. Sicut autem illis tribuitur dolus in corde, ita gaudium quod istis tribuitur, videtur eorum cordi tribuendum, vt sit sensus. Dolus est in corde cogitantium mala, & consultoribus pacis est gaudium, scilicet in corde. Hoc autem dupliciter accipi potest. Aut quia consultores pacis, dum pacem alunt & fouent concordiam, recte consulendo, magnam ex hoc conscientia tranquillitatem & mentis lætitiā habent. Quem sensum D. Hieronymus secutus videtur, dū vertit: Sequitur eos gaudium, aut quia consultores pacis in corde volunt gaudium, quia scilicet cogitant ea suggerere quæ gaudiū afferat aliis, sicut in corde cogitantium mala est dolus, quia de dolo inferendo aliis in eorum perniciem & dolorem cogitant. Sic enim membrorum iucunda erit antithesis. Quæ etiam erit iuxta priorem intelligentiam, si intelligatur Sapiens loqui de dolo quo ipsi machinantes mala, cum alios parant decipere, seipfos decipiunt, iuxta illud quod sæpè scriptura monet: Impiorum consilia recidere in authores. Vnde & ab Hesiodo scriptum est: Malum consilium consultori pessimum.

22 Non contristabit iustum quicquid ei acciderit, impij autem replebuntur malo.

PR I O R pars variè transfertur à diuersis, quod prouenit, ex ambiguitate duarum vocum quæ sunt apud Hebræos אָנָה & אָנָה Ana & Auen. Nā verbum אָנָה Ana in prima coniugatione significat tristari & lugere, & proinde in secunda actiua, significat consistare, quod secutus videri potest D. Hieron. quasi verbum hoc hic legerit in Piel. In qua coniugatione significat tristari & lugere, & proinde in passiuā Pual: significat occurrere aut euenire, & dolere. In qua cum hic legatur apud hebræos, hiñe est quod ferè omnes vertunt. Non acciderit isto: vel non erit dolor iusto. Nomen אָנָה Auen significat nunc dolorem vel luctum, nunc iniquitatem. Hinc est quod quidam vertunt: Non

Non accidet iusto, dolor, vel incommodum. Alij: non accidet iusto iniquitas: Aut non erit dolor iusto vlla iniquitas. Quomocunque autem vertatur, sensus ferè eodè redit. Significatur enim Dei protectione & gratia fieri in iusto, vt nihil ei obueniat quod ipsum lædat, eiq; malum sit, & causam magni doloris præbeat, eo quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonū. Qui sicut Dei protectione tuti sunt ab iniquitate, quam impij in iustos exercere parant, ita eiusdem gratia proteguntur, vt in nulla horrenda incidant crimina, ob que vel in præfenti vita sustineat pœnam, vel stimulis conscientie & tristitia mordeantur, ita vt verum sit quod iustis non contristabit iniquitas, nec aliena, nec propria. Probabilior versio est: Non accidet iusto aliquod malū, vt sit generalior hæc pars, & conueniat cum eo quod est in Psal. Non accedet ad te malum. Vbi pro accedet, idem ponitur verbum & eadè forma qua hic. D. Hieronymus quod est in hebræo, Non accidet iusto aliquod malum, vel triste, inuertit, vertens pro eo: Non contristabit iustum quicquid ei acciderit. Forte quod aduerteret illud quod est in Hebræo, si verba tantum spectemus nõ esse simpliciter verum, cum multæ sunt tribulationes iustorum secundum prophetam. Ac proinde illud quod habent hebræa sic intelligendū, vt significetur iusto nihil obuenturum quod ei sit malum, aut deiecto animo faciat, quod planius et verius fecit vertendo, Nõ contristabit iustum quicquid ei acciderit. Iustus enim quicquid ei acciderit mali siue diuinitus immissum siue ab homine intetatum, æquo fert animo, sciens per patientiam omnia sibi in bonū cessura. Contra impij replebuntur, vel vt habet hebræa, repleti sunt malo. Quod nõ tam de malo culpæ accipiendum est (quamquam et de illo verū sit) sed vt hæc pars opponatur magis priori, accipiendum potius est dictum de malo pœnæ & miseræ, quo impij pleni sunt, non solum quia pleraque eis mala à diuina iustitia infliguntur, sed etiam quia & diuinas vltiones & diuina beneficia omnia sibi per impatientiam & abusum vertant in suum malum: multis itè curis, desideriis & animi cruciatu sese torqueres.

23 Abominatio est domino labia mendacia, qui autè fideliter agunt, placent ei.

PRO, qui fideliter agunt: hebræis est, qui faciunt veritatem. Itaque veritas opponitur in hac sententia suo contrario scilicet mendacio, vt & alias. Caterū quærere quis posset, cur labiis mendacibus opponat facientes veritatem, & non potius loquentes veritatem. Proinde sciendum quod facere veritatem dupliciter hic accipi potest: Aut pro opere ipso perficere quod verum est, quodque veritas requirit. Et erit sensus: Abominatur dominus non tantum opera iniqua, sed & labia mendacia: Contra qui non tantum veritatem loquuntur, sed eadem etiam opere complent, placent ei. Vt intelligamus ad hoc vt Deo displiceamus satis esse si lingua mentiamur, vt autè placeamus, nõ satis esse vt lingua simus veraces, nisi veritatem opere adimpleamus.

Aut facere veritatem, potest accipi hic dictū sicut in Psal. facere superbiam, cum dicitur Veritatem requiret dominus, & retribuet abundantanter facientibus superbiam, vt sicut superbiam facere est superbe agere, superbe se gerere: Ita facere veritatem sit veraciter agere, aut vt Hieronymus vertit, fideliter agere. Fideliter autem agunt qui bona fide agunt neminem fallere, nec verbo nec factò studentes, quique quod verbo pollicentur, opere præstant. His opponuntur labia mendacia, quæ fallere student, nec præstant quod pollicentur. Secutus videtur Hieronymus 70. qui habent & τὸ ἴδιον τὸ ἴδιον, id est, qui facit fidem vel qui agit fideliter.

24 Homo versutus cælat scientiam, & cor insipientium prouocat stultitiam.

VERSUTVS ferè in malam vsurpatur partem, hic in bonum ponitur pro astuto, prudente & circumspecto, quia opponitur insipienti. Sic & sapientia. 8. versutia in bonum ponitur, cum de sapientia dicitur: Scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum, &c. Idem ergo in prima parte huius sententiæ dicitur, quod superius in decimo quarto versu cap. 10. cũ dicitur: Sapientes abscondunt scientiam, sed ibi quidem ex opposito significatur os stulti mox quod nouit effundere. Hic vero ex opposito dicitur: Et cor insipientium prouocat stultitiam. Vbi pro prouocat, hebraica dictio simpliciter significat, clamat aut prædicat, ita vt sensus sit Mens insipientium stultitiam suam, non cælat, vt sapiens scientiam suam, sed eam ineptis sermonibus omnibus inuulgat & notam facit. Proinde duobus modis reprehendit stultos, cum sapienter prudentes suã cœlant scientiam, isti nec stultitiam cælant, sed mox manifestam faciunt. Quod ergo nos legimus: Cor insipientium prouocat stultitiam, sic est accipiendum, vt significetur cor insipientium latentem in se stultitiam non cohibere, sed prouocare ad exerendum & manifestandum se stulto sermone. Itaque hoc versu silentium commédatur, vt per quod & scientia & stultitia prudenter tegitur, procacitas loquendi damnatur tanquam stulto propria, & per quã sapientia & insipientia imprudenter detegitur.

25 Manus fortium dominabitur: quæ autem remissa est, tributis seruiet.

RVRSVM fortium manum componit cum manu remissa, quemadmodū fecit capitis. 10. versu quarto. Vbi & Hebræis eadè quæ hic sunt dictiones, sed ibi fortitudine, hoc est, diligentia & sedulitate (quæ fortitudo animi est) diuitias, pigritia, egestatem: hic fortitudine simili, imperium, pigritia, seruitutem parari astruit. Quæ, inquit, remissa est, tributis seruiet, hoc est, tributis subdita erit, & vt est in hebræo, erit sub tributo. Hæc & frequenter in rebus temporariis vsu venire videmus, et in animi virtutibus ac bonis maxime veritatem habent. Qui enim sedulam operã impèdunt in rebus diuinis, et vitiis dominantur, diabolo mudoq; superiores, & aliis

Psal. 32.

Sap. 8.

hominibus maiori virtutum gratia principantur, regnaturi postea in æternū cum Christo. Contra qui ad bona opera ignaui sunt, carni ac diabolo seruire cogentur miseram seruitutem, pessimòque illi exactori tributa vitiorum quotidie exoluēt, & si non dominium eius dum viuunt pœnitendo euaserint, post mortem traditi eidem, in carcerem ab eo pœnarum mittentur æternarum, iuxta quod dominus in parabola euangelica testatur.

Matth. 5.

26 Mæror in corde viri humiliabit illum, & sermo bono lætificabitur.

HEBRÆA ad verbum sic habent, Mæror vel pauor aut sollicitudo in corde viri humiliabit illud, & sermo bonus lætificabit illud. Pronomina enim cum sint apud Hebræos generis fœminini, referenda sunt non ad virum, sed ad cor quod illis est fœmininum. Sensus tamen idem est, & indicatur vis & mæroris & sermonis boni, qualis proficiscitur ab ore sapientis. Hic enim mærorem, animum etiam viri fortis deicientem, pellit, animumque cruciatum & afflictum exhilarat. Quod quam verum sit quotidiana experientia testatur, non solum in amicorum consolatoris verbis, blandoque sermone qui vulgarem mærorem ex rebus temporariis concepit superat, sed multo magis in saluberrimo Dei verbo, quod & vulgarem illum mærorem efficacius pellit, & tristitia illi quæ secundum Deum est, pœnitentiãque in salutem stabilem operatur, ita medetur vt non absorbeat abundantiori tristitia peccator pœnitens, sed exhilaretur cor eius per fiduciam remissionis peccatorum, quam Dei verbum suggerit.

27 Qui negligit damnum propter amicum, iustus est, iter autem impiorum decipiet eos.

PRIOREM partem Hebræa longè aliter habent sic: Excellens est iustus à proximo suo, id est magis quam proximus suus. Quo significatur iustum alios excellere, scilicetiorẽque esse proximis suis. Ipsa enim iustitia per sese iustum aliis excellentiorem facit, & per eam ferè apud homines excellentior habetur, per eam item frequenter fit vt & diuitiis temporalibus magis abundet præ aliis, semper autem vt pluribus animi bonis & mētis quiete perfruatur. Contra iter vel via impiorum, hoc est, illorū vitã institutū decipiet eos, vt cum maximè studeant excellere, non tamen veram assequantur excellentiam, sed potius inanes fiant, egeni & abiecti. Commentat ergo hæc sententia iustitiam, vt in qua vera consistit præcellentia, per quam maximè verus paretur honos & opes, proinde illi indicat ante omnia incumbendum D. Hieronymus dictionem hebraicam יָאִתֵּר יֵאִתֵּר videtur accepisse, vt significet relinquere. Nam & hoc verbū יָאִתֵּר יֵאִתֵּר significat subintelligens damnum. Et est sensus: Qui relinquit vel negligit damnum, hoc est, qui damni illati aut perferendi rationem non habet propter commodum amici, iustus est. Contra vero institutum impiorum, qui semper etiam cum incō-

Ianf. in Prouerb.

modo proximi proprium quærūt cōmodum, decipiet eos, ita vt dispendiū sint facturi cum lucrum quærant. Docet ergo hæc sententia ad iustitiam pertinere, vt pro alterius necessitate proprium lucrum negligatur, & dum id fit, maximum homo sibi faciat lucrum, vt qui iustitiam sibi comparat. Cōtra iniquorum studium maximum adferre eis damnum. Cum autem de eo qui ob purum hominẽ amicum, patitur damnum aliquod temporale, rectè dicitur quod iustus sit, & iustitiæ laude dignus, multo magis iustus dicendus & iustitiæ corona dignus, qui propter Deum amicum, aut vendens quæ possidet, pauperibus tribuit, aut rapinam bonorum suorum cum gaudio suscipit, aut certè in passione occidendam carnẽ suam tradit. Sic Beda.

27 Non inueniet fraudulentus lucrum, & substantia hominis erit auri pretium.

HEBRÆA sic habent: Nõ aduret fraudulentus (vel ignauia) venationem suam, & substantia hominis pretiosa seduli, hoc est, hominis seduli substantia erit pretiosa. Sciendum enim etiam in hoc versu opponi inter se duas illas dictiones, de quibus dictum est in capitis decimi versu quarto, & huius capitis versu vigesimo quinto, quarum vna significat fraudulentum vel remissum, altera sollicitum (vel sedulū) & vt vertit ibi Hieronymus fortem. Cum autem vnam alias vertere soleat Septuaginta, qui habent δολος, id est, dolosus. Alteram dictionem nempe חָרָץ Charutz, vertit aurū. Nã & hoc ea dictio significat. Quod autem pro non aduret venationem, vertit, non inueniet lucrum, secutus est etiã ex parte 70. qui habent δὸν ἐκ τῆς θήρας δόλιος θήρας, id est, non assequetur dolosus venationem. Sensusque maluit reddere D. Hieronymus quã verbum reddendo, obscurum relinquere locum. Significat hebræa sub parabola venationis, diuitias fraude non acquirẽdas, aut acquisite perituras, contra, quæ sedulitate & diligentia cōquiruntur stabiles fore & magnas. Non aduret, inquit, fraudulentus venationem suam, hoc est, cum fraudulentus, & dolosus homines inhiēt rei alienæ instar venatorum & aucupum, tamen non assequantur quod venantur, aut si assequantur post multos perperfos labores, nõ percipiēt commodum ex eo, sed fiet eis sicut venatori qui frustratur venatione sua, ita vt eã non assequatur, aut si capiat, tamẽ antequam eam assare possit & comedendo vtilitatem ex ea capere, amittit eam, canibus eam prius læcerantibus. Non ergo aliud significatur quã quod vertit D. Hieronymus: Nõ inueniet fraudulentus lucrum, nisi quod gratia parabolæ perit, qua insinuatur pulchrè, & quantos labores fraudulenti subeāt instar venatorum, quæ & ipsi omnia fraudibus agunt, & quam sæpè eorum conatus frustrentur: nempe quia (vt habet prouerbium) malè parta malè dilabuntur. Quidam ex recentioribus, vt alias cũ Hieronymo vertit remissum & pigrū, ita & hic vertit. Nõ aduret ignauia ferinã suã, hoc est, ignauus nõ assabit ferinã, quia nihil capiet. Cōtra, hominis seduli & diligētis qui scilicet honesta

f 3 ratione

ratione victum querit neminem decipere querens, substantia erit pretiosa, quia magna & stabilis. In quem sensum & nostra litera est accipienda subaudiendo in genituo hominis iusti aut seduli. Nam is vere solus est homo. Sensus ergo est. Et substantia hominis iusti erit pretium auri, hoc est, aurum pretiosum, hoc est homo iustus possidebit sua diligentia & sedulitate opes plurimas.

29 *In semita iustitia, vitae iter autem deum ducit ad mortem.*

SECUNDAM partem sic habet Hebraea ad verbum: Et via semitae non mors. Et intelligitur significari quod via semitae praedicta est sine morte. Legitur enim modo in codicibus Hebraeorum אֵל מְאוֹת Al maueth, quod significat non mors vel sine morte, cum D. Hier. & Septuaginta puncto tantum vno mutato legerunt אֵל מְאוֹת Ael maueth, quod est ad mortem. Et adhuc hodie in aliquor exemplaribus notatur duplex lectio. Posteriores D. Hieronymus secutus, tanquam probabilior rem etiam recentior quidam praelegit, qui vertit, Via autem deum ducit ad mortem. Nisi enim sic legatur, nulla erit partium oppositio, sed repetitio eius quod priori membro facta est significati. Porro pro via semitae (quae noua & obscura est locutio) Hieronymus vertit, iter deum, aut via deum, tanquam via quae a semita recta defleat. Commendatur ergo hoc versu iustitia, quod in eius semita, hoc est, actione consistit vita, quia per eam & hic spiritu uiuit coram Deo iustus, & per eam peruenit ad vitam aeternam. Damnatur via impiorum, quod ea mortem animi adferat in presenti tempore, nonnunquam & corporis, & postea vtriusque mortem aeternam.

CAPVT XIII.

Illus sapiens, doctrina patris: qui autem illusor est non audit cum arguitur.

PRO nominatio doctrina, potest etiam ex Hebraeo verti & conuenientius, accusatiuus, Doctrinam, vt ex secunda parte subaudiatur in primo membro verbum, audit, hoc modo: Filius sapiens doctrinam patris, vel reprehensionem & castigationem patris, subaudi, audit, & derisor non audit increpationem, subaudi patris. Quo significatur filij sapiētis, qui sibi bene vult, esse lubenter admittere doctrinam & castigationem parentum, derisoris vero esse increpationem parentum non sustinere. Po test itē ex hebraeo pro: audit, verti praeteritum audiuit. Nam praeteritū habet Hebraea. Et erit tūc sensus paulo alius a superiore, hic scilicet: Filius qui effectus est sapiēs, hinc talis factus est quia audiuit patris doctrinā, qui autem derideret veritatem recte monentium talis effectus est, quia in iuuenili aetate aut ipse noluit obedire maioribus recte monentibus, aut fo cordia & vitio parentum non audiuit ab eis increpationes. Secundum quam intelligentiā

sententia haec monet, & iuuenes vt auscultent parentibus si probi euadere volent, & parentes ne negligant suos corrigere, eisque nimis indulgeant. In hunc sensum & nostra lectio quae & ipsa pro ambiguitate sermonis Hebraei, bene cum Hebraeo conuenit, accipi debet, vt illud: Filius sapiens, doctrina patris, significet doctrinam patris efficere filium sapientē nec aliunde filium facile posse esse sapientem, quam ex doctrina patris eiusque castigatione, Nam vtrunque dictio Hebraica significat. Proinde cum iam subditur in nostra lectione. Qui autem illusor est, non audit cum arguitur, significatur talem nunquam posse fieri sapientem, vt qui reiciat per quod sapientia paratur.

2 *De fructu oris homo satiabitur bonis, anima prauaricatorum iniqua.*

RVERSVM hic pro nominatio, iniqua, in secundo membro potest, & quidem melius, verti accusatiuus substantiuius iniquitatem, vt ex priori membro reperatur verbum comedit, sicut in priori versu verbum in primo membro, subaudiendum erat ex secundo. Sic ergo habebunt hebraea. De fructu oris quisque comedit bonum, anima autem prauaricatorum iniquitatem, vel iniuriam, scilicet comedit. In superiori capite primum huius sententiae membrum etiam habitum est in versu 15. nisi quod ibi in Hebraeo ponitur verbum, satiari, hic verbum, comedere, quae varietas parum aut nihil facit ad sensum vt non male hic interpret verterit satiabitur. Sed ibi quidem illud dictum est, ob comparationem fructus linguae cum fructu manus. Hic vero ob comparationem fructus linguae in iusto & impio, significaturque iustum ob ea quae bene & vtiliter ore suo profert, bona percepturum, animam vero peccatorum qui legem Dei transgrediuntur, sicut iniqua loquitur & noxia, malis etiam saturandam, hoc est, mala percepturam, & iniquitatis noxiae sermonis penas daturam. Secundum nostram lectionem quae habet, anima autem prauaricatorum iniqua, intelligendum est significari animam impiorum cum sit iniqua, & proinde fructum bonum non proferat, non comesturam bonum nec bonis satiandam.

3 *Qui custodit os suum, custodit animam suam: qui autem inconsideratus est ad loquendum, sentiet mala.*

SUPERIOR sententia fructus linguae ostendit, quos anima percipit ex sermone utili vel noxio, haec vero eiusdem fructus quos percipit anima ex moderato vel immoderato eius vsu aperit. Qui, inquit, custodit os suum, ita vt tardus sit & circumspectus ad loquendum, non loquens nisi cum loquendum est & quae loquenda sunt, is non tantum suū custodit, nec paruo fungitur officio, sed custodit animā suam, tum quia eam a multis peccatis quae lingua contrahuntur facile immunit ne facit tum quod eā seseque ipsum a multis incommodis & malis praeseruat, in quae saepe homo immoderato vsu linguae incidit, vt

potē

potē ab odio & insectatione hominum qui alterius dicacitate irritantur, a turbulentis animae passionibus quae odium hominum sequuntur, a fera poenitentia quae subito animam ob linguam lapsus percutit. Contra qui dilatat temereque aperit labia sua, vt habent hebraea, hoc est, vt pulchre expressit D. Hieronymus, qui inconsideratus est ad loquendum, contritio vel fractio erit ei, vt habent hebraea, hoc est, talis cōteretur, mala perferet, & vt bene Hieronymus. vertit sentiet mala, nā in seipso ferre cogetur animi cruciatū ac conturbationem & multis incommodis apud homines & Deum subiacebit. Nam, vt ait Plinius, Saepē vox temere emissa, redit per iugulum.

4 *Vult & non vult piger, anima autem operantium impinguabitur.*

PRIAM partem sic habent hebraea ad verbum. Desiderat & non anima eius piger, quod sic ferē intelligitur. Piger desiderat & non habet anima eius quod desiderat, vel, & nihil est animae eius, quod bene conuenit ei quod sequitur. Anima autem operantium, vel vt habent hebraea, sedulorum impinguabitur. Ostēdit ergo hic versus, vt & alii plerique in hoc similes, otium & pigritiam inopia, sedulitatem & industriae copiam matres esse, pigritiam esuriam, diligentiam parare satietatem. D. Hieronymus illud & non anima eius sic intellexisse videtur, desiderat piger, & rursum id ipsum non placet animae eius, hoc est, non vult rursum, aut & non, subaudi, desiderat anima eius, vt verbum reperatur. Vult enim piger bonum, at cum attendit laborem pro illo assequendo subeandam, non vult rursum illud, quia non vult media ad illud obtinendū necessaria. Id vt in temporalis pigritiae vsu venire videmus, ita multo magis veritatem habet in spirituali pigritia, quae ad bona opera paranda & exercamina spiritualia subeunda nimis multi sunt tardi. Volūt enim plerique regnare cum domino, sed nolunt pati cum eo, desiderant pramiam cum promittuntur, sed nolunt certamina cum iubentur, de quibus Iacobus ait Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. Caterum anima eorum qui iusta operantur domino, & hic dulcedine supernorum charismatum impinguabitur, iuxta illud Psalmi: Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, & post labores huius vitae celestium bonorum pinguedine satiabitur. Bene enim conuenit sensui mystico quod dictū non sit, & operantes impinguabuntur, sed anima operantium impinguabitur. Potest autem illud quod nos legimus, vult & non vult piger, etiā alium habere sensum, hunc scilicet, piger haec vult, alia non vult, nec aliud agit quā desiderat, haec eligendo, illa reprobando, diē totum consumit in desideriis, praeterea non est quod agat. At quia vanum istud est, nec desiderando saturari potest quis, ideo subditur, anima operantium impinguabitur. Quo significatur nihil prodesse vanis optionibus animū pascere & ventris inedia pati, satius esse operi adiuuere manum, sicque esurientem satiari ventrem. Sensus hunc videtur secuti Septuaginta ἐπιθυμίας ἐστὶ πᾶς ἀεγυρῶς, hoc est, in

lan. in Prouerb.

desideriis est omnis ociosus, Aut ociosus totus est in desideriis.

5 *Verbum mendax iustus detestabitur, impius autem confundit & confundetur.*

SECUNDAM partem hebraea, si proprie verba accipiantur, sic habent. Et impius putidum & pudendum facit, subaudi se. Itaque significatur impium mendacius quae amat, contra ingenium iusti, sese decorare apud homines, qui mendacem vel in primis abominantur tanquam cum quo nihil agi possit bona fide. Sic & nostra litera intelligi potest, Impius mendacius suis confundit se, hoc est pudore se afficit quantum in se est, & pudore ab aliis afficietur, reiectus ab omnibus. Aut, Impius mendacius & alios pudore afficit, & deprehensus pudore afficietur. Iustus ergo mendacia detestatur, ideoque solite cauet ne quem mendacio oneret seseque dehonestet, impius vero alios pudore afficit & hoc faciens vicissim ipse pudore afficietur.

6 *Iustitia custodit innocentis viam, impietas autē peccatorem supplantat.*

POSTERIOR pars in hebraeo sic habet ad verbum: Impietas supplantat peccatum. Prior vero pars dupliciter verti potest. Aut sic, iustitia custodit perfectum via, hoc est cum qui in via, & cōuersatione sua perfectus est & immaculatus, & tunc in secunda parte recte intelligitur peccatum positum pro peccatore, abstractum scilicet pro concreto vt vertit Hieronymus. Aut sic, iustitia custodit perfectionē vię aut integritatem vię, quod nō est diuersum ab eo quod noster vertit, iustitia custodit innocentis viam, hoc est eius institutum, studium & viuendi rationē. Et eodem redit siue dicatur iustitia custodire innocentē, siue eius viam. Hanc autē iustitia custodit variis modis, sicut variē illa oppugnat. Nam & contra illecebras huius mundi iustitia quam quis sectatur & amplexatus est, custodit eius viam, sic vt eum perseuerare faciat ne ab illis superetur. Et contra calumniatores quoque eū tuetur atque defendit, ne ab eis vitae eius institutum possit opprimi. Neque enim innocētī opus est externa aliqua custodia aut aliis munitionibus, sed ipsamet iustitia quam amat quamque sectatur, ipsum custodit a malo & malorum impetitione. Ita contra, ipsamet impietas peccatorem supplantat, tum quod cum ita sibi illigatum detineat vt in varia ipsum vitia propellat propemodum inuitum, tum quod ipsa illi perditionis est causa, vt eam non Deo vel alteri imputare debeat.

7 *Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitiis sit.*

HEBRAEA proprie acceptis dictionibus sic habent ad verbum: Est qui se diuitem facit & non aliquid, est qui se pauperem facit & substantia multa. Quod varie accipitur. Quidā hunc enim sensum intelligunt. Sunt qui subito euadant diuites cū prius nihil haberent

f 4

haberent, & contra sunt qui repente ad inopiam dilabuntur, cum prius multam haberent substantiam, ut hæc sententia ostendat inconstantiam diuitiarum, quæ animaduersa ab illarum studio auocare potest. Aliter etiã intelligitur, ut significetur quosdam laborare multum pro parandis opibus, semper tamen manere in egestate, cõtra alios negligere opes pec eas magnopere ambire, & nihilominus ditescere. Secundum quam intelligentiam etiam auocat hæc sententia à diuitiarum studio, ut quod frequenter frustretur suo conatu. Verum cum participia in hac sententia posita (sunt enim de coniugatione hithpaël) significet propriè diuitem vel pauperem se facere, conuenientior est eorum intelligentia qui hic accipiunt significari quosdam esse qui se diuites simulant, ob mundi scilicet honorem, cum interim re vera sint pauperes, nihilque domi habeant. Rursum alios esse qui se pauperes simulent, cum multas habeant opes. Vnde 70. habent, Sunt qui se ipsos diuites faciunt nihil habentes, & sunt qui humiliant se ipsos in multis diuitiis. Quæ sensum pulchrè satis indicat nostra litera, significatque ipsa vanitas ingenij humani circa diuitias. Potest Hebraica lectio & nostra item litera aliud habere sensum magis mysticũ & subtiliorem hunc scilicet. Sunt qui diuites reputent imò qui verè diuites sunt, cum nihil habeant, ut qui sua paupertate contenti viuunt, animo virtutibusque diuites, & rursum sunt qui pauperibus sunt similes, tamen magnas opes habent, ut qui suis uti non audent, nec eis cõtentii sunt semper plura desiderantes, iuxta illud, Auaro tam deest quod habet, quam quod nõ habet. Secundum quam intelligentiam ostendit diuitias magis in animo hominis consistere quam in externis facultatibus. Beda in uerbo modo declarat hanc sententiam, mystice eam prosequens, ut is sit quasi diues cum nihil habeat qui terrenas habet diuitias sine virtutibus, qualis fuit purpuratus diues euangelicus de qualibus dicitur in Psal. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Is contra sit quasi pauper dum sit in multis diuitiis, qui terrenis eget rebus virtutibus plenus, qualis fuit Lazarus. Tanta est scripturæ fertilitas, ut tam variis modis tractari possit vna sententia.

Psal. 75.

8 Redemptio animæ viri diuitiæ suæ: qui autem pauper est, increpationem non sustinet.

Eccle. 7.

SUPERIOR sententia ostendit vanitatem & varietatem ingenij humani in ostentatione diuitiarum, hæc ostendit fructum & diuitiarum & paupertatis, ita ut hic videri possit indicari causa eius quod superior indicauit sententia, nempe quare aliqui videri querat diuites, alij pauperes. Opes enim hoc adferunt commodi suo possessori quod ipsum redimunt frequenter à captiuitate, à morte, ab intentatis calumniis & iniuriis, à quibus se diuites nummis frequenter redimunt aut tuentur. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia. At pauperis conditio par est imò superior. Nam ut nõ habet diuitias, quibus sua delicta

aut damna illata redimat aut iniurias propulset, ita non est obnoxius iudicũ & impiorum violentiæ cum nihil habeat quod emungi possit, iuxta illud Poëtæ: Sic reus ille ferè est, de quo victoria lucro esse potest, in opis vindice facta carent. Atque hoc est quod hic dicitur iuxta hebræum, Pauper nõ audit increpationem, aut quod vertit Hieronymus secutus ex parte 70. qui habent verbum *hithpaël* Pauper non sustinet increpationem. Sensus est enim, quod pauper non ita fert aliorum increpationes, comminationes & castigationes, sicut diues qui mox grauitè peccasse iudicatur. Vnde Theodoretus orat. 7. de prouident. Pauper, inquit, non metuit strepitum fori, nec præconis vocem reformidat, nec iudicis toruo vultu & oculis ignem spirantibus terretur. Sunt qui aliter hanc secundam partem intelligunt, ut sit scilicet contraria primo membro, nec significetur paupertatis cõmoditas, sed incommoditas, in hunc modum. Diuitem grauitè delinquentem & correptum facilè redimunt suæ diuitiæ, at pauper si quid peccauit non audit correptionem, quia mox citra correptionem punitur & vindicatur, nec sustinet increpationem, hoc est, ei resistere non potest, nec sine graui suo incõmodo ferre. Nota est sententia illa quæ Soloni tribuitur. Similes esse leges telis aranearum, quas muscæ validiores perrumpunt, imbecilliores tantum irretitæ euadere nequeunt. Huc pertinet & illud, Dat veniam coruis, vexat censura columbas. Et illud: Qui non habet in ære, luat in corpore. Cæterum ut diuitiæ temporales frequenter apud homines temporaliter redimunt hominem à multis incommodis, & animam item à morte nonnunquam, ita multo magis illæ redimunt apud Deum, dum per eleemosynarum largitionem erogantur, iuxta consiliũ Danielis, peccata tua eleemosynis redime. Proinde & de hac spiritali redemptioe animæ locus hic rectè intelligitur, imò de illa maximè verum est quod hic dicitur, quando quidem diuitiæ sic erogatæ verè animam viri liberant, non autem tantum corpus. Beda hanc sententiam intelligit mysticè de diuitiis spiritualibus, hoc est, multitudine bonorum operum, quæ qui congregauerit, redimet per ea animam suam à ventura ira, qui verò huiusmodi eget diuitiis, increpationem districti iudicis sustinere non valebit. Duas has sententias integro sermone docte explicat iuxta versionem 70. D. August. ut licet videre ser. 212. de tempore.

Danic. 4.

9 Lux iustorum lætificat, lucerna autem impiorum extinguetur.

OMNES quidem vertunt verbum transitiuum lætificat, aut exhilarat, hæbreis tamen est verbum intransitiuum, lætabitur aut læta erit, quod melius opponitur ei quod sequitur, Lucerna impiorum extinguetur, intransitiuum scilicet intransitiuum, & alioqui lucernam impiorum extingui sonat mœrorem, cui bene opponitur quod lux iustorum dicitur lætari ad significandum quod ipsa nõ extinguitur, sed semper permaneat. Vnde Septuaginta verterunt *quæ dicitur diuina veritas*, id est, lux iustis semper. Cæterum quoniam læticia

luci

Math. 5.
March. 6

Psal. 48.

Iob. 18.

luci non conuenit, nisi quatenus per eam homines exhilarantur, non malè sensum secuti omnes vertunt, lux iustorum lætificat aut exhilarat, quod tamen ut opponatur secundo membro, intelligendum de læticia solida, perpetua & perseveranti. Nam & lucerna impiorum ad tempus lætificat, non autem perpetuo aut diuturno tempore, quia cito extinguetur. Est autem lux iustorum, eorum claritas & excellentia, doctrina scilicet eorum ac conuersatio sancta, de quali luce dominus in Euangelio: Vos estis lux mundi. Et: Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & glorificet patrem vestrum qui in cœlis est. Hæc ergo lux lætificat, & iustos qui eam habent, & alios qui eam in ipsis contèplantur, eamque ab illis participant. Lætificat autè solide quia sine extinctionis, & sine conscientiæ remorsu, duratura in perpetuum. Porro lucerna impiorum est eorum temporalis felicitas qua fulgent ad tempus in hoc mundo. Item eorum hypocritica, tum doctrina, tum vita, qua item plerique ad tempus in hoc mundo clari habentur, ut patet in hæreticis. At omnis hæc impiorum lucerna extinguitur, quia per mortem euanescit, & cum interierit impius non sumet omnia neque descendet cum eo gloria eius. Sed & ante mortem plerunque instabilis fortunæ mutatione, terrena felicitas eorum tollitur, & veritatis fulgore hypocritis falsitatem hæreticorum mox detegitur, quemadmodum patuit de omnibus hæresibus quæ breui fuerunt semper extinctæ, veritatis luce semper perseverante. Idè dicitur in Job: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius. Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Et ca. 21. Quoties lucerna impiorum extinguetur, & superueniet eis inundatio. Bene notandum quod iustus lucem, impius lucernam tribuit. Lucerna enim accenditur ad tempus lumen præbitura, & non nisi nocti seruit, ad exortum verò lucis mox obfusca & extinguetur. Ita & impiorum prædictus fulgor in tenebroso hoc mundo videtur splendere, at omnis hic splendor euanescit extremo adueniente die, aut exoriente veritatis fulgore. Iustorum autem splendor velut lux solis est lux vera quæ nulla alia luce superatur, nec vnquam deimit, ac sola solidè exhilarat animos hominum.

10 Inter superbos semper iurgia sunt, qui autem agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.

HÆBRÆA ad verbum habent, Tantam aut verè in superbia dabit contentione, & cum consultis sapientia. Et est sensus, Id tantum in superbia est quod dabit contentionem, hoc est, superbia nihil nisi contentiones dat. Aut verè per superbiam quis dabit contentionem. Cum his autem qui consilium ineunt cum sapientibus, erit sapientia. Consequens est hic versus maximè in hebræo cum verbu 2. capitis vndecimi. Et ibi enim in primo membro superbiæ malum insinuat, nempe quod adferat secum ignominiam & contumeliam. In secundo dicitur, Et cum humilibus

sapientia. Ira & hic primo membro superbia dicitur fons contentionis & iurgiorum, in secundo, & cum consultis sapientia. Significat ergo eos qui animi sui superbiam sequuntur, ita ut alios audire nolint, multa imprudenter acturos, authorèque fore sibi & aliis contentionum & iurgiorum, quia & ipsi leui de causa lites suscipiant dum nulli cedere volent, & ut contra eos litem moueant aliis causa erunt qui eorum iniuriam ferre nolent. Contra verò eos qui per animi humilitatem consilium ab aliis requirunt, sibiq; rectè consuli patiuntur, sapienter se gesturos ac per sapientiam multalium & iurgiorum incommoda vituros. Quod autem dicitur in nostra litera, Inter superbos semper sunt iurgia, variis modis declarari potest esse verum. Primum quia superbi non ferunt sibi parem aut superiorem, proinde cum singuli velint præcellere, aliòsq; deprimere, facilè contra sese non solum ad contentiones & lites prouocantur, sed etiam ad pugnas & cædes, iuxta illud Ecclesiastici: Diffusio sanguinis in rixa superbiorum, quemadmodum patuit apud Romanos in Pompeio & Cæsare. Secundo quia superbi, & facilè irritantur quod facilè se grauitè lædi existiment, & facile irritant sua procacitate, quod alios præ se contemnant. At sapiens non tam significare voluit quid fieri soleat inter superbos, quam quid super singulis per superbiam accidere soleat, ea de causa, quod suæ sententiæ nimis fidentes, aut pertinaciter nimis quod semel cõceperunt persequentes, aliorum vel non requirant, vel non audiant consilia, quemadmodum patet ex opposita parte. Cui ut respondeat prior sententiæ pars, intelligendum est, eo respectu hic iurgia tribui superbis: quod sibi nimium confidant, nec aliorum velint sequi consilia, per quæ aut à litibus possent præmuniri, aut ab exortis statim liberari. Vnde bene dicitur, semper sunt iurgia, hoc est, iurgia diuturna & perpetua, quia non sinunt se bonis consiliis ad pacem adduci, quemadmodum faciunt humiles qui omnia agunt cum consilio prudenter, vnde & diriguntur à sapientia, & per eam faciliè & tranquille degunt.

Eccle. 27

11 Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur manu, multiplicabitur.

HÆBRÆA ad verbum habent, Substantia ex vanitate minuetur, & qui colligit per manum, augebit, subaudi, substantiam suam. Significatur ergo diuitias quæ sunt ex vanitate, hoc est, quæ viis illicitis & artibus parum honestis, & per fraudem atque iniuriam sunt acquisitæ, raro duraturas, quia ut habet Prouerbiũ, male parata male dilabuntur, & sæpè à prodigis filiis dilapidantur. Cæterum eius qui iusto labore manuum parat sibi diuitias, non tantum stabiles fore opes, sed eadem diuino fauore multiplicandas. D. Hieronimus pro substantia ex vanitate collecta veritè substantia festinata, secutus, Septuaginta, qui habet *ὁ ἀγαθὸς ἐπιπορεύσασθαι*, id est, substantia festinata vel festinato acquisita, quia ferè opes, subito acquisitæ illicitis medijs sunt paratæ. Et in secunda parte adiecit, paulatim

paulatim, ut sit oppositio inter membra, & ad significandum, quod manu ac labore iusto non possint opes colligi nisi paulatim. Docet autem hæc sententia debere cuique curæ esse non tam quantum acquirat, quam quibus modis & aribus sibi pareat diuitias. Nec habet hæc sententia tantum locum in diuitiis temporalibus, sed & in spiritualibus. Qui enim sibi opes doctrinæ aut virtutum colligunt ex vanitate hærefum aut hypocrisis, statim se doctos ac iustos esse præsumentes, cito opum suarum decrementum patientur. Item qui subito indiscreto seruire perfectione virtutis sibi vendicant, frequenter experientia teste, quod subito amplexi sunt, subito derelinquunt. At virtus & scientia quæ paulatim per humilitatem colligitur, iustis debitique exercitiis & laboribus, illa & stabilis erit, & assidue multiplicabitur.

12 Spes que differtur affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.

S P E S differri & desiderium venire dicitur, ratione rei speratæ, & desideratæ. Sæpè enim in scripturis, spes accipitur pro sperata, ut cum dicitur: Spes quæ videtur non est spes. Itaque sensus est, cum res quæ speratur, differtur, hoc ipsum cruciat mentem, res desiderata adueniens, perinde est ac lignum vitæ, quia exhilarat mentem ac iucundam facit. In Hebræo iucundior est oppositio, quia non est, affligit animam, sed, spes protracta infirmat cor, vel infirmitas est cordis. Infirmitati enim cordis pulchre opponitur lignum vitæ, cuius est viuificare cor, & sanare eius infirmitatem. Significatur ergo spem protractam languidum facere cor, animumque hominis, ita ut impediatur a plerisque suis functionibus nec lubeat viuere, contra ex rerum quæ desiderantur præsentia, animum viuificari, confortari & exhilarari non minus quam si ex arbore vitæ in paradiso fructum quis caperet. Narrando Sapiens vult insinuare vanis promissionibus neminem detinendum, sed statim quod promissum est opere præstandum, ne pro beneficio maleficium præstetur. Vnde Septuaginta verterunt, *καρὸς σου ἐναχὴ ἡμεῖς βονθῶν καὶ πλῆρα τοῦ ἐπαγγελῆσθαι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ*, id est, Melior est qui incipit succurrere cordi, quam qui promittit, & in spem remittit. Notum est prouerbium, Qui cito dat, bis dat. Et beneficium inopi bis dat, qui dat celeriter. Aut infirmitatem non mox deiciendum animum, si quod desideratur, non statim præstetur, quia quo quis diutius quidpiam desiderauit, & expectauit, eo iucundior erit rei desideratæ, cum iam percepta erit, fruitio. Ad quem finem hæc sententia si accipiat dicta, eximie conuenit iustorum expectationi qui ob dilationem suæ spei hic interitu corde affliguntur, clamantes cum Paulo: Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius, Et alibi: Rom. 7. Noli ipsi primitias spiritus habentes, intra nos gemimus adoptionem filiorum Dei, expectantes redemptionem corporis nostri. At cum fruuntur dulcedine domus Dei, quod diu desiderauerunt, vere eis erit arbor vitæ, quia immortalitatem ex eo assequuntur.

13 Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurum obligat, qui autem timet præceptum, in pace versabitur.

V E R S V M hunc ferè sic vertunt ex Hebræo, Qui contemnit verbum, perditio erit ei, qui autem timet præceptum, remunerabitur. Et est iuxta hanc versionem aperta & apta inter sententiæ partes oppositio. Sensus enim est, Qui verbum Dei aut legis contemnit, ita ut seruare illud non sit ei cordis, is peribit & detrimentum sui contemptus aut neglectus aliquando sentiet. Contra, qui præceptum Dei timet, ita ut adimplere illud sollicitus sit, is & in hoc seculo & in futuro timoris bonam accipiet mercedem. Quod autem ab hac versione tantopere diuersa videtur nostra versio, accidit id ex ambiguitate trium vocum Hebraicarum. Nam *יָרָא* Daur, quod proprie, verbum, significat, nonnunquam, rem quampiam significat. Et verbum *שָׂחַל* Habal, quod corrumpere significat, etiam significat oppignorare. Verbum etiā *שָׂחַל* Schalam, quod remunerare significat & in passiuo, remunerari, significat item pacificare & pacificari. Vnde schalam pax. Itaque sensus nostræ literæ est. Qui de re quampiam malè loquitur, siue bona sit, siue mala, is se in futurum obligat, quia si malè loquitur de re bona, obnoxium se facit: pœnæ & condemnationis, si autem de re mala, magis se obligat ad eius mali vitiationem, ne quod in alio culpauit, postea ob id ipsum merito reprehendatur, iuxta illud: Qui prædicas non furandum, furaris, &c. Ita ferè Beda exponit. At simplicius fuerit & magis conueniens posteriori parti, ut intelligatur solum de detractioe rei bonæ, cui proprie dicitur detrahi. Qui enim ei detrahit, ipse se in futurum obligat ad pœnam, reprehensionem aut defensionem, qua obligatione se inicit in magnam perplexitatem ac animi perturbationem. Contra qui timet præceptum diuinum quo & detractio prohibetur, & quid cuique faciendum sit decernitur, is & hic in pace conscientie animique tranquillitate versabitur, & cum hominibus quoque pacem habebit, & in futuro seculo pacem aget æternam & inconcussam. Qui enim alienæ vitæ curiosi sunt scrutatores & detractores, pacem mentis habere non possunt, at qui opus suum iuxta Apostoli præceptum probat & ad domini præcepta expedit, hic in semetipso habet gloriam & pacem.

14 Filio doloso nihil erit boni, seruo autem sapienti prosperi erunt actus, & dirigetur via eius.

H I C versus non est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus Latinis. Est tamen in Græcis hoc loco: Sunt autem plerique libri qui pro hoc versu, qui rursus in quibusdam libris repetitur in sequenti capite, alii habent versum qui & ipse non est in Hebræo, est tamen apud Græcos hoc quidem capite, sed paulo ante hunc locum, habent enim sic: Animæ dolosæ errant in peccatis, iusti autem misericordes sunt & misericordes. Est autem vtriusque sententiæ apertus satis sensus. Altera enim filium dolosum opponit

ponit seruo sapienti, indicatque doloso nihil prodesse quod filius sit, sapienti nihil obesse quod seruus sit, sed illi per dolum nihil boni futurum. huic per sapientiam prospera omnia futura. Altera animam dolosam, hoc est, hominè dolosum opponit iustis, & de illis quidem dicitur quod in suis peccatis errant, vel ut habent Græca *πλανῶντες*, id est, seducuntur, nimirum quia excidunt à sua spe: cumque suis dolis diuitias querant, eas tamen frequenter non assequuntur. Iusti autem ita diuinitus ditantur, ut non tantum sint affectu misericordes, sed & facto misericordiam exhibeant.

15 Lex sapientis fons vitæ, ut declinet à ruina mortis.

L E X sapientis, hoc est, disciplina, institutio & præcepta sapientis sunt fons vitæ, quia ex illius vita profuit ad eos qui sapienti obtemperant, ita ut homo per huiusmodi legem declinare possit à ruina mortis, hoc est, euadere lapsum in mortem. Sapienti enim obtemperans, facile declinat ab incommodis multis & periculis huius vitæ, quibus stulti frequenter per imprudentiam capti ante diem pereunt, & omnino euadit lapsum in mortem æternam. Cæterum quamquam generaliter sententia hæc de quocunque sapiente eiusque doctrina accipi possit, peculiariter tamen locum habet in eo qui verè solus sapiens est, Christo scilicet eiusque lege euangelica, quæ vera vena est aquarum viuarum, quas qui hauriunt, non sitiunt in æternum, neque rerum mundanarum desideris illaqueati in mortem æternam præcipitabuntur. Ex superiori explanatione patet coniunctionem (ut) hic accipi, ut alias sæpè in scripturis consecutiue potius quam causaliter. Et verbum (declinare) videtur hic à D. Hieronymo actiue positum pro desistere aut abducere, ut sit sensus: Lex quam tradidit sapiens est auditoribus velut fons vitæ, ita ut desectat eos, aut valens ad hoc ut abducat eos à ruina in mortem. Nisi quis malit legem sapientis intelligere legem quam ipse sapiens sequitur & amplectitur, quæ est illi fons vitæ valens ei ad hoc, ut per eam declinet à ruina in mortem. Sed hæc explicatio non habet locum in simili sententia, quæ est capite sequenti, vbi idem dicitur de timore domini, quod hic, de lege sapientis.

16 Doctrina bona dabit gratiam, in itinere contemptorum vorago.

H E B R A E A sic: intelligentia bona dabit gratiam, & via præuaricantium dura, hoc est, si quis bona intelligentia, bonoque ingenio sit præditus, is sibi facile conciliabit sua intelligentia gratiam apud homines. Bona enim intelligentia facit ut homo in omnibus prudenter se gerat, seque omnibus accommodet. At via perfidorum, hoc est, mores eorum sunt duri, præferoces & truces, ita ut flecti nequeant, neque velint aliis se accommodare, ac proinde sua truculentia & peruicacia omnibus sunt iniuri. Et hic quidem simplex est originalis literæ sensus. Cæterum nostræ literæ hic conuenienter erit sensus. Bona doctrina dabit gratiam, non tantum docenti,

sed & discipulo qui eam suscipit. Vterque enim per eam inueniet gratiam apud Deum & homines. Contra, in itinere eorum qui contemnant veritatem, bonamque doctrinam, est vorago, quia & ipsi contemptores & qui eos sectantur, suis moribus absorbeantur à morte. Secutus est D. Hieronymus in hac secunda parte 70. qui habent, viæ contemnentium in perditione, habent tamen 70. in priori parte, intelligentia bona dabit gratiam. Cui & nostra litera conueniet si passiuè accipiat doctrina bona, à qua scilicet quis bene doctus dicitur, ut significetur cum qui bene doceri patitur consecutur gratiam. Cui rectè in secunda parte opponuntur contemptores qui doceri nolunt. Quæ secunda pars habet etiam sensum linguæ originalis, si intelligatur viæ contemnentium tribui voraginem, quia in ea inuenientur inhumanitas & asperitas morum, alios deuorans & horrore concutiens. Est enim hic pro (vorago) Hebræis dictio Ethan, quam D. Hieronymus in Psal. secutus Septuaginta reliquit non versam. Tu siccasti fluuios Ethan, pro quo ex Hebræo vertit flumina fortia, hoc est vortiginosa & rapacia. Et Deuter. 21. vbi nos habemus, Ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, pro asperam, est Hebræis dictio Ethan. Itaque sensus erit bonam institutionem dare hominibus gratiam, hoc est, efficere ut sint gratiosi, quia facit clementes & humanos, viam autem contemnentium bonam institutionem efficere homines inhumanos, asperos & intractabiles & ob id iniustos.

17 Astutus omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est aperit stultitiam.

V E R T I potest vel omnia astutus agit, vel omnis astutus agit, Et pro, cum consilio, Hebræicè est, in scientia, hoc est, prudenter & scitè omnia agit, quod aliud non est quam cum consilio, hoc est, cum deliberatione. Dicit ergo, Quisque astutus, hoc est, circumspectus ac prudens agit omnia sua consultè, sicque aperit suam sapientiam & regit suam, si que in eo est, stultitiam. Contra qui fatuus est, aperit, vel ut habent Græca & Hebræa expandit, hoc est, prodit suam stultitiam, temere scilicet agendo quæ facit. Docet hæc sententia nihil temerè agendum, magnumque vel sapientia vel insipientie argumentum accipiendum in hominibus à rebus quas moliantur. Cum enim dicitur, Astutus omnia agit cum consilio, non tam significatur quid ille faciat, quam id quod facere debeat & vnde agnosci possit.

18 Nuncius impii cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.

M A G I S vertenda sunt hebræa, nuncius impius, & est clatior oppositio inter nuncium impium & fidelem. Vterque tamen sensus bene se habet. Nam & nuncius impius, qui scilicet auctor fideliter exequitur ea ob quæ mittitur aut impia annunciat, ob suam impietatem cadet ipse in malum, quod aut mittenti aut eis ad quos mittitur molitur: Et nuncius impii, qui scilicet impio alicui ad malum aliquod obsequitur, & ob id dolis & mendaciis

Psal. 73.

Rom. 2.

daciis vtitur ad decipiendum, cadet in malum quod aliis dolose parat, sibi que & mittenti dedecus adferet, frustratus honore qui legatis bonis accidere solet. Contra legatus si delis, qui bona fide domini sui legationem obit, & vera nūciaturus venit, ipse est sanitas, hoc est, salutaris & mittenti, & sibi ipsi & his ad quos mittitur. Talis enim vtrinque læsos animos & offensos calumniis falsisque rumoribus, reuocat ad concordiam & omnia vt se habent referendo, ambiguitatem & errores animo pellit, mittenti vtilitatem, sibi honorem, his ad quos mittitur lætitiā adferendo. Hæc in genere dicta rectissime quadrant in magistro s errorum, nuncios impij demonis, bonosque ac fidos verbi diuini prædicatores, qui sunt sanitas orbis terræ.

19 *Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinam, qui autem acquiescit arguenti, glorificabitur.*

MVLTI in hoc libro sententiis ostendit Sapiens quam necessaria & vtilis sit correctio & castigatio, cum eam tamen ægre homines admittant. Et quidem superius versu. primo capituli. 12. indicauit sapientis esse admittere castigationem, insipientis eam reuocare, hic vero fructus aperit vel contemptæ vel acceptæ redargutionis & castigationis. Loquitur autem iuxta id quod sæpissime vsuuenire solet, admonitionem iuuenibus in primis, & tamen in genere omni ætati commendans ostendensque & quanta mala soleant comitari illos qui non obtemperant castigationibus maiorum (sunt enim paupertas & ignominia, duo mala quæ maximè refugunt homines ad quæ ferè deueniunt qui suorum parentum & præceptorum correctionem nõ ferunt.) Et quantum bonum assequantur qui lubenter admittunt maiorum castigationem, honores scilicet, supremum bonorum apud mortales gradum, qui simul includit & diuitiarum copiam, sine qua honor raro mortalibus contingit. Cæterum vt hanc sententiam verificari videmus frequenter de egestate, ignominia & honore temporalibus, ita multo magis vera est de his spiritualibus secundam sensum mysticum, Qui enim correptionem & disciplinam verbi diuini deserit, incidet in inopiā & ignominiam æternam. Contra qui verbo Dei quod arguit nostras prauas concupiscentias acquiescit, honorem in cælis assequetur æternum. D. Augustinus secutus 70. citat priorem partem huius sententię questione 34. in quæstionibus vtriusque testamenti. Paupertatem & ignobilitatem aufert disciplina.

D. Aug.

20 *Desiderium si compleatur, delectat animam, detestatur stulti eos qui fugiunt mala.*

HEBRÆA habent desiderium factum oblectat animam, & abominatio stultorum est recedere à malo, aut abominatio stultorum est recedens à malo, quorum postremum secutus est noster interpres, nec est multum diuersum à priori. Siquidem quia stulti detestantur recedere à malo, ideo detestantur recedentes à malo. Quomocumque

tamè vertatur, obscurum est quomodo prior pars conueniat sequenti. Nulla enim inter sententię partes videtur esse apta coherentia aut consequentię, aut oppositiõnis. Sensus ergo commodus hic potest accipi. Res desiderata si habeatur delectat animam, ac ob id fit vt stulti qui bonis præsentibus quæ desiderant gaudent, nolint recedere ab illis, detestenturque & recessione à malo & recedentes à malo. Dicunt enim, præstat frui presentibus desideratis quam spe futurorum cruciari, ac desideratis carendo recedere à malo. Sciendum tamen Hebræa teste Pagnino in prima parte verti posse etiam, desiderium fractum oblectat animam, quia verbum ניהו Nihua, significat non solum fieri, sed etiam rumpi & confringi, sicque sensus erit per oppositiõnem partium, Sapiens gaudet cum desiderium eius malum abrumpitur & cohibetur, & quamuis amarum sit homini in principio carere desideratis, tamen postea cum sapiens redit ad cor, magnam animo percipit voluptatem ob impeditam & fractam prauam ipsius concupiscentiam, at contra stulti detestantur recedere à malo, nolunt desiderium suum frangi & impediti.

21 *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit: amicus stultorum similis efficietur.*

APERTA est intelligentia secundum nostram lectiõnem, qua dum significatur talem quemque efficit quales sunt cum quibus familiariter conuersatur, monemur certo iudicio nobis deligere sapientum consortium, stultorum declinare, hoc est enim ire cum sapientibus, conuersari cum illis, eorumque consortio delectari. Hebræa in secunda parte habent, Amicus vel pastor stultorum, hoc est, qui stultos fouet, coneretur. In quibus verbis etsi non videatur esse tam oppositiõ oppositiõ cum priori membro, quam est in nostra lectiõne, est tamen in Hebræo iucundissima vocum allusio, in qua sententię elegantia consistit. Nam pro nomine, Amicus & verbo Coneretur est רוע רוע Roe Ieroa, vbi talis est allusio qualis si dicas, socius stultorum sociabitur, Nec tamen in allusione vocum est significatiõnis similitudo. Est autem sensus, Amicus stultorum coneretur cum eis, quia eorum discet opera per quæ malè peribit, sicut amicus sapientum, sapientiam cum eis acquirendo scilicet ager. D. Hieronymus quia non potuit allusionem vocum trāsferre, maluit ob oppositiõnem significandā transferre similis efficietur, & significabitur idem quod in Hebræo, si intelligatur, similis efficietur, tum in stultitia tum in pœna stultos comitante. Monet sententia non temerè cum omnibus contrahendam familiaritatē, sed deligendos optimos, quorum consuetudine reddamur meliores. Sic & Paulus docet, conuersatione improborum & impiorum lædi mores & animos bonorum, cum recitat versiculum, Corrumunt mores bonos colloquia praua. Nec mores tantum corrumpi intelligendum est, sed, quod multo est deterius, infici etiam mentes prauis opinionibus per commercia impiorum tāquam quadam

1. Cor. 15

quadam cõtatione. Proinde accommodata est hæc sententia ad dehortandū fideles à consortio hæreticorum & lectiõne librorum, quos mundo illi obtrudunt. Simile huic sententię est illud Euripidis in Phœnissis. Si quis malorum gaudeat commercio, Rogare qualis ipse sit nil est opus. Nam quisque similis est sodalitijs sui.

22 *Peccatores persequetur malum, & iustis retribuentur bona.*

DOCE T hæc sententiã nec peccatores impune peccatores quamuis aliquãdiu supplicium effugiant, nec iustos sua frustrandos mercede, etsi aliquãdiu variis malis premantur. Nec hoc tantum docet, sed quod ad priorem saltem attinet partem, docet insuper ipsum malum, quod faciunt peccatores, persequi ipsos, nec permissurum malum culpę quin aliquando suis afferat malum pœnæ, vt intelligamus malorū pœnam ex ipso malo culpæ quodammodo nasci. Cuius simile intelligi etiam fortè potest significari in secunda parte apud Hebræos, qui ad verbum habent. Et iustis retribuet bonum. In quibus verbis etsi plerique subintelligant nomen Deus, vt significetur Deum retribuere iustis bonū, tamen nihil vetat quin pro correspondentiã huius partis cum priore, intelligatur ipsum bonum quod iusti agunt retribuere eis quod merentur, & mercedem iustorum ex his quæ agunt consequi. Non est tamen dissimulandum quod dicitur in priori parte, peccatores persequetur malum, posse accipi nõ de malo quod committunt peccatores, sed de malo quod merentur, vt significetur malū pœnæ & iustæ vltionis semper eos prosequi, nec destituri quin eos inuoluat. Huic enim intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Iustis retribuentur bona, vel iustis Deus retribuet bonū. Perstringit hæc sententiã plerisque, qui se impune putant peccare. Sunt enim qui ob suam potentiam, etiam si grauiter peccent, se à nemine quicquam passuros opinentur, sunt qui quoniam occultè horrenda committunt facinora, ad lucem ea non putent ventura, sunt qui omnino peccatis non arbitrentur pœnam debitam. Omnes hos redarguit sapiens, ostendens peccatores suo tempore puniendos, iustos remunerandos. Consentit priori parti illud Platonis lib. 5. de legibus τὴν πομπὴν ἀδικίας ἀνέλκω hoc est, Pœna iniustitię comes.

23 *Bonus relinquet hæredes filios & nepotes, & custoditur iusto substantia peccatoris.*

DOCE T hæc sententiã virtutem non tantum iusto profuturam, quod habuit superior sententiã, sed posteris eius, ipsamque & proprias iusti opes stabiles ei præstare, & alienas eidem attribuere. Bonus, inquit, non tantum ipse quæ habet possidebit, & ipsis fruetur, sed & filios suos & nepotes relinquet bonorum suorum hæredes. Quin & eidem à Deo custodiuntur & reconduntur opes peccatoris, vt quas hic iniuste acquisiuit, aut quibus impie abutitur, iustus possideat iusteque expendat. Sententiã hæc vt pleræque

similes, de terrenis facultatibus intellecta, veteri legi maximè competit, quæ terrenas habet promissiones. Iuxta quas illo tempore opes Egyptiorum & Cananæorum impiorum Israëlitis tradidit Deus possidendas, & eidem sæpè promisit stabilem eorum possessionem quamdiu iustitię seruirent. Citat posteriorem huius sententię partem D. Augustinus epistola 50. iuxta versioñe Septuaginta quæ habent: Theaurisabuntur autem iustis diuitiæ impiorum, contra Donaristas agens, qui quebantur bona sibi eripi à Catholicis, citans simul & illud Sapientiæ 10. Ideo iusti tulerit spolia impiorum. De spiritualibus autem bonis intellecta, generalior est, magisque conuenit nouæ legi. Nam qui bonus est, animi bona, virtutisque tum merito, tum exemplo suo transfundere solet in posteros, & peccatore sua quæ habet dona ob abusum & negligentiam, perdente, iustus eadem à Deo accipit, iuxta illud Euangelicū: Auferte ab eorumnam, & date ei qui decet mnas habet. Omni enim habenti dabitur. Cæterum eximie & peculiari modo sententiã hæc locum habet, iuxta Bedę interpretationem in eo, qui solus verè bonus est, Christo. Hic enim ascendens in cælum reliquit hæredes suæ doctrinæ, Apostolos & successores eorū, ad cuius fidem conuersa est multitudo gentium Christo per prophetas olim promissionibus attributa, cū esset substantia & possessio diaboli. Item singulariter locum habet in populo gentili collato ad iudaicum. Custodita est enim substantia peccatoris iusto, quando ablatum est regnum Dei à Iudæis, & datum genti facienti fructus eius, quæ spiritu Christi iustificata, accepta dona posteritati nõ desinit communicare vsque in consummationem seculi.

August.

Luc. 19.

24 *Multi cibi in noualibus patrum, & alijs congregantur absque iudicio.*

HEBRÆA ad verbum habet. Multus cibus nouale principum, vel, pauperum, & est consumptus (vel collectus) absque iudicio. In priori enim membro dictio Ralchim, & principes significat (quod secutus noster interpres vertit patrum) & pauperes. Et in secundo membro participium Nispe, & consumptum significat & collectū quorū posterius noster secutus est interpres, quem omnino verisimile est non vertisse dactium alijs, quamuis Beda sic legat, sed nominatiuū alij quemadmodū quidam habent libri antiquissimi. Nam sic solet verbū, est vertere per alij, vt ca. 11. Alij diuidunt propria & ditiores sunt, vbi Hebræa habent, Est qui dispergat, &c. Certe Gloissa ordinaria habet in margine, alijs alij. Est ergo sc̄sus vnus lectiõnis, Noualia pauperū quæ prius inculca erant, multo ipsorum labore multaque diligentia adeo fertilia fiunt, vt copiosum illis cibum proferant. Contra sunt plerisque parati cibi qui tamen consumuntur & pereunt, quod iudicio careant qui eas habent, nescientes partis bene vti. Itaque iuxta hunc sensum indicatur, quid boni efficiat sedulitas & diligentia, vt per quam pauperes etiam ex inculcis

incultis locis, multū eliciunt cibum, quid contra malū pariat oscitātia, & inscitia ut quę parte dispergat. Iuxta nostrā lectionē quę etiam bene conuenit cum Hebræis, si legamus alii, non aliis, Sensus est: Multos cibos parant sibi filii ex noualibus patrum suorum, hoc est, si insistant laboribus patrum & eorum diligentiam æmulentur, quia cibi sic quæsti diuina benedictione multiplicātur. At sunt alii cibi, id est, alii qui cibi sunt qui à plerisque congregantur iniuste, non cum debito iudicio, quia scilicet non discernunt & quomodo debite cibi parandi sint, iuxta habentes, siue per fas, siue per nefas, siue honestè siue inhonestè cōgregent, & quomodo iniuste parata mox dilabentur. Docet ergo hæc sententia iuxta hunc intellectum, quosdam sibi colligere prudenter & honestè, alios imprudenter & inhonestè. Illud enim, absque iudicio, potest accipi, vel pro eo quod est, iniuste, quia iudiciū læpè ponitur pro iustitia, vel pro eo quod est imprudenter & sine debita disquisitione. Istud autē non tantū iuxta literalem sensum locū habet in bonis & cibis corporalibus, sed etiā in spiritualibus iuxta spirituale sensum. Multos enim cibos animæ parare sibi salubriter quis potest, ex his quę patres nobis suo labore culta reliquerunt, ex eorum scilicet libris, sacrarum literarum explanationibus, ac ad virtutes exhortationibus, atque qui ex his sibi cibos colligit pio studio & humili labore, congregat sibi prudenter & cum iudicio. At sunt cibi qui à quibusdam, siue ex his noualibus, siue ex aliis malè cultis agris congregantur indiscretè & imprudenter, ut hæreses & errores, quos ex scripturis patribusque malè intellectis, aut ex hæsiarcharum libris sibi plerique colligunt. Quod si quis legere velit, aliis, sensus erit iuxta Bedam: Sunt qui cum multos cibos habeant ex patrum suorum noualibus, hoc est, cum victus eis abundet ex iure paternæ hereditatis, tamen absque iudicio, stultè & imprudenter ab eis diuitiæ aliis congregantur, quasi dicat, Tam farui sunt plerique, ut quod ab aliis ipsis est relictum, non vtantur sibi, sed aliis stultè congregent. Ita & iuxta sensum spirituale: Multi cibi alimonie cœlestis sunt in dictis & exemplis sanctorum patrum, ac absque ratione facit, qui his legendis, meditandis & exponendis instans, non suæ salutis per hoc, sed aliorum potius seruit, qui ab ipso siue viua voce siue scriptis erudiuntur.

25 Qui parcat virga, odit filium suum, qui autem diligit illum, instanter erudit.

VT multis huius libri sententiis docet Sapiens iuuenes parentū & maiorū monita & castigationes patienter admittere, ita hac docet honorū parentū esse, filios suos tempestiue castigare & erudire. Nō enim verum prolium amorem in nimia indulgentia & cōnuentia consistere, ut vulgus existimat, sed contra potius in assidua & matura earum castigatione. Qui, inquit parcat, virgæ, hoc est, qui aut in totum abstinet à castigatione, aut in ea parcus est & rarus, verè odit filium suum, non quidem affectu, sed facto, quia ipsa casti-

gationis omisio est cōtra bonum & salutem filii. Qui autem verè diligit illum, ita ut illius quærat salutem, instanter, hoc est, assidue & sedulo erudit eum, non tantum verbis, sed & verberibus, quæ tantum adhibet ad eius eruditionem, ut vexatio det intellectum. Hebræi magis sonant, maturat ei correctionem vel mane quærit ei castigationem, ut significetur mane, hoc est, ante omnia id esse patri cordi, ut delinquentem filium castiget, ipsumque matutino tempore filium castigare, nō ex ira scilicet & passione, sed animo sedato. Et Græca quæ secutus hic est noster interpretis verti potius debet. Instanter vel assidue castigat. Nam *παύσει*, non tantum erudiri, sed & castigare significat quæ significatio hic potius conuenit, ut sit huius membri cum priori membro aptior oppositio. Notandum autem quod virgæ dicat non esse parcendum, significās non verbis tantum filium castigandum, ut plurimi volunt, sed etiam verberibus. Nec Græca habent *παύσει* ut postea capite 23, quod virgam propriè significat, *ἡ δὲ βακτηρία*, hoc est baculo, quomodo & citat D. Augustinus epistola quinque contra Donatistas agens, conuergentes quod seuerè castigarentur a principibus catholicis.

26 Iustus comedit & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis.

PRO insaturabilis, Hebræicè est deficiet aut pegebit, ut simpliciter accipi possit, quod cum iusto diuinitus prouideatur, ut vsque ad satietatē sui desiderij comedat, nec quicquam ei desit necessarium, iuxta illud, Hæc omnia adiicientur vobis: impius frequenter esurire cogatur, non habens quod famelicum ventrem satiet. Verum sublimiorem sensum in his verbis intellexit interpret, defectum & egestatem, quæ hic impio tribuitur, non tam referens ad inopiam & necessarium destitutionem, quam ad inexplebilem habēdi cupiditatem, per quam impiis nihil vnquam satis est, nequam habent quod habent, quam quod non habent quomodo & Hebræi plerique hunc versum accipiunt. Itaque vertit insaturabilis, significaturque quod iustus quidem comedit ad satietatem suæ animæ, hoc est, sui naturalis desiderij, quia etiam si pauca sint quæ adsint, his ipsis facile est contentus, at venter impiorum semper eget, nec vnquam saturari potest, quia eorum desiderio nunquam satisfit. Hæc enim sententia et si veritatem etiam habeat ad literam in cibo & potu, nam impiis nullus cibis satis est, ita ut semper querantur fercula plura vsque ad nauseam, tamen prouerbialiter significatur quod est generalius, iustos contentos esse presentibus Dei donis, atque ex eis voluptatem percipere cum gratiarum actione: Impiorum verò desiderio & appetitui (hic enim ventris nomine significatur) nunquam satis fieri. Semper enim fastiditur præsens conditio, quæ quantumvis sit splendida, queritur vberior. Nec finis vllus est, nec modus quærendi honores. Experientia certè gentilibus etiam ostendit, cupiditatem illam auaræ mentis infinitam esse, ideo multæ

multæ graues sententiæ ea de re extant, qualis est, Crescit amor nummi quātum ipsa pecunia crescit. Item: Crescentem sequitur cura pecuniam, maioremque fames. Et Salustius de cōiuratione Catilinæ: Avaritia semper infinita est, neque copia, neque inopia minuitur. Iuxta sensum spirituale, iustus ex scripturis proficitur ad satietatem vsque animæ suæ, ita ut inde bene viuat & valeat, at impii ex eis saturari nequeunt, qui cum ex eis errorum suorum patrocinia querant, nunquam inueniunt in quo solide subsistant & quiescant, sed ab errore in errorem prolabantur, semper discētes, & nunquam ad veritatis cognitionē peruenientes, ut habet Apostolus

2. Tim. 2.

CAPVT XIII.

1 SAPIENS mulier edificauit domum suam, insipientis extructam quoque manibus destruet.

MARIUS sententiis hoc libro ostendit quantum sapientia viris proficit, insipientia obicit, hæc vero quæmetiam in mulieribus sapientia sit utilis, insipientia autē noxia insinuat, tribuiturque sapientie mulieris, domus ædificatio, insipientie euersio domus, quod mulieris munus sit domus curam gerere, significatur autem Hebræica phrasi per ædificationem domus familiarum omniumque domesticarum rerum debita procuratio, dispositio ac promotio, sicut cōtra per destructionem domus significatur eiusdem familiarum & rerum ad eam pertinentium desolatio atque perditio. Itaque sensus est vxor sapiens sua diligentia, prudenti administratione, & gubernatione, familiam suam etiam exigua & nullius in primis pretij, egregiè instruit, amplificat & auget, prospiciens domui de omnibus necessariis, recteque educans suos filios ac domesticos. Contra insipientis etiam ab alio bene instructam, non tantū perire sinet, sed suis ipsa manibus per suam insipientiam destruet ac perdet domesticas opes dilapidando, domesticos quoque, suis sermonibus, factis & exemplis euertendo. Simonides laudat vxorem quæ similis est apiculæ, casta, frugalis, intenta operi, nō vagabunda, fouens sobolem. Mystica hæc sententia impleta est in ecclesia gentium & synagoga Iudeorum.

2 Ambulans recto itinere, & timens dominum, despicitur ab eo qui infami graditur via.

Ioan. 11.

Tob. 22.

AD verbum hebræa habent. Ambulans in rectitudine sua timens dominum, & peruersus viis suis despiciens eum. Vbi si pronomen eum referatur ad ambulantem in rectitudine & timentem dominum, quemadmodum intellexit noster interpretis, is erit sensus quem habet nostra lectio, per se alioqui manifesta, & quotidiana experientia comprobata, consentiens cum illo Saluatoris, Si de mundo fuissetis, mundus utique quod suum erat, diligeret, quia vero de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Et cum illo Iob. Deridetur iusti simplicitas. Quod si pronomen eum referatur ad dominum, ut alii melius intelligunt,

sensus erit. Ambulat in rectitudine sua timens dominum & peruersus est in viis suis despiciens dominum, ut significetur timorem domini causam esse recte conuersationis, & contemptum ac neglectum domini causam peruersæ vitæ. Potest & sic verti, ut participia secundo loco posita per verba reddantur. Ambulans in rectitudine sua timet dominum & peruersus in viis suis despicit eum, ut significetur vitam ipsam testari internum Dei vel timorem vel respectum, iuxta illud, probatio dilectionis, exhibitio est operis.

3 In ore stulti virga superbia, labia autem sapientium custodiunt eos.

INTELLIGUNT quidam ideo virgam superbiæ esse in ore stulti, quia suo ore alios verberant, superbe se contra alios erigentes, comminantes, maledicentes & infamia aspergētes. Verum quoniam in eo quod sequitur significatur os sapientis ipsi professe sapienti, magis videtur, priori membro ecōtra insinuari, os stulti ipsi nocere stulto, ut iuxta aliorum intelligentiam, causaliter dictum sit. In ore stulti virga superbiæ, quia videlicet stulti superbo sermone suo efficiunt, & merentur ut vapulet, & quia in verbis stulti est propter quod pœnas frequenter dat suę superbiæ. Illi enim bene respondet quod sequitur, Labia autem sapientum custodiunt eos. Itaque significatur stultum suis sermonibus malum sibi accersere, sapientes vero custodire se à malo verbis & lingua, iuxta illud. Ex verbis tuis condemnaberis & ex verbis tuis iustificaberis. Quod si priorem sensum quis sequi malit, intelliget in secūda parte significari sapiētes sermone sapientie se se tueri contra linguam stultorum ne ab illa quid damni ferant.

4 Vbi non sunt boues, præsepe vacuum est, vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta est fortitudo bouis.

HEBRÆA in secūda parte ad verbum habent, & multitudo prouentum in fortitudine bouis, hoc est, prouenit viribus bouis vel bouum. Id pluribus verbis noster expressit secutus græca quę habent, *ὅπου οὐκ ἔστι βοὴ, ἔστι γονιμότης, φανερά βοὸς ἰσχυρὸς*, id est, vbi autē plurimi fructus, manifesta est fortitudo bouis. In priori membro dictionem quam plerique vertunt præsepe (nam & hoc propriè significat) quidam Hebræorum volunt hic significare horreum vel granarium, quemadmodum ea significat, Hierē. 30. vbi pro eo quod nos legimus, Aperite ut excant qui conculcent eā, omnes ex Hebræo iā vertunt, Aperite granaria (vel penora) eius. Et hæc sanè significatio magis videtur huic loco conuenire, ut sicut secundo membro significatur, fortitudinem boni afferre plurimum annonam & horrei plenitudinem, ita priori significetur carentiam bouum causam esse cur horreum sit vacuum. Cum vertitur præsepe, intelligendum est, Vbi non sunt boues, ibi non esse vnde pecora alantur, & ex consequenti, nec vnde homines. Insinuat autem hæc parabola in primis ad literam agricolis dandam esse operam, ut sibi

Math. 12.

sibi de bonis ijsq; validis prospiciant, per quos terram recte excolere possint, si ex ea copiosum fructum referre velint. Deinde sub hoc exemplo significatur, omnibus laborandum esse qui māducare & discere velint, otiumq; sectantibus, egestatem obuenturam. Item reipublice prospiciendum de bonis prudentibusque moderatoribus, qui si desint, respublica omnibus sit bonis destituenda, si adlint, multum illi bonorum sint allaturi sua prudentia atque indefessa vigilātia. Cum autem iuxta Paulum per boues in scripturis Ecclesiæ doctores & predicatores significantur, mystico sensu hic designatur, horreum & præseppe dominicum quod est Ecclesia, vacuum esse saluari doctrina ubi non sunt idonei doctores & pastores, qui instar bouum indefesso labore populi corda aratro verbi proscindant. Vbi autem illi fuerint, ibi copiosam virtutum & bonorum operum messem prouenire, vnde & ipsi, & simul cum eis populus, celestem capiant alimoniam, quemadmodum ex labore bouum, boues simul cum omnibus domesticis aluntur.

1. Cor. 6.

5 Testis fidelis nō mentietur, profert autem mendaciū dolosus testis.

SENTENTIA hæc nimis simplex esse videtur, quam vt inter prouerbiales & altioris sensus referatur. Quis enim dubitat testem fidelem, hoc est veracem non mentiri, dolosum verò & mendacem (vt habent Hebræa) testem proferre mendacium? Aut quid id dicere, ponderis habet aut nouitatis? proinde sic accipiendā videtur, vt quasi notis quibusdam designet & describat testem fidelem & dolosum, vt sit sensus: Si quis scire velit, quis verax, quis mendax, aut dolosus sit testis, sciat eum pro veraci habendum, qui non mentitur illud, pro doloso & mendaci qui profert mendacium. Quem sensum magis habebit sententia, si secunda pars vertatur, quemadmodum ex Hebræo magis deberet verti: Qui profert mendacium, testis est mendax. Nam יֵשׁוּעַ Iaphiah, magis est nomen adiectiuum, quam verbum, vt patet ex sexto capite huius libri, ubi eadem pars ponitur cum nos habemus, proferentem mendacia testem fallacem. Sunt qui intelligunt, significari eum qui vult haberi testis fidelis, ab omni mendacio alienum esse debere, & vt in rebus magni momenti fidem testificando faciat, ab omni falsitate labia sua seruare debere. Nam qui ex proposito & animi conceptu profert mendacium (talis enim proprie profert mendaciū) is declarat se testem dolosum, & facit quod proprium est dolosi.

6 Quærit veris sapientiam & non inuenit: doctrina prudentium facilis.

SUPERIORS de se dixit Sapientia capite 8. Qui mane vigilaerint ad me, inueniēt me. Et de ea dicitur Sapientia 6. Clara est & quæ nunquam mercescit sapientia, & facile videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt illam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, &c. Quomodo ergo hic dicitur quosdam quære-

re sapientiam & non inuenire? Sed hoc dicitur de derisoribus sapientia, de quibus & sapientia capite primo huius libri. Inuocabunt, inquit, me, & non exaudiam, mane confurgēt & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersæ correptioni meæ. Itaque qui longo tempore non tantum per infirmitatem, non acquieuit sapientum salutariū quod euadat vrgentia mala, & frequenter non inuenit sapientia sibi assistentem & bene consulentē, sed suis consiliis finitur semper in peiora prolabi. Rursū qui veritatis doctrinam irrident, vt faciunt hæretici & Iudæi, quantumuis summis studiis sapientiam verā quærant, non tamen inueniunt, tum quia malè quærunt & extra Ecclesiam ubi non est, tum quia traditi in reprobū sensum, & stulti facti sunt & quasi cæci palpantes in meridie. Item qui à iuuentute se totos nugis vanisque rebus addixerunt, sapientia recusantes morem gerere, ferè cum ad adultam prouectam ætatem sese sapientia tradere volunt, eam quo percipere desiderant, deprehenduntur difficulter eam percipere posse, & agrè in ea proficere. Contra doctrina prudentium facilis pro quo Hebraicè est, Scientia prudenti (vel intelligenti) est facilis, hoc est, homo prudens, qui prudentiam semper dilexit, & intelligentia se à iuuentute semper accomodat, is facile percipiet scientias quasque & quicquid sapienter dicitur. Proinde apud nos, illud, doctrina prudentum, non actiue est accipiendum, pro doctrina quam docent prudentes, sed passiue pro doctrina & eruditione quam ab aliis prudentes percipiunt, vt significetur eos facile doceri, quomodo & Beda intellexit. Septuaginta non legerunt וְיָדָה בִּצְעֶשֶׁךָ, id est, quærit vel quærunt; sed mutato pūcto imperatiuum וְיָדָה בִּצְעֶשֶׁךָ, id est, quære vnde, verterunt: Quæres sapientiam apud malos & non inuenies, prudentia autem apud prudentes facilis est. Quo monemur ne quæramus sapientiam ab illis foribus & contemptoribus veritatis, apud quos non potest inueniri, sed a prudentibus qui bene viuunt & bene credunt, & facile inueniemus.

7 Vade contra virum stultum, & nescito labia prudentia.

QUIDAM libri habent, & nescit vel nesciet, quomodo & Beda legit et exponit. Alii habent quidem nescito, at pro prudentia, habent imprudentia. Quoniam enim impiū videbatur, præcipere vt quis nesciat labia prudentia, quidam legunt, nescit labia prudentia vt verbum, nescit, ad virum stultum referatur, & sit sensus, quemadmodum Beda interpretatur. Si aperte contra hominis stultitiam disputando incedas, ille nescit intelligere quæ prudenter dicis. Alij legunt, Nescito labia imprudentia, vt moneamur non ad discere imprudenter loqui ex consortio stultorum.

torum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quam habent antiqui codices plerique, Nescito labia prudentia. Habet enim Hebræa verbum secundæ personæ. Est autem sensus nostræ lectionis. Si iueris contra virum stultum, hoc est, si eidem te disputando opponeris, nescies labia prudentia, & non deprehendes in illo labia prudentia, nec ab illo discies doctè prudentèrque loqui. Imperatiui ergo hic non præceptiue ponuntur, sed quemadmodū alibi aliquoties, significant quid vno posito secuturū sit, vt capite 12. Verte impios & non erunt. Plerique Hebræos secuti vocem quam noster interpres reddit, contra, exponunt, procul & è longinquo, quomodo & in Psalmo: Amici mei & proximi mei aduersum me steterunt, hoc est, è regione mei & longe à me. Additur enim litera Mem dictioni נֶעֱדָה, sed his locis, sicut & Genes. 21. ubi nos habemus. Sed id è regione procul. Itaque addito relatiuo quod frequenter subintelligitur in sancta lingua, sic intelligunt & vertunt Hebræa: Vade è regione viri stulti, & in quo non cognouisti labia scientia, hoc est, vade procul à viro stulto & ne accesseris ad eum, & procul ab omni homine in quo nouisti nō esse labia prudentia. Aut sic: Vade è regione viri stulti, & pro, quia nescies labia prudentia, nisi scilicet elongaueris te ab eo. Iuxta hos sensus quales exigit, lingua Hebræa, nostræ lectio sic accipi debet, vt ire contra stultū nō sit se illi disputando opponere, sed potius se illi non coniungere, & ab illo se elōgare, quomodo accipitur illud: Aduersum me steterunt. Iam quod sequitur, Et nescito, sic accipiendū est vt significetur silendum esse & permittendum, vt à stulto iudicetur sapiens non habere labia prudentia, quia cū illo nō cōgreditur nec disputat. Nam ideo putant aliqui stulto se debere opponere. Beda ex commentario videtur legisse, labia prudentia sapientia, adiciens scilicet adiectiuum sapientia ex sententia sequenti, vt ea incipiat à Callidi est intelligere, &c. aut ex antiqua versione 70. quæ habent: Omnia contraria sunt viro stulto, arma prudentia, labia sapientia.

Psal. 37.

8 Sapientia callidi est intelligere viam suam, & imprudentia stultorum errans.

DOCTER hæc sententia in quo sapientia callidi consistat verè, & in quo maximè imprudentia stultorum. Illa enim, inquit non in peritia & cognitione multarum rerum consistit, nō in astuta diuitiarum ac honorum acquisitione, in quibus vulgus sapientiam & calliditatem consistere putat, sed in eo sita est, vt qui intelligat viam suam, hoc est, conuersationem suam & mores attendat, quomodo cum honestate & lege Dei conueniāt, cogitetq; quomodo prudenter viam suam instituat. Qui enim hoc facit, hic vere sapiens est & callidus, vt qui sibi bene & hic & in futurū prospicit. Contra in eo maximè imprudentia stulti aduertitur, quod assidue erret de vno vitio in alterum, nihil fixum retinens, quodque misere seducitur eligens malum, fugiens bonum, non attendens in quem tandem finem, quasque miseras error hic hominem perducet. Hebræis non est participium errans, sed Ianf. in Prouerb.

nomen significans fraudem vel dolum, vnde secunda pars vertitur, stultitia stultorum est dolus, vel stultitia stultorum est intelligere dolum, vt ex priori membro repetatur verbum intelligere, sicque iucundior & grauior erit partium antithesis. Sapientia verè callidi est non cognoscere, fraudes & dolos quibus diuitias comparet aut proximum suum callide opprimat, sed cognoscere viam suam, ac proinde quanquam stulti in eo maximè se callidos putent quod artes & rationes inueniant quibus aliis imponant, tamen verè stultitia eorum maxima illa est quod fraudes eas intelligant, quod eas animo assidue versant, nescientes sibi per has se perniciem adferre, iuxta illud: Lacum aperuit & effodit eum, & incidet in foueam quam fecit. Conuenit hæc sententia quod ad priorem partem attinet, cum ea Græcorum sententia tantopere apud eos celebrata videtur, id est, nosce teipsum, de qua prolixè Erasmus in Chiliadibus.

Psal. 7.

9 Stultus illudet peccatum, & inter istos morabitur gratia.

PRIOR pars huius sententia intelligitur, sed de peccato stulti, vt sit sensus, stultus debet peccatum suum. Latatur enim, si se fecerit, & quemadmodum supra dixit Sapiens: Quali per risum stultus operatur scelus. Verum ob sequentem oppositam partem potius conuenit accipere de peccato alieno, vt sit sensus: Stultus peccatum alterius irridebit, hoc est, si quid viderit alium delinquentem, mox quasi ipse ab omni sit vitio immunis, ridebit, & cum risu euulgabit delictū proximi sui, atque illud omnibus loquitur, inque peiorem partem interpretatur. (Nam & hoc significare possunt Hebræa, quæ plerique vertunt, Stultus loquitur vel interpretabitur delictum, quia verbum Hebraicum & deridere & loqui vel interpretari significat) Contra inter iustos gratia scilicet erit, vel vt noster interpres de iuo adiecit, morabitur, hoc est, iusti sua erga se beneuolentia & fauore errata quæ incidunt regent ac benigne interpretantur. Est enim & hic pro, gratia, dictio יָרָחֵם Ratson, de qua aliquoties supra, quæ beneuolentiam proprie & bonum erga aliquem affectum designat.

10 Cor quod nouit amaritudinem animæ suæ, in gaudio eius non miscebitur extraneus.

HEBRÆA ad verbū sic habent, Cor cognoscens amaritudinem animæ suæ, & in gaudio eius nō miscebitur extraneus. Vbi propter coniunctionem (&) plerique participium, cognoscens, pro verbo positum accipiunt quemadmodum apud Hebræos frequenter fit, vt sit sensus: Cor cognoscit amaritudinem animæ suæ, &c. Quo significatur solam cuiusque mentē animi nosse dolorem aut lætitiā. Nullus enim satis verbis aut factis testari potest latentem in animo mœrorē vel gaudium, neque quantumuis id testetur, alij illa percipere possunt, ita vt ipse ea in animo sentit. Interpres verò coniunctionem, & velut superfluum quod ad sensum attinet, g accepit

accepit, quemadmodum frequenter superflua est apud Hebræos. Iuxta quam sententiæ acceptionem, bene vertit eam, & sensus commodus hic esse potest, quem etiam alij ex Hebræo reddunt. Cor quod angitur & sibi confcium est secreti mœroris, non capietur facile solatiis quæ extrinsecus adhibentur. Verus enim animi dolor qui cor penetrat & peruat, non facile tollitur externis blandimentis, atque hoc est quod dicitur, extraneus vel extraneum quid non miscebitur in gaudio eius quia scilicet non adferet ei gaudium, nec tēperabit gaudio cordis mœrorem. Aliter sententiā hęc intelligitur. Cor iusti quod iam solum nouit amaritudinem animæ suæ; quam hic nunc in animo perfert ob admissa peccata, ob fastidium huius vitæ & patriæ cœlestis desiderium, id ipsum etiam suum gaudium quod postea sequitur, solidè possidebit, nemo id illi minuet, extraneus qui hic cum eo noluit mœroris esse particeps, nō miscebitur etiam tunc in gaudio eius, sed & ab illo erit extraneus. Ita ferè Beda. Item Gregorius libro 6. Moralium cap. 8. Simplior tamen & magis genuinus est prior sensus, quem & nostra litera optimè recipere potest in hunc modū. Cor quod solum nouit exactè amaritudinem sui animi, cum etiam sui gaudij exactè erit confcium. In gaudio eius non miscebitur sic extraneus vt illud exactè quantum & quale sit percipiat.

11 *Domus impiorum delebitur, tabernacula iustorum germinabunt.*

BENE annotauit venerabilis Beda impiis domū, iustis tribui tabernacula. Domus enim quæritur ad fixam stabilemque mansionem, tabernaculi vero in peregrinatione & itinere vsus est. Igitur impiis domus tribuitur, quoniam in terra suam diligunt habitationem semper in ea manere desiderantes, in qua proinde splendidas ædes & robustas quæ durent quam diutissimè ædificant, idque frequēter ex opibus male partis. Tabernaculum vero vel tentorium iustis tribuitur, quoniam velut peregrini hic degunt & aduenæ, scientes se non habere manentem ciuitatem sed futuram inquirentes, proinde nec in terris ædificare gaudent, mortales res parum curantes, quæadmodū in patriarchis eximie patuit, qui domibus carentes, in casis habitare elegerunt tanquam peregrini & hospites super terram, vt habet Paulus. Domus ergo impiorum delebitur (inquit Beda) quia habitationē vitæ præsentis in qua semper manere desiderant, perdent in morte, hoc quod non præuident exilium perpetuæ damnationis subibūt. Tabernacula verò iustorum germinabunt, quia præsens eorum conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus semper sine cessatione, meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cœlestis pertingit. Rursum domus impiorum delebitur, quia eorum familia cum omni eorum substantia, quantumuis splendida & fixa interibit, ita vt deleatur nomen eorum de terra, & quod coaceruauerunt ad iustos transeat, Tabernacula vero iustorum germinabunt, florebut aut

Heb. 11.

vernabunt, quia in se suaq; posteritate ex humilibus initiis, clariores semper reddentur. Metaphorice enim sub nominibus domus & tabernaculi, rectè intelligimus, vt & alibi, familiā cum iis siquæ ad eam pertinent. Mistice, domus impiorū Iudæorum est synagoga quæ deleta est iuxta verba Euāgelij: Relinquitur vobis domus vestra deserta. Tabernaculum iustorum Apostolorū est ecclesia, de qua iu Apocalypsi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, quod germinabit sicut lilium & florebit in æternum ante dominum.

12 *Est via que videtur homini iusta, nouissima autem eius deducunt ad mortem.*

SENSV probe satis reddidit interpres, cum ad verbum Hebræa habeant, Est via recta ante virū & nouissimū eius viæ mortis. Nō habet ergo hebræa, iusta, sed recta quod magis cōuenit viæ, sicut & nolter vertit in eadē sententiā repetita postea capi. 16. Significat autem sententiā esse mores quosdā & genus quoddā quod hominibus probatur tāquā iustū, & quod ad vitā rectā perdat, cuius tamen nouissimū deducit ad mortē. Quod etsi quodāmodo de omnibus peccatoribus intelligi possit, quia omnes penè suū institutū & viuēdi modum pro sua affectione rectum & iustū iudicāt (Vnde & superius capite 12. dicitur: Via stulti recta in oculis eius;) tamen quia vita scelerata vix cuiquam iudicio rationis iusta videtur & recta, potius est hęc sententiā applicanda eis qui singulari quodā tenent errore, siue fidei, siue morum. Nā & Iudæorum & hæreticorum via, videtur eis recta, & inter Christianos plerique quosdam mores probāt tanquam bonos, qui tamen si in eis perseuerauerint tandem per eos ad mortem perducētur æternā. Potest & applicari his qui felicitatem constituunt in bonis huius seculi, maxime si legatur, recta. Nam qui feliciter & prospere agit in hac vita, quicq; bona huius seculi, prospero cursu sectatur, putat se tenere viam quæ recta ad felicitatē perducatur, quā ex temporali tantum meritū prosperitate, cum ea via perducatur ad æternam miseriam, quemadmodū in diuite euangelico demonstratum est. Docet autē hęc sententiā non nitendum esse proprio iudicio, suspectaq; habere propria aut vulgaria iudicia, doctos & sapientes audiendos, qui & quid sentiendū & quid agendū sine errore doceant. Cæterum mirari quis poterit, cur dictum sit nouissimū eius deducunt ad mortem, vel nouissimum eius viæ mortis, vt habent Hebræa, & non potius, nouissimū eius est mors. Nā alioqui tota via deducit ad mortē. At idē dictum est nouissimū, quia ex fine & perseuerantia in malo sequitur mors. Et potius dixit nouissimū viæ deducere ad mortē, vel esse vias mortis, quā esse ipsam mortem, (quāuis sic dicere potuisset cū Paulo, qui ad Ro. habet: Finis illorū mors est) vt ostēderet viam ipsam quæ recta videtur, viam esse mortis quod tamen non intelligitur nisi in fine. Nouissimum enim alicuius vel finis dupliciter dicitur. Aut quod vltima est eius pars, aut quod post ipsum sequitur.

Matt. 14
Apoc. 21

Rifus

13 *Rifus dolore miscebitur, & extrema gaudij luctus occupabit.*

HEBRÆA ad verbum habent, Etiam in Rifu dolebit cor, & extremū gaudij dolor. Bene reddidit interpres, nisi quod ommissa ab eo coniunctio, etiam, non caret sua emphasi. Significat enim duplex rifus malum, videlicet primum, quod (vt experientia docet) gaudium mundanum secum fere aliquā habeat amaritudinem coniunctam, tum quod nemo facile sit, qui non cum gaudet aliquā habeat ex alia parte tristitiæ causam, tum quod si nihil aliud, in gaudio huius mundi metus quidam sit mixtus, ne mox desinat, ne prodatur, &c. Secundum, quod vt sine dolore sit rifus, tamen extremum gaudij huius seculi est dolor, & lætitiā in mœrorem conuertitur. Testatur id experientia in particularibus, & in generali docet scriptura eos qui ducunt in bonis dies suos, in puncto ad inferna descendere, vt est apud Iob. Monet hęc sententiā non sectari gaudia huius seculi, de quibus hic est sermo vt quæ nec sint sincera, nec solida. Nā de gaudio spiritus dicit dominus: Gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

Iob. 11.

Ioan. 10.

14 *Viis suis replebitur stultus, & super eum erit vir bonus.*

PRO stultus Hebræis est, auersus corde, vel auersum cor. At nihil significatur aliud quàm quod nomine stulti aut impij hoc libro sæpè significatur. Cæterum secunda pars non satis conuenit cum Hebræis, quæ dupliciter verti possunt iuxta ambiguitatem dictionis מלאך Mealach, quæ potest significare, vel à foliis suis, vel à iuxta eum. Itaque aliqui vertunt Et à foliis suis vir bonus, scilicet replebitur vel saturabitur, vt repetatur verbum prioris membri, & significetur, & stultum ex viis suis, hoc est, moribus suis, & virum bonum ex suis foliis, hoc est, suis quæ profert virētib; operibus saturandū, hoc est, pro suis cuiq; meritis præmia reddenda, & quæ seminauerit homo, hęc & messurum. Iuxta quem sensum & literā nostra accipi potest hoc modo: Stultus replebitur, vel vt habent Hebræa, saturabitur viis suis, hoc est, vsque ad miseram fatietatem recipiet quod promeruit, at vir bonus erit super eum, hoc est, magis ipse recipiet quod promeruit, quia iustitiæ corona excedet iniustitiæ vindictam. Alij vertunt, Et à iuxta eum erit vir bonus, hoc est, vir bonus recedet ab eo, ne scilicet communi inuoluatur supplicio. Et secundum has quidem interpretationes saturari viis suis, accipitur pro recipere præmium cōuersationi correspondens, qualis phrasia frequens est in scripturis, vt & in hoc libro cap. 13. versu 2. & capite 12. versu 15. Iuxta quam phrasim etiam dicit Psalmista: Labores manuum tuarum manducabis. Et ignis & sulphur, & spiritus procellarum pars calicis eorum. Possent tamen hęc sententiā etiam intelligi, de satyritate qua se impij hic replēt, fruēdo delitiis huius vitæ ex diuitiis comparatis, vt sit sensus: Stultus qui non prospicit æterna, hic saturabitur ex viis suis, & his quæ sectatur, explendo ex eis animum suum, recipiens bona in vita sua, at vir bonus recedet ab eo spe Ianf. in Proverb.

Psal. 127.
Psal. 10.

meliorum bonorum terrena contemnens, aut erit super eum, quia ex viis melius quam stultus, & hic & postea satiabitur.

15 *Innocens credit omni verbo, astutus cōsiderat gressus suos.*

INNOCENTIS nomen non ponitur hic in laudē sicut nec astutus in vituperium, sed sicut astutus hic & alibi ponitur pro prudenti & circumspecto, ita innocens pro simplici & imperito, quemadmodum & capite 22. versu 3. Nam hoc propriè significat dictio hebraica נחם Pethi, pro quo 70. verterunt נחמות, quod secutus noster interpres vertit innocens, cum נחם non solum innocētē significet, sed & minimè versutum aut callidū. Imperitus ergo homo simplexque, ac rerum inexpertus nimis facile credit verbo cuius, ideoque instabilis est, & in fide sua & in actione sua, at vir prudens qui iam semel firmiter persuasus est quid verum, quid bonum sit, nō attendit quid hic aut ille dicat, sed perpendit gressus suos, tota mentis intentione considerat, quomodo se gerat conformiter ad legem Dei, aut vt habent hebræa, intelligit gressus suos, hoc est prudenter moderatur suas actiones, nouitque quomodo eæ conueniant cum lege Dei, illudque cognoscens, nullius verbis finit se ab instituto abstrahi, nec credit adulatoribus ipsum laudantibus, nec turbatur si qui eius facta calumniantur. Dum autem Sapiens narrat quid soleat fieri, admonet suū filium quid facere debeat, videlicet non omnibus temere fidem habere, iuxta illud Ioannis. Nolite omni spiritui credere, & illud Pauli, non simus paruuli & circumferamur omnivento doctrinæ. Nam vt habet sapiens Ecclesiasticus. Qui cito credit leuis est corde. D. Ambrosius lib. 3. de officiis cap. 10. citat priorem partem in meliorem partem accomodans eā Iosue quod cito crediderit Gabaonitis, quia fidelis existens, fidem esse in omnibus arbitrabatur. Citatur 22. q. 4. cap. Innocens. Post hunc versum sequitur in quibusdam libris versus capite superiori etiam habitus, cum neutrobique sit in hebræis, filio doloso nihil erit boni, &c.

1. Ioan. 4.
Ephes. 4.
Eccle. 19
Ambros.

16 *Sapiens timet & declinat à malo, stultus transilit & confidit.*

PRO transilit, legendum puto transit vel transiit. Dicitio enim hebraica hic posita significare videtur transire, nullo autem modo transilire. Vnde & Pagninus in suo thesaurō, circa hanc dictionem, D. Hieronymi versionem citans habet, transiit, nimirum quia sic in suis legit codicibus. Et verbum tranliit, vertit, D. Hieronymus in simili sententiā postea capite 22. versu 3. cap. 27. Hęc ergo indicatur differentia inter sapientem & stultum, quod ille intelligens siue ex scripturis siue ex prædicantium ore, mala quæ manent peccatores, corripitur timore, timorēque concepto declinat à faciendo malo, stultus verò hęc nihilipendens aut etiam irridens, transit ad conceptum flagitium perpetrādum aut progreditur in sua stultitia ac peccatis, & bene confidit securusq; est, nihil sibi metuens mali.

Docet sententia Sapietis timore esse utile, iuxta illud. Beatus homo qui semper est pauidus nimiam vero quorundam securitatem esse noxiam. Alij ex hebraeo pro transit, vertunt irascitur. Nam id dictio hebraica cum ponitur in quarta coniugatione ut hic, in alijs locis semper significat, cum in prima coniugatione significet transire: Secundum quam versionem significatur stultum cum admonetur non solum non timere, sed etiam irasci contra eos qui bene monent, eisque contemptis securum esse. Septuaginta pro מיתחבב Mithabber, literis duabus inuersis videntur legisse מיתחבב Mithareb, eam scilicet dictionem, quae est superius. In gaudio eius non miscbitur extraneus, vnde verterunt id εὐφροσύνην μεμιχθῆναι αὐτῷ, id est, at stultus sibi confusus miscetur iniquo.

17 Impatiens operabitur stultitiam, & vir versutus odiosus est.

PRO impatiens Hebraeis est אַחַד אֵימָר Cetser Appaiim, hoc est, breuis irarum, quo significatur homo velox ad irascendum & qui cito irascitur, qui ob id Graecis dicitur ὀξύθυμος, id est, homo velocis irae, sicut Hebraeis homo tardus dicitur אַחַד אֵימָר Erech apaiim, hoc est longus irarum vel tardus ad iram, qui Graecis dicitur μέγθυμος, hoc est, longanimis. Pro vir versutus hic est rursus eadem oratio quae supra capit. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Significat autem virum cogitationibus suis. Significat autem virum cogitationibus suis. Significat autem virum cogitationibus suis. Et cum hoc ambiguum sit aliqui in bona partem accipiunt pro viro pudente, qui apud se tacitus multa cogitat, sicut & vir versutus, supra in bonum accipitur. Vnde quidam vertit Qui autem cum consilijs omnia agit, a stulto odio habetur. At vt patet ex superiori loco capit. 12. magis accipiendum est in malam partem pro homine qui apud se suis cogitationibus machinatur alicui malum, iram quidem dissimulans, sed opportunitatem laedendi & se vindicandi captans, vnde bene vertit noster, vir versutus. Itaque duo hic contraria vitia comparantur inter se, ostenditurque: vtrum sit grauius, vitium ne iracundi qui subito leui de causa ad iram concitatur, an vitium versuti qui iram quidem dissimulat exterius, sed internis cogitationibus tacitus apud se de vindicta agit. De illo dicitur quod operabitur stultitiam, nimirum quia is, dum rationis moderamine caret, multa stultè & effutit & facit, vnde se ridiculum facit omnibus. De isto quod odiosus est, nimirum quia non vt ille peccat ex infirmitate & passione, sed ex concepta malicia & tecta hypocrisi. Iste ergo significatur altero peior, vt qui non solum risum, sed & odium mereatur. Monet autem prouerbijs nihil agendum, neque per iram, neque per dolum malum.

18 Possidebunt paruuli stultitiam, & expectabunt astuti scientiam.

DICTIO Hebraica qua noster vertit possidebunt, significat proprie hereditauerunt, & quam nunc, paruuli, vertit, ea est qua supra vertit innocens, quae semper opponitur

astuto. Quam autem noster vertit expectabunt, ambigua est, & nunc significat expectare, nunc coronare ac in modum coronae circumdare & circumponere, vnde secunda pars etiam sic verti potest, Astuti circumponent sibi scientiam, vel coronabunt se scientia. Nostra ergo lectionis sensus est: Paruuli sensibus ac iudicio, hoc est, simplices imperiti & fatui veluti hereditatem possidebunt stultitiam, quia hanc amant eisque adherent veluti hereditario bono ac propriae possessioni, ex qua nihil nisi dedecus reportare possunt. At contra, astuti, hoc est, prudetes nihil aliud semper expectant atque ex animo desiderant quam scientiam, scientes eam verum esse hominis bonum ac propriam possessionem in qua eius felicitas & decus consistit. Aut circumdabunt & coronabunt se scientia, hoc est ea se ornabunt, eaque se totos induent, cupientes eam in omnibus & dictis & factis suis elucere. Qui enim veram sapientiam non assecuti, tantum vanis huius mundi bonis delectantur, vt verè paruuli sunt sensu, ita nihil aliud quam stultitiam possident, a qua aegre diuelluntur, qui vero vera imbuti sunt sapientia, toto desiderio ad scientiam cognitionemque Dei ac celestium rerum feruntur, eaque velut corona ornantur & circumdantur, ita vt ab eis auferri nequeat. Significatur ergo hereditariam portionem esse fatuis, stultitiam, prudentibus scientiam.

19 Iacebunt mali ante bonos, & impij ante portas iustorum.

VERBUM hebraicum quod noster vertit, iacebunt, significat proprie incurrabunt aut incuruabuntur, humiliabunt se aut humiliabuntur. Itaque significat haec sententia, iuxta Dei dispositionem ita frequenter fieri, vt impij siue propter paupertatem, siue ob consilij inopiam cogantur sese deiicere & humiliare coram iustis, eorumque domos demissis capitibus adire, vt stipem aut consilium ab eis accipiant, quos ob iustitiam & diuitias, & sapientia Deus donauit. Item frequenter fieri, vt impij qui impietate sua iustos contempserunt postea, siue vexatione dante intellectu, siue iustorum dignitate insigniter elucescete, cogantur mutata sententia eos reuereri, ante eos procidere, ac portas aedificiorum humiliter frequentare. Iuxta illud: Non vis aut numerus, tandem bona causa triumphat. Quod si non semper hic fiat, tamen in futura vita magis fiet, vt patuit in diuite epulone Lazari opem tam humiliter implorante, & in his quae impij dicunt in Sapientiae libro, vbi inter caetera sic aiunt. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos fors illorum est. Venerabilis Beda quod hic dicitur ante bonos, & ante portas iustorum, non ad vicinitatem loci, sed ad visionem refert bonorum, vt significetur bonos malorum tormenta semper visuros, vt maiores creptori suo gratias sine fine referant, videntes coram se impios agere in aeterna damnatione, iuxta illud Esa. 66. Egredientur & videbunt cadauera virorum qui prauaricati sunt in me.

Etiams

20 Etiam proximo suo pauper odiosus erit, amici vero diuitum multi.

SENTENTIA clara est, cuius quotidiana experientia veritatem demonstrat. Significat autem quae graue sit paupertatis onus, & quam amena opulencia in hac vita, simul & taxat hominum ingratitude qui perituras opes magis honorant quam naturam communem. Indicat & vulgaris amicitiae instabilitatem vt quam commodi spes parat, incommodi metus dissipat, iuxta illud Poete, vulgus amicitias utilitate probat. Et: Si fueris foelix, multos numerabis amicos. Tempora si fuerint nubila, solus eris. Et Cicero lib. 4. ad Herennium. Vt hirundines aestiuo tempore praesto sunt, frigore pulsa recedunt, ita falsi amici sereno vita tempore praesto sunt, simul atque fortunae hyeme videntur, deuolant omnes. Poetæ & intelligi eo sine dicta haec sententia vt indicet, sedulitate & diligentia vitandam paupertatem, parandamque opes. Similis sententia est capite 19. versu 4. & rursus versu 6. & 7. Dicit ergo pauperem odiosum esse non solum extraneis & ignotis, sed etiam proximo suo, hoc est, amico, proximo & cognato, ita vt eum propinqui fugiant & qui prius amici erant & socij deserant. Caeterum ne hoc vulgi iudicium & morem sequamur, commodè subiicitur.

21 Qui despicit proximum suum, peccat: qui autem miseretur pauperis, beatus erit.

QUI, inquit, despicit ob paupertatem seilicet, proximum suum, hoc est, amicum aut socium & quemuis item sibi, ob naturae communionem propinquum, etiam si mundo non videatur peccare, nec aliud faciat quam quod fit vulgo, vt superiori dictum est versiculo, peccat tamen coram Deo, daturus aliquando sui peccati poenas. Contra qui miseretur pauperis beatus erit apud Deum, qui vicissim miserabitur eius, & misericordiam pauperi exhibitam, & hic & postea abundè recopensabit. Quod autem sequitur: Qui credit in domino, misericordiam diligit vt dissimile est alijs huius libri sententijs, ita nec est in Hebraeo, nec in veteribus plerisque exemplaribus, sed nec in graecis, vt mirum sit vnde huc sit ascriptum.

22 Errant qui operantur malum, misericordia & veritas preparant bona.

HEBRAEA aliter habent in hunc modum. Nonne errant fabricantes malum? & misericordia & veritas fabricantibus bonum. In vtroque enim membro pro diuersis verbis, quae apud nos sunt operantur & preparant, idem est participium, quod inter alia eius propria significata, etiam significat fabricare, vel arare, quod eius significatum transferretur in scripturis a labore corporali ad operationem spiritualem, vt dicatur quis fabricare vel arare malum & impietatem. Vnde Osee 10. dicitur: Arastis impietatem, iniquitatem messuistis. Est autem fabricare vel arare malum, ipsa mentis cogitatione moliri & machinari malum. Vnde capite 12. Hanc orationem interpret vertit per cogitare malum. Dolus, Ianf. in Prouerb.

inquit, in corde cogitatum mala. Aut est etiam ipso opere studiose malum exercere, vt cum in Psalmo dicitur: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, aut errauerunt arantes. Itaque interpret hoc secutus vertit in primo membro, operantur malum, in secundo preparant bona, explanatius id esse iudicans quae si vertisset, qui fabricant malum, & fabricant bona. Quod autem affirmatiue vertit primum membrum, cum Hebraeis sit interrogatio, ideo fecit, quia interrogatio illa affirmatione vehementis habet vim, nec aliud significat, quam si diceretur. Certe errant vel errabunt. Id tantum in nostro interprete, quod ad sensum attinet, diuersum est ab eo quod Hebraea habet & alij vertunt, quod in nostra lectione misericordia & veritas tribuuntur homini iusto, in Hebraea & aliorum versione tribuuntur Deo tanquam ea exhibente iustis. Sensus ergo lectionis Hebraeae, quae sane conuenientior est, hic est, Sane hi qui moluntur malum alteri, ac studiose illud inferunt, non ex infirmitate peccantes, sed ex animo, tales errabunt quia frustrabuntur suo conatu, contra suam expectationem incidetes ipsi in malum, quod alijs parant. Contra his qui bonum facere student contingeret a Deo misericordia & veritas, hoc est iustitia, quia Deus se illis pium & aequum exhibebit, pium in condonando & aequum in remunerando, iuxta illud Psalms: Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Nec longe diuersus erit sensus nostrae lectionis, si ea sic accipiat. Qui operantur malum, seclantur fallacia, & ea per quae se deceptos inuenient frustrati sua spe, qui vero misericordiam & veritatem proximis suis praestant, per haec preparant sibi bona a Deo ipsis obuentura. Non enim quod dicitur: Errant qui operantur malum, intelligendum videtur de errore, ex quo omnis impietas in peccatoribus nascitur, in quem tamen sensum locus hic a multis accipitur, quasi idem hic dicatur quod habet Philosophus cum asserit omne malum ignorare. Nam sic haec pars nullam habet oppositionem cum parte sequenti, sicut tamen habet si accipiat de frustratione suae intentionis & expectationis. Errant ergo mali, quia frustrantur sua expectatione, imò contra quam expectauerunt in multa incidunt mala. Notandum autem duo haec in scripturis saepe coniungi misericordiam & veritatem, hoc est, fidelitatem aut iustitiam siue haec Deo, siue hominibus tribuatur. Vnde est in Psalms: Misericordia & veritas obuiauerunt sibi. Et misericordia & veritas precedent faciem tuam. Et veritas mea & misericordia mea cum ipso. Item, Misericordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et Michae 6. Indicabo tibi o homo quid sit bonum, & quid dominus requirat a te, utique facere iudicium & diligere, misericordiam. Neque enim misericordia perfecta virtus est sine iustitia, neque iustitia sine misericordia. Misericors est Deus in promittendo, iustus in prestando, misericors in condonando mala, iustus in remunerando bona. Misericors est homo, miseris gratuito subueniendo, iustus, reddendo unicuique quod suum est.

23 In omni opere erit abundantia: vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

g 3 Plerique

Psal. 113.

Psal. 85.

Psal. 87. Psal. 88.

Psal. 100.

Michae 6.

Sapient.

Esa. 66.

PLERIQUE libri habent. In omni opere bono, sed dictio, bono, abundat ut patet ex Hebræis & emendationibus Latinis. Addita est autem ab aliquo ad excludendum opus malum, quod alioqui videretur sententia non esse vniuersaliter vera. Non est autem sermo de opere morali, virtuoso scilicet aut vitioso, sed de opere laboris. Dicitio enim Hebraica proprie significat laborem & sollicitudinem, unde & Septuaginta verterunt, ἐν πανθὶ μεριμνήσθι ἐν ἐργῷ, id est, in omni sollicito est abundantia. Significatur ergo labore ac diligentia opes parari non garrulitate, quæ ad egestatē & defectum frequenter perducit, quod garruli orio ferè tempus transigi sinant. Dicit autem in omni opere & labore, hoc est, per quæuis laborem aut cuiuscunque generis opus, proueniet homini abundantia, vel ut etiam Hebræa dicitio verti potest, vtilitas, quia per varia operationis generā diuitiæ parantur, per agriculturam, per negotiationem, per artificia, &c. Honestus ergo labor commendatur ut aliis multis huius libri sententiis, ita & hoc versiculo, garrulitas otiosa condemnatur. Cæterum quod ad literam intelligitur, de laboribus corporis & corporali commoditate, mysticè de operatione virtutum accipi debet. Nam qui iuxta parabolam Euangelij, acceptis quinque talentis operatus fuerit in eis, lucrabitur & alia quinque, omnique habenti dabitur & abundabit. Qui autem verbis tantum delectantur, & de virtute tantum loquuntur, non ex animo, sed ore tenus, aut Deū tantum inuocant verborum multitudine, steriles interim in bonis operibus, ad frugem non peruenient, defectum virtutum & gratiæ Dei patientur, & tandem egestatem sempiternam. Nō enim, inquit dominus, omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cælorum, sed qui facit voluntatem patris mei qui in cælis est. Habent quidem Hebræa in secunda parte, Et verbum laborum tantum ad defectum, vel sanè ad effectum, scilicet perducit. Ad id noster eleganter planius vertit. Vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.

Matth. 22.

24 Corona sapientum diuitia eorum, fatuitas stultorum imprudentia.

PRO fatuitas, & imprudentia, Hebræis eadem est dictio, ita ut Hebræa habeant, stultitia stultorum, stultitia, hoc est, nihil aliud est quam stultitia. Proinde impertinens est Bedæ & aliorum post eum interpretatio, quæ habet: Stultorum fatuitas maxima hæc est, quia improvidi æternorum, de præsentibus tantum commodis gaudent. Imprudentia enim quasi improvidentia dicitur, inquit Beda. Sensus enim est, diuitiæ sapientum sunt corona eorum, quia scilicet sapientia in eis efficit, ut bene diuitiis vtantur, & bono vsu magnum diuitiæ ornamentum eis adferant, ut qui bene vtantur, quibus vulgus ferè abutitur. Item quia diuitiæ magnam sapientibus addunt apud vulgum auctoritatem, ita ut per eas admirabiles sint & suspiciendi veluti corona insigniti, cum alioqui sapientia in homine paupere sit vulgo contemptibilis & nullius auctoritatis. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Vtilior est sapientia

Ecclesi. 7.

cum diuitiis & magis prodest videntibus solem. Et ut refert Cicero in Catone, Lyfander ad Cyrum iuniorē dixit: Rectè te beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna iuncta est. At stultitia stultorum nihil aliud est quàm stultitia aut imprudentia, quasi dicat: alia est ratio stultorum qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt. Ut enim (iuxta adagiū, de quo Erasmus in Chiliadibus) simia semper simia est, etiam si aurea gestet insignia, sic stultitia in stultis nullo modo, saltè diu, tegi potest aut honestari, ne per diuitias quidem, quæ si ad sint, magis eorum prodent stultitiam & insigniorem facient, propter illarum abusum. Itaque stultitia illorum est semper & vbi que stultitia, quia efficit ut omnia ab eis stultè gerantur, ut quæ & stultè paupertate, & stultè diuitiis vtantur. Secundum subtiliorem sensum per diuitias sapientum intelliguntur eorum virtutes & prudentia, quæ eorum sunt propriæ diuitiæ, cum alias habeant cum stultis communes, nec eas pro diuitiis reputent, imò & plerunque non habeant, nec habere velint. Hæc autem eorum propriæ diuitiæ verè eos exornant & veluti corona insigniunt, reges eos efficiendo coram Deo & regum magistris. At stultitia stultorum quæ eorum est, ut supra dicitur, possessio, nihil aliud quàm stultitia, nihil aliud quàm stultos eos facit & ignominia afficit.

25 Liberat animas testis fidelis, & profert mendacia versipellis.

IN secunda huius sententiæ parte, aliquid ex priori membro est addendum, sicut & in priori aliquid subijcitur ex posteriori intelligendum, ut frequenter fit in parabolicis istis sententiis. Illud enim est quod Sapiens significare voluit. Testis fidelis, fidelis veraciq; suo testimonio, liberat animas, at contra versipellis vel ut est hebræis, dolosus, scilicet testis, profert mendacia, proferendoque mendacia opprimit & occidit animas. Cum enim dicitur proferre mendacia, nomine mendacij nō tantum significantur quæ falsa sunt, sed quæ decipiunt, fallunt & fallendo efficiunt alium damno. Ita enim de mendacio sæpè loquitur scriptura. Sic mendacia profert versipellis, etiā cum vera loquitur per quæ decipere molitur. Et habet hæc sententia veritatem ad literam, in testimonio vulgari, quo de facto aliquo quispiam testatur, siue apud iudicē siue apud quoscunque homines in publico vel in priuato. Qui enim videlicet de factis dictisq; alicuius testatur, & rem ut se habet indicat, frequenter liberat animas hoc est, homines qui iniuste opprimuntur. Liberat autē ab imminente morte, ab intentata calūnia & iniuria, ab infamia & quauis iniusta oppressione, à quibus dum vnum aliquē liberat, nō vnam tantum animam liberat, sed multorum, ut totius familiæ eius & amicorum eius, qui cum illo ignominia aspergerentur, ut benedictum sit, liberat animas testis fidelis. Contra qui falsum perhibet de re testimonij, animas opprimit, quas vel hæreditate & facultatibus, vel vita, vel honesta deniq; fama priuat. Habet præterea secundū spiritualiorē intelligentiā hæc sententia veritatē in testimonio doctorum

doctorum & prædicatorum ex quo maius vel commodum prouenit vel incommodum. Qui fidelis est veritatis diuinæ testis & annunciator, fideliter testimonia ex sacris eloquiis proferens, & ecclesiasticam veritatem astruens, liberat animas auditorum ab erroribus ac morte ipsa spirituali. Qui verò subdolo ingenio scripturas nouit versutè ad omnia quæ vult torquere, falsum ex scripturis profert intellectum, errorēque suū spargit in populū, quales sunt omnes hæretici, miserè animas hominum occidit & interimit. Ostendit hæc sententia, quam ingens bonum ex testimonio veritatis sequi soleat, & rursum quam grande malum ex testimonio falso, ut hinc intelligamus nihil esse laudabilius quam veritatē defendere, & contra nihil odibilius quam sit falsus testis. Intelligamus item diligenter despiciendum quos in testimonium nobis eligamus aut asciscamus.

26 In timore domini erit fiducia fortitudinis, & filiis eius erit spes.

FIDUCIA fortitudinis dupliciter exponi potest. Primum actiue ut sit sensus: Fiducia quam habet fortitudo, hoc est fortitudo hominis vel homo ipse non debet habere fiduciam in seipso, sed si vera est fortitudo non cōfidit in seipso, sed in timore domini sperans se præualere posse per Deum, quoniā scilicet timet illū eiusq; offensam cauet. Quod secutus quidā vertit, In domini metu tua est potentia. Pro fiducia enim verti etiā potest ex hæbræo, securitas. Secundo accipi potest passiuè, pro fiducia quæ habetur de fortitudine vel fiducia habedæ fortitudinis, ut sit sensus. Per timorem domini erit homini fiducia fortitudinis obtinendæ, hoc est, confidet homo se fortem fore. Per timorem enim domini confidit homo se Deum habere propitium, & proinde per illum se fortem fore ad quauis agenda, benè que munitione contra omnes inimicos suos & omnia mala, iuxta illud Psalmi 58. Fortitudinem meam ad te custodiam. Atque huic intelligentiæ magis conuenit quod sequitur. Et filius eius erit spes. Vbi relatiuum eius, (quod Beda refert ad timorem domini, ut sit sensus, filius timoris domini, secundum quem sensum idem significabitur vtraq; parte) magis debet referri ad id quod rectè significatur in parte præcedente, nempe ad timentem dominum. Significatur ergo nō tantum timenti dominum bene esse, qui per timorē domini bonam habet fiduciam fortitudinis, sed & filiis eius, propter patris merita, bonam esse spem apud Deum, quod ab eo protegentur & beneficiis afficiantur, quem admodum patuit in filiis Abraham, Isaac & Iacob, in posteritate item Davidis, quibus Deus propter patriarchas & Dauidem benefecit. Discant hinc hæretici Christianos bene considerare de Dei gratia propter sanctorum patrum præcedentium merita, ac virtutem non tantum pertinere ad eum qui facit, sed & ad posteros eius. Sic ergo relatiuum, eius, hic refertur ad adiectiuum substantiuū, timor, sicut apud Ioannem refertur ad substantiuum adiectiuū, cum dicitur: Diabolus est mendax, & pater eius, nempe mendacij.

Psal. 58.

Ioan. 8.

Ian. in Proverb.

27 Timor domini fons vitæ, ut declinet à ruina mortis.

ALTERA hic subiicitur timoris domini commendatio, quod scilicet non tantū sit in nobis fons fortitudinis, sed & vitæ, idēque iisdem verbis hic tribuitur timori domini, quod supra legi sapientis in capite 13. versu 15. quanquam vtrouque rectius verteretur secunda pars, ad declinandum à laqueis mortis. Benè autem idem iam timori domini tribuitur, quod supra legi, quia lex non adfert vitam nisi per timorem domini ex lege conceptum, qui sicut rectè frequenter dicitur in scripturis, initium sapientiæ, ita & iam rectè dicitur fons & origo vitæ, quia euaduntur laquei mortis.

28 In multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis ignominia principis.

IN Hebræo secunda pars habet, & cum nō fuerit populus contritio vel terror est principis, hoc est, ex defectu populi princeps formidat & frangitur animo & imperio. Sensus tamen eodem redit. Docere enim vult Sapiens gloriam regum non in magnis opibus aut castellis & propugnaculis consistere, sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum bene stabiendum & muniendum. Et contra illorū defectum & diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturum, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmū videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuam operam dādā, ut comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, ut & sui lubenter eis pareāt, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoque fama nominis excitati ad regnum eorum commigrent. Pulchrè idem docet colloquij Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Ferrum tuctur principem. S. Melius fides. N. Docet timeri Cæsarem. S. at plus diligi. N. Metuāt necesse est. S. Quicquid exprimitur graue est. N. Iustusque nostris pareant. S. Iusta imperia secundum sensum spirituales monet hæc sententia, eis qui Dei Christi que gloriam ex animo multum, maximè laborandum in hoc ut quamplurimos illi lucrifaciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 Qui patiens est, multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exaltat stultitiam.

MAGNA patientiæ commendatio, per quam fit, ut sapiens quis esse cognoscat, sicut contra impatientia hominis stultitiam eius declarat. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Ne sis velox ad irascendum, quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel ut habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapientiā, per quā scilicet suis passionibus prudētè tēperat. Aut ut habent Hebræa,

Ecclesi. 7.

multus est intelligentia, vel multæ est prudētia, quod idem est cum nostra lectione, quam posset etiam intelligi, cum qui tardus est ad iram, faciliè percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quæ admodum impedit ira animum ne possit cer nere verum, ita per mansuetudinem & animi quietem, mens magis est sapientiæ capax, vnde monet Iacobus, In mansuetudine suscipite infitum verbum. Qui autem impatiens est, aut vt habent Hebræa, qui brevis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo, velocitèrque ad iram impellitur, exaltat stultitiam suam, hoc est, eam perspicuam & manifestam facit, quæ alioqui occulta & incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus cōspicuum fit. Aut exaltat stultitiam suam, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est, multam ostendit prudentiam. Nō est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantum stultitiam. Iuxta hunc sensum verterunt septuaginta, *μακροθυμίας ἀντὶ τοῦ θυμῶν ἐν ὀφθαλμοῖς, ἵδὲ ἀντιθυμίας ἰσχυρῶς ἀσπῶν*, hoc est, longanimis vir multus est in prudentia, at pusillanimis est fortiter insipiens. Sicut enim non est simplicis prudentiæ iram cohibere, sed eximia, ita insignis est stultitiæ faciliè irasci. Ira enim furor brevis est, inquit Poëta.

30 *Vita carniū sanitas cordis, putredo ossium, inuidia.*

SIC Vt præcedens sententia auocat ab ira, ita hæc a cognato iræ vitio, inuidia. Sanitas, inquit, cordis, hoc est, mentis ab omnibus passionum morbis liberè conueniens status & bona dispositio, non tantum animæ prodest, cui multum prodest ad contemplationem veritatis, sed & corpori, quia est vita carniū, hoc est, corporis, efficit enim vt corpus sit vegetum, viuax & sanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, sed est & putredo ossium, ac tabes omnium etiam interiorum & solidorum membrorum corporis. Cui consonat illud Poëta: Inuidus alterius macrescit rebus opimis. Cum autem non tantum inuidia sanitati cordis contraria sit, sed & reliquarū passionum intemperies, illam tamen solam sanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua sit, quæ animi tranquillum & conuenientem statum perturbet, ea quæ diu & animo simul & corpori maximè noceat, Pulchrè mali huius excellentiam profequitur D. Gregorius libro quinto moralium capite vltimo, vbi locum hunc etiam tractans, sicut & in ter tia parte pastoralis curæ, admonitione vnde cima, subtiliori intelligentia, carnes & ossa, sanitatēque cordis mysticè exponit, sic vtrouique scribens, quemadmodum ex eo Beda est mutuatus in commentariis. Inuidia cum mentē tabefecerit, cuncta quæ inuenerit benè gesta cōsumit. Vnde bene per Salomonē dicitur: Vita carniū sanitas cordis, putredo ossium inuidia. Quid enim per vitam carnis nisi infirma quædam ac tenera, & quid per ossa, nisi fortia facta signantur? Et plerumque contingit vt quidam cum vera cordis innocētia in nonnullis suis actibus infirmi videan-

Gregor.

tur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robusta exerceant, sed tamen erga aliorum bona, intus inuidiæ pestilentia latenter tabescant. Bene ergo dicitur. Vita carniū sanitas cordis, si quia mētis innocētia custoditur, etiā si quæ foris infirma sunt, quandoque roborantur. Et rectè subditur. Putredo ossium inuidia, quia per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis sanitatem innocentiā mētis, animumque nullis grauius peccatis pollutū. Secundū quam intelligentiā etiā aliter hæc spiritualis sanitas cordis, est vita carniū, quia sicuti peccata quæ morbi sunt animæ, Dei iudicio sapè sunt causa morborū corporalium, ita & animæ sanitas meretur & obtinet à Deo corporis sanitatem. Verū hic sensus est alienus ab intētionē sapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionē carniū, quæ infirmiores sunt hominis partes, in secūdo, ossium, quæ sunt partes solidiores, vt intelligamus sanitatem mētis etiam infirmioribus & tenerioribus partibus corporis vt tam vigorēque cōferre, inuidiam verò etiam robustissimas corporis partes inficere & corrumpere. Similes obseruat D. Gregorius secūdum spiritualem sensum quē prosequitur.

31 *Qui calumniatur egentem, exprobrat factori eius honorat autem eum qui miseretur pauperis.*

PRO calumniatur, dictio Hebraica non tantum significat, falsis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis est calumniari, sed generaliter significat opprimere aliquē ac quauis iniuria siue verbis siue factis illata quempiam afficere. Atque in ea significatione & hoc loco & frequenter postea in hoc libro sicut & in aliis scripturis vsus est verbo calūniandi noster interpret, & cum dicitur capite 28. Vir pauper calumniatus pauperes, &c. Et hominē qui calumniatur animę sanguinē, &c. Et capite 22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias suas, &c. Sic in Psalmis, Non calumniantur me superbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calūniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbū, exprobrat. Propriè enim exprobrare est impropere quidpiā, quæ significatio nec Hebraicæ dictioni, nec sensui cōuenit. Nō enim significatur calūniatorē pauperis, quidpiam impropere Deo. Sed significat dictio Hebraica, probro afficere & dedecore, quæ significatio sensui optimè cōgruit. Itaque & hoc loco & simili, qui est capite 17. cū dicitur: Qui despicit pauperē, exprobrat factori eius, cōpositū ex probro pro suo simplici probro, quod est probris afficere & parū in vsu est, positū est. Et est sensus: Qui iniuria afficit egētē, probro afficit factorem eius. Quod intelligi posset ob id dictum, quia qui hoc facit, sic se habet quasi Deum cui cura est pauperis nō timeret, aut quasi Deo non sit cura tuendi pauperis, cū sit ei cura omnium quæ fecit, & de eo sit scriptum: Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor. Sed ideo magis hoc dicit, quia qui peccat in creaturam, peccat in creatorē eius, eumque dedecore afficit, quod eius creaturam & opus contemnit, ad quod si-

Psal. 118.

Psal. 9.

Eccl. 10.
Prou. 2.

Matt. 25.

Psal. 34.

Esa. 57.

gnificandum dicit, factorem eius. Neque verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ sed etiam ratione conditionis & paupertatis, iuxta illud. Paupertas & honestas à Deo sunt. Et; Diues & pauper obuauerunt sibi, vtriusque operator est dominus, Itaque qui iniuria afficit pauperem, dehonestat etiā Deum tanquam authorem paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occasionem quæ conditio à deo iusto & occulto eius iudicio profecta est, declaratque se non agnoscere Dei mirabile iudicium, quo in hoc mūdo, etiam præter peculiare meritū hominum quibusdam paupertatē immittit, aliis diuitias largitur. Contra, qui miseretur pauperis, honorat Deū, non solum quia vices dei agit subueniendo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta est, sed multo magis quia beneficium creaturæ impensum, cedit in honorem creatoris, quem ille se magnificare declarat, qui eius operi benefacit & succurrit, in quibus ope indiget. Rursum, quia talis declarat se reuereri Dei iudicium, quo pauperes diuitibus commiscet, vt hi ab istis iuuentur. Efficacissima hæc est sententiā, siue ad coercendam vim potentium, siue ad excitandos peiorum animos ad beneficentiam pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus, contra Deum opprobrio afficere, vel dictū horrendum est. Aliter magis euangelicè. Qui opprimit egentem, probro afficit factorem eius, honorat autem qui miseretur pauperis, quia, Deus sibi factum imputat, quod pauperibus, siue bene, siue male impenditur, iuxta quod ipse dicit in Euangelio: Quod vni ex minimis meis fecistis. Sic & postea dicit Sapiens: Feneratur domino qui miseretur pauperis.

32 *In malitia sua repelletur impius, sperat autem in suis in morte sua.*

PRO repelletur dictio hebraica magis significat, impelletur aut propelletur, secundum quam significationem conuenientissimè significabitur impius per suam malitiam impellendum, ita vt nunquam sit securus aut stabilis, sed animo semper sit intranquillo, exagitante illum conscientie remorsu, & ad quæuis vitia rapiatur, impellente eū passionū ipsius ac malarū suggestionū flatu, ac diuinæ iustitiæ dispositione ex vno infortunio impellatur in aliud. Hoc enim est quod Psalmus primus comparat impiū pulueri, quem proiicit ventus à facie terræ. Et alio loco: Fiant, inquit, sicut puluis ante faciem venti, & angelus domini coarctans eos, vel vt habent Hebræa, impellens eos. Ideo & Esaias: Impios dicit esse quasi mare feruens quod quiescere nen potest, nec esse impiis pacem. Huic sensui bene conuenit quod opprobriatur, sperat autem iustus in morte sua, hoc est, Cum impius per suam malitiam semper impellatur vt nunquam vsquam sit securus, contra iustus etiam in morte sua, cum maximè metuere soleant homines, bene cōfidit & securus est. Potest nostra litera & sic intelligi. Impius ob malitiam suam repelletur à spe cuiuscunque boni post hanc vitam, aut

à cōspectu domini, abiiciendus mox in æternam damnationē. Iustus autem vel maximè in morte sua sperat, quam scit esse finem omnium quas hic patitur miseriarum, & postquam se vitam æternam consecuturum cōfidit.

33 *In corde prudentis requiescit sapientia, & indoctos quosque erudiet.*

QUIDAM libri non habent quosque, sed quoque, nec vtro modo verterit interpret, ex hebræo colligi satis potest, nec ad sensum multum facit. Hebræa habent, & in medio stultorum cognoscetur, scilicet sapientia. Quod noster interpret intellexit significatum, sapientiam requiescentem in corde prudentis, cognoscendam tamen inter stultos, per cruditionem & doctrinam prudentis, cuius est thesaurum, quem habet nō abscondere, sed indoctis & imprudentibus communicare, eosdemque suam sapientiam docere, vnde bene vertit, & indoctos quosque vel indoctos quoque erudiet ipsa scilicet sapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habent Hebræa, videlicet cum negatione, vnde verterunt *ἐν τῷ καρδίᾳ ἀπρόνοον ἐν δὲ αὐτοῖς οὐκ ἐστὶν*, in corde autem stultorum non cognoscetur. Quos secutus quidam vertit, in sanctorum pectoribus ignoratur. Alii inter quos Pagninus, in Hebræo significari intelligunt sapientiam sic requiescere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter sese prodant, sed opportuno tātum tēpore. Contra verò à stultis, si quod sapientiæ verbum habent, illud statim cum iactantia profundi & ostentari, nec habere apud eos locum sicut apud sapientes, illud quod supra dicitur, sapientes abscondunt scientiam.

34 *Iustitia eleuat gentem, miseros autem facit peccatum.*

SENTENTIA clara est secundum nostram lectionem, docens iustitiam si in gente aliqua vigeat, extollere illam & celebrem magnamque reddere. Contra peccatum causam esse vt populi alicuius regni variis afficiatur miseriis & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, sed ex iusta Dei mundum gubernantis distributione, discantque principes præcipuam sibi curam habendam, vt iustitia in regno obrineat, si bene velint suo regno. Veritas huius patet ex scripturis in gente Iudaica, quæ quamdiu iustitiam coluit, floruit & præualuit hostibus suis, peccato passim prævalente multis obnoxia miseriis facta est. Caterum Hebræa secundam partē sic habent ad verbum, Pietas (vel misericordia) populorū peccatū. Est enim hic nomen *רַחֲמִים* Hefsed, quod proprie significat misericordiam, beneficentiam ac pietatem. Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia infidelium, vt ipse vult, peccatū est, iuxta illud Pauli: Omne quod non est ex fide, peccatum est. At præterquam quod hæc sententiā simpliciter asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quædam agere sine peccato, vt docet

Rom. 14.

docet D. Thomas in secunda secunda quaestione 10. articulo 4. non conuenit satis haec intelligentia priori parti, ut cui nec opponitur, nec comune quid cum ea habet, sicut nec aliorum expositio, qui per pietatem populorum significati intelligunt culturam idolorum, quae manifeste peccatum est, ideo alij peccatum hic accipiunt, ut frequenter in lege Moisaica, & apud Paulum, cum dicit Christum factum pro nobis peccatum, pro hostia pro peccato, ut sit sensus: Misericordia & benignitas quam Populi exercent sunt eorum Deo veluti sacrificium pro peccato, iuxta illud Pauli. Beneficentiae & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostiis promeretur Deus. Itaque quidam vertit. Populorumque benignitas est piaculum, hoc est, peccata expiat. Alij dictionem **וְהָאֵלֹהִים** accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici 20. vbi, Diuus Hieronymus vertit, rem nefariam, alij probrum vertunt, unde & postea capite 25. ab hoc deriuatum est verbum quod D. Hieronymus vertit in sultare, alij probris officere. Itaque vertunt hic. Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est, Sicut iustitia gentis extollit eam & clara facit, ita contra, peccatum est opprobrium populorum, ignominiaque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest diuus Hieronymus vertens, Miseros autem facit populos peccatum, nisi potius pro Daleth litera legit literam Rese ei valde simile, hoc est, **וְהָאֵלֹהִים** (quod defectum & penuriam significat) pro Hefed. **וְהָאֵלֹהִים** Nam Hefer legisse etiam videntur Septuaginta qui habent *ἐλαττωσάντες τὰς ἀμαρτίας*, hoc est, diminuunt autem nationes peccata.

35 *Acceptus est regi minister intellegens iracundiam eius inutilis subsinebit.*

AD verbum Hebraea habent: Beneplacitum Regis erga seruum intelligentem, & indignatio eius erga pudendum. Vnde patet sensum bene reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiae operam dandam, ut quae regibus homines commendat, & sine qua iram regis experturus est qui in eius ministerium & seruitutem assumptus fuerit. Mystico sensu monet, ut vero regi Christo, prudentia nos commendemus, ut nobis ab eo dicatur: Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa de constituam, & non cum inutili seruo proiciamur in tenebras exteriores,

CAPVT XV.

RESPONSIO mollis frangit iram, sermo durus suscitatur furor.

INSIGNIS sententia artem docet qua indomita alioqui fera cicuretur & mansuescat. Si quis inquit irato suauiter & benigne respondeat, comiter & honorifice eum compellans & placidis vtens verbis, huiusmodi mollis responso frangit accessam aut commotam iram. Exemplum habemus de Abigail. Contra sermo durus, hoc est acerbus etiam iacentem & sopitam iram sic suscitatur ut furor fiat. Mollis enim re-

2. Cor. 5.

Heb. 13.

Math. 15.

1. Reg. 25.

sponsio minuit iram materiam, & contra sermo durus auget, cuius exemplum habemus in Roboam. Ira enim nascitur ex superbia altius, aut iniuria vera vel reputata. Habent quidem hebraea non frangit iram, sed reducit iram, aut retrahit, sed hoc non est aliud quam frangere iram. Habent item non sermo durus, sed sermo doloris aut tristitia, hoc est sermo dolorem inferens, & ut habent Graeca *δυσπρόσθετος*, hoc est molestus & tristis, at hoc item non est aliud quam sermo durus, quem noster interpres pulchre opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur iram instar flammam excitatam ascendere, si quis verbis durioribus & asperis veluti foliis sufflet. Nam pro suscitatur, Hebraeis est, ascendere facit. Porro quod haec sententia ad litteram indicat de conditione irae humanae, idem mystico sensu intelligendum de ira diuina. Nam & hanc frangit responso mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, ut patet in Dauide, qui prophetae redarguenti respondens: Peccaui, mox audire meruit. Dominus quoque transiit peccatum tuum. Contra sermo durus eorum qui arguenti resistunt, maiorem iram distriicti iudicis prouocat, ut patet in Saule qui Samueli se corripienti duriter respondens. Imo audiui vocem domini, & c. audiuit se abiectum a regno Israel.

2 *Lingua sapientum ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiam.*

ALTERAM linguae commendationem & vituperationem haec sententia continet, quam ut intelligamus recte versam ab interprete, sciendum Hebraea pro ornat scientiam, habere, ad verbum beneficit scientiae, aut pulchram facit scientiam. Benefacere autem scientiae, aut eam pulchram facere, non est aliud quam eam decorare & ornare, proinde melius noster vertit, quam alij qui habent, Pulchre vtitur scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, qui eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit ut pulchra auditoribus scientia appareat, grataque eis sit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis stultisque hominibus capi non possit. Quod enim ad tempus attinet, postea dicitur capite 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Contra vero ut dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem dicendi quantum faciat ad scientiae decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornat scientiam, contra, os fatuorum ebullit, vel ut habent Hebraea, eructat aut scaturire facit stultitiam, hoc est, e plenitudine stulti cordis abunde & assidue nihil aliud profundit quam stultitiam, ita ut etiam si quid sapiens loquatur, tamen hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tempore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam in docti & fatui ferè affectant, omnibus quod in animo habet ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profuantes: & stultitia, quam sua loquacitate assidue

3. Reg. 22.

2. Reg. 11.

1. Reg. 15.

Ecc. 20.

fidue & copiose ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in haereticis nostri temporis, qui in desesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum praedicando omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quam sua inculcantes.

3 *In omni loco oculi domini contemplantur bonos & malos.*

NIHIL est quod omnibus magis persuasum esse conueniat, quam ut habet Paulus, Omnia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est, diuinæ cognitioni, nec aliquem esse locum quantum secretum aut reorum, quo non penetrent & clare omnes & omnia prospiciant oculi domini. Id enim cognoscere multum valet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putent, vel hi impune se peccare existiment. Est autem & haec sententia in Hebraeo bimembris, quamuis apud nos id non ita videatur. Non enim est in Hebraeo verbum contemplantur, sed participium, hoc modo, In omni loco oculi domini, subaudi verbū sunt, Deinde sequitur, contemplantur malos & bonos: ita ut priori membro significetur oculis Dei ad omnia pertingere loca, secundo, eosdem ad omnes pertingere personas hominum. Quod etiam in nostra litera significabitur, si post oculi domini fiat punctulus, & subaudiatur participiū, oculi domini existētēs in omni loco, Conuenit cum illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebrae eius interrogant filios hominum. Dominus interrogat iustum & impium.

Psal. 10.

4 *Lingua placabilis lignum vitae: quae autem immoderata est, conterit spiritum.*

HEBRAEA habent, Sana lingua vel sanitas linguae est lignum vitae, & peruersitas in ea, contritio in spiritu, hoc est, in qua autem lingua est peruersitas ea adfert spiritui contritionem & ut noster habet, conterit spiritum. D. Hieronymus vertit, lingua placabilis, siue volens explicare quam intelligeret linguam sanam, placidam scilicet & pacificam quae dolores curat, iram mitigat, ac dissidia tollit, siue quia dictionem **מַרְפֵּי** Marpe, non à verbo **מַרְפֵּי** Rappa per alpha in fine, sed à **מַרְפֵּי** per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt superiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carniū sanitas cordis, quidam haebrazos secuti vertunt, vita carniū, lenitas cordis, vel cor lenne. Significat enim ea dictio sic deducta lenitatem & lenem, quod non est diuersum à placido & placabili, si ergo intelligatur sana lingua, generaliter significatur linguam sapientum que capite 12. dicebatur sanitas vel sana, esse veluti arborem vitae quae erat in medio paradisi largiens immortalitatem, quia cum sit in seipsa sana nec obnoxia sic morbis linguae quae sunt loquacitas, falsitas, prauitas, & id genus alia, ac proinde non nisi salubria proferat, vitam, vigoremque auditorum mentibus ingenerat. Contra peruersa lingua, spiritum auditorum conterit, quia cum conturbat, do-

lorem aut tristitiam, aut iram ei immittens, aut quia suae doctrinae peruersitate eius bonum statim euertit. Si vero peculiariter intelligatur lingua placida, placabilis, lenis & pacifica, quae species est linguae sanae, & haec est quasi lignum vitae animos hominum recreans, vegetans, & à mortiferis irae, doloris aliorumque malorum passionibus liberans. Quae vero immoderata est in dicendo, hoc est feruentior quam decet, modum in increpando non seruans, sed vel in vehementia & clamoribus vel in multitudine verborum excedens, conterit animū hominis, quem pusillanimita reddit aut exacerbatur atque commotum, euertere ac fragens eius bonam constitutionem. Idem ergo penè aut simile haec sententia secundum nostram lectionem habet & docet quod prima huius capituli.

5 *Stultus irridet disciplinam patris sui, qui autem custodit increpationes, astutior fiet.*

FREQUENTER hoc libro sapiens variis sententiis, ad increpationes benignè suscipiendas inuitat, nec mirū, cum sciret nihil magis noxiū esse hominibus quam quod recte monentes parentes, & praedicatores audire nolint, eorumque increpationes ferè recusent. Quod ne imitemur, sapiēs stulti esse dicit irridere, aut ut habent Hebraea execrari disciplinam, hoc est, castigationem patris sui, eum vero qui custodit & obseruat increpationes paternas, ita ut eas habeat praeculis, & iuxta eas se corrigat, fieri astutiorē, hoc est, prudentiorē quam prius erat, quia per eas mala in quae aliquando incidit, futuro cauebit tempore. Non habet quidem Hebraea astutior fiet per comparatiuū, sed tantum astutus erit, nec tamè malè noster comparatiuum vertit secutus Septuaginta, qui habent *παινευθήσεται* id est, callidior, quia cum dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod contra reciduum prudentior fiet.

6 *In abundantia iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.*

HVNC versum nec Hebraea habent, nec pleraque vetera exemplaria Latina, habent tamen Graeca quanquam diuerso modo, quod ad secundam attinet partem. Sic enim est Graecè *ἐν πλεοναξίᾳ τῆς δικαιοσύνης ἰσχυρὸς πόλις, ἢ δὲ ἀσέβης ἀλέγει ἐν γῆς ἀλάσθηται* id est, in abundantia iustitia fortitudo magna est, impii autem radicitus è terra peribunt. Vnde patet virtutē hic non accipi ut opponatur vitio, sed pro fortitudine, significaturque hominē per copiosam suam iustitiā magnā habere fortitudinē, quoque iustior fuerit eo plus habere roboris & firmitatis contra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non commouebitur. Contra verò impii qui se putant in terra firmiter radicos, penitus & radicitus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistant & felices sint. Ita & cogitationes eorum eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentium oppressiōnem, non diu subsistet, sed impediatur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impii conturbatio.*

NON dissimilis est hæc sententia superiori versui, ita ut videri possit versus ille fuisse alicuius Græci hæc sententiam sic vertentis. Est autem breuitatis causa parabolice dictum, Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quāquam hebræa etiā verti possint, Domus iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo. Pro fortitudine quidā vertere malunt, diuitias, eo quod in secunda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impii. Nam dictio hebraica & fortitudinē significat & opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum proprie significet fortitudinē, quod diuitiæ sint fortitudo hominis. Vnde supra capite 10. & infra capite 18. dicitur: Substantia diuitis, urbs fortitudinis eius. Proinde nihil verabit & apud nos fortitudinem pro diuitiis accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi conturbationi quæ est in domo & fructibus impii. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia domum eius protegente ac robotante contra omnia mala. At contra, in fructibus & prouentibus impii non est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina ultione incidunt, ac felicitatem impii conturbant & evertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita ut inconcussa mente fortiq; animo vtantur cōcessis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conseruandis & augendis insudent, at in prouentibus impii est conturbatio, quia domestici eius discordibus animis vtuntur eis, vnoquoque ad suum explendum desiderium eos sapiente, & hæredes, prouentuum & diuitiarum, quas impii relinquunt, causa, inter se frequenter turbatur & litigant. Mystice domus iusti, hoc est, eius cōscientia multam habet fortitudinem. Similis est enim iuxta verbum domini, viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt venti & irruerunt in domum illam, & non cecidit, quia fundata erat super petram. At in fructibus impii, hoc est, operibus eius est conturbatio, magna scilicet instabilitas, ac cōscientiæ inquietudo. Quod si quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, sciat iusto pro more veteris legis diuitias tribui, quæ si iuxta mysticum sensum spiritualiter intelligantur, virtutes ac charismata diuina, sic plurimæ inueniuntur in domo, hoc est, cōscientia iustis aut Ecclesia Christiana, quæ domus Christi est, ut dicat Paulus Corinthiis, In omnibus diuites facti estis in illo, ita ut nihil vobis desit in villa gratia.

Math. 7.

2. Cor. 2.

8 *Labia sapientum disseminabunt scientiam, cor stultorum dissimile erit.*

RVRSVM labia sapientum commendatur, sed nunc ab eo quod disseminat, aut, ut est hebræis, spargunt scientiam, quam sapientes in corde reconditam habent. Sapientium

enim est hæc non apud se seruare, sed anniti ut ad quam plurimos perueniat. Itaque illis proprium est suis labiis spargere in vulgus, in animos hominum & per vniuersum orbem, scientiam, quāquam qui id soli possunt ex corde sapiente præstare, & tanquam qui id soli amore sapientiæ volunt. Vnde sequitur: Cor stultorum dissimile erit, pro quo Hebræa habent, Cor stultorum non sic, hoc est, non ut sapientes disseminabit scientiam, proinde id quod nos habemus, dissimile erit, hunc habet sensum, Non idē quod labia sapientum præstabit, ut quod idem nec valebit nec studebit præstare labiis, sed tantum ut supra dictū est, eructabit stultitiam. Insigniter huius sententiæ prior pars impleta est in Apostolis, quorum euangelica prædicatio exiuit in omnem terrā, & in fines orbis terræ verba eorū. Sunt qui ex Hebræo vertūt, Cor stultorum non est rectum aut firmum. Nam & hoc significat dictio 7a Cen, si accipiat ut sit nomen, quod sequuti septuaginta verūt, *καρδίαι δε ἀσπίων οὐκ ἀσφαλῆς*, id est, corda autem stultorum non sunt firma. Sed non conuenit priori membro hæc versio, sicut nec intelligentia nostræ lectionis, quā indicat D. Gregorius parte tertia curæ pastoralis vertūt, Cor stultorum huius sententiæ partem citans, sic eam exponit. Cor quippe sapientum sibi metipsum semper est simile, quia dum rectis persuasionibus acquiescit, constanter se in bono opere erigit. Cor vero stultorum dissimile est, quia dum mutabilitate se varium exhibet, nunquam idē quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, sed ut est hæc expositio pia, ita ut ex superioribus patet, aliena est à proposito sapientis.

Gregor.

9 *Victima impiorum abominabiles domino: vota iustorum placabilia.*

HEBRÆA ad verbū habent. Sacrificiū impiorum abominatio domini, oratio iustorum beneplacitum eius. Bene interpret sensum non verba redderet, substantiua, abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc est, beneplacita & grata, sed ex originali patet vota iustorum hic non dici promissiones eorum, sed desideria & orationes eorum, quæ etiam Latinis dicuntur vota. Docet autem sententia non fidendum in externis sacrificiis Iudæorum more, sed in iustitia & virtute, per quam solam fieri possit ut externus Dei cultus ei placeat, cum contra per iniustitiam externa non solum non placeant, sed etiam ei sint abominabilia, ut & ipse dominus testatur Esai. 7. Nō quod ea in se sint abominabilia, sed abominatur ea ut ab impiis procedunt. Abominabile enim est deo, impium agere coram ipso personam iusti. Nam iustorum est sacrificare Deo. Ad hæc significanda scriptura Genesios dicit capite 4. Deū respexisse ad Abel, et ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexisse. Prius siquidem personæ nominantur quam eorum munera, ut intelligamus ratione personarū placuisse vel displicuisse Deo munera, nō e contra. Bene autē notādū in hac sētētia, impiis tribui victimas iustis

Psal. 118.

Psal. 9.

victimis, iustis verò orationes, quod impii sine interiori debito affectu externis ferè fidat rebus, quas & cum piis cōmunes habere possunt, iusti verò in oratione magis fiduciā habeant, quæ & ipsis est peculiaris & propria, ut pote quæ est eleuatio mentis in Deum. Eadem distributione Sapiens indicat, Deum nō delectari pompa quæ in sacrificiis solebat fieri in veteri lege, sed pro eis magis requirere à iustis, puras mentis orationes, quæ spiritualia sunt sacrificia, quod non parum facit ad pauperum consolationem, qui etsi externis sacrificiis elemosynarum non possint Deo sacrificare, tamen piis precibus illum placare possunt, eiq; sacrificare.

10 *Abominatio est domino via impii, qui sequitur iustitiam, diligitur ab eo.*

ALTERA iam sententia docet Sapiens, quid Deo gratum, quid ingrātū sit, atque hac rectē intelligimus veluti rationem reddi superioris sententiæ. Ideo enim victimæ impiorum sunt abominatio domino, quia illi via impiorum est abominatio, hoc est abominabilis. Ideo vota iustorum sunt ei grata, quia qui iustitiam sequitur, diligitur ab eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel ut habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam, ut intelligamus non segniter iustitiæ insistendum, sed grauiter ad eam obtinendam laborandum, ut à qua per carnis illecebras, ita semper retrahamur, ut facilè de manibus elabatur, nisi velut fugientē toto conatu insequamur. Sic & David dicit: Inquire pacē & persequere eam. Dicitur item qui sectatur iustitiam, ne putemus necesse esse ad hoc ut quis placeat Deo, perfectam obtinuisse iustitiam, & iā eo peruenisse, ut perfectus sit, sed satis esse ut assidue iustitiæ obtinendæ incubat, nūquam autē quæquam sibi persuadere debere, se in hac vita comprehendisse, at semper conandum ut ad meliora proficiat. Viam Hebræica lectionis expresserunt Septuaginta, qui habent *διώκοντας δυνατοὺν ἀγαθῶν*, id est, persequentes vel sectantes iustitiam diligit,

Psal. 33.

11 *Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.*

HABENT quidam libri viam vitæ, sed genitius vitæ non est in Hebræo nec etiā in emendatioribus Latinis, & tollit sententiæ decorem. Sic enim dicuntur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quamquam sint in aliqua via, quia viam extra viam in qua deberēt esse. Exponunt autem nostri primam partem ferè sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferè sic docent sicut viuunt, & ut malè viuunt, ita & malè docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia talium doctrina condemnat eos, tanquam non per ignorantiam peccantes. At hi sensus ut parum conueniunt sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem ut assequamur, sciendum pro genitio, deserentium, esse datiuum deserenti

quomodo & in glossa ordinaria dicitur alias haberi, & pro doctrina, dictionē Hebraicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpret in versu quinto huius capituli accipit. Sic ergo habet Hebræa, Correptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferè intelligitur, ut subaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viā virtutis, malè mulctabitur, nō impunè peccabit, sed manet eū mala castigatio, siue à iustitia humana siue diuina. Cui sensui cōuenit quod sequitur exaggerando priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittet, aut per ultionem diuinam aut per auctoritatem iustitiæ publicæ, siue quia post hanc vitam, in æternā incidet mortem. Possunt item hebræa & imperatiuè intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deserenti viam & qui odit correptionem morietur, ut significetur eum qui à recto voluntate sua praua discedit, grauiter corripiedū & castigandū esse, quam correptionē aut castigationem si oderit & cōtempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferendum impiū de terra. Potest demum & prior pars sic accipi, correptionem quæ adhibetur, ei qui deserit viam malam videri, ut qui eam contemnat, rideat & aspernetur tanquam graue & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo: Doctrina deserentium viam, hoc est passiuè, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis, at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corpora liter, siue post hanc vitā æternaliter. Hic sensus etiā erit si legatur, deserenti, quomodo habent libri recens impressi in operibus Bede, quamuis commentarius videatur sequi alteram lectionem, Nam sensus erit, Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 *Infernus est perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.*

DIXERAT superius oculos domini in omni esse loco, contemplarique bonos & malos, at ne quis sibi persuadeat exteriora tantum Deo vbique esse conspicua, hæc sententia docet etiam corda animosque ei parere. Vtetur autem argumento ad id persuadendū efficaci. Pro quo intelligēdo sciendū quod per infernum (pro quo dictio hebraica proprie significat sepulchrum) & perditionem, quæ duo in scripturis sæpe cōiunguntur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, ut nos fere ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere status defunctorū. Vnde in psalmis dicitur. Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuā & veritatem tuā in perditione, hoc est, num aliquis inter mortuos existens te celebrabit? Et hoc libro rursum capite 27. coniunguntur infernus & perditio nūquam implentur, pro quibus duobus capite 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet, idem altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem

Psal. 87.

tem

tem status mortuorum inter omnia maxime abditus ab oculis & cognitione hominū, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisque locis, nec quicquam de eo nouerunt homines, nisi quantum fide percipiunt. Itaque ad commendandum diuinam notitiā, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus, inquit, est infernus coram illo, & nullum est operimētum perditioni. Qui

Iob. 16.

bus significatur statum mortuorum, et si nulli mortalium cognitum & abditissimum, Deo tamē esse manifestum, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videntur. Nec mirum statum mortuorum nomine sepulchri, Inferni & perditionis, significari in veteri testamento, cum tūc omnes ad inferna profundaq; descenderent, ac quasi penitus perire viderentur ante prædicationem regni cœlestis & eius apertionē. Argumentatur ergo sapiēs ab eo quod Deo ea sint manifesta quæ sunt profundissima, abditissima, & à cognitione hominū remotissima, hoc est, ex cognitione mortuorū, qui omnino ne esse quidem videntur, multo magis ipsum cognoscere corda, hoc est, cogitationes & affectus hominum adhuc viuentium, quam tumuis ea hominibus sint inscrutabilia & profunda. Nam & hæc vnusquisque se nouit, & aliis verbo indicare nouit. Qui ergo nouit quod est profundissimum, multo magis nouit & hoc, quod licet est profundū, minus tamen est profundū. Vnde Ieremiā 17, dicitur. Prauum est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscet illud. Ego dominus scrutans cor & probans renes. Et Psal. 43. Ipse nouit abscondita cordis. Qui nouit etiam mortuos & ea quæ omnino hominibus nō sunt, nouit multo magis ea quæ sunt quantumuis occulta. Qui per infernum & perditionem, impiorum dānationem & dānationis eorum locum intelligunt, cum Lyrano sic hunc locū explicant. Cum infernus & perditio remotissima sint à Deo, vt pote sub terra existentia, à cœlesti māsione maxime elongata, nec cōmune quid habentia cū his quæ in domo Dei sunt, & tamē Deo sint manifesta, multo magis patēt ei corda hominū quæ media sunt & in via sunt. At quoniam nihil noui est dicere dānationem impiorum Deo esse cognitā vt quam omnibus eam credentibus certum est ab ipso proficisci, parum efficax esset huiusmodi collectio, ad probandum quod tanquam dubiū erat concludendum, corda filiorum hominū ei patere.

Ierc. 17.

13 Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapientes graditur.

D ICTIONEM hebraicam **לֵב** Lets in multis huius libri locis interpret vertit derisor, aut illusor, quæ propria eius dictionis est significatio, hoc verò loco & aliis aliquot vt capite 19. & 22. vertit pestilens secutus in ea parte. 70. qui eam dictionem vertunt aliquoties pestilentem, vt præter alia loca psalmo primo. Et in cathedra pestilentiae non sedis. Nam in hoc loco 70. habent *ἀναδύρας*, id

est, indoctus, quemadmodum & noster capite 22. vbi nos legimus, Superbus & arrogans vocatur indoctus. Derisor autem est & illusor, qui non tantum peccat, sed aut aperte ridet verbis quæ sunt religionis & futuræ vitæ, aut ita se gerit vt ea pro ludo habere testetur, nec sapientum doctrina commoueatur. Et tales sanè recte pestilentes dicuntur vt qui communitati valde sunt noxii, suis irrisoriis verbis & conuersatione scandalosa. De huiusmodi ergo dicit sapiens quod nō ament corripientem nec accedant ad sapiētes, quod videri potest dicere, siue vt sapientes se se consolentur, dum à talibus se vident desitit nec amari, sed potius odiri, siue vt à talibus docēdis & corripēdis abstineāt, ne sanctum iuxta domini consiliū dent canibus, nec spargant margaritas ante porcos. Vnde & supra capite 9, dixit. Qui erudit derisorem, ipse iniuriā sibi facit, & qui arguit impiū, sibi maculam generat: Noli arguere derisorem, ne oderit te.

14 Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deicitur spiritus.

P R O exhilarat faciem, Hebraicè est, bonā facit faciem, aut bene disponit vultum, at id nihil est aliud quam hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem: Pro genitiuo animi, Hebræis est cordis quomodo hic plerique vertendum volunt & non animi, quamuis pro mente & animo cor sæpè accipitur, quia altoqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicat: In mœrore cordis deicitur, vel vt alii vertunt, frangitur spiritus, per cor & spiritum diuersa significare. Intelligunt autem sententiam hanc plerique Hebræos secuti de corde corporali, quod cum gaudet, bene disponit vultum cumque hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abundè ad faciem in qua magis quam in aliis partibus agnoscitur dispositio cordis, quamuis & aliæ partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cum autem sequitur, In mœrore cordis deicitur vel frangitur spiritus, quoniam inconueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionē cordis corporalis, cum cōtra dispositio cordis sequatur dispositionē mentis, per spiritum, non mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frangitur, læguescit & retrahitur ab exterioribus ad cor, cum dolore afficitur aut metu aut quavis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsum anhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videtur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nā in huiusmodi locutionibus & toto serè hoc libro, per cor intelligit sapiēs, mētem & animū, spiritualem scilicet hominis partem, vt cū mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominum. Et cum sequitur: Cor sapiēs quærit doctrinam, Et supra: Vita carnum sanitas cordis. Et cap. 17. Animus hilaris, atatem floridā facit, vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudens. Bene autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obicitur: Spiritus tristis exiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deicitur spiritus.

spiritus. Intelligatur ergo cor gaudens animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totumque corpus perfundit, quia affectiones mentis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent sensus, maxime agnoscuntur & operantur. Contra per mœrore animi, ipsemet spiritus deicitur, frangitur & languidus fit, ita scilicet vt ad officia sua parum sit idoneus nec vacare bene possit studiis, cōtemplationi, cæterisque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte opposita intelligendum relinquatur, spiritu fracto per mœrorem, etiā corpus faciemque hominis indispōni & turbari. Septuaginta incommoda quæ vidētur in hac sententia vitare volentes, verterunt, *καρδίας ἐν φρανομένης πρὸς αὐτὸν θόλα, ἐν δὲ λυπαίς οὐσὶς συνθροπάζει* hoc est, cum cor gaudet, facies floret, cum autem est in mœroribus, tristis est, aut tetrica est. Docemur hac sententia mœrore a corde pellere, vt qui & spiritui & corpori sit noxius operamque dandam vt spiritus tràquillus sit & gaudeat, vt ad pietatis opera, omniaq; humana officia aptissimus, expediti & alacres. Vnde & Paulus toties hortatur ad gaudium mentis, quod verè & solidè haberi nō potest nisi ex simplici fide in Christum & conscientia inconquinata, Et sapiens in Ecclesiastico: Tristitiam, inquit, longè expellere à te, multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.

Ecc. 30.

15 Cor sapiens quæret doctrinam, et os stultorum pascetur imperitiā.

S E C V N D A M partem vertit quidam, os infanorum, stultitiam alit. Nam & sic Hebræa verti possunt, & significabitur os infanorum fouere stultitiam, iugiter proferēdo quæ stulta sunt eaque laudando & promouendo, sicut contra cor sapiens doctrinæ percipiēdæ & promouēdæ est addictū. Alii ferè cū nostro interprete vertūt, pascetur, imperitiā vel stultitia. Et intelligunt os stultorū pasci stultitia, quia delectatur loqui stulta, & quia stulti, verba stultitiæ semper habēt in ore, quasi huiusmodi sermonibus viuerēt & pascerētur. Potest & aliter intelligi ideo dictum esse os stultorum pasci imperitiā, quia stulti ore aperto & inhiante delectantur audire verba stulta, quibus quasi pasci videntur, ac veluti per os ad cor ipsorum quasi in ventrem demittere. Sic enim pulchrè hæc pars opponitur præcedenti. Cor sapiens quæret doctrinam. Sicut enim mēns sapientis quærit doctrinam & intelligentiam, cupiens in ea proficere, ac velut cibum suum continue illam percipere, atque ob id sapientes adit quos ore hiante & intento vultu audiendo, sapientiā intra se recipit quā desiderat: ita contra stulti ore inhiante ad ludicras & vanas narrationes, auidè eas corde percipiunt, quemadmodum patet in multis nostris Christianis qui cum sacris cōcionibus non delectentur, cōfluunt certatim ad fabulas quæ exhibentur in spectaculis, intento ore eas audientes. Secundū hunc sensum intelligere licet nō inepte cordi sapiētis opponi os stultorum. Significatur enim per os stultorum etiam eorum cor pasci stultitia. Hunc sensum habet & altera Hebræorum lectio.

Etio. Si quidem duplex hic illis est lectio **Π** Pi, hoc est, os, vel Pene, **Π** hoc est, vultus stultorum pascetur imperitiā.

16 Omnes dies pauperis, mali: secura mens, quasi iuge conuiuium.

P R O secura mens, Hebræis est bonum cor Bonum autem cor dicitur Hebraica phra si cor lætum & iucundum, vnde Esther 1. vbi nos habemus, cum rex esset hilarior, Hebræis est, Cum bonum esset cor regis. Caictanus tamen bonum cor intelligit, cor virtute præditum. Cum autem lætum esse cor non possit quod curis torquetur & securum non est, cumque virtus mentem tranquillam faciat & securam, non malè interpret pro bono corde vt rous modo intelligatur, vertit, secura mens. Intelligunt autem quidam secunda huius sententiæ parte indicari quæ res in edeatur pauperibus contra dies malos, vt sit hic sensus: Omnes quidem dies hominis in opis sunt miseri, tota pauperū vita calamitosa est, quia præterquam quod paupertas multa secū adfert incommoda, ipsa per se semper adhaerens perpetuam adfert molestiam & miseriam, at si pauper sit lætus mente, aut virtute sit præditus, letitia illa cordis aut tranquillitas conscientiae quam virtus adfert secum, paupertatis molestiam discutiet, suauis que talis viuet, suæ mētis consolatione assidue refectus, quā diues qui in suis diuitiis, multis torquetur curis & solitudinibus. Simplicius tamen fuerit accipere sententiā hanc, vt per eā significetur oppositio inter afflictionem & lætitiā, in hunc sensum: Paupertas & afflictio efficit vt omnes hominis dies sint mali, adfertque iugè miseriam, ita vt nihil sit in hac vita quod ipsum delectet quamdiu affligitur, nec cibus illi sapit, nec cantus illi dulcis est. At contra, lætitia mentis, eiusque tranquillitas quasi iuge est conuiuium, discuties ac superas si quid triste incidat. Non enim hic nomine pauperis, tantum egeni significantur, sed dictio Hebraica proprie quemuis afflictum significat, qui et apud nos in scripturis frequenter pauper dicitur, vt ibi: Tibi derelictus est pauper. Afflicto autē et pauperi tribuere cor lætum, scripturis parum conuenit. Quem enim afflictum dicunt, eum et mœrentem corde significant. Secura ergo mens generaliter est mens libera à cura et anxio metu, qualis semper est læta Nam quæ læta non est, aliqua anxia cura tenetur captiua, vt mens afflictī quæ sollicita est quomodo malum effugiat quo premitur. Significat ergo operam dādam vt pulso mœrore et afflictione mentis, animo læto viuat homo. At subtiliori intelligentia, secura mens est quæ malæ conscientiae stimulis non pungitur, ita vt non sibi ob conscientie remorsum malè vel hic, vel postea mereat, sed dicere possit cum Paulo: gloria nostra hæc est testimonium conscientiae nostrae. Hæc mentis securitas non potest verè esse sine virtute et bonitate, vt rectè talis mens dicatur bona, vt habent Hebræa. Hæc mētis securitas, solidum verumque gaudium menti sola dare potest, vt rectè etiam dicatur mens læta, vt alii Hebræa intelligunt. Hæc quasi iuge est conuiuium,

Psal. 96.

2. Cor. 1.

Gregor. uium, quia continue hominem reficit, & consolatur in omnibus quæ accidunt, efficitque vt nihil eū cōtristet, nihilque metuat. Quod pulchrè ex parte profequitur D. Gregorius libro 2. Moralium cap. 19. Nihil, inquit, simplici corde foelicius, quia quo innocentiā erga alios exhibet, nihil est quod pati ab aliis formidet. Habet enim quasi arcem quandā fortitudinis simplicitatē suam. Nec suspectus est pati quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonē dicitur. In timore domini fiducia fortitudinis. Qui rursus ait, Secura mens quasi iuge conuiuium, Quasi enim continuo refectio est ipsa tranquillitas securitatis. At contra, mens praua semper est in laboribus, quia aut molitur mala quæ inferat, aut metuit ne hæc sibi ab aliis inferantur. Et quicquid contra proximos excogitat, hoc contra se excogitari à proximis formidat. Fit vndique suspecta, vndique trepida, &c.

17 Melius est parum cum timore domini, quam thesauri magni & insatiabiles.

Psal. 36. **C**ONVENIT hæc sententia cū eo quod habet Psalmista. Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas. Bene autem hæc superiori subiungitur, vt cuius veritas ex superiori consequitur & melius intelligitur. Ideo enim melius est parum habere cum timore domini quam possidere magnos thesauros, qui nec satiantur, sed semper accumulatur, & augentur nec satiant mentem possidentis, sed in eo potius accendunt habendi desiderium, iuxta illud Poetæ: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit: quia inter omnia bona excellit mens læta, bona & secunda, quæ maxime esset soler in his qui parū habent cū timore domini. Timor enim ille efficit, vt Deo nō obmurmuret, sed presentibus cōtenti sint, & modica possessio, causa illis est vt minus timeant, minus turbentur, minus torquantur, cum cōtra diuitiū peccatoribus multam eis inquietudinem, curam & metum afferant. Melius est ergo parum cum timore domini, &c. tum quia ad præsentem vitam quieto, tranquilloque animo transigendam vtilius est, tum quia ad æternam vitam obtinendam expedientius est. Cæterum pro, & in fatiabiles, Hebræis est, & tumultus vel turbatio in eis, hoc est, thesauri vel diuitiæ quæ cum tumultu vel turbatione animi vel congregantur, vel possidentur, vt sunt diuitiæ non iustorum, sed peccatorum, qui nesciunt illud Davidis: Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere. Pro eo, noster vertit, insatiabiles. Nā insatiabilitas hic significata, arguit & includit animi tumultū & turbationem. Potest autem dictio, insatiabiles, accipi vel passiuè vel actiuè, vt supra est indicatum, hoc est, thesauri qui vel non satiantur, vel non satiantur quocumque modo magis postulant Hebræa vt accipiatur.

18 Melius est vocari ad olera cum charitate: quam ad vitulum saginatum cum odio.

SIMILIS est hæc sententia superiori. Nā vt ibi tenuitas opum cū timore Dei præ-

feratur diuitiis cum insatiabilitate & turbatione, ita hic tenuitas mensæ cum charitate præferatur lautis preciosisque epulis cum odio. Et quanquam non malè vtriusque interpretis, tamen Hebræis sensus est generalior. Habent enim, Melius est conuiuium oleris vbi est charitas, quam bos saginatus (vel conuiuiū bouis saginati) in quo est odium. Itaque non fit mētio vocationis ad conuiuiū, ac proinde non tantum docet sententia hospites, quale conuiuium, præferre debeant in domo aliena, vt nostra lectio significat, sed & quosuis docet quale conuiuiū in propria domo optare debeant, maiorēque operā quibusuis partibus familiarum dandam, vt cū charitate cibum cum suis edant, quam vt lautam instruant mensam. Plus enim voluptatis adfert dilectio in conuiuiis, quā lautitiam ciborum sine illa. Dilectio & amor tenuitatem recompensat, odium & rixam mensales, delicias preciosorum etiam ciborum insipidas reddunt, vt experientia docet. Itaque similis est hæc sententia ei quæ sequitur capite 17. Melior est buccella licca cum gaudio, quā domus plena victimis cū iurgio. Be-da legit nō vocari, sed vocare, vt patet etiam ex eius commentario. Quæ lectio magis conuenit & cum Hebræo & cū Septuaginta qui habent: Melius est hospitalitas olerū ad amicitiam et gratiam, quam appositio vitulorum cum inimicitia.

19 Vir iracundus prouocat rixas, qui patiens est, mitigat suscitatas.

CONCORDAT planè in sensu cum Hebræis hæc parabola, et veritatem eius experientia docet. Conuenit autem prima huius capitis sententia. Ideo enim vir iracundus prouocat rixas, quia sermo durus suscitatur furor. Qui patiens est mitigat suscitatas, quia responsio mollis et silentium frangunt iram. Primam huius sententiæ partem et postea habet Sapiens capite 26. et 29. et Sapiens in Ecclesiastico: Homo, inquit, iracundus incendit litem, et vir peccator turbabit amicos. Docet autem hæc sententia, non tantum abstinere ab ira quæ tantorum est causa malorum, sed etiam à confortio iracundorum, à quo postea capite 22. aperte auocat sapiens.

20 Iter pigrorum quasi sepes spinarum, via iustorum absque offendiculo.

PRO absque offendiculo, Hebræicè est, complanata est, vel trita est, aut strata est, quo aliud non significatur, quam viam iustorum expeditam esse nec habere impedimentum aut offendiculum in quod impingant. Sensus autem est: Iter virtutis quod pigris hominibus ambulandum incumbit, videtur eis esse quasi sepes ex spinis contexta, hoc est, iudicant eam viam nō tantum difficilem esse, sed impossibilem, quemadmodum impossibile est spinosam pertransire sepe, aut viam virtutum asperrimam reputant, in qua veluti inter spinas incedere videntur. At contra via quam iusti ambulāt virtutem amantes, est eis absque offendiculo, in ea magnam facilitatem inueniunt, nihil in ea ipsos offendit, atque à recto detinet, sed veluti viam bene tritam et cōplānatā foeliciter et expeditè perambulāt.

Quem

Gregor. **Q**uem sensum & D. Gregorius pulchre profertur libro Moralium 30. capite 23. Multos inquit, sæpè videmus vitam quidem sanctæ conuersationis appetere, sed ne hanc assequi valeant, modo irruentes casus, modo futura aduersa formidant. Qui incerta mala dum quasi cauti prospiciunt, in peccatorum suorum vinctulis incauti retinentur. Multa enim ante oculos ponunt, quæ si eis in conuersatione eueniant, subsistere se non posse formidant. De quibus bene Salomon ait: Iter pigrorum quasi sepes spinarum. Nam cum viam Dei appetunt, eos velut spinæ obstantium sepium, sic formidinum suarū oppositæ suspiciones pungunt. Quod quia electos impedire non solet, bene illic secutus adiungit, Via iustorum absque offendiculo. Iusti quippe in conuersatione sua quodlibet eis aduersitatis obuiauerit, non impingunt: quia temporalis aduersitatis obstacula æternæ spei & internæ contemplationis saltu transiunt: Hæc ille, ex quo suum commentarium hoc loco sumpsit Beda, vt & alias sæpè

21 Filius sapiens lætificat patrem, & stultus homo despicit matrem suam.

IDEM habet prima sententia capitis 10. nisi quod ibi in secunda parte dicitur, stultum tristitiam esse matris suæ, hic, ipsum despiciere illam. Despicere autem stultus matrem dicitur, siue quia non curat eam, prout desiderat, gaudio afficere, sicut filius sapiens studet parentes exhilarare, siue quia eius monitiones spernit, nec eis vult obtemperare, sicut contra filius sapiens parentibus morigeratur, ac per hoc eos lætificat.

22 Stultitia gaudium stulto: & vir prudens dirigit gressus suos.

STULTVS, inquit, gaudet rebus stultis & vanis videndis, audiendis & agendis, gaudet item in his, quæ stulte egit. At contra, vir prudens id habet cordi vt: gressus suos rectos faciat, ac rectè ambulet, id illi volupe est, ad id omnem animi applicat intentionem. Demonstrat ergo hæc sententia diuersa stulti & prudentis studia.

23 Dissipantur cogitationes vbi non est consilium, vbi verò sunt plures consiliarij, confirmantur.

HEBRÆA ad verbū sic verti possunt, Dissipa cogitationes quando non est consilium, & in multitudine consiliariorum stabis. Vt sit hæc sententia monitoria, docens tunc homini cogitationes non sequendas, quando non solido aliquo prudentum consilio subnixæ sunt, tunc verò perficiendas, cum accesserint consultores plurimi. Possunt tamen Hebræa & aliter verti, quia verbū חָפְזִים Hapher, potest non tantum esse imperatiui modi, sed & infinitiui, positi pro nomine, vt sic vertatur, Irritare cogitationes, hoc est, irritatio vel dissipatio cogitationum, subaudi erit, quando non est consilium, & in multitudine consultorum stabit subaudi, cogitatio. Atque hoc secutus est noster interpretis, ac post eum quidam alij. Secundum hanc versionem est assertoria sententia, docens irritos fore conatus & studia eorum qui in agendis non adhibent debitū consilium, vt ne quis sibi nimium fidat. Contra ratos fore conatus & cogitationes eorum qui multis vtuntur prudentibus consultoribus. Eodem ergo spectat hæc sententia quo illa capitulis 11. Vbi nō est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.

24 Letatur homo in sententia oris sui: & sermo opportunus est optimus.

HEBRÆA ad verbum habent: Gaudium est viro in responsione oris sui, & verbum in tempore suo quam bonum. Itaque pro responsione interpretis vertit sententiā, nec male, quia sententiā suam responderet, qui de re aliqua requiritur. Pro quam bonum, vertit optimus, quia per illud quam bonū, nihil aliud significatur hebraica phrasi quam sermonem in tempore suo prolatum, hoc est, opportunū valde esse bonum. Nam superlatiuus carent hebræi, quem hoc modo nonnunquam circumloquuntur, vt cum dicitur, Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Dicit ergo hominem lætari in responsione & sententia oris sui quam profert ab aliquo de re quapiam interrogatus, quando scilicet ea docta est, & ab aliis approbatur, aut quādo cōsiliū eius benè succedit, vt intelligamus fructum prudentis consilij & congruæ responsionis, esse gaudium quod redit ad respondentem, tum ob honorem quem inde consequitur, tum ob vtilitatem quæ ad alios peruenit. Quod ampli⁹ insinuās subdit, & sermo opportunus atque suo tempore prolatus valde est bonus, vt qui & gaudium adferat dicenti, & vtilitatem audienti. Continet ergo hæc parabola commendationem appositæ responsionis & sermonis opportuni.

25 Semita vitæ super eruditum, vt declinet de inferno nouissimo.

AD verbum sic habent Hebræa. Semita vitæ ipsi intelligenti est ad supera, vt declinet ab inferno deorsum vel ab inferno imo. Est est sensus, Semita vitæ perducit ipsum intelligentem vel prudentem sursum vel ad superna, vt declinet ab inferno qui in imo & deorsum est. Perducit autem semita vitæ sursum, siue quia mentem hominum à terrenis auocat ad cœlestia, siue quia ad cœlestem gloriam eadem hominem euehit liberans eum à damnatione & æterna impiorum morte. Atque hic quidem patet nomine inferni (quanquam dictio hebraica significet proprie sepulchrum) significari in scripturis non semper statum mortuorum in genere, sed aliquando statum damnatorum ad æternam mortem, à quo sola semita vitæ hominem prudentem eximit. Nec putandum est ideo hic significari statum damnationis, quia vt nos legimus, additur nouissimo. Hebræa enim nec habent superlatiuū nouissimo, nec comparatiuum inferiori, vt quidam vertunt, quomodo & legitur Psalmo 85, sed tantum habent & hic, & in psalmo iam dicto, inferno imo, aut qui deorsum est, ita vt nulla significetur comparatio, inferni vnus ad infernum alterū quorum vnus sit superior alter

Auguſt. alter inferior, quamquam rectè doceat Auguſtinus in Pfalmum prædictum ſcribens, quendam infernum dici ſuperiorem alium inferiorem. Simpliciter enim additum eſt imo vel deorſum quia præcedit ſurſum vel ſupernè. Mirari autem hic quis poſſit quomodo ſapiens iter virtutis (nã hoc eſt ſemita vitæ) dicat prudentem ſurſum ducere, cum eo tempore nec dum iuſtis liceret à morte cœlos aſcendere. Et fortaiſis hæc eſt cauſa quare quidam ſententiam hæc nimis Iudaicè & carnaliter putent ſic poſſe accipi, vt ſignificetur viam virtutum prudentem perducere ſurſum, hoc eſt ad dignitates & honores inter homines eumque liberare ab inferno, quia ad lãgeuam vitam hominem perducit, & vt ſerius in ſepulchrũ deſcendat efficit. Sed in Eccleſiaſte Sapiens dicit ſpiritum hominis aſcendere ſurſum. Dicit enim, Quis nouit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſi ſpiritus inuentorum deſcendat deorſum, ſignificãſ ſpiritus humanos aſcendere ſurſum quamuis id ignorarent impij, Et capite vltimo. Et reuertatur puluis in terram ſuam, & ſpiritus redeat ad deum qui dedit illum. Ergo & in veteri teſtamento ſpiritus iuſtorum ſurſum aſcendere dicitur, nimirum propter ſpem qua per Chriſtum liberato rem expectauerunt ſe aliquando conſecuturos regnum cœleſte. Atque hic eſt vnus inſignis locus, in quo maniſteſtus quam in alijs ple- riſque veteris teſtamenti libris inſinuatur aut cœleſtis gloria iuſtorum, aut infernalis pœna impiorum. Noſtram lectionem Beda ſic expo- nit, vt ſignificetur erudito & prudenti deſuper ſemitam vitæ aperiri & oſtendi. Eruditum inquit, dicit non ſolum ſcientia, ſed & operatione perfectum. Huic etenim iure ſemita vitæ deſuper aperta eſt, huic cœli ianua patet. Itaque intelligit vitæ ſemitam eſſe ſuper eruditum, quia ſuperius ei via ad vitam parata eſt. Quem ſenſum & Hebræa habere poſſunt, nec eſt alienus à ſenſu ſuperiore, cum quo ſi noſtram lectionem omnino velimus conuenire, ſubaudiendum erit aliquid in hunc modum. Semita vitæ eruditum euehit aut ducit ſuper, hoc eſt deſuper, vt declinet de inferno qui eſt nouiſſimus, hoc eſt, in imo deorſum ſitus.

26 Domum ſuperborum demolietur dominus, & firmos faciet terminos viduæ.

COMMENDAT hæc ſententia & vt aliæ ple- reque ſimiles iuſtitiam diuinam, ad terrorem ſuperborum & potentium, ad conſolationem verò humilium, quos nomine viduæ inſinuat; ex omnibus humilibus viduæ nomẽ potiſſimum exprimens, quod viduæ maximè ſunt deſolata & derelictæ in hominibus, potentum iniuriæ maximè expoſitæ, quarum proinde peculiariter iudex & vindex dicitur in ſcripturis Deus. Superborum ergo, inquit qui ſcilicet in ſuis viribus confidentes tutos ſe & benè radicatos putauerunt, alioſque miſeros oppreſſerunt, occupantes agros eorum, domum hoc eſt, familiam & quæ ad eam pertinent, demolietur, vel vt habent hebræa extirpabit dominus. Et contra firmos faciet ſines, hoc eſt poſſeſſiones & agros viduæ, defendens ſcilicet eos contra violentorum potentiam ne oc-

cupare poſſint quemadmodum conãtur, aut uſurpatos agros in ſuos ſines reſtituens. Exer- cet hæc nonnunquam ad literam Deus cõtra ſuperbos & pro humilibus viduis, vt habem⁹ inſigne exemplum in Holoferne ſuperbo & Iudith vidua, & quod occulto ſuo iudicio minus aliquando facere hic videtur, ſinès viduas opprimi, in futura vita plenius exequetur, quã do nullam habebunt ſuperbi domum in qua gloriantur & quieſcant, & viduarum termini erunt ita firmi, vt ab omni ſint impetitione im- piorum liberæ futuræ & ſecuræ. Myſticè quẽ- admodum Beda doctè commentatur, Domus ſuperborum conuenticula ſunt hæreticorum cæterorumque Eccleſiæ perſecutorum, quã domum demolietur dominus, & firmos facit in orbem vniuerſum terminos eiufdem Eccleſiæ, ſponſæ ſcilicet ſux, ſed eius iam viſibili præſentia deſtituta, vt ideo rectè etiam viduæ comparari poſſit.

27 Abominatio domini cogitationes mala, & purus ſermo pulcherrimus firmabitur ab eo.

TRES vltimæ dictiones, firmabitur ab eo, nec habent Hebræa, nec Græca, nec quidam antiqui ſcripti codices Latini, quãquam Beda ſe legiſſe per commentarium declarat. Itaque tantum legendum eſt, & purus ſermo pulcherrimus. Pro quo Hebræa dupliciter ver- ti poſſunt. Primum ſic, & mundi ſermones decoris, vel pulchritudinis. Et hæc quoque ver- ba dupliciter accipi poſſunt. Aut ſic vt dictio ſermones, bis intelligatur in hunc modum. Et mundi ſermones vel munda verba, ſunt ſer- mones, vel verba decoris, vel iucunditatis, hoc eſt, verba iucunda, vel pulchra, hoc eſt, pura verba & munda ab omni falſitate & malitia, ſunt iucunda aut pulchra coram Deo. Atque in hunc ſenſum noſter accepſiſſe videtur, dum vertit & purus ſermo pulcherrimus. Quomodo & ex neotericis quidam poſt noſtrum acci- pit. Vertit enim, ei que iucunda ſunt pura ver- ba. Aut poteſt hæc prior verſio accipi in hũc ſenſum. Et ſermones decoris, hoc eſt, ſermones decori, honeſti ac pulchri, ſunt mundi coram Deo, hoc eſt, grati & acceptabiles, vt mundum, opponatur abominationi, ſicut ſecundum legem mundus cibus diſtinguitur contra immundum qui & abominatio dicitur. Atque hic ſenſus videtur mihi conuenientior, quẽm & noſtra litera habebit ſi ſic cõſtruatur & ordinetur, ſermo pulcherrimus, eſt purus coram Deo. Alij ſic vertunt, & mundorum verba decoris vel iucunditatis, vt ſic ſenſus, mundorum verba, ſunt verba decoris vel iucunditatis, hoc eſt, verba pulchra vel iucunda, quod ſecuti Septuaginta habent *ἡ γὰρ ἐστὶν ἡ δόξα ἡ ἀγαθή*, hoc eſt, caſtorũ autem verba gratia ſunt aut veneranda. Quæ verſio per genitiuum videri poteſt magis conuenire priori partì, quæ non habet in hebræo, cogitationes malæ ſed per genitiuum, cogitationes mali, ſcilicet hominis, vt mundi opponantur malo. Cæterum cum in priori membro de cogitationibus malis dicatur, in ſecundo, dicitur de verbis, quia ex cogitationibus verba procedunt. Ex abundantia enim cordis os loquitur.

Itaque

Itaque & in priori membro ſignificatur cum cogitationibus impiorum diſplicere Deo e- tiam eorum verba: & in ſecundo ſignificatur, cum verbis placere eidem & iuſtorum cogita- tiones.

28 Conturbat domum ſuam qui ſectatur auaritiã, qui autem odit munera, viuẽt.

DVOBUS modis poteſt intelligi quod dicitur auarum conturbare domum ſuã, nempe aut quia multas excitat in familia ſua contentiones & turbationes arguendo ſuos, & quod non ſatis lucri faciant, & quod nimium conſumant in victu & veſtitu, aut quia ſua auaritia & iniuſtitia meretur vt domus eius, hoc eſt, familia & poſſeſſio eius à Deo aut ab hominibus turbetur, vexetur ac moleſtetur. Siquidẽ ferè ſit vt auare & iniuſte parta, multorum malorũ in familia & fortuna bonis ſint cauſa & occaſio. Huic poſteriori intelligentiæ magis conuenit quod ſequitur, Qui autem odit munera, viuẽt. Quod de eis muneribus intelligendum eſt, quæ dantur aut accipiuntur ad peruerſum iudicium, quemadmodum ſit ab auaris & iniuſtis iudicibus. Qui enim munera talia recuſat accipere, viuẽt, hoc eſt, proſpere pacatè que ager, liber à vindicta di- uina, ac inſectatione humana quæ frequen- ter exurgit contra auaros, qui alienas res iniuſte comparauerunt, & ob auaritiã iudicium peruerterunt. Bene autem generalis hæc ſententia aptari poteſt ſingulariter ad paſtores & concionatores, qui ſi auaritiã ſtudent, ſuas ſubuertunt eccleſias, & contra ſi non tempo- ralis lucri cauſa gregem Chriſti paſcunt, ſem- tam vitæ ſequuntur, viuẽntque & apud Deum ſemper in cœlis, & apud homines immortalis fama in terris.

29 Per miſericordiam & fidem purgantur peccata, per timorem autem domini declinat omnis à malo.

HAEC ſententia non eſt hoc loco in he- bræo, nec in antiquis latinis codicibus. Eſt tamen hoc loco apud Græcos, & ſimilis eſt apud hebræos & in noſtris libris capite ſe- quenti verſu 70. proinde ibi exponetur.

30 Mens iuſti meditabitur obedientiam, os impiorum redundat malis.

PRO obedientiam, libri quidam habent ſapientiam. Et dubitari poteſt vtro modo noſter verterit. Nam hæbræa dictio *אָנָה* Ana, ſignificat præter alia & reſpondere & humiliari. Priori ſignificato conuenit accuſatiuus ſapientiam. Vertunt enim fere, mens vel cor iuſti meditabitur ad reſpondendum, hoc eſt, non ſtatim iuſtus interrogatus reſpondebit quicquid in buccam venerit, ſed ne quid præcipiti reſponſo dicat quod vel impium ſit & contra Deum, vel in cuiuſdam præiudicium & læſionem, meditabitur apud ſe quid reſpon- dendum ſit. Cui conuenit quod ex oppoſito ſubiungitur: Os impiorũ redundat malis, vel vt habent hebræa cruciat mala, hoc eſt, os im- piorum ſtatim prorumpit ad effundendũ ea, quibus cor eſt plenum, nec tacere poteſt, nec ſancti. in prouerbo.

bene loqui nouit, ſed velut flumen plenum nõ- quam deſinit ſecurire mala ex abundantia cordis profundens aſidue. Itaque laudatur merito Demoſthenes, cui cum obiectum eſ- ſet, quod elaborata pronunciarer, reſpondit, ſe non modo ſcripta, ſed etiam ſculpta dictu- rum eſſe ſi poſſet. Et addidit hæc vocem me- moria dignam. Ego improbum ciuem ducō, qui ſine meditatione audet Reipub. conſiliũ dare. Huic ſententi conuenit vna lectio, Mens iu- ſti meditabitur ſapientiam, hoc eſt, cogitabit quomodo prudenter reſpondeat interrogan- tibus. Altera lectio conuenit ſecũdo verbi ſig- nificato quod eſt humiliari, atque hoc ſig- nificatũ magis ſecutũ noſtrũ interpretem, vt verterit obedientiã potiùs quã ſapientiã, vi- deri poteſt ex eo, quod capite 10. Eccleſiaſtis, idẽ verbũ verterit obedire, vbi nos habemus: Pecunię obediunt omnia. Secundũ hæc le- ctionem ſenſus erit, cor iuſti cum ab aliquo monetur, meditabitur obedire, humiliabit ſe, ad obediendum ſe præparabit: at contra os impiorum redundat malis, ita vt bene monẽ- tibus reſiſtat & obmurmuret.

31 Longe eſt dominus ab impijs, & orationes iuſtorum exaudiet.

LONGE dicitur dominus eſſe ab impijs, cũ tamen Paulus dicat, Actuum 17. Non longè illũ eſſe ab vnoquoque noſtrum, quod in ipſo viuamus, moueamur & ſimus, quia nõ ad eſt eis paratus per gratiam ſuam ad auxiliandũ eis & exaudiendũ eorũ preces ſed, perinde ſe habet quoad auxiliandũ eis & exaudiendũ eorũ preces quaſi ab eis elõgatus nõ videret eorũ calamitates, nec audiret eorũ preces. Vnde per contrariũ de iuſtis ſubditur, & oratio- nes iuſtorũ exaudiet, exhibes ſe illis quaſi propinquũ & præſentẽ. Sic & Pfalmiſta: Prope eſt, inquit, dominus omnibus inuocantibus eũ, omnibus inuocantibus cum in veritate. Volũ tatem timentium ſe faciet, & orationes eorũ exaudiet, et ſaluos faciet eos. Poteſt autem et alijs conſiderationibus rectè dici dominus longè eſſe ab impijs, nepe et quia longiſſimè eſt à cordibus eorum, qui illum non conſiderat nec attendunt, et quia diſſimilitudo magna eſt inter Deum et impios, ſicut ob ſimilitudi- nem et conformitatem voluntatis iuſtorum cum voluntate Dei, dicuntur iuſti appropin- quare Deo, et Deus illis. Sed ad id quod primo poſuimus reſpexiſſe hic ſapientem, patet ex ſubiuncta oppoſita parte.

32 Lux oculorum latificat animam, fama bona impinguat oſſa.

FAMA bona accipitur hic aliquibus pro bono nomine et opinione bona quæ habetur de aliquo, ſic enim accepſiſſe videtur Lyranus, adducens pro declaratione huius, Fama bona impinguat oſſa, illud vulgare, Virtus enim laudata creſcit. Verum iuxta alios melius accipitur pro rumore et nuncio bono, quod apud homines de re quapiam ſpargitur. Eſt enim hebræis ad verbum, Auditio bona vel auditus bonus. Comparat ſiquidem parabola auditũ viſui, ſignificaturque ad literã, ea quæ p hos duos ſenſus percipiuntur, magnũ habere

Pſal. 144

Mat. 23

habere momentum ad lætificandum mentem, & proinde etiam ad vegetandum beneque afficiendum corpus, cuius bona habitudine vel mala sequitur animi dispositionem. Dicit ergo, Lux oculorum, hoc est lux corporea quæ oculis percipitur lætificat cor, quæ admodum patet cum post noctis tenebras mœorem merumque incutientes, sol oritur, aut cū post nubilam auram, cœlum serenum emittat lucente sole. Aut aliter potius sic, Lux oculi, hoc est, quæ oculos illuminant, quæ scilicet oculis grata sunt & iucunda, non solum oculis lætitiâ afficiunt, sed & mentem hominis per oculos. Ita quoque & fama bona, hoc est, sparsum d'ere quæpiam nuncium bonum, quod auditu percipere iuuat, impinguat ossa, hoc est, membra hominis bene afficit. Quod autem luci oculorum, lætitiâ animæ, auditu autem grati, ossium impinguationem tribuit, non sic accipiendum est, quasi illi illud, hoc huic sit proprium, sed ut bona corporis dispositio bonam mentis sequitur affectionem, ita utrunque utriusque intelligendum est competere, quanquam elegantia, quæ in varietate est causa, vnum vni & alterum alteri tribuitur, ita ut significetur gratum tum aspectum tum auditum, & mentem, & corpus hominis bene afficere, nisi dicamus ossium, hoc est, membrorum impinguationem, ideo potius bono nuncio & rumori attribui, quod maior & diuturnior lætitiâ, quæque corpus magis perueniat, nascatur frequenter ex bonis nunciis, vnde maior ad hominem redit sepe, fructus, quam ex aspectu rerum pulchrarum & gratarum, quæ transitoriam ferè adferunt lætitiâ. Docet autem hæc parabola duos hos sensus multum valere ad animi corporisque dispositionem, & proinde multum referre quid videamus & quid audiamus. At cum parum hæc doctrina, si nihil aliud vltius spectemus diuino spiritui conueniat, mysticus etiam huius sententiæ sensus est requirendus, ob quem magis videri potest quod litera habet, dictum esse, videlicet ut quæ dicuntur de efficacia rerum corporalium quæ visu & auditu percipiuntur, per similitudinem intelligatur significare efficaciam rerum spiritualium, quæ interiori visu & auditu percipiuntur. Quem admodum enim corporea oculorum corporaliū lux animam exhilarat, ita multo magis lux mentis, lux euangelicâ & lux veritatis diuinæ. Item sicut læta corporaliter audire corporis vires auget, ita lætam euangelij nuncium per vniuersum orbem sparsum auditu cordis percipere, vires animæ impinguat & augmentat.

My hic sensus

32 *Auris quæ audit increpationes vitæ, in medio sapientum commorabitur.*

INCREPATIONES vel correptiones vitæ Hebraica phrasi vocat increpationes vitales, hoc est, salutare & viuificatrices, quæ & doceant hic rectè viuere & ad æternam vitam perducant. huiusmodi increpationes qui libenter audit, dicitur commoraturus in medio sapientum, hoc est, inter sapientes, siue quia inter illos gaudebit adesse, quærens illorum confortium, à quibus posset moneri &

corripi, siue quia dignus efficietur qui & ipse inter sapientes honoretur, sapientisque nomen & locum obtineat. Sic enim Beda intellexit, scribens in hunc modum: Discipulus qui increpationibus docetium obedienter annuit plerumque proficiendo ad cathedram vsque doctoris ascendit, &c.

33 *Qui abiicit disciplinam, despicit animam suam: qui autem acquiescit increpationibus, possessor est cordis.*

FREQUENTIBVS sententiis, vt & supra indicatum est, sapiens indicat correptionem, admonitionem, & castigationem omnibus & præcipue iunioribus amandam & amplexandam. Nihil enim magis, nihil vtilius, iuuenibus, & his qui per se non satis sapiunt, est inculcandum, nec quicquam eis magis erorum, vitiorum & malorum inde proueniētium causa est, quam quod correptionibus & salutaribus monitis non obtemperant. Qui ergo, inquit, abiicit & acceptare contemnit disciplinam, hoc est, correptionem & morum suorum castigationem, is non tantum bonis monitionibus, benèque monentibus iniuriâ facit, eos contemnendo, sed & propriam animam despicit & iniuria afficit, vt culus prudētiam & salutem non curat, sed negligit & corrumpit. Contra qui acquiescit increpationibus eiusque obtemperat, possessor est cordis, hoc est, mentem habet, sapiens est & cordatus. Sicut enim hebraica phrasi dicitur deficere vel indigere corde qui parum sapit, quem & Latine vecordem vel excordem dicimus, & amentem quasi sine corde & mēte, ita possessor cordis dicitur, qui prudens est & sapit, quem & nos cordatum dicimus mentemque habere. Duabus prædictis sententiis congruit quod habet Hesiodus de tribus hominum generibus. Omnia per sese qui præuidet, optimus ille est. Proximus ille tamen, qui parat recta monenti, Sed qui non sapit ipse, nec audit recta monentem, Inuida ei mentem misero natura negauit.

34 *Timor domini disciplina sapientiæ, & gloriam præcedit humilitas.*

SECVNDAM huius sententiæ partem iterum habet Sapiens postea capite 18. versu 13. vbi nos habemus. Antequam conteratur, exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur. Nam & ibi in secunda parte hebraea eisdem quibus hic verbis habent ad verbum, & antè gloriam humilitas. Vnde ex oppositione prioris partis patet per humilitatē hic non significari afflictionem, quæ & ipsa sepe in scripturis vocatur humilitas, sed virtutē humilitatis, quam Latine aliqui propriè vocant modestiam. Nam & hanc virtutem propriè dicitur Hebræa his locis posita, scilicet *אנא* Anava, significat. Itaque significatur per suipsius deiectionem & submissionem parari gloriam apud Deum & homines, iuxta illud Christi, Omnis qui se humiliat exaltabitur. Id cum per secundam hanc partem significetur, verisimile est & priorem partem hunc habere sensum: Timor domini, disciplina vel (vt alij vertunt) eruditio sapientiæ, hoc est, timor domini est salutaris quædam castigatio atque

Lue. 10.

atque coërcio quam sapientia consequitur, quæque efficit vt quis fiat sapiens. Hic enim sensus conuenit secundæ parti magis quam expositio eorum qui interpretantur. Timor domini est disciplina vel eruditio sapientiæ, quia scilicet sapientia imprimis & maxime docet timorem domini. Priorem sensum magis cõfirmat versus quartus cap. 22. sequentis quem nos sic legimus: Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria & vita, cum ex Hebræo alij, & rectius, vertant. Præmium modestiæ & timoris domini, &c. vt modestiæ (pro quo Hebræis rursum est eadem dicitio quæ hic vertitur humilitas) & timori domini tribuantur eadem. Itaque sicut ibi duabus illis cognatis virtutibus, gloria tribuitur tanquam earum effectus, ita & hic humilitas animi, gloriam homini adferre dicitur, & similiter timor domini, qui coërcendo animum hominis, etimque deprimendo, adfert sapientiam, efficitque vt sapientis nomen inter homines habeat, & sapientis officij obire possit.

CAPVT DECIMVMSEXTVM

Hominis est animam præparare, & domini gubernare linguam.

HEBRÆA ad verbum habent, hominis sunt dispositiones cordis, & à domino est responsio linguæ. Atque sic ferè citat hanc sententiam D. August. lib. 2. contra duas epist. Pelag. cap. 8. Habet enim sic. Hominis est præparare cor, & à domino responsio linguæ. Quo loco significat quosdam Pelagianorum ex hac sententia suum stabilire conatos errorem, quo afferebant ad hominem pertinere, boni inchoare, sine adiutorio gratiæ Dei, sine hoc tamen adiutorio non posse bonum perficere, quia hic dicitur hominis esse præparare cor, quod est inchoare bonum. In qua sententia & Theophylactus videtur fuisse, qui proinde in quibusdam locis cautè est legendus. Contra hanc sententiam cruditè disputat D. August. ostendens hunc locum, sic vt illi intelligunt, non posse accipi, quia contrarietur illi dicto Saluatoris: Sine me nihil potestis facere, & illi Paulino: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Itaque huc locum sic intelligit, vt priori quidem parte significetur quod hominis est, sed cum adiutorio, posteriori vero, quod solius Dei est sine hominis cooperatione, intelligens secundam hanc partem non de lingua humana, sed diuina, vt sit sensus: Hominis quidem est præparare cor suum vt audiat quid in ipso locutus sit dominus, sed expectata ab homine responsio linguæ diuinæ, pender à solo domino. Ideo inquit, scriptum est, hominis est præparare cor, & à domino responsio linguæ quia homo præparat cor non tamen sine adiutorio gratiæ Dei, qui tangit cor: homo præparat cor, in responsione autem linguæ, id est, in eo quod preparato cordi lingua diuina respondet, nihil operis habet homo, sed totum est à domino Deo. Nam sicut dictum est, hominis est præparare cor, & à domino responsio linguæ

August.

Ioan. 15.

1 Cor. 3.

ita etiam dictum est: Aperi os tuum, & adimplebo illud. Hæc ille. Verum coacta videtur hæc interpretatio, cum de lingua hominis omnino videatur loqui Sapiens sicut de hominis corde. Proinde se hic quidam multum in sententiæ huius explicatione torquent, cū simpliciter Sapiens significare velit, hominē quidem apud se posse cogitare & frequenter disponere quid sit locuturus & responsurus, at citra Dei auxilium, quod disposuit non bene elocuturum nec quod concepit ad effectum perducere posse, non quod cor disponere & parare possit ad loquendum sine Dei gratia, sed quod etiam hoc ipsum quod cum Dei gratia loqui disposuit, eloqui bene non valeat, sine noua & singulari Dei gratia, quæ linguam moderetur & gubernet: vt intelligamus doctam vtilemque orationem non tribuendam soli meditationi præcedenti, nec sufficere ad bene salubriterque loquendum, vt quis apud se diligenter cogitet quid loquendum sit, sed post omnem nostram industriam pendendum nobis ab adiutorio Dei, qui non tantum memoriæ suggerere debet quod præcogitatum est, sed etiam dicentis linguam moderari, vt bene, vtiliter & cum gratia auditorū dicatur, quæ concepta sunt. Itaque doctè D. Hiero, pro illo. A domino est responsio linguæ, vertit, & domini est gubernare linguam. Nec illud tamen prætereundum, quod apud hebræos non est genitiuus, hominis, sed potius datiuus, vt sit homini sunt præparationes cordis, quod nihil aliud significat quam hominem apud se, in corde disponere, & cogitare, quid scilicet sit locuturus. Similis sententia sequitur in hoc capite. Cor hominis disponit viam suam, sed domini est dirigere gressus eius. Quibus sententiis conuenit illud vulgare, homo proponit, sed Deus disponit.

2 *Omnes viæ hominis patent oculis eius, spirituum ponderator est dominus.*

PLERIQUE libri habent pluralem genitiuum, hominū, non hominis. Iuxta quā lectionem relatiuum, eius, à Beda & Lyrano refertur ad dominum, de quo in præcedenti versu fit mentio, vt significetur omnium hominum quasvis actiones Deo esse cognitatas, nec actiones tantum illum cognoscere, sed & intima quæque eius perpendere, cogitationes scilicet & intentiones animorum. At cū singulæ sententiæ seorsim sint accipiendæ, nec inter se hæreant, magis relatiuum (eius) ad hominem referendum quam ad Deum vt legatur singulariter, hominis, quem admodum Hebræa habet & plerique Latini codices. Non est autem Hebræis verbum, patent, sed, Omnes viæ viri mundæ sunt in oculis eius, vt significetur esse plerisque, quibus omnes suæ actiones mundæ videntur, eosdem tamen ne nimis sibi placeant scire debere, dominū non tantum externa attendere, sed etiam expendere animos hominum, discernens videlicet quo animo quid fiat & qua intentione, vt illis fallere non possimus, sicut homines, apud quos nos nostrasque actiones nonnunquam probamus tanquam bonas, cum apud Deum cordium scrutatorè malæ deprehendatur.

Sententiam hanc clarius postea eisdem penè verbis extulit Sapiens ca. 21. versu. 2. vbi nos bene iuxta Hebræa legimus: Omnis via viri re-
cta sibi videtur, appendit autem corda domi-
nus. Nam & ibi pro appendit, eadem est dictio
quæ hic ponderator, & pro, sibi videtur, etiam
est, in oculis eius. Vnde patet male hic verte-
re quosdam ex Hebræo, Omnes via viri mun-
di in oculis eius, vt mundicies ad virum non
ad vias referatur, & relatiuum, eius referat do-
minum. Nostra lectio cum sensu iam tradito
conueniet, si quem admodum sæpè in scriptu-
ris ea quæ non probantur alicui dicuntur ab
illo non videri, non agnoscere, ita patere accipia-
tur pro probari & pulchrum clarumque vi-
deri. Alioqui sequendus sensus ex Beda indi-
catus.

3 Reuela domino opera tua, & dirigentur cogitatio-
nes tue.

PRo reuela domino, magis ex hebræo ver-
tendum est. Volue ad dominum. Volui-
mus autem ad dominum nostra opera, & cū
domino acceptum ferimus. si quid à nobis re-
ctè fiat, & cum ad honorè eius omnia nostra
opera referimus, & cum ea quæ nobis incum-
bunt faciendâ, illi commendamus & commit-
timus, orantes vt ipse ea dirigat atque ad sa-
lutarem effectum perducat. Tertium horum
consulit Sapiens, dum hic dicit. Volue ad do-
minum opera tua. Illi enim conuenit quod se-
quitur, & dirigentur, vel vt alij vertunt, stabi-
liantur cogitationes tuæ, hoc est, Deo prospere-
rante quæ cogitasti feliciter procedent, & ad-
implebuntur. Idem ergo hic monet quod To-
bias dicens. Pete ab eo vt vias tuas dirigat &
omnia consilia tua in ipso permancant. Et
quod David. Reuela domino viam tuâ & spe-
ra in eo & ipse faciet. Vbi etiam pro Reuela
domino, idem est quod hoc loco. Volue ad
dominum. Sed vt ibi 70. verterunt reuela do-
mino, ita & hic noster interpres eos secutus
vertit quasi imperatiuus רצו גול, hic & ibi po-
situs sit à verbo רצו גאל, quod discooperire
et reuelare significat, cum sit potius à verbo
רצו גאל, quod voluere significat. Sensus ta-
men nostræ versionis eodem redit. Monemur
enim domino reuelare opera nostra non vt
manifestemus ei quasi ea ignoret, sed vt in
precibus nostris ea illi proponamus, auxiliū
eius et fauorem implorantes. Vnde Beda: do-
mino (inquit) opera nostra reuelamus quāda-
m eum quem nihil latere nouimus, in cunctis
quæ agimus in memoriam reducimus, atque
illius in omnibus flagitamus auxilium. Sic et
Paulus, Nihil (inquit) solliciti sitis, sed in omni
oratione et obsecratione petitiones vestræ in-
notescant apud Deum.

4 Vniuersa propter semetipsum operatus est dominus,
impium quoque ad diem malum.

DVPLICITER intelligi potest, Domi-
nus omnia operat⁹ propter seipsum, aut
scilicet quia ex sola sua bona voluntate omnia
fecit, nullius prouocatus meritis, vt propter
causam efficientem vel impellentem deno-
tet, sicut cum dicitur in scripturis, Deus bene

facere Israël propter Abraham aut propter Da-
uid: Aut quia omnia fecit propter gloriam suam
& propter seipsum tanquam vltimum omnium
finem ad quem omnia referuntur. Atque hic
posterior sensus magis conuenit ei quod se-
quitur, Impium quoque ad diem malum. Quo-
niam enim inter omnia quæ ad gloriam suam
Deus fecit, impium quatenus talis est, videri po-
terat non comprehendere, eo quod impium qua-
tenus talis sit contra Dei gloriam, nec ad Deū
se referat, sed ab eo auertatur aliud pro suo si-
bi sine diligens, ideo subiicitur: impium quoque
ad diem malum, supple operatus est dominus
propter semetipsum. Non dicit Deum opera-
tum esse impium hominem, quia homo sei-
psum facit impium, non deus qui auctor ma-
li non est: sed dicit quod Deus eum qui se im-
pium facit, operatus est ad diem malum, hoc
est, quod illum ordinauit ad diem malum, diē
vltionis, dque propter seipsum, & ad ostē-
tionem gloriæ suæ, iustitiæ scilicet suæ in impiis,
& bonitatis suæ, in electis, vt docet Paulus ad
Rom. vbi ex Exodo citat exemplum de Pha-
raone, quod hunc locū planè elucidat. De illo
enim dictum est, Idcirco autem posui te, vt o-
stendam in te fortitudinem meam, & naretur
nomen meū in omni terra. Subtilius autē in-
telligitur Deum operari & facere hominē im-
pium propter seipsum, si ex profunda Theo-
logia intelligatur Deum non tantū impij im-
pietatem ordinare ad suum bonū, sed etiā vt
scriptura sæpius testatur, indurare ipsum im-
piū, iuxta illud: Ego indurabo cor Pharaonis,
& contradendo scilicet impiū in reprobū sensū.

5 Abominatio domini est omnis arrogans, etiam si ma-
nus ad manum fuerit, non erit innocens.

QV ANQV AM Hebræa tantum habeat,
manus ad manum, tamen cū huiusmo-
di phrasi secundum probabiliorem interpre-
tationem significetur conspiratio malorum
inter se, vt dictum est in cap. 11. vbi similis est
oratio, bene vertit interpres etiā si manus ad
manum fuerit, & est sensus: Omnis arrogans
& superbus abominabilis est domino, nec tan-
tū est abominabilis, sed etiam si multos secū
habeat conspirantes non erit tamen impuni-
tus, non euadet punitionē. Beda iuxta sensum
quem ea. 11. reddidit ex D. Gregorio, intelligit
arrogantem non fore coram Deo innocentē,
etiam si manibus nihil operetur, sed manus
manui coniuncta sit in otio.

6 Initium viæ bonæ facere iustitiam, accepta est au-
tem apud Deum magis quam immolare hostias.

NON habent hunc versum Hebræa nec
cōdices quidam Latini vetustiores, ha-
bent tamen Græca, ex quibus iuxta antiquā
translationem nūc legitur in plerisque libris.
Habet autem Græca sic, τὰ ἀρχὴ ἰδὲ ἀγαθῶν τῶ ἐπιση-
τῶ ἀδικίας, ἀρχὴ δὲ τῶ ἀγαθῶν θεῶ μακρὰ ἢ ἰθὺς ὀφθαλμοῦ,
id est, principium viæ bonæ est facere quæ ius-
ta sunt, accepta autem apud Deum magis
quàm immolare hostias. Quāquam pro prin-
cipium etiam verū posset, et fortè melius,
præcipuum, principatus summa, vt sig-
nificetur: viam bonam penitus consistere in
faciendō

faciendō quæ iusta sunt. Nam facere iustitiam
non tantum est initium viæ bonæ, sed etiam
eius consummatio. Cæterum adiectiuū (acce-
pta) apud nos referri potest, vel ad iustitiam
vel ad viam bonam, sicut & apud Græcos am-
biguum est vtrum referendum sit ad iusta, vel
ad viam bonam.

7 Misericordia & veritate redimitur iniquitas, & in
timore domini declinat⁹ à malo.

DOCEt hic versus per quid cōtractum
peccatum expietur, & per quid peccatū
ne contrahatur, vitetur. Per misericordiam,
inquit, & veritatem, hoc est, æquitatem, vel iu-
stitiam (quæ duo sæpè in scripturis cōiuncta,
vt supra est indicatum circa caput 14. obserua-
tionem omnium mandatorum Dei includūt,
iuxta illud Psalmi: Vniuersæ viæ domini mise-
ricordia & veritas,) redimitur vel (vt habent
Hebræa) expiatur admissum peccatum, ma-
gis scilicet quàm hostijs & sacrificijs. Et per ti-
morem domini declinat⁹ à malo ne cōmit-
tatur. Quod & de timore seruilis & de filiali æ-
què verum est, de quo vtroque etiam dicitur
similiter ecclesiastici primo: Timor domini
expellit peccatum. Timor enim seruilis decli-
nare facit peccatū cōsideratione pœnæ, filia-
lis verò cōsideratione offensæ eius q amatur.
Nam vt habet Poëta: Oderunt peccare mali
formidine pœnæ. Oderunt peccare boni vir-
tutis amore. Cæterum pro veritate Græcus
vertit τὴν ἀλήθειαν, vnde ex Græco in cap. superio-
ri legitur hic versus, Per misericordiam & fi-
dem purgantur peccata, sed intelligitur per
fidem, fidelitas quæ à veracitate non differt.

8 Cum placuerint domino viæ hominis, inimicos quo-
que eius conuertet ad pacem.

DOCEt hæc sententia ex diuina bene-
uolentia erga iustos fieri frequenter vt
qui ad tempus inimici fuerant, cum eis re-
deant in gratiam & ex inimicis amici fiant,
Deo sic in gratiam suorum conuertente ho-
stij corda quæ habet in manu sua Patet istud
in Dauide, cui Saul aliquoties reconciliatus
est, Deo cor illius ob merita Dauidis commo-
uente. In Tobia item, qui quoniam memor
fuit domini in toto corde suo, dedit illi gratiā
Deus in cōspectu Salmanasar regis, vt est To-
bia. 1. Patet idem in Assuero, coram quo He-
sther & Mardocheus & per eos populus Iu-
daicus inuenit gratiam. In Ioseph item, Da-
niele & in tribus pueris. Itē in Alexandro Ma-
gno & Iaddo sacerdote, cuius historiā videre
est apud Iosephū lib. 11. de capti. Iudaica c. vlt.
Sed omnium maximè in populo Christiano, cu-
ius inimicos Reges & Principes post multas
psecutiones Deus tandē pacificauit cū eo, ita
vt nō tantū à psecutione cessauerint, sed etiā iu-
go fidei sese submiserint. Mystice autē & gene-
ralius cū cœperit homo vitā rectā amplecti,
Deoque sic placere cœperit, inimicos eius spi-
rituales, hoc est, vires sensitiuas spiritui rebel-
les, Deus ad pacem conuertet, atque cum ra-
tione in amicitiam iunget, carisque deside-
ria rationi subiugabit, ita vt non tam aperte
& violenter oppugnare spiritum valeant.

9 Melius est parum cum iustitia, quàm multi fructus
cum iniquitate.

SENTENTIA clara est, similis ei quæ ha-
bita est cap. superiori: Melius est parum
cum timore domini quàm thesauri magni &
insatiabiles, & illi Psalmistæ dicto. Melius est
modicum iusto super diuitias peccatorum
multas. Non est tamen Hebræis cum iniqui-
tate, sed sine iudicio. Iudicium autem pro æ-
quitate sæpè ponitur, vnde bene vertit noster,
secutus Septuaginta qui habet μέτρη ἀδικίας, id
est, cum iniquitate. Fructus autē hic intelligi
debent prouentus frugum terræ, sub quibus
tamen omnes diuitiæ comprehenduntur. Beda
etiam mysticum huius sententiæ sensum
indicat, vt significetur esse melius bene & ius-
tè paucas habere virtutes, quàm multas cū
superbia & hypocrisis. Potest, inquit, & sic ac-
cipi, quia melius sit in simplici conuersatione
Deo deuotè seruire, quàm multis abundan-
tem virtutibus (verbi gratia elemosynis, ora-
tionib⁹, ieiunijs, doctrina, castitate) proximo-
rum facta despiciere, & de sua quali singulari
sublimitate gloriari.

10 Cor hominis disponit viam suam, sed Domini est di-
rigere gressus eius.

SIMILIS est hæc sententia primæ para-
bolæ huius capituli, vt ibi dictum est, signi-
ficaturque hominem quidem apud se cogi-
tare & disponere quod ipsi agendum est, ad
huiusmodi cogitationē nō sufficere, vt quod
dispositum est perficiatur, sed à singulari Dei
gratia pendere, vt ad effectum illud perduca-
tur, vt intelligamus non tantum nos indige-
re gratia & misericordia Dei præueniente
qua cor disponit viam suam, sed etiam gratia
ac misericordia subsequente, qua cogitata
opere perficiuntur, iuxta illud Pauli: Deus est
qui operatur in vobis velle & perficere pro
bona voluntate. Potest tamen & ex Hebræo
alius esse sensus. Sic enim est ad verbum, Cor
hominis cogitabit viam suam, Dominus diri-
get (vel firmabit) gressum eius. Quo intelli-
gi potest significatum tum demum dominum
directurū opera hominis, suoque fauore pro-
speraturū, cum homo apud se sollicitè, & co-
gitatione ipsum cor peruadente cogitauerit
viam suam, cum non temerè quid aggressus
fuerit, sed bene præmeditatus, Deo sua nego-
cia commendans, sine qua commendatione
nihil prudenter disponitur. In hunc sensum
accipit Caietanus.

11 Diuinitio in labijs regis, in iudicio nō errabit os eius.

REGVM erat olim non tantum leges &
redicta populis præscribere, sed etiam
iudicijs ferendis præsidere, vt patet de Dau-
de & Salomone. Itaque cū Reges Dei in ter-
ris vicem gerant, ac dii sint quidam terre-
stres (Vnde illis dicitur: Ego dixi dii estis & fi-
lij excelsi omnes) in labijs eorum diuina-
tionem esse dicit, hoc est, velut oracula deo-
rum, quæ diuinationes dicuntur, quia quæ
pro officio aut præscribunt, leges promul-
gando, aut in controversijs decernunt, sen-
tentiam proferendo velut à Deo profecta
sunt reputanda, qui per eos officio suo
h 4 suffragantur

Job. 4.

Psal. 36.

Phl. 4.

Psal. 36.

Phil. 4.

Psal. 81.

fugiētes loquitur, ac iustitiam veritatemque tueretur, proinde in iudicando non facile errabit os Regis, Deo nimirum cuius vices agit, sententiam eius moderante. Indicat hæc sententia quomodo singulariter Deus adsit regibus officio suo fungentibus, nempe quasi prophetis suis & internuncijs, ac proinde & reges monet vt summa moderatione ac gravitate in iudicando vtantur: & subditos vt decretis eorum non secus quam oraculis diuinis obtemperent candidè ea interpretantes & benigne amplexantes. Veritas huius sententiæ declarata est egregiè in Salomone, cum in iudicio pronūciauit quæ esset vera viui infantis mater, cuius iudicium omnis Israël audiens, timuit regem, intelligens Dei sapientiā fuisse in eo ad faciendum iudicium, vt est 3.

Ioan. 11.

Regum 3. Sic & Caiphas licet impius, tamen quia pontifex, oraculum protulit quod expedit vnum hominem mori pro populo, vt nō tota gens pereat. Et de sacerdotibus simile quid cum eo quod hic dicitur de Regibus, habet

Mala. 2.

Malachias. Labia, inquit sacerdotis custodiēt sciētiam, & legem requirēt ex ore eius, quia angelus domini exercituum est. Ex prædictis patet diuinationem, cum alias in malam partē accipiatur pro prædictionibus falsorū prophetarū, qui diuini dicuntur, quia se Deo plenos & à Deo affatos mētuntur, hic accipi in bonā partem pro oraculo diuino. Quod si de Rege regū Christo domino sententiā hanc accipiamus, absolute vera erit, quia verè diuina oracula, nec aliud quid labijs suis protulit ipse, nec vnquam in iudicio errauit os eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. At hæc est allegorica parabola tractatio, non literalis, quanquam Beda hanc parabolam de solo Christo dictā putet eo quod solus ipse in iudicio non possit errare, cui idē author ostendit, quomodo diuinatione proprie dicta, hoc est, falsorum prophetarum prædictio, tribuatur & competat potius quam dæmonibus. Sunt qui pro diuinatione vertunt prophetiam, intelligētes per prophetiam, cognitionem & explanationem sacræ scripturæ, vt significetur cum cognitio sacræ scripturæ fuerit in Regibus facultatemque habuerint eam explanandi, non facile in iudicio eos erraturos. Similem sensum habet Lyranus, nisi quod ridicule diuinationem exponit diuinā lectionem, quæ esse debeat in Regibus iuxta præceptum Deuterono. 17. quo præcipitur vt postquam Rex sederit, in solio regni sui describat sibi Deuteronomium legis, legatque illud omnibus diebus vitæ suæ.

12 Pondus & statera iudicia domini sunt, & opera eius omnes lapides sacculi.

Pet. 2.

VIDAM libri habent lapides seculi, quomodo & Beda legit, & interpretatur lapides seculi, iustos & fide fortes quos ab initio seculi Deus elegit vt essent lapides viui domus suæ spiritualis. Lapidēs, inquit, seculi iustos & fide fortes appellat, quales esse desiderabat Apostolus Petrus quibus admonens dicit: Et vos tanquam lapides viui superædificamini in domos spirituales. Nullus ergo ab initio seculi sua virtute electus est, & celesti

ædificio aptus, sed eius potius opere, qui omnia in pondere numero & mensura constituens, vnicuique sicut voluit mensuram fidei & gratiarum distribuit. Hæc ille. Sed vt etiam Lyranus admonuit, corrupta est hæc lectio, & legendum, vt ex Hebræo patet, lapides sacculi, quo significantur ponderum genera, quæ lapidibus antiquitus distingui solebāt, vt nūc metallicis partibus, atque in sacculis reponantur, vnde Deuterono. 25. dicitur. Non habebis in sacculo tuo diuersa pondera. Intelligit tamen Lyranus secutus Bedam hæc sententiā significari, iudicia domini, quibus scilicet mundum regit, & præcepta quæ hominibus faciēda decernit, esse pondus & stateram, id est, iusta & æquitatis lance disposita, & omnia opera eius esse velut lapides sacculi, quia omnia sunt debitè in pondere & mensura disposita, iuxta illud: Omnia in pondere, numero & mensura disposuisti. Itaque secundum hanc intelligentiam iudicia domini & opera eius præcōstrui debent tanquam supposita verbi sunt. At ex Hebræis patet lōgè alium esse sensum & simpliciorē, nempe pondus & stateram atque bilances esse iudicia domini, quia hæc Deus seruari precipit, & omnem distinctionē lapidum sacculi non tribuendam institutioni & adinuentioni humanæ, sed esse tales lapides opera Dei, id est, à Deo instituta & præcepta qui iustitiam erga proximum hac ratione seruari voluit. Vnde supra dixit cap. 11. Statera dolosa abominatio est apud dominū, & pondus æquum voluntas eius. Hebræa ad verbum habent, Pondus statera iudicij (hoc est, statera iusta) sunt domini & opus eius omnes lapides sacculi.

13 Abominabiles regi qui agunt impiè, quoniam iustitia firmatur solum.

QUATVOR sequentibus versibus quæ ad reges pertinent describuntur, & duobus quidem prioribus, quæ illis displiceant, quæ placeant, duobus verò posterioribus quæ tum illorum ira, quantum contra fauor valeat indicatur. Habent autem Hebræa huius sententiæ primam partem paulò aliter, nempe, Abominatio Regum est facere impietatem, proinde non significatur Reges detestari facientes impietatem, sed ipsam abominari operationem iniquitatis, ita vt nec ipsi eam admittere velint, nec in alijs approbent. Quod tamen idem & nostra lectio indicat. Nam qui agunt impiè nō sunt abominabiles regibus nisi propter operationem impietatis, quam si in alijs detestentur, ipsi quoque ab ea faciēda abhorrebunt. Significat autem hæc sententia non quid semper reges faciant, sed quid pro officio regali facere debeāt, nimirum vt plus cæteris impietatem detestentur, qui iustitiæ sunt ministri cōstituti in terris. Aut significat quid boni Reges & hi qui verè Reges dici merentur, faciant. Nam qui iniuste opprimunt subditos, aut iniustitiā in suis fouēt, tyrāni potius sunt quā Reges. Vt enim rectè dixit D. Aug. lib. 4. de ciui. Dei cap. 4. Remota iustitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia? Indicat suo exēplo Propheta Regius P sal. 100. quomodo Reges abominari debeāt impietate & facientes eam.

Sapie. 11.

eam. Cæterum Sapiēs causam adiicit ob quā Reges abominari debeant impietatem, quoniam, inquit, per iustitiam firmatur solum, id est, regalis dignitas & auctoritas, magis scilicet quam viribus, minis & terroribus, quibus licet ad tempus subditi violenter cohibeantur, tamen vt nullum violentum est perpetuū ita tandem iniqua grauamina & principum impietatem non ferentes, ad rebellionem cōcitabuntur, cum contra iustitia exculta à Regibus & apud Deum meretur, & apud homines impetrat, vt regnum principibus stabilietur.

14 Voluntas regum Labia iusta, qui recta loquitur, diligitur.

DIXIT quid regibus displiceat, nūc quid eis placeat, labia scilicet iusta, iuxta illud Davidis. Qui loquitur iniqua non dixerit in cōspectu oculorum meorum. Specialiter verò labia iusta regibus placere asserit, quod ea sint illis admodum necessaria vt rectè iudicent & vt populus benè instituatur. Est autē hic rursus pro voluntas, Hebræis ea dictio quæ beneplacitum significat, ita vt sensus sit, Regibus placere labia iusta. Cæterum pro diligitur, plerique libri habent dirigetur, quomodo & Beda legit & Lyranus exponentes eum qui recta loquitur dirigendum à Deo in finē debitum atque in vitam æternam. At ex Hebræis patet hanc electionem corruptam esse & legendum, vt habent libri emendatiore, diligitur, vt significetur à regibus diligendū qui recta loquitur.

Psa. 10.

15 Indignatio regis nuncij mortis, & vir sapiens placabit eam.

BEDA intelligit priori parte significari Regem Christum indignari nūcijs mortis, hoc est, angelis sathanæ sub quibus comprehenduntur & omnes qui verba nunciant proximis vnde à morte rapiantur æterna, quibus tamen quoniā iter pœnitentiæ non præcluditur, ideo subditum vult, & vir sapiens placabit eum. Nam eum legit, non eam. Potest enim (inquit) respiciendo dominum placare quem contigit stulte loquendo offendit. At hic sensus, etsi pius, alienus tamen est ab intentione sapientis, qui vt supra duabus sententijs locutus est in genere de regibus, ita & in duabus sequentibus. Et vt ibi indicauit quid illis displiceat quid contra placeat, ita ita deinceps cōgruo ordine indicat quid valeat illorum vel ira vel benevolentia, ne quis parui faciat illis vel displicere vel placere. Sensus ergo est, indignatio vel furor (Nam hoc magis significat hebraica dictio) Regis est velut nūcij mortis, quia, vt illi, terrorem magnum incutit, instantemque mortem aut grauem aliquam vltionem portendit vt Hester 7. patet in ira Assueri regis aduersus Aman: sic & postea capite 19. alia parabola simili indicatur quam sit hominibus regum ac principum ira metuenda & cauenda, cum dicitur. Sicut fremitus Leonis ita & regis ira, vbi & subditur quod cum sequenti consentit parabola. Et sicut ros super herbam ita & hilaritas eius. quā Ian. in prouerb.

uis tamen grauis sit & periculosa ira regis, sapientia tamē vinci potest & placari, vnde subditur. Et vir sapiens placabit eam: Nam eam legendum patet ex Hebræis. Placabit autem irā Regis vir sapiens, quia sapienti suo eloquio aut prudenti aliqua adinuentione iram regis contra se vel alios conceptā auertit & sedat, vt patet de Ioab, qui per prudentem mulierem Thecuitam sedauit iram Dauid contra Absalon.

2. Reg. 14

16 In hilaritate vultus Regis vita: & clementia eius quasi imber serotinus.

SICUT, inquit, in indignatione regis, mors, ita contra in hilaritate vultus eius est vita. Est autem Hebræis pro in hilaritate vultus, in luce vultus, at per lucem vultus Hebraica phrasi significatur hilaritas vultus alicui exhibita, sicuti latinis facies hilaris, dicitur serena facies, & tristis, nubila, obscura. Nō secus enim quā lux, hilaritas vultus, læticia afficit hominem cui exhibetur. Itaque in hilaritate exhibitione vultus Regis consistit vita, quia quos blande Rex intuetur, magnā inde lætitiā, quæ vita quædam & vigor animi est percipiunt ex intellectu eius erga se fauore, intelliguntque se vita donari etiam prius mortem sibi ab illo inferendam metuebant. Et clementia eius, siue vt est Hebræis, beneplacitum aut fauor eius alicui scilicet exhibitus, est quasi imber serotinus, aut vt est Hebræis, quasi nubes pluuiæ serotinæ. Vt enim imber talis diu expectatus, gratus admodum & utilis est terræ & hominibus, qui ex eo multa beneficia reportant, ita clementia & benevolentia Regia, omnem pellit ex animo mœrorem, consolationem & gaudium menti infundit, & multorum beneficiorum est causa. Exemplum huius insigne in Assuero erga Hester reginam. Cæterum quod in genere his sententijs dictum est de Regibus, excellenter competit in ipsum, qui omnium regū excellentissimus Rex est. Ira enim Christi domini quam in nouissimo die exhibebit suo in malos aspectu, mortem æternam illos manere denanciat, quam hic interim qui sapiūt redimere & placare student. Hilaritas autē vultus eius quam iustis exhibebit, vitam eis afferet, gratæque erit velut pluua serotina: cuius clementia & benignitas etiam in primo suo aduentu facta est iustis velut imber serotinus vt qui suo aduentu mundum sterilem, & aridum irrigauerit & fecūdauerit tanquam ros & pluua, & cœlo descēdens, iuxta illud Esaiæ: Rorate cœli de super, & nubes pluant iustum. Et benè pluuiæ serotinæ confertur Christus, vt qui in vltima mundi ætate venerit in mundum, venturus secundo in nouissimo die.

Esa. 45.

17 Posside sapientiam, quia auro melior est, & acqui're prudentiam, quia preciosior est argento.

HEBRAEA potius vertenda sunt per infinitiuos, possidere sapientiam quā bonum est ab auro, hoc est, longè excellentius est auro, & possidere prudentiam eligibilis est argento. Bene postquam dixit sapientia placari posse furorem regis, iam subiūgit hæc sententiam

sententiā quā sapientiæ possessionem præfert diuitiis, quia per sapientiam sæpè fit quod diuitiis effici non potest. Nam hac placatur sæpè efficacius regum ira quàm diuitiis, bonifque externis. Item possessio sapientiæ auro & argento præfertur, & quia animum verè diuitem facit, & quia auferri non potest, & quia vitam beatam, & hic, & post hanc vitam suo cõfert possessori. Vnde Ecclesiastes 7. dicitur: Hoc plus habet eruditio & sapientiā quàm diuitiæ, quod vitam tribuit suo possessori, & supra cap. 8. dicitur: Melior est sapientiā cunctis preciosissimis, & omne desiderabile ei nõ potest comparari.

18 *Semita iustorum declinat mala, custos animæ suæ seruat viam suam.*

PRIOR pars potest ex Hebræo etiam verti per infinitiuum, vt sit, Semita iustorum est declinare à malo. Nam verbum est ambiguum, Noster secutus est Septuaginta, qui habet τριβὴν ζωῆς ἐκλήσθη ἀπὸ ναυῶν id est, semitæ vitæ declinat à malis. Secunda pars verti potest etiam, Custodit animam suam qui seruat viam suam. Itaque huius lectionis sensus erit. Iter iustorum & eorum institutum est declinare mala, quia hoc est iustitiæ vna pars & prima. Qui sic sollicitè obseruat viam suam, is custodit animam suam eique bene prospicit. Nostræ lectionis quæ eodem penè recidit, sensus est: Semita iustorum, id est, vita quam sectantur, declinat mala, qui sollicitus est ad custodiendam animam suam, ne peccato coinquinetur & pereat, is obseruat viam suam, diligenter semper ad eam attendens, ne fortè à iustitia deuiet, studetque assidue suas actiones seruare immunes ab omni malo. Legendum enim est viam suam, non vitam suam vt multi libri habent.

19 *Contritionem præcedit superbia, & ante ruinam exaltabitur spiritus.*

CORRESPONDET hæc sententiā quod ad vtramque suam partem ei quod per contrarium dictum est in fine præcedentis capitis. Gloriam præcedit humilitas, quæ duo simul repetuntur ferè eisdem apud Hebræos verbis cap. 18. vbi nos legimus: Antequam cõteratur exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur. Docet hæc sententiā superbiā, vt in primo homine, ita in omnibus causam esse ruinæ & contritionis, id est, perditionis & calamitatis, atque fracturæ. Nam hoc propriè est contritio, Neminè enim Deus puniit ante peccatum, neque peccat aliquis nisi ex superbia quadam, nempe quod cor à Deo humiliari nolit. Nunquam enim cõtemptim & mortaliter transgredimur Dei præcepta, nisi pluris facientes nostram vel voluntatem vel voluptatem, quam Dei imperium. Vnde bene dicitur in Ecclesiastico: Initium omnis peccati est superbia. Quæstio tamen hic moueri possit circa hanc parabolam, eo quod etiam iusti plerisque miseras & calamitates & ruinam accidere certum sit ex scripturis & experientiā, citra illorum peccatum. Exèplum est in Iob & Tobia, qui citra superbiā præ-

cedentem cõtriti sunt & afflicti, & è statu suorum diuitiarum & valetudinis exciderunt. At sciendum morem scripturæ non esse, vt quæ iustis accidunt ad illorum probationem, calamitates & tribulationes, vocet contritionem illorum & ruinam, sed his nominibus designantur tantum mala quæ à Deo inferuntur hominibus in pœnā præcedentis peccati, & quæ vt mala inferuntur.

20 *Melius est humiliari cum mitibus, quam diuidere spolia cum superbis.*

PRÆCEDENTI sententiæ hæc bene subiūgitur, vt quæ ex ea cõsequatur. Quoniam enim superbia tandem cõtritionem affert, & altitudo ruinam, ideo melius est humiliari ac demittere seipsum cum māsuetis hominibus quam cum superbis diuidere spolia quæ ab humilibus impiè et superbè abstulerunt, et exultando inter sese diuidunt. Humiliari ergo hoc non accipitur pro affligi vt frequenter, sed pro demittere animum seseque deicere. Nam Hebræis est, humiliare spiritum. Et bene humiles spiritu hic coniunguntur mitibus, non solum quia hæc virtutes cognatæ sunt, et mansuetudo sine humilitate esse non possit, vt ob id dixerit dominus: Discite à me quia mitis sum et humilis corde, sed etiā quia hic fit oppositio humilium cum superbis spolia diuidentibus, qui scilicet iniquè quæ aliorum sunt auferunt, sicut mansueti patienter sua sibi auferri et iniuriam inferri ferunt. Sūt tamen qui pro mitibus malunt vertere abiectis. At cum vtrumque Hebræa dictio significet, nostra versio aptior est.

21 *Eruditus in verbo reperiet bona, & qui sperat in domino, beatus est.*

HEBRÆIS pro(in verbo) est magis super verbo, vel de verbo. Accipitur autè hebraica phrasi, verbum sæpe pro quacūque re ac negotio quouis. Itaque sensus est. Qui non temere rem quampiam aggreditur, sed de te quam tractare instituit, eruditus est et intelligens, cognoscens scilicet et quale sit hoc negotium, et quæ ad illud peragendum sint necessaria, hic reperiet bona, felicemque fortietur effectum. Quod autem sequitur. Et qui sperat in domino beatus est, adiectum est aur ad indicandum melius esse in domino suam collocare fiduciam, quam in propria prudentia, aut ad indicandum non satis esse negotium quoduis cum prudentia aggredi & administrare, sed præter hoc necesse esse vt quis omnè suam in domino reponat fiduciam, ita vt sententiā significet duo necessaria ad feliciter quid aggrediendum et peragendum. Conuenit secunda pars cum illo Psalm. Beatus vir cuius deus Iacob adiutor eius, spes eius in domino. Deo qui fecit cælum et terram.

22 *Qui sapiens est corde, appellabitur prudens: & qui dulcis est, eloquio maiora percipiet.*

SECUNDA M partem hebræa sic habent ad verbum. Et dulcedo labiorum addet doctrinam. Itaque significatur eū qui corde est sa-

est sapiens consequi celebre apud homines non me ita vt dicatur homo prudens & intelligens. Quod si autem sapientiæ accedat eloquentia qua suauiter & eleganter quæ sapientiæ sunt eloquatur, ipsum tum magis alios docere posse, aliisque quæ sentit persuadere. Noster interpretes dū vertit, maiora reperiet, vel vt multi libri melius habent maiora percipiet, videtur dictionem τῶν λέκων, quam alij doctrinam vertunt, accepisse vt significet acceptionem. Deriuatur enim à verbo quod accipere significat, vt sit sensus: Dulcedo labiorum addet acceptionem, hoc est, maiora percipiet. Cuius sensum pulchrè exprimit Beda, sic scribens: Qui sapientiā catholicam fidei quam didicit illibatam in corde suo custodit, merito prudentis nomen accipit. At qui eandem etiam doctè prædicare & contra hæreticos defendere nouit, maiora laboris amplioris præmia percipiet. Hæc ille. Simpliciter ergo accipi potest nostram literam significare, sapientie corde hoc consequi laudis, vt dicatur prudens, cum verò qui non tantum sapiens est, sed & eloquens, maiore consequi laudem, vt non tantum ipse prudens dicatur, sed afferendo alij doctrinam, dicatur etiam magister prudenti. Alius tamen mox infra indicabitur huius parabola sensus.

23 *Fons vitæ eruditio possidentis, doctrina stultorum fatuitas.*

OBSCURITATEM in hoc versu facit quod dicit, eruditio possidentis. Beda sententiæ etiam obscuritatem putat subaudiendum, ipsam eruditionem, in participio, possidentis, vt sit plena sententiā, Fons vitæ eruditio possidentis ipsam suam eruditionem. Quam subauditionem etiam ex Hebræo patet faciendam. Intelligit autem Beda significari eruditionem cuiusquam tum esse aliis fontem vitæ, cum ipsemet eam possidet eruditionem, hoc est, amorem verbi quo alios erudit, fixum in corde possidet atque opere ipse exercet quæ prædicat. Sic & consequenter quod subditur, doctrina stultorum fatuitas, intelligit significare quod etsi qua bona vsu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicunt bona, ipsi fatuo corde contemnunt. Lyranus eruditionem possidentis intelligit eruditionem eius, qui erudire alios potest, per sapientiam & eloquentiam suam. Alij ex Hebræo vertunt, Fõs vitæ eruditio, vel intelligentia, possidentibus eam vel habentibus eam, vt significetur intelligentiam esse fontem vitæ his qui habent eam. Et omnino crediderim nostrum interpretem vertisse non possidentis, sed possidentibus, cū & Hebræa pluralè habeant numerum, & greca habeant, τὸς πολλοὺς, id est, possidentibus. Itaque sensus verus est. Eruditio, hoc est, sapientiā & intelligentiā (Nam ex Hebræa dictione patet eruditionem hic non posse accipi pro doctrina & institutione aliorum) est ipsi qui habent eam fons vitæ, quia velut scaturigo semper profluens, nec vnquam deficiens, subministrat eis assidue, vnde & ipsi in anima viuunt & alij per eorum doctrinam. At contra doctrina stultorum qua & seipsos & alios de agendis rebus aut credendis docent,

nihil aliud est, quàm fatuitas, hoc est, stultitia sunt quæcunque quatenus stulti & ex suo corde docent. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Cæterum dum legitur eruditio possidentis, simpliciter accipi potest significari eruditionem & sapientiam eius qui talentum sibi creditum non occultat, sed eo vitur tanquàm possidens & habens, esse fontem vitæ, vt ex qua ad alios vita profuit per doctrinam, cum alioqui eruditio eius qui non vitur ea & est tanquam non haberet eam, sit veluti aqua stagnalis & lacus. Esse enim quosdam qui eusi habeant, sint tamen velut non habentes & non possidentes, ostendit illud: Saluatoris: Omni habenti dabitur, ab eo autem qui non habet, & quod habet, auferetur ab eo.

Matth. 13.

24 *Cor sapientis erudiet os eius, & labijs eius addet gratiam.*

PROSEQUITUR Sapiens hæc & sequenti parabola laudes cordis eruditi, quem admodum cæpit duabus præcedentibus, significatque hac parabola, cor sapientis suggerere ori, & quid dicendum sit & quomodo, efficereque vt prudenter, eloquenter, & cum gratia auditorum quid dicatur: Cor, inquit, sapientis erudiet os eius, hoc est, faciet os eius erudire & prudenter loqui. Et labijs eius addet gratiam, quia efficiet vt labia ipsius grati & acceptum proferant sermonem, aut quia frequenter docendo alios, efficit, vt labia sapientis maiorem in docendo gratiā habeant. Docendo enim & scientiā in sapiente crescit & eloquentiā, quia qui talento sibi credito bene vitur, talentum sibi & alijs multiplicat. Est autem Hebræis pro eo quod noster iam vertit, addet gratiam, rursum quod supra fuit in versu 22. addet doctrinam, pro quo ibi vertit maiora percipiet. Et intelligitur hic illud, addet doctrinam, dupliciter. Nam intelligi potest significari & quod sapientis cor, indices maiore docendo scientiam acquirat, & quod in animis audientium, doctrinam maiore quotidie ingerat. Iuxta quam duplicem intelligentiam, etiam supra indicauimus dupliciter accipi posse nostram lectionem. Cæterum cum hic versus confertur cum versu 22. præcedenti, cum quo est valde similis in verbis. (Nam vtrobique fit mentio de corde sapientis & de labijs doctrinam addentibus) satis apparet paulò alium illius versus esse sensum, quam mox dedimus, nempe hunc, Qui sapiens est corde, is quoniam per sapientiam in animo reconditam, erudire & prudenter loquitur ore suo (quoniam vt hic dicitur cor sapientis erudiet os eius) ideo appellabitur prudens idemque dulcis existens per sapientiam, in eloquio, addet & in alijs & in seipso doctrinam, doctior quotidie & eloquentior euadet, aliisque semper magis ac magis sapientiam ingeret. Itaque vnicam clausulam cõtinet verficulus, docens sapientem prudentis nomen obtinere, quoniam eloquentiā suā scientiā auget docendo.

Psal. 145

25 *Fauis mellis composita verba, dulcedo animæ & sanitas ossium.*

SVPERIORI versu ostendit vnde prudens & docta oratio proficiatur, nepe ex corde sapien-

de sapientis tanquam fonte vitæ, nunc ostendit eius fructum, comparans illam eleganter fauo mellis quod & dulce est gustui hominis, & salutare corpori. Composita, inquit, verba, id est, verba sapienti corde prudenter eleganterque disposita (pro quo Hebræis est, verba amœna) sunt veluti fauus mellis, quia vt mel & dulce est & salubre, ita prudens elegans que oratio est dulcedo animæ & sanitas ossium, hoc est, dulcis animæ & salubris corpori. Mente enim mira afficit dulcedine, ac corpus quoque eiusque vires recreat & reparat. Ossa enim frequenter hic in parabolis & aliis scripturæ locis, phrasi Hebraica, pro membris & corpore ipso ponuntur. Quadrat illud perfectè in verba illa diuine legis, de quibus dicitur Dulciora super mel & fauum. Et in Canticis: Fauus distillans labia tua. Cæterum plerique libri habent sine coniunctione, & dulcedo animæ sanitas ossium. Sic enim legit & Beda & Lyra, vt subaudiatur verbum, est, quod etiam quidam libri habent, vt sit sensus, dulcedo animæ est sanitas ossium. Et quidem Beda intelligit nominatiuum dulcedo, à parte anteriori. Habet enim sic. Multi per eloquentiam possunt amantibus & fauentibus suauiter pronuntiare bona, quæ ipsi non amant, ea autem solum verba ad sanitatem ossium tuorum, hoc est, ad virtutum tuarum spiritualia incrementa proficiunt, quæ ex interna animæ tuæ dulcedine procedunt. Intelligit ergo quod dulcedo animo asserat sanitatem ossium. Lyra verò contra intelligit nominatiuum sanitas à parte anteriori, vt sit ordo, Sanitas ossium est dulcedo animæ, hoc est, inquit, bona dispositio & robur corporis aut spirituale robur virium animæ asserit dulcedinem animæ, quia illa delectatur in sanitate corporis sui & viriū suarū. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quæ supra sumus profecuti. Dulcedo animæ & sanitas ossium, vt duo hæc ad verba composita referantur, quomodo & libri emendatores habent.

Psal. 138.
Canti. 4.

26 Est via qua videtur homini recta, & nouissima eius ducunt ad mortem.

EXPLICATA est hæc sententia superius in capite 14. quæ ob id videri potest repetita, quod eandem conueniat mentibus hominum inculcatam esse; eo quod philautiæ vitio & cæcitate, longè maxima hominum pars de cipiatur.

27 Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum.

DVPLEX huius prouerbij potest esse sensus, iuxta duplicem acceptionem verbi laborare, quod in scripturis & operari significat & affligi, sicut labor sæpè pro afflictione & molestia ponitur, quam duplicem significationem etiam hebraica dictio habet hic posita. Iuxta posteriorem acceptionem significatur animam hominis afflicti, hoc est, hominè afflicti sua culpa affligi quia os suum, eum ad huiusmodi miseriam compulit, & causa illi fuit miseriarum: pro quo hebræa habet

quia incurauit se ad ipsum os eius, hoc est, os eius perduxit eum ad hoc: quia mors & vita in manibus linguæ est. Iuxta priorem acceptionem significatur necessitas laboris corporalis, propter necessitatem cibi quem os exigit, iuxta illud Ecclesiast. Omnis labor hominis in ore eius est. Itaque sensus est. Is qui laborat operando manibus sibi laborem illum impendit, quia os suum compulit eum ad laborem, petendo scilicet ab eo cibum corpori necessarium quod significatur per hoc quod hebræa habent, incurauit se ad illum os eius, quasi scilicet supplex petens cibum ad vitam sustentandam necessarium: Docet hæc sententia in hoc sensu, qui potior est, laborem humanum ori seruire, & ventri, ac proinde rationabilem esse, vt qui illum refugit, dignus etiam sit qui non manducet iuxta illud Pauli. Qui non laborat, non manducet. Significatur etiam quam parū homini sufficiat, & quæ superfluo labore se quidam vexent, cum paucis natura sit contenta, quod simili sententia indicatur Ecclesiastis 6. cum subicitur. Sed anima eius non implebitur. Beda hunc versum ad literam de primo parente exponit, quem vt in sudore vultus sui vesceretur pane suo, cōpulit os suum, quādo cū serpente locutus est, & ore suo vetitum cibum gustauit. Iuxta spiritualem intelligentiam intelligit significari doctorem compelli ore suo vt labore, ni mirum quia necesse habet agere bona quæ dicit. Quod ex Grego. mutuatus est qui homil. 18 super Ezech. sic habet. Cum ipsa sua verba doctores ad memoriam reducant, erubescunt non seruire quod dicunt. Vnde per Salomonem quoque dicitur. Anima laborantis laborat sibi, quia compulit eum os suum. Os enim nostrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod diximus à vitis refrenamur.

Ecclesi. 6.

3. Thesi.

Gregor.

28 Vir impius fodit malum, & in labiis eius ignis ardescit.

VT superius aliquot sententiis indicauit fructum laborum iusti & sapientis, ita nunc tribus parabolis prosequitur incommoda quæ ab impiorum labiis proueniunt. Pro impius vel (vt multi libri habent) insipiens, hebræis est dictio Belial de qua supra dictū est, capite 6. Quæ dictione omnes intelligunt significari impietatem & hominè impium, qui non obiter quasi ex ignorantia aut infirmitate peccat, sed studio & industria. Proinde rectius hic legitur vir impius, quomodo habet Beda & Lyra, quam vir insipiens, quæ lectio ex 70. est mutuata. Nam hi habent ἀνὴρ ἀγῶν vir insipiens. Porro fodere malum dupliciter accipi potest, aut vt significet indefessum corporis laborem, quem pro perpetrando malo instar fodientium in terra subeunt impij, iuxta illud quod dicitur in Hieremia, vt inique agerent, laborauerunt. Aut vt significet crebras & non intermissas impiorum cogitationes, quibus quasi fodiendo inquirunt malum & modum mala perpetrandi vt fodere malum, sit de malo perpetrando summa cum diligentia cogitare. Quidam vertunt, Vir impius est odite malum, intelligetes impium ex profundis cordis sui eruere & producere malum, sicut cor sapientis

Ierem. 27.

sapientis erudite facit loqui os eius. Iuxta quæ modum & Beda de hæreticis specialiter hæc partem intelligit, qui, inquit, pulcherrimos ac florentissimos diuinorum eloquiorum campos noxio linguæ suæ vomere rumpit, vt de internis eorum sinibus, sensus impios, qui ibi non insunt, eruat. Quod sequitur. Et in labiis eius ignis ardescit, Hebræa clarius sic habet: Et super labia eius quasi ignis ardens, hoc est, habet in labiis suis quasi ardentem ignem, ni mirum quia labiis suis profert verba, quibus quasi ignis ardens & comburens miserè torquet alios & perdit, nocentia illis, quouis modo inferendo, aut quasi ignis ardens excitat discordias & lites inter homines, quod hæreticorum proprium est. Et Iacobus linguam impiorum ignem vocat. Lingua inquit, ignis est, vniuersitas iniquitatis, & inflammat rotam nauitatis nostræ, inflammata à gehēna.

Iacob. 3.

29 Homo peruersus suscitatur lites, & verbosus separatur principes.

AVT hæc sententia superiorem exponit si per ignem laborum sem discordiarum intelligatur, aut aliud linguæ malum insinuat, nempe quod inimicitiarum sit causa, quod bene tribuitur homini peruerso, qui scilicet omnia peruertit atque in malam partem rapit, aliterque rem atque verba refert quam se habent. Item verbosus, aut, vt habent hebræa, susurrone & delatori, quales plerunque sunt homines loquaces & multiloqui, omnium auribus quæuis insusurrantes multa; referentes quæ pro seruanda concordia erant reticenda. Tales ergo peruersi homines & verbosi vel susurrone suscitant plerunque inter homines contentionem & discordias, nec inter priuatos tantum, sed & inter principes quos ab inuicem separant, suis delationibus eorum amicitiam dirimendo in magnum regionum dispendium. Quadrat & hæc sententia singulariter in hæreticos, qui peruersè interpretando scripturas, & suis susurris ac verbositate insillando peruersa dogmata, pacem Ecclesiæ scindunt, discordias suscitant, bellorum & inimicitiarum inter principes sunt auctores, quod nostra tempestate nimis experientia docuit. Pro principes dictio hebræa etiam maritum significat, vt intelligi possit verbosus & susurrone etiam maritum à Charissima separare vxore, cum totius familiæ dispendio.

30 Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam.

TERTIVM linguæ malum insinuat, ni mirum quod impiorum lingua sua blandiloquentia, ac speciosis promissis lactet, hoc est, suadendo decipiat etiam amicos & proximos, dum aut in proprium commodum impius alteri suadet, quod ipsi inutile erit & noxium, aut dū ad suas iniquitates aut errores alterum pertrahit, ita vt ambulet viam quam aliquando suo malo sentiet non esse bonam. De talibus dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

Rom. 16.

31 Qui attonitis oculis cogitat praua, mordens labia sua, perficiet malum.

DVPLICITER hæc sententia intelligi potest iuxta duplicem lectionem. Nam si legatur præsens, perficit, vt legit Beda, sensus est, Non is tantum perficit malum corā Deo, qui opera perpetrat, sed & qui attonitis oculis hoc est, fixo animo cogitat praua, item qui ex indignatione mordet labia. Si autem legatur perfectum, tum significatur malū aliquod metuendū, ab eo qui cogitat intento animo praua, item ab eo qui mordet labia sua præ ira & vindictæ cupiditate. Indicat enim hæc parabola condiciones quasdam & signa exteriora hominis, qui alteri machinatur malum, vt ex his illum obseruantes nobis ab illo cauamus. Potest autē hic versus, aut sub clausula intelligi, quemadmodum nostra lectio requiret, videtur, & ipsa hebræa, quæ habent ad verbū, Claudens oculos ad cogitandum peruersa, mouens, vel agitans labia sua perficit malū: ita vt vnum tantum sit principale verbum significeturque hominem qui malum perficere conatur, primum quidem claudere oculos suos, aut attonitis fixisque stare oculis ad cogitandum peruersa, deinde mordere vel agitans labia sua, quasi paratum ad perficiendū quod cogitauit. Aut potest accipi iuxta multorum versionem, vt sit etiam sententia binæbris, duobus constans principalibus verbis, significansque duas in diuersis conditiones machinantium malum. Vertunt enim plerique, Qui obstinatos habet oculos (vel qui claudit oculos) facit hoc ad cogitandum praua, & qui agitans labia sua, perficiet malum. Quomodo & nostra litera accipi poterit, si subaudiatur verbū est, hoc modo, qui attonitis est oculis cogitat praua, & c. Prior ergo conditio cogitantium malum, est habere oculos attonitos, hoc est, quasi stupefactos, fixe rem aliquā sic intuentes, vt tamen præsentia non percipiant. Sic enim se habent, quorum cor valde intētum est alicui cogitationi, vt cum impius intēto animo malum aliquod excogitat, quæuis possit esse & conditio eius, qui circa bonū aliquid intētus est animo. Sic dicitur & apud Iob. 15. Quid te eleuat cor tuum, & quasi magna cogitans attonitos habes oculos? Alij vertunt claudere oculos, quod licet diuersum sit, & propemodum contrarium superiori conditioni, tamen eodem recidit. Quemadmodum enim qui animo est circa aliquid valde intētus, frequenter attonitis oculis res præsentis inspectat, ita qui aliquid serio vult agitare corde, claudere solet oculos, ne externis distrahatur rebus. Noster secutus est Septuaginta, qui habent ὁπρὸς ὁφθαλμοῖς, id est, firmans oculos. Nostrum secutus est quidam ex recentioribus, habet enim, Qui obstinatos habet oculos. Secūda conditio est mordere labia sua. Ex imaginatione enim perficiendi malum quod cogitat, aut ex indignatione, mouentur dentes ad huiusmodi actum quasi gestientes nocere ei cui male volunt. hebræa proprie habent, innuens labiis suis. Est enim hic verbum quod oculis sæpè tribuitur, pro quo quidam bene vertit, Agitans labia sua, quod non multum est diuersum ab eo quod noster habet, Mordens

Mordens labia sua, secutus etiam hic septua- ginta, qui habent επιβλακων τοις χειλεσιν, id est, mordens labia. Nam qui irati mordent labia sua, nunc hæc, nunc illa mordent, secumque loqui videntur, labia sua mouentes & quasi malum minitantes. Beda mysticè intelligit impiũ attonitis oculis cogitare praua, qui in cogitando ea non videt quæ se in futurum retributio malorum operum sequatur, quasi attonitos & obstupefactos oculos cordis habens.

32 Corona dignitatis senectus, qua in viis iustitiæ reperitur.

SENECTVTEM commendat non quæuis, sed quæ reperitur iustitiæ vias obseruare, hanc dicit esse coronam dignitatis, vel, vt habent Hebræi gloriæ, hoc est, ornamentum gloriosum, honestum & decorum, quia talis senectus commendat conspicuum quæ facit mire ipsum hominem apud omnes mortales, ornamentum item est totius communitatis, ornat quoque ipsam iustitiam quæ in senibus constantior esse solet, & maior magisque ab omnibus obseruatur. Sciendum tamen pro senectus, dictione Hebraicam יריש Seba, magis significare ipsam in senibus caniciem crinium, vt sit sensus, Caniciem capitis in senibus, esse in eis velut gloriosam coronam quæ capiti imponi solet. Nec est apud Hebræos relatiuum, quæ, sed tantum corona gloriæ senectus vel canicies in via iustitiæ reperitur, vt intelligi possit senectuti vel caniciei duo tribui, & quod ornamento sit homini, & quod reperitur in via iustitiæ, quod iam duobus modis accipi potest. Aut vt significetur per iustitiam perueniri ad extremam senectutem, cum mali homines ferè ante diem suum moriantur, iuxta illud Psalmi: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos, hoc est, Nō peruenient ad dimidium dierum suorum. Cui sensui conuenit quod Septuaginta habent εἰς τὴν αἰώνιον γῆρας, ἐν δὲ ὁδῷ ἀναγομένων εὐδαιμονίας, hoc est, corona gloriæ senectus, in viis autem iustitiæ inuenitur. Quod etiam sic intelligi potest, vt significetur in via iustitiæ constitutam esse senectutem, iuxta illud, Cani sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata. Aut ideò dicitur in via iustitiæ reperiri senectutem vel caniciem, quod qualemcumque viam agant iuuenes, aut adultæ ætatis homines, tamen iam cani solent iustitiæ vacare & pœnitere si quid iniquè gesserint. Nec obest, quod non semper sic sit. Quod enim ferè solet fieri, non quod semper sit his parabolis proponit Sapiens. Nostra tamen litera etiam probè se habet. Nam frequens est apud Hebræos, vt relatiuum subiticeatur & subintelligendum sit, vnde post nostrum interpretem plerique hic addunt.

3 Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo, expugnatore urbium.

NON dicitur hic patiens melior à bonitate virtutis. Quis enim dubitet patientem sic esse meliorem viro forti, cum patientia virtus sit animi, fortitudo autem corporis non sit virtus animi, à qua sola quis dicitur

bonus. Sed melior ponitur pro præstantior. Est autem pro patiens hic rursus, vt supra aliquoties, tardus ad iram, vel longus ad iram. Proinde obseruandum quam pulchre patiens viro forti conferatur & præponatur. Ex omnibus enim virtutibus corporis fortitudo maximam habet laudem apud homines. Nulli enim magis celebratur, quam in bello præclari duces, qui hostes vicerunt, vrbes & prouincias subiu garunt: & tamen iudicio sapientis præstantior est qui vnicam ex concupiscentiis suis, nempe iram vincit & impetum spiritus sui ratione moderatur, quæ qui vrbes aut prouincias superat. Præstantior (inquam) non solum quia magis laudandus, sed etiam quia reuera fortior illo, iuxta illud Poëte. Fortior est qui se qui fortissima vincit Oppida, nec virtus altius ire potest. Et idè, Ardua res, vicisse alios, victoria maior, Est animi fluctus cōposuisse sui, Et alius, Latius regnes audium domando spiritum, quam si Libiam remotis Gadibus iungas, & vterque Pœnus seruiat vni. Et quidem hæc animi fortitudo ostenditur in quarumlibet passionum repressione. Vnde in secundo membro generaliter dicitur, qui dominatur animo suo, vel vt habent hebræi, spiritui suo: peculiariter verò & eximie pbat in repressione iræ, vnde de ea in primo membro singulariter fit mentio, de qua etiam peculiariter intelligendum videtur secundum membrum, vt per animum intelligatur impetus ille quo quis ad iram impellitur, à quo dicitur animositas. Vnde græcis est ὑπερβαίνων ὀργῆς, hoc est, qui dominatur iræ. Omnium enim passionum, iræ est vehemensissima, & superato difficillima, à qua fortissimi quique secundum corpus frequenter aliis citius superantur. Ciuitates plurimas subiugauit totam penè Asiam vicit & Africam Alexander ille magnus, & tamen iræ & furoris beluà in se suffocare nō potuit, sed iracundia victus charissimos amicos Parmenonem, Philorum, Clitum & Calisthenē trucidauit, vt alij taceantur vrbium domitores, qui suos non potuerunt domare affectus. Pulchrè in hunc versum scripsit D. Gregorius, qui homil. 35. in Euan sic habet: Quanto culmine virtus patientiæ polleat, Salomon indicat, dicens, Melior est patiens viro forti & qui dominatur animo suo expugnatore vrbium. Minor est ergo victoria, vrbes expugnare, quæ extra sunt quæ vincuntur. Maius est autem quod per patientiam vincitur, quia ipse à se animus superatur, & semetipsum sibimetipsi subiicit, quando eum patientia in humilitate tolerantia sternit. Eadem habet in 3. parte curæ Pastoralis, à quo suum commentarium Beda est mutuatus, vt & aliàs.

34 Sortes mittuntur in sinu, sed à domino temperantur.

AD verbum Hebræis est, In sinum proicitur fors, & a domino omne iudicium eius. Eo autè quod dicitur à domino esse omne iudicium eius, significatur dominum sortem cuique occulta sua æquitate attribuere & disponere, vnde bene noster vertit, à domino temperantur. Docet hic versus nihil in humanis rebus geri sine nutu & dispensatione diuina, vt ne sortes quidem quæ cæcæ fortunæ tribui

tribui solent ab hominibus, & sine ratione putantur cadere, aliter eueniant quam pro moderatione diuina. Vnde Psal. In manibus tuis fortes meæ. Apparet autem morem fuisse vt fortes in sinum alicuius colligerentur, vnde postea cuique sua educeretur, quemadmodum apud nos colliguntur in ollam aut vas quod libet. Quomodo autem licitum sit fortibus vti, videre licet apud D. Thomam in secunda secundæ quæst. 67. art. 8. Beda & hic mysticam huius sententiæ tractationem non incommodam affert, sic scribens. Sicut sortes palam in sinum mittuntur, at clausæ in sinu continentur, diuini autem est iudicij, cuius fors elata, palmā teneat, sic hominum facta in præfenti quidem vita latent, sed cuius sint meriti patefcent in futuro, prolatore videlicet tunc & manifesto iudicio singulorum, quasi de sinu examinis diuini. Potest & aliter quod dicitur de fortibus in sinum mittendis intelligi, iuxta illud Saluatoris: Mensuram bonam dabunt in sinum vestrum, vt significetur vnicuique suam tribui conditionem, quam ferre debeat, sed eandem non fortuito obuenire, verum ex diuinæ iustitiæ temperamento. Ita accepisse videntur Septuaginta qui habent, In sinum superueniunt omnia in iustis, à domino autem omnia iusta.

CAPVT XVII.

Melior est buccella sicca cum gaudio, quam domus plena victimis cum iurgio.

VICTIMAS opponit Sapiens buccellæ siccæ, id est, pani sine obsonio, tanquã lautiores & pinguiores dapes obsoniorum. Solent enim & apud Iudæos & apud infideles maestatis primo in honore Dei victimis, quæ ex pinguioribus fiebant animalibus, postea simul laute & iucundè epulari ex eisdem. Vnde supra cap. 7. mulier lubrica adolescentulum ad conuiuium inuitans introducit, dicens: victimas pro salute deuoi, hodie reddidi vota mea. Cæterum pro gaudio, Hebræis est ברוך Salua, quod pacem significat & tranquillitatem. Vnde verisimile est nostrum Salua dimanasse, Septuaginta vtrunque coniunxerunt. Habent enim ἡδονὴς ἐν εἰρήνῃ, id est cum gaudio in pace. Potest autem quod hic dicitur de gaudio vel pace, aut intelligi de gaudio quod inter se conuiuãt concordies habent, & erit hæc sententia similis ei quæ habetur cap. 15. Melius est vocari ad iolera cum charitate quam ad vitulum saginatum cum odio. Aut potest accipi de gaudio & pace mentis quæ benè sibi conscia est, cui opponitur mens quæ secum ob remorsum asidue iurgatur & contendit, & erit hæc sententia tum similis ei quæ præcedit prædicto loco, Melius est parum cum timore domini quã thesauri magni & insatiabiles. Melius est enim cum gaudio mentis sibi bene, conscia, vel pane sicco vesci, quã habere domũ plenam lautissimis cibis, sed ob quos malè pœnitentis mens inquieta est, & turbatur intra se. Potest & mysticè accipi, vt cū Beda intelligatur significari melius esse parua bona cum charitate facere sine conscientia prædicandi (vt hoc sit

siccã esse buccellam) quã magnis effulgere virtutibus, cum admixtione discordiæ. Itè melius esse sapientiam in sacris literis receditam habere sine seculari eloquentia & sapientia, quã hanc, quæ mundi iudicio delicatior iudicatur, habere cum iurgio & litibus, quæ varietate scientiarum inflatos sequi solent.

2 Seruus sapiens dominabitur filiis stultis, & inter fratres hæreditatem diuidet.

COMMENDAT & hic versus sapientiam, vt per quam fiat, vt etiam is qui seruilis est conditionis, & ob id subici ex sua debet conditione, dominetur stultis filiis familias, vt ris alioqui dominis suis. Dominetur, inquam, siue quia pater illum in seruili manentem conditione filiis præficit, volens illos serui sapientis parere iussionibus & magisterio, tutelamque illorum seruo prudenti committens, siue quia propter suam sapientiam, libertatem adipiscitur & cum libertate etiam dominium in eos quibus aliquando seruiuit, iuxta illud Ecclesiastici: Seruo sensato liberi seruiet, quæ admodum patuit in Ioseph patriarcha, & multis quotidie, qui ex humili conditione prouehuntur, vt præfint ingenuis & liberis. Et alioqui reuera, semper seruus sapiens dominus est filiorum stultorum, quia ipsa per se sapientia dominium ei affert in illos, vt per quam eos præcellit, eorumque affectus & mores moderatur. Iam quod dicitur, Et inter fratres hæreditatem diuidet, bifariam etiam accipi potest, nempe, quia totius familiæ à patre moderator relictus, patris quodammodo fungens munere, filiis hæreditatem diuidet, aut quia ex patris voluntate tanquam vnus è numero filiorum hæreditatis partem cum filiis accipiet. Itaque significat hæc parabola sapientiam præfere, ingenuitati & libertati, vt quæ adferat dominium, libertatem & hæreditatem. Mysticè iuxta Bedam seruus sapiens dominatur filiis stultis, cum quilibet peccator delictis olim subditus, post conuersionem vitæ sapiens effectus, atque flagrantissimo amore Dei feruens filiis stultis, hoc est quibuslibet fidelibus a charitate reuoluentibus, actu vel prædicatione sua eis prælatus dominatur, atque inter fratres, perfectos scilicet sanctos, supernæ patriæ hæreditatem diuidet. Iuxta quam mysticam tractationem, allegoricè seruus sapiens populus gentilis est qui Christi iugo collum submitit. Hic dominatur filiis stultis, Iudæis scilicet incredulis qui se veros Dei & Abrahamæ filios iactant, dicentes Domino. Nos filij Abrahamæ sumus, & nemini seruiuimus vnquã. Inter fratres hæreditatem diuidet, quia inter Prophetas et Apostolos partem accipit, et hæreditatem Iudæis tanquam filiis debitam.

3 Sicut igne probatur argentum & aurum camino, ita corda probat dominus.

HEBRÆA ad verbum habent aurifex (vel confiatorium) argento et fornax auro, et probat corda dominus. Et est sensus, argentum habet aurificem aut confiatorium, id

Psal. 54.

Sap. 4.

Mantua.

Luc. 6.

Eccle. 10.

Mysticè sensus.

Grego.

Ioann. 3.

id est, vas id quo argentum funditur & purificatur (Nam vtrūque potest significare dictio hebræa) & aurum habet fornacem in quo probari possit, at cor solum habet dominum qui illud probare possit. Noster interpres rectè particulas similitudinis suppleuit clariūque sententiam vertit secutus 70. qui sic verterūt *id est, sicut probatur in camino argentum. Sapientia 3. & aliis plerisque locis iustorum probatio comparatur probationi argenti & auri, & per fornacem. Tanquam auram (inquit) in fornace probavit electos dominus, & in Ecclesi. In igne, inquit probatur aurum & argētum, homines verò, recepti biles in camino humiliationis. Hic vero in genere probatio cordium quorumuis hominum comparatur probationi argenti & auri. Sed illis quidem locis electorū probatio tali designatur comparatione, quoniam sicut aurum & argētum per ignem purgatur & probatum ostenditur, ita per ignem tribulationis, iuste & purgantur & probati ostenduntur. Patientia enim probationem operatur inquit Paulus. Hic vero cordium quorumuis probatio sub tali comparatione tribuitur Deo: & Deus quidem igni probanti comparatur, corda verò hominum auro & argento quæ probantur, vt significetur quod sicut aurum & argentum suam habent probationis rationem, ita & corda hominum suam habent probatorem & examinatore, quemadmodum illa diligenter ob sui precium ab hominibus per ignem probantur, ita & Deus qui ignis quidam est corda hominum, veluti res quas maximè curat & magni facit, sui iudicij examine quasi igne efficacissimo expendit, ita vt clarè discernat cordium intentiones & dispositiones, atque diiudicet quæ alicuius vel nullius sint precij, & rursum quæ maioris vel minoris sint precij. Dicitur autem aliter in scripturis Deus nonnunquam corda quæuis, & quosuis homines instar confessoris & aurificis probare, nimirum quia tribulationibus & prædicatorum suorum vocibus & sermonibus conatur eos ab impuritatibus ipsorum purgare, ostenditque qui reprobi sint & qui probati inuēti. Vnde in Hier. dicitur: Dēfecit sufflatorium, in igne consumptum est plumbum, frustra conflauit confessor, malitiæ eorum non sunt consumptæ. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit illos.*

Eccle. 2.

Rom. 5.

Hiere. 6.

4. *Malus obedit lingua iniqua, & fallax obtemperat labiis mendacibus.*

HEBRÆA pro verbis: obedit & obtemperat, habent aufcultat & audit. Quæ si simpliciter accipiuntur, significatur hac sententia vnumquemque his rebus capi quæ cum ingenio eius conueniunt, ita vt malus lubenter aufcultet linguæ prauæ & qui fallere cupit lubèter intendat his quæ fallacia labia proferunt. Noster interpres verba illa accepit pro obedire & obtemperare, quomodo & apud nos frequenter aufcultare & audire accipiuntur. Itaque significatur prauam linguam & fallacem facile persuadere iis qui ingenio & animo sunt malo & fallaci.

5. *Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius: & qui in ruina letatur alterius, non erit impunitus.*

PRIOR huius sententiæ pars, exposita est in versu 30. cap. 14. Secunda pars manifesta est, significans eum qui alterius miseriam non miseretur, sed contra potius ob eam gaudet, puniendū aliquando à Deo, ita vt et ipse ruinā sentiat, qui de alterius ruina lætatur. Exemplū est in Semæi insultante regi Dauid cum fugeret filium Absalom.

6. *Corona senum filij filiorum, & gloria filiorum patres eorum.*

DOCT hæc parabola & filios parentibus & parentes filiis esse ornamento & decori. Senum enim corona, hoc est ornamentum est, quod non tantum filios, sed & filios filiorum habeant, per quos securiores sūt de posteritate, per quam immortales quodammodo sunt futuri, qui iam mortem vicinam agnoscunt, de qua immortalitate posteritatis non nihil dubitant senes cum filios absque liberis vident. Vnde in veteri Testamento magna benedictione permittitur, videre filios filiorum, vt in Psal. Videas filios filiorum tuorum, pacem super Israël. Vicissim patres sunt gloria & decus filiorum, quia eorum virtus & nobilitas ornat filios & honore apud homines afficit. Proinde monet rectè sententia, quod quemadmodum senes amant impense suos nepotes, vt quos intelligunt sibi esse ornamento, ita vicissim filij colant ac venerentur suos parentes, vt à quibus eorum gloria & decus pendeat. Dicitur enim in Ecclesiastico: Gloria hominis ex honore patris sui. Quod de carnalibus patribus & filiis dicitur, idem & de spiritalibus dicendum. Senum enim, hoc est, patrum veteris testamenti ornamento est, quod ipsorum sint filij, non tantum Apostoli, sed & filij horum, quos illi per fidē genuerunt Christo: & vicissim gloria atque honor filiorum noui testamenti est, quod Patriarchæ & Prophetæ veteris testamenti sint patres eorum. Sciendū autem dictionem, gloria, posse hic accipi, aut vt significet decorem vel honorem, aut vt significet gloriationem, sitque sensus filios gloriarī in suis patribus. Priorem enim significationem magis habet dictio Hebræica, posterio rem dictio Græca *καύχημα*, quæ valet idem quod gloriatio. Post hanc sententiā sequitur apud Græcos sententiā quæ aliquoties apud Augustinū & alios occurrat. Fidelis totus mundus diuitiarum est, infidelis autem neque obolus, Vide August. lib. 5. Confess. capite. 4. & epi *August.*

Psal. 39.

Eccle. 3.

August.

7. *Non decet stultum verba composita, nec principem labium mentiens.*

PRO verba composita & labium mentiens, Hebræa habent, labium excellentiæ vel authoritatis, & labium mendacij vel falsitatis. Itaque labium excellentiæ opponitur labio mendacij, cum pulchra vocum allusione, quæ non potest hic sicut & in multis huius libri sententiis in versione exprimi, quæuis vt aliqua sit apud nos similis vocū hic allusio, dici possit, labium

labium authoritatis & labiū falsitatis. Pro labio excellentiæ noster vertit, verba cōposita, quia per labium excellentiæ significatur oratio prætabilis & grauis, vt quæ tractat de rebus grauibus ad salutē Reipub. spectantibus. At hæc oportet non impræmeditatā esse aut incōcinnā, sed aptis beneque ordinatis verbis ac sententiis consistere. Itaque significatur, quod sicut res grauis non decet varios, ita nec vanitas graues, quodque stultos aut imperitos minimè decet huiusmodi oratio quæ magnos tantum decet viros & doctos, qui sua dignitate & authoritate orationi huiusmodi pondus addere possint, ita & Principes viros minimè decet mendacium, vt quorum verbis propter authoritatem omnes facile adhibēt fidem, qui proinde quam plurimis facile possent imponere. Quomodo ergo stultus adimit authoritatem orationi quæ ei debetur, ita princeps dat authoritatem quæ falsitati non debetur. Discere licet ex hac sententiā quales debeat esse prædicatores verbi diuini, nempe nequaquam stulti, hoc est, imperiti & mundana sectantes, sed planè principes virique graues, & authoritate tum doctrinæ, tum officij præditi. Item tales ab omni mendacio & falsitate debere esse alienissimos, maximè dum pro officio suo cōcionantur ad populum. At iam dudum leuissimis & indoctissimis hominibus ferè munus prædicandi commissum fuit, qui & ipse multis vanis & falsis sæpè sermones suos suffarcire soliti sunt.

8. *Gemma gratissima expectatio præstolantis: quocumque se vertit, prudenter intelligit.*

HEBRÆA longè aliter sic habent: Lapis gratiæ, id est, lapis preciosus, est munus in oculis dominorum suorum, ad quæ se verterit, prosperabitur. Quo significatur munus alicui collatum, esse apud eum in precio velut gemmam aliquam gratam, & proinde muneris prosperum effectum consecutura apud eū cui conferuntur, atque ab eo quæ desiderantur, impetrantur. Itaque significatur muneribus homines delectari, ac munera ferè omnes placare, iuxta illud: Munera crede mihi placant, hominēque deosque. Verbum *שכר* Sacal, quod iam veritum, prosperabitur, significat etiam, & proprie, intelligere, eamque significationē secutus est noster interpres. Quidam in sua versione contrarium huius secundæ significationis sensum amplexus est, existimans in hoc verbo literam *ש* Sin positam vt aliquando sit, pro Samech *ס* scilicet pro *שכר* iuxta quam acceptionem verbum hoc significabit infatuare, & erit sensus, Munus, eo quod sit velut gemma grata in oculis eorum qui illud consequuntur, excæcaturum & infatuaturum eos, iuxta illud Deuter. Munera excæcant oculos sapientum, & mutant verba iustorum. Mirum quid secutus sit noster interpres, cum vertit expectatio præstolantis, cum illud nec cum Græcis conueniat, nisi quod videri possit legisse literam Resch pro Dalet *שכר* Sachar, scilicet pro *שכר* Sachad. Nā illud significat ma ne querere. Est autem sensus nostræ literæ iste: Res expectata à præstolante magnis ab illo, estque in oculis lans. in prouerbo.

Deut. 16.

eius velut gēma gratissima, itaque quocūque se talis expectans vertit, et quicquid aggreditur aut quocūque diuertit, prudēter se gerere studet quo re desideratissima non fraudetur, sed eā aliquādo assequatur. Beda hanc sententiā generalem peculiariter applicat ad id, quod omnium maximè est desiderandum, felicitatem scilicet æternam quæ margaritæ preciosæ comparatur, Math. 13. ob quam comparandam homo prudens vadit et vendit vniuersa quæ habet,

9. *Qui celat delictum, querit amicitias: qui altero sermone repetit, separat fœderatos.*

COMMENDAT hæc sententiā silentiū delictorum proximi, ac eorundem delationem condemnat. Quod autem dicitur in prima parte. Qui celat delictum, querit amicitias vel vt aliqui legunt, amicitiam, primū quidem accipi potest de amicitia quæ sibi comparat qui alterius delictum tegit. Nam per hoc efficitur quis multis gratus. Secundo etiam potest accipi de amicitia quam inter alios fouet, qui proximi errat a celat. Nam qui proximi delicta tegit, non sibi tantum hac ratione multorum amicitiam parat, sed & inter alios bene sibi consentientes amicitiam fouet, & dissidentes sæpè conciliat, dum quod quis in alium vel verbo vel facto peccauit, tegere et excusare studet. Vnde per cōtrarium subditur. Qui altero sermone repetit, separat fœderatos. Vbi quod dicitur altero sermone, aut significat sermonem qui aliter rem narrat quā prius narrata est, quo scilicet res deprauatur & maligne refertur, aut simpliciter sermonē nouum, qui alter sit ab eo quo res quæpiā prius audita est referri, vt sit sensus. Qui quod semel audiuit, idipsū altero nouoque sermone repetit. Hebræa tantum habet. Qui iterat rem vel verbum, aut qui mutat verbū. Quod sequitur, separat fœderatos noster interpres c. superiori vertit separat principes. Solent autem principes partem fœderibus amicitiam inter se seruare quam in magnam Reipub. dispendium, falsi prauique delatores sæpè rumpunt.

19. *Plus proficit correctio apud prudentem, quam centum plagæ apud stultum.*

HEBRÆA ad verbum habent. Terret vel frangit increpatio intelligētem magis quam percutere stultum centies. Itaque apud nos dictio correctio adiuuē accipi debet correptione & increpatione qua quis verbis alium corrigere studet, quæ etiam si sit vnica tantum, tamen in cordato plus proficiet quam multa verba in stulto, quemadmodum experientia testatur. Proinde discrimen indicat hæc sententiā inter cordatum et stultum, ac argumentum prudentiæ ostendit.

11. *Semper iurgia querit malus, angelus autem crudelis mittitur contra eum.*

HEBRÆA et sic verti possunt. Profecto vel tantū rebellis querit malū, et ad hūc modū. Profecto vel tantū rebellionem querit

malus

malus, quorum postremum secutus est noster in terpres vertens. Semper iurgia querit malus, hoc est, qui maligno & perverso est animo, semper contentionibus deditus est, pacem non amat, iurgia contra se & inter alios excitat. Sunt enim qui quadam ideo tantum defendunt non quod vera esse videantur, sed quia eis est voluptati ab aliis dissentire. Id quod cum in omnibus malis, tum in haereticis maxime apparet. Ideoque contra talem mittetur angelus crudelis, quia aut ab homine iudice mittetur contra eum nuncius mortis, hoc est, morte plectetur ob excitationes seditiones in Repub. aut à Deo angelus malus contra eum mittetur, qui eum sine misericordia ad aeternum secum rapiat supplicium, aut etiam in praesenti vita variis affligat malis, quemadmodum afflicti sunt ab angelis malis Aegyptij, semper iurgantes & obsistetes Moysi & Aarō, iuxta illud Psal. Misit in eos iram indignationis suae, indignationem & iram & tribulationem, immisiones per Angelos malos.

Psal. 77.

12 *Expedi magis vrsu occurrere raptis fetibus, quam fatuo confidenti sibi in stultitia sua.*

AD verbum hebraea aut sic sunt vertenda: Occurrere vrsu orbatum in virum & non stultum in stultitia sua, & sic aliquid erit subintelligendum in hunc modum. Optabile aut tolerabile est vrsu occurrere homini, non autem stultum occurrere alicui in sua stultitia, hoc est illud tolerabilius, optabilius & minus formidandum est quam istud, quia ab hoc plus imminet mali qui cum sua stultitia aliquem inuadit & impetit, ut qui non tantum vitae corporali nocere solet, sed & famam animae. Aut sic per imperatiuum verti possunt, Occurrere vrsu orbato in viro, & non stulto in stultitia sua. Qua locutione, phrasi hebraica significatur potius illud faciendum quam istud. Quod secutus noster interpres vertit, Expedi magis vrsu, &c. Addidit autem de suo duas illas dictiones confidenti sibi. Significat autem haec sententia hyperbolica comparatione valde cauendum ne quis contendat cum stultis, eorumque stultitiam obistere conetur disputando & arguendo, maxime si in sua stultitia & errore sibi placeat & confidat. Est enim vrsus animal aliqui ferocissimum & homini inimicissimum, at huius ferocitatem conduplicat perdidisse catulos, unde vel tunc maxime formidabile est. Itaque & huiusmodi comparatione significatur à Chusi quam sit formidandus David cum suo exercitu. Tu inquit, nosti patrem tuum & viros qui cum eo sunt esse fortissimos & amaro animo, veluti si vrsu raptis catulis in saltu sauiat. Nihilominus tamen humano ingenio & industria saepe superatur hoc animal. Caeterum stultum in sua confidentem stultitia nulla neque arte, neque viribus possumus domare, quemadmodum hac tempestate patet in nostris haereticis, qui disputationibus non tantum non sanantur, sed irritantur magis ac ferociores fiunt, sauietes in eos qui ipsis bene volunt, & ad sanioerem mentem eos reducere conantur. Venerabilis Beda mystice per vrsam furorē gentilitatis intelligit, ut significetur facilius esse doctis sanctis furori gentilitatis occurrere rapiendo factus eius, atque à bestiali eius sauitia ad fidei pietatem conuertendo quam haereticum quemlibet confidentem sibi in sui perfidia dogmatis, ad fidem rectam reuocare, vel catholicum praua agentem, ad bonae operationis statum reducere.

13 *Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo eius.*

INDICAT haec sententia quam magnum sit malum, ingratitude illa pessima qua qui dam malum repēdunt pro bono, quales sunt praeter alios stulti confidentes in stultitia sua (de quibus in sententia superiori) dum ab aliquo bene monentur & corripuntur. Qui inquit, reddit malum pro bono, hic ut non simpliciter peccat (bis enim peccat) ita non semel tantum punietur, sed non recedet malum poene de domo & familia eius, quemadmodum pulchre explicatur ad longum Psal. 108. Dicit autem, Non recedet malum, siue quod sic frequenter fiat, siue quia omnes tales hoc merentur, quemadmodum plerumque huius sententiae sunt intelligendae.

14 *Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum: & antequam patiatur contumeliam, iudicium deserit.*

CLARAM & iucundam Hebraea habent sententiam in hunc modum, Aperit aquas principium contentionis, & antequam misceatur lis, desere, scilicet lite, hoc est, Principium iurgiorum est, sicut cum quis aquas cohibitas aperit exitumque eis praebet. Nam sicut cum aquis exitus aperitur magna inundationis causa praestatur, quam postea non facile est cohibere aut reuocare, ita cum contentioni & iurgio principium datur, nascitur ex eo frequenter impetuosis furor omnia turbans, quem componere non ita sit facile, & sicut vel minima apertura in principio aquis data, violentia aquarum mox fit maxima, ita cum principium litis minimum sit & parui fiat, frequenter instar impetuose currentis aquae, in rabiem & multa mala procedit. Proinde monet Sapiens ut antequam lis misceatur & contentio ex utraque parte incalcescat, lis deseratur, quemadmodum consultum est angustum aquarum foramen mox obturare priusquam violentia aquarum dilatetur. Non recte ergo Lyranus (ut non dicam ridicule) nostra litera explicuit: sic scribens: qui dimittit aquam, bibens vinum nimis forte, caput est iurgiorum, quia lites oriuntur ex ebrietate. Dimittere enim aquam non est hic positum pro deserere eam & abstinere ab ea, sed pro eo quod est aquam non cohibere, sed eam laxare in fluxum, quemadmodum bene intellexit D. Gregorius hunc locum tractans lib. 7. Mora. c. 24. unde & Beda suum hoc loco, ut & alia saepe commetarium mutuatus est, Aquam, inquit, dimittere, est linguam in fluxum eloquij relaxare. Quo contra in bonam partem dicitur, Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo dimittit aquam, caput est iurgiorum quia qui linguam non refrenat, concordiam dissipat.

Gregor.

Prou. 18.

Vndè diuerso scriptum est: Qui imponit stulto silentium, iras mitigat. Haec illa. Habebit nostra litera sensum hebraice lectionis, si subadiatur similitudinis particula, quae frequenter in his sententiis est subintelligenda, in hunc modum, Sicut qui dimittit aquam, ita est caput iurgiorum. Et quod sequitur hunc habet sensum, Et is qui caput est & auctor iurgiorum, antequam patiatur contumeliam aut iniuriam quae huiusmodi auctores dissidiorum sequi solet, deserit iudicium, hoc est, id quod iustum est. Significatur ergo id est taleni incidere in contumeliam, quia ipse prior deseruit aequitatem. Aut si nomine iudicij significetur causa forensis, quae tractatur coram iudice, (dictio enim Hebraica litem significat) sensus esse potest. Quoniam auctor litis similis est laxanti aquam: ideo si recte & consulte vult agere antequam grauem aliquam incidat ignominiam, deserit ceptam à se causam coram iudice, iuxta illud: Esto consentiens aduersario tuo, &c.

Math. 5.

15 *Qui iustificat impium, & qui condemnat iustum, abominabilis est vterque apud Deum.*

Psal. 9.

Math. 5.

Esa. 5.

DVPLICITER contingit iustificare impium & condemnare iustum, aut in quotidiano sermone dum quis impium iustum dicit & tanquam iustum laudat, iuxta illud Psal. mista: Laudatur peccator in desideriis animae suae, & iniquus benedicitur. Et contra iustum pro impio habetur & calumnia afficitur propter iustitiam, iuxta illud Saluatoris: Beati estis cum maledixerint vobis homines, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis. Aut in iudicio, dum auctoritate iudicis impius lata sententia absoluitur, & iustus condemnatur, iuxta illud Esaie: Qui iustificatis impium pro muneribus & iustitiam iusti aufertis ab eo. Vtrunque malum utrobique aequè est & similiter Deo abominabile, quia per vtrunque similiter fit iniuria iustitiae, & iniustitiae fomentum praebetur.

16 *Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit?*

SIGNIFICAT haec sententia iuxta hanc nostram lectionem stulto diuitias non esse vtilis satis, sed potius inuitiles. Diuitiae enim expetuntur potissimum ad subleuandum hominis inopiam, stulto autem, hoc est, homini non sanae mentis maxime opus est sapientia. At hanc talis diuitiis comparare non potest, siue quia diuitiae, non sunt per se precium sapientiae, siue quod stultus suo vitio eis uti nesciat ad sapientiam comparandam, quemadmodum eis sapiens uti nouit ad sapientiam conquirendam. Itaque sequitur stulto diuitias non prodesse, ad id quo indiget obtinendum, imò potius inuitiles esse & noxias, ut qui ob sapientiae carentiam eis non solum non possit bene uti, sed male necessario vtatur, ad luxum scilicet & voluptates illi noxias, amissurus ut in plurimum diuitias per abusum, & in extremam peruenturus paupertatem. Simpliciter significat sententia sine sapientia diuitias prodesse non posse, atque illam diuitiis lan. in prouerb.

proprie non parari, & proinde sapientiam longe diuitiis praefendam esse, quantumuis eas mundus magnificat, tum quod illa sine diuitiis prodesse possit, tum quod facile diuitias homini comparet: Hebraea paulo diuersam habent sententiam in hunc modum. Ad quid est precium in manu stulti ad comparandam sapientiam, cum non habeat cor? Quo significatur quoniam diuitiae multum prodesse possint homini cordato ad sapientiam obtinendam, frustra tamen huiusmodi sapientiae precium esse in manu & potestate stulti ob cordis inopiam, & proinde non tam pecunia quam animi praestantia parari sapientiam. Quod ad literam dicitur de diuitiis temporalibus, Beda applicat ad diuitias spirituales, intelligens scripturam sacram, quam habere iudicis & haereticis non prodest, cum ea uti recte non possint ad veram comparandam sapientiam. Idè & in malos catholicos dici potest quibus non profunt diuitiae verae fidei.

17 *Qui altam facit domum suam, querit ruinam. & qui euitat discere, incidet in malum.*

HVNC versus hebraea non habent, habet tamen Graeca, & mox sequitur quod cum priori coincidit membro, cum dicitur: Qui exaltat ostium, querit ruinam. Significat autem prius membrum superbiam sequi deiectionem, eumque qui se exaltat, humiliandum, quemadmodum qui nimis alte aedificat, domum suam ruinam & vi ventorum magis obnoxiam facit. Secundum membrum similiter significat eum qui praesuperbia recusat doceri, in varia mala casurum, unde per sapientiam eripi potuisset, suaeque superbiae dignas poenas daturum.

18 *Omni tempore diligit qui amicus est, & frater in angustiis comprobatur.*

REVITER & clare sapiens praescribit vobis amici conditiones, ut eum à ficto & temporario amico per hunc modum dignoscamus. Is, inquit, qui amicus est, verus scilicet & non fictus, omni tempore diligit, hoc est, non solum in tempore prospero, sed & in tempore aduerso. Et in angustiis, tum demum comprobatur quis sit homini frater, id est, verus amicus & fratris germani loco. Habent quidem Hebraea: Et frater in aduersitate nascetur. At fratrem in aduersitate nasci, non est aliud quam eum qui in aduersitate persistit in amicitia, hoc ipso fieri homini fratrem & dignum qui frater vocetur. Quod non est aliud ab eo quod noster vertit, Et frater in angustiis comprobatur. Ecclesiastici 6. simili nota docetur discrimen veri & ficti amici, cum dicitur: Si possides amicum, in tentatione posside eum, & ne facile credas ei teipsum. Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis. Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coequalis, &c. Et Seneca: Amicos secundae res optime parant, aduersae certissime probant. Et alius, Scilicet ut fuluim spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est inspicienda fides.

Eccle. 6

19 *Stultus homo plaudet manibus, cum sponderit pro amico suo.*

SECUNDVM hanc nostram literam significatur stultitiae signum esse, si quis

sponsione à se pro alio facta gaudeat, manibus que præ gaudio plaudat, quasi re bene gesta, gaudens quod hoc officio sibi amicis promeruerit. Declarat enim hac ratione se non intelligere, quali periculo se exposuerit, quâ multi fidei iussionibus in varias lites & molestias inciderint, atque ad inopiâ & miseriam peruenierint, propter quâ potius deberet qui fidei iuberet, iuxta Sapientis, consilium supra ca. 6. sollicitus esse ut a periculis imminentibus liberetur. Fili, inquit, mi, si sponderis pro amico tuo, fac quod dico, & temetipsum libera, discurre, festina, &c. Hebræa ab aliis sic vertuntur. Vir stultus figit manum spondens sponsonem pro proximo suo, vel apud proximum suum. Quia sententia significatur stultitiæ esse facile figere manum, hoc est, stipulari & fidei iuberi pro alio, ob pericula scilicet ipsum manentiâ. D. Hieron. securus Septuaginta figere manum intelligit, complodere manus præ gaudio. Habent enim Septuaginta *ἐπιπορεύει ἐπιχαρῶν*. Dicant ex hac sententia quam stulti sint qui cum gaudio officium regendi alios suscipiunt, pro quibus Deo sunt reddituri rationem.

20 *Qui meditatur discordias, diligit rixas, & qui exaltat ostium, querit ruinam.*

OSTIVM legendum est, non os suum, ut quidam libri habent, Nam Hebræa & emendatior Latini codices ostium habent, quamvis per ostium hic quidam intelligant os & labia hominis, ut quæ sunt ostium corporis humani. Itaque coincidet secundum hunc sensum utraque lectio in idem, significabiturque eum qui superbe loquitur, deiciendum & humiliandum. Priorem partem Hebræa aliter habent & elegantius sic, Qui diligit rebellionem (vel peccatum) diligit litem. Dicitio enim *רִיבָה* Peleg & singulariter rebellionem & generaliter quamvis prævaricationem ac peccatum significat, cum omne peccatum sit rebellio quædam. Priorem significatione noster securus videtur, & est sensus: Qui diligit rebellionem, atque ideo apud se meditatur discordias introducere, hic declarat ipso facto se diligere rixas, rem minimè diligibilem. Nam ex rebellionem ac discordia animorum, rixæ consequuntur. Aut qui per animi superbiam sic est affectus ut semper contrarij sentiat, & defendere velit contrarium alterius sententiæ, declarat se amare rixas, quæ hinc semper consequuntur, & multa afferunt mala. Similiter & quodvis peccatum ac prævaricatio rixam generat, ut etiam verum sit, qui diligit peccatum, diligit litem, & qui eadè superbia, qua rebellionem amat ac meditatur discordias, ostium, hoc est, domum suam exaltat (pars enim pro toto ponitur) aliis se præferens, nec quibus debet subiaci volens, talis ipso facto querit ruinam & casum, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, & domus in altum ædificata, ruinæ magis est obnoxia. Condemnat ergo hæc sententia superbiam malum, ut quod sit rixarum & ruinæ ac contritionis causa.

21. *Qui peruersi cordis est, non inueniet bonum: & qui vertit linguam, incidet in malum.*

CONDEMNAT hæc sententia & eum qui peruersum habet cor, & eum qui in-

uersam aut peruersam habet linguam, hoc est, & eum qui prauus est cordis, omnia maligne apud se interpretans, praua corde aliis machinans, ac peruersitatem cordis regens atque dissimulans. Et eum qui sic vertit linguam suam ut aliud loquatur quam cogitet, ad decipiendum simplices, ut aliud in præsentia dicat adulando, aliud in absentia, aut ut praua loquatur & erronea. Vtrunque vult significare Sapiens & cariturum bono & casurum in malum, quâ uis elegantiam causa de peruerso corde solum dicat, quod non inueniet bonum: de peruersa lingua, quod incidet in malum: Nô enim Deus tantum punit peruersitatem operum, sed & cordis & linguæ. Caietanus intelligit de prioribus dictum, Non inueniet bonum: de posteriore, incidet in malum, ad significandum quod iste peior sit illo, quanto peius est incidere in malum, quam carere bono.

22 *Natus est stultus in ignominiam suam, sed nec pater in fatuo letabitur.*

HOC est natum esse cedit stulto in ignominiam, sed & generaliter stultum cedit patri in merorem. Hebræa habent, Qui generat stultum, ad merorem sibi, & nô letabitur pater stulti. Quo significatur quod cum patres ex generatione sua expectent gaudium, gaudeantque homines se habere proles, tamen contra euenit in stultorum parentibus, qui generando stultos, merorem sibi generant, ita ut præstitisset non procreare nec habere liberos, quam habere improbos, quos pater sine tristitia non potest intueri, & unde propter illorum improbitatem in varios merores & mala frequenter incidit. Noster interpres pro participio actiuo legisse videtur participium passiuum, punctis scilicet vocalibus mutatis, significaturque hominem improbum suam stultitiam efficere, ut cum alioqui natus sit ad bonum suum atque ad viuendum, natus sit ad proprium dedecus, iuxta illud Saluatoris: Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille. Itaque significatur quod eius vitio ad natiuitatem eius sequatur ipsius ignominia. Male ergo legitur in plerisque libris, In ignominia sua. Simili sensu 1. Mach. 2. dicitur. Ut quid natus sum videre contritionem populi mei?

23 *Animus gaudens etatem floridam facit, spiritus tristes exiccant ossa.*

SIMILIS est hæc sententia illi quæ superius habetur in cap. 15. versu 14. ut ibi dictum est. Cæterum pro ætatem floridam facit, alij ferè vertunt, bene facit Medicina, ut subaudiat partem similitudinis, ut, & sit sensus: Animus lætus bene disponit corpus sicut medicina. Est enim, lætitia mentis, optima corporis medicina. Aut verti potest, bonam facit medicinam hoc est, efficacem eam reddit. Nam ægroto medicina parum prodest, nisi animo sit læto & expedito. Dicitio enim Hebraica *רָחַם* Geha hic posita proprie significat medicinam & sanationem. Videri tamè hic potest posita potius pro sanitate & valetudine, unde vertit quidam, bene disponit valetudinem, & alius, bonam reddit habitudinem, iuxta quod bene

bene & noster vertit ætatem floridam facit, sicut & 70 pulchrè habent, *καρδιά ευφρομένη ευδαιμονία*. i. cor lætum bene habere, aut bene dispositum esse facit. Contra spiritus tristis exiccant ossa, hoc est, membra corporis quæ ossibus constant. Sic enim sæpè Hebræi vsurpant nomen ossis, ut supra est annotatum. Caietanus intelligit ossa exiccari, cū exiccantur medullæ quæ ossibus continentur. Simile est Ecclesiastici 30. Iucunditas cordis hæc est vita hominis, & exultatio viri est iocunditas. Et Hippocrates *φροντις χαλπι νιοσ*, hoc est, cura grauis est morbus. Et Lucretius: Et dolor & morbus læti fabricator uterque. Mysticè hanc sententiam sic pulchrè explicat Beda: Qui interna spiritus consolatione lætatur, etiam bonæ actionis flore decoratur & fructus præmiorum præstolatur cælestium. Qui verò tristitia seculari quæ mortem operatur, angitur, pinguedinè diuinæ charitatis in robore virtutum quas exercere videtur, habere nullatenus valet, sed quali exiccatis ossibus mercescit, quia in bonis actibus quos facit gratiam dilectionis amittit.

24 *Munera de sinu impius accipit, ut peruertat semitas iudicij.*

DVPLICITER accipi potest, quod dicitur impius accipere munera de sinu. Aut enim intelligi potest de accipiente munus à dante illud, ut de iudice vel aduocato, aut de sic impio, accipiente munus ab aliquo qui ei dat illud ad corrumpeudum ipsum. Et tunc accipere de sinu, est accipere secreto & latenter, ita ut ipse accipiendi modus, magis arguat impietatem, quam accipiens munus cupit tege re. Aut intelligi potest de accipiente munus è sinu suo ad dandum illud alicui quem cupit in iudicio peruertere. Ut ut est significatur nô quodlibet delictum esse, sed impietatem esse siue accipere ab aliquo, siue dare alicui munus ad corrumpeudum iustitiam. Vtrunque simul videri potest sapiens ambiguo sermone in originali litera significasse. Nâ dicitio (sinu) ponitur apud hebræos in regione genitui, ut videatur vertendum munus de sinu impij. Et tamen verbum, accipit, desiderat nominatiuum, impius. Itaque significatur & impium esse qui accipit munus, & eum à quo accipitur. Quod si impius est qui pro munere peruertit vias iudicij, hoc est, leges iustitiæ, ubi de caducis agitur, hoc est, leges iustitiæ, ubi de conscientia præsidis Episcopus aut sacerdos eum iactura animarum pecunias accipit, ut peruertat iudicium.

25 *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in sinibus terræ.*

PRIO R huius parabole pars dupliciter accipi potest. Fere enim sic accipitur ut si gnificetur sapientiam prouidentiam relucere, seque quamvis in corde abdita sit, ostentare & declarare in vultu ipsius, ut quod hic dicitur, coincidat cum illo Eccles. Sapientia hominis lucet in vultu eius, iuxta quem sensum, quæ sequitur pars significat oculos stultorum vagos esse & instabiles, ut qui vel ad fines terræ re-

spiciant, nunc huc, nunc illuc deflexi, ac proinde sua instabilitate, hominis stultitiam coarguentes, sicut contra vultus sapientis, grauitate & maturitate, hominis sapientiam testatur. Hunc sensum & græca significant quæ habent *τὸ γινώσκον συνέτιον ἀνδρὸς σοφοῦ*, id est, viri sapientis facies est intelligens. Aliter tamen etiâ accipi potest, ut sit sensus. Sapientiam semper esse in oculis prudentis, ipsique eam videri claram & eximiam, præ omnibus aliis ipsam ad eam semper intendere & respicere ut secundum eam vitam suam instituat, ac de omnibus rebus rectè iudicet. Hic enim sensus magis videtur conuenire hebraicæ veritati, quæ non habet in facie, nec habet verbum, lucet, sed tantum. Cum facie prudentis sapientia, scilicet est, hoc est, corâ prudētē est sapientia. Iuxta quæ sensum quod sequitur ex opposito, Oculi stultorum in sinibus terræ, significat oculos stultorum terrena tantum respicere, quibus adeo non saturatur ut præsentibus nequaquam contenti, etiam aliena quæ procusunt, desiderent, vel orbis dominium ambicentes.

26 *Ira patris filius stultus, & dolor matris quæ genuit eum.*

SIMILIS est hæc sententia aliis plerisque huius libri, significans stultum filium parentibus malas reddere vices, pro beneficiis acceptis ab eis, ut qui in patre excitet iram & indignationem ad vindictam ipsum commouentem, in matre dolorem & amaritudinem animi. Itaque causaliter accipiendum est quod dicit, filium stultum esse iram patris vel dolorem matris. pulchrè autem iram patri quæ viro magis conuenientem, dolorem matri tanquam mulieri magis accommodum tribuit.

27 *Non est bonum damnum inferre iusto, nec percutere principem, quia rectè iudicat.*

SIGNIFICAT hæc sententia duo mala plerisque contra iustitiam admittere dū & primum, iusto iniuste nocent, damnum ei in bonis aut corpore inferentes, & deinde principibus iudicibus, qui contra eos in defensionem iusti sententiâ protulerunt molesti sunt, lingua eos aut etiam manu insectantes & percutientes. Vtrunque dicit non esse bonum, plus tamen significare volens quam dicit, nimirum vtrunque esse valde malum & impiū, nec apud deum ac homines graui cariturum ultione.

28 *Qui moderatur sermones suos, doctus & prudens est: & preciosi spiritus vir eruditus.*

PRIO R huius sententiæ pars satis est manifesta, docens illinc probari posse hominis doctrinam & prudentiam, quia moderari nouit suos sermones, ita ut nec plus nec minus quam deceat loquatur, nec quouis tempore aut loco quod nouit effusiat, sed ut habent hebræa, contineat apud se eloquia sua, tacēda reticens & tēpori opportuno quæ dicenda sunt seruans, eaque debito cū moderamine proferens. Cæterum secunda pars quæ significare videtur, virū eruditū habere preciosum spiritū, vel ut alij vertūt, nobilē animum,

non bene conuenire videtur priori parti. Na ea requirit vt ostendatur quis sit vir eruditus non quid sit. Itaque vertendum erat. Et qui est preciosus spiritus, vel qui preciosus est spiritu, est vir eruditus. In quem sensum & nostra litera facile accipi potest, si sic ordinetur. Et homo vel vir preciosi spiritus, est vir eruditus. Vt autem intelligatur quem dicat preciosi spiritus vel potius preciosum spiritu, obseruanda quaedam apud hunc sapientem sententia, vnde de huius intellectus pendet. Dicit enim cap. 29. Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterum. Quo significatur stultum temere profundere quicquid habet in animo suo, contra sapientem plerumque apud se retinere secreta, suo tempore profertenda. Et ca. 27. vrbis patienti comparatur vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum, id est, reticere quod habet in animo. Itaque pretiosum spiritu vel hominem pretiosi spiritus dicit, qui nouit spiritum suum retinere & cohibere, ita vt non temere quod habet in animo & quod sentit, profundat, quique non facile, sed aegre & cum deliberatione matura spiritum suum ostendat, quem nos nostro idiomate dicimus carum in verbis suis, hoc est parcum, phrasi non dissimili ab ealocatione quae est i. Reg. 3. Sermo domini erat preciosus in diebus illis, id est, rarus & parcus. Hunc sensum priori parti bene conuenientem habent & Septuaginta qui verterunt μακρόθυμος δὲ ἀνὴρ ὀργήν. id est, longanimis autem est vir prudens. Habet & quidam recentior qui vertit, Et animi frigidi, homo prudens est, exponens animum frigidum, animum remissum & non temerarium in loquendo. Vt autem verterit animum frigidum, in causa est quod vocem Hebraeam רָחַץ Vecar legerit, & interpretatus sit vt scribitur, quod sic videretur esse sensus priori parti conuenientior. Sic enim dictio Hebraea valet idem quod, Et frigidus, cum alij legant aliter quam scribatur, nepe רָחַץ lecar, quod preciosum significat, quae significatio bene loco etiam conuenit, & cum illius versione coincidit si phrasis scripturae bene intelligatur.

29 Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur: & si compresserit labia sua, intelligens.

Deo taciturnitas & silentium arguit hominis doctrinam & prudentiam, iuxta sententiam superiorē, vt etiam stulti & indocti, si tacere nouerint, sapientes reputentur & intelligentes ab his qui nouerunt eos, imo & ab his qui nouerunt qui saltem in ea parte & pro eo tempore prudenter eos agere fatentur.

CAPVT XVIII

1 Occasiones quarit qui vult recedere ab amico, omni tempore erit exprobrabilis.

HEBRAEA longè secus habent, quāquā & ipsa variè à diuersis ob sententia obcurritatem (quam breuitas & dictionum ambiguitas parit) transferatur & exponatur. Ex variis autē versionibus & expositionibus hæc videtur conuenientior plerisque consideratis, Pro desiderio querit esse separatus (aut querit separationem) qui in omni re litibus se immiscet. Quo significatur eum qui quæuis cauillatur & in omnibus rebus lites excitat &

contentiones, ostendere se cupide querere, vt sit ab omnium amicitia separatus, nec magnificere cuiusquam beneuolentiam. Nostra versio imitata est Septuaginta qui sic legunt, τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνὴρος βουλόμενος χωρῆσαι φίλον, ἢ πᾶσι δεκάγωνα ἐπινοήσας ἐπινοήσας, hoc est, occasiones querit vir volens separari ab amicis. In omni autē tempore erit probrosus. Videtur Septuaginta pro Thaauah legisse תַּחַת Nun scilicet pro Vau, inter quas literas parua est apud Hebraeos differentia. Nā Ana significat occasiones querere. Et vltimā versus dictionē יְגַלְגַּל Ithgallah, quæ apud hunc sapientem semper accipitur pro litibus se immiscere videntur accepisse per Metathelism pro יְגַלְגַּל, Ithgall. Nā verbū יְגַלְגַּל gaal significat reprobare. Hinc ergo omnis hæc nascitur varietas. Ceterū nostræ versionis sensus est manifestus. Significatur enim eum qui amicitiam alicuius fastidit, & ex animi instabilitate vel malitia ab amico vult recedere, cum non habeat iustam discedendi rationem, vndique querere occasiones & discedendi & discessionem excusandi, nunc hæc, nunc illa causando, vt ostēdat se iuste recedere. Proinde talē merito probrosus fore apud omnes, nec quouis tempore maculam illam eluere posse, vt qui nequaquam læsus amicitiam deseruerit, quam etiā læsus non temere deserere debuisset, quique falsas aut inualidas suæ desertionis prætextit causas, peccans proinde multis modis. Secundū hanc autem explicationem dictio exprobrabilis passiuè accipitur, cum iuxta exigentiam Græcæ dictionis potius iustitiam sit accipienda, vt significetur talē semper exprobrare & conuictari amico quem reliquit vitia sibi nota denudando, eiusque facta vbique carpendo quo suā discessionem iustam faciat. Veritas huius sententia manifesta est in quotidiana experientia, & potissimum in hæreticis, qui quandoquidē fastidio vetustatis, aut sua malitia querunt discessionem ab ecclesia, quiduis causantur, minutissima quæque, exaggerantes & calumniantes, omniaque insectantes & traduces apud populū, nihil aliud ferè inculcantes in omnibus suis concionibus quàm ecclesiasticorum vitia in quæ assidue debacchantur.

2 Non recipit stultus verba prudentia, nisi ea dixeris quæ versantur in corde eius.

NON habet Hebraea verbum, dixeris, sed sic, Non amat stultus intelligentiam, sed ea quæ corde suo volutat, nepe stultitiam & vanitatem. Et est sententia generalior, in qua sensus nostræ lectionis includitur. In qua nostra lectione dictio, nisi, posita est pro, sed tantum si, & est sententia clara.

3 Impius cum in profundum venerit peccatorum, contemnit, sed sequitur eum ignominia & opprobrium.

HEBRAEA ad verbum sic habent, Cum venerit impius, venit etiam contempus, & cum ignominia (vel despectione) opprobrium. Itaque similis est hic versus cum versu 2. cap. 11. qui apud Hebræos, vt supra dictum est, sic habet, Venit superbia, venit & ignominia, (vel despectio) & cum humilibus sapientia. Ex qua collatione facilius verus huius loci sensus

sensus percipi poterit, cum à diuersis variè explicetur. Sicut enim ibi significatur superbia comitari contemptum & despectionem aut ignominiam, Humilitatem verò sequi sapientiam, nimirum quia superbus præ se facit alios contemnit & ignominia afficit, ita & hic significatur impietatis comitem esse contemptum, quia impius alios præ se contemnit, vilipenditque, & iura & homines, ita vt nullo vel timore, vel pudore à malo retrahatur, nullisque bene consulentiū rationibus moueatur. Similiter in secunda parte cum dicitur: Cum ignominia est opprobrium, significatur eos qui in seipis sunt ignominiosi & probrosa committunt, opprobrium aliis adferre, quos contumeliosis impudentibus afficiunt, aut quos propter societatem & amicitiam probro & dedecore aspergunt. Noster interpret fecutus est Septuaginta, qui in priori membro quædam de suo addiderunt. Habent enim ἄνθρωπος ἐλθὼν ἀσέβης ἐς βλάβος κακῶν κατὰ ἄποβῆ, ἐπιρχόμενος δὲ ἀσέβῳ ἀρτυλιανὰς ἐνεδες, hoc est, Cum venerit impius in profundum malorum contemnit, sed sequitur ipsum ignominia, & contemptus, & est sensus, impium cum iam assueuerit malis, contemnere conscientiam suam remorsus, bonaque omnia consilia ac monita. Itaque sibi peccandi frenā relaxat, sed vt ipse omnes contemnit, ita vicissim ignominiam & opprobrium & in hoc seculo & magis in futuro sustinebit apud Deum & homines.

4 Aqua profunda verba ex ore viri, & torrens redundans fons sapientia.

LOQUITUR in prima parte non de quouis viro, sed de sapiente, Cæterum quidam intelligunt hac sententia significari duplicia esse verba sapientum, & quædam quidē profundæ aquæ esse similia, vt quæ non possunt à quouis intelligi, quædam verò torrenti vel flumini redundanti & fluenti, vt quæ sic facile fluunt ad omnes, vt quibus illa possit haurire & intelligere. Vnde Beda: Quia, inquit, doctorum verba fidelium quædam mystica latent & occulta, quæ solertiore comprehendantur industria, quædam verò aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligendum profluunt, rectè hæc & aquam profundam & torrentem dici redundantem. Verum simplicius fuerit intelligere verba sapientis comparari & aquis profundis & flumini redundanti, eo quod nunquam deficiant, nec vnquam exhauriantur, sed ex imo cordis prolata, subinde noua & noua, pari moderatione & intelligentia suppeditentur hominibus, atque ad eos profluant ex abundantia & profunditate cordis, ad instar fluminis scaturientis & indefignèter profluētis. Itaque aquæ profundæ comparatur, tum quia nunquam deficiat, tum quia non in ore (vt quidam ait) sed in pectore sint nata. Nec philosophandum cur potius torrens dictum sit quam flumen, cum Hebraea dictio vt runque significet. Bene autem vt habet Beda, verba sapientum aquæ comparantur, quia & lauant mentes audientium & irrigant, ne vel peccatorum sordē deformes remaneant, vel doctrinæ inopia cœlestis tabescant & quasi nociua ariditate deficiant.

Ian. in prouer.

5 Accipere personam impij non est bonum, vt declines à veritate iudicij.

HEBRAEIS pro vt declines à veritate iudicij, est ad subuertendum iustum in iudicio, vt significetur, quanquā semper malum sit accipere personam impij, nec vlla in re id fieri conueniat, maximè malum esse & omnino minimè conuenire vt in iudicio id fiat ad opprimendum iustum hominē & causam eius qui iustitiæ studet, subuertendam. Cum enim dicit (nō est bonum) plus vult significare quàm dicit, nepe id omnino non conuenire, & rem esse pessimam. Septuaginta verterunt in neutro genere ἡδικῶν ἐν τῷ δικασίῳ ἐν ἡγοίῃ, hoc est, declinare quod iustum est in iudicio, quod fecutus noster vertit, vt declines à veritate, hoc est, æquitate iudicij, & redit sensus eodē. Nam declinando à veritate iudicij opprimitur in iudicio is qui iustam fouet causam. Cæterum accipere personam phrasis est scripturæ ex Hebræis & Græcis deriuata. Hebræa enim habent שָׂרַשׁ Scheeth pene, quod ad verbum sonat suscipere vultum vel faciem, quāquā verti etiam potest, & melius; eleuare vultum, hoc est honorare faciem cuiusquam. Sic enim quodammodo exponitur hæc locutio Leuitici 19. vbi legitur. Nō consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis. Pro quo in prima parte Hebræa habent, sicut hoc loco, Nō accipies vultum. Septuaginta ferè verterunt βαυλιανὴν ἀποδοῦναι, vel ἀποδοῦναι ἀποδοῦναι, hoc est, admirari vel suscipere vultum vel personam. Nam dictio ἄποδοσις vt runque significat. Hinc est quod apud nos vertitur aliquando fumere faciem, vt in Psal. Facies peccatorum fumis: aliquando accipere personam. Vt vt est, hac locutione significatur, quod Latinius dicitur habere rationē & respectum alicuius, vt quia quis talem aut talem sese præfert, & talem personam gerit, ideo quis ei afficiatur, quod in iudicio, & his quæ ad iustitiam quam vocant distributiua pertinent, fieri nefas est.

6 Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat.

HEBRAEA ad verbum habet, Labia stulti venient in lite & os eius ad percussiones vacabit. Venire autem in lite noster interpret intellexit, liti se immiscere. Vnde vertit, miscent se rixis, quanquam simpliciter accipi potest venire in lite pro venire cum lite & lite secum adferre, vt cum secunda parte magis conueniat. In qua noster pro percussiones vertit iurgia, nimirum intelligēs sapientem loqui de percussionibus quæ verbis peraguntur & lingua, quas digladiationes vocamus, quanquā generalius accipi potest os stulti nō tantum prouocare iurgia inter alios & contra se, sed & percussiones manuum & pugnas. Frequenter enim per ea quæ temere effudit, non tantum rixas excitat, sed & pugnas aliorum inter se, & contra se, colaphos nonnunquam referens & vulnera, proinde bene subinfertur.

7 Os stulti contritio eius, & labia ipsius ruina animæ eius.

QVONIAM enim iurgia prouocat & digladiationes, suo sibi ore perniciem &

contritionem adfert suamq; animam perdit, aut illaqueat. Nam pro ruina, Hebraeis est, laqueus. Frequenter enim suis sermonibus perit stultus, eisq; in mala sic illaqueatur ut effugere non possit. Non solum autem os stulti ideo dicitur contritio eius, ruina & laqueus, quia adfert ei contritionem & perditionem, sed etiam quia suis ipse sermonibus sese confundit, dum contraria sibi loquitur, & suis capitur verbis.

8 Verba bilinguis quasi simplicia, & ipsa perueniunt usque ad interiora ventris.

REPERITUR hæc sententia infra ca. 26. ubi nos habemus. Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis. Hebraeis enim eedē sunt omnino dictiones, quamuis hic verterit interpres bilinguis, ibi susurronis: ibi intima cordis, hic interiora ventris. Vnde apud Græcos hæc sententia hic omittitur, & tantum illo capite in sequentibus ponitur. Porro pro dictione, simplicia, Hebraeis est dictio ambigua significationis, ut pote quæ in Bibliis tantum hoc loco habetur, & postea in eadem sententia repetita. Est autem radix dictionis utroque loco positæ ארץ Laham, quam Hebraei pleriq; teste Pagnino putant significare blandiri, lenire, quod secuti Septuaginta verterunt λέγει κεραιώπων μαλακούς, hoc est, verba adulantium mollia sunt. Nec ab hoc sensu multum diuersum est, quod noster vertit simplicia. Est ergo hic sensus. Verba eorum qui coram bene blandēque homini loquuntur, at post tergum susurrando hominis famam lædunt, sunt quidem in speciem simplicia, quia nullus eis dolus inesse videtur quantum ad ea quæ coram loquuntur, sunt enim blanda & mollia, at eadem perueniunt usque ad interiora ventris, hoc est, non secus atq; acutus gladius in interiora hominis depressus, graue homini vulnus inferunt, graueque dolorem, suntque valde nocua & mortifera, perinde atq; viscerū vulnera. Cum enim quis simplicibus, blandisq; illis verbis, quæ coram loquuntur, credens, postea deceptum se deprehendit, grauitur in animo suo torquetur, magisq; quam si ab aperto hoste suo malum aliquod accepisset. Aut si hanc sententiā quis malit accipere de verbis calumniatoribus, quibus susurriones homini detrahunt, sensus erit, Verba calumniatoris aut susurronis (vt habet secundus locus) sæpē sunt blanda ac sine omni malo videtur esse, quia quod criminantur, causantur se dicere inuitos, ac ipsa æquitate aut veritate coactos nec prima facie apparet illorum verba noxia esse, at frequenter non minus nocent quam vulnera in intimis hominis inflicta, grauemque mētibus hominum merorem atque læsionē inferunt, quæ nō facile curari possit, vnde in plerisque scripturæ locis talium lingua & gladio acuto comparatur aut sagittis acutis. Alij dictionem Hebræam vertunt percussiones, vel percussiones, vt ארץ Laham, per Meschathechim literarū positum sit pro ארץ Halam, quod est percussio & vulnerare. Itaque in priorē parte simpliciter verba calumniatorum comparantur percussio nibus aut vulneribus, in secunda ve-

ro parte exaggerando dicitur ea non quibuslibet percussio nibus aut vulneribus esse similia, sed quæ descendunt in intima, hoc est, quæ mortifera sunt ac incurabilia maximēque noxia. Quidam vertit Calumniatoris verba sunt quasi seipsum ferientis, nimirum quia dictio hic posita est participium in coniugatione reciproca significationis Hithpaal, intelligitq; calumniatorem quasi seipsum ferire, quia ita criminatur, vt inuitus. & vero coactus facere videatur.

9 Pigrum deiicit timor, anima autem effeminatorum esurient.

NON est hic versus apud hebræos nec in quibusdam veteribus exemplaribus. Est tamen in græcis vnde hic ascriptus est. Significat autem timorem laboris subeundi deterere ab opere, & animo deiicere pigrū, ideoque fieri vt talis effeminatus, minimeque virili animo, penuriam pati cogatur, quemadmodum hoc libro plerūque similes sententię docent.

10 Qui mollis est & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis.

QUAE DAM verba de suo adiecit interpres explicandi gratia. Nam hebræa simpliciter habent. Est remissio in opere suo frater est dissipantis, hoc est decoctoris. Quo significatur eum qui in negotio suo & opere quod ei incumbit cessator est, ita vt non studeat suum negotium promouere, similem esse ei qui iam parta dissipat. Nam vt hic perdit iam parta, ita ille perdit siue quæ cœpit, siue quæ nancisci poterat, quæque in manu eius erant, aut sicut hic aperta profusione sua perdit, ita ille negligentia. Verum id est, non tantum in temporalibus rebus, sed multo magis in spiritualibus: Vnde Gregorius hunc locum citans sic scribit in tertia parte pastoralis curæ, admonitione 35. Si inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionē non subleuat: ipsa operandi remissio contra hoc quod operatum est pugnat. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur. Qui mollis & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipantis. Quia videlicet qui cœpta bona districte non exequitur, dissolutione negligentia manuum destruentis imitatur. Ex quo loco suum cōmentarium mutuatus est Venerabilis Beda, vt & alias. Monet ergo hic versus idem ferre quod vulgaris versiculus. Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri, docetque quod non tantum profusio, sed etiam negligentia Patrisfamilias reddit rem familiarem deteriorem. Sic & magistratum negligentia non minus nocet Reipub. quam vlli hostes. Et ecclesiam Episcoporum in curia & inscitia nō minus pene affixit, quam sequitiam tyrānorum qui eam armis opprimere conati sunt.

11 Turris fortissima nomen domini, ad ipsam currit insus & exaltabitur.

NOMEN domini scripturę more est eius potentia & quicquid de eo celebriter prædi-

predicatur ac dicitur. Huiusmodi nomen rectē assimilatur turri fortissimæ, aut vt habet hebræa turri fortitudinis, quia instar turris confugientes ad se protegit & securos facit. Vnde sequitur. Ad ipsam currit iustus, hoc est, quemadmodum homines solent quō tūti sint ab inimicis confugere ad turrim fortis, ita iustus qui fiduciam suā non collocat in rebus terrenis nec in hominibus potissimum, currit ad nomen domini inuocandō illud contra suos hostes suāsque necessitates, nec frustra id facit quia exaltabitur in eo nomine, hoc est, quasi in turri alta sublatu s suis hostibus & eleuatus, protegetur. Hoc enim hic significatur per exaltabitur, nēpe quōd veluti in excelso loco, quo ad ipsum hostes accedere non poterunt, constitinetur. Vnde alij vertunt, Et protegetur. Cæterum quod in genere dicitur de nomine domini, peculiari ter accōmodari potest ad nomen illud, quod solum datum est hominibus, vt in illo salui esse possint.

12 Substantia diuitis virbs. roboris eius, & quasi murus validus circumdans eum.

PRO circumdans eum hebraicē est. In imaginatione eius. Dixerat superiori sententia quæ sit fortitudo iusti, quia re vera ille fortis est & tutus: subicit nunc quæ sit diuitis fortitudo, sed quæ tantum sit fortitudo eius opinione & imaginatione, hoc est, non in rei veritate, sed hominum æstimatione, quæ ipsos frequenter fallit. Plerunq; enim diuitis suis non sunt tuti homines, sed insidijs aliorum magis obnoxij. Vnde Ecclesiastes queritur se vidisse pessimam sub Sole afflictionem, diuitias conseruatas in malum domini sui. Habetur prior pars huius sententię, & supra cap. 10. sed hic iam alia repetitur ratione.

13 Antequam coneratur, exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur.

AD verbum Hebræa habent, Ante contritionem exaltabitur cor viri, & ante gloriam humilitas. Prior pars ferē eodē modo habetur in cap. 16. ubi nos legimus, Contritionem præcedit superbia. Nam hebræa ibi habent, Ante contritionem superbia. Secunda pars eodem omnino modo habetur in fine capituli 15. ubi nos legimus, Et gloriam præcedit humilitas: Hic ergo quod duobus illis locis diuim dictum, est coniunctim dicitur, planē coincidens cum illo Saluatoris: Omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Nec mirum videri debet quod hic aliquoties occurrant aliquot versiculi sæpius repetiti, non solum in sensu, sed etiam in verbis eisdem. Id enim factum est quod sint sententię quædam insigniores, quas menti hominum penitus infigere conueniat, quæque variis locis & institutis inferuant, quemadmodum & suam illam sententiā iam positam aliquoties apud Lucam repetiuisse Saluator inuenitur, vt cap. 14. & 18. & rursum ad aliud propositum Matth. 23. Cæterum in nostra huius sententię lectione, conueniens fuerit verbis, coneratur & glorificetur, dare pro supposito nominatiuum, ho-

mo, vt sit hic sensus: Antequam coneratur homo, exaltatur cor eius, & antequam glorificetur homo, humiliatur cor eius. Potest autem videri hæc sententia studio subiecta esse duabus superioribus, vt hac significaretur merito iustum exaltandum, eo quod humiliter ad nomen domini inuocatum confugit, diuites vero deiiciendos conerendos quia in diuitiis suis superbē gloriantes eleuantur.

14 Qui prius respondet quam audiat, stultum se esse demonstrat, & confusione plenum.

HEBRÆA habet, stultitia est ei & ignominia, hoc est, ea res cedit ei in ignominiam & stulticiam, proinde non male sensum reddidit noster interpres. Porro secundum simplicem intellectum, is respondet priusquam audiat, qui ante finem sermonis, alterius loquentis aut interrogantis, necdum intelligens quid is velit, respondet. Quod vt vitemus monet Sapiens. Priusquam, inquit, audias, ne respondeas verbum, & in medio sermonum, ne adicias loqu. Secundum subtiliorem intelligentiam is respondet priusquam audiat, qui contententium facta prius iudicat, quam vtriusque partis causam plene cognouerit. Rursum qui priusquam auditor fuit doctorum & discipulus, doctorem se exhibet, qui ad omnium quæ sita responderē possit, quales semper fuerunt plerique hæretici. Omnes isti stultitię notam incurunt, stulticiamq; suam, quam tacendo tegere poterant, respondendo produnt, illi quia sæpe respondent quæ proposito non conueniunt, hi quia sapientiam quam non habent, se habere profitentur, aut malē de rebus iudicant:

15 Spiritus viri sustentat imbellicitatem suam, spiritum vero ad irascendum faciem quis poterit sustinere?

HEBRÆA sic melius verti possunt, Spiritus viri sustentat infirmitatem eius, at spiritum contritum quis tolerabit, aut leuabit? Et est sensus Mens hominis si sit sana, leuat morbum corporis eius, efficitque sua bona affectione vt melius habeat corpus ægrū; Nam, vt supra dictum est, Animus gaudens benefacit vt medicina, At contra si spiritus æger sit maleque affectus, & vel dolore vel inuidia, aut alia quauis mala passione fractus & contritus, non facile leuari & curari poterit. Non enim ita vicissim leuari poterit a corpore, vt morbus corporis a spiritu. Difficileq; erit huiusmodi spiritum tolerare, cum non facile habeat vnde alleuari possit, sed & sibi ipsi & corpori molestus erit, imo & omnibus hominibus quibus cum ipso negotium erit. Proinde docet hæc sententia morbos spiritus grauiores esse morbis corporis, ideoque in primis curandam animi sanitatem, quam tribuit sapientia. In nostra ergo lectione reciprocum relatiuum, suam, accipi debet positum, pro relatiuo eius, vt referatur ad virum, non ad spiritum. Et in secunda parte quod in Hebræo generaliter dictum est de quauis infirmitate spiritus, noster interpres singulariter accommodauit infirmitati iracundię, quæ vna

Luc. 18.

Gregor.

Ecc. 11.

vna est ex præcipuis animi morbis, minimè omnium curabilis & maximè molesta, tum illi qui ea malè affectus est, tum alijs. Mysticè autem spiritus viri sustentat imbecillitatem eius, quia fortitudo mentis efficit vt infirmitas carnis in tentationibus non cedat, sed aduersitatem & vitiorum insultus fortiter superet. Conuenit cum eo quod in priori parte dicitur illud Plauti: Bonus animus in re mala, dimidium est mali. Item in Rudente, Animus æquus optimum est erumnæ condimentum.

16 Cor prudentis possidebit scientiam, & auris sapientium querit doctrinam.

INDICAT hæc sententia à quibus & quæ ratione comparari possit scientia, nempe à prudentibus per meditationem & auditionem sedulam legis diuinæ. Cor, inquit, prudentis, per assiduam meditationem in lege Dei, & desiderium perfectioris scientiæ, comparabit scientiam eamque pro sua vera possessione ac præcipuo bono obtinebit, & quoniam prudentes norunt, non sola meditatione parari scientiam, sed opus esse, vt & quis alios de sapientia differentes lubenter audiat, ideo & studebit auditu quærere aliorum doctrinam & scientiam. Audiens enim sapiens sapientior erit, vt supra dictum est.

17 Donum hominis dilatat viam eius, & ante principis spatium facit ei.

HEBRÆA ad verbum habent, donum hominis latitudinem facit ei & ante magnates ducet eum. Significatur autem vis liberalitatis & munerum, quia per liberalitatem & munera facile aperitur homini via, quæ alijs clausa est & angusta, adeo vt illa etiam ad conspectum Principum aditum faciant homini & ad eorum fauorem & gratiam deducant. Dona enim & à clausis carceribus hominem liberant, & à quauis angustia hominem explicant, & quo alijs penetrare non licet, liberum præbent accessum. Huc pertinet & illud poetæ. Ipse licet venias musis comitatus Homere; Si nihil attuleris, ibis Homere foras. Vt autem hæc sententia in vulgaribus & mundanis muneribus vera cognoscitur, ita multo magis in spiritualibus quibus Deū nobis demeremur, eleemosynis scilicet. Nam, vt habet Tobias, Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna omnibus facientibus eam.

18. Iustus prior est accusator sui, venit amicus eius, & inuestigauit eum.

SIC habent Hebræa, Iustus primus in lite sua, venit proximus eius & inuestigauit eum. Et prior quidem pars dupliciter intelligitur. Primum vt hic sit ordo, Qui primus est in lite sua, hic est iustus, hoc est, qui primus loquitur in lite & controuersia quam habet cū alio, is ius sibi vendicat & iustus esse videtur, sed expectandum est, quousque veniat proximus eius qui est in causa ipsius aduersarius, ex cuius inquisitione constabit tandem qua-

lis ille fuerit. Itaque docet hæc sententia non temere in quoquā iudicandū, nisi vtraque parte audita, iuxta illud: Audi alteram partem. Dicitio enim illa quam noster vertit amicus, significat etiā generaliter proximum, id est, quem quis hominem. Secundo intelligitur vt hic sit ordo, qui iustus est, hic primus est in causa vel lite sua, hoc est, iustus, statim in principio litis causam suam simpliciter & confidenter iudicibus aperit, ostendens suam innocentiam, nihilque se velle nisi quod iustum & equum est, adeo vt cum venerit proximus eius, qui cum eo litigat secure sustineat se ab eo scrutari. Prior sensus ideo videtur verior, quod ad dictionem, Primus, in Hebræis addatur litera *he*, quæ habet vim articuli Græcæ *heta*, Posteriori sensui magis accedit nostra lectio, quæ tamen magis conuenit cum Græcis quam cum Hebræis. Nam Græca habent *δικαιος εαυτον νωθυλος εν τω ποδωδωρεια*. Et est sensus, iustum si quid per infirmitatem peccauit, (Non est enim iustus qui non peccat) non defendere suum peccatum, nec expectare alterius increpationem, sed ante alios priorem esse in accusando, increpando & condemnando seipsum, ideoque etiam patienter ferre vt si amicus ipsius veniat & inuestiget eum vt si quid inueniat correptione dignum, id ipsum admoneat. Iusti enim vox est, Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Aut est sensus, iustus antequam alios accuset & increpet, prius seipsum accusat, Sic enim Beda intelligit. Omnis inquit, qui verè iustus est, vbi peccantium errata conspiciat, primum ad seipsum oculum considerationis inflectit, dumque suam fragilitatem sollicitus accusauerit, sic demum ad corripiendos alios linguam benignus exerit. Sic & Ambrosius intelligit libro 1. offic. cap. 25. Iuxta quam intelligentiam, secunda pars accipi debet, vt significetur tum demum, vbi se iustus accusauerit, venientem ad se amicum inuestigaturum eiusque opera redarguturum, si quæ in eo digna correptione inueniat. At in secunda parte monendum est, perperam quosdam legere. Venit inimicus, cum dicitio hebræa nullo modo significet inimicum, bene autem amicum quomodo & Beda legit, & Codices Latini emendatores. Græcus tamen habet *αυθιμος*, hoc est, aduersarius causa. Citat priorem hanc partem Chrysostomus super Genesim de Lamech seipsum accusante, vbi nos legimus, Iustus suus ipsius accusator est in principio sermonis. Quomodo & D. Hieronymus citat cum super Esaiam explicat illud quod habent septuaginta c. 43. Dic tu prior iniquitates tuas, vt iustificeris.

Psal. 140

Ambrosius

Chryso.

Hieron.

19 Contradiçiones comprimit fors, & inter potentes quoque diiudicat.

BENEFICIUM fortis hæc sententia insinuat, vt per quam lites & contentiones frequenter commodè dirimantur, significans ad illam confugiendum potius quam longis & molestis contentionibus agatur, potissimum quando non facile alia via contentioni-

Lus

bus finis imponi potest, aut quando res est inter potentes qui diuitiis suis aut fortitudini confisi, cedere sibi mutuo nolunt, sed in longum protrahere contentionem cum magno periculo volent. Vnde in secunda parte dicitur: Et inter potentes quoque diiudicat, hoc est, litem dirimit & dicitur, vnicuique quo contentus esse debeat attribuens.

20 Frater qui adiunatur à fratre, quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vestes vrbium.

LONGE diuersum sensum habent Hebræa, quæ sic habent, Frater offensus superat fortem vrbem, & contentiones sunt veluti repagulum palatii. Quo significatur fratrem offensum à fratre fortius resistere & durius se gerere quam fortis ciuitas. Atque eiusmodi contentiones, quæ scilicet sunt inter fratres & amicos ægre superari & componi posse. Quo enim arctior fuit coniunctio, eo vehementius est, ea dirempta, inter aliquos dissidium. Noster interpres in priori parte secutus est Septuaginta, qui habent *αδελφου ονδ αδελφου βοηθησεν, ως τοις ιαυρα*, hoc est, frater à fratre adiutus, quasi ciuitas munita. Et est sensus: Concordiam fratrum validam esse & inexpugnabilem, eorumque iudicia & decreta quæ concordibus videntur animis non facile superari posse. Comprobat hanc sententiam factum cuiusdam Scythæ, nomine Scilari qui 50. habes liberos masculos, cum esset moriturus fasciculū iaculorum singulis porrexit, iussitque rumpere. Id cum singuli recussissent, eo quod videretur impossibile, ipse singula iacula exemit, atque ita facile omnia confregit, filios admonens, his verbis: Si concordetis eritis, validi inuictique manebitis: contra si dissidiis & seditione distrahemini, imbecilles eritis & expugnavi faciles. Videmus id locū habere in rebus prophanis. At maximè in Ecclesia Christi in qua concordia Christianorum qui fratres inter se sunt omnes, inexpugnabiles eos facit et inuictam efficit Ecclesiæ ciuitatem. Vnde pulchrè Beda hanc sententiam mysticè sic explicat, Cum populus vterque Iudæorum scilicet et gentium fraternam sibi in Christo charitate consentit, vnam iam catholicæ Ecclesiæ ciuitatem constituit, & sicut vestes vrbium portas muniunt, ita dogmata vtriusque testamenti Ecclesias per orbem quæ vnam catholicam faciunt ab infidelium incursione defendunt. Potest etiā quod dicitur de iudiciis, intelligi de æquitate iudiciorum & sententiarum, quæ firmum efficiunt statum Reipub. vt significetur ciuitatem itabiliri ciuium concordia & æquitate iudiciorum. Verum cum dicitio hebraica significet contentiones & lites, magis videtur hoc loco accipienda dicitio (iudicia) quomodo apud Paulum, cum dicit: Iam quidem omnino delictum est in vobis, quod iudicia habetis inter vos, hoc est, contentiones & lites forenses. Iuxta quam acceptionem sicut priori huius sententiæ parte significatur concordiam fratrum fortem esse & insuperabilem, ita posteriori significatur eorum etiam contentiones non facile superari posse. Quorum enim coniunctio ex natura firmior est, eorum & dissi-

dia vehementiora plerunque esse solent. Proinde testè indicatur & concordiam inter fratres studiose esse retinendam, & si incidat aliqua inter eos controuersia, cauendum à forensibus contentionibus quæ graue odium solent inter fratres excitare, forte potius, vt habet superior sententia controuersiam esse dirimendam.

21 De fructu oris viri replebitur venter eius, & gemitina labiorum eius saturabunt eum.

SIMILIS sententia superius habita est, & cap. 12. versu. 15. & cap. 13. versu. 2. Significatur autem vnicuique bene vel male futurum, prout bene vel male loquitur. Metaphora enim saturitatis & repletionis à corpore transfertur ad animam, quæ tanquam fructus linguæ percipere dicitur, quod linguæ merito percipit, quemadmodum corpus recipit fructus arboris. In qua Metaphora adhuc persistitur in simili subiuncta sententia.

22 Mors & vita in manibus linguæ: qui diligunt eam, comedent fructus eius.

DVPLICITER accipi potest, quod dicitur mors & vita esse in manibus, vel, vt habent hebræa, & quædam exemplaria Latina, in manu linguæ. Nā aut loquēti, referri potest mors & vita, vt significetur linguam præbere loquentem siue mortem, siue vitam, prout scilicet vel male vel bene locutus fuerit, & incidat quod hic dicitur cum superiori sententia, & cum illo Saluatoris: Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis, aut referri potest ad audientes qui à lingua bona vitam, à mala mortē animæ percipiunt. Ab ecclesiastico enim & Catholico edocti vitam, ab hæretico aut mundana docentem mortem percipiunt auditores. Sic & quod sequitur. Qui diligunt eam, comedunt fructus eius, vel de loquentibus, vel de audientibus accipi potest. Nām & qui amant bene vel male loqui, recipiunt qualia loquendo merentur. Et qui amant audire loquentem, percipiunt fructus siue bonos, siue malos, quales qui loquuntur, profert. Quod si mors & vita nō ad loquentem referatur, potest generalius dictum accipi, Mors & vita est in manu, hoc est, in potestate linguæ, quia lingua & mortem & vitam alijs adferre potest, non tantum docendo, sed & suadendo, & testificando & criminando, aliisque similibus modis. Docet ergo hæc sententia linguam plurimum vtilitatis adferre mortalibus, & eandem rursus plurimam adferre perniciem, tametsi membrum corporis sit perquam exiguum quemadmodum & Iacobus Apostolus docet prolixius cap. 3. Consonat his quod de Bīa sapiente refertur à Plutarcho in libello de audiendo, rursus in alio de loquacitate. Is enim Amasidi Ægyptiorū Tyranno iubenti, vt sibi quod esset in victima, quam ad illum miserat, carnibus, & optimum, & pessimum mitteret, linguam resectam misit, innuens huius vsum esse præcipuum, siue prodesse cupias, siue nocere.

Matt. 12.

23 Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet

hauriet iucunditatem à domino.

TANTVM est hebræis, Inuenit mulierem (vel potius vxorem) inuenit bonum, nec additur bonam, quod tamen omnes pene subintelligunt interpretes, quemadmodum & noster addidit secutus græca. At hac dictione addita nihil singulare dicitur hac sententia. Quis enim nescit eum qui inuenit mulierem bonam, inuenisse bonum, hoc est, rem bonam? Proinde videri potest hæc esse sententia. Qui inuenit vxorem hoc ipso inuenit rem bonam, quatenus scilicet vxor est, quamuis ex alio nomine posset inuenisse rem malam, vt sit allusio ad id quod est Gen. 2. Non est bonum hominem esse solum, Faciamus ei adiutorium simile sibi. Sed huic intelligentiæ parum conuenit secunda pars. Itaque sic accipi possent Hebræa, quæ habet. Inuenit vxorem, inuenit bonum & haurit beneuolentiam à domino vel fauorem domini, hoc est, Inuenit quis vxorem, si inuenit bonum, certe scire debet quod obtinuit fauorem domini, cuius gratia bonum illud consecutus est, cum sit res rara. Aut qui inuenit vxorem qualem scilicet quæsiuit, nempe probam & prudentem, is certe inuenit non vulgare quid, sed rem eximiam et bonam, quamque non sine singulari Dei fauore consecutus est. Nam vt dicitur capite sequenti. Domus et diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem proprie vxor prudens. Sic et nostra lectio accipienda est. Qui inuenit mulierem bonam, inuenit aliquid singulariter et excellenter bonum. Solent enim homines frequenter errare electione vxorum, vel opes, vel formam, vel aliud quippiam sectantes, potius quam piis precibus contententes à domino probam vxorem obtinere. Sic etiam dicitur in Ecclesiastico. Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Quod et hic significatur in secunda parte quæ habet apud nos, Et hauriet iucunditatem. Nam pro hauriet potius vertendum erat præteritum haurit vel obtinuit, et pro, iucunditatem, hebræis est, hic rursum Ratson, quod significat potius fauorem vel beneplacitum et beneuolentiam, vt annotatum est in simili locutione, in versu 2. cap. 12. Cæterum obiter annotandum hic est, verbum inuenit in priori parte bis positum semper esse præteritum tēporis, vt patet ex Hebræis et Græcis.

Ecc. 26.

24 *Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum, qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens.*

NON est hæc sententia in Hebræo, est tamen apud Græcos, quos frequenter noster sequitur. Non est tamen Græcis bonam, sed τὸ ἀγαθόν, hoc est, bona, multa scilicet. Quod autem in secunda parte dicitur de retinente adulteram, accipiendum est potissimum de ea quæ in adulterio persistit nec pœnitet. Talem enim retinere stultitiæ est, tum quod periculum sit ne quis alienas proles pro suis educare cogatur, tum quod stultum sit alieno se maculare peccato, quod sit retinendo adulteram non pœnitentem, quia fouetur

eius crimen. Notandum autem Græcis non esse insipiens, sed ἀσεβής, hoc est impius, quomodo etiam citat hunc locum D. Hieronymus scribens in Matth. ca. 19. Sola, inquit fornicatio est quæ vxoris vincat affectum, imo cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Vnde patet pro insipiens legendum esse impius. Alluditur etiam ad hunc locum, in secunda expositione in Matth. cap. 19. quæ extat in operibus D. Chrysostomi, vbi sic legitur: Sicut autem crudelis est & iniustus qui castam dimittit, sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat vxoris. Ex quorum Patrum auctoritatibus, simul & præsentis loci scriptura, videtur omnino sine peccato non posse retineri adulteram. Et quidem admitti satis potest, ita fuisse in veteri testamento. Vnde & Ioseph ob fornicationis suspicionem cum esset iustus & nollet sponfam traducere, voluit occultè dimittere eam. At vero in nouo Testamento retineri posse adulteram pœnitentem pulchrè docet D. Aug. 2. li. ad Pollentium ca. 6. dicens. Quod autem tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniugi coniunx, si fides adsit, non erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros, quos vel baptisate ablutos, vel pœnitentiâ credimus esse sanatos. Hæc crimina in veteri Dei lege nullis sacrificiis mundabatur, quæ noui testamenti in sanguine Christi sine dubitatione mundantur, & ideo tunc omnimodo prohibitum est ab alio contaminatam viro recipere vxorem, quamuis David Saulis filiam, quam pater eius dē mulieris ab eo separatam dederat alteri, tanquam noui testamenti præfigurator sine cunctatione receperit. Nunc autem postquā Christus ait adulteræ, Nec ego te condemnabo, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat debere ignoscere maritum, quod videt ignouisse domum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen diuina credit miseratione delatum? Hæc ille.

25 *Cum obsecrationibus loquitur pauper, & dicit: esabitur rigidè.*

NO T A T V R hac sententia superbia & auaritia diuitum, qui diuitiis suis elati, pauperibus etiam cum suppliciter & humiliter eis loquuntur, dure tamen respondent, cumque obsecrationibus et precibus ab eis pauperes aliquid obtinere conantur, tantum abest vt aliquid impartiantur, vt ne benignis quidem verbis dignentur illos alloqui, sed duris ac minacibus verbis à conspectu suo nunquam abigant, quemadmodum experientia testatur. Indicat sententia diuitias generare superbiam & iniuriâ, iuxta illud, πολλοὺς υἱοὺς τῆς οὐχίας, id est, diuitiæ contumeliam pariunt.

26 *Vir amicus ad societatem magis amicus erit quam frater.*

commendat

COMMENDAT hæc sententia amicitiam bonam, præferens illud vinculo etiam arctissimæ consanguinitatis. Vir inquit qui ad societatem & benolentiam seruandam amicus est et benignus, frequenter maiorem amicitiam exhibebit opere et facto, quàm frater, quemadmodum experientia in multis testatur. Hebræa paulo aliter et obscure sic habet, Vir amicorum ad amandum, et est diligens adhærens magis quàm frater. Pro quo quidam sic vertit, Necessarius necessitudinis idoneus est, et hæret (vel perseverat in amicitia) interdum magis amicus quam frater.

CAPVT XIX

MELIOR est pauper qui ambulat in simplicitate sua, quàm torquens labia sua & insipiens.

PLERIQUE libri habent in secunda parte, quam diues torquens labia sua, quemadmodum et Bedam legisse constat ex eius commentario. At dictionem diues vt non habet Hebræa, ita nec codices multi Latini emendatiores, vt verisimile sit eam dictionem à quodam additam, vt esset maior oppositio secundæ partis cū prima, in qua fit mentio pauperis. Verū intētio sapientis nō fuit cōparare pauperē cū diuite, sed pauperē simpliciter, hoc est integre cōuertentem cum eo qui per stultitiam labia sua torquet, hoc est, qui peruersis vitur sermonibus, praua loquens, à veritate et à recto contorquens labia sua, et ad decipiendum linguam suam cōponens, aliudquæ ore proferens quam animo cogit. Itaque pauperi opponitur stultus, et ambulanti in simplicitate opponitur torquens labia sua, quia hoc nō est simpliciter ambulare, hoc est, integre et innocenter se gerere, sed noxiū esse et vel le decipere. Et significatur paupertatem, quæ magnum reputatur apud homines malum, meliorem esse et eligibiliorem stultitia, vt quæ non prohibeat simpliciter et innocenter se gerere, cum hæc efficiat hominem peruersi sermonis et noxiū. Non enim Hebræa habet torquens labia sua et insipiens, quasi posset esse aliquis torquens labia sua qui non sit insipiens. Sed torquens labia sua et ipse insipiens, hoc est, quia talis est insipiens. Sensui prædicto bene conuenit ea lectio quæ etiam in multis nostris libris inuenitur, quæ habet, quam torquens labia insipiens, sine pronomine, sua, et coniunctione, et, hæc tamen duo habent Hebræa. Mystice hic versus rectè accommodatur in eruditio bene viuētī, qui præfertur praua docenti magistro.

2. *Vbi non est scientia animæ non est bonum. & qui festinus est pedibus, offendet.*

ET apud nos et apud hebræos dictio animæ iungi potest cum præcedentibus, vt sit genitiuus, vel cum sequentibus vt sit datiuus. Caietano magis visum est, vt iungatur præcedentibus, et sit sensus. Non est bonum cum quis caret scientia suæ animæ, hoc est, cum quis seipsum ignorat suumquæ animum. Talis enim in plerisque est festinus pedibus,

hoc est, temere pleraque agit & præcipitanter, & videri posset vel ob id dictio animæ iungenda cum scientia, quia alioquin non est generaliter verum, quod nullum ibi sit bonum animæ vbi non est scientia. Vnde & Lyranus sic ordinat & intelligit. Vbi non est scientia animæ hoc est, de salute animæ, ibi non est bonum, quia omnia cessant ibi esse bona quæ alloqui videntur bona. Alij tamen ferè sequentibus iungunt, vt significetur non bene esse animæ nec solidum aliquid ac perfectum ei adesse bonum, si ei desit scientia ac prudentia, qua sciat omnia cum iudicio agere, aut ignoret quæ scire homo debet. Scientiæ enim simpliciter bene opponitur, pedum festinantia, hoc est temeritas in agendo & imprudentia. Habent autem ad verbum hebræa & græca sic. Etiam sine scientia anima nō est bona, hoc est, anima nō est bene instituta. Sic enim conuenit cum nostra lectio. Quidam propter augmentis particulam, etiā, alium reddit sensum, animam hic accipiens positam pro vita vt alias sæpe ponit noster. Vertit ergo. Ne vita quidem sine scientia suavis est. In secunda parte, per festinum pedibus allegoricè significatur is, qui temere aliquid aggreditur carens scilicet scientia, per quam cū præmissis examine & iudicio rem aggredetur, quique affectiones suas subito sequitur festinans ad implendum eas. Nam per pedes significantur sæpe hominis affectiones quibus ad aliquid, instar pedum, homo fertur. Vnde vt magis persisteretur in metaphora, in terpres noster rectè subiunxit verbum offendet, quum hebræa habeant & festinus pedibus peccat. Sensus ergo est, Sicut qui corporaliter festinat pedibus, frequenter impingit, errat & labitur, ita necesse est eum, qui quia caret scientia, festinus est in actionibus suis, sequens potius affectiones suas quàm iudicium rationis, frequenter impingere in via virtutum, hoc est, peccare. Refert Suetonius de Augusto cap. 25. dicere illum solitum: Nil minus duci perfectò concunire quàm festinationem ac temeritatem, crebroque illum iactasse *οὐκ ἔστιν ἄλλο, ἢ ἵσχυρος, ἢ ἄλλο*, festina lēte. Et sac citato, si fat bene Venerabilis. Beda secundam partem accipit non vt festinantia opponatur scientiæ, & vt secunda pars de claret priorem, sed vt significetur cauendum esse ne quis festinet ad plus sapiendum quam oportet. Habet enim sic: Animæ quidem humanæ scientia vitæ cœlestis est necessaria, quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest, at: amen qui effrenatis sensibus mentis plus appetit sapere quàm decet, plerumque offensionem hæreticæ temeritatis incurrit. Quod in primis humani generis parentibus mysticè signatum est, qui dum appetitu scientiæ maioris, vetitum contingere properabant, à statu beatitudinis in qua conditi sunt, deuiantes in pœnam miseriæ & mortalitatis inciderunt.

3 *Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra dominum feruet animo suo.*

DVPLICITER accipi potest quod dicitur, stultitiam hominis supplantare, aut vt est

Hieron

Auguſt.

vt est hebraeis perterritere gressus vel viā eius. Aut quia stultitia hominis causa est vt peruerfa sit vita eius, & actiones eius prauae sint. Aut quia stultitia hominis i causa est vt instituta & conatus hominis frustreretur suo fine, nec perueniant ad desideratū effectum. Priori modo sensus est: Stultitia hominis efficit vt homo peruerse agat, & tamen plerunque homo nō sibi nec suae stultitiae imputat suā peruersitatem, sed contra dominum feruet animo suo, hoc est, irascitur, vt habent Hebraea, cor eius, fortunam suam, aut fatum accusans, quodque sub infelici sidere natus sit, siue quod peccandi occasionem dederit, qui vel fragilem fecerit hominem, vel ad tentationem eius hostem admiserit, vel denique importabilia homini onera imposuerit, aut simile aliquid more stultorum causans, quemadmodum primi nostri parentes ambo in creatorem quod peccauerant retorquebant, Adam quidem quod mulierem per quam periret à domino sociam accepisset, Eua verò quod dominus serpentem qui se deciperet, in paradiso constituisset. Iuxta posteriorem modum sensus est, Quod institutum hominis & actio non prosperetur, sed subuertatur & corruat frustrata suo fine, id efficit imprudentia hominis. & tamen tanta est hominum vefania, vt id Deo impudent, blasphemantes eum quod nō direxerit & fortunauerit eorum conatus, quum potius id suae stultitiae ascribere deberent, quae non merebatur dirigi & adiuuari diuino fauore. Atque hunc postremum sensum puto esse conuenientiore. D. Augustinus Graeca secutus legit epistola 150. Insuperbia viri violat vias eius, Deum autem causatur in corde suo. Idem lib. de gratia & li. arbitr. ca. 2. & 21. Stultitia autem hominis insigniter in eo notatur, quod contra dominum faciat hominem indignari, cui scilicet nihil incommodare potest, & cuius manum effugere non potest.

August

4 Diuitiae addit amicos plurimos, à paupere & hi quos habuit, separantur.

QVI D fieri soleat, non quid fieri debeat, haec sententia Sapiens indicat, Notans hominum ingenium quo per auaritiam sequuntur ferè diuitum fauorem pauperibus desertis, de quo poetae & frequenter conqueruntur, vt superius est notatum in cap. 14. circa versum 20. Potest tamen in commendationem diuitiarum, & paupertatis suggillatione subciliori intelligentia accipi, idque dupliciter. Primū sic: Diuitiae liberaliter erogatae addit amicos plurimos, iuxta illud Saluatoris: Facite vobis amicos de mammona iniquitatis. At ab eo qui pauper est animo, tenuis scilicet in beneficiendo propter auaritiam, etiam quos habuit amicos separantur, exosi scilicet eius auaritiam. Aut habent Hebraea, Pauper ab amico separatur, quod in paupere per auaritiam optime locum habet, qui non solum paratur ab amico quia ab illo relinquitur, sed quia ipsemet illum prior relinquit, metuens ne quid cogatur impendere amico, quia pluris facit pecuniam quam amicum. Secundo de diuitiis spiritualibus et paupertate spiri-

Luc. 16.

tuali accipi potest haec sententia, quemadmodum Beda eam explicat, sic scribens: Diuiti regni caelestis, quae per sanctos doctores fidelibus tribuendo praedicantur, multos amicos & eisdem praedicatoribus, & earum largitori, domino asciscunt. Philosophis autem caeterisque gentium magistris, quia nihil certae beatitudinis in futurum norunt promittere, & hi quos habuere, separantur, Videlicet conuersi ad fidem, spemque dominicae passionis certissimam.

5 Testis falsus non erit impunitus, & qui mendaciam loquitur, non effugiet.

CV M ex falso testimonio ac mendacis multa accidant mala, variis Sapiens sententia in hoc libro ab illis auocat vitis, & potissimum hac sententia quae mox repetitur, qua denunciat non tantum puniendum qui opere proximo nocet, sed & qui in iudicio falsis testimoniis, aut etiam extra iudicium quibusuis mendacis proximum grauat. Non erit, inquit, impunitus & non effugiet supplicium scilicet, quia et si apud homines effugiat, (apud quos tamen huiusmodi etiam saepe deprehensus poenas luere cogitur, vt patet in senibus qui contra Susannam falsum protulerunt testimonium) non effugiet tamen supplicium diuinum. Vnde propheta de Deo dicit: Perdes omnes qui loquuntur mendacium.

Psal. 9.

6 Multi colunt personam potentis, & amici sunt dona tribuentis: Fratres omnes pauperis oderunt eum, in super & amici procul recesserunt ab eo.

DVA BVS hic sententia idem pronunciat quod superiori sententia quarta. Proinde quemadmodum illa dupliciter accipi potest, nempe vel ad insinuandum hominum ingenium vel ad commendationem liberalitatis & detestationem paupertatis animi. Ita & istae duae sententiae similiter accipi possunt. Eo enim ingenio sunt ferè homines, vt honorent & suspiciant personas potentum ac magnatum, & amici sint eorum qui liberaliter donant. Contra etiam fratres ac sanguinei quoque pauperis, odiunt eum, nec non & illi qui amici eius esse solebant (cum soleat amici firmiter adherere quam fratres) procul recesserunt: ab eo verecundantes de eius praesentia, ac metuentes ne quid inopi aut amico impendere cogantur. Et secundū mysticam intelligentiam multi honorat personam potentis, &c. quemadmodum patet in Christo, quem multi colere coeperunt, eiusque vultum deprecari ac gratiam fauoremque ambire. (Nam pro colere personam Hebraeis est deprecari vultum) postquam ascendendo in altum potens factus est & liberalis, dona sui spiritus diuersa variè distribuens, iuxta illud: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus. Contra, etiam fratres & amici Iudaici populi, postquam pauper factus est in scripturarum intelligentia & donis Dei, odire coeperunt eum & relinquere, qui ab Apostolis & Iudaeis ortū di ab eis alienati sunt. Potest etiam simpliciter

Psal. 9.

ter his sententiis accipi sapientem voluisse suum filium impellere ad sedulitatem & diligentiam, vt qua diuitiae tū corporales, tū spirituales comparari possunt, quarū liberali dispensatione amicitia & honor apud homines obtinetur. Deterrere autē à pigritia & somnolentia, vt quae mater sit paupertatis, quae hominem omnibus odiosum faciat. Notandū autē in secunda sententia pro eo quod nos habemus, Insuper & Hebraea magis vertenda esse per, Quanto magis. Cum enim in priori membro etiam fratres pauperis dicantur eum odire, non satis conuenienter quasi per exaggerationem subiicitur etiam amicos procul recedere ab eo, sed potius subiiciendum erat, minus mirandum esse quod & amici ab eo recederent. Nisi intelligamus quemadmodum supra est indicatum, amicos fratribus praeponi, quia vt supra dictum est, Vir amicabilem societatem, magis amicus erit quam frater.

8 Qui tantum verba sectatur, nihil habebit, qui autē possessor est mentis, diligit animam suam, & custos prudentia inueniet bona.

PARS ista, qui tantum verba sectatur, nihil habebit, finis est superioris sententiae, significaturque secundum aliquos (nam alii varie accipiunt) amicos recedere à paupere, qui dum sectatur verba promissionum sibi ab amicis factorum, hoc est, dum reposcit promissa, inuenit illa non subsistere, nihilque sua sectatione consequitur. Noster interpret hanc partem iunxit cum sequentibus opponens sectatorem verborum possessori mentis & custodi prudentiae. Sensus ergo est: Qui siue docendo, siue audiendo alios, tantum sectatur verba, hoc est, ornatum verborum tantum spectat, solum curans vt bene & eleganter dicat, non vt bona & vtilia proferat aut audiat, non autem vt ea quae dicit aut audit etiam faciat, is nullum solidum fructum inde consequetur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. Et qui fecit & docuerit sic homines, magnus vocabitur in regno caelorum. Qui vero possessor est mentis, vel vt est Hebraeis, cordis, hoc est, qui cordatus est nec contentus est verbis, sed intra se possidet sapientiam, eamque animo retinet, meditando iugiter in lege Dei, is verè diligit animam suam, hoc est seipsum, quia sibi bene prospicit & benefacit, & qui prudentiam non tantum audit, sed etiam custodit in animo suo & operibus is, inueniet bona in praesenti & in futuro seculo. Beati enim qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

Rom. 2.

Math. 5

9 Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mendacium peribit.

REPETITIO est sententiae superioris semel positae, nisi quod hic exponitur quod ibi dicitur, non effugiet, cum dicitur, peribit.

10 Non decent stultum delitiae, nec seruum dominari principibus.

DVO indecora hic versus complectitur, quae & postea cap. 30. inter quatuor, nu-

merantur per quae mouetur terra & quae sunt intolerabilia. Per seruum, inquit, cum regnauerit, per stultum cum fuerit saturatus cibo. Haec duo ergo hic dicuntur esse indecora & absurda, tum quod non conueniant nec aequa sint in seipsis. Non enim debentur stulto & imprudenti delitiae & oblectationes, sed potius flagella & castigationes. Prudentibus vero debentur potius ad recreationem animorum postquam in seriis & vtilibus negotiis sint delassati: ita iniquum est vt qui seruilis est conditionis dominetur principibus, quum contra principum sit dominari seruus. Tum quia haec duo sunt dispensiosa & noxia. Nec enim stultus delitiis rectè vti nouit, sed illis contra abutitur, insolescendo, suamque stultitiam augendo. Nec is qui seruus prius fuit & seruilis est conditionis, vt in plurimum bene imperio vteatur, cum ad illud euectus fuerit. Nam ferè nimia insolescit arrogantia, eaque intolerabilis fit maximè principibus viris & animi ingenii. Et haec quidem ad litteram. Caeterum secundum subtiliorem intelligentiam rectè intellexerimus significari, stulto, hoc est, peccatori qui vera caret sapientia non competere veras animi delicias, quas ex scripturis & contemplatione diuinarum rerum atque animi tranquillitate iusti percipiunt. De quibus dicit Psalmista: Delectabuntur in multitudine pacis. Et ei qui adhuc peccatis seruit & effectibus improbris, non conuenire vt in regimine Ecclesiae praeratur iustis vitiis dominatoribus. Item talem nō posse dominari principibus, hoc est, rationi & intellectui praecipuisque animae viribus. Valet eadem sententia ad docendum carni non esse nimis indulgendum, iuxta illud Pauli: Carnis curam ne feceritis in desideriis. Neque enim conuenit vt stulta caro delitetur, aut vt illa quae rationi parere debet, imperet viribus intellectualibus. Notandum autem apud Hebraeos haec duo non similiter indecora significari. Habent enim ad verbum sic: Non decent stultum delitiae, quanto magis seruum dominari principibus, scilicet non decet. Itaque ex comparatione cuius indecori significetur alterum minus decere.

Psal. 37.

Rom. 13.

11 Doctrina viri per patientiam noscitur, & gloria eius est iniqua praeteregredi.

DOCTRINA viri dupliciter accipi potest. Aut pro docendi actione qua alios quis docet, aut pro ipsa sapientia à qua homo dicitur doctus. Secundum priorem acceptionem sensus esset, ex patientia hominis cognosci posse qualis sit eius quam tradit doctrina. Vnde Beda hunc sensum primum indicans, Doctrina inquit ecclesiastica per patientiam doctorum quam sit perfecta monstratur, quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere quam à docendi officio cessare voluerunt, ostendebant vtrique quantum esset salutaris quam tanta instantia defendere curarunt. Sic Lira, Veritas inquit Apostolicae doctrinae ex eo apparuit quod non recuaserint mori pro ipsa. Secundum posteriorem acceptionem significatur ex patientia hominis deprehendi quod doctus sit & prudens. Nam prudentis

prudens & intelligentis est aliorum infirmitates patienter ferre & ire suae moderari, aut si quid vindicandum sit tardum esse ad vindictam. Secundam hanc intelligentiam etiam subnexuit Beda ex D. Gregorio eam mutuat, qui sic habet homilia 35. in Euangelia. *Gregor.* Scriptum est doctrina viri per patientiam noscitur. Tuto ergo quisque minus ostenditur doctus quanto conuincitur minus patiens. Atque hoc posteriori modo accipienda est sententia si hebraea spectemus, quae ad verbum habent, Intelligentia hominis protrahere (vel differre) facit iram eius. Qui enim intelligens est & prudens, tardus est ad iram & vindictam, tum quod perpendat & se pleraque admittit, quae a deo seuerius puniendi sunt si pergat in proximum seuerus esse, tum quod aduertat indecorum esse passionibus suis obsequi statimque ad vitionem & iram prosilire. *Iacob. 2.* Deinde iram impedire animum ne possit cernere verum, atque ex acceleratione vitionis plerumque committi quae postea displiceant. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur. Huic sensui conuenit quod sequitur, Et gloria eius est iniqua praetergredi, pro quo Hebraea habent, Gloria eius transire praeruaricationem, hoc est, gloria & honor hominis est alienam transgressionem & peccatum non valde attendere, sed dissimulare eius; facile ignoscere. Beda accipit iniqua praetergredi, pro eo quod est ab iniquis actionibus sese praeseruare, ut de propriis iniquitatibus accipiatur, non de alienis. Sic enim habet: Quia nimirum perfecti doctoris est sic aliorum improbitatem patienter ferre, ut suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione obseruare. At prior sensus originali magis conuenit.

12 Sicut fremitus leonis, ita & regis ira, & sicut ros super herbam, ita & hilaritas eius.

VIDE Augustinum epistola 68. Vbi sic citat, Nihil interest inter minas regis & iram leonis. Indicat haec sententia quo studio subditi teneantur prosequi regem suum & principem, cauendum scilicet eis summo opere ne eum offendant. Sicut enim rugitus leonis maximum terrorem incurrit caeteris animantibus inter quae et ipse veluti rex est, ita ut dixerit propheta Amos: Leo rugiet quis non timebit? Ita & regis ira vel indignatio merito formidabilis esse omnibus debet, ut quae non facile placari possit, et in cuius manu sit mox grauem inferre vindictam, iuxta illud Saenum praelustri fulmen ab arce venit. Contra sicut ros super herbam decidens gratus est et suavis, herbamque virefcere facit, quae alioqui a terra non exurgeret, nec solis sustineret, ardores, ita hilaritas vultus regis eiusque beneuolentia vel fauor (sic enim habent Hebraea) subditos mire reficit et exhilarat, facitque ut bono sint contra malos et aduersa quaeque animo. Caeterum iuxta sublimiorem sensum hac sententia intelligere debemus, quam terribilis sit illius regis ira, qui solus est rex regum et dominus dominatum, qui licet aliquando ut agnus immolatus est, non aperiens os suum, tamen suo tempore rugit terribiliter ut leo, cum dicturus est: Dis-

cedite a me maledicti in ignem aeternum. Et Ligatis manibus et pedibus mittite eum in tenebras exteriores. Eiusdem erga bonos fauor et hilaritas vultus eius, quam eis exhibebit in nouissimo die, tanquam ros herbam irrigans, iustos post praesentis vitae calamitates recreabit ac virere faciet in domo Dei in aeternum

13 Dolor patris filius stultus: & tecta iugiter perstillantia, litigiosa mulier.

HEBRAEA non habent tectis perstillantibus, sed simpliciter sic. Calamitas patri suo est filius stultus, & stillicidium continuu rixae mulieris vel vxoris. Indicat ergo hac sententia duo incommoda quae in familia patrifamilias accidunt. Nam ex filio stulto & improbo dolor & calamitas patri accidit ut sapius supra dictum est. Et rixae vxoris assiduae molestiam intolerabilem & cotinuu nouam afferunt, non aliter quam assidua pluuia distillatio. Interpres non cuius stillicidio rixas mulieris intellexit comparari sed domestico, quod scilicet fit tectis iugiter perstillantibus, Et quidem concinnior sic est comparatio. Quae madmodum enim incommoda est habitatio domus si tecta perstillent iugiter, ita rixosa mulier efficit viro incommodam habitationem, & causa est, ut inuitus domi sit, & aliam quaerat cum maximo familiae dispendio societatem. Itaque subindicit sententia patres sollicitos esse debere ut filii eorum bene instituantur, & magna cum prudentia vxores deligendas cum quibus commode habitent & viuant. Caeterum quum id non humana prudentia potissimum, sed peculiari Dei beneficio homini contingat, subiungitur in sequenti sententia, a domino dari vxorem prudentem, ut quisque intelligat eam ob rem dominum potissimum rogandum. Venerabilis Beda subtiliter hunc versum tractat secundum spiritualem intelligentiam. Nam cum priorae partem exposuisset de dolore patris caelestis, qui dolet quod homines quos ad se laudandum creauit, hosti potius maligno quam sibi seruire consideret, secundam partem sic prosequitur de haereticis. Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de caelo suscipiunt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam disperciunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuant. Ita nimirum haereticorum ecclesia, caelestium dona verborum non ad salutem animarum, sed ad suae vsus nequitiae male interpretando & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia mundas quidem pluuiae guttas accipiunt, sed sub tectis in domo sordidas reddunt. Et haereticus limpidiissima caelestis oraculi verba, auditu corporis haurit, At vbi haec corde polluto attingit, auditoribus suis sordida ministrat. Haec ille.

14 Domus & diuitiae dantur a parentibus, a domino autem proprie vxor prudens.

APVD Hebraeos non additur proprie sed explicandi gratia ab interprete, aut alio quoquam additum est, quod alioqui etiam domus

domus & diuitiae dantur a Deo utpote omnium largitore. Nec est Hebraeis dantur a parentibus, sed domus & diuitiae haereditas patrum. Proinde significatur illa obuenire filiis a parentibus iure haereditario, ut quasi fortunae donum sit omnibus commune tam malis & indignis quam bonis & dignis, utque parentibus ea debeant filij accepta ferre, qui ea filiis acquisierint, conseruauerint, & reliquerint, a quibus ea immediate accipiunt, a Deo autem etiam, sed per parentes. At ut vxor filiis contingat prudens, id singulari Dei beneficio tribuendum est, ut quod non ita fit commune omnibus, sed proprio his quos Deus singulariter dilexerit quodque non potest parentum cura & prouidentia filiis donari, sed Dei beneficio, qui solus dat prudentiam mulieri, & prudentia donatam, viro deputat. Significat ergo filiis merito curandum, ut Deo digna conuersatione & pijs precibus huiusmodi donum a Deo consequantur, in re tam graui, unde sceleritas hominis multum pendeat, quam a parentibus non possint tuto expectare, a quibus tamen & vitam & reliqua vitae commoda accipiunt. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Pars bona mulier bona, in parte boni timentum Deum dabitur viro pro factis bonis.

15 Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet.

QVAE mala a pigritia & ocio homini proueniant, frequenter sententia in hoc libro Sapiens prosequitur ut ad sedulitatem & diligentiam hominem ad laborem natum prouocaret. Duo autem mala pigritiae hac sententia ostendit. Primum quod hominem reddat dormitabundum & somno deditum, ac proinde a mortuo parum dissimilem efficiat, aufert enim ei, quod in homine praecipuum est ratio nis vsus & industriam. Secundum est ex prioris consequens, quod per rerum omnium inopiam, famem adferat; malum certe in vita grauissimum. Ponitur autem synecdochice anima dissoluta pro homine dissoluto, hoc est ignaui, qui ab omni operatione solutus est & remissus, quique pigritudine ac somno dissolutus est. Pro anima dissoluta plerique vertunt anima dolosa, de quo supra dictum est circa versum quartum capitis decimi. Ut autem haec sententia per quotidianam experientiam vera inuenitur de sopore & esurie corporalibus, ad quae pigredo corporalis hominem perducit, ita etiam locum habet secundum spiritualem intelligentiam in sapientiae studio & virtutis exercitatione. In qua qui seigniores sunt ad grauissimum in peccatis somnum perueniunt, & nullis quamlibet magnis prophetarum aut Apostolorum aut cuiuscunque conuocatoris vocibus possint excitari ad bene operandum torpore nimirum eos eneruante. Qui & ipsi grauiorem verbi Dei inedia patientur, & post hanc vitam omnibus bonis vacui fortiter esurient, cum sancti saturabuntur & inebriabuntur ab vbertate domus Dei. D. Gregorius ex quo suum commentarium hoc rursum loco Beda desumpsit, mysticam huius sententiae intelligentiam pulchre profecutus est in tertia parte curae Pastoralis, admonitione Iam in Proverb.

16. sic scribens. Pigris intinandum est, quod saepe dum opportune agere que possumus, nolumus, paulo post cum volumus non valemus. Ipsa quidem mentis desidia dum congruo seruiore non accenditur, a bonorum desiderio, funditus conualescente furtim torpore maclatur. Vnde aperte per Salomonem dicitur: Pigredo immittit soporem. Piger enim recte sentiendo quasi vigilat quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo soporem immittit dicitur, quia paulisper etiam recte sentiendi vigilantia amittitur dum a bene operandi studio cessatur. Vbi recte subiungitur, Et anima dissoluta esuriet. Nam mens quia se ad superiora stringendo non dirigit, neglectam se inferius per desideria expandit. Et dum studiorum sublimium vigore non constringitur, cupiditatis infimae fame sauciatur, ut quo se per disciplinam ligare dissimulat, eo se esuriens per voluptatum desideria spargat. Hinc ab eodem sapiente rursus dicitur, in desideriis est omnis ociosus. Haec ille.

16 Qui custodit mandatum, custodit animam suam: qui autem negligit viam suam, mortificabitur.

OSTENDIT haec sententia fructum seruatae vel neglectae legis, ne quis putet rem parua esse legem seruare vel negligere. Qui inquit, custodit mandatum, non tantum mandatum honorat, sed illud custodiendo, custodit animam suam quam a morte praeseruat, & hic diuturnam vitam, postea vero aeternam viuere facit. Qui autem negligit viam suam, vel ut alij melius habent, vias suas (sic enim habent Hebraea) hoc est, qui non curat vitam suam & actiones instituire iuxta legem, is mortificabitur, vel potius morietur, plerumque quidem temporali morte a principibus vel Dei vitione ante tempus inflictam, semper autem aeterna morte. Strepit enim peccati mors. Et: Si vis, inquit Dominus, ad vitam ingredi, serua mandata.

17 Feneratur domino, qui miseretur pauperis, & viciositudinem suam reddet ei.

FOENERARI dupliciter dicitur, Aut simpliciter pro mutuum dare, ut cum capite 22 postea dicitur: Qui mutuum accipit, seruus est feneratus. Et Ecclesiastici 29. Qui facit misericordiam, feneratur proximo suo, &c. Aut pro mutuum dare ad vsuram, ut cum dicitur Deuteronomi 23. Non fenerabis fratri tuo, sed alieno. Atque haec est propria verbi huius apud Latinos significatio. Vtrunque significatum huic loco conuenire potest, quia non simpliciter domino mutuatur qui miseretur pauperis, recepturus tantundem, sed multo plura. Verum in priori significato hic accipiendum patet ex dictione Hebraica, quae simpliciter mutuae significat. Itaque significatur eum qui quid ex misericordia donat pauperi, quanquam donet pauperi, tamen hoc ipsum quod illi dat, veluti mutuo dat domino, qui suo tempore, & hic & in futura vita reddet

Basilus. ei vicissitudinem eius, hoc est, mercedem quā vicissim meretur. Vnde rectē Basilus citans hunc versum concione secunda in Psal. 14. Quum inquit, pauperi dare voles propter Donum, idem & donum est & mutuum. Donū quidem, quia non speras receptionem: mutuum vero, propter domini magnificentiam, qui pro ipso persoluit, qui paucis per pauperem acceptis, magna pro ipsis reddet. Qui enim pauperis miseretur, Deo ad usuram dat. Hæc ille.

18 *Erudi filium tuum, ne desperes: ad interfectionem autem eius ne ponas animam tuam.*

HEBRÆA habent, Erudi vel castiga filium tuum cum est spes. Quo monet Sapiens filium incipientem aut peccantem tempestiue erudiendum & castigandum priusquam in profundum peccatorum venerit, & ætate nimis prouectus sit, quando nulla disciplina aut correptio profutura sit, sed potius obitura. Secundum nostram lectionem monetur pater, vt etiam si statim non succedat eruditio vel castigatio filij, non tamen propterea velut desperans filij correctionem desistat à monendo eum, spe emendationis secutura tandem. Græca habet *παύσειν ἰδὼσεν, ὄντας γὰρ ἐστὶν ἐνέλπις*, hoc est, castiga filium tuum, sic enim erit bona spes. Quo significatur per castigationem filij bonam esse de eo spem, quod ad bonam perueniet frugem. Quem sensum & Hebræa habere possunt, quæ etiam verti possunt, Castiga filium tuum, quoniam est spes, vt scilicet per castigationem bonus euadat. In quem sensum etiam nostra lectio accipi potest, si illud, ne desperes cum præcedenti cohareat, finemque atque euentum designet in hunc modum. Erudi filium tuum, ne forte omiſſa illius eruditione aut castigatione aliquando desperare de eo cogaris. Secundum quem sensum omittenda est coniunctio copulatiua, & quæ in plerisque libris inuenitur, Erudi filium tuum, & ne desperes. In quibusdam tamen non est, & secunda parte huius sententiæ monentur parentes ne desperantes facili de correctione filij adiciant animum ad interficiendum eum, aut ad mortem eius quo modo procurandum. Aut significatur moderandum à patre castigationem filij, cauendumque ne ille ea crudelitate ex crucietur, vt sub manu eius moriatur, quemadmodum domini in feruos animaduertere solent vt que ad mortem, aut insignem aliquam læsionem. Possunt & Hebræa sic verti, Ad clamorem eius ne leues animam tuam. Quo significatur patrem non debere aduertere animum ad clamorem filij cum castigatur ab eo, ita vt ob id à debita castigatione desistat. Hebræa enim dictio *חמיתו* Hamitho, vel potest esse à verbo *חמה* Hama, quod sonare & tumultum edere significat, vel potest esse à verbo *מת* meth, quod mori significat.

20 *Qui impatiens est, sustinebit damnum, & cum rapuerit, aliud apponet.*

HEBRÆA habent, Magnus ira portat poenam vel detrimentum, quod si libe-

raueris & adhuc addes. Quam sententiam Hebræorum quidam, quos & Caietanus secutus est, connectunt cum superiori versiculo, vbi in castigatione filij à crudelitate pater cohibetur, videlicet vt caueat ab interfectione. Qui enim talem in filium exercet crudelitatem, magnus est ira & impatiens, qui supplicium dabit suæ impietatis poenamque portabit, cum ipsum postea poenitebit acrioris castigationis factæ ex impatientia & magnitudine iræ. Vt ergo iræ intemperantia minuatur, subiungitur. Quod si liberaueris filium & eripias à læuiore castigatione, adhuc addes vt castigas eum, aliisque vice denuo castigare eum poteris. Et in nostra litera versum hunc cum superiori coherere, ostendit coniunctio enim, quæ in multis libris reperitur. Itaque sensus est, ne inducas animum ad interfectionem filij, quia qui impatiens est in corrigendo filio reportabit inde damnum, quandoquidem huiusmodi immodica castigatione & filium suū amittet ac perdet, & se tum iustitiæ humanæ, tum diuinæ vltioni obnoxium reddet. Sunt tamen qui hunc versum separatim accipiunt, vt non cohareat cum superiori, sed in genere dicatur contra eos qui passionibus iræ sunt obnoxij, significeturque cum qui vehemens est & magnus in ira, frequenter incidere in pericula, & suæ temeritatis & impatientiæ poenas dare incurrendo damnum aliquod, ex quo si liberari eum contingat, tamen alia vice repetendo furorem adiciet sibi adhuc damnum. Sic & nostra litera accipi poterit vt sit separata & generalis sententia. Nam vt coniunctio, enim, non est apud Hebræos nec Græcos, ita nec in plerisque codicibus Latinis, nominatim apud Bedam, qui etsi imprimis hanc sententiam referat ad superiorē, tamen postea aliam addit intelligentiam, quæ cum superiori sententia nihil habet commune. Itaque sensus nostræ literæ Hebræis conformis hic esse poterit. Qui impatiens est, frequenter ex impatientia sua damnum reportabit in nomine aut facultatibus, aut corpore suo. Et cum rapuerit, hoc est, sustulerit illud damnum, aliud rursus damnum apponet sibi que asciscet, cum per consuetudinem radicata ira rursus per impatientiam efferbuerit. Hoc est, impatiens & in ira intemperans varia incidet damna & mala, atque ex euasione vnius mali non facili corrigitur, sed mox in aliud incidit. Beda sic hunc versum tractat. Patet inquit literæ sensus, quia qui per impatientiam inopia, furto seruit aut rapinis, damnum suæ animæ facit, & cum rem proximi tollit, etsi non homini, pro hoc, certè æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia æditio ita hunc versum transtulit, malè cogitans homo multo dano affigetur, & si perniciosus fuerit, animam suam opponet: quia nimirum cum pecuniam violētus abstulerit, pro hac animam suam inuitus dabit. Hæc ille. Cæterum alia illa æditio de qua loquitur, ipsa est secundum versionem Græcorum, apud quos tamen pro malè cogitans homo, est, *καὶ ὁ ἀνοήτος ἀνὴρ*, quod potius est malæ mentis vir, hoc est, insanus vir qualis est impatiens & ira feruens, phrenetico similis. Mirum cur quidā pro magnus ira, verterit tardus ad bilē, cū sic dicatur hebræis, Magnus ira sicur-

sicut eis dicitur, Magnus misericordia, pro eo quod est multum misericors, vt nos legimus Psal. 144.

20 *Audi consilium & suscipe disciplinam, vt sis sapiens in nouissimis tuis.*

AD filios atque iuniores hæc monitio spectare videtur, vt postquam instruxit patres quo pacto filios monere & castigare debeant, vicissim & iuuenes doceat obtemperare patribus, eorumque disciplinam, hoc est, eruditionem vel castigationem (nam vtrumque accipi potest) lubentur admittere, quo tandem in senectute & ipsi ad sapientiā perueniant, hoc est, vt in iuuentute ea capessant & recipiant, per quæ senectus & honoratur & benefecere habeat. Nam sapientiā maximè senes decet & alioqui in fine hominis maximè requiritur sapientiā cum à fine bono salus tota hominis eiusque bonum pendeat.

21 *Multe cogitationes in corde viri: voluntas autem domini in æternum permanebit.*

PRO voluntas hebræis est consilium, ita vt hic idem dicatur, quod in Psal. Consilium domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationem. Nō est tamen hoc loco in plerisque libris dictio in æternum, sicut nec in originalibus. Docet ergo hæc sententia varias esse in corde hominis cogitationes variæque consilia quibus intra se homo angitur & distinctur, studens sibi prospicere aut quippiam perficere etiam sæpe contra Dei voluntatem. At frustra se homines variis huiusmodi cogitationibus cruciare, quū solū consilium ac decretum Dei stabile futurum sit & fixum, nec consiliis hominum possit impediri, ac proinde se eius voluntati per omnia submittere debeant, omnē suam sollicitudinem proicientes in eum, cui cura est de nobis, & cuius voluntati nemo resistere potest. Aut significatur multas esse & subinde variari hominis cogitationes, quia frequenter in irritum cadunt humana consilia, ita vt ob id alia querenda sint. At contra, Dei consilium nulla ratione mutari posse, sed semper stabile persistere, vt significetur differentia inter consilium Dei & hominum.

22 *Homo indigens misericors est, & melior est pauper quam vir mendax.*

HEBRÆA priorem partem longè aliter habent. Sic enim est ad verbum. Desiderium hominis beneficentia eius. Et potest hic conueniens esse sensus. Desiderant homines vt possint esse benefeci & liberales in egenos, prætextunt id suæ desiderio & auaritia, asserentes se desiderare diuitias ob beneficentiam & misericordiam egenis exhibendam. At melior est vir pauper qui sua sorte contentus viuunt, quam is qui mendaciter suo ad conquirendas diuitias desiderio, prætextit opera beneficentia. Vel, sic. Omnes quidem homines ex natura desiderant esse benefeci, præstat tamē pauperem esse & beneficium esse non posse, quam mendaciter de beneficentia gloriari, & suam quam quis non exercuit beneficentiam in Prouerb.

tiam prædicare. Noster interpret desiderium per translationem videtur accepisse pro indigentia, quemadmodum verbum desiderare Latinis eleganter pro deficere ponitur, vt cū dicuntur in prælio aliquot milia desiderata. Vbi enim indigentia est, ibi est desiderium. Si significat ergo nostra litera, hominem indigentem, vt in plurimum magis esse misericordē, quam sint diuites, vt qui per experientiam nouit quam grauis sit miseria & indigentia, ideo que virum pauperem præstare diuiti mendacii, qui ne beneficiat mentitur se non habere quod tribuat. Ille enim quanquam non possit cupit benefacere, hic vero quum possit, non vult. Aut significatur indigentiam hoc boni conferre homini vt misericors sit erga alios miseros, atque inter duo mala nempe paupertatem & mendacium minus malum esse paupertatem, quanquam illam valde fugiant homines, & pro extremo malo dicant. Iuxta priorem intelligentiam significatur, paupertatem duo bona conferre homini, nempe voluntatem benefaciendi, & præseruationem à peccato mendacij. Vere enim potest dicere se non posse benefacere. Beda hæc sententiā mystica intelligentia transfert ad indigentiam & paupertatem mentis. Indigentem, inquit, dicit humilem, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolit: Talis nāque vt misericordiam consequatur à domino, nunquam proximo misereri recusat. De quo & subsequenter annectit. Et melior est pauper quam vir mendax. Melior est namque humilis corde qui nihil fidei suis operibus, quam qui se præ excellentia virtutum viri nomine dignum ducens fallitur nescius, dum su perbiendo perdit bona quæ gessit. Cæterum quod ad lectionem attinet, sunt qui in hoc versu legunt. Melior est pauper iustus quam vir mendax. At dictionem iustus, vt non habent Hebræa, ita nec nostri codices emendatiorum. Est autem ea dictio in quibusdam addita ex aliqua editione, quæ iuxta Græcos sic habebat, Melior est pauper iustus quam mendax.

23 *Timor domini ad vitam, & in plenitudine commorabitur absque visitatione pessimi.*

HEBRÆA habent Timor domini ad vitam & saturus pernoctabit, non visitabitur à malo. Itaque quod nos habemus, in plenitudine, accipi debet de plenitudine omnium bonorum, quæ satietatem adfert. Et superlatius pessimi, pro positioo mali accipiendus est. Est autem vtraque pars imperfecta, perficienda in hunc modum. Timor domini perducit ad vitam & in plenitudine, vel saturatus commorabitur is qui timet dominum. Tria autem bona hic timori diuino tribuuntur recto ordine, quæ perfectè hominem felicem reddunt. Primum est quæ vita imprimis ab homine desideratur, vt sine qua alia bona esse non possint. Secundum est plenitudo & satietas omnium bonorum. Et tertium securitas ab omni malo. Hæc enim duo viuenti desiderantur vt beatè viuatur. Nam viuere, sed in inopia, miserum est. Et rursus in saturitate & diuitiis viuere, sed cū metu, quemadmodū sæpè contingit diuitibus,

diuitibus, qui quo plus habent bonorū, plus timent malorum, miserum quoque est. Ad impletur ergo hæc sententia perfecte quidē post hanc vitam, quia timor domini perducit ad vitam æternam, quæ sola verè perfecta vita est. In qua & est securitas & securitas perfecta. *Psal. 16.* Celsissima. Satiabor, inquit Propheta, cum apparuerit gloria tua. Et tamen etiam in hac vita suo modo impletur, sicut & plerūquē similes scripturæ temporalem felicitatem timentibus Deum promittentes, non solum in veteri testamento, sed & in nouo. Pietas enim ad omnia utilis est, promissionē habens vitæ quæ nunc est, & futuræ. Timor enim domini perducit etiā hic ad vitam; quia efficit ut homo in anima coram Deo uiuat, & ut in corpore liber sit à multis morbis quos vitia pleraque etiam cum morte afferunt. Item ut liber sit homo ab vltione siue principum, siue Dei, per quam ante tempus plerique ob transgressionem legum à vita tolluntur. Confert item & fatietatem & securitatem timor domini, iuxta illud: Inquirentes dominum non deficient omnino bono, & non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Plerūquē enim Dei beneficio metuentes eum, præterquam quod longitudine dierum donantur, in rerum hic viuunt abundantia & tranquillitate, Dei protectione à multis malis liberi quæ impij ferre coguntur. Et alio qui qui timet amatque dominum, paucis contentus uiuit, terrena non admodum concupiscit, satur dum habet necessaria, ita ut cū Paulo dicat. Habeo autem omnia & abundo. Sed & cum omnium bonorum auctorem secum habeat, cuius rei famem sustinere possit; Sic etsi quid pati eum contingat, siue pro iustitia siue pro conditione huius mortalitatis, tamē nouit quod diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Itaque securus degit & mali expers, quia malum illi non est quod patitur.

24 Abscondit piger manū sub ascella, nec ad os suum applicat eam.

PRO ascella vel axilla (vtrunque enim dicitur) Hebraica dictio *ἔσθ' ἔσθ' ἔσθ'* Tfallahath proprie significat leberem vel ollam. Quæ dictio nis significatio propria præsentī loco etiam bene conuenit. Sic enim vehementi hyperbola exaggerabitur hominis pigri corporis & desidīa, ut qui manum suam posuerit & abdiderit intra ollam ut escam inde accipiat, & tamen tedeat eum educere illam cū cibo ad os. Plerisque tamen hebræis placet dictionem hanc hic positam esse Metaphoricè pro sinu, quod quemadmodum aliquid absconditur in olla, ita in sinu. Quam translationem etiam securus D. Hieronymus, vertit ascellam. Est autem in hac sententia hyperbolica locutio ad insinuandum quorūdam hominum admirandā pigritiam. Nam vix inuenias qui ne ad os quidem manū suam velint admouere præ pigritia. Cum ergo dicitur piger abscondere manū suam sub ascella vel in sinu, ob frigus scilicet declinandum et otij amorē, nec ad suum os reducere eam siue ut cibum capiat siue ut

caput curet, significatur quorūdam tantam esse pigritiam, ut et quæ facillima sunt factu et necessaria corpori vel animo, detrectent et recusent. Certè sunt infirmi qui malint famem pati, quam vili honesto studio aut labori vacare. Et sunt quibus molestum est vel cibum capere, vel faciem lauare aut caput peccinare et vel tantillo tempore caloris quem in sinu que runt, aut otij suauitate carere. Septuaginta alium secuti sunt sensum, quem etiam hebræa admittunt. Habent enim, Qui abscondit in sinum suum manus suas iuulste, neque ori applicabit eas, hoc est, qui operari recusat, non habebit quod ori porrigat, hoc est, quod edat. Beda quoniam ad literam sententia hæc parum verā videtur, ad mysticam confugit in telligentiam valde conuenientem quam ex D. Gregorio rursum mutuatus est, intelligens qui quod ore profitentur, manu et opere nolunt complere. Sic enim habet D. Gregorius lib. moral. 22. cap. 10. explicans similem sententiam quæ est postea cap. 26. Pigo labor est manū suam ad os porrigere, quia desidiōsus quisque prædicator nec hoc vult operari quod dicit. Manum quippe ad os porrigere est voci suæ opere concordare. Hæc ille. Repetit eum hæc sententia postea cap. 26. vbi sic legitur. Abscondit manus sub ascella sua et laborat si ad os suum eas conuerterit.

25 Pestilente flagellato sultus sapientior erit, si autem corripueris sapientem, intelligit sapientiam.

HEBRÆA adverbium habent. Derisorem percutit, & imperitus fiet callidus, & corripe intelligentem, & intelliget scientiā. Verum Imperatiui sæpe in hoc libro ponuntur non præceptiuè, sed ut vno posito intelligatur quid secuturum sit, & exponendi sint per, Si, ut supra annotatum est circa versum 7. cap. 14. Proinde non malè vertit interpret. Pestilente flagellato, & si corripueris, sicut similem sententiam mox legimus versam cap. 21. Multo pestilente sapientior erit paruulus, vbi Hebræa habent, Cum affligitur derisor, imperitus fiet sapiens. Quamquam etiam præceptiuè in hac sententia imperatiui possunt accipi, ut significetur derisorem non admonendum esse & arguendum, ut de quo non sit spes, sed in exemplum aliorum flagellandum & multandum. Sapientem autem si qua in re peccet non affigendum statim, sed corripiendum & monendum ut qui verbis proficere possit, iuxta illud quod est superius ca. 9. Noli arguere derisorem, ne oderit te, Argue sapientem & diliget te & addetur ei sapientia. Porro pro derisor vertit aliquoties noster interpret pestilentem, scilicet Septuaginta, ut & in Psalmo primo: In cathedra pestilentia non sedit. Hi enim qui eū impietatis profecerunt, ut veritatem & veritatis doctores, ac monitores aque derideant, homines verè sunt pestilentissimi & communitati noxij. Significatur ergo hæc sententia quod quamquam ex afflictione derisori & planè iam impio homini inflicta, nulla ad ipsum redeat utilitas, non tamen ab ea cessandum, ut eius exemplo is qui adhuc nō est impius, sed stultus, hoc est imperitus

imperitus & insipiens (hoc enim proprie significat dictio Hebraica, quam noster nūc stultum, nunc paruulum vertit) fiat sapientior, alienoque periculo & malo cautus. At si quis sapientem in aliqua re corripuerit, hoc ipsum proderit ipsi sapienti, qui monitus aduerteret ad id in quo prorsus fuit negligens & imprudens. Nemo enim etiam sapiens alioqui, vbi que & omni hora sapit.

26 Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominiosus erit, & infelix.

CREDO interpretē vertisse non fugit, sed fugat, quum non tantum hebræa dictio fugare significet, sed & Græca. est enim *ἀποβάλλω* hoc est, impellens vel expellens. Et alio qui fugare conuenit cum affligere patrem, vel ut est Hebræis, vastare aut spoliare patrem. Et est sensus, Is qui impia sua vita patrem affligit eumque suis bonis exiit, siue per violentiam siue per decoctionem bonorum, & matri cui si est ut fugere cogatur ac domum suam siue patriam relinquere, vel quia non potest ferre insolentiam filij, vel quia per ipsum ad paupertatem redacta, diutius in domo ac patria manere non potest, talis plane est ignominiosus, omni que vituperio dignus & opprobrio. Dignus item qui & hic & in futuro infelix sit quia infelices reddidit suos parentes. Quod si quis legere velit, fugit, ut constanter habent nostri codices, affligere patrē intelligitur qui ipsum contrariat nolendo ei obedire, & fugere matrem qui ab ea separatur & discedit, nolens eius monitis obtemperare. Hebræa etiā aliter verti possunt, ut sit sententia maioris pōderis hoc modo. Vastat patrem & fugat matrem, filius pudendus, & probrosus, hoc est, qui pudendā vitam viuit, parentes sæpe spoliat & bonis & domo: aut, tantum peccat, atque qui parentes ad inopiam & exilium adigit.

27 Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermones scientiæ.

HEBRÆA non habent has negationes non & nec, sed ad verbum sic. Cessa fili mi audire doctrinam ut erres à verbis scientiæ. Quod ferè sic intelligitur ab omnibus, ut moueat Sapiens filium suum cessare ab huiusmodi doctrina, quæ inducit ad errandum à verbis prudentibus & sermonibus veræ scientiæ. Qualis est disciplina & philosophorum, quæ à fide est aliena & hæreticorum, quæ à catholica veritate homines abducere conatur, & hominum mundanorum qui quæ carnis sunt sapiunt et alios sapere docent. Huiusmodi doctrinam etiam audire prohibemur. Imminet enim sæpe periculum erroris, si vel tantum aures ei accommodemus. Verisimile est interpretem nostrum sententiam hanc legisse per interrogationem in hunc modum, Cessabis ne fili mi audire doctrinā ut erres à sermonibus scientiæ, Aut ironice dictum accepit, Cessa fili mi audire doctrinam, ut quod sequitur demonstret quid hinc mali secuturū sit, scilicet quod errabit à verbis scientiæ, ac proinde ex consequenti significetur si errare ians. in Prouerb.

nolit, non cessandum ab audienda sapientum doctrina. Iuxta hos modos bene vertit interpret per negationem. Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermonem scientiæ, quamuis crediderim potius scriptum fuisse nec ignores. Sic enim significabitur quid mali secuturum sit si quis cessat audire doctrinā sapientum: quod hic significandum erat.

28 Testis iniquus deridet iudicium, & os impiorum deuorat iniquitatem.

VARIAS hoc libro contra testes iniquos vel, ut hoc loco est Hebræis, testis Belial profert sententias. Sapiens, quod ab his multū accedat mali Reipublicæ, ut per quos subuertatur iusticia præcipuum Reipublicæ bonum. Porro quod dicitur testis iniquus deridere iudicium, variè exponi potest. Nam iudiciū simpliciter accipi potest pro equitate & eo quod iustum est ac æquum. Si enim testis iniquus deridet iudicium, quia non est illi equitas cordi, flocci facit eam & contemnit. Nec curat seruare illud quod iustè decretum est à domino, Non falsum testimonium dicis. Quia contra quàm æquum est non vereatur audacter quod falsum est & noxium proloqui. Potest & accipi de iudicio iustitiæ ciuili. Illud enim etiam se deridere & contemnere ostendit, dum illud quantum in se est subuertit, dumque illud non sicut deberet meruit & vertitur. Potest postremò idque simul cum præcedentibus intelligentiis accipi de iudicio diuino, per quod testis falsus non erit impunitus, ut supra dictum est. Nam & illud deridere videntur, cum suo facto se illud non vereri quasi futurum non sit, declarant: sic quod sequitur & os impiorum deuorat iniquitatem, variè accipi potest. Primum ut os impiorum intelligatur deuorare iniquitatem, quia auidè impij iniquitatem desiderant, atque veluti cibo pasci ac refici ardentè quarunt: sic enim intelligunt Beda & Lyra. Et notat Lyranus bene dictum esse deuorat, quia nō masticat nec bene expendit iniquitatis malum, quod si facerent, sentiret eius amaritudinem impij. Aliter exponit quidam, pro eo quod est sceleratè sustinet mentiri, ut deuorare iniquitatē ore sit iniquitatē & mendacium sine pudore & remorsu essutite, & quasi rem nihili non estimare nec curare, quomodo & Dominus in Euangelio dicit quosdam camelum glutire. Sunt qui duo huius sententiæ verba, deridet & deuorat, aliter vertunt, pro ambiguitate dictionum Hebraicarum. Nam pro priori verbo vertunt, interpretatur, ut significetur, testem iniquum interpretari iudicium, quia illud in alteram & malā partem sæpe inclinat. Et pro altero verbo vertunt abscondit, ut significetur os impiorum abscondere intra se iniquitatem, eamque tegere, dum veritatem tegit, aut dum meditata iniquitatem apud se seruat suo tempore effundendam, iuxta illud. Sub lingua eius labor & dolor.

29 Parata sunt derisoribus iudicia, & mallei percussiones stultorum corporibus.

BENE postquam dictum est testis iniquus deridet iudicium, subiungitur generalis sententia.

sententia. Parata sunt derisoribus iudicia, vt quod ille deridet, intelligatur aliquando experturus. Iam quidem plerique veritatem irident, & quasi nunquam quod meretur sint perpeffuri absque timore vlllo perpetrāt malum, quia non profertur cito contra illos sententia. Verum quanquam patienter agat dominus, expectans hominum pœnitentiam, aut vt impleta mensura peccatorum suo tempore tanto iustius vindicet, parata sunt iam apud Deum iudicia ipsis derisoribus, quos ferè videt vsque in finem perseueraturos in malo, eo quod peccent in Spiritum sanctum. Et vt sciamus qualia eis iudicia sint parata, subiungitur. Et mallei percutientes stultorum corporibus. Pro quo Hebræa tantum habent, Et percussiones dorso stultorum. Nō enim additur de malleis, quod tamen non malè addidit interpretes, quia dictio Hebraica non simpliciter percussiones significat, sed graues percussiones & contusiones quales fiunt malleo, qui & ab eadem dictione Hebræis ob id suum habet nomen. Itaque significatur corpora stultorum aut potius dorso eorum, (Nam dorso flagellari, percuti, & contundi solēt) grauius contundenda fore, quemadmodum dum fistibus quis cæditur, aut quemadmodū incus malleo cōtunditur, iuxta illud: supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, hoc est, significatur dira supplicia & graua parata his qui sapere nunc nolunt, quæ frequenter illis in hoc seculo & humano & diuino iudicio acerbius autem irrogabuntur in futuro. quā- dō veluti ferrum candens in fornace gehennæ sine fine verberabuntur & contudentur. Sacro huic oraculo conuenit oraculum datū Paulanæ duci Laconico, Pœna luenda tibi est, aſſert iniuria clades. Et oraculum datum Piliſtrato ἄλλοις ἀνθρώποις ἀδικῶν τῶν ἐν ἀπορίῃ, hoc est, Nemo hominum delinquens pœnā non perſoluet.

CAPVT XX.

Luxuriosa res vini & tumultuosa ebrietas, quicunque his delectatur, non erit sapiens.

Luxuriosa res Hebræis est dicitur ἄβητος, quā in superioribus versibus noster vertit. nunc pestilētem, nunc derisorem, vt in proximo veriti, Parata sunt derisoribus iudicia. Pro ebrietas illis est ἄβητος Sechar, quā noster nunc siceram vertit, nunc ebrietatem, quum proprie significet omnem potum qui inebriare potest. Itaque Hebræa quidam sic vertunt. Derisorem vinum, & tumultuosum sicera, vt subaudiatur verbum, facit. Alij vinum est derisor, hoc est, scurrile, & sicera est tumultuosa, nempe quia tales efficit homines. Et re vera sic est. Experimur enim vinum si immodice bibatur, (Nam sic de eo hic loquitur, vt patet ex secunda sententiæ parte) efficere, vt ebrij alios rideant, iura omnia sacra & prophana contemnunt, neminem verentes. Item vt contentiones & rixas excitent ac clamorum tumultus, iuxta illud Ecclesiastici: Vinū multum potatum irritationem & iram & ruinas multas facit. Noster interpretes secutus est, vt sapè aliās translationem Græcorum, qui ha-

Ecc. 31.

bent ἀκολαστος ἐνός, quemadmodum & in superiori versu pro derisoribus habent ἀκολαστος. Itaque vertit luxuriosa res vt concordet cum illo Pauli: Nolite inebriari vino in quo est luxuria. Cæterum quemadmodum illo loco nomen luxuria, non accipitur tantum pro inordinata venere ac libidine, quod tamen plerique ea dictione significari proprie putant, quum proprie significet omnem superfluitatem & abundantiam in vestitu, potu, aliisque similibus rebus. Ita nec hoc loco dictio luxuriosa, tantum ad veneream rem est trahenda, quanquam verum sit vinum immodicum vehementer ad venerem hominem impellere. Vt enim apud Paulū dictio ἀσάβητος, omne genus lasciuia & intemperantiæ ac prodigalitatis significat, ita ἀκολαστος Græcis dicitur prodigus, lasciuus, libidinosus ac intemperans. Dicitur enim quasi impunitus & incoercitus qui sibi temperare nō potest. Vnde D. Ambrosius legit, Prodigum est vinum & contumeliosa ebrietas, 2. h. Offic. cap. 21. Itaque vinum luxuriosa res dicitur, quod ad luxum, prodigalitatē, libidinem, ac omnem lasciuiam & petulantiam homines prouocet. Duo ergo mala, vino vel ebrietati tribuit, quorum vnum ad immodicas voluptates, alterum ad turbas & iras pertinet, vnum ad concupiscibilem, alterum ad irascibilem vim. In eo autem quod sequitur, quicunque his delectatur, non erit sapiens, Pro verbo delectatur, plerique vertunt errat, vt sit, qui in hoc, nempe vino vel sicera errat, non erit sapiens. Nam id proprie dicitio Hebraica significat. De errantibus in vino vel sicera, hoc est, per vinum aut siceram fit mentio Esaiæ 28. vbi nos legimus: Hi quoque præ-

Eccl. 28

vinum nescierunt, & præ ebrietate errauerunt. Sacerdos & propheta nescierunt præ ebrietate, absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate. &c. Quo loco idem est verbum & similis locutio qualis est hic & patet ex illo loco, quod errare in vino sit errare per vinum. Idē tamen verbum aliquando dicitur, significare delectari, vt Prou. 5 vbi nos legimus: In amore eius delectare iugiter. Quare seduceris filii mi ab aliena. Hic enim pro delectare, & seduceris idem est verbum quod & hic ponitur, & vertunt penè omnes ibi delectari. Qui enim in re quapiam delectatur, in ea totus animo errat, hoc est, occupatur & hæret. Hanc ergo significationem hic noster interpretes secutus est, Et rectius vt apparet, quia nihil singulare est dicere, eum qui per vinum errat non fore sapientem. Si enim errat, non est sapiens. Singulare autem est dicere, illum qui delectatur vino nō fore sapiētē. Et sequitur istud ex præcedenti, quoniā enim vinū excitat passiones concupiscibilis & irascibilis, idē q̄ illi immoratur & delectatur non potest fieri sapiens, quia sapientia animum requirit sedatum & corpus temperatum. Vnde in Osea dicitur: Fornicatio, vinū, & ebrietas auferunt cor. Quod si verbum errandi placet, sensus erit: Qui permittit se decipi suauitate vini, ita vt eo delectatus se se ingurgitet frequēter, non efficietur sapiēs.

Ofec. 4.

Sicut rugitus leonis, ita & terror regis, qui prouocat eum, peccat in animam suam.

Prior pars superiori capite est habita, vbi legitur: Sicut fremit leonis, ita & regis ira secunda

secunda pars manifesta est, quia qui prouocat regem ad iram per inobedientiam, peccat nō solum in regem, sed & in animam suam & in seipsum: quia seipsum periculo exponit mortis & vltionis. animamque suam grauius laedit quam peccato grauissimo contaminat & vulnerat. Ita enim dupliciter exponi potest illud, peccat in animam suam.

3 Honor est hominis qui separat se à contentionibus, omnes autem stulti miscentur contumeliis.

DOCET hæc sententia pacem & concordiam sectandā, litelque fugiendas, quod sic facientes non tantū suæ utilitati bene consulant, cum se à multis molestiis & malis liberant, sed etiam honori, quem apud homines consequuntur & Deum, quia per hoc declarant se esse sapientes & apud Deum merentur ob pacis studium exaltari. Contra quilibet amat & contentiones, stultos se esse declarant quod tā multis se molestiis subiiciat & incommodis, ac proinde non tantum sibi incommodum accersunt, sed & ignominiam. Non habet autem Hebræa, omnes autem stulti miscentur contumeliis, sed tantum omnis stultus miscetur vel miscet se, scilicet litibus. Proinde quod nos legimus, Miscentur contumeliis, intelligendum quod miscet se contumeliis irrogatis ad defendendum vel defendendū eas, quod sit litigando, & cōtendendo. Aut contumeliis accipitur pro litibus, quæ contumeliis ferè peraguntur.

4 Propter frigus piger arare noluisti, mendicabit ergo aestate, & non dabitur illi.

DICTIO Hebræica quā noster frigus vertit, proprie hyemem significat, & quam vertit æstatem, proprie significat messem, sed idem significatur, Nam piger ob hyemem nō detrectat arare nisi propter frigus hyemis. Hyemi autem conuenit aratio, æstati mectis. Significatur ergo piger nolle opportuno tempore cum aliis sedulis arare propter temporis frigus, atque ob id cum alij suo tempore fructus colligent cum voluptate, ob egestatem mendicaturum, nec accipietur, quod nemo erga ipsum sit misericordia commouendus, iuxta illud Pauli: Qui non vult laborare, non manducet. Iuxta mysticam intelligentiam significatur eum qui nunc causans vitæ huius & virtutis asperitatem & molestias, ob desidīā in Dei seruitio laborare neglexerit, & terrā corporis sui, exercitio virtutum velut aratro proscindere, vcturo dei regnū, cum alij venientes venient cum exultatione, portantes manipulos suos, ipsum egenum mendicaturum, & non dabitur ei, quia quæcunque seminauerit homo hæc et metet, quando vnusquisque recipiet secundum suum laborem. Bene autem præfens vita hyemi, regnum autem Dei æstati comparatur, quia vita hæc plena est incertis, asperitatis et reuerbarū. In regno Dei discussa huius vitæ caligine et frigore, dies æterna solis perpetuo fulgore et calore clarescet. Vnde dicitur in Canticis: Iam hyems transiit et recessit, flores apparuerunt in terra: nostra:

Cant. 2.

Iam in Prouerb.

5 Sicut aqua profunda, sic consilium in corde viri, sed homo sapiens exhauriet illud.

AD verbum Hebræa habent. Aqua profunda consilium in corde viri, et vt intelligētia hauriet illud. Intelligit autem quidam aquæ profundæ comparari consiliū cordis viri sapientis. (Nam de eo solo istud dictū putant de quo supra dictum est cap. 18. Aqua profunda verba ex ore viri) ob eius abundantiam et copiam per quam nunquam exhauriri potest. Sicut enim aqua profundū putei etiā multis haurientibus non absumitur, ita non minuitur sapientia et consilium sapientis quāuis multi eius fiant participes. Huic autē intelligentiæ non satis conuenit secunda pars, quæ significat non cuiusuis esse, sed tantum prudentis haurire consilium ex corde viri ob eius profunditatem, quodque non cuiusuis expositū sit, sed lateat quemadmodū aqua profunda difficultate quadam hauriri debet. Vnde et noster interpretes rectè addidit secutus 70. particulam aduersatiuam, sed, cum tantū sit in Hebræo coniunctio et. Itaque intelligenda videtur hæc sententia de cogitationibus et consiliis quibus quid agere sapiens aliquis decreuit. Huiusmodi enim consilia et animi decreta is qui verè virilem habet animum non instar fœminarum cuius facile prodit, sed abscondita seruat in penetralibus cordis sui veluti aquam profundā, ita vt non facile ea quiuis expiscari et intelligere possit. Attamē vir prudens et intelligentia multa præditus ex profundo cordis alieni cruere nouit, et veluti profundam aquam exhaurire latens in corde consilium. Vt enim nouit variis rationibus, vt penetret quod erat occultum consiliū in corde viri. Adhibet enim multas circumlocutiones & sermones à remotis, aperit, quædam sua, aliæque pleraque facit, quibus quod occultum erat, percipiat. Potest etiam accipi de consilio viri sapientis, quod is docēdo multis dare potest, vt significetur consilium sapientiæ quod est in corde viri ad instruendū alios et consulendum, non posse facile capi à quibusuis ob eius profunditatem, sed tantum à prudentibus, qui illud ex ore ipsius profuens haurire, percipere, et intelligere possunt. Vnde Paulus se tantum inter perfectos sapiētīā loqui, & spiritualibus spiritualia comparare profitetur. Singulariter autem hæc sententia locum habet in singulari nostro viro Christo, cuius incomprehensibilia sunt iudicia & imperuestigabiles viæ secundum quas omnia agere decreuit, ita vt paucis datum sit quædā cognoscere ex multis. Cuius item doctrinæ consilia non cuiusuis sunt peruia, sed tantū quibus datum est diuino munere. Non enim omnes, inquit, capiunt verbum hoc. Et Animalis homo nō percipiet ea quæ sunt spiritus Dei.

1. Cor. 2

Mat. 13

1. Cor. 2

6 Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?

Prior pars pambiguitate linguæ hebræicæ variè verti potest: Sed potissimum his duobus modis, Altero sic. Multi sunt qui prædicant & laudat eū qui in ipsos est beneficus, laudibusque

k 4

laudibusque attollunt eius liberalitatem & gratiam, verum quis inueniet ex multis illis virum fidelem, qui scilicet fideliter repēdat beneficium & par pari reddat, quemadmodum fidelitas & aequitas exposcit. Quali dicat, Quum multi sint qui se fatentur ab illo beneficium accepisse, pauci sunt qui gratias referant, & in referēdo sint fideles & aequi. Aliter sic verti potest & melius, multi homines prādicabunt vnusquisque beneficentiam suam. Et est sensus iuxta Pagninum & alois. Multi sunt qui prādicant ipsi & in ore semper habent suam quam in alios exercuerunt beneficentiam, at pauci sunt qui in ea parte fideles sint & veraces. Pauci enim sunt, qui benignitatem de qua gloriantur opere exhibent: pauci qui quam exhibent, fideliter exhibent propter Deum solum & non propter mundi gloriam. Hoc est, multi sunt nomine pij, non autem ipsa re & sine fictione. Iuxta quē sensum & nostra litera est accipienda, vt significetur multos homines appellari misericordes & habere laudē misericordiae in alios praestitae, quod quisque talis habere velit, verum paucos esse inter eos qui verē sint fideles in misericordia exhibenda, siue quia nō sunt ipso opere adeo misericordes vt dicuntur, siue quia non fideliter veraciterque animo sint misericordes, propter Deum scilicet solum. Ita serē & Beda. Atque hic posterior sensus conuenit cum illa sententia quae est superiori cap. iuxta hebraeum versu 24. Desiderium hominis beneficentia eius, & melior est pauper quam vir mendax. Coniungit enim scriptura vt supra annotatum est, frequenter haec duo, misericordiam & veritatem siue fidelitatem. Itaque in his duabus sententiis ostenditur plerisque sibi vnum arrogare nempe misericordiam siue beneficentiam, quum aliterum desit, nempe veracitas & fidelitas. Alias versiones & explicationes eorum consulo omittimus ob vitandam confusionem.

7 *Iustus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios de relinquit.*

SIMPLICITAS hic rursū vt & aliās saepe ponitur p̄ integritate & sinceritate, quae duplicitati & fictioni contraria est. Itaque significatur iustum propterea quod sincere & integre coram Deo conuersatur, habere post se filios beatos & felices, hoc est, iustum nō tantum ipsum virtutis suae fructum capere, & per virtutem suam faelicem esse, sed & ad posteriores fructum virtutis eius extendi. Primum enim magna faelicitatis pars est habuisse parentes iustos & integros, eoque nomine filij apud homines laudantur & beati praedicantur. Deinde parentum exemplo filij serē recte instituuntur, & eorundem merito saepe multa temporali faelicitate à Deo donantur, iuxta illud Psalmista: Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volens nimis. Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Gloria & diuitiae in domo eius &c. Ceterum sententia haec, sicut & similes scripturae, sic ad literam intellecta, magis pertinet ad promissiones veteris testamēti, quam ad nouum testamentum huiusmodi nō ca-

reat promissis. Sed nec semper in omnibus iustis vera consistit, quum plerique sint qui vel filios post se non habeant, vel habeant infelices. Proinde secundum mysticam intelligentiam accepta de filiis spiritualibus, qui scilicet iusti imitantur simplicitatem & perfectionem, verior erit, & nouo testamento conuenientior. Quicumque enim iuste conuersatur, non potest non suo exemplo quosdam ad virtutis suae imitationem prouocare, qui dum ipsum imitantur, cum ipso simul eiusdem fiunt beatitudinis participes, quae in hac quidem vita incipit per collatam eis Dei gratiam, in futuro autem consummabitur per gloriae coelestis possessionem.

8 *Rex qui sedet in folio iudicij, dissipat omne malum intuitu suo.*

PRO Intuitu suo, Hebraeis est ad verbum, in oculis suis. Quod dupliciter accipi potest. Primum vt significetur, Regem dissipare malum quod in oculis eius manifestatur, aut sic dissipare malum vt coram ipso non consistat nec inueniatur. Quod secuti sunt Septuaginta, habent enim, Cum rex iustus sederit super thronum, non obuiat in oculis eius omne malum. Augustinus legit, Cum rex iustus sederit in throno, non aduersabitur ante eum omne malum. Vide libri de correptione & gratia cap. 13. Aliter, in oculis, accipi potest, pro per oculos & per respectum eius, quod secutus noster vertit intuitu suo. Et est sensus, Rex qui non occidit, sed ipsemet pro suo officio sedet in folio iudicij iudicia exercēs, & quod iustum est iudicans, talis in suo regno facile dissipat & dispergit omne malum per hoc quod diligenter obseruat & aspicit quid à quouis agatur, & seuerè animaduertit in delinquentes. Sicut enim dici solet, quod oculus heri pacis equum ita & oculos regis fugat & dispergit omne malum, imò & omnium. Nam vt rumque Hebraea significare possunt, Aut dispergit omne malum & omnium malum suo intuitu, quia vultu suo testatur se indignari malo, sicque fit vt à malo cessent homines metuentes indignationē vultus eius. Docet ergo haec sententia quantum valeant iudicia cum aequitate & autoritate tractata, quantumque valeat autoritas regia si suo non desit officio. Ceterum vt haec generalis sententia ad omnes pertinet reges & autoritate praeditos, ita peculiariter ad regem regum & dominum dominantium cui pater omne dedit iudicium. Is enim cum venerit ad iudicandum & sederit in sede maiestatis suae, non habebit, opus vinculis aut faellitibus ad coercendos, sed solo suo intuitu dissipabit omnes impios cum impietatibus suis, ita vt non ferentes indignationem vultus eius discedere cogantur ab eo in ignem aeternum. Ad Christum enim D. Augustinus loco praedicto hanc sententiam refert, Qui & modo sedens in dextera patris sui veluti in throno suo, suo intuitu omne malum huius seculi, cernit, etiam quod nullis hominum aspectibus patet, cumque ei placet oculis suae gratiae cor hominis illustrare atque aspiceret, mox è corde hominis dissipat omne malum. Nam & hoc secundo modo sententia haec pro-

August.

uerbialis Christi accommodari potest, vt indicat Beda, iuxta illud: Couersus dominus respexit: Petrus & mox fleuit amare. Potest & ad quēuis puerbiali ritu deflexi haec sententia, si in cuiusvis animo veluti Republicā constituas, in qua mēs & ratio veluti regina, ceteris potētis praesidet, quae si in iudicio vigilāter se deat decernens inter bonū & malū, iuxta verbum domini, atque voluntaria penitentia castiget rebelles animi motus, facile hoc suo intuitu & circumspēctio se dissipabit cuncta mala, & à maioribus peccatis tranquillum reddet cum Dei adiutorio regnum animae.

9 *Quis potest dicere, mundum est cor meum, purus sum à peccato?*

QVAERI hic potest quomodo Sapiens negare hic videatur quemquam se posse in mundo corde asserere aut purū à peccato, quū Dominus in Euangelio dicat: Beati mundo corde, indicans quosdam tales esse. Quam quaestionem declinat Caietanus confugiens ad veritatem Hebraicam, Quae habet secundum eum. Quis dicit, Mundavi cor meum, purgavi à peccato meo? Secundum quam lectionem intelligit hic significari neminem si bi arrogare verē posse, quod mundauerit cor suum & purgauerit illud à peccato suo, quia illud opus est proprium misericordiae diuinae quae sola Spiritu sancto mundat cor hominis à peccato. Hominis enim est peccare, At solius Dei à peccato purgare, iuxta illud Osee: Perditio tua ex te Israël, tātūmodo in me auxiliū tuum. Communiter tamen etiam ab Hebraeis intelligitur hic significari quod habet nostra litera, Neminem posse gloriari de munditia cordis & puritate à peccato. Itaque Beda quod nodum propositum soluat, doctē scribit. Notandum quod non ait, Quis potest mundum habere cor & purus esse à peccato, sed quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum & purus sum à peccato, quia sunt qui diuina largiente gratia, possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiā habere. Vnde est illud Dominicum: Beati mundo corde quoniam ipsi Deum videbunt. Nec tamen se ipsum quicquam mundum corde & immunē esse à peccato, absque temeritate pronūciat. Stulta est namque propriae laudis iam tantia, temerarium de sua quemque inno centia vel iustitia gloriari. Haec ille. Ex quibus patet neminem ideo dicere posse, mundum est cor meū, tum quod temerarium sit de seipso gloriari & de eo gloriari quod ex se quis non habet, sed diuinitus accepit. Si enim, inquit Paulus, accepisti, quid, gloriaris quasi nō acceperis, tum quod nemo perfectam hic habeat munditiam cordis, quae scilicet omne peccatum excludat etiā veniale, quia vt habet Salomon in oratione sua, Non est homo qui non peccet. Et Ecclesiastes: Nō est homo iustus in terra qui faciat bonum, & nō peccet. Et Ioannes in sua Catholica 1. Si dixerimus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis nō est. Rursus, Nec de puritate à peccato mortali quis gloriari potest, quia, Dēlecta quis intelligit, inquit Propheta. Et de pro-

Osae 13

1. Cor. 4

3. Reg. 8. Eccl. 7.

1. Ioan. 1

Psal.

Eccl. 7.

metu, quia nescit homo vtum amore a odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta, vt habet Ecclesiastes. Vnde & Paulus. Nihil inquit, mihi conscius sum, sed nō in hoc iustificatus sum: Propemodū dicens: Specto me mundum habere cor, sed de eo gloriari non audeo. Et Iob: Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea. Vnde nec ociosum est pronomen, meo, quod est in Hebraeo, Purus sum à peccato meo, quia nemo etiam de admissio peccato se purgatum gloriari debet, propter vitae huius incertitudinem. D. Augustinus secutus translationem 70. quae cum recepta erat, sic legit hunc locum, & loco praedicto, & lib. de sancta virginitate cap. 48. Quis gloriabitur se castū habere cor, aut quis gloriabitur se mundum esse à peccato? Et exponit neminem de hoc gloriari posse, quod in hac vita quae tentatio est, nemo ab omnibus peccatis sit immunis, ita vt omnibus quotidie orandum sit, Dimitte nobis debita nostra. Docet ergo haec sententia omnes sese humiliare debere atque fateri sese egere Gratia Dei & in proximum delinquentem clementes esse debere.

Eccle. 9. 1. Cor. 4.

Iob. 9.

August.

10 *Pondus & pondus, mensura & mensura, vt rumque est abominabile apud dominum.*

PONDVS & pondus, mensura & mensura, Hebraica Phrasi significat varia pondera variisque mensuras, quibus quidam vtuntur negotiatores, maiore pondere comparantes & mensura maiore, minore verò pondere & mensura vendentes, Aut iusto pondere ac mensura vendentes callidioribus, iniquo verò pondere aut mensura simplicioribus, quibus facile est imponere. Quae res manifesta est iniustitia. eoque maior quam furtū, quod occulta fraude committatur, idque in his rebus per quas iustitia seruari debuit, quodque latenter in plurimos fiat contra publicam vtilitatem, diuultorum iactura & populi dispendio, vnius priuati lucrū & compendij queritur. Proinde recte vtumque dicitur abominabile apud dominū, & alluditur ad id quod dicitur Deute. 25. Iuxta mysticam intelligentiam diuersis ponderibus diuersisque mensuris vtitur, qui iniquis iudiciis de rebus iudicat, vt si quis reprehendat in vno quod in alio bene factū laudat, vel in se permittit quod in alio nolit tolerare. Quem sensum prosequitur D. Gregorius explicans hunc vers. homil. 4. super Ezech. Scimus, inquit, quia in negotiatorum duplici pondere, aliud maius, aliud minus est. Nam aliud pondus habent ad quod pensant sibi, & aliud pondus ad quod pensant proximo. Ad dandum pondera leuiora, ad accipiendum verò grauiā preparant. Omnis itaque homo qui aliter pensat ea quae sunt proximi, & aliter ea quae sua sunt, pondus & pondus habet, &c.

Grego.

11 *Ex studiis intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius.*

VERBA nostrae literae nihil singulare significare videntur. Quid enim singulare est dicere, posse agnosci ex studiis pueri, an opera eius sint munda & recta, quum id com-

tantum in Prouerb.

mune sit omnibus. Ex studiis enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta nec ne. Sciendum itaque Hebræa tantum habere: Etiam in studiis suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, ut subintel ligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorum intelligunt, teste Pagnino, ex his ad que puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quam viam cum adoleuerit sit declinaturus, utrum ad bonam an ad malam. Sequuntur enim (ut in plurimum) homines in iuuentute aut senectute sua viam quam in pueritia tenuerunt, iuxta illud quod est inferius:

Prover. 22

Adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. Itaque ut hic sensus habeatur in nostra littera, verbum sint accipiendum erit pro erint, aut subaudiendum futura Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim, Nam si sit bonæ indolis, ex hoc conciecluratur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hæc sententia propensiones & studia puerorum diligenter obseruandas, nec ut ferè sit, eorum actiones habendas pro ioco & voluptate, sed ex eis coniciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conandum ut puer à pueritia bonis assuecat, & in suis prauis propensionibus refrænetur. Vide morem Atheniensium, quem refert Nazianzenus epistola 127. inter opera Basilij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare. Nam ea ex re coniecturam fecerunt de ingenij sequitia. Sunt ex Hebræis qui verbum illud quod noster vertit, intelligitur, in contraria accipiunt significatione pro ignotum esse & occultari. (Nam utrunque dictio Hebraica significat) ut sensus sit, interdum inueniri pueros, qui in studiis suis occultantur, ita ut ex his quæ agunt, non possis agnoscere quales futuri sint, cum sepe non respondeant vltima primis. Sed prior sensus ut à pluribus recipitur, ita est verisimilior. Cui concordat illud Ouidij: Ingenium cœlestis suis velocius annis, Surgit, & ingrata fert male damna moræ.

Nazianzenus

12. *Aurem audientem, & oculum videntem, dominus fecit vtrumque.*

Quod hæc vtraque dominum fecisse asserit hac sententia, intelligitur à quibusdam ideo dictum, ut intelligamus dominum qui & auditus & visus author est, & audire & videre omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aurem non audiet, & qui finxit oculum non considerat. Contra eos qui dixerunt, Non videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Ut sciamus omnia aperta esse oculis eius, nec latere posse eum qui loquitur iniqua, quoniã aures zeli audit omnia & tumultus murmurationum, non abscondetur. Alij intelligunt significatum dominum & aurem fecisse ad audiendum & oculum ad videndum, ut ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maximè paratur) studeamus rectè uti, & aurè quidem accommodemus ad audiendum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad con-

Psal. 95

Sapi. 1.

templandum opera cõditoris, ex quibus sempiterna eius virtus & diuinitas cõpicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum non tantum esse autorem virium & potentiarum animæ, sed etiam recti vsus illarum, ut quod quis auribus rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beda docet hanc sententiã secundum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aurem audientem dici auditorem verbi obediẽtem. Oculum videntem, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se scientia scripturarum institutum & ad docendum verbu Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prædicandum, non tamen minus est promptus ad discendum vel ad implendum bona quæ dicitur: Sed recolat quia qui sibi maiorem scientiã gratiam dedit, ipse fratri quæ habet spiritalia dona tribuit: nec sibi propter se solummodo sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuique gratiam secundum mensuram donationis suæ. Hæc ille.

13. *Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat: aperi oculos tuos, & saturare panibus.*

VERSVM à somnolentia & pigritia dehortatur, et ad vigilantiam atque sedulitatẽ hortatur, quemadmodum plerisque aliis similibus sententiis. Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectionẽ somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitas est naturalis, diligere autem somnum, voluntatis est, et huiusmodi dilectionis affectus logiorem efficit somnum quam opus sit, et propterea ad perturbatẽ perducit pietosque. Cum autem in secunda parte somno opponatur, aperire oculos, positum est hoc pro vigilare, quia vigilia sit apertis oculis sicut somnus clausis. Sicut autẽ nomine somni parabolice omnis desidiosa ociositas comprehenditur. (Nam ociosus et deses à dormiente parũ distat) ita nomine vigiliæ insinuat sedulitas et diligentia in rebus agendis, per quam necessarius est copia, (quæ per saturitatẽ panum significatur) paratur facili. Porro quemadmodum in hac sententiã ad litteram à corporali somnolentia auocatur ut egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secundum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnũ peccati & inertia, de quo Paulus ait: Hora est iam nos de somno surgere: ne egestas in futuro illa grauissima vbi nec stillam aquæ vnam sitiens inuenit diues epulo, nos occupet & opprimat inopinato. Contra potius aperiendos oculos cordis ad vigilias sanctas, ut saturitatẽ gaudioꝝ cœlestium bene viuendo conquiramus, imò et hic in anima satureretur, pane cœlesti scripturarum, et illo qui de cœlo descendit, et dat vitam mundo.

Rom. 13

14. *Malum est, malum est dicit omnis empiror, & cum recesserit, tunc gloriabitur.*

ITA esse re vera experientia docet. Empiruri enim quidpiam solent dicere malum esse, malum esse quod capiunt, hoc est, multum subinde reprehendere illud, nunc hoc, nunc illud causantes;

causantes, quo minoris emant. At cum recesserunt à vendente, impetrata merce quã quærebant, gloriantur se eam impetrasse, gaudet se tam vili emisse, laudantque quod prius vituperauerunt. Nam pro gloriabitur, etiam verbi potest, laudabit. Cæterum videndum quo si ne istud à Sapiente dictum sit. Nam ipsa per se sententia, non est alioqui Sapientis sententia nec prouerbialis. Itaque videri potest istud dictum ad insinuandum hominis ingenium, quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placentes & gloriantes. Aut ad superiorem referendum est sententiam, ut scilicet exemplo mercatorum hortetur ad vigilantiam & in laboribus ac virtutibus diligentiam, ne propter laborum ac virtutum asperitatem se gnes reddamur, sed potius consideremus fructum & finem laborum. Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant, vituperant, deinde vbi comparauerint, gloriantur & laudant, sic imprimis quidem asperum videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parantur, ac vbi aliis esurientibus, contingit saturari panibus, tum demum laudantur labores, tum gloriantur homines se laborasse, & laboribus necessaria comparasse. Ita & qui virtutibus ac sapientiã insistent, in primis quidem multa mala sentiunt & difficultia. At postea in senectute sibi gratulantur, quod sapientiam & virtutem suis laboribus parauerint, & cum de hoc seculo recesserint, in quo mala pleraque ferenda sunt, tum gloriantur aperte conspicientes quia non sunt condignæ passionis huius seculi ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.

Rom. 8.

15. *Est aurum & multitudo gemmarum, vas autẽ preciosum labia scientiæ.*

DVPLEX est huius sententiæ apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas preciosum. Alij vas autem preciosum. Si legatur & vas preciosum, ut ad verbum habet hebræa, intelligi potest ipsa labia scientiæ comparari non tantum vasi precioso, sed & auro ac gemmis, ut sit sensus. Ipsa labia scientiæ sunt velut aurum & gemmæ & vas preciosum, hoc est, illa sunt homini loco omnis supellectilis preciosæ. Ornant enim hominem & verè diuitem efficiunt hominem non minus quam illa, imò multo magis. Hunc intellectum & lectionem hæc fecutus est Beda ut patet ex cõmentariis. Si legatur, vas autem preciosum, quomodo & hebræa verti possunt, sensus erit Est aurum & multitudo gemmarum & sunt hæc apud homines in magno precio & pro supellectile preciosa & præcipua reputantur. At vas verè preciosum est labia scientiæ. Ut non auro & gemmis hæc comparentur sed præferantur, iuxta illud quod supra dixit. Melior est sapientia cunctis preciosisimis & omne desiderabile non valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra littera etiam legatur & vas preciosum, ut ante, Et vas, sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiæ phrasi hebræa, labia perita, per que significatur eloquentia cum sapientia coniuncta. Hæc enim inter omnia vana & omnem supellectilem merito preciosius

Sapi. 8.

vas cenferi debet. Et vas quidem dici potest quod contineat ornctque sapientiam rem preciosissimam: quamquam simplicius hebraica phrasi dicatur vas quasi hominis supellex & diuitiarum pars. Omnis enim supellex hebræis vas dicitur.

16. *Tolle vestimentum eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo.*

PRO eo quod noster vertit qui fideiussor extitit alieni, hebræa etiam verti possunt cum fideiussit alienus, tamen ex secunda particula videtur prior versio cõuenientior. Variis sententiis sapiens hoc libro filium suum dehortatur à fideiussionibus propter periculum. Itaque hac sententia durum se exhibet contra eum qui suis monitis non obtemperas, fideiubet pro aliis, maximè si pro extraneis & alienis id faciat, a quibus ei plus est periculi. Significatque dignum illum esse & mereri, ut etiam vestimentum eius, loco pignoris ab ipso tollatur pro debito, & ipse à creditore appelletur potius quam extraneus, qui aliquando longius quærendi essent: simulque prudẽtiam quandam humanam, docet creditores, ut sibi bene prospiciant in fideiussionibus, potissimum quando cum ignotis et extraneis illis res est, ita ut etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potius quam fallantur. Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt, ad soluendum difficiles. Iuxta sublimiorem sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis spoponderunt, se suaque omnia pro illis obligasse, eaque ab eis feruere reperenda, si non studeant suo satisfacere debito.

17. *Suaui est homini panis mendacij, & postea impletur os eius calculo.*

IN dictione calculo pro qua aliqui vertunt lapillo numerus singularis positus est pro plurali, calculis hoc est, lapillis minutoribus, qui si pani misceantur, dentes vehementer ledunt. Vnde Threno. 3. vbi nos habemus. Eregit ad numerum dentes meos, cibauit me cinere, pro ad numerum hebræis est dictio hoc loco posita, ut sit fregit lapillo, hoc est, lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, ut arena opponatur farina, vnde panis cõficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquisitus. Quo nomine quodcunque lucrum significatur fraudibus et mala arte partum. Itaque significat hæc prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum imprimis homini suaue videri et amœnum, ut quod non magnis acquiratur laboribus, postea tamen non minus in suaue esse quã si quis pro pane lapillos aut arenam, mastigare cogere, dum scilicet remordente cõscientia, quod iniquè partum est concoquere non potest, aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam ultionem ferre cogitur. Potest hæc sententia non solum ad furtum aut rapinã, sed ad quodcunque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mendacij, eo quod veluti panis videatur, ad tempus animum hominis

minis pascere, cum re vera non pascat. Omne enim peccatum hanc habet naturam & conditionem vt primo dulcedine quadam sensus mulceat & delectera nimum, at postea detes comedentium ladar, siue per remorsum conscientia siue per poenam peccato debitam. Potest praeterea & haereticis singulariter aptari haec sententia, quibus suavis est panis mendacij, hoc est falsa doctrina, quam pro vero pane euangelico gaudent populo ministrare, at postea sentire coguntur no esse vere panem quod porrigunt, dum suam doctrinam defendere non possunt, sed eam euomere & abiicere adiguntur. Caietanus per calculum siue lapillu intelligit hic significari ratiocinia quae fieri solebant calculis, ad quod videri potest respexisse nostrum interprete, dum in Threnis vertit: Fregit ad numerum dentes meos. Itaque intelligit hic describi illum hominu genus, qui cum delectentur lucrum facere per fraudes, tamen postea plenis buccis loquuntur de iustis ponderibus & iustis ratiociniis, hoc est, qui cum iniustitiam exercent iustitiam predicant. Sed prior interpretatio simplicior est consentiens cum illo, quod est superius. A qua furtiuae dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Venerabilis Beda dictio ne calculo, accipit pro carbone ignito, quomodo accipitur. Esa 6. cu dicitur angelus de altari sumplisse forcipe calculu, quo Prophetae labia mundata sunt. Itaque intelligit significari hominem per haec puniri, per qua peccat, & qui in lingua magis peccauit, in ea magis arsurum, quemadmodum patuit in diuite epulone.

Sa. ca. 9

18 Cogitationes consiliis roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella.

HEBRAEA ad verbum habent, Cogitationes consilio firma (vel dispone) & consiliis gere bellum. Sensus eodem reddit. Per gubernacula enim in hoc libro saepe consilia sunt accipienda, quibus gubernamur in nostris actionibus. Docet ergo haec sententia ea quae facere cogitamus, non temere aggredie da esse, sed cum consilio ageda esse quod a nobis ipsi aut peritoribus petendu sit, iuxta illud Salustij: Priusquam incipias consulo opus est. Sic enim que cogitamus roborantur, hoc est, muniantur, aut ad effectum deducuntur cum alias infirma sint atque suo effectu frustrantur. Potissimum autem id seruadum est in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum, in quo saepe plus recta prudentiae consilia valent quam vires corporales. Vnde peculiariter dicitur: Gubernaculis tractanda sunt bella, nepe quod plerique haec viribus potissimum aut solum tractanda putent. Caeteru vt haec in rebus temporalibus praestanda sunt, ita multo magis in spiritualibus. Cu enim quid facere cogitamus pro gloria Dei atque salute animarum nostrarum, & peculiariter cu nos ad bellu paramus contra spirituales nostros hostes nepe principes & potestates tenebrarum harum, non tenui cogitatione, sed sagaci consilio vt oportet, & apud nos rem presse expendere, ac legem Dei consulere, vel viros sapientes, qui exercitatos habet sensus ad

discretionem boni & mali, iuxta parabolam Euangelicam. Quis ex vobis volens aedificari. Luc. 14. re turrim non prius sedens coputat sumptus, &c? Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, &c?

19 Ei qui reuelat mysteria & ambulat fraudulententer & dilatat labia sua, ne commiscearis

POSSUNT Hebraea verti, vt duo sint huius sententiae membra, sicut ferè in aliis sententiis, hoc modo: Qui reuelat secretum, ambulat verus, & dilatat labia sua, vel blandienti, vel seducenti labiis suis ne commiscearis. Nam dictio *וְאַתָּה* Pote hic posita significat duo, blandiri scilicet, aut blandiendo decipere, & dilatare. Itaque sensus erit, Qui eius est ingenij & perueritatis vt reuelat arcana ei co credita, is astute ac fraudulententer cum homine conuersari solet, astute scilicet explorans eius animu & consilia, astute item suam perueritatem & animu regens & simulans. Proinde cum eo qui dilatat labia sua, ita vt multa profundat verba ad decipiendum & expiscandum animi tui cogitata ne commiscearis nec commercium habeas. Sunt tamen & ex Hebraeis, qui iuxta versionem nostram vnicam clausulam efficiant, nempe vt nihil commercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretum, neque cum eo qui ambulat fraudulententer, neque cum eo qui dilatat labia sua, aut labiis se ducit. Et possunt haec tria accipi, vt in vnum eundemque competant, quia hic a Sapiente variis depingitur coloribus. Qui enim reuelat arcana, is conuersari solet veritate, ac tanquam explorator aliquis callidus: Atque quo callide arcana que reuelat exquirat, dilatat labia sua, blandè ad fallendum loquitur, multa profundens verba, quibus amicitiam simulat & dolositatem suam tegat. Talem monet vt vitemus, idque commode postquam sententia superiore monuisset consilio cuncta gerenda, vt ostendat tutum non esse cum quouis secreta communicare, quauis necessarium sit ad res bene gerendas alieno saepe vti consilio, significat ergo cauendum a fictis, & infidis amicis. Hinc dicitur in Ecclesiastico: Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum suum.

20 Qui maledicit patri suo, & matri, extinguetur lumen eius in mediis tenebris. Eccl. 27

LV MEN, vel vt habent Hebraea, lucernam hominis extingui in mediis tenebris, intelligunt aliqui, simpliciter esse, vita & luce huius vitae priuari, vt idè significetur hic parabolicè quod aperte dicitur Leuitici 20. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Et Caietanus sub metaphora lucerne que extinguitur in mediis tenebris, hoc est, tunc quando praecipue opus est lucerna, intelligi significari breuitate vitae, que opponitur longauitati promissa in lege honoranti parètes; vt significetur maledicentem morituru tunc quando maximè viuendum erat, nempe in iuuentute. Verum notandū hic non dici simpliciter lucernam vel lumen extinguendum, sed lumè vel lucernam eius, vt de luce solis accipi non possit. Itaque sic locus iste est accipiendus, quomodo supra dixit Sapiens: Lucerna impiorum extinguetur. Et Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendet bit flamma ignis eius

Sa. ca. 13 Iob. 18

eius? Lucerna enim, vel lux hominis dicitur in scripturis saepe, illius excellentia, gloria, & q Latinè dicimus claritas. Dicitur & filius saepe in scripturis lucerna patris, quod per filium adhuc pater quodammodo viuat, & clarus sit apud homines, vt cum dicitur ad Ieroboam.

3. Reg. 12

Filio eius (nempe Salomonis) dabo tribu vnā vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et de Abiam dicitur: Propter Dauid, dedit ei dominus Deus suus lucernam in Hierusalem, vt fuscitaret filium eius post eu. Itaque qui maledicit patri suo & matri, cum deberet illis esse lucerna, & illos illustres facere, contra quantum in se est eorum nome obscurat & claritatem eorum tollit. Proinde lucerna & lumè eius extinguetur, hoc est, eius excellentia & claritas, quam ad tempus habet apud homines, atque temporalis eius felicitas, qua fulget in hoc mundo peribit & tollitur ab eo, idque in mediis tenebris aut, vt habet Hebraea in obscuritate noctis, hoc est, quando grauissimae tenebrae cum obruet. Id autem fit, tum in morte quae omnem claritatem & felicitatem impiorum tollit, tum in tempore etiam temporalis vltionis diuinae, quae frequenter per tenebras significatur. Contra de iusto dicitur: Orietur in tenebris lux tua, & tenebrae tuae erunt sicut merides. Et rursum quis ex vobis timens dominum, qui ambulat in tenebris & non est lumen eius. Adueniente enim die mortis & vltionis diuinae, non vincitur ab eis tenebris virtus & claritas iustorum sed magis elucescit & tenebras superat, at contra impiorum claritas ab illis tenebris superatur & opprimitur. Potest quod hic dicitur de lumine spirituali gratiae scilicet & cognitionis diuinae, quod lumen in impiis eorum merito extinguitur, ita vt in tenebris huius vitae non videat quod ipsis expediat, eo quod destituantur gratia Dei.

Esa. 58

Esa. 50

21 Haereditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit.

NOTAT Caietanus non de quibusuis bonis hanc sententiam loqui, sed peculiariter de bonis haereditariis, vt haereditas ad quam festinatur (vel vt habent Hebraea haereditas festinata) sit haereditas ante tempus expetita aut habita, vt si legitimus haeres ante mortem patris aut patri cui succedit, festinet ad habendam haereditatem. Verum Hebraica phrasi haereditatis nomine, quauis possessio et substantia possessa significatur. Itaque idè haec sententia designatur quod superius, cum dicitur. Substantia festinata minuetur. Nam cum hic dicitur haereditate imprimis festinata postea cariturā benedictione, diuina scilicet, significatur eam non perseueraturā, nec vterius multiplicandam, sed minuendam. Po test et sic accipi, quemadmodum explicat Beda, secutus Gregorium in tertia parte curae pastoralis, admo. 20 Qui in hac vita per avaritiae nequitiam multiplicari appetunt, in futuro ab aeterno patrimonio exhaeredes fiunt. Secundo autem mysticum et spirituale sensum, rectè intelligimus significari eos qui gradum regiminis ante tempus festinantes acci

Sa. ca. 13 supra

piunt, quique bona ecclesiastica et iura etiam iuuenes festinant occupare, tandem Dei benedictione destitutos, experturos quid sit patris officij obire, ac in die nouissimo mercede benedictionis, quae debetur rectoribus carituros.

22 Ne dicas, Reddam malum, expecta dominum & liberabit te.

SIMILIS est haec sententia illi doctrinae Pauli, Nulli malū pro malo reddentes. Et: Nō vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum irae. Scriptum est enim: Mihi vindictā, & ego retribuam, dicit Dominus. Hic tamen Rom. 12. amplius quid significatur, Nam non solum prohibetur, ne quis malum pro malo reddat, sed vt ne apud se hoc statuatur, nec secū deliberet de reddendo malū pro malo. Cū enim dicit ne dicas, Sensus est, ne penes te cogites nec statuas iniuriam rependere. Deinde non docet expectandū à domino, vt is reddat malū pro malo & vindicetur qui malum intulit, sed potius vt dominus eripiat à malo quod quis patitur, & salutem per illum consequatur. Non enim dicit, expecta dominum & vindicabit te, sed & liberabit te, vel vt habent Hebraea & saluabit te, docens nos cum iniuriam patimur, magis sollicitos esse debere de propria salute, quā de alterius damno atque vindicta, contra quā natura hominum ferè habet, quae per iniuriā irritata nō tā cogitat de propria salute & liberatione à malo, quam de alterius damno, & reddendo malum pro malo, quare propriū malum non amouetur, sed augetur frequenter. Quod si quis autem causam suam Deo commendat, ab eo opè & salutem expectans, non tantum salutem se videbit consequi, sed & ad uersarium suum vindicari, non quomodo ipse iratus desiderabat, sed sicut diuinae equitati et clemetiae videbitur opportunum, quae sic solet vindicare malos, vt liberentur et saluentur boni, et sic saluare bonos vt ea liberatione vindicentur mali. Exemplum manifestum est in Dauid et Saule. Consentit cum isto illud Leuit. Nō quæres vltionē, nec memor eris, &c.

Leuit 19

Abominatio est apud dominum pondus & statera dolosa non est bona.

SIMILIS est haec sententia ei quae supra habita est versu 10. Frequenter enim dicendū fuit à Sapiente, quod ad communē vitam summe est necessarium, ad quam imprimis est necessaria in commerciis iustitia, quae à ponderantibus dupliciter violatur, nempe & per diuersitatem ponderum, & per bilancis ac statera dolositatem, quam dicit non esse bonam, significans Hebraica phrasi rem esse valde malā & noxiam. Iuxta sensum mysticum, praeter id quod superius ex Gregorio dictum est, intelligitur secundum Bedam eos diuersa pondera & stateram dolosam habere in corde suo, qui cum peccauerint, veniam petunt à domino & nihilominus peccanti in se homini ac poenitenti, peccauit, dimittere nolunt, suas iniurias grauiorcs, quā domini aestimantes.

24 A domino diriguntur gressus viri. Quis autem hominum intelligere potest viam suam?

IN priori parte, Hebraea non habent verbū, diriguntur, sed tantum, A domino gressus viri;

vir, vt intelligatur sunt vel pendent. Secunda pars ad verbum sic habet, Et homo quomodo intelligit viam suam? Sensus tamen eodem redit. Ceterum hæc secunda pars ad priorē dupliciter referri potest. Nam aut potest accipi, vt significet causam prioris partis, & sit sensus Quandoquidem nullus est hominum qui intelligere possit viam suam, hoc est, quid ei potissimum sit agendum, & quis sit actionum ipsius futurus finis & euentus, necesse est fateamur & agnoscamus à Domino gressus viri pēdere, hoc est, eius prouidentia & dispositioni tribuendas hominis actiones, vt ab eo petamus quid maximè sit eligendum, eiusque directioni nostras actiones committamus ad salutarem finem per ipsum quaerendas. In hūc modum accepisse Bedam patet, cū explicans secundam partem habet. In hoc, inquit manifestè claret, quia quicquid boni habet quisque à seipso non habet, sed per gratiam Dei, quod nec per sui libertatem arbitrij qualis futurus sit, qualiter aut quandiu victurus sit, intelligere poterit. Aut potest accipi, vt secunda pars ex priori consequatur & sit sensus, A domino pendent & diriguntur gressus viri, eius prouidentia & gratia fit vt quis incidat, hoc est, vt aliquid operetur, & quod operatur ad effectū perueniat. Et ideo nemo potest intelligere viam suam & actionum suarum euentum. Quod enim à Dei pendet directione, non potest ab hominē percipi & penetrari. Ita ferè Caietanus. Secundum vtranque explanationē commendatur nobis Dei prouidentia & cura peculiaris, circa studia affectus & opera hominis in hac vita, vt hoc intelligentes propriae prudentia non innitatur nimium, sed à Deo in omnibus pendeamus, eius directioni nos committentes, iuxta illud Tobia: Pene à domi no vt vias tuas dirigat, & omnia consilia tua in ipso permaneant. Beda autem quod in genere dictū est de gressibus & actibus hominis, speciatim intelligit de actibus virtutis, vt hic gratia eius commendetur, sine qua nihil recte aut bene facere possumus. Habet enim in explanatione prioris partis: Quicumque hominū rectum iter incedunt, non fit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Esaias: Omnia opera nostra operatus es in nobis.

25 Ruina est hominis deuorare sanctos, & post vota retractare.

HIRVS versus varia est apud nos lectio, varia item apud Hebræos intelligentia. Apud nos enim quidā legunt, deuotare, atque videri prima facie potest hæc lectio verior, quod in secundo membro de votis fiat mentio. Certè deuotare videtur legisse Beda, & accepisse verbum deuotare pro deuouere. Nam in commentario suo subiicit, Quomodo quadraginta viri in Actibus Apostolorum deuouerunt se non manducatuos neque bibituos donec occiderent Paulum. Et Pagani sapè, vt legimus, diis suis Christianorū deuouere sanguinem. Hæc ille. Itaque secundum eū sensus est: Ruina est hominē promittere se sanctos persecuturum, aut suis diis se eos immolaturum, & iuxta vota emissa, eos deinde

Tob. 4.

Esai. 26.

Ador. 25.

tractare. Subiicit enim: Vt sua vota compleat, sanctos prosequuntur. Lyra qui & ipse legit deuotare, aliū reddit sensum, Intelligit enim, deuotare sanctos, positum pro votum facere sanctis, vt significetur illum ruere in peccatū qui quum fecerit sanctis votum, retractat & reuocat non implendo illud; Alij legunt non deuotare, sed deuorare, atque hoc potius modo interpretem vertisse plane apparet, quod hebræa dictio propriè significet deuorare aut deglutire, quemadmodum omnes ex hebræo vertunt, quanquam in versus explanatione non omnes conueniant, vt sunt hebræa ambigua. Ad verbum enim hebræa sic habent ferè, Laqueus est hominē deglutire sanctum (vel sanctificationem) & post vota quaerere. Non enim hebræis est sanctos, sed significat hebræa dictio sanctitatem, rem sacram ac Deo dicatam. Vnde & Pagninus dicit quosdam codices Latinos habere, deuorare sancta. Itaque sic quidam hebræa intelligunt. Detrimentū est hominē deuorare rem Deo consecratam aut debitam & postea quaerere vota, quibus Deus placetur, vt significetur sacrilegorum & sceleratorū, (Nā omnes scelerati rem sacram virtutē scilicet deuorant) vota irrita esse & ingrata Deo. Iuxta quam intelligentiā & nostra lectio rectè accipi potest si legamus in primo membro deuorare, & in secundo dictionem vota iungamus non cū præpositione, post, sed cum verbo retractare, quemadmodū iā plerique emendatiores distinguunt codices. Sensus ergo erit, Grauius ruit ac delinquit homo, est que sibi causa, vt in grauem cadat damnationem si deuoret sancta, aut si quaerat perdere sanctos viros, & postea retractet, hoc est, requirit vota, quasi vota eorū Deo placere possint, quorū manus sanguine plenæ sunt. Caietanus & alij quidam hunc Hebræa dictionis reddunt sensum. Laqueus est hominē deuorare re sacram, vt primogenita & reliqua debita sacerdotibus ex lege, aut Deo oblata, & etiam laqueus est hominē post vota emissa inquirere, nū votū obliget, aut inquirere modū quo quis possit minime obligari, & non reddere quod vovit. Vt significetur hoc vnicō versū duplex sacrilegij genus. Quod idē & in nostra lectione intelligi poterit, si in secundo membro dictio vota, cū præpositione post iungatur, vt sit sensus, Ruina est hominē deuorare sanctos, vel sancta iuxta sensus prædictos, & etiā est ruina hominē post vota facta retractare ea vota, hoc est, reuocare ea, aut retractare ac requirere modū quo à votis quis liberetur. Vnde in Eccle. dicitur: Si quid vouisisti Deo, ne moreris reddere. Duplicit enim eui infidelis & stulta promissio, sed quodcūque voveris redde. Multoque melius est non vouere, quā post votū promissa non reddere. Beda meminisse & antiquæ lectionis, quæ scilicet sequitur 70. versionē quā sic refert: Mufcipula est viro citato aliquid de suis consecrare: postea autē quam votum fecit pœnitentiam agit. Græci enim sic habent τὰς ἀδελφὰς τῶν ἰδίων ἀγαθὰς, μετὰ τὸ εὐχαριστῆσαι μυσταγοῦν γινέσθαι, hoc est, mufcipula vel laqueus est viro celeriter aliquid suorum sanctificare. Nam post votum contingit pœnitere. Quo docemur non cito ac sine præuia deliberatione matura vouendum esse. Nam eiusmodi

Eccle. 5.

vota,

vota, sicut experiētia docet plerūque pœnitentia, sequitur, sicque illaqueatur homo propriis oris sui verbis. Ceterū quo minus miremur hæc 70. versionē quæ videtur tātopere diuersa ab Hebræis, sciendū quod quædam indicauit Pagninus, verbū ἡλαλ, quod propriè significat deuorare aut deglutire etiam apud Hebræos doctores significat loqui. Vnde eodem teste sic verti etiā potest hic locus, Laqueus est hominē cū locutus fuerit sanctificationē, hoc est, cū voverit aliquid, & dixerit, hoc erit sanctificatio vel sanctificatū. Ex Græcorū ergo partim lectione videri etiā potest factū vt quidā legat deuotare pro deuorare, quanquā vt superius dictū est verissimilius sit interpretē nostrū secutū propriā hebræe dictionis significationē vertisse deuorare, non solū ob causas dictas, sed etiā quod deuotare dictio, sit parū vsitata, quodque coacte accipiendum semper sit, quod dicitur deuotare sanctos. Vnde factū est vt quod semel deprauatū fuit quidā magis deprauaret, legentes pro deuotare, deuotare & intelligentes deuotare sanctos, vitis & contumelias eos aspergere. Et hæc quidē hæcenus pro versus huius vera lectione distinctione & intelligentia, citra cuiusquā præiudicium.

26 Dissipat impios Rex sapiens, & incurruat super eos fornicem.

Esai. 28.

2. Reg. 12.

1. Reg. 15.

SPIRACVLVM hominis hic positum est pro spiritu & anima hominis sicut Genes. inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Variè autem hæc sententia à diuersis accipitur vt est in se, iuxta naturam parabolarum ob earum breuitatē, obscura. Quidam enim intelligunt hic significari animam hominis esse in hominē veluti lucernam à Deo accensam & illuminatam per naturale lumen et inditum & impressum, ac veluti lapidem esse reliquis animæ potētis, lumen eis administrans & cognitionem, per quod lumē ei inditum anima inuestigat omnia secreta ventris, hoc est, scrutatur omnia quæ in hominē latet, qui scilicet sint eius affectus, quæ studia & cogitationes. Quis enim scit hominum quæ sint hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso, vt habet Paulus: Secundam quæ intellectum: in ordine præponi debet spiraculum hominis, hoc modo, spiraculum hominis est lucerna domini. Itaque iuxta hunc sensum nobilitas animæ hominis significatur, quæ à reliquis animaribus rationis expertibus homo distat. Aliter hoc versū intelligitur cōmēdari lux gratiæ diuinæ, ac lumen supernaturale, quod cōmunicatū animæ hominis, omnia in terra animi inuestigat plenius quā naturale mentis lumen, quod per se non sufficit ad perscrutandum intima quæque hominis, sed superadditum lumē gratiæ facit hominē seipsum quātum necesse est cognoscere. Vtrunque sensum indicat Caietanus posteriorem præferens quem & Beda ex Gregorio reddit. Tractans enim Gregorius hunc versum in tertia parte curæ Pastoralis ca. 13. sic habet: Quia venter mens dicitur, ea sententia docetur, quæ scriptum est: Lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Ac si diceret: Diuini affatus illuminatio cum in mentē hominis venerit, eā sibi in seipsum illuminatō ostēdit, quæ ante Spiritus sancti aduentū cogitationes prauas & portare poterat & p̄sere nesciebat

1. Cor. 2.

Gregor.

nesciebat. Idem eandem sententiam tractans in 15. cap. Iob. 18. Sciendum, inquit, quod in sacro eloquio, ventris vel vteri nomine mens solet intelligi. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Lux enim gratiæ, quæ desuper venit, spiraculum homini præstat ad vitam. Quæ videlicet lux omnia secreta ventris inuestigare dicitur quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de seipsa latebant animam, ante eius oculos stenda reducat. Hæc ille. Verum secundum hunc sensum non satis video quomodo ea oratio, lucerna domini spiraculum vel spiritus hominis, accipi possit. Nam quo sensu lux gratiæ diuinæ dicitur spiritus vel anima hominis? Nisi intelligamus ipsam animam hominis vocari lucernam domini, non semper reborat, sed cum est per aduentum spiritus sancti desuper illuminata. Tunc enim est velut lucerna à Deo accensa, quæ rimatur queque mentis abdita. Nam hunc sensum indicare videtur Gregorius in priori sua explanatione cum dicit lux gratiæ spiraculum homini præstat ad vitam. Similis est intelligentia quorundam qui per lucernam vel lucem domini intelligunt Dei fauorem recreantem ac verè viuificantem. Vnde vertunt, Exhilarari à Deo vita est hominis & penetrat totum corpus. Sunt qui longè aliter hunc versum accipiunt intelligentes hic significari spiritum hominis, qui nemini patet, Deum nequaquam latere, sed ei esse conspicuum velut lucem, vt qui omnia secreta hominis rimatur, iuxta illud Hieremias: Præuam est cor hominis & inscrutabile, quis cognoscat illud? Ego Dominus scrutans cor & probans renes. Hunc sensum cõuenientissimum nostra litera habere possit, si proque, esset relatiuum qui, vt ad dominum referatur, quemadmodum habent Græca, in quibus est φῶς τοῦ κυρίου ἀνὰ πρόσωπον ἐξ ἧς τὰ κρυφὰ νοήσας, hoc est, lumen domini, anima hominum, qui scrutatur penetralia ventris. Quidam in sua versione hunc indicat sensum. Habet enim, Domino perspicuus est hominis spiritus, omnia intima viscera perscrutari. Itaque Hebræa vertenda essent. Lux domino spiritus hominis perscrutanti omnia penetralia ventris.

Iere. 17

28 *Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius.*

REQVENTER in scripturis copulatur due istæ voces, misericordia & veritas, vt & supra est annotatum, quarum altera quid gratitutum designat, altera quid debitum. Hæ autem duæ virtutes vt in omnibus coniunctæ esse debent, quod vna sine altera sit imperfecta. Ita maximè in rege vt per misericordiam clementer se præbeat & beneficium, per veritatem & iustitiam, non negligat punire improbos & honorare probos. Si enim solam vsurper misericordiam, ac per eam ita erga miserios commoueat vt scelera impunita relinquat, peribit ipsius Respublica, & sceleribus crescentibus, regno aliquando excidit. Contra si stultitiæ zelo seuere vitia cuncta digna vltione prosequatur, cum summum ius summa sit iniuria, etiam, sic iniustus, in regno nõ diu persistet. Iungendæ ergo sunt hæc virtutes, vt

pro exigentia temporis, personarum ac causarum, nunc misericordiam exhibeat, nunc iustitiam, & in misericordia, iustitiæ etiam rationem habeat atque in iustitiâ misericordiam. Ceterum quanquam ambæ hæc virtutes ad conseruandum regem in solio suo sint necessariæ potissimum tamè ad id valet & necessaria est misericordia & clementia. Nam hebræis in secunda parte eadem est dictio, quæ in prima, quamuis noster Interpres in secunda parte verterit clementiam, in prima misericordiam. Superexaltat enim inquit Iacobus, misericordia iudicium. Ea imprimis necessaria est pro defensione miserorum, oppressorum subleuatione, & vindictæ mitigatione aut condonatione, cum res & tempus poscit. Ea item maximè sibi deuincit rex animos subditorum suorum, ac proinde clementia maximè mundanæ regnum suum. Nam eius robur in subditorum beneuolentia maximè consistit. Itaque hic obseruandum, quemadmodum hoc Sapientis prouerbum, sicut & reliqua serè mundanæ sapientiæ sit contrarium. Qui enim illa sunt præditi, longè alia regibus cõsilia suggerunt muniendas scilicet vrbes, firmadas præditiis militum, exigenda tributa, augenda vectigalia, subditorum extenuandas opes, ad plebis animos extinguendos, ne quado de principe mutando aut rebellado cogitèr quemadmodum Leui. 18. iuniores consulebant regi Roboam. Contra Salomon per has virtutes duas, ac potissimè per misericordiam ac clementiam reges magna securitate regnare prædicat. Quod & Ethnici aliquot principes satis intellexerunt. Si quidem de Seuero Imperatore refertur quod cum Mammea mater, vxor que Memmia obicerent quod nimia ciuilitate redderet potestatem molliorem, respondit, sed securiorem atque diuturniorem. Sic & de Antiocho rege Macedonum refertur historiam, quod quum omnes admirentur, ipsum, qui in initio regni durior fuisset, iam senem factum clementer ac placide regnum gubernare, responderit, prius opus fuisse regno, nunc gloria & beneuolentia. Sentiens regnum armis & austeritate quidem frequenter parari, sed non nisi ciuium beneuolentia tutò retineri. Et Salustius de bello Iugurthino, Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parere queas, officio ac fide parantur. Et Cicero lib. 2. officior. Malus, inquit, custos diuturnitatis metus, contraque beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Etenim qui se metui volèr, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est.

Iacc. 2

Leui. 18

29 *Exultatio iuuenum, fortitudo eorum: & dignitas senum, canities.*

INSINuat hæc sententia & iuuenes & senes habere seorsum vnde gloriantur & honorantur, & quanquam in vtrisque aliquid aliorum desit, habere tamen & hos & illos propria sua dona. Iuuenes enim etsi careant rerum vsu ac sapientia, quæ est penes senes, & honore quæ ob sapientiam senibus defertur, habere tamen fortitudinem ac vires corporis quæ senibus deest, & Reipublicæ etiã necessaria est, in qua proinde sibi placere & exultare possint. Senes itè etsi iã destituti sũt corporis robore

robore habere pro suo ornamento caniciem, ob quam in Republica sunt venerabiles & honorati, tum ob vsum rerum & sapientiam, quæ experientia collegerunt, tum ob Dei donum quo per tam multa vitæ huius discrimina ad ætatem decrepitam perueniunt, & quasi Reipublicæ facti sunt. Vnde in Leuitico præcipitur: Coram cano consurge, & honora personam senis. Vtrique ergo sua habent dona, eaque talia per que vtrique, & sibi mutuo & reipublicæ sint viles & necessarij Reipublicæ enim necessaria est & fortitudo iuuenum, & sapientia ac reuerentia senum. Et quemadmodum iuuenes egent consilio ac sapientia senum, ne quid temere agant viribus corporis, quibus pollent, ita senibus vires non sufficiunt, sed iuniorum opera coguntur vt, vt iam illis facilè cocat amicitia, & harmoniam quandam in republica conseruent.

Leuit. 19

30 *Liur vulneris absterget mala, & plaga in secretioribus ventris.*

PRO absterget mala, etiam verti potest ex Hebræo, absterget malum, hominem scilicet, sed sensus eodem redit. Significatur enim malos siue mala emandari & purgari plagis iuxta illud Esaiæ: Sola vexatio dabit intellectum. Et quidem per liurè vulneris, hoc est, vibices vulneris & plagarum significantur flagella ac punitiones leuiiores, per plagas autem in secretioribus ventris, scilicet inflictas, significantur punitiones grauiiores quasi quæ viscera penetrent, & non tantum in exteriori cute consistant quaquam graui dolor hominem afficiant. D. Gregorius in tertia parte curæ Pastoralis admonit. 13. hunc locum tractans sic duo ista distinguit, vt per liuorem vulneris designetur exterius affligens malum, per plagas in secretioribus ventris, dolor internus qui sequitur ex exteriori afflictione vt significetur tum demum graui dolore hominem afficiant. Sic enim inter cætera prædicto loco habet, liur vulneris absterget mala & plaga in secretioribus ventris, quia dum exterius percuntur ad peccatorum nostrorum memoriam taciti afflictique reuocamur, atque ante oculos nostros cuncta quæ à nobis sunt malè gesta reducimus, & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus. Vnde fit vt inter aperta vulnera corporis, amplius nos abluat plaga secreta ventris, quia sanat nequitas prauit operis, occultum vulnus doloris. Hæc ille. Ex quo hoc loco vt aliàs suum commentarium sumpsit Venerabilis Beda, patet hinc D. Gregorium legisse nõ futurum absterget, sed præsens verbum abstergit.

Esai. 18

Gregor.

CAPVT XXI.

Sicut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini, quocumque voluerit, inclinabit illud.

HEBRÆA habent simpliciter, Riui aquarum cor regis in manu domini. Itaque de suo explicandi causa interpres addidit particulas cõianf. in Prouerb.

parationis, sicut & ita. Patet autem quod dicitur apud nos de diuisionibus aquarum, non posse rectè accipi de ea aquarum diuisione qua diuisit dominus in principio aquas quæ sunt super firmamentum, quemadmodum quidam intelligunt. Nam, vt diximus, Hebræica dictio Riuos significat qui tamen à diuisione hoc nomen habent, quod à suo flumine in varias partes diuidantur, vt non malè noster verterit, diuisiones. Dupliciter autem intelligi potest cor regis comparariuius aquarum. Primum ad significandum quod sicut riui aquarum cum impetu feruntur, nec facilè eorum cursus ab homine reprimi potest, ita & cor regis violenta quædam res est, nec facilè ab homine reprimi potest, sed vni Deo est moderabile, qui illud inclinat quocumque voluerit. Ita Septuaginta qui habent ὡς ποταμοὶ ἐκ τῆς ἰσθμοῦ, οὗτος καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεοῦ, hoc est, quemadmodum impetus aque sic cor regis in manu domini. Sic August. lib. de gratia & lib. arbitrio. capit. 21. Pro riuis enim aquarum, vertunt hic, impetus aquæ, quemadmodum & Psal. 45. vbi Hebræa habent: Fluminis riui lætificat ciuitatem Dei, vbi Septuaginta habent τοῦ ποταμοῦ ῥιμνιὰ ἐπιχαίνοσιν, hoc est, Fluminis impetus lætificat. Nam pluraliter legendum esse patet tum ex Græcis, tum ex Augustino. Aliter riuis, seu vt nos habemus diuisionibus aquarum intelligitur comparari cor regis, quod sicut riui aquarum siue humana opera, siue ex sua natura in diuersas partes feruntur & diuiduntur, ita cor regis per manum domini eiusque potentiam ac prouidentiam huc illucq; fertur pro illius libito, nimirum quia cum fauet dominus in spirata sana principibus consilia, atque ad ea implenda impellit, cum succenset, finit eos in reprobum abire sensum, atque ad ea inclinatur quæ in malum & vltionem subditorum faciant. Patuit istud in Saule prius electo & postea reprobo. Item in Dauide, qui quanquam esset secundum cor domini, tamen cum addidit furor domini irasci contra Israël, commouit Dauid ad numerationem populi perniciosam Israël, vt est 2. Regum vltimo. Secundum hanc intelligentiam, quæ verior videtur ex subiuncta posteriori sententiæ parte, in nominatiuo, diuisiones, tantum est subaudiendum verbu sunt, nec repetendum est in manu domini, vt sit sensus. Sicut sunt aut se habent diuisiones aquarum, ita se habet cor regis in manu domini. Cæterum cum omnium hominum corda sint in manu domini, peculiariter de corde regis id dicitur, quod hoc maximè sit liberum & alienæ potestati minus subiectum, quodque ab eius directione & inclinatione salus aut perditio totius pendeat Reipublicæ, vt insinuet prudentiæ aut sanctitati regis non esse tribuedam salutem populi potissimum, sed Deo, qui etiã bonos & sapientes principes errare finit exigentibus ita populi peccatis. Docet etiam principibus cum metu conuersandum, & populo Deum orandum pro principum directione salutari reipublicæ, sicut monet Paulus 1. Tim. 2. Venerabilis Beda illud, in manu domini, refert etiam ad diuisiones aquarum, vt sit sensus. Diuisiones aquarum sunt in manu domini, ita

ita & cor regis. Per diuisiones aquarū mystico sensu intelligēs diuisiones gratiarū, quæ tanquā riuuli diuersi ex immēlo flumine bonitatis diuinæ deriuātur variē in homines, & per regē intelligēs vnūquemq; sanctū & electum, qui per Christum factus est etiam vt vitis imperet. Itaque intelligit quod sicut dominus multifidis aquarum diuisionibus, terrarum fines late implet, ita corda fidelium in varia pro suo libitō inclināt. Aut sicut diuisiones gratiarum iuxta suam voluntatem variē hominibus impertitur, ita & corda sanctorū quibuscunq; voluerit digna donationibus reddit, vt hic huius doni, alter alterius sit doni capax.

2 Omnis via viri recta sibi videtur, appendit autem corda dominus.

SVPERIVS in cap. 16. versu 2. hęc sententia est pene eisdem habita verbis apud hebræos vt ibi dictum est, vbi & huius sensus satis est indicatus. Quæri autem potest quomodo verum sit quod in priori parte dicitur. Omnis via viri recta sibi videtur, quum plerique sint qui se sciant male agere. Verum pro uerbiorum more intelligendū est hic significari, non quid semper sine omni exceptione fiat, sed quid vt in plurimum. Ita enim natura ferē cōparatum est, vt quiq; suas actiones & instituta probent, atque aliorum factis præferant. Et alioqui nemo est qui etiā dum se male agere nouit, non aliqua ratione quod facit, rectum sibi que commodum existimet. Nam vt habet D. Dionysius. Nemo respiciens ad malū operatur. Ideoq; & hic rectē dicitur quod omnis via viri recta sibi videtur. Quamquam hoc potissimum dictum sit de his qui sibi placeat in suis actionibus aut vitæ genere, vt quædam vitium cōmunissimum hic notetur, de quo Plato lib. 7. de legibus sic inquit. Omnium malorum summa nobiscum nascitur cui omnes veniam dāt, nec eius leuationem desiderant, quod videlicet vnūquisque sibi amicus est, & suis opinionibus delectatur.

3 Facere iustitiam & iudicium magis placet domino quam vitium.

QVIDAM libri pro iustitiam habent misericordiam vt hic rursum duæ illæ virtutes coniungantur, quæ sæpe coniunguntur in scripturis, quæ & Micheæ 6. simul præferuntur sacrificiis. Nam post interrogationē. Quid dignum asseram Domino. Nunquid dabo primogenitum meum pro scelere meo? aut nunquid placari potest dominus in milibus arietum? Respondet Propheta: Indicabo tibi o homo quid sit bonum, & quid dominus requirat a te. Vtique facere iudicium & facere misericordiam. At ex Hebræis & Græcis patet legendum iustitiam & iudicium, cui & plerique Latini cōdices consentiunt, vt hic de iustitia & iudicio seorsum dicatur quod in Osea dicitur de misericordia. Misericordiam inquit, volui & non sacrificium. Bene autem monet scriptura virtutes has apud Deum externis præferri sacrificiis, quia contrarium videri posset & videtur pleriq; vt patet in Pharisæis, eo quod sacrificia Deum respicere vi-

deantur, virtutes autem illæ homines. Quod autem præferantur nō est solū eo quod Deus magis delectetur internis bonis quam externis, quia non tantum præferatur misericordia vel iustitia sacrificiis, sed etiam facere misericordiam & facere iustitiam, quæ sunt etiam opera externa. Ideo ergo præferuntur, quod quum nulla re indigeat Deus, malit seruire sibi per actiones huiusmodi quæ hominibus magis profint, quam per eas quæ ex sese sunt inutiles. Non enim Deum tantū collimus per externam sacrificiorum exhibitionem, sed & per beneficentiæ & iustitiæ in proximos præstationem, quæ si Dei intuitu fiat, iam & ipsa sacrificium quoddā est Deo gratissimū. Talibus enim hostiis, inquit Paulus, promeretur Deus. Quod si nō fiat Dei intuitu, sed solo naturæ impulsu aut alia ratione, iam sanè magis placerent Deo victimæ & sacrificia ipsi debite oblata, quam facere misericordiam & iudicium. Proinde in his sententiis intelligendum est vnū alteri præferri, quū cætera sint paria.

Heb. 13.

4. Exaltatio oculorum & dilatio cordis, lucerna impiorum peccatum.

MALÉ quidam legunt, Exaltatio oculorū est dilatio cordis, quum ex Hebræis constet non, est, sed, & legendum quomodo & correctiores libri habent. Porro per exaltationem oculorum superbiam designari manifestum est, vt & Prouerb. 6. per oculos sublimēs. Superborum enim est oculos attollere & ad altiora sese erigere, & velut ex alto alios præ se despiciere. Per dilatationē autem cordis quid designetur, non ita est manifestum, quum in scripturis nonnunquam in bonam partem ponatur, vt cum dicitur Deus dedisse Salomoni prudentiam & latitudinem cordis quasi arenam quæ est in litore maris, quo significatur Salomonem donatum prudentia summa & tanta ingenij vbertate, vt ad omnia comprehendenda animus se posset extendere. Et alius in bonam partem positum, latitudinem amoris & charitatis inexplabilem affectum significat, vt cum dicitur, Viam mandatorum tuorum curri cum dilatasti cor meū. Et Paulus: Os nostrum patet ad vos o Corinthij, cor nostrum dilatatum est. In malam autem partem positum aliqui desideria & concupiscentias rerum terrenarum significare putant. Vnde Psal. 100. interpres noster vertit, Superbo oculo & insatiabili corde. Nam & ibi duo illa coniunguntur quæ hoc loco, & ad verbum ibi est Hebræis; excelsus oculis & latus corde. Alij quia latitudo cordis & hoc loco & in Psalms coniungitur cum altitudine oculorum, per hæc duo arrogantiam designari intelligunt, quæ sita est in eleuatione oculorū, & cordis dilatatione, qua arrogans omnia sibi præsumit, omnia se posse putat, nullius coarctatus timore neque cōstrictus. Vnde Septuaginta hic verterunt ὕψιστον ὄφθαλμον, hoc est, audax, aut audaci corde. Iam quod sequitur, Lucerna impiorum peccatum; sic potest prædictis aptè coniungi, vt lucerna impiorum oppositiue adhæreat illis, & sit sensus, Exaltatio oculorum & dilatio cordis,

3 Reg. 4.

Psal. 10.

2. Cor. 9.

cordis, quæ sunt lucerna impiorum, sunt peccatorum, grande scilicet & malum. Vocat autem arrogantiam lucernam impiorum, quod in ea suam constituent gloriam, excellentiā & felicitatem, eo se feliciores existimantes quo sunt arrogatōres & apud mundū magis in precio. Vide quæ supra dicta sunt de lucerna peccatorum in cap. 13. versu 9. & cap. superioru versu 20. Præterea hic multorum alias interpretationes & versiones. Nam sunt qui pro lucerna vertunt, Aratio, quod dictio נִיר, vel Nir, hic posita vtrunque significet.

1 Cogitationes robusti semper in abundantia: omnis autem piger in egestate est.

SIMILIS est hæc sententia plerisque aliis huius libri quibus sedulitas commendatur, pigritia infimulatur vt cum cap. 10. versu 4. dicitur Egestatem operata est manus remissa, manus autem fortium diuitias parat. Nam pro robusto hic eadem hebræus est dictio, quam ibi interpres vertit fortium, cum, vt ibi dictū est propriè sedulū & diligentē significet. Sed is solus verè robustus & fortis dicitur est, qui sedulus est & diligens quod opere se talē demonstrat, quodque præter robur corporis, animi etiam habeat fortitudinē, quia destitutus est piger. Robusti autem cogitationes in abundantia esse dicuntur, nō quod abundantiam semper cogitet, sed quod ad abundantiam omnium rerum hominē perducant. Sic enim opponitur illi quod sequitur, omnis autem piger in egestate est. Et hebræis est ad abundantiam & ad egestatem. Sciendum autem non esse nomen pigri apud hebræos sed dictionem נִיר, hoc est, festinās. Festinatem autem hic quidam accipiunt pro temerario & præcipite in suis operibus, vt significetur differentia inter sedulum ac diligentem & præcipitem in rebus agēdis, quod sedulus sollicite meditando & considerando, quæ agenda sunt, peruenit ad rerum abundantiam & diuitias, qui autem præceptus est & temerarius in agendo peruenit ad egestatem, dum non tantum non lucratur, sed sua temeritate etiam quod habet amittit, vt quotidiana docet experientia & in temporalibus rebus & in spiritualibus. Verum dum alias huius sapientis sententias cōsideramus, potius crediderim cum loqui non de temerario, sed de festinante ad diuitias comparandas quacunque ratione siue iure siue iniuria, vt significetur strēnuos & diligētes, qui non iniustis rationibus, sed sua diligentia, labore atque industria, necessaria aut diuitias sibi parare student, consequi pederentim diuitias, easq; stabiles, eos verò qui festinant ditari & ob id nō labori atq; probatæ industriæ fidūt, sed ad iniusta cōfugiūt media, frequenter ad inopiā redire, iuxta id quod postea cap. 28. dicitur. Vir qui festinat ditari & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei. Vbi etiam dicitur: Qui festinat ditari, nō erit innocens. Sic & superiori capite dictum est. Hereditas ad quā festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Noster interpres secutus est Septuaginta versionem, quæ habet τὸν πῖνον ἐπινοῦν, hoc est, omnis nō festinans hoc est piens in prouerb.

ger, quanquam videri posset apud Græcos fu perisse negatiua particula non, vt Septuaginta verterint, idem quod habent Hebræa.

6 Qui congregat thesauros lingua mendacij, vanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis.

HEBRÆA elegantius habent ad verbum. Operatio thesaurorum in lingua mendacij, vanitas impulsua quærentium mortem, hoc est, parare sibi thesauros & diuitias per mendacia, quemadmodum faciunt falli aduocati & testes. Itē negociatores plerique, res est plane vana & quasi stipula quæ a vëro impellitur & dispergitur, vanitas in quam, est eorum, qui cum putant se quærere thesauros & magnum quid, re vera mortē sibi quærunt. Bona enim fraude acquisita & mēdaciis, plerunq; euanescent & pereunt, suisque dominis mortem adferunt sæpè temporalem, semper autem æternam. Duo ergo mala bonorum mendacis acquiritorum significatur, primum quod vana sint & instabilia, secundò quod mortem adferant. Idem & nostra litera significat, in qua noster interpres Septuaginta secutus est. Habet enim sic ὁ κεραιων θησαυρισματα γλωσση ψευδῆ μακρὰ διαβολῆ ἐπι ποσῶν ἰδίας θανάτου, hoc est, Qui operatur thesauros per linguam mendacem, vana persequitur ad laqueos mortis. Videtur 70. & D. Hieronymus, pro eo quod legitur in Hebræis מְבַצְצֵה מוֹכֵסֶשֶׁת, quod significat quærentes legisse מוֹכֵסֶשֶׁת Mochesche, quod significat laqueos, Van scilicet pro Beth. Iuxta spiritualem sensum, congregat sibi thesauros lingua mendacii, hæreticus, qui sibi maiorem in modum placet quod multos post se trahat discipulos, quod magni sit apud multos nominis, quiq; diues sibi præ aliis in scientia & scripturis videtur, qui non tantum vanus deprehenditur, cum errores eius tanquā palea euentilantur & dispergantur, sed & mortis æternæ laqueis irretitur & capitur.

7 Rapina impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudicium.

QVIDAM vertunt rapina impiorum habitabit cum eis, quomodo & 70. habet, & significatur rapinam & violentiam impiorum adhæsuram eis, iuxta illud. Opera eorū sequuntur eos ita vt cōdignam eis sit allatura vindictam. Alii vertunt rapina impiorum terrebit eos, nimirum quia conscientia mordente, meuent semper quod meruerunt. Est enim hebraicum verbum ambiguum & multæ significationis. Iuxta nostram lectionē significatur rapinas impiorum detracturas eos è gloria ac statu in quo hic viuunt, in dignum eis supplicium siue temporale siue æternum, idque quia noluerunt alii facere quod iustum est. Itaque quoniam aliis nō per infirmitatem sed per voluntatem fuerunt iniurii, rapinæ & iniuriæ eorū detectæ adducēt eos in exitium, & quia alios detraxerūt à suis bonis, vicissim & ipsi detrahentur. vbi nota quod vindictā impiorū Sapiēs nō rā Deo tribuit quā ipsorū rapinæ vel iniuriæ, quia nō tā Deus punire dicendus est, cui proprium est

Apo. 14.

parcere & misereri, quā peccata hominum, quæ punitionem merentur & extorquent.

8 *Peruersa via viri aliena est, qui autem mundus est, rectum opus eius.*

APud Hebræos additur ad dictionem quæ aliena interpretatur coniunctio, Vnde nascitur varia versio, dū quidam eam dictionem referunt ad virum: Alii ad viam, noster interpres coniunctionem pro etiam, accepisse videtur, vt sit sensus, Peruersa via viri etiam aliena est, atque sic omitti potuit. Porro quod dicitur peruersa via viri aliena, qui dam intelligūt alienā dici à Deo, imo in multis libris additur à Deo, sed vt etiam annotauit Lyranus, id nō est de cōtextu, sed ex cōmentario alicuius margini ascriptum, deinde est in textu ascriptum. Alii intelligunt viam peruersam alienam dici, quia est aliena ab hominis natura, secundū eius primæuam institutionē, Iuste enim viuere corā domino, inquit Beda, proprium est humanæ conditionis. At qui peruersē viuunt, alienam profecto à natura humana viā incedit. Peruersa ergo actio, aliena est & contra naturam. Qui autem mundus est in opere suo, hic rectē quod per naturam originaliter sumpsit, exequitur. Sic ille. Pulchrior & conuenientior esset membrorū oppositio si verteretur. Peruersi via viri aliena est. Sic enim opponitur, Et mundi viri, rectum est opus, hoc est, minimē alienum ab æquitate & natura.

9 *Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.*

PRO domatis Hebræis est *xx gag*, quod tectum significat, atque hoc etiam significat propriē dictio doma, quæ Græca potius est quā Latina, ne quis putet hic significare domum, quanquam & hoc etiam significet, vt cum nos legimus in Psalm. 101. Factus sum sicut nicticorax in domicilio. Nam ibi pro domicilio Græcis est *δωμάτιον*. De hac dictione Hieron. D. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelem super illud eiusdem Psalmi. Factus sum sicut passer solitarius in tecto, vbi Græcis est *ἐπι δώματι* & *Δώμα*, inquit, in Orientalibus prouinciis ipsum dicitur quod apud Latinos tectum. In Palestina enim & Aegypto vbi vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ vel solaria, vel mœniana vocant, id est, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur. Vnde cum in Actis Apostolorū legimus Petrum ascendisse in superiora vt oraret, Græcè est, *ἐπι τῷ δώματι*, hoc est, super tectum. Et cum in Euangelio legimus, Quod in aure auditis, prædicabitur in tectis, Græcè est *ἐπι δώματι*, hoc est, super tecta. Videri autem hic posset genitiuus domatis positus pro domo, quia dicitur angulo domatis, vt significetur locus arctus. At Hebræa dictio Pinnath propriē est pinnaculum, & Græcis est *πύργος*, hoc est, angulo, qui sub dio est. Dicit ergo Sapiens: melius est sedere in angulo, aut super pinnaculū tecti, loco scilicet neglecto, incommo, & qui sub dio est, obnoxio in

iuriis cœli & aëris, quā sedere aut habitare cū muliere vel vxore rixosa, etiam si id decur in domo cōmuni, hoc est, in domo ampla & quæ multis sit communis focis. Frequenter Sapiens ostendit quantum malum sit vxor rixosa præferens ei malo, incommoda quæ magna æstimantur innuens caute deligendā vxorē & malam non ducendam, etiam si cum ea quis habitaturus sit pulchras aëdes & largos fundos. Vnde & ca. 19. suprà dixit: Tecta iugiter perfillātia litigiosa mulier. Et hoc capite postea: Melius est habitare in terra deserta quā cum muliere rixosa & iracunda. Iuxta sensum mysticum per angulum domatis, iuxta Bedam, rectē intelligimus vitam religiosam & solitariā quæ ab omni actione terrena remota, & à turbatione vitæ præsentis quæta, cœlestia petit. Per mulierem litigiosam, perturbati huius seculi actionē, quæ amatoribus suis incessanter tentationes mouet, iurgia atque scandala feminat, immitit lites, amicitias dissipat, eosq; variis cupiditatibus inflammat, nec in semetipsis quiescere facit, nec in fraterna dilectione connexos esse permittit. Similiter, mulier litigiosa est Ecclesia malignā tium & hereticorum, quæ contentionū & rixarum nullū facit, neque modum, neque finem, cum qua eisdem habitare mansionibus & in eisdem ciuitatibus ac regionibus, quā durum sit & molestum homini catholico, temporis huius calamitas per experientiam docet. Certè eorum consortium fugiendum iuxta Pauli monitionem etiam hic docemur, ac eligendum, vt cum Propheta efficiamur sicut passer solitarius in tecto.

10 *Anima impij desiderat malum, non miserebitur proximo suo.*

HÆC est differentia inter impium & simplicem peccatorem, quod hic malum quidem ex infirmitate committit, sed non ex animo desiderat, necdum ei penitus addictus est, vt in eo gloriatur, illudque laudet, At verò impius illi penitus afficitur, ex corde illud semper desiderat, totus in hoc vt aliis noceat, idēque etiā videat miseriam proximi vel amici sui, (nam pro proximo etiam amicus verti potest) nulla misericordia erga eum mouebitur, cum alterius miseriam desideret & in ea gaudeat. Item nulla misericordia quæ proximo aut amico debetur, auocabitur ab inferendo ei malo, quod anima eius desiderat. Itaq; prior huius sententiæ pars causam quodammodo indicat posterioris, quam pulchrè reddit interpres, quum ad verbum Hebræis sit, Non erit gratus, vel non inueniet gratiam, in oculis ipsius proximus, vel amicus eius.

11 *Multato pestilente sapientior erit paruulus, et si scietur sapientem, sumet scientiam.*

CAPITE decimonono idem habetur quod ad primam attinet partem, vt dictum est in versu. 27. eius capituli. Quod autem ad secundam partem attinet, ibi quidem dicitur qua ratione sapiens sapientior fieri possit, vt versus hic duo media indicet, quibus ad sapientiam

sapientiam insipientes perueniat, nimirum per vltionem hominum impiorum, qui in Republica sunt pestilētissimi, & per auscultationem doctrinæ sapientum, ac obseruationem imitationemq; conuersationis ipsorum. Nec male vertit interpres si scietur sapientem, quāquam pro scietur sit verbum *לָמַד* Nafchkel, quod propriē significat intelligere aut facere intelligere. Noster enim interpres videtur in hoc sensu Hebræa accepisse, quomodo rectē accipi possunt. Si intellectu suum accommodauerit, aut si prudenter aduertent ad sapientem: quod nihil aliud est quā si scietur sapientem. Quidam verbum illud accipiūt hic in altero suo significato, quo significat prospere agere, intelliguntque aliter hic significari duobus modis paruulū fieri sapientē, nempe, & dum malos videt puniri, & dū sapiens videt prospere agere. Alii sicut in c. 19. superius, intelligunt in secunda parte etiam hic significari qua ratione sapiens fiat sapientior. Proinde vertunt, Et si quis intelligentiam dederit sapienti, accipiet scientiam. Sicut ibi dicitur: Si corripueris sapientem, intelliget scientiam, vt idem vtrobiq; dicatur in vtraque sententiæ parte.

12 *Excogitat iustus de domo impij, vt detrahat impios à malo.*

AMALO fere habent libri, & sic est sensus satis obuius, commendatur enim charitas iusti, qui pendens domum & familiā impij plenam impietatibus, & ob id male metuens, sollicitè & prudenter apud se de ea excogitat, quomodo impios qui sunt in ea domo detrahat, & auerrat à malo culpæ quod commiserunt, & à malo pœnæ quod eis meruit obuenturum. In quem sensum quidam sic Hebræa, quæ sunt valde ambigua, vertunt, Intelligere facit, vel instruit iustus domum impij, reflectit impios à malo. Nam pro excogitat, hic rursus est Hebræis ea dictio, de qua superiori versu dictum est. Verum pro à malo, Hebræa magis requirit vt vertatur, in malum, propter litteram Lamed. Atque sic etiam quidam Latini nostri libri habent, & verisimile est eam lectionem à sciolis quibusdam mutatam, quod secundum eam videretur esse absurdus sensus, cum absurdum sit dicere iustū hoc excogitare vt detrahat impios in malum. Sed secundum hanc lectionem verbum detrahat, non referetur ad iustum, sed ad domū impij, vt sit hic sensus. Iustus apud se prudenter excogitat & pendit de domo impij, vt, pro, quomodo, ea domus suo exēplo & vitiis detrahat impios in malum, hoc est, excogitat apud se quomodo ea domus, impios qui in ea sunt vltioni diuinæ propter sua peccata obnoxios faciat, & alios etiam suo prauo exemplo peruertat, ac in varia trahat peccata. Qui sensus optimè conuenit Hebræicæ veritati, quæ sic verti potest, Intelligit iustus de domo impij, quod subuertat impios in malum. Alioqui laboratur in versione huius versus, dum qui verbum subuertere ad iustū referunt, conantur explicare quomodo iustus subuertat impios in malū. Alii verbū subuertere ad dominum referunt subintelligendo

dominum, vt significetur iustum intelligere de domo impij, quod Deus tadem subuertat impios in malum ipsorum.

13 *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, ipse clamabit & non exaudietur.*

MANIFESTA est hæc sententia consentiens cum illa euangelica, Eadem mētura qua menti fueritis, remetietur vobis. Patet vtriusque veritas in diuite epulone, qui quoniā surdus fuit ad clamorē Lazari, non est etiam postea exauditus cum clamaret pro gutta aquæ, qua refrigeraretur lingua ipsius in flamma gehennæ. Porro obturare aurem suā metaphoricè positum est, pro nolle audire, & se gerere quasi non audiat alicuius clamorem, immo declarare sibi alterius clamorem, esse molestum. Et bene non dicit ad precem, sed ad clamorē, vt quorundam inclementiam designet, qui non solum precibus egenorū nō excitantur, sed nec clamoribus superantur ad audiendum. Proinde iustè talibus duplex malū euenturum, subiungitur: Primum quia etiā talis clamabit, quo significatur ipsum in grauem aliquam calamitatem casurū, quæ ipsum clamare præ angustia compelleret. Secundum, quia etiam cum clamabit & summis precibus contendet impetrare liberationem & subsidium, non exaudietur, iuxta illud Psalmi, Clamauerunt, nec erat qui saluos faceret, ad dominum nec exaudiuit eos.

14 *Munus absconditum extinguit iras, & donum in sinu indignationem maximam.*

MVNVS absconditum & donum in sinu est munus in abscondito & occulte datum. Et significat Sapiens hac sententia iuxta simplicem intelligentiam, quantum valeat liberalitas si prudenter exhibeatur, quod per munera occulte data sedentur sæpè iræ etiam maximæ, & quæ multis verbis ac personarum autoritate extingui non possunt. Aut significat quorundam auaritiam qua plerumque ob munera secreto data se linunt corrumpi, vt quam deberent vindictam inferre, non inferant. Iuxta mysticam intelligentiam, commendatur hac sententia virtus elemosinæ, quæ si fiat iuxta præscriptum euangelii, nempe: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, hoc est, si fiat in occulto, non ad ostentationē, non ad vanam gloriā, sed corā eo qui videt in abscondito, iram extinguet iudicis, sedabitque & mutabit sententiam illam plenam iræ & furoris in illam clementissimam, Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Et omnino verisimile est hūc sensum propriē intentū, idque sub similitudine simplicis intelligentiæ, vt ex his quæ inter homines fiunt, intelligamus quid liberalitas valeat apud Deū, sicque commendetur misericordia in pauperes, sicut & superiori versiculo.

15 *Gaudium iusto est facere iudicium, & pauor operā tibus iniquitatem.*

DVPLICITER hæc sententia accipi potest: Primum vt seorsum significetur quid iusto

Hieron.

Athol.

Luc. 6.

Tit. 5.

Matt. 6.

Matt. 25.

iusto sit gaudium, & quid operantibus iniquitatem sit paor. Et iusto quidem gaudium esse facere iudicium, hoc est, iustitiam & æquitatem, tum quia cum gaudio facit quod bonum est & æquum tum, quod ex operatione iustitiæ gaudium concipit conscientia iusti. Contra operantibus iniquitatem esse paorē, ex eo scilicet quod operantur iniquitatem, quia ex eo sibi metuit vitionem, siue temporalem, siue æternam. Sic Beda & alij. Secundo accipi potest & melius, ut vnum & idem significetur & iusto esse gaudium, & operantibus iniquitatem esse paorem, nempe facere iudicium. Facere enim iudicium iustis est gaudium, malis autem paor, vel contritio. (Nam & sic Hebræa veri possunt) quia & iusti gaudent cum quod æquum est ac bonum eis agrediendum est, & mali cum tale quid eis incumbit, cum metu animoque languido illud aggrediuntur, atque a bene operando sibi metuit tanquam re ipsis difficili & insolita. Rursum iusti cum alios vident facientes quod iustum est gaudent, mali vero paent, animoque franguntur, Hi enim sibi malè metuunt à iustitia, illi verò gaudent per iustitiam ius suum unicuique tribui. Vnde Paulus iustitiæ ministrum, dicit in bonū esse bonis, in malum malis. Similis est hæc sententia ei quæ est cap. 10. Fortitudo simplicis via domini, & paor his qui operantur malum. Vbi secunda pars eodem modo habetur hoc loco.

Rom. 12

16 Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantum commorabitur.

HEBRAICA dictio quam noster secutus Septuaginta vertit gigantum, præter hæc significationem etiam significat mortuos. Vnde alij verunt in cōgregatione mortuorum requiescet. Nam requiescet propriè est Hebræis. Per congregationem autem mortuorum, significatur status damnatorum, qui verè mortui sunt, utpote qui sunt in morte secunda, quæ vera mors est, destituti spe felicitis & beatæ resurrectionis. Est autem via doctrinæ, vel ut est Hebræis via intelligentiæ, lex diuina, quæ rationi & intelligentiæ quadrat, & hominem vere docet ac intelligere facit. Significat ergo eum qui ab hac via errauerit, hoc est, qui ea deserta viam carnis & huius seculi ambulauerit, priuandum vera vita ad quæ via doctrinæ hominem perducit, ac proinde partem habiturum in consortio mortuorum. Idem significatur & in nostra lectione. Nam iuxta Bedam, per gigantes dæmones sunt intelligēdi, de quibus iuxta Gregorium dicitur Iob 26. Ecce gigantes gemūt sub aquis, & qui habitant cum eis. Itaque significatur eos qui via quæ ducit ad vitam deserta hic maluerūt sequi impulsus ac consilia dæmonum qui velut superbi gigantes, se Deo opposuerunt ac æquare voluerunt, socios futuros damnationis eorum cum eis dicitur: Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Aut eos qui hic Deo obedire noluerunt, partem habituros cum gigantibus illis, ob quorum scelera mundus in initio perit diluio. Constitit autem versus huius elegantia in oppositione erroris & quietis, nem-

Matt. 25

pe quia qui errauit à recta via, post longos errores tandem quiescet, sed infelicitet, & vteruit, & in cœtu mortuorum atque gigantum.

17 Qui diligit epulas, in egestate erit: qui amat vinum & pingua, non ditabitur.

AD verbum Hebræa habent, Vir egestatis diligens lætitiā, diligens vinum & oleum nō ditabit. Quod dupliciter accipi potest. Aut ut vna sit clausula totius sententiæ, & sit sensus: Vir egestatis, hoc est, qui pauper est, si diligit lætitiā, diligitque vinum & pingua, non efficietur diues. Non enim hac ratione fiet pauper diues, sed laboribus vtilibus & parcimonia. In hunc sensum vertit quidam ex recentioribus. Aut accipi potest aliter, ut duæ sint clausulæ, sicut omnium ferè huius libri sententiarum. Et sit sensus, Is qui diligit lætitiā erit vir egestatis, hoc est, vir egenus & pauper: Et qui diligit vinum & pingua, non ditabitur. Sic accepit noster interpres, & rectius, tum quod ferè semper sententiæ sint bimbres in hoc libro, tum quod nihil sit singulare, dicere pauperem sectando lætitiā & epulas non fore diuitem. Pro lætitiā, noster vertit epulas, quod de huiusmodi lætitiā videatur ex secundo membro loqui Sapiens, quæ est in epulis & comotationibus, quamuis possit generaliter accipi de omni lætitiā huius seculi, vana scilicet, & quæ in temporis cōstitit iactura. Pro oleum, ut alij vertunt, noster vertit pingua (quia & omnem pinguedinem dictio Hebræa significat) quod de pinguioribus & lautioribus cibis videretur Sapiens loqui, quia adiungit de vino. Potest tamē de oleo accipi, quod in Palestina adhibebatur in delitiis & conuiuiis pro vnctionibus corporum. Vnde est illud: Oleo caput meum non vnxi. Cæterum quemadmodum iuxta simplicem intelligentiam, diuitiæ terrenæ excluduntur ab eo qui voluptatibus indulget, ita secundum subtiliorem intelligentiā multo magis excluduntur cœlestes, quæ sub specie terrenarum significantur. Qui enim cum diuite epulone amat epulari quotidie splendide, nō solum non erit apud Deum diues, quomodo Paulus monet nos diuites fieri in operibus bonis, sed in summa postea erit egestate, quādo nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis. Aduerte tamen sapientem non detestari bibentes vinum & comedentes pingua, sed amātes, hoc est, affectus suos his apponentes & assignentes. Qui enim hæc auidè semper sectantur, & temporalibus, ut in plurimum, & æternis excident diuitiis.

Luc. 7

2. Tim. 6

Psal. 75

18 Pro iusto datur impius, & pro recto iniquus.

PARVM refert quod in quibusdam libris legitur, dabitur, in aliis datur. Quod autē dicitur impium dari vel dandū, pro iusto, quomodo sit intelligendum, videndum est. Beda intelligit impium dari pro iusto & iniquum pro recto, quia impius aut iniquus punitur pro malo iustis illato, aut pro eo quod iustorum & rectorū exempla quæ vidit, nō est imitatus. Itaque videtur in verbo datur aliquid subin-

subintellexisse, nempe datur in supplicium aut pœnam. Aut potius legisse videtur nō datur, sed damnatur. Nā cum verbo datur nihil tale addat, declaraturus quod dixit, subiicit. Dānatur Herodes nō tantū pro innocentibus, quos impiè neci tradidit, sed & augentū (sic enim potius legēdum puto quā argumentū) damnationis accipit: quia fidē magorū sequi ad quærendum dominū noluit, cum esset Iudæus & Prophetarū dicta cognosceret. Hinc enim dominus ait. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam. Non quia ipsa sua virtute & potentia cōdēnabit, sed quia in eius cōparatione cōdēnabuntur, qui deuotionem eius scientes cum multo facilius possent, sapientiæ curam dissimulabant habere: Hæc ille. Quorsum autem de dānatione Herodis & augmento damnationis eius, Item quomodo Regina Austri cōdēnabit Iudæos, subiicit ad declarationem huius sententiæ si non legit, pro iusto damnatur impius. Cæterum ut verus huius sententiæ sensus habeatur, sciendū est hebræa ad verbū habere sic, redemptio iusto impius, vel propitiatio aut expiatio iusto est impius, & pro rectoris præuaricator, hoc est, peccator. Idem autē vtriusque partis sensus est, ideoque sicut ipsemet Sapiens priorem partem exposuit subiungendo, & pro rectoris peccator vel iniquus, ita non male noster interpres priorem partem etiam vertit, Pro iusto datur impius, si modo rectè intelligatur iuxta exigentiam hebrææ lectionis. Dicitur autem impius esse redemptio ipsi iusto, quia cum malum aliquod impendit iusto, frequenter fit ut illud iustus euadat, & in humanis iudiciis sæpè fit, ut innocens ab alio accusatus euadat liber, & accusator improbus loco illius puniatur, incidens in foueam quam alteri parauerat. Ita diuino frequenter euenit iudicio, ut cum ipsi Mardocheo Aman factus est redemptio eius, suspensus in patibulo quod illi parauerat. In hunc sensum hæc nostra litera accipienda est, ut hæc sententiā cōueniat cū illa quæ est superius. Iustus de angustia liberatus est & tradetur impius pro eo. Quod si profundius quis verum huius loci sensum eruere velit, intelliget impium nō simpliciter dici redemptionem quasi liberationem iusti, hoc est, non tantum significari quod à malo iustis intentato iusti liberabuntur, & in locum illorum impij punientur, sed quod impij velut precium sunt & propitiatio aut expiatio iustorum. Hoc enim propriè significat dictio hebræa קופה Copher. Itaque significare vult sapiens quod cum ex æquitate diuinæ iustitiæ magnum aliquod malum imminet vel irruit super prouinciam aliquā aut vrbem, quod etiam iustis debeat (cum non sit iustus super terram qui nō peccet sæpius) tunc iustus supplicio malorum redimetur, & expiabitur quodammodo. Erunt enim impij precium & redēptio, quibus punitis cessabit ira Dei. Exemplum huius infigne est, 2. Reg. 21. Vbi legimus famem illam factam in diebus David ob crudelitatem à Saule exercitam in Gabaonitis, expiatam & redemptam morte prolium Saulis septem. Vbi inter cætera dicit David Gabaonitis. Quid faciam volans in Prouerb.

bis & quod erit vestri piaculū. Vbi pro quod erit vestri piaculū hebræis est verbū, vnde dictio hic posita deriuata est. Solum hūc secuti 70. qui habēt hoc loco *שפחה* *שפחה* *דינאי* *עווקס*, hoc est, purgamentum vel expiatio iusti est impius. Sic enim hic dicitur impius purgamentum iusti sicut Paulus Apostolus dicit factos tanquam purgamenta huius mundi, mirum quod per eorum cædes mundus iudicaretur purgari & expiari. Ita enim credebant idololatræ Apostolos persequentes, quia si illis cæsis & interfectis deorum ipsorum ira placaretur. Vtutur autem Paulus eo loci eadem dictione qua hic Septuaginta *שפחה* *שפחה*, inquit, *טוב* *קספוח*. Qui locus Pauli cum hoc collocatus longe sit clarior quā à plerisque explicetur.

1. Cor. 4

19 Melius est habitare in terra deserta, quā cum muliere rixosa & iracunda.

SIMILIS sententia superius est habita hoc capite, sed hæc mulieris rixosa magis exaggerat malitiam, quando non solum incommoda quæuis habitatio cum hominibus præfertur commode habitationi cum tali muliere, sed etiā habitatio cum bestiis & feris quæ incolunt loca deserta, quemadmodum apertius dicit Ecclesiasticus: Commorari inquit, leoni & draconi placebit, quā habitare cum muliere nequam.

Eccle. 29

20 Thesaurus desiberabilis, & oleum in habitaculo iusti, & imprudens homo dissipabit ilud.

QVOD supra vertit interpres pingua, modo vertit oleum, cum & hic bene conueniret verti pingua, ut per thesaurum desiderabilem accipiantur diuitiæ quæ oculis sunt gratæ, per pingua diuitiæ, quæ palato placent. In iis enim duobus diuitiæ humanæ consistunt. Si tamen oleum accipere placeat, per illud ad literam vnguenta sunt intelligēda, quæ inter preciosa apud Palestinos habebantur ad vnctiones corporum honorificas & delicatas. Thesauri verò nomine proprie significantur diuitiæ auri & argenti. Itaque si duobus omnis generis diuitiæ, siue quæ oculis desiderantur, siue quæ corpori reficiendo conueniunt, designantur. Et significatur iustum vel sapientem, (Nam sapientem habent Hebræa, cui opponitur homo imprudens) parare sibi sua sapientia vel iustitia, atque dono Dei obtinere diuitias, stultum verò heredem decoquere eas, ut frequenter experientia docet. Vnde inter cæteras vanitates Ecclesiastes refert, quod cum alius labore in sapientia & doctrina & sollicitudine, homini ocioso quæsta dimittat. Et hoc, inquit, vanitas est & magnum malum. Atque ad hanc vanitatem ininuandam, verisimile est hanc sententiam à Sapiente hic prolata, ut ostenderet sapientis & iusti diuitias præcipuas non eas esse quæ vidētur & æstimantur hominū diuitiæ, sed iustitiam ipsam & sapientiam, quam nemo tollere & dispergere potest. Quidā olei speciatim mentionē intelligit hic factā, ad ininuandū nocturnas vigiliis iusti aut lucubrationes sapientis

Eccle. 4

sapientis & labores, ad oleū & lucernā factos: Relatiuū, illud refertur ad oleū, & ex cōsequēti similiter referendum est ad thesaurū, vnde melius vertisset, ea, ne quis putet ad habitaculū referēdū, quomodo refert Beda in secūdo sensu mystico, quē hic reddit, sic scribens: Potest sanē hic versus & de quolibet martyru accipi, in cuius habitaculo, id est, corpore anima sancta, Dei videlicet thesaurus, seruetur, abundat & vntio gratiæ spiritualis. At persecutor imprudens huiusmodi habitaculum disrumperet, potest, thesaurum verò qui in habitaculo tenebatur & oleum nequaquam tangere potest, &c. Alter sensus mysticus qui cōueniētiō est, sic ab eodem redditur. Claritas bonorum operum Deo semper amabilis & pingue do dilectionis in sanctorum ecclesia resulget. Verum reprobī non tantum virtutes non asse qui, sed & persequi, & quantum valent in bonis obruere festinant. Hæc ille secundum quē posteriorē sensum relatiuum illud & ad oleū & thesaurum refertur non ad habitaculum, quemadmodum in altero sensu.

21 *Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & misericordiam.*

PRO sequitur, dictio Hebræa, significat insequitur, vel sectatur. Cui pulchrè respōdet verbum inueniet, quod Hebraica phrasi pro consequi ponitur, vt ibi, inuenisti gratiam apud Deum. Significatur ergo eum qui sectatur iustitiam & misericordiam, cōsecuturum vitam &c. Per iustitiam & misericordiam, quæ frequēter hic & alibi coniunguntur, vt supra dictum est, omnes virtutes comprehenduntur. Nam per eas, aut debitum, aut gratuitum officium impendimus. Et alioqui quælibet virtus & iustitia est & misericordia. Iustitia quatenus quod iustum est & æquum præstat, misericordia vel pietas (Nam hoc propriè dictio hebræa significat) quatenus ex benigno fit affectu. Itaque qui hæc insequitur vel sectatur, hoc est, qui summo studio hæc præstare studet, perinde ac si ea persequeretur vel cōsequeretur, talis cōsequetur imprimis vitā potissimū animæ, hic per gratiā postea per gloriā. Itē vitā corporis, quæ Dei beneficio frequēter iustis hic diuturna & felix contingit, & quæ in veteri lege iustis singulariter promittitur. Consequitur itē iustitiā quā scilicet sectatus est, ne frustra eam sectari quis putetur, sed præter vitam etiam iustitiam adipiscatur, per quā verè iuste viuat, & iustus habeatur apud Deum & homines. Per quā etiam deinde consequitur gloriā, & hic apud homines temporalem, & postea apud Deum æternam. Vita enim vera nō est sine iustitia, & iustitiam semper comitatur gloria. Itaque his tribus significatur quod dicere solemus bene beatèque viuere. Alij quod in secundo membro dicitur de iustitia consequenda accipiunt de iustitia qua Deus retribuet iusto secundum meritum eius, vt quod sequitur, declarat quā iustitiā cum vita iustus consequetur & inueniet, nēpe gloriā, quam ultra vitam Deus iusto reddet secundum meritum eius.

22 *Ciuitatem fortium ascendit sapiens, destruxitque robur fiducia eius.*

CVM in multis alijs rebus, varijs sententijs sapientiam multū posse affirmet Sapiens, hic etiam in re bellica sapientiam indicat multum valere, significans etiam plus in ea re valere quā fortitudinem, quæ tamen ibi maximè queritur & spectatur. Nam Sapiens aliquis vnus, sua sapientia ascendit ciuitatem fortium plurimorum, quasi dicat, Multos robustos & validos superabit vel vnus sapiens. Et quod copiosus exercitus facere nō potest, aliquando faciet sapiens, nempe ascendet ciuitatem fortium, hoc est, expugnabit & vinciet eam quā multi fortes inhabitant & tuentur, nec tantum ascendet eam, sed & destruet: aut vt. habent Hebræa descendere faciet, hoc est, detrahet robur omne in quo ciuitas confidebat. Hoc est ergo quod significare vult Sapiens, quod aperte dicitur in Sapiētia: Melior est sapientia quā vires & viri; prudens quam fortis, vt autem istud in bello & expugnatione vrbium vsu venit nōnunquā ad literam, ita iuxta mysticum sensum in Christo hæc sententia perfectissimè impleta est, Qui Dei patris sapientia existens ciuitatem fortium ingressus est, quando per assumptionem humanæ naturæ in mundū hunc natus est, qui quōdam malignorum spirituum tyrannidi stulte subactus seruiebat, quorum omne robur per se & prædicatores suos subuertit, vniuersa arma eius diripiens, in quibus cōfidebat & spolia eius distribuens. Sed & quotidie, vt Beda verbis vtar, ciuitatem fortium ascendit sapiens, & destruit robur fiducia eius, cum aliquis fidelis doctor argumenta philosophorum vel hæreticorum, vel etiam contumaces carnalium fratrum contradicōnes, quibus scelera sua defendere & alleuiare nituntur, castigationis disciplina redarguit, & euiscerans annullat.

23 *Qui custodit os suum, & linguam suam, custodit ab angustiis animam suam.*

AQUANTIS angustiis homo custodiat seipsum, si custodiat os suum & linguam suā ab indebito & temerario sermone, quotidiana docet experientia, quæ ostendit in quanta mala incidant, qui nō ponunt custodiā ori suo, vt sunt qui secreta aut tacenda effutunt, qui in alterius iniuriā rem aliter narrant quā se res habet, qui in quemuis non verentur esse contumeliosi, qui etiā sua non norunt recitare. Hi enim in varias se coniciunt angustias, dum multos sibi parant inimicos à quibus sibi male metuunt, dum varia coguntur excogitare remedia ad defendēdum quæ temere dicta sunt, &c.

24 *Superbus & arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur superbiam.*

PRO indoctus, Hebræis est *וְלֵט* Lets, quæ dictio propriè significat illusorem aut derisorem, quomodo & Diuus Hieronymus aliquando vertit, quam tamen secutus Septuaginta aliquando vertit pestilentiam quomodo & hic habent Septuaginta. Itaque

que Hebræis, est, Superbus & arrogans, derisor est nomē eius. Quo significatur eū qui superbus est, cum honorē querat & famā maximè, famam tamen & celebritatem nominis non affectum, imò ignominiosis nomenclaturis appellandum, dignumque imprimis qui vocetur derisor, vt qui alios præ se cōtemnat & irrideat, ac salutaris aliorum monitiones cum derisione reiciat, ex ira animi fastuosi superbe se cōtra omnes gerēs. Superbia enim nō tantū sequitur irrisio & cōtēptus aliorum, sed & ira ac exandescētia contra eos qui non satisfaciunt desideriis, aut qui cōtrariantur volūtati superbiorum. Mirum quid fecutus sit D. Hieronymus quum hoc loco verterit contra suum morem indoctus & imprudens, quod multa operetur superbe per irā. Superbia enim & ira superbiam sequens, efficiunt vt quis plerique imprudenter & stulte agat: Conuenit cum illo quod est cap. 19. Doctrina viri per patientiam noscitur.

25 *Desideria occidunt pigrum, noluerūt enim manus eius quicquam operari.*

CLARIVS priorem partem habent Hebræa hoc modo. Desiderium pigri interficiet eum, Dupliciter autem id potest intelligi, Aut quia piger semper & multa deliderans, nec quicquam operari volens suis desideriis semper torquetur, ita vt mori videatur, iuxta loquendi modum quo occatos nos dicimus: cum magno aliquo malo torquemur. Piger enim per pigritiam, & varijs detinetur desiderijs, quia in desideriis est omnis ociofus, & non fit vnquam votorum suorum compositus. Vnde duplici hoc nomine torquetur desiderijs. Aut dicit desideria occidere, quia in suis desideriis moritur, nō allecutus. quod desiderauit, vt desideria: cum occidat dicatur, quia eum ad mortem vsque perducunt, aut concomitantur. Istud vt in corporaliter pigris accidere videmus, ita similiter in spiritualiter pigris, qui cum salutem desiderant, & tamen labores bonorum operum subire detrectant, desiderando, & nihil præterea agēdo incidunt in mortem animæ, & tandem etiā mortem æternam.

26 *Tota die concupiscit, & desiderat, qui autem iustus est tribuit & non cessabit.*

AD HVC sermo est de pigro, Nā est prosecutio sententiæ superioris, cuiusque explanatio. Itaque de pigro dicitur, quod totū tempus suum consumit desiderijs, in his solum occupatus, ac proinde nec sibi nec alijs utilis. Aut dicit eum semper concupiscere, quia semper aliena desiderat, tantum abest, vt sua tribuat. Contra quod de iusto, qui labore manuum scit parāda esse quibus opus est, dicitur quod nō solum sibi sufficit, sed & alijs utilis est, tribuens scilicet sine cessatione, ex his quæ iuste parauit & possidet, nec inuilibus & vanis desideriis tempus suum consu-

mens, sed laboribus si opus est proprijs manibus, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti, nec auare retinens quod possidet, sed illud alijs incessanter communicans, nec aliena desiderans, sed sua incessanter impartis. Ex qua explanatione satis patet cur iustum pigro opponat, quanquam ex hac oppositiōne videri possit, cum dicit desiderium pigri occidere eum, intelligi illud potius debere de desideriis rerum alienarum, quas ob pigritiam pigri assidue concupiscunt, & per concupiscētiā frequenter rapiunt, malentes ex alienis quā suis viuere laboribus, Vnde & mortem sibi non tantum animæ, sed & corporis frequenter per iustitiæ supplicium aspicunt.

26 *Hostia impiorum abominabiles, quia offeruntur ex scelere,*

DVPLEX hic est lectio, Nam plerique libri habent, quæ offeruntur. Quidam tamen habent, quia offeruntur. Quomodo D. Hieronymus vertisse verisimile est, quod apud Hebræos nullum sit relatiuum, sed dictio *וְעִי* Ci, quæ frequēter causalis est significans quia. Vnde & Septuaginta, quos sæpe sequitur Diuus Hieronymus habent *θυσίαι ἀσέβων ἐδύλωμα κριθὸν καὶ γὰρ παρανόμιος προσφέρουσιν αὐτάς*, id est, Oblationes impiorum abominatio sunt domino, Etenim iniquè offerunt eas. Itaque iuxta hanc lectiōnem redditur causa cur hostiæ impiorum Deo displiceant, nimirum quia offeruntur plerumque ex malè partis, vt ex rapina aut alia quapiam iustitia, aut quia ex scelerato animo & mala mente offeruntur, nempe vt in sua improbitate prosperum habeant successum, aut ex hypocrisis, vt cum alijs sancti & religiosi habeantur. Hebræa tamen potius sic sunt vertēda, Sacrificium impiorum abominatio, quanto magis si in scelere obtulerint illud. Quo significatur omnem quidem impiorum oblationem Deo displicere, propter inhærentem animo impietatem, sed multo magis si offerant per scelus, vt ex rapina aut praua aliqua cogitatione, quod tunc oblatio impii duplīter sit contaminata, impietate hominis præcedente & concurrente. Cui sensui magis consentit altera lectio magis apud nos recepta, quæ sic est accipiēda, vt non tantum illæ impiorum hostiæ abominabiles significetur quæ offeruntur ex scelere, sed quod illæ potissimum, vt subintelligas aliquid hoc modo: Hostiæ impiorum abominabiles, maximè quæ offeruntur in scelere, Idem clarius & fortius dicitur in Ecclesiastico: Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit oblationem iniquorum, nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis. Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi qui victimat filium in conspectu patris sui. Docet hæc sententia Deum non tam respicere externa quam interna, & sacrificia illi per se non esse grata, sed ratione personarū offerentium, ac proinde illum non sic muneribus posse corrumpi, vt solēt aliquando terreni iudices. Itaque in eos quadrat, qui cum sint scelere aliquo obnoxii cuius pœnitenti-

Ephes. 4

Ecc. 34

ne non

nenon ducuntur, nihilominus putant per alia pietatis opera, iram Dei posse placari, hanc impiam & scelestam cogitationem de Deo concipientes, quasi peccandi licentiam alicui concederet ob quædam ipsius munera, quemadmodum faciunt nonnunquam terreni iudices. Conuenit cum hoc illud, quod est Esaiæ: Incensum abominatio est mihi &c. Et valet contra eos qui cum perseuerent in peccatis, putant se Deum placare elemosinis, contra quos scripsit D. Augustinus librū de fide & operibus.

Cap. 1.

28 Testis mendax peribit, vir obediens loquetur gloriam.

SECUNDA pars, sic habent Hebræi: Vir audiens in fine loquetur. Quæ partē sic intelligunt, Vir audiens, hoc est, qui admittit loquentē, in fine vel semper loquetur: hoc est, is vicissim audietur & locū habet semper loquēdi. Alii rectius sic, Vir qui testatur quæ audiuit ac certo nouit, nec ex suo fingit cerebro, sicut testis mendax, is semper loquetur, non imponetur ei silentium sicut mendaci testis, nec afficitur pudore, nec morte aut aliqua pœna, sicut testis mendax, contra quem etiam prophana lege sancitur Lex talionis. Dignus enim est qui suo testimonio peccat qui per illud alios perdere voluit. Diuina autem lege testis mendax æternam incidet mortem & perditionem. Secundum hunc sensum pulchra est oppositio membrorum huius sententiæ. Nolter interpretes secutus Septuaginta qui habent *vir obediens*, vertit, obediens, quia audire frequenter pro obedire accipitur & victoriam vertit, quia dictio *vir* Nersaham bigua est, aliquando significans victoriam aliquando æternitatem. D. Gregorius hanc partē citans libro trigesimo quinto Morali. cap. 12. in commendationem obedientiæ sic explicat, Vir quippe obediens, victorias loquitur, quia dū alienæ voci humiliter subdimur, nosmet ipsos in corde superamus. Venerabilis Beda vt membrorum oppositionem aliquam indicet sic tractat hunc versum. Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autē fideliter vt promittit, iussis subditur diuinis, huius loquela ad victoriam peruenit: quia dum per obedientiam suam vincere satagit, per iustitiam iudicis postmodum victoriæ palmam percipit. Hæc ille dicit, simul & pie. Simpliciter significat nostra lectio ad literam, Testem mendacem & omnem qui in perniciem alterius mentitur, quia contra legem ait, male periturum, ita vt siue hic siue alibi dignas persoluat pœnas, at omnē qui legi diuinæ obedit, & ob id mendacia sicut & omnia alia vitia declinat, confidenter locuturum quomodo omnia supplicia vicerit omnesque inimicos suos superauerit, atque pulchram de omnibus victoriam reportauerit, cum testis mendax tacere cogetur pudore affectus & digne punitus. Aut simpliciter significatur eum qui contra aliquem falsum profert testimonium, periturum, illū verò qui innocenter viuunt obediendo legi diuinæ, liberandum à malo quod falso testimo-

nio ei parabatur, & gloriose triumphaturum de illo. Potest & ad falsos ac veros doctores hæc sententiā accommodari, qui ad populū quasi testes se diuinæ veritatis præbent. Qui enim nō quod audiuerunt, atque ab Ecclesia didicerunt sed sua sōnia & dogmata reprobata, pro verbo Dei loquuntur & prædicant, meritā inciderent perditionē, eorumque testimonium, cum eis aliquando peribit, nec stabile erit, sed euanescent, quæadmodum in omnibus patuit hæresibus. Qui vero quod ab Ecclesia per auditu percepit, & loquitur quicquid in omnibus, quæ agit & loquitur, diuinæ legi & traditioni Ecclesiasticæ obedit, is etsi aliquandiu persecutionem patiatur ab aduersariis veritatis & virtutis, tamen triumphabit tandem ac victoriam suā audenter proloqui poterit. Super omnia vincit virtus & veritas, quæ hæresibus, instar cere liquefcentis, euanescentibus, semper perdurat ac triumphat.

29 Vir impius procaciter obfirmat vultum suum: qui autem rectus est, corrigit viam suam.

PVLCHRE sensum reddidit interpretes, cū hebræis ad verbum sit. Roboratur vel fortificatur impius vultum vel faciem suam. Et significatur impium etiam si reprehendatur vel moueatur, siue interius siue exterius, nullo moueri pudore, qui in faciem suam habet sedem, sed vt solent, quos perfricuisse frontē dicimus, pertinaciter persistere in sua malitia, eamque impudenter tueri vel excusare, & sine rubore fortiter resistere & insultare benemonentibus, vt patuit in Pharaone. Contra, eum qui rectitudini & æquitati studet, cum de re quapiam monetur (quia non est iustus quisquam qui faciat bonum & non peccet) mox corrigere vias suas, & emendare quod in actionibus ipsius reprehensionem obnoxium est. Conuenit cum prima parte illud Ieremias. Frons meretricis facta est tibi, noluisse erubescere. Et Ezechielis. Domus Israël atrita fronte est, & duro corde.

30 Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum.

MVLT I quidem sapientia sua, aut prudentia consultant, & cogitant perficere quædam contra domini voluntatem, sed sapiens significare voluit non esse aliquam sapientiam aut prudentiam humanam vel angelicam, quæ quicquam valere possit contra dominum eiusque voluntatem, aut quæ quod ille voluit facere, ac disposuit fieri, impedire possit iuxta illud Hester. Nō est qui te possit resistere voluntati. Proinde indicat, vnumquemque quantum sapientem merito debere ab illo vno pendere, illi fidere non sibi, nec quicquam illi tenendum quod diuinæ voluntati nouerit esse contrarium, quæ adeo nō potest impediri, humana vel dæmonaica prudentia, vt magis per eam promoueatur & perficiatur, dum quid contra eam homo vel dæmon tentat, vt patet in fratribus Ioseph, in Pharaone, in Herode & redemptione generis humani, quam diabolus omnibus modis impedire

impedire studuit.

31 Equus paratur ad diem belli, dominus autem salutem tribuit.

Plal. 32.

VT superiori sententiā significatur nullam sapientiam valere contra dominum, ita hac nullam potentiam aliquid valere sine domino, cui tribuenda est omnis salus atque victoria, iuxta illud Psalmistæ. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur. Est autem secunda pars huius sententiæ, Hemistichium desumptum ex psalmo 5. vbi nos legimus, domini est salus quum vtrobiusque sit ad verbum. Domino salus, scilicet competit aut tribuenda est Cæterum vt ad literam istud verum est de salute corporali, quæ in bellis diuina magis quàm equorum virtute obtinetur, quamuis non male homo equis ad victoriam consequendam vtatur in bello, vt faciat quod in se est: Ita multo magis locum habet in bello spirituali quod nobis est contra vitia. Nam etsi cōtra illud nos parare & armare debeamus, tamen nobis fidere non debemus, sed diuinæ gratiæ à qua est omnis victoria. Vnde hanc sententiā tractans mysticè, D. Gregorius li. 3. Moral. cap. 18. Equi inquit nomine, præparatio recte intentionis accipitur sicut scriptū est. Equus paratur in diem belli, sed dominus salutem tribuit, quia contra tentationem quidem sese animus præparat, sed nisi adiuuetur desuper, salubriter non decertat.

Gregor.

CAPVT XXII.

1 Melius est nomen bonum quam diuitiæ multæ: super argentum enim & aurum gratia bona.

SVPEREST cōiunctio enim, quæ etiam in plerisque latinis non inuenitur codicibus, vt nec apud Bedā. Et est apud hebræos ad verbum sic. Eligibile est nomen à diuitiis multis, ab argento & ab auro gratia bona. Nō est enim in priori membro dictio bonum, sed tantum nomen, quod pro phra si hebræa accipitur frequenter pro fama celebri & honesta, sicut & in simili sententiā quæ est Ecclesiastæ 7. Vbinos legimus. Melius est nomen bonum quam vnguenta preciosa, hebræis non est bonum, sed tantum nomen. Additur tamen & à 70. & à D. Hieronymo explicandi gratia dictio bonum, quia est & nomen malum. Ex hebræis etiam patet quod in secundo membro dictio bona non sic debet coniungi immediate cum substantiuo gratia sicut in priori apud nos bonum coniungitur cum dictione nomen, quasi dictio bona addita sit ad distinctionem gratiæ malæ, cum omnis vera gratia tantum bona sit, sed dictio bona referenda est ad illud, super argentum & aurum. Sicut tum in prioro membro hebræis dicitur nomen eligibile à diuitiis, pro eo quod latine dicimus eligibilis diuitiis multis (Nam hoc modo hebræi circumloquuntur comparatiuum quo carent.) Ita in secundo membro dicitur gratia esse bona ab argento & auro, hoc est, me-

Eccles. 7.

Hest. 9

lior argento & auro. In nostra ergo lectione sic litera est ordinanda. Gratia, hoc est, gratiofitas, qua quis gratus est Deo aut hominibus, est bona super argentum & aurum, hoc est, melior argento & auro. Sic enim accipitur hic gratia quomodo in illis scripturis quibus quis dicitur inuenisse gratiam apud Deum aut homines. Significatur ergo famā bonam, præferendam diuitiis, & ita vixisse ac se gessisse, vt quis gratus sit & bene audiat, præponendum esse auro & argento. Quia sententiā monemur potius studendum esse parandæ gratiæ ac nomini bono, quàm diuitiis conquirendis: contra quam ferè faciunt homines. Et rectè quidem nomē bonum ac gratiofitas diuitiis præfertur, tum quod in se illa sint meliora, quæ ad bonum honestum pertinent, diuitiæ verò ad bonum vtile, cui præfertur bonum honestum, & proinde hominem per se magis commendat, vt quæ ex virtute & rectè gestis parantur, tum quod homini etiam plus adferat frequenter commoditatis & utilitatis. Nam præterquam quod diuitias nonnunquam adferant, quæ per se nomē bonum & gratiam non parant homini, si frequenter profunt homini plus quam opes. ad promerendum scilicet quippiam à principibus, aut ad inueniendum adiutorium contra inimicos, vt patuit in Tobia, qui fugiens Senacherib cū filio & vxore nudus latuit, quia multi diligebant eum. Accedit his quod diuitiæ quæuis sint corruptibiles & multis pereant modis, nec morientem sequuntur, fama verò nominis & gratia non facile perit, & etiam post mortem maius desiderium hominis accendit. Bonum autem quo diuturnius eo melius. Vnde bene Cato ille monuit: Omnia si perdas famam seruare memento. Et Plautus in Mostellaria: Ego si bonam famam seruasse, fat ero diues. Cæterum si in republica aliqua nomen & gratiam obtinuisse apud homines, præclarior est & melius quam multas consecutum esse opes, multo magis diuitiis est præferendum, quod apud Deum & sanctos bonum nomen & gratiam quis consecutus est, ad quæ consequenda apud Deum sententiā hæc nos exemplo eorum quæ in republica contingunt, inuitat. Alioqui enim bonum apud homines nomen & gratia aliquando homini noxia sunt & nequaquam eligibilia valde. Hinc enim Paulus ille, qui apud Galat. multos male audiuit viuens, Si adhuc, inquit, hominibus placere, Christi seruus non essem.

Tob. 1.

Galat. 1.

2 Diues & pauper obuiauerunt sibi: vtriusque operator est Dominus.

DVPLICITER accipitur hic à diuersis verbum obuiauerunt metaphorice. Quidam enim metaphora desumpta ab amicis qui sibi occurrentes obuui se mutuo vlnis complectuntur, intelligunt significari pauperem & diuitem sibi mutuo subsidium ferre, & sic quodammodo sibi mutuo occurrere & vnum alterum querere, quia nec pauper sine diuite, nec diues sine paupere viuere potest, sed alter alterius opera eget. Iam quod sequitur vtriusque operator est dominus, significat vtriusque

utrunque à domino accepisse conditionem qua contentus esse debeat, ac dominum vtrūque propter alterum ordinasse, vt & diues pauperi, & pauper diuiti subueniret & opitularetur, & sic inter eos, et si conditione diuerfos, pax & charitas consisteret. Itaque simili tropo hic dictum est, Diues & pauper obuiauerunt sibi, quo in Psal. dicitur. Misericordia & veritas obuiarunt sibi. Et quo in Ecclesiastico dicitur, quod sapientia obuiabit timenti Deum quasi mater honorificata. Alii metaphora sumpta à bellantibus, sibi inimico aut contrario animo occurrentibus, intelligunt hic significari contrarietatem, quæ est inter diuitem et pauperem, vnde vertunt, Diues & pauper contrarii sunt, habitu scilicet et conditione, et frequenter etiam animo, cum ille insolescat animo, iste humilietur ac demissè se gerat. Simpliciter tamen et sine tropo rectius accipitur de corporali obuiatione, vt sit sensus. Frequenter et passim contingit vt diues et pauper, homines planè diuerse conditionis sibi occurrant, at ne quis ex occurfu huiusmodi personarum in habitu exteriori differentium, alium propter diuitias honoret, alium propter paupertatem contemnat, nève aut pauper obuium diuitem considerans mœrore deiciatur, aut diues contra pauperem superbe erigatur, cogitandum est quod vtriusque operator, aut (vt potius verèdum fuerat) formator sit dominus, hoc est, quod quantum ad creationem attinet, pares sint, creati ambo ab eodem, et æquè ad imaginem et similitudinem Dei, quæ proinde Dei imago in vtroque æquè est veneranda. Cogitandum item, vt supra dictum est, et paupertatem et diuitias non casu, sed Dei voluntate vtrique obuenisse, atque ad mutuum subleuam vtrunque à Deo ordinatum, ac ob id neutrum alteri despiciendum. Similis sententia est infra cap. 29. ex cuius cum hac sententiâ comparatione vtriusque loci verus intellectus magis elucescet.

3 Callidus vidit malum & abscondit, innocens pertrahit & afflicus est damno.

SICVT callidus et hoc loco et alibi hoc libro in bonam accipi debet partem, ita dictio innocens in malâ partem accipi debet, pro imperito, simplici et inexperto, sicut et cap. 14. cum dicitur. Innocens credit omni verbo, vbi Hebræis eadem dictio est quæ hoc loco, sicut in secundo membro pro astutus eadem dictio est, quam hic vertit callidus, et hoc libro frequenter occurrit in bonam partem, pro sapiente, prudente et circûspecto qui mala præuidere et præcauere solet antequam eueniant. Significatur ergo eum qui per sapientiam et experientiam rerum callidus est, videre malum futurum, et vt illud vitet abscondere sese. Contra vero, eum qui inexpertus est, simplex et imprudens, confidenter et sine timore transire et pergere in eo quod cœpit, et proinde eum frequenter affligi aliquo dano ac malo, quod sua prudentia astutus auferat. Pergunt enim tales nonnunquam aut ad loca vbi malis incauti inuoluuntur, aut ad quedam munia ac opera perficienda per que

malis implicantur. Similis est hæc sententiâ illi quæ est capite 14. versu 16. Sapiens timet & declinat à malo, stultus transit & confidit. Itaque his sententiis indicat Sapiens fructus sapientiæ & insipientiæ, vt sic ad sapientiam inuiteret, & à stultitia auocet. vt autem in temporalibus rebus quod hic Sapiens dicit vsuuenire videmus, ita multò magis in spiritualibus rebus illud obseruandum est. Qui enim verè secundum Deum prudens est, per fidem & scripturarum cognitionem videt mala aliquando peccatoribus obuentura, idcoque abscondit se à peccatoribus, inter quos versari recusat, abscondit se elogando se ab his rebus per quas mala illa possent incidere, abscondit se latitando sub vmbra alarum Dei, Scultus verò & imprudens transit confidenter, in suis desiderijs progrediens & illecebris mundanis, inde affligetur aliquando, siue hic, siue in futuro, malo quod præuidere & cauere noluit. Venerabilis Beda callidum accipiens in malam partem pro versuto ac versipelli, innocentem vero in bonam partem, pro recto & fraudis nescio, sic hunc locum tractat. Multi ex principibus crediderunt in dominum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt de synagoga non eicerentur. Etenim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminerebat et absconderunt fidem pietatis quam parumper conceperant. Innocentes verò Apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, et afflicti sunt, verberati, vinculis, carcere, et ipsa etiam morte mulctati. Vtrumque autem exemplū vsque nunc in certamine fidei & in communibus, multi sequuntur actibus. Sic ille. Qui & meminit antiquæ versionis iuxta Septuaginta, quæ tamen in nostris codicibus impressis mēdose citatur. Nam sic habent nostri libri nequam puniri valde ipse disciplinam accipit, insipientes autem prætereuntes, damno afflicti sunt. Desunt enim duo verba, vt ex Græcis patet. Callidus videns nequam puniri, & cæc.

4 Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria, & cæc.

PRO modestiæ, dictio Hebraica propriè significat eam virtutem, quæ vulgo humilitas, dicitur, quomodo eam dictionem aliquoties noster vertit, vt versu vltimo cap. 15. huius libri. Ea autem virtus Latinis dicitur modestia, per quam scilicet quis modestè de se sentit ac submisse se gerit. Proinde bene vertit hic interpres, nec accipitur hic vt Beda exponit pro constantia bonorum operum, aut pro qualibet virtute, quæ in moderatione actionum ac passionum consistit, vt exponit Lyra. Pro fine, dictio Hebraica, significat vel mercedem, vel propter, vnde alii vertunt merces humilitatis vel modestiæ, vel propter humilitatem. Significat tamen eadem dictio etiam calcaneum & proinde etiam finem, & eodem recidit siue dicatur, merces modestiæ, siue finis. Iam quod sequitur timor domini, pleriq; (vt est ambigua lingua Hebræa) vertunt etiam in genitiuo: Merces vel finis modestiæ & timoris domini, vt subaudiatur coniunctio,

ctio, & tria illa quæ in secundo membro ponuntur, significantur esse merces ac finis modestiæ & timoris domini. Quibus duabus virtutibus in versu vltimo capitis 15. etiâ gloria tribuitur. Sunt enim connexæ duæ illæ virtutes ac sese confirmantes. Nam humilitas adfert timorem domini, & timor humilitatem. His ergo tria tribuuntur, quæ maximè desiderant homines. Imprimis enim diuitias exoptant, ac deinde cum diuitijs gloriam, tum vt his duobus per longitudinem vitæ diu fruileant. Tribuuntur hæc tria superius, sapientiæ, cuius initium est ac summa, timor Domini. Dicitur enim c. 3. Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria. Vbi longitudo dierum ac vitæ diuturnæ præponitur tanquam primum & præcipuum bonum, vnde & dextera tribuitur. Diuitiæ & gloria subsequuntur, & sinistra tribuuntur, tanquam bona vitæ accessoria. Et capite 10. Longitudo dierum timori Dei tribuitur. Timor, inquit, domini apponit dies. Et cap. 10. Timor domini ad vitam esse dicitur. Tria autem illa humilitas & timor domini adfert homini plerunque etiam in hac vitæ semper autè copiosius & perfectius in futura vita. Hic sensum vt & nostra litera habeat sic accipiēda est, vt significetur modestia perducere hominē ad firmiter & sanctè timendum Deū, & per hunc timorem adferre etiam homini diuitias, gloriam & vitam.

5 Arma & gladii in via peruersi, custos autem animæ suæ longè recedet ab eis.

PRO arma & gladii, Hebræis est, spinæ & laquei, quomodo & Septuaginta vertunt τριβυλι καὶ παγιδες, hoc est, tribuli & laquei. Sed ad sentum parum refert. Dupliciter autem quod hic dicitur intelligi potest, vt Beda indicauit. Nam in via peruersi, hoc est, in eius viuendiratione, sunt arma & gladii, spinæ & laquei, siue quia peruersus aliis verbo & facto nocere studet, & veluti armis & gladiis impetere ac veluti spinis pungere ac laqueis fraudis ac doli inuoluere, siue quia ipsemet sua peruersa vita sibi mala conciliat, ac veluti gladiis confoditur, spinisque conscientiæ remordentis pungitur, ac laqueis diaboli implicatur, à quo captiuus detinetur ad ipsius voluntatem. Consentit cum illo, Contritio & in felicitas in viis illorum. Sic & dupliciter accipi potest, quod sequitur. Custos autem animæ suæ longè recedet ab eis. Nā qui sollicitè animam suam seruare studet, mentem manūque suam ab omni læsione proximi refrenat, & ne conscientia sua hic veluti gladiis & spinis quibusdam, lædatur, aut ne aliquando gladio vltionis diuinæ feriat, tota mentis intentione præcauet. Vnde Irenæus lib. 3. cap. 3. refert de Ioanne quod cum in Epheso iens lauare vidisset intus Cerinthum, exilierit de balneo non lotus, dicens quod timeret ne balneum concidat cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis.

6 Prouerbum est, adolescens iuxta viam suam, etiam cum sennerit non recedet ab ea.

HEBRÆIS est, Imbuere vel erudi puerum iuxta viam suam, nec est vlla pro-

uerbi mentio, sed monentur parentes in iuuentute rectè instituere suos pueros, vt id ipsum vsque in senium in eis perduret. Est autem nostra lectio, in locutione obscurior & imperfecta. Sic enim Latinius dicendū erat, Iuxta quā viā adolescens se gesserit, etiâ cū se nuerit, & c. Id autè dicitur esse prouerbiū, quia, vulgo sic dicitur. Non quod sic semper sit, sed quod vt plurimū, iuxta illud Poète: Quo semel est imbuta recēs seruabit odorē Testa diu. Itē, quod noua testā bibit, inueterata sapit. Vnde & dicitur Thre. 3. Bonū est viro cū portauerit iugū ab adolescētia sua. Et Aristotel. Ethic. 2. cap. 1. Non parum, inquit, refert, sed caput rei est, hominem hoc aut illo modo assuefieri. Nam alioqui & studio humano & gratia Dei frequenter mores iuuentutis mutantur. Videtur interpres noster dictionē adolescens hic posuisse, vt sit participium, & sit sensus: Is qui adolescit in sua viuēdi ratione, hoc est, qui ab adolescentia sua aliquam viuēdi rationem amplectitur.

7 Diues pauperibus imperat, & qui accipit mutuum, seruus est mutuantis.

SENTENTIA clara est Significās in mundo ita fieri ferè, vt per diuitias homines sibi imperium & honorem sibi vendicent, ac pauperum dominantur, eosque sibi per beneficia collata deuinctos & addictos quasi seruos & subiectos habeant. Proinde socordiam hominum hoc prouerbio excitat, vt sua industria studeant sibi potius diuitias parare, quam vt per inopiā cogantur aliis esse alitrici, eisq; seruorū instar morè gerere sibiq; voluntariam accersere seruitutem, vt faciunt qui mutuum accipiunt.

8 Qui seminat iniquitatem, metet mala, & virga iræ suæ consummabitur.

PRO huius sententiæ pars satis conuenit cum illo Pauli, Quæ seminauerit homo, hæc & metet, & illo saluatoris: In qua mensura mensi fueritis remetietur vobis. His enim omnibus significatur talia quemque recepturum, qualia aliis ipse intulerit. Cui cōsonat quod sequitur. Et virga iræ suæ consummabitur, hoc est, consumetur. Quo significatur impium perditum iri, malaque passurum ob id quod ira sæuitiæque tanquam virga quadam alios oppresserit atq; afflixerit. Aut quod virga potestatis suæ non pro iustitia, sed pro ira sua abusus sit in subiectos. Ita enim dupliciter exponi potest illud, virga iræ suæ. Vt ut est significatur impiū ea virga qua alios percussit conterendum. Docet autè experientia verum esse quod hic dicitur. Qui enim iniuste in alios sæuiunt sua sæuitia ac potestatis abusu sibi interitum affiscunt, & hic frequenter & semper in futuro.

9 Qui pronus est ad misericordiam, benedicitur: de panibus enim suis dedit pauperibus.

DIXIT de impio, nunc è contra dicit de pio. Cæterum pro eo quod nos habemus, qui pronus est ad misericordiam, Hebræis est, Bonus oculus vel bonus oculo. Sed sicut

Psal. 84
Ecclesi. 15.

Mal. 12.

Irenæus.

Gal. 6.
Math. 7.

sicut Hebræis oculus malus dicitur oculus inuidus, eo quod torqueatur alterius felicitate, ita bonus oculus dicitur liberalis & misericors, eo quod commoueat alterius infelicitate & miseria. Vnde bene vertit noster, qui pronus est ad misericordiam, sicut capite sequenti vertit: Ne comedas cum homine inuido, cum Hebræis sit, nec comedas panem mali oculo, vel mali oculi, hoc est, hominis inuidi. Benedicetur autem pronus ad misericordiam, & in presenti vita, tum ab hominibus qui tali bene precantur tum à Deo qui ei suam gratiam copiose impertiet, & in spiritalibus ac temporalibus & multo magis in futura vita, quando audiet illud; Venite benedicti patris mei. Esuriui enim, &c. Sic Deus

2. Cor. 9.

benefecit viduæ Sareptanæ quæ Eliæ panem suum communicauit, Et Sunamitidi hospitiæ Elizæi. Respexisse videtur ad hunc locum Paulus cum de elemosyna verba facit, ac inter cætera dicit. Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vbi & subiungit. Hilarem enim datorem diligit Deus, quod perspicuum est ipsum ex hoc loco sumplisse secundum lectionem Septuaginta, qui hoc loco habent, ἀνδρα ἡλαρὸν καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός, hoc est, virum hilarem & datorem diligit Deus.

10 *Victoriam & honorē acquirunt qui dat munera, animam autem auferunt accipientium.*

VERSVM hunc hebræa nō habent, nec vetera pleraque exemplaria, habent tamen Græca in quibus sic est, *ὁ δὲ δῶρα δούς, τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἀποστέλλει τὸν κερδομέων*, id est victoriam & honorē acquirunt dans munera, attamen animam auferunt possidentium. Quo significatur eum qui dat munera sibi quidem, vt plurimum prodesse, vt qui per ea immeritum aliquando acquirunt honorem, & victoriam de aduersariis suis, accipientibus vero frequenter multum nocere, quod dando eis munera animam auferat eorum, hoc est, animæ vitam & salutem, vt quos cogat indigno honorem deferre, & contra æquitatem pro se sententiam contra suos proferre aduersarios.

11 *Eiſe derisorem & exhibit cum eo iurgium, cessabit q. causa & contumelia.*

QUOD supra aliquoties vertit pestilentem, secutus Septuaginta, hic vertit derisorem, cum & hic Græcis sit *λοιπός*, hoc est, pestem vel pestilentem, secutus scilicet iam veriore dictionis Hebrææ significationem. Quos autem derisores Sapiens dicat, supra in dicatum est cap. 19. nempe qui bene monentes subannant veritatem non ferentes. Item qui temere aliorum dicta factaque rident, in peiorem omnia rapientes partem, suisque fannis alios ad iram contentionesque prouocantes. Tales autem iurgiorum ac litium tum in familiis, tum in Repub. esse autores manifestum est, proinde monet rectè Sapiens, vt tales ejiciantur, tum è familiis, tum è Repub. quo illis eiectionis etiam lites & causæ forenses cessent, ac contumeliæ. Idem seruandum in

Ecclesia Christi, in qua præcipui derisores & pestilentissimi homines sunt hæretici, qui omnes præ se contemunt, & rident Ecclesiasticam simplicitatem in fide, cæremoniis & obseruationibus. Vnde, vt nostri seculi malitia demonstrat, pleræque contentiones & contumeliæ oriuntur ex omni parte. Eiiciendi ergo tales sunt ab iis qui potestatem habent, quo pax Ecclesiastica constare possit inter Christianos, quemadmodum Sarraeici voluit, irrisorem Iimahel cum ancilla matre eius. Itaque Beda super hoc versu. Et ecce, inquit, hæreticum, quem corrigere non potes de Ecclesia, & cum libertate prædicandi abstuleris, catholicæ paci auxilium præstabis,

Gen. 17.

12 *Qui diligit cordis munditiam propter gratiam labiorum suorum, habebit amicum regem.*

NON est apud Hebræos præpositio propter, vnde ferè alii interpretes gratiam labiorum referunt ad verbum diligit, vertentes, Qui diligit cordis munditiam & gratiam labiorum suorum, &c. vt significetur duo necessaria ad obtinendam regis amicitiam, nempe cordis munditia, hoc est, sinceritas & integritas animi ab omni fūco ac prauitate aliena, & sermonis elegantia. His enim duobus si mul iunctis sit, vt quis regibus, & magnatibus placeat, maxime si qui reges dicuntur verè reges sint. Potest tamen gratia labiorum iuxta Hebræa etiam separari à verbo diligit, quemadmodum & per distinctiunculam separatur, & verti per ablatiuum, qui diligit cordis munditiam, gratia labiorum suorum, hoc est, per vel propter gratiam labiorum suorum. &c. Atque id secutus videtur noster interpret. Itaque sensus erit, eum qui amat integritatem animi, atque à fūco & impietate liber est, si accedat etiam dicendi gratia, regi ac magnatibus placiturum. Aut significatur talem non posse non habere gratiam labiorum apud reges, hoc est, talium, vt in plurimum verba sermonesque grata esse, quod sincero animo dicantur, cum impiorum & fucatorum etiam blandiloquentia elegans & cōpta sapientibus ingrata sit & odiosa, vt pote per quā malū machinentur. Vnde de Dario scribitur, quod cū malum punicum, in manu teneret, dixerit se nō optare maiorem thesaurum vllum, quam vt tot haberet Zopyros, quot essent grana pomi illius, significans regibus nihil gratius esse debere fidei amicis. Cæterum Rex de quo loquitur Sapiens præcipue, accipiendus est Rex ille regum & dominus dominantium, qui solus scrutari potest munditiam cordis humani, eamque imprimis requirit. Quam qui amat, eius doctrina, sermo, & preces non possunt non placere regi nostro longè magis quàm quæuis impiorum orationes ac prædicationes, Cum non sit speciosa laus in ore peccatoris.

13 *Oculi domini custodiunt scientiam, & supplantantur verba iniqui.*

PRO custodiunt, quidam vertunt obseruāt. Nam & hoc dictio hebræa significat, & conuenire potius videtur oculis. Oculorum enim

enim est obseruare & considerare, non conseruare, quanquam oculis Domini rectè tribuatur etiam rerum conseruatio, si oculos domini intelligamus eius prouidentiam, qua omnia prospiciens omnia disponit suauiter. Nam verbum conseruandum magis conuenit verbo quod in sequenti membro opponitur, supplantatur, hoc est, subuertitur. Cæterum cum scientia opponatur verbis iniqui, satis apparet sapientem loqui de scientia, quæ ore boni proferunt. Et potest simpliciter accipi de cognitione, rei de qua aliqui loquuntur & testificantur, vt significetur prouidentiam domini conseruare & veri testimonium veritatis, illud scilicet quo id quod sciunt homines loquuntur & testantur, contra verò illum subuertere iniquorum verba, quæ in aliorum perniciem contra veritatem cogitantur, aliud dicentes, quam sciunt esse verum. Aut si scientia accipiatur pro prudentia & multarum rerum cognitione, à qua quis doctus dicitur & alios rectè docere potest, distinguit hoc prouerbum inter bonos & malos doctores, significans illorum doctrinam per Dei prouidentiam conseruari in posterum vtilitatem, horum verò euanescere, perire & obscurari, vt patet de catholicæ ecclesiæ doctrina & hæreticorum figmentis.

14 *Dicit Piger, Leo est foris, in medio platearum occidendus sum.*

HOC versu pulchrè depingit pigrorum conditionem, nepe quod cum ad opus vocantur prætexunt suæ pigritiæ maxima pericula cauantes se ideo ab operando aut aggreduendo quiduis cessare, quod metuunt ipsi negotio subesse arduum aliquod & inuitabile periculum, quasi si vocatus ad egrediendum domum causetur se ideo egredi nolle quod putet foris esse Leonem à quo in medio platearum sit occidendus. Vno enim hoc Leonis periculo significare voluit pigritiam proponere pigro pericula multa atque efficere vt piger pericula vel nulla vel parua magnificat, & sic ociosus maneat. Quod cum sæpe accidat & videre liceat in rebus temporalibus, multo magis in spiritalibus, à quorum studio plerique cessant metu periculorum quæ prætexunt, grauitate periculosa ducentes quæ aliis gratia non sunt, & trepidantes timore vbi non erat timor. Somnum rumpere, ieiunia ferre, castitatem seruare, & id genus alia propter Christum subire, quæ virtutis amatoribus leuia sunt, pigro mala videntur extrema et intoleranda. Proinde pulchrè hunc locum mystice tractat Beda, sic scribens. Dicit sæpe in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad confitendā fidem quam corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui foras proferre ne me persecutor impius quia fidelem nouit perimat. Tamen meo ad exercendas virtutum actiones, in publicum progredi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet, vel etiam homo quilibet peruersus cum suorū turba, derideat, cōuictis confundat, iniuriis afficiat, aut sicut multos iustorum, qui ab eius vita discordant, mentis consumat, Leo, inquit foris vti in

medio platearum occidendus sum. Quod est aperte dicere, & verba & opera virtutum vbi ostendi foris cœperint, statim persecutio vel hominū vel spirituum comitatur inuidorum, nec valeo in tentationibus resistere, sed in piis boni propositi vincor inceptis. Hæc ille. Quidam paucis, sic explicat hunc versum in literali sensu. Domi se piger continet præ pigritia, perinde ac si in vrbe leones grassarentur, vt quod hic dicitur piger dicere, sit ipsum hoc factum demonstrare, ac perinde se gerere ac si hoc diceret.

15 *Fouea profunda os alienæ: cui iratus est dominus, incidet in eam.*

ALIE NAM vocat quæ vxor ipsius non est, quem in sui amore vult pertrahere. Huius os foueæ profundæ comparat, quoniam suorum verborum blanditiis & iucebris virum alienum ad casum pertrahit, eumque tam grauem, vt resurgere aut nullatenus, aut vix possit. Primum enim in amorem sui ipsum incidere facit, & in fornicationes & adulteria labi, in quæ pertractus agrè euadere potest, quemadmodum in foueam profundam quis prolapsus egrè liberatur. Videmus enim viros alienæ mulieris amore captos difficulter se ab eo extricare posse. Deinde per amorem hunc illicitum & inhonestum pertrahit sepe viros in flagitia, vt homicidia, & rapinas, atque in mala pleraque & pericula ea quibus non facilè inuenire licet exitum, sed in quibus frequenter demerguntur & absorbentur. Quod vt hic temporaliter non fiat, certè longè grauius expectandum est, post hanc vitam, quando per adulteria aliaque secuta flagitia demergentur in profundum abyssi infernalis, vnde nunquam parebit exitus. Sic superius dixit, pedes eius descendunt in mortem, & ad inferos gressus eius penetrant. Et via inferi domus eius, penetrantes in teriora mortis. Cæterum vt intelligamus singularis esse gratiæ diuinæ ab hac foueæ præseruari, & cōtra peculiaris cuiusdam esse vindictæ diuinæ in illam incidere. Cui iratus est dominus, inquit, incidet in illam. Quo significat neminem facilè in hanc præcipitari foueam, nisi qui aliis fuerit prius cōtaminatus vitiis, merueritque deseruiā Deo, vt iam iuxta Theologos peccatum posterius pena sit peccati præcedentis, & peccatum peccatum trahat, vt ansa antam. Primum enim iusto Dei vindicantis iudicio sit, vt quis incidat in colloquium & familiaritatem mulierum impudicarum. Deinde vt earum conuictu & colloquio capiatur, & in prædicta mala præcipitetur. Potest autem quod de ore dicitur extraneæ & ad oscula referri, atque ad gestus et signa vultus allicientis, per quæ et viri sæpe irretiuntur. Sed ad verba potius respexisse sapientem patet ex similibus locis superius habitis. Dicit enim capite 5. Fauus distillans labia meretricis, et nitidius oleo guttur eius. Et ca. 7. irretiuit cum multis sermonibus et blanditiis labiorum protraxit eum. Sicut autem locis illis superius per meretricem et alienam mylticè intelligitur hæreticorum secta, & cōgregatio

Proue 5. Cap. 7.

gregatio quæ aliena à Deo, à vera Christi spõ
sa homines studet abducere, & ad se trahere,
ita & hoc loco. Itaque per os alienum doctri-
na sectariorum intelligenda, de quibus Pau-
lus testatur, quod per dulces sermones & be-
nedictiones seducunt corda innocentum. Ho-
rum doctrinam qui sequuntur, incidunt in fo-
ueam profundam, vnde emergere non facile
valent. Rarò enim ex animo resipiscunt, qui
hæreticorum erroribus imbuti & inuoluti
sunt. In horum incidere mantus & errores sin-
gularis est vindictæ Dei, qui ob præcedentia
quædam demerita & superbiam potissimum,
qua plus quidam sapere volunt quam opor-
tet sapere, traduntur à Deo in reprobam sen-
sentiam ita vt dicentes se esse sapientes, stulti
fiant.

16 *Stultitia colligata est in corde pueri, & virga di-
sciplinæ fugabit eam.*

PRIO R pars significat pueris firmiter ad-
hæreere stultitiam, hoc est, vanitatem eo-
rumque coraliud non cogitare quam quæ
vana sunt, inutilia & mala, nec posse stultitiã
hanc facile sanis monitionibus ab eis auelli,
ita vt quasi vinculis quibusdam videatur, eo-
rum cordi alligata. Ex corruptione enim na-
turæ innata est eis ad vitia & vanitates pro-
cliuitas, & propter defectum experientie, &
humorum in eis dominantium abundantia,
nondum quæ sana sunt & vtilia sapiunt. Ve-
rum ne ob hoc veluti desperati deserantur,
indicat secunda pars qua ratione stultitia hæc
ab eis possit abigi, quod scilicet si sola moni-
tio & eruditio ad eam abigendam non suffi-
ciat, vt solet sufficere in viris, virga disciplinæ
fugabit eam, significans vt in plurimũ opus
esse illis castigatione & coercionẽ, quia sola
vexatio dabit intellectum. Notandum autem
quod dicat virga disciplinæ, significans mode-
ratam castigationem pueris adhibendam, nõ
virgam iræ & sæuitiæ, hoc est, castigandos
eos, non tam ad puniendum quam ad emen-
dandum. Virga iræ impiis debetur, qui scien-
tes peccant, virga disciplinæ pueris, qui ex
ignorantia peccant & inscitia. Hæc virga non
fugat stultitiam ab impiis, cũ in profundum
peccatorũ venerint, fugat à pueris qui timo-
re pœnæ ad virtutes sunt formandi. Quan-
tum enim hominum cura valeat ad corrupte
naturæ mutationem, & correctionem ostendit
D. Basilius hom. 5. in Hexame. ex cura agri-
colarum qua fructus feri & syluestres emol-
liuntur, & ad vtilitatem humanam transmu-
tantur.

17 *Qui calumniatur egentem vt augeat diuitias suas,
dabit ipse ditiori & egebit.*

POtest hæc sententia & aliter verti ex He-
bræo, hoc scilicet modo: Qui opprimit
pauperem vt multa sibi acquirat, qui dat di-
uiti, certè ad defectum scilicet veniet vter-
que, vt significantur duo hominum genera
quæ ad inopiam perueniunt frequẽter, cum
studiosè eam fugere conentur, nempe & hi
qui pauperem fraudant vt augeant sibi opes,
& qui diuitibus dant munera, vt per eorum

amicitiam maiora accipiant. Vtrosque enim
frequẽter ad egestatẽ perducere videmus, hos
quidẽ quia cũ dando se attenuant, spe sua quã
habent in diuitibus sæpè frustrantur, illos ve-
rò quia male parta male dilabuntur, secun-
dum nostram versionem, quæ & ipsa bene cõ-
stat cum Hebræis, sensus est, eos qui violenter
opprimunt pauperes vt ditescant, frequẽter
cogi vt & ipsi diuitibus multa dent, sicque ad
inopiam perueniant. Aut dum coguntur diui-
tibus dare, vt illorum conuientia aut patro-
cinio licentius rapiant & opprimant tenues,
aut vicissim diuites potentiores iussẽ aut inu-
stẽ ab eis malè parta rapiunt, quemadmodum
videmus principes spoliare vltorios & raptori-
es. Munit nos hæc sententia, vt ne cum videam-
us malis artibus quosdam ditescere, offen-
damur statim, sed exitum expectemus, cer-
toque nobis persuadeamus non fore illis
diuitias stabiles, sed auferenda aliquando
quæ iniquè sunt ablata, & per eadem punien-
dos per quæ peccauerunt, vt est Sapien. 11. Cæ-
rerum verbum calumniatur hic accipi pro
iniuria afficere non tantum verbo, sed etiam
facto supra est indicatum in ca. 14. circa ver-
sum 31. inter iniurias inferentes pauperi non
tantum censendi sunt qui vi, aperta ab iis bo-
na ipsorum auferunt, sed & qui eos debita
fraudent eleemosyna, quemadmodum pleri-
que faciunt vt augeant sibi diuitias, à debitis
cessantes eleemosynæ operibus, Mysticè iuxta
Bedã calumniatur pauperem vt augeat diui-
tias suas, qui detrahit virtutibus fratris pau-
peris spiritu, vt per hanc vituperationem ip-
se diuitias quas desiderat augeat, id est, glo-
riam laudis humanæ maiorem quasi san-
ctior accipiat. Talis ergo caluniator quicquid
bonæ actionis habere videbatur, amittit, & à
fructu virtutum, vacuus in fine manebit.

18 *Inclina aurem tuam, & audi verba sapientum, ap-
pone autem cor ad doctrinam meam.*

19 *Qua pulchra erit tibi cum seruaeris eam in ven-
tre tuo, & redundabit in labijs tuis.*

BE NE annotauit Beda nouum locutionis
genus hic assumpsisse Salomonem, quod
deserto illo scribendi modo quo cepit à ca.
10. cui pro titulo præmittitur parabola Salo-
monis, nunc redeat ad priorem loquendi
modum, ita vt specialiter ad eum quem
instruit verbum faciat, sicut in principio li-
bri fecit, nec iam singulis versibus senten-
tiam absoluat, cum quæ à capite 10. hæste-
nus dixit, non quasi ad alium quem docebat
dixerit, sed velut solus secum ratiocinando,
breuibus versibus, idque biniembribus fere
sententiam suam absoluens. Itaque Rodul-
phus Baynus hic auspicatus est tertium suo-
rum commentariorum librum. Quoniam ergo
filius suum instrueturus Sapiens, singu-
laria quædã ei traditurus est præcepta, & dog-
mata, quibusdam sententiis ipsum excitat, ad
auscultandum doctrinæ eius & sapientum,
dicens: Inclina aurem tuam & audi verba sa-
pientum. Et quoniam non sufficit audire,
sed oportet animum etiam illis apponere,
Appone, inquit, cor ad doctrinam meam,
quæ scilicet consona est verbis sapientum, &
per

& hæc est redditio malitiæ illius, & si bene fe-
cerit non volens facit, & in nouissimo ma-
nifestat malitiam suam. Et post pauca, Et in tri-
stitia erit super mēsam suam. Cæterum quod
noster vertit cibos quos comederit euomes,
& perdes, &c. quidam vertunt ex Hebræo per
imperatius, Euome & perde, & putant esse
verba inuidi & sordidi hominis, ita cogitantis
in corde suo, quod non responderet eius exte-
rioribus verbis. Vtinam euomeres quæ de ci-
bis meis voras sicut perdidisti suauia tua ver-
ba quæ locutus es, quia cor meum non aduer-
tit ad ea. Alij putant esse verba Sapientis iubẽ-
tis hyperbolico sermone euomere quod è
mensa sordidi comestum est, hoc est, pœnite-
re quod comederit. Iuxta mysticum sensum
qui literali iam dicto sensui conueniat, rectè
per inuidum istum & parcũ diabolum intel-
lerimus nostræ salutis inuidem, qui etsi fa-
uere nobis videatur, dum ad mundi voluptates
nos inuitat, animo tamen est à nostrâ scẽ-
licitate alieno, proinde monemur non deside-
rare ex cibis eius, hoc est, ex voluptatibus hu-
ius mundi, ad quas pertrahit, quod si fecerim-
us, euomendum aliquando erit quod sum-
psimus, siue nunc per pœnitentiam, siue post-
eà per pœnã, quãdã tãtum dabit quisque pœ-
narũ quãtum se delictis intemperatè immer-
serit. Beda de hæreticis intelligit qui doctrinã
suam aliis impertiunt, & ad eam inuitant, nõ
quod eis bene velint, sed quod humanam lau-
dem querant. Horum doctrina qui delectatus
fuerit, & ipse cogetur euomere quod ab eis
sumpsit, & perdet pulchra verba confessionis
fidei catholicæ, aut sermones quibus eis præ-
dicantibus fauit, applaudendo eis.

9 *In auribus incipientium ne loquaris: quia desipient
doctrinam eloquij tui.*

HO C est quod dominus in Euangelio pa-
rabolicè iucundius dicit, Nolite sanctũ
dare canibus, neque mittatis margaritas vē-
stras ante porcos, ne forte conculcent eas pe-
dibus suis, & conuerſi dirumpant vos. Despi-
ciunt autem doctrinam sapientum incipien-
tes, tum quod contraria sit eorum affectibus,
tum quod eam non intelligant. Ferè enim cõ-
temnantur quæ non intelliguntur.

10 *Ne attingas paruulorum terminos, & agros pu-
pillorum ne introcas.*

11 *Propinquus enim illorum fortis est, Et ipse contra
se iudicabit causam illorum.*

PRIMA pars prioris sententiæ apud he-
bræos planè eadem est cum eo quod est
apud hebræos capite præcedenti vbi nos ha-
bemus, ne transgrediaris terminos antiquos,
vtrobique enim est. Ne transferas terminum
seculi, hoc est terminum antiqui temporis. At
noster interpret hic videtur legisse nõ ארצו
Olam quod significat seculum, vel æternum,
sed ארצו Vlim, vel Olim ab ארצו VI, quod puer-
um significat. Itaque secundum Hebræorum
lectionem docetur, quod quemadmodum nõ
licet transferre terminos antiquos, ita nec in-
troire in agrum pupillorum ad iniuriam infe-
rendam. Secundum nostram lectionem pro-
Ians in prouerbo.

hibetur ne attingantur termini paruulorum,
orphanorum scilicet ad transferendum eos,
& dilatandum proprios agros. Aut ne attingantur
limites, hoc est, agri paruulorum, nec
pupillorum agros quis ingrediatur ad inua-
dendum scilicet eos & occupandum, aut ad
metendum & colligendum fructum eorum.
Id cum generaliter sit de omnium agris pro-
hibitum, tamè in specie de agris paruulorum
& orphanorum potissimum prohibet, quod
hi violentiæ & iniuriæ magis sint expositi, si-
cut supra speciatim prohibuit ne fieret violẽ-
tia pauperi subiiciens etiam hic similem cau-
sam. Propinquus enim illorum fortis est. Vbi
pro propinquus, hebræis est dictio ארצו Goel
quæ proprie redemptorem significat & vindi-
cem, quemadmodũ hic omnes vertunt quo-
modo & Ieremiæ 50. noster interpret in ea-
dem sententia de Deo vertit, redemptor eo-
rum, vt & aliis multis locis. Frequẽter tamen
hæc dictio pro propinquo accipitur & verti-
tur, idque ideo quia vt præcipitur Leuitici 25.
cum quis attenuatus apud Israëlitas vendide-
rat possessionem suam, is qui ei erat propin-
quior, poterat redimere quod venditum erat.
Vnde factum est vt propinquior ille qui ius
habebat redemptionis, diceretur ארצו Goel,
hoc est, redemptor, pro quo noster interpret
& illo loco Leuitici, & in lib. Ruth. cap. 3. & 4.
sæpe vertit propinquus: Nã quum dicit Ruth
ad Booz, Expande pallium tuum super ancil-
lam tuam, quia propinquus es, Et cum Booz
dicit, Nec abnuo me propinquum, Et capite
sequenti, cumque vidisset propinquum præ-
terire, semper est dictio ארצו Goel quæ redem-
ptorem significat. Itaque quia hic de agris est
sermo qui pupillis eripiuntur ab impiis, & cõ-
tra illos à Deo defenduntur, bene Deum vocat
interpret propinquum pupillorum, talem
scilicet qui eorum agros tueatur, vindicet ac
redimat è manibus vendicantium illos inui-
stẽ. Nõ ergo hic dominus dicitur propinquus
pupillorum, quia prope illis adest, iuxta illud:
Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde.
sed quomodo consanguineus alicuius ac
frater dicitur illius propinquus. Quoniam ergo
mundus iudicat pupillos carere, vt patre
ita defensore & vindice, atque ob id etiam eos
per se ad defensionem infirmos audacter in-
uadit, sapientia vt ab iniuria hac deterreat,
Propinquus, inquit, eorum ac redemptor &
vindex fortis est, nec derelinquet eos, sed ipse
iudicabit causam illorum. In mystico sensu re-
ctè intelligitur hic locus de paruulis illis, de
quibus Dominus in Euangelio: Abscondisti
hæc à sapientibus & reuelasti ea paruulis. Et
de quibus Paulus. Malitia paruuli estote. Item
de pupillis qui non vocant sibi iuxta Christi
præceptum patrem in terris, nec sectantur cõ-
solationem huius mundi, deserti ab eo. Quo-
rum terminos & agros qui ingrediuntur & in-
uadunt, à domino illorum vindice iudicabun-
tur. Sunt autem eorum termini atque hæredi-
tas, Ecclesia, scriptura, & ecclesiastica sacra-
menta, quæ impiè hæretici inuadunt alie na
sibi vendicantes.

12 *Ingrediatur ad doctrinam cor tuum, & aures tuas
ad verba sciẽtiæ.*

HEBRAEA non habent ingrediatur, sed adduc, hoc est, adhibe doctrinæ cor tuū, hoc est, mentem tuam, quanquam eodem reddit sensus. Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinæ & eruditioni, ingreditur utique & accedit cor ad eam, quod non est aliud quā cor suscipere doctrinam, ac verba scientiæ quærenda & sectanda ex animo. Item quod quisque regimen habeat & dominium cordis sui, quodque expectare non debeat ut ad doctrinam suscipiendam cogatur, sed ut vltro eam amplectatur & quærat. Repetit hanc motionem frequenter Sapiens post quædam Sapientiæ præcepta, ut intelligamus, ea aliter præstari non posse, nisi quis & cor & aures accommodauerit.

13 *Noli subtrahere à puero disciplinam, si enim percusseris eum virga, non morietur.*

14 *Tu virga percutes eum, & animam eius de inferno liberabis.*

POST QUAM superiori sententia monuit iuniores ut suscipiant auribus & corde doctrinam sapientiæ, nunc monet præceptores & parentes sui officij, sciens rarissimos esse iuniores qui sese vltro sapientiæ addicunt, quoniam ut dixit capite superiori, stultitia colligata est in corde pueri. Noli, inquit, subtrahere à puero disciplinam, hoc est, noli sic diligere filium ut eum castigari, aut castigare nolis. Si enim percusseris eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi potest. Aut ut significetur puerum non ideo moriturum, aut graua quædam passurum si castigatus fuerit moderatè, nempe virga flexili, quæ pueris conuenit, nec facile corpori nocere potest. Aut potius ut significetur per moderatā castigationē puerum euaturum mortē, nempe quia per illā melior factus non merebitur postea mortem, siue temporalem, ad quam per flagitia sua nonnunquam deueniunt, qui prius à parentibus virga dignè correcti non sunt, siue æternam quam incidunt postea, dum ex paruis malis à quibus nō corriguntur, perueniunt ad maiora flagitia. Hunc posteriorem sensum esse conuenienter indicat sequens sententia. Tu virga percutes eum, & animā eius de inferno liberabis. Cui sensui conuenit quod de quodam fertur adolescente, materna, ut sit indulgentia corrupto, qui cum duceretur ad supplicium, exclamauit, Non prætor, sed mater me ducit ad supplicium.

15 *Fili mi si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum.*

16 *Et exultabunt renes mei cum locuta fuerint rectum labia tua.*

POST sermonem de correptione filij Sapiens his verbis ostendit quanto filium suum prosequatur amore, quodque castigationem eius non alia de causa imperet, quam in bonum ipsius, nempe ut sapiens fiat, seque sua oblectet sapientia. Et videri potest hæc verba Salomonem dicere in persona patris filium suum castigantis, indicantis his verbis se filiū castigare ex dilectione, ex imitatione patris cœlestis, qui quem diligit castigat & flagellat

omnem filium quem recipit. Pro animus, in priori sententia Hebræis est cor; eadem scilicet dictio quæ in secundo membro, ut sit ad verbum, Si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meū, quāquam id ad gratiā magis faciat quā ad sensum. Nec est gaudebit tecum cor meū, sed gaudebit cor meū etiā ego. In quo explicatio quidā mirè philosophatur. At simplicius videtur esse phrasis hebraica qua significetur cor meū iniquū & nō tantū tuum, ut repetitio sit confirmandi causa, ut capite superiori Hebræa habent, ostēdi tibi hodie etiā tu, pro eo, quod est tibi sane ostēdi, tibi, iniquā, ad maiore emphasis. Proinde bene noster vertit gaudebit tecū cor meū. Duo autē à filio pater requirit. Primum ut sit cor eius sapiens, asserens hoc sibi allaturum cordis gaudium. Secundo ut labia eius loquantur, quod rectum, æquum & bonum est, asserens hic renes eius exultaturos, hoc est, magno se gaudio perfundendum, ita ut interiora sint gaudio commouenda. Multum enim est si non solū sit corde sapiens filius, sed & ore nouerit eloqui quæ recta sunt, hoc est si bene, & bona loqui didicerit, filios que recta sunt docere possit. Mysticè sapiens corde est filius qui corde rectè credit, labia eius loquuntur rectum cum & ore fidē cordis rectè confitetur. Corde enim, inquit Paulus creditur ad iustitiā, ore autē sit confessio ad salutē. Quod si confitearis in ore tuo dominum Iesum & in corde tuo credideris, saluus eris, gaudebitque super te mater Ecclesia.

17 *Non æmuletur cor tuum peccatores, sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spem in nouissimo & præsolatio tua non auferetur.*

VERBVM æmulari, significat nonnūquam imitari, ut cum dicit Paulus, bonū æmulamini in bono semper. Vnde iuxta hanc significationem quidam intelligunt priorem versum, ut sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum nō puto verbum Hebræicum *אמל* Cana correspondens verbo æmulari, facile in hac significatione reperiri, ut significet imitari, sed potius inuidere, aut ut generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum concitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam felicitatem, nec contra eos concitetur cor tuum, ita ut vel ob eorum prosperitatem contra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis derendum commouearis, sed contra etiam si videas eorum temporalē felicitatem, tu tamē tota die, hoc est, semper & assidue periste in timore domini. Hæc monitio valde necessaria est iustis, maxime infirmis, ut quibus prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita ut in eorum persona dicat Propheta, Mei autem pene moti sunt pedes, pacem peccatorum videns. Ideoque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatē. Et noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorē, Noli æmulari ut maligneris, &c. Subiungitur autem

Rom. 10

Galat. 4

Pal. 72, Pal. 36

25 *Noli esse amicus homini iracundo, neque ambules cum viro furioso.*

26 *Ne forte discas semitas eius & sis in scandalum animæ tuæ.*

VARIIS modis consultum est non inire amicitiam & familiaritatem cum iracundis & furiosis. Primum quia cum talibus non potest consistere amicitia, ut qui leuissimis causis offendantur. Deinde quia cum talibus conuersari non caret periculo. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Cum iracundo non facias rixam, & cum audace nō eas in desertum, quoniam quam nihil est ante illum sanguis, & ubi nō est adiutoriū, elidet te. At hic Sapiens dehortatur à cōsortio & amicitia iracundi, ob periculum imitationis, tum quod in iracundo sit frequēs irascendi exemplum, tum quod iracundus non solum suo exemplo pertrahat ad imitationem, sed & exhibitione occasionis, ut qui facile offensus, & frequēter iniuste aut non satis iuste, occasione frequenter præbeat irascendi ei qui cum ipso degit, tū quod hoc vitio contracto planè ineptus quis reddatur ad amicitiam, cum aliis ineundam & res magnas gerendas, ut omitam vitium illud semel contractum nō facile tolli posse, & cum alia quidem vitia tēpore curentur, istud semper magis crescere & inualecere. Vnde bene dicit, Ne forte discas semitas eius, & sumas scandalū animæ tuæ, hoc est, anima tua, atque tu ipse hinc occasiōē habeas frequenter impingendi, cadendi atque peccandi. Pro quo Hebræa habent, & sumas laqueum animæ tuæ. Illaqueatur enim anima peccati consuetudine & malarum affectionū pōdere, ita ut se his explicare cum vult nequeat, quemadmodū aues laqueis captæ euadere non valēt. Superius enim annotatū est nostrum interpretem vertere scandalum vel ruina, pro quo alii vertunt laqueum. Cæterum ex subiuncta ratione patet non omnibus semper declinandum societatē iracundorū. Generaliter enim viri perfecti peruersos fugere non debēt, sed cū illis nonnunquā conuersari, ut ad rectitudinem illos pertrahāt, à quorū peruersitate, & vitiis non facile vincuntur. Vnde ad infirmiores hoc præceptū potissimū pertinet, quibus à conspectis exemplis plus est periculi, ut & Beda annotauit.

27 *Noli esse cum his qui desigunt manus suas, & qui vadent se offerunt pro debitis.*

28 *Si enim non habes vnde restituas, quid causa est ut tollat operimentum de cubili tuo.*

CVM vetat ne simus cum his qui desigunt manus suas, vult ut ne simus inter eos, & de numero eorum qui de sigunt manus suas, hoc est qui stipulantur, & fideiubent pro aliis. Hoc enim vocat sapiens desigere manus, ut patet cap. 6. Non vetat autem istud quasi semper malum, sed tãquam periculosum. Ac quam sit periculosum experientia quotidiana docet, & sapiens ipse cum hoc loco tum aliis locis, satis ostēdit. Indicat enim fideiussori omnino cogitandū esse de soluēdo debito, adeo ut etiam si nō possit sine suo magno in commodo soluari (hoc enim est quod dicit, Iam, in prouerb.

Si enim non habes vnde restituas) expectare debeat ut creditor tollat operimentum cubilis, vel ut habent hebræa, lectum qui est sub ipso, hoc est, vel ut maxime necessaria re debitum persoluatur, vel pro eo supellex necessaria pignoretur, & extremā miseriam sponfor patiatur. Illud quid causæ est sic debet accipi, cur eo te loco statuis, cur hoc efficis? & in verbo tollat subintelligendum est creditor. Quidam libri habent. Vnde restituat, ut hæc verba referantur ad debitorem, pro quo quis spondet. Nā & Beda sic legit, & interpretatur, verbum tollat etiam referens ad debitorem, quem intelligit tollere vestimentum quia eius nomine tollitur. Aut legendum. Si enim nō habes vnde restituas, per verba secundæ personæ sicut habent codices emendatiore, patet ex hebræis. Cæterū nō prohibetur hæc sententia omnis fideiussio, sed ne quis ad fidei iubendum sit facilis, ac ne temere faciat, propter imminens periculum, quod ut timendū est in fideiussionibus temporalibus, ita multo magis in spiritualibus. Proinde secundum sublimiorem intelligentiam monemur, ne faciles simus ad suscipiendū munus alios regēdi, in quo spondemus ac nos obstringimus pro aliis, reddituri Deo pro eis rationem. Si enim non possumus sponcioni satisfacere, ornatus virtutū si quis nobis sit in quo quiescimus, fouemur ac vitia nostra teguntur, aufertur à nobis, nudiquee, gentes ac tqualidi, corā Deo deprehendemur.

29 *Ne transgrediaris terminos antiquos quos posuerunt patres tui.*

PRO transgrediaris hebræis est transferas, idem scilicet verbum quod est Dentero. 19. Vbi nos legimus non assumes & transferas terminos proximi tui quos fixerunt patres in possessione tua. Idem ergo quod illo loco, hic sapiens ad literā docet, quod & repetit capite sequenti, videlicet ne quis ex auaritia limites suæ possessionis & hereditatis, ad dilatandum transferat ad alium locum quā ab antiquo constitutum sit, ne proximo suo noceat, sed contentus sit sua sorte & hereditate quæ à patribus obuenit. Vnde quod nos habemus, ne transgrediaris terminos, intelligendum est transferendo. Sub hoc autem literati sensu parabolicè intelligendum est sapientē simul significare voluisse cauendū, ne quis vel fidei dogmata ab antiquis determinata vel rectæ vitæ præscripta a patribus laudabiliter constituta pro concordia & ordine ac politia inter homines cōseruanda, violare ac immutare noua doctrina ac impio contēptu præsumat. Quod utinam hoc nostro seculo obseruatum fuisset, non incidissemus in tantum malorum quantum patimur.

30 *Vidisti velocem in opere suo, coram regibus stabit, nec erit ante ignobilis.*

COMMENDAT hæc sententia diligentiam ac strenuitatem in rebus gerendis, impleturque & apud homines per diligentiam in rebus temporalibus, & apud Deū per diligentiam in rebus diuinis. Qui enim sunt strenui & diligentes

& diligentes in negotiis suis temporalibus, digni sunt qui stent coram regibus ipsisque inferuiant, talesque ferè principes prudentes requirunt, atque in honore habent, nec tales decet barbaris & ignobilibus famulari. Qui etiam diuinis legibus gnauiter obsecuti sunt, & summa cum diligentia munus sibi concreditum obierunt, in die iudicii coram summo & æquissimo rege ac sanctis Apostolis eius qui cum ipso orbem iudicabunt, stabunt & ad dexteram collocabuntur, nec constituentur cum ignobilibus damnatis ad sinistram iudicis.

CAPVT XXIII.

- 1 **Q**uando sederis vt comedas cum principe, diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam.
- 2 Et si aue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam.
- 3 Ne desideres de cibis eius in quo est panis mendacij.

In tribus versibus docet Sapiens filiū suum quid sit ei faciendum in conuiuio potentum. Dupliciter autem potissimum hic locus intelligitur. Sunt enim qui primis duabus sententiis intelligunt sapientem monere, vt inuitati ad principum conuiuium circumspecti sint in loquendo ac respondendo principibus, ne quid temere dicendo incidat in ignominiam, aut in periculū aliquid ac perniciem. Itaque quod dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, sic intelligunt, Diligenter cōsidera quæ tibi à principe proponuntur, quæ à te queruntur, vt eis non temerè respondeas, sed prudenter & circumspectè. Quod sequitur, & statue cultrum in gutture tuo, sic accipiunt veluti cultro gutturi infixio, cohibete à verborum petulantia, & imprudētia, ita vt & paucus sis in loquendo, & prudens. Et quia id præstari non potest, nisi quis sibi ipsi imperare possit, & se continere, subiicitur si tamen habes in potestate animam tuam. Alii melius intelligunt hic significari cauendum in conuiuio principum maximè ab intemperantia & crapula, quod in eis ob ciborū lautitias, & copiam omnium rerum maximè sit periculum intemperantiæ, quodque in eis per intemperantiam non solum in dedecus summum, sed & in perniciem homo incidere possit, si scilicet vel dicto vel facto aliquid committat principem indignum, ob quod grauiter sit puniendus. Quod ergo dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, significat, habendam rationem eorum quæ in mensa sunt proposita, ac naturam esculentorum & vini purissimi considerandā, videndum scilicet quam multa & quam delicata sint appositā, vt ne delitiis ac multitudine appositorum quis seductus exorbitet à rectitudine & probitate vitæ, sicq; & in dedecus & in periculum aliquid incidat. Ad quod magis persuadendum subditur. Et statue cultrum in gutture tuo, quo parabolicè significatur cohibendum appetitum, & veluti cultro gutturi immisso refrēnandam immodicā appetentiam rerum appositarum, nec cultro abutendum ad

quæuis edulia discindēda & manducāda, sed potius gutturi infingendū. Ad hæc significāda ista dici ostendit tertia sententia quæ sequitur, Ne desideres, immodicè scilicet & intemperatè de cibis eius in quo est panis mendacij. Pro quo Hebræa habent, & ipse est panis mendacij, vel, hoc est enim panis mendacij, vel cibus mendacij, vel mendax & fallax. Redditur enim causa quare eius cibi, vel vt habent Hebræa delitiæ eius, magnopere desiderari non debeant, nempe quia cibus ille fallax est, & facile imponit gulosis vt plus sumant quam honori, & salutis conueniat, cum dedecore & salutis periculo sese grauantes. Proinde apud nos illud, in quo, debet accipi pro in cuius cibis, hoc est, cuius cibi sunt panis mendacij, hoc est, cibi fallaces hominū ad intemperantiā pertrahentes. Non enim in homine est panis mendacij, Pro illo, si habes in potestate animam tuam. Hebræa habent באל נפח Baal nephes, quod dupliciter accipi potest. Aut vt significet dominus animæ hoc est desiderii, quod secutus est interpres noster, Aut vt significet eū qui habet delideria eiusq; tenetur, & obnoxius est, quomodo c. superiori, pro homine iracundo, Hebræa habent באל אף Baal Aph, hoc est, vir qui iræ est obnoxius atq; ab ira tenetur. Itaque vertit pleriq; si tibi est appetētia, aut si concupiscentiæ es deditus, vt sit sensus, si appetitu immoderato feraris ad cibū & potū in conuiuio principum splendidioribus, cohibe illum vel cultro gutturi immisso. Sunt qui secundū hanc partis istius acceptio nem vertunt non, Et pone, Sed & pones cultrum in gutture tuo, & intelligunt significari illum exponere se graui periculo, & veluti cultrum gutturi suo infigere qui deditus est concupiscentiæ, & dum auide cibum potūq; ingurgitat, non tam cibum in gutture accipere quam cultrum qui illud strangulet & suffocet propter morbos scilicet, qui ex crapula oriuntur. Aut etiam quia per ebrietatem aliquando principibus quædam detegantur in conuiuio quæ perniciē deinde cōuiuii adferant, vnde principum mensam quidam intelligunt hic dici panem mendacij, quod ea principes aliquando abutantur ad expiscandum ex cōuiuiis quædam eosque fallendū. Et hæc quidē quod attinet ad literalem sensum dicta sint. Quibus est simile quod est in Ecclesiastico: Super mensam magnam sedisti, ne aperias super illam faucē tuā prior. Non dicas multa sunt, quæ super illam sunt, vt scilicet te ob epularum copiā ingurgites. Iuxta sensum mysticum sedet cum principe comesturus panem, qui ad mensam dominicam, variis scripturarū epulis & sacramentorū dapibus, præsertim pane corporis dominici & poculo sanguinis Iesu Christi accedit. Ad quam mensam quicumque accedit, iterum atque iterum expēdere debet quid ei appositum fuerit, vt ne indignè tractet quæ sunt appositā, nec plus fumat quam conuenit. Sunt enim, vt experientia docet, pleriq; vulgo maximè, qui de scripturis vberiores sibi vendicant intelligentiam, & plus nosse desiderant quam eis vel cōuenit vel expedit, nō seruantes illud Pauli: Di co vobis non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem & vnicuique sicut

Eccl. 13.

sicut Deus diuisit mensuram fidei. His ergo dicitur vt sibi imperent ac appetitum immodicum cohibeant, quod significatur, cum dicitur, Statue cultrum in gutture tuo. Quod Be da subtilius accipit, vt significetur quanta cū discretione diuina sint tractanda eloquia, Guttur namque, inquit pro loquela posuit, quia vox in gutture est: cultrum pro discretione quia cibo cum reficimur cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat, cultrū in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditaturo eloquia, discreta ex ore verba depromit. Hæc ille. Similiter sunt qui mensæ corporis domini indignè se ingerunt, non diiudicantes corpus domini, quibus ne perniciem sibi asciscant & iudicium sibi manducant, præcipitur vt seipos probent ac cibum propositum discernant, & potius abstineant quam indignè manducent. Iam quæ sequitur tertia sententia seorsum accipi debet, vt postquam dictum est quomodo sacra mensa tractanda sit, moneatur cauenda doctrina hæreticorum, qui cum videantur opiparum ac delicatum parare conuiuium, ex scripturarum epulis multa loquentes, mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo, inquit, concupiscas quicquā ex cibis eorum, quālibet opipare verborum lenociniis conditis, cum inter eos sit panis mendacij, hoc est, doctrina quæ non agnoscit Ecclesia columna veritatis, doctrina scilicet falsa, quæque dulcedine sua fallere auditores suos consuevit. Interpretes 70. hunc locum multo aliter verterunt: Habent enim sic. Si sederis cœnare ad mensam potentis, considerans intellige quæ apponuntur tibi, & sic mitte manum tuam sciens quia te talia oportet præparare, &c. Quibus verbis ad literam docemur, non sectandas mensas magnatum quod vicissim similibus sumptibus sint excipiēdi, cum magno rei familiaris detrimento & inopiæ periculo. Vnde in Ecclesiastico: Sapiens docet. Pondus super se tollit, qui honestiori se communicat. Et ditiori te, ne focius fueris. Et post pauca: Confundet te in cibis suis, donec te exinaniat bis & ter, & in nouissimo deridebit te, &c. Rectè ergo cecinit Horat. Dulcis in expertis cultura potētis amici. Expertus meruit. D. Ambrosius hunc ex Proverbiis locum secundum translationem 70. adducit in commendationem referendæ gratiæ & beneficii accepti. D. Augustinus hanc vers. 70. secutus mysticè eā tractat super Ioan. trac. 47. & trac. 84. vbi edisserēdo locum illum, Maiorē hac dilectionē nemo habet &c. sic habet: Quæ mensa est potētis, nisi vnde sumitur corpus & sanguis eius, qui animā suā posuit pro nobis? Et quid est ad eā sedere nisi humiliter accedere? Et quid est considerare & intelligere quæ apponuntur tibi, nisi dignè tantā gratiā cogitare? Et quid est sic mittere manū sciēs quia talia te oportet præparare, nisi quod iam dixi, quia pro nobis Christus animam suam posuit, sic & nos debemus animas pro fratribus ponere, &c.

Eccl. 30.

Amb. li. 1 offic. c. 13.

August.

4 Noli laborare vt dixeris, sed prudentia tua pone modum.

Hac sententia & sequenti dehortatur ab immodico diuitiarum appetitu. Itaque dicit, Noli laborare vt dixeris, vbi notandum quod laborem non prohibeat omnem, sed eū qui fiat intēctione diuitiarum comparandarū. Laborandum enim est ob necessaria & comoda vitæ, iuxta illud Pauli: Qui non vult operari, nō māducet. Quamquā quod hic dicitur, noli laborare nō de labore corporali potissimū sit accipiendū, sed de industria, diligentia ac sollicitudine, vt sit sensus, Noli anxius & sollicitus esse, vt diuitias consequaris, ne labora dītescere. Secundam partem sententiæ Hebræa ad verbum sic habent: Ab intelligentia tua desine vel cessa. Et est sensus, Cessa ab hac tua intelligentia, ac prudentia, diuitias comparandi. Proinde quod noster vertit, sed prudentiæ tuæ pone modū, etiā accipiendū de prudentia & industria qua vtuntur hominē in conquirendis opibus. De qua Saluator: Filij huius seculi, inquit, prudētiores filiis lucis in generatione sua sunt.

2. Theol.

Luc. 17.

5 Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cælum.

HEBRÆA ad verbum habent. Num volare facies oculos tuos in illud & non erit, quia faciendo faciet sibi alas vt aquila & volabit in cælum. In hebræo ergo non satis constat de qua re loquatur, tamen quoniam superiori versiculo de diuitiis locutus est sapiens, & hic versus veluti causa superioris subiectus videtur, etiam hunc omnes de diuitiis intelligunt interpretes, vt cum dicitur, in illud, sit sensus, nempe vt dītescas. Et vt sententiæ intelligentiam & vim assequamur, intelligendum est. Volandi verbum & oculis avari & ipsi diuitiis tribui, de quibus loquitur tanquam de rebus animatis per prosopopœiam. Et oculos quidem suos faciūt volare ad opes, qui infatigabili habendi desiderio flagrant, nihil aliud respicientes, omnem cogitationem dītescentes eo vt diuitias habeant, quicquid dītescentes concupiscentes assequi. Quibus frequenter contingit, quod his qui solo visu velint aues capere, & visu tantum aues volantes persequuntur. Sicut enim illæ, longius volando, elabuntur, quam quis possit etiam oculis assequi, ita & opes velut, assumptis alis aquilinis frequenter fugiunt eos qui illas sectantur, potissimū qui solo desiderio eas sectantur, interim ignari nec vllam honestam artem exercētes per quam dītescere queant. Sicut enim arte opus est vt aues capiantur, ita & in acquirendis opibus multum valet industria, quamquā & hæ temere plerisque videantur accedere atque ab aliis vel de industria & sua sponte recedere, quantumuis ad eas obrinendas laborent. Ex his patet interpretem nostrum bene sensum reddidisse, cum vertit, Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere. Face re enim volare oculos ad opes, non est aliud quam erigere oculos suos ad eas. Cū ergo varix sint causæ per quas in scripturis homines auocātur ab auaritia & concupiscentia oculorū, Sapiens hic eā causam adfert, quæ dītescere

fugunt diuitiā ab eis qui eas summē desiderant, auium instar, & diuinitus cōtingunt his qui eam nō admodum sectantur, vt vanus sit labor eorum qui anxie eas concupiscunt. Do cet ergo quemq; sua sorte contentum esse de bere, nec concupiscentiam quā in oculis est ad opes quas Deus non concedit, excitandam, quia sicut dicit Propheta, Nisi Dominus ædificauerit domum, frustra laborauerūt qui ædificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere scilicet nisi Deus aspiret & faueat. Ad elucidationem huius loci facit, quod est Eccl. 11. vbi etiam a diuitiarum studio dehortatur Sapiens, dicens: Si enim secutus fueris non apprehendes, & non effugies si præcurreris, significans diuitias non contingere sectantibus eas, & contingere non sectantibus sed fugientibus, quod in sequentibus declarat subiiciens: Est homo laborans & festinans & dolens impius & tanto magis non abundabit. Ex prædictis patet quod dicitur, Facient sibi pennas, non referendum ad oculos, vt quidam interpretantur, sed ad opes. Secundū mysticum sensum Beda his duobus versibus intelligit prohiberi immodicum scientiæ desiderium quo hodie pleriq; tenentur, vt cum dicitur, noli laborare vt diteris significetur prohiberi ne diuitias scientiæ ultra mensurā nostrę capacitatis quæramus. Et similiter secundo versu intelligatur, ne erigamus mentē nostram ad perferenda diuinitatis archana quæ penetrare non possumus, cum hæc celestibus solū ciuibus pateant, iuxta illud: Altiora te, ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.

Psal. 126

Eccl. 11.

Eccl. 3.

- 6 Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius.
- 7 Quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, Comede & bibe dicit tibi, & mens eius non est tecum.
- 8 Cibos quos comederis euomes, & perdes pulchros sermones tuos.

Matt. 18.

Pro homine inuido, Hebræis est malus oculus oculo, vel malus oculus sed vt dictū est cap. superiori, bonus oculo Hebræis dicitur homo liberalis, malus oculo homo paruus & inuidus, quomodo & in Euangelio dicitur: An oculus tuus nequam est, hoc est, inuidus, seque crucians alterius felicitate. Vnde non malè vertit interpres, cū homine inuido. Quæ tamen versio ansam dedit quibusdā hūc locum malè intelligendi. Nam sunt qui intelligunt sapientem hic monere, ne quis comedat cum homine inuido, hoc est, cum eo qui felicitati alterius inuidet, etsi amicitiam vultu & conuiuio simulet, quod periculum sit ne in conuiuio tali ab inuido homine lædatur cibo intoxicato, aut potu obruatur in dedecus & perniciem suam. At hæc sententia est aliena à mente sapientis, qui potius vult declinandam conuiuia auarorum & parcorum, qui quāuis verbis simulent se suis conuiuiis fauere appositum cibum ac potum, animo tamen cruciatur cum vident illos edentes & bibentes. Huiusmodi quoque dicuntur esse mali oculi, aut habere malum oculum, quod torqueantur videntes alios ex suis bonis refici, & ideo inuidi

etiam dici possunt, quod nō faueant cōuiuiis suis refectionem & gaudium. De huiusmodi etiam dicitur in Ecclesiast. Postquā enim etiā ibi Sapiens docuit quomodo quis se gerere debeat in mensis magnatum, quod & hic dictum est, subiicitur quomodo apud inuidos, sordidos & parcos se in cōuiuiis corū gerere debeat, dicens: Memento quoniā malus oculus, nequam. Nequius oculo quid creatū est? Ideo ab omni facie lachrymabitur. Cum viderit ne extēdas manum tuam prior, & inuidiā contaminatus erubescas. Qua vltima parte, si gnificatur in mensa parci non extendendam manum, eō quō ille respicit, vt apertius est in Græcis, ne in inuidiam parci quis incidat. De huiusmodi ergo sordidis hominibus intelligendum est hic loqui Salomon, cum dicit: Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius. Quod autem sequitur, quoniam in similitudine arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, & per se obscurum est, & non videtur facile quomodo cum Hebræis aut Græcis aliquid habeat simile. Sed & Hebræa hoc loco valde sunt obscura. Ponitur enim hic verbum שחא Schaar, quod variè accipitur à diuersis, sunt enim qui mensuram interpretantur, quia nomen Schear mensuram significat, vt significetur hic sordidum apud se præscribere mensuram exiguam, quam si quis bibendo aut edendo excedit, ægre fert, etiamsi dicat, ede & bibe. Aut quod mensuræ ac numeret quod editur ac bibitur. Alij sordes animi ipsius auari putant significari. Plures tamen interpretantur æstimare & cogitare, vnde ad verbum hebræa habent. Quoniam sicut æstimat (vel coniectat) in animo suo sic est. Quod interpres noster sic videtur intellexisse, quasi significatum sit auarum sibi persuadere omnino ita esse, sicut in animo suo æstimat & cogitat, vnde explicandi gratia de suo quædam adiciens, vertit: Quoniam in similitudinem coniectoris & arioli æstimat quod ignorat. Quemadmodum enim illi frequenter sibi persuadent quod non est & quod ignorant: ita & auarus. Putat enim alios eiusdem esse in genij, cuius est ipse, cum ex se alios metiatur, vt quemadmodū ipse non ex animo fauet cōuiuiis mensam, etiamsi verbis cōtrarium simulet: Ita etiam cōuiuias putat non ex animo loqui iucunda & amica verba quæ cum eo proferunt. Vnde subditur, Comede & bibe dicit tibi, & mens eius non est tecū, hoc est, animo tibi non fauet quod offert. Et sequitur, cibos quos comederas euomes & perdes pulchros sermones tuos, hoc est, insuaues tibi erunt apud sordidū epulæ, ac vbi illius sordes aduerteris, displicebit tibi illius mensa, adeo vt velis te euomere posse cibos comestos. Et peribit tibi omnis sermonis & confabulationis elegantia quæ solet in cōuiuiis adhiberi, quæ nō commouet auarum ad animi iucunditatem. Nihil proderit tibi quicquid pulchrum in cōuiuio apud eum locutus es vel laudando eius dapes vel agendo ei gratias, aut denique quicquid pro more in mensa locutus es. De inuido & parco quædam dicuntur Ecclesiastici 14. quæ faciunt ad præsentē locū, Qui sibi nequā est, cui alij bonus erit: Et nō iucundabitur in bonis suis. Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hæc

Eccl. 31.

Eccl. 14.

& hæc est redditiō malitiæ illius, & si bene fecerit non volens facit, & in nouissimo manifestat malitiam suam. Et post pauca, Et in tristitia erit super mesam suam. Cæterum quod noster vertit cibos quos comederis euomes, & perdes, &c. quidam vertunt ex Hebræo per imperatius, Euome & perde, & putant esse verba inuidi & sordidi hominis, ita cogitantis in corde suo, quod non responderet eius exterioribus verbis, Vtinam euomeres quæ de cibis meis voras sicut perdidisti suauia tua verba quæ locutus es, quia cor meum non aduertit ad ea. Alij putant esse verba Sapientis iubētis hyperbolico sermone euomere quod è mensa sordidi comestum est, hoc est, pœnitere quod comederit. Iuxta mysticum sensum qui literaliter iam dicto sensui conueniat, rectè per inuidum istum & parci diabolum intellexerimus nostræ salutem inuidem, qui etsi fauere nobis videatur, dum ad mundi voluptates nos inuitat, animo tamen est à nostrâ fidelitate alieno, proinde monemur non desiderare ex cibis eius, hoc est, ex voluptatibus huius mundi, ad quas pertrahit, quod si fecerimus, euomendum aliquando erit quod sumpsimus, siue nunc per pœnitentiam, siue post eam per pœnā, quādo tātum dabit quicquid pœnarū quācum se delitiis intemperatè immerferit. Beda de hæreticis intelligit qui doctrinā suam alijs impertiunt, & ad eam inuitant, nō quod eis bene velint, sed quod humanam laudem querant. Horum doctrinā qui delectatus fuerit, & ipse cogetur euomere quod ab eis sumpsit, & perdet pulchra verba confessionis fidei catholice, aut sermones quibus eis prædicantibus fauit, applaudendo eis.

9 In auribus insipientium ne loquaris: quia despicient doctrinam eloquij tui.

Matt. 7.

Hoc est quod dominus in Euangelio parabolice iucundius dicit, Nolite sanctū dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. Despiciunt autem doctrinam sapientum insipientes, tum quod contraria sit eorum affectibus, tum quod eam non intelligant. Ferè enim cōtemnantur quæ non intelliguntur.

10 Ne attingas paruulorum terminos, & agros pupillorum ne introcas.

11 Propinquus enim illorum fortis est, Et ipse contra te iudicabit causam illorum.

Prima pars prioris sententiæ apud hebræos planè eadem est cum eo quod est apud hebræos capite præcedenti vbi nos habemus, ne transgrediaris terminos antiquos, vtrobique enim est. Ne transferas terminum seculi, hoc est terminum antiqui temporis. At noster interpres hic videtur legisse nō ארץ Olam quod significat seculum, vel æternum, sed ארץ Vlim, vel Olim ab ארץ Vl, quod puerum significat. Itaque secundum Hebræorum lectionem docetur, quod quemadmodum nō licet transferre terminos antiquos, ita nec introire in agrum pupillorum ad iniuriam inferendam. Secundum nostram lectionem pro Ian. in prouerb.

hibetur ne attingantur termini paruulorum, orphanorum scilicet ad transferendum eos, & dilatandum proprios agros. Aut ne attingantur limites, hoc est, agri paruulorum, nec pupillorum agris quis ingrediatur ad inuadendum scilicet eos & occupandum, aut ad metendum & colligendum fructum eorum. Id cum generaliter sit de omnium agris prohibitum, tamē in specie de agris paruulorum & orphanorum potissimum prohibet, quod hi violentiæ & iniuriæ magis sint expositi, sicut supra speciatim prohibuit ne fieret violentia pauperi subiiciens etiam hic similem causam. Propinquus enim illorum fortis est. Vbi pro propinquus, hebræis est dictio ארץ Goel quæ proprie redemptorem significat & vindicem, quemadmodū hic omnes vertunt quomodo & Ieremiæ 50. noster interpres in eadem sententia de Deo vertit, redemptor eorum, vt & alijs multis locis. Frequenter tamen hæc dictio pro propinquo accipitur & vertitur, id què ideo quia vt præcipitur Leuitici 25. cum quis attenuatus apud Iraelitas vendiderat possessionem suam, is qui ei erat propinquior, poterat redimere quod venditum erat. Vnde factum est vt propinquior ille qui ius habebat redemptionis, diceretur ארץ Goel, hoc est, redemptor, pro quo noster interpres & illo loco Leuitici, & in lib. Ruth. cap. 3. & 4. sæpe vertit propinquus: Nā quom dicit Ruth ad Booz, Expande pallium tuum super ancillam tuam, quia propinquus es, Et cum Booz dicit, Nec abnuo me propinquum, Et capite sequenti, cum quæ vidisset propinquum præterire, semper est dictio ארץ Goel quæ redemptorem significat. Itaque quia hic de agris est sermo qui pupillis eripiuntur ab impijs, & contra illos à Deo defenduntur, bene Deum vocat interpres propinquum pupillorum, talem scilicet qui eorum agros tueatur, vindicet ac redimat è manibus vendicantium illos iniuristè. Nō ergo hic dominus dicitur propinquus pupillorum, quia prope illis adest, iuxta illud: Iuxta est Dominus his qui tribulato sunt corde, sed quomodo consanguineus alicuius ac frater dicitur illius propinquus. Quoniam ergo mundus iudicat pupillos carere, vt patre ita defensore & vindice, atq; ob id etiam eos per se ad defensionem infirmos aucter inuadit, sapientia vt ab iniuria hac deterreat, Propinquus, inquit, eorum ac redemptor & vindex fortis est, nec derelinquet eos, sed ipse iudicabit causam illorum. In mystico sensu rectè intelligitur hic locus de paruulis illis, de quibus Dominus in Euangelio: Abscondisti hæc à sapientibus & reuelasti ea paruulis. Et de quibus Paulus. Malitia paruuli est ore. Item de pupillis qui non vocant sibi iuxta Christi præceptum patrem in terris, nec sectantur cōsolationem huius mundi, deserti ab eo. Quorum terminos & agros qui ingrediuntur & inuadunt, à domino illorum vindice iudicabuntur. Sunt autem eorum termini atque hæreditas, Ecclesia, scriptura, & ecclesiastica sacramenta, quæ impiè hæretici inuadunt alie nā sibi vendicantes.

12 Ingrediatu ad doctrinam cor tuum, & aures tuas ad verba scientiæ.

Psal. 33.

Matt. 11.

1. Cor. 14.

HEBRAEA non habent ingrediatur, sed adduc, hoc est, adhibe doctrinæ cor tuū, hoc est, mentem tuam, quanquam eodem redit sensus. Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinæ & eruditioni, ingreditur utique & accedit cor ad eam, quod non est aliud quā cor suscipere doctrinam, ac verba scientiæ quærenda & sectanda ex animo. Item quod quisque regimen habeat & dominium cordis sui, quodque expectare non debeat ut ad doctrinam suscipiendam cogatur, sed ut vltro eam amplectatur & quærat. Repetit hanc motionem frequenter Sapiens post quædam Sapientiæ præcepta, ut intelligamus, ea aliter præstari non posse, nisi quis & cor & aures accommodauerit.

13 *Noli subtrahere à puero disciplinam, si enim percussis eum virga, non morietur.*

14 *Tu virga percutes eum, & animam eius de inferno liberabis.*

POST QUAM superiori sententia monuit iuniores ut suscipiant auribus & corde doctrinam sapientiæ, nunc monet præceptores & parentes sui officij, sciens rarissimos esse iuniores qui sese vltro sapientiæ addicunt, quoniam ut dixit capite superiori, stultitia colligata est in corde pueri. Noli, inquit, subtrahere à puero disciplinam, hoc est, noli sic diligere filium ut eum castigari, aut castigare nolis. Si enim percussis eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi potest. Aut ut significetur puerum non ideo moriturum, aut grauiam quædam passurum si castigatus fuerit moderatè, nempe virga flexili, quæ pueris conuenit, nec faciliè corpori nocere potest. Aut potius ut significetur per moderatam castigationem puerum euaturum mortem, nempe quia per illam melior factus non merebitur postea mortem, siue temporalem, ad quam per flagitia sua nonnunquam deueniunt, qui prius à parentibus virga dignè correcti non sunt, siue æternam quam incidunt postea, dum ex paruis malis à quibus non corriguntur, perueniunt ad maiora flagitia. Hunc posteriorem sensum esse conuenienter indicat sequens sententia. Tu virga percutes eum, & animam eius de inferno liberabis. Cui sensui conuenit quod de quodam fertur adolescente, materna, ut fit indulgentia corrupto, qui cum duceretur ad supplicium, exclamauit, Non prætor, sed mater me mea ducit ad supplicium.

15 *Fili mi si sapiens fuerit animus tuus, gaudebit tecum cor meum.*

16 *Et exultabunt renes mei cum locuta fuerint rectum labia tua.*

POST sermonem de correptione filij Sapiens his verbis ostendit quanto filium suum prosequatur amore, quodque castigationem eius non alia de causa imperet, quàm in bonum ipsius, nempe ut sapiens fiat, sequæ sua oblectet sapientia. Et videri potest hæc verba Salomonem dicere in persona patris filium suum castigantis, indicantis his verbis se filium castigare ex dilectione, ex imitatione patris cælestis, qui quem diligit castigat & flagellat

omnem filium quem recipit. Pro animus, in priori sententia Hebrais est cor; eadem scilicet dictio quæ in secundo membro, ut sit ad verbum, Si sapiens fuerit cor tuum, gaudebit cor meū, quæquam id ad gratiam magis faciat quæ ad sensum. Nec est gaudebit tecum cor meū, sed gaudebit cor meū etiā ego. In quo explicatio quidam mirè philosophatur. At simplicius videtur esse phrasim hebraicam qua significetur cor meū iniquū & non tantum tuum, ut repetitio sit confirmandi causa, ut capite superiori Hebræa habent, ostendi tibi hodie etiā tu, pro eo, quod est tibi sane ostendi, tibi, inquit, ad maiorem emphasim. Proinde bene noster vertit gaudebit tecum cor meū. Duo autem à filio pater requirit. Primum ut sit cor eius sapiens, asserens hoc sibi allaturum cordis gaudium. Secundo ut labia eius loquantur, quod rectum, æquum & bonum est, asserens hic renes eius exultaturos, hoc est, magno se gaudio perfundendum, ita ut interiora sint gaudio commouenda. Multum enim est si non solū sit corde sapiens filius, sed & ore nouerit eloqui quæ recta sunt, hoc est si bene, & bona loqui didicerit, si alios quæ recta sunt docere possit. Mystice sapienter dicitur est filius qui corde rectè credit, labia eius loquuntur rectum cum & ore fidè cordis rectè confitetur. Corde enim, inquit Paulus creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem. Quod si confitearis in ore tuo dominum Iesum & in corde tuo credideris, saluus eris, gaudebitque super te mater Ecclesia.

17 *Non emuletur cor tuum peccatores, sed in timore domini esto tota die. Quia habebis spem in nouissimo & præsolatio tua non auferetur.*

VERBVM æmulari, significat nonnquam imitari, ut cum dicit Paulus, bonum æmulamini in bono semper. Vnde iuxta hæc significationem quidam intelligunt priorem versum, ut sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum non puto verbum Hebraicum *אמל* Cana correspondens verbo æmulari, faciliè in hac significatione reperiri, ut significet imitari, sed potius inuidere, aut ut generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum concitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam felicitatem, nec contra eos concitetur cor tuum, ita ut vel ob eorum prosperitatem contra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis defendendum commouearis, sed contra etiam si videas eorum temporalem felicitatem, tu tamè tota die, hoc est, semper & assidue persiste in timore domini. Hæc monitio valde necessaria est iustis, maxime infirmis, ut quibus prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita ut in eorum persona dicat Propheta, Mei autem pene moti sunt pedes, pacem peccatorum videns. Ideoque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. Et noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorè, Noli æmulari vt maligneris, &c. Subiungitur autem

Rom. 10

Galat. 4.

Psal. 72.

Plal. 36.

autem hic & causa, quæ in eo Psalmo prolixè tractatur, Quia habebis spem in nouissimo, Pro quo Hebræa habent ad verbum, Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebraica phrasim merces operis, & id quod tandem homo consequitur fructus & commodi: vnde cum Psalmo prædicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide æquitatem, quoniam sunt reliquæ homini pacifico. Iniusti autem disperibunt simul, reliquæ impiorum peribunt, utrobique pro reliquæ est dictio hoc loco posita significans nouissimum *אחרית* Acharith, & significatur hominem iustum habiturum quoddam, hoc est, vitam aliquid reliqui & mercedis, iniusto nihil reliquum fore, nihil superfluum bonorum. Ita & hic dicitur, Reuera tibi persistenti in timore domini est nouissimum quoddam, hoc est, spes quædam certa mercedis tibi in futurum repositæ, aut merces ipsa tibi in nouissimo danda. Vnde non malè sensum reddidit noster interpres, Quia habebis spem in nouissimo, hoc est, per perseuerantiam in timore Dei erit & crescit in te spes in illud quod tandem assequeris. Aut habebis in nouissimo, hoc est, tandem in exitu tuo id quod modo speras, ut spes pro re sperata accipiatur. Aut cum iam tibi erit discedendum, habebis bonam spem, decedes cum spe bona & id quod es prætolatus non auferetur à te, non frustraberis tua expectatione, sicut frustrabuntur impii.

19 *Audi fili mi, & esto sapiens & dirige in via animum tuum.*

NOVA madata superioribus appositurus rursum ad audiendum sapientiam inuitat. Est autem in hac sententia rectus ordo obseruatus. Primum enim est ut quis audiat recta & salutaria monita. Secundum ut per audita fiat sapiens, ac postremum ut sapientiam sequatur opus. Vnde tertio dicit, Dirige in via animum tuum, vel, Cor tuum, hoc est, fac ut rectè incedat. Fac ut in conuersatione tua rectè ambules.

20 *Noli esse in conuiujs potatorum, nec in comessationibus eorum qui carnes ad vescendum conferunt.*

21 *Quia vacantes potibus & dantes symbola consumuntur, & vestietur pannis dormitatio.*

SALVBRIS admodum monitio, & iuuenibus potissimum necessaria, qui ex ipsa eorum natura, maxime ad luxum & otium proni sunt, sequeque mutuo ad ebrietatem & comessationes inuitare solent, magnum sibi ad percipiendam sapientiam per hoc obstaculum præbentes, ac dedecus simul & inopiam conciliantes. Est autem hæc monitio longè & breuior & elegatior apud Hebræos, qui habet ad verbum, Ne sis inter potatores vini, inter helluones carnis. Quia potator & helluo depauperabitur, & laceris vestiet sopor. Eadè ergo est dictio quam interpres in priori versu vertit, qui carnes ad vescendum conferunt, & in posteriori dantes symbola. Proinde per dantes symbola non significat eos qui in conuiujs exoluunt quod quique debet, pro pro-

portione expensarum, sed quos in priori versu dixit conferre carnes ad vescendum. Symbolum enim dictio Græca collatio dicitur, vnde dare symbola hic dicit qui simul ad vnum conuiuium carnes conferunt, qui scilicet non contenti sunt simplici apparatu, sed ad copiam conuiualem instruendam singuli suam portionem adferunt, ut variis epulis inexplebilem suam gulam nutriant. Tales dicit consumendos, paupertate scilicet & inopia, quæ luxum consequi solet. Et quoniam curam veteris, & ebrietatem & crapulam sequitur otium ac somnus multus, paupertatem etiam hinc tribuit, subdens: Et vestietur pannis dormitatio, hoc est, homo qui dormitatio, quæ crapulam sequitur, deditus est, vestietur pannis, laceris scilicet ac vilibus. Sic enim hic pannis vestiri positum est, sicut Latine dicimus hominem pannosum. D. Gregor. lib. 14. Moral. c. 25. locum hunc mysticè accommodat ad detractores. exponens enim illud Iob. Et carnis Gregor. bus meis saturamini sic habet: Sciendum quoque est quod hi qui alienæ vitæ detractio ne pascuntur, alienis proculdubio carnibus saturantur. Vnde per Salomonem dicitur: Noli esse in conuiujs potatorum, neque comedas cum eis qui carnes ad vescendum conferunt. Carnes quippe ad vescendum conferre est in colloquutione derogationis vicissim proximorum vitia dicere, de quorum illic pœna mox subditur. Quia vacantes potibus & dantes symbola consumuntur, & vestietur pannis dormitatio. Potibus vacant qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriant. Symbolum verò dare est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in cōsolatione detractionis verba conferre. Sed vacantes potibus & dantes symbolum consumuntur, quia descriptum est, omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio, quia despectum & inopem ab omnibus bonis operibus mors sua inuenit quem hic ad alienæ vitæ exquirenda crimina, detractionis suæ languor præoccupauit: Hæc ille, quæ & Beda hinc mutuatus est in suis commentariis.

12 *Audi patrem tuum qui genuit te, & ne contemnas cum seuerit mater tua.*

QUONIAM à consortio ebriosorum facile separabuntur iuuenes si parentes suos audire velint, quibus filiorum ebrietas & luxus maxime displicere solet, bene subiicit. Audi patrem tuum & quo id magis persuaderet, addit qui genuit te, ut eius beneficii consideratione filius intelligat sibi patrem audiendum, ut à quo habet quod sit, quique non potest non ipsi bene velle. Et quoniam iuuenes matrum salutaria monita contemne re solent maxime cum seuerint, quasi per sexum & ætatem non sapiant, nec videant quæ sunt commoda, subiicit. Et cum seuerit mater tua ne contemnas, eam scilicet te admonen te. Tantum enim abest ut ob sexum & ætatem eius monita negligere debeas, ut ea potius tū quæ mater tū quia senex fit audienda. Iuxta mysticum sensum monet hæc sententia ut audiamus

audiamus & obediamus patri cœlesti, qui nos & creauit & suo spiritu regenerauit, nec interim contemnamus matrem nostram ecclesiã etiam cum senuerit, & iam progressu temporis exciderit ab ea pulchritudine virtutum, quam habuit in initio, quasi in sua iuuentute, primitiua ecclesia.

23 *Veritatem eme & noli vendere sapientiam & doctri-
nam & intelligentiam.*

SIC ordinanda est hæc sententia vt post verbum vendere sit distinctio, deinde accu-
fatiui sequentes, appositiuè iungantur cum
dictione veritatem, vt per os explicetur quã
dicat veritatem. Sunt qui hac sententia signifi-
ficari putant conducendum præceptorem à
quo veritatem discas nec parcendum vllis
sumptibus vt sapientia comparetur, at sapien-
tiã gratis impartiedũ aliis, iuxta illud euãgeli-
cum, gratis accepistis, gratis date. Verũ hæc
explicatio parum sibi conitat. Nam quomo-
do sapientiã emere licet ita & vendere, & quo
modo non licet eam vendere, ita nec emere.
Simpliciter ergo accipi posset in hoc sensu.
Eme veritatem, hoc est, eam tibi compara &
acquire, acquisitam autem noli vendere,
hoc est, alienare à te & abiicere. Quẽ sensum
secuti sunt Septuaginta, qui habent ἀληθει-
αν ἢ νόμον ἢ γὰρ πῶς ἀποδοῦναι, hoc est, veritatẽ acquirere vel
posside, & ne repudies vel abiicias. Rectẽ ta-
men plus videri potest Sapiens significasse,
nempe nihil nobis charius habendum quam
veritatem, camque vel omnium aliarum re-
rum dispendio comparandam, studiisque, la-
bore, indefessis vigillis & orationibus quæren-
dam, omnia potius danda, vt ad eam perue-
niatur, iuxta parabolam Euangelicam, qua
simile dicitur regnum cœlorum homini ne-
goriatori quærenti bonas margaritas, qui in-
uenta vna preciosa dedit omnia sua & compa-
rauit eam. Omnes scientias, omnes opes con-
tempnit præ illa. Nam quẽ emimus pluris faci-
mus, quã verò vendimus, vilius æstimamus,
cupientes aliquid consequi quod nobis sit
melius & commodius. Itaque verat vendere
eam, hoc est, ne quid ea carius habeamus, ne
ob lucrum quodcunque eam alienemus. Nã,
vt supra dixit, Melior est sapientia cunctis
pretiosissimis, & omne desiderabile ei nõ po-
test comparari, Et Sapientiã 7. Præposui, in-
quit, sapientiam, regnis & sedibus, & diuitias
nihil esse duxi in comparatione illius, nec cõ-
paraui illi lapidem preciosum, quoniam om-
ne aurũ in comparatione illius arena est exi-
gua, &c. Similia habentur Job 28. Sciendum
tamen emere nonnunquam accipi simplici-
ter pro comparare & obtinere, vt cum dicitur
in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas,
& qui non habetis argentum properate, emite
& comedite, Venite, emite absque argen-
to, & absque vlla commutatione, vinum &
lac.

Matt. 10.

Matt. 13.

Ps. 117.

24 *Exultat gaudio pater iusti, & qui sapientem ge-
mit, letabitur in eo.*

25 *Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet, qui
gemit te.*

Vo dicit in filio patrem afficere gau-
dio, iustitiam scilicet & sapientiam filii,
quanquam ex multis locis obseruare liceat
apud Salomonem parum vel nihil esse disci-
minis inter iustum & sapientem, sicut nec in-
ter stultum & impium, vt tantum ornatus gra-
tia & varietate verborum, quem in priore
parte sententiã vocat iustum, eundem mox
sapientem vocat. Merito autem pater de filio
iusto & sapiente gaudet, tum quod ob natu-
ralem amorem ipsius ad filium, illius bonum
suum ducat, tum quod filii virtus & sapientia
in commodum simul & honorem patris ce-
dat. Liberatur enim pater à multis malis ani-
mi que cruciatu, & simul honorem apud ho-
mines, & mercedem apud Deum consequi-
tur, si filium habeat frugi & probum. Præmis-
sa hac sententia de gaudio patris ex probita-
te filii, subiungit appositẽ monitionem ad fi-
lium, vt sit causa gaudii in parentibus, dando
scilicet operam, vt sit iustus sapiens, quo sic
vterque parens in ipso lætari possit.

26 *Prebe fili mi cor tuum mihi, & oculi tui vias meas
custodiant.*

27 *Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angu-
stus aliena.*

28 *Insidiatur in via quasi latro, & quos incautos in-
uenit, interficiet.*

SIC VT superius à crapula iuuentutem
auocaturus sapiens, ita nunc & à libidine
ac impudicitia, & rursum à crapula, præmittit
monitionem qua ad audiendum inuitat, quod
hæc vitia iuuenum animis penitus inherẽat,
& ab eis sit ipsis maximum periculum. Petit
ergo sibi cor dari filii, hoc est vt animum
suum accommodet ad audiendum & acceptã-
dum quã diciturus est, quod idem aliis ver-
bis significat cum subiungit. Et oculi tui vias
meas custodiãt, hoc est, oculi mentis tuæ sem-
per obseruent vias quas tibi demonstro, præ-
cepta scilicet mea & rationes viuendi secun-
dum quas viuere debeas, quemadmodum
oculi corporales alicuius proficiscentis ob-
seruant diligenter viam demonstratam per
quam est ei ambulandum, ne à recta via aber-
ret. Subdit autem causam cur studiosè mo-
neat vt oculi vias eius custodiant, nempe pro-
pter pericula & insidias quæ iuuenibus immi-
nent in via huius vitæ. Fouea enim profun-
da est meretrix. Meretricem & alienam,
hoc est, quæ non est vxor, comparat &
profundæ foueæ & angusto puteo. Vtraque
similitudine significans eum qui irretitus est
confortio, & amoris impudicæ mulieris, & in
graue periculum tum corporis tum animæ
incidisse, & ex eo non faciliè extricari posse,
quemadmodum lapsus in profundam foueã
non facile ascendere aut emergere potest.
Tenaciter enim inhæret libidinis vis, efficaci-
terque detinent viri animum blandimenta
scorti, ac præterea in pleraque mala libido ho-
minem præcipitat, è quibus se egrè homo re-
cipit vt dictum est capite superiori circa il-
lud simile huic, Fouea profunda os alienæ.
Addit & aliud meretricis malum ob quod
merito oculi nostri vias sapientiæ semper ob-
seruare debeant, nempe quia ab ea in via hu-
ius

ius vitæ insidiæ parantur. Insidiatur inquit
in via quasi latro. Quemadmodum enim
latro sui commodi causa insidias ten-
dit ambulanti in via, in quas incauti ma-
xime incidunt, quos non tantum bonis spo-
liat temporalibus, sed & vita nonnunquam,
ita & meretrices & impudicæ mulieres, tectis
artibus seducere & ad se ob suum commo-
dum trahere student homines in via vitæ hu-
ius ambulantes, dum vbiq; se ingerunt &
penetrant, & variis lenociniis pelliciunt in-
stabiles, & potissimum incautos quos & tempo-
ralibus priuant bonis & vita ipsa, animæ po-
tissimum, & nonnunquam etiam corporis,
tum certum sit mulierum impudicarum cau-
sa multa committi homicidia. Cæterum pro
eo quod nos habemus & quos incautos inue-
nerit interficiet, hebræa habent, & præuari-
catores in hominibus addet. Quo significa-
tur quemadmodum latro suos solet habere
comites, ita scortum homines præuaricatores
sibi solet adiungere per quos potentius
sit ad decipiendum & præualendum. Aut sig-
nificatur meretricem in hominibus augere
numerum præuaricatorum, quia per eam
multi excidit à virtute ad vitia & flagitia. My-
sticus sensus iuxta quem per scortum hære-
tici intelliguntur satis intelligi potest ex his
quæ dicta sunt capite superiori circa illud. Fo-
uea profunda os alienæ.

29 *Cui vœ? cuius patri vœ? Cui rixæ? Cui foueæ? Cui si-
ne causa vulnera? cui suffusio oculorum?*

30 *Nõne his qui commorantur in vino, & student ca-
licibus epotandis?*

POS T QUA M libidinis mala commemo-
rauit, vt & à crapula quæ in libidine fre-
quenter trahit deterreret, varia eius mala præ-
ter egestatis malum, quod supra indicauit,
nunc adiungit, filium omnibus modis re-
trahens ab iis vitis, quibus iuuentus est ma-
ximè obnoxia. Siquidem nunc monet eum
vt amore parentum hoc faciat, quo illi gau-
deant de probitate filii, nunc indicat vitiorũ
turpitudinem, & mala quæ inde sequuntur,
vt si non virtutis amore saltem timore pœ-
næ & criminum turpitudine declinet ab eis,
Indicantur in priori versu quinque ebrieta-
tis mala. Primum quod vœ adferat ebriosis
atque eorum parentibus, hoc est, dolorem
animi simul & corporis, gemitus & angustia
ob morbos, cruciatus, & cõfusionum quæ in-
curruntur ex ebrietate. Notandum autem D.
Hieronymum dum vertit, cuius patri vœ pau-
lõ aliter legisse quam habent modo Hebræa,
atq; vnicam dictionẽ in duas resoluisse. Cum
enim Hebræa habeat אבוי Auoi, quæ dicitio
vox est dolentium, idem valens quod vœ. D.
Hieronymus legit אבוי ab oi, quod sonat
patri vœ. Secundum malum est, quod adfert
rixas & contentiones, inter bibendum scilicet
& post potum item, vt experientia docet.
Tertium malũ est fouea, quod scilicet ebriosis
frequenter contingit cadere in foueam,
quia non possunt per ebrietatem rectè ince-
dere, ac mala imminetia præcauere. Hebræa
habet dictionem ריח Sirch, in qua si litera
schin in dextro cornu pũctum habeat, vt pro-

feratur Schiach, foueã significat, atq; hoc mo-
do legit D. Hieronymus, si vero i sinistro cor-
nu ita vt dicatur Siach, quomodo hodie om-
nes legũt, significatur gemitus vel fermocina-
rio, vt verbositas & loquacitas ebriorum de-
signetur. Quartum malum est vulnera sine
causa, tum quia ebrii cadendo frequenter læ-
duntur, tum quia rixando cum aliis sepe etiã
in pugna vulnerantur. Hęc vulnera dicuntur
vulnera sine causa, quia sine aliqua vtilitate
fufcipiuntur, non scilicet in defensione pa-
trix, in bello ob bonum publicum, siue quia
ob rem nihili temerè nonnunquam inferun-
tur. Illa quæ cadendo incidunt ebrii, etiam
sunt vulnera sine causa, quia non inferuntur
ferro aut alia re quæ solet lædere. Pro sine
causa Hebræum etiam verti potest impune, vt
significetur impotentia ebrii non valentis se
defendere. Quintum est suffusio oculorum
pro quo malè quidã legunt, suffusio oculorũ
Prior lectio magis accedit Hebræis, quæ ha-
bent, rubor oculorum. Significatur ebrieta-
tem adferre oculis caliginem, eõsque suffun-
di multis humoribus visum obtenebrãtibus.
Possunt hæc mala etiam mysticè accipi, quia
per ebrietatem incurrit homo vœ æternum,
damnationem scilicet æternam, incidit in fo-
ueam multorum vitiorum, vulnerantur se-
cundum animam, hebetudinem & cæcitate[m]
mentis, ac visus interioris contrahit. Non as-
cribit autem hæc mala statim ebriosis, sed
quæstione proposita inquirat, vbi & in quo
hæc mala reperiuntur, vt auditorem horum
malorum congerie ad considerandum exci-
taret. atq; sic efficacius ab ebrietate auocaret,
cũ quæ mala esse nemo posset inficiari, nu-
squã magis quam in ebriosis inueniri posse
vel experientia teste ostenderet. Vnde sub-
dit Nõne his qui commorantur in vino, hoc
est, qui moras in eo trahunt diu multumque
bibentes, & vini & temporis simul facientes
iacturam.

30 *Ne intuearis vinum quando flauescit, dum splendue-
rit in vitro color eius.*

31 *Ingreditur blande, sed in nouissimo mordebit vt co-
luber, & sicut regulus venena diffundet.*

PRO ne intuearis vinum 70. habet ἡ καὶ ἡ
vel dicitur id est, ne inebriemini vino, quod
hemistichium etiã est apud Paulum ad Ephe-
sios 5. eisdem verbis hinc mutuatum. No-
stra lectio cum Hebræa consentit, nisi Ephes.
quod pro flauescit, est rubescit, & pro co-
lor eius, est oculus eius. Sed hæc parum fa-
ciunt ad sensum. Sunt enim vina in quibus
placeat rubedo, sunt in quibus flauedo. Mo-
net ergo, vt ne tum pulchritudine vini, tum
gratia saporis quam significat dicens, ingredi-
tur blãdè, nos seduci sinamus, vt in ebrietatẽ
pertrahamur. Sic enim prohibet, ne intueamur
vinum, non quod inueteri sit malum, sed
quod via sit & medium ad ebrietatem dedu-
cens. Notandum autem quod cum dicitur
de vino, ingreditur blandè, verbum, ingredi-
tur, non accipitur pro intrat, vt significetur bi-
bi cũ amoenitate, sed pro incedit & vadit que-
madmodum patet ex Hebræis, quæ habent,
vadit vel incedit rectè, hoc est, placet videnti
& gultanti

& gustanti & bene se habet in primis. Sic Cāti. 7. ubi nos legimus, Sicut vinum optimum dilecto meo ad potandum, pro, dignum dilecto meo ad potandum, Hebræa habent sicut hic, vadēs dilecto meo rectē, hoc est, gratum illi ac bene se habēs. Cæterū ne gratia vini imponat oculis ac gustui, comonefacit nos exitus eius amarissimi, cōparans vini efficaciam serpentibus mordenibus, & venena sua per totum corpus diffundentibus. Quo significat vinum immodicē sumptum tandem grauitate afficere hominem ac doloribus implere, ac totum corpus malis implere humoribus veluti veneno, ita vt & mortem tandem adferat. Aut significat vinū immodice sumptum hominem penitus turbare, dum & rationis integritatem euertit & corporis contemperaturam, atq; sibi planē dissimilem reddit, imō ad insaniam transfert, non minus quam si quis à colubro aut regulo fuerit morsus. Porro quod speciatim hic de vino dicitur, generaliter etiam obseruandum est in reliquis omnium sensuum illecebris, quæ & ipsæ veluti vinum quoddam sunt, euertentes rectum rationis usum, in his qui immodicē eas admittunt, pungentes in nouissimo illos graui conscientia dolore. Itaque sub speciali hac monitione de non intuendo vino, generaliter rectē intellexerimus initia voluptatum quarum libet quæ blanda sunt, sed amarum habent exitum, diligenter cauenda, & externos omnes cohibendos sensus, per quos voluptates ingrediuntur suauiter ad animam, ne si eas admiserimus, postea aculeos ipsarum mortiferos sentiamus.

33 Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruersa.

34 Et eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo.

QUIDAM codices habent extraneas, sed male, quidam habent extranea, alii extraneas, atque vtraque hæc lectio consentire potest cum Hebræis, quæ vtroque modo veri possunt, & si quidem legatur extranea, significat hæc sententia per ebrietatem nec oculos, nec cor. hoc est nec sensus exteriores, nec interiores suo rectē fungi posse officio. Oculos enim ebriorum videre extranea, hoc est, alia quam re vera sunt, cor autem eorum loqui apud se, hoc est, cogitare peruersa, veritati & æquitati contraria. Si verò legatur extraneas, quomodo magis verisimile est Hieronymum vertisse, quomodo & Beda legit, significatur ebrios impudice oculos suos conuertere ad extraneas mulieres, vidētes eas lubricas, & cum viderint eas, cor eorū loqui apud se peruersa, cum earum confortium peruersē & contra legem Dei desiderant, & cogitant in quibus modis desiderii suum perficere possint. Pergit pulchra comparatione ebrietatis malum & periculum ostendere. Et eris, inquit, dormiens in medio mari. Sicut enim qui dormit in profundo maris, agitur variis fluctibus sursum & deorsum, idque inscius & ignorans, atque sæpē in periculo est submersioni, ita qui potu multo ebrius huc illucque titubando incedit, po-

tu agitur, animo item ad varia cogitanda & desideranda impellitur, eum interim id in se non satis animaduertat, nec careat periculo ne fortē ab humorum multitudine sit suffocandus. Magis autem malum ebrietatis auget, cum subiicit, Et sicut sopitus gubernator amisso clauo. Sicut enim gubernator nauis sopore pressus, & per hoc clauo suis manibus amisso, non potest nauem dirigere, vnde fit vt non sibi tantum periculum imminet, sed nauis toti, & omnibus qui in ea sunt, ita & is qui vino sepultus est, nauem suam, corpus simul & mentem non potest in cursu huius vitæ rectē gubernare. Quia enim iam clauum amisit, hoc est, rationis, quæ cunctas potētias animæ dirigit, usum sibi eripi passus est, in summo omnium rerum suarum degit periculo, nec quicquam valēt reliqui nauē, hoc est, reliquæ potentia. Secundam hanc partem aliter ex Hebræo fere vertunt. Et sicut dormiens in vertice mali nauis. Est enim hic dictio *בְּרֵאשִׁית הַיָּם* Hibbel, quam volunt significare malum nauis, sicut satis etiam apparet, quia additur in capite, vel vertice. At quoniam verbum *בְּרֵאשִׁית* Habal, significat etiam gubernare nauem, D. Hieronymus intellexit hanc dictionem hic significare gubernatorem, nec aliud significatur si fiat comparatio cum dormiente in vertice mali nauis. Is enim cum summo & suo & aliorum periculo dormit, cum ad hoc constitutus sit vt aduentum piratarum significet, aut portum & terram à longe speculetur. Potest tamen Hebræa lectio simpliciter accipi, vt significet ebrium non posse satis quiete dormire, quemadmodum qui dormire volūt in medio aut in summitate mali, vt sit sensus. Et si dormire voles, eris sicut dormiens in mari, agitatus scilicet vehementer & inquietus.

35 Et dices verberauerunt me, sed non dolui traxerunt me & ego non sensi. quādo euigilabo & rursum vna reperiam?

VERBA illa & dices, interpres de suo addidit, quia verba sequentia non dicuntur à sapiēte nisi in persona ebrii. Apparet autem ex hoc versu comparationem præcedentem pertinere ad ebrium dormientem, quia sequitur quādo euigilabo. Et ebrii, dormiētes maximē, non sentiunt quādo verberantur, & trahuntur, quanquā & in vigilantes hæc cōpētunt ebrios, qui etiam non videntur sentire iniurias quæ illis inferuntur, & sobrii facti eorum non recordantur, & euigilare dicuntur, cum digesto vino quo erant obruti, & dormiētibus similes, sibi per sobrietatem sunt redditi. Itaque cum multis modis ebriosorum miseriam ostendisset, hoc iam versu dupliciter, magis adhuc miseriam eorum conditionem subindicat. Primum quod sensu careāt, suaque mala minimē omnino sentiant, ita vt iniuriis, opprobriis, ac verberibus etiam acceptis dicere possint, & nonnunquam etiam verē dicant sobrii facti, verberauerunt me, sed non dolui. Secundo, quod omnium esse miseriosos, obnoxios tot malis, & aliorum iniuriis,

riis, tamen pocula semper repetere desiderant, & ad se à priori ebrietate reuersi, rursum animum apponunt ad potationes. Quod significat cum inducit eos, dicentes. Quando euigilabo & rursum vna reperiam? Caictanus intelligit his omnibus verbis quæ in persona ebrii dicuntur, ebrium gloriari se per ebrietatem factū impafsibilem, atque ob id velle perseverare in potationibus, per quas consequatur, quod mala non sentiat. Cæterū quemadmodum iuxta mysticum sensum, quod supra dictum est de non contemplan- do vino, generaliter ad alias etiam sensuum illecebras, quæ vini instar mentem hominis obruunt accommodari potest, ita & diuus Gregorius, & hunc versum & præcedentem generaliter accommodat, ad quosuis peccatores delitiis huius mundi obrutos, nec sua mala sentientes. Id quoniam non inepte fecit, visum est hic ascribere. Sic enim habet in tertia parte Pastoralis curæ, admonitione 33. Vnde & Beda hic suum commentarium est mutuatus. Admonendi, inquit, sunt qui repentina concupiscentia superantur, vt curare nimis terrena desuescant, quia intentionem suam dum rebus transitoris immoderatus implicat, quibus culparum iaculis transigantur, ignorat. Vnde per Salomonem vox percussus & dormientis exprimitur, qui ait, verberauerunt me & non dolui, traxerunt me & ego non sensi. Quando euigilabo & iterum vna reperiam? Mens quippe à cura suæ solitudinis dormiens, verberatur & non doluit, quia sicut imminuta mala non prospicit, sic neque quæ perpetraverit agnoscit. Trahitur, nequaquam sentit, quia per illecebras vitiorum ducitur, nec tamen ad sui custodiam suscitatur. Quæ quidem euigilare optat, vt rursum vna reperiat, quia quamuis somno corporis à sui custodia premitur, vigilare tamen ad seculi curas nititur, vt semper voluptatibus inebrietur, & cū ad illud dormiat, ad quod solet euigilare debuerat, ad id vigilare appetit, ad quod laudabiliter dormire potuisset. Hinc superius scriptum est. Et eris quasi dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clauo. In medio enim mari dormit, qui in huius mundi tentationibus positus præuidere motus irruentium vitiorum, quasi imminentes vndarum cumulos, negligit. Et quasi clauum gubernator amittit, quando mens ad regendam nauem corporis studium solitudinis perdit, &c.

CAPVT XXIIII.

1 **N**E æmularis viros malos, nec desideres esse cum eis.

2 Quia rapinas meditatatur mens eorum, & fraudes labia eorum loquuntur.

QUO D superius vetuit, & hic mox postea repetit, quia frequenter dicendum est, quod valde cauendum est, & multis imponit. Patet autem ex superiori capite quomodo sit accipiendū verbum æmulari, nempe aut pro inuidere, vt duo hic prohibeantur, nempe inuida prope-

ritatis malorum, & societas cum eis: aut generaliter pro concitari contra malos, siue ira, siue inuidia, siue alia quapiam passione, sic vt inde sequatur, vel murmuratio contra Deū, vel desiderium communis cum ipsis felicitatis, vnde sequitur, Nec desideres esse cum eis, quemadmodum Psal. 36. Noli æmulari vt maligneris. Nō prohibet autem esse cum eis, quia id vitari non potest facillē in hac vita, sed ne quis desideret esse cum eis, hoc est, ne ambiat eorum societatem & felicitatem. Causam subiicit aliam quam superius, nempe quia eorum felicitas malis paratur artibus, rapinis scilicet, quas assidue corde meditantur, & fraudibus, quas ore loquuntur, imponētes proximis suis contra legem Dei, contra quam quod sit stabile esse non potest, nec inultum diu manebit.

3 Sapiētia edificabitur domus, & prudentia roborabitur.

4 In doctrina replebuntur cellaria, vniuersa substantia preciosa & pulcherrima.

SUPERIORI sententia dehortatus est Sapiens à mala ratione parandæ felicitatis quam sectantur impii. Hic iam indicat verum consequendæ felicitatis modum, qui scilicet consistit in sapientia per quam felicitas & bene & stabiliter acquiritur. Est autem hic in commendanda sapientia pulchra gradatio. Primum enim ei tribuitur edificare domum, secundo eandem roborare & firmare, & tertio eius cellaria implere omni substantia, tum preciosa, tum pulchra, vt hinc intelligamus sapientia rem familiarem & primum bene institui, & deinde institutam confirmari, ac postremum perfici omni plenitudine & abundantia. Per ædificationem domus non simpliciter intelligenda est materialis tantum ædificatio domus, sed quemadmodū dictum est circa primum versum cap. 14. tropo Hebraico significatur rei familiaris recta institutio, quæ vt rectē sit per sapientiam, ita per eandem & ciuitas rectē instituitur, roboratur, & perficitur omni ornatu & abundantia. Mistice per sapientiam ædificatur domus, roboratur & repletur omnimoda supellectile, cum per intelligentiam diuinæ legis quis cor suum construit in habitaculum Dei, idemque assidue in virtute roborat, omnibusque charitatibus ac donis spiritus replet ac perficit. Illud obiter in litera annotandum in secundo versu dictionem vniuersa non coniungendam cum cellaria, sed cum sequenti dictione substantia, vt patet ex hebræis.

5 Vir sapiens fortis est & vir doctus, robustus & validus.

6 Quia cum dispositione iniur bellum, & crit salus vbi multa consilia.

PERGIT magis adhuc sapientia encomium prosequi, ostendens eam non tantum domi atque in priuatis rebus in pacifica recipub. administratione præclare se habere, sed & foris, atque in bello gerendo. Ob id ergo virum sapientem fortem esse predicat, quod etiam si viribus corporis sit nonnunquā infirmior,

infirmior, tamen per sapientiam plura & fortiora aliis præstat, & potissimum in bello ubi ad superandum hostes plus valet sapientia duces, quam militum fortitudo & multitudo. Vt experientia sepe docuit. Vnde subditur. Quia cum dispositione, hoc est, prudenti ordinatione, inicitur, hoc est iniri debet bellum. Et erit salus in bello, hoc est, victoria non tam ubi robur fuerit & multitudo militum, quam ubi sunt multa ducū sapientū consilia. Quod de bello corporali dicitur idē & de prælio spirituali dicitur, quod scilicet nobis gerendū est contra hostes salutis nostræ visibiles & inuisibiles. Nam & illud non nostris agendum est viribus, sed sapientia & consiliis quæ suggerit spiritus. Cæterum potest vir sapiens & ideo intelligi dici fortis vir, quod sit magno fortisque animo ita ut nō facile cedat aduersis, quōdque suis passionibus fortiter imperet, iuxta illud. Fortior est qui se quam qui fortissima vincit Oppida. At aliō hic spectatē sapiētem nempe ad opera fortitudinis quæ vir sapiens extra se præstat, patet ex subiuncta ratione.

7 *Excelsa stulto sapientia, in porta non aperiet os suum.*

REVERA etiam sapientum iudicio sapientia est excelsa, ut quæ cœlestis sit & veluti ex alto despiciens diuitias & voluptates mundi. Vnde supra cap. 8. dixit, sapientia clamitat in summis excelsisque verticibus. Sed stulto dicitur peculiariter excelsa, vel quod totus sit terrenus, & curis & voluptatibus carnalibus grauatus ad eam pertingere non potest, vel quod reputet sibi inaccessibilem tanquam valde eleuatam supra se atque ob id non studeat eam assequi, sed pertesus laboris persistat in sua stultitia. Et quia sic ei sapientia est excelsa, ideo ob defectum sapientia non aperit os suum in porta, hoc est, in locis publicis & in loco iudicij, quod in portis exerceri solitum fuit. Vult ergo significare tales non peruenturos ad eum honoris gradū, ut in iudicio cum sapientibus sedcant, & de rebus magnis decernant, aut si eo peruenerint, rubore suffundendos, ut qui non habeant quod dicant, rogati suam sententiam. Potest etiam intelligi stultum in iudicio non aperire os suum ad seipsum defendendum cum tanquam reus ibi sistitur, qui madmodum contra dicitur de sapiente, Non confundetur cum loquetur inimicis suis in porta. Sic secundum mysticum sensum stultus non aperiet os suū in tremendo Dei iudicio in quo non poterit vnum respondere pro mille. Et quia obmutescet cum eo qui intrauit ad nuptias sine veste nuptiali, proicietur foras in tenebras exteriores.

8 *Qui cogitat mala facere, stultus vocabitur.*

PRO stultus, Hebræis est בעל מרמה Baal Mezimmoth, hoc est, vir cogitationum, vel is qui habet cogitationes. Accipitur autē dictio Mezimmoth, quanquam ambigua sit, & frequenter etiam bonas cogitationes significat, frequentius pro malis cogitationibus, imò pro scelere & abominatione, vt Leuit. 18.

& 19. dictio zimma, vnde Baal mezimmoth significat virum scelerum, hoc est, hominem sceleratum & flagitiosum, vt bene quidam vertit hoc loco, & cap. 12. versu 2. ubi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Nā & ibi est hæc oratio Baal mezimmoth. Significare ergo vult Sapiens venia quidem dignum esse eum qui ex infirmitate & ignorantia labitur & peccat. At eum qui studet mala facere & cogitationes suas in hoc insumit, ita vt sit ex his de quibus dicit Propheta: Iniquitatem meditatus est in cubili suo: qui que nouas semper malefaciendi & nocendi rationes excogitat, infamiam magnam consecuturum apud homines. Id enim significatur cum dicitur ipsum vocandum sceleratum, vel vt noster vertit, stultum. Quanquam meritò stultus vocandus sit talis, quod salutis suæ nullam habeat rationem, nec timore iudicij diuini à malo proposito, ac cogitatione malefaciendi auocetur, aut quia vanitas cogitationum eius aliquando tandem innotescat.

9 *Cogitatio stulti peccatum est, & abominatio hominum, attractor.*

HEBRÆA ad verbum habent, Cogitatio stultitiæ peccatum & abominatio homini derisor. Pergit Sapiens auocare à stultitia, primum, quidem dicens quod omnis cogitatio, quam stultitia homini suggerit, hoc est, omnis cogitatio stulti quatenus est stultus est mala & peccatum, atque ad peccatum tendit, quod non manebit impunitum. Secundū subiungens eum qui non tantum malè cogitat, sed etiam irridet bene mouentes & consules, hominibus esse abominabilem, vt de quo nulla sit spes. Idem rectè dicitur & de detractore, qui quam de omnibus malè loquitur, nusquam bene audit, sed merito omnibus est ingratus, quanquam singulariter illud intelligi potest de detractore, qui detrahit bene mouentibus & docentibus ipsum. Sic enim idem erit detractor & irrisor. Significat ergo stultitiam fugiendam, vt cuius omnis cogitatio sit mala, quæ si eo progrediatur, vt etiam ore irideat bene cōsules ac aliis detrahat, abominabilem se faciet omnibus hominibus.

10 *Si desperaueris lapsus in die angustia, imminuetur fortitudo tua.*

HEBRÆICE paulo aliter & iucundius. Est enim allusio inter duas voces quam sic reddere licet. Si defeceris in die angustia, angusta fortitudo tua. Talis enim est allusio inter voces hebræas qualis est apud nos inter angustia & angusta. Potest autem hebræice lectionis duplex esse sensus. Prior hic, Si cum aduersum quid accederit, animo defeceris per impatiētiā, id ex eo prouenit quod fortitudo animi tui sit angusta, & exigua. Quasi dicat id non tam imputandum est aduersitati occurrenti, quam animi tui vitio. Alter iste, Si in die angustia fractus fueris animo per desperationem, fortitudo animi tui fiet magis angusta, hoc est, per eam desperationem magis fiet infirmus ad euadendum incidentem angustiam. Vt hæc sententia monere velit vt

Psal. 6.

autem hic & causa, quæ in eo Psalmo proluxè tractatur, Quia habebis spem in nouissimo, Pro quo Hebræa habent ad verbum, Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebræica phrasi merces operis, & id quod tandem homo consequitur fructus & commodi: vnde cum Psalmo prædicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide æquitatem, quoniam sunt reliquæ homini pacifico. Iniusti autem disperibunt simul, reliquæ impiorum peribunt, vtrobique pro reliquæ est dictio hoc loco posita significans nouissimū אחרית Acharith, & significatur hominem iustum habiturum post hanc vitam aliquid reliqui & mercedis, iniusto nihil reliquum fore, nihil superfuturum bonorum. Ita & hic dicitur, Reuera tibi persistenti in timore domini est nouissimum quoddam, hoc est, spes quædam certa mercedis tibi in futurū repositæ, aut merces ipsa tibi in nouissimo danda. Vnde nō malè sensum reddidit noster interpret, Quia habebis spem in nouissimo, hoc est, per persecrantia in timore Dei erit & crescit in te spes in illud quod tandem assequeris. Aut habebis in nouissimo, hoc est, tandē in exitu tuo id quod modo speras, vt spes pro re sperata accipiat. Aut cum iam tibi erit discedendum, habebis bonam spem, decedes cum spe bona & id quod es præstolatus nō auferetur à te, nō frustraberis tua expectatione, sicut frustrabuntur impii.

19 *Audi filii mi, & esto sapiens & dirige in via animi tuum.*

NOVA madata superioribus appositurus rursum ad audiendum sapientiam inuitat. Est autem in hac sententia rectus ordo obseruatus. Primum enim est vt quis audiat recta & salutaria monita. Secundum vt per audita fiat sapiens, ac postremum vt sapientiam sequatur opus. Vnde tertio dicit, Dirige in via animi tuum, vel, Cor tuum, hoc est, fac vt rectè incedat. Fac vt in conuersatione tua rectè ambules.

20 *Noli esse in conuiujs potatorum, nec in comestationibus eorum qui carnes ad vescendum conferunt.*

21 *Quia vacantes potibus & dantes symbola cōsumuntur, & vestietur pannis dormitatio.*

SALVBRS admodum monitio, & iuuenibus potissimum necessaria, qui ex ipsa eorum natura, maximè ad luxum & otium proni sunt, seseque mutuo ad ebrietatem & comestationes inuitare solent, magnum sibi ad percipiendam sapientiam per hoc obstaculum præbentes, ac dedecus simul & inopiam concilians. Est autem hæc monitio longè & breuior & elegatior apud Hebræos, qui habent ad verbum, Ne sis inter potatores vini, inter helluones carnis, Quia potator & helluo depauperabitur, & laceris vestietur sopor. Eadē ergo est dictio quam interpret in priori versu vertit, qui carnes ad vescendum conferunt, & in posteriori dantes symbola. Proinde per dantes symbola nō significat eos qui in conuiujs exoluunt quod quisque debet, pro pro-

portione expensarū, sed quos in priori versu dixit conferre carnes ad vescendum. Symbolum enim dictio Græca collatio dicitur, vnde dare symbola hic dicit qui simul ad vnum conuiuium carnes conferunt, qui scilicet nō contenti sunt simplici apparatu, sed ad copiam conuiualem instruendam singuli suam portionem adferunt, vt variis epulis inexplebilem suam gulam nutriant. Tales dicit consumendos, paupertate scilicet & inopia, quæ luxum consequi solet. Et quoniam curam veteris, & ebrietatem & crapulam sequitur otium ac somnus multus, paupertatem etiam hinc tribuit, subdens: Et vestietur pannis dormitatio, hoc est, homo qui dormitatio, quæ crapulam sequitur, deditus est, vestietur pannis, laceris scilicet ac vilibus. Sic enim hic pannis vestiri positum est, sicut Latine dicimus hominem pannosum. D. Gregor. lib. 14. Moral. c. 25. locum hunc mysticè accommodat ad detractores. exponens enim illud Iob. Et carnis mei saturamini sic habet: Sciendum quoque est quod hi qui alienæ vitæ detractio ne pascuntur, alienis proculdubio carnibus saturantur. Vnde per Salomonem dicitur: Noli esse in conuiujs potatorum, neque comedas cum eis qui carnes ad vescendum conferunt. Carnes quippe ad vescendum conferre est in colloctione derogationis vicissim proximorum vitia dicere, de quorum illic pœna mox subditur. Quia vacantes potibus & dantes symbola consumuntur, & vestietur pannis dormitatio. Potibus vacant qui de opprobrio alienæ vitæ se inebriant. Symbolum verò dare est sicut vnusquisque solet pro parte sua cibos ad vescendum, ita in cōfabulatione de tractionis verba conferre. Sed vacantes potibus & dantes symbolum consumuntur, quia descriptum est, omnis detractor eradicabitur. Vestietur autem pannis dormitatio, quia despectum & inopem ab omnibus bonis operibus mors sua inuenit quem hic ad alienæ vitæ exquirenda crimina, de tractionis suæ languor præoccupauit: Hæc ille, quæ & Beda hinc mutuatus est in suis commentariis.

Gregor.

12 *Audi patrem tuum qui genuit te, & ne contemnas cum senuerit mater tua.*

QVONIAM à consortio ebriosorum facile separabuntur iuuenes si parentes suos audire velint, quibus filiorum ebrietas & luxus maxime displicere solet, bene subiicit. Audi patrem tuum & quo id magis persuaderet, addit qui genuit te, vt eius beneficii consideratione filius intelligat sibi patrē audiendum, vt à quo habet quod sit, quique non potest non ipsi bene velle. Et quoniam iuuenes matrum salutaria monita contemne re solent maxime cum senuerint, quasi per sexum & ætatem nō sapiant, nec videant quæ sunt commoda, subiicit. Et cum senuerit mater tua ne contemnas, eam scilicet te admonen tē. Tantū enim abest vt ob sexū & ætatē eius monita negligere debeas, vtea potius tū quia mater tū quia senex sit audienda. Iuxta mysticum sensum monet hæc sententia vt audiamus

audiamus & obediamus patri cœlesti, qui nos & creauit & suo spiritu regenerauit, nec interim contemnamus matrem nostram ecclesiã etiam cum senuerit, & iam progressu temporis exciderit ab ea pulchritudine virtutum, quam habuit in initio, quasi in sua iuuentute, primitiua ecclesia.

23 *Veritatem eme & noli vendere sapientiam & doctriam & intelligentiam.*

SIC ordinanda est hæc sententia vt post verbum vendere sit distinctio, deinde accusatiui sequentes, appositue iungantur cum dictione veritatem, vt per os explicetur quã dicat veritatem. Sunt qui hac sententia significari putant conducendum præceptorem à quo veritatem discas nec parcendum vllis sumptibus vt sapientia comparatur, at sapientia gratis impartiedû aliis, iuxta illud euãgelicum, gratis accepistis, gratis date. Verû hæc explicatio parum sibi constat. Nam quomodo sapientia emere licet ita & vendere, & quo modo non licet eam vendere, ita nec emere. Simpliciter ergo accipi posset in hoc sensu. Eme veritatem, hoc est, eam tibi compara & acquire, acquisitam autem noli vendere, hoc est, alienare à te & abicere. Quæ sensum secuti sunt Septuaginta, qui habent *ἐπιδοσάτω σοφίαν ἡμῖν δωρεάν*, hoc est, veritatem acquire vel posside, & ne repudies vel abicias. Rectè tamen plus videri potest Sapiens significasse, nempe nihil nobis charius habendum quam veritatem, eamque vel omnium aliarum rerum dispendio comparandam, studiisque, labore, indefessis vigilis & orationibus querendam, omnia potius danda. vt ad eam perueniatur, iuxta parabolam Euangelicam, qua simile dicitur regnum cœlorum homini negotiatori querenti bonas margaritas, qui inuenta vna preciosa dedit omnia sua & comparauit eam. Omnes scientias, omnes opes contempsit præ illa. Nam quæ emimus pluris facimus, quæ verò vendimus, vilius æstimamus, cupientes aliquid consequi quod nobis sit melius & commodius. Itaque vetat vendere eam, hoc est, ne quid ea carius habeamus, ne ob lucrum quodcunque eam alienemus. Nã, vt supra dixit, Melior est sapientia cunctis pretiosissimis, & omne desiderabile ei nõ potest comparari, Et Sapientia 7. Præposui, inquit, sapientiam, regnis & sedibus, & diuitias nihil esse duxi in comparatione illius, nec cõparauit illi lapidem preciosum, quoniam omne aurû in comparatione illius arena est exigua, &c. Similia habentur Iob 28. Sciendum tamen emere nonnunquam accipi simpliciter pro comparare & obtinere, vt cum dicitur in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum procrate, emite & comedite, Venite, emite absque argento, & absque vlla commutatione, vinum & lac.

Matt. 10.

Matt. 13.

Esa. 15.

24 *Exultat gaudio pater iusti, & qui sapientem genuit, letabitur in eo.*

25 *Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet, qui genuit te.*

Vo dicit in filio patrem afficere gaudio, iustitiam scilicet & sapientiam filii, quanquam ex multis locis obseruare liceat apud Salomonem parum vel nihil esse discriminis inter iustum & sapientem, sicut nec inter stultum & impium, vt tantum ornatus gratia & varietate verborum, quem in priore parte sententiæ vocat iustum, eundem mox sapientem vocat. Merito autem pater de filio iusto & sapiente gaudet, tum quod ob naturalem amorem ipsius ad filium, illius bonum suum ducat, tum quod filii virtus & sapientia in commodum simul & honorem patris cedat. Liberatur enim pater à multis malis animique cruciatu, & simul honorem apud homines, & mercedem apud Deum consequitur, si filium habeat frugi & probum. Præmissa hac sententia de gaudio patris ex probitate filii, subiungit appositè monitionem ad filium, vt sit causa gaudii in parentibus, dando scilicet operam, vt sit iustus sapiens, quo sic vterque parens in ipso lætari possit.

26 *Prebe fili mi cor tuum mihi, & oculi tui vias meas custodiant.*

27 *Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angustus aliena.*

28 *Insiadiatur in via quasi latro, & quos incautos inuenit, interficiet.*

SIC vt superius à crapula iuuentutem auocaturus sapiens, ita nunc & à libidine ac impudicitia, & rursum à crapula, præmittit monitionem qua ad audiendum inuitat, quod hæc vitia iuuenum animis penitus inhereant, & ab eis sit ipsis maximum periculum. Petit ergo sibi cor dari filii, hoc est vt animum suum accomodet ad audiendum & acceptandum quæ dicturus est, quod idem aliis verbis significat cum subiungit. Et oculi tui vias meas custodiât, hoc est, oculi mentis tuæ semper obseruent vias quas tibi demonstro, præcepta scilicet mea & rationes viuendi secundum quas viuere debeas, quemadmodum oculi corporales alicuius proficiscens obseruant diligenter viam demonstratam per quam est ei ambulandum, ne à recta via aberrat. Subdit autem causam cur studiose moneat vt oculi vias eius custodiant, nempe propter pericula & insidias quæ iuuenibus imminet in via huius vitæ. Fouea enim profunda est meretrix. Meretricem & alienam, hoc est, quæ non est vxor, comparat & profundæ foueæ & angusto puteo. Vtraque similitudine significans eum qui irretitus est consortio, & amorî impudicæ mulieris, & in graue periculum tum corporis tum animæ incidisse, & ex eo non faciliè extricari posse, quemadmodum lapsus in profundam foueã non facile ascendere aut emergere potest. Tenaciter enim inhaeret libidinis vis, efficaciterque detinent viri animum blandimenta scõrti, ac præterea in pleraque mala libido hominem præcipitat, è quibus se egrè homo recipit vt dictum est capite superiori circa illud simile huic, Fouea profunda os aliena. Addit & aliud meretricis malum ob quod merito oculi nostri vias sapientiæ semper obseruare debeant, nempe quia ab ea in via huius

secum contendit & disceptat, videns impiorum prosperitatem, qualem contentionem & disceptatione Propheta in se exprimit Psal. 72. Nam omnino extra intentionem sapientis est de ea contentione loqui, de qua quidam accipiunt, intelligentes hic prohiberi, ne verbo correctionis quis contendat cum induratis & iis qui videntur incorrigibiles. Neque enim Hebræis est pessimis, sed tantum maligenis vel malis. Pro eo quod in sequenti versu sequitur, quoniam non habent futurorum spem mali. Rursum Hebræis est, Quia non erit nouissimum malo, hoc est, etiam si multa habeant & abundant: tamen postea nihil erit eis reliquum, quum iuxta Prophetam nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus suis.

Psal. 75.

Pro quo in prædicto Psal. 36. dicitur: Simul reliquæ impiorum interibunt. Proinde quod nos legimus, Non habent futurorum spem mali, iuxta illum sensum est accipiendum de spe solida & certa, quæ scilicet sperantem nõ destituit. Nam plerique mali sperant quidem se etiam futura bona consecuturos, sed non est solida eorum spes. Fallentur enim & iam sperando sese fallunt. Hemistichium sequens Lucerna impiorum extinguetur, supra habitum est cap. 13. versu 9. Quo significatur impiorum felicitatem qua hic ad tempus fulgent & clari sunt, breui extinguendam, cum vita scilicet hac momentanea, vt patuit in diuite epulone. Pluribus istud exprimitur in

Iob. 18.

Iob. Nonne lux impij extinguetur, nec splendet flamma ignis eius? Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est, extinguetur. Sunt qui per lucernam impiorum hic intelligunt eorum posteritatem & genus. Nam & sic nonnunquam in scripturis nomen lucernæ ponitur, quemadmodum supra annotatum est in cap. 20. versu 20. vt significetur eorum genus interiturum, sicut in Psal. 36. dicitur, Iniusti punientur & semen impiorum peribit.

21 *Time dominum fili mi & regem, & cum detractoribus non commiscearis.*

22 *Quoniam repente consurget perditio eorum, & ruinam vtriusque quis nouit?*

HORTATUR Sapiens filium suum, hoc est, omnem sapientiæ studiosum ad timorem eorum quorum potentia magna est & proinde formidanda. Et primum quidem ad timorem domini qui ante omnia metuendus est, vt qui potest & animam & corpus subito perdere: & deinde ad timorem regis, hoc est, cuiusvis principis, vt qui in terris Dei est vicarius, nec sine causa, vt habet Paulus, gladium portat, sed Dei minister est vindex in iram ei qui male agit. Docet ergo hac sententia & Dei imprimis, & deinde principum edicta seruanda esse, quemadmodum & dominus hæc duo simul docuit, dicens, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo. Et Petrus: Deum time, regem honorificate. Cæterum in eo quod sequitur. Et cum detractoribus ne commiscearis, pro detractoribus, Hebræis est participiũ *שׁוֹחֵן* Schonim à verbo *שׁוֹחַ* Schana, quod iterare significat & mutare, deductũ à *שׁוֹחַ* Sehani, quod significat Ianctin Prouerb.

Rom. 13.

Matt. 22.

1 Pet. 2.

ficat secundum. Vnde quidam vertunt cum iterantibus, scilicet iniquitates, alij cum tumultuantibus, alij cum inconstantibus. Alij similia & rectius cum mutantibus, vt subaudiatur decreta ac præcepta Dei ac regis, aut cû his qui diuersum faciunt, hoc est, qui non timeant dominum & regem, vt qui participium *שׁוֹחֵן* Schonim sit positum, sicut Esther 3. vbi cum nos legimus, nouis vtens legibus, Hebræis est, Et leges eorum *שׁוֹחֵן* Schonoth, hoc est, alia vel diuersa sunt ab omni proposito. Aut sicut idem verbum positum, est Iob 29. vbi pro eo quod nos legimus, Verbis meis nihil addere audebant, Hebræa habent & post verba mea non iterabant, vel mutabant. Itaque in nostra litera per detractores intelligere oportet eos, qui Dei regisque mandatis detrahunt, malè de iis loquentes ac vilipendentes, & ad contemptum eorum alios inducentes, à quorum consortio monet Sapiens vt abstinemus, subiiciens rationem. Quoniam repente consurget perditio eorum, vbi relatiuum eorum non est referendum ad detractores, sed ad Deum & regem, vt patet ex subiuncta parte. Et ruinã vtriusque scilicet Dei & regis, hoc est punitionem ab vtroque illorũ prouenturam. Monet ergo timendum & Deũ & regem atque abstinendum ab his qui aliud faciunt, et illis detrahunt, quoniam ab illis duobus perditio prouenit, idque subito et inexpectato, ita vt non facile posset quis præferire et cognoscere ruinam ab vtroque illorum imminentem. Maior enim est et celerior eius perditio quam fere homines putant.

23 *Hæc quoque sapientibus, Cognoscere personam in iudicio non est bonum.*

VERBA illa, hæc quoque sapientibus, non sunt referenda, ad superiora, vt quidam volunt, sed vt patet ex Hebræis ad sequentia, nam vno versu apud eos leguntur, cû sequuntur post alia multa iam dicta, à sapiente dici sapientibus. Nam insipientinus nihil profuerit dicere. Aut hæc quoque sapientibus ascribi et attribui, hoc est, sapientum esse dicta et à sapientibus profecta esse, vt iam finis sit parabolæ Salomonis, et iam quædam subiuncta sint aliorum sapientum dicta. Inter hæc primum est cognoscere personam in iudicio, hoc est, attendere personam in danda sententia et in ea re habere rationem personarum, non est bonum, hoc est, res est valde mala et noxia. Minus enim dicit quam significat, sicut et supra cap. 20. Statera dolosa, non est bona. Et capite sequenti, Qui mel multum comedit, non est ei bonum. Et iuprà 18. similiter dicitur, Accipere personam impij non est bonum.

25 *Qui dicunt impio, iustus es, maledicent eis populi, & derisibuntur eos tribus.*

26 *Qui arguunt eum, laudabuntur, & super ipsos veniet benedictio.*

AD iudices hæc potissimum pertinent sicuti & quod præcedit de cognitione personarum in iudicio. Qui enim sic in iudicio attendunt non tam causæ merita, quam personæ qualitatem, vt dicant siue verbo siue

n factõ,

facto, ad impium, iustus es, hoc est, ut eum iustificet cum iniquam tamē habeat causam, tales non tantum subiacebunt maledictioni diuinæ, sed & populi & tribus variæ eis malè precabuntur, eosque execrabuntur ut qui sunt pestilentissimi & reip. maximè noxij, cum qui sunt iustitiæ ministri & defensores, eandem ipsimet peruertant. Vnde Esaia 5. Vg inquit, qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Cōtra qui pro officio suo arguunt impium ut meretur, siue verbo siue facto eius impietatem coercētes, & iniustitiam, consequentur apud homines bonum nomen, & benedictio non tantum diuina sed etiam hominum veniet super eos, hoc est, eis bene precabuntur & optabunt homines, ut qui & bene & vtiliter suo fungantur officio. Potest & generaliter ad priuatorum adulationes & correptiones totus hic locus referri. Nam ut pessime audiunt merito qui laudant impium in impietate sua, fomentum illi præbentes impietatis suæ, ita magna laude digni sunt qui impios redarguunt, & corripiunt, & quāquam non laudentur ab his, quos arguunt, plerique tamen in populis collaudabunt, & eis bene precabuntur, certissime vero à domino laudabuntur, à quo & benedictionem, multaque bona consequentur.

26 *Labia deosculabitur, qui recta verba respondet.*

AUT subintelligenda est hic particula similitudinis, ut sit. Qui recta verba respondet, veluti deosculabitur labia aliorum, hoc est, labiis suis tam facit gratum hominibus quam si illis osculetur eorum labia. Aut sine huiusmodi subauditione, sic accipienda est hæc sententia, Qui recta verba respondet, osculabitur labia aliorum, hoc est, admittetur ab aliis ad osculum, non tantum manus sed etiam oris, quod amoris maximum est argumentum. Quo rursus aliud non significatur parabolicè quam quod omnibus erit gratus, quodque amabitur. Recta autem verba respondet imprimis iudex qui sine consideratione personarum pronunciat quod æquum est, Deinde & omnis qui rogatus sane & sapienter respondet. Talis enim velut osculum porrigit interroganti, veritatis cupido, quia ei cōsolationem adfert non paruam, & vicissim ad osculum eius facile admittetur, tanquam gratus ei & reuerendus. Osculum enim facile impenditur ei qui gratus est, quemque veneramur, cum sit amoris & reuerentiæ signum.

27 *Præpara foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & postea ædifices domum tuam.*

PRUDENTIAM quandam domesticam docet hoc prouerbum & ordinem in rebus domesticis seruandum, nempe prius curanda esse quæ sunt ad victum necessaria, quæ potissimum ex agricultura petenda sunt, ac deinde cogitandum de ædificandis ædibus. Aut prius ex agricultura, alioue iusto labore opes colligendas ut deinde suppetant sumptus ad ædificandum aedes necessarias, ne iuxta Euan gelij parabolā dicatur, hic homo cœpit ædificare & non potuit consummare. Aut si per

Luc. 14.

ædificare domum ut sepe alias, phrasi hebraica significetur hic instituere familiam, docet hoc prouerbio sapiens prius curanda esse quæ ad alendam familiam sunt necessaria, ac postea cogitandum de ducenda vxore, ac familia instituenda, contra quam plerique hodie faciunt qui coniugio se implicant, priusquam didicerunt rationem parandorum necessariarum. Quod autem dicit, Præpara foris opus tuum, id explicat, cum subiungit, & diligenter exerce agrum tuum. Id enim non est distinctū à præcedenti sed explicatio præcedētis, ut patet ex hebrais quæ habēt & dispone illud, scilicet opus, in agro tuo. Agriculturæ autē singulariter meminit, sub ea omnē iustū cōprehendens laborē, quod ea & simplicissima & iustissima, & maximè necessaria ratio sit paradi necessaria & opes. Potest & sic accipi, ut significet quælibet suo tēpore esse faciēda, & quoniam opera rusticana suo tempore fieri debent (est enim certum tempus seminandi, est & metendi) tempus hoc non esse ob alia negotia prætermittendum, sed illis operibus suo tempore peractis, tum demum etiā alia negotia quæ quouis tēpore fieri possunt, quale est ædificare domum, peragenda. Vt ut est, prouerbum hoc, vno proposito exemplo docet ordinem in rebus & negotiis omnibus seruandum esse, & imprimis ea curanda quæ sunt magis necessaria. Iuxta tropologiam docemur prius vacandum esse vitæ actiue, atque in operatione virtutum erga alios, & in excolendo agro corporis nostri gnauiter insistendum, quam quietem vitæ cōtemplatiue, quæ per domum significatur in qua quiescitur, quis sibi expectare debeat. Item prius viuendum bene quam securam quis sibi cōscientiam parare possit, in qua tãquam domo quiescat. Aut in agro huius mundi laboriosam pœnitentiæ & virtutis vitam subeundam, ut sic ædificare & parare nobis domum possimus in cœlis, in qua perpetuo maneamus. Paulò aliter Beda ex Gregorio lib. 10. Moralium cap. 16. & lib. 13. cap. 28.

28 *Ne sis testis frustra contra proximum tuum, nec laetes quemquam labiis tuis.*

29 *Ne dicas, quomodo fecit mihi, sic faciam ei, reddam unicuique iuxta opus suum.*

DVOBUS his versibus tria lingue & oris peccata verat Sapiens. Primo ne quis sit frustra testis contra proximum suum. Frustrā contra aliquē testis est qui contra eū testimonium perhibet præter causæ eius meritū, hoc est, qui iniuste & falsò cōtra eum testatur. Vnde sunt qui vertūt, ne sis testis iniurius in alterum. Atque hoc quidē aperta est iniustitiæ. Quod autē sequitur testioris est malitiæ. Nec laetes quæquā labiis tuis, hoc est neminē verbis tuis blandis seducas & fallas promittendo ei amicitiam quam corde non geris, aut laudādo eū quo magis decipias. Et quoniam ad hæc aliaque in proximū mala frequenter homines impellūtur cupiditate vindictæ ut accēptā prius ab altero iniuriā, subiicit tertio, ne dicas, quomodo fecit mihi sic faciā ei, vetans ne quis gloriētur, se imitaturū alteri significans

significans non illam habēdum præ oculis, sed legem Dei, ut non quid alij mereantur à nobis, sed quid lex Dei requirat à nobis, spectemus & faciamus semper.

30 *Per agrum hominis pigri transiui & per vineam viri stulti. Et ecce totum repleuerant vrticæ, operuerunt superficie eius spina, & maceria lapidum destructa erat.*

31 *Quod cum vidissem, posui in corde meo & exemplo didici disciplinam, vsquequo piger dormies? vsquequo de somno consurges?*

32 *Parum, inquam, dormies & modicum dormitabis, pauxillum manus conseres ut quiescas.*

33 *Et veniet tibi quasi cursor egestas tua, & mendicatas quasi vir armatus.*

CVM frequenter hoc libro à pigritia & otio sit dehortatus, nunc idem prolixius agit, idque dupliciter. Primo quia ob oculos ponit quod per experientiam didicit, bona scilicet pigri per ipsius negligentiam & socordiam pessum iri, ut qui viderit illius agrum repletum vrticis, quod ab eo relinqueretur incultus, vel illi neglexerit semen bonum immittere vel post iniectum semen à zizaniis repurgare. Viderit etiam vineam eius omnium incursum & direptioni fuisse expositā, destructa scilicet maceria lapidum ad custodiam vineæ prius congesta, ita ut quæ fructus adferre poterant bonos, nihil nisi malos protulerint aut nullos. Secundo quia ex his quæ vidit prudentem apud se collegit & pigris prædicit imminentem eis egestatem. Cum vidissem, inquit, posui in corde meo & illius exemplo didici disciplinam, hanc scilicet quæ sequitur. Vbi sciendum versum illum, Vsquequo piger dormies, huc translatum esse ab aliquo ex cap. 6. huius libri, ubi ante duos versus, qui & ibi & hic sequuntur præmittitur. Nam Hebræa hic non habent, nec pleraque exemplaria Latina vetera. Et interpretem hic non addidisse satis ex eo patet, quod verbum, inquam, addiderit in sequenti sententiā, parum inquam dormies, cum illud potius addere debuisset in hoc versu & dicere, vsquequo inquam piger dormies. Cæterum versus qui sequuntur, duplicem habent intelligentiam. Quidam enim intelligunt hic Sapientem docere quid facere quis debeat, ut egestatem effugiat, videlicet quod parum ei sit dormiendum, hoc est, quod paucò somno & quiete parua debeat esse contentus. Id enim si fecerit, etiam si egestas et inopia aliqua accedat non adhærebit tamen ei, sed veluti cursor, & vir armatus, qui festinat procedere ad aciem belli, cito pertrāsiet eamque sua diligentia facillè superabit. Alij rectius intelligunt hic indicare sapientem, per quid fiat ut quis egestatem incidat quam effugere ac superare non valeat, nempe per hoc quod quis nunc parum somno indulget & rursus modicum ac iterum modicū. Modicum scilicet ibi, & modicū ibi, sicque multis vicibus dormitando parum, dormiat multum, tamen si parum se dormire dicat, hoc est, vbi que & semper ociosus sit, & moras nectat, varias sui otij causas prætexēs. Nam somno, dormitatione, & complexu manuum, pigrorum ocium designat, Hac ergo cessatione & ocio sit, ut & de improviso egestas adueniat, in prouerb.

niat, quemadmodum cursor aliquis subito & inexpectato adest, & eadem tanquam vir armatus opprimat sic hominem, ut eam non possit effugere, sed ab ea penitus consumatur. Fames enim, inquit Hesiodus est, indiuiduus comes hominis ignaui, iuxta spirituale sensum qui agrum cordis sui negligit excolere, deprehenditur à sapientibus non tantum vacuus virtutibus & fructu bonorum operum sed repletus malis fructibus & dæmonum in cursibus expositus, quod sit destitutus per suam negligentiam Dei gratia & protectione tanquam destructa vineæ maceria. Ideoque tandem post hanc vitam inexpectata & inuitabiliter opprimet eum grauissima omnis boni inopia, quando cum diuite epulone nec desideratam aquæ guttam obtinere poterit. Vide autem ex hoc loco quomodo sapiens sit, aliorum facta & fines animaduertente, atque ex aliorum insipientia sapientiam sibi cōparare. Vidi inquit, & posui in corde meo, & ex exemplo didici disciplinam. Rectè enim Cato senior stultos, dixit multum sapientibus prodesse, quod ab iis cautiores ac meliores fierent, prudentes verò nihil conferre stultis, qui illorum rectè facta non animaduertent. Notandum autem totum hunc locum longe aliter se habere apud 70. interpretes, ita ut versu 31. sit apud eos. Postea ego egi pœnitentiam, & aspexi ad eligendam disciplinam. Quod D. Hieronymus citat super Ezechielis 43. ad ostendendum Salomonem post peccata egisse pœnitentiam, qui idem super Ecclesiasten testatur hebræos asserere librum Ecclesiastes esse Salomonis pœnitentiam agentis.

HÆ QVOQUE PARABOLÆ SALOMONIS, QUAS Translulerunt viri Ezechie Regis Iuda.

CAPVT XXV.

ERTVM est hæc non esse verba Salomonis, sed addita ab aliquo in diebus Ezechie Regis, videlicet à Sobna, qui in diebus illis scriba fuisse dicitur, aut ab alio quopiam. Esse tamen quæ sequuntur ipsius Salomonis, nec alium eorum esse auctorem, patet quia dicitur Hæ quoque parabolæ Salomonis, quo significatur etiam eas quæ sequuntur esse Salomonis, sicut, quæ præcedūt parabolæ. Quod autē sequitur, Quas translulerunt, nullo modo videtur accipiendum, de translatione ex vna lingua in aliam, quia sicut has parabolæ Hebraicè vel dixit, vel scripsit Salomon, ita eas viri isti Hebraicè translulerunt. Sed omnium penè sententiā accipiendum est de translatione ex diuersis scedulis, & membranis in quibus sparsim, inuenta sunt in hunc vnum locum collectæ, & superioribus additæ. Vnde apparet, aut librum parabolarum à Salomone descriptum in diebus Ezechie fuisse mutilum, & ex fragmentis collectis fuisse per viros istos Ezechie suæ restitutum integritati, aut parabolæ istas, quæ sequuntur ab

tur ab ipso Salomone non fuisse scriptas, sed ex ore eius fuisse exceptas ab assistentibus ei ministris, quæ deinde ad Ezechia Regis vsque tempora dispersæ sint habitæ à pluribus, & à viris istis collectæ in vnum, in huius libri corpus sunt insertæ, vt annotat Venerabilis Beda. Ad quem modum etiam quidam, ex hoc loco argumentum sumentes, putant quæ hætenus præcesserunt, parabolas non fuisse ab ipso conscriptas Salomone atque ab eo in eum quem legimus, redactas ordinem, sed à variis auditoribus exceptas, postea à studioso aliquo in vnum sub certo redactas ordine. Non enim hic prouerbiorum liber continet omnes Salomonis parabolas, quas vsque ad tria milia eum locutum scribitur, cū nec mille habeamus in hoc toto libro, vt hinc cōstet cum vel non scripsisse, quæ locutus est, sed ex ore eius diuersos diuersa excepisse, quorum quædam in hunc librum sunt collecta vel si quædam scripserit, hæc postrema saltem ab eo non fuisse scripta, sed ab aliis excepta, & in diebus Ezechia Regis fuisse addita scriptis ab ipso, aut si etiam ab eo fuerunt scripta, tūc demum fuisse restituta, & addita libro eius sã lacero & mutilo per hominum negligentiam. Vnde patet quam frustra laborent quidam ostendere certam harum omnium sententiarum inter se coherentiam, cum sine tali obseruatione ordinis, digestæ sint & coniunctæ. Sunt tamen qui totum hunc prouerbiorum librum volentes defendere scriptum esse à Salomone, ita vt eum habemus, per hoc quod hic dicitur de translatione, intelligunt viros istos Ezechia hæc sequentes parabolas veritise ex lingua Hebraica in aliam aliquam linguam, in gratiam aliquarum gentium cupientium eas in suam transferri linguam. Ita enim dicendum existimat Dionysius Carthusianus si quis defendere velit hoc opus à Salomone esse descriptum. Sciendum tamẽ, quod dictio Hebraica, pro qua nos habemus, translulerunt verti etiam potest, roborauerunt, aut fortifica uerunt, quemadmodum & Liranus annotauit, vt simpliciter significetur parabolas istas, à viris sapientibus, qui fuerunt sub Ezechia, robor & auctoritatem accepisse, vt pro veris Salomonis parabolis haberentur, cum prius causa haberentur in diuersis scedulis apud diuersos. Septuaginta verterunt φιλῶν ἐξῆς, hoc est, scripserunt, quomodo & Chaldæus paraphrastes vertit. Porro, quod hæc translatio vel scriptio facta dicitur à viris Ezechia, omnino videtur intelligendum, ipsius regis iussu, & cura factum, qui sicut collapsam ante se religionem studiosissime restituere curauit, quemadmodum de eo prolixè scribitur 2. Paralip. 29. 30. & 31. capitibus, ita etiam studium legis, & scripturarum promouere laborauit. Vnde de eo dicitur cap. 31. quod præceperit populo vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt possent vacare legi domini, vel vt habent Hebræa, vt fortificarent se, hoc est, fortiter se gererent in lege domini. Vnde pro eo quod nos habemus, viri Ezechia, Septuaginta verterunt φιλῶν ἐξῆς, hoc est, amici Ezechia, & omnino videtur viros Ezechia dici famulos eius, sicut viri Dauid, vel Salomonis famuli eius dicuntur

3. Reg. 4

1 Gloria Dei est celare verbum, & gloria regum inuestigare sermonem.

MARIE admodum singularis hæc sententia à diuersis explicatur. Constat autem varietas hæc potissimum in duobus. Plerique enim priori parte significari intelligunt, quid homines facere conueniat, pro gloria & honore Dei, & quare homines Deum gloria afficiant, nempe si celent eius verba & mysteria quædam, non facile omnibus propalanda, ne sanctum detur canibus, nec margaritæ proiciantur porcis. Qui enim secretiora diuinarum rerum mysteria occultant rudibus, & indignis, gloria Deum afficiunt, cuius res se magnificare declarant, dum studiosè curant, ne quæ in Dei rebus sunt honoranda, ab indignis rideantur, contemnantur, & dedecorentur. Iuxta hanc intelligentiam docent ex hac sententia Rabbini exordia Genesis, & Ezechielis celanda esse infidelibus, & rudioribus. Iuxta hunc sensum, in sequenti parte non est intelligendum significari, quid reges conueniat pro sua gloria facere, quemadmodum quidam prædictum sensum amplexi faciunt, qui in sequenti parte intelligunt significari gloriam regum in eo sitam esse, si ipsi studiosè inquirant sermonem sapientia, quo quæ Dei sunt, & quæ ad regni gubernationem maximè faciunt, plenius cognoscant. Nam duæ huius sententia partes, per cōparationem, & similitudinẽ accipiendæ sunt in hunc modum. Sicut gloria Dei est celare verbum, ita contra, gloria regum est inuestigare sermonem. Proinde si prædictus prioris partis sensus placeat, posterior consequenter sic erit pars intelligenda, vt significetur id cedere terrenis regibus, in gloriam, et honorem ipsorum, si ipsorum dicta factaque diligenter exquirantur, ac inuestigentur, et per scrutata inueniantur recta. Nam verbum et sermo Hebraica phrasi pro quauis re hic accipitur. Verum magis apparet in secunda parte significari, quid faciendo reges sibi gloria, et honorem comparent, et proinde et in priori parte intelligendum significari, quare Deus gloria suam promoueat vel ostendat. Itaque Caietanus intelligit hic significari disparitatẽ inter Deum et reges consistere in hoc, quod ad honorem Dei pertineat abscondere rationes iudiciorum, et factorum suorum, quia per hoc patet ipsum non habere superiorem, aut parem cui rationem reddere cogatur, sed dominium eius et iustitiam tantum pendere à sola eius voluntate, et non ab homine aliquo aut quauis creatura. Sic autem facere non pertinet ad honorem regum et quorumuis iudicium humanorum, sed ad illorũ spectat ignominiam si non sint parati declarare rationes suorum iudiciorũ, et factorum, nempe quare sic, vel sic iudicent aut faciant. Facit autem ad illorum gloriam, si querant aut inuestigent, siue sacrorum verborum, siue quarumuis rerum motiã, ac veritatem, quod Deo tribuere non faceret ad illius honorem, cum inquirere propriè sit nescientis, Deus autem omnia sciat ab aeterno. Significatur ergo id quod Deo est gloriosum, non vicissim etiam esse regibus, & contra, simplicius fuerit intelligere hoc

hoc pertinere ad Dei gloriam, quod nihil de beat inquirere cum omnia sciat, & quod cū omnia sciat, non tamen omnia se mox scire declarat, sed cuncta quæ aguntur modo, & dicuntur homines celer ac dissimulet suo tempore omnia reuelaturus, cum omnia adducet in iudicium. Hoc enim mirificè commendat eius patientiam, & lenitatẽ, quod qui omnia nouit, tanto tamen tempore omnia regat ac patienter ferat. Ne autem hoc exemplum in Deo imitari velint reges, qui in eius locum hic sunt constituti, ex opposito subiicitur, ad gloriam regum pertinere, inuestigare sermonem, hoc est, diligenter inquirere de statu regni sui, de quæ his quæ à subditis in regno ipsorum aguntur, vt quæ sunt corrigenda ac puniendi corrigant, ac puniant. Neque enim ignominiosum sibi ducere debent, inquirere de rebus, quamuis hoc sit nescientium, nec instar Dei se gerere debent, quasi omnia scientes: nec quæ nouerunt corrigenda instar Dei debent celare, sed detegere ac punire. Senfus ergo est, Sicut ad gloriam Dei facit, quod non debeat inquirere de aliqua re, sed quod cum omnia sciat, celet tamen cauta ad gloria regum è contrario facit, quod cum fateri debeant se pleraque vt homines nescire, diligenter scrutentur res scitu necessarias, vt inuestigatas detegant. Venerabilis Beda mysticè sententiam hanc Christo accommodat, & Apostolis omnibusque eius discipulis, ac fidelibus tanquam regibus sub ipso constitutis, intelligens gloriam Dei, in carne apparentis, in eo demonstratam, quod verbum, hoc est diuinitatem suam celauerit, infirmitatem humanitatis suæ magis quam diuinitatis suæ maiestatem mortalium oculis exhibens, & se potius operum miraculis, ac mysticis locutionibus, quam apertis locutionibus verbum Dei ac filium Dei insinuans. Fidelium autem discipulorum eius gloriam esse, diligenter inuestigare sermonem eius, atque in eo intelligere etiam tectam eius diuinitatem. Ex præmissis intelligere satis licet, quomodo huic sententia non contrarietur quod quasi contrarium in specie dicitur Tobia 12. Sacramentum regis abscondere bonum est, opera autem Dei reuelare ac confiteri honorificum est. Nam secundum posteriorem sententia huius tractationem, qua celare verbum, Deo, & inuestigare sermonem, regibus tribuitur, aperte nulla est contrarietas. Secundum priorem verò tractationem, qua absconditio, & inuestigatio hominibus tribuitur, etiam nõ est contrarietas. Nam per id quod est apud Tobiam tantum significatur bonum esse, vt quis abscondat secreta regum, quæ illi euulgari nolunt. Cui nõ spectariatur, quod ad eorum pertinet gloria si eorum facta inquirantur, vt laudentur. Itẽ honorificum esse, si quis opera Dei reuellet sed non omnia apud quosuis, & omni in loco sed apud fideles, & pios maximè, & apud vnũ quemlibet pro eius captu & affectione.

Tob. 12

2. Celum sursum & terra deorsum & cor regũ inscrutabile.

HEBRÆA significantius sic verti possunt Cælorum altitudini, & terræ profunditati, & cordi regum est perscrutatio vel inquisitio. Itaque tria significat inscrutabilia, Iam. In Prouerb.

cælum quantum attinet ad eius altitudinẽ, & terra quantum attinet ad eius profunditatem, & cor regum. Et sunt per comparationem hæc intelligenda hoc modo: Sicut altitudo cæli, & profunditas terræ, ita & cor regum est inscrutabile. Altitudinem autem cæli, & profunditatem terræ inscrutabilia dicit, sicut & Ecclesiastici 1. Altitudinem cæli & latitudinem terræ, & profundum abyssi quis dimensus est? Nam quanquam sint, qui se affectos rationibus naturalibus putant, quanta sit cæli à terris altitudo, & terræ profunditas, difficile tamen est hæc perscrutari nec satis firmis astruitur rationibus, quod de illis affirmatur. Deinde quod dicitur in Hebræo, horum trium non esse inquisitionem, accipi potest vt significetur illa non esse inquirenda anxie, vt inscrutabile apud nos accipiatur nõ pro eo, quod perscrutari & inuestigari non possit, sed pro eo quod non debeat inquiri, & inuestigari, quia vt habet Augustinus, noxiæ cuiusdã, & vanæ est curiositatis potius quã ali cuius solidæ vtilitatis, velle scrutari cæli altitudinẽ, aut terræ profunditatem. Significatur ergo aut non debere quenquam cor regum eorũque cõsilia ac cogitationes anxie perquirere, quod hoc sæpe noxiũ sit & vanũ: aut nõ posse quẽquã facile cor regũ perscrutari, quia si vere regum habeant animũ (de veris enim loquitur regibus, & quales veros reges esse oporteat, indicare vult) rã sublimia habebunt cõsilia, & rã profundã sapientia, eadẽmque adeo secreta in cordis sui penetralibus, vt nõ facile ea possit assequi homo. Bene enim cælo, eiusque altitudini, & terræ, eiusque profunditati cor regum comparat, vt ostendat quã sublimia atque profunda eorũ cõsilia sint aut esse debeant. Proinde generalior & verior erit hæc sententia, si de regibus spiritualibus accipiatur, quales fuerunt Apostoli, & sunt omnes verè sapientes, quorum sublimem profundamque de rebus diuinis intelligentiam, in ipsorum cordibus reconditam difficile est assequi, & plenè cognoscere. Spiritualis enim iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. Cæterum quod dicitur cælum sursum, & terra deorsum esse inscrutabilia, potest ad literam intelligi, non de illius altitudine, & huius profunditate, sed de his, quæ in cælo sursum sunt, et de his quæ in terra sunt deorsum. Sicut enim illa sunt inscrutabilia, quæ in cælo sunt, et quæ in terra, ita et quæ latent in corde regum et sapientum. Possunt enim etiam Hebræa et melius sic verti. Cælo superius, et terræ inferius, et cordi regum non est inquisitio. Quod magis concordat cū nostra versione. Sunt qui intelligunt, ideo dici cor regum inscrutabile, quia cognosci non potest, quam mira ratione Deus illorum corda moderetur, siue in bonum, siue in malũ Reipub. Quod cū eo conuenit, quod est superius, Cor regis in manu domini.

August.

1. Cor. 2

3. Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum.

4. Aufer impietatem de vultu Regis, firmabitur insitia thronus eius.

SVNT hi duo versus per comparationem coniungendi, vt sit sensus, Sicut cum n 3 aufertur

ut ne feruili semper timore sibi male metuat, sed per gratiā, ac amicitiam Dei hominūq; securus sit, ac libero viuat animo, atque sæpē à multis malis per illa liberetur, proinde merito curam illorum habendam, vt custodiantur, & firmentur, ne qui prius bene munitus erat aliorū gratia, & amicitia, illis amissis fiat exprobrabilis. Sic etiam cuiquē custodiendas vias & actiones omnes, vt faciliē cum ipso trāfigi possit, nec durus sit ac præfactus, sed semper faciliē se præbeat ac pacificum, ita vt etiam si quid controuersie incidat, faciliē conciliationē admittat, ne scissa amicitia, postea non faciliē refarciri possit. Id enim significare videtur quod Græcis est aduerbium *ευνοιαλ-λατως*. Et ex Græcis verbū liberare, apud nōs videtur magis accipiendum pro liberum redere, & ingenuum, quam pro eximere à malis. Est enim *λευθεροί*.

11 Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo.

HEBRAEA non habent, qui loquitur verbum, sed verbum locutum vel dictum, ita vt non qui loquitur, vel verbum ipsum cōparetur malis aureis. Nam & hæc sententiā per comparationem est intelligenda, vt sit sensus. Sicut se habent poma aurea in lectis argenteis ita qui loquitur verbum, vel ita se habet verbum dictum in tempore suo. Pro lectis hebræa habent *מאסף* Masciōth, quod à verbo *ראש* Sācha, quod videre, & contemplari significat, dēriuat, vnde significare dicitur opera ingeniosa quæ hominem ad intuentium inuitant. Alij cclaruras vertunt & incisiones aut cæclaturas, vt significetur poma aurea superductis quibusdam incisionibus, & cancellis argenteis, per eas videri, cum intuentium voluptate ob varietatem aptam. Interpres videtur legisse mutata vna litera Mischaboth quod lectos significat Septuaginta veterunt *ἢ δὲ μίσημα σαφὲς*, id est, in monili Sardij. Vtr est, nihil aliud significatur, quam ornatus, varietate, præciositate delectans & recreans. Itaque sensus nostræ lectionis est. Quemadmodum mala aurea affixa lectis argenteis, aut ab eis dependentia exornant multū lectos, recreant atque delectant, & propter varietatem, & propter præciositatem, & propter artis elegantiam: ita verbum opportuno tempore dictum, multum afficit audientes, & ipsum proferentem mire exornat. Verbum enim prudens si non dicatur suo tempore, est quidem quasi pomum aureum ac in se multi precij, sed si iungatur tempori suo, quo commodè dicatur, & opportunè, veluti aureum pomum est, argenteis lectulis inferrum, valde scilicet recreans, hominēque afficiens. Antiquitus enim ditissimi, & potētissimi reges lectos habebant aureos, & argenteos, eosque mirā varietate exornatos vt habetur Hester primo. Hebræa habet, verbum dictum in rotis suis, hoc est dictum debitis quibusdam modis ac coloribus rhetoricis exornatum, quibus veluti rotis vehatur in audientium aures ad persuadendum. Venerabilis Beda docte & sublimius ostendit, quomodo verba sapientum opportunè dicta non tantum comparentur aureis ma-

lis in lectis argenteis, sed sint metaphoricās mala aurea in lectis argenteis. Mala quidem, quia de arbore vita, hoc est, de Dei sapientia sunt orta. Aurea, quia charitatem mēti infundunt. Lectis etiam comparantur, quia requiē præstant animabus audientium, Argenteis, quia splendore fulgent veritatis. Mala ergo aurea superaddit ornatui lectorum argenteorū, quisquis diuina eloquia, spiritualibus plena sensibus, atque mysteriis quibus suauiter animus pascitur, & accēditur, opportuno tempore superaddit rudibus ac simplicioribus doctrinis, per quarum custodiam, & hic præstatur animæ requiēs & ad quietē peruenitur æternam.

12 Inauris aurea, & margaritum fulgens, qui arguit sapientem & aurem obedientem.

HEBRAEA habent, Inauris aurea, & ornamentum vel monile obrizi auri, Sapiēs corripit ad aurem audientem. Quod dupliciter accipi potest. Aut simpliciter, vt is qui prudenter alium admonet, & corripit, comparatur, duabus illis preciosis rebus scilicet inauri aureæ, & monili aureo vel margarito fulgenti, & significetur illum magnificandum esse, & preciosis rebus æquiparandum, vt qui re bona, nempe sapienti correptione bene, & vtiliter vtatur, nempe apud eū in quo faciet fructum. Quomodo & nostræ lectio accipi potest & exponitur à Lyrano. Aut sublimius, & magis ex intentione Sapientis, vt sicut duo ponuntur in priori membro, nempe inauris aurea, & ornamentum, vel monile aureum, aut margaritum fulgidum, duo item in secundo membro, nempe Sapiens qui arguit, et auris audiens, vel obediens: ita vnum vni, et alterū alteri comparari intelligatur, inauris scilicet aurea auri audienti, et obediēti, et monile aureum, vel margaritum fulgens, sapienti arguenti alium, vt sit sensus. Sicut se habet margaritum fulgens vel monile aureum additū inauri aureæ, ita se habet sapiens correptor aliquis non ad quemuis, sed ad aurem obediētem. Vterque enim plurimi est faciendus, vterque alteri plurimum decoris adfert, et vnus quidem velut in aurem habet auream, qui aurem habet obedientia, humilitate, et discendi desiderio, ornata, alter velut monili aut margarito precioso ornatus est, quia et sapientia et eius prudenti vsu pollet. Indicant hūc sensum apertius Græca, quæ habent, *ἔς ἐνδοτικῶν χερσῶν ἀσφραδῶν ποδῶν ἐλκὸς ἀδελφῶν, λέγει ὁ σοφὸς ἐν ἑκατοστῷ*, id est, ad in aurem auream, Sardius preciosus ligatus est, sermo sapiens ad obedientem aurē. Intellexit & Beda in hunc modum, sic scribēs Rectē humilis auditor inauri comparatur aurē, quia dum libenter increpanti ac docenti aurem accomodat, iam sese ad recipiendū claritatem sapientiæ cœlestis præparat, iam supernæ lucis visioni appropriat. Rectē magister eruditus margarito fulgenti assimilatur, quia dum emēdationem morum, dum superiorum scientiam desiderantibus ac piē quærentibus animis ostendit, quasi aureo ornatui maiorem in super grauioremque fulgorē gemmæ ardentis annectit. Hæc ille, qui videri potest legisse, non, Qui arguit sapientem & aurē obedientem,

obedientem, sed, Qui arguit sapiens ad aurē obedientem. Non facit enim mentionem sapientis auditoris, sed magistri sapiētis, nisi forte illum intelligat designari in eo qui arguit,

13 Sicut frigus niuis in die mēsis, ita legatus fidelis ei qui misit eum, animam illius requiescere facit.

PULCHRA similitudo, qua & is qui misit aliquem pro re aliqua seria peragēda, rectē comparatur hominibus tempore mēsis, hoc est, tempore ardentis æstus, ardore anhelantibus & refrigerium expectantibus, aut potius ipsis messoribus, qui in messe occupati, magnis laboribus & caloribus pressi, refocillationem expectant, & is qui missus est legatus si fideliter commissum ei negotium exequatur, comparatur frigori niuis, hoc est, frigori multum refrigeranti, quale est frigus niuis, quod tempore valde calido obuēnit hominibus æstu grauat, aut messoribus ardore anhelantibus. Sicut enim tale frigus valde desideratum, & expectatum recreat, & reparat æstuantium ac laborantium animos simul & corpora, ita & nuncius talis post negocium fideliter peractum, reuersus, suo bono nuncio, mitentis animam laborantem, & anhelantē præ desiderio, reficit, tranquillamque ac pacatam reddit, vel vt habent Hebræa, Animam ei⁹ restituet, quasi scilicet collapsam & morā impatientia languidam factam. Monet ergo hæc sententia legatos sui muneris, vt cogitēt quanto desiderio suspēsi maneant, qui miserunt eos tantisper, donec perficiant iniunctū officium, & quantum refrigerium ac solatiū eis adferat fideliter ab eis obita legatio. Quod & in spiritali legatione compleri intelligendum est. Christus enim à patre in hunc mundum missus, fideliter exequens delegatum ei munus, diuinum patris animum requiescere fecit ab ira contra humanum genus, ob peccatum concepta, eumque valde anidum humanæ salutis non aliter recreauit quam solet frigus niueum reficere æstu laborantes. Similiter & Christus totaque Trinitas, cum valde semper desideret hominum salutem, & ob eā emittat quotidie legatos, suos scilicet prædicatores, latatur plurimum (vt de Deo humano more loquamur) ac veluti completo suo desiderio reficitur, cum illi fideliter obeunt suam legationem. Quod satis indicat Euangelica parabola, cum cuidam dicitur: Euge serue bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis supra multa te constituam, Intra in gaudium domini tui.

Mat. 25.

14 Nubes & ventus & pluuia non sequentes vir gloriosus & promissa non complens.

SICVT superior sententia, pulchra similitudine ostendit cui similis sit, qui quod faciendum suscepit, fideliter adimplet satisfaciens alterius desiderio: ita iam è cōtrario nō minus pulchra similitudine ostenditur, cui similis sit, qui quod promittit non præstat. Vir (inquit) gloriosus, hoc est, qui gloriatur se quædam facturum, & promissa non complēs, est velut nubes & ventus quos pluuia non sequuntur, quia nubes & ventus promittere se

rē pluuiam solent, eisque visis pluuiam expectare solent homines. Sicut ergo nubes & ventus, spe de se data fallunt homines, cum non sequitur pluuia, maximè cum auide desideratur, ad æstus refrigerium, & terræ fertilitatem sicque homines maiori afficiunt postea tristitia ac molestia: ita & qui multa promittit, quod deinde non præstat cum expectatione sua homines frustretur, molestiam duplicem eis ingerit, cum & expectare eos fecerit, & datæ expectationi nō satisfaciatur. Et bene quidem vir gloriosus in verbis & promissis suis comparatur nubibus & vento, quod nubes res sint altæ, & ventus res videatur maximè inanis, & nihili ac instabilis, vt significetur illius superbia, & ventosa inanitas, atque inconstātia. Ad hæc enim insinuanda res illæ, maximè conueniūt. Cæterum iuxta mysticum sensum cōpetit hæc sententia in eos qui magnam sanctimoniam præ se ferunt exterius, cum nihil minus præsentent, vt pote in hypocritas. Item in cōcionatores, qui cum bene multa loquantur, malè viuunt, de quibus Apostolus: Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autē eius abnegantes.

1 Tim. 3.

15 Patientia lenietur princeps, & lingua mollis confringet duritiem.

IVXTA nostram lectionem prior pars significare videtur principis iram mitigandam, per patientem tolerantiam malorum, quæ ab eo irrogantur, quemadmodum exponunt Lyra & Beda. Patientia lenietur princeps, inquit Lyra, sicut rex Nabuchodonosor fuit lenitus patientia trium puerorum projectorum in caminum ignis ardentis. Et Beda: Quamuis, inquit, dominum peccando offendisti, potes tamen eius mereri clemētiā, si aduersa, que pro peccatis irrogantur, patienter pertuleris. Verum sciendum hic rursus Hebræis non esse patientiam, vt accipitur pro tolerantia malorum, sed longitudinem ad iram, quæ admodum & Græca habent *μακροθυμία*, hoc est, longanimitate. Et potest referri hoc ad longanimitatē principis vt significetur principis irā leniendā p suam longanimitatē, hoc est, si nō mox præceps sit ad vltionē, sed tardus sit ad eam. Dū enim irā pertrahit, & non statim punit, frequēter per ipsam dilationē sedatur furor. Vnde cū Theodosius Imperator nimis festinus ad vindictam, in ciuitatem Thessalonicā grauius sæuisset, accepit ab Ambrosio legē huic sententiæ conuenientem, nempe vt non nisi post aliquot dies sententia principis lata executioni mandaretur, vt videre est Histor. Tripart. lib. 7. cap. 30. & apud Theodoretum lib. 5. cap. 18. Secundum hunc intellectum (quem & nostræ lectio recipit, siquidem sæpe patientia in Bibliis accipitur pro longanimitate, & patiens pro longanimi, vt supra dictum est) hac sententia Sapiens, & principes monet, & subditos. Et priori quidē parte principes monent ne profiliant ad vltiones, subditos verò, vt verbis dulcibus, & benignis principum frangant furorem ac rigiditatem. Quod si vtramque partem ad eisdem referre placeat, vt magis faciendum videtur, prior pars intelligenda est significare, principis iram leniendam

patientia, & longanimitate, vel mansuetudine subditorum, nimirum si ipsum seuerè oburgantem, & corripientem silentio ferat, nec contra mulsent, iracundiam aliquam aut indignationem ostendendo, vt duo indicetur hac sententia, quibus ira principis sit mitiganda, patientia scilicet, vel longanimitas, & sermo blandus, qui per linguam mollem significatur. Vbi aduertenda iucunda allusio inter molle, & durum, cum lingua mollis, & quæ nihil habet duritiei dicitur contractura duritiæ, aut vt iucundius habent hebræa ossa, per quæ tamen nihil aliud significatur, quam vt verit noster durities. Sed pulchrè lingua mollis quæ non habet ossa contra naturæ ordinem dicitur fractura ossa. Verum esse quod hic dicitur de lingua molli, patet in Abigail, quæ dulci sermone sedauit ac fregit furorem Dauidis, quantumuis firmo animo decreuisset, imò iurasset perdere domum Nabal. Vt autè hæc sententia locum habet in principibus terrenis, ita multo magis in cœlesti principe, cuius ira lenitur, non tantum patienti aduersorum tolerantia, quæ peccatis debentur, sed etiam longanimi gratiæ & benignitatis eius expectatione sine murmuratione. Item humilii supplicatione, & blanda oratione, qua veniã quis deprecetur. Durissima enim est sententia lata in peccatores, iuxta parabolam Evangelicam, de seruo qui cum deberet decem milia talentorum, iussus est vanaudari cum vxore & filiis. Sed hanc sententiam mitigauit lingua mollis, quæ dicit: Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi. Sequitur enim. Misertus autem dominus, omne debitum dimisit ei.

15 Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne forte satiatus euomas illud.

GENERALI hac sententia parabolica, quæ ad varia applicari potest, significatur in genere, quod quemadmodum mel, quod admodum dulce est, mediocriter sumendum est, vt sit salubre, quia si quis nimium ex eo comedat, in nauisam vertitur, vtriculum soluit, & vomitum prouocat, quo perit mel comestum, & pœna incurritur: ita quæcunque delectabilia siue corporis siue animi bona moderate sumenda sunt, quia nisi modus adhibeatur, quæ per se bona sunt, non solum bona esse desinent, sed & noxia efficiuntur. Id primum obseruare licet, in voluptatibus corporis, quibus cui frui datû fuerit, si vltra modum indulserit, non contentus eo quod naturæ satis est, & perceptam perdet voluptatem, & nocuum ac læsionem ex intemperantia & immodico voluptatum vsu sentiet. Itidè in sapientiæ perceptione, quæ animæ nõ modicam affert voluptatem, vnde ad eam superius sub similitudine mellis Sapiens inuitauit, dicens comede fili mi mel, quia bonum est, sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ. Et mox postea simili comparatione ad modum in cognitione seruandum adhortans. Sicut qui mel, inquit, comedit multum, nõ est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis opprimetur à gloria, vt videri possit hac sententia peculiariter exigere voluisse, modum in percipiendâ sapien-

tia seruandum. Iucunda enim est, & suavis hominibus diuinorum eloquiorum lectio, & meditatio, is potissimû qui contèptis huius mundi bonis ad alteram vitam anhelant, ita vt dixerit Propheta, Quam dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et tamè qui ex scripturarum dulcedine plus præsumunt quam valent concoquere, volentes sapere plus quam oportet, & nolentes sapere ad sobrietatem, frequenter etiam quæ bene intellexerunt amittunt, excidentes à recta fide, seseque variis malis animi, & corporis involucentes, vt experientia multa docet. Recte enim cecinit Marialis. Quisquis plus iusto non sapit, ille sapit. Et Cicero lib. 2. Tuscul. Neoptolemum apud Ennium ait dicere necesse sibi esse philosophari, sed paucis. Nam omnino haud placere. Pulchrè autem Beda insinuat singulariter per mel designari dulcedinem cœlestis sapientiæ, quod hæc spiritualium patrum officio quasi prudentissimarum apud labore, hominibus ministratur. Deprehenditur tamen & tertio veritas huius generalis sententiæ in dulcedine amicitia, & consuetudinis amicorum, in qua si modus non tenetur peribit dulcedo, & in amaritudinem vertetur, quemadmodum sequenti significatur versu, ob quem peculiariter quidam hæc sententiam dictam volunt, coniungentes eam cum sequenti, quasi in ea sit huius parabolæ explicatio.

17 Subtrahere pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te.

PRO subtrahere Hebraica dictio וּפְרָאָהוּ proprie significat pretiosum fac, hoc est, rarum. Nam Hebraica phrasi pretiosum, ponitur pro raro, vt patet 1. Reg. 3. vbi dicitur quod sermo domini erat pretiosus in diebus illis. Omne enim rarum, carum, & cõtra quæ quotidiana sunt, facillè vilescunt. Vnde Septuaginta habent ἀσύνωρον εὐδαιμονία, id est, raro induc pedem tuum ad amicum tuum. Non ergo monet vt quis omnino subtrahat pedem suum à domo proximi sui, hoc est, vt eam nõ ingrediatur, sed sic vt ne nimis frequenter eam adeat, ne conuersationis frequentia ingerat amico satietatem, & satietas fastidium, vt ferè in omnibus rebus. Vnde in Ecclesiastico monet Sapiens: Aduocatus à potentiore, discede, ex hoc enim magis te aduocabit. Pulchrè autem hac sententia sicut & superiori insinuat, quam sit omnium rerum excessus iniucundus, & noxius, iuxta illud: Amarum est quicquid nimium est, mel quoque si nimium est. Cum enim nihil sit iucundius amicitia ipsa, & in ea ipse amicorum congressus, & fida colloquia sint dulcissima, tamen etiã harum rerum contingit esse satietatem, quæ fastidium parit, & tandem etiam odium rerum amicissimarum. Bene ergo monuit Marialis, coincidens cum hac sententia: Nulli te facias nimis sodalem. Gaudebis minus, & minus dolebis. Cæterum sub frequentatione domus, parabolicè oportet eam intelligere omnem nimiam familiaritatem, quia vt habet prouerbiũ vulgare, Nimia familiaritas parit contemptum. Item quantum importunam apud

10an. 15.

apud amicos audaciam, ne scilicet amicitia prætextu, amicorum rebus abutamur, eorum quæ opera, ne ex amicis nobis iniuste constituamus. Mysticè domus amici nostri, est Ecclesia Christi, qui dixit. Vos amici mei estis. Ad hanc importunus accedit, qui sacram Domini mensam in Ecclesia cum nimia frequentat fiducia, illotis pedibus, hoc est, purgatis parum affectibus animi. Item qui ad quamcũque functionem ecclesiasticam properant, non preciosis pedibus iuxta Hebraicum, hoc est, non puris affectibus. Quales omnes à Domino fastiditi, ex amicis facile fient inimici.

18 Iaculum & gladius, & sagitta acuta homo, qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.

VT insinuet magnitudinem criminis falsi testis, comparat eum his rebus, quibus mors homini infertur. Et apud Hebræos quidem tres diuersæ res explicantur. Nam pro iaculo, illis est יָרֵיָא Mepits, quod malleum significat, p quo Septuaginta verterunt ὀπίσθοθεν, hoc est claua vel fustis. Itaque tria vtrobique ponuntur, quorum vno caput hominis solet contundi ac frangi. Secundo iugulum peti solet, & tertio cor transigi, vt significetur eum qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium perinde facere, ac si caput hominis malleo vel claua contunderet, gladio eum iugularet, aut denique sagitta cor transigeret. Tria autem hæc diuersos, & omnes penè modos comprehendunt, quibus homo homini nocet, vt annotat Caietanus. Malleus enim tundendo, gladius sciendo, sagitta acuta penetrando nocet, & occidit. Vnde significatur multiplex nocuumentum quod excipitur à falso testimonio. Nocet enim & personæ & famæ & rebus. Vt est siue tria diuersa exprimantur, siue tantum duo, vt apud nos, diuersa, significatur hac parabola & comparatiue (nam & hic, vt & alibi sæpè, particula similitudinis est intelligenda, vt sit sensus: Falsus testis est veluti iaculum & gladius) testem falsum grauius nocere, & nonnunquam lethaliter. Præterquam enim quod graui doloris vulnere animam hominis ferit, in extremis sepe rebus ac fama ipsa damnum infert, imò & vitam nonnunquam extinguit, dum in iudicio per prohibitum à se falsum testimonium auctor est mortis à iudice illatæ. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia, contra eos qui ad peruertendum alios, testimonii scripturarum & sanctorum patrum verisimilis in se, per falsum intellectum abutuntur, qui non minus scelerati sunt habendi, quã qui mortiferis instrumentis alium impetunt, vt qui vitam animæ, immisissis veluti iaculis menti, eripiunt, non in vno tantum homine, sed in tota sæpè aliqua communitate & regione.

19 Dens putridus & pes lassus, qui sperat super infidelium in die angustia & amittit pallium in die frigoris.

HEBRÆA habent, Dens cõfractus, & pes labens, fiducia præuaricatoris in die angustia. Et tertia pars apud Hebræos sequenti

iungitur sententiæ. Portò fiducia præuaricatoris dupliciter accipi potest. Aut pro spe quam habet peccator, qui legem Dei præuaricatur, quæ in tempore angustia inuenitur similis esse denti quo quis ad manducandum vt nõ potest, & pedi qui ineptus est ad ambulandum, quia sua eum tunc spes destituit, & frustratur, ac deprehenditur vane ipsum illi nixum fuisse. Aut accipi potest pro spe quam quis habet in aliquo præuaricatore, hoc est, infido homine, qui promissa fallit, & præuaricatur, quomodo noster accepit interpret, & omnes ferè interpretes intelligit. Elegantiùs autè ipsa fiducia quæ habetur in infideli, hoc est, infido homine, comparatur denti putrido vel contracto, & pedi lasso, quam is qui super illo sperat, cum significandum sit fiduciam talem, & ipsum in quo quis situs est, in tempore necessario hominem destituere, sicut dens talis & pes hominem in re necessaria destituit, nempe in manducatione & ambulatione. Bene tamen etiam iuxta nostram literam, is qui sperat super infideli comparatur denti putrido, & pedi lasso, quia talis per suam fiduciam non potest sibi in die angustia proficisci, sicut dens putridus & pes lassus suum non possunt facere, cum necesse est, officium. Vnde Beda eum qui in homine sperat denti, putrido, & pedi lasso comparari intelligit, quia qui in homine & nõ potius in Deo spem suam collocat, nec vitæ percipere cibum, nec ad hereditatem cœlestem poterit peruenire. Cum enim omnis homo sit mendax, & proinde infidelis aut infidus cui parum fidendum sit, intelligit Beda hic, fiduciam in homine generaliter prohiberi, omnemque in homine fiduciam inopinatè, comparari denti putrido, & pedi lasso, vt idem hic dicatur, quod apud Hieremiam: Maledictus qui ponit in homine spem suam, & ponit carnem brachium suum. Peculiariter tamen prohibetur hic fiducia in eum qui fallere solet, & præuaricari patet. In quem qui sperat comparatur, iuxta nostram sententiam, ei qui amittit pallium in die frigoris, quia sicut is tunc veste destituitur, cum maxime opus est, ita ille se auxilio, & protectione sentit destitutum cum maxime illis indiget, nempe in tempore angustia. Iuxta Bedam mysticè amittit pallium in die frigoris, qui non in Deo sperat, sed in homine, quia etiam nunc in serenitate vitæ præsentis, habitu religionis videtur indutus, vbi tamen distinctio iusti iudicij ingruerit, nudus ab omni ornatu iustitiæ patebit.

20 Acetum in nitro, qui cõtat carmina cordi pessimo.

HEBRÆA, quæ vltimam partem versus præcedentis huic annectunt, sic habet, Qui aufert vestem in die frigoris, acetum super nitrum, qui cantat carminibus super cor malum. Non enim Hebræis est per superlatiuum, cor pessimum, sed tantum cor malum, quod dupliciter accipi potest, aut scilicet pro corde afflictio, & misero, quomodo malitia accipitur pro miseria, cum dicit Dominus Sufficit dici malitia sua. Aut pro corde vitioso, ac scelerato, de quo noster interpret intellexisse videtur. Cæterum solidus huius versus intellectus,

Hier. 17.

Matt. 6.

intellectus, pendet ex intelligentia illius quod dicitur, Acetum in nitro, vel super nitrum. Notandum itaque ex Plinio lib. 31. cap. 18. nitrum non multum a sale distare, eodemque modo fieri quo sal, nisi quod sal conficiatur ex marinis aquis, sole eas in litore exiccante, & in petram durante, nitrum vero ex aquis pluuiabilibus, aut fluuiabilibus exiccatis sole in paludibus, quæ nitrariæ dicuntur. Id quod maxime prouenire dicitur in Ægypto. vnde & regio quædam Ægypti Nitria dicitur, à qua Beda Nitrum nomen accepisse putat, cum sit vocabulum Hebraicum, vt magis ab ipso regio nomen accepisse videatur. Hoc autem lauandis purgandisque vestibus conueniens esse videtur ex Hierem. 2. Hierem. cap. cum dicitur: Si ablueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam Borith, maculata es in iniquitate tua coram me. Itaque Pagninus ex sententia Rabbi Dauid putat nitrum esse alumen, quo lana dealbatur, aut saponem quo vestes mundantur. Nam & Græci putant *νίτρον* dici à *νίτρον* & *νίτρον*, quod est abluere & tergere, eo quod abluendi, purgandique habeat facultatem, cum potius sit dictio Hebraica. Nā Hebræi *נִיטְרוֹ* Nether dicunt. Caietanus saponem significari intelligit, experientiaque se dicit edoctum, vestes sapone non mundari, si acetum ei addatur, sed magis maculari. Hæc si vera sunt, & per malum cor intelligatur cor afflictum, significat parabola, quod quemadmodum ineptè & importune facit qui auferit aut sibi aut aliis vestes in die frigoris, cum id sit contra temporis exigentiam, & malum ea ratione conduplicet, & quemadmodum ineptè facit, & inconuenienter, qui nitro quod assumitur ad lauandum & purgandum vestes, acetum addit, cum aqua addenda sit, non acetum: quod si addatur, non solum non mundabit vestes, sed etiam magis maculabit: ita incommode facit, qui afflicto cordi accinit carmina lætitiæ. Non enim ea ratione tollit mœrorem, sed etiam auget, mitigaturus illum, si cum mœrente etiam mœreret. Musica enim in luctu importuna narratio, vt dicitur in Ecclesiast. Vnde Paulus monet gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Similis erit sensus, si per cor malum intelligatur cor vitiosum & sceleratum. Secundum quem sensum, per cantantem carmina intelligitur, qui scripturæ sacræ suauia dicta homini proponit, & sanctæ prædicationis dulcedine suadet salutaria, Quod qui facit apud hominem peruersum & obstinati cordis, perinde facit ac si acetum nitro superfunderet, quia malitiam eius non tollit, sed auget. Beda indicat acetum nitro superfusum efficere vt nitrum protinus ebulliat, nitrumque aceto perfusum crepitare & fumare sicut calx viua aqua perfusa. Itaque sic explicat hanc parabolam, Acetum in nitro, qui cætat carmina, &c. Acetum quippe si mittatur in nitrum, protinus ebullit, & peruersa mœs, quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur, de corruptione fit deterior, & inde in murmurationis iniquitatem succeditur, vnde debuit ab iniquitate compesci. Hæc ille. Verum an nitrum aceto accedente prædictas habeat conditiones nullo certo auctore aut testimonio probari potest, imò contra ex Plinio satis con-

stat acetum nitro superadditum, non tollere eius vim & acrimoniam, sed augere. Is enim author est, in plerisque acris remediis acetum addi nitro. Proinde simplicius fuerit intelligere, hic significatum cor malum, carmine exacerbari, sicut nitrum aceto redditur asperius & acrius, Quia enim videbatur dulcedine carminum cor malum leniri debere & sanari, contra ostenditur pulchra comparatione potius ea re peius fieri. Quod quomodo verum sit, siue de corde afflicto, siue de scelera to accipiatur ex superioribus patet. Itaque non fit hic mentio nitri, quatenus eius ad lotiones vsus est, vt apud Hieremiam, sed quatenus eius vsus est ad medicinas.

21. Sicut tinea vestimento & vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi.

SENTENTIA hæc cum non fit in Hebræo, desumpta est ex Græcis, vbi eodem modo reperitur, quo eam legimus. Et pulchre in ea, tristitia tineæ & vermi comparatur. Quem admodum enim tinea vestimentum, & vermis lignum sensim arrodit, & tandem penitus consumit, ita similiter tristitia cor hominis sensim rodendo & torquendo, perdit eadem cor ipsum, ac vitam hominis in corde sitam. Nam vt supra dictum est, Spiritus tristis exiccet ossa. Et quemadmodum tinea in ipsa veste, ac ex ipsa generatur similiter vermis in ligno, & ex ipso, ita tristitia non nisi in corde hominis generatur ibique nutritur ac suum fomentum recipit. D. Augusti. lib. 21. de ciuit. Dei cap. 9. sic citat hanc sententiam. Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mœror ex cruciat cor viri, ostendens ex hac sententia cum dicitur de damnatis, quod vermis eorum non moritur, rectè per vermem intelligi dolorem animam damnatorum cruciantem.

22. Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitierit, da ei aquam bibere.

23. Prunas enim congregabis super caput eius, & Dominus reddet tibi.

EVANGELICA planè est doctrina hæc, qua non solum diligendus, sed & iuuandus inimicus docetur, iuxta illud Christi, Benefacite iis qui vos oderunt, & illud veteris legis. Si occurreris boui inimici tui, aut asino erranti reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub onere, non pertransibis, sed subleuabis cum eo. Ita enim & hic præcipitur, vt inimicis egentibus cibum, & potum conferamus, quemadmodum Helizeus præcepit regi Israël, vt faceret hostibus suis Syriis, Pone (inquit) panem & aquam coram eis, vt comedat, & bibant, & vadant ad dominum suum. Vbi si cut nomine panis & aquæ, omnis cibus & potus hebraica phrasi designatur, ita & hic ne quis quia hic dicitur ciba illum panem (nā panem, additur hebræis) & da ei aquam bibere, simplicem panem & aquam tantum, in cibum & potum inimico tantum dandum putet. Vnde Septuaginta nomen panis & aquæ omiserunt tantum habentes ciba illum, & pota illum. Quos & secutus est per omnia D. Paulus citans hoc testimonium Rom. 12. Nam & habet sicut

sicut hic Septuaginta *πυρρον πυρρον, ενδραμα πυρρον*, id est, Hoc enim faciens carbones ignis congeres vel coaceruabis, cum hæbræis tantum sit. Quia prunas tu accipis vel incendis. Nam apud hebræos verbum est quod raro occurrit in scripturis, vt de eius significatione, non possit satis constare. Diuus Cyprianus lib. 3. ad Quirinum citat, carbones viuos superfundes in caput eius. Cæterum quo sub iuncta hic ratio probe intelligatur, notandum parum esse probabile, quemadmodum & Beda annotauit, sapientem hic loqui de prunis pœnarum, & incendij infernalis, vt indicetur hic ratio, qua quis se vlscisci possit de inimico suo, nempe quia per præstita illi beneficia, illum obstinatè persistentem in inimicitia grauiori supplicio obnoxium faciet apud Deum, quemadmodum quidam intelligunt Sic enim Paulus hæc verba non intellexisse satis patet ex eo quod sequitur: noli vinci à malo, sed vince in bono malum, Vt omittamus parum cōuenire scripturæ diuinæ, vt suggerat ideo benefacendum inimico, vt per exhibita beneficia perditionis ei materia subministraretur. Quod & ipse sapiens satis insinuat id se noluisse significare, cum subdit, Et dominus reddet tibi. Vnde patet, per congregare prunas super caput inimici significari collationem alicuius beneficii, quod dominus sit remuneraturus. Quo autem hæc locutio rectè intelligatur, notandum quod non dicat, hoc faciendo, prunas appones capiti eius, sed prunas congeres, vel vt habent significantius græca, coaceruabis super caput eius, quo significari videtur, prunas sic in aceruum magnum congerendas, vt earum vis caput hominis excedat & significetur homo totus calefaciendus à pedibus vsque ad caput. Si enim prunæ tantum in imo ponantur, non mox totus homo calefcit, sed si congerantur in altitudine mox totus calefcit. Significari ergo videtur hoc tropo loquendi, si quis inimico in sua necessitate subuenierit, maxime si non contentus sit vnicum impendisse beneficium, sed & esurienti cibum & sitienti insuper potum derit, futurum hac ratione, vt veluti prunis sic acernatim appositis, vt earum vis caput excedat, inimicus omni inimicitia deposita, & velut beneficiorum igne consumpta, totus accendatur in amorem eius quem prius oderat. Duplicem ergo sapiens asserit rationem, qua per suadeat benefacere inimico, quod hoc difficile videatur hominibus. Prima, quia benefaciedo inimico, pio quodam modo se vindicat de inimico suo, vt quem totum comburat, & omnino alium esse faciat, cum sic igne quodam amoris accendens, vt agnoscere cogatur se iniuste hostilem gerere animum cogaturque facti sui pœnitere, ac omnino velle insectum esse, quod iniquè à se commissum est in benefactorem suum. Quam enim pœnam videri posset quis maiorem infligere inimico suo, quam igne illum succendere? Quæ maior vindicta, quam efficere, vt qui odit mutet voluntatem, iniustitiam agnoscat, factique ex animo pœniteat? Demonstratum est istud in Saule, cum semel & iterum incidisset in manus Dauidis, & ab eo non occideretur sicut potuisset. Hanc vincendi rationem etiam Vale-

rius in Cicerone collaudauit, subiciens: Speciosius aliquando iniuriæ beneficiis vincuntur quam mutui odij pertinacia pensantur, Lib. 4. cap. 2. Secunda ratio est, quia hoc ipsum quod inimico per piam quandam vltionem impendis, ipse dominus remunerabitur abundè, vt beneficium illud nos sis sine lucro tuo perditurus, etiam si non remuneret inimicus vel is agnoscere nolit. Tria ergo bona reportabis, vltoriam de hoste tuo, lucrum proximi tui, præmium à domino tuo. Sic & Saul postquam ex beneficio Dauid agnouit culpam suam, & dicens: Iustior tu es, quam ego, tu enim tribuisti mihi bona: ego autem reddidi tibi mala, subiecit: Sed dominus reddat tibi vicissitudinem hanc pro eo quod operatus es in me.

24. Ventus aquilo dissipat pluuias, & facies tristis linguam detrahentem.

APUD hebræos duplex esse potest huius sententiæ sensus propter æquiuocationem verbi hebraici, pro quo noster vertit dissipat, quod & Lyra indicat, & Caietanus. Nam teste Pagnino etiam hebræi quidam hoc loco accipiunt illud positum pro fugare, & prohibere, quod significatum sequutus noster in terpres vertit dissipat pluuias, pro eo quod est prohibet pluuias dissipando nubes. Id autem experientia docet quod ventus aquilonaris apud nos dissipat nubes, & proinde prohibet pluuias, quemadmodum & experientia docet, qui inter detractiones, tristi vultu ostendit sibi eas non placere, cessare eas facit, quia vt quidam vir Dei, quemadmodum meminit Beda, rectè dixit: discit non libenter dicere, quod didicerit non libenter audiri. Vnde ecclesiastes. Per tristitiā inquit vultus animus corrigitur delinquentis. Proinde indicat hæc sententia, qua ratione quis modestè & sine seuera increpatione detractionibus, finem imponere possit. Et bene quidem facies tristis vento comparatur aquilonari, quod is horripit sit asper, inamœnus & siccus, quemadmodum contra auster iucundus est, gratus & humidus cui similis est vultus serenus & iucundus, quæ si quis detrahenti exhibet, detractiones fouebit, magisque excitabit, cum contra profluuium detractionis vultus asper & tristis excitet & sistat. Pluuia enim similis est libera verborum detrahentis profusio. Alij verbum Hebraicum *חֹלֵל* Cholel, hic positum accipiunt pro creare & formare, in quo significato frequenter ponitur in scripturis. Vnde Rabbi Dauid teste Pagnino contrarium sensum hic vertit, nempe Vetus aquilo creabit vel formabit pluuias, quam versionem Lyra etiam ascribit suo Rabbi Salomoni. Et cum obiicitur, quod huic sensui videtur esse contraria experientia, respondet quod quemadmodum ventus Australis generat pluuias, versus partes aquilonares, ita Aquilonaris versus partes meridionales, vt habet Aristoteles 2. Meteor. quia versus eas propellit, nubes. Versus meridiem autem vergit Iudæa, vt si illud verum est, non mirum sit sapientem in Iudæa dixisse, ventum Aquilonarem generare pluuias. Iuxta hunc sensum, sequentem partem sic vertunt, & faciem

Eccle. 15. Rom. 12.

Math. 5. Exod. 13.

4. Reg. 6.

2. Reg. 24.

ciem tristem lingua detrahens, scilicet generat in homine videlicet pio & sapiente. Et bene sane constat comparatio inter ventum aquilonarem & linguam detrahentem, ac rursus inter pluias & faciem tristem, quod sicut aquilo, ita & detractio horrida sit & inaequalis per sese. Et sicut pluuia per sese tristes sunt, & non serenum caelum praebet: ita & facies tristis nubilosa dicitur nec serena. Secuti sunt hanc verbi significationem Septuaginta qui habent ἀνεμος ὁ βορρῆος ὁ ἄνατος ἢ ὁ ἀνατολῆς, ὁ ἀνατολῆς, hoc est, Ventus Boreas excitat nubes, facies autem inuerecunda linguam irritat, hoc est, homo perfricta fronte prouocat hominum linguas contra se.

25 Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa & in domo communi.

SUPERIVS habita est, & exposita haec sententia cap. 21. proinde non est quod hic peculiariter annotetur.

26 Aqua frigida anima sitienti & nuntius bonus de terra longinqua.

HEBRAEIS est, auditus bonus, sicut & Graecis ἀκούω ἀγαθόν, hoc est, annunciatio bona, sed sensus eodem recidit. Est autem comparatio inter aquam frigidam respectu animae, hoc est, hominis sitientis, vel lassae, ut habent Hebraei, & nuntium bonum venientem de terra longinqua, quae proinde per subauditionem particulae similitudinis est explicanda. Sicut est aqua frigida animae sitienti, ita est nuntius bonus veniens de terra longinqua, quam comparationem expresserunt Graeci, quae habent. Sicut aqua frigida animae sitienti gratia est vel amica, sic annunciatio bona ex terra longinqua. Sicut enim aqua frigida hominem praesens lassitudine, & siti valde anhelantem ad aquam & propemodum deficientem refrigerat, recreat & restituit, viresque reparat: ita nuntius bonus ex terra longinqua rediens eum qui diu ipsum expectauit, & praesens expectatione iam delassatus est, ac praesens timore deficientis propemodum, mire delectat, ac veluti praebito potu, eius desiderio cum voluptate satisfacit collapsas animi vires restituens. Quod non omni nuncio bono hic tribuitur sed ei potissimum, qui aduenit ex terra longinqua, quia ut talis & diutius & cum maiori anxietate expectatus est: ita reuersus cum maiori laetitia & auditate auditur & recipitur. Non dissimilis est haec parabola ei quam supra habuimus hoc capite. Sicut frigus nimis &c. Caeterum conuenienter haec Christo adaptari potest, qui tanquam nuntius, a patre in hunc modum missus, est sommo caelorum est regione illa longinqua, in quam iam rursus profectus est peregre, bona illa sua eum gelij praedicatione inaudita eatenus, sed diu desiderata, mentes piorum per vniuersum orbem misericenter reficit & oblectauit omnem ipsum sitim restringens eorum, scilicet, qui cum Propheta dixerunt: Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. Quod & vsque in finem seculi, angelus quisque bonus a Deo ad

Psal. 42.

consolationem & confortationem a caelo ad pios missus, praestare non desinit, cum vel in tentationibus pij ab angelis confortantur, vel ab iis ex hoc seculo educti in requiem supernae felicitatis post longa desideria deducuntur, ut de iis recte dici possit, quod tales boni nuntij de terra longinqua ad nos venientes, sint piis veluti aqua frigida animae sitientis.

26 Fons turbatus pede, & vena corrupta, iustus cadens coram impio.

PER fontem, & venam idem significat. Non enim de vena corporis humani, sed magis de vena aquarum sermo est, sicut & supra praesens, cum dicitur cap. 10. Vena vitae os iusti. Fons natura sua lymphidissimus, iucundissimus, & vtilissimus lymphiditatem suam, gratiam, & vtilitatem perdit dum conculcatur, & turbatur pede, ita ut puluis & lutum exciteur aut dum alias corrumpitur, iniectione seu admixtione aliquarum sordium, aut obturatione venae, ita ut aut non reddat aquam, aut non copiosam nec lymphidam. Huic comparatur iustus cadens coram impio. Quod varie intelligi potest. Primum de lapsu iusti in peccatum in conspectu impij, quemadmodum intelligit Lyranus. Cum enim vidente impio, in peccatum aliquod prolabitur, mox impius ex illo lapsu famam iusti denigrat, peccatum exaggerando, efficiturque iustus velut fons turbatus, quia gratiam suam perdit, & commoditatem. Aliter melius intelligitur de lapsu pij, qui fit per ipsum impium. Quod rursus dupliciter accipi potest. Aut scilicet de lapsu misericordem quem propter virtutem suam, iustus patitur ab impio ipsum persequente, & in malum aliquod miseriae deiciente, ut iustus cadens coram impio, sit iustus ab impio deiectus in aliquam calamitatem, quemadmodum fuit Ioannes Baptista captus ab Herode, & in carcerem coniectus. Talis enim iustus cum impeditur a cursu suae virtutis & doctrinae, veluti fons est alterius impietate turbatus & corruptus, qui non potest aquis salutaris doctrinae, bonorumque exemplorum populum potare: Aut potius de lapsu vitioso, peccati, ad quod iustus inclinatur, vel in quod cadit ex terrore impij aut propter gratiam impij, dum propter impium cessat a doctrinae puritate, aut virtutis integritate, ei ad blandiendo, aut non damnao sicut deberet eius impietatem, aut quo modolibet ei cedendo. Talis enim efficitur velut fons turbatus suo & impij vitio, ut iam non reddat lymphidam illam doctrinam & virtutis aquam, quam prius de se diffuderat. Quod sane malum hodie frequenter accidere videmus, cum videre est plerosque, qui prius recte docebant, & vivebant postea ab impiis vel perterritos vel persuasos tacere, & a virtute cessare, aut etiam bona & salubre doctrinam in errores, virtute in impietate commutare, fonte conculcato pedibus lutosus, hoc est, terrenis affectibus. Generaliter iustus cadit coram impio, quando diaboli suggestionibus cedit, & ab illo se superari permittit, quod hoc vnicuique semper petit, ut iustus coram se cadat, ac se adoret, quemadmodum ostendit, cum dominum tetans dixit: Haec omnia tibi dabo, si caedes adoraueris me. Matt. 4.

28 Sicut

28 Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum, sic qui seruator est maiestatis, opprimetur a gloria.

IN Hebraeis secunda pars valde obscura est, nec prima facie videtur habere posse conuenientem aliquem sensum. Nam ad verbum est, Et inuestigatio gloriae ipsorum, gloria scilicet est, quod non solum videtur conuenire cum nostra versione, sed neque cum priori parte nec sensum aliquem habere, cum relationum ipsorum non habeat ad quod referatur. Proinde pro צביון צביון Cebodam, quod sonat gloriam ipsorum, videtur legendum mutato puncto Cebodim, ut sit sensus, scrutari gloriam gloriae. Et repetendam aliqui volunt negationem ex priori parte, quemadmodum fit aliquando apud Hebraeos, ut sit sensus: Scrutari gloriam, non est gloria, sicut non est bonum comedere mel multum. Alij comparationem intelligunt consistere inter dissimilia. Rursus quidam non gloriam significari putant per dictionem צביון Cebod, sed grauitatem. Nam & hoc dictio significat, ut sit sensus: Scrutari grauiam, hoc est, res graues & intellectu difficiles, vel gloriosas, grauitas est, vel graue est, hoc est, res ea deprimunt hominem & obruunt. Et sic idem erit sensus cum eo quem noster reddidit interpretis, qui ad vtrumque nominis significationem videtur respexisse, dum vertit, opprimetur a gloria, Quae versio claram & vtilissimam continet sententiam, docens, quod quemadmodum mel rem per se optimam & suauissimam sumere bonum est, si autem in sumendo modus non seruetur, perniciem adfert cruciatum, scilicet, rupturam & mortem (mel enim celerrime vertitur in rubram bilem, quare qui auidius vsus sunt melle, saepe periculose inflammantur) ita quamuis per se bonum sit, & iucundum maiestatem ipsam diuinam, & cuiusvis rei praeclearissimam siue in scripturis siue alibi cognitionem degustare: tamen eam supra modum naturae aut intellectui conuenientem perscrutari, sua claritate hominem opprimit & grauat, in stultitiam, amentiam & errores ipsum praecipitando, non secus quam solis claritas, directe ipsam insipientem hominem excacat, quae alioqui reficit & illuminat. Vnde bene monet Sapiens alius: Altiora te ne quaesieris & fortiora te ne scrutatus fueris, sed quae praecipit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Plurima enim supra sensum hominis ostensa sunt tibi. Multos enim supplantauit suspicio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.

Eccles. 3

29 Sicut vrbs patens & absque murorum ambitu, ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.

HEBRAEA habent breuius & plenius, Vrbs dirupta est sine muro, vir cui non est prohibitio spiritui eius. Non enim fit mentio de loquendo, sed comparatur vrbi diruptae, vel, quod idem est patenti, homo cuius spiritus, hoc est animus, vel affectus nullo retinaculo cohibetur. Quod de quouis affectu vel appetitu intelligi potest, tam eo qui est ad quiduis faciendum, quam eo qui est ad loquendum

ut significetur homo qui laxat animo suo habenas, nec eum a prauis suis concupiscentiis cohibet, muro timoris vel amoris Dei. Talis enim recte ciuitati diruptae, patenti ac muro destitutae comparatur, quia sicut ex huiusmodi ciuitate multa nimis libere prodeunt, cum sua nonnunquam pernicie, imò & ipsius aliquando totius ciuitatis, quam quadoque produnt, & sicut huiusmodi ciuitas facile patet hostium incursum, ita ab huiusmodi homine multa prodeunt, multa committuntur, & sunt per nimiam libertatem, quam sibi indulget, quae ipsi sunt noxia. Estque talis expositus suis hostibus, daemionibus scilicet & impiis quibusque, qui ea ratione eum facile sibi subiugare, & ad suam ipsam trahere voluntate possunt. Sicut contra, qui veluti vallo timoris Dei, & retinaculo rectae rationis suos affectus cohibet, veluti ciuitas est bene murata, ut ex qua non liberè progrediatur actiones, nec in qua facile pateat hostium incursum. Sunt tamē qui per spiritum, iram potissimum quae difficilè cohibetur significatam intelligunt, sicut & ille praecipue significatur cum dicitur cap. 16. Qui dominatur animo suo, melior est expugnatore vrbum: quia praecedit, Melior est patiens, hoc est, longanimis & mansuetus viro forti. Ira autem si non cohibeatur erumpit saepe in multa noxia, ac inimicorum infestationi quam maximè reddit hominem opportunitum. Interpretis noster peculiariter accipit spiritum, pro loquendi libidine & intemperantia a qua difficillimè omnino est abstinere, proinde de adiecit in loquendo. Dicitur enim postea cap. 29. Totum spiritum suum profert stultus. Et certe qui adeo est intemperantis linguae vel animi, ut sine retinaculo rationis quiduis vbiq; dicat, bene singulariter ciuitati diruptae, patenti, & muris carenti assimilatur, quod in eo nullum lateat secretum, sed quouis nimia libertate a cordis ciuitate profundantur, cum maximo saepe hominis detrimeto, quodque talis eorum qui nocere volunt, iniuriae facile pateat, & obnoxius sit, ut qui suis ipsius verbis capiatur & inuoluatur. Monet ergo prouerbum vnumquemque debere se reputare, velut ciuitatem quandam, cui multi insidiantur, ac proinde quibusdam retinaculis ac veluti muris, omnes animi motus & affectiones, ac potissimum linguam cohibenda, tum ne ex homine prodeant quae non debent, tum ne egrediantur qui admitti non debent, & quos non conuenit nobis dominari.

CAPVT XXVI.

1 Quomodo nix in aestate, & pluuia in messe, sic in decens est stulto gloria.

MONET prouerbum, gloriam & honorem, qui solum debetur sapientibus & iustis, ut qui sit praemium sapientiae, & virtutis, non esse tribuendum stulto, sub quibus mali omnes & improbi comprehenduntur, eo quod id sit indecens non aliter quam nix aestati, & pluuia messi. In decens autem est, primum quia est praeter eorum rerum ordinem, qui requirit ut in aestate sit calor, & in messe sit siccitas. Ita & praeter natu-

ter natu-

COMMENTARIA IN

damna multiplicia percipit ex imprudenti & iniqua stulti legati actione & verborum relatione. Itaque bibere iniquitatem, vel ut alij melius vertunt, bibere damnum (Nam utrunque dictio Hebraica significat, & eodem recidit) est fatiari ac repleri malo, quomodo Job 21. dicitur de furorē omnipotentis bibet. Et c. 34. dicitur bibit subfannationem quasi aquā, pro eo quod est ab omnibus malè audit & subfannatur. Qui ergo mittit verba ad aliquem deferenda per imprudentem & ignominia se afficit, quasi esset claudus pedibus, & damno se afficit, ac quasi iniquitate alterius, & damno plurimo repletur. Aut qui vitur legatione imprudētis dicitur claudus pedibus, quia impedit negotiorum suorum progressum, & perinde se habet ac si se faceret claudum, & ineptum ad eundem, quia quod per illum male gestum est, & peccatum ipse postea corrigere per sese non poterit. Itaque quasi seipsum priuat potestate eundi ad tractandum suum negotium. Hebræa enim habent pro claudis pedibus, Succidit pedes, sibi scilicet, hoc est, perinde se habet, ac si sibi pedes succideret, quia se magno damno afficit suāque negotia perplexa reddit & se priuat potestate eundi per sese, ad corrigendum quod male transactum est. Ita enim frequenter imprudentes legati negotium inuoluunt, ut restitui nō possit. Monet ergo prouerbium videndum diligenter cui res seriās committas. Quod si in quavis alia re curandum est, maximè seruandum est iis, qui verba Euangelicæ prædicationis mittunt disseminanda in populum, & negocia aliqua ecclesiastica, per legatos peragere coguntur. Nam si hæc imprudentibus, & potissimū hæreticis commiserint, tanquam claudis non facilè poterunt imposterum per sese corrigere quod peccatum est, & de iniquitate eorum bibēt, pœnas cū eis daturi quos miserūt.

7 Quomodo pulchras frustra habet claudus tibias, sic indecens est in ore stultorum parabola.

CVM variè hæc sententia vertatur, & intelligatur in Hebræis, satis tamen constat sic potissimum verti posse. Tollite tibias a claudis; & parabolam in ore stultorum, per imperatiuum scilicet, quomodo & Septuaginta verterunt, ut sit sensus: Quemadmodum tibiarum non conueniunt claudis, ita nec parabola stulto, quem sensum secutus est noster interpres, qui verbis quibusdam additis, sensum potius expressit quàm verba. Et significatur, quod quemadmodum claudus, etiam si tibias habeat, easque pulchras, non potest tamen eis bene uti, idcoque ex hac parte frustra habet pulchritudinem tibiaram, cum ea potissimum consistat in illarum pulchro & decenti vsu: ita prouerbialis aliquis sermo, ac sententia quavis, sapientiæ plena, non conuenit nec decet in ore stultorū, quia quavis per sese pulchra sit & bona, non possunt tamen illi ea rectè uti. Deinde quemadmodum pulchræ tibiarum, non adferunt ornamentum claudis, eo quod eis bene uti non potest: ita nec parcemia & doctrina adferunt honorem stulto, qui inconcinnè & ineptè eis vitur non bene & opportune applicado. Postremò quemadmodum

claudus, etiam si pulchras habeat tibias, tamè inæqualiter ambulat, quod vna tibia alteri in longitudine non respōdat: ita etiam si in ore stultorū sit prudens aliquis sermo, tamen cū aliis eorum verbis ac factis non consentit, sed velut inæqualibus tibiis ambulat, dum quædam rectè, quædam ineptè dicūt. Dicit potest hæc sententia contra eos in quorum ore semper est Euangelium, quique illud ex officio aliis prædicant, cum improbæ sint vitæ, quales omnes, Sapiens stultos vocat. Sancta enim hæc prædicatio illis indecens est, ut qui ea nec ornentur, nec eandem ornent in æqualitate dictorum & factorum dehonestant, quantum in se est, omnino claudis similes, qui pulchras quidem habent tibias, sed eis non pulchrè incedunt. Claudicant enim & illi in duas partes, dum ore Deum, vita mundum prædicant.

8 Sicut qui lapidem mittit in aceruum Mercurij, ita qui tribuit incipienti honorem.

PRO eo quod noster vertit, aceruum Mercurij, Hebræis vnica dictio est מַרְכָּוִי מַרְגָּמָה Margama, quæ propriè significat congregationē vel aceruum lapidum à verbo מַרְגָּמָה Margam, quod lapidare, vel lapidibus obruere significat. Secundum hæc significationem, quidam hunc locum sic intelligunt, Sicut qui proicit lapidem aliquem preciosum in aceruum aliquem communium lapidum: ita facit qui tribuit insipienti honorem, quia sicut ille facit contra decorum, ita & iste, cum honor solis debeatur sapientibus, ut supra dictum est in primo versu. Et sicut in aceruo lapidum communium perit precium, & bonitas lapidis preciosi, ita perit inter vitia stulto attributus honor. Alij dictionem Hebræicam intelligunt significare fundam. Sic enim accepit Chaldeus Paraphrastes, & Septuaginta qui habent σκαδὸν, id est, funda, ut sit sensus: Sicut qui ligat lapidem in funda: cuius versionis etiam Lyranus meminit. Et tunc significatur quod sicut, qui ligat lapidem in funda ut proiciatur, & pereat, ita qui stulto honore tribuit rem facit mox perituram in eo, nec diu in eo permāsuram. Rursum sunt inter Hebræos, qui dictionem Margema putent hic significare purpuram, ut sit posita pro מַרְגָּמָה Argaman, quod purpuram significat, & erit sensus rursus de communi lapide ligato in veste preciosa qualis est purpura, ut significetur inepte facere qui honorem stulto tribuit & ei iungit quod ei non competit, sicut inepte facit qui lapidē aliquem vilem, & abiiciendū ligat in purpura. Atque alterum horum duorum sensuum posteriorum videtur desiderare verbum Hebraicum, ligare, quod Hebræis est pro eo quod nos habemus, qui mittit. Quæ nostra lectio optimè accipi potest in sensu primo posito, ut de lapide precioso intelligatur, & per aceruum Mercurij, intelligatur aceruus communium lapidum qui poni solet ad discrimē variū, qui Mercurij dicebatur, quod dux ille viæ haberetur, & Deus mercaturæ. Nam quod per aceruum Mercurij Lyranus putat intelligi posse nummos illos proiectos, quibus in computis vitur, & intellectus, quem

quem iuxta illam acceptionem tradit, ridicula nimis videntur. Simplicius tractauit hūc locum Beda, intelligens per misionem lapidis in aceruum Mercurij designari cultum idolorum & gentilium deorum, inter quos potissimum à plerisque colebatur Mercurius, ut mittere lapidem in eius aceruum sit aliquid contribuere materiæ ex qua ei templum extruatur, sicut explicuit Lyra. Itaque significabitur eum qui stulto cōfert honore similiter delinquere atque is qui gentium deos honorat, quia vterque honorat eum cui non debetur honor. D. Ambrosius lib. 2. exēplo 7. legit iuxta 70. Qui deligat lapidem in fundibulo, similis est ei qui dat imprudenti honorem. Et interpretatur, quia seipsum vulnerat, atque sibi potius, dum intorquet iaculum, affert periculum.

9 Quomodo si spina nascatur in manu temulenti, sic parabola in ore stultorum.

PARABOLA in ore stulti rectè comparatur spinæ in manu ebrii. Primum quia sicut ebrius, eo quod sit destitutus per ebrietatem, iudicio, vsuque rationis, non potest spina, quam manu gerit bene uti, sed contra ea abutitur seipsum & alios lædens: ita doctis prudētibusque sententiis, stulti ob defectum sapientiæ & rationis non solum non vtuntur bene, sed cum & suo & aliorum detrimento, quem admodū patet in indoctis hominibus, qui scripturas sacras legentes & aliis prædicantes, eas deprauant ad suam ipsorum & aliorum perditionem, ut habet Petrus. Vnde intelligere licet quam rectè & stultus temulento, & parabola in eius ore, spinæ comparetur in manu ebrii. Secundo quia sicut ebrius per ebrietatē suam ita decipitur, ut cū putat se florem vel fructum aliquem decerpturum in horto, aut commune aliquod lignum manu tractaturum, incidat inopinato in spinam, à qua læditur cum multorum irrisione: ita & inopinatum est, ut in ore stultorum inueniatur aliqua prudentia, & cum inuenitur, nocet eis magis quàm prodest, & risum potius prouocat in aliis, quam venerationem, ita ut dicatur de eis illud veteris prouerbi, Num & Saul inter prophetas? Et hæc quidē sufficere possent videri pro sententiæ explicatione, si dictum fuisset, Quomodo si spina sit in manu temulenti, sed aliud quid insinuare videtur verbum, Nascatur, quomodo, si spina nascatur, pro quo Hebræa habent, Ascendit, & Græcis ἀναβαίνει φυτόν, hoc est, spina nascuntur vel germinant, nisi dicamus spinam nasci in manu temulenti nihil esse aliud, quam eā ibi fortuito inueniri & obuolare. D. Ambrosius loco prædicto secutus 70. legit. Spina nascuntur in manu ebrii, seruitus autem in manu imprudentis. Et intelligit, quia sicut ille suis vulneratur poculis ita insipientis suis factis, ille bibendo se peccato inficit, iste operando se culpæ adjudicat, & factis suis trahitur in seruitutem.

10 Iudicium determinat causas, et qui imponit stulto silentium, iras mitigat.

ADMIRARI quis merito posset hanc versionē quod cum Hebræa veritate, Ianf. in prouerb.

vt iam legitur, nullam omnino videatur habere correspondenciam vel similitudinem. Sic enim Hebræa iuxta simplicissimam & probabiliissimam intelligentiam (nam & ipsa sunt valde ambigua, & variè accipiuntur) habent ad verbum. Magnus creat omnia, & mercedem dat stulto & mercedem dat transgressoribus. Qua sententia significatur quod magnus dominus deus qui omnia creauit & gubernat, non solum sapientes, sed & stultos & transgressores legis suæ tanquam suos mercenarios pascit. Quod vocat dare mercedem, quia ipse alit eos, ac si deberet eis escam, tanquam eorū dominus, quæ admodum quispiā tenetur dare mercedē suis mercenariis. Aut loquitur de mercede, quam impiis reddit, tãquam omnium dominus & creator, iuxta eorum merita irrogando scilicet, & eis qui per stultitiā peccant aut ignorantia, & eis qui per malitiam volūtariè transgrediuntur, commerita supplicia, siue hic, siue in futura vita. Cæterum cū sint hebræa admodum obscura, & quæ ad varios sensus trahi possunt, noster interpres punctis tantum, & literis quibusdam mutatis, lôgè alium sensum hic intellexit, sicut & Septuaginta similiter diuersum, quod quomodo factum sit, quo minus miremur sciendum est, nostrum pro prima dictione מַרְכָּוִי Rab, quæ magnum significat, puncto tantū variato legisse מַרְכָּוִי Rib, quod iudicium significat & litem. Secunda dictione, quæ significat nonnunquam formare vel creare; significat etiam fugare, prohibere & vincere, quomodo teste Pagnino etiam hic quidam hebræi accipiunt. Est enim ea dictione de qua & superiori capite dictum est in illud, Ventus aquilonaris dissipat pluuias. Itaque noster intellexit hūc sensum, Iudiciū dissipat omnia, hoc est, deterrminat omnia negotia & causas. In sequenti parte pro participio מַרְכָּוִי Socher, quod bis positum significat reddere mercedem, legit bis, quemadmodum & Septuaginta videntur semel legisse מַרְכָּוִי Schober, quod cōterere significat & cōfringere, Beth scilicet legēs pro Caph, inter quas literas est maxima similitudo, vnde vertit imponere silentium, & mitigare, quod non est aliud quam confringere. Et pro עֲבָרִים Oberim vertit iras, quia dictione עֲבָרִים Aebrah, ab eadē radice significat irā. Septuaginta qui et ab Hebræa veritate, & à nostra lectione diuersum tradiderunt sensum, quid secuti sint, similiter diuinare potest qui Hebræa norit, & eorum ambiguitatem. Habent enim sic, πολλὰ χερμαζέτω τὰς αἰσας ἀβύσσων, συνθρομβήσεται γὰρ ἐκστασις αὐτῶν, id est, frequenter, vel multum tempestate iactatur omnis caro insipientium, conteretur enim excessus eorum. Quæ ideo dicta sunt, ne quis nostram lectionem, quasi nihil habentem commune cum Hebræis planè reiciat, cum sententiam contineat conuenientissimam. Significat enim quod sic iudicium iustitiæ determinat & definit omnes causas controuersas inter homines, & per hoc dissidia eorum dissoluit: ita & vir prudens, qui sua prudenti æquitate, & iudicio imponit stulto silentium, mitigat iras quas sua imprudentia stultus excitauit, & excitaturus erat. Vt hinc intelligamus bonitatem & vtilitatem iustitiæ & prudentiæ

prudentiæ ad superandum malitiam imprudentiæ, & qua re improbitas hominum & stultitia superari possit, vt in pace homines viuant cum stultis imprudentibus ac improbis. Et potest sententia accipi, aut per partium comparationem ad inuicem hoc modo: Sicut iudicium determinat causas, ita qui stulto imponit silentium iras mitigat. Vel sine comparatione, hoc modo: Iudicium determinat causas, & qui per iudicium illud imponit stulto silentium, mitigat iras, quasi diceret, Rē valde bonam facit.

11 *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic im prudens qui iterat stultitiam suam.*

PVLCHRA similitudine imprudens iterans suam stultitiam, hoc est, improbus re petens nequitiam suam comparatur cani reuertenti ad id quod euomit resumendum, quam similitudinem ex hoc loco, etiam D. Petrus in secunda sua epistola desumpsit contra quosdam qui ab agnita veritate relapsi sunt in errores & impietatem. Contigit (inquit) eis illud veri prouerbii, Canis reuersus ad vomitum suum. Primum enim dum canis, anima li impedico, inuerecundo, & ad nihil fere aliud vtili, quam ad vane oblectandum, peccatorem comparat, significat quam sit in sese abiectus, & vilis homo peccator, in multis conditionibus cani similis propter quod & alias canibus peccatores assimilatur, vt cum dicit dominus: Nolite sanctum dare canibus, Et, non est bonam fumere panem filiorum, & mittere canibus. Secundo dum cani reuertenti ad vomitum comparatur peccator, iterans suam impietatem, significetur, quam sit res fœda & abominanda iterare impietatem semel relictam, quam scilicet fœdum est, canem fœditatem quam semel eiecit resumere, quod cum quilibet videt, nauseam sentit & abominatur. Vnde bene de peccatoribus dicit propheta: Corrupti sunt & abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis. Nec tantum peccator cani similis est, in repetendo fœditatem suam sed etiã in vomitu canis. Sicut enim canis id quo grauatur eiecit & tamen hoc ipsum, quod tanquam noxium abiecit, reuocat, & pro cibo assumit: ita & peccator sepe conscientia arguente compunctus, quo grauatum se sentit, peccatum detestatur, abiecit, & per confessionem euomit, conscientiam suam ea ratione alleuans, sed per stultitiam suam instabilitatem, quod tanquam malum detestatus est, rursus tanquam sibi bonum, & tanquam quod ipsum pascere valeat in cibum concupiscenciæ suæ repetit. Sic ferè hanc parabola tractat. D. Gregorius tertia parte curę ad mo. 31. Canis quippe (inquit) cum vomit profecto cibum qui peccus deprimebat, proicit, sed cum ad vomitum reuertitur, vnde leuigatus fuerat rursus oneratur. Et qui admissa plangunt profecto nequitiam de qua male satiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebant, confitendo proiciunt, quam post confessionem dum repetunt, resumunt. Proinde hinc intelligere licet, quam apta sit similitudo à sapiete indicata, quam si peccator quisque pref se consideraret & ex ea intelligeret, quam fe-

1. Pet. 2.

Matt. 7.
Matt. 15.

Psal. 52.

Gregor.

dum sit redire ad peccata relicta, & quæ hoc planè caninum sit, retrahi facile possit, & cohiberi à peccatorum reiteratione, nolens in se admittere quod etiam in canibus detestatur. Eodem tendit & altera similis parabola à D. Petro superaddita: Sus lota in volutabro luti, pro ad volutabrum luti, scilicet reuerla. Et quod est in Ecclesiastico. Qui baptizatur a mortuo, & iterum tangit mortuum, quid proficit lauatio illius? sic homo qui ieiunat in peccatis suis, & iterum eadem faciens, quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudit?

12 *Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens.*

CV M multis iam sententiis multa in stultorum genus indicat, cui præferendi sunt hi, qui pro insipientibus vulgo habentur. Sunt autem hi qui sapientes sunt in oculis suis, hoc est, vt bene vertit noster interpres hebraicam phrasim explicans, qui sapientes sibi videntur, de quibus dicit Paulus Romanis: Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt. Et Esaias: Vx vobis qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes. Tales qui sic sibi videntur sapientes, vt de sua sibi placeant sapientia, alios præ se contemntes, aut sunt frequenter omnium penè rerum imperitissimi ac indoctissimi, putantes se intelligere, quæ non intelligunt, aut etiam si pleraque bene sciunt, tamè agnoscere nolunt se pleraque nescire quæ ab aliis discere debeant. Itaque cum ab aliis sapietiam discere nolint, nulla spes est vt aliquando sapientes fiant, sed insipiens magis illo spem habebit, hoc est, magis sperandum est de insipientis alicuius, qui talis vulgo habetur, salute & sapientia adipiscenda, quam de illius. Non enim cum dicitur insipiens magis illo spem habebit, significatur quod ipse insipiens maiorem spem habebit quam ille, aut quod magis sperabit quàm ille. Neuter enim spem talem habet, sed intelligendum est de spe quam homines de insipiente habere possunt, vt sit sensus: Insipiens habebit spem apud homines, vel in cordibus hominum, hoc est, homines magis de eo sperabunt. Vnde Hebræi verti possunt, Spes est de stulto magis, quam de illo. Demonstrat huius sententiæ veritatem, quod de Scribis & Phariseis, ac plebe Iudaica legitur in Euangelio. Illi enim quoniam sibi placebant de sapientia & cognitione legis, nec à Christo, nec à quouis alio se doceri patiebantur, ita vt cæcò dicerent: In peccatis natus es totus, & tu doces nos. Proinde nulla spes fuit cõuersionis eorum & fidei in qua vera est sapientia, cum interim vulgus indoctum quod suã insipientiam agnoscebat, & auide Dei sapientiam ex ore Christi audiret, & ex eo plerique in ipsum crederent, ita vt sicut Christus de se dixit, factum sit, vt qui non videbant, viderent, & qui videbant cæci fierent. Demonstrat sententiæ veritatem, & quod in hæreticis quotidie experientia docet. Videmus enim in eis, non solū eos qui iuxta seculi æstimationem docti videntur, sed etiam indoctissimos quosq; de plebe, quoniam

Eccle. 14.

Rom. 1.
Esai.

Ioan. 6.

Ioan. 9.

quoniam sibi persuadent se intelligere scripturas, & Spiritu sancto afflato esse, nullam quantumuis doctiorum institutionem admittere, ita vt ob id vel nunquam vel raro tales conuerti contingat, proinde non caret efficacia quod per interrogationem vnumquemque sapiens compellat dicens: Vidisti hominem sapientem sibi videri? quali diceret, Si ex diligenti animaduersione obseruasti aliquem esse qui sibi videatur esse sapiens, nõ est quod multum labores in illo docendo, sed scito desperatã esse propemodũ eius respiscetiam & salutem, magisque tibi sperandum de eo qui planè imprudens & indoctus habetur. Conuenit cum hac sententiã quod præclare scripsit Fabius lib. 1. Nihil, inquit, peius est ijs, qui paulum vltra primas literas progressi, falsam scientiæ persuasionẽ induerunt. Nam & credere præcipiendi peritis indignantur, & velut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sæuientes stultitiam suam perdocet. Nec minus error eorum nocet moribus.

13 *Dicit piger, Leo est in via, & leana in itineribus.*

POST plerasque sententias concernentes stultitiam & insipientiam, subiunguntur iam aliquot ad pigritiam pertinentes, quarum prima hæc supra habita est & expolita cap. 22. versu 14. vnde patet hæc sententia nihil aliud significari quam pigrum, cū ad opera aliqua foris agenda vocatur se per pigritiã excusare, prætexedo magna pericula quæ tamen non sunt. Tantum hoc monedum hic, itineribus positum pro viis vel plateis.

14 *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo.*

SVPERIORI sententiã indicat quid pigrum domi contineat, hæc verò quid domi agat, nempe quod licet foras non egreditur ad opera debita, ita nec domi vacat rebus honestis, vsque adeo deditus otio, vt ne otium quidem otiosè & quiete ferre possit. Sicut, inquit ostium vertitur in cardine suo, ita vt moueat nunc in vnam, nunc in aliam partem fixè tamen cardini suo semper adhæreret: ita piger etiã cum non dormit, nec lecto ei amplius opus est, vertitur in lectulo suo, nunc in hoc, nunc in illud iacutus, adfixus pertinaciter lecto, sed in eo inquietus, qui quieti tantum & fomno destinatus est. Pulchrè ergo pigritici absurditatem depingit, significando pigrum etiam quietè vti inquietè, & nec tunc quietè relinquere posse cum incipit esse molesta. Potest & aliter accipi hæc sententiã, nõ vt hic sit sensus: Sicut ostiũ vertitur in cardine suo, nunc ad aperiendum illud, nunc ad claudendum, nunc vt egrediantur homines, nunc vt ingrediatur ita piger voluitur in lecto suo, nunc proponens surgere & egredi ad opus, nunc sese trahens & lecto includens. Quem sensum indicat Beda, scribens: Sicut ostium in cardine, vertuntur, modo exire ad opus, modo ad quiescendum redire proponentes. Ex quo etiam patet mysticè hanc sententiã accipiendam de lecto prauæ consuetudinis & vitio laici, in prouerb.

rum, in quibus quidam cum voluptate quiescunt volutantes sese de vno vitio in aliud, & nunc quidem proponentes vitia relinquere, nunc verò in eadem relabentes, præ pigritia, virtutis viam & labores arripere reculant.

15 *Abcondit piger manus sub ascella sua, & laborat si ad os suum eas conuerterit.*

SVPERIOR sententiã mōstrat, quid pigritia faciat in lecto piger, hæc quid iã relicto lecto, significans etiam adeo ipsum se tradere quieti, & otio, vt etiam quæ sibi sunt necessaria, & paruo constant labore, pigeat si biipsi impedere. Abcondit (inquit) piger manus, quas ad operandũ extendere deberet, sub ascella sua, & laborat, hoc est, molestũ est ei ac fatigatur si ad os suum eas capiendi cibi gratia conuerterit. Cætera vide superius in cap. 19. vbi versu 24. similis habetur sententia. Nec mirari quis debet, quod in variis locis eiusdem sententiæ sit in hoc libro repetitio. Id enim vel ex eo accidit quod à diuersis collectio facta sit, vel ex eo quod eadem diuersis quærent locis.

16 *Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sententias.*

CV M multa vitia recitauerit pigri, tandè quod est maximum infert, nempe quod se sapienterem reputet septem viris, hoc est, plerisque sapientibus, non qualibuscunquẽ, sed etiam talibus, à quibus homines petere solent sana consilia, bona iudicia & doctas sententias. Hos enim designat per eos qui loquuntur sententias. Nam pro loquentibus sententias, hebraice est, reddentibus vel respondentibus sententiã. Cæterum hæc arrogantia sapientiæ quam hic piger sapiens tribuit, dupliciter intelligi potest. Primũ quod ex nimia pigritia, non libeat illi doctos adire, audire, & interrogare, prætexatque propterea se doctorem esse, etiã doctissimis. Secundo quod in diligendo otio, & quiete sapientius se agere existimet his qui multo labore ad sapietiam perueniunt, quique docendo alios, & respondendo prudenter, in magnis versantur laboribus & occupationibus, vt significetur pigrum sibi persuadere, sapientius & melius se vitam instituisse suam, quam faciunt plerique sapientes, qui occupantur in respondendo cunctis prudenter. Et sane vtrumque horũ accidere videmus, & quod pigri dũ nolunt accedere loca publica, vbi traditur vera sapientia, in exultationem suæ pigritiæ fingunt se scire quæ ibi docenda sunt, ac melius scire quam ipsi concionatores, & quod otiosum suæ vitæ genus præferant laborioso, & molesto generi vitæ sapientum qui in docendis aliis occupantur, reputantes eos præ se stultiores. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Stultus cõplicat manus suas, & comedit carnes suas dicens: Melior est pugillus cum requie, quam plena vtraque manus cum labore, & afflictione animi. Proinde parabola indicat pigros deploratos esse, nec magnam esse spem, vt aliquando sapiant, sicut supra dixit de eis, qui sapientes sunt in oculis suis. Potest etiam intelligi hac

Eccle. 4.

sententia significari, pigros cū ipsi nihil agāt, & aliorum factorum sint curiosi scrutatores facile etiam sapientum dicta factaque redarguere, & carpere quasi illis sapiētiore. Quod experientia docet esse verissimum.

17 Sicut qui apprehendit auribus canem, sic qui tran-
sit impatiens & commiscetur rixæ alterius.

APTA comparatione is qui transeundo per viam, cum videns quosdam inter se rixantes, impatienter fert iniuriam quam putat alterum alteri inferre, & ob id immiscet se alterius liti infurgendo in eum, quem putat iniquam habere causam, aut obiurgando eos qui inter se litigant, assimilatur ei, qui canem auribus apprehendit. Canis enim animal est maxime irritabile, nec alia re magis irritatur quam si auribus apprehendatur, parte scilicet minime tractabili in canibus. Quod qui faciūt temerē contra se canem prouocant ad ablatrandum, insurgendum & mordendum, cum id facile vitare possent, canem intactum relinquendo. Ita qui aliis inter se contententibus se immiscet in causa ad se non pertinente, dū vel vni parti studet fauere, vel vtranque vult reprehendere, animos iam per contentione mirratos & accētos, vel alterum ipsorum facile contra se adeo prouocat, vt iam vel ambo, vel alter cum ipso contendere incipiat, & in ipsum insurgat nonnunquam & lædat, cū transeundo, & causam eorum intactam relinquendo omne incommodum estugere facile possit. Monet ergo prouerbum non facile quęnam ingerere seipsum debere aliorum causæ, ne temerē prouocet aliorum in se inimicitias & odia. Videtur contra fecisse Moyses, qui vt est in Exodo, cum vidisset duos Hebræos rixantes inter sese, dixit ei qui faciebat iniuriam. Quare percussis proximum tuum? Quem statim sensit in se insurgentem & mordentem. Dicebat enim. Quis constituit te principem & iudicem super nos? Nam occidere me tu vis, sicut heri occidisti Egyptium? Atque huius oblocutione coactus est exulare relicta Egypto. Sed Moyses id fecit laudabiliter, ac spiritu accensus diuino, a quo iam destinatus erat dux & rector populi Israēlitici. Sapiens verò vult, vt ne temere nos ingeramus aliorum contentione, nec ex impatientia, ac contentioso more. Et maxime lo cum habet in his, qui sic se aliorum immiscēt contentione, vt eas fauore alterius partis foueant & accēdant. Qui autem cum Christiana modestia studet ex charitate litigantes inter se conciliare, nō est similis apprehendenti canem auribus, sed potius ad blandienti canibus, & irritatos canes, ostensis fragmentis panis, quiescere facienti. Similiter qui pro auctoritate, qua fungitur ex zelo iustitiæ, inter collitigantes sese immiscet, iniuriam facienti silentium imponens, non est similis apprehendenti canem auribus, sed percipienti canem baculo, & abigenti ne noceat.

18 Sicut noxius est qui mittit sagittas & lanceas in mortem.

19 Sic vir qui fraudulenter nocet amico, & cum deprehensus fuerit, dicit ludens feci.

VERBA illa, cum deprehensus fuerit, nō sunt in Hebræo, sed a nostro interprete, imitante hac in parte Septuaginta, explicandi causa sunt addita. Nec est, Sicut noxius est, sed, Sicut abscondit se, quamuis alij aliter accipiant dictionem Hebraicam, cuius significatio non potest esse satis certa, quod tantū hoc loco in scripturis occurrat, in ea forma qua hic ponitur. Sēsus ergo est. Sicut qui mittit in aliquem sagittas, & lanceas ad occidendum, noxius est, non simpliciter nec vno modo, sed valde noxius est, eo quod talis occulte hoc faciat volens latere, vt post mortem inflictam possit inficiari, quodque hoc repente faciat & præter expectationem, vt duplici hoc nomine eius malum vitari nequeat: (Sagittarum enim eiaculatio, & absconditē fieri solet, & adeo repente, vt prauideri nequeat) talis est qui amico suo nihil mali ab ipso metuenti per occultam & testam fraudem nocet, eumque decipit, studens omnibus modis latere, & si deprehensus fuerit, dicit se non ex malo fecisse animo aut seruo, sed fecisse per iocum, quasi diceret: Eo peior est ille aliis qui damnū inferunt, quod & dum nocet, & post illatum damnū vult haberi pro amico. Comparatur ergo ficti amici, qui clanculū nocēt, & suā malitiā dissimulant, his hominibus qui omnium pessimi & perniciosissimi habentur, quales sunt qui sagittas ex occulto hominē impetunt, aut faces ardētes alienis testibus iniiciunt. Nam pro sagittas & lanceas, Hebræa habent faces & sagittas. Tales enim longē perniciosiores sunt his qui gladiis coram & cominus hominem ad occidendum aggrediuntur, qui videri possunt & vitari fuga, aut resistendo superari. Non sic autem alij. Itaque significatur, illos esse maximos inimicos, ac perniciosiores apertis hostibus, qui cum pro amicis se gerunt, & haberi volunt, nocere secreto student. Perditissimi, inquit Cicero, hominis est simul & amicitiam dissoluere, & fallere eum qui læsus non esset nisi credidisset.

20 Cum defecerint ligna, extinguitur ignis, & susurrone subtrahito, iurgia conquiescunt.

APERTA est parabola, qua significatur quod lites & nascuntur & fouentur cōmuniter a malis linguis, sicut ignis fouetur a lignis, & proinde si quis iurgia velit conquiescere, prouidendum esse, vt susurrones, qui sua maledica lingua ea suggerūt, vnde lites oriuntur & nutriuntur, amoueantur & subtrahantur. Deficiēte enim causa, deficiet & effectus. Notandum autem bene, iurgia, lites, & discordiam igni comparari, & susurronem lignis. Sicut enim ignis omnia deuorat & perdit, sic & discordia omnia vastat. Concordia enim, vt ille dixit, paræ res crescunt, discordia maxime dilabuntur. Et: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Hoc ergo tantum malum ē nulla re alia magis habet fomentum, quam a susurronibus, qui omnia celanda deferunt, in peiorem partem dicta factaque exaggerantes, ac de suo pleraque affingentes, vnde non immerito dixit Propheta Regius: Detraherentem secreto proximo suo, hunc persequer. Et

Mat. 12.

Et Leuitici 19. speciatim præcepit Dominus: Nō eris criminator & susurro in populo. Hinc enim videmus in omni cōmunitate siue priuata, siue publica, esse eas quæ sunt vsque cōtentiones. Hinc in Ecclesia ipsa tot iam videmus iurgia, & de dogmatibus fidei, atque Ecclesiæ statutis concertationes, quod omnia plena sint susurronibus, qui omnibus piis ordinationibus detrahunt, in populo spargētes varias calumnias, quibus simplices accēdunt contra ecclesiastica dogmata, quibus & accensum iam ignem illū omnia pia deuorantem fouent. Secutus est sapientis consilium hic insinuatū Titius imperator, qui delatores cæfos flagellis ac fustibus, deportari iussit.

21 Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitatur rixas.

SIMILIS est hæc sententia superiori in hoc differens, quod hic iam altera indicatur causa litium & contentionū, quæ & ipsa se habet ad lites, vt ligna ad ignem, homo scilicet iracundus, vel vt habent Hebræa, vir cōtentionum, hoc est, homo contentiosus, quales ferē sunt homines iracundi, qui ob leuissimam causam contendunt. Sicut ergo carbones se habent ad prunas, eas scilicet augentes cum apponuntur, & sicut ligna se habent ad ignem quē fouēt & augēt, sic homo iracundus & litigiosus suscitatur rixas, efficiēs scilicet, vt lis aliqua parua aut sopita, excitetur in magnū ignem, qui graue damnū inferat.

22 Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis.

ET hæc sententia indicat malum quod adfert susurro, quæ etiam supra posita est & expolita in capite 18. versu 9.

23 Quomodo si argento f. ruidio ornare velis vas fictile, sic labia tumētia cum pessimo corde sociata.

HEBRÆA paucioribus verbis sic habent, sed quæ difficilem habent sententiam, Argentum scoriatum testum super testam labia ardentia (vel vt alij vertunt) succedentia, scilicet lites & cor malū. Per argentum scoriatum intelligunt quidam rectē, ipsam scoriam argenti, quam non conuenit superaddere vas alicuius pretiosæ materiæ ad ornandū ea, sed tantum conuenit vilibus vasculis, vt fictilibus & testaceis quibus si superaddatur ad regendum ea, videbitur quidē ornamenti aliquid addere, & sub ea vilitas testæ lateat poterit, verum reuera parum decoris, & pretij illi adfert, manet semper vile vasculum: ita similiter labia ardentia odio, vel succedentia lites, vel vt noster vertit, labia tumētia accensa scilicet igne superbiæ, quæ loquuntur superba, non conueniunt nisi cordi pessimo, quod quidē tegere possunt, & apparenti aliquo verborū splendore ornare, cū reuera semper maneat pessimum. Ex qua explicatione non solum patet quam rectē additis quibusdam verbis, obscuritatem breuitatis Hebræicę noster interpret verterit, & elucidauerit, sed etiam quam apta sit comparatio Ians. in prouerb.

in sententia à Salomone insinuatā. Comparatur enim scoria argenti (quam rectē etiam intellexerimus apud nos vocari argentum sordidum, hoc est, nullius & sordidi pretij & quod tantum est sordes argenti) superducta teste cum labiis ardentibus et tumētibus superaditis cordi nequam. Qua cōparatione primum quidem significatur, quod sicut illud quod accedit testæ, bene ei conuenit, & omnino est iuxta adagium, Dignū patella operculum, ita & hic labia talia cordi respondent & conueniunt. Deinde quod sicut illud testam quidem tegit, sed non reddit multo meliorem: ita & hic labia superbiorum cordis malitiam tegere possunt, sed non reddunt cor melius, quod rectē vasi comparatur, vt in quo cōtineantur omnes cogitationes, & vasi fictili, quod nihil nisi terrena cogitet, confringendum aliquando ab eo cui dictum est: Tanquā vas figuli confringes eos: Quod si sequentes versus considerentur, in quibus videri potest hic versus explicari per labia ardentia, vt habent Hebræa, videntur significari labia hominum ardentium odio, quæ latens in corde odium tegunt verbis speciosis, quo magis decipiant. Sequitur enim.

24 Labiis suis intelligitur inimicus, cum in corde tra-
hauerit dolos.

25 Quando submiserit vocem, ne credideris ei: quoniam septem nequitia sunt in corde ipsius.

PR O intelligitur, verbum Hebraicum Innacer, ambiguum est, quia & significat cognoscere, & significat alienum esse, vel alienum se exhibere & dissimulare. Vnde quidā vertunt vt noster, Labiis suis cognoscitur vel intelligitur inimicus. Alii, Labiis suis alienum se exhibet, vel dissimulat inimicus, quasi scilicet non odiat, nec sit inimicus, quē sensum magis conuenire putant ei quod sequitur, Quando submiserit vocem, ne credideris ei. Cui tamen etiam altera versio bene cōuenit. Nam sensus est, Cum inimicus quispian in corde suo secrete apud se versat dolos, & cogitat, varias decipiendi rationes, et si malitiam cordis & odium tegere verbis studeat, tamē ex verbis suis facile intelligi et agnoscere poterit. Nam etiam si blandē loquatur, aut eum prædicet quē odit: tamen facile aduertere licet rem esse fictam, nec ex animo sincero proficisci quæ dicit. Solent enim qui odium suum tegere student, nimis exquisita vti verborum blanditiæ: aut nimis inconstantes esse in verbis suis, et omnino sic loqui, quomodo non est verisimile, locururum, qui pridem pro inimico se gessit. Itaque non est necesse intelligere, cum dicitur labiis suis intelligitur inimicus, de verbis iniurijs & cōtumeliosis quæ ex latenti in corde odio erumpunt, pondat inimicitia, sed potest etiam intelligi de inepta blanditiæ verborum quæ respectū reddit hominem. Cui bene conuenit quod sequitur: Quando submiserit vocem, hoc est, quando demissè & humiliter loquitur se tibi subiiciens, suā gratiam se petere ostēdēs, ne credideris mox ei, quia septē nequitie sunt in corde ei, hoc est, multa mala tunc versat cōtra te in corde suo, eoq; magis cogitare debes illum

illū tibi malē velle, quo blandius loquitur, & submissius, maximē quando nuper se inimicum exhibuit. Docet quæ ad hunc sensum faciunt multa Ecclesiasticus: Non credas inimico tuo (inquit) in æternum. Sicut enim gramētū eruginat nequitia illius, et si humiliatus vadat curuus, adice animū tuum, & custodi te ab illo. Et post multa: In labiis suis indulcat inimicus, & in corde suo insidiatur, vt subuertat te in foueā. In oculis suis lachrymatur inimicus, & si inuenerit tempus nō fatiabitur sanguine &c. Itē alibi: Annuens oculo fabricat iniqua. In conspectu oculorum tuorū conculcabit os suum, & super sermones tuos admirabitur. Nouissimē autē peruertet os suum, & in verbis tuis dabit scandalum.

26 Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in concilio.

DICTVM est in superioribus sententiis, de odio & fraude tectis in corde, nunc dicit duabus sententiis, quid ei qui sic odium & fraudem regit, sit euenturum. Et primum quidē dicit malitiam eius qui sic operit odiū a fraudandum & decipiendum, & si ad tempus lateat, tamen ex quibusdam indicis & factis vel dictis agnitam tandem, reuelandam in concilio & confesso iudicium, aut in cœtu totius alicuius communitatis, ibique redarguendam & puniendam. Nullum enim simulatum, diurnum. Id frequenter quidem etiam apud homines euenit cum tectum diu odium & dissimulatum, per signa quædam manifestatum à cōcilio deprehenditur, publicatur, atque punitur. Sed quāquam homines latere possit, semper tamē reuelabitur malitia huiusmodi hominis in cōcilio sanctæ Trinitatis, & sanctorum cœlestium, vel angelis eā apud Deum & sanctos deferentibus. Quod ipsum manifestius fiet in nouissimo iudicii die, quando in concilio omnium sanctorum, & corā angelis Dei, iudex Christus illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quādo & perfectē implebitur illud: Nihil occultum quod non sciatur, & nihil absconditum quod non reueletur. Tunc reuelata tecta iam malitia fraudis, & odii peccata dabit in interitū æternas. Patet ex dictis dictionem Concilio per c litteram scribendā, non per s, quod & manifestū est ex dictione Græca *συνεδρία*, & dictione Hebræa *Cahal*, quæ congregationem & cœtum significat.

27 Qui fodit foueam, incidet in eam: & qui voluit lapidem, reuertetur ad eum.

DIXERAT malitiam fraudulenti reuelandam in cœtu, significat nunc secundo quid reuelata eius malitia passurus sit, nēpe idem malum, vel tale quale alteri parauit. Id enim duabus illis paræmiis & adagiis in vna sententia cōprehensis significat, ad quod significandum locutiones illæ & aliæ similes in scripturis sæpe occurrunt. Vtraque enim & Dauid vsus est: Lacum, inquit, aperuit & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit. Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verti-

cem ipsius iniquitas eius descendet. Quo secundo versu eadem parabola videtur esse, quæ est hic in secundo mēbro, Qui voluit lapidem reuertetur ad eum. Eo enim significatur is qui grandem aliquem lapidem voluit, vt ex alto in caput alicuius deiciat & caput eius confringat, qui eodem postea lapide in caput suum excepto pereat, Ecclesiastici 10. prior parabola repetitur, alter adiuncta eiusdem significationis, Qui fodit foueā, incidet in eam, & qui dissipat sepem, mordebit eum coluber. Eadem ponitur & Ecclesiastici 27. cū aliis eiusdē significationis, idque etiā postquā de eo dixerat, qui odium & paratas fraudes tegit lingua blandiloqua. Multa, inquit, audiui & nō cōsequaui ei, & dominus odiet illum. Qui in altum mittit lapidē, super caput eius cadet, & plaga dolosi diuidet vulnera. Et qui foueam fodit, incidet in eam, & qui statuit lapidem proximo suo, offendet in eo, & qui laqueum alii ponit, peribit in illo. Facienti nequissimum consilium deuoluetur super ipsum, & non agnoscat vnde adueniet illi. Quibus omnibus significatur, quod qui alteri malum fraudulenter parat, propter ipsam eius malitiam, eidem malo aut simili, inuoluetur etiā inopinatō, & præter eius expectationem, quæadmodum alium inopinatum opprimere studuit. Quod & frequenter in hoc mundo accidere videmus, vt in Saule, Aman, & aliis, & generaliter ac perfectissimē apud Deū complebitur in ipsius iudicio, quo fraudulenti præter expectationem misere inuoluentur.

28 Lingua mendax non amat veritatem, & os lubri cum operatur ruinas.

QVO verus huius sententiæ habeatur sensus, sciendum est hebræa habere lingua mendacii odiet contritionem sui, vel conterentem se, & os blandum faciet impulsionem. Porro cōtritio linguæ mendacis, est maxime ipsa veritas, qua reprehenditur, con futatur, & resellit mendacium, proinde nō male vertit noster interpres secutus Septuaginta, qui etiā habet *αυθεις*, hoc est veritatē. Ex hebræo autē patet os lubricum non intelligendum id quod non seruat silentium, sed temere secreta concredita effundit, quomodo Lyranus, & alii accipiunt, quamuis etiā de tali ore sententia vera sit, operatur enim & illud multas strages, & multorum perditionē. Sed os lubricum est hoc loco, os lenē, & blādum, quod sua blanditie cordis malitiam regit, de qualibus superius sermo fuit. Quod enim lenē est, & molle, est lubricum, sicut cōtra asperum, facile tenetur. Vnde blandities illa verborum rectē lubricitas quædam dicitur, & os blandum dicitur lubricum, quod sit lubricæ fidei, cui fidendum non est. Huiusmodi os dicitur operari impulsionem, hoc est, impellere ad casum, quod idem est cū eo quod noster vertit, operari ruinas. Quod potest intelligi, vel de ruina aliorum, quos scilicet os blandum decipere studet, & decipiendū perdere, aut de ruina sui ipsius. Priori modo sensus erit, Lingua mendax non amat veritatē ipsam conuincentem, & redarguentem, sed non obstante veritatis reprehensione, os quod

Ecc. 12.

Cap. 17.

1 Cor. 4. Luc. 11.

Psal. 7.

Ecc. 10.

Ecc. 17.

quod blanditiis verborum decipere conatur, pergit homines impellere in perditionem ac in mala deicere. Posteriori modo sensus erit. Lingua mendax, vel homo qui delectatur lingua mendaci, non amat veritatem, quæ mendacium detegit & reprehendit, ideoque os tale fallax operatur sibi ipsi perditionem, & in multa mala præcipationem: qui sensus præcedē tibus magis conuenit, vt hæctenus per aliquot versus semper sermo fuerit, de linguæ fallacis, & ad decipiendum compositæ vitii ac peccata.

CAPVT XXVII.

NE glorieris in crastinum, ignorans quid superventura pariat dies.

PARTICIPIVM, ignorans causaliter est accipiendum, pro eo quod ignores. Sic enim habent, & Hebræa & Græca. Dictionem, superventura non habent Hebræa, addit tamen interpres explicandi causa, imitatus Græcos, qui habet *επινοια*, hoc est, adueniēs, vel crastina dies. Gloriarī in crastinum est gloriarī de die crastini. Id autem dupliciter contingit. Aut, scilicet gloriando de crastina prosperitate, quod fit cum quis sibi pollicetur longam vitam, sanitatem, & quamuis bonam fortunam. Aut gloriando de crastino opere, & actione, quod fit cum quis gloriatur se facturum aliquid, quod quomodo male fiat, pulchrē docet Iacobus concordans cum hac sapientis doctrina, & ad eam verissimiliter alludens: Ecce nunc (inquit) qui dicitis, hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens & deinceps exterminabitur. Et subiicit: Omnis exaltatio talis, maligna est. Vtroque ergo modo prohibet gloriari de crastino, nempe & qualis futurus sit, & quid facturus sit, idque ideo, quia ignoras quid ventura dies pariat, hoc est, proferat, an scilicet mortem, ægritudinem, aut quoduis impedimentum eius, quod vel sperasti consequi, vel putasti exequi & facere. Diei tribuit non quod tempus propriè facit, sed quod in die fit, quomodo Paulus dies vocat malos, quod sint pleni hominū malitia. Partum diei tribuit, rectē significans, aliquid occultum, conceptum esse in mente diuina, quod suo tempore edetur, quasi dicat Non hoc fiet quod tu concipis, nec quicquā fato eueniet, sed id proferet dies, quod à Deo est conceptum. Valet hæc sententia non solum ad præcipiendum vanas gloriaciones de crastina prosperitate & crastina actione, sed etiam ad excitandum animos torpentes, ad bene viuendum. Cum enim incertum sit quid nobiscum sit futurum in crastino, hoc est, futuro tempore, præsentī tēpore vtendum est, ad curandum ea quæ salutis sunt. Vnde monet Sapiens Ecclesiastici 5. Non tardes conuerti ad dominum, & ne differas de die in diē. Subito enim veniet ira illius. Et dominus, Vigilate, quia nescitis diem neque horam.

Iaco. 4.

Ephes. 5.

Ecc. 5. Matt. 25.

2 Laudet te alienus, & non os tuum, extraneus, & non labia tua.

PRÆCEDENTI sententia prohibuit gloriari in crastinum, hæc prohibet gloriari in seipso, laudando scilicet se. Si enim laudare stultorum est, & ignominiam, & falsitatis suspicionem adfert, iuxta illud: Laus propria sordet. Vnde & Paulus cum seipsum commendare Corinthiis cogere, insipientem se factum dicit: Factus sum, inquit, insipiens, vos me coëgistis. Ego enim à vobis debui commendari. Et domino dictum est à Phariseis: Tu de teipso testimonium perhibes, testimonium tuum nō est verum. Ex facto ergo Pauli Christi, & multorū sactorū patet quod aliquādo quis potest seipsum laudare, cum ita aliorum vtilitas, aut propriæ innocentie defensio postulat. Sed vult Sapiens id non temere esse faciendum. Nec cum dicit, Laudet te alienus, docere vult cupiditatem alienæ laudis. Nam & hoc est ambitionis & superbiæ, sed tantum vult significare, Sinas vt te alienus laudet, non autem temere committas, vt teipsum laudes. Interim tamen significans ita viuendum esse vt nec propria laude sit opus & aliorum laudes sequi possint. Vt enim vmbra corpus, ita virtutem gloria sequitur.

2 Crane est saxum & onerosa arena, sed ira stulti vtroque grauior.

HAC comparatione significat, iram stulti & imprudentis hominis planè esse intolerabilem, vt quæ grauior sit grauioribus rebus. Sapiens in Ecclesiastico simili comparatione vtitur de stulto loquens: Super plumbū, inquit, quid grauior. Et quod illi aliud nomen, quam fatuus? Arenam & salem & massam ferri facilius est terre, quam hominem imprudentem. Sed ibi stultus grauioribus grauior esse dicitur, hic verò peculiariter ira stulti, quæ rectē rebus illis corporalibus grauior dicitur, quod illa corpus potissimum molestant si ferri debeant, hæc verò potissimum mentem, cuius molestia grauior est corporali. Molesta autem admodum & intolerabilis est ira stulti, cum quod irrationabilis sit. Irascitur enim sine ratione & causa, tum quod immodica sit, & impetuosa nullo temperata moderamine, tum quod nulla ratione sedari possit. Nec enim stultus facillè placari potest, nullam admittens rationem aut satisfactionem. Sapiens verò ira & iusta est & temperata & facillè sedatur. Vnde bene cecinit quidam: Quo quisque est maior, magis est placabilis ira. Et faciles motus mens generosa capit. Lyranus intelligit iram stulti grauiorem dici saxi & arena, quod hæc portari possint etiam à stultis validis, illa verò tantum à sapientibus ferri possit, & tolerari cum sese stulti non ferant. Sed prior intelligentia simplicior est, iuxta quam ira stulti, non tantum ipsis sapientibus & omnibus hominibus grauis est, molesta & intolerabilis ob dictas tres causas, sed etiam ipsimet stulto, qui iram suam ferre nō potest, nec moderari, cuius exemplum est in Nabal, qui stulta indignatione mortuus est.

4 Qui non habet misericordiam nec erumpens furor, & impetum concitati ferre quis poterit?

2. Cor. 12.

Ioan. 8.

Ecc. 12.

2. Reg. 25.

iuxta

IVXTA nostram lectionem hic versus videtur declarare sententiā precedentem, vt de ira stulti hic sit sermo, vt vult Beda. Nam ira sapientis non caret misericordia, sed ira stulti eiusque furor erumpens in ultionem, non habet misericordiam. Ideoque impetum stulti sic ira & furor concitati, difficile est ferre, quia moderamine caret, nec sedari potest, vt dictum est. At hebræa longe alium habet sensum. Habent enim sic: Crudelitas iræ & inundatio furoris, & quis stabit ante inuidiā? Hoc est, crudelitas est in ira, & inundatio vel vehemens impetus est in furore, sed quis ferre poterit inuidiam? Itaque vitia vitii comparantur. Et crudelitas quidem iræ tribuitur, furori vero peius quid videlicet inundatio, hoc est impetus & saeuitia, instar aquarum inundantium omnia suo impetu obruentia. Ita enim & homines furor e acti omnia obuia destrunt. His autē peiorē, & intolerabiliorem subicitur esse inuidiā, quia ira & furor breui tempore transeunt & quiescunt, Inuidia vero quiescere nescit, sed semper magis magisque crescit. Deinde ira & furor cum se aperte ostendant, declinari possunt, inuidia vero cum in animo lateat, vitari non potest, nec beneficiis extinguitur sed accenditur, vt quæ impatiens sit alieni boni & virtutis, semper excogitans qua ratione alium perdere possit, & obscurare, ita vt nec morte fatiatur, sed & post mortem frequenter hominis famam persequatur. Hunc sensum & Græca habent. Sic enim est. Immercors est furor & præceps est ira, sed nihil sustinet inuidia. Proinde si nostram lectionem velimus habere verum scriptoris sensum, per concitatum, intelligemus peculiariter inuidum, qui cōtra alium concitatus est inuidiæ passione, vt sit sensus. Ira quidem potissimum stulti vt iam dictum est, intolerabilis est, quia non habet misericordiam, sed quis ferre poterit impetum inuidi, contra se concitati? quasi diceret, Adhuc magis talis impetus est intolerabilis quā impetus iræ & furoris, idque ob causas dictas. nec tantum aliis molestissima est & grauissima inuidia, sed & ipsi inuido. Nam vt rectè cecinit quidam,

*Inuidus alterius macrescit rebus opimis
Inuidia Siculi non inuenere tyranni
Mains tormentum.*

Eccl. 4. Et supra dixit sapiens cap. 14. Putredo ofsiū inuidiæ. Inuidum malum indicat Ecclesiastes, Eccl. 31. Cōtēplatus (inquit) sum omnes labores hominum, & industrias animaduerti patere inuidiæ proximi. Et in Ecclesiastico. Memento quoniam malus est oculus nequam, Nequius oculo quid creatum est? Vbi Græca habent, Memento quoniam mala res est oculus nequam.

5 Melior est manifesta correptio, quam amor absconditus.

BENE postquam dixit de ira stulti mala, ne quis putet omnem iram esse malam, hoc versu, et sequenti sic mētio iræ bonæ, quā iusti et sapientes aliquando ostendunt. Et hoc quidem versu præfertur manifesta correptio

quæ iræ videtur esse opus, et indignationis, amori abscondito, hoc est latenti, nec sese cū opus est ostendenti. Quod verum esse de correptione, quæ ab amico proficitur animo manifestum est: quia talis correptio declarat maiorem et veriozem amorem in corripiente, quam sit in eo qui sic amat vt talem nolit delinquentem amicum corripere, quamuis id aliquando omittat ex amore, sed nimis indulgenti. Et præterea talis correptio vtilior est amico, quam sit ei amor absconditus. Ob quam secundam rationem, etiam correptio, quæ ab inimico procedit, melior est, quia vtilior quam sit amor absconditus, & ad amici vitia dissimulans. Vnde monet Saluator, vt frater fratrem corripiat, quo possit illum lucrari. Ecclesiastici Sapiens ostendit quare aliquando correptio amici sit necessaria. Corripe, inquit, amicum ne forte non intellexerit, et dicat nō feci, aut si fecerit ne iterū ad dat facere. Corripe amicum, ne forte nō dixerit, aut si dixerit, ne forte iteret. Beda per amorem absconditum intelligit illicitum, et libidinofum amorem qui regi studet, et ob sui turpitudinē latere conatur, quali amore correptionē manifestam meliorem esse certum est, quia inquit, absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio, corrigendi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere. Dicitur autem manifesta correptio ad distinctionem occultæ, quæ in animo fit aut à tergo.

6 Meliora sunt vulnera diligentis, quam fraudulenta oscula odientis.

SUPERIORI sententiā duo inter se comparantur valde dissimilia, nempe correptio et amor, sed quorum vnum est manifestum, alterum absconditum, quorum vnum quod prima facie videri posset inferius alteri, præfertur in bonitate et vtilitate. Hic item duo inter se comparantur valde dissimilia, sed ambo manifesta, et ex occultis contrariis prodeuntia, videlicet vulnera ex amore in corde latente, & oscula ex odio latente in corde profecta, quorum itē alterum, quod primo aspectu videri posset peius, præfertur alteri, quod melius videri poterat insipientioribus. Meliora inquit, sunt vulnera, ab amante inflicta, quam oscula ab odiente data, quia illa infliguntur ab amante ad correptionem, hæc dantur ab odiente ad deceptionem, vnde fraudulenta vocat, quasi dicat. Non tam sunt attendenda, quæ tibi impenduntur quam à quo tibi impendantur, & à quo animo proficiantur. Per vulnera, non vera intelligit vulnera, sed seueram correptionem, quæ animum percussit & castigationem etiam feriam, qua cum opus est corpus verberetur. Ita & per oscula, non vera tantū intelligit oscula, sed & omnē exteriorem blanditiem, siue in verbis, siue in factis existentem. Fraudulentum fuit osculum Iudæ, qui osculo tradidit filiū hominis. Fraudulentum item osculum Iob qui dixit ad Amasam, Salue mi frater. Et tenens manu dextera mentum Amasæ quasi osculans eum, percussit eum in inguine, & effusa sunt intestina eius in terram. His fraudulenti osculis, meliora

1. Cor. 4. meliora erant vulnera Pauli incestuosum Corinthiū tradentis Sathanæ in interitū carnis, vt spiritus salu^s esset in die domini. Docere debet hæc sententia pueros suorum parentū ac præceptorum castigaciones præferre blandis illectamentis seducere eos volētium. Docere & omnes fideles, mala quæ a Deo ex dilectione suis immittuntur ad eorum vel correptionem vel probationem antepōnēda esse illecebris & suauibus diaboli suggestionibus, quibus fauere se nobis, & diligere ostendit, suggerens quasi leue malū sit quod agimus, & supra modum peccatorum nostrorum sit quod patimur. Fraudulentum fuit osculum, quo Euam serpens osculatus est, cum diceret. Nequaquā moriemini, sed eritis sicut dii, Peculiariter ergo de Deo & diabolo dicere licet, Meliora sūt vulnera diligētis Dei, hoc est mala quæque in bonum nostrum ab eo immissa, quā fraudulenta oscula odiētis diaboli, hoc est, grata quæque ab eo nobis proposita, quia cum sit inimicus salutis, ad decipiendum tantum ea proponit D. August. secutus Septuaginta, legit pro fraudulenta oscula, voluntaria oscula. Habent enim Septuaginta *ἐκβουλα*. Et vtitur epistola 48. quæ est ad Vincentium hac sententiā, ad ostendendū bene in Ecclesia pœnis cogi hæreucos ad fidē. Et exponit eam sic, Melius est cum seueritate diligere, quam cum lenitate decipere.

7 Anima saturata calcabit fauam, & anima esuriens amarum pro dulci sumet.

CALCABIT hyperbolicè dixit, pro reiciet, despiciet, & fastidiet. Sub nomine faui, dulcissima quæque & suauia, inter quæ fauus obrinet principatum, significat. Verā autem esse hanc sententiā ad literam, quique in se experitur, Qui enim satur est cibo & potu, fastidit mox omnem cibum quantumuis delicatum, qui verò esurit cibum etiam parum suauem, imò amarum tanquam dulcem auidē, & cum voluptate sumit. Nam vt habet commune prouerbum: Optimū condimentum fames. Quod inter apothegmata Socratici celebratur. De quo & illud refertur, quod cum in multam vesperam sæpius ambularet ante fores, & rogaretur quid ageret. Poro, inquit, cōdimentū in cœnā. Manet vsq; hodie tritum prouerbum, famem efficere, vt crudæ fabæ saccarum sapiant. Cui conuenit illud cuiusdam Poëtæ Græci. Præter seipsam cetera edulcat fames. At cum prouerbialis sit hæc sententiā, certum est plus aliquid per eam significari. Itaque in primis rectè intellexerimus sapiētē per hanc voluisse insinuare differētiam inter diuites & pauperes, & quid incommodi omnium rerum abundantia, quid verò commodi inopia hominibus adferat. Diuites enim cum in omnibus abundant, semperque sint saturi, etiam delicatissimos cibos fastidiunt, semper aliquid quærētes quod appetitum excitet, & palato sapiat. Pauperes verò, qui multam sæpè esuriam patiuntur, raroque plenum habent ventrē, etiā siccū panem, ac puram aquam auidissimè & cum voluptate sumunt, quæque aliis insipida sunt & insuauia, illis optimè sapiunt. Sic dicitur in

Iob; quæ prius tangere nolebat anima mea, nunc præ angustia, cibi mei sunt. Patuit istud Iob. 6. in Dario qui in fuga aquam turbidam bibēs, dicebat se nunquā bibisse iucundius. Nūquā videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolomæus, Cui cū peregranti Ægyptū comitibus non consecutus, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Deinde per animam saturatam, & animam esurientem significatur generaliter hic saturitas cuiuslibet rei, insinuatque omnium rerum fatietatem adferre fastidium, desiderium verò omnia facere dulcia, & proinde ea quæ sūt in hac vita, magis æstimari ab hominibus pro appetitu & desiderio ipsorum quam ex rebus ipsis. Patet istud in omnibus corporalibus rebus & non tantum in cibo & potu. Frequenter enim quod multum desiderauimus, vbi illud adepti sumus, fastidire incipimus & par uifacere, & cū quid valde appetimus, quiduis expediens, quantumuis difficile lubētes aggredimur. Videri idem licet in cognitione multarum rerum adipiscēda quæ percepta sæpè fastidium aut vilipensionē, desiderata quemuis laborem dulcem facit. Indicat & hoc sententiā omnibus moderate vtendū, quia voluptates commendat rarior vsus. In rebus autem diuinis, ita hanc sententiā accommodare licet iuxta Bedam. Homo qui voluptatibus & diuitiis huius seculi immerfus est, etique saturatur, & animum suum explet, contemni fauam ac dulcedinē cœlestis mēse, omniumque spiritualium rerum, quæ illi planè desipiūt. Cōtra qui esuriunt & sitiunt iustitiam, etiam amara quæque, quæ pro domino sunt ferenda, etiam mortem ipsam, dulcia reputant, ob spem repositam gloriæ. Aut potius è contrario, vt saturitas in bono, esuries in malo accipiuntur. Qui iam amplius non esurit temporalia bona, sed animo rebus diuinis planè addicto, satur est de illis, contentus victu, & amictu, & per illa iudicans cum Paulo se habere omnia, fastidit hæc omnia terrena, quæ alij dulcissima ducunt. Contra verò qui insatiabili tenentur, vel bonorum vel voluptatum huius vitæ cupiditate, res istas caducas, & voluptates huius vitæ, (quæ reuera sunt amaræ iis, qui cœlesti sapientia sunt imbuti, & palatum non habent infectum) dulces iudicant, virtutibus animæ & cœlestibus rebus eas antepōnētes, quod verè est amarum pro dulci sumere. Iuxta hanc enim accommodationem fastidium est in eisdē rebus in quibus est saturitas, item esuries earundem rerum, quæ tanquam dulces sumuntur, cum in priori accommodatione, non ita sit, quod tamen vera parabola intelligentia videtur requirere. Potest & ad studia hæc sententiā accommodari, quæ quo magis desiderantur, eo sunt dulciora.

8 Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui delinquit locum suum.

HEBRÆA habent, sicut auis migrans, vel vagans de nido suo, sic vir migrans, vel vagans de loco suo, ita vt vtrouique idem sit verbum. Sensum tamen bene reddidit interpret. Est autem sensus iste, Sicut auis dum migrat de nido suo, huc illucque vagatur quærens

rens requiem multis exposita periculis, à quibus libera est cum manet in nido suo, ita vir qui migrat à loco suo, hoc est, qui derelinquit locum suum, hoc est, statum suum, ac vocationem suam, vel habitationem incertis vagatur sedibus, multis subiectus damnis & malis. Eo ergo tedit hæc parabola, vt iuxta Pauli monitionem vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat, & vt homo maneat in gradu suo, maneat in officio ac statu suo, nec temere de mutando cogitet, sed contentus viuat sua sorte, ne contingat ipsum vagari animo, inquirendo gradum, officium, vel statum quietum, cum magno rerum temporalium & spiritualium damno. Aliter intelligitur & sic hæc sententia. Sicut auis quæ migrat è nido suo malè relinquit oua & pullos suos, quos rapinæ aliorum animalium dimittit: ita malè facit qui relinquit locum suum, hoc est, domum suam & familiam, neglecta scilicet eius cura & custodia. Iuxta quem intellectum rectè etiam accommodabitur hæc parabola contra ignauos quousque, qui optimum virtutis statum in quo ceperant proficere, neglecta cura domus animæ suæ, deserunt vacuam relinquentes conscientiam domum diabolo, qui omnia bona prius parta diripiat. Item contra prælatos & pastores, qui derelicto grege sibi commisso commigrant alio, oues luporum rapacitati relinquentes. Qui omnes similibus crudelitatis notandi sunt, cuius notaretur auis, quæ migrando è nido suo pullos suos relinqueret. Proinde seruandum quod dicitur in Ecclesiaste. Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris.

9 Unguento & variis odoribus delectatur cor, & bonis amici consiliis anima dulcoratur.

HEBRÆA secundam partem obscure habent sic ad verbum, Et dulcedo amici sui ex consilio animæ, pro quo sic quidam vertunt, Dulcis est amicus cuiusque ex animo cõsulens. Alij dulcis est amicus cuiusque propter consilium animæ, hoc est, quod datur ex animo, vel quod datur iuxta desiderium hominis. Noster, hebræa sic ordinauit. Et dulcedo animæ est ex consilio amici sui. Sensus tamen idem est. Comparantur enim consilia ab amico profecta cum unguento & variis odoribus, quod sicut hæc mirè oblectant corporaliter hominem: ita & illa mentem grauata prius & anxiam reficiunt, tum propter vtilitatem quam ea consilia indicant, tum propter benevolentiam quam testantur. Ea enim consilia, quæ à nobis ipsis sumimus parum grata sunt, quod suspecta sint, quia in propriis rebus nostris ferè cæcutimus, nimisque nobis ferè tribuimus. Similiter consilia extraneorum, quibus non certo fidere possumus, quique res nostras animosque perspectos non habent, partim exhilarant mentem hominis, quam ad huc suspensam relinquunt & trepidam. At ea consilia quæ ab illo prodeunt, quem non dubitamus nobis bene velle cui res nostræ cordi sunt, & cognita, quem speramus in iudicando non duci affectibus, sicut nos in propria causa, illa demum oblectant animam, sua quadam quasi gratia ab amico in cor homi-

nis diffusa, sicut unguentum & odorifera quæque gratiam quandam diffundunt in hominem quæ illum oblectant. Indicat ergo sententia amicos comparandos, quorum consiliis cum opus est iuuemur. Pretiosissimus enim inquit Herodotus, thesaurus est & omnibus opibus antecellit amicus prudens & benivolus. Et Cicero: Amicitia, inquit, est optima & pulcherrima vitæ supellex.

10 Amicum tuum, & amicum patris tui ne dimiseris, & domum fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ.

QUONIAM dixit tam grata esse amici consilia, bene subiicitur hæc sententia de non deserendo amico, & maxime amico patris, cuius fides iam dudum probata est, & spectata, quod is cui amicitia iuncti sumus sæpè inueniatur fidelior & vtilior, firque paratior, maxime necessitatis tempore, quam cui arctissimo naturæ vinculo iungimur, qualis est frater, qui aliquando & frigide amat, iuxta illud: Fratrum quoque gratia rara est, & sæpe longè abest, vt adiricito non possit. Vnde supra dictum est, Vir amicabilem ad societatem magis amicus erit quam frater. Porro illud, amicum tuum, & amicum patris tui, potest aut seorsim accipi, vt sit sensus: Amicum tuum, & etiam amicum patris tui, vt duo amici seruandi doceatur, & quem nobis assumimus, & quæ patris fuisse cognoscimus. Decet enim inquit Isocrates ad Demonicum, liberos hæredes esse non modo facultatum, sed etiam amicitiarum paternarum. Aut coniunctim, vt sit sensus: Amicum tuum, qui etiam fuit amicus patris tui, vt significetur amicis antiquis, non deserendus, quemadmodum & Ecclesiastici 9. præcipitur: Ne derelinquas amicum antiquum, nouus enim non erit similis illi. Quod autem subiicitur, & domum fratris tui non ingrediaris, &c. sic est intelligendum, seruando amicos antiquos, cura vt non sit tibi necesse ingredi domum fratris tui, in die necessitatis tuæ, pro consolatione, & ope obtinenda, sed potius quam fratres adeas, accede amicum tuum antiquum, inuenturus apud eum melius consilium, maioremque consolationem & subsidium. Aliquando enim vel nimis longè petendi sunt fratres, vt cum longè à nobis habitant, vel parua est eorum benevolentia, longèque inferior eorum qui veri sunt amici. Docet ergo magis fidendum amicitiam veræ quam consanguinitati arctissimæ. Vnde & subditur in eodem versu apud Hebræos.

11 Melior est vicinus iuxta, quam frater procul.

PRO aduerbiis, iuxta, & procul Hebræis sunt adiectiua nomina propinquus & longinquus, sed sensus idè est. Significatur enim meliorem, hoc est, vtiliorem esse vicinum qui iuxta est, quam fratrem qui procul est, quia cum opus est, magis prodèsse & iuuare potest. Ideoque significat non minus colenda esse iura amicitiam, quæ inter vicinos esse solet, quam iura consanguinitatis, quæ est inter fratres, & magis fidendum esse vicinis amicis, quam fra-

tribus

tribus longinquis, maxime cum necessitas occurrens aliquando non patiat moram, vt ad fratrem longe habitantem excurratur.

12 Stude sapientiæ filii mei, & lætificata erit mens, vt possim exprobranti respondere verbum.

LEGENDVM esse possum, nõ possis, vt quidam libri habent, patet tñ ex Grecis tñ ex Hebræis. Sapiens ergo in persona cuiuslibet patris alloquitur quemuis filium, adhortans eum, vt & alias sæpe ad sapientiæ studium, significans inde patri duplicem accessurum fructum. Primum lætitiæ cordis. Nam vt supra dixit: Filius sapiens lætificat patrem. Secundo à calūniis defensionem. Nam si filius sapientiam sectatus fuerit, habebit pater facile, quo se suumque filium defendat contra eos qui calumniari volent vel patrem, vel filium. Non enim ei obici poterit in veritate ignauia & mala vita filij, aut quod filium malè instituerit, & si quis obiecerit facile ipsa veritate confutabitur. Contra cum sapientiam filius negligit, pater & mœrore afficitur, & rubore, dum cogitur sæpe vitia filij audire sibi obiecta, quasi filium malè educauerit & instruxerit.

13 Astutus videns malum, absconditus est, paruuli transeuntes sustinuerunt dispensia.

SENTENTIA hæc eisdè omnino verbis apud Hebræos posita est supra cap. 22. versu 3. vbi nos legimus. Callidus vidit malum & abscondit se, innocens pertransiit, & afflictus est damno. Sicut ergo ibi dictio, Innocens, posita est in malam partem, vt ibi annotatum est: ita & hic dictio, Paruuli pro simplicibus, & imperitis accipi debet.

14 Tolle vestimentum eius qui spondit pro extraneo & pro alienis aufer ei pignus.

ET hæc sententia eisdem apud hebræos verbis supraposita est cap. 20. Proinde illinc petendus sensus.

15 Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgens, maledicenti similis erit.

IN adulatores hæc sententia est dicta, qui & immodici sunt & importuni in laudando, nec debitum seruantes modum nec tempus. Indebitus modus significatur cum dicitur, Voce grandi. Indebitum tempus cum dicitur, de nocte, vel vt habent hebræa & Græca Mane consurgens. Nam hæc pars cum præcedentibus iungenda est, non cum sequentibus. Qui ergo magnis clamoribus, & immodicè, atque tempore importuno quempiam laudibus effert, aut ei bene precatur, à prudentibus reputabitur similis maledicenti, hoc est, vituperanti, & malè de quopiam loquenti, aut ei qui malè precatur alicui. Qui enim sic hominem laudat, vituperio eum afficit, quasi sectatorem, laudum humanarum, & quasi indigum alieno præconio, ob defectum virtutis propriæ. Itaque & ob id maledicenti similis est, quia non minori eum afficit contumelia, quàm maledicus. Item qui per adulationem alicui

bene precatur, dira imprecanti similis est, quia cum non ex animo faciat sed fictè, non multum differt ab eo qui malè precatur, nec minus nocet, sed sæpe magis. Dupliciter enim accipi possunt, Benedicere, & maledicere, nepe aut pro laudare & vituperare, aut pro bene & male precari. Nam quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicatur, exacerbat dominum peccator. Potest & aliter accipi simpliciter, quod benedicens per adulationem sit similis in crimine maledicenti, hoc est, quod nõ minus peccet, sed sæpe magis, vt qui per adulationem eum cui benedicit & laudat in superbiam erigat, & fomentum malitiæ suæ præbeat. Hebræa habent, Maledictio reputabitur ei. Græca, qui benedicit amico mane voce magna, nihil differre à maledicente videbitur, Conuenit huic illud Euripidis in Oreste, βάρως ἐστὶν ἀνθρώπων λόγος, Onus est laudare valde.

16 Testa persillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparantur.

17 Qui retinet eam, quasi qui ventum tenet & oleum dextera sua vocet.

PRIOR versus supra est habitus in versu 13. cap. 19. Nam & ibi dicitur: Testa persillantia, litigiosa mulier. Vt autem secundus versus bene intelligatur, sciendum est Hebræa sic habere. Qui abscondit eam, abscondit ventum & oleum dextera suæ vocabit: vnde patet primum non esse apud nos legendum eua cuet, vel euocet, vt habent multi libri, sed vocet, vt habent correctiores. Deinde patet nostræ lectionis hunc esse sensum. Qui cohibere nititur mulierem litigiosam, & eam domi conclusam retinere & abscondere vt eius clamores à vicinia non exaudiantur, perinde facit, ac si quis retinere & cohibere vellet ventum, hoc est, conatur rem impossibilem. Erupent enim illius clamores & iurgia quicquid feceris, non aliter quam ventus quantumuis coneris retineri nequit. Secunda pars quæ obscurior est, sic potest intelligi. Is qui retinere conatur mulierem rixosam, est quasi oleum dextera suæ vocet, hoc est, reuocet ac retinere studeat oleum quod habet in manu sua, & effluit atque elabatur, quantumuis quis conatur retinere. Ita & mulieris rixæ cohiberi non possunt nec retineri. Tanta est earum lubricitas quanta olei: sunt enim qui Hebræa vertunt, & sicut qui oleum manu sua retinere velit verbum vocandi manifestè accipientes, pro reuocare & retinere. Alij tamen intelligunt mulierem rixosam cõparare, non cuius oleo, sed unguento odorifero, quod etiam si quis abscondere velit in manu sua, de manu hominis clamat, hoc est, suam ita gratiam late spargit, vt latere non possit, vt metaphoricè clamor oleo tribuatur, quo sic similitudo magis indicaretur inter mulierem rixosam, & oleum cuius odor non potest nõ sentiri, etiam si quis occultare velit. Non dissimilis erit sensus in nostra lectione, si sic accipiamus, Qui retinet eam est quasi oleum dextera suæ vocet, hoc est, ei accidit idem, quod si oleum odoriferum è manu sua dextera in qua illud occultare conaretur, alte clamaret, hoc est, suum odorem late

late diffunderet. Sic enim & illa, nec vi, nec ratione reprimi potest quin se sepe prodat. Duae his ergo similitudinibus ostendit Sapiens, contra mulierem rixosam vix vllum posse inueniri remedium. Septuaginta verterant hoc loco, Aquilo durus vetus, nomine autem, dexter vocatur. Quod citat aliquoties D. Hieronymus.

18 Ferrum ferro acuitur, & homo ex acuit faciem amici sui.

DVPLICEM sensum habet haec parabola. Quidam enim intelligunt hic significari, quod quemadmodum ferrum ferro acuitur, ita homo acuit faciem amici vel proximi sui, accendendo scilicet illum ad iram suam duritiae & verborum asperitate, quasi diccret, Si ferream duritiam homo assumat in verbis & conuersatione sua, non aliter prouocabit, iritabit, & ad iram acuet proximum suum cum quo est illi conuersatio, quam ferrum ferro acuitur. Ira enim recte acutiei comparatur, ut quae omnia scindit, perdit, & penetrat. Secundum hunc sensum concordat haec parabola cum eo quod supra plane dixit. Sermo durus suscitatur furor. Alii intelligunt quod dicitur de acuto in bona parte, ut sit sensus, Sicut ferrum cum sit natura obtusum acuitur ferro ut cum ensis, aut quoduis instrumentum ferreum alio ferro acuitur, aut cum ferrum malleo ferro emollitur & acuitur ita vnus homo alterum acuit per mutuam consuetudinem & exercitationem, quia ex mutua conuersatione & collatione homines acutioris sunt ingenii & iudicii, cum inter solitarii maneant ferre in naturali quadam sua hebetudine. Recte enim dixit Euripides, *quid sit erue rhyas*, hoc est, collatio peperit artes. Collatio inquam sententiarum & colloquium hominum atque congressus. Acuitur item homines ex mutuo inter se conuictu, & congressu in virtutibus ad quas exempla multum hominem promouent. Docet ergo prouerbum opus nobis esse aliorum conuersatione, a quibus monemur, doceamur, obiurgemur consolationem accipiamus & confirmemur. Ideo, inquit Ecclesiastes melius est duos esse simul quam vnum. Habent enim emolumentum societatis suae: si vnus ceciderit ab altero fulcietur. Vae soli, quia cum ceciderit non habebit subleuantem se. Conuenit cum adagio. Vnus vir, nullus vir. Atque haec secunda intelligentia, melior esse videtur, priorem tamen Septuaginta secuti videntur. Habet enim *οὐδὲν ὀφείδον ὀφείβει, αὐτὸν δὲ παρασβέβηκεν ἐπὶ τὸν ἄλλου*, hoc est, ferrum acuit ferrum, vir autem irritat faciem amici.

Ecc. 11.

19 Qui seruat sicum, comedet fructus eius, & qui custodit sicum domini sui, glorificabitur.

SICUT qui custodit sicum & praeseruat eam a nocumetis, meretur subinde vesci de dulcibus fructibus eius: ita qui diligenter custodit dominum suum, siue praeseruando eum a malis & periculis, siue sollicitè obseruando quid praecipiat, & adimplendo quod praecipit, talis gloriam magnam apud dominum, & homines consequetur, non carebit suo fructu, sed percipiet & gustabit fructum iucun-

dissimum. Bene vt annotauit Rodolphus, si cui contulit dominum serui alicuius, potius quam aliis arboribus partim ob suauitatem fructus, partim ob nouitatem & vicissitudinem fructuum. Non enim vt aliarum arborum fructus, vna maturefcunt sicut, sed maturis decerpitis renascuntur alie recetiores, vnde contingit sepe percipere dulcedinem earum illi qui sicum custodit. Sic qui custos est domini sui iuxta intelligentiam praedictam, subinde nouos honores ab eo consequetur. Quod maxime locum habet in supremo omnium domino, quem qui obseruat sollicitus vt sciat, & adimpleat voluntatem eius eique placeat, aeternam & immortalem ab eo percipiet gloriam post varia dona, quibus etiam hic ab eo honorabitur. Hunc qui obseruat, bene assimilatur custodienti sicum, quia lex Dei velut ficus est, quam qui custodit, comedit dulcissimos eius fructus & hic, & in futuro.

20 Quemadmodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.

HEBRAEA habent paucissimis verbis hanc sententiam, & eleganter, sed sic vt propter breuitatem, magna sit obscuritas, & ob eam varia intelligentia. Sic enim est ad verbum Sicut aquarum facies ad facies, ita cor hominis ad hominem. Quod quidam sic intelligunt, Sicut facies quae in aquis apparent, vario se habent modo ad facies: ita & cor vnus hominis se habet aliter & aliter, ad alium hominem comparatè, hoc est, sicut vertit Chaldaeus interpres, sicut vultus qui in aquis relucet non sunt similes vnus alteri: ita cor vnus hominis, non est simile alteri. Quem sensum & Septuaginta secuti sunt qui habent, Sicut non sunt similes facies faciebibus: sic neque corda hominum sunt similia, vt concordet cum eo quod dici solet, Quot capita tot sensus. Alii aliter & variis modis intelligunt, vt mirum non sit, si & noster interpres, hunc ex variis intellexerit quem nostra habeat lectio. Quae dupliciter intelligi potest. Primum, vt significetur, quod quemadmodum in aquis relucet vultus hominum prospicientium, ita vt vultus hominum ibi videre liceat, etiam si non videat quis eos directe, ita & corda hominum videntur a prudentibus, in ipsorum verbis & operationibus ex quibus prudentes agnoscut affectus & dispositiones internas hominum. Quod quia non omnibus ita comperit, interpres de suo adiecit dictionem prudentibus. Secundo intelligi potest haec sententia & melius non de ea cognitione vel manifestatione cordium, qua prudentes aliorum corda, sed qua sua ipsorum cognoscut, & sit sensus: Quemadmodum in aquis resplendent vultus prospicientium, sic vt vnusquisque suum ibi vultum tanquam in speculo contemplari possit, quem alioqui non videt: ita ipsi prudentes seipsum & sua cognoscut corda dum ad ea redeunt, & exacta consideratione aduertunt qualia sint sua corda, expendendo scilicet ad quae inclinantur, in quibus potissimum occurrunt & hereant, vt ipsummet cor hominis, maxime apud prudentes, sit homini & ipsi cordi

cordi pro speculo, siue pro aqua lymphida in qua homo seipsum & cor intuetur, iuxta illud Pauli: Quis enim scit hominum quae sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Atque hic est praecipuus sensus quem pra aliis omnibus Hebraei recipiunt, quae omnium optime sic redduntur. Sicut aqua vultum vultui, ita mens hominem homini, vt subaudias vtrobique, exhibet, vel refert, aut ostendit, & cor aquae comparatur, quod sic hominem sibi ipsi ostendit sicut aqua vultum exhibet correspondentem vero vultui. Sicut ergo necesse est homini, si proprium vultum videre velit illum in speculo videat, vt in aqua aut alio simili: ita si quis qualis sit cognoscere velit, non potest id alibi melius cognoscere quam in propria sua mente.

21 Infernus & perditionem nunquam implentur, similiter & oculi hominum insatiabiles.

SUPERIVS capite 15, dictum est, quid sper infernum & perditionem in scripturis significetur, nempe mors ipsa vel status mortuorum, qui quantumvis multos ex hoc mundo in se suscipiat, nunquam tamen expletur, imò nec eo plenior est aut minus capax plurius quod multos hauserit. Huic ergo bene comparat in insatiabilitate oculos hominum, qui tamen dupliciter accipi possunt. Aut scilicet pro cupiditate videndi vel cognoscendi aliqua, quae cupiditas nunquam expletur, cum semper anhelet homo ad videndum, siue interius siue exterius oculis noua quaedam. Sic enim intelligit Caietanus vt conueniat cum illo quod est in Ecclesiaste: Non saturatur oculus visu, nec auris auditu impletur. Aut, vt alii accipiunt melius pro cupiditate habendi ista terrena, vt conueniat cum illo Ecclesiastici: In satiabilis oculus cupidi, non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam. Huiusmodi autem cupiditas ad oculos transfertur, eo quod oculi potissimum ad sensum internum rerum simulachra transportent vnde oritur appetitus. Vnde vocat Ioannes concupiscentiam oculorum. Haec ergo instar mortis & inferni, etiam si multa acceperit, tamen ac si nihil acceperit, semper aequè parata est ad accipiendum, nunquam contenta, semper plus habere desiderans, iuxta illud Poetae: Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Et Vnus Pellaeo iuueni non sufficit orbis. Videri itaque potest haec comparatione sapientem indicare voluisse quam debeat haec inextinguibilis cupiditas merito hominibus esse odiosa, nempe non minus quam mors ipsa & perditio.

22 Quomodo probatur in conflatario argentum, & in fornace aurum: sic homo probatur ore laudantis.

SENTENTIA haec, quae in hunc ferè sensum ab omnibus vertitur ex Hebraeis, quamuis illa aliud quid videantur innuere, dupliciter intelligitur. Potest enim hic esse sensus, Sicut in conflatario, hoc est, in vase in quo argentum funditur, & purgatur ipsum argentum, fit probatum, cum ab eo scoria de puratur, & quomodo aurum in fornace pur-

gatur, & fit probum: sic homo fit probabilis ac commendatus aliis per ora laudantium ipsum, qui suis laudibus ipsum ab omni crimine purgant, aut purum declarant. Secundum quem sensum verbum, Probari, accipiendum est, non pro, Explorari, sed pro, Probum fieri, & declarari, vt sit contrarium verbi reprobari, vt sit idem quod approbari. Iuxta quem sensum sententia indicat officium laudantis, & proinde videndum a quo quis laudetur. Laudantis enim officium in eo consistit, vt velut omni scoria vitiorum a laudando reiecta, declaret ipsum velut aurum esse ac argentum purum ac preciosum, quemadmodum fornacis est aurum purgare & probum purumque dare. Aliter, si verbum, Probare, accipiarur, pro explorare, sensus erit, Sicut in conflatario argentum, & in fornace aurum exploratur an sit purum vel impurum, vel adulterinum: ita probatur homo ore laudantis, an scilicet sit vere laudandus, & quasi, verum aurum, an non sit verè laudandus, & omnino similis argento impuro, aut auro adulterino & tantum apparenti. Si enim encomiis insolecat & efferatur, declaratur dignus non esse laude vt qui sit superbus & ambitiosus. Si verò non insolecat, sed vel respuat laudes in se accumulatas, aut eis non moueatur admodum, manifestum omnibus fit, ipsum verè esse laudandum, tanquam humilem, & modestum. Nihil enim magis declarat hominem laude dignum, quam si laudem ipse non sectetur, nec per eam in superbiam aut inanem gloriam erigatur.

23 Cor iniqui inquirat mala, cor autem rectum inquirat scientiam.

SENTENTIA haec non est in Hebraeis, est tamen in Graecis, vnde in nostris feruata est ex antiqua versione. Et est sententia clara, quae non eget expositione.

24 Si contuderis stultum in pila, quasi ptilianas feriente desuper pilo, non auferetur ab eo stultiua eius.

PILA hoc loco significat vas concauum, in quo grana teruntur, quod mortarium etiam, vel mortariolum dicitur, a pinfendo sic dictum, quod antiqui siccata frumenta in pilas immissa pinfiebant, hoc est, terebant & hoc erat vnum genus molendi. Vnde & pilum dicitur instrumentum, quo quippiam in mortariolo teritur. Ptiliana autem dicitur hordeum decorticatum quod in mortariis siue ad esum, siue ad medicorum usum teritur. Significatur ergo hac parabola stultum non corrigi, etiam si seuerissimis sapientum monitionibus & correctionibus obtundatur, aut etiam graui castigatione ab hominibus prematur, vel diuinis etiam flagellis grauius vrgeatur. Haec enim significantur per contusionem stulti in pila, feriente desuper quasi ptilianas pilo. Qua comparatione indicatur & grauitas correptionis vel castigationis quae adhibetur stulto, & magnitudo laboris, quem pro eius correctione sapientes subeunt, quemadmodum magnis laboribus frumenta in pila teruntur frequenti pili contusione. Et rursum indicatur

indicatur durities stulti, vt qui durior inueniatur omnibus frumentis. quorum omnium grana, etsi ex sese durissima, comminuantur & franguntur in pila, cū stulti durities & in malo obitatio, non frangatur nec auferatur ab eo, quantum liber contundatur verbis, & flagellis. Conqueritur id sēpē dominus apud prophetas sibi accidisse. Populus, inquit, non est reuerfus ad percutientem se. Et, Frustra percussus filios vestros, disciplinam non receperunt. Septuaginta sensum tantum vertent, omnia comparatione. Habent enim: Si verberaueris stultum in medio concilij in honorans, non tolles stultitiam eius.

25 Diligenter agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera
26 Non enim habebis iugiter potestatem, sed corona tribuetur in generatione & generationem.

QUINQUE versibus sequentibus Sapiēs iuxta sensum literale agit de cura pecorū adhortās ad eā, eiusq; vtilitatē ostendēs. De hac autem pecorum cura magis agit, quā de quavis alia domestica prouidentia, tum quod Hebræi tunc maximē incumberent pascendis pecoribus iuxta exemplum antiquorum patriarcharum ab ipso Abel incipiens, tum quod hoc exemplo etiam præ aliarum rerum cura, maximē commendetur pecorum cura, tanquam simplicissima, naturæ accommodatissima & innocentissima. Vnde huic hominum generi Deus filium suum hominem factum primo per angelos nunciari voluit. Nam aulas principum sectari, plenum fastu est: negotiationi & mercaturæ vacare, auaritiæ est. Imprimis ergo eos qui greges habent alendos, monet vt diligentem eorum habeant curam, frequenter & attentē pecora sua contemplādo, quo sint habitu, quo numero, nec satis sit curam illam alii alicui vicario pastori commisisse, sed vt ipsimet curā agant, quod & in Ecclesiastico præcipitur: Pecora, inquit, tibi sunt, attende illis & si sint vtilia, perseuerent apud te. Cōgruit huic vulgatum prouerbum: Oculi domini pascit equum. Quod autem sequitur, Non enim habebis iugiter potestatem, &c. Aliter multo habent Hebræi sic, Non enim in perpetuum diuitiæ & si corona in generatione & generationem, hoc est, nec ipsa corona vel regia dignitas in perpetuum durat. Qua sententia rectē intelligitur significare, nec diuitias huius mundi, nec gloriam regale studiosē sectandam (que madmodum multi faciūt, qui studio illarum rerum fastidiunt simplicitatem vitæ pastoralis) quod hæc omnia sint fluxa, & mox peritura, proinde ei potius generi vitæ insistentium, & operam dandam, vnde ea parantur quæ sunt huic vitæ necessaria. Eo enim tendunt quæ sequuntur. Sed & Septuaginta negatiuē habent, vtriusque huius sententiæ partes. Sic enim est Græcis, Quia non in seculum est viro robur, vel imperium & fortitudo, neque tradet ex generatione in generationem. Hunc sensum habebit & nostra lectio, si interrogatiue legatur secunda pars, sed corona tribuetur in generatione & generationem: que madmodum legitur interrogatiue apud He-

bræos, si corona in generatione & generationem? vt sit sensus, Sat sit tibi curare pecora tua, quæ suppeditat vitæ necessaria. Nam curvis ambire hic magnam aliquam dignitatem aut præminentiam? non enim habebis semper potestatem in hac vita etiam si contingat aliqua potestas, & an putas quod hic tibi obtingere potest regnum perpetuum? Si verō affirmatiuē legatur, non video satis conuenientem intellectum, qui congruat literali sensui, nisi sic intelligas. Diligenter cura pecora, cum adsunt vires, & facultas, quia non habebis semper potestatem hoc faciendi, obrepente scilicet senectute, vel etiam si habeas diuitias alias, & potestatem viuendi, sine cura illa pecuali, non habebis tamen fortē eam potestatem semper eripi enim multis modis, & infortuniis potest, & si in curando pecore diligens fueris, gloria & laus immortalis hinc tibi accedet. Certē hic secundus versus affirmatiuē lectus, magis conuenit sensui spiritali, ad quem interpret in hac versione videtur respexisse. Iuxta spiritualem enim intelligentiam, hæc doctrina pertinet ad rectores populorum tum ecclesiasticos, tum seculares, quos scriptura sæpius pastores vocat moneturque omnes diligentem habere curam gregis sibi commissi, ita vt diligentem studeant, & suas oues cognoscere, & earum qualitatem, mores atque vitam, idque per sese ipsos præstent, non per mercenarios, vt vniciuque pro eius necessitate & exigentia provideant. Ad quod faciendum duplici eos accendit ratione, primum quia non habebunt semper potestatem eam, quia in populo Dei funguntur, quæ per mortem eis eripietur, vel nō semper habebunt potestatem curandi oues Christi sibi commissas, & proinde id faciendum est dum tempus habent operandi bonum. Secundo quia si bene gregem Christi curauerunt, gloriæ corona tribuetur illis in æternum, iuxta illud Petri ad pastores: Cum apparuerit princeps pastorum percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.

27 Aperta sunt prata, & apparuerunt herba virides, & collecta sunt fœna de montibus.
28 Agni ad vestimentum tuum, & hœdi ad pretium agri.
29 Sufficiat tibi lac caprarum in cibos tuos, & in necessaria domus tuæ, & ad victum ancillis tuis.

HIS versibus tribus insinuatur commoditas, & fructus vitæ pastoralis, vt ad eam magis accenderentur homines. Primo enim versu indicatur, quam facile parentur ea, quæ ad pecorum nutritionem, & sustentationem sunt necessaria, ac deinde duobus aliis versibus, indicatur quomodo ex pecoribus homini proueniāt, quæ ad vestitum, & victum sunt necessaria, præter quæ nihil esse debet quod magnopere homo requirat. Aperta (inquit) sunt prata, hoc est, late patent prata quæ vbi que obuia sunt, in quibus pecora tua pascas. Aut aperta dicit prata, quoniam germinauerunt, & gramina emittere cœperunt. Aperitur enim terra cum germinare incipit, vnde est illud. Aperiat terra, & germinet saluator. Vnde sequitur, Et apparuerunt herbe virides,

rentes, in cibum scilicet pecorum, pro tempore æstiuo, & in tempus hybernium colliguntur fœna de montibus. Præterita enim, aperta sunt, apparuerunt, & collecta sunt, pro præsentibus aut pro omni tempore accipienda videtur. Significat ergo pabulum pecorum parabile esse vt quod terra ipsa vbi que vltro suppeditat idque pro vtroque tempore, æstiuo, & hyberno. Ex his deinde quæ tam facile aluntur, ecce quanto tibi compendio omnia tibi proueniunt necessaria. Agni tui sunt tibi ad vestimentum tuū quia ex lana agnorum, sub quibus oues omnes comprehenduntur texuntur vestimenta, suntque ex pellibus eorū, & hœdi sunt tibi ad pretium agri, hoc est, quibus venditis persolvere poteris pretium agri à te locati, aut sumptus agri colendi, aut quibus emere poteris fructus agrorum, vt triticum familiarum tuarum necessarium: quasi diceret. Si diligenter gregem paueris, non erit necesse agros colere. Nam pretio hœdorum poteris agrorum fructus comparare. Deinde sufficiat tibi, hoc est, sufficere poterit tibi lac caprarum in cibos tuos, & totius familiæ tuæ. Vbi nōmine lactis butyrum & caseus comprehenduntur, quæ ex lacte sunt. Itaque vt prata ouibus & hœdis sua necessaria præbent, ita significat homini pecora suppeditatura quibus illi siue ad amictum siue ad victum erit opus. Notandum autem, quod inter pecora tantum oues numerat ac hœdos, minora scilicet animalia qualia pascebat Abel, ouium pastor primus, & Iacob sub Laban, non autem boues, aliisque maiora pecora nominantur. Item non tribuit in esum ipsos agnos, ac capras, sed tantum lac caprarum sub quibus & lac ouium comprehenditur. Proponere enim voluit præ oculis simplicissimum illud vitæ genus, quod Abel alii que illi similes ante diluuium secuti sunt, contenti minoribus illis, & minus noxiis animalibus quorum carnibus non vescerantur, vt est communis multorum sententia, sed tantum lacte eorum, & quæ ex lacte fieri poterant, pro vestitu suo non quærentes sericum, sed tantum pelles ouium, aut caprarum, vel saltem ex lana & piliis textas vestes. Vnde dicit Paulus, circueiunt in melotis, in pellibus caprinis. Itaque significare voluit sapiens, quā paucis natura hominum contenta esse possit, quanque simplicibus, vt inexplabilem arguat hominum in cibo, & vestitu luxum doceatque quod habet Paulus. Habentes victum & quibus tegamur, his contenti simus. Ex hac literali tractatione facile patere potest, quomodo hæc mysticè tractanda sint. Prata enim diuinarum scripturarum quæ tempore hyemis conclusa erant, & arcta, iam pro pascendis ouibus Christi late patent & germinant, exhibendo suis documentis conuenientem pastum tam in prosperitatis, quā in aduersitatis tempore vt tanto lubentius pascendis Christi ouibus incumberent debeant pastores. Pro quibus pascendis, non est quod à longè cibum petāt, cum obuia sint, & sacrarum scripturarum, & sanctorum patrum monumenta, quæ partim sunt veluti herbæ virentes semper atque gratissimæ, vt scripturæ sacræ, partim veluti fœna collecta de montibus, vt parum scripta quæ ex scripturis collecta sunt. Qui ex ouibus &

hœdis quos pascunt, hic meritō quærere non deberent nisi vestitum & victum, & eum non luxuriosum aut sumptuosum, sed quales oues commode præbere possunt, quæ deglubere non debent, sed tantum ex earum lana & lacte viuere. Quod si fecerint præter temporalia bona, quæ hic ab ouibus Christi percipiunt, accipient ab eis etiam postea vestitum, & victum sempiternū induti stola immortalitatis, & resecti cibo qui non deficiet in æternum. Acutiorem allegoricam tractationem videre licet apud Bedam, qui cam longè profecquitur.

CAPVT XXVIII.

FUGIT impius nemine persequente, iustus autem quasi leo considerans absque errore erit.

HOC ET prouerbum, quod & plerumque alia scripturæ, videlicet quod impietas, impiis timorem, iustus vero iustitia confidentiam addat. Licet enim nonnunquam audaciæ stimulis impij concitati & potissimum cum eorum mens est obtenebrata, in obuios quosque deficiant ac sese in pericula temerè præcipitent, tamen cum ad se redeunt, & furoris incendium extinctum est, ita merito peccatorum suorum terrore concutiuntur vt omnis eorum audacia frangatur, & antequam eos quisquam persequatur, in fugam vertantur. Id autem fit sæpe vel ex solo mentis male sibi conscia, ac ob id pœnas debitas timentis, e morfu, quemadmodum maxime patet in furibus & homicidis, qui peracto maleficio pauitant semper fugiuntque, vnde natum adagium. Fures clamorem, subaudi, timent, quadrans in eos qui sibi conscij metuunt ne deprehendantur. Ita enim natura comparatum est, vt conscientiaë magis, & horrendis criminibus obnoxia, nusquam possint securæ consistere. Hinc dicitur in Iob de impio. Sonitus terroris, semper in auribus eius, & cum pax sit, ille insidias suscipitur. Non credit quod reuerti possit de tenebris, circumspectas vndique gladium. Et in sapientia: Cum sit timida nequitia, dat testimonium condemnata. Semper enim præsumit sæua perturbata conscientia. Aut fit istud etiam sæpe ex vltione diuina, qua impiis huiusmodi terror incutitur, cuius exemplum habemus in Syris qui surrexerunt & fugerunt in tenebris derelictis tentoriis suis cum nemo eos persequeretur. Vnde dominus huiusmodi terrorem populo peccanti se immisurum minatur in Leuit. dicens: qui de vobis remanserint, dabo pauorem in cordibus eorum in regionibus hostium, terrebit eos sonitus folij volantis, & ita fugient quasi gladium, cadent nullo persequente, & cadent sicuti supra fratres suos quasi fugientes, nemo vestrum audebit inimicis resistere. Simile est in Deuter. Dabit tibi Dominus cor pauidum, & deficientes oculos & animam cōsumptam mœrore, & erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte ac die & nō credes vitæ tuæ &c. Cōtra, iustus tū quod sibi bene sit cōscius, & ob id nullū malum timeat, & de Dei

1. Pet. 5.

Heb. 11.

1. Tim. 6.

Esa. 5.

Iob. 15.

Sap. 17.

4. Reg. 7.

Leuit. 26.

Deut. 28.

p protectione

protectione bene confidat, tum quod à Deo non solum protegatur, sed etiam singulariter confortetur & roboretur, etiamsi multa mala ingruant, etiamsi persecutores insistant sine terrore persistit immotus, similis leoni fortissimo & audacissimo, de quo mox postea dicitur: Leo fortissimus ad nullius pauebit occursum. Sicut enim impium, timidum facit, & malum conscientia testimonium & Dei ultio: ita contra iustum confidentem facit, & bona suae conscientiae testificatio, & Dei confortas gratia. Vnde gloriatur Propheta: Dominus illuminatio mea & salus mea, quem timebo? Dominus protector vitae meae, à quo trepidabo? Et alio loco: Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quae inuenerunt nos nimis. Propterea non timebimus dum turbabitur terra. Caterum haec sententia, non solum habet locum in temporalibus malis, sed & in spirituali contra vitia certamine. Frequenter enim impij cum nulla eos inuadit acris tentatio, fugiunt à virtutis tramite vitii succumbentes, timebentes se non posse virtutis labores perferre. Peccatum enim molles & effemina tos reddit homines, eosque diuino destituit praesidio. Contra iusti de Dei protectione securi, induti que armaturam Dei, imperterriti ut leo contra principes & rectores tenebrarum harum fortiter decertant dicentes cum Propheta: Ecce Deus saluator meus, fiducialiter agam, & non timebo.

Psal. 26.

Psal. 45.

Esa. 22.

2 Propter peccata terra multi principes eius, & propter hominis sapientiam & horum scientiam quae dicuntur, vita ducis longior erit.

Iob 34.

SIC V T apud Iob dicitur quod Deus regnare facit hypocritam propter peccata populi, ita hic dicitur quod propter peccata populi multi sint principes eius. Quod & de multitudine principum simul regnantium accipi potest, qui scilicet in eadem terra simul regnant cum magno populi grauiamine, aut vnus terrae dominium diuidunt in plura dominia, quae admodum ob peccata diuisum est regnum Israeliticum sub Roboam. Huiusmodi enim multitudo principum sicut frequenter etuenit propter peccata populi: ita multum populum grauat, dum quisque suis studet commodis, & bella saepe inter multos exurgunt. Et potest intelligi de multitudine principum sibi mox ac breui tempore succedentium, quae & ipsa reipublicae frequenter est perniciofa, quae hinc grauat impensis, nouis statutis, turbationibus, & bellorum motibus. De qua principum multitudine potissimum intelligendum quod hic dicitur, satis patet ex parte secunda opposita, quae tamen clarior est in Hebraeis, quae habent, Et propter hominem intelligentem scientem, sic, hoc est, similiter prolongabitur scilicet imperium vel vita principis. Vel propter hominem intelligentem scientem rectum prolongabitur, Vbi singulare quidam exponunt per plurale, ut sit, Propter homines intelligentes, & doctos prolongabitur. Dum enim in regno principibus adfunt viri docti & prudentes, quorum consilio omnia aguntur, fit ut in regno peccata populi cohibeantur, & virtus locum habeat, & in populo, & in principe. Vnde sicut ob peccata po-

puli, quorum causa saepe est negligentia vel malum exemplum principis, diuina ultione sunt in populo frequentes principes, ita contra propter iustitiam boni principes in bonum populi diu in vita conseruantur. Potest tamen quod Hebraeis in singulari dicitur numero referri ad ipsum principem qui si prudens fuerit, & intelligens sua prudentia obuiabit peccatis populi, quibus non dominantibus, sed iustitia & pietate vbiq; prevalente, vita eius prolongabitur à Deo, quemadmodum patuit in Ezechia. Sic ergo & nostra lectio est accipienda de sapientia & scientia hominis regnantis in populo. Propter huius enim sapientiam, & scientiam eorum quae dicuntur & aguntur in regno, hoc est, quia diligenter scire omnem populi statum studet, ac prudenter prospicit, ut in officio populus contineatur & in religione, ideo eius vita longior erit. Supra enim dixit: aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur in iustitia thronus eius. Potest & sic intelligi nostra litera. Sicut ob peccata terrae multos contingit esse eius principes: ita ob sapientiam alicuius, cuius opera vitur princeps, & scientiam eorum, quae in sententiis ferendis dicenda sunt, vita ducis Dei munere prolongabitur. Aut propter scientiam eorum quae dicuntur à Deo, hoc est, propter scientiam mandatorum Dei. Ob hanc enim in Deuter. promittitur regni diuturnitas.

Sup. ca. 15.

Deu. 17.

Vir pauper calumniari pauperes similis est imbro vehementi, in quo paratur fames.

CVM à natura nobis inditum sit, ut eorum doleamus vices, qui eisdem nobiscum miseris sunt obnoxij, illos vehementer inhumanos esse oportet & crudeles, qui mala augent aliena, quae & ipsimet sentiunt & patiuntur. Itaque cum pauper qui paupertatis miseriam in se experitur, aliorum pauperum vices saltem dolere debeat, quando eorum necessitati non potest subuenire, si omnino contra faciat, ita ut pauperes calumniatur, hoc est, per iniuriam opprimat (sic enim ut supra est annotatum calumniari hic saepe accipitur) rapiendo quae eius sunt & spoliando, naturae ordinem planè euertit. Proinde talis comparatur pluuiæ, quae cum vehementia magna inūdat terram, eamque obruit, quae & femina denudat, & segetes natas prosternit, sicque sterilitas sequitur, inopia & fames. Quae similitudo consistit in duobus. Primo in eo quod sicut huiusmodi pluuiæ sua quadam vi, & oppressione terrae inopiã inducit & famem: ita vir talis opprimens pauperem, inopiam ei adfert & famem sua oppressione & iniuria. Secundo quod cum pluuiæ in hoc à natura sit data, ut terram ex sese inopem & indigam facundet, & fertilitatem rerumque adferat abundantiam, contra naturam huiusmodi vehemens & inundans pluuiæ sterilitatis causa est, ita & cum naturali quadam condolentia pauper pauperi consolationem & opem debeat, naturae ordine inuerso sua crudelitate desolationem & inopiam adfert. Secundum sensum mysticū sententia haec dici potest in eos, qui cum sint peccatores & infirmi, seueri tamen nimis sunt in aliorum infirmitatibus & peccatis castigandis, corripicndis,

Galat. 6.

corripicndis, vel vindicandis. Tunc enim vir pauper opprimit pauperes, & pro consolatione quam ex propria infirmitatis consideratione eis debet, sterilitatem animae eorum adducit, similis omnino vehementi imbro, hoc est, grauissimae tentationi immissae à dæmone, ad obruendum terram cordis ne quem fructum proferat. Vnde monet Paulus: Si praecipit, inquit, fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te ipsum in & tu teneris.

4 Qui deelinquunt legem laudant impium, qui custodiunt succenduntur contra eum.

SENTENTIA clara est docens quam distenter se habeant legis contemptores & observatores legis ad ipsam impietatem & impios, & ex consequenti insinuans, quam sint illi Reip. perniciosi, hi verò vitales. Qui, inquit, derelinquunt legem, hoc est, qui domini legem omnino negligunt, laudant impium in sua impietate, tum quod eis placeat impietas, quam & ipsi sectantur, tum quod gaudeat se habere multos sibi similes. Vnufquique enim delectatur suo simili. Contra qui custodiunt legem, hoc est, quibus summa cura est Dei legem adimplere, hi non solum non laudant impium, sed succenduntur contra eum zelo iustitiae. Et animo quidem semper succenduntur contra eum, quia ex impietate impij dolore commouentur & indignatione contra eum. Saepe verò etiam verbo, & facto excitantur & accenduntur contra eum, dum ex zelo iustitiae eum seuerè arguunt, cohibent, ac si in autoritate sunt, etiam puniunt in aliorum exemplum. Declarat haec sententia quam noxij illi sint impij laudatores, ut qui suis laudibus impietati fomentum praebent, quam vitales legis diuinæ custodes, ut qui impietatem cohibere conentur, quae reipublicas perdit. Hinc intelligendum relinquunt non verò illos custodire legem Dei, qui impijs adulantur, & placere volunt qui illos arguere nolunt, quique illorum impietatis non commouentur, & quasi ad se non pertineret aliorum improbitas, nulla eius cura tanguntur, quales multos videre est, qui sibi tamen de iustitia, & legis diuinæ custodia placent.

5 Viri mali non cogitant iudicium: qui autem inquirunt dominum, animaduertunt omnia.

PRO verbis, cogitant, & animaduertunt, idem Hebraeis verbum est significans magis intelligunt. Altera ergo hic ponitur differentia inter impios & iustos, quia viri mali, eo quod in malitia occupantur, & per eam excantur, non intelligunt & proinde haec cogitant, hoc est, non comprehendunt animo iudicium, hoc est, quod aequum & iustum est, etiam si audiant illud ab alijs doceri. Qui autem inquirunt dominum, hoc est, quibus cura est illum agnoscere, illiq; placere, eo quod mens illorum sic attendit, & à Deo illuminata, facile intelligunt & animaduertunt omnia, necessaria scilicet, non tantum quae nunc sunt agenda, sed & futura pleraque praudentes. Itè viri mali non

Ian. in Proverb.

intelligunt nec cogitant futurum Dei iudicium quo à malo reuocari possent si illud verè inteligerent & fixè cogitarent. Qui verò dominum inquirunt, non tantum illud Dei iudicium intelligunt, sed & omnia alia necessaria intelligunt, & animaduertunt, praeculis etiam habentes premia iustorum, & quibus rationibus ac viis ad ea perueniendum sit. Duabus enim his rationibus sententia haec, quae generalis est, explicari & accommodari potest. Similis est apud Paulum 1. Corinth. 2. antithesis hominis animalis & spiritualis. Animalis homo non percipit ea quae sunt spiritus Dei. Spiritualis autem iudicat omnia.

1. Cor. 2.

6 Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam diues in prauis itineribus.

SIMILIS est sententia ca. 19. versu primo, & in Hebraeis maior est similitudo huius loci cum illo, nec est alia differentia, quam quod ibi Hebraea habeant in secunda parte. Quam peruertens labia sua, & ipse insipiens. Hic verò, Quam peruertens vias & ipse diues. Melior ergo dicitur, pauper ambulans in simplicitate sua, hoc est viuens in integritate sua, quam diues ambulans in prauis viis, hoc est, moribus, quia quantumuis diuitiae apud homines laudentur & praeferrantur, talis tamen pauper & reuera praestantior est tali diuite, utpote Deo ac prudentibus commendatior & proinde verè felicitior, & vtilior est reipub. Rectè ergo dixit Themistocles, qui ut refert Cicero libro 2. offic. cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret. Ego, inquit, malo virum qui pecunia egeat, quam pecuniam quae viro.

7 Qui custodit legem, filius sapiens est: qui autem commessatores pascit, confundit patrem suum.

IVVENTVS fere dedita esse solet comesationibus, vnde huius vitij peculiariter meminit, quod & parentes in filiis peculiariter cohibere, & impedire debent ut praecipit Deut. 21. Pasce autem comesatores, qui ita delectatur comesationibus, ut helleones & potatores sibi adiungat & frequenter ad conuiuia sua vocet, bona sua paterna conuiujs profundendo, sicque multis peccatis nominibus, quia & contra Dei legem vacat potationibus, & facultates suas prodigo expendit, & fomentum vitij alijs praebet. Sicut ergo sapiens est ille filius qui custodit legem Dei, quae inter cetera vetat omnem luxum praecipue in inuenibus, & proinde talis honore & legitime aspicit patrem, quia filius sapiens laetificat patrem suum: ita qui alit comesatores, contra legem Dei faciens, ignominiam afficit patrem suum, quia in patris ignominiam cedunt filij vitia, tanquam qui non bene instituerit filium.

8 Qui coaceruat diuitias vestris & favore liberali, in pauperes congregat eas.

BENE vertit hunc versum interpres, sed malè communiter distinguitur lectio. Nam dictio, liberali coniungitur cum ablatiuo faenore. Vnde coacte hic versus exponitur à Lyrano, & alijs ipsum sequentibus,

p 2 qui

qui intelligunt, fœnus liberale dici lucrum quod ultra fortem recipitur, non ex pacto, sed liberali, vel vltronea mutuatarij donatione, quod etiam prohibitum est sicut vsuras accipere ex pacto, quâdo illud lucrum intentum est, & desideratum à mutuante. Huiusmodi diuitiarum coaceruatorem, intelligunt congregare in pauperes, quia congregat contra pauperes & in detrimentum pauperum, qui illius vsuris vexantur, & opprimuntur. At hic sensus penitus est alienus ab intentione sapientis & interpretis. Dicitio enim, Liberali datus est coniungendus cum sequentibus, vt patet tum ex hebræis tum ex Græcis, & est sensus. Qui coaceruat diuitias viis illicitis, nempe vsuris & fœnore, talis non sibi eas congregat, sed homini liberali & munifico in pauperes. Quo significat futurum, vt talis nec animum sit, nec potestatem habiturus bene vtendi partis male diuitiis, sed Dei dispositione eas peruenturas ad eum qui liberalis sit in pauperes, vt in eos distribuatur à quibus cum illorum magno grauamine acceptæ sunt. Græca enim & hebræa habent. Qui multiplicat diuitias cum vsuris & multiplicatione, ei qui miseretur pauperum congregat eas. Itaque superiori versu locutus est de eo, qui diuitias malè profundit, hoc versu de eo qui eas colligit male. Et docet hic locus vt & aliæ multæ scripturæ vsuras esse illicitas & iniustas. Quod & Ethnici satis intellexerunt. Aristoteles enim in 1. de repub. Iuste inquit in odio est fœneratoria, quia nummo vtitur tanquam merce, & ex eo quod non fructificat natura, fructum capit. At commutationis causa factus est nummus. Maximè igitur præter naturam est nummum fieri mercem. Et Cato interrogatus quid esset fœnerari, respondit, quod hominem occidere.

9 Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.

DECLINAT aures suas ne audiat legem, qui studio non vult audire legem cum docetur, aut si audiat non vult obedire, hac re declarans contemptum legis, & impenitentiam cordis in suis peccatis, quales sunt de quibus Iob. Qui dicunt Deo, Recede à nobis, scientiam viarum tuarum nolumus, huiusmodi congruam tribuit punitionem sapiens significans par pari referendum, cum subditur. Oratio eius erit execrabilis, quasi dicat. Quemadmodum ipse non vult audire Deum loquentem per legem, ita nec Deus vicissim ipsum audiet sibi in oratione loquentem. Nec tantum nō audiet, sed & orationem eius execrabitur, tanquam peccatum, iuxta illud: Et oratio eius fiat in peccatum. Et sanè grauis est hæc puniatio, quando hoc ipsum, quo Dei gratiam obtinere nitimur, Dei iram magis prouocat. Vnde non frustra apud hebræos additur dicitio augmentatiua. Oratio eius erit abominatio, hoc est, non solum eius vitia, sed etiam oratio eius.

10 Qui decipit iustos in via mala, in interitu suo corruet, & simplices possidebunt bona.

HEBRÆA habent, Qui errare fecit re-ctos in via mala, in foueam suam ipse cadet, & integri hæreditabunt bonum. Itaque is decipit iustos in via mala, qui fraudibus, & dolo pellicit eos in viam malam, & quantum in se est, facit vt sint in via mala, per quam scilicet eos deducat in foueam aliquam, & interitum eis paratum. Id autem facit non tantum qui eos corporaliter errare facit, sed & omnis qui à recta fide, rectaque viuendi ratione homines abducit in errores & malam vitã. Item quicumque iustos aliquo dolo pertrahere student, in aliquid ipsis perniciosum, & noxium. Sub similitudine enim eius qui hominem corporaliter abducit à recta via in malam, metaphoricè designatur omnis qui fallere studet ad aliquod malum. De tali ergo dicitur, quod corruet in interitu suo, hoc est, in illud malum quod aliis parauit, vt sit idem cum illo quod supra dictum est. Qui fodit foueam incidet in eam. Conuenit cum illo, malum consilium consultori pessimum. Contra, simplices, hoc est, integri dolo carentes, quos illi doloti fallere studuerunt, non solum eorum dolis non capiuntur, sed diuina benignitate etiam possidebunt, hoc est, stabiliter obtinebunt, bona eis à Deo parata. Aut possidebunt etiam bona ipsorum dolosorum hominum, quæ ab eis erepta dominus iustis largietur. Multi enim libri habent possidebunt bona eius, vt significetur, non solum impios casuros in ea mala quæ pijs parauerunt, sed ipsos etiam priuandos suis bonis, eaque tradenda pijs. Sed pronomen, eius vt non est in Hebræis: ita nec in correctioribus libris Latinis.

11 Sapiens sibi videtur vir diues, pauper autem prudens scrutabitur eum.

DIVITIÆ ferè adferunt homini prudentiam arrogantiam cum aliorum contemptu, ita vt diuites suæ prudentiæ tribuât quod præ cæteris sint locupletes & fortunati, aliorum imprudentiæ quod pauperes sint & infœlices. Item aduertunt auctoritatem & honorem sibi apud homines deferri, suaque tū dicta tum facta per adulationem approbari velut sapienter dicta aut facta. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Diues locutus est, & omnes tacuerunt, & verbum illius vsque ad nubes perducent. Pauper locutus est, & dicunt, quis est hic? Itaque vir diues videtur sibi sapiens tum quod per suam prudentiam putet sibi obuennisse diuitias, tum quod homines eius dictis & factis multum deferant. Pauper autem prudens, non statim cum vulgo admirabitur eum tanquam sapientem, sed scrutabitur eum, hoc est, explorabit eius dicta factaque, nec propter diuitias ei nimis tribuet, nec fœlicè iudicabit. Per quod vult significare quod poterit eum per suam prudentiam confutare & redarguere. Vnde Septuaginta verterunt κατὰ λόγον αὐτοῦ, hoc est, condemnabit eum. Similis est locus supra ca. 18. versu 19. vbi non habemus, Iustus prior est accusator sui, venit amicus eius, & inuestigauit eum. Sed & Hebræi teste Rodolpho intelligunt hic non de simplici scrutatione, sed tali quam sequitur reprehensio & confutatio, vt sit sensus: Diues quidem

quidem sibi sapere videtur præ aliis, at pauper prudens facta diligentium rerum discussione & examinatione, aliter esse deprehendit, nempe quod diuitias non sua sapientia comparauerit, sed Dei dono, quodq; ob diuitias, non magnificandus sit, præferendum diuitiis sapientia donum, etiam cum paupertate coniunctum sit.

12 In exultatione iustorum multa gloria est, regnantibus impijs ruina hominum.

APPARET ex commentario Lyrantum legisse non exultatione, sed exaltatione: sic enim habet. Quia per hoc boni honorantur & exaltantur, licet patet de regno David, Ezechia, & Iosia. Et eū secutus Arboreus huc versus exponens, habet: Quod sapietes & iusti ad summos magistratus, præclara officia, & insignes præfecturas subuehantur, est maxime iucundū & gloriosum. Et videri posset ex secunda particula legèdum esse, Exaltatione, quia per oppositum sequitur, Regnantibus impijs. Sed veram lectionem esse, In exultatione quomodo & codices omnes ferè habent, patet ex Hebraica dictione, quæ exultatione & lætitiã significat non exaltationem. Cæterum per exultatione iustorum à posteriori insinuat eorum prosperitatem causam scilicet ex effectu. Et est sensus, Cum iusti exultant, hoc est, cum eorum res secundæ sunt, quando ipsi in republica, suppressis impijs, exultare & triumphare contigerit, tunc est in republica multa gloria, tunc accedit ipsi reipublicæ multū gloria & decoris, quia vt supra dictum est cap. 11. Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas. Illis enim gaudentibus & fœliciter se habentibus quod non potest fieri, si impij eis dominentur, ciuitas bene instituitur & regitur in pace & multorum bono. Contra cum impij regnāt sunt ruina hominum, hoc est, tunc homines multi, maximè boni, perduntur & deiiciuntur illorum iniuria & oppressione, quæ admodum & vltimo versu postea repetitur. Potest prior pars etiam sic intelligi, vt in exultatione iustorum dicatur esse multa gloria, non quia gloria illorum exultationem sequitur, sed quia ipsa exultatio sit gloriosa, hoc est vt quidam vertit, quia gloriosum est, honestum & decens iustos exultare, hoc est, fœlices esse ac fortunatos. Et notandum dictionem, Gloria hoc loco nō accipiendam pro gloriatione aut lætitiã, sed pro claritate, excellentia & decore, vt patet ex dictione Hebraica.

13 Qui abscondit scelera sua, non dirigitur: qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur.

CONTINGIT sine vitio abscondere aliquem delicta sua, vt si hoc faciat, siue ne scandalizet, siue pro famæ suæ conseruatione. Sed hoc loco, abscondere scelera sua, est ea nolle agnoscere, sed ea, etiam cum de eis admonetur aut negare, aut excusare vel defendere. Quod qui facit, cum nō simpliciter peccet, sed peccatum adiciat super peccatū, merito non dirigitur, hoc est, vt habent hebræa, nō prosperabitur, quo plus etiam significatur Ian. in Proverb.

nimirum quod malè habebit, & quod peccata dabit sceleribus suis dignas. Contra, qui confessus fuerit scelerata sua, eademque reliquerit, consequetur misericordiam, quia non solum ei non infligetur pœna, quam committerat, sed & remissionem obtinebit peccatorum suorum, & apud homines sapè, & semper apud Deū. Vnde Propheta: Dixi (inquit) confitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti impietatem peccati mei. Ostendit hæc sententia quandoquidem sine vitio viuere non licet, vnicum & optimū remedium ad delenda peccata esse confessionem, modo ei iungatur peccatorum admissorum derelictio. Quæ quidem confessio cum propter humilitatem etiam apud homines sapè veniam obtineat, multo magis apud Deum, quem humilitas illa & resipiscencia non potest non ad misericordiam flectere. Non vrget quidem hæc sententia per se accepta confessionem sacramentalem, quæ sacerdoti fieri debet, sed per se tantum exigit confessionem quouis modo factam. Verum quum in Euangelio iam satis Christus indicauerit, etiam sacerdoti faciendam confessionem, quæ ad obtinendam remissionem valere debeat, cum dixit: Quorum remisistis peccata, remittuntur eis: non ineptè hæc sententia iam vsurpatur ad inculcandam & exigendam etiam confessionem sacramentalem sacerdoti faciendam. Si enim confessio medium est ad obtinendam remissionem & misericordiam, vt hæc docet sententia, cum remissio peccatorum à sacerdote peti possit & debeat, necesse est eidem peccatorum fiat confessio, qua remissio impetratur, cui qui abscondit sua peccata, is certè non dirigitur. Cæterum quoniam satis non est peccata confiteri, nisi quis eadem & voluntate & actu reliquerit, contra quorundam errorem, qui etiam confiteantur, perseverant in peccatis suis, bene additur & reliquerit ea.

14 Beatus homo qui semper est pauidus, qui vero mentis est dura, corruet in malum.

POTEST hæc sententia dupliciter accipi. Primum de timore diuino, vt is intelligatur hic dici beatus, qui semper patet & timet Deum, metuens illum offendere, & à seueritate iudiciorum Dei timens, quæ aliquando contra impios proferuntur, atque ob id sollicitè cauens, ne qua in re peccet, ac diuinæ vltioni subiectus fiat, aut ab eius gratia excidat. Talis certè beatus est, tum quod hoc fœlix & rarum Dei donum sit cōsecutus. Beatus enim homo dicitur in ecclesiastico, cui donatum est habere timorem Dei: tum quod talis beatitudinem consequetur æternam. Contra, qui mentis est dura, vt nullo Dei timore commoueat, nec cedat quibuscumque monitis aut minis, corruet in malum quod timere & præcauere noluit, idq; in hac vita frequenter, semper autem in futura. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Cor durum male habebit in nouissimo. Docet hæc sententia quam errent homines plerique, qui non solum sine timore Dei viuunt, libertatem sibi vitiorum indulgentes, sed etiam docent omnè timorem reiiciendū, & absque

Psal. 37.

Ioan. 2.9

Sup. c. 62.

Ecc. 19.

Ecc. 25.

Ecc. 31.

& absque vlla h̄sitatione & metu quēmq̄ credere debere se esse filiū Dei ac futurum h̄e redem̄ regni c̄lorum, manifestē contrarian- tes Paulo, qui cōcinens huic loco monet Phi- lippenses. Cum metu & tremore vestram sa- lutem operamini. Nec obstat quod Paulus di- cat non accepisse nos spiritum timoris, sed di- lectionis. Et Ioannes, Timor non est in charita- te, sed perfecta charitas foras mittit timorem. His enim locis agitur de timore seruii, quo scilicet sine amore virtutis, tantum p̄n̄e ti- mentur, & vitia tantum propter p̄n̄as vitan- tur. Nam & p̄n̄as ipsas horrere, ac ob id etiā à vitis declinare, etiam sanctorum est, sed nō sine dilectione Dei coniuncta, & fiducia bo- nitatis Dei hominem erigente. Vnde Iob di- cebat. Verebar omnia opera mea, sciens quia non parceres delinquenti. Et cap. 31. Semper quasi tumentes super me fluctus timui Deū. Et Dauid. Confige, inquit, timore tuo carnes meas, à iudiciis enim tuis timui. Potest secun- do intelligi de timore in omnibus rebus agen- dis, qui temeritati opponitur, vt is dicatur hic beatus, hoc est, sc̄lix, qui sic in omnibus re- bus est timidus, vt ne quid temerē aggre- dia- tur, nec absque debita deliberatione & consi- lio aliorum sollicitē cauens ne quid omittat eorum quæ requiruntur. Talis enim in nego- ciis suis prosperari solet, cum contra qui men- tis est duræ, hoc est, obstinato animo sine ali- quo metu res suas aggreditur, nihil curans quicquid suggeritur & cōsultur, ruit sæpe in multa mala, & dāna multa perferre cogitur.

35 Leo rugiens, & vsus esuriens princeps impius su- per populum pauperem.

HORREND A quidem impiis principi- bus & tyrannis, sed tamen vera compa- ratio, qua hi qui deberēt se erga subditos suos gerere vt pastores erga oues, quæ rēdo in om- nibus eorum bonum & defensionem, contra assimilantur immanissimis & crudelissimis be- stiis, idque iam famelicis, quæ propter famem & naturalem feritatem ac potentiam nulli parcunt, à nullo vincuntur, nec facile satiātur. Per leonem enim rugientem etiam intelligi potest leo esuriens. Nam rugitus illius, famis est indicium. Itaque per leonem rugientem & vsus esurientem insinuat in explebilis auaritia impij principis, & crudelitas, per quā non cessat populum sibi subditum (qui tan- quam imbelles feræ & imbecilles in compa- ratione principis, quemadmodum imbecillia sunt reliqua animantia in comparatione leo- nis & vsi, non valent principi resistere) expi- lare bonisque exuere, innocentum etiam san- guinem effundere, quorum punitionibus nō facile satiatur. Aut per leonem rugientem in- sinuat metum, quem suis impiis edictis, & ter- rificæ suæ voce incutit subditis, sicut leo suo rugitu timorem audientibus infert, vt per leo- nem rugientem, & vsus esurientem, duo ma- la in sinuet populum pauperem, hoc est, qui obistere non valet, pati à tyrannis, scilicet me- tum & direptionem atque oppressionem.

16 Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam, qui autem odit auaritiam, longi fient dies eius.

DEMONSTRAT hęc sententia, qui sint principes illi impij, qui se gerunt vt leo- nes, & vsi, nempe qui indigēt prudentia, qua intelligere deberent quod sit eorū in subdi- tos officium, & qua in re sit propria sita pro- speritas, nempe si subditos habeant sibi bene affectos, & amantes potius quam metuentes. Qui ergo huiusmodi caret prudentia, multos opprimet per calumniam, hoc est, per qua- muis iniuriam, ideoque multos sibi faciet ini- micos, vnde à suis desertus, facile & ipse ab ho- stibus suis opprimetur, vel quod tyrannis so- let euenire, à suis trucidabitur. Hoc enim in hac prima parte relinquitur intelligendum ex secunda parte. Qui autem odit auaritiam, & ideo nō premit populū suum exactiōibus longi fient dies eius, siue quod Deus illius vi- tam propter pietatem prolongabit, siue quia talis à suis stipatus & ductus, nō solum tutus erit à suorum inuidiis, sed & ab hostium incur- su. Indicat sententia errare principes, qui ad sui tuitionem & conseruationem vitæ suæ, pu- tant yndiquaque comparandas diuitias & opes, ideoque multos expilat nunquā satiati,

17 Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si vsque ad lacum fugerit, nemo sustinet.

DOCET sententia, quam odiosus sit om- nibus homicida. Hic enim dicitur ho- mo qui calumniatur sanguinem animæ, hoc est, qui iniuste effundit sanguinem in quo est anima, hoc est sanguinem vitalem, & sangui- nem in quo vita consistit: talis etiam si fugerit vsque ad lacum, hoc est, etiam si occultare se studeat, vel in profundo aliquo lacu, vel in se- cretis sepulchris, nemo sustinet eū, hoc est, ne- mo eum sustētat, nec opē illi fert: quasi dicat, homicidæ debetur mors, merito semper fu- git, & latere studet, nec vlla ei debetur ab ho- minibus commiseratio, quia naturaliter ho- mines oderunt humani generis hostē. Vnde dixit dominus: Omnes qui gladium accepe- rint, gladio peribunt. Quæ sententia, sicut & hac, nō quid semper fiat, sed quid vt in pluri- mū, & quid mereantur tales, designatur. Iy- ranus nouū hic intelligit sensum, vt significetur homicidā si vsque ad lacum, hoc est, vs- que ad foueā vel sepulturā, hoc est, vsque ad finem vitæ suæ fugerit, hoc est, distulerit age- re p̄nitentiam, nemo post mortem poterit eum iuuare, quia nō est locus p̄nitentiæ post mortē. Sed hęc explicatio coacta est. Potest & sic intelligi, Si homicidā vel vsque ad lacum desperationis atque in barathrum fugerit, ne- mo eū sustinet, hoc est, retinet & remoratur. Non quod docere velit talem non esse retinē- dum, sed vt ostendat quid ex se mereatur, & quam nulla ex se sit miseratione dignus. Pa- tet huius sententiæ veritas in Iuda proditore.

Qui ambulat simpliciter, saluus erit, qui peruersis gra- ditur vsus concidet semel.

SENTENTIA clara est, nec quicquam magnopere annotandum est, nisi quod se- pe dictum est, quod, Simpliciter, hic positum est pro integre, innocētē & perfectē. Quod in secūda parte dicitur, Concidet semel, signifi- cat etiam

etiam ad tempus floreat, & sua expleat deside- ria, semel tamen corruet, vel hic prolapsus in aliqua mala, vel in æternas tandem præcipita- tus miserias. Ita & qui viuūt integre, & incul- pate, & hic saluus erit à malis huius vitæ, & æternam deinde assequetur salutem.

19 Qui operatur terram suam, satiabitur panibus, qui autem sociatur ocium replebitur egestate.

SVPRA hęc sententia habita est cap. 12. versu 11. nec alia est differentia quā quod ibi in secunda parte dicitur, stultissimus est, hic verò, Replebitur egestate, quo significa- tur quod multum esuriet.

20 Vir fidelis multum laudabitur, qui autem festinat ditari, non erit innocens.

SIT superior sententia docet, non se- ctandum otium, ita hęc non sectandam auaritiam. Duplicem autem sensum possunt habere Hebræa, quæ habent, Vir fidelitatem multis benedictionibus. Nam vel potest intel- ligi de benedictione diuina vt significetur vi- rum fidelem, hoc est, qui in factis & verbis suis fidus est non quærens aliquem fallere, sed fi- deliter & integre cum omnibus agens, conse- cuturum largiter diuinā benedictionem, hoc est, Dei beneficio opes eius multiplicandas. In cuius contrarium sequitur. Qui autē festinat ditari quo significat eum qui vt dicitur, etiā malis vititur artibus cum iniuria proximi, ta- lis, inquit, non erit innocens, hoc est, non erit impunitus à Deo. Sic enim supra annotatum est aliquoties phrasi Hebraica accipi hęc ora- tionem. Non erit innocens. Similiter dictum est supra cap. 20. Hereditas ad quā festinatur in principio, in nouissimo benedictione care- bit. Et capite 13. Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur manu, multi- plicabitur. Hunc sensum Depuaginta secuti sunt, qui habent, Vir fide dignus multum be- nedicitur, malus autem non impunitus erit. Vel potest intelligi de benedictione hominū, atque sic intellexisse videret noster interpres, qui vertit. Vir fidelis multum laudabitur, hoc est, multi eum commendabunt, multi ei pre- cabuntur bene. Contra qui quo iure, quaque iniuria diftescere festinat, non erit innocens, id est, non carebit nota reprehensionis, etiam apud homines, quia subito colligere diuitias, nemo facile potest sine aliorū iniuria, ac pro- inde non sine peccato. Potest tamen etiam nostra litera intelligi de laude à Deo cōsequē- da, vt sit sensus: Vir fidelis multum laudabi- tur à Deo, qui & hic & postea fidelitatem eius remunerabitur abudē, vt coincidat cum prio- ri intelligentia primæ & secundæ partis. Ex di- ctis patet, quem hic vocet fidelem virum, ne- pe vt apponatur illi qui festinat ditari, qui sci- licet non mentitur, nec fallit proximum ob- parandas diuitias, sed verax est in verbis suis, & in factis ac mercibus suis integer.

21 Qui cognoscit in iudicio faciem, non benefacit: iste & pro buccella panis deserit veritatem.

PRIOREM partē sic habent Hebræa. Co- gnoscere facies non est bonum, idem sci- lant. in Proverb.

licet, quod supra habitum est cap. 24. vbi nos legimus, Cognoscere personam in iudicio nō est bonum. Nam in his locutionibus siue per- sonam dicas, siue faciem, eodem recidit, & est Græcis & Hebræis eadem dictio, vt dictum est in cap. 18. Cæterum & hic & cap. 24. addi- tur, in iudicio, cum non sit in Hebræis, quia potissimum in iudicio forensi fit & nocet ac- ceptio personarum. Quamuis & ea que fit ex- tra iudicium forense. in aliis rebus in quibus iustitia & causæ merita attendi debent, non fit sine peruerio iudicio, quo quis in gratiam alicuius male iudicat apud se. Porro quā malè faciat acceptor personarum, ostendit cum subiicitur. Iste & pro buccella panis deserit ve- ritatem. Per buccellam panis phrasi Hebraica significans rem minimi vel nullius precij, qualis est etiam munus alioqui in se non par- uum. in comparatione veritatis & iustitiæ, que longè deberet esse nobis charior & preciosior. Grauius ergo peccat, qui pro re quavis tem- porali, & pro re aliquando minimi momenti deserit veritatem & iustitiam rem præclaris- simam, quam omnibus præferre deberet, & pro officio suo tueri siue testis sit, siue iudex. Significat autem sententia, quam potens fit auaritiæ malum in multis iudiciis, vt qui cum ferē potētēs sint & diuites, nec multum egeant, tamen aliquando ob minimum ali- quod commodum peruertunt iudicium.

22 Vir qui festinat ditari, & aliis inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei.

AVARI conditiones duas hic pulchrē depingit. Altera est quam & mox prius posuit, quod præ nimia diuitiarum auiditate festinat ditari, quo & iniustitia eiusdem recte insinuat, quod cito ditari sine iniustitia non facile contingat. Altera est quod quia festinat ditari, ideo aliis inuidet, quia nō patitur alios secum lucrū facere, aliorumq; lucrū suum dā- num reputat, & ideo studet aliorum lucra an- teuertere & præripere. De tali aptē dicitur quod egestas superueniet ei. Quia enim cum aliorum sæpe egestate diuitias sibi congregat & quia aliis inuidet diuitias, velle autem po- tius alios egere, vt ipse solus diues esse possit, meretur sanè vt egestas ei inexpectata super- ueniat & iuste ei subtrahatur, quod iniuste & auide nimis collegit, idēq; ipse patiatur, quod aliis optauit. Et accidit quidē id etiā tēporali- ter in hac vita frequēter, semper autē talis me- retur, vt ita ei eueniat & si quod meretur hic ei non retribuatur, in futura vita copiosius, & perfectius sentiet, quādo omnibus bonis suis exutus, egestatem summam pati cogetur. Hu- iusmodi egestatē siue temporalem siue æter- nam, recte dicit eum ignorare, nepe quia ex- cæcat cor eius auaritia & inuidia, atque hinc etiā in coaceruandis diuitiis finem non facit.

23 Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum magis, quam ille qui per lingua blandimenta decipit.

MONET hęc sententia, non abstinendū à correptione, etiam si ea non mox gra- ta sit correpto, quia frequenter accidit, vt que

prius displicet, postea corripientē magis commendat, quam blandus sermo adulantē, potissimum apud sapientes, aut nō planē stupidos, aut impios. Hi enim cum ad cor redeunt, aduertunt, & ex meliore affectu prodire correptionem, quā blandā approbationem, & illam sibi vilem esse, hanc vero noxiam & perniciosam. Maxime verō beneficium corripientis agnoscitur, cum per mali experiētiam deprehenditur ipsum bene monuisse, adulantē vero decepisse, atque id videtur voluisse significare cum dicit. Postea inueniet gratiam, cum scilicet senserit ille, se per linguæ blandimenta deceprum.

24. *Qui subtrahit aliquid a patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidæ est.*

VTILIS sententia contra vitium pueris & iuuenibus nimis familiare, qui putāt se non peccare, dum surripiunt parentum bona, quasi illa ipsorum essent, quōd post mortē sint ipsorum futura. Durē tamē interpres hoc vitium exaggerauit dum vertit, Particeps homicidæ est. Nam pro dictione, homicidæ eadem est quæ supra cap. 18. versu 11. Vbi noster vertit. Bona sua dissipantis. Qui mollis est, inquit, & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis. Quomodo & hic verti conueniebat, vt hic dicatur socius dissipatoris sicut ibi frater dissipatoris. Qui enim parentū bona suffuratur, idque sine delicti agnitione, socius est dissipatoris, quia tali se coniungit, & cum tali etiam ipse dissipat paterna bona. Solent enim iuuenes ad hoc parentum bona suffurari, vt dilapident, & dissipatoribus se coniungant. Et ferē tales sunt postea egregij dissipatores, & homines perditū: cum furantur, etiam si non coniungant se dissipatoribus, non minus tamen eos peccare sapiens significat, quam dissipatores, cum vtriq; bonis paternis abutantur. Sic & Septuaginta tantum habent: Socius est *ἀδελφὸς ἀσεβῶν*, id est, viri impij. Potest etiam dicitio hebræa accipi simpliciter pro homine perditō, vt significetur suffuratores paternorum bonorum sine conscientie scrupulo, esse socios perditorum, de quorum respiciētia parua est spes. Nostra lectio quæ asperius sonat nō de quibuslibet paternorum bonorum suffuratoribus est intelligenda, sed de his qui ita spoliāt parentes, vt ad inopiam eos redigant, quæ non minus quam mors affligit & enecat, vnde recte tales homicidarum, imō & parricidarum socij esse dicuntur. Hebræa enim non habent simplicitē: Qui subtrahit aliquid, Sed, qui spoliāt & deprædatur patrem suum aut matrem. Aut intelligi potest talem, dici socium homicidæ, quōd grauissimē peccet, dignusque sit qui si respicere nolit & agnoscere peccatum, iuxta præceptum domini, Deuter. 21. cum dissipatoribus paternorum bonorum, lapidibus obruatur à populo. Aut quōd tales ferē ex huiusmodi furtis ad maiora perueniāt furta & homicidia, vt experiētia frequens demonstrat. Nec mirandum est D. Hieronymū vertisse, Homicidæ. Dicitio enim Hebræa propriē significat corrūpentem & perdentē.

Vnde eandem vertit, Interfectorem. Esaiæ 54. Ego creauī interfectorem ad disperdendum. Nomen autem particeps, posuit pro socio, quemadmodum & ibi: Particeps ego sum omnium timentium te, hoc est, socius tum illorum & illorum confortio gaudeo.

25. *Qui se iactat & dilatat, iurgia concitat; qui verō sperat in domino, sanabitur.*

HEBRÆA habent, Latus animo excitabitur, & sperans super dominum, impinguabitur. Et potest latus animo intelligi vir multum auarus, quidque multis desiderijs æstuat nec facile expletur. Vnde Septuaginta verterunt *ἀπληγῶς ἀνὴρ*, hoc est, vir inexplebilis. Talis ob summam cupiditatē sepe multa concitat iurgia, idque eo magis, quia cū multos afficiat iniuria, multos etiam contra se prouocat. Qui verō non in diuitijs, sed in domino spem suā collocat, huic honestus victus non deerit facilē, imō impinguabitur, & abundantia perfuerit, si non corporali, saltem spiritali, pinguedine scilicet ea de qua dicit P. salm. Sicut adipe & pinguedine repletur anima mea. Potest tamen secundum alios latus animo etiam intelligi superbus. Nam per superbiam animus hominis dilatur & extenditur supra se ad honores huius mundi. Quod secutus noster interpres vertit, Qui se iactat & dilatat se, hoc est, qui immodicus est sui laudator, animum suum expandens ad honores, talis iurgia concitat, quia non patitur aliquem sibi præferri, aut æquari, indignatur & commouetur, cum non afficitur desiderato honore, alijsque contra se excitat, qui indignantur, quod tantopere se extollat. Qui verō non extollitur in seipso, sed humiliter se Deo subicit spem omnem suam collocans in ipsum, talis impinguabitur, hoc est, prosperabitur in omnibus Deo ipsi fauente, tranquillitate mentis perfuerit, & vt nos legimus, saluabitur ab omnibus malis, aut vt potius legēdum est, quemadmodum habet codices emendatiore, sanabitur. Et videri posset legēdum, satiabitur vel saginabitur, si licet aliqui libri haberent, quia id conueniret cum verbo impinguabitur. Verum est verimile nostrum interpretem, hic vt & alijs secutum Græca, quæ habent *ἐν ἐπι μέλιτι ἔσται* hoc est, in cura erit vel curabitur. Itaque vertit sanabitur, significans eum Deo curante sanum fore, & liberum ab omnibus perturbationibus. Non multum dissimilis huic, est sententia quæ sequitur.

26. *Qui confidit in corde suo, stultus est: qui autem graditur sapienter ipse saluabitur.*

MALE habet plerique libri, Laudabitur, cum legendum sit, vt habent alij libri, Saluabitur. Nam hæc lectio consentit cum Hebræa dictione & Græca *σωθήσεται*, id est, saluabitur. Sensus ergo est, Qui confidit in cōsilijs & cogitationibus cordis sui, ita vt ea sequatur in omnibus actionibus suis nullius quærens iudiciū, sed suo innixus iudicio, talis stultus est, & per suam stultitiam in multa incidet pericula & mala, Qui autem graditur sapienter, ita vt non suum cor, sed sapientiam habeat

habeat ducem suarum actionum, talis saluabitur, ita vt vel non incidat in mala, vel si incidat, liberetur ab eis per suam sapientiam & Dei gratiam.

27. *Qui dat pauperi, non indigebit, qui despicit deprecantem, iustinebit penuriam.*

SENSVM pulchrē expressit interpres cū Hebræa habeant: Ei qui dat pauperi nō erit defectus, & abscondenti oculos suos multitudo erit maledictionum. Is enim abscondit oculos suos à paupere, qui eum aspiciere non vult aut dedignatur: quod est despiciere deprecantem. Alioqui sententia clara est commendans nobis in pauperes beneficentiam, & ab inhumanitate deterrens, quōd per illam fiat diuino munere, vt quis non facilē inopiā patiarur, per hanc verō fiat diuino iudicio, vt quis inopiam quam in alio noluit subleuare, patiarur in seipso, idque frequenter, etiam in hoc seculo, semper autem in futuro, vt patuit in diuice epulone. D. Cyprianus libro tertio ad Quirinum citat hanc sententiam, hoc modo, secundum Septuaginta scilicet, Qui dat pauperi, nunquam indiget, qui autem auertit oculum suum, in multa penuria erit.

Cyprianus:

28. *Cum surrexerint impij, abscondentur homines: cum illi perierint, multiplicabuntur iusti.*

SVRGUNT impij cum dominium obtinent, & in sublimitatis aliquem gradum subleuantur. Tunc sanē absconduntur homines, maximē iusti, tum quia in carce rem coniciuntur ab impijs regnantibus, tum quia vitro se dant in exilium, solumque patrium vertunt, vt impiorum furorē & persecutionem declinent, tum quia etiam in patria manentes se continent in silentio, se suamque sententiam nequaquam temerē prodentes, nec sese in conspectum & notitiam principum ingerentes. Contra cum impij perierint & in eorum locum pii surrexerint, iusti multiplicantur, tum quia qui prius iusti erant & latebant, palam & vbique se non verentur exhibere, tum quia eorum exemplo & doctrina, multi ad iustitiam amplexandam excitantur. Docet hæc sententia, quantum interfit qui præsent. Cuius veritatem demonstrant & veteris testamenti exempla & noui. Nam in veteri testamento regnante Achab cum sua Iezabel, absconditi sunt prophetae Domini in spe Iuncis, ipsis verō perditis tempore Iehu multiplicati sunt iusti. Et in hoc gratiæ tempore persecutione tyrannorum fauente in Christianos, latibula quæsierunt Christiani, qui sublati tyrannis multiplicati sunt. Sed & nostra tempora demonstrant, quomodo filere, latere & fugere pijs necesse sit vbi regnant hæretici.

CAPVT XXIX

Viro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & cum sanitas non sequetur.

SENSVM non verba, vt & alias ferē, reddit interpres: Nam Hebræa etiā hic sunt breuora: Vir correptionū indurans ceruicem, subito frangetur sine sanitate, hoc est, Vir qui correptiones meretur si obduret ceruicem, subito confringetur insanabiliter. Vbi vis & elegātia consistit in illa opposita, indurare ceruicem & frangi, vt significetur, quia hic frangere seipsum noluit, sed ceruicem suam obdurauit, subito à Deo confringetur. Hoc tamen quod est subito confringi, non est aliud quam repentinum superuenire interitum, per quem durities hominis frangitur, vt tunc cogatur agnoscere quod prius confiteri recusat. Cæterum per duram ceruicem & hoc loco & alijs multis significatur metaphoricē obstinatus in malo animus, quod qui eo sunt animo præditi, ceruicem erectam & inflexam exhibere solent, sicut contra qui admoniti se humiliāt, ceruicem flectunt. Docet ergo sententia, quantum malum sit nolle correptionibus, siue humanis, siue diuinis acquiescere, vt quod puniendū sit, & inexpectato atq; repeti nō & immedicabili atq; incurabili interitu. Viro (inquit) qui siue hominē siue Deū, tum verbis, tum flagellis corripientem, obstinato animo contemnit, superueniet interitus obstinatum eius animum conterens, & repentinus, & talis quem non sequitur sanitas, hoc est, qui nunquam curabitur. Accidit id & in hoc mundo frequenter homini obstinato, cum diuina ultione inuoluitur alicui malo, vnde nulla se ratione extricare potest, dumque subito & præter opinionem à morte corporali præoccupatur, à qua non est recuperatio: Sed terribilius & perfectius id impletur, cū æternæ damnationis interitus ei inexpectatus ad est, à quo nulla se ratione eximere vaquam poterit. Et merito illum excipit interitus, quem sanitas non sequitur. Ad hoc enim correptus est, vt interitum imminens præuideret, sicque eum effugeret, & à suo malo curaretur. Quia ergo præuidere noluit & effugere interitum, merito ei inexpectatus superuenit: & quia cum sanari posset, medicinam salutarem non recepit, cum sanari uolet, sanitatem non consequetur. Cæterum qui adhuc medicinam admittit & moneri se patitur, quoniam de eo adhuc multum est spei, Dei benignitate expectatur ad penitentiam, nec ei interitus superueniet repetitus. Notandū autē quod cū nos habemus, & eū sanitas nō sequetur, relatiuū eū, potest referri vel ad interitū vt significetur interitū illū esse insanabilem, vt supra expositum est, vel ad hominem obstinatum, vt significetur hominem illum esse insanabilem. Quod dupliciter accipi potest, videlicet vt vel significetur eum non sanandum à suo interitu, vel significetur eum qui contemnit correptiones, nunquam facile sanandum secundum animum à suis vitijs, vt qui non admittat medicinam, & peccet in Spiritum sanctum, in quem qui peccat non consequetur remissionem nec in hoc seculo, nec in futuro, iuxta verbum Domini.

Mat. 12.

2. *In multiplicatione iustorum latabitur populus: cū impij sumpturini principatum, gemet populus.*

similis

SIMILIS est sententia cum aliquot præcedentibus, maximè in præcedenti capite, Docens item quanti referat, qui in republica præfuit. Siquidem in multiplicatione iustorum, hoc est, cum iusti multiplicentur (quod iuxta præcedentes sententias non fit nisi piis regnantibus) tunc lætabitur populus, quod per iustitiam et pietatem regnatum in multa viuat pace & securitate, liber ab iniustis oneribus. Contra cum impii sumperint principatum, gemet populus, nimirum quod opprimatur iniuris legibus, exactionibus grauius, multitudine iniquorum ubique impune lædentium. Et bene dicit gemet quasi insinuet, eum nec audere contra mutire & palam murmurare, nec habere ad quem possit confugere & suas querimonias deponere, aut opem implorare. Ex his tamen quæ his nostris temporibus experimur fieri in multis locis, videri posset hæc Sapientis sententia non esse vera. Videmus enim in multis locis Reipublicas ex magna parte gaudere in principibus suis impiis, qui catholicam fidem impugnant, & auitas patrum traditiones abolent, catholicos pios persequentes, & dolent quod Catholici præfint, per quos iusti multiplicentur. Sed hæc sententia, non tam quid semper fiat, quam quid merito fieri deberet, semper ostendit. Deinde loquitur Sapiens de populo bene instituto, & rationis ductum sequente, nec erroribus à veritate abducto, & qui necdum sensu ita destitutus est, ut malum suum non sentiat. Nam qui gaudent cum impii regnant, ita sunt excecati, ut quæ pia sunt, impia ducant, & contra vocent impietatem, pietatem, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem.

Psal. 1.

3 *Vir qui amat sapientiam, laudat patrem suum: qui autem nutrit scorta, perdet substantiam.*

MVLT I libri habent, scortum, sed præferenda est lectio pluralis, quæ est in correctioribus, quod consentiat ea cum Græcis & Hebræis, Quo numero bene significatur libidinem vagam esse & inexplebilem. Pro (nutrit) etiam verti potest qui amicus est scortorum. Nam dictio Hebraica & amicū significat & paltorem. Et est elegantior & clarior oppositio inter amantem sapientiam & amantem scorta. Duo enim insinuatur amores, alter spiritualis, quo quis sapientiam sibi velut in sponsam deligit, iuxta illud quod supra dixit capite 7. Dic sapientia, soror mea es, & prudentiam voca amicam tuam, ut custodiat te à muliere extranea, &c. Alter carnalis quo quis scortis adhæret. Dicit ergo: Vir qui pro amica sua habet sapientiam, quoniam per eam non nisi quæ sunt honesta amabit & faciet, non tantum sibi bene facit, sed lætitia etiam afficit patrem suum, qui gaudet se non frustra laborasse & habere cui labores suos & bona bene dispensanda relinquat. Contra qui alit scorta, ea amans, eis addictus, perdet substantiam suam & bona quæ à patre accepit. Non enim mediocri sumptu aluntur scorta, sed oportet multum habere Thydum, unde de filio prodigo dictum est in Euangelio, quod consumpsit omnem substantiam suam, viuens

do cum meretricibus luxuriose.

Luc. 15.

4 *Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam.*

MVLT I s sententiis Reges & Principes commonefacit iustitiæ exercendæ & auaritiæ cauendæ, quod ab his pendeat salus Reipublicæ. Rex iustus, inquit, erigit, per iustitiam scilicet terram, hoc est ditionem suam & regionem, etiam si prius collapsa fuerit in bonum ac firmum constituet statum, constituendo scilicet bonas leges, iuste iudicando, & iustitiam exercendo contra malos ad defensionem iustorum. Contra vir auarus qui munera diligit & opes quarrit, regionem etiam optime constitutam & florentem destruit, dum propter munera peruersè iudicat, iniquas leges condit, bonos opprimat & opprimi sinit. Est enim Hebræis pro, vir auarus, vir munerum, hoc est, qui munera diligit, & in iudicio peruersè iudicat. Perfectè autem hæc generalis sententia, Christo eiusque aduersario Sathanæ accommodabitur. Ille enim rex regum iustissimus vniuersam terram peccato Adæ cæterorumque hominum mirè desolatam & collapsam egregiè crexit, regnum suum in iustitia stabilendo in terra, quam auarus ille leo qui semper circumit, quærens quem deuoret & nunquam fatiatur, destruxit, & semper destrucere conatur corrumpeudo homines & iustitiæ regnum, quantum in se est.

5 *Homo qui blandis fletibus sermonibus loquitur amico suo, rete expandit gressibus eius.*

QUID AM libri habent, gressibus suis, quidam gressibus eius, & vtrumque verti potest ex Hebræo. Et liquidem legatur gressibus suis, significatur hominem qui alium blanditiis capere conatur, sibi met rete quoinuoluatur parare, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit. Quem sensum secuti sunt Septuaginta, sicut & Beda meminuit. Sic enim est Græcis, Qui parat in faciem amici sui rete, circumdat illud pedibus suis. Si verò legatur gressibus eius, ut magis legendum est, quomodo & alii omnes vertunt, significatur hominem qui blandis sermonibus ficto animo loquitur amico vel proximo suo, perinde facere ac si rete expanderet gressibus eius, quia scilicet studet illis verbis eum decipere, deceptumque perdere. Deinde insinuatur quam noxii sint tales homines, & quam sit à talibus vniuersique cauendum, ut qui tales se præbeant erga amicos suos & proximos, quales se præbent aucupes erga aues ac venatores erga feras. Quali dicat: Cum te blandè quis aggreditur, ne statim ei credas, time subesse fraudem ac quali rete expansum esse gressibus tuis, hoc est, id agi ut decipiaris, cadas & in potestatem alterius incidas. Accommodari hoc potest Sathanæ, qui cum blandis suis suggestionibus homini loquitur tanquam amico suo, nihil aliud facit quam quod rete expandit gressibus eius, cupiens impedire progressum eius in virtutibus, & in suam redactionem potestatem, pertrahere secum in damnationem. Idem omnes adulatorem ministros diaboli

Psal. 7.

Re. 16. **b**oli competit, qui dum laudant hominem in vitis suis, non secus quam si reti inuolueret eius pedes, sicque impedirent gressus eius, ita & ipsi impediunt quominus progrediatur & ambulet in via virtutis. Et de hæreticis dicit Paulus: Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentium.

6 *Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & in suum laudabit & gaudebit.*

MVLT I libri male habent laudabitur, cum certum sit legendum esse laudabit. Sic enim Hebræa habent, & correctiores libri, & sic legisse Beda constat ex commentariis: Gaudentibus, inquit, iustus & rectum conditoris iudicium laudantibus. Priorem partem elegantè vertit interpres cum ad verbum habeat Hebræa, In peccato viri iniqui laqueus, hoc est, per peccatum viri iniqui incidit ipse in laqueum, pro quo bene verum est, Peccatorem virum iniquum inuoluet laqueus. Quod potest intelligi vel de laqueo quem vir iniquus parauit alteri cui posuit insidias studens illum decipere, ut cum superiori versu cohereret, & significetur eum qui rete expandit alterius gressibus inuoluendum laqueo quem alteri struxit, iuxta illud Psalmi. In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Iuxta quem sensum quod sequitur, & iustus laudabit & gaudebit, sic consequenter intelligitur. Iustus videns se Dei gratia liberatum à malo sibi parato, in quod impius inuolutus est, laudabit Deum & gaudebit, duplici nomine, nemp: & propter suam liberationem, & propter iustam impii ultionem. Iuxta illud: Lætabitur iustus cum viderit vindictam. Potest & aliter intelligi generaliter de laqueo, quem iniquus suis sibi struit peccatis, iuxta illud supra cap. 5. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, ut per laqueum significetur mala quæ obueniunt impio eumque sic inuoluunt, ut se eximere non valeat, tum hic, tum post hanc vitam. Iam quod sequitur de laude & gaudio iusti, accipiendum est illum laudaturum Deum & gauisurum, tum quod Dei gratia non incidit in ea mala quæ meretur impius, tum quod e contra per Dei gratiam multa consecutus sit bona. Itaque quod dicere vult tale est. Peccatorem ob peccata sua inuenient mala, & ideo gemet, iustus autem à malis liber & Dei beneficiis donatus, laudabit Deum & gaudebit.

Psal. 17.

7 *Nonit iustus causam pauperem, impius ignorat scientiam.*

NON de quauis causa vel de quouis negotio pauperum hic est sermo, sed de causa controuersa quam habent in iudicio contra oppressores pauperum, ut patet ex dictione Hebræa, quæ litem & iudicium vel controuersiam significat. Horum causam conuenitur dominus negligi à quibusdam iudicibus, dicens: Pupillo non iudicant & causa viduæ non ingreditur ad eos. Vnde in Psalmo præcipit: Iudicate egeno & pupillo, humilem

Psal. 1.

& pauperem iustificare. Quamuis enim præcipiat in Leuitico, ut in iudicando non consideretur persona pauperis, hoc est, ut ne iniquitudo paupertatis aliter iudicetur quam res: postulat, vult tamen, ut ne, quoniam munera dare non possunt, eorum causa negligatur, postponatur indiscussa, & post discussionem non iudicata remaneat, sed propter eorum paupertatè diligens habeatur cura causæ eorum, ut scilicet ea bene intelligatur, eaque intellecta, iuxta pro eis proferatur sententia, atque ab iniuria liberentur. In horum enim causa sollicitum esse declarat iudicis æquitatem, cum in diuitum causa esse sollicitum suspicionem præbere possit expectati lucri & muneris. Dicit ergo iustum sic nosse causam pauperum, curam scilicet eius habendo. Quod non solum ad iustum pertinet iudicè, sed & ad quemuis alium iustum cui curæ est nosse causam pauperum, ut eam vel suo consilio vel patrocinio promoueat & adiuuet. Sic se fecisse Iob testatur. Pater, inquit, eram pauperum, & causam quam nesciebam diligentissimè inuestigabam. Impius autem qui munera tantum sectatur, quicquid nulla erga pauperes pietate mouetur, ignorat hanc scientiam causæ pauperum, hoc est, non curat habere cognitionem causæ eorum, nihil pensi habet, quo in statu sit & quomodo se habeat causa pauperum, magis occupatur in causa diuitum promouenda.

Leuit. 19.

Iob. 19.

8 *Homines pestilentes dissipant ciuitatem, Sapientes verò auertunt furorem.*

PRO pestilentibus hic rursus Hebræis est ea dictio, quæ proprie significat derisores, sed quam interpres nonnunquam vertit pestilentes. Et pro dissipant, verbum Hebraicum vertunt alij, illaqueabunt, ut significetur homines derisores, hoc est, qui pietatem ac salutaria monita rident & contemnunt, ciuitatem sæpè inuoluere multis malis. Interpres alteram verbi significationem est securus, qua significat, flare, & sensus eodem redit: Sunt enim omnes derisores homines pestilentes omnesque perniciosi. Hi ergo dissipant ciuitatem, quia euertunt & dissoluunt bonum reipublicæ statum, pacem & religionem, faciuntque ut vel principum suorum vel Dei ultione grauitè puniantur, idque vel suis prauis consiliis quæ suggerunt ciuitati, vel seditionibus quas in ea excitant, vel noxiis suis exemplis, quibus multos corrumpunt, vel denique praua & pestilenti sua doctrina quam in illa disseminant. Contra, Sapientes auertunt à ciuitate furorem, tum Dei, tum principum, qua sua sapientia & bonis exemplis sic instituunt ciuitatem, ut non sit cur Deus aut principes illam grauitè puniant, suaque prudenti satisfactione & precibus ostentum Deum aut principem placant. Docet ergo & hac sententia Sapiens, quantum incommodi nequitia, quantum incommodi sapientia ciuitatibus adferat. Exempla habet vetus testamentum plurima. Nam Seba filius Bochi sua seditione suaque superbia subiecit ciuitatem Abela magno subuersionis periculo quam mulier quædam sapiens liberauit ab obsequio, compescendo furorem Iob volentis ciuitatem

2. Reg.

20.

tem

COMMENTARIA IN

re demoliri. Moyses item & Aaró saepe auerte-
runt iram Dei à populo. Sic & Phinees auertit
furorē Domini à filiis Israel, cōtra quos ho-
mines quidam pestilentes Deum ad iram
prouocauerunt.

Num. 25

9. *Vir sapiens si cum stulto contenderit, siue irascatur
siue rideat, non inueniet requiem.*

PR. o. si cum stulto contenderit, Hebræis
est iudicatus cum viro stulto, hoc est,
qui in iudicio cum illo litigat, quanquam &
qui extra iudicium forensē de aliqua re cum
alio disceptat, etiam cum illo iudicatur, pro-
inde bene vertit interpret generaliter, Si con-
tenderit cum stulto. Si ergo sapientem, siue
in iudicio, siue extra iudicium disceptare cō-
tigerit cum viro stulto, hoc est, homine im-
probo, siue irascatur, siue rideat, hoc est siue
serio agat, siue ioco, siue seriis verbis iustam
suam indignationem ostendat, siue ridendo
declaret se contemnere illius improbita-
tem, siue durè cum illo agat, siue blandè & be-
nignè, non inueniet requiem, id est, nō facile
ab illo liberabitur, non facile illi satisfaciet, vt
ab illius imperitione sit habiturus quietē. Pro-
uerbiū docet stultū & improbū esse implaca-
bile & incorrigibile. Proinde insinuat sapiēti-
bus cautè declinandum esse à contentioni-
bus cum stultis. Declaratum est istud in Pha-
risæis, cum quibus Dominus contendens,
nunquam potuit quietē ab eis obtinere, cum
nunc durè eos inceseret, nunc blandè eis sa-
tisfacere studeret. Sunt qui verba, Irascatur
& rideat, referunt ad stultum, vt significetur
cum vel irā commouendum vel derisurum
sapientem, proinde hunc non habiturum finem,
nec placaturum stultum. At prior sen-
sus Hebræis magis conuenit.

10. *Viri sanguinum oderunt simplicem, iusti autem
quærent animam eius.*

VIRI sanguinum hebraica phrasi sunt
homines sanguinari qui parui faciunt
hominis sanguinem effundere, ac delectan-
tur perditissima vita. Tales sic oderunt sim-
plicem, hoc est integrum & perfectum tan-
quam ipsorum moribus contrarium & illo-
rum injuriæ expolitum, vt eius vitæ insidien-
tur. At contra iusti quærent animam
eius, hoc est, student vitæ eius conser-
uandæ. Sic enim hebraica phrasi accipitur
quærerere animam alicuius vt in psalmo. Non
est qui requirat animam meam. Aliquando
tamen contrario modo accipitur pro stude-
re aliquem perdere vt in psal. alio. Synagoga
potentium quæsierunt animam meam, scilicet
ad perdendum. Docet sententia quam
contrarium sit studium iustorum studio sce-
leratorum, quodque impiis eorum in simpli-
ces conatibus semper studeat obistere. Sunt
qui intelligunt quærerere animam simplicis po-
situm pro studeere vicisci effusum sanguinem
innocentis, quod est iusti iudicis officium, si-
cut in scripturis accipitur saepe requirere san-
guinem alicuius.

Psal.
141.

Psal. 53.

11. *Totum spiritum suum profert stultus, sapiens dis-
fert & reseruat in posterum.*

SECUNDAM partem sic habent hebræa,
sapiens in posterum quiescere facit eum
scilicet spiritum, quod non est aliud quam re-
seruare & differre spiritum suum in poste-
rum, hoc est, in futurum tempus. Porro pro-
ferre spiritum suum quod stulto tribuitur
duobus modis contingit. Primum verbo &
sermone. Sic totum spiritum profert stultus,
quia quicquid animo concepit, omniaque se-
creta animi sui statim prodit & eloquitur,
quod magnum stultitiæ est argumentum. Cō-
tra sapiens non statim quod nouit & cōcipit,
profert in lucem eloquendo, sed reseruat di-
cendum suo tempore opportuno. Sic dicitur
in Ecclesiastico. Homo sapiens tacebit vsque
ad tempus, lasciuus autem & imprudens nō
seruabit tempus. Secundo contingit spiritum
suum proferte, ipso opere, dum scilicet quis
affectus animi sui ipso opere perficit. ac mani-
festat. Sic quoque totum spiritum suum pro-
fert stultus, quia mox quicquid desiderat &
appetit operè adimplet, non perpendens nū
honestum sit & conueniens an non, nec re-
frenans suas affectiones & desideria, sed ea
mox opere ostentans. Contra iustus spiritum
suum prohibet, re primit & quiescere facit af-
fectiones suas, sic vt non statim eas opere pro-
ferat, sed cum præuia deliberatione suo tem-
pore. De altero horum modorum vel de vtro-
que simul hæc sententia accipi potest, qua-
muis propter illud quod in secundo mem-
bro dicitur, in posterum, magis conueniat ac-
cipere de priori modo proferendi. Nisi dice-
re velimus singulariter istud dictum de spiri-
tu iræ quam statim vt bis & factis stultus de-
clarat, cum sapiens eam refrenet vt suo eam
tempore proferat, vt conueniat hæc senten-
tia cum illa cap. 12. Fatuus statim indicat iram
suā, qui autē dissimulat iniuriam callidus est.
Certe in hunc sensum intelligit Beda citans
etiam antiquam translationem quæ est. 70. &
habet, totam iram suam profert stultus, sa-
piens autē dispēsat per partes. Græcis enim est
ὅλον πνεῦμα quod tamen non solum significat iram
sed & animum. At hebræa dictio nō significat
iram, sed tantum spiritum.

Ecc. 10.

12. *Princeps qui lubenter audit verba mendacis omnes
ministros habet impios.*

PR. O. V. E. R. B. I. V. M. insinuat à principe pen-
dere quales habeat ministros iuxta illud
Ecclesiastici 10. Secundum iudicem populi
sic & ministri eius. Cæterum verba mendacij
quibus quidam principes lubenter auscultant
sunt adulationes, quibus falso laudantur que-
dam in principibus. Item detractiones qui-
bus detrahatur falso innoxii & piis, deinde
praua consilia quæ tanquam salutaria sugge-
runtur. Præterea praua & falsa in religione
doctrina & si quæ sint similia. Huiusmodi qui
lubenter audit princeps, habebit omnes mini-
stros impios, tum quia ministri studentes suo
principi placere, talia auribus eius adferent
qualibus illum delectari sciunt, & etiam si prius
tales non erant, efficiuntur impij ex ipsius mi-
nisterio

nisterio dum se illi accommodant. Docet ip-
sa experientia quotidiana nimium verum
esse quod hic dicitur, quanquam nonnun-
quam fiat, vt inter ministros impij principis
pius quispiam inueniatur, vt quod dicitur om-
nes ministros intelligendum sit, vt multa simi-
lia, omnes ferè.

13. *Pauper & creditor obuierunt sibi, vtriusque illu-
minator est Dominus.*

QUIDAM pro creditore vertunt ex He-
bræo virum fractum, hoc est, qui passus
est multa damna, intelliguntque dominum il-
luminare vtrumque, scilicet & eum qui pau-
perem fert, & eum qui contritus est & affli-
ctus, quod vtrumque sua gratia & consolatio
ne recreat. Verum cum hæc sententia simi-
lis sit illi quæ est supra cap. 22. Diues & pauper
obuierunt sibi, vtriusque operator est domi-
nus, magis est verisimile cum paupere hic cō-
iungi alium qui diuersæ sit conditionis à pau-
pere. Itaque cum Hebraica dictio significet
vsuras aut fraudes, bene vertit interpret pau-
per & creditor. Pauper scilicet qui debitor
est, & in ære eius est à quo accepit mutuum,
aut qui quærit aliquem à quo mutuet, Et cre-
ditor qui pauperi dedit sub vsuris & scenore
mutuum, vel qui paratus est mutuare. Vnde
Septuaginta vertit *δανείσθαι καὶ χρεωσθέντος ἀλλή-
λους οὐκ ἐπιθυμῶν* hoc est, fenerator & debitore
inter se conuenientibus. Significat ergo hæc
parabola si ad illam superiorem conferatur,
pauperem debitorem & creditorem eius di-
uersæ conditionis homines, vbique reperiri,
vbique sibi mutuo occurrere, plenum esse
mundum hominibus diuersæ fortunæ, aut
vnum alterum quærere, vnum vt mutuum ac-
cipiat, alterum vt mutuum det. Verum quan-
tumvis conditione sint dissimiles isti, vtrius-
que tamen æquè illuminator est dominus,
hoc est, vtriusque similiter donat huius lucis
aura frui, vtriusque vitam impertit vnus & idē
dominus. Quo rectè significat, occulto domi-
ni vniuersorū iudicio, diuersas illas fortunas
hominibus obtingere, eumque qui vtriusque
illuminat, vtrumque etiam videre, & obserua-
re, & proinde secundum merita remuneratu-
rum, vnus quidem patientiam, alterius verò
crudelitatem & inclementiam. Vt enim sic
putem intelligendum quod hic dicitur vtrius-
que illuminator, vel vt habent Hebræa, oculo
vtriusque illuminans est dominus, multū
mouet quod pro isto in altera simili sententia
dicitur, vtriusque operator est dominus, vel
vt habent Hebræa creator. Septuaginta non
dissimilem habent sensum. Sic enim habent:
Fenerator & debitore inter se conuenientibus,
inspectionem vtriusque faciet dominus, Vbi
notandum quid Septuaginta intellexerint
pauperem & creditorem obuiare sibi,
nempe illos inter se conuenire, vnum qui-
dem vt mutuo accipiat, alterum vt mutuum
det, atque ex illius inopia lucrum faciat. Po-
test illud, vtriusque illuminator est dominus
etiam accipi, vt significetur Deum vtrum-
que recreare & sui voti compotem efficere, il-
lum mutuum accipiendo, istum dando mu-
tuum.

14. *Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius
in æternum firmabitur.*

IUDICARE in veritate, est iudicare in
æquitate. Nam veritas in scripturis saepe
ponitur pro æquitate. Iudicare pauperes est
iudicium ferre pro pauperibus, hoc est, affli-
ctis & humilibus, qui nec sese defendere satis
possunt, nec facile patronos inueniunt. Tale
iudicium à regibus exigit potissimum, qua-
muis & illorum sit pro diuitibus in æquitate
iudicium ferre, quod pauperes maximè in-
iuriam patiantur, ob quam regum opem
implorare debeant, quodque magis pericu-
lum sit ne eorum causa negligatur aut
inuertatur. Regi autem tale iudicium tri-
buit quod iudicare præcipuum sit regum
officium, quod & per se olim magis quam
nunc obire consueuerunt. Ei ergo regi qui
pro officio iudicat in æquitate pauperes
promittitur, quod solium eius regium firma-
bitur in æternum, hoc est, in longum tem-
pus. Sic enim æternum saepe accipi debet in
scripturis, quia dictio Hebraica non semper
æternitatem, sed diurnitatem saepe signifi-
cat. Regis ergo iusti thronus in æternum fir-
matur, quia & ipse meretur longam in regno
vitam, & meretur vt in filiis suis diu perseue-
ret. Contra verò, vt inquit Demosthenes. Po-
tentia, perfidia, & iniuriis parca non potest ef-
se diuturna. Iuxta mysticum sensum Rex iste
peculiariter Christus est, qui quoniam iudica-
uit pro pauperibus iusto iudicio, humiliando
calumniatorem humani generis diabolum,
regnum meruit sempiternum, iuxta illud: Se-
des tua Deus in seculum seculi, dilexisti iusti-
tiam & odisti iniquitatem, propterea vnxit te
Deus.

Psal. 44.

15. *Virga atque correctio tribuit sapientiam, puer
autem qui dimittitur voluntati suæ, confundit matrem
suam.*

SENTENTIA docet quid boni corre-
ctio, quid mali neglectus correctionis ad-
ferat pueris & iuuenibus, & conuenit prior
pars cum eo quod supra habitum est cap. 22.
Stultitia colligata est in corde pueri & virga
disciplinæ fugabit eam. Virga enim & corre-
ctio tribuunt sapientiam, quia incutunt timo-
rem, qui & expellit stultitiam & pro ea sensum
inducit sapientiam, efficiens vt placeant re-
cta quæ prius displicuerunt, & displiceant ma-
la & vana quæ prius placuerunt. Duo autem
dicit, virgam scilicet & correctionem, vel vt
habent Hebræa increpationem, quorum
vnum in verberibus, alterum in verbis con-
sistit, significans nunc verbis, nunc ver-
beribus pueros cohibendos. Quæ duo non
rātum pueris, de quibus hic potissimum ser-
mo est, sed & viris maximè pueriliter viuenti-
bus, sunt necessaria, vt scilicet & flagellis diui-
næ iustitiæ, & castigatione prædicationis ac
doctrinæ sapientium ad virtutem adigantur.
Puer autem qui sine castigatione dimittitur,
vt quilibet ei in omnibus faciat, per insipien-
tiam suam & vitia in quæ probabatur, aliquan-
do magno pudore afficiet matrem suam. Ma-
tris autem potissimum meminit, tum quod
ad eam

ad eam præcipue pertinet recta educatio liberorum in pueritia, tum quod matres maxime proliis soleant indulgere, ut quarum virtus nec ipsæ volunt sæpe punire nec patribus significare. Itaque hoc duplici nomine etiam consilio ad eas maxime pertinet.

16 In multiplicatione impiorum multiplicabuntur scelera, & iustitias eorum videbunt.

PROVERBIVM indicat vim impietatis, sed adiuncta iustorum consolatio. In multiplicatione, inquit, impiorum, hoc est, cum multiplicatur impietas, vel per multiplicationem impiorum, magis semper ac magis multiplicabuntur scelera, quæ se impij ad scelera prouocant, & quo sunt plures eo sunt audaciores & fortiores, ut nec erubescant de suis sceleribus, nec coerceri facile possint, oppressis scilicet iustis & latentibus. Verum ne hæc videntes iusti nimis turbentur aut animum despondeant: Nam cum ita multiplicata fuerint eorum mala ut impleta sit mensura peccatorum, iusti eorum ruinas & perditiones videbunt, hoc est, non ita multiplicabuntur scelera, ut omnem iustitiam & iustum tollant, nec multiplicatione sua robur & diuturnitatem obtinebunt. Manebunt superstiti iusti atque iidem illi qui cum dolore viderunt impios dominari & impune peccare, suis oculis videbunt cum gaudio illos deiici & iustas luere penas. Cum enim dicitur, videbunt ruinas eorum non simplicem innuit visionem, sed talem cui voluptas quædam coniuncta sit quæ sancti habent ex contemplatione diuinæ iustitiæ, quemadmodum & in aliis similibus scripturæ locis, ut in Psalmis. Cum perierint peccatores videbis. Et alibi: Despexit (pro quo hebraeis est, videbit) oculus meus inimicos meos. Et Esaiæ ultimo dicitur de iustis: Egre dientur & videbunt cadavera virorum qui præuaricati sunt in me. Vident autem iustitias impiorum & frequenter in hoc mundo, & perfectius post hanc vitam in futura impiorum damnatione.

Psalm. 36. & 91. Esa. 66.

17 Erudi filium tuum & refrigerabit te, & dabit delicias animæ tuæ.

MULTI'S sententiis parentes inuitat Sapientem, tum ad rectam institutionem & eruditionem, tum ad castigationem prolium, quod res sit magni momenti à qua & prolium & parentum pender felicitas. Erudi (inquit) filium tuum, & instituendo eum bonis doctrinis & castigando eum cum opus est. Verum enim significat dictio Hebraica וַיִּלְמַד & Græca παιδευει instituit scilicet & castigare, nec vnum sine altero bene constat. Et quamuis vtrumque horum cum labore fiat ac molestia, postea tamen, inquit, senties istinc refrigerium & voluptatem. Qui in erudendo causa tibi fuit laboris & tædij, postea Sapientem effectus refrigerabit te, aut ut habent Græca & Hebræa quiescere te faciet, hoc est, securum te faciet & quiescens, ut pro eo non sis deinceps anxie sollicitus, nec tantum quietem aut refrigerium laborum, sed etiam dabit delicias animæ tuæ, hoc est, voluptatem,

quæ non tam corpus quam mentem exhilarabit. Nam ut iam sæpe dictum est, Filius sapiens lætificat patrem.

18 Cum Prophetia defecerit, dissipabitur populus: qui verò custodit legem, beatus est.

PROPHETIA, Hebræis est visio, Sic enim antiquitus prophetia solet vocari & propheta videns, ut est 2. Regum 9. eo quod in visionibus prophetæ diuinas exciperent reuelationes & oracula. Illis enim temporibus suam voluntatem Deus per prophetas, quos subinde ad hoc excitauit, quosque per visiones & reuelationes instruxit, populo Iudaico insinuauit. Nihilominus celsatibus illis visionibus & propriè dictis prophetiis sub nomine prophetiæ simul oportet intelligere eum doctrinæ modum, quo non sine Dei gratia ex traditionibus patrum & scripturis sacris populus docent qui ad hoc vocantur, & ex officio coguntur, quemadmodum & Paulus loquitur de prophetis qui scripturas sacras iuxta Dei spiritum, & ex Dei spiritu enarrant. Quibus præmissis sciendum priorem huius prouerbij partem duobus modis intelligi posse. Primum ut sit sensus, populum dissipandum cum prophetiam, hoc est, prophetarum oracula & in illorum locum concionatorum sacram doctrinam recipere recusabunt, ut deficere prophetiam sit eam amplius non admitte nec recipi. Cum enim hoc fit, tum necesse est ut populus dissipetur, hoc est, dispergatur in varios errores & sectas, ac separetur a vera religione & pietate. Sic intellexisse Lyranum patet ex commentario qui sic habet. Sicut patet de populo Iudæorum qui dissipatus est per orbem terrarum, eo quod abiicerit à se doctrinam Christi, Apostolorum, & aliorum doctorum. Cui intelligentiæ bene conuenit, quod sequitur: Qui verò custodit legem populus scilicet, beatus est, Quasi dicat, infelix ille populus qui prophetiæ & doctrinæ diuinæ non vult attendere. Dissipabitur enim, beatus verò & felix ille populus qui legis Dei rationem, habere eamque obseruare studet. Secundo intelligi potest, ut sit hic sensus, cum demerentibus hominum peccatis, ita per diuinam vltionem fieri contigerit ut prophetia & sacra doctrina deficiat & hominibus subtrahatur, certè tunc male erit illi populo, dissipabitur & distrahetur in varios errores, sectas, vitia, & dissensiones. Est enim hæc vel maxima Dei vltio & multorum malorum in republica seminarium, quod subtrahat sinceram vite voluntatis annunciationem. Quod demonstrat illud Esaiæ: Obstupescite & admiramini, fluctuamini & vacillate, inebriamini & non à vino, mouemini & non ab ebrietate, quia miscuit vobis Dominus spiritum soporis, Claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: Legit istum, & respondebit, non possum, signatus est enim. Et dabitur liber nescienti literas, diciturque ei, lege, & respondebit, nescio literas. Et post pauca: Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. Et apud Amos minatur Dominus semissurum

Esa. 29.

Amos. 8.

missurum famem in terram, non panis, sed audiendi verbum Domini. Sunt qui intelligunt prophetice hanc sententiam, ut per eam sit significatum populum Iudaicum dissipandum per vniuersum orbem terrarum, cum oracula prophetarum, quæ de Christo sunt, essent adimpleta, quemadmodum iam euenisse videmus. Sed alienum videtur istud ab intentione scriptoris, qui non tam prædicere ventura, quam instruere voluit lectorem.

19 Seruus verbis non potest erudiri, quia quod dicit intelligit, & respondere contemnit.

LOQUITUR de seruo qui non habet nisi seruilem animum, hoc est, qui inuitus suum facit officium, de quali in Ecclesiastico Cibaria & disciplina, & onus alino, panis & disciplina, & labor seruo. Seruo maleuolo tortura & compedes. Talis ergo seruus non potest erudiri verbis, scilicet tantum, sed opus etiam sæpe est verberibus. Causamque subiungit nempe quod non desit ei intellectus, ob quem ingerendum verbis multis opus esset, sed tantum voluntas quæ tantum flagris extorquenda est. Quia, inquit, quod dicit ei & præcipis intelligit, & contemnit respondere, hoc est, ita se gerit quasi non audiuisset nec intellexisset quod ei dicitur, nec dignatur respondere se facturum quod præcipitur. Aut quod dicit & præcipis intelligit esse sui officij, & tamè contemnit respondere factum, hoc est, obedire. Hebræa non habent (quod dicit) sed tantum quia intelligit & non est responsio, hoc est, obedientia, pro quo Græcis est ἠκούσας, exaudiet. Vnde Augustinus legit. Verbis non emendabitur seruus durus, si enim & intellexerit non obediit. Epist. 48. & 50. quibus locis hac sententia vitur contra eorum sententiam, qui verbis tantum agendum putant contra hæreticos, non etiam pœnarum metu. Sic enim habet epistola 50. Proponunt nobis quidam sententiam secularis authoris, qui dixit: Pudore & liberalitate liberos retinere, satius esse credo quam metu. Hoc quidem verum est, sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt, quos corrigit timor. Nam ut de ipso authore istis respondeatur, apud illum etiam legitur. Tu nisi malo coactus, rectè facere nescis. Porro autem diuina scriptura & propter illos meliores dixit, Timor non est in charitate, sed perfectæ charitas foras mittit timorem. Et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait. Verbis non emendabitur seruus durus. Si enim & intellexerit, non obediit. Cum dixit, Verbis eum non emendari, non cum iussit deserui, sed tacite admonuit vnde debuit emendari. Alioqui non diceret, Verbis non emendabitur, sed tantummodo diceret. Non emendabitur. Hæc ille. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia seruus peccati, hoc est, qui se dederunt ab obsequendo suis cupiditatibus. Talibus frequenter non deest intelligentia faciendorum, intelligunt quod eis dicitur à concionatoribus, sed contemnit dictis respondere factum. Vnde verba sola illis plerumque non sufficiunt vt erudiantur, sed opus est diuinis flagellis, quia sola vexatio dabit intellectum auditui.

Eccle. 33.

August.

Teret. in Edelp.

Esa. 28.

20 Vidi hominem velocem ad loquendum, stultitia magis speranda est quam illius correctio.

SECUNDA M partem hebræa sic habent, spes est de stulto magis quam de illo, eodem scilicet modo quo supra in simili sententia quæ est cap. 26. vbi nos habemus. Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens. Quomodo & Græca habent hoc loco: Cæterum quod dicitur de homine veloce ad loquendum, intelligi potest dictum in genere de hominibus furilibus, vaniloquis & garrulis, qui nimis precipites sunt ad effutiendum quicquid venit in buccam, priusquam bene expendant quid dicat & quo loco vel quo tempore, quique respondet priusquam bene quod eis dicitur intellexerint, de qualibus rectè dicitur quod maior sit spes de stulto quam de eis, vel quod stultitia sit magis speranda hoc est, expectanda ab illis quam illorum correctio, quia loquaces & garruli non facile corriguntur, & plerumque dicunt, per quæ eorum stultitia magis ac magis semper proditur, quia etiam cum admonentur inter rumpunt sermonem, respondentes antequam quod dicitur intelligant. Vnde Iacobus diligenter monet, ut sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, & in Ecclesiastico dicitur, Noli esse citatus in lingua tua, & alibi. Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum. Homo sapiens tacebit ad tempus, lafciaus autem & imprudens non seruabit tempus. Singulariter tamen videtur, hanc sententiam dictam contra eos qui quia sibi sapere videntur, præcipites sunt ad dicendum in quavis causa proposita suum iudicium, non expectata aliorum sententia, nec causa prius bene discussa, ut quadret in sensu cum sententia illa superiori huic simili. Vidisti hominem sapientem sibi videri, magis illo spem habebit insipiens vel magis est de stulto spes quam de illo: Qui enim sapiens est in oculis suis, sententiam suam proferre festinat quasi cæteris præferendam, nec putat sibi diu pro responsione deliberandum, aut aliorum audiendum iudicium. A tali nihil magis expectandum quam ut stultitiam suam magis manifestet. Be da nostræ lectionis alium indicat sensum qui cum hebræa & Græca lectione consentiat magis, ut stultitia intelligatur speranda quia ipsa de se spem præbet, & sit sensus, stultitia ipsa in stultis hominibus maiorem de se spem præbeat quod corrigi poterit, quam præbeat spem illius correctio. Sic enim habet: Graue quidem vitium stultitiæ, sed non lenius est verborum. Nam sæpe contingit ut idiota aliquis, & ipsarum quoque nescitis literarum citius verba salutiferæ correctionis accipiat, quæ is qui affluetia præditus sermonis, magis suaque nouit vel quæ se nosse autumat, iactatè proferre quam dicta sapientium audire contemnit. Ex quo commentario videndum num Be da legerit stultitiæ magis speranda est quam illius correctio, ut sit sensus magis speranda est correctio stultitiæ quam correctio illius, hoc enim commentarius indicat, & cum Hebræis Græcisque omnino conuenit. Alioqui iuxta sensum dictum coactus intelligendum est

Iacob. 1. Eccl. 10. Eccl. 4.

21 *Qui delicate à pueritia nutritur, postea sentiet eum contumacem.*

PRO postea sentiet eum contumacem, hebraeis est postea erit filius, quo non aliud significatur, quam insolescet, superbiat & pro filio se gerere volet, proinde bene vertit sensum reddens non verba interpretes noster, postea sentiet eum contumacem. Docet autem quotidiana experientia verum esse quod dicit proverbiū iuxta sensum historicum. Eum scilicet qui seruo suo nimis est familiaris nimisque indulget, deliciis ciborum eum nutriens & vestitus splendore ornans, ac otium ei permittens, postea pro præstitis beneficiis experiri illum sibi magis rebellem. proinde subindicat proverbium patresfamilias diligenter circūspicere debere, ut sic à principio agant cum servis suis, ut sibi quam maximè vitales & morigeros habeant. Indicat proverbium eos qui ignobilis sunt conditionis & animi, prosperam fortunam ferre non posse eaque abuti ad insolentiam & superbiam. Videre est istud in populo Iudaico qui cum servilis esset conditionis de servitute Aegyptiaca liberatus, post multa ac magna beneficia, quibus ab exitu de Aegypto fuit affectus, factus est contumax & rebellis iuxta vaticinium Moysis in suo carico. Incrassatus est dilectus & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suū, & recessit à Deo salutari suo. Conuenit cum isto illud Poëtae. Sæpe patrum segnes facit indulgentia natos. Iuxta mysticum autem sensum significatur eū qui corpori suo, quod spiritui seruire debet, nimis indulget, postea illud experiri in se rebelle spiritui lasciuosum & indomabile, & ob id diligenter curandum ne delicate à pueritia nutriatur, & secundum Pauli præceptum, carnis curā non faciamus in desideris, sed imitemur eum dicentem, castigo corpus meū & in servitutem redigo,

Deut. 32.

Rom. 13.
I. Cor. 9.

22 *Vir iracundus pronocat rixas, & qui ad indignandum facilis est, erit ad peccata procliuor.*

PRIO R pars etiam supra est habita cap. 15. posterior pars hebraeis breuior est. Habent enim, & vir furoris multus transgressione, hoc est, frequenter peccat qui iræ obnoxius est. Atque hoc est quod noster vertit. Qui facilis est ad indignandum, erit procliuor ad peccata, hoc est, facilius ruet in varia peccata, nepe in murmuraciones, vindictæ cogitationes, vociferationes indecoras, iurgia, manuū iniectiōnes, vltionem & his similia. Proinde proverbium hoc dum indicat iracundiæ malum, monet studendum esse ut hoc malum cohabeatur, quod si dominetur, seminarium est vitiorum multorum. Ira enim viri, inquit Iacobus, iustitiam Dei non operatur.

Iacob. 1.
Luc. 15.
& 8.

23 *Superbum sequitur humilitas, & humilem spiritum suscipiet gloria.*

CONVENIT hæc sententia cum illo Evangelico: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Prior pars cōuenit cū illo quod habitum est

supra cap. 16. Cōtritionem præcedit superbia & ante ruinā exaltabitur spiritus. Posterior pars cū illo Iob: Qui humiliauerit se, erit in gloria, & qui inclinauerit oculos suos, saluabitur, Vtrumque complexus est & supra ca. 18. Antequam conteratur exaltatur cor, & antequam glorificetur humiliatur. Habent tamē Hebræa priorem partem cum maiori significatione. Sic enim est, Superbia hominis humiliabit eum, ut significetur ipsam superbiam causam esse sequentis humilitatis, hoc est, humilitationis & depressiōnis. Sic enim nomen humilitatis accipi debet in priori parte, non ut virtutē significet sicut significat in secunda parte, quia adicitur spiritus. Humilitas enim opponitur gloriæ, sed humilitas spiritui superbiæ. Hęc autē humiliatio & gloria obtingit superbis & humilibus spiritu, frequenter etiam in hac vita, semper autem & perfectissimè in futura.

Iob. 21.

24 *Qui cum fure partitur, odit animam suam, adiurantem audit & non indicat.*

PROPRIE loquēdo is partitur cum fure qui cum eo partem accipit rei alienæ, atque id significat tum Hebræa, tum Græca dictio. Talis particeps furti odit animam suam, quod lucrum temporale adeo amet, ut ob id non dubitet animam suam & seipsum infamie, & damnationi reddere obnoxium. Generaliter tamē partiri cum fure dicitur qui quouis modo illi cooperatur, quod decem modis hic a Lyrano positis fieri potest, qui his verbis comprehenduntur. Iussio, cōsiliū, cōsensus, palpo, recursus. Participans, mutus, nō obstitas, non manifestans. Qui & illa sententia Psal. manifestius includuntur. Si videbas furem, currebas cum eo. Cæterum quod ad secundam partem attinet, in qua quidā vertunt pro adiurantem, maledictionem aut execrationē, alii periurium, rectissimè nostrum interpretem vertisse adiurantem, atque hunc esse verum sensum, omnino apparet ex simili loco qui est Leuitici 5. vbi nos legimus: Si peccauerit anima & audierit vocē iurantis, testisque fuerit quod aut ipse vidit, aut conscius est, nisi indicauerit, portabit iniquitatē suam, Vbi iurantis positū est pro adiurantis. Est enim eadem dictio quæ hoc loco. Et est sensus, Si quis adiuratus & per iurandum vocatus, ut sit testis eorū quæ vidit & cognouit, nō indicauerit, portabit iniquitatē suam: Ita & hic dicitur quod particeps furti etiam si audiat eum qui adiurat, & iureiurando exigit pro officio, ut furtum prodatur, nō tamen indicat, ne cogatur restituere. Hebræa enim non habent præsentis temporis verba, sed futuri. Adiurantem vel adiurationem audiet & non indicabit. Significatur ergo ipsam non tantum peccare in proximum cuius rem detinet, sed in Deum, cui, adiuratus ab eo qui ex officio adiurare potest, nō dat gloriam. Item in seipsum quem interminatā maledictioni obnoxium facit. Græca quæ eundem habent sensum, hanc partem coniungunt cum sequenti versu. Habent enim sic: Qui participat cum fure, odit animam suam, si autem iuramento proposito qui audierunt non annuntiauerunt, timen-

Psal. 49.

Leuit. 5.

tes & verentes ipsos homines, supplantabuntur. Est autem adiurare hoc & aliis multis scripturæ locis, metu religionis & pietatis temerandæ aut vltionis vel maledictionis diuinæ incurrendæ adigere aliquem ad faciendum aliquid vel dicendum. Vnde patet adiuratum si non indicet quod nouit, & in Deum peccare & in suam animam. Quare Tobias dicit Raphaeli, Vides quomodo adiurauit me Raguel cuius adiuramentum spernere non possum.

Tob. 9.

25 *Qui timet hominem, cito corruet: qui sperat in Domino subleuabitur.*

HEBRÆA in prima parte habent, Timor hominis dabit laqueum vel offendiculum, pro quo noster sæpe vertit ruinā. Et postet timor hominis generalis accipi pro metu qui est in homine, & quem homo habet. Nam talis timor multorum malorum in homine est causa cū est inordinatus, tamē quia homo videtur opponi domino in secundo membro, sicut in sequenti sententia, magis apparet timorem hominis accipi pro eo quod homo timetur, quomodo & Septuaginta intellexerunt & noster interpretes. Est autem sermo de timore hominis inordinato, quo sic scilicet timetur offensio hominis, ut ob id deseratur vitæ rectitudo. Qui enim sic timet hominem, ut cum magis metuat quam Deum, cito corruet in vitia varia, & per illa in multa & corporis & animæ mala, quibus inuoluetur eo magis, quo studuit magis placendo hominibus euitare. Quam autem consequentia sermonis exigeret, ut ex opposito diceret. Qui vero timet dominum, maluit dicere, Qui sperat in domino, quod Deo magis grata sit spes in illum, erigens hominem, quam timor deprensus. Qui ergo per spem se erigit in dominum, subleuabitur ab illo, & quasi in alto munito & tuto loco constituetur, liber ab omnibus malis in quibus ipsum aliquandiu esse contigerit, & ab illo protectus & munitus contra omnia mala. Est enim in verbo subleuabitur metaphorā sumpta à munitionibus locorum excelsum, ad quas milites confugiunt, & recepti defenduntur.

26 *Multi requirunt faciem principis, & iudicium à domino egreditur singulorum.*

Psal. 26.

SICUT superiori sententia à timore hominum auocauit, ita hic taxat præposterum studium hominum, qui ex magna parte magis quærunt placere principibus, cuique se cōmendare, quam Deo à quo tamē omnes sunt iudicandi. Est enim phrasi Hebraica require faciem, ambire fauorē qui per seueritatem vultus agnoscitur, ut in Psalm. Faciem tuam domine requiram. Igitur sensus est, multi student placere principibus, qui tantum sunt iudices quorundam & in quibusdam causis, at multo magis quærendus esset fauor domini, ut à quo omnes & singuli sunt iudicandi. Potest & hic esse sensus, multi quærunt adire principem & in conspectum eius admitti, ut in causis suis controuersis ab illo æquum accipiant iudicium, verum omnibus sciendum est iudicium viri à Deo proficisci, qui cor re-

gis habet in manu sua, & quocumque voluerit inclinat illud, quo etiam male iudicante, Deus tamen iudicabit pro oppressis, ut in omni negotio magis à Deo pendere debeamus, cuique causas nostras omnes cōmendare. Hęc sensum sequuti sunt Septuaginta qui habent. Multi quærunt faciem principum, à domino autem sit viro quod iustum est. Et notant quidam hic iudicium positum pro fortuna & cōditione quæ occulto Dei iudicio cuique obtingit. Atque hunc puto verum esse huius loci sensum.

Sup. cap. 21.

27 *Abominantur insi virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via.*

SICUT nihil est quod tam alliciat homines ad mutuam amicitiam quam morum similitudo, ita nihil est quod magis pariat odiū quam morum dissimilitudo. Itaque & iusti impios, & hi pios abominantur. Sed hoc est differentia quod illi iure & merito abominantur, non tam eos quam impietatem quæ est in eis isti vero sine iusta causa abominantur eos ob virtutem, ob quam potius erant diligendi. Docet sententia & pios confortia declinare impiorum, & hos illorum, & proinde ex his à quibus diligitur & quos diligit quemque in se cognoscere posse de quorum sit numero, pioremne an impiorum.

28 *Verbum custodiens filius, extra perditionem erit.*

NON est hic versus apud Hebræos, nec apud Græcos, sed nec Lyranus eum attingit, nec habent eum vetera exemplaria. Est tamen pulchra coronis omnium hæctenus dictorum à Salomone. Et habent aliqui libri verbum patris, At nomen patris explicandi causa additum est ab aliquo. Legit autem hunc versum D. Augustinus, sed pluribus verbis & aliter. Sic enim habet lib. de mendacio ad Cōsentium cap. 18. Verbum excipiens filius à perditione longè aberit, excipiens autem excipit illud sibi, & nihil falsi de ore ipsius procedit. Quæ sententiam eo capite prolixè profertur & exponit. Inuenitur autem hæc sententia simul cum iis quæ adduntur apud Augustinum in versione Septuaginta in fine capituli 24. vbi & aliæ subiunguntur sententiæ, quæ apud Hebræos non sunt.

August.

CAPVT XXX.

- 1 *Verba congregantis, filij pimentis. Vno quæ locutus est vir cum quo est Deus, & qui cum Deo secum morante confortatus ait.*
- 2 *Sultissimus sum virorum, & sapientia hominum nō est mecum.*
- 3 *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.*

MALDE dissimilia sunt, quæ hoc & sequenti capite continentur ab his quæ hæctenus sunt habita, ita ut merito hæc quarta huius libri pars dici possit. Nā prima sectio ad decimū caput extēditur, secūda ad 25. propriū habēs titulū Tertia & ipsa suum habet titulū vsque ad hoc

Proinde sicut à creatore, ita & à redemptore omnis petenda est vera sapientia. Diuus Augustinus loco predicto hæc Christo paulo aliter applicat vt licet ibi videre. Cæterū quod ad literam attinet notandum quod illud, si no sti quod in nostris codicibus sic ferè distinguuntur, vt sub vna interrogatione legatur cum toto illo, Quod est nomen eius aut quod est nomen filij eius, potest etiam separatim accipi vt præcedat sex interrogationes, & deinde quærat, an est aliquis qui illa sex nouerit, vel cum omnibus præcedentibus cōiungi vt sub vna interrogatione quærat. An nos si quis ascendit in cœlū, quis cōtinuit spiritum, quis ligauit aquas, quis fuscitauit terminos terræ, quod nomen eius & filij eius. Sic enī vult Caietanus hunc locum distingui.

5 *Omnis sermo Dei ignitus clypeus est sperantibus in se.*
6 *Ne addas quicquam verbis illius, & arguaris mendaxque inueniaris.*

IN superiori sententia indicauit soli Deo propriam ex natura sua esse sapientiam, his vero sententiis insinuat homini etiam ab illo datam & communicatam sapientiam per verbum ipsius, in quo solo insinuat veram sapientiam petendam. Sic & Ecclesiastici primo vbi ostēditur similibus quæstionibus Deo propriam esse sapientiam, mox subiicitur eam hominibus piis communicatam. Ipse (inquit) creauit eam in spiritu sancto, & effudit eam super omnia opera sua & super omnem carnem secundum datum suum, & præbuit illam diligentibus se. Sic & apud Iob post verba superius citata quibus Deo sapientia appropriatur. Quando (inquit) ponebat pluuiis legem & viam procellis sonantibus. Tunc vidit illam & enarrauit, & præparauit & inuestigauit. Et dixit homini: Ecce timor domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia. Sic & hoc loco monstratur, vnde homini sit quærenda sapientia, nempe in verbo ipsius, cuius excellentia & reuerentia quæ ei debetur his duobus versibus insinuat. Omnis (inquit) sermo Dei ignitus: Est autem hic prior versus desumptus ex Psalmo 17. vbi illum hebræa eodem modo habent quo habent hoc loco, nisi quod ibi sit nomē tetragrammaton, quod vertitur domini, hic verò nomen Eloim quod vertitur Dei, Nos autem ibi legimus. Eloquia domini igne examinata, protector est omnium sperantium in se. Vnde primum patet sermonem Dei hic non intelligendum dici ignitum quod sit igneus igne. charitatis homines accendens, sed quod sit instar argenti vel auri igne examinati & purgati, purus ab omni vitio falsitatis & corruptionis vel vanitatis secularis quomodo dicitur Psalmo 11. Eloquia domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum. Sic & intelligendum est quod dicitur in Psalmo 11. Ignitum eloquium tuum vehementer, hoc est, eloquium tuum est admodum purum instar purgati argenti. His enim locis semper est Hebræis dictio מְרִירָה tserupha quæ significat purificare vel fundere ad purificandum per ignem. Et Græcis semper est dictio ἁγνίσθητος, quæ sicut annotauit Beda, et si significat etiam id quod igne est accensum, vel igneum,

significat tamen etiam igne purificatum vel examinatum. Secundo patet quod cum in secundo membro dicitur, clypeus est sperantibus in se, clypeus non ad sermonem Dei debet referri, sed ad ipsum Deum. Quod non solum ex eo patet, quia in Psalmo dicitur: Protector est omnium sperantium in se, Deus sci licet, non eloquia de quibus præmittitur, sed etiam quia in Hebræo, nomen quod vertitur sermo est fœminini generis, cum pronomen quod vertitur in secundo membro, est, sit masculinum vt ad Deum referatur. Ipse ergo cuius sermo purissimus est, clypeus est, hoc est vt vertitur in Psalmo, protector est instar clypei protegens, omnibus qui verbis eius firmiter credentes per illa spem suam in illum collocant. Significat ergo hac sententia Dei verba esse purissima, & proinde omnibus modis ea amplexanda & credenda, credentibusque ea admodum fore vtilia, quod Deus clypei instar tales sit protector, qui per verbum suum in se credunt & confidunt, non permittens eos sua frustrari spe. Alioquin enim verbum eius non esset à falsitate purum, nec quasi argentum igne examinatum. Est autem verbum Dei non tantum scriptura sacra sed quicquid etiam in spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines vel etiamnum loquuntur, vt sit in conciliis: ne quis tantum ad scripturam sacram hoc eloquium verbi Dei trahat, nec sequens in secundo versu. In quo insinuat quæ reuerentia haberi debeat verbum Dei, & quod malum maneat eos, qui illud ea qua decet non habent reuerentia. Ne, inquit, addas quicquam verbis illius. Quo autem bene intelligatur, quid sit addere verbis illius, quandoquidem & illud male quidam intelligunt, sicut malè sentiunt de verbo Dei, obseruandus est similis locus Deute. 4. vbi dicit Moyses, Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo & ca. 12. Quod præcipio tibi hoc tantum facito domino, nec addas quicquam nec minuas. Si enim his verbis Moyses prohibere voluit simpliciter, ne quid omnino illius verbis adderetur, malè ergo fecerunt omnes Prophete omnesque sacri scriptores, qui verbis Moysi sua verba & scripta addiderunt, nec quicquam præter Pentateuchum cum Samaritanis recipiendum erit. Certum est ergo Moysi verba commodè intelligenda esse, iuxta exigentiam præcedentium, videlicet nihil addendum est in cultu Dei ex cultura falsorum deorum, de qua cap. 12. præcedit ante verba prædicta; hoc est, nihil addendum quod sit ipsius dictis contrarium aut omnino non conforme. Sicut & illud Pauli accipiendum est: Si quis euangelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit. Sic & quod hic dicitur, Ne addas quicquam verbis illius, intelligendum est nihil aliunde, & ex aliena doctrina addendum verbis Dei, quod cum illis non conueniat, aut dissentiat sicut addiderunt verbis Dei Samaritani qui legi & cultui Dei addiderunt cultum idolorum. Aut est intelligendum nihil addendum verbis Dei, sic vt pro Dei verbo habeatur & præter verba Dei aliquid ab homine requiratur, quasi sine eo saluari non possim, vt sicut superiori sētētia significatū est verbo

verbo Dei merito credendum esse & fidendum propter ipsius puritatem & sinceritatem, ita hac sententia significetur præter verbum Dei nihil quærendum ad sapientiam veram & salutem. obtinendam, quali illud homini non sufficeret, & Deus non omni tēpore pro exigentia temporis suo populo reuelaret ea quæ sunt eis necessaria ad cognoscendum & faciendum pro obtinenda salute. Cum ergo à posterioribus Prophetis, ab apostolis, atque ab Ecclesia quædam Dei populo dicta, scripta & prædicata sunt, quæ prioribus Dei verbis non fuerunt expressa, nihil additum est verbis Dei, quia & illa quæ accellerunt, verba Dei sunt. Cū Interpretes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum suas explanationes non sint recipi pro verbo Dei, nisi quatenus cum verbo Dei cōsonat atque conueniunt: Nec sua addunt quasi verba Dei non sufficient, sed quia non ab omnibus intelliguntur. Addiderunt autem verbo Dei Phariſei & Scribæ, qui suas vel inutiles, vel Dei legi contrarias traditiones, pro diuinis, & ad iustitiam promouentibus haberi & seruari voluerunt. Addiderunt verbo Dei, qui dixerunt, Nisi circuncidamini, Christus vobis nihil proderit. Addunt hæretici, qui suas opiniones verbo Dei contrarias pro verbo Dei haberi exigunt. Hoc est ergo quod prohibet Sapiens, Ne vel ex Philosophorum doctrina, vel aliunde quicquam petamus præter verbum Dei quod nos vere reddat sapientes aut iustos. Ne, inquit, arguaris, ab eo scilicet, inueniaris ab eo mendax. Quo significat eum grauius à Deo arguendum, qui eius verbis quicquam suum addiderit, tanquam qui mendax & fallarius sit deprehensus. Sicut enim fallarius deprehenditur qui principis monetem suam adulteratam admiscet & coniungit, & ob id grauisime punitur tanquam reus læsæ maiestatis & noxius reipublicæ: Ita qui pro verbo Dei suam obtrudit doctrinam, tanquam fallarius numismatis regii grauisimè vindicabitur, vt qui puritatem verbi dei inficere conatus sit & veritatem eius suis mendaciis commaculare. Est enim omnis doctrina verè humana, etiam si in se vera sit, in comparatione verbi Dei impura, & necdū instar argenti igne examinari ab omni forde terrena repurgata, sed multum terrestre itatis habens admixtum. Qualis autem vitio maneat cum qui Dei verbis addiderit, ostenditur Apocalypsis vltimo cum dicitur: Si quis apposuerit ad hæc apponet super illum Deus plagas scriptas in libro isto.

7 *Duo rogavi te, ne deneges mihi antequam moriar.*
8 *Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum vitium meo necessaria.*
9 *Ne forte satiatus illiciter ad negandum, & dicam quis est dominus, aut egestate compulsus furer, & perirem nomen Dei mei.*

OSTENDIT duabus sententiis superioribus, in quo & pura simplexque est veritas, & sufficientia eorum quæ scire oportet. Nunc demonstrat quæ sapientiā affecto sint vt in plurimum petenda, potissimum ad vitam Ianf. in Prouerb.

rectè peragendam, ob quam veritas quæritur, & ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo dicens. Duo rogavi te ne deneges mihi antequam moriar, quod non sic est intelligendum quasi tandem aliquando semel cupiat ante mortem exaudiri & impetrare illa duo, sed sensus est ne deneges mihi donec viuam, & quamdiu sum in hac vita, significas, hæc quæ petiturus est semper in hac vita sibi esse necessaria, & sine Dei dono ea assequi non posse. Hebraicè enim est, Ne prohibeas à me antequam moriar. Quæ autem sint hæc duo aperitur in sequenti versu. Circa quem tamen dubium oritur, quia non satis apparet quæ sint illa duo, cum in eo versu quatuor videatur poni, vanitas scilicet & verba mendacij, mendicitas (vel vt habet Hebræa paupertas) & diuitias, duo scilicet paria, quæ ambo deprecatur. Itaque plerique primū postulatū intelligunt illud. Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, secundum, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi: vt priori postulato petatur liberari ab erroribus, prauis opinionibus & falsa doctrina, posteriori vero petatur quod ad vitam temporalem non incommode transigenda est maximè expediens. Prius enim requiritur vt mens non sit infecta prauis de Deo diuinisque ac humanis rebus, iudiciis & opinionibus, quod comode precatur postquæ de puritate & veritate verbi diuini est locutus, ac deinde vt etiā in temporalibus rebus bene se habeat vita, vt nec copia nec inopia rerū temporalium, nec prosperitate, nec aduersitate excidat à Deo. Vtrumque enim requiritur, & vt de Deo rectè sentiamus quod ante omnia necessesse est, & vt in vsu rerum temporalium sic agamus, vt ne Deum offendamus. Secundum hunc intellectum quod dicitur in priori postulato, vanitatem & verba mendacij, ad idem referri potest vt inter illa duo nulla ponatur distinctio, vel potest vanitatis nomen referri ad vanitates seculi, & mendacium ad errores & falsas opiniones. Verum si penitus inspicimus totum hunc locum, videbitur merito longe aliud significare voluisse sapientem, quam quod modo dictum est. Nam duo illa, vanitatem & mendacij verba inueniuntur postea in declaratione & red ditione causa, ob quam nec diuitias nec mendicitatem dari sibi postulat, ita vt significari videatur diuitias ipsum deprecari ne incidat in vanitatem negando dominum & dicendo, Quis est dominus, mendicitatem verò, ne incidat in verba mendacij periurando nomen domini. Itaque duo illa quæ optat sibi, continentur in vtroque predicto membro. Duo illa sunt, Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, & duo illa sunt, mendicitatem & diuitias nec dederis mihi, sed diuitias vult sibi non dari propter vanitatem quam per eas timet incidere, mendicitatem vult sibi non dari propter verba mendacij ne incidat in ea. Est ergo sensus, Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, & vt hæc longè sint à me, paupertatem & diuitias ne dederis mihi. Ad quem sensum designandum in Hebræo, vbi versus ferè distinguuntur duobus principalibus membris, due illæ partes simul pro vno ponuntur membro, & deinde pro secundo membro subiungitur,

tribue tantum victui meo necessaria, vel vt habet Hebræa, ciba me pane statuti mei vel dimensi mei, quasi hoc secundum membrum explicet totum primum membrum. Cuius totius versus secundi ratio redditur, deinde in tertio versus quo ad vtramque petitionem, & quoad vnam petitionem dicitur, Ne forte fatiatus illiciar ad negandum dominum, scilicet dicendo: Quis est dominus, hoc est, deseram Deum & deficiam ad idola. Hæc enim sunt vanitas, iuxta illud Psalmi: Beatus vir cuius est nomen domini spes, & non respexit in vanitates & insanias falsas. Diuitiæ autem & rerum abundantia atque prosperitas faciunt, vt quis deum deserat nec illi velit agnoscere, sed eo relicto cõfugiat ad idola, iuxta illud Sedit populus māducare & bibere & surrexerunt iudei, Et illud: In crastinus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Prorocauerunt Deum in diis alienis. Quod ipsi accidit Salomoni. Diuitiæ etiã sæpe sunt causa, vt in multiplicem vanitatem homo pertrahatur, in voluptatem scilicet carnis aut nimium diuitiarum amorem & superbiam, ita vt veter sit deus eorum & gloria, aurum item & argentum, quæ inordinate amare iuxta Paulum est idolorum seruitus. Quod ad alteram petitionem dicitur, Aut egestate compulsus furer & perierem nomen Dei mei, negando scilicet furum cum adiuratus fuero. Hoc autem est incidere in perniciosâ verba mendacij. Ad mentium enim sæpe inducit paupertas. Indicat hunc sensum Lyranus, qui habet, duo rogauit te domine, Vanitatem, quæ est annexa prosperæ fortunæ, Et verba mendacij, quæ frequenter annectuntur aduersitæ, longe fac à me. Et idem repetit per alia verba, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Itaque sub exemplo diuitiarum & paupertatis Sapiens hic precatur & precandum docet, vt nec per prosperitatem extollamur & inducamur ad vanitatem huius vitæ, vanitatem superbiæ ac Dei neglectum cum idolorum cultura, nec per aduersitatem deprimamur ad inhonestam & mendaciam, inter quæ maximum est peierare nomen Dei, hoc est, falso iurare per nomen Dei. Ita enim hic ea oratio est exponenda cum alio qui impropria sit locutio. Caterum ex hac oratione non leue sumi potest argumentum pro eorum sententia qui putant hoc caput non esse Salomonis, sed alicuius sapientis diuini Agur, cum Salomon filius regis Rex diuitissimus, nec paupertatē timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecatum esse videri possit. Nisi fortè dicamus Salomonē hæc pro se non petiisse, sed alios modum postulandi docuisse qui conueniat maiori parti hominū. Nam vel diuitias vel paupertatem metuere non est perfectorum, qui cum Paulo dicere possunt, Scio & humiliari, scio & abundare. Vbiq̄ & in omnibus institutus sum, & esurire & satiari, & abundare & penuriam pati. Proinde non potest etiam ex hac oratione argumentum sumi contra mendicitatem & paupertatem religiosorum, qui se ad eam voto astringunt. Loquitur enim oratio de paupertate inuoluntaria, quæ multorum malorū & potissimū mendaciorum causa est, cum

paupertas voluntaria libertatem spiritus promoueat, nec egestatem adferat, sed faciat cum Paulo nihil habentes & omnia possidentes. Potest etiam iuxta Hebræos hæc sapientis oratio intelligi iuxta mysticum sensum, vt in diuitiis & paupertate sapientiæ excessum, & defectū intelligamus. Nam sicut sunt qui minus sapiūt quam oportet, ita sunt qui plus volūt sapere quàm oportet, arrogantes sibi quæ non habent sapientiã. Hi frequenter sic extolluntur & ad eam recidunt vanitatem, vt Deū agnoscere nolint aut illi se submittere, nouosq; sibi forment deos & idola quæ venerantur, sua scilicet figmenta & opiniones. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Sic & illi qui in sapientia deficiunt, ne illa qui dem scientes quæ omnes scire tenentur, per hanc egestatem coguntur furari & aliorum prauis opinionibus frui, quibus à vero abducuntur in mendacia.

10 Ne accuses seruum ad dominum suum, ne forte maledicat tibi & corruas.

POST QVAM indicauit, & vnde Sapientia petenda, quod ad intellectum pertinet, & quid à Deo optandum, quod ad affectum & voluntatem pertinet: tradit quædam alia præcepta quibus docetur, quomodo ad alios se homo habere debeat, inter quæ hoc vel ex maximis est, vt ne quis lædat inferiores & afflictos, qui etsi se vicisci non valeant, Deū tamen habent vindicem. Ne accuses, inquit, seruum ad dominū suum, temere scilicet & ex crudelitate quadam atque immisericordia. Vult enim significare condolendum esse his qui seruilis sunt conditionis, & ad eorum, quædã errata sæpe conuincendum, tanquã qui ipsa fati grauantur & puniuntur conditione, nec spernēdos eos etiam si videantur se vindicare nõ posse. Futurum enim vt illi exacerbati, ac sentientes accusatione sui dominū alienatum, aut etiam grauius offensum plagas inferre, male tibi saltem precentur, & dominus omnium qui pauperum & afflictorum preces audit, vindicet tuam crudelitatem, & eo vindicante corruas in aliquod malum & calamitatem, vel corruas, hoc est, perdaris & fragaris amissa tua floecitate. Significat ergo abstinentium ab accusatione serui apud dominum eius, ne & seruus vicissim accusatorem accuset apud communem dominum, et ab illo accusator puniatur, sicut accusatus seruus à domino suo, timēdamque esse maledictionē pauperis et impotentis non minus quam opes & vires diuitum, quod Deum vltorem habeant impotentes, et qui humana destituuntur ope, præsertim si ad Deum confugiant. Sub exemplo enim non accusandi serui insinuat cauedum à crudelitate in quous inopes et afflictos. Vnde similiter dicitur in Ecclesiastico: Cor inopis ne affixeris, et nõ relinuas quærentibus tibi retro maledicere. Maledicētis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Exaudiet autem eum qui fecit illum. Et Ecclesiastes docet aliquid seruis condonandū consideratione propriæ infirmitatis. Cunctis, inquit, sermonibus qui dicuntur, ne accommodes cor tuum, ne forte

ne fortè audias seruum maledicentem tibi, scit enim conscientia tua quia & tu crebro maledixisti aliis. Beda & in contextu, & in commentario legit, ne tradas seruum, sed mendo sa est lectio quam verisimile est cum sumptis se ex Deuteronomio. 23. vbi legitur. Nõ trades seruum domino suo, qui ad te confugerit, &c. Nã commentarius eius mysticus, ei loco conuenit secundum eius mysticū sensum. Aut potius hanc lectionem retinuit ex antiqua lectione, quæ est iuxta Septuaginta. Nam Græca hic habent, ne tradas seruum in manus domini.

- 11 Generatio quæ patri suo maledicit & matri suæ nõ benedicit.
- 12 Generatio quæ sibi munda videtur & tamen nõ est lota à sordibus suis.
- 13 Generatio cuius excelsi sunt oculi, & palpebræ eius in alta surrectæ.
- 14 Generatio quæ pro dentibus gladios habet & commendat molaribus suis, vt comedat inopes de terra, & pauperes ex hominibus.

SBVINGIT & alia vitia imprimis caueda, multa docens & philosophans per quaternaria potissimum sex. Et primum quidem ponit quatuor generationes, hoc est, genera hominum, quæ insinuat maxime detestanda esse, ob vitia singulariter mala. Primum genus est eorum qui per summam ingratitude peccant in eos quibus maxima debetur gratia. Generatio (inquit) subaudi, est, hoc est, quoddam est genus hominum, & sunt quidã, qui suo patri etiam male precantur aut de eo male loquuntur, & similiter matri non benedicunt sicut deberent, sed contra maledicunt. Secundum genus est eorum qui falso sibi vèdicant sanctimoniam: Generatio (inquit) quæ munda sibi videtur cum non sit lota à sordibus suis, hoc est, sunt qui se mundos esse putant cum tamen immundicias suas nõ abluerint, quod fit vel quia ignorant suas immundicias & vitia, vel quia eas non curant. Tertium genus est eorum qui tanta inflati sunt superbia, vt ipso etiam vultu gestuque interiori illam plane præ se ferant, nec eam in animo occultare valeant. Generatio (inquit) cuius excelsi sunt oculi & palpebræ eius in altum surrectæ, ipso oculorum habitu declarantes se alia petere, omnesque præ se cõtemnere. Quartum genus eorum est qui tantæ sunt crudelitatis vt feras imitètur, & quasi humanam carnem dentibus suis edant. Quos exprimit dicens, generatio quæ pro dentibus gladios habet, hoc est, cuius dentes sunt quasi gladij, quo nihil aliud significatur quam quoddam adeo crudeliter in alios sequere ad perdendum eos siue factis siue verbo, aut ad diripiendum eorum bona & excoriandum eos, vt videantur ferarum more eos dentibus suis dissecare, & commondere atque confringere molaribus suis. Et sane quatuor hæc vitia, nempe ingratitude, vendicata sanctimonia, superbia & crudelitas oppressio, præcipua sunt vitia quæ totum mundum turbant & commouent, Deoque vel maxime displicent, vt mirum non sit quod hæc quatuor genera tanquam singulariter cauenda proposuerit. In quibus & subtilius Philosophari licebit designata hæc quatuor in Prouerb.

tuor perdendorum hominum genera, Infidelium, Iudæorum, Hæreticorum, iniquorum Christianorum. Infideles enim maledicunt cœlesti omnium Patri, quem cum sua Ecclesia agnoscere nolunt, Iudæi, iustitiam & mundiciem sibi vendicant, cum Christi baptismoloti non sint à sordibus suis. Quibus & dixit dominus, Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus, Deus autem nouit corda vestra, quæ plena sunt rapina & iniquitate. Hæretici per superbiam se erigunt contra Ecclesiam Dei, eiusque simplicem doctrinã. Iniqui Christiani, crudeliter opprimunt pauperes, de quibus dicitur in Euangelio: Si dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire & cœperit percutere conseruos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis veniet dominus serui illius & diuidet eum partemque eius ponet cum hypocritis.

- 15 Sanguisuga duæ sunt filie dicentes, Affer, Affer, Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit sufficit.
- 16 Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non saturatur aqua, ignis verò nunquam dicit sufficit.

PARTEM illam primam, sanguisugæ duæ sunt filie dicentes affer, affer, ferè omnes accipiunt scorsum, tanquam à sequentibus separatam et sententiam per se absoluat, et intelligunt duas filias sanguisugæ dici vitia duo, quæ conditionem et naturam sanguisugæ imitantur. Est autem sanguisuga, vermis aqueus, qui et hirudo dicitur ab hærendo, cuius conditionem exprimit Horatius dicens: Non missura cutem nisi plena cruoris hiru-do. Hanc ergo bestiolam sitientem mirum in modum sanguinem, duo vitia imitantur libido et auaritia. Nam qui his vitiis dediti sunt, non facile satiantur, sed semper clamant affer affer, vel vt habet Hebræa, da, da. Beda per sanguisugam intelligit significari hic diabolum qui siti peccandi & peccata suadendi incessanter accenditur, quique humanum sanguinē, hoc est, vitam hominum, auide desiderat tollere. Cuius duæ filie rectè dicuntur duo illa prædicta vitia, quod ab eo prognatæ sint præcipua illa humani generis illecebræ. Verum si in textu hebræo diligenter eorum quæ hic dicuntur ordo obseruetur, deprehēdetur aliud longe sapientem hic voluisse. Obseruandum enim primum, hanc partē non esse in Hebræo sententiam per se absolutam, sed eodem versus comprehendit quod de tribus & quatuor dicatur tria sunt insaturabilia, in sequenti vbi versus iste explicatur, tertio tantū applicatur non saturari, Et terra, inquit, quæ non saturatur aqua. Sic et cum in priori versus dicatur, et quatuor nunquam dicunt, sufficit (sic enim habent Hebræa, non autē quartū) in sequenti, verbum sufficit tantum quarto nempe igni tribuitur, non quod terræ vel igni hæc solū sint tribuenda, sed quod hæc omnibus quatuor sint tribuenda indiscriminatim, quamquã elegantia causa vnum vni, et alterū alteri tribuitur. Itaq; omnino apparet quatuor illa quæ in secundo versus ponuntur esse quæ in præcedenti, primum numero binario, deinde ternario

Psal. 39.

Exo. 32.

Philipp. 1. Ephes. 5.

Philipp. 4.

1. Cor. 4.

Rom. 1.

Eccle. 4.

Eccle. 7.

Luc. 35.

Horat.

ternario, & demum quaternario designatur, ut sit sensus: Duo sunt insaturabilia & quæ nūquam dicunt sufficit, sed dicunt, Affer, affer, imo tria sunt insaturabilia, imò quatuor. Est enim hic & in sequentibus quaternarius talis modus loquendi, qualis est apud Amos, qui & ipse multis vsus est quaternarius in describendis multarum nationum vitis, cum dicit Super tribus sceleribus & super quatuor, pro eo quod est, Tria sunt scelera imò quatuor, vel tria sunt scelera quatuorve, propter quæ non conuertam vel non parcam. Sic & Proverbia. 6. ubi nos habemus, sex sunt quæ odit dominus, & septimum detestatur anima eius. Hebræis non est septimum, sed septem. Et est sensus, sex sunt imò septē quæ odit dominus & detestatur anima eius. Non enim solum septimum detestatur, cum & inter sex quæ præcedunt sint quædam septimo peiora, ut pedes veloces ad effundendum sanguinem. Duæ ergo filia, quæ sunt ipsi sanguifugæ. Nam (sanguifugæ) est dativi casus, ut patet ex Hebræis quæ habent *אֲבִיבָה* Laalucha, & Græcis quæ habent *αββη*, & dicunt affer, affer, vel quorum nomina sunt da, da, (non enim Hebræa habent, dicentes) sunt infernus & os vuluæ. Quæ duo dicuntur filia sanguifugæ, eo quod assimilantur illi, in eo quod, sicut sanguifuga duo habet ora, quæ sanguine satiari nequeunt (id enim experientia patere dicitur) ita & illa duo sunt quasi ora duo quæ non saturantur. Et infernus quidem, hoc est, mors, perditio aut status mortuorum, ut supra expositum est, veluti os est omnia deuorās, nec vnquam satiatur, ita ut semper ipsa re dicat, affer, & eius nomen rectè dici possit, Hab, ut est Hebræis, hoc est da, vel affer. Similiter & os vuluæ, quia concupiscentia maximè mulieris semper semen desiderat virile, ita ut ipsa re dicat affer, & dici etiā possit nomen eius Hab, da vel affer, Insatiabilis enim est mulieris concupiscentia, ita ut cecinerit Poëta: De lassata quidem, sed non satiata recessit. Hebræa tamen non habent os vuluæ, sed, clausio vuluæ, sed veri, hoc est, matrix impedita, contracta & sterilis, ut significetur insatiabile desiderium mulieris sterilis, cuius dominus conclusit vterum ne pariat. Hæc enim concubitus magis est auida quam cætera, tū propter desiderium habendæ prolis, tum quod fecunda & grauidæ naturaliter non appetant concubitum cum sint quasi stomacho pleno, ut tradunt physici, steriliū verò matrix non dilatetur per conceptum. Duæ ergo prædictæ filia hirudinis, sunt ex numero quatuor insaturabilium. Tertium est terra quæ non facile saturatur aqua, quæ semper imbibit, maxime fabulosa. Quartum est ignis qui appositione lignorum non exinguitur, sed magis magisque semper accenditur, semperque amplius & amplius consumit & vorat. Cæterum omnino verisimile est sapientem non tantum id significare voluisse quod pro explicatione literali modo dictum est, sed horum quatuor insaturabilium propositione voluisse aliquid mysticum intelligendum esse, quod philosophando sit assequendum. In his ergo quatuor insaturabilibus intelligi potest designari quadruplex cupiditas, quæ radix est omnium vi-

tiorum. Prima est vindictæ & nocendi cupiditas quæ est ira & inuidia, quæ cupiditas per infernum horridum & tenebrosum significatur, quod mortem desideret, nec morte ipsa satiari potest, sed semper in alterius malum & perniciem concitatur, omnia arrodens, omnia destruens. Secunda est concupiscentia carnis per os vuluæ rectè designata, quod in ea maxime vigeat, ut dictum est. Libido enim in vtroque sexu non exinguitur nec satiatur ipsò vsu, sed eius desiderium vsu magis excitatur. Tertia est concupiscentia oculorum, ut vocat Ioannes, ut Paulus *φθαρσύνη*, auaritia scilicet, quæ terræ rectè comparatur, quod omnino terrena sit, terrenis tantū inhærens rebus, ad cuius etiā similitudinem nunquam satiatur diuitiis, sicut illa, maxime arenosa, quamuis multa aqua in se suscepta, parata est semper amplius suscipere. Vnde & hydropico auarus comparatur eique accommodatur. Quo plus sunt potæ plus sitiuntur aquæ. Quarta est cupiditas gloriæ, quæ superbiæ est, rectèque igni assimilatur, quod sicut ignis semper alta petit, ita & superbia, & sicut ignis omnia deuorat, ita superbia omnia sibi subicere cupit, nec satiatur omnibus etiā sibi subiectis semper vltiora petēs, sicut patuit in Alexandro, qui cum subiecto à se orbe audisset philosophos de aliis mundis disputantes ingemuisse dicitur, quasi dolens vnū tantum sibi subiectum esse. Licet in his quatuor simplicius etiam sic philosophari, ut per infernum, vel ut habent Hebræa proprie sepulchrum, & os vuluæ intelligatur iuxta quorundam Hebræorum intelligentiam corruptio & generatio rerum, quæ vsque ad finem mundi durat, nec vnquam expletur. Deinde per duo reliqua elementa terram & ignem, designetur per quæ fiat generatio & corruptio rerum, nepe per terram, aquam continue in se suscipiētem, & ignem omnia calefacientem, semper agentem suæque actione omnia in terra immutantem. Nec fortasse male dixerit qui hæc quatuor insaturabilia ad hoc proposita asseruerit, ut per ea ostendatur auarorum & iniquorum hominū conditio, de quibus in quarta generatione facta est mentio. Et in sequentibus sapientem prosequi de his quæ pertinet ad tres alias generationes. hoc est, tria alia hominum genera. Nam quæ sequuntur ad ea facile reduci possunt. Sequitur enim mox quod pertinet ad genus eorum qui maledicunt patri aut matri.

17. *Oculum qui subsannat patrem, & qui despiciunt partum matris suæ suffodiant eum corui de torrentibus, & comedant eum filij aquilæ.*

SUPERIVS proposuit generationem maledicentem parentibus, hic describit poenā ei generationi debitam, insinuans pulchra circumlocutione tales dignos esse qui in crucē tollantur & suspendantur sub dio, sicutque effusa auius tanquam indigni qui cum reliquis hominibus, sepulture tradantur, quod est perditissimorum hominum supplicium. Quo autem hoc pulchrius & efficacius insinuet, oculi qui primum in suspensis impetitur ab auius, meminit, dicens: Oculum qui subsannat patrem

patrem suum, & despiciunt partum, hoc est, parturitionem & laborem matris suæ, quem in pariendo eius nomine pertulit, cuius scilicet intuitu matrē reuereri deberet. Oculo tribuitur subsannationem & despectum, siue quod aliquando nutu oculorum filij declarent se ride re & despiciere parentes suos, ut hoc minori contemptu insinuet quantum mereantur illi, qui etiam voce & manifesto opere ridet & despiciunt parentes suos, siue quod despectus & irrisio parentum ferè nascitur in filiis ex eo quod obseruent quædam in patribus quæ ridenda & despicienda putant, & propter quæ eos minoris faciunt, ut sunt paupertas, senectus aliæque eius generis. Vnde diligenter monet Sapiens in Ecclesiastico. Ne gloriaris in contumelia patris tui, non est enim tibi gloria tui confusio. Filij suscipe senectam patris tui, & non contristes eum in vita illius, & si defecerit sensu, veniam da, & ne spernas eum in vita tua. Sicut ergo ob alterum harum causarum oculo tribuitur despectum, ita eadem tribuit quod aues in cruce illum eruent & comedent. Et rectè, quod sicut hinc oritur in filio despectus parentum, ita hinc aues auspicantur eum suspensi in cruce hominis. Corui autem & aquilæ meminit inter reliquas aues, tū quod hæc aues cadaveribus gaudeant maximè, ad quæ à longè aduolant, ad quod respiciens dominus dixit: Vbiunque fuerit corpus, illic congregabuntur & aquilæ, tum quod hæc aues longissimè sunt vitæ. Vnde eis bene tribuitur vindicta eorum filiorum qui non habent in honore parentum senectam quæ propter inhonorationem parentum non sunt digni qui sint longæui super terram, iuxta legis præceptum. Meminit autem coruorū de torrentibus quod circa torrētes & fluuios nidificare & manere soleant. Vnde legimus de Elia præceptum fuisse coruis ut pasceret eum in torrente Carith. Filij aquilæ Hebraica phrasi positum est pro ipsis aquilis, Quod autem coruis effusio oculorū, Aquilis eius eorum tribuitur pro elegantiâ Hebraica, indiscriminatim, intelligi debet, corui & aquilæ eruent oculum & comedent. Cæterum quam non semper ita fiat, ut habet hæc sententia, nihil tamen obstat hoc eius veritati. Non enim quid fiat, sed quid mereantur significare voluit. Vnde bene vertit noster interpret effodiant & comedant, non autem quomodo etiam Hebræa verti possunt, effodient & comedēt, ut significetur eorum meritum & grauitas delicti ipsorum, quod vel hoc supplicij genere vel alio simili hic frequenter punitur. Post hanc autem vitam plenius & certius quā de diaboli coruis & aquilis nigredine similes nec minus carnibus humanis inhiantes grauitate tales filios torquent, oculos eis eruentes, ut solem iustitiæ nunquam cernere possint. Ex præmissis patet sententiam hanc paraphrasticè sic explicari posse. Is qui propter quædam quæ videt in patre vel matre, eos despiciet & ridet, non solum non est dignus qui sit longæuius super terram, quemadmodum promissum est honorantibus parentes, sed omnino meretur ut cum sceleratissimis hominibus ignominiosissimo supplicij genere pereat atque in patibulum suspendatur ibique eius

oculos aues eruant & comedant, qui causam dederunt primum despiciendi parentes. Quamquam & sic possit intelligi, Qui oculorum nutu parentes irridet dignus est, ut eius etiam adhuc viuētis oculi ab auius eruantur & comedantur, cæcisque fiat qui oculis in parentes peccauit, ne amplius oculis in eos peccet, nec videat in eis quæ ad despiciendum ipsam possent inducere. Pleraque enim auius è manibus hominum viuētium oculos potissimum appetunt, quod ob id fieri putant, quod effigiem suam in eis veluti in speculo cernentes, velut ad cognata desiderio suo tendant. Venerabilis Beda sententiam in mystico sensu tractat in meliorem partem, ut per coruis & filios aquilæ intelligantur doctores sancti, qui prauam intentionem quasi oculum eorum qui Deum patrem in suis iudiciis & factis irridet & despiciunt sanam Ecclesiæ doctrinam, sua prædicatione eruant & reuincunt Corui etenim (inquit) vocantur doctores sancti, quia per humilitatis gratiam, peccati in se nigredinem confitentur. Filij autem aquilæ, quia per gratiam eius sint renati, qui in habitu assumptæ humanitatis, ad cœlestia transiunt lauit. Vnde alibi & filij sponsi appellantur.

- 18 *Tria sunt difficilia mihi & quartum penitus ignoro.*
- 19 *Viam aquila in celo, viam colubri supra petram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentula.*
- 20 *Talis est via mulieris adultera quæ comedit & tergit os suum, & dicit non sum operata malum.*

PRO vero horum intellectu assequendo, & supra dictum est, hebræa non habere quatuor, sed quatuor. Nec est, penitus sed tantum quatuor ignoro ea, ut sit sensus tria quatuorue, vel tria imò quatuor mihi difficilia vel (ut habent hebræa admirabilia) hoc est, supra captum meum & ignota mihi, Septuaginta verterunt *ἀδύνατα*, hoc est, impossibilia, Noster tamen interpret sic vertit quasi quartum solum penitus ignoretur, reliqua verò tria difficulter intelligant. Quamquam possit nostra litera ut habeat verum hebraicæ lectionis sensum sic accipi, Tria mihi sunt difficilia ad intelligendum vel inueniendum, imò & quartum cum illis tribus penitus ignoro. Notandum secundo in versu sequenti duplicè esse lectionem. Beda enim & multi libri habent viam viri in adolescentia, quæ lectio concordat cū Græcis quæ habent *αἰνεσις*, hoc est, iuuentute vel adolescentia, verisimile sit eam lectionem ex antiqua versione remansisse apud Bedam. Iuxta quam lectionem facilius erit intelligere quod dicit de quarta via, viam scilicet viri in adolescentia. Sicut enim reliquæ tres viæ obliquæ sunt & tortuosæ atque difficulter inueniuntur, quia nullum remanet vestigium earum, ita & via, hoc est vitæ ratio, quæ quis in adolescentia sua sequitur, difficulter intelligitur. Adeo enim instabilis est via hominis in adolescentia, ita se adolescens per omnes horas in diuersa torquet, & nunc huc nunc illuc rapitur, ut difficile sit id comprehendere et animaduertere quo tendat, et in quibus

1. Ioan. 2 Colof. 3

Eccle. 3

Luce. 17

3. Reg. 17

versatus sit. Proinde rectè hæc via coniungitur & comparatur aliis tribus viis, nempe viæ auium (inter quas primatū tenet aquila, quæ omnium altissime volat, cuius ob id specialiter fit mentio) quæ in cælo vagantur instabiles, viæ colubri tortuosa super petram nunc huc, nunc illuc incedentis non relicto vestigio, viæ nauis nullo recto ordine in mari mota sine vestigij indicio. Quarum trium viarum una est in cælo, una super terrā, una in aquis. Quibus tribus rectè comparatur via mentis instabilis, quæ nunc vagatur in cupiditate gloriæ mundanæ, nunc in cupiditate rerum terrenarum, nunc in cupiditate libidinum & rerum Venerarum, in quibus velut in aquis homines volutantur & immerguntur. Plausibiliter hæc sic dici possent. Verum alia lectio probabilior videtur, quæ habet viam viri in adolescentula. Sic enim quidam etiam habent libri. Et sic legendum ex Hebræis monet Lyranus. Est enim hic Hebræis dictio illa *אֵלֶּמָה* Alma, quæ est apud Esaiam, cum dicit: Ecce virgo concipiet, quæ propriè significat adolescentulam aut puellam occultam viro, & proinde virginem. Itaque etiam Septuaginta verterunt apud Esaiam *αἰθερα*. Apparet autem ad literam per viam viri in adolescentula vel virgine significari congressum viri cum puella, ut significetur eius non relinqui vestigium, sicut non relinquitur vestigium vel avis in cælo volantis, vel colubri super petram se mouentis, vel nauis in mari. De tali enim congressu literam loqui apparet ex sequenti sententia. Talis est via mulieris adulteræ. Sed obtare videtur, quod congressus viri cum puella virgine, qualem significat Alma vestigium post se relinquit unde facilè cognosci possit. Ablatum est enim virginitatis signaculum unde congressus ille cognosci possit. Unde Caietanus quod hanc effugiat difficultatem, putat hic dictionem Alma positam pro puella, sed prius corrupta. Nam corrupta si postea cognoscatur, non relinquitur congressus indicium, sicut nec in adultera de qua subiungitur. Verum istud plene est contra dictionis illius rationem quæ omnium iudicio puellam significat incognitam viro, utpote absconditam illi. Proinde ex sequenti sententia intelligendum est quomodo dicatur via viri in adolescentula esse incognita, nempe quod eam vir & puella studeant omnibus modis occultare, negare, & quasi omnino nulla fuisset sese gerere, quemadmodum de adultera subiicitur. Ad quod præcedit similitudo trium viarum, ut sicut ibi via nulla apparet, sed post vias illas nulla ibi fuisse videtur, ita & hic sese gerant quasi nullus fuisset congressus. Quem sensum humilem satis in specie, si sequamur dicendum omnino apparet hæc dicta ad demonstrandam secundam illam generationem, de qua superius dictum est, quæ munda sibi videtur, & tamen non est lota à sordibus suis, ut hoc scilicet Sapiens hic ostenderit sub exemplo corruptæ virginis & adulteræ, quæ suas sordes sollicitè regit, nec eas sicut coniugata & fornicariæ agnoscere volunt, insinuans harum exemplo esse plerumque qui quod peccauerunt confiteri recusent pro mundis sese gerentes. In hac autem lite-

Esai. 7.

rali intelligentia obseruandum, non esse sermonem de via pro tempore quo aquila volat, serpens graditur & nauis transit, sed de via post volatum, post gressum colubri, post transitum nauis & similiter post concubitus. Nam cum actu aquila volat videtur via per quam volat, & similiter de aliis. Atque hoc est quod supra dictum est, non relinquitur harum viarum vestigium unde demonstrari possint. Lyranus attendens forte prædictum sensum esse humiliorum, & non omnino verum esse sapienti incognitam esse viam viri in adolescentula, intelligit piè, Christi in virgine matre conceptum & ex ea natiuitatem. Hæc enim via omnino omnibus est ignorata nec plene cognosci potest, iuxta illud Ela. Generationem eius quis enarrabit. De hac via prophetauit Hierem. Nouum inquit, creauit dominus super terram, femina circumdabit virum, vbi etiā pro virum eadem est dictio quæ hoc loco cum dicitur, Via viri nempe dictio *אֵלֶּמָה* Gaber, quæ à fortitudine dicitur, & Christo etiam in veterum virginis iam concepto bene conuenit, tum ob diuinitatis suæ fortitudinē, tum quod ab instanti suæ conceptionis secundum animam omnino fuerit perfectus. Nec enim mysterio videtur carere, quod non sit dictum via adolescentis siue iuuenis in adolescentula, quemadmodum iuxta illum priorè literale sensum videbatur dicendum, sed via viri. Certe in nullum alium istud verius competere potest quam in Christum eiusque matrem virginem. Iuxta quem sensum reliquæ tres viæ rectè intelliguntur ad ductæ, ut per earum exemplum, quarta illa via & præ aliis magis mirabilis melius intelligeretur & adueteretur, quod quemadmodum avis in aëre volat, serpens super petram repit, nauis transit in mari, sine ali qua aëris vel petræ vel aquæ corruptione vel diuisionis alicuius signo relicto, ita & via illa viri contingit sine virginis latione & corruptione. Lyranus tamen tres illas vias tractat subtilius, per viam aquilæ in cælo intelligens significatam Christi in cælos ascensionem, per viam colubri super petram eius resurrectionem qui cum tanquam serpens pependit in cruce, in resurrectione è sepulchro surrexit clauso, ita ut in signato saxo desuper posito nullum appareret resurrectionis vestigiū. Per viam nauis in medio mari ipsius conuersionem in hoc mundo procelloso & turbulento, in quo expositus fuit apud Iudæos variis tempestatibus, de vno loco in alium instabiliter semper vagatus. Hæc enim omnes viæ sicut & via conceptionis ac natiuitatis eius excedunt hominis captum. Nec mirū est sic Lyranus exposuisse, cum & Hebræus quidam sic hoc de Meisia sit interpretatus, ut patet ex Galatino lib. 7. vbi hanc interpretationem tribuit Rabbenu haccados. Iam quod sequitur, talis est via mulieris adulteræ, ut cum prædicto sensu conueniat intelligit Lyranus dictum de Synagoga Iudæorum, quæ cum Deū pro suo acceperit marito, ab illo desciiuit declinando in idololatriam & alia pleraque vitia, quæ tamè agnoscere non vult, sed tanquam incorrupta virgo vult haberi, & cum fornicata sit cum amatoribus multis, ut dicitur apud Hierem. dicit tamen non sum polluta, & non peccaui, ut est Hierem.

Esai. 53
Hierem.
31.

Galat.

Hierem. 2. Maculata (inquit) es in iniquitate tua, dicit dominus Deus. Quomodo dicis non sum polluta, & non peccaui. Et postea: Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris non peccaui. Sensus ergo esset: Quemadmodum incorruptæ sunt viæ prædictæ & incognitæ, sic & meretrix suam viam vult esse incorruptam & ignotam. Nec videtur absurdum dicere Spiritum sanctum vtrunque sensum hoc loco intendisse, & illum literalem humiliorum, & hunc spirituales sublimiorum, maxime cum sit, ut dicitur in principio, visio siue prophetia. Porro prosequendo literalem sensum tertia illa sententia de muliere adultera significat, quod sicut via viri in adolescentula est abscondita, ita & via mulieris adulteræ, quod declarat subiungendo: quæ comedit & tergit os suum & dicit, Non sum operata malum, quo metaphoricè significat eam concubuisse seque purgasse instar eius, qui postquam comedit, abstergit os suum, negans se comedisse. Sic enim & illa negat se stupratam. Quod si in secundo versu secundum priorem lectionem legatur via viri in adolescentia, sensus hic esset, mulieris adulteræ mentem similiter esse instabilem, vagam & incertam, eamque variis perurbationum motibus fluctuare. Potest tamè etiā hæc de muliere adultera sententia accipi non ut cohærens cum superiori, sed ab ea separata, ut dictio talis non ad superiora referatur, sed ad sequentia, & sit sensus: Huiusmodi est modus agendi mulieris adulteræ, nempe comedit & tergit os suum, &c. Non est enim Hebræis quæ comedit, sed tantum comedit. Et sic optime consistit mysterium natiuitatis Christi in versu præcedenti, ad quod intelligendum multum inuitat dictio Alma.

21 Per tria mouetur terra, & quartum non potest sustinere.

22 Per seruum cum regnauerit, per stultum cum satutus fuerit cibo.

13 Et per odiosam mulierem cum in matrimonium fuerit assumpta: Et per ancillam cum fuerit hæres domina sua.

Q VARTVS iste est quaternarius, qui videri potest propositus ad declarandum tertiam illam execrandam generationem, de qua supra est dictum, cuius excelli sunt oculi & palpebræ eius in alta surrectæ. Nam in quatuor istis notatur insignis & intolerandæ superbix vitium. Sunt autè ista quatuor talia, quæ in sese absorta sunt & indigna quæ eueniant, quorum duo priora in viris inueniuntur, alterum in seruili conditione, alterum in libera, proinde apud Hebræos hæc duo vno versu copulantur, posteriora duo in mulieribus, alterum in libera conditione, alterum in seruili, quæ & ipsa apud Hebræos, vno versu comprehenduntur. De his dicitur per tria mouetur, hoc est, commouetur vel cõcutitur terra, imò & quartum est quod simul cum illis terra non potest sustinere, hoc est, sufferre & tolerare. Hoc est, quatuor sunt, per quæ & propter quæ commouetur terra, & quæ ferre non potest. Nam & hic non est quarum Hebræis, sed quatuor. Nec minus tria sunt intoleranda quam quattuor. Per hæc moueri dicit terram, siue ad designandum hæc quatuor res esse adeo indignas, ut ad eas terra alioqui inter omnia elementa immobilis, contre miscat & commo-

ueatur, quasi indignata quod eas ferre in se debeat, siue quod per hæc magna oriatur turbatio & commotio in terra inter homines, qui hæc ægrè ferre possunt, ita ut terra dicatur moueri quia hinc homines in terra viuètes commouentur & conturbantur. Sicut enim per quatuor elementorum bonam temperaturam optimè constitutus est mundus, ita per horum discrasiam & indignam constitutionem terra turbatur, inquietatur, & tumultuatur. Quorum primū est seruus regnans. Absorta enim hæc res est & seruili conditione nequaquam digna, imò cum illa pugnant. Non enim serui est regnare, sed seruire. Nec solum res est in se absorta, sed ut in plurimū hinc in terra magna oritur turbatio. Nam cum seruum regnare contigerit, ferè non potest rectè uti prosperitate fortunæ cui prius non affluevit, sed insolenscit & plus nimio extollitur, unde in zelum contra eum concitantur qui illum sibi prælatum vident, sicque & ipse cõcutatur contra eos qui ipsum reputant illo honore indignū. Exemplum est in Ieroboam seruo prius Salomonis, sed postea in regè præfecto super decem tribus Israël, qui per animi elationem immemor diuini beneficii induxit populum ad idololatriam. Unde bene dictū est à quodam, Asperius nihil est miserum cum surgit in altū. Secundum est stultus satius cibo. Nam & is multas excitat turbationes, petulenter multa insolenter & sine ratione agit, audax nimium & prociac, iurgia excitans & iniurias ingerens. Nec tamen per satietatem cibi tantum ventris saturitas debet intelligi, sed generaliter opulentia & diuitiæ quas in se absortum est stultum habere, ut quæ non deceant eum, qui eis rectè uti non potest, sed debeantur sapienti qui earum rectū nouit usum. Nam ut supra dictum est, Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiā emere non possit? Nec est tantū hæc res in se absorta, sed hinc in terra magna prouenit turbatio, quod stulti diuitiis abutenes multa insolenter committant, alios despicientes & iniuria afficientes, ac per hæc alios ad indignationem ac zelum concitantes. Exemplum est in Nabal marito Abigail, cuius nomen hoc loco ponitur pro stulto. Nam Nabal stultum significat. Tertium est mulier odiosa, hoc est, quæ multas habet conditiones ob quas est odibilis, vel fuit odio habita cum in matrimonium fuerit assumpta. Absortum enim mulierem odiosam fieri cõiugem, cum coniunx debeat esse amabilis. Illam si contingat fieri coniugem, ferè & ipsa non agnoscens beneficium, insolenter se gerere incipit in maritum ac rotam familiam, quæ eius imperiū & insolentiam eo ægrius fert, quo magis est odibilis. Unde in familia nihil potest esse pacis aut boni, sed omnia plena sunt turbationibus. Quartum est ancilla facta hæres dominæ suæ. Pugnant enim inter se esse ancillam & esse hæredem eius cuius est ancilla. Istud autem esse heredem dupliciter fieri potest. Aut ut succedat post mortem dominæ suæ in eius bona & locū, fiatque coniunx mariti dominæ suæ, aut ut expulsa domina, ancilla in eius locum assumatur. Vtrunque intolerabile est, sed magis postremum. Vtrumvis accidat excitantur in terra tumultus multi, cum & ancilla fortuna sua

sua uti nesciat nisi insolenter & alij illinc ad indignationem prouocentur. Exemplum ali-
quale in Agar ancilla Saræ quæ videns se con-
iugem factam Abrahæ, seque ex eo concepisse,
contempfit dominam suam, quod illa non fe-
rens expulit eam. Duo ergo priora faciunt tur-
bationem in republica, duo posteriora quæ
Galat. 6
feminarum sunt faciunt turbationem in fa-
milia. Parabola docet hinc omnia turbari in
mundo, quod his qui subesse & regi, quique
inopia premi & contemni deberent, impe-
rium obtingit, dominium rerum, abundantia
& honor. Quod & in nobisipsis vsuuenit. Cõ-
mouetur enim ob id terra cordis nostri, quod
carnalis affectus qui spiritui deberet seruire
inperet rationi, quod stultæ & brutæ portio-
ni nimis indulgetur saturitatis, quod odiosa
caro in nimio habetur honore, & quæ ancilla
esse deberet dominari vult.

- 24 Quatuor sunt minima terræ, & ipsa sunt sapien-
tiora sapientibus.
25 Formicæ populus infirmus qui præparat in messe
cibum suum.
26 Lepusculus plebs inualida, quæ collocat in petra
cubile suum.
27 Regem locusta non habet, & egreditur vniuersa
per turmas suas.
28 Stellio manibus nititur, & moratur in adibus Re-
gis.

POST quatuor quaternarios, qui viden-
tur pertinere ad quatuor generationes
malas, & vitia designant, duos subicit quater-
narios pertinentes ad significationem bona-
rum generationum & virtutum. Et primus
quidem proponit quatuor animalia minora
in quibus nos ad exercitium virtutis vult phi-
losophari, secundus vero animalia maiora.
Quatuor (inquit) sunt minima terræ, hoc est,
ex minoribus terræ animalibus, quæ tamen
sunt sapientiora sapientibus, hoc est, quæ ex
instinctu naturæ exercent quædam sapientiæ
opera, magis quam hi qui nomen sapientis
profiterentur, aut quam homines qui verè sa-
pientiæ sunt capaces. Non enim verè hæc ani-
malia sunt sapientia, sed hoc eis tribuit pro-
pter singularem quandam eorum actionem
quàm ex instinctu habent naturæ, qua ita sibi
prospiciunt quasi ex sapientia aliqua opera-
rentur, & qua nos sapientiam docent. Vnde
& ideo possunt dici sapientiora sapientibus,
quod sua actione singulari docent sapientes
sapientiam, & ab eis non docentur. Primum
horum est, Formicæ populus infirmus. Vbi
formicæ, est pluralis numeri, cui oppositiuè
iungitur populus infirmus, hoc est, genus in-
firmum vel congregatio, quæ licet sit corpo-
re imbecilli & minus robusto, tamen præpa-
rat in messe, vel ut habent Hebræa, in æstate,
cibum suum quo alatur in hyeme, labore scilicet
assiduo superans naturæ infirmitatem.
Huius exemplum primo proponitur, ut ex
hoc quæ sit prima pars sapientiæ discamus.
Ex his enim quatuor animalibus quatuor dis-
cere licet sapientiæ partes, quæ in vnum col-
lectæ, & in tota republica, & in quouis homi-
ne absolutam reddent sapientiam vitæque
institutionem. Huius prima pars est, eorum

quæ necessaria sunt ad vitam, siue corporis,
siue animi, imprimis curam habere. Id quod
nullum animal facit neque tempestiuus ne-
que sagacius neque diligentius quam formi-
ca. Vnde ad huius animalis genus tanquam
maximè sedulū & laboriosum pigros suprami-
sit Salomon, dicens: Vade ad formicam & piger
Hic autem præter sedulitatem meminit etiã
imbecillitatis in hoc animali dicens, populus
infirmus, ut ne quis temere prætexat corporis
infirmitatem, quasi per eã non possit curare
quæ sunt vitæ necessaria, significans laborem
improbum omnia vincere, maximè si in tem-
pore sit susceptus, cuius temporis etiam signi-
ficat habendam rationem cum dicit, parat in
messe vel in æstate cibum suum. Significat itẽ
huius animalis exemplo, mentis magis indu-
stria quam corporis viribus, necessaria colligi
posse, sicut formicæ non fortitudine, sed na-
turali prudentia sibi prospiciunt. Secunda sa-
pientiæ pars, ut nobis de commoda habita-
tione in qua securè possimus degere, prouide-
amus. Docet id secundum animalculum,
Lepusculus plebs inualida, pro lepusculo alij
vertunt cuniculum, omnino cuniculi de ge-
nere videntur esse leporum, ut non malè di-
minutiuum lepusculus positum videatur pro
cuniculis, quãuis conueniebat pluraliter dice-
re lepusculi vel cuniculi. Sicut supra dixit for-
micæ, quia sequitur oppositiuè plebs inuali-
da. Hebræa certè habent numerum pluralem.
Septuaginta venterunt χοιρογρύλλοι, choirogryl-
li, quomodo & noster interpretes dictionem
hic positam vertit, Leuit. 11. & Deuter. 14. se-
cutus Septuaginta. Est autem choirogryllus
animal non maius Ericio, habens similitudi-
nem muris & vrsi, frequens in Palestina, sem-
perque in cauernis petrarum & terræ foucis
habitare solet. Eandem tamen dictionem hic
positam Psal. 103. vertit Erinaciis. Septuaginta
λεπυσκίς, hoc est, leporibus, alij cuniculis. Nam
& ibi dicitur quod his animalibus sit petra re-
fugiū. Vt ut est significatur hoc nomine ani-
malculū quod in petra vel cauernis petrosi
loco scilicet tutiore minusque accessu, sibi
cubile & mansionem deligit, ut quod suis vi-
ribus fidere non potest eo loci securum sit,
quod bene conuenit cuniculis. Post curam
annonæ & securæ habitationis danda est ope-
ra ut in pace & concordia viuamus cum ho-
minibus, atque cum eis charitatis & amicitie
vinculo colligamur, naturæ magis ductu & ra-
tionis quã principum coactione. Docet id ter-
tium animal locusta, animal exiguum quod na-
turæ ductu gregatim de agro in agrum cum
summa concordia egreditur, & cum ducem
non habeat, tamen proficiscendi tempus, in-
cedendi ordinem, quiescendi stationes, & ca-
stra mouendi opportunitatem, non minus fer-
uat, quam si ducem signo dato sequeretur.
Animal hoc si separatim incedat, sine nego-
tio interficitur, cum vero gregatim volat nul-
lis viribus nullo ingenio aut arte superari po-
test, latissimos agros tegit, & tanta prouenit
multitudine, ut nemo conetur expellere aut
aggredi. Quo exemplo docet natura, quam
nos munit & insuperabiles faciat concordia
& amicitia mutua, qua parua res crescunt, si-
cut contra etiam magna dilabuntur discordia.

Quartum

Quartum animal quod & ipsum singularem
docet sapientiam, noster interpretes vertit Stel-
lionè. Stellio, inquit, manibus nititur, quia in
parte secutus est Septuaginta, qui habent
nababšurns, hoc est, lacerta. Est enim stellio ser-
pens lacertæ similis circulis quibusdam & ve-
lut lucentibus guttis in modum stellarum
depictus, de quo dicit Plinius li. 31. naturalis
historiæ ca. 10. nullum animal fraudulenti-
us in-
uidere homini. Vnde Stellionū nomea aiunt
tractum in maledictum, hinc & stellionatus
vitium dicitur. Alij ferè vertendum putant
areneam. Nam eius industria in texenda te-
la optimè quadrat nostro exemplo, eique
bene conuenit quod pro eo quod nos le-
gimus manibus nititur, habent Hebræa, ma-
nibus capi, quia quasi manibus quibusdam
videtur texere telam suam. Magis tamen
hoc conuenit Simiæ, quam hic plerique He-
bræi significatam putant, cum cuius no-
mine & Latino & magis Germanico dictio
Hebræa, hoc solum loco in scripturis posita
fatis conuenit. Est enim Hebræis שומרי
Schemamith, cui non dissimile est nomen si-
mia, & Germani cum Simme. Nam aranea
apud Hebræos habet nomen שריב Acca-
bis, Job 8. Esa. 59. Et stellio quidem & aranea
versantur etiam in adibus regum, sed frequen-
tius in domibus pauperum, verum simia ob
ingenij sui dexteritatem & humanæ pruden-
tiæ imitationem in principū aulis habetur in
deliciis, cum auilicis versans velut de numero,
& laute viuens. Tale enim animal omnino in-
telligendum videtur quod sua industria con-
spicuum est, & in precio in aulis regum, quod
maximè Simiæ conuenit, quæ quia & forma
& manuum similitudine ac imitatione homi-
nè inter omnia animalia maximè refert, in de-
litijs est etiã apud principes. De hac optime
dicitur quod capit manibus. Vt ut est tale ani-
mal proponere voluit, quod nos doceat con-
tendendum ad honores & principum fau-
orem obtinendum, idque per industriam & sin-
gularis gratiæ ostensionem, sicut itellio sin-
gularis fraudulentiæ & veluti manibus qui-
busdam rependo suisque stellulis lacendo
conspicuum est & admirandus regibus, ut &
aranea subritate sui operis, & simia dexteritate
actionum suarum. Atque hæc est postrema
sapientiæ pars. Vnde & supra dictum est
cap. 22. Vidisti virum velocem in opere suo,
coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles.
Cæterum quod hæc animalia nos docent, si-
cut accommodari potest ad vitam corporalem
& ciuilem iuxta præscriptum modum, ita
& ad vitam spiritualem & Ecclesiasticam.
Docemur enim hinc imprimis etiam curare
quæ ad vitam animæ pertinent, idque dum tẽ-
pus est parandi cibum & bene operandi. De-
inde ut domum nobis paremus in qua tute-
degamus, quæque sit supra firmam petram
constituta, nec possit facile deiici. Post hæc ut
per concordiam & communionem sancto-
rum tuti simus & muniti contra omnes ho-
stium insultus. Et postremum ut nostra indu-
stria gratiam & fauorem summi regis obti-
neamus, quod aliquando in aula eius cœlesti
recipi & versari possimus. Rursum notandum
non tantum ad particulares homines accom-

modandum, quod hæc docent animalia, sed
etiam ad ipsas respublicas. Ideo enim propo-
nuntur formicarum, cuniculorum & locustarū
agmen, instar populi vel gentis, non autem
singulare animal. Docet ergo Respublica,
curandum esse sibi ut omnes in ciuitate sint
seduli & laboriosi, deinde ut commodum si-
bi locum deligat eumque munit ut secura
possit habitare. Tum ut concordiam inter ci-
ues retineat, qua contra omnes hostes sit for-
tis & munita. Postremò ut cum capite suo &
principe ipsi bene conueniat, & vicissim prin-
ceps sedulus sit & vigilans, quod bene docet
aranea telam texens, quæ ideo intelligi potest
dici in domibus regum esse ut doceat reges
sedulitatem.

- 20 Tria sunt quæ bene gradiuntur, & quartum quod
incedit feliciter.
30 Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit oc-
cursum.
31 Gallus succinctus lumbos suos, & aries, nec est Rex
qui resistat ei.

ALTERVM animalium, sed maiorum
quaternarium Sapiens proponit quibus
vnam eandemque conditionem ascribit, nem-
pe quod bene feliciterque incedunt vel gra-
diuntur, hoc est, quod magnifico incedunt
gressu. Nam idem esse quod dicitur de tribus,
nepe quod bene gradiuntur, & quod de quarto
nempe quod incedit feliciter, patet manife-
stè ex Hebræis, ex quibus etiã patet primam
sententiam sic esse intelligendam, ut superius
de similibus dictum est, Tria sunt quæ bene
gradiuntur imo & quartum est cum illis tri-
bus quod incedit feliciter. Verum duplex
circa hunc quaternarium oritur difficultas
Primo enim dubium est iuxta nostram maxi-
mè lectionem, quæ sint hæc quatuor bene
gradientia. Secundo quorsum hæc proponan-
tur, & quid per ea significare nosque intelli-
gere voluerit Sapiens. Quod ergo attinet ad
priorem difficultatem, certum est primum
animal leonem esse, fortissimum animalium
quod ad nullius pauet occursum. Pro quo Se-
ptuaginta habent, catulus leonis fortior iu-
mentis, Secundum vero, quod noster sicut &
Septuaginta vertit gallum, Et gallus succinctus
lumbos suos, alij vertendum putant leporarū
lumborum, id est, canem venaticum, alij par-
dum. Dictio enim Hebraica cum hoc loco
tantum occurrat in scripturis quod animal si-
gnificet nõ facile sciri potest, idque eo magis
quod nominū propriorum notitia apud He-
bræos perit magna ex parte. Quod si quis
vim spectet vocabulorum hic positorum, in-
ueniet ea significare animal accinctos habes
lumbos, & cuius robur est in lumbis. Vnde
quidam intelligunt canem venaticum, quod
is in lumbis sit tenuis quasi accinctos habes
lumbos. Aliis pardum quod & is in lumbis te-
nuis sit & fortis. Alij gallum gallinaceum quod
elumbis nõ est, hoc est, nequaquam castratus.
Cui certè sicut & pardo magis conuenit ma-
gnificus incessus quam cani venatico, quan-
quam & huic rectè conuenit bene incedere
ob velocè eius cursum. Ideo autè de lumbis
videri potest facta mentio, ad distinctionem
caponis

caponis qui non incedit magnificè. Gallus vero non elumbis quem gallinaceum dicimus, qui hic dicitur succinctus lumbos suos & Græcis vno nomine dicitur *ἀλουργός*, quod hic habent Septuaginta hic incedit alta ceruice & erectis cristis. Certat cum gallis gloriæ studio, canit in victoria, principem se ostendens, victus verò occiditur, lucemque & aspectum hominum fugit. Excitat suo cantu homines è lecto, lucemque adesse nunciat. Gallinis maritali adest affectu eas defendens. Dicitur autem gallus gallinaceus succinctos lumbos, non quo modo succinctio lumborum refertur quandoque ad continentiam, sed quo modo succincti lumbos dicuntur parati ad ingressum & pugnam, quod scilicet per lumborum fortitudinem promptus sit ad pugnam & procreationem & magnificum incessum. Tertium animal noster vertit aries, alij hircum, sicut & Septuaginta qui habent *ἄρως* hoc est, hircus & dux gregis. Nihil autem refert ad rem aries dicatur, siue hircus cum uterque magnificè incedat, gregem præiens tãquam dux. De quarto autem animali dubium ingerit nostra lectio. Nam cum legimus, Nec est rex qui resistat ei, quartum Beda post Gregorium putauit petèdum ex sequenti versu, ut quartum sit qui stultus apparuerit postquam in sublime eleuatus est, cumque per leonem Christum, per gallum prædicatores sanctos, per arietem ordinem sacerdotalem significari mysticè interpretetur, per stultum hunc in sublime eleuatum, Antichristum intelligit, differentiam faciens inter feliciter incedere & bene incedere. Antichristum quidem dicens feliciter incedere ob prosperitatem fortunæ, non autem bene ob virtutis defectum. Tres verò priores bene quidem incedere, quia cum virtute non autem feliciter, propter aduersitates in hoc seculo eis occurrètes. Mutuatus est hunc suum commentarium de verbo ad verbum Beda ex diuo Gregorio lib. 30. Moral. cap. 7. vbi prolixè hic locus explicatur. At hæc nullo modo conueniunt cum scriptoris intentione, cum ut supra dictum est idem sit feliciter incedere & bene. Proinde necesse omnino est fateri lectionem esse vitiatam, siue culpa interpretis, siue scriptoris, & legendum esse quemadmodum & Lyra annotauit Aries, & Rex, nec est qui resistat ei, ut quartum sit, Rex inuictus & insuperabilis, quomodo & Dionysius legit & intelligit. Atque sic vertisse nostum interpretem, sed scriptorum vitio aliam lectionem irrepisse omnino videri potest, quod Hebræa sic apertè habent iridem & Græca. Quomodo enim his linguis habentibus, & Rex, affirmatiuè, noster verteret, nec est rex. Et etiamsi sic vertisset omnino locus est restituendus, quod alioqui nullus sit commodus sensus. Codex Bessarionis qui asseruatur in nostro collegio habet, Et aries, nec est qui resistat ei, omiſſa regis mentione, quomodo & multi alij libri habent. Et hæc quidem pro prioris difficultatis solutione. Quod ad secundam attinet, quandoquidem Sapiens sic hos quater narios proponit, ut rara quædam sapientiæ secreta in eis latere videantur, sed quæ tamen nec per ipsum, nec per alias scripturas aper-

Gregor.

tè explicantur, Integrum est vnicuique pro talento sibi à Deo dato in eis philosophari. Ita que sunt qui per hæc quatuor intelligunt insinuata quatuor regna & imperia, sicut per similes ex parte bestias apud Danielem designantur. Alij verisimilius volunt quatuor virtutes cardinales indicatas, per quas sit ut homo rectè incedat, in leone enim rectè fortitudinem indicatam quis dixerit, quæ omnia huius mundi, siue prospera, siue aduersa facile contemnit, nihil timens, neque ab instituto cursu deflectens quicquid euenierit. In accincto lumbos animali, quod dicitur sit illud, continentia, qua carnales restringimus affectiones, quæ peculiariter in gallo designatur, rectè, quod à somno excitet ad vigiliantiam per quæ libido pellitur. In ariere vero siue hircus gregis ducce, qui reliquum vulgus videtur gubernare, non absurde prudentia intelligitur, quæ virtus cum rectè omnia dispensat, rectè etiam incedere facit & spiritualem cursum plurimum promouet. In rege cui nemo resistere potest, iustitia rectè accipitur, virtutum omnium regina, & quæ regibus imprimis competit, quæ sic æquitate omnia disponit, ut nemo quantumuis alienus à virtute illa accessare possit aut cõdènarè. Alij aliter hic philosophantur. At probabilissimè est tria priora animalia bruta regi coniungi, ut ex eorum cognitionibus indicaretur quæ competat regibus, nempe ut sicut rex magnificè cum illis dicitur incedere, ita in illis imitetur quod in eis est eximium. In leone ergo ei proponitur imitanda fortitudo, qua tamen sic utatur cum opus est ut non abutatur. Leo enim non fatuit, nisi irritatus, subiectis sciens parere, sic & principes non debent ostendere suam potestatem, nisi cum opus est, subiectis facile indulgentes, neminem tamen pauide verètes iuxta illud Ecclesiastici. Noli querere fieri iudex, nisi valeas virtute irumpere iniquitates, ne forte extimescas faciem potentis. In gallo proponitur imitanda vigilantia ad quam & suos semper excitare debet. In ariere vel hircus monetur, quod subiectos sibi debet bonis legibus ad ea quæ recta sunt ducere, & ad eorum defensionem se hostibus obicere. Competunt hæc omnia in regem illum omnium regum dominum, in què verè quadrat quod nemo ei resistere potest, de quo dictum est, Vicit Leo de tribu Iuda, de quo etiam Augustinus lib. 12. contra Faustum ca. 42. intelligit, legens secundum Septuaginta, catulus leonis fortior iumentis, hoc est, inquit, etiam paruulus fortior maioribus, Qui tanquam gallus clamat, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, Ipse est, & per arietem illum significatus qui inter vepres hærebatur cornibus suis, & pro Isaac oblatuſ est. Ipse est qui ante oues suas vadit & ponit animam suam pro ouibus suis.

Dan. 7.

Eccle. 7.

Apoc. 5. August.

Gen. 22. Ioan. 10.

32 Et qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime, si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.
33 Qui autem fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, & qui vehementer emungit, elicit sanguinem, & qui prouocat iras, producit discordias.

Sicut

Sicut in superiori sententia ostendimus scõmune lectionem esse restituendam aut corrigendam, ita consequenter faciendum in priori harum duarum sententiarum, quæ alioqui nullum haberent sensum cõmodum. Omittenda enim coniunctio, & posita in principio: Neque enim vlla est huius sententiæ cum præcedenti cognatio, sed planè separata, ut patet ex Hebræis, & à Lyrano diligenter est annotatum. Omittenda item coniunctio (enim) in secunda parte quæ etiã sensum tollit, & est legendum, Qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime, si intellexisset &c. quomodo & Arboreus exponit. Aut potius pro, & est legendum verbum, est. Sic enim bene conuenit coniunctio enim, & postea coniunctio autem. Et in sequente sententia legèdum verbum apparuit, quomodo habent aliqui libri, non autem apparuerit. Ut autem huius sententiæ verus habeatur sensus, sciendum est Hebræa habere. Si stulte egisti te eleuando, vel cū eleuatus es, si cogitasti (scilicet malum) manum ad os (scilicet admoue) hoc est, tace, nemini dicitis, nec quod male cogitasti ore proferas. Quia sententia monet Sapiens, ut aut homo propria delicta quæ se per superbiam admisit nouit, tegat, aut ut quod male quis cogitauit, ore non proferat, sed male cogitata in seipso contineat & reprimat iuxta illud: Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris compungimini. Sensus ergo nostre lectionis est. Frequenter accidit ut quis postquam eleuatus est in sublime, hoc est, postquã ad magnos honores peruenit, aut postquam seipsum in suis cogitationibus extulit, stultus appareat, hoc est, stultitiã suam declarat, multa scilicet ut fieri solet superbe iactando & iracunde effutiendo. Talis enim si intellexisset, hoc est, si prudens fuisset, si intelligentiã rectã præditus fuisset, imposuisset ori suo manum, hoc est, tacuisset & linguã suam continuisset, nec alios ad iracundiam aut derisionem prouocasset. Solemus enim in positione manus super os, indicare alicui seruandum silentium, & cõtentauimus quid proferre & cogitamus id tacendum, imponimus ori manum. Vult significare per imprudentem illius & fatilem loquacitatem, multum mali & ipsi loquaci & aliis prouenire, quod per sequentia declarat. Neque enim Hebræis est, Qui autem, sed qui enim. Habent autem Hebræa hoc loco & breuiorem & elegantior sententiam quæ sic reddi potest. Quia expressor lactis educit butyrum, & expressor naris educit sanguinẽ, & expressor irarum educit contentionem. Est enim in tribus istis partibus idem semper nomen & verbum. Vnde eleganter sic latinè verti potest, Qui exprimit lac, profert butyrum, qui nares, sanguinem, & qui iras, contentionem. Hic tamen difficultas est quomodo dicat expressionem lactis proferre butyrum. Non enim butyrum fit per emulsionem lactis ex vberibus. Maior difficultas est in nostra lectione quæ habet, Qui fortiter premit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, quasi butyrum fiat per fortem pressionem vberum ad eliciendum lac. Exponit Lyranus & post eum alij, exprimit butyrum, hoc est, materiam lacte solidiorem, quæ non

Mal. 4.

erat extrahenda, sed dimittenda. Sed videtur nimis friuola expositio. Plerique Hebræa secuti putant non de emulsionem lactis ex vberibus istud dictum esse, sed de pressione & tunctione lactis in vtre ex qua prouenit butyrũ. Nã de vberibus non fit mentio in Hebræo. Vnde non vertunt, Qui exprimit vel emulget lac, sed qui premit lac, hoc est, quid illud crebrius in vtre tundit, is profert butyrum. Sed de emulsionem intelligendum potius videtur exigere quod sequitur de emunctione narium. Et Septuaginta verterunt, Emulge lac & erit butyrum, intelligendum ergo eum qui emulget lac exprimere butyrũ vel ut habent Hebræa, educere butyrum, quod simul cum lacte butyrum educatur, licet adhuc lacti permixtũ a quo postea per concussionem separatur. Quomodo intellexisse Bedam satis apparet eum diligenter legitur eius commentarius. Qui tamen in eo errauit quod in secunda parte (emungit) exponit per emulget, referens id etiã ad vbera, & intelligens eum, qui vehementer emulget vbera elicere sanguinem ex vberibus. Intelligendum est enim qui vehementer emũgit nares, ut patet ex Hebræis & Græcis, quæ nares, apertè exprimunt. Beda cõmẽtarij, ad verbum desumptus est ex diuo Gregorio lib. 27. Moral. cap. 1. Loquitur ergo sapiens de duplici vehementi emulsionem, altera lactis ex vberibus, altera mucis ex naribus. Et his comparat tertiam, qua expressio irarum producit discordias. Et est sensus: Sicut per emulsionem lactis, simul educitur butyrum, & sicut per emunctionem narium si vehemens sit educitur sæpè simul & sanguis, ita si quis non cohibeat cogitationes suas & conceptam iracundiam, sed per stultitiã suam emulget eam & exprimat eam verbis iracundis & minabundis, volens semper ius suum prosequi, aut potius qui verbis importunis prouocat aliorum iras, simul producet & excitabit sibi discordias & contentiones contra alios. Monet ergo hac parabola comprimendam iracundiam, & ori manum imponendam cum quis exagitur malis vel superbis cogitationibus. Subtilius tamen ad similitudines duas attendendo videri potest alteram pertinere ad virtutem, alteram ad vitium, quamuis vna tantũ explicetur, ut per emulsionem lactis quæ adfert secum butyrum significetur tacitè prolatio modestorum, humilium & sapientum verborũ quæ secum adfert pacem, dulcedinẽ & pinguedinem quandam mentis, sicut per emunctionem narium quæ sanguinem educit significatur quod exprimitur prolatio iracundorum sermonum quæ discordiam parit, ut sit sensus: Qui emulget lac, simul & educit butyrum: sic qui ex corde suo profert suauia verba modestiæ & gratiæ plena, simul etiam adfert in audientibus mentis pinguedinem qua nutriatur & reficiatur. Qui verò nares emungit sæpè & sanguinem elicit, ita qui ex corde suo sordes verborum profert superbe & iracunde loquens, adfert simul & discordias quas sæpè sequitur sanguinis effusio. Sic intellexisse Septuaginta apparet ex eorum versione, quæ sic habet: Emulge lac & erit butyrum. Si autè expresseris nares, exibit sanguis, satis significates has duas similitudines nõ pertinere ad idem.

Gregor.

Sup. cap.
75.
Nazian.

idem. Significatur ergo hic quod alibi dicitur Responso mollis frāgit iram, & sermo durus suscitāt furorem. Gregorius Nazianzenus oratione 31. verba illa, Emulge lac & erit butyrū, refert ad prelam sacrarum scripturarum considerationem, quæ affert intelligētias pinguedine plenas. Citans enim ea verba sic explanat. Verum dictis aliquid elaboratius addemus: Emulge lac & habebis butyrū. Inquire, & inuenies forsitan quod magis te nutriat.

CAPVT XXXI.

- 1 **V**erba Lamuelis Regis, Visio qua erudit eum mater sua.
- 2 Quid dilecte mi, Quid dilecte vteri mi, Quid dilecte votorum meorum?
- 3 Ne dederis mulieribus substantiam tuam, & vias suas ad delendos Reges.

ADM ODVM singulare est postremū istud libri huius caput. Continet enim & singularem titulum & singularem materiam. Nam vt titulus indicat, primum continet singularia quædam documenta quæ à matre Sapiens accepit, & deinde ex matre occasione accepta carmine describitur excellentia sedula mulieris Titulus autem, & nouum tribuit Salomoni nomen, & describendam materiam nouo etiam nomine appellat, quia eam vocat sicut & superiori capite, visionem, hoc est, prophetiam. Sola enim hæc duo capita in hoc libro istam habent appellationem. Nomen autem Lamuel omnium consensu hic Salomonem significat. Cuius vocis etymologia est, ipsi Deus, scilicet est, vel cum ipso est Deus, & constat duabus literis nominis Salomonis. Omisfa est enim prima litera S. & additum est nomen Dei El. Et videri potest hoc nomen matrem ei tribuisse postquam videret Deum esse cum eo, quoniam in verbis matris nomen hoc ponitur, vt quæ prius eum vocauit Salomonem nunc omisissis quibusdam, & quibusdam additis vocauerit eum Lamuel. Dicuntur autem verba subiuncta esse verba Lamuelis, cum mox dicat esse verba matris suæ, siue quod sint ab ipso descripta, siue quod ad ipsum pertineant, tanquam ad ipsum peculiari-ter à matre dicta. Vocat visionem vel prophetiam sequentem matris doctrinam, non quod sit de futuris vaticinatio, sed quod sit diuina doctrina, quam vel ipsa mater per se vel per Nathan prophetam ex diuina reuelatione accepit. Visio, inquit, hoc est, oraculum diuinum quo erudit eum mater sua. Vnde constat hanc matrem singulariter piam fuisse & ex pietate erga Deum peculiarem filij gessisse curam, quo illum in his quæ Dei sunt rectè institueret pro legitima suscepti regni administratione. Nec puduit regem licet sapientissimum tradita sibi à matre documenta & recipere & ore proponere, vt suo exemplo doceret non patris tantum monita filiis amplectenda, sed & matris, iuxta illud quod prius dixerat: Audi fili disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ. Nam supra capite 4. testatus est quæ à patre acceperit monita, nunc vero quæ à matre. Cæterum vt

Prouerb

rifimile est matrem hæc salutaria monita filio dedisse iam in iuuentute suscepto in regē post mortem patris Davidis. Quæ monita mater traditura, in sermonis exordio Rhetorū more beneuolentiam caprat, blandiuscule filium compellens & titulis amoris gratiam apud illum captas, maternum hac ratione declarans affectum, & regis dignitatem omnino conseruans. Primum ergo dilectum suum tantum vocat, aut vt habent Hebræa filium suum. Nam ter pro dilecto Hebræis semper est nomē filius quod apud nos semper est subaudiendum. Secundo, augendo quod prius dixerat vocat eum dilectum scilicet filium vteri sui, insinuans dolores & pericula partus, naturæque consortium, atque ob id & pro natura & Dei legibus magis esse obtemperandum matri. Tertio magis adhuc augendo vocat dilectum votorū suorum, hoc est, in quē tendūt omnia vota & desideria ipsius, hoc est filium vnicē dilectum & exoptatissimum, cui regnum à patre Dauide magno desiderio & summis precibus obtinuit, pro cuius salute vnicē sollicita fuit, in quo omnia eius desideria quiescebant. Quod autem dicit, Quid dilecte mi, &c. aut est oratio imperfecta supplēda hoc vel simili modo, Quid perā à te, aut quid potissimum tibi dicam. Aut dictio quid tantum posita est, vt sit excitantis ad attentionem dicendorum, vt sit quasi dicas, Hem vel heus dilecte mi. Subiiciuntur autē quatuor seu quinque monita matris. Quorum primum est, Ne dederis mulieribus, &c. vbi notandum imprimis male legi in secunda parte diuitias tuas, quomodo tamen Beda legit, cum legē dum sit vias tuas, vt habent libri correctiores. Nam id concordat cum Hebræis. Verum quia præcedit substantiam aliquis vias mutauit in diuitias, quod sic videretur esse sensus apertior. Porro pro (substantiam) potest etiam verti et melius robur vel fortitudinem, quamuis dictio Hebraica etiam substantiam et opes hominis significet, quod hæc sunt hominis robur. Vnde Septuaginta verterunt οὐκ ἐπιμαρτυροῦμαι, id est, tuas opes & diuitias. Iuxta quam vocis acceptionem instruit mater filiū, ne det opes suas mulieribus, hoc est, ne tanto ardeat mulierum amore, vt det eis aut pro eis consumat suas opes. Sed quoniam timendum non est ne rex consumat suas opes in mulieribus, rectius intelligitur significatum robur et fortitudinem non dandam. Robur, inquam, tū mentis, tum corporis. Metuendum enim etiam regi est ne frequenti mulierum abusu, corporis vires perdat et animi, cum nihil magis animum reddat effœminatam, nihil magis eius intentionem eneruet et frangat. Atque hæc tum corporis, tum animi vires, præcipue sunt hominis diuitiæ, vt etiam de eis nostra lectio possit accipi cum dicitur, Ne dederis mulieribus substantiam tuam, hoc est, opes tuas, inter quas primæ sunt animi et corporis vires et bona constitutio. Quod sequitur, Et vias tuas ad delendos reges, sic debet accipi, Ne dederis actiones et cogitationes tuas ad id quod delet et perdit reges, nempe ad amorem inordinatū mulierū qui maximè perdit reges, alienās eos à Deo et intentione negotiorum regionū. Neque enim conuenit intelligere

matrem monuisse ne animum suum adiceret ad perdendum reges vicinos, quemadmodum quidam intelligunt. Nam bellum aduersus infideles non solū erat licitum illi populo, sed etiam laudabile ad tollēdum idololatriā & cætera nefanda crimina. Et ferè in sententiis secunda clausula respondet priori.

- 4 Noli regibus à Lamuel, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas.
- 5 Ne forte bibant, & obliuiscantur iudiciorum & mutant causam filiorum pauperis.

Olea. 4.

SECVNDVM istud est matris præceptum, quo iam regibus & principibus monet cauendum ab immoderato vini vsu ipsaque ebrietate, sicut superiori præcepto monuit cauendum à libidine. Vtrumque enim æquè peruertit mentem & negligentes facit homines in suo officio. Vnde in Olee dicitur: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Habent autem hoc præceptum rectius Hebræa, hoc modo, Non est regum Lamuel, non est regum bibere vinum, & principum non siccari, vel & principum non est quærere vbi est siccari. Non enim mater monere vult quid filiū non conueniat alijs facere, sed quid ipsūmet nō conueniat in se admittere, videlicet quod non conueniat ei vinum bibere, immoderate scilicet, vt qui rex sit. Proinde nostra lectio sic est accipiēda, O Lamuel noli tibi ipsi tāquam regi, noli (inquam) tibi, nec his qui tecum præstant & iudicare populum debent, dare vinum intemperate. Nam hoc vitium in aulis regum familiare esse solet. Cæterum quod apud nos est, quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas, Hebræa non habent, sed tantum & principum non est siccari, vbi mirū sit nostrum sic vertisse interpretem, nisi quod & alibi diuus Hieronymus dictionē Hebræā hic positam רוזנין Rozenim, quæ proprie significat principes, vertit secretorum scrutatores, vt Esaiæ 40. Et omnino verisimile est nostrum interpretem pro Lamed deseruiente legisse לו. Quod significat non, ita vt putauerit sensum esse, Nō sunt secretarij, vbi siccari vel ebrietas scilicet est, vel regnat. Nec male conuenit hæc ratio prohibitioni ebrietatis & intemperantiæ vini in regibus. Cum enim rex & regij negocia regni quam maximè secreta habere debeant, necesse est eos maximè abstinere ab ebrietate, per quam efficitur hominibus facilis ad effugiendum quod gestat corde. Subditur tamen in sequētu versu alia ratio cauendæ intemperantiæ in regibus & omnibus iudicibus. Ne forte, inquit, vbi bene biberint, obliuiscantur iudiciorum, quæ proferre debent, & male pronuncient in causā filiorum pauperis, hoc est, pauperum, pro quibus maxime debent ex officio esse solliciti. Vnde Ecclesiastes dicit: Væ terræ cuius principes comedunt, & beata terra cuius principes vescuntur in tēpore suo ad reficiendum, & non ad luxuriam. Simili ratione & sacerdoti in suo occupatis officio vinū dominum prohibet dicēs, vt est in Leuit. Vinū & omne quod inebriare potest nō biberis tu & fili tui, quando intrabis in tabernaculum testimonij, ne moriamini, quia præceptum sempiternum est Ians. in Prouerb.

Ecl. 10.

Leuit. 10.

in generationes vestras. Et vt habeatis scientiam discernendi inter sanctum & prophannum, inter pollutum & mūdum, doceatūque filios Israël omnia legitima mea quæ locutus sum ad eos. Vtinam hoc præceptum & à iudicibus & à sacerdotibus hodie rite obseruaretur, quibus cum vini intemperies omnino minime conueniat, maximè tamen frequens est, impleturque in eis etiam quod de suis Esaias conqueritur. Venite sumamus vinum & impleamur ebrietate, & erit sicut hodie sic & cras. & multo amplius. Quin & Carthaginenses simili lege interdixerunt magistratibus vsu vini. Quod in ipsis laudat Plauto lib. 2. de legibus.

Esa. 26.

- 6 Date sicram mærentibus, & vinum his qui amaro sunt animo.
- 7 Bibant & obliuiscantur egestatis suæ, & doloris sui non recordentur amplius.

DI X E R A T quibus non sit dādum vinū, nunc pro tertio præcepto demonstrat quibus sit dandum, quamuis istud potius videatur obiter introductum, & non peculiari-ter pertinere ad officium regis. Vnde non dicit da, sed date, quasi ad omnes pertineat. Cū autem Hebræa habeant, Date sicram pereuntes, ne per pereuntem intelligi putentur damnati ad mortem (quidam intelligūt sed non satis rectè. Nam illis sanè nō ita multū vini debetur, si velimus eos pie mori) sed per pereuntes intelligerentur omnes qui affliguntur, qui penuriam vel amissionem rerum suarum patiuntur, bene vertit interpret mærentibus. Quibus sic vult dare vinum quomodo regibus dari noluit, nempe in ea largitate vt egestatis & afflictionis suæ ad tempus obliuiscantur, Regibus vero non in ea largitate vt obliuiscantur iudiciorum ab illis proferēdorum. Bibant, inquit, & obliuiscantur, hoc est, sic bibant vt obliuiscantur. Indicat hic locus largiorem potationem indulgēdam his qui quotidianis fatigantur laboribus. Cæterum loci huius sublimior quidam sensus iucundus admodum est à Beda explicatus, nempe mærentibus siue ob exilium huius mundi, siue ob prioris vitæ maculas, dandum esse vinum quod verè lætificat cor hominis, quod dominus in nuptiis fecit ex aqua, cōsolationē scilicet scripturarum & cœlestis sapientiæ, ac poculū sanguinis Christi, vt sic inebriati peregrinationem huius vitæ lenius ferant, ac cōdemnationi metum quem lex Mosaiica incutit animo excutiant, nec absorbeantur abundantiori tristitia, pusillanimitate aut desperatione. Quod si & priorem sententiam mysticè placet accipere qua vinum regibus prohibetur, de alio vini genere accipiēda erit, nempe de carnis & mundi voluptatibus, quæ his qui per Christum reges facti sunt, vt vitis dominentur, non conueniunt, quia in eis qui illis dediti sunt, nullum est studium inquirēdi secreta rerum cœlestium, sed per illas fit vt obliuiscantur iudiciorum Dei, & pauperum Christi. Non est ergo bibendum vinum, quod obliuisci facit iudiciorum Dei, bibendum autem quod facit obliuisci mala huius vitæ.

r. Aperiōs

8 *Aperi os tuum muto, & caulis omnium filiorum qui pertransiunt.*

9 *Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & indica inopem & pauperem.*

POST QUAM docuit filium suum à quibus debeat abstinere, nunc docet quibus vacare reges potissimum debeant, nempe iudiciis inter mortales exercendis & defensionibus pauperum per iustitiam exercitium. Quod primum dicit obscurius, sic inquit: Aperi os tuum muto, hoc est, ei qui pro se aut nescit loqui per imperitiam, aut non audeat loqui per inopiam & verecundiam. Pro tali tu ipse loquere patronum te illi exhibens & æquum iudicem. Cui autem sequitur, & caulis omnium filiorum qui pertransiunt, per filios qui transeunt, intelligunt quidam generaliter omnes homines qui continentur pertransire & exciduntur & moriuntur, iuxta illud: Mane sicut herba transeat, mane floreat & transeat, vespere decidat, induret & areseat. Nam illo Psalmi loco idem est verbum quod hoc loco. Itaque quod dicitur omnium filiorum qui pertransiunt, perinde esset ac si dixisset omnium mortalium, ut intelligatur significari regem omnibus debere impertiri iustitiam, & diuitibus, & pauperibus. Magis tamè apparet significari peculiari ter homines quosdam ope indigentes. Vnde sunt qui peregrinos intelligunt significatos qui transire coguntur, & tãquam ignoti non facile inveniunt qui pro eis loquantur. Potest & sic accipi, ut filij qui pertransiunt, sint qui iniuria sic afficiuntur & premuntur, ut morti sint proximi, & transiret ex hac vita. Huic convenit quod Hebræa habent, filij transitus vel excisionis. Dicitur Gregorius mysticè hanc sententiã prædicantibus adaptans, intelligit filios pertransientes, eos qui in hoc mundo viuunt tanquam peregrini, futurã patriam inquirentes. Sic autem habet li. 15. Moral. ca. 27. explicans hanc sententiã, Muti dicuntur qui prædicantur verbis contradicendo minime resistunt. Qui etiam pertransientes sunt, quia intentionem mentis in amore vitæ presentis figere dedignantur. Quod obscurius dictum est, sequentibus verbis apertius inculcatur. Nec enim satis habuit semel dixisse, sed quod omnino semperque tegibus faciendum est, repetit: Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & iudica inopem & pauperem, liberando scilicet eos ab opprimentibus eos. De diuitibus verò non opus erat dicere. Nam illi, ut raro afficiuntur iniuria, ita & se facile defendunt, & facile patronos inveniunt. Et hætenus quidè monita matris. Que sequitur, occasione matris, in laudè strènuæ dicitur mulieris. Est autè carmen viginti & duobus constans versibus, iuxta ordinem & numerum literarum Hebraicarum, à quibus ex ordine versus incipiunt, quomodo & Psalmi aliquot contexti sunt, & Threni Hieremias. Quod ut ad literam facta & laudes continet probæ mulieris, ita in mystico sensu pie accommodatur, & cuique animæ fideli & ipsi Ecclesiæ, quemadmodum prolixè profectur Venerabilis Beda, rectius sanè quam Lyranus qui secutus suum Rabbi Salomonem, putat carmen istud etiam secundum literalem sensum dictum de sacra scriptura, quã per mulierem

fortem putat significatam. Caietanus etiam carmen quod sequitur putat esse matris Salomonis verba, quibus descriperit officia probæ mulieris, ut filius disceret querere talem vxorem quæ huiusmodi haberet conditiones. Sed prior sententia est probabilior. Sic ergo incipit hoc carmen.

Mulierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus precium eius:

LOQVITVR de muliere maritata, ut ex sequentibus patet, ita ut verum etiam possit, Vxorem fortem. Fortem mulierem vocat non tam ad fortitudinem corporis quam ad fortitudinem animi respiciens, hoc est, quæ non sit animi deiectionis, nec pro ingenio muliebri timida ac parum animosa ad res gerendas, sed strenua, sedula & planè virilis animi, & in ferèdo, & in agèdo. Vnde Græcis est *γυνήκα ανδρικήαν* mulierem, vel vxorem virilem vel fortè. De huiusmodi quærit, quis inueniet, significat raram esse, & felicem eum esse cui talis obtigerit, vel vxor, vel mater, vel domestica, iuxta enim proprietatem linguæ Hebrææ huiusmodi quæstiones raritatem significant rei de qua queritur, ut cum dicitur: Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? Quis potest dicere mundum esse cor meum? Si homo peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Ita & hic significatur paucos esse qui talem inuenire, aut quibus talis obtingere possit vxor, idque propter taliū mulierum raritatem. Et quoniã rara talis est mulier, Ideo & est magni estimada. Vnde subditur, Procul & de vltimis finibus precium eius. Pro quo Hebræa habet clarius, *Λόγινκω* ab vnionibus pre eum eius, hoc est, plura est estimada quã margaritæ quilibet magni precij. Vnde Septuaginta habent *τιμωτιρα δε εστι λωβω πολυτελεω*, preciosior est lapidibus magni precij. Proinde & nostra lectio sic est accipienda, precium eius mulieris est procul petendum, & de vltimis finibus terræ petendum, hoc est, precium eius magnum est, carum & rarum, ut ea quæ à longe afferuntur. A longe petendum est quod ei debeat comparari & æquiparari, hoc est res est preciosissima, cuius precium vix inueniri potest. Non enim relatiuum eius est masculinum referendum ad quis, sed femininum referendum ad mulierem, ut patet ex Hebræis & Græcis. Iuxta mysticum sensum fortis hæc mulier vel vxor, est fidelis quæque anima, & ipsa tota Ecclesia, quæ Christum habet sponsum, fortiter sese gerens, & in aduersis quibusque tolerandis, ita ut & sanguinem suum pro Christo effundere sit parata & resistere possit principibus et potestatibus cum quibus ei continuum in hac vita est bellum. De hac muliere forti merito queritur quis eam sit inuenturus. Solus enim Christus inuenire sibi potuit talem vxorem, qui solus eam talem facere potuit, quo eam faciente talem euasit illa admodum preciosa, ita ut precium eius à longe petendum sit, nempe de cælis, superans longè omnium gemmarum valorem. Beatitudo enim cælestis quæ precium est & merces huius mulieris

Aleph

*Psal. 14
Sup. c. 2
2. Reg. 1*

Ecl. 26. mulieris fortis, longe excedit omnium creaturarum æstimatione. Vnde in Ecclesiastico ubi nonnulla similia huic loco habentur de muliere forti & bona, sic dicitur: Gratia super gratiam, mulier sancta & pudorata. Omnis autè ponderatio non est continētis animæ. Cui autè mysticè hoc carmè cuius fidelis animæ accommodari possit, eximio modo quadrat, in eam, quæ inter omnes excelluit fideles animas, quæque Ecclesiæ fundamentum est & typus, in virginè scilicet Deiparam, quæ vere rara est mulier, ut quæ parè non habuit vnquam nec habitura est. Verè mulier fortis, de qua dictum est, Ipsa conteret caput tuum.

Gen. 3.

*Beh, Gi
mel*

Confidit in ea cor viri sui, & spolijs non indigebit. Reddet ei bonum & non malum omnibus diebus vitæ suæ.

direpta per spōsæ suæ prædicationes & bonæ cōuersationis exēpla. Hæc enim memor expectationis quã de se habet spōsus suus, memor beneficiorum quæ ab illo accepit, reddet ei non nisi bonum, itudēs illi in omnibus gratificari & gratias agere, agnosces etiã omne bonum quod habet & quod facit, illius esse, ab illo se accepisse, & proinde illi reddēdū. Malum verò quod habet non esse illius, & ideo non illi reddēdū aut ascribēdū. Facit autè id non ad breue tēpus, sed perseueranter omnibus diebus vitæ suæ, iuxta illud: In sanctitate & iustitia seruiamus coram ipso, omnibus diebus nostris.

Quæsit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum. Facta est quasi nauis inflitoris de longe portās panem suum.

*Da, let
He*

ANTE omnia describitur quid boni mulier fortis adferat viro suo, quia id est primum quod in vxore desideratur, ut per eam bene lit viro. Confidit (inquit) in ea cor viri sui, hoc est, quoniam fortiter se illa gerit, vir eius non meruit de eius incontinētia, non meruit ne prodigat re familiarem, aut eam otio & negligentia perire sinat, sed conspecta eius, tum probitate, tum diligentia bene confidit in ea cor viri, quod alioqui ob mulierem parum probam aut sedulam æstare solet & torqueri multiplici metu. Et quod hæc viri confidētia cum non frustrabitur, docet pars sequēs, Et spolijs non indigebit. Quod non est sic accipiendum, quasi vir per mulierem sit habiturus satis spoliiorum, sed quod per diligentiam vxoris abundabit domesticis operibus, ut non sit ei necesse desiderare spolia hostilia, atque ob ea conquirenda ad bellum procedere. Sunt qui spolia putant phrasè Hebraica significare quæcunque necessaria ad rem domesticam. Ostendit ergo hæc pars bene cor viri in ea confidere, quod sequēs versus magis adhuc comprobatur. Reddit ei, vel reddet ei bonum & non malum. Hoc est, iuxta confidentiam quam vir de ea habet, reddet hæc mulier viro bonum, idque sine alicuius mali permixtione, nec id ad breue tēpus, sed omnibus diebus vitæ suæ, ergo & post mortē mariti, si ipsam superesse contingat non obliuiscetur eius, sed pie semper erga illum affecta persistet. Bonum autè quod mulier viro reddit, est animi securitas, & per illam cordis lætitia, vitæ longeuitas, rerum domesticarum procuratio & conseruatio, & id genus similia. Simile est in Ecclesiastico: Mulieris bonæ beatus vir, numerus enim annorum illius duplex. Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vitæ illius in pace implet. Et postea, Gratia mulieris sedula delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit disciplina illius. Mysticè benè cōfidit de sponsa sua, quam iam gratia sua forte reddidit Christus, quod ab integritate fidei in ipsum non deficiet, quantumuis multi sint qui eius integritatē corrumpere moliantur, siue prauis doctrinis, siue carnalibus illecebris. Bene cōfidit quod pro honore suo promouēdo sedula sepe laborabit, ita ut ea laborate non indigebit vnquam spolijs, quia assidue de manu & potestate diaboli spolia accipiet,

Ecl. 26.

HIC iam incipit ostendere quomodo fiat ut vir spolijs non indigeat, sed bene cōfidere possit in vxoris suæ sedulitate. Quæsit, inquit, lanam, & linum, hoc est, non expectauit ut ei lana & linum obtunderetur & ad operandū cogere tur, sed ipsamet quæsit lanam & linum, cupiēs illa sibi comparare, ut honestis artibus & labore sexui muliebri conueniente domū repletet rebus necessarijs, atque ob id comparatis lana & lino operata est in eis consilio manuum suarum, hoc est, per industriam manuum suarum, & non tantum manuum alienarum. Consiliū enim manuum positum est pro industria, quia propriè manibus non conuenit consilium. Hebræa clarius sic verti possunt. Operata est in voluntate manibus suis, hoc est, operata est libenter & non coactè. Sic autè operando facta est similis nauibus inflitorum, id est, mercatorum, quia sicut ille naues quædam in longinquas orbis partes deferunt, pro quibus ex eisdē locis referunt alias merces vnde mercatores sibi victum & necessaria cōparant: ita & illa à longe sibi parat panem suum, hoc est, victum familiæ necessarium, quia pro his quæ manibus suis operata est, comparat sibi etiam quæ ex longinquo adferuntur, dantesque exteris pannum à se confectum, accepit ab eis frumentum in cibum. Ipsa ergo cum domini maneant, nec cum mercatoribus extremos currat ad Indos, tamen velut nauis quædam necessaria à longè aduchens, etiam ipsa, sua exteris communicando, portat de longe panem suum. Illud enim de longe portās panem suum, non ad nauē referendum est apud nos, sed ad mulierem quæ ea in re nauis assimilatur, quæ admodum patet manifestè in Hebræo, ubi naues pluraliter ponuntur. In eo ergo constituitur mulieris laus, quod manuali operâ etiam peregrinas opes, & non solum quæ domini nascuntur, inferat in domum mariti, non tamè ad luxum, sed ad necessitatē, quæ nomine panis designatur. Mysticè hæc item præstat Christi sponsa, quæ quod sibi, suisque parat, quibus tegantur & ornentur, vndeque sibi comparat aptos ad hoc Dei sermones, in quibus aptè disponēdis diligētè laborat, velut fila texens. Ex quo labore non tantum sibi suisque vestes ex diuersis virtutibus cōtextas conficit, sed & exteris vsque in fines terræ vtilis est, & ab illis quoque vndiquaque colligit

quæ suis sint vtilia, & panem preciosum & à lóge petitem adfert sibi suisque, panem scilicet qui mentem nutriat, qui nō ē terra, sed ē cœlo peti debet, iuxta illud Evangelicum: Ego sum panis viuus qui de cœlo descendi.

Et de nocte surrexit, deditque prædam domesticis suis, & cibaria ancillis suis.

PRÆTER diligentiam in laborando, superioribus versibus duobus significatam, hanc eius vigilantiã, prouidentia, & sollicitudo erga domesticos indicatur, quorum opera ei est necessaria in operibus suis. De nocte, inquit, surrexit, hoc est, ante lucē, & vt habet Hebræa cū adhuc nox est, tunc incipit cogitare de operib⁹ diurnis promouēdis, ideoq; domesticis suis singulis mox deputat cibū diurnū ipsis necessariū etiã ante lucē, quo sic partem diei lucrifaciat. Nec tantū sollicita est pro suo victu, nec tantū cogitat de labore suorū domesticorū, ac fructu quē inde est perceptura, etiã de victu eorū est sollicita, deputans eis illum etiam ante labores, vt ad labores alacrius accedant. Neque enim expectandū eis, vt tum primum victum accipiant cum eum lucrati fuerint suo labore, etiã priusquã operari incipiāt summo mane singulis suis cibum est deputatus ab ea, vt quæ sibi iã abundē prius prouidit de esculentis familiæ necessariis. Nec de putat ad luxū, sed ad necessitatē, ita vt nihil eis desit, nec abundantia foueat vitia. Hæc enim omnia versus iste insinuat. Nec est ocio sa coniunctio (&) in principio, quæ tamē in multis libris deest, sed addendā patet ex Hebræo. Contungit enim hunc versum cum superiori, in quo dicitur hæc mulier sibi panem comparasse significatq; pane cōparato statim cogitare de eo distribuendo suis domesticis. Quod autē noster vertit, dedit prædã: verum quidem est dictionē Hebræicã תרפח Tereph, propriè significare prædam, rapinã, & id quod captū est à feris in cibum illorum. Verū generaliter significat aliquando quēnis cibū, quē admodum hic ferē alij vertūt. Vnde & 70. hic habet *ἡρπύζα* hoc est, escas, & eandē dictionē noster in Psa. 110. vertit escã, vbi legimus, dedit escã timētibus se. Itaque nomē prædæ accipi debet hic simpliciter pro cibo. Aut nomi ne prædę significatur cibum quem non per otium ex dono alicuius accepit, sed quē sua fortitudine indefesso scilicet manuum labore ē manibus fortunæ veluti vi accepit, instar ferarum raptum, viuentium ex sua fortitudine. Cui bene conuenit quod mox dixerat, de longe sibi panem comparasse veluti prædam aliquam. Pro cibaria Hebræis est dictio חֶבֶד Choc, quæ significat statutum & significatur ea dictione sæpè portio cibi quæ alicui pro cōditione naturæ & personæ debetur, in qua significatione ponitur capite superiore, vbi legitur, tribue tantum victui meo necessaria. Nam ibi vt diximus, Hebræa habent, nutrimē pane statuti vel dimensū mei. Hanc ergo significationem & hoc loco secutus est interpres vertens cibaria. Potest tamen etiam aliter accipi pro penso operum, quod diligens vxor singulis mane, cum dispensatione cibi deputat peragēdum ea die. Vnde Septuaginta verterunt, & operam ancillis. Et hæc quidem ad literam. Cæterum quod facit diligens

& prouida matrona temporaliter, facit idem spiritualiter etiam Christi sponsa. Postquam enim cœpit in lana & in lino laborare vnde vestes texuntur, hoc est, meditari in scripturis sacris, surgit de nocte torporis, ante lucem sæpe se occupat in lege Dei, cogitatque modo ex scripturis cibum distribuatur domesticis suis, sibi scilicet commissis fidelibus vni cuique pro captu & necessitate sua, vt refecti ad operādum cum ipsa roborentur, dans iuxta Christi præceptum familiæ eius in tempore tritici mensuram, vt est apud Lucam, pro quo Græcè est *σπομαιγέλαρ*, hoc est, dimensum, quod hic dicitur statutum, præscribens item singulis suarum operarum pensum, quid scilicet cuique pro sua sit vocatione peragēdum. Peculiariter autem dat, seu tantum domesticis suis, cibum illum eximium corporis domini, qui cibum rectè nomine prædæ significatur, sicut & illo loco Psalmi, qui supra est designatus, vbi legimus, Escam dedit timentibus se, Eo quod corpus dominicum velut captū fuit à bestiis & dilaceratum dum ab impiis Iudæis & instar ferarum sanguinē eius licentibus crudeliter & captum est, & flagellis, coronæ spinis & clauis disceptum.

Considerauit agrum, & emit eum, De fructu manuum suarum plantauit vineam.

PERGIT vterius insinuare bonæ matronæ officia, ostendendo eam non solum diligēter curare domestica & quæ domi sunt agēda, sed in hac cura adeo proficere, vt possit etiam animum adiacere ad agros comparandos. Post curam, inquit, domesticam, quæ prima esse debet cogitauit de agro emendo, tantum fuit eius lucrum ex labore domestico. Cumque inter agrum & agrum sit maxima differentia, quod attinet ad fertilitatem, considerauit diligēter agrum quendam fertilem venalem sibi oblatum, & emit eum atque in eo plantauit vineam de fructu manuum suarum, hoc est ex lucro quod manibus & opera sua & domesticorum parauit, quo lucro conduxit operarios ad plantandū vineam, vt ex suo labore non tantum haberet panē, sed & potum qui se suūq; maritū recrearet. Fecit idem & spōsa Christi Ecclesia, maxime si primitiã respicias, quæ nō satis habuit in Iudæa veluti domi, vbi nata erat laborare, ibiq; pascere suos domesticos Iudæos, sed consideras agrū totius mundi & gētū populū incultū & neglectū, qui cultura posset bonorū operū fieri fertilis, emit eum suumq; esse fecit, misit in vniuersum orbē prædicatoribus, per quos fidei subiectus est mundus, in quo etiã suo suorūq; labore, et quasi fructu manuum suarum, hoc est, bonarū operationū, plantauit vineã, seipsam scilicet, multiplicado per orbē Ecclesias, ex quarum profectu spōsus et spōsa veluti letitię vino inebriatur, quod vinū suo spōso spōsa promittit in Can. dicēs Dabo tibi poculū ex vino condito et mustum granatorū meorū. Quod fecit Ecclesia primitiua, fecit deinceps semper sponsa Christi, et etiãnum facit studens semper fidem dilatare ad loca Christum ignorantia seq; ipsam in illis plantare.

Accinxit

Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium suum.

BENE hic versus superiori subiectus est. Cum enim mulier hæc non tantum domesticis sed etiam rusticis operibus se dedisset, opus erat omnino magna animi corporisque fortitudine vt vtraque ritè præstare posset. Accinxit ergo, inquit, fortitudine lumbos suos, hoc est, induit & assumpsit omnino virilem animum & fortitudinem, quæ in lumbis & brachijs maximè apparet, seq; ad operandum alacriter parauit. Accingere enim se in scripturis, est se ad alacriter opus aggredendum disponere. Vnde in Psalmo dicitur: Indutus est dominus fortitudinem & præcinxit se. Sic & Christi sponsa, quo plus vidit sibi superesse laboris in conuertendis ad opus non est fracta animo, sed vtiliter se ad opus composuit, & quo expeditior esse posset, restrinxit in se carnalium desideriorum illecebras, & ad peragēdum fortiter virtutis opera brachium suum manusque exeruit, iuxta præceptum sui sponsi: Sint lumbi vestri præcincti & lucerna ardentes in manibus vestris.

Gustauit & vidit quoniam bona est negotiatio eius, non exingueur in nocte lucerna eius. Manum suam misit ad fortia & digiti eius apprehenderunt fusum.

QUID secutum sit prædictam mulieris negotiationem, his ostendit. Gustauit, inquit, hoc est, ipsa experientia probauit & percepit, viditque ac animaduertit, quod negotiatio eius, illa scilicet & qua ex lana & lino parauit familiæ cibū, & qua mercata fuit agrum, esset bona, vtilis, & frugifera, ideoque magis accensa est ad diligentiam, adeo vt in nocte nolit lucernam suam extinguere, vt etiam tunc aliquot horis operibus incumbere possit domesticis, quando rusticis vacare non potest. Itaque tunc manum suam accomodat ad nendum, parans scilicet materiam diurno texturæ operi, omninoque rem grandem & quæ non nisi fortium est aggreditur, dum non satis habet interdiu laborare & domi & foris, sed etiam noctis partem in opere consumit. Secundo enim versu nihil aliud significatur quam nendi opus, quia pro fortia, dictio Hebræica significat verticulum, vel vt alij volunt colum. Mysticè Christi vel Salomonis sponsa & vxor, vbi sensit profectum suorum laborum & prædicationis per orbē diffusæ, miram inde voluptatem concepit, atq; hinc ardentior ad operandum est effecta, adeo vt nec in nocte tribulationum & persecutionum claritas fidei & virtutis eius qua luxit in orbe extingui poterit, adeoque vt cum à publicis actionibus vacare debet etiam in nocte alijs dormientibus ipsoq; tempore quietis & contemplationis, vigilet, cogitetq; de profectu aliquo faciundo, in scripturis se exercens atq; ex eis colligens certa loca, ac sententias veluti fila, quibus ad inuicem debite contextis vestes conficiantur ad operiendum hominum nuditatem.

Manum suam aperuit inopi, & palmas suas extendit ad pauperem.

HACTENVS quam sit vtilis mulier fortis suæ familiæ ostēdit, hoc verò versus Iam in Prouerb.

declarat eam non suis tantum laborare, sed etiam egenibus quod proprium est fidelis mulieris, quam non tantum dare pauperibus ex his quæ lucrata est, sed etiam liberaliter & hilariter dare significat, dum dicit: Aperuit manū suam, vel vt habent Hebræa, expandit, & palmas suas extendit, vel vt habent Hebræa, misit. His enim verbis significatur liberalis & vltronea eius oblatio, ipsamque velut obrudere egenis sua. Ad quod etiã significandum facit ipsa geminatio, manum suam aperuit & palmas suas extendit, quamuis etiam dici possit simpliciter ipsum pro more sententiam geminasse diuersis verbis, vt in alijs versibus. Facit idem spōsa Christi, in operibus misericordiæ erga pauperes maximè occupata, vt non sit necesse hic mysticū requirere alium sensum, quāuis iuxta opem ferre suis manibus, ad quos mittit suos operarios qui illis succurrat docēdo, & veritatis ac salutis viã aperiēdo. Sūt enim illi verè pauperes, quia ignorātia veritatis laborāt, & per eā omnino sunt destituti. Quibus manus aperitur, cū eis succurritur, ne pereant inopia.

Non timebit domui suæ à frigoribus niuis, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus.

EX prædicta mulieris diligentia declarat nempe quod non timebit domui suæ, hoc est domesticis suis, etiam si irruant frigora niuis, à quibus multi sibi suisq; metuunt, tum quod frigore illo obtinēte torpescere cogitur, nec lucrū facere possunt, cum vel maximè opus est sumptibus. Illa verò nō metuit, quia eius diligentia & prouidentia factū est, vt omnes domestici eius sint vestiti duplicibus vestibus, & proinde bene cōtra frigus muniti, ob quod etiã nō erūt à suo opere multū impediti. Pro duplicibus tamē sciendū est nō esse Hebræis *שתי כותונות* Schemanajim, quod duo significat, quæ admodū legisse videtur noster interpres, sed *שתי כותונות* Schanim, quod cocco vel coccinū significare volūt, & punctis tantū ab altero differt. Vnde vertūt vestiti sunt cocco, hoc est, cocconis, vestibus, intelligētes per hoc significatū, quod cū familia sit vestita coccino, multo magis munita esse cōtra frigora niuis. Verū cum coccus nō conueniat toti familiæ, nec cōtra frigus munit, rectius videtur noster vertisse, quomodo teste Pagnino etiã R. Ioseph exponit etiã si legat Sachanim, & 70. similiter verterunt *διπλως χλαίνας*, i. duplices lanas uel chlamides. Mysticè spōsa Christi quæ iã diligēter laborauit ad prouidendū suis de his quæ sunt eis necessaria nō timebit suis cum frigus persecutionum ingruerit, quod qui bene vestiti non sunt ferre non possunt, cōsque à bene operando cessare facit. Illius enim diligentia & prouidentia factum est, vt qui verè sunt eius domestici, electi scilicet, qui certò ad eam pertinent, ita sint & fide & charitate muniti atque amicti, vt frigus illud facile superate possint nec ob id omittant virtutum exercitium

Mem.

exercitium, nō tantum Deo famulantes æstatis, hoc est, prosperitatis tempore, sed & hyeme, hoc est, tempore aduersitatum.

Stragulatam veſtem fecit ſibi, Byſſus & purpura indumentum eius.

Nun.

Nobilis in portis vir eius, quando ſederit cum ſenatoribus terræ.

HACTENVS profecutus est ea mulieris opera, quæ ad necessitatem familiæ pertinent, nunc verò ea quæ ad decorem & ornatum sui, maritiquè faciunt. Stragulatâ, inquit, vestem fecit sibi, quasi dicat, Non tantum eas vestes parat, quæ frigus arceant & pudorem, sed etiam quæ decorem adferant. Est autem stragula vel stragulata vestis, Varrone teste, à sternendo dicta, vnde quicquid insternebant stragulum appellabant. Itaque & vestis exterior quæ reliquis iniicitur, quale est Græcorum palliū, nomine hoc vocabatur. Itē quod lectis insternitur, item aulaea & tapetia, quod & iis lectis atque mensæ insternuntur, Vnde dictionem Hebraicam hoc loco positam noster vertit superius c. 7. tapetibus pictis. Et hoc loco oportet sic accipere stragulatam vestem pro tapetibus pictis lectos ornantibus vel parietes cubiculorum. Significat ergo rātam huius mulieris esse diligentiam & sapiētiam, vt etiam suis suorumq; manibus comparet sibi regiam supellectilem & ornamenta sumptuosa, tapetia quidē & aulaea pro ornatu domus, byſſinas verò & purpureas vestes pro ornatu proprii corporis, ita vt hoc ornatu se magis suo commendat marito dum in decentissimo habitu se suamq; domū illius exhibet conspectui, nec laboribus mœchanicis aut rusticis, quibus aliquando occupatur, sordidatur. Quo ornatu non tantum ipsa cohonestatur, sed & vir eius, in cuius honorem non parum cedit virtus & splendor vxoris, qui & ipse ab ea similes accipit vestes. Per quæ nobilis est, insignis & præ aliis cōspiciuus in portis, hoc est, in publicis cōfessionibus & iudicii loco qui in portis esse solet, locis scilicet per quæ omnes egrediuntur & ingrediuntur. Significat ergo virū vxoris virtute sic ornari, vt inter regionis senatores ascribatur, atq; inter eos sit vel ex præcipuis. Item virum vxoris diligentia sic liberum esse à curis domesticis, vt cum ingenti honore publica obire possit munera. Inueniuntur hæc insigniter etiam in Christi sponsa ac sponso Christo. Neque enim satis habet hæc sponsa parare sibi & suis ea quæ sunt ad vitam æternam necessaria, rectam scilicet doctrinam & mandatorum Dei obseruationem, sed & singularia quædam ac varia virtutum ornāmēta per adimpletionem Euāgelicorum consiliorum acquirit, vnde de eacantur. Astitit regina à dexteris tuis, in vestitu deaurato, circumdata varietate. Et domum quidem suam ornat veste stragula, dum ad decorem domus Dei cœremoniis variis sibi, quæ consentaneis diuinum cultum exornat. Induitur autem ipsa byſſo & purpura dum & virginittatis candore & martyrum sanguine decoratur. in byſſo enim quæ candidi est coloris, virginittas, in purpura quæ sanguinei est coloris, martyrium designatur, quæ duo præcipua sunt Ecclesiæ ornāmēta. Vnde pulchrè dictum est à patribus, quod sancta Eccle-

Psal. 44.

sia electorum floribus vernans in pace habet lilia in bello rosas. Et in sermone quodam de festo omnium sanctorum sub titulo diui Augustini sic legitur: O vere beata mater Ecclesia, quam sic honor diuinæ dignationis, illuminat, quam vincuntium gloriosus martirum sanguis exornat, quam inuiolatę confessionis cādida induit virginittas. Floribus eius, nec lilia nec rosæ defunt. Certēt nunc charissimi singuli ad vtroq; honores amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginittate cādidas, vel de passionē purpureas. Ex hoc ecclesiæ ornatu nō parum nobilitatur & spōsus eius, qui est ignobilis videretur cum in hoc mundo conuerſaretur, & maximè cum ante tribunal iudicis staret iudicandus, tamen nunc nobilis agnoscitur & eximius in Ecclesiis fidelium, quæ sunt tanquam portæ per quas acceditur ad Christum, & in quibus fidelium iudicia exercentur, vbi sedet Christus in medio eorum qui ab ipso constituti sunt principes super omnem terram & tanquam senatores terræ, de quibus dixit dominus: Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum. Qui magis adhuc apparebit conspicuus & insignis, quando ad iudicandum omnes venerit in nouissimo die, quando cum illo sedebunt Apostoli super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël.

August.

Matt. 12.

Samech

Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit Canaanæo.

AVGET hic versus industriam mulieris, vt quæ adeo sit potens & diligens, vt lana & lini operibus non tantum comparet quæ suis sunt necessaria, sed etiam quæ aliis vendat à se suisque ingeniose elaborata. ideo quæ dicit eam & sindonem et cingulum fecisse & vendidisse. Est autē Sindon linteum ex precioso ac subtili lino contextū, quo ad ornatū capitis vtiuntur mulieres, puraturque à Sidone ciuitate Phœnicia omnem accepisse, nomen. vbi primū inuentum sit. Certē Hebraicè hic est, Sidon, idē nomē quod est ciuitatis secūdū sonum, sed ciuitatis nomen per Tade, hoc verò per Samech scribitur. In cingulis etiam ingeniose elaboratis, siue per texturam, siue per acus picturā, solēt mulieres ornamentum singulare constituere, quemadmodum declarat locus ille Esaia: Et erit pro zona funiculus. Et alioqui duo hæc peculiariter mulieribus debentur, capitis tegmen, & vestium iuxta lūbos præcinctio, vt mirum non sit quod horum duorum peculiariter meminerit, Sindonis scilicet & cinguli, vt significetur ipsam nō sibi tantum parare muliebria ornamenta, sed & aliis, simulque indicetur quales merces potissimum vendere conueniat, nempe eas quæ ad necessarium corporis ornamentum spectant. Ceterum nomen Cananæi hoc loco ab hominibus terē accipitur appellatiuè, vt idem sit quod mercator quomodo hic omnes ferè vertunt, quomodo & noster vertit idem nomen Esa. 23. vbi nos legimus instiores eius in clypei terrę. Quod si quis velit accipere vt sit gentis nomen, quomodo & Septuaginta acceperunt & Chaldaeus interpret, dicēdū Cananæi fieri mētione q̄ Cananæi cū Iudeis habitarent in terra Palestina, quorum ministerio

Esaia. 23.

ministerio vtebatur. Tradidit ergo Chananæo tanquam seruo suo ad vendendum, vel tradidit ei pro precio, vt cuius vxor non esset tā se dula quæ sua opera parat sibi necessaria. Et hæc quidē ad literā. Iuxta mylticum sensum, Sponsa Christi Ecclesia non Iudæis tantum suis (quorum prima illi cura fuit) & necessaria, & quæ ad ornatū faceret prouidit, sed etiā gētili populo tradidit singulariter sindonem & cingulum. Sindonē quia innocētiam quā ei tradit in baptismo etiā sub symbolo sindonis mundæ, quæ capiti imponitur his verbis. Accipe vestem cādidadam, sanctam, & iminaculatam. Hanc autem innocētiam rectē ei vendere dicitur, quia ab eo recipit abrenūciationem Sathanæ & professionem fidei sanctæq; conuersationis. Cingulum verò ei tradidit, quia illū docuit fluxa gētilitatis opera astringere, & peculiariter libidinem frenare, quam sibi gentilis populus nimis liberā esse permisit, existimans fornicationem & immundicias plerasque nō esse peccatum. Nominē autem Chananæi rectē populus gētilis significatur, tum quod Chanaan populum gentilem procreauit, qui cum ipso maledictiōni diu subiacuit, tū quod nomē ei conuenit. Interpretatur enim humiliatus vel cōtritus & cōfractus. Et certē humiliatus fuit populus gētilis quādum sub diaboli potestate in erroribus & vitiis detinebatur. Explicat hunc locum D. Gregor. lib. 3. 3. Moral. c. 22.

Aya. Gregor.

Fortitudo & decor indumentum eius & ridebit in die nouissimo.

DVPLICITER potest intelligi quod dicitur fortitudinem & decorem esse indumentum eius. Primum simpliciter vt significetur eam insigniter & honeste vestitam esse, & sit sensus, Indumentum eius præclarū est & decorum. Et quod sequitur, ridebit in die nouissimo, Consequenter hunc habet sensum, postero tempore, cum alij ob frigus & vestitus inopiā affligentur, ipsa ridebit, hoc est, gaudebit. Aliter hoc versus significatur præcipuū ornamentum huius mulieris situm esse, non in preciosis vestibus corporalibus, de quibus superius dixit, sed in dotibus animi, fortitudinis scilicet, & decore. Fortitudine quidem ad res constanter & gnauiter gerendas, decore vero ac honestate, moderationem, grauitatem ac decorum in omnibus seruando. Hoc enim commodè & necessario subiiciendum erat post prædicta, ne more multarum mulierum putaretur nimium studere & tribuere pulchritudini & splendori corporali. Sic & Petrus: Quarum, inquit, non sit extrinsecus capillatura aut circumdatio auri aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptitate quieti & modesti spiritus, qui est in cōspectu Dei locus. Itaque fortitudo & decor indumentum eius esse dicitur, quia his virtutibus veluti vestibus, quibusdam ornatu & cōspicua est, quomodo de domino dicitur in Psal. Dominus regnauit decorē indutus est, indutus est dominus fortitudinem. Et alio loco: Confessionem & decorem induisti amictus lumine sicut vestimentum. Quod sequitur & ridebit in Ian. in Prouerb.

1. Pet. 3.

Psal. 91.

Psal. 103.

die nouissimo, significat eam, quoniam his virtutibus ornata est gauisuram etiam in seculute ex testimonio bonæ conscientia, cum alia mulierculæ, quæ in iuuentute delictis vacant & curioso corporis ornatu se oblectant, ac pulchritudine sibi placent, vbi senectus aduenerit & flos ætatis emarcuerit, merere cogentur corporis & animæ dotibus destituti. Item quod iam instate postremo die quæ alij ferè maximè metunt, ipsa gaudebit quod bene sibi conscientia laborū præmia se recepturam expectet. Iuxta hunc posteriore intellectū non est difficile Christi sponse hūc versus accommodare. Illa enim cum suo spōso omnium maxime & verissimè decorē & fortitudinem induit, hisque virtutibus tanquā suo peculiari vestitu est ornata & circumamicta. Fortitudine sua inuicta persistens contra omnes hostes suos, fortiter perferens omnes aduersitates & virtutum labores. Decorē autem seruās & honestatem in virtutum operatione. Vnde in nouissimo iudicii die, alijs stertibus ipsa ridebit, & gaudebit, intromissa in gaudiū domini sui. Tractat hunc locū D. Gregor. super 7. Psalmo, in illud. Benigne fac domine, ostēdens quam rectē hæc duo sunt coniuncta, fortitudo & decor. Qui enim, inquit, ita se in virtutibus decorum exhibet, vt tamen tentationum impugnationibus non repugnet, hic nimirum decore ad tempus induitur, sed fortitudine nequaquam vestitur, & c.

Gregor.

Os suum aperuit sapientia, & lex clementia in lingua eius.

HACTENVS profecutus est quid operādo hæc mulier perfecit, insinuans quæ sint bonæ matronæ officia, nunc verò etiam sermone se bene gerere ostendit, eamque liberam esse à vitio loquacitatis & stultitiæ quo ferè muliebris sexus laborat. Os suum, inquit, aperuit non vanitati, sed sapientiæ, hoc est, ad proferendum & docendum sapientiā, docēs suos scilicet domesticos timorem Dei qui est ipsa sapientia, vt est Iob 28. & in lingua eius assidue versatur lex clementiæ, hoc est, pietatis & misericordiæ proximis exhibendæ. Docet ergo suos & rectē sapienterque se gerere erga Deū, & clementer atque benigne erga proximos. Insignis est hæc matronarum dos sine qua superiora parū profuerint. Sūt enim quæ in operādo & strenuæ sunt & suos strenuos esse cogunt, sed vel loquaces nimis sunt & vanę, vel ad pietatem suos non adhortantur. Eximie autē istud quadrat in sponſam Christi, quæ os suum aperit ad docendam sapientiam cœlestem & perfectam quam à suo sponſo didicit, quæ in fide Christi cōsistit abscondita prius tot seculis. In eius lingua versatur nō potissimum lex illa rigoris & seueritatis, qua secūdum Moesum præceptū sauerissimè mox peccata puniuntur, sed magis lex euāgelica quæ prædicat per Christum remissionē peccatorū, docetque diligendū proximum, sicut Christus dilexit nos.

Considerauit semitas domus suæ, & panem otiosa non comedit.

Tsade.

ALIVD bonæ matronæ officium hic versus depingit, nempe quod, familiæ

suæ diligentem curam habet circumspectis
vias actiones & mores domesticorum suorū,
quid scilicet agat an ne torpescat otio, aut vi-
tius sint dedit, licet tamen huic rei intendit vt
interim ipsa non comedat panem ociosa, sed
simul cum aliis laboret, non admonens illos
verbo tantum, sed & facto suo prouocans ad
opus. Non facit vt pleræque quæ à suis rigi-
de opus exigunt, cum interim ipsæ vacent
otio & panem manducant aliorum partum
manibus. Quadrat istud excellenter in Chri-
sti sponsam, quia & fidelis quæque anima cun-
ctas suæ conscientie cogitationes diligenter
inuestigat, & Ecclesia subditarum sibi ouium
mores perulstrat, torpentes excitans, peccan-
tes corrigens, afflictos cõsolans, nec comedit
panem ociosa quia & pro pane corporali no-
nit sibi alicui bonæ occupationi vacadū. Iux-
ta illud Pauli: Qui non laborat nõ manducet,
& sollicitè cauet ne panem cœlestem quem
in sacris eloquiis atque in sacramento percipit
aut aliis proponit sine virtutum exercitio
comedat, studens opere adimplere quod ex
sacris scripturis intelligendo percipit, ac do-
minicæ passionis vestigiis insistere, in cuius
comemorationem sacrum panem suscipit. Nec
tantum alios verbo ad bene viuendū excitat,
sed etiam facto & conuersatione inuitat. Tra-
ctat hunc locum D. Gregorius libr. moralium
in caput 42. & caput 25. vbi legit, considerat
quod magis conuenit originalibus, & sensum
habet commodiorem.

2. Thel.
3.

Gregor.

Coph.
Rylich.

*Surrexerunt filij eius & beatissimam prædicauerunt,
vir eius & laudauit eam.
Multæ filia congregauerunt diuitias, tu supergressa
es vniuersas.*

POST explicata variâ bonæ matronæ of-
ficia erga maritum, erga domesticos, erga
pauperes, in prudentia & diligentia rerū agē-
darum, in acquisitione omnium necessario-
rum, eorūque quæ ad decentem pertinent
ornatum, item in sermonis vtilitate, subiicit
iam quæ laus talem sequatur matronā, & pri-
mum quidem quomodo talis laudetur à filiis
suis ac marito, quos surgere dicit ad eam lau-
dandum significans in publico publicisq; cõ-
selsibus magis quam in priuatis ædibus illos
se exhibere ad eam deprædicandam. His au-
tem potius quam alienis laudem tribuit ma-
tronæ, quod pudica mulier, quæ rem dome-
sticam tractat nõ publicam, suis potissimum
innotuit non alienis, in qua si quid vitij, aut
quid moralitatis aut negligentie fuisset, à nul-
lis magis deprehendi potuisset nullis magis
molestum fuisset quam qui cum ea fuerit alli-
duj & indiuidui. Hi ergo perspectis eius virtu-
tibus perceptisque multiplici cõmodo ab illa
hoc dicunt quod sequitur, multæ filia congre-
gauerunt diuitias, vel vt est Hebraicè fecerunt
fortitudinem, hoc est fortiter operatæ sunt
vel fecerunt fortitudinem, hoc est, fortia vt
habent 70. Vnde nostra lectio accipi potest
non tantum de diuitiis corporalibus sed etiã
virtutum & laudis. Tu vero supergressa es vni-
uersas, Hoc est efferunt eam etiam super eas
filias, hoc est mulieres quæ alioqui se stren-
nuè gesserunt & laudibus dignæ sunt. Com-

pletur istud in Christi sponsa Ecclesia cuius
sponsus in canticis inter cætera vocat eam
pulcherrimam mulierem atque de ea dicit.
Vna est columba, perfecta mea, vna est ma-
tri suæ, electa genitrici suæ. Et mox subditur
de filiis eius. Viderunt eam filia, & beatissi-
mam prædicauerunt, reginæ & concubinæ &
laudauerunt eam. Certe eam non alij magis
laudare possunt, quam maritus qui eam inti-
me nouit & filij eius qui ab ea pleræque per-
ceperunt beneficia. Hi agnoscunt eam longe
excellere pleræque alias filias, hoc est con-
gregationes quæ tamen multas congregasse
diuitias videntur, vt pote scholas Philosopho-
rum & Synagogas Iudæorum, quæ multos
quidem habuerunt sectatores, multamq; ve-
ritatis ac quarundã virtutum collegerunt su-
pellestem, ac nihil in comparatione sponsæ
Christi, cuius diuitiæ sunt & Thesauri sapien-
tiæ ac scientiæ Dei absconditi in Christo, &
multitudo fidelium per vniuersum orbem
credentium, & congeries omnium virtutum
quas sancti Dei homines operati sunt. Tãtas
diuitias nulla vnquam habuit secta, nulla
religio.

Canti. 6.

*Fallax gratia & vana est pulchritudo, mulier timens Do-
minum ipsa laudabitur.
Date ei de fructu manuum suarum, & laudent eam
in portis opera eius.*

Schin.
Thau.

VIDENTUR hi duo versus qui etiam
pertinent, ad laudem mulieris esse ver-
ba nõ mariti aut filiorum, sed ipsius Salomo-
nis approbanis illorum laudem. Cæterum
quo rectè prior versus intelligatur notadum
Hebræa sic habere. Mendacium est gratia, &
vanitas est pulchritudo. Itaque nostra litera
sic est ordinanda. Gratia hoc est venustas à
qua mulieres dicuntur vulgo gratiosæ, est res
fallax, & pulchritudo faciei atque corporis
est res vana, vt quæ non sit res stabilis atque
diuturna, nec vere commendet mulieres.
Nam vt quidã ait. Forma bonum fragile est,
quantumque accedit ad annos, fit minor, &
spacio carpitur ipsa suo. Itaque quo ostendat
mulierem quæ prædicto modo sese gerit ve-
re esse laudandam & merito laudari à suis,
comparat eam cū illis quas vulgus multum
laudare solet nempe cum venustis & gratio-
sis mulieribus, insinuatq; cur illis merito præ-
ferri debeat, imo quod huius cõparatione illæ
ne laudari quidem debent, quod pulchritu-
do sit res vana, timor vero Dei solus sit ob
quem merito quis laudari debeat. Simulq; ta-
citæ occurrit obiectioni, nempe cur inter lau-
des præscriptæ mulieris non meminerit pul-
chritudinis eius corporalis, quæ commenda-
re solet mulieres vel maximè apud homines.
Respondet enim laudem mulieris non confi-
stere in veritate in huiusmodi re, sed tantum
in his quæ declarant eam timere Deum, qua-
liã sunt officia prius illi attributa. Bene ergo
concludendo, subiungit: Date ei de fructu
manuum suarum, hoc est, laudate eam quot-
quot estis, sicuti suis operibus laudari me-
ruit. Laus enim & honor fructus est bonarum
actionum. Nec tam voces hominum eam lau-
dent in portis, & in publicis conselsibus, quã
cuius

eius opera, hoc est, narrentur in eius laudem
& aliorum exemplum in publicis locis ope-
ra eius, quod si fiat ipsa opera laudabunt eam
magis quam hominum voces. Non est enim
ei opus emendicatis ab humana eloquentia
laudibus, si vel facta eius tantum publicen-
tur & publice narrentur satis illa eam depræ-
dicabunt. Conueniunt hæc maxime Christi
sponsæ, quæ non ab externo commendanda
est splendore quemadmodum synagoga Iu-
daica. Omnis enim gloria eius filia regis ab
intus, sed hinc commendanda venit, quod to-
ta Deo addicta his vacet operibus quibus
Deo placere desiderat. Vnde omnibus dicitur
vt pro merito eam laudent eiusque facta
per quæ fidem longe lateque propagauit &
hæresibus atque tyrannis fortiter resistit,

Psal. 44.

vbique euulgent atque in Ecclesiis & fide-
lium congregationibus enarrent. Sic enim
futurum vt dignā assequatur laudem, quam
plenius ab ipso suo sponso consecutura est in
plenissimo illo supremi iudicij cõfessu, quan-
do omnium facta publicabuntur, & laus erit
vnicuique à Deo pro meritorum exigentia.
Et hætenus quidem mysticam carminis hu-
ius intelligentiam sic simpliciter sumus pro-
sequuti, quomodo literalis sensui, qui semper
fundamentum est mystici sensus, maxime cõ-
uenit. Quod si quis exactiorem requirat, in-
ueniet apud Bedam qui prolixè & sublimiter
est profecurus allegoricã tractationem, quæ
tamen dum nimis exacte fit, frigida sæpe eua-
dit & sibi non semper consentiens.

F I N I S.

*Ita in prouerbia interpretatio est solida, vtilis, ne dicam necessaria interpretandis scripturis, nihil habens quod
impedire possit ne typis excudi debeat, quod attestor ego qui librum à capite ad vmbilicum diligenter
perlegi.*

F. Ioannes Hentenius, S.T. Professor.

EIVSDEM D. CORNELII IANSENII

ANNOTATIONES IN LIBRUM SAPIENTIAE

SALOMONIS: IN QUIBUS BREVITER, ET GENVINVS

literæ sensus, & Germana lectio, ex diligenti collatione Græci exemplaris, & manu scriptorum codicum, Theologorumque veterum auctoritate ostenditur.

CAPVT PRIMVM.

DILIGITE iustitiã.) Quoniã fons sapientiæ est iustitia: ac ea demum est sapientia vera, viuere iuste: ideo sapientiam docturus hic auctor à iustitia diligeda orditur: que cum omnibus sit diligenda maximè tamè iudicibus terræ: ad quos præcipuè scribit hunc librum vt patet cap. 6. Porro qui iudicatis terram positum est pro iudices terræ: & per iudices terræ designantur rectores populi, à præcipuo illorum officio, quod est iudicare, & iustitiam administrare.

Sentite de Domino in bonitate:) Bene post dilectionem iustitiæ Sapiens imprimis duo hæc Deum concernentia congruo ordine requirit. Ante omnia enim opus est vt quis rectam de Deo obtineat sententiã, tum vt quis eum rectè querat. *in bonitate sentite de Deo*, Hebraica phrasi dictum est pro bene sentite de eo. Sic *in simplicitate cordis*, dictum est pro simplici corde. Non sentiunt autem de Domino in bonitate, qui vel de eius potentia vel benignitate non rectè sentiunt, existimantes eum vel nõ satis potentem vel non satis benignum. Vnde subiicit. *In simplicitate cordis querite illum.* Porro *querere Deum* dupliciter accipi potest. *Queritur enim dum precibus inuocatur eius auxilium* quod simplici corde fieri debet, nimirum firma fiducia de Dei potentia & bonitate: quomodo qui Deum non orat Iacobus duplicem animo dicit, quod partim fidat, partim diffidat. *Queritur item operibus*, dum per ea illi placere volumus: quod rursus simplici corde fieri debet: hoc est sine omni fictione & hypocrisi. Prior autem intelligentia magis conuenit sequentibus. Sequitur enim. *Inuenitur autem ab his qui non tentant eum.* Tentant enim Deum qui diffidentes de Dei potetia & bonitate petunt earum declarationem & ostensionem.

Apparet autem his qui fidem habent in illum:) Græcè est *εμφανισται δε το σ μη ἀπιστοῦν αὐτῷ*, id est, & apparet his qui non diffidunt illi. Sic enim melius respondet illi quod præcedit, *his qui non tentant illum.* Non autem bene conuenit præfenti loco coiunctio, *autem*: quoniam nulla est sententiarum inter se diuersitas: vnde tantum coniunctiuè accipi debet.

Probata autem virtus corripit insipientes:) Non est hic *ἀγέρη*, id est virtus, que opponitur vitio, sed *δύναμις* hoc est fortitudo, potentia. Est ergo sensus, virtus Dei bene probata, & spectata mul-

tis potentia suæ factis corripit insipientes: quia eos punit & vindicat aut arguit insipientes, hoc est, declarat eorum insipientiam, qua de ipso Deo eiusque potentia male sentiunt: quia experiri coguntur eius potentiam: Vtrunq; enim significare potest verbum hic positum *ἐλέγη*, id est, corripit vel arguit.

In maleuolam animam:) *ἐἰς κακότεχνον ψυχῆν* vel quod magis est, in maleficam aut maliciosam animam, quæque mala, callida arte, machinatur & fabricat.

Subdito peccatis:) *κατ' ἄχρω ἑμαρτίας*, id est, obnoxio peccato. Singulariter non pluraliter, vt possit intelligi de fomite: quem Paulus peccatum sæpe vocat, cui se debitorem, ac corpus suum obnoxium reddit omnis peccator.

Effugiet fictum:) pro *fictum* Græcè est *ψέδον*, id est, dolum quod magis conuenit sequenti, & *ausferet se a cogitationibus*: & responder illi quod prius dixit, *In simplicitate cordis querite illum.* Vnde apud nos *fictum* debet accipi substantiuè pro fictione.

Auferet se a cogitationibus quæ sunt sine intellectu:) *ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσωβέτων*, id est, migrabit a cogitationibus imprudentibus, aut prudentia destitutis.

Et corripietur à superueniente iniquitate:) *καὶ ἐλεγχθήσεται ἐπεδύσεως ἀνομίας*. Non est ergo præpositio à apud Græcos sed genitiui absolutè positi. Verbum autem *ἐλεγχθήσεται* cum referendum sit non ad *fictum*, vt communiter intelligitur, sed ad spiritum sanctum, qui propriè non potest dici corripit, rectius verteretur, confutabitur, hoc est veluti victus & improprio affectus cum mœrore decedet. Vnde præcipit Paulus ad Ephes. 4. Nolite contristare spiritum sanctum Dei.

Benignus est enim spiritus sapientiæ:) Græcis est Nominatiuus *σοφία*, id est, Sapientia est benignus spiritus: quod conuenit illi, *In maleuolam animam non introibit sapientia.* Magis tamen puto legendum quemadmodum videtur legisse interpretes *σοφίας sapientiæ*, pro, *Benignus*, autem est *φιλάδελφον*, quod amatorem hominū propriè significat: vt significetur, sapientiam vel spiritum sapientiæ cupere seipsum impertiri hominibus. Augustinus lib. de mendacio ad Cōsen. legit *humanus*, vbi locum hunc prolixè citat & exponit. Deinde sequitur, & *non liberabit*, quasi dicat. Et si sit benignus non tamen liberabit, &c. aut sic, *Quia benignus est*, ideo nõ finet maledicos & detractores impunitos. Benignitas enim Dei non fert eos qui aliis male dicunt & detrahunt.

Et non liberabit maledictum:) Non est legendū *male-*

malum, ut quidam libri habent, sed, maledi- cum: quomodo habet nunc libri correctiores. Est enim Græcè βλάσφημος. pro, liberabit, autem Græcè est ἀδωσεν hoc est non reputabit eum innocentem, vel non sinet eum impunitum, & immunem propter ea quæ labiis suis iniquè locutus est. Similis locutio est Exodi 20. Non enim habebit Dominus in fontem, qui assumpserit nomen Dei sui in vanum. Et Iob. 9. pro eo quod legimus sciens quod non parceres delinquenti 70. habent οὐδὲ ἐστὶν οὐκ ἀδωσεν με ἕως οὗ, id est, noui quod non in fontem me fines.

Scrutator est verus: pro scrutator Græcè est ἐπι- σκοπος hoc est conspexor vel inspector.

Hoc quod continet omnia: τὸ συνῆχον τὰ πάντα. Refertur istud ad spiritum: nec mirum quod in neutro genere ponatur, cum etiam πνεῦμα, id est spiritus Græcis sit neutri generis. Continet autem omnia spiritus: quia omnia in suo esse conseruat. Vnde & omnia dicuntur per appropriationē esse in eo: sicut omnia ex patre, & omnia per filium. Augustinus in speculo legit hic qui continet omnia. Porro pro, scientiam, magis quadrat cognitionem. Est enim γνώσις, & significatur. Spiritum qui est ubique & omnia conseruat non posse ignorare verba quæ loquimur quamuis occulta. Accommodata est autem hæc sententia ab Ecclesia in alio sensu ad miraculum diei Pentecostes, quado spiritus sanctus dedit Apostolis variis loqui linguis, & per eos cœpit replere orbem terrarum Euangelica prædicatione.

Nec præteriet illum corripens iudicium. οὐδὲ μὴ πα- ρελεῖσθαι αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ δόξα. Vnde patet, iudicium hic non esse accusatiui casus sed nominatiui, & adiectiuum eius esse participium corripens, vt sit hic sensus. Neque iudicium Dei corripies peccatores præteribit eum qui loquitur iniqua: hoc est, non sinet eum impunitum.

Interrogatio erit: pro interrogatio est ἕρεσις, id est inquisitio & examinatio. Verum interpres in hoc libro frequenter nomen interrogatio sic vsurpat, quemadmodum & in Psal. verb, interro- gare. Dominus interrogat iustum & impium.

Auris zeli: οὐς ἐνζήλοσ αὐρὶς emulacionis, hoc est auris Dei zelosa, nam & hic est Hebraica phras.

Sermonum autem illius auditio, λέγων δὲ αὐτοῦ ἀκού. Magis hic quadrat. Verborum autem eius fama, nam quomodo auditio venit ad Deum? Porro ἀκού etiam in Euangelis aliquoties famam & rumorem significat.

Non abscondetur: Græcis est πρᾶξεν ἀποκρυφ- θῆναι, id est absconditur, quomodo est apud Augustinum libro de essentia diuinitatis, Tomo quarto.

Sermo obscurus in vacui non ibit: φθέρμα λαθραίων κενὸν οὐ παρηγορεῖται, id est, sermo occultus non ibit vacuus, id est, non erit liber à Dei punitione. Pro sermo obscurus. Augustinus legit responsum ob- scurum lib. de mendacio.

Nolite zelare mortem: Zelamur id quod cupi- de sectamur. Cupidè autem sectari mortem videtur qui ea cupidè faciunt quæ certo mortem afferunt. Proinde dehortatur sapiens ne sic viuamus quasi sectantes mortem. Et notandum quod cum supra à peccatis cor- dis & linguæ dehortatus fuerit, nunc etiã de- hortatur a peccatis operis, nõ est autem Græ-

cè Neque acquiratis perditionē: sed μὴ ἐπιποθέτε ἐλε- θρον, id est, neque; attrahatis pernitiē, quo explicat quod dixit Nolite zelare mortem. quod autè dicitur, in operibus & in errore, Hebraicè dictum est pro per opera, & per errorem.

Creauit enim vt essent omnia. ἐποίησε γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, hoc est creauit enim omnia ad esse, id est, ad hoc vt essent. Quod autem sequitur & sanabiles fecit nationes orbis terrarum, Græcè est καὶ σωθήσονται οἱ γένεσσις τῆς γῆς, id est, & salutare sunt generationes mudi, hoc est quæcunq; in mun- do sunt creata à Deo ea sunt salutaria. Genera- tiones enim mundi hic dictum est, sicut in Genesi. Ista sunt Generationes cali & terræ. Sanabiles autem interpres hic posuit pro salutares: quæ- admodum aliquoties verbū sanare pro saluare.

Medicamentum exterminij: pro medicamentum Græcè est φάρμακον. quæ dictio cum & in bonã & in malam partem accipitur pro medicina scilicet & veneno, hic in malam accipitur par- tem. Est enim sensus, non est in generationi- bus mundi creatum a Deo venenum aliquod exterminans & perdens. Hunc enim sensum & præcedentia & sequentia exigunt. Patet ergo & apud nos medicamentum in malam accipi partem. Nam & illud habet vtranq; significa- tionem, sicut Græcis φάρμακον. Ponitur autem exterminium hic pro perditione, sicut in hoc li- bro frequenter & exterminare pro perdere. Por- ro medicamentum exterminij, vel venenum perdi- tionis, rectè exposuerimus perditionem ve- nenosam, aut corruptentē: vt sit sensus. Non est inter creaturas a Deo creatas, creata perdi- tio corrūpēs, aut corruptio, vel malū perdi- tionis. Itaq; extra intētionem authoris est cōmu- nis huius loci intellectus, quo per illud. Et sana- biles, & c. intelligitur significari Deum ita cōsti- tuisse hominē vt sanari possit si vel malū ali- quod corporis vel animæ inciderit. Et illud. Non est medicamentum exterminij: sic accipitur, nõ est medicina aliqua, quæ à morte non in pe- rpetuum præteruemus. Rectius glossa interlinea- ris per medicamentum exterminij intelligit per an- tiphrasin peccatum quod exterminat a Deo. Verū nostri instituti non est prosequi & in- sectari aliorum interpretationes, sed tātum ge- nuinū ostēdere sensum & germanā lectiōnē.

Nec inferiorum regnum in terra: Græca iucun- dius habet, οὐδὲ ἀδὲ βασιλείαν ἐπι γῆς, id est, neq; or- ci vel potius inferni regia, id est palatiū est su- per terram. Non est βασιλεία sed βασιλείων: quam- uis sensus eodem recidat.

Iustitia enim perpetua est & immortalis: Græcis non est perpetua: sed tantum δικαιοσύνη δὲ ἀθανάτη ἐστίν, id est, iustitia autem immortalis est. Quod autem sequitur. Iustitia autem mortis acquisitio, in Græcis omnino non est. & omissum apriorē facit sententiarum cohærentiam. sequitur enim. Impij autem, & c. cum dicendum alioqui fuisset. Impij enim. scripti codices plerique & ve- luti non habent illam partem: proinde ex- pungenda est.

Defluxerunt: ἐτάπησαν, hoc est contabuerunt Quod autem dicit, illos astimasse mortem amicam: sic oportet accipere quomodo prius signifi- cauit, quosdam zelare mortem eamque at- trahere.

Sponsiones posuerunt ad illam: συνθήκην ἐθετο πρὸς αὐτὸν, id est, fœdus vel pactum constituerunt cum

cum ea. Eadem dictio est & Esaia 28. in simili loco, quo dicitur ex persona impiorum, Per- cussimus fœdus cum morte, & cum infirmitate fecimus pa- ctum, quanquam non eodem sensu hoc dicant impij quo hic sapiens. Nam impij illud dice- bāt per ironiã: significare volētes, nihil se eor- um malorum timere quæ prædicebant. Pro- pheta. Hic vero sapiens significare vult, eos amicitiam iniisse cum morte, cum ea ament quæ morti sunt coniuncta.

Quoniam morte digni sunt, qui sunt ex parte illius: Græcis longè aliter est ἐστὶν ἐξ ἑσθῆς τοῦ τῆς ἐκείνου μεγι- θῆος εἶναι, id est, digni sunt esse partis illius. Id enim optimè conuenit cum eo fœdus inierunt cū ea. Antiqua scripta pleraque quæ prædicebant, mor- te: vnde verisimile est interpretem sic vertisse. Quoniam digni sunt, qui sint ex parte illius. sic enim pulchrè Græca verti possunt.

CAPVT II.

Exiguum & cum tædio est tempus vitæ nostræ: οὐλ- γον καὶ λυπηρὸς ἐστὶ τὸ βίον ἡμῶν, id est breuis & molesta est vita nostra. Duo mala vitæ com- memorat, nimirum breuitatem & tristitiam vel molestiam, quam in breui vita pati sem- per oportet. Tertium malum est quod subiun- gitur, Et non est refrigerium in fine hominis. vbi no- tandum pro refrigerium Græcè esse ψαῖς, quod propriè significat curationem & medelam. vt sit. & non est medela in fine hominis, hoc est, cum aduenerit finis & mors hominis, nullam licet inuenire medicinam qua quis morti subtra- hatur. Quartum malum significatur cum di- citur, Et non est qui agnitus sit reuersus ab inferis. pro quo Græcè est καὶ οὐκ ἐγνώσθη δὲ ἀναστῆσθαι ἐξ ἄδου, id est, & non est agnitus qui reuersus sit ab in- ferno. Ex quo colligere volunt non esse vitam post hanc vitam.

Quoniam ex nihilo nati sumus: pro ex nihilo Græcè est pulchra dictio ἀποσχηδύς, hoc est, vltro, temerè, fortuito, & à casu ac sine Dei cura & providentia. Hęc enim erat Epicureorum sen- tentia quæ hic explicatur.

Tanquam non fuissimus: Magis quadrat: Tan- quam non fuissimus.

Quoniam fumus afflatus est in naribus nostris, & ser- mo scintille ad commouendum cor nostrum, & extinctus cinis erit corpus nostrum: Totus hic locus obscu- rus & corruptus apud nos, clarus est & elegãs apud Græcos qui sic habent: ἐστὶν καπνὸς ὁ ἵππευ ἐν ῥίον ἡμῶν, καὶ δὲ λυγρὸς ἀπὸ τῆς ἐν νήσῳ καρδίας ἡμῶν οὐ σθεδύνηται τὸ πνεῦμα ἀποθήσεται τὸ σῶμα, id est, Quoniã flatus vel spiratio in naribus nostris est fu- mus, & sermo est scintilla in motu cordis no- stri, quæ extincta cinis euadet corpus. Signifi- cant his verbis impij vitam nostram non esse aliud, quam viuacem ignem in corde existen- tem: quod cum mouetur emittit de se scintil- las, nempe verba quæ loquimur & fumum nempe spirationem. quemadmodum ignis motus scintillas euomit & fumū. Proinde quæ admodū cū ignis scintilla deficiat, redigitur ignis in cineres, ita vbi desierit in nobis sermo & cordis motus, corpus etiam nostrum re- digi in cinerem. Apud nos ergo dictio afflatus accipi debet non vt participium, sed vt no- men substantiuum. Multi scripti codices ha-

bent sicut & glossa ordinaria, fumus & flatus. Quomodo est verisimile vertisse interpretē. Facile enim & flatus mutatu est in afflatus. De- inde quidam scriptorum habent extincta nõ extinctus, vt verisimile sit interpretē vertisse qua extincta: & in margine quidam libri habent scintilla, & pro quia, habent qua, vt cum origina- libus Græcis penè per omnia consentiant: vt vera lectio sit. Quoniam fumus & flatus est in na- ribus nostris, & sermo, scintilla, ad commouendum cor nostrum. quæ extincta cinis erit corpus nostrum.

Et nomen nostrum obliuionem accipiet, & c. Hęc sententia apud Græcos ponitur ante illud, Et transibit vita nostra.

Et non est reuersio finis nostri: pro reuersio Græcis est ἀναποδομις quæ dictio significat etiam impedimentum, vt hic possit esse sensus. Nemo est qui finem & mortem, nobis præ- stitutam impedire & auertere possit. Mag- is tamen hanc dictionem hic puto signifi- care retrogressionem, ab ἀναποδῆ quod signifi- cat etiam retrocedere & retrogredi. vt sit hic sensus. Non est retrogressio finis nostri, hoc est finis noster non retrogreditur: sed fi- xus manet, in eo tempore quo constitutus est. Hic enim sensus optimè conuenit se- quenti.

Quoniam consignata est: quod magis verten- dum erat, Quoniam consignatus est, vt ad finem referatur. quod magis est generis masculini quam fœminini. Est autem Græcè κατασχευασ- θῆναι, quod à σφραγίς dicitur, hoc est à sigillo: vt sit sensus, veluti sigillo quodam appenso finis noster est consignatus.

Bonis quæ sunt: τὸν ἔντων ἀγαθῶν, id est exi- stentibus & præsentibus bonis, ad distinctio- nem bonorum futurorum nondum existen- tium: quorum expectatione, præsentium fruitiuocem negligunt iusti, cum contrã mun- dani dicant. De præsentibus gaudet Ecclesia.

Tanquam in iuuentute celeriter: pro celeriter Græcè est σπουδαίως, id est, studiosè, vel alacri- ter, aut gnauiter. Verum obscurum est quid sit illud, Tanquam in iuuentute, pro quo Græcè est ὡς ἐν νεότητι. Sciendum autem illud ὡς teste Budæo varias habere significaciones, & vsus multiples, ac inter varia etiam significare, duntaxat, & vti que: quæ significatio huic lo- co bene conuenit. Vtatur creatura vti que cum nos fumus in iuuentute, & libet volu- ptatibus vti. aut cum creatura adhuc est in iuuentute & adhuc vigeat ac recreare nos po- test: qui sensus bene conuenit sequentibus: vnde quidam vertit dum est iuuenta.

Flos temporis: Græcè est ἄνθος ἀέρος, id est, flos aëris, quanquam idem sit sensus.

Coronemus nos rosas: Græcè non est simpli- citer rosas, sed οὐκ οὐκ ἀμείβεται ῥόδων κάρυσι, hoc est, co- ronemur rosarum baccam. κάρυσι enim signifi- cat baccam rosæ, hoc est rosam clausam, quæ posteaquam aperta est mox marcescit. Vnde subditur antequam marcescant.

Nullum pratum sit: hanc sententiam Græ- ca nunc non habent, habent tamen antiquis- sima scripta.

Nemo vestrum exors sit luxurie n' stræ: Græ- ca quædam non habent nostræ, & pro vestrum habent nostrum. quomodo habebant tria scri- pta:

scripta: & glosa ordinaria in margine habebat alias nostrum. Pro *luzania* autem est ἀγροχῶας, hoc est, insolentia & petulantia.

Nec veterano nec reueramur canos multi temporis: Legendum est nec veterani reueramur, &c. quo modo habebant multa scripta, sed & glosa ordinaria in contextu. Hæc enim lectio concordat cum Græcis *μὴδὲ παροτρυν ἐν τῷ παλαιῷ πολιῶν πολυχρονίους*, id est, neque senis vereamur canos annosos. Vnde patet apud nos illud, *multi temporis*, construendum cum *canos*.

Sit autem fortitudo nostra lex iniustitia: Legendum non iniustitia sed iustitia: quomodo habebant quædam scripta & glosa item ordinaria in textu. Hoc enim consentit Græcis, quæ habent τῆς δικαιοσύνης, id est iustitiæ. Est ergo sensus. Reputemus fortitudinem nostram esse nobis pro lege iustitiæ, vt scilicet legitimum, iustum, & licitum ducamus, quicquid viribus nostris præstare possumus. Porro quoniam indignum videbatur, impiis tribuere legem iustitiæ, aliquis offensus, iustitia, vertit in iniustitia.

Circumueniamus ergo iustum: ἐνδραπέταμέν δὲ δικαιοσύνης, id est, infidiamur autem iusto.

Inutilis est nobis: pro inutilis Græcè est ἄχρηστος: quod nomen non solum significat inutilem, sed etiam difficilem, incommodum, & intractabilem hominem: quæ significatio hic magis conuenit: vt conquerantur impij, iustum sibi esse incommodum, nec adduci posse vt illis condescendat, & conuincat ad illorum impietates. Vnde sequitur, & contrarius est operibus nostris. Diuus Cyprianus libro secundo contra Iudæos capite decimoterio legit *infuans*, similiter & Augustinus lib. 17. ca. 20. de ciuitate Dei.

Diffamat in nos: Diffamare hic non accipitur in malum pro infamare & denigrare alicuius famam: sed simpliciter pro longè & latè diuulgare. quæ propria est verbi significatio. Est enim Græcè ἐπισημίζω ἡμῶν, id est, celebrat contra nos.

Scientiam Dei: Rursum scientiam, sicut & sapius in sequentibus pro cognitionem posuit, cum sit γινώσκω.

Filium Dei se nominat: Non est hoc loco ἱδὲν δεῦ, sed πατέρα ἡμεῶν quod etiam verti potest *seruum Domini*. Non enim hic locus solum de Christo est intelligendus, quamquam in illum peculiariter quadret, sed etiam de alijs iustis & Prophetis, qui solebant se seruos Domini Dei vocare. & nomini, Domini, correlatiuè respondet seruus, non filius.

In traductionem: ἐν ἐκλογῶν, quod etiam potest verti in *redargutionem*: quamuis rectè verterit interpres: cum traducere significet pulchre, in publicum proferre. Frequenter autem in hoc libro interpres nomē ἐκλογῶν per traductionem vertit & ἐκλογῶν per traducere: nec semper satis aprè quod ad sensum attinet cum ἐκλογῶν etiam sit arguere & corrumpere.

Tanquam nugaces: ἐν νεβηλων, id est, in spurium, vel, velut res quædam adulterina, Quod bene conuenit illi dicto saluatoris; Vos ex patre diabolo estis.

Præfert nouissima iustorum: μακαρίζω ἑσχατα, id est, beata dicit extrema iustorum.

Tentemus quæ vetura sunt illi: τῶν παλαιῶν τὰ ἐν ἐκβάσει αὐτοῦ, id est, Tentemus quæ erunt in exitu ipsius id est, quæ erunt nouissima ipsius. neque enim additur tum apud Græcos, & sciemus quæ erunt nouissima ipsius: quæ videntur assumptæ ex alia versione alicuius. Certè apud Cyprianum lib. 2. contra Iudæos cap. 13. vbi locus hic prolixè citatur, non sunt illa verba.

Si enim est verus filius Dei: pro verus est δίκαιος, hoc est iustus, & accipitur substantiuè quemadmodum indicat præpositus articulus ὁ δίκαιος. vt sit sensus, Si enim iustus est filius Dei. Iustus legit etiam Augustinus lib. 17. de ciuit. Dei, cap. 20. pro suscipiet autem est ἀντιλήψεται, id est succurret ei: quamuis bene verterit interpres, qui suscipere sæpè ponit pro protegere & defendere, & susceptor pro defensor.

Interrogemus eum: ἐξέτασάμεν, id est, exploremus & probemus: sicut superius interrogatio pro probatione.

Reuerentiam eius: pro reuerentiam Græcè est ἐπιθέσια, hoc est mansuetudinem, quod proposito magis conuenit. Nec est morte turpissima, sed ἀσχημονία, id est turpi. Verum frequenter interpres positiuos quosdam exponit per superlatiuos.

Erit enim ei respectus ex sermonibus illius: ἀσχημονία ἀντιθέσια ἐπιθέσια ἐν λόγων αὐτοῦ, id est, erit enim eius obseruatio & inspectio ex verbis eius, hoc est, dum affigetur a nobis, considerabimus & cōspiciemus ex verbis eius qualis sit.

Sacramenta Dei, μυστήρια θεῶν, id est mysteria vel secreta Dei, verum Latinus interpres ferè nomen Sacramenti vsurpat pro mysterijs & secretis rebus sanctioribus.

Honorem animarum sanctarum: pro honorem ἡγάς quod hic etiam, & quidem rectius, verti potest præmium. pro sanctarum autem est ἀγιωμόν, id est, irreprehensibilem.

Creauit hominem inextermabilem: pro inextermabile est ἐν ἀφθαρσία, id est in incorruptione, & in integritate, nec est ad imaginem similitudinis suæ, sed sine præpositione ad, καὶ ἐκείνα τῆς ἰδέας ἰδέσθαι ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ, id est, & imaginem proprietatis fecit illum.

Imitantur autem eum, &c. Græcè est περιελάσονται αὐτόν, & videtur relatiuum αὐτόν referri ad δαναθόν, id est mortem, vt sit sensus. Experiuntur autem illam mortem quam diabolus inuenit, hi qui sunt partis illius, nempe diaboli, cui sensui optimè conuenit quod diaboli, cui sensui subicitur, Iustorum autem anima in manu Dei sunt, & non tanger illos tormentum mortis: quamquam genitiuus mortis illic Græcis non addatur. Interpres autem vertit, imitantur, referens pronomen αὐτόν ad diabolum, quia περιελάσονται, etiam tentare significat: qui imitatur autem, tētat eam rem, quam vult imitari.

Iustorum autem anima in manu Dei sunt: Hanc scripturam profert D. Chrysostomus Homil. 29. in Mathæum contra vetularum opinionem existimantium animas hominum mortuorū hic errare super terram.

CAPVT TERTIVM.

Estimata est afflictio exitus illorum: pro afflictio, Græcis est κόλασις. Vnde Augustinus legit in lib. Quæstionum. estimata est malitia exitus

tus illorum: sed malitiam docet accipi propæna & afflictione. Melius tamen legitur afflictio quam malitia: tum ad vitandam amphibologiam, tum quod hic non sit κόλασις, sed κόλασις quod proprie significat afflictionem, à verbo καλεῖται.

Et abitinere iusto abierunt in exterminium: Hæc pars apud Græcos nō est, & sensui obest, quodque sequitur. Et quod a nobis est iter exterminij: Græcis secus est καὶ ἡ ἀπὸ ἡμῶν πορεία σὺν τῷ ἡμῶν, id est, & iter a nobis contritio, supple. æstimata est. Illud enim est repetendum ex superioribus: & est sensus. Abitus eorum quo a nobis hinc sunt profecti, æstimatus est ab hominibus esse contritio, cum re vera sit pacis ingressus. Vnde nostra litera sic est intelligenda, vt illud iter veluti bis positum accipiat, hoc modo, & quod a nobis est iter exterminij, iter æstimatum est.

Et si corum hominibus, &c. Græcè est καὶ γὰρ ἐὰν κολασθῶσιν, id est, etenim quamquam tormenta patii sunt.

In paucis vexati in multis bene disponentur: Græcè est elegantius, ὁλίγα καὶ πᾶσι δεινότερον μετὰ ἐνέργειαν ἰδύσθαι, id est, paucis correpti vel castigati, multis beneficijs afficiantur.

Quasi holocausti hostiam: ὡς θύομεν θύομα θυῶν, id est, quasi holocaustum hostiæ, quædam scripta habebant quasi holocausta hostia, quod Græcis magis conuenit: atque sic citatur a Cypria no libro de exhortatione martyrij, quamquam Epistola 1. lib. 4. legatur holocausti hostiam.

Et in tempore erit respectus eorum. Fulgebunt iusti: Græca alium habent sensum, & aliam distinctionem. Non enim habent, erit, nec, iusti, nec a verbo fulgebunt incipit noua sententia sed sic habent, καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀνελάσθησιν, id est, & in tempore visitationis eorum refulebit. Loquitur autem de die iudicij, quem etiam Petrus vocat diem visitationis.

In aranducto discurrunt: potius vertendum. In fili puli percurrunt. est enim ἐν καλῶν διαδρομῶν ὁδῶν.

Ac quiescent illi: τῶν ποσειδων αὐτῶν, id est expectabunt eum vel potius assidue adhærebunt ei, quod potest intelligi de iustis vel in hac vita, in qua non discedunt ab eo etiam si multa propter eum mala pati cogantur, vel in futura, quando indiuulsi Deo adhærebunt.

Domum & par electis eius: Græca plus habent & aliter χάρις καὶ εἰλε ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπῆ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ, id est, gratia & misericordia in sanctis eius & inspectio vel visitatio in electis ipsius. videri tamen potest in Græcis codicibus aliquid additum ex capite sequenti, vbi hæc sententia sic legitur.

Qui neglexerunt iustum: οἱ ἀμελεῖσάμενοι τοῦ δικαίου, id est, qui negligentes fuerunt iusti, & qui nullam habuerunt curam iustitiæ. videtur enim iustum hic substantiuè positum pro iustitia.

Labores sine fructu: καὶ πόσι ἀνὸν ὄνθαι, id est, labores fuitiles, nullo scilicet precio aut præmio digni.

Mulieres eorum infensate: pro mulieres verti posset uxores cum sit γυναῖκες, nisi ex sequentibus constaret eum loqui de adulteris: Nec est nequissimi filij, sed τῶν πατρῶν, id est, male sunt proles eorum, pro creatura autē est γένεσις, id est generatio & progenies eorum.

Felix est sterilis & incoquinata: Græcis nō est cō iunctio, sed μακαρία ἡ ἀμίαντα, id est beata est sterilis talis quæ est incoquinata nō enim omnem sterilem beatificat, sed non inquinatam, sicut nec postea omnem spadonem, sed eum qui nec operatus est iniquitatem, nec cogitauit praua contra Deum.

In respectu animarum sanctarum: Rursum pro respectu est ἐπισκοπῆ, id est, visitatione & inspectione. nec est sanctarum sed tantum in visitatione animarum, hoc est cum singulorum merita visitabuntur. Et cum dicitur, nec cogitauit aduersus Deum nequissima, rursum superlatiuus positus est pro positiuo. est enim rursum τῶν ἁγίων.

Videi donum electum: τῶν ἁγίων χάρις ἐκλεκτοῖς, id est, fidei gratia electa: quamquam bene vertit interpres. Loquitur autem non de dono fidei quo credimus Deo, sed de præmio fidelitatis, vt fides hic accipiat pro fidelitate quā Deo seruam: iuxta quod supra dixit fideles in dilectione adhærebunt illi. Sic enim intelligendū sequētia docent satis, cum subditur. Et fors in templo Dei acceptissima. vbi pro superlatiuo acceptissima, est comparatiuus δευτερετος, id est acceptior & desiderabilior: vt hic locus consentiat cum illo Esaiæ 56, ad quem omnino hic allusum videtur. Hæc dicit Dominus eunuchis. Qui custodierint sabbata mea & elegerint quæ ego volui & tenuerint fœdus meum, dabo eis in domo mea & in muris meis locum & nomen melius a filijs & filabus. Circa quæ Isaiæ locum D. Hieronymus hunc locum citans sic legit. Beata sterilis immaculata quæ non cognouit sratum in delicto, habebit fructum in visitatione animarum, & eunuchus qui non est operatus manu iniquitatem, neque cogitauit contra Dominum mala: dabitur enim fidei eius electa gratia, & pars in templo Domini delectabilis.

Et quæ non concidit radix sapientia: Græca habent καὶ ἀδύνατος ἡ ῥίζα τῆς σοφίας, id est, & non cōcidit, vel stabilis & firma est radix prudentia: Vnde apud nos vel debet tolli relictium quæ, aut oportet sic intelligere, quæ radix, bis poneretur in hūc modum, Et radix quæ non concidit est radix sapientia.

Filij autem adulterorum in consummatione erunt: Græca contrarium videntur habere sensum. Habent enim sic, τῶν πατρῶν ἀδελφῶν ἑσθῆ, id est, proles autem adulterorum in consummatione erunt, id est peruenient ad consummationem, & perfectionem. Vnde videri possit interpres vertisse in inconsummatione erunt. Sed tamē Ambrosius sermo: 65. & alibi legit sicut nos habemus in consummatione erunt. Vnde consummatio hic debet accipi non pro perfectione, sed cōtra pro cōsumptione & sicut consummatum, ponit interpres nunc pro perfecto, nunc cōtra pro consumpro. Potest & hic esse Græca lectionis sensus. Filij adulterorū nō erūt initiati, hoc est nō erūt participes & confortes sacrorum, sic enim vertuntur Græca in additione Compluteni. Verum prior sensus conuenit sequenti. Et ab ini quo thoro semen exterminabitur: & si longa vita fuerint &c.

Sine honore erit nouissima senectus illorum: καὶ ἄρα μὴ ἐν ἑσχατῶν τῶν ἡμεῶν αὐτῶν, id est, & inhonorata erit in nouissimis senectus eorum.

Nec in die agnitionis allocutionem: ὁδὲ ἐν ἡμέρῃ διαγνώσεως παραυθῶν, id est, neque in die discretionis

discretionis vel iudicij consolationem. Sed etiam aliàs allocutionem pro consolatione posuit interpres. Fulgentius Epistola 2. pro agnitionis, legit, magnitudinis, sed malè.

Nationis enim iniqua, diræ sunt consummationes: Sic hanc sententiam legendam esse vt modo habent libri correctiores, & non vt quidam libri habent: Nationes enim iniqua, diræ sunt consummationis patet ex Græcis quæ habent γενεάς γὰρ ἀδίκων χαλεπὰ τὰ τέλη, id est, generationis enim iniquæ duri sunt fines.

CAPVT IIII.

Quam pulchra est casta generatio cum claritate: Græcè non est ista exclamatio: sed κρείστων ἀρετῶν ἢ καὶ ἀρετῆς, id est, melior est sterilitas, & carentia filiorum, cum virtute. Fit autè comparatio ad præcedentia vbi dicitur de filiis adulterorum, & sterili atque spadone. Diuus Cyprianus lib. de singulari. cleri. Hunc locum prolixè citans, legit conformiter cum Græcis: melius est esse sine filiis cum claritate.

Immortalis est enim memoria eius: ἀθανασία γὰρ ἔστιν ἐν μνησίμωις, id est, immortalitas enim est in memoria illius: nempe virtutis: bene tamen redditus est sensus ab interprete.

Desiderant eam cum se eduxerit: ποθέουσιν ἀπελθεῖν αὐτῆς, id est, desiderant eam cum abierit. Cyprianus legit, cum se subduxerit.

Incoquinatorum certaminum præmium vincens: Græcè non est præmium certaminum sed contra certamen præmiorum. Sic enim legitur ἀμιάνθων ἀδίκων ἀγῶνα νικησασα, id est impollutorum præmiorum certamen superans: & certamine superato: vocat autem certamen præmiorum impollutorum, cui deputata sunt præmia incoquinata, hoc est quæ nullo merore polluntur. Porro ex Cypriani citatione patet literam nostram vitiatâ à scriptoribus. & legèdū esse nō præmium sed prælium. Quomodo enim interpres ἀγῶνα præmium verterit? Sed quoniam videbatur sensus ineptus, si quis diceret prælium certaminum, quidam mutauerunt prælium in præmium. Quod autè ἀδίκων interpres verterit certaminum cum vertendum potius sit præmiorum ex genitiui huius ambiguitate prouenit. Si enim sit ἀδίκος, significat certamè: si vero à τῶ ἀδίκων significat præmium certaminis.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altæ: Nō est Græcè dabunt, & collocabunt, sed verba singularis numeri. Δώσω καὶ ἐθρῶσω quæ referuntur ad multigena impiorum multitudo sicut & verba sequentia. Nec est spuria vitulamina, sed ἐκ νεφελῶν μίσχματα, id est, ex adulterinis plantationibus, siue stolonibus. Quoniam autem μίσχματα Græca dictio videtur deriuari a μίσχῳ quod vitulū significat, ideo interpres etiâ finis nomē a dictione vitulus vitulamina posuit, cum nomē illud sit inaquidū Latinis. Dicuntur autem dilectis Græcis μισχόμενα teneræ plantæ, malleolique vitium, & vitiradices: a verbo Græco μισχέω quod est stolonem emitto, & vitiradices efficio: proinde melius habet libri correctiores. Et adulterinae plantationes: quomodo locum hunc corrigendum Augustinus diligenter adnotauit lib. 2. de Doctr. Christi. cap. 12. sic scribens. Quoniam μισχῶ Græcè

vitulus dicitur, μισχόμενα quidam non intellexerunt esse plantationes: & vitulamina interpretati sunt: Qui error tam multos codices præoccupauit, vt vix inueniatur aliter scriptum: & tamen sententia manifestissima est: quia clarescit consequentibus verbis. Namque adulterinae plantationes non dabunt radices altæ, conuenientius dicitur quam vitulamina, quæ velut pedibus per terram gradiuntur, & non hærent radicibus, τῶ ἀλτῆρας enim cætera contexta in eo loco custodiunt. Hæc ille.

Et si in ramis: καὶ γὰρ id est, & si enim, & pro, in tempore Græcis est πρὸς καιρῶν, id est ad tempus.

Ex iniquis enim omnes filij qui nascuntur: Græcè est ἐκ γὰρ ἀνίμων ὄντων, id est, ex iniquis enim somnis, vel sōniis, filij qui nascuntur, nec est magna differentia apud nos inter, omnes, somnis vel somniis: vt verisimile sit, scriptorem aliquem abfurditate locutionis commotum, mutasse somnis, in omnes. Porro ne absurdum videatur dicere, homines ex somnis generatos: etiam cap. 7. Sapiens dicit se natum ex delectamento somni conueniente. Per iniquos ergo somnos, iniquos intelligit concubitus: vnde pulchre dicit filios genitos esse testes nequitie aduersus parentes, eius scilicet nequitie, ex qua sunt geniti. Illud autem in interrogatione sua. Hunc habet sensum: inquisitione vel exploratione sua vel impiorum: hoc est dum explorantur, & inquisitio fit de illis. Rursum enim hic interrogatio pro exploratione ponitur, & inquisitione.

In refrigerio erit: pro refrigerio est ἀναπαύσις, id est requie.

Senectus enim venerabilis est non diuturna: Græca quia articulum habent οὐ τὸ πολὺ χρονίον hunc habent sensum, Senectus enim honorabilis est non ea quæ est diuturna, aut potius, quæ est multi temporis. Et quod sequitur, neque numero annorum computata: Græcè dicitur per verbum; neque numero annorum computatur, vel potius mensurata est. nam est μετρητή, vt sit sensus. Senectus non est mensurata numero annorum: vt nō possit dici senectus esse, nisi vbi est magnus annorum numerus.

Canis autem sunt sensus hominis: σολῖα δὲ ἐστὶ φρόνησις ἀνθρώπων: id est, canities autem est prudentia hominibus. Quamuis enim possit σολῖα esse etiam adiectiuum a σολῖς sensus tamen aptior est, si accipiatur vt sit substantiuum; tum propter dictionem hominibus: tum quia sequitur, & atas seneclutis vita immaculata. Vult enim vitam immaculatam esse ætatem senile, & sapientiã esse hominibus loco canities.

Placens Deo factus dilectus: Subaudiendum in participio dilectus verbum, est, & distinctiuum cula faciendâ esse post factus, vt factus, cohereat cum placens, non cum dilectus, sic enim est Græcè ἐν αἰσῶ τῶ θεῷ γενόμενος ἢ ἡρακιδῆς id est, qui fuit Deo acceptus, dilectus est, ab eo scilicet. Loquitur autè de Enoch: de quo primū scribitur quod ambulauit cū Deo. De Enoch enim singulariter hæc esse dicta, intelligit etiâ D. Ambrosius in oratione de obitu fratris; & rursum in comētariis in Psal. 40. & in Psal. 45. Et alioqui auctorem

auctorem huius libri alluisse ad locum Genesis cap. 5. de Enoch, sicut legitur apud 70. factis patet, ex verbis quibus hic vsus est. Nam illo loco pro eo quod nos legimus: Ambulauit cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus. 70. habent, ἐμπέσθηεν τῷ θεῷ, καὶ οὐκ ἐβλεβήθη, id est, placuit Deo, & nō inueniebatur, quia transfudit eum Deus: Hic autem dicitur: Placens Deo factus, translatus est. vnde & ex hoc loco, & ex textu 70. colligi potest Enoch translatus in Paradisum, sicut hinc intelligit D. Ambrosius in Psal. 45.

Mutare intellectum eius: pro intellectu est σύνεσις, id est, prudentia: Ambrosius legit cor eius.

Fascinatio enim nugacitatis: βασκανία γὰρ φανόλογος, id est, fascinū enim malitiæ. Significatur enim malitiam & iniustitiam specie honesti oculos mentis frequenter perstringere, vt quæ verè bona sunt non videat, & contra bona putet quæ verè mala sunt. Porro pro inconstantia Græcis est pulchra dictio plus quid significas nempe ῥευσσασμός: quæ deriuatur à ῥέεθρον, id est funda, vt sit circumrotatio, & perpetua mutatio concupiscentiæ, quæ semper alia & alia de siderat, nunquam vni rei fati inhærens.

Sensum sine malitia: νόον ἀκακίαν, id est, mentem sinceram ac malitiæ expertem.

Consummatus in breui: τελευτήσας ἐν ὀλίγῳ, quod sic vertendum videtur per causam, quoniam breui tempore perfectus sanctus fuit. Sic enim rectè sequitur expleuit tempora multa. Quoniam enim breui tempore perfectionem vitæ esse assecutus, censeatur multa tempora impleuisse, iuxta id quod prius dixit atas seneclutis vita immaculata.

Propter hoc properauit illum educere de medio: Græcè non sunt illa duo verba, illum educere, sed tantum, properauit de medio iniquitatis, vt referatur non ad Deum, sed ad eum cuius anima placita fuit Deo.

Nec ponentes in præcordiis talia: Græcè est τὸ ἐπιθέσειν, id est, tale nempè quod sequitur, quod gratia Dei est in sanctos eius. accipitur ergo quoniam pro quod: Et in participiis videntes & intelligentes subintelligendum verbum substantiuum fuerunt. quo oratio fiat perfecta. In eo autem quod sequitur, Condemnat autem iustus, in additione Complutensi abfuit coniunctio, autem, fuit tamen in additione Aldina.

Quid cogitauerit de illo Deus: Græcis non additur hic, Deus, & in additione Complutensi est ἐβλεβήσασθαι, id est cogitauerit vel potius decreuerit sed mediū est & legèdū sicut habet editio Aldina, id est, deliberauerit, vel decreuerit.

Et quare munierit illum Dominus: legendum esse munierit & non minuerit: vt habent quidam; patet ex dictione Græca correspondente ἡρακιδεω, id est, securum fecerit. Hic autem rursum Aldina editio correctior est Complutensi. Nam hæc habet ἡρακιδεω ἐαυτῷ, id est, quare munierit, id est securum fecerit seipsum Dominus: Aldina vero nobiscū melius habet αὐτῷ, id est, ipsum, nempe raptum. Citat autem hunc locum Diuus Augustinus lib. de Prædestinatione sanctorum cap. 14. vbi vide quanti faciendam doceat auctoritatem huius libri.

Contemnent eum: Eum delendum est: quia ficut nō est in Græcis ita nec in scriptis pluribus. Ians. in lib. Sapien.

Post hæc decedentes sine honore: μετα τὸ εἶς πτώμα ἀτιμῶν, id est post hoc in ruinam ingloriam quamuis dictio πτώμα videatur magis posita pro cadauere vt fit, erunt in vile cadauer.

Inflatos sine voce: ἀφύων ἀφύων, id est mutos, & pronosid est vultum in terram demittentes. Significat enim præ rubore & timore, nec loqui eos posse, & vultum in terram demissuros. Interpres autem propter verbum rumper, magis putauit ἀφύων significare inflatos, à verbo φάρα: quod significat inflare. Quidam libri habent inflammatos, quomodo si legeretur, intelligi posset sensus Græcè lectio nis, inflammatos præ verecundia. quamuis antiquiora scripta habebant inflatos, quomodo etiam puto vertisse interpretem.

Venient in cogitatione: non est simpliciter cogitatione, sed συλλογισμῶ, i. supputatione. significatur enim eos vcluti rationem inuituros peccatorum suorum: & traducent rursum hic positum est, pro, redarguent. Est enim ἐλέγξαι.

CAPVT V.

Tunc stabunt iusti: Apud Græcos totus iste sermo de iustis singulari numero effertur. Tunc stabit iustus, &c. Interpres autem intelligens sub singulari numero sermonem esse de iustis omnibus, mutauit singularem numerum in pluralem, quomodo etiam frequenter citatur à Diuo Cypriano, & item ab Augustino, vt Epistola 50. & alibi.

In Magna constantia: ἐν παρρησίᾳ πολλῇ, id est, in vel cum multa confidentia, & loquendi libertate. Opponitur enim illi quod prius est dictum impios fore timidos ac mutos.

Qui abstulerunt labores: τῶν ἀτερεινῶν τῆς πόλεως. Id est qui spernunt, & contemnunt labores. Quod conuenit illi quod sequitur. Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum, &c. Diuus Cyprianus lib. 3. ad Quirinum. legit diripuuerunt. alibi tamen abstulerunt.

Videntes: præteritum est, Græcis ἰδόντες, id est postquam viderint mirabuntur: Græca dictio plus significat ἐπιθεωρεῖν, id est stupebunt & extra se rapiuntur. Et pro in subitatione, in sperata salutis, est, ἐν τῷ ἀπροσδόκῳ τῆς σωτηρίας, id est in inopinatione salutis hoc est propter inopinatam salutem.

Penitentiam agentes: μετανοήσασθαι, id est tandem, & post factum nimis sero sapientes. Sic enim hoc quidem loco rectè accipitur.

In similitudinem impropetij: ἐς παραβολῶν ὑποβολῆς. id est in parabolam impropetij. sicut illud Psalmi. Posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis.

Ecce quomodo. Latinorum libri quidam habent ecce quomodo, alij Quomodo ergo. cum Græci nec ecce habeant, nec ergo. sed tantum Quomodo: Atque sic habebant scripti libri quidam. In Cypriano legitur Quomodo ergo.

Sol intelligentia non est ortus nobis: In additione Complutensi, pro intelligentia ponitur secundum ἀνομοσύνην, id est iniustitiam. In Aldina vero nec intelligentia nec iniustitia sed tantum Sol non est ortus nobis atque sic citatur a D. Gregorio lib. 34. moralium cap. 6. & ab Ambrosio item ferm. 3. et 16. et a Diuo Cypriano in variis locis.

ANNOTATIONES

locis. Vnde apparet illud intelligentia ab aliquo explanationis gratia in margine ascriptum, postea redactum in contextum.

Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, & ambulauimus vias difficiles: ἀπολασθέντες ἐν τῇ οὐδυνίᾳ, καὶ ἀπολασθέντες ἐν τῇ οὐδυνίᾳ, id est, impleti sumus viis iniquitatis & perditionis, & perambulauimus deserta imperia. D. Cyprianus tractatu & lib. de exhortat. martyr. & rursus lib. 3. ad Quirinum legit Ambulauimus solitudines difficiles.

Diuitiarum instantia, Græcè est Diuitiæ cum iactantia πλοῦτος μετὰ ἀλαζονίας.

Nuncijs percurrrens. Non est nuncijs, sed ἀγγελία παρατρέχουσα, id est, nuncijs vel fama pratercurrrens. Conuenit enim vt vmbra componatur nuncijs, vel annuntiatio alicuius rei.

Semitam carinæ: τὴν ἑσπέρην τὴν ὁδοῦ: id est semitam itineris.

Aut auis quæ transuolat in aere, cuius nullum, & c. ἢ ὡς ἕρως ἀποπτεῖται, ἢ ὡς ἀεὶ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, id est, aut sicut cum auis transuolauit aerem, nullum inuenit indicium itineris, nam genitiuus ἐρως ἀποπτεῖται, est genitiuus absolute positus, sicut & is qui sequitur βλάσ βλάστη, ἢ ἐπισημῶν.

Seditium sonitus alarum: Græcè clarius est hoc modo πλοῦτος ἐκ τῶν ἀετῶν καὶ τῶν ἀετῶν, καὶ ἀετῶν ἀετῶν, id est, sed percussio pennarum verberatum leuem ventum & scissum vi stridoris motis alis pertransit. Itaque apud nos sonitus est suppositum verbi transuolauit: ac proinde male ibi incipiunt quidam nouam sententiam. Commotis alis, & c. Videndum tamen num mutato accētu pro πλοῦτος sit legēdum πλοῦτος: vt sit datiuus causæ, & suppositum verbi ἀποπτεῖται sit auis.

Talia dixerunt in inferno hi qui peccauerunt: Hæc verba non sunt apud Græcos.

Tanquam lanugo, pro lanugo est χυδῖς: quæ dictio magis puluerem significat. vt in Psal. 1. vbi dicitur de impio quod erit tanquam puluis quem proicit ventus à facie terræ: quod est simile huic loco.

Tanquam fumus qui à vento diffusus est: Græcè non est qui, sed tantum sicut fumus à vento diffusus est. sic & pro participio sequenti prateruentis Græcis est verbum παραδύσσει, id est pertransiuit. Itaque apud Græcos duo ista mēbra sunt imperfecta, perficienda additione alterius partis, hoc vel simili modo. sic etiam se habet spes impij. Interpres bene subterfugit incommo-ditatem Græcæ lectionis.

Apud Dominum est merces eorum: Græcè est ἐν κυρίῳ: id est in Domino est merces eorum. Nec est cogitatio eorum, sed ἐπιμέλεια, id est cura eorum: quod potest accipi vel actiue pro cura quæ ipsi sunt hic solliciti vt placeant Deo, vel potius passiue, pro cura qua curantur à Deo.

Brachio sancto suo defendet: sancto nec Græca habent, nec multa antiqua scripta.

Diadema speciei. Species hic quemadmodum sæpè in hoc libro ponitur pro pulchritudine: Græcè enim est τὸ κάλλος.

Accipiet armaturam zelus illius. ἀρπάζει τὸν θυμὸν αὐτοῦ. Idem accipiet vniuersam armaturam zelum suum: hoc est pro vniuersa armatura sua, accipiet suum zelum, quo se armabit ad vitionem, sicut postea dicitur. Induet pro

thorace iustitiam, pro quo Græcè est. Induet thorace iustitiam. Cuius sensum cum pulchrè in eo versu interpres reddiderit. Debuisset & id quod sequitur. Sumet scutum inexpugnabile æquitatem. sic vertisse similiter. Sumet pro scuto in expugnabili æquitatem.

Iudicium certum: κριτὴν ἀντιπροσώπων, id est iudiciū sincerum, aut non simulatum & nescium si mulandi, vel quod magis conueniret, dissimulandi. Est autem in his duabus dictionibus alius vocum quæ Latinè non potest reddi. Vnus scriptorum habuit, pro certum, rectum. Quæ admodum & habebatur in margine gloriæ or dinariæ.

In lanceam, pro lanceam est ἰσχυρά, id est gladium.

Ibunt directè emissiones fulgurum. Quamuis dictio directè apud nos conuenientius accipitur vt sit aduerbium, quam vt sit participium. Græca tamen dictio ei correspondens est nomen adiectiuum: ἀσσοὶ quod significat eum qui iaculandi peritus est, & ita collimare potest, vt à scopo non aberret, & id quod à iaculante rectè tendit in scopum. Et pro emissiones Græcè est βολαί. Est autem βολαί hasta missilis vel iaculum. Quare sensus est: iacula fulgurum ibunt missa à Deo, ac rectè tendent in eos contra quos emissa fuerint.

A bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient, Græcè non sunt illæ duæ dictiones exterminabuntur & ad certum locum, quæ sensum faciunt obscurum. Pro illo autem ad certum locum est ἔσθλοισιν, id est in scopum, quod prius vertit in locum destinatum.

Et à petrosaira plena mittentur grandines: pro petrosaira est πετρεβόλον, id est petras iacente. Et dictio plena non est modo aduerbium, cum sit πλήρης χυδῖσιν, id est perfectæ grandines.

Excandescet: ἀγαναξήσει, id est indignabitur. Male ergo legitur, vel & scandescet, vel & candescet. Similiter male legitur postea iniquitatis, pro iniquitas, cum sit ἀνομία. Diuidet ἐκλυμῆσθαι, id est euentilabit.

CAPVT VI.

Melior est sapientia quam vires & vir prudens quam fortis. Huc versus Græca nō habet

Præbet aures vos qui continetis multitudinem. ἑσπέρην οὐκ ἔρατοὺς πλοῦτος id est auribus percipite, qui regitis multitudinem, aut qui dominamini. Sed frequenter verbum ἔρατο, quod tenere quidem etiam significat interpres hic vertit per continere, cum sensus requirat vt per imperare vel regere vertatur. Nam id etiam significat ἔρατο cum genitiuo. Iam quod Græca habent auribus percipite potest referri ad sequentia vt sit sensus: auribus percipite, hoc quod dicam, nempe. Quoniam (pro quod) data est à Domino potestas vobis, & virtus ab altissimo: vbi pro virtus non est δύναμις, sed δυναστεία, id est potentatus. Et interrogabit rursus positum est pro inquirere & scrutari. Nam est ἐρευνᾶ.

Cogitationes scrutabitur. pro cogitationes, est βολαί quod magis est consilia. Eandem dictionē mox vertit interpres, voluntatem. cum sequitur. Neque secundum voluntatem Dei ambulastis.

Nec custodistis legem iustitiæ: genitiuus iustitiæ in neutra erat ratione. Videtur additus explanationis

explicationis gratia. Apparet vobis: ἡμεῖς ἡμεῖς, id est, instabit vobis vel aduertet vobis. nec est superlatiuus durissimum, sed ἄριστος ἀπὸ τῶν, id est iudicium durum. Contra positius exigit pro superlatiuo positus est, cum Græcè sit ἄριστος ὁ σὺν ἡμῶν ἐστὶν ἄριστος, id est minimus enim dignus est misericordia.

Non enim subtrahet personam cuiusquam Deus qui est omnium dominator, & γὰρ ὁ πᾶσι ἐστὶν ὁ θεὸς ὁ πᾶσι, hoc est. Non enim formidabit personam vel vultum is qui omnium est Dominus. est autem ὁ πᾶσι ἐστὶν ὁ θεὸς proprie sese demittente ob metum personæ, eique cedere. Duo scripta similiter & codex Mechli. & Thronensis tantum habebant: Non enim subtrahet personam cuiusquam Dominus.

Et equaliter est illi cura: ἴσως τὴν ἐπιμέλειαν, id est, & similiter curam gerit, prospicit vel prouidentiam habet.

Cruciatio: ἐρεθία, id est scrutatio. Sed & supra vertit tormenta patientum, cum sit Græcè ἑλεγχόμενοι, id est examinabuntur. Nec male vertit, sensum potius quam verba reddere sollicitus.

Et ne excidatis: καὶ μὴ παραπίσσησθε, id est & non delinquatis vel peccetis. παραπίσσησθε enim etiam delinquere significat & peccare: vnde παραπίσσησθε lapsus, delictum, peccatum.

Qui enim custodierint iustitiam iuste iudicabuntur. οἱ γὰρ οὐκ ἔσονται ἰσθμῶν ἐν τῷ ἰσθμῶν, id est, qui enim custodierint iuste iustitia, iustificabuntur. Multa scripta pro iudicabuntur, habent iustificabuntur. Et citatur quomodo ex Græco vertimus à D. Cyprianus lib. de singulari: clericis. & notatur ab eo quosdam sancta non sanctè seruare. Sic enim habet. Non bene succedit quidquid agit tur passim, & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sanctè quod sanctum est peragatur: sicut Salomon asserit dicens. Qui enim custodierint iuste iustitia, iustificabuntur. Scriptor aliquis putans aduerbium iuste cum sequenti verbo esse construendum, quia superflue putabat dici, Qui custodierint iusta iuste, iustificabuntur. Vertit in iudicabuntur. quia ineptum erat dicere, iuste iustificabuntur. D. Augustinus in speculo etiam habet, iustificabuntur.

Inuenient quid respondeant. ἀσθενεῖς ἀπολογίαν, id est inuenient defensionem: quæ se scilicet defendant in iudicio Dei, quando impij non habebunt, quo se defendant permanentes muti.

Clara est & quæ nunquam marcescit. pro quæ nunquam marcescit vna est dictio ἀμάρτεια, id est immarcescibilis. vnde omitti debuisset relatiuum quæ sed sic supra cap. 3. vertit vnam dictionem, quæ non concidit. vnde intelligendum clara est, & talis, quæ nunquam marcescit.

Cogitare ergo de illa: Græcis non est ergo, sed γὰρ, id est enim. Nec est sensus consummatus sed ἀποθέτως τελειῶς, id est prudentiæ perfectio est.

Et in viis suis ostendet se illis hilariter. Non est Græcè in viis suis, sed tantum in viis. vt significetur sapientiam sese ostendere in omnibus viis hominum, hoc est quocunque se diuerterint. vnde sequitur & in omni prouidentia occurrerit illis. vbi pro prouidentia est ἐπιμέλεια, id est adinuentio & consilia, quod homo secum trahat. Nec sunt Græcis futura ostendet & occurrat. In lib. Sapient.

res, sed presentis temporis verba, παρὸν ἔστιν, & ἀπαρτῆ, id est apparet, & occurrit. Itaque apud Gregorium lib. 26. moralium cap. 8. & abest pronomen suis, & legitur ostendit & occurrit. In vno scriptorum non erat pronomen, suis, in altero erat, ostendit & occurrit, similiter & in codice Thronensi.

Initium enim illius verissima est disciplina concupiscentia: adiectiuum ἡ ἀληθινὴ ἐστὶν id est verissima, sic positum est Græcis, vt possit vel referri ad substantiuum præcedens ἀρχή, vel ad sequens ἐπιμέλεια: magisque ad præcedens referendum esse sensus postulat, & articulus indicat: vt sit sensus. Initium sapientiæ verissimum est, disciplinæ concupiscentia.

Cura ergo disciplina. Non est Græcis ergo sed δε, id est autem quod magis conuenit gradatio ni, quæ cœpit in superiori sententia.

Consummatio incorruptionis. βέλεια σοφίας, id est confirmatio incorruptionis.

Diligite lumen sapientiæ omnes qui præestis populi. Hæc sententia non est in Græcis.

CAPVT VII.

Ex genere terreno illius qui prior factus est. γνηθῆς ἀπὸ τῆς γῆς, id est terrigenæ filius protoplasti. Nam hæc dictio satis est latinis vsitata. Liber Thronensis habebat terreni, quo modo & gloria habuit in margine: quare cum ea lectio Græcis consentiat, non dubitandum quin ea sit vera lectio.

Figuratus sum. Non est Græcis simpliciter figuratus sum, sed ἐπιχρῶ, id est sculptus sum. vt significetur artificium Dei in figuranda carne sensum. vnde quod sequitur, Decem mensium tempore cum figuratus coniungi debet non cum coagulatus.

Ex semine hominis: pro hominis est ἀνδρῆς, id est viri. sed frequenter hominem pro viro ponit.

Et delectamento somni conueniente. καὶ ἡδονῆς ὕπνου συναδύσθης, id est, & voluptate somno conueniente, id est quæ decet somnum: apud Ambrosium sermo 8. in Psal. 118. vbi hic locus prolixè citatur, legitur somni conuenientis. Et quædam scripta habent somnij conuenientis, sed rectius legitur, somni conueniente. quamuis genitiuus somni pro datiuo somno accipi debeat.

Accepi communem acrem. pro accepi, ἑσπέρην, id est attraxi vel hausi, quomodo legitur in Ambrosio loco prædicto.

Et in similitudinem factam decidi terræ. Male legitur in quibusdam libris, & similiter decidi in factam terram. Nam pro similitudinem factam, Græcis est vna dictio ἐμοικασθῆναι, id est similiter affectam, vel similibus passionibus obnoxiam, vt significet se eisdem miseris cum aliis hominibus fuisse obnoxium, corruptionis, frigoris, & c.

Propter hoc optaui: propter hoc scilicet quia commune omnibus est initium natiuitatis, & quia vidi me natum in ignorantia, sicut reliquos homines. porro pro optaui est ἠρώξασθαι, id est precatus sum, & orauit. Rursus autem pro sensus est ἀφορμῆς, id est prudentia.

Nihil esse duxi, ἵδεν ἡ γυναικῶν, id est nihil æstimaui. Vnde constat quosdam male legere, nihil esse dixi.

Super salutem & speciem: ὑπερ ὑψίστων καὶ ἀποφραγῶν, id est: f 2 id est:

id est plus quam fanitatem & bonam formā, vel pulchritudinem.

Inextinguibile. ἀσύντρητος, quod proprie est perui- gil, & in somno aut irrequietum, quod optimè conuenit luci, quæ in continuo est motu & acti- one.

Honestas. ἀλγῆ. id est diuitiæ. Sed aliquoties in hoc libro Honestas positum est pro diuitiis, & honestare pro diuitem facere.

Honorum omnium mater est. Rectius legitur Ho- norum omnium mater est. Græcè autem tantum est, horum mater est.

Dedit Deus dicere ex sententia. D. Gregorius aliter legit hunc locum lib. moralium 23. cap. 17. ubi pulchrè philosophatur in eo quid sit dice- re ex sententia, sic scribens. Fit plerumque ut fortiter dicant, se tamen iuxta ea quæ dicunt viuere nesciant. Vnde bene quidam sapiens dixit: Mihi autem Deus det hæc dicere ex sen- tentia. Sententia quippe à sensu uocata est. Et recta quæ intelligit, non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit, qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit. Porro pro ex sententia Græcè est ἐξ ἡρώδου. quod secundum Budæum est propria spē. ut sit sensus. Deus dedit mihi loqui liberè, & lubenter & presume- re, id est, cogitare; Græcè enim est ἀσύντρητος. Quæ autem loqui & cogitare ei sit datum, ex- plicatur, cum subditur. Digna horum qua mihi dantur. pro quo Græcè est ἀξίως τῶν δωρηθέντων, id est sicut dignum est donis meis, vel, quemad- modum decet dona mea.

Operum scientia disciplina. ἀγαθὴ ἐπιτήδευσίς, id est opificiorum scientia. Ambros. lib. 1. de voca- tione gentium cap. 9. legit, Et omnis sapientia & operum scientia & disciplina.

Vicissitudinem, permutationes, & consummationes temporum, & morum mutationes, diuisiones tempo- rum. Pro his quatuor membris, (pro quorum secundo quidam libri habent: & mutationem om- nium) Græca tatum duo habent, nempe τροπὴν ἀλλοτρίαν, & ἀπὸ μεταβολῆς κινήσεων, id est, morum mu- tationes, & permutationes temporum. Duo scripti tantum habent Vicissitudinum permutatio- nes & consummationes temporum. Vnde verisimile est duo illa alia membra, ex altera versione vel alicuius interpretatione in margine prius ascripta, postea relata in contextum. D. Ambrosius lib. 2. de Abraham cap. 7. pro illis qua- tuor tantum habet, & diuisiones temporum. Lib- rō de Salomone cap. 1. habet diuisiones & muta- tiones temporum.

Anni cursus. pro cursus est κύκλος, id est circui- tus vel circulos. pro virgultorum autem φυτῶν, id est plantarum. Ambros. lib. de Abraham legit herbarum libro vero de Salomone arborum. atq; sic habebant duo nostra scripta. Lib. de fide resurrect. habet. Et sciret dispositiones orbis terra- rum, & virtutem elementorum, anni cursus, & stella- rum dispositiones.

Quacumque sunt absconsa & improuisa. pro impro- uisa, Græcè est ἀφανῆ, id est perspicua & ma- nifesta, ut significetur eum nosse, & quæ sunt occulta, & quæ sunt manifesta.

Est enim in illa spiritus intelligentia. Hic lo- cus sic legitur in Ambrosio lib. de incar- natio. Dominicæ mysterio in fine. Est enim

in ea spiritus intelligentia sanctus, vnicus, multiplex, subtilis, bonus, mobilis, disertus, immaculatus, mani- festus, inuolabilis, bonum amans, acutus, prouidens, possibilis, munificus, benignus, stabilis, ineger, sine soli- tudine, qui omnia potest, omnia spectat, & per omnia penetrans spirituum intelligibilium. Qua lectione melius explicantur Græca quam nostrale- ctione: nisi quod in hac, quæ est apud Ambro- sium, lectione vnum putem esse mendum. pro duobus enim illis bonus, mobilis legendum- puto, bene mobilis, quomodo legitur in eodem Ambrosio lib. 3. de ff. cap. 19. Correspondent enim illæ duæ dictiones illi Græcæ dictioni ἀκίνητος, quæ non mobilem tantum significat, sed bene mobilem, itaque pro adiectiuo cer- tus primo loco apud nos posito; Ambrosius legit manifestus, quod & Græca dicitio σαφής significat proprie, pro certus, secundo loco apud nos posito; Ambrosius habet integer, Græca ἀσφαλής, quod significat eum qui non errat, pro suauis Ambrosius habet inuolabilis, Græca ἀπύκνωτος quod illæsum significat. cui nocumentum inferri non potest, pro eo quod nos habemus, qui nihil vetat benefacere, Græcè est ἀκλόνητος quod significat eum qui non potest prohiberi, ut rectè verti possit expeditus: Huic respondet in Ambrosio duo illa adiectiua prouidens, possibilis. quamuis videatur Ambrosius aliud quid apud Græ- cos legisse. Pro humanus Ambrosius habet munificus. Quod Græcæ dictioni magis con- uenit: est enim ἀγαθός, id est beneficus, pro securus Ambros. habet sine solitudine Græ- cè enim est ἀκίνητος pro omnem habens virtu- tem, aut ut habet Ambrosius, qui omnia po- test, Græcis est vna dicitio παντοδύναμος, quæ vna dictione reddi potest, omnipotens: ut annotauit idem Ambrosius lib. 3. de ff. cap. 23. pro illo, & qui capiat omnes spiritus intelligibiles, Ambrosius habet & per omnia penetrans spirituum intelligibilium: Græca vero καὶ ἀπὸ πάντων χωρὶν παντοδύναμος νοσηρ: quod vel potest verti, ut legit Ambrosius, vel pot- tius sic, & per omnes procedens spiritus intelligibiles. Intelligibiles habent etiam quid- dam scripti. quidam etiam impresi, habent in margine mundos, subtiles, atque sic legen- dum esse Græca docent, καθαρῶν, λεπτότατων, id est mundos, subtilissimos.

Omnibus enim mobilibus. Græcè est πᾶσι γὰρ κινήτοις, id est, omni enim motu. Diuus Au- gustinus lib. 4. super Genesim cap. 12. citat, di- ctum hic esse, quod motus sapientiæ sic agi- lior celeriorque omnibus motibus,

Attingit autem vbi que. ἀπὸ τοῦ ἀπὸ καὶ χωρὶς ἀπὸ πάντων, id est pertingit autem & procedit per omnia. August. lib. de natura boni cap. 29. le- git attingit autem omnia.

Vapor est enim lucis æterna &c. Hunc locum sic legit Diuus Augustinus lib. 1. de incarnatione verbi cap. 13. in quo & capitibus sequen- tibus hunc locum tractat prolixè. Quia vapor est quidam virtutis Dei, ἀπόβροχς, id est emanatio omni- potentis gloriæ purissima, & splendor lucis æternæ & speculum immaculatum in operationis vel virtutis Dei, & imago bonitatis eius. Itaque pro, claritatis, habet gloriæ. est enim Græcè ἀέρας, pro candor, habet splendor, nam Græcè est ἀπὸ γαλακτῆ

ἀπὸ γαλακτῆ quod splendorem significat. pro maie- statis Dei habet in operationis. voluit enim ex- plicare vim Græcæ dictionis ἀεργίας quæ signi- ficat operationem quæ fit in aliquo, & potest verti, efficaciam. Ambrosius lib. 1. de fide cap. 4. habet splendor sed tamen nobiscum legit maie- statis Dei.

Per nationes. ἅς γὰρ ἔθνη, id est per singulas na- tiones. nec est tr. assert. sed participium παραλαί- ρωσα, id est transiens. ut hic sit parua distinctio, deinde adiungatur amicos Dei constituit.

Qui cum sapientia inhabitat. ὅς ἐν σοφίᾳ συνοικεῖται, id est, eum qui sapientiæ cohabitatur, tanquam vxori suæ. scilicet. Id enim significat eleganter συνοικεῖται, inde συνοικεῖται cōiunx. Vnde post capite sequenti dicitur. Quæsiui mihi sponsam assumere. pro quo Ambrosius lib. de viduis legit. Proposui ergo hanc adducere ego mihi in coniugium.

Sapientiam autem non vincit malitia. ita legen- dum esse, & non, ut multi legunt, Sapientia vin- cit malitiam patet ex originalibus & scriptis ve- rustioribus. Estque Græcis futurum καταχρησθῆναι, hoc est vincet. ut significetur, quod numquā superabit.

CAPVT VIII.

Attingit ergo. ἀπὸ τοῦ ἀπὸ, id est protredit au- tem vel extendit se, aut potius ἀπὸ accipi- tur aduerlatiuè, ut sit sensus. Sapientiam non vincet malitia, sed protendit sapientia à fine vsque ad finem. In August. lib. de mira. sacra script. legitur pertedit. pro suauiter autem Græ- cis est χηρῶς quod hoc loco conuenit magis verti, vtiliter vel benignè.

Generositatem illius glorificat contubernium habens Dei. pro generositatem est ἀγαθότης, id est, nobili- tate. nec est apud Græcos genitius illius: qui etiam absuit in quibusdam scriptis. pro glorifi- cat est ἀσφάλλει verbum ambiguum. significat enim glorificare, & existimare, sicut ἀσφά gloriā & opinionem. Porro participium habēs ex Græ- cis constat esse fœminini generis, ut ad ipsam sapientiam referri debeat. Græca enim habet ἀσφάλλει ἀσφάλλει συμπόσιον δὲ ἐξ ἑσθῆς. Participium autem ἐσθῆς hic constructum cum verbo si- gnificante affectionem animi ponitur Græco more, pro infinitiuo. Itaque hic est sensus. Sapiē- tia putat esse nobilitatem habere conuictum cum Deo. Quare & nostra litera sic est acci- pienda, omiſsa pro nomine illius, Ipsa sapien- tia habens contubernium Dei, id est, conuer- sationem cum Deo, celebrat eam rem tan- quam veram generositatem, hoc est nobili- tatem.

Sed & omnium Dominus. Sed nō est apud Græ- cos, & videtur addita, quia superior sententia sic solet intelligi. Is homo qui habet contu- bernium Dei, glorificat & celebrat nobilitatē sapientiæ. Iam enim rectè dicitur, Non solum homo eam laudat, sed & omnium Dominus dilexit eam.

Doctrinæ. Græcè est μυστήριον, id est mystica & ar- canorū Dei perita pro electrix autē est Græ- cè ἀίθερ. Quare frustra quidam in margi- ne habent inuentrix cum id Græca dicitio non significet, sed electricum.

autem sensus operatur. Rursus pro sensus est λανθ. in lib. Sapien.

quædam, id est prudentia. Loquitur autem de prudentia artificum & operariorum, cum qua comparat sapientiam Dei: docens eam magis esse industriam quam prudentiam artis.

Labores huius magnas habent virtutes. ἄλλοι τὰ δούρα- τος εἰσὶν ἀπὸ τῆς, id est labores huius sunt virtutes. Et accipitur hic virtus, ut opponatur vitio. Vnde sequitur. Sobrietatē enim & prudentiam docet & ius- titiam, & virtutē. Vbi iam virtus aliter accipitur nēpe pro fortitudine. Est enim Græcè ἀνδρεία, pro sobrietatem hic est σωφροσύνη, id est tempe- rantiam. Hic ergo nominantur quatuor virtu- tes quæ dicuntur cardinales, etiam philoso- phis notæ. Vnde iustitia hic accipitur pro spe- ciali virtute. Cum mox post generaliter acci- piatur ut omnem virtutem significet cum di- citur. Si iustitiam quis diligat, labores huius sunt vir- tutes.

Multitudinem scientiæ. Græcè vna dicitio, πολὺ πᾶσι, id est multam experientiam. Cum qua- tuor enim rebus quæ homines maximè appe- tunt comparat sapientiam Dei, diuitiis, prudē- tia, iustitia, & rerum experientia multarum.

De futuris æstimat. ἡ ἐπιπέλαστος ἐκαστα, id est fu- tura imaginatur vel coniectat ex præteritis scilicet quæ nouit.

Argumentorum. Græcè est ἀνυμῆτος, id est æ- nigmatum, hoc est questionum obicurarum, & difficultium explicatu.

Ad conuiuandum legendum est ad conuiuendum quomodo habent libri correctiores. Nam est εἰς ἐπιβίωσιν, id est, ad conuictum. D. Ambrosius lib. de viduis locum hunc sic citat. Proposui ergo hanc adducere ego mihi in coniugium.

Sciens quoniam mecum communicabit de bonis. εἰδὼς ὅτι ἐγὼ μεσὶ ὑμῶν ἀγαθῶν, id est sciēs quod erit mihi consultrix bonarum rerum.

Et erit allocutio cogitationis & radij mei. ἡ παρα- ληψὶς τοῦ νοῦ, καὶ τῆς λέξεως, id est, & admonitio cu- rarum & mœroris, hoc est, quæ admonitura est me in curis & mœrore.

Honorem apud seniores, iuuenis & acutus inueniar. illud iuuenis cum præcedentibus esse iungen- dum Græca docent: quæ non habent con- iunctionem, & iuuenis & acutus, sed ab acutus in- cipit noua sententia. Quidam scripti habent honorem apud seniores & iuuenes. Acutus inueniar.

Tacentem me susinebunt. pro susinebunt est ὑπο- μένει, id est expectabunt, ut, scilicet, loquar. & cum sequitur loquentem me aspiciet, Græca ha- bent, & ὑπομένω ὑπομένω, id est loquenti at- tendent.

Præterea habebō. pro præterea omnes scripti habent propterea neutrum tamen habent Græ- ca, sed tantum: habebō per hanc, immortalita- tem.

Hæc cogitans & commemorans. Græcè sunt αορι- στί λογισάμενος, & ἀπομνησθῆναι, id est cū reputassem, & solite cogitassem.

Immortalis est in cogitatione sapientiæ. Lectio pla- ne deprauata: est enim Græcè. ἀθανασία ἐστὶν ἐν συσθεσίᾳ σοφίας, id est, immortalitas est in cogna- tione sapientiæ. quomodo habet vnus scripto- rum, & biblia nunc impressa.

Honestas sine deflectione. Rursus honestas pro di- uitiis. ἀλγῆ ἀνεκλήτως id est diuitiæ indefi- cientes.

In certamine loquelæ illius. ἐν συσπυρνωσίᾳ ἐμῶν ἁρτῶν, id est in coexercitamento colloquij, f 3 vel,

vel cōuerſationis illius, hoc est, per hoc quod quis exercetur simul cum ea colloquendo, & conuerſando acquiritur ſapientia.

Puer autem eram ingenioſus &c.) De hoc loco prolixè diſputat D. Auguſtin. lib. 10. de Geneſi ad literam. cap. 17. & 18. eo quod videatur patrocinari quibuſdam hæreſibus, vt illi, quæ aſſerit animas ab initio creatas, pro diuerſis meritis mitti ad diuerſa corpora, contra clarâ Pauli ad Romanos doctrinâ. Itaque ad Chriſtū ſententiam hanc obſcuram magis accommodandam putare videtur. Verum quod dicit, ſe ſortitum animam bonam, ſignificare voluit ſe Dei munere, non ſuis meritis accepiſſe animam ingenio & præclaris dotibus præditam. pro eo autem quod legimus.

Et cum eſſem magis bonus, Græcè eſt μάλλον ἀγαθός ἐγώ. vbi μάλλον videtur poſitum quomodo læpè, pro, vel potius: vt ſit quodammodo corrigentis, quod dixerat. & ſit ſenſus. Aut potius cum eſſem bonus, veni, id eſt deueni ad corpus incoquinatum. dixerat. Puer eram ingenioſus, & ſortitus ſum animam bonâ. Ex quibus verbis cum intelligi poſſet cum ſignificaffe, ſe ſuo ingenio conſecutum animam bonam, veluti corrigat illum ſermonem, dicens. aut potius cum eſſem bonus, vel quia eram bonus, perueni ad corpus incoquinatum. Significans animæ bonitatem, quam ex Dei munere habuit, fuiſſe cauſam munditiæ corporis, non contra, corporis dotibus animæ bonitatem eſſe paratam, & animæ bonitatem præceſſiſſe, non ſecutam eſſe. Secundum quem intellectum, non eſt iam locus illi errori quorundam opinantium, animas pro varietate meritorum mitti in diuerſa corpora.

Quoniam aliter non poſſem eſſe continens.) pro continens eſt ἐπιτηδεύων, quæ dictio hic non videtur accipienda, vt ſignificet caſtum tantum, aut continentem ab omni concubitu, ſaltem illicito: cum de caſtitate & continentia tali non fiat aliqua mentio in ſequenti oratione: ſed accipienda eſt, vt ſignificet temperatum, & eum qui in omnibus modū tenet. quod dictio Græca pulchrè ſignificat. Huiusmodi autem moderate ratio, eſt vera ſapientia, quam ſequenti petit oratione. Vnde dicit de ſapientia: deducet me in operibus meis ſobrie Σοφίως, id eſt temperate & moderate, ita ſcilicet, vt in omnibus modum teneat. Itaque Lyra bene exponit, non poſſem eſſe continens à vitiiſ: & Auguſt. lib. 10. confeſſ. cap. 24. Locum hunc tractans continenti. ſm interpretatur abſtinentiam ab omnibus vitiiſ Per continentiam, inquit, colligimur, & redigimur in vñſ, à quo in multa defluximus: & ſubiicit cap. ſequenti. Iubes certe vt continet à concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorū, & ambitione ſeculi. Verus autē huius loci ſenſus eſt: vt dictio continens accipiatur nõ pro abſtinate & temperate, ſed pro, compote, quemadmodum annotatum eſt in cap. 6. Eccleſiaſtici, circa illum locum. Et continens factus ne derelinquas eam. Itaque ſenſus eſt Cū ſcires me non aliter poſſe fieri compote voti mei, & obtinere deſideratam ſapientia. Sic enim iã rectè ſubiungitur oratio pro obtinenda ſapientia.

Et hoc ipſum erat ſumma ſapientia.) Græcè non eſt ſumma ſapientia ſed tantum, erat ſapientia. & ſic citat Diuus Auguſtinus loco prædicto &

lib. de gratia & libero arbit. cap. 4. Itē Ambroſ. lib. 1. de vocatione gentium. Quædam ſcripta habebant erat ſapientia ſine ſumma. Vnum vero noſtrorum habebat, erat ſapientia.

CAPVT IX.

Deus patrum meorum, & Domine miſericordia tua.) Pronomen meorum, Græca non habent, & tua non eſt in Complutenſi editione, nec in ſcriptis plurimis: Eſt tamen in Aldina.

Creatura quæ à te facta eſt.) τὸν ἰσὸς γενόμενον ἀπομάτρων, id eſt creaturatum quæ à te ſunt facta: & pro diſponat, rectius vertiſſet, gubernaret: ſed ferè ſic ponitur in hoc libro diſponere.

In directione cordis.) ἐν ὁδοῦ τῆς καρδίας, id eſt in rectitudine animæ, id eſt, in recta anima, & recto corde. Simile eſt in Pſal. 118. Conſitebor tibi in directione cordis.

A pueris tuis.) pueris hic poſitum eſt pro ſeruis. ſequitur enim Quia ego ſeruus tuus & filius ancillæ tuæ.

Et ſi quis.) καὶ γὰρ τις. Eſt enim quis. Codex Thronenſis habet, Nam eſt quis. porro conſummatius pro perfectus poſitum eſt. Eſt enim τέλει.

Tu autem me elegiſti.) autem non eſt in Græcis, & ſenſui obeſt. & in vno noſtrorum ſcriptorū non erat, niſi recenti manu aſſcriptum. Proin de bene omiſſum eſt in Bibliis correctioribus iam impreſſis.

Dixiſti me ædificare.) Me non eſt in Græcis, nec in quatuor ſcriptis: quamuis parum ad rem faciat, ſiue addatur, ſiue non. Eſt autem Græca locutio dixiſti ædificare pro vt ædificarem.

Et tecum ſapientia tua.) Tua non eſt in Græcis, nec in duobus noſtris ſcriptis, nec in Mechlin. codice, & omiſſum facit ſententiam abſolutiorem. Eſt autem repetendum, & ſapientia tecum præparat tabernaculum, & altare.

Et ſciabat.) Græcè eſt ἐπιτελεῖν, id eſt, & ſcit. Non enim vult tunc ſolum ſciuiſſe, quid placitum eſſet Deo cum mundum Deus crearet, ſed nunc hoc ſcire. Vnde eam ſibi precatur dari, vt, inquit, ſciam, per eam ſcilicet, quid placitum ſit tibi.

In ſua potentia.) ἐν τῇ ἀδελφῇ δυνάμει, id eſt, in gloria ſua, hoc eſt per ſuam maiestatem, & claritatē.

Dignus ſedum patris mei.) Græca locutio dignus ſedum pro dignus ſedibus. Et pro ſedibus, magis conueniret ſolius, vel thronis.

Pronid. nta noſtra.) ἐπινοίας ἡμῶν, id eſt adinventiones vel conſilia noſtra, quamquam non male verterit interpreſ.

Corpus enim quod Corruptitur.) φθαρτὸν γὰρ σῶμα, id eſt, corruptibile enim corpus. atque ſic legitur apud D. Auguſtin. lib. 13. de Ciuitat. Dei. capit. 16.

Et terrena inhabitatio.) γῆσθενος οἰκία, id eſt, terrenum tabernaculum. Sic enim & Paulus & Petrus vocant corpus. pro illo. ſenſum multa cogitātē, Græcè eſt ἄλλοις πολλοῖς φησὶ, id eſt mentē multarum curarum, vel, multis curis detentam. D. Auguſti. habet ſenſum multacurantem lib. 2. contra Pelagia.

Difficile aſtimamus.) Rurſum aſtimamus verit, cum magis conueniat coniectandi verbum. μὲν ἐκείνου, id eſt vix coniectamus. pro, quæ in conſpectu ſunt, Græcè eſt elegantius

τὰ ἀλλοτρίων, id eſt, ea quæ in manibus ſunt.

ſenſum autem tuum.) Varie interpreſ vtitur in hoc libro nomine ſenſus. Aliquando pro mente, aliquando pro prudentia. Hic vero pro cōſilio & voluntate. Eſt enim βούλησις αἰσῶ.

Et ſi correctæ, &c.) Contrarium hic accidit ei quod in Euangelio Ioannis vitio ſcriptorum legitur, ſic pro ſi. Sic cum volo manere cum ſit legendum, ſi cum volo manere. Et in Pſalmis. Sic me mor fui tui ſuper ſtratum, cum legendum ſit. ſi me mor fui. Hic enim pro, ſi, legendum eſt, ſic. Nam Græcè eſt ἕως, vt ſit ſenſus. Niſi tu dederis ſapientiam, & ſic correctæ per eam ſint ſemita hominum, nemo poterit ſcire tuum conſilium & mentē. Duo ex noſtris ſcriptis habent non ſi ſed ſic.

Nam per ſapientiam ſanati ſunt, quicumque placuerunt tibi à principio.) Græcè non ſunt illa verba, quicumque placuerunt, &c. ſed tantum καὶ τῆς σοφίας ἐσώθησαν, id eſt, & per ſapientiam ſaluati fuerunt, vel fuerint. apud Cyprianum lib. de ſingulari clericorum. tantum legitur. Et per ſapientiam ſanati ſunt. Ita & habet vnus noſtrorū ſcriptorum, ſed tamen additur illa particula quicumque placuerunt, &c. Poſt eſt autem Græca lectionis duplex eſſe diſtinctio. aut vt interrogatio cœpta in eo loco. ſenſum autem tuum quis ſciat, protendatur vſque ad finem capitis, & tunc illa verba διαγράφουσιν, ἐκ δὲ χρονοῦ, ἐσώθησαν exponenda ſunt per coniectiua, correctæ ſunt, didicerunt, ſaluati ſunt, ſicut apud nos libri multi habent, correctæ ſunt & didicerunt: aut interrogatio intelligenda eſt finiri ante, & ſic correctæ, & tunc legendum eſt correctæ ſunt, didicerunt & ſaluati ſunt, quomodo etiam multi libri habent. Atque ſic magis eſt verſimile vertiſſe interpretem, vt ſit ſenſus, Et ſic hoc eſt, quia inſiſti ſpiritum tuum de oculis, didicerunt homines, quæ tibi placita ſunt, & per ſapientia ſunt ſaluati. Prior autem diſtinctio magis placet, ſed ſic vt omnes aoriſti vertantur per pluſquamperfectum coniectiua.

CAPVT X.

Hæc illum, qui primus formatus eſt à Deo pater orbis terrarum.) Hic rurſum pro illo, qui primus formatus eſt, Græcis vna eſt dictio fatiſ vſitata. παρὰ τοὺς ἄλλους, nec eſt à Deo. ſed tantū ἀπὸ τῶν ἄλλων παρὰ τοὺς ἄλλους, id eſt hæc protoplastum patrem mundi. Illud, à Deo, vnus trium noſtrorum ſcriptorum non habebat in contextu, ſed tantum in margine recentiore manu aſſcriptum, nec eſt apud Auguſtin. qui huc locum ſic legit. Epistoła 99. Hæc illum qui primus factus eſt patrem orbis terrarum, cum ſolus eſſet creatus cuſtodiuit, & eduxit illum à delicto ſuo, & dedit ei virtutem continendi omnia.

Et eduxit illum à delicto ſuo: pro eduxit editio cōplutenſis habuit ἤγαγεν, id eſt exemit: Aldina vero ἤγαγεν, hoc eſt produxit & eduxit. Quāuis vtroque idem ſignificetur. Dominus ergo dicit Sapietiam præſtituiſſe Adæ, nempe quod ipſum cum ſolus eſſet cuſtodiuit ne peccaret, & quod cum peccaſſet ex ſuggeſtione vxoris, à peccato ipſum exemit, & eripuit.

Eduxit illum de limo terra.) Hæc pars ſicut hoc loco commode ponitur, ita omnino non eſt in Græcis, nec in duobus noſtris ſcriptis, Inſin lib. Sapient.

niſi quod in altera erat aſſcripta in margine manu recentiore, nec eſt in Auguſt. loco præallegato.

Continendi omnia.) Rurſum hic continere poſitum eſt pro imperare & dominari: Græcè eſt ἰσχυρῶς κρατῆσαι ἀπάντων, id eſt virtutem dominandi omnibus, Ad hoc enim alludit quod dictum eſt Adæ dominamini piſcibus maris, &c.

Ab hac vt receſſit iniuſtus in ira ſua.) ἀποῦτος ἀπὸ τῆς ἀδικίας ἀπὸ τῆς ἀδικίας, id eſt, poſtquam autem deſecit ab ea iniuſtus (nempe Caim) per iram ſuam. Nam illud, in ira, Hebraicè poſitum eſt pro per iram, & coniungitur cum verbo receſſit, vel deſecit.

Per iram homicidij fraternitas deperit.) Libri correctiores iam impreſſi habent ſi aternitatis: quo modo habuit vnus noſtrorum ſcriptorum. atque ſic legendum eſſe patet ex Græcis, quæ hic longe ſunt clariora. ἀδελφότητα ἀπὸ τῆς θυμῶς, id eſt, per fratricidalem ſimul periit ſuorem: ipſe ſcilicet Caim, ſimul periit cum Abel.

Propter quod, cum aqua deleret terram, ſanauit iterum.) ὅτι ἐν κατακλιθεῖς τὸν γῆν ἰσοῦσα, id eſt, propter quem, inundatam terram iterum ſaluauit. Quæ, & non quod habebant duo noſtra ſcripta. tertium habuit Que. Significatur ergo terram diluuiſo fuiſſe perditam propter Caim: quia ſcilicet eius impietatem poſteri eius imitabantur. Conuenitque iſtud cum eo, quod Geneſis 4. plerique intelligunt Dominum punitionem Caim diſtulſiſſe, vſque in ſeptimam generationem, cum dixit. ſeptuplum punietur. Quod autem ſequitur, per contemptibile lignum iuuum gubernans, vt explicetur tempus præteritum quod eſt in Græcis melius ſic poteſt verti. Per vile lignum iuſto gubernato, Græcè enim eſt διὰ τῆς ἄρετῆς ἡλάτῃ τὸν δικαίον κυβερνήσα.

Hæc & in conſenſu ſuperbia cum ſe nationes extulſiſſent.) Græcè paulo aliter & longe clariuſ. ἀπὸ τῆς καὶ ἐν ἑαυτοῖς ὑπερηφανίας ἐθνῶν συγχυθέντων, id eſt, hæc etiam cum in concordia malitiæ gentes commixtæ fuiſſent, vel congregatæ. aut, hæc etiam gentibus conſuſis per conſenſum malitiæ, vt ſignificetur conſuſio linguarum, qua punitæ ſunt gentes, quod in malitia conſpiratent. Duo noſtra ſcripta habebant pro ſuperbia, nequitia: quorum alterum pro extulſiſſent habebat contulſiſſent, hoc eſt congregatent: quod bene conuenit cum eo quod Græci habent συγχυθέντων, vt dubium non ſit, quin ſic verterit interpreſ, quomodo etiam poſtea deprehendi in aliis ſcriptis.

Sciuit inſum.) pro ſciuit Complutenſis editio habuit ἐγὼ cognouit: Aldina vero ἀπέινuenit. Loquitur autem proculdubio de Abraham.

Conſeruauit ſine querela.) Illud ſine querela paſſiuè debet exponi, vt frequenter in nouo teſtamento, pro eo, de quo nemo queri iuſte poteſt. Eſt enim & hic Græcis vna dictio, quæ in nouo Teſtamento illis locis, quibus verit interpret ſine querela ἀμαρτυροῦται. Itaque ſic verti poſſunt Græca: conſeruauit illum Deo inculpatum.

Et in filiis miſericordiam fortem cuſtodiuit.) His verbis intelligitur ſignificari ſapientiam cuſtodiuſſe fortem & conſtantem miſericordiam

erga posteros Abrahæ. Verù Græcè longe alius est sensus: quæ sic habent. καὶ ἐν τῶν ἀλλήλων ἰσχυροῦ ἐβλάστη, hoc est ad verbum, & in filij visceribus fortem custodiuit. Significatur ergo sapientiam effecisse, vt Abraham, nõ obstante paterna pietate, filium suum offerre paratus fuerit. Vnde non dubito interpretem vertisse, Et in filij misericordia. Quod confirmat vnus liber nostrorum scriptorum, qui habuit filij non filij & vt notant Biblia Louanienfia: quædam exemplaria habent misericordia.

Hæc iustum a parentibus impiis liberauit fugientem descendente igne in pentapolim Libri impressi qui correctiores habentur, habent ablatiuos descendente igne: cum Græcè sint accusatiui descendentem ignem, qui construuntur cū participio fugientem quomodo & habuit vnus scriptorum nostrorum. In codice antiquissimo, què suppedirauit nobis bibliotheca D. Petri Gandauensis erat descendente ignem, Nec est Græcis à pereuntibus impiis, sed ἐξ ἀπολλυμένων ἀσέβων, id est pereuntibus impiis, sine præpositione, a vt sint ablatiuus absolute positi, interpretis videtur legisse pro ἐξ ἀπολλυμένων duas dictiones ἐκ ἀπολλυμένων.

Quibus in testimonium nequitiæ: ἵς ἐστὶ μαρτυρίῃ τῆς ἀνομιᾶς, id est, cuius adhuc testimonium malitiæ, vt cuius referatur ad pentapolim. Duo Biblia scripta ex nostris habebant, cuius non quibus, sic & codex D. Petri. Pentapolis autem dicebatur regio, quæ tempore Lot incendio periit, a quinis ciuitatibus, quæ erant in illa nempe Sodoma, Gomorrha, Adama, Seboin & Bale, quæ & Segor. porro pro illo fumigabitula constat deserta terra, Græca est καπνίζουσα καὶ ἐρημική, id est, fumigans constituta est terra vel deserta terra. Nam καπνίζουσα proprie significat desertam terram & incultam. Quamquam vnus scriptorum nostrorum librorum fatum habuit, terra, & non, deserta terra. κατ᾽ ἐξῆς autem Græcis dicitur, quod statutum est & moribus receptum est. Vnde κατ᾽ ἐξῆς dicitur constitutum, & institutum aliquod.

Et incerto tempore fructus habentes arbores: Græcè καὶ ἀεὶ ἔσονται ὄφεις καὶ ποσειδῶν ἀφ᾽ ἑαυτῶν, id est, & imperfecta vel incõsummata pulchritudine & maturitate fructificantes arbores. Non enim hic ὄφρα tempus significat, sed pulchritudinem & maturitatem. Vnde ὄφρα: pulcher vel maturus. Ex Græcis patet illud incerto, legendum apud nos per vnã dictionem vt habet etiam libri correctiores. Porro quo intelligatur quæ hic dicuntur de fumigatione huius terræ, & immaturis arborum fructibus, præstat hic ascribere que de hac re scripsit Iosephus lib. 5. de bello Iudaico, cap. 5. Vbi post descriptam naturam lacus Asphaltitis, in quem pro magna parte redacta est terra illa combusta, sic subiicit. Huic sodomitica terra vicina est: olim quidem tam fructibus, quàm diuitiis ciuitatum fortunata: nunc autem omnis exusta, vt quæ habitatorum impietate fulminibus conflagrasse memoratur. Denique adhuc in ea diuini reliquias ignis, & oppidorũ quinque videre licet imagines, & renascentes in fructibus cineres, qui colore quidem sunt edulibus similes, carpentium vero manibus in fumum dissoluuntur & cinerem. Hæc ille.

Incredibilis anima) ἀπίστευτος ἄνθρωπος, id est, incre-

dulæ animæ. Nam incredibile dicitur cui non facile creditur. pro memoria Græcè est μνήμει, id est memoriale. & pro signum est σημεῖον, id est columna vel imago.

Non tantum in hoc lapsi sunt vt ignorarent bona: & μὴ ἐβλάστησαν τὸ μὴ γινώσκοντες τὰ καλά. hoc est non solum læsi sunt ignoratione bonorum.

Hominihus memoriam: Græcè est τῶν βίῃ μνημόσυνον, id est reliquerunt vitæ memoriale. Rursum enim hic interpretis memoriam posuit pro memoriali.

Nec latere potuissent: rectius verteretur, Nec latere possent.

Hos qui se obseruant: τῶν δεσποδόντων ἀσκήσιον, id est eos qui colunt & venerantur ipsam. aut vt participium nomine reddatur, cultores suos. Bene tamen veritè interpretis, si rectè intelligatur, siquidem Latinis eleganter id significat obseruare quod Græcis δεσποδόντων, hoc est, admirari & venerari aliquem.

Hæc profugum iræ: Profugus iræ nouè positum est, pro eo qui fugit, & declinavit iram fratris. Loquitur autem de Iacob, cui sapientia ostendit regnum Dei, quando in Bethel videre dedit Dominum innoxium scilicet, & angelos Dei ascendentes & descendentes. Tunc etiam dedit ei scientiam vel potius cognitionem (Nam Græcè est γνώσις) sanctorum, hoc est sanctorum rerum. Nam substantiuè hic positum videtur in neutro genere.

Honestauit eum in laboribus: Sicut interpretis in hoc libro frequenter honestatem posuit pro diuitiis, ita hic honestauit posuit pro locupletauit. Est enim Græcè ἀσπίσιον. Sic & postea, honestum fecit pro, ditauit, est positum. Est enim ἐπιλάττωσιον.

Compleuit labores: pro compleuit est ἐπιλάττωσιον quod potius est multiplicauit. Significatur enim sapientiam Dei multiplicasse labores Iacob in fœtibus ouium.

In fraude circumuenientium eum: Græcè ἀπετίσιον ἐν τῷ πλῆθει καὶ ἀπιστοῦντων, id est, in auaritia operimentum eum, vel præualentium ei.

A seductoribus: ἀπὸ ἐπιβουλεύων, id est, ab insidiatoribus.

Dedit ei vt vinceret: pro dedit vt vinceret, Græcè vnicum est verbum ἐξουθενῶν ἀσκήσιον, est autem ἐξουθενῶσι proponere, instituire certamen, & certaminis præmia. Vnde verti potest, certamen forte proposuit illi: quamquam in æditione Complutensi exponatur etiam verbum illud per dedit vincere. Cum autem sequitur, & sciret Græcè est ἴνα γινώσκῃ, vt sciret. atque sic habebat vnus trium nostrorum scriptorum aemendatior.

A peccatoribus liberauit eum: Non est Græcis à peccatoribus sed ἐξ ἀμαρτίας, id est, à peccato, ne scilicet illud committeret, ad quod sollicitabatur ab vxore Phutipharis.

In foueam: ἐν λάκκῳ. In lacum significat autem carcerem Ioseph. Et potentiam aduersus eos qui eum deprimebant: καὶ ἐξουσίαν τυραννικῶν ἀσκήσιον, id est, potestatem in eos, qui tyrannicè ipsum opprimebant.

Qui maculauerunt: τῶν μωραίων, id est, qui vituperauerunt, & reprehenderunt.

Sine querela: Rursum hic est ἀμεμπτον, id est, inculpatum.

A nationibus quæ illum deprimebant: Græcè non est à nationibus sed à natione, ἐξ ἑνὸς ἁλλοτρίων, id est,

id est, ex gente affligentium, ipsum scilicet.

Mercedem laborum suorum: Complutensis æditio habet μισθὸν δούλων, id est, mercedem pietatis, vel iustitiæ laborum. In Aldina tamen æditione non erat genitiuus δούλων.

In velamento diei: Diei, hic Græco more positum est pro ablatiuo die, hoc est per diem, què admodum etiam in Psa. Deditur eos in nube diei hoc est, per diem Nec est hic Græcis in velamento & in luce, sed ἐν σκεπῆτι & ἐν φλόγα, id est, in velamento, & in lucem, hoc est, pro velamento, & pro luce.

Aquam nimiam: Nimiam pro multam positum est, sicut frequenter nimis pro valde, Græcè est πλεονάζον, id est, per aquam multam.

Ab altitudine inferorum eduxit illos: ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβρασαν αὐτούς, id est, ex profunditate abissi, hoc est maris, ebullire eos fecit, hoc est, ascendere eos fecit. Significare enim vult, demersos Aegyptios, in spolum eiectos fuisse à mari, veluti bulliente, & spumas suas eiciente.

Pariter: Græcè est, ἰσαριθμηθῆναι, id est, vnanimiter.

CAPVT XI.

In manibus Prophetæ: Græcè est ἐν χερσὶν in manu. Hebraica autem phrasi dictum est in manu vel manibus Prophetæ pro per Prophetam.

Iter fecerunt per deserta quæ non habitantur: ἀβύσσους ἐρημῶν ἀβύσσων, id est, pertranstulerunt desertum inhabitabile.

Et in locis desertis fecerunt casae: καὶ ἐν ἀβύσσῳ ἐπηλύσαντο, id est, Et in imperuiis (locis scilicet) fixerunt tabernacula. Fixerunt habent duo nostra scripta, & glosa ordinaria, & plerique impressi in margine habent, alias fixerunt. Proinde sic iam habent libri nuper impressi: quandoquidem certum est, eam esse veram lectionem.

De petra altissima: ἐκ τῶν πέτρων ἀνυψώτων, id est, de petra abrupta, hoc est, rupe, vel de petra dura. Nam de petra alta, vnde aqua fluxerit, non fit mentio in scripturis. Porro illud, ἐκ τῶν πέτρων ἀνυψώτων est etiam apud 70. Deut. 8. pro quo nos legimus de petra durissima. Interpretis hic respexit ad hoc, quod ἀνυψώσιον significat altum, & forte legit ἀνυψώσιον.

Requies sitis: ἰατὴ ἀλγῆς, id est, curatio sitis.

A defectione potus sui in eis cum abundarent filij Israel, letati sunt: Omnia hæc verba non sunt in Græcis. sed sequens pars, per hæc, cum illis defecissent, bene cum illis actum est, coniungitur cum superioris, & habet hæc pars Græcè longè clarius sic, ἀπὸ τῶν ἀσκήσιον ἀποστρέψαντες ἀπερρηθῆσαν, id est, per hæc ipsi cum indigerent, beneficio affecti sunt. Est ergo totius orationis iste sensus. Per quæ enim pœnas passi sunt (vel potius puniti aut cruciati sunt, nam Græcè est ἐνολεσθησάμεν) inimici illorum (nimirum per aquas, quæ Aegyptiis conuersæ sunt in sanguinem) per hæc ipsi (Israelitæ) cum indigerent, beneficio affecti sunt: cum scilicet vult illis aquæ datæ à petra. Nostra lectio poterit habere commo- dum sensum, imò eundem cum prædicto, si legamus, addita coniunctione, & cum distinctione tali vt perfectus punctus non sit ante per hæc, sed post illa verba, bene cum illis

actum est, in hunc modum. Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum à defectione potus sui, & in eis, cum abundarent filij Israel letati sunt: per hæc cum illis defecissent, bene cum illis actum est. Hanc distinctionem habet vnus nostrorum scriptorum, ac duo habent & in eis. Itaque hic erit sensus. Per quæ inimici Israelitarum Aegyptij sunt cruciati, cum defecerit illis potus, & in quibus Israelitæ, tunc siti cruciatis Aegyptiis, lactabantur, ob abundantiam aquæ, quæ fuit apud eos, per hæc (inquam) eadem quæ olim Aegyptiis egentibus cruciati, & Israelitis abundantibus lætitiæ adferebant, postea cum etiam ipsis Israelitis defecissent aquæ, bene cum ipsis actum est, cum aquæ illis suæ abundè datæ à petra.

Nam pro fonte quidem & c.) Totus iste locus, vsque ad illud, Cum enim tentati sunt, & c.) apud nos obscurissimus; imò vix commodum aliquem sensum admittens, apud Græcos longè aliter se habet: quamuis nec eorum lectio careat scrupulo. Habent autè Græca in hunc modum, ἀντὶ μὲν τῶν ἰσραηλῶν ποταμὸς ἐλάττει, ἀντὶ δὲ τῶν ἀγυπτίων ἕως ἐλεγχῶν ἠμῶν ἀνὰ τὸν ποταμὸν, ἰδὼντας αὐτοὺς ἀλγῆς ἵδωσαν ἀνὰ τὸν ποταμὸν, ἀλγῆς δὲ τῆς τῶν ἀλγῆς τῶν ἰσραηλῶν ἰδὼντας. Quæ ad verbum sic habent. Pro fonte quidem semper fluentis fluminis sanguine cruento turbati, in redargutionem præcepti infanticidalis, dedisti ipsis largam aquam in speratè, demonstrans per sitim, quæ tunc fuit, quomodo aduersarios punitisses. Hic Græca obscura sunt, quod nõ appareat cum quo construendum sit participium παραχθέντες, id est turbati, quod ad Aegyptios referendū est, non ad Israelitas. Vel ergo dicendum nominatiuū hunc hic poni absolute, quemadmodum aliquoties apud Paulum vt sit hic sensus. Cum quidem Aegyptij turbati fuissent, propter sanguinem cruentum datum illis pro fonte fluminis ipsorum semper ab initio fluentis, & datum propter correptionem illius præcepti, quo statutum erat vt infantem Hebræorum in flumen proiecti occiderentur: tu Domine contra dedisti ipsis Hebræis, cum sitirent in deserto, largam aquam à petra: idque præter eorum expectationem, ostendens per sitim, quàm ad tempus tuos permisisti pati, quàm grauius olim punitueris aduersarios eorum. Vel potius pro παραχθέντες, legendum est παραχθέντες: vt referatur ad ποταμὸν, vt sit sensus. Pro fonte quidem fluminis, quod turbatum fuit sanguine cruento, in redargutionem, & c. dedisti illis aquam largam, & c. vt significetur, Deum pœnam illam Aegyptiorum Hebræis sitientibus in deserto commutasse in magnū beneficium, qui sensus & præcedentibus conuenit & sequentibus. Porro illud μὲν videtur referri ad τὸν ποταμὸν, pro cogitationibus autem, & c. Quamquam interpretis videatur legisse μὲν γὰρ, id est, si quidem. In hac autem Græcorum lectione quæ lateant mysteria, quæ in nostra lectione nemo facile suspicari potest, facile quibus apud se intelligere potest. Primum enim significatur, cui peccato respondeat plaga cruoris. Deinde, quare dominus ad tempus permisit suos in deserto affligi sitim: nimirum vt experti grauitatem pœnæ sitientes re-

cordaretur sitis Aegyptiacae, & cogitaret, quanta illos poena Deus propter suos affecerit. Postremo quomodo alii se Deus in simili negotio & inopia exhibet impiis, & iustis. Ut autem & nostra littera sensum habeat praedictio sensui maxime conuenientem, sic est intelligenda. Nam pro fonte quidem fluminis sempiterni, hoc est, semper fluentis, humanum sanguinem dedisti iniustis Aegyptiis. Qui Aegyptij cum minueretur, hoc est per plagam sitis, & alias plagas occisi pauciores fierent, idque propter translationem, id est correptionem (nam frequenter in hoc libro interpretatur) vertit translationem pro redargutione & correptione infantium occisorum, tu Domine contra dedisti ipsi Israelitis ne siti minuerentur & perirent aquam e petra abundantem. Itaque significatur quod cum Aegyptios Dominus permiserit perire siti, suos tamen perire noluit siti.

Cum enim tentati sunt & quidem cum misericordia disciplinam accipientes, &c. pro disciplinam accipientes Graece est παιδιδουλον, id est correpti, nec est cum misericordia & cum ira sed εὐελεία & ἐπιδύξ, id est in misericordia & in ira sicut Dauid dicit. Ne in ira tua corripas me. Declarat ergo hac sententia, quod dixit: Quomodo Deus ostenderit suis qualis fuerit poena sitis in Aegyptiis.

Hos quidem: τούτους μὲν γὰρ, id est, hos siquidem nam alioqui cruda est coherentia.

Interrogans condemnasti: ἠντιδικασαὶ ἐξήνορας, id est condemnans examinasti. Rursum ergo hic interrogare posuit interpretis pro examinare quod hic positum videtur pro torquere: sicut apud Latinos, quaestio pro tortura.

Absentes enim: Non est Graecis, enim, sed αὐ, autem & sic habuit vnus scriptorum nostrorum Hic enim nouum incipit caput, & noua materia: & significatur Aegyptios tormento affectos, & cum praesentes fuissent Hebraeis, & rursum, cum ab eis essent separati: quando, scilicet, audierunt Dei beneficia populo Hebraico in deserto praestita, & peculiariter, quod aquam e petra illis eduxerit, cum ipsis aquam in sanguinem conuerterit, hic enim sensus tequentibus conuenit. Proinde in hoc loco explicando, sicut & in aliis huius libri, Nicolaus & alij mire sunt hallucinati: quorum expositiones prosequi, & excutere superuacaneum puto: cum quidam eorum potius sint dolendi, quam ridendi.

Tedium & gemitus cum memoria praeteritorum: ἄσπρη καὶ στενάγμος μνημῶν τῶν παρεστῶτων, id est, dolor, & gemitus memoriarum praeteritorum. Qui genitui sic videntur exponendi, gemitus e memoriis, vel memoria rerum praeteritarum. Nam alioqui dura est locutio, gemitus memoriarum. Aldina aeditio habet μνημῶν τῶν παρεστῶτων, id est memoriarum praeteritarum, sed prior lectio rectior est propter articulum τῶν praepositum adiectiuo. In qua lectione videndum, num pro μνημῶν mutato accentu legendum potius sit, μνήμων, id est memor, ut sit sensus gemitus memor praeteritorum. Significatur autem Aegyptios dupliciter fuisse afflictos, cum audirent Israel in deserto aquam e petra fluxisse, videlicet tum quod recordarentur suae sitis, & plagarum, quas propter illos passi erant.

Cum enim audirent per sua tormenta bene secum agi: pro bene secum agi, Graece est ἀναφύσσει, id est

durus, hoc est, beneficio affectos illos, ut sit sensus. Cum Aegyptij audirent Israelitas ea in re a Deo affectos beneficio, in qua re ipsi afflicti puniti fuerant, nempe in aqua sitim Israelitarum sedante.

Commemorati sunt Dominum: ἠοδοῦντο τῷ κυρίῳ, id est, senferunt vel cognouerunt Dominum, tunc, scilicet, ceperunt eum agnoscere, cuius virtute prius noluerit satis agnoscere. Quod autem sequitur admirantes in sine exitus. Graeca omnino non habent, & repetitum omnino videtur ex sententia sequente.

Quem enim in expositione praua proiectum deriserunt in sinem euentus mirati sunt: Graeca sic habent, ἐν γὰρ ἐν ἐκείνῳ, πάλαι ῥιπέντα ἀπαπαῶν χλαύεσθες ἐπὶ τῆλθ τῶν ἐκείνων ἐξήνυσαν, hoc est, quem enim in expositione olim abiectum repudiauerunt subfannantes, in sine euentum admirati sunt. Loquitur autem de Deo, quem agnoscere noluerunt Aegyptij, cum iuberent Hebraeorum infantes exponi, quem postea coacti sunt agnoscere, videntes & audientes mirabilia, quae pro suis dominum esse operatus. Non enim de Mose istud dictum esse, quem postea admirati sunt Hebraei, cum prius eum reuerent, patet, quia haec sententia subiuncta est ad declarationem eius, quod praecedit, senferunt Dominum.

Non similiter iustis faciens: sic (inquit Nicolaus) habent libri correcti. Ex quibus verbis constat, quosdam libros, quos ille in correctio res putat, aliter habuisse: quauis omnes, quos vidi, habeant hoc modo. Verisimile autem quosdam libros habuisse pro faciens, facientes. Nam eam lectionem quidam suis commentariis fati inuuit. Porro nec faciens nec facientes: est vera lectio: sed omnino verisimile est in terprete vertisse sitientes: cum Graece sit ἀποψοαυτες, id est sitiētes, ut sit. Non similiter iustis sitientes. Ea locutione cum quidam non intelligerent: primum quidem sitientes versus est in facientes, ac deinde facientes in faciens. Itaque Graece est ἐκ διότι ἀποψοαυτες, id est, cum non simili modo cum iustis sitiissent. Coharet enim haec pars cum superiori admirati sunt Dominum, eo quod non similiter cum iustis sitiissent. Quia iusti Hebraei sitientes in deserto diuinitus aquam acceperunt, non sic Aegyptij in sua siti.

Pro cogitationibus autem insensatis iniquitates illorum: ἠντι δὲ λογισμῶν ἀσωκῶτων ἀδύλας αὐτῶν, hic aduicias quamuis secundum sonum & per se possit esse accusatiui casus, tamen propter exigentiam sensus, debet hic esse genitiui casus, ut sit sensus. Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis ipsorum. Et iungenda est haec pars cum sequentibus. Quoniam quidam errantes, pro quo Graece est ἐν οἷς πλανήσαντες ἐδγμουαον, id est, per quas decepti coluerunt. Itaque sensus nostrae litterae est. Pro cogitationibus autem stultis iniquitatis eorum nempe quod quidam errantes colebant serpentes, immisisti eis animalia in vindictam. Sicut enim prius sanguine afflictos dixit Aegyptios, ob occisos infantes, ita iam animalibus, propter animalium impium cultum. Si quidem omnibus constat, Aegyptios bestias, pro diis, coluisse.

Mutos serpentes: pro mutos est ἀλογα, quod potius significat irrationabilia. a λογος, ratio. Quamuis λογος etiam sermonem significat: quod

quod sequutus interpret vertit mutos: unde patet quosdam libros male habere multos.

Bestias supernacuas: Κνωδάλα ἀνελον, id est, bestias viles, est autem κνωδάλα vox generalis omnibus feris terrestribus, aëris, & aquaticis. ut significetur cuiusvis generis feras Aegyptios coluisse.

Mutorum animalium: Rursum pro mutorum est ἀλογον, hoc est, irrationabilium.

Impossibilis erat: Vna est dictio Graecis ἀνελος, id est, impotens erat, aut in promptu non habebat.

Ex materia inuisa: ἢ ἀνελος ἰδαν, id est, ex informi materia quomodo quaedam exemplaria habere testatur D. August. lib. de fide & symbolo cap. 2. Unde apud nos inuisa accipi debet pro ea quae necdum videbatur, cum nullam haberet formam. Nec est quod quisquam mireretur, hic dici, Deum creasse mundum ex materia, cum fide teneamus mundum creatum ex nihilo. In principio enim Deus ex nihilo creauit omnem materiam, quae cum esset, ut nos legimus, inanis & vacua, aut ut habent 70. ἀρατος ἢ ἠδὲ ἀκαταστατος, id est inuisibilis & in condita, Deus ei per septem dies induxit omnes corporum formas & distinctiones quas videmus modo.

Aut noui generis ira plenas, & ignotas bestias: ἢ νεοκρίσθες θυμῶν παλαιοῦς ἡνρῶς ἀνθρώπων, hoc est, aut feras ignotas plenas furore nouiter creatas. Itaque secundum hanc lectionem quae est additionis Complutenfis, illud noui generis coniungendum est cum ira. Aeditio Aldina non habet νεοκρίσθες, sed παλαιόκρίσθες, quamuis vitium sit deficiente signa: cum scribendum fuerit, νεοκρίσθες, id est nouiter creatas. ut ad bestias referatur, ad quod & apud nos illud noui generis potest referri.

Aut vaporem ignium spiritus: ἢ ἠντι τῶν πυρῶν πνοαυτας ἀοψοαυ, id est, aut ignium spiritus habitum.

Aut sumi odorem proferentes: ἢ ἠντι μύρον κλυμαυελῶς καυῶν. Sic habet Complutenfis aeditio, hoc est, aut strepitum ventilati sumi. Aldina habet, ἢ ἠντι μύρον κλυμαυελῶς καυῶν, id est, aut sonitus ventilati sumi. In vtraque aeditione videtur aliquid corrigendum, & in Aldina quidem, auferendum in κλυμαυελῶς signa in Complutenfis vero ο μύρον medium mutatum in ο, ut sit κλυμαυελῶς ἀ κλυμαυ. Non enim dicitur κλυμαυ.

Emitteutes: Non est Graece emitteutes simpliciter: sed ἀσφασηστας, id est, esulgurantes, & more fulgurum emitteutes.

Nam & sine his: Graece est ἀλλὰ καὶ, id est, sed & atque sic habent duo nostra scripta, ac nunc impressa.

Persecutionem passi: ab his fallis: ἠντι τῶν ἀνους ἀναχθῆναι, id est, a iudicio (scilicet tuo) propulsati, vel impulsii.

Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti: Graece non est praepositio in, nec in vno nostrorum scriptorum & absolutior est sententia praepositione omissa. Significatur autem, Deum omnia disponere, & ordinare debito ordine, & modo & quadam proportionem: ut si cut omnes creaturae suum acceperunt a Deo numerum, pondus, & mensuram, ita etiam poena peccatorum suam habeant proportionem, nec sine causa aliquid in eis insolitum, & nouum fiat. De hac sententia plolice fati D. August.

gust. lib. 4. de Genesi ad litteram, cap. 3. 4. & 5. & aliis locis.

Multum enim valere tibi soli superat semper: ἢ γὰρ μεγάλως ἰσχυρῶς σοι πᾶσι πάντοτε, id est, Nam multum posse, vel, nam magnifice fortem esse tibi adest semper, hoc est, magnifica fortitudo tibi adest semper. Non ergo apud nos legitur dum superat, sed supererat, sicut habent omnia scripta & impressa emendatoria.

Et virtuti: ἠντι εὐδῆ id fortitudini.

Antelucani qui descendit: Graece ἐσθρῶν κατελθῶσα, id est, matutina, quae descendit, ut referatur ad guttam. Vnus scriptorum nostrorum habuit, quae similiter & codex Mechli. Comparat autem totum mundum momento statera, quod omnes creaturae nutui diuino mox & facile pareant, nunc huc, nunc illuc propendentes. Cuius item, quae descendit in terram, quaeque ab exorto sole consumitur, quod in potentia Dei sit situm, mox perdere quaecumque voluerit. Sic dicitur & Ἰσαῖα 40. Ecce gentes quasi stilliculae, & quasi momentum statera reputatae sunt. Ecce insule quasi puluis exiguus.

Et miseris omnium: Legendum est, sed miseris. Quomodo habent pleraque scripta, & impressa castigatiora. Sensus autem est. Quamquam mundus omnis coram te sit velut gutta & res nihili, tamen miseris omnium, quia omnia potes.

Dissimulas peccata: Graece est παροφθαλμῶν, id est, regligis. Quamquam pulchre verterit sensum interpretis Porro pro propter penitentiam, Graeca habent εἰς μετάνοιαν, id est, ad poenitentiam, hoc est, ut poenitentiam agant. Nam alioqui littera nostra intelligi posset, propter poenitentiam ab hominibus peccata, cum intelligendum sit, propter poenitentiam agendam, seculum illud Pauli. Benignitas Dei ad poenitentiam te adducit.

Nec enim odius aliquid constituisi, aut fecisti: ἢ γὰρ οὐ μισῶν τι καταστήσεις. Quod potius sic est vertendum. Neque enim si odiuisses aliquid constituisisses, vel construxisisses potius. Illud enim aut fecisti non habent Graeca, nec erat in vno scriptorum, nisi recentiore manu adiectum intra lineas. Videtur prius a quodam in margine positum, pro explanatione verbi constituisi. Certe Augustinus legit li. de diuersis quae stionibus ad Simplianum. Neque enim odio habens aliquid constituisisses.

Domine qui amas animas: ἠντι σὺ φιλῶς ἠγάπῃ, id est, o animarum amator Domine.

CAPVT XII.

Quam bonus & suavis est Domine spiritus tuus in omnibus: Sicut in cap. 4 initio non est apud Graecos ea exclamatio, quae est apud nos ita nec hoc loco, Graeca enim habet hoc modo, τὸ γὰρ ἀφῶδες τὸ ἐν σοὶ τὸ ἀκαταστατον, hoc est, Nam incorruptibilis tuus spiritus est in omnibus: etiam in impiis, scilicet, quamuis hinc non polluat, quia incorruptibilis. Vnde patet, male quosdam libros, pro omnibus, habere, nobis.

Hos qui errant partibus corripis: ἢ τῶν παρεστῶτων κατ' ἐδῶν ἐλέγχεις, hoc est, delinquentes, paulatim vel sensim corripis. In hoc enim libro παρεστῶτων frequenter pro delinquere & peccare

care positum est. Vnde παραπλοια delictum. In nostra ergo litera illud partibus exponi debet pro per partes. & coniungendum est non cum exerrant, ut fere fit, sed cum corrumpis.

Et de quibus peccant admonens & alloqueris:) καὶ ὡς ἑμαρτανων ὑπομνηστικῶν νεφετῆς: id est, & in memoriam illis reuocando, admones in quibus peccant. & cum sequitur, ut relicta malitia, Græcè est ἡ ἀπαλλαγέντες τῆς κακίας, id est, ut mutati à malitia. Quamquam pulchrè vertetur interpres.

Quos exhorruisti:) Græcè est participium μισῶσας. Quod per causam hic est exponendum, quia odisti.

Odabilia opera:) ἐργα ἔργα, id est, maximè exofa opera. Et cum sequitur, per medicamina, Græcè est φαρμακείων, hoc est, veneficiorum, opera, scilicet. Nam cum illo cōstruitur apud Græcos. & accipitur hic in malam partem proculdubio, sicut cap. 1. φάρμακον pro veneno.

Negatores sine misericordia:) φονίας ἀνελεημονας, id est, occisores immisericordes. Verū interpres fere semper, nomina ex a priuatiua particula composita, vertit per præpositionem, sine, circumlocutiue.

Et comestores viscerum humanorum, & deuoratores sanguinis:) Variant hic Græca. siquidem Aldina æditio habet, καὶ ἀσπλαγγοφάγων ἀνθρωπίνων σαρκῶν φείνας, καὶ αἱματῶν. Cuius lectiois nō video quis possit esse sensus, propter duo adiectiua addita substantiuo σαρκῶν, nisi pro ἀσπλαγγοφάγων sit legendum ἀσπλαγγοφάγον in accusatiuo: vt sit adiectiuum substantiuū φείνας, & sit sensus. Et viscerarium conuiuium humanarum carniū. Sic enim legendum potius voluit D. Nānius, qui proinde & in eo quod præcedit φονίας, legendum potius putat φονίας, id est, cædes, vt sermo eadem habitudine decurrat per scelera species. Complutensis vero æditio, quæ fere semper correctior est, sic habet καὶ ἀσπλαγγοφάγους ἀνθρωπίνων σαρκῶν, καὶ φείνας αἱματῶν. hoc est, & comestores humanarum carniū, & deuoratores sanguinis. Sic enim illud φείνας verbum est in æditione Complutensī. Sed ea sola dictio f. c. i. vt nec hæc lectio videatur plane recta, nisi forte φείνας in plurali accusatiuo sit legendum. Quāquam nec φείνας, ou, ē, pro deuoratore si reperitur alicubi certum sit. Certe interpres noster videtur legisse dictionem pluralem, significantem deuoratores.

A medio Sacramento tuo:) Hæc verba iam in libris impressis ponuntur post perdere voluisti, & per Sacramentum intelligitur terra illa sancta promissionis. In antiquis autem scriptis ponuntur post verba præcedentia deuoratores sanguinis. Quomodo habebant duo nostra scripta, & Biblia Mechli. Atque hoc loco interpretem hæc verba posuisse patet, quod per præcedentia ponuntur in Græcis ea verba, quæ correspondēt istis à medio Sacramento tuo. Porro Græca his verbis respondentia, & variant in diuersis exemplaribus, & vtrius modo legantur nullum planum sensum habent. Complutensis enim æditio habet post αἱματῶν, φείνας ἐμῶν μίστας οὐ. Quæ sic in ea exponitur De medio Sacramenti diuini tui. Verū quomodo μίστας potest esse genitium casus, quomodo item Sacramentum, vel mysterium significare po-

testificat præsupponit hæc interpretatio. Aldina vero æditio, quam hæc quidem in parte correctiorem existimo, sic habet, ἐκ μῶσου μίστας τῶν δέσας σου. Vbi illud τῆ coniungit μίστας, cum sequenti, καὶ ἀφῆρας, sicut superius coniungebatur φονίας cum καὶ ἀσπλαγγοφάγους. Sed quid est illud ἐκ μῶσου? quid denique μίστας δέσας? Non videri deo, quomodo nodus, qui est in hoc loco, dissolui possit, nisi primum illud ἐκ μῶσου per vnā legatur dictionem compositam ex præpositione ἐκ & nomine μῶσου. Quod significat scelus, & μίστας abominationē, & coinquinationem. Vnde ἐκ μῶσου abominandus, scelestus. Nam istud ἐκ μῶσου sic est impressum in Aldina æditione: vt constare non possit an pro vna dictione haberi voluerit, an duabus. eo quod ἐκ finis sit versus, & μῶσου principium alterius versus, quamquam in æditione Argentoratensi, quæ proculdubio Aldinum exemplar per omnia est secuta, duæ dictiones sint impressæ. Iā illud μίστας τῶν δέσας οὐ, hunc forte potest habere sensum, occultatores aut suppressores cultus tui. Nam δέσας, vt habet Vatinius in suo dictionario, est ἡ λατρεία, ἡ δὲ τῶν ἔργων διατάξις, id est, cultus, & obsequium per opera. μίστας autem, qua dictione propriè significatur sacerdos arcanorum peritus, omnium consensu dicitur à verbo μῶσας, quod est abscondo, occulto. Vnde μίστας dictus, quod arcana sibi concredita debet occultare, & abscondere, nec cuiquam prophano explicare. Quare videri potest etiā illos habitatores antiquos terræ sanctæ hic dictos μίστας δέσας, quod Dei cultū, quem à patribus acceperant, occultarent & supprimerent. Quod si placet iam illud ἐκ μῶσου construendum erit cum αἱματῶν, vt sit sensus. Deuoratores sanguinis abominandi vel scelesti. Quod si illud ἐκ μῶσου velimus coniungere cum sequenti, sicut Aldina æditio illud separat ab αἱματῶν, interposita distinctione, & illud μίστας accipere velimus in ea significatione quam habet in vsu, pro δέσας οὐ, legendum puto, διατάξις, vt sit sensus μίστας ἐκ μῶσου διατάξις, id est, sacerdotis abominandi conuiuij, aut scelestæ epulationis & diuinationis. Varinus enim Episcopus, in suo illo insigni dictionario, explicaturus quis sit φασγῶν ponit hanc dictionem in genitiuo, nimiram quod eam alicubi sic legitur: & forte in hoc loco. Sic autē habet, φασγῶν ἀναχίας, ἀφῆρας οὐ. Est autem ἀναχίας teste Polluce potissimum, conuiuij publicum: quale scilicet erat quod in Deorum sacrificijs & illorū in cultu agebatur. Hæc sane lectio & hic sensus optime conuenit præcedentibus, & sequentibus: in quibus dicitur isti, de quibus est sermo, comestores humanarum carniū, & occisores filiorum quos dæmoniis immolabant. Cum autem Chananæi, qui ante Israëlitas inhabitauerunt terram sanctam, non legantur vsquam comedisse carnem humanam: videtur quod hic dicitur metaphoricè intelligendum, vt propter eorum in filios, quos diis offerebant, crudelitatem dicantur fuisse comestores humanarum carniū: maximè quia in filiorum oblatione conuiuia celebrabant, in quibus de idolothytis comedebant cum gaudio & lætitia.

Auctores parentes animarum inauxiliatarum:) Non

Non est interpres affectus significationem, quam habet hoc loco dictio Græca correspondēs ei quam vertit auctores. Est enim ἀδύνατος: quæ dictio etsi nonnunquam significet auctorem, hoc tamen loco sensus exigit, vt significet eum qui propria manu se vel alios occidit: quæ propria est vocabuli significatio. Gaza enim ait hoc vocabulum olim tantum significasse τὸν ἀδύνατον, hoc est, eum qui sibi manus infert: postea vero & supra mille annos significare cœpisse quod apud Latinos achor significat. Itaque sensus Græcæ lectionis, quæ habet, καὶ ἀδύνατος τῶν ψυχῶν ἀποκτείνων, est ἔσθ. Et parentes qui sua manu occiderant animas auxilio destitutas. Dicit autem animas auxilio destitutas, quod à parentibus filiis immolantibus, à quibus vel maxime defendi ab occisoribus debuissent.

Et indignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium carior est terra:) Græca hic aperitur & commodum habent sensum. ἡ καὶ ἐστὶν ἀποικίαν δεικνύσασα τὴν πατρίδα σου, id est, vt terra quæ apud te omnium maxime erat honorata, (vel omnium erat preciosissima) acciperet coloniam dignam pueris Dei, vel coloniam puerorum Dei, dignam scilicet se. Vnde verisimile est interpretem vertisse perciperet, vt eius suppositum sit terra.

Sed & histanquam hominibus, &c.) His, refertur ad Chananæos, quibus propter humanæ naturæ fragilitatem catenus pepercit, vt non statim eos perderet, sed paulatim. Quod autem hic dicitur de vespis præmissis, conuenit eū eo quod Exodi 23. & Deutero 7. legimus: Dominum promississe se missurum crabrones qui fugarent inhabitatores: quod & factum esse Iosue moriturus in sua concione ad populum testatur, dicens. Misique ante vos crabrones & eieci eos de locis suis. Quibus locis in versio ne 70. est, τὰς σφηκίας, vel τὰς σφηκῶν, id est, vespas vel crabrones, sicut & hoc loco est σφηκίας: à nominatiuo σφήξ. Ponitur autem illis locis in Hebræo שְׁפִיָּא quæ dictione Hebræi dicunt significari, speciem reptilis alati, habentis venenatum aculeum, & per illud occidentis, non dissimilis api: atque hanc speciem in multitudine dicunt infestissimam fuisse inhabitatoribus terræ illius, vt cogerentur cedere. Quod ob id adnotandum duxi, quod quidam per vespas, de quibus alibi non fit mentio, putauerunt intelligendum timorem habitatoribus à Deo incussum.

Verbo duro:) Pelicanus putat verbum hic positum, pro pestilentia, eo quod dictio Hebræa נֶפֶשׁ significat pro punctorum varietate ac diuersitate, & verbum, & pestem. Sed rectius simpliciter hic verbum acceperimus pro iussu diuino: quia prius dixit cap. superiori. Etiam sine bestiis vno spiritu occidi poterant.

Partibus iudicans:) Rursus partibus hic positum est, pro, per partes & paulatim: cum Græcè sit κατά μέρος: quam dictionem mox superius vertit paulatim, cum dicitur vt illos paulatim exterminarent.

Naturalis malitia:) ἐμφύτη ἢ κατὰ φύσιν, id est, innata, vel natiua malitia: quam scilicet à partibus suis imbiberunt, & consuetudine

longa veluti in naturam verterunt. Vt ne quis naturam à Deo creatam, tanquam per se malam calumniatur cum Manichæis.

Non poterat mutari:) ὁ μὴ ἀλλάττει, id est, nequaquam mutaretur. Vt non hinc quis colligat argumentum contra libertatem arbitrij.

Nec timens aliquem veniam dabis peccatis eorum:) οὐκ ἀδύνατος εἶναι ἕως ἡμερῶν ἀδύνατον ἐκ δέσας, id est, Neque quod vereris aliquē veniam dabis in quibus peccauerunt, hoc est, Peccatis eorum, vt bene vertit interpres. Potest autem hæc sententia duplicem habere sensum. Primo vt significetur, Deū dedisse quidē ad tempus veniam & securitatem in peccatis eorum non tamen ob id quod aliquem vereretur. Secundo vt significetur, Deum nullius timore daret veniam, nec ea aliquando puniret. Insequentibus autem ostenditur neminem esse quem Deus timere debeat.

Aut quis in conspectu tuo veniet, &c.) Græcè est ἡ τῆς εἰς κατὰ μέρος σοὶ ἐλθούσης, ἐκ δέσας ἡ ἀδύνατον ἀνδρῶπων. Vbi quid significetur per κατὰ μέρος, vel vt habet Aldina æditio, κατὰ μέρος, non satis intelligo: nisi accipiat, pro resistentia & oppositione, vt sit sensus. Quis veniet tibi in oppositionem? id est, Quis contraponet & opponet se tibi? Nam hic sensus optime proposito cōuenit. Porro illud, vindex iniquorum hominum, cum possit accipi pro eo qui vindictam infert iniquis. Græca indicant debere accipi pro eo qui vindictam sumit de iniuria hominibus illata, vt sit sensus. Quis stabit contra te, vt vindictam sumat de te, pro his quæ intulisti inopiis malis? Porro hæc sententia apud Græcos ponitur post sequentem. Aut quis tibi imputabit &c. Quam sic habent Græca τῆς ἀδύνατον σοὶ ἐλθούσης ἀποκτείνων, & ἀποκτείνω id est, Quis autem accusabit te gentibus perditis (à te pro scilicet) quas tu fecisti? quasi dicat. Quia tu eas fecisti, ac Dominus earum es, potuisti vti que iuste etiam eas perdere, cum ita mererentur eorum opera. Hic enim sensus proposito maximè conuenit.

Non iniuste iudicas iudicium:) Non est Græcè iudicas, sed ἔργων, id est, iudicasti. nec est iudicium sed tantum non iniuste iudicasti. Declarat autem neminem esse qui propter impios perditos possit Deum culpāre & vindicare: primum, quia nullus est Deus præter ipsum. Ergo neminem habet vel superiorem, vel æqualem, qui vindicare possit vitionem impiorum. Secundo, quia Deo cura est de omnium salute, quia omnibus offert salutis occasiones, per quod ostendit se iuste impios condemnare, & punire cum punit.

In conspectu tuo inuident debis quos perdidisti:) ἀντιφασγῶν δεικνύσασα σοὶ περὶ ἀρβύλασας, id est, ex aduerso obtueri in te poterit, pro his quos puniisti: quamquam sensum interpretes pulchre reddidit. Nam per illud ex aduerso obtueri in Deum, significatur nihil aliud quam inquirere causam perditionis, & punitionis & de iniustitia Deum in ius vocare. Metaphora desumpta à contendentibus in iudicio qui facie in scilicet mutuo versa sese aspiciunt.

Cum ergo sit infusus:) ἀνακαθάρσει: id est, cum autem

autem sis iustus. Præcedenti enim sententia dixit: neminem eius esse potentiam, qui audiat cum Deo contendere: hic vero declarat neminem esse qui iuste possit aliquid diuinorum iudiciorum culpæ.

Ipsium quoque qui non debet puniri condemnas, & ex terum æstimas à tua virtute: Locum multum corruptus verisimiliter à scriptoribus, & per se impietatem sonans, nec satis cohærens cum eo, quod mox dictum est de Dei iustitia. Quæ Lyra sic explicat, vt significetur Deum iustos aliquando condemnare, id est, punire & affligere propter patientiæ probationem. vt Iob. & Tobiam. D. quoque Gregorius lib. 3. moral. cap. 11. legit condemnas. & interpretatur de Christo. Verum condemnationis verbum non conuenit nisi vbi est peccatum, & per consequens debitum pœnæ. Ideoque alij sic intelligunt. Ipsum frequenter qui non debet puniri secundum iudicium hominum, hoc est, qui iudicio hominum pius & iustus, condemnas. quia tuo iudicio, qui occulta cognoscis, malus est & impius. Sed frustra hæc quærentur euasiones, cum Græca apertè habeant sensum. Sic enim habent, ἀποδοὺ τὸν μὴ ὀφείλοντα κολασθῆναι, καὶ ἀδικῶσαι, ἀλλὰ ἴσθιον ἡγῆσαι. τῆς οὐκ ἀδικῶσαι, id est, ipsum, qui non debet puniri, condemnare, alienū existimans à tua potentia. Omnino ergo verisimile, verbum condemnare scriptorem aliquem vertisse in condemnas, & maximè cum antiqui illud, & scribere solēt quasi esset τὸ scribentes, nec virtute apud nos accipitur, vt opponatur vitio, cum sit ἀδικῶσαι, id est, potentia. Sic & cum sequitur. Virtus enim tua iustitiæ initium, pro virtus Græcè est ἰσχυρία, id est, fortitudo. quasi dicat. In aliis fortitudo est iniustitiæ initium, in te tua fortitudo est initium iustitiæ. quod declarat sententia sequenti.

Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parere facis: Quod Græcè clarius sic habetur. καὶ τὸ πάντων σε δεσποῖναι, πάντων φέδεσθαι σε ποῖναι, id est, & hoc ipsum quod omnibus dominaris, omnibus te parere. facit, hoc est, tua in omnes potestas non te impellit ad fruentium in omnes, sed ad parcendum omnibus: vt quo es maior, eo sis clementior: quæ est conditio boni principis.

Virtutem enim ostendisti qui non crederis esse in virtute confirmatus: Male habent quidam libri, confirmatus, cum legendum sit, vt habent correctiores conformiter, cum Græcis, consummatus. Sic autem est Græcè, ἰσχυρία γὰρ ἐκδηλονται ἀπεφάνθη. Ἐν ἀδικῶσαι τελεθῆναι. i. Fortitudinem enim ostēdis, quia non crederis, (vel dum non crederis) esse in consummatione vel perfectione potentiæ, hoc est perfectæ esse potentiæ.

Et hos qui te nesciunt in audacia traducis: Varia huius sententiæ lectio est in Latinis codicibus: nec aliqua cum Græcis consentit. Quidam enim modo prædicto habent, alij vt impressi nuper. Et horum qui te nesciunt audaciam traducis. Duo nostri scripti habent. Et hos qui nesciunt audaciam traducis, Græca habent, καὶ οὐκ οἶδεν τὸ ἡγοῦναι. Ἐξέλεγχθη, id est, & in scientibus audaciam arguis. Sic August. legit lib. 3. quæst. quæstione 53. Sed in his qui sciunt audaciam traducis. Vbi incertum an ἡγοῦναι construendum sit cum participio οἶδεν, an cum verbo ἔξελεγχθη, nisi

quod magis coniungendum videtur cum verbo ἔξελεγχθη, vt sit sensus. Ostēdis potentiam tuam, dum non credunt quidam potentiam tuam. quod si sint quidam qui tuam potentiam experti sunt, & tamen insolenter & superbe sese contra illam efferunt, vt fecit Pharaon, in his tu redarguis, & corripis illorum superba in audaciam.

Tu autē Dominator virtutis: Tu dicitur deo ἡγεμονία, id est, tu autem dominans fortitudini, vel tu qui dominaris fortitudini. Augustin. legit. Dominus virtutum.

Cum tranquillitate: id est, in mansuetudine vel aequitate.

Cum magna reuerentia disponis nos: καὶ ἐπὶ πολλῆς φοβῆς διατίθεις ἡμᾶς, id est, cum multa misericordia, vel indulgentia gubernas nos.

Subest: ὑπέκεινται, id est, adest, quod superius vertit interpres supererat. Et est infinitiuus posse loco suppositi, verbi subest. vt sit sensus. Ipsum posse, hoc est potentia adest tibi cum volueris.

Oportet iustum esse & humanum: In Græcis non est coniunctio, sed δὲ τῶν ἀδικῶσαι ἐν τῷ φιλάνθρωπῳ, id est, oportet eum qui iustus est, esse humanum, vel benignum. Vnde apud nos coniunctio & non est accipienda, vt copulet duo adiectiua, iustum & humanum sed pro etiam debet accipi, vt sit sensus. Oportet iustum virum esse etiam humanum. Hoc enim docuit Deus per clementiam & benignitatem, quam exhibuit Chanaanæis impiis.

Bona spei fecisti: ἀπέχεσθαι ἐπινοῶσαι, Bene sperantes fecisti. nempe ideo quod das locum penitentiæ. Vbi quidam libri habent indicans das locum penitentiæ in peccatis. cum indicans nec Græca habeat, nec codices castigatores. Latini nec est Græcè das locum penitentiæ, sed tantum ἀιδῶσαι, hoc est, das penitentiam, vel concedis penitentiam. Quamquam interpres bene reddidit sensum.

Cum tanta cruciasti attentione: pro cruciasti est ἐπιμαρτυροῦσαι, id est, puniisti potius. & pro attentione est προσέχεις, quod planius hic verti potest, prouida ratione. quod autem sequitur, & liberasti: sicut sensui obest, ita non est in Græcis.

Cum quanta diligentia: ἀεγθέσαι, planius verti hic potest. cum quanta cautione & circumspeditione. legendum autem, iudicasti, & non iudicas (vt habent aliqui) præter vetera scripta docent etiam Græca quæ habent ἐπινοῶσαι.

Conuentiones: ἰσχυρία, id est, pacta. male ergo quidam legunt conuersationes.

Cum ergo das nobis disciplinam: ἡμᾶς ἡμᾶς παιδαγωγῶσαι, id est, nos ergo castigans, vel, cum ergo nos castiges. Potius ergo vertendum erat des quæ das. Non enim cum hic est aduerbium temporis, sed coniunctio subiunctiuum postulans. Est autem παιδαγωγῶσαι erudire, est & castigare, & corrumpere, sed eo modo quo pater filios, & magister discipulos; non quomodo iratus iudex maleficos.

Vt bonitatem tuam cogitemus iudicantes: pro cogitemus est μετρωμεν. Quod non simpliciter est cogitare, sed sollicitum esse, & anxie de re aliqua cogitare. Quod tamen & alibi per cogitare vertit interpres. vt in illo Euang. Quis vestrum cogitans potest adicere cubitum suum? Accusatiuus autem bonitatem tuam construendus est Græcis non

non cum μετρωμεν, sed cum participio μετρωμεν, vt sit sensus. Vt nos iudicantes & experientes tuam bonitatem, simus solliciti, ne scilicet ab ea excidamus.

Et cum de bonis iudicatur: Nobis legendum est quemadmodum habent libri emendati. & iudicatur ponitur impersonaliter, Græcè enim est ἀποδοῦναι δὲ, id est, iudicari autem, hoc est, à te iusto iudicio correpti. Sicut apud Paulum Dum iudicatur autem, à Domino corripimur.

Speremus misericordiam tuam: προσδοκῶμεν ἔλεος, id est, expectemus misericordiam tuam non habebat etiam vnus nostrorum scriptorum. & absolutior est sententia illo omisso.

Illis qui in vita sua iniuste vixerunt: τῶν δὲ ἀποδοῦναι ζωῆς βίωσας ἀδικῶσαι, hoc est, eos qui in stultitia vitæ (vel in insipienti vita, vixerunt iniuste. Et quod sequitur, per ea quæ incoluerunt, &c. Græcè est elegantius & breuius δὲ τῶν ἀδικῶσαι ἐβασίλευσας βέλωνματων, hoc est, per proprias cruciasti abominaciones.

In erroris via diutius errauerunt: Non video quomodo Græca hunc sensum habere possint: quæ habent, τῶν πολλῶν ὁδῶν μακροτέρων ἐπλανήθησας: quæ hunc videntur habere sensum. Longius errauerunt quæ erant erroris viæ, hoc est, etiam vias erroris egressi sunt, longius errantes quàm videbatur fieri posse vt homo erraret. vt sit locutio hyperbolica, ad significandam erroris magnitudinem, quæ sequentibus declaratur.

Hæc quæ in animalibus sunt superuacua: τὰ καὶ ἐν ζῴοις τῶν ἐχθρῶν ἀτιμία, id est, etiam vilia vel in honorata animalia inimicorum: Rursus interpres superuacua posuit pro vilia, vt supra aliquoties. Ex Græcis patet male quosdam legere pro in animalibus: in manibus additur autem inimicorum ad stultitiæ apertorem declarationem.

Videntes: ἀνοδῶντες, id est, decepti aut ludificati, quia scilicet puerorum more vilissima quæ que admirarentur: vnde sequitur.

Propter hoc tanquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti: vbi pro in derisum dedisti. Græcè est ἐς ἑμπαιγμῶν ἐπέμψας, id est, misisti in ludibriū. Est que apud Græcos iocunda allusio inter παισὶν & ἑμπαιγμῶν. Sentiam autem est. Quoniam puerorum instar peccauerunt gentes, tam frivolas res, Deos facientes, ideo tamquam imprudentibus pueris, ridiculosis pœnis & plane puerilibus rebus illulisti: grauius eos puniendo, per res leuiculas, ad eorum derisionem & ludibrium.

Ludibriis & increpationibus: Græcè est παιγνίσματα ἐπιμῆτορας, id est ludibriis increpationis: quomodo iam habent libri correctiores. Quamquam omnia scripta mea habebant aliter. Vocat autem ludibria increpationis, pœnas illas ridiculas, quibus Deus cum Ægyptiis tanquam pueris ludere videbatur, increpando illos. Pro non sunt correcti Græcè, est μὴ ἐσθῆρασθαι, id est, non sunt admoniti, quanquam sensum bene vertit interpres. Pro experti sunt Græcè est futurum ἐπειράσθω, experientur. Et tamen magis quadrat tempus præteritum, vt videri possit legendum ἐπειράσθη, aut Hebraico more futurum positum, pro præterito. Loquitur enim de Ægyptiis, qui leuiores malis non correcti postea demersi sunt in mari rubro. D. Au-

gustinus in Psal. 9. legit experti sunt, vt patet ex verbis præcedentibus & subiectis. quamquam libri impressi habent experti sunt.

In his enim quæ patiebantur, &c. Locum iste multum est deprauatus. Omittenda enim illa verba quæ patiebantur molestè ferebant. quæ in libris correctis nuper impressis in margine indicantur esse eradenda, & videntur esse verba alterius alicuius versionis, correspondentia sequentibus verbis, in quibus patientes indignabantur. Est autem hic sensus, & ordo nostræ literæ. Videntes in his rebus, hoc est, per eas res, in quibus id est, per quas, ipsi patientes, hoc est, afflicti indignabantur per ea, scilicet animalia quos putabant esse Deos, cum in ipsis, id est, per ipsa, exterminarentur, videntes inquam eum quem olim negabant se nosse, agnouerunt verum Deum experti scilicet eius potentiam, & ipsorum Deos esse ridiculos. Apud nos enim illa in his & per hæc quæ idem significant debent coniungi cum participio videntes. Possunt autem Græca clarius sic verti. Nam cum in his in quibus patientes indignabantur in his scilicet quos putabant esse Deos quando per ea puniebantur, sensifert eum quem olim negabant se nosse, tunc verum agnouerunt Deum. Significare vult Pharaonem cum suis, qui prius dicebat Nescio Dominum & Israel non dimittam, priusquam ranis & muscis quas pro diis colebant, eos Deus afflixisset, non sine magna illorum indignatione qui ægre ferebant, se à suis diis affligi, & à rebus tam leuibus, cum demum agnouisse Dominum ita vt diceret. Peccaui, Dominus iustus. & ego & populus meus impij. Orate Dominum, &c.

Propter quod & finis condemnationis eorum venit super illos: Non est Græcè venit futurum, sed præteritum ἐπέβη, id est venit. Loquitur enim de condemnatione illa extrema, qua Ægyptij submersi sunt in mari rubro. Quamquam futurum venit bene conueniret, si superius legeretur futurum vt habent Græci experientur. vt & hic & ille locus de condemnatione æterna quæ venit super impios in die iudicij accipiat. Dicit autem propter quod, videlicet quia Deo etiam agnito satis resisterunt superbe.

CAPVT XIII.

Vani sunt autem: Græcè non est autem sed μάταιος, id est, siquidem & vnus scriptorū nostrorum habuit enim pro autem. Reddidit enim causam quare in ea peccata, de quibus supra dixit, inciderint Ægyptij & Chanaanæi. ac illorum occasione incipit in genere tractare de idolorū superstitione: quæ triplex erat. Quædam enim animalia viua colebant pro diis: alia creaturas, vt elementa & corpora celestia: alia vero etiam tantum imagines verarum rerum. ac de his singulis pertractat. Pro illo in quibus non subest scientia Dei: Græcè est ἀσφισματιῶν ἐννοῶσαι, id est, quibus aderat Dei ignorantia. Rursum enim hic subest pro adest est positum. Cum autem Græcè non sit adest, sed aderat, tota oratio sic erat vertenda. Vani siquidem erant omnes homines natura: (nam Græcè additur φθορά) quibus aderat Dei ignorantia. Vnde subditur

ditur non potuerunt intelligere.

De his qua videntur bona: in τῶν ἰσομετρῶν ἀγαθῶν, hoc est, ex bonis qua videntur aut, ex visibilibus bonis. Non enim significare voluit, ex his qua videntur bona, cum non sint.

Intelligere eum qui est.) pro intelligere est quod magis, quadrat, cognoscere. & pro, eum qui est, Græca habent ἀδυναμί, participium scilicet correspondens & explicans illud celebre nomen Dei Tetragrammaton: quod & Plato edoctus, in sua illa longa Apud Assyrios peregrinatione, ad Græcos tandem duabus literis transtulit: vocando omnium primum principium τὸν θεόν ac illo nomine distinguens creatorem à mundo. nam in Timæo sic ait. Est igitur secundum meam opinionem primo distinguendum, quid sit ὁ θεός id est ens, quod semper est, ortum vero non habet: & quid, quod ortum habet. Est autem nunquam, &c. Platonem secuta est copia doctissimorum virorū. præter id tantum quod aliqui neutrum genus in masculinum genus mutauerunt. Plato enim excellentissimum vniuersi autorem nominat τὸν θεόν quod est, at plurimi sequaces eius appellant eum, ὁ θεός, id est, is qui est, sequenti scilicet 70. qui pro nomine tetragrammaton, Exod. 3. ponunt ὁ θεός. Nam pro eo quod legitur, Ego sum qui sum, 70. habent ἐγώ εἰμι ὁ θεός, & rursum eum legitur, Qui est, misit me, 70. habent ὁ θεός ἀπέστειλέν με.

Aut ignem, & spiritum, & citatum aerem.) Plerique enim Philosophi, in mystica sua Theologia ignem, dicebant Vulcanum spiritum puriorem & magis æthereum, Iouem aerē, Iunonem aquam, Tethym, Solem & Lunam Phœbum & Dianam. sed & plerisque stellis, siue fixis siue erraticis, deorū nomina tributa sunt ab eis ac mundi dominum deputatum. Porro pro citatum, Græcè est ταχύνω, id est, celerem. & pro nimiam est βιάω, id est, vehementem aut violentam.

Quorum est species.) No. n est Græcè ἐστίν sed ἔστιν, id est siquidem & omnia scripta quibus usus sum, non habent coniunctionem & sed tātum si. Porro dictio species hic & in sequentibus semper posita est pro pulchritudine. cum sit, καλῶς. Pro speciosior tamen Græcè est βελτίων, id est, melior. Quamquam id non ad virtutem sed ad pulchritudinem sit referendū: quomodo dicimus aliquam esse bonā formam. Porro Cyprianus lib. 3. ad Quirinum. pro speciosior habet preciosior: quod magis Græcæ conuenit dictioni.

Speciei enim generator: ὁ γὰρ τοῦ καλλῶς γενεσιάρχης, est, nam pulchritudinis primus generator, vel auctor.

Magnitudine enim speciei & creaturæ.) Aeditio Complutensis habet ἐκ γὰρ μεγέθους καὶ καλλῶς καὶ ἰσομετρῶν, id est, ex magnitudine enim & pulchritudine & creaturis. Sed Aldina æditio nostræ lectioni consentit. vt sit sensus. Ex magnitudine enim pulchritudinis, & creaturarum. Veram tamen lectionem esse puto. ἐκ μεγέθους καὶ καλλῶς ἰσομετρῶν, id est, à magnitudine, & specie creaturarum. Vnde hanc sententiam sic citat. D. Gregorius lib. 26. moral. cap. 8. Per magnitudinem enim creaturæ, & speciem, potest intelligibiliter creator videri. Sic Chrysof. Homil. 4. in Genesim.

Cognoscibiliter: Græcis pulchra est dictio ἀναλογίως, id est, Proportionaliter. vt sic dicam. aut per quandam proportionem. Quod enim Græcè dicitur ἀναλογία. Latine dicitur proportio. Ex creaturis ergo Deus cognosci potest: sed nō nisi per proportionē. qualis est illa que præcedit. Si specie creaturarum delectati sunt, sciant quanto Dominator earum speciosior sit. propter poteri videri, Græcè est δεικνύται, id est, conspicitur & contemplatur. quod plus est quam videri, ac magis ad animum spectat.

Sed tamen adhuc in his minor est querela.) Dicitio ad huc non est in Græcis, & pro querela est μίμνῃς, pro quo, hic magis quadrat reprehensio. nec est minor sed ἄλλοι, id est, parua.

Ethi enim: καὶ γὰρ αὐτοί, id est etenim illi. cū autē sequitur Fortassis errat, nō dubitat quin errēt: sed vult illos errasse quadrat de causa, nepe quod quærebant Deum & vellent inuenire: quæ causa eorum errorem facit tolerabiliorē, cum piū eorum studium & conatum significet: ad participia enim magis referri debet illud fortassis. vt sit sensus. Errant fortassis quod quærebant, aut dum quærent, &c. Dubitatie autem hoc dicit, quia quamuis videri possunt Deum quæsisse, non tamen ex animo illum, nec modo debito quærebant. Pellicanus putat fortassis hic politum pro temere. Nam eam significationem, auenit.

quando habet. Sed præsentī loco non conuenit. Persuasum habent.) Græcè additur πείθει, id est, aspectui. & pro persuasum habent est πείθειν, vt sit sensus. Credunt aspectui.

Iterum autem.) Rectius. Rursum tamen. Corripit enim eorum excusationem.

Possent scire.) Magis, potuerunt cognoscere & valuerūt cognosce τὰ χροῶν ἀδυναμί, potuerūt habēt & scripta & impressa castigatiora. Angustin. legit potuerūt valere. lib. 5. de Genes. cap. 16.

Estimare seculum.) τὸν αἰῶνα, id est, ob seruare seculum, aut contemplatione assequi naturam huius mudi.

Inter mortuos spes illorum est.) hoc est, plane sūt desperati.

Aut si quis artifex faber.) ἢ δὲ καὶ τις ὑλοποιῶν τέκτων, id est, si autem etiam quis lignarius.

Lignū rectum.) Græcè est ἔντροπον φυτόν, id est, putridam vel putribilem arborem. Hoc enim additum est, ad designandam materiæ vilitatem. Aldina autem æditio pro ἔντροπον habet ἐνκλίνομαι, quod esset, emoueret vel emoueat.

In conuersationem vitæ.) εἰς ὑποστάσεις, id est in ministerium vitæ.

Reliquis autem operis.) τὰ δὲ ἀπολλύμενα τῆς ἐργασίας, id est, reiectamenta autem operationis. Sic & postea reliquum horum, Græcè est ἀπέθλημα, id est reiectamentum. Sic enim exaggerat materiæ idolorum summam vilitatem, quod sit nouissimum reiectamentorum.

Verticibus plenum.) ἵσθις συμπεφυκός, cum nodis natum, vel natura nodosum. Vocat autem interpretes nodos, vertices. propterea quod in se vertantur & contorqueantur, sicut vertices vel vortices aquarum.

Diligenter per vacuitatem suam.) ἵεν ἐπιμελεῖσθαι ἀντοῦ, id est, per diligentiam otij sui, hoc est per diligentiam, cui vacare potest, cum est otiosus. Sic enim etiam exaggerat idolorum vanitatem.

vanitatem: vt quæ tantum per

Et per scientiam artis siq.) καὶ ἰμπηγία οὐκ ἔστι, id est, & per experientiam scientiæ.

Et de substantia sua.) Præpositio de hic accipitur pro cōiunctione pro περὶ δεκτικῶν, id est, pro possessionibus autem. & pro illo votum faciēs inquiri, Græcè tantum est τὸ πρὸς οὐκ ἔστι, hoc est, orans.

Inutile.) τὸ ἀνεπιτέλετον, hoc est inexpertissimum, & ignauissimum. Et ponuntur hæc omnia Græcis in neutro genere, infirmū, mortuum, inutilem, qui ambulare non potest, &c. quod maiore sonat contemptum.

Et de acquirendo.) πρὸς δὲ τοιοῦτοῦ καὶ ἐργασίας καὶ χειρῶν ἐπιτέλετον τῶν ἀγαθῶν τὰς χειρῶν ἐνδραπέδον ἀντιτάξαι, id est, pro lucro autem, & operatione, & manuum optato euctu, impotentissimum manibus orat potetiam. Pro ἐπιτέλετον. Aldina æditio habet ἐπιτέλετον, sed male, vt existimo; quemadmodum in multis parum est emendata.

CAPVT XIII.

Ignorantia se.) Est ablatius cōparationis. vt sit sensus. Inducat lignū fragilius quā sit lignū quo vehitur, pro ligno autē Græcè est πλοῦν, id est, nauis. In sequentibus, cōparat nauis vtilitatē, cū idolorū inutilitate & maledictiōe.

Artifex sapientia fabricauit sua.) Sua non est in Græcis & sapientia, est nominatiui casus. cuius adiectiuum est artifex. vt sit sensus. Illud nempe lignum, quo quis vehitur, nauim, cupiditas acquirendi (vel vt habent Græca τοιοῦτον, id est, lucrorum) excogitauit, ipsa autem artifex sapientia fabricauit. Quibus duobus mēbris iam subditur tertium, in autem pater prouidentia gubernat nauem scilicet iam fabricatam. Non sunt enim in Græco, sed nec in omnibus scriptis, quæ erant ad manum, tres illæ dictiones sensum verum tollētes, ab initio cunctæ: quæ nec sunt in glossa ordinaria, nisi in margine. Habet autem glossa ordinaria gubernat, sicut & scripta quædam, cum legendum sit gubernat.

Semitam firmissimam.) τὸ γῆλον ἀσφαλῆ, id est, semitam securam, & sanare rursum positum est, pro saluare. vt supra: cum Græcè sit σώζειν.

Etiam si sine arte.) pro arte Græcè est τέχνη, id est arte, & facilis potuit esse mutatio arte in γὰρ per transpositionem primarum literarum. cum nō videretur commodus sensus, vt quis diceretur ascendere mare sine arte. Quamquam idem sit sensus, siue arte legatur siue rate.

sed vt nō essent vacua.) ὁ γὰρ δὲ μὴ ἀργὰ ἔστω, id est, vis autem non ociosa esse, τὰ τῆς σοφίας οὐκ ἔργα. i. sapientiæ tuæ opera. iucunda allusio inter ἔργα & ἔργα. Dicit autem, naues Dei, voluntate iuuentas, vt non essent ociosa vel inutilia opera sapientiæ diuine. quia multa sunt in insulis, quæ sola nauigatione obtineri potuerūt, quæ alioqui fuissent inutilia.

Remisit seculo semē natiuitatis.) ἀπέλασεν αἰῶνα σπέρμα γενέσεως, id est, reliquit seculo semē generationis. per sp̄ orbis terrarū, intelligit Noē in quo spes mundi erat constituta. Cum autem sequitur que manu tua erat gubernata. Relatiuum que refertur non ad natiuitatem, sed ad spem, vt patet ex Græcis.

Benedictum est enim liz. n̄, per quod sit iustitia: Quamuis

quam in mystico sensu, hæc sententia accipi possit de ligno crucis Christi: per quod delecto Chirographo delicti, & superato diabolo facta est nobis iustitia: tamen in proprio sensu, qui proposito cōuenit, intelligenda est vel de arca Noē, per quam facta est iustitia, siue quia per eam mundus iuste est condemnatus, siue quia per eam Noē est seruatus, sicut iustum erat. vel in genere de nauis est intelligēda: vt sit sensus Non improbo nauis vsum, quia benedictum lignum est, per quod iustum est & rectum. Vnde comparans iam arcam, vel lignum nauis, cum ligno idoli ex oppposito dicit. Per manus autem quod sit idolum maledictū est. vbi Græcè pro illo. per manus autem quod sit idolum tantum est τὸ χεῖρῶν ἔργον, id est, illud vero manufactum. Sic enim per cōtemptrū vocat idolum. Ambrosius octonar. g. Psal. 118. Benedictum lignum quod sit per iustitiam, maledictum autem lignum quod sit per manum hominum. sed ex commentario apparet cum magis legisse per quod sit iustitia. Sunt qui intelligunt de ligno patibuli, in quo sit iustitia, dum in eo rei puniuntur.

Illud autem cum esset fragile Deus cognominatus est τὸ δειπνῶν τὸν θεόν ἀνεπιτέλετον id est, illud autem cum sit corruptibile, nominatum est Deus.

Tormenta patitur.) κολασθήσεται, est, punietur, quod ideo dicit, vel quia diabolus, qui in idolis colebatur, puniendus est similiter cum idolorum auctores, vel quia ipsa idola erant destruenda: sicut iam penē sunt destructa per fidem Christi.

In idolis nationum non erat respectus.) Græca affirmatiua habent sententiā superiori sententiæ maximē conuenientem. In idolis gentium erit respectus. & pro respectus, hic rursum est ἡγήσασθαι, id est, visitatio, vt sit sensus. Idola suo tempore visitabuntur à Deo, vt delectantur scilicet à terrā. Nostræ lectionis hic intelligitur sensus, cum prædicto coincidens. Idola gentium amplius non respiciētur, nec venerationi erunt apud homines.

Quonia creatura Dei in odium facta sunt: aliter Græca, ὅτι ἐν τῷ μακαρίῳ θεῷ οὐκ ἔστι βόηθῶν. ἰσομετρῶν, id est, Quonia in creatura Dei, in abominationem facta sunt: idola scilicet: quæ inter creaturas Dei bonæ, facta sunt in abominationē Dei & iustorum. Nostræ autem lectionis hic potest conuenienter intelligi sensus Creaturæ Dei bonæ, aurum, argentum, lapides, & ligna facta sunt Deo in odium postquam ex eis arte humana idola sunt facta. Cum autē sequitur ἐν τῇ ἐπιτέλετον ἀνὰ τὸν αἰῶνα, id est, anima hominum. pro temptationem est σκάνδαλον. Nec est anima sed. ταχῶς, id est animis. & pro mustipulam est πρῶτον, id est, laqueum. Quædam scripta habebāt ἐπιτέλετον ἀνὰ τὸν αἰῶνα.

Superuacuitas enim hominū hac adiuuenit in orbē terrarū.) Sic habēt omnia scripta: nisi quod quædam pro hæc habēt hoc: & pro in orbem, in orbe: quod magis conuenit. Biblia iam impressa pro hac adiuuenit, habent adiuuenit. Græca autem sic habent, κενωθήσεται γὰρ ἐνδοξαίων ἐπιτέλετον ἐν τῷ κόσμῳ. Vbi si κενωθήσεται sit nominatiui casus: sensus est. Vana gloria enim hominum ingressa est in mundum. Quod conuenit cum ea lectione, quæ est in biblis nostro seculo impressis quæ habēt adiuuenit. Verum κενωθήσεται potius videtur accipiendum vt sit datiu casus: quamuis

quamuis in vtroque exemplari non sit dipthongatum nam iota subscribendum frequenter in vtroque omittitur. Erat ergo hic sensus. Per inanem enim gloriam hominum intrauerunt idola scilicet, in mundum. Cui sensui bene conuenit altera lectio quae habet haec adinuenit in orbe terrarum.

Est inuentus: κενωθη, id est, est cogitatus, à Deo scilicet.

Acerbo enim iustitia: ἀσφα γὰρ πένθει, hoc est, intē pestiuo enim iustitia. Videtur autē istud cōtrariū ei, quod ab omnibus scribitur initium idololatriā sumpsisse à Nino: qui patri suo Belo mortuo fecerit imaginē, & asylū reis constituerit. Sed dicendum auctorem hunc tātum voluisse significare initium idololatriā sumpsiisse esse ab inordinato pietatis affectu: quod apud varias gentes diuersimode factum est, apud quosdā patre extruente imaginem filii, apud alios contra.

Antiqua consuetudine: Legendum est: iniqua consuetudine. consentientibus, cum Græcis, anti quis nostris scriptis, & iam impressis nec est inualescente iniqua consuetudine hic error tanquam lex custoditus est. sed, cū inualuisset iniqua consuetudo tāquā lex obseruata est, pro signum autem, est γλυφίς, id est, sculprilia.

Colerent sua solitudine: κολακασοί διὰ τῆς ἀσθενείας, id est, assentarentur studiose.

Prouexit autem ad horum culturam: Græcè est, αἱ ἐπιτασσοὶ αἱ ἠρησκείαι, καὶ τὰς ἀγνοίας ἀ τῆς τεχνικῆς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, hoc est, Ad intentionem autem religionis, etiam prouocauit ignorantes artificis ambitio, quamquam sensum pulchre reddidit interpres.

Illi qui se aspsit: τὸς κρατῶντι, id est, domināti. Elaborauit: Græca plus significant, ἡ ἐβλάσθη, id est, Vi quadam per artem effecit.

Abduci: Sic habent multi libri: sed rectius legitur, ἀδύχθη, quomodo habent multa scripta, Græcè enim est ἐπελευμένα, id est, attracta. Per speciem operis: διὰ τὸ ἐυχάρη τῆς ἐργασίας id est, per gratiam aut venustatem operationis.

Aut afflicti, & regibus: ἡ συμφορὰ ἢ τυραννίδι, id est, aut calamitati, aut tyrānidi.

Inscientia bello: Inscientia, positum est ab interprete, pro inscitia & ignorantia, quod autē vocet bellum ignorantia patet ex sequentibus: nimirum quo præterita pietate naturali & iustitia impiis se cædibus maculauerunt.

Inania plenas vigilias habentes: ἐμμανὲς δὲ ἄλλων δειμῶν κόμους ἔχοντες, id est, infanas ex aliis legibus comestiones agentes. Notat autem Bacchanaliorum ceremonias: sicut per obscura sacrificia, & vt habent Græca, mysteria, notat sacra Veneris, & Priapi, & Cybeles, &c. quæ in occultis & subterraneis locis agebantur.

Sed & alius: Coniunctio & superest, & sensui obest, nec erat in omnibus scriptis.

Tumultus bonorum Dei immemoratio: δὲ οὐδὲ ἀγαθῶν χάριτος ἀμνηστία, id est, tumultus bonorum, gratiæ obliuio. Vnde patet illud bonorum debere constriui cum tumultus. Intelligit autem per tumultum, bonorum, bonarum rerum perturbacionem, & confusionem.

Natiuitatis immutatio: Rursum pro natiuitatis est, γενέσεως, id est, generationis quod hic magis conuenit. Notatur enim vitium cōtra naturā, & mulierum abusus.

Nuptiarum inconstantia, inordinatio mæchia, & impudicitia: γάμων ἀσταθία, μοιχεία καὶ ἀσελγία, id est, Nuptiarum inordinatio, mæchia, & lasciuia. Vnum exemplar scriptum habebat nuptiarum inconstantia, mæchia, & impudicitia. Additum autem postea fuit in margine inordinatio & mæchia mutatum in mæchia. Vnde satis patet illud, inordinatio, irrepisse ex marginali annotatione in contextum.

Noceri se non sperant: ἀδυνάμειον ἐν προσδοκῶνται, hoc est, non expectant, hoc est, non putant se ledendos, aut cōdemnandos. Vnde caput nos sperare promerere debet accipi, quemadmodū apud Poëtam, At sperate Deo, memores fandi atque nefandi.

Vtraque ergo illis eueniant digne: Græca sic habent, ἀμφότερα δὲ ἀντὶς μετὰ δόξαν τὰ δίκαια, quæ sic intelligo. Vtraque autem ipsos punient iuste: vt, τὰ δίκαια, ponatur pro aduerbio, δίκαιος, sicut etiam interpres accepit, & μετὰ δόξαν pro punire, & vindicare accipitur. Varinus enim μετὰ τῆς, inquit, τὸ μετὰ δόξαν, & μετὰ δόξαν τὸ τιμωροῦμαι καὶ πολεῖν. Vnde Lyra, hūc sensum hic significari intelligens, sic exponit. Iustum est vt puniantur pro vtroque vitio, nempe idololatria, & periuicio: cum eum sensum nostra lectio non satis significet. Quæ autem sint illa vtraque, quæ eos punient, subiungit; nempe quod male senserunt de Deo attendentes idolis, & quod iniuste iurauerunt in dolo. Sic enim legendum est, & non vt quidam libri male habent, in idolo: cū Græcè sit, ἐν δόλῳ.

Non enim iurantium est virtus: Nullum cōmodum sensum sententia hæc significat. Nam quod communiter intelligitur, per illud, non enim iurantium est virtus, significari non esse laudi, & virtuti tribuendum quod quis iurat: cū omne iuramentum sit à malo, teste Domino, præter intentionem auctoris est: cum hic virtus non possit accipi, vt opponatur vitio: sed imbecillitati. Est enim virtus Porro consultis Græcis, & iucundus, & commodus est sensus, grauem sententiam nobis exhibens. Habent autē sic. ὅν γὰρ ἢ τῶν ἀμνηστῶν ἔργων, ἀλλ' ἢ τῶν ἀμαρτανῶν τῶν δὲ ἐπέχειται ἀ τὴν τῶν ἀδικῶν παραβασιῶν. Quæ sic intelligo. Non enim potetia earū rerū per quas iuratur, sed iudiciū peccatiū vindicabit se per transgressionē iniustorū. Verbum enim ἐπέχειται quod idē est cū ἐπέχειται, videtur idem hic significare, quod supra μετὰ δόξαν, hoc est vindicare & vicissi. Nā etiā hæc verba hāc habent significationē, testibus lexicis, vnde ἐπέχειται vindictā significat & vtione. vel scēsus est. Iudiciū peccantiū veniet semper super transgressionē iniquorū: qui sensus in idē recidit cū superiori. Dixerat autē superius, quosdā in idlois iurātes in dolo, putare se nō puniendos, propter idolorum impotentiam. Itaque contra horum persuasionem dicit, non potetia rerū, per quas quis iurat, punire peccata: sed iudiciū Dei, peccatoribus debitum, semper vindicaturum impietati iniquorum, & transgressionē iuramenti. Ex dictione autem Græca, ἀλλ' ἐστὶν, constat male iam in libris nuper impressis haberi super pro semper cum scripta habeat semper. Rursum constat multos libros male habere per duas dictiones in iustorū. vt sit sensus, quemadmodum vult Lyra, in transgressionē iniustorum mandatorum Dei.

Suaui & verus es: pro, suaui, est χερσός, quod, in proposito magis debet exponi, benignus: sed frequenter interbet etiam alibi, cum Deo tribuitur, suauiem vertit. Et suaui dicitur Deus, propter suam benignitatem.

Si peccauerimus tui sumus scientes magnitudinem tuam: pro magnitudinem, Græcè est τὸ κρᾶτος, hoc est, potetiam, quomodo legit D. Augusti. lib. de fide & operi, cap. 22. est autem sensus. Nos si peccauerimus, sumus in tua potestate, qua potes peccata nostra punire; eo quod sciamus te non esse impotentem, sicut sciunt esse sua idola gentes, libere ob id peccantes. quamquam August. eo loco paulo diuersum sensum reddit.

Et si non peccauerimus scimus quoniam apud te sumus computati: Græca aliter habent, ἔχ' ἀμαρτησόμεθα δὲ, εἰδ' ἂν ἔτι σοὶ λελογ' σμεθ' αἰ, id est, non peccabimus autem, scientes quod apud te sumus reputati, hoc est quod sciamus, nos apud te esse in precio, & tibi charos esse. Hoc enim maxime nos à peccando auocare debet, merito. Augustin. loco prædicto magis accedens Græcis, quam nostra lectio, habet. Non peccauimus autem, scientes quoniam tui sumus deputati quamquam Augustin. putem legisse futurum peccabimus, & non præteritum peccauimus quia exponens subiungit. Quis enim dignè cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundū propositum vocati sunt sancti non enitatur ita viuere, vt talii habitationi cōgruat?

Scire iustitiam & virtutem tuam: Nō sunt Græcis duæ illæ dictiones, iustitiam & virtus pro potetia accipitur: cū sit rursum virtus est autē sensus. Notitia enim vera tui assert cōsumma tā, hoc est, integram & perfectā iustitiā & non iustitiam illam imperfectam, quæ erat in gentium Philosophis, & cognitio potentia tuæ facit nos ab omni peccato, quod corruptionis est radix, abstinere: & origo est omnium virtutum, ac proinde radix immortalitatis.

Mala artis excogitatio: κακῶς ἐπινοῶ, id est, maligna adinuentio, vel excogitatio.

Effigies sculpta: εἶδος ἀνιδεικτόν, id est, imago maculata variis coloribus.

Et diligit: Græcè est, ποθεῖ τὴν, id est, & desiderat. & pro, effigiem sine anima est, εἶδος ἀψυχῶν, id est, speciem spiritu, vel spiratione carentem.

Digni sunt morte qui spem habent in talibus: Delēda sunt illa verba duo sunt morte: quæ nō erant in duobus nostris scriptis, nec in codice Mechli. Græca enim habent, ἄξιοι τῆς θανάτου ἐπιδοῦν, id est, digni tali spe: aut digni qui spem habeant in talibus. Est autem sensus veræ lectio nis iste. Et qui faciunt illos, & qui diligūt (vel vt est Græcè, qui desiderant) & qui colunt, sunt amatores malorum, & digni tali spe.

Sed & figulus: Græcè est, καὶ γὰρ, id est etenim figulus.

Cum labore vano Deum fingit: κακῶς ἐπινοῶ δὲ οὐδὲν μὲν πλάσσει, id est, iniquus operarius, Deū vanum fingit.

Reducit se vnde acceptus est: Impressi libri habent reducit se vel tantum reducit. Scripsi omnes habebant vel seducit se, vel tantū seducit Sullan. in libr. Sap.

spicor interpretem scripsisse seducit vel seducit. Nam & supra ca. 4. vertit cū se eduxerit, pro, & cū abierit. Græca habent ποσέθεσται δὲ ἢ ἐκείνη, id est, abibit in eam, ex qua sumptus est.

Repetitus anima debitum quam habebat: Græcis tantum est, τὸ τῆς ψυχῆς ἀπαρτῶδες χρεός, id est, postulatus debitum animæ. Nam illud, quam habebat, explicationis causa tantum est additum. Porro quod dicit figulum è luto factum, atque in terram reuerturum, & repetendum ab eo debitum animæ, eo spectant; vt significant eius ingratitude, & stultitiam, ac improvidetiam: eo quod non agnoscat se à vero Deo è luto factum: sed ex eo sibi Deum fingit, vnde ipse à Deo formatus est: nec cogitat breui rationem exigendam ab eo, qui ei est mutatus animam. Ad hoc enim hac esse dicta patet ex sequentibus.

Non quia laboraturus est: οὐχ ὅτι μέλλει κόμειν, id est, non quia affligendus est. quod & laborare apud nos significat. sicut labor pro afflictione, loquitur autem de affectione quam subibit, à Deo post repetitum animæ debitum. Potest & sic verti. Non quia moriturus est, Nā καίτοι etiam mori significat. & sequitur, Nec quoniam brevis illa vita est.

Concertatur: Deponentialiter positū est, pro, concertat.

Glo iam præfert quoniam res supernuacuas fingit: δὲ γὰρ ὑπερβαίνει τὴν ἀνάγκην ἀνάγκης, id est, gloriā putat, quod fingat adulterina. ea scilicet, quæ speciē habēt eorum, quæ faciunt aurarij, & argētarij.

Cinis enim cor eius: enim non habent Græca, sed tantum. Cinis est cor eius, quomodo habebant duo scripta. Non enim hic redditur causa prædictorum: sed incipit eum increpare, & vanitatem eius manifestare.

Terra superuacua spes illius: γῆς ἀπὸ τῆς ἐσπερά ἢ ἐλπίδος, id est, vilior quā terra sit, est spes illius, vt terra sit apud nos ablatiui casus & superuacua comparatiuè sit positum.

Sed & estimauerunt: Coniunctio & non est in Græcis, & sensu obest: nec erat in duobus nostris scriptis, nec in lib. Mechli. Non enim hic aliud eorum vitium vult describere: sed causam reddere, quare non vincerant argentarij & figuli opera sua pro diis exhibere: nimirum quod putent vitam nostram non esse rem aliquam seriā, cuius postea sit reddenda ratio: sed esse rem ludicram, ac veluti ludū puerilem. Græcè enim est, παιγνίων quod puerilem significat ludum; vt quando ludunt imaginibus.

Et cōuersationem vitam compositam ad lucrum: Græca elegātius sic habent: καὶ τὸν βίον παρασκευασμένον ἐπιμερῶς, id est, & vitam esse nundinationem quæstiuolam.

Et oportere: δεῖν γὰρ ποιεῖν, id est, oportere enim inquit. & pro acquirere verteretur rectius, quæ stū facere. Est enim πορρίζεν ἀπὸ τῶν πόριζος, id est, quæstus, & lucrum.

Omnes enim insipientes: Græcis non est enim, sed ἅ, autem. Non enim declarantur præcedētia, sed postquam in specie quorundam insipientiam & infelicitatem explicauit, lignarij scilicet argentarij & figuli: iam in genere differit de insipientia & infelicitate omnium hostium populi Dei, qui cuncta idola gentium Deos esse putauerunt. Porro illud supra

modum animæ superbi, Græca sic habet, ὑπερηφανία, id est, supra animas infantium, hoc est, magis, quā infantes, sunt infelices & insipientes. Ex Græcis patet quosdā male habere animā suā. Rursum male in quibusdam esse improperantes ei, cū legedū sit imperētes ei. Est enim κατὰ δυνάμειν ἄνθρωποι, id est, opprimentes eum. Rursū ex Græcis patet in omnibus libris hanc sententiā perperam distingui, & nominatiuū inimici populi debere construi cum verbo sunt à parte anteriori, hoc modo. Omnes inimici populi tui sunt insipientes & infelices.

Oculorum visus est ad videndum: pro visus legendum est visus, quamuis visus habeat omnia scripta, quæ vidi. Nam Græca habent ὄρασις, & visus legitur in D. Cypriano lib. 3. ad Quirinum ca. 59. & lib. de exhortat. martyrij ca. 1. Vbi hic locus prolixè satis citatur. sicut & alia multa ex hoc libro citat D. Cyprianus, vocās eum semper: Sapientiam Salomonis.

Qui spiritum mutuatus est: τὸ πνεῦμα δανεισμένον, id est, qui spiritum mutuo accepit, redditurus scilicet, cum postulatus fuerit. vnde prius dixit repetitus animæ debitum.

Nemo enim sibi similem: Hæc sententia corrupte habetur in editione Complutensi, quæ sic habet, ἄνθρωπος γὰρ ἀνθρώπου ὁμοίωσιν ἔσται, ἢ ἑαυτοῦ ἴσους ἔσται. Aldina vero æditio sincera est, quæ pro ἀνθρώπων habet ἀνθρώπου, & pro ἴσους habet ἴσους.

Sed & alia miserissima colunt: pro miserissima est ἡ δεισιματία, id est, inimicissima, vel maximè odibilia. Vnde patet male quosdam legere miserissimi: quam lectionem exponit Nicolaus.

Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora: Hæc sententia simul cum sequentibus vsque ad finem capituli valde est obscura, non solū apud nos, sed etiam apud Græcos. Nostra autem lectio sic intelligitur a quibusdam. Insensata, nempe lapidea & lignea idola: comparata his nempe animalibus sunt ipsi deteriora.

A Nicolaus autem, qui legit miserissimi, sic intelligitur. Insensata, hoc est irrationalia comparata his scilicet hominibus sunt ipsi hominibus deteriora. vt iam reddatur ratio, quare dixerit miserimos, qui colunt animalia. Verum neuter sensus conuenit Græcis: quæ habent, ἐνοια γὰρ σὺν κτηνῶν ἴσους τῶν ἀλλῶν ἐστὶν ἔσται. In quibus verbis, ἴσους non potest verti insensata, cum non dicatur ἴσους, sed ἀνοια vel debet esse datus, vt sit, per insaniam, & dementiam, vel aduerbium, vt sit: insanè enim comparata, aliis sunt peiora. vt verisimile sit interpretem vertisse non insensata, sed aduerbium insensate, quomodo duo habebant libri scripti, in quorum altero recentiore manu mutatū erat in a. Qui duo libri simul cum alio tertio habebant non illis sed aliis quomodo habent Græca. Intelligo autem in Græcis reddi rationem, quare dixerit, quosdam colere animalia miserissima, vel maximè odibilia in hunc sensum: Hæc enim animalia quæ colunt, nempe crocodili & alij serpētēs, quæ colebāt Ægyptij (de quibus eum loqui sequentia declarāt) insanè & insipienter comparata cum aliis animalibus, inueniuntur aliis esse peiora, & ob id minus colenda. Dicit autem insanè comparata, quia dementia fuit huiusmodi animalia comparata cum aliis animalibus, ob hoc pro diis eligere, peiora & magis humanæ naturæ inimica: aut;

quod magis placet, συγκρισιμῶσα, hic significat, cōmixta & coniuncta. quemadmodum συγκρισιμῶσα significat mixtionē. vt sit sensus. Hęc mala animalia, cōmixta aliis animalibus quæ colebāt, bobus scilicet & ouibus, quæ etiam colebant Ægyptij, sunt illis deteriora & peiora.

Sed neque aspectu aliquis ex his animalibus potest bona conspiciere: Græca sic habent, οὐδὲ ἡ Κορ ἐπιποδοῦσιν ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι τὴν γῆν, id est, Neque cæcænis vt desiderentur, vtique in conspectu animalium bona sunt, quæ hunc vidētur habere sensum, si quidē animalia vel tantum aspiciantur, illa animalia odibilia, nō sunt bona, vel cæcænis vt desiderentur, multo minus vt colantur.

Effugerunt autem Dei laudem & benedictionē eius: Suppositum verbi effugerunt intelligit cōmuniter ipsi cultores animalium: vt significetur illos laudem Dei neglexisse. Verum hunc sensum non admittunt Græca. quandoquidem Græcis est verbū singularis numeri, ἐκπέφυγε quod non ad cultores referri potest, sed bene ad animalia, quia ne utrū plurale eleganter cōstruitur cum verbo singularis numeri. Itaque hic est sensus. Animalia autē hæc effugerunt etiā Dei laudem, & benedictionem. Græca enim non tantum habent, effugerunt autem Dei laudem, sed ἐπέφυγε δὲ καὶ τὸν τῶν θεῶν ἔπαινον, id est effugerunt autem etiam Dei laudem, hoc est, nō solum huiusmodi animalia non sunt bona, in conspectu animalium: sed etiam aliena sunt à Dei laude, & benedictione. Loquitur enim de serpentibus, quibus ab initio Deus maledixit, ob primum parentum nostrorum peccatum, per serpentem perpetratum.

CAPVT XVI.

Propter hæc & his similia passi sunt dignè tormenta: διὰ τούτο δι' ἁπορίας ἐπιποδοῦσιν ἔσται, id est, propter hoc, per similia puniti sunt dignè, hoc est quia animalia sunt venerati, per ea puniti sunt Ægyptij. Vnde in nostra lectione dictio similia non est cōstruenda cum propter, sed cū tormenta: & coniunctio & pro, etiam, est accipienda. vt sit sensus. Propter hæc, etiam passii sunt tormenta similia his. hoc est, respōdentia his. Duo scriptorum habebāt. Propter hoc per hæc similia, & c. quæ lectio Græcis magis accedit. Aldina æditio: pro δι' ἁπορίας, habet δι' ἁπορίας, vt sit sensus. Propter hoc autem similiter puniti sunt digne. Eodem autem sensus recidit.

Exterminati sunt: ἐσθλασθέντες, id est, cruciati sunt, sed frequēter in hoc libro exterminare pro eruciare, & perdere, positum est. & quod sequitur bene dispositi. Rursum positum est sicut aliquoties supra, pro beneficio accessi. Est enim rursum ἀπεργάσθαι, nec est pro quibus tormentis, sed, pro quo tormento. Loquitur etiā de punitione per immensas bestias, cui comparat è contrario beneficium: Israëlī per inimicissia animalia præstitum in ipsius fame.

Quibus dediti concupiscentiā delectamenti sui nouum: saporem escam parans eis ortygomietram: Græcè paulo aliter, οἱς ἐστὶν ἐπιποδοῦσιν ὄρτυκος, ἔσται γὰρ ὄρτυκος, hoc est, quibus, in concupiscentiā appetitus, peregrinum saporem in cibum parati, nēpe ortygomietram. Nam

Nam eis ἐπιποδοῦσιν positū videtur pro ἐπιποδοῦσιν sicut frequenter ἐστὶν pro ἐστὶν ponitur in Euangelis. Porro ὄρτυκος, Græca est dictio composita ex ὄρτυξ, & ὄστρον. quod coturnicē significat, & μέτρον, id est, mensura, mutato breuī in longam. Significat ergo coturnicum duccem ac regem maiorem aliquando & nigriorem reij, sic dictum, quod moderatrix sit omnīū. Siquidem teste Plinio lib. 10. cap. 23. hac duce coturnices volant, dum loca mutant. Hęc autem dictionem 70. semper posuerunt vbi Hæbraea habent siue singulariter ἄβυ & Exod. 17. & Psal. 104. vel Pluraliter ἄβυδ & Numeri 11. qua significare voluerūt coturnicū exercitum, qui semper est, vbi est coturnicū ille dux.

Vt illi quidem concupiscentes escam propter ea quæ illis ostensa & missa sunt: sic habetur Græcè διὰ τὴν δευτέρωσαν ἐπαγγελίαν. Vbi in τὴν δευτέρωσαν, subaudiendum ex præcedenti videtur, τὴν ὄρτυκον. vt sit sensus. propter ostensam escam rerū immissarum. Quod bene vertit interpres propter ostensa illis & missa, animalia scilicet, quæ veluti in escā videri illis poterant à Deo irato data. Comparat enim animalia Ægyptiis immissa, cū his quæ missa fuerunt Hebræis, quasi vtrifque in cibum missa. & his quidē dicit animalia missa post inopiam breuē, nouum participasse gustum: illis vero fastidiū attulisse necessarium. cum scilicet recordarentur animalium per quæ puniti essent, & cum cibos ederent per ranas & muscas vitiatos, & venenatos. Quod nos habemus etiam à necessaria concupiscentia auerterentur, Græcè est καὶ τὴν ἀναγκαῖον ὄρτυκον ἀποστρέψασθαι, id est, etiam necessarium appetitum auerterentur, vel fastidirent.

Hi autem in breui inopes facti nouam gustauerunt escam: In breui, hic, sicut & mox postea, positum est pro, breui tempore. Illud vero nouam gustauerunt escam, Græca sic habent, καὶ ἔβην μετὰ χρόνον ἄλλοθεν, id est, etiam peregrinum participarent saporem, vel gustum: ponitur enim verbū, nō indicatiuum, sed subiunctiuum: & pendet adhuc cum præcedenti ἢ α. vt.

Sine excusatione superuenire interitum: ἀπαρῆντρον ἐπιποδοῦσιν ἐπελάττω, id est, inexcusabilem superuenire indigentia. Sicut enim παρρησίαν significat & deuitare, & excusare: ita ἀπαρῆντρον significat, inexcusabilem & inexcusabilem. sed altera tantum significatio præsentī loco conuenit.

Morsibus peruersorum colubrorum exterminabatur: ἀθρημαστικὴ σκοπιῶν διεσφῆδοντο ἔργων, id est, morsibus, tortuosorum serpentum corrumpebatur. Non habent enim Græci tantum morsibus, sed morsibusque, neque addit in sequentibus, sed, quod etiam aberat in vno scripto, nisi quod recentiore manu ascriptum erat. vt sit hic sensus. Cum Hebræis superuenisset ira bestiarum, cumque morsibus serpentum exterminarentur, non diu ira tua permanit in eis.

Ad correptionem: aliqui sed peius legunt ad correptionem. Græcè est ἕως νεοτόλαι, id est, ad admonitionem.

Signum habentes salutis ad cōmemorationem: Notandum quod dicit serpentem aneum non fuisse ipsam salutem, sed signum, vel, vt habent Græci, symbolum salutis. Datum, inquit, in cōmemorationem mandati legis, id est, vt postea Ianfin lib. Sap.

memores semper essent mandatorum legis, ad implendum ea, atque vt discerent quam salutare sit Dei præceptis obedire, cum ratione obedientiæ, aspicientes in serpentē aneum sint sanati, qui per se sanare non potuit.

Illos enim: Vtraque æditio habet ἑς, quos, sed legendum puto sicut legit interpres, τῆς, vt respondeat alteri τῆς quod sequitur.

In memoria enim sermonum tuorum exterminabatur: Male quidam libri habent per vnam dictionem immemoria. Rursum male quidam habent seruonū pro sermonū, pro exterminabatur multo antiqui scripti habent examinabatur, quod Græcæ dictioni magis conuenit ac proinde ea putenda est verior lectio. Græcis autem sic est, οἱς γὰρ ὑπέμνησιν τῶν λόγων σὺ ἐνευτέρηστρον, id est, ad memoriam enim oraculorum tuorum extimulabantur.

Non possunt vti tuo adiutorio: ἀνευτέρωσαν ἕως οὐκ ἐνευτέρωσαν, quæ sic exponitur in editione Complutensi. Immobiles fuerunt tui beneficij. Quorum verborum nullum video sensum. videntur ergo Græca sic potius vertenda. Fierent tales, qui non possent ad se trahere tuum beneficium. vt genitiuus τῆς οὐκ ἐνευτέρωσαν, ab ἀνευτέρωσαν regatur, ratione & particulæ priuatiuæ. Interpres forte legit, ἀνευτέρωσαν, id est, indeferri.

Malagma: Græcam dictionem reliquit interpres, quæ significat fomentum, à μάλασσα, id est, mollio.

Homo occidit per maliciam animam suam: Non est Græcis animam sed tantum occidit per malitiam suam, seipsum, scilicet, vel alium, nam de morte corporis est sermo, & quod sequitur, Et cum exierit spiritus non reuertetur: pro quo Græcè est, ἡκεῖθεν δὲ πνεῦμα οὐ ἀναστρέψεται, sic magis videtur vertendum. Egressum autem spiritum, non faciet redire. vt verbum ἀναστρέψεται accipiat transitiue, & eius suppositum sit homo: sicut sequens verbum ἀναστρέψεται transitiue accipi debet, & eius suppositum debet esse homo. Videtur enim inter Deum, quem dixit habere mortis & vitæ potestatem, & hominem hanc voluisse differentiam, quod etsi etiam homo occidat, non tamen occidit, nisi per malitiam, nec viuificare occisum potest. vnde duplici hac de causa constat eum non esse Dominum vitæ & mortis.

Nec reuocabit animam quæ recepta est: οὐδὲ ἀναστρέψεται πνεῦμα ἀναστρέψεται, id est, non facit redire animam assumptam, à Deo, scilicet, extra corpus. interpres videtur legisse vtrunque verbum per futurum ἀναστρέψεται, ἀναστρέψεται, in Complutensi æditione prius in futuro, postterius in præsentī ponitur, ἀναστρέψεται, ἀναστρέψεται, quod magis conuenit: vt coniunctio copulet modos similes.

Persecutionem passi: Additur hic apud Græcos, ἀπαρῆντρον, quod in æditione Complutensi exponitur inexcusabiliter. cum vertendum sit, inexcusabiliter. Porro consummati pro consumpti, positum est, vt & alias. sed & multi libri habent consumpti non consummati.

Quod enim mirabile erat: τὸ γὰρ παραδόξον, id est, quod enim mirabilissimum, & maximè inopinatum erat.

Vindex: ὁ ἐπιποδοῦσιν, qui pro alio pugnat pro-pugnator.

Quodam enim tempore mansuetabatur ignis: Exponunt quidam hunc locum de ignitis serpentibus immisis in deserto Israelitis...

Et iniquam terrae nationem exterminaret: Iniquam terrae nationem exterminaret: id est, ut iniquae terrae germina perderet...

Substantiam enim tuam, & dulcedinem, &c. Male legitur in accusatio substantiam tuam & ostendebat...

Deserviens misericordiae voluntati: Deserviens misericordiae voluntati: id est, subterfugiens autem de desiderio eius qui offerebatur...

Nix autem & glacies, &c. Redit ad ea quae cōtigerunt Aegyptiis, quomodo Deus pluit illis grandinē cum igne...

Hoc autē iterum, &c. Hoc autē iterum, &c. Relativum refertur ad ignem. Nam apud eos est neutri generis...

Propter hoc & tunc omnia transfigurata: Propter hoc & tunc omnia transfigurata: id est, propter hoc etiā tunc in omnia transmutata...

ptum habuit: nisi quod quis recenti manu adiecit apicem. Ad voluntatem eorum qui ad te sunt desiderati...

Natiuitates fructuum: Natiuitates fructuum: id est, generationes fructuum. Ad benedictionem tuā: Ad benedictionem tuā: hoc est, ad gratiarum actionē tui...

Et ad ortum lucis te adorare: Et ad ortum lucis te adorare: Illud ad ortum lucis non significat hic locum, verus quem Deus est adorandus...

CAPVT XVII.

Verba tua: Verba tua: Duas has dictiones Graeca non habent, & ad sensum sunt impertinentia.

In disciplina anime: In disciplina anime: id est, in doctē, vel in eruditione animae. Dum enim persuasum habent iniqui posse dominari...

Vinculis tenebrarum & longae noctis compediti, &c. Vinculis tenebrarum & longae noctis compediti, &c. Pro vinculis Graecē est δεσμοί, hoc est, vincētī, aut potius vincētī, si quidem non participiū est...

nomine fugitivi cōstrui debet. Est enim Graecē quoyides τῆς αἰων. ou παροικίας, quod apertius sic verti potest exules à perpetua providentia Dei...

Dū putant se latere: Dū putant se latere: id est, latere in occultis peccatis. Rursum magis conuenit participium per causam exponere...

Tenebrosi obliuionis velamento dispersi sunt: Tenebrosi obliuionis velamento dispersi sunt: dicitur dispersi tenebroso, &c. vel quia tenebrae illas eos ab inimicem separabant...

Cum admiratione nimia perturbati: Cum admiratione nimia perturbati: id est, phantasmatibus vel spectris perturbati. Quonia sonitus descendens perturbabat illos...

Et persona tristes illis appuere pauorem illis praestabant: Et persona tristes illis appuere pauorem illis praestabant: id est, appuere tristes mactis vultibus apparebant.

Illuminare poterant: Illuminare poterant: id est, illuminare audebant, quia scilicet Deus prohibuerat.

Apparebat autem illis subitaneus ignis: Apparebat autem illis subitaneus ignis: Graeca addunt μέγας tantum, ut sit apparebat autem illis tantum, & pro subitaneus ignis...

Et timore percussit illius que non videbatur faciei: Et timore percussit illius que non videbatur faciei: Graeca habent, ἐκδοματισμένοι δὲ τῆς μηδωραουαῖως ἐκείνης ὁ θεός. Vbi genitiui illi nō videntur regi à participio...

Et magicae artis appositi erant derisus: Et magicae artis appositi erant derisus: His verbis intelligitur significari à Deo, appositos esse derisus magicae artis. Hoc est, Deum irritasse, & illulisse maleficiis illis Aegyptiorum...

do significet apponere: iacere vero & positum esse, eius est propria significatio. Iam quod sequitur. Et sapientia gloriā correptio cum contumelia: sic habent Graeca apertius...

Cum derisi pleni timore languerant: Cum derisi pleni timore languerant: id est, ridiculum timorem languerant. ridiculum, dicit quia timebant ea quae nō erant.

Commoti: Commoti: Graeca dictio ἐκωσθημένοι plus significat: nempe animo consternatos.

Frequenter enim praecipua pessima redarguente conscientia: Frequenter enim praecipua pessima redarguente conscientia: Hic verus non est in Graecis, nec erat in tribus scriptis...

Dat testimonium condemnata: Dat testimonium condemnata: Sic habebat scriptum vnum magis antiquitatis, sic habent & correctiora impressa. Proinde male quidā habent data est in omnium condemnationem...

Semper enim presumit sua perturbata conscientia: Semper enim presumit sua perturbata conscientia: In Graecis conscientia non est nominatiui casus, sed datiu, ad de proposita quae τὰ χαλεπὰ σωεχομένη τῆ συνειδήσει, id est, semper autem suspicatur graui coarctata vel compressa per conscientiam...

Nihil enim est timor nisi praesumptionis adiutorium: Nihil enim est timor nisi praesumptionis adiutorium: Quod dicitur timor esse adiutorium praesumptionis, sic bene intelligit Nicolaus; quia scilicet timor est augmentum suspicionis mali alicuius imminenti...

timor nisi proditio, &c. Porro illud proditio cogitationis auxiliorum, sic communiter intelligitur, id est, declaratio & ostensio, per pallorem, scilicet, qui est in timentibus, quod quis cogitet de auxiliis. Verum ex Græcis patet genitium cogitationis non regi à proditio, nec regere genitium auxiliorum sicut illa intelligentia præsupponit, sed contra genitium auxiliorum regi à nominatio proditio, & regere genitium cogitationis. Sic enim habent Græca παροδοσία τῶν ὑπὸ λογισμῶν βοηθημάτων, id est, proditio auxiliorum quæ sunt à cogitatione. Et accipitur hic παροδοσία, id est, proditio, sicut & postea, pro desertione, ut sit sensus superioribus & sequentibus optime cōueniens. Nihil aliud est timere quam deserere, & abiicere cōsilia: quæ cogitatio posset suppeditare. Nam qui timet, ideo timet, quia non occurrant rationes euadendi mali.

Et dum ab intro minor est expectatio, maiorem putat potentiam eius causæ. Sententia multum obscura, & cuius variæ admodum sunt lectiones. Quidam enim libri habent potentiam, impresi hoc tempore, quique pro correctioribus habentur, sententiam habent, quidam libri habent in margine alias audaciam. Duo scripti, quos reperi fere correctiores, habent scientiam, quidam habent conscientiam. Græca habent ἀγνοία, id est, ignorantia. Suspicio interpreté vertisse inscientiam, sicut eam dictionem vertit cap. 14. ac postea reiecta præpositione in cum non intelligitur: à plerisque sententia hæc, quosdā scientiam mutasse in sententiam, alios in potentiam, alios in audaciam quamquā, quomodocunque legatur, nullus satis cōmodus sensus sese offerat. Græca habent ἐνδοθεν δὲ ὄσα ἡττωνῶν παροδοσία, ἀλλόθεν δὲ ἄλλων ἀγνοία τῆς παρεχόμενης τῆν βοήθειαν ἀρίστης. Vbi si genitium ἀρίστης regatur ab ἀγνοίαν: sensus est. Intus autem existens minor expectatio, æstimat maiorem esse ignorantiam causæ, quæ præbet tormentum. sed magis videtur genitium ille regi à comparatio πλεόνα, ut sit sensus. Expectatio minor existēs, æstimat ignorantia esse maiorem quam sit causa quæ præbet tormentum, hoc est, magis & plus torquet eū ignorantia, quam causa tormenti & pœnæ. Quod autē dicitur de expectatione, quamuis alij intelligat de expectatione auxiliorum, videtur cōuenientius intelligi posse, de expectatione mali euentus, quæ dicitur intus minor esse, hoc est, inferior: quia scilicet victa est, eo quod cogitatio nullas suggerat rationes euasionis. Expectatio enim mali euenturij, cum quis in timore est cōstitutus, reputat ignorantiam mali euenturij & exitus, maiore esse quā ea res & causa quæ timetorem torquet. Videtur enim hic sensus sequentibus & præcedentibus bene congruere.

Qui in potentem venire nollet: Corrupta valde lectio. Legendum enim. Qui impotentē vere noctē, quomodo habebat quatuor scripta, & correctā biblia iam impressa. Verum quoniam non apparebat vnde accusariuus iste regeretur, suspicatus est quidam hanc lectionē deprauatā, & aduerbium vere mutauit in verbum venire, & impotentem diuisit in duas dictiones, in potentem. Est autē accusariuus temporis, qui, pro ambiguitate tollēda, potest verti in ablatiuū. qui impotentē vere noctē. Quidā scripti habuit ablatiuus, sed illud impotentē diuidebatur in duas

dictiones: Impotēs autē hic accipitur quemadmodum eleganter accipitur Latīnis, pro intolerabili, & immoderato. quomodo Cicero dixit. principatum quorundam impotentissimum.

Et ab infimis & ab altissimis superuenientem. Ad dendum est inferis. quemadmodum habebat multa scripta: ut sit, ab altissimis inferis, id est, profundissimis inferis, Græcè est, καὶ δὲ ἀδυσίτου ἀδῆ μυχῶν ἐπελθῶσαν, id est, & ex impotētis inferni speluncis superuenientē, scilicet noctē. Non posse enim adiectiuum superuenientem cōstrui cum somnum, patet ex Græcis. quia ὄπνῳ somnus est masculini generis: participium vero. scemini. Dicit autē eos dormisse somnum, idque eundem. quia, velut dormientes, in tenebris perpetuo agebant, ab omni operatione vacantes: ac vanis spectris conturbati. quemadmodum in somno fieri solet.

Aliquando monstrorum exagitabatur timore: pro aliquando, & aliquando Græcis est. τὰ μὲν, τὰ δὲ, id est, partim & partim. ut significetur vtrūque per se etiam simul, & eodem tempore. Pro monstrorum timore, est, τὴν ἐκείνων φαντασμάτων, id est, monstris Phantasmatum, vel apparitionum.

Anima deficiebant translatione: Græcè, ψυχῆς ἀνεπιπύοντο παροδοσία, id est, dissoluebantur per proditioē ipsius animæ, id est, per hoc quod anima seipsam prodidit, & deseruit, nullam mali euadendi rationē suppeditans: ut prius esse dictum. Vnde constat anima apud nos non esse nominatiui casus, sed genitiui & translationem hic accipi, sicut prius proditioem. cum hic rursum sit παροδοσία. Significat ergo duo simul mala per se, nēpe quod exterius apparentibus monstris tererentur, & quod paterentur deliquium animi. Nam præstat animi vertere quam anime.

Insuperatus timor: Insuperatus, positum est pro, inexpectatus, sicut & capite sequenti, & supra sperare pro expectare. Quis enim proprie sperat timorem? Græcè est ἀπεσπῶντο.

Deinde si quisquā ex illis decidisset: id est, ὄντως ἐς δὲ πῶς ὄντως ἐν τῇ κατὰ τὴν φύσιν, id est, postea quicunque sic illi cadebat, hoc est, postquam quis, timore inexpectato, præoccupatus cecidisset, vbi cecidit, ibi veluti in carcere detinebatur conclusus.

Sive enim rusticus quis erat, & pastor, & agri laborū operarius præoccupatus esset. &c. Pro agri laborū operarius, Græcè est τῶν κτηνῶν ἐργατῶν μοχθῶν, id est, operarius laborum, qui in deserto fiunt. Verbum autem esset omittendum fuerat, ut præoccupatus hæreret cum sustinebat.

Mugientium valida bestiarum vox: ὄρυμνον ἀπιωστῶν θηρῶν φωνή, id est, ululātium seuissimarum ferarum vox. Proprie enim ὄρυμνον λέγουσιν luporum est, cum mugientium sit bouum.

Resonans de altissimis montibus: ἀντακλαυμένη ἐκ νοσδῶν ὄρηων, id est, repercussa ex concauitate montium.

Omnis enim orbis terrarum: Extra, scilicet, locum, in quo erāt Ægyptij. ut communiter intelligitur. Videndum tamen num etiam dicere. voluerit locum Ægyptiorum vere fuisse illuminatum, sed sic, ut Ægyptij lumen nō perciperēt: quia istud videtur dixisse in declarationem eius, quod prius dixit, de auium contentu, & ferarum ululatu.

Ipsi ergo sibi erant grauiores tenebris: Ex Græcis

cis patet, male quosdam habere tenebras, & legendum esse, tenebris. quemadmodum etiam habebant tria scripta. Non est autem Græcis ergo, sed ab, id est, autem. Non enim infertur istud ex præcedentibus: sed postquam dixit noctem grauem illis superpositam, addit, ipsos etiam sibi fuisse grauiores tenebris, per malam scilicet criminum conscientiam.

CAPVT XVIII.

Horum quidem vocē inimici audiebant: Dictionem inimici delenda est. Nam ut non est in Græcis, ita nec erat in multis scriptis: nec in contextu glōsæ ordinariæ. Nec est sensus: inimicos Hebræorum audisse vocem Hebræorum, sed contra Hebræos, audisse vocem inimicorum Ægyptiorum, euulātium scilicet in tenebris, quia pro audiebant & videbant Græcis sunt participia: quæ sunt supposita sequentium verborum magnificabant & gratias agebant, quamuis relatiuum ὅν dure videatur referri ad Ægyptios.

Et quia non ipsi eadem passi erant, &c. Scripta omnia habebant per eadem, quamuis id ad sensum parum referat. Porro Græca exemplaria hæc variant. Complutensis enim aditio nobiscum habet negatiuum lectionem ἐν μὲν ἀνεπιπύοντο παροδοσία, ἐκαστῶν, id est, quia quidem non & illi paterentur, beatificabant: te scilicet, vel potius se beatos & felices prædicant. Aldina vero habet affirmatiuum lectionem. ἐν μὲν ὄντων κακῶν ἐπιπύοντο παροδοσία, id est, quia quidem igitur (quamuis igitur hic superfluit ad sensum) etiam illi passi essent beatificabant tuam scilicet iustitiam. Quæ lectio ob id videtur conuenientior, quod ἐπιπύοντος magis ad Ægyptios, quam ad Hebræos videatur referri debere: ut significetur, eos beatificasse Dei iustitiam, quod etiam Ægyptij iam affligentur, sicut ipsi aliquando ab eis fuissent afflicti. Dicendum enim fuisset alioqui ἐν τοῖς ἴσθμοις. Deinde ἐν τοῖς suppositum, etiam est verbi sequentis βλαπτουσι, quod omnino videtur ad Ægyptios referendum. Non enim habent Græca. Et qui ante lasi erant quia non ladebantur, gratias agebant tibi, sed ἐν δὲ βλαπτουσι τῶν δεινῶν ἀκαταστάσεων, id est, quoniam autem non nocent ante iniuria affecti, gratias agebant. Vbi nocent videtur ad Ægyptos referendum, ut περὶ ἀκαταστάσεων referatur non ad βλαπτουσι, sed ad sequens verbum gratias agebant. Apud nos enim idem significatur hac parte, quod præcedenti parte: quod non admittit μὲν & δὲ, quæ sunt apud Græcos. Itaque sensus erit. Hebræos beatificasse Deum, quoniam Ægyptij etiam affligentur: gratias vero illi egisse, quod illi iam ipsis non possent nocere impediti per tenebras. Quod & in nostra lectione sic potest intelligi. Qui ante lasi erant ab Ægyptijs, quia non ladebantur ab eis modo, gratias agebant.

Et ut esset differentia te Deum petebat: Tres scripti habebant pro te Deum, vel ut quidam habent, te Dominum, domum. Vnus etiam illorū non differentia sed differentia habuit, & ut esset differentia domum petebat. Codex Thron. etiam habuit, domum, & in superiori oratione, non habuit te, nec tibi, quæ nō sunt in Græcis. Certe interpretem vertisse domum satis Græca docent. quæ habent χάρις, quam dictionem fere in hoc li-

bro domum vertit: ut semel & iterum cap. 3. Est enim Græcè, καὶ τοῦ θεοῦ χάρις, ἡ χάρις τοῦ θεοῦ. Dictionem ergo χάρις interpretes accepit, ut sit accusatiuus à χάρις, cū magis videatur debere accipi ut sit aduerbium, significans vnde. ut regat præcedentem infinitiuum, & sit sensus. Orabant te propter differentiam, id est, ut esset differentia semper inter Ægyptios, & populū tuum. Videndum tamen num δεινῶν hic aliam magis debeat habere significationem.

Propter quod: ἀνδ' ὄν, id est, pro quibus, sicut supra, pro quibus Angelorum esca nutritiui. Opponit enim beneficium Israëlitis populo præstitum, respondens plagæ Ægyptiorum prædictæ: nempe tenebris.

Ducem habuerunt ignora via: (Habuerunt superest, nam accusatiuus columnam cōstruitur cum sequenti verbo, præstitiui.)

Solem sine lasura boni hospitij: Rursum interpretis suo more dictionem ex à priuatiua particula cōpositam, per sine, reddit. Est enim Græcè ἄλιον δὲ ἀβλαβὴν φιλοστομίαν φεικτικῶς, id est, Solē autem non ludentem honorificum hospitium: & hærent appositiuē accusatiui, solem & ducem cum columnam. Hospitium autem vocat, deseruū, in quo agebant Israëlitiæ.

Per quos incipiebat dari: Non est incipiebat dari, sed ἡμετέρας δὲ δόξας, id est, dandum erat.

Cū cogitarent istorum occidere insanos: βουλευσάμενος δὲ αὐτοῦς. Accusatiui isti apud Græcos reguntur à verbo sequenti ἀφῆλον, quod duos regit plerunque accusatiuos. Itaque vertendū est. Ab his autem qui cogitauerant, &c. Incipit autem hic de nouissima Ægyptiorum plaga, occisione scilicet primogenitorum.

In translationem: Rursum pro translationem est ἐλεῶν, id est, reprehensionem aut correptionem: magisque iungendum videtur cum præcedenti, liberato, quam cum sequentibus. Certe illorum non potest cōstrui cum translatione, sed cum siliorum: ut patet ex Græcis.

Illam enim nos: Unim non habent Græca. nec conuenit huic loco.

Sic nos pronocans: Vtraque aditio, pro sic, habet τὸν. Sed vera lectio videtur esse ὄντως, ut respondeat præcedenti ὄν. Non est autem, Græcè προκαλεσάμενος, sed προσκαλεσάμενος, id est, aduocans. vel potius, non aduocatos & ascistos tibi.

Iustitia legē in cōcordia disposuerunt, similiter bona & mala recepturos iustos: patrum iam decantantes laudes: Pro iustitia. Græca habet τῆς δεόντης, id est, diuinitatis. Porro pro patrum iam, plerique libri habent, patri omnium, alij, patrias: vtrāque lectionē esse vitiatam, & legendū esse, patrum iam, ut habeat impressa modo biblia recentiora, Græca aperte testantur. Est autem magna obscuritas apud nos orationis huius, eo quod non appareat, vnde regantur illi accusatiui recepturos iustos. Nec multo minor est obscuritas Græcæ lectionis, quæ habet: τὴν τῆς δεόντης ἡμῶν ἐν ἐμοῖς διδόντο, τῶν αὐτῶν ἡμῶν καὶ ἀφῶν καὶ κινῶν μετακινῶν τῆς ἀφῶς, πατέρων ἢ παρκαλεσάμενος τῆς ἀφῶς. Dubium enim, cum quo cōstruatut infinitiuus μετακινῶν, cum tuo accusatiuo ἀφῶς. Itaque primum locus hic sic poterit intelligi. Disposuerunt cōcorditer legē diuinitatis seruare, nempe iustos participaturos eadem similiter & bona & pericula. Ut intelligatur significari, legem diuinitatis eam esse, quod

quod iusti eorundem bonorum & periculo- rum debeant esse participes : quam ostende- bant se disponere seruire, cum edentes agnū paschalem, omnes concorditer se ad exeun- dum ex Ægypto præpararent. Apertior vero erit sensus, si in accusatio τῶν νεκρῶν intelligatur subintelligi præpositio κατὰ, & τὸς ἀγύπτου coniungatur ἀγύπτου. Sic enim hic erit sensus. Secundum diuinitatis legem, concorditer consti- tuerūt, eorundē similiter & bonorum & periculorum participes fore, præcinentes iam san- ctas patrum laudes, hoc est, quemadmodum diuinitas statuerat, ita & ipsi etiam statuerūt, bona & mala simul habere communia : quod est, quemadmodum nos solemus dicere de his qui inter se sunt artissime confœderari, statuerunt simul viuere & mori. Quod autem dicit de laudibus patrum, opponitur ei quod subdit, de voce inimicorum. Itaque optime conuenit, vt ἀγύπτου ἀγύπτου intelligamus opponi il- li quod sequitur ἀγύπτου ἀγύπτου. Dicit autē præ- cinentes quia Hebræi vocem laudum incœpe- rint, ante flebilem Ægyptiorum vocem. Porro laudes patrum intelligi possunt, vel quibus patres suos laudabūt, quibus promissio libera- tionis huius erat facta, se animantes eorum exemplo ad concorditer egrediendū; aut Dei laudes, quas à patribus didicerant: quas inter edendum agnum paschalem, & postea cantauerunt. Ex his etiam intelligi potest, quomodo nostra lectio poterit intelligi.

Resonabat: ἀντήχας, id est, ex altera parte vi- cissim sonabat. Duos enim choros facit, vnū Hobræorum præcinentium laudes, alterum Ægyptiorum subsequentiū flebili clamore, & voce. Porro pro inconueniens, est, ἀσυνάρτων id est, inconcinna: qualis est ciulantium, & flentiū. Et pro audiebatur, est, διεπέπερα, id est iactabatur in diuersas partes.

Ploratorum infantium.) Cum ploratus partici- pium non sit vltatum, dicendum potius fue- rat, deploratorum, vel defectorum, & pro infan- tium est, παῖδων. i. puerorum, vel, filiorum. Signi- ficantur enim primogeniti qui nō erant om- nes infātes. Porro nouē dictum est plāctus puerorum vel filiorum, pro planctu, qui erat de fili- is. Opponitur autem planctus filiorum, laudibus patrum nisi forte illud ἠγνοῦμεν πατέρων, sit geni- tius absolute positus, vt vertendum sit: cum filij deflerentur. Sed iam periret gratia op- positionis.

Similiter ergo: ὁμοειδῶς δὲ, id est, pariter au- tem. Et additur Græcis præpositio in vno nomi- ne mortis: id est, per vnū genus mortis nempe, quo occidebantur primogenita.

De omnibus enim nō credētes propter beneficia:) Ma- nifestum est ex Græcis legēdum esse, veneficia. Habēt enim τὰ πάντα γὰρ ἀπιστοῦντες διὰ τὰς φαρμακείας, id est, qui enim omnia credebant propter ve- neficia. Significare vult Ægyptios, qui priori- bus plagis noluerunt agnoscere Dei poten- tiam, propterea quod pleraque illorum et- iam magi suis præstigijs facerent, cum vide- rent interitum primogenitorū suorum, con- fessi sunt populum Israëliticum esse filiū Dei. Sic enim habēt Græca, pro eo, quod legimus. Tunc cum primum fuit exterminium primogenito- rum spopoderunt populum Dei se esse. καὶ τὸν πρωτό- τον ἀπέθρα ἀμαλθήσαν δὲ τὸν λαὸν ἑναι, id est, in- teritu primogenitorum, confessi sunt, popu-

lum esse filiū Dei. Vnde apud nos relatiuum se debet accipi pro illos sicut & supra posi- tum fuit.

Sermo tuus Domine exiliens:) Hæc duæ dictio- nes Domine exiliens, non sunt apud Græcos. Do- mine, nō erat in duobus scriptis nostris, in quo rum altero etiam non erat exiliens. Nec apte fa- tis dicitur, exiliens profiliuit. Videntur duæ illæ dictiones, insertæ ex antiphona quadā hinc desumpta: quæ canitur circa natalem Domi- ni, hoc modo. Omnipotens sermo tuus Domine exi- liens de caelo à regalibus sedibus venit.

In mediam exterminij terram:) ἀς μέσον τῶν ἀπέθρας ἀμαλθῶν, id est, in medium perniciosæ terræ profiliuit.

Gladius acutus:) quidam scripti habent, gla- dium acutum, & Græca sunt ambigua, cum ἰσθίον ἴσθι sit neutri generis. Sed magis conuenit acci- pere in nominatiuo casu, vt sermonem Dei dicat esse gladium acutum, sicut dixit durum debellatorem: quomodo & Paulus comparauit, sermonem Dei gladio accipiti. Porro pro infimulatum Græcè est, ἀνομιματόν, id est, non fictum, neciū fingendi. Itaque interpres imitari voluit com- positionem Græcæ dictionis, cum cap. 4. ver- terit certum, iudicium eorum.

Vsq̄ ad caelum attingebat flans in terra:) Græca habent, & caelum quidem tangebatur, descende- rat vero in terram, quo significatur Dei ser- monem, & imperium omnia impleuisse, quæ Deus vellet, tum in caelo tum in terra.

Causam demonstrabat mortis:) Mortis non est in Græcis. nec erat in duobus nostris scriptis. Si- gnificat primogenitos quosdam feminiuos adhuc aperuisse suis causam mortis, quam diuinitus in somniis erant edocti. Porro quæ hic dicit de somniis, hinc habuit hic author, vnde & præcedentia quædam, quæ alibi non habentur in scripturis; nimirum ex traditione maiorum certa, aut spiritus illuminatione.

Tetigit autem tunc & iustos:) Interpres legisse videtur τὸν καὶ iustos, id est, aliquando: quod melius conuenit. In Aldina additione nec τὸν καὶ erat nec τὸν καὶ sed tantum. Tetigit autem etiam iustos.

Tropereans enim homo sine querela deprecari pro populo:) pro homo sine querela, est, ἀνευ ἀιτιματίας, id est, vir inculpatus, vel irreprehensibilis. & pro deprecari pro populis, Græcè est ἀποκατάστασις, id est, propugnauit, cui conuenit quod sequitur de armis orationis, Propugnauit habuit vnus scri- ptorum nostrorum: nisi quod illo deleto, in marginē ascriptum fuit manu recentiore. de- precari pro populis. Porro cum dicitur commotio in eremo facta est. Græcè pro commotio, est ὁρῶν, id est, fractio, vel quassatio: eadem scilicet di- ctiō, qua & 70. vsi sunt Numeri. 16. cum hanc plagam describunt & rursum, qua alteram plagam nominant Psal. 104. vbi legimus, Et ces- sauit quassatio, ne quis miretur hanc dictionem hic positam.

Proferens seruitutis suæ scutum orationem & per in- censum deprecationem alligans:) τὸ τῶν ἰδίας λατοῦργίας ἔπιλοντο προσευχῆν, καὶ διὰ τὸν ἀμαλθῶν καὶ τὸν καὶ, id est, sui ministerij arma, nempe orationem, & incensi placationem ferens. Vnde patet re- ctitus legi apud nos allegans quam alligans: cum allegans magis conueniat cum significatione participij καὶ τὸν καὶ, nam allegare est, adducere nō nunquam, & mittere.

Pro turbas:) Pro turbas, est τὸν ἀδελφῶν, id est, denatatorē, vel cum qui extermina- bat. quomodo eandem dictionē vertit inter- pres in fine huius capituli. Proinde in nostrā litera turbas accipi poterit pro turbationibus illis, quæ erant in populo ob plagam deusta- tem, aut pro ipsa plaga turbante populum.

Nec armatura potentia:) οὐκ ἔπλεον ἐπέγραψα, id est, non armorum efficacia vel vi.

Illum qui se vexabat:) τὸν καλλῶντα, id est, tor- quentem, scilicet ipsum populum. Vnde rur- sum apud nos se positum est, pro illos.

Dimisit illam quæ ad viuos ducebat viam:) Græcè tantum est dimisit viam quæ erat ad viuentes, quā- uis bene verterit interpres. Significatur autē cum suo transitu impediuisse trāsitum ignis ad viuentes, & adhuc superstitēs.

In veste enim poderis:) Poderis Græca dictio ve- stem significat talarem, & ad pedes vlque de- missam, à τῶν πόδων, quod pedē significat. Itaq; ea dictione nominabat duplex indumentum summi sacerdotis, alterum lineum, quod erat illi commune cum reliquis sacerdotibus, alte- rum Hiacynthium sibi proprium: in cuius sine erat tintinnabula, & malogranata. de quo hic potissimum loquitur. Quomodo autem vestitus sacerdotis summi significauerit totū orbem, vide apud Ioseph. lib. 3. antiq. cap. 11.

Erant enim sola tantatio ira sufficiens:) pro tantatio est τῶν καὶ, quod etiam verti potest experientia, vt sit sensus. Satis erat eos experte esse iram tuam ad illorum correctionem.

CAPVT XIX.

Im ipsi permisissent vt se educerent:) αὐτοὶ ἐπι- τρέψαντες τὸν ἀπέθρα, id est, Postquam per- misissent (Ægyptij scilicet) abire, scilicet, He- bræos. Vnde nostra litera sic est accipiēda: cū ipsi Ægyptij permisissent, vt Hebræi educerēt se id est, abirent. Nā & alias in hoc libro edu- ce- re se posuit, pro abire & recedere.

Et cum magna solitudine permisissent illos:) καὶ με- τὰ πολλῆς ἠσυχίας ἠρῶντες αὐτοὺς, id est, & studiose deduxissent illos. Nam τὸ ἠρῶντες nō solum est præmitto, sed etiam honoris gratia abeuntem comitor, & deduco cum pompa. Quæ signifi- catio hic magis conuenit. Non enim præmi- serunt eos, cum tunc non intenderent sequi: sed verisimile est plerisque eos deduxisse ho- norifice, ad spatium aliquod. Et quod sequitur. Consequantur illos penitentia actus, vtendum erat consequerentur illos penitentia actus. Hæc enim hæc sententia cum præstiebat, vt sit sensus. Scie- bat quod post dimissionem, insequerentur il- los. Est autē Græcè διὰ τὸν καὶ μετὰ τὸν ἀπέθρα, id est, persequerentur penitentia ducti. Accipitur autem hic penitentia in malam partem, pro di- splicentia eius, quod alioqui bene erat factū.

Ducebat enim illos:) Nō est Græcis ducebat sed quod est efficacius ἀδύνατον, id est, traxit. Necessitas autem de qua loquitur, est necessitas ordina- tionis diuinæ, & iudicij eius iusti.

Commemorationem amittebant:) ἀμνησίαν ἐπιβαλεῖν, id est, oblivionem immisit. scilicet necessitas illa. Eodem redit sensus.

Omnis enim creatura ad suū genus ab initio resigru- batur:) ἐκ τῆς ἀρχῆς ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀντρο- πῶν, hoc est, tota enim creatura in suo gene- re rursum desuper (vel ab initio) resigru- batur. Significare vult, vnuerfam creaturam, in gratiam Israëlitarum, ita trāsmutatam, vt rur-

rum à Deo videri possit reformata, à quo se- mel facta fuerat.

Et ex aqua que ante erat, terra arida apparuit:) ἐκ τῆς παραφύσεως τῆς ὕδατος ἡ γῆ ἀράδων ἦν ἰσοπέδου, id est, ex aqua quæ prius stabat super terram, arida terra emerit apparuit, vel conspecta est.

Campus germinans de profundo nimio:) ἡ ἀμυγδαλέα τῆς θύρας ἐκ τῆς ἀλάδωνος βία ἐστὶν, est Capus viridē herbam proferens, ex fluctu, vel tēpestare vehementi. Quod autem dicitur de campo germinantē, & proferente viridem herbam, intelligendū per hyperbolem dictum: nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco campi germinan- tis, eo quod cum summa alacritate & lætitia per eam tranfierint Hebræi.

Mirabilia, & mōstra:) θαυμάσια τέρατα, id est, ad- miranda prodigia, sine coniunctione &.

Depauerunt escam:) ἐκείνην, id est, pasti sunt. Significat eos, in vasta solitudine, optimē enu- tritos à Deo, instar equorum & agnorū, quī in pinguisimis & amœniss. pascuis pascuntur.

Nouissime autem viderunt:) pro nouissime est ἐπὶ ὕστερον, id est deinde, postea, & pro creaturā, rursum sicut in cap. 3. est γένεσις, id est, generationē, pro escas opulationis, est ἰσοματῶ τῶν καὶ, id est, escas deliciarum.

In allocutione enim desiderij:) ἐπιπέδον παραμυθῶν, hoc est, ad consolationem enim. Sed etiam su- pra allocutionem, posuit, pro consolatione.

Expeccationibus peccatoribus superuenientibus:) Nouæ sententiæ initium hic deberet punctatio indi- care. Post enim exēpla varia, beneficia Israëlī præstata, cum mutatione naturæ, rursum inci- pit de Ægyptiorum vltione disserere. Pro ve- xationes autē, est τῶν καὶ, id est supplicia. Loqui- tur autem de extrema vltione Ægyptiorum, quam didit factam, non sine argumentis, id est, indicijis præcedentibus, per vim fulminum. Fulmi- num enim esse legēdum, & non, vt quidam ha- bent fluminum Græca docet: quæ habent ἠερο- γῶν, id est, fulgurum. Loquitur autem de fulmi- nibus, quæ processerunt mox secutam Ægy- ptiorum submersionem.

Et enim detestabiliorem inhospitalitatem instituerūt. Pro instituerunt est, ἐπιπέδον, id est, exercuerūt & pro detestabiliorem, est καὶ ἀποκατάστασις, id est, gra- uiores & minus ferendam. Cum autem per comparatum hic dicatur inhospitalitatem Ægyptiorum grauiorem fuisse, videndum, cū quorum hospitalitate, cōparare voluerit Æ- gyptiorum inhospitalitatem. Et ex sequenti- bus satis patet, authorem Ægyptios compa- rare voluisse, cum Sodomitis: qui & ipsi pe- rierunt ob inhospitalitatem suam, aut scru- titiam in hospites. Nam pro inhospitalitatem hic Græcè est, ἀμνησίαν, id est, odium hospitalita- tis. Itaque quod præcedit de indicijis præcedenti- bus per vim fulminū, puto magis intelligendū de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ: ex qua vltione vult Ægyptios merito debuisse agnouisse diuini iudicij seueritatem in pecca- tores, & singulariter in hospites. Compa- rat enim & vltionem Ægyptiorum, cum vlti- tione Sodomitarū: quorum hi igne illi aqua similiter perierunt, ob vtrorumque inhospita- litatem. Quod non aduertens interpres, quo- niam obscure satis dicitur, sequentia non est assecutus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autem bonos hospites in seruitutē redigebant. quæ Græ- ci sic

Pro turbas, est τὸν ἀδελφῶν, id est, denatatorē, vel cum qui extermina- bat. quomodo eandem dictionē vertit inter- pres in fine huius capituli. Proinde in nostrā litera turbas accipi poterit pro turbationibus illis, quæ erant in populo ob plagam deusta- tem, aut pro ipsa plaga turbante populum.

Nec armatura potentia:) οὐκ ἔπλεον ἐπέγραψα, id est, non armorum efficacia vel vi.

Illum qui se vexabat:) τὸν καλλῶντα, id est, tor- quentem, scilicet ipsum populum. Vnde rur- sum apud nos se positum est, pro illos.

Dimisit illam quæ ad viuos ducebat viam:) Græcè tantum est dimisit viam quæ erat ad viuentes, quā- uis bene verterit interpres. Significatur autē cum suo transitu impediuisse trāsitum ignis ad viuentes, & adhuc superstitēs.

In veste enim poderis:) Poderis Græca dictio ve- stem significat talarem, & ad pedes vlque de- missam, à τῶν πόδων, quod pedē significat. Itaq; ea dictione nominabat duplex indumentum summi sacerdotis, alterum lineum, quod erat illi commune cum reliquis sacerdotibus, alte- rum Hiacynthium sibi proprium: in cuius sine erat tintinnabula, & malogranata. de quo hic potissimum loquitur. Quomodo autem vestitus sacerdotis summi significauerit totū orbem, vide apud Ioseph. lib. 3. antiq. cap. 11.

Erant enim sola tantatio ira sufficiens:) pro tantatio est τῶν καὶ, quod etiam verti potest experientia, vt sit sensus. Satis erat eos experte esse iram tuam ad illorum correctionem.

CAPVT XIX.

Im ipsi permisissent vt se educerent:) αὐτοὶ ἐπι- τρέψαντες τὸν ἀπέθρα, id est, Postquam per- misissent (Ægyptij scilicet) abire, scilicet, He- bræos. Vnde nostra litera sic est accipiēda: cū ipsi Ægyptij permisissent, vt Hebræi educerēt se id est, abirent. Nā & alias in hoc libro edu- ce- re se posuit, pro abire & recedere.

Et cum magna solitudine permisissent illos:) καὶ με- τὰ πολλῆς ἠσυχίας ἠρῶντες αὐτοὺς, id est, & studiose deduxissent illos. Nam τὸ ἠρῶντες nō solum est præmitto, sed etiam honoris gratia abeuntem comitor, & deduco cum pompa. Quæ signifi- catio hic magis conuenit. Non enim præmi- serunt eos, cum tunc non intenderent sequi: sed verisimile est plerisque eos deduxisse ho- norifice, ad spatium aliquod. Et quod sequitur. Consequantur illos penitentia actus, vtendum erat consequerentur illos penitentia actus. Hæc enim hæc sententia cum præstiebat, vt sit sensus. Scie- bat quod post dimissionem, insequerentur il- los. Est autē Græcè διὰ τὸν καὶ μετὰ τὸν ἀπέθρα, id est, persequerentur penitentia ducti. Accipitur autem hic penitentia in malam partem, pro di- splicentia eius, quod alioqui bene erat factū.

Ducebat enim illos:) Nō est Græcis ducebat sed quod est efficacius ἀδύνατον, id est, traxit. Necessitas autem de qua loquitur, est necessitas ordina- tionis diuinæ, & iudicij eius iusti.

Commemorationem amittebant:) ἀμνησίαν ἐπιβαλεῖν, id est, oblivionem immisit. scilicet necessitas illa. Eodem redit sensus.

Omnis enim creatura ad suū genus ab initio resigru- batur:) ἐκ τῆς ἀρχῆς ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀντρο- πῶν, hoc est, tota enim creatura in suo gene- re rursum desuper (vel ab initio) resigru- batur. Significare vult, vnuerfam creaturam, in gratiam Israëlitarum, ita trāsmutatam, vt rur-

rum à Deo videri possit reformata, à quo se- mel facta fuerat.

Et ex aqua que ante erat, terra arida apparuit:) ἐκ τῆς παραφύσεως τῆς ὕδατος ἡ γῆ ἀράδων ἦν ἰσοπέδου, id est, ex aqua quæ prius stabat super terram, arida terra emerit apparuit, vel conspecta est.

Campus germinans de profundo nimio:) ἡ ἀμυγδαλέα τῆς θύρας ἐκ τῆς ἀλάδωνος βία ἐστὶν, est Capus viridē herbam proferens, ex fluctu, vel tēpestare vehementi. Quod autem dicitur de campo germinantē, & proferente viridem herbam, intelligendū per hyperbolem dictum: nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco campi germinan- tis, eo quod cum summa alacritate & lætitia per eam tranfierint Hebræi.

Mirabilia, & mōstra:) θαυμάσια τέρατα, id est, ad- miranda prodigia, sine coniunctione &.

Depauerunt escam:) ἐκείνην, id est, pasti sunt. Significat eos, in vasta solitudine, optimē enu- tritos à Deo, instar equorum & agnorū, quī in pinguisimis & amœniss. pascuis pascuntur.

Nouissime autem viderunt:) pro nouissime est ἐπὶ ὕστερον, id est deinde, postea, & pro creaturā, rursum sicut in cap. 3. est γένεσις, id est, generationē, pro escas opulationis, est ἰσοματῶ τῶν καὶ, id est, escas deliciarum.

In allocutione enim desiderij:) ἐπιπέδον παραμυθῶν, hoc est, ad consolationem enim. Sed etiam su- pra allocutionem, posuit, pro consolatione.

Expeccationibus peccatoribus superuenientibus:) Nouæ sententiæ initium hic deberet punctatio indi- care. Post enim exēpla varia, beneficia Israëlī præstata, cum mutatione naturæ, rursum inci- pit de Ægyptiorum vltione disserere. Pro ve- xationes autē, est τῶν καὶ, id est supplicia. Loqui- tur autem de extrema vltione Ægyptiorum, quam didit factam, non sine argumentis, id est, indicijis præcedentibus, per vim fulminum. Fulmi- num enim esse legēdum, & non, vt quidam ha- bent fluminum Græca docet: quæ habent ἠερο- γῶν, id est, fulgurum. Loquitur autem de fulmi- nibus, quæ processerunt mox secutam Ægy- ptiorum submersionem.

Et enim detestabiliorem inhospitalitatem instituerūt. Pro instituerunt est, ἐπιπέδον, id est, exercuerūt & pro detestabiliorem, est καὶ ἀποκατάστασις, id est, gra- uiores & minus ferendam. Cum autem per comparatum hic dicatur inhospitalitatem Ægyptiorum grauiorem fuisse, videndum, cū quorum hospitalitate, cōparare voluerit Æ- gyptiorum inhospitalitatem. Et ex sequenti- bus satis patet, authorem Ægyptios compa- rare voluisse, cum Sodomitis: qui & ipsi pe- rierunt ob inhospitalitatem suam, aut scru- titiam in hospites. Nam pro inhospitalitatem hic Græcè est, ἀμνησίαν, id est, odium hospitalita- tis. Itaque quod præcedit de indicijis præcedenti- bus per vim fulminū, puto magis intelligendū de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ: ex qua vltione vult Ægyptios merito debuisse agnouisse diuini iudicij seueritatem in pecca- tores, & singulariter in hospites. Compa- rat enim & vltionem Ægyptiorum, cum vlti- tione Sodomitarū: quorum hi igne illi aqua similiter perierunt, ob vtrorumque inhospita- litatem. Quod non aduertens interpres, quo- niam obscure satis dicitur, sequentia non est assecutus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autem bonos hospites in seruitutē redigebant. quæ Græ- ci sic

rum à Deo videri possit reformata, à quo se- mel facta fuerat.

Et ex aqua que ante erat, terra arida apparuit:) ἐκ τῆς παραφύσεως τῆς ὕδατος ἡ γῆ ἀράδων ἦν ἰσοπέδου, id est, ex aqua quæ prius stabat super terram, arida terra emerit apparuit, vel conspecta est.

Campus germinans de profundo nimio:) ἡ ἀμυγδαλέα τῆς θύρας ἐκ τῆς ἀλάδωνος βία ἐστὶν, est Capus viridē herbam proferens, ex fluctu, vel tēpestare vehementi. Quod autem dicitur de campo germinantē, & proferente viridem herbam, intelligendū per hyperbolem dictum: nimirum quod via illa in mari fuerit illis loco campi germinan- tis, eo quod cum summa alacritate & lætitia per eam tranfierint Hebræi.

Mirabilia, & mōstra:) θαυμάσια τέρατα, id est, ad- miranda prodigia, sine coniunctione &.

Depauerunt escam:) ἐκείνην, id est, pasti sunt. Significat eos, in vasta solitudine, optimē enu- tritos à Deo, instar equorum & agnorū, quī in pinguisimis & amœniss. pascuis pascuntur.

Nouissime autem viderunt:) pro nouissime est ἐπὶ ὕστερον, id est deinde, postea, & pro creaturā, rursum sicut in cap. 3. est γένεσις, id est, generationē, pro escas opulationis, est ἰσοματῶ τῶν καὶ, id est, escas deliciarum.

In allocutione enim desiderij:) ἐπιπέδον παραμυθῶν, hoc est, ad consolationem enim. Sed etiam su- pra allocutionem, posuit, pro consolatione.

Expeccationibus peccatoribus superuenientibus:) Nouæ sententiæ initium hic deberet punctatio indi- care. Post enim exēpla varia, beneficia Israëlī præstata, cum mutatione naturæ, rursum inci- pit de Ægyptiorum vltione disserere. Pro ve- xationes autē, est τῶν καὶ, id est supplicia. Loqui- tur autem de extrema vltione Ægyptiorum, quam didit factam, non sine argumentis, id est, indicijis præcedentibus, per vim fulminum. Fulmi- num enim esse legēdum, & non, vt quidam ha- bent fluminum Græca docet: quæ habent ἠερο- γῶν, id est, fulgurum. Loquitur autem de fulmi- nibus, quæ processerunt mox secutam Ægy- ptiorum submersionem.

Et enim detestabiliorem inhospitalitatem instituerūt. Pro instituerunt est, ἐπιπέδον, id est, exercuerūt & pro detestabiliorem, est καὶ ἀποκατάστασις, id est, gra- uiores & minus ferendam. Cum autem per comparatum hic dicatur inhospitalitatem Ægyptiorum grauiorem fuisse, videndum, cū quorum hospitalitate, cōparare voluerit Æ- gyptiorum inhospitalitatem. Et ex sequenti- bus satis patet, authorem Ægyptios compa- rare voluisse, cum Sodomitis: qui & ipsi pe- rierunt ob inhospitalitatem suam, aut scru- titiam in hospites. Nam pro inhospitalitatem hic Græcè est, ἀμνησίαν, id est, odium hospitalita- tis. Itaque quod præcedit de indicijis præcedenti- bus per vim fulminū, puto magis intelligendū de fulminibus, quibus perierunt Sodomitæ: ex qua vltione vult Ægyptios merito debuisse agnouisse diuini iudicij seueritatem in pecca- tores, & singulariter in hospites. Compa- rat enim & vltionem Ægyptiorum, cum vlti- tione Sodomitarū: quorum hi igne illi aqua similiter perierunt, ob vtrorumque inhospita- litatem. Quod non aduertens interpres, quo- niam obscure satis dicitur, sequentia non est assecutus, cum vertit.

Alij quidem ignotos non recipiebant aduenas. Alij autem bonos hospites in seruitutē redigebant. quæ Græ- ci sic

ei sic habent, οἱ μὲν γὰρ τὰς ἀγνοίας οὐκ ἐδίδουσαν παρόντας, ἀπὸ δὲ ἐμπερίας ἕως ἐδιδούσαν, hoc est. Siquidem illi (nempe Sodomitæ, ignorantēs hoc est qui secum non habebant familiaritatem) non admittebant esse præsentēs: isti vero nep̄e Ægyptij, benefactores hospites in seruitutē redigebāt. Sic ergo declarat horū in hospitalitatē grauiorē fuisse inhospitalitate Sodomitarū. Dicit autē Hebræos hospites beneficos, propter Ioseph qui fuit saluator Ægyptiorū.

Et non solum hæc sed & alius quidem respectus illorum erat: Græca sic. καὶ οὐ μόνον ἀλλ' ἡ τῆς ἐπινοίας ἕξαι ἀντιῶν, hoc est, ad verbum. Et non solum, sed aliqua inspectio erit eorum, quæ sic intelligo. Non solū prædicto modo obseruari potest inhospitalitatis Ægyptiorū scuities: sed etiam obseruanda est ex eo quod dicam, &c. Tria scripta non habebant, erat sed futurum erit, quemadmodum habent Græca. Duo habebant non, quidem, sed quis, id est, aliquis. nisi quod in vno ἑραλά litera, recenti manu additum fuit dem. Vnde patet satis interpretem nō quidem vertisse sed quidam, vel quis. Porro: quid sit quod in eis est obseruandum, aperit cum subicit quoniā inuiti (vel vt habent Græca ἀνεχθῆς, id est, odiose & moleste) recipiebant extraneos (nep̄e non Sodomitæ, sed Ægyptij) & quod peius est, quum prius cum lætitia & festiuis gaudiis recepissent Hebræos, eorūdem postea, etiam cum iam eisdem secum legibus fuissent vsi grauitè afflixerunt. Hic est enim sensus huius sententiæ. Qui autē cū lætitia, &c. quā Græca clarius habent, hoc modo. οἱ δὲ μετὰ ἐγερσασίας τῶν ἐπιδοξίμων, τὸς ἰδὴ τῶν ἀντιῶν μετὰ χροίας διὰ τὸν δαμόν ἐκείνων τῶν τοῖς, id est, Cum autē suscepissent solennibus gaudiis, eos qui iam eorūdem legum secum facti fuerant participes, grauib. afflixerūt laboribus. Significat Hebræos prius festiuitè susceptos ab Ægyptiis, quum Iacob cum suis ingrederetur Ægyptum: postea vero, & quidem cum iam in ipsorum transissent Rempublicam, & eodem uterentur iure: ab eis fuisse laboribus iniustis subiectos, contra æquitatem omnem, & reip. iura. In nostra lectione pro institutis: (vt habent multi libri) tria scripta habebant institutis, quo modo verisimile est interpretem vertisse: eo quod Græcè sit δμολαν quod hic in neutro genere, accipi debet, pro iuribus & legibus. Vnde etiam rectè legitur institutis, quamuis non putem illam esse versionem interpretis. Quod si institutis legatur, pro iuribus & legibus est accipiendum.

Percussi sunt autē e cæcitate: Græcis additur coniunctio καὶ, vt sit. Percussi sunt autem etiam cæcitate, sicut illi, scilicet, Sodomitæ. Vnde patet cum etiam prius comparare voluisse Ægyptios cum Sodomitis. Quando autē Ægyptii cæcitate sunt percussi, explicat cum subiungit: Cum subitaneis essent cooperti tenebris vnusquisque transitum ostij sui quærebat. Non enim istud de Sodomitis est accipiendum, vt vult Lyra,

intelligēs de ostio Loth dictum, sed de Ægyptiis; quoniam Græcè est: quoniam vnusquisque transitum portarum suarum quærebat. Superest autem in nostra lectione verbum essent, quod in Græcis non est, & quo omisso, cum sequenti hæreret illud, subitaneis cooperti tenebris, pro quo Græcè est ἀχαρῆ περιβληθέντες σινωτῆ, id est, immensis circumdati tenebris.

In se enim elementa, &c. vsque ad, vnde assimilari. Locus hic obscurus est etiam apud Græcos, qui sic habet, δὲ ἐκ τῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μετατρέπονται, ἀσπέρ ἐν ἑαυτῶν φέρει τὸ εὐδαιμόν τὸ ἄνεμα διαλλαξασοσι, πάντῳ τε μένοντα ἕξαι vbi illud ἕξαι, puto esse datiuum, vt desit punctus, & scribendum sit ἕξαι, vt sic verti possit. Dum enim elementa per sese conglutinata transmutantur (supple sic se habent) quemadmodum in Piazterio soni, modulationis nomen permutant semper per manentia in sono. Oportet enim subintel ligere, sic se habent ad aliud simile, eo quod oratio sit imperfecta, nec altera similitudinis pars absoluitur: quod etiam Nicolaus in nostra lectione aduertit. Significatur autē, quod quemadmodū in musico instrumento, sonus, ex variatione modulationis, aliud & aliud nomen sortitur, ita etiam elementa, ad Deivoltū tatem, aliam & aliam habere naturam & conditionē, ex diuersa ipsorum inter se coniunctione, quemadmodū in sequētibus declarat.

Vnde assimilari ex ipso vsu certo potest. ἐπεὶ ἐκ τῶν στοιχῶν τῶν γερωντῶν ὁ θεὸς ἀεγίθιος, id est, quod est æstimare exacte ex rerum factarum visione. Duo scripta pro assimilari potest habebant est assimilare, quamuis idem sit sensus. Ex Græcis constat melius legi apud nos. Ex ipso vsu, certo, vt certo sit aduerbium, quam ex ipso certo vsu, quomodo plerique libri habent.

Agressia enim: pro aggressia est χερσῶν, id est, terrestria in aquatica transmutabantur: quomodo scilicet homines & pecora transibant per mare rubrum, locum piscibus deputatum.

Quacunque erant natantia: Non est Græcis quæcunque: sed τὰ κύματα, id est, natantia. Loquitur autem de ranis, quæ egressæ fluiuium, intrabant Ægyptiorum domos.

Non vix auerunt carnes amculantium in eis, hoc est, quod prius dixit cap. 16. Quodam tempore mansuetabatur ignis ne comburentur quæ ad impios missa erant animalia.

Neque dissoluebant: Græca hic videntur corrupta. Vtraque enim æditio habebat οὐδὲ τῶν τῶν προσκαλλοειδῶν ἐν τῶν γένῳ, Male enim cum substantiuo γένῳ hærent duo illa adiectiua τῶν τῶν & ἐν τῶν, legendum videtur quomodo interpretes se legisse declarat: οὐδὲ ἐρῶν, id est, neque liquefaciebant. Porro pro bonam escam est ἀμύγδαλον, id est, diuinam escam. Loquitur enim de Manna, qui dicitur panis Angelorum, & panis cœlestis.

F I N I S.

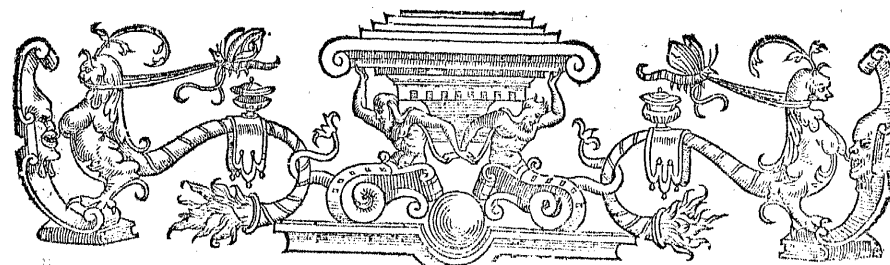
Commentarius R. Domini Iansenii, Episcopi Gandauensis in librum Sapientiæ Salomonis, nihil continet quod non seruiat ad promotionem fidei Catholicæ.

Arnold. Mafsius.

IN ECCLESIASTICVM COMMENTARIA ACCVRATISSIMA

CORNELII IANSENII, EPISCOPI GANDAVENSIS:

In quibus hoc præstat, vt, quamplurimis locis sive integritati restituitis, vera lectio retineatur, & vt ex collatione facta cum originalibus Græcis, Sententiarum sensus habeatur, qui illis consentiat, aut quamproximè accedat.

ILLVSTRISSIMO AC RE-

VERENDISSIMO D. DOMINO

ANTONIO PERENOTO GRANVEL-

LANO, S. R. E. CARDINALI, AR-

CHI EPISCOPO MICHLI-

niensi, &c. Cornelius Lan-

senius.

AVDANTVR non immeritò Illustrissime & Reuerendissime Domine, qui bonis authoribus (quorum scripta posteritati relicta, temporis iniuria aut liberariorum inciticia vel negligentia corrupta erant) restituendis operam diligentem impenderunt, eosque suo nato splendore reddiderunt, id qui prestiterunt in Plauto, Terentio, Virgilio, aliisque similibus scriptoribus restituendis, si sua laude non frustrantur, quanto magis qui similia conantur in scriptis tantò utilioribus, quanto diuinius, his scilicet quæ à diuino illo spiritu nobis profecta sunt, ad Dei voluntatem diuinæque opera cognoscenda, non solum non sunt vituperandi, sed summa laude prosequendi? Imò verò studium quorundam authoribus prophanis exornandis impensum, eorum qui sacris literis incumbunt, nõ parum coarguit ositantiam ac negligentiam, quod pro eisdem non talem subeant laborem, qualem illi pro suis suscipere non sunt grauati: Nam & in sacris scripturis multæ irrepperunt quorundam scriptorum vitio mendæ, & pleraque sic versa sunt, vt commodus ac verus sensus hinc non facile percipi queat, sed pro cuiusque capite longè alio rapiantur, quàm authoris patitur intentio. Id cum obseruare liceat in plerisque Sacrorum Bibliorum partibus, tum maximè omnium accidit in eo, qui dicitur Ecclesiasticus, libro. Qui cum sit omnium iudicio utilissimus, adeo vt Græcis dicatur *maximè utilis*, quòd omnem hinc virtutem haurire liceat, tamen præ cæteris Sacræ scripturæ libris, & infelicissimus apud nos versus est, & corruptissimus est in plerisque locis. Quamquam enim cerum satis sit pleraque veteris testamenti nos legere ex versione D. Hieronymi, nullo tamen modo verisimile est nos retinere in Ecclesiastico eius versionem, sicut nec in eo qui dicitur, Sapientia Salomonis, quos duos etiam non constat an aliquando D. Hieronymus verterit vel restituerit. Adeo enim obsoleta quædam & dura in his libris occurrunt verba, adeo incommodè quædam translata sunt, vt illius esse nostram qua vtimur lectionem, nemo facile in animum duxerit. Has ob causas nõ inutiliter quidam hoc nostro sæculo nouam ex Græcis fontibus versionem huius nostri Ecclesiastici mundo ædiderunt, quæ cum originalibus magis cõueniret, & clarior esset atque elegantior. Verùm cum & Græca inter se in hoc libro maximè varient, vt nusquam magis, & vulgatæ nostræ versioni ob suam antiquitatem, & iustissimam Consilij Tridentini approbationem suus sit honor, quatenus fieri potest, seruandus: sanè vulgata huius libri lectio non temerè reicienda est, sed ea retenta omnibus modis iuuanda est, & exornanda. Itaque cum post publicam Parabolarum Salomonis explanationem, quam ante annos penè duos iam emisimus, à studiosis rogareretur vt etiam Ecclesiasticum aggredere publicis explicare lectionibus, quòd is liber vt similes, ita non inferioris momenti sententias continere videretur, & paucissimos, vt non dicam nullos haberet commentatores magni ponderis, facile passus sum me adduci vt illorum acquiescerem petitioni, idque eò magis, quòd amore veritatis & integritatis à multis prius annis conatus fuerim restitutioni huius libri manus apponere, eò quòd viderem illum in sese utilissimum incommodum factum vsui, ob versionis asperitatem, & multorum locorum deprauationem, librariorum inciticia, & multa eorum qui vigilare debebāt incuria inductam. Collectis ergo vnde quaque aliquot antiquis exemplaribus manu descriptis, & correctissimis Bibliis impressis, simul & collatione diligenti habita cum Græcis codicibus, iuxta morem à nobis in aliis nostris Commentariis super Prouerbia & Psalmos obseruatum, aggressi sumus absoluere quod petebatur, & diu in votis nobis fuit. Et quam deprehenderimus opus hoc difficillimum esse & admodum laboriosum, tamen laborem & difficultatem solabatur non parum, quòd ex collatione prædicta reperiremus innumera penè loca per nos restituta iri, & facile ostensuros, pleraque sententias longè alio sensu esse accipiendas, quam à quibusdam intelligerentur. Inter descripta autem manu exempla

plaria, quibus vti & adiuti sumus, fuerunt potissimum duodecim, quæ nobis præbuit eximius D. ac M. N. AYGVS TINVS HVNAEVS Reginus apud Louanienſes Professor, qui nullis parcentis sumptibus huiusmodi sibi exemplaria comparauerit, & ex libroriorum manibus, quibus ad distrahendum pro librorum compactione erat tradita, pretio redemit. Item codex Beſſarionis Cardinalis, qui diligenter in Collegio Theologorum, vbi cum præſidentem egimus, aſſeruat. Codex item insignis & elegans, quem nobis ſuppeditauit Collegium Aſtrebatenſe. Necnon & duo codices parua litera eleganter deſcripti, quos ſibi ex tuæ Illustriſſ. Ceſſit præclara Bibliotheca miſſos communicauit eximius D. ac M. N. THOMAS GOZEVS. Quid autem hoc nostro labore præſtitum ſit in reſtituendo & dilucidando hoc libro vtiliſſimo, malo ab æquis iudicibus legendo, & cõferendo cum his qui aliquid in hunc librum ſcripſerunt, intelligi & iudicari, quàm multis meis verbis proſequi, quandoquidẽ vel in prologo ſolo decem vt minimum loca cuique deprehẽdere licebit reſtituta, vt omittam dilucidationem quæ interpretando acceſſit, cum prius intelligi à nemine poſſet. Cum enim mihi in otio Louanienſis profeſſionis collegiſſem Commentarium, imò verius Annotationes quaſdam in hunc librum, antequam ad Epiſcopalem functionem mitterer, atque ſtudioſi poſt Commentarios noſtros in Prouerbia, & paraphraſes in Pſalmos cum Annotationibus, vehementer expoſcerent, vt & ea quæ collegimus in Eccleſiaſtico, quæq; ex parte iam publicè docendo experamus auditoribus communicare, in lucem æderemus ad omnium vtilitatem, paſſi ſumus nobis perſuaderi, vt ſequeremur exemplum authoris huius libri, qui de ſe in illo aliquoties dicit. Videte quoniã nõ mihi ſoli laboraui, ſed & omnibus exquirentibus veritatem. Quemadmodum & alius dixit de comparata ſibi ſapientia: Quam ſine fictione didici, & ſine inuidia communico, & honeſtatem illius non abſcondo. Et ponam in lucem ſcientiam illius, & non præteribo veritatem, neque quidem cum inuidia tabeſcente iter habebo, quoniam talis homo non erit particeps ſapientia. Idquẽ eum lubetius feci, quòd experiret hunc librum rectè intellectum hoc nomine etiam vtiliorem eſſe Prouerbiis Salomonis quòd in plerisque locis continuè quædam eſſent vtiliſſimæ conciones de vna eadẽque re, cum in Prouerbiis ſingulæ ſententiæ, maxime à capite decimo, nouum contineant argumentum ſine aliqua coherentia. Scio quidem quàm ſit periculoſum & inuidiæ obnoxium hoc noſtro ſæculo tale quippiam conari, quale in hoc libro conati ſumus, habet enim hoc noſtrum ſæculum & plerique doctiſſimos viros, qui fortè abſolutiora requirent quàm hic præſtiterimus, & multos æmulos, qui paratiorẽ ſunt ad bonos conatus reprehendendum, quàm approbandum, aut meliora exhibendum. At vt horum morſus, veritatis ſtudioſo ſunt contemnendi, ita pios & doctos precamur, vt apud ipſos nos excuſent occupationes paſtorales, quæ operi vix dum abſoluto ſuperuenerunt, & adeo totos ſibi in noua functione, & Epiſcopalis ſedis noua erectione deuinxerunt, vt non liceret opus à nobis ſcriptum, ad incudem reuocare, & relegere diligentius, nec impreſſoribus ipſis addeſſe, ita vt ea in re aliena opera vt fuerimus coacti, quam nobis diligenter fatiſ & aſſiduè, quantum mihi videtur, ſicut & in Paraphraſibus Pſalmorum, præſtitit inter alios Sacra Theologia ſtudioſos, potiffimum nepos meus ex ſoroſe chariſſimus M. Ioannes Dalenus, Sacra Theologia Bacch. laureus. Hic autem noſter labor multis ſanè nominibus tuæ Illuſtriſſimæ & Reuerendiſſimæ excellentiæ à nobis nuncupandus videbatur. Primum quòd noſtræ prouinciæ Archiepiſcopatus illi commiſſus eſſet, cuius proinde deſenſioni & approbationi noſtra merito dicanda erant. Deinde quòd illud mereretur & præclaræ eius virtutes, mihi à quo tempore ſimul Louanij ætate iuuenili ſtuduimus in celebri Caſtrenſi Gymnaſio, fatiſ obſeruatæ, & bæneſſicia in me ſummè declarata. Poſtremum quòd intelligerem T. Ceſſitudinem ſummopere delectari reſtitutione & correctione ſacrorum Bibliorum, adeo vt doctis quibusdam negotium dederit incumbendi huic negotio, & operam ſuam impediendi, vt quàm emendatiſſimè correcta prodirent Biblia ſacra. Quod vt in Eccleſiaſtico hoc noſtro præſtare ſtuduimus, ita & in eo, qui dicitur Liber Sapientia, (in quo item habemus annotata plurima loca, reſtituenda à ſua corruptione) conati fuiſſemus eſſicere, niſi officium paſtoriale, quod nos totos vendicat aſſiduè ſibi, nos deſiſtere cogiſſet. Accipe ergo Ampliſſime ſimul & Illuſtriſſime Vir, etſi Tuæ Ceſſitudini impar, tamen tuis votis reſpondens munuſculum, illudquẽ ſi pro tua prudentia probandum duxeris, tua authoritate etiam defendendum ſuſcipe, & ſi negotia patiantur Romana, te diu expectatum ab omnibus bonis, iam tandem nobis redde. Deſiderant enim omnes vehementer vt aliquando paſtor reddaris tuis ouibus, quas hic in altiſſima tibi ſubiecta prouincia habes quamplurimas, vt tuo conſilio prudentia & authoritate, collapſa reſtituantur apud nos, conuſa ordinentur, & quæ ſuperſunt adhuc bona conſeruentur, cum conſolatione & recreatione piorum: quod vt quàm citiſſimè fiat, Deum aſſiduè precamur, vt T. Ceſſitudinem nobis incolumem & ſeruet & reddat, cui nos ex animo commendamus. Gandauit 29. Iunij, 1569.

In Eccleſiaſticum Proœmium.

IRCA libri huius authorẽ grauitẽr à plerisque etiam vetuſtioribus erratum eſt. Omnino enim fatendum eſt hunc librum conſcriptum à Ieſu filio Sirach Ieroſolymita, quia id apertè aſſeritur in penultimo huius libri capite, poſt quod vltimum caput titulum habet: Oratio Ieſu filij Sirach. Et totus liber apud Græcos titulum habet: Sapientia Ieſu filij Sirach. At circa hunc Ieſum filium Sirach multi errauerunt. Plerique enim exiſtimant eum fuiſſe, cuius eſt prologus huic libro præmiſſus, qui in eo prologo dicit ſe auum habuiſſe nomine Ieſum, cuius diligentia excitatus ſit ad ſcribendum. Hanc ſententiam alter quidam prologus, qui eſt apud Græcos incerti authoris fuſè explicat: in qua Ieſus ille auus, cuius prologus meminit, dicitur quædam à ſe conſcripta reliquiſſe filio ſuo Sirach, qui eadem filio ſuo eiſdem cum auo ſuo nominis reliquerit, atque hunc relicta ab auo redigiſſe in volumen vnum, additis quibusdam de ſuo, vel ab aliis, vt quidam volunt, deſumptis, & ideo hunc librum de ſuo appellari nomine, & item aui ſui Secutus eſt hanc ſententiam & Damascenus, grauis alioqui author, qui lib. 4. de orthodoxa ſide cap. 18. ſcribit hunc librum, qui ſapientia Ieſu dicitur, patrem Sirach dictum Ieſum Hebraicè ſcripſiſſe, Græcè autem interpretatum nepotem Ieſu, filium Sirach. Similiter & Iſidorus, qui lib. 1. de eccleſiaſticiſ officiis, cap. 12. ſcribit, librum Eccleſiaſticum compoſuiſſe Ieſum filium Sirach Ieroſolymitam, nepotem Ieſu. Quidam recentiorum hanc ſententiam eò magis ſecuti ſunt, quòd corruptè in prologo legerint: Volui & ipſe ſcribere aliquid horum, quali ipſe qui in prologo loquitur, hunc librum non tantum verterit, ſed etiam compoſuerit, cum certum ſit legendum eſſe: Voluit & ipſe aliquid ſcribere: vt ad auum referatur. cuius librum Hebraicè ſcriptum ipſe nepos apertè ſignificat ſe in Græcam veruiſſe linguam, quemadmodum in ea parte rectè aſſerit Damascenus. At quod iſte nepos libri interpres, non ſit ille qui capite penultimo dicitur Ieſus filius Sirach, & conſcripſiſſe hunc librum, nullo modo verifiſimile eſt. ſed iſt potius eſt ille auus, cuius meminit prologus, & vocatur Ieſus. Primum enim ineptè alioqui iſte nepos qui in prologo loquitur, ſibi hunc librum tribueret, vt de ſe diceret: Doctrinam ſapientia & diſciplinæ ſcripſit in codice iſto Ieſus filius Sirach Ieroſolymita: cum huius libri, teſte non ſolum Damasceno, ſed etiam ipſomet prologi authorẽ, non ipſe author fuerit, ſed tantum interpres. Deinde in quibusdam Græcis codicibus habetur illo capite, illum Ieſum filium Sirach fuiſſe filium Eleazar. Non ergo Ieſus filius Sirach ille eſt qui in prologo loquitur, & dicit ſuum auum fuiſſe Ieſum, cum Ieſus filius Sirach auum habuerit Eleazarum, quem verifiſimile eſt fuiſſe fratrem Simonis filij Oniæ, quem eo capite tantopere extollit, cui & teſte Iosepho ſuccellit in pontificatu, ſub quo Eleazaro, teſte eodem, facta eſt tranſlatio Septuaginta ad reſtitutionem Ptolomæo Philadelphi. Itaque omnino certum videtur Ieſum filium Sirach eſſe non eum qui in prologo loquitur, ſed eum de quo prologus loquitur, auum eius qui librum ab auo ſuo conſcriptum Hebraicè, verterit Græcè, qui interpres quo nomine dictus ſit, ex bibliis conſtare non poteſt. Quamquam fieri poteſt vt etiam ipſe dictus ſit Ieſus, & patrem habuerit Sirach, ſicut & auus ipſius, vt auus & nepos eiſdem fuerint nominis, & ſimiliter vtriuſque pater, Sirach dictus ſit, vt & qui hunc librum ſcripſit Hebraicè, dictus ſit Ieſus filius Sirach, & huius nepos qui eum verterit Græcè, etiam dictus ſit Ieſus filius Sirach, vt vera ſit ſententia Damasceni, quæ tamen ex bibliis probari non poteſt. Certè eum qui prologum in hunc librum ſcripſit, non eſſe authorẽ huius libri, ſed tantum interpretem, vel ex eo etiam probari poteſt, quòd hic prologus in quibusdam bibliis ſcriptis omittatur, nimirum quòd non pertineat ad libri authorẽ, ſed tantum ad interpretem eius, ſicut prologi D. Hieronymi libri à ſe verſis præmiſſi, in quibusdam libris omittuntur, tanquam non pertinentes ad ſcripturam canonicam. Vnde & commentatores quidam hunc prologum non attingunt, nominatim Rabanus & Dionyſius Carthuſienſis. Ex his manifeſtè intelligi etiam poteſt & alius minus tolerabilis error, qui eſt de illo Ieſu cuius in prologo ſit mentio. Nam ſunt qui ex ſententia Iſidori putant illum Ieſum fuiſſe ſummum ſacerdotem filium Iosedec, cuius cum Zorobabel ſit mentio apud Aggæum, Zachariam & Eſdram. Id autem verum non eſſe, præterquam quòd ſuperiora conuincunt, quibus oſtenditur Ieſum illum fuiſſe filium Sirach, etiam temporis ratio fatiſ demonſtrat. Nam nepos illius Ieſu, cuius ſit mentio in prologo, dicit ſe vixiſſe tẽpore Ptolomæi Euergetis, qui ſuccellit in regno Aegypti fratri ſuo Ptolomæo Philadelphi, ſub quo præſuit in Pontificatu apud Iudæos Eleazarus, vt dictum eſt. A Ieſu autem filio Iosedec vſque ad Eleazarum pontificem fuit ſucceſſio nouem pontificum, & anni plus quàm 250. Nullo ergo modo verifiſimile eſt interpretem huius libri, nepotem fuiſſe Ieſu filij Iosedec, cum etiam poſt tempora Eleazari pontificis verterit hunc librum, trigefimo octauo ſcilicet anno regni Euergetis, vt videtur ex prologo. Ex eadem tẽporis ratione bene obſeruata, nõ eſt multum probabile etiam illud quòd quidam putant Ieſum illum, cuius in prologo ſit mentio, fuiſſe vnum ex Septuaginta interpretibus, maxime ſi verum ſit Eleazarum pontificem fuiſſe auum illius, vt ex Græcis libris quidam intelligunt. Cum enim Eleazarus pontifex iſ fuerit, vt ex Iosepho patet, qui Ptolomæo regi miſit 70. viros ſeniores, qui illi ſacros libros Græcè interpretarentur, non eſt verifiſimile ipſum miſiſſe nepotem ſuũ Ieſum, qui tunc ſenior eſſe non potuit, ſed iuuenis. Alioqui ſi auus huius Ieſu nõ fuerit Eleazarus ille pontifex, ſed alius quiſpiã vel alio vel eodem nomine

nomine dictus, optime cōuenit cum temporis ratione, vt fuerit vnus ex Septuaginta Interpretibus, qui fuerit senior tempore Ptolomæi Philadelphi, cuius nepos sub Euergete successore Philadelphi hunc suum librum verterit. Vt est, constat Iesum illum, qui hunc librum Hebraicè scripsit, fuisse circa ea tempora quibus vixerūt Septuaginta interpretes, atque huius libri interpretem fuisse circa tempora Machabæorum, aut paulò ante. His præmissis, prologus qui partim ob duram versionem, partim ob nostræ lectiōis corruptionem obscurus est, sicut & totus liber, facilius intelligi poterit, cuius inscriptio talis est. [Prologus in Ecclesiasticum Iesu filij Sirach.] Quæ ipsamet inscriptio aperte ostendit aliū esse authorem huius prologi, alium authorem ipsius libri. Non enim si author prologi esset ipsemet Iesus filius Sirach, vocaret hanc præfationem, prologum in Ecclesiasticum Iesu filij Sirach, sed prologum Iesu filij Sirach in suum Ecclesiasticum. Ecclesiasticus autē hic liber dictus est à Latinis, ad imitationem & simul distinctionem libri Salomonis, qui Ecclesiastes dicitur, quòd ecclesiæ ædificandæ plurimum utilis sit, sicut & Græcis dictus est *παιδαγωγος*, quòd omnium virtutum & morum doctrinam contineat. Apud quos & Sapientia Iesu filij Sirach titulum habet, ad distinctionem eius qui Sapientia Salomonis dicitur. Apud Hebræos autem D. Hieronymus testatur hūc se reperisse prænotatum titulo Misse, eodem scilicet quo parabolæ Salomonis prænotatæ sunt, quarum hic omnimoda est imitatio.

IN ECCLESIASTICVM IESV FILII SIRACH PROLOGVS.

Multorum nobis & magnorum per legem & prophetas aliisque qui secuti sunt illos, sapientia demonstrata est, in quibus oportet laudare Israel doctrinæ & sapientiæ causa, quia non solum ipsos loquentes necesse est esse peritos, sed etiam extraneos posse & discerere & scribentes, doctissimos fieri. Auius meus Iesus, postquam se amplius dedit ad diligentiam lectiōis legis, & prophetarum, & aliorum librorum qui nobis à parentibus nostris traditi sunt, voluit & ipse scribere aliquid horum que ad doctrinam & sapientiam pertinent, ut desiderantes discerent, & illorum periti facerent, magis magisque attendant animo, & conferantur ad legitimam vitam. Hortor itaque venire nos cum benevolentia & attentiore studio lectiōem facere, & ueniam habere in illis, in quibus uidemur sequentes imaginem sapientiæ, & deficere in uerborum compositione. Nam deficiunt & uerba Hebraica quando fuerint translata ad alteram linguam. Non autem solum hæc, sed & ipsa lex & propheta, cæteraque aliorum librorum non paruum habent differentiam quando inter se dicuntur. Nam in octauo & tricesimo anno temporibus Ptolemæi Euergetis regis, postquam perueni in Aegyptum, & cum multum tēporis ibi fuisset, inueni ibi libros relictos non parue neque contemnendæ doctrinæ. Itaque bonum & necessarium putavi & ipse aliquam addere diligentiam & laborem interpretandi librum istum: & multauigilia attuli doctrinam in spatio temporis ad illa que ad finem ducunt librum, dare & illis qui uolunt animum intendere & discere, quem admodum oporteat instituire mores qui secundum legem Domini propofuerint uitam agere.

Multorum nobis & magnorum per legem & prophetas, etc.] Apud Græcos hoc principium, vt & sequentia, longè est clarius, & cōmodiorè habet sensum, qui hoc modo reddi potest: Cū multa nobis & magna per legē & prophetas aliōsq; qui illos secuti sunt, tradita sint propter quæ laudādi sunt Israelitæ, doctrinæ & sapientiæ nomine, & quia non solum ipsi hinc possint legēdo docti euadere, sed etiā si sint studiosi, possint exteris utiles esse & dicendo & scribēdo, auus meus Iesus cū se multum dedisset lectiōni legis & prophetarum, &c. Itaque non est perfecta sententiā ante: Auius meus Iesus: sed eoufque pendet, & indicatur cur auus suus animum ad scribendum impulerit, nempe exemplo præcedentium, qui æditis libris, Israelitis sapientiæ occasionem reliquerint, non vt ipsi tantum legēdo libros Hebraicos docti possent euadere, sed vt etiam ipsi extraneis, hoc est gentibus, possent & dicēdo & scribendo utiles esse. Eandem penè sententiā habebit nostra lectiō, si cū dicitur, sapientia demonstrata est, omittatur uerbum, est, sicuti in vno codice antiquo manu scripto inueni omisum, vt dictiōnes illæ, sapientia demonstrata, sint ablatiui absolute positi, quomodo uerisimile est nostrum interpretem trāstulisse, quia in Græcis sunt Genitiui absolute positi. Certè nostram lectiōnem propter lōgum hyperbaton uitiatā uel ex eo uerisimile est,

quòd in quibusdā libris, teste Hugone Cardinali, pro, sapientia demonstrata est, legatur, sapientiam demonstratam esse. In vno manu scripto uidi scriptum, scimus sapientiam demonstratam. Sunt & alie in principio hoc corruptiones. Nam pro loquentes, puto legēdum, legentes. Sic enim uerisimile est interpretem uertisse, cum sit Græcè ἀναγινώσκοντας, quod nullo modo loquentes significat, sed legentes, quamuis loquentes, habeant omnes libri quos uidi. Iam pro discerentes, vt habent multi libri, certum est legendum esse, dicentes, quia sic habet etiam multi libri, & concordat ea lectiō cum Græcis, quæ habent λέγοντας. Itaque nostræ lectiōnis correctæ sensus est: Cū nobis sit multorum & magnorum uirorum, uel multarum & magnarum rerū per legem & prophetas sapientia demonstrata, propter quos uel propter quæ oportet laudare Israel sapientiæ & doctrinæ causa, nimirum quia nō solum ipsos qui legunt tales libros, aut qui loquuntur ea lingua qua illi libri scripti sunt, necesse est esse peritos, sed etiā per eorum instructionem qui hos legere possunt extranei & linguæ Hebraicæ rudes, possunt & dicendo & scribēdo doctissimi fieri; cū hæc, inquam, sic se habeat, auus meus Iesus postquam se amplius, hoc est, multum ad diligentiam lectiōis, hoc est, diligētē lectiōnem legis & prophetarum dedisset, uoluit & ipse

ipse aliquid scribere, &c. Ibi enim primū incipit compleri sententia, & legēdum esse, uoluit, & non, uolui, quod quibusdam imposuit, patet ex originalibus quæ habent, ἀποκρίθη, adductus est, unde & correctiora cum impressa tum scripta habent, uoluit.

Vt desiderantes discere.] Paulo aliter Græca, vt studiosi (hoc est, desiderantes discere) & his dediti, uel horum participes facti, multo amplius addant per legitimam uitam, hoc est, eam quæ secundum legem Dei peragitur. Græcè enim est ἐνοχοὶ τούτων, quod quidam iam uertunt, his dediti, quia ἐνοχος obnoxium significat. Verum quia cum genituo construitur, cum aliqui, quando obnoxium significat, cum datio construatur, alij positum putant pro μετοχῆ, vt sit participes horum, ad quod uidetur respexisse noster interpres cū uertit, desiderantes horum periti fieri.

In quibus uidemur sequentes imaginem sapientiæ, & deficere in uerborum compositione.] Superest coniunctio, & quæ sensu obest. Et pro, sequentes imaginem sapientiæ, &c. Græcis est, τὸν νοῦν τῆν ἐπινοῖαν περιπονοῦντων τῶν τῶν λέξεων ἀλλοιωσάντων. Itaque sensus est: In quibus uidemur deficere ab elaboratis in interpretatione dictionibus, hoc est, si minus assecuti esse uideamur vim quarundam dictionum quas interpretando exprimere conati fuimus. Sequi ergo imaginem sapientiæ dicit, conari exprimere eam sapientiam, quæ sese clarius exhibet in originalibus. Si autem placet legere: Et deficere, participium, sequentes, pro infinitiui positum accipi debet, vt, uidemur sequentes, sit dictum, pro, uidemur sequi, & sit sensus: In quibus uidemur tantum sequi imaginem sapientiæ, non autem assequi.

Nam deficiunt & uerba Hebraica, etc.] Deficiunt legendum est, non deficient. Et superflua est atque expungenda coniunctio, & quæ non solum non est in Græcis, sed nec in multis antiquis scriptis. Habent autem Græca hanc sententiam clarius sic: ἃ ἰσοδυναμοῦσι ἀλλήλοις ἐν ταῖς ἐβραϊστικαῖς λέξεσιν, καὶ ὅτι αὐτὰ μὴ εἶσιν ἐβραϊστικὰ, hoc est, Non enim hæc ipsa eandem vim habent, cū in seipsis Hebraicè dicuntur, & cū translata fuerint in alteram linguam. Itaque cū dicuntur apud nos uerba Hebraica translata deficere, sensus est, ea iam translata non habere in ea lingua in quam transfusa sunt, eam vim quam habent in seipsis. Hæc sanè sententia cum sequenti insinuat satis, quā sit cognitio linguæ sacræ necessaria ei qui exactè uetus testamentum uult intelligere, eiusque medullam assequi. Nam vt sequitur: Non solum hæc, quæ scilicet ab auo meo Hebraicè scripta, uertenda suscepi, sed & ipsa lex & prophetæ, & cætera librorum (nam, aliorum, vt non habent Græca, ita nec multi manu scripti) quando inter se dicuntur, hoc est, quando sua lingua, Hebraica scilicet dicuntur, non paruum habent differentiam, ab alia scilicet lingua, in quam transfusa sunt.

Nam in octauo & tricesimo anno temporibus Ptolemæi

mei Euergetis.] Dubium est an de anno suæ uitæ istud dixerit, ut quidam intelligunt, an de anno uitæ uel regni ipsius Ptolomæi, ut alij. Prius uerisimile est, quia additur, temporibus Ptolomæi, uel, ut est Græcè, ἐν ταῖς ἐβραϊστικαῖς βασιλείαις, hoc est, sub Euergete rege. Nam, Ptolomæi, non est Græcis. Cū autem reges Aegypti, qui regnauerunt post Alexandrū, omnes à primo rege Ptolomæo Lagi filio dicti sint Ptolomæi, cognomen aliquod singulisibi ad distinctionem assumpsent. Itaque secundus dictus est Philadelphus, quasi amator fratris, sub quo facta est sacrorum librorum uersio: Huius frater successor eius, dictus est Euergetes, quasi benefactor. Huius tempore, secuti & fratris, Iudæi satis feliciter habitauerunt in magna multitudine in Aegypto, ut patet ex Iosepho, ut mirum non sit hunc interpretem in Aegyptum secessisse, ac multo ibi tempore moratum. id enim significat, cūm dicit, οὐχ ὄντως, hoc est, ibi aliquamdiu commoratus, pro quo uertit noster, cum multum ibi temporis fuisset, uel, ut habeat alij libri, fecisset.

Inueni ibi libros relictos non parue neque contemnendæ doctrinæ.] Græcis est, εὗρον δὲ μακρὰν ἀλλοιωσάντων, hoc est, ut quidam uertunt, inueni non parue eruditionis exemplar. Alij libri non habent ἀποστροφῶν, sed ἐπέδωκεν, quod significat subsidium, ut sit: Inueni non parue eruditionis subsidium. Quod rectè intelligitur de subsidio librorum celeberrimæ illius bibliothecæ quæ in Aegypto à Philadelpho fratre Euergetis extructa fuit. Ad quod & noster interpres uidetur respexisse, dum uertit, libros relictos, à Septuaginta scilicet interpretibus, quorum versiones, & alia forte ab eis scripta, vsui esse potuerunt & adiumento ad uersionem huius libri in linguam Græcam perficiendam. Nam in hac uersione sæpe sequitur interpres Græcam Bibliorum uersionem quæ extat nomine Septuaginta interpretum.

Addere diligentiam & laborem.] Vnum scriptum habebat, adhibere, quod magis conuenit cum Græca dictione προσετίθειμι, hoc est, adferre.

In spatio temporis.] ἃ τὸ δὲ διαστήματι τῶν χρόνων, hoc est, in eo spatio temporis, quo scilicet ibi fui, & tantam opportunitatem nactus eram.

Ad illa que ad finem ducunt, etc.] Græca clarius sic, ἃ τὰς ἐν τῷ ἐπιπέδῳ ἀποστολῆς τῶν βιβλίων ἐπιπέδῳ καὶ τοῖς ἐν τῇ παρανομίᾳ βολομένοις φιλομαθῶν, hoc est, Ad hoc ut ad finem perducēs hunc librum, ederem eum etiam his qui in uicinia (uel in exilio) uolunt discere. παρανομία enim uertit potest uicinia, ut significet interpres se ideo uertisse hunc librum, ut etiam uicini Græci, qui hunc librum Hebraicè intelligere non potuerunt, ex eo iam uerbo uilitatem perciperent, quia superius dixit Israelitas etiam posse extraneis prodesset. Potest & uertit, exilio, ut significet se uoluisse prodesset Iudæis in Aegypto aut alibi extra Iudæam agentibus, & Græcæ iā linguæ magis assuetis quàm Hebraicæ. Itaque apud nos uerbum, dare, coniungendum est cum, & illis, & sit sensus:

Attuli

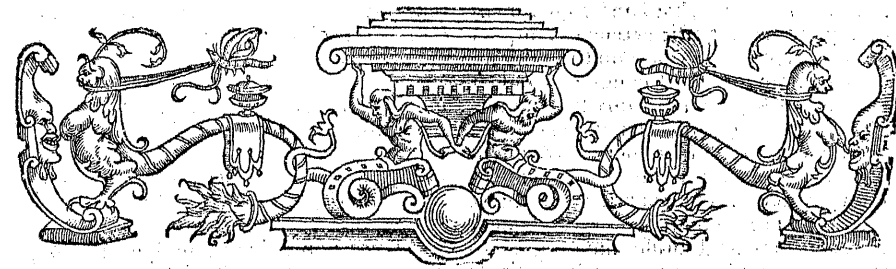
PROLOGVS.

Attuli doctrinam ad illa quæ ad finem ducunt librum istum, dare & illis, hoc est ad hoc vt darem illum etiam illis qui cum Hebraicè legere non possunt, cupiunt tamen discere. Vnde & quidam libri habent, & dare illis, quomodo & legit commentator in Glofa Ordinaria. Alij libri omnino non habent, &

Quemadmodum oportet instituire mores. Græca Latinis obscuriora sunt. Habent enim, *αγορεύματα σοφίας τῶν ἰδίων ὑφ' ἑαυτοῦ*, qui infinitiuis cum suo accusatiuo dure cohæret

precedentibus, proinde quidam putant subaudiendum *ἢ* vel *ὅς*, vt sit sensus: ad hoc vt præparati moribus viuant in lege, hoc est, secundum legem. Videtur tamen infinitiuis posse referri ad verbum *φιλῶμαθίῳ*, vt sit, volentibus discere viuere in lege se præparatos moribus. Ita sanè interpres nostræ lectionis videtur intellexisse. In qua quidam libri habent, instituire mores, alij instruere, verum id ad rem parum pertinet.

CAPVT

COMMENTARIII IN

ECCLESIASTICVM,

CAPVT PRIMVM.

**

1 Omnis sapientia à Domino Deo est, & cum illo fuit semper, & ante æuvm.

MAGNA est in hoc auctore imitatio parabolarum Salomonis, vnde sicut Salomon incepit à commédatione sapientie, docens vnde illa in homine sit, nepe à Deo, idque per timorem Domini, ita & hic. Et quomodo ille serè duobus membris singulas absoluit sententias, ita & iste maxime in originalibus Græcis, quæ in multis locis pauciora habet verba quàm nostra lectio, in qua partim ab interprete; partim ab aliis ex aliorum versionibus, videntur addita non solum verba, sed etiam integræ sententiæ, explicationis gratia. Sicut in hac prima sententiâ, Græca tantum habent, *ὅτι ἡ σοφία τῆς ἀρχῆς ἡμῶν, ἡγὶ μὲν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐστὶν, καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτῆς ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐστὶν*, hoc est, Omnis sapientia à Domino, scilicet est; & cum illo est in sæculum; vel in perpetuum. Addita ergo est dictio; Deo, in prima parte, & secunda pars duplici versione explicatur. Cū illo fuit semper, & est ante æuvm, hoc est, sæculum & temporis durationem. Est autem sermo de sapientia vera in genere, quatenus scilicet & Deo competit & homini; hoc est, qua & Deus cuncta sapienter disponit, gubernat atque cognoscit; & qua homo de Deo & creaturis eius rectè sentit, & sapienter suas actiones nouit disponere, vt finem ad quem creatus est, tandem possit consequi.

- 2 Aruum maris & pluuie guttas, & dies seculi quis dinumerauit?
- 3 Altitudinem cæli, & latitudinē terræ, & profundum abyssi quis dimensus est?
- 4 Sapientiam Dei præcedentem omnia, quis inuestigauit?

Pro tribus his interrogationibus in Græcis tantum sunt duæ, quia sapientia in secunda interrogatione cōiungitur tribus, hoc modo: Altitudinem cæli, & latitudinē terræ, & abyssum, & sapientiam quis inuestigabit? Itaque sapiēs sapientiam comparat tribus quæ numerari non possunt ab homine, & tribus quæ mensurari non possunt, significans

quod sicut illa nec numerari possunt ab homine, nec mensurari, sed tantum à solo Deo, ita nec sapientiam perfectè comprehendere quisquam potest præter Deum.

5 Prior omnium creata est sapientia, & intellectus prudentia ab eisd.

Dicendum erat, Prima omnium, vel Prior omnibus. Porro quemadmodum prolixè satis dictum est circa 8. cap. Proverbiorum, creata dicitur sapientia ante omnia, quia ante omnia substitit, quæ admodum secundæ huius sententiæ pars satis indicat. Si enim fuit ab æuo, nunquã ergo propriè creata fuit. Quod autem Sapiens tantum significare voluerit sapientiam ante omnia substitisse, patet ex scopo eius. Ideo enim dicit eam ante omnia creatã, vt intelligamus per eam omnia creata, ad quod non requiritur aliud quàm eam ante omnia substitisse. Deinde ne cum stultis philosophis crederetur mundus fortuito & temerè incepisse esse, dicit ante omnia creatam sapientiam, volens significare Deum ante omnem creaturam in mente sua concepisse rationes, secundum quas mundum erat creaturus & gubernaturus, nemine eas rationes ei suggerente, aut consilium præbente.

6 Fons sapientie uerbum Dei in excelsis, & ingressus illius mandata eterna.

Sententia hæc accipi potest vel de eo verbo Dei quo omnia creata sunt, & erit sensus: Verbum Dei quod in excelsis locutus est, eius scilicet ordinatio & iussio quo omnia subsistere fecit. est fons & origo eius sapientie quæ in creaturis reuocet & ostenditur: & ingressus, vel, vt habent Græca, *ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας*, hoc est, via ipsius sapientie, sunt mandata æterna, hoc est rationes & modi, iuxta quos sapientia in creaturis gubernandis procedit, sunt fixæ & perpetuæ Dei constitutiones, iuxta illud: Ordinatione tua perseverat dies. & Statuit ea in æternum & in sæculum sæculi, præceptum posuit, & non præteribit. Vel potest accipi de eo verbo quo Deus quæ hominibus agenda sunt & credenda demonstrat, vt cum superiori sententiâ sit significatum sapientiam omnium creaturam

rum esse principium, hac iam insinuetur unde homini sapientia sit petenda, nempe a verbo Dei, caelesti, & ab omni impuritate terrestri immuni, quod continet mandata aeterna fixa & immobilia, quae sunt ingressus & viae sapientiae, hoc est rationes & modi iuxta quos sapientia ingrediendum & viuendum exigit. Priori modo magis accipiendum praecedentia & sequentia requirunt, ut cum superiori sententia dictum sit sapientiam ante omnia substituisse, nunc significetur quomodo ad creaturas producta sit, & veluti proflexerit.

7 Radix sapientiae, cui reuelata est, & astutias illius quis agnouit?

Interpres huius libri Graecus iis lubenter vsus est vocabulis, quibus interpretes Salomonis. Itaque simul cum illis *σοφία*, & *σοφιστής*, peculiari quodam vsu in laude posuit, pro peritia, exercitatione & cautione, cum ea vocabula magis malitiam notent. Querit cui reuelata est radix sapientiae, significans nulli eam, creaturarum reuelatam, quia nullus sapientiae originem, eiusque vim perfecte cognoscit. Radix enim sapientiae, est ipsemet Deus, cuius naturam nemo perfecte comprehendit, etsi quosdam ramos sapientiae, homo utique ex Dei dono cognoscat. Astutias sapientiae dicit, prudentes illas rationes, secundum quas omnia per Dei sapientiam valde circumspicere fiunt & gubernantur.

8 Disciplina sapientiae, cui reuelata est & manifestata? & multiplicationem ingressus illius quis intellexit?

Hinc versum & nulla habent Graeca, ita nec quaedam Latina scripta, nominatum Codex Atrebatensis. Videri potest ad explanationem versus praecedentis ab aliquo fuisse margini ascriptus, ac deinde in textum relatus, quemadmodum verisimile est factum in plerisque huius libri sententiis, quae cum legantur apud nos, non habentur apud Graecos. Disciplina sapientiae, videtur posita pro ea ratione quam sapientia Dei sequitur in omnium rerum dispositione. Multiplicationem ingressus illius vocat, multiplicem & variam eius viam quam seruat.

9 Vnus est altissimus creator omnium, omnipotens & rex potens, & metuendus nimis, sedens super thronum illius, & dominans Deus.

Graeca & aliter habent quaedam & pauciora, sic: Vnus est sapiens metuendus valde, sedens super thronum suum, Dominus. Et potest haec sententia separatim accipi, ut significetur vnus tantum esse vere & perfecte sapientem atque potentem, nempe Dominum. Aut refertur ad superiora, ut significetur solum Deum esse qui ea possit, de quibus superius interrogatum est. Quis inuestigauit? & Cui reuelata est? Deum enim solum esse qui haec possit, declarant sequentia. Porro in nostra lectione relatiuum,

illius, accipi debet positum pro reciproco suo. Non enim referendum est ad sapientiam, cum Graecis sit masculinum, *αὐτῷ*. Frequens autem est apud hunc interpretem, ut relatiuum reciprocum pro non reciproco ponatur, & contra.

10 Ipse creauit eam in Spiritu sancto, & vidit, & dinumerauit, & mensus est.

Graeca non habent, in Spiritu sancto, nec, & mensus est, sed tantum, Ipse creauit eam, & vidit, & dinumerauit eam. Et multi nostri libri scripti non habent, in, sed tantum, Spiritu sancto. Creasse Deum sapientiam dicit, quia ab aeterno, nullo ei suggerente, in mente sua concepit rationes, secundum quas mundum erat creaturus, & rationali creaturae viuendi modum praescripturnus, ut ne putaretur sapientiam alterius alicuius dono apud Deum fuisse. Recte proinde dicitur Spiritu sancto, scilicet suo eam creasse, hoc est, sua diuinitate & natura, quae ab omni impuritate et vitio immunis est, ut intelligamus eam rationem qua Deus omnia facere disposuit, omni carere vitio, et ob id omnia opera quae inde prodierunt esse perfecta et irreprehensibilia. Caterum tria illa, vidit, et dinumerat, et mensus est, respondent superioribus interrogationibus. Nam ei quod quaeritum est, quis inuestigauit, et cui reuelata est, respondet verbum, vidit. Illi, quis, dinumerat, et mensus est, respondet, quod hic ab eodem est additum, & mensus est. Quibus tribus significatur eam perspectam & perfectam habere sapientiae cognitionem, quodque & numeratas & mensuratas habeat omnes eius rationes, secundum quas operatura erat, item & omnia eius opera, ita ut sciret & quot ea essent futura, & quanta, iuxta illud: Omnia in mensura, & numero, & pondere disposuisti. Loquitur autem de sapientia dei qua omnia creata sunt, tanquam de idea architecti, quam ante opus necesse est esse in mente ipsius, & ab eo perspectam & cognitam esse, ita ut in ea videat omnium faciendorum, & numerum, & mensuram. Videtur autem Sapiens in hoc loco omnino imitatus ea quae sunt Iob 28. vbi similia dicuntur de sapientia, quod ea soli deo sit cognita.

11 Et effudit illam super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datum suum, & praebuit illam diligentibus se.

Horum trium membrorum primum apud Graecos iungitur cum praecedenti sententia, ut sit ea bimembris, sicut omnes penae huius libri sententiae. Et primum membrum sit, Ipse creauit eam, & vidit, & dinumerauit: secundum, Et effudit eam super omnia opera sua. Deinde rursum apud nos subiungitur bimembris sententia, quae sic habet: Cum omni carne, scilicet est, secundum datum suum, & praebuit illam diligentibus ipsum. Vnde patet male quosdam libros illud, se cuiusdam

secundum datum suum, coniungere sequentibus, hoc modo: Secundum datum suum praebet illam diligentibus se. Postquam ergo ostendit sapientiam, qua omnia condita sunt, fuisse ab aeterno conditam in mente diuina, (nec mirum cum illa sit ipsemet Deus) iam explicat, quomodo ea ad creaturas a Deo defluerit, tribus membris pulchre indicans, quam variis modis ea in creatis rebus diffusa sit. Primo enim dicit eam Deum generaliter effudisse super omnia opera sua, quia in illis omnibus Dei sapientia mirabiliter relucet. Secundo, dicit eam diffusam singulari quodam Dei dono super omnem carnem, hoc est, omne animal, vel peculiariter omnem hominem, qui in scripturis saepe nomine carnis designatur, ut ibi: Omnis caro fenum. In omni enim animali magis quam in inanimatis rebus Dei sapientia relucet, ut quae sint opera perfectiora, in quibus Dei sapientia se magis admirandam exhibet. In hominem vero peculiariter sapientia Dei diffusa est, quia homini data est intelligentia, qua quisque pro suo modo, & dono a Deo accepto Dei sapientiam comprehendere possit. Omnium vero singularissima est sapientiae communicatio, quae Dei dono obtingit diligentibus ipsum, quia illi sapientiae cognitionem percipiunt, idque eam qua feliciter Deum & ea quae Dei sunt cognoscant, ita ut per eam Deum quandoque clare visuri sint. Proinde tertio loco dicit, & praebuit illam diligentibus se. Itaque quoniam illis Dei sapientia propria est, multa subiicit in commendationem timoris Dei, quod ille sicut est principium dilectionis Dei, aut idem cum ea, sit etiam principium sapientiae, imitatus hac in parte Salomonem, qui & ipse incepit hoc exordium: Timor domini, principium sapientiae.

12 Timor Domini gloria & gloriatio, & letitia, & corona exultationis.

Deum de timore domini tam praclare loquitur, non de eo timore loquitur, quem perfecta charitas foras mittit, sed secundum phrasim scripturae timor Domini est reuerentia Dei, eiusque cultus, ut plenius dictum est in Proverbis. Talis ergo Dei timor, gloria est homini, quia magnum ei addit decorem & honorem. Gloriatio est, quia inde gloriari potest homo, sed in Domino. Beatus enim homo dicitur infra cap. 25. cui donatum est habere timorem Domini. Sic & letitia est, quia dat occasionem gaudendi, & est veluti corona exultationis, quia est instar coronae, decus & exultationem adferentis. Hunc ergo versum explicat sequens sententia:

13 Timor Domini delestat cor, & dabit letitiam, & gaudium, & longitudinem dierum.

Sic enim legendum est, & non, ut habent quidam libri, in longitudinem dierum, ut patet ex originalibus. Dat autem haec timor Dei partim quidem in praesenti vita, sed perfectus in futura. Vnde subditur:

14 Timenti Dominum bene erit in extremis, & in die defunctionis suae benedicetur.

Bene dicit fore metuenti Deum in extremis, scilicet diebus, quia tunc non torquetur conscientiae verme, cum solent maxime homines timere: deinde quia tunc recepturus est iustitiae suae & pietatis mercedem. Vnde sequitur: Et in die defunctionis suae, hoc est, finis & mortis suae, Graecis enim est *εὐλογία*: benedicetur, a Deo scilicet, hoc est, bene illi fiet a Deo, atque ab illo laudabitur. Quaedam Graeca habent *ἀπολαύσει*, hoc est, inueniet gratiam: at alia habent *ἀπολαύσει*, quod ut interpretes legit, ita etiam magis placet.

15 Dilectio Dei honorabilis sapientia. Quibus autem apparuerit in visu diligunt eam in visione, & in agnitione magnalium suorum.

Haec omnia sicut non sunt similia aliis sententiis quae fere bimembres sunt, ita Graeca non habent, nec Latina haec similiter habent. Multi enim libri ea verba, Dilectio Dei honorabilis sapientia, postponunt sequenti sententiae. Rectius tamen habent qui praeposunt, quia alioqui verbum, apparuerit, & relatiuum, eam, non habet ad quod commodè referantur. Videntur haec addita ad declarationem illius quod dictum est, Deum praebere illam diligentibus se. Et est sensus: In dilectione Dei consistit sapientia quae verè honoranda est & laudanda. Nam quae sine Dei dilectione est sapientia, vera sapientia non est, nec laudem meretur. Non est enim verè sapiens, qui summum bonum non praeparat omnibus diligit. Quibus autem ipsa sapientia sese videndam exhibuerit, sicque eis apparuerit per visum, hoc est, cognitionem sui, mox eandem ipsi per illam visionem & per agnitionem magnificorum operum eius quae ab ipsa agnoscit mirabiliter perfecta, diligunt, quasi dicat: A deo per sese grata est, ut mox in his quibus apparet, ad solum conspectum dilectionem sui generet, nec eam despiciat nisi qui eius sunt ignari, iuxta illud Proverb. 1. Sapientiam atque doctrinam multi despiciunt.

16 Initium sapientiae timor Domini, & cum fidelibus in uulua concreatus est, & cum electis foemini graditur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur.

Psal. 110. Proverb. 1. & 9.

Huius sententiae quadrimembris, duo statim priora membra sunt in Graecis, pro reliquis duobus Graeca habent sententiam bimembrem quam Latina non habet, hanc scilicet: *μετὰ ἀνθρώπων θεμελίωσιν αὐτῶν, καὶ μετὰ τῶν σπικματῶν αὐτῶν ἐπισησθήσεται*, hoc est ad verbum: Cum hominibus fundamentum saeculi nidificauit, & cum semine ipsorum fidelis erit, vel fideliter, hoc est firmiter persistet. Verbum enim *επισησθήσεται*, quod deriuatur a *επισησθῆναι*, hoc est pullus, vnde *επισησθήσεται*, Septuaginta aliquoties ponunt pro nidificare, ut Psal. 103. Illic passeret nidificabunt. & Ierem. 48. vbi nos legimus, columba nidificans. Epiphanius vero in haeresi con-

Haereti. 69.

tra Attriomanitas idem verbum exponit per pullos excludere, putatque illud potius vertendum pro eo quod Prouerb. 8. legitur, **וְיָצַק אֱדוֹנָי**, Adonai Canani, quod D. Hieronymus post Aquilam vertit: Dominus pos fedit me, vt sit, Dominus veluti pullum ex cludit me, hoc est generauit. Sed errat, quia Hebræis non est verbum **וְיָצַק** Canan, quod nificat, & ei respondet Græ cum **γεννησθαι**, sed verbum **γεννησθαι** Canan: quod est acquirere vel possidere. Primum hemi stichium desumptum est ex Psal. 110. & Prouerb. 1. & 9. nisi quod hic Græcis sit per ip sium, Initium sapientiæ, timere Dominum. Quod quomodo sit intelligendum, satis dictū est in Prouerbis. In secundo membro, cum dicitur, & cum fidelibus in vulua concrea tus est, posset etiam sic verti vt ad sapien tiam referatur, concreata est, quomodo mag is vertendum videtur, quia Græcis est verbum **συνεσθαι**, quod non tam commodè re ferri potest ad infinitiuum **γεννησθαι**, quam ad sapientiam, quamuis sensus eodem recidat. Quod autem dicitur sapientia vel timor Dei concreatus in vtero matris simul cum crea tione fidelium, potest primò sic accipi, quo modo Iob de se dicit: Ab infantia creuit mecum miseratio, & de vtero matris egres sa est mecum, quia scilicet plerique etiam in vtero accipiunt à Deo donum quoddam quo ad pietatem procliuēs sunt præ aliis, aut quia sic illis adhæret & infixus est ti mor Dei postquam fideles facti sunt, vt vi deatur illis inesse ex naturali complexione. In cuius contrarium de quibusdam dicitur: Alienati sunt peccatores à vulua, errauerunt ab vtero. Qui significantur adeo dedi ti esse malitiæ, vt præ aliis eis innata esse vi deatur & naturalis. Potest & aliter accipi, timorem Dei concreatum fidelibus in vul ua, secundum Dei prædestinationem, qua ab initio in ipsorum creatione in vtero ma terno Deus illis destinat suo tempore dare timorem sui & sapientiam, quomodo & Calat. 1. Paulus dicit se segregatum ab vtero matris suæ, quomodo & plerique intelligunt illud quod dictum est à Ieremia: Antequam exi res de ventre, sanctificauit te. Itaque con creatum dicit timorem Domini fidelibus, vt intelligatur illos eum non habere ex sua virtute & studio, sed ex singulari Dei dono, ipsos antequam aliquid boni fecerunt præueniente. Quod etiam significatur, cum apud nos additur, & cum electis foeminis graditur. Quod iam vterius significatur, Dei dono & electione darum semel homi nibus timorem & sapientiam non eos dese rere, nec sibi relinquere, sed assidue eos comitari, deducendo eos in via recta. Fœmi narum autem peculiariter fit mentio, quod in eis ferè Dei metus & religio sese magis prædere soleat. Quia tamen illis sapientia & religio propria non est, rectè subicitur, & cum iustis & fidelibus agnoscitur, scilicet esse, per opera quæ in eis operatur. Ea verò, quam Græci habent, sententia, significat Dei sapientiam veluti in nidum & mansio nem suam cum hominibus delegisse ipsum fundamentum sæculi, hoc est, ab exordio

mundi in hoc mundo habitare cepisse cum hominibus illis primis authoribus humani generis, eamque nunquam homines deser turam. Id enim significatur dum subicitur, & cum semine eorum scilicet hominū cum quibus, cœpit esse, fidelis erit, hoc est, fixa & permansens. Simile est ei quod dicit Prouerb. 8. sapientia de se: Delitiæ meæ esse cum filiis hominum. & quæ habentur postea Ec clesiastici 24.

- 16 *Timor Domini scientia religio sitas: Religio sitas, cu stodiet & iustificabit cor, iucunditatem atque gau dium dabit.*
- 17 *Timenti Dominum bene erit, & in diebus consum mationis illius benedicetur.*

Hæc omnia non sunt in Græcis, & sunt eadem, paucis tantum verbis mutatis cum his quæ mox dicta sunt, vt vel ex alia cuiuspiam versione, vel commentario alicuius margini ascripto deinde in contextum sint relata, quemadmodum de multis huius libri sententiis apud nos factum apparet. Il lud enim; Timor Domini, scientiæ religio sitas; additum videtur ad declarandum quid hoc loco per timorem Domini, qui hic tan toperè comendatur, accipiendum sit, nem pe id quod Græci dicunt **σπουδαία** vel **θεοσε βελαία**, qua voce etiā hic author vtitur postea in hoc capite, vbi nos habemus, cultura Dei. Dicitur ergo timor Dei esse non ipsa scientia & cognitio Dei, sed istius scientiæ religio sitas, hoc est, pietas quæ ex ipsa Dei cognitione sequitur, quæque scientiæ con nexa est. Nam est quædam religio sitas im prudentiæ, qualis est idololatrarum religio, & est quædam Dei cognitio destituta reli gione vera. In sequentibus quidam libri pro iustificabit, habent viuificabit. sic enim legit Dionysius. Item pro consummationis, qui dam habent consolationis, sed malè. Signifi catur enim dies qui prius dictus est defun ctionis, hoc est mortis.

- 18 *Plenitudo sapientiæ est, timere Deum, & plenitudo à fructibus illius.*

Dixit timorem Dei esse principium sapi entia, nunc verò amplius dicit, eum sapientiæ esse plenitudinem, hoc est, perfe ctionem, siue quia si qualisqualis sapientia sine timore Dei esse possit, eadem imperfe cta sit & manca: siue quia timor Dei sic in trodudit sapientiam, vt quò magis Deum quis reueretur, eò magis in sapientia proficiat, vt nihil aliud sit verè sapere quam Deum reue reri & piè colere, quod per timorem Dei hic significatur. Secundam partem Græca ha bent: Et inebriat eos à fructibus suis; pleni tudo scilicet sapientiæ inebriat eos qui ha bent timorem Domini, hoc est, sicut timor Domini affert ipsi sapientiæ plenitudinem, ita vicissim plenitudo sapientiæ replet timètes Deum à fructibus suis. Vnde nostra licera sic est accipienda, & vicissim à fructibus ipsius sapientiæ accedit plenitudo in timètibz Do minum, nec aliudè vera plenitudo expecta ri potest, quod sequens declarat, sententia.

- 20 *Omnia domum illius implebit à generationibus, & receptacula à thesauris illius.*

Græcis in priori membro non est, illius, & in posteriori membro, illius, vertendum erat reciprocum, suis, quomodo & in prio ri vertendum est iuxta quorundam lectio nem. Nam sunt qui & ibi habent **αὐτῶν**, vt ad sapientiæ domum pertineat, sed Complu tensis æditio habet **αὐτῶν** in priori membro, vnde apud nos prior genitiuus, illius, referri debet ad timement Dominum: posterior ad sapientiam. Generationes vocat fructus sapi entia quos profert in timente Deum, bona scilicet & temporalia & spiritualia quæ adfert secum, quæ & thesaurus vocat sapi entia, à quibus implentur receptacula non solum corporalia, sed multo magis spiritua lia, vires scilicet animæ, intellectus atque voluntas.

- 21 *Corona sapientiæ timor Domini, replens pacem & salutis fructum.*

Græca habent in Complutensi æditio ne, Corona sapientiæ timere Domi num, germinans pacem & sanitatem incolu mitatis, hoc est, incolu mitatem salutarem. Vnde patet apud nos participium, replens, non referendum ad timorem sed ad coro nam, & est sensus: Timor Domini ornat hominem tanquam quadam corona sapientiæ, hoc est, eo ornamento quo instar coronæ suos ornat sapientia, quæ suos veluti reges facit, & apud omnes splendidos reddit. Quæ sapientiæ corona plenam affert & perfectam mentis pacem & fructum salutis, hoc est, san itatis etiam corporalis. Potest enim pax re ferri ad mentem, & salus, vel vt habent Græ ca, **ὑγιαία**, hoc est, sanitas, ad corpus: aut vt runque ad vitam futuram, in qua sola est pax plena, & salus atque sanitas perfecta. Germanica tamen æditio non habet **σπουδαία**, hoc est, timere, sed **σπουδάζειν**, hoc est, timor Domini, vt ad timorem referri possit participium, replens. Non ergo timor Do mini dicitur corona sapientiæ, quia sapien tiam coronat & ornat, sed quia suos donat & ornat corona sapientiæ, hoc est, donat eos ipsamet sapientia, quæ suos instar coronæ ornat atque nobilitat.

- 22 *Et vidit & dinumeravit eam, utraque autem sunt dona Dei.*

Vtramque huius sententiæ partem que dam Græca non habent. Nam priorem partem Hispanica æditio non habet, habet tamen posteriorem, non hoc tamen loco, sed ante præcedentem sententiam: vnde in telligunt vtraque illa quæ Dei dona dicit esse duo illa, implebit à generationibus & à thesauris suis, vt vnum referatur ad bona spiritualia, alterum ad temporalia. Aeditio autem Germanica habet quidem priorem partem, posteriorem verò nec hic, nec eo loco vbi eam habet Hispanica. Et rursum Hispanica pro eo quod Germanica habet;

Et vidit & dinumeravit eam; habet quod nec Germanica habet æditio, nec nostra versio, **ἑώρακεν δὲ ἠριθμήσεν αὐτήν**, hoc est, dilatat autem gloriatio diligentibus ipsum. Vbi, dilatat, positum est pro latitudi nem fecit, sicut in illo Psalmo; In tribula ne dilatasti mihi. Ioachimus Camerarius leg it **ἠριθμήσεν**, vt sit: Dilatat autem gloriatio nem diligentibus ipsum, hoc est, timor di ligentibus Deum latam & magnam adfert gloriationem. tanta est codicum etiam Græ corum hodie varietas. Cæterum quod in nostra lectione dicitur: Et vidit & dinume ravit eam, commodè refertur ad timorem Domini, vt postquam superius dixit nemi nem dinumerasse aut vidisse sapientiam præ ter vnum Deum, nunc dicat ex Dei benefi cio etiam timorem Dei videre & dinumera re sapientiam, hoc est, sapientiæ rationes & opera saltem ex parte. Sicuti Paulus, cum dixisset quæ Dei sunt neminem cognoscere nisi spiritum Dei, mox subiungit: Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis. Quod additur Vtraque autem sunt dona Dei; nostri refe runt ad sapientiam & timorem Dei, quæ am bo Dei sunt dona. Potest etiā referri ad duo illa, replens pacem & salutis fructum, vt si gnificetur & pacem mentis & corporis incolu mitatem, Dei donum esse, quod per sa pientiam & Dei metum consequimur.

- 23 *Scientiam & intellectum prudentiæ sapientia com partietur, & gloriam tenentium se exaltat.*

Pro compartietur, Græca dictio **ἐξαιρέσει** plus significat, nempe quasi imbrem dif fundere. Nec habet Germanica æditio no men, sapientia, vt hic versus etiam timori Domini tribui possit, sicut & quod præce dit, quamuis eodem redeat siue sapientia hæc dicatur præbere, siue timor Domini. Porro scientia rectè refertur ad credenda, intellectus, hoc est, intelligentia prudentiæ, ad agenda: quæ vtraque docet sapientia, & per hæc gloriam tenentium se, hoc est, possi dentium ipsam (est enim Græcis **κράτιστον αὐ τῶν**) exaltat, hoc est, altâ & sublimem reddit.

- 24 *Radix sapientiæ est timere Dominum, & rami eius longæui.*

Ita rectius legitur, quam vt habent multi libri: Rami enim eius: cum Græcis sit **καὶ ἡ ῥαδις**. Nec est illis, longæui, sed **μακροχρονί ος**, hoc est, longæuitas vel longitudo die rum. Elegans & apta translatio est, in qua ex radice sapientiæ vitam longinquam & diu turnam tæquam ramos quosdam efflorescere facit. Est autem timor Dei radix sapientiæ, sicut est eiusdem initium.

- 25 *In thesauris sapientiæ intellectus, & scientiæ religio sitas, execratio autem peccatoribus sapientiæ.*

Hic versus non est in Græcis, sed ei simi lis mox sequitur. Dicitur autem intel lectus, hoc est, intelligentia & religio sitas

scientiæ esse in sapientiæ thesauris, quia illa sapientia veluti ex diuite suo penu suis largitur.

26 Timor Domini expellit peccatum, nam qui sine timore est, non poterit iustificari. Iracundia enim animo stratis illius, subuersio eius est.

GRæca pro his duas habent in Complutensi æditione sententias bimembres, hoc modo: Timor Domini depellit peccata, permanens autem (vel perseverans aut assistens) auertit iram. Non poterit iracundus vir iustificari, inclinatio enim iræ eius, ruina illi, scilicet est. Editio tamé Germanica priorem sententiam non habet. Itaque quamuis in genere de omnibus peccatis verum sit quòd ea timor Dei depellat (nam & contracta peccata curat per pœnitentiam, & cõtra futura hominem præmunit) tamen hic potissimū significare voluit Sapiens, reuerentiam erga Deum, & pium in illum affectum (quem hic semper Dei metum appellat) efficere, vt quis etiam in aduersis non murmuret contra Deum, nec irascatur contra Deū, à quo malo non facile immunis esse potest qui Dei timore est destitutus. Hic enim mox vt quid acciderit cõtra animi votum, offendetur, indignabitur, atque ex impatientia in quæuis vitia retinaculo timoris Dei destitutus prolabetur: vnde de eo rectè dicitur, quòd non poterit iustificari, hoc est, iustè viuere, quia inclinatio iræ eius, hoc est, procliuitas eius ad iram, (pro quo nos legitimus, iracundia animositatis eius, hoc est, audacis eius animi qua Deo audet resistere) est illius subuersio, hoc est, causa vt in multa vitia & damna cadat. Hunc esse verum sensum patet ex sententiis duabus quæ sequuntur, quæ eodem tendunt, ad quem sensum etiam pertinent quæ dicuntur capite sequenti.

27 Vsque in tempus sustinebit patiens, & postea reddito iucunditatis.

GRæcè est, *εως ους ανεξου κενουσθεσ, καὶ μετὰ τὸ αὐτὸν ἀναδύσει εὐφροσύνη*, hoc est, Ad tempus sustinebit longanimis, & postea pululabit ei lætitia. Interpres noster videretur legisse *ἀναδύσει εὐφροσύνη*, hoc est, reddito lætitiæ. Significatur ergo cum qui patienter & cum longanimitate fert quæ Deus ei immitit, ad tempus quidem sustinere & tolerare mala, sed postea reddi ei à Deo pro malis toleratis lætitiæ & gaudium. Põnitur autem hoc loco apud Græcos verbum *ἀναδύσει*, non pro rependere, sed pro *ἀναβλάσσει*, pullulo, germénque emitto vt herba aut planta quæ mortua videbatur, & mox germen emittit. Est quæ translatio verbi valde apta, ad fructū hominis afflictī ac patientis declarandum, in quo afflictionis exitus est iucundus.

28 Bonus sensus usque in tempus abscondet uerba illius, & labia multorum enarrabunt sensum illius.

GRæcis non sunt illa duo verba, Bonus sensus, sed est repetendum nomen, patiens, ex præcedenti sententia. Relatiuum,

illius, priori loco rursus positum est pro reciproco, sua. Significatur enim, hominem patientem atque eum qui boni sensus est & prudens, ad tempus in silentio ferre mala immissa, neque conqueri, aut Deo obloqui, sed postea etiam ipso tacente multis prædicatos eius sensum, hoc est, prudentiam, Græcis enim est *αἰσθησις*. Hoc ergo hic docetur quod Threnorū 3. cum dicitur; Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.

29 In thesauris sapientiæ significatio disciplinæ, exaceratio autem peccatori cultura Dei.

PRO, significatio disciplinæ, est *παράβολα* *ἐπισημαίω*, hoc est, parabolæ scientiæ. Et est sensus: Sententiæ graues & abditæ quæ magnam continent scientiam, continentur in thesauris sapientiæ, hoc est, eas in se veluti in secreto, & res preciosissimas sapientia complectitur, ita vt non eas quibuslibet communice, sed tantum delectis & dignis; nec mirum, cum cultura Dei, vel, vt est Græcis, *θεοσεβεία*, hoc est, pietas & religio quam sapientia docet, sit peccatori execratio, hoc est, execrabilis. Itaque nostra lectio sic est accipienda. In thesauris sapientiæ continetur non aperta & omnibus obuia disciplina & scientia, sed occulta significatio disciplinæ, per parabolas scilicet & graues sententias, quibus significat suis quam disciplinam & vitæ rationem sequi debeant: at hanc significationem impij & reprobi non assequuntur, quia cultus Dei quem sapientia vnice docet, eis est execrabilis, inuisus & ingratus.

30 Fili concupiscens sapientiam, conserua iustitiam, & Deus præbebit illam tibi.

Sententia est manifesta, & bene obseruanda, idem docens quod illud Sapientiæ 1. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Additum est autem ab interprete nomen, fili, cum non sit Græcis. Pro iustitiam, eis est *εὐνομία*, hoc est, mandata, quomodo legit & Diuus Augustinus lib. 22. cap. 53. cõtra Faustum, vbi legit; Concupisti sapientiam; nec additur fili, planè scilicet cū Græcis cõsentiens. Adducit autem Augustinus hanc sententiam, ad ostendendum quid mysticè significatū sit in illo quod Iacob prius nubere debuit Liæ seniori quàm Racheli. Prior est, inquit, in recta hominis eruditione labor operandi quæ iusta sunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera sunt. Ad hoc valet quod scriptum est; Concupisti sapientiam, serua mandata, & Dominus præbebit illam tibi.

31 Sapientia enim & disciplina timor Domini, & quod beneplacitum est illi, fides & mansuetudo, & adimplebit thesauros illius.

Conseruando, inquit, Dei madata & iustitiam, quod fit per timorem Dei, præbebit tibi Deus sapientiam, quia ipsemet timor Dei est coram Deo sapientia & disciplina

plina, iuxta illud Iob; Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia, quia scilicet in timore Dei consistit vera sapientia, & per illum declaratur quis verè sapiens, Prouerb. 15. Septuaginta habet hanc partem, vbi nos habemus; Timor Domini disciplina sapientia. Secūdam partem Græca breuius habet & clarius, *καὶ ἀδουλα αὐτὸν τίσις καὶ παράβολος*. Et beneplacitum ipsius est fides & mansuetudo. Vnde nostra litera sic est ordinanda: fides & mansuetudo est id quod beneplacitū est illi. Rectè autem duo hæc coniunxit, tanquam in quibus mandata Dei potissimū cõsistunt, quorum alterum consistit in his quæ nobis fideliter & veraciter Deo & proximis sunt exhibenda: alterum in his quæ ab aliis sunt nobis patienter perferenda & condonanda. Aut fides, hoc est, fidelitas, pertinet ad iustitiam exhibendam, mansuetudo autè ad misericordiam miseris & calamitosis præstandam, vt mansuetudo accipiatur pro clementia. Quod apud nos additur; & adimplebit thesauros illius; vt durè cohæret & gratiam sententiæ tollit, ita nulla Græca habet. Significat autem Deum impleturum thesauros illius qui iam dicta præstat, vt scilicet declarèt ea sibi esse grata.

32 Ne sis incredibilis timori Dei, & ne accesseris ad eum duplici corde.

SIC rectius legitur, quomodo etiam multa scripta habent, quàm, vt alij legunt; Contumax non sis & incredibilis: cum Græcis tantum sit, *ἀνομήσιμος*, hoc est, non sis incredulus, aut, non diffidas. Itaque vel ex versione altera aut alicuius explanatione additum est, cõtumax. Quod autem dicitur, non sis incredibilis, aut, vt etiam quidam libri habent, non sis incredulus (nam & Lyræ sic legit) timori Domini, dupliciter accipi potest. Primo vt sit sensus: Non sis inobediens timori Domini, hoc est, ne contumaciter reiicias ea quæ timor Dei suggerit facienda. Quem sensum sequutus est qui vertit ne sis contumax. Altero modo vt sit sensus: Ne diffidas timori Domini, hoc est, cum in difficultatem aliquã incidisti, non diffidas te per timorem Domini protegendum, sed bene spera te à Deo seruandum, sicut Dei timor sperandum esse monet. Cui sensui cõuenit quod in additione Complutensi additur, *ἐνδεὴς ἀπὸ*, indigus existens, vt sit: Non diffidas timori Domini indigus existens, nisi hoc intelligatur de indigentia sapientiæ, vt sit sensus; Si indiges sapientiæ, obtempera timori Domini in his quæ faciendæ suggerit. Ceterum quoniam plerique sunt qui timori Domini obtemperant non ex animo, sed tantum secundum exteriorem apparentiam, rectè subiungitur, & ne duplici corde accesseris ad illum; nempe Dominum, aut timorem Domini, hoc est, ne sic te geras erga Dominū vel timorem eius, vt videaris ei velle obedire, id tamen non ex animo facias. Id est enim duplici corde accedere, velle scilicet duobus dominis seruire. Vnde & subiungitur:

33 Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non

scandalizeris in labijs tuis.
34 Attende in illis ne forte cadas, & adducas animam tuam in honorattonem.
35 Et reuelet Deus absconsa tua, & in medio synagogæ elidat te.

GRæca habent; Ne sis simulator ad ora hominum, & in labijs tuis non attendas. Deinde sequitur noua sententia; Non extollas teipsum vt ne cadas, &c. Cuius intelligentia hæc esse videtur; Ne simulatione religionis te commendes ori hominum, ita vt satis habeas laudari ab eis tanquam sanctus & religiosus, & non confidas in labijs tuis vt te sanctum putes, quia sancta apud alios eloqui nosti, aut securus sis quia te tuis labijs, & tuarum virtutum falsa prædicatione aliis commendasti, vitia tua tegendo: aut quia labijs tuis Deum precatus es, cum cor tuum longè sit ab eo. Itaque nostræ lectiois conuenienter hic sensus reddi potest; Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, sic scilicet vt tua simulatione id agas, vt hominibus videaris timens Deum & religiosus, & ne per labia tua tibi scandali & ruinæ causa fias, teipsum extollendo & prædicando, aut precando solis labijs, mente interim & voluntate à Deo auersa. Id ne fiat, attende ad labia tua, vide quid dicas, quidve preceris, ne fortè Deo vindicante tuam hypocritam cadas in multa mala, excidasque ab ea altitudine quam tibi vendicasti, atque ab ea existimatione, quam tibi simulatione apud homines peperisti, & pro appetita gloria adducas animam tuam, hoc est, tibi, ignominiam, humiliationem, & dedecus. Et Deus qui solus nouit corda, reuelet omnibus vitia tua, quæ studiosa simulatione occultasti, & in medio synagogæ & congregationis, hoc est, in maxima ecclesiæ frequentia, in qua honoratus eras & honorari captasti, te elidat, hoc est, deiciat. Est enim Græcis *καταβλάσσει*. Ita autem superbos & hypocritas punire solet Deus, vt in maxima aliqua multitudine & Republica, in qua volebant magni & sancti haberi, eos deiciat, & omni dedecore afficiat, quod & frequenter etiam in hac vita facit, & maximè in futuro sæculo facturus est, quando illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quado hypocritas potissimum puniendos significat in euangelio, cum quorundam partem ponendam testatur cum hypocritis, quorum punitionis causa iusta hic subiicitur.

36 Quoniam accessisti malignè ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo & fallacia.

GRæcis est; Quoniam non accessisti in veritate timori Domini, & cor tuum plenum dolo. Vnde nostra lectio rectius potest intelligi. Idem enim est accedere ad Dominum, & ad timorem eius. Idem etiam est accedere malignè, & non accedere in veritate, nisi quod istud magis conuenit hypocritis.

scientiæ esse in sapientiæ thesauris, quia illa sapientia veluti ex diuite suo penu suis largitur.

26 *Timor Domini expellit peccatum, nam qui sine timore est, non poterit iustificari. Iracundia enim animositatis illius, subuersio eius est.*

GRæca pro his duas habent in Complutensi æditione sententias bimembres, hoc modo: Timor Domini depellit peccata, permanens autem (vel perseueras aut assistens) auertit iram. Non poterit iracundus vir iustificari, inclinatio enim iræ eius, ruina illi, scilicet est. Editio tamè Germanica priorẽ sententiam non habet. Itaque quamuis in genere de omnibus peccatis verum sit quod ea timor Dei depellat (nam & contracta peccata curat per penitentiam, & cõtra futura hominem præmunit) tamen hic potissimũ significare voluit Sapiens. reuerentiam erga Deum, & pium in illum affectum (quem hic semper Dei metum appellat) efficere, vt quis etiam in aduersis non murmuraret contra Deum, nec irascatur contra Deũ, à quo malo non facile immunis esse potest qui Dei timore est destitutus. Hic enim mox vt quid acciderit cõtra animi votum, offenditur, indignabitur, atque ex impatientia in quæuis vitia retinaculo timoris Dei destitutus prolabetur: vnde de eo rectè dicitur, quod non poterit iustificari, hoc est, iustè viuere, quia inclinatio iræ eius, hoc est, procliuuitas eius ad iram, (pro quo nos legimus, iracundia animositatis eius, hoc est, audacis eius animi qua Deo audet resistere) est illius subuersio, hoc est, causa vt in multa vitia & damna cadat. Hunc esse verum sensum patet ex sententiis duabus quæ sequuntur, quæ eodem tendunt ad quem sensum etiam pertinent quæ dicuntur capite sequenti.

27 *Vsq̃ue in tempus sustinebit patiens, & postea reddito iucunditatis.*

GRæcè est, *εως ου̃ς αν̃εξ̃εται μα̃νοθυ̃μ̃ος, & η̃ως υ̃σ̃φ̃ου̃σ̃ων̃ αν̃αδ̃ωσ̃ει̃σ̃ αν̃η̃ρο̃ου̃μ̃ων̃*, hoc est, Ad tempus sustinebit longanimitas, & postea pululabit ei læticia. Interpres noster videtur legisse *αν̃αδ̃ωσ̃ει̃σ̃ αν̃η̃ρο̃ου̃μ̃ων̃*, hoc est, redditio lætitiæ. Significatur ergo cum qui patienter & cum longanimitate fert quæ Deus ei immittit, ad tempus quidem sustinere & tolerare mala, sed postea reddet ei à Deo pro malis toleratis lætitiã & gaudium. Ponitur autem hoc loco apud Græcos verbum *αν̃αδ̃ωσ̃ει̃σ̃*, non pro rependere, sed pro *αν̃αδ̃ωσ̃ει̃σ̃*, pullulo, germènque emitto vt herba aut planta quæ mortua videbatur, & mox germen emittit. Estque translatio verbi valde apta, ad fructũ hominis afflictĩ ac patientis declarandum, in quo afflictionis exitus est iucundus.

28 *Bonus sensus usque in tempus abscondet uerba illius, & labia multorum enarrabunt sensum illius.*

GRæcis non sunt illa duo verba, Bonus sensus, sed est repetendum nomen, patiens, ex præcedenti sententia. Relatiuum,

illius, priori loco rursus positum est pro reciproco, sua. Significatur enim, hominem patientem atque eum qui boni sensus est & prudens, ad tempus in silentio ferre mala immissa, neque conqueri, aut Deo obloqui, sed postea etiam ipso racente multos prædicaturos eius sensum, hoc est, prudentiam, Græcis enim est *σ̃ιωσ̃η̃σ̃*. Hoc ergo hic docetur quod Threnorũ 3. cum dicitur; Bonum est præstolari cum silentio salutare Dei.

29 *In thesauris sapientiæ significatio disciplina, execratio autem peccatori cultura Dei.*

PRO, significatio disciplinæ, est *πα̃ραβ̃ολ̃η̃σ̃*, hoc est, parabola scientiæ. Et est sensus: Sententiæ graues & abditæ quæ magnam continent scientiam, continentur in thesauris sapientiæ, hoc est, eas in se veluti in secreto, & res preciosissimas sapientia complectitur, ita vt non eas quibuslibet communicet, sed tantum delectis & dignis: nec mirum, cum cultura Dei, vel, vt est Græcis, *θε̃ωσ̃η̃σ̃*, hoc est, pietas & religio quam sapientia docet, sit peccatori execratio, hoc est, execrabilis. Itaque nostra lectio sic est accipienda. In thesauris sapientiæ continetur non aperta & omnibus obuia disciplina & scientia, sed occulta significatio disciplinæ, per parabolas scilicet & graues sententias, quibus significat suis quam disciplinam & vitæ rationem sequi debeant: at hanc significationem impij & reprobi non assequuntur, quia cultus Dei quem sapientia vnice docet, eis est execrabilis, inuisus & ingratus.

30 *Fili concupiscens sapientiam, conserua iustitiam, & Deus præbebit illam tibi.*

Sententia est manifesta, & bene obseruanda, idem docens quod illud Sapientiæ 1. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Additum est autem ab interprete nomen, fili, cum non sit Græcis. Pro iustitiam, eis est *ι̃σ̃τω̃λα̃σ̃*, hoc est, mandata, quomodo legit & Diuus Augustinus lib. 2. cap. 5. cõtra Faustum, vbi & legit; Concupisti sapientiam; nec additur fili, planè scilicet cũ Græcis cõsentiens. Adducit autem Augustinus hanc sententiam, ad ostendendum quid mysticè significatũ sit in illo quod Iacob prius nubere debuit Liæ seniori quàm Racheli. Prior est, inquit, in recta hominis eruditione labor operandi quæ iusta sunt, quàm voluptas intelligendi quæ vera sunt. Ad hoc valet quod scriptum est; Concupisti sapientiam, serua mandata, & Dominus præbebit illam tibi.

31 *Sapientia enim & disciplina timor Domini, & quod beneplacitum est illi, fides & mansuetudo, & adimplebit thesauros illius.*

Conseruando, inquit, Dei mādata & iustitiam, quod fit per timorem Dei, præbebit tibi Deus sapientiam, quia ipsemet timor Dei est coram Deo sapientia & disciplina

plina, iuxta illud Iob; Ecce timor Domini ipsa est sapientia, & recedere à malo intelligentia, quia scilicet in timore Dei consistit vera sapientia, & per illum declaratur quis verè sapiens, Prouerb. 15. Septuaginta habet hanc partem, vbi nos habemus; Timor Domini disciplina sapientiæ. Secũdam partem Græca breuius habet & clarius, *η̃ως αν̃δ̃ου̃λα̃σ̃ων̃ υ̃σ̃φ̃η̃σ̃ η̃ως πα̃ραβ̃ολ̃η̃σ̃ων̃*. Et beneplacitum ipsius est fides & mansuetudo. Vnde nostra litera sic est ordinanda: fides & mansuetudo est id quod beneplacitũ est illi. Rectè autem duo hæc coniunxit, tanquam in quibus mandata Dei potissimũ cõsistunt, quorum alterum consistit in his quæ nobis fideliter & veraciter Deo & proximis sunt exhibenda: alterum in his quæ ab aliis sunt nobis patienter perferenda & condonanda. Aut fides, hoc est, fidelitas, pertinet ad iustitiam exhibendam, mansuetudo autè ad misericordiam miseris & calamitosiis præstandam, vt mansuetudo accipiat pro clementia. Quod apud nos additur; & adimplebit thesauros illius; vt durè cohæret & gratiam sententiæ tollit, ita nulla Græca habet. Significat autem Deum impleturum thesauros illius qui iam dicta præstat, vt scilicet declaret ea sibi esse grata.

32 *Ne sis incredibilis timori Dei, & ne accesseris ad eum duplici corde.*

SIC rectius legitur, quomodo etiam multa scripta habent, quàm, vt alij legunt; Contumax non sis & incredibilis: cum Græcis tantum sit, *μη̃ αν̃αβ̃η̃θ̃η̃σ̃*, hoc est, non sis incredulus, aut, non diffidas. Itaque vel ex versione altera aut alicuius explanatione additum est, cõtumax. Quod autem dicitur, non sis incredibilis, aut, vt etiam quidam libri habent, non sis incredulus (nam & Lyræ sic legit) timori Domini, dupliciter accipi potest. Primo vt sit sensus: Non sis inobediens timori Domini, hoc est, ne contumaciter reicias ea quæ timor Dei suggerit facienda. Quem sensum sequutus est qui vertit ne sis contumax. Altero modo vt sit sensus: Ne diffidas timori Domini, hoc est, cum in difficultatem aliquã incidisti, non diffidas de per timorem Domini protegendum, sed bene spera te à Deo seruandum, sicut Dei timor sperandum esse monet. Cui sensui cõuenit quod in æditione Complutensi additur, *ει̃δ̃η̃σ̃ων̃ αν̃η̃ρο̃ου̃μ̃ων̃*, indignus existens, vt sit: Non diffidas timori Domini indignus existens, nisi hoc intelligatur de indigentia sapientiæ, vt sit sensus: Si indiges sapientiã, obtempera timori Domini in his quæ facienda suggerit. Cæterum quoniam plerique sunt qui timori Domini obtemperant non ex animo, sed tantum secundum exteriorem apparentiam, rectè subiungitur, & ne duplici corde accesseris ad illum; nempe Dominum, aut timorem Domini, hoc est, ne sic te geras erga Dominũ vel timorem eius, vt videaris ei velle obedire, id tamen non ex animo facias. Id est enim duplici corde accedere, velle scilicet duobus dominis seruire. Vnde & subiungitur:

33 *Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non*

scandalizeris in labijs tuis.

34 *Attende in illis ne forte cadas, & adducas anime tuæ inhonorationem.*

35 *Et reuelet Deus absconsa tua, & in medio synagogæ elidat te.*

GRæca habent; Ne sis simulator ad ora hominum, & in labijs tuis non attendas. Deinde sequitur noua sententia; Non extollas teipsum vt ne cadas, &c. Cuius intelligentia hæc esse videtur; Ne simulatione religionis te commendes ori hominum, ita vt satis habeas laudari ab eis tanquam sanctus & religiosus, & non confidas in labijs tuis vt te sanctum putes, quia sancta apud alios eloqui nosti, aut securus sis quia te tuis labijs, & tuarum virtutum falsa prædicatione aliis commendasti, vitia tua, tegendo: aut quia labijs tuis Deum precatus es, cum cor tuum longè sit ab eo. Itaque nostræ lectionis conuenienter hic sensus reddi potest; Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, sic scilicet vt tua simulatione id agas, vt hominibus videaris timens Deum & religiosus, & ne per labia tua tibi scandali & ruinæ causa fias, teipsum extollendo & prædicando, aut precando solis labijs, mente interim & voluntate à Deo auersa. Id ne fiat, attende ad labia tua, vide quid dicas, quidve preceris, ne fortè Deo vindicante tuam hypocritiam cadas in multa mala, excidasque ab ea altitudine quam tibi vendicasti, atque ab ea exultatione, quam tibi simulatione apud homines peperisti, & pro appetita gloria adducas animæ tuæ, hoc est, tibi, ignominiam, humiliationem, & dedecus. Et Deus qui solus inouit corda, reuelet omnibus vitia tua, quæ studiosa simulatione occultasti, & in medio synagogæ & congregationis, hoc est, in maxima ecclesiæ frequentia, in qua honoratus eras & honorari captasti, te elidat, hoc est, deiciat. Est enim Græcis *να̃ρ̃αβ̃α̃θη̃σ̃ων̃*. Ita autem superbos & hypocritas punire solet Deus, vt in maxima aliqua multitudine & Republica, in qua volebant magni & sancti haberi, eos deiciat, & omni dedecore afficiat, quod & frequenter etiam in hac vita facit, & maximè in futuro sæculo facturus est, quando illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium, quado hypocritas potissimum puniedos significat in euangelio, cum quorundam partem ponendam testatur cum hypocritis, quorum punitionis causa iusta hic subiicitur.

36 *Quoniam accessisti malignè ad Dominum, & cor tuum plenum est dolo & fallacia.*

GRæcis est; Quoniam non accessisti in veritate timori Domini, & cor tuum plenum dolo. Vnde nostra lectio rectius potest intelligi. Idem enim est accedere ad Dominum, & ad timorem eius. Idem etiam est accedere malignè, & non accedere in veritate, nisi quod istud magis conuenit hypocritis.

1. Cor. 4

Mat. 24.

Caput II.

Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia, et in timore, et prepara animam tuam ad tentationem.

In huius quoque capitis sententiis plerisque quaedam sunt addita in nostra lectione quae in Graecis non sunt, ubi & pauciores sunt sententiae & breuiores, duobus semper constantes membris. Hic ergo Graecis tantum est, τεκνον εἰ προσέχῃ δὲ λαλῆναι τῷ κυρίῳ, ἐπιμασσὸν τὴν ψυχὴν σε εἰς παρασύρη, Fili, si accesseris ad seruiendum Deo, para animam tuam ad tentationem. Quo significatur cultum Dei cum tentationibus coniunctum esse, nec fieri posse quin eum qui Deo seruire statuit, non mox varia excipiant tentationes, tum quod diabolus talem mox oppugnet, tum quod Deus eum probare velit. Quod autem apud nos est; sta in iustitia & timore; additū videtur ad insinuandum quomodo animus hominis sit ad tentationem preparandus, nempe confirmando seipsum ad retinendum iustitiam & timorem Dei, vt ab eis non recedat etiam ingruente tentatione. Et potest iustitia & timor pertinere ad idem. Aut iustitiae additur timor, ne quis sibi nimis fidat, iuxta illud: Qui se existimat stare videat ne cadat. &: Cum metu & tremore vestram salutem operamini.

Depreme cor tuum et suscipe, et inclina aurem tuam, et suscipe verba intellectus, et ne festines in tempore obductionis.

Breuius Graeca sic: ἐνθωρον τὴν καρδίαν σου καὶ καρτέησον, καὶ μὴ σπουδῆς ἐν καιρῷ ἐπαρωγῆς. hoc est; Dirige cor tuum ac tolera, & ne festines in tempore incurtionis. Vnde primum patet legendum apud nos, in tempore, quomodo etiam multi libri habent, non autem, in tempus, sicut alij habent. Pro dictione, ἐπαρωγῆς, interpres in hoc libro aliquoties vertit obductionem. Significat autem dicitio Graeca quoduis malum alicui illatum, & quamuis calamitatem, quam noster vertit obductionem; forte quod calamitas mentem veluti nebula quadam obducatur, eiusque serenitatem tollat. Monet ergo seruitio diuino addictum, vt rectum faciat cor suum, ac deinde toleret quauis incurtionem mala. Ant iuxta nostram lectionem, vt cor suum deprimat sub potenti manu Dei, sic vt ne per impatientiae motus exurgat in murmurationem contra Deum. Quod apud nos interponitur, inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus, hoc est, verba intelligentiae & verba prudentiae, indicat qua maxime re fieri potest vt quis patienter aduersa toleret, nempe si admittat verba ad patientiam adhortantia, & sinat se instrui, & consolationem sibi adhiberi. Quod dicitur, no festines, simile est ei quod dicitur in Isaia 28. Qui crediderit no festinet. Sicut enim ibi significatur

quod promissum est, hoc est, velit illud mox sibi exhiberi, sed vt patienter expectet, iuxta illud Abacuc 2. Si moram fecerit expecta illum. ita & hic significatur in tempore alicuius ingruentis calamitatis, non per impatientiam festinandum ad liberationem, vt faciunt qui illicitis modis liberari quaerunt; sed patienter eam a Deo expectandam, qui non patietur fidentē sibi tēteri supra vires ipsius, quique nouit tempus quo eum liberari conuenit. Sunt, qui, ne festines, exponunt pro non trepidas aut metuas, quia verbū Hebraeum חָפַז Hapaz, quod proprie festinare significat, saepe ponitur pro pauere & timore concurti, quia qui timent, festinare solent ad fugiendum. Vnde Psal. 103. Septuaginta vertunt; A voce tonitruū tui formidabunt, cum Hebraeis sit verbum praedictum quod festinare significat. Et in Isaiā 52. vbi Hieronymus vertit; Non in tumultu exhibitis. Hebraeis est בְּהִיפָּזוֹן Behippazon, hoc est, in festinatione: sicut & Deuter. 16. vbi vertit D. Hieronymus. in pauore egressus es de Aegypto. Nostri ferē intelligūt, ne festines, hoc est, ne fractus impatientia desideres adesse tempus mortis, quam per obductionem intelligunt significari, ideoque magis legūt, in tempus, quam in tempore.

Sustine sustentationes Dei, coniungere Deo et sustine, ut crescat in nouissimo uita tua.

Primam partē, sustine sustentationes Dei, Graeca nunc non habent, & sequentia sic habent: καὶ ἄνδρα ἰσχυρὸν καὶ μὴ ἀποστήσει, hoc est, hoc est, conglutinare illi, & ne discedas, vt auge aris in nouissimis tuis. Itaque plus significatur quam nostra lectione, quae habet, coniungere Deo, nempe Deo firmiter quasi glutino quodam adherendum, per amorem scilicet & longanimitatē, ita vt nulla tentatione ab eo discedatur: vnde cū subditur apud nos, & sustine, verbum, sustine, iam nō vt prius per tolerare aduersa est exponēdū, sed per expectare, vt subaudiatur, Deū, iuxta illud; Expecta Dominum, viriliter age, & confortetur cor tuum, & sustine Dominum. Sic enim sustinere Dominum, est non discedere ab eo. Quod additur, vt augearis in nouissimis tuis, aut, vt nos legimus, crescat in nouissimo vita tua, significat cum multo salutis & felicitatis incremento Deum in tribulationibus patienter expectari, quia is solet tandem in exitu tribulationum & malorum, commutato rerum statu, suos omnibus bonis locupletare, iuxta illud; Eripiam eum, & glorificabo eum, longitudine dierum replebo eum. Quod etiā subinde in hac vita ex parte praestat, semper autē & perfectissime in huius vitae fine, cum re vera crescit vita hominis, quando pro momentanea & misera succedit aeterna atque beata. Ceterum illud, sustine sustentationes Dei, rectissime sic intelligitur, vt sustentationes Dei exponantur tolerationes & expectationes quibus Deus expectatur & eius liberatio, vt sustinere sustentationes Dei, sit persistere in patienter expectat

Psal. 26.

Psal. 90.

expectando Deum. Camerarius testatur quosdam Graecorum codices habere μένοντες ἄνευ ἀναμονίης, hoc est, sustine sustentationem.

Omne quod tibi applicitum fuerit, accipe, et in dolore sustine, et in humilitate tua patientiam habere.

Græcis non est illa pars, & in dolore sustine, sed tantum πᾶρ δὲ ἰαροῦ παροχθῆ σοι, δεξέου ἀσ μένος, καὶ ἐν ἀλλοτρίῳ, ταπεινώσεις σε μακροβίη μεσοῦ, hoc est; Omne quod inductum fuerit tibi, suscipe iubenter, & in commutatione humilitationis tuae longanimis esto, hoc est, cum succedente afflictione status prior commutatur. Est autem hic pro, applicitum fuerit, verbum vnde deriuatur ἐπαρωγῆς dicitio, quam noster vertit obductionem. Ex Graecis patet humilitatem apud nos pro humilitatione & afflictione accipiendam. Illud autem, in dolore sustine, sic recte accipitur: Cum es in dolore, patienter fer aduersa, aut sustine & expecta Deum.

Quoniam in igne probatur aurum et argentum, homines vero receptibiles in camino humilitationis.

Argentum, non est Graecis, sed tantum, aurum. Homines receptibiles, vel, vt melius habent quidam libri, acceptabiles, vocat homines Deo acceptos, & electos ad vitam aeternam, quos omnes per tentationes probari oportet, iuxta illud Tobiae, quoniam acceptus eras Deo, necesse erat vt tentatio probaret te. Graecis est ἀνθρωπῶν δεκτοῖς, hoc est, homines acceptabiles, hoc est, qui accipiendi sunt a Deo, aut qui ei grati sunt. Ceterum haec similitudo auri in igne suam puritatem declarantis, conferuantisque, & hominis pij in afflictionibus suam fidem ac pietatem ostendentis constanter, frequens est in scripturis & admodum apposita.

Crede Deo, et recuperabis te, et dirige uiam tuam, et spera in illum.

Pro recuperabis, est ἀνταρῆσει, hoc est, suscipiet, hoc est, subueniet tibi ac defendet te. Nostra lectio significat collapsum in felicitatis statum restituendum. Requirit autem imprimis fidem qua credatur Deo promittenti, ac deinde spem quae ex ea fide statim nascitur: at quoniam promissiones Dei pertinent ad rectos corde, vt spes certa esse possit, petit & retributionem vitae: Dirige, inquit, uiam tuam, hoc est, rectam fac eam, & sic demum spera in illum.

Serua timorem illius, et in illo ueterasce.

Hanc sententia Graeca omnino non habent, & habet sensum facilem.

Metuentes Dominum sustinet misericordiam eius, et non deficiatis ab eo ne cadatis.

Qui timetis dominum credite illi, et non euacuabitur merces uestra.

Qui timetis Dominum sperate in illum, et in oblationem ueniet uobis misericordia.

Qui timetis Dominum diligite illum, et illuminabuntur corda uestra.

Sequuntur sententiae, quibus iam uniuersos timetes Deum alloquitur, adhortans eosdem ad id de quo superius egit, nempe ad fidendum & credendum Deo, tempore aduersitatis. In harum sententiarum tertia, Graeca aliter habent, ἡ φοβέμενοι τὸν κύριον ἐλπίζετε εἰς ἀγάθῃ, καὶ εἰς ἀγαθούτων αἰώνων, καὶ εἰς εὐτυχίαν, hoc est, Qui timetis Dominum sperate in bona, & in latitia saeculi & misericordia. Quibus verbis significatur pios in rebus asperis & acerbis spem meliorum suscipere debere, & animo praesumere illud solatiū & gaudium quod a misericordia Domini profectum nullum unquam finem est habiturum. Noster interpres paulo aliter legisse videtur, & habet nostra lectio maiorem gratiam, vt quae constat apertius duobus membris, more aliarum sententiarum. Veniet, inquit, vobis in oblationem misericordia quam expectatis, cum eam experti fueritis, & per eam fueritis desideratam consecuti salutem. Quae sequitur quarta sententia; Qui timetis Dominum diligite illum, & illuminabuntur corda uestra; nusquam est in Graecis. Videtur autem ab aliquo adiecta, vt sententia de fide & spe adderetur sententia de tertia virtute theologica, nempe dilectione. Porro recte intelligitur de lumine recreationis, vt sit sensus: Qui timetis Dominum, sic diligite illum, vt etiam in tribulationibus non relinquantis eum, & certo aliquando corda uestra consolationis lumine illustrabuntur, quamuis sententia etiam vera sit de lumine ignorantias pellente. sed in eo sensu non conuenit proposito.

Respicite filij nationes hominum, et scitote quia nullus sperauit in Domino, et confusus est.

Recte est, ἐμβλέψατε εἰς ἀρχαῖας γενεάς, καὶ ἰδέτε τίς ἐσπῆκεν εἰς κύριον, καὶ κατήσχευθη. Respicite in priscas generationes, & videte, quis sperauit in Domino, & confusus est. Vnde patet apud nos, nationes, esse accusatiui casus, & significari nationes hominum praecedentes incipientes, si quisquam ex eis sua in Deum spe frustratus sit. Conuenit cum illo Pauli; Spes non confundit.

Rom. 5.

Quis enim permansit in mandatis eius, et derelictus est: aut quis inuocauit eum, et desepxit illum?

Docet haec sententia qualem oporteat esse eum qui recte sperat in Domino, nempe vt permaneat in mandatis eius, vel, vt habent Graeca, in timore eius, & inuocet eum ita vt dignum est.

Quoniam pius et misericors est Deus, et remittit in die tribulationis peccata, et protector est omnibus exquirentibus se in ueritate.

Graeca quaedam minus habent, & quaedam amplius, hoc modo; Quia clemens & misericors Dominus. longanimis & multae misericordie, & remittit peccata, & saluat in tempore tribulationis. Quamquam illud

per μαργαρίτην & χαλκὸν πολυλίαν non habeat æditio Germanica, & videri omnino patet huc transcriptum in quibusdā Græcis ex Ionæ 2. capite, vbi quatuor illa ponuntur.

15 Va duplici corde, & labijs scelestis, & manibus malefacientibus, & peccatori terrā ingredienti duabus vijs.

A Pud Græcos non est mentio labiorum scelestorum, nec terræ, præter diuersitatem quæ est in alijs. Sic enim habent, & δι καρδίας δειλαῖς, καὶ χέστοι παρρημίας, καὶ ἀμικτωλῶ ἐπιβάνοντι δύο τρεῖς. hoc est, væ cordibus timidis & manibus remissis, & peccatori ingredienti duas vias. Dicuntur enim hæc contra diffidentes Deo, sicut superioribus sententijs adhortatus est ad fidendum illi, & sicut id egit tribus sententijs, ita illis tres opponit de diffidentibus Deo. Hos dicit timidus esse cordibus, sicut & in Apocal. 2. timidi & cōiunguntur incredulis eorumque pars dicitur futura in stagno ardentis. Vbi sicut & hoc loco timidi dicuntur qui Deo non firmiter credunt, sed cum periculum alicuius imminet mali, Deum deserunt vt hominibus placeant: aut ad illicita aliqua remedia confugiunt vt à malis liberentur, non penitus à Deo pendentes, nec in illius liberatione confidentes. Caterum pro eo quod Græca habent, καρδίας δειλαῖς, cordibus timidis, Camerarius testatur quosdā libros habere καρδίας δειλαῖς, hoc est, duplicibus cordibus, quomodo legit noster interpret. Sunt autem duplici corde hoc loco idem qui & timidi, qui scilicet non toto corde & firmiter Deo adherēt, sed cum hæsitacione & trepidacione, sicut & Iacobus 1. virum duplicē animo vocat, qui non sine hæsitacione & firma fide postulat quippiam à Deo, quia partim ad Deum respicit, partim ad humana præsidia, Deo fidens quandiu nihil mali ingruit, Deo diffidens cum mala incidunt, hoc est, vt dicit Saluator, ad tempus credens, & in tempore tentationis recedens. De manibus remissis etiam est Isaiæ 35. vbi legitur; Confortate manus dissolutas; vbi Græcis est ἀνωμύνας, sicut hic παρρημίας, hoc est remissas, sicut & apud Paulum ad Hebræos alludetem ad locum Isaiæ: Remissas manus & soluta genua erigite. Remissæ enim manus sunt hominum diffidentium Deo in aduersitatibus & tentationibus, quia talibus non liber quæ virtutis sunt fortiter prosequi, sed mox à benefaciendo cessant, & ad malum agendum plerunque conuertuntur, vnde non male vertit interpret noster, manibus malefacientibus, sed intelligendum est de manibus ex diffidentia ad malum inclinatis. Peccator ingrediens duas vias, aut terram ingredienti duabus vijs, is est, qui duobus dominis seruire studet, quique, vt ait Elias, claudicat in duas partes, nec rectè & constanter cum Deo ambulat, propter quod & Paulus monet loco prædicto; Gressus rectos facite pedibus vestris, vt ne claudicans quis erret. Quod apud nos est; & labijs scelestis; additum videtur, vt peccatis cordis & manuum atque pedum, hoc est, peccati cogitationis & operum adderetur etiam peccata linguæ.

Lucæ 8

Reg.

16 Va dissolutis corde qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo.

G Ræcis est, & δι καρδία παραμύλων, ὅτι & πιστῶν, ὅτι ἄπο σπειροδύσεται. hoc est; Væ cordi remisso quoniam non credit, propter hoc non protegetur. Et multi scripti habebant, quoniam non credunt, vnde hæc est vera lectio. Itaque dissoluti corde hic dicuntur, qui tepidè & remissè Deo adherēt, non forti & firma fide ei coniuncti, & ideo ab eo deficientes, cum mala & aduersa incidunt.

17 Va his qui perdidit sustinentiam, & qui dereliquerunt vias rectas, & diuerterunt in vias prauas. Et quid facient, cum inspicere ceperit Dominus?

G Ræcis tantum est; & δι ἕμψ τοῖς ἀπολαλεμένοις τὸν ὑπομονῆν, καὶ τὴν ποιήσαντες, ὅτε ἐπισκίπῃται ὑβὲρ; Væ vobis qui perdidistis patientiam, & quid facietis, cum inspexerit (aut visitauerit) Dominus? Itaque quod apud nos est, qui dereliquerunt, &c. additum est ad exponendum qui perdidit sustinentiam, scilicet qui non persistunt in fiducia erga Deum, & ceptam virtutis viam nõ longanimiter prosequuntur spe securæ liberationis diuinæ & futuræ retributionis, sed fracti animo, vel ob mala incidentia vel ob illecebras voluptatum, derelicta via recta diuertunt in vias prauas. Et sunt libri qui conformiter cum Græcis habent; & quid facietis; quanquam alij habeant; Et quid facient; & rectius, quia ceptum est à tertia persona apud nos. Per inspectionem tempus significat iudicij diem, quando Deus qui nunc videtur dissimulare ad facta hominũ, & suorum non habere rationem, singulorũ facta discutiet, singulis iuxta merita reddēs & quantam suorum habeat rationem declarans. Est autem verbum ἐπισκίπῃ idē quod ἐπισκοπή, & significat inspicere & inuisere ac visitare; vnde est ἐπισκοπή, quod significat inspectionem vel visitationem, quò nomine aliquoties in scripturis dies iudicij significatur, vt cum postea hoc capite dicitur; Patientiam habebunt vsque ad inspectionem Dei. Eadem voce in eodem significatu vsus est Petrus, cum dixit; Glorificent Deum in die visitationis, &c. Vt vos exaltet in die visitationis.

18 Qui timet Dominum, non erunt incredibiles verbo illius, & qui diligunt illum, conseruabunt vitam illius.

19 Qui timent Dominum, inquirent quæ beneplacita sunt ei, & qui diligunt eum, replebuntur lege ipsius.

20 Qui timent Dominum, preparabunt corda sua, & in conspectu illius sanctificabunt animas suas.

Post væ tribus sententijs interminatum diffidentibus, tribus vel quatuor sententijs asseritur metuentes Dominum, omnino id facturos quod prius tribus quatuorve sententijs ab eis exegit. In prima harum interpretes incredibiles rursus posuit pro incredulis & diffidentibus. In secunda cum dicitur, qui diligunt eum replebuntur lege ipsius, potest intelligi, plenam legi nauabunt operã, eiqne se penitus addicent, vt studium diligenti

diligentium Deum significetur. Aut potest intelligi significari fructus amoris in Deum, nempe quod copiosa legis doctrina & cognitione donabuntur. Sic enim solet Dominus pietatē hominum erga se remunerare, iuxta illud Psalms 24. Testamentum ipsius vt manifestetur illis. In tertia pro sanctificabunt, Græcè est, σκεπνωσόν, hoc est, humiliabunt. Est autem præparare cor suum, illud componere ad seruandum & placendum Domino, sicut 2. Par. 12. dicitur de Roboam quod non præparauit cor suum, vt quæreret Dominum.

21 Qui timent Dominum, custodiunt mandata illius, & patientiam habebunt usque ad inspectionem illius.

22 Dicentes: Si poenitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum.

23 Secundum enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia illius cum ipso est.

Torum illud, Qui timent Dominum, &c. vsque ad verbum incidemus, Græcis non est apud quos verbum illud cum sequentibus coniungitur mox præcedenti sententiæ, vt qui in aduersitatibus constituti humiliant animas suas coram Deo, his verbis testentur se male in manus Domini incidere, & ab eo castigari, quàm in manus hominum, quòd sicut est magna eius maiestas & potentia, ita etiam sit magna ipsius misericordia. Videtur enim omnino allusum hic ad illud Davidis: 2. Reg. 24. Melius est vt incidam in manus Domini, (multæ enim misericordiæ eius sunt) quàm in manus hominum. Noster interpret accepit hæc verba, quasi pertineant non ad spem in Dei misericordiam erigendam, sed ad timorem incutiendum, quasi grauius sit & peius incidere in manus Domini, quàm in manus hominum, quia ille non tantum temporale malum inferre potest, sed etiam æternum, vt quòd hic dicitur, simile sit ei quòd Sufanna dicit apud Daniele: 13. Melius est mihi absque opere incidere in manus vestras, quàm peccare in conspectu Domini. Quia, vt habet Paulus ad Hebræos, 10. Horrendum est incidere in manus Dei viuentis, in manus scilicet punitiuas & vltices. Itaque adiecit de suo dicentes: Si poenitentiam non egerimus sed huic sensui non ita conuenit quod sequitur. Secundum enim magnitudinem eius, sic & misericordia eius cum ipso est. Pro quo Græcis eleganter est, ὡς ἂν ἡ μεγαλοσύνη αὐτῆς ἕως καὶ τὸ εἶλεσθαι αὐτῆς, hoc est, Sicut enim maiestas eius, sic & misericordia eius: hoc est, quanta est eius maiestas ob quam meritò metuendus est & colendus, tanta est & eius misericordia, ob quam bene de eo sperandum est. Secundum nostram ergo lectionem hæc sententia non est subiuncta ad declarationem illius, Incidemus in manus Dei sed ad reddendum causam cur timentes Deum student sanctificare animas suas, & sese ad agendam poenitentiam prouocant, videlicet quia non solum considerant metuendam magnitudinē maiestatis & potestatis ipsius, sed etiam amabilem magnitudinē misericordiæ eius, quæ duo ad poenitentiam meritò impellere debent. Coniuxit hæc duo etiam David, di-

gens; Duo hæc audiui, quia potestas Dei est, & tibi Domine misericordia.

Caput III.

1 Filij sapientiæ, ecclesia iustorum, & natio illorum obedientia & dilectio.

ANC sententiã Græca nunc non habent & non videtur vel præcedentibus vel sequentibus congruere, nisi fortè addita sit tanquam proœmium dicendorum de obedientia & dilectione parentibus exhibenda. Postquam enim superioribus capitibus egit de timore Dei, illum eximie commedans, & quid is efficiat aut requirat demonstrans, in principio huius capituli rectè post ea quæ pertinent ad præceptum de honorandis parētibus pertinentia, quòd inter omnia præcepta ad homines spectantia, primum est post præcepta Deum concernentia. Sensus autem huius sententiæ est: Filij sapientiæ, hoc est, qui à sapientiã rectè sunt instituti, sunt cōgregatio iustorũ, & natio, hoc est, genus eorum, est obedientia & dilectio, hoc est, tales penitus sunt dediti obedientiæ & dilectioni, habentque has virtutes sibi proprias & familiares, vt quæ dicenda sunt de obedientia & dilectione, tales facillè sint præstituri.

2 Iudicium patris audite filij, & sic facite ut salui sitis.

Hispanicum exemplar habet, ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα Me patrem audite filij, vt author libri personam patris in se suspiciat. At altera lectio habet, ἡγεμῶνα καὶ τὸν πατέρα. Iudicium patris, quòd magis placet. Vocat autem iudicium patris, sententiam patris, hoc est, id quòd pater filio præscribit faciendum, & ex lege Dei illum docet. Sic, inquit, facite, sicut pater iudicat faciendum vt salui sitis. Multi libri habent, filij dilecti, at Græca tantum habent, filij.

3 Deus enim honorauit patrem in filijs, & iudicium matris exquirens firmavit in filiis.

Deum dicit honorasse patrem in filiis, quia honore & autoritate affectit patrem, dum filiis præcepit honorem illi deferre, dicens: Honora patrem tuum & matrem. Iudicium matris firmavit in filiis Dominus, quia præcepta & iussa matris ipse suo illo præcepto rata fecit, diuinam eis autoritatem dando. Vnde addidit explicandi causa interpret, exquirens, hoc est, dū requirit vt iudiciũ & sententiã matris fiat à filiis, ipse illud iudicium firmum reddidit super ipsos filios.

4 Qui diligit Deum, exorabit pro peccatis, & continebit se ab illis, & in oratione dierum exaudietur.

5 Et sicut qui thesaurizat, ita & qui honorificat matrem suam.

GRæca aliter quædam habent, & pauciora. Sic enim pro his duabus sententijs vnica habent, ὁ τιμῶν πατέρα, ἰβήλειται ἀμαρτίας, καὶ ὡς ἀποθυσιασθῆναι ὁ δοξάζων μητέρα αὐτῆς. Qui hono

Psal. 61.

honorat patrem, expiat peccata, (vel veniam impetrat peccatorum,) & qui honorat matrem suam, est velut qui thesaurizat. Duo ergo bona significat filios assequi per honorem parentum, nempe malorum admisorum condonationem, & honorum siue temporalium siue spiritualium comparationem. Per quæ significat quàm sit honor parentibus delatus Deo gratus, utpote propter quem & facilius exaudit deprecantes pro peccatis, & copiosius bona sua eis communicat. Ut ergo nostra lectio proposito conueniat, cum dicitur; qui diligit Deum, intelligendum est; Qui diligit Deum, adimplendo præceptum honorandi parentes, de quo hic agitur; is exorabit pro peccatis, hoc est, facile impetrabit veniam admisorum peccatorum: insuper & Dei dono continebit se ab illis, ne rursus in ea incidat, & in oratione dierum suorum; hoc est, in oratione quotidiana qua omnibus diebus vitæ suæ orat, exauditur.

6 Qui honorat patrem iucundabitur in filiis, & in die orationis suæ exauditur.

7 Qui honorat patrem, vita uiuet longiore: & qui obedit patri refrigerabit matrem.

Explicatius iam aperit bona quæ consequuntur filij honorando parentes. Et primum quidem dicit; quod iucundabitur in filiis, quia cum omnes naturaliter posteritatem desiderent, Dei beneficio talis desideratum semen obtinebit, idque tale quod non mererem, sed voluptatè afferet. Leinde quod omnium votorum suorum à Deo compos fiet. Et peculiariter quod vita uiuet longiore iuxta legis promissionem; ut sis longæuus super terram. Præterea quod refrigerabit matrem, hoc est, eam recreabit & reficiet, pro doloribus ipsius, & sollicitudine, gaudio & quiete animi eam afficiens. Est enim hic verbum ἀναπαύω, ut & apud Matth. 11. Venite ad me omnes, & ego reficiam vos, unde est ἀναπαύω, quod interpretis ibi vertit requiem: Et inuenietis requiem animabus vestris. Ierem. 6. vertit. Et inuenietis refrigerium animabus vestris. Pro obedit patri, Græcis est, qui obedit Domino.

- Exo. 20. 8 Qui timet Dominum honorat parentes, & quasi dominis seruiet his qui se genuerunt.
- Deut. 5.
- Mat. 15.
- Mar. 7.
- Ephes. 6.
- Gen. 27.
- 9 In opere & sermone & patientia honora patrem tuum.
- 10 Ut superueniat tibi benedictio à Deo, & benedictio illius in nouissimo maneas.
- 11 Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta.

Docet ad timorem Domini pertinere honorem parentum, & in quo hic honor consistat, nempe ut filij non tantum externam eis reuerentiam deferant, sed pro beneficio generationis seruiant eis tãquam dominis suis, non gerendo se erga eos tanquam sibi pares, sed tanquam superiores suos, quorum iussis sit obediendum, & quorum commodis sit studendum. Modum honoris debiti magis explicat, cum subiicit:

Honora patrem tuum in opere & sermone, promptè scilicet illi obediendo, seruiendo, & subueniendo, ac benignè & humiliter ei loquendo. Noster addidit tertium, quod non est Græcis, Et omni patientia, ut videlicet patienter toleret filius parentum defectus si qui sint, & præceptorum rigorem non detrectet. In eo quod sequitur, & superueniat tibi benedictio à Deo: Græcis pro à Deo, est, ab hominibus. Nec est eis illud quod adicitur, & benedictio illius in nouissimo maneas. Deinde per causalem sequitur; Benedictio enim patris, &c. Quæ sententia significat quãti Deus faciat vel benedictionem vel maledictionem filiorum à parentibus profectam, cum Deo faciente fiat ut ad benedictionem parentum domus filiorum, hoc eo, eorū familiæ & res stabiliantur: contra ad eorum maledictionem etiam fundamenta domorum eradiceantur, hoc est penitus subuertantur eorum domus, familiæ atque progenies, quemadmodum patuit in benedictione & maledictione Noë & aliorum patriarcharum. Lege & Augu. lib. 2. r. de ciuitate Dei, ca. 8. quid maledictio matris in decem filiis operata sit. Ad Noe maledicentem suo filio Cham respexisse etiam videtur Sapiens hic, cum subiicit:

12 Ne gloriaris in contumelia patris tui, non est enim tibi gloria sed confusio.

13 Gloria enim hominis ex honore patris sui, & dedecus filij patris sine honore.

Insinuat ergo non imitandum Cham, qui nudatum patrem ridendum fratribus exposuit. Sunt enim quidam adeo peruersi & impij, ut ex parentum ignominia sibi gloriam quærant, volentes eis videri & sapientiores & meliores, gloriantesque quod eos superet, & ob id eorum vitia & ignominiam quam celare debuerant prædicantes. Cuius exemplum etiam est in Absalone, qui causabatur nõ fuisse constitutum à rege quenquam qui audiret quærentes iudicium. Porro, contumelia, hic ponitur pro ignominia & infamia. Græcè enim est ἀτιμία, sicut & mox postea, vbi habemus: Non est enim tibi gloria, sed confusio. Vbi Græcis est, ἡ δὲ τῆς αἰσχρίας ἀτιμία, hoc est, non est enim tibi gloria. patris infamia.

14 Fili suscipe senectam patris tui, & non contristes, eam in uita illius.

15 Et si defecerit sensu ueniam da, & ne spernas eum in uirtute tua.

Hic iam docet ad honorem parentum peculiariter pertinere, ut filij parètum inopiæ succurrant, eos non contristent, eorumque defectus tolerant, nec ob illos contemnant. Pro, suscipe senectam patris tui, Græcis est, ἀντιλάβῃ ἐν γῆρα πατρός σου, hoc est, subleua vel suscipe in senectute patris tuum. Unde & nostra lectio sic est accipienda, ut suscipere senectam, sit eam subleuare, succurrendo inopiæ eius, & consolatione eam erigendo, cum sibi ferè senes sufficere non possunt. Et quoniam non solum egestasque nobis obringere solet, sed & sapientiæ atque

L. Re. 15

prudentiæ defectus, rectè subiungitur: si defecerit sensu, hoc est prudentia, est enim Græcis οὐνοσφῆς, ueniam da: nec spernas eum in uirtute tua, hoc est, propter vires tuas, videlicet quia illum iuuenis superas acumine mentis & fortitudine corporis.

16 Eleemosyna enim patris non erit in obliuione. Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia edificabitur tibi.

Eleemosynam patris vocat beneficentiam patri exhibitam, siue cum subuenitur necessitati, siue dum ignoscitur eius deficientiæ. Cæterum dubium est quid sit quod sequitur, pro peccato matris restituetur tibi bonum. Et quidam sunt libri qui habent, pro bono facto matris. Sic enim quidam corrigendum putauerunt, quod absurditas alioqui in sermone videretur, cum tamen Græcis sit, ἀπὸ ἀμαρτιῶν, hoc est, pro peccatis, quamuis illis non addatur, matris. Lyranus exponit pro peccato matris, hoc est, pro eleemosyna ad remissionem peccati eius facta, ut sit sensus: Restituetur tibi bonum pro eo quod fecisti pro peccato matris delendo. Urbanus peccatum hic accipit pro hostia pro peccato, sicut accipitur 2. Cor. 5. cum dicitur Christus factus pro nobis peccatum, ut significetur eleemosyna & sacrificium pro matris peccato oblatum. Sunt qui simplicius & melius intelligunt pro peccato matris tolerato à te patienter. Græcis pro duobus illis membris quæ nos legimus: Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in iustitia edificabitur tibi, tantum est, ἡ δὲ ἀπὸ ἀμαρτιῶν παρασκευασθῆναι σοι, hoc est, & pro peccatis reedificabitur tibi. Quo significatur compensatio, qua in peccatis eius qui beneficentiam parentibus habetur ratio, ut cum propter peccata sua mereatur poenam, remissis peccatis, & liberetur à debita poena, & Dei beneficio reparatur atque erigatur, quomodo quidam interligunt illud, Isaiæ 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Ad hunc sensum ut nostra lectio accedat, illud, pro peccato matris, intelligi potest significare peccata quæ filij frequenter, in iuuentute maxime, committunt contra parentes, quorum punitionem euadunt per beneficentiam postea eis præstitam. Itaque sensus erit: Beneficentia patri exhibitam non erit in obliuione coram Deo, sed illius Deus semper recordabitur. Nam pro peccatis à te subinde prius in matrem commissis, cum grauis debeatur tibi punitione, restituetur tibi bonum à Deo, & per iustitiam quam operaris erga parentes, fiet tibi reedificatio, hoc est, recuperatio & restitutio eorum honorum, quæ per peccata tua amisisti, aut ut amitteres meruisti. Aut genitiuus, matris, construi potest cum bonum, ut sit sensus: pro peccatis tuis restituetur tibi bonum matris, hoc est beneficium quod matri contulisti, sicut eleemosynam patris vocat, eam, quæ patri est impensa, benignitatem. Quod obsecrari his verbis est dictum, clarius explicatur sequenti sententia.

17 Et in die tribulationis commemorabitur tui, & sicut in sereno glacies, soluentur peccata tua.

In verbo commemorabitur, intelligitur ipsa patris eleemosyna, significaturque quod ea in die tribulationis pro te causam tuam aget apud Deum, ita ut aliis afflictis tu sis liber, aut in tribulationem aliquam merito tuorum peccatorum prolapsus, ab ea merito beneficentiæ patri exhibitæ libereris, ita ut sicut glacies soluitur per auræ serenitatem, solis scilicet ardore tunc glaciem dissolvente: sic etiam tunc soluantur peccata tua, & pro tribulibus læta succedant. Aptæ comparatione peccata glaciæ, eleemosynam verò serenitati ac solis splendori comparat, quod sicut glacies frigiditate concreuit, ac tristitiam temporis inducit: ita & peccata ex charitatis defectu contrahuntur, ac calamitatum merorem afferunt. Sicut autem per solis splendorem & ardorem glacies soluitur, eaque soluta, succedit auræ fauor & gratia: ita & per eleemosynam, mentis frigiditate sublata, peccata Dei benignitas & beneficentia. Notandum autem quantam emphasim habeat quod in die tribulationis dicat peccata soluenda, sicut in sereno glacies, significans diem tribulationis vertendam in diem serenam, ac cum aliis erit dies nubilus, misericordie fore serenum.

18 Quam malæ famæ est qui dereliquit patrem, & est maledictus a Deo qui exasperat matrem.

Pro, malæ famæ, Græcis est, βλάσφημος, quæ dictio significat & maledicum & execrabilem, hoc est, eum qui apud omnes malè audit. In quo secundo significato accipitur à quibusdam hoc loco, ut bene verterit interpretis; quàm malæ famæ est is qui derelinquit patrem; non succurrendo scilicet ei in necessitatibus ipsius. Potest tamen quo Græcis est, ὡς βλάσφημος, iuxta primam significationem verti etiam sic veluti blasphemus, hoc est, maledicus, ut alludatur ad legem quæ est Exod. 21. & Leuit. 20. Qui maledixerit patri suo ac matri, morte moriatur: & significetur eum qui patrem in necessitate deserit, morte dignum esse, non secus quàm is qui patri suo maledicit. Cui sensui magis conuenit quod sequitur; & est maledictus à Deo qui exasperat matrem; hoc est, qui eam, vel sua rebellione vel sua desertione ad iram prouocat & exacerbatur.

19 Fili in mansuetudine opera tua perfice, & super hominum gloriam diligèris.

Post doctrinam eam qua specialiter hortatus est ad humanitatem & beneficentiam parentibus exhibendam, progreditur ad docendum generalem tum humanitatem tum beneficentiam: primum quidem humanitatem & modestiã erga omnes exhibendam requirès, deinde & beneficentiam egenis omnibus præstandam. Fili, inquit, cum mansuetudine opera tua perfice atque exequere. Mansuetudo enim valde

com

commendat hominis opera, eaque vtiliora aliis reddit: vnde sequitur; & super hominum gloriam diligēris; pro quo Græcis est, *καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἔλεος ἔχει ὁ θεός*, hoc est, ab homine probato diligēris, vel pro homine probato, accepto vel grato diligēris. Nam præpositio *ἐπὶ* nonnunquam ponitur *ἀντὶ* & *ὑπὲρ*. Nostra lectio sic recte accipitur, propter mansuetudinem diligēris magis quàm ob gloriam hominum, hoc est, splendorem aliquem & excellentiam humanam. Quo significatur, mansuetudinem homini magis conciliare dilectionem aliorum, quàm gloriam & sublimen aliquem apud homines statum, qui metum potius incutit quàm amorem: Aut est sensus: præter gloriā quàm apud homines obtinebis, etiam consequeris hoc vt ab eis diligaris.

Philip. 2. 20 *Quanto magnus es humilia te in omnibus, & coram Deo inuenies gratiam.*

Quoniam mansuetudo subsistere nequit, nisi per humilitatem, recte post mansuetudinem hortatur ad humilitatem & modestiam, quam etiam Christus mansuetudine coniunxit, dicens; Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Græcis autem est; *Quanto magnus es, tanto humilia te in omnibus: pro eo quod est; quanto maior es, tanto magis humilia te.* Cuius sententiæ vtilissimæ rationem duplicem reddere licet, alteram ad homines alteram ad Deum pertinentem. Nam quod ad homines attinet, quo quis in sublimiori gradu est constitutus, sicut magis subiectus est multorum inuidiæ, & cum multis negotia communia habere debet: ita magis adniti debet, vt modestia ac demissione sui & inuidiam declinet ac superet, & facta sua commendat; vtilioraque reddat. Quod verò ad Deum pertinet, quo quis maior est, hoc demissius agnoscere debet se plura à Deo accepisse, itēque se ad ampliorem rationem illi reddendam astrictum esse, iuxta illud Gregorij homil. 9. in euang. Cum augentur dona, rationes etiam crescunt donorum. Tantum ergo humilior, atque ad seruiendum Deo promptior quisque debet esse ex munere, quanto se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione. Diuus Augustinus citat hanc sententiam libr. de sancta virginitate cap. 3. vbi legit tanto humilia. Ei indicat tertiam rationem huius sententiæ, nempe propter maius superbiæ periculum. Mensura, inquit, humilitatis, cuique ex mensura ipsius magnitudinis data est, cui est periculosa superbia, quæ amplius amplioribus insidiatur. Post hanc sententiā sequitur apud Græcos in Complutensi æditione sententia quæ in nostris deest, & similiter in Germanico exēplari, qua declaratur quod dictum est; coram Deo inuenies gratiam. Multi excellenti & gloriosi, sed mansuetis reuelantur secreta. Cui conuenit illud Psalmi: Docebit mites vias suas. Sed quod sequitur magis cohæret cum nostra lectione.

Psal. 24.

21 *Quoniam magna potentia Dei solius, & ab humilibus honoratur.*

Ideo

Ideo, inquit, inuenies gratiam coram Deo per humilitatem quia solus Deus est cui competit magna potentia, quia solus omnia quæ vult facit: & ab humilibus honoratur, quia illi eius potentiam agnoscere se declarant, dum humiliant se sub potenti manu Dei, cum contrā superbi qui Deo obedire recusant, nec eum metuunt, Dei honori quantum in ipsis est, detrahunt. Vnde & Iacobus secutus Salomonem dicit; Deus superbis resistit, humilibus autē dat gratiam.

Iaco. 4.

22 *Altiora tene quæsturis: & fortiora te ne scrutatus fueris.*

Post humilitatem & modestiam in agendo & conueniendo aliis, requirit & humilitatem in appetēda scientia & rerum cognitione. Addunt Græca in Complutensi æditione in vtroque membro aduerbium aliquod; Altiora te ne quæsturis *ἀνασθητός*, hoc est, imprudenter vel inconsideratē: & fortiora te ne scrutatus fueris *ἀποσθύνω*, hoc est, stultē, quasi non prohibeat omnis horum inquisitio, sed tātum immodica & stulta. Sed germanica æditio hæc aduerbia non habet. Altiora & fortiora vocat maiora & difficiliora, quàm vt quis ea assequi intelligendo possit quæque superant intelligentiæ vires. Hoc ergo hic monet Sapiens quod Paulus: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. Periculum quod est in hoc vitio curiositatis & temeritatis, indicat Sapiens in Prouerbiis: Qui scrutator est, inquit, maiestatis, opprimetur à gloria.

Prou. 4.

Rom.

Prou. 1.

23 *Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus.*

24 *Non est tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis tuis.*

25 *In superuacuis rebus noli scrutari multipliciter, & in pluribus operibus eius non eris curiosus.*

Græcis non est illa pars, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus, sicut nec in sequenti sententiā, vbi idem apud nos repetitur. Videtur appositum vt operibus nostris Dei opera opponantur, quasi dicat, cogita assidue opera quæ tibi incumbunt faciēda, Dei verò pleraque opera noli curiosè inquirere. Cuius causa prima subiungitur: Non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt, hoc est, quæ caprum tuum excedunt, quæque Deus hominibus non voluit manifestare, videre oculis tuis; quali dicat necessariis rebus cognoscendis tātum vacandum est. Vnde subdit; In superuacuis rebus, hoc est, in superfluis, quæque ad vitæ institutionem & necessariam vel vtilem cognitionem non pertinent, noli scrutari multipliciter.

26 *Plurima enim super sensum hominum ostensa sunt tibi.*

27 *Multos enim supplantauit suspitio illorum, & in vanitate detinuit sensus illorum.*

Priori sententiā secunda redditur ratio cauendæ curiositatis. Plurima enim, intelli

quit, super sensum, hoc est, supra intelligentiam, & captum hominum ostensa sunt tibi: Græcè enim est, *πλεονα γὰρ ἡ συνείσθεος ἀνθρώπων ὑπερέχουσι*: hoc est, plura enim quàm sensus hominum capiat, ostensa sunt tibi. Quo significat non omnia quæ ostensa sunt curiosè inquirenda, quod pleraque caprum nostrum excedant: Aut inter ea quæ nobis ostensa sunt; & quæ vel scire vel facere nos oportet, esse multa quæ vires nostræ intelligentiæ superant, vt satis sit in illis ingenium occupari, nec debeat etiam ad alia transcendere. Tertia deinde subiicitur ratio, à curiositate scientiæ dehortans, cum dicit: Multos enim supplantauit, &c. Quod Græcè est, *ἔπλεονευσεν*, decepti, quod etiam Latinis significat nonnunquam supplantare. Et pro sensus, est *διάνοιαν*, vel *διανοίας*, hoc est, mentem vel mentes. Sed interpres sæpe sensum pro mente ponit & pro intelligentiā. Significatur ergo multos deceptos & vanos effectos, quod suspicarentur & opinarentur se intelligere quæ non intelligebant, nec intelligere poterant, quemadmodum patuit in philosophis plerisque & hæreticis, qui dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Sequitur post hæc in æditione Complutensi sententiā, quam nec nos nec Germanicum exemplar habet: Pupillas non habens carebis luce intelligentiæ autem expers, ne profitearis. Quo significatur, cognitionem in professione debere esse quasi pupillam in oculo, qui lucem percipere non potest, nec toti corpori eam communicare, si careat pupilla, hoc est, visu qui in pupilla residet: Ita cognitionis expers non potest aliis lucem communicare, vnde à professione & doctrina abstinere debet.

Roma. 1.

28 *Cor durum habebit malè in nouissimo, & qui amat periculum in illo peribit.*

Cor durum, vocat cor pertinax & obstinatum in malo, & in sua præconcepta opinione; quòdque non cedit aliorum monitis: id est, aliquandiu tolerat à Deo propter pœnitentiam, tamen in nouissimo, hoc est, tandem malè habebit, quia affligetur malo, idque eo grauius, quia iuxta Paulum secundum duritiam suam & impœnitens cor suum thesaurizauit sibi iram in die iræ & reuelationis iusti iudicij Dei. Talis etiam recte dicitur amare periculum, quia sic se gerit ac si amaret, dum monitus de periculo vitare illud non vult, proinde dignus est qui in illo quod amauit pereat. Generaliter tamen amat periculum omnis peccator qui id amat in quo subest periculum. Et videtur hæc generalis sententiā subiuncta occasiōne curiositatis à qua dehortatus est, monstrato periculo quod illi subest, vt significet merito curiosos illos perituros, si periculo demonstrato pergant in sua curiositate. Bene etiam post præcepta humilitatis subiicit quædam contra superbos; qui duro corde salutaria monita non recipiunt.

Psal. 56.

29 *Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & paruum Cor in illis scandalizabitur.*

Hanc sententiam Græca nunc habent, & conuenientem tamen habet sensum. Quod autem cor ingrediatur duas vias, ex superiori capite intelligitur, nempe quod non syncerè Deum quærit, sed duobus dominis vult seruire. Huiusmodi dicit scandalizandum in illis duabus viis, hoc est, scandalum & offendiculum passurum atque ruina, per hoc quod nō syncerè rectam viam ambulat sed duas vias sectatur, partim Deo, partim mundo seruiens. Legitur autem hic versus variè. Nam pro: successus; quidam libri habebant, requiem: alij, successus vel requiem: pro paruum cor, quidam habent prauicors, alij prauicordius, alij prauus corde, alij praui cor. Tanta est codicum varietas.

30 *Cor nequam grauibitur in doloribus, & peccator adijciet ad peccandum.*

Græca pro, cor nequam, rursum habent vt prius, *καρπία σκληρά*, Cor durum, quod vere dicitur cor nequam, vt quod sit deploratæ malitiæ. Hoc dicit grauidum in doloribus, quia sibi semper maiores & grauiores parat dolores & mala, thesaurizās sibi iram, quia peccator, hoc est, qui peccatis totus est deditus, nullis monitionibus reuocatur à peccatis, sed præcedentibus peccatis semper adijciet ad amplius peccandum, pro quo Græcis est; Peccator addet peccata super peccata.

31 *Synagoga superbiorum non erit sanitas, frutex enim peccati eradicabitur in illis, & non intelligetur.*

Pro synagoga, Græcis est, *ἐν ἐπαγγελίᾳ*, aut *ἐπαγγελίᾳ*. Hac autem dictione capite superiori & aliis locis vtitur interpres pro punitione & malo quod alicui inducitur atq; infertur, vnde sensus est; In punitione superbi non est sanitas, hoc est, superbi qui noluerūt audire salutaria monita, sed ea duro corde reiecerunt, perseverantes in peccatis, cum tempus punitionis illis aduenerit, punietur sine reparatione & curatione. Noster legisse se declarat *συνάγωγῃ*. Quod sequitur, aliter Græca sic habent; *Via eius eradicabitur*, planta enim malitiæ radices misit in eo, hoc est, quoniam malitiā ita in ipso hæsit & fixa fuit vt radices firmas in eo miserit, nec vllis monitionibus ab ea diuelli se passus est, ideo suo tempore via eius penitus eradicabitur, vt restitui non possit. Vnde facile intelligi potest quomodo nostra lectio sit accipiēda, nempe; Congregationem superbiorum, qui nunc nullam volunt admittere curationem, suo tempore etiam sine curatione perdedam, quia frutex peccati, hoc est, omnis eorū ad peccandū potestas, in qua iam bene radicati videntur & firmati, eradicabitur penitus & tolletur ab eis, ita vt amplius nō intelligatur, nec agnoscat esse vel fuisse, hoc est, tollatur sic vt non supersint reliquæ, iuxta illud; Vidi impiū superexaltatum & eleuatū sicut cedros libani: Et transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.

Psal. 56.

32 Cor sapientis intelligitur in sapientia, & auris Bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam.

Græca habent; Cor hominis intelligentis cogitabit parabolam, & auris auditivis desiderium sapientis, hoc est; Cor hominis intelligentis meditatatur sermones reconditos, eius cogitatio est in grauibus & abditis scripturæ sacræ sententiis & misteris, & aurem attentam desiderat sapiens, vel auris attentam desiderat sapientem, hoc est, non diuellit ab eo, sed eum audire cupit. Vnde nostra lectio sic commodè accipitur; Cor sapientis agnoscitur per hoc quod sapientiam lubenter audit, atque de ea meditatatur. Hoc enim conuenit cum eo quod sequitur, & auris bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam. Quidam libri habent, intelligitur, alij intelligitur, futurum tempus magis conuenit cum Græcis.

33 Sapiens cor et intelligibile abstinebit se à peccatis, & in operibus iustitiæ successus habebit. Hanc sententiam Græca non habent, & per sese facilis est.

34 Ignem ardentem extinguit aqua, & elemosyna resistit peccatis.

Post doctrinam humilitatis & modestiæ digreditur ad doctrinam beneficentiæ omnibus egentibus exhibenda, quam multis prosequitur capite sequenti. Pro resistit peccatis, Græcis est, ἐξιδόταται ἀμαρτίας, hoc est, expiat peccata. Debet autem per comparationē intelligi, vt sit sensus: Sicut ignē extinguit aqua, &c. quomodo citat Diuus Cyprianus in sermone de elemosyna, & lib. 3. ad Quirinum. vbi & pro, resistit peccatis, legit, extinguit peccatum. Sic citatur etiam in libr. de rect. Catho. conuer. in operibus August. Est autem apta hæc comparatio, consistens in hoc, quod sicut ignem ardentem & lædentem aqua sic extinguit vt non lædat, imo ne sit quidem ita elemosyna sic peccata extinguit & expiat, vt quæ instar ignis hominem læderent & perderent, atque in ignem inextinguibilem mitterent, amittant perdendi vim, & omnino esse desinant, quia intuitu elemosynæ remittuntur. vnde Daniel. Peccata, inquit, tuā elemosynis redime. Noster ergo rectè dixit elemosynam resistere peccatis, quia cum peccata urgeant, & exigant vltionem, elemosyna placando Deum illam impedit, & vt remittatur imperat, iudicium enim sine misericordiā ei qui non facit misericordiā. Super exultat autem misericordiā iudicium. D. Cyprianus in sermone de elemosyna, per aquā mysticè intelligit baptismum, & per ignem, gehēnam. Hic, inquit, ostēditur & probatur, quia sicut lauacro aquæ salutaris, gehēne ignis extinguitur, ita elemosynis atque operationibus iustis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, affidua & iugis operatio, baptismi instar imitata, Dei rursus indulgentiam largitur.

35 Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum, & in tempore casus sui inueniet firmamentum.

Perperam hic versus legitur in multis libris qui habent; Et Deus prospector est eius qui reddit gratiam; vt deinde noua sequatur sententia, Meminit in posterum, & intelligunt relatiuum, qui, referri ad pronomen, eius, vt significetur Deum prospicere eum qui alteri gratiam facit & miseretur, cum ad Deum debeat referri. Nam Græca habent, ὁ υἱὸς τοῦ ἀγαθοῦ τοῦ θεοῦ, ὁ ἀγαθὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Et Deus reddens gratias meminit. Illud enim, prospector eius, non est Græcis. Legendum est ergo apud nos sine verbo, est, Et Deus prospector eius qui reddit gratiam, meminit in posterum; quomodo multos libros manuscriptos habere deprehendi. Et est sensus; Deus conspector vel prospector ipsius elemosynæ, Deus, inquam, qui retribuit gratias pro gratia alteri præstita, is meminit eius elemosynæ in futuro tempore cum mala incidunt, vt tunc intuitu elemosynæ à malis præferuet, aut liberet eum qui fecit elemosynam, & ille in tempore casus sui, hoc est, cum inciderit in peccata, vel potius in calamitates aliquas, inueniet firmamentum, in quo scilicet consistat, vt non penitus pereat, sed sustentetur & conseruetur, hoc est, consequetur sustentationem & subleuationem intuitu misericordiæ præstitæ. Elemosyna enim, inquit Tobias, ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras.

Caput quartum.

1 Noli elemosynam pauperis ne defraudes, & oculos tuos non transfertas à pauere.

PRO, elemosynam, Græcis est *σολία*, hoc est, vitam. Dicitur autem non defraudes vitam pauperis, pro non defraudes pauperem eo quod ad vitam ei est necessarium, hoc est, victum. Nam sicut *βίος* Græcis & vitam significat & victum, ita & *σολία*. Et apud nos ergo, nō defraudes elemosynam pauperis, positū est, pro non defraudes pauperē elemosyna: quanquam non est Græcis propriè defraudes, sed ἀποσφραδίζεις, hoc est, priues, vt significetur pauperi subtrahi quod eius est, & ei debetur. Est enim elemosyna pauperis, ea quæ ei debetur, aut quam ille petit. Secunda pars Græcis est, *μὴ μὴ ἀποσφραδίζεις τὰ ὀφθαλμοῦ σου ἀπὸ τοῦ πτωχοῦ*, & ne protrahas oculos indigentes, hoc est, non sinas pauperes diu in te respicere dum petunt elemosynam, nec protrahas eorum desiderium, sed da citò quod dandum est. Nostra lectio idem significat, oculos scilicet non transfertendos à pauere, vt cum ille intentè respexerit petens elemosynam, non in diuersam partem oculos nostros vertamus, dissimulando nos videre quod ille in nos respiciat. Simile habetur Tob. 4. Noli auertere faciem tuam ab illo pauere, sic enim fiet vt nec à te auertatur facies Domini. Ab hoc inclemētia vitio magis adhuc reuocat sequenti sententia.

Tob. 4.

Tob. 4.

2 Animam esurientem ne despexeris, & non axaspe- res pauperem in inopia sua.

Despicimus animam esurientem, cum non dignamur ad eius inopiam attendere; ac declaramus nos ea non moueri ad misericordiam: quod quia cum fit, malum inopis augetur, & pauper magis exacerbat, bene subiicitur, & non exasperes pauperem in inopia sua, tua scilicet dissimulatione eius malum duplicando, eumque ad irā atque tristitiam prouocando, vt iam duobus malis affligatur, inopia scilicet & tristitia, vel ira ex neglectu sui cōcepta. Græca pro despexeris, habent *λυπήσεις*, hoc est, contristes, & pro, non exasperes pauperem, habent *μὴ παραβήσεις ἀνδρα*, non protrahas virum. Itaque significatur idem quod sequenti sententia, benignitatem scilicet non protrahendam, ne dilatione pauper torquatur.

3 Cor inopis ne afflixeris, & non protrahas datum angustiantii.

4 Rogationem contribulati ne abiicias, & ne auertas faciem tuam ab egeno.

Græca priorem partem primæ sententiæ paulò habent efficaciorē; Cor irritatū ne conturbes. Significat offensionem hominis inopis ex miseria commotam, non esse augendam cunctatione ac despectione, multo verò minus acerba verborum repulsiōne. Secunda pars docet etiam citò dandum, iuxta illud Prouerb. 3. Ne dicas amico tuo; Vade & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim hæc ab immisericordie impune fieri, subiicit inopi neglecto dari occasionem maledicendi, vt si non moueamur ad misericordiam alieno malo, saltem nostri malimetum moueamur. Et cuius non metuumus vim atque potentiam, saltem metuamus malam imprecationem. Dicit ergo.

5 Ab inope ne auertas oculos tuos propter iram, & ne relinquo quærentibus tibi retro maledicere.

6 Maledicentis enim tibi in amaritudine animæ, exaudietur deprecatio illius, exaudiet autem eum qui fecit illum.

NE enim quis contemnendam putet huiusmodi maledictionem pauperum, dicit eius imprecationem Deum exauditurū, vt pote qui eum creauit, & proinde eius curam gerit, & sibi imputat factam iniuriam pauperi creaturæ suæ irrogatam. Ad insinuandam enim iustam maledictionem quā Deus exaudiat, additur, in amaritudine animæ, hoc est, eius qui tibi male precatur non ex vanitate, non ex iniquitate, sed ex amaritudine animæ, quā tu iniquè in eo prouocasti. Notandum autem illud, propter iram, in

quinta sententia, non esse Græcis. Et potest intelligi vel de ira Dei, vel potius de ira pauperum. Quod nos habemus, non relinquo quærentibus tibi retro maledicere; clarius Græca habent, Et ne des locum homini maledicendi tibi, vnde nostra lectio sic est ordinanda: quærentibus, hoc est, postulantibus à te elemosynam, non relinquo tibi retro maledicere, hoc est, non des occasionem vt malè precentur tibi, idque retro, hoc est, secretò & post tergum, quia scilicet tibi ob paupertatem non audent coram maledicere, quasi dicat, Non sis securus etiam si non audias eos tibi malè præcantes, time etiam eorum occultam imprecationem, quam tãquam iustus Deus & pauperum protector exaudiat.

7 Congregationi pauperum affabilem te facito, & presbytero humilia animam tuam, & magnato humilia caput tuum.

Græcis non est dictio, pauperum, quam Ginterpres de suo addidit, quia & prius & postea de pauperibus agitur. Nec est, affabilem, sed *εὐσπλαγῆς*, hoc est, amabilem. Nec est, presbytero humilia animam tuam, sed tantum quod sequitur; Et magnato (pro magnati) humilia caput tuum; ita vt sit sententia bi membris, quā præcipitur moderatio ad dignitatem & conditionem personarum accommodanda, vt scilicet cum multitudine comiter atque æquabiliter viuamus, sicque nos amabiles præbeamus: aduersus verò principem reuerentiam exhibeamus, cumque eò nos modeste & submissè geramus. Nam apud populum cum quo viuendum est æquo iure, superbia hominis se supra cōmunem conditionem efferentis importuna est & odiosa, comitas verò grata: apud principem verò nimia familiaritas & fiducia, cōtemptum adfert.

8 Declina pauperi sine tristitia aurem tuam, & redde debitum tuum, & responde illi pacificè in mansuetudine.

ET hic Græcis non est illud, & redde debitum tuum, vt sit etiam bimembris sententia, qua duo præcipiuntur, videlicet vt & pauperum preces benignè audiantur, & eisdem benignè atque amicè respondeatur. Nec est illis, responde illi pacificè, sed *ἀγνῶν*, hoc est, pacifica, atque sic habebant scripta pleraque quæ erant ad manum antiqua, & Dionysius: Pacifica autem respondere, est ea dicere quæ animo eius pacem & tranquillitatem sunt allatura. Reddit debitum suum pauperi, qui lubenter eum audit, & benignè ei respōdet, & pro facultate sua ei succurrit.

9 Libera eum qui iniuriam patitur de manu superbi, & non acide feras in anima tua.

Posteriorem partem sic habent Græca, *μὴ ἀνδραποδίζῃς ἐν τῷ καρδίῃ σου*, hoc est, non sis pusillanimis in iudicando, vel vindicando. Nam hoc loco iudicare pro vindicare positum videtur, vt hoc præceptum pertineat potissimum ad iudicem vel magistratum, què monet Sapiēs, vt eum qui se defendere ianf. in Ecclesiast. b non

non potest liberet de manu potentioris, atque in ea re non fit paruo animo, vt scilicet ob metum aut gratiam potentis, omittat succurrere pauperi pro officio. Itaque dum non ster vertit; non acidè feras; dictio, acidè, non deriuatur ab acidus, sed à dictione Græca acedia, pro quo vulgo dicitur accidia: vnde & hic multi libri scripti habent accidè, quomodo interpretem vertisse verisimile est, sicut & cap. 6. vertit; non accedieris, in vinculis eius, proinde dictio acidè vel accidè hic pronuntianda est penultima longa. Senfus ergo nostræ lectionis est: hanc quam dixi præstandam liberationem non feras in animo tuo accidè, hoc est, cum tædio & tristitia, hoc est, non fit tibi tædiosum eam præstare, libenter & volenti animo eam impende. Sunt qui pro, in anima tua, habent, in manu tua, sed corruptam esse hanc lectionem satis Græca indicant.

- 10 In iudicando esto pupillis misericors ut pater, & pro viro matri illorum.
11 Et eris tu velut filius altissimi obediens, & miserebitur tui magis quam mater.

IN his duabus sententiis addita sunt ab interprete duo illa adiectiua, misericors & obediens, quæ Græcis non sunt. Præceptum hoc præstitit Iob 2. qui de se dicit: Liberaui pauperem vociferantem, & pupillum cui non esset adiutor, & cor viduæ consolatus sum. Pater eram pauperum. Cumque federe quasi Rex circumstante exercitu, eram tamen mœrentium consolator. Notandum autem quàm aperte in secundo versu respondeat merces ipsi misericordiam quæ in priori versu præcipitur: Si, inquit, orphanis non habentibus patrem te exhibueris vt patrem, & matri eorum non habenti virum te pro viro & marito exhibueris, deus vicissim se geret erga te tanquam patrem erga filium suum, imò re vera tu eris illi tanquam filius vnice charus, quòd fueris obediens præceptis eius, & plus quàm mater tua miserebitur tui, vel, vt habent Græca, diligit te. Pro mercede ergo intelligi debet illud: Et eris tu velut filius altissimi, quomodo & Lucæ 7. Date mutuum, nihil inde sperantes, & erit merces vestra multa, & critis filij altissimi.

- 12 Sapientia filijs suis vitam inspirat, & suscipit exquirentes se, & præbit in via iustitiæ.

Secunda hæc est pars huius capituli, in quam nouâ materiam aufpicatur, pulchrè pertractans sententiis duodecim sapientiæ officia & actiones, in electis & fidelibus, sed quæ non cum tanta gratia & efficacia exprimuntur in nostra versione, quàm in originalibus, quæ hic magnam lectori afferre possunt voluptatem & vtilitatem. Bene autem superioribus istud subiicit, vt postquam dixit Deum miserurum suorum, iam mutato nomine Dei in nomen sapientiæ, ostendat quæ bona Deus per suam sapientiam eis largiatur, & quomodo cum suis agere soleat.

Pro, filiis suis vitam inspirat, Græcè est, ἡ ἐκ τῆς ἀνθρώπων ζωῆς, filios suos exaltauit ac euexit. Interpres videtur legisse, ἐπιχορηγῶ. Sapientia eandem dicit suscipere exquirentes se, quod eos veluti manu porrecta in suam disciplinam, fidem atque tutelam recipiat. Vnde pro eius explicatione additum est ab interprete, veluti pro commentarios, & præbit in via iustitiæ, viam scilicet commoustrans, & in ea deducens. nam ea pars Græcis non est.

- 31 Et qui illam diligit diligit vitam, & qui negligenter ad illam, complectentur placorem eius.

Primum, & Græcis non est, sed sine connexionione absolutè dicitur, ἐπιχορηγῶ ἀνθρώπων, diligens eam. Pro, complectentur placorem illius, est ἐπιχορηγῶνται ἐπιχορηγῶνται, replebuntur letitia. vnde certum est non esse legendam, placatorem, sicut habent multa scripta, sed placorem, hoc est, suauitatem eius. Significat eos percepturos suauitatem & dulcedinem ipsius, qui manè eam studiosè quaesierint, cupientes ab ea instrui, & solacium tunc vt eam inueniant.

- 14 Qui tenuerint illam, uitam hereditabunt, & quo introibit benedicet Deus.

Græcis in primo membro non est, vitam, sed ἀξίαν, hoc est, gloriam, & est singulari numero: Qui tenuerint illam, hereditabit gloriam. Quod conuenit sequenti, & quòd introibit, hoc est, quocunque introibit talis qui illam tenuerit, Deus illum benedicet. Non est enim sensus: Quòd introibit sapientia, vt quidam intelligunt, sed significatur eum qui possidet, & armiter retinet sapientiam, in omnibus actibus & conatibus suis benedicendum à Deo, qui omnia eius studia fortunabit & prosperabit, iuxta illud Psalmi primi: Omnia quæcunque faciet prospera buntur. Et Deuteronomij vigesimo octauo: Benedictus cras ingreditus & egrediens. Emitte Dominus benedictionem super celaria tua, & super omnia opera manuum tuarum, benedicetque cunctis operibus manuum tuarum. Deuiisset ergo interpretes in vtroque membro aut semper vertisse singularem numerum, aut semper pluralem. Certè codex Atrebatensis collegij habebat; & quò introibunt.

- 15 Qui seruiunt ei, obsequentes erunt sancto, & eos qui diligunt eam diligit Deus.

Prior huius sententiæ pars longè aliud Græcis significat, quàm ex nostra lectione sola concipi possit. Notandum enim illis pro, qui seruiunt, esse ἐκ τῆς ἐξουσίας, participiū scilicet eius verbi vnde deriuatur λατρεία, quæ à δουλεία ferè distinguitur, & diuinis ferè rebus appropriatur. Pro, obsequentes erunt, est λατρεύουσιν, verbum scilicet quod deriuatur à nomine λατρεία, quod sacrificiū significat, & ministerium sacrū ac publicū quo Deus colitur: vnde Septuaginta ferè vtiuntur verbo λατρεύουσιν, quando fit mētio de ministerio Aaron & Leuitarum in Leuitico & Numeri. Itaque Sapiēs hic significat eos qui sapiētia se addi

addicunt, eamque colunt, esse velut sacrorū ministros, & Dei sacerdotes, vt intelligatur eorum apud deum excellentia. Et potest daturius, sancto, accipi vel pro deo, vel in neutro genere pro sanctuario, quod eo magis videtur, quia non additur Græcis articulus τῷ, sed tantum dicitur λατρεύουσιν ἐν τῷ. Apud nos ergo illud, obsequentes erunt sancto, accipi debet pro, ministri erunt Dei vel sanctuarij. Et videri potest authorem huius libri respexisse ad illud Isaia 61. Vos autem sacerdotes Domini vocabimini: Ministri Dei nostri dicitur vobis; vbi Septuaginta habent pro ministris λειτουργοί.

- 16 Qui audit illam, iudicabit gentes, & qui intuetur illam, permanebit confidens.

Pro, qui intuetur illam, est ὁ προσέχων αὐτήν, hoc est, qui attendit illi. Solent autem qui cuipiam auscultant, intentè in illum respicere, vnde intueri illam, posuit interpretes pro, auscultare illi, & ad eius monita & præcepta attendere, eique obedire. Pro, permanebit, est κατὰ σκευήν, hoc est, habitabit, vnde verisimile est interpretem vertisse manebit pro habitabit. Itaque hoc versu Sapiens duplicem sapientiæ fructum promittit, gubernationem populorum, & securitatem vitæ: quo rum vtrumque in hac vita, & multò magis in futura suis confert sapientia. nam & in hac vita per sapientiam fiunt idonei qui populis regendis præficiantur in politica Seculari atque Ecclesiastica, & per eandem in futura vita impletur in eis illud Sapientiæ 3. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Cum ergo in superiori versu sapientiæ studiosos indicauerit fore Dei sacerdotes, hic indicat etiam reges futuros, quemadmodū & prædicto loco Isaia vtrumque insinuat in fidelibus implendum.

- 17 Si crediderit ei, hereditabit illam, & erunt in confirmatione creaturae illorum.

Pro, crediderit ei, Græcis est, ἐὰν ἐμπιστεύσῃς, quod, cum sequentia respicimus, magis vertendum erat, si fidelis fuerit, hoc est, si se illi fidum exhibuerit, & firmiter atque constanter ei adhererit. Talis enim hereditabit illam, quia ipsa hic nunquam illum deseret, & post hanc vitam perpetuò possidebitur ab eo. Posteriorem partem sic habent Græca, καὶ ἀναστήσονται ἐπὶ τὸν νεκρὸν αὐτῶν, hoc est, in detentione (vel possessione) erunt generationes eorum. Quo significatur etiam liberos eorum qui sapientiæ adherent, possessione sapientiæ retenturos. Itaque per creaturas eorum oportet intelligere eorum filios, & semen siue carnale siue magis spirituale, eos scilicet quos ipsi genuerunt, qui dicuntur fore in confirmatione, quia confirmabuntur, & stabiliuntur in terra, iuxta illud: Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Est autem in relatio, eorum, mutatio numeri quæquens in scripturis, quæ uis additio Germanica habeat αὐτῶν, sicut & codex Atrebatensis habebat, illius.

- 18 Quoniam in tentatione ambulat cum eo, & in primis elegit eum.

Græce ὁ ἐν ἀπειθαρχίᾳ περιπατῶν μετ' αὐτῷ ἐν πειρασμοῖς. Quoniam peruersè (vel obliquè aut contortè) ambulat cum illo imprimis. Quod vt rectè cum sequentibus intelligatur aduertere oportet duplicem hic viam ac rationem proponi, quam sapientia sequitur erga suos. Vnam obliquam, indirectam, toruā ac tristem, qua suos in principio ducit per multas tribulationes, multisque molestiis afficit: quæ via tentandi & probandi causa est instituta, vt cum probati fuerint, ac digni reperti per perseuerantiam: deinde altera via, cum eis agat, quæ recta est, plana, expedita, & læta, qua scilicet eis faciem benignā & hilarem exhibet, voluptate animi eos afficiens, & variis beneficiis ac solatiis eos donans, & hic & multò magis postea. Itaque in nostra lectione, tentatione, pro probatione accipi debet, vt sit sensus: sic in primis agit cū eo, vt illius per multas tribulationes constantiam probet, tentet & exploret. Et in primis, hoc est, in principio elegit eum, hoc est, delectum eius facit, probat & disquirat, neque temerè eum mox suscipit. Sic enim sequentia exigunt vt exponatur illud, in primis elegit eum, pro quo multi malè habent, elegit eum. Quæ enim eligimus, ea probamus & exploramus qualia sint. Quomodo autem sapientia delectum faciat, & in tentatione ambulet cum eo qui incipit ei se addicere, explicat cum sequitur.

- 19 Timorem & metum, & probationem adducet super illum, & cruciabit illum in tribulatione doctrinæ suæ.
20 Donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat anime illius.

Illud, & probationem, additum est ab interprete, ad explicandum quare inducet timorem & metum, nempe ad probationem Pro, in tribulatione doctrinæ suæ, est ἐν πειρασμοῖς αὐτῷ, hoc est, in disciplina vel castigatione sua. Tribulationem ergo doctrinæ vocat afflictionem qua illum vult erudire & docere vt seipsum agnoscat: Donec, inquit, tentet eum in cogitationibus illius. Sic enim habebant omnia quæ vidi scripta, & magis sensui conueniret, sed Græca habent, ἐν ἀναίμακτον αὐτῷ, in iustificationibus suis, vnde magis legendum videtur, in cogitationibus suis, nempe sapientiæ. Significatur ergo sapientiam molestiis & metu afficere suos imprimis, donec probauerit quàm sint eorum cogitationes firmæ, & explorauerit an ei placeant cogitationes sapientiæ: & sic demum credere possit de illis quòd sint futuræ stabiles, quòdque ex animo virtutem ament. Loquitur enim per prosopopœiam de sapientia, veluti de præceptore aliquo, qui cum suscepit discipulos erudiendos, prius eorum explorat animos & ingenia: quæ vbi probè cognita habet, & suis institutis videt accommodata, tum demum eos peculiari fauore prosequitur, eisque amorem suum declarat. Dum autem hæc sic per fictionem, sapientiæ tribuuntur, intelligendum est nihil aliud significari quàm Deum d 2 ipsum

ipsum hæc per suam sapientiam agere in studio sapientiae, atque hos sapienti Dei dispositione in suæ conuersionis principio aspera multa sentire, ac variis premi tentationibus: eosdem tamen si aliquamdiu perseuerauerint, omnia postea experturos leuiores, ac multa replendos consolatione: contra quam accidit his qui uitii sunt dediti, quibus vita carnalis imprimis læta videtur, sed postea eius sentiunt incommoditatem, ita ut dicant Sapientiae 5. Lassati sumus in via iniquitatis, & ambulauimus vias difficiles. Et de eisdem dicitur: Viam pacis non cognouerunt, sed contritio & infelicitas in viis eorum. Itaque sequitur.

21 Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum & lætificabit illum.

22 Et denudabit absconsa sua illi, & thesaurizabit super illum scientiam & intellectum iustitiae.

Prima illa verba, & firmabit illum, nō sunt in Græcis, sicut nec illa vltima, & thesaurizabit super illum, & c. quæ addita videntur, ad explicandum illa verba, denudabit absconsa sua illi. Pro, & iter adducet directum ad illum, est *ἡ γὰρ ἀνάγκη ἐπιτρέψαι τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνομοῦ*. Et rursum reuertetur recta ad ipsum. Dixerat enim superius, sapientiam imprimis ambulare cum sui studio oblique, quia in tentatione & probatione. Itaque ad illum qui iam probatus est dicit, eam recta via redire: rectam viam vocans eam, quæ gratior & commodior est, quæque diuinæ naturæ magis est propria, viam scilicet consolationis & lætitiæ, qua probatos Deus postea afficit. Nostræ ergo lectionis sensus est: Probatum, qui prius variis agitabatur tempestatibus & tentationibus, sapientia firmabit, sua illum consolatione erigens & confirmans, atque in firmum securitatis statum collocans, sicque iter suum directum adducet ad illum, hoc est, recta ad illum veniet, quæ prius in tentatione ambulauit cum eo: & quæ prius timorem & metum induxit super eum, iam lætificabit eum quantum ad affectum, & quod attinet ad intellectum, denudabit illi abscondita sua mysteria, pleniori eum cognitione donans, & abundanter illum perfundens scientia & intellectu iustitiæ.

23 Si autem oberrauerit, derelinquet eum, & tradet eum in manus inimici sui.

Pro, in manus inimici sui, Græcè est, in manus *ἐπιδοκῶν*, hoc est, in manus casus sui hoc est, sine eum cadere in mala ad quæ propendet. Hæc est autem iusta pœna desertorum, qui à sapientia, cui se semel addixerunt, desiscunt atque descedunt, ut & ipsi à sapientia deserantur, desertique miserimè pereant, eique tradantur qui eos malè tractabit. Et pertinet istud maximè ad eos, qui iamdiu probati, & postea experti sapientiae dulcedinem, postea ab ea deficiunt, iuxta id quod Paulus de talibus scribit ad Hebræos 6.

24 Fili conserua tempus, & deuita à malis; pro anima tua ne confundaris dicere uerum.

Post sapientiae commendationem, rectè iam subiungit, quid sapientiae adepti sit

faciendum. Conserua, inquit tempus, pro quo alij melius vertunt, obserua tempus. quod dupliciter accipi potest. Vno modo, ut moneatur obseruanda oportunitas temporis ad docendum alios, quia ut est Ecclesiastes 3. Omnia tempus habent. Tempus tacendi, & tempus loquendi. Altero modo, ut moneatur obseruanda malitia temporis & faculi, ne quis per eam à recto declinet, sed adhibita diligenti sollicitudine & cautela ab illa sit liber, iuxta illud Pauli? Videte fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Est enim Græcis *συντηρησῶν* verbum, unde deriuatur nomen *συντηρησις*, pro quo quidam malè dicunt *συντηρησις*, & significat attentionem, eamque partem animæ quæ uitii opponitur, seque temper immaculatam seruari studet. Huic sensui magis conuenit quod sequitur, & deuita à malo, pro quo Græcis est, *ἡ γὰρ ἀνάγκη ἐπιτρέψαι τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀνομοῦ*, hoc est, caue à malo, à quo scilicet propter temporis malitiam tibi est periculum, ne fortè quid committas quod sit contra conscientiam. Et quoniam ob temporis huius malitiam solet ferè periculum esse à pudore quodam inutili & pernicioso, dum quæ æquitas postulat, pudet vel dicere vel facere quia aliorum offensa metuitur, bene subiungit: Pro anima tua ne confundaris dicere verum. In qua oratione addita sunt ab interprete duo illa verba, dicere verum, cum Græcis sit tantum, pro anima tua ne confundaris. Non enim tantum significare voluit Sapient per pudorem non abstinendum à veritate dicenda, sed in genere non abstinendum ab his quæ vel faciendæ sunt vel dicendæ. Addidit tamen non malè interpretes, dicere verum quia in sequentibus de veritate dicenda & defendenda est sermo. Quod autem dicitur pro anima tua, dupliciter intelligi potest. Sunt enim qui intelligunt animam poni pro vita, ut sit sensus: Non confundaris dicere verum, pro conseruanda vita tua, & est fugiendo vitæ periculo, hoc est, non sit tibi charior vita tua quam veritas, imò hanc cum opus est, deposito pudore liberè confitere, etiam si sit periculum vitæ. At cum sequentia obseruamus, rectius intelligitur, pro anima tua hoc est, pro conscientia tuæ salute, ne scilicet conscientiam tuam lædas, & in animam tuam pecces, ut significetur causa ob quam non est erubescenda veritas, nempe salutis animæ propriæ, quæ per pudorem confitendæ veritatis amittitur. Qui enim, inquit Christus, erubuerit me & sermones meos, hunc filius hominis erubescet quum venerit in maiestate sua. Confundimur autem, hoc est, erubescimus dicere verum in perniciem animæ nostræ, non solum cum præ pudore omittimus confiteri veritatem de Deo, sed etiam cum mendacia quæ sunt contra honorem vel nostrum vel proximi, non redarguimus, aut cum pro officio peccantem fratrem arguere cessamus: Denique cum proprium peccatum confiteri, ubi & quando oporteret erubescimus. De quibus omnibus in sequentibus particulariter fit mentio.

25 Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam.

Nomen, confusio, hic non ponitur pro modum sæpe in scripturis, pro pudore. Non est enim hic *ἀναιμία*, sed *ἀναιμία*. Duplicem ergo ponit pudorem, alterum non solum inutilem, sed etiam noxium, nempe qui secum adfert peccatum, quo scilicet à dicendo & faciendis quod æquitas requirit retrahimur, qualis est de quo iam dictum est. Alterum vtilem & honestum, qui homini gloriam & gratiam apud Deum & homines conciliat, ut est is quo nos pudet turpè aliquid committere, is etiam quo quis de malè acta conuersatione confunditur, ita ut poeniteat & emendet. Nam & per eam simul gratiam meretur & gloria. Hunc in peccatore desiderat Dominus, Hierem. 3. dicens: Frons meretricis facta est tibi, noluit erubescere. De duplici isto pudore, altero noxio, altero vtili & bono, multa hic author habet postea in fine capituli 4. 1. & in principio capituli 4. 2.

26 Non accipias faciem aduersus facientem tuam, nec aduersus animam tuam mendacium.

Pro duabus huius sententiæ partibus, Græcis vna tantum est pars quam noster in duas secuit. Sic enim est: *μὴ λάβῃς πρόσωπόν σου κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ μὴ ἀποδοῖς τὸν λόγον σου ἐναντίον αὐτοῦ*. Ne accipias personam (vel faciè) aduersus animam tuam. Deinde pro secundo membro additur: Et ne reuereris in casum tuum; pro quo noster in sequenti sententiâ habet: Ne reuereris proximum tuum in casu suo. Et est sensus: Ne contra salutem animæ tuæ personæ cuiusquam habeas rationem ita ut consideratione dignitatis aut potentia eius in iusta causa ei præ pudore cedas. Nec alterum ita verearis, ut ea res tibi ruinæ causa sit, & detrimentum adferat. Itaque nostræ lectionis sensus est: Cum aliquis tibi falso ignominiam irrogat, noli contra faciem tuâ alterius facie vel persona ita commoueri, ut non deposito inutili & noxio pudore, cum fiducia teipsum defendas, nec in perniciem animæ tuæ admittas te vel etiam alium grauari mendacio, ita ut præ verecundia illud depellere cesses. Indicat ergo hæc sententiâ vnam speciem vitiosæ verecundiæ, qua scilicet quis se finit alieno mendacio grauari, ignominiam simul & animæ suæ dispendiū sibi atrahens. Ignominiam enim significatur cum dicitur, aduersus faciem tuam, in qua confusionis locus est: animæ verò dispendiū cum dicitur, aduersus animam tuam. Peccat enim, & conscientiam suam ut in plurimum lædit qui propriam famam negligit.

27 Ne reuereris proximum tuum in casu suo, nec retimeas uerbum in tempore salutis. Non abscondas sapientiam tuam in decore suo.

Hæc tria rectè accipiuntur secundum nostram lectionem, ut pertineant ad prohibendam alteram vitiosam pudoris speciem, cum scilicet quis præ pudore præter-

mittit peccantem fratrem corripere, aut docere indoctum, cum spes est promouendæ salutis eius. Hoc enim est quod dicit, in tempore salutis. Pro illo autem, in decore suo, vel potius eius, ut habent multi libri. Græcis est, *ἐν τῷ καλλοῦ*, hoc est, ad pulchritudinem vel decorem, pro quo aliqui vertunt, cum illustranda est. Itaque & nostræ lectionis sensus est: Non abscondas sapientiam tuam in decore eius, hoc est, cum est decoranda & ornanda. Id autem est cum pro Dei gloria, aut cum fructu audientium proferri potest. Nam alioqui tempus est ut sapientia abscondatur, ne margaritæ spargantur ante porcos easque porci conculecent.

28 In lingua enim sapientia dignoscitur, & sensus & scientia, & doctrina in uerbo sensati, & firmamentum in operibus iustitiæ.

Græcis tantum est. In sermone enim cognoscitur sapientia, & doctrina in uerbis linguæ. Præter alia ergo, addita est illa pars, & firmamentum in operibus iustitiæ; quo rectè secundum Lyram intelligi potest significatum doctrinam veritatis confirmari per bona opera, ut sit sensus: Et firmamentum doctrinæ vel veritatis doctrinæ est per opera iustitiæ facta à docente. Qui enim fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regnâ cælorum. Potest & in hac parte repeti uerbum, dignoscitur, ut sit sensus: firmamentum, hoc est, firmitas & fortitudo animi cognoscitur per præstita opera iustitiæ. Simplicius tamen fuerit intelligere hac parte addita explicari de qua doctrina sit sermo, nempe eâ quæ sit firmamentum in operibus iustitiæ; hoc est, qua homines firmantur in operibus bonis.

29 Non contradicas uerbo ueritatis ullo modo, & de mendacio in ueritatis tua confundere.

Postquam monuit non cessandum præ pudore à corripendo alium & docendo, rectè vicissim monet non resistendum verè corripienti & docenti, quod ipsum aliquoties præ pudore fieri solet. Sæpè enim qui de admittis corripuntur, se conantur mendaciis tueri & defendere, veritati pertinaciter contradicentes, itaque & istud præceptum pertinet ad certam vitiosæ pudoris speciem refecandam, quamuis & generaliter possit intelligi, nec per pudorem, nec ob aliâ quamuis causam veritati repugnandum, nisi quod ex parte satis detur intelligi priorem partem magis dici contra eos qui ut non confundantur, veritati contradicunt cum arguuntur ab aliquo de commisso peccato. Cuius secundæ partis sensus est: Si quod mendacium per imprudentiam & inscitiam protulisti, ne pergas illud imprudenter defendere aut negare, sed potius illud verecundè fatere, & de illo sic apud te confundere, ut emendare proponas. Potest & hic esse sensus: Pudeat te deprehendi mendacem, dum per imprudentiam tuam & inscitiam veritati contradicis, ut quod dicitur, confundere de mendacio, non accipiatur de mendacio

dacio commisso, sed de committendo. Sic enim hæc pars magis conuenit cum priori. Verò modo intelligatur, hac sententia & quidam pudor adducens peccatum resecatur, & quidam pudor adducens gloriam ac gratiam imperatur, atque seruandus docetur. Ad idem pertinet quod sequitur.

30 Non confundaris confiteri peccata tua, & ne subiicias te omni homini pro peccato.

31 Noli resistere contra faciem potentis, nec coneris contra iectum fluminis.

Græca longè aliter mode habent. Nam, vt alia omittam, quod in his duabus sententiis quarto loco ponitur, in Græcis iam ponitur secundo loco, vt sit secundum membrum prioris sententiæ. Et quod secundo loco ponitur in Græcis, est principium secundæ sententiæ. Habent enim sic: Non confundaris confiteri peccata tua, & ne vi cohibeas fluxum fluminis. Ne te subiicias homini stulto; & ne accipias faciem (vel personam) potentis. Secundum quam lectionem prior sententia pertinet ad id quod superiori sententia agebatur. Prohibetur enim vitiosus ille pudor quo quis deprehensus non vult fateri delictum suum, sed pergit mendaciis errorem suum & peccatum tegere & tergiueri: quod cum facit, similis est ei qui conatur fluxum fluminis retinere: quia sicut huius conatus à vi & impetu fluminis superatur, ita & ille à veritatis vi vincetur, quæ eius mendacia denudabit, & magis eius impietatem proderit. Quod ergo dicitur: non coneris contra cursum fluminis; significat non laborandum, vt qui peccauit, veritatem contra se currentem & impugnantem mendaciis multis superet & opprimat. Posterior sententia pertinet ad ea quæ mox sequuntur. Significat enim in nullius quantumvis potentis gratiam cedendum esse à iustitia & veritate quod frequenter præ pudore fieri solet. In nostra lectione vtrique sententia referenda videtur ad prohibendum pudorem confessionis admissorum peccatorum, vt sit sensus Non confundaris confiteri peccata tua, maxime cum ob ea argueris à sapiente aliquo, & ne pro peccato à te admissio vili homini te subiicias, hoc est, obnoxium facias maioris & nouæ reprehensionis atque vltionis, si scilicet mendax inueniaris dum vis excusare ac negare peccatum commissum. Non omni, enim hic positum videtur pro, nulli, sicut ibi; Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens. Et correctiores plerique libri manu scripti non habent dictionem, omni, sed tantum, ne te subiicias homini pro peccato. Quam puto veriolem esse lectionem, quomodo & Rabanus legit. Huic sensui conuenit quod sequitur: Noli resistere aduersum faciem potentis, pro peccato scilicet à te admissio: Hoc est, cum iudex aut alius quiuis qui potest vindicare, ac tua mendacia confutare, te de peccato arguit, noli mendaciis te contra eum defendere, nec contra potentiam eius qui te veritate oppugnat obnitere. Id enim perinde est, ac si coneris contra iectum

hoc est, vim fluminis, quasi dicat: humiliter potius confitere peccata tua Deo & homini, maxime si is habeat potestatem & sapientiã qua te confutare poterit, vt per humilem confessionem & agnitionem peccati, veniam consequaris, & debitam vltionem euadas. Nam, vt est Proverb. 28. qui abscondit scelera sua, non dirigitur: qui autem confessus fuerit, & reliquerit ea, misericordiam consequetur. Lyranus illud, non te subiicias omni homini pro peccato, sic intelligit vt significetur delectum hominum habendum, & dispendium cui confitenda sint peccata, tantum scilicet ei qui nouit & potest salutare adhibere aut ostendere remedium. Glossa interlinearis, quæ ex Rabano est desumpta, intelligit ea parte significari non esse consentiendum ei qui ad peccatum perpetrandum alligit, vt priori parte Sapiens perhortetur ad confessionem peccati patrat: secunda dehortetur à consensu patrandi, quia dum quis alligenti ad peccandum consentit, subiicit se illi à quo se superari permittit. Sed primo loco posita explicatio magis præcedentibus conuenit & sequentibus. Hic enim totus locus videtur consistere in inutili pudore pelendo, & ad vilem inducendo.

32 Pro iustitia agonizare pro anima tua, & usque ad mortem certa pro iustitia, & Deus expugnabit pro te inimicos tuos.

Docuit per pudorem non omittendam confessionem peccatorum, nunc docet per pudorem etiam non omittendam confessionem veritatis, & defensionem iustitiæ, significans ob eam etiam potentibus esse resistendum, quibus propter confessionem peccatorum dixerat non esse resistendum. Cum enim vsque ad mortem certandum docet pro iustitia, indicat etiam principibus obistendum esse cum iniquum aliquid exigunt. Itaque illi quod dixit, pro peccato, opponitur, pro iustitia, significans non esse certandum & contendendum pro peccato defendendo, certandum autem pro iustitia defendenda. Et ne quis etiam hic putet locum habere, quomodo dixit: ne coneris contra iectum fluminis; adiecit hic; & Deus expugnabit pro te inimicos tuos; pro quo Græca tantum habent, & Dominus Deus pugnabit pro te. Quæ etiam pro duobus primis membris, vnum tantum habent, *εως θανάτου αγωνισαι υπερ της δικαιοσυνης*, vsque ad mortem certa pro veritate. Itaque duplici versione nostra lectio constat, in quarum vna verbum Græcum, agonizare, relictum est, & ponitur deponentaliter in altera Latinum positum est, certa. In priori loco Rabanus legit: In iustitia agonizare; quomodo & scriptum vnum habebat. Agonizare pro anima, est iustitiæ defensionem suscipere pro conseruanda animæ salute, quæ perditur, si quis cum opus est præ pudore omittit defensionem veritatis & iustitiæ: Ne enim quis existimaret ad se non pertinere defensionem iustitiæ, bene addit, pro anima tua, quasi dicat: dum pro iustitia certas, pro anima tua certas. Itaque hic videtur quarta vitiosi pudori species.

33 No

33 Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis, & remissus in operibus tuis.

Caput V.

Sequuntur aliquot valde vtilia præcepta prohibitiua. Et primum quidem damnat velocitatem ad loquendum, siue in iubendo siue in promittendo, maxime cum facta dicitis non respondent. Sunt enim qui multa statim aliis imperant, cum ipsi interim sint inutiles in operibus suis, & remissi in bonis agendis. Sunt & qui multa facile pollicentur sed tardi sunt in præstatis promissis. In quos quadrat illud: Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus. Pro, citatus, Complutensis editio habet, *αργος*, hoc est, audax & iactabundus: Germanica corruptè habet, *αργος*, cum legendum esset *αργος*, hoc est, velox, quomodo legit noster interpres. Generaliter autem hac sententia prohibentur duo vitia, scilicet velocitas ad loquendum, & tarditas ad bene operandum.

34 Noli esse sicut leo in domo tua, evertens domesticos tuos, & opprimens subiectos tibi.

Secundò, damnat seueritatem maxime herorum & patrum. Herile enim imperium per se videtur esse satis acerbum. Ad eam autem potestatem atque acerbitatem si accedat in dominis morum importunitas, sæuitia atque infania, sit prorsus imperium tyrannicum, aut feritate beluinum. Itaque requirit sapiens in dominis humanitatem atque æquitatem erga domesticos, sicut & Paulus vult dominos quod æquum & iustum præstare seruis, & eosdem minas remittere. Et patribus præcipit ne ad iracundiam prouocent filios, vt non pusillo animo fiant. Noli, inquit esse sicut leo in domo, hoc est, familia tua, ita scilicet vt curiosa omnium inuestigatione, clamoribus insanis, iussis onerosis, vltionibus grauibus crudeliter tuos perturbes, premas, & perdas, quos maxime fouere & humaniter tractare debes. Notanda certè sententia contra plerosque qui foris maxime se præbent humanos, domi crudeles, qui hic significantur crudelis leonis magis digni esse nomine quam hominis.

35 Non sit porrecta manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta.

Tertio, damnat auaritiam, pulchrè notās hoc vitium porrectione manus & contractione. Hæc est enim auarorum conditio, vt ad accipiendum manum habeant porrectam, hoc est, extensam: ad dandum verò contractam, hoc est, contractam & compressam. At, vt Christus dixit, beatus est dare quam accipere. Et Aristoteles virtutis magis propriū esse dicit *επιδοειν*, quam *επιποιειν*, hoc est, beneficium dare quam accipere. Duo ergo vitia hoc versu Sapiens prohibet, & ne nimis faciles simus ad accipiendum, & ne nimis tardi ad dandum.

1 Noli attendere ad possessiones iniquas, & ne dixeris: Est mihi sufficiens vita. Nihil enim proderit in tempore iudicis, & obductionis.

Continet hoc caput aliquot adhuc præcepta prohibitiua, continuando quod ceptum est in fine capitis præcedentis, sic tamen vt hic forè addatur ad singulas prohibitiones peculiaris ratio. Cæterum primum istud præceptum Græca paulo aliter sic habent: *μη εταχθης επι της χρηματιδος, ηγηθη ελπιεις, αυτα εβουησεν εστι εως θανατου*. hoc est, Ne attendas ad diuitias tuas, & ne dixeris; Sufficiencia mihi sunt ad vitam. Itaque non est hic sermo de diuitiis iniquis, de quibus hoc capite postea peculiaris est sententia, nec additur apud Græcos ea pars; Nihil enim proderit in tempore &c. quæ ex inferiori loco hic assumpta videtur: Sed prohibetur ne quis ad eas quas siue iuste siue iniuste obtinet, diuitias nimis respiciat, ita vt in eis fiduciam collocet, earumque intuitu, sibi promittat scelicem, longam & securam vitam, quemadmodum fecit ille, de quo Luca 12. qui attendens bona sua, dixit anime sue, Anima habes bona multa posita in annos plurimos, &c. Dicitio enim *αυτα εβουησεν*, hoc loco est neutrum plurale, contractum ab adiectiuo *αυτα εβουησεν*, cui Græco more additur verbum singularis numeri *εστι*, pro plurali. In nostra ergo lectione, possessiones iniquas, conuenit hoc loco intelligere, quomodo Christus appellat mammona iniquitatis, diuitias quæ fe re cum aliqua iniquitate vel comparantur vel conseruantur, iuxta illud; Omnis diues iniquus, aut iniqui hæres; vt etiam in nostra lectione prohibeatur inordinatus amor, ac nimia possessionum diuitiarum fiducia, simul cum promissione longioris vitæ & vsus diuitiarum, iuxta illud Psal. 61. Diuitiæ si affluant nolite cor apponere. Superioris ergo capitis vltima sententia prohibuit inordinatum obtinendarum diuitiarum studium. Hac verò inordinatum obtentatum amorem & fiduciam. Sequenti autem earundem ad arrogantiã & elationem abufum. Subditur enim,

2 Ne sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui.

3 Et ne dixeris: Quomodo potuit aut quis me subiiciet propter facta mea? Deus enim vindicans vindicabit.

Græca paulo aliter totum hunc locum sic habent; Ne sequaris animum tuum & fortitudinem tuam, vt ambules in viis cordis tui. Ne dicas, Quis me subiiciet propter opera mea. Dominus enim vindicabit tuam iniuriam. Monet ergo ne quis per multitudinem diuitiarum potens effectus, aut alioqui viribus corporis aut dominij fretus obsecundet quibusuis cordis sui desiderijs, vt quicquid libet, licere sibi putet. Neue per hanc obtentam fortitudinem, in huiusmodi peculantia & insolentia

b 4 verba

verba prorumpat, vt dicat: Quomodo potui hoc est, o quam potens effectus sum? Aut vt dicat: Quis me subiiciet propter opera mea, quæ securus fortitudinem meam prohibito peregi? hoc est, neminem vereor, insuperabilis sum, hanc impiorum audaciam sine timore Dei quiduis sibi promittetium etiam David expressit Psal. 111. Qui, inquit, dixerunt: Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt. Quis noster Dominus est? Et Sapietia 2. dicunt: Sic autem fortitudo nostra, lex iniustitiæ. Sic in sua fortitudine petulantur gloriatu est Nabuchodonosor, dicens: Nonne hæc est Babylon quam ego ædificauit in domum regni, in robore fortitudinis meæ? Et impiissimus Senacherib: In fortitudine, ait, manus meæ ego feci, & abstuli terminos populorum. Quis est, ex omnibus diis terrarum, qui eruerit terram suam de manu mea, vt eruat Dominus Hierusalem de manu mea? Verum hæc linguæ petulantiam, vt in illis declarauit, Deus inultum non sinet. vnde & hic subditur: Deus enim certissimè aliquando vindicando vindicabit iniuriam hanc superba ea iactatione sibi illatam, et si ad tempus dissimulet. Et quoniam vindictæ dilatio, plerisque solet esse occasio liberius peccandi, & omnem vindictæ metum excutiendi, iuxta illud Ecclesiastes 8. Quia non profertur citò contra malos sententia, filij hominũ absque timore vilo perpetrât mala; ideo rectè prædictis subiungit Sapiens sequentem monitionem.

Dan. 4.
4. Reg. 18.
2. Paral. 32.
Ica. 36.

5 Ne dixeris, Peccauit, & quid mihi accidit triste? Altissimus enim est patiens redditor.
Significare vult neminem ob vindictæ dilationem sibi debere polliceri peccatorum impunitatem; quia et si Deus pro sua potentia mox inferre possit ultionem (id enim significat cum altissimũ vocat) tamen pro sua longanimitate non eam mox more hominum infert, dissimulans peccata hominum aliquando propter poenitentiam, aliquando vt diutius toleratos & induratos acrius puniat. Itaque et si differat ultionem, non tamen aufert, sed tarditatem supplicij, vt habet Valerius, grauitate cõpensat: ideoque noster dicit eum esse patientem redditorum, pro quo Græca habent, *κῆρυξ* ἔστι μακροθύμου, & μή σε ἀνῆ, hoc est, Dominus est longanimis, non te dimittet, hoc est, quamuis sit longanimis, non tamen te dimittet impunitum, iuxta illud Psalmi; Deus iudex iustus, fortis & patiens, &c. Quædam scripta habet; Altissimus enim est patiens & redditor; quæ lectio cum Græcis magis consentiat, mihi magis probatur. Germanicum tamẽ exemplar non habet adiectiuum, triste, nec eam partem, & μή σε ἀνῆ, sed tatum, Dominus enim est longanimis.
6 De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adicias peccatum super peccatum.
7 Et ne dicas, Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur.

Græcè est, *περὶ ἐξήλασάς με ἀνομιῶν ἡνὶ ἐν πλεονασμῶ, προσβλήναι ἀμαρτιῶν ἐπ' ἀμαρτίαις* hoc est, de propitiatione nõ sis securus mul-

tum, vt adicias peccata peccatis. Vnde patet veriore lectioem esse quæ in omnibus fere scriptis inuenitur, atque in Glosa item Ordinaria: De propitiato peccatorum, Quoniam enim dictio, propitiari, quibusdam parum Latina & vsitata videbatur, illud, De propitiato peccatorum, mutauerunt in, de propitiato peccato. Sed interpres propitiatũ posuit pro propitiatione: sicut cap. 25. obductum in quarta declinatione posuit pro obductione. Quædam etiam scripta habebant, De propitiatio peccatorum. Porro dupliciter intelligi potest, quod monet, ne simus sine metu de propitiatione peccatorũ. Nam accipi potest de propitiatione obrenta, vt significetur etiam obrenta remissione peccatorum non debere hominem nimis esse securũ, sed adhuc metuere debere, siue propter periculum relapsus, siue quod de remissione non sit omnino certus, quia nescit homo vtrum odio an amore dignus sit: siue etiã quod remissione impetrata, digna poenitentia opera sint in timore Dei peragenda, quo temporalem vltionem etiam remissis peccatis debitam effugiendus. Huic intelligentiæ conuenit recepta iam lectio; De propitiato peccato. Quam lectioem cõtra hæresim nostri temporis, qua docetur hominem certo credere debere sibi remissã esse peccata, plerique citant, ex ea contrarium ostendere conantes, sed argumento non satis firmo, tum quod ea non sit lectio verior, tum quod dici posset Sapiens securitatem prohibere propter recidui periculum. Cui magis conuenit quod sequitur: Neque adicias peccatum super peccatum. Secũdo, quod dicitur de propitiatione peccatorum noli esse sine metu, intelligi potest de propitiatione & veniã obtinenda, vt significetur neminẽ nimis securum, esse debere de remissione consequenda, quasi ea facillimè, & cum quis volet, etiam si non poeniteat, obrineatur, cum ea singulari Dei gratia donetur, & plerisque non contingat, nec nisi poenitentibus. Cui intelligentiæ magis cõuenit quod sequitur: Neque adicias peccatum super peccatum, aut, vt habent Græca, non sis sine metu vt adicias peccata peccatis. Item quod sequitur; Et ne dicas, Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum meorum miserebitur. Itaque postquam superiori sententia refecauit libertatem peccandi ex præsumptione impunitatis propter vindictæ dilationẽ, iam hac sententia eam libertatem refecat ex præsumptione facilis miserationis diuine, quam quia plerique se facillè & statim consecuturos confidunt, liberè peccata peccatis adiciunt. Duo enim hæc sunt quæ faciunt homines liberè peccare, dilatio scilicet vindictæ diuinæ, & præsumptio de facillè obrenta Dei misericordia; quam quia hodie nostri hæretici nimis inculcant, docentes sola fide obtineri remissionẽ peccatorum, & ad eam obtinendam non esse opus nisi vt quis credat in crucifixi merita, nec de remissione metuendum esse, firmiter credendum eam mox obtineri per Christũ a quouis

uis credente, etiam in peccatis adhuc perseverante: hinc fit vt plerique tam securè uiuant, & liberè peccata peccatis adiciant. Proinde hic locus etiam secundum hunc posteriorem intellectum, qui probabilior est, multum facit erga hæreticos nostri temporis, qui non solum de obrenta, sed etiam de obrenta venia suos iubent esse securos, semper contra nostri Sapiens doctrinam illud prædicantes: Misericordia Domini magna est, multitudinis peccatorum nostrorum miserebitur. Quod cur dici veteret, & quo sensu, declarat addita ratio.

8 Misericordia enim est ira ab illo citò proximant, & in peccatores respicit ira illius.

Pro, cito proximant, Græcè est, *παραχρῆναι*, hoc est, festinabit, aut citò veniet. Pro, respicit, est *καταπαύσασθαι*, hoc est, requiescet. Sensus ergo est: Verum quidem est misericordiam Dei non difficilem se præbere hominibus, sed citò eam aduenire illis ab ipso: sed simul etiã verum est iram ab illo festinare, eaque a Deo missã respicit ad peccatores, atque super eos quiescit, perficiens quod iussa est, ac proinde ad illos non pertinet misericordia, sed tantum ad iustitiã studiosos. Peccatores enim hic vocat eos qui in peccatis suis animo sunt obfirmati, quos frustra significat de Dei misericordia præsumere, cum ad tales non misericordia, sed grauiissima Dei vindicta pertineat.

9 Non tardes conuerti ad Dominum, & ne differas de die in diem.

10 Subitò enim veniet ira illius, & in tempore vindictæ disperdet te.

Postquam monuit non sic præsumendum de facillè impetranda remissione peccatorum, vt ob id liberius & sæpius peccetur, sed metuendam Dei iram, conuenienti iam ordine etiam monet ob eiusdem iræ metum nõ differendam cordis ad Deum a peccatis conuersionem, nec eam procrastinandam: Cũque huiusmodi procrastinatio frequẽter accidat in hominibus, ob speratam diuinæ vltionis lógiorem dilationem, contrã affirmat & subitò venturam iram illius, quod inopinatò ac citius opinione semper peccatoribus obueniat, & illam in tempore vltionis plane hominem perditurum, vt eam effugere aut superare nequeat.

11 Noli anxius esse in diuitiis iniustis, non enim prodeunt in die obductionis & vindictæ.

Pro, noli anxius esse, idẽ Græcis est quod in principio capitis, *μὴ ἀνῆ*, hoc est, ne attendas, aut animum adicias. Sed ibi prohibuit adicere animum ad diuitias iam obtentas, hic ad diuitias per nefas acquirẽdas. vnde non malè vertit interpres; Noli anxius esse in diuitiis iniustis; hoc est, sollicitus pro talibus acquirendis. Tales enim non prodeunt in die obductionis, hoc est, vindictæ. Græcis enim tantum est *ἐπιπροσέχεσθαι*, de qua dictione supra dictum est. Additũ est autem, vindictæ, explicacione gratia. Idem habet Salomon Prouer. 10. cùm dicit; Nil prodeunt thesauri impietatis, iustitia autem liberabit a morte.

12 Non ventiles te in omnem ventum, & non eas in omnem viam, sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua.

Græcè est, *ὡς ἀνῆμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ, καὶ ἐν παντὶ ὁδῷ* Non ventiles in omni vento, & non eas in omni via: sic peccator bilinguis. Itaque non est Græcis pronomen, te, quod etiam quædam Latina scripta non habent, sicut etiam multa habent, in omni vento & in omni via; non omnem ventum, & omnem viam. Durè enim dicitur homo ventilare se ipsum, cùm hominis sit ventilare frumentum, aut aliud simile, quod vento agitandum exponit. Cũ autem prohibet ventilare in omni vento, ac ambulare in quauis viã, pulchra metaphora prohibet inconstantiam & leuitatem, qua quis cuius occasione oblata leuiter se accommodat, nunc vnum nunc aliud sentiens, dicens, eligens, & amplectens. Sic & Teutones de infidis dicunt: Penulam eos incidenti vento obuerrere. & Quacunque aliquem sella sedere possit. Et Dominus quorundam inconstantiam notat per arundinem vento agitatum. Et Paulus ab huiusmodi inconstantia animi auocans, Vt iam, inquit, non sum paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ. Porro si legatur; Non ventiles te in omnem ventum; sensus erit: Non sinas te agitari, aut ne agiteris ad omnẽ ventum, hoc est, non cuiusuis doctrina commouearis, aut quouis concupiscentiæ impulsu te sinas abduci, vt sit similis locutio Paulinæ. Quanquam altera lectio vt Græcis magis consentit, ita molliorẽ habeat sensum. Iam in eo quod sequitur, multi Latini libri non habent, omnis peccator, sed tantum, peccator. quomodo & habet Glosa Ordinaria, & Lyra Non enim omnis peccator probatur per duplicem linguam: sed verum est, quod probetur aliquis esse peccator, ex eo quod deprehendatur loqui duplici lingua, hoc est, varia, pro diuersitate locorum & personarum diuersa proferens. Hoc ergo est ventilare omni vento, & ire in omni via. Cui contrarium affirmatiuò iam præcepto exigit, dicens:

13 Esto firmus in uia Domini, & in ueritate sensus tui & scientia, & prosequatur te uerbum pacis & iustitiæ.

Græca breuius duobus membris sic, *ἴσθι ἐπιβεβηκὼς ἐν τῇ οὐδῶν σου ἀσφαλῆ, καὶ ἐν τῇ οὐδῶν σου λόγῳ σου*, hoc est, Sis firmus in sententia tua certa, & vnus sit sermo tuus. Contra varietatem ac leuitatẽ & iudicij & sermonis, quam superiori sententiã reprehendit, requirit constantiam firmitudinemque, primum quidem mentis, deinde verò etiã orationis in robus bonis ac certis. Ideo enim additur ἀσφαλῆ vt significet tum demum iudicium animi sui super re aliqua firmandũ, cùm ea res certa habetur ac explorata. Atque hoc est quod nostra lectio habet; in ueritate sensus tui; hoc est, in uera animi tui sententia. Germanicum tamen exemplar non habet adiectiuum ἀσφαλῆ, sed tantum, *ἐπιβεβηκὼς σου*, hoc est, in

Ephe. 4.

est, in sententia tua. Nostra ergo lectio item sic accipienda est, ut primum commendet nobis firmitatem mentis in veritate intellecta, & deinde constantiam sermonis, qui ubi que respondeat iudicio animi, nec vel metu vel ob gratiam cuiusquam alicubi ab animo dissentiat. Sensus ergo est: Esto firmus in via Domini, sic scilicet ut primum quidem firmus sis in vera sententia tua atque scientia, quam de Deo, rebusque diuinis consecutus es: Deinde vero etiam ubique te prosequatur verbum pacis & iustitiae, ita ut illud sibi semper uniforme nunquam derelinquas, sed constanter illud profitearis, quod iustitiam homines docet, & pacem inter eos fouet. Verbum enim pacis & iustitiae recte opponitur sermonibus bilinguium, qui se omnibus accommodant, & falsa saepe loquuntur, per quae & discordias excitant in hominibus.

14. Esto mansuetus ad audiendum uerbum Dei, ut intelligas, et cum sapientia profer responsum uerum.

Prior huius sententiae pars sic ferè intelligitur à nostris, ut moneat ad ritè audiendum uerbum praedicationis mansuetum animi adferendum, quod per animi mansuetudinem fiat, ut melius intelligatur uerbum Dei, iuxta illud Psalmi: Docebit mites uias suas. Ut hic locus concordet cum illo Iacobi: In mansuetudine suscipite inuitum uerbum quod potest saluare animas uestras. At Graeca alium habent sensum; Habent enim sic, *ἡνὲν τὰ χυδὸν ἐν ἀνοδοῦσιν οὐδὲ ἀγνοῦσιν, οὐδὲ μακροθυμίας ἀβέγγου ἀποβύσιον ἢ ῥθην*, hoc est, Esto celer in auditione tua bona, & in longanimitate profer responsionem rectam. Quanquam adiectiua, bona & rectam, non habeat exemplar germanicum aut Aldinum, Interpretes nos pro *τὰ χυδὸν*, uidentur legisse *παύσιν*. Non est ergo hic tantum sermo de audiendo uerbo Dei, sed monet Sapientem ut nos exhibeamus propensos & attentos ad audiendum alios, nos de quapiam re rogantes & consulentes: tarditamen simus ad respondendum, contra quorundam morem, qui quò sapientes uideantur, priusquam satis intellexerunt quod rogantur, mox prorumpunt ad responsionem, interrumpunt praè impatentia narrantis & interrogantis orationem. Itaque hoc docetur isto loco, quod similibus uerbis monet Iacobus, dicens: Sit omnis homo uelox ad audiendum, tardus autem ad loquendum. Quod etiam non tantum de audiendo uel loquendo uerbo Dei esse intelligendum, sed eò significari quemadmodum hic unumquemque paratum esse debere ad audiendum alios non solum docentes, sed etiam quarentes & consulentes, satis significat adiecta illa pars; & tardus ad iram; quae monet ut cum mansuetudine audiantur interrogantes, nec facile contra eos per iram exurgatur. Et hoc loco apud Rabanum non est dictio, Dei, sed tantum, ad audiendum uerbum, unde & in quibusdam scriptis dictio, Dei, minio expuncta erat. Et Lyranus non de audiendo docentes uerbum Dei hunc locum

intelligit, sed de audiendo interrogantes. Exponens enim illud: Esto mansuetus ad audiendum, &c. Dulciter, inquit, audiendo questionem de fide uel moribus tibi factam. Hic enim sensus sequentibus conuenit, ubi de respondendo praescribitur. Est ergo nostrae lectionis iste sensus; Non te difficilem praebas ac morosum, sed mansuetum & benignum ad audiendum alios, te rogare quicumque uolentes, ut per animi mansuetudinem melius quod ab ipsis dicitur intelligas, ac deinde ubi intellexeris quod petitur, non praecipitanter, sed cum longanimitate & tarditate quadam atque sapientia profer uerum & solidum responsum. Huic intelligentiae conuenit quod subditur.

15. Si est tibi intellectus, responde proximo: sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in uerbo in disciplinato, et confundaris.

Te est tibi intellectus, responde proximo, sit scilicet consulenti & roganti: Sin autem, sit manus tua super os tuum, hoc est, silentium tibi impone & tace, ne capiaris in uerbo indisciplinato, hoc est, in responsione inerudita & indocta deprehendaris, & sic confundaris. Hanc tamen partem, ne capiaris, &c. Graeca non habent, sed eam suo more explicandi gratia adiecit noster interpres. Sequens autem sententia reddit rationem, cur intelligens respondere debeat, imprudens uero & indoctus tacere. Subditur enim.

16. Honor et gloria in sermone sensati, lingua uero imprudentis subuersio est illius.

Honor & gloria in sermone sensati, hoc est, prudentis: lingua uero imprudentis subuersio est illius, hoc est, subuersionis eius causa. Graeca autem non habent dictionem, sensati, & pro, imprudentis, est, hominis. Sic enim est: Honor & ignominia est in loquela, & lingua hominis ruina illi. Unde patet interpretem pro *ἀρμηία*, ut habent iam omnes libri, legisse *τιμὴν*. Similes sententias frequentes habent parabolae Salomonis de lingua.

17. Non appelleris susurro, et lingua tua ne capiatis, et confundaris.

Dixit de pernicie hominis bilinguis, & de lingua hominis imprudentis, rectè ergo subiiciendo monet ut quis ita se gerat ne in nomen & existimationem incidat susurronis, & detractoris. Tales enim sunt ferè bilingues, coram blandè loquentes, at post tergum clam mordentes, atque hac ratione multum noxij, ut mirum non sit tales non solum Deo esse abominabiles, sed etiam hominibus. Dicit ergo: Non appelleris susurro, hoc est, ita te geras in lingua, ne iuste de hoc uicio in simuleris, quo qui obnoxij sunt, pessimè apud omnes audiunt, & caue ne lingua tua in uoluaris malo nomini, & deprehendaris medax aut detractor, sicque confundaris Graecè autè est, *μη γὰρ γίνῃ σου μὴ ἐνέδρου*, hoc est, & lingua tua ne in infidieris. Ceterum ab hoc uicio

uicio magis deterreret, comparat illud furto quod omnes abominantur, & maxime abominabilem reddit hominem apud homines atque susurronem ac detractorem peiorem & detestabiliorem esse indicat, dicens.

18. Super furem enim est confusio et poenitentia, et denotatio pessima super bilinguem: susurratori autem odium, et inimicitia, et contumelia.

Illud, & poenitentia, Graecis non est, sicut nec tertium illud totum membrum; susurratori autem, &c. Pro, denotatio, quidam libri habent deuotatio, alij deuoratio, sed in terpretem uertisse denotatio, sicut plura scripta habebant, patet ex eo quod capite 19. bis usus est uerbo denotabitur, quod ibi respondet uerbo *καταγγαθίζομαι*, unde deriuatur nomen hic positum *καταγγαθισ*. Sicut ergo ibi uertit, denotabitur, pro uituperabitur uel dānabitur, ita hic uertit denotationem pro dānatione uel uituperatione. Id enim proprie uerbum illud, & nomen ab eo deductum significat. Et Lyranus legisse denotatio, quāuis contextus habeat deuoratio, patet ex eius commentario, qui sic habet: id est, ostensio confusibilis cum digito. Rectè autem bilinguis & susurro furi cōparatur, tum quod sicut fur detrahit alterius substantiae, ita ille famae & nomini, tum quod uterque clam & occultè nocet. Sed fure bilinguis & susurrator peior esse indicatur, quia melius bonum & irreparabilius aufert. Melius est enim nomen bonum quā diuitiae multae. Et concordia fratrum, quam suis saepe detractor tollit susurris, seminando inter fratres discordias, bonis temporalibus longè praeferenda est. Bene ergo dicit: Super furem est confusio, hoc est, furem sequitur confusio & poenitentia, at ut in plurimum uenia talis est dignus, quia ut est Prouer. 6. Non grandis est culpe cum quis furatus fuerit, furatur enim ut elurientem impleat animam. Verum super belinguem & susurronem est pessima donotatio, hoc est, ei competit grauis damnatio & uituperatio. quasi dicat: Uenia talis nō est dignus, sed omnino dignus est qui sine misericordia damnetur ac perpetuam ignominiam ferat, quia nō ex inopia peccat, & grauissimum damnum infert, idque sine proprio commodo.

Caput VI.

- 1. Iustifica pusillum et magnum similiter. Noli fieri pro amico inimicus proximo.
2. Improprium enim et ignominiam malis hereditabit, et omnis peccator inuidus et bilinguis.

Raca habet, *ἐν με γὰρ καὶ ἐν μουσῆ μεν ἔγγοι μὲν ἐν*, hoc est, in magno & in paruo ne ignores ne unum quidem: quamuis illud *μὲν ἐν*, non sit in Germanico exemplari. Noster interpres Graeca sic uidentur intellexisse, quasi significatum sit, in iudicando aequè habendam rationem causae

alicuius parui, atque alicuius magni, & utriusque causas similiter perpedecias, ut de utroque rectum iudicium proferri possit, iuxta illud quod Deuter. 1. dictum est iudicibus: Nulla erit distantia personarum, ita paruū audieris ut magnum, nec accipietis cuiusquam personam iuxta hunc intellectum interpretis non malè sensum reddidit, uertendo; iustifica pusillum & magnum similiter. Verum hic sensus nec ad praecedentia, nec cum sequentibus aliquam habet conuenientiam, ut mirum sit eam hic interiectam esse. Itaque Graeca hunc potius iuxta alios habent sensum: Cura ut non solum non ignores ac negligas magna, sed nec ea quae parua sunt uel uidentur, quasi dicat: Omnia Dei madata, siue sint maximarum, siue minimarum rerum, summa cura & diligentia sunt inquirenda, cognoscenda & obseruanda. Quod uideri potest subiecisse superioribus, quia comparauit de tractionem, quae paruū uidetur hominibus uicium, cum furto, à quo tanquam magno uicio satis adhorrent & abstinent plerique, ut etiam Graecae lectionis hic possit esse sensus: Vide ut ne ignores differentiam inter magnum & paruū uicium, atque cum uulgo quae parua sunt magna ducas: & contra, quae magna sunt paruifacias. Cui sensui nostra lectio accedet, si adiectiua, pusillum & magnum, accipiantur in neutro genere, quomodo in Graecis accipienda uidentur, ut sit: non sit tibi satis, iuste sentire & iudicare de magnis rebus, sed da operam ut etiam de iis quae paruae sunt uel uidentur, rectè pronuncies. Iam quoniam haec sententia praeter morem abruptè hic uidetur in fine capitis posita, cum alias ferè huius libri sententiae duobus aut pluribus constant membris, sciendum principium capitis sequentis, in Graecis incipi à coniunctione. Habent enim *καὶ ἐπὶ φίλου μη γίνου ἐχθρὸς*; Et pro amico ne fias inimicus; ut merito haec pars in unam sententiam iungenda sit cum praecedenti, quemadmodum quidam coniungunt, ut principium noui capitis sit à sequenti sententia; Non te extollas. Nam quod dicitur, ne quis fiat pro amico inimicus, propter bilingues dicitur, de quibus mox dixit, ut adhuc haereat incepta materia. Certè quaedam scripta Latina auspicantur nouum caput ab illo: Iustifica pusillum & magnum: quaedam ab illo quod postea sequitur; Verbum dulce multiplicat amicos; unde & Rabanus incipit secundum commentariorum librum, quaedam hoc loco nullam distinctionem capitis faciunt: Illud enim quod dicitur: noli fieri pro amico inimicus; non sic uidetur accipiendum quasi moneat cauendum ne ex amico quis fiat inimicus, sed potius ut ne cum quis se gerit pro amico, blandè coram loquendo, uelut inimicus noceat, occultè ei detrahendo. Hoc enim est peccatoris inuidi & bilinguis, cui hoc ipsum tribuitur, quia uis de inuido non fiat mentio in Graecis, quae tantum habent, *ὄντως δὲ ἀμαρτανιὸς δὲ ἀπύκτατος*, hoc est, sic peccator bilinguis, scilicet se habet, ut pro amico fiat inimicus, & ob id improprium & contumeliam haeredit.

- 3 *Non te extollas in cogitatione tua uelut taurus, & elidatur uirtus tua per stultitiam.*
- 4 *Et folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquantur uelut lignum aridum in eremo.*

A pud Græcos illud, uelut taurus, in secundo membro ponitur. Et habent sic: Ne extollas te ipsum in consilio animæ tuæ, ne uelut taurus diripiatur anima tua. Hortatur ad modestiam, ne qui plus cæteris sapere uideatur, sese in sua prudentia & cogitatione extollat, alios præ se contemnendo, & superbe in se gloriando, instar tauri, superbissimi & indomiti animalis. Sic enim futurum ut animus hominis transuersim rapiatur impetu superbiæ, sicut taurus indomitus & efferratus maxima vi impetuque rapitur quouis. Ex quo & illud sequetur quod habet nostra lectio, ut uirtus hominis, hoc est, fortitudo ea, qua per accepta dona, posset multa præclara præstare, confringatur & elanguescat, dum per superbiam animi pleraque stultè designat, aut opere aut lingua. Ita enim frequenter uisuenire uidemus, ut qui dona aliqua consecutus est, quibus multam sibi gloriam & fructum aliis adferre posset, si eis modestè & humiliter ueretur, dum eis superbe abutitur sese iactando, & temerè quiduis audendo, perdat per stultitiam suæ superbiæ omnem donorum suorum vigorem & efficaciam. Sicque fiat quod sequitur, ut ipsamet hominis fortitudo, quæ in donis eius consistit, comedat folia eius, & fructus eius perdat, hoc est, omnem eius ornatum & fructum quem proferre poterat, consumat & auferat atque hoc ipsum quod illum ornare poterat spoliatus relinquatur in hoc mundo, uelut lignum aridum in eremo, inglorius scilicet & infructuosus, ad nihilum ualens ultra, nisi ut mittatur foras, & igni deputetur. Iuxta hanc explicationem suppositum uerborum comedat & perdat, est, uirtus tua, non autem ut quidam intelligunt, stultitia, nam Græcis non est, stultitia, sed apud eos manifestum est pro supposito repetendum ex præcedenti sententia nomen, anima, pro quo noster uertit, uirtus tua. Videtur autem quibusdam in hac secunda sententia adhuc peristi in metaphora à tauro desumpta, ut significetur quemadmodum in syluis & desertis tauri indomiti depascuntur arborum folia & fructus, ita & hominis animum & uirtutem ipsum depascere, & perdere. Cæterum siue legatur, ut quidam libri habent; comedet perdet, relinqueris: siue comedat, perdat, relinquantur, parum facit ad rem, nisi quod posterior lectio præferenda uideatur.

- 5 *Anima enim nequam disperdet qui se habet, & in gaudium inimicis dat illum, & deducet in sortem impiorum.*

Sensum sententiæ præcedentis iam datū probat hæc sententia. Anima enim, inquit nequam disperdet qui se habet, hoc est, possidentem se, & in gaudium inimicis dat illum, uel, ut habent Græca, & gaudium (uel

derisum) hostium faciet eum. Vnus codex scriptus habuit, dedit illum, per futurum scilicet, ut habent Græca. Quod autem sequitur apud nos, & deducet in sortem impiorum, Græca non habent, proinde explicationis gratia additum est ab interprete. Est autem fors impiorum æterna miseria, in quam anima nequam suum possessorem deducit.

- 6 *Verbum dulce multiplicat amicos, & mitigat inimicos, & lingua gratiosa in bono homine abundat.*

Ab hoc uersu aliquot sententiis sequentibus agitur de parandis, probandis, & retinendis amicis bene probatis. Et hoc quidem uersu indicat modum parandorum amicorum, nempe per suauitatem orationis & blandiloquentiam, de qua rectè subinfert sermonem, postquam superiori sententia dixit contra superbam sui iactationem & gloriationem. Cæterum interpres noster de suo addidit eam partem, & mitigat inimicos, cū apud Græcos sententia tantum sit bimembris. Pro, gratiosa, multi libri habent, eucharis gratiosa. Nam cū dictionem Græcam, eucharis, quidā in margine exposuisset per nomen gratiosa, postea, ut & alias factum est contextui idem nomen insertum est: deinde ab aliis dicitio Græca eucharis, quæ in omnibus ferè scriptis est, reiecta est, & retenta dicitio Latina, gratiosa, cū uerisimile sit inter pretem primum posuisse nomen Græcum, eucharis, Græcam scilicet dictionem alia Græca reddendo. Neque enim Græcis hic est *ευχαρισ*, sed *ευλαλ*, hoc est, bene loquens. Habent autem Græca secundam partem sic *καὶ γλώσσα ευλαλῶ πλεονεκτησάσα*, hoc est, lingua bene loquens multiplicat sermones affabiles, scilicet aliorum. Itaque significatur comitatem & suauitatem orationis ualere non tantum ad beneuolentiam hominum conciliandam, sed etiam ad alliciendam eorum affabilitatem, ut scilicet nostræ humanitati & comitati aliorum affabilitas respondeat, illique nostra suauitate incitati, etiam erga nos humaniter atque suauiter sese gerant. Nam quod quidam dicit apud Terentium; Si malè dixeris, peius audies; illud in contrariam partem accidit, ut orationis nostræ suauitas & gratia, aliorum summa in nos & uoluntate & sermonis comitate remuneretur. Itaque quod nostra lectio habet, abundat, uel, ut habent plures libri per futurum, abundabit, hunc rectè habet sensum: Lingua gratiosa in bono homine copiosum proferet fructum, efficietque ut & alij similiter suauiter & blandè loquantur.

- 7 *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius sit tibi unus de mille.*

Græcis iucūdius & significantius sic est, *ὅτι ἐπιτηνορτίσσι ἐσσοσθ πολλοὶ ἀεὶ σιμβεβηδίσσι, ἕς ἀπὸ χίλων*, hoc est, Pacifici tibi sint multi, at consiliarij tui, vnus ex mille, hoc est, multos habeas qui pacem tecum habeant, & cum quibus pacificè uiuas: at consiliarios, quibus secreta cordis tui detegas, habeas paucos & raros. Non est enim hic pro

pro pacifici, & ignouit, quod est Matthei 5. hoc est, pacem facientes inter discordes, sed *ἀγνεύοντες*, hoc est, pacem seruantes, aut in pace degentes. Postquam ergo Sapiens docuit, qua ratione multos nobis parare possimus amicos, oportune monet ut inter multos illos delectum faciamus, nec nisi paucos ex multis habeamus cum quibus consilia nostra cōmunicemus, quod inter multos pauci sint fidi, item prudentes.

- 8 *Si possides amicum, in tentatione posside eum, & non facile credas ei teipsum.*

Pro, possides & posside, Græcis *κτίζεις*, quod non tantum significat possidere, sed etiā comparare, quæ significatio hic magis quadrat. Nam uult Sapiens docere, quod & alij docuerunt qui de amicitia scripserunt, prius scilicet diligendos esse amicos quàm diligendos, proinde nostra litera sic commodè est accipienda: Si possidere paras amicum, para illum possidere per tentationem & probationem, hoc est, fac periculum fidelitatis & beneuolentiæ eius in rebus minoribus, priusquam ei credas maiora. In secunda parte Græca non habent, teipsum, sed tantum, *καὶ μὴ τὰ αὐτὸ ἐπιτηνορτίσθαι*, hoc est, & non facile credas ei. Sed & Latina quædam scripta non habebant, teipsum, in quibusdam etiam erat expunctum; & plenior est sententia si omitatur. Significatur enim non facile credendum alicui amicitiam uerbis pollicenti, sed priusquam ei fides firmiter habeatur, probandam eius fidem. Cuius causam subiicit.

- 9 *Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis.*

Ponit aliquot genera instabilium amicorum, quorum primum est eorum qui amicitiam seruant quamdiu eis est oportunum & commodum, qui proinde non persistunt in tempore tribulationis. Hos significat, dicens: Est amicus secundum tempus suum, hoc est, sunt aliqui qui amicos se gerunt, cū est eis oportunum & commodum honori & utilitati ipsorum.

- 10 *Et est amicus qui conuertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam ex cōiuita donabit.*

Alterum est eorum qui non solum deserunt amicitiam, sed etiam ex amicis fiunt inimici, offensi scilicet re aliqua leuicula, ut sunt homines superbi & citò irritabiles. Inter quos sunt etiam qui non solum fiunt inimici, sed etiam odium animo conceptum per rixam uerborum denudant & detegunt atque inter rixandum etiam detegunt conuitia & opprobria, quæ tempore amicitie aduenterunt, & quæ eis tanquam amicis detecta fuerunt. Significat ergo hos amicos esse valdè pernitiosos, & proinde ne in tales incidamus, amicos studiosè esse probandos Græca secundam partem huius sententiæ sic habent, *καὶ μὴ χυρὸν ὄψις ἀσπασσὸν ἀποκαλύψῃ*, hoc est, & pugnam opprobrij tui reuelabit; quo significatur eum qui ad

inimicitiam transpositus est, propositurum ad iurgium quo amici opprobrium sit publicaturus. Non enim est Græcis bis illud, est amicus, sed pertinet hæc secunda pars ad eum qui conuertitur ad inimicitiam. Et multa scripta Latina non habent secundo loco nomen, amicus, sed tantum, & est qui odiū, &c. quod intelligi potest: & talis amicus, qui scilicet conuertitur ad inimicitiam, est qui odium & rixam, &c. uel, Est inquam, qui odium & rixam, &c. ut secunda pars priorem exponat.

- 11 *Est autem amicus socius mensæ, & non permanebit in die necessitatis.*

Ilius prioris generis amicorum, speciem hic ponit, eorum scilicet qui pro amicis se gerunt tantum causa voluptatis & commoditatis quam ex amico percipiunt, ex societate mensæ quam sectantur: quales sunt parasiti, adulatores, & hi qui epulis delectantur quales non permanent in amicitia tempore necessitatis, hoc est, tribulationis, quæ sæpè in scripturis nomine necessitatis significatur. Est enim hic Græcis, quemadmodum superius, dicitio *ἀδελφός*, hoc est, tribulationis.

- 12 *Amicus si permanserit firmus, erit tibi quasi coequalis, & in domesticis tuis fiducialiter aget.*

- 13 *Si humiliauerit se contra te, & a facie tua absconderit se, in animum habebis amicitiam bonam.*

Longè aliter hos duos uersus habent Græca, ut omnino uideatur interpretem nostrum aliter Græca legisse, quàm modò leguntur. Sic enim habent: *καὶ ἢ τοῖς ἀγαθῶν σου ἐστὶν ὅς σὺ, καὶ ἐπὶ τῶν δεινῶν σου παρῖστος ἐστὶν. ἔαρ ἴσμενος, ἐστὶν κατὰ σου, καὶ ἀπὸ τῆς προσώπου σου κρυβήσεται*. hoc est, Et in bonis tuis erit ut tu, & super uel inter domesticos tuos fiducialiter aget. Si humiliatus fueris, erit contra te, & a facie tua absconderit. Agitur autem adhuc de amico socio mensæ, de quo dicitur, quod in bonis tuis, hoc est, in felicitate tua se præbebit uelut alterum te, & liberè ac confidenter conuersabitur inter domesticos tuos uelut vnus ex illis: aut quod cum magna libertate arguet domesticos tuos, uelut causam tuam agens, & pro tuis commodis sollicitus. Contra si excidas à priori felicitate, & afflicto fueris, senties eum tibi inimicum, atque se subtrahet à solita familiaritate. Nostra uersio, ex qua uideatur interpretem nostrum legisse nō *καρπένωθης*, sed *καρπένωθι*, hoc est, humiliatus fuerit, sic rectè intelligi potest; Si amicus permanserit fixus, & quæ tibi adhærens in aduersis atque in prosperis, habeto eum tanquam tibi parem, etiam si fortè maior illo sis, & si in te ut inter domesticos tuos liberè ac fiducialiter uersetur tanquam vnus ex illis. (Non enim illud, in domesticis tuis, intelligi potest de priuatis domus negotiis, quemadmodum accipit Lirantus, sed malè, ut patet ex Græcis.) Quod si præ modestia ille non admodum liberè & confidenter se erga te gesserit, sed se humiliter ac demissè habuerit contra te, hoc est, coram te (quomodo dicitur in Psalmis: Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum; pro coram

coram eo) & se nonnunquam à facie tua sub duxerit, nihilominus tamen semper bonam eius amicitiam habebis vnam. hoc est, tibi per omnia consentientem, idemque quod tu volentem, vt de eo diffidere non debeas, etiã si non tanta erga te vtatur semper libertate, quanta meritò deberet iure veræ amicitie, imò hoc ipso nomine magis agnoscere debes bonam eius & vnam amicitiam, quod te reueretur, & debita sibi familiaritate non abutatur. Notandum tamen Rabanum multò aliter legere hunc locum, magisque accedere ad Græcam lectionem, vt eius lectionem meritò quis putet esse syncerorem hac nostra recepta. Secundum enim versum refert ad fictum amicum, & legit: Si humiliauerit se contra te, à facie tua abscondet se. Quo modo etiam vnum scriptum habuit, nisi quòd habuit & à facie tua abscondet se. Iam quod sequitur: Vnam amicitiam bonam, apud Rabanum & in eo scripto, per se accipitur vt per se sensum faciat, nec cohæreat cum præcedentibus. Quæ lectio mihi magis probata hunc rectè habet sensum: Si amicus permanserit fixus, ipse certè se geret erga te tanquam æqualis tibi, liberè te tuòque domesticos admonens, hoc enim est indicium & demonstratio veri amici. Si autem se non liberè erga te gesserit, sed per fictionem & hypocritism se in perniciem tui apud te humiliauerit, demissè se gerens vt magis decipiat, certò scito quòd tempore aduerso à facie tua abscondet se, suamque operam & consolationem tibi subtrahet. Itaque habebis eam amicitiam bonam in qua est vnanimitas, idemque nolle ac velle. Hanc lectionem & intelligentiam magis probò, non solum quòd Græcis magis accedat, sed & quod durè in bonum accipitur, humiliare se contra aliquem, & abscondere faciem suam ab illo.

14 Ab inimicis tuis separare, ab amicis tuis attende. **V**tilis sententia, qua prudenter monetur & vt ab his qui ex professo sunt hostes, nos separemus, eorumque confortia vitemus; & vt ab inimicis nostris, priusquam bene cogniti sint & explorati, nobis caueamus ne temerè & nimis omnibus qui amici videntur confidendo, malum aliquod per imprudentiam nostram nobis accersamus. Sicut enim stultum est & periculosum apertos inimicos non vitare, ita etiam nimis confidere his qui amici videntur.

15 Amicus fidelis, protectio fortis: qui inuenit illum, inuenit thesaurum. **H**æ tres sequentes sententia continent commendationem veri fidelisque amici, quo nihil tutius, nihil optabilius, nihil salubrius in vita esse potest. Primum ergo asserit amicum fidelem esse fortem protectionem, hoc est, fortiter protegere instar munitissimæ & tutissimæ arcis; quia per eius & patrocinium & operam sæpe amicus à multis iniuriis & malis inferendis defenditur, & propter eius protectionem plerique

que ab inferenda iniuria deterrentur. Nec tantum similis est fidelis amicus arcis defendenti à malis, sed & diuitiis, quas summè homines desiderant, quæque per se eos delectant, & omne voluptatis genus suppediant, vnde subiicit: Qui inuenit illum, inuenit thesaurum, hoc est, qui nactus est illum, nactus est immensas diuitias. Verbum enim inuenit, præteriti est temporis, cum Græcis sit ἐνέσθη, & ἀίρε, & inuenire sæpe in scripturis ponitur pro nancisci & consecutum esse, vt & ibi: Inuenisti gratiam apud Deum. Itaque significat, fidelem amicum rem esse admodum pretiosam, raram & charam, ex qua multum non solum utilitatis, sed etiam voluptatis percipitur. Quod magis adhuc exaggerat, cum subdit.

16 Amico fideli nulla est comparatio, & non digna ponderatio auri & argenti contra bonitatem fidei illius.

Significat amicum fidelem non solum rem esse pretiosam, sed omnium pretiosissimam, ac talem cui nihil eorum quæ homines magni faciunt æquari possit. Pro, nulla est comparatio, Græce est οὐκ ἔστιν ἀντιμέτρον, hoc est, non est permutatio, aut non est aliquid quod tanquam æquale cum eo permutari possit quemadmodum fit in emptio-nibus vbi fit rerum permutatio, dum pro re quapiam redditur æquale. Id enim propriè dictio Græca significat, quæ etiam est Mat. 16. vbi nos legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima sua? Bene sensum hic reddit interpret, si bene intelligatur, hoc modo: nulla est comparatio, hoc est, nihil est quod ei comparari potest tanquam æquiualens. Secundam partem Græca breuius sic habent, καὶ οὐκ ἔστιν ἰσοπέδος τῆς καλοσύνης αὐτοῦ, hoc est, non est pondus pulchritudinis eius, hoc est, pulchritudo vel bonitas eius non potest satis æstimari vilo pondere. Idem significat nostræ lectio, ponderatio auri & argenti non est digna, hoc est, non responderet bonitati fidei, hoc est, fidelitatis illius, sed ab ea longè superatur. Respicitur enim ad hoc quod in statere libris vnum alteri componitur, & ad æqua-

17 Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis, & qui metunt Dominum, inuenient illum.

Amicus fidelis non tantum instar arcis protegit à malis inferendis, nec tantum instar diuitiarum bona multa suppediat, sed etiam à malis illatis instar medicinae curat, vnde rectè prædictis additur, quòd sit medicamentum vitæ & immortalitatis, hoc est, vitam imò & immortalitatem afferens, nimirum quia sua consolatione & ope mala incidentia vel tollit vel lenit, ita vt alias morituro vel defecturo vitæ conferat, non hanc tantum, sed etiam æternam. Item quia sua salubri monitione & redargutione à pestiferis malis & morte æterna amicū præseruat. Græcis tantum est φάρμακον ζωῆς, hoc est, pharmaci vel medicina vitæ, host est, quod vitæ huic miseræ medetur: verum quia interpret noster addidit, & immortalitatis, ideo apud nos medicamen-

dicamentum vitæ exponi debet, medicina vitam afferens. Postquam autem variis similitudinibus Sapiens ostendit quam magna res sit fidelis amicus, docet item qua ratione tam rarum & magnum bonum obtineri possit, nempe non nisi Dei singulari beneficio & dono, ne quis se suo merito illum sibi posse parare existimet. Qui, inquit, metunt Dominum, inuenient illum, hoc est, Dei quæ colunt munere consequentur illum, & Deus talem illis dabit tanquam mercedem sui cultus. Quod magis declarat sequens sententia.

19 Qui timet Dominum, æquè habebit amicitiam bonam, quoniam secundum illum erit amicus illius.

Hoc est, Qui reueretur Dominum, eumque piè colit, sicut ipse bene & fideliter sese gerit erga Deum, & propter Deum etiã erga proximum suum, ita æquè, hoc est similiter, habebit bonam, fidelem & constantem amicitiam alterius erga se, aut æquè habebit, hoc est, iustè. Iustum enim est, vt qui Deum reueretur, bonam Dei beneficio amicitiam aliorum erga se consequatur. Vtrique intelligentiæ conuenit quod sequitur; quoniam secundum illum erit amicus illius; hoc est, qualis ipse est erga Deum & proximum, talis erit & amicus illius, hoc est, fidelis & syncerus ei obtinget amicus, sicut ipse fidelis & recto est erga Deum & proximum animo. Hunc sensum Græca ostendunt quæ habent, ὁ φοβούμενος κύριον ἐπιθυμῶν τὴν φιλικὴν ἀγάπην ἀντὶ τοῦ δεῦρος καὶ διὰ τὸν πλησίον αὐτοῦ, hoc est, qui timet Dominum, diriget (vel rectam faciet) amicitiam eius (pro suam), quoniam secundum illum sic & proximi eius. Ceterum cum rarus sit tã fidelis amicus, in quem perfectè competant omnes præscriptæ conditiones, (nam vt dicitur Prouer. 20. Multi homines misericordes vocantur, virum autem fidelem quis inueniet?) in Christum hæc vnice & perfectè quadrat: quem qui nactus est amicum, hic verè fidelem nactus est amicum, per quem velut in arce quadam tutissimè ab omni malo protegetur, in quo diuitias possidebit incomparabiles, atque ab omni morbo animi certissimò curabitur.

19 Fili à iuuentute tua excipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam.

Nouum hic incipit Sapiens argumentum, adhortando ad studium sapientiæ, & demonstrando eius studij modum ac fructum, quod argumentum rectè subiungitur doctrinæ de amicitia, quod vera amicitia sine sapientia obtineri non possit. Imprimis itaque monet à iuuentute ac primis ætatis temporibus suscipiendam sapientum doctrinam & institutionem: sic enim futurum vt vsque ad canicem & extremam senectutè, quando homini maximè opus est sapientia, cum homine duratura sit, vt pote quæ sui studiosos nunquam deserit, nec deficiente hominis ætate, etiam ipsa deficit, quemadmodum voluptas, sed senio accedente magis etiam augetur. Docet ergo quod quidam ait:

A teneris consuescere multum est. Et bonum est homini cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Pro, excipe, pleraque Græca habent ἐπιμαθήσῃ, hoc est, elige: Germanicum tamen exemplar habet ἐπιμαθήσῃ, hoc est, suscipe, quod secutus est noster interpret.

Thre. 3.

20 Quasi is qui arat & qui seminat, accede ad illum, & sustine bonos fructus illius.

Dixit quando sit sapientia ambienda, nunc dicit quo modo, pulchra vsus similitudine, qua significat laborem pro ea obtinenda subeundum, idque cum certa spe bonorum fructuum eius percipiendorum, quia, vt quidam cecinit, Non iacet in molli veneranda scientia lecto, illa sed assiduo parata labore venit. Vult ergo vt ad eam accedamus instar arantis & seminantis, hoc est, laboribus multis eam à nobis esse excolendam, veluti terram ex qua fructus desideramus. Deinde etiam si non statim dulcedinè & multitudinè fructuum eius sentiamus, non tamen ob id cessandū à laboribus, sed longanimitè expectandos fructus eius, quemadmodum agricola patienter & securè expectat pretiosum fructum terræ, hoc enim significat, dicēs: sustine bonos fructus eius; hoc est, expecta Græcis enim est ἀνέχεσθαι.

Iaco. 5.

21 In opere enim illius paululum laborabis, & cito edes de generationibus illius.

Pro, opere, Græcis est ἐργασία, quæ dictio latius patet, quàm nomen, opus. Accommodatur enim ad omnia opera, & operationem atque laborem. Sic autem dixit, ὁ ἐργασίας ἀνθρώπου, sicut dicitur ἰργασίας γῆς, pro cultura terræ, vnde rectè quidam hic vertit, In cultura illius. Perlatum enim adhuc in cepta à colentibus terram similitudine, significatur que quod quemadmodum in colenda terra laboratur, postea verò mox percipiuntur ex terra fructus eius, qui ex ea alioqui non poterant expectari: ita si quis sapientiam excoluerit, & pro ea vel paululum laborauerit, mox gustabit eius fructus. Itaque quod nos habemus, in opere eius accipiendum est pro operatione & labore quem subimus pro obtinenda sapientia. Similis est hic locus illi loco Psalmistæ: Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua: Venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.

Psa. 125.

22 Quam aspera est nimium sapientia indoctis hominibus, & non permanebit in illa excors.

Causam indicat cur in excolenda sapientia plerique nolint perseueranter laborare, & qui illi sint, nempe ineruditi & stulti, qui suis ducuntur cupiditatibus, & voluptatibus terrenis addicti sunt, ignorantes quantum periculum in eis lateat. Sicut enim his qui infecto sunt stomacho & palato, omnis cibis quamlibet delicatus ingratus est & amarus: ita vitiosis vera sapientia non sapit, sed valde eis aspera & inamœna videtur, ita vt aggressi eius studium, faciliè ab ea resiliant, nec permaneant in ea excolenda. Sic & Pro. 24. dicitur: Excelsa stulto sapientia. & ibi. 23. In auribus insipientium ne loquaris, quia despicient doctrinam eloquij tui.

23 *Quasi lapidis uirtus probatio erit in illis, & non demorabuntur proicere illam.*

Græca primam partem clarius habet sic *ὡς λίθος ἀνεμάχιας ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἐν αὐτῷ*, quasi lapis probationis validus erit in ipso. hoc est ipsa sapientia erit stulto velut magnus & grauis aliquis lapis quo probantur vires hominum. Sicut enim illum infirmi & segnes mox abiiciunt, eumque portare recusant, ita & stulti sapientiae studium velut nimis graue & intolerabile reiciunt à se. Itaque non frustra lectio sic rectè accipitur; Ipsa sapientia erit in stultis hominibus probatio, hoc est, probabit eos, sicut virtus, hoc est, fortitudo vel grauitas lapidis probat vires & fortitudinem hominum. Ita enim & sapientia probat illos an velint vel possint ferre, & tenent quidem illi sapientiam nonnunquam attingere & ferre, sed mox præ ignauia & animi languore non differunt eam à se proficere, velut nimis onerosam & molestiam.

24 *Sapientia enim doctrina secundum nomen est eius, & non est multis manifesta.*

Prior pars obscura est etiam apud Græcos. Intelligit quidem Lyranus significari sapientiam habere nomen à re, quia, ut inquit, sapientia dicitur quasi sapida scientia. Verum etiam si sic esset, (quod etiam sic non est; non enim à scientia dicitur sapientia, sed à sapore) tamen hæc explicatio non conuenit huic loco, cum Latine hæc non sint primùm scripta. Qua ratione nec conuenit quod quidam Græca in dictione attendentes, putant authorem hic secutum eos qui *σοφία* putant dictam quasi *σοφία*, à *σοφία*, quod caliginem significat, eo quod sit multis abscondita & occulta, quia nec Græcè hæc primùm sunt scripta, sed Hebraicè, ut patet ex prologo huius libri. Proinde non video sensum conuenientiore quàm huius; Sapientia est secundum nomen eius; hoc est est id quod dicitur & prædicatur, nempe ardua res & excelsa, & non quibusuis obuia. Simili fere modo Rabanus intelligit, sic scribens: Sapientia doctrina, sinceritas est legis diuinae. Quæ secundum nomen eius est, hoc est prudentia, veritas, & virtus. Notandum tamen quosdam Græcos codices habere non *ἀρετὴς*, eius, sed *ἀρετῆς*, hoc est, ipsius, ut sit; Sapientia secundum nomen illis est, hoc est, nomine solum illis nota est, non re vera. Aut nomine solum eis competit, quia quidam nomine tenus sunt sapientes, quibus re vera sapientia non est manifesta.

25 *Quibus autem cognita est, permanet usque ad conspectum Dei.*

Græca modò hunc versum non habent. Significat autem, sapientiam eos quibus per experientiam cognita est, non deserere, nec deserit ab eis: sed ut illi per amorem ei iugiter adhereret, ita & ipsam semper apud eos permanere, ac tandem deducere ad dei contemplationem & eius claram visionem,

in qua sola perfecta est sapientia. Veritatem autem habet hæc sententia in prædestinatis & electis. Nam alioqui etiam eos qui gustauerunt bonum Dei donum, contingit prolabi, & à vera sapientia exciderè. Ipsa tamen semper apud omnes permanet quantum ad se pertinet. Nec enim deserit, nisi prius deferta.

26 *Audi fili, & accipe consilium intellectus, & ne abicias consilium meum.*

Postquam indicauit per quid fiat ut plerique se serio non tradant studio sapientiae, ad eam filium suum sapiens adhortatur, commodè hanc interuicem sententiam, qua illum ad auscultandum excitat. Consilium intellectus, hoc est, intelligentia, vocat consilium prudens, illud scilicet quod iam daturus est. vnde Græcis tantum est *σοφία* *μου*, hoc est, sententiam meam.

27 *Iniice pedes tuos in compedes illius, & in torques illius collum tuum.*

28 *Subiice humerum tuum, & porta illam, & ne acedieris uinculis illius.*

His duobus versibus, pulchris allegoriis hidem vult significare, nempe sapientiae candidatum se totum debere submittere ei ac lubenter perferre ut ab ea cohibeatur, ductatur & gubernetur, & quicquid in eius studio molestum videtur & graue, non detrectare. Cum autem nomen, torques, proprie significet ornamentum colli ex auro, argenteo, & id genus aliis, hic improprie accipi debet pro colli ligamine, quod Latinis proprie dicitur numella: quale est quo canes alligari solent, aut etiam serui fugitiui, & malefici. Id enim significat dictio Græca *κάλυξ* hic posita. Meminit ergo quatuor, quibus variae partes corporis grauari solent. Pedes enim constringuntur compedibus, collum numella, humeri oneribus impositis, manus & brachia vinculis. Et sub allegoria harum partium & grauaminum monet, ut quis se totum sinat à sapientia cohiberi & captuari, omnesque sensus suos & affectus eius disciplina & præceptis constringi, ut quicquid ea faciendum decreuerit, id non detrectet exequi, etiam si molestum carni videatur. Quod si distinctio aliqua inter has partes quaratur, prior versus rectè intelligitur pertinere ad præcepta negatiua, quibus à faciendo quippiam cohibemur: secundus verò versus ad præcepta affirmatiua, quibus ad faciendum aliquid astringimur. Subiicimus enim humerum sapientiae, & portamus eam, quando quicquid iniungit faciendum, etsi graue sit, exequimur. Rursus pedes constringuntur, cum affectus nostri cohibentur: Collum, cum superbia curuatur. Manus, cum à malis operibus dei timore impeditur. Porro pro, acedieris, verbo deriuato à nomine Græco *αἰδία*, hoc est, tristitia vel tædio. Græcis hic est *αἰδία*, quod est, indignari & offendi. Idem satis significat non frustra lectio; Ne acedieris vinculis eius, hoc est, ne tristeris, vel tædio afficiaris ob vincula eius veluti manibus tuis iniecta. Pulchrè hic contra eos qui in defendenda euangelica libertate nimij sūt, indicatur verà sapientiam

tiam quandam libertatem nobis eripere, & seruitutem quandam iniicere, carni quidem molestem & grauem, sed quam spontè suscipere debeamus.

29 *In omni animo tuo accede ad illam, & in omni uirtute tua conserva uias eius.*

Hæc sententia velut clarius exprimit, quod superioribus allegoriis obscurius dixit. Dicitur autem, omni animo & omni uirtute, pro tota anima & tota uirtute & fortitudine, significans non frigidò aut tepidò animo, sed serio & eam querendam, & eius mandata obseruanda, tum ut sciatur quæ illa sint, tum ut cognita opere præstentur.

30 *Inuestiga illam, & manifestabitur tibi, & contineas factus ne derelinquas eam.*

Cum dicit, inuestiga, significat eam non omnibus obuiam, labore obtinendam esse. Et ne laboris tædeat, manifestabitur, inquit, tibi: non enim subducat se ab his qui querunt eam. Facile enim, dicitur in Sapientia, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui querunt eam; iuxta illud Saluatoris: Querite, & inuenietis. Quoniam autem non est satis eam & querere & inuenire, nisi quis eam perseueranter retineat, addit, & continens factus; hoc est, compositus eius effectus, & obtinens eam ne derelinquas eam. Est enim Græcis hic *ἀνταρῆς*, quod non solum significat abstinentem & temperatissimè, sed & compositum, & rem aliquam assecutum, quomodo uerisimile est eam dictionem etiam accipiendam Sapientiam. ubi legitur: & ut sciu quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, adij Dominum, & ut sit sensus: cum scirem me non aliter posse compositum fieri uoti mei, & obtinere desideratam sapientiam: quoniam in oratione quæ subiicitur ad Deum, non oratio pro continentia obtinenda, sed tantum pro sapientia.

Sap. 6.

Matt. 7.

31 *In nouissimis enim inuenies requiem in ea, & conuertetur tibi in oblectationem.*

Quod quidam dixit radices uirtutis esse amaras, fructus uero suauissimos, hoc idem significat hic Sapiens in studio sapientiae, initia eius carni esse molesta, sed exitum esse iucundissimum. Simile est quod dicit Saluator: Tollite iugum meum super uos, & inuenietis requiem animabus uestris. Iugum enim meum suauè est, & onus meum leue. In nouissimis, inquit, hoc est, postea cum iam assueueris uirtuti, pro fatigatione & labore inuenies requiem conscientiae in ea, & amaritudo eius conuertetur tibi in oblectationem, non solum in futura uita, ubi istud perfectè impletur, sed etiam in presentia, quando carne ex parte per assuetudinem uirtutis superata, uirtus incipit esse iucundissima, tum propter naturalem suam honestatem quam in se habet, tum propter pacem mentis quam adfert.

Matt. 11.

32 *Et erunt tibi compedes eius in protectionem fortitudinis, & bases uirtutis, & torques illius in stolam glorie.*

Non solum, inquit, requiem inde conseruabis & uoluptatem, sed & protectionem fortem & honorem præclarum. Compedes enim quæ infirmitatem adferre uidebantur, conuertentur in protectionem fortitudinis, hoc est, fortè, & bases fortitudinis, hoc est, fortes, in quibus scilicet solidè possis consistere, & torques uel numella, quæ deformitatem habere uidebantur, & seruitutem præ se ferre, uertentur in ornamenta pulcherrima, qualis est stola glorie, hoc est, stola gloriofa. Nam præcepta sapientiae, quibus sibi suos deuincit ueluti compedibus & numellis, etsi imprimis carnem premant, & libertatem quandam eripiunt, tamen postea per obseruationem eorum, & fortiter illos protegunt contra omnia uitia ac iram Dei, & gloria magna atque libertate eos apud Deum & homines decorant & ornant. Illud, bases uirtutis, additū est ab interprete, cum non sit in Græcis.

33 *Decor enim uite est in ea, & uincula illius alligatura salutaris.*

Pro, decor uitæ, Græcis est *κόσμος* *κρίσεως*, ornatus auri, uel aureus. Pro, alligatura salutaris, est *κλάσμα* *ὕακινθου*, hoc est, nexus hyacinthinus, qui scilicet non grauat uicè dehonestat, sed leuis est & ornat. Interpres maluit rem reddere quàm uerba. Per ornatum enim auri nihil significatur quàm decor & pulchritudo quam suis adfert sapientia in uita hac. Per nexum hyacinthinum, salutaris & uilis alligatura. Felix enim necessitas quæ ad meliora cõpellit. Quidam codices scripti habebant, fila hyacinthina, alligatura salutaris; ut uerisimile sit interpretem uertisse ut habent Græca, & deinde commentarium adiectum, qui postea magis obtinuit.

34 *Stola glorie indues eam, & coronam gratulationis superpones tibi.*

Rectius per accusatiuum legitur Stola, ut habet Græca, & multa Latina scripta, & subauditur particula similitudinis: ut aliàs sæpe. Indues eam ut stolam glorie, hoc est, amictum gloriosum, hoc est, per eam undique conspicuus eris & ornatus, ueluti ueste præclara indutus, & corona gratulationis, uel, ut est Græcis, *ἀγαλλίασις*, hoc est, exultationis & lætitiæ circumdatus. Simile est illi Prouer. 4. Arripe illam, & exaltabit te: glorificaberis ab ea, cum eam fueris amplexatus. Dabit capiti tuo augmenta gratiarum, & corona incluta proteget te. Cæterum coronam superpositam opponit oneri cui humeros subiiciendos dixit, ut pulchrè quatuor illa quæ grauari uidentur, ostendat in ornatum conuerrenda.

35 *Fili, si attenderit tibi discipulus: & si accommodaueris animum tuum, sapiens eris.*

Græca primam partem sic habent: *ἐὰν βάλῃς τὸ πνεῦμα σου ἐν τῷ δόκτω*, hoc est, si uolueris si Corn. Ians. in Eccl. c. li.

erudieris. Non ergo adhortatio est ad discendum, sed indicatur qua ratione sapientia & eruditio obtineri possit. Et ordine conuenienti in sequentibus tria vel quatuor requirit, quorum primum est, ut quis sapientie bene sit affectus, & ad eam percipiendam habeat bonam voluntatem. Sic enim futurum ut facilius erudiat, & sapientiam percipiat, a qua si alienam habeat mentem, non poterit eius esse capax. Hoc est ergo quod dicit: si uoles erudieris, in qua sententia & nostra lectio accipi debet. Si attendis mihi, faciendo scilicet quod dixi, inice pedem tuum in cōpedes illius, & mentem tuam non auertendo a sapientia, sed eam iuxta meum consilium amando, tunc tu disces, tunc capax eris disciplinae. Cui intelligentiae conuenit quod sequitur; & si accommodaueris animum tuum, ipsi scilicet sapientiae, tunc facile sapiens efficieris, iuxta illud Salustij: Vbi incenderis ingenium, ubi ualet.

36. Si inclinaueris aurem tuam, excipies doctrinam: & si dilexeris audire, sapiens eris.

Secundum quod requiritur est, ut qui sapientiae bene est affectus, eiusque est cupidus, quandoquidem alieno eget magisterio, sese componat ad audiendum alios, & libenter audiendum. Itaque dicit: si inclinaueris aurem tuam ad audiendum, tunc excipies doctrinam, uel, ut est Graecis, αὐτῶν, intelligentia, hoc est, doctus euades, ut doctrina passim potius accipitur, qua scilicet quis doctus fit.

37. In multitudine presbyterorum prudentium, scilicet & sapientia illorum ex corde coniungere.

Prudentium, adiecit interpretis de suo, nec male. Nomen presbyteri hic potius aetatis est quam dignitatis, significat idem quod seniores. Tertium ergo requisitum est, ut quandoquidem alieno magisterio opus est, senes & sapientes deligantur, a quibus uera sapientia percipitur.

38. Ut omnem narrationem Dei possis audire, & pro uerbia laudis non effugiant te.

Recte est, ἀκούειν διηγήσεως θεοῦ, uel de ἀποστόλῃ. Omnem narrationem diuinam uelis audire. Narrationem ergo Dei intellige eam quae de Deo est, rebusque diuinis. Pro, laudis, est αἰνεσιῶν, hoc est, intelligentie. at interpretis legit αἰνεσιῶν, hoc est, laudis. Intellige ergo pro uerbia laudis, parabolas & doctrinas laudabiles. Bene notanda haec salutaris doctrina sapientis. Docet enim non, ut plerique hodie faciunt, de suo presumere intellectu, confidentes se suo ingenio omnia assequi posse. Item non satis esse studio proprio adiuuere orationes, sed opus esse audientia aliorum. ad hanc ubique scriptura sapientiae cupidus prouocat. Rursum docet non unum aliquem aut alterum deligendum in angulis doctorem, sed ad eundem multitudinem, idque non iuuenem, ut fecit Roboam, sed senem & sapientem, quemadmodum fit in Catholica Ecclesia, ubi exponuntur ueterum paruum sententiae, non priuatae opiniones. Docet &

3. Reg. 12.

hoc etiam, ex prudentibus & senioribus non tam quaerendum quid illi sentiant, aut inueniant suo ingenio, quam quid proferant ex narrationibus diuinis, hoc est, quod uerbo Dei siue scripto siue non scripto sit conforme. Nec unum & aliud dogma sacrum discendum uult, sed omnem narrationem diuinam, omnemque doctrinam grauem & laude dignam, praetermissis scilicet quae ad pietatem non pertinent.

39. Et si uideris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus.

Non satis est huic nostro Sapienti excipere ad prudentium audiendam doctrinam, sed uult idipsum fieri impigrem, & multo cum studio. Itaque uult & ut summo diluculo id fiat, & ut fiat assidue atque frequenter. Si, inquit, uideris sensatum, hoc est, prudentem, euigila ad eum, hoc est, summo diluculo adeas illum, nec sit tibi molestum somnium tuum rumpere quo illum audias, & gradus, quibus accenditur ad ostia domus eius, exterat pes tuus, hoc est, frequenter eum adeas. Euigilare ad sapientem, Hebraice pharasi est tempestiue & festinate illum adire, non tarde & sero, quomodo solemus ad ea accurrere quae nobis uehementer sunt cordi.

40. Cogitatum tuum habe in praeceptis Dei, & in mandatis illius maxime assiduus esto.

Quoniam non satis est multa etiam frequenter a doctioribus audire, nisi quis audita apud se frequenter & seruo expendat & ruminet, ideo recte quarto loco post praedicta subiicit: Cogitatum tuum habe in praeceptis Dei, & addit Graecis, ἠκούεις, hoc est, perfecte. Pro; maxime assiduus esto; illis est μελέτη ἀσπασίως, hoc est, meditare semper. Idem nostra lectio significat, si intelligatur, in mandatis eius recolendis assiduus esto, iuxta illud Psal. 1. Beatus uir, cuius in lege Domini uoluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.

41. Et ipse dabit tibi cor, & concupiscentia sapientiae dabitur tibi.

Prædictis, si feruentur: adiecit gratiae diuinæ promissio, qua confirmatur, quod superius dixit, per requisita illa media sapientiam obtinendam, docens tamen praeter illa adhuc opus esse Dei gratia, sine qua nihil proficit illa omnia. Si, inquit, haec praestes, ipse dabit tibi cor, hoc est, sapientiam, & concupiscentia sapientiae dabitur tibi feruentior scilicet, & plenior, qua iam omni tadio & molestia quae in principio sentiebatur superatis, ac concupiscentia huius mundi plenius extincta, uincit & ardentius sapientiam desideres, iuxta illud quod postea sequitur: Qui edunt me, adhuc esuriunt, & qui bibunt me, adhuc sitient. Potest & aliter accipi concupiscentia sapientiae, pro sapientia concupita. Similis locus est Proverb. 2. in principio, ubi etiam ex Dei dono promittitur sapientia amanti eam, & ex amore eam seruo ac diligenter quaerenti. Si enim, inquit, sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiae;

Sap. 24

dentia: si quaesieris eam quasi pecuniam, & quasi thesauros effoderis illam, tunc intelliges timorem Domini, & scientiam Dei inuenies, quia Dominus dat sapientiam, & ex ore eius prudentia & scientia.

Caput VII.

APVT hoc plenum est salutaribus praecipis ad comunem vitam pertinentibus. Et primum quidem continet pleraque communia praecipia negatiua, quibus quae mala sunt prohibentur, deinde traduntur praecipia ad familiam curandam pertinentia, ac postea talia quae ad reuerentiam sacerdotum spectant: tum & ab his tranlitur ad commune praecipium beneficentiae pauperibus & afflictis exhibendae. Imprimis ergo in genere, uitiuorum omnium fuga consilium, dicendo:

1. Noli facere mala, & non apprehendent.

Mala scilicet, quod in Graecis etiam repletur, quauis in utraque parte dictio, mala, non pro eisdem malis accipi uideatur. Cum enim dicitur, Noli facere mala; de malis culpa sermo est: cum uero dicitur, non te apprehendent mala; sermo est de malis peccata. Dirigitur autem haec sententia contra eos qui de suis queruntur calamitatibus, non agnoscetes se earum esse causas propter peccata sua. quasi dicat: Vis liber esse a malis? noli facere mala. iuxta uulgare prouerbium: Non essent plagae si non essent peccata. Respondet huic quod & Saluator ait: Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur uobis. Et quod dictum est Cain: Nonne si bene egeris recipies, si autem male, statim in foribus peccatum tuum aderit? Et quod Psalmista dicit de Deo: cum peruerso peruertentis.

Gen. 4.

Psal. 17.

2. Discede ab iniquo, & discedent mala abs te.

Blatius, iniquo, accipi potest pro re iniqua, ut haec sententia aliis uerbis idem significet quod superior sententia, quam intelligentiam puto esse uerorem. Aut potest accipi pro homine iniquo, aut diabolo, & tunc per mala, intelligi possunt uitia. Qui enim consortium declinat iniqui hominis & diaboli, facile a uitiis, & proinde etiam a uindicta liber erit. Cui intelligentiae fauere multum uidetur quod Graeca non habeant hic mala, sed ἀμαρτία, hoc est, peccatum. Sed recte etiam intelligitur peccatum declinare ab homine, quia non inuoluit eum uindicta peccato debita.

3. Fili non semines mala in sulcis iniustitiae, & non metes ea in septuplum.

Mala, non est in Graecis, quae absolute habet, non semines. Obscurum autem est quid per sulcos iniustitiae sit intelligendum, in quibus, uel, ut est Graecis, super quos non uult seminari. Intelligit quidem Lyranus sulcos iniustitiae, corda fragilium ad iniquitates

prona, ut significetur talibus non esse ingenda semina prauae doctrinae aut scandalosae uitae, qui sunt ueluti sulci dispositi ad semen suscipiendum. At simplicius fuerit intelligere hoc significari quod apud Paulum, cum dicit: Qui seminat in carne (uel, ut est Graecis, per accusatiuum sicut hic, in carnem suam) de carne & metes corruptionem. Sicut enim ibi seminare in carne, est ea opera facere quae caro desiderat, quaeque caro in sese ueluti recipit, fouet & nutrit, sicut terra sparsum in se semen: ita & hic seminare in sulcis iniustitiae, est satisfacere desideriis carnis, eaque facere unde mala desideria fouentur: ut sulci iniustitiae, intelligatur desideria carnis & mali affectus, quibus qui fomertum praebuerint per opera mala, metent inde in septuplum, hoc est, quemadmodum ager semen illi immissum reddit cum fenore magno, ita & ipsi graue inde reportabunt malum atque uindictam. Septuplum enim more scripturae, positum est pro multipliciter. Potest etiam simpliciter accipi seminare in sulcis uel super sulcos iniustitiae, pro serere malam mentem.

Galat. 6.

4. Noli querere ab homine ducatum, neque a rege cattedram honoris.

Subiicit quaedam modestiae praecipia, auocans ab ambitione & appetitu honorum qui in hominibus maxime dominatur, idque cum summo periculo, & per sepe etiam cum pernicie ipsorum. Pro, ab homine, Graecis est ἀπὸ ἀνθρώπων, a Domino. Et uerisimile est interpretem uertisse, a Domino, idque a scriptore indocto mutatum in, ab homine. Dehortatur enim Sapiens ut neque stultis precibus a Domino, neque a regibus petamus principatum aut sedem honorificam, tum quod in publicis illis functionibus non tantum honor spectandus sit, sed & onus molestis & periculis non carens, tum quod exacta ratio administrationis Deo & regi reddenda sit: proinde ab illis honorari, est illis grauius obstringi, & se eis subicere quorum uitionem euitare non licet. Ducatum posuit interpretis pro principatu, quia qui praest, alios ducere & gubernare debet. Graece est ἡγεμονία. Et quoniam sunt qui ob praesumptionem uirtutis & sapientiae audent siue a Deo, siue ab homine petere honoris locum, recte subicitur:

5. Non te iustifices ante Deum, quoniam agnitor cordis ipse est: & penes reges noli uelle uideri sapiens.

Ars illa; quoniam agnitor cordis ipse est; addita est ab interprete, uel alio quopiam, commentarij uice, cum Graeca etiam hic tantum habeant binembrem sententiam, qua dehortatur sapiens ab ostentatione iustitiae coram Deo, & sapientiae coram rege, Utrique enim huiusmodi ostentatio est odiosa propter superbiae notam, quae Deo & regibus summe displicet. Utrique huiusmodi ostentatione facile potest confutare, Nam & Deus facile quemque potest conuincere peccati, qui agnitor est cordis, & quem nullum latet secretum: & rex proponendo grauissimarum

rerum difficultates, facile poterit ignorantiam alicuius prodere, & ridendam exponere. Vnde & Salomon monet: Ne gloriosus appareas coram rege. Iustificans se ante Deum, qui ita coram Deo de sua iustitia gloriatur, quasi nullum habeat peccatum, ob quod argui timeant ab eo. quomodo se iustificabat Pharisaeus ille Evangelicus, de quo Lucae 18. Iustificans item se ante Deum, qui sua facta apud eum excusant, quærentes excusationes in peccatis, quasi Deum per eas fallere possint, sicut fallunt homines.

6 Noli querere fieri iudex, nisi ualeas uirtute irrumperere iniquitates.

Peculiariter dehortatur ab ambitione potestatis iudiciariae, indicans eam requirere quod paucis datum est, quodque de se non temere quis presumere debet, uidelicet ut valeat uirtute, hoc est, uiriliter & fortiter irrumperere iniquitates. Vbi irrumperere non est positum in communi eius significato pro vi ingredi, sed in propria eius significatione pro penitus frangere, quomodo accipit Lactantius lib. 6. Summum, inquit, inter se hominum vinculum, est humanitas: quod qui irruerit, nefarius & parricida existimandus est. Graecis est; nisi ualeas tollere iniustitias. Porro Rabanus hoc refert ad iudicis iniquitates, intelligens, eum qui iudex esse uolet, ante omnia debere in seipso separare iniquitates: quia, inquit, qui grauatur potestatem propriam culparum, non debet uelle fieri iudex alienarum. Magis tamen referendum est ad iniquitates alienas, ut significetur, ad indicem pertinere ut uiriliter resistat, impediat & frangat improborum conatus, & eorum violentias siue contra se siue contra innocentes alios reprimat & vindicet. Ut autem sic valeat irrumperere iniquitates aliorum, multa in iudice requiruntur, & primum quidem uitae integritas, & in iudicando aequitas: deinde uero etiam potentia, diuitiae ac fauor hominum, sine quibus non sufficerit uita innocentia. vnde Iethro Mosi consulit, ut prouideat ex omni plebe viros potentes & timentes Deum quos praeficiat populo.

Exo. 18.

7 Ne forte extimescas faciem potentis, & ponas scandalum in agilitate tua.

Indicat & aliud periculum, ob quod non sit ambienda iudicandi potestas, nempe quia frequenter fit, ut iudex timore potentiae alicuius non ausit iustam proferre aut exequi sententiam. Pro, in agilitate tua, Graecis est, *ἐν ἀβηρῶν*, hoc est, in equitate uel rectitudine tua. Et forte interpretes scripserat, aequitate, cum sic soleat dictionem *ἀβηρῶν* uertere, sed hoc scriptor aliquis mutauit in, agilitate, quod absurdum uideretur dici scandalum poni in aequitate. Ponere autem scandalum in aequitate sua, est offendiculum praebere suae aequitati & integritati, hoc est, aliquid committere per quod aequitas ipsius impediatur, ut non habeat quem solebat & debebat progressum. Quod fit, dum iudex timen-

do personam potentis, non audet debitam pronunciare aut exequi sententiam. Itaque non tam hic est sermo de scandalo alius praesentato, quam de scandalo quod quis sibi praesentat, dum id facit per quod ad lapsum & ruinae inclinatur. In hunc sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Ne forte extimescas faciem potentis, & hanc timendo ponas tibi scandalum in agilitate, hoc est, dexterritate tua, quia scilicet per timorem potentiae alterius tibi ipsi obstaculum praebes, ne pro tua dexterritate & promptitudine pergas in iudicando & defendendo oppressos innocentes. Lyranus intelligit, ne ponas scandalum in agilitate tua; hoc est, ne alios scandalizes per leuitatem & inconstantiam tuam. Verum haec explicatio nimis est aliena ab originali, & nomen, agilitatis, magis laudis nomen est quam uicij.

8 Non pecces in multitudinem ciuitatis, nec te immittas in populum.

Magis legendum est per accusatum, multitudinem, quomodo legitur apud Rabanum, cum Graecè sit *ἐν τῷ πλῑθῶν*, in multitudinem. Videtur autem haec sententia etiam pertinere ad doctrinam superiorem, ut indicetur hic & alia ratio, ob quam non sit ambienda potestas regendi & iudicandi alios, nempe quia per eam potestatem exponit quis sese periculo apud promiscuum vulgus, quod ut facile offenditur, ita difficile placatur. Dicit ergo; non pecces contra multitudinem ciuitatis; iniuria illam afficiendo: neque te temere immittas in populum; siue ad regendum illum, siue potius ad componendum rixas & contentiones in populo excitatas. Primum prohibet, non solum quod graue sit delictum, peccare contra totam communitatem, sed etiam quod difficile sit eam placare, & effugere eius uitionem. Secundum prohibet, quod periculosum sit Reipublicae rebus se immiscere, maxime contentionis tempore, quod multi semper parentur hostes in quacunque parte quis inclinatur. Constat ex Actibus de Paulo, quomodo cum uellet in tumultu excitato Ephesi ad Demetrio se dare in theatrum, a suis admonitus sese continerit.

Act. 19.

9 Neque alliges duplicia peccata, nec enim in uno eris immunis.

Propter coniunctionem, neque, haec sententia ad superiorem doctrinam ferè refertur, ut per hanc moneatur ne quis immittendo se in populum, aut iudicis officium ambiendo, se inuoluat duplicibus peccatis, & suis scilicet & populi, cuius peccata saepe imputantur rectoribus, siue ob scandalum ab eis datum, siue ob negligentiam correctionis. At Graeca hanc sententiam seorsum habet, & alium sensum requirit. Habent enim sic: *μηδὲν ἀλλοθεν ἄλλο ἀμαρτίαν*, Ne alliges bis peccatum. Quibus uerbis prohibetur continuatio peccatorum, ut si semel labi in aliquo contingat, mox cessetur, nec adiciatur peccatum peccato. Continuatio enim peccatorum ac multiplicatio, in scriptura dicitur esse quaedam

dam colligatio, vinculorumque connexio. vnde apud Isaiam dicitur: Vt qui trahitis iniquitatem in funiculo uanitatis, & quasi vinculum plaustrum peccatum. In nostra ergo lectione alligari duplicia peccata, est peccatum semel commissum repetere, & priori coniungere. quod ne fiat, ratione reddit; Nec enim, inquit, in uno immunis eris; hoc est, impunitus non eris de uno admissio, quanto magis si repetas. Satis daturum erit unius uindictam perferre, quo magis cauendum ne duplicetur, ut ne duplicatio peccato duplicetur & poena.

10 Noli esse pusillanimitas in animo tuo, exorare & dare elemosynam ne despicias.

Pro omnibus illis uerbis; Noli esse pusillanimitas & elegantius, *μηδὲν ἐπιλαχθῆναι ἢ ἰσοπέθειν*, ne sis pusillanimitas in oratione tua; ut uerisimile sit infinitiuitum, exorare, apud nos magis referendum ad praecedentia, quam ad sequens uerbum, despicias, ut aliqui libri scripti distinguunt, ut sit sensus: non sis pusillanimitas ad exorandum. Vt ut est, postquam mouit peccatum non iterandum, & nec unum quidem fore impunitum, commode subiungit quid admissio peccato sit pro eius expiatione faciendum, orandum scilicet cum confidentia, & orationi addendam elemosynam, quae extinguit peccatum, sicut aqua ignem. Dicit ergo; Si peccasti, noli ob id esse omnino pusillanimitas, quasi desperas de uenia, sed ora Deum cum fiducia: at quonia non oportet esse contentum oratione, ne despicias, nec negligas dare etiam elemosynam. Ita fiet, ut qui benignus es in alios, etiam Dei benignitatem in te prouoces, & sentias. Similis locus est infra: Fili peccasti, non adicias iterum: sed & de pristinis deprecare Deum, ut tibi dimittantur.

Sap. 23.

11 Ne dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Deus, & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet.

Dixit per quem Deus propitiari possit, dicit nunc per quem non propitiatur, tollens fiduciam legalium sacrificiorum, siue quod illa per se Deo grata non essent, sicut Iudaei putabant, siue potius quod, neglecta pietate in Deum & proximum, de qua actum est sententia praecedente, uana esset fiducia impetratae misericordiae Dei, per sacrificia etiam nouae legis. Dicit enim hanc sententiam Sapientis contra impios, qui etiam si perseverent in peccatis suis, per oblationem sacrificiorum sibi promittunt impunitatem, ita ut haec sententia pertineat ad recundendam uanam praesumptionem, sicut praecedens ad desperationem tollendam.

12 Ne irideas hominem in amaritudine animae suae. Est enim qui humiliat & exultat circumspicitor Deus.

Graeca habet, *ἐνθρονον ὄψια*, hominem exultentem in amaritudine. Nec habent duo illa uerba; circumspicitor Deus. Monet non ridendum hominem miseris & calamitate grauatum, aut in cordis amaritudi-

ne constitutum, ut cui potius sit condolendum, & consolatio adhibenda. Et causam addit quod sit qui humiliat & exultat, nempe Deus, significans esse uicissitudinem rerum in manu Dei sitam, ut summa faciat infima, & contra infima extollat, ut ob id quisque sibi alienam miseriam metuere debeat, & huius metu ab irrisione cauere. Aut etiam amplius significat, Deum solitum alienae miseriae irrisores deicere, exaltatis his qui prius deiectioni erant. ut sit sensus: hominem calamitosum non irridendum, quod Deus qui omnia circumspicit, potest & illum derisum extollere, & derisorem deprimere, idque facere consideratione summae illius crudelitatis. Iuxta primam intelligentiam similis est sententia in Isocrate ad Demonicum: Nemini, inquit, calamitatem exprobraueris, fortuna enim communis est, & futurum non uidetur, hoc est, cuique incertum est & incognitum.

13 Noli arare mendacium aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.

Omnes scripti quos uidi codices habent, amare mendacium, sed medium esse, & legendum, arare, ut habent Biblia Roberti, patet ex Graecis, quae habent, *ἀροῦν*, ne aras. Quoniam autem scriptores non intellexerunt quid esset arare mendacium, arare uerterunt in amare. Est autem phrasi Hebraica arare mendacium, machinari & moliri aliquid falsi, sicut Osee 10. dicitur: Arastis impietatem. & Psal. 129. ubi nos habemus; Super dorsum meum fabricauerunt peccatores; Hebraea habent, arauerunt aratores. Certè Rabanus legisse arare, non amare, quamuis contextus habeat amare, patet satis ex commentario, qui exponit de non molienda fraude amico. Si, inquit, nullum mendacium laudabile est, & cuiquam scandalum inferre perniciosum, quanto magis contra amicum aliquid moliri per fraudem, uituperabile est? Et inter alias scripturas adducit quod huic loco simile est, illud scilicet Prou. 3. Ne moliaris amico tuo malum, cum ille habeat in te fiduciam. Quo loco etiam Hebraeis uerbum est quod est Osee 10. & significat arare, ut certum sit Sapientem hic imitatum esse illum locum Prouer. Sicut ergo superiori sententia dehortatus est à summa illa inhumanitate, qua quis irridet calamitosum, cum nemo omnino irridendus sit ita & hic ab alterius specie etiam summa inhumanitate dehortatur, ut cum contra neminem fraude & mendacio agendum sit, maxime tamen caueatur, ne mendacium aliquod fabricetur contra eos qui uel consanguinitate uel amicitia coniuncti sunt. Et ne uideatur aliquod mendacium admittere, dum in speciali prohibet mendacium contra fratrem uel amicum excogitatum, ideo rectè subiicit:

14 Noli uelle mentiri omne mendacium, & si dicitur enim illius non est bona.

Omne, inquit, mendacium noli mentiri, hoc est, nullum omnino uelis mentiri, ne illud

Illud quidem quod in nullius vergere dispē- dium videatur, imò nec illud quod videtur esse officiosum. Tractat hunc locum prolixè D. August. lib. de mendacio ad Consentium, cap. 16. & 17. indicans triplicem eius intellectum. Nam eos qui defendebant licitum quandoque esse mendacium, asserit hunc locum sic intelligere, vel vt tantum prohibeatur mendacium quod ex voluntate proficitur, non autem quod quis inuitus profert propter aliquod bonū, atque ideo dictū nō esse: Noli mentiri omne mendacium; sed, noli velle mentiri. Vel vt dictum sit; noli omne mendacium mentiri; quasi aliquibus mendaciis exceptis quædam permittantur, quomodo si diceretur: Noli velle credere omni homini; nō significaretur nulli credendum, sed non omnibus, aliquibus tamen credendum. Eos verò qui omne mendacium prohibitum esse defendebant, hunc locum etiam pro se asserit protulisse, ex eo ostēdentes, vſque adeo generaliter omne mendacium esse detestandum, vt etiam si quis mentiri velit, etiam si non mentiatur, iā voluntas ipsa damnanda sit, idēque non esse dictū: Noli mentiri omne mendacium; sed, noli velle mentiri omne mendacium; vt non solum mentiri, sed nec velle mentiri quisquam audeat vllō mendacio. Magis tamen videtur dictum esse, noli velle, vel, vt est Græcis, ne velis, vt affectatum mendacium maximè prohiberet, non quòd iuxta primum intellectum mendacium non affectatum, & ab inuito prolatum, defendendum sit esse licitum, sed quoniam per infirmitatem humanam vel omnino fieri non potest vel vix, vt quis nunquam mentiatur, (si quis enim in verbo non offēdit, hic perfectus est vir) saltem caueat ne affectet mendacium, & studiosè mentiatur atque ex proposito. Cui intelligētīe bene conuenit quod sequitur: Affiduitas enim illius non est bona. Pro quo Græcis est, & eis ἀσθδύς, non ad bonum, supple tendit vel cedit. vnde Augustinus legit loco prædicto, non proficiet ad bonum. In nostra autem lectione cum dicitur, nō est bona, plus intelligēdum est significari quàm dicitur, nempe quòd sit admodum noxia & mala, sicut cum dicitur in Prouerb. 24. Cognoscere personam in iudicio, non est bonum. Quam sit malum assidue mētiri, & quare, indicatur multis verbis postea cap. 20. cum assiduus in mendaciis sūri comparatur, imò præponitur, ob ignominiam quam vterque in Republica sibi conciliat. Cum ergo affiduitas mendaciorū valde sit mala, & noxia homini, vt cui summam adferat ignominiam, monet vt saltem ab affectatis qualibuscunq̄ mendaciis abſtineatur. nam qui ea affectat, facile ea repetet, & in eis assiduus fiet. vnde in illud dedecus incidet, vt ei nec vera dicenti credatur.

Jacob. 3.

15 Noli uerbosus esse in multitudine presbyterorum, & non iteres uerbum in oratione tua.

Mendacio rectè adiungit garrulitatem, alterū scilicet linguæ vitium quod cum vbique vitādum sit, maximè tamen & in cœ-

tu seniorum atque grauium virorum, & in oratione quæ ad Deum funditur. Vtrobique enim verecundia & modestia est adhibēda, ibi ob reuerentiam senum, hic ob reuerentiam Dei, idēque bene hæc duo coniungit. Pro, verbosus esse, Græcis est πη ἀδολεσχία. Est autē ἀδολεσχία, nugari, garrire, ac ineptè, nulla habita ratione temporis, loci ac personarum, ea loqui quæ ad rem non pertinent. Similem doctrinā postea habet cap. 32. In medio magnatorum loqui non presumas, & ubi sunt senes, non multū loquaris. Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Quod prohibet in oratione iterari verbum, hoc est, sermonem repetere, sic est accipiendum quomodo illud in Euangelio: Orantes nolite multū loqui, videlicet ne ethnicorum more præ irreuerentia, inaduerſentia, & inſidelitate fiat sermonis repetitio, quali inculcatio verborū apud Deum, vt nos audiat & intelligat, sit necessaria, sicut est apud homines. Similis est doctrina apud Ecclesiasten 5. Ne remere, inquit, quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem coram Deo. Deus enim in cœlo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Non prohibetur ergo in oratione ad Deū eadem nonnunquā repetere ex feruore spiritus, vel ed feruorem spiritus excitandum, sed ne temerè id fiat, irreuerenter, & citra fidem inutiliter. Porro orationem hic non accipi quomodo sermonem & concionem aliquam vocamus orationē, vt de oratione ad homines intelligatur, sicut quidam accipiunt, sed pro precatōne, patet ex dictione Græca προσεχθῆ. D. Gregorius aliquoties hunc locum subtiliter interpretatur, vt eo significetur vitia non iteranda, pro quibus sæpius sit orādum. Sic enim habet lib. 10. moral. cap. 17. Hoc dicto vir Sapiēs nequaquā nos prohibet sæpe veniam petere, sed culpas iterare; ac si aperitè dicat: Cum male gesta desisteris, nequam rursus facias quod in precibus iterum plagas. Sic & parte tertia curæ pasto. cap. 21. Rursum scriptum est: Ne iteres verbum in oratione tua. Verbum namque in oratione iterare, est post iterum cōmittere, quod rursum necesse sit flere.

16 Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab altissimo.

Græcis nō est pluraliter, laboriosa opera, sed singulari numero, ἐπιπορευ ὄργασια, laboriosum opus vel operationem, vt peculiariter accipi possit de eo opere quod explicatur secundo membro, nempe de rusticatione, hoc est, agricultura. Est enim Græcè γεωργία. Rectè tamen etiam singulare accipitur positum pro plurali, vt prima parte intelligatur ab orio dehortari, & monere ne ob laborem quis detrectet operari, aut præ molliſſie ea opera fugiat & odiat, quæ magis laborem cōiunctum habent. Secunda deinde parte monet inter omnia opera minimè agriculturā odiendā, vel hoc nomine, quòd cum reliqua opera curiositas aut voluntas humana adinuenit & instituerit, hæc creata sit & instituta ab altissimo, qui & in paradiso primum hominem

Manth.

hominem posuit vt hortum coleret, & postquam cum eiecit inde, mandauit vt terram peccato maledictam in sudore vultus sui laboraret & excoleret. Agriculturam etiam ethnici etſi hanc causam ignorarent, aliis omnibus artibus mæchanicis præferendam meritò cōſeuerunt. Sic enim scribit de ea Cicero lib. 1. Offic. Omnium rerum ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil dulcius, nihil libero homine dignius. Nihil & similia multa habet lib. de Senect. Porro laboriosa opera dupliciter, quis odit, nempe aut quia ea subire detrahetur, aut quia propter ea contemnit illos qui ea exercent, vt iam mundus admodum corruptus facit, à cuius sententia & imitatione reuocat sententia sequenti.

17 Non te reputes in multitudine indisciplinatorū. Memento ire, quoniam non tardabit.

Pro, reputes, est προσολογίζεις, quod hic magis erat vertendum, computes. Sensus enim est; non te aggregates aut computari linas in cœtu imprudentium hominum, aut, vt est Græcè ἀμαρτωλῶν, hoc est, peccatorū, qui nullo Dei timore à malo deterrerentur, nec didicerunt Deum timere, & mala imminētia præuidere: sed tu memento de ira & vitioſe diuina, quòd etſi aliter peccatoribus videatur, re vera tamen non tardabit, sed citius opinione, & certissimò adueniet, nec diu ab erit. Coniunctio enim, quoniam, magis accipienda est pro quòd quàm causaliter, quia Græcis est; Memento quod ira non tardabit.

18 Humilia ualde spiritum tuum, quoniam uindicta carnis impij ignis & vermis.

Non est Græcis, carnis impij, sed tatum, impij. Alluditur autem ad illud Isa. 66. quod & apud Marc. 9. citatur à Salvatore: Vermis eorum nō morietur, & ignis eorum non extinguetur. Ad quem locum etiam alluditur in Cantico Iudith, cap. 16. cum dicitur: Dabit ignem & vermes in carnes eorū, vt vrantur & sentiat vsque in sempiternum. Non sunt autem hæc loca de verme corporali intelligenda, quomodo Haymo intellexisse videtur, sed per duo hæc duplex impiorum pœna designatur, per ignem pœna extrinsecus læuens, per vermem dolor intus accusans, & conscientia semper remordens & torquens. Cum ergo superiori tēctia dixerit iram non tardaturam, hic explicat quæ sit illa ira, & quàm grauis, & huius cōsideratione monet spiritum humiliādum, & valde humiliādum, hoc est, per timorem potētiae & seueræ iustitiæ diuinæ animū hominis ad superbiam pronum, admodum submitendum esse Deo, ita vt se valde paratum exhibeat ad obediendum illi: iuxta illud Petri; Humiliamini sub potenti manu Dei.

19 Noli præuicari in amicum pecuniam differentem, neque fratrem charissimum aur. spreueris.

Pletique scripti libri habet, pecunia differēti, atq̄ etiam aliter. Videndum ergo ex collatione cum Græcis, quæ sit huius uarietatis causa, & quæ sit uerior lectio. Habet au-

tem Græca sic, κη ἀλλήλῳ φίλον ἐνεκεν διαφόρῃ, κη ἀδελφῶν γήσιον ἢ χρυσίω ἀφίγῃ, hoc est, ne permutes amicum propter rem aliquam eximiam, nec fratrem germanum in oro Ophir, Quo significatur amicum omnibus pretiosis & præstantibus rebus anteponendum. Nam, vt inquit Cicero, amicus est optima & pulcherrima supellex. Dicitio enim Græca, διαφόρων, rem præstantem & excellentem significat. Quædam Græca exemplaria, & nominatim Germanicum habet ἀδιαφόρους, sed sensus eodē recidit. ἀδίαφορα enim, hoc est, indifferētia, dicitur secūdū Stoicos media, quæ per sese ad felicitatē vel infelicitatē nō faciunt, sed vsu probatur aut improbat; qualia sunt τὰ τυχευτικά, id est, fortunæ bona, quib. amicus multū non est. Priorem Græcorū lectiōnem ueriores esse secunda pars comprobat, quæ meminit auri Ophir, excellentissimi scilicet & præstantissimi. Ex his satis licet intelligere, interpretem nostrū potius uertisse per ablatiuum, pecunia differēti, quomodo etiā longè plura scripta habent. Id cum non satis intelligeretur, quidam scripserunt, pecuniam differēti, alij, pecuniam deferenti. Et cum nec hæc intelligerentur, vt re uera sentum commodum non habent, tandem cœptū est scribi & retineri, pecuniam differētē, vt sit sensus: Non esse rumpēdam amicitiam, nec amicitie legem transgrediendam, propterea quòd amicus differat pecuniæ debite vel mutuatæ solutionē. At vt hic sensus longè abest ab originali sensu, ita altera lectio, si rectè intelligatur, cū illo maximè conuenit. Pecunia enim differens, accipiēda est pecunia excellentens, aut varia, diuersa & multa, vt sit sensus; Noli pręuicari in amicum, rumpēdo scilicet amicitiam cum eo in ita, propter pecuniam etiam excellentem, aut uariam & multā: nec fratrem charissimū spreueris propter aurum, quod vel eius nomine tibi esset persoluedum, aut remittendum. Sic & postea dicitur: Perde pecuniam propter fratrem & amicum. Et in Prouerb. 12. dicitur: Qui negligit damnum propter amicum, iustus est.

Cap. 27.

20 Noli discedere à muliere sensata & bona, quam sortitus es in timore Domini: gratia enim uerecundie eius super aurum.

Multis deinceps præceptis docetur, quomodo quis se gerere debeat erga certas personas. Cœpit in superiori sententia ab amici persona, hic agit de uxore, quam, sicut nec amicum etiam, non uult iuxta libertatem uiris in lege ueteri permissam, deserere, cum & prudens est & bona, quòd gratiositas uerecundie eius, per quam & eia ga uirum suum demissè se gerit, & ab aliis se castam conseruat, pluri sit faciēda quàm illi aurum. Porro illam partē, quam sortitus es in timore Domini; sicut & genitium, uerecundie. Interpres addidit de suo, cum Græcis tantum sit, gratia eius super aurum. Potest autem, in timore Domini, referri ad uirum, vt sit sensus: quam sortitus es, & à Deo obtinuisti per hoc quod cum timuisti. Nam vt postea dicitur: Mulier bona, pars bona, in parte bona timētium

etiam Deum dabitur viro pro factis suis. Aut potest referri ad mulierem, ut sit sensus: quam consecutus es in timore Dei ambulans. Quod autem à tali muliere prohibet discedere, non eo dicit quod temerè ab ea quæ omnino talis non est, sit discedendum: sed significare voluit, à tali minimè discedendum ob temporale aliquod incommodum, quòdque summæ sit imprudentiæ simul & inhumanitatis talem relinquere, sicut & versu sequenti singularem crudelitatem in seruos prohibet.

21 Non ladas seruum in veritate operatem, neque mercenarium dantem animam suam.

In veritate operatur seruus qui non ad oculum seruit, nec mendaciis domino suo imponit, sed quod iustum est, ex animo & fideliter exequitur. Mercenarius dat animam suam, qui se totum impendit operi, non per pigritiam sibi nimis parcens, sed diligenter quod suscepit perficiens. Duo ergo in seruo & mercenario requiruntur, fidelitatem & diligentiam. Hos non vult lædi, hoc est, malo aliquo affici, ita scilicet ut vel durioribus verbis contristentur, aut plagis afficiantur, aut his quæ ad vitam necessaria sunt, & pro stipendio eis debentur, priuentur. Pro, lædas, enim Græcis est *μαρτύρῃς*, hoc est, affligas aut malè trahes. Et lædere Latinis est iniuria quavis afficere. Parum quidem prohibet dum tales non vult lædi, sed indicat maximam esse impietatem tales iniuria afficere, eamque impietatem, cum in plerisque duris dominis reperitur, imprimis cauendam. Deinde pro more suo parùm dicens, plus vult significare, nempe tales non solum non lædendos, sed & præmio & honore prosequendos. vnde & sequitur:

22 Seruus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua, non defraudes illum libertate, neque inopem derelinquas illum.

Græcis tantum est, Seruum prudentem diligat anima tua, ne prius illum libertate. Duo ergo requirit seruo prudenti exhibenda, scilicet dilectionem, eamque non vulgarem, sed quæ ex animo intimo proficiatur, aut qua quis seruum diligat ut animam suam, hoc est, seipsum, & libertatis concessione. Quod si de seruo Hebræo accipiatur, intelli potest Sapientem significasse prudentem seruum non inuitum detinendum ultra tempus à lege præscriptum. Præcipitur enim in Exod. 21. Si emeris seruum Hebræum, sex annis seruiet tibi, in septimo egredietur liber. Id est omnino seruo Hebræo præstandum erat, maximè tamen prudenti, fideli & diligenti, ut ne quid ei impedimenti fieret; sed cum honore & præmio dimitteretur. Ierem. 34. queritur Dominus hoc præceptum à plerisque Iudæis non seruatum, ut qui dimissos secundum legem serue: vi reducerint ad se, & subiugauerint in seruos. Si verò de quouis seruo cuiuscunque nationis accipiatur dictum, intelligendum est ipsum requirere, ut ne cum seruus prudens se aliqua ra-

tionem potest redimere, dominus ob suum modum illi neget libertatem: ideòque non dictum esse, dona illum libertate, sed nõ defraudes aut ne prius illum libertate, hoc est, noli impedire, si queat esse liber. Aut si voluit significare eum donandam libertate, non tam præcepti est hæc sententia quàm consilij, quo consulitur ut talis seruus aliquando pro fideli & diligenti suo ministerio libertate donetur in præmium fidelitatis eius, quo & alij serui ad fidelitatem & diligentiam prouocari possint. Et notari potest, quòd superiori versu dicitur de seruo fideli & diligenti, hic verò de seruo prudenti: & de illo quidem dicitur quòd nõ sit lædendus, de hoc quòd non solum sit diligendus, sed etiam libertate donandus, quòd indignum sit prudentem diu seruire, qui etiam liberis dominari & imperare rectè nouit. Quòd addidit de suo interpret, neque inopem derelinquas eum, desumptum est ex Deuter. 15. vbi dicitur: Quem libertate donaueris, nequaquam vacuum abire permittes, sed dabis viaticum, &c.

23 Pecora tibi sunt? attende illis, et si sint utilia, persequerentur apud te.

Principium huius sententiæ, sicut & duarum sequentium, per interrogationem est effendum, & est sensus: Si ita tecum agitur ut pecora nutrias, attende bene ad illa. Vult ergo dominum pecuarium non contentum esse debere si pecora committat curanda suis seruis, sed eam curam & diligentiam adhibere, ut pecus suam ipse sepius inspiciat & visitet, attendens num quid eis desit, & an ritè curentur. Est enim Græcis *ἐπιθεωρῆσαι*, hoc est, inspicere & visita. Nam oculus domini, ut est in adagio, impinguat equum. Sic Salomon: Diligenter, inquit, agnosce vultum pecoris tui, tuosque greges considera. Secundò monet, ut si utilia sibi senserit quis esse sua pecora, non ea mox aliis diuendat quemadmodum quidam pro more habent, sed sibi seruet, ut ipse potius quotidianum commodum ab eis percipiat, quàm alij. Nec literalis hæc instructio est aspernanda. Non est enim honestior victus quàm ex animalibus & agricultura, quibus se patres veteris testamenti honestè felicitis & quietius nutrierunt. Similia indicat Salomon post verba iam citata.

24 Filij tibi sunt? erudi illos, et curua illos à pueritia illorum.

Duo vult filiis impendi. Quoniam enim rerum bonarum ex sese ignorantia laborant, vult eos à parentibus institui, & quæ recta sunt doceri, quòd ad intellectum formandum pertinet. Quoniam autem ex natura corruptione semper ad malum & inobedientiam magis sunt proni, quàm ad bonum, vult eos, vel, ut habent Græca, collum eorum, curuari, minisque & verberibus ad bonum flecti, idque à pueritia, quando sicut rami adhuc teneri, sunt magis flexibiles. Atque hoc quidè ad affectum formandum pertinet. Cæterum cum plerique parentes

parentes istud parum obseruent, & in pueritia filios suos per indulgentiam suæ voluntati permittant sentiunt illos postea rigidos & inflexibiles. Sæpè enim, inquit ille, patrum segnes facit indulgentia natos. Vnde rectè docet Salomon. Prou. 22. Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.

25 Filia tibi sunt? serua corpus eorum, et ne ostendas hilarem faciem tuam ad illas.

Duo item filiabus vult impedi. Primum enim quoniam sexus ille lubricus est & simplex multorumque insidiis expositus, & tamen pudicitia in eo sexu maximè requiritur, ita ut ea perdit, præcipua sua commendatione sit destitutus, bene monet, ut diligenter custodiat corpus illarum non permittendo scilicet eis nimiam libertatem euagandi aut ut publicis intersint spectaculis, vel etiam priuatis conuentibus parum honestis, ne periclitetur earum pudicitia, ad exemplum Dinæ, quam Dei prouidentia fœdari permisit, ut cunctis fidelium filiabus duraret in exemplum. Aut ne etiam periclitetur fama pudoris illarum, & de lubricitate suspensæ habeantur. Secundo requirit, ut ne parentes, ac potissimum pater, suam quam corde erga illas gerit beneuolentiam, nimis illis declarat ostensione hilaritatis vultus sui erga illas: sed contra potius seuerioris & grauiori se vultu, seruato tamen moderamine, illis exhibeat, tum ut ne ex beneuolentiæ significatione fiduciâ peccandi vel audaciam arripiant, sed contra potius seuerioris semper timeant, tum ut ne ex patris erga se blâditis discant viris affici, & erga eos liberiores & inuerecundiores fieri.

26 Trade filiam, et grande opus feceris, et homini sensato da illam.

Quoniam sunt qui vel per amorem vel auaritiam; diutius apud se filias seruant postquam monuit de diligentia adhibenda in filiarum custodia per quam matrimonio fiant aptiores, rectè monet & de suo tempore elocanda filia, & cui elocanda sit. Trade, inquit, filiam nuptui, & grande opus feceris, tum quòd & tuæ filie hac ratione bene prospicis, quàm à periculo impudicitie liberas, & tibi, qui ab eius custodia exoneraris, tum quòd matrimonium res sit sancta, potissimum in fideli populo, in quò ex matrimonio proles expectatur Deo religiose educanda. Secundo monet, ut dū elocanda est, detur homini prudenti, ita ut magis habeatur respectus ad mores & prudentiam sponsi, quàm ad opes vel genus. Huc pertinet responsio Themistoclis, qui quum à quodam esset interrogatus, cuienam ex duobus suam filiam daret, improbone diuiti, an pauperi bono ac prudenti viro: Malo inquit virum qui pecunia egeat quàm pecuniam quæ viro. Habet quidem hæc sententia doctrinam veteri testamento congruam. At Paulus noui testamenti minister non quidem contrariam, sed longè perfectiorem de hac re tradidit doctrinam, dum sic scribit. 1. Corint. 7. Qui matrimonio iungit virginem suam be-

ne facit: & qui non iungit, melius facit. Ut non habeant quod iuste gloriètur, qui hanc Sapientis sententiam iactant contra prædicationem & commendationem cælibatus. 27 Mulier si est tibi secundum animam tuam, ne precipias eam, et odibili nõ credas te in toto corde tuo.

Rursum repetit præceptum de vxore, monens ut si quis vxorem nactus est quam desiderauit, aut quæ ipsius ingenio cõgruat, (vtroque enim modo accipi potest illud; secundum animam tuam) eam nequaquam eiiciat è domo sua, nec repudiet, sed contra retineat & diligit. Si autem nactus sit eam quæ odibilis sit ob morum improbitatem & loquacitatem, non tamen monet ut eam à se proiciat, quamuis id lex permitteret, sed ne se illi nimium credat, sic vt totum suum cor ei aperiat, & secreta sua pandat, ne aliis ea prodat, & eueniat quod Sampsoni ex Dalila. Vnde & Michæas monet: Ab ea quæ dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui. In Græcis postrema illa pars; in toto corde; connectitur cum sequenti sententia, vt tantum sit in secundo membro; odibili nõ credas te; vel, ut est Græcè, *μη ἐν ὅλῳ καρδίῃ*, hoc est, ne des vel non dedas te ipsum, scilicet in maritum vt prima parte monetur, diligendam vxorem quæ placeat, & gratis sit moribus, eamque retinendam: secunda parte monetur non assumendam quæ sit odibilis & ob id difficulter retineri possit.

28 Honora patrem tuum, et genitum matris tue non obliuiscaris.

Qvandoquidem hic tradit sigillatim præcepta ad familiam pertinentia, repetit præceptum de honorandis parètibus, patri præcipuè honorem tribuens, tanquam auctori generationis, & ei qui caput est vxoris: matris verò gemitus, quos scilicet & ante partum in vteri gestatione, & in partu, & post partum in æducatione pro filio sustinuit, non obliuiscendos; sed eorum memoria eam etiam honorandam, & semper cauendum ne qua re offendantur à filio, sicque eius gemitus augetur, & noui gemitus prioribus addantur. Sic & Tobias 4. monuit, Honorem habebis matri tuæ omnibus diebus vitæ tuæ. Memor enim esse debes quæ & quanta pericula passa sit propter te in vtero suo. Quo autem filios ad officium suum prouocaret Sapiens, ob oculos eorum proponit præcipuum inter omnia beneficium quod per eos sunt assecuti, dicens.

29 Memento quoniam nisi per eos natus non fuisses, et retribuere illis quomodo et illi tibi.

Mita scripta non habent, natus, sed tantum, nisi per eos non fuisses, quod amplius quid significat, sed ad rem parum facit. Vult enim filios meminisse se vitam & esse accepisse etiam à Deo, tamen per eorum ministerium & operam, & ob id nõ paruum gratiam eis referendam, sed summam, quemadmodum summam ab eis acceperunt. Græca sublimiorem habet sententiam. Sic enim est: Memento quòd per eos natus es, & quid reddes

CORN. IANSENII COMMENTARIA

reddes illis, sicut illi tibi? Quo significatur parem gratiam à filiis non posse parentibus repēdi, vt nunquam se satisfacere posse existiment à quibus habent quod quicquā possint, iuxta illud: Diis, parentibus, atque magistris nunquam redditur æquiualens.

30 *In tota anima tua time Dominum, & sacerdotes illius sanctifica.*

Post præcepta familiam concernentia, tradit præcepta religionis, docens quomodo se quisque gerere debeat erga Deum, & propter Deum, erga eius ministros, sacerdotes. Coniungit autem in tribus sententiis sacerdotes cū Deo, in singulis aliquid Deo tribuendum monens, & propter Deum aliquid sacerdotibus, quod congruat ei quod Deo tribuendum est. In prima ergo monet vt in tota anima timeatur Deus, hoc est, in reuerētia & veneratione habeatur. Est enim Græcis *εὐλαβία*, hoc est, reuerere. Et in scripturis sæpe timor Dei ponitur pro reuerētia & veneratione ei debita. Huic congruit quod de sacerdotibus adiungit: Et sacerdotes eius sanctifica; vel, vt est Græcis, *βαρυσία*, admirare vel suspicere. Sicut enim Deus est ob excellentiam suam venerandus, ita & sacerdotes eius propter ministerium eius suscipiendi sunt, & in veneratione habendi idem nostra lectio significabit, si sanctifica, exponatur pro sanctos habe & reputa, quomodo accipitur in oratione dominica, cum dicitur: Sanctificetur nomen tuum hoc est, sanctum habeatur & venerandum, quomodo enim alioqui sacerdotes Dei, à subditis sanctificarentur? Quod autem sanctum habemus, id reueremur & in magno honore habemus.

31 *In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, & ministros eius non derelinquas.*

Post reuerētiā Dei secundo loco etiam dilectionem eius tanquam creatoris, & proinde authoris omnium bonorum requirit. Cui congruit, quod ex dilectione Dei, ministri eius non sint derelinquendi, hoc est, etiam ipsi sint diligendi, ita vt de necessariis omnibus eis prouideatur & subueniatur. Alluditur enim ad id quod in lege toties præcipitur, vt Deut. 12. Caue ne derelinquas Leuitem in omni tempore quo versaris in terra. Pro ministros, Græcè est *ἀπολυτῶδες*, quod significat non quousvis ministros, sed eos qui sacris operantur.

32 *Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes, & propugnato cum brachijs.*

Tertio loco requirit honorē Dei, & propter eum honorationem sacerdotum, & loquitur non de honore reuerentiæ interioris, de quo dictum est in prima sententia, sed de honore externo per oblationem sacrificiorum, primitiarum, & decimarum Deo debitaram, de quo dicitur Prouerb. 3. Honora Dominum de tua substantia, & de primitiis frugum tuarum. Per hæc sic vult Deum honorari, vt etiam honorificentur sacerdotes. Nam honor in scripturis sæpe pro subuentione ponitur, vt cum dicit Pau-

lus: Tim. 5. Qui bene præfunt presbyteri, duplici honore digni habeantur. Ne enim, quoniam dixit sacerdoter non derelinquendos, sed eis subueniendū, existimaretur subuentionem non esse eis debitam, sed per misericordiam eis exhibendam, rectè dicit eos honorandos, per ea per quæ Deus est honorandus. Notandum tamen Græca non habere, honora Deum, sed *φοβῆ τὸ πνεῦμα*, hoc est, time Dominum, vt significetur propter timorem Domini præcipientis, subueniendum esse sacerdotibus, & subuentione honorandos. Quod in nostris libris additur, & propurga te cum brachijs, Græca non habent, & variè in nostris legitur. Ex scriptis enim quæ ad manum erant, quinque habebant, & propugnato cum brachijs; cuius lectionis etiam meminerunt antiquæ Concordantiæ Biblicæ, quam & verioremi puto, & ipsius interpretis. Ea cum nō intelligeretur, ceptum est scribi pro purga te. Et cum etiam ea absurdum videretur, quid est enim, propurga te? alij scripserunt, purga te. At, vt dixi verior lectio est, propugnato cum brachijs, vt, propugnato, sit imperatiuus futuri temporis. Quo significatur, sacerdotes totis viribus & proprijs brachijs propugnandos & defendendos. Qui legunt propurga vel purga te cum brachijs; intelligunt purgationem peccatorum procurandam, de laboribus manuum, per oblationes sacerdotibus factas, & eleemosynas pauperibus impendendas. Aut potius iuxta legem Dei purgationem curandam per oblationem armorum dextrorum, qui etiam postea brachia vocantur.

33 *Da illis partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis, & de negligentia tua purga te cum paucis.*

34 *Datum brachiorum tuorum & sacrificium sanctificationis offeres Domino & initia sanctorum.*

Hic iam declarat se in superiori sententia locutum de honore subuentionis. Habent autem Græca & breuius & elegantius pro duobus his versibus sic: Et da partem ei (scilicet sacerdoti, nam præcessit in singulari numero *ἑστῆς*) sicut præceptum est tibi, primitias & pro negligentia, & datum brachiorum, & hostiam sanctificationis, & primitias sanctorum. Quinque ergo exiguntur; primum primitiæ, quæ debebantur de omnibus fructibus, frumenti, olei, & vini, & arborum. Secundò sacrificia pro negligentia, quæ in Leuitico vocantur, pro peccato & pro dilecto, quæ etiam noster interpret nomine purgationis videtur significasse, & non malè ab eo est additum. Nam sacrificiorum quæ pro peccato vel delicto vocantur, quædam fiebant pro purgatione, vt quæ à pueris fiebant aut leprosis: quædam fiebant pro negligentia & admissis peccatis. Huiusmodi sacrificia, excepto eo quod cremadum erat in altari, adipe scilicet & renibus, tota cedebant sacerdotibus, qui soli eis vesci poterant. Tertio datum brachiorum. Vbi nomen brachiorum, non accipitur pro brahijs humanis, vt quidam ineptè satis accipiunt, intelligentes datum brachiorū, oblationem quæ sit

quæ sit de acquisitis proprio labore: sed accipitur pro armis dextris, qui in sacrificijs pacificorum cum pectusculo cedebant sacerdoti, cum reliquæ carnes ad offerentes redirent, qui eas coram Domino edebant. In Leuitico enim vbiunque nos legimus de armo dextro, Græcis est *ἄρμα χροῦ δεξιῶν*, hoc est, brachium dextrum. Non enim *ἄρμα*, apud illos, etiam armum significat, sicut & apud nos quandoque nomen brachij. Quartum est sacrificium sanctificationis, quo significatur illud sacrificium quod à Nazareis fiebat, non pro negligentia aliqua aut purgatione, sed pro singulari aliqua obtinenda sanctificatione, de quo est Numer. 6. Quintum est, primitiæ sanctorum, pro quo noster vertit, initia sanctorum, cum sit etiam hic dictio *ἀρχαί*, quam mox superius vertit primitias. Credo autem per primitias vel initia sanctorum, intelligendam eam decimarum portionem, quam ex omnibus decimis Leuitæ debebant persolvere sacerdotibus, decimam scilicet decimarum, quæ ante omnia & ex optimis erat reddenda, vt est Numeri 18. & dicitur primitiæ sanctorum, quia decimæ erant sanctæ, & Domino sanctificata. Itaque ordine conuenienti post ea quæ à filiis Israël dabantur sacerdotibus, etiam subiungitur quæ à Leuitis, quorum erant decimæ, eis debebantur, sicque vniuersa penè his quinque complexa sunt quæ sacerdotum erant. Quod nos legimus; de negligentia tua purga te cum paucis, eximo sic accipi posse, vt significetur, si quis non possit sacrificium diuinum offerre, saltem pauca illa & parua offerat quæ à pauperibus exiguntur.

35 *Et pauperi porriges manum tuam, & perficiatur propitiatio & benedictio tua.*

Non vult satis esse vt ex bonis à Deo concessis sacerdotibus dentur quæ secundum legem eis debentur, sed vult ex eisdem bonis etiam Dei intuitu pauperibus subueniendum esse, vt præcipitur Deut. 15. vt, inquit, perficiatur benedictio tua. hoc est, vt perfecta sit tua beneficentia, largitio & liberalitas, significans imperfectam eam fore, si tantum conferantur debita sacerdotibus. Prima enim beneficentia debetur sacerdotibus ac ministris Ecclesiæ, quorum summis officijs spiritualibus, gratiam temporalem referre debemus. Post eam tamen non est negligenda illa quæ pauperibus est impendenda, quorum etiam nulla in nos extent merita, eos tamen à nobis Dominus vult beneficentia nostra sustentari. Ea hic significatur nomine *ἐλεησίνης*, hoc est, benedictionis quæ admodum & apud Paulum, dicentem: Qui feminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Addidit interpret nomen, propitiatio, nec malè. Per eleemosynam obtinetur perfecta peccatorum propitiatio, quæ incipitur per sacrificia, iuxta illud Saluatoris: Date eleemosynam, & ecce omnia munda sunt vobis. Potest quod dicitur de benedictione, etiam intelligi de diuina benedictione quæ per eleemosynam perfecta

obtinetur, iuxta illud Pauli: Qui administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & auget incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Sed prior intelligentia videtur solidior.

36 *Gratia datus in conspectu omnis uiuentis, & mortuo non prohibeas gratiam.*

Dicitio, datus, genitiuus est quartæ inflexionis pro dono positus, pro quo quidam corruptè legunt, datur, vel, data, quidam etiam non malè habent genitiuum, dati, pro doni. Est autem Græcis *χάρις δωρεῆς*, vt certum sit dictionem, gratiæ, esse nominatiui casus non ablatiui, quomodo accepit Dionysius coniungens hæc verba cum præcedentibus hoc modo; vt perficiatur benedictio tua tibi impendenda in conspectu omnis uiuentis in die iudicij, gratia dati, hoc est, propter eleemosynam pauperibus datam. Qui Græca obseruant sic intelligunt; Coram omni uiuente est gratia doni, hoc est, donum habet gratiam apud omnes uiuentes, & gratiosa est apud omnes uiuos largitio. Quo significatur imprimis & maxime uiuis beneficiendum esse, qui beneficia sibi impensa videre & agoscere, & per ea iuari possunt. Ne tamen propterea solis uiuis putaretur gratia & beneficium impendendum, subiungit; & mortuo non prohibeas gratiam, hoc est, non deneges ei tuam beneficentiam. Est autem multiplex gratia & beneficium, quod mortuis impendi potest & debet. Et primum quidem beneficium sepulcræ, quod in Tobia commendatur. Secundum beneficium orationis & oblationis pro eorum salute, exemplo Iudæ Machabæi nobis in scripturis commendatum, ad quod beneficium hic etiam Sapientem istum, qui circa tempora Machabeorum fuit respexisse satis intelligi potest ex eo, quod gratiam mortuis exhibendam coniungat cum gratia pauperibus præstanda, sicut & Tobias cap. 4. post præceptum de facienda eleemosyna subiicit: Panem tuum & vinum tuum super sepulcrum iusti, &c. significans hoc faciendū per eleemosynæ collationem, uiuis propter mortuos faciendam: non autem id faciendum ritu Gentilium, qui superstitiosè panem & vinum collocabāt super suorum sepulchra. Tertium beneficium est, vt ipsorum posteris & relicti orphani defendantur, & consolatione erigantur. Quartum, vt illorum fama defendatur, & eorum nomen pro meritis honoretur. Contra huius Sapientis piam monitionem faciunt hodie nostri hæretici, qui quod est præcipuum beneficium defunctis uile, eis non solum ipsi impendunt, sed omnino prohibent impendi.

37 *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula.*

Illud, in consolatione, additum est explanationis causa, nec malè. Pro ambula, Græcis est *περιπατῶν*, hoc est, iuge; vt idem dicatur quod à D. Paulo: Rom 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Duo ergo

exiguntur, ut scilicet & verbis consolatoris, & luctus communiōne adsumus plorantibus. Nam mœroris alleuatio non solum est in sermone, sed etiam in doloris communicatiōe, cuius lachrymę sunt testes. Sic Iob 30. se fecisse testatur, dicens: Flebam quondam super eo qui afflictuſerat, & compatiēbatur anima mea pauperi. Accedet nostra lectiō Græcis, si intelligatur; ambula cum lugentibus; hoc est, coniunge te illis, eosque imitare. Porro sicut recte post officium mortuis impendendum, subiicit de beneficentia praestanda, quia mortui causam praebent, suis plorandi, ita recte etiam iungit praecipitum de eo quod aegrotis est exhibendum, qui mortuis vicini sunt.

38 Non te pigeat uisitare aegrotum. Ex his enim in dilectione firmaberis.

Recte dicit, non te pigeat, quia a visitatione aegrorum, tamquam re parum laeta, multi pigritia quadam retardantur & retrahuntur. Nec amplius requirit quam visitare aegrotum, tum quod ex superioribus sententiis satis intelligatur quid aegrotis sit cum visitantur impendendum, consolatio scilicet, & subuentio si pauperes sint: tum quod ipsa per se visitatio magnum eis subleuamen adferat, cum scilicet intelligunt se non negligi. unde inter opera misericordiae Christus recenset: Infirmus fui, & uisitasti me. Quod sequitur: ex his enim in dilectione firmaberis; ad omnia praedicta charitatis officia pertinet, quae pauperibus mortuis, sanis & languentibus sunt impendenda. Est autem Græcis, pro in dilectione firmaberis, ἀγαπᾷς, hoc est, diligēris, a Deo scilicet & ab hominibus, apud quos hunc fructum impense charitatis consequimur, ut vicissim summam apud eos beneuolentiam & gratiam obtineamus. Proinde quod nos habemus, in dilectione firmaberis, quamuis ferē intelligatur de dilectione actiua, ut sit sensus: Per hæc fiet ut dilectio tua in te crescat, & firmior fiat, quia charitas crescit ex operibus, sicut habitus ex iteratis saepius actionibus; tamen ut habeatur sensus originalis, potius intelligendum est de dilectione passiua, ut sit sensus: Ex his fiet ut magis diligaris, & charior fias tum Deo tum hominibus.

39 In omnibus operibus tuis memorare nouissima tua, in æternum non peccabis.

Ocassione habita de mortuis, recte tandem monet, nunquam intermittendam memoriam nouissimorum hominis, quae recte quatuor numerantur, mors scilicet, iudicium Dei, infernus, & uita æterna; quamuis ad duo priora crediderim Sapientem maxime respexisse, in quibus & duo posteriora includuntur. Si quis enim in omnibus quae vel cogitat, vel loquitur, vel facit, recogitet certo sibi imminere mortem, eiusque tempus esse maxime incertū, ut in singulas horas incidere possit, cogitet etiam, post mortem mox iudicium Dei iustissimum subeundum esse, quod nulla quis ratione effugere

possit facile se cohibebit ne quid saltem grauius peccet. Vnde & Eccles. 12. hac ratione monet peccata cauere, quem uideri potest noster hic imitatus: Lætare, inquit, iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum, & ambula in uis cordis tui, & scito quod pro his omnibus adducet te Deus in iudicium. Simile habet cap. 12. in fine. Et Platonis quoque sententia est, teste D. Hieronymo in epistola ad Heliodorum; Omnem sapientum uitam, meditationem esse mortis. Porro sola mortis meditatio, sine iudicij secuturi respectu, magis incientium est ad uitam, ut patet in his qui dicunt: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Venite ergo & fruamur bonis quae sunt, & utamur creatura tanquam in iuuentute celeriter. Vnde olim in diuiti pulis apud Aegyptios, vnus quispiam cadauer ligneum, quam proximè ad verum effictum ostendebat singulis, dicens: In hunc intuens pota, & oblecta te, ralis post mortem futurus. Quamquam sit dubium quo animo id fecerint, utrum ut moderatius fruere uoluptatibus, conditionis suae memores, an auidius, ut potè mox abituris: Notandum autem Græca pleraque habere, ἢ πᾶσι τοῖς λόγοις, in omnibus sermonibus; sunt tamen etiam qui habent non λόγους, sed ἐργούς, hoc est, operibus, quomodo legit noster interpret.

Ia. 56. Sapientia.

Caput VIII.

1 Nō litiges cū homine potēte, ne incidas in manus illius.

VM superiori capite docuerit Sapiens quid quisque diuersis sigillatim personis praestare debeat, hoc capite & sequenti multis praecipit negatiuis docet potissimum quid diuersis hominum generibus non debeat praestari. Itaque impiis proponit certa hominum genera, quos dicit non esse irritandos, & ad pugnam vel contentionem prouocandos inter quos primum monet abstinendum a potentibus. Pro litiges, Græcis est, διαμάχῃς, quae dictio etiam litigare significet, sicut accipitur in tertia sententia, proprie significat pugnae & dimicare; quae significatio hic magis conueniret, ut intelligatur cum potēte non esse depugnandum, & uiribus certandum, ne quis incidat in manus illius, & ab illo uiribus superiore vincatur, & dure tractetur. Recte tamen etiam intelligitur iuxta uersionem interpretis, cum potentibus & magni nominis & auctoritatis uiris non esse temere uel iurgandum, uel etiam in foro litigandum, ne forte per potentiam suam uel suorum, aduersarium suam opprimant, seque vindicent & uiscantur. Quamquam enim lege charitatis, quantum fieri potest, cum nemine sit litigandum, maxime tamen prudentia requirit, ut ne cum potentioribus litescantur, quod ab illis plus sit periculi. Proinde hæc admonitiones sunt accipiendae tanquam instituta moralia, ad tranquillam uitam uitilia, non autem sic, ut contrarium

trarium agēs mox peccet in Deum, sed magis in proprium commodum.

2 Non contendas cum uiro locuplete, ne forte econtra constituat litem tibi.

GRæcis est, μὴ ποτὲ ἀντιθέσῃς τὸν δαῖμον, hoc est, ne forte statuat contra te pondus. id est, ne forte suis diuitiis te praegratuet in iudicio, & etiam si iure non te vincat, sua tamen pecunia efficiat, ut meliorem causam apud iudicem habeat. Sumpta enim est similitudo a bilance, in qua altera pars opposita atque librata sua gravitate vincit, & alteri praeponderat. Sic etiam accidit aduersariis partibus in iudicio, ut cum vna opibus est infirmior, altera potentior, frequenter quae plus potest, alteram vincat. Noster interpret per pondus intellexit litem, quod ea a diuite intentata pauperem grauet. Significatur ergo, neque vulgari contentione, neque iudiciali lite temere agendum contra uirum diuitum, quod periculum sit ne is pro vulgari contentione excitet econtra litem forensē, aut pro intentata contra se lite in iudicio, nouam instituat contra aduersarium litem, cuius prosequendae ille impensas ferre non possit, aut in qua grauandus sit iniquitate testium, uel iudicis, pecunia diuitis illius corruptorum. A lite enim cum diuitibus periculum esse ob eorum diuitias, quibus illis facile est uel testes uel iudices corrumpere, significat, cum subiicit:

3 Multos enim perdidit, aurum & argentum, & usque ad cor Regum extendit & conuertit.

GRæca habent, Multos enim perdidit aurum, & corda Regum inclinauit. Retinetur adhuc bilancis similitudo, & ostenditur diuitias & opes in huiusmodi contentionibus ac disceptationibus plus saepe ualere quam iusticiam & aequitatem: itaque cauendum ne in eum incidatur aduersarium, qui non tam causa sit futurus superior quam pecunia. Quod ergo nostra lectio habet, usque ad cor regum extendit & conuertit: hic habet sensum; Aurum extendit se non tantum ad inclinandum corda pauperum & insipientium, sed etiam usque ad inclinandum corda regum, quorum est iudicium ferre, & conuertit saepe eorum corda, hoc est, peruertit ea ad ferendum iniquum iudicium, quasi dicat: Tam potēs est & afficax auri fames, ut etiam corda regum qui & iustissimi esse debent, & auro non ita egent, a iustitia auertat, quanto magis corda inferiorum iudicum, iuxta illud: Regina pecunia rerum. &: Pecunia obediunt omnia. Porro quod dicitur aurum multos perdidisse, variis modis declarari potest esse uerum. Nam & de perditione corporali uerum est, tum quod propter aurum plerique sibiipsis causa fuerunt exitij & mortis, iniicientes se in grauissima discrimina lucri causa: tum quod propter aurum plerique aliis mortē intulerunt, spoliantes eos & occidentes. Et de perditione spiritali longe magis uerum est, quia auri cupiditas multorum salutem spiritualem impedit & per-

dit, cum eos ab aequitate ad impietatem pertrahit, iuxta illud Pau. Tim. 6. Qui uolunt diuites fieri, incidit in desideria multa inutilia & nociua, quae mergunt homines in interitum & perditionem. Atque de hac perditione hic potissimum Sapientem loqui secunda sententię pars satis indicet. Vult enim aurum perdere multos, quia eos a debito officio retrahit, ut iusticiam peruertant, iuxta illud: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant uerba iustorum.

4 Non litiges cum homine linguato, & non strues in ignem illius ligna.

Sicut ob potētiā & diuitias alienius monuit abstinere a contentione cum illo, ita nunc tertiō monet similiter abstinere ob alicuius loquacitatem, quod contēdendo cum tali, non solum quis illi non sedabit, sed magis etiam accendet ad rixas, & iracundię ac loquacitati eius materiam amplio rem subministrabit, quod pulchrè dicit per allegoriam, struere ligna in ignem eius. Cui simile est quod per prouerbiū dicitur: Oleum flammę addere. Sic monuit & Cato: Contra uerbosus noli contendere uerbis.

5 Ne communicates homini indocto, ne malè de progenie tua loquatur.

GRæca habent ad uerbum; Ne colludas indocto, ne ignominia afficiantur progenitores tui, quod interpret noster intellexit de ignominia uerbis inferenda ab indocto. At alij intelligunt significari, declinandam familiaritatem cum stulto & imperito, ne quis talibus familiaris effectus, talis etiā efficiatur sicque ignominia afficiat suos maiores. Nam ut filius sapiens, est gloria patris: sic indoctus & stultus, est eiusdē ignominia. Iuxta nostram lectionem docetur, a familiaritate & consortio imperiti, qui scilicet uirtutem & honestatē necdum didicit, abstinendum, quod periculum sit ne talis, quales ferè de seipsis bene sentiunt, & de omnibus aliis malè, nec suę linguę moderari nouerunt, aliquando inter garrindū malè de parentibus nostris loquatur, eos quibusdam de criminibus accusans, aut profapia ignobilitatem obiciens, sicque ad rixas & pugnas prouocet.

6 Non despicias hominem auertentem sed a peccato, neque improperes ei. Memento quoniam omnes in corruptione sumus.

GRæcè non sunt duo uerba, despicias & improperes, sed tantum ἀπειθεῖς, ne exprobres homini pro corruptione, Græcis est ἀπιστοῖς, hoc est, in correptionibus. Proinde nihil dubitandum est quin legendum sit non, corruptione, sed correptione, quomodo habebat unum scriptorū, & quędam item impressa Biblia. Sensus enim est omnes sumus obnoxij reprehensionem, nimirū quia non est iustus quisquam qui faciat bonū, & non peccet. In multis enim offendimus omnes, Cuius rei cōsideratio cum nos mouere debeat, ut ne seueri simus etiam in eos qui adhuc peccare pergunt, multo magis exigit ut admissa peccata non exprobrems respicienti.

scenti. Qui non solum despiciendus non est, nec vituperandus, sed etiam suscipiendus laudandus, & fouendus exemplo Christi, qui Magdalene penitentis astitit contra Pharisaeum, & in parabola filium prodigum docuit a patre cum gaudio receptum. Sapiens ergo id vetat quod maxime cauendum est, & suo more contrarium potius significat esse faciendum, sicut & in sequenti sententia.

Lucæ 7.
Lucæ 15.

7 Ne spernas hominem in sua senectute, etenim ex nobis senescunt.

Non enim ob senium homo spernendus est, sed honorandus, iuxta illud Leuit. 19. Coram cano capite cõsurge, & honora personam senis. Et tamen sunt iuuenes qui sua fortitudine elati, atque infirmitatem senum considerantes, aut vitia quædam per etatem in eis obseruantes, insolescere audent contra eos, & irridere, atque ignominia afficere. Quos hic reprimit Sapiens, consideratione senectutis. Nam, inquit, ex nobis senes fiunt; itaque senectus etiam tibi expectanda est, nec putandum te semper in eo vigore, quo es iuuenis, permansurum.

8 Noli de mortuo inimico tuo gaudere, sciens quoniam omnes morimur, & in gaudium volumus venire.

Sicut duabus superioribus sententiis consideratione communis conditionis mouit nec respicientem nec senem spernendum, ita hic simili ratione monet de nullius morte etiam inimici gaudendum, quod ea unicuique certa sit, & iusto Dei iudicio sæpe acceleretur in his qui de alterius morte lætantur. Vnde & Prouerb. 24. dicitur. Cum ceciderit inimicus tuus ne gaudeas, & in ruina eius ne exultet cor tuum, ne forte videat Dominus, & displiceat ei. Et Job; 31. Si inquit, gauisus sum ad ruinam eius qui me oderat, & exultaui quod inuenisset eum malum. Omnes, inquit, morimur, hoc est, certo nobis moriendum est, mortique appropinquamus: imo tota vita nostra mors quædam est, sicut & sapiens illa mulier dixit ad Dauidem: Omnes morimur, & quasi aquæ in terrâ dilabimur quæ non reuertuntur. Morimur enim legendum est, & non futurum, moriemur, ut quidam libri habent, cum Græcis hic sit præsens, τελευτῶμεν. Altera pars, & in gaudium volumus venire; non est Græcis, & habet duplicem lectionem, ut notatur in Glossa Ordinaria. Quidam enim libri habent, nolumus, quam lectionem sequitur Rabanus, ut sit sensus; nolumus venire in gaudium inimicorum nostrorum, hoc est, nolumus alios etiam inimicos nostros de morte nostra gaudere ideòque; nec nos de eorum morte gaudere debemus, iuxta illud Tob: 4. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando feceris ei. Alij habent communius, volumus, ut de gaudio regni cœlestis intelligatur, ob quod bonum & sanctum gaudium cõsequendum abstinendum est à malo & impio gaudio de morte inimici, quod impedimentum

præbet illius gaudij adipiscendi. Priorem lectionem crediderim magis genuinam, tum ob Rabani auctoritatem, tum quod verisimilius sit interpretem de eo gaudio locutum quod in primo membro prohibetur, de quo & postea dicitur cap. 18. Si præstes animæ tuæ cõcupiscências eius, faciet te in gaudium inimicis tuis. Deinde quia verisimilius est verbum, nolumus, mutatum à non intelligentibus in verbum, volumus, quam econtra.

9 Non despicias narrationem presbyterorum sapientum, & in prouerbis eorum conuersare.

Et hic etiam cum dicitur, Non despicias; plus quam dicit significat, nempe senum & sapientum doctrinam auidè suscipiendam. Vnde & dicitur in prouerbis eorum, hoc est, in eorum sententiis, & scite prudentèrque; dicitur conuersare animo scilicet & cogitatione, hoc est assidue ea meditare. Duo autè indicat doctrinæ sapientum genera, quorum vnum continuatam continet rerum bonarum cõmemorationem, quod nominat narrationem: alterum sententias certas & doctrinas de ratione vitæ ac moribus hominum pronũciatas, quod nominat prouerbia, vel, ut est Græcè, پارعمياس.

10 Ab ipsis enim discas sapientiam & doctrinam intellectus, & seruire magnatis sine querela.

Multa scripta non habent, sapientiã, sed tantum, doctrinam intellectus, sicut Græca tantum habet παιδείαν. Pro, sine querela, est εὐκαρπία hoc est, faciliter, dextrè & feliciter. Cui consonat quod noster vertit, sine querela, hoc est, irreprehensibiliter, ut feliciter de te verè nemo quæri possit. Inter ceteros fructus qui ex doctrina sapientum percipiuntur, iste est maximus, ut quis siue in aliis principium, siue in republica & ecclesiis fidelium, gratiam & vilem operam prestare possit, & cum summa gratia eorum qui plurimum possunt, publica negotia eis cõmissa prudèter & feliciter administrare. Est enim principum offensus facilis, & periculosa est administratio publicarum rerum.

11 Non te prætereat narratio seniorum, ipsi enim didicerunt à patribus suis.

12 Quoniam ab ipsis discas intellectum, & in tempore necessitatis dare responsum.

Cum dicitur; Non te prætereat; sensus est: Non prætermittas audire, aut non sinas eam tibi esse ignoratam, vel in obliuionem venire. Quod additur, ipsi enim, vel, ut habent quidam libri, & ipsi enim, &c. Primum significat seniores imitandos iuuenibus, ut quemadmodum ipsi cum iuuenes essent, audierunt seniores: ita & ipsi senes effecti, à iunioribus audiantur. Deinde etiam significat certitudinem & soliditatem doctrinæ sapientum, ut quam non ipsi ex suo confixerunt capite, sed continua traditione velut per manus à parentibus suis acceperunt, sicut & illi à suis. Fructum deinde au-

ditæ

ditæ sapientiæ verum subiungit rursum, docens ab ipsis veram & solidam intelligentiã percipiendam; nec hoc tantum, sed ut præcepta intelligentia, etiam quis possit eam necesse erit & oportunit, alios docere, & interrogantibus dare responsum, ac de propositis aptè sciteque respondere. Legendum autem potius, dare responsum, ut sit ordo; discere dare responsum; & non, ut quidam libri habent, dare. Significat ergo ab illis non tantum discendam intelligentiam, sed etiam quid & quomodo loquendum sit, & pro loco, tempore atque personis respondendum.

13 Non incendas carbones peccatorum arguens eos, et ne incendaris flamma ignis peccatorum illorum.

Noster addidit explicandam causam; arguens eos. Sic enim velut accenduntur carbones peccatorum quasi stabello adhibito, dum eorum malitia correpta irritatur, & ad nocendum magis prouocatur: quanquam non solum redargutione, id fiat, sed & aliis modis, ut generalius sit absolute dicere: Non incendas carbones peccatorum, pro eo quod est, Noli his qui improbi sunt, occasione siue verbo siue facto præbere, ut eorum malitia cõmoueatur, & veluti in flammam excitata magis noccat. Cum enim carbones non accenduntur, non nocent: at accensi & in flammam excitati, grauior vrunt. Atque hoc est quod sequitur; ne incendaris flamma ignis illorum. Non enim Græcis est coniunctio, & quasi duo prohiberentur hac sententia, sed tantum prohibetur accendi carbones peccatorum, idque ad eum finem, ut ne per excitatam flammam percat vel laedatur is qui eam excitauit. Itaque iucundissima est allegoria, qua mouemur non excitare ignem in alio, quo ipsi pereamus. Interpretes intellexit duo prohiberi, proinde inseruit coniunctionem, & Itaque secundo membro rectè intelligitur nos moneri, ne & ipsi eorum malitia & improbitate vehementius commoti, in eam iracundiam intemperatiam delabamur, ut in aliquam eorum similitudinem deducamur, ardeamusque; simili furore quo illi ardent, & seipos perdunt. Potest tamen etiam nostra lectio in priori intellectu accipi, ut sit sensus: Non incendas carbones peccatorum, & hac ratione caue ne incendaris flamma eorum. Genitiuus, peccatorum, in secundo membro additus ab interprete, non videtur esse à nomine, peccatorum, sicut in primo membro, sed à nomine, peccatum, ut exponat quid vocet ignem, nempe malitiam eorum, & peccata quibus se & alios lædunt.

14 Ne contra faciem fratris contumeliosus, ne sedeas quasi inciditor ori tuo.

Simile est superiori sententiæ. Præcipit Senim similem moderationem adhibendam in homine petulante & maledico, in quem vult non vehementius esse inuendendum; nec acerbius insectandum, aut rixandum cum eo, ne ei detur occasio omnia dicta inuidiosè obseruandi, quæ deinde rapiat in calumniam, & in pragrauationem hominis.

15 Noli scenerari homini fortiori te; quod si sceneraueris, quasi perditum habe.

Græcè est, ὄς ἀνοδῶν ἐὺν ἴσῳ, esto quasi qui perdidit. Quod bene vertit noster, quasi perditum habe. Ponitur autem scenerari potest mutare, ut & alibi sæpe. Et monet ne quis det temerè mutuum homini se fortiori, quod periculum sit ne ille vitro non sit mutuum redditurus, ut qui suæ confidat potentie, & præ arrogantia putet sibi quoduis beneficium esse debitum, aut cogi non posse. Periculum item ne qui mutuum dedit non ausit illud, metu potentie alienæ repetere: aut si ausit, id faciat magno suo malo, prouocando scilicet potentè ad indignationem & iniuriã pro accepto beneficio. Itaque dicit, si sceneraueris, quasi perditum habe, quia periculum est ne ille non vitro reddat, & vel vi extorquere non possis, vel ut vi extorqueas ferè non expedit, sed vtilius tibi fuerit velut perditum reputare.

16 Non spondeas super virtutem tuam; quod si sponderis, quasi restituens cogita.

Sunt qui hanc sententiam intelligunt de votis Deo factis, ut hic moneat Sapiens, ne quis voueat Deo quod sit supra vires suas, & cum quippiã quis vouit, cogitet de reddendis votis, quia displicet Deo & stultata promissio & inidelis, ut dicitur Eccl. 5. Verum ex Græca dictione patet Sapientem hic loqui non de votis Deo factis, sed de fideiusionibus quæ homini pro alio fiunt. Est enim hic verbum ἰγγυδα, quod significat fideiubere. Sicut enim superiori sententia docuit de dando mutuo, ita iam de prestandis fideiusionibus, quamuis etiam rectè intelligatur in genere de promissionibus quibus ab homine homini factis. Quod noster vertit, quasi restituens cogita, Græcè clarius est, ὄς ἀπορτοῦ, ὀφειλοῦ, tanquam persolutorus, sollicitus sis. Itaque apud nos verbum, cogita, accipitur pro sollicitum esse, sicut & ibi: Quis autem vestrum cogitans potest adiacere ad staturam suam cubitum vnum? Duo ergo monet, & ne quis supra vires suas quippiam alicui promittat, & si quippiam promiserit, sollicitus sit tanquam qui reddere debeat quod promisit. Nam si pro se promisit, reddere tenetur, si pro alio, periculum est ne pro eo soluere cogatur. Similis est hic locus dñ ad fideiusiones aptatur, loco Prou. cap. 6. in principio.

17 Non iudices contra iudicem, quoniam secundum quod iustum est, iudicat.

Græcè est, μὴ ἀνὰ τὸ πρῶτον, μὴ ἰσοδύναμον ἀγῶν, Ne causam agas contra iudicem, quoniam secundum opinionem ipsius iudicabit eum. Itaque similis est hæc sententia plerisque superioribus, quibus monemur videndum cum quibus aut contra quos nobis agendum sit. Sic enim monet, ne litem suscipiamus temerè contra iudicem aliquem, quoniam periculum est ne iudices illius causæ futuri, sint sententiã pronuntia-

Mat. 6.

nunciatur iuxta iudicis opinionem, volentes scilicet illi placere, qui eiusdem est cum ipsis ordinis. Noster interpret verbum, *ἀνδρα*, accepit pro iudicare, quod etiam nunquam significat. Et significatur non temere boni alicuius iudicis sententiam reprehendendam, ut fere faciunt homines qui causa ceciderunt: quoniam, inquit, qui verè iudicis officium facit non iudicat iuxta hominum affectus, ut quisque ferè facit in propria causa, sed secundum quod iustum est, aut, ut multi libri habent, secundum quod dignum est, quod magis accedit ad Græcam dictionem *ἀνδρα*. Meritò hæc sententia reprimere deberet audaciam multorum, qui temere de sententiis suorum iudicum siue ecclesiasticorum siue laicorum iudicant, de quorum æquitate maximè deberent præsumere. Et maximè valet ad docendum neminem se Christo opponere debere, ut qui iudex constitutus est à Deo viuorum & mortuorum, iudicaturus omnes in æquitate.

18 Cum audace non eas in uia, ne forte grauet mala sua in te.

19 Ipse enim secundum uoluntatem suam uadit, & stultus cum stultitia illius peries.

Doctrina hæc ut est facilis, ita & utilis. Monet enim non esse temere iter ingrediendum, ac proinde nec conuersandum cum homine temerario & confidente, qui quiduis audet, quia periculum est ne socius eius grauetur malis quæ ille ex audacia sua & temeritate committet. Ipse enim non ambulat secundum iudicium rationis, nec quenquam uult audire rectè monentem, sed sequitur impetum suarum passionum, & insolentiam uoluntatis suæ: unde multa imprudenter aget, per quæ non sibi tantum perniciem adferet, sed etiam socio, qui propter consortium confocius & cooperarius habebitur, aut etiam ex confortio pertrahetur ad consentiendum & cooperandum. Græca pro, uadit, habent faciet. Et ultima pars etiam sic uerti potest: Et per stultitiam eius simul peribis; scilicet cum illo. Est enim, *ἡδὲ τῆ ἀποστολῆς αὐτῶ σωματολόγῳ.*

20 Cum iracundo non facias uixam, & cum audace non eas in desertum.

21 Quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, & ubi non est adiutorium, elidet te.

Sicut cum audace monuit non conuersandum, ob periculum malorum in quæ per illius temeritatem facilè inciditur: ita iam monet cum eo qui leui de causa grauer irascitur, qui etiam fere simul esse temerarius in multis agendis, nec litigandum, nec in desertis locis eundum: quia cum talis minima de causa ad iram prouocetur, nec à nocendo reprimatur sceleris etiam maximi horrore, si nec etiam reprimatur alterius defensione & presidio, ut sit in solitudine, faciliè suum aduersariū elidet, hoc est, deiiciet & perdet. Duo enim à nocendo alicui impedit solent, nempe sceleris horror, & defen-

sio atque subsidium ab aliis periclitanti impesum. Quoniam, inquit, quasi nihil est ante illum sanguis, hoc est, nihil reputat sanguinis effusionem & homicidiū. Hoc enim nomine sanguis in scripturis aliquoties designatur, ut tibi: Libera me de sanguinibus. Græcis non est in secundo membro, cum audace, sed *μετὰ θυμῶν*, hoc est, cum ipso, nempe iracundo, sed ferè iracundi sunt & audaces temerariè passionum impetum sequentes. Veritas huius doctrinæ patuit in Cain, qui fratrem suum eductum in agrum occidit, tum quod paruifaceret fratricidiū, tum quod frater in agro destitutus esset omnium subsidio.

22 Cum fatuis consilium non habeas, non enim poterunt diligere nisi quæ eis placent.

Nostra lectio monet consilia non esse capienda cum imprudentibus, quod ab eis non possint expectari sana & prudentia consilia, eo quod pro sua affectione non possint diligere & approbare nisi quæ eis placent, hoc est, stulta & noxia. Græca habent; *ἢ καὶ ἀνοήτοι καὶ ἀβροῦ γέφυαι*, hoc est, non enim potest (stultus scilicet) uerbum continere, ut significetur cum fatuo non tractanda consilia, quod non possit rem secretam, qualia sunt de quibus consilia quæruntur, continere apud se. Est enim leuis ac futilis, pleniusq; rimarum, ut inquit ille, hac atque illac perfluens. Noster uidetur legisse non *γέφυαι*, sed *εὐφραῖα*, quod est diligere.

23 Coram extraneo non facies consilium, nescis enim quid pariet.

Id monet quod Sapiens in Proverb. 25. Causam tuam tracta cum amico tuo, & secretum extraneo non reueles. Græcis tamen non est, consilium, sed *ὑποψία*, hoc est, occultum, ut sit sensus: In oculis extranei tibi que non satis cognitæ non committes aliquid quod sit occultandum. Nescis enim, inquit, quid pariet, hoc est, quid ex uis vel auditis à te tanquam ex concepto semine, apud se machinabitur, & tandem suo tempore edet in perniciem vel ignominiam tuam.

24 Non omni homini cor tuum manifestes, ne forte inferat tibi gratiam falsam, (& conuictetur tibi.)

Gratiam falsam, uocat gratiam & beneuolentiam fictam, quæ opponit integritati & simplicitati eius qui cor suū bona fide alteri aperit. Non omni homini, inquit, cor tuū manifestes, detegendo cuius cordis tui secreta, quæ tantū amico bene probato sunt aperienda, ne forte cui fidis, & simplici animo tua reuelas, referat & rependat tibi fictam beneuolentiam, qua scilicet fingat se tibi amicum, quo magis deprehendat latent defectus tuos, & ita tandem conuictetur tibi. Aut gratiam falsam, uocat gratiam malam, hoc est, malum pro expectato bono, ut quod addidit interpret de suo, & conuictetur, explicet quid sit gratia falsa, nempe conuictum ab eo, à quo expectabatur fidelitas & amicitia.

Caput

Caput IX.

1 Non zeles mulierem sinus tui, ne ostendat super te malitiam doctrinæ nequam.

Moc capite pergit adhuc prosequi quid in plerisque personis sit vitandum. Itaque in principio multis sententiis docetur quid in muliebri sexu sit vitandum. Et primis quidem duabus sententiis docetur quid in propriis vxoribus sit cauendū. In priori enim docetur, amorem vxoris non debere esse nimium, ut per illum maritus laboret affectione illa uiciosa, quam Græci zelotypiam uocant, cum scilicet maritus vel vxor suspicatur alterum in coniugio amare quempiam, & se minus amari quam uolet. Non zeles, inquit, mulierē sinus tui, hoc est, ne conthoralem tuam quiescentem in sinu tuo ames amore zelotypo, ita ut iugiter metuas te minus amari ab ea, & eā ab aliis amari. Ea enim res præterquam quod ipsi marito sit admodum molesta, dum in animo suo uariis torquetur suspitionibus, & amoris ardore exagitur, etiam molestiam magnam adfert vxori, quæ grauatur suspitionibus. & de fide suspectam se dolet, & à marito arctius quam par est custoditur: unde non sicut petit maritus, crescit in ea erga maritum amor, sed decrescit, & periculum ab ea marito imminet. Quod intelligitur significari per hoc quod additur, ne ostendat super te malitiam doctrinæ nequam. Id enim communiter intelligitur de ea doctrina, qua à uetulis, malis & improbis mulieribus vxores docentur zelotypos suos maritos tollere ueneno de medio, aut alio modo eis nocere, ut sit sensus: ne irrita exerceat contra te artificium muliebri nequam, edocta ab improbis. Sciendum tamen Græca habere, *μολὴ διδασκῆς ἐπὶ ἐπιθυμῶν καὶ ἐπιθυμῶν ποικίλων ποικίλων*, hoc est, neque doceas in teipsum doctrinam malam. Quo significatur, uirum zelotypum suo exemplo malè docere vxorem suam, ut & ipsa uicissim sua zelotypia uiro suo molesta sit. Quod idem rectè intelligitur in nostra lectione significari, ut sit sensus: Ne ipsa uicissim in te ostendat malitiam pessimè illius disciplinæ, quam edocta est ex tuo exemplo. Pulchrè contra zelotypos ex Theophrasto refert D. Hieronymus lib. primo contra Iouinianum. Quid, inquit prodest, etiam diligens custodia, cum vxor seruari impudica nō possit, pudica non debeat? Infida enim custos castitatis, est necessitas: & illa uerè pudica est, cui licuit peccare si uoluit.

2 Non des mulieri potestatem animæ tuæ, ne ingrediat in uirtute tuā, & confundaris.

Breuius Græca sic; Non des mulieri animam tuam, ut ascendat ipsa super vires tuas (vel fortitudinem tuam.) Sicut superiori sententia monuit, eam moderationem in amanda vxore adhibendam, ut ne ex amoris magnitudine maritus in zelotypiā incidat:

Corn. Ians. in Eccl.

ita hic monet eundem, ut ne ex simili amore, aut etiam ex animi torpore sinat vxorem sibi dominari, & imperium obtinere. Vtrumque enim hoc vitium marito cauendum est erga vxorem. Non des, inquit, mulieri, hoc est, vxori animam tuam, aut potestatem in animam tuam, ut scilicet animam tuam, hoc est, te & tuam uoluntatem illi subiicias, & eam tibi dominari permittas, ita ut ascendat super fortitudinem tuam, hoc est, fortior te sit, & potestatem tuam excedat, & ingrediatur in uirtute tua, hoc est, tecum conuertetur ut domina, omnia faciens auctoritate quæ tibi potius in illam competit, usurpans sibi quod est mariti, qui à Deo constitutus est caput mulieris, cui præceptum est ut sit sub uiri potestate, sicque tu meritò confundaris apud homines tanquam effeminatus, & quia pateris naturæ ordinem inuerti & immutari. Diuus Hieronymus loco prædicto pulchrè scribit cōtrā inordinatum maritorum in suas vxores amorem, contra quem his duabus agitur sententiis. Refert, inquit, Seneca, cognouisse se quendam ornatum hominem, qui exiturus in publicum, facia vxoris pectus colligabat, & ne puncto quidem horæ præsentia eius carere poterat, potionemque nullam nisi alterius tactam labris vir & vxor hauriebāt, alia deinceps non minus inepta facientes, in quæ improvida uis ardentis affectus erumpebat. Origo quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis. Nihil autem interest, quàm ex honesta causa quis insanat. Unde & Xystus in sententiis: Adulter est, inquit, in suam vxorem amator ardentior. In aliena quippe vxore omnis amor turpis est, in sua nimius. Sapiens uir iudicio debet amare coniugē, non affectu. Regit impetus uoluptatis, nec præceps feretur in coitum. Nihil est sedius quàm amare vxorem quasi adulteram. Hæc ille. Faciūt ad declarationem posterioris huius sententiæ ea quæ sacra litera narrat de Sampsonis erga Dalilam amore, & quæ poetæ referunt de Hercule superato à muliere Omphale.

3 Ne respicias mulierem multiuolam, ne forte incidat in laqueos illius.

Græcis est, *μη ὀψάσῃς γυναικί ἐτραυλοῦ*, hoc est, ne occurras mulieri meretrici. Hæc noster uocat nō malè multiuolam, quia non uno uiro contenta uarios appetit, quanquam noster uideatur legisse *ἐτραυλοῦ*, ab *ἐραυλῶ*, quod aliū significat, non ab *ἐραυλῶ*, quod scor-tū significat. Dixit superius quomodo amanda vxor, monet deinde quomodo ab aliarū mulierum amore sit cauendum, sigillatim in diuersis commemorās, quæ ad illicitū amorē pertrahere possent. Et primum monet ne quis ex propolito & fixè respiciat in instabilem uagamque mulierē, quæ suis nutibus & illecebrosō aspectu & ornatu studet uarios undique in sui amorem protrahere, ne forte aspiciendo illam capiatu nutu & illecebris oculorū eius, sicque incidat in laqueos quos parat omnibus incautis. Cuius exemplum est Prouerb. 7. proluxè depictum.

d Cum

4 Cum saltatrice ne assiduus sis, nec audias illam, ne forte pereas in efficacia eius.

Omnia crediderim interpreté scripsisse non, saltatrice, sed psaltrice, per ps. quia Græcè est ψαλτρίς & ψαλτήριος, hoc est, cū psalente, aut psaltria, vel fidicina. Ei enim cōuenit quod addidit interpres; nec audias illā; quāquam etiam saltatrices, hoc est, choreis assuetæ & gaudentes, soleant cantu delectare, & ad se animos hominum trahere. Certè codex vnus manu scriptus, & in multis locis diligenter correctus, habebat expunctam syllabam, ut tātum esset saltrice. Alterum ergo hic suggerit illectamentum libidinis diligenter cauendum, videlicet voluptatem, quam canendo, aut fidibus ludendo puellæ præbent, siue in choreis, siue extra eas. quæ valde efficaciter in sui amorem viros attrahunt. vnde rectè dicitur, ne pereas in efficacia eius; hoc est, efficaci & admodum attractiua eius modulatione. Græcè est ἡμερομηνία, hoc est studiis, exercitiis vel artibus. Quidam habent ἡμερομηνία, hoc est, conatibus. atque sic videtur legisse noster interpres. Patet autem ex his malè quosdam legere, effigie, pro efficacia.

5 Virginem ne aspicias, ne forte scandalizetis in decore eius.

Indicat iam tertium quod ad libidinem incitare posset, naturalè scilicet puellarum pulchritudinem, quæ maximè viget in incorruptis adhuc virginibus, quæ & solent externo vestium cultu, quo magis commendentur, ornari. Has ergo monet non aspici, incautè scilicet & morosè, ne ex formæ pulchritudine & vestium ornatu quis offendatur, impingat, & cadat in illicitū amorem, exemplo Dauidis. Emulādum enim potius exemplum Iob 31. dicentis: Pēpigi fœdus cum oculis meis, vt ne cogitarē quidem de virgine. Cū Pericli Sophocles de puero formoso prætereunte dixisset: O puerum pulchrum Pericle; decet, inquit ille, ô Sophocle, præterem, non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Quod & ad omnes pertinet, quos & animos, & manus, & oculos castos habere oportet. Præstitit id insigniter Alexander Magnus, qui quum inuirtaretur vt Darij filias quas habebat captiuas inuideret; prædicabantur enim puellæ esse admirabilis formæ; noluit ire, dicens: Sibi non committendū, vt quum viros vicisset, à mulieribus vinceretur.

6 Ne des fornicarijs animam tuam in ullo, ne perdas te & hereditatem tuam.

Quartò, monet ne quis vlla ratione addicat animū suum scortis, quod hæc mirè sibi deuinciāt hominum animos, vt femel ab eis possessi alienari ægrè possint. vnde fit vt & seipfos perdant, & bona suā quæ possident, seipfos quidē, quia & corpus enervāt, multisq; periculis exponunt, & animā æternę mortis obnoxiam reddunt. Bona item sua,

quia, vt habet Salomon; Qui nutrit scortum, perdet substantiam suam; exemplo filij prodigi, qui dissipauit substantiam suam cū meretricibus, viuendo luxuriosè. Græca tamen hic tantum habent; ne perdas hæreditatem tuam; nec habent in vlllo.

7 Noli circumspicere in vicis ciuitatis, nec oberraueris in plateis illius.

Præterea, plateis, est τὸ ἐπιπέδον, hoc est, desertis, vel infrequentibus locis illius. Indicat & aliud cauendū libidinis incitamentū, quod est otiosa vagatio, & in omnes ciuitatis partes oculorum circummagitatio. Hinc enim fit, vt occurrentibus vbique variis oculorū illecebris, in multa desideria homo prolabatur, imò instabili oculorum iactatione declaret cordis impudicitiam: quia, vt inquit August. impudicus oculus, impudici cordis est nuncijs. Ita etiam incustoditus oculus, incustoditi cordis est nuncijs. Significat ergo neque vagandum per vicos ciuitatis, neque oculos quoquoque circumferendos, sed oculis ante se directis properandum eò quo ob necessitates eundum est.

8 Averte faciem tuam à muliere compta, & ne circumspicias speciem alienam.

Non solum, inquit, non circumspicias in vicis ciuitatis, huc illucque oculos vertendo, sed etiam ab occurrēte vltro muliere quauis compta, hoc est, siue naturali pulchritudine ornata, siue ascititia, (Græcè enim est ἀμορφῆς, hoc est, formosa) auerte faciē tuam, & ne circumspicias, hoc est, diligenter & curiosè animaduertas alienæ mulieris pulchritudinem. Quibus verbis non vult Sapiēs nos omnino abhorre ab aspectu pulcherrimarum creaturarum Dei, sed quatenus huiusmodi aspectus ex nostro vitio incitare solet ad impudicitiam saltem mētis, eatenus eum prohibet, concordans cum illo Saluatoris: Quicumque viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mæchatus est eam in corde suo. Vnde & subiicit, indicans periculum huiusmodi aspectus:

9 Propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit.

Illud à doctissimis viris est dictum, & pro uerbo celebratū: Amorem nasci ex aspectu. Vt enim ignis lignorum strue exarscit, subtractioneque decrescit: ita & amor atque concupiscentia insita mentibus hominū exardescit ex hoc, id est, ex hac re, nempe specie mulieris dum cōspicitur, exardescit, hoc est, accenditur. vnde factum est vt multi perierint, vel, vt habent Græca, errauerint à recto: quem admodum declaratū est in Amon, Dauid, Salomone, & alijs.

10 Omnis mulier quæ est fornicaria, quasi stercus in uia ab omnibus prætereuntibus conculebitur.

11 Specie mulieris alienæ multi admirati, reprobi facti sunt. colloquū enim illius quasi ignis exardescit.

D Vos hos versus Græca non habent, & omnino videntur vel ab interprete, vel ab

ab alio commentarij vice additi ad explanationem præmissorū versuum vnde, quidam libri scripti non habent illa verba, quasi stercus in uia; alij non habent illa, ab omnibus prætereuntibus, quidam habent utraque. Significat autem prior versus, aut quid mereatur fornicaria, videlicet quod digna sit quam velut rem vilissimā & immundissimā omnes videntes hōstreat, abijciant, & conculcent, tantū abest vt conueniat tali animam suam dare, & apponere animū. Aut etiam significat quā vilitate ea ab imūdis hominibus tractetur, & turpiter cōstupretur omnibus expolita, vt merito etiam ea cōsideratione ab eius amore quisque animum suum reuocare debeat, in quam bene competit illud Isaie: Posuisti vt terrā corpus tuū, & quasi viam trāsuentibus. Et illud Ezechielis: Abominabilem fecisti decorem tuum, & diuulisti pedes tuos omni transeūti. In secundo versu verbum, exardescit, actiue positum est pro accendit, cum prius positum sit neutraliter pro ardere vel accendi.

12 Cum aliena muliere non sedas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in uino.

13 Ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem.

In priori versu Græcis tantum duo sunt membra. Non enim habent eam partem; nec accumbas cum ea super cubitum; quam interpres videtur addidisse, ad explicandum de qua sessione dictū sit, nō sedas omnino; nempe ea potissimum quæ fit in mēsis. vnde sensus illius est: Ne in cōuiuio cum ea discubas, innixus maiorum more super cubitum. Pro, alterceris, Græcis est verbū ab authore effectum συμβολοποιῶ, quod si à συμβολῶν diriuetur, significare potest symbola dare vel conferre ad conuiuium, vt moris esse solet, celebrandū, quomodo hic quidam accipiūt. Potest tamen etiam deriuari à συμβολή, quod congressionem significat, & cōflictationem etiam militarē. Ad quod respexit noster interpres, vertēs, alterceris. Significatur autem non esse eū alienis vxoribus contendendum de ebibendis calicibus, vt fieri solet, aut iocose cum eis rixādum & fabulandum in cōuiujs. Itaque postquā superioribus sententijs hortatus est cauendū esse à fornicarijs, psaltrijs, virginibus, & pulchris quibusuis mulieribus, notans in singulis quid cauendum sit, postremū diligenter monet cauendum esse à familiaritate coniugatarum. Nam pro, aliena muliere, Græcis est ἡ ἀλλοθῆ γυναῖκα, hoc est, à muliere quæ sub viro est, vt per alienā mulierem, hic intelligenda sit alterius viri vxor. Huius consortium maximè in conuiujs vitandum monet, quod ibi & per cōfessum, cōtractus vel saltem vicinitas corporum, & longior cōfabulatio & vini efficacia, libidinis ac malæ concupiscentiæ fomitem subministrēt. Tria enim hæc hic notātur, ob quæ olim mulieres cū viris in conuiujs non accumbabant, non solum apud Græcos, sed nec apud Persas, vt patet ex cōuiuio Aisueri in libro Hester. Vnde & subdit: Ne forte per

hæc cor tuum primò declinet contra legem Dei ad illam concupiscendam, & sic demum sanguine tuo, hoc est, cum vitæ tuę periculo, aut effusione tui sanguinis labaris in perditionem tuam, dum scilicet per concupiscentiā in adulteriū pertractus, à marito vxoris; aut à lege occideris, aut etiā non perpetrato adulterio, maritus tua iniuria offensus erga vxorē familiaritate, te persequetur. Pro; sanguine tuo, Græcis est, ἡ ἀλλοθῆ, ἡ σπῆρα, spiritu tuo; hoc est, per affectum illum tuum vitiosum; sed interpres videtur legisse, ἡ ἀλλοθῆ, ἡ σπῆρα. Sunt libri qui habent; ne forte declines; sed legendū esse, declinet, vt plures habent, Græca docent, vt nomen, cor, sit nominatiui casus, nō accusatiui.

14 Ne derelinquas amicum antiquum, nouus enim non erit similis illi.

Vtilis admodum est hæc sententiā & necessaria. Sunt enim plerique qui vel pro instabilitate ingenij humani, quod facilè rerum tēdio capitur, & nouitate delectatur, vel leuibus quidē erratis in veterē amico offensi, veteribus amicis derelictis, nouas ambiūt amicitias, quasi non in eis sint inuenturi quæ non minus offendant, imò frequentius magis. Itaque significat id nō solum fieri cū leuitatis nota & reprehensione, sed idē etiam habere periculum & incommodum, quod vt in plurimum sic fiat, vt nouus nō sit similis veteri amico in fidelitate & utilitate. Cicero lib. de Amicitia, pluribus verbis idē quod hic dicitur exponit. Existit autē, inquit, hoc loco quædam quæstio subdificilis, nū quando amici noui digni amicitia, veteribus sint antepondi, vt equis vetulis teneros antepondere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarū debent esse, sicut aliarum rerum, fatietates: veterimæ quæque (vt ea vina quæ vetustatem ferunt) debent esse suauissimæ. verūque illud est quod vulgò dici solet; Multos modios salis simul edendos esse, vt munus amicitie expletum sit. Eodem simili etiā Sapiēs hic vitat, subiungēs:

15 Vinum nouum, amicus nouus, uterascit, & cum suauitate bibes illud.

Multi libri habent veterascet, sed Rabanus & Dionysius legunt, veterascat, quomodo & Biblia quædam antiqua Romæ impressa habebant, & melius, vt moneat Sapiens expectandam viam noui vetustatem. Græca habent, Si inueterauerit, &c. Comparat amicum nouum vino nouo, quod sicut vinum nouum, crudum adhuc est, fœculentum & ex se austerum, (quanquam apud nos mustum arte dulce fiat & delectabile) idēque nec veteri bene maturo, & depurato præferendum: ita & amicus nouus, crudus adhuc est & inexploratus, propter quod nec de se solidam voluptatem præbere potest, nec explorato & bene probato amico antepondendus, ita vt hic etiam locum habere possit parabola illa huic similis, qua Christus vsus est: Nemo bibēs vinū vetus, statim vult nouum. Dicunt enim, vetus melius est. Potest & hoc addi, quod sicut de nouo vino incertum est,

quale futurum sit tempore procedete, ita & de amico nouo. Et sicut propter assuetudine magis afficimur veteri vino, ita & amico veteri magis affici oportet. Sicut autem vinum nouum non est propterea reiiciendum, sed expectandum est, vt vetustatem contrahat, quia tunc omni austeritate cōcocta, bibetur cum suauitate & lætitia animi: ita non omnis amicus nouus contemnendus est, sed temporis processu probandus, vt cum sic est probatus, ac veterascenti vino similis effectus, tum liceat eius consortio ac familiaritate cum solidā animi voluptate frui, & veluti vino iucundē refici. Rabanus sicut quæ de fornicaria superius dicta sunt, mysticē etiam intelligi de hæresi vitanda, ita & hunc locum mysticē quoq; intelligi posse monet, vt ne ab auctoritate sanctorum patrum Catholicorum declinemus, qui veritatis & iusticie fidi sunt seruatōres; neque citō ad rudes & nouellos doctores prorumpamus, quia licet à vero non deiciant, perfectionis tamen apicem non obtinent.

16 Non zelus gloriam et opes peccatoris, non enim scis quæ futura sit illius subuersio.

Felicitas & gloria impiorum in hac vita solet multorū etiam piorum animos aut ad indignationem & inuidiam, aut etiam ad imitationem commouere. vnde in scripturis sacris grauius & saepe spiritus sanctus nos munit contra hanc tentationem, vt Psal. 36. & 72. Item frequenter in Prouerb. & aliis locis. Proponitque & lubricum statum, & miserum ac calamitosum exitum impiorū hominum. Nescis, inquit, quæ sit futura illius subuersio, quasi dicat; Omnino futura est illius subuersio, non diu durabit ei sua felicitas, sed ea in infelicitatem conuertetur: tu verō qui eius iam felicitatem contemplantis, nescis & quanta & quam subita sit futura eius subuersio: maior sanē erit & velocior quam suspicari possis.

17 Non placeat tibi iniuria iniustorum, sciens quoniam usque ad inferos non placebit impius.

Quoniam ex conspecta felicitate iustorum, non solum indignatio sequi solet, quam superiori versu potissimū prohibuit, sed etiam imitatio, rectē subiecit hunc versum, quo ab imitatione dehortatur. Habent autem elegantius Græca sic; *μη ἀδικήσας ἀδικούς ἀσβήσας*, hoc est, ne probes quæ probat impij. Et pro; non placebit impius; habent, *μη δικαιοσύνησας*, hoc est, non iustificabuntur. Sed, non iustificari, videtur hic positum pro nō haberi aut ceteri iustum & innocētē, quod non est diuersum ab eo quod noster vertit, non placebit impius. Verum illinc patet huic loco non conuenire eam intelligentiam, quam hic Dionysius post Lyranum secutus est, vt scilicet impius dicatur nō placere vsque ad inferos, quia non placet Deo huius vitæ tempore: placebit autē ei & sanctis eius, cum erit in inferno, ob vindictæ æquitatē, vt qui non placuit in culpa, postea placeat in pœna, iuxta illud; Lætabitur iustus cum viderit vindictam. Non enim simili modo intelligi potest impios non iustificari vsq; ad inferos, sed eo significatur, adeo eos nō probari Deo, vt eos tandem ad inferos vsque sit præcipitatus, iuxta illud Psal. 48. Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos.

18 Longe abesto ab homine potestatem habente occidendi, et non suspicaberis timorem mortis.

19 Et si accesseris ad illum, noli aliquid committere, ne forte auferat vitam tuam.

Sunt qui felicitatem magnā esse ducunt, versari in aulis principū, & apud eos insignem obtinere locū. Id cum non careat magno periculo, maximē apud impios principes, qui gloriantur in potestate occidendi, eaque leuiter abutuntur, monet quæque declinare aulis principum, & maximē tyrannorum, quo sit liber non solum à timore mortis, sed etiā à suspitione timoris eius, hoc est, anxia imaginatione timedæ sibi mortis, quæ imaginatio & suspicio cōtinua crux & mors, tranquillitati mentis omnino contraria est. Quod si vel fors aliqua vel necessitas fecerit, vt quis talem accedat, ad colloquendum ei, aut officium aliquod apud eum administrandū, monet ne sit nimis securus, sed prouidē curet ne quid committat, hoc est, delinquat. Græcē enim est, *μη πλημμελήσας*, hoc est, ne delinquas. vnde committere hic positum est pro delinquere, (sicut commissā, delicta vocamus) ne qui leuiter offēditur, & potestatem habet occidēdi, tollat subito vitā. Indicat ergo læuissimam esse principum offensionem, eamque maximo vitæ periculo cōiunctam esse, quod quā verum sit, historiarum multæ comprobant.

20 Communionem mortis scito, quoniam in medio laqueorum ingredieris, et super dolentium arma ambulabis.

Græcis non est, communionem mortis, sed tantū, scito quod in medio laqueorum pertransis. Et pendet adhuc sententia cum superioribus, vt indicetur in quibus versentur periculis, quibus res est & negotium cum principibus. Proinde quod additum est de communionem mortis, non de ea communionem est accipiendum, qua omnibus hominibus mors dicitur esse communis, sed ea qua apud principes mors est communis, ita vt non vna tantum sit causa mortis inferendæ, sed variaz communes, & multiplices. Itaque sensus est; Si cum principibus tibi viuendum est, scito apud eos esse mortē communem, vulgarem, & multis de causis incurri facile posse. Quod declarant sequentia; Quoniam in medio laqueorum ingredieris si scilicet cum eis vixeris, hoc est, in summo versaberis periculo, veluti si in medio laqueorum ingrediaris. Idem significatur per id quod sequitur; & super dolentium arma ambulabis; pro quo Græcis est, *ὅτι ἐπὶ ἐπιδόξων πόντων περιπατήσας*, hoc est, & super pinnacula, (vel propugnacula) ciuitatis ambulabis, quomodo

quomodo & D. Chrysostomus hunc locum citat homil. 15. tom. 5. vbi super sententia huius loci prolixē philosophatur, ostendens quibus periculis vita hæc nostra sit exposita. Interpres noster videtur alias dictiones legisse, similes tamen. Nam pro *ἐπιδόξων*, videtur legisse *ἀλγέτων*, & pro *πόντων*, *πολέμων*, quod significat arma bellica. Sicut autem per ambulare super pinnacula vrbs, vt est Græcis, significatur periculorum magnitudo, quia qui ambulat super pinna vrbs, est in magno præcipitij & lapsus letalis periculo: ita idem rectē intellexerimus significare per id quod nos legimus, vt ambulare super arma dolentium, sit ambulare super vulneratos & prostratos in prælio, iam dolentes, gementes, & mortem expectantes vicinam. Aut ambulare super ea instrumēta & arma quibus tyranni iam multos effecerunt dolentes, quod est versari inter multa pericula, & mortem veluti imminentem semper præ oculis habere. Hæc autē omnia etsi propriē pertineant ad indicandū pericula vitæ aulicæ, rectē tamen etiam accōmodantur ad intelligendū pericula vitæ nostræ in genere, in qua nobis negotium est cum demonibus, potentissimis, callidissimis, crudelissimisque principibus, qui vbi que vitæ nostræ insidiantur, & laqueos struunt, quarentes nos deuorare, & in æternam mortem pertrahere.

21 Secundum virtutem tuam caue te à proximo tuo, et cum sapientibus et prudentibus tracta.

Pro, caue te à proximo, Græcis est *σοφία πρὸς πλησίον*. Est autem *σοφία*, collimare, & intēte in aliquid respicere veluti in scopum. Intēte in proximum respicimus, dum ab eo nobis metuētes diligētē obseruamus eum, ne quid ab illo mali patiamur. Ad quod respexisse videtur interpres, dum vertit; caue te à proximo tuo. Intēte etiā in proximum respicimus; cum diligētē exploramus eius mores, vt sciamus num ei nos committere debeamus, & cum eo de rebus nostris consulere, ac familiaritatem inire. vnde alij vertunt; explora proximum; quod magis proposito conuenit, quia agitur hic de his cum quibus cōsilia & familiaritatem inire debemus: Idē in nostra lectione significabitur, si sic intēligatur; Secundum, virtutē tuam, hoc est, quantum potes, caue te à proximo tuo, vt scilicet non statim ei te credas & tua, sed prius explores qualis quisque sit: & quos inueneris sapientes & prudentes, cum his tracta, cōsilia scilicet, quia Græcē est, *βασίλει*, hoc est, consulta.

22 Viri iusti sint tibi conuiua, et in timore Dei sit tibi gloriatio.

Sicut cum prudentibus sunt in eunda cōsilia, sic cū iustis agitata conuiua, cum quibus ea celebrare licet in timore Dei & gratiarum ostione; cum iniustorum societas Dei timore destituta, in cōiuiis promouere solet iocos, ineptias, cachinnos, garrulitates, detractōnes, præter comestiones

& ebrietatem, neglectum Dei, & interdum etiam eius blasphemiam. Itaque Tobias cum fecisset in die festo conuiuium bonum, dixit filio suo; Vade, & adhuc aliquos de tribu nostra, timētes Deum, vt epulentur nobiscum, vt est Tobia 2. Vnde & subiicitur; in timore Dei sit tibi gloriatio, hoc est, non glorieris in his quibus delectantur in conuiuiis impij, nec sit tibi pœna ab his abstinere per timorem Dei, sed gloriare in hoc ipso quod sentis te Dei timore teneri, iuxta illud Psal. 85. Lætetur cor meum vt timeat nomen tuum. Et gloriare in his in quibus Dei timor & reuerentia consistit. Vtroque enim modo potest explicari illud; sit tibi gloriatio in timore Dei. Potest & sic accipi vt significetur, omnem gloriatiōē timori Dei cōiunctam esse debere, ne sit immoderata, qualis in cōiuiis esse solet, vt, in timore Dei, sit positum pro, cum timore.

23 Et in sensu sit tibi cogitatus Dei, et omnis enarratio tua in præceptis altissimi.

Dvo requirit. Primum, vt in sensu, hoc est, in intellectu de Deo cogitemus: vel, vt in sensu, hoc est, cum prudentia & sciētia de Deo cogitemus, iuxta illud Sapient. 1. Scitite de Domino in bonitate, ne scilicet errorneas aut impias de Deo habeamus cogitationes. Secundō, vt ea quæ ore sit narratio omnis, sit in præceptis altissimi, hoc est, de præceptis altissimi loquamur semper, quatenus scilicet id tēpori & loco opportunū fuerit. Id cum vbi que sit seruandū, maximē tamen in cōiuiis seruari deberet, quamuis id mūdo non sit receptum. Quod si id durum nimis videatur, saltē sit omnis narratio sic in præceptis altissimi, vt sit regulata iuxta Dei præcepta, ne quid vel in conuiuiis, vel alibi referatur contra Dei præcepta, iuxta illud Pauli Ephes. 4. Omnis sermo malus ex ore vestro nō procedat, sed qui bonus est ad edificationem, vt det gratiam audienti. Notandum autem, Græca priorem huius sententiæ partem sic habere, *μετὰ συνέσιον ἐσο δὲ διαλόγιμας σοφίας*, hoc est, cum sapientibus sit disputatio (vel collocutio) tua. Interpres videtur legisse *συνέσιον*, hoc est, cum sensu vel prudentia, vt nomen, sensu, apud nos potius sit accipiendum pro intelligentia & prudentia, quā promente & intellectu.

24 In manu artificum opera laudabuntur, et princeps populi in sapientia sermonis sui, et in sensu sententiarum uerbum.

Mtrat hic author modum sententiārum, quam iam aliquot capitibus seruauit. nam cum iam aliquot capitibus eum qui instruit sit allocutus, docēs quid facere, quidue cauere eū oporteat, hic iam rursus sententiās proferre incipit ad nullum directas, & ab hac sententiā incipit multis deinceps sententiis in capite sequenti ostendere, vnde salus vel perditio ciuitatum & Rerum publicarum pēdeat, nēpe à bono vel malo principe, quæ ferē subditi sequuntur, vt merito ab hac

sententia noui capitis exordium esse debuerit. In qua imprimis eloquentiam in principe commendat. & sermonis sapientiam, qua populus aut afflictus excitatur & confirmatur, aut nimium elatus cōprimitur. denique artificiosè, prudentèrque ita tractatur, vt in officio contineatur. Est autem & hæc sententia Græcis bimembris. Nō est enim illis tertium membrū, quod noster addidit: nec est, in sapientia sermonis sui, sed est *ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ*, in sermone suo. Comparat enim principem cum artificibus, & opponit sermonē manui: & significat, quod quemadmodum opera artificum & ipsi artifices laudantur ex manu, hoc est, ex industria manuum qua opera illa fiūt, & ex qua suam habent commédationem; ita princeps alicuius populi laudatur ex sermone suo, hoc est, vt bene noster expressit, per sapientiam sermonis sui. Qua comparatione etiam innuitur, principem magnum esse artificē, si suo sermone prudenti populum docere, regere, & continere norit, sicut vocantur artifices, qui industria manus suæ insignē aliquod opus norunt producere. Quod apud nos additur; & in sensu seniorum verbum, significat verbum seniorum laudari ex sensu, hoc est, ex prudentia & grauitate sententiarum quæ decent senes.

25 *Terribilis in ciuitate sua homo linguosus, & temerarius in uerbo suo odibilis erit.*

Cum superiori sententia ostenderit laudem quæ ex sapienti sermone principi obuenit, hic contrā ostendit odium quod ex sermonis & linguæ vitio homini prouenit, & pertinet etiam hæc potissimum ad principē, vt patet ex eo quod dicit, in ciuitate sua, quamuis etiam generaliter ad omnes pertineat ciues. Duo autem mala se consequentia tribuit homini linguoso, hoc est, qui multa imprudenter blaterat, quæ & temerarium vocat in uerbo suo, quia ad quiduis dicendum sine iudicio prorumpit. Primum enim talem dicit esse terribilem, quia omnes sibi ab effrenata eius lingua metuunt, & frequenter per talem in ciuitatibus discordiæ & seditiones excitantur. Et quia terribilis est, ideo etiam odibilis erit omnibus. Proinde rectè monet Ecclesiastes 5. Ne temerè quid loquaris, neque cor tuum festinet ad sermonem.

Caput X.

1 *Iudex sapiens iudicabit populum suum, & principatus sensati stabilis erit.*

RO, iudicabit, Græcis est *δικάζει*, hoc est, docet & erudit: & pro, stabilis est, *σταθῆναι*, hoc est, ordinatus. Ostendit duplicem fructum qui à iudice sapiente prouenit in Republica. Nam talis & docet populum suum, demonstrans tum legibus à se constitutis, tum sermonibus suis, quæ sint faciendæ, quæue vitandæ: quæ iusta

sint, quæue iniusta: & quia sic eum docet, ideo etiam principatus eius erit ordinatus, & nequaquam confusus ac perurbatus, sed omnia in eo erunt ritè disposita, per legum æquitatem, & doctrinæ rectitudinem, ita vt vnusquisque suum faciat officium, nec debitum ordinem turbet. In nostra lectione conueniet uerbum, iudicare, exponere pro iudicio & æquitate gubernare & regere, quomodo aliquoties accipitur in scripturis, vt ibi: Dan iudicabit populum suum, sicut & alia tribus Israël. & Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Quoniam enim optima & præcipua pars regendæ Reipublicæ consistit in iudicio, ideo per synecdochen iudicare accipitur pro toto genere, hoc est, pro regere: & iudices dicuntur, qui rectores sunt & gubernatores populi. Primus ergo fructus prudentis rectoris est, quod iustis legibus regit populum suum. Secundus ex illo consequens est, quod principatus eius, quia bene erit ordinatus, erit etiam stabilis, vt pote bono fundamento nempe iustitiæ innixus. Nam, vt dicitur in Proverb. 29. Rex qui iudicat in ueritate pauperes, thronus eius in æternum fundabitur. Lyra legit non, stabilis, sed terribilis, quomodo & scripta quædam habebant, vnde addit pro commetario, omnibus malis. Quia enim iudex sapiens bene regit & iudicat populum, ideo eius principatus terribilis est omnibus impiis, qui à iustis legibus sibi metuunt. Non sunt enim principes timori boni operis, sed mali. Et facile adducor vt credam interpretem potius uertisse, terribilis, vt respexerit ad illud quod est in Cantic. 6. Terribilis ut castrorum acies ordinata; ubi pro, castrorū acies ordinata, etiam est quod hic *ῥεταρῆμιν*.

2 *Secundum iudicē populi, sic & ministri eius: & qualis rector est ciuitatis, tales & inhabitantes in ea.*

Tertius hic fructus boni principis indicatur, quia principis exemplum ad bene malèue uiuendum magnam habet primū in ministris eius, deinde & in reliquis ciuibus vim & auctoritatem. Quod & Plato dixit: Quales sunt principes in republica, tales solere reliquos esse ciues. Et communi pro uerbio dicitur: Regis ad exemplum totus componitur orbis. & Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

3 *Rex insipiens perdet populum suum, & ciuitates habitabuntur per sensum prudentium.*

Rex insipiens perdit populum suum, non solum quia per praua exempla & uerba stulta, item per negligentiam suam, multorum eis causa est peccatorum ac æternæ damnationis, sed etiam quia per defectum sapientiæ, causa est vt recta politia reipublicæ pereat, ac populus infœliciter sub eo uiuens ab eo dilabatur. Contrā per sensum, hoc est, prudentiam prudentium, (vel, vt est Græcè, *δυναστεῖα*, potentium vel principum) ciuitates habitabuntur, hoc est, ciuium frequentia florebit. Confirmant hæc præter experien-

experientiam quotidianam historiæ veteres, siue sacræ, siue profanæ, & multæ scripturarum sententiæ similes, vt. Rex iustus erigit terram, vir auarus destruit eam. & Rex sapiens, populi stabilitamentum est.

4 *In manu Domini potestas terræ, & execrabilis omnis iniquitas gentium, & uilem rectorem suscitabit in tempus super illam.*

Postquam indicauit quantum bonum sit bonus princeps, & quantum malum malus, rectè hanc subiicit sententiam, vt intelligatur à quo bonum tantum procedat, & petendum sit: non pèdere illud scilicet ex electione populi, sed ex singulari Dei beneficio. Mirum autem quomodo hoc loco irreperit secunda illa pars quæ in nostris legitur libris; & execrabilis omnis iniquitas gentium; cum & postea repetatur, & hic sit impertinens, perdâtque gratiam sententiæ. Rabanus testatur quosdam legere, & exclamabilis. Certè non credo interpretè eā hoc loco inseruisse. Cæterum potestas terræ dicitur esse in manu Domini, vel quia omnis potestas quam quis in terra obtinet, donetur à Deo, iuxta illud Pauli: Nō est potestas nisi à Deo. Quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. Vel potius quia dominium totius terræ est apud Deum, qui solus plenus habet in terra tota potestatem, sicut dicitur in lib. Hester: In ditione tua cuncta sunt posita. & in Psalmis: In manu eius sunt omnes fines terræ. & Domini est terra & plenitudo eius. Et quia eius est terræ potestas, ideo ipse est qui cum uult singulari suo beneficio constituit super terram aliquem uilem rectorem: & proinde ipse etiam est, qui iratus inuilem constituit, iuxta illud: Regnare facit hypocritā propter peccat populi. Quo autem minus inserta illa in nostris libris pars; & execrabilis omnis iniquitas gentium; perdât gratiam substantiæ, si modò retinenda est, conueniētèr sic intelligatur, non vt subaudiatur uerbum, est, quasi sit sensus: execrabilis est omnis iniquitas gentium, sed hoc modo: In manu Dei est potestas terræ, & in manu eius est etiam omnis iniquitas gentium quātumuis execrabilis, vt significetur, Dominum nō tantum habere potestatem in Iudæos & fideles, sed etiam in gentes idololatræ, ceteri ipsam pro Domino non agnoscerent, vt iniquitas gentium, hic positum sit pro iniquis gentibus. Aut iniquitas illarū intelligatur esse in manu Domini, quod illam eum uult vindicet, atque ab ea gentium corda cum uult auertit: quæadmodum factum est per Christum, in quo perfectè impletum est quod hic dicitur: Uilem rectorem suscitabit super ipsam terrā uniuersam. Bene autem dicitur: In tempus constituet; quia nulli vnquam terræ datū est vt imperpetuum haberet uilem rectorem, sed tantum ad tempus, vt hic est omnium rerum vicissitudo.

5 *In manu Domini potestas hominis, & super faciem scribæ imponet honorem suum.*

RO, super faciem, Græcis est *ἐπιπροσώπου*, quæ dictio & faciem significat & personam, quorum postremum hic magis conueniret, vt sit in personam scribæ; hoc est, literati & docti hominis, qui alios erudit ad salutem. Pro, potestas, hic non est vt prius *ἐξουσία*, sed *δωδία*, hoc est, felicitas & prosperitas vel successus, significaturque à Deo prouenire, vt homini insignis aliqua potestas qua felix sit, obueniat. Aut potius significat à Deo nō solum principes cōstitui, quod superiori sententia dictum est, sed etiam ab eo esse vt eorum actiones bonum habeant successum, & foeliciter res suas administrant. Itaq; & quod nos legimus: In manu Dei potestas hominis; significat à Deo esse, & vt potestatem aliquam super alios quis habeat, & vt in ea cōstitutus aliquid rectè possit perficere, ac cuncta bene administrare. Deus item est qui personæ scribæ imponit honorem quem habet in populo, quia ipse est qui & sapientiam tribuit per quam honorabilis est populo, & facit vt doctrina eius acceptetur à populo, atque in illo fructum faciat cum summa doctoris gloria. Et hæc quidem dicta sint secundum eam acceptionem qua in scripturis nomen, scribæ, sæpe accipitur, vt sit nomen sapientis & docentis, quomodo in Euangelio dicuntur scribæ, quomodo & Esdras dicitur fuisse scriba uelox in lege Domini. Potest tamen uideri hoc loco esse potius nomē dignitatis, quomodo in libris Regum Saraias dicitur fuisse scriba regis Dauid, & Sobna scriba Ezechiaz. Siquidem nomen *γραμματεως*, cui hoc loco & aliis respōdet nomen Scribæ, significat Græcis scribam publicum & cæcellarium, cuius officium erat publica scripta atque decreta seruare, eadēmq; cum opus erat proferre & recitare, quales proximi regibus esse solent.

quorum postremum hic magis conueniret, vt sit in personam scribæ; hoc est, literati & docti hominis, qui alios erudit ad salutem. Pro, potestas, hic non est vt prius *ἐξουσία*, sed *δωδία*, hoc est, felicitas & prosperitas vel successus, significaturque à Deo prouenire, vt homini insignis aliqua potestas qua felix sit, obueniat. Aut potius significat à Deo nō solum principes cōstitui, quod superiori sententia dictum est, sed etiam ab eo esse vt eorum actiones bonum habeant successum, & foeliciter res suas administrant. Itaq; & quod nos legimus: In manu Dei potestas hominis; significat à Deo esse, & vt potestatem aliquam super alios quis habeat, & vt in ea cōstitutus aliquid rectè possit perficere, ac cuncta bene administrare. Deus item est qui personæ scribæ imponit honorem quem habet in populo, quia ipse est qui & sapientiam tribuit per quam honorabilis est populo, & facit vt doctrina eius acceptetur à populo, atque in illo fructum faciat cum summa doctoris gloria. Et hæc quidem dicta sint secundum eam acceptionem qua in scripturis nomen, scribæ, sæpe accipitur, vt sit nomen sapientis & docentis, quomodo in Euangelio dicuntur scribæ, quomodo & Esdras dicitur fuisse scriba uelox in lege Domini. Potest tamen uideri hoc loco esse potius nomē dignitatis, quomodo in libris Regum Saraias dicitur fuisse scriba regis Dauid, & Sobna scriba Ezechiaz. Siquidem nomen *γραμματεως*, cui hoc loco & aliis respōdet nomen Scribæ, significat Græcis scribam publicum & cæcellarium, cuius officium erat publica scripta atque decreta seruare, eadēmq; cum opus erat proferre & recitare, quales proximi regibus esse solent.

6 *Omnis iniuria proximi ne memineris, & nihil agas in operibus iniuriæ.*

Postquam ostendit vnde contingant boni principes, per quos regna firmantur, ostēsurus vnde subuersio regnorum proueniat, duas præmittit sententiās, quibus dehortatur à duobus potissimū uitiis, quæ subuersionis regnorum sunt præcipuæ cause, superbia scilicet & iniustitia, vel auaritia, per quā iniustitiæ cōmittitur, quæ duo uitia maximè abesse debēt à principibus, si uelint regnum sibi esse stabile. Et in hac quidem priori sententiā duo prohibet quæ ex superbia accidere solent. Primum, vt ne iniuriā à proximo nobis illatam reminiscamur ad uindicandum eam, neue eam diu multumque in animo reuoluamus, exaggerando eam. Secundò, vt ne ipsi alios iniuria afficiamus, maximè cum animi insolētia, petulantiā, & proximi despectu. Pro genitiuo enim, iniuriæ, in secundo membro est nomen *ὕβρις*, cū in priori membro sit *ἀδικηματα*, quod iniustitiā uel delictum significat. At *ὕβρις*, non significat simpliciter quamuis iniuriā, sed eam quæ cum petulantia contumeliāque coniuncta est. Hæc ergo duo in superbis hominibus inueniuntur. Nam superbus ut facile offenditur, ita de uindicta inferēda mox multumque apud se cogitat. Idem & *ὕβρις*, est petulans ac contumeliosus.

Gen. 49 Sapiē. 1.

Rom. 13

Hest. 13 Psal. 94. Psal. 29.

Rom. 13

Iob 14.

1. Esd. 7.

2. Reg. 8. 4. Reg. 13.

fus, ita vt si quem videat lapsum & afflicto, libidine animi efferatur, nec vereatur inhumaniter ei insultare: imo & audeat ipse quos uis contumeliis afficere & iniuriis, omnes maximè inferiores despiciens, atque in eos quiduis sibi licitum putans. Rectè autem intelligitur hæc sententia ab auctore peculiariter dicta ad ipsos principes, vt moneatur & in vindicandis peccatis moderatione adhibere, & in subditos suos nihil committere per insolentiam & iniuriam. Ad quos si peculiariter hæc sententia referatur, potest illud quod dicitur, omnis iniurie non memineris; sic accipi non vt moneatur nullam iniuriam vindicare, sed non omnem. Multa enim principibus sunt dissimulanda. Porro pro memineris, Græcis est *μνησθης*, hoc est, ne irascaris proximo. At interpres videtur legisse *μνησθης*, hoc est, memineris. Verum sensus eodem redit. Cur autem hæc vitia sint fugienda, docet sequens sententia.

7 Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & execrabilis omnis iniquitas gentium.

Secunda pars huius sententiæ obscura admodum est in Græcis, & variè legitur. Nam quidam libri habent, *ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἡλικία*, hoc est, ex vtriusque committit iniuria. Alij habent, *ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἡλικία ἀδικίας*, hoc est, ex vtriusque delictum iniustitiæ; quam lectionem credo veriorē esse, & est sensus: vtriusque, nepe Deo & hominibus iniustitia, scilicet est odibilis. Atque hoc modo videtur legisse interpres noster, apud quem nomen, iniquitas, hic non est accipiendum pro quouis crimine, sed pro eo quod peculiariter dicitur iniustitia, quæ scilicet quis per auaritiã iniuste opprimatur, & suis spoliatur. Id enim propriè est Græcis *ἀδικία*. Duo enim vitia asserit hæc sententia maximè displicere & Deo & hominibus, nempe superbiam & iniustitiam, contra quæ duo vitia agit in sequentibus. Secunda ergo pars in nostra lectione vt originalibus cõsentiat, & proposito seruiat, sic est accipiendã; execrabilis est Deo, scilicet & hominibus omnis iniustitia, quam gentes Dei timore destituta licet committere solent, vt aliena rapientes, existimantes legem iniustitiæ, esse fortitudinẽ suã, vt possent sibi vindicare licitè, quæ sua fortitudine obtinere valerent. Sic intellecta, hæc tota sententia bene seruit sequentibus. Ostenditur enim mox quàm hæc duo vitia Deo, hominibusq; displiceant, cum subditur:

8 Regnum à gente in gentem transfertur, propter iniustitias, & iniurias, & contumelias, & diuersos dolos.

Peccatum inique oppressionis ex auaritia, notatur per illa duo; propter iniustitias, vbi iam rursus Græcis est *ἀδικίας*, & diuersos dolos, pro quo Græcis est, *ἡλικία δολία*, hoc est, opes dolo partas. Peccatum superbiæ notatur per illa duo, iniurias & contumelias, pro quibus Græcè tantum est *ἄσπης*, de qua dictione supra dictum est. Ad eodẽ ergo hæc vitia Deo hominibusq; displicent, vt ob ea vindicanda,

regnum sæpe ab vna gente in aliam transfertur, hominibus alienum regnum sibi usurpantibus, Deo ita volente, in vitionem superbiæ & iniustitiæ. Deus enim, inquit Daniel, mutat tẽpora & etates, transfert regna, atque constituit. Et apud eundem dicitur Nabuchodonosor: Regnum tuum trãsibit à te, donec scias quod dominetur excelsus in regno hominum, & cuiusque voluerit det illud. Contra prædicta ergo duo vitia profequitur in sequentibus, eã exaggerans, atque eorũ grauitatem ostendens.

9 Auaro autem nihil est scelestius. Quid superbit terra & cinis?

Quidam libri scripti non habent cõiunctionem, autem, quidam habent cõiunctionem, enim, nominatum codex Bessarionis; atque hæc lectio præferenda est, cum & Græca habeat, enim: Probatur enim cur ob iniustitias & superbas iniurias regna transferantur, quia, inquit, nihil est scelestius auaro, qui per auaritiã pleraque iniuste committit; nihil intolerabilius superbo, qui cum multam habeat se humiliãdi causam, vt pote terra & cinis, tamen quasi suę conditionis oblitus sese effert, & pro Deo propemodum se haberi vult. Bene autem dicitur, auaro nihil esse scelestius; Primum quod auaritia in seipsa grauissimũ sit peccatum, si consideres bonũ cui inordinatè afficitur. Illud enim inter omnia bona quæ appetuntur est infimum, nepe pecunia; vnde indignissima res est hominẽ, rationale animal, tam vili rei sese addicere, & totũ tradere. Qua ratione non dubitauit D. Paulus auaritiã vocare idolorũ cultum. Et Cicero rectè dixit lib. 1. Offic. Nihil est tam angusti animi, tamque prauum, quàm amara pecuniã. Secundò, quia nullum est vitium quod in plura scelera hominẽ impellat, quodque adeo sit noxium proximis & reipublicæ, quod & illud Pauli probat: Radix omnium malorum est cupiditas; vbi Græcis est *φιλαργυρία*, sicut hic est *φιλαργυρία*. Et Cicero lib. 2. Rethoricoꝝ nouorũ: Auaritia, inquit, ad quoduis malum hominem perducit.

10 Nihil est iniquius quàm amare pecuniã. Hic enim & animam suam uenalem habet, quoniam in uita sua proiecit intima sua.

Prior pars quæ est repetitio, aut potius commentarius eius quod mox dictũ est, non est Græcis, quæ tantum habent; Auaro enim nihil est iniquius. Quam sententiã quidam Græci codices subiungunt post illa verba, Quid superbit terra & cinis? alij eã interrogatiõẽ postea inserunt ante ea verba: Cum enim morietur homo, &c. quo loco magis eam collocari cõueniret. Quidam etiam omnino non habent has de auaritia sententias, tanta est codicũ varietas. Quoniam autem noster interpres post illam sententiã: Auaro nihil est scelestius? postposuit illam interrogatiõem; Quid superbit terra & cinis; necessè fuit repetere quod semel fuit dictum de auaro, vt deinde addi posset; Hic enim etiam animam suam uenalem habet; quia cum pro pecunia habenda, fiant regum venditiones,

ditiones, pro hac re licet per sese uilissima, etiam vitam suam & animam, rem pretiosissimam, ac nullo pretio æstimabilem periculo exponit, & perdit; quoniam in vita sua proiecit intima sua, hoc est, etiam adhuc uiuens perinde se habet, ac si omnia sua viscera eiecisset, nimirum quia omnem humanitatis & commiserationis affectũ exiit, nec sibi bonus, nec aliis. Ad quod fortè insinuandum, cum ludas proditor suspensus fuisset, crepuit mediis, & effusa sunt omnia viscera eius. In quo clarè videre licet quomodo auaro nihil sit scelestius, & quomodo animã suam auarus uenalem habeat, qui pro argento, eoque exiguo, dum Christum vendidit, suam magis animam, & vitam tum temporalem tum æternam vendidit & amisit.

11 Omnis potentatus breuis uita, Languor prolixior grauat medicum.

12 Breuem languorem præcidit medicus, sic & rex hodie est, & cras morietur.

Græca modo non habent hæc omnia, & quæ habent, sunt his dissimilia. Sic enim tantum habent; *καὶ ὁ βασιλεὺς ὡς ὁ ἄσπης ἡμερῶν ἐστὶν, ὡς ὁ ἰατρός ἡμερῶν ἐστὶν*, hoc est, Longum morbum præcidit medicus, & rex hodie (scilicet uiuit vel est,) & cras morietur. Comparat ergo Sapiens regẽ improbum & potentẽ morbo diurno & iam cõfirmato, qui à medico tamẽ vi & efficacib; remediis profligatur & refecatur, significaturque talem regẽ velut morbum quendã esse & pestem reipublicæ, quæ illo non minus grauatur, quàm corpus morbo. Eundemq; etiam si magis sint eius opes, & ob eas regnum eius videatur fore stabile & diurnũ, à Deo tanquam reipublicæ curatore, subinde subito tolli de medio, sicq; reipublicam liberari à tyranno quo grauatur. Ad hũc sensum vt nostra lectio accedat, sic accipiendã videtur, vt quæ sequuntur de medico post illud: Omnis potentatus breuis uita; declarent eã sententiã: Videtur autem per potentatum significari potissimum tyrãnorum imperium, qui potentia sua abutuntur, & impotenter præfunt, contra quos totus hic locus agit: quorũ serẽ magis quàm aliorum imperium breue esse solet. Cuius causa redditur, quia cum morbus prolixior medicũ soleat grauare, ita vt difficillimè ab eo curari valeat, ideo sollicitè curat morbum breuem, hoc est, adhuc recentẽ in principio refecare & præscindere. Quo rectè significatur, Deũ ipsum & reipublicas, dũ sentiunt se grauari aliquo principe, & velut pestem esse noxiũ sibi, ne diu sit ipsis grauamini; & ne nimias sibi colligat vires, itatim tollere de medio, quia, vt habet Psalmista: 124. Non relinquet Dominus virgam peccatorũ super fortẽ iustorum. Ita sit, vt qui hodie rex est, cras moriatur, hoc est, non diu uiuat. Idem ergo hic significatur quod apertius dicitur Prou. 28. Dux indigēs prudẽtia, multos opprimit per calumniã: qui autem odit auaritiã, longi fiet dies eius. Vbi innuitur tyrãnos, quorum sunt propria hæc vitia contra quæ hic agitur, superbia scilicet & auaritia, serẽ non diu uiuere, vt & historiarũ de multis testantur: Postquã ergo Sa-

piens ostenderit quàm graue sit auaritiæ vitium, ad retundendam etiam regum superbiam, docet per eam regnum ipsis non fore diuturnum: proinde si illud uolent sibi longum esse, non esse illis potenter, sed moderatè vtendum accepta potestate.

13 Cum enim morietur homo, hereditabit serpentes, & bestias, & uermes.

Redditur & alia causa cur superbiere nemo debeat, quantumuis magnus, ita vt hic tacitè repeti debeat, quod prius positum est: Quid superbit terra & cinis? quod quædam exemplaria Græca hoc loco ponunt, vt coniunctio, enim, habeat quod declaret, & hæc sententia hæreat cum præcedentibus. Iudicauit nulli meritò superbiendum, tum quod terra sit & cinis, tum ob breuitatem uitæ, maximè superbiorum. Addit iam & aliam causam, ex consideratione uilitatis humanæ: post hanc uitam, nimirum quod ratione sui corporis fiat homo bestiarum cõsa & socius, eas hereditario quodam iure sortitus pro omni honorũ gloria & diuitiarũ copia quã in hoc mundo obtinuerat. Id cum omnibus omnino hominibus cõmune sit, etiam piis, (vnde & Iob de statu quem habiturus erat post mortẽ dixit: Putredini dixi, pater meus es, mater mea, & soror mea uermibus (tamen peculiariter dicitur de impiis, sectantibus gloriam & opes huius sæculi, quod hi post mortem nullam inter uerẽ uiuẽtes partem habeant, quodque in eis omnis huius mundi felicitas quam sectati sunt, in eam uilitatem cõmutata sit, cum id quod pij sectati sunt, in uitam meliorem sit commutatum. Vnde de superbo Nabuchodonosor dicitur: Detracta est ad inferos superbia tua, concidit cadauer tuum, subter te iteretur tinea, & operimentum tuum erunt uermes. Deinde impij non solum secundum corpus hæreditant serpentes & uermes, sed etiam secundum animam, quæ in perpetuum addicitur societati dæmonum, uermem perpetua qui non morietur in æternum.

14 Initium superbiæ hominis, apostatare à Deo quoniam ab eo qui fecit eum, recessit cor eius.

Græcè est, *ἀρχὴ τῆς ὑπερηφανίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τοῦ θεοῦ*, hoc est, principium superbiæ hominis deficientis à Domino, scilicet fuit, hoc est, tunc cepit superbia, cum homo deficeret à Domino, pro quo noster vertit, ipsum apostatare à Domino hoc est, ipsam defectionem fuisse initium superbiæ hominis, hoc est, fuisse primã in homine superbiam, quam deinde in ipso multiplex & varia superbia secuta est, sicut illi inherens ostendit ergo ex sua origine quam grãde peccatum sit superbia, vt pote quæ cepit in ipsa prima defectione à Deo, quam fuisse superbiã declarant uerba sequentia; quoniam ab eo qui fecit eum recessit cor eius. Illud enim fuit grãdis superbiæ, quod primus parens ab eo qui eum recenter ex nihilo fecerat, quemq; totius humani generis & mundi principem cõstituerat, sic recesseret corde suo, hoc est, propria sua uoluntate & electione, vt serpentis suggestionem præponeret Dei sui uoluntati,

Dan. 4.

Dan. 4.

Eph. 6.

1. Tim. 6.

tati recusareque eius vnico mandato, quod obseruatu facile erat, obtemperare. In qua eius defectione etiam hoc fuit singularis superbie, quod diuinam quandam excellentiam appetuerit iuxta suggestionem serpentis dicitur; Eritis sicut dii, nempe vt sibi sufficere possent, nec a Deo cogere pendere. Itaque prima illa parentum primorum defectio a Deo de qua hic Sapiens loquitur, fuit principium superbie hominis, hoc est, prima hominis superbia, & secundum generalem rationem superbie, quatenus scilicet in omni peccato concurrat, propter non prestitam quam debetur Deo reuerentiam & obedientiam, & secundum specialem rationem, secundum quam superbia proprie dicitur appetitus proprie excellentie inordinatus. Sit autem in primis parentibus defectio a Deo fuit, sic initium superbie, vt esset prima superbia, & multiplicis deinceps superbie causa, ita & in aliis omnibus. Tunc enim in hominibus incipit superbia, cum Deum incipiunt derelinquere, & suam voluntatem diuinam preponere, tunc sic in eis incipit superbia, vt ex eo initio varia & multiplex in ipsis sequatur superbia contra Deum & homines.

15 Quoniam initium omnis peccati, est superbia, qui tenuerit illam, adimplebitur maledictis, & subuertetur eum in finem.

Dixit superiori sententia qua sit origo superbie, vt ex sua origine admodum vitiosa, superbiā odiosam redderet: nunc vero etiam amplius dicit, ostendens cuius ipsa sit origo, nempe omnis omnino peccati quod in mundum inuectum est. Et respicit ad superbiā primorum parentum, de qua dictum est superiori sententia, & ratione cuius dixit Tob. 4. de superbia: In ipsa initium sumplit omnis perditio. Dicitur ergo superbia, initium omnis peccati, quod ipsa sic fuerit primum peccatum, vt ipsa omnium deinceps sit causa. Nec tamen de ea tantum verum est quod sit initium omnis peccati, sed etiam in quouis homine superbia est omnis peccati initium, quia omne peccatum ex eo incipit, quod homo Dei voluntate relicta suam facere preeligit, quod ad superbiā pertinet. Bene autem probat superiorem sententiam per hanc. Ex eo enim quod superbia sit omnis peccati initium, nec possit quis incipere peccare, nisi recedendo a Deo, quod est superbie, bene probatur quod defectio a Deo, fuerit initium superbie, hoc est, prima hominis superbia. Cum ergo tam vitiosam superbiā habuerit originem, imo ipsamet tam vitiosa sit omnium vitiorum origo, merito adiicit: Qui tenuerit illam, hoc est, qui illam apud se seruat, & illam sibi dominari permittit, adimplebitur maledictis, vel, vt est Græcis, ἐπιπέσει βδελυγία, hoc est, inundabit abominationem. Quo recte intelligitur significari eum abudaturum abominandis sceleribus, & per superbiā multa execrabilia designaturum, quod & nostra lectio significabit, si per maledicta, intelligantur scelera atque peccata. Quamquam etiam possit intelligi; adimplebitur maledictis vel

abominatione, quia multum execrabilis est Deo, iuxta illud: Abominatio est Domino omnis arrogans. Et tadem, inquit, ipsa superbia suum possessorem penitus subuertet, quia vt inquit Saluator: Omnis qui se exaltat, humiliabitur. Vnde monet Tobias: Superbiā in tuo sensu nunquam dominari permittas. Disputari autem solet, quomodo cum hac Sapientis sententia concordet quod dicit Paulus: Radix omnium malorum est cupiditas, vel, vt legitur D. Aug. & Ambr. avaritia. Itaque D. Aug. lib. 11. de Genesi ad lite. c. 15. nomen avaritiæ hic vult positum non vt significet vitium speciale, quod in studio inordinato pecuniæ consistit, sed vt nomen speciei sit positum pro suo genere, hoc est, pro cupiditate, vt nos legitimus. Sicut autem in omni peccato cōcurrit superbia, ita & alicuius rei in debita cupiditas. Proinde D. Thomas secutus D. Aug. doctē duas illas scripturas inter se conciliat 1. 2. quæst. 84. art. 2. docens quod cum in omni peccato sit & auersio a Deo, & conuersio ad aliquod cōmutabile bonum, superbia initium sit omnis peccati, ex parte auersionis a Deo: cupiditas vero ex parte conuersionis inordinatæ, ad aliquod bonum Deo inferius. Verum apud Paulū est ἐπιπέσει, quod nomen cum aperte significet amorem pecuniæ, non nisi valde coactē dici poterit positum pro cuiusvis rei cupiditate. Et manifestē D. Paulus 1. Tim. 6. eo loco agit de vitioso studio pecuniæ, volēs illud esse radicem omnium malorum: Nam, inquit, qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Dicendum ergo potius Apostolum avaritiā specialiter acceptam, asserere radicem omnium malorum, nō quod omnia mala ex ea fiant, sed quod omnis generis mala ex ea fieri soleant. Nec solū quod omnis generis vitia inde proficiantur, sed etiam quod omnis generis miseriæ & calamitates, tum temporales, tum æternæ hinc incurrantur. Ideo enim præmittit, avaros in multa incidere desideria, quæ mergunt homines in interitum & perditionem. Et subiicit, illos se in seruissē doloribus multis.

16 Propterea exhorauit Dominus conuentus malorum, & destruxit eos usque in finem.

Multis iam sententiis effert mala quæ propter superbiā terris sunt a Deo illata, ad comprobandum quod dixit, superbiā subuercere suos in finem. Pro, exhorauit conuentus malorum, Græcis est, ἐπιπέσει, hoc est, inundabit. Porro dictio ἐπιπέσει, in hoc libro sæpe accipitur pro incursione calamitatum & vltione; quomodo sic hoc loco accipitur, sensus erit: Propterea admirabiles fecit Dominus vltiones, nempe in diluuiō, in subuersione Sodomæ & Gomorrhæ, in subuersione Pharaonis cum exercitu suo. Hæ enim admirabiles vltiones in scripturis significantur ob superbiā accidisse. Nam de Sodomis dicitur apud Ezechielem: Hæc fuit iniquitas Sodomæ sororis tuæ, superbia, fatuitas panis, &c. De aliis notius est. Deriuatur

uatur autem verbum *ναγαλοῦσα*, à nomine *ναγαλίζω*, quod significat admirabile & inauditum. Interpres rursus videtur, sicut capite tertio, legisse pro *ἐπαύλας, οὐναύλας*, aut etiam illam dictionem putauit nonnunquam significare congregationem, ideòq; vertit, exhorauit, hoc est, deestonestauit Dominus conuentus, hoc est congregationes malorum, insigni scilicet aliqua vltione eos inuoluendo, qua eos penitus subuertit, quem admodum factū est in prædictis vltionibus. Sunt qui dictionū Græcam *ἐπαύλας*, hoc loco significare putant elationes, & fastuosas animorum persuasiones atq; inductiones, à verbo *ἐπαύω*, quod inducere significat. Itaq; vertunt: Dehonestauit Dominus fastus, scilicet superborum. Verbum enim *ναγαλοῦσα* etiam significat dehonestare, quomodo & noster intellexit. Vt est, prima hac de superbis perditis a Deo sententia notare videtur primas illas insignes vltiones, quibus magnæ hominum congregationes subuerse sunt penitus & subito.

17 Sedes ducum superborum destruxit Deus, & sedere fecit mites pro eis.

Simile est ei quod in suo Cantico virgo Deipara cecinit; Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles, cum præmississet, dispersit superbos mente cordis sui. Quibus verbis prioribus magis hic Græca conueniunt, quæ habent, *θρόνους ἀρχόντων καθείδειν ὁ νόμος*, hoc est, thronos principum detrahit Dominus. Loquitur enim de thronis ac sedibus regalibus & gloriosis, in quibus mansuetos sedere fecit, detrahitis superbis ex eis. Impletum est istud non solum in apostatis angelis, quibus ob superbiā a cælo deiectis, homines mansueti in eorum loca sublimati sunt, sed etiam in multis regibus & principibus terræ, vt in regibus Babylonis, quibus regno priuatis, successerunt in eorum locum Darius & Cyrus, reges Persarū & Medorum, qui se mites exhibuerunt populo Israël. Item & in aliis plerisque, de quibus sacra & prophana historia. Nam & Saule regno propter inobediētiam deiecto, in eius locum assumptus est Dauid à mansuetudine cōmendatus.

18 Radices gentium superbarum arefecit Deus, & plantauit humiles ex ipsis gentibus.

Dixit de principibus, nunc dicit de integris gentibus, quarum ob superbiā Dicit Deus radices arefecisse, vel vt est Græcis, extraxisse, hoc est, cum in terris suis viderentur firmiter radicata, & insigniter vigere, vt non viderentur posse euelli, aut deficere, Deum tamen eas inde penitus sustulisse, & omnem earum vigorem subtraxisse, sicut cum extracta radix à terra arefit, nec vllam spem fructus proferendi amplius seruat. Impletum est istud in Chananis gentibus, quos à terra sua Deus perdidit, & in eorum locum plantauit in terra eorum Israelitas, qui inter omnes gentes humillimi habebantur & abiectissimi, De quibus dictum est: Manus tua gētes disperdidit, & plātauit eos.

19 Terras gentium euerit Dominus, & perdidit eas usque ad fundamentum.

Dixit de gentibus ob superbiā suā eradicatis à terra, nūc de terris ipsis sic penitus eueris, vt nullum deinceps haberent habitorem. Quod manifestē impletum est in Sodomis, & quinque vrbium regnis, ad internecionem deletis, ad quos etiam videtur respicere in sequenti versu.

20 Arefecit Deus ex ipsis, & disperdidit eos, & cessauit fecit memoriam eorum à terra.

Ex ipsis, inquit, terris, quas Deus euerit, exarefcere fecit homines, ita & omnes interirent, nec supersit eorum memoria in aliqua ipsorum posteritate, nec post se reliquerint aliquam gloriosam memoriam, sed tantum cum insigni dedecore vigeat eorum diffamia.

21 Memoriam superborum perdidit Deus, & reliquit memoriam humilium sensu.

Hinc versus Græca non habent. Videtur additus ad declarationem superioris versus; Perdit Deus memoriam superborum iuxta illud Psal. 33. Vultus Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum, quia etiam maneant eorum memoria, nō tamen ad laudem, cum tamen ad hoc maxime aspirent, vt celebre illis nomen supersit. Humilium autem sensu, hoc est, mente & spiritu, qui humana præconia non admodum quarunt, nec de se magnificē sentiunt, seque sub potenti manu Dei demissē gerunt, memoriam reliquit apud homines, & angelos, vt famosi sint & celebres & in hoc sæculo, & maxime in cælis. Patet istud in Patriarchis, Prophetis, Apostolis & Martiribus, quorum cælebris memoria perseuerat in sæculum, iuxta illud: Memoria iusti cum laudibus, nomen impiorum putrefcet, &c. In memoria æterna erit iustus.

22 Non est creata hominibus superbia neque iracundia nationi mulierum.

Quoniam superbia, quam hætenus magnopere reprobauit, valde radicata est in mentibus hominum, vt videri posset eis esse naturalis, recte adiecit hanc sententiā, qua indicat superbie vitium non posse homines imputare Deo, qui illam non creauit in hominibus aut eū hominibus, quia creauit hominem rectum. Indicat etiam superbiā non cōuenire homini, sed esse vitium naturæ, hominique non esse naturalem, sed contra naturam eius, cum sint plerique qui ea se ornari putent, & ne homines quidem esse, qui non se aliis præferunt. Addit de iracundia, vel, vt est Græcis, ἀγρία θυμῶς, hoc est, ira furoris, quod ea comes sit superbie, sicut mansuetudo humilitatis, vnde ea Christus coniunxit, dicens: Discite à me quia mitis sum & humilis corde. Iracundiam negat nationi mulierū, quia is sexus maxime ad iram propensus est, cum ei omnino non conueniat, sed ei potissimum cōpetat mansuetudo. Aut potius per nationem mulierum, hic intelligi debent omnes homines, qui sunt generatio

neratio mulierum, hoc est, nati ex mulieribus. Est enim Græcis, γεννηται γυναικῶν, hoc est, generationibus mulierum. Sic enim dicuntur homines γεννηται γυναικῶν, sicut in Euangelio quidam vocatur, genimina viperarum. Itaque hac appellatione monet homines suæ conditionis, ob quā minimè eis conueniat superbia vel furor, ut qui ex mulieribus infirmis in summa infirmitate & utilitate prognati sunt sicut hanc conditionem ad superbiam repressionē regibus proponit Sapiens 7. cap. li. Sapientie. Indicat ergo hominem facile intellecturum non conuenire sibi fastum, & ex fastu furorem contra alios, si conditionem suā & natiuitatem consideret, eamque sibi cum omnibus communem: non hominibus hæc competere, sed bestiis quibusdam & feris, quibus natura feroces indidit animos, & arma dedit quibus insurgent contra hostes, quas item ex raptu uiuere uoluit. Cum enim dicit non creatā esse hominibus superbiam, insinuare videtur eam quibusdam creatam, nempe feris: proinde quod dicitur: non est creata hominibus superbia; magis debet intelligi sic: non est creata pro hominibus, quam in, vel cū hominibus, ut significetur eam nō hominibus conuenire, sed bestiis, ut qui eā sectantur, intelligant se beluinos esse, & ab humana conditione recedere.

23 Semen hominum honorabitur hoc quod timet Deum: Semen autem hoc exhorabitur, quod præterit mandata Domini.

Post suggillationem superbiam, subiungit commode commendationē timoris Dei, qui superbiam directè contrariatur, ut qui humilitatis fons est, initium sapientie & omnis pietatis, sicut superbia initium est omnis peccati. Duo ergo facit hominum genera, quorum alterum, nempe semen & genus, quod timet ac reueretur Deū, & ob id studet seruare mandata Dei, dicit honorandū & apud homines & apud Deum: alterū uerò genus, quod Dei timore destitutum, per superbiam præterit & negligit mandata Domini, de honestandum & hic, & multo magis in futuro. Si quis enim, inquit Dominus, mihi ministrauerit, honorificabit eum pater meus, & Qui glorificauerit me, glorificabo eum: qui autem contemnunt me, erunt ignobiles.

24 In medio fratrum rector illorum in honore: & qui timent Dominum, erunt in oculis illius.

Rectorum, illius, Dionysius refert ad rectorem, ut significetur rectorem fratrum magis curam habiturum eorum qui timent Dominum, At rectius refertur ad Dominum, ut sit sensus: Sicut rector uel dux alicuius communitatis, in qua ciues inter se uiuunt uelut vnus familie & domus fratres, est inter illos multum honoratus, omnesque in illum respiciunt: ita etiam qui timent Dominum, erunt in oculis Dei, hoc est, grati sunt Domino & honorabiles. Vel erunt in oculis illius, subaudi, in honore, ut id repetatur ex priori membro. Itaque hono-

rem timentium Deum significat fore maiorem quouis honore eorum qui apud homines ob præfecturā magni sunt, quia isti honorantur ab his qui cum ipsis eiusdem sunt conditionis, ut potè fratres ab eodem patre progeniti: at illi honorati sunt apud communem omnium Dominum, atque apud eum uelut magni principes habentur.

25 Gloria diuitem, honoratorum & pauperum timor Dei est.

Reca habet. Diues, & honoratus & pauper gloriatio eorū timor Domini. Non ergo adiectiuum, honoratorum, coniungendum cum genitiuo, diuitem: & gloria non accipitur pro honore, sed pro gloriatione, cum sit Græcis καύχημα. Præclara sanè sententia, quæ significat neque diuitem gloriari debere in suis diuitiis, neque honoratum in suis honoribus: sed neque pauperem se se animo deiicere debere ob tenuitatem suæ fortunæ & suam humilitatem, sed omnibus in eo solo gloriandum esse, quod sentiant se Dei habere timorē: qui si adsit, nihil obuenit paupertas: si desit: nihil proderunt uel diuitiæ, uel honores huius sæculi. Vnde Psalmista: Latetur cor meum ut timeat nomen tuum. Et capite superiori dictum est: in timore Dei sit gloriatio tua. Simile est illud Iere. cap. 9. Non gloriatur sapiens in sapientia sua & non gloriatur fortis in fortitudine sua, & nō gloriatur diues in diuitiis suis: sed in hoc gloriatur qui gloriatur, scire & nosse me.

26 Non despiciere hominem iustum pauperem, & non magnificare hominem peccatorem diuitem.

Quoniam infinitiui illi, despiciere & magnificare non habent uerba aliqua personalia quæ sententiam absoluant, quidam hunc uersum coniungunt cum uersu præcedenti sub vna sententia, ut hic iam explicetur in quo timor Dei consistat, & sit sensus: gloria hominum est timor Dei, nempe non despiciere, &c. At Græca hic plenam habent sententiam. Additur enim in prima parte, ἀναστροφῆς, & in secunda, καθήκοντος, ut sit plena sententia: Non est æquum despiciere hominem pauperem intelligentem, & non conuenit honorare virum peccatorem. Interpres illas dictiones non uidetur legisse, sed familiare est Græcis infinitiuis ponere pro imperatiuis, aut in illis subintelligere, oportet uel conuenit, ut cum Pat. di. Rom. 12. Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Ita ergo & hoc loco in infinitiuis illis subintelligendum est uerbum, conuenit, aut pro imperatiuis sunt accipiendi, unde quidam libri scripti habebant: Nō despicias, & noli magnificare. Est autem hæc sententia utilis admodum contra corrupta hominum iudicia, docetque rebus externis non metiendam cuiusque dignitatem, uel indignitatem ut siæti ferè sit ob paupertatem despiciatur aliquis, etiam si iustus sit: & ob diuitias honoretur quispiam, etiam si peccator sit insignis, sed unumquemque uel solum uel præcipue honorandum propter uirtutem & timorem Dei, in quo solo hominum gloriatio & ornamentū consistit,

ssistit, ut superiori sententia dictum est, quam proinde hæc sententia rectè sequitur, ut quæ ex illa coucluditur.

27 Magnus est iudex, & potens est in honore, & non est maior illo qui timet Deum.

Reca habet, μεγαλειος ἄνθρωπος, hoc est, magnates & iudices & dynasta (hoc est, potentes principes) honorantur. Itaque tria hominum genera nominantur, qui apud homines sunt in honore. Et deinde subiungitur, & non est aliquis horum maior timente Dominum. Omnino ergo crediderim interpretem uertisse; Magnus est iudex & potens est in honore, ut adiectiua, magnus & potens, sint substantiue posita pro excellenti homine & potenti principē: quod cum plerique non intelligerent, uariè hunc locum corruerunt. Quidam enim libri habent; Magnus est diues & iudex potens in honore. Alij; Magnus est iudex & potens est in honore. Quidam etiā; Magni enim iudex & potens est in honore. Nec tamen hæc multum ad rem faciunt, nisi quod uera lectio studiosè sit inuestiganda & retinenda: alioqui semper significatur idē, nempe etsi sit aliquis ob quamuis auctoritatem in honore magno apud homines, tamen is in ueritate; & apud Deum non est maior & excellentior illo qui timet Deum. Nam ut postea dicitur: cap. 25. Timor Dei super omnia se superposuit.

28 Seruo sensato liberi seruiunt, & uir prudens & disciplinatus non inuenerit correptus, & inscius non honorabitur.

Tertium membrū Græcis non est, additum tamen est ab interprete explicationis gratia. Sicut enim in superioribus sententiis indicauit quis honor debeat timēti Deū: ita hæc sententia indicat quem honorem mereatur sapiens, & quod per superbiam non conueniat negare sapiētī debitū honorem. Seruo inquit, sensato, hoc est, prudenti liberi non dedignabuntur seruire & obsequi, & uir prudens à tali correptus non murmurabit: sed illi eum deferet honorē, ut cum gratiarum actione eius correptionē recipiat. Istud quoniam ad hoc propositū dictum est, non malè adiecit interpres; & inscius, hoc est, indoctus, non honorabitur, sicut scilicet sensatus & prudens. Simul tamen hæc sententia reprimit quorundam superbiam, contra quam totus hic locus agit. Docetque nec liberos per superbiam debere reuicere consilium & imperium seruatorum prudentium, cum scilicet per prudentiam suam euecti sunt ad imperiū, aut alioqui bene quid mouent: nec prudentes per similem superbiam murmurare debere cum à talibus corripuntur. Non enim prudentia nomine detrectare debent correptionem, sed cōtrā potius eo nomine illam benignè suscipere, cum nemo sit tam prudens qui non in quibusdam peccet, & non possit fieri prudentior. Vnde in Prouerb. 9. dicitur: Argue sapientem, & addetur ei sapientia. Vbi etiam habetur quod

cum prima parte huius sententiæ continet: Seruus sapiens dominabitur filiis stultis.

29 Noli extollere te in faciendo opere tuo, & noli cunctari in tempore angustie.

Utic locus & quæ sequuntur in hoc capite, rectè intelligantur, diligenter cōsultanda sunt originalia, ex quorū collatione detrectaretur longè alium hic esse sensum, quam quæ hic commētatores ferè reddunt; Sunt autem Græcis pro extollere & cunctari, duo infinitiui ἀψάλλω & ἀσπάζω, quāquam posterius uerbum apud eos in priori ponitur parte, & prius in posteriori. Porro uerbum ἀσπάζω non tantum significat sapienter loqui, aut sapientiam iactare, sed etiam imponere sermone, & captiosè agere causasque necitere ac rationes, quibus se quis, excuset, quomodo accipitur hoc loco. Significatur enim neminem causas rationesque necitere debere, quibus cum operandum est, suam ignauiam ac uerecundiam ambitiosè excuset, & occultet, nec tunc prætextu honoris aut nobilitatis detrectandum esse laborem. Proinde interpres pro ἀσπάζω, quod uidetur legisse in secundo membro, optime uertit, cunctari, hoc est, procrastinare, differre & pigrescere, & est sensus; Cum necessitas tibi incumbit faciēdi opus tuum, noli te extollere, hoc est, existimare te nimis esse magnum, nobilem aut honoratum, ut ob honorem quem obtines, aut tibi ascribis, indignum te putēs operari & laborare, & in tempore angustie, hoc est, cum premeris rerum inopia, & angustæ sunt opes tuæ, noli pigrescere, & detrectare laborem, asserēdo rationes quibus re excuses, dicendo scilicet: Indignum est meis natalibus, meo loco, ac nomine: seruum est, nō liberorū, operari & laborare, &c. Hunc enim esse huius loci sensum demonstrat sequens sententia, quæ cum cōiunctione causali apud Græcos subiungitur: Melior est enim. Itaque hæc dicuntur contra ridiculam quorundam superbiam, qui cum egeant, reculant labores, quibus suæ inopiæ prospicere possent, tanquam suo nomine indignos.

30 Melior est qui operatur & abundat in omnibus, quam qui gloriatur & eget pane.

Gloriari, hic positum est pro iactare se de honore suo aut nobilitate sua, aut potius pro gloriosum esse & honoratum. Similis est sententia in Prouerb. 12. Melior est pauper & sufficiens sibi, quam gloriosus & indigens pane. Continet utraque sententia egregiam comparisonem hominis gloriosi, inutiliterque ambitiosi; cum eo qui sine pudore ea in re laborat in qua dignitas inesse non uidetur, & dicitur hic illo esse melior, hoc est, præferendus illi, & magis laudandus.

31 Filij in mansuetudine serua animum tuam, & da illi honorem secundum meritum eius.

Pro, serua, Græcis est ἀσφαλιζω, hoc est honora, quod uerbum uel in actiua, uel in passiuo uel in suo participio, est in præcedentibus

duabus sententiis, & omnibus sequenti-
bus vsque ad finem capituli. Videtur autem,
si præcedentia & sequentia spectemus, hac
sententia voluisse eos qui inopia aguntur, ad
laborem patienti animo subeundum prouo-
care: quia qui hoc facere reculant, iniuriam
suae animæ inferunt, eiq; debitum honorem
denegant, dum ei necessaria suæ sustentatio-
ni per pigritiam & superbiam subtrahunt, &
fame atque mœnore confici sinunt. Honor
enim in scripturis sæpè ponitur pro debita
sustentationis prouisione, vt supra dictum
est. Itaque sensus est; Fili, si incidere te con-
tingat in tempus angustia, & inopia preme-
ris, noli id impatienti animo ferre: sed per
mansuetudinem animi affice animam tuam
honore, & conserua eam, laborando pro ea,
& labore manuum & industria tua ei prospici-
ciedo de necessariis, vt in hac vita & corpore
permaneas, & hac ratione da illi honorem
quem eius dignitas meretur, nec finas eam
inedia contabescere, quod plane est eius di-
gnitate indignum. Non enim hic locus acci-
piendus est de merito operum, sed de digni-
tate ipsius animæ, quam habet ex sua condi-
tione. Nam Græcis est; *ἡ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ*; hoc
est, secundum dignitatem eius; quod bene
vertit interpres, secundum meritum, quia
dignitas eius meretur honorari. Sic est po-
stica cum dicitur c. 38. Fac iustum secundum
meritum eius; Græcè est, *ἡ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ*. Et
vbiunque Latini dicunt aliquid fieri secun-
dum meritum vel pro merito, Græci dicunt
ἡ τὴν ἀξίαν. Vnde rectè vertit noster interpres
ad Hebræos 10. Quâto magis deteriora pu-
tatis mereri supplicia; vbi pro, mereri, Græ-
cis est, *ἀξιώσασθαι*, hoc est dignus erit. Vide au-
tem efficaciam huius sententiæ. Cum enim
plerique mortalium à laboribus abstinendum
sibi putent, quasi per illos dehonestentur, &
ideo malint etiã egere quàm laborare. con-
trâ Sapiens docet laborem pro necessariis
parandis susceptum esse honorem animæ,
eôsq; qui pro ea laborare recusant, nõ se co-
honestare, sed animã suam dedecorare, &
priuare debito illi honore. Porro mansuetu-
dinem opponit impatientia, quia præcessit,
de tempore angustia, quod impatientia &
ira contra Deum causa esse solet. Ad pro-
positum sententiæ sic intellectæ pertinet
quod sequitur.

32 *Peccantem in animam suam quis iustificabit, & quis
honorabit ex honorantem animam suam?*

Significat rem esse indignissimam pecca-
re in animam propriam, eamq; dehonestare:
& qui hoc facit, nullius nec defensione
vel excusatione, nec honore vel subuentio-
ne dignum esse. Iustificare enim hic positum
est pro iustum aliquem pronuntiare, aut po-
tius excusare aliquem; quomodo reus vel
patronus rei dicitur eum iustificare, dum
cum excusat, & à crimine alienum esse ostendit.
Et cum dicitur, quis honorabit, de honore
subsidiij potissimum loqui videtur, quia
de eo agit qui peccat in animam suam, eam-
que dehonestat, recusando laboribus eisub-

uenire. Generaliter tamen hæc sententia
etiam vt licet, contra eos qui quouis vitio
contaminant animam suam. Qui enim dili-
git iniquitatem, odit animam suã, & in eam
peccat atque eandem dehonestat, cum in
ea pulchritudinem tollat imaginis Dei, ad
quã creata est. Tales ergo, merito nec quif-
quam excusabit, nec honore dignos iudica-
bit. Sic & præcedens sententia, generaliter
accipi potest, vt ea moneamur, per sedatio-
nem passionum, & animi mansuetudinem
honorare animam, & conseruare eandem
in tranquillitate sine perturbationibus ira,
potissimum, sicque dare ei honorem quem
meretur.

33 *Pauper gloriatur per disciplinam & timorem suum,
& est homo qui honorificatur propter substan-
tiam suam.*

Pro, gloriatur, & honorificatur, vtrobique
Græcis idem verbum est, *δοξάζεται*, hoc est,
honoratur, proinde verbum, gloriatur, hic
sicut & in sequenti sententia, accipi debet
non pro iactare se, sed passiuè pro honorari.
Ne enim pauper, qui pro necessariis vitæ co-
gitur laborare, & ratione paupertatis inglo-
rius est mundo; queratur nullam sibi reli-
ctam viam consequendi honorem, quem fa-
cile sibi per diuitias acquirit apud mundum
diues, duas esse rationes asserit assequendi
honoris. Pauper, inquit, honoratur, & verè
gloriosus est, si sapientiam habeat & timo-
rem Dei, & est qui honoratur propter opes
suas, diues scilicet, quæ vel solo diuitiarum
intuitu mundus magni facit, eique applau-
dit. Qua comparatione satis insinuat vtrius
gloria sit verior & solidior, ea scilicet quæ
causam habet solidiorem.

34 *Qui autem gloriatur in paupertate, quanto magis
in substantia, & qui gloriatur in substantia, pau-
peritatem uereatur.*

Secundam partem Græca longè aliter
shabent correspondentem cum priori; Et
inglorius in diuitiis, quanto magis in pau-
peritate? Et est sensus: Qui gloriosus est & in
honore, cum pauper est, nempe propter sa-
pientiam & religionem, multo magis hono-
raretur si etiam ei opes accederent, quan-
doquidè iam in eo simul ambæ illæ honoris
rationes cõcurrerent. Et, vt dicitur in Eccl. 7.
Vtilior est sapientia cum diuitiis, & magis
prodest videntibus solem. Sicut enim prote-
git sapientia, sic protegit & pecunia. Contrâ,
qui cum possideat diuitias quæ non nihil fa-
ciunt ad honorem comparandum, tamen
inglorius est ob vitæ improbitatem & insi-
pientiam, talis multo magis inglorius esset
in paupertate constitutus, cum vtraque ho-
noris ratione destitutus esset. Nostra lectio
in secunda parte, vt ad dictum sensum ac-
cedat, sic est accipienda; Qui in diuitiis
constitutus hoc solo nomine honoratur, is
merito yereri debet paupertatem. Nam ea
si accedat, omni iam prorsus honore de-
stituetur. Et significatur, honorem paupè-
ris longè præferendum esse honori diuitis.
Nam quem pauper ob sapientiam & virtutem ha-

tem habet honorem, non solum eripi non
potest, sed etiam facile augeri, accedentibus
scilicet diuitiis, quæ virtutem & prudentiam
comitari solent. Quem verò diues obtinet à
diuitiis, is instabilis est & non fixus, cum ob
fortuna volubilitatem paupertas variis mo-
dis metuenda sit, & frequenter accedat.

Caput XI.

1 *Sapientia humiliati exaltabit caput illius, & in medio
magnatorum confedere illum faciet.*

Hæc sententia pertinet ad do-
ctrinam superioris capituli. Do-
cet enim quod ibi dictum est;
Pauper gloriatur per discipli-
nam. Imo totum hoc pene ca-
put profequitur ceptam superiori capite
confutationem superbiz, docens nulla in re
superbiendum, tum consideratione admi-
randa dispositionis diuinæ, cui omnia sunt
subdita: tum consideratione mortis, quam
effugere nõ licet. Pro humilitati, Græcis est
ταπεινός, hoc est, humilis, & potest intelligi &
de eo qui seipsum humiliat, non magnificè
de se sentiens, & de eo qui humilis est, aut
abiectæ conditionis ex sua origine, item de
eo qui ab aliis humiliatur & deprimitur.
Nam quousvis istis modis humiles sapientia
exaltare solet, vt patet in Daniele, Ioseph,
Apostolis denique, qui per suam sapientiam
meruerunt constitui super sedes duodecim.

2 *Non laudes virum in specie sua, neque spernas homi-
nem in visu suo.*

3 *Breuis in uolatilibus apis, & initium dulcoris habet
fructus eius.*

Sicut docuit quæ res maximè hominem
gloriosum reddat, ita nunc per varias spe-
cies docet ob quas res nec seipsum, nec aliũ
quis gloriosum ducere debeat. Et primũ ob
pulchritudinem corporis gloriosum nemi-
nem ducendum neq; ob eius defectum, in
glorium reputandum ostendit, dicens: Non
laudes virum in specie sua, hoc est, propter
pulchritudinem eius (dictionem enim *καλός*,
quæ hic ponitur, & pulchritudine signifi-
cat interpres sæpè vertit specie pro deco-
re) nec contrâ spernas hominem in visu vel
aspectu suo, hoc est, propter formam quæ in
eo videtur. Quibus verbis non vult significa-
re nihil commendationis homini accedere
ex corporis pulchritudine, sed non magno-
perere ab ea hominem commendandum, cum
ab his quæ à natura insunt, secundum Ari-
stotelem, nec laudandi sumus, nec vitupe-
randi, præcipuam enim hominis commen-
dationem vel vituperationem consistere in
his quæ nostra virtute vel vitio committun-
tur vel comparantur. Afferit autem pulcher-
rum exemplum de ape, quam interpres
breuem vocat inter volatilia, cum Græcè sit
μικρός, hoc est, parua. Quoniã enim pulchri-
tudo virilis in corporis proceritate maximè
consistit, & ob breuitatem stature despici so-

leant homines, apem breuem vocasse vide-
tur, quia hoc rei quam probare vult conue-
niebat. Pro, initium dulcoris, Græcè est, *ἀρχὴ
γλυκασμάτων*, quod rectius verti potest, prin-
cipatus dulcedinum, quia *ἀρχή* non tantum
significat initium, sed etiã principatũ. proin-
de nostra lectio sic est accipienda; fructus
eius habet initium dulcoris, hoc est, obtinet
primas partes in dulcedine, id est, inter om-
nia dulcia dulcissimus est. Quid enim melle
dulcius? Hoc ergo exemplo apis exigui ani-
malculi, sed inter animalia commendatissi-
mi propter suam singularem industriam & vti-
litate quã inde percipiunt homines, docet
homines nou sola dignitate vel indignitate
corporũ estimandos, sed magis ex industria
sua & vtilitate quã mundo afferunt, atq; hæc
vt in plurimũ magis inueniri in paruis cor-
poribus, natura sic cõpensante corporis de-
fectum, & in admirationem homines rapiẽ-
te, quemadmodum apis hominibus insignis
est naturæ miraculum. Nam, vt ait Cicero, va-
lentissimo quisque corpore longissimè abest
à sapientia. Verum enim in multis est illud
poetæ; Nulla in tam magno corpore mica fa-
lis, & contra: Maior in exiguo regnauit cor-
pore virtus.

4 *In uestitu ne gloriaris unquam, nec in die honoris tui
extollaris.*

5 *Quoniam mirabilia opera altissimi solius & glorio-
sa, & absconsa & inuisa opera illius.*

Esceat secundò superbiam & inanem
gloriam, quam plerique habent in splẽ-
dore uestitus, & in die quo eis singularis ali-
quis honor defertur. Et addit causam, quæ
meritò ab hac vana gloria reprimere de-
beat. Eam interpres noster intellexisse vide-
tur duplicem. Primam, quod solius Dei ope-
ra sunt admiranda & gloriosa, itaque nemo
in suis operibus gloriari debet, sed Deo om-
nem tribuere gloriam. Secundam, quod ope-
ra Dei sunt abscondita & inuisa, hoc est, in-
cognita hominibus, ita vt præter hominum
expectationem soleat mirabiliter Deus sta-
tum vitæ commutare, & omnem vanam glo-
riam & magnificentiam obscurare ac delere.
Atque hanc secundam rationem solam ha-
bent Græca, quæ non habent illa verba, so-
lius & gloriosa & inuisa. Sicut enim inter-
pres addidit adiectiuum, gloriosa, ad adie-
ctiuum, mirabilia, ita inuisa addidit ad, ab-
sconsa. Quod iam dixit Sapiens, id clarius
ostendit exemplis infinite positis, cum sub-
iicit.

6 *Multi tyranni sederunt in throno, & insuspiciens
portauit diadema.*

7 *Multi potentes oppressi sunt ualde, & gloriosi tra-
diti sunt in manus alterorum.*

Hæc sunt abscondita illa opera Dei quæ
dixit, quæ cum admiratione & stupore
hominum sæpè eueniunt, & quorum ratio
& euetus à secreto Dei pendet iudicio. Pro,
in throno Græcis est *ἐν θρόνῳ*, hoc est super
pauimentum vel humi, vt priori parte signifi-
cetur aliquid contrarium secundæ parti,
nẽpe quod qui prius gloriosè regnauerunt,
amisso postea regno coacti sunt sedere hu-
mi: & contrâ insuspiciens, hoc est, de quo
nulla

nulla erat regni suspicio, portauit diadema, & in regem sublimatus sit. Nostra lectio significat. occulto Dei iudicio frequenter factum esse & fieri, vt quibus regnum nõ debatur, illud per vim obtineat, & in eo gloriose aliquandiu regnet, vt duæ partes prioris sententiæ sint similes; quibus deinde in sequenti sententia duo opponuntur. Multi, inquit, potentes, vel, vt est Græcis, dynastæ oppressi sunt validè, vel potius valde, Nam Græcè est *ὀπίσθη*, & qui erant gloriosi & honorati, traditi sunt in manus alterorum, hoc est, aliorum, abducti scilicet in captiuitatem, & in aliorum potestatem redacti. Est autem Græcis *ἐπιγυῖν*, vt ne quis exponat, alterorum, hoc est aduersariorum.

8 Priusquam interrogas, ne vituperes quenquam: & cū interrogaueris, corripe iuste.

Ad superbiam inter cætera pertinet facile & temerè quemuis reprehendere & vituperare, proinde hoc præcepto ab ea re reuocat. Pro, interrogas, Græcè est *ἐξέτασις*, hoc est, exquisieris. Sensus ergo, priusquam de facto alicuius diligenter interrogaueris alios, & examinaueris veritatem & qualitatem facti vel dicti, ne vituperes quenquam: ac diligenti examinatione facta, tum demum si æquum est, corripe delinquentem, sed corripe iuste, nempe pro qualitate facti, & ad lucrum delinquentis, vel aliorum ædificationem. Docet ex suspicionibus vel leuibus rumoribus ad accusationem vel vituperationem temerè non esse profiliendum. Id vt in communi vita præstandum est, ita multo magis in publicis iudiciis, vt ne quis ante studiosam inquisitionem ibi vel accusetur, vel condemnatur. Vnde præses Romanus in Actis 25, dixit: Non est Romanis consuetudo donare aliquem hominè, priusquam is qui accusatur, præsentem habeat accusatores, locumque defendèdi habeat. &c.

9 Priusquam audias ne respondeas uerbum, & in medio sermone ne, adicias loqui.

Est & hoc superbiæ vitium, vt quis de re aliqua consultus aut interrogatus, antequam bene & plenè intellexerit quod proponitur, mox sine deliberatione respondeat, volens ea ratione ostendere sui ingenij celeritatem & prudentiæ acumen. Item vt aliquo de re quadam narrante, priusquam is suam narrationem absoluerit, alius illius sermonem interrumpat, quasi plenè perceperit quod est dicendum, aut melius quod dicitur prosecuturus sit. Itaque rectè ne hæc fiant, ista sententia monet, quæ tamen non solum ex superbiâ committuntur, sed etiam ex stultitiâ & imprudentiâ. Vnde dicitur similiter in Prouerbis 18. Qui prius respondet quàm audiat uerbum stultum se esse demonstrat & confusione dignum, & rursus: Vidisti virum velocem ad loquendum, stultitia magis speranda est quàm illius correctio. Sicut autem hæc sententiæ, ita & hæc præfens dici etiam potest contra eos qui magistri esse volunt priusquam fuerint discipuli, & alios docere, priusquam alios docentes

audierint Porro perperam hic omnes pene scripti libri habent, seniorum, quomodo & Dionysius legit, cum manifestè legendum sit, sermonum. Est enim Græcis *ἀδύναμι*, Lyranus utriusque meminit lectionis.

10 De re qua te non molestat, ne certaueris. & in iudicio peccatum ne consistas.

ET hic prohibetur simile prædictis vitium, quod ferè etiã ex superbia oritur. Sunt enim qui singula fere hominum facta sibi vel accusanda vel defendenda assumunt, eam ob rem cum aliis contententes & assidue rixantes, quasi singula suo intellectu assequantur. Id prohibet Sapiens priori parte. In qua non, ceteris, legendum est; sed vt habent omnes pene scripti, certes, vel certaueris. Quid enim est ceteris? Pro; de re quæ te non molestat; Græcè est, *πρόσπερα* & *δὲ ἐπι σοι χρεία*, hoc est, de re (vel pro re) cuius non est tibi necessitas, vel cuius non interest tua, nec ad te pertinet. Id nos reddidit non malè; quæ te non molestat. Molestat enim nos & ea res quæ nos lædit, & ea cuius curam gerere debemus ex officio. Nam illa molestat sua læsione, hæc sollicitudine. Sicut autem priori parte prohibet contentionè pro re impertinenti vel defendenda vel accusanda, ita secunda parte monet abstinere à temeraria sententiæ pronuntiatione & iudicio cum peccatoribus, qui quiduis iniquè iudicant dicentes bonum malum, & malum bonum. Vult ergo nec temerè contendendum esse pro alienis factis, nec ea temerè cum peccatoribus vel approbata vel condemnanda.

11 Fili, ne in multis sint actus tui, & si diues fueris, non eris immunis à delicto.

Videri posset Sapiens priori huius sententiæ parte retrahere à vitio illo quod Græci vocant *πολυπραγμοσύνη*, vitiosum scilicet illud animi studiū, quo multarum rerum cura simul assumitur, quasi vnus omnibus sufficere possit, cum vix vni rei bene curandæ sufficiat, quod vitium etiam ex superbia oritur. Verum ex sequenti parte & sequentibus sententiis manifestum satis est ipsum hic peculiariter prohibere voluisse nimiam sollicitudinem acquirendi diuitias, & confidentiam tum in propriis laboribus, tum in partis diuitiis, quæ vitia etiam superbia gignere solet. Contra quæ vitia monet hominem totum debere à Deo pendere, cuius prouidentia diuitiæ & paupertas obtingunt, sicut & omnia alia. In quo argumèto profequendo persistit fere vique ad finem huius capituli. Quod ergo dicit; Ne in multis, vel, vt est Græcis, circa multa sint actus, hoc est, actiones tuæ; hinc habet sensum; Ne in multis conquirendis sint actiones tuæ, neque ad hoc labores vt multa habeas. Aut ne in multis negotiis occuperis ad hoc vt ditescas. Causam addit duplicem. Alteram, quia si diues fueris, & multa assequaris huiusmodi tuis immodicis laboribus, non eris immunis à delicto. Nam & peccatur in cupièdo & fatagèdo, & rursus in possidèdo, asseruando, & animum diuitiis adiiciendo, vt omittatur, diuitias auaritate partas frequenter multam iniusti

iniustitiam habere coniunctam. Ideo Paulus: Qui, inquit, volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & laqueum diaboli, & desideria multa, &c. Græcis enim hic est cõiunctio causalis; Si enim diues fueris; quam nosster interpres in sequenti posuit sententia, proinde cõiunctio, & hic accipi poterit pro causalis, quia, sicut nonnunquam accipitur.

12 Si enim secutus fueris non apprehendes, & non es fugies si præcurreris.

Alteram redditionem cur immoderate laboribus diuitiæ nõ sint querendæ, quia, inquit, si, pro etiã si, secutus fueris, aut, vt habent Græca, *διώκεις*, hoc est, persecutus, diuitias scilicet, non apprehendes nec conserueris eas, nisi scilicet Dominus eas dederit, & fortunauerit tuos labores: & etiã si præcurreris ad effugiendum paupertatem, hoc est, paupertatem iam longè videaris post te reliquisse, non tamen effugies paupertatè, si scilicet Dominus te pauperem esse volet. Hunc esse huius sententiæ ob suam breuitatem obscuræ sensum, patet ex sequentibus quæ hanc declarant. Est autem pulchra in hac sententiâ allegoria, dum is qui sectatur diuitias, & studet superare paupertatem, comparatur ei qui alium insequitur, nec tamen comprehendere potest: & ei qui alium quem effugere conatur, præcurrit, & tamen insequens se non potest manus effugere. Similis locus est Prouerb. 23. Noli laborare vt diteris, sed prudentiæ tuæ pone modū. Ne erigas oculos tuos ad opes quas non potes habere, quia facièt sibi penas sicut aquilæ, & volabunt in cælum. Potest illud; non effugies si præcurreris; etiã sic accipi, vt significetur etiam à fugiētibus diuitias obtineri, cum Deus constituit aliquem ditare.

13 Est homo laborans & festinans, & dolens impius, & tantò magis non abundabit.

14 Est homo marcidus, egens recuperatione, plus deficiens uirtute, & abundans paupertate.

15 Et oculus Dei respexit illum in bono, & erexit eum ab humilitate ipsius.

16 Et exaltauit caput, & mirati sunt in illo multi, & honorauerunt Deum.

Dos proponit homines præ oculis, in quibus videre licet ex Dei dono pendere consecutionem diuitiarum, & non ex solis laboribus in quibus plerique nimis cõfidunt. Cõtigit enim, inquit, vt sit quispiam qui laborat & festinat ditari, & multis doloribus angitur, dum non vt vult omnia succedunt: & tamen non ideo magis abundat, sed semper in egestate manet, nimirum quia Deus eum non vult diuitem esse, nec eius labores fortunat. Id quoniam fere accidit propter hominis impietatem, adiecit interpres, quod non habent Græca, impius, indicare volens cui id maxime accidat, cum aliquando id etiam iustus eueniat, vel ad patientiæ ipsorum probationem, vel quia Deus nouit diuitias eis non expedire ad salutem. Contrã contingit vt sit quispiam marcidus, hoc est, languidus, ad operandum tardus &

piger, (id enim significat dictio Græca *ὀλιγωροῦς*) egens recuperatione, hoc est, subsidio ipsum reparante, plus, hoc est, multum deficiens fortitudine, & abundans paupertate. Quem tamen Dominus respiciens benigno suo aspectu ad benefaciendum, erexit ab humili eius conditione & statu; & sublimauit eum, ita vt mirarentur multi, quòd ea res præter expectationem omnium euenisset. His ergo exemplis idem docetur quod Dauid Psal. 126. dicens: Nisi Dominus ædificauerit domum, in vanum laborauerunt qui ædificant eam. Vanum est vobis ante lucem surgere, surgite postquã sederitis qui manducatis panem doloris. Cum dederit dilectis suis somnum, &c. Et Ecclesiastes: Vidi nec velocium esse cursum, nec fortium bellum, nec sapientum panem, nec doctorum diuitias, nec artificij gratiam. Horum causam indicant sequentia.

17 Bona & mala, uita & mors, paupertas & honestas à Deo sunt.

NE admiranda illa diuersitas, quæ in hominibus cernitur, putaretur casu & fortuitò euenire, rectè subiecit hanc sententiã, qua falsam gẽtilium de fato & fortuna contutat opinionem, docetque in omnibus rebus quas admiramur, mentes nostras conuertendas ad prouidentiam diuinã, & agnoscere eam esse causam omnium, Deumque, à quo omnia proficiscuntur, inuocandum atque colendum, & eius dispositioni atque voluntati nosmet submittere debere. Porro mala quæ à Deo esse dicit, sunt ea quæ hominum opinione mala sunt, aduersa scilicet, quæ mala poenæ dicimus, non autem mala culpæ. vnde per exempla declarans quod in genere dixit, mortem & paupertatem ponit inter mala: vitam & honestatem, hoc est, diuitias inter bona. Interpres enim & hoc libro, & in libro Sapientiæ, sæpe honestatem ponit pro diuitiis, quòd illæ honoratum reddant habentem. Similem sententiã Deus loquitur apud Isaiam, dicens: Ego Dominus, & non est alter Deus, formans lucè, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum.

18 Sapientia & disciplina & scientia legis apud Deum: dilectio & uita honorum apud ipsum.

NE sola temporalia putarentur à Deo esse, superiori rectè hanc subiecit sententiã, qua & cælestium ac spiritualium rerum Deum docet esse authorem, sed iam tantum bonorum mentionem faciens, quæ duplicis sunt generis. Alia enim ad intellectum pertinent, vt sapientia & disciplina, & scientia vel cognitio legis. Alia ad affectum & voluntatem, vt dilectio Dei & proximi: & ex dilectione, uix & externæ operationes bonorum operum. Nam; operum; additur Græcis. Hæc apud ipsum dicuntur esse tantum fontem à quo hominibus proueniūt, sicut in Psalmis dicitur: Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Græcis est *μαγ' ἀντ' αὐτ'.* hoc est, ab ipso. De malis quæ his bonis opponuntur, subiecit in sequenti sententiã.

19 Error & tenebre peccatoribus concreatæ sunt, qui autem exultant in malis, conseneunt in malo.

Eccle. 9.

Isa. 45.

Psal. 129.

Notandum hic imprimis, hanc sententiam sicut & superiorem cui hæc opponitur, non esse in pluribus scriptis exemplaribus, aut in eis deletas esse, sicut nec apud Græcos in exemplari Germanico & Aldino: vnde nec exponuntur à Rabano, Lyrano & Dionysio, qui eas non videtur legisse. Sunt tamen in exemplari Complutensi, & in quibusdam scriptis nostris. Et omnino est verisimile à quibusdam studio sublata esse, quòd hæc secunda sententia videretur patrocinari errori Manichæorum, & aliorum quorundam hæreticorum, asserentium Deum autorem esse malorum animi, æquè vt bonorum. Verùm notandum est Sapientem longè aliter loqui de his malis spiritualibus, quàm locutus est de bonis spiritualibus. Nō enim mala hæc esse dicit à Deo vel apud Deū, nec dicit ea hominibus quibusdam concreata, sed peccatoribus, significans eorum malorum illos esse causam, qui sunt causa vt sint peccatores. Non creatur autem à Deo homo peccator, sed talis fit à mala sua vel primi parentis voluntate. Deus enim creauit hominem rectum, sed ipse se infinitis immiscuit quæstionibus. Non ergo error & tenebræ à Deo concreata sunt peccatoribus, sed ab his qui se peccatores faciunt. Mox enim vt sunt peccatores, multis inuoluuntur & erroribus & ignorantiis. Istud autorem sensisse, etiam sequens pars declarat, qui autem exultant in malis, consensescunt in malo, vel, vt elegantius habent Græca, *συνηρη κακία*, hoc est, malitia consenscit cum eis. Quo manifestè significatur, homines sibi ipsi causas esse vt malitia, eis firmiter adhæreat, & consenscat, nec ante mortem ab eis recedat, nepe quia de malo quod commiserunt non pœnitent, sed etiam in malis quæ vel ipsi vel alij committunt, exultant, lætantur & gloriantur, innuens malitiam ab eis posse recedere & pelli, si de admissis vellent pœnitere, & relapsescere. Qui ergo causa sibi sunt vt firmiter malitia adhæreat, iidem causa sibi sunt vt in errore sint & tenebris. Notandum autem quod dicit malitiam consensescere cum his qui in malis exultant, significans non cum omnibus consensescere peccatoribus, sicut omnibus concreantur error & tenebræ, vt non his qui ex infirmitate peccant, sed his qui in peccatis gloriantur, seseque iactant, ex destinata malitia peccantes sine magno conscientie remorsu, quales raro emendari contingit. Peccat enim in spiritum sanctum, ideòque eorum nec hic nec in futuro sæculo remittitur peccatum.

20 Datio Dei permanet iustis, & profectus illius successus habebit in æternum.

Postquam dixit bona omnia à Deo esse, quoniam etiam bona temporalia impios habere contingit, ostendit iam bona impiorum non esse stabilia & diuturna: quæ verò iustis conferuntur, à Deo etiam eis conseruari, & scilicet promoueri. Datio, inquit, Dei, hoc est, eius donum & beneficentia perdurat in iustis, qui à Deo se agnoscunt habere quod habent, siue in spiritualibus, siue

in temporalibus. quasi dicat; Si quid detur impiis, id ipsum non permanet eis, sed præter eorum expectationem & voluntatē eripitur eis, vt declarat in sequentibus. In sequenti parte pro; profectus illius; est *εὐλογία αἰώνια*, hoc est, beneplacitum eius, prosperatur in æternum. Itaque nostra lectio sic videtur accipienda, vt profectus actiue accipiatur pro promotione, & sit sensus: id quod ipse vult proficere & promouere, habebit successus in æternum. Nemo enim illius beneplacito resistere poterit, & sine pœnitentia sunt dona & vocatio Dei. Ita autem non esse de bonis impiorum, qui in Deo non confidunt, ostendit in sequentibus, dicens:

- 21. Est qui locupletatur parce agendo, & hæc est pars mercedis illius.
- 22. In eo quod dicit, inueni requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis solus.
- 23. Et nescit quod tempus pertranseat illum, & mors appropinquat, & relinquet omnia alii, & morietur.

Contingit, inquam, nonnunquam vt sit qui diues fiat viuendo parce, & suum genium aliquandiu fraudando, & hanc solam habet partem, hoc est, portionē, quam pro mercede recipiat, quod spem habeat bonis parcimonia partis fruēdi futuro tempore, nempe quod dicit: Iam mea paritate inueni mihi requiem, affecutus sum bona in quibus iam quiescere possum, & per quæ deinceps à labore & sollicitudine liber esse poterō, & nunc manducabo de bonis meis solus. At vana est eius spes, quòd per mortē præter expectationem superuenientem, cogatur omnia sua aliis relinquere, ita vt præter illam spem qua ad tempus sibi blāditur, nihil ex sua molesta paritate, & bonis suis consequatur. quæ tamen ipsa spes non tam in bonis censenda est quàm in malis, quòd miserè habetem frustreret. Hoc enim significat tertius versus. In quo obseruandum est dictionem, quod, non esse coniunctionem, vt communiter intelligitur, quasi sensus sit; nescit tempus præterire, sed esse nomen adiectiuum substantiu tempus. Est enim Græcis, *ὁ ὄλε τῆς ναυτὸς παρὰ τὴν ἰσχυρίαν αὐτοῦ*, non nouit quod vel quātum tempus præteribit ipsum, hoc est, quanto tempore viuet. Quātō enim tempore viuit homo, tantum tempus præterit ipsum, & ipse præterit tantum tempus. Quoniam autem dictio, quod, putata est fuisse coniunctio, in multis libris sublatum est pronomen, ipsum, quod tamen in multis scriptis est, sicut in Græcis, in quibus nō sunt ea verba; & mors appropinquat vel appropinquet; sicut nec in multis scriptis, nec apud Rabanum. Duo ergo dicit, quibus demonstrat vanam spem eius de quò agit. Primum, quod non nouit tempus vitæ suæ, qui tamen pollicetur sibi manducare de bonis suis, idque solus, vel, vt habent Græca, *ἀπαρτῆς*, hoc est, assidue. Deinde quòd aliis per mortem relicurus sit quod sibi propriū esse voluit. Simile exemplum est quod Christus adduxit de diuite quodam auaro, qui & ipse bona affecutus similiter dixit: Dicam animæ meæ; Anima habes multa bona reposita in annos

- 106. 12. annos plurimos, requiesce, comede, bibe, epulare. At eius vanitas similiter vt hic ostēsa est, cum ei dictum est: Stulte, hac nocte repetunt animam tuam à te, quæ autem parasti cuius erunt? Sed is, de quo ibi agitur, de bonis quæ ager ei protulit vberè, quietem & felicitatem sibi promisit. Iste vero, de quo hic agitur, de bonis per attentionem & paritatem collectis. Ideòque huic similis est quod est apud Ecclesiasten: Vnus est, & secundum non habet, nō filium, non fratrem; & tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis; & rursum: Vir cui dedit Deus diuitias & substantiam, nec dedit ei potestatem Deus vt comedat ex eo, sed homo extraneus vorabit illud.
- 107. 4. Sta in testamento tuo, & in illo colloquere, & in opere mandatorum tuorum ueterasce.
- 108. 6. Vanquam dixerit impiorum felicitatem non esse stabilem, tamen quia ea conspecta ad eorum imitationem plerique inclinari solent, rectè hanc subiicit doctrinā, qua monet in suscepta virtutis via vsque in finem persistendum, nec ob conspectam impiorum prosperitatē virtutē relinquentium. Pro, testamento, hic Græcis est, sicut & alibi frequenter, *διαθήκη*, quæ non solum significat id quod proprie dicitur testamentum, sed etiam omne pactum, quod in scripturis etiam dicitur sæpè testamētum, quomodo & hic rectè accipitur, vt sit sensus: Persiste in pacto illo tuo quod cū Deo inuisti, addicens te illius seruituti, & de illo apud te in animo tuo colloquere, recogitas semper quid illud à te requirat, & quomodo illud obserues, & in operatione eorum quæ tibi sunt mandata incessanter permane vsque in senectutem & vsque ad mortem. Sunt qui *διαθήκη*, hic accipiunt pro instituto vitæ, certoque genere & statu, vt moncat Sapiens susceptam vitæ conditionem renouendam, quomodo Paulus monet; vt vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat apud Deum. Nec multum diuersa est hæc intelligentia à priori, quia quicumque sibi aliquam bonam vitæ rationem deligit, is pactū aliquod cum Deo inuit, proponens scilicet in ea quam deligit conditione Deo seruire. Proinde valet hic locus & in genere contra virtutis semel amplexatæ desertores, & in particulari contra eos qui temerè certam viuendi rationem per mentis instabilitatem relinquunt: vt qui coniugium violant, aut à monastica vita deficiunt. A quali desertione magis adhuc reuocat, cum subdit:

- 24. Ne manseris in operibus peccatorum: confide autem in Deo, & mane in loco tuo.
- 25. Facile est enim in oculis Dei subitò honestare pauperem.

Græcè est, *πειθαρχήσατε*, ne mireris in operibus peccatorum. Et pro, loco, Græcè est *τόπος*, hoc est, labore tuo, quo scilicet Deo seruire coepisti. Interpres legisse se demonstrat *τόπος*, hoc est loco. Et sensus eodè reddit, quia per locum suscepta vitæ conditio intelligitur, quomodo & in Prouerb. Sicut auis

transmigras de nido suo, sic vir qui relinquit locum suum. Causa ergo hic demonstratur, cur homines à propria vocatione ac vitæ ratione desciscunt, ex consideratione scilicet & admiratione malorum operum, quibus in peccatoribus nonnunquā gloria & felicitas coniuncta est. Contra quam tentationē prolixè agit Psal. 36. etiam inter alia dicens quod hic: Spera in Deo, & fac bonitatem. Proinde quod nos habemus; ne mane manseris in operibus peccatorū; vt cum originali conueniat, accipi potest: Ne manseris animo in operibus peccatorum, hoc est, noli ea tantum præ oculis habere, sed etiam si videas ea mala esse, eisque prosperitatē maiorem, quàm tu habeas, coniunctam, respice tamen ad Deum, atque in eo confisus, persiste in tua quam suscepisti bona vitæ institutione, nec eam relinquant ob eam qua premeris paupertatem. Facile enim est coram Deo, subito ditare pauperem. Quo significat, id quod ei facile est etiam facturū in eis quos diligit, si id ita eis expediat: & si non faciat, ideo non facere, quia non expedit: & contra facile etiam esse Deo subito depauperare diuitem, idque cum in impiis ad tēpus florentes aliquando effecturū. Honestare enim hic & alibi interpres posuit pro ditare, sicut honestatem ponit pro diuitiis. Græcè est *πλουσιον*. Potest illud; ne manseris in operibus peccatorum; etiā sic accipi, vt significetur, etsi per infirmitatem fiat vt quis incidat in peccata, à quibus nemo liber est, tamen curandum vt ne in illis maneat.

27. Benedictio Domini in mercedem iusti festinat, & in honore ueloci processus illius fructificat.

Pertinet ad superiorem doctrinam, doceturque non tantum facile esse Deo subito benefacere iusto, sed Deum etiam id subito facturum. Habet autem Græca clarius sic; Benedictio Domini in mercede pij, scilicet est, & in hora ueloci germinat benedictionem suam. Itaque non videtur dubitandum quin interpres verterit non, in honore, sed in hora, quamuis libri quos vidi omnes habeant, honore. Sed facile fieri potuit, vt ab indocto aliquo; hora; mutaretur in; honore; quòd absurdum videretur horam dici uelocem, cum vna hora nō sit altera uelocior. Certè dictio Græca *ἀγχι* nullo modo habet similitudinem cum ea quæ honorem significat, sicut apud nos magna est affinitas inter hora & honore. Sensus ergo est: Beneficentia Domini non est tarda ad reddendum quod iusto debetur, sed festinat ad dandum mercedem iusti, & in breui tempore procedit ad hoc, processusque Domini fructum facit. Festinare autem rectè dicitur, & ad benefaciendum uelociter procedere, etiam si humano iudicio tardare videatur, nec tam subito quàm vult homo, benefaciat, tū quòd re vera mora quæ interuenit non à tarditate uolūtatis diuinæ proficiscatur, quasi parum homini faueret, sed illa ipsa sit in bonum iusti, ita vt ipsamet mora sit iusto beneficium, tum quòd quātalibet mora minima sit, imò nulla, si mercedis quæ redditur magnitudo conferatur cum tempore laboris iusti. Non

tardat enim, inquit Petrus, Dominus promissionem suam, sed patienter agit propter vos. & Paulus: Non sunt condignae passionibus huius temporis ad futuram gloriam quae reuelabitur in nobis. Porro illud, processus illius, etiam ad hominem iustum referri potest, ut sit sensus; Progressus iusti de virtute in virtutem, per Dei benedictionem subito fructum magnum profert, quia & hic temporaliter & in futuro aeterno premio remuneratur.

28 Ne dicas: Quid est mihi opus? et quae erunt mihi ex hoc bono?

29 Ne dicas: Sufficiens mihi sum, et quid ex hoc pessimabor?

Vterque hic versus communiter intelligitur continere vocem superborum, qui in suis confidunt diuitiis, nec aliquid vel boni post hanc vitam, vel mali in hac vita expectant. At notandum in priori versu non esse Graecis, datiuum, mihi, in prima interrogatione, sed genitiuum *τις ἐστὶ μου ἔργον*? hoc est, quid est mei opus, vel quis est mei usus vel necessitas? ut prior versus contineat verba hominis de sua fortuna conquerentis, & meliorem plane desperantis: ut multi solent tadio paupertatis dicere; Quid ago in hoc mundo, sum plane inutilis mundo, praestaret me hinc auferri. quomodo Elias tadio persecutionis superatus dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam. Quem sensum ut & nostra lectio habeat, datiuus, mihi, per antiptosim debet accipi pro, mei, vel ablatiuo me, ut non ad verbum, est, referatur, sed ad adiectiuum, opus. Sensus ergo est: Ne dicas ex desperatione; Quid est opus vel usus mei in hoc mundo? quid oportet aut expediat me diutius hic viuere? & quae ex hoc nunc, hoc est, ex isto tempore & deinceps mihi bona sunt expectanda, qui hactenus semper in paupertate vixi & miseria, vel tribulationibus? Deinde similiter prohibetur contraria oratio, & affectio hominis in suis diuitiis acquiescentis & confidentis, & ideo nihil sibi mali metuentis. Ne, inquit, rursus dicas, Sufficiens mihi sum, vel, ut est Graecis, *ἀρκούν μου ἐγώ*, hoc est, sufficientia mihi sunt, & quid deinceps pessimabor, hoc est, mali patiar? quasi dicat; quis mihi nocere aut incommodare poterit? Interpretes enim secutus Graecam dictionem *κακωθήσομαι*, finxit dictionem, pessimabor, pro malum pati, sicut post capite 36. utitur pessimare pro affligere.

30 In die bonorum ne immemor sis malorum, et in die malorum ne immemor sis bonorum.

31 Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum vias suas.

Græcè sic habet in omnibus exemplaribus prior versus, *ὅτι ἡρέπεα ἀγαθῶν ἀμνηστία κακῶν, ἢ ἐπὶ τῶν κακῶν ἢ ἐν τῶν ἀγαθῶν, hoc est, in die bonorum ne immemor sis malorum, et in die malorum ne immemor sis bonorum.*

32 Malitia horum obliuionem facit luxurie magnae, et in fine hominis denudatio operum illius.

Pro,

est. In die bonorum, obliuio erit malorum: & in die malorum, non erit memoria bonorum. Contrarium scilicet eius quod nos legimus. Verum plerique existimant locum esse deprauatum, atque in primo membro deesse *ἢ ἐπὶ*: in altero vero legendum, *ἢ κατὰ τὴν ἰσχυρίαν*. Itaque vertunt omnes sicut noster interpretes; ne sis immemor. Posset tamen ea sententia accipi sicut Graecè habetur, ut pronunciet ac significet non quid fieri debeat, sed potius quid fieri soleat: atque ita aptè sequitur quod ante dixerat ac prohibuerat, nempe aut desperare homines in aduersis, aut in secundis nimis confidere, ut hic indicetur causa cur id fiat, videlicet quod qui bonis fruuntur, obliuiscantur malorum quae accidere possunt: & qui aduersis premittuntur, non recordentur bonorum, quae succedere solent malis. Verum recepta lectio nostri interpretis, quam alij ferè sequuntur, magis conuenit sequenti sententiae, qua redditur ratio, cur nec malorum nec bonorum debeamus esse immemores. Ex qua subiecta ratione patet, cum vult Sapiens non esse nos immemores bonorum vel malorum, ipsum potissimum loqui de bonis malisue futuris & futuri saeculi, quorum respectu nec impiis merito exultandum est in prosperis, quibus hic cum diuite epulone fruuntur: nec piis desperandum, cum paupertate, aliisque calamitatibus hic cum Lazaro grauatur. Quoniam, inquit, facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum vias suas, hoc est, studia & opera sua, ut si bene vixeris, non dubitare debeas quin bona sis recepturus: si malè, mala etiam sis recepturus. D. Gregorius homil. 19. super Ezech. quod dicitur; ne immemor sis bonorum vel malorum? non solum intelligit de bonis vel malis futuris, sed etià de praeteritis, quae vel à Deo accepimus, vel quae ipsi commisimus. Si enim, inquit, cum bona habemus, malorum reminiscimur, quae aut iam passi sumus, aut adhuc pati possumus, accepta bona mentem non eleuant, quia eorum gaudium timor memoriae malorum praemit. Et si cum mala habemus, bonorum reminiscimur, quae aut iam accepimus, aut adhuc nos posse accipere speramus, malorum pondus ad desperationem non premit, quia hunc ad spem memoria bonorum leuat. Bene autem notandum quod dicit; In die obitus. Eo enim significat, in hac vita non recipere homines secundum opera & merita sua, sed impios frequenter bonis frui, quibus indigni sunt, & pios mala ferre quae non meruerunt. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Sunt iusti quibus mala proueniunt, quasi opera egerint impiorum: & sunt impij, qui ita securi sunt, quasi facta iustorum habeant. Rursus ea pars conflat errorum & haeresim eorum, qui ante generationem asserunt neminem recipere mercedem quam promeruit, cum hic apertè dicatur, Deum in die obitus & mortis unicuique reddere quod meruit.

Ecclesi.

Pro,

Apo. 18.

1. Co. 4.

Pro, malitia, non est nauis, sed nauis, hoc est, afflictio & tribulatio. Pro, luxuriae magna, est tantum *τρυφή*, hoc est, voluptatis & deliciarum. vnde luxuriae nomen hic non libidinem significat, sed luxum, & voluptatis ac deliciarum abundantiam. Duo ergo haec sententia insinuat, propter quae merito quis in die bonorum non debeat esse nimis securus, sed cogitare mala quae superuenire possunt. Primum, quia vel vna hora & breui tempore tanta potest superuenire afflictio, quae diuturnae voluptatis praeteritae obliuionem inducat, sic scilicet ut amplius non aestimetur nec delectet, sed potius dolorem inferat si in recordationem veniat. Sic de Babylone dicitur in Apocal. Vix vix ciuitas illa magna Babylon, quia vna hora venit iudicium tuum. Id frequenter in praesenti etiam saeculo fit, sed omnium maximè in morte impiorum, quae subito irruens tollit omnem voluptatem quam hic secuti sunt. Secundum est, quod cum in hac vita nesciatur vtrum homo amore an odio dignus sit, & frequenter ob felicitatem praesentem videatur quidam grati Deo qui non sunt grati: & contra ob aduersitatem videantur displicere qui maximè grati sunt; in fine hominis fiat denudatio, vel ut est Graecis, reuelatio operum eius, hoc est, Deus tunc reuelat unicuique hominum qualia fuerint opera eorum, tum quia Deus tunc sic unicuique illuminat conscientiam, ut agnoscant & quid fecerint, & quo animo fecerint, quando implebitur quod Paulus dicit: Illuminabit Deus abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium; tum quia ex remuneratione singuli intelligunt qualia fuerunt eorum opera, bona an mala. Et haec sententia valet contra errorem, de quo mox dictum est, docetque ante iudicium generale, esse in morte cuiusque iudicium particulare. Valet item contra eos qui negant animas piorum in purgatorio existentium, esse de suo statu & salute statim securas.

33 Ante mortem ne laudes hominem quenquam, quoniam in filiis suis agnoscitur vultus.

Pro, laudes, est *ἡμωσιάζω*, hoc est, beatifices, aut felicem & beatum praedices. Quod ergo nos habemus sic accipiendum est, ne laudes tanquam felicem & beatum. Sequitur haec sententia ex praecedentibus. Quoniam enim, ut in praecedentibus insinuatum est, & temporalis hominum felicitas instabilis ac incerta est, & opera item hominum qualia sint, incertum est ante diem mortis, & tunc primum est tempus retributionis, nemo merito ante mortem praedicandus est beatus, quia tunc tantum re vera homo fit beatus, quando ea consequitur bona quae verè beatum faciunt, & à quibus excidere non potest. Celebrata est haec sententia etià à multis ethnicis ex sententia Solonis, de quo refertur, quod à Cræso interrogatus an quem vidisset beatiorem ipso, Telum nominavit Atheniensem, priuatum hominem, sed qui, relictis liberis ac nepotibus bene institutis, feliciter obiisset diem. Interrogatus deinde cui post illum tribueret elogium fecit.

Corn. Ians. in Ecclesi.

licitatis, Cleotin & Bitum Argiuos fratres nominauit, qui cum summa pietatis laude defuncti fuerant. Indignatus rex, nullo igitur, inquit, loco me ponis? Tum ille; Ego facile confiteor te regem, opibus & imperio florentem: beatum autem non appellarim, priusquam hanc vitam feliciter absolueris. Itaque cum à Cyro rege captus, iussus esset ingenti pyrae imponi ut viuus cremaretur, ter alta voce dicitur Solonè inuocasse: Tum Cyri iussu interrogatus quid ea vox ter repetita sibi vellet, exposuit quae ille olim de fortunae variatione, veraque felicitate à Solone viro sapientissimo audiuiisset. Per quae humanae imbecillitatis Cyrus admonitus, iussit Cræsum ab igne seruari, fuitque deinceps ipse apud Cyrum in summo honore. Ad hanc Solonis sententiam alludit Ouidius, dicens: Sed scilicet vltima semper, Expectanda dies homini est, dicitque beatus Ante obitum nemo, supremaque funera debet. Sed hi dicentes ante mortem neminem beatum dicendum, respexerunt tantum ad instabilitatem terrenae prosperitatis, & incertitudinem constantiae in virtute, atque ad memoriam quae apud homines relinquitur post mortem: scriptura verò sacra non ad haec tantum respicit, sed multò maximè ad retributionem & mercedem, quam homines non nisi post mortem apud Deum recipiunt, sicut in praecedentibus dictum est. Addit autem Sapiens causam cur ante mortem nemo tanquam beatus praedicandus sit: quoniam, inquit, in filiis suis, quos scilicet post se relinquit, agnoscitur vir, qualis scilicet fuerit vita eius, significans eius probitatem ut in plurimum colligi posse ex filiis, si eos bene à se institutos, & Deum timentes relinquat. Nam, iuxta adagium, Patrem sequitur sua proles. Vnde Sapientiae 3. dicitur: Ex iniquis omnes qui nascuntur, restes sunt nequitiae aduersus parentes in interrogatione sua. Et in Prouerb. dicitur gloria patris, filius sapiens. Et Solon quoque suum Telum beatum non pronunciaisset, nisi reliquisset liberos & nepotes bene institutos. Nec tantum ex filiorum vita agnoscitur vita patris, sed secundum veteris testamenti scripturas, etiam ex felicitate & benedictione diuina, qua parentes sibi gratos fuisse Deus posteris declarat. vnde David beatum pronunciat virum qui timet Dominum, quia potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Maximè autem vir agnoscitur ex filiis spiritualibus, si scilicet multos post se relinquat, verbo & exemplo à se bene institutos. Rabanus quo generalior sit haec sententia, per filios mythicè intelligit opera hominis quae ipse profert de se tanquam filios, ut conueniat quod hic dicitur cum illo Saluatoris: A fructibus eorum cognoscetis eos.

Psa. 111

Matt. 7.

34 Non omnem hominem inducas in domum tuam: multae enim sunt insidiae dolosi.

Nouum hic incipit argumentum, tractans de his quibus communicandum sit, quod etiam in sequentibus capitibus profertur. Primum ergo vititer vetat ne quem-

uis hominē inducamus in domum, hoc est, ne in intimam familiaritatem quemuis recipiamus, eique nostra ostēdamus, antequam eius probitas bene sit perspecta & explorata: quia, inquit, multæ sunt insidiæ hominis dolosi, qui etsi simulet amicitiam, tamen ex omnibus quæ audit ab homine, & quæ videt in aliena domo, captat occasionem sui commodi, & læsionis alterius. Qb non seruatum hoc præceptum Ezechias rex correptus est à propheta, quod scilicet Babyloniorum legatos introduxerat ad domus suæ contemplationem nimis exactam, quæ reges Babylonios accendit ad ipsius spoliationem. Pythagoras quum vellet significare ingratum & insidum hospitem in domum nō esse recipiendum, hac allegoria utebatur: Hirundinem sub eodem tecto tecum ne habeas, propterea quod ea auis, posteaquam domum conspurcauit, euolare solet, nullam adferens hospiti vtilitatem. Ita multi pro hospitio officioque præstito, malam gratiam vel iniuriæ vel ignominie referre solent. Ab hoc Pythagoræ symbolo, hæc Sapientis sententia non multum discrepat.

35 Sicut enim eructant præcordia foetentium, & sicut perdix inducitur in caueam, & ut caprea in laqueum, sic & cor superborum, & sicut prospectator uidens casum proximi sui.

Locus satis obscurus, in quo primū notandum, Græca ut iam habentur, longè esse breuiora. Tantum enim habent; Perdix capta in cauea, sic cor superbi, & ut speculator ascendens ad casum. Ita ut etiā hæc sententia Græcis sit bimestris tantum. Et secundum quosdam significatur, quod quemadmodum perdix capta in cauea, sua voce auiculas sui generis ad laqueos adducit: ita & cor superbi captat alios decipere. In nostra lectione dubium est an sit legendum, foetentium an foetantium. Nam vtriusque lectionis meminit Gloſa Ordinaria, & foetantium, habebat multa exemplaria scripta. Vtra autem lectio sit verior, non potest haberi ex Græcis, cum hæc pars ibi nō sit. Qui legunt, foetentium, vt communiter legitur, intelligunt cor superborum comparari præcordiis foetentium eructantibus: quia sicut prædum & contagiosum foetorem emittunt præcordia habentia anhelitum corruptum, sic & cor superborum exhalare solet verba fraudulenta & pestifera. Quod autem comparetur captae perdici vel capreae, intelligit significari, superbum dum aliis insidiatur à sathana decipi, & in laqueum induci. At hæc explicatio frigida videtur, quod cor superbi non simili aliqua ratione intelligitur comparari illis tribus, quibus tamen similiter comparatur. Sane quo simplicius hic locus intelligatur, & conformius cum originalibus, omnino crediderim potius interpretē scripſisse foetantium, atque intellexisse parturientes vel grauidas. Harum enim præcordia propter humorum quibus grauantur abundantiam & indigestionem, constat multum eructare. Harum ergo præcordiis cor superbi comparatur, quod sicut illa grauata sese eructando alleruiant, ita & cor superbi

uariis apud se grauat cogitationibus, à quibus se alleviare conatur nocendo. Ita & captis illis assimilatur animalibus, quod & illa cōclusa ac coarctata in omnem partem se vertunt quō se liberent, quemadmodum cor superbi omnem venatur occasionē perficiendi cogitationes quibus intra se coarctatur. Assimilatur item prospectori, vel, vt quidam legunt, prospectatori, hoc est speculatori (est enim Græcis *παρασπονδισ*) qui ex alto obseruat casum proximi sui. Ita enim & cor superbi ex omni parte diligenter obseruat, num alicubi videre possit casum & infortunium proximi sui, aut ipsemet illum sicut desiderat præcipitare & perdere. De corde superbi ingerit iam mentionem, cum prius dixerit de doloso. Nam superbus potissimum est dolosus ille, qui in domum non est inducendus. Superbus enim cum sit gloriæ appetentissimus, nō ferēs alterius splendorem quem in aliena videt domo, quātum potest, alterius calamitate & ruina vult crescere, omnes proinde cogitat apud se vias & rationes, quibus alter in grauem aliquem casum & calamitatem delabatur. Huius animus & ingenium, studiūque maleuolum similitudinibus sic intellectis aptissimè designatur. Notandum enim Græca non habere; sicut perdix inducitur in caueam; sed sicut perdix capta in cauea; vt similitudo non consistat in capiendo, sed in cōditione perdicis in cauea captæ. Sic enim se habet cor superbi, sicut se habet perdix vel quæuis auis capta. Nam sub specie genus intelligitur, vt non sit curiosè inquirendum, cur perdicem nominet. Huic intelligentiæ iam datæ bene conuenit quod in probationem huius sententiæ subiungitur.

36 Bona enim in mala conuertens insidiatur, & in eleimponet maculam.

Ostendit hæc ratio iniquum animum, prauūque ingenium superbi, qui etiā bene facta in malam partem interpretatur, intentionem saltem damnando, si minus opus possit, totus intentus ad nocendum, cum amorem fingat. Itaque etiam in electis, siue hominibus, siue operibus & factis, hoc est, præclaris & laudabilibus, imponet maculam, hoc est, vituperationem & reprehensionem. Græcè enim est *μακρῶν*, pro quo interpretēs sæpius vertit, maculā. Significat superbium etiam optimis siue hominibus siue factis (vtrouque enim modo accipi potest) siue clam siue palam detrahere, quod non ferat alium sibi præferri, & commoda sua impediri: quomodo & Christum Pharisei criminabantur, dicentes inter alia: Non eicit hic dæmonia, nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Porro pro electis, Græcè est *τοῖς ἀγίοις*, hoc est, electis & laudabilibus, vt ne quis intelligat de electis à Deo & prædestinatis. Quidam libri habent, *τοῖς ἀγαθῶν*, in hæreticis, hoc est, his qui secum sunt eiusdē societatis & sectæ, vt significetur perfidia cum malitia coniuncta. Legendum autem per futurum, imponet, & non, imponit, vt quidam libri habent, patet, quia Græcis est *ἐπιθήσει*.

37 A scintilla una augetur ignis, & ab uno doloso augetur sanguis. homo enim peccator sanguini insidiatur.

Non est legendum; A scintilla enim vna; quia cōiunctio, enim, sicut nō est Græcis, ita nec in plerisque nostris scriptis, nec in Gloſa Ordinaria. Non enim hic probatur quod mox dictum est, sed noua additur ratio, ob quam à doloso cauendum sit. Nec est Græcis ea pars; & ab vno doloso augetur sanguis: sed tātum, & homo peccator in sanguinem insidiatur. Illam autem partem interpretēs addidisse videtur, vt esset expressior explicatio ad quid prior pars hic adducatur. Proinde in tertia parte quæ est apud nos, rectius legitur, homo enim peccator, quā, homo verò peccator, vt quidam libri habent. Nulla enim est aduerſatio cum præcedenti parte, sed eius explicatio. Sensus ergo est; studiosè cauēdos esse dolosos, quia sicut ab vna scintilla, vel, vt est Græcis, à parua scintilla, quæ non videtur posse nocere, crescit ignis, qui valde nocet, & omnia deuorat: ita nōnunquam ab vno doloso multiplicantur homicidia, quæ nomine sanguinis in scripturis sæpe designantur. quasi dicat, tam potens est malum vel vnus dolosus, vt per eius detractiones, & excitationes seditiones sæpe multa sanguinis effusio accidat. Homo enim qui se peccatis penitus dedit, non satiat per se suis criminibus, nec sufficit ei scintillas suæ malitiæ de se diffundere, sed insidias etiam struit ad effundendum sanguinem.

38 Attende à pestifero, fabricat enim mala, ne forte inducat super te subannationem imperpetuum.

Pro, pestifero, est *κακὸς ἄνθρωπος*, hoc est maleficus vel maliciosus, significat autem eum qui dedita malitia studet nocere, qui re vera pestifer est. Pro, subannationem, est *ρυσία*, quod superius vertit, maculam. Significat, sicut à dolosis, sic & à malitiosis studiose cauendum, ne ab eis perpetua aliqua nota & infamia inuratur, qui ex corruptione naturæ per malitiæ consuetudinem semper fabricant, hoc est, moluntur mala inferre.

39 Admitte ad te alienigenam, & subuertet te in turbine, & abalienabit te à tuis proprijs.

Malè omnes fere libri habent, à viis proprijs, cum sit Græcè *ἐν τῶν ἀλλοτρίων*, hoc est, à tuis proprijs, quomodo & legitur apud Rabanum. Per ironiam autē dicitur; admitte ad te alienigenam, vel, vt est Græcis, *ἀλλοτρίων*, hoc est, alienum & peregrinum hominem, cuius mores & ingenium tibi non est exploratū, quasi dicat; Noli admittere in tuā familiaritatem alienum, nisi velis vt subuertat te in turbine, hoc est, cum turbatione & tumultu quem contra te excitabit, & quo te inuoluet, & alienum te faciat à tuis proprijs bonis. In quibus verbis maxima vis est. Dicit enim; si alienum in tuum confortium & domum tuam recipias, ille te abalienabit à bonis quæ tibi propria sunt, sibi que propria reddet. Indignissimum enim est expelli, ex turbatiue domo ac possessionibus proprijs ab eo, quem, cum esset alienus, in domum tuam receperis. Indignum item, te tuis priuato, alienum tua obtinere tāquam sua. Ita-

que vis sententiæ consistit in oppositione, Alieni, & Abalienabit. Item ad te, & à tuis. Declaratum est quod hic dicitur, in Iugurtha, qui à Masinissa Numidiæ rege in regiā domum receptus, summisque honoribus ornatus, eius liberos post mortem illius regno expulit atque occidit. Item in Herode, qui cum non esset genere Israelita, sed Ascalonites, ascitus in familiā Hircani & Aristobuli, veris regni Iudaici hæredibus, illis sublati regnum sibi vsurpauit.

Caput XII.

1 Si benefeceris, scito cui feceris, & erit gratia in bonis tuis multa.

Ixit capite superiori à quibus cauendum, & qui in domum & familiaritatem non essent admittendi, nunc docet quibus benefaciendum, & quibus nō. Et prima quidem hac sententia monet, vt in beneficentia præstanda delectum habeamus, neque temerè in omnes beneficia profundamus, sed cum iudicio sic conferamus, vt gratiam inde saltē à Deo referamus, nec inde vel nos vel alij nocumentum reportemus. Alioqui enim vera erit illa Ennij: Benefacta malè locata, malefacta arbitror. Dubitari tamen hic poterit, & circa hanc primam sententiam, & circa sequentes, quibus prohibetur bene fieri & dari malis, quomodo cōsentiat hæc doctrina cum Christi doctrina, qui dicit: Omni pctenti te tribue; & monet vt diligamus etiam inimicos nostros, eisque beneficiamus. Deinde si curiosè inquirendum est qualis sit cui eleemosynæ sint impendendæ, & peccatoribus illæ non sint præstandæ, tardiores erunt homines ad subueniendū pauperibus. Notandum ergo imprimis, Sapientem hic nō agere potissimum de collatione eleemosynarum, quæ fiunt pauperibus ex misericordia, sed de beneficentia vel amicitie, vel iustitiæ distributiue. In qua magnus sane delectus habendus, vt singularia amicitie beneficia, vel quæ ex iustitia distributiua sunt exhibenda, nō præstentur nisi dignis, & qui accepto beneficio & non abutantur in perniciem & conferentis, & reipublicæ, & bene vtantur in Dei honorem, & conferentis ac aliorum vtilitatem. Itaque contra hanc doctrinam faciunt, qui vel propria bona liberaliter conferunt impijs hominibus tāquam singularibus amicis: vel communia bona dispensant talibus, vt qui beneficia ecclesiastica conferunt indignis. Nonnunquam tamē beneficia quædā præstanda sunt impijs, non quidem vt eorū malitia foueatur, ad quod author hic respicit, sed vt beneficiis victi amici fiant relicta malitia, vel certè vt nocere desinant, eorūque vexatio redimatur. In beneficentia autē misericordie quæ eleemosynis exhibetur, non est omnino talis delectus habendus, sed obseruanda est imprimis personarum miseria, quæ commiseratione & subsidio est digna,

Luc. 6. Matt. 5.

vbi vel certò vel probabiliter de ea constiterit. In huiusmodi tamen beneficentiæ exhibitione, prima etiam ratio est habenda eorū qui iusti sunt, & pietati student, & inter eos illorum maximè qui propter iustitiā bonis suis spoliati sunt, aut se ipsi bonis exuerunt, quo expeditius Christo & eius ecclesiæ seruirent: Deinde etiam in beneficentiā quæ malis ob paupertatem præstatur cauendum quantum fieri potest, ne per eam foueantur in inerti otio aut malitiā, sed quod eis datur, solo paupertatis intuitu propter Christum detur, aut ne peiores fiant, vel ne noceant. Quibus seruatis, non sit contra huius loci doctrinam. Dicit ergo: Si statuisti aliquē beneficentia afficere, dispice apud te, & cognosce cui id facias: & si sic cum iudicio benefeceris, erit in bonis tuis, hoc est, benefactis tuis, multa gratia, hoc est, erunt valde grata & accepta. Aut recipiet multam remunerationē vel ab homine, vel à Deo, vt sequenti sententia declaratur. Nomen enim, gratiæ, potest hic accipi vel pro gratiositate, vel pro beneficio & mercede quæ rependitur bene merenti, quomodo accipitur, cum dicimur alicui referre gratiam. Significatur ergo e contrario: Si sine iudicio beneficium impendatur, illud non habiturum suam gratiam, & nec gratum futurum, nec remunerandum.

2 Benefac iusto, & inuenies retributionem magnam, est non ab ipso, certè à Domino.

Dixit superiori sententia dispiciendum cui sit beneficiendum, hic iam explicat cui sit beneficiendum. Benefac, inquit, iusto, vel, quod est Græcis, & eodem recidit, *δοῦναι*, pio. Tale enim beneficium nõ carebit sua mercede & fructu, quia si à iusto referri gratia non possit vel ob paupertatē, vel ob mortem, certè à Domino referretur. Loquitur autem de beneficio quod iusto impenditur quia iustus est, de quali beneficio dicit Dominus: Qui suscipit iustum in nomine iusti, mercedē iusti accipiet: & qui vni ex his minimis dederit poculum aquæ frigidæ nomine discipuli, non perdet mercedem suam.

Matt. 10

3 Non est enim bene ei qui assiduus est in malis, & eleemosynam non danti, quoniam & altissimus odio habet peccatores, & misertus est penitentibus.

Coniunctio, enim, sicut non est in Græcis, ita nec in multis scriptis, & obest intelligentiæ. Non enim hic probatur aliquid præcedens, sed noua asseritur propositio, ad docendum impio non esse beneficiendum. Græca per futurum habet: *ὅταν ἐπιδοῦναι*, non erunt bona: Germanicum tamen exemplar habet, *ὅταν ἐπιδοῦναι*, non sunt bona. Quomocunque aurem legatur, idem significatur, nulla scilicet bona vel fore vel esse peccatori, nec ei bene esse etiā dum videtur felicissimus, quia nihil ea bona ei proderunt, vt qui eis abutatur & in suam & in aliorū perniciem. Indicat ergo beneficia malè collocari in eū, qui sic est assiduus in malis, vt nunquam de eis serio peniteat, & per eleemosynas peccata sua redimere non est sollicitus. Per illud enim; eleemosynam non danti; significatur hominis impœnitentia, qui post perpetrata multo tempore peccata, non cogitat de eis

per eleemosynas redimendis. Addidit interpretis; quoniam & altissimus odio habet peccatores; & tamen non sic eos odit; quin semper misertus sit penitentibus, & in remissionem peccatorum eleemosynas largiētib; Quo significatur, ideo non esse bona impiis impœnitētib; nec ab hominibus esse ipsis beneficiendum, maximè tanquam impiis, eo quòd Deus tales odit, quo non fauente, nihil bonum esse potest homini.

4 Da misericordiam, & ne suscipias peccatorem: & impiis & peccatoribus reddet vindictam, referens eos in diem vindictæ.

Mrum est quomodo illa pars; Da misericordiam, & ne suscipias peccatorem; sit interposita inter illud quod præcedit; quoniam & altissimus odio habet, &c. & illud quod sequitur; & impiis & peccatoribus reddet vindictam; cum illæ partes hoc loco non sint in Græcis, sed tantum postea, vbi etiam apud nos repetuntur, & omnino coniungi debuissent: & illa pars interposita; Da misericordiam, &c. debuisset vel præponi vel postponi toti sententiæ. Certè ea interpositio causam præbuit, vt multi legerent in sequenti parte nõ; reddet vindictam; sed, redde vindictam; sed ineptè, cum sequatur; referens eos in diem vindictæ; quod ad Deū manifestè est referendum. Quia tamen passim sic legitur pars illa interposita, nescio an interpretis, an scriptorum vitio, vt sit aliqua connexio partium huius sententiæ & coherencia cum præcedentibus, cum dicitur: & impiis; coniunctio, & accipienda est causaliter pro, quia. Quoniam ergo dixit non bene fore peccatori impœnitenti & eleemosynā non danti, Deum verò misereri penitenti, rectè subiungitur: Da misericordiam; qui scilicet et si peccauerit, tamen per eleemosynas ambit Dei misericordiam: & ne suscipias, hoc est, non adiuues peccatorem què Deus odit, quia Deus vt odit peccatores, ita etiam reddet eis suo tempore vindictam quam merentur: qui et si ad tempus eam differret, seruat tamen eos ad diem vindictæ à se præstitutum, tantò eos grauius vindicaturus, quantò diutius distulit, propter cuius dilationem maiorem peccandi occasionem sibi assumpserunt. Pro, suscipias, enim Græcè est *ἐπιδοῦναι*, quod non solum significat suscipere, sed etiam defendere & adiuuare. in qua significatione sæpe in Psalmis ponitur suscipere, & susceptor, pro defensore & adiutore.

5 Da bollo, & ne receperis peccatorem; benefac humili, & non dederis impio.

Inculcatio est, dum aliis verbis idem toties repetitur. Pro, receperis, autem est idem verbum quod mox vertit, suscipias. Per humilem et si possit intelligi afflictus, magis videtur accipiendus humilis corde, quia opponitur peccatori & superbo, de quo superius egit.

6 Prohibe panes illi dare, ne in ipsis potentior te sit.

7 Nam duplicia mala inuenies in omnibus bonis quæcumque feceris ei.

8 Quo

8 Quoniam & altissimus odio habet peccatores, & impiis reddet vindictam.

Quidam libri rectius habent, dari. Non solum, inquit, non dederis impio, sed etiam prohibe panes, hoc est, cibum illi dari, & addit Græcis, tuos. Quibus verbis non tam eleemosynam prohibet, quàm mensæ communionem & conuictum familiarem, quemadmodum satis patet ex fine propter quem prohibet panes dari, ne, inquit, per ipsos potentior te fiat, hoc est, per cõuictum tuum & familiaritatem. Nam alioqui rarò periculum est, ne quis ex eleemosyna potentior fiat. Addit autem duplicem causam sui præcepti. Primum, quia si impius te fiat potentior, inuenies duplicia mala in omnibus bonis quæ feceris ei, nimirum quia & perdes gratiam tuorum beneficiorum, & per ea nocumentum incurres, recipiens ab eo mala pro bonis. Vel dicit, duplicia mala inuenies pro bonis, vt significet quantò plus beneficij in eum collocaueris, eò magis nocebit, aut bis tantum nocebit, quantum ei benefeceris. Altera ratio sumpta est à iudicio Dei, cui impij & scelerati homines sunt odiosi, qui proinde ab hominibus non sunt amicitiz beneficiis fouendi aut honorandi.

9 Non agnosceatur in bonis amicus, & non abscondatur in malis inimicus.

Docturus est in sequentibus cauendum cuique à suo inimico, nec faciliè ei credendum, ideoque præmittit duas sententiās, quibus indicat, quomodo inimicus & verus amicus dignosci possunt. Verus, inquit, amicus non agnosceatur satis in prosperis rebus, quia tunc solet homo habere multos factos amicos, iuxta illud: Cum fueris felix multos numerabis amicos. Contra inimicus nõ poterit faciliè abscondi in aduersis. Tunc enim proderet sese sua lætitiā & exultatione. Pro, non agnosceatur, Græcis est, *ἐπιδοῦναι*, hoc est, nõ eiicitur, sed eiici, positum est pro, in apertum proferri & declarari. vnde bene vertit interpretis, non agnosceatur.

10 In bonis iuri inimici illius in tristitia, & in malitia illius inimicus agnitus est.

Affirmatiua hæc sententia, superioris negatiuæ est declaratio. Cum enim dicitur inimicum nõ abscondi in malis, significatur eum abscondi in bonis, idque propterea, quia tunc inimici sunt in tristitia, sed sic vt fere eam quantum possunt occultent. Cum verò dicitur amicus non agnosci in bonis, significatur eū agnosci in malitia, hoc est, afflictione hominis; si scilicet tunc persistat in amicitia, & amico afflictio sua ope consolatione adsit. Nam, vt rectè inquit Ennius: amicus certus in re incerta agnosceatur.

11 Non credas inimico tuo in æternum, sicut enim aramentum aruginat nequitia illius.

Monet ab eo qui quondā inimicus fuit, & iam reconciliatus videtur, cauendū, vt non temerè quis se vnquam ei credat, aut

eius verbis quibus amicitiam simulat, fidem habeat. Quod & Seneca monuit, dicens: Nūquam fidelem credas tibi quem ex inimico amicum habueris. Adfert autem Sapiēs hic aptissimam similitudinem, qua significat, quod quemadmodum ærametum, hoc est, opus ex ære factū, vel, vt est Græcis, *χαλκός*, æs, eius est natura vt æruginem contrahat, ita vt etiam dum mundatum videtur à sua æruginē, vel adhuc aliquid maculæ retineat, vel mox nouam æruginem concipiat: ita & malitia hominis inimici, etiā si videatur absterfa & depolita per reconciliationem, tamen semper in animo aliquid veteris malitiæ remanet, eaque semper redibit ad suum ingenium, & inimicitiam atque maleuolentiam contra te concipiet. Vnde & subiicit:

12 Et si humiliatus uadat curuus, adice animum tuum, & custodi te ab illo.

Etiam si, inquit, sese humiliet, & humiliatione externa incedat curuus, non tamè mox credas, sed diligèter appone tuum animum, & caue tibi ab illo, quia si bene aduerteris, deprehendes faciliè eius malitiam. Quod pulchrè in Græcis ostenditur sententia apud nos prætermissa, quæ profequitur similitudinem æris prius positam. Habet autem sic: Et eris in ipso velut qui absterferis speculum, & cognosces quòd non in finem (vel penitus) æruginauerit, hoc est, quòd defuerit æruginem habere, aut de nouo cõtrahere. Si, inquit, apposeris animum tuum erga reconciliatum inimicum simulantem amicitiam, deprehendes in illo te similem esse ei qui æs speculari absterfit, qui mox inuenit vel refedisse aliquid æruginis, vel de nouo contractum. Ita enim & tu agnosces veterem inimicitiam non esse penitus sublatam, sed vel aliquid eius in animo remansisse, vel faciliè rediturā. Similis doctrina est in Prouerbiis: Cum submiserit vocem suam, ne credideris ei, quia septem nequitiz sunt in corde ipsius. Docet idem & fabula Aesopica, quæ est de angue & vulpe. Quomodo autem quis se à tali simulato amico olim inimico cauere debeat, explicat in sequētib;.

Pro 26.

13 Non statuas illum penes te, nec sedeat ad dexteram tuam.

14 Ne conuersus stet in loco tuo, ne forte conuersus in locum tuum inquirat cathedram tuam.

15 Et in nouissimo cognosceas uerba mea, & in sermonibus meis stimuleris.

Græca priores duos versus habent ordinatius, quia separatim ea mala quæ cõtinet secundus versus, tribuuntur duobus factis quæ continet primus versus, hoc modo: Non constituas eum apud te, nequando te subuerso stet in loco tuo. Nõ sedere eum facias ad dexteram tuam, nequando quærat cathedram tuam accipere. Noltra ergo lectio sic est accipiēda: Non statuas illum, &c. ne quem stare fecisti apud te, conuersus contra te, & te subuertens stet in loco tuo; & ne quem sedere fecisti tecum, conuersus ad locum quem obtines, quærat obtinere cathedram tuam, hoc est, quem participem fecisti & consortem tuæ dignitatis,

c 5 is te sub

is te subuerso aut deiecto, sibi vëdicet tuam dignitatem. Et postea tandem ipsa experientia edoctus cognoscas serò hæc verba mea, & compungaris in animo tuo propter hos sermones meos, quòd scilicet eos non seruaueris, idque præmonitus, eo magis dolendi causam habens, eoque minus dignus cõmiseratione. Ideoque subditur:

- 16 *Quis miserebitur incantatori à serpente percusso, & omnibus qui appropriant bestiis?*
 17 *Sic & qui comitatur cum viro iniquo, & obuolutus est in peccatis suis.*

Legendum esse, miserebitur, & non, vt multi libri habent, medebitur, patet ex Græcis, quæ habet *ἐλεήσει*. Et est sensus: Sicut non est commiseratione dignus incantator, qui præcius periculi sibi imminētis, serpentem accedit, atque ab eo percutitur vel mordetur: similiter & omnes qui vltro appropriant bestiis, hoc est, feris, (Græcè enim est *θηρίοις*) non sunt digni misericordia dum ab eis læduntur, quòd se vltro periculo exposuerint, quod meritò præuidere debuerant: ita & qui se iungit ac familiariter conuersatur cum viro iniquo, non est dignus commiseratione, dum obuolutus est in peccatis eius, hoc est, per peccata & malitiam eius multis malis est implicatus & obrutus, maximè quòd iam me monente sibi à tali cauere debuerat, eique non coniungi. Apta autem est comparatio viri iniqui cum serpente & feris, maximè eius de quo supra & infra agitur, nempe eius qui amicitiam falso simulat, idque propter eius & vafriem & feritatem, quæ in sequentibus explicatur. Subdit enim adhuc, semper agens de ficto amico, & reconciliato inimico improbo homine:

- 18 *Vna hora permanebit tecum, si autem declinaueris, non supportabit.*

Breui, inquit, tempore manebit apud te, nempe tempore prosperitatis: at si declinare te contigerit à veteri tua bona fortuna, non amplius tolerabit te, aut tuam fortunam, hoc est, mutata fortuna etiam ipse mutabitur. Falsus enim amicus, inquit Seneca, cum fortuna venit, & cum fortuna recedit. Est autem pro, supportabit, *ὑποστήσει*, hoc est, tolerabit, vt ne quis interpretetur; non supportabit; non consolabitur aut succurret.

- 19 *In labiis suis indulcat inimicus: & in corde suo insidiatur, ut subuertat te in foueam.*

Exprimit ficta amicitia signa coniuncta studio nocendi. Labiis, inquit, suis dulcia verba profert inimicus ille, & animo suo insidias latenter struit, vt subuertat te præcipitando in foueam, hoc est, malis inuolutum perdat. Notandum quomodo indicet periculi magnitudinem. Nullæ enim sunt maiores, periculiosioresque insidiæ, quàm quæ sub nomine amicitia, ac officij simulatione occultantur.

- 20 *In oculis suis lachrymatur inimicus: & si inuenierit tempus, non satiabitur sanguine.*

Malè quidam legunt, in oculis tuis, cum sit Græcè, *ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ*, in oculis suis.

Malè item quidam libri hanc partem hic legunt; In lachrymis tuis; & postea eadem repetunt legentes; In oculis suis; cum non solum Græca, sed & emendatiora exemplaria eam tantum semel habeant. Non solum, inquit, labiis suis amicitiam simulat, & odium suum tegit inimicus, sed etiam oculis suis, lachrymas scilicet profundendo, dum vult ostentare se dolere quòd aliquando inimitiam exercuerit, aut quòd videat alterius aliquod infortunium. Hæc sanè simulatio efficacissima est, quòd virorum sit non facile in lachrymas erumpere, nisi re aliqua serio & multum cor angente. Cui simulationi potentissimæ addit econtrà studium nocendi pessimum. Et si inuenierit, inquit, oportunitatem, nõ satiabitur sanguine, hoc est, vterur in te summa crudelitate, non satis habes si te lædat, & sanguinem effundat, nisi etiam totum effundat, & te occidat, imo nec morte contentus, sed etiam in occisi corpus & nomen sæuiens, vt ex multis historiis sapius factum intelligere licet.

- 21 *Et si incurrerint tibi mala, inuenies eum illic priorem, & quasi adiuuans suffodiet plantas tuas.*

Græca habent, *ἔσθ' ἔργῳ σου*, priorem te. Itaque sensus est; inuenies eum illic ante te, vt scilicet cum simulatione doloris de tuo infortunio loqui incipiat antequam tu illi narres, & cum se præsentem exhibeat quasi paratum ad iuuandum, sub specie auxilij, ipsemet tibi ad casum inclinato suffodiet plantas tuas, hoc est, cadere faciet & deiiciet. Quid autem iam perditio amico deinde sit facturus, sequenti versu exprimit.

- 22 *Caput suum mouebit, & plaudet manu: & multa susurrans commutabit vultum suum.*

Exprimit his verbis signa lætitiæ, quæ inimicus defuncto eo quem fictè amare videbatur, est editurus. Præ lætitiæ, inquit, caput suum mouebit, & plaudet manu, quòd voti sui sit compos effectus, & multa apud se susurrans quæ non auderet palam eloqui, commutabit faciem suam, exhidendo eam lætam, quam prius tristem exhibuit. Simile Iudæis contigisse Ieremias lametatur: Plauderunt, inquit, super te manibus suis omnes transeuntes per viam, sibilauerunt & mouerunt caput, super filiam Ierusalem. Et Christus in Psalmis: Omnes videntes me deriserunt me, locuti sunt labiis, & mouerunt caput. Ex hac pulchra descriptione ficti amici, qui re vera inimicus est, bene intelligere licet, quare antè præmisit signa inimici, nempe quòd in bonis viri abscondatur, in malis verò non abscondatur, saltè non diu. Cæterum quod hic longa narratione depinxit, in multis historiis tum sacris tum profanis impletū videre licet. Narratur enim in libris Machabæorum, quomodo Triphon dolo occiderit Antiochum adolescentem, & strenuissimum Ionathan circumuenerit & interemerit. Irè quòd Ptolomæus Simonè, eiusque filios

Thre. 2.

Plal. 111

1. Mach. 13.

13. 47. filios interfecerit. Talis etiam fuit impius ille Israhel, de quo narrat Ieremias, quòd ibat incedens & plorans, & suo ploratu seduxit octoginta viros calamitate confectos, occideritque eos.

Caput XIII.

- 1 *Qui tetigerit picem, inquinabitur ab ea: & qui communicauerit superbo, induet superbiam.*

Dicitur in præcedentibus cauendum à consortio dolosi, beneficiendum non peccatori, sed iusto, cauendum item à familiaritate inimici reconciliati: prosequitur hoc capite hanc de cauendis quorundam consortiis tanquam prauis & periculosis doctrinam, docens præterea declinanda consortia superbiorum, diuitum, magnatum, & quorumuis inæqualium. Imprimis ergo dehortatur à consortio cum superbis, tanquam pernicioso, comparatione vsus aptissima picis cum superbo, qua significat consuetudinem cum superbis contagiosam esse, & mox superbiam inducere, atque homini adherere, quòd per eam consuetudinem homines natura sua inanis gloriæ appetentes, à modestia humilitatèque mox abducantur, ac superbiam contrahant. Sicut, inquit, qui tetigerit picem, mox ab ea adhærente inquinatur: ita & qui consortium inquit cum superbo, induet superbiam, eaque inquinabitur. Sicut enim pix & adhæret facile, & adherendo inquinat, hominemque dedecorat, ita & superbia.

- 2 *Pondus super se tollit, qui honestiori se communicat & ditiori te ne socius fueris.*

Græca habent; Pondus super te ne tollas in vita tua, & fortiori te ac ditiori te ne communicates; Quoddam scriptum habebat similiter; & ditiori te & fortiori te ne socius fueris. Vnum tantum habuit; & fortiori te. Quam lectionem veriorè puto, quòd nomine, honestiori, significetur more apud interpretem recepto, idem quod ditior. Prohibuit consortium cū superbis, prohibet nunc consortium cum ditioribus & fortioribus, quia sicut qui cum superbis inquit cõortium, ab eis coinquatur: ita qui cum ditioribus & fortioribus communicat, pondus super se tollit, hoc est, grauamen magnum & onus sibi imponit, & vltro assumit. Id quod in sequentibus per varia declaratur, in quibus tenuiores & infirmiores à ditioribus & potentioribus grauari solèt. Vtilis sanè est hæc & sequens doctrina contra multorum opinionem, qui bene secum agi putant, & felices se existimant, si in diuitum & magnatum consuetudinem & amicitiam recepti fuerint, quorum consortio se honoratos putant, & commoda multa consecuturos. At quod sapiens quidam quaerenti, quam vxorem faceret, respondit parem æqualèmq; ducendam esse, id latius patet in omni vitæ

focitate & ratione, maximè autem in amicitia. Vnde inter ea quæ vitam faciunt beatiorè, Martialis refert, pares amicos.

- 3 *Quid communicabit cacabus ad ollam? quando enim se colliserint, confringetur.*

Rectius Græca. Quid communicabit olla rad lebetem, hic impinget, illa confringetur. Quid, inquit, conuenit cõmunionem esse inter cacabum æneum & ollam testaceam. Cum enim ea sese colliserint, nihil quidem inde mali patietur cacabus, sed olla confringetur. Significat ergo non conuenire vt cum potentiori societas ineatur, quòd à potentiori periculum esse possit socio infirmiori, non illi ab ipso. Extat ad idem significandum fabula Aelopica, coincidens cum hoc Sapientis loco, de duabus ollis, altera lutea, altera ærea: quarum vtramque cum vis fluminis tulisset, luteæ collisionem metuenti respondit ærea, ne quid timeat, sese enim ne collidantur satis curaturam. Tum altera; seu me, inquit, tecum, seu te mecum flumen colliserit, cum meo vtrumque fiet periculo. quare certum est à te separari. Cuius morale & significationem sequentia hic optimè declarant.

- 4 *Diues iniuste egit, & fremet: pauper autem lesus tacebit.*

Ostendit vnum modum quo olla à cacabo confringitur, hoc est, pauper à diuite læditur. Sæpe, inquit, contingit vt diues iniuste quippiam agat in pauperem, & iniuper per iram indignè fremere & minari non obmittat, duplici eum incommodo onerans, lædendo scilicet & comminando. Quibus accedit & tertium, nempe quòd pauper læsus tacere cogitur, nec audet suam innocèntiam defendere, aut alterius iniuriam ostendere, ne, si loquatur, iratum magis ostendat, & ad nouam quam comminatur iniuriam inferendam pronocet. Græca quod est amplius, habent pro, tacebit, *ἡσυχίασθαι*, hoc est, orabit. Ita enim sæpè accidit, vt pauper etiam læso blandè loquédum sit & supplicandum, quo iratus diues placetur, & eius amicitia retineatur, aut ne noua iniuria inferatur, iuxta illud Prouerb. Pauper cum obsecrationibus loquitur, diues autem estabitur rigidè.

- 5 *Si largitus fueris, assumet te: & si non habueris, derelinquet te.*
 6 *Si habes, conuictet tecum & euacuet te, & ipse non dolebit super te.*

Aliud inconueniens hic commemorat, significans pauperiorem à ditiore non consecuturum, vt sperabat, vtilitatem, sed contrà potius diuitem præ auaritia & superbia (vt ferè diuites & auari sunt & superbi, omnia sibi debere existimantes) suam ex socio quaesiturum commoditatem, eumque pauperiorem redditurum, quòd illius amicitia & muneribus & sumptuosis conuiujs sit fouenda, & emenda. Si, inquit, largitus fueris munera assumet te in suam amicitiam: & si non habueris, non ipse tibi dabit, sed mox derelinquet te. Si habes, conuictet tecum, hoc

Pro. 18.

hoc est, conuiuabitur tecum; cogeris enim inuitatus etiam reuocare, sicque pauperior rem te reddet, nec ob id aliqua tui commiseratione tangetur, nec dolebit super te, etiam si eius nomine pauperior redditus sis.

7 *Sinecessarius illi fueris, supplantabit te, et subridens spem dabit narrans tibi bona, et dicet: Quid opus est tibi?*

Simile est cum precedenti, nisi quod ibi significatur diuitem a pauperiore querere & munera & conuiuia, hic vero etiam eius operam & laborem, pro quo tamen nihil nisi verba & vana spem daturus sit operam suam praestanti. Si inquit, necessarius illi fueris, & opera tua indiguerit, supplantabit te, hoc est, decipiet te, bonis scilicet promissis & blando aspectu extorquens id a te in quo tua opera indiguerit. Subridens enim, vel, ut est Graecis, aridens tibi, spem dabit tibi narrando & promittendo bona quae ab eo in mercedem expectes, & dicet: Quid opus est tibi? An aliqua re indiges? Nihil dubita, ego te nulla re egere sinam. Liberè dicas quo indigeas, ego paratus sum succurrere, quasi dicat: Sic quidem a te quod vult extorquebit, sed praeter verba & vana promissa nihil reddet. Pro, supplantabit, Graecis est ἀπολαύσει, hoc est, decipiet. Sed & alia, vt cap. 3. hoc verbum reddidit interpres per supplantare, accipiens illud pro decipere. Multi libri habent; narrans tibi omnia bona; sed, omnia, vt non est in Graecis, ita nec in multis scriptis, & obest sensui.

8 *Et confundet te in cibis suis donec exinaniat te bis et ter, et in nouissimo deridebit te.*
9 *Postea uidens derelinquet te, et caput suum mouebit ad te.*

Siquis, praeter verba aliquid gratiae & beneficij impartitus fuerit, id in conuiuio situm erit, quibus quandoque te excipiet: at his ipsis cibis suis pudorem tibi adferet, ita vt ex pudore etiam tu vicissim illum splendidis conuiuio cogaris excipere, donec saepius facultates tuas euacuet & exhauriat, sic vt amplius sumptus ferre non possis: sicque tandem deridebit te velut insipientem & stultum, quod te illi socium exhibere praesumpseris. Deinde etiam cernens tuam inopiam derelinquet te, & tantum abest vt condoleat aut succurrat, etiam caput suum mouebit contra te, vel deridendo te, vel renuendo petitioni ac precibus tuis acquiescere, qui prius omnia erat pollicitus. Pulchra certe narratio, ex communi vita desumpta, qua dum ob oculos ponit quod experientia saepe vsuenerit testatur, efficaciter hortatur non temerè ditorum amicitias ambiendas, nec honorem aut fructum ex illis expectandum, sed magis iniurias cum defensionis negatione, & depauperationem cum irratione, & omnis praconceptae spei frustratione.

10 *Humiliare Deo, et expecta manus eius. Attende ne seductus in stultitia humiliaris.*

Priorem partem Graeca non habent, sicut nec Rabanus, posteriorem sic habet: τὸ πρῶτον ἐπιπροσέτιον τῆς διαβολῆς, καὶ τὰς ἑξῆς ἐπιπροσέτιον, hoc est, attende ne seducaris mente, & humiliaris in laetitia tua. Interpres legit ἀπολαύσει, hoc est, stultitia, quomodo etiam quidam legendum putant. Pertinent autem haec ad superiora. Quoniam enim ostendit eos qui se ditioribus coniungunt, sese illis cum magno detrimento suo debere demittere, nec aliud praeter vanam spem ab eis recipere, monet Sapienter vt ne sinant se speciosis eorum promissis, & praesumpta vana commodi consequendi persuasione decipi, ne per stultitiam illam suam qua stultè confisi sunt in ditioribus, & sperabant se magnos futuros, humiliantur, deiciantur, vilescunt & abiecti fiant, humiliandum potius esse Deo, animosque nostros illi submittendos, vt illi placere & obedire studeamus, & expectanda manus potentiae & benignitatis eius qui non deserit nec frustratur sperantes in se. Hoc ergo Sapienter hic vult insinuare quod apertius dicit Psalmista: Bonum est confidere in Domino quam confidere in principibus. & Beatus vir cuius est nomen Domini spes eius. Nolite considerare in principibus, &c.

11 *Noli esse humilis in sapientia tua, ne humiliatus in stultitia seducaris.*

Hanc sententiam etiam Graeca non habent. Videri autem potest ab interprete addita ad declarationem superioris, vt nomen, sapientiae, respondeat τῆς διαβολῆς, hoc est, mente, sententia, vel intelligentia. Proinde hic potest reddi sensus huius versus conueniens proposito. Noli in eo quod te sapienter eligere & instituire putas, vili esse & nimis demissus, vt scilicet putes te prudenter facere eligendo ditorum consortium, & ob id te illis nimis demittas & subicias, ne sic humiliatus seducaris ab illis per stultitiam tuam. Hoc est, caue ne quam putas esse sapientiam, qua te demittendum putas ditioribus, seductus agnoscas esse stultitiam. Rabanus sententiam hanc sic intelligit: Noli in eo quod rectè sapias & intelligis, sic esse humilis animi, vt cedas contrarium docentibus, & non ausis, cum oportet, contradicentibus veritati resistere, ne sic humiliatus seducaris ab eis per eorum stultitiam, aut in eorum stultitiam. Nam per accusatiuum legitur in stultitiam; quomodo & scripta quaedam habebant.

12 *Aduocatus a potentiore, discede: ex hoc enim magis te aduocabit.*

Dixit de consortio ditorum, subiicit nunc de consortio magnatum ac principum, variis sententiis docens qua moderatione cum illis agendum sit. Sunt enim principum amicitiae & familiaritates periculosae, vt qui vitae ac necis potestatem habeant, & leui nonnunquam de causa offendantur, ac fauore mutent. Et tamen sunt qui eorum amicitias imprudenter ambiunt, quasi per eas honorem & utilitatem magnam consecuti. Monet ergo imprimis,

Psa. 117.
Psa. 145.

mis, vt qui a potentiore aliquo vocatur vel ad mensam, vel ad familiaritatem, vel ad dignitatem, non mox accurrat, sed ab initio ex reuerentia personae, & animi sui modestia renitatur, excusando se honestè, & agnoscendo se indignum illius cōgressu & colloquio. Si enim ille ex animo vocauit, tantum abest vt offendatur & reiiciat quem vocauit, quin potius animaduertens & reuerentiam quae illi exhibetur, & inuitati humilitatem principibus gratissimam, his delectatus, propterea magis aduocabit. Indicat ergo duplicè fructum ex honesta in initio recusatione, nempe quia per eam intelligitur an vocatio fiat ex animo, an potius honoris tantum causa, ac ad tentandum, & qui vocatur, gratior sit vocanti. Huius rei aliquale exemplum habemus in Dauide, qui a Saule vocatus ad nuptias suae filiae, honestè aliquamdiu recusauit, dicens: Quis ego sum, aut quae est vita mea, aut cognatio patris mei in Israël, vt fia gener regis?

1. Reg. 11.

13 *Ne improbus sis, ne impingaris, et ne longè sis ab eo, ne eas in obliuionem.*

Secundum praecipuum, quo docet eam in accessu ad principes moderationem tenendam, vt nec improbè aut importunè quis se ingerat eis, ne turpiter repellatur, nec aduocatus se omnino ab eis elonget, ne conceptus fauor pereat, qui quandoque utilis esse possit & necessarius. Indicat ergo principum amicitias nec temerè ambiendas, nec aspernandas. Ne, inquit, improbus sis, ingendo scilicet te ad eos antequam voceris, ne impingaris, hoc est, turpiter repellaris tantquam indignus, & tamen ne etiam longè sis ab eo qui iam aliquem erga te fauore concepit, ne venias apud eum in obliuionem, sicque omnem spem beneficij amittas. Rectè enim Alexander interrogatus quomodo quis conuersari debeat cum principibus, respondit, eos adeundos sicut ad ignem, vt neque valde quis vicinus sit ne comburatur, neque longè sit ab eo ne frigeat.

14 *Ne retineas ex aequo loqui cum illo, nec credas multis uerbis illius. Ex multa enim loquela tentabit te, et subridens interrogabit te de absconditis tuis.*

Dixit quae moderatio seruanda ante conuersum, nunc docet quae in ipso colloquio seruanda sint, duo requirens. Primum, vt ne quis persistat diu loqui cum principe tanquam cum pari, & ea cum libertate qua ipse loquitur, sed vt paucis quod dicendum est absoluat, ne vel nimia confidentia, vel nimia loquacitate displiceat. Secundò, vt ne illi facillè & firmiter credatur, etiam si blandè loquatur, & multa promittat, quod illa familiaris principum collocutio nonnunquam fiat ad explorandum animum hominis, & expiscandum secreta eius. Pro; non retineas ex aequo loqui; Graecis est μή τι πιστεύεις ἅπαντα ὅσα λέγει, hoc est, non dubites colloqui. Sed interpres legit, ἰσχυροῦς, vt sit ab ἰσος, aequalis. Quid se-

quatur principum collocutionem & eorum explorationem, deinde explicat, dicens:

15 *Inmitte animus illius conseruabit uerba tua, et non parcat de malitia et de uinculis.*

Qui, inquit, blanditia verborum amicitiam simulauit, & animum tuum expiscatus est, is per saeuitiam animi sui tectam verborum blanditiae, & conseruabit in memoria sua uerba tua quae locutus es, reuelans ei tua secreta, & oportuno tempore nactus, non parcat te affligere etiam usque ad incarcerationem & vincula, sine commiseratione tibi quamuis inferet afflictionem & vincula, qui prius aureos tibi videbatur promittere montes.

16 *Caue tibi, et attende diligenter auditui tuo, quoniam cum subuersione tua ambulas.*

17 *Audiens uero uerba illa, quasi in somnis uide, et uigilabis.*

Pertinent haec ad uerba illa principum, de quibus prius dixit, ea scilicet quibus multo sermone tentant hominem, & explorant eius secreta. Diligenter, inquit, attende his quae audis ab eo, & caue tibi ne quid reticendum ei dicas, quoniam tu conuersaris cum eo non sine periculo uitae tuae, aut dani alicuius temporalis. Itaque audiens uerba illa quibus tua expiscatur secreta, diligenter attende & uide, & quemadmodum qui serio de re aliqua cogitare & consultare uolunt, in quiete nocturna circa eam attentissimè cogitant uigilando: ita & tu diligenter attende illis uerbis, & uide quid respondeas, nec sis dormienti similis, sed uigila, & circumspice sis. Hic sensus huius obscurae ultimae sententiae maximè accedit Graecis, quae habent: Audiens haec, in somno tuo uigila. Nò ergo illud, quasi in somnis, iungendum est cum praecedentibus, vt intelligatur, uerba illa audienda quasi in somnis, hoc est, parum ad ea attendendum, & paruam fidem eis habendam, sicut quidam intelligunt, sed magis cum sequentibus. Nec habent multi libri; audiens uero uerba illa; sed quidam, audiens uero illa, sine, uerba: quidam, audiens uerba illa, sine, uero, quomodo & Rabanus legit, qui etiam hanc partem iungit cum praecedenti, hoc modo: quoniam tum subuersione tua ambulas audiens uerba illa: vt vna tantum sit sententia. Quod & mihi satis placet.

18 *Omnium uita tua dilige Deum, et inuoca eum in salute tua.*

Rectè hanc superioribus subiicit sententiam, tanquam quae rationem indicat, qua omnia pericula uitari possint. quasi dicat; Vt quae dixi pericula, & alia effugere possis quae varia in hac uita accidere possunt, tota uita tua dilige Deum, & insuper inuoca eum pro salute tua, & temporali & spiritali. Ita enim fiet, vt qui propè est omnibus se in ueritate inuocantibus, te ab omni malo praeseruet, qui diligentius se omnia in illo

in illorū bonum conuertit. Bene autem duo hæc coniungit, dilectionem scilicet Dei & inuocationem illius, quia nec vitæ innocentia sufficit vt quis tutus sit, nisi assidua oratione se homo muniat contra periculorum varietates, & improborum conatus: nec inuocare prodest, si desit timor & dilectio Dei. Dicitur enim impiis: Cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam.

19 Omne animal diligit simile sibi, sic & omnis homo proximum sibi.

20 Omnis caro ad similem sibi coniungitur, & omnis homo simili sibi sociabitur.

Prosequitur quam cepit doctrinam, docens cū quibus familiaris societas ineunda sit, & cum quibus non, hoc est, cum similibus in vita & fortuna, non autem cum his qui dissimilis sunt vitæ aut fortunæ, vt pauperi non bene conueniat cum diuite, nec iusto cum peccatore. Id quo efficacius commouet, adducit animalium exempla, quæ docent id maximè esse naturale, vt similia iungantur, non dissimilia. Omne, inquit, animal diligit animal sibi secundum genus simile, idè quæ iungitur ei, & cõgregatur cum illo. Non enim monedula cum aquilino genere confociatur, sed cum suo genere: & vt dicitur, Aues concolores simul volant. & Conueniunt pecudes, & iunctæ pabula carpunt. Ita ergo etiam conuenit vt quisque eis iungatur, & familiaris diligat, qui sibi sunt in vitæ genere & fortunæ conditione similes. Vtitur hac ratione & Cicero libr. de amicitia: Si, inquit, hoc apparet in bestiis, vt requirant atque appetant ad quas se applicant animantes, idque faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani, quanto id magis in homine? Et in eodem libro: Disparis mores disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima esse potest, morum studiorumque distantia. Hæc ille. Illud enim veteribus celebratum in omni animantium genere vim habet, & ὁμοίω τῶ δμοίω φίλον, hoc est, Simile amicum simili vel, Simile gaudet simili. Vnde est & illud: Similitudo mater amoris. Porro circa lectionem notandum est, legèdum potius per præsens, coniungitur, vt habent quidam libri, quàm per futurum, coniungetur, cum Græcis sit συνιῆται, Non est tamen legendum per præsens, sociatur, sed sociabitur, cum Græcè sit συνολληθήσεται, adhærebit. Ex eo enim quod sit in animalibus, vult ostendere quid in hominibus fieri conueniat. Quod autem in genere significauit, id iam in sequētibus expressius explicat, ostèdens hæc eò pertinere vt dissuadeat societatem aut iusti cum peccatoribus, aut pauperis cum diuitibus.

21 Si communicabit lupus agno aliquando? sic peccator iusto?

22 Quæ communicatio sancto homini ad canem? aut quæ pars bona diuiti ad pauperem?

Quod ad lectionem attinet, quidam libri habent, sicut communicabit, quia sequitur, sic. Alij melius habent; Si communicabit. Et potest legi interrogatiuè, vt sit sensus: An aliquando lupus inibit societatem cum agno què hostiliter persequitur: sic & peccator an aliquando solidam communionem habebit cum iusto, cui tantopere contrarius est; Vel potest legi assertiuè, vt sit sensus. Si aliquando lupus societatem inibit cum agno, etiam videre licebit peccatorem communicare iusto, quasi dicat; sicut ilud non fiet, ita nec istud. Apud autem peccator lupo, ob suam rapacitatem & odium iustorum comparatur: iustus agno; ob suam innocentiam & vtilitatem quam de se mundo adfert. In altera sententia quidam libri habent tantum, pars, non; pars bona. Quidam etiam etsi pauci habebant, pax, atque hæc proculdubio est vera lectio, cum Græcè sit ἀφῆν, hoc est, pax. In altera parte pro, sancto homini, Græcis est ἁγίω, hoc est, hyænæ. Est autem hyænæ animal ferum & crudele, de quo inter multa mira quæ de eo narrantur, scribit Plinius libro 8. cap. 30. maximè sermonem humanum inter pastorum stabula assimilare; nomènque alicuius addiscere, quem euocatum foris lacerat. Item vomitionem hominis imitari ad sollicitandos canes quos inquadrat. Præterea vmbra eius contactu canes obmutescere. Non ergo mirum est Sapientem hic insinuate nullam esse communicationem & pacem, sed potius inimicitiam inter hyænæ & canem, atque his animalibus assimilare conditione diuitis & pauperis: quod sicut hyænæ callidè opprimat canem, ita & diues pauperè, quem sæpe vel solo timore sui obmutescere facit. Mirum cur interpretes verterit, sancto homini, quamquam magis putem legendum, sancti. sic enim habebant multa scripta; Quæ communicatio sancti ad canem; vt videri possit interprete legisse τῶ ἀγίω vel ἁγίω pro ἁγίω. Et potest iuxta hanc lectionem dictio, sancti, accipi pro re sanctificata, quæ rectè opponitur cani, quia canis immundissimum fuit animal secundum legem, vt pote nec findens vngulam, nec ruminans, cui nullo modo conuenit res sanctificata. vnde Dominus prohibet sanctum dari canibus. Et Isaia 66. canis opponitur sacrificiis, cum dicitur: Qui maculat pecus, quasi qui excerebret canem. Vnde etiam si legatur, sancto homini, rectè canis accipi potest pro animali in propria sua significatione, vt significetur hominem sanctum nullam habere cõuenientiam cum cane, animali scilicet immundissimo, & à sacris adeo semoto, vt nec pretium eius offerri posset Deo, vt dicitur Deuter. 23. Communiter tamen canis hic accipitur metaphoricè pro peccatore immundo & prophano, quomodo & ibi: Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus; vt quod hic dicitur conueniat cum illo Pauli: Quæ participatio iustitiæ ad iniquitatem? aut quæ societas luci ad tenebras? quæ conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infidelis?

Mat. 15.

2. Cor. 6

23 Venatio leonis onager in eremo, sic & pascua diuitum sunt pauperes.

Sicut, inquit, leo venatur in deserto asinos syluestres, qui inferiores sunt viribus leonitæ & diuites depascuntur pauperes, quia eorum bona diripiunt, eorumque se pascunt laboribus, qui ipsorum violètia nequeunt resistere. Ostendit ergo bene hæc sententia, non posse pacè esse inter diuitem & pauperem, quod & alia ratione rursus ostendit, cum subiicit.

24 Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic & execratio diuiti pauperi.

Non potest ergo bene conuenire inter diuitem & pauperem, quia sic diues pauperem execrat, sicut superbus abominatur humilitatem. hoc est, dedignatur admodum vili haberi & abiectus. Consequenter quidem sermonis exigere videbatur, vt diceret; execratio diuiti paupertas; maluit tamen dicere, pauper, quo significaret propter paupertatem, quam odit diues auarus, nõ posse diuitem amare pauperem, & proinde non posse inter eos esse pacem & communicationem bonam.

25 Diues commotus confirmatur ab amicis suis, humilis autem cum ceciderit, expellitur & à notis.

Aliquot sententiis sequentibus, collatione facta inter diuites & pauperes, ostendit iniquam esse eorum conditionem, & valde dissimilem, vt mirum non sit quod inter eos non cõueniat. Conditionis autem dissimilitudinem ostendit pulchrè, & in mutatione fortunæ, & in sermone vtriusque. Si, inquit, diues aliquo infortunio obrutus fuerit, & conquassatus, mox confirmatur consilio & auxilio ab amicis suis, quos facillè multo habet propter diuitias suas: si verò humilis, hoc est, pauper, (Græcè enim hic est ἄτυχος) ceciderit in aliquo infortunio, tantum abest vt à notis & amicis erigatur, vt etiam ab eis relinquitur, imò & expellatur ab eorum cõfortio, quod metuat ne damnū aliquod pati cogantur propter eum. Vnde Iob dicit: Noti mei quasi alieni recesserunt à me, dereliquerunt me proximi mei: & qui me nouerant, oblitii sunt mei. Et in Prouerbiis: Fratres pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eis. Legèdum autem potius, expellitur, per præsens, quomodo multi libri habent & Rabanus, & non per futurum, expelletur, docent Græca, quæ habent προσωπώρηται. Pulchrè autè diuiti tribuit esse commotum, pauperi cadere, quia diues ferè tantum commouetur in sua infelicitate. Nam antequam cadat mox confirmatur, pauper verò etiam cadit, & graue infortunium patitur, nemine ipsum confirmante.

26 Diuiti decepto multi recuperatores, locutus est superbus, & iustificauerunt illum.

27 Humilis deceptus est, insuper & arguitur: locutus est sensatè, & non est datus ei locus.

Intelligi posset per diuitem deceptum & humilem deceptum, is qui per alicuius fraudem iniuria affectus est. nam & sic vera erit sententia. Diuiti enim sic decepto multi sunt qui recuperare student damnum illa-

tum, at pauper ab alio deceptus etiam redarguitur, quod se per ignauiam & stultitiam decipi permiserit, cuiusque deceptio nõ tam decipienti quàm decepto imputatur. At Græcis consideratis, magis intelligèdum est diuitem vel pauperem dici deceptum, qui errat, & per errorem peccat siue opere, siue sermone, admittendo scilicet aliquid opere quod malum est, aut asserendo quod falsum est. Græcis enim est verbum ὁπαλλω, quod errare significat, & offendere. Itaque sensus est; Cum diues per errorem aliquid delinquit siue facto, siue verbo; multi sunt qui illū defendunt & excusent; imo etiã loquuntur aliqua per superbiam, multi sæpe sunt qui bene eum loqui prædicent, aut saltè excusent: Contrà si humilis & abiectus quispiam aliqua in re erret, & per errorem peccet siue facto, siue verbo, non solum non habet qui eius errori compatiantur, cumque instruant in spiritu lenitatis, sed etiam durè de suo errore redarguitur: quod si verò prudèter aliquid loquatur, nõ est datus ei locus, hoc est, non admittitur nec recipitur eius sermo, & negatur ei audiètia. Contemnitur enim sermonis prudentia propter personæ inopiam. Quod inter cæteras huius sæculi vanitates miratur etiam Sapiens in Ecclesiaste: Quomodo, inquit, sapiètia pauperis est contempta, & verba eius nõ sunt audita? Simile est quod sequitur:

Eccle. 9.

28 Diues locutus est, & omnes tacuerunt; & uerbum eius usque ad nubes perducunt.

29 Pauper locutus est, & dicitur: Quis est hic? & si offenderit, subuertunt illum.

Dixit prius de his quæ diuites malè loquuntur, nunc de his quæ videntur bene dicere, quibus significat duplicem honorem deferri, videlicet & quod imprimis cum summo omnium silentio audiuntur, & quod deinde oratione absoluta sermo illorū valde extollitur & laudatur. Contrà si pauper in aliqua cõmunitate loqui incipiat, mox sermo eius ob personæ conditionem exploditur, & dicitur: Quis est hic? quasi dicat, Indignus est qui inter nos loquatur, & docentis personam assumat, quem admodum de Christo dixerunt: Nonne hic est filius fabri, &c. Et si in aliquo verbo offenderit, errauerit, & lapsus fuerit, mox hinc sumunt occasionem perdendi illum.

Mat. 13

30 Bona est substantia, cui non est peccatū in consciencia, & nequissima paupertas in ore impij.

Quoniam Sapiens hæctenus multa dixit de iniquitate diuitum, & misera conditione pauperum, ne ea culpa rerum esse videatur, & diuitiæ aut paupertas in malis numerentur ac damnentur, ostendit hoc loco nec malas esse diuitias, imo bonas, si diues sit bonus: nec bonam esse paupertatem, imo malā, si pauper sit impius: quia si impius sit, ore suo propter paupertatē multa mala cõmittere, murmurando cõtra Deum peierādo, & mēdacia multa proferēdo, vt in plerisque pauperib⁹ experiētia accidere docet. Quidā apud Terentiū diuitias neq; in bonis neque in malis

in malis numerat, sed tales dicit esse, quales sunt illi qui illis vtuntur. Idem senserunt qui eas instrumenta nominarunt quibus ad virtutes aut ad vitia vt possunt homines. Spiritus sanctus eas, sicut & valetudinem & corporis vires, dicit esse dona Dei, maxime illis qui eis bene vtuntur, & sine peccato obtinent ac possident. Caterum quod ad literam attinet, notandum relatiuum, cui, in priori parte posse referri vel ad substantiam, vt sit sensus: Bonæ sunt diuitiæ quibus non adest peccatum: vel ad hominem, vt sit sensus: Bonæ sunt opes illi homini cui non est peccatum. Illud autem, in conscientia, additum est nõ malè ab interprete, vt intelligatur à conscientia dispositione pendere omnem externam felicitatem. In posteriori parte non est superlatiuus, nequissima, sed *ὑβήρως*, hoc est, praua est paupertas in ore impij, qui scilicet eam execratur, & propter eam blasphematur, aliisque mala committit.

21. *Cor hominis immutat faciem illius siue in bona, siue in mala.*

Legendum est, in bona & in mala; & non, in bono & in malo. quomodo quidam libri habent, cum Græcis sit *ἐν ἀγαθῷ, ἢ ἐν κακῷ*. Rectè hæc sententia subiungitur præcedenti, & sequentibus præmittitur, quia hac ostenditur felicitatem hominis non subsistere in externarum rerum opulentiâ, nec earundem inopia felicitatem tolli, sed eandem consistere potissimum in interiori cordis bona dispositione, adeo vt felix sit & diues qui bono corde præditus est, etiam si rerum externarum copia destitutus sit: contra sit infelix & miser, qui corrupto & prauo est corde, etiam si rerum externarum abundantiam habeat, vt mox declarat in auaris, qui semper tristi sunt corde, nec sibi boni nec aliis. Cor, inquit, hominis pro sua diuersa dispositione immutat faciem illius siue ad bona siue ad mala, vt scilicet vel læta sit vel tristis, & vel bene se habeat vel malè. Quanquam enim vultus volui possit, varièque fingi, tamè plerunque est iudex affectû animi, in quo expressa sunt signa iracundiæ, clementiæ, hilaritatis, & tristitiæ, item signa conscientia, ac timoris & vergendiæ. Sicut enim ex abundantia cordis os loquitur, & bonus homo de bono thesauro cordis profert bona, malus malis: ita pro varia dispositione cordis, varia est & vultus dispositio, imo & totius corporis. Spiritus enim tristis, inquit Sapiens, excicat ossa: animus verò gaudens ætatem floridam facit. Duplici ergo ratione cor hominis immutat vultum eius, nepe & quia affectio cordis latentis fere diffunditur in exteriorum vultum, vt talis sit vultus hominis quale est cor, & quia ex cordis dispositione pedit bona vel mala hominis valetudo & sanitas, vel ægritudo.

Matt. 12

Prou. 17

22 *Vestigium cordis boni, & faciem bonam, difficile inuenies, & cum labore.*

Græca sic habent; Vestigium cordis in bonis, est facies hilaris: & inuentio parabolæ, cogitatio cum labore; Quo declaratur quod dictum est, ex motu affectûque animi vultum quoque variè affici, in

eoque extare expressa signa animi læti, rebusque secundis fruuentis, aut graui aliqua ac difficili cogitatione occupati. meditatio enim & intentio animi cum labore coniuncta ipso vultu significatur. Quædam scripta habebant, post faciem bonâ, & inuentionem parabolæ, vt verisimile sit interpretem aliquid verisimile quod Græcis respondeat. Id quoniam nullum videbatur habere cõmodum sensum, reiectum est à multis, cum posset hic esse sensus, quem nõ dubito fuisse interpretis: Inuenies difficile ac cū labore, vestigium cordis boni, hoc est, faciem bonam, & inuentionem parabolæ, hoc est, absconditarum sententiarum, quia vtrumque non nisi exercitio virtutis & studij obtinetur, hoc est, nec virtus, quæ sola solidè lætificat, nec sapientia sine labore paratur. Secundum receptam lectionem, postquam dictum est cor hominis immutare faciem hominis, ita vt ex consequenti facies hominis sit vestigium, hoc est, indicium cordis siue boni, hoc est, læti & bene affecti, siue mali, subiicitur difficulter inueniri vestigium cordis boni, hoc est, faciem bonam, (videtur enim secundum exponere primum, & coniunctionem, & expositionem accipiendam) aut quia eam rem non facile quis in se assequitur, aut quia nec in aliis facile inuenitur, quia pauci sunt & rari qui diu & constanter sunt læto corde & facie, cum & iusti pauci sint qui omnia huius mundi mala fortiter perferat, nec ob aliqua sua peccata non aliquando tristari debeant, & peccatores grauibis sæpe curis, etiam in rerum abundantia torqueantur, sicut de auaritis subiicitur. Deinde sunt etiam, qui etsi videantur bonam habere faciem, quæ cordis boni sit testimonium, re vera tamen non habent eam, vt quæ per fictionem siue fraudulentam, siue necessariam & vtilem, non respondeat cordi. Nam & Iob subdolè exhibuit lætam faciem Abner & Amasæ. Et Hester roseo vultu colore perfusa, gratis ac nitentibus oculis, tristem celabat animum, & nimio terrore contractum.

Caput XIII.

1 *Beatus uir qui non est lapsus uerbo ex ore suo, & non est stimulatus in tristitia delicti.*

Hoc caput optime coherens cū sine præcedenti capitis, ostendit quis verè felix & beatus diuisionis, & liberalitatis ac studium beneficiendi tum sibi tum aliis commendans, cum sanctitate vitæ & religionis, ac sapientiæ studio. Prima hæc sententia licet & sequens, indicat quis sit in quo inuenire licet vestigiū boni cordis, declaratque eam sententiam Bona est substantia cui non est peccatum in conscientia. Ostendit enim cum esse beatum non qui diuitiis terrenis abundat, sed qui vitæ est integræ, quique nec verbo alios offendit, nec ipse in corde suo compungitur & stimulat dolore admissi alicuius

Hebr.

Ecl. 11

alicuius peccati grauioris. Et videri potest cum dicit; qui non est lapsus ore suo; respexisse ad id quod dixit; mala est paupertas in ore impij; cum verò dicit; & non est stimulatus vel compunctus tristitia delicti; ad illud; cui non est peccatum in conscientia, vt sit sensus: Beatus ille vir, qui etiam si sit pauper, non est tamen lapsus verbo vt murmurauerit contra Deum; & etiam si sit diues, non tamen in conscientia pungitur dolore admissorum peccatorum, vt nec iudicet se iniquas possidere diuitias, nec se eis malè affici aut vt. Dupliciter autem quis pungitur dolore delicti, vel, vt habent Græca pluraliter, delictorum. Aut enim de peccato dolet ratione offensæ cõtra Deum, ita vt peccatum odiat, Deoque se reconciliare studeat. De quali tristitia dicit Paulus, quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. Atque de hac peccati tristitia hic non loquitur Sapiens. Cum enim nemo sit qui ab omni peccato liber est, nemo etiã ab hac tristitia liber esse potest, & proinde nemini ea conueniret felicitas quæ hic homini tribuitur. Nam non dolere de peccato admissio, ad *ἀναλγησίαν*, hoc est, indolentiam & insensibilitatem pertinet. Est tamen eo quisque felicitior, &c. quo minus habet peccatorum de quibus ipsi delendum sit, vnde quidam libri apud Græcos pro *λυπῶν*, hoc est, tristitia, habent *πλῆθῶν*, hoc est, multitudine peccatorum, vt significetur eum felicem qui saltem multitudine peccatorum non pungitur in animo. Aut dolet quis de peccato ratione pœna imminuentis, sic tamen vt in peccato adhuc maneat propter superantem peccati amorem, aut ad diuinam misericordiam non respiciat, vt spe remissionis eorum erigatur, & tristitiam illam mitiget ac superet. Et de tali tristitia delicti hic potissimum loquitur Sapiens, quæ scilicet destituta est solida spe remissionis peccatorum, & mentem tantum cruciat & pungit, quem admodum contingit in auaris diuitibus subiungit, qui etsi iniusta obtineant bona, & se sentiant eis nimis affici, & ob id intra se metu iudicij diuini sæpe anguntur, non tamen curant immoderatum amorem diuitiarum deponere vt eis bene vtantur, miseram ob id animi carnificinam intra se patientes.

2 *Felix qui non habuit animi sui tristitiam, & non excidit à spe sua.*

Intelligitur serè hæc sententia de inordinata & immoderata animi tristitia, qua scilicet quis immoderatè dolet de dano aliquo temporali, sic vt desperet, & excidat à spe sua in Deum, ita vt ea pars; non excidit à spe sua; explicet de quali tristitia sit sermo, ea scilicet qua cessat homo in Deum sperare, sequè spe in illum erigere, At Græca alium postulant sensum. Habent enim, *μακάριος ὁ ἔσται κατὰ γὰρ τὴν ἐλπίδα αὐτοῦ*, beatus quem nõ condemnat anima ipsius. Itaque lectio nostra accipienda est de tristitia animi sibi malè cõscij, quam qui non habet, ita vt cum Pau. 2. Cor. 1. dicere possit, Gloria nostra hæc est testimonium conscientia nostræ; is demum verè

felix est. Iuxta hanc intelligentiam secunda pars; & non excidit à spe sua; continet effectum prioris partis. Qui enim nõ habet animum sibi malè conscium, is non excidit à spe sua, sed in Deum spem suam collocabit, & bene de eo confidet, iuxta illud Ioan. 3. Si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum, & quicquid petierimus, accipiemus ab eo. Quo loco pro, reprehenderit, idem est verbum quod hoc loco, *κατὰ γυνώσκῃ*, hoc est, cõdemnauerit, ita vt idem his duobus locis significetur, spem scilicet bonam in Deum augeri ex conscientia bonæ testimonio, quam & superior sententia commendauit. Est autem animus sibi bene conscius, non solū si vel nulla vel pauca se agnoscat admisisse peccata, sed etiam, si sentiat se de admissis ritè dolere, paratimq; ad obseruationem mandatorum Dei. Potest tamen etiam accipi posterior huius sententiæ pars, non vt effectum prioris partis includat, sed vt iuxta priorem intelligentiam explicet de quali tristitia sit sermo, hoc est, duobus modis hæc sententia explicari potest. Altero sic: Felix est qui nõ habuit animi sibi malè conscij tristitiam, & ideo nõ excidit à spe sua in Deum. Altero sic: Felix est qui nõ sic tristatur animo, aut quem non sic suus condemnat animus vt excidat à spe sua in Deum, hoc est, vt desinat sperare in Deum. Nam, in Deum, additur Græcis. Vnde non est hic intelligendum illum excidere à spe sua, qui re sperata frustratur, sed qui sperare cessat, & spem abiicit.

3 *Viro cupido & tenaci, sine ratione est substantia, & homini liuido ad quid aurum?*

Postquam ostendit felicem illum esse qui quieta est conscientia, siue diues sit, siue pauper, & ob id spem suã in Deum reponit, rectè subiicit sermonem contra auaros, qui inquieto semper sunt animo, eorum infelicitatem & miseriam pulchrè depingens, & ob oculos ponens. Pro; sine ratione est substantia Græcis est, *ὄψιλός ἐστιν οὐκ ἔστιν*, hoc est, non bonæ sunt diuitiæ, vel, non decet eum diuitiæ. Quod autem non decet, id dicitur esse sine ratione. Quod tamen hic dicitur, sine ratione esse homini auaro substantiam, hoc est, opes, non est referendum ad prouidentiam diuinã, quasi illa sine ratione opes, auaro conferat, (nihil enim illa sine ratione facit, habetq; causas cur etiam auaris diuitias largiatur, nempe vt eis bene vtantur: aut si non bene vtantur, iuste puniantur) sed referendum est ad auarum, qui, si in se consideretur, sine ratione habet opes, quia frustra eas habet, eo quod non vtatur eis ad quod datæ sunt. Idem intelligendum cum subditur; & homini liuido ad quid aurum? Vbi per liuidum, intelligitur etiam auarus, qui vt in sequentibus dicitur, nec sibi fauet bona quæ possidet, nec aliis. Huic ad quid aurum; hoc est, huic aurum est inutile. Non enim vtitur eo vt oportet, imò nec vtitur, nec verè possidet: sed magis possidetur ab illo, aut etiam verè tam deest ei quod habet, quàm quod non habet. Pro, aurum; Græcis est

est *χρηματα*; hoc est pecuniæ, quæ ab usu sic Græcis dicuntur, sicut Latinis opes à iuando. Bene ergo dicitur, quid homini liuido *χρηματα*, hoc est, ea quæ ab usu nomen accipiunt, cum eis nõ utatur, sed apud se sine usu & fructu asseruet.

4 Qui acervat ex animo suo iniuste, alijs congregat, & in bonis illius alius luxuriabitur.

Dixit inutiliter opes esse avaris, hic verò amplius dicit, indicans iustissimam eorum poenam, nempe quòd quæ summa cum molestia congregat sese defraudando, alijs, non sibi congregat, qui non minus effusè ac deliciosè ea sunt cõsumpturi, quã illi parcè & anxie cumularunt. Pro; ex animo suo; Græcis est, *ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ*, hoc est, ab anima sua, significaturq; avarum congregare defraudando animam suam & desideria eius. Itaq; & in nostra lectione intelligendus est acervare ex animo suo, qui quæ colligit subtrahit animo suo & desiderio, quomodo Teutonicè dicimus: parcum trahere ex ventre suo; hoc est, subtrahere ventri suo. Pro, luxuriabitur, est *φουροῦται*, hoc est, delitiabitur, vnde luxuriari hic est positum pro voluptuosè & sumptuosè vivere. Duo ergo mala includit sententia quæ avaris irrogatur. Primum, quòd quæ acervat, non, vt putat, sibi congregat, sed alijs. Secundum, quòd quæ sibi subtrahit anxie parcendo, alijs prodigè & iucundè cõsumpturi sunt.

5 Qui sibi nequam est, cui alijs bonus erit; & non iucundabitur in bonis suis.

Et hic duo mala insinuat hominis avari, quem vocat sibi nequã & malum, quòd in proprias necessitates suis vti vel nesciat vel nolit. Hic enim nec facilè alijs benignus erit, communicando eis sua, & ipse voluptatem non percipiet vnquam ex bonis suis, sed vel diu in eis animo cruciabitur, vel subito à Deo eis priuabitur. Et si enim, vt prius dixit, alijs sua congregat, qui inde voluptatem percipiunt, non tamen alijs bonus est, quia vt subiungitur, præter voluntatem suam id fit, nec potest ea favere ex bona voluntate alijs, qui sibi ea non fauet, cum naturale sit vt sibi prius quis bene velit quàm alijs.

6 Qui sibi inuidet, nihil est illo nequius, & hoc est reddidit malitiæ illius.

M Agis adhuc exaggerat avaritiæ mali, duo rursum mala ei tribués. Primum, quòd cum avarus sibi inuideat, non fauendo sibi suorum bonorum debitum vsum, nihil est illo nequius. Quid enim peius est quàm sibi ipsi malè facere, & iniuriam inferre? Secundò, quòd hoc ipsum quòd sibi inuideat & iniurius est, sit non solum grandis culpa, sed & malitiæ & avaritiæ ipsius poena, quàm Deus iusto suo iudicio reddit ei. Quoniam enim bonis terrenis nimis est addictus, iustè Deus immoderatum illum & vilè amorem punit propria inuidencia, subtrahendo ei vo-

luntatem honestè & vtiliter suis vtendi. Sicut contrà in Ecclesiaste 7. dicitur donum Dei, si cui Deus dedit diuitias, etiam tribuat potestatem vt comedat ex eis, & lætetur labore suo.

7 Et si bene fecerit, ignoranter & non volens facit, & in nouissimo manifestabit malitiam suam.

Dixerat avarum, cum non sit sibi bonus, nec alijs cuius bonum fore, hic iam diluit quod obiici poterat, talem quandoque alijs benefacere. Si inquit, bene facere eum cuiquam contingat, facit id & imprudenter & non volens, quia nec bono sine facit, nec ex animo; sed ex timore & verecundia, & amaro cum animo: vnde etiam sit vt postea manifestet malitiam avaritiæ & inuidiæ suæ, verbo vel signo aliquo ostendens se non liberaliter ac lubenter fecisse. Tam potenter enim obsidet mentè eius avaritia, vt etiam si ad tempus sub beneficij præstiti tegmine lateat, tamen vel tandem aliquo se modo prodatur. Pulchrè de talium beneficiis dixit Iocrates ad Demonicum: *τὰς ἀγαθὰς ἀπολαύσας ἄλλοτρίως, hoc est, gratias præstari sine gratia.* Porro legendum potius per futurum, manifestabit, quàm per præsens, manifestat, ostendunt Græca, quæ habent *ἐμφανίσει*, quamuis ad sensum parum faciat vtro modo legatur.

8 Nequam est oculus liuidi, & auertens faciem, & despicens animam suam.

Enè notat naturam avari sub nomine inuidi, qui & apud Græcos à prauo aspectu dicitur *βραχύνος*, & apud Latinos inuidus, quòd alterum non lubenter videat, & apud Hebræos dicitur malus oculo. Huius ergo oculum corporalem dicit esse prauũ, quòd & alienam miseriam non lubenter nec cum commiseratione videat, vnde auertit faciem suam à paupere ne cogatur ei subuenire, cui inuidet bona sua, & cum in cõuiujs suis aliquem videt de suis cibis liberaliter edere, auertit faciem suam, quòd poena sit ei id ipsum videre. Imò & despiciat animam suam, quia nõ sinit eam sumere quæ desiderat, sed subtrahit ei necessaria, & poena est ei videre quòd ipsemet sua consumat. Græcis tamen non est, animam suam, sed *ψυχή*, hoc est, animas, miserorũ scilicet, quibus inuidet fruitionem suorum bonorum, vnde & apud nos intelligi potest despiciere animam suã positum pro despiciere & nõ moueri misericordia erga eum, quem tanquam animam suam deberet diligere, quiq; eiusdem animæ cõsors est, sicut apud Isaia cap. 58. dicitur: Carnem tuam ne despexeris, pro eo quod est, proximum tuũ simili tecum carne constantem. Ostenditur ergo hac sententiã, avarum, quem supra dixit sibi ipsi inuidere, etiam inuidum esse erga alios, quibus non fauet sua, nonaq; ratione eum non solum non lubenter videre aliorum felicitatem, sed nec infelicitatem, quòd ea extorqueat miserationem & subuentionem. Ex hac explicatione patet, quæ hic de oculo liuidi dicuntur, non de oculo interiori esse intelligenda, quomodo multi intelligunt, sed exteriori & corpora

porali. Quòd si totus hic locus conferatur cum his quæ dicuntur in fine capitis 30. & principio cap. 31. omnia rectius vtroque intelliguntur.

9 Insatiabilis oculus cupidi in parte iniquitatis, non satiabitur donec consumat arefaciens animã suam.

Græca breuius & clarius sic: Avari oculus non impletur parte, (hoc est, nulla expletur portione) & iniustitia mali arefacit animam suam. Notatur aliud malum in oculo avari, id què duplex. Primum quòd oculus eius sit insatiabilis, quia scilicet quicquid videt, id ipsum cõcupiscit, nec tamen, quantumvis multits obtentis, cessat à cõcupiscendo. Concupiscere autè oculo tribuitur, quia per oculum concupiscencia homini ingeneratur, vnde D. Ioannes avaritiam vocat concupiscencia oculorum. Alterum est, quòd insatiabilitas hæc consumat tandem animam propriam, arefaciendo eam & exiccando. Mira hæc voracitas, quæ non solum non satiat, nec nutrit, aut pinguefacit, sed consumit & exiccet animam hominis, quia scilicet anxiiis curis, ac cupiditate inexplebili & animam hominis tabescere facit, ita vt spiritali gratiæ & sapientiæ humore destituatur, & corpus extenuat, suisque humoribus priuat, vt ante tempus vita abbreviatur, & abrumptur. Non enim solum dicitur consumere & arefacere animã hominis propter seipsam, sed etiam & multò magis propter corpus, cuius passiones sæpè etiam animæ tribuuntur propter vnionem. Ob has avari conditiones rectè avarus hydropico comparatur, qui bibendo sitim nõ extinguit, sed auget, donec tandem nimis humoribus cor obruat: vnde sub huius typo dictum est de avaro: Quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ. Illud; in parte iniquitatis; quod vel præcedentibus, vel melius sequentibus coniungi potest, rectè exponitur, vt sit sensus: In nulla parte vel portione, quã iniquitatis eius appetit, avarum saturandum, quomodo & Dionysius exponit.

10 Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane, indigens & in tristitia erit super mensam suam.

Græcis breuius est & elegantius, *ὀφθαλμὸς κακὸς ἐπὶ τὰ κακά, ἢ ἐπὶ τὴν ἐπιτραπέζην αὐτοῦ, hoc est, oculus malus, inuidus in pane, & indigus est super mensa sua.* Et Rabanus tantum habet, & indigens erit super mensam suã; nec habet, in tristitia, sicut nec codex Bessarionis, nisi in margine alia manu additum. Videtur ex diuersa lectione vtrunq; coniunctum, indigens, & in tristitia. Nam *κακὸς*, indigum significat. *ἢ ἐπιτραπέζην* vel *ἐπιτραπέζην*, in tristitia vel tristem. Vt est, cõstat illud, indigens, non iungèdum cum, satiabitur pane, sed cum sequentibus, vt sit ordo; erit indigens & in tristitia super mensam suam. Et est sensus: Oculus malus, de quo iam dixi, vt est oculus inuidi & avari, ad mala vergit, quia & concupiscit atq; habere studet aliena, & sua sibi, alijsq;, contra æquitatem subtrahit, studens ea semper asseruare & coacervare, adeòq; etiam sibi malus est, vt nec pane satietur inter edendum, etiam neces-

sarium sibi cibum & panem, qui tantum ad esum datus est, sibi subtrahes, nec famelico suo ventri satisfaciens vt minus consumat: itaque in mensa sua, in qua cum lætitia cordis cibum sumere deberet quãtum satis est naturæ, erit & indigens, tũ quia parcè nimis mensuram instruit, tum quia semipieno ventre illinc surgit, & in tristitia, quia dolet à se aut ab alijs tantum consumi quantum consumitur. Oculo autem tribuitur non satiari pane, esse indigũ & in tristitia, quia per concupiscencia & inuidiam ex aspectu oculorum excitatem hæc sunt in avaro.

11 Fili si habes, benefice tecum, & Deo dignas oblationes offer.

Postquã pulchrè descripsit & ostendit quomodo avari bonis suis non vtantur, monet contrà quomodo qui timet Deũ eis vti debeat, duo hoc versu requirens quæ ad rectum diuitiarum vsum pertinent, nempe fruitionem, & gratiarum actionè. Primum ergo monet, vt ad sustentãdam recreãdamque hanc vitã fruamur his bonis quæ superpetunt, quia ad hoc primum à Deo dantur. Deinde vt per oblationes & sacrificia Deũ omnium auctorem & largitorè recognoscamus, qui, vt habet Paulus, præstat nobis omnia abundè ad fruendum. Monet autem Deo dignas oblationes offerri, hoc est, vt de melioribus bonis fiãt oblationes, nec nimis parcè. In vtroque homines maximè avari Dei beneficijs abutuntur, nam & maligni in seipsos sunt, & in Deũ ingrati. Qui etsi nullius egeat, vult tamen oblationibus nos testari gratitudinem, & suo nomine ministros suos sacerdotes de concessis bonis sustentari. Id sicut in veteri lege præstandum erat secundum præscriptũ Moylis, ita in noua lege secundum præscriptum Christi, qui ex creatura qua nutrimur docuit nos nouam Deo oblationem offerre, ne, vt habet Irenæus, & ipsi instructuosi essemus & ingrati. Itè secundum præscriptũ ecclesiæ, ex decimis & alijs pro ueribus ministri ecclesiæ, Dei nomine alendi sunt & sustentandi.

12 Memor esto quoniam mors non tardat & testamentum inferorum quod demonstratum est tibi. Testamentum enim huius mundi, morte morietur.

Vlt nos memores esse, mortem nobis & certò imminere, & opinione citius ad futuram, vt horum cõsideratione nec nimis amemus hæc terrena, nec eorum vsum, quem supra requisit, in longinquum tempus differamus: quemadmodum faciunt avari, qui quasi semper victuri, aut longinquam vitam sibi promittentes, partis & datis à Deo liberè vti non audent. Mortis quidem mediatio impijs plerisq; causa est vt huius mundi bonis abutantur, dicantq;: Manducemus & bibamus, cras enim moriemur. Verũ rursum quibusdam vt huius mundi bonis non vt oportet vtantur, causa est quòd mortis & certitudinem, & incertam vicinitatem præ oculis non habeant, quemadmodum avaris contingit. Proinde rectè Sapiens, mortis per

quam omnia hic relinquenda sunt confideratione, prouocat ad honestum bonorum temporalium usum, ut & quamdiu licet eis uti, aliquem ex eis laborum nostrorum hic percipiamus fructum, & bene eis in Dei honorem ac pauperum subleuamen utendo, nobis praeparemus. mercedem, quam post hanc vitam percipiamus. Hoc est enim ad quod spectat potissimum totus liber Ecclesiastes, in quo inter caetera dicitur: Cognoui quod non esset melius nisi latari, & facere bene in vita sua. Omnis enim homo qui manducat & bibit, & videt bonum de labore suo, hoc donum Dei est. Caeterum quod ad lectionem attinet, notandum quod quamuis multi libri habeant testamentum inferorum, quia vel quoniam demonstratum est tibi; plures tamen scripti & antiquiores habent; quod demonstratum est tibi; quomodo est apud Rabanum, & Dionysium, qui dictionem, quod, accipit relative, ut repetatur, non tardabit. & sit sensus; Mors non tardat, & testamentum inferorum, quod est tibi demonstratum, non tardat. Si autem legatur, quia vel quoniam, vel quod, coniunctio, repetendum est illud, memor esto, ut sit sensus. Memor esto, quoniam, pro quod, mors non tardat. & memor esto, quia vel quod testamentum inferorum demonstratum est tibi. Vocat autem testamentum inferorum, dispositionem de morte ab omnibus subeunda, quae mors in veteris Testamenti libris saepe nomine inferni comprehenditur, quod illo tempore omnibus deorsum descendendum esset, caelo necdum aperto per mortem Christi. Hoc inferorum testamentum satis demonstratum est unicuique in scripturis in exordio mundi, sicut mox subiicitur, & in quotidiana experientia. Unde & Paulus de eo dicit: Statutum est omnibus hominibus semel mori. Notandum tamen Graeca habere negatiue: Et testamentum inferni non demonstratum est tibi. Iuxta quam lectionem per testamentum inferni, intelligitur praesentium & certum apud Deum constitutum tempus mortis. Cum enim, ut dicit Iob, Deus constituerit unicuique certos vitae dies qui praeteriri non poterunt, voluit tamen tempus mortis omnibus secundum communem regulam esse incognitum. Interpreti videri potest negationem illam interrogatiue accepisse, ut sensus fuerit, num testamentum inferni tibi demonstratum est? Sic enim aequiualeat affirmationi. Ideoque & subiicit hoc loco, ad declarandum quod sit illud testamentum omnibus demonstratum; Testamentum enim huius mundi morte morietur. Quae pars Graecis non est hoc loco, sed postea, post illud; Omnis caro sicut fenum veterascet; ubi Graeca habent, *ὡς ἡ ἀνθρώπου ἡ ἀνθρώπου θανάτου ἀπολείπει*, hoc est, testamentum enim quod est a saeculo, morte morietis vel morietur. Alluditur enim ad id quod in exordio mundi constitutum fuit. Adae pro se & tota sua posteritate. Quacumque die comederis ex eo, morte morietis. Proinde cauendum ne in nostra lectione, testamentum, intelligatur esse suppositum verbi, morietur, quasi sensus sit: testamentum huius mundi, hoc est, mundana heredi-

tas ab vno derelicta alteri, morte morietur, hoc est, per mortem deficiet, ut alicui perpetram intelligunt. Verus enim sensus est: Testamentum & dispositio, quae pertinet ad mundum hunc inferiorem, & omnia quae in eo sub sole viuunt, est haec, Morte morietur omnis scilicet homo, vel etiam omnis caro. Caeterum illud etiam, etsi minutum sit, notandum, potius legendum esse per futurum, tardabit, ut etiam multa scripta habent, quam tardat, cum Graecis sit *ἔσται*, non *ἔσται*.

11 Ante mortem benefac amico tuo, & secundum vires tuas exporrigens da pauperi

Indicat tertium diuitiarum usum, ut scilicet non in nos eas tantum expendamus, & in sacrificia, aut ministrorum Dei necessitates, sed etiam eis & amicis benefaciamus, & iuueamus pauperes. Bene autem notandum, quod ante mortem monet benefacere, quia post mortem non potest quis de suis alteri benefacere, quando iam amplius eius non sunt. Unde vulgaris versus monet: Da tua dum tua sunt, post mortem tuae tuae non sunt. Non tamen ideo testamentarie legationes, modo legitime sint, & non in fraudem legitimum heredum fiant, sunt reprehendende, quia illae non valent nisi propter dispositionem ante mortem. Huiusmodi sane dispositiones aliquot locis commendat D. Chrysostomus, ut hom. 18. in epistolam ad Rom. Licet, inquit, ut & ab ipso testamento commenderis, etsi non quemadmodum si dum viuus bene ageres, licet tamen. Quo pacto? Si Christum in ipso cum haeredibus tuis conscripseris, partemque illi totius sortis tradideris. Non paruisi Christum cum viueres? Si tamen abiturus hinc quando iam non amplius eorum quae possideas usum ac potestatem habes, tua illi tribueris, non erit, quemadmodum benignus est, curiosus aut difficilis erga te, &c. Notandum item quod dicat: secundum vires tuas; significans nec parce dandum, nec ita ut deficiamus & egeamus. Dicit enim Paulus: Si voluntas prompta est, secundum id quod habet accepta est, non secundum id quod non habet. Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem inopia, &c. Dum dicit, exporrigens, significat lubenter dandum, extendendo scilicet manum ad pauperem, iuxta illud; Palmas suas extendit ad pauperem. Pauperis tamen hic non fit mentio apud Graecos, qui tantum habent, da illi, nepe amico. Sed amicus cuique debet esse pauper, maxime & Dei & Christi nomine, qui illum communiter creauit & redemit. Tria ergo petit haec sententia in benefaciendo amicis, ut scilicet ante mortem fiat, ut non parce, & ut non illubenter & inuoluntarie.

14 Non defrauderis a die bono, & particula boni doni non te praetercat.

Quidam legunt, bonae diei, vel boni diei, sed plures scripti codices habebant, boni doni, & ea lectio magis accedit Graecis, quae habent, *μὴ ἐκδύπλων ἀγαθῶν*, hoc est, pars vel portio boni desiderij. Expressius prosequitur quod dixit: Benefac tecum. Cum, inquit, dies bona, hoc est, tempus felix & prosperum tibi contigit, non sinas te fraudari felicitate oblata, sed utere, da moderatè, letoque animo, &

& cum gratiarum actione, & particula boni doni, hoc est, portio illa beneficii quam tibi Deus partitus est, non te praetercat sine usu eius, non sinas eam tibi otiosam esse, ut ex ea fructum & permiffam tibi à Deo voluptatem non percipias. Dicunt quidem etiam impij apud Sapientem similiter: Venite, fruamur bonis quae sunt, & utamur creatura tamquam in iuuentute celeriter: Vino pretioso & vnguento nos impleamus, & non praetercat nos flos temporis. Sed illi hoc dicunt, ad prodigalitate & luxum prouocantes sine Dei timore. Ista vero admonitio est contra auaritiam, qua fit ut plerique donis sibi à Deo concessis, non, ut decet, honestè & cum laetitia utantur. Altiori verò sensu monet, ut tempus gratiae, & materiam beneficiendi aliis hic iam adepti non sinamus illa sine fructu bonorum operum praeterire. Sed prior sensus magis conuenit sequentibus.

15 Nomen alijs relinques dolores & labores tuos in diuisione sortis.

Quamuis ea pars in diuisione sortis; ferè coniungatur sequentibus, tamen ex originalibus patet magis praecedentibus iungendam esse, quae habent, *ἐν διαίτη σου ἄδεις*, hoc est, ad diuisionem sortis vel hereditatis, relinques labores tuos & dolores, hoc est, bona tua, pro quibus laborasti, & anxius curis & doloribus te macerasti, relinques haeredibus tuis ut ea inter se diuidant. Monet ergo vel hac ratione bonis à Deo concessis cum gaudio utendum, quamdiu licet, quod ea aliis sint relinquenda, cum ipsi inter se hereditatem relictam diuidant.

16 Da & accipe, & iustifica animam tuam: ante obitum tuum operare iustitiam, quoniam non est apud inferos inuenire cibum.

Quod dicitur: Da & accipe; variè accipi potest. Nam & potest esse sensus: Da aliis quod ipsorum est, & accipe ab aliis quod tuum est, & da pauperi elemosynam, & accipe à Deo beneficentiae tuae meritum, & hic & in futura vita. Verum attentis praecedentibus & sequentibus, magis significari videtur, ut & bona quae Deus largitus est, aliis impartiamur quibus oportet, & eadem etiam accipiamus à Deo eis ad nostras necessitates liberè utendo, & fructum ex eis accipiendo, ut sit quasi diceret: Communica & utere. Nam qui non utuntur, non accipiunt a Deo, quia non magis habent quod habent, quàm quod non habent. Sunt autem qui accipiunt quidem, sed non dant, ut qui in suos tantum usus sua consumunt. Sunt & qui nec dant, nec accipiunt, ut auari. Monet ergo vniquemque ut & det & accipiat, sicque iustificet animam, suam vel, ut habet Graeca, sanctificet, hoc est, puram sanctamque custodiat: quod fit, dum non sinit animam suam immoderato diuitiarum amore ita pollui & inquinari, ut nec ipse eis fruatur, nec aliis frui concedat, quod magna est iniustitia: & in se & in alios. Ideoque & Paulus duplicem hunc bonorum temporalium usum & fructum indicat, cum in diuitiarum admonitione Deum dicit omnia dare abundè ad fruendum, & communicationem exigit. Quod sequitur: Ante obitum tuum operare iustitiam;

Graeca non habent, sed additum est commentarij vice ad explicationem illius; Iustifica animam tuam. Proinde rectè intelligitur: Ante obitum tuum ex bonis tuis operare iustitiam, & tibi & aliis largiendo quod iustum est. Aut nomen iustitiae accipitur pro liberalitate & elemosyna, quomodo & ibi: Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus. Pro eo quod sequitur: Quoniam non est apud inferos inuenire cibum; Graeca habent: quoniam non est in inferno quarere cibum, hoc est, post mortem, cum translatus eris in statum mortuorum (hic enim nomine inferni saepe designatur in scripturis veteris testamenti, ut dictum est) nec poteris quaerere, nec erit cur requiras cibum istum & alimentum, quod iam ex bonis tuis percipere potes. Ita & nostra lectio accipienda; non est apud inferos inuenire cibum; hoc est, etiam si quis vellet ibi petere frui his bonis, non posset ei contingere, non posset inuenire cibum istum quo ibi aleretur. Significat ergo iam his bonis utendum, dando & accipiendo, quia postea eis uti non licebit, nec necesse erit, nec quicquam ex eis nobiscum efferre possumus. Idem significat Ecclesiastes, etiam monens ad usum bonorum à Deo concessorum, cum dicit mortuos non habere partem in hoc saeculo, & in opere quod sub sole geritur. Et subiicit: Quodcumque facere potest manus tua, instanter operare, quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos, quò tu properas. Itaque extra propositum authoris quidam hunc locum sic interpretantur, ut significetur post mortem non esse bonorum operum, & meritorum colligentorum, quibus se homo tunc reficiat & pascat, & ideo ante mortem operandam iustitiam. Quamquam enim is intellectus verus sit, est tamen extra intentionem Sapientis, qui hanc causam non adducit in illius comprobationem; Ante mortem operare iustitiam; quia hoc non est Graecis, sed in illius; Da & accipe. Magis hoc loco abutuntur qui cum assumunt in confutationem doctrinae de purgatorio, quasi mortuis prodesse non possint quae hic pro eis fiunt, ut inde reficiantur & pascantur. Nam si quis verba vrgere volet, falsum est quod apud inferos non est inuenire cibum. Reficiantur enim in inferno patriarchae & iusti veteris testamenti & conscientiae suae testimonio, & spe aduentus Christi. Inueniunt & impij ibi cibum, què pro meritis operum suorum ibi edere coguntur. Et iusti inueniunt iam post mortem cibum in regno caelesti.

17 Omnis caro sicut fenum veterascit, & sicut folium fructificans in arbore viridi alia generatur, & alia delicuntur.

18 Sic generatio carnis & sanguinis, alia finitur, & alia nascitur.

Occasione mortis, cuius iam fecit mentionem, infert doctrinam de moriendi necessitate, pulchris ad hoc veteris similitudinibus. Pro fenum, tamen Graecis est *ὡς ἡ ἀνθρώπου*, hoc est, vestimentum. Alluditur enim ad illud Psal. 101. Et omnes sicut vestimentum veterascet. Veterascere enim magis conuenit vestimenta quàm feno: Noster imitatus est illud Isa. 40.

Sapient. 2.

Eccle. 9.

Tim. 6.

Omnis caro scenum, & omnis gloria eius sicut flos agri, &c. Legendum est autem potius, veterascit, quomodo quaedam scripta habebant, quam per futurum, veterascet, quomodo plures habent. Est enim Græcis *παλαισκει*. Et est sensus; omnis caro, hoc est, omne animal vel omnis homo, veterascit aspidem, & ad interitum tendit, sicut vestimentum vel foenum, hoc est, gramen viride. Quem admodum enim hæc non diu persistunt in sua pulchritudine & nouitate, sed assidue & facile mutatur: ita & homo nunquam in eodem statu permanet, nunc viret, floret, & novus est: mox arefcit, & ad interitum declinat. Hic iam Græcis additur, ut dictum est; Testamentum enim quod est à seculo (supple, sic se habet) morte morieris; sicq; duobus membris absoluitur sententia, & deinde noua subiicitur; Vt folium germinans in arbore, hæc quidem deiiciuntur, alia verò nascuntur, &c. Itaque & apud nos quod dicitur; & sicut folium fructificans in arbore viridi; coniungi debet cum sequentibus, ut sit sensus: Alia folia generantur, & alia folia deiiciuntur. Dicitur quidam quod erat, sicut folia in arbore alia generantur; sed, ut & alibi, sermonis hic non est accurata ratio habita, quod causam præbuit multis hunc locum non bene intelligendi. Pulchrè ergo comparat instabilitatem hominum foliis arborum, quod etsi illa in arbore suo tempore fructificent, hoc est, virefcant & germinent, tamen mox deiiciuntur, & in locum illorum alia suo tempore ex arbore enascantur. Sic enim & generatio carnis & sanguinis, hoc est, hominum, se habet, quia semper per quibusdam decedentibus, ex eodem trunco, hoc est, ex humana natura alij generantur. Pulchra sane similitudo, qua vanitas vite nostræ, & breuitas, & simul naturæ humanæ continuitas aptè ob oculos ponitur.

- 19 Omne opus corruptibile in fine deficiet, & qui illud operatur, ibi cum illo.
20 Et omne opus electum iustificabitur, & qui operatur illud, honorabitur in illo.

Secundam hanc sententiam Græca nulla nunc habent, & videri potest ab aliquo addita, ut esset contraria quæ præcedenti respónderet, quæ tamen prior sententia non videtur potissimè dicta de operationibus humanis malis, sicut posterior loquitur de operationibus bonis, sed de hominū operibus, quæ ipsi in mundo parant & construunt, diuitias sibi parâtes domus & palatia constructentes, & id genus opera sua arte & industria facientes. Postquâ enim dixit, homines omnes corruptioni esse obnoxios, subiicit & de operibus quæ filij hominum hic summis cum laboribus construunt: quæ omnia cum sint corruptibilia, & in seipsis putrescunt, tamen tãdem defectura asserit cum suis authoribus, ut indicet illis rebus animū non addicendum, nec nimis eis inhæredum, quia mundus transit, & concupiscentia eius cum omnibus amatoribus suis. Quia tamen sen-

tentia est generalis, sub operibus corruptibilibus etiam rectè hic intelliguntur malæ hominum operationes, quæ ut verè sunt putridæ & corruptæ, ita simul cum eorum operatoribus sine fructu aliquo bono aliquando peribunt. Sicut contra opus electū & bonū, iustū esse declarabitur suo tempore, & qui illud operatur, honorabitur aliquando à Deo per illud remuneratione æterna. Qui enim, inquit Paulus, seminat in carne, de carne & metet corruptionem: Et qui seminat in spiritu, de spiritu & metet vitam æternam. Et qui superedificauerit lignum, scenum, stipulam, opus eius ardebit, & detrimentum accipiet: Qui autem superedificauerit aurum, argentum, lapides pretiosos, opus eius manebit, & ipse mercedem accipiet.

- 21 Beatus vir, qui in sapientia morabitur, & in iustitia meditabitur, & in sensu suo cogitabit circumspersionem Dei.

Nouū hic incipit argumentū, quo commendatur nobis studiū amorq; sapientiæ cū in sinuacione fructuum eius, quod & in sequenti capite cōtinuatur. Rectè autem superioribus hæc doctrina subiūgitur, quod non nisi per sapientiæ studium ea beatitudo obtineatur, quâ supra dixit consistere in integritate vitæ: & per solam sapientiam fiat ut quis diuitias nec admodum quærat, & si ad sint, bene vtatur, habita, mox securæ mortis ratione. Habent autè Græca hanc sententiam breuius sic: Beatus vir qui in sapientia meditabitur bona, & qui in intelligentia sua differet bona. Quo significatur, beatū eum esse, qui & prius in sapientia meditatur, & deinde intelligentiam atque prudentiam per meditationē assecutus ad aliorū instructionem proloquitur bona. Interpres de suo adiecit: & in iustitia meditabitur; ad insinuandum quod vera sapientiæ meditatio, sit meditatio iustitiæ, quæ à sapientia vera non separatur. Patet autem ex græcis non esse legendum; in sapientia sua, & in iustitia sua; ut multi libri habent, sed sine pronomine, in sapientia & in iustitia, ut & Dionysius legit; legendum tamen esse cum pronomine, & in sensu suo quomodo etiam quidam libri habent. Et est sensus nostræ lectionis: Beatus ille vir qui per assiduam cogitationem morabitur in sapientia, meditando scilicet semper in ea & de ea, hoc est, qui in iustitia vel de iustitia & scienda & adimplenda meditabitur, quisq; per huiusmodi meditationem assecutus intelligentiam & prudentiam, per hanc suam prudentiam cogitabit, quomodo Deus omnia circumspicere instituerit gerat & gubernet, nihil temerè agens, nihil quod prouidendum est prætermittens, æquifima præcipiēs, propter quod & in omnibus se diuinæ prouidentia & voluntati submittet. Cogitabit item quomodo Deus omnia perlustret ac videat ex omni parte, ut ob id in oculis eius semper in timore cōuerfetur, cuius oculis omnia sunt nuda & aperta, iuxta illud Ieremias: Cuius oculi aperti sunt super omnes filios Adam, ut reddat unicuique iuxta vias suas.

- 22 Qui excogitat vias illius in corde suo, & in absconditis suis intelligens.
23 Vadens post illam quasi inuestigator, & in viis illius consistens.

Explicat in sequentibus præcedentē sententiam, declarās primò quis meditetur in sapientia, & deinde quomodo talis sit beatus. Ut meditantem in sapientia exprimat, pulcherrimis vtitur allegoriis, similitudine primū desumpta ab aliquo qui inuenire quempiā sapientem magni nominis volens, in abscondito & multis incognito loco habitantem, prius disquirat de viis domus illius, quibus inuentis ingreditur eas, inuestigando diligenter domū illius & mansionem, quousque tandem inueniat eam. Quam vbi reperit, delectat eum, quantum licet, intra domum prospicere, ut sapietem illum quem querit videat, & eundem ibi docentem vel in ianuis audire. Quæ cum admodum ei placeant, nō statuit ab ea domo discedere, sed iuxta eā domū sibi fixā erigere mansionem, consecuturus propterea & multa bona, & à multis malis protegens. Primū ergo dicit, meditantem in sapientia excogitare, hoc est, rationes illas quas sapientia seclatur, siue in operibus suis quæ facit, siue in præceptis suis quæ homini præscribit, ut his viis obseruatis ad sapientiæ pleniorē cognitionem perueniat. De quibus viis dum cogitat, easque presè considerat, incipit intelligere abscondita eius, & mysteria quædam non omnibus obuia, incipit intelligere quâ magna & abstrusa sapientia lateat in operibus & verbis illius. Tum maiore sapientiæ amore raptus, sequitur eam instar inuestigatoris alicuius, semper persistens in viis eius, ambulando in eis, & eas semper ob oculos habendo, ut earum ductu ad sapientiam tandem & videndam & audiendam perueniat.

- 24 Qui respicit per fenestras illius, & in ianuis illius audiens.

Hic significat sapientiæ seclatorem, vbi post longam inuestigationem & ambulationem in viis eius peruenit ad sapientiæ domicilium, non quidem omnino eius adyta ingredi, ut ex vicino eam & videre & audire possit, sed tantum per fenestras domus illius respicere eam ac secreta domus eius, & in ianuis illius audire eā velut à longe disferentem. Quo significatur, quātumuis in hac vita quis in sapientia proficiat, quamdiu tamen sumus in hoc tabernaculo, corruptibili isto corpore grauari, non possumus eam clarè videre, sed, ut Paulus dicit, per speculum & in ænygmate, & veluti per transfennam & per fenestras, per quas res in domo existens obscure videtur: nec licet eam coram & ex vicino audire loquentem, sed veluti in ianuis domus eius consistentes, hoc est, tanquam illi propinqui facti, eoque prouecti, ut in domum sapientiæ, hoc est, cœlestem habitationem admittendi mox sumus, vbi sapientiam, Deum scilicet ipsum, & Christū Dei sapien-

tiam facie ad faciem contemplari dabitur. Per fenestras respicit in domum sapientiæ, qui per scripturas sacras, per opera denique Dei, & spirituales illuminationes contemplatur intimius quàm alij cœlestia. In ianuis audit sapientiam loquentem, qui in ecclesia sancta hic consistens quasi in atrio domus Dei, iam sapientiæ vicinus omnino est, audiens in tranquillitate mētis quid loquatur in ipso Dominus, quoniam loquetur pacem in plebem suam.

- 25 Qui requiescit iuxta domum illius, & in parietibus illius figens palum.

Qui eò profecit ut sapientiam inuentam in sua domo & clarius videat, & vicinior audiat, restat ut eò magis eius pulchritudinis & dulcedinis amore captus, se nō patiat ab ea diuelli, sed valedicēs huius mundi desiderijs & mundanis occupationibus, fixè ei adhæreat, & quoniam necdum cœlestem eius domum ingredi potest, saltem iuxta eius requiescat domum, suamq; habitationem deligat, quod faciunt qui verè & perfectè dicere possunt cum Pau. Col. 3. Nostra conuersatio in cœlis est. Et qui in lege Domini meditantur die ac nocte, contemplationi diuinarum rerum, & lectioni sacrorum librorum semper intenti, & in actionibus sacris semper occupati: hi sunt qui in magnam mentis tranquillitate requiescunt iuxta domum illius, quiq; figunt palū iuxta parietes illius, ad erigendum sibi casam humilem vel tabernaculum, agnoscetes scilicet se in hoc mundo non habere manentem ciuitatem, & ob id non quasi in domibus hic habitantes, sed quasi in tabernaculis cū patriarchis. Ad hæc enim significandū pulchrè Sapiens studiosum sapientiæ iuxta domum sapientiæ requiescere allegoricè dicit, & figere paxillum in vel iuxta parietes illius, quasi adhaerentem cœlo & domui sapientiæ, & firma spe illi inharentem. Scimus enim, inquit Paulus 2. Cor. 5. quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quod adificatione ex Deo habemus, domū non manufactam in cœlis. Non dissimilis allegoria est cum hoc loco Prou. 8. cum dicit Sapientia: Beatus homo qui audit me, qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei.

- 26 Statuet casulam suam ad manus illius, & requiescent in casula eius bona per eum.

Pro, casula, Græcis est, *καλύβη*, hoc est, tabernaculum, quod scilicet humilibus conuenit & peregrinantibus. Itaque hoc nomine rectè designatur habitatio iustorum, qui superba non querunt palatia, & agnoscunt se hic esse peregrinos, non habentes manentem ciuitatem. Hanc suam humilem habitationem statuit amator sapientiæ iuxta manus illius, vel quia statuit veluti ad latus illius, eo quod ei mente & desiderio semper adhæreat. Græcis enim est singulariter, manum, vel quia se totum eius directioni & gubernationi committit, expectans ab eius liberalitate dona, ad rectè pietique viuendum necessaria. Ideoq; in casula eius requiescent omnis generis bona; hoc est, habebit pro se & suis

Psal. 84.

1. Cor. 13.

& suis bona necessaria. Siquidem longitudo dierum in dextera est sapientia; & in sinistra eius diuitia & gloria. Quod addidit. Interpres, per eum significat bonorum aeternitatem. Lyranus tamen & Dionysius legunt, per eum, ut referatur vel ad Deum, vel ad eum qui statuit casam suam ad manus sapientia; ut significetur eius opera & diligentia fieri, ut in casula sua bona sapientia requiescant. Vnum scriptum habuit, eum, non auum.

27. Statuet filios suos sub tegmine illius, & sub ramis eius morabitur.

28. Protegetur sub tegmine eius a seruore, & in gloria eius requiescet.

Scit superior sententia insinuat fructus, qui proueniunt a sapientia studio eius; ita & istis; sed hic iam noua vitur allegoria. Comparat enim iam sapientiam arbori pulcherrima; quae suos ramos longè lateque extendit, & sua obubratione recreat & protegit a seruore solis sedentes sub ea. Qua allegoria & comparatione vitur & ca. 24. Itaque significat sapientia & suos etiam defendere a malis, sicut mox significauit bona per sapientiam prouenire in tabernaculis iustorum. Postquam, inquit, casulam suam amator sapientia iuxta domum sapientia collocauerit, omnibusque bonis domus eius dirata fuerit, ut etiam ab omnibus malis & ipse & familia eius tota inimitis sit statuet filios suos siue corporales; sub quos docendo sibi acquisiuit; sub tegmine illius, hoc est, protectione eius, suis scilicet precibus eos protectioni diuinae sapientia commendando, & eosdem instruendo, ut sub umbra ipsius sese collocent, eiusque custodiae sese committant. Sed & ipse sub ramis eius, hoc est, sub protectione eius instar arboris ramiferæ defendente morabitur, in tranquillitate mentis sub illius consolatione & defensione assidue persistens. Ideoq; sicut sperauit, sub eius protectione & veluti umbra obtegere protegetur a seruore solis, hoc est, a malis huius uitae & omni temptatione, ne quid illi noceant & laedant, imò & in gloria eius & summa eius claritate requiescet, pacem mentis consecutus, ex eo quod fruitur gloria ac claritate sapientia, gaudens quod eius gloriam cognoscat, & in sese sentiat, & ob id facile contemnens omnia & bona & mala huius mundi. Requiescet etiam in gloria sapientia, hoc est, honore, quam a sapientia consecutus est. Quod ut ex parte hic impletur, ita in futura vita perfectissimè. Simile est quod est apud Isaiam: 4. Erit tabernaculum in umbraculum diei ab aestu, & in securitatem & abscessionem a turbine & pluuia,

Caput XV.

Qui timet Deum faciet bona, & qui continens est iustitia, apprehendet eam.

Resequitur. quod in fine superioris capitis incepit, ostendens pulcherrimo ordine fructus quos a sapientia consequitur qui eius verè est studiosus. Por-

ro pro, bona, multi libri antiquiores & maioris autoritatis habent, illud, quomodo & Rabanus legit, & conuenit cum editione. Complutensi, quae habet *aurum*, hoc est, illa, nempe quae dicta sunt superiori capite. Dixit enim superiori capite pleraque quae faciunt sapientiae studiosi ut eam adipiscantur, modo significat qui sint illi. Qui, inquit, timet & reueretur Deum, semper sollicitus ut faciat quae ei placent, ille est qui faciet illud vel illa, quae iam dicta sunt. Ne quis putet in sola contemplatione & lectione scripturarum consistere verum sapientiae studiū, quod maxime consistit in studio placendi Deo. Germanicam tamen exemplar post Venetum, *et habet*, habet, hoc est, bonum, ut mirum non sit etiam Latina exemplaria variare. Altera tamen lectio magis placet, & genuina esse videtur. Pro, continens iustitia, est *ἐκ τῆς ἐκείνης τῆς ἰουστίας*, hoc est, compos cognitionis legis, vel qui tenet cognitionem legis. Cognitionis autem legis, nuda & speculativa non prodest, nisi sit & practica, hoc est, nisi quis exerceat iustitiam quae in lege praescribitur, unde non male vertit interpres, qui continens est iustitia, hoc est qui compos factus est iustitia, operum, eoque proficit ut iuste viuat, aut qui firmiter iustitiam tenet, & conseruat, inquit, apprehendet eam, nepe sapientiam, eo modo quo supra dictum, in sua scilicet perfectione, ut per eam iam securus viuat bonis abundans, & a malis protectus. Idem ergo, hic dicitur, quod superius cap. 1. Conseruat sapientiam conseruat iustitiam, & Deus praebit eam tibi.

2. Et obtinebit illi, quasi mater honorificata, & quasi mulier a uirginitate suscipiet eum.

Quae sequuntur satis clara sunt, sed obseruandus est ordo bonorum quae sapientia studiosus consequitur, semper proficiens, & perfectiora obtinens. Pro, mulier a uirginitate, est Graecis *ἡ ἀειπαρθένος*, hoc est, mulier vel potius uxor uirginitatis, hoc est, quae uirgo ducta est. Idem intelligendum apud nos per mulierem a uirginitate, uxor scilicet quae non a uirginitate ducta est, sed a uirginitate, hoc est quae uirgo ducta est. Comparat ergo sapientiam & matri honorabili, quae dilecto filio suo lecta occurrat ad amplexandum illum, & sponsae uirgini, quae amplexum com-plexu sponsum excipit, aequè amplectitur longè synceriori & ardentiori amore quam uirginitas, aut corrupta, superinductum maritum. Quibus comparationibus significat, eum qui iam apprehendit sapientiam, ab ea & filij dilectissimi & sponsae charissimi loco habendum eumque sapius illius suauissimos occursum & amabilissimos complexus percepturum, dum sentiet eam ubique sibi praesentem, & replebitur ab uerbis consolationis eius, His concordat quod dicitur in Sapientia libro de sapientia: Iræ occupat hos qui se concupiscunt, ut illis se prior ostendat, Et in uis ostendit se illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis. Et istud quidem primum est quod inter fructus sapientiae recen-

cenfetur. Secundus fructus est, qui ordine conuenienti sequenti versu exprimitur, ut pote qui ex priori sequitur.

8. Cibabit illum pane uitae & intellectus, & aqua sapientia salutaris potabit illum.

Quia enim tanquam matrem & uxorem se gerit illius, non tantum illum complexabitur, sed etiam cibabit eum atque potabit; hoc est, perfecte illum & nutriet & reficiet, sed pane & aqua huiusmodi quae iustus sunt propria, pane scilicet intelligentia, & aqua sapientia, hoc est, nutriet & reficiet eum intelligentia & sapientia tanquam cibo & potu. Anima enim idem est cibus & potus, ipsa scilicet uita sapientia, & Dei uerbum, illud maxime quod interiori sonat in mente hominum, ipsum confirmans, in pietate nutriens, reficiens mentem, & omnem sitim facile extinguens. Interpret de suo addidit, uita & salutaris; eum Graecis tantum sit, pane intelligentia, & aqua sapientia. Nec male addidit ad distinctionem non solum corporalis panis; qui non confert uitam ueram quae mortem excludat, sed omnis doctrinae philosophorum & sapientum huius mundi, qui etiam suis dogmatibus uelut pane intelligentia cibant suos discipulos, & potant eos atque reficiunt aqua sapientia, sed nec eorum panis uitam confert ueram, nec eorum sapientia est salutaris. Ceterum mystica & subtili intelligentia panis uita & intellectus, est uerbum Dei incarnatum, Christus scilicet, qui de se dicit: Ego sum panis uita; cuius corpus in cibum sapientia Dei suis in nouo testamento praebuit, sed quod non cibatur, nisi intelligentia & fide sumatur. Aqua sapientia salutaris, est spiritus sanctus, de quo Dominus dicit: Aqua quam ego dabo ei, fiet in uos uita salutaris in uitam aeternam.

Ioan. 6.

Ibid. 4.

4. Et firmabitur in illo, & non flectetur: & continebit illum, & non confundetur.

Græcè non est, in illo, sed *ἐν αὐτῷ*, super eam, ut ad amatorem sapientia referatur uerbum, firmabitur. Sic & pro, continebit illum, est *ἡ ἀειπαρθένος*, super ea inhitetur. Interpret legit *αὐτῷ*, ipsum, ut uerba, firmabitur & continebit, referenda sint ad sapientiam: flectetur uero & confundetur, ad studiosum sapientia. Et sensus eodem redit. Dum enim quis firmatur super sapientiam, ipsa etiam sapientia firmatur in illo: & dum quis sapientia innititur, continet illum sapientia, ac seruatur ne cadat. Tertio ergo loco dicit superioribus sapientiam addituram etiam stabilitatem & firmitatem in sui studioso, ne ab ea quam amplexatus est semel pietate excidat, & spe sua frustratus confundatur. Ipsa, inquit, sapientia non solum cibabit uita ad tempus, sed firmabitur in ipso, sedque per eum uita quo eum cibabit, fixe & firmiter in ipso persistet, firmum per hoc illum reddendo: unde ille non flectetur a recto, non declinabit ad casum. Ipsa sperantem in se continebit, seruando eum ne cadat: unde ille non con-

fundetur; frustratus sua spe, & prolapsus in malum. Non illi continget quod sperantibus in rebus mundanis, & innitentibus eis, quos mundanis continere non potest, quique sua spe postea sentiunt frustratos, quos ob id uerecundari necesse est.

5. Et exaltabit illum apud proximos suos, & in medio Ecclesiae aperiet os eius.

Virgo loco rectè subiugit, quod sapientia suum filium pabulo doctrinae prius a se enutritum; & in pietate firmatum, non solum non sine confundi, sed etiam exaltabit apud alios proximos suos, altiori eum inter alios loco constituens, & rectoris vel doctoris ei officium committens, quo ei officia commisso, ipsa met sapientia aperiet os eius in medio congregationis, ut eorum ea congregatione & apte & confidenter loquatur, & ipse a sapientia prius edoctus, etiam alios rectè docere valeat. Unde & David dicit: Domine labia mea aperies, & os meum annuntiabit laudem tuam. Et Paulus petit pro se orari, ut Deus illi aperiat ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, ut manifestet illud prout oportet.

Phil. 1. Colof. 4.

6. Et adimplebit illum spiritu sapientia, & intellectus, & stella gloria induet illum.

Hic uersus in nullis iam est Graecis exemplaribus, nec ferè aliud continet quam quod habet praecedens sententia, quamquam potest eius ad superiora uerba & accellus sic explicari: Cum aperuerit sapientia os eius quem superior loco in ecclesia constituit, adimplebit illum semper magis spiritu sapientia; maiori & abundantiori eum donans in aliorum utilitatem sapientia, iuxta illud: Aperi uel dilata os tuum, & implebo illud, & omni habenti dabitur, & abundabit. Sic autem abundatè spiritu sapientia donatum, ueluti stola gloriae, hoc est, gloriosa ac practica cum induet, quia cum in ecclesia ornatiorem reddet, ut sit omnibus conspicuus & gratus; tandem etiam indutura eum gloriosa immortalis stola.

Phil. 8. Mat. 25.

7. In uindictam & exultationem, thronus super eum, & nomine aeterno hereditabit eum.

Non solum donabit eum gloria; sed & uoluptate tum spiritus tum corporis. Accumulabit, inquit, ei iucunditatem cordis & exultationem corporis. Quod rectè postremo loco ponit, quia sapientia amator, expertus in se praedicta sapientia dona, æternusq; aliorum per suam doctrinam profectum, non potest non & corde gaudere, & gaudio cordis in exteriora perfero, corpore exultare, quem admodum patet in Paulo; qui suos discipulos uocat gaudium suum & coronam suam, & rursum: Quae est enim spes nostra, aut gaudium, aut corona gloriae? Nonne uos ante Dominum nostrum Iesum Christum in aduentu eius? Vos enim estis corona nostra & gaudium. Nec his omnibus contentus, adiicit quod

Phil. 4.

quod est perpetuum; Et nomine æterno hæreditabit illum; hoc est, donabit ei nomen æternum in perpetuam hæreditatem & possessionem, quia & hic famosum ac celebrem reddet in Ecclesia, & in cœlesti domo nomen consequetur quod non peribit iuxta illud: In memoria æterna erit iustus. Et Isa. 56. Dabo eis in domo mea & in muris meis locum, & nomen melius à filiis & filiabus, nomen sempiternum dabo eis quod non peribit. Ex hac explicatione intelligere licet quàm conuenienti & efficaci ordine fructus & operationes sapientiæ in suis filiis hic recensentur, vsque ad septem vel octo numero.

- 8 Homines stulti non apprehendent eam, & homines sensati obuiabunt illi.
- 9 Homines stulti non uidebunt eam, longè enim abest à superbia & dolo.

Postquam dixit qui sapientiam consequantur, & quæ ratione, atque quo fructu, rectè per antithesim subiungit qui eam non consequantur, & quare. In Græcis autem hæc omnia paucioribus verbis dicuntur, & ordinati. Non enim est ibi illa pars; & homines sensati obuiabunt illi; sed tantum habent: Non apprehendent eam homines stulti, & viri peccatores non uidebunt eam. Deinde sequitur: Longè est à superbia, & viri mēdaces non erunt memores illius. Nec additur contraria de veracibus sententia. Noster interpret ut aliàs, addidit de suo contrarias de sensatis & veracibus sententias, quod eæ tacite includantur in sententiis de stultis & mendacibus, & eas magis declarent. Contraria enim iuxta se posita magis elucescunt. Dicit ergo; homines stulti, qui scilicet quæ sunt huius mundi toto corde sectantur, non apprehendent sapientiam, tum quod eam non querant, tum quod illa fugiat ab eis, nec se ob eorum culpam illis satis ingerat. In ma leuolam enim animam non introibit sapientia. Et de spiritu sancto dicit Saluator, quod eum mundus non potest accipere, quia non uidet eum, nec scit eum. Cōtra homines sensati, hoc est, prudentes, qui sibi bene consulunt, obuiabunt sapientiæ, quærentes eam, & ipsam se eis ingerentem lubenter amplexantes. Homines, inquam, stulti non uidebunt eam, non agnoscent eius pulchritudinem atque decorem. Longè enim abest à superbia & dolo, hoc est, non potest cum his uitiis cōiungi, quibus valdè est dissimilis, quæ tamen vitia in hominibus mundanis ferè reperiuntur. Nam & per superbiam Deo repugnant, & dolo atque mendacio proximos suos fallunt, cum sapientia humilitatem imprimis doceat Deo exhibendam, & fidelitatem proximis impendendam. Vnde de illis duobus uitiis peculiariter dicit Sapientia: Arrogantiam & superbiam & os bilingue detestor. De altero horum subditur:

- 10 Viri mendaces non erunt illius memores, & uiri ueraces inueniuntur in ea, & successum habebunt usque ad inspectionem Dei.

Viros mendaces, vocat fallaces, qui delectantur mendaciis & dolis. Hi non sunt memores sapientiæ, tum quod de ea apud se non cogitent, tum quod de ea non loquantur, nec mentionem faciant, ut quibus tantum lubet vana & cogitare & loqui. Contra viri veraces, qui veritatem scilicet amant, illi inueniuntur in sapientia, quia in ea lubenter & corde recogitanda, & ore prædicanda occupantur; qua in re Deo dirigente successum habebunt semper, in seipsis proficientes, & alios uiliter erudientes, quousque eis ex hoc mundo sublatis datum fuerit uidere Deum facie ad faciem. In cuius inspectione iam omnino sic perfecta erit & satiata hominis sapientia, ut amplius proficere non possit. Satiabor, inquit ille, cum apparuerit gloria tua. Potest tamen illud; vsque ad inspectionem Dei; & melius, sicut secundo capite huius libri, accipi pro uisitatione Dei, cum scilicet in iudicij siue particularis, siue vniuersalis die uisitabit cuiusque opera, reddens unicuique secundum opera sua, ut significetur veraces successum habituros quousque Deus uenerit ad inspiciendum & remunerandum eorum opera.

- 11 Non est speciosa laus in ore peccatoris, quoniam non est à Domino missus; quoniam à Domino profecta est sapientia.

Mirum est in impressis iam Bibliis omitti illam partem; quoniam non est à Domino missus; cum eam omnia penè scripta habeant, Rabanus item, & Dionysius, & Glossa Ordinaria, eique respondeat quod Græcis est, *ὅτι ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀποστόλου ἀπόθετος*, quoniam non à Domino missa est illi, laus scilicet. Omittenda ergo potius erat pars sequens; quoniam à Domino profecta est sapientia; quæ quamuis sit in omnibus Latinis, in Græcis non est. Et uideri potest duas has partes ex diuersis uersionibus ueris partibus esse assutas. Sed ad rem. Dixit peccatores non esse memores ipsius; itaque quoniam obiici poterat, peccatores & mēdaces etiam aliquando de sapientia loqui, aliosque docere, iuxta illud: Peccatori dixit Deus, quare tu enarras iustitias meas; subiicit: Nō est speciosa laus, sapientiæ scilicet vel Dei, in ore peccatoris, hoc est, etiam si in ore eius inueniatur, non est tamen ibi speciosa, nec decet eam ibi esse, quia dedecoratur vel admixtione uanitatis & falsitatis, vel saltem uitæ improbitate. Denique quia non est ibi Deo grata, nec placet ei, vnde apud Psalmistam Deus peccatorem bona docentem redarguit, ut dictum est. Nomine enim laudis sapientiæ, in genere sapientiæ prædicatio, celebratio & doctrina comprehenditur. Quæ cur non sit speciosa in peccatore, indicat cum subiicit; Quoniam peccator non est à Domino missus; ad prædicandum scilicet, & commendandum aliis sapientiam, etiam si externa per homines uocatione missus uideatur. Nec à Domino est edoctus uerè & interno magisterio ad prædicandam aliis sapientiam,

sapientiam, quoniã uera sapientiã à Domino proficiscitur. Itaque cum eam Deus non doceat, nec det peccatoribus, quoniam in ma leuolam animã non introibit sapientia; consequens est peccatore non esse à Deo eruditum, & missum ad prædicandam sapientiam & laudem Dei. Simile est quod habetur in Prouerb. cap. 28. Indecens est in ore stultorum parabola. Et cap. 17. Non decet stultum uerba composita. De iustis autem contrã dicit Psal. 32. Rectos decet collaudatio.

- 12 Sapientia enim Dei abundabit laus, & in ore fidelium abundabit, & dominator dabit eam illi.

Genitius, Dei, non est in Græcis, & abest rem parum faciat si addatur, & referatur vel ad datiuum, sapientiæ, vel ad nominatiuum, laus. Significatur autem conuenire ut laus iungatur sapientiæ, hoc est, ab ea proficiscatur, nec ab ea separatur. Vnde Græca habent: In sapientia dicitur laus. Et sicut non est laus speciosa in ore mēdaci, ut dictum est, ita in ore fidelis, hoc est, ueraci abundabit, Domino dante ei ipsam laudem & sapientiæ prædicationem. Relatiuum enim, eam, referendum esse ad laudem, & non ad sapientiã, ex Græcis satis patet, quæ habent: In sapientia dicitur laus, & Dominus prosperabit eam, nempe laudem, dando scilicet orationi sapientis successum. Dominus enim dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa, ut est Psal. 67.

- 13 Non dixeris; Per Deum abest: quæ enim odit ne feceris.

Quoniam sunt qui suã insipientiam, errores & peccata Deo imputant, rectè postquam dixit stultos & peccatores non apprehendere sapientiam, in sequentibus docet Deum non esse malorum auctorem, nec illi vel insipientiam hominum, vel peccata tribuenda. Porro pro uerbo, abest, Græcis est, *ἀπέσθη*, aoristus scilicet secundus à uerbo *ἀπέσθημι*, significans defeci, ut sit sensus: Per Deum factum est ut defecerim à recto & uero, hoc est, quod reliquerim. Tuum enim est non facere quæ ille odit, quasi dicat: Cum Deus peccata odiat atque prohibeat, tibi omnino cauendum est ne uerbis tuis ea Deo tanquam auctori tribuas, & tibi curandū ne ea facias, qui solus illorū tibi auctor es. Interpret pro *ἀπέσθη*, legit *ἀπέσθη*, quod significat abest, & subaudiendū est ex præcedentibus nomen, sapientia, ut sit sensus: Ne dixeris; Per Deum abest mihi sapientiã. Non enim per illum stat quod illa absit, sed per te. Si enim nō feceris quæ ille odit, facilè ab eo sapientiam consequeris. Si uerò ea feceris quæ ille odit, mirari non debes, nec illi imputare quod sapientia careas, sed tibi qui mereris ut ea tibi nō detur, & impedimentum præbes dono Dei. D. August. conformiter cum Græcis legit; Ne dicas; propter Deum recessi.

- 14 Non dicat, ille me implauit: non enim necessarij sunt ei homines impij.

Eodem pertinet hæc sententia quo superior, ut scilicet errores suos Deo nemo imputet, quasi ipse quenquam seducat. Cui simile est quod habet Iacobi: Nemo cum

tetur dicat, quia à Deo tetratur. Deus enim intentator malorum est. Ipse autem neminem tentat, &c. Cōtrariè tamen huic loco uidetur quædam scripturæ, quæ errores & seductionem Deo tribuunt. Nam apud Ezechielē dicit Dominus: Propheta cum errauerit, ego Dominus decepi prophetā illum. & Paulus; Tradidit, inquit, eos Deus in reprobum sensum, &c. Ad quæ loca & similia multa primò dicendum est, ea quæ illis locis Deo tribuuntur, intelligenda sunt nō effectiue Deo tribui, quasi sit author peccatorum, sed permissiue, quia scilicet iusto suo iudicio vel nō apponit vel subtrahit gratiã suã qua illa impediretur. Vnde Chrysostr. in illud; Tradidit illos Deus: Quod autē hic dicit, tradidit, nihil est aliud quàm permisit. Quemadmodū enim si dux quidam exercitus bellici ingrauescente bello sese subduceret, quid quæso aliud faceret quàm quod milites hostibus traderet? non quod ipse illos in stragem impelleret, sed quod eos suo priuaret auxilio: ad eum sanè modum & Deus eos qui quod ab ipso offerebatur auxilium, amplecti non sustinentes, priores resiliunt, reliquit. Deinde illa in scripturis Deo non tribuuntur nisi tãquam uindicanti & punienti peccata præcedentia, ut illa Deo non tribuantur quatenus peccata sunt, sed quatenus sunt poena peccati. Hic uerò cum dicitur; ne dicas, ille me implauit; uult significare errores nostros Deo non esse tribuendos tanquam primo auctori, qui præter nostram culpam errores in nobis seminat, sicut nobis præter nostrum meritum gratiam suam infundit qua nos ad uirtutem promouet. Vnde August. lib. de gratia & lib. arb. cap. 21. Quando, inquit, legis in literis ueritatis à Deo seduci homines, aut obtundi vel obdurari corda eorum, nolite dubitare præcessisse mala merita eorum, ut iuste ista pateretur, ne incurritis in illud Prouerbum Salomonis: Insipientia hominis uolat uias eius, Deum autē causatur in corde suo. Sic scriptura dicit Deum mortem nō fecisse, & tamen alibi dicitur, & vitam & mortem esse à Deo. Mortem enim non fecit, quasi eius author fuerit & institutor. cui mors imputanda sit. Eadem tamen à Deo est, quod tanquam iustus iudex eam inferat his qui meruerunt, sicut facinorosus iudex homo mortem infert, quæ tamen non iudici imputanda est, sed ei qui illam suis criminibus promeritus est. Hic esse præsentis loci sensum patet ex subiecta ratione; nō enim necessarij sunt ei homines impij, vel, ut habent Græca, nō enim opus habet homine peccatore. Quo significatur Deū non desiderare, nec proinde facere homines impios & peccatores, nec à Deo eos habere quod peccatores sint & impij. Quibus enim opus habemus, ea desideramus. Alioqui Deus etiam hominibus pijs & iustis opus non habet, qui sibi solus sufficit, sed peculiariter dicitur non habere opus peccatoribus, quod peccatores nō desideret, nec condiderit, aut esse uoluerit. Quæ enim desideramus, ea si ualemus ipsi nobis paramus & facimus: & ideo facimus, quia his uti uolumus tãquam nobis necessa-

Ps. 111.

Psal. 16.

Psal. 49.

Sapient. 7.

Ioan. 14.

Prou. 8.

Rom. 1.

Sapient. 7.

D. Aug. libro de gratia de lib. arbi. cap. 21.

Iacobi 1.

riis.

CORN. IANSENI COMMENTARIA

riis. Significatur ergo Deū non esse similem impiis qui alios corrumpūt, vt eorum opera quod volunt faciāt. Vtitur tamen etiā variis modis Deus peccatoribus, qui se tales fecerunt, nō quos ipse tales fecit, quia per eos & iustos exercet, & alios punit, & postea suam in eis gloriam iustitiæ, & contrā in iustis magis declarat suam misericordiā. Quod autē Ieremias de se dicit; Seduxisti me Domine, & seductus sum; huic loco contrariū nō est. Seductum enim se tantum dicit, ideo quia prater spem incidit in populi contradictionem, vt bene exponit D. Hieronymus in Ieremiam. Vnde sequitur: Factus sum in derisum tota die, omnes subfannant me. D. Augustinus loco superius citato legit; Ne dixeris, ille me induxit, non enim opus habet viro peccatore; vt certum sit D. Augustinum aliam in hoc libro secutiū versionem, quam optandum esset totam extare, nam videtur fuisse correctior nostra.

15 Omne execramentum erroris odit Dominus, & non erit amabile timentibus eum.

ERroris, non est Græcis, sicut & apud Augustinū loco prædicto tantum est, omne execramentum, Græcis est *βλαβερύμα*, hoc est, abominationem. Itaque per execramentum erroris non debet intelligi tantum execrabilis & detestabilis error, sed omne abominabile quod ex errore procedit, quodque error gignit. Omne, inquit, quod natura sua est abominabile & malum, odit Dominus, tantum abest vt vel erroris, vel eorum que errori cōiuncta sunt author sit: & quia omne illud Deus odit, non erit etiā illud amabile & gratum timentibus eum, sed & ipsi illud odient & fugient. Insignis est, & bene notandus totus hic locus contra eos omnes qui Deum asserunt cum Manichæis causam & auctorem malorum, & maximè cōtra eos qui hoc nostro sæculo ausi sunt asserere, Deū æquè fuisse auctorem traditionis Iudæ, atque fuit confessionis Petri.

16 Deus ab initio constituit hominem, & reliquit eum in manu consilij sui.

Expressius iam docet vnde sit peccatum & malum quod à Deo non esse iam dixerat, videlicet quod sit à voluntate humana, quam Deus in hominis creatione liberā esse voluit ad bonū & malum, vt capax esset præmiorum. Hoc enim loco apertissimè demonstratur, quod tamē iam plerique negare non sunt veriti, liberū hominis arbitrium, quemadmodum ex hoc loco concludit D. Augustinus, qui libro superius citato, posito hoc testimonio, subiungit: Ecce apertissimè videmus expressum liberum humanæ voluntatis arbitriū. Id enim apertè significatur eo quod hic dicitur, Deum hominē à se in principio mundi cōditum reliquisse in manu, hoc est, in potestate consilij sui, hoc est, sic eum sibi reliquisse, vt posset secū cōsiliū inire quid ex multis eligere vellet, & vt quod eligeret, exequi posset. Non enim sic Deus hominem conditū reliquit, quasi sua eum gubernatione ac gratia desituerit, & ille per se sine Dei gratia & conseruatione sibi sufficiens fuerit: sed quod eum non ad vnū aliquid, pecorum

more, determinauerit, nec ad sectādum aliquid sua ipsū potestate adegerit, verum potestatem ei fecerit & eligendi & faciendi quod vellet. Oritur tamē hic non parua difficultas, quomodo quæ hic dicuntur de libertate & potestate hominis, cōueniūt homini iam lapsō, qui iam in sua manu non habet vt bonum & eligat & faciat, saltem illud per quod vita æterna obtineatur, de quo bono in sequentibus agitur, cum dicitur: Si volueris, mandata conseruabunt te. Nec enim dici potest, quæ hic dicuntur tantum pertinere ad hominem, in sua integritate in qua conditus fuit constitutum, quemadmodum aliqui volunt, qui illa: Si volueris, mandata seruare, conseruabunt te. &: Ad quod volueris extende manum tuam; intelligunt esse verba Domini ad Adam, idēque legunt; Apposui tibi aquam & ignem; quasi à Domino hæc dicantur Adæ. Huc, inquam, confugere non licet. Legendum enim est, apposuit tibi, vt habent omnia scripta, & Græcis est, *παρέθηκε σοι*, apposuit tibi. Itaque non dubium est hæc cuius hominum dici, sicut & Deuteron. 30. similia dicuntur, vnde verisimile est huius libri auctorem hæc desumpsisse. Sic enim tibi dicitur: Considera quod hodie proposuerim in cōspectu tuo vitam & bonum, & ecōtrariū mortem & malum, vt diligas Dominum Deum tuum, &c. & rursum: Testes inuoco hodie cælum & terram, quod proposuerim vobis vitam & mortem, benedictionem & maledictionem. Elige ergo vitam, &c. Dicendum ergo, hominem quidem ante lapsum habuisse pleniorē potestatem ad bonum, quam post lapsum habeat: scripturā tamen sepe de eius voluntate sic loqui, quasi in eo situm sit bene & velle, & facere. nū quod respiciat ad eā voluntatis potestatem quam in creatione accepit à Deo, dissimulando illud quod peccato facta est: tum quod ex creatione sua adhuc habeat vt bene velle & facere possit, et si non per se, hoc est, ex his quæ in se habet, sicut tunc, tamē per adiutorium gratiæ Dei; sicut nec tunc bene agere potuit, nisi per adiutorium gratiæ Dei: quod si nunc desit alicui, non Dei, sed voluntatis vitio deest, siue quia suo peccato illud demeruit, siue quia infirmitatē suā non satis agnoscens, non implorat, sicut oportet, Dei gratiā. Merito ergo etiam iam ei dicitur: Elige vitam; & quia hoc ei ex creatione suæ conditionis faciendum erat, & quia per Dei gratiam quam precādo obtinere potest, id præstare potest. Sic & de eo rectè hic dicitur: Si volueris, mandata seruabis. &: Ad quod volueris extende manum tuam; quia voluntate hæc fiunt, et si non nisi diuinitus adiuta per gratiam.

17 Adiecit mandata & præcepta sua, si volueris mandata seruare, conseruabunt te, & imperpetuum fidem placitam facere.

Illam partem; Adiecit mandata & præcepta sua; Græca non habet, sicut nec Augustinus; rectè tamen addita est ab interprete, quia de mandatis seruandis subinfertur sermo. quam sequentē partem Græca aliter habent,

habent, hoc modo: *ἐὰν θέλῃς ἀμνημονεύειν ἐντολάς, καὶ τῶν ποινῶν αἰδοῦναι*. Si volueris, conseruabis mandata, & fidem facere beneplaciti; vbi infinitiuus, facere, vel est accipiendus pro futuro, faciens, vel est coniungendus cum verbo, conseruabis, vt sit sensus: conseruabis mandata, & conseruabis facere fidem, hoc est, præstare fidelitatem quæ Deo sit beneplacita & grata. Augustinus legit loco prædicto sine, facere: Si volueris, conseruabis mandata, & fidem bonam placiti; vbi pro, bonam placiti, fortè legendum est, beneplaciti. In nostris libris hæc sententia variè legitur. Sunt enim plerique qui in prima parte pro, seruare, habent conseruare, sicque magis verisimile est interpretem veritissimè, quia Græcis est verbum, conseruabis. vt sit allusio: Si tu volueris mandata conseruare, ipsa mandata vicissim conseruabunt te. Et additur in multis libris coniunctio, & conseruabunt te, hoc est, etiam ipsa te conseruabunt. Sunt qui habent tantum semel verbum conseruandi; Si volueris mandata conseruabunt te, quomodo & apud Augustinum legitur in speculo. In secunda parte perperam quidam libri pro facere, legunt rursum, seruare, cum Græca monstrent legendum esse, facere. Est autem in secunda ea parte repetendum, si volueris, vt sit sensus: & si volueris facere imperpetuum fidem, hoc est, fidelitatem & obedientiam Deo placitam, tunc, inquam, mandata conseruabunt te. Vel potius coniunctio, &, in secunda parte ponitur expositiuè, vt exponat quid sit mandata conseruare, nempe imperpetuum præstare fidelitatem Deo placitam & gratam, quod sit perseueranti obseruatione mandatorū Dei. Qui enim perseuerauerit vsque in finē, hic saluus erit. Significat ergo Deum nobis fore fidem in præstandis promissis, si nos ei fuerimus fideles in exequendis mandatis quæ ab eo accepimus. Bene autem postquam dixit; reliquit eum in manu consilij sui; subiicit de mandatorum obseruatione, & addit; Adiecit mandata & præcepta sua; vt intelligamus hominem non sic relicto in manu consilij sui, vt pro libito suo quiduis posset impune, sed eam quam accepit liberi arbitrij potestatem, præscriptis mandatis restrictam esse: quæ ne onerosa libero homini videri possent, docet non nuda esse adiecta mādata, sed eisdem etiam apposita præmia: bona quidem pro seruandis illa, mala pro non seruandis. Hic enim ordo insinuat inter hæc tria, libertatem arbitrij scilicet, mandata & præmia. Deceit enim primum Deus creare hominem ad imaginem sui in libertate arbitrij, sed ne illa abuteretur, adiecit mandata, quorum solum liberum arbitrium capax est. Illis, ne onerosa viderentur, aut pro libito impune reuerterentur, adiecit Deus præmia. Porro mandata quæ hic adiecta dicuntur, nō ea tantum intelligenda sunt, quæ in scriptura Genesis expressè primo homini data leguntur, de manducando vel non manducando fructu paradisi, sed mandata naturalis legis, quæ & Adamo & eius succes-

foribus impressa est, & cordi inscripta. Quæ mandata exprimentur mox cap. 17. cum dicitur: Et dixit illis; Attēdite ab omni iniquo. Et mandauit illis vnicique de proximo suo.

18 Apposuit tibi aquam & ignem, ad quod volueris, porrige manum tuam.

Dvo inter se extremè contraria homini cum mandatis apposita dicit, quæ per aquam hominem refrigerantem, & ignem comburentem & perdentem rectè significauit, addens ex hominis voluntate pendere vtrum horum allequatur & obtineat. Quæ autem sint hæc duo per aquam & ignem significata, exprimit, subiungens:

19 Ante hominem vita & mors, bonū & malum, quod placuerit ei dabitur illi.

Vitam ergo aquæ nomine significauit, quam & bonum vocat; mortē, nomine ignis, quam & malum vocat, quorum vtrumque à Deo datur homini pro meritum diuersitate.

20 Quoniam multa sapientia Dei, & fortis in potentia, & uidens omnes sine intermissione.

Refertur hæc sententia ad omnia superiora. Dicit enim multā esse Dei sapientiā, quia dixit Deum hominem reliquisse in sua libera voluntate, appositis mandatis & præmiis. Id enim ita factū est ex infinita Dei sapientia, vt homo libera sua actione mereretur vel bonum vel malum, sicque Deus in quibusdam gloriā suæ bonitatis declararet, in quibusdam gloriā suæ iustitiæ & iustæ seueritatis. Quia verò dixit reddendum homini siue bonum siue malum, vtrū scilicet elegerit, ad illius comprobationē dicit Deum fortem esse in potētia, ita videlicet vt nemo impedire possit quin præstet quod promissit, & reddat vnicique secundum opera eius. Et ne quis putet quibusdam eum redditurū quod meretur, non propter defectum potētiae, sed propter defectum cognitionis omnium, quasi in tanta hominum multitudine non possit omnes & omnia eorum facta cognoscere, addit; & videns omnes sine intermissione. Coniunctionem enim, &, sicut habent Græca, ita & scripta multa Latina. Hanc Dei de omnibus cognitionem prosequitur adhuc versu sequenti.

21 Oculi Domini ad timentes eum, & ipse agnoscit omnem operam hominis.

Non solū, inquit, agnoscit omnes homines, sed & omnem eorum operam, hoc est, opus, laborem, & operationem siue internam siue externam. Peculiariter autem oculos Domini dicit esse super vel erga timentes eum, ad consolationem iustorum, vt ne metuāt se suāque opera apud Deum negligēda, sicut negliguntur ab hominibus, sciāntque se nihil bene agere, quod nō ab illo animaduertatur, & ob id non sit carituum sua mercede. Dicit quidam, & Psalmista similiter: Oculi Domini super metuentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius; sed

sed ille hoc dicit ad significandum singulari-rem Dei providentiā erga iustos ad promo- uendum eos: hic verò idem dicitur, ad pecu- liarem cognitionem Dei designandam, qua magis attēdit ad bona remuneranda, quā ad mala vindicāda. sic & Job 31. dicit: Nonne Deus considerat vias meas, & omnes gressus meos dinumerat? Et in Prou. In omni loco oculi Domini, contēplantes bonos & malos.

- 22 Nemini mandavit impiē agere, & nemini dedit spa- tium peccandi.
- 23 Non enim concupiscit multitudinem filiorum infi- delium & inutilem.

His iam sententiis absolvitur superior do-ctrina, qua docetur Deo vitia hominū nō esse tribuēda. Restabat enim hoc, vt post- quam ostēdit hominē non esse malum Deo faciēte, etiam assereret non esse malum Deo mandante, aut licentiam præbente. Pro, spa- tiū, enim Græcis est *ἀνεσις*, quod magis signi- ficat licentiam & relaxationem. vt sensus sit: Deum neque mādasse alicui impietate, nec licentiā dedisse peccandi, & proinde illi non posse hominis impietate attribui & imponi. Eadem tamen dictio etiam spatium & dila- tionem significare dicitur, vt nō malē vererit interpres, spatium peccādi, quo intelligē- dum est nulli datam vitę dilationem & tēpo- ris spatium ad hoc vt peccaret, sed potius vt de malo suo pœniteret, iuxta illud: Dedit illi Deus locū pœnitentię, & ipse abutitur eo in superbiam. & Paulus: Ignoras quoniā beni- gnitas Dei ad pœnitentiā te adducit? Si enim ad peccādum tempus homini datum esset à Deo, licentiā etiā peccandi ab eo data esset, proinde eōdem recidit sensus. Sunt quidem pleręq; scripturę, quibus videtur Deus qui- busdam impiis præcepisse impiē agere, aut ad malum eos instigasse, vt cum dicit Dauid de Semei: Dominus præcepit ei vt maledice- ret mihi. Sed huiusmodi scripturę cātum si- gnificāt Deū impiorū quorūdam voluntate vsū ad bonū aliquod, nēpe vel piorū proba- tionē, vel impiorū aliorū punitionē, vt eorū volūtas, quatenus mala erat, nō esset à Deo, sed ab homine, q̄ in sua actione prauā habuit intentionē: quatenus verò eadem utilis erat, & bonum habuit contra illorū intentionem effectū & fructum, à Deo erat, & non ab ho- mine. Vnde de rege Assyriorum dicitur: Vā Assur, virga furoris mei, & baculus ipse est. Ipse autē non sic arbitrabitur, sed ad conte- rēdum erit cor eius. Vnde August. lib. de gra- tia & libero arb. cap. 20. tractans illa Dauidis verba; Non iubendo, inquit, dixit Deus, vbi obedientia laudaretur, sed quod eius volun- tate proprio vitio suo malam, in hoc pecca- tum iudicio suo iusto & occulto inclinavit. Bene autē probatur in nostra lectioe, Deū nemini mādasse impiē agere, dum subditur: Non enim concupiscit multitudinē filiorum infidelium & inutiliū. Quo significatur ampli- us quā dicitur, nēpe Deum tales odire & detestari. Hęc tamen pars melius apud Græcos coniungitur cum sequentibus, vt sit principium noui capitis & noui argumēti, & vertatur: Ne concupiscas filiorum multitu-

Tob 24.

Rom. 2.

1. Reg. 6

Isaie 10.

dinem inutilem, neque iucunderis in filiis impiis. Nam verbum *ἐπιθυμῶ*, potest esse ter- tia persona indicatiui, vt sit non concupiscit; quod secutus est interpres: vel secunda per- sona imperatiui, vt sit: non concupiscas, quod magis sequendum erat.

Caput XVI.

- 1 Ne iucūderis in filiis impiis si multiplicētur, nec obles- ceteris super ipsos, si non est timor Dei in illis.

DOSTOYAM ostendit Deum nō esse authorē malorum, sed ipsum impios & eorum opera odire, obiter rectē infert do-ctrinā ad parentes pertinentem de non gaudente in filiorū multitudine aut elegantia si impij sint, prosequēs postea quā ad vindicantem Dei pertinent iustitiam, aut remittentē misericordiam. Item quę ad eius pertinet omnipotentiam incomprehensibi- lem, & scientiam omnia perscrutantē. Quo- niam ergo parētes, maximē apud Israclitas, gaudere solent in prolium multitudine tan- quam singulari dono Dei, de quo dicitur in Psal. 126. Ecce hereditas domini filij merces fructus ventris; monet non gaudentū in eis si impij sint, cum potius de eis dolēdum sit, tum ob dedecus quod parētibus ab eis proueniet, tum ob vindictam Dei quę impios manet filios. Impios autem si- gnificat esse, si non est timor Dei in illis.

- 2 Non credas vitę illorum, & ne respexeris in labores illorum.

PRO, credas, est *ἐπινοῶ*, quod pro fidere aut fiduciam habere hic positū videtur. Pro, labores, exemplar Complutensē habet *πλοῦθος*, multitudinem. Germanicum *τὸν τόπον*, hoc est, locum. Noster legit *πλοῦθος*, laborē. Sen- sus ergo est; Etiam si videas eos fortes, valen- tes, & multos, ne tamen confidas quod diu victuri sint, quodque sic per illos tibi bene futurum sit, ne attēdas ad labores eorum, sic vt, quia vides eos magna & egregia præstare, confidas in eis, nihilque eis aut tibi nocere posse existimes, & per eos nomen tuum diu superfuturum tibi persuadeas.

- 3 Melior est enim vnus timens Deum, quā mille filij impij: & utile est mori sine filiis, quā relinquare filios impios.

GRÆCIS nō est *ἡγελασῶν*, melior, sed *ἡγελασῶν*, melius. Alioqui enim cui dubium est quin melior sit vnus bonus, quā mille im- pij? Sed, melior, apud nos exponi debet, pro pluris est faciendus & præferendus. Reddit ergo causam cur in multitudine impiorum filiorū non sit gaudentū, quia, inquit, pluris est faciendus vnus filius Deum timēs, quā mille Deum non timēs: imō vtilius est mo- ri sine filiis, quā relinquare filios impios, quia etsi dedecus sit, maximē apud Isracli- tas, nullum reliquisse heredē ex se proгна- tum, qui nomen defuncti conseruet: tamen & maus dedecus est apud homines post se relinquare filios impios, qui patris nomen dehonestent, & apud Deum parentes magis reddit

reddit vindictā obnoxios. Probat hanc sen- tentiam sequenti sententia.

- 4 Ab vno sensato inhabitabitur patria, & a tribus im- pijs deseretur.

LOCUS hic proculdubio corruptus est, nō interpretis, sed scriptorum vitio & imperi- tia. Habent enim Græci in secunda parte *πλὴν ἑσθλοῦ*, hoc est, tribus autem impiorū, vt, tribus, sit quarta inflexionis, significans nationem & familiam. Id non intelligentes scriptores maluerunt scribere, a tribus im- pijs, per nomen numerale, quia præcessit: ab vno sensato. Qui error ita obtinuit, vt in om- nibus etiam scriptis reperitur. Vnus tamen scriptorū in margine litera præ vetustate vix legibili habuit, tribus impiorum deseretur. Hęc ergo sine cōtrouersia vera est lectio, in qua verbū, deseretur, respondet Græco ver- bo *ἐρημωθήσεται*, hoc est, desolabitur. Sicut enim nomini *ἐρημῶς* respōdet Latini desertū, ita pro *ἐρημωθήσεται* verit interpres, deseretur. Probat ergo hęc sententiā id quod dictū est, vnum iustum filium preferendum mille im- pijs, quia, inquit, ab vno prudente, id est, per vnum prudentem patria, vel, vt habent Græ- ca, *παῖς*, ciuitas inhabitabitur, hoc est, vnus prudens efficiet vt tota aliqua ciuitas & pro- pria patria repleatur habitatoribus. Itaque plus proficiet suo consilio & prudentia quā mille alij. Contrā tribus & ampla familia im- piorum breui ita deseretur & deserta fiet, vt nullus ex tota illa tribu supersit, Deo scilicet impietatem vindicante, quod in sequētibz probat quibusdam seueritatis Dei exemplis.

- 5 Multa talia vidit oculus meus, & fortiora his audiuit auris mea.

VLT dicere se & oculis suis vidisse mul- ta exēpla eius quod mox dixit, & longē grauiora atque efficaciora exēpla, quā vidit, se audisse auribus suis, ex narratione sci- licet patrum suorū, à quibus acceperat quæ ab exordio mundi gesta sunt à Deo in puni- tione impiorum, quorum aliquot celeberrima exempla postea cōmemorat. Legendum autem esse, multa talia, & non, multa alia, vt multi legunt, patet ex Græcis, quæ habent *τοιαῦτα*, talia.

- 6 In synagoga peccantium exardabit ignis, & in gente incredibili exardescet ira.

HOC est, inquit, quod astruere volo, quōdque & experientia & auditū didici, Deum etiam multitudini non parciturū, vbi eorum peccata vltionē meruerint, vt meritō dixerim, multitudini filiorū non sidēdum si impij sint, & etiam amplas impiorū famílias breui desolandas, & excindēdas. Quia etiam in magna aliqua congregatione peccātiū exardabit ignis, hoc est, excitabitur in ea sub- bito grauis vltio diuina, omnia perdens & consumens, & in tota aliqua gente quæ Dei verbo fidem haberet, & obedire eius manda- tis recusat, ira diuina subito exardescet. Non

enim Deus est vt homo, qui multitudinem creatur, eiusque potestatem ac vires formi- det. Quod sequētibz comprobat exemplis aliquot, eisque quæ in scripturis sunt præcla- riora, quorum primum est de gigantibus dil- uuiū absorptis, de quibus dicit:

- 7 Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes, qui destructi sunt confidentes sine virtuti.

PRO, non exorauerunt, est *ἐκπαράκαλεσθε*, hoc est, non est placatus. Deus scilicet. Signifi- cat Deum illis nō fuisse placabilem, etiam si & multi essent numero & fortes viribus. vnde & nostra lectio sic est accipiēda: non exo- rauerunt Deum; hoc est, non sibi suo nume- ro & fortitudine Deum sic reddidere placatum, vt eorum peccata non vindicaret, sed omnes ad vnum destructi sunt, etsi confide- rent, vel quia confidebant viribus suis, existi- mantes neminem sibi posse nocere.

- 8 Et non pepercit peregrinationi illorum, & execratus est eos præ superbia verbi illorum.

IVXTA receptam apud nos lectionem hic versus, sicut & sequens, refertur etiam ad eam vltionem quæ in diluuiū facta est, & in- telligitur: non pepercit peregrinationi illo- rum; hoc est, vitę illorum, quia illa est pere- grinatio super terram. Verum etiam hic no- stra lectio manifestē deprauata est scripto- rum vitio, etsi id in omnibus quos vidi libris obtineat. Non enim legendum est peregrinationi illorum, sed peregrinationi Lot, cum Græcis sit *τὸς περιουτῆς Λωτ*. Non enim veri- simile esse potest interpretem pro *Λωτ* le- gisse *αὐτῶν*, sed scriptores potius ex imperi- tia, Lot, mutasse in, illorum, cum inter, Lot, & illorum, magna sit vicinitas, maximē si no- men Lot scribatur, vt solent nomina pro- pria, litera maiuscula, & duplicato l. Lot. Ita- que alterum hic exemplum seuerioris vltio- nis diuinę, quæ de tota aliqua gente sumpta sit, profertur, ea scilicet quæ in Sodoma & Gomorrhā ciuitatibus facta est igne de cœ- lo misso. De qua dicit: Non pepercit Deus peregrinationi vel incolatū Lot; hoc est, ei loco in quo peregrinatus est, & tanquam aduena habitauit Lot nō pepercit, nec pro- pter sanctitatem eius qui ibi habitauit, ab- stinuit, aut impeditus fuit, vt nō puniret pec- cata totius regionis, sed execratus est eos, propter superbiam verbi illorum, qua scili- cet iactauerunt se neminem vereri, nec re- cipere voluerūt bonas ac saluatares monitio- nes Lot. Et apud Ezechielem enim, superbia primo loco ponitur inter vitia Sodoma: Ecce, inquit, hęc fuit iniquitas Sodoma: Superbia, saturitas panis & abundantia, & otium ipsius, & filiarum eius. Multi libri ha- bent quædam interiecta verba in hac sen- tentia ante, & execratus, quæ tamen in qui- busdam non sunt, vt non sunt in Græcis, illa scilicet; sed percussit eos; quæ facile credi- derim interpretem de suo addidisse, vt solet quædam addere.

Ezec. 6.

9 Non misertus est illis, gentem totam perdens extollentem se in peccatis suis.

Græcis est, Non misertus est genti perditionis, (hoc est, genti perditæ) extollentium se in peccatis suis. Vnde patet non legendum cum coniunctione; & extollentem? sed sine coniunctione, quæ etiam in scriptis quibusdam abest. Adhuc de Sodomitis loquitur, quorum dicit Deum non misertum, adeo ut totam gentem penitus perderet, eo quod extolleret se in peccatis suis, quasi non esset Deus qui posset aut vellet peccata eorum punire. Participium enim, extollentem, exponendum est ut causam designet, sicut alias sæpe. Vnde & de eis dicit Dominus apud Ezechiel: Et eleuata sunt, & fecerunt abominationem coram me.

10 Et sicut sexcenta milia peditum qui congregati sunt in duritia cordis sui.

Versum simile est interpreté vertisse, Et sic, cum Græcis non sit *ós*, sed *óros*, sed ad sensum non ita multum refert. Cæterum ad accusatiuos illos, sexcenta milia (nam accusatiuos esse patet ex Græcis) repetendum est ex superioris sententiæ participio, perdens, verbum, perdidit. ut sit sensus: Sicut etiam perdidit sexcenta milia peditum. In Græcis referri debent ad verbum præcedentis sententiæ, *ἐλέησεν*, misertus est, quia hoc Græcis construitur cum accusatiuo. Tertium ergo hic exemplum afferret seuerioris Dei vindictæ quæ de magna aliqua multitudine sumpta est, ea scilicet quæ accidit populo Israelitico in deserto. Cum enim Israelitæ de Ægypto ascenderint numero sexcenta ferè milia peditum, absque paruulis & mulieribus, ut dicitur Exodi 12. tamen ob duritiam cordis sui, qua concorditer congregati contra Moysem, Iosue & Caleb non crediderunt se posse ingredi terram eis promissam, omnes ita à Domino percussi sunt in deserto annis quadraginta, ut ne vnus quidem ex rãto numero promissam terram ingressus sit præter Iosue & Caleb, ut scribitur diffusè Numer. 14. In Græco exemplari Complutensi post verba iam posita, adduntur hæc: Flagellans, miserans, percutiens, sanans Dominus in miseratione & correptione conseruauit, ut accusatiui illi, sexcenta milia, construantur cum verbo, cõseruauit, & significetur Deum cum illis nunc misericorditer egisse, remittendo peccata: nunc seuerius, puniendo peccata. Sed hæc omnia verba non habet editio Germanica & Veneta, sicut nec noster ea legit. Et sanè multis consideratis magis videntur adiectitia, & addita, ut accusatiui illi haberent verbum sententiæ absoluens. Quomodo enim conseruauit eos, quos omnes perdidit tandem?

11 Et si vnus ceruicatus fuisset, mirum si fuisset immunitus. Ceruicatus, dictione parum Latina dixit pro, ceruicosus. Ea enim dictione Latinis significat quod Græcè pulchrè dicitur *κεφαλὴ*, hoc est, homo duræ ceruicis, qui scilicet ceruicem suam non vult vel non po-

test sic cetera quò deberet, hoc est, qui obedire recusat. Et est sensus: Quandoquidè Deus tantè multitudinè non pepercit, ob duritiam cordis eorum, an putandum est, quòd si vnus tantum inter eos dura ceruice resisteret Dei voluntati, is à Dei ultione immunus fuisset, & impunitus euasisset? Quod ad hoc dicitur, ut ex generalibus ultionibus intelligamus quæque sibi meritò timere debere, sibi que persuadere, Deum qui multitudinè non pepercit, nec singulis parciturum non pepercit, nec singulis parciturum quod Græca clarius significant, quæ sic potius erant vertenda; Et si vnus fuerit ceruicosus in populo, mirandum hoc si impunitus erit. Est enim nõ præteritum, sed futurum *ἀποδοθήσεται*.

12 Misericordia enim & ira est cum illo, potens exoratio & effundens iram.

13 Secundum misericordiam suam, sic & correptio illius hominem secundum opera sua iudicat.

Hi duo versus in plerisque scriptis & impressis corruptam habent & distinctiõnem, vel lectionem, quia in plerisque illa pars, secundum misericordiam suam, iungitur cū, effundens iram. & legitur; si correptio illius hominis. Vt autè bene intelligatur quod nos habemus; Potens exoratio, & effundens iram, quod ab omnibus nostris ferè malè intelligitur, sciendum pro illo, potens exoratio, Græcis esse *δουλοῦν ἐξιδραμῶν*, quod ad verbum est, potens placationem, quo significatur id quod est apud Isa. 55. multus ad ignoscendum. Quoniam enim dixit eū Deo esse misericordiam & iram, subiungit Deum per misericordiam potentem esse & copiosum in placatione, ita ut faciliter placeatur, nec eius benignitas vnquam exhauriatur: & tamè etiam cum merita hominum postulant, per iram quæ etiã est cum illo, effundere in homines copiosè & abundè ultionem. Itaque & apud nos, exoratio, non debet referri ad hominè orantem, ut significetur oratione hominis esse apud Deum potentem & efficacem; sed ad Deum referri debet, & passiuè accipi pro placatione qua Deus se sinit placari & exorari, quemadmodum supra dixit interpretes; non exorauerunt, pro non placuerunt. Et est sensus: Cum Deo vel apud Deum est potens exoratio, hoc est, placatio, quomodo Psal. 129. dicit: Apud Dominum misericordia, & copiosa apud eum redemptio. Et tamen idem ipse Deus est effundens iram. Vel ipsemet Deus est potens exoratio, & simul tamen effundens iram. Potens enim exoratio vel placatio rectè dicitur Deus, quia copiosus in oratione vel placatione, sicut dicitur sæpe ipsa misericordia. Hæc sententiã de misericordia & iustitia in Deo cõiunctis, explicat sequenti. Secundum, inquit, misericordiam suam, sic & correptio illius, &c. hoc est, sicut multa est misericordia eius quæ & ignoscit poenitentibus, & benefacit iustis, sic etiam correptio illius iudicat hominè secundum opera sua: ut ne quis ita fida misericordiam diuinam, vt illius correptionem & punitionem non metuat. Ad hoc enim hæc sententiã hic adducuntur in comprobationem superiorum quæ de seueritate diuina sunt dicta. Vnde & bene subiicitur:

14 Non

14 Non effugiet in rapina peccator, & non retardabit sufferentia misericordiam facientis.

DVplex hic est lectio & in Græcis & in Latinis. Nam Toletanus exemplar habet *ἐπιπορευῆς*, sufferentia vel patientia. Germanicum *ἐπιπορευῆς*, sufferentiã, quomodo etiam quædam scripta habent, ut subaudiatur, Deus, & sit sensus: Deus nõ retardabit (vel frustra bitur, vt Græcum verbum *καθυστροφῆς* magis sonat) sufferentiã pij hominis. Nam pro, misericordiam facientis, vna dictio est *ἐλεησῆς*, hoc est, pij. Prior lectio magis placet per nominatiuum. Et notandum interpretem bene verbo, effugiet, opposuisse verbū, retardabit, sicut & peccatori in rapina opponit facientem misericordiam. Sensus itaque est: Non fiet apud Deum, quod sæpe apud homines contingit, ut cum quis rapuerit aliquid, effugiat cum rapina manus hominis, & impunitus euadat. Non sic, inquam, peccator cum eo quod iniuste rapuit, siue à Deo, eripiẽdo ei debitum honoris: siue ab homine, eripiẽdo ei bona terrena, effugiet iram Dei & iustam ultionem. Contrã verò sufferentia hominis pij, qui non solum non rapit aliena, sed etiam sua liberaliter pauperibus impartitur, huius, inquam, sufferentiã, qua longanimiter expectat Dei in se misericordiam, nõ retardabit eum, à sua scilicet expectatione, sed citò eum assequi faciet quod expectat. Græca enim dictio *ἐπιπορευῆς*, non tam tolerantiam malorum significat, quàm longanimitatem bonorum expectationem. Potest & retardabit, accipi absolute pro tardabit, hoc est, morabitur & tarda erit in assecutione sui voti. Vnus scriptorum codicum habuit, tardabit.

15 Omnis misericordia faciet locum unicuique secundum meritum operum suorum, & secundum intellectum peregrinationis ipsius.

Græca paulo aliter sic; Omne eleemosynarum faciet locum (Deus scilicet) (aut, ut habet exemplar Complutense, *πλοῦτος*, fac locum) Vnusquisque enim secundum opera sua inueniet. Sensus eodem redit, & declarat secundum meritum operum suorum, quia, ut inquit Pau. 2. Cor. 9. Qui parè seminatur, parè & metet: & qui seminatur in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Quod addidit interpretes, & secundum intellectum peregrinationis ipsius, sic intelligendum est, secundum prudentiam quam in huius vitæ peregrinatione exhibet opere. Vnũ scriptum habebat etiam hic nomen, meritum, & secundum meritum peregrinationis eius, quomodo sane magis crediderim interpretem scripsisse. Quorum enim hic intellectus metionem ingessisset? Certè ex commentario apparet etiam Rabanũ legisse nõ intellectum, sed meritum, quãuis impressi libri apud eum habeant, intellectum Sic enim habet: Quod autem dicit misericordiam facere locum vni-

Corn. Ians. in Eccl.

cuique secundum intellectum peregrinationis ipsius, ostendit quòd quicumque bonis operibus certat madata Dei custodire in huius peregrinationis tempore, & pio labore studet cum lachrymis & gemitu peccata sua emundare, æterna quiete merebitur consolari. Quo commentario non explicatur quid sit intellectus peregrinationis, sed bene quod sit meritum peregrinationis. Et optime conuenit ut post hanc vitam quisque dicatur inuenire apud Deum locum iuxta meritum peregrinationis, quæ hic interim peragitur donec ad patriam reuocemur. Bene etiam conuenit, ut misericordiam & eleemosynam tribuatur peculiariter locus & præmium à Deo consequendum, quia & Christus opera misericordiam declarat in iudicio extremo potissimum attendenda, ut patet Matthæi 25. Notandum autem hic aperte nomen meriti tribui operibus, & quanquã Græcis hoc loco non sit vocabulũ meriti, rectè tamen vertit interpretes, secundum meritum, quia quod Græcis toties dicitur in scripturis *κατὰ ἔργα*, secundum opera Deum redditurum cuique; idem est quod secundum meritum hominis vel operum eius, quia, ut supra dictum est, quod Latinis dicitur fieri secundum meritum, id Græcis dicitur *κατὰ ἀξίαν*. At quod dicitur homini dari secundum opera eius, dicitur ei dari pro dignitate eius & operum ipsius, ut patet eū in Apocal. 16. dicitur de impiis: Dediti eis sanguinem bibere, digni enim sunt. Hoc enim æquiualeat ei quod toties dicitur secundum opera eorum, & idem est quod Latini dicunt, meriti sunt vel meruerunt. Sic & bonis dicitur cap. 3. Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt. Porro post prædictam sententiã Græca in exemplari Complutensi habent duas sententiã hæc Dominus induerit Pharaonem cognosceret ipsum, ut nota fierent facta illius, ei quæ sub cælo est (terre scilicet) Omne creaturæ misericordia eius manifesta est, & lumen suum, & tenebras diuisit adamare, hoc est, immobiliter. Sed hæc ut non sunt apud nos, ita nec in exemplari Germanico.

16 Ne dicas, A Deo abscondat, & ex summo quis mei memorabitur?

17 In populo magno non agnoscat, quæ est enim anima mea in tam immensa creatura?

Dixit de Dei seueritate, in numerosis gentibus & populis sæpius declarata, ex qua vnusquemque sibi timere voluit, sicut & bene sperare de eius misericordia: verum quoniam vana plerique persuasionem inducuntur, ut putent Deum licet curam habeatagnarum gentium, cuiusque tamen priuati non ita habere rationem, & ob id Dei se posse euadere ultionem, cuius effugit cognitionem, rectè huic vanæ cogitationi occurrit, ostendens Deum nihil latere posse, etiam plurima eius nos lateant. Duo autem sunt ob quæ homines persuadent se Dei effugere noticiam. Primum, distantia Dei à nobis, quòd scilicet Dei peculiaris habitatio sit in cælis: hominum verò in terris, quasi ex fummo cælorum

g

non

non possit nostri meminisse. Vnde de impiis dicitur apud Ezechielem: 9. Dixerunt, dereliquit Dominus terram, & dominus non videt. Et apud Iob 22. dicitur ex persona impiorum: Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat. Secundum est immensa multitudo creaturarum & hominum, ob quam sibi persuadet quisque se vnicum apud Deum latere posse, sicut apud homines vnus aliquis in magna turba facile latet. Vtrumque excludit Sapiens, monetque ne quis in corde suo dicat, & apud se cogitet se posse abscondi à facie Dei, aut propter altitudinem cœli à terra, aut propter multitudinem vel hominum vel creaturarum: ob quam posteriorem causam, etiam in parabola de nuptiis filij inducitur vnus tantum qui inuentus est non habere vestem nuptialem.

18 Ecce cœlum, & cœli cœlorum, abyssus & uniuersa terra, & quæ in eis sunt, in conspectu illius commouebuntur.

19 Montes simul & colles & fundamenta terræ, cum confixerit illa Deus, tremore concutientur.

EX Deum nihil omnino in creaturis latere posse, aut eius potentiam effugere, quātumuis altum, profundum, magnum & firmum fuerit. Pro in conspectu illius; Græcè est, ἐν ἐπισημοῦν αὐτοῦ, hoc est, in inspectione aut visitatione eius. Sic & pro; cum confixerit; Græcis est ἐν τῷ ἐπιβλέπειν, hoc est cum inspexerit. Alluditur enim ad illud Psal. 103. Qui respicit terrā, & facit eā tremere: qui tangit montes, & fumigant. Vbi pro, respicit, etiam est ἐπιβλέπειν, qui inspicit. Significat ergo, Deum cum vult solo suo aspectu commouere & turbare totam machinam mundi, cœlestem simul & terrenam, eamque sua commotione veluti tremore concuti à præsentia vultus eius, vt ex eo necesse sit intelligere eius aspectum ad omnia & in omnia penetrare. Cum autem hæc duo tribuuntur, respicitur ad id quod in monte Sinai cōtigit in datione legis, de quo dixit Dauid: Psal. 113. A facie Domini mota est terra. Item respicitur ad ea quæ aliis quoque temporibus Deus mirabiliter est operatus, cum præsentiam suam declarare statuit: & ad ea quoque quæ in nouissimo die terribiliter fient cum totius creaturæ turbatione & mutatione. Nominat autem præcipuas orbis partes, per cœlum significans æræ: per cœlos cœlorum, orbis cœlestes: per abyssum, maria, quæ tria cū terra & his quæ in ipsis sunt vniuersum mundum complectuntur per fundamenta terræ, intelligit profundissima terræ, quibus terra veluti fundamentis inniti videtur.

20 Et in omnibus his insensatum est cor, & omne cor intelligitur ab illo.

21 Et vias illius quis intelligit, & procellam, quam nec oculus uidebit hominis?

Gracæ nō habent illam partem; & omne cor intelligitur ab illo; & priorem partem sic habent; ἡγὰρ ἀφ' οὗ & ἀναυθῆραται ἐν αὐτοῖς κρηπίδα, hoc est, & dignè non cogitabit super

ipsis cor. Sensus ergo est. Cor hominis est insensatum in his omnibus, hoc est, non prudenter nec satis dignè expedit hæc quæ dixi de Dei terribili potentia & cognitione omnia penetrante: quanquam autem cor hominis parum intelligat & aduertat diuina, omne tamen cor hominis intelligitur ab illo. Quis autem est qui intelligit vias Domini? hoc est, mirabilia eius opera & rationes, secundum quas omnia agit, & potissimum quis intelligit procellam illam & tempestatem grauissimam, quæ inuoluet omnes impios in nouissimo die, quam nullus homo vnquam vel vidit vel videbit oculis corporalibus, nec animo dignè percipiet priusquā mundo exhibeatur? Procellam enim videtur hic significare seueritatem diuini iudicij, quæ & alias in scripturis sic nominatur, vt apud Psal. 10. Ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum. Et in canonica Iudæ: Quibus procella tenebrarum reseruata est in æternū. De hac cur peculiariter dicat quod homo non intelligat, declarat cum subiicit:

22 Nam plurima eius opera sunt in absconditis, sed opera iustitiæ eius quis annūciabit, aut quis sustinebit?

Plurima quidem opera eius, inquit, sunt in absconditis, hoc est, sunt abscondita & ignota hominibus, sed inter omnia eius opera, quis est qui dignè & clarè enuntiabit seuerissima illa & durissima opera iustitiæ eius quæ contra impios exercebit? aut quis ea vt oportet expectabit, & præ oculis semper habebit? Est enim Græcis ἐπισημοῦν, quod magis significat expectare quàm tolerare. Quanquam & ille sensus esse potest: Quis eius seueritatem ferre poterit?

23 Longe enim est testamentum à quibusdam, & interrogatio omnium in consummatione est.

Legendum esse nō, hominum, vt quidam libri habent, sed omnium, vt alij, patet ex Græcis quæ habent ἀπάντων. Pro, interrogatio, est ἐρωτησίων, hoc est, inquisitio. Pro testamentum, hic rursum est διαθήκη, quo nomine hic significari videtur dispositio diuina, qua Deus disposuit suo tempore dare singulis veluti testamento post mortem constitutum est. Quod testamentum longè est ab oculis mentis multorum qui illud parū iam attendūt, nec intelligent nisi in cōsummatione, hoc est, in fine vitæ & in morte, quando omnium fit examinatio & inquisitio, vt recipiat vnusquisque secundum opera sua.

24 Qui minoratur corde cogitat inania, & vir imprudens & errans cogitat stulta.

Hæc sententia indicat causam, qua fit vt testamentum Dei, de quo dixi, longè sit à quibusdam, nempe quod plerique in cogitationibus suis occupentur circa inania & stulta, sectantes vanitates huius sæculi, & his toti immerfi. Qui, inquit minoratur corde, hoc est, qui deficit in prudentia, ille non cogitat

gitat ea quæ dixi, non attendit ad futurum Dei iudicium, sed cogitat inania & stulta huius mundi, vana huius mundi bona consequi studens, & in stultis hominum opinionibus sese oblectans. Vt ergo à vanis his cogitationibus suum quem instituit filium Sapiens auocaret, & ad considerationem feriam operum Dei excitaret, rursum in frequentibus monet eum ad diligetem dicendorum auditionem, ac tum prolixè Dei opera profequitur, eius potetiam, cognitionem, iustitiam & misericordiam ob oculos ponens. Sic ergo orditur:

25 Audi me fili, & disce disciplinam sensus, & in verbis meis attende in corde tuo.

26 Et dicam in æquitate disciplinæ, & scrutabor enarrare sapientiam.

27 Et in verbis meis attende in corde tuo, & dico in æquitate spiritus virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio, & in veritate enuncio scientiam eius.

Gracis non est hæc verborum congeries & repetitio, sed tantum duæ sententiæ. Et omnino verisimile est quæ apud nos post duas sententiis verbis quibusdam mutatis repetuntur, esse ex alia cuiusdam versione in textum nostrū alluta, vt & in aliis locis huius libri sapius accidisse probabile est. Pro; & dicam in æquitate; Græcis est ἐν ἀποκαίῳ ἐν ἰσότητι, ostendam in pondere disciplinam. Ponderis autem nomine significat se non temerè quid dicturum, sed cum iudicio, & exacta verborum & sententiarum perpensione, vnde vertit interpres altero loco; In æquitate spiritus; hoc est, cum æqua & iusta animi expensione, quali dicat: Animus meus prius apud se bene librabit & expendet quod dicturus sum. Pro scrutabor enarrare sapientiam; Græcè est, ἡγὰρ ἐν ἀνομιῇ ἐπαγγελῶ τὴν ἐπισημοῦν αὐτοῦ, hoc est, & in diligentia (vel exquisita ratione) enunciabo scientiam eius. Idem secundò sic apud nos vertitur; Et in veritate enuncio scientiam eius. Inuitat ergo ad feriam dicendorum auscultationem, quia quæ dicturus est, cum iusto libramine dicet, & exacta ratione, diligentem scilicet daturus operam ne quid falli inspergatur. Orditur autem suam narrationem ab operibus Dei in exordio mundi perfectis, vnde additū est à quodam; virtutes quas posuit Deus in opera sua ab initio. Sic ergo incipit:

28 In iudicio Dei opera eius ab initio, & ab institutione ipsorum distinxit partes eorum, & initia eorum in gentibus suis.

Obscurus multum est locus hic totus vsque ad finem capituli, non solum apud nos, sed & in Græcis ob breuitatem sententiarum, nec Græca inter se omnino consentiunt. Itaque obscuritas causam præbuit vt hic quædam ab interpretibus coarctè exponerentur, & lectio etiam in multis libris corrumperetur. Nam quoniam illud; initia eorum in gentibus suis; de hominibus dictum videretur, vt relatiuum, eorum, haberet ante-

cedens, multi perperam legūt in præcedente parte; ab institutione hominum ipsorum. Vt autem vera intelligentia percipiatur, notandum pro illo; & initia eorum in gentibus suis; exemplar Complutense habere, ἡγὰρ ἐν χερσὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γένεσιν τῶν γένων, hoc est, & in manu eius sunt principia (vel principatus) eorum in generationes generationum. Germanicum verò exemplar, cui nostra versio hic magis accedit, vt & aliàs, sic habet, ἡγὰρ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γένεσιν αὐτῶν. Porro dictio ἀρχὰς, vt & supra indicatum est, non tantum significat initia, sed etiam principatus & potestates, vnde & angelis tum bonis tum malis hoc nomen Paulus tribuit. Quos & hoc loco designatos hoc nomine verisimile est, aut certè ipsos orbis cœlestes, qui ab angelis mouentur, & primæ præcipuæque sunt mundi partes, quæ principatum quendam in inferiorem mundum obtinent. Cum enim postea dicat author; Post hæc Deus in terram respexit, significat se prius locutum de cœlis & cœlestibus corporibus, de quibus nulla erit facta aperta mentio, nisi per ἀρχὰς, vel ipsos angelos cœlorū motores, vel ipsos orbis cœlestes, aut denique solem & lunam & astra intelligamus. Itaque hos in nostra lectione per initia operū Dei puto intelligendos, quod primas partes inter opera Dei obtineant. Obstare videtur illud; in gentibus suis; sed Græcis non est nomen ἔθνη, sed nomen γένος, hoc est, generatio vel genus, vt sensus esse possit. Distinxit primas illas mundi partes in genera sua, vt scilicet vnūquodque cœlum & astrum suum haberet genus, naturam & proprietatem. Proinde nomen, gentibus, apud nos exponendum erit pro generibus. Præstat enim vocabula improprie accipere, quàm impropriū habere sensum. Sensus ergo huius loci erit: Opera Dei ab initio facta sunt & constituta cum iudicio Dei, hoc est, non temerè esse caperunt, sed recto iudicio atque certa ratione, modo ac ordine facta sunt, iuxta illud Sapient. 11. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. Et statim vbi ea facta sunt & constituta, distinxit partes illorum, quia, vt habet liber Gen. 1. diuisit aquas ab aquis, interiecto firmamento in medio aquarum, & deinde aquas separauit & terra in locum vnum. Distinxit etiam τὰς ἀρχὰς mundi, hoc est, potestates & partes illas primas quibus totus orbis inferior regitur, in suis generibus, quia orbis cœlestes varios constituit, qui singuli suos habent motus & proprietates, solēque à luna & astris distinxit, diuersa eis officia attribuens.

29 Ornauit in æternum opera illorum, nec esurierunt, nec laborauerunt, & non desierunt ab operibus suis.

Legendum esse non, ordinauit, sed ornauit, patet ex Græcis, quæ habent, ἐκοσμοῦσεν. Nec est illis, opera illorum, sed τὰ ἔργα αὐτοῦ, opera sua, vt de ornatu illo intelligi possit qui post distinctionem factus est quarta die, cum Deus cœlum ornauit sole, & luna, & stellis. De quo ornatu dicitur Iob 26. Spiritus

rus eius ornauit caelos. Secundum nostram lectionem significatur, Deum cum primas illas mundi partes caelestes constituisset & distinxisset, ornasse perpetuo ornatu earum operationes, quia eas & stabiles esse fecit, & indefatigabiles, & pulcherrimo ordine inter se consentientes, quod in sequentibus declarat, loquens de orbibus caelestibus aut eorum planetis & stellis, velut de hominibus, per prosopopeiam. Nec mirum cum in scripturis sacris saepe astra vocentur, militia Dei, exercitus eius, & virtus, vt cum dicit Psal. 38. Verbo Domini caeli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et Job 25. Nunquid est numerus militum eius? De orbibus ergo caelestibus aut sole, luna & astris, tanquam militibus Dei opus sibi iunctum assidue perficientibus dicit, quod nec patiantur aliquam egestatem, nec fatigationem, vt vel praefame vel fatigatione vnquam desistant ab operibus suis ex Dei tanquam summi imperatoris iussu peragentis. Quo nihil aliud significatur, quam illa nunquam vel defectum pati vel defatigari. Quam sane rem etiam praedicat Dauid, dicens: In aeternum Domine verbum tuum permanet in caelo. Ordinatione tua perseverat dies, quoniam omnia seruiunt tibi. Pro quo Hebraeis est; Omnia sunt serui tui. Dixit de perpetuitate caelestium operationum, subiicit etiam de concordia, dicens:

30 *Vnusquisque proximum suum non angustiauit, usque in aeternum.*
31 *Non sis incredibilis uerbo illius.*

Videri posset legendum angustiauit, vt quidam libri habent, quia sequitur, usque in aeternum, vel usque in aeternum, sed Graeca habent praeteritum *ἔβλησε*, hoc est, afflixit vel attriuit. Et in Graecis, usque in aeternum, coniungitur sequentibus quae non habent vt nos, no sis incredibilis, sed *ἔβλησε τὸν λόγον αὐτοῦ*, hoc est, non erunt inobedientes verbo illius. Sensus ergo est, quod cum sit in orbibus caelestibus & stellis tanta multitudo, tantaque motuum & officiorum varietas, tallium tamen militum Dei nullus alij vnquam molestus fuit, nullus alium attriuit aut presit, quemadmodum in magno militum exercitu fieri solet, sed vnumquodque eorum constanter suum facit officium, sine cuiusquam perturbatione, nec vnquam ea corpora pretergredientur ordinationem a Deo eis factam, iuxta illud Psalm. 148. Praeceptum posuit, & non praeteribit. De concordia admirabili caelestium corporum etiam dicitur Job 25. Potestas & terror apud eum est qui facit concordiam in sublimibus suis. Proinde quod nos legimus? non sis incredibilis verbo illius? vel debet accipi vt sint quasi Dei verba, praecipientis caelestibus corporibus: aut quasi verba caelestium corporum, quibus vnumquodque alterum ad obedientiam diuino mandato exhibendam hortatur, vt aliquid subaudiatur, hoc modo: Vnusquisque proximum suum non angustiauit, sed vnusquisque alteri dicit, usque in aeter-

num non sis incredibilis, hoc est, inobediens verbo Dei. Caeli enim enarrant gloriam Dei, & dies diei enuntiat verbum, & nox nocti indicat scientiam. Vel intelligendum post inuariatam caelestium corporum obedientiam, sermonem conuerti ad quemque nostrum, vt ex illorum obedientia intelligamus ad nos multo magis pertinere vt diuinae voluntari & mandatis non repugnemus.

32 *Post hoc Deus in terram respexit, & impleuit eam bonis suis.*

Post ea, inquit, quae Deus fecit in caelestibus corporibus, ornando ea, & sua illis officia deputando, in terram respexit, hoc est, eius quoque se rationem habere declarauit, cum eam omnibus suis bonis repleuit, & omni animantium genere ornauit, quod factum est sexta die, & significatur versu sequenti.

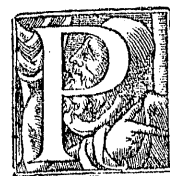
33 *Anima omnis vitalis denunciavit ante faciem ipsius, & in ipsa iterum reuerso illorum.*

Sententia haec valde apud nos obscura, & a scriptoribus deprauata, clara est apud Graecos, qui habent: Anima omnis animantis operuit (Deus scilicet) faciem ipsius (terrae scilicet) & in ipsam reuersio eorum. Quo significatur Deum obtexisse & repleuisse superficiem terrae omnium animantium genere, quae tamen rursus in terram redire debeant ex qua facta sunt. Patet ergo ex Graecis melius legendum sine autem, Anima omnis vitalis; quemadmodum multa scripta habent, non; Anima autem omnis vitalis. Patet item illud omnis vitalis esse genitui casus, vt sit idem quod omnis animantis & viuientis, quia Graecis est *πᾶσι*. Patet rursus per praeteritum legendum esse, denunciauit, non per futurum, denunciauit: quanquam mirum sit cur interpretes verterit denunciauit, cum Graecis sit *ἔκρυψε*, hoc est, operuit, obtexit, nisi forte legerit *ἀπεκάλυψε*, teuelauit. Rursus patet relatiuum, ipsius, cum sit *ἑαυτοῦ*, non ad Deum referendum, sed ad terram. Et legendum; in ipsa iterum reuersio; quomodo habent Biblia Complutensia, & Lyra, quanquam omnia quae vidi scripta habeant: & ipsa iterum, &c. Potest ergo lectio nostra, vt accedat originalibus, sic accipi: Anima aut vita omnis animantis denunciauit hoc ipsum quod dixi, Deum impleuisse terram bonis suis. Vel potius vt, anima, sic ablatiui casus; Deus per vitam omnium animantium denunciauit hoc ipsum, ante faciem terrae, vel in conspectu terrae, quia ipso facto demonstrauit quam eam repleuerit bonis suis, eamque velut matrem omnium videre fecit quae ex ipsa prognata sunt, quae rursus in eam suam reditara. Vt autem nomen, anima, magis putem esse ablatiui casus, vt verbum, denunciauit, ad Deum referatur, mouent me Graeca, quae habent accusatiuum *τὴν γῆν*, & videtur subintelligenda praepositio *ἣν*, vt sit sensus: secundum animam, vel per animam omnis animantis operuit superficiem terrae.

CAPVT

Caput XVII.

1 *Deus creauit de terra hominem, & secundum imaginem suam fecit illum.*

Rosequitur ceptam de operibus Dei narrationem, diu persistens in explicatione eorum quae Deus homini praestitit, ex quibus in reuerentiam Dei ipsum deducere studet. Primum ergo dicit Deum creasse, hoc est formasse hominem de terra, secundum corpus scilicet, eundemque fecisse secundum imaginem suam, secundum animam scilicet, quae Dei refert imaginem propter rationalem virtutem, quae praeter aliis animalibus praedita est, & eiusdem immortalitatem ac spiritalem naturam. Simile est quod sequitur:

2 *Et iterum conuertit illum in ipsam, & secundum se vestiuit illum virtute.*

Secundum corpus enim conuertit eum iterum in ipsam terram ex qua sumptus erat, vt qui contra suam dignitatem terrena praeelegerat diuinis, rursus in terram conuerteretur ex qua formatus erat. Iuxta animam vero Deus ad similitudinem sui vestiuit illum virtute & fortitudine, vt sicut de eo dicitur: Confessionem & decorem induisti. Dominus regnauit, decorem indutus est, indutus est Dominus fortitudinem, quia scilicet fortitudine & decore ornatus est, & veluti vndique circumamictus: ita & homo ad similitudinem Dei, suo modo fortitudine indutus est & ornatus, quia praeditus acumine intellectus, quo & omnia penetrare potest, & multa potest praestare. Nomen enim, virtute, non potest hic accipi vt vitium opponatur, sed pro fortitudine, cum Graecis sit *τοῦ θυ*. Sunt qui hic intelligunt significari Adamum fuisse conditum in perfecto robore corporali, item in perfecta scientia & virtute secundum animam: sed magis est verisimile Sapientem loqui de his quae in Adam toti humanae naturae collatae sunt. Pro, secundum se, Graeca habent pluraliter *ἑαυτοῖς*, secundum seipsum, vt ad homines referatur, nam pluraliter hic habent; Induit illos secundum seipsum fortitudinem, vt significetur hominibus datam fortitudinem, secundum quod eorum naturae conueniebat. Alia enim animalia etiam habent singula vires suas, homo vero singulari excellentique virtute donatus fuit. Sed interpretes legit *ἑαυτοῦ*, secundum se, vt ad Deum referatur, atque ea lectio magis placet, quanquam nostra lectio etiam alterum sensum admittere potest.

3 *Numerum dierum & tempus dedit illi, & dedit illi potestatem eorum quae sunt super terram.*

Rursum coniunguntur duo, quorum vnum homini coepetit ratione partis inferioris, corporis scilicet, alterum ratione par-

tis excellentioris, nempe animae. Quoniam, inquit, ex terra hominem fecit, & in terram eum rursus conuertit voluit, ideo dedit ei certum numerum dierum, & certum tempus vitae, certo illi praescribens eum moriturum, cum dixit: Terra es, & in terram reuerteris; & certum etiam vitae tempus etiam usque ad dierum numerum apud se vniciuique praeficiens, sed quod incertum esse voluit omnibus, vt semper vigilarent. Rursum tamen quia hominem secundum similitudinem suam formauit, atque virtute singulari ornare voluit, dedit ei potestatem eorum quae sunt super terram, sicut ipse potestatem habet generalem omnium quae in caelo sunt & in terra.

4 *Posuit illius terrorem super omnem carnem, & dominatus est bestiarum & uolatilium.*

Non solum dedit ei potestatem eorum quae sunt super terram, dicens: Domini mini piscibus maris & volatilibus caeli, & vni uersis animantibus quae sunt super terram; sed etiam effecit vt omnia animantia illum timeret tanquam suum praesidentem & superiorem: atque ita factum est, vt ipse dominatus sit omnium bestiarum terrae & uolatilium caeli. Timor quidem iste hominis & domini super animalia omnia perfecte competeat homini in prima rerum institutione, verum per peccatum haec ex parte homini perierunt, Deo ita peccatum hominis iuste puniente, vt qui Deo debitam obedientiam negauit, sentiret etiam animalia pleraque sibi repugnare. Non tamen sic perierunt haec homini, quin suo iure possit & valeat quauis animalia sibi subicere, & velut fugitiosos seruos ad debitam seruitutem cogere, & eos qui per mansuetudinem adduci non possunt, per violentiam in obedientiam cogere, vt pulchre declarat D. Basilius homilia 10. in hexameron.

5 *Creauit ex ipso adiutorium simile sibi: consilium & linguam, & oculos, & aures & cor dedit illis excogitandi, & disciplina intellectus impleuit illos.*

Primum partem; creauit ex ipso adiutorium simile sibi; Graeca non habent. Ad didisse eam videtur interpretes quod in sequentibus pluraliter loquendum esset, cum haecenus de homine singulariter sit locutus, sub nomine scilicet Adae. Praemittit ergo, ex ipso Adam, hoc est, ex costa eius Deum creasse, hoc est, formasse adiutorium simile ipsi, eum scilicet, quae in adiutorium generanda & alenda proles, & reliquorum domesticorum operum data est viro. Istitis ergo simul creatis, & in ipsis, omnibus hominibus praeter aliis animalibus, peculiariter dedit Deus consilium, linguam, oculos, aures & cor excogitandi, hoc est, cor ad cogitandum. Nomen consilij, significatur ratio vim iudicandi & consulendi habens de agendis. Nomen linguae, sermonis potestas significatur, per quem mentis sensa & consilia distinctis vocibus exprimeret soli homini datum est. Nomen oculorum & aurium, omnes sensus significat, quod

inter omnes hi sint præcipui sensus, qui in hominibus longè sunt excellentiores, & ad plura se extendunt, quàm in aliis animalibus. Aut duos illos sensus nominat, quòd ab illis maximè rerum intelligentia & cognitio pendeat, vnde mox subditur de corde ad cogitandum dato, & additur; & disciplina intelligentiæ repleuit illos. Quod etsi maximè verù fuerit in homine integro, tamen etiam competit homini lapsò, qui per lumen naturale multarum rerum intelligentia præditus fuit. Idem aliis verbis, repetitur in nostra versione.

6 *Creavit in illis scientiam spiritus, & sensu implevit cor illorum, & mala & bona ostendit eis.*

Quantùm ad omnes homines, creavit Deus in illis scientiam mentis & spiritus, quia per infusum lumen naturale, dedit eis cognitionem prudenter disponendi temporalia, & per impressam menti eorù legem naturalem, agnoscendi quid malum & quid bonum esset. Item quòd bona manerent eos qui bene viverent, mala eos qui malè, Quantùm verò ad electos in hominibus, dedit hoc eis Deus per lumen gratiæ longè perfectius, vt celestia & spiritualia bona agnoscerent, & sensu, hoc est, prudentia impleverunt cor da illorum.

7 *Posuit oculum suum super corda illorum, ostendere illis magnalia operum suorum, ut nomen sanctificationis collaudent, & gloriari in mirabilibus illius, ut magnalia enarrent operum eius.*

Perperam hic multi legunt, oculum ipsorum, vel oculos ipsorum, nam legendum esse, oculum suum, quomodo etiam multi libri habent, vt ad Deum referatur, patet ex Græcis, quæ habent, *ὄφθαλμόν αὐτοῦ*, hoc est, oculum suum. Ponit autem oculum suum super cor hominum, quando Deus suo spiritu & suæ gratiæ fulgore cor hominù, illuminat, & ad cognoscendum oportuna dirigit. Quomodo & in Psalmis dicitur ex persona Dei secundùm communem intelligentiam: Intellectum tibi dabo, & instruaui te in via hac qua gradieris, firmabo super te oculos meos. Quod ergo hic dicitur, potissimùm de electis est intelligendum, quibus dedit Deus peculiariter agnoscere magnifica eius opera, & quæ ad creatione pertinet, & quæ ad suorù salutem diuersis temporibus operatus est, maximè verò in educatione populi Israelitici ex Ægypto, in qua mirabilia pro illius populi salute designauit. Ad quæ hic authorè respexisse sequentia indicat, in quibus subicitur de addita lege. Dicit ergo Deù posuisse oculum suum instar magistri alicuius super corda illorum, ad hoc vt ostenderet eis magnalia, hoc est, magnificentias & claritatem operum suorum, sicque eis intellectis collaudaret nomen sanctificationis, hoc est, nomen eius sancti, & suos sanctificas. Item ad hoc vt sui gloriarentur in mirabilibus illius quæ pro eorum salute operatus est, sicque aliis cum gaudio & læticia enarrant

magnifica opera eius.

8 *Addidit illis disciplinam, & legem vitæ hereditauit eos.*

9 *Testamentum æternum constituit cum illis, & iudicia sua ostendit eis.*

Hæc omnino de lege veteri dicta videntur, quæ additam dicit, siue quia superaddita fuit legi naturali, siue quia data Israelitis post mirabilia illa quæ in illorù educatione sunt designata. Hanc legem vocat disciplinam, quia scientiam agendorum præstat. Vocat legem vitæ, quòd vitam promittit, & præstat obseruatoribus suis. Hanc velut in hereditatem accepit, quia in perpetuum duraturam, non solum ratione moralium præceptorum, sed etiã ratione ceremonialium: quæ etsi ad literam iam non seruatur, secundùm spiritualem tamen intelligentiam semper seruabuntur. Per testamentum cum illis constitutum, pactum significatur Dei cum Israelitis in iurum, quòd æternum rectè dicitur, quia etsi mutatum sit & antiquatum secundum ea quæ ad literam significantur in lege, manet tamen secundum ea quæ secundùm spiritum in illo pacto continentur, Hoc Dei singulare beneficium populo Israelitico impenium celebrat aliquoties Dauid, dicens: Notas fecit vias suas Moysi, filiis Israel voluntates suas. & Non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non, manifestauit eis. Additur & de beneficiis populo illi in datione præstitis, cum subditur.

19 *Et magnalia honoris eius vidit oculum illorum, & honorem uocis audierunt aures illorum.*

11 *Et dixit illis: Et audite ab omni iniquo, & mandauit illis unicuique de proximo suo.*

Honorem interpres posuit pro gloria & claritate, quam scilicet in datione legis Israelitæ & oculis viderunt aures perceperunt. Viderunt enim Deum magnificentè apparentem in igne cum tonitruo & fulgure. Et audierunt eum sua voce ex igne loquentem, & decem præcepta promulgatem. Quæ paucis sapiens comprehendit. Primum quidem dicens Deum dixisse, Attendite ab omni iniquo, quia omnia pene legis præcepta sunt negatiua, tantùm verantia malum, sicut imperfectis illis conueniebat. Deinde peculiariter mandatum dicit unicuique de proximo suo, quia maior eorum præceptorum pars cõplectitur ea quæ proximos concernunt, vt scilicet non faciamus eis quæ ab eis nollemus nobis fieri. Hoc est enim quod dicit, unicuique Deum mandasse de proximo, ipsum præcepisse quomodo se erga proximum gerere debeat.

12 *Via eorum coram illo sunt semper, non sunt absconsa ab oculis ipsius.*

Sicut peculiariter eis Deus legem dedit, ita peculiari ratione eorum vias & actiones obseruat, num secundùm ipsius legem sint institutæ. Non enim sic eis legem dedit, vt de

vt deinde eos pro suo arbitratu viuere sineret, nec curæ ei esset seruarent an non, sed magis quam aliarum gentium obseruat eorum mores & vitam, excellentius eos præmio affecturus si rectè viuant; grauius eos puniurus & citius, si malè & cõtra legem viuant. Nam alias gentes permittit vnamquamque ingredi vias suas, & veluti ad se non ita pertinerent pro suo arbitratu viuere, Vnde & sequitur.

13 *In unamquamque gentem præposuit rectorem, & pars Dei Israel facta est manifesta.*

Indicat hæc sententia cur peculiariter de Israele dictum sit, quòd eorum vias sunt coram Deo videlicet quia Deus qui omnium Dominus est, alias omnes gentes tradiderit gubernandas suis principibus & regibus quos eis præfecit: populù verò Israeliticum sic sibi assumpsit peculiariter in suam partem & portionem, vt in illo ipse regnaret solus. Vnde dicitur in Deut. 7. Te elegit Dominus vt sis ei populus peculiaris de cunctis populis qui sunt super terram. Et in Isaia 19. dicit Dominus: Hæreditas mea Israel. Et in cantico Moysis: Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius. Itaq; quoniam Deus peculiariter sibi eius populi regiam & gubernationem vendicaret, Samuel ait ad eos: Grande malum fecistis vobis, peccantes super vos regè, cum Dominus Deus vester regnaret super vos. Patet ex hac explicatione, nomen, Israel, esse in secundo membro nominatiui casus, & orationem sic ordinandam; & Israel, hoc est populus Israeliticus est manifesta pars Dei facta. Clarius fuisset sensus si dictum fuisset, factus est. Adduntur & hic & alibi in hoc capite aliquot sententiæ in additione Complutensi, sed quas non habet Germanicum exemplar, quod simpliciores habet serè & breuiores sententias, cù quo nostra versio frequenter magis conuenit. Patet item impertinens esse proposito authoris, quòd quidam priori huius sententiæ parte intelligit significari unicuique genti angelum aliquem præpositum esse custodem & rectorem, cum de regibus magis sit sermo, qui reliquis gentibus non sine Dei ordinatione fuerit præfecti, quibus permittit illis leges quas vellent præscribere, nulla à se illis lege aut vitæ, ratione palam proposita.

14 *Et omnia opera eorum velut sol in conspectu Dei, & oculi eius sine intermissione inspicientes in uis eorum.*

Reciderim interpretem dictionem, manifesta, quam nos legimus in præcedenti versu, addidisse huic sententiæ, & vertisse; Manifesta omnia opera eorù velut sol, hoc est, tam patent Deo quàm omnibus patet sol. Idè dicit quod supra, vt intelligatur Deù peculiariter habere rationem eorù quæ suis populis vel bene vel malè agit, nec ita distimulare ad eorù facta, sicut videtur aliarum gentium opera parum curare. Quod in genere dixit de operibus populi Dei, speciatim explicat primum de malis operibus, po-

stea de bonis. Valde enim inculcatum esse conuenit, Deum operum sui populi habere curam & diligentem respectum. Itaque de malis dicit:

15 *Non sunt absconsa testamenta super iniquitatem illorum, & omnes iniquitates eorum in conspectu Dei.*

Quidam libri habent, propter iniquitatem: alij, per iniquitatem. Et intelligitur Dei pacta cum hominibus non esse abrogata & sublata propter vel per iniquitates hominum, iuxta illud Pauli: Rom. 3. Nunquid infidelitas hominum fidem Dei euacuauit? Græca tantum habent: Non sunt abscondita iniquitatis illorum ab ipso. Cui sententiæ magis conuenit quod quidam libri nostri habent, super iniquitatem illorum, vt hic sit sensus: Dei testamenta, hoc est, leges, dispositiones & ordinationes, quas testatus est eis, non sunt absconsa super iniquitates illorum, hoc est, non dissimulant ad eorum peccata, sed vigilant super ea, & illa obseruant, vt secundum illas peccata puniantur. Aut manifesta sunt varia testimonia, quibus Deus testatum frequenter fecit se iniquitates illorum obseruare, dum tam grauitè ea sepe vltus est. Talis enim aliquis sensus conuenit proposito authoris, qui quod de malis dixit, idem & de bonis operibus subiungit, inter quæ præcipuum locum quendam obtinet eleemosyna.

16 *Eleemosyna iuri quasi sacculus cù ipso, & gratiam hominis quasi pupillam conseruabit.*

Ferè omnes habent corruptè, sacculus, cum legendum sit, signaculù, quomodo quædam habent scripta, quomodo & Rabanus legit, & Augustinus in speculo. Est enim Græcè *σφραγίς*, dictio, qua & Paul. Rom. 4. usus est, cum signum circumcisionis dicit esse signaculum iustitiæ fidei. Significat enim *σφραγίς* idem quod sigillum vel signaculum quo literæ aut aliæ res obsignantur, & clausæ custodiuntur. Quoniam ergo quæ custodire diligenter volumus, ea sigillo obsignamus, quemadmodum Darius ostium fossæ eius in quam coniectus fuit Daniel, 6. annulo suo signauit, & Iudæi Christi sepulchrum obsignauerunt, ideo eleemosynam hominis dicit esse apud Deum velut sigillum, significare volens Deum fidelem memoriam obseruare eorum beneficiorum quæ in hac vita in indigentes conferuntur, eaque esse apud se veluti res sigillatas aut sigilla ipsa, quæ fideliter & diligenter custodiuntur ne pereant. Ita enim etiam Deus etsi non statim remuneret pietatis opera, tamè apud se veluti custodit, non sinens ea effluere sine memoria, vt illa suo tempore proferat & remuneret. Hunc sensum cum nò intelligerent quidam, mutauerunt, signaculù, in sacculum, vt congrueret hic locus cum illo Saluatoris: Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis. Itaque intelligit hic eleemosynam comparari sacculo, quòd per eam homo sibi cõparet vnde suo tempore reficiatur, & habeat veluti in sac-

culo pecuniam, unde necessaria sibi acquirat. Veram lectionem etiam secunda sententia pars, alia explicat similitudine: Et gratiam hominis quasi pupillam conferuabit. Vbi suppositum verbi, conferuabit, non est, eleemosyna, ut aliqui male intelligunt, sed Deus, ad quem refertur relatiuum, ipso. Et est sensus: Et Deus, coram quo est eleemosyna, tanquam signaculum, conferuabit apud se gratiam hominis, hoc est, beneficiu quod homo homini impendit, tanquam pupillam, hoc est, diligentissimè, & tanquam rem sibi summè charam, quomodo homo pupillam oculi charissimam habet, & diligentissimè custodit. Sic & supra cap. 3. dictu est de eleemosyna; Deus qui reddit gratiam meminit in posterum, &c.

17 *Et postea resurget, & retribuet illis retributionem unicuique in caput ipsorum, & conuertet in inferiores partes terræ.*

Deus inquit, qui iam apud se conferuat opera pietatis & misericordiae, etsi ea non statim remuneret, sed dissimulare videatur, postea tamen suo tempore resurget ad iudicandū omnes, & in lucem proferendum quæ apud se asseruata habet, iuxta illud; Surge Deus, iudica terram. Et tunc retribuet hominibus mercedem quam meruerunt, ita ut vnusquisq; suam ipse capiat & reportet portionem. Quod additur, & conuertet in inferiores partes terræ; vbi aliqui cernunt, ut puto, legunt, conteret, Græca nulla habent, ut ex collatione de veriori lectione & sensu iudicari non possit. Cum autem variè ea pars à quibusdam explicetur, videtur proposito conuenientissimus fore sensus, si intelligatur Deum cum ad iudicandum surrexerit, conuertitur eleemosynam, vel retributionem quam vniciuique retribuet, in inferiores partes terræ, hoc est, in mortuos, quia scilicet efficiet ut ad eos perueniat, dum eos resuscitabit, & resuscitatis dabit quod meruerunt. Aut conuertet se in inferiores partes terræ, quia vsq; ad mortuos eius virtus perueniet, resuscitans eos. Per inferiores enim partes terræ, secundum phrasim veteris testamenti, non damnati solum, sed generaliter mortui designantur, ut & postea cap. 24. Sapientia dicit: Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes sperantes in Domino. Cum autem Deus non tantum in nouissimo generali iudicij die surgit ad retribuendum mercedem, sed etiam in cuiusq; hominis nouissimo die, etiam tunc intelligendum est Deum conuertere eleemosynam hominis in inferiores partes terræ: atque ob id non male hic locus adduci potest ad probandum, eleemosynam post mortem prodesse homini etiam ad penam eius, qua purgandus est, tollendam vel leniendam.

18 *Pœnitentibus autem dedit viam iustitiæ, & confirmavit deficientes sustinere, & destinavit eis sortem veritatis.*

NE, quoniam dixit Deum omnia hominum opera obseruare, & quandoq; redditu-

rum vniciuique secundum opera ipsorum, desperent de Dei gratia optinenda qui in peccatum prolapsi sunt, subiicit de fructu & efficacia pœnitentiæ, atq; ad eandem deinde hortatur. Hæc, inquit, quæ dixi etsi vera sint, tamen Deus non preclusit pœnitentibus de peccatis suis viam iustitiæ obtinendæ, sed dedit illis viam & rationem obtinendi iustitiam, deditque eis ut quam reliquerunt viam iustitiæ, rursus amplecti possint. Pro quo Græcis est, *ἐδωκεν ἐπινοήσας*, dedit eis reditum, ad se scilicet & ad iustitiam quam reliquerunt. Nec solum illis dedit viam iustitiæ sed etiam eos qui in sustinendo deficiunt, hoc est, qui non ipse diuinorum bonorum persisterunt perseueranter in bono, sed per infirmitatem humanam exciderunt à recta virtutis via, ipsæmet confirmavit, partim per scripturas sacras aut prædicantiū ora, partim per internam suam inspirationem, erigendo illos spe veniæ, & sua gratia eorum menti robur, infundendo. Eos item qui per se deficerent in tolerandis aduersis, & perseueranter expectandis bonis celestibus, ipse ita confirmat sua gratia, ut non deficiant. Alleuat enim Dominus, inquit Psalmista, omnes qui corrumpunt, & erigit omnes elisos pro confirmavit, vel, ut aliqui libri habent, corroboravit, Græcè est *παρρησιάζει*, quod est aduocavit vel rogavit aut consolatus est & hortatus. Hæc enim significat illud verbum, non autem confirmare, quanquam res eodem redeat. Et verisimile est interpretem vertisse, conrogavit, quia sic in quibusdam libris inuenitur, & cum id non intelligeretur, mutatu esse in corroboravit, & hoc in, confirmavit. Hortatur autem Dominus per prædicatores suos, imo & obsecrat homines ad pœnitentiam & constantiam. Vnde Paulus eodem verbo vsus, Obsecramus inquit, pro Christo, reconciliamini Deo, & Pro Christo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos. Quod addidit interpretes; Et destinavit eis sortem veritatis. (nam id Græca non habent) significat Deum deputasse pœnitentibus non eam partem quam prius meruerant, sortè scilicet iniquitati debitam, sed sortem veritatis & iustitiæ destinata. His ergo præmissis, rectè subiicit adhortationem ad pœnitentiam, dicens;

19 *Conuertere ad Dominum, & relinque peccata tua, precare ante faciem eius, & minime offendicula.*

Exemplar cõplutense habet coniunctionem illatiuam; Conuertere igitur ad Dominum. Duas autem partes pœnitentiæ esse indicat, quæ separari non debeant. Nam rere pœnitentem oportet conuerti ad Dominum à quo auersus fuit, & ut id rectè fiat, relinquere debet peccata sua. Quomodo autem hæc fieri debeant, altera pars insinuat. Conuerti enim debet peccator ad Dominum, sic ut precetur ante faciem eius, orans & pro admissorum venia, & pro auxilio gratiæ eius, sine qua nec malū relinquere, nec bonum amplecti & retinere valet. Relinquere peccata sic debet, ut si non omnino ab omni peccato liber esse possit, tamen minuat offendicula, hoc est, quæ Deum offendunt, aut quæ occasio

nem scandali & peccati præbent. Ea enim quisque tum propter se, tum propter alios quantum potest minuere debet & tollere. Idem aliis verbis inculcatur, cum subditur:

20 *Reuertere ad Dominum, & auertere ab iniustitia, & nimis odito execrationem.*

Nimis pro valde positum est, ut aliàs sæpe. Ad veram auersionem ab iniustitia non sufficit factu illam relinquere, sed & animo ab ea alienari. unde rectè additum est; valde odito quicquid Deus execratur & abominatur.

21 *Et cognosce iustitias & iudicia Dei, & sta in sorte propositionis & orationis altissimi Dei.*

Hæc sententia etsi iam in Græcis non habeatur, fieri tamè potest quod eam interpretes legerit in Græcis codicibus, sicut & nunc Græca quasdam habet quas interpretes non legit. Certè conuenienti ordine superioribus addita est ad absoluendum verè pœnitentiæ condiciones. Nam præter dicta ad perfectam pœnitentiæ requiritur, ut cum quis ad Deum conuersus est, & peccata relinquere incipit, inquirat & præ oculis semper habeat iustissima Dei madata, quorum obseruationem Deus requirit: Tum ut incepta virtutis via persistat & perseueret, vnde dicitur: Et sta in sorte propositionis, hoc est, in ea conditione quæ tibi Deus proposuit, & ad quam te vocauit, aut quam tuo tibi proposito delegisti. Quæ eadè conditio & fors exigit assiduum deprecatione Dei, sine cuius auxilio hæc omnia fieri non possunt. His tamè omnibus adhuc addi debet quod sequitur.

22 *In partes vnde seculi sancti, cum uiuis & dantibus confessionem Deo.*

Sæculum sanctum, est sæculum illud de quo Isaias loquitur, cum dicit Christum patrem futuri sæculi: felix scilicet status futuræ vitæ, in quo omnis peccati immunditia aberit, per quæ istud præsens sæculum, rectè pollutum sæculum dici potest. In seculo autem illo sancto est perpetua confessio laudis Dei, gratiaru actio, & prædicatio Dei, angelis clamantibus: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus sabaoth, &c. Monet ergo Sapiens, ut pœnitens iam per prædicta Dei misericordiam & gratiam cõsecutus, in partes & conditionem vadat sæculi sancti, ut scilicet quod illi sæculo proprium est & familiare, etiam ipse hic incipiat, laudando scilicet Deum, & illi gratias agendo pro accepta peccatorum remissione, & alia quoq; eius opera & beneficia prædicando cum his, qui adhuc hic superstites existetes dant Deo confessionem laudis, hoc est, laudant Deum & prædicant. Hunc esse genuinum loci huius sensum, sequentia indicant.

23 *Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere. A mortuo quasi nihil perit confessio.*

Hæc proprie non dicuntur de confessione peccati, sed de confessione laudis, ut satis patet ex sententia sequenti, & simili lo-

co qui est in cantico Ezechiae, ad quem hic omnino allusum videtur: Non infernus confitebitur tibi, neque mors laudabit te, nec expectabunt qui descendunt in lacum veritatem tuam. Viues uiuens ipse confitebitur tibi, sicut & ego hodie, pater filiis notā faciet veritatem tuam. Sic & Dauid dicit: Non est in morte q memor sit tui, in inferno autē quis confitebitur tibi? & Non mortui laudabunt te Domine, neque omnes qui descendunt in infernum. Quibus locis ad literā non agitur tantum de damnatis, nec tamè negatur confessio & laus Dei in sanctis post mortem, sed tantum dicitur mortuos Deum hic apud viuos non prædicare, nec eos sua confessione viuos edificare posse. Sic enim soli hic viuentes alios viuentes edificant, & ad laudem ac reuerentiā Dei prouocant. Quod qui hic viuentes modò non faciunt, nec postea eis facere dabitur, quando verè etiam non erunt inter viuos, ut nemo putet se post mortem posse incipere laudem Dei. itaque rectè monet Sapiens, ut etiam quis aliquandiu hæsiit aut detentus fuit in errore impiorum, eo in quā errore, quo quis virtutibus neglectis vitia sectatur, non demoretur in illo diutius, ut ante mortē veniam suorum peccatoru confectus Deum laudet, eiq; gratias agat, & beneficia eius aliis prædicet, quod dignè facere non potest peccator, quem non pœnitent suorum peccatoru. Nec est quod confessionem Dei sibi putet quis differendam in tempus futurū post mortē, quia ab eo qui mortuus est huic mūdo, tanquam qui omnino non est in mūdo, nec cum eo commercium habet, perit confessio Dei qua illum apud viuos prædicaret, & qua sibi meritum apud Deum comparare posset. Perit itē omnino ab eo sic, ve si hic eā non inceperit, sed se ad eā ineptum reddiderit, & Deum potius vita aut lingua blasphemauerit, eam ibi incipere nō possit, ut qui nec tunc inter viuos reperietur. His ergo locis agitur de confessione Dei, quæ viuis sit ædificatoria, & confitentibus sit meritoria. Cum autem eadem sit ratio de confessione peccatoru, nempe quod & ipsa tantum ante mortem sit meritoria, idque in his tantum qui non persistunt in veteri errore, non mirum si per accommodationem hæc à quibusdam etiam tribuantur confessioni peccatoru, maxime cum in superioribus de agenda pœnitentiæ sermo sit habitus. Itaque etiam Augustinus hunc locum citat aliquoties de confessione peccati, ut sermone octauo de verbis Domini, & aliis locis, quibus semper legit; A mortuo quasi qui nō sit, perit confessio. Cæterum notandum quosdam libros nō habere illam partem; Ante mortem confitere; sicut nec Græca habent, includitur tamen satis in parte sequenti; A mortuo quasi nihil perit confessio; quam Græca habent clarius: A mortuo tanquam non existente (aut eo qui non est) perit confessio, proinde similiter nostra lectio est accipienda, ut subaudiatur participium, A mortuo quasi existēte nihil, apud viuos scilicet quoad conuersationem huius mundi, perit confessio Dei. Vnde sequitur:

Isaiæ 38

Psal. 6.

Pf. 113.

Co. 5.

Isai. 9.

24 *Confiteberis uiuens, uiuus & sanus confiteberis: & laudabis Deum, & gloriaberis in miserationibus eius.*

EX secunda parte hic constat de quali confessione hic sit sermo, nepe de confessione Dei, qua peccator Dei adeptus gratiam prædicat eius misericordiam. Dum autem docetur hanc misericordiam Dei in ista vita prædicandam esse, satis etiam innuitur illam ab his qui extra Dei gratiam hinc decedunt, non posse post hanc vitam obtineri, ut tunc illam incipere possint prædicare & laudare. Porro futura indicatiui modi in hac sententia phrasi Hebraica posita sunt pro imperatiuis, confitere, lauda & gloriare. Dicitur uiuus & sanus confiteberis; hoc est, quando per vitam licet, & per valetudinem libet. Complutense exemplar habet, *υπις τῆς ζωῆς*, hoc est, sanus corde. Quod aliqui intelligunt de sanitate animæ, à vitis, quæ morbi sunt spirituales, purgata, ut significetur eum qui uiuit corpore, animo tamè languet, nõ esse idoneum ad confitendum & laudandum Deum.

25 *Quam magna misericordia Domini, & propitiatio illius conuertentibus ad se.*

Vo ad pœnitentiã magis suos Sapiens inuitaret, in sequentibus profequitur prædicatione misericordiam diuinã, eius magnitudinẽ extollens, & causam indicans cur illa hominibus tam sit exposita, & tam facilis. Primum ergo exclamãdo præ admiratione bonitatis diuinæ, asserit magnam esse misericordiam Dei, eiusque propitiatiõẽ, sed erga eos qui conuertuntur ad se, pro ad ipsum. Id dum exclamãdo & admirãdo effert, significat se eius magnitudinem non posse verbis satis explicare.

26 *Non enim omnia possunt esse in hominibus, quoniã non est immortalis filius hominis, & in uanitate malitiæ placuerunt.*

Indicat hæc ratio imbecillitatem humanæ naturæ, eiusque ad vitia ex sua natiuitate procliuatã, causam esse cur erga homines tam sit Deus ad miserendum propensus, ut huius cõsideratione minus desperet peccator, sed spe ueniam citius ad pœnitentiã remedium cõfugiat. Simile habet Psal. 101. dicens: Quomodo miseretur pater filiorum, miserus est Dominus timẽtibus se, quoniã ipse cognouit figmentum nostrum. Recordatus est quoniã puluis sumus, homo sicut fœnum dies eius, &c. Dicit ergo; Meritò Deus propitiuus est hominibus pœnitentibus, non enim omnia possunt esse in hominibus (hominibus, enim legendum est, & non, ut quidam legunt, omnibus) hoc est, homines non possunt in hac mortali uita habere summam perfectionem, sed pro suæ naturæ fragilitate necesse est eos aliquãdo labi & cadere, non possunt esse sine defectu, nec possunt eis esse omnia quæ iure inesse deberent, quæque ab eis desiderantur: quoniã qui ex homine mortali natus est, non est immortalis, immutabilis, & à corruptione liber, sed eo ipso quo ex homine natus est mortẽ secum trahit, & cum morte instabilitatẽ huius uitæ &

corruptionem, atque ad vitia procliuatã, & sic per uanitatẽ & naturæ instabilitatem, in qua homo nascitur, malitiæ uicia & praua concupiscentiæ semper homini placuerunt ex sese, quia sensus & cogitatio humani cordis semper prona sunt ad malum ab adolescentia sua.

27 *Quid lucidius sole? & hic deficit, aut quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis? & hoc arguitur.*

Græca non habent futurum, deficit, sed præsens *ἐκλείπει*, deficit, quemadmodum & scripta quædam & impressa habet, ut non ad defectum illum & mutationẽ quæ in fine mundi fiet, istud referendum sit, sed potius ad eclipsim, quam nobis sol nonnunquã patitur, & ab illo uerbo nomen habet. Melius autem hic locus intelligetur si conferatur cum similibus locis quæ sunt apud Iob, quorũ vnus est cap. 15. Quid est homo ut immaculatus sit, & ut iustus appareat natus de muliere? Ecce inter sanctos eius nemo immutabilis, & cœli nõ sunt mudi in cõspectu eius. Quãtomagis abominabilis & inutilis homo, qui bibit quasi aquam iniquitatem? Alter est cap. 25. Nunquid iustificari potest homo cõparatus Deo, aut apparere mundus natus de muliere? Ecce luna non splendet, & stellæ non sunt mundæ in cõspectu eius. Quanto magis homo putredo, & filius hominis uermis? Sicut ergo illis locis ad depressionem humanæ superbiæ, ex imperfectione cœlestium creaturã, quæ perfectissimæ inter omnes sunt, ostenditur imperfectio hominum: ita & hic hominis imperfectio cum sole cõparatur, non tantum ad confutationẽ humanæ præsumptionis, sed etiã ad consolationẽ humanæ infirmitatis, ne ob suam imperfectionẽ de Dei misericordia diffidat. Et est sensus; Inter omnes creaturas nihil est lucidius sole, & tamen etiam ipse in lumine deficit, siue cum occidit nobis, siue cum eclipsim patitur. Deficit item & deficit, si cõferatur cum luce & claritate Dei, in cuius cõspectu & comparatione luna non splendet, & stellæ non sunt in suo lumine omnino mundæ. Quanto minus de sua iustitia & puritate præsumere debet homo carnalis, qui ex carnali sua corruptione non cogitat nisi malum, quod in ipso meritò arguitur & reprehenditur? Notandum autem secundam partem huius sententiæ duplicem habere apud nos lectionem, quemadmodum & in Glossa Ordinaria notatum est. Nam quidam libri habent; Aut quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis? Alij, Aut quid nequius excogitauit caro & sanguis? Græca habet, *ἡ κακοῦ ἐπινοήσασα σὰρξ καὶ αἷμα*. Et malum cogitabit caro & sanguis, hoc est, corruptio carnalis quæ est in homine, aut homo carnalis in quo dominatur caro & sanguis, ex se non cogitabit nisi malum. Græcis ergo magis accedit posterior lectio, quã ob id pu to ueriorẽ, & sic intelligendã. Cum lucidissimus omnium sol non sit sine defectu, quid caro & sanguis, hoc est, homo ex sese planè fragilis cogitabit nequius, quàm scilicet & nolit agnoscere

agnoscere suum defectũ, suam fragilitatẽ, & frequẽtes lapsus, sed superbè se efferat quasi solẽ superiorẽ. Id sanè si fecerit, grauiter id ipsum arguetur & uindicabitur. Nam etiã scripta quædam habent futurũ, excogitabit, ut habent Græca. Potest & hic esse sensus: Quid nequius, hoc est, quantũ malum cogitabit caro & sanguis, ut comparatiuus, nequius, accipiatur pro positiuo, sicut positiuum Græca habent, & quid, accipiatur admiratiuè. Aut certè sensus est: Quid nequius cogitabit caro & sanguis, quàm scilicet assidue cogitat? ut significetur corruptionẽ hominis omnium malorũ causam esse, & pessima quæque excogitare. Quia autem hæc lectio uidebatur continere falsitatem, aut incommodum habere sensum, nõ est mirum eam mutatam à quibusdã qui addiderunt, quàm quod. Nam id in quibusdã additũ uidimus, cum prius tantum esset: quid nequius cogitabit caro & sanguis. Nec tamè satis uerum est quod hac interrogatione significatur: Quid nequius quàm quod excogitauit caro & sanguis? nõ nequius est quod excogitauit dæmon: item quod excogitat nõ infirmitas carnis, sed mala uoluntas hominis. Nisi intelligatur significari inter omnes defectus, qui in creatura uisibili reperiuntur, nullum esse peiorẽ, quàm quem caro & sanguis excogitat. Aditio Complut. diuersam habet lectionẽ, hoc modo, *ἡ κακοῦ ἐπινοήσασα σὰρξ καὶ αἷμα*. Et uir qui cogitabit carnẽ & sanguinem, scilicet etiã deficit. Pro, *κακοῦ ἐπινοήσασα*, enim legi *ἀνὴρ ἐπινοήσασα*, inter quæ est magna similitudo. Sed altera lectio, quam secutus est noster interpres, præferenda uidetur.

18 *Virtutem altitudinis cœli ipse conspicit, & omnes homines terra & cinis.*

Relatium, ipse, ferè ab omnibus ad Deũ referat, ut significetur Deũ cõspicere cœlestia omnia, eorumquẽ uirtutẽ, sicut de eo dicitur: Altitudines montium ipse cõspicit. At rectius referendum est ad solẽ: adhuc enim persistitur in cõparatione hominis cũ sole. Et de sole quidem ad eius excellentiã commendandã dicitur quod ipse cõspiciat, vel, ut est Græcè, *ὁ οὐρανὸς ὅλος*, hoc est, inspiciat, uisitet & perlustret, totam uirtutẽ, hoc est, militiam & exercitũ altitudinis cœli uel altissimi cœli, quia scilicet sol inter omnia astra uel Imperator constitutus est, qui omnia astra suo lumine perfundit, suoque motu assidue uisitat & percurrit. Vnde in Psalmis iuxta Hebraicã ueritatẽ dicitur; Soli posuit Deus tabernaculũ in ipsis cœlis. De hominibus uerò ad repressionẽ præsumptionis eorum dicitur quod omnes sint terra & cinis, quemadmodum & superius dixit: Quid superbit terra & cinis? Significat ergo, quod si sol, tantæ excellentiæ creatura, coram Deo non est sine defectu, nec de perfectione gloriari potest, multò minus homo, in illius cõparatione uilius admodũ iuxta corpus creatura. Aptè autem iam secũdo hominẽ uocat terram & cinerẽ. Terram quidẽ ratione originis, quia ex terra sumptus est. Cinerem ratione finis, quia in cinerẽ per mortem cõuertitur. Cum enim anima in hominẽ sit uelut ignis conti-

nuè mouẽs & motus, corpus anima destitutum ueluti carbo est, qui in cinerem resoluatur. Vnde impij dicunt in lib. Sapient. cap. 2. Fumus factus est in naribus nostris, & sermo scintilla ad commouendum cor nostrũ, quæ extincta cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquam mollis aer.

Caput XVIII.

1 *Qui uiuit in æternum, creauit omnia simul, Dominus solus iustificabitur, & manet inuictus rex in æternum.*

ROSEQVITVR in huius capitis principio quod cœpit in fine alterius. Prædicat enim diuinam maiestatem, & econtrã ponit humani generis paruiterem, ut sic magis comprimat humanã metis superbiam, subiiciẽs deinde humanã imbecillitatem causam esse immensẽ Dei misericordiam erga humanũ genus. Quoniã ergo nec hominem mortalem, nec solem supra asseruit esse sine defectu, his opponit hæc sententiã Deum, qui & solẽ & hominẽ & alia omnia creauit, tribuens ei soli & immortalitatẽ, quam supra negauit in homine, & perfectionem iustitiæ, quæ nec in cœlestibus inuenitur creaturis. Porro pro, simul, Græcis est *συνῆ*, quod magis est pariter uel cõmuniter, ne quis ex hoc loco colligat oĩa, simul, eodẽmq; tẽpore esse cõdita, quæ admodũ ex hoc loco intellexit D. August. omnia opera creationis, quæ sex diebus c. 1. Gen. cõmemorantur facta; simul vnõque tẽpore facta esse: sex autem dies illos in angelorũ diuersa intelligentia esse accipiẽdos, ut uidere est apud illum lib. 4. de Genesi ad literã cap. 3. Non enim, simul, hic tẽporis identitatẽ designat, sed uniuersa sine exceptione comprehendit, sicut apud Ioan. cap. 1. dicitur: Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factũ est nihil, quod factũ est. Dicit ergo; Is cui propriũ est uiuere, & esse in æternũ, sine principio tẽpore licet & sine, is, in quã, creauit omnia pariter nec est aliquid quod nõ ab illo se factũ agnoscere debet. Is ergo etiam solus est, qui si ad alia à se creata cõparetur, inuenietur iustus, atq; sine omni defectu, in quo nihil desiderari possit. Reliqua uerò omnia tantum ab eius perfectione deficiunt, quantũ ab auctore deficit opus ab ipso factũ. Is & manet inuictus rex in æternum, quia eius uoluntas & potestas à nullo superari & impediri potest, sempẽrque eodẽ statu permanet, nulli mutationi subiectus, cũ reliquis omnibus creatis à se. Addit hic quædam exemplar Complutense, quæ alij codices Græci non habet, sicut nec nos. Sic enim habet; Qui ædificat enim mundum palmo manus suæ, & omnia obediunt uoluntati eius: Ipse enim Rex omnium in fortitudine sua diuidens in ipsis sancta à prophanis. Pro quibus nos tantum habemus; manet inuictus Rex in æternũ; quod nec Germanicum exemplar habet.

2 *Quis sufficit enarrare opera illius? Quis enim inuestigabit magnalia eius.*

Vertendum

Vertendum potius vel legendū per præteritum, inuestigavit, cum Græcis sit *ἐξέτασεν*, ut sit sensus: Quandoquidem nemo plenè magnifica eius opera, & omnes eius excellètiæ perscrutatus est, nemo etiam est qui sufficiens est ad plenè & perfectè enarrandum opera Dei. Emphalim habet quod cū interrogatione dicit: Quis sufficit, & quis inuestigabit, significans Dei opera tam esse imperscrutabilia, & ob id inenarrabilia, ut ad ea nemo sufficiat.

3 *Virtutem autè magnitudinis eius quis enunciat? aut quis adiciet enarrare misericordiam eius?*

Inter cætera quæ de Deo nūquam prædicari satis possunt, sunt præcipuè duo in Deo stupenda & admiranda: virtus scilicet, robur ac fortitudo magnificentiæ eius: & misericordia eius atque bonitas. quæ duo Deo tribuuntur, cum dicitur, Optimus, maximus. Fortitudini eius non est adiuncta, ut ferè in hominibus, crudelitas, & misericordiæ eius non deest potentia succurrèdi quibus miseretur. Fortitudo exigit ut eum suscipiamus & timeamus, misericordia, ut amemus & diligamus. In eo quod dicitur, quis adiciet, videtur subaudiendum, cor suum. ut sit sensus: quis apponet cor suū, hoc est, quis conabitur enarrare. Aut est sensus; quis adiciet, hoc est, quis aggredietur.

4 *Non est minuere neque adicere, nec est inuenire magnalia Dei.*

Significat epera Dei & esse perfectissima, & inscrutabilia. Per hoc enim quod dicit: non est minuere neque adicere; significat ea adeo esse perfectè, ut nemo possit ostèdere aliquid in eis esse superfluum, quod auferendum esset, (id enim est ea minuere) aut aliquid in eis desiderari quod addèdum esset, id enim est ad ea adicere. Pro, inuenire, Græcis est inuestigare, sed quia ideo dicitur magnalia Dei non posse inuestigari, quia inuestigando plenè inueniri nequeunt, bene veritè interpretes, inuenire.

5 *Cum consummauerit homo, tunc incipiet: & cum qui uerit, operabitur.*

Significat eum qui magnitudinem Dei & operum eius vestigare & enarrare conatus fuerit, cum omne studium eò còtulerit, nihil tamen effecturum. Cum, inquit, quicquam absoluisse se putauerit inuestigationem & enarrationem de Deo, tum demum inueniet tantum superesse, ut quasi de nouo incipiendum sit: & cum post longū laborem quiescendum sibi putauerit, quasi instituto suo bene perfectò, tum videbit sibi adhuc laborandum esse & operandum, ut quod conatur perficiat. Significat ergo, si quis hoc tentet, frustra laboraturum. Pro, operabitur, Græcis est *ἀποδοῦναι*, hoc est, perplexus erit. Non malè tamen noster veritè, si intelligatur ut iam indicatum est. Sunt qui hanc sententiam accommodant ad significandum in vir-

tutis via, quasi necdum obtenta perfectione, semper quasi incipiendum, ut sit sensus: cum homo Dei præcepta perfectè impleuisse videtur, tunc si consultum sibi vult, nouo feruore virtutis viam quasi incipiet, & cum se ab omnibus mundanis curis quietum reddiderit, tunc incipiet opus Dei operari. Ita enim ferè Rabanus. Sed hic sensus proposito est impertinens. Simile ei quod hic dicitur, est apud Iob, post enarrationem aliquam operum Dei dicentem: Ecce hæc ex parte dicta sunt viarum eius, & cum vix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri?

6 *Quid est homo, & quæ est gratia ipsius, & quid est bonum, aut quid nequam illius?*

Postquam indicauit imperscrutabilem & inexplicabilem esse Dei magnitudinem & excellentiam, ex opposito indicat quanta sit hominis in comparatione Dei vilitas & imperfectio, ut hac consideratione sese homo sub Deo magis semper humiliet. Itaque exclamando dicit: Quid est homo, hoc est, quàm vilis est si Deo cõponatur. Pro gratia, Græcis est *χρησις*, hoc est, vsus, quo significatur Deum non indigere opera hominis, nec opus ei esse ut eo utatur. Proinde quod nos habemus; quæ est gratia ipsius; sic est accipiendum, quæ est gratia ipsius apud Deum, qua scilicet Deus egeat, hoc est, quid habet præclari quo sibi Deū promereatur, & quo Deus indigeat, aut quo Deo beneficiat. Eòdem pertinet quod sequitur; & quid est bonum; aut quid nequam (pro malum) ipsius, apud Deum scilicet; hoc est, quod bonum Deo cõferre potest homo, aut quod malum Deo inferre. Alij intelligunt, quàm pauca sunt bona hominis, & quàm multa sunt mala eius. Sed alter sensus proposito magis cõuenit, consentiè cum illo Davidis: Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges. Et illo Iob: Quid prodest Deo si iustus fueris, aut quid ei cõfers, si immaculata fuerit via eius?

7 *Numerus dierum hominum ut multum centum anni, quasi guttæ aquæ maris deputati sunt: & sicut calculus arena, sic exigui anni in die cui.*

Ostendit iam & alia ratione, hominis, respectu Dei, imperfectione, videlicet ob breuitatem vitæ eius, cuius diurnitas etiã si centum fuerit annorum, quæ paucis contigit, tamè respectu æternitatis, quæ Deo est propria, non aliter se habet quàm singulæ guttæ aquæ marinæ respectu totius maris, aut calculus vnus respectu innumerabilis arenæ. Pulchra sanè cõparatio, qua significatur nullam esse comparationem inter vitam istam humanam, & diurnitatem Deo conuenientem, sicut finiti ad infinitum nulla est proportio. Quod etiam in Psalmis non dissimiliter expressum est, cum dicitur: Quoniam mille anni ante oculos tuos, tanquam dies hesternæ quæ præterit. Apud Rabanum melius

melius legitur: quasi gutta aquæ maris deputatus est. Nam & Græca singulariter habent *ἡ γούτα*, gutta.

8 *Propter quod patiens est in illis, & effudit super eos misericordiam suam.*

Ostendit infirmitatè hominis, & breuitatè vitæ eius, sicut homini causam præbere debet humiliationis sub Deo: ita & Deo causam præbere ut hominum peccata patienter ferat, sic ut non statim pro merito ea puniat. Item ut in pœnitentibus, & veniam rogantibus, copiosè diffundat misericordiam suam. Duo enim dicit, quorum alterū pertinet ad vindictæ dilatione, alterū ad peccatorū remissionem. Quidam libri habet, effudit, alij effundit, sed rectius illi, qui habent, effundet, quomodo & Raban. legit & Dionys. quoniam Græcis est futurū, *ἔσσει*. Dicit ergo Deum & esse patientem, vel, ut habent Græca, longanimitem in hominibus, quia & non statim punit, & ad pœnitentiam expectat: & si pœnitentiam egerint, effusurum super eos misericordiam suam.

9 *Vidit presumptionem cordis eorum quoniam mala est, & cognouit subuersionem illorum, quoniam nequam est.*

20 *Ideo adimpleuit propitiationem suam in illis, & ostendit eis viam æquitatis.*

Vidit, inquit, malam admodū esse temeritatem hominum, qua præsumunt se opponere voluntati ipsius: cognouit item quod admodum mala & grauis erit subuersio illorum & perditio quam sua temeritate merentur. Ideoque ne tantam subuersionem incurrerēt, amplè & copiosè propitiatu semper est hominibus, ipsius gratiam post peccata implorantibus: insuper & ostendit eis viam æquitatis & iustitiæ, declaras omnibus modis se nolle mortè peccatoris, sed magis ut cõuertatur & viuat. Dicitio ergo; nequam; qua frequenter vitur interpretès, hic non significat malitiam morum, sed malitiam afflictionis. Pro; subuersionem; enim est *καταστροφή*, quod significat subuersionem & perditionem: item & exitum rei, vnde & fabulæ finis, catastrophe vocatur.

11 *Miseratio hominis circa proximum suum, misericordia autem Dei super omnem carnem.*

Vt præter prædicta etiã alia ratione cõmendet excellentiam misericordiæ diuinæ, cõparat eam cum misericordia hominis, insinuans illam hanc longè præcellere, sedque duplici nomine. Primum, quod misericordia hominis sit erga paucos, vnde dicitur singulariter; erga proximum suum, vnum scilicet aut alterū; misericordia autem Dei generalis sit & cõmunis, ut quæ se extendat super omnem carnem. Secundo, quod illa sit erga sibi æqualem, proximum scilicet: hæc verò erga tam inæquales, quàm caro distat à spiritu. Proximus ergo hic appellatus, certus aliquis homo, ratione amicitia aut propinquitatis aut vicinitatis, aut alicuius alterius rei cõiunctus, Caro autè accipitur pro omni

animantium genere, & maximè pro homine, in quo bonitas & misericordia Dei maximè cernitur.

12 *Qui misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum.*

Relatiuum, qui, ad Deum referendum est, ut sit sensus: Qui Deus misericordiam habet erga homines, & ex misericordia qua erga eos mouetur, ne pereant docet eos & erudit: sicut pastor gregem suum dirigit, & curam gerit ne erret, & per errorem in mala & perniciem ruat.

13 *Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in iudicijs eius.*

Hæc est vera lectio Græcis concordans, quam & scripta quædam habent & Rabanus. Proinde malè multi legunt; Misereatur excipiens doctrinam; & est sensus: Deus qui ex misericordia homines docet, misericordiam suam potissimum impendit ei qui audè & voluntariè suscipit doctrinam suam ex miseratione perfectam, quique ea suscepta festinat ad iudicia & præcepta ipsius implenda. Doctrina miserationis etiam intelligi potest doctrina de miseratione proximis impendenda, ut significetur Deum misericordem futurum his qui in alios misericordes fuerint, iuxta illud: Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur. Sed dictio, miserationis, Græcis non est. Conueniens autem fuerit, ut præcedens versus huic coniungatur, ut totū illud; Quid misericordiam habet, docet & erudit quasi pastor gregem suum; sit suppositū verbi, miseretur, & sit sensus: Is qui miseretur hominum, Deus scilicet, quique ob id docet & erudit eos, miseretur excipientis doctrinam suam.

14 *Vili in bonis non des querelam, & in omni dato non des tristitiam uerbi mali.*

Post doctrinam de pœnitentia & misericordia Dei, oportuè subiungit præcepta virtutum, & primum redit ad doctrinam de eleemosyna, quam superiori capite cõmendare cõperat, docens iam non tantum aliis benefaciendum esse, sed beneficiis etiam benignitatem verborum addendam esse, quæ munus collatum maximè commendat: & licet collatum beneficium subsequatur, ipsi tamen anteponitur. Contrà acerbitas verborum illiberalis & molesta, omnem beneficij gratiam tollit. In beneficiis enim conferendis animus imprimis spectatur, cuius index est oratio. Pro, querelam, Græcè est *ἔριον*, quod vituperium propriè significat, maculam & reprehensionem. Vnde sicut cum interpret noster dictionem *ἐριον*, quæ irreprehensibilem significat, vertit, sine querela, ut Lucæ 1. & alibi, illud, sine querela, passiuè accipi debet, pro eo de quo nemo conqueritur, ita & hic querela accipi debet, ut sit sensus: In bonis; hoc est, in beneficiis quæ in alterum confers, non des reprehensionem, nec sic ea confers pro quibus gratia tibi debetur, vt de

Matt. 5.

vt de te quis conqueri iure possit, & in omni dono quod alicui impendis, non misceas tristitiam verbi mali, hoc est, triste verbum, declarans scilicet te non dare ex animo & luberiter, sed coactum. Vnde monet Paulus eleemosynam dari non ex tristitia & necessitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Aut no des tristitiam aliis ex duro & icreparatorio verbo quod contra eum loqueris.

2. Cor. 9

14 Nonne ardorem refrigerabit ros, sic et uerbum melius quam datum.

PVcherrima similitudine indicat quantum comitas & benignitas orationis conferat indigentibus, & beneficium commendat, imo speret. Dulcem enim sermonem comparat rosi, quod sicut ros e caelo leniter demissus aestium calorem temperat, & in hominibus & in frugibus atque herbis terrae; ita dulcis sermo, ex ore hominis leniter profluens, inopiae malum hominem instar ardoris vres & torquens, temperet & extinguat. Durus autem sermo muneris collato additus recte imbrī vehemēti comparatur, qui tollit quidem ardorem, sed sine gratia, & cum nocumento sapius, ita enim & durus sermo perdit muneris gratiam & utilitatem.

15 Nonne ecce uerbum super datum bonum? & utraque cum homine iustificato.

1. Cor. 17

AN non, inquit, experientia discimus verbum bonum plus efficere, & maiorem habere gratiam quam ipsum donum bonum? Adco enim verbum praestat dono, vt bonus sermo quandoque sine dono gratus sit; donum autem bonum, sine bono sermone gratum non sit. Vnde & Salomon: Melior, inquit, buccella sicca cu gaudio, quam domus plena victimis cum iurgio. Ne tamen quis hinc occasione sumat solis verbis suauibus satisfaciendi egentibus ope, subicit, & vtraque, inquit, haec scilicet sunt cu homine qui vere iustus esse studet, & qui iustus habetur. Ille enim nec contentus est verba dare, nec satis habet dona conferre, sed bonis donis bona coniungit verba. Tractat pulchre hunc locum D. Gregor. lib. Moral. 2. cap. 13. Pro, iustificato, Graecis est νεγαρωταυθω, hoc est, homine gratioso. Quo significatur ad gratiam obtinendam apud Deum & homines, vtrumque coniungendum.

16 Stultus acriter improperebit, & datus indisciplinatus tabescere facit oculos.

STultus, inquit, etiamsi quid det, tamen acerbe impropereat ei cui beneficium confert, obiciendo ei paupertatem, inertiam, importunitatem, suumque grauamen, aut aliud simile, & sic fit vt datus indisciplinatus, hoc est, donum hominis non recte instituti, tabescere faciat, hoc est, valde contristet oculos egeni, quos alioqui donum exhilarare sua natura solet, quia cum detur cum tristitia vultus & verborum amarulētia, efficit vt pauper contristatus & pudibundus discedat.

Bene autem hoc stulto tribuit, quia qui sic tribuit, stultum se & imprudentem declarat, vt qui & gratiam & munus perdat.

17 Ante iudicium para iustitiam tibi, & antequam loquaris disce.

SVbiicit quaedam praeccepta seruanda pro iudicantibus, & vitanda temeritatis. Quorum primum istud generaliter accipiendum est, & de iudicio hominum, & de iudicio Dei. Antē enim quam quis prodeat ad iudicium magistratus, curandum est vt causam habeat iustam, eamque bene instructam. Et antequam quis loquatur de re quapiam siue in iudicio, siue alibi, prius bene inquirendum est de statu rei, discendum item quid & quomodo dicendum, & quid omittendum. Sic & ante iudicium Dei subeundum in morte & nouissimo die, paranda est iustitia per opera bona & gratiae Dei implorationem. Et antequam quis loquatur alios docendo, oportet discere alios audiendo. Significat ergo temerarium esse & ante comparatam iustitiam iudicio se inferre, & loqui antequam quis bene edoctus sit.

18 Ante languorem adhibe medicinam, & ante iudicium interroga teipsum, & in conspectu Dei inuenies propitiationem.

AD prouidentiam etiam pertinet vt ante morbum adhibeatur medicina, no curatiua, sed praeseruatiua, qua impediatur morbus imminens, aut vt ante languorem inueteratum, medicina tempestiue adhibeatur. iuxta illud Poete, Principiis obsta, sero medicina paratur, Cum mala per longas inualuere moras. Sub hac tamen admonitione intelligendum est parabolicē amplius significari, nempe ante languorem mentis qui peccando incurritur, mentem muniendam piis cogitationibus, & occasiones peccatorum resecandas. Et mox cum quis inciderit in peccatum, priusquam inualecat malum, ad poenitentiae remedium, confugiendum. De spiritali enim languore Sapientem potissimum monuisse, indicat quod sequitur; Ante iudicium interroga teipsum. Nam illud de iudicio Dei dictum esse sequens pars satis indicat. Monet ergo vt ante tremendum illud iudicium Dei nos ipsos interrogemus, hoc est, exploremus: & si quidem quod punitione dignum est in nobis deprehenderimus, vt facile deprehendet quisque, nos ipsos puniamus & iudicemus, Deique iustam vitione auferri a nobis deprecemur. Sic enim futurum est, vt cum ad conspectum Dei ducti fuerimus, & ille nos inspicere, uisitareque ceperit, inueniamus ab eo propitiationem & remissionem. nam vt habet Paulus: Si nos ipsos diiudicauerimus, non utique iudicemur. Porro pro, in conspectu Dei, Graecē est πρὸς θεον προσκομις, in hora inspectionis vel uisitationis. Ita enim hic author saepe nominat diem iudicij diuini. Proinde, in conspectu Dei, hoc loco non est idem quod coram Deo, sed sicut prius, cum Deus conspice-

1. cor. 11

cere vel inspicere facta hominum ceperit. Potest tamen illud; Ante iudicium interroga teipsum; etiam hunc habere sensum: Antequam alios iudices, discute conscientiam tuam, ne forte eisdē obnoxius sis malis quae in aliis sis reprehensus, & eadem agas quae iudices. Ita enim grauitē cōtra te Dei iram es prouocaturus, vt docet Paulus ad Rom. 2. Contrā inuenies tibi illum propitium, si tuē infirmitatis conficius, clemens fueris in aliis iudicandis.

19 Ante languorem humilia te, & in tempore infirmitatis ostende conuersationem tuam.

VERTendum potius erat, conuersionem, quia hoc potius sensus requirit & dicitio Graeca. Non est enim hic Διαψυχη, vel διασπορη, sed μετανοη. Verum etiam nomen conuersationis, apud doctos ponitur nonnunquam pro conuersione, vt apud Senecam epistola 75. Sciatque illa ipsa, quibus laedi videtur, ad conuersationem vniuersi pertinere, & ex iis esse quae cursum mundi consummant. Pro, humilia te, Graecis est, ταπεινωθητι, hoc est, humiliare. Et additur in exemplari Complutensi ἀγαπαελα, humiliare temperantia. Itaque significatur, per abstinentiam & subductionem cibi & potus affligendam esse carnem ante morbum, vt per illam carnis afflictionem morbus euitetur: sicque hic iam exponitur quod prius dixit ante languorem adhibe medicinam. Idem sensus esse potest nostrae lectionis, vt, humilia te, sit positum pro afflige te, carnemque tuam castiga. Humilitas enim saepe in scripturis accipitur pro afflictione, vt dictum est: quanquam & de virtute humilitatis accipi quoque possit, vt sit sensus: Cum sanus es ne insoleras, sed antequam, Deo tuam superbiam & petulantiam vindicantē, incidas in morbum, humilia te sub potenti manu Dei, teque coram eo submisitē geras. Dixit quid ante morbum sit faciendum quo morbus euitetur, subiungit quid faciendum vbi infirmitas accesserit. In tempore, inquit, infirmitatis ostende conuersionem tuam. Tunc enim maximē poenitentia est agenda, tum vt sublata morbi causa, etiam morbus citius curetur, tum ob periculum instantis mortis. Nec tantum poenitentia est agenda coram Deo, sed etiam coram hominibus ostendenda ad edificationem eorum qui forte prius offensi fuerant, & ad exemplum omnium. Ceterum quae de morbo corporali dicuntur, eadem ad morbum animae sunt transferenda, vt intelligamus nos hic etiam moneri, carnem timore Dei continendam esse ab illicitis, & castigandam, ne in graui delicta incidamus. Et rursum vt cum lapsi sumus, delicta commissa poenitentia emendemus. Pro, infirmitatis, enim Graeca habet ἀκαθαρτων, hoc est, in tempore peccatorum. Noster videtur legisse ἀβρασηματων, hoc est, infirmitatum. & magis quadrat priori mebro. Qui, conuersationem, accipiunt in vulgari significato, sic exponunt; In tempore infirmitatis tuae tunc maximē ostēde consuetam

tuam virtutem, patientiam tuam atque constantiam in qua conuersari solebas. Aut ostēde conuersationē tuam praeteritam per synceram peccatorum confessionem.

20 Non impediaris orare semper, & ne ueteris usque ad mortem iustificari, quoniam merces Dei manet in eternum.

GRæca aliter sic habent; Non impediaris reddere votum tempestiue, & ne expectes usque ad mortem iustificari. Dictionem enim ἀναθηρη, etsi etiam orationem significet, quomodo accepit eam noster interpres, hic tamē pro voto positam indicat verbum ἀποδωρη, hoc est, reddere. Monet ergo & vota tempestiue perfoluere, & recōciliationem cum Deo non differre usque ad mortis tempus, cōtra quae duo à plerisque grauitē peccatur. Nostra lectio monet vt no sinamus nos impediri ab assidua oratione, quia cum illa sit semper necessaria, propter continua & varia pericula in quibus versamur, & perpetuā nostram infirmitatem, quae indiget semper gratia Dei, tamen variis modis ab ea auocamur & impedimur, nempe per curas seculares, amicorum frequentiam, crapulam, diffidentiam, somnolentiam, studium, lectionem, & id genus alia. Monet itē vt non sinamus nos prohiberi quin semper usque ad mortem iustitiæ operam demus, semperque magis in iustitia proficiamus, iuxta illud: Qui iustus est, iustificatur adhuc. Hoc est, monet & semper orandum esse, & semper iustitiæ studendum, & vniuersum impedimēta resecanda. Et additur apud nos causa; quoniam merces Dei manet in eternum. Quod conuenit cum illo Pauli: Bonū facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus non deficiētes. Prima huius sententiæ pars conuenit cum illo Saluatoris: Oportet semper orare, & non deficere. Et illo Pauli: Sine intermissione orate. Inter scriptos codices longē plures habent non verbum, veteris, sed verearis. Et videri potest sic interpretem potius vertisse, quod hoc magis accedat cum Græca dictione μενεις, moreris vel expectes. Itaque sensus esset: Ne vnquam verecundia aut metu aliquid retraharis à iustitia prosequenda. Certē patres in Concilio Tridentino legunt; Non verearis; vt patet in doctrina de iustific. cap. 10. sessione sexta.

Apo. 22.

Galat. 6.

Luc. 18. 1. The. 5

21 Ante orationem prepara animam tuam, & non sis quasi homo qui tentat Deum:

ETiam hæc sententia de voto accipi potest Graecis. Nam quod habent, πρὸν ἐκαστου, verti potest, Priusquam voueris. Itaque sensus erit: ante votum, parandum animum serio ad praestandum quod vouendum est. Cōtra quam plerique faciunt qui leuiter ad vouendum profiliunt, de adimplendo quod vouent parum apud se cogitantes. Quales sunt similes his qui tētant Deum, quia & ipsi temerē student explorare Dei potētiam aut bonitatē, à quo suo voto aliquid impetrare cupiunt. Rectē tamen accipi etiā possunt Graeca de oratione, vt noster vertit, sicque monemur ante orationem

orationem pia cogitatione præparandam mentem, ut scilicet cogitemus cum quo nobis sit sermo habendus, atque ob id seponamus quatum in nobis est alias cogitationes, ut attento & reuerenti animo ei supplicemus. Deinde ut cogitemus quæ ab ipso nobis petenda sint, ne indigna illo & inutilia nobis petamus: præterea ut omnem malam voluntatē deponamus. Hæc qui non facit, est quasi homo qui tētat Deum, hoc est, cum se gerat quasi is qui Deum sibi placare studeat, eum tamē magis imitatur qui Deum ad iracundiam prouocat. Simile est quod monet Sapiens in Eccl. 7. Ne temerē quid loquaris, neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonē coram Deo. Deus enim est in celo, & tu super terram, idcirco sint pauci sermones tui. Porro tentat etiam Deum in oratione, qui temerē Dei potentiam declarari petit, prætermisissis iis quæ in hominis sunt potestate, de qua tentandi ratione si sententia accipiatur, iam duabus partibus duo diuersa exiguntur. Sed prior intelligentia videtur simplicior.

22 Memento iræ in die consummationis, & tempus retributionis in conuersione faciei.

Sic legēdum esse, & non, ut perperā multi legunt, in cōuersatione facies vel faciēs, Græca apertē docent, quæ habent, *ἡ ἀνομογῶν ἀποστροφή*, in auersione vultus, hoc est, cum Deus vultū suū auertet. Inter reliqua ergo prouidentia seruandæ præcepta monet ut semper meminerimus & præuideamus eam iram & ultionem, quæ futura est impiis in fine vitæ cuiusque, & in extremo nouissimi iudicij die, quando erit consummatio mundi, & tempus illud retributionis, quod futurum est quando suum vultum commutabit, asperum & toruum vultum exhibiturus his quos hic suo fauore prosequi visus est, felicitate terrena eos frui concedens, & suam illis voluptatem explere permittēs. Hæc nos meminisse vult, ut horum recordatione à peccatis, & omni insolentia in prosperis cohibeamur. Ad quod valet & quod sequitur:

23 Memento paupertatis in tempore abundantia, & necessitatem paupertatis in die diuitiarum.

Cum rerū fruimur abundantia, vult nos memores esse paupertatis ac inopiæ, & eius quæ accidere potest in hac vita, & eius quæ post hanc vitam certō eueniet his qui diuitiis & rerum copia hic abutuntur, ut horum memoria nec securi nimis sumus in felicitate præsentī, nec eius abusu mercamur illa priuari siue hic siue postea, ut videre est in diuite epulone. Necessitatem paupertatis vocat inopiam, quæ hominem constringit, & veluti in arcto cōstituit, vimque ei infert. Sic enim nomen necessitatis in scripturis, & maxime in Psalmis, sæpe accipitur, ut cum dicitur: De necessitatibus meis erue me.

Psal. 24.

24 A mane usque ad uesperam mutabitur tempus, & hæc omnia citata in oculis Dei.

Significat hoc versu subitam omnium rerum huius mūdi & status hominum mutationem, ut hac ob oculos posita magis persuadeat. quod prius dixit infelicitate metuēda tempore felici. A mane, inquit, usque ad uesperam, hoc est, tam breui teporis spatio, sæpe videmus temporis statum & qualitatem mutari, ut cum mane fuerit serenum, uespera sit nubila. Item ut cum matutino tepore homo sit felix, & rectē valens, uespera sit miser, ægrotus aut etiam mortuus: & talia omnia, qualia sunt paupertas & diuitiæ, sunt citata, hoc est, subito mutantur apud Deum cum ipse vult. Facile est enim, ut supra dixit, in oculis Dei subito honestare pauperem. Pro, in oculis Dei, est Græcis, *ἔναντι τοῦ θεοῦ*, coram Deo. Aliter intelligi potest, à mane usque ad uesperam mutari tempus, quia nunquam tempus in eodem statu permanet: & omnia quæ in tempore sunt, in oculis Dei esse citata, quia coram illo citō transeunt, nec diuturnam habent subsistentiam. Sed prior explicatio magis conuenit proposito, & ei quod sequitur:

25 Homo sapiens in omnibus metuet, & in diebus delictorum attendet ab inertia.

Qui, inquit, sapit & prudens est, is considerans quam dixi temporis mutabilitatem, & facile esse Deo eum qui modō felix est statim infelicem reddere, nunquam, etiam si arideat fortuna, securus erit: sed in omnibus suis negotiis meruct. & infortuniū quod accidere potest, & Dei offensam, ne illam incurrat. Concordat cum illo Prou. 28. Beatus homo qui semper est pauidus. Porro dies delictorū, vocat dies felices, qui multis præbent luxus & multorum delictorum occasiones. In his ergo diebus, quibus occasionem habet delinquendi, cauebit sibi sapiens ab inertia & negligentia, diligēter scilicet prospiciens, ne felicitas, ut solet, ipsum negligentem faciat sui officij & cultus Dei. Aut dies delictorum, appellat tempora moribus malis corrupta, & periculosa. Aut etiā tempus totum istius vitæ, delictis plenū, ob cuius malitiam quisque sibi cauere attentē meritō debet, iuxta illud Pauli: Videte quomodo cautē ambuletis, non quasi insipientes, sed ut sapientes, redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.

26 Omnis astutus agnoscit sapientiam, & inuenienti eam dabit confessionem.

Astutum vocat prudentem & intelligentem. Est enim Græcis *αἰσθητός*. Quoniam quæ dixit sciebat parū placitura carnalibus hominibus, subiunxisse videtur hanc sententiam, quæ significat prudentes cum audiunt quæ sapienter ab aliis dicuntur, mox agnoscere in eorum verbis sapientiam, mox recipere & amplecti, in super & ei qui hanc inuenire & proferre aliis potest, dare cōfessionem laudis, hoc est, prædicare illum, laudare, & bonum testimonium ei dare.

27 Sensati in uerbis & ipsi sapienter egerunt, & intellexerunt

tellexerunt ueritatem & iustitiam, & implorauerunt pro uerbis & iudicia.

Pro, sensati, Græcis est eadem dictio quæ mox vertit, astutus. Quod si bene spectetur authoris scopus, illud, in uerbis, non est iungendum cum, sensati, sed cum, sapienter egerunt, ut sit sensus: Prudentes non tantum ut dixi, aliorum sapientiam agnoscunt, & laudant eos qui eam proferunt, sed percepta ab aliis etiam sapientia etiam ipsi sapienter se gerunt in uerbis, sapienter scilicet loquendo, & alios docendo. Quod sequitur; & intellexerunt ueritatem & iustitiam; Græcis non est. Et pro, implorauerunt, illis est *ἠρώμεθα*, hoc est, instillauerunt quomodo uidi unum habere ex impressis bibliis Roberti Stephani. Verisimile est interpretem uertisse, implauerunt, quia à pluuia & imbre dictio Græca deriuata est, nullo modo autem potest significare quod Latinis est implorare. Ceterū Rabanum non legisse, implorauerunt, sed aliud uerbum aliquod, nempe protulerunt uel implauerunt, apparet ex eius commentario, quod sic habet: Non solum intelligunt ueritatem & iustitiam mandatorum Dei, sed & proueria doctrinarum ob auditorum suorum proferūt uilitatem, & bonorum exemplorum nō cessant exhibere imitationem. Quo commentario non explicatur quomodo sensati implorauerunt proueria, sed quomodo exhibuerūt ea. Potest tamen sic intelligi; implorauerunt aliis proueria, uel, id assecuti sunt à Deo, ut aliis proueria, hoc est, selectas grauesque sententias proferre possent.

28 Post concupiscentias tuas non eas, & à uoluntate tua auertere.

Subiungit quædam præcepta ad temperantiam pertinentia. Inter quæ rectē primo loco ponit generale mandatum, quod omnem inordinatam concupiscentiam resecat, dicens: Post concupiscentias tuas nō eas; nomine concupiscentiarum, more scripturæ, uitiōsa desideria notās, quæ non à spiritu, sed à carne originem habent. Huiusmodi concupiscentias non prohibet ne sint: nec præcipit ut eas omnino præeamus. id enim in hac uita est impossibile. Sed hoc tantum præcipit, ut post eas non eamus, hoc est, non sequamur, nec assentiamur eis. In secundo membro pro, uoluntate, multi legunt, uoluptate, sed nomen, uoluntate, magis conuenit, si modō tamen accipiatur pro appetitu sensitiuo, ut cum dicitur; à uoluntate tua; intelligatur hominis uoluntas, ea quæ Dei uoluntati non concordat. Græcis enim est, *ἡ θέλησις*, ab appetitibus tuis. Cum dicitur, auertere, idem significat quod prius: eos appetitus non sequendos quō trahunt, sed ab eis ad contraria animum reuocandum, & inclinandum. Idem ergo hic author requirit quod Petrus, dicens: Obsecro uos abstinere à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam.

29 Si præstes animam tuam concupiscentias eius, faciet te in gaudium inimicis tuis.

Corn. Ians. in Eccl.

Bona ratio & efficax ad retrahendum à sectandis concupiscentiis, & continet iustam pœnam eorum qui suis obsequuntur desideriis. Est enim ac si dicat: Si tu præstiteris animæ tuæ eius quæ desiderat gaudia, ipsa uicissim te faciet gaudium inimicorum tuorum, quia scilicet in multa peccata, dāna & dedecus te inducet, per quæ de te gaudebunt inimici tui, siue dæmones, qui gaudent hominum perditione: siue etiam homines, qui gaudent eorum quos odiunt dedecore & damnis, iuxta illud Davidis: Qui tribulant me, exultabunt si motus fuero. Exemplum huius insignis est Samson, qui ob libidines, quas sectatus erat, factus est ludibrium & gaudium Philisthæis, & sibi ipsi exitium.

Iudic. 16

30 Ne oblecteris in turbis, nec in modicis, assidua enim est commissio illorum.

31 Ne fueris mediocris in contentione ex sanore, & non est tibi nihil in sacco, eris enim inuidus uite tue.

Duo hi uersus ualde sunt obscuri, & ob id mirum non est quod sint & in lectioe corrupti, & in expositione cōtorti. Quod ergo ad lectioem pertinet, imprimis notandum, legendum esse nō in priori uersu in modicis, per unam dictionem, non ut multi habent, in modicis quia illud, in modicis, additum uidetur ab intèrprete ad exponendū quod dixit, turbis, & dictioni, in modicis, uidetur ab eo opponi quod in sequenti uersu dicitur, mediocris. Et uerisimile est interpretē uertisse; Nec oblecteris in turbis, nec in modicis delecteris: repetendo uerbū delecteris, ut habent multi libri, ut per illam partem; nec in modicis delecteris; à se additam exponeret, quod dixit; ne oblecteris in turbis. In secundo uersu certū est legendum esse, non in sacco, sed in sacco, quomodo est apud Rabanum, & meminit etiam Glosa Ordinaria & Lyra. Nam Græcis est *ἐν τῷ σάκκῳ*, in marsupio uel crumena. Minus est quod legendum sit potius, uitæ tuæ, quā animæ tuæ, cum utrunque libri scripti habeāt, sed Græcè est *τῆς οὐσῆς*, uitæ tuæ. Quod ad sensum attinet, Rabani explicationem hic afferemus, quæ inter aliorum nostrorum commentarios minus est coacta. Is ergo priori uersu cum alijs intelligit moneri ne quis gaudeat turbarum frequentatione, & populari cōuersationi se intermiscat, quia in ea plerunque peccare & commissa admittere contingat, ut nomen, commissio, sit positum pro peccatorum designatione. In secundo intelligit nos prouocari ad opera misericordiæ, ut non simus segnes in præstando proximis nostris beneficia terrena, quia non inde deerunt nobis solatia temporalia: imò si hoc facere neglexerimus animæ nostræ non prospiciemus præparare bona futura. Itaque secundum eum sensus est: Ne sis mediocris, piger & tardus, sed frequens & strenuus in studio beneficiēdi & mutuādi aliis: quia si id feceris, non erit tibi nihil in sacco, hoc est, semper aliquid habebis, nec deerunt tibi solatia temporalia.

h

Con

Contra vero eris invidus animæ tuæ, quia ei non bene prospicies. Sed hæc vel alia similis explicatio ut in se satis contorta est, ita si originalia inspiciantur, manifestè nimis est aliena ab authoris proposito. Habent autem illa sic, *μη ευφραίνεις ει πολλὰ τρυφή, μηδε προσδεδεις συμβολης αυτης μη γινε πτωχος συμβολουσιων ενδουανασεβ, ηκα εδδερ σιβεσην φη μαρονητιο.* Quæ etiam satis obscura iam quidam sic vertunt: Ne læteris in multis deliciis, neque alligatus sis consortio earum. Ne fias pauper symbola diuides (hoc est, conuiuia faciens,) ex fenore, & nihil tibi sit in marsupio. In priori enim versu nomen *συμβολη*, videtur accipi pro sodalitate conuiuiorum, in qua singuli symbola conferebāt. A qua dictione in secundo versu est verbum *σικτι*, *συμβολουσιων*, à nomine *συμβολη*, & verbo *σικτιν*, quod est scindere & diuidere. In vnus scripti margine addita fuit horū duorum versuum altera lectio, quæ ex alia quâpiam versione olim recepta videtur desumpta, & longè clarior est hac nostra, magisque Græcis respondens. habet autem sic: Noli iucundari in multa epulatione; ne egeas ex collatione. Ne fias pauper, collationem faciens ex mutuo. Vt est, certum est Sapientem inter reliqua temperantiæ præcepta his verbis dehortari à seclâdis sumptuosus conuiuus, ne inde quis cogatur sub vsuris pecuniam accipere, & crumena exhausta, ad inopiam redigatur. Huic intelligentiæ vt nostra lectio accedat, sic videtur accipienda: Ne oblecteris in turbis, hoc est, non delecteris immodicis rebus, sumptuosus & immoderatis cõuiuus, vbi magna & superflua est ciborum turba & copia. Nam in illis immoderatis deliciis semper multa malè committuntur, multaque assidue ad eas cõferenda sunt, frequentes item in eis accidunt contentiones & rixæ, quibus homines inter se committuntur. Caue ne qui seclatus es immodica, fias mediocris & pauper, dum ex mutuo accepto pro alendis conuiuus contentiones sustinere debes à fœneratoribus, & nihil tibi est in crumena, vt potè per immodicū sumptum exhausta. Si enim ita tibi euenerit, declarabis te non bene prospexisse & fauisse vitæ & animæ tuæ, dum cogaris & famere & erubescere apud homines. Itaque quod habemus per duas negationes; non est tibi nihil; non valet affirmationem more Latino, sed more Græco tantum positum est ad fortius negandum. Nam Græcis hic tantum vna est negatio. Nec absurdum quis putet turbam hic exponi pro multitudine ciborum. Nam Plinius lib. 1. cap. 13. turbam prunorum dixit pro variis generibus prunorum: & turbam vulnere pro multitudine vulnere lib. 11. cap. 37. Videtur autem interpres pro *τρυφή*, vt est Græcis, legisse *τρυβη*.

Caput XIX.

1 Operarius ebrius non locupletabitur, & qui spernit modica, paulatim decidet.

Rosequitur adhuc aliquot sententiis doctrinam temperantiæ ceptam in fine superioris capituli, ostenditque

adhuc quæ mala intemperantia homini adferat, pauperatam scilicet, excæcationem & nequitiam. Primo ergo dicit, quod is cuius officium est labore manuum victum sibi comparare, quique pro necessariis conquirendis magnum laborem impendit, si simul fuerit obriofus, non ditabitur: quia perdet omnes labores suos, dum quæ magno labore parat, breui voluptate consumit. Ademque à labore sibi necessario per ebrietatis studiū impediatur. Addit & generalem quandam sententiam, quæ ad multa aptari potest: sed hic adducitur, vt significet eum qui modica lucra negligit, quæ ex labore assiduo vel parsimonia quotidiana prouenire possent, paulatim omnino casurum in summâ egestatem, sicut modica ea lucra assidue seruando paulatim ditescere potuisset. Habet ea sententiâ, vt est generalis, etiam in aliis rebus locum. Nam & in rerum domesticarum, & in humanorum corporum curatione, parua incommoda initio accepta & neglecta, maximam postea afferunt calamitatem. Similiter in his quæ spectant ad animæ salutem, si quis spernit minora vitia, nec illorum vllam habet rationem, paulatim ruet in maiora. Vnde diuus Gregorius hanc sententiam explicans libro decimo Moralium capite decimoquarto sic habet: Si enim curare parua negligimus insensibiliter seducti, audenter etiâ maiora perpetramus. Et rursus in tertia parte curæ pastoralis, admonitione 34. Qui enim minima peccata flere ac deuotare negligit, à statu iustitiæ non quidem repête, sed paribus totus cadit.

2 Vinum & mulieres apostatate faciunt sapientes, & arguent sensatos: & qui se iungit fornicariis, erit nequam.

Deo alia mala quæ adfert intemperantia, siue quæ in potu est, siue quæ in libidine est, hic versus explicat. Alterum est, quod per eam etiam sapientes recedunt & abducuntur à suo officio, à virtute & sapientia, imo & à Deo, sicque etiam hi qui prudentes erant, redarguntur, & reprehensibiles fiunt. Quod & experientia docet, & apertè demonstratum est in Salomone. Idem expressit & Osee, dicens: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. Alterum est, quod qui se per illicitum concubitum iungit meretricibus, is per hoc efficitur nequam, & ad maiora facinora designada audacior. Hunc enim esse sensum secundæ partis Græca docent, quæ pro; qui se iungit fornicariis; habent, *δ κολλησει εν πορνιαις*, hoc est, qui adheret vel cõglutinatur meretricibus. Idè enim hic est, quod apud Paulū dicitur: Qui adheret meretrici, vnus corpus efficitur; vbi etiam est, *δ κολλησει εν τη πορνι*. Itaque illius; qui se iungit fornicariis; sensus non est, qui socius est scortatorū, vt hic significetur quod apud Paulum primo Corinthior. quinto. Ne commisceamini fornicariis, sed dicitio fornicariis est fœminini generis, posita pro, meretricibus. Pro; nequam erit; Græcis est *πονηρος εσται*, hoc est, audax erit. Significatur ergo, quod exuto semel per vagam libidinem

Osee 4.

1. Cor. 6.

honestatis pudore, audax redditur homo ad multa facinora, à quibus pudor homines alioqui reuocare solet. Id quod experientia verum esse docet. Idem noster interpres significare voluit, verrens; nequam erit. Vocat enim nequam, eum qui nihil pensi habet, neminem veretur, & quiduis audet.

3 Putredo & vermes hereditabunt illum, & extolletur in exemplum maius, & tolletur de numero animæ eius.

Exprimit pulchrè quàm conueniens pœna excipiat scortatores: quæ quidè pœna etiam ex parte in hac vita eos excipit, quia scortationibus dediti, frequenter vitali succo exhausto, & corruptis corporibus coniuncti, variis corruptionibus in corpore replentur, vt eorum viscera veluti vermibus exedi videantur, siantque omnibus hominibus spectaculum & exemplum insigne. Sed magis hac sententia significare voluit illos per scortationes vitam suam abbreviaturos, & ante tempus morituros, quando eò quod hic corruptionibus carnis addicti fuerunt, hæreditario quodam iure eos obtinebunt putredo & vermes, idque & in corpore, & in anima; in qua vermibus conscientia semper eam arrodens nunquam morietur. Itaque qui talis est, in magnum aliorum exemplum præmatura morte extolletur ex hac vita, & tolletur per mortem de numero viuentium animæ eius, idque non solum de numero hic viuentium, sed etiam eorum qui verè viuunt post hanc vitam. Tertiam enim illam partem addidit interpres, ad explicandum quid sit, extolletur, pro quo Germanicum exemplar habet *εξαθησεται*, hoc est, extolletur vel sustolletur, Complutense verò *επαρησεται*, hoc est, arefcet vel tafebet.

4 Qui credit cito, leuis est corde & minorabitur: & qui delinquit in animam suam, in super habebitur.

Nonam hic Sapiens auspicatur doctrinâ contra vitium detractionis, quam multum hoc capite profequitur, monens non temerè detractoribus fidem habendam, nec audita vel cognita aliorum vitia leuiter pandenda. Itaque imprimis quò moneat non temerè credere delatoribus, generalem assumit sententiam; Qui credit cito, leuis est corde; quæ et si ad varia accommodari potest, vt potè ad doctrinam fidei & morum, (quam qui sine iudicio recipit ad omnem doctrinæ ventum se conuertens, leuem se esse declarat & inconstantem) hic tamen adduci videtur, vt significetur eum qui cito credit vera esse quæ de alio mala referuntur, esse leuem corde, vt qui tam faciliè aliorum verbis moueatur, nec prudenter apud se prius iudicet inquirendum esse de veritate eorum quæ narrantur. Ideoque talis minorabitur corde, hoc est, defectum sapientiæ patietur: minorabitur item in fama & nomine, hoc est, minoris erit existimationis, & in super habebitur ac reputabitur talis qui de-

linquit in animam suam, hoc est, qui cito credit vera esse mala quæ de alio narrantur, non solum peccat in proximum suum, cito de illo malè sentiendo, sed etiam in seipsum peccat, sibi que iniuriam facit, qui se leuitate commaculat, & se decipi leuiter permittit, & se multorum malorum periculo exponit. Vt autem secundam illam partem, quæ ob obscuritatem suam torquet interpretes, & contorquetur ab eis, prædicto modo intelligendam putem, mouent me Græca, quæ sic commodè verti possunt; & qui peccat, scilicet modo prædicto, in animâ suâ peccabit.

5 Qui gaudet iniquitate denotabitur, & qui odit correptionem minuetur vita: & qui odit loquacitatem, extinguit malitiam.

Et hæc sententia, cuius secunda pars Græcis non est, eò pertinet, vt non faciliè ac lubenter audiamus delatores, quia, inquit, qui delectatur & referre & audire aliorum vitia, vt faciunt illi qui gaudent iniquitate, is denotabitur, hoc est, vituperabitur & condemnabitur (id enim dicitio Græca significat.) Cõtrâ qui odit loquacitatem, ita vt nec ipse futilis sit ad dicendum quæuis, nec detractorum loquacitatè ferat, is & in se multam malitiam, multaque vitia extinguit & in aliis. Nam ex loquacitate multa mala nascuntur, odium scilicet, rixæ, contentiones, mendacia, & id genus alia, quæ nõ solum in se, sed & in aliis extinguit & reprimat qui odit loquacitatem. Sicut enim ventus aquilo dissipat pluuias, sic facies tristis linguam detrahentem. Quod in medio insertum est; Qui odit correptionem minuetur vita; significat eum qui sic gaudet iniquitate vel audienda vel referenda, vt non patiat se ab eo qui odit loquacitatem corripi & admoneri, Dei iusta vltione ante tempus moriturum, & priuandum vera vita. Qui enim gaudent iniquitate, hi non ferunt correptionem & reprehensionem loquacitatis & detractionis, de qua hic agitur. Crediderim tamen prius scriptum fuisse; minuet vitia; vt odiens correptionem, sit qui odit detractionem, qua aliorum mores corripuntur, vt idem hac & sequenti parte significetur, & ex alia versione hæc duæ partes coniunctæ sint.

Pro. 25.

6 Qui peccat in animam suam, poenitebit: & qui iucundatur in malitia, denotabitur.

Hæc sententia cum Græcis non sit, & repetitionem contineat duarum partium iam habitaram, videtur huc inserta ex alia versione, vt in hoc libro sæpius factum videtur. Dicitur ergo rursus, quod qui peccat in animam suam leuiter credendo, is postea poenitebit, hoc est, dolebit, cum se deceptum sua culpa, & in aliqua mala ob id prolapsus sentiet: & qui iucundatur in malitia, vt faciunt hi quibus volupe est audire & referre aliorum vitia, talis infamiæ nota aspergetur, & cõdemnabitur ab hominibus & à Deo.

7 Ne iteres uerbum nequam & durum, & non minoraberis.

Græca tantum habent; Nunquam iteraveris sermonem, & nihil tibi erit in imminutione. Cum autem locus hic agat contra detractiones, omnino videtur, iterare sermonem, hic positum esse pro iterum referre aliis quod ab alio semel auditum est de vitiis proximi, unde non male addidit interpres, nequam & durum. & est sensus: Non temere quidem vel admittenda est detrahentium loquacitas, vel fides eis habenda: si tamen contingat tibi ab aliquo referri sermonem aliquem malum de aliis, & durum contra alios, qui scilicet eos grauat, tu ne iterum alijs eum referas, & nihil inde patieris detrimenti aut diminutionis, passurus certe si referas, & in fama & in alijs rebus non paruum detrimentum. Alioqui huius sententia & hic potest esse sensus: Si tu contra aliquem malum protulisti sermonem, vel per detractionem, vel per contumeliam, ne iteres illum, sed declara te poenitere: sic enim facilius elues tuam imprudentiam, & a damno liberaueris. Sed prior sensus proposito conuenit magis, sicut & sequentia.

8 *Amico & inimico noli uerare sensum tuum, & si est tibi delictum, noli denudare.*

Germanicū exemplar in prima parte tantū habet; In amico & in inimico ne enarres, hoc est, nec apud amicum nec apud inimicū. Et videtur referendū ad superiora; ne enarres uerbum auditum; ut hic exponatur quod dictum est; Nō iteres uerbu. Complutense habet additū; ne enarres βλασφημία, uitas alienas Noster addidit; sensum tuum, & potest nostra lectio dupliciter accipi. Primo, de enarratione propriorū delictorū, ut cum postea dicitur sit aliena vitia audita non esse retegenda, prius doceat ante omnia nec propria cuiquam temere pandenda esse. Itaque sensus erit: Noli temere, ne amico quidem, multo minus inimico, hoc est, ne mini aperire mentem tuam: & si habes aliquod delictum, cuius tu tibi conscius es, noli illud cuiquam facile denudare. Ei enim qui in alienis vitiis reticendis futurus est fidelis, necesse est ut sciat sui animi secreta & vitia reticere. Secundo, accipi potest de enarratione alienorum delictorum, de qua omnino Græca intelligenda videntur. & erit sensus: Nulli enarres quid in occulto animi tui sentias de alijs, aut sciētiam tuam atque cognitionem quam in animo tuo habes de alijs ex aliquorum relatione: & si est tibi in tua cognitione & sensu delictum alicuius, noli illud alijs denudare. Græca omnia habent negationem; & si non est tibi peccatū, ut significetur alterius delictum nō esse retegendum, quando sine peccato proprio taceri potest. Negationem autem noster non videtur legisse, nisi forte uerterit; Et si nō est tibi delictum.

9 *Audiet enim te & custodiet te, & quasi defendens peccatum odiet te, & sic aderit tibi semper.*

Græca tantum habent: Audiuit enim te, & obseruabit te, & in tempore odiet te. Iuxta priorem intelligentiam sensus nostræ lectionis est; Si cuiquam tua secreta vitia enarrare incipias, audiet ille te patienter &

lubenter, & attentē obseruabit te narrātem, pendens ab ore tuo: cæterum cum se tibi exhibeat quasi defendens & excusans delictum tuum, ut te consolari uelle videatur, sicque ei magis confidas, ipse tamen in animo suo te odiet ob delicta tua quæ ei exposuisti, bonamque quam de te prius habuit existimationem deponet. Iuxta alteram intelligentiam sensus est: Si cuiquam alterius vitia tibi cognita aperias, frequenter eueniet ut ille te lubenter audiat, & diligenter attendat tuæ narrationi: sed quamquam se gerat tanquam vitium tuæ detractionis defendens, dicendo te non peccare, aut aridendo tibi, tamen in animo suo odiet te tanquam detractorē insidiam, qui non celaueris quod tibi concreditum erat secretum, aut quod reticendum erat. Cæterum illud; & sic aderit tibi semper; sicut non est in Græcis, ita obscurum est quorsum additum sit, & quid significet, sicut & quod in Rabano legitur; Et sic adheret tibi semper. Potest intelligi, cum qui te odiet, perpetuo odio te profecturum, aut cum odio tibi præparaturum dolum & insidias, ut aliquando odium prodatur oportunitatem nactus. Posteriori intelligentiæ prædictæ sententiæ conuenit quod sequitur.

10 *Audisti uerbum aduersus proximum tuum communiatur in te, fidens quoniam non te dirumpet.*

Vtilissimum sanè præceptum contra cōmunem, omnibusque ferè insitam leuitatem, qua pleni rimarum hac & illac perfluunt, alijs mox communicantes quicquid de vitiis alienis didicerunt. Si, inquit, audisti uerbum contra proximum tuum, simul ut illud audisti & excepisti in te, moriatur in te, sepeliatur, & in obliuionem ueniat, ita ut non cogites de referendo alijs. Nec enim est quod metuas ne noceat tibi illud apud te continuisse, sed bene considerare debes quod illud silentio pressum non te dirumpet. Non enim est ueluti uenenum, quod nisi euomat, hominem dirumpit: sed ueluti res mortua, inefficax & innoxia. Quod appositè dictum est à Sapiente, eo quod plerique audita non aliter continere apud se nequeant, quam si metuerent se dirumpendos nisi in aliorum aures effunderent. Ad quod significandum duas conuenientissimas subiicit similitudines, quarum prior est:

11 *A facie uerbi parturit fatuus, quasi gemitus partus infantis.*

Clarius Græca secundam partem habent; sicut à facie infantis ea quæ parit, supple parturit. Consistit ergo similitudo in eo, quod sicut propter conceptum intra se infantem mulier parturit, & summo cum labore conatur infantem proferre, nec prius ab onere quo grauat, & dolore quem patitur liberatur, quam infantem enixa fuerit: ita fatuus & imprudens homo propter conceptum auditu sermonem, quamdiu illum intra se continere cogitur, torquetur tanquam graue gestans onus, omnemque occasionem captat ut in alios audita effundat, tum

tum primū se onere leuatum existimans. Nostra lectio sic est accipienda; Fatuus à uerbo concepto per auditum sic parturit, & sic laborat atque sollicitus est ad effundendum illud, sicut gemitus qui fit pro partu infantis, parturit ipsum conceptum infantem. Altera similitudo non minus appositæ est.

12 *Sagitta infixæ in femore carnis, sic uerbum in corde stulti.*

Perperam plerique legunt, canis, pro carnis, cum, ut multa scripta habebat, legendum esse, carnis, Græca doceant, quæ habet *καὶ*. Verum quoniam indoctus aliquis scriptor putant inepitè dici femur carnis, cum omne femur carnis sit, expuncta una litera scribendum putauit, canis. Sed femur carnis, hoc est, carneum, dictum est, ut notaretur cur femori sagitta profundè infixi soleat, nempe quia carneum est & molle. Aut, carnis, positum est pro corpore, ut femur carnis, sit femur corporis. Aptè ergo dicit uerbum auditum sic se habere in corde stulti, sicut se habet sagitta infixæ in femore corporis, quia sicut sagitta illa grauitèr hominem affligit, donec extrahatur: ita & uerbum auditum & receptum in corde stulti, torquet eum grauitèr, donec datum fuerit ei illud in aliorum sinum effundere. Rectè quoque uerbum sagittæ comparatur, quod sicut sagitta emittitur ab arcu, ut alicui infigatur: ita ab ore narrantis emittitur sermo, & audientium cordibus infigitur.

13 *Corripe amicum ne forte non intellexerit & dicat, non fecit: aut si fecerit, ne iterum addat facere.*

Dixit hæc tenus, auditum alicuius crimen reticendo esse, ne autem hinc intelligeretur sic reticendum esse, ut ne quidem is ad quem pertinet de eo admonendus esset, necessariò & oportunè nunc subiicit doctrinam de corripiendo amico, postquam de eo auditum est aliquid sinistra vel factū vel dictum. Itaque postquam docuit, quomodo & quibus aliena crimina sint reticenda, nempe ad quos ea non pertinent: nunc docet quomodo & quibus non sint reticenda, his scilicet quos illa concernunt, planè concordans cum doctrina Saluatoris: Si peccauerit in te frater tuus, uade & corripe illum inter te & ipsum solum, &c. Matt. 18. Diligenter autem hanc doctrinā prosequens, primū docet de corripiendo facto amici. & est sensus: Cum apud te factum alicuius improbi delatum fuerit, si is tibi est amicus, corripe illum, sed tanquam amicum amicè, suggerendo ei famam quæ de ipso spargitur, ne forte non intellexerit quid de se feratur, & à te admonitus dicat & ostendat tibi se non fecisse illud quod ei imponitur, sicque & ille apud te liberetur à malè suspitione, & tu à mala de ipso opinione. Aut si fecerit quod de eo dicitur, ne iterum addat idem comittere, quod forte malum esse non putauit, vel non ita aduertit. Duplicem ergo ostendit fructum amicæ admonitionis, vnum, inno-

centiæ amici cognoscendæ: alterum, vitæ eius post peccatum reprehensum emendandæ. Amicum peculiariter uult corripere, tum quod amicus potissimum amici curam habere debeat, tum quod apud amicum spes sit admonitionem & correptionem ualituram, nō sic apud inimicum aut extraneum. Nec uult expectari dum crimè aliunde conuictum sit, sed maturè occurrere, & matura correptione fieri examen.

14 *Corripe proximum ne forte non dixerit, & si dixerit, ne forte iteret.*

Quod dixit de facto corripiendo, idem nunc dicit faciendum, cum delatum est amicū quippiam dixisse dignum reprehensione. Et subiungit sententiā, qua significat cur tempestiue amicus sit admonendus, nempe ut de famæ ueritate vel falsitate constet.

15 *Corripe amicum, sapè enim sit commissio, ut non omni uerbo credas.*

Pro, commissio, Græcè est *ἀπιστία*, hoc est, calumnia. Et addit Complutensis editio, *uana*, hoc est, calumnia uana. Proinde nostra lectio sic est accipienda; Sapè enim committitur & peccatur, ab his scilicet qui aliena crimina deferunt, & ideo non oportet omni uerbo credere. Patet ergo quod cum amicum uult corripere, nomine correptionis admonitionem potius significet. Nam uerbi nominis increpatio non est adhibenda, nisi crimine conuictò & manifesto.

16 *Est qui labitur lingua, sed non ex animo. Quis est enim qui non deliquerit in lingua sua.*

Videtur hæc sententia subiecta vel ad insinuandum quàm facile peccetur à delatoribus, vel ad indicandum quæ peccata amici facile sint condonanda. Sunt, inquit, qui peccant lingua, sed non ex animo & destituta uoluntate, ut qui ex ignorantia, aut inaduerentia aliquid non dicendum proferunt, non animo lædendi. Atque his quidem facile, ignoscendum est sine acri aliqua obiurgatione. Quis est enim qui non deliquerit lingua sua, qua tam facile uariisque modis peccatur; Vnde Iacob. Ap. cap. 3. Si quis in uerbo non offendit, hic perfectus est uir.

17 *Corripe amicum priusquam commiseris, & d. i. locum timori altissimi.*

Indicauit quibus lapsibus facile sit ignoscendum, nunc indicat etiam in grauioribus non mox ad minas confugiendum, multo minus ad uindictam, ut faciunt plerique, qui læsi atque offensi, non expectata alterius purgatione, obliuiscuntur amicitia ac legis Dei, mox ad minas profiliunt. Priusquam, inquit, ira inflammetur, & commiseris proximo, eique acriter inueharis, corripe illum benignè, ut uel se apud te purget, uel locum

deprecandi & satisfaciendi habeat, & da in te timori Dei locum, siue vt timor Dei te comprimat, & iram tuam cohibeat. Timor enim Dei iuxta legem eius requirit, vt benigni simus aliis si velimus Deum nobis esse propitium, & vt nos non vindicemus, sed ei omnē vindictam relinquamus, iuxta illud: *Mihi vindictam, & ego retribuam.* Et Paulus monet, vt si quis preoccupatus fuerit in aliquo delicto, huiusmodi instruat in spiritu lenitatis, considerans, inquit, te ipsum ne & tu teneris.

Ro. 14.
Galat. 6.

18 *Quoniam omnis sapientia timor Dei, & in illa timere Deum, & in omni sapientia dispositio legis.*

Causam reddit cur merito timori Dei est omnis sapientia, hoc est, perfecta & summa sapientia, & in ipsa sapientia est timere Deum, quia maxime docet timere & reuereri Deum, & in omni vera sapientia est dispositio legis, quia omnis sapientia disponit de lege faciendā, cogitatque de his faciendis & exequendis quæ lex diuina disponit & constituit. Aliter intelligitur dispositio legis facta in omni & perfecta sapientia, quia lex Dei sapientissime constituta est, disposita & ordinata: sed prior intelligentia conuenientior est, quia Græcis est; in omni sapientia factio vel operatio legis, hoc est, omnis sapientia consistit in executione legis. Docet ergo hæc sententia amicum corripendum cum timore Dei, quia sine illo nihil sapienter, nec bene fit, & quicquid sapienter fit, in timore Dei fieri necesse est. Et huius occasione pergit discernere veram sapientiam à falsa & ficta, sic subiiciens:

19 *Et non est sapientia, nequitia disciplina: & non est cogitatus peccatorum, prudentia.*

Disciplina, inquit, nequitia, hoc est, scientia vel doctrina male agendi, & nequitiam callidè perpetrandi, etiam mundo videatur sapientia, verè tamen non est sapientia, & cogitatus atque consilium hominum impiorum, qui callidas rationes excogitant perficiendi quod cupiunt, non est prudentia. Ita enim secundam partem ordinandam & intelligendam, vt genitiuus, peccatorum, construatur cum, cogitatus, & nõ cum, prudentia, patet ex Græcis, quæ habent; & non est, vbi consilium peccatorum, prudentia. Et pro, peccatorum, est ἀμαρτωλῶν, hoc est, hominum peccatorum, vt pro peccatis accipi non possit. Itaque perperam aliqui legunt; Et nõ est cogitatus bonus peccatorum prudentia, quæ lectio tamen est apud Dionysium.

20 *Est nequitia, & ipsa execratio, & est insipiens qui minuitur sapientia.*

Et hic perperam quidam codices habent, Est nequitia prudentia, & in ea execratio; cum altera lectio Græcis cõsentiat, quæ tantum habent; Est nequitia. Ostendit cur

dixerit, nequitia disciplina, & comparat adinuicem nequitiam cum nuda insipientia, significans illam præ hac longè esse intolerabiliorem, & eum qui insipiens est, ob sapientia defectum & raritatem præferendum ei qui nequitia instructus est, quantumuis callida. Dixi, inquit, de nequitia disciplina, quia est in quibusdam nequitia & malitia, quæ per se execrabilis est & odiosa, tantum abest vt sapientia dici possit, & sunt qui ob diminutionem & defectum sapientia sunt insipientes, qui ita non sunt execranda & odio habendi. Quod sequenti alia comparatione exprelius explicatur.

21 *Melior est homo qui minuitur sapientia, & deficiet sensu in timore, quam qui abundat sensu, & transgreditur legem alii simili.*

Nomine, sensus, vt & alibi, prudentia significatur. Pro, in timore, Græcis est vna dictio ἐρεσθῆ, hoc est, in timore existens, timore affectus. At quomodo homo in timore Dei existens minuitur sapientia, & qui transgreditur legem Dei, timoris scilicet expers, abundat prudentia, cum supra dixerit timorem Dei esse sapientiam; Sed Sapiens non loquitur hoc loco de vera prudentia, quæ timorem Dei adiunctum semper habet, & consistit non tantum in recto intellectu, sed etiam in motu cordis & affectu ad colendum & venerandum Deum, sed loquitur de vi ac facultate ingenij, & scientia, studio atque vsu comparata, quæ animum hominis ad pietatis studium non magnopere commoueat. Sententia sanè pressè attendenda, quæ & factum quorundam libi de sapientia etiam rerum diuinarum placentium, cum timore Dei sint destituti, reprimit, & consolatur eos qui etsi non excellant in sapientia secundum mundi iudicium, quia non habent multarum rerum cognitionem, tamen timore Dei sunt præditi: Præstantior autè est homo indoctus timens Deum, docto peccatore: quia ille bonus dici meretur, iste malus: ille nõ solum pœnam euadet, sed & gloriam obtinebit apud Deum: iste non solum gloria carebit apud Deum, sed etiam maiorem pœnam incurret. Cui enim multum datum est, multum petetur ab eo. & Seruus qui cognouit voluntatem Domini sui, & non fecerit, vapulabit plagis multis.

22 *Est solertia certa, & ipsa iniqua, & est qui emittit uerbum certum enarrans ueritatem.*

Pro, solertia certa, Græcis est πανουργία ἀκριβής, astutia siue calliditas exacta vel exquisita. Idem significat solertia certa, ingeniosa scilicet inueniendi aliquid calliditas, quæ certis firmisque nititur rationibus. Duplex insinuat esse genus eorum qui prudentes dicuntur, & duplex genus prudentia. Quosdam enim esse, qui exacta quadam calliditate sunt præditi, sed quæ sit iniqua, vt qui prudentes sunt in malo perficiendo. Alios verò esse, qui nouerunt proferre sermonem certis nixum rationibus & firmum, enarrando aliis

Luc. 17.

do aliis veritatem, ac solidè docedo. De prudentia prioris generis loquitur Saluator: Filij huius sæculi, prudentiores filijs lucis in generatione sua sunt. Indicat ergo delectum prudentia habendum, & videndum qua in re prudentia quorundam valeat. Et quoniam ex prudentia illa iniqua & mala, nasci solet quorundam astuta fictio & simulatio ad efficacius decipiendum composita, rectè & de ea subiicit:

23 *Est qui nequiter humiliat se, & interiora eius plena sunt dolo.*

24 *Et est iustus qui nimium se submittit multa humilitate: & est iustus qui inclinat faciem suam, & sinxit se non uidere quod ignoratum est.*

Græcis non est illud quod nos bis habemus: & est iustus; Nec est illa pars; qui nimium se submittit multa humilitate, quæ videtur addita ad explicationem illius; qui nequiter humiliat se. Quod sequitur; qui inclinat faciem suam, & c. explicat modum quo quis se humiliat nequiter, & se nimium submittit. Itaque hæc omnia ad eandem personam referenda sunt, & non ad diuersas, vt ferè nostri intelligunt. Et est sensus: Est aliquando qui malignè se demittit coram alio, cum interiora eius plena sint dolo, nec alia ratione se demittat quam vt minus suspectus apparere nocere valeat. Est, inquam, qui iustus apparet, & talis haberi vult, qui ob id multa externa demissione submittit se valde apud aliquos. hoc est, contingit esse aliquem fictè iustum, qui inclinat faciem suam in terram, vultuque tristi incedit, & fingit se in alienis vitijs non uidere, quod ignoratum est ab aliis: fingit se non curiosè obseruare quod alij ignorant, vel quod ignoratum homines esse cupiunt, cum interim obliquo oculo acutè obseruet omnia. Humilitas ergo hic non accipitur pro vera animi humilitate, sed pro ficta. hoc est, externa demissione. Et melius legitur sine præpositione, multa humilitate, vt multi scripti habent, quam à multa humilitate, vt alij legunt. Legendum autem cum negatione; fingit se non uidere; potius quam sine ea; fingit se uidere; vt quidam libri habent, Græca magis exigunt, quæ habent; ἰδὲλονοσῶν, hoc est, voluntariè surdus, hoc est, simulans se surdum. Vnus scriptorum codicum adiectum habet post prædicta verba; & vbi non fuerit agnitus anticipabit te; quomodo & Græcum exemplar Germanicum habet. Complutense verò dissimiliter; Vbi cunquē fuerit agnitus, præueniet te vt malefaciat. Deinde sequitur:

25 *Et si ab imbecillitate uirium uetetur peccare, si inuenit tempus malefaciendi, malefaciet.*

Quod, inquit, tales hypocritæ non statim noceant, non est quia deest voluntas, sed quia defunt vires aut oportunitas: Mox enim cum ea aderunt, malefaciet & nocebit. Loquitur enim potissimum de huiusmodi hypocritis, qui ad iniuriam inferendam, sanctitatem & humilitatem simulant. Quan-

quam etiam veritatem habeat hic locus de hypocritis, qui ad gratiam hominum & sanctitatis opinionem comparandam, tristitiam & humilitatē præ se ferunt, de quibus Christus dicit, quod exterminant facies suas vt videantur hominibus ieiunantes. Nam & tales etsi impediuntur à multis peccatis, cum ea non possunt adimplere, aut non possunt sine publica infamia, tamen vbi oportunitas tempus naçti fuerint, quod corde amant peccatum, opere implere conantur, vt patuit in duobus illis presbyteris, qui Susannæ pudicitia insidiati sunt. Quonia ergo, vt dixit, tam fraudulenta est in quibusdam fictio, quæ & ipsa quod minus est manifesta, eò magis contra eam cautio adhibenda est, ideo in sequentibus indicat quibus indicia latens hypocritis deprehendi valeat.

26 *Ex visu cognoscitur uir, & ab occurso faciei cognoscitur sensus.*

27 *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enunciat de illo.*

Quamuis homines fingat sæpe vultum, & sic se gerant vt multa dissimulent & simulent, tamen tanta est vis ipsius naturæ, vt non obscura indicia sui proferat, ex quibus attentus & prudens obseruator facile animaduertere poterit qualis quisque sit, prudens ne an fatuus, integer an fictus. Imprimis autem id agnoscitur, ex visu & aspectu hominis, atque ex occurso faciei, hoc est, ex occurrite & obiecto eius vultu. Oculi enim maxime sunt indices animi, atque testes non solum lætitiæ, & tristitiæ, lenitatis, & iracundiæ, pudicitia & impudicitia, sed & simplicitatis atque fictiois, probitatis & improbitatis, quæ ex ipso aspiciendi modo colligi possunt. Vnde rectè D. Augustinus, impudicum oculum impudici cordis nuncium esse dixit. Eadem vis naturæ post oculos proximè est in vultu, vnde dictum est in Proverbijs: In facie prudentis lucet sapientia. & Quomodo in aquis resplendet vultus prospicientium, sic manifesta sunt corda hominum prudentibus. Post hæc etiam externo habitu, gestu, incessuque corporis declaratur qualis quisque sit. Nam vt quisque est animo affectus, externa corporis conformatione maxime ostendit. Et vulgare dictum habet: Per multum risum debes cognoscere stultum. Certè Gregorius Nazianzenus ex vultu & habitu se scribit deprehendisse latentem in Iuliano improbitatem, ita vt eum ante opera talem agnouerit, qualem eum postea in ipsis operibus vidit, & dixerit ante imperium: O quale malum Romanorum respublica alit; vt ipse de se & Iuliano scribit Inuectiua secunda.

Pro. 17.
Ibid 27.

28 *Est correptio mendax in ira contumeliosa, & est indicium quod non probatur esse bonum: & est tacens & ipse prudens.*

Dixerat superior correptionem amici sine minis faciendam, idque propter timorem Dei, cuius occasione quedam infer-

uit de vera sapientia & falsa, & fictione quæ ex falsa prudentia sequitur, & demissionis causa est, non correptionis amicæ: redit nunc rursus ad doctrinam correptionis, indicans correptionem aliquando malè adhiberi, & aliquando prudenter omitti. Habent autem hanc sententiam Græca breuius sic; Est correptio quæ non est decora (vel tempestiva, utriusque enim significat dictio Græca *ἐπιεικής*) & est tacens, & ipse prudens. Noster expressit quæ sit correptio indecora & inhonesta, ea scilicet quæ per iram hominis ad contumelias irrogandas prompti est mendax, hoc est, falsa, falsumque crimē imponēs homini: aut quæ videtur esse correptio sub specie charitatis, cum ex ira & indignatione animi procedat. Et addidit, esse etiam iudicium quoddam quod non probatur esse bonum, iudicium scilicet temerarium, quo ex leuibus signis alicuius factum iudicatur malū. Quibus opponitur is qui ex prudentia tacet, ita ut nec corripatur, nisi cum id utile esse putauerit, nec temerè cuiusquam factum iudicet. Est, inquit, qui tacendo cessat, & à correptione mendacis quæ ex ira intēpestiuè fiet, & à iudicio malo, atque hic certè prudens est. Aut est qui tacet prudenter, cum non putat profuturam correptionem.

Caput XX.

1 Quam bonum est arguere quam irasci, & continentem in oratione non prohibere.

Rosequitur adhuc quæ pertinet ad correptionē faciendā. Quoniam enim dixit superiori sententia, quosdam ineptè corripere, & quosdam prudenter tacere, hac iam sententia docet, melius esse cum qui offensus est ob alterius delictum, siue in se, siue in alios commissum, mox delinquentem corripere, quam apud se irasci, & indignationem in animo fouere, ex qua odium generetur. Sic enim futurum est frequenter, ut is qui peccauit correptus & admonitus, peccatum suum agnoscat, confiteatur, & veniam deprecetur: & qui admonuit, accepta satisfactione ab animi indignatione liberetur, reconciliatus proximo. Dicit ergo: Quam bonum est, hoc est, omnino melius est (positius enim Græco more hic ut alibi pro comparatio ponitur) arguere delinquentem proximum, quam tantum irasci ei & silere. (Græca enim quædam habent; irasci occultè) sicque arguendo efficere, ut qui peccauit non prohibeatur cōsiteri peccatū suum cum deprecatione veniæ. Qui enim in animo suo tantum irascitur, & non arguit, is quantum in se est prohibet ne qui peccauit fiat confitens cum oratione. Qui verò arguit, non prohibet quo minus aliquis fiat confitens cum deprecatione veniæ, sed dat ei occasionem & confitēdi suum delictum, & deprecādi veniam. Arguere ergo est non

prohibere confitentem in oratione, hoc est, cum deprecatione. Potest & sic accipi posterior pars; Bonum est homini eum qui correptus cōsitetur peccatum suum simul cum oratione veniæ, non prohibere à se vel à veniā, sed statim ad reconciliationem & veniā admittere. Hæc intelligentiæ proximè accedunt ad id quod Græca nunc aliter habent sic; Et qui vicissim confitetur, à detrimento prohibebitur. Quo significatur ideo bonam esse correptionem, quia per eam qui peccauit confitens peccatum suum, & penitentiam agens, ab imminente sibi malo eximetur.

2 Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenulam, sic qui facit per uim iudicium iniquum.

Videtur hæc sententia pertinere ad id quod superius dixit de correptione mendaci, & iudicio quod non probatur esse bonum. Est autem aptissima hæc similitudo, plus in se continens quam plerique intellexerunt. Primum enim per eam insinuat, iustitiam habendam quasi quandam virginem, quam violare grande sit piaculum. Veteres enim tum Poætæ, tum Philosophi, iustitiam quasi virginem quandam esse dixerunt & finxerunt, quæ castè atque integrè sit colenda atque seruanda, & nunquam violanda. Itaque Cicero in quadam epistola ad Atticum, corruptum iudicium à Clodio, constupratum iudicium nominat. Secundò per hanc parabolam insinuat, iudicibus imò omnibus iustitiam sic esse commissam, ut eam incorruptam & illibatā seruent, quomodo eunuchis committi solent virgines asseruandæ, ne à quoquam corrumpentur. Proinde quam impiè faciunt spadones illi, si quæ eorum custodiæ commissæ sunt virgines, ipsi primi impura libidine, quæ per naturam eis vetita est, vi corrumpant & violent; tam peccant hi qui cum sint seruandæ iustitiæ iudices constituti, ipsi ante alios magis iustitiam violant, exercentes iudicia per violentiam, iniuste innocentes corripientes, & pœnis afficientes. Sicut enim tantæ quiddam spadones sunt impudentiæ, & tam ardentis libidinis, ut quas seruare debuerant, quasque cum spe prolis contingere natura negauit, audeant etiam vi & reluctantes quo possunt modo constuprare, florēque virginitatē & integritatis eripere: ita sunt qui quam conseruare debuerant iustitiam, ut virginem castissimam & incorruptissimam, ipsi met veluti constuprant & corrumpunt, quos hac aptissima similitudine operæ pretium esset intelligere, quam grande piaculum admittant. Non tamen hæc sententia solum dicitur contra iudices ex officio, sed etiam contra omnes iniuste & temerariè iudicantes aliorum facta, cum omnibus commissæ sit iustitiæ custodia. Quod ergo dicitur; Concupiscentia spadonis deuirginauit iuuenulam; significat tantam aliquando inueniri in spadonibus, in quibus minimè esse deberet, libidinem prauam, ut per eam violentur virgines eis commissæ.

3 Quam

3 Quam bonum est correptum manifestare penitentiam sic enim effugies uoluntarium peccatum.

Sicut iam docuit quod ad corripientis pertinet personam, ita iam docet quod sit correpti officium, nempe quod eius sit non tantum correptionem lubenter admittere, & apud se de admissio peccato dolere, sed etiam manifestè declarare suam penitentiam: ore scilicet illud humiliter & cum veniæ precatione agnoscedo, & ipso facto vitam suam emendando, atque læsis satisfaciendo. Ita enim sit, ut qui peccauit, agnoscat non ex destinata voluntate atque malitia peccasse, sed vel per errorem & ignorantiam, vel in aduertentiam & infirmitatem, ac proinde eius peccatum non fuisse omnino voluntarium, sed aliqua ex parte inuoluntarium: quod tamen incipiet omnino esse voluntarium, si admonitus respicere nolit, illudque defendere aut continuare pergat. Tunc enim declarat illud sibi planè placere, & se approbare. Per penitentiam ergo effugit homo correptus voluntarium peccatum, quia & declaratur non omnino voluntariè peccasse, & cauetur ne incidat peccatum voluntarium: aliter simpliciter per penitentiam effugitur peccatum voluntarium, quia quod propria voluntate admissum est peccatum, per penitentiam remittitur, ut à quo detentus fuit homo, ab eodem citius liberetur, priusquam iusta cum peccati ultio inuoluatur.

4 Est tacens qui inuenitur sapiens, & est odibilis qui procax est ad loquendum.

Decarat hac & sequentibus aliquot sententiis quod supra dixit; Est tacens & ipse prudens, docens silentium nonnunquam esse sapientiæ, ut contra imprudentiæ est loquacitas, nonnunquam autem silentium esse insipientiæ. Huius autè differentie inter silentiū & loquacitatem, ac inter silentium & silentiū occasione, in sequentibus multis subiūgit sententiis paradoxas, quibus ostendit plerique non esse talia, qualia esse videntur, & qualia ea esse homines opinantur, atque in vulgaribus opinionibus eos falli. Primum ergo, quoniam vulgus eos sapientes iudicare solet, qui multa faciliè dicere possunt & audent: contra verò insipientes, qui sunt taciturni. Est, inquit, tacens, qui ob suum silentium inuenitur esse sapiens, & deprehenditur nonnunquam aliquis eo nomine odibilis esse hominibus, quia nimis est in verbis. Græcè enim est; Et est odibilis à multa loquela sua. Idem & nostra lætio significat, esse scilicet aliquos, qui propterea quod pro caces sunt, nimis faciles & temerarij ad loquendum, odiosi sunt & ingrati.

5 Est autem tacens non habens sensum loquela, & est tacens sciens tempus apud sermone.

Non vna, inquit, est omnibus tacendi ratio. Est enim qui tacet, quia non habet sensum loquela, hoc est, prudentiam & peritiā loquendi: & est qui tacet, quia nouit oportunitatem tempus, quo aptus sermo pro-

ferendus est. Scit enim non satis esse apta dicere, nisi etiam oportuno tempore dicantur. Facit ergo hæc sententia ad declarandum præcedentem; Est tacens qui inuenitur sapiens. Et potest accipi, ut insinuet duplex hominum genus, qui ob silentium suum laudandi sunt, & sapientes inueniuntur. Nam & laudandus est qui ideo tacet, & de quapiam causa non respondet siue consultus, siue nõ, quia non habet quod prudenter respondeat & laudandus est, qui etiāsi habeat quod dicat, tacet tamen, quia nouit necdum esse tēpus vel locum opportunum dicendi. Potest etiam accipi, ut significetur silentium non semper ex sapientia vel prudentia procedere, sed quandoque ex imprudentia & inscientia etiam vituperabili, ut cum quis pro officio suo non nouit loqui, cum tempus & locus postulant, ut sit sensus: Est qui malè tacet quia non habet quam habere deberet peritiā loquendi: & est qui bene tacet, quoniam expectat aptum loquendi tempus. Vnde sequitur.

6 Homo sapiens tacebit usque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus.

Sapientis est tacere usque ad tēpus oportunitatem, nec ad vindictæ illationem, sed loqui ad ædificationem; qui autem lasciuus linguæ est & petulās; item qui est imprudens, non obseruat tempus oportunitatem, sed eo non expectato mox prolilit ad dicendū quod in buccam venit.

7 Qui multis utitur uerbis, lædet animam suam: & qui potestatem sibi sumit iniuste, odietur.

Decarat iam illam partem superius positam; & est odibilis qui procax est ad loquendum. Et duo indicat vitia, quæ in vitæ consuetudine admodū sunt ingrata & odiosa: alterum immoderate orationis, quæ loquacitas dicitur: qua qui laborat, lædit animam suam, hoc est, seipsum iniuria afficit, quia se abominabilem reddit. Græcè enim pro, lædet animam suam, est, abominabilis erit. Alterum vitium est ambitiosa arrogantia, qua homines in communi vita voluntius & potestatem in alios sibi arrogare. Hoc autem vitium maximè cernitur in sermone, in quo quidam ita se gerunt, ut aliorum magistri & domini esse videantur: ut faciunt qui se ingerunt ad docendum & arguendum alios, aut qui in colloquiis sibi solis reseruant locum dicendi, nec permittunt aliis vices sermonis. Ratio autem & consuetudo vitæ communis hunc dominatum & usurpatam potestatem siue docendi alios, siue regendi, vehementer odit & reicit. Docet ergo hæc sententia, quo omnis vitetur offensio in communi vita, nec multis vtendis verbis, nec contra debitum ordinem, potestatem vel loquendi vel regendi assumendam. Nemo enim, inquit Paulus, sibi sumit honorem, sed qui vocatur à Deo.

8 Est processio in malis viro indisciplinato, & est inuentio in detrimentum.

h 5 Pergit

Pergit alia paradoxa annectere de rebus in quibus aliter expectare vel opinari solet vulgus hominum. Communiter autē nostri hanc sententiam accipiunt, vt sit sensus: Viro insipienti est processio in malis, hoc est, talis quotidie proficit & procedit in malis, quia de malo in peius semper procedit, & tali homini est inuentio in detrimentum, quia quotidie talis inuenit & excogitat noua mala in detrimentum sui & aliorum. At si originalia inspiciantur, & sequentia attendantur, sic potius erit intelligendum: Processio, hoc est, progressus fortunæ bonus, & felicitas qua omnia bona procedunt ex animi sententia, est homini insipienti in malis. hoc est, noxia est ei & damnosa. Aut potius sic: Contingit homini insipienti esse felicem progressum & prosperum successum in malis, hoc est, quædam est felicitas & prosperitas mala, quia prosperitas in malis non potest esse bona. Est enim Græcis *εὐδαιμονία*, quod significat prosperum iter & bonam viam, ac successum ex animi sententia procedentem, pro quo interpretis vertit, processio. Et similiter est inuentio aliqua quæ cedit in detrimentum & nocumentum hominis, hoc est, contingit ab aliquo fortuito inueniri res aliquas, vnde tamen homini felicitas non accedit, sed damnum & detrimentum. Significat ergo non semper pro felicitate deputandum esse quod vulgò felix & fortunatum esse iudicatur. Quod primò declarat in rebus quæ fortuito videntur hominibus contingere, vt in progressu negotiorum, & in rebus inuentis, mox etiam in his quæ gratuitò donantur, cum subiicit:

9 *Est datum quod non est utile, & est datum cuius retributio duplex.*

Significat beneficentiam non semper habere æquè felicem exitum, nec omnem beneficentiam eiusdem esse generis, quia contingit fieri largitionem, quæ non sit utilis danti, vt quæ sit malo animo & intentione praua, aut quæ sit homini ingrato. Nam ex eo beneficio nulla redit ad dantem utilitas. Contra verò contingit esse collatum beneficium, vnde copiosa danti proueniat utilitas, vt cuius retributio non sit tantum æqualis dato beneficio, sed duplex. Istud vt in temporalibus euenire experientia docet, dum videmus quandoque beneficia dantibus infeliciter cedere, quandoque valdè feliciter: ita apud Deum certius impletur, apud quem beneficia quæ malo animo conferuntur, non sunt conferentibus vtilia: quæ verò animo recto fiunt, copiosam mercedè dantibus adferunt.

10 *Est propter gloriam minoratio, & est qui ab humilitate leuauit caput.*

Sicut duæ superiores sententiæ ostendunt varietatem, quæ præter opinionem hominum accidit in bono vilitate hæc eā quæ accidit in bono honesto, hoc est, in gloria & honoribus. Contingit, inquit, aliquando minorationem fieri, hoc est, incommodum in-

currere & famæ, bonorumque ac vitæ diminutione homini accedere propter gloriam quam adeptus est, ita vt ipsa gloria quam magnus est, causa illi sit incommodi & deiectionis. Et rursum contingit vt à deiectione quis eleuet caput suum, & qui humilis fuit & abiectus, aut etiam in afflictione, insigniter supra alios exaltetur. Et istud in hoc mundo accidere videmus apud homines, sed apud Deum maximè, qui propter gloriam, quam impij per ambitionem inuaserunt, vel qua superbè & impie abusi sunt, deponit superbos de sede, & contra exaltat humiles, suscitans de puluere egenum, & de stercore eleuans pauperem, vt collocet eum cum principibus. quem admodum temporaliter videtur est in Ioseph, Dauide, & alijs: sed maximè id impletur, cum pios in hoc mundo afflictos exaltat Deus in regnum suum cœlestē. Legendum autem potius per præteritum; leuauit, vt est apud Rabanum, quàm per futurum, leuabit, quia Græcis est præteritum *ἤρθε*, sustulit.

11 *Est qui redimat multa modico pretio, & restituens ea in septuplum.*

Quod dixit euenire in rebus inuentis fortuito, vel datis gratuito, atque in gloria huius mundi, idem etiam locum habere ostendit in contractibus humanis, videlicet in emptionibus, vt & ibi contingat quod primùm felix esse videbatur, infelicem habere exitum. Contingit, inquit, vt sit quispiam qui multa emat exiguo pretio, atque ob id sibi placet, felicemque se iudicat, sed tandem contra suam opinionem cogitur ea restituere & exoluere in septuplum, vt maximo ei constent quæ prius paruo constare videbantur. Euenit istud auaris & iniustis frequenter hominibus, qui quoniam per auaritiam iniquè viliori pretio quædam emunt, vel ab imperitis rerum, vel ab his qui inopia premuntur, iusto Dei iudicio coguntur nonnunquam reddere septuplum etiam in præfenti tempore, dum eis propter eorum auaritiam & iniustitiam subito accidunt damna rerum maxima, & quæ longo tempore collegerunt, amittunt cum magna clade. Quod si hic non eueniat, certè in futuro implebitur, quando lucrum iniquè hic partum, maximo damno compensabitur. Cæterum verbum; redimat; hic ponitur pro suo simplici, emat, cū Græcis sit, *ἀποποιέω*, hoc est, emēs. Et pro restituens, est *ἀποποιέω*, hoc est, exoluēs. Rabanus & post eum Lyra verbum, redimat, propriè accipientes, de peccatorum redemptione hunc locum intelligunt: quæ etiam si sint multa, eisque debeatur æterna pœna, modico pretio redimuntur, poenitentia scilicet exigua, & elemosynis; iuxta illud Danielis: Peccata tua elemosynis redime. Ea restituuntur in septuplum, cum in vitiorum locum, copiosior succedit virtutum numerus: & vbi abundauit delictum, superabundat septuplex gratia spiritus sancti: cumque impletur illud Isaie 40. Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis. Sed hic sensus est pius, alienus videtur ab authoris simplici & literali sensu.

12 *Sapiens in verbis seipsum amabilem facit, gratia autem fatuorum effunditur.*

Hæc sententia indicat, verborum gratiam non eundem in omnibus habere exitum & fructum. Nam sapiens per verba sua quæ profert vtilia prudenter & opportunè, seipsum facit hominibus amabilem, saltem prudentibus & beneuolis: gratiæ autem fatuorum, hoc est, eorum lepores & facericiæ, quas Diuus Paulus vocat *εὐργαμέλιος* & *μαργαρολογία*, instar aquæ quæ sine fructu effunduntur, etiam effunduntur, reiciuntur, & in nihilum abibunt sine fructu. Possumus etiam intelligere per gratias impiorum, eorum beneficia, vt significetur sapientes etiam verbis tantum sibi hominum beneuolentiam comparare, fatuos verò ne quidem etiam beneficiis, vt quæ non bene nec bono animo distribuunt, vt in sequentibus dicitur. Et omnino conuenit per gratias fatuorum generaliter intelligere, quæ & in verbis & in factis eorum gratiam habere videntur. De beneficiis eorum mox subiungitur, ostenditurque ea nec alijs esse vtilia, nec ipsimet. Primum ergo alijs illa non esse vtilia, sic dicit:

13 *Datus insipienti non erit utilis tibi, oculi enim illius septemplexes sunt.*

14 *Exigua dabit, & multa improperebit, & apertio oris illius inflammatio est.*

Docet donum insipientis hominis non esse vtile accipienti, tum quod non recto animo detur ei, tum ob impropria quæ audire cogetur. Quod dicitur; oculi illius septemplexes sunt; hoc est, multi, vt habent Græca, communiter intelligitur, vt significetur intentionem eius multipliciter esse dolosam, vt per oculos, intentio intelligatur. At verior sensus est, vt intelligatur oculos auari (nam de auaro hæc dicuntur & illiberali homine) copiosam expectare remunerationem, & obseruare aliorum manus, vt ab eis multò plus accipiant quàm dederunt. Nam & supra oculis auari tribuit cupiditatem alienorum bonorum, & inuidentiam propriorum. Ideo ergo non est vtile accipienti donum auari hominis, quia expectat longè plus recipere quàm dat, nec dat nisi ad lucrum. Quod si non consequatur, cum exigua dederit, multa tamen se dedisse improperebit, & accensus intra se ira, cum aperuerit os suum, velut flammam ex ore suo profundet, quia ex accenso per iram corde proferet durissima verba & velut ignita, quæ hominem grauiter vrant & lædant, quæque eum vicissim ad iram & impatientiam accendant. Sic enim rectè intelligitur quod noster vertit; apertio oris illius, inflammatio est; quanquam etiam accipi possit, vt significetur, ipsum dum aperit os suum velut flammam emittere, quia longè latèque spargit & prædicat beneficiorum suorum collationem, quomodo se flamma longè & latè profert. Is enim sensus cum Græcis coincidit, quæ habent; & aperit os suum velut preco. Docet ergo hæc sententia, videndum à quo quid accipiatur, nec tantum attendendum

ad munus, sed etiam ad donantem. Quod de dono dixit, id & de mutuo mox subiicit, dicens:

15 *Hodie fœneratur quis, & cras repetit: & est odibilis homo huiusmodi.*

Quam est illiberalis in donis suis homo auarus, tam est & in mutuo. Mox enim vt mutuatus est, repetit quod mutuauit, vt qui per auaritiam non patitur diu re sua carere, nec in mutuo attendit ad alterius necessitatē, proinde merito talis est & Deo & hominibus odiosus.

16 *Fatuus non erit amicus, & non erit gratia bonis illius.*

17 *Qui enim edunt panem illius, falsæ linguæ sunt: quoties & quanti iridebunt eum?*

Ostendit superius quorundam dona non esse accipientibus vtilia, vt potè dona auarorum, hic ostendit dona quorundam nec dantibus esse vtilia, vt potè beneficia prodigorum, qui non dant quibus & quomodo oportet, sed in conuiujs sua prodigè insumunt, in quibus tantum pascunt gnationes & assentatores suos. Tales ergo dicit se suis beneficijs quæ in alios conferunt, non paraturos sibi veros amicos, nec veram gratiam habere eius beneficijs, quia quos ipse pascit, & conuiuas ferè habet, homines sunt falsæ linguæ, mendaces scilicet, adulatōres, qui coram laudant, & à tergo benefactorē suum vituperant: vnde fit, vt & multoties & multi eum irideant tanquam fatuum. Nam & ipsi eum sæpe ridet qui ab eo pascuntur, quod assentationibus suis illi imponant, & alij videntes eum sic ab eis decipi. Itaque tantum abest vt gratiam aliorum sibi promereatur, vt ex beneficijs suis irrationem aliorum tantum reportet. Auarus enim de quo supra dixit, odibilis est, prodigus verò derisibilis est. Causam dictorum subiicit;

18 *Neque enim quod habendum erat, directo sensu distribuit, similiter & quod non erat habendum.*

Dvobis modis eum peccare in distribuo, significat. Primum quod distribuat quod habendum erat, hoc est, quod pro futuris necessitatibus erat seruandum, prodigè scilicet nimis & inutiliter sua consumendo: quod dum facit, non recto sensu & prudentia facit: idèoque dicit, non recto sensu distribuit, hoc est, imprudenter & malè distribuit. Secundò, quod etià imprudenter distribuat id quod non erat sibi habendum, non seruandum, quia quod iniuste possidet, non restituit quibus oportet, & quod superfluum ipsi est, non dat pauperibus, & iustis sicut debet, sed gnationibus & parasitis. Significat ergo talem malè distribuere & habenda & non habenda. Græca alium habent sensum: Sic enim est ad verbum. Neque enim ipsum habere in recto sensu accipit, & ipsum non habere similiter indifferēs ei est. Quo significatur, prodigum non recto iudicio accipere id quod ipsum habere contingit, & bonorum suorum possessionem, quia non accipit ad eum usum ad quem habet: & proinde non habere est perinde illi atque habere, hoc est indif-

est, indifferens est illi siue habeat, siue non habeat, nec magis prodest illi quod habet quam quod non habet. Iuxta quem sensum quod noster vertit; non recto sensu distribuitur; videtur accipiendum non de distributione quae aliis fit per bonorum erogationem, sed de ea quae animo fit & iudicio sensus discernente apud se quomodo habitis sit videntur, ut distribuere, positum sit pro discernere & diiudicare. Id enim fit recto sensu, aut, ut est Graecis, ἀποδοῦναι, quae dictio non prudentiam significat, sed vim illam sentienti, qua de diuersis rebus aliter sentimus, ut visu discernimus colores & distribuimus. Itaque quod habendum erat non recto sensu distribuit, quia non discernit apud se, quomodo & ubi illud sit expendendum, aut quid habendum sit. Et similiter quod non erat habendum etiam non recto sensu distribuit, quia nec recte iudicat nec discernit quid non sit habendum, sollicitus frequenter pro his quae habere non oportet, negligens in his quae habenda essent.

19 Lapsus linguae falsae, quasi qui in pavimento cadit, sic casus malorum festinanter ueniunt.

Videtur haec sententia obiter inserta contra adultores, quos supra dixit esse falsae linguae, ut post malum quod prodigum manet, etiam ostendat quod malum maneat fallaces adultores, & est sensus: Lapsus qui prouenit ex fallaci lingua, est quasi qui cadit in pavimento aliquo lapidibus strato. Sicut enim in tali pavimento quis praeter expectationem cadit, ubi non sunt offendicula vlla, & sicut talis ob duritiam pavimenti grauius se laedit, ita & fallaces homines & dum non putant, & grauius cadent atque laedentur. Vnde sequitur: Sic casus malorum festinanter ueniunt; hoc est, sic continget malos subito & praeter eorum expectationem ruere in multa incommoda. Omnes ferè libri habent participium, cadens, ut subaudiatur verbum, est, sed Dionysius legit, cadit.

20 Homo acharis quasi fabula uana, in ore indisciplinatorum asidua erit.

Interpres reliquit dictionem Graecam, ἀχαρίς, quae significat eum qui est sine gratia, & minime gratus, sed non potuit exprimere allusionem uocum quae est Graecis inter ἀχαρίς & ἀκαίριος, acharis & acarios. Est enim Graecis, ἀκαίριος ἀχαρίς, ἄβουλον ἀκαίριος, homo inuenustus, fabula intepetua. Proinde miranda lectio Rabani, quae habet; Homo ingratus quasi acharis. deinde sequitur; fabula uana in ore indisciplinatorum, &c. Caeterum nostra lectio sic videtur intelligenda; Homo qui, quoniam prudentia est destitutus, non habet gratiam bene & utiliter loquendi, est quasi uana & inepta fabulatio, quia cum praeter eam non sit quicquam magnopere ab eo expectandum, simul etiam ut illa molestus est omnibus, atque cum ea reicitur. Quod sequens pars declarat & explicat, quia, inquit, uana & inutilis fabulatio erit asidua in ore eorum qui non sunt bene insti-

tuti, ut sciant quid & quando & quomodo dicendum sit, ideoque non nisi fabulis & inutilibus sermonibus referendis delectantur & occupantur, ac proinde etiam cum illis contempuntur & exploduntur. Sunt qui intelligunt hominem, qui parum grauis est in his quae vel facit vel loquitur, dici fabulam vanam: vel ei comparari, quia aliis est fabula, hoc est, alij de eo fabulantur, eiusque facta vel dicta rident. Verum non satis bene conuenit ei intelligentia quod sequitur, quia non solum ineruditorum est fabula, qui eius facta dictaque saepe laudant, sed magis eruditorum qui ea reprobant.

21 Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit illam in tempore suo.

Superior sententia asseruit, ineruditos homines & gratia dicendi carentes, fatua & uana ferè proferre: haec uero asserit, etiam cum proferunt graues & doctas sententias, quae parabola dicuntur, non tamen gratiam nec fructum relatuos, sed eorum dicta reprobanda: quod etsi bona dicant, non tamen dicant oportuno tempore, & eo quo dicenda erant loco & tempore. Vnde & in Prouerbiis dicitur: Quomodo pulchras frustra habet claudus tibias, sic indecens est in ore stultorum parabola.

22 Est qui uetatur peccare pra inopia, & in requie sua stimuletur.

Pergit adhuc, ut prius coepit, referre quaedam, & asserere quae vulgari opinioni non assentiuntur, docetque haec sententia non semper esse a culpa liberos qui innocentes videntur. Sunt enim, inquit, qui per inopiam prohibentur & impediuntur a peccatis quibusdam committendis, & tamen in illa sua requie & a peccatis cessatione stimulantur, hoc est, ad peccandum incitantur, ac dolore compunguntur, quod non possint quae cupiunt adimplere. hoc est, sunt quibus inopia aufert potestatem opere peccandi, sed non aufert uoluntatem & affectum, imò eundem frequenter magis accendit. Sic dictum est veteri prouerbio: Improbati nihil deesse praeter occasionem. Et Plato duobus propositis improbis, quorum alter sit pauper, alter diues, dicit diuitem esse miseriores, quod pauper uoluntatem solum ad malefaciendum habeat, diues uero etiam facultatem. Graeca iam secundam partem habent negatiuè; non stimuletur; & potest dupliciter intelligi. Nam potest esse sensus: i pauper etsi impediatur peccare, non tamen cessando a peccato stimuletur conscientia desiderati maleficij, nec dolore commouebitur intra se, ob malam uoluntatem qua detinetur. Potest etiam intelligi, pauperem talem dum quiescit ab externo opere, non passurum stimulos conscientiae ob admissum peccatum, quemadmodum patiuntur diuites, ut significetur haec in parte pauperes diuitibus esse foeliciores, & utilitatem aliquam pauperibus adferre inopiam ipsam.

23 Est qui perdit animam suam pra confusione, & ab imprudenti persona perdet eam, persona autem accceptione perdet se.

Dixit quid inopia efficiat in homine, nunc uero duabus sententiis ostendit quid mali etiam uerecundia, quae inopiae ferè coniuncta est, operetur frequenter. Est autem & haec sententia in Graecis tantum bimestris, pro duobus enim membris posterioribus quae sunt apud nos, tantum unum est membrum. Et omnino est uerisimile, alterum eorum membrorum, cum prius in margine ad maiorem explicationem ex alia uersione additum esset, postea insertum esse textui, ut & alias saepius in hoc libro factum putamus. Nam Complutensis aeditio habet, ab accceptione personae; ἀπό τῆς ἐως προσώπου. Altera uero aeditio habet, ἀπό ἀργοντος προσώπου, ab imprudenti persona. Vnde patet rectius sic legi, quam ab imprudentia persona. Dicitur autem quis se perdere ab imprudenti persona, hoc est, quia imprudens persona aliqua quippiam inhonestum vel iniquum petit. Significat ergo haec sententia, esse quosdam qui pra confusione, hoc est, uerecundia, animas suas seque perdunt, dum contra conscientiam suam reueriti potentium hominum auctoritatem, ea agunt quae agenda non sunt, illorum dignitate ueritati & aequitati anteponentes. Id vitium in scripturis saepe dicitur accceptio personarum, quo vitio peculiariter dicitur quis perdere animam suam, quia contra propriae animae & conscientiae iudicium agit. Committitur istud vitium & in iudicio saepe & extra illud, idque uel reticendo uel negando ueritatem confitentiam, uel in gratiam alicuius faciendo quod iniquum est.

24 Est qui pra confusionem promittit amico, & lucratus eum inimicum gratis.

Demonstratur haec sententia & aliud malum, quod in homine operatur uitiosa uerecundia, uidelicet quod per eam quandoque contingit aliquem siue rogatum siue uisum promittere quippiam amico, cuius praestandi deest uel potestas uel uoluntas; unde fit, ut cum non seruetur fides, ex amico inimicum sibi efficiat, idque gratis hoc est, citra necessitatem, cum potuisset sibi seruare amicum non pollicendo. Quod maxime contingit ijs, qui cum pra inopia non possint praestare amico quod ab eis petitur, tamen pra uerecundia pollicentur se praestituros, quod uereantur amici offendere, aut suam inopiam profiteri pra superbia nolint. Sic sunt qui cum nulla necessitate cogantur quaedam uouere Deo, tamen uouent quod postea non praestant, sicque amicum Deum sibi inimicum reddunt. Displicet enim Deo stulta & infidelis promissio, ut dicitur Ecclesiastes 5. Et sunt aliquando huiusmodi promissiones Deo pra uerecundia, cum scilicet filij aut filiae uerentur contradicere parentibus ad continentiae statum impellentibus.

25 Opprobrium nequam in homine mendacium, & in ore indisciplinatorum asidua erit.

Occasione uoluntate promissionis, de qua superiori sententia demonstrat quam graue malum sit mendacium, & fallere fidem datam. Mendacium, inquit, ne putetur paruum esse vitium, avertit homini malum, probum, ignominiam, & infamiam grauem, quia efficit ut ei fides non habeatur etiam cum uerum dicit: & parum honestus habetur, qui ueritatis curam non habet, cum posset facile eam ignominiam effugere tacendo. Et tamen, inquit, vitium hoc asiduum inuenitur in ore eorum qui non sunt bene instituti, nec attendunt quantum malum sit mendacium, & quantum homini ignominiam adferat. A cuius asiduitate ut abstrahat homines, subiicit efficacem comparationem:

16 Potior fur quam asiduitas iuri mendacis, perditionem autem a uobis hereditabunt.

Bene mendacium furto comparat, tum quod utrumque vitium ferè coniunctum sit, & similiter peculiariter in republica ignominiam adferat, in qua similiter tollit concordiam, & omnia confundit, tum quod mendacium, furtum quoddam sit, ueritatem hominibus eripiens, & famam bonam plerisque frequenter tollens. Asiduitatem autem mentendi dicit in malitia superare furtum, tum quod qui asiduius est in mentiendo, frequenter plus noceat, eripiendo homini famam, quam fur, eripiendo bona temporalia: tum quod fur peccet fere ex inopia, ut eurietaem impleat animam, ut dicitur Prouerb. 6. asiduius uero in mendacijs, peccat ex petulantia & improbitate linguae. Caeterum cum ambo, fur scilicet & mendax, reipublicae sint perturbatores, & alios ipsi perdant siue in bonis siue in fama, merito aeterna & apud homines & apud Deum perditione possidebunt, iuxta illud Apoca. Timidis & incredulis & execratis & omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ardenti: & in Plal. Perdes omnes qui loquuntur mendacium. Quae scripturae & illis similes de mendacio noxio & pernicioso intelligendae sunt, quod scriptura potissimum uocat mendacium, ut quod fallat, & fallendo noceat.

Apo. 21.
Plal. 5.

27 Mores hominum mendacium sine honore, & confusio eorum cum ipsis sine intermissione.

Idem inculcatur quod prius, & significatur, mentiendi consuetudine esse in mendacibus sine honore, hoc est, semper habere sibi coniunctam ignominiam, eamque ipsis adherere perpetuo, quia ea nota non facile eluitur, nec existimationem aliquam obtinere possunt qui de mentiendi consuetudine sunt infames. Est autem Graecis singulariter ἀσυνέπεια λέγειν, hoc est, Mos uel consuetudo hominis mendacis. Loquitur enim de mentiendi consuetudine, ut ne putetur de omnibus actibus, qui mores hominum dicuntur, loqui: quanquam uerum sit omnes actus hominis mendacis esse sine honore, quia propter mentiendi consuetudinem etiam boni eius mores suo carent honore.

28 Sapiens in uerbis producet seipsum, et homo prudens placebit magnatis.

Opponit sapientem mendaci, quia cum hic sibi apud omnes conciliet ignominiam & pudorem, contra sapiens per verba sua & sermones sapientiae, quos profert in tempore suo, prouehet seipsum, adeo ut per illos placiturus sit magis principibus, qui, quo sapientum potiantur consiliis, eos assumunt & euehunt, ut patuit in Ioseph & Daniele.

29 Qui operatur terram suam, in altabit aceruum frugum: et qui operatur iustitiam, ipse exaltabitur: qui uero placet magnatis, effugiet iniquitatem.

Media pars huius sententiae non est in Graecis, & videtur ex alicuius annotatione marginali inserta textui, quia primum membrum non videbatur habere sibi correspondentem partem. Nec est Graecis: effugiet iniquitatem; sed *εἰς ἀδελφὸν ἀδικίας*, placabit iniustitiam. Itaque collatione terrae diligentissimè excultae ostendit quantam vim habeat, quantumque fructum adferat, placere principibus, quod qui illis placet, iniquitatem multorum expiare possunt apud principes, eosque peccantibus reconciliare. Nostra lectionis sensus est: Sicut agricola, qui bene colit terram suam, altum sibi congeret frugum aceruum: ita qui operatur iustitiam, altum sibi locum comparabit, apud Deum quidem semper, apud homines uero etiam frequenter. Qui uero per suam prudentiam placet magnatis, is imprimis operam dare debet ut fugiat omnem iniquitatem & iniustitiam, ne se muneribus corrupti sinat. Itaque per illud; effugiet iniquitatem; indicatur quid facere debeat qui gratiam principum obtinuit. Potest & sic accipi: Qui placet magnatis, is hoc boni inde consequitur, quod sollicitus sit vitare omnem iniquitatem, ne eorum gratiam obtentam amittat.

30 Xenia & dona excæcant oculos iudicum, & quasi mutus in ore auertit correptiones eorum.

Quoniam contingit eos qui per sapientiam suam euecti sunt apud principes, per munera corrumpi, rectè hanc subiicit sententiam, sumptam pro prima parte ex Exod. 23. & Deut. 16. ut huius consideratione sibi caueat à corruptione iudicij propter auaritiam. Nam & hic pro iudicum, Graecis est, sapientum, sicut illis praedictis locis, ubi dicitur: Munera excæcant oculos sapientum, & mutant uerba iustorum. In secunda parte, quae, ut cõmuniter legitur, obscura est & incongrua, notandum pro, mutus, Graecis esse *φιμωθῶς*: quae dictio significat obrurationem, & nonnunquam frenum. Vnde inter scripta unum quod inter multa inueni correctissimum, habebat: frenum in ore. Habebat item plurali numero, auertit. iuxta quam lectionem sensus optimè constat. Erit enim sensus, quod dona auertunt correptiones sapientum, & reprimunt sicut frenum ori iniectum. proinde ea lectione recipienda uidetur.

Quod autem Lyra & Dionysius ex Strabonis sententia, nomine muti hic putant significari speciem ranæ, quae Graecis dicitur *λαμύρα*, & in os canis latrantis proiecta adimit latrandi potentiam, ut autoritate solida caret ea nominis acceptio, ita non conuenit Graecae dictioni. Nec Rabanus ad eam significationem nouam confugit, sed intelligit dona auertere correptionem sapientum, ut fiant quasi mutus in ore. Itaque si ea lectio retinenda uideatur, repetendum est ad uerbum, auertit, suppositum singulare, donum, ut sit sensus: donum auertit eorum correptiones, ut fiant quasi mutus. Docet ergo hæc sententia, munera, quae Graeco nomine xenia dicuntur, non ut corruptè in multis legitur, exenia, sapientes & iudices cæcos reddere, & quasi iniecto freno mutos, ut scilicet nec uideant quod uidentum erat, nec ore proferant quod dicendum erat, & abstineant à iustis correptionibus delinquentium. In hos competit adagium huius sententiae simile: Bos in lingua. de quo Erasmus in Chiliad. Et illud ibidem: Argentanginam patitur.

31 Sapientia absconsa est thesaurus inuisus, quae utilitas in utrisque?

32 Melior est qui celat insipientiam suam, quam homo qui abscondit sapientiam suam.

Videri potest hæc subiicisse contra eos qui sapientia praediti, otium & latebras quaerunt, secuti illud præceptum quorundam, *λαθε βιώσας*. Quoniam enim dixit, sapientem uerbis suis euehere seipsum, & apud magnates gratiam obtinere: & contra sunt qui otio delectati, molestias & labores praeterentes, etiam pericula corruptionis, quae etiam sapientes iam euecti incidunt, ut dictum est superiori sententia, ideo rectè has sententias subiicit, docēs frustra & sine fructu haberi sapientiam quae absconditur, sicut inutiliter habetur pecuniarum thesaurus, qui semper abditur & occultatur. Itaque præclare Cicero pro Archia: Pudeat, inquit, illos qui ita in studiis se abdiderunt, ut ad vitam communem nullum fructum proferre possint. Et Quintilianus ipsam orationem conceptam in animo, inclusamque sine elocutione, dicit esse quasi gladium in vagina reconditum. Et Persius rectè dixit: Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter. Sed omnium maximè facit ad hunc locum quod in euangelio Dominus, collaudatis his qui acceptum talentum cum lucro reportauerunt, grauiter redarguit eum qui talentum domini sui abscondit in terra, sapientiam absconditam etiam sub parabola comparans cum thesauro abdito in terra, quemadmodum hoc loco. Quem doctè explicans Rabanus conferendo cum Saluatoris parabola, tandem concludit. Admonendi sunt, qui cum prædicare uoluerint, immoderata tamen humilitate refugiant, ut ex minori consideratione colligant quantum in maioribus rebus delinquant. Si enim indigentibus proximis ipsi quas haberent pecunias absconderent, adiutores

Mat. 23.

iuiores proculdubio calamitatis extitissent. Quo igitur reatu constringantur aspiciant, qui dum peccatis fratribus uerbum praedicationis subtrahunt, morientibus mentibus uitae remedia abscondunt. Clarum autem est quod dicitur: Melior est, hoc est, praestantior & magis laudandus qui celat insipientiam suam, &c. Prudenter enim & rectè facit qui celat insipientiam suam, si modò id facit aut ne reprehendatur, aut ne quem offendat.

Caput XXI.

1 Fili peccasti ne adicias iterum sed et de pristinis deprecare ut tibi dimittantur.

Aput hoc ex variis contextum est sententiis, non eo nexu inter se coherentibus, quo iam aliquot superiorum capitulum sententiae, sed quibus varia nobis commendantur. Et primis quidem aliquot sententiis monemur in genere quanta cura uitare debeamus peccata, siue quae incidimus, siue quae necdum incidimus. Prima enim hæc sententia monet, quid faciendum cum in peccatum aliquod prolapsi sumus, & duo requirit quae ad ueram poenitentiam sunt necessaria. Primum, ut ubi nos senserimus peccasse, caueamus ne iterum idem uel simile committamus, addètes peccatum peccato, atque ea ratione iram Dei contra nos magis prouocantes, & per consuetudinem peccandi peccati vim & dominium in nobis confirmantes. Secundo, ut etiam de commissis peccatis veniam à Deo precemur, quod fieri non potest sine peccati displicentia & odio. Non est ergo satis ad ueram poenitentiam, ut quidam uoluerunt, noua uita, & ueteris uitae derelictio atque mutatio: sed opus est etiam ut pijs operibus, inter quae oratio primum locum obtinet, Dei iustam iram auertamus. Bene ergo colligit D. Augustinus ex hac duarum partium connexionem duo esse necessaria ut à peccato commisso liberemur, sic scribens lib. 1. de nuptiis & concup. cap. 26. Si à peccando desistere hoc esset, nõ habere peccatum, sufficeret ut hoc nos moneret scriptura: Fili peccasti, nõ adicias iterum: non autem sufficit, sed addidit; Et de pristinis deprecare ut tibi remittantur. Manent ergo nisi remittantur. Vbi etiam nota ueram esse lectionem; Et de pristinis deprecare; quomodo etiam Graeca habent, non autem, sed & de pristinis. Quaedam scripta habebat; sed de pristinis; sine &. Itaque cum quaedam haberent, &, quae iam, sed, scriptores quidam utrunque coniungentes scripserunt, sed &.

2 Quasi à facie colubri fuge peccata, et si accesseris ad illa, suscipient te.

Tribus iam sententiis indicat quanta uigilantia studere debeamus, ne in peccatum incidamus, comparans illud tribus rebus perniciosissimis, quas omnes sedulo effugere studet. Primum ergo serpenti pec-

catum cõparat, & rectè, quod quemadmodum corpus lethaleriter inficitur à serpente: ita à peccatis anima, quae sunt ueneni animae, sicut corpus à serpente, uenenum concipit. Cæterum pro, suscipient, Graecis est, *ἀσφρα*, hoc est, mordebit te, à uerbo *ἀσφο*, quod est mordeo. Nam illis est singulariter, peccatum. Interpret noster declarat se legisse *ἀσφρα*, quod est suscipiet, & mutauit numerum singularem in pluralem. Itaque quod nos habemus; suscipient te; accipiendum est, ut sit sensus, inuadet te, & te inuoluet, sicut serpens incautum inuadit & opprimit. Fugimus autem peccata, dum ab eis animo abhorremus, eorumque occasiones & pericula declinamus. Sic Paulus dicit: Fugite fornicationem. Accedimus ad illa, dum eorum illecebris illecti, quasi nihil mali sit metuentum ab eis, occasionibus peccatorum nos immiscemus, eorumque suggestionibus auctare incipimus, similes his qui blada serpentis specie & sibilis illiciuntur, ad accedendum ea loca in quibus latet: quod qui faciunt, lethali morfu à serpente incauti corripiuntur. Ita quoque & si peccati occasionibus & suggestionibus nos dederimus, lethale uenenum nobis incautis infundetur, iuxta illud: Vnusquisque tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus. Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum autem cum consummatum fuerit, generat mortem.

1. Cor. 6.

Jacob. 1

3 Dentes leonis, dentes illius, interficientes animas hominum.

Secundo pulchrè peccatum cõparat crudelissimo, ferocissimoque leoni, astringens illi dentes similes dentibus leoninis, quod sicut dentes leonis perniciosissimè & crudelissimè confringunt ossa hominum, & corpus subito perimunt: ita miserè & crudeliter peccatum animas hominum dilaniat, non solum ei uitam gratiae auferens, sed & vires omnes benefaciendi comminuens. In serpente ergo fallaciam peccati, in leone eiusdem crudelitatem insinuauit, quemadmodum in sententia sequenti ostendit, quam sit malum peccati & inuitabile & incurabile.

4 Quasi rhomphea bis acuta omnis iniquitas, plaga eius non est sanitas.

Tertio enim peccatum comparat gladio bis acuto, hoc est, gladio ancipiti, & ex utraque parte scindente: quia quemadmodum qui gladio tali tanguntur, utrauis parte tangantur, necesse est eos grauiter laedi & ut in plurimum lethaleriter: ita qui à peccato corripiuntur, non possunt lætionem & mortem animae euadere. Ideo etiam gladio ancipiti rectè peccatum comparatur, quod quasi ex duabus scindens partibus animam simul & corpus ad gehennae mortem pertrahat utrumque morti aeternae subiiciens. Et quemadmodum plerique uenenati morsus sunt incurabiles, nec sanari possunt corpora leoninis dentibus contracta, & ut plurimum acutissimo gladio vulnerati, à sua plaga curati

rari non possunt: ita plagæ quam peccatum infligit homini, non est sanitas, hoc est, non est curatio, plaga ea curari non potest. Vel quia post hanc vitam curari non potest, si quis sine penitentiæ remedio cum mortali peccato hinc exierit, ut intelligit Rabanus. Vel quia etiam in hac vita, natura & creatura non habet in se peccati remedium, sicut habet multorum morborum remedia, sed sola Dei gratia & misericordia indebita peccatum curari potest. Quis ergo nõ tam fraudulentiū malum, tam crudele, tam inevitabile, tamque incurabile, si hominis vires respicias, studiosè effugere conetur? Cæterum pro sanitate, Græcis est *ἰασις*, quod magis significat sanationem & curationem quam sanitatem.

5 Oblurgatio & iniuria annullabunt substantiam, & domus quæ nimis locuples est annullabitur superbia, sic substantia superbi eradicabitur.

Iniquitatum quasdam species tægit in sequentibus, incipiens à superbiâ, quæ mater est iniuriarum, condensatione. Est autem & hæc sententia Græcis tærum bimembris. Nã pro duabus posterioribus partibus quas nos legimus, illis tantum est; Sic domus superborum desolabitur; ut etiam hic verisimile sit ex diuersis versionibus duas illas partes in nostrum textum esse cõnexas. Pro, obiurgatio, Græcis est *καταπαλιψις*, pro quo Rabanus legit, voce à Græca dictione facta, cataplectatio: meminit tamen & nostræ lectionis. Significat autem Græca dicitio non quamvis obiurgationem, sed eam quæ fit cum rigiditate & superbia ad perterrefaciendum & concutiendum animos humilium. Est enim à verbo *καταπαλιψις*, quod significat perterrefacio, & stupidum atque attonitum reddo. Ea ergo dicitio rectè conuenit superbis, sicut & nomen, iniuriæ, pro quo Græcis est *βλαση*, hoc est, contumelia. Superborum enim est cum fastu alios increpando perterrefacere, & contumeliosis verbis incessere, in quos cõpetit illud Ezech. 34. Cum austeritate imperabatis eis & cum potentia. Sensus ergo est: Seuera increpatione, qua quidam alios percellunt, & iniuriosa verba quibus eos grauant, efficiunt, ut Deo vindicante in nihilum redigantur opes quibus illi cõfidunt, & animoli sunt ad alios seuerè & cum iniuria perterrefaciendos, sicque per illorum superbiam domus & familia opibus plena in nihilum rediget, & opes superbi exterminabuntur, & in nihilum abibunt. Exemplum huius habemus in Roboam, qui ob superbiam & duram responsonem factam suo populo, maiorem regni sui partem amisit, ut legitur 3. Reg. 12. & 2. Paral. 10.

6 Deprecatio pauperis ex ore usque ad aures eius perueniet, & iudicium festinatò adueniet illi.

Hæc sententia superiori subiecta causam illius indicat. Ideo enim diuitum superbia in humiles pauperes sæuiens Deo vindicæ punitur, quia pauperem afflictum & oppressum, dum ad Deum clamat, mox

ille exaudit, & pro illo iudicat cõtra oppressores. Porro relatiuum, eius, ad Deum referendum est, etsi expressè de eo non sit in superioribus sententiis facta mentio, & ideo aliqui libri relatiuum, eius, omittunt, ut tantum sit usque ad aures perueniet, hoc est, non in vanum abibit, sed audietur. Alij pro eius, habent, Dei. Significatur ergo, deprecationem pauperis mox vbi ex ore emissa fuerit, etsi ab hominibus negligatur nec audiatur, peruenituram usque ad aures Dei, ibique non frustra audiendam, sed quod petit & quod æquum est impetraturam à Deo, ita ut à Deo citò illi adueniat iustum iudicium, hoc est, ut pro eo Deus iustè iudicet, vindicando oppressores, & liberando oppressos.

7 Qui odit correptionem, vestigium est peccatoris: & qui timet Deum, conuertetur ad cor suum.

Et hæc sententia contra superbiam dicta est, per quam fit ut aliqui odiant correptionem. Quod dicitur; vestigium est peccatoris; Rabanus intelligit significare, eum qui odit correptionem, præbere indicium dominantis in ipso seductoris diaboli, qui mentem eius indurauit, ut vestigium accipiatur pro indicio, & nomine, peccatoris, accipiatur diabolus primus peccati author. Lyranus similiter intelligit osorem increpationis dici vestigium peccatoris, quia imitatur diabolus. Græcis verò est; Qui odit correptionem, in vestigio est peccatoris; hoc est, talis firmiter hæret in viis peccatorum, ut qui ex illis non possit abduci, quia odit correptionem per quam abstrahendus erat. In hoc ergo sensu & nostræ lectio accipienda est, ut intelligamus osorem correptionis dici vestigium peccatoris, quia firmiter elegit inhærere viis peccatoris, & pergit in ambulando vias eius. Cuius contrarium dicitur de timete Deum. Qui, inquit, timet Deum, mox ut correptus fuerit, relicta erroris via quam incidit, conuertetur ad cor suum, ita scilicet ut consideret defectus suos, atque de eorum correptione seriò cogitet.

8 Notus à longè potens lingua audaci, & sensatus scit labi se ab ipso.

Quidam libri habent: mendaci; sed plures, audaci; quod magis conuenit, etsi Græca neutrum habeant, sed tantum, potes in lingua. Pro, notus à longè, Græcis est *μακρογλωσσος*, notus procul vel longè. Nõ enim est *ἀπὸ μακρογλωσσος*, hoc est, à longè, ut in illo Psalmo: Alta à longè cognoscit. Itaque sensus esse videtur, quòd is qui potens est in lingua, hoc est, qui audacter loquitur, sit longè notus, hoc est, celebris apud homines, propter suam eloquentiam aut audaciam, ita ut fama eius longè sparsa sit. Lam quod sequitur, clarius Græca sic habent; Sapiens autem nouit cum labitur ille; ut sit sensus: Etsi qui audax est in loquendo & facundus, multis sit admirationi; prudens tamen facillè aduertit, quod ille in multiloquio suo quandoque peccet & labatur. Nostræ ergo lectionis hic

hic erit sensus conueniens: Qui potens est lingua audaci, hoc est, qui valet audacia loquendi, longè lateque celebratur apud homines: at prudens nouit se labi & decipi ab illo, hoc est, nouit se in errore casurum si illi in omnibus quæ audacter dicit, sequatur. Di iudicat enim apud se prudenter eius sermo nes, nec temerè illis cum vulgo assentitur. Et hæc ergo etiam sententia contra superbos est dicta.

9 Qui ædificat domum suam impendit aliis, quasi qui colligit lapides suos in hyeme.

Græca in editione Complutensi secundam partem sic habent; *ὅς ἐδουλόγησεν τὰ κτήνη αὐτοῦ ἐν χειμῶνι, ὁ ἀποδοῦναι τὰς λίθους αὐτοῦ ἐν τῇ χειμῶνι*, hoc est, quasi qui colligit sibi lapides ad tumulum sepulture suæ. Itaque pulchra comparatione significatur, eum qui iniuste partis bonis domum sibi ædificat, veluti sepulchrū sibi parare, quia scilicet propter iniustitiā suam Deo vindicante non diu superstes erit in ea quam ædificat domo, sed in ea breui moriturus est, ut sit ei veluti sepulchrum futura. Germanicum tamen exemplum habet, *ἐν χειμῶνι*, hoc est, ad hyemē vel in hyeme, sicut noster legit. Et significatur, eos qui ex bonis iniustis sibi splendidas ædes ædificant, similes his esse qui in hyeme ædificant, & tunc lapides ad ædificandum congregat. Sicut enim humifimo dicitur ædificium non diu subsistere poterit quòd incommodo tempore constructum sit ita illi cõstructis à se ædibus diu frui morte præuenti non poterunt, aut illorum ædes non diu persistent, Deo eas aliqua tempestate subuertente. Significatur ergo diuturna nõ fore quæ scelere & fraude parata sunt, iuxta illud Plauti: Male parata male dilabuntur. Impendia enim aut sumptus alieni intelligendi sunt, non qui mutuo ab alijs sumpti sunt, sed erepti cum iniuria ac fraude acquisiti.

10 Stuppa collecta synagoga peccantium, & consummatio illorum flamma ignis.

Pulchra similitudine significat quàm facillè Deus soleat etiam magnam peccatorum cõgregationem disperdere, & ad nihilum redigere. Comparat enim congregationem peccantium, stuppe collectæ, quæ adhibito igne mox in nihilum redigitur. Quæ cõparatione insinuat vilitas & fragilitas peccatorū, qui etiam si magno sine numero, non magis possunt iræ Dei, quæ velut ignis cõsumens est, resistere, quæ stuppa collecta igni admoto. Vnde dicit, consummatio illorum, hoc est, consumptio eorū, erit flamma ignis, hoc est, flamma ignis cõsumet eos. Quo vel intelligi potest per irā Dei eos cõsumendos citò, vel per ignem nouissimi diei & infernalem eos perdendos, de quo Malachiæ 4. Et erunt omnes superbi & omnes operantes iniquitatem stipula, & inflammabit eos dies veniens. Potest & per cõsummationem intelligi finis & exitus eorū, ut sit sensus: Finis eorū erit flamma ignis. Cui cõuenit maxime Cor. Ians. in Eccl.

gis dicto Græca *ὁδὸς ἰατρῶν*, & quæ sequitur ite: *11 Via peccantium complanata lapidibus, & in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœna.*

Significat impios in hoc mudo florere aliquamdiu, & facillimè atque felicissimè sine vlla offensione agere, sed eorum tandem exitum esse miserimum, iuxta illud Job: Ducunt in bonis dies suos, & in puncto ad inferna descendunt. & in Prouerbi. Est via quæ videtur homini recta, nouissima autem eius deducunt ad mortem. Contra piorum via est prærupta & aspera, quæ tandem exitum habet ad vitā æternā lætissimam & optatissimam.

Iob 21. Pro. 14.

12 Qui custodit iustitiam, continebit sensum eius, consummatio timoris Dei, sapientia & sensus.

Prior pars Græcis sic est: Qui custodit legem Domini, continebit intellectum illius. Quo significatur per legis obseruationem perueniri ad verā illius intelligentiam, nec aliquos melius intelligere legem, quàm qui eā prius seruare studuerint. Noster pro, lege Domini, ut & aliàs, vertit, iustitiā. & est sensus: Qui rectè viuendo custodit iustitiam, is capiet iustitiæ sensum, hoc est, intelliget quanta prudentia sit sita in iustitia, quantaque æquitas sit præceptorum eius. Cui conuenit quod sequitur, consummatio, hoc est, perfectio timoris Dei, vel perfectus Dei timor, est vera sapientia, & sensus, hoc est, prudentia. Porrò illa duo verba, & sensus, Rabanus & post eum Dionysius cõiungunt cum sequentibus, legetes; Et sensus eius non eruditur qui non est sapiens; sed malè, ut patet ex Græcis.

13 Non eruditur qui nõ est sapiens in bono: Est autem sapientia quæ abundat in malo, & non est sensus ubi abundat amaritudo.

Græca paucioribus habent sic; Non eruditur qui nõ est astutus, est astutia multiplicans amaritudinem. Est enim *μακρογλωσσος*, in primo membro, & in secundo *μακρογλωσσος* unde patet apud nos in secundo mēbro legendum non, insipientia, ut multi libri habent, sed sapiētia, quomodo habebat codex Bessarionis, quomodo & Lyrani legisse patet ex commentario eius, & Dionysius testatur aliquos legere sapientia. Nam verisimile esse non potest interpretè vertisse dictionem *μακρογλωσσος*, per insipientia, cum mox verterit dictionem *μακρογλωσσος*, per nomen, sapiens. Docet ergo hæc sententia, quòd quamquam ad hoc quis sit eruditionis plenior capax, requiratur aliqua mentis sapiētia, non tamen quælibet sapiētia, eruditionis capacè reddat, sed tantum ea quæ in bona sita est, qua quis sapiens est ad bonum peragendum, & ad bona bene affectus est. Nam est sapiētia quæ in malo peragendo abundat, de qua dicitur: Sapiētes sunt ut faciant mala, bene autem facere nescierunt. Tales non eruditur, non percipient verbum legis & iustitiæ intellectum, quia non est sensus & prudentia, vbi abundat amaritudo malitiæ, hoc est, vbi cõplenum est amaritudine, cogitans, scilicet

Iere. 4.

semper mala, per quæ & cor amarum est in seipso, & amaritudo tristitiæ proximis inferitur. Huiusmodi amaritudo contraria est sapientiæ verè percipiendæ. vnde Iacobi 3. dicitur: Si zelum amarum habetis & contentiones in cordibus vestris, non est ista sapientia deorsum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. Pergit autem multis sententiis ostendere variis modis discrimen inter sapientem & stultum, vnde subiungit:

14 *Scientia sapientis tanquam inundatio abundabit, & consilium illius sicut fons vitæ permanet.*

Lucæ 2.
10an. 7.

10an. 4.
Pro. 16.
1bi. 18.

Significat, veri sapientis scientiam & in seipsa semper crescere atque pleniorē fieri, & ad alios etiam copiosè diffundi, nec unquam deficere. Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit. Qui credit in me, inquit dominus, flumina de ventre eius fluunt aquæ vivæ. Qui biberit ex aqua quæ ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ vivæ salientis in vitam æternam. Sic & hic sapientis consilium non tantum fonti comparatur indefinenter fluenti, sed etiā fonti vitæ, quia vitam confert accipientibus illud. Simile est in Proverb. Fons vitæ eruditio possidentis. & alibi: Torrens inundans fons sapientiæ.

15 *Cor fatui quasi vas confractum, & omnem sapientiam non tenebit.*

Contraria est similitudo & sententia superiori, qua significat, in animo hominis stulti nullum esse doctrinæ & sapientiæ locum, quod sit eius animus veluti vas peritum & confractum, in quo aqua non potest conservari. Plus significatur in sequentibus, nempe quod stultus non tantum retinet non sapientiam quam audit, sed etiam eam reiicit.

16 *Verbum sapiens quodcumque audierit, sciens laudabit, & ad se adificiet.*

17 *Audiuit luxuriosus, & displicebit illi, & projiciet illud post dorsum suum.*

Pro, sciens, est *ἐπιγινώσκων*, hoc est, sciens. Pro, luxuriosus, est *ἀσώβητος*, imperitus, in additione quidē Complutenſit: Germanica habet *omēladāp*, hoc est, intemperanter & delitiosè vivens. Pro, ad se adificiet, rectius perlativum non reciproci verteretur, ad illud adificiet, nempe verbū auditum, hoc est, auditus illud reddet. In quem sensum & nostra lectio accipienda est, quia sæpe apud nostrū interpretatē reciproci pro non reciproci ponitur, quanquam & sic accipi possit: Adificiet ad se, hoc est, sibi applicabit, & ad se assumet veluti sibi conveniens. Ei enim contra ratur quod secundo loco dicitur de luxurioso, & projiciet illud post tergum suum; hoc est, non dignabitur in illud intendere, & abiciet illud ab oculis suis.

18 *Narratio fatui quasi sarcina in via, nam in labijs sensati invenitur gratta.*

Dictum fuit superiori sententia quæ sit differentia inter sapientē & fatuum in

audiendo verbo, hac significat quæta sit eorum differentia in eorū sermone, nepe quod narratio fatui hominis sit gravis & molesta auditoribus, sicut sarcina in via gravat itinerantes. Nam fatuus non novit grata, aut non grato modo eloqui. Contrā in sermone prudentis invenitur gratiositas, hoc est, invenitur quod gratum est & iucundum audientibus, quia bona aptè profert. Ideoque non solum libenter audiuntur prudentes si vltro loquantur, sed etiam ad loquendum ab aliis prouocantur. vnde sequitur:

19 *Os prudentis queritur in ecclesia, & uerba illius cogitantur in cordibus suis.*

In ecclesia, inquit, hoc est, in congregatione siue civili, siue ecclesiastica & spiritali, queritur os prudentis, tum quia illud ibi necessarium est ad suggerendum sana cōsilia & rectam doctrinam, tum quia ab omnibus cordatis illud ibi expectitur & desideratur tanquam necessarium & vtile, qui audientes prudentis viri sermones, non perfunctoriè & negligenter audient eos, sed cogitantur & expendunt eos in cordibus suis. Aliter autem se habere os imprudentis demonstrat sequens sententia.

20 *Tanquam domus exterminata, sic fatuus sapientia, & scientia insensati inenarrabilia uerba.*

Prior pars duobus modis accipi potest. Altero modo, ut significetur, sapientiā prudentis, quā dixit gratam esse & desiderari in ecclesia, non esse gratā homini fatuo, sed reputari ab illo tāquā domum destructam, hoc est, haberi ab illo pro nihilo, & tanquam rem incompositā, confusam & deformē. Altero modo, ut significetur non sic esse de sapientia à fatuo prolata, sicut est de sermone prudentis: sed etiā si fatuus sapientiā aliquā proferre conetur, eam fore, sicut domū destructam, quia scilicet eius oratio est incōposita & indigesta, sine ordine, ornatu & gratia. Sicut enim oratio sapientis bene cōposita & distincta est quasi quædam domus exædificatio, quia in ea certa forma tum verborū tum sententiarum perspicitur: ita contra oratio fatui, etiā dū sapiēter loqui studet similis est domui collapsæ, in qua omnis ædificij forma & structura est sublata. Nec tantum sic est in fatui oratione dum voce profertur, sed etiā in eius cogitatione & oratione animo cōcepta, similis est deformitas & vastitas. Tales adagio dicuntur scopas dissoluere, & eorū oratio dicuntur scopæ dissolutæ. Hic posterior sensus magis cōuenit secundæ parti: Et scientia insensati inenarrabilia uerba; hoc est, quod indoctus & imprudens prudēter & doctè dicere videtur, adeo est indigestū, obscurū & incompositum, ut ab audientibus referri & enarrari nō possit.

21 *Compedes in pedibus stulto doctrina, & quasi vincula manuum super manum dexteram.*

Dixerat supra, sapientū doctrinam gratam esse & desideratā in ecclesia, hac verò

verò sententia significat quibus non sit gratia, sed admodum molesta, stultis scilicet & dissolutis hominibus, qui cum velint pro libertate viuendi, & præceptis atque institutis seueræ disciplinæ quasi vinculis quibusdam implicari. Itaque rectè illis sanā doctrinam dicit esse velut compedes in pedibus, & vincula in manibus, tum quia illis molesta est, tum quia per eam & affectus eorū & opera reprimuntur. vnde Psalmo 2. impij Christum regem aspernantes dicunt: Dirumpamus vincula eorū, & proiciamus à nobis iugum ipsorum.

22 *Fatuus in risu exultat uocem suam, uir autem sapiens uix tacite ridebit.*

Ostendit hæc sententia fatuum non tantum sermone discerni à sapiente, sed etiā risu, iuxta id quod supra dixit risum hominis enunciare de illo qualis sit. Et Plato quoque in libris de legibus ait, in ipso risu maximum inesse signū tum grauitatis tum leuitatis. Qui enim leuissima de causa ad risum prouocatur, nec in risu modum seruat, sed vehementi impetu commouetur, ostēdit se non esse stabilis firmiq; animi: declarat item se parum expedere tristitiæ causas, quas ualid hæc lachrymarū uarias subministrat semper. Fatuus ergo, inquit, cū ridet, exultat uocem suam, cachinnos scilicet ædendo, iuxta illud Ecclesiastes 7. Sicut sonitus spinarū ardētium sub olla, sic risus fatui. Vir autem sapiens uix tacite ridebit; quo significatur eum & rarè & modestè risurū. Cum enim sit grauis animi, non facile rebus leuiculis commouetur: cumque magis occupetur in tristibus quàm lætis huius mūdi rebus, & apud se expendat huius mundi & futuræ uitæ mala, parum ei ridere libet. Cor enim sapientum ubi tristitia est, & cor stultorum ubi læticia, ut dicitur etiam in Ecclesiaste loco prædicto.

1bi. 7.

23 *Ornamentum aureum prudenti doctrina, & quasi brachiale in brachio dextro.*

Opponitur hæc sententia illi præcedenti; Compedes in pedibus, &c. & potest intelligi & de doctrina quam prudens audit ab aliis, & de doctrina quam prudens aliis tradit. Nam & prudenti qui docetur, doctrina quam audit reputatur uelut aureū ornamentum, quia ab illo magni fit, & habetur tāquam res pretiosa, qua se gaudet ab aliis donari & ornari. Et prudēti item qui docet, doctrina & sapientia quam aliis tradit, est uelut ornamentum aureū, quia per illam multum ornatur & honoratur. Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiā erudiunt multos, quasi stelle in perpetuas æternitates.

Dan. 12.

24 *Pes fatui facilis in domum proximi, & homo peritum confunditur à persona potentis.*

Indicat iam & aliud discrimen inter fatuū & sapientem, quod tribus sententiis profe-

quitur, notans in stulto & impudentiam & studium rerum alienarum: quod vitium curiositas appellatur: coniunctū sæpe cum negligentia rerum propriarum: prudenti uerò tribuens uerecundiam, & per uerecundiam, neglectam rerū alienarū investigationem. Fatuus, inquit, tum propter impudentiam, tum propter curiositatē facilis est ut ingrediatur domū proximi sui, impudenter eam intrans, & curiosè inquirens quid in ea agatur: at homo peritus, uel, ut est Græcis, *ἀνὴρ ἐπιεικής*, uir expertus, qui scilicet & in seipso & in aliis expertus est, quàm nemo ferat rerum suarum curiosam perferutationē, uerecundia perfunditur, cum occurrit ei persona alicuius potentis, aut quando cum ea est illi aliquid negotij. Confundi enim hic accipitur pro uerecundari, nō pro ignominia affici, ut quidā exponunt. Græcè est, *ἀνὴρ ἐπιεικής*, uerecundatur à facie uel uultu, nec additur, potentis. Itaque significatur, hominem expertum uereri alterius uultū, cum fatuus nec domus alienæ ingressū uerecundatur.

25 *Stultus à fenestra respiciet in domum, uir autem eruditus foris stabit.*

Dixit quomodo per imprudentiam & curiositatem stultus domum alienā ingrediatur, nunc depingit quid faciat per eadem uita cum domū necdum ingredi datur. Respiciet, inquit, in domum à fenestra, uel à ianua, ut est Græcis, ut scilicet uel à longè scrutetur impudenter quæ sunt uel, geruntur in aliena domo: at uir bene institutus & edoctus foris stabit, expectans donec prodeant quibus loqui desiderat, non irrōpens in domum, nec curiosè intropiciens. Tertia sententia indicat Sapiens quid per prædicta uita stultus facit, cum nec ingredi nec inspicere datum est, dicens:

26 *Stultitia hominis auscultare per ostium, & prudēs grauabitur contumelia.*

Declearat, inquit, homo suam in eo stultitiam & malam institutionem, quod auscultet per ostij rimas aut alias aperturas quod à domesticis in domo dicatur, prudens uerò graué sibi esse ducit eam cōtumeliā & ignominiam admittere, aut ea notari, ex qua Corycei etiam à Græcis dicti sunt homines curiosi, qui furtim & clam quæ ab aliis aguntur aut dicuntur, subauscultant. Ab hoc curiosi tatis uicio, quod hic Sapiēs pulchrè à tribus actionibus depingit, etiā Paulus studiosè cauendum monet: & dum in quibusdā uidiuis notat quod otiosæ discunt circūire domos, uerbosæ & curiosæ, & domus propriæ curā negligentes. Et dum rursus fideles monet ut quieti sint, suum negotium agentes, & operantes manibus suis, nec ambulēt inquietè nihil operantes, sed curiosè agentes.

1. Ti. 3.
1. Th. 4.
2. Th. 3.

27 *Labia imprudentium stulta narrant, uerba autem prudentium statera ponderabuntur.*

Rursus discrimen sermonis notat inter stultos & prudentes, quia illi stulta ferè

& vana narrant, quæ ut nullum pondus habet, ita merito à cordatis negliguntur: at verba prudentium sicut ab ipsissime ponderantur, & expenduntur velut in statera priusquam ea effundant: ita etiam ab auditoribus bonis velut magnum pondus, gravitatem & auctoritatem habentia bene expenduntur, ponderantur, & magnificent.

27 In ore fatuorum cor illorum, & in corde sapientium os illorum.

Subiungit inter reliqua discrimina stulti à sapiente & hoc pulchrum discrimen, dicens cor fatuorum esse in ore illorum, quia quicquid habent in corde, mox ore effundunt. At contra os sapientum esse in corde ipsorum, quia apud se bene prius expedit quid dicendum sit, iuxta illud Prouer. 16. Cor sapientis erudiet os eius. Rabanus intelligit, cor fatuorum esse in ore illorum, quia fatui stulti sunt vanæ cloquentiæ: In corde autem sapientium esse os illorum, quia cor os studet fideliter exprimere conceptum veræ sapientiæ sensum. Sed prior intelligentia est simplicior & magis genuina.

28 Dum maledicit impius diabolum, maledicit ipse animam suam.

Verbum, maledicere, exponit Rabanus & Lyranus pro maledictum dicere & pronunciare. Et sunt qui dictionem Græcam, *καταρα*, vertunt, execratur aut detestatur. Significatur ergo, quod quaquam diabolus dignus sit execratione, dignus ite qui pronuntietur maledictus, tamen ob summam coniunctionem & consortiū impij cum diabolo, cum impius diabolum execratur, eique maledicit, sibi ipsi maledicit: quia cum ille execrandus non sit, nisi ob mala quorum ille author est, atque in illis impius eum imitetur, etiam in seipsum maledictionis profert sententiam. Dicit enim in illum potest illud Pauli Rom. 2. In quo alterum iudicet, te ipsum condemnas, eadem enim agis quæ iudicatis. Itaque videtur hæc sententia dicta contra eos qui volunt videri execrari diabolum, cum non desinant eum imitari. Sicut & Saluator Pharisæos redarguit, qui volebant videri detestari facta suorum maiorum, qui Prophetas occiderunt, dicentes: Si fuissetis in diebus patrum nostrorum, non essemus socij eorum in sanguine prophetarum, significatque suis ipsos verbis sese condemnare, cum eadem facerent quæ in illis detestabantur. Nihil tamen vetat verbum, maledicere, accipere pro male precari, quia sicut diabolus dignus est execratione ob peccata sua, ita etiam imprecatione mala dignus est, quemadmodum in Psalm. sepe male ei imprecatur: sed dum impius ei male precatur, etiam sibi hoc ipso male precatur, cum simili malo subiaceat. Et potest in hoc sensu accipi hæc sententia, quasi dicta in eos, quia sua vel peccata vel flagella reiciunt in diabolum tanquam omnis mali authorem: qui cum ob id maledictus in seipsum diabolum, sibi ipsi male precantur, qui

eius suggestionibus consenserunt, & flagellari meruerunt. Nec ex eo quod Iudas Apostolus refert de Michaele, quod non autus fuerit ei inferre iudicium blasphemiae, sequitur nec pius etiam hominem posse malo precari diabolo. Nam eodem loco dicitur Michaelem dixisse: Imperet tibi Deus, vel, ut habent Græci, Increpet te Deus, quod utique fuit ei male precari. Sed tantum ibi docetur, Michaelem ob iniuriam & malitiam diaboli secum contententis, non insectatum eum esse maledictis & couitis, nec studuisse se vindicare, sed omnem vindictam reliquisse Deo.

29 Sufurro coinquabit animam suam, & in omnibus diebus dicitur: & qui manserit odiosus erit, tacitus est sensus honorabitur.

Græcis tantum sunt duæ partes, hoc modo; Sufurro inquinat animam suam, & ubique habitauerit, odietur. Est enim in secundo membro, *καὶ ἐν παντοίῃ*. Vnde patet apud nos non esse legendum, permanerit, sed, ut habent plura scripta, manserit, & manserit accipiendum pro habitauerit. Non est ergo sensus; qui manserit vel permanserit talis, nepe sufurro, odiosus erit. Cum autem sensus illius partis, qui manserit, sit imperfectus, in quibusdam libris additum inuenio, cum eo, ut sit sensus: Qui manserit cum sufurro, hoc est, qui ei cohabitauerit, sequitur ei focium adiunxerit, is simul cum eo odiosus erit. Græcis tamē obseruatis verisimile mihi omnino est interpretem vertisse; & cui manserit odietur, ut sit sensus: cuiusque ipsum cohabitare contigerit, odietur ab eo, hoc est, nemo eius consortium & cohabitationem amabit aut tolerabit, ubique talis ingratus erit omnibus. Videntur enim duæ illæ partes; In omnibus odietur; & Cui manserit odiosus erit; esse contextæ ex duabus versio-nibus, quarum vna habebat; In omnibus odietur; pro, in omnibus locis odietur. Altera; cui manserit odiosus erit; pro, cuiusque vel ubique habitauerit odiosus erit. Verum cum non intelligeretur id quod obscure & parum Latine dictum fuit; cui manserit; verterunt scriptores, cui, in, qui. Hæc diuinitio si non placet, saltem legatur, & qui cum eo manserit, ut habebat duo scripta, aut subintelligatur, cum eo, sicut intelligit Lyrus. Sensus ergo erit; Sufurro qui clam proximis detrahit, non solum alios lædit quibus detrahit, sed etiam seipsum, quia suæ famæ & existimationi ignominiam infert, præterquam quod animam suam graui vicio contaminat. Talis enim in omnibus locis male audiet, & in omnibus suis dictis & factis odietur, ita ut nihil in eo sit gratum futurum. Imò & qui cum eo manserit, eique adhæserit, amicitiam cum eo iungens, simul cum ipso odiosus efficietur. Contra homo qui prudenter tacere nouit, is ab omnibus & ubique honorabitur. Hoc enim addidit interpretes, ut sicut in præcedentibus sententiis, etiam hic esset oppositio.

Caput

Caput XXII.

- 1 In lapide luteo lapidatus est piger, & omnes loquentur super aspernatione illius.
- 2 De stercore bouum lapidatus est piger, & omnis qui tetigerit eum, excutiet manus.

Vo hi versus obscuritatem magnam habent in nostra lectione, qui cum non videantur habere commodum aliquem literale sensum, nostri ferè ad mysticos cofugiunt sensus, sed parum solidos. Græca commodum & iucundum habent sensum, quæ sic verti possunt; Lapidum conspurcato comparatus est piger, & omnis sibilat super ignominia eius. Stercori bouum coparatus est piger, omnis qui tollit illud, excutiet manum. Quibus sententiis significatur vilitas, contemptus, & forditas hominis pigri, comparaturque & lapidi, luto vel alia quavis re commaculato, & stercore bouum, quod sicut hæc abiecta sunt & fœda, ac ob eorum fœditatem nemo ea dignatur contingere, aut si contigerit, statim ea abiicit, & excutit manus suas ab eis: ita & cordatus quisque pigri hominis socordiam detestatur, nec dignatur cum eo communicare, aut negotium aliquod ei committere, sciens se ab illo conspurcandum, & notam aliquam atque ignominiam vel damnum se contracturum, si ei sua commiserit, iuxta illud quod est in Prouer. Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miferunt eum. Noster interpretes dictionem Græcam *καταρα*, à verbo *καταρα*, quod significat saepe comparo & confero, vertit lapidatus est, quasi legerit *καταρα*, à verbo *καταρα*, quod significat aliquando talis vel lapidibus aliquem impetere. Ut autem nostra lectio proximè accedat ad originalem intelligentiam, hic sensus reddi potest; Piger lapidatus est lapide luteo aut stercore bouum: siue quia dignus est qui huiusmodi sordibus impetatur & conspurcetur: siue potius quia per suam socordiam ita est commaculatus, ac si lapide luteo aut stercore bouum esset impetitus. Proinde sicut omnes cum risu loquerentur de eo qui tam fœdis rebus esset conspersus & conspurcatus, & qui tales contigisset, mox à sordibus contractis excuteret manus suas: ita omnes cordati de pigri aspernatione & vilitate loquerentur cum detestatione, eius commercium fugient: & si quid ei commiserint curandum, id ipsum mox manibus eius subtrahent, sequè ab eis eximèt. Merito autem tantopere Sapiens & hoc loco & aliis, quemadmodum & Salomon saepe in Prouerbiis, pigros detestatur, tum quod tales nec sibi nec aliis sint vtilis, tum quod tales ferè grauibus vitiis sint contaminati. Multam enim malitiam docet otiositas, ut infra dicitur cap. 33. Qui sensum mysticum in his sententiis requirit, legat Rabanum & alios. D. Gregorius simplicius quam quidam fecidam sententiam tractat mysticè, scribens in 20. caput Job cap. 3. Gaudia, inquit, præsentis vitæ, quæ

iniusti æstimant magna bona, iusti stercora deputant. Vnde scriptum est: De stercore bouum lapidatus est piger. Is ergo qui Deum sequi noluerit, ab amore æternæ vitæ pigrescit. Et quoties rerum temporalium damno percutitur, ex his nimirum affligitur, quæ iusti viri velut stercora contemnunt. Hæc ille. Quod ad lectionem attinet, cum quidam libri habeant, super aspernationem, alij super aspernatione, merito posterior lectio est præferenda, quod conuenientiore habeat sensum, & Græcis consentiat. Per lapidem luteum, intelligendum esse non lapidem ex luto factum, sed luto immersum & commaculatum, patet ex prædictis. Græca enim habent, *λίθος ὑδατωδής*, hoc est lapidi conspurcato.

3 Confusio patris est de filio indisciplinato, filia autem in deminoratione fiet.

Dedecori pigri subiungit dedecus quod ex stultis prolibus parentes contrahunt, prosequens multis sententiis in sequentibus stultitiæ vituperium. Hac ergo sententia significat liberorum vitia & stultitiam redundare in patrum infamiam, utpote quorum erat liberos educare & instituire liberaliter. Confunditur, inquit, pater, hoc est, verecundia & ignominia afficitur de filio inerudito & male instituto: filia autem si talis sit, fiet in deminoratione, vel quia parua erit estimationis, nec commendabilem se reddet coniugio cum elocanda erit, vel potius quia damnum & detrimentum adferet suis parentibus, suoque marito. Solet enim hic author nomine *ἐλαττώσις*, quod hic Græcis est, significare detrimentum & damnum. Cui sensui conuenit quod ex opposito sequitur in subiecta sententia. Cæterum parum refert quod in quibusdam libris addatur adiectiuum, fatua, ut sit lectio: Filia autem fatua; in aliis non addatur, sicut nec est in Græcis, quia etiam si non addatur, de tali filia accipiendum est, de quali præcessit filio.

4 Filia prudens hereditas viro suo, nam quæ confundit in contumeliam fit genitoris.

Significat prudentiam filie insignem esse dotem ipsius, eamque ob id à viro suo amandam velut hereditatem & patrimoniū, ut per quam multa commoda consequatur, & in qua se à parentibus iudicabit magna dote donatum. Contra quæ confundit suum virum suis vitiis & stultitia sua: aut potius absolute, quæ confundit, hoc est, quæ probrosa est, & confusione res dignas facit, affert patri ignominiam tum apud omnes, tum maxime apud maritum suum, qui de ea apud patrem expostulat. Pro hereditas viro suo; est Græcis *κληρονομία ἀνδρα δότης*, hoc est, hereditabit virum suum: quo videtur significare, quod donabit virum suum hereditate, & insigni dote, proinde rectè noster vertit, hereditas est viro suo. Pro, nam, Græce est *ὅτι*, & proinde improprie hic accipi debet coniunctio illa causalis, ut tantum coniungat, & docti notant apud Ciceronem & alios, nam, poni pro, autem, aut alia simili discrepatina particula.

5 *Patrem & uirum confundit audax, & ab impijs non minorabitur, ab utrisque autem inhonorabitur.*

IN muliere ut maxime comendatur ueracundia, quae pudicitiae custos est: ita maxime vituperatur audacia, & inuercundia, ut quae multorum malorum & impudicitiae causa est, ideoque audacem peculiariter dicit ignominia afficere & patrem & uirum suum, quia talis etiam impijs inuenitur non esse inferior in uitijs: unde & ab utrisque, hoc est, a patre & uero suo, etiam ipsa uicissim inhonorabitur, quia cum propter eam cogantur sustinere infamiam, ipsi uicissim nullo eam honore dignabuntur, contemnent eam, relinquent, subsidia subtrahent, & iustis poenis afficient. Notandum autem mediam huius sententiae partem; & ab impijs non minorabitur; Graecis non esse, apud quos etiam haec sententia bimembris tantum est.

6 *Musica in lectu importuna narratio, flagella & doctrina in omni tempore sapientia.*

Legendum potius sapientiae quam sapientia. Nam & Graeca habent genitiuum, & Rabanus sic legit, Lyranus quoque ex suo commentario sic legisse uidetur. Graeca tamen non habent, in omni tempore; sed tantum *in uarijs*, in tempore; hoc est, tempestiue & oportune, ut opponatur illi quod dicitur in primo membro, importuna narratio. Itaque sensus Graecae lectionis est: Narratio importuna, quae scilicet non sit loco & tempore conuenienti, etiam si sit de re bona; & tractet quae sunt prudentiae, est uelut musica in lectu, quia sicut haec non est eo tempore grata, nec laetitia afficit lugentem, sed magis eius dolore exasperat: ita & narratio aliqua non suo loco adhibita, grata & utilis non est, sed contra potius ingrata, inutilis; & auditores magis exasperans quam instruens. Contra uero flagella, hoc est, castigations & doctrina tempestiue adhibita, sunt sapientiae, hoc est, a sapientia proueniunt; sicut importuna narratio a stulto. Eundem sensum habebit nostra lectio, si, in omni tempore, exponatur pro cum omni oportunitate. Oportet enim corripere & docere uolentem, omnem obseruare oportunitatem. Rabanus sic intelligit hanc sententiam, ut praeconstruat illud; Musica in lectu; & sic sensus: Laeta dicere & narrare eo tempore quo est lugendum, est importunus sermo & narratio: omni uero tempore castigations & doctrinam adhibere, id pertinet ad sapientiam. Ut si significetur toto huius vitae tempore non esse uacandum laetis, sed tristibus, quia nunc tempus est non ridendi, sed flendi. Lyranus uero illud, in omni tempore, coniungit cum sapientiae, ut sit sensus: Importuna narratio est uelut musica in lectu, flagella autem & doctrina, debent in omni tempore esse sapientiae, hoc est, debent fieri sapienter & prudenter.

7 *Qui docet fatuum, quasi qui conglutinat testam qui narrat uerbum non audienti, quasi qui excitat dormientem de graui somno.*

Graecis breuius sic est; Coniungit testam ex graui somno. Duabus similitudinibus ostendit, quam inutilis sit plerumque labor qui impeditur docendis stultis, in quas id quod dicitur in Prouerbijs 23. In auribus insipientium ne loquaris. &: Vbi non est auditus, non effundas sermonem. Qui, inquit, docet fatuum, similis est ei qui inutilem operam assumit, ut contracta testae partes conglutinet & coniungat. Nam ut difficile est contractam testam sic conglutinare; ut rursum liquorem contineat & conseruet: ita difficile est fatuum, qui supra uasi contracto comparatur, sic instituire & formare, ut sapientiam admittat aut auditam conseruet. Rursum qui sapientiae sermonem narrat non attendenti ad illum, nec auidem audienti, similis est ei qui dormientem excitat de graui somno. Nam ut is frustra multa dicit ei qui somno graui oppressus nec excitante non audit, aut si audit, imperfecte audit, ita ut a somno superatus relabatur ad dormiendum; sic & frustra stulto multa dicuntur, qui omnino dormienti similis est, quod alijs occupatus non aduertit ad ea quae sapienter dicuntur; sed uelut stupidus est ad ea & somnolentus, unde & sequitur.

8 *Cum dormiente loquitur, qui enarrat stulto sapientiam: & in fine narrationis dicit, quis est hic?*

Recte dormienti comparatur stultus, imò dormiens dicitur, quia ut sensus exterioris ligantur in dormientibus, ita iudicium & intellectus in stultis; & quemadmodum dormientes tantum uanis somnijs occupantur, quibus miserè illuduntur, ita & fatui rebus uanis tanquam ueris inhaerent, a quibus se postea miserè deceptos sentient. Qui ergo narrat stulto quae sunt sapientiae, loquitur cum dormiente: quia cum eo qui impeditus non attendit, qui proinde, sicut solent dormientes dum compelluntur & excitantur, post multa uerba dicere quis est hic qui loquitur; & qui me excitat: ita & stultus post longum sermonem ad se habitum, ita se geret quasi nihil audisset, & quasi nec attendisset quidem quis sit locutus, dicens: quis est hic qui loquitur; aut quid est quod dicitur? Nam Graecè non est; quis est hic? sed *quis est?* Huius indocilitatis exemplum habemus Actuum 17. in philosophis Atheniensibus, qui cum Paulum de resurrectione concionantem audiuissent, eius doctrinam aut irridebant; aut iterum audire uolebant. Cum ergo tam deplorata sit insipientia & correctio imprudentium multorum, recte subiungit.

9 *Super mortuum plora, defecit enim lux eius: & super fatuum plora, defecit enim sensus.*

Significat quod quemadmodum iusta de causa ploratur super mortuum, eo quod lux oculorum eius: & omnium sensuum exteriorum in eo, defecerit; aut quia defecit ei lux solis qua prius fruebatur, hoc est; quia in eo

in eo defecit uita ista corporalis; ita etiam plorandum est super fatuum, quia defecit sensus, hoc est intelligentia & prudentia. Imò significat super hunc magis & maiori iure plorandum, quod plus sit defecere mente quam luce corporali. Significat etiam hac comparatione, fatuum simile esse mortuo, ut qui destitutus sit uita, quae homini propria est per sapientiam & prudentiam. Sultum autem hic, ut in Prouerbijs, uocat eum qui Dei timore caret, & rebus huius mundi uanis totus est addictus. Porro quod ad lectionem attinet, Rabanus legit in secundo membro; Defecit enim sensus eius; quomodo & scripta quaedam habent. Et Graecis in additione Complutensi est *obueis*, hoc est, sensus uel prudentia. Alia tamen editio habet *obueis*, ut subaudias *et*, Defecit enim secundum sensum, hoc est, ut noster uertit, sensu; utrobique autem legendum per praeteritum, defecit, docent & scripta correctiora, & Graeca, quae habent *εξέλιπε*.

10 *Modicum plora super mortuum quoniam requieuit, nequissimi enim nequissima uita, super mortem fatui.*

Secundam partem breuius Graeca sic habent; fatui enim super mortem uita; hoc est, uita eius morte deterior est, uel magis est deploranda quam mors. unde & nostra littera sic est accipienda; Ideo dico, modicum plora super mortuum, quia nequissima uita hominis nequissimi est deploranda magis quam mors eiusdem fatui hominis, ut per fatuum & nequissimum, hoc est impium, idem intelligatur. Modicum autem dicit plorandum super mortuum, quia mors illa suam consolationem secum adfert, quoniam scilicet per eam homo secundum corpus requiescit ab omnibus laboribus & doloribus huius uita. Quaedam scripta plus habent in hunc modum: Modicum plora super mortuum, quoniam requieuit, plurimum uero super uitam fatui. Nequissimi enim &c. sed Graeca mediam illam partem non habent. Germanicum exemplar non habet *nequissimi*, sed *nequissimi*, autem, & habet *nequissimi*, uita mala.

11 *Luctus mortui septem dies, fatui autem & impij omnes dies uita illorum.*

Explicat haec sententia superiorem, tribuitque luctui mortui septem dies, non quod non liceat diutius mortuum lugere, cum de Iacob scriptum sit, quod enim plauerit Aegyptus septuaginta diebus: de Aaron & Moyse, quod eos planxerint Israelitae triginta diebus, sed quod satis sit septem diebus, hoc est, una hebdomada super mortuum lugere tot scilicet diebus quot solebant celebrare nuptialem laetitiam, ut patet Gen. 29. & Tobia 11. quot etiam diebus planxerunt Aegyptij & Israelitae Iacob patriarcham cum iam sepeliendus esset, ut est Genes. 50. quod exemplum uerisimile est authoris tempore fuisse secutos Indaeos. unde & apud nos seruatur mos celebrandi septenarium ut dicitur. Dicit ergo luctus mortui septem dies, hoc est, satis est si septem diebus peragatur luctus

mortui: at luctus fatui & impij, hoc est, luctus qui de eis est habendus, omnes dies uita illorum, hoc est, oes dies uita illorum sunt plangendi & deflendi, quod semper & sibi & alijs sint inutiles & noxij, & insuper quod quo tempore sanari poterant, insanabiles se praebent. Unde subiungit:

- 12 *Cum stulto ne multum loquaris, & cum insensato ne abieris.*
- 13 *Serua te ab illo, ut non molestiam habeas, & non coinquinaberis peccato illius.*
- 14 *Defecit ab illo, & inuenies requiem, & non accidiaberis in stultitia illius.*

Postquam ostendit stultos esse incorrigibiles, recte iam subiungit monitionem qua ab eorum consortio & familiaritate dehortatur, monens primum ut nec familiariter cum talibus sermones misceantur, nec cum eis eatur in uiam, sed ab eis quisque se subtrahat, tum ut ne molestiam aliquam ferat ab eis dum eorum improbos mores pati cogetur, tum ut ne illorum uitijs coinquinetur, ita ut ex conuictu similis ei efficiatur, aut saltem in suspicionem apud plurimos ueniat cum propriae fama laesione. Tales enim ferè uel fumus uel existimamur, quales sunt hi cum quibus uersamur ac uiuimus. A malis ergo qui abstinet, inuenit requiem, quia illorum improbitate non affligitur, nec in periculum aliquod ex eorum conuictu prolabitur, nec propter illorum stultitiam macerore atque tristitia torquetur. Hoc est enim quod dicitur; non accidiaberis in stultitia illius.

15 *Super plumbum quid grauabitur? quod illi aliud nomen quam stultus?*

Sensus est; Plumbo, quod inter grauissima primum numeratur, quid est grauius? nihil sane aliud magis quam id cui nomen est, stultus. Hac ergo comparatione significatur, mores imprudentis hominis esse intolerabiles plane & summe molestos, eique qui cum tali conuersatur adferre graua mala atque incommoda. Cui simile est quod est in Prouerbijs: 27. Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti utroque grauior. Parabolicam hanc sententiam sequens sententia explicat:

16 *Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quam hominem imprudentem & fatuum & impium.*

Adduntur plumbo & alia tria ualde graua, quo significetur omnibus grauibus stultum esse molestiorem. Illa enim tantum corpus grauant, hic uero animum: & illa faciliè excutuntur, ab hoc uero non ita se quis faciliè liberare potest. Inter caeteras autem molestias quas de se imprudens praebet, est quod nihil rectum esse putat, nisi quod ipse facit, quodque, cum omnia reprehendat, ad moneri tamen se non patitur. Deinde quod per eum homo in multa incommoda saepe pertrahatur.

17 *Loramentum ligneum colligatum in fundamento aedificij non dissoluetur, sic & cor confirmatum in cogi*

Ecc. 32

Gen. 50
Deu. 34
Nume
20.

in cogitatione consilij: cogitatus sensati in omni tempore metu non deprauabitur.

Diligenter hic & in sequentibus habenda est ratio lectionis, quæ in scriptis & in impressis valde variat. Parum facit ad lectionis integritatem siue legatur, sicut loramentum, ut multa scripta habent, siue legatur sine nota similitudinis, quam alia non habent sicut nec Græca, quia etiam si nō legatur, subaudienda est. Loramentū est propriè connexionem quæ loro fit significet, hic tamen generaliter connexionem significat, sicut & Græca dictio *ἰσχυρῶς*, quæ derivatur ἀπὸ *ἰσχύς*, quod est lorum. vnde additur ligneum, ut intelligatur de apta connexionione lignorum inter se, quæ non loris fit, sed apta lignorum compositione, inter se lignis clavis cohærentium. De fundamento ædificij non fit mentio in Græcis, sed tantum est ἡ ἀνοδοσφύπη, hoc est, in vel ad ædificium. Vnde non videtur legendum; colligatum fundamento ædificij; sed ut habet libri correctiores scripti; In fundamento ædificij; & sit sensus: cū fundatur aliquod ædificiū. Non enim ad firmam aliquam domus constructionem ligna colligantur fundamento, sed supra parietes erectos super fundamentum, ligna inter se colligantur & cōpinguntur solide, quæ sic compacta non dissoluitur facili, etiam si magnum ventorum impetum sustinere cogantur, & ab eis concutiatur. Additur enim Græcis ἐν *ὄρει*, in cōcussione. Huic ergo lignorum cōnexioni, quæ vi ventorum non dissoluitur, rectè comparatur cor confirmatum in cogitatione consilij, hoc est, quod in consilio capiendū ex solidis firmisque rationibus nititur, quia etiā in tali corde est connectio atque coniunctio causarum atq; rerum antecedentium & cōsequentium: quæ connectio ita est necessaria in capiendū consilio bono, sicut in ædificatione domus est necessaria apta lignorum cōpactio & colligatio. Itaque sicut illa lignorum connectio non dissoluitur etiam si ventis cōcutiatur, ita nec tale cor à suo proposito soluetur aut deiicietur, quod sequens pars explicat & exponit, cū subiicitur: Cogitatus sensati vel prudentis (id enim explicat quod sit cor confirmatum) in omni tempore metu non deprauabitur; hoc est, etiam si metu potentie humanæ aut quorumuis incōmodorum concutiatur & oppugnetur, nō tamen à suo bono proposito vllō tēpore deturbabitur, aut deprauabitur. Metū ergo comparat concussioni domus quæ fit à tempestate ventorum. Hoc ergo quod hic dicitur, illud est quod in Psal. 111. dicitur de iusto: Paratū cor eius sperare in Domino, cōfirmatū est cor eius, non commovebitur. Declaratū est istud in martyribus, qui in cōsilio suo firmi perstiterunt, ita ut nec mortis metu ab eo dimoueri potuerint. Habent quidem omnes serē libri; in omni tempore vel metu sed coniunctio, vel, ut est ad sensum superflua, imō sensui obest, ita Græcis non est, & aliquot scripta non habebant vnde omittēdam putamus. Diligentius autem habenda est ratio veræ lectionis

in sequentibus, in quibus mira est varietas codicum & corruptio. Primum ergo lectionem nostram, ut iam recepta ferè est, afferemus: deinde quomodo ex varia librorū scriptorum collatione cum Græcis lectio sit corrigenda, ostēdemus. Sic ergo ferè omnes iam legunt:

18 *Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, & sicut pali in excelsis, & cimenta sine impensa posita contra faciem venti non permanent, sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet.*

19 *Sicut cor trepidum in cogitatione stulti, omni tempore non metuet, sic & qui in præceptis Dei permanet semper.*

Hæc lectio excutienda est. Et primum quidem notādum quod illa pars; Sicut ornatus arenosus in pariete limpido; apud Græcos præcedētibus iungitur, ut pertineat ad cor confirmatum, & cogitatum prudētis, & significetur, quod quemadmodum arena parieti inducta, parietē & tuctur & ornata: ita prudentia cogitandi atq; deliberādi, animo hominis maximum præstat & munimētum & ornamentum. Noster interpretes eam partē retulit ad timidū cor stulti, sed in multis scriptis, eisq; correctioribus, ea pars postea ponitur, post illud; cōtra impetū timoris nō resistet; quæ admodū & legitur in Glosa Ordinaria, ut deinde noua sententia sequatur; Sicut ornatus arenosus in pariete limpido; Cui iungitur pro absoluenda sententia; Sic & cor trepidum in cogitatione stulti. Habēt enim libri scripti; sic & cor trepidum; non, sicut cor trepidum. Et omnino certum esse puto hanc sententiā ex altera versione huic insertam esse, cū in sensu eadē sit cū præcedēti. Nam sicut illud; Cor trepidum in cogitatione stulti; idem est cum illo quod præcedit; Cor timidum in cogitatione stulti; ita pro eo quod vnus vertit; Ornatus arenosus in pariete limpido; alter vertit: Cimenta sine impensa posita, hoc est, cimenta parietē inducta, in quibus sumptui paritum est, etiam nimis est arenæ, & vel nihil vel parū calcis, quæ non solent diu adhærere. Iam verba illa quæ sequuntur; Omni tempore non metuet; non posse referri ad præcedentia, ut cordi timido tribuantur, quemadmodum ferè intelligitur, patet, quia non conuenit ut cū mox superiori sententiā sit dictū; Cor timidum non posse resistere contra impetum timoris, hic iam contrarium dicatur, quod omni tempore non metuet, ut omittā inepiam esse comparisonem cordis timidi & stulti, cum eo qui permanet semper in mādatis Dei, ut vtrique similiter tribuatur, omni tempore non metuet. Itaque quædā scripta omittunt negationē, non, & habent; omni tempore metuet. Et quod sequitur; Sic & qui in præceptis Dei permanet semper; coniungunt cum sequenti; Pungens oculum, &c. cum quo etiam Rabanus iungit, legens; Sed qui in præceptis Dei permanet semper; non autem: Sic & qui, Tanta est codicum varietas & deprauatio, Pluraq; scripta, & inter ea clarissimè codex Bessarionis, hæc verba; **Omni**

Omni tempore non metuet; separant à corde timido, & coniungunt cum eo quod sequitur de permanēte in præceptis Dei. quæ distinctio & lectio optimè se habet, & omnem tollit absurditatem. Itaque tribus sententiis, quarum duæ coincidunt, & vni tantum sententiæ in Græcis respondent, totus hic locus sic est legendus, quomodo distinguunt, quem dixi, codex Bessarionis.

Sicut pali in excelsis, & cimenta sine impensa posita contra faciem venti non permanent: sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet.
Sicut ornatus arenosus in pariete limpido, sic & cor trepidum in cogitatione stulti.
Omni tempore non metuet: sic & qui in præceptis Dei permanet semper.

In prima sententia legendum esse non, ut ferè omnes habent, palæ, sed ut quidam libri habēt, pali, docet dictio Græca *ἀγανός*, quæ significat palos quibus vites alligantur, significat & arundines, vnde quidam vertūt, cannas. Sicut ergo cor iusti in bono firmatum superiori sententiā comparauit Sapiēs lignis in ædificiū bene compactis & colligatis: ita nunc cor fatui timidum comparat palis & cannis in sublimi aliquo loco positis & fixis, vbi vim ventorum quæ ibi maior est non ita ferè possunt, sicut fixa in valle vtrunque ferè possunt. Comparat secundo cemento, cui ad parandum sumptibus calx non satis est admixta, sed planè est arenosum: quo si quis parietem maximè tersum & politum tegere & ornare velit, mox à pluuia vel vento decideret, nec firmiter parietē adhæreret. Ita enim & cor fatui, quod sibi non est bene consciū, & quod in bono firmatum non est, nec habet suarum actionum solidas rationes, mox cū tempestas aliqua malorum ingruerit, timorem incutiens, non persistit, sed deiicitur & turbatur animo, consiliūque inops nihil firmum sequitur, sed fluctuat, atque in omnem se mutat occasionem. Sicut ergo se habet ornatus arenosus in pariete limpido, ita se habet cor trepidum in cogitatione stulti. Cuius cōtrarium subiicitur de iusto in vltima sententiā, quæ clarior erit si omittatur coniunctio, & quæ in quibusdam scriptis aberat, ut sit sensus: Omni tempore non sic sicut stultus metuet, qui in præceptis Dei permanet semper, quia per obseruationem mandatorum Dei firmatur & munitur contra omnium malorum timorem. Quod si coniunctionem, & addere placet, sensus idem erit: Omni tempore non metuet sic sicut stultus, etiam ille qui in præceptorum Dei obseruatione semper persistit. Similis est ergo hæc doctrina superioribus similitudinibus significata ei quā suo sermone in monte habito subiicit Dominus, dicens: Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domū suam supra petram, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat supra petram. Et omni qui

audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificat domum suam super arenam, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & cecidit.

20 *Pungens oculum deducit lachrymas, & qui pungit cor, profert sensum.*

Nouum hic orditur Sapiens argumentum, tractans de conseruanda amicitia, ostendensque quibus rebus illa maximè lædatur. Hac ergo prima sententia significat, quod quemadmodum is qui oculū alterius pungit, facit defluere ex illo lachrymas: ita qui pungit amici cor, iniuriis scilicet & contumeliis velut quibusdam aculeis illud exagitando, efficit ut illud declaret se sentire, & signa doloris ædat, quemadmodum oculus læsus declarat sensum suum & dolorem lachrymarū profusione. Itaque subaudienda est particula similitudinis, ut sit sensus: Sicut pungens oculum lachrymas deducit, ita qui pungit cor, &c. Pulchra enim comparatione oculus confertur cordi, quia sicut oculus membrum tenerrimum facillimè læditur, & læsionem suam mox lachrymis testatur: ita & cor hominis, in quo ira dolorisque sedes est, facili iniuriis aliorum commouetur, suamque commotionem declarat. Monere ergo vult, ut cauamus ne mordacitate aliqua verborū aut contumeliis, cuiusquam animum offendamus, ne illum contra nos temerè excitemus. Porro pro, sensum, hic iam non est, *οὐδέν*, sed *ἰσθύνω*, quod significat id quod propriè Latinis dicitur sensus vel sensatio.

21 *Mittens lapidem in uolatilium deiicit illa, sic & qui conuittatur amico, dissoluet amicitiam.*

Lapidi in volatilia iacto: comparat conuittium amico obiectum, quod per conuittium amicus imperatur, quali per iactum in se telum aut lapidem. Sicut ergo, inquit, qui proicit lapidem in aues, deiicit illas à loco in quo sedent, & auolare eas facit: ita qui cōuittio & probro impetit amicū, dissoluet amicitiam, eamque instar auium subito auolare faciet. Quo significat in amicitia maximè cauendum à conuittis & probris, ut quæ omnium minimè feruntur ab amicis, quorum est amicum honore afficere, eiusque probra vel diluere vel tegere. Quam sit in amicitia cauendum à probris magis significat, cum subiicit:

22 *Ad amicum eius produxeris gladium, non desperes, est enim regressus.*

23 *Ad amicum si aperueris os triste, nō timeas, est enim concordatio.*

24 *Excepto conuittio & improprio, & superbia, & mysterij reuelatione, & plaga dolosa: In his omnibus effugiet amicus.*

Quod ad lectionem attinet, notandum, quod quanquam omnes penè codices habeant, aperuerit, in tertia persona, legendum tamen esse in secunda persona, aperueris, patet non tantum ex Græcis, sed etiā ex

Matt. 5.

Rabano, qui legit, aperueris, sicut in præcedenti sententia est verbum secundæ personæ, produxeris, pro quo etiam quidam codices corruptè habent, produxerit. Itaque etiã illud, Ad amicũ, secũdo loco positum, magis iungendũ est verbo, aperueris, quàm præcedentibus. Significare ergo vult quàm amicitia ob sint probra & cõuitia in amicum iacta, vt per quæ fiat vt minus amicus recõciliari possit, quàm si gladio ex subita ira imperitus esset. Ostenditque inter offensiones quæ inter amicos existũt, quasdam esse recõciliabiles, quasdam irreconciliabiles. Reconciliabiles offensiones duplices ponit, quarũ vna in factõ confisist, altera in verbis, stringere scilicet gladium in amicũ, & aperire cõtra illum os triste per verborum amarulentiam, quia vtrũque horum cõtingit per subitam iram, & impræmeditatã animi festinationẽ: Ideoq; offensione hinc nata nõ est desperadum de recõciliatione, nec metuendũ ne non possit amicitia recuperari, sed speradum quod ad eam regressus futurus sit, & obtineri diffidentium concordatio & reconciliatio. Concordatio, enim legendum est, non recordatio, vt quidam libri malè habent, cum Græcis sit Διαλλαγή. Ponit autẽ quatuor vel quinque, quæ dicta vel facta, omnem in gratiam aditum præcludunt, & irreconciliabilem pariunt offensionem. Quorum primum, est conuitium vel improprium. nam pro his duobus vnum tantum est Græcis: quãquam sic distingui possint, vt conuitium, sit probri alicuius obiectio: improprium, beneficij collati exprobratio. Nam hæc duo vehemẽter lædunt amicitia, & maximè conuitium, quia amici est amicum honorare, vt dictum est. Secundum, est superbia, per quam hic significatur elatio animi amicum præ se despicientis, quæ etiam directè amicitia repugnat, quæ æqualitatem quandam amicorum expostulat. Tertium, est mysterij, hoc est, secreti quod amicus amico commisit, reuelatio, & quartum, plaga dolosa, hoc est, iniuria insidiosè fraudulenterq; illata. Quæ quatuor in amicitia ita sunt odiosa, vt cum fiunt aut dicuntur, amicos sine reconciliationis spe alienare soleant. vnde dicit: In his omnibus, hoc est, per hæc effugiet amicus, hoc est, omnino alienabitur, vt in plurimum scilicet, & ex natura illarum iniuriarum.

25 *Fidem posside cum proximo in paupertate illius, ut et in bonis illius læteris.*

26 *In tempore tribulationis illius permansit illi fidelis, ut et in hereditate illius coheres sit.*

Monet fidem possidere, hoc est, fidelitatem seruare cum proximo in aduersis ipsius. Sic enim futurum, vt aliquando etiam foelicitatis eius quis particeps fiat. Si quidem amicitia omnia facit cõmunia. Vnde Dominus Apostolis dixit: Vos estis qui permansistis mecum in tribulationibus meis: Et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi pater meus regnum, vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo.

27 *Ante ignem, camini uapor et fumus ignis in altis-*

tur, sic et ante sanguinem maledicta, et contumelia, et uisa.

Monere vult hac sententia studiosè fugiendas esse acerbis & maledicis verborum contentiones & conuitia, quod hæc sequi soleat sanguinis effusio & cædes, sicut fumum sequitur flamma ignis, omnia deuorans & consumens. Consequuntur enim res suas causas, ex quibus rhetores coniecturas suas confirmare solent, atque ita concludere: Iurgatus est cum illo, ergo & occidit: sicut ex egresso fumo per caminum, colligitur futuram ignis flammã. Quod enim dicitur hic, ante ignẽ, intelligendum est, ante flammam ignis comburẽtem. Pulchrè autem fumus conuitiis, ignis verò cædibus comparatur, quod conuitia ex animo irato velut fumus egrediãtur, nec in seipsis quidem nec dum lædant, sicut fumus non adurit, sed tamẽ post ea cædes sequãtur, cum animi hinc inde sint inflammati, quæ velut ignis homines grauiter lædunt & perimunt.

28 *Amicum salutare non confundar, et a facie illius non me abscondam.*

29 *Et si malum mihi euenerint per illum, sustinebo: omnis qui audiet, cauebit se ab eo.*

Varia in his sententiis est lectio. Nã multi legunt in secunda persona; non confundaris; vnde etiam quidam libri in sequentibus habent per secundam personã; non te abscondas. Et si mala tibi euenerint per illũ, sustine. Sic enim præter alios habuit codex Bessarionis. Alij sicut per primam personam habent, nõ abscondam & sustinebo: ita etiam habent, nõ confundar, quomodo etiam Rabanus legit, atque hanc esse verã lectionem Græca docent, quæ vbiq; habent primam personam. Et Ambrosius quoque lib. 2. Offic. cap. 7. legit: Amicum salutare non confundam. Videri autem posset interpretem vertisse non, salutare, sed, saluare, quia Græcis est σωζήσω, hoc est, tegere & tueri: verum cum omnes libri constanter habeant, salutare, verisimile magis est interpretem legisse σωζήσω. Illud enim vertere solet, salutare, vt ibi: Et si salutaueritis fratres vestros tantũ, &c. Sensus ergo est: Etiam si contingat amicum esse me inferiorẽ, aut auersam aliquam incidere fortunam, ego tamẽ per superbiam non verecundabor ipsum salutare atque cõplecti, aut protegere atque tueri, nec tunc a facie illius me abscondam, vt solent facere amici ficti, sed fidum me illi in aduersitatibus exhibebo, honorando illum & consolando, atque ab aliorum iniuriis defendendo. Quod si contingat mihi per illius ingratitudinẽ vt mala mihi bene de illo merito proueniant ab ipso, ego quidem paciẽter sustinebo, aut mala illa ferre cogar: at omnis qui audiet enarrari illius ingratitudinem, meo exemplo edoctus cauebit se ab eo, nec cum illo familiaritatem & amicitiam inire volet, vt qui in bene de se meritum tam ingratum reperitur. Itaque his sententiis se proponens in exemplum indicat quid fieri debeat in amicitia, & quid non debeat fieri. Porro

Porro verbum, sustineo, in Græcis non est, quæ tantum habent; Et si mala mihi euenerint per illum, omnis qui audiet, &c.

30 *Quis dabit ori meo custodiam, et super labia mea signaculum certum?*

31 *Vt non cadam in ipsiis, et lingua mea perdat me?*

Quandoquidem ostendit conuitia amicitia admodum esse noxia, & contingere aliquando vt mala irrogentur ab amicis quæ ad maledicendum vicissim prouocent, sciens facilem esse linguæ lapsum, optat sibi donũ continentis linguæ, quo ita os eius custodiatur, & labia eius quali appposito sigillo consignetur, ne per ea labia in aliquam perniciem aut peccatum prolatur, ipsaq; lingua perditionis eius sit occasio. Quod enim dicit: Quis dabit? phrasi Hebraica est oprantis, valẽtque ac si dicitur: O vtinam mihi aliquis det; videturque alluisse ad illud Psal. 140. Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circumstantia labiis meis. Quare mox desiderium moderationis linguæ, in capite sequenti commutat in precationẽ sermone ad Deum conuerso, quem nouit temperatis linguæ authorẽ, iuxta illud Prouerb. 16. Hominis est animũ præparare, Domini autem gubernare linguam. Itaque ab hac potius sententia sequens caput aspiciendũ erat. Citat hunc locum D. August. lib. de gratia & liber. arbit. cap. 16. & legit, signaculum astutum, quia Græcis est σφραγισμα, quod astutum magis significat quàm certum. Vnde signaculum certum intelligendum est signaculum prudens, quod certis solidisque nititur rationibus. Adducit autem hunc locum, vt ex orationibus, quæ hic funduntur a Sapiente contra vitium linguæ, ostendat illum insinuasse necessitatem gratia Dei, sicut idem significauit libertatem nostri arbitrij, cum supra dixit: Si volueris, conseruabis madata.

Caput XXIII.

1 *Domine pater, et dominator uitæ meæ, ne derelinquas me in consilio eorum, nec sinas me cadere in illis.*

Hic quoque varia est lectio. Nam plerique libri habent; in cogitatu & consilio eorũ. Quidam verò tantum habent, in consilio eorum, sicut & Græca. Augustinus in Speculo tantum habet; Ne relinquas me, & ne sinas me cadere in illis. Sic legit & Rabanus. Iam relatiuum, eorum, quoniam videtur ad impios pertinere, quidam legunt; in consilio impiorum. At relatiuum illud magis referendũ est ad labia, quæ consignari optauit superiori sententia. Quod enim ibi optauit, hic iam a Deo sibi donari postulat. Petit autẽ se non derelinqui a Deo in consilio labiorum suorum, hoc est, vt ad ea proferenda prorumpat ad quæ labia propensa sunt, quæq; ipsa labia suggerere videntur homini esse dicenda. Nam, vt supra di-

ctum est, cor stultorum in ore ipsorum. Vnde subdit; nec sinas me cadere in illis, scilicet labiis meis, hoc est, per mea labia. Sic enim legendum esse, quamuis plures aliter habeant, Græca docent. Et sic legit Rabanus, qui ad labia hæc refert, & Dionysius. Alia tamẽ lectio quæ magis obtinuit, habet; nec sinas me cadere in illa exprobratione, vel in illam exprobrationẽ. nam etiam sic legitur. Cuius sensus est: Non sinas me cadere in illud, de quo superius dictum est, improprium & conuitium, vt scilicet per intemperantiam linguæ amico cõuiter, aut vt mihi illud exprobrari possit quod amico sim conuiteratus. Appositè autem Deum, & patrem vocat & dominatorẽ vitæ suæ, vt significet pertinere ad eũ qui vniuersæ vitæ suorum moderator est, etiam linguam hominis moderari & cohibere.

2 *Quis supponat in cogitatu meo flagella, et in corde meo doctrinam sapientia: ut in ignorantibus eorum non pareant mihi, et non appareat delicta eorum.*

3 *Et ne adiuuauerint ignorantia meæ, et multiplicentur delicta meæ, et peccata meæ abundant: et incidam in conspectu aduersariorum, et gaudeat inimicus meus.*

Rectius legitur, superponat vel superponet, vt habet libri quidam correctiores, quàm superponit, vt ferè legitur. Græcis enim est ἐπιτίθημι, superponet vel apponet. Sicut enim supra optauit sibi donari linguæ moderationem, quàm deinde a Deo rogauit: ita nũc similiter optat animi moderationem sibi obtingere, subiiciens etiam orationem ad Deum. Animi autẽ partes sunt duæ. Vna, quæ vim habet cogitandi, vnde dicit, in cogitatu meo: altera, quæ posita est in appetitione, quæ nomine cordis plerũque significatur, vt & hic. Altera caeca est & ignara, nisi a Deo illuminetur ac doceatur: altera immoderata est & dissoluta, nisi a Deo regatur, & cohibeatur veluti flagellis quibusdam. Optat ergo his suis animi viribus apponi & doctrinam sapientia, qua intelligat quæ bona sunt, & castigationem atque coercionem per flagella significatã, qua a malis cupiditatibus refrenentur. Vt, inquit, in ignorantibus eorum, ne pe cogitatus & cordis, (Græcè est, in ignorantibus meis) nõ pareat mihi, flagella scilicet & doctrina sapientia, hisque magistris cohibetibus & castigantibus, nõ appareat delicta cogitatus & cordis, hoc est, non prorumpant in optis ea delicta ad quæ mens hominis sibi relicta, per cecitatem & libidinem propendet, ne multiplicatis ignorantia & delictis meis, corruam in conspectu aduersariorum meorum, illique de meis malis & perditione gaudeant atque lætentur. Insignis sane est hic locus, docet hominem ad bene viuendum duplici egere gratia, nimirũ & gratia illuminationis, & gratia coercionis a malo, hominẽque sibi relictum errata erratis, & peccata peccatis timulare, sicque perniciẽ sibi accerere, cum gaudio inimicorum suorũ, siue hominũ, siue

siue dæmonum. Cùm ergo sciret sine gratia Dei vitia se cauere non posse, oratione rursum ad Deum fusas, Deum alloquitur:

- 4 Domine pater, & Deus vitæ meæ, ne derelinquas me in cogitatu illorum.
- 5 Extollentiam oculorum meorum ne dederis mihi, & omne desiderium auerte à me.
- 6 Aufer à me uentris concupiscentias, & concubitus concupiscentiæ ne apprehendant me, & anima irreuerenti & infrunita ne tradas me.

Aug. de grat. & lib. arb. cap. 16.

Greca non habent illam partem; ne derelinquas me in cogitatu illorum; sicut nec est apud D. August. qui hunc locum, sicut diximus tractat, ubi paucioribus verbis huc habet locum, omnino concordans cum Græcis, ut dolendum sit nos ealectione destitutos esse, qua ipse in hoc libro usus est suo tempore. Habet enim sic: Domine pater, & Deus vitæ meæ, elatione oculorum ne dederis mihi, & concupiscentiam auerte à me. Vtriusque appetitio & concubitus non apprehendant me. In nostra lectione cum dicitur: ne derelinquas me in cogitatu illorum; vel potest referri relatiuum, illorum, ad aduersarios & inimicos, de quibus dictum est in superiori sententia, ut sit sensus: Ne derelinquas me ut in me hostes mei perficiant quod cogitant, aut in me videant fieri quod cupiunt, quodque euenturum cogitant. Aut ne derelinquas me ut talia cogitem, qualia illi, nempe mala. Vel potest potius relatiuum, illorum, referri ad cogitatum & cor, ut sicut superius orauit ne relinqueretur in consilio labiorum, nunc oret ne relinqueretur in cogitatu animi & cordis sui, ita scilicet ut sibi relictus ea cogitet & faciat, quæ intellectus & uoluntas hominis, cum Dei gratia destituitur, homini ex seipsis suggerunt, qualia sunt quæ sequuntur, ubi recte primum deprecatur superbiam, dicens: Extollentiam, hoc est, elatione oculorum ne dederis mihi, hoc est, ne te deserere habeam, aut me habere sinas. Quibus verbis precatur superbiam à se per Dei gratiam auferri, ne scilicet sit animo elato, & per elatione animi elatis incedat oculis. Secundo, in genere precatur auerti à se omne desiderium, carnale scilicet, quod in scripturis concupiscentia sapius dicitur, quomodo hic legit Augustin. Quo nomine hic recte accipitur duplex illa concupiscentia, quæ duobus ultimis decalogi præceptis prohibetur, quam Ioannes distinguit in concupiscentiam carnis & concupiscentiam oculorum. Nisi hic peculiariter placet accipere de concupiscentia rerum alienarum, vel concupiscentia oculorum, ut ad nomē, desiderium, repetatur ex priori membro, oculorum, quia sequenti sententia peculiariter fit mentio de concupiscentia carnis. Addunt aliqui adiectiuum, prauum vel malignum, legētes, omne desiderium prauum vel malignum, sed plerique libri correctiores, inter quos est codex Bessar. sicut & Glossa Ordinaria, neutrum adiectiuum habet, sicut nec Græca. Sequenti sententia deprecatur iustus concupiscentiam carnis, quæ admodum efficax est in hominibus, & nisi singulari Dei gratia superari poterit,

est autem duplex, nam altera consistit in appetentia cibi & potus, quæ uenter auide & intemperatè semper desiderat, unde dicitur: Aufer à me uentris concupiscentias, ne scilicet immoderatè eas sequar, mihi que dominentur. Altera consistit in appetentia rerum uenerarum, unde dicitur: & concupiscentiæ concubendi non apprehendant me; vel, ut potius uertendum erat, non cōprehendant me aut occupent. Id enim significat uerbum *κατασβήσωμαι*, ita ut precetur ne concupiscentiæ uenerarum ipsi dominentur, ipsumque sibi deuinctum & addictum habeant, & quouis trahant. Duplicem hanc carnis concupiscentiam etiam Paulus cōiunxit, cum dixit: Non in comestationibus & ebrietatibus, nō in cubilibus & impudicitis. Quod autem sequitur; Et animam irreuerenti & infrunitam, vel, ut multi habent, Et animo irreuerenti & infrunito ne tradas me; quidam intelligunt quasi nolit tradi animo alterius impudeti & stulto, hoc est, homini improbo, inuerecūdo & stolido. Sed melius refertur ad animum eius qui orat, ut hac parte precetur ab omni impudentia & inuerecundia liberari, quæ multorum uitorum, & maxime carnalium in tactibus & aspectu, etiam circa concubitus mater est: sicut contra uerecundia & pudor, mater est & custos omnium uirtutum, sed imprimis castitatis & continentiæ. Itaque sensus erit: ne tradas me animæ irreuerenti vel inuerecundæ, hoc est, ne finas me tradi illi, ita ut ipsa mihi dominetur, & ego talē animam habeam mihi dominantem. Porro dictioni, infrunita, nihil respondet hoc loco apud Græcos. Significat autē apud ueteres, quāquam eius rarior est usus, stolidum & imprudentē, putaturque deriuari ab antiquo uerbo *fruniscor*, hoc est, fruor, ut, infrunitus, sit, cuius nō est ullus usus, vel potius qui rebus frui nō nouit ut oportet. At noster interpret hanc dictionem uidetur posuisse pro inexplibili & guloso, quia postea cap. 3. cum uertit: Vigilantia & cholera & tortura uiro infrunito, pro dictione, infrunito, Græcis est *ἀπληγος*, hoc est, insatiabilis, quæ significatio recte huic etiam loco quadrat, ut significetur sapientē rogare ne animam habeat & inuerecundam & insatiabilem, qualis est anima gulosorum, & eorum qui moderatè non uirtutem libidine. Ut autem quis sit sic effusus ad cibum, & ad libidinem inuerecundus, efficit stoliditas inuerecūdiæ mater: sicut contra honestatis & pudoris mater est sapientia, ut recte etiam nomen, infrunitus, hoc & sequenti loco accipi possit pro stolido & imprudenti.

- 7 Doctrinam oris audite filij, & qui custodierit illam, non periet labijs, nec scandalizabitur in operibus nequissimis.

Post preces ad Deum fusas, redit ad docendi officium, imprimis docens quæ vitia linguæ uitanda sint, à quibus primum rogauit Deum ut liber esse posset. Itaque doctrinam oris non uocat eam quam iam ore suo prolaturus est, sed quæ de ore & lingua moderanda traditurus est, quæ admodum etiam Rabanus indicauit. Hanc doctrinam qui seruauerit,

Rom. 11

uerit, nō peribit per labia sua, quia liber erit à malis illis, in quæ uicia linguæ hominem perducunt. Nec scandalum patietur, aut offendiculum & ruinationem per nequissima opera linguæ, qualia sunt, mendacium, maledictio, periurium, detractio, & id genus alia, quæ uitiola sunt linguæ opera: à quibus qui liber est, à multis incommodis præferuatur, quia, ut dicitur in Prouerb. cap. 21. Qui custodit os suum, custodit ab angustiis animam suam. Non ergo hic, scandalizari, accipitur pro, scandalum peccati pati ex aliorum factis vel dictis, hoc est, aliorum exemplo ad peccatum aliquod inclinari, sed pro impingere, offendere, & labi in aliquod incommodum & malum peccati, ut & alibi in hoc libro accipitur, & mox in sequenti sententia. Græca tantum habent; Et qui custodierit, non capietur in labijs suis.

- 8 In ueritate sua apprehenditur peccator, & superbus & maledicus scandalizabitur in illis.

PRO, in uanitate sua, Græcis est, *καὶ τὴν ἀποροβήσῃ*, hoc est, in stultitia sua. Et, apprehenditur, rursum est positum pro comprehenditur. Est enim rursum uerbum *καταλαμβάνω*. Significat ergo, peccatorem per uanitatem uerborum suorum & stultiloquium, capiendum & opprimendum multis malis. Quoniā enim dixit superiori sententia, eum qui custodit doctrinam oris, non periturum labijs: hic iam contra indicat, qui per labia sua occupandi sunt malis, & in multa incommoda prolapsuri, peccatores scilicet stultiloqui, & maxime superbi, qui præ animi superbia non ueretur aliis maledicere & conuictari. Maledicus, enim legedum est, & non maledictus, cum Græcis sit, *κακόλογος*. Simulque insinuat unum uicium linguæ à quo cauendum sit, nempe maledicentiam, de qua apertius postea.

- 9 Iurationi non assuescat os tuum, multi enim casus in illa.

- 10 Nominatio uero Dei non sit assidua in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis, quoniam non eris immunis ab eis.

Inter reliqua linguæ uitia cauenda, imprimis monet cauenda iuramenta, non quidem in totum prohibens iuramentum, sed prauam consuetudinem iurandi, quod per iurationem frequentatam multis modis cadere & peccare contingat: quoniam qui sæpe iurat, & frequenter peccat, & saltem sæpe frustra acque sine causa iusta iurat, quod citra peccatum non committitur. Et Iococrates quoque docet non dandum iuramentum nisi necessitas cogat, & vel nostra vel amicorum salus in discrimen uocetur. Sic & Christiani duas potissimum causas habent ubi quas iurare possint, unam gloriæ Dei; alteram salutis atque uilitatis proximorum. Quoniam autem à iuramentis illis maxime cauendum est in quibus expressè Deus nominatur: item quia non tantum in temerariis iuramentis nomini diuino fit iniuria, sed etiam quodcumque nomē Dei uanè assu-

mitur in ore, ideo subiungit; Nominatio uero Dei non sit assidua in ore tuo; siue id fiat in iuramento, siue extra iuramentum, contra morem quorundam, qui ad singula penè uerba uel iurant, uel Deum leuiter nominant, quod est contra secundum Decalogi præceptum, quo præcipitur: Ne nomen Dei assumamus in uanum. Additur autem in nota uersione; Et nominibus sanctorum non admiscearis; hoc est, non admisceas te in nominandis leniter & sine reuerentia sanctis rebus, uel sanctis hominibus, ut sit cum iuratur temerè per sanctos aut per sanctas res, ut per templum, per altare, per Ierusalem, quod prohibet etiam Dominus in Euangelio. Nam dictio, sanctorum, potest accipi uel ut sit masculini generis, uel ut sit neutri. Unde & cum subiungitur, quoniam nō eris immunis ab eis; relatiuum, eis, non refertur ad genitiuum, sanctorum, sed ad nomina uel nominationes sanctorum, uel ad res prædictas. & est sensus: Non eris propter illas nominationes, aut propter talia quæ dixi, immunis à Dei uindicta, & innoxius uel impunitus. Alluditur enim ad illud quod in secundo præcepto additur: Non enim habebit Dominus in fontē eum qui assumpserit nomen Dei in uanum. Græca tantum habent unam sententiam; Iuramento non assuescias os tuum, & nominationi sancti (nempe Dei) non assuescas. Tum subiungitur:

- 11 Sicut enim seruus interrogatus assidue, à liuore non minuitur; sic omnis iurans & nominans, in toto à peccato non purgabitur.

Interrogatus, hic positum est pro uerberatus, & torturæ uel flagellis subiectus, quomodo Latinis quæstio ponitur pro tortura, quæ erudendæ ueritatis causa fit à iudice. Sicut ergo, inquit, seruus qui à domino suo assidue in quæstionem uocatur, & flagris caeditur, non minuitur à liuore, hoc est, non habet defectum liuoris, nec caret uibicibus: sic omnis iurans & nominans Deum, assidue scilicet, in toto, hoc est, penitus non erit liber à peccato. Qua similitudine significatur, quod quemadmodum seruus sæpe uapulans, diuersa & multa signa uerberationis in corpore suo exhibet: ita & frequenter iurans non potest non aperta eaque uaria peccati indicia aliquando præbere. Item quod sicut seruus flagellis in corpore multum maculatur, ita & frequentans iuramentum, polluitur in conscientia, & multas maculas contrahit, & cum Deum uideatur iniuria afficere temerè iurando, seipsum potius flagellat, & diuini uitio subiicit, quemadmodum adhuc clarius sequenti exprimitur sententia.

- 12 Vir multum iurans impletur iniquitate, & non discedet à domo eius flagit.

Muitis uerbis & sententiis exprimit Sapiens id quod dicitur in secundo præcepto. Non enim habebit Dominus in fontē, &c. ut à praua iurandi consuetudine multis uisitata auocet. Vir, inquit, multum iurans, non solum non erit penitus liber à peccato, sed replebitur iniquitate, multisque peccatis subiicitur.

Mat. 5

subiicietur, & ideo etiam plaga & vitio diuina nō cessabit à domo & familia eius. Patet huius veritas in Saule; q̄ vt erat facilis nimis ad iurandum, ita iurando sapius peccauit, & à Deo grauius punitus est & in se, & in familia sua.

- 13 Et si frustraerit, delictum illius super ipsum erit: & si dissimulauerit, delinquet dupliciter.
- 14 Et si in vacuum iurauerit, non iustificabitur replebitur enim retributione domus illius.

PRO, frustraerit, Græcis est *παρηλασία*. Et omnino verisimile est authorem respexisse hic ad locum qui est Leuit 5. vbi huius verbi multus vsus est pro eo qui per errorem delinquit, tribuiturque etiā illi qui perperam iurat, vbi nos legimus: Anima quæ iurauerit, & protulerit labiis suis vt vel malè quid faceret vel bene, & id ipsum iuramento & sermone firmauerit, oblitæque postea intellexerit delictum suum, &c. Ex quo capite etiā intelligere licet quid sit quod hic dicitur: delictum illius super ipsum erit. Id enim est quod ibi dicitur, portabit iniquitatē suā, vel peccato subiacebit. hoc est, est per ignorātiā peccauit, & inaduertentiā, nihilominus tamē peccatum suum agnoscere & expiare tenebitur. Quomodo autē id fieri debeat subiungitur cum dicitur: Agat pœnitentiā pro peccato (vel, vt habent Hebræa, cōfiteatur peccatū suū) & offerat de gregibus agnam siue caprā, &c. Ad quod etiam videtur hic author respexisse cum subiungitur: Et si dissimulauerit, delinquet dupliciter; vt sit sensus: Si dissimulauerit delictum suum in quod incidit iurando temerè & per ignorātiā, hoc est, si neglexerit delictum suum iuxta legis præscriptum expiare, delinquet dupliciter, quia & peccauit iurando, & peccat non expiando peccatum suum. Hic videtur esse genuinus huius loci sensus, iuxta quem nostra lectio sic est accipienda: Si qui iurat frustraerit iuramentum (non enim legendum est, frustraerit fratrem, cum accusatiuum, fratrem, nec Græca habeat, nec Rabanus, nec libri correptiones impressi) hoc est, si frustra protulerit iuramentum, ita vt non adimpleuerit quod iurauit, etiam si per ignorantiam & obliuionem id acciderit, peccato tamē subiacebit, suūque peccatū portare & expiare obligatus erit. Si autem dissimulauerit delictum suum, illudque agnoscere & expiare neglexerit, aut, vt est Græcis, *παρηλασία*, hoc est, contempserit, delinquet dupliciter. Potest &, frustraerit, accipi positū pro frustratus fuerit, aut errauerit, vt significetur qui per obliuionem prætermiserit iuramentū suum implere, & qui per inaduertentiā iurauit. Sic enim correspondet verbo Græco. In sequenti sententia per, in vacuum iuramentum, vel, vt est Græcis, *εἰς κενόν*, hoc est, inaniter & frustra, rectè quidam intelligunt eum qui leuiter & nulla de causā iurat, quiq; illud facit nec cum suo commodo, nec cum alterius incommodo, vt istud subiectum sit cōtra eos qui putāt se à crimine liberos esse, si iuramento leuiter emisso nemini nocent. De

tali ergo dicit, quod non iustificabitur, hoc est, non habebitur apud Deū iustus & innocens, sed reus & vindictæ obnoxius, quia domus & familia eius replebitur retributione, hoc est, digna & promerita ultione, nec finet id Deus inultum. Pro quo rursum est Græcis *ἐπιπράσις*, hoc est, ultione. Quod autem in quibusdam libris additur, pessima, à quibusdam explicandi causa additū est, cum in multis libris non sit, sicut nec in Græcis.

- 15 Est & alia loquela contraria morti, non inueniatur in hereditate Iacob.

QVONIAM absurdum visum est quibusdam, vt loquela illa, de qua loquitur, cum mala sit, dicatur contraria morti, mutauerūt quidam illud in eōtrariū in mortem. Et Lyranus legit contraria in mortem quantā & alterius meminit lectionis. At ex Græcis satis apparet interpretem potius vertisse, cōtraria morti, cum habeant *ἀντιπροβλητικὴν δανάτην*, quod sonat, vestita morte, sed interpretes vertit quasi legisset *ἀντιβλητικὴν*. Id enim est, opposita vel contraria. Non est autē Græcis; alia loquela; sed tantum *ἐπιπράσις*, est loquela vel sermo. Vnde sunt qui adhuc hæc dicta putant de iuramento, vt significetur esse iuramentum quod morte sit obuolutum, vt pote periurium. Verū cum in veteri lege iuramentā temeraria & periuria non legantur morte punienda esse, rectius videtur hic post sermonem de iureiurando, subiicisse de alio linguæ vitio longe peiore, vt pote quod morte sit puniendum, quodque peculiariter à progenie Iacob & populo Israelitico abesse cupiat tanquam illo maxime indignum. Id omnino verisimile est ipsum voluisse significare esse blasphemiam & maledictionem Dei, vitium adeo enorme, vt nec nominari sustineat, ita vt nomine benedictionis Dei aliquādo significetur rectè & per antiphrasin, vt ibi: Benedic Deo, & morere. Hoc vitium vestitum & obuolutum est morte, quia præceptum est vt blasphemus lapidetur & occidatur, vt patet Leuit. 24. Proinde rectè noster vertit: Est & alia loquela. Cum autem sequitur; cōtraria mortis; datiuus, morti, non videtur construendus cum, contraria, sed cum verbo, est, vt sit sensus: Est etiam alia loquela prædictæ contraria, quæ est in mortem, hoc est, quæ mortem mox adfert. Iuxta Lyranum in datiuo, morti, subintelligitur obligata vel destinata. Rectè autem blasphemiam dicitur vitio de quo prius dictum est, nempe iuramento, cōtraria, quia iuramentum videtur habere Dei honorationem, vt qui in testem tāquam veracissimus adhibetur: at blasphemiam apertā habet Dei inhonoratiōē. Aut si datiuus, morti, construatur cum adiectiuo, cōtraria, intelligendum est hanc de qua loquitur loquelā cōtrariam dici morti, quia mortē habet sibi quasi è regione oppositā, & proinde vicinam & correspondentem, quomodo dicit Dominus: Ite in castellum quod contra vos est, hoc est, quod è regione vestri est, & in prospectu vestro, vobis que vicinum.

Iob 2.

Mat. 21.

16 Etenim

- 16 Etenim à misericordibus omnia hæc auferentur, & in delictis non uolunt abunt.

MALÈ quidam habent, voluptabūt, cum legendum sit, volutabunt, vt multa habent scripta, vel volutabunt, vt iam habent libri correptiones impressi. Id enim satis declarant Græca, quæ habent *ἐπιπράσις*, hoc est, inuoluentur. Pro, misericordibus, Græcis est *ἀνομιῶν*, hoc est, piis, qui scilicet piè Deum colunt, & ob id quā longissimè absumunt ab impietate blasphemiarum & periurij, atque temerarij iuramenti, per quæ Deus dehonestatur, eiusque nomen iniuria afficitur. Qui autem sic verè pijs sunt in Deum, etiam sunt misericordes & in seiplos, bene facientes animæ suæ, & in proximos propter Deum. A talibus auferentur & elongabuntur illa grādia vitia, quia & ipsi ab eis sua voluntate abhorrebunt, & Dei gratia proteguntur ne in talia incidant. Redimet enim Dominus animas sanctorum suorum, & nō delinquent omnes qui sperant in eum. Vnde etsi aliquando in vitia quædam impingant, non tamen volutabunt se, nec inuoluentur in delictis, maxime talibus, sic vt ab eis occupentur, & in eis hæreant. Nam, vt habet Ioannes, Qui manet in Deo non peccat: &: Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit.

Mal. 11.

1. cor. 3.

- 17 Indisciplinate loquela non assuescat os tuum, est enim in ea uerbum peccati.

PRO, indiscipline loquela, Græcis est in æditione Germanica, quæ nostræ versioni maxime conformis est, *ἀπειθαρχία*, hoc est, ineruditioni molestæ, vel rusticitati temerariæ. Quidam legunt; Indisciplinate loquela. Apud Augustinum in Speculo legitur tantum, Indiscipline, Ominino videtur hic tertium vitium linguæ notare, à cuius assuetudine cauendum sit, nempe vitium irreuerentis locutionis, quæ vocatur indiscipline loquela, quia eorum est qui non sunt bene instituti: sicut contra bene institutorum est, reuerenter omnibus & maxime maioribus loqui. A rusticitate ergo verborum reuocat, quod ea etiam non careat peccato, sed in ea sit verbum peccati, hoc est, sermo vitiosus. Peccatum enim est, non deferre etiam verbis honorem proximo, sed contumeliosè, durè & rusticè loquendo, alios ad indignationem prouocare. Et quoniam ad reuerentiam verborum parentes boni suos filios diligenter monent: Itē quoniam ipsa fidelium brigo ex sanctis patribus eos monet honestatis, ideo subiicit.

- 18 Memento patris & matris tuæ: in medio enim magnatorum consistis.
- 19 Ne quando obliuiscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tua infatuatus inproperium patiaris.
- 20 Et maluisse non nasci, & diem natiuitatis tuæ maledicis.

Videtur omnibus perpenis hic esse sensus: Vt rusticitati & verborum irreue-

rentiæ non assuescas, memor esto institutionis & præceptorum quæ à parentibus accepisti: Memeto item ex qualibus sis ortus parentibus, sanctis scilicet, & Deum verum colentibus: Consistes enim & conuersaris inter magnatos, nempe cultores Dei sanctos homines, sanctosque angelos Dei, qui sunt in medio populi Dei, & contemplantur singulorum mores: vnde merito tibi cauendum est ne coram talibus indecorè te geras, aut assuescas ineptè & inhonestè loqui. Ne aliquando eueniat, vt sicut tu nolisti meminisse præceptorum & reuerentiæ quam te docuerunt tui parentes, originis item tuæ: ita etiam vicissim eueniat vt Deus obliuiscatur tui in bonum, ad honorandum scilicet te in conspectu illorum magnatorum, in quorum oculis & auribus indecorè te hic gessisti. Atque tunc tu, qui iam mala loquedi assuetudine & assiduitate infatuatus es, improprium patiaris & ignominiam quando ex eorum consortio, cum quibus iam in populo Dei censeris, turpiter eiicieris, & tunc irreuerentiæ & inobedientiæ iustas dabis pœnas. Ex quo & hoc consequetur, vt qui, si voluisses, in parentibus tuis gloriari poteras, ob ignominiam & pœnarum magnitudinem malis non fuisse natus, & maledicas diem natiuitatis tuæ, siue in hoc sæculo, siue in futuro. Docet ergo reuerentiam & honestatem verborum iuxta parentū monita & sanctam originem seruandam, vel ob honorem qui debetur cœtui sanctorum, sicut & Paulus monet mulieres in ecclesia habere veltamen super caput suum, & propter angelos. Et Tobias consideratione parentum à quibus nati erāt, suam coniugem monet honestatis & temperantiæ, dicens: Filij quippe sanctorum sumus, & non possumus ita coniungi, sicut & gentes quæ ignorant Deum, vt est Tobia 8. Et diligenter obseruandū est quod illi; Memento patris; opponatur, ne obliuiscatur te Deus; & honori quem quisque ex sanctorum cœtu obtinet, opponitur improprium & dedecus, quod irreuerens incutrit siue hic siue postea in cōspectu sanctorum, & hominum, & angelorum. Vtinam hunc locum nostri temporis heretici bene obseruarent, vt memores suorum parētum, abstinerent à tā inhonestis & maledicis verbis, quibus ecclesiam Dei, eiusque prepositos & veterem religionē incessunt. Græca quædam habet per futurum; In medio magnatorum consistes vel confidebis. Et potest intelligi de honore quem filij obedientēs præceptis parētum suorum consequuntur siue hic siue postea, cum eis dabitur vt sedeant in regno Dei cum principibus populi sui. Germanicum tamen exemplar habet præsens, vt nos, *αὐτὸς πατὴρ*.

1. Cor. 11.

- 21 Homo assuetus in verbis improprij, in omnibus diebus suis non erudietur.

Vt notat hic aliud linguæ vitium à quo cauendum sit, nempe contumeliam & improprium: aut etiam hoc vitium pertinet ad illud quod modò dixit, indiscipline loquelam. Sub ea enim non tantum continetur

continentur verborum rusticitas, sed maledictio omnis, conuitium, & id genus alia. Postquam ergo monuit non esse assuescendum imperitiæ & ineruditæ loquacitati, subiungit eum qui assuetus fuerit verbis improperi, nunquam suscepturum meliorem institutionem, significans eam consuetudinem ita firmiter adherere, ut vel nunquam vel egrè diuelli ab homine possit, & contraria institutio suscipi: & proinde ab ea assuetudine maxime cauendum, ut per quam de homine ferè sit desperatum. Nec mirum, cum improperis & conuitiis assuetus facilè etiam in suum monitorè insurget, & pro salubri monitione conuitia reget.

22 Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem.

Post vitia linguæ procedit ad vitia operû, sicut & prius in principio capitis, postquam precatu est linguæ continentiam, deinde precatu est vitæ totius temperantiam. Tria autè genera hominum scilicet esse dicit, quorum duobus tribuit abundare in peccatis, vel, ut habent Græca, multiplicare peccata, hoc est, frequenter & incessanter peccare: tertium verò dicit adducere sibi iram, hoc est, grauem ultionem & perniciè. Quæ tria in sequentibus declarantur, quauis hæc variè à diuersis accipiantur.

23 Anima calida quasi ignis ardens, non extinguitur donec aliquid gloriatur.

Primum hic genus indicatur quod abundat in peccatis. Et significatur vitium aliquod in animo consistens, cum hic dicatur de anima calida, in sequenti verò versu de homine nequam in ore carnis suæ. Itaque hic ferè intelliguntur notari homines auari, qui animam habent calidam, & æstu concupiscentiæ inflammata inftar ignis, nec satiantur vnquam donec lucrum aliquod siue per fas siue per nefas conquirant: nec tamen etiam tunc satiantur, sed semper plus expectant, inftar ignis qui nunquam dicit, sufficit, ut est Prouerb. 30. De his ergo rectè dicitur quod abundant in peccatis, & multiplicant peccata, quia tales in dies peccare contingit, semper anhelantes ad quæstum. Quidam tamen hic non tantum avaros notatos intelligunt, sed in genere eos in quibus prauæ animi cupiditates, quales sunt ira, odiû, auaritia, ambitio, cæteræque immoderate affectiones in animo ita effervescent ut contineri nullo modo valeant. Est enim animus hominis peccatoris inftar fornacis exardescens & perpetuò estuatis, qui non quiescit donec voti compos fiat. Vnde & Isaias cap. 57. Impij, inquit, quasi mare feruens quod quiescere non potest. Notandum autem quod noster vertit; donec aliquid glutiat; melius ex Græcis vertit; donec absumatur. Est enim *καταρσθην* aoristus passiuus. Itaque significatur, quod quemadmodum ignis non extinguitur, priusquam maxima vi aquæ oppressus consumptusque fuerit, ita etiam huiusmodi ardor feruoræque cupiditatum in animo hominis, ut in plurimum non antè extinguitur, quam

ipse homo morte consumptus fuerit. Bene ergo de tali hominum genere dicitur, quod multiplicat peccata.

24 Et homo nequam in ore carnis suæ non desinet donec incendat ignem.

Secundum hic genus insinuat, quod tamen aliud insinuat in Græca lectione, quam in nostra intelligitur. Nam Græca omnia habent; *καταρσθην* & *καταρσθην* & *καταρσθην*; homo scortator in corpore carnis suæ; ut secundum genus sit scortator, de quibus est hic versus & sequens: tertium verò sit adulterorum, de quibus postea prolixè. Noster interpres pro *καταρσθην*, declarat se legisse *καταρσθην*, & pro *καταρσθην*, *καταρσθην*. Itaque nostri ferè intelligunt hic notari gulosos, quorum vitium consistit in ore carnis suæ, quo indefinenter appetunt ea quæ carnis sunt, intelliguntque tales non cessare donec in seipsis accendant ignem libidinis quæ ex gula nascitur. Potest tamen etiam nostra lectio accipi de scortatoribus, ut illud; in ore carnis suæ; accipitur pro appetitu carnis, & sit sensus: Et homo qui nequam est in appetitu suæ carnis, hoc est, homo scortator non desinet nec quiescet, donec in appetentia carnis suæ accendat ignem, libidinem scilicet quæ in corpore scortatorum quasi quædam flamma exardescit. Quamuis enim hoc vitium ab animo impudico oriatur, tamen ex omnibus in corpore maxime apparet & extat, in eoque illustres libidinis flammæ profert. Est enim huiusmodi libidò in corporis titillatione posita, ideòque hoc vitium distinguit à priore per subiectum, quod illud sedem suam quasi quandam fornacem in animo habeat, hoc verò in corpore magis existat, Nec mirum quod nomine oris, appetitus libidinosus significetur, cum mox nomine panis, desiderata mulier designetur. In hoc vitium etiam bene competit abundare in peccatis, quia vitium hoc tenacissimè adheret, & subinde repetitur, nec facilè satietatem adfert. vnde subiungitur;

25 Homini fornicatio omnis panis dulcis, non fatigabitur transgrediens usque ad finem.

Exprimit conditionem scortatorum, qui vana scilicet libidine delectantur: ut in iuuenibus plerisque accidit, qui flagitiosam consuetudinem quarunt mulierum sine delectu appetunt, ideòque omnis panis eis dulcis dicitur, quia scilicet quæuis mulier eis placet, satisque habent si voluptatem suam vel cum quauis explcant. Et quoniam vitium hoc tenacissimè hæere solet, nec satietatem adfert, rectè de talibus dicitur; non fatigabitur qui talis est; ita ut sapius repetita libidine, deinceps quasi fatiatus esset, sed persistet transgredi mandata Dei vsque ad finem vitæ suæ.

26 Omnis homo qui transgreditur lectum suum, contemnit animam suam, & dicens: Quis me videt?

Tertium hic genus insinuat, nepe adulteros, in quos competit quod de tertio genere

genere dicebatur, nempe adducere iram, quia secundum legem adulterium morte puniebatur, non autem scortatio & simplex fornicatio. Ideòque absolute & imperfecta oratione dicitur, homo qui transgreditur lectum suum, ut subaudias, est tertium illud genus de quo dixi. Nisi potius oratio sit suspensa vsque ad illud quod sequitur, Hic in plateis. Scortator enim qui coniugatum non est, non dicitur transgredi lectum suum, sed tantum adulter, qui sua coniuge non contentus, fidem thori violat, alienasque sectatur, qui rectè dicitur contemnere animam suam, quia vitam suam certo exponit periculo. Talium mores & ingenium hic prolixè depingit Sapiens & insectatur, ostendens eorum peccatum eo esse grauius, quod nihil præter hominum oculos metuens Deum non vereantur nec reformident, à quo res humanas negligi impiè arbitrantur. Itaque inducit eos dicentes: Quis me videt? & quæ sequuntur. Legunt perique in hac sententia, contemnens in animam suam. At præpositionem, in, quædam scripta non habebant, & nominatim codex Beffariensis.

27 Tenebræ circumdant me, & parietes cooperiunt me, & nemo circumspicit me, quem vereor delictorum meorum non memorabitur altissimus.

Lara sunt hæc verba, quibus adulter significat cum ab hominibus non videtur, neminem sibi timendum, quod putet Deum qui in alto cælorum loco residet, nõ inde respecturum ad ea quæ hic inferius aguntur. Similia sunt apud Iob. cap. 24. Oculus, inquit, adulteri obseruat caliginem, dicens: Non me videbit oculus, &c. Sed obscuriora sunt quæ in nostra lectione sequuntur,

28 Et non intelligit quoniam omnia videt oculus illius, quoniam expellit à se timorem Dei, huiusmodi hominis timor, & oculi hominum timentes illum.

Pro his omnibus Græcis tantum est, Et oculi hominum timor ipsius, hoc est, talis tantum timet oculos hominum, tantum metuit ab hominibus videri, illorumque oculos offendere. Itaque pauca illa verba in terpres pluribus expressit, quæ sic commodè accipiuntur: Talis non intelligit vel non intellexit (vtrunque enim legitur) quod omnia videat oculus Dei, ideòque id non intelligit vel non cogitat, quoniam talis timor hominis, hoc est, timor quo ille tantum metuit ab homine videri, & hominem offendere, expellit à se, pro ab ipso, timorem Dei, hoc est, dum hominem metuere facit, efficit ut de Dei timore non cogitet. Id rursum aliis verbis sic dicitur, Et oculi hominum, qui scilicet obseruant tantum ne ab homine videantur, timentes ipsum hominem tantum expellunt ab ipso timorè Dei. Quidam autè libri separant à verbo, expellit, illam partem, huiusmodi hominis timor, & vt suppositum verbi expellit, sit nõ, timor, sed is de quo dixit, non intelligit, quemadmodum requiritur relatiuè reciproci, se, ut sit sensus: Non intelligit Deum

omnia videre, quoniam ipse expellit ex se timorem Domini. Deinde noua sententia quasi per parenthesis interiecta sequatur, Huiusmodi hominis timor, ut subaudias verbum, est, & sit sensus: Talis est timor hominis, & tales sunt oculi hominum qui tantum timent hominem, & obseruant tantum ne ab homine videantur, à quo sibi malè metuit. Hæc distinctio magis placet, & inuenitur præter alios in codice Beffariensis.

28 Et non cognouit quoniam oculi Domini multo plus lucidiores sunt super solem, circumspicientes omnia vias hominum, & profundum abyssi, & hominum corda, intuentes in absconditis partibus.

Victrè soli comparat oculus Dei, quod sicut sol ex cælorum altitudine omnia sua luce perlustrat & intuetur, omniæque ab dita in tenebris profert in lucem, & videri ab hominibus facit: ita & diuinus oculus, hoc est, intuitus & scientia omnia circumspicit & conuertitur, atque tandem omnia in lucem profert. Verum cum sol suo motu rebus per temporum interualla abesse cogatur, & etiam præfens excludi possit ab adibus, nec in intimas terræ partes sua luce possit penetrare, Dei oculus nihil omnino effugere potest, nec à rerum contemplatione, vel temporis vicissitudine, vel quocunque impedimento, vel quauis profunditate excludi potest, vnde rectè Dei oculi multo lucidiores sole dicuntur. Cum autem omnia eius oculi conspiciant, peculiariter omnes vias & actiones hominum circumspiciunt, hominumque corda & cogitationes, etiam in absconditis mundi partes, quia illorum peculiariter Deus habet curam & prouidentiam, ut quibus suo tempore redditurus est mercedem secundum opera illorum.

29 Domino enim Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita: sic & post perfectum respicit omnia.

Bene ostendit Dei oculos sole esse lucidiores, quia ipse non tantum aspicit præsentia sicut sol, sed etiam omnia futura antequam sint, & præterita quoque, etiam cum iam esse desierint. Domino enim, inquit, omnia sunt agnita antequam crearentur, sic & postquam aliquid perfectum est, respicit omnia.

30 Hic in plateis ciuitatis iudicabitur, & quasi pullus equinus fugabitur, & ubi non sperauit, apprehendetur.

Sententia hæc suspensa, ibique incipiens, omnis homo qui transgreditur, post multa interposita, hic iam absoluitur, ostenditurque quod adulter pertineat ad tertium illud genus quod iram adducit & ultionem, quia, inquit, in plateis ciuitatis, publicè scilicet & in conspectu omnium ciuium, supplicium de eo sumetur, & qui se securum esse putauit, ac studiose cauit ne adulterium eius deprehenderetur, vbi non putauit nec suspicatus est, apprehendetur rapiendus ad supplicium

placium. Pro, speravit, enim Græcè est ἐπιθυμῶν, hoc est, suspicatus est, proinde, speravit, hic positum est pro timuit & existimavit. Quod autem in medio habemus; & quasi pullus equinus fugabitur; Græca modò non habent. Rectè tamen pullo equino comparatur adulter, vt qui ad adulteriũ perpetrãdum lasciuus fuit & fortis, instar equi, iuxta illud Ierem. 5. Equi amatores & emissarij facti sunt, vnusquisque ad vxorem proximi sui hinniebat, perpetrato adulterio veluti tener pullus equinus timidus & fugax, ex consciẽtiæ remorsu pauca & deprehensus fugiat, nec tamen effugiat, sed vbi se securum fore speravit, apprehendatur. Id nonnunquam etiam in hoc mundo corporaliter accidit: at inuitabiliter apud Deum impletur, quãdo qui in perpetrando scelere audax est, & nihil timet, post admissum crimen timere incipit, & cum Cain vagus & profugus viuit in terra, qui inopinato aliquando diuina vltione opprimetur, in conspectu omnium supplicium ferens cum summa ignominia, de qua & sequitur.

31 Et erit dedecus omnibus, eo quòd non intellexerit timorem Domini.

Quoniam, inquit, non habuit rationem timoris Domini, nec de eo cogitare voluit, vt per eum timorem dedecus adulterii vitaret, Deo eius adulterium propalante, erit omnibus in dedecus, hoc est, omnes eũ habebunt dedecorosum & ignominiosum & ob admissum flagitium, & ob illatum supplicium. Itaque incidet in dedecus quod studeosè vitare se posse credidit per tenebras. Declaratum est illud ex parte in Dauide cũ Bersabee adulterante, & suum crimen studiosè tegere volente. Cui dictum est à Domino: Tu fecisti absconditè, ego autem faciam verbum istud in conspectu omnis Israel, & in conspectu solis.

32 Sic et mulier omnis relinquens virum suum, et statuens hereditatem ex alieno matrimonio.

Quod de adultero dixit, id & adulteram mereri docet, ostendens etiam illã pertinere ad tertium genus quod iram adducit. Et rursum est oratio imperfecta, vel potius suspensa, quæ, quibusdam per parenthesis in interpositis, postea perficitur ibi; hæc in ecclesiam adducetur. Adulteram autem dicit constituere hereditatem ex alieno matrimonio, quia ex viro alterius matrimonii profert filios, qui velut legitimi filii, hæredes sint futuri sui mariti. Hoc crimen quoniam variis de causis enorme est, priusquam orationem absoluat, & indicet qua pœna & vltione dignum sit, ostendit eius maleficii iniuriam latè patere, nec simplicem esse, sed tripartitam, interponens quod sequitur.

33 Primum enim in lege altissimi incredibilis fuit: et secundo in utrum suum deliquit, tertio in adulterio fornicata est, et ex alio viro filios statuit sibi.

Incredibilis, positum est pro infida vel inobediens, vt & alias. Est enim Græcis ἐπιθυμῶν.

Trium mala enumerat, in flagitio adulteræ, quorum tertium bipartitum est, vt etiam quatuor deprehendantur. Primum enim Dei autoritas violatur, cuius legi fides promissa & obedientia non præstatur. Secundò, fides marito data rumpitur. Tertio, & corpus ipsius nefario stupro corruptum est, quia per adulterium fornicata est, & legitimi hæredes nothis & suppositiis liberis defraudatur.

34 Hæc in ecclesiam adducetur, et in filios eius respicietur.

35 Non tradent filij eius radices, et rami eius non dabunt fructum.

36 Relinquetur in maledictum memoria eius, et dedecus eius non delebitur.

Sicut variis modis adultera peccauit, ita non tantum vno modo punietur. Primo enim in ecclesiam & ceterum populi Dei adducetur, vt ibi conuicta iuxta legem Dei coram omni populo lapidetur. Deinde respectus habebitur in filios eius, de quæ eis diligens habebitur inquisitio & visitatio (est enim Græcis, ἐπιθυμῶν ἐγὼ) vt spurij à legitimis fecernantur, & omni honore & hereditate in populo Dei careant, vt sic non tantum in seipsa puniatur, sed etiam in suis filiis. Nec hi tantum honore in populo Dei carebunt, sed & diuturna vita atque successione, Deo nimirum talem progeniem in sceleris detestationem cito absumente. Quod significatur cum dicit; non tradent vel non dabunt filij eius radices; hoc est, non firmiter in terra collocabuntur, nec rami eius dabunt fructum, hoc est, filij eius spurij non proferent filios, per quos parentes quodammodo post mortem manent superstites. Similis est locus Sapien. 4. Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas, nec stabile firmamentum collocabunt, &c. Postremum etiam aliqua maneat eius memoria, ea tamen non relinquetur nisi in maledictum, hoc est, in maledictionem illius, vt scilicet cum ignominia & maledictione eius fiat memoria. Ex qua tam insigni punitione, magna consequetur in populo vtilitas, quæ deinde exprimitur. Porro quod ad lectionem attinet, quidam libri habent; Derelinquet memoriam eius, vt eius, positum sit pro suam. Alii, derelinquent memoriam eius, vt ad, filios, verbum referatur. Alii, relinquetur memoria eius, sed ad re parum facit. Græca verti possunt: Derelinquet memoriam suam.

37 Et cognoscent qui derelicti sunt, quoniam nihil melius est quam timor Dei, et nihil dulcius quam respicere in mandatis Domini.

Qui derelicti sunt, hoc est, superstites, apud quos manet memoria, ex supplicio quod de adultera & eius posteritate sumitur, admoniti cognoscent & quod nihil vtilius est homini quam timor Dei, & quod nihil sit dulcius quam attendere semper ad mandata Domini, vt eorum intuitu homo semper & à malo reuocetur, & ad bonum impellatur. Observatio enim mandatorum Dei adfert secum & summam vtilita-

tatem & summam voluptatem: nec hæc tantum, sed etiam honestatem, ita vt triplex in ea bonum sit situm, vtile, delectabile, & honestum. Quod sequens sententia, qua hanc doctrinam claudit, bene comprobatur.

38 Gloria magna est sequi Dominum, longitudo enim dierum assumetur ab eo.

Sicut magnum dedecus sequitur adulteros & alios peccatores, vt iam ostensum est: ita magnum decus & honor magnus est, sequi Dominum, eique in omnibus obedire, siue quia hoc ipsum summam tandem gloriam adfert, siue etiam quia in eo ipso quis seipsum honore & gloria afficit, quod Deo vt oportet seipsum subiicit, & quam debet obedientiam præstat, nam, vt bene dictum est, Seruire Deo, regnare est. Cum autem sequitur; Longitudo enim dierum assumetur ab eo; relatiuum, eo, videri posset referendum ad illum qui sequitur Dominum, vel ad se qui Dominum, vt sit sensus: Longitudo dierum, hoc est, vita vel hic diuturna, vel post hanc vitam æterna obtinebitur ab eo qui sequitur Dominum, vel per eam rem quæ est sequi Dominum. At melius cum Lyrano refertur ad Dominum, vt sit sensus: Per sequelam Domini, longitudo dierum assumetur, hoc est, accipietur à Domino, qui vitam æternam largietur suis seclatoribus. Græcè est, longitudo dierum est suscipi te ab eo, scilicet Domino. Fortè interpres vertit, longitudo enim dierum assumi te ab eo, vt sit sensus: longitudo dierum, hoc est, vita æterna obtinetur per hoc quòd Dominus te assumit ad se.

Caput XXIIII.

- 1 Sapientia laudabit animam suam, et in Domino honorabitur, et in medio populi sui glorietur.
- 2 Et in ecclesiis altissimi aperiet os suum, et in conspectu uirtutis illius glorietur.

In hoc capite introducit Sapiens encomium sapientiæ, quam & de seipsa loquentem facit, imitatus Salomonem, qui in Pro- uerbijs cap. 8. sapientiam similia de se prædicantem introducit. Sicut autè ibi dictum est authorem loqui de sapientia diuina in genere, partim vt est in Deo, partim vt est in homine per participationem, ipsum que more in scripturis recepto per profopœiam, sapientiæ tribuere personam. Deinde quòd quæ sic in genere de sapientia diuina dicuntur ad literam, mystico sensu de filio Dei intelligenda sunt, qui per appropriationem, authore Paulo, est Dei virtus, & Dei sapientia: ita & hic dicendum est, nec necesse est hæc multis repetere. Primum ergo author, priusquam sapientiam loquentem faciat, præmittit quid sapientia dictura sit, vt ad eius sermones audiendos audiores faciat auditores, significatque se introduciturum eam ad prædicandum seipsam, quasi quæ so-

1. Cor. 1.

la seipsam optimè nouit, & pro suo officio valde cupiat in sui amorem suos pertrahere, non in suam vtilitatem, sed in illorum bonum. Est enim sapientiæ proprium, omnes velle ad sapientiæ studium & amorem perducere. Dicit ergo: Sapientia laudabit animam suã. Quod humano more dictum est, quasi sapientia haberet animam, cuius virtutes & præclara opera esset commemoratura. Sensus autem est, quòd laudabit seipsam, quomodo apud Amos dicitur: Iurauit Dominus in anima sua, hoc est, in seipso vel per semetipsum: & quod dicere vult tale est: iam in superioribus multam quidem sapientiæ laudem aliquoties intuli, at præstat vt ipsammet se laudantem audiat, quæ optimè omnium & se nouit & sua facta: itaq; introducam eam laudes proprias explicantem. Quod additur? & in Domino honorabitur; vt satis est impertinens huic loco, ita nec est in Graecis, quæ etiam hanc sententiam habent bimembrem. Magis conueniet huic loco, si sic intelligatur in domino vel corã Domino honorabitur à seipsa, hoc est, ipsa honorabit seipsam laudes suas recensens, sed in Domino, quia vera laude, & ad Dei honorem & auditorum vtilitatem, non autem vanæ gloriæ cupiditate. Sequentijs verbis explicatur vbi & apud quos laudatura sit seipsam. In medio, inquit, populi sui, fidelium scilicet, quos peculiariter regendos & instruendos suscepit, ibi gloriabitur de suis præclaris virtutibus & operibus. Et vt explicaret quis sit sapientia populus, nec alius putetur esse populus sapientiæ quàm Dei. subiicit: In ecclesijs, hoc est, in cœtibus & congregationibus (Græcè est singulare, in ecclesia) altissimi aperiet os suum. Idè verisimile est significari parte sequenti; & in conspectu virtutis illius gloriabitur. Nomine enim virtutis, & vt est Græcis, ἀνάγκη Dei, sæpè significatur exercitus Dei qui sub Deo militat, & per quem hostes suos debellat, siue sint angeli boni, siue sancti, qui adhuc hic bella Domini bellant, vnde dicitur Dominus sabaoth & Dominus virtutum. Itaque sensus erit: gloriabitur coram toto exercitu Dei, angelis scilicet & pijs hominibus, neque enim pudet eam sui ipsius. Pulchrè autem Dei populum duplici nomine honorat, vt eum dicat & ecclesiam vel ecclesias altissimi: & eius exercitum, ecclesiã, ob conuētus ad sacra peragèda quæ pacis sunt: exercitum, ad bella Deo duce gerenda. Coram hoc populo illam peculiariter locuturam dicit, tum quòd huius peculiarè habeat curam, tum quòd ille solus percipiendæ sapientiæ capax sit, cum aliæ gētes eã excrescantur & audire nolint, vnde rectè subiicitur.

3 Et in medio populi sui exaltabitur, et in plenitudine sancta admirabitur.

4 Et in multitudine electorum habebit laudem, et inter benedictos benedicetur, dicens.

Vos hos versus etli modo Græca non habeant, verisimile tamen est nostrum interpretem in Græcis legisse. Significat autem merito sapientiam, suum Deique populum delegisse ad prædicandum seipsam apud illum.

illum, nempe quia ibi auditis eius laudibus, ipsa ab omnibus exaltabitur, & in plenitudine sancta, hoc est, in pleno magnōq; sanctorum coetu erit omnibus admirationi ibi conseqetur laudem, & inter eos qui benedicti sunt à Deo & electi, ipsa quoque benedicetur & laudabitur.

5 Ego ex ore altissimi prodii, primogenita ante omnem creaturam.

Amplam nunc narrationem ornatamq; commemorationē sapiētiae instituit, in qua & originē suā & opera sua ipsa exponit, significans primum nullā rerum naturā esse in mundo, in qua creanda efficiendāq; non adfuerit. Deinde ab ea vniuersitate ad peculiarem populū Israel, quasi ad propriam hereditatē progreditur. Quod ergo dicit, ego ex ore altissimi prodii; iuxta literalē sēsum significat sapiētiam Dei verbo editā esse in mundo, cum Dei verbo omnia creata sunt, in quibus Dei sapiētia, (quae ante creationē veluti latebat in corde Dei) mirē declarata est, & hominibus exhibita. Quae & primogenitam se dicit ante omnem creaturam, quod ante omnia in Deo subsisterit nunquā quidem in eo incipiēs, sed cum eo semper permanens. Iuxta mysticū & altiorē sēsum nouo testamento propriū filius Dei se dicit ex ore altissimi prodii, quod ab aeterno instar verbi à patre processerit, vnde & verbum à Ioa, i. vocatur, quod in principio erat apud Deum, & per quod facta sunt omnia.

6 Ego feci ut oriretur in caelis lumen indeficiens, & sicut nebula obtexi omnem terram.

Male quidam libri habent, carnem, pro, terram, cum Graecis sit *σάρξ*. Videtur autē significari quod sapiētia caelū quidē indeficienti lumine ornauerit, quod factum est primo die; terrā verō obtexerit caligine, siue quia scriptum est: Et tenebrae erant super facie abyssi: siue quia post lumen creatū fecit dici succedere noctē, quae velut caligine omnem terram suo tēpore obtexit. Verum notandum, priorem huius sententiā partem de creato lumine non esse Graecis, sicut nec posteriorē partē precedentis sententiā. Tantum enim habet; Ego ex ore altissimi prodij, & sicut nebula cooperui terram. Nec est dictio, nebula ablatiui casus, sed nominatiuus, vt sit sensus, instar nebulae obtexi omnem terram, & quēadmodum nebula totam terram aliquam cooperit, ita & ego obtexi omnem terram. Quo significat sapiētia, se sua gloria & immensitate sua vniuersam terram repleuisse & occupasse, quemadmodum nebula totam terram lōgē lateque occupat & tegit. Vnde & in cōsecratione templi Salomonis, cum Dominus suae gloriae praesentiam ostendere vellet, in nebula apparuit: & cum apud Isaiam Seraphim acclamassent, Plena est omnis terra gloria eius; domus impleta est fumo.

7 Ego in altissimis habitavi, & thronus meus in columnis nubis.

Ne, quoniam se dixit terram obtexisse, videri possit ad terras tantum relegata,

subiicit se etiam in caelestibus habitationem & sedem obtinuisse, insinuans sibi competere quod de se Deus dicit in Prophetis: Caelum & terram ego impleo. & Caelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Porro in caelestibus peculiariter se semper habitasse dicit, quod locus altior competat excellis & rerum moderatoribus, quodque in caelis peculiariter Dei sapiētia declaratur & gloria, e quibus terrena haec omnia & inferiora moderatur. Peculiariter vero in nubibus saepe Deus residere dicitur, quod inuisibilis & longē ab intellectu humano semotis, ex nubibus mirabilia designet, tonitrua, ventos, fulgura & pluias, iuxta illud: Qui ponis nubem ascensum tuum. Vnde & hic sapiētia thronum suum testatur esse in columna nubis, alludens in nomine columnae ad columnam illam nubis, quae in deserto Israelitae deducebantur per diem & per noctem, & in qua Deus Moyli loquebatur, iuxta illud Psalmi: In columna nubis loquebatur ad eos. Significat ergo sapiētia, sic se in nubibus semper sedem habuisse, vt ex illis, velut ex columna nubis, quae erat populo Dei in deserto, multa bona & miranda mortalibus prouenirent.

8 Gyrum caeli circuiui solis, & profundum abyssi penetraui, & in fluctibus maris ambulavi, & in omni terra steti.

His nihil aliud significat sapiētia, quam se semper ab initio & superiora & inferiora omnia sua immensitate comprehendisse, perspectaque ac cognita habuisse, nihilque esse quantumuis altum, quantumuis profundum, quantumuis latum & amplum, ad quod ipsa non pertigerit sua infinitate & cognitione Allegoria enim est in circumire, penetrare, ambulare, & stare, quae humano more sapiētia tribuuntur: ad significandum eam ad omnia peruenisse, & completam esse omnia.

9 Et in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda iustitiae calcavi.

Non tantum, inquit, mea immensitas ad inanimata omnia pertigit, sed etiam ab initio semper dominata sum in omni populo & gente, regens omnes: meaque virtute calcavi, mihiq; subieci omnium & excellentium hominum & abiectorum corda, ita vt nemo se meae potestati eximere posset, nemo conatu aliquo impedire quod disposui valeret. Haec autem omnia quae de sua origine, gloria & immensitate praedicat sapiētia, eō spectant, vt magis intelligatur magnitudo beneficij à se populo Israelitico (quem in suam peculiarem habitationem sibi postea delegit) praestiti, & clarē omnes non ex inopia id factum agnoscat, sed ex singulari Dei beneficio, vt in sequentibus declarat.

10 Et in his omnibus requiem quaesui, & in hereditate Domini morabor.

Pro, in his omnibus, Graecē est, *μετα τῶν τῶν πάντων*, hoc est, cum his omnibus, quasi dicat

dicat: Cum haec omnia haberē, tamen quasi his non contenta, quaesui mihi aliquem locum & gentem in qua peculiariter quiescerem, meque oblectarem. In secundo membro pro, Domini, Graecis est, *κύριος*, quod est, alicuius vel cuius, vt sensus esse possit: Et quaesui in cuius hereditate morarer, vel vt in alicuius hereditate morarer, quasi dicat: Cum varij essent in orbe dii, & singuli suum haberent populū & hereditatem, quaesui cuius populū & hereditas mihi in mansionem peculiarem daretur. Quidam nostri libri pro, Domini, habent eius, & videri potest interpretem vertisse, cuius quod deinde mutatum sit in, eius, & quia relatiuum hoc non habuit antecedens, mutatum est in Domini. Vt est, cum durior sit coniunctio temporum, quaesui & morabor, cōmutatione modo leniendū est locutio hoc modo: Quaesui mihi requiem, & quaesui vt in hereditate Domini morarer. Sic enim rectē subiūgitur.

11 Tunc praecipit & dixit mihi creator omnium, & qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo.

Cum, inquit, tam anxie mihi alicubi quietem dari peterem, Deus omnium creator mihi tandem certum locum, certamque mansionem attribuit, in gente scilicet Israelitica. Nam pro, requieuit in tabernaculo meo, Graecē est, *καταπαύσας ἐν τῷ σκηνῶν μου*, hoc est, quiescere fecit, fixit vel locauit tabernaculum meum, constituendo scilicet mihi certum locum habitationis meae. Proinde si velimus vt nostra lectio ad originale sensum, qui proposito conuenit, accedat, commoda aliqua interpretatione accipienda est, vt neutrum, requieuit, actiue accipitur pro requiescere fecit, & sic sensus: requieuit me, hoc est, quiescere me fecit in tabernaculo meo, quod scilicet mihi quaesui & optaui. Requiescere enim & quiescere etiam apud prophanos authores nonnunquam actiue ponuntur, vt respondeant verbo Graeco *καταπαύσας*, vt cum Virgilius dicit in Pharmaceutria: Et mutata suos requierunt flumina cursus. Et Plautus in Mostel. Quiesce tumultum hunc qui est ante ostium. Si haec interpretatio nostrae lectionis non placet, sic accipi poterit quod dicitur; requieuit in tabernaculo meo; vt sit sensus: requieuit in me, quam sibi velut in tabernaculum suum delegit, volens per me habitare in populo suo. Id est durē sonare videtur, si de sapiētia diuina in genere accipitur, cum haec sit ipsemet Deus, nec à Dei essentia discreta sit: tamen bene conuenit figuratae locutioni, secundum quam introducitur hic sapiētia tanquam persona aliqua apud Deum, & cum Deo subsistens. Proinde bene quadrat in filium Dei, qui per appropriationem est sapiētia patris, in quo tanquam in tabernaculo suo Deus pater rectē dicitur quiescere, sicut de eo in Psalmis dictum est: In sole posuit tabernaculum suum. Porro quomodo sapiētia dicat Deum se creasse, supra cap. i. & in Prouer. cap. 8. satis dictum est, nempe quod in Deo subsisterit, & Deus in seipso conceperit rationes, secundum

dum quas mundum erat fabricaturus, vt de Deo humano more pro captu nostrae intelligentiae loquamur. Et verō qui appropriatē dicitur sapiētia patris, rectē intelligitur tribui creatio ratione generationis aeternae, secundum quam verē suam essentiam à patre accepit, vt creatio cum filio Dei tribuitur, pro generatione accipitur. Potest & creatio filio Dei tribui ratione assumptae humanae naturae, ratione cuius etiam ei bene competit quod dicitur; requieuit in tabernaculo meo; quia in Christo homine inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. At hic sensus non est proprius huic loco, vt satis patet ex sequentibus.

12 Et dixit mihi; in Iacob inhabitata, & in Israel hereditate, & in electis meis mitte radices.

Per hoc quod dicit Deum sibi praecipisse & dixisse, nihil aliud significatur quam Dei voluntate factum esse, vt sapiētia, quae omnia obtinebat, peculiariter apud populū Israeliticum resideret, qui, aliis populis ad idololatriam declinantibus, vnicē in cultu veri Dei retentus est, qui & legem a Deo accepit, & caeremonias Deum colendi, & per succedentes sibi semper doctores & prophetas de Deo semper edoctus est, in quo item populo Dei sapiētia, mira semper designauit, peculiariter eius curam gerens quomodo suae hereditatis homo peculiarem curam habet, ob quae omnia, rectē dicitur sapiētia habitasse in Iacob, hoc est, progenie Iacob, & in Israele suam accepisse hereditatem, & in electis à Deo firmiter radicatam esse.

13 Ab initio ante saecula creata sum, & usque ad futurum saeculum non desinam, & in habitatione sanctorum coram ipso ministravi.

Legunt multi; Ab initio & ante saecula; sed coniunctionem, & sicut nō habent Graeca, ita nec quaedam scripta Latina. Pro, vsque ad futurum saeculum; Graecē est *ἕως αἰῶνος*, hoc est, vsque ad saecula, hoc est, vsque in aeternum. Repetit de sua ante tempora omnia aeternitate, vt ne putaretur tum primum coepisse, cum Israeliticum populū sibi in suā hereditatem delegit, & seipsum per legis dationem ostendere coepit. Pro, in habitatione sancta, est *ἐν τῷ ἁγίῳ*, in tabernaculo sancto. Loquitur enim de tabernaculo Dei à moyse erecto, in quo Deus peculiariter suam praesentiam exhibebat, & in quo ab Israelitico populo colebatur, ratione cuius cultus Deo exhibiti, se dicit sapiētia coram Deo in tabernaculo eius ministrasse, quia scilicet eius iussu & ordinatione populus ille cultū eum Deo deferebat. Est enim pro, ministravi, *ἐλάτρωσα*, quod verbum significat proprie publica munera & ministeria obire, qualia sunt sacrificare, & magistratum gerere, vnde & pro sacrificare saepe ponitur, & *λατρεύω* pro sacrificio.

14 Et sic in Sion firmata sum, & in ciuitate sanctificata similiter requieui, & in Ierusalē potestas mea.

Exponit quomodo in ipso populo Israelitico, quem totum sibi accepit in suam habitationem

Psal. 13.

bitationem & hereditatem, peculiariter ad huc quendam locum accepit, per tabernaculum à Moysè erectum. Sic, inquit, hoc est, per tabernaculum & arcam Dei, cui tandem Davidis tempore locus fixus deputatus est in monte Sion & ciuitate Ierusalem, cum prius per varia loca vagaretur, etiam ego firmata sum in Sion, quia is locus vnicè electus est, in quo Deo deinceps seruiretur, & lex Dei doceretur, à quo monte ciuitas Ierusalem cepit vocari, ciuitas sancta, & sanctificata, per arcam scilicet & cultum Dei. In qua se sapientia non tantum similiter sicut prius in toto populo quietem obtinuisse dicit, propter stabilem arcam in eo loco mansionem, sed etiam potestatem, propter regiam sedem quæ ibi à Dauide est constituta.

15 Et radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hereditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea.

Quod dixit de loco quæ sibi peculiarem delegit, id nunc de populo dicit, nempe quod populum illum quæ Dei singulari honore affecerat, educendo eum in mirabilibus signis ex Ægypto, sic sibi assumpsit, ut in eo firmiter peristeret, per legis doctrinam, & cultum in tabernaculo quod fuerat in medio eius exhibitum. Porro secunda pars Græcè sic habet; *ἐν μεγάλῳ πληθὺν ἠγαγονόπλις αὐτῶν*, In parte Domini hereditatis illius. Quem enim prius vocauit populum honorificatum, nunc vocat partem Domini, & partem hereditatis illius, hoc est portionem eius hereditariam, iuxta illud: Deute. 33. Pars Domini populus eius, Iacob funiculus hereditatis eius. Et certe verissime est interpretem vertisse non pluraliter, in partes, sed parte, nec per nominatiuum, hereditatis, sed hereditatis vel hereditate. Atque ita legisse Rabanum apparet, dum sic scribit: In populo honorificato dicit in populo Christiano, qui nominis eius insigni præconio meruit honorari, qui pars eius & hereditas dicitur, &c. Non explicat quæ sint partes Dei, sed quæ sit pars, & ite significat esse partem & hereditatem. Proinde si nostra lectio est retinenda cum multis torqueat, sic est accipienda: Radicaui, hoc est, radices misi, & firmiter hæsi in populo honorificato, hoc est, in eas partes quas Deus possidet, quæ sunt hereditas illius, ut subaudiatur, quæ sunt, & pluraliter accipiatur dictum, in partes, propter varias tribus populi Israelitici. In sequenti parte, quæ Græcis non est per plenitudinem sanctorum, intelligere conuenit totum populum fidelium & colentium Deum. Quarunt hic etiam nostri, quomodo sapientia dicat, in partes Dei mei, cum quæ hic loquitur sit ipsamet Deus. At huic questioni locus non est in originalibus, quæ tantum habent domini, nec habet pronomen, mei. Et tamen etiam rectè sapientia in genere accepta ut hic introducitur loquens tanquam persona aliqua apud Deum consistens, rectè dicit, Dei mei, ratione originis quæ in Deo habet, & ratione participationis in hominibus, quæ à Deo in ipsis profluit. Sapientia verò appropriata, quæ Dei filius est, rectè patrem dicit Deum

suum, non tantum ratione assumptæ humanæ naturæ, sed etiam ratione diuinitatis, quam à patre per generationem habet. Et quidem quæ hæcenus dicta sunt de electo Dei populo & ciuitate sancta, quamuis ad litteram pertineant ad Israeliticum populum & ciuitatem Ierusalem, altiori tamen & mystico sensu etiam sunt intelligenda de populo Christiano & ciuitate cælestis Ierusalem, quæ est ecclesia. Hic enim longè verius sapientia Dei & filius Dei, iussu & voluntate Dei suam accepit firmam habitationem, non relinquendam, inquam vsque ad consummationem sæculi.

16 Quasi cedrus exaltata sum in Libano, & quasi cypressus in monte Sion.

Postquam narravit quem locum & populum adeptam esse, ostendit quem fructum in eo protulerit, & quam gloriam in eo obtinuerit. Proinde variatum rerum & maximè arborum & fructuum eius adfert similitudines, significans in genere per tam copiosam, enumerationem quicquid in creaturis illis est excellentiæ, gratiæ & vtilitatis, id in vna sapientia cumulatim inueniri: in particulari verò demonstrat suam tum magnitudinem, tum pulchritudinem, tum suauitatem, tum vtilitatem, tum dignitatem & gloriam, quæ in populo Dei, & Ierosolymis floruit atque excellit, sicut vnaquæque illarum quas enumerat arborum, suum peculiariter habet locum in quo vifuntur, & præclarissimè inueniuntur. Dicit ergo se exaltatam, in Ierusalem scilicet & hereditate Dei, sicut cedrus exaltatur in monte Libano, & sicut cypressus in monte Sion. Vbi pro, Sion, Græcis est *ἡ ἑρμόν*, Hermon vel Hermon. Vnde nomè, Sion, hic non significat illum montem ciuitatis Ierusalem, de quo mox dictum est: Et sic in Sion firmata sum; sed montem Hermon qui erat ultra Iordanem, qui etiam habuit nomen Sion, ut patet Deute. 4. sed aliis literis scribitur apud Hebræos eum montem Hermon significat, & cum montem Ierusalem. Nam præter alia Sion mons Ierusalem scribitur in principio per tade: mons verò Hermon per Schin. His ergo arboribus, quæ in maximam crescunt altitudinem, adeo ut in Cypro cedrum crescere Plinius scripserit centum triginta pedum longitudine, sese comparat sapientia, significare volens suam sublimitatem, quam in populo Dei obtinuit: quanquã sint & alia harum arborum conditiones, ob quas eis rectè comparatur sapientia. Sunt enim & firmissimæ atque maximè diuturnæ, & optimi odoris.

17 Quasi palma exaltata sum in Cades, & quasi palmaratio rose in Iericho.

Ctes ultra Iordanem sibi vicinos, hic coniungit duo loca citra Iordanem sibi vicina. Pro Cades, enim Græca habet *καδῶδι* vel En-gaddi, qui est locus iuxta mare mortuum, non longè à Iericho, in quo latuit Dauid, ut est 1. Reg. 24. & de quo fit mentio in Canticis, vnde potius legendum esset, Gades. Non enim

Cades

Cades hic est nomen solitudinis, quæ Num. 13. dicitur desertum Pharan, & Num. 33. desertum Sin, sed locus fertilior & iucundior, iuxta Iericho. In quo apparet arborem palmam illo tempore creuisse nobilissimam, quæ illis regionibus adeo fuit frequens & nobilis, ut toti regioni nomen dedisse putetur. Nam Phœnicia dicta est à palma, quæ Græcis *πῦλον* dicitur. Sic & in Iericho apparet tunc fuisse rosarium plantationem, quæ & in maiorem quam aliis locis excreuerit altitudinem, & rosas protulerit gratiores. His ergo arboribus se etiam ob earum celebritatem, quas in illis obtinent, comparat, significans suam celebritatem quam consecuta sit in populo Dei, simulque indicans sibi competere quicquid vel in palma, vel in plantis rosæ, siue ob altitudinem, siue ob pulchritudinem oculis placeat, aut alia quavis ratione homini gratum est. Nam palma præter insignem altitudinem, etiam gratum & dulcissimum profert fructum, quem dactylum dicimus.

18 Quasi oliua speciosa in campis, & quasi platanus exaltata sum iuxta aquam in plateis.

Et hic notatur arborum pulchritudo ob singulares earum conditiones. Nam & oliua delectat suo fructu, & platanus suorum foliorum latitudine & ramorum expansione, à qua & nomen accepit. Platanus enim Græcè, Latine latu dicitur. Vnde hæc arbor magnam vmbraem de se diffundit, ob quam vnicè expetit teste Plinio libr. 12. c. 1. Quis non iure, inquit, miretur arborem vmbra gratia tantum, ex alieno petitam orbe? Platanus hæc est per mare Ionium in Diomedis insulam, eiusdem tumuli gratia primè inuecta, inde in Siciliam transgressa, atque inter primas donata Italiae, & iam ad Morinos vsque prouecta, ad tributarium etiam pertinens solum, ut gentes vectigali & pro vmbra pendat. Hæc illi. De hac arbore hic dicitur, quod sit iuxta aquam, quod scilicet multum humoris requirat. Additum etiam est ab interprete, in plateis, hoc est, in latissimis, ut correspondeat illi quod præcedit, in campis. Ut enim conuenit oleas esse in campis, ita platanum in latissimis, ut sit viatoribus sua vmbra refrigerium. Significat ergo sapientia se & dulcedinem adferre instar oliuæ, & refrigerium instar platanum.

19 Sicut cinnamomum & balsamum aromaticis odorem dedi, & quasi myrrha electa dedi suauitatem odoris.

Pro, balsamum, æditio Complutensis habet *πάλαμ*, quæ dictio putatur significare massam ficorum & caricarum, quanquam hæc magis dicatur Græcis *καλαμ*. Germanicum exemplar habet *καλαμ*, atque sic potius legendum esse vel ex eo satis patet, quod hic enumerentur aromatica, inter quæ est *καλαμ*, non autem *πάλαμ* vel *παλαμ*. Et Rabanus legit aspalathum, quæ lectio etiam in scriptis quibusdam reperitur, & in Glossa ordinaria, quamuis ibi corruptè fere legatur aspalathum: quæ dictio cum non intelligeretur

à scriptoribus, mutata est in aliam sono similem & notiore, balsamum, quomodo interpretem non vertisse vel inde satis patet, quod mox de balsamo subiungat. Vera ergo lectio est, aspalathos vel aspalathum. Quid autem ea dictio significat, adfert etiam Rabanus ex Plinio, qui libro. 12. c. 24. sic scribit: In eodem tractu aspalathos nascitur, spina candida, magnitudine arboris modica, flore rosæ, radix eius vnguentis expeditur. Tradunt in quocunque frutice eunetur arcus cælestis, eandem quæ sit aspalathos suauitatem odoris existere, sed in aspalatho inenarrabilem quandam, &c. Quidam existimant esse arborem, quam officinè vocant lignum Rhodium. Itaque postquam se sapientia comparat arboribus nobilioribus, quæ ob magnitudinem sunt oculis gratæ & præclaræ, hæc iam sententia se confert arbutulis odore præstantibus; & olfactui gratissimis. Sicut enim aspalathos vel aspalathum arbutula species est, ita & cinnamomum & myrrha, non tantum fructuum nomina sunt, sed & arbutularum & fructuum. De cinnamomo enim scribit Plinius libr. 12. ca. 19. nasci apud Athiopes, esseque fruticem duorum cubitorum altitudine, quatuor digitorum crassitudine, statim à terra sex digitis surculosum, arido simile. Et de Myrrha idem eodem libr. cap. 15, scribit: Arboris esse quæ in Arabia nascitur altitudinis quinque cubitorum non sine spina, caudicè duro & inerto, crassiore quam thuris. Huius cortice inciso destitit lachryma, quæ & ipsa myrrha vocatur & stacte. Eius præcipua virtus est, ut mortuorum corpora incorrupta seruet. His ergo tribus arbutulis aromatizantibus, hoc est, aromata & species odoriferas de se præbentibus, & suauem odorem exhibentibus, se comparat rectè sapientia significans se summam dulcedinem suis adferre; & quicquid in istis est vel volupratis vel vilitatis corporaliter, id ipsam etiam spiritualiter suis præstare.

20 Et quasi storax, & galbanus, & vngula, & gutta, & quasi libanus non in eis vaporum habitationem meam, & quasi balsamum non in eis odor meus.

Post arbores odoriferas, comparat se in hac sententia sapientia præclarioribus resinis arborum & fructuum. Est enim storax, resina arboris, quæ Græcè dicitur *styrax*, & in Arabia crescit, cotoneæ malo similis est, fructu maiore quam auellana, specie candidi pruni: ex qua manat liquor eiusdem nominis coloris flauo, resinosis, albidibus fragmentis, odoris perseverantibus, quem hodie officinè vocat storacem. Rabanus hic legit, styrax, Græcis autem hic non est huius mentio. De styrace vidè Plinium libr. 12. cap. 17. Galbanus vel galbanum, succus est siue lachryma fruticis, quæ ferula dicitur, nascens in Syria, de qua sic Plinius libr. 12. c. 5. Dat & Galbanum Syria in eodem Antiochæ monte & ferula quam eiusdem nominis resinæ modo stagonitum appellat, &c. Per vngulam hic oportet intelligere eam aromatis speciem quæ Exod. 30. dicitur onyx, & inter præclarior aromatum species, quæ ad thymianam efficien-

k 4 dum

dum decreta sunt, ceterum. Nam *ἄρωμα*, Græcè, quod nomen hic ponitur, Latine vnguem significat, & inter cetera significat aroma quoddam & resinam, sic dictam quod vnguis humani colorem referat. Per guttam intelligenda est hoc loco, sicut & Psal. 44. cum dicitur: Myrrha & gutta & casta, & c. resina, que ex frutice myrrha defudatur, que Græcis *καύρη* dicitur, à distillando, quia Græcis *καίω* distillare est. Hoc enim loco, sicut & Psal. prædicto, pro gutta est *καύρη*, quod nomen servatum est Exodi 30. Pro: quasi libanus non incisus; Græcis est *ἀλάου ἀρωμα*, hoc est, ut thuris vapor. Significat enim libanus non tantum montem, sed etiam arborem thuriferam & thus. Itaque notandum diligenter, in originalibus Græcis hic tantum recenseri, quatuor species aromaticas, idque eas ex quibus Exodi 30. præcipitur cōfici thymiamam Domino offerendum. Nec est vaporari habitationem meam; sed tantum est, quasi thuris vapor: *ἄρωμα*, in tabernaculo, ut significetur sapientiam se conferre quatuor illis speciebus, que in tabernaculo, Dei offerebantur in thymiamate ex illis cōfecto. Noster interpretes declarat se legisse, *ἀλάου ἀρωμα* non *ἀλάου*. Itaque per libanum, hic oportet accipere ipsam arborem thuriferam, que peculiaris est Arabiæ; aut potius ipsum thus, quod ex eadem arbore profuit & colligitur, diis peculiariter etiam apud gentes dicatum. Verum quomodo intelligendum sit quod dicitur: libanus non incisus; non video, cum thus colligatur incisis arboribus, nisi forte aliquando vltro defudet ex arbore, idque melius sit, eo quod ex incisione colligitur, sicut de myrrha scribit Plinius, quod sudet sponte priusquam incidantur, eamque resinam statim dictam; cui nulla præfertur. At hæc medicatæ & diligentius perquirenti occurrit certius aliquid ex Plinio, quod de libano non inciso dicendum est. Is enim lib. 12. ca. 14. inter cetera que de thure scribit, sic habet: Præcipua gratia est mammoso thuri, cum hærente lachryma priore, alia cōfecta miscuit se. Singula hæc manum implere solita inuenio, cum minore diripiendi auiditate lentius nasci liceret. Græci stagoniam & atomum tali modo appellant, minorem autem orobiam, micas concussu elisas manna vocamus, & c. Hoc ergo hic dicitur, libanus non incisus, quod Plinius dicit vocari thus atomum, cum, ut diximus, interpretes noster pro, non incisus, hic legerit *ἀλάου*. Cum dicitur: vaporari habitationem meam; verbū, vaporari, actiue positum est pro suffire & suffumigare, que admodum dixit Virgilius 11. *Aeneidos*; Succedunt matres, & templi thure vaporant. Significat ergo Sapientia se velut optimi odoris vaporem de se ipsa sparsisse in populo que sibi in suam delegerat habitationem, dum eum gratissima & suavissima doctrina imbuit, que mentes hominum non minus recreat & delectat, quam aromata illa odorati corporalem. Addit interpretes de balsamo non mixto, intelligens succum balsami non vitiatum aut adulteratum aliqua mixtione. Nam balsamum quoque & arborem significat & succum qui est ea colligitur. De

hac arbore, eiuque succo multa Plinius li. 12. cap. 25. scribens omnibus odoribus præferri ait balsamum vni terræ Iudææ concessum, quondam in duobus tantum hortis, vtroque regio, altero iugerum viginti non amplius, altero pauciorum, & c. Inciditur arbuscula vitro, lapide, oseeiye cultellis, & succum emittit eximia suavitatis, qui opobalsamum dicitur. Nam Græcis, *ἰνός* succus est. Cum autem mixtionibus variis adulteretur, summa non mixti, probatio est, ut lac coagulet, & in veste maculas non faciat.

- 21. Ego quasi terebinthus expandi ramos meos, & rami mei honoris & gratiæ.
- 22. Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris, & flores mei fructus honoris & honestatis.

D magis amplificandum sua excellentiam, adhuc duabus se confert arboribus, ramis, odore & fructu præstantibus, terebintho scilicet & viti. De terebintho scribit Plinius lib. 13. c. 6. esse arborem circa Idæam, Macedoniamque, breuem & fruticosam, in Damasco Syriæ magnam & copiosam, oleæ flore, sed puniceo. Cuius bacca primū sunt herbaceæ, mox rubre: & cum maturerint nigrae, magnitudine fabæ. Fundit etiam resinam odoratissimam hæc arbor, ut testatur idem lib. 14. c. 20. Instar ergo terebinthi dicit se sapientia expandere ramos suos, quod suam vim & efficaciam ad multos diffundat cum summa & gratia & utilitate. Ramos suos dicit esse honoris & gratiæ. subaudi ramos, ut expriment Græca, quia honorem adferunt simul & gratiam. Ita & instar vitis dicit se proferre & germinare suam odorem, quia se gratam & delectabilem suis exhibet suamque famam ac nomen late spargit. Flores suos dicit esse fructus honoris & honestatis, quia proferunt tales fructus, honorem scilicet vel gloriam, & diuitias. Nam hic rursum nomen honestatis pro diuitiis ponitur, cum Græcis sit *καλός*. Itaque in duobus se imitari dicit vitam, & in odoris suavitatem, que est in flore vitis; & in fructus præstantia, qui florē sequitur. Ita enim & sapientia suis amatoribus voluptatem adfert, tanquam gratum florem, & simul gloriam & opes, tanquam veros & solidos fructus. Hic ergo dicens; rami mei honoris & gratiæ; item; flores mei fructus honoris & honestatis; ipsamet explicat similitudines quas hæctenus atulit multas, quod & clarius facit subiungens:

- 23. Ego mater pulchre dilectionis, & timoris & agnitionis & sanctæ spei.

Bene pulchre vel bonæ dilectionis (vtrūque enim significat Græca dictio *καλός*) dixit, quia est & turpis & mala dilectio. Quatuor doctrinae suæ fructus commemorat, optimo ordine se consequentes, nempe ut qui fuerint ab ea instituti, Deum & que Dei sunt diligant, diligentes colant & reuerentur, tum & perfectam cognitionem ac sapientiam habeant, quæ adfert Dei timor, ac postremum & per hæc firmam in Deum spem collent.

Spes

Spes enim confirmatur ex testimonio bonæ conscientie & perfectiore Dei cognitione, iuxta illud Psalm. 9. Sperent in te qui nouerunt nomen tuum.

- 24. In me gratia omnis vite & ueritatis, in me omnis spes vite & uirtutis.

Ex Græcis percipi non potest an in priori membro legendum sit, vitæ an vitæ, nam vtrumque legitur, quia hic versus hodie in Græcis non est. Rabanus & codices etiam plures scripti habent; vtroque vitæ. Incertum item an dictio, omnis, in priori membro, referenda sit ad genitium, vitæ, an ad nominatum, gratia. Rabanus refert ad genitium, vitæ, ut significetur Dei gratia nos & presentem obtinere vitæ & futuram. Melius tamen sicut in secundo membro refertur ad nominatum, spes, ita & in priori ad nominatum, gratia, ut sit sensus: Per me obtinetur omnis gratia; & que in bona vita consistit, & que in veritatis agnitione sita est. Per me habetur omnis spes & que est de vita æterna obtinenda, & que est de virtute habenda, que ad vitæ æternæ consequendam esse necessaria. Ut in priori membro sit sermo de vita gratiæ, ad quam necessaria est veritatis cognitio: in secundo de vita gloriæ, ad quam perducit virtus.

- 25. Transite ad me omnes qui concupiscitis me, & ad generationibus meis adimplemini.

Postquam explicauit qui sint fructus ipsius, rectè subiungit hanc inuitationem ad fructuum illorum participationem, ob cuius desiderium excitatum tota illa narratio & commendatio sui fuit introducta. Generationes enim vocat fructus quos ipsa progignit, & quorum supra se matrem esse dixit. Dicit, adimplemini, significans fructus huius mundi non saturare, aut eam saturitatem non esse salutarem, nec expectandam. Item se suos fructus non auare impartiri, sed licere unicuique tantum ex eis accipere, quantum eorum voto satis esset.

- 26. Spiritus enim meus super mel dulcis, & hereditas mea super mel & fauam. Memoria mea in generatione seculorum.

Pro, spiritus, Græcis nunc est *ἄρωμα* memoria vel memoriale. At interpretes videtur legisse *ἀλάου*, quanquam & de memoria subiungat, ita ut vtrumque legerit. Spiritum sibi sapientia tribuit, sicut supra ei tributa est anima. Significat autem nomine spiritus, suam naturam de se per legis doctrinam, & opera mirabilia spirantem suam apud homines odorem, quomodo & sapientia 12. dicitur: O quam bonus & suavis est Domine spiritus tuus; quod non tantum de spiritu sancto, tertia in diuinitate persona, est accipiendum, cum etiam spiritui sancto dici possit. Domine suavis est spiritus tuus. Per hereditatem sapientia, intelligitur hic comuniter vita æterna, quam suis sectatoribus largitur sapientia. At cum in se

quentibus ipsam legem vocet hereditatem Israël datam, verisimilius est etiam illam hic vocatam sapientia hereditatem, quam & credo illam appellare *ἄρωμα*, memoriā suā, vel potius memoriale suū. Dicitio enim Græca magis significat memoriale aliquod & pi gnus quod ad cōseruationem memoriæ relictum sit. Tale autem memoriale, est lex a sapientia Dei fidelibus relicta, idque in perpetuam possessionem. Itaque idem hic dicitur quod in Psalmis: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo. Desiderabilia super aurū & lapidē pretiosum, & dulciora super mel & fauum. Et rectè probatur generationes & fructus sapientia appetēdos, propter dulcedinem spiritus qui percipitur in lege Dei, & eloquiorum eius.

Psal. 118. Psal. 118.

- 27. Qui edunt me, adhuc esurient; & qui bibunt me, adhuc sitient.

Tanta est & talis sapientia Dei in scripturis & eloquiis sacris relicta dulcedo, ut eius satietas & fastidium nunquam hominem sapientia amantem capiat, imò ut semper magis auidum ipsius efficiat. Quod pulchre hac sententia significatur, nempe gustata sapientia veluti cibo potūque suavissimo, appetitum non (ut in cibis corporalibus fieri solet) amitti, sed retineri & augeri. Nec obstat his quod supra dixit sapientia, adimplemini. Item quod Dominus dixit: Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum. Nam esuriēs & sitis, de qua dicitur in hac sententia, tantum excludunt fastidium, & includunt vltiorem appetitionem rei habitæ. In sententia verò Domini nomine sitis, inopia significatur & desiderium rerū alienarum: sicut & supra cum dixit sapientia, adimplemini, significatum est fructus sapientia inopiam tollere, & desiderium rerū alienarum. Multum dilucidant hanc sententiam que diuus Gregorius scripsit homil. 36. super Euāgelia. Hoc distare, inquit, fratres charissimi inter delicias corporis & cordis solet, quod corporales deliciae, cum non habentur, graue in se desiderium accedunt: cum verò auidè eduntur, comedentem protinus in fastidium per satietatem vertunt. At contra spirituales deliciae, cum non habentur, in fastidio sunt: cum verò habentur, in desiderio: tantoque amplius a comedente esuriuntur, quanto & ab esuriente amplius comeduntur. In illis appetitus placet, experientia displicet. In istis appetitus vilis est, & experientia magis placet. In illis appetitus saturitatem, saturitas fastidium generat, in istis autem appetitus saturitatem, saturitas appetitum parit. Augēt enim spirituales deliciae desiderium in mente dū satiant, quia quanto magis earum sapor percipitur, eo amplius cognoscitur quod auidius ametur. Et ideo non habent avari non possunt, quia earū sapor ignoratur, & c.

- 28. Qui audit me, non confundetur, & qui operantur in me, non peccabunt.

Alium fructū perceptæ sapientia explicat hæc sententia, nempe quod per eam duplex

duplex

duplex malum effugiet sapientiae studiosus, confusionem scilicet & peccatum. Qui, inquit, audit me, hoc est, obedit mihi, nunquam pudore afficietur, quia & hic fiducialiter deget, & ab aeterna confusione liber erit, nec spe sua frustrabitur. Et qui operantur in me, hoc est, qui sua per me obeunt, negotia, non peccabunt in eis, sed sua feliciter & bene peragent. In priori ergo membro dicitur, hoc est, felicitatem promittit, in secundo *Angustia*, hoc est, bonam operationem.

30 Qui elucidant me, vitam aeternam habebunt.

Hae pars iam Graecis non est, recte, tamen superioribus subiicitur, ut postquam dictum est quid boni consequentur sapientiae auditores, diceretur etiam quid consequentur eius doctores. Hi enim sunt qui elucidant sapientiam, hoc est, qui eam in lucem proferunt, & clariorē aliis faciunt dum eam docent, & suis expositionibus explanant. His amplius quid promittit quam auditoribus, quia illis promittit tantum non confundi, istis vitam aeternam. Quia, ut dicitur apud Daniel. cap. 12. qui ad iustitiam erudiunt multos, fulgebunt quasi stellae in perpetuas aeternitates. Sed notandum quod dicitur, qui elucidant me, contra eos qui suam gloriam, venantur ex doctrina verbi Dei, sese cupientes celebrari, nec tantum gloriam sapientiae & veritatis querentes.

31 Haec omnia liber vitae, & testamentum altissimi, & agnitio veritatis.

32 Legem mandavit Moyses in praecipuis iustitiarum, & hereditatem domui Jacob & Israel promissiones.

Hae cum sequentibus aliquot sententiis videntur ab ipso auctore inserta ad explanationem & confirmationem praecedentium, quibus possint etiam accipi, ut sint adhuc verba sapientiae loquentis & explicatis sua verba. Habent autē Graeca vnam tantum sententiam hoc modo: Haec omnia liber testamenti Dei altissimi, lex quam mandavit nobis Moyses, hereditatem in congregationibus Jacob, nisi quod Germanicum exemplar non habet nominativum, lex, sed genitivum, legis, nec habet pronomem, nobis. Sensus ergo est: Haec omnia praedicta de sapientia, sunt vel continent aut praestant liber legis divinae, qui sapientiam Dei quatenus hominibus est necessaria complectitur, cuius doctrina observata praestat eam servatibus bona superius insinuata. Hic liber complectens totam sacram scripturam, liber est vitae, quia vitam conferens servatibus. Est & testamentum altissimi, quia in se continet foedus & pactum quod cum populo suo Deus pepigit, continens & quid Deus a nobis requirat, & quid ipse nobis promittat. Additur recte, & agnitio veritatis, quia sapientia non consistit in libro legis, nisi per eum agnoscat veritas, verus scilicet, Deus, & verus eius cultus, atque vera bona, ad quae eius cultus hominē perducat. Quis autē hic liber vitae explicat sequenti sententia, quae collatione facta cum originali

libris sic videtur accipienda: Legem mandavit Moyses consistentem in praecipuis iustiarum actionum, quae vel erga Deum vel erga proximum servandae sunt. Hanc, inquam, legem mandavit, & hereditatem domui Jacob & promissiones Israelis, hoc est, sic eam mandavit ut & esset hereditas progeniei Jacob, in perpetuum possidenda ab illa, & contineret praeter praecipua etiam promissiones Israel factas.

33 Posuit David puero suo excitare regem, ex ipso fortissimum, & in throno honoris sedentem in sempiternum.

Hic versus in Graecis exemplariis nunc non est, & Germanicum quidem exemplar nihil habet eius loco, sed quod sequitur: Qui implet quasi Phison, coniungitur cum his quae iam dicta sunt de libro legis Moysi, ut omnes illae comparationes referantur ad legem Dei. Complutensis autem aedipio, loco huius nostrae sententiae, duas habet sententias hoc modo: Ne deficiatis roborari in Domino, ut ipse vos confortet: Adhuc illi, Dominus omnipotens Deus solus est, & non est amplius praeter illum Saluator. Quae longè minus huic proposito videntur convenire, quam quod nos legimus, quod omnino est verisimile, nostrum interpretem in suo exemplari legisse. Nec enim est probabile, illum de suo tam multa addidisse, quibus nihil tale in suo exemplari correspondisset. Porro hanc sententiam non pertinere ad Salomonem, qui Davidi in regno successit, sed ad Messiam, qui cum haec scriberentur, expectabatur nasciturus ex semine David, manifestum est ex illo quod dicitur: sedentem in throno honoris in sempiternum; quod Salomoni non convenit, sed illi de quo dictum tunc erat: Super solium David, & super regnum eius sedebit: ut confirmet illud & corroboret, a modo & usque in sempiternum. De Messia autem recte hic subiungitur, siue occasione promissionum quae in libro Moysi continentur, quia hoc tunc videtur inter omnes promissiones expectabatur, ut veniret promissus Davidi Messias: siue potius quia hic futurus erat alter post Moysen legislator, qui suae doctrinae sapientiae perfecturus erat legem Moysaicae, ut postquam dictum est sapientiam contineri in libro foederis Domini, subiungatur de duobus legislatoribus: quorum alter tulit legem veterem, alter lacurus erat legē novam, & testamentum novum per Jeremiam promissum. De hoc ergo dicit, quod altissimus posuit, hoc est, constituit atque promissit Davidi puero suo, hoc est, famulo suo, excitare ex ipso regem fortissimum, qui scilicet ab omnibus hostibus & servitute populum suum liberaret, qui & federet in throno regio in sempiternam, nullum unquam habiturus successorem, quasi dicat: Ille absolvet nobis sapientiam per legem & prophetas ex parte expressam, sicut dixit Samaritana. Scio quia Messias, venit, qui dicitur Christus, cum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. Promissus enim fuit Messias non solum tanquam rex, sed & tanquam doctor. Moyses enim dixerat: Prophetam

phetam suscitabit vobis Deus de gēte tua & de fratribus tuis, sicut meipsum audietis, &c.

34 Qui implet quasi Phison sapientiam, & sicut Tigris in diebus novorum.

Relativum, qui, hic & in sequentibus sententis, nostri referunt ad regem illum fortissimum, de quo in superiori versu, ut quae sequitur de Christo sint peculiariter dicta, & ad euangelicam pertineant doctrinam, inquam sanè ea omnia perfectius quadrant, quam in legem veterē. At hanc non esse genuinam huius loci tractationem, praeter alia quae dici possent, ex eo manifestum, quod pro illo: Qui implet, est participium ἐμπλησθῆναι, quod non potest commodè referri ad accusativum, regem fortissimum, sed ad illud quod est suppositum verbi, posuit, in praecedenti sententia, sicut in aeditione Complutensi refertur ad Dominum, de quo ibi praeditur: & in aeditione Germanica refertur ad librum legis, de quo ibi praeditur: Sensus ergo nostrae lectionis est: Ille posuit Davidi excitare ex ipso regem, qui sapientiam abundè instar fluminum hominibus profundit, sicut per Moysen fecit, facitque, & per Christum suum suo tempore facturus est. Comparat ergo Deum in sapientiae suae communicatione aliquot celebratissimis illi populo & sacris fluminibus, nempe quatuor illis fluminibus quae Genesis 2. dicuntur egredi ex paradiso, & Iordani praecipuo Iudaicae terrae fluvio, significans per haec Deum omnem veram sapientiam esse fontem & authorem. Atque haec flumina eo disponit ordine, quem habent in mundi constitutione. Primus enim ab oriente est Phison Indiae fluvius, idem cum eo quem, teste Hieronymo, Gangem scriptores vocant. Sequitur illum Tigris, post eum Euphrates, ac deinde Iordanis, & postremum Gehon, quem Nilum Aethiopiae & Aegypti fluvium putant. Quae quinque flumina non tantum recenset ob earum celebritatem, sed etiam quod sacra essent: quatuor quidem illa ob paradysum in qua ortu suum habere scribuntur, Iordanis autem ob miraculosum Iudaici populi transitum, praeter alia miracula quibus celebris est. Dicit ergo Deum implere sapientiam, hoc est, copiosam hominibus profundere sapientiam, quomodo Phison & Tigris copiosam de se diffundunt aquam. Per dies novorum significat tempus veris, in quo fructus terrae innovantur, quando verisimile est Tigrim magis inundare solitum, ad irrigationem terrae, & eius comoditatem. Itaque ea parte addita, significatur Deum non tantum copiosè sapientiam communicare hominibus, sed etiam opportunè & utiliter. Et notandum est auctorem sicut prius sapientiam comparavit variis arboribus, ita nunc comparare aquis diversorum fluminum, ut sicut illis similitudinibus significatum est in sapientia inveniri quicquid gratiae & utilitatis in nobilioribus arboribus invenitur: ita & hic significaret eam omnem adferre mundo utilitatem, quam adferunt illorum fluminum aquae. Et arboribus enim si-

milis est sapientia ob fructus quos profert: & aquis, quod mentes hominum irriget, fecundet, atque refrigeret.

35 Qui adimplet quasi Euphrates sensum, qui multiplicat quasi Iordanis in tempore messis.

Deus, inquit, instar Euphratis multam aquam profundentis, etiam adimplet sensum, hoc est, intellectum vel prudentiam, (est enim Graecis αἰσθησις) hoc est, copiosam intelligentiam & prudentiam de se diffundit in varios homines, eam copiosè dispersit. Et haec intelligentiam multiplicat in hominibus, sicut Iordanis multiplicat aquas suas in tempore messis, iuxta illud Iosue 3. Iordanis ripas aluei sui tempore messis impleverat.

36 Qui mittit disciplinam sicut lucem, & assistens quasi Gehon in die vindemiae.

Bene inter comparationes a fluviiis desumptas, inserit etiam similitudinem a luce solis mutuata, quia & haec aptissima est ad significandum & copiam sapientiae quam non parè Deus elargitur, sed, ut dicit Iacob. cap. 1. dat omnib' affluenter, nec improperat, & eiusdem muneris opportunitatē, utilitatem atque naturam. Ut enim lux mortalibus summe necessaria est, ita miserrima est vita hominis sapientia destituta, quae instar lucis est ipsi menti, viam rectam monstrans, & discrimina rerum. Dicit ergo Deum mittere, hoc est, emittere disciplinam vel doctrinam & sapientiam, sicut lucem, quia scilicet copiosè eam a se in homines diffundit, sicut sol lumen copiosum longè lateque spargit, & quia cum summa hominum utilitate id facit, item quia per eam hominum mētes illustrat. Eundem Dominum dicit sapientiam quam de se mittit, assistere, hoc est, praesentē exhibere, quae admodum Gehon vel Nilus exhibet praesentem aquam multam tempore vindemiarum. Eo enim tempore fit Nili incrementum in Aegypto cum summa terrae illius utilitate. Cum enim Maius exhibeat in Aegypto tempus messis, teste Plin. lib. 18. post solstitium aestivale, eodem teste, incipit Nili incrementum. Commodè autem participium, assistens, ab interprete additum aetivè capitur, quae admodum saepe, sisto, pro praesentem exhibeo ponitur, ut reperatur accusativus doctrinam, & respondeat verbo, mittit, & sit sensus: Mittit eam, & quam mittit etiam sistit, & coram exhibet. Et hic quoque tempus appositum, scilicet in die vindemiae, insinuat non tantum copiosè, sed etiam opportunè & utiliter sapientiam hominibus exhiberi, eaque hominum mentes fecundari, quem admodum Aegypti solum incremento Nili opportuno tempore praestito.

37 Qui perficit primus scire ipsam, & infirmior non investigabit eam.

Graecis est: Non perficit primus scire eam, & sic extremus non investigavit eam. Quo significatur sapientiam ita esse incomprehensibilem, ut eius plenam cognitionem nec qui primus eius fuit studiosus, sit affectus,

Isaia 9.

Iere. 11.

Ioan. 4.

Deut. 1.

affecutus, nec affecutus sit qui vltimus ei inuestiganda vacabit. Noster pro 8, non, legit, is, qui. Nec est dissimilis sensus. Significatur enim quod Dominus Deus primus perficit scire eam, hoc est, perfectam eius habet scientiam, & quicumque eo est infirmior, vt est omnis creatura nunquam plene eam inuestigabit, ita vt nihil præterea de ea resset inquirendum & cognoscendum. Quod sequens bene comprobatur sententia.

38 *A mari enim abundavit cogitatio eius, & consilium eius ab abyssu multa.*

Legendum esse, ab abyssu, potius quam, in abyssu, cum vtrumque in scriptis reperitur, Græca docet, quæ habet, *ἀπὸ ἀβύσσου*. Certè Rabanus habet, ab abyssu. Et dicitur Hebraica phrasi, à mari, & ab abyssu, pro, plusquam mare, & plusquam abyssus. Vnde sensus est; cogitatio sapientiæ copiosior est & incomprehensibilior quam sit mare, & consilia eius minus peruestigari possunt, quam maxima aquarum profunditas, iuxta illud Pauli ad Rom. cap. 11. O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius, &c.

39 *Ego sapientia effudi flumina, ego quasi trames aque immense de fluuio, ego quasi fluuius Doryx, & sicut aqueductus exiui de paradiso.*

Pro his omnibus Græcis tantum est vna sententia bimensuris, sic habens; *ἐγὼ ἡ σοφία ὡς διὰ γῆς ἀπὸ πηγῆς, καὶ ὡς ὁ δόρυξ ἡ ἐξ ἡλδοῦ ἐξ ἐξελθοῦ ἐκ τοῦ παράδεισου*. Ego sapientia veluti fossa de fluuio, & veluti aqueductus exiui in paradysum. Non est enim Græcis nomen aliquod fluuij qui Doryx dictus sit, sed est nomen appellatiuum *διὰ γῆς*, quod fossam significat, pro quo semel hic & mox postea vertitur trames. Nam & postea ponitur nomen *διὰ γῆς*. Semel autem ponitur tanquam nomen proprium alicuius fluuij. vnde omnino verisimile est illam partem; ego quasi fluuius Doryx; in nostram lectionem esse insertam ex altera aliqua versione margini prius ascriptam, & postea textui immixtam. Nam pro illo quod illi parti apud Græcos respondet, semel hic versus est; Ego quasi trames aquæ immensæ. Trames enim aquæ, non est aliud quam fossa è fluuio deducta ad transferendum aquam. Hanc coniecturam certiore facit, quod, vt notatur in Bibliis Roberti, quidam libri habeant; quasi Doryx à flumine; non autem, quasi fluuius Doryx. Rabanus quidem dicit fluuium Doryx quosdam existimare esse amnem Armeniæ qui Araxis dicitur. At nullo fide digno authore probari potest, vel hunc vel alium aliquem fluuium dictum nomine Doryx. Quod quidam animaduertentes, mutauerunt nomen Doryx in vorax. Nam & sic quidam libri habent, & placere magis ea lectio, nisi inspectis originalibus magis verisimile esset versus fuisse Doryx ab aliquo, qui hoc nomen in Græcis corruptè legit, aut non satis animaduertit quid significaret.

Quod si ea lectio sit retinenda, conuenientius fuerit vt nomen, Doryx, apud nos appellatiue accipiatur, pro eo quod Græcis significat *διὰ γῆς*, & sit sensus: Ego sum quasi flumen, sed talis qui est fossa ex magno aliquo fluuio deducta, vt idè significetur cū eo, ego quasi trames aquæ immensæ. Itaque postquam author huius libri suis verbis exposuit quomodo Deus sapientiam suam copiosè instar fluminum hominibus communicat, rursus introducit sapientiam loquentem de seipsa, ac ostendentem se, quatenus à Deo communicatur hominibus, rectè comparatam esse aquis à magno aliquo fluuio deductis, seq; instar multarum aquarū copiosè rigare hominum mentes. Ego, inquit, sapientia effudi in mundo per legem & sapientum doctrinam, atque internam inspiratione flumina, hoc est, copiosam mundo exhibui doctrinam, quam tamen non ex me ipsa accepi, sed sum quasi fossa aliqua via immensæ aquæ, de fluuio aliquo magno deducta, hoc est, sum quasi fluuius fossilis, & sicut aqueductus exiui in mundum ad homines de paradiso celesti, vbi fons est omnis sapientiæ & verus locus voluptatis. Significat ergo legis doctrinam, per quam sapientia hominibus est communicata, originè suam habere à Deo: nec tamen quamuis copiosè sit communicata, omnem Dei sapientiam ad nos plene derivatam, sed partem tantum, quæ nobis & conueniebat & necessaria fuit. Habent quidem Græci; Exiui in paradysum; & tunc per paradysum intelligitur hortus ille de quo sequitur: Rigabo hortum meum. Conuenientem tamen etiam habet sensum, quod se sapientia dicat exisse de paradiso illo mystico, qui est beatorum locus, vt sit allusio ad paradysum terrestrè, de quo Gen. 2. & significetur quod quæ admodum ex paradisi illius fonte, quatuor flumina diuisa sunt & egressa in mundum: ita & ipsa ortū suum in mūdo habuit, ex plenitudine celestis sapientiæ, quæ in Deo à beatis plenius hauritur & percipitur.

40 *Dixi: Rigabo hortum meum plantationem, & inebriabo pratus mei fructum.*

Legendum potius, pratus vel prati, vt habent quidam libri, quam partus, Græca dictio insinuat *παράδεισον*, quæ areolam hortorum, & consitionum olerum significat. Ad cuius vocis imitatione verisimile est interpretem vertisse, prati, vel potius pratus. nam delectatur vocibus quartæ inflectionis, quæ hoc libro frequenter occurrunt. Ea dictio cum offenderet quosdam tanquam obsoleta, mutata est in, partus. Ita enim plerique cum se rectè corrigere putat quæ videntur absona, veram lectionem presumpta scientia deprauant. Per suum hortū plantationū & pratū suū, significat sapientia Dei populū, quem colendum suscepit, & in quo suam voluptatem constituit, qui plantationum hortus est, quia in eo magna est plantarum, hoc est, hominum iustorum & multitudo & varietas, diuersos fructus proferentium: qui vt Dei munere in iustitia sunt plantati, ita assidua egent sapientiæ irrigatione, sine qua aridi efficerentur,

cerentur, nec fructus aliquos dignos proferrent. Indicat ergo sapientia se à magno flumine celestis sapientiæ emanasse in hunc mundum, vt ecclesiæ electorū rigaret: nec tantum rigaret, sed etiam inebriaret, vt copiosum fructum Deo proferre valerent.

41 *Et ecce factus est mihi trames abundans, & fluuius meus appropinquauit ad mare.*

Significat se suo profluuio & irrigatione suo defecisse & exhausta esse, sed contra valde profecisse & auctam esse. Et ecce, inquit, est quod mireris, trames ille aquæ, de quo dixi, factus est mihi abundans, hoc est, copiosus admodum, excrefcens scilicet in iustu flumen, quia Græcis est factus est mihi *διὰ γῆς*, hoc est, fossa in flumen. Et fluuius meus cū in principio fuerit exiguus, tamen mox appropinquauit ad mare, hoc est, similis mari factus est. Quibus verbis significat, ex paruis initiis sacræ doctrinæ, maxima incrementa consecuta esse. Moyse enim libris accesserunt scripta & oracula prophetarum: & cum sacra doctrina prius tantum recepta esset in exiguo Iudaico populo, iam tunc cum hæc scriberentur, cepit dilatari per dispersos Iudæos ad exteras gentes. Sed omnium perfectissimè per expectatum tūc Messiam nunc impletum est, quando Apostolorum prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum, & perfectè impletum est quod dixit Isaias cap. 11. Repleta est terra scientia Domini, sicut aqua maris operientis. Ad quam veritatis diuinæ diffusionem etiam respicitur in sequentibus.

42 *Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus, & enarrabo illam usque in longinquam.*

Bene probat progressum & incrementum suæ doctrinæ, alia iam adducta similitudine, cuius supra etiam mentio fuit, lucis scilicet, quæ cum manè subito erumpit, mox toto orbe spargitur, sed per incrementa, ita vt diluculū obscurius sequatur clarior lux, quæ crescit vsque ad perfectam diem. Rectè ergo dicit sapientia, doctrinam meam quasi antelucanū, hoc est, diluculum, (Græcè enim est *ἄγλαρος*) illumino omnibus, hoc est, ita eam omnibus claram facio & exhibeo, quomodo matutinum lumen subito post tenebras sol exhibet, spargens illud successiue, & augens per vniuersum orbem. Nec desinam illam diuulgare & notam facere vsque in longè distitas orbis partes. Eo enim tempore sacris Bibliis in linguā Græcam conuersis, cepit sacra doctrina etiam ab exteris agnosci, quæ deinde per Messiaæ doctrinam latissimè & plenissimè disseminanda erat in vniuerso orbe, fugatis idololatriæ tenebris. Quod authorem huius libri agnouisse futurum, satis ex his verbis intelligere licet. Nec mirum, cum aperte id Prophetæ expresserint, vt est illud Isaiæ cap. 49. Dedi te in lucem gentium, vt sis salus mea vsque ad extremum terræ.

43 *Penetrabo omnes inferiores partes terræ, & inspiciam omnes dormientes, & illuminabo sperantes, in Domino.*

Hinc versus Græca modò non habet, Adubitandum tamen non videtur quin cum apud Græcos interpret legerit. Alioquin tam insignem sententiam de suo nequaquam additurus, cui nihil in Græcis responderet. Itaque promittit sapientia se non solum radios suæ lucis per vniuersi orbis latitudinem sparsurā, sed etiam peruenturam ad inferiores partes terræ, hoc est, ad mortuos, quos & dormientes scripture more vocat ob resurrectionis spem. Ad eos se penetraturam, nullo obstaculo impediente, dicit, vt & illos illuminet, & sua luce recreet, sed tales qui in Domino sperant, & eius gratiā præstolantur. Quod etiam aliquoties per sapientiam præstitum est etiam ante Christi aduentum, quia iusti defuncti, per sapientiam fidei præstolantes eius aduentum, regni que ecclesiæ per eum apertionem, ac tandem etiam corporum resurrectionem, huiusmodi spe semper recreati fuerunt, & illuminati: tamen perfectius impletū est cum Christus ad inferos descendens suæ præsentis luce perfudit iustos mortuos, eorumque animas ex inferno secum eduxit. Implebiturque perfectissimè, cum in nouissimo die eductis è visceribus terræ defunctorum corporibus, facti secum resurrectione confortes efficiet eos qui sperauerunt in ipso, eiusque aduentū constanti fide præstolati sunt. Itaque insignis est hic locus, pertinens ad ea quæ per expectationem tunc Messiam erant præstanda, & manifestè satis resurrectionis confirmans.

44 *Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam, & relinquam illam querentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorū usque in æuum sanctū.*

Diuersa hic est in Græcis lectio. Nam Complutensis additio in principio sententiæ habet *ἐτι*, quoniam. Germanicū exemplar habet *ἐτι*, adhuc, vt noster vertit. Iuxta priorem lectionem hæc sententiæ adhuc continet verba loquentis sapientiæ. Iuxta posteriorem lectionem, hæc sententiæ est potius accipienda vt sint verba authoris, qui manifestè in sua persona loquitur sequenti sententiæ, vt patet ex cap. 3. vbi eandem sententiā reperit, & adiungit quædam, ex quibus licet intelligere satis etiam hanc sententiā pertinere ad ipsum authorem, vt post introductam sapientiæ orationem, hic iam nouo rursus capite incipiat præfari ad noua sapientiæ dogmata quæ subiecturus est. Proinde non abs re quidam scripti codices ab hac sententiæ nouum caput auspicantur, quidam à sententiæ sequente. Habet autem hanc sententiā Græca breuius sic; Adhuc doctrinam vt prophetiam effundam, & relinquam ipsam in generationes seculorum. Dum dicit se prolaturum doctrinam sicut prophetiam, significat se diuinam doctrinam traditurū, quæ certa sit & solida, quæque nō humano ingenio sit excogitata, sed diuinitus reuelata,

Caput XXV.

uelata, sicut prophete spiritu sancto inspirati locuti sunt. Dum se dicit eam relicturum in generationes saeculorum, significat se eam scripto relicturum posteris, vt imperpetuum ab eis legi & audiri possit, qui studiosi sunt sapientiae. Et non desinat, inquit, hoc est, perseuerabo semper, per scriptam a me doctrinam, in progenies illorum qui quaerunt sapientiam, vsque in aeuum sanctum, hoc est, vsque in saeculum futurum, vbi humana amplius doctrina opus non erit, sed implebitur illud quod per Ieremiam dictum est; Non docebit vltra vir proximum suum. Omnes enim cognoscent me a maiore vsque ad minimum eorum.

Iere. 31.

45 Videte quoniam non solum mihi laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

Cognoscite, inquit, ex hoc tam prolixo scripto, eodemque elaborato, & sententiarum sapientum referto, quod in quaerenda sapientia non mihi solum laboraui, vt faciunt illi quibus satis est multa quae sapientiae sunt inuenisse & agnouisse, nec student ea alii scribere aut docere communicare, sed laboraui omnibus exquirentibus veritatem, dum quae ad sapientiam pertinentia assecutus sum, tam studiosè omnibus scripto relinquere non sum grauatus. Istud subiecit tum vt sua diligentia lectorem excitaret ad studiosam horum lectionem, tum vt suo exemplo prouocaret ad libenter docendum alios. Caterum quae superius de sapientia diuina in genere accepta, sunt exposita, facile etiam fuerit applicare sapientiae Dei, quae appropriatè est verbum Dei, non solum secundum eius diuinitatem, sed etiam secundum assumptam eius humanitatem, vt per populum Israeliticum mystico sensu intelligatur populus Christianus, quem in hereditaria sua possessione sibi peculiariter sapientia Dei & Christus delegit, in quo & sua dona effundit, & summè delectatur. Sunt etiam in hac sapientiae oratione, quae in sacratissimae virginis festiuitate in ecclesia decantatur, quasi ad eam pertineant, & de ea dicta sint. Quod neminem offendere debet, nec ob id quisquam exillimare debet quod de matre Domini haec proprio sensu dicta sint. Non enim ea intentione ecclesia illis festiuitatibus haec decantat, quasi putet haec de ea virgine proprie dicta esse, sed quia pie illa ei accommodari possunt, quod illi multa huius orationis bene conueniant, vt imprimis sexus foemininus, sub quo haec oratio nomine sapientiae effertur. Deinde quaedam huius orationis partes, qualis est illa: Qui creauit me, requieuit in tabernaculo meo. Postremum quoniam quae Dei sapientia & Christus in populo suo praestitit & effecit, per illam quae Christum peperit, singulariter & eximie perfecit, cui vt gratiae plenitudinè super omnes alios contulit, & suae gloriae consortium: ita mirum non est si quae Christo propria sunt, quodam modo ei communicentur. Quomodo autem haec omnia particulariter diuinae virgini accommodari possunt, discere licet ex Dionysio & aliis, qui haec diligenter tractauerunt.

Ræca pro; placitum est spiritui meo; tantum habent sapientiam, & pro; quae sunt probata; habent. In tribus decorata sum, & surrexi decora; vt rursus hic inducatur ipsamet sapientia loquens, quae se testetur maximè delectari & ornari concordia & amicitia hominum. Interpretis noster pro ἀρετήν, videtur legisse ἔτι, vt adiectiuum, ὡς δὲ, sit neutrum plurale. Iuxta cuius versionem rectè accipitur hic loqui ipse author, qui ad tradendam moralia documenta iam rursus redeat: quanquam etiam accipi possint haec dicta in persona sapientiae, sicut intelligit Rabanus. Imprimis autem comprehendit numeris quaedam bona & quaedam mala, quemadmodum & Salomon fecit quibusdā locis. Quod genus est antiquae doctrinae, hanc habens commoditatem, vt quae sic traditur, memoria facilius retineri possint. Primum ergo tria ponit, quae non sibi tantum placere dicit, sed etiam probari & Deo & hominibus: quae tria ad idem pertinent, nempe amicitiam & dilectionem, quae etsi inter omnes sit seruanda, praecipue tamen in triplici hominum coniunctione, videlicet ea quam parit consanguinitas, quam significat cum dicit; Concordia fratrum. Deinde ea quam facit cohabitatio, quam significat cum dicit: Amor proximorum, hoc est, vicinorum. Et tertio ea quam efficit coniugium. De qua dicit; Vir & mulier sibi consentientes. Vbi notandum pro consentientes, Graecis efficacius esse συμφωνοῦντες: quae dictio significare videtur coniuges vicissim sibi debere deferre, & mutuos defectus ferendo, & mutuis officiis iuuando. Sonat enim ac si dicas, simul circumferentes, aut simul circumlati. Et videri potest translatio sumpta à coniugiis & compositionibus, quae ob familiarè & amicam populi circumlationem συμφωνοῦντες nominantur, vnde & συμφωνοῦντες pro coniunctu, ac vitae coniunctione accipitur. In triplici ergo hac iam dicta coniunctione adeo requiritur amicitia & concordia, vt si ea absit, maxima mala prouentura sint, & vita hominum futura sit incommodissima: & contra foelicissima, si adsit inter sic coniunctos.

- 1 Tres species odiuit anima mea, & aggrauor valde anima illorum.
- 3 Pauperem superbum, & diuitum mendacem, & senem fatuum & insensatum.

Pro, aggrauor valde animae illorum, Graecis est, ἀποσταθίσαι ἀπόδοτε τῷ κατὰ δούλον, hoc est, insensus sum vel insensa sum valde vitae illorum. Sentus ergo est: valde grauis sum contra animam illorum, vel contra illos,

grauiter illos fero, eisque indignor. Tribus speciebus sibi gratis, opponit tres alias sibi ingratas, tria scilicet hominum genera, quae pugnant cum natura suae conditionis, & committunt quod eis omnium minimè conuenit, ideoque minimè tolerari possunt. Quorum primum est, pauper superbus. Non enim, vt diues, habet vnde efferatur, sed suae conditionis ratione merito se deprimere deberet. Secundum est, diues mendax. Nam & is non ita causam habet menciendi sicut pauper quem inopia saepe ad menciendum prouocat, & suis mendaciis propter auctoritatem quam habet in republica, magis nocet quam pauper, cuius verbis non facile fides habetur. Tertium est senex fatuus & imprudens. Cum enim per aetatem & rerum experientiam, multam sibi debuisset colligere prudentiam, minus in eo ferenda est imprudentia, quae in iuuenibus non ita vitio vertitur, vnde Isaias 65. dicitur: Puer centum annorum morietur, & peccator centum annorum maledictus erit. Pro, fatuum, tamen Graecis est μολύβη, hoc est, adulterum, vt sit tertium, senex adulter & deficienter prudentia. Minimè enim omnium libido effrenis in senibus ferenda est, quae iam in illis per aetatem refrigescens calore naturali & libidinis incentiuo, restituta esse debet. Nam, vt ait Cicero, cum omni aetate feda sit libido, tum senectuti multo foelicissima. Interpretis noster pro μολύβη, legisse se declarat, μολύβη. Mystice pauper superbus est, qui cum virtutis & sapientiae inops est, de virtutibus & scientia gloriatur. Diues mendax, qui cum in scripturis multum sit versatus, erorū magister efficitur. Senex fatuus, qui cum longo prius tempore probe vixerit, in senectute vanitates carnis & mundi seclatur.

4 Quae in iuuentute tua non congregasti, quomodo in senectute tua inuenies?

Graeca non habet relatiuum, quae, nec Rabanus nec multa scripta, sed tantum, In iuuentute tua non congregasti, & est iucundior sententia, quae dirigitur reprehensiuè ad fatuos senes, ostenditque vnde fiat vt in senectute inueniantur quidam prudentia deficientes, nempe quia in iuuentute sua non studuerunt sapientiae, nec eam sibi cum vires ferrent, comparare & colligere vnde quae laborauerunt. Quamuis enim sententia vt est generalis, & ad temporalia bona referri possit, quae si quis in iuuentute non collegerit, vt plurimum hoc loco dicta videtur, occasione eius quod dixit senem fatuum & insensatum, vt ostenderet vnde proueniat senum imprudentia & fatuitas, sicut & sequentibus ostendit, quantum prudentia senes decet & ornat,

5 Quam speciosum caniciei iudicium, & presbyteris cognoscere consilium.

Dvo dicit speciosa esse & decora canis & presbyteris, hoc est, senibus nempe, & bene posse iudicare, & posse sanum suggerere consilium, quorum vtrumque & prudentiam

& auctoritatem requirit, quae senibus maximè propria sunt, quibus experientia & anni prudentiam adferunt, canicies auctoritatem. Vires enim sunt iuuenilis aetatis, at prudentia, consilium, sententia, & auctoritas, senectutis. Itaque apud Lacedaemones summum concilium γερουσία, conuentus ceterisque senum dicebatur: quemadmodum Romae senatus est appellatus, quod ex senibus constaret.

6 Quam speciosa ueteranis sapientia, & gloriosa intellectus & consilium.

Veteranis posuit interpretis, pro antiquis & senibus. Est enim Graecis γερουσία. Legendum autem esse gloriosus, vt quidam libri habent, & non gloriosus, vt multi libri habent, patet ex Graecis, quae habent δόξα μάλιστα, honoratis. Coniungit enim hoc loco aetatem grauem cum honore ac dignitate, quia vtrique maximè conuenit sapientia & intelligentia. Et superiori quidem sententia ornare ait senes iudicium & consilium, hic vero sapientiam, quia haec ad illa duo est necessaria.

7 Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.

Legendum est per nominatiuum, multa peritia, vt habent libri correctiores, & non, in multa peritia, quia Graece est πολλαί peritia, hoc est, experientia siue multarum rerum peritia. Duo ergo dicit esse quae senes instar coronae ornant & gloria afficiunt, peritia per experientiam acquisita, & huic coniunctus timor Dei, sine quo peritia illa noxia erit, & ad malefaciendum promptior: cum illo vero perfectum senectuti ornamentum accedit. Hac ergo occasione in sequentibus subiicit eximium timoris Dei commendationem, ostendens illum praefendum omnibus quae ad beatitudinem hominis pertinere putantur.

8 Nouem insuspicabilia cordis magnificauit, & decimum dicam in lingua hominibus.

Pro, insuspicabilia, Graecis est ἐνοχλήματα, hoc est, nouem cogitata. Nec est, cordis, sed καρδία μου, hoc est, in corde meo, vt opponatur ei quod sequitur, in lingua. Interpretis noster videtur legisse ἐνοχλήματα. Potest autem nostra lectio, quo originalibus maximè accedat, sic accipi: Ego quidem apud me magna esse duxi nouem, quae talia sunt, vt de eis cor merito suspicari non debeat quin bona sint, & ad foelicitatem hominis pertinentia: at praeter haec est decimum, quod non tantum apud me magnificiam, sed etiam lingua hominibus praedicabo, ac multis verbis commendabo. Significat ergo nouem illa talia esse, vt quamuis in se optata sint & magnificanda, comparatione tamen decimi, non sint magnopere verbis extollenda & praedicanda. Istud decimum omnino videtur esse timor, qui post plurimum ad foelicitatem pertinentia, super alia hic eximi commendatur. At difficile est in sequentibus

tibus inuenire plenum numerum nouenarium ante timorem, cum tantum videantur octo numerari siue in nostra versione: siue in Græcis, quæ cum nostra versione non per omnia cõsentiunt. Nam pro eo quod nos habemus veluti sexto loco positum; Beatus qui inuenit amicum verum; Græca habent, Beatus qui inuenit *ἄριστον*, prudentiam. Proinde & in Græcis tantum octo deprehenduntur præter timorem. Itaque intelligunt quidam, timorem esse nonum, decimum verò esse dilectionem Dei, quæ insinuat ibi; Timor Dei, initium dilectionis eius. Et æditio Complutensis, ubi nos legimus; Timor Dei super omnia se super posuit; pro, timor, habet *ἄριστον*, dilectio autem Domini. Iuxta quam lectionem facillè est hic decem inuenire ab auctore commendata. At dissentiant alia Græca exemplaria, quæ habent nobiscum timor Dei. Et omnino verisimile est exemplar Cõplutense hoc loco corruptum ab aliquo fuisse, quò melius decem deprehendi possent, & quia videbatur timori Domini præferendam esse Dei dilectionem. Nam omnino videtur auctorem pro decimo & supremo designasse timorem Dei, de quo dicit; Qui tenet illum, cui assimilabitur? Vbi relatiuum, illum, etiam in æditione Complutensi referri debet ad *ἄριστον*, timorem, & non ad *ἀγαπῶν*, hoc est dilectio, cum sit relatiuum masculinum, *ἀνδρῶν*. Quo ergo decem expressa hic inueniantur, omnino crediderim & in Latinis & in Græcis deesse vnum, quod ex vtriusque sit restituendum. Nam & Græca nunc non habent de eo qui inuenit amicum verum, cum tamen omnino verisimile sit illud etiã inuenisse, quandoquidem ad eam illud non parum habet momenti. Et Latina non habet distinctè de eo qui inuenit prudentiam; quæ duo si coniungantur in numero, iam habentur decem, quorum summum est timor Dei, qui iuxta morem loquendi scripturæ non distinguitur à dilectione Dei, sed eam includit, & secum adfert. Scripturæ enim timorem Dei magnopere commandantes, de timore filiali loquuntur, non seruili. His præmissis, pro explicatione confusionis quæ est in exemplaribus, singula distinctius sunt enarranda.

9 Homo qui inuenitur in filiis, uiuens & uidens subuersionem inimicorum suorum.

Hic versus duo ex decem coniungit. Primum enim beatum & felicem dicit eum, cui datum est ut in filiis voluptatem concipiat, hoc est, ut & sobolem habeat, & eam probam atque honestam. Nam ut talem habeat paucis contingit, cum plerique aut proles non habeant quas desiderant, aut nõ tales quæ voluptatem adferant & gaudium, sed mœrorem & ignominiam. Sic & David dicit: Beatus vir qui impleuit desiderium suum ex ipsis. Et alio loco inter Dei benedictiones numerat, quod vxor hominis timentis Deum, sit sicut vitis abundans, & filij sicut nouellæ oliuarum in circuitu mensæ ipsius.

Psa. 126
Psa. 127

Secundo loco ponit eum, cui, dum adhuc uiuit, datur videre subuersionem inimicorũ suorum. Quod ut in piis & iustis habeat locum, oportet intelligere de talibus inimicis qui iniuste persequuntur, quorum vindicta & pœna diuinitus inflicta, piis summã voluptatem adferunt: tum quod illorum punitio faciat ad Dei gloriam, tum quod per eorum subuersionem pii ab illorum iniqua oppressione liberentur, intelligantque Deum gerere curam suorum. His enim de causis, & horum respectu, etiam David in parte scilicetis ponit, videre impiorum perditionem. Cum perierint, inquit, peccatores, videbis. Et alibi: Et super inimicos meos desepxit oculus meus. Vbi pro, desepxit, Græcis est, vidit.

10 Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui lingua sua non est lapsus, & qui non seruit indignis se.

Tres felicitatis partes continet hic versus. At cum id contra morem auctoris factum sit, ut tria membra hic versus contineat, (nam solet duobus membris sententiam abfoluere) & ut ex suprã dictis patet, vnum ex decem desit & Latinis & Græcis, crediderim auctorem iunxisse cum eo qui habitat cum muliere sensata, eum qui inuenit amicum verum, ut plena sententia fuerit Beatus qui habitat cum muliere sensata, & qui inuenit amicum verum. Hæc enim duo recte coniunguntur. Deinde sequatur noua sententia bimembris. Et qui lingua sua non est, &c. Inter beatos ergo tertio loco ponitur qui habitat cum muliere prudente, quia & singulari raroque Dei dono contingit habere talem vxorẽ, & ex tali summa percipitur commoditas atque lætitia. Quarto loco ponitur, qui lingua sua non est lapsus, hoc est, qui per linguam non grauitur peccauit, aut in aliquid incommodum non est prolapsus. Cum enim facilis sit lapsus linguæ, & frequenter homo dicendo aliquid, malum sibi accersere soleat, singulare Dei beneficium est, liberum esse ab huiusmodi lapsu. Vnde & Apost. Iacobus dicit. Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. Quinto loco ponit eum qui non seruit indignis se, hoc est, eum qui non cogitur subesse, & duram seruitutem pari sub hominibus improbis, qui indigni sunt ut eis seruiatur & obediatur. Nam cum satis durum sit per se ipsum seruire, omnino intolerabile est & grauissimum seruire improbis, quibus nunquã satisfit, quique impia sæpe exigunt. Et tamen frequens est hoc malum, ut quis iniquos & ineptos cogatur ferre dominos & superiores, ut mirum non sit beatum hic dici eum qui Dei beneficio, etiam si ferre cogatur superiores & dominos, tamen probos sortitus est, & tales quibus obedire nõ sit graue, nec indignum liberali & bono viro.

11 Beatus qui inuenit amicum uerum, & qui enarrat iustitiam auri audienti.

Pro, amicum verum, ut suprã dictum est, Græcis constanter est *ἄριστον*, prudentiam, idque hoc loco posuisse auctorem, omnino verisimile est, quod cum sequenti membro

Psal. 36

Iacob. 1

bro optimè congruat. Iuxta nostram lectionem quod minus habemus de prudentia, in sequenti sententia comprehensum intelligere licebit, ut ibi dicitur. Sexto ergo loco beatus dicitur qui inuenit amicum verum, qui scilicet non adsit tantum tempore prospero, sed etiam aduerso, quicquid salutem amici ex animo querat, eumque cum opus est defendat & arguat. Et merito talis beatus dicitur, quia ut tales amici rari sunt, ita Dei peculiari munere obtingunt, & multam homini cum voluptate commoditatem adferunt. Vnde suprã dixit: Qui inuenit illum, inuenit thesaurum. & Qui metuit Dominum, inuenit illũ. Septimo loco ponit eum qui enarrat iustitiam auri audienti, hoc est, eum qui doctrinæ suæ benignos conuocet & obediens auditores. Molestũ est enim docenti, si, cum docet, mentes aurẽque auditorum sentiat esse alienas, ita ut & operam suã atque laborem sentiat perire, & iustitiam atque ueritatem quam docet ac inculcare conatur, aduertat non amari, nec gratam esse auditorio. Et tamen hoc malum admodum frequens esse experimur quotidie, ut mirum esse non debeat inter beatos numerari eum cui contingunt auditores attentis, beneuolis & obediens. Percipit enim ex talibus magnam laborum suorum voluptatem & utilitatem.

12 Quam magnus est qui inuenit sapientiam & scientiam sed non est super timentem Dominum.

Græca non habent, scientiã, sed tantum, sapientiam. Noster tamen videtur adiecisse de scientiã, pro eo quod in superiori sententia Græca habent *ἄριστον*, prudentiã. Proinde rectè post Rabanũ intelligimus priori parte huius sententiæ duo membra contineri, ut numerus denarius perficiatur, & in octaua beatitudinis parte ponatur, qui inuenit sapientiam: in nona, qui inuenit scientiam. Inter sapientiam autem & scientiam hoc interfit, ut sapientia sit circa intelligenda & speculabilia: scientia sit de agendis, circa quæ ueratur prudentia. Nam & D. Pau. 1. Cor. 12. hæc duo tanquam diuersa dona distinguit, cum dicit: Alij datur sermo sapientiæ, alij sermo scientiæ. Magnus est ergo & excellens, qui assuetus est diuino munere extimiam præ cæteris sapientiam, qua potes sit & alios docere quæ de Deo, diuinis que rebus sint sentienda, diuinas scripturas explicare, & ueritatis hostes redarguere. Magnus item, qui adeptus est præ cæteris scientiam agendorũ, ut & cognoscat quid in singulis negotiis occurrentibus sibi sit agendũ, & alios idem docere valeat, salutare consilium præbendo, sed neuter istorum præcellit eum qui timet Dominum. Vnde pro decimo super omnia prædicando, subiicit:

13 Timor Dei super omnia se superposuit. Beatus homo cui donatum est habere timorem Dei: qui tenet illum, cui assimilabitur.

Multilibri non habent pronomen, se, sicut nec Græca, unde Dionysius subintelligit hominem, ut sit sensus: Timor Dei sit Corn. Ian. sin. Eccl.

per omnia superposuit hominem. At rectius subintelligitur & additur pronomen, se. Sic enim idem significatur quod in Græcis, quæ habent *ὑπερβαλεῖν*, hoc est, superat, & excellit. Loquitur autem de timore Dei, sicut & alias ferè, ut includit studiosum affectum placendi Deo. Hic enim etiam sapientiam superat, si sapietia seorsum accipiat intellectionem per se sine timore Dei, quem alioqui includit, cum alibi dicitur: Initium sapientiæ, timor Domini. Quamquam autem omnia prædicta non contingant ferè nisi timentibus Deum, tamen timorem Dei dicit omnia illa superare, quia singula per se sunt accipienda, & intelligendum quod quamuis ob singula illa homo ex parte dici possit beatus & felix, longè tamen magis beatus dicendus est nomine timoris diuini si illum habeat, sine quo omnia illa prodesse non ualèt ad perfectam ueramque beatitudinem, & cum quo nihil ferè deerit quod ad beatitudinem pertinet. Hunc timorem Domini quoniam ex nobis non habemus, sed ex singulari Dei munere, rectè additum est à nostro interprete, quamuis id Græca expressè non habent; Beatus homo, cui donatum est habere timorẽ Dei.

14 Timor Dei, initium dilectionis eius: fides autem initium agglutinandum est ei.

Hac sententia insinuat excellentiam timoris Dei. Porro in secunda parte variant nostri codices, quia quidam, agglutinatum: quidam habent per duas dictiones, ad glutinandum, alij agglutinandũ. Nec ex Græcis satis colligere licet quæ lectio sit præferenda, cum illa longè secus habeant, hoc modo: *ἡ πίστις ἀπὸ τῆς φόβου τοῦ θεοῦ*, id est, fides, autem principium coniunctionis (vel conglutinationis) eius, scilicet est. Quo significatur fidem in Deum, esse principium coniunctionis qua Deo coniungimur & adhærescimus. Postrema lectio præferenda omnino uidetur, & accipienda, ut sit sensus: Initium fidei, hoc est, fides tanquam initium est iungendum timori Dei, scilicet in efficienda dilectione Dei, ut significetur timorem Dei non esse initium dilectionis Dei, nisi etiam concurrat fides tanquam eius initium. Ad ingenerandam enim & augendam in nobis dilectionem Dei oportet ut concurrant & cooperentur sibi timor & fides. Timor enim efficit ut caueamus offendere Deum, fides ut de eius bonitate bene confidamus, nimirum uerbis eius plenè credentes, unde hæc duo sæpe coniunguntur in scripturis, ut cum dicit Psalmista: Beneplacitum est Domino super timentes eum, & in eis qui sperant super misericordia eius. Porro sic dicitur hic timor Dei esse initium dilectionis eius, sicut dicitur alibi initium esse sapientiæ, intrinsecum scilicet, & sine quo uera Dei dilectio nec acquiritur, nec substat nec augetur. Potest etiã quod hic dicitur de dilectione Dei, accipi de ea qua Deus timentes se diligit. Hinc enim Deus incipit homines tanquam amicos suos diligere, quod uideat eos se metuerẽ, sibi que fidere, iuxta

Psal. 146

Joan. 14 iuxta illud: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.

15 *Omnis plaga, tristitia cordis est: & omnis malitia, nequitia mulieris.*

Post bonorum quorundam inter se comparatione, subiicit & malarum aliarum rerum inter se comparationem, inter multa mala valde exaggerans vsq; ad finem capitis malitiam mulieris, cuius occasionem ei dedisse potuit, quod dixit superius beatum qui habitat cum muliere sensara. Porro hæc sententia in Græcis iam non est, opportunè tamen addita est ad sequentium explicationem. In qua, vt commodum habeat sensum, dictio, omnis, pro summa & maxima accipienda est, vt significetur summam plagam vel vulnus esse tristitiam cordis, & summam malitiam esse nequitiam mulieris. Tristitia enim cordis & dolor, animi, veluti plaga est & vulnus animi, similitudine sumpta a vulneribus corporis: quia sicut hæc lædunt corpus, ita mœror lædit animum, eumq; exedit & cruciat. Hanc ergo summam plagam & maximum vulnus esse dicit, quod cum illo nullus corporis cruciatus sit cõferendus, & minus sit curabilis. Deinde animo mœrore vulnerato, nec corpus bene affectu esse potest: contra eo gaudente, etiam corpus malè affectum facilius restituetur. Animus enim gaudens ætatem floridam facit, spiritus autem tristis exciecat ossa. Sic & mulieris malitiã, summam esse malitiam dicit. Nam mulieres cum Dei timore sunt destituta, ferè in malitia viros excedere solent; idq; partim ob id quod cū minus vigeant rationis iudicio, minus per rationis frenu retraini possunt à malo quod corrupta natura suggerit, partim ob id quod cum per sexum sint infirmiores, magis per insidias tentent lædere; quæ minus vitari possunt. Sed vt his de causis quæ malæ sunt mulieres, admodum malè sunt ita contra quæ siue natura, siue vsu piæ sunt, etiam viros in pietate excellunt, ob sexus fragilitatem, & cordis molliciem valde flexilem. Hæc ergo præmissa sententia rectè subditur.

16 *Omnem plagam & non plagam videbit cordis, & omnem nequitiam & non nequitiam mulieris.*

17 *Et omnem obductum & non obductum odientium, & omnem vindictam & non vindictam inimicorum.*

Perplexus est hic locus, ideoque nostros mirè torquet Perplexitatem ex magna parte attulit verbum, videbit ab interprete additum sine supposito, cum nullu verbum sit Græcis, sed ponuntur accusatiui sine verbo; Omnem plagam & non plagam cordis, & omnem malitiam & non malitiam mulieris. Est autem oratio imperfecta, perficienda sub auditione verbi, patiar, aut similis, vt sit sensus: Quamuis plagam patiar modò non malitiam mulieris. Vult enim significare quamuis plagam tolerabilem esse, excepta

plaga & vulnere animi, hoc est, tristitia animi, & sic de similibus sequentibus. Hæc sensum vt cya habeat nostra lectio, in verbo, videbit, subaudiendum est, quique, vel homo, & videbit, accipiendum est pro, æquo animo tolerabit. quomodo communiter dicimus: ille nõ potest hanc rem videre, hoc est, non potest æquo animo aspicere nec tolerare. Itaq; sensus erit: Quilibet facile videbit, feret & tolerabit quamuis plagam, sed non plagam cordis, & sic in sequentibus. In quibus notandum est, nomen, obductum, in quarta declinatione positum esse pro obductione. Est enim Græcis rursus dictio ἐπαγογή, qua hic author sapius vitur, & noster interpres vertit plerumq; obductione. Significat autem calamitatem & quoduis malum, meutem hominis tristitia & mœrore obducetem & obnubilantem, vt dictum est in principio capitis secundum, itaque sensus est: quamuis patietur homo calamitatem & molestiam, item & vltionem atque vindictam, modo non sit audientium & inimicorum; quia cum hi sine miseratione affligant & vindicent nec modum aliquem ponat illati mali aut vltionis, intolerabilis est calamitas & vltio quæ ab illis irrogatur, & omnibus modis deprecanda. Inter calamitatem autem vel obductionem odientium, & vindictam inimicorum hoc interest, quod illa infertur præter meritum, hæc supra meritum. Nam qui odiunt aliquem, etiam nõ læsi nocere illi laborant: & qui inimici sunt, parum læsi grauius quam oportet se se vicisci student. Hæc ergo sententia continet malarum quarundam rerum & incommodarum comparationem ostenditque quid in quoq; malorum genere sit extremum, & maxime detestandum. Præcipue autem hæc omnia videtur dicta esse ad mulierum malitiam exaggerandam, ac significari eam cordis adferre tristitiam, ipsumque cor vulnerare dolore grauiissimo, eandem quoque & inuentione odientium & vindicta ostium esse grauiorem, aut cum eis comparandam, tanquam similiter intolerabilem.

18 *Non est caput nequius super caput colubri, & non est ira super iram mulieris.*

Nomen, colubri, in genere positum est pro serpente, cum Græcè sit ὄφεις. Pro, mulieris, Græca iam habent ἡμέτερον, iunicti, vt ad explicationem superioris sententia: subiecta sit hæc sententia. Sed consideratis sequentibus, magis videtur istud dictum de mulieris ira. Itaq; per comparationem hæc sententia est accipienda, vt significetur quod quæadmodu inter omnium animantium capita nullu est nequius, hoc est perniciosius & magis noxium quam caput serpentis, propter venenum quod in eo gerit, idque occidit, paratum illud effundere per insidias cum opportunum erit, idque non tantum vt lædat, sed etia occidat hominem: ita omnium pessima est ira mulieris, quia etia viribus corporis aperto Marte nocere nequeat, tamen iram, quam in animo instar veneni latenter gerit, opportunitatem nacta effundit, nec desinit donec eum cui irascitur, perimat & per

& perdat. Hæc autem & sequentia non ob id à Sapiente dicuntur, quasi propositum ei sit illum sexum acerba & cõtumeliosa oratione insectari, quem Deus vult honorari, sed improbarum mulierum vitia notare acriter voluit, vt insinuaret cum quanta discretionem & iudicio vxor sit diligenda. Et rursus quantam prudentiam agendum sit cum mulieribus, ne temerè irritentur. Deinde cauendum esse, ne illarum amori etiam in coniugio quicquam nimis addictus sit, easque nimis perditè amet, multò magis extra coniugium.

19 *Commorari leoni & draconis placebit, quam habere cum muliere nequam.*

Simile est apud Salomonem in Prouerb. Melius est habitare in terra deserta, quam cum muliere rixosa & iracunda. Hyperbolicè autem hæc sententia dicta videtur, ad significandum quam intolerabilis sit & noxia malitia mulieris, & quod cum leonũ & draconum sæuitia arte superari possit, illius malitia ægrè vincatur, aut nullo modo. Item quod præflet subita morte à feris perimi, quam lenta morte & diuturna per malitiam improbæ vxoris cruciari.

20 *Malitia mulieris immutat faciem eius, & obsecrat vultum suum tanquam ursus, & quasi saccum ostendit.*

21 *In medio proximorum eius ingemuit uir eius, & audiens suspirauit modicum.*

Quidam libri habet, obsecrauit, quidam per futurum obsecrabit & ostendet: sed verior lectio est per præsens, obsecrat & ostendit, quia præcedit præsens, immutat, & Græcis est præsens ὀνειρώσει. Ex quo verbo patet verbum, obsecrare, apud nos positum esse improprie pro obsecrare, vt obsecrare vel obsecrare vultum suu, sit toruum vultum & tristem exhibere. Sicut enim hilaris vultus lucidum se præbet & claru, ita tristis & toruus obscurum & obsecratum. Cum autem æditio Complutensis tantum habeat comparationem vsu, altera verò tantum facci, noster vtramque coniunxit. Et vsu quidem comparatur mulier vultum suum obscuras, quod vsus toruo sit vultu sicut & vrsa. Sacco, quod tristitiam præ se ferat, & tetrica videri velit, atque instar nigri & commaculati facci vultum suum infuset. Est ergo sensus: Malitia mulieris efficit vt naturalè habitum faciei suæ immutet, vt scilicet quam natura blandam sinxit & amicam, ipsa contra naturam toruam exhibeat, vultumque suum obfuscet instar torui vrsi, & facci nigrantis & fusci. Quod sequitur; In medio proximorum eius; etia cõmuniter referatur ad præcedentia, & coniugatur verbo ostendit, potius tamen coniungendum esse sequentibus Græca commonstrant, quia relatiuum, eius, hoc loco est masculinũ, est enim αὐτῷ, vt ad virum referatur, & sit sensus: Vir illius ingemuit in medio proximorum eius, pro suorum, cum scilicet proximi eius apud illum conuerentur de austeritate vultus, quam eis & aliis

exhibet, vnde sequitur: Et audiens, eorum scilicet querelas, suspirauit. Quod enim participium, audiens, non sit referendum ad mulierem, quasi sensus sit: audiens, mulier viri sui gemitum suspirauit modicum, simulans scilicet se ei compati, quemadmodum fere intelligitur, patet ex Græcis, quæ habet participium masculinum ἀκούσας. Pro modicum, Græca habet aduerbium ὀλίγον, hoc est, acerbè & amarè, vt significetur maritum audientem sinistram de vxore sua sermonem grauius & acerbè suspirare. Interpres declarat se pro ὀλίγον legisse ὀλίγον, hoc est, parum & modicum. Modicum autem suspirare in medio conuerentium amicorum rectè dicitur maritus, ad significandum quod præ pudore non audeat doloris sui magnitudinè satis prodere & declarare. Pertinet enim ad eius ignominiam vxoris improbitas.

22 *Breuis omnis malitia super malitiam mulieris, fors peccatorum cadat super illam.*

Breuis, hic rursus positum est pro parua, sicut supra. Breuis in volatilibus est apis. Est enim rursus ὀλίγη. Et pro, super, est præpositio ὑπὲρ. Itaq; sensus est: Parua est omnis malitia, si cõferatur cum malitia mulieris. Quo idè significatur quod supra cum dixit; summa malitia, nequitia mulieris. Quod hyperbolicè dictum est, vt & alia, ob causas iam dictas. Quod sequitur; fors peccatorum cadat super illam; continet precationem qua petitur vt iusti immunes sint à malitia mulieris, sed potius peccatores pro sua sorte & portione ipsi Dei iusto iudicio debita incidant in illam. Itaq; sensus est; fors peccatorum, hoc est, portio quæ Dei dispositione peccatoribus debetur, cadat super malitiam mulieris, vt scilicet illam impij accipiant pro sua parte. Qua petitione significatur tantum, impios dignos esse qui hanc malitiam perferant, sicut in Psalmis, dum petitur impiorum vltio, significatur quid mereantur. Non enim legendum esse per futuru indicatiui, cadet, sed per optatiuum, cadat, vt multi libri habent, docent Græca, quæ habent ἐπιπέσει.

23 *Sicut ascensus arenosus in pedibus veterani sic mulier linguata homini quieto.*

Alia similitudine apta notat importunitatem mulieris garrule & loquacis, quæ viro sedato intemperanti lingua odiosè obstrepat, comparatque eam ascensui arenoso, respectu pedum hominis senis, significans quod quemadmodum ille valde molestus est pedibus illius, tum quia ascensus est, tum quia arenosus, & ob id difficilior: ita & talis mulier homini pacis & tranquillitatis amanti admodum molesta & grauis est, idq; tum quia garrulitas illa contraria est ingenio ipsius, tum quia molestum est eam ferre in muliere, cuius vel præcipuum ornamentum est silentium & subiectio. vnde Paulus vult eam in silentio discere, non auctoritatem aliquam in virum sibi vendicare.

24 *Ne respicias in mulieris speciem, & non concupiscas mulierem in specie.*

Postquam exaggeravit mulieris nequitiam, atque indicavit molestiam & pericula quæ ab ea sunt metuenda: rectè iam monet, ut etiam ab eo quod in ea blâdum est & gratum, nobis caueamus, nempe ab eius pulchritudine, quæ multis ruinæ causa fuit. Propter speciem enim mulieris multi perierunt, ut supra dictum est. Potest autè hæc sententia accipi dicta contra periculum fornicationis, ut significetur non curiosè attendendam mulieris pulchritudinem, ne ex curiosa inspectione quis pertrahatur ad libidinem, & propter speciem incipiat concupiscere mulierem, quam ei non licet concupiscere. Potest etiam accipi ut pertineat ad eos qui exorem ambiunt, aut iam vxorem duxerunt, ut significetur ducturo vxorem nõ potissimum respiciendum ad pulchritudinem mulieris, nec propter speciem illam desiderandam esse, sed magis attendendum ad illius mores & institutionem eiusque usum non quædum propter eius formæ venustatem, sed magis liberorū causa, qui Deo educandi sint. Græca enim habens, mulierem non concupiscas ad voluptatem. Sanè qui in vxore maximè attendunt & amant formam, nec diuturnum solent habere amorem, & sibi maximam solent accersere molestiam per zelotypiam, & imperium vxoris quod ferè coguntur. Dictum est à quodam: Vxorem si habueris pulchram, habebis communem: si deformem, penam. Quo significatum est, mediocrem formam requirendam.

25 *Mulieris ira, & irreuerentia, & confusio magna.*

Varia hic est lectio. Rabanus enim quod est in fine præcedentis sententiæ, coniungit huic sententiæ, legens: In specie mulieris ira, &c. ut sit sensus per speciem mulieris incurritur ira, & irreuerentia, & confusio magna. Plerique libri, qui eam partem in specie; coniungunt versui præcedenti, omittunt secundum, & ut sit sensus: Ira & irreuerentia mulieris, est confusio magna, hoc est, adfert marito magnam ignominiam. Alij omittunt primū, ut sit sensus: Mulieris ira est viro suo irreuerentia, & confusio magna. Græca habent utrobique coniunctionem, sicut etiam quædam scripta. Et potest hæc lectio hunc habere sensum: Ira mulieris, eiusque inue-recundia, atq; confusio vel ignominia quam marito adfert non est vulgaris & leuis, sed magna, & grauis atque permolesta. Iracunda enim mulier irreuerenter se gerit erga maritum suum, suaque tum ira, tum irreuerentia viro cõfusionem magnam adducit, quod ei non deferat honorem quem secundum naturam & legem debet. Vnde & subiicitur:

26 *Mulier si primatum habeat, contraria est viro suo.*

Mulier, inquit, si permittitur imperare viro & familiæ, viro cui deberet esse subiecta, & cuius voluntati se accommoda-

re deberet, erit contraria, hoc est, ei rebellabit, semper contradicet, & contraria volet. Vnde Paulus: Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum. Græca pro duabus sententiis iā habitis vnam tantum habent, hoc modo: Ira & irreuerentia & confusio magna mulier quæ subministrat viro suo; hoc est, quæ sumptus suppeditat, inuerecundè est imperiosa, & fastuosa. Quo significatur, quod sicut in deligenda vxore non est forma præcipuè spectanda: ita nec diuitiæ, quæ ferè secum imperium vxoris adferunt & fastum. Proinde prudenter quidè Sapiens monuit cum qui vxorem ducere volebat, ut æqualem ac parem duceret. Quæ enim in coniugio superior est fortuna, eadem vult esse superior autoritate. Itaque & nostra lectio accipi poterit de primatu fortunæ & opum, ut sit sensus: Mulier si in coniugio primas partes diuitiarum obtineat, recusabit morem gerere viro suo.

27 *Cor humile & facies tristis, & plaga mortis mulier nequam.*

28 *Manus debiles & genua dissoluta, mulier que non beatificat virum suum.*

Væ hæc sententiæ exponendæ sunt cau-saliter, ut mulier mala dicatur cor humile, &c. quia facit viro cor afflictū, faciem tristem, & veluti vulnus mortiferū ei infligit, cor eius ita lædens, ut & mors nunquam subsequatur. Græca tamen habet, nõ mortis, sed *uapellias*, cordis, & verisimile est sic interpretem vertisse. Sic & mulier quæ sua virtute non beatificat virum suum, sed sua uilitia illum infelicem & miserum facit, dicitur esse, manus debiles & genua dissoluta, quia efficit ut manus viri sui sint debiles & genua dissoluta, hoc est, omne ei virile robur eripit non tantum cordis, sed etiam corporis, ut nec operari nec ambulare ei liceat, atq; in summam illum desperationem iniicit. Sic enim scriptura solet notare eos qui fracto sunt animo & desperationi proximi, ut cum dicitur apud Isaiam: 35. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. Et apud Paulum: 12. Remissas manus & genua soluta erigite.

29 *A muliere initium factum est peccati, & per illam omnes morimur.*

Inter cætera mala quæ à muliere proueniunt, Sapiens altius repetendo proponit malum quod in principio mundi exordium sumpsit à muliere, ut huius consideratione insinuet quàm cautè quisque se gerere debeat cum mulieribus, quàmque curandum sit maritis, ne imperiū permittant vxoribus, ne uè immodico amore eis adhæreant. Huius enim consideratione & Paulus 1. Tim. 2. monet mulieres, esse officij sui, ut in potestate viri sui sint, nec in eum potestatem aliquam assumant, quia inquit, Adā non est seductus à diabolo, sed Eua ab eo seducta fuit in prima illa præuaricatione. Vnde & in sequenti sententiâ indicat Sapiens, cur meminerit primi peccati per mulierè introducti cū subiicit.

38 *Ne des aquæ tuæ exitum nec modicum, nec mulieri nequam ueniam prodeundi.*

EX præcedentibus velut concludendo docet hac sententia, prauæ mulieri nullam licentiam esse dandam, sed in potestate quantum fieri possit retinendam. Ad quod commonstrandum pulchram adhibet similitudinem de aqua, cui si detur vel minimus exitus, facillè erumpet, & liberiores sibi viam faciet, ita ut postea contineri & cohiberi nequeat. Per comparisonem enim partes huius sententiæ sunt intelligendæ, ut sit sensus: Sicut non expedit ut aquæ, quam continere vis, vel modicus exitus detur: ita non expedit ut prauæ mulieri des facultatem quouis prodeundi, & quod libet faciendi: sed diligenter cohibenda est & retinenda in officio, nec ei etiam in paruis indulgendum est, ne maiorem semper sibi libertatem vendicet, & postea cohiberi & ad officium reduci non possit. Simili comparisonem Salomon in Prouerbiis dehortatus est à litibus, dicens: Qui dimittit aquam, caput est iurgiorum, &c.

32 *Si non ambulauerit ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum.*

33 *A carnibus tuis absconde illam ne semper te abusat.*

Græcis tantum est; Si non ambulauerit secundum manum tuam, à carnibus tuis absconde eam. Complutensis tamen æditio addit; da & dimitte, hoc est, da ei libellum repudiij, & dimitte eam à te. Loquitur enim secundum permissionem datam veteri populo de dimittenda vxore rebellis: quæ permissio iam in nouo testamento locum non habet, nisi in causa fornicationis. Rabanus etiam duas has sententias coniunctim legit tanquam vnam, addendo coniunctionem, & quæ etiam in quibusdam scriptis inuenitur, hoc modo: Si non ambulauerit ad manum tuam, & confundet te in conspectu inimicorum, à carnibus tuis absconde illam, &c. quæ lectio magis placet. Et est sensus: si non ambulauerit secundum manum tuam, hoc est, non vixerit iuxta tuum ducatum, nec pati velit ut à te dirigatur & deducatur. Aut si tuæ potestati & authoritati subijci noluerit (nomine enim manus, ducatus vel potestas & autoritas significatur) & si ignominia te afficiet per suam rebellionem & improbam vitam: coram hostibus tuis, qui in tua ignominia sint gauisuri, absconde eam ab usu carnis tuæ, atque à tua cohabitatione, vel ad tempus, vel imperpetuum, quatenus id per Dei legem licet, ne semper abutatur tua patientia & lenitate. Omnino autem apparet ex hoc loco auctoritatem huius libri existimasse, diuortium ob causas iustas, non tantum permillum fuisse Iudaico populo, sed etiam concessum, ut sine peccato fieri poterit etiam extra causam fornicationis.

Caput XXVI.

1 *Mulieris bonæ beatus uir, numerus enim annorum illorum duplex.*

Prosequitur hoc capite Sapiens præceptum superiori capite argumentum de mulieribus, subijciens iam sententias de bonis mulieribus, ac mox rursus de malis, & deinde iterum de bonis ostendens plane sibi non fuisse propositum vituperare hunc sexum, sed tantum monere quæ in eo sunt expetenda, quæque fugienda. Multam autem felicitatem a probis mulieribus prouenire indicat primis sententiis. In quarum prima pro nostra lectione notandum pro relatiuo, illorum, Græcis esse singulare *αὐτῶν*, hoc est, illius, nempe viri vxoris bonæ. Proinde in nostra lectione relatiuum, illorū, accipiendum est positum pro talium, scilicet virorum bonarum vxorum, nisi quis velit referre ad virum & mulierem bonam, sed id Græca non significant. Prædicat ergo felicitatem viri cui bona contigit vxor, ex eo quod numerus annorum eius sit duplex. quod multis modis declarari potest verum esse. Simpliciter autem significari videtur virum talem diutius victurum, vitamq; eius prolongandam ex lætitia quæ ei obtinetur à probitate vxoris: sicut contra improbæ vxoris vir ex merore & molestiis quas patitur, ante naturalem vitæ finem contabescendo perit & moritur. Itaque duplex est numerus annorum viri bonæ vxoris, quia qui alioquin tantum viginti annis aut minus erat victurus, uiuet quadraginta aut amplius. Potest & idèo intelligi dictum numerum annorum eius esse duplicem, quia non tantum uiuet vita naturali, sed etiam vita lætitiæ: qua qui sunt destituti, ex parte tantum uiuunt, & ex parte veluti mortui sunt. Misera enim & luctuosa vita, magis mors est quàm vita. vnde postea dicitur: Melior est mors quàm vita amara.

2 *Mulier fortis oblectat virum suum, & annos vite illius in pace implebit.*

Mulier vel vxori beatificati virum suū, prius addidit epitheton, bonæ, nunc addit, fortis. Duæ enim sunt vxoris conditiones, quæ eas commendant, & grâtas reddunt. Altera, est bonitas, qua conditione includitur earum erga Deum pius affectus, ac virorum suorum verus amor, & quicquid ad mulierem pertinet, ut bonâ dicatur & virtute prædita erga Deum & maritum. Altera conditio, est industria, & diligentia in domesticis rebus curandis, in quibus acquirendis, conseruandis & augendis. mulier industria & diligens multum potest. Has duas conditiones in vxoribus requirit Diuus Paulus ad Titum secundo scribens. Easdem summis attollit laudibus Salomon in encomio quod incipit: Mulierem fortem quis inueniet? In quo prolixè explicat quod hic dicitur,

Infr. ca. 30.

Prou. vi.

quomodo mulier fortis obletetur virū suum, sua scilicet strenuitate & diligentia, ex qua ad illum magna utilitas accedit. Quoniam autem obletatur virum suū talis mulier, ideo etiam implebit annos eius cum pace, hoc est, efficiet ut non ante tempus vitam suam pererore finiat, sed cum animi tranquillitate perveniat ad plenitudinem annorum suorum, & senectutem bonam. Ex quibus sententis duabus iam consequens est & tertia quæ sequitur.

3 Pars bona, mulier bona, in parte timentium Deum dabitur viro pro factis bonis.

Non est legēdum, in parte bona, sed sine adiectivo, bona, in parte timentium Deum, quomodo conformiter cum Græcis quædam scripta habent, quomodo & Rabanum legisse satis ex ipsius patet commentario. Et est sensus; mulier bona, est bona portio, & bona fors, quæ dabitur viro in sorte & portione timentium Deum, quia in ea sorte quam Deus promissit, & dare solet timentibus se etiam includitur vxor bona. Dicitur enim inter alia; Vxor tua sicut vitis abundans in lateribus domus tuæ. Nomen ergo partis, hic accipitur ut & alias pro sorte & portione quam Deus unicuique pro suo beneplacito, & hominum merito distribuit. Vxorem autem bonam Dei singulari beneficio obtinere etiam Salomon docuit, dicens: Dominus & diuitiæ dantur à parentibus, à Domino autem propriè vxor prudens. Quoniam ergo hæc includitur in portione timentium Deum, non malè addidit interpres; pro factis bonis; ut significaretur apertius bonam hanc partem respondere bonis factis. Nam Græca tantum habent; In parte timentium Dominum dabitur.

4 Diuitis autem et pauperis cor bonum, in omni tempore nullus illorum hilaris,

Hæc sententia addita videtur, ad insinuandū quā bona fors sit vxor bona quod per eam: siue diues sit maritus, siue pauper, cor eius sit bonum, hoc est, bene affectum, & gaudens. vnde fit ut in omni fortuna etiam vultus illorum sit hilaris, animi scilicet tranquillitate & lætitia se in exteriora transfundente. Significatur ergo, nec diuitias sine vxore bona felicem reddere hominem, nec paupertatem infelicem facere, si adsit cor bonum, quod ex vxore bona obtinetur: per quam fit, ut & diuitiæ iucundè possideantur, & paupertas sine magna molestia perferatur. Significatur item, hominis felicitatem non pendere ex rebus externis sed potissimum ex affectione bona cordis. Est autem sermo huius sententiæ imperfectus, perficiendus hoc modo: Cum diuitis & pauperis cor bonum est, in omni tempore vultus illorum est hilaris,

5 A Tribus rimuit cor meum. et in quarto facies mea metuit.

Postquam insinuauit vnde obtineatur cor bonum, & ex consequenti vultus hilaris, subiungit quædam quæ cor affligunt, & vultum contristat. Tria verò esse dicit à quibus cor eius timuerit, quartum autem esse à quo etiam facies eius metuerit, significans quartum esse grauius malum, quod non tantum cor hominis conturbet, sed etiam vultum. Ideoque etiam in Græcis grauius verbum tribuitur quarto, quā tribus. Nam tribus tribuitur verbū *ελαβίθη*, hoc est, reueritur: est quarto *επιβίβη*, hoc est, metui vel reformidauit. Plus est enim *επιβίβη*, quā *ελαβίθη*, sicut apud Latinos plus est, timere vel metuerè quā vereri. Timere ergo hic positum est pro vereri.

6 Delaturam ciuitatis, et collectionem populi, et calumniam mendacem, super morte omnia graua.

Tria illa prima continet hic versus, à quibus dixit timere cor suum, & est in istis accusatiuis subaudiendum ex superioribus verbum, timuit, ut sit sensus: Cor meum timuit delaturam ciuitatis, &c. Delaturam ciuitatis, plerique intelligunt ciuitatis perditionem, quia illa hostibus proditur, & deferretur in manus illorum. Ita & per collectionem populi, intelligunt populam seditione collectam ad bellum civile, aut resistendum suis legitimis principibus. Hæc enim sunt duo graua mala. Verum sicut quod sequitur tertium & item quartum, talia sunt mala, quæ sunt unicuique formidanda & cauenda: ita & duo priora potius videntur intelligenda talia mala, quæ quisque sibi timere debeat, quasi quæ sibi accidere possint, ut omittam quod pro delaturam, est Græcis *διὰβολή*, quæ dictio non perditionem significat, quæ Græcis dicitur *πλοή*, sed accusationem alicuius, crimen inferentis siue verum siue falsum, vnde & satan, diabolus dictus est, hoc est, criminatō & accusator. Itaque per delaturam ciuitatis, rectius intelligetur totius ciuitatis criminatio, ac communis sinister rumor & existimatio de aliquo, quæ dicitur *διουρησία*, in quam aliquem incurrere, & publicè malè audire apud ciues valde est molestum, & cauendum. Per collectionem populi, vel, ut est Græcis, *εκκλησία* *ἄχρον*, ecclesiam turbam, hoc est, congregationem turbam vel concitatam multitudinis, rectè intelligitur in consultiæ multitudinis contra aliquem coitio: qualis fuit ea, quæ à Demetrio aurifice fuit aduersus Paulum concitata, qualis certè omni viro bono ac quieto est formidanda. Sicut & quod tertio loco ponitur calumnia mendax hoc est, crimen confictum, & alicui falsò impositum, quod ab eo quod primo loco positum est multum differt. Aliud est enim publico rumore aliqua infamia notari, aliud falsa alicuius criminatione grauari & opprimi. Et omnino videtur inter hæc tria ordinè authorem insinuasse, ut primò indicet metuendum cuique ne publica infamia in ciuitate notetur, magis verò metuendum ne ex huiusmodi infamia multitudo contra ipsum coeat & congregetur, maximè autem ne in

ne in ea congregatione falsis criminationibus prægrauetur. Ita enim futurum, ut grauem & intolerabilem furentis populi & tumultuantis, nec causam rectè diiudicantis nequeat effugere vltionem. Hæc omnia dicit esse graua super mortem, hoc est, magis quā mors, aut quia grauiorem communi & naturali morte vltionem adferre solent, aut quia miseriorem vitam faciūt hominem viuere, quā sit ipsa corporalis mors, quæ miseræ omni finem imponit, iuxta illud: Melior est mors quā vita amara.

7 Dolor cordis et luctus, mulier zelotypa muliere zelotypa flagellum linguæ omnibus comunicans.

Utique hæc partem ad eandem pertinere sententiā ex Græcis est manifestum, quæ habent; Dolor cordis & luctus, mulier æmula mulieris, & flagellum linguæ omnibus comunicans. Sunt qui pro; In muliere zelotypa; legunt cum Rabano; In muliere infideli. Nec constare potest ex Græcis vtriusque sit præferenda, nec multum refert vtrius modo legatur. Nā si per mulierem infidelē intelligatur mulier quæ suo marito non satis fidit, & metuit ne præ se alia magis diligat, idè est mulier infidelis & mulier zelotypa. Quartū ergo hic malū formidandum insinuat, quod tribus prædictis, licet adeo malis, ut etiam morte esse grauiora non dubitet asserere, indicat adhuc peius esse nempe zelotypam vxorem, cuius querelas & molestias semper domi maritus die noctique ferre cogitur: quæ proinde longè magis torquet hominem, quā quæ foris à ciuibus & proximis suis patitur, maximè si zelotypia hæc sit inter duas pariter nuptas vxores, quemadmodum secundum legem veterem licebat plures tunc temporis habere, quia Græcis est; mulier æmula mulieris, vel vxor æmula vxoris, sicut inter vxores iacob & Elcanæ vna alteram æmulabatur. Huiusmodi ergo mulierem zelotypam dicit esse dolorem cordis & luctum, hoc est, pro voluptate & lætitia quæ ab vxore expectatur, nil nisi dolorem cordis & externam etiam luctum adferre marito suo. quod sequentibus verbis declaratur, cum subditur: In muliere zelotypa est flagellum linguæ omnibus comunicans; hoc est, in tali muliere est lingua assidue flagellans & affligens maritum suis querimoniis & exostulationibus, & omnibus comunicans, hoc est, vel suas querelas omnibus hominibus exponens, & conquerens apud omnes se iniquè tractari à marito, nec ab eo diligi, vel in omnibus negotiis domesticis suas querelas inferens, eum quæcunque à marito aguntur sinistrè interpretetur, semper querula, semperque ex zelotypia amaro animo.

8 Sicut bonam iugum quod mouetur. ita et mulier nequam: qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem.

Dixit de muliere zelotypa, nunc in genere de vxore mala, inferens appositè com-

parationem à iugo bouum, à quo & coniugium nomen accepit. Est enim coniugium, eorum qui instar bouum eodem iugo iuncti sunt, vt opera mutua rem domesticam agant & curent. Pro, quod mouetur; Græcis est *σαλευμένη*; hoc est, quod agitur & concutitur. Loquitur enim de iugo quod nimia laxitate sua, aut discordia bouum coniugatorum agitur: vnde efficitur vt omnia turbentur quæ simul ab eis agenda erant, vt nec simul currum rectè trahere, nec commodè terram arare possint. Tali iugo comparatur vxor mala, quia & ipsa in coniugio quo viro coniuncta est, non quietè & concorditer se viro suo accommodat, sed sua discordia cuncta commouet & perturbat: vnde fit vt ea opera quæ à coniugatis communiter obeunda sunt, non peragantur feliciter, dum vnus huc, alter illuc impellitur instar bouum discordantium in eodem iugo. Talem exorem habere quā sit periculosum & noxium, alia etiam similitudine animalis venenati & periculosi ostenditur, cum dicitur: Qui tenet illam, quasi qui apprehendit scorpionem. Vbi, tenere vxorem, positum est pro illam sibi adiunctam habere, eiusque consuetudine vitæ vti. Hoc cui contingit, is similis est manibus apprehendenti & tenenti scorpionem, quia & ipse in magno versatur periculo, quod ipsi ab vxore tali est metuendum, quæ venenatis serpentibus est similis, & peior eisdem. id enim testè hac comparatione insinuatur. Et bene quidem scorpioni comparatur mulier mala, quod sicut scorpio venenum suum gestat non in capite, sed in cauda, quod lethifero iectu traiecit, caudam inflectendo: ita & mulier mala etiam non statim suam malitiam prodatur, tamen tandem oportunitatem nacta veluti cauda ferit tenentem ipsam. Item sicut scorpis venenum pessimum est, grauiore supplicio lenta per triduum morte conficiens, vt habet Plinius inter alia de scorpionum natura: ita & mulieris malitia grauem & diuturnam calamitatem homini adducit.

9 Mulier ebriosa, et magna et contumelia: et turpitudine illius non tegetur.

Hæc sententia peculiariter agit de ebrietate, quæ si deprehendatur in muliere, vt facilè deprehenditur in eis quæ probitatis & honestatis rationem non habent, graue malum & viris earum & ipsismet conciliabit. Cum enim ebrietas omnibus fugienda sit, maximè tamen dedecet mulieres, quod per eam pudoris & verecundiæ, quæ pudicitæ custos est, frenæ relaxentur. Dicit ergo mulierem ebriosam esse iram magnam & contumeliam, hoc est, magnam iram & ignominiam, adferre suo marito, idque merito, quia per ebrietatem turpitudine illius non tegetur, sed ipsamet suam turpitudinem, hoc est, inuerecundiam, immodestiam & libidinem factis & verbis declarabit. Græca enim habent; & turpitudinem suam non teget. Nullum enim secretum, vbi regnat ebrietas, quæ opera recludit, & inuerecun-

dos facit homines.

10 *Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, et in palpebris illius agnosceatur.*

Ostendit hac sententia quod dixit; turpitudine illius non tegetur; quia etiam si verbis eam non prodatur, tamen vel oculorum nutibus & habitu eam declarabit, maxime in ebrietate. Nam, inquit, fornicatio mulieris latens in animo & desiderata corde, cognosci potest ex inhonesta subleuatione palpebrarum & oculorum, quos in muliere demissos esse oportet, nec temere coniectos & sublatis in aspectum virorum. Est quidem extollentia oculorum quandoque signum in mulieribus suberbiae & fastus, ut notat Isaias, 3. dicens: Pro eo quod eleuatae sunt filiae Sion, & ambulauerunt extento collo, & nutibus oculorum ibant. Est tamen etiam quandoque signum libidinis & impudicitiae, quia declarat abesse pudorem & verecundiam, quae, ut diximus, pudicitiae custos est & signum. Vnde recte Augustinus: Impudicus oculus, impudici cordis est nuntius.

11 *In filiis non auertente se, firma custodiae, ne inuenta occasione utatur se.*

Quoniam in oculorum gestu mulierum verecundia agnosceatur, ut dicit superior sententia, recte iam subiicitur ut habetur ratio puellarum quae oculorum gestu testantur animi leuitatem & inuerecundiam. Pro; non auertente se Graecis est *αδία πρὸς ὄψιν*, quod est, impudenti. Est enim a verbo *ἀναστρέφω*, quod idem est cum *ἀναστρέφω*, hoc est, ueror, pudoreque afficior. Proinde non est legendum sine negatione, auertente se, sed non auertente se, hoc est, quae non auertit oculos suos a vagis aspectibus, sed huc illucque oculos suos circumagat. In tali firmari iubet custodiam, hoc est, firmam ei adhibendam custodiam, ne quouis exire & progredi ei permittatur, & diligenter obseruetur se quo eat, quidue agat, ne inuenta per laxiorem licentiam occasione libidinis, utatur se, hoc est, suis desiderijs obsequatur, & quod oculorum inuerecundia se declarauit desiderare, oportunitate naeta opere perficiat. Eodem pertinet quod sequitur:

12 *Ab omni irreuerentia oculorum caue, et non mireris si te neglexerit.*

Non est legendum, oculos vel oculis, ut multi libri habent, sed oculorum vel oculi, cum Graece sit, *ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν*, post inuerecundum oculum obserua. Sensus ergo est; caue ab omni inuerecundia oculorum eius, hoc est, cohibeas in ea omnem huiusmodi inuerecundiam: quam si in ea deprehendere coeperis, non mireris si te bene monentem, reprehendentem & cohibentem neglexerit atque contempserit. Inuerecundia enim illa nisi diligenter cure-

tur, mox eò procedet, ut monitores sit aspernatura, progressura etiam ad summam impudentiam, de qua sequitur:

13 *Sicut uiator sitiens ad fontem os aperiet, et ab omni aqua proxima bibet, et contra omnem palum sedebit, et contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat.*

His similitudinibus aptè describit prostitutionem mulieris; corpus suum sine pudore peruulgatis: in quam uitae rationem deducuntur nonnunquam filiae ac puellae, quae dissolucius & indulgentius quam pudor patitur puellaris, à parentibus habitae fuerunt. Loquitur autem de curpi re per allegorias honestè, sed intelligibiliter more Hebraeorum, ut honestatem doceat, & scortationis opprobrium depingat. Sicut, inquit, viator sitiens os suum aperiet ad quemuis fontem occurrentem, & ab omni aqua proxima sibi bibet: sic & illa libidinis auida quemuis admittet sine discrimine, ut fatiet suam libidinem; & instar fessii viatoris sedebit in via ad omnem palum, expectans aliquem qui eius desiderio satisfaciat, quemuis ad se admittens donec deficiat & fatigetur. Simili allegoria etiam prophetae spirituales Israelitici populi fornicationes descripserunt, ut cum dicitur Ieremiae cap. 2. In omni colle sublimi, & sub omni ligno frō do tu posternebaris meretricis. & Ezechiel 16. Diuulcasti pedes tuos omni transeunti, & multiplicasti omnes fornicationes tuas. Quibus locutionibus significatur, populum illum cuiusuis gentis idololatriam instar meretricis quemuis recipientis admisisse.

14 *Gratia mulieris sedula delectabit uirum suum, et ossa illius impinguabit disciplina illius.*

Graecis non est adiectiuum, sedula, sed tantum, gratia mulieris. Ex eisdem patet partem illam, disciplina illius, non esse sequentibus iungendam, ut seorsum legatur; Disciplina illius datum Dei est; quemadmodum communiter distinguitur, sed iungendam cum verbo, impinguabit, ut deinde legatur; Datum Dei est mulier sensata & tacita. Quam distinctionem non tantum Graeca habent, sed etiam quaedam scripta antiquiora. Itaque post exposita quaedam improbarum mulierum vitia, redit ad commendationem bonarum mulierum, quarum probitas & uirtus ita voluptatem adfert uiris, sicut, malorum improbitas tristitiam & dolorè. Coniungit autem in eis duas uirtutes, maximè secundum nostram lectionem, sedulitatem, scilicet diligentiamque; & disciplinam, uel scientiam, rectamque Institutionem. His enim duabus dotibus & gratiis mulier oblectat uirum suum, & quia oblectat, etiam impinguat eius ossa, hoc est, illa medullis irrigat, aut membra eius facit bene effecta & pingua, sicut contra spiritus tristis excicat ossa. Quia enim uir uidet uxorem & sedulam esse, & prudenter omnia sua in-

tuere

tuere, ac familiam rectè instituere, non potest non inde & animo laetari, & per animi laetitiam etiam corpore rectè valere. Ceterum nomen, gratia, hic uidetur positum pro gratiositate, ut gratia mulieris sedula, sit gratia eius sedulitas & diligentia. Iuxta Graecam lectionem, quae non habet adiectiuum, sedula, gratia uel gratiositas mulieris, est comitas suauitatisque morum eius: cui si adiuncta sit intelligentia & prudentia, perfectam adferet uiro uoluptatem.

15 *Datum Dei est mulier sensata & tacita, non est immutatio eruditae animae.*

Ne humanis meritis & uiribus tribueretur, & quòd mulier aliqua sit proba, & quòd talis uiro obtingat, rectè subiungit: datum, hoc est, donum Dei est, mulier sensata & tacita. Nam & ex Dei gratia ac dono est ut mulier aliqua talis sit, & ex Dei dono est ut talis uiro in uxorem contingat. Duas conditiones rursum probae mulieri attribuit, prudentiam & taciturnitatem. Haec enim duo in ea maximè desiderantur, sicut contra dedecent eam multum stultitia & garrulitas: quorum alterum, mentis est vitium: alterum, linguae: sicut & prudentia, mentis uirtus est: taciturnitas, linguae: quorum cum posterius ex priori pendeat & sequatur, rectè in sequenti membro tantum prudentiae fit mentio. Vbi notandum pro immutatio, Graecis est *ἀμετάθετος*, eadem scilicet dictio quae est Matth. 16. ubi nos legimus: Quam dabit homo commutationem pro anima sua? hoc est, quid dabit pretij, quo redimere possit & commutare animam suam? Nam commutationibus solent fieri empriones & redemptiones rerum, sicut fit nunc traditione pecuniae. Nomen ergo, immutatio, hic accipi debet, per permutationem, ut sit sensus: Anima erudita, hoc est, prudens & bene instituta, non potest aliquo digno pretio permutari, hoc est, superat omne pretium. Et loquitur de anima uel animo mulieris, quae si sit prudens, nullum ei pretium aequari potest. Simile est quod sequenti dicitur uersu de uxore uerecunda & casta.

16 *Gratia super gratiam, mulier sancta & pudorata, omnis autem ponderatio non est digna continentis animae.*

Quod dicitur, gratia super gratiam, uariè accipi potest. Nam potest esse sensus: gratia superans alias gratias, ut significetur eximiam esse gratiam mulier sancta & pudorata, hoc est, uerecunda. Aut sensus est: gratia super gratiam, hoc est, multiplex gratia, aut, ut alij, duplex est gratia, mulier sancta & uerecunda. Pro, sancta, Graecis est, *ἁγία*, hoc est, fidelis. At quoniam fideles sepe ponuntur pro his qui Deo credunt, & ab infidelibus distincti sunt, prophetae scilicet & immundis hominibus, ideo interpres uidetur pro fidelis uertisse, sancta, ut duae hic rursum conditiones tribuantur mulieri, sanctitas erga Deum per timorem eius, & uerecundia erga homi-

nes, custos pudicitiae: ratione quarum duarum conditionum rectè dicitur esse duplex gratia, mulier quae eas habet. Magis tamen apparet authorem locutum de fidelitate uiro prestanda, ut hic uersus pertineat ad commendationem castitatis & continentiae, quae à muliere seruat per uerecundiam & fidelitatem uiro promissam. Talis ergo mulier quae uerecunda est, & fidem seruat uiro suo, est gratia super gratiam, hoc est, multiplex & eximia gratia atque beneficium. Est etià duplex gratia, quia & gratia est habere uxorem quae uiro in adiutorium data est, & gratia est habere fidam & castam. Vnde sequitur, omnis autem ponderatio non est digna continentis animae. Et addunt Graeci; anima ipsius; nempe mulieris. Pro, ponderatio, Graecis est, *βάρος*, hoc est, pondus. Itaque significatur nullum esse alicuius rei pondus quod dignum est continenti, hoc est, casta & temperata muliere, hoc est, nihil esse in rebus istis temporariis, quod ei aequiualeat, & quod cum ea sit conferendum, aut quod pra eius continentia uir debeat eligere, ut doceat quantam talem uir facere debeat.

17 *Sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bona species in ornamentum domus suae.*

Pergit excellenter commendare mulieris probitatem, & comparat speciem, hoc est, pulchritudinem mulieris bonae cum sole, quando oritur mundo in summitate caelorum. Potest autè species & pulchritudo mulieris bonae accipi uel pro pulchritudine corporali, cui annexa est in uxore bonitas & uirtus, uel pro pulchritudine quae sita est in eius probitate & uirtute. Vtroque enim modo pulchritudo mulieris bonae rectè dicitur se habere in ornatu domus suae, sicut se habet sol oriens mundo in caelestibus. Sicut enim sol, cum oritur mundo, noua sua luce totum mundum illustrat, recreat, ornat, & gaudio perfundit, depulsis nocturnis tenebris: ita mulieris bonae species & pulchritudo totam domum & familiam quasi luce quadam exhilarat, ornat, & illustrat, pellens maiorem & tristitiam sua uirtute & probitate. Simile est quod sequitur:

18 *Lucerna lucens super candelabrum sanctum, et species faciei super aetatem stabilem.*

Hoc est, sicut se habet lucerna lucens super candelabrum sanctum in tabernaculo uel templo Domini, sic se habet pulchritudo uultus muliebris super aetatem stabilem. Superius comparauit mulieris pulchritudinem cum eo quod clarissimum est in caelo, hic cum eo quod lucidissimum erat in templo: & significat quòd quoadmodum lucerna lucens imposita sancto candelabro aureo, & mira arte contexto, duplici nomine erat grata in templo Dei, nempe & ratione lucis, & ratione pretiosi atque pulchre fabricati candelabri cui imposita erat: ita & pulchritudo uultus muliebris, si coniuncta sit aetati firmae & flatae, illi scilicet quam Aristoteles vocat *τὸν ἀκμαζόντων*, hoc est, uigentium, quae apta sit

fit domus regendæ & prolium æducanda-
rum, duplicem habet gratiam, nempe & ra-
tione formæ, & ratione ætatis apte atque fir-
mæ: & maturæ: quorum ratione in domo &
familia viri lucet & illustris est talis mulier,
omnesque recreat, & familiæ magnum or-
namentum adfert. Quæ sententia sic intel-
lecta indicat & mulieribus formosis quàm
sanctè se gerere debeant, quæ tam sancto
lumini ac candelabro comparantur: & du-
cturis vxorem, quàm prospicere debent vt
talem habeant, ex qua voluptatem & orna-
mentum consequantur. Caterum cum in
externa vultus forma non consistat præci-
pua & diuturna mulieris pulchritudo, sed
magis in morum & vitæ congruentia, intel-
ligendum est in hac etiam sententia simul
sub similitudine pulchritudinis faciei, signi-
ficari veram illam in externis actibus pul-
chritudinem: cui si coniuncta sit animi iam
firmati in bono constantia & maturitas, du-
plici nomine mulierem commendabilem facit.
Alioqui enim, vt habet Sapiens, Cir-
culus aureus in naribus suis, mulier pul-
chra & fatua.

PROV. I

19 Columna aurea super bases argenteas, & pedes firmi super plantas stabiles mulieris.

Græcis non est, firmi, sed *ἀσπιδος*, hoc est, formosi. Nec est, super plantas, sed *ἐπί πούς*, super pectus vel in pectore, hoc est, cum pectore stabili, vt significantur pedes formosi coniuncti pectori & menti stabili. Interpres declarat se legisse non *ἀσπιδος*, sed *ἐπί πούς*, & sanè e lectio adhibita similitudini magis congruit, vt columnis pedes assimilentur, basibus plantæ. Commendauit superioris sententiæ pulchritudinem mulieris quæ in superioribus partibus consistit, & in vultu potissimum consistit: nunc eam commendat quæ in inferioribus partibus consistit, quæ & ipsa post vultus pulchritudinem in muliere obseruatur, & grata est. Non tamen intelligendum est Sapiemem potissimum voluisse significare obseruandam esse membrorum inferiorum pulchritudinem, sed sub eorum analogia motum pulchritudinem, quæ in pedibus mulieris tum demum verè inuenitur, cum non est vaga, quouis discurrens, nec in incessu leuis est: sed domi se firmiter continet, firmumque ac grauem habet incessum cum prodeundum est. Proinde non male verè interpretes pedes firmi. Huiusmodi pedes sunt super plantas stabiles, quando nititur animo graui & maturo, vt is sit quasi basis & fundamentum externi incessus & firmitatis. Significat ergo Sapiens, quod columna aurea super bases argenteas constituta, præter firmitatem quam habent, etiam concinnitatem habent & pretium: ita & pedes mulieris firmi super plantas stabiles pulchram habent congruentiam, dum externorum actuum maturitas respondet stabilitati mentis & animi. Parum autem refert, siue legatur, plantas stabiles, siue stabilis mulieris, cum non solum vtæque lectio in nostris reperitur, sed etiam in Græcis. Nam

Germanicum exemplar habet *ἀσπιδος*, stabilis vt ad mulierem referatur: Complutense verò *ἀσπιδος*, vt ad plantas vel pectus pertineat.

20 Fundamēta æterna super petram solidam, & mandata Dei in corde mulieris sanctæ.

NVlla Græca nunc habent hanc sententiam, quæ tamen vtilem habet sensum. Significatur enim, quod quemadmodum se habent fundamenta diu duratura quæ supra petram solidam & firmam sunt constituta: ita se habent mandata Dei in corde mulieris sanctæ, Deumque ex animo timentis, quia in corde talis mulieris mandata Dei firmiter hærent, nec vlla tempestate aut tentatione à corde eius dimoueri poterunt. Conuenit cum illo Euangelico: Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat super petram: Sequuntur iam in Compluteni additione vnde sententiæ de mulieribus, sed vt non habentur in nostris, ita nec in Germanico exemplari, quarum quædam superius sunt habitæ, aut cum eis coincidunt, vt ascititiæ videantur.

Matt. 7.

21 In duobus contritum est cor meum, & in tertio iracundia mihi aduenit.

NOuum hic incipit argumentum, vt minus non sit in Glosa Ord. hic esse principium noui capitis. Tria esse dicit quæ indignum est euenire & contingere, sed quorum duo dolore adferunt cordi, & compassionem erga eos quibus illa contingunt, vt quæ cõtra illorum meritum eis eueniant: tertium verò etiam indignationem & iram contra eum in quo illud inuenitur, quia illud eius culpa ipsi accidit. Hæc tria sunt quæ sequuntur.

22 Vir bellator deficiens per inopiam, & uir sensatus contemptus, & qui transgreditur à iustitia ad peccatum: Deus parauit eum ad rhomphæam.

DVo priora continent duo hominum genera virtute laudèque excellenti, quibus maxime & honor debetur & sustentatio. Vnum est eorum, qui pro patriæ salute fortiter & cum vitæ periculo decertant, quos indignum est postea inopia premi, cum non potuerint sibi prospicere opificiis, agricultura aut negotiationibus. Itaque omnino ex communibus bonis, si opus sit, tales alendi sunt, vt qui eis seruandis & augendis laborauerunt. Alterum est eorum, qui etsi non viribus, tamen prudentia sua & in bello & in pace viles sunt reipublicæ: idèoque cum in ea honoribus primis digni sint, indignum est tales esse contempti, & non pro sapientia merito honorari. Tertium autem est genus hominum, in quo nulla est commendatio nec deploratio ex iniqua conditione, sed summa vituperatio atque indignatio ex eorum improbate merito concepta, eorum scilicet, qui cum semel relicta impietate & iniustitia

& iniustitia se ad cultum Dei, studiumque iustitiæ contulissent, abiecto timore Dei & iustitia, ad pristina sua vitia relabuntur. de quibus dicit Petrus: Melius erat eis nõ cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsum conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato. Quoniam ergo hic à bono ad malum reditus, res est valde indigna, ideo illi generi hominum grauissimam proponit comminationem, dicens, Deum talem destinasse ad gladium, hoc est, grauissima æternæ damnationis morte feriendum.

1. Pet. 2.

23 Due species difficiles & periculose mihi apparuerunt.

24 Difficile exiit negotians à negligentia, & non iustificabitur caupo à peccatis laborum.

ad gratiam hominum captandam quiduis dicentes. Quod dicitur; non iustificabitur caupo à peccatis; significat illum à peccatis non fore immunem & innocentem. Docet hæc sententia huiusmodi officia ob periculum non temerè amplexanda, & iustè hæc officia clericis esse interdicta.

Caput XXVII.

1 Propter inopiam multi deliquerunt, & qui querit locupletari, auertit oculum suum.

RErgit aliquot sententiis ostendere lucri cupiditatem esse causam peccatorum. Et hac quidem sententia indicat & inopiam, & diuitiarum appetitum causam esse quibusdã peccandi, quemadmodum & Prouerb. 30. Sapiens indicat, oras Deum: Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, &c. Per inopiam enim plerique multa scelera committunt, & qui querit auide fieri diues auertit oculum suum, ab eo scilicet in quod oculos suos intentos habere debebat, hoc est, à Deo, à mandatis eius atque iustitia Sicut & de iniquis senioribus in historia Susannæ dicitur, quod euerterunt sensum suum, & declinauerunt oculos suos vt nõ viderent cælum, neque recordarètur iudiciorum iustorum. Simile huic loco est quod dicit Paulus: Qui volunt diuites fieri, incidunt in desideria inulta nocina & inutilia. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Notandum autem Græca ferè pro eo quod noster vertit: Propter inopiã; habere *καὶ πρὸς ἀδικίαν*, hoc est, gratia indifferētis vel propter indifferens. Quo nomine hoc loco significantur diuitiæ, quia per se bona non sunt, nec hominem bonum beatumque faciunt: vnde earum non tanta habèda est ratio, vt ob eas iustitia violetur. Stoici enim philosophi *ἀδικία*, vocabant ea quæ nec mala sunt, nec in veris bonis sunt numeranda, inter quæ maxime fortunæ bona collocabant. Itaque quidam vertunt: Propter opes multi deliquerunt. Sunt tamen Græci codices quidam, qui nobiscum consentiunt, & habent *καὶ πρὸς ἀδικίαν*, propter inopiam. Et coincidet hæc lectio cum altera, si intelligatur significari multos deliquisse se propter inopiam vitadã, aut ne eam incideret, quemadmodum & Horatius habet: Impiger extremos currit mercator ad Indos, Per mare pauperiem fugiens, per saxa, per ignes.

Dan. 13.

1. Tim. 5

2 Sicut in medio compaginis lapidum palus figitur, sic & inter medium uenditionis et emptiois angustabitur peccatis.

3 Contoretur eum delinquente peccatum.

HVius sententiæ lectio recepta incommo-
dum habet sensum. Ferè enim legitur; angustabitur peccatis; in qua lectione deest suppositum verbi, angustabitur: pro quo Rabanus subintelligit, auarus, aut ex præcedenti sententia is qui querit locupletari. Lyra subintelligit,

intelligit, vendens & emens. Quidam libri scripti habent, angustia bitur peccans. Vnus inter eos qui ad manum erat habuit, angustia bitur pretium, corrupte quidem, sed inde colligere licet interpretem scripsisse, angustia bitur peccatum. Nam ea lectio Græcis concordat, sensumque habet conuenientem. Et iuxta veterum scriptorum consuetudinem parua est differentia inter pretium & peccatum, quia illud, scribunt pretium: istud, peccatum. Græca enim habent, *αὐτὸ τὸ πῶς ἀμαρτία*, conteretur vel comprimitur peccatum. Quod autem abrupte adiungitur apud nos, Conteretur cum delinquente peccatum: ex alia versione in margine prius posita, omnino videtur postea textui insertum, ut & alias sæpe factum est. Græcum enim verbum *αὐτὸ τὸ πῶς ἀμαρτία*, quod vnus vertit, angustia bitur, alius vertit, coteretur. Est ergo sensus huius parabole: Sicut in medio lapidum sibi conuictorum palus sic figitur ut eximi nequeat & extrahi, dum ab omni parte lapidibus sibi fixè adhaerentibus premitur: ita & inter emptionem & venditionem sic peccatum angustia bitur & premitur, ut agrè fieri possit quin inter illa concludatur, dum & ab vna parte empor fallere studet, ab altera parte veditor: & ille quidem vilis emere rem laborat, iste verò carius vendere: atque ita fit ut ipsum peccatum conteratur, comprimatur, ac quodammodo vim vndique simul cum delinquente patiat. Non damnat tamen hic Sapiens legitimam rationem contrahendi, emendi & vendendi, sed faciles occasiones fallendi atque fraudandi hoc in genere vitæ esse ostendit. Homines enim sua natura sunt ad rem atctiores, quorum cupiditas emptionibus atque venditionibus peccatum, quasi palum parietis infixum, concludit & cõtinet. D. August. lib. 1. 3. de Trin. cap. 3. refert mimum quidam cum promississet in theatro se aliis ludis dicturum, quid in animo omnes haberent, & quid vellent omnes, atque ad constitutum diè ingenti expectatione maior multitudine conflueret, suspensis & silentibus omnibus, dixisse: Vili vultis emere, & caro vendere. Omnesque auditores conscientiarum suarum testimonio dictum approbasse, & dicenti improuisa applausisse admirabili fauore. Quod tamen mimi dictum ostendit Augustinus non in omnibus habere locum. Nam, inquit, scio ipse hominè, cum venalis ei esset eodè exoblatus, pretiique eius ignarum, & ideo quicquam exiguum poscètem cerneret veditorem, iustum pretium quod multo amplius erat nec opinanti dedisse. Si autem omnino placet legere, angustia bitur peccatis, subaudito, pro supposito nomine, homo, sensus erit; homo inter emendum & vendendum premetur peccatis, & ad peccandum vrgebitur, incitabitur & coarctabitur: si tamen à peccato se superari sinat, conteretur suo tempore cum delinquente peccatum.

5 Si non in timore Domini teneris te instanter, cito subuertetur domus tua.

Hanc sententiam rectè superioribus subiunxit, ut ostendat qua ratione peccandi

occasiones & pericula, quæ in emptionibus & venditionibus esse dixit, vitari possint, nempe si quis se firmum seruauerit in timore Dei, quo qui destitutus est, facile quauis in re labitur: & qui in eo se non studiosè & diligèter retinet, euasit studeat rem facere, & domum suam ædificare, opibusque replere, subito eueniet ut Deo conatus eius non fortunante, domus eius subuertatur, & ipse cum sua familia ad inopiam & miseriam redigatur. Nam ut est in Prou. Vir qui festinat ditari, ignorat quod egestas superueniet ei. &: Hæreditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Mysticè quod dicitur, subuertetur domus eius, intelligi potest de domo conscientia, & omnibus studiis & operibus quæ quisque sibi ædificat in hac vita.

5 Sicut in percussura a cribri remanebit puluis, sic aporia hominis in cogitatu illius.

Legendum esse, percussura, non autem, ut quidam libri habent, pertusura, patet ex Græcis, quæ habent *ἡ ἀπορία* vel *ἀπορία*, hoc est, in concussione. Pro, puluis, quidam libri habent, steruus, quod proprie significat dictio Græca *κοπρία*, quæ tamen etiam significat puluerè ceromate expressum: & vtrouis modo legatur, per steruus vel puluerè oportet intelligere reiectamenta farinae, paleas scilicet & fursures, qui remanet in cribro, cum concussione cribri tenuis farina decidit. Nam alioqui nec steruus inuenitur in cribro, nec puluis in eo retinetur. Mirum autem cur interpret dictionem Græcam aporia transfulerit, cum ea Græcis non sit, sed pro ea est in additione Complutensi *σπίλα*, hoc est, spolia, in Germanico exemplari *substantia*, quæ verior est lectio, hoc est, quicquid, & reiectamenta, vel fordes. Aporia verò significat aut egestatem, aut perplexitatem, & inopiam consilij. Fortè autè interpret imitari voluit dictionem Græcam *κοπρία*, quæ est in priori membro. Cæterum quod ad sensum atinet, notandum hæc & sequentibus aliquot sententiis describi à Sapiente aliquot indicia probati vel improbi animi. Docet enim, hominè, qualis sit animo, probari vel afflictionibus, immisissis, vel suo ipsius sermone, & de vtroque sunt hæc sententia. Quod ergo ad hanc pertinet sententiam, sensus est: Sicut enim conuenitur & agitatur cribrum, farina transeunte remanet in cribro fursures, qui sunt quasi reiectamenta & steruus farinae: sic frequenter in cogitatione hominis, per quam mens hominis vel ut cribro agitatur & commouetur, remanet hominis aporia, hoc est, angustia, & quauis modesta res, quæ hominè perplexum reddit & anxium. Quo significatur, hominè in afflictione constitutum sinere ut in plurimum, elabi menti suæ bona quibus fruatur, nec ea attendere, aut in memoriam reuocare, sed tantum præ oculis habere mala quibus premitur, ea semper cogitatione reuoluendo. Quæ re declaratur, hominè non verè esse prudentem & constantè, cum potius quæ contristat debere ret animo excutere, & attendere ad præstita sibi

sibi Dei beneficio bona, & instar vanni puluerem & paleas excutere, ac grana tritici retinere. Vnde & sequitur:

7 Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.

Græca habent in secunda parte; *ἡ δοκιμασία τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἡ δοκιμασία τοῦ πῶς*, hoc est, & tentatio hominis in cogitatione ipsius, hoc est, homo tentatur & probatur per cogitationem suam, aut, ut quidam volunt, per sermonem & disputationem suam, ut cum sequentibus conueniat. Noster accepit de tentatione tribulationis, hoc est, tribulatione & afflictione tentante & probante hominè, & est sensus: Quemadmodum fornax accensus probat vasa figuli, quæ in illum vt durentur immittuntur, quia quæ in eodum coquantur perdurant, & non confringuntur, declarantur esse bona, & bene à figulo temperata: quæ verò ignis vim non ferunt, sed dissiliunt, declarantur esse mala & malè facta: ita tribulatio tentans & explorans probat & declarat homines iustos, quia qui tribulationis igne non superantur, sed in illo infracto animo persistunt, & fortiores fiunt, declarantur verè esse iusti, ut qui propter mala quæ fecerunt iustitiam non deserant: qui verò in tribulationibus deficient, & animo franguntur, ostenduntur non verè esse iusti, ut qui ob prementia mala deficiant statim à iustitia, existentes de eorum numero, de quibus dicit Dominus, quod ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Sicut autem hoc loco tribulatio comparatur fornaci probanti vasa figulina: ita aliis locis comparatur fornaci & igni probanti aurum vel argentum, ut cum dicitur Sapientia 3. Tanquam aurum in fornace probauit electos Dominus. Et Zacharia 13. Ducam eos per ignem, & vram eos sicut vritur argètum, & exaudiam eos.

7 Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum excogitatum hominis cor.

Priorè huius sententiæ partem sic habent Græca; *ὡς ὁ ἀγρῶν ἐκ τῆς ἐκείνου ἡ καρπὸς αὐτοῦ*, hoc est, culturam arboris ostendit fructus illius. Itaque appositè significatur, quod quemadmodum fructus arboris ostendit diligentem eius cultum, ita sermo meditatus declarat cor & animum hominis. Noster interpret contrario modo nominatiuum vertit pro accusatiuo, & accusatiuum pro nominatiuo. Secunda pars variam habet lectionem. Quidam enim libri habent; sic verbum ex cogitatu cordis hominis. Alij; sic verbum ex cogitatu hominis cor. Rabanus verò legit; sic verbum excogitatum hominis cor. Et incertum est in exemplari Germanico, quod nostræ versioni maximè accedit, ad *καρπὸς* sit genitiui casus, ut sit, cordis: an accusatiuum pluralis, ut sit, corda. Eam autem lectionem quæ est apud Rabanum, puto esse veriorè, ut quæ sensum habeat

conuenientiorè. Sensus ergo est: Sicut rusticatio de ligno, hoc est, sicut rustica cultura circa arborem impensa ostendit fructum arboris, qui suscipi nõ potest nisi præiua cultura, per quem fructum iam susceptum etiam ostenditur & qualitas arboris, & cultura diligentia vel negligentia: ita sermo hominis ex meditatione & cogitatione procedens, ostendit cor hominis, & declarat quale illud sit, bonum scilicet an malum, & an bene excultum sit an malè. Oportet enim in nostra lectione, ut constet comparatio, intelligere culturam agricolæ sic ostendere fructum arboris, ut per eum etiam ostendat & qualitatem arboris & suæ culturae. Sic enim bene se habet comparatio, quia simili modo etiam cogitatio & meditatio, quæ est quasi animi cultura, profert sermonem, qui vicissim declarat quale sit cor hominis, & quomodo excultum. Cui conuenit quod dicit Saluator: Vnaquæque arbor de fructu suo cognoscitur. Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona, & malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala. Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. Vnde sequitur:

8 Ante sermones non laudes iurum, hæc enim tentatio est hominis.

Tentatio etiam hic ponitur pro probatione, ut sit sensus: hominè probari per suum sermonem qualis sit, doctus ne scilicet an indoctus, sapiens an insipiens: ob quod bene monet non laudandum quemquam antequam eius sermo auditus sit, qui testetur qualis sit homo. Vnde de Socrate refertur, quod cum diues quidam filium suum adolecentulum ad ipsum misisset, ut indolem eius inspiceret, & pædagogus diceret: Pater ad te o Socrates misit filium ut eum videres. tum ad puerum dixerit: Loquere igitur adolecens ut te videam, significans ingenium hominis non tam in vultu relucere quam in oratione, quod hæc sit certissimum minimè que mædax ut in plurimum animi speculum. Sic & Diogenes mirum sibi videri aiebat, quod cum ollam aut operculum non emerent, homines, nisi pullu ac tinnitu explorata, in emendo hominè solo aspectu essent contenti, etiam significans hominè nulla ex remelius cognosci quam ex oratione.

9 Si sequaris iustitiam, apprehendes illam, & indues quasi poderem honoris.

10 Et inhabitabis cum ea, & proteget te in sempiternum, & in die agnitionis inuenies firmamentum.

Commendat studium amorèque iustitiæ, ostendens eius fructum esse vitæ & ornamentum & protectionem. Cæterum quod dicitur, apprehendes iustitiam; dupliciter accipi potest, nempe vel ut significetur eum qui iustitia est studiosus, obtenturum eam, ita ut iustus sit futurus, & in iustitia profecturus. Vel ut sit sensus; sectatorem iustitiæ vicissim à Deo quod iustum est consecuturum, iustum scilicet præmiu præstitæ & desideratæ iustitiæ. Si & quæ sequuntur dupliciter

dupliciter accipi possunt, Nam & sua iustitia atque virtute, quam opere præstat homo, induitur veluti honorifica veste talari quæ totum hominẽ tegit & ornat, quia virtute sua quisque præclarus atque ornatus redditur. Et pro iusto iustitiæ præmio quisque à Deo induitur veluti podere honorifica, dũ cum & hic honorabilem reddit, & in futuro stola immortalitatis ac gloriæ donat. Legendum est autem in hac parte cum accusatio, illam; & indues quasi poderem honoris illam. Sic enim cum Græcis habent Dionysius, & multa scripta. Similis locutio est apud Iob cap. 29. dicentem: Iustitia indutus sum, & vestiui me quasi vestimento. & apud Isaiam: Indumento iustitiæ circumdedit me. Porrò in podere honoris, potest videri allusio esse ad tunicam talarem qua induebantur sacerdotes, de qua in Sapientia: In veste poderis Aaron, descriptus erat orbis terrarum. Quod sequitur; & inhabitabis cum ea, & proteget te, &c. in Græcis non est. Significat autem iustitiam siue hominis bene viuents, siue Dei virtutem remunerantis, non tantum ornaturam iustum, sed etiam defensionem eum & in præfenti vita ab omni incommodo, & in futuro iudicij tempore, quod dies agnitionis rectè dicitur, quia tunc Deus declarabit se nosse omnium facta, eaque nota omnibus faciet, quando illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit cõsilia cordium. Tunc ergo iustitiæ studiosus inueniet firmamentum, hoc est, inueniet in quo solidè subsistat, vt ab ira Dei non deiiciatur nec commoueat.

Isaiam 61

Sap. 18.

11 Volatilia ad sibi similia conueniunt, & ueritas ad eos qui operantur illam reuertitur.

Quod iam dixit de studio iustitiæ, idem nunc dicit de veritate, quæ à iustitia distincta non est hoc loco. Veritas enim hic, vt & alibi in scripturis, dicitur iustitia, quod uero & recto mentis iudicio consentiat, nec sectatorem suum decipiat, sicut peccatum quod ob id dicitur aliquoties mendacium, vt ibi Psal. 4. Vt quid diligitis vanitatem, & queritis mendacium? Pulchra autem similitudine iam ostendit quod prius dixit, iustitiam apprehendam ab eo qui illam sectatur. Quæ similitudo in hoc cõsistit, quod quemadmodum volatilia præpeti suo volatu fugiunt aues sibi dissimiles, conueniunt autem & congregantur iucundè cum eis quæ sunt similis genêris: ita etiam veritas, et si fugiat & longè recedat ab eis qui eam non amant, lubentèr tamen reuertitur ad eos qui veritatis sunt studiosi, eosque complexabitur; & suo confortio reficiet. Non elongabitur ab eis, nec sectatores suos fatigabit, sed ipsamet blandè reuertetur ad eos, recreans eos, & digno eos præmio & honore donans. Quod de veritate & æquitate diuina quæ æquitatis studiosos remunerat, intelligere facilè est. Illa enim tunc ad eos reuertitur, cum reddit eis quæ merentur. Verum etiam est de veritate & æquitate quam

quisque operatur. Nam & illa reuertitur ad ipsum, quando adfert secum fructum quem meretur apud Deum, iuxta illud quod dicitur in Apocal. 14. Opera illorum sequuntur eos. Simile huic loco est quod dicit Saluator Ioan. 8. Si manseritis in sermone meo, uerè discipuli mei eritis, & cognoscetis ueritatẽ, & ueritas liberabit uos.

12 Leo uenationi insidiatur semper, sic peccata operantibus iniquitatem.

Alia similitudine etiam apposita ostendit peccatum aliter se habere erga sectatores suos, quam ueritatem dixit se habere erga suos. Hec enim se habet erga suos vt volatilia ad sibi similia: at peccatum se habet erga suos, sicut leo ad reliquas feras. Sicut enim leo, veluti crudelis ferarũ rex, reliquis feris insidiatur, easque venari studet vt perimat, & earum carnibus pascatur: ita peccatum non benefacit suis sectatoribus, sed sub specie uoluptatis quam proponit insidiatur eis, & sibi miserè subiicere & deuictos retinere studet, vt eadem crudeliter occidat, & æternæ morti obnoxios reddat. Notandum enim pro eo quod nos legimus, uenationi, Græcis esse *θηρῶν*, quæ dicitio non tantum uenationem significat, sed etiam feram. Quod magis proposito cõuenit, vt significetur, leonem, cum fera sit, feris tamen insidiari. improprie enim dicitur uenationi insidiari. Proinde apud nos cõuenit nomen, uenationi, accipere pro feris quæ uenando captantur. Sic & notandum Græcis non esse pluraliter peccata, sed *μαρτία*, peccatum, quod ueritati in superiori sententiã opponitur, atque sic in singulari numero habebat vnũ ex scriptis exemplaribus. Peccatum autem insidiatur operantibus iniquitatem, aut quia diabolus, qui peccatũ in scripturis dicitur aliquando, per peccatum impiis insidiatur: aut quia peccatum ipsum quod committunt, illis imponit, & decipit eos atque captiuat, iuxta illud. Iniquitates suæ capiunt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur.

13 Homo sanctus in sapientia manet sicut sol. Nam stultus ut luna mutatur.

Græca priorem partem sic habent: *ὁ ἅγιος ἄνθρωπος ὡς ἡλιος ἀπαύσσει*; vel vt habet Complutensis æditio, *ἐν σοφίᾳ*. Narratio pij semper est sapientia, vel in sapientia. Vnde patet apud nos rectius legi, sanctus, vt habent multi codices, quam sensatus: quæ tamen lectio uideri poterat præferenda, quia ex opposito sequitur de stulto. Illud autè, sicut sol, additũ est ab interprete, quia ex opposito, stultus lunæ comparatur. Sensus ergo est: Sicut sol semper constanter manet in suo lumine & claritate, quam semper eadem retinet in seipso: ita homo sanctus, pius & Deum timens constanter persistit in sapientiæ narratione, semper occupatus vt quæ sapientiæ sunt ad aliorum utilitatem proferat, nec à sapientiæ doctrina ob meritum aut gratiam hominum recedens, nec pro diuersitate temporũ aut personarũ nũc

piã,

piã, nunc contraria eloquens. At sicut luna in suo lumine mutatur, ita & stultus pro occasionum varietate sic mutatur, vt quæ sibi consona non sunt proferat, nunc hæc nunc illa dicens. Nostra lectio accipi potest non solum de perseverantia in sapientiæ narratione, sed etiam de perseverantia in sapientiæ meditatione & actione: sicque rectè intelligitur homo pius & sanctitatis studiosus co mparari soli, quod quemadmodum sol semper retinet suum lumen in seipso, etiam si interpositione nubium aut terræ lumen suum prohibetur diffundere similiter: ita & homo pius semper in animo suo persistit in sapientiæ meditatione, nec nubibus passionum aut aduersitatũ admittit animi serenitatem & claritatem. Stultus uerò instar leonẽ facilè amittit quod habet luminis, atque pro oblatiõ occasionibus facilè à uirtute ad uitiũ, & ab vno uicio in aliud mutatur. Sed de perseverantia in sapientiæ narratione hanc sententiam potissimum dictam esse & Græca docent & sequentia, in quibus multa subiicit ad commendationem linguæ in sapientibus, & eiusdem uicuperium in impiis pertinentia.

14 In medio uisitorum serua uerbum tempori, in medio autem cogitantium assiduus esto.

Quædam scripta habent, cogitantium legem Dei, at, vt bene annotauit Lyrano, ea uerba, legem Dei, non pertinent ad ueram lectionem, sed ex alicuius commentario ascripto inserta sunt in contextum. Nec tamen, vt ille uult, ea uerba sunt subaudienda, sed, cogitantium, positum est absolute pro prudentibus, qui in seriis semper versantur cogitationibus, quos cogitabundos & meditabundos uocamus. Significat ergo quod cum quis incidit in consortium imprudentium, non temerè sapientiæ doctrinam inculcandam, ne sanctum detur canibus, & margaritæ spargantur ante porcos, sed seruandum uerbum doctrinæ suo tempori opportuno: at cum in prudentium consortio quis fuerit, ibi liberum esse & utile, vt in docendo & sermones sapientiæ proferendo sit assiduus. Opportunè autem hæc sententia superiori subiecta est, ne, quia dixit sancti & pij narrationem semper esse in sapientia, putaretur illum ubique suam debere proferre sapientiam.

15 Narratio peccantium odiosa, & risus illorum in delictis peccati.

Constanter omnes quos uidi libri habent, delictis, uerisimile tamen est, interpretem uertisse, delitiis, cum Græca dicitio *σπλάγη*, significet delicias, non delicta. Inter, delictis, autem & delitiis, parua est in scribendo differentia. Pro peccantium, Græcè est, *μωροὶ*, stultorum, sed idem sunt apud Sapientem stulti & peccatores. Peccantium, autem dicitum est, sicut prius, cogitantium, pro his qui peccatis dediti sunt, eisque delectantur. Talium narratio est iultis odio-

sa, grauis & molesta, quia gaudent narrare mala quibus delectantur, facinora sua prædicantes in quibus gloriantur. Talium risus est in delictis peccati, quia ridet & gaudent in uoluptatibus quas peccatum exhibet, quas tanquam falsas & noxias iusti abominantur. Vnde de eis dicitur Prouerborum secundo cap. Lætantur cum malè fecerint, & exultant in rebus pessimis. Itaque etiam risus illorum est in delictis peccati, quia ridet in suis delictis quæ peccando committuntur, & quæ peccatum dominans in eis operatur. Indicat ergo secunda pars causam cur narratio talium sit odiosa, nempe quia gaudent in illis quæ iustis molestum est audire: quanquam etiam uerum sit quod narratio rerum bonarum, & prædicatio ueritatis, si fiat à peccatoribus, sit odiosa, quod ea nec Deo, nec hominibus grata sit propter illorum indignitatem. Sed ad hoc non uidetur hic respexisse Sapiens.

16 Loquela multum iurans horripilationem capiti statuet, & irreuerentia ipsius obturatio aurium.

Dixit in genere, narrationem & sermonem impiorum esse odiosam & molestam auditoribus, insinuauitque uiam speciem per quam illorum sermo est molestus, nempe quia gaudent referre que mala sunt & peccata: nunc alias species adfert, ob quas item eorum sermo molestus est & odiosus, nempe quod sæpe in eorum sermone audiantur pleraque iuramenta temeraria, quæ quidam singulis penè uerbis interponere solent. Deinde quod irreuerenter & indecore multa loquantur, nullo seruatõ honestatis decore, pugnasque & rixas excitantes. Nam pro, irreuerentia, Græcis est *ἠρημία*, hoc est, pugna, uel rixa & concertatio. Sensus ergo est: quod loquela multum iurans facit vt præ horrore pili capitis erigantur in piis auditoribus, & irreuerentia quam talis obseruat in loquendo, siue cum iurat, siue cum contendit indecore, efficit vt qui audiunt obturent aures suas. Per quæ significatur, iustos uehementer abhorre re à talium uerbis, nec ea sustinere auditu percipere.

17 Effusio sanguinis in rixa superborum, & maledictio illorum auditis grauis.

Pergit adhuc magis ostendere molestum esse impiorum sermonem, quia, inquit, per rixam & contentionem hominum superborum, qui scilicet neminem uerentur, nec reuerentia & pudore reuocantur à rixando & maledicendo, sæpe fit effusio sanguinis, cum ex rixis pugna nascuntur & caedes: & illorum maledictio, qua scilicet omnibus maledicunt, & superbe conuiciantur, est auditis grauis, hoc est, grauiter & molestè auditur. Pro, maledictio, enim Græcis est *καταδίκη*, hoc est, conuiciatio.

18 Qui denudat arcana amici, fidem perdit, & non inueniet amicum ad animum suum.

Proseq

Prosequitur aliquot sententiis aliud linguæ vitium, quo scilicet secreta amici panduntur, multis verbis eleganter ostendens quam magnū sit & execrabile hoc vitium, vt per quod fiat vt quis omnino sit indignus amicitia aliorum, & irreparabiliter veterem amicum amittat, cum nulla alia re magis amicitia lædatur. Qui, inquit, denudat arcana amici sui, perdit fidem, hoc est, fidelitatem suam, quam debebat seruare amico, vel credulitatem aliorum, qui deinceps non habebunt ei fidem, nec credent ei sua secreta. Vnde nec inueniet facile quendam amicum ad animum suum, hoc est, pro voto & desiderio suo. Perdita enim fide eius, quæ amicitia est fundamentum, cuncti absterbuntur ab amicitia cum eo ineunda, & imprimis is qui perfidiā eius experus est cum damno suo & frustratione fidelitatis. Vnde rectè subiicit:

19 *Dilige proximum, & coniungere fide cum illo: quod si denudaueris absconsa illius, non persequaris post eum.*

Libri omnes ferè habent; non persequeris; & exponitur, non persequeris post eum, pro non assequeris eum. At melius legitur, non persequaris. Aut persequeris, positum est pro persequaris, siquidem codex Bessarionis habet, ne persequeris. Significat enim non esse insequendum amicum semel proditum. Itaque sensus est: Dilige ex animo proximum, hoc est, amicum tuum (est enim Græcis φίλος) & ex dilectione coniungere ei fideliter, per fidem debitam seruans secreta tibi commissa: quod si denudaueris perfidē eius secreta, non est vt persequaris post ipsum, hoc est, vt coneris eum tibi offensum placare, & ad veterem amicitiam reuocare, quasi dicat: Frustra id feceris. Id enim est quod sequentibus significat.

20 *Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic & qui perdit amicitiam proximi sui.*

Incommoda videtur hæc cōparatio, cum idem videatur esse, perdere amicum suum, & perdere amicitiam proximi sui. Græcis pro, amicum, est contrarium ἐχθρός, inimicum, & significatur, quod quemadmodum sine spe amicitia obtinendæ homo amittit inimicum suum, quoad scilicet amicitiam ipsius: sic etiam se habet homo qui sua perfidia, aut futuli secretorum commissorum denudatione perdit amicitiam proximi, hoc est, amici sui, hoc est, perdit eam irreuerabiliter, nec sentiet illum magis sibi beneuolum quàm hostem suum. Et verisimile est interpretem nostrum verisimile inimicum, verum scriptores mutasse, inimicum in amicum, quod alioqui absurdus videretur esse sensus. Receptam lectionem nostri sic intelligunt: Sicut homo qui perdit amicum suum per mortem ipsius, ita vt non sit spes rursus habendi ipsum: ita se habet & qui sua culpa perdit amicitiam proximi sui, vt scilicet etiam ei non sit spes recuperandi eā.

Verum Græcis secunda pars sic habet; Sic perdit proximum suum; non autem; sic perdit amicitiam proximi sui; vt comparatio non sit inter perdere amicum, & perdere eius amicitiam.

21 *Et sicut qui dimittit aem de manu sua, sic reliquit proximum tuum, & non eum capies.*

22 *Non illum sequaris, quoniam longè abest, effugit enim quasi caprea de laqueo.*

Pluris similitudinibus ostendit spem non esse recuperandæ amicitia illi qui secretorum reuelatione eam perdidit, quod per huiusmodi perfidiam ita amittatur amicus, sicut amittitur auis quæ de manu finitur auolare, quæ libertate gaudens sui volatus pernicitate ita auolat, vt etiam si quis eam insequatur, capere eam rursus non valeat: similiter sicut amittitur caprea, quæ cum de laqueo effugerit, summa cursus velocitate rupes conscendit, vt ad eam recipiendam nemo valeat peruenire. Quibus similitudinibus non solum significat Sapiens proditorem deceptum amicum non posse recipi, & ob id ad eum recipiendum non esse laborandum: sicut frustra quis insequitur auolantem aem, aut effugientem capream, sed etiam amicum talem sic gaudere quod ereptus sit è manibus infidi amici, seque ab eo quàm maximè potest elongare & alienari, quomodo auis & caprea captæ gaudent se liberatas sua captiuitate. Irreconciliabilem esse amicitiam sic perditam, etiam alio quarto simili ostenditur, cum subiicitur:

23 *Quoniam vulnerata est anima eius, ultra eum non poteris colligare.*

Hoc est, anima eius adeo est dolore perfidia tuæ vulnerata & læsa, vt non possis amplius vulnus eius colligare, & colligando curare, & similis est ei qui graue aliquod vulnus accepit quod colligationem & curationem non admittit. Græca autem habent sensum, nam tantum habet; Quoniam vulnus est colligare, hoc est, licet vulnus inflictum circumligando curare. Et deinde sequitur; & maledicti est cōcordatio vel reconciliatio; hoc est, ob emissum aliquod in amicum conuitiū potest quis reconciliationem & veniam impetrare à læso amico. Tum subiungitur; qui autem reuelat arcana, perdidit fidem; vt significetur reuelationem secretorum peiorem esse, & amicitia magis cōtrariam, quàm si amico vulnus infligatur, aut conuitium ingeratur. Vnde patet quomodo intelligi debeat quod nos deinde legimus.

24 *Et maledicti est concordatio, denudare autem amici mysteria, desperatio est anime infelice.*

Sensus enim est: Si quis maledictum & conuitium aliquod amico ingerat, poterit concordatio & reconciliatio obtineri: at denudatio secretorum amici, desperationem recuperandæ amicitia adfert infelici

lici animæ eius, qui per stultitiam aut perfidiam in eam denudationem prolabitur. Male ergo legitur pro, cōcordatio, recordatio, cum Græcis sit ἀλλοτρίη. Male etiam intelligunt quidam, illud; maledicti est concordatio; vt sit sensus: multi maledicti ei qui cum amico perfido rursus cōcordauerit, & pristinam recuperauerit amicitiam. Est enim hæc pars ad sequentia referenda, vt significetur maledicentiam facilius veniam impetrare quàm secretorum reuelationem. Vnde etiam non est legendum; Sed maledicti est concordatio; sed, Et maledicti; vel etiam sine, &, quomodo legitur apud Augustinum in Speculo.

25 *Annuens, oculo fabricat iniqua, & nemo eum abiiciet.*

Post sermonem de perfido amico, subiungit sermonem de ficto amico, qui adulationibus suis & hypocrisi incautus imponit. Talis in scripturis dicitur aliquoties annuens oculo, quod oculorum nubibus amicitiam simulet, quam corde non gerit. Porro in secunda huius sententiæ parte Germanicum exemplar satis concordat cum nostra versione. Habet enim, ὁ δὲ δὲ ἀνὸς ἀποφύσσει ἀπὸ τοῦ ὄφθαλμοῦ, hoc est, nemo se separabit ab ipso. At alia lectio, quæ videtur esse verior, habet pro, ὁ δὲ δὲ ἐν ὄφθαλμοῖς, vt sit sensus; qui nouit eum, discedet ab ipso. Sensus ergo nostræ lectionis est: Qui non ex corde diligit, sed tantum oculorum nuu & nictu amicitiam fingit, is apud se in animo machinatur mala aliqua inferre, & tamen propter eius fictionem nemo eum facile abiiciet, sed eius societate gaudebit & delectabitur, ignorans eius caliditatem. Itaque eius hypocrisim, qua facile decipit, pulchrè depingit, cum subiicit:

26 *In conspectu oculorum tuorum conducat os suum, & super sermones tuos admirabitur.*

27 *Nonisimè autem peruertet os suum, & in uerbis tuis dabit scandalum.*

Legendum esse non, conculcabit, vt multi libri habent, sed, conducat, Græca docent, quæ habent ὑποκρίναι. Legendum item non in verbis suis; sed, in verbis tuis; ex eisdem patet, cum sit, ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ ὄφθαλμοῦ. Opponitur enim illi quod dicitur super sermones tuos admirabitur. Et est sensus: Fictus talis, te præsentem, os suum componet ad dulcia tibi & grata loquendum, & quicquid dixeris, id tãquam valde sapienter dictum laudabit & admirabitur. At postea, te absente, peruertet os suum, vt dura & aspera de te à tergo loquatur, & in ipsiis verbis tuis quæ prius laudauit, dabit tibi scandalum, hoc est, per propria tua verba tibi ruinam & perniciem parabit, facietque vt tuis propriis verbis te subuertat, confundat, & perdat. Hoc autem malum quàm graue sit & detestabile, ostendit cum subiicit:

28 *Multa audiui, & non cœquavi ei, & Dominus odiet illum.*

Corn. Ians. in Eccl.

Constanter libri habent, audiui, at omnino non verisimile est interpretem verisimile, odiui, cum Græcè sit ἐμίσησα, idem scilicet verbū quod mox vertitur, odiet. Itaque sensus est: Multa sunt vitiorum genera quæ ego odiui, sed non est quod æquè odiui, atque illud quod modo dixi, simulata scilicet ad decipiendum amicitia, sed & Dominus talem vehementer odiet, atque vindicabit. Quod & sequentibus inlinuat sententiis.

29 *Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet, & plaga dolosa diuidet vulnera.*

30 *Qui foueam fodit, incidet in eam: & qui statuit lapidem proximo, offendet in eo: & qui laqueum illi ponit, peribit in illo.*

Multilegunt; plaga dolosa dolosi; sed, dolosi, vt non est in Græcis, ita nec in quibusdam scriptis Latinis. Et in Græcis secunda sententia etiam tantum est bimembris. abest enim secundum nostrum membrū. Variis ergo similitudinibus indicatur, malū quod aliis paratur reuerfurū in suum authorem, vt is sit passurus malum quod alteri struxit, quod & aliis scripturæ locis similibus allegoriis significatur, vt Psalmo 7. Proverbiorū 26. & Ecclesiastes 10. Primum ergo vitur similitudine eius qui cum in altum mittit lapidem, eundem excipit in caput suum, ita vt sibi ipsi causa sit sui mali, & impleatur in eo illud Psalms: Converteretur dolor eius in caput eius, & in verticē ipsius iniquitas eius descendet. Secundo, similitudine eius qui cum dolose & occultè alteri plagam inferre conatur, seipsum improuidè lædit, vt sit nonnunquam in his qui iaculari in aliquem occultè student. Itaque quod dicitur; plaga dolosa diuidet vulnera; hoc significat, quod intentatum dolose alteri vulnus, causa sæpe est vt authoris & dolosi illius vulnera diducantur, & lara fiant atque magna. Tertio, adhibet similitudinem eius, qui cum fodit foueam alteri, ipse incidit in eam prior ex improuiso. Item qui lapidem ponit alteri ad ruinam eius procuradam, in què ipsemet impingat, & cadat. Postremum, eius qui laqueo alteri strueto ipse capitur. His autem omnibus quid significare voluerit, aperit cum subiicit:

31 *Facienti nequissimum consilium super ipsum deuoluatur, & non agnoscat unde adueniat illi.*

Græcè pro; facienti nequissimum consilium; est ἡ ποίησις πονηρίας, hoc est, faciens mala. Itaque facere nequissimum consiliū, hic est non suggerere malum consilium alteri, de quo rectè dixit quidam. Malum consilium consultori pessimum; sed est exequi malum quod quis apud se excogitauit, aut malum consilium apud se contra aliquem inire. Talis, inquit, quantumuis occultare studeat suum malum, non erit impunitus; sed malo alteri parato sibi ipsi malum accerset præter expectationem. Eodem tendunt quæ sequuntur:

32 Illusio & improprium superborum, & uindicta sicut leo insidiabitur illi.

Quoniam constantè libri habet singulariter pronomen, illi, quomodo & habet Græcum exemplar Germanicum, ideo hæc sententia referenda est ad eum de quo agit superior sententia, ut tres illi nominati, illusio & improprium & uindicta referantur ad verbum, insidiabitur, & sit sensus: Illusio & improprium superborum, hoc est, quod à superbis irrogatur humilibus, & uindicta quam aliis inferre conatur talis, ea ipsa, inquam, mala insidiabuntur illi sicut leo, hoc est, inexpectatò, subito atque potèter cum inuadent opportunitate oblata, nec illa effugere aut superare poterit, quomodo leonis insidiantis vim ferat quas captat vincere non possunt. Complutensis æditio habet pluraliter, insidiabitur illis, secundum quam lectionem, quæ uidetur conuenientior, in priori membro subaudiendum est verbum, sunt, ut sit sensus: Illusio & improprium sunt hominum superborum, hoc est, eis debentur, eosque comitantur, ut quemadmodum ipsi alios superbe præ se contemnent, illis illudunt & ignominia afficiunt, ita & ipsis vicissim illudatur, & improprium accidat, & uindicta insidiabitur illis sicut leo feris. Potest & sic accipi, ut sit sensus: Improprium & illusio sunt superborum, hoc est, superbi aliis illudunt & conuincuntur, sed hoc non facient impune, quia uindicta Dei insidiabitur illis sicut leo. Huic conuenit quod sequitur:

33 Laqueo peribunt qui oblectantur casu iustorum: dolor autem consumet illos antequam moriantur.

Qui, inquit, gaudet infortunio, perditione & ruina iustorum, inuoluentur subito & inopinato aliquo malo quo peribunt, & antequam penitus per mortem tollantur, æternæque morti tradantur, frequenter eueniet ut diuturnus dolor siue mentis, siue corporis eos lentè consumat, ita ut pro breui gaudio quod de casu iustorum concipiunt, longo dolore atterantur, & longa morte moriantur antequam moriantur. Pulchrè enim dictum est; consumet eos antequam moriantur; ut significetur duplex eorum mors, tabida scilicet eorum per longum tempus consumptio, & succedens mors corporis cum æterna damnatione. Huius exemplum in plerisque impiis demonstrat scriptura, ut in Antiocho, & utroque Herode, eo scilicet qui pueros Bethlehemiticos occidit, & qui Iacobum interemit, qui consumpti à uermibus expirauerunt.

34 Ira & furor utraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum.

Græcis prior pars est, furor & ira, & q̄i bōlēt abominatioes. hoc est, furor & ira etiam hæc sunt abominatioes. Post reprehensionem enim superiorum vitiorum subiungit infectionem iræ, quam sequenti capite proluxius prosequitur. Itaque dicit, præter super-

riora vitia, etiam iram & furorem esse abominabilia, significans viro iusto etiam ab his sicut à superioribus esse cauendum. Distinguntur autem ira & furor, sicut genus & species, aut sicut imperfectum à perfecto. Nam furor est ira vehementior. Aut iræ nomine, uindictæ cupiditatem significat; furoris uero, conatum vehementem inferendæ ultionis. Vtrumque ergo dicitur execrabile, & irasci & furere præ ira. Et subditur; Et vir peccator continens erit illorum; hoc est, obnoxius erit & subiectus his tetris uitorum monstris, quæ humanæ naturæ lenitatem omnino dedecet, à quibus homo Deum timens, Dei munere liber erit. Rabanus intelligit significari, virum peccatorem tenacem esse iræ & furoris, ut scilicet ea apud se diu referret, nec ea statim deponat, sicut iustus, qui etsi quandoque ira tenetur, mox eam remittit timore Dei. Græcis pro, continens, hic rursum est *tyrannos*, quod hic positum uidetur simpliciter pro obnoxius.

Caput XXVIII.

Qui uindictam uult, à Domino inueniet uindictam, & peccata illius seruans seruabit.

Dostquam superioris capitis ultima sententia, iræ uitium infectus est, commode subiicit doctrinam de mansuetudine & clementia aliis præstanda in offensionibus, planè coincidens cum multis quæ de remissione offensionum proximis donanda dicuntur in Euangelis, ad hoc ut à Deo remissio peccatorum obtineatur. Primum ergo generale proponit sententiam, quæ significat cupidum ultionis, uicissim à Deo uindicandum, iuxta illud: Si non dimiseritis hominibus peccata eorum, nec pater uester dimittet uobis peccata uestra. &: Quia mensura mensi fueritis, remerietur uobis. &: Iudicium sine misericordia ei qui non facit misericordiam. Porro pro, qui uindictam uult, Græcis est *ἐπιδικάζει*, hoc est, uindicans uel uiscens. Proinde aut uindicari deponentaliter positum est pro uindicare, aut sensus est qui iniuriam sibi illatam uult uindicatam esse siue per se, siue per alium, ita ut eam remittere nolit sine iusta uindicta. Loquitur autem de eo qui ex iræ passione, & sola uindicandi se ratione ultionem querit, non autem de eo qui solo æquitatis amore, seruato ordine iuris, eam postulat, & proinde nec de eo qui autoritate publica scelera punit. Qui ergo eius est inclementiæ ut ultionem requirat iniuriæ sibi illatæ, is uicissim Domini non sentiet clementiam, sed à Domino inueniet uindictam, iuste scilicet hoc in se inueniens, quod in alio querit, & Deum ad clementiam pronum, sua inclementia ad iram & ultionem prouocans. Et cum Deus ea sit clementia ut veniam postulatis peccata remittat, eorumque obliuiscatur: contra iam peccata illius seruans seruabit; hoc est, sedulo

ac diligenter referuabit apud se, ut quomodo ille uindictæ cupidus illatam iniuriam apud se in mente seruat, nolens eius obliuiscita & Deus peccata ipsius seruabit in memori mente, ut suo tempore ea iuste uindictet. Aut quod dicit; seruans seruabit; significat quod Deus eius peccata diligenter obseruabit, atque ad ea attendet, nec dissimulabit ad ea, sed illa acriter quandoque puniet. Est autem in ea locutione, seruans seruabit: phrasia Hebraica, obuia sæpius in scripturis, pro serio & omnino seruabit.

2 Relinque proximo tuo no centi te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur.

Post generalem sententiam infert monitionem quæ ex illa consequitur, & consonam illi uerbo Christi: Dimitte, & dimittemini. &: Si dimiseritis hominibus peccata eorum, & pater uester dimittet uobis peccata uestra. Pro, relinque, est *ἀφες*, idem scilicet uerbum quod in oratione Dominica, cum dicimus: Dimitte nobis debita nostra; unde magis conueniebat uertere, Remitte. Dicit autè, peccata soluentur, pro remittentur & condonabuntur, significans peccata esse quedam uincula, quæ hominem Deo obligant & alstringunt ad pœnam eis debitam persoluentiam. Ita que cum debita eis pœna remittitur, peccatorum uincula solui dicuntur. Similis est loquendi modus in eo: Quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cœlis.

3 Homo homini referuat iram, & à Deo querit medelam.

4 In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur.

5 Ipse dum caro sit referuat iram, & propitiationem petit à Deo: quis exorabit pro dilectis i ius?

Tres istæ sententiæ per interrogationem sunt effrendæ, ut significetur indignitas & iniquitas hominis postulantis sibi ignosci à Deo, cum ipse implacabili in alios animo offensionem retineat. Quam iniquitatem proluxè expressit Dominus in parabola duorum seruorum, quorum alter à Domino benignissimè tractatus, & misericordiam consecutus, conseruum inhumanissimè uexauit. Et hoc etiam loco multis uerbis eandem iniquitatem exaggerat Sapiens, idem alijs uerbis repetens, ueluti significare uolens tam indignam esse eam inhumanam crudelitatem, ut uerbis nunquam satis exagitari possit. Et in prima quidem sententia duplex est oppositio quæ facit ad exaggerationem. Oppositio enim est inter, hominè & Deū, significaturque indignum esse ut homo hoc non præter homini, sibi scilicet æquali, quod ipsemet postulat à Deo, tam longo scilicet interuallo se superiore. Oppositio etiam est inter iram qua malum alteri optatur, & medelam qua malum auferri desideratur: significaturque indignum esse ut qui referuat iram alteri à quo se uult uindi-

care, petat à Deo liberari, & curari à malis quæ peccando contraxit. In secunda uero sententia exprimit emphasim, quæ est in eo quod dixit, homini, hoc est, inquit, in hominem similem sibi. Quibus uerbis non tantum notat naturæ humanæ similitudinè, sed etiã ad peccandū fragilitatè & pronitatem, (quali dicat) in eū qui & eiusdè est secū naturæ, & eadè peccat fragilitate, qua ipsemet se subinde peccare sentit, ut duplici hoc nomine ab homine ei debeat misericordia. Est itè oppositio inter; non habet misericordiam; & deprecatur de peccatis; quasi dicatur: Non habet misericordiam erga precantem veniam, & tamen audeat precari misericordiam sibi impendi de commissis peccatis. Est item emphasis in eo quod pluraliter dicitur; de peccatis suis; ut cogitetur multa esse peccata hominis in Deum, cum unum sæpè tantum sit hominis in hominem, cuius uindicta exquiritur. In tertia sententia exprimitur emphasis, quæ est in eo quod dixit in prima sententia: homo, hoc est, is qui caro est, infirmus scilicet, mortalis, & sibi nõ sufficiens, quique per carnis infirmitatem sæpè, labitur & peccat. Talis ergo, inquit, referuat iram, & à Deo potentissimo & perfectissimo petit iræ relaxationem? Et subiicit: Quis exorabit pro dilectis ipsius? significans huiusmodi hominis factum tam esse intolerabile, ut nõ solum ipse indignus sit qui pro se oras exaudiatur, sed nec esse quemquam alium, qui pro eo exorare uel uelit uel possit. His sic exaggeratis, rectè rursum monet deponendam iram, & offensas condonandas.

6 Memento nouissimum, & desine inimicari: tabitudo enim & mors imminet in mandatis eius.

Secundam partem sic habet Græca, καὶ μὴ μνησθῆς τῶ πλησίον καταστροφῶν καὶ θανάτου, καὶ ἐμυβῆς ἑτολμῆς, & ne mineris proximo corruptionem & mortem, & immane mandatis, hoc est, perliste in illis. Germanica æditio nõ habet illa uerba: Et ne mineris proximos; sicut nec nos ea legit. Ex Græca autem lectione constat malè quosdam legere apud nos: Beatitudo enim & mors; sed pro, Beatitudo; legendum Tabitudo, hoc est, corruptio. Correspondet enim dictioni καταστροφῶν. Constat etiam pronomen, eius, superesse in multis libris, & legendum; imminet in mandatis; sine pronomine, eius, sicut multa scripta habent concorditer cum Græcis. Duo ergo Sapiens proponit semper cogitanda, per quæ ab ira & uindictæ cupiditate animus hominis reuocari debeat. Primum nouissima, per quæ hic potissimum significare uoluit ultionem quæ in nouissimo fine hominis manet impios legis Dei transgressores. Hanc enim qui mente semper recoluerit, facillè cessabit à prosequenda inimicitia, quia corruptio & mors imminet in mandatis, hoc est, imminet homini propter neglecta Dei mandata. Aut potius; imminet in mandatis; hoc est, in mandatis Dei ubique obuia sunt & cernuntur. ubique enim ea transgressoribus apertè prædicantur obuen-

tura. Horum ergo malorum metu merito inimicitia omnis & ira deponenda est, ut irā Dei, quam omnes meruerunt, effugere quis possit.

7 Memorare timorem Dei, & ne irascaris proximo: memorare testamentum altissimi, & despice ignorantiam proximi.

Pro, timorem Dei, Græcis est *φροδῶν*, hoc est, mandatorum. Nec est his verbū, memorare, sed semel tantum, ita ut utraque parte idem significetur, quia per testamentum altissimi, lex Dei significatur. Secundum ergo, cuius intuitu vult vnumquemque reuocari ab ira & vltionis cupiditate, est lex Dei, quæ vltionem & iram prohibet, dicens: Non quæras vltionē, nec memor eris iniuriæ ciuium tuorum. Huius legis recordatione memoramur, hoc est, recordamur timorē Dei, hoc est, recordamur quid ex timore Dei illi debeamus, ut eius intuitu nō irascamur proximo, sed despiciamus ignorantiam proximi, hoc est, parui faciamus ea quæ proximus per ignorantiam in nos peccauit. Ut enim extenuaret proximi peccatū, & ob id ostenderet esse despiciendum tanquam paruum, vocat ignorantiam, quod per ignorantiam sæpè committatur. Rursum ut facilius ad illius despectum induceret, monet recordari legis & timoris Dei, ut horum memoria illius obliuionem & paruipensionē inferret.

8 Abstine te à lite, & minus peccata: homo enim iracundus incendit litem.

9 Et uir peccator turbabit amicos, & in medio pacem habentium immittet inimicitiam.

Postquam efficacibus rationibus reuocauit à cupiditate vindictæ ex ira procedente, rectè etiam reuocat à litibus & cōtentionibus, quæ eodem etiam fonte procedunt, & vltionis sunt quidam modus. Sicut, inquit, monui, ut ab vltione abstineas, ita etiam abstine te, hoc est, contine & cohibe te à lite: & si id feceris, minues peccata, & in te & in aliis, quia & pauciora tu peccata cōmittes, minuique peccabis, & causam litem præbebis ut alij minus peccent, quos ad contentiones & rixas nō excitabis. Vtrumque enim sequentia declarant, cum dicitur: Homo enim iracundus, qui ut faciliè irascitur, ita faciliè est ad contendendum, incendit litem nō solum in se contra alios, sed etiam in aliis contra se, quos ad rixandum contra se prouocat. Nec tantum in se & contra se litem incendit, sed & alios inter se commiscet, qui inter se amici fuerant, & inter se pacificè vixerunt. Ostendit ergo homines cōtentiones & multa committere peccata, & authores esse aliis peccatorum.

10 Secundum enim ligna syluæ sic ignis exardescit, & secundum uirtutem hominis sic iracundia illius erit, & secundum substantiam suam exaltabit iram suam.

Docet hæc sententiā, unde fiat ut quidam sint tam impotentis iræ, & vehementer

contendant, nempe quod vires & opes eius audaciam præbeant, & materiam maioris iræ subministrant, quemadmodum docet experientia. Ad quod ostendendum pulchra vititur comparatione. Secundum, inquit, ligna syluæ, hoc est, pro multitudine & qualitate lignorum quæ igni adhibentur, sic ignis exardescit, ut maior sit & calidior, quod plura & duriora ligna fuerint apposita, sic etiam pro viribus & fortitudine hominis ut in plurimum erit iracundia eius, & secundum opes suas exaltabit iram suam, ut quod est fortior & ditior, eò magis audeat iram suam sine pudore & timore ostentare, alitè in clamādo, & quosuis liberè incessendo. Potentia ergo & opulentiā, fomenta sunt iracundiæ, sicut ligna ignis sunt alimenta: idque tum quod propter illa homines magis ponderent iniuriam suam, & faciliè se læsos iudicent, tum quod pudore & timore non ita ab ira & clamoribus indignis reuocentur, sicut humiliores. Coniunctio, enim, quæ non videtur probare præcedentia, Græcis non est. Superior namque sententiā docuit iracundiam fomentum esse & materiam litium, iuxta illud: Sicut carbonēs ad prunas, & ligna ad ignem: sic homo iracundus suscitāt rixas. Hæc verò sententiā docet quæ sint materia & fomenta ipsius iracundiæ: quæ sicut incendit lites, ita à virium & diuitiarum fiducia accenditur.

11 Certamen festinatum incendit ignem, & lites festinans effundit sanguinem, & lingua testificans adducit mortem.

Tertium membrum de lingua testificante, quod obscurum est, & non nisi incommodum habet sensum, in nullis Græcis est. Pro, certamen, est *ἔγξις*, hoc est, contentio: & pro, lites, est *μαχῆ*, hoc est, pugna. Itaque magis conueniebat in primo membro vertere; lites festinans; & in secundo; certamen festinatum. Significatur enim illa rerū series & gradus, ut primò homines iurgijs ac rixis incendant in sese mutuo ignem iracundiæ, ac deinde manibus pugnando sanguinem effundant, & mortem infligant. Vocat autem litem & pugnam festinatam, ad quam sine rationis iudicio & moderamine homines præcipitanter per iræ commotionem prouunt. In nostra lectione per, certamen, intelligenda est contentio qua verbis certatur, ut sit sensus: Contentio præcipitanter assumpta primum quidem incendit ignem iracundiæ in animis hominum, deinde illo accenso eadem lites & cōtentiō frequenter etiam effundit sanguinem, & causa est vulnerum & cædis, quæ sæpe nomine effusionis sanguinis significatur in scripturis. Quod sequitur de lingua testificante, potest accipi ut cum præcedentibus conueniat de lingua denūciante & comminate alicui interitum, ut sit sensus: lingua comminatoria, quæque denūciat alicui interitum, solet nonnunquam adducere mortem, & cædium esse causa. Testificari enim nonnunquam ponitur pro denunciare & profiteri, ut ibi: Testificor omni homini

Pro. 16.

Pro. 15.

Iacob. 3.

Galat. 5.

homini circuncidenti se, &c. Et Rabanus exponit, procaz loquela. Dionysius intelligit linguam testificantem, eam, quæ alterius litigantium causam suo testimonio approbat & adiuuat. Simili fere modo Lyranus. Itaque hæc sententiā ostēdit mala quæ ex contentionibus per iram accidunt, ut his intellectis, omnis acerba contentio & offensio maturè extingatur, & persuadatur quod prius dixit: Abstine a lite. Ceterum quod ad lectionem attinet, legendum esse per verba presentis temporis, incendit, effundit, adducit, & non per futura, ut multi libri habent, docent Græca.

12 Si sufflaueris, quasi ignis exardabit, & si expueris super illam, extinguetur & utraque ex ore proficiscuntur.

Elegantius & significantius habent Græcis *ἐκ τῆς ὀφθαλμοῦ ἡσυχίας ὡς οὐρανὸς καὶ ἡσυχία*, si flaueris in scintillam, ardebit, &c. Pulchrum enim proponitur exemplum de scintilla, quæ vno eodēque ore & stando in eam accenditur, & expuēdo in eam extinguitur. Quo exemplo allegoricè insinuat, quomodo ira hominis, quam supra igni comparauit, vna eadēque lingua & accendi possit, & extingui instar scintillæ. Accenditur enim sufflando in eam, hoc est, eam contentionibus & falsis adulationibus instigando: extinguitur autē si expuatur in eam, hoc est, si mansuetudine verborū reprimatur, & veluti frigida ei suffundatur, aut si eius vilitas & turpitudine demonstretur. Hoc ergo significatur quod alibi dicitur: In manibus linguæ vita & mors. & Responso mollis frangit iram, sermo durus suscitāt furorem. Nostra lectio idem omnino significaret, si abesse dicitio, quasi, & legeretur: super illum; quomodo legitur apud Rabanum. Obscuritatem enim facit in nostra lectione, quod verba, exardabit & extinguetur, non habent suppositum, nec videtur quod referendum sit relatiuum, illam. Nam ineptè refertur ad linguam testificantem, cum ipsi linguæ tribuendum sit ipsum sufflare & expuere. Necessè ergo est, ut commodus sensus habeatur, subintelligere & repetere ex præcedentibus nomē ira, quod sit & illorum verborum suppositum, & relatiui, illam, antecedens, ut sit sensus: Si sufflaueris in iram, quasi ignis exardabit, & veluti in flammam erumpet: & si expueris super eam, extinguetur: & quod mirandum est, vtrumque horum contrariorum, quibus idē & accenditur & extinguitur, ex vno eodēque ore proficiscitur. Legendum enim est cum coniunctione; & utraque; sicut cum Græcis multa scripta habent, ut magis quod admirandum est significetur, quomodo & Iacobus dicit: Ex ipso ore procedit benedictio, & maledictio.

13 Sufurro & bilinguis maledictus; multos enim turbauit pacem habentes.

Postquam hæc tenens quædam dixit Sapiēs contra iracundiam, & contentionis ma-

lum, rectè iam subiicit & de prauitate linguæ maximè detractoriæ & variæ, vitia eius & pericula quæ inde proficiscuntur. latè prosequens, ostendētiq; eadem mala hinc prouenire quæ ex contentionibus & rixis, imo & plura. Dicit ergo, quod & sufurro qui clam detrahit, ac auribus hominum multa insuffurat: & bilinguis, qui aliud coram, & aliud post tergum loquitur, est maledictus, & dignus est quem omnes execrentur, & abominentur, quia talis frequenter multos in seipsis, & cum aliis pacem habentes turbauit, dicendo ea per quæ nascitur in tranquillitas mentis inquietudo, aut per quæ inter pacificos oritur discordia, turbatio & contentio.

14 Lingua tertia multos commouit, & disperdit illos de gente in gentem.

15 Ciuitates muratas diuitum destruxit, & domos magnatorum effodit.

16 Virtutes populorum concidit, & gentes fortes dissoluit.

Pro, lingua tertia, & hoc & sequenti loco Complutense exemplar habet, *ἡ τρίτη γλῶσσα*, hoc est, lingua duplex, quæ scilicet modò hoc modò illud loquitur, ut correspondeat ei quod dixit, bilinguis, Germanicum tamē exemplar habet *ἡ τρίτη γλῶσσα ἡ τρίτη*, quod secutus interpres vertit, lingua tertia. Est autem lingua tertia, quæ inter duos se tertiam immiscet, & serit inter eos discordiam. Eodē ergo recidit siue duplicem dicas linguam, siue tertiam, quod fere lingua duplex se inter diuersos misceat tertiam, dum diuersis placere studet, & vtrique parti grata proferre. Huius itaque linguæ mala, quæ adfert & multa & magna, multis hic prosequitur, ut & alibi ea in scripturis insinuantur, docetque non vni tantum aut paucis nocuisse, sed multos commouisse, idque non leuiter, sed ita ut solum vertere cogentur, & exilij illis causa fuerit. Id autem fit, dum falsis criminationibus grauati patriam relinquere coguntur; aut per excitata bella & seditiones expelluntur in alias gentes. Nec priuatis tantum nocuit huiusmodi lingua, sed & ciuitates integras, easque bene muratas, & diuitum destruxit, domos, familiâque principū penitus euerit, ita ut ei nulla fortitudo, nullæ diuitiæ, nulla dignitas præualere poterit, sed omnia ei cedere coacta sint. Adco potens est malum huiusmodi linguæ, quantum uis exiguum membrum sit, ut bene dixerit diuus Iacobus 3. Ecce quantus ignis quam magnam syluam incendit. Et lingua ignis est vniuersitas iniquitatis, &c. Ne tantum hoc malum inuadere solet fortes, sed & mulierum infirmum & imbecille genus aggreditur, unde subditur.

17 Lingua tertia mulieres uiratas cecit, & priuauit illas laboribus suis.

Pro, uiratas, aut, ut quidam legunt, uiritas, Græcis est *ἀνδρεία*, hoc est, uirtutes, fortes, & strenuas. Has ergo, quæ laude dignæ prant

potius, lingua tertia & duplex cecit saepe & domibus suis, falsis scilicet delationibus eas separando à suis maritis, sicque ciecitas priuauit his bonis quæ suis laboribus & diligentia pepererant, ita ut duplici malo affigeretur, dum & maritum suum relinquere cogentur, & labores suos aliis consumendos permittere.

18 *Qui respicit illam non habebit requiem, nec habitabit cum requie.*

PRO, qui respicit illam; Græcis est ὁ προσέχων αὐτῆς, hoc est, qui attendit illi. Postquam enim detrahentis linguæ mala ostendit, interferit hanc sententiam, qua indicat aures non esse patefaciendas delatoribus & maledicis hominibus, si velimus quieti pacique nostræ consulere. Itaque, respicit illā; positum est pro attendit & aduertit ad illā, credendo ei, aut lubenter eam audiendo, ut & Dionysius exponit. Ut autem ab attendendo illi magis adhuc auocet, pergit eius malitiam exaggerare, cum subiicit:

19 *Flagelli plaga liuorem facit, plaga autem lingue comminuet ossa.*

Comparat plagam, hoc est, percussione linguæ cum percussione flagelli, significatque grauius aliquē lædi lingua improba, quam flagello, & proinde eā magis metuendam & vitandam, quam flagellum, quod ictus flagelli faciat in cute exteriori liuorē & vibices: ictus verò linguæ, sit veluti ictus fustis, ossa & durissima quæque & intima hominis comminuentis. Turpiores enim notæ in vita moribusque inferuntur maledicentia linguæ, quam sunt cicatrices in cute corporis verberatione impressæ. Neque solum infamia, maculæque turpissima vitæ ab ea inuritur, sed etiam calamitas aliquando summa importatur. Hæc ergo mala ossium comminutione significat Sapiens, quod per ea grauisima & insanabilia vulnera, animique cruciamenta à lingua inferantur, fiatque ut homo vires omnes amittat & soliditatem. Sic & dicitur in Prouerbiis: Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad interiora ventris. Ex dictis patet nomen, plaga, quod à Græco πληγή deriuatur, hic non vulnus significare, sed ictum & percussione, à verbo πληττω, quod est percurio. Maior adhuc exaggeratio & vitiosæ linguæ in versu sequenti, quo etiam gladij aciem superare asseritur.

20 *Multi ceciderunt in ore gladij, sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam.*

Superest pronomen, suam, quod additum tollit sensum Sapientis. Non enim hic Sapiens agit de his qui pereunt propriæ linguæ vitio, quamuis etiam de illis istud dici possit, sed de his qui pereunt aliena lingua: vnde & quæ sequuntur ferè à nostris malè intelliguntur. At Rabanus quoque hanc sententiam interpretatur de his qui lingua alios se-

ducunt, ut omnino certum videatur eum nõ legisse pronomen, suam, et si in cõtextu eius habeatur. Sensus ergo est: multi ceciderunt & occisi sunt per aciem gladij, quasi ore deuorantis: sed hi nõ sunt tam multi, atque qui per linguam maledicam perierunt, hoc est, plures occidit lingua quam gladius, quia lingua valde multis & variis modis causa fuit mortis & corporalis & spiritualis, quod quam verum sit, sicut & omnia præcedentia, nemo mirabitur, si attendamus quantā perniciē infinitæ multitudini attulerit semper hæreticorum lingua, qui veritati semper furrando, & falsa seminando detraxerunt, ut alios prætereamus, qui criminationibus & delationibus merore cõsumpti sunt & miserè afflicti.

21 *Beatus est qui testus est à lingua nequam, qui in iracundiam illius non transiit.*

22 *Et qui non attraxit iugum illius, & in vinculis illius non est ligatus.*

Intelliguntur ferè hæc à nostris sic, ut significetur foelicem eum esse qui Dei munere liber est & minimè subiectus vitis linguæ, ita ut per linguam non peccauerit, nec linguæ suæ vitia in se dominantia pertulerit, iuxta illud: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir. & : Beatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo. At, ut supra dictū est, Sapiens hic loquitur de vitis linguæ alienæ, quæ cum & tam multos attingat lædaturque, ut dictum est, & tam grauius lædat, ut etiam dictum est, meritò subinfert beatum eum esse & foelicem, qui Deo protegente ab eius iniuria & læsione est protectus. Vnde tã seriò ab ea protegi & liberari orat, deique ea conqueritur propheta regius, dicens: Domine libera animam meam à labiis iniquis & à lingua dolosa. Quid detur tibi, aut quid apponatur tibi ad linguam dolosam? &c. Et alio loco gloriatur Deum præstiturum hoc beneficij iustis, ut à virulentiæ linguarum tuti sint. Proteges, inquit, eos in tabernaculo tuo à contradictione linguarum. Et ipse huius libri author vltimo capite cõsitetur Deo, & gratias agit quòd Deus ipsum liberauerit à laqueo linguæ iniquæ, & à labiis operantium mendacium: A lingua coinquinata, & à verbo mendacij, & à lingua iniusta. Multis autem modis Dei munere quis protegatur à lingua nequam, videlicet aut quia ab ea non attingitur, quod paucis contingit: aut quia ab ea impetitus defenditur, ut per eam non patiatur infortunium, vel saltem tandem ab ea liberetur: aut quia per eam non abducitur in errores & vitia. Beatus ergo ille est & foelix, qui aliquo horum modorū protectus est à lingua nequam, ita scilicet ut in iracundiam eius non transierit, hoc est, non passus sit eius indignationem & violentiam. Quisque non traxit iugum illius: hoc est, non est subiectus eius dominio, nec eius vinculis est ligatus, hoc est, ab ea non est detentus, constrictus & superatus.

23 *Iugum enim illius, iugum ferreum est: & vinculum illius, vinculum æreum est.*

24 *Mors illius, mors nequissima: & vultus potius inferus, quam illa.*

VT intelligatur quàm graue sit imperiū in eos quibus à Deo permittitur dominari, & quàm grauius eos premat & malè afficiat, dicit iugum eius ferreum esse, & vinculum æreum, hoc est, eius dominium valde esse durum & importabile, grauiusque hominem constringere, ut quæ sine omni miseratione crudeliter læuiat in eos quibus dominari permittitur, summis cruciatibus & angoribus animos eorum afficiens, atque in multa grauiusque mala eos præcipitans, & maximè dum in errores & vitia homines pertrahit. Quòque magis tetrum hoc monstrum humano generi admodum noxium ostendat quàm malum sit, non solum illud premere dicit, sed etiam mortem adferre, & mortem quam illa adfert, esse mortem nequissimam, vel, ut est Græcè, mortem malam significans quãdam esse mortem quæ optanda sit & bona, in comparatione eius mortis quam lingua inferit. Mors enim linguæ frequenter & diuturna est, quia longo cruciatu animi hominem conficit, & acerba valde atque violenta, dum falsis criminationibus in quæ homines affliguntur, & tormentis subduntur. Præ huiusmodi autem morte optabilis est & bona mors corporalis, quæ in pace animi & senectute bona obtingit: mors item quæ gladio subito liberat hominem à longo cruciatu. Mors item æterna, quam adfert lingua praua his qui per eam in errores & vitia se pertrahi sinunt, illa proculdubio est non esse referendum ad mortem linguæ, quia relatiuum Græcis est fœmininum, cum nomen, mors ὄναρ, illis sit masculinum. Referendum ergo est ad linguam, ut significetur inferum vtiliorem esse lingua peruersa. Cum autem nomine inferi vel inferni, ferè solet intelligi æterna impiorum damnatio, torquent se hic quidam quomodo infernus vtilior hic dicatur lingua peruersa. Nõ enim vtilius est homini æternam pati damnationē quam lingua aliena praua hic diuexari. At certū est in scripturis nomine inferi vel, inferni non semper damnationē impiorū designari, sed tantum mortē, vel mortuorū statū. Itaque hic tantum significatur melius esse mortuum esse quàm lingua praua vexari, quomodo & supra cap. 26. dixit Sapiens quædam esse grauius supra mortem, & infra cap. 30. dicit meliorem esse mortem quàm vitam amaram. Et Ecclesiastes 7. dicitur: Inueni amariorem morte esse mulierem. Ita & hic dicit vtiliorem esse mortem quàm linguam peruersam: quòd per mortem homo quiescat, liberatus ab omnibus malis huius vitæ: lingua autem praua hic diu & grauius torquetur. Vnde & postea cum dicit: Melior est mors quàm vita amara; subiicit ad explicandum cur hoc dicat, Et requies æterna quàm languor perseverans. Consideratur

ergo mors & inferus in his locis, quatenus quietem præbent & liberationem à malis huius vitæ.

25 *Perseuerantia illius non permanebit, sed obtinebit vias iniustorum, & in flamma sua non comburet iustos.*

Græcis tantum est, Non dominabitur piis, & in flamma eius non comburentur. Postquam enim ostendit quantum malum sit lingua peruersa, & foelices esse dixit quibus contingit ab ea esse protectos, iam exprimit quibus hoc malum Dei iudicio comminatur, & in quibus suā vim exercit. Et est nostræ læctionis iste sensus: Esti magna sit huius mali, de quo dixi, vis, tamen illius perseuerantia non permanebit, in omnes scilicet, hoc est, non permittetur in omnes perseuerare & obtinere imperium, quia est permittatur iustos attingere & inuadere, atque ad tempus vexare, non tamen sinet eā Deus vsque in finem eos torquere, quia, ut habet Psalmus: Non relinquet Dominus virgam peccatorum super sortem iustorum. Sed obtinebit vias iniustorū, hoc est, dominabitur illorum moribus, ita ut in pœnam impiæ vitæ eorum in summa & extrema mala eos deductura sit, à quibus non sint liberandi: & in flamma sua non comburet iustos, hoc est, suo malo non lædet eos, etiam si vrat, & sua veluti flamma attingat. Quemadmodum enim iusti aliis omnibus tribulationibus non comburantur nec læduntur, sed veluti in igne purgantur & probantur: ita Dei beneficio sit, ut iusti, etsi malorum lingua iniquè impetantur, nihil tamen inde veri nocu menti percipiant, sed vel cum confusione peruersæ linguæ eorum innocentia declaretur, vel certè probati apud Deum immortalitatis gloria honorentur. Flammam autem tribuit linguæ, significans eius perniciem omnia arripientem & inuadentem, quomodo & Iacobus: Lingua, inquit, ignis est vniuersitas iniquitatis, & inflammat rotam natiuitatis nostræ inflammata à gehenna. Ostensa est huius quod hic dicitur veritas etiam corporaliter in tribus illis pueris apud Danielem, qui impiis quorundam criminationibus coniecti in fornacem ardentem, non sunt læsi à flamma ignis quam contra eos accenderat lingua peruersa, ita ut videri possit Sapientem ad hoc exemplum respexisse, cum hic dicit: In flamma sua non comburet iustos.

26 *Qui relinquunt Dominum, incident in illam, & exardabit in illis, & non extinguetur.*

27 *Et immitetur in illos quasi leo, & quasi pardus Ledet illos.*

Quemadmodum singulari Dei gratia & beneficio iusti à linguæ maleficio conseruantur, quemadmodum supra etiam ex Dauide adductum est: ita summa eius ira & vindicta impij peruersæ linguæ incendio & exitio obiciuntur, & perdi penitus permittuntur sine aliqua liberationis & restitutione

Pro. 17. & 26.

Iacob. 3. Sup. c. 24

Psal. 33.

Psal. 119.

Psal. 30

Psal. 24

Iacob. 3

Danic. 3

nis spe. Id quo efficacius significaret, duplici vtitur similitudine, & ignis scilicet sic ardentis vt à nullo extinguatur, & crudelium ferarum quæ inclementer sequunt, nec earum vis superari potest. Variis autem modis ostendi potest verum esse, quod hic dicitur de dominio & vi lingue in impios. Primum enim qui Deum relinquunt sine timore viuentes, in grandia peccata incidunt, ob quæ obnoxij sunt lingue calumniatrici, à qua & perpetua inuruntur diffamia, & suppliciis iustis subiiciuntur. Deinde etiam Deus finit contra impios exurgere linguas mendaces & peruersas, per quas in pœnam derelictionis Dei grauer hic torquentur, & nec per mortem liberantur, cum detrudantur ad tartara in æternum puniendi. Postremum verum istud maximè est in impiis, qui iusto Dei iudicio à lingua praua sinuntur pertrahi in errores & hereses, per quas æternam damnationem tandem sunt consecuturi. De quibus dicit Paulus: Eò quòd charitatem veritatis non receperunt, ideo mittit illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderint veritati, confenserunt autem iniquitati. Potest & hoc addi, eos qui relinquunt Dominum, à quo defendi possent, incidere in manus lingue, quia Deo eos deserente incidunt in varia lingue vitia & peccata, per quæ merentur & hic temporalibus, & postea æternis tradi suppliciis, igni scilicet infernali qui nunquam extinguetur, vbi & fauissimis tradetur dæmonibus, instar leonis & pardis crudeliter eos torquentibus. Sicut & quod dicitur, iustos non comburendos flamma lingue, etiam intelligi potest dictum ad significandum eos non ita subiiciendos dominio prauæ lingue, vt eius vitia sint obnoxij, & in lingua grauer peccent. Notandum autem rectè dici; Qui relinquunt Dominum incident in illam; ad significandum à lingue violentia & imperio neminem, nisi Deo protegente, liberari posse, qui relinquentes se etiã ipse relinquit & deserit.

28 Sepi aures tuas spinis, & linguam nequam noli audire: & ori tuo facito ostia, & seras auribus tuis.

Græca tantum sic habent; Ecce circummunias possessionem tuam spinis, & ori tuo fac valuas & obices. Itaque intelligunt quidam hic vnum tantum præcipi, nempe continentiam & moderationem lingue, atque ad id duplicem adhiberi similitudinem possessionis scilicet vepribus circumseptæ, & domus quæ valuis & vctibus occluditur atque munitur, vt sit sensus: quemadmodum possessionem suam solet quis spinis & vepribus obturare, & domum ostiis & vctibus occludere: ita & os tuum diligenter custodi, vt ne ex eo dissoluta & perniciosa verba egrediantur. Verum quoniam duplex illa clausura, à qua trahitur similitudo, non ad eundem pertinet vsum, sed ad contrarium (nam in possessione fit munitio ne bestia & fera noxia ingrediantur: in domo verò etiam ne egrediantur nimis liberè domestici) ideo

nostrer interpres priorem similitudinem retulit ad aures, idque valde appositè, proinde sensum potius quam verba referens vertit; Sepi aures tuas spinis; intelligens scilicet per possessionis munimen, aurium custodiam significari, vt quemadmodum ager munitur ne bestia ingrediantur: ita & aures custodiantur, ne pateant detractoribus, maledicis & mendacibus. Postquam enim superius Sapiens profecutus est pericula & mala quæ à lingue prauitate & maledicentia inferuntur hortatur conuenienti ordine ad duo, videlicet & vt aures nostras muniamus contra eos qui peruersæ sunt lingue, ne illorum peruersitati facilem accessum præbeamus, & vt os nostrum muniamus, & custodiamus, ne & ipsi illis lingue vitia subiiciamur, quemadmodum & David se fecisse testatur, dicens: Posui ori meo custodiam; & vt id facere posset Deum orauit, dicens: Pone Domine custodiam ori meo, & ostium circumsistantie labiis meis. Dicit ergo: Sepi aures tuas spinis; hoc est, muni eas, & obtura ne pateant detractoribus, quemadmodum spinis ager circumsepitur contra bestiarum incursum, aureque tuas timore Dei veluti spinis quibusdam sepias. Et quoniam id allegoricè dictum est, pro commentario additum est; Et linguam nequam noli audire. Idem significatum est per hoc quod dicitur; & seras facito auribus tuis. Et hæc quidem vt muniamur à lingua aliena. Vt autem & à propria muniamur; Ori tuo, inquit, facito ostia, hoc est, os tuum veluti ostiis quibusdam conclude taceritate & silentio, vt ex eo non sinas linguam tuam profunder quicquid volet, & quicquid in ipsa hæret, sed tantum quod expedit, & nocere non potest. Notandum autem apud Rabanum abesse duo illa verba, auribus tuis, vt quod dicitur, & seras, simul cum ostiis referatur ad os, quemadmodum & apud Græcos. Atque hæc videtur vera lectio.

29 Aurum tuum & argentum tuum consti, & verbis tuis facito stateram, & frenos ori tuo rectos.

Quod de auro & argento hic parabolicè adfertur, aut intelligi potest de auro & argento ponderando per stateram, ea enim statera ponderari solent: itaque significabitur, sicut quidam intelligunt, quòd quemadmodum aurum & argentum serio statera ponderari solent: ita etiam verba oris sunt diligenter ponderanda, iuxta illud quod supra dixit: Verba sapientis statera ponderantur. Aut intelligi potest de auro & argento vnde statera sit fabricanda, quemadmodum intellexisse magis videtur interpres, dum vertit; consti; quanquam Græca dictio *obvdyoq;*, non consti, significat, sed colliga, vel obliga, & cõnecte. Itaque significabitur omnia quæ possidemus præciosâ impendenda esse, vt inde vel fabricetur, vel comparetur & ematur ori pretiosa statera, qua omnia oris verba bene & prudenter ponderentur. Istud autem fit, cum omnium rerum dispendio & magnis laboribus, ac sumptibus comparatur sapientia & prudentia, quæ docet quomodo

modo verba sint disponenda & aptanda, ac quâdo loquedû sit, quâdo tacédum, quæ itè dicèda, & quæ silèda. Alterâ autè similitudine etiã adhibet ad idè significadû, monet vt faciamus ori frenos rectos, hoc est, iustam ei moderationem & cohibitionè adhibeamus. Nam sunt qui refrenant linguam suam, sed non rectè, tacentes scilicet quando loquendum esset. Explicans autem has allegorias, & quorsum hæc dicat, subiungit:

30 Et attende ne forte labaris in lingua, & cadas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, & sit casus tuus insanabilis in mortem.

Cauc, inquit, tibi ne forte per lingue precipitantiam labaris in aliquod peccatû, & per peccatum cadas etiam in aliquod dedecus & pœnam videntibus inimicis tuis, qui vt insidiantur tibi ad hoc vt capiant te in sermone tuo, & ex ore tuo aliquid quod calumnientur rapiant: ita de ruina tua, ignominia & malo tuo gaudebunt, sitque casus tuus insanabilis per mortem, hoc est, quia lethalis est & mortiferus. Nam lingue abusus & corporalè sepe affert mortem, & semper æternam, nisi pœnitentiæ remedio sanetur. Cæterum tertia huius sententiæ pars addita est ab interprete, cum non sit in Græcis, vbi etiam hæc sententia bimembris est, vt aliæ ferè.

Caput XXIX.

1 Qui facit misericordiam, sceneratur proximo suo: & qui preualet manu, mandata seruat.

Hoc toto ferè capite agitur de duplici gratia, altera quæ in dâdo & conferendo beneficio consistit, per mutuum, per donationem, per fideiussiones: altera quæ consistit in reddendo, per solutionem mutui, & liberationem a fideiussione. Gratia enim aut confertur, aut refertur. Porro cum scenerari alicui, dupliciter etiã prior huius sententiæ pars exponitur. Sunt enim qui posteriori modo accipiunt in hoc sensu Qui facit misericordiam subueniendo alterius necessitati, is sceneratur illi quia quod ei impendit beneficij, recepturus est cum scenore. Nam vt dicitur in Prouerb. Sceneratur Domino qui miseretur pauperis. Alij priori modo accipiunt, vt sit sensus: Qui haberi vult misericors, is proximo suo in necessitatibus illius dat mutuo. Atque hoc modo magis accipiendum videtur ex subiecta sententia, in qua verbum, scenerari, accipitur pro, mutuum dare. In secunda parte is dicitur præualere manu, qui ad largiendû promptus est & facilis. Nam qui tenax est, non videtur fortis manu & præualidus, sed infirmus & impotens, vt qui manu ad dandum

non vtatur, aut tenuiter ea vtitur. Secundum priorem ergo primæ partis intelligentiam sensus huius partis est: qui largiter tribuit, is bene sibi consulit, quia facit quod ipsi mandatum est. Secundum posteriorem acceptio nem sensus est: Qui haberi vult fortis manu is sollicitus est vt faciat quæ ei mandata sunt de subueniendo suis proximis.

2 Scenerare proximo tuo in tempore necessitatis, & iterum redde proximo in tempore suo.

Dvo præcipit hac sententia ad mutuuum pertinentia, quorû primum est de dando mutuo, & pertinet ad eos qui habent quod mutuo dent: alterum est de reddendo mutuo, & pertinet ad eos qui mutuuum acciperunt, ita vt sensus sit: Tu qui habes quod des, da mutuo proximo tuo in tempore necessitatis & indigentia illius: & vicissim tu qui accepisti mutuo, redde proximo in constituto tempore: vt sicut ille gratiam contulit, ita & tu referas. Quam posteriorem mentionem prosequitur versu sequenti.

3 Confirma uerbum, & fideliter age cum illo, & in omni tempore inuenies quod tibi necessarium est.

Verbum, inquit, promissionis tuæ, quo te obligasti ad reddendum certo tempore quod mutuo accepisti, confirma præstando promissum, & fideliter age cum eo qui tibi mutuuum dedit. Sic enim nec vt quouis tempore inuenias qui tibi in tua necessitate succurrant, & dent mutuuum. Cur autem id tam sedulo moneat, sequenti narratione ostendit, quæ clarè commemorat multorum ingrati tudinem & infidelitatem in reddendo quod acceperunt mutuo.

4 Multi quasi inuentionem estimauerunt scenus, & præstituerunt molestiam his qui se adiuuerunt.

Inuentionem vocat rem inuentam. Sunt enim plerique qui scenus, hoc est, mutuuum acceptum reputant quasi rem inuentam, ita vt de illo reddendo non cogitent, quemadmodum de re inuenta reddenda homines ferè non cogitant. Ideoque molestiam præbent his qui ipsos in sua necessitate adiuuerunt, dum coguntur repetere debitum, & illud anxie expectare, aut etiam litibus extorquere. Horum mores pulchrè depingit cum subiicit.

5 Donec accipiant, osculantur manus dantis, & in promissionibus humilant uocem suam.

6 Et in tempore redditionis postulabit tempus, & loquetur uerba acedia & murmurationum, & tempus calisabitur.

Aperta sunt hæc, & quotidiana experientia comprobantur. Multi enim cum mutuuum petunt, donec illud accipiant, osculantur manus à quibus cupiunt aliquid accipere, & venerantur plurimum & demissè eum cuius gratiam ambiunt, & uocem suam demittunt humiliter multa promittendo nepe

2. The. 2

Psal. 38
Psa. 140

Su. c. 27.

Pro. 19.

quod tempore praescripto certo reddent, quodque grati sint futuri, & gratiam praestitam semper agnitori. At contra in tempore reddendi, postulant sibi aliud tempus solutionis concedi & constitui, & pro humilibus illis verbis quae prius loquebantur, loquuntur verba acediae, vel, ut habent multi libri, tædij, & murmurationum, cum tristitia scilicet loquentes, imò & cum murmurationibus contra eum qui dedit mutuum, quasi se uerus sit & rigidus in repetendo, & non solum ingratus in benefactorem hominem, sed etiam in Deum, causabitur tempus in quod incidit, accusans scilicet temporis sterilitatem, aut aliam aliquam incommoditatem, in tempus potius reiiciens solutionis dilationem & omissionem, quam in suam negligentiam & socordiam. Est autem in his sententiis mutatio numeri in scripturis non infrequens. Prosequitur deinde descriptionem morum huiusmodi hominum.

- 7 Si autem potuerit soluere aduersatus solidi uix reddet dimidium, & computabit illud quasi inuentionem.
- 8 Sin autem fraudabit illum pecunia, & possidebit illum inimicum gratiss.
- 9 Et conuitia & maledicta reddet illi, & pro honore & beneficio, reddet illi contumeliam.

DVe illae dictiones, aduersatus solidi, non sunt Graecis, & variè leguntur. Quidam enim libri habent, aduersabitur vel auersabitur. Alij, aduersatus vel auersatus. Et pro, solidi, quidam habent aduerbium, solidè, ut iungatur verbo, aduersabitur. At uerisimile est interpretem potius uertisse solidi, hoc est, integræ summæ mutuo datae, ut explicaret, quid sit quod hic dicitur dimidium. Pergit commemorare quid in hominum moribus euenire soleat, ut huiusmodi commemoratione ostendat eorum quæ fuit indignitatem. Postquam, inquit, solutionis tempus aduenerit, qui mutuum accepit, non solum dilationem postulat cum multis querimoniis & causationibus, sed etiam si soluendo sit, tamen aduersatus primum creditori suo debitum reposcenti, tandem uix dabit dimidium integræ summæ credite ei, & hoc ipsum computabit uelut rem inuentam ipsi creditori, hoc est, non reputabit illud uelut debitum, sed uelut si creditor illud fortuito reperisset, dicens aut sic se gerens quasi creditor foelicem se reputare debeat, aut gratiam habere suo debitori, quod uel dimidium ab eo obtinuerit. Si autem soluendo non sit, ut frequenter hominum socordia & prodigalitate fit, primum quidem fraudabit illum pecunia quæ illi debetur, sicque præter meritum & culpam sui creditoris possidebit illum sibi inimicum, quem prius expertus erat amicum. Deinde uerò etiam malum reddens pro bono, conuitia & maledicta reddet ei, ut hæc sint ei loco reddendæ pecuniæ. Quid uerò mali hinc cõsequatur in moribus hominum, aperit cum subiicit:

- 10 Multi non causa nequitiae non foenerati sunt, sed fraudari gratis timuerunt:

GRæca habet; πολλοὶ ἐν χάριτι πονηρίας ἀπέχεσθαι τὸν ἐνδραστήριον. Multi igitur causa nequitiae auersati sunt hominem; ut intelligatur de nequitia mutuum accipientium iam commemorata. Et quidam scripti codices nostri sine prima negatione habent; Multi causa nequitiae non foenerati sunt; quæ lectio etiã accipienda esset de nequitia mutuum accipientium. Verum interpretem uertisse; non causa nequitiae; ut legerit s̄ pro ἐν, satis patet ex aduersatiua particula; sed fraudari timuerunt. Itaque sensus est: Multi abstinerunt à mutuando non causa suæ nequitiae, hoc est, non ex sui animi crudelitate & inimicor dia, sed timuerunt præter suum meritum & culpam fraudari sua pecunia. Hoc ergo subiinfert præcedentibus non tanquam laudans aut etiam uicuperans, sed ut ostendat fructus ingratitudinis & infidelitatis supra commemoratae. Ne tamen ea de causa à debitis misericordiae operibus homines reuocarentur rectè subiungit:

- 11 Veruntamen super humilem animo fortior esto, & pro elemosyna non trahas illum.

EX Graecis constat dictionem, animo, iungendam non cum, humilem, sed cum, fortior. Habent enim, ἐν ταπεινῷ μακροθυμῶν, hoc est, super humilem longanimitas esto. Monet ergo ne erga eum qui uerè pauper est, aut ex animo humiliter ac demissè loquitur, si non possit quod mutuo accepit, præserto tempore reddere, creditor impatienter se gerat, obiurgando eum, & rigidè debitum exigendo, sed animo suo imperet & superet uel condonando ei debitum, uel tempus solutioni concedendo. Item ut ne propter multorum iniurias & fraudes, qui se beneficio reddunt indignos, quis impatienti animo neget uerè pauperibus humiliter opem petentibus subuenire, siue per mutuum, siue per donationem. Hoc enim significatur uerbo μακροθυμῶν, in maxima hominum perfidia & iniuria summam patientiam & humanitatem erga inopes beneficio non indignos prestare. Sic enim apud Matthæum, seruus qui domino suo rationem reddere non poterat, nec soluendo erat, orauit vsus hoc uerbo: κύριε μακροθύμη μου ἐστέ. Domine patientiam habe in me. Nam hæc asseclio, quæ Graecis dicitur μακροθυμία, hoc est, patientia uel lenitas animi, acerbitati opponitur, qua plerique in beneficio aut exigendo aut negando uti solent. In secunda sententiæ parte pro, trahas, Græcè est παραλαμβάνεις, hoc est, protrahas, ut non sit intelligendum de non trahendo in iudicium, sed de non protrahendo expectationem pauperis, cum petit elemosynã sibi fieri aut per mutuum, aut per donationem. Cæterum per humilem, intelligitur uel pauper & afflictus, uel is qui se uerè humiliat, & demissè gratiam petit. Ad misericordiae ergo opera persuadenda prosequitur in sequentibus, dicens.

- 12 Propter mandatum assume pauperem, & propter inopiam ne dimittas eum uacuum.

- 13 Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum, & non abscondas illam sub lapide in perditionem.

CLaris quidem uerbis, sed quæ efficaces & uarias rationes in se includunt, urget ad beneficentiam exhibendã. Primum enim id faciendum insinuat propter mandatum Dei, qui etiam in ueteri lege ita facere præcepit, significans necessitatem esse ita facere, & eum qui benefacere negligit, à Deo tanquam transgressorem puniendum esse. Dicit ergo: Propter mandatum assume pauperem, hoc est, ne eum abiicias aut despicias, sed eum in tuam curã & tutelam suscipias. Secundò, significat etiam inopiam inuitare & impellere nos debere ad beneficentiam, quia uel illa sola sufficiens causa esse debet miserendi & benefaciendi. Itaque dicit; propter inopiam ipsius non dimittas eum uacuum à te, sed da ei siue mutuo siue dono quo eget, & quod à te petit. Tertiam beneficentiæ causam indicat nobis esse debere amicitiam, & sanguinis atque naturæ propinquitatem, ratione cuius illam debemus primum quidem nobis coniunctioribus, sed tamen etiam omnibus hominibus, quos tanquam fratres & amicos habere debemus. Et quoniam à beneficentia frequenter homines impediuntur, ideo quod uelut perditum reputant quod egentibus uel donant uel mutantur: Perde, inquit, pecuniam propter fratrem & amicum tuum; non quod uerè perditum sit quod illis in eorum egestate impenditur (quia, ut inquit Sapiens, Foeneratur Domino qui miseretur pauperis) sed significare uolens meritò fratrem & amicū cariorem esse debere unicuique quàm pecuniam, ut etiam si perdenda esset, sicut existimant homines propter tales perdenda sit, & in eos impendenda, etiam si non sit spes recipiendi illam ab ipsis. Et quoniam homines quidam prouiores sunt ad conseruationem pecuniæ suæ, malunt eam fodere in terram, & sub lapide aliquo occultare, rectè subiicit. Et non abscondas eam sub lapide; significas potius in necessitates proximi expendendas esse opes, etsi ea ratione perire danti uideatur, quàm sub lapide in terra occultadas, etsi ibi seruari homini uideantur. Et ne re uera ibi bene seruari putarentur, addit in perditionem; innuens tum uerè perditioni exponi eas, siue propter rubiginem & corruptionem quam ibi frequenter contrahunt, siue quod sæpe ibi repositæ ueniunt in obliuionem hominum, siue etiam quòd ibi nullum faciant fructum uel possessori uel aliis, ita ut pereat earum vsus ad quem institutæ sunt. Ex contrario ergo significat, in egenos uel amicos uel fratres impensam pecuniam, etsi iudicetur perditæ, re uera tamen non perire, sed optimè conseruari, ut in sequentibus docet. Quidam quod dicitur; Ne abscondas sub lapide in perditionem; intelligunt de perditione sui ipsius, quia hominis perditionem & damnationem adfert huiusmodi occultatio. Vnde Diuus Ambrosius lib. de Nabuthe cap. 4. legit: Ne abscondas sub lapide

in mortem, sed magis accipiendum est de perditione pecuniæ occultatæ: unde quædam Græca pro: ne abscondas; habent ἐν τῷ θύρω, hoc est, ne rubigine obducatur. Cõuenit hæc doctrina cum illo Saluatoris: Nolite thesaurizare uobis thesauros in terra, ubi ærugo & tinea demolitur, & illo Iacobi: Diuitiæ uestrae putrefactæ sunt, & uestimenta uestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum uestrum æruginauit, & ærugo eorum in testimonium uobis erit, & manducabit carnes uestras sicut ignis, &c. Quibus uerbis significatur utraque perditio & opum asseruatorum, & eorum qui eas auarè asseruant.

- 14 Pone thesaurum tuum in præceptis altissimi, & proderit tibi magis quàm aurum.

Intelligitur prior pars fere sic, ut significetur ueram opulentiam reputandam consistere in impletione mandatorum Dei. De illa enim uerum est manifestè, quòd proderit magis quàm aurum. At alium sensum Græca postulat, quæ habet, ἢ τὸ πρὸς τὸν θεόν, hoc est, secundum mandata altissimi, ut sit sensus: Pone uel colloca thesaurum tuum iuxta mã data Dei, & prout ipse exigit à te. Dixerat enim non esse abscondendam pecuniam sub lapide, quod est ponere eam iuxta stultum consilium hominum. In contrarium ergo illius subiicit; pone thesaurum tuum iuxta præcepta Dei. Vbi autem iuxta eius præceptum sit collocandus thesaurus, exprimit uerbu sequenti. Quod sequitur; & proderit tibi magis quàm aurum; significat quòd thesaurum ponere & disponere iuxta Dei mandatum, magis proderit homini quàm aurum asseruatū, quod per se non prodest, sed magis obest salutem hominum.

- 15 Conclude elemosynam in sinu pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo.

Quidam libri habent, in corde pauperis alij, in sinu. Nec ex Graecis satis constare potest utra lectio sit præferenda. Nam illa aliter habent, ἐν τῷ στήθει σου, in cellis tuis. Quo quidam intelligunt significari, partem aliquam bonorum reponendam in cellaris, unde depromatur quod egenis sit largiendum. Alij intelligunt quemque cellaria sua in quibus opes sunt obdendæ, debere reputare necessitates proximorum, in quas sint conferendæ, iuxta illud Basilij: Horrea diuitum, domus & ventres sunt pauperum. Atque hæc de causa uideri potest interpretem uertisse, in corde, uel potius, in sinu pauperis. Persistit enim Sapiens in similitudine thesauri bene collocandi, & tuto loco reponendi, propter quod occulta loca & abdita solent quæri. Itaque significat thesaurum nostrum bene & tutè reponi, si concludatur in corde uel sinu pauperis, nam in sinu conuoluto solemus res abdere. simulq; innuit, sine ulla ostentatione elemosynam in pauperes cõferendam, ut, iuxta Christi doctrinã, elemosyna sit in abscondito, nec Pharisaorum more tuba publicetur. Subiūgit autè fructū benefi

Math. 6. Iacob. 5.

Math. 6.

neficientiā ita positā: Hæc inquit, etſi concluſa & abdita, etſi incognita hominibus, & ideo nec popularem honorem adferens; tamen etiam tacentibus pauperibus, & hominibus illā non celebrantibus, ipſamet Deum exorabit pro te ab omni malo, hoc eſt, liberationem ab omni malo & corporali & ſpirituāli. Græca habent, *ἀντὶ ἐξελθῆνός*, Ipſa eximet te ex omni afflictione. Sed noſter videtur legiſſe *ἐξελθῆνός*.

- 16 Eleemoſyna uiri quaſi ſacculus cum ipſo, & gratiam hominis quaſi pupillam conſeruabit.
17 Et poſtea reſurget, & retribuet illis retributionem unicuique ſecundum opus illorum.

HOs duos verſus nulla Græca habet hoc loco, & omnino veriſimile eſt interpretem hoc loco nō vertiſſe, ſed aſcriptos prius margini à ſtudioſo aliquo ex cap. 17. ubi ad verbum idem habentur: deinde in contextum eſſe relatos, idque non ſatis appoſitè, tum quòd in commodè hæc interpoſitio ſeparat verſum ſequentem à præcedenti, cum quo habet conuenientem connexionem: tum quòd in his verſibus, vt hic ſunt poſiti, videatur omnino relatiuum, ipſo, referendum ad nomen, viri, & ſuppoſitum verborū, conſeruabit, reſurget & retribuet, eſſe nomen, eleemoſyna, cum, vt ſupra dictum eſt cap. 17. ad nomen, Dei, de quo ibi præcedit, referendum ſit & relatiuum, ipſo, & verba illa tria. Certè D. Auguſtinus in Speculo totum hunc locum citans omittit hos duos verſus, ſine aliqua interpoſitione coniungens verſum ſequentem cum præcedenti. Et rectè eſſe hanc interpoſitionem etiam hoc arguit, quòd libri illi qui cap. 17. habent, ſignaculum, quæ vera eſt lectio, hic tamen habent, ſacculus, vt hinc intelligere liceat hanc interpoſitionem factam poſt illius loci corruptionem.

- 18 Super ſcutum potentis, & ſuper lanceam, aduerſus inimicum tuum pugnabit.

Eleemoſyna, inquit, nō ſolum orabit pro te, ſed etiam validius quàm ſcutum & lancea potentis alicuius, pugnabit pro te contra inimicum tuum, ſiue viſibilem, ſiue inuiſibilem, nimirum quia meretur & impetrat vt Deus pro miſericordie pugnet, & defendèdo eum inſtar ſcuti ne quis ei noccat, & ſuperando ac repellèdo aduerſarium veluti lancea in illum miſſa. Ideo enim rectè meminit & ſcuti hominem protegentis, & lanceæ hoſtem ferientis, vt duplicem hanc defenſionem eleemoſynam mereri & impetrare deſignet.

- 17 Vir bonus fidem facit pro proximo ſuo, & qui perdidit conſuſionem, derelinquet ſibi.

Proximus inopia preſſus iuari poteſt, nō ſolum pecunia mutuo vel dono data, ſed etiam fideiuiſione pro eo interpoſita. Itaque cum hæctenus egerit de eo beneficentiæ genere, quod ſit vel per mutuum, vel per

eleemoſynam: nunc de eo agere incipit, quod ſponſione ſit & fidei interpoſitione, in quo ſæpe plus ineſt & officij & periculi, quàm in mutui præſtatione. Et primum quidè ſolito ſuo more generalem præmittit ſententiā ad fideiuiſionem pertinentem, deinde & monitionem ſubiicit. Vir, inquit, bonus fidem facit, hoc eſt, fideiubet pro proximo ſuo. Eſt enim Græcis *ἐγγυησεν*, hoc eſt, ſpondebit. Significat ergo ad virum bonum pertinere, vt cum opus eſt ſpondeat pro proximo ſuo. Quod autem ſequitur; & qui perdidit, &c. dupliciter accipi poteſt. Aut vt referatur ad ſpondentem, & ſit ſenſus: qui verècundiam amiſit, ita vt non pudeat eum amicum egerem in neceſſitate deſtituere, is proximum ſuum derelinquet ſibi, vt ſcilicet ſibi ipſi ratione qua poteſt ſuccurrat, vt hæc pars opponatur ei quod de viro bono dicitur in priori membro. Aut vt referatur ad proximum, pro quo vir bonus ſpōdit, & ſit ſenſus: Vir bonus ſpondet pro proximo ſuo, at ſæpe ſit vt proximus ille, quia inuerecundus eſt, nec pudet eum fallere datam fideiuiſori ſuo fidem, derelinquat ſuum ſponſorem ſibi, non liberans ſcilicet illum, ſed ſineus illum debitum exoluere pro quo fideiuiſit. Cui ſenſui congruit ſubiecta monitio, quāuis prior ſenſus videatur magis conuenire parti priori. Cæterum vt verbum, derelinquet, habeat accuſatiuum, Dionyſius ei cōiungit nomen, cōfuſionem, vt ſit ſenſus: Qui perdidit fidem, conſuſionem derelinquet ſibi. Rabanus ex ſequenti verſu adiungit nomen, gratiā, vt ſit ſenſus: qui perdidit conſuſionem ita vt non erubefcat inſirmorum deſeruire moribus, is derelinquet ſibi gratiam, & condignam ſui laboris recipiet mercedem. Verum huiusmodi diſtinctiones & intelligentiæ nec propoſito multum conueniunt, nec Græcæ lectio, quæ pro; derelinquet ſibi; habet *ἐγκαταλείπει αὐτῷ*, hoc eſt, derelinquet eū. Subaudiendū eſt ergo, ipſum, iuxta ſenſum iam dictos.

- 18 Gratiam fideiuiſoris ne obliuiſcaris, dedit enim pro te animam ſuam.

Monet eum pro quo quis ſpōdit, ne immemor ſit gratiæ: hoc eſt, beneficiij à ſponſore præſtiti, ſed ita eius recorderetur, vt & ſolicitus ſit ad liberandum ſuum ſponſorem, & beneficium præſtitum gratiſſima ſemper memoria complectatur. Et vt oſtenderet quàm magnum ſit fideiuiſionis beneficium: dedit, inquit, pro te animam ſuam; quo phraſi Hebraica ſignificatur, quòd expoſuerit ſe pro amico graui periculo. Per fideiuiſiones enim ſæpe quis non tantum pecuniæ periculum, ſed & captiuitatis & mortis in ſe ſuſcipit. Maximè autem hoc dictum veritatem habet in eis, qui per ſuſceptionem prælaturæ ſe ſuamque animam obligat pro promotione ſalutis ſubditorū ſuorū, quorū proinde beneficium & ſolicitudo obliuioni tradenda non ſunt, iuxta Paulum dicentem: Memento præpoſitorum veſtrorū, obedite eis, & ſubiaceſte. Ipſi enim peruigilat quaſi rationem redditori pro animabus veſtris.

Heb. 13

- 19 Repromiſſionem fugit peccator & immundus: Bona repromiſſoris ſibi aſcribit peccator, & ingratus ſenſu derelinquet liberantem ſe.

OMnes fere libri habent, repromiſſorem, quidam tamen habent, repromiſſionem, nominatim codex Atrebatenſis, atque ea lectio Græcis conſentit. Itaque hæc ſententia duas notas animi prauj & improbi continet. Alteram, animi planè illiberalis, eius ſcilicet qui ſuæ fidei interpoſitione & ſponſione neminem vult iuare, etiam cum opus eſt & ratio poſtulat. Alteram, animi ingrati, eius ſcilicet qui alterius ſponſione adiuſtus, ſponſorem ſuum fruſtratur, ſæpe ſic gerit quaſi illius bona, ſua eſſent. Dicit ergo primum, quod homo peccator & immundus, hoc eſt, prophanus, qui nulla pietate commouetur, refugit omnem repromiſſionem qua ſe pro alio obliget. Deinde verò addit, quòd peccator etiam alio vitio labore, nempe quòd bona repromiſſoris, hoc eſt, eius qui pro ipſo fideiuiſit, ſibi aſcribat, quia dū ſolicite non eſt vt eum à ſua obligatione liberet, ſic ſe gerit, ac ſi illius bona, ſua reputaret: & talis cum ſit mente & animo ingratus, derelinquet eum obligatum qui ipſum liberauerat ſua ſponſione. Hac autem ſimplici narratione ob oculos proponit quæ in moribus hominum contingunt, inſinuans quàm hæc ſint indigna, & quanta quorundam ſit ingratitudo, & ex conſequenti etiam innuens quod poſtea exprimit, quòd quam non ſemper ſponſiones ſint præmittendæ, cautè tamen prouidendum ne temerè fiant, & pro improbis, vt ne pro beneficio maleficiū reportetur.

- 20 Vir repromittit de proximo ſuo, & cum perdidit reuerentiam, derelinquetur ab eo.

GRæca non habent hanc ſententiam, & cum incidere videatur cum ea quæ ſuperius eſt poſita ante tres verſus, veriſimile eſt ex alia poſitione prius margini aſcriptam, poſtea contextui eſſe inſertam, vt aliàs ſæpius in hoc libro factum apparet. Recipit autem & hæc ſententia duplicem illam intelligentiam quæ ſuperius eſt tradita, vt vel ſignificetur quòd vir, ſi bonus ſit, ſpondet pro proximo ſuo cum opus eſt: ſi autem inuerecundus eſt, tunc proximum derelinquitur ab eo. Vel quòd cum is pro quo alius ſpōdit, eſt inuerecundus & perfrictæ frontis, tunc qui ſpōdit derelinquitur ab eo pro quo ſpōdit.

- 21 Repromiſſio nequiſſima multos perdidit dirigentes, & commouit illos quaſi fluctus maris.

Quidam libri habent malè pro dirigentes, delinquentes, omnes autem fere habent diligentes: intelligiturque ea lectio de promiſſione qua quidam ſubdolè & nequiter promittunt ſe ſponſores ſuos, qui eos diligunt, & ex dilectione pro eis fideiubent, ſeruatuos indemics. At legendum eſſe, dirigentes, quomodo & Rabanus legit, & quidam codices ſcripti, etſi pauciores, demon-

ſtrat dictio Græca *ναρ εὐθυνοῦσα*. Ea enim dicitur à rectitudine & directione, & ſignificat hic eos qui ſceliciter, rectè & proſperè degunt. Et nomen, repromiſſio, non aliam hic ſignificare promiſſionem, ſicut nec ſuperius, quàm eam quæ fideiuiſio dicitur & ſponſio, Græca etiam manifeſtat dictio, *ἐγγυη*. Porro dictio, nequiſſima, addita ab interprete, non eſt tam accipiendā vt ſignificet vitium culpæ, quàm vt ſignificet nocumentum. Oſtendit enim hæc ſententia cum ſequenti, quantum malum ſæpe ſponſores incidant ex fideiuiſionibus temerè & imprudenter ſuſceptis, & eſt ſenſus: Fideiuiſio imprudens & noxia multos ſæpe perdidit, tales qui in ſuis negotiis bene dirigebantur, & proſperè degabant, & cōmouit atque agitauit eos, quomodo fluctus maris nauem huc illucque agit. Quod verſus ſequens clarius exponit.

- 22 Viros potentes gyrans migrare fecit, & vagari fecit in gentibus alienis.

Dictio, gyrans, non eſt Græcis, addita eſt autem ab interprete occasione ſimilitudinis adhibita de fluctu marino. Quemadmodum enim ille nauem in orbem circumuoluit, ita & ſponſio multos etiam qui prius potètes erant & diuites velut circumagens, fecit è ſuis migrare domibus & locis, dum per ſponſiones ſuis rebus exuti, proprium ſolum vertere coguntur, & alienas quærere ſedes, imò & vagari de vno loco in alium, quod multis nominibus maximè eſt inſelicitatis & miſeriæ. vnde & ſubiicit:

- 23 Peccator transgrediens mandatum Domini, incidet in promiſſionem nequam: & qui conatur multa agere, incidet in iudicium.

Oſtendit quàm graue malum ſit incidere in fideiuiſionem aliquā imprudentem & noxiam, vt quod Deo vindicante accidat homini in poenam præcedentium delictorum, inſinuans ex conſequenti, virtuti & pietati ſtudentum, vt per quam Deo prouidente vti ab aliis malis, ita & à tam graui incommodo homo ſit protegendus, innuens etiam, moleſtias pleraſque quas homines aliena malitia ferunt, Deo puniente immitti, quomodo etiam ſuperiori capite dixit; derelinquentes Dominum incidere in peruerſam linguam. & Eccleſiaſtes 7. dicitur, quòd qui placet Deo eſt fugiet malitiam mulieris: qui autem peccator eſt, capietur ab illa. In ſecunda autem parte eum dicitur. Et qui conatur multa agere; notandum Græcis eſſe, *ὁ ἐργαζόμενος ἐργαζομένης*. Eſt autem *ἐργαζομένης*, operum agendorum in ſe ſuſceptio, & maximè tribuitur hominibus curioſis & auaris, qui rebus ſuis non contenti, multis negotiis implicantur, pluraque aut ſpondendo aut redimendo, aut negotiando in ſe ſuſcipiunt, quàm & res ipſorum & ingenij vis ferre poſſit: quales erant olim publicani, qui in prouincijs vectigalia populi Romani redimebant atque exercebant. Non malè ergo vertit noſter interpres; Qui conatur multa agere,

is & apud se postea de illo lætabitur, & inter domesticos suos de illo gloriari poterit. Inimicos suos, si quos habet, hac ratione pronocabit in zelum inuidiæ, quia qui aliò qui gauisuri erant si vidissent filium malè institutum parentibus adferre dedecus, inuidebunt eis honorem qui accedit ex filio morigerato & sapiente. Apud amicos verò suos poterit cum illorum voluptate liberè de illo gloriari, & ferè exultare. Hactenus ergo varios fructus rectæ institutionis filij indicauit Sapiens, lætitiã scilicet filij, securitatem à mendicitate, lætitiã simul & gloria-tionem patris, confusionem inimicorum, & gaudium amicorũ. Sequitur & alius fructus.

4 Mortuus est pater eius, & quasi non est mortuus, simi- lem enim reliquit sibi post se.

Significat boni parentis mortem non esse tam miseram & malam, quam est impio- rum, eò quòd talis post se relinquat super- stitem non solum qui eius bona possideat, quòd est illi cum impiis commune, sed qui eius mores & pietatem, vitæ suæ probitate, quam à patre didicit, referat, ita vt per eum post mortem superstes sit eius pietas, & bo- num nomen atque memoria, cum impio- rum bona memoria pereat simul cum vita eorum, imò post mortem malè audiant ob- impios filios à se relictos. Dicit ergo, patrem qui rectè instituit filium, cum mortuus est, esse quasi non esset mortuus, hoc est, perinde se habere ac si non esset mortuus, quia reliquit post se filium similem sibi, in mori- bus scilicet & vita, ratione cuius adhuc per bonam memoriã viuunt honestè apud pos- teros. Hæc ratio cum non pertineat ad pa- rentes, nisi ratione rectæ institutionis, perti- net & ad omnes præceptores & doctores, qui post se multos relinquunt rectè institu- tos, vt verè sunt animorum parentes. Ex præ- dictis fructibus sequitur & quòd subiicitur:

5 In uita sua uidit, & lætatus est in illo: in obitu suo non est contristatus, nec confusus est coram ini- micis.

6 Reliquit enim defensorem domus contra inimicos, & amicis reddentem gratiam.

Significat parentes ex filiis rectè institutis spercipere summa perpetuãque & gau- dia & solatia. In uita, inquit, sua uidens eius probitatem, lætatus est in illo, & in morte sua, contra mortis tristitiã solatium percepit. Cum enim duo soleant morituros con- tristare, nempe vel quòd metuant suã quam relinquit familiã ab inimicis suis, vel quòd amicos antequam eos iustis beneficiis affe- cerint relinquere cogatur, cõtra hæc bonus filius est solatio patri morituro, quòd sciat se relinquere filium qui & familiã sit de- fensurus contra inimicos, & amicis sit red- diturus promeritam gratiã & beneficium. Vnde & Psalmista similiter de huiusmodi filiis dicit: Beatus uir qui impleuit deside- rium suum ex ipsis, non confundetur cum loquetur inimicis suis in porta. Eximie ista

frequentè implentur in patribus spiritali- bus, qui & in uita sua lætantur in profectu discipulorum, & securius hinc decedunt, quòd relinquunt eos qui & ecclesiã Dei contra hæreticos defensuri sint, & Catho- licis reddant gratiam, quam suo erga patres suos & fidem pio affectu merentur.

7 Pro animabus filiorum colligabit uulnera sua, & su- per omnem uocem turbabuntur uiscera eius.

Etiam Germanicum exemplar habet vt nos, *περι τῶν υἱῶν τῶν υἱῶν*, pro animabus filiorũ. Quam lectionem nostri ferè sic intelligunt, vt significet patrem bonum pro salute fi- liorum se expositurum libenter periculis variis. Verum, colligare uulnera, non tam si- gnificat uulnera suscipere, quam suscepta curare. Proinde conuenientior hic erit sen- sus: Bonus pater, de quo hactenus dictum est, uulnera quæ ipse in se frequentè susci- pit & sentit pro animabus filiorum suorum, dum scilicet in animo suo sæpe dolet pro eis, & sollicitus est: hæc, inquam, uulnera sua ipse studebit colligare & curare per disci- plinam sollicitè eis adhibitam, & cum inde- bito modo eos quid dicere vel clamare con- tingerit, ad omnem eorum uocem vel clamo- rem (est enim Græcis *βοῆ*) turbabuntur uis- cera eius, hoc est, non dissimulabit nec ne- gligens erit, sed toto animo commouebitur, sollicitus de correctione. Complutensis ad- ditio habet, *περι τῶν υἱῶν τῶν υἱῶν*, & exponitur; Abster- gens filium, nam uerbum *περι τῶν υἱῶν*, significat abstergere, abradere & terere, & de equis dicitur, cum strigili destringuntur, & eorum fordes abraduntur. Itaque intelligunt quidã hoc uerbum translatum hic ad castigatio- nes & increpationes, per quas scilicet fordes & uicia filiorum abraduntur, vt allusio sit ad curatione equorum, à quibus etiam assumi- tur similitudo uersu sequenti. Nam & lingua Teutonica strigilis nomen ad uehementes obiurgationes transfertur. Sensus ergo erit: Qui filium suum radit & castigat, colligabit & curabit uulnera sua uel illius. Nam utrum- que tunc uerè & intelligi poterit. Sunt qui uertunt: Qui indulget filio, aut quia uerbum Græcum intelligunt significare blandam il- lam cõfricationem, qua corpora abstergun- tur: aut quia legunt *περι τῶν υἱῶν τῶν υἱῶν* hoc est, re- frigeras filium. Intelligunt ergo ab hac sen- tentia iam subiici de iis qui nimis indulgent suis filiis: & de tali hic dici, quòd qui non au- det saucius filium tractare, uerberaque ad- hibere, cogitur postea uulnera eius obliga- re, atque in summa sollicitudine perturba- tionè que uersari, ita vt ad omnè clamorem qui in ciuitate excitatur, metuat ne clamor ille pertineat ad filium suum, & contra eum sit excitatus.

8 Equus indomitus euadit durus, & filius remissus euadit præceps.

Subiicit iam aliquot sententias, quibus ostendit mala prouenientia ex neglecta disciplina filiorum, & indulgentia eis per- missa.

missa. Et primò quidem pulchram & aptam adhibet similitudinem de equis, quòd in his apertissimum sit uidere quantum ualeat rec- ta institutio, & quid adferat neglecta. Sicut, inquit, equus qui frenis & calcariibus in iu- uentute non domatur à sua naturali ferocia & petulantia, euadit durus & intractabilis: ita filius, qui in iuuentute solutus est à disci- plina & castigatione, & dimittitur suæ natu- rali petulantia, euadit præceps, temerarius & audax ad omnia uisus, ita vt ab eis non fa- cile postea reuocari possit. Significat ergo quòd quemadmodum equi frenis, calcari- busque domantur, & tractabiles efficiuntur: ita pueri atque adolescentes optimis gra- uissimisque institutis, moribus, studiis, atque etiam uerberibus ad modestiam & obedi- entiam sunt conformandi. Hac autem senten- tia generali præmissa, ueluti doctrinæ suæ fundamenti, subiungit monitionem.

9 Lacta filium, & pauentem te faciet: lude cum illo, & contristabit te.

Ironice ponuntur hi impetraui, lacta & lude; ita vt significetur hoc non esse faciendum, & sit sensus: Si lactaueris filium, & si luseris cum illo, &c. Lactare filiũ, est blan- dè illum tractare, & quæcunque ei grata sunt & iucunda præbere & indulgere. Allu- ditur enim ad nutricium morem infantis lac- tantium, & cum illis ludendum: significa- turque tunc non esse lactandum filium, nec ludendum cum illo, cum iam infantiam ex- cessit, & ab lactatus est. Habet enim uinaque- que ætas quòd ei conuenit. Si, inquit, lacta- ueris filium, & indulgenter eum habueris, pro lacte & dulcedine quam ei præbes, & per quam efficit vt te non timeat, ipse te fa- ciente timere & pauere, dum per improbos suos mores efficit, vt & illi & tibi malè me- tuas. Si luseris cum illo, & ex illo uoluptatem tuam captaueris, cum esset cum eo ferò & grauitè agendum, ipse pro captata lætitia contristabit te. Ironiam locutionem seria monitione exprimit, dicens:

10 Ne corruas illi, ne doleas, & in nouissimo obstupe- scent dentes tui.

Ne, inquit, illo ridente tu quoque cum il- lo rideas, sed potius risum eius compri- me, nequando risus tuus conuertatur in do- lorem, cum uidebis ex indulgentia tua au- ctam eius petulantiam, uidebisque mala in quæ per uicia sua incidet. Pro; obstupescant dentes; Græcis est *στυπαίνον τὰς δὲ ὀδόντας*, strende- bis dentibus, hoc est, indignaberis multum & illi & tibi. Nostra lectio significat acerbi- tatem doloris, qui sequitur in patre tandem, quo fit vt nihil gratum sit patri in hac uita, nihilque iucundum & sapidum, quemad- modum his quorum dentes obstupescunt molestum est edere, nec quicquam eis liber. Plus autem quam iam dictum est exigit à patre, cum subiicit:

11 Non des illi potestatem in iuuentute, & ne despicias cogitatus illius.

Pro; cogitatus; Græcis est *ἀπολασ*, hoc est, ignorantias, per quas intelligit errata & peccata quæ ab imprudenti ætate commi- tuntur. Itaque duo exigit, & vt ne pater filio det in iuuentute potestatem & facultatem agendi quæ uolet, sed reprimat illum ne multa quæ uult facere possit, & vt non dissi- mulet ad ea etiam quæ peccat per ignoran- tiam, sed ea mox docendo & castigando corrigat. In nostra lectione secunda pars in- uenit quomodo non sit filio danda potestas, despiciendo scilicet cogitatus illius quasi adhuc pueriles, & quasi ab illis nihil sit peri- culi. Ea enim causa plerique indulgent suis prolibus, sinentes eos quæ uolunt agere. Di- xit quid non sit faciendum, subiicit quid sit faciendum.

12 Curua ceruicem eius in iuuentute, & tunde latera eius dum infans est.

13 Ne forte induret, & non credat tibi, & erit tibi do- lor anime.

Monet curuare ceruicem & tundere la- tera, quòd in his duabus partibus cor- poris superbia & petulantia magis uigeat. In ceruice scilicet superbia, in lateribus pe- rulantia. Nec uult caput sustibus aut percus- sionibus grauari, ne ingenium lædatur, sed eas partes uult premi, quarum repressio non obsit ingenio. Et ceruicem quidem uult cur- uari, uelut oneribus impositis: latera uerò tundi & percuti, uelut uirgis & flagellis qui- bus latera puerorum peti solent, significans & superbiam castigationibus atque increpa- tionibus esse reprimendam, & petulantiam atque stultitiã uirga disciplinæ expellen- dam, iuxta illud: Stultitia colligata est in corde pueri, & uirga disciplinæ expellet eam. In iuuentute, ætate scilicet tenera & adhuc flexibili, uult curuari ceruicem, quia postea ceruix iam indurata potius frangenda esset, quam curuari posset. Cæterum pro, infans, Græcis est *νηπιος*, quòd nomen infantem si- gnificat & puerum qui per ætatem necdum sapit. Ne forte, inquit, induret, hoc est, durus fiat, uel ne induret ceruicem suam, & sic in- duratus non credat tibi, hoc est, obedire re- cuset, & tunc erit tibi dolor non corporalis, sed animæ dolor, qui longè excedit corporis cruciatum. Quod uulgari prouèrbio Teuto- nico benè exprimitur, dum dicitur, filios cum pueri sunt & infantes, adferre parenti- bus capitis dolorem: cum uero adoleuerint, eordis dolorem.

14 Doce filium tuum, & operare in illo, ne in turpitu- dinem illius offendas.

Pro, doce, ritus sum est *παιδεύω*, quòd magis est, castiga uel corripce. Quòd dicitur, ope- rare in illo, significat in ea re, nempe in ob- edendo filio diligentem operam & laborem impendendum, vt id ipsum non segniter fiat, sed sedulo. Quòd ideo fieri uult ne pater of- fendat in turpitudinem filij, hoc est, ne in il- lam impingat & cadat, dedecus scilicet apud homines sibi concilians, & in se animi mœrorem ob turpitudinem uitæ filij sui.

Potest illud, in illo, etiam ad sequentia referri, ut sit sensus: Labora in ea re ut ne in illius turpitudinem incidas & impingas, & ne illius turpitudine fiat tibi scandalum, ruinæ, dedecoris & doloris occasio. Ut illud, ne offendas, non sine designet, sed rem in qua sit laborandum.

15 *Melior est pauper sanus & fortis viribus, quam divites imbecillis, & flagellatus malitia.*

Nouum hic incipit argumentum & doctrina, qua cum bonis externis, qualia sunt diuitiæ, comparantur vera hominis bona, qualia sunt corporis sanitas ac robur, & animi læticia solida, quæ sine virtute consistere ægrè potest: ostenditurque multis sententiis hæc duo hominis bona interna, etiam à plerisque minoris fiant, longè præstantiora esse diuitiis quas homines nimis magnifacere solent. Itaque hæc comparationes ad hoc valent, ne homines qui diuitias admirari solent, carumque amore inflammari, ea in parte felicitatem constituant, sed magis sectentur & ament illa quæ veriora & meliora sunt bona, atque de eis cum habentur magis gaudeant, etiam si desint opes, quæ sine illis verioribus bonis parum iuuare possunt, maiorem sæpe molestiam quam iucundam perfruitionem afferentes. Primum ergo pauperem, qui & sanus est corpore, & fortis viribus, ita ut laborare possit, & quæ necessaria sunt sibi comparare, meliorem esse dicit, hoc est, præstantiorem diuite, qui corpore est imbecillis, & malitia aliqua, hoc est, calamitate & miseria aliqua est flagellatus & percussus à Domino. Ille enim & sibi & aliis prodesse potest, & cum animi voluptate vitam transigere: hic verò neque sibi, neque aliis in plurimum prodesse, neque publica priuataque munera obire potest, & est multis grauis, nec ex concessis diuitiis solidam animi voluptatem percipere per ægritudinem permittitur.

16 *Salus anime in sanctitate iustitie, & melior est omni quo ex argento, & corpus validum quam census immensus.*

Hæc est communis lectio, quæ sic intelligitur: Salus anime consistit in sanctitate iustitie, quia scilicet tunc anima sana est & bene se habet, cum est prædita sanctitate iustitie. Et hæc salus melior est omni auro, & argento, sicut & corporis robur, in quo consistit sanitas corporis, præferendum est immensis diuitiis. Quidam tamen libri antiqui, sicut & Rabanus, tantum duo habent membra, hoc modo: Salus anime in sanctitate iustitie, est melior omni auro & argento, & corpus validum, &c. Quæ lectio conuenientior est, non solum quod duo tantum habeat membra, sed etiam quod Græcis magis accedit, quæ tamen longè aliter habent quam nos legimus. Sic enim est in priori membro *ὅτι ἡ σὺν ἡγιασμένῳ σώματι καὶ ἀσθενεῖ καὶ ἀκαταστάτῳ σώματι*; Sanitas & bona habitudo melior est omni auro. Itaque utroque membro corporis bona dispositio

præfertur diuitiis. At interpres noster prius membrum retulit ad sanitatem animæ, quæ addito commentario exposuit consistere in sanctitate iustitie, ut intelligeremus duplicem esse hominis sanitatem, quæ vtraque diuitiis sit præferenda. Itaque sensus veræ lectionis est: Salus animæ, quæ consistit in sanctitate iustitie, est melior & eligibilior omni auro & argento: & corpus quoque validum atque robustum melius est & præstantius quam census immensus, hoc est, opes maximæ. Huic nostræ lectioni conuenit sequens sententia, quia item duplicia hominis propria bona, corporis scilicet & mentis, præferuntur bonis aliis.

17 *Non est sensus super sensum salutis corporis, & non est oblectamentum super cordis gaudium.*

Græcis non est mentio census, sed tantum, *ὅτι ἐστὶ πλεονέκτημα ὑγιείας σώματος*; Nullæ sunt diuitiæ præstantiores salute corporis. Duo ergo bona significat homini summe expetenda, sanitatem corporis, & cordis gaudium. Quæ duo sic videtur hic coniunxisse, ut significaret cordis gaudium sequi naturaliter corporis sanitatem, eique merito corde gaudendum, cui contigit sanitas corporis, etiam si desint diuitiæ, quod in sanitate corporis longè solidius gaudere debeat cor, quam diues gaudere possit in suis diuitiis, maxime si desit ei sanitas corporis. Est enim ei aliquod oblectamentum in suis quas possidet diuitiis, similiter & in aliis rebus, ut vxore & filiis: at verum cordis gaudium, quod extra sanitatem corporis haberi non potest, longè superat omnem voluptatem, quam æger diues in aliis rebus obtinere potest. Ad hæc respexit Sapientem omnino videtur, si sequentia consideremus, ut secunda pars veluti causam indicet prioris. Potest tamen & aliter accipi hæc sententia, ut significetur quod quemadmodum externa corporis sanitas præferenda est omnibus diuitiis corporalibus, ita & gaudium mentis internum præferendum est omnibus voluptatibus corporalibus, quod maxime veritatem habet in solido cordis gaudio, quod consistit in Deo, in virtutibus, & in conscientia bonæ testimonio, de quo dicit Paulus: 2. Cor. 1. Gloria nostra hæc est, testimonium conscientia nostræ. Oblectationes enim spirituales longè sunt nobiliores, puriores, diuiniore & diuturniores carnalibus. Iuxta hanc intelligentiam duo illa inueniuntur expetenda, quæ superiori sententia præferuntur iuxta nostram lectionem diuitiis.

18 *Melior est mors quam vita amara, & requies æterna quam languor perseverans.*

Ndicat aliam causam, cur dixerit pauperem sanum præferendum diuiti ægroto, nimirum quod mors melior sit & eligibilior vita amara, qualis est eius qui ægritudine magna laborat. Et autem comparatio inter mortem corporis & vitam corporis, quæ cum ægritudine corporali & mœre animi degitur,

tur, aut quæ curis, sollicitudinibus & molestiis plena est, consideraturque mors corporis quatenus terminus est omnis miserie, & finem imponit omni amaritudini. Alioqui enim quatenus mors consideratur, ut magnum bonum homini eripiens, nempe vitam, non est absolute melior mors quam vita etiam amara, cum absolute verum sit melius quouis modo esse quam non esse. Priori modo mortem considerant qui in miseria aut mœre constituti mortem optant, adeo ut eam etiam sibi quidam consciscant. Sic Elias dixit: Sufficit mihi Domine, tolle animam meam à me. Et apud Iob dicitur: Quare misero data est lux, & vita his qui in amaritudine anime sunt? Qui expectant mortem, & non venit, gaudentque vehementer cum inuenierint sepulchrum. Posteriori modo mortem considerant, qui etiam in miseriis existentes mortem horrent & detestantur. Porro est vita quædam amara, qua nullo modo mors corporis est præferenda, ea scilicet qua ex compunctione cordis & displicentia admissorum propriorum peccatorum poenitentia agitur, aut qua exilium huius vite præ desiderio patriæ cœlestis, & malitia huius sæculi, præ deum & amore Dei deplangitur à iustis, de quibus Dominus dicit: Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur. Sed de tali amaritudine vite, quæ propter Deum sponte suscipitur, hic non est sermo: verum de ea quæ inuitis accidit ob incidentes huius vite miseria, sicut nec de morte corporis hic est sermo quatenus nos ad aliam vitam transmittit. Sic enim impiis mors corporis non est melior quam vita quantumuis amara. Sed tantum, ut dictum est, consideratur hic mors, quatenus vite huic finem imponit. Unde & bene subditur; & requies æterna melior est quam languor perseverans. Hinc enim patet mortem præferri quatenus requiem præstat, & vitam amaram dici à calamitate immixta, qualis est languor diuturnus. Dicitur ergo requies æterna hoc loco, non ea quæ præstatur animis in cœlo, sed ea quæ præstatur corporibus in sepulchro, à qua homo à laboribus & miseriis huius vite requiescit, cum, ut inquit Maro, in æternam clauduntur lumina noctem. Non habet quidem exemplar Complutense nec Germanicum duo illa verba; requies æterna; habent tamen alia quædam, *ἀνάπαυσις αἰώνιος*, sicut & noster legit interpres.

19 *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro.*

Hac sententia nostri fere intelligunt explicari sapientiam, quæ non promittitur cum oportet, inutilem esse, sicut inutilem gentilium more epulæ sepulchris defunctorum apponi solent, ut hic significetur quod alibi dicitur: Sapientia abscondita & thesaurus inuisus quæ utilitas in vtrisque? Ad quem sensum etiam sequentia accommodant. Verum longè alium sensum, eumque adhuc ad præcedentia pertinentem Græca

demonstrant, quæ habent, *ἀγαθὰ κεχρημένα ἐπὶ σῶματι κεκλεισμένων*; Bona ostensa ori clauso; quamuis Complutensis æditio habeat pro *κεχρημένα, κεκλεισμένα*, ut sit, bona clausa ad os clausum, Significatur autem inuitiles esse diuitias homini diuiti, qui per ægritudinem eis frui non potest dum illi exhibentur: sicut inuitiles sunt cibi defunctis, qui eorum sepulchris apponuntur. Os enim clausum vocat, quod ad sumendum cum voluptate cibum præ ægritudine aperiri non potest, indicaturque iam & alia ratio, cur pauperem sanum dixerit præferendum diuiti ægroto, quod etiam si huic per diuitias & plurimi & delicati cibi offerri possint, tamen cum per ægritudinem ad omnem cibum nauscat, non aliter se habeant cibi ei oblati, quam se habent cibi defunctis oblatis, & eorum sepulchris appositi. Itaque aptissima hæc comparatione significat huiusmodi diuites mortuis similes esse, ut qui nullum fructum huiusmodi bonorum quæ adfuit percipere possint. Ut autem & nostra lectio hunc sensum habeat, sic accipienda erit: Bona raræ & delicati cibi, qui non omnibus sunt parati, sed absconditi ab oculis vulgi, respectu quis clausi, quod præ morbo eis bonis frui non valet, sunt quasi appositiones epularum circumpositæ sepulchro, quia non maiorem inde utilitatem & voluptatem percipit os illud clausum, quam sepulchrum ex appositis epulis. Huic intelligentiæ congruunt etiam sequentia.

20 *Quid proderit libatio idolo: nec enim manducabit, nec odorabitur.*

21 *Sic qui effugatur à Domino, & portans mercedes iniquitatis.*

Libatio hic significat sacrificium, & id quod diis in sacrificando offertur. Pro; qui est fugatur à Domino; Græcis est *ἐκδιωκόμενος* à Domino, hoc est, qui persecutionem patitur à Domino, aut quem Dominus persequitur & infestat. Loquitur autem adhuc de diuite, quem Dominus morbo affligit, sicque ei eripit iucundum deliciarum & diuitiarum usum & fructum. Sicut ergo superiori sententia cibos diuiti ægroto oblatis similes esse dixit epulis sepulchro appositis: ita nunc alia sed simili comparatione significat illos similes esse his quæ idolis splendide & sumptuose offeruntur, quia sicut idola ex illis nullam vel manducando vel odorando percipiunt voluptatem: ita nec diues, quem Deus punire & affligere morbis ob peccata ipsius statuit, ullam percipit voluptatem ex his quæ ei splendide & sumptuose parantur & offeruntur. Et bene quidem idolo diues talis compalatur, quod ab hominibus diuites veluti idola quædam colantur in hac vita, quodque sumptuosissima quæque eis in ægritudinibus eorum exhibeantur, quorum tamen nihil eos iuuare aut reficere potest.

22 *Videns oculos & ingemiscens, sicut spado completens virginem & suspirans.*

ADhuc persistit in sermone de diuite agrotante, quem iam ostendit ex oblati epulis non solum nullam percipere voluptatem, sed etiam cruciatum, quod eis frui non possit cum habeat, hac in re appositè ipsum iam similem esse asserens spadoni, cui cum datum sit completi virginem, ea tamen per impotentiam naturæ non potest frui, & ob id ex complexu virginis non tam voluptatem concipit, quam dolorem, suspirium & gemitum. Oportet ergo participia, videns & ingemiscens, accipere posita pro verbis, videt & ingemiscit, ut in eis intelligatur verbum, est. Plærunque sane diuites avari hoc genere pœnæ diuinitus affliguntur, ut quas possident diuitias, & quas ad fructuositatem & voluptatem comparauerunt, eis frui non possint, nec inde aliud quam dolorem colligant, quod & Poetæ significare voluerunt, cum Tantalum apud inferos fingunt ene cari sibi, quum aquam vsque ad mentum habeat. Et in Ecclesiaste 6. Sapiens graue malum asserit se vidisse sub sole, quod & frequens sit, quod cui dedit Deus diuitias & substantiam, non tribuit tamen potestatem ut comedat ex eis. Et narratur de quodam *φιλίσθωνος*, cuius studium in vita fuerat, ut ventrem cibo potuque exquisitissimo expleret, quod, cum tandem eo morbo fuit correptus, ut nec stomachus quicquam admittere, nec fauces transmittere possent, ita affectus ac præpeditus iusserit delicatissimum cibum vinumque sibi afferri, quæ in mensa aut in lecto cum maximis desideriis suspiriisque molestissimis intuebatur, atque ita languens contabescensque mortuus est. Quod exemplum pulchre locum hunc declarat.

23 *Tristitiam non des animæ tuæ, & non affligas te metipsum in consilio tuo.*

Postquam ostendit cordis gaudium præstare & diuitiis & omni oblectationi quæ ex diuitiis quæritur, ostendit item quanta sit vis afflictæ corporis valetudinis & ægritudinis animi, rectè in sequentibus monet, ut quod est gaudium cordis contrarium, tristitiam scilicet, studeamus quam longissimè à nobis pellere, curemusque & ut animus sit tranquillus, atque ab omni etiam alia perturbatione vacuus, & ut in victu atque ciborum delectu corporis ratio habeatur, sordida parsimonia reiecta, quo sic sit mens sana in corpore sano, & corpus sit sanum ex sanitate mentis. Hæ enim sunt duæ partes naturæ nostræ, quas diligenter tueri debemus, non corrumpere vel passionibus, vel auara parsimonia. Non dicit autem; ne vnamquam habeas tristitiã in anima tua; id enim humanæ infirmitati est impossibile, sed; tristitiam non des animæ tuæ; vel, ut est Græcis, non des in tristitiam animam tuam, hoc est, ne sinas tristitiam animo tuo dominari, aut ne yltro eam tibi accerfas, & tristandi causam præbeas. Dum enim triste aliquid accidit bonorum quæ adsunt cogitatione & expansione, tristitiæ materia superanda est, ut non permittatur animo nostro domi-

nari, & maximè cauendum est, ne cum multam gaudendi occasionem habemus, ipsi nobis tristitiæ materiam suggeramus, leuiã quædam mala apud nos exaggerando. Hoc ergo significatur cum dicitur: Tristitiam non des animæ tuæ; Et est sermo de tristitia, quæ Paulus 2. Cor. 7. vocat tristitiam sæculi, quam mortem operari dicit, quæ scilicet est de rebus huius sæculi. Nam quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiã in salutem stabilem operatur, idè quæ ea vltro assumenda est & danda animæ nostræ. Quod additur; & non affligas te metipsum in consilio tuo; significat neminem se affligere debere quod consilia eius non procedant, & optatam successum non habeant. Aut potius significat neminem variis consiliis & deliberationibus se debere affligere & excruciare, dum scilicet anxie nimis apud se excogitat aut quomodo se à quibusdã malis eximat aut quomodo consequatur bonum quod cupit. Itaque sicut priori membro monet deponere tristitiam, ita secundo monet deponere curas & sollicitudines anxias, quæ non minus quam tristitia animum affligunt, tristitiãque animi sequuntur: significatque & pro tristitia gaudium animi assumendum, & omnem sollicitudinem ac consilia nostra Deo committenda, quoniam ipsi cura de nobis, vnde & sequitur:

24 *Iocunditas cordis, hæc est vita hominis, & thesaurus sine defectiõne sanctitatis, & exultatio vtriusque longeuitas.*

GRæcis hæc sententia etiam tantum bimediam; & thesaurus sine defectiõne sanctitatis; quæ addita videtur ab interprete, quo insinuaret quod hic dicitur de cordis iocunditate maximè habere locum in ea spiritali cordis læticia, quæ de virtute habetur à iustis. Nam quamuis quod dicitur; iocunditas cordis est vita hominis; in genere verum sit de omni honesta animi læticia, quæ de donis Dei concipitur, ut de sanitate & viribus corporis, de fruitione creaturarum, & id genus rebus tamen maximè veritatem habet in læticia animi spiritali, hoc est, quæ de virtutibus habetur, & redemptionis beneficiis. Talis enim verè est vita hominis, quia etiam vitam animæ coram Deo offert. Talis est Thesaurus sanctitatis sine defectiõne, hoc est, indeficiens & inexhaustus, quia talis læticia facit ut quis perpetuo habeat sanctitatis abundantiam, quam animi læticia conseruat & custodit. Potest tamen ea pars: thesaurus sanctitatis sine defectiõne, accipi ut referatur non ad iocunditatem cordis, quasi sit sensus; iocunditas cordis est vita hominis, & etiam est thesaurus sanctitatis: sed ut referatur ad vitam hominis, & sit sensus: Iocunditas cordis est vita hominis, & thesaurus sanctitatis etiam est vita hominis. Porro iocunditas cordis dicitur vita hominis, siue quia facit ut homo verè viuat, cum sine ea vita hominis verius moris sit quam vita, siue quia facit ut homo diutius viuat, & vitã prolonget, quomodo accipiendum potius videtur

tur ex eo quod sequitur, & exultatio viri est longæuitas, hoc est, longam vitam homini adfert. Simile est quod dicitur in Prou. 17. Animus gaudens ætatem floridam facit, spiritus tristis exiccet ossa.

25 *Miserere animæ tuæ placens Deo, & contine, & congrega cor tuum in sanctitate eius, & tristitiam longe expelle à te.*

GRæca aliter & breuius sic habent, *ἀγάπα τὴν ψυχὴν σου, καὶ παρακάλε τὴν καρδίαν σου.* Dilige animam tuam, & consolare cor tuum. Deinde sequitur; Et tristitiam longe expelle à te. Monet ergo ut quis sibi ipsi beneficiat, tristitiam à se pellendo, & si quid triste accidat, ut seipsum consoletur beneficiorum, quæ adsunt ex Dei dono, contemplatione, & meliori expectatione. Declarat enim illi seipsum non diligere & animam propriam, qui inuili tristitia eam grauari permittunt, nec se presentium aut futurorum bonorum consolatione reficiunt. Eisdem & in seipsum crudeles sunt & immisericordes, ut qui quæ aliis exhibere deberent consolationem, sibi non impendant, vnde rectè etiam dicitur iuxta nostram lectionem; Miserere animæ tuæ, eam scilicet, cum tristitia aliqua impetitur, consolando, & alleuiando. Et additur placens Deo; vel ad significandum necessarium esse misericordiam talem animæ propriæ impedere ad hoc ut quis placeat Deo, ut sit sensus: Tu qui vis placere Deo, miserere animæ tuæ, tibi quæ imprimis benefac, quia ut supra dictum est, qui sibi nequam, cui bonus? Vel ea parte significatur eum qui placeat Deo, ac bonam habet in Deo conscientiam, ita ut nullius magni mali sibi sit conscius, meritò suæ animæ misereri debere, eamque in tristibus consolari, suæ conscientie bono testimonio quo confidit se Deo placere. Atque hunc sensum magis voluisse interpretem apparere ex eo quod similiter adiecit; in sanctitate eius. Nam pro eo quod Græcis est vnicò verbo *παρακάλε*, consolare, vertit duobus verbis contine & congrega cor tuum. Itaque quoniam contra tristitiam hæc dicitur, sensus nostræ lectionis, qui cum originalibus conueniat, hic erit commodus: Contine, hoc est, cohibe cor tuum ab immoderata tristitia, & congrega illud, non sinens scilicet illud effundi in mœrorem, sed tua consolatione illud comprimens, & collectum seruans apud se. Congrega, inquam, illud in sanctitate Dei, hoc est, eo nomine quod sanctus es coram Deo, atque ex dono eius ei placeas. Vel congrega illud in sanctitate ipsius cordis, hoc est, hoc nomine consolare cor tuum, quod sanctum sit per veram Dei cognitionem & amorem. Cæterum quamquam hæc secundum genuinam intelligentiam & authoris mentem sic sint accipiendæ quasi dicta contra vitium tristitiæ, tamen generalius hæc extendi possunt contra omnia vitia, ut moncamur misereri animæ nostræ, sic ut ne eam peccando lædamus, & ut prolapsi in peccata operam demus ante omnia, ut eam à pec-

sup. 14.

catorum reatu & turpitudine liberemus. Moneamur item ut contineamus cor nostrum à vitiis, & congregemus illud in sanctitate & virtutibus, per quas sit ut cor, quod per vitia extra se diffusit, intra se collectum contineatur. Sic beatus Augustinus aliquoties citat illud: Miserere animæ tuæ placens Deo; contra eos qui aliis misericordiam per eleemosynas exhibebant, & tamen in peccatis suis perseuerabant, quasi in seipsum immisericordes, & crudeles, qui in alios videri volebant misericordes, ut videre est in Enchiridio cap. 76. & de Ciuitate Dei libr. 2. cap. 27.

26 *Multos enim occidit tristitia, & non est utilitas in ea.*

Sermo est, ut supra dictum est, de tristitia huius sæculi, & omninordinata, quæ occidit non tantum corpus, sed & animam, nec temporalem tantum adfert mortem, sed & æternam. Quoniam autem nõ tantum a passione tristitiæ abstipendum est, sed & ab aliis eam ferè consequentibus & similiter noxiis, rectè subiungit.

27 *Zelus & iracundia minuit dies, & ante tempus senectam adducet cogitatus.*

PRO cogitatus, Græcis est *μελετῶνα*, hoc est, cura. Itaque hic nomen, cogitatus, accipi debet, quomodo participium, cogitans, in Mathæo cum dicitur: Quis vestrum cogitans, potest adiciere ad staturam suam cubitum vnum? vbi Græcis est *μελετῶνα*, hoc est, sollicitudine & cura sua. Itaque duobus ponuntur, quæ, sicut tristitia, abbreviant hominis vitam, zelus scilicet, hoc est, iracundia vel ira, & nimia sollicitudo atque cura. Quid verò vitam conseruet & prolonget, diuque hominem vegetum faciat, indicat versu sequente.

28 *Splendidum cor bonum in epulis est: epula enim illius diligenter sunt.*

GRæcè est, *λαμπρὴ καρδία καὶ ἀγαθὴ ἐστὶ ἐν ἀριστοῖς τῶν βρωμάτων αὐτοῦ ἐπιμαθήσεται*; hoc est, splendidum cor & bonum in epulationibus ciborum suorum curam habebit. Quo significat, cor quod non est obfuscatum aliqua vel tristitiæ vel auaritiæ nebula, sed lætum est, & largum, atque munificum, curaturum bonam & commodam victus rationem, nec sibi vel per mœrorem, vel per sordidam parsimoniam subtracturum quod ad vitã commodè transigendam sit vtile, atque ob id vitam ipsius longius producendam. Idem significat & nostra lectio, nempe, quod cor nulla tristitia vel alia passione obnubilatum, sed lætum, in cibis suis est bonum, & iucundum, ita ut & ipse homo cibos suos cum voluptate sumat, & aliis liberaliter atque iocundè communicet, quia, inquit, epulæ ipsius diligenter & accuratè præparantur, curatque ut cibi eius benè aptentur, nec per mœrorem earum curam negligens, nec per auaritiam sordidè mensam instruens. Signi-

ficat ergo lætitiā cordis efficere vt cibi cum voluptate fumantur liberaliter, sicq; & corpus verius ac diutius viuat.

Caput XXXI.

1 Vigilia honestatis tabefaciet carnes, & cogitatus illius auferet somnum.

Ræca habet præfens, tabefaciet & auferet, quomodo & scripta quædam habent Latina, & Rabanus in commentario, sed ad sensum parum facit. Intelligitur autem hæc sententia à nostris dicta in commendationem studij virtutis, vt significetur vigilantiam animi pro honestate virtutum comparanda carnales in homine mortificare voluptates, & cogitatum de acquirenda virtutis honestate auferre sæpe somnum corporalem, & semper somnum pigritiæ atque inertie. Verum notandum interpretem nostrum hic rursus, sicut & supra c. 11. & aliquoties in libro Sapientie, nomen honestatis posuisse pro diuitiis, quæ hominem reddunt in hoc mundo honestum & honoratum, cum Græcis hic sit πλοῦτος. Itaque prosequitur id quod in fine capitis superioris dixit de cura quæ ante tempus senectam adfert. Nam etiam hic & in sequenti versu pro, cogitatus, est μέριμνα, hoc est, cura & sollicitudo: docetque quæquam noxia sit homini ea præcipue cura quæ est in auaritia pecuniarum studiosis, utpote quæ carni suum vigorem auferet, & necessarium somnum. Itaque sensus est: Nimia vigilantia, quæ pro comparandis diuitiis assumitur, & vigilia nocturna, quæ sæpe propter opes suscipitur, tabefaciet carnes hominis, corpusque marcidum facit ac exhaustum, & cura pro diuitiis acquirendis auferet sæpe homini somnum ad vitam necessarium. Proinde indicando nocumentum auaræ sollicitudinis, monet tacite moderandum studium, diuitiarum, anxiamque sollicitudinem deponendam esse, & præsentibus contentos nos esse debere, Deoque res nostras committendas.

2 Cogitatus præscientia auerit sensum, & infirmitas grauis sobriam facit animam.

NOstri hanc versionem sic intelligunt, vt sit sensus: Consideratio præscientiæ diuitiæ auerit mentem hominis à peccato, & infirmitas grauis corporalis, facit animam continentiore, vt duo significantur quæ hominem à peccato auocant: quorum alterum pertinet ad animam, alterum ad corpus. Nam à peccato auocamur & per cogitationem præscientiæ diuitiæ, dum scilicet cogitamus Deum omnia ita nosse & videre vt etiam antequam fiant præsciat: & per infirmitatem corporis, quæ animam sæpe luxuriantem, & in vitiis diffusentem ad continentiam & moderationem reducit, vexatione scilicet dante intellectum, & vires peccandi subtrahente. At sententia hæc sic intellecta

non ferunt vel præcedentibus, vel sequentibus. Notandum ergo Græca longè alium habere sensum: habent enim sic; μεριμνα ἀγρυπνίας ἀπαρθοῦς νύκτα γυμνῶν, καὶ ἐξήρασηται ἑαυτὸ ἐν τῇ σπύγγῃ, hoc est, sollicitudo vigilæ interpellabit soporem, & infirmitas grauis somnū eluet, hoc est, tollet & excutiet. Itaque significantur duo esse quæ somnum intercipiunt & impediunt, sollicitudo vigilæ, hoc est, cura peruigil, quæque vigilare auarum facit: & corporis grauis infirmitas, & debent hæc intelligi coniuncta per comparisonem, vt sit sensus: ita sollicitudinem illam anxiam & vigilantem excutere somnum, sicut grauis morbus somnum adimit: sicque hac comparatione insinuetur sollicitudinem auarorum grauem esse morbum animi, qui hoc agat in homine quod grauis infirmitas corporis, quia similiter eum cruciat, & inquietum reddit. Quædam exemplaria non habent ἐν τῇ σπύγγῃ, sed ἐν τῇ σπύγγῃ, vt sit sensus: sobriam & vigilantem reddet somnum, hoc est, repellat somnum itaque utrouis modo legatur, sensus est idem. Et nostrum interpretem legisse ἐν τῇ σπύγγῃ, patet ex versione: sed pro σπύγγῃ legit ἡ σπύγγη, & pro νύκτα γυμνῶν, videtur legisse νύκτι. Vt autem nostra lectio accedat originalibus, per cogitatum præscientiæ, oportet intelligere curam illā & cogitationes anxias, quibus auari cupiunt præscire rerum futurarum euentum, non contenti præsentibus, sed anxie semper solliciti de futuris. Huiusmodi cogitatus præscientiæ valde auerit mentem hominis à Deo, & à recto iudicio alienat, efficitque vt mens hominis velut ebria sit, & sano iudicio destituta, sicut contra grauis corporis infirmitas animam prius intemperatam reddit sobriam & temperatam. Itaque iuxta hunc intellectum significatur auarorum sollicitudinem magis esse noxiam menti, quàm grauis aliqua corporis infirmitas, cum hæc intemperatam mentem reddat temperatam: illa verò veluti ebriam efficiat, & omni recto de rebus iudicio priuatam. Dum enim quis per auaritiam nimis de futuris sollicitus est, fit vt de his quæ in præsentia agenda sunt pessimè iudicet.

3 Laboravit diues in congregatione substantiæ, & in requie sua replebitur bonis suis. 4 Laboravit pauper diminutione uictus, & in fine inops fit.

IN secunda sententia pro, in fine, est sicut in priori sententia, ἐν ἀναπαύσει αὐτοῦ, in requie sua. Significatur autem his duabus sententiis miseram esse conditionem pauperum in comparatione conditionis diuitum, quia cum vtriusque commune sit laborare, tamen non eadem de causa, nec simili fructu laborum impendunt. Contingit enim diuitem laborare non ad inopiam subleuandam, sed pro congregandis opibus, qui cum cogitur, aut cum vult requiescere à laboribus, potest frui abundanter partibus bonis suis, & voluptatem inde percipere. At pauper cogitur laborare, eò quod victus eius sit diminutus, quòdque pauca habeat ad victum necessaria, & postea

& postea cum cogitur requiescere, & amplius labores ferre non potest, omnium rerum inopia premitur, ita vt medicare cogatur. Ne tamen ob hanc conditionem in laborando dissimilitudinem, talis diues verè felix esse præ paupere videretur, subiungit:

5 Qui aurum diligit, non iustificabitur: & qui insequitur consumptionem, replebitur ex ea.

QVod dicit, non iustificabitur; iuxta receptam intelligentiam significat amantem aurum non carere culpa, nec iustum esse posse, vt qui propter amorem diuitiarum sæpius peccet, aut in acquirendo illas iniuste, aut in conseruando illas indebitè. Potest tamen ea pars accipi, vt secundum scripturam morem amplius quid significet, nempe quod talis non erit impunitus, quem admodum sæpe in scripturis, non esse innocentem, ponitur pro non esse impunitum. Qui enim in iudicio non inuenitur iustus & innocens, is non absoluitur, sed punitur & condemnatur. Itaque sensus est: Qui aurum diligit, non euadet pœnas, & cõdemnabitur à Deo, vt postea clarius exprimitur. Cui sensui cõsonat quod subditur: Et qui insequitur consumptionem, replebitur ex ea; Vbi pro, consumptionem, Græcis est διασπορά, hoc est, corruptionem. Videtur autem per corruptionem significasse reus caducas & corruptibiles, quales sunt diuitiæ quas sectantur auari, vt sit sensus: eum qui sectatur corruptibilia, replendum corruptione, vt scilicet abundanter habeat quod sectatus est.

6 Multi dati sunt in auari casus, & facta est in specie ipsius perditio ipsorum.

CLarius habent Græca; πολλοὶ ἐδίδοντο ἐν πτώσει κατὰ χροσὶς, καὶ ἐγένεθη ἡ ἀπώλεια αὐτῶν ἐν τῇ πρὸς αὐτοὺς, hoc est, multi dati sunt in casum propter aurum, & facta est perditio eorum coram facie ipsorum. Quo significatur, multos auri gratia præcipitatos esse, & lapsos in magna mala, corumque perditionem fuisse palam & coram oculis eorum. Itaque & nostra lectio sic est accipienda, vt per casus auri intelligantur ruina mala & incommoda, quæ aurum eis attulit, quæque auri gratia perpessi sunt, vt sit sensus: Multi inciderunt graua mala & incommoda, quibus eis aurū causa fuit. Propter aurum enim multi non tantum in graua peccata prolapsi sunt, sed etiam in multa incommoda, dum vel ex nimia auri cupiditate sese grauibus exposuerunt periculis, vel propter aurum quod possidebant ab aliis occisi sunt, aut aliàs malè affecti. Idem significat sequens pars, nempe quòd perditio eorum facta est ex eo quod speciem auri dilexerunt, quòdque eius specie capti sunt.

7 Lignum offensionis est aurum sacrificantium, ut illis qui sectantur illud, & omnis imprudens deperiet in illo.

PRO genituo, sacrificantium, Græcis est δατιουος τοῖς θυσιασταις αὐτοῦ, hoc est, sacrifici-

cantibus illi, vt sit sensus: aurum esse his qui ipsum quasi Deū quædam colunt, lignū offensionis. In quæ sensum & nostra lectio accipienda est hoc modo: Aurum quod possident hi qui illi sacrificant illudque instar Dei cuiusdam colunt, est illis lignum offensionis. Cui consonat quòd Paulus auaritiam, vocat idololatriam: & auarum, idololatriam: nimirum quòd omnes suas cogitationes ac spes in diuitiis fitas & defixas habeat. Porro lignum offensionis simpliciter hic rectè accipi potest sic dictū, sicut alibi dicitur lapidis offensionis & petra scā dali, hoc est, occasio offensionis & ruina. Sicut enim contingit impingere in lapidē positū in via, ita & in lignum. Rabanus quod dicitur de ligno offensionis, refert ad arborem scientiæ boni & mali, vt significetur aurū auaris esse velut arborem illam veritam, quòd sicut ex eius esu grauiter peccauerunt primi nostri parentes, & in multa mala prolapsi sunt: ita etiam auari ex inordinato auri amore & grauiter peccant, & multis malis inuoluuntur. Priori sensui magis congruit quod sequitur; & omnis imprudens deperiet in illo. Imprudentis enim & incircūspecti est impingere in lignum vel lapidem. Significatur ergo aurum sua natura homini non adferre perniciem: quin potius commodo illi esse posse, nisi tua imprudentia illud sibi verteret in perniciem: sicut lapis vel lignum, in quod homines in via impingunt, ad hoc sæpe in via positum est, vt itinerantibus commodo esset, atque in eo consisterent.

8 Beatus diues, qui inuentus est sine macula, & qui post aurum non abiit, nec sperauit in pecunia & thesauris.

9 Quis est hic, & laudabimus eum: fecit enim mirabilia in uita sua.

PRO, sine macula; Græcis est ἀμακάριος, hoc est, inculpatus & irreprehensibilis. Nec illis est tertia illa pars: nec sperauit, &c. quæ addita videtur ab interprete ad explicandum quid sit ire post aurum, aut ad significandum secundū vitium auari. Primū enim auari vitium est, auidè nimis & immodicè sectari diuitias vt habeatur. Secundū, in habitis diuitiis spem suam collocare, à quo vitio Paulus studiosè monet diuites cauere, dicens Timotheo: Præcipe diuitibus huius sæculi non sublimè sapere, nec sperare in incerto diuitiarum. Postquam ergo Sapiens ostendit diuitias plerisque multorum malorū & perditionis esse causam, ex ipsorum vitio subiungit laudes eius qui diuitiis bene vitur, indicans raros tales esse in magno licet diuitum numero, & quæ ad inculpatum & laude dignum diuitem pertineant. Ille, inquit, diues qui in diuitiarum possessione inuentus est apud Deū & homines irreprehensibilis, integer, & inculpatus, verè beatus est & felix, quia rarus est, & singulari Dei beneficio & gratia donatus, vt cui non solum datum est cum multis diuitias possidere, sed etiā cum paucis bene vit eisdem. Talis autem est, qui nec est aurum cupidè sectatus, ita vt se illius fecerit seruum, atque vt illud conseruaretur

1. Pier. 1

Tim. 4.

copiosè, etiam virtutis viam sapius reliquerit, nec in adeptis diuitiis ita sperauit, vt per eas se tutum esse consideret ab omnibus huius vitæ incommodis, se ob id in eis extolens, & non totus pendens à prouidentia diuinæ benignitatis. Talem quo magis declararet rarum esse, exclamando subiicit: Quis est hic, & laudabimus eum? hoc est, rarus inter multos talis est, & ideo singulari laude dignus, quia qui talis est nõ solum abstinuit ab inordinato amore & confidentia diuitiarum, sed fecit etiam in vita sua quæ multi dignè mirentur. Qui enim diuitiis nõ apponit cor suum, non potest non præclara quædam & admiranda per eas designare. Primum enim hoc est in illo mirandum, quod non iuxta multorum cõsuetudinè diuitias, etiam cum eas habet, magnificat. Facile enim est contemnere nõ habitas, ac habitas paruifacere nõ ita facile est. Deinde hoc miradũ est quod per eas nõ incitatur ad pleraque vitia, quorum in multis diuitiæ fomētum esse solent. Vt enim facile est pauperes à superbia & luxu sibi cauere, ita rarò id videre est in diuitibus. Tertio, id miradum est in talibus, quod non solum diuitiis non abutantur ad luxum, sed eis vtantur ad multiplicem beneficentiam, & aliorum vtilitatem. Bene ergo dicitur, quod talis fecit mirabilia in vita sua, aut, vt habent Græca, in populo suo, Quod & sequentia comprobant.

10 Qui probatus est in illo, & perfectus inuentus est, & erit illi gloria eterna?

11 Qui potuit transgredi, & non est transgressus: & facere mala, & non fecit

Pro, qui, Græcis in vtraque sententia est dictio interrogatiua *quis*, sicut & in præcedenti sententia; Quis est hic; vnde & scripta ferè omnia hic habent in priori sententia per interrogationem. Quis probatus est in illo; cuius lectionis etiam meminit Glosa Ordinaria, & habet eam Rabanus, sicut & omnes iam libri impressi. Omnes tamen ferè habent secundo loco, qui, non quis, vnus tamen codex secundo loco habuit, quis: & priori, qui, sed dictio, qui, etiam aliquando ponitur interrogatiuè pro, quis, vt apud Plautum in Amph. Qui me alter est audacior homo? aut qui confidentior? Itaque conueniet etiam hic sic accipi, vt vtraque sententia interrogatiuè legatur, & significetur raros esse qui in auro probati, perfecti inueniantur, hoc est, integri & inculpati, vt sic gloria æterna digni sint apud Deum & homines. Raros item esse, qui cum habeant occasionem peccandi, vt sunt quibus adsunt diuitiæ, non peccent abutendo eis. Prior ergo sententia significat aurum probare animos hominum, vt per quod magna tentatione ingeratur eis ad vitia quædam perpetranda, à qua si non superentur declarantur esse homines perfecti multorum comparatione, ideòq; & gloria æterna eis accedet. Laudabuntur enim ab hominibus, & à Deo æterno honore donabuntur. Posterior sententia indicat diuitias suppeditare multis vires peccandi, qui-

bus tamen non ad peccandum vtantur, sed contrà potius ad benefaciendum. Vnde rectè diuitiæ Græcis *ἀνάπαις*, & Latinis facultates dicuntur, quod maximam vim habeant, tum ad virtutes tum ad vitia, prout sunt homines nactæ qui iis vtantur. Cum enim de quibusdam hic insinuat quod per diuitias potuerint facere mala pleraq; quæ tamen non fecerunt, significatur etiam amplius, nempe quod per eas bona fecerunt, ad quæ faciendæ diuitiæ eis potestatem contulerunt, vt patet ex subiecta sententia. Ex his patet cū hic dicitur, potuit transgredi & facere mala; non potissimum id dictum esse propter potestatem liberi arbitrii, quod ad bonum & malum liberum est, sed propter potentiam & vires peccandi, quas diuitiæ suppeditant. Nec cum dicit esse qui non fecit mala, significat aliquos esse omnino immunes ab omni malo, sed esse immunes à multis malis quæ per diuitias committere potuissent, & non nunquam etiam liberè, sine punitione & vindicta hominum.

12 Ideo stabilita sunt bona illius in Domino, & eleemosynas illius enarrabit omnis ecclesia sanctorum,

Græca non habent in domino; quod addidisse videtur interpretes, vt prior pars ad Deum pertineret, secunda ad homines. Ideo, inquit, hoc est, quoniam rarus est qui diuitiis non ad vitia vtatur quæ committere posset, sed ad beneficentiam, bene facta illius firma manent apud Dominum, qui nunquam illorum obliuiscetur: sed æterno præmio remunerabitur, & eleemosynas illius omnis sanctorum cœtus cum laude prædicabit & celebrabit. Potest quod dicitur; stabilita sunt bona illius; etiam intelligi non de bonis operibus, sed de diuitiis, quæ etiã bona hominis dicuntur, vt significetur rectum diuitiarum vsum duo consequi, scilicet bonorum quæ possidetur stabilitatem per Dei beneficium, & illustrem beneficentiæ commemorationem in cœtu piorum. Vnde & Paulus 2. Cor. 9. de eleemosynarum largitionibus dicit: Qui administrat semen seminanti, multiplicabit semen vestrum, & auget incrementa frugum iustitiæ vestræ, &c. Bene autè dictum est; ecclesia sanctorum; quamquam dictio, sanctorum, Græcis nõ sit quoniam cœtus impiorum laudat magis prodigos, quique ad luxum diuitiis vtantur iuxta potestatem eis datam. Dictio; omnis; sicut non est. Græcis, ita nec in quibusdam scriptis, in quibusdam etiam expuncta est,

13 Supra mensam magnam sedisti; non aperias super illam faucem tuam prior.

Postquam monuit de moderatione ac liberalitate in diuitiis adhibenda, subiicit de moderatione & temperantia in cibo & potu seruanda, maxime tunc cum in magna copia deliciarum voluptatumque versamur, ostendens multis & verbis & rationibus temperantiam in hoc genere esse, & hominum offensionem vituperationique obnoxiam: & natu

naturæ esse perniciosam. Primum ergo monet, vt cum quis assederit iuxta mensam magnam, hoc est, magnificam & sumptuosam, non mox ex intemperie & vehementi desiderio ciborum variorum, ante alios inuadat apposita fercula. Ea enim festinatio iuuenes potissimum dedecens, quos hic maximè instruit, arguit intemperiem & immodestiam, ostenditque quod iunior, vel cõditione humilior & nimio delicatarum ciborum incitetur appetitu, & decorum atque honestum ordinem seruare non didicerit.

14 Ne dicas, si multa sunt quæ super illam sunt, memēto quoniam malus est oculus nequam,

Receptam hanc in priori parte lectionem sic intelligit Lyranus: Si multa fercula in mensa apponuntur, tu caue ne quid dicas, nec murmures de ferculorum multitudine, sed grato potius animo accipe quæ apponuntur. Verum hic sensus parum sequentibus cõuenit. Itaque quoniam hæc recepta lectione non videbatur habere conuenientem sensum, quidam; si multa; mutauerunt in, simulata. Ita enim & Rabanus legit, & post eum Dionysius, vt sit sensus: Ne dicas, simulata sunt & ficta quæ apposita sunt, hoc est, non sunt tanti valoris quati videntur: aut non sunt apposita ex amore, sed ad ostentationem. At hæc lectionem esse deprauatam, & legendam esse, multa, docent Græca, quæ habent, *πολλὰ γὰρ τὰ δοκῶνς*, multa sanè quæ super illam, scilicet sunt. Proinde aut tollenda est coniunctio, si, quæ in quibusdam correctis inuenitur expuncta: aut si est seruanda, accipi debet posita vt sit confirmantis pro, siquidem, vt respondeat dictioni encliticæ *γὰρ*, quemadmodum nonnunquam accipitur Latinis. Et erit oratio imperfecta, complenda hoc modo: Ne dicas, siquidem multa sunt quæ sunt super illam, ideo oportet multa edere. Eò enim spectat quod vtar dicere de multitudine ferculorum, ne scilicet ea multitudo incitet ad edacitatem, à qua retrahit ob periculum dedecoris & inuidiæ. Vnde subiicit; Memento quoniam malus est oculus nequam; vbi per oculos nequam non intelligenda est praua intentio, aut cor suspiciosum, quomodo hic ferè intelligitur, vt sit sermo de oculo interiori, sed quomodo in Euangelio accipitur, cum dicitur: An oculus tuus nequus est quia ego bonus sum? & quomodo superius dicitur: Nequam est oculus liuidi; vt oculus nequus, sit oculus inuidus eius, qui appositum à se cibum non fert liberè à conuiuiis attingit & comedit. Ideo ergo vult eum qui conuiuiu excipitur, nõ nimis auidè & liberè appositos cibos, etiam si multi sint, inuadere, ne fortè qui illum inuitauit inuido sit oculo, & non satis ei quæ apposuit fauceat, vt sæpe contingit, sicque inuidiæ eius & vituperio se reddat obnoxium. Talis enim oculus, inquit, est malus, aut, vt est Græcis, *κακὸς ὁ οὐλός*, hoc est, malus, vel mala res, quia re vera non fauet id quod fauere se verbis & factò ostendit. De hoc & subiungit;

15 Nequius oculo quid creatum est: ideo ab omni facie sua lachrymabitur cum uiderit.

Græca non habent pronomen, sua, sed tantum *ἀπὸ πάντων ὀφθαλμῶν*, ab omni facie, vel persona, vt sensus esse possit: oculus inuidi lachrymari & torqueri à quauis persona etiã amicissima, aut ab omni facie hospitis sui. Torquetur enim si tristem videat & nolentem contingere, torquetur etiam si lætâ videat, & liberè atque fiducialiter quæuis contingentem ac manducantem. Proinde additum pronomen, sua, tollit verum sensum. Vnus codex scriptus in Tongerloë habuit pronomen, tua; iuxta quam lectionem bene constat sensus. Itaque ea lectione ample xanda videtur, vt sit sensus: Inter creata nihil peius est oculo malo & inuido. Ideòque ob magnam suam malitiam etiam lachrymas profunderet, grauitèrque discruciabatur ab omni tua quam ei exhibes facie. De inuido oculo hæc esse dicta sequentia indicant, cum dicitur:

16 Ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubescas.

Græcis non est dictio, prior, & illa pars, cum viderit, quæ apud nos iungitur superioribus, iungitur sequentibus, vt sit hic sensus: Quocumque ille aspexerit, non extendas manum tuam, hoc est, si aduertas illum aspicere intentius in aliquè cibũ, ad illum ne extendas manum tuam, ne cõtra te inuidiam illius excites. Et in nostra lectione illa pars; cum viderit; sequentibus iungi potest, vt sit sensus: Cum ille respexerit in te, ne extēdas manum tuam in cibum aliquem antequam ille vel alius, vt de illo tibi seruerit, ne inuidia illius cõmaculatus pudeas. Nam & quædam scripta illam partem; cum viderit; à superioribus separant.

17 Ne comprimaris in conuiuiu: intellige quæ sunt proximi ex teipso.

Communiter legitur; ne cõprimaris in conuiuiu vino; vt significetur cauendũ esse ne grauemur vino. Quidam libri habent; in conuiuiu vini; sed sicut Græca nihil hic habent de vino, ita & quædam Latina, tum scripta, tum impressa, tantum habent: Ne comprimaris in conuiuiu; vt significetur cauendũ esse ne quis se nimio cibo ingurgitet, & stomachum premat & grauet. Nam de cibo hic agitur, postea verò de vino. Et quò magis persuadeat temperantiam in contingendis & sumēdis cibis seruandam in mensa aliena, subiicit: Intellige quæ sunt proximi ex teipso, hoc est, ex tuo affectu intellige quomodo alij sint affecti, vt quemadmodum tu in mensa à te instructa molestè fers helluones, ebriosos, & ciborũ appositorum dissipatores: ita etiam proximum tuum molestè ferre putes in sua mensa. Quod præceptum quidam malè obseruant, qui cum in sua mensa non ferant equo animo decoctores, in aliena mensa deuorant omnia, discindunt & dissipant, nihil integrum sinentes. Contra quos etiam dicitur quod sequitur:

Mat. 20. Sup. cap. 14.

18 *Vtere quasi homo frugi ipsa quae tibi apponuntur, ut non, cum manducas multum, odio habearis.*

Dicitur, frugi, Graecis non est, sed tantum; vtere quasi homo. Quo significatur, quaeque cibum sumere debere sicut naturae humanae & homini ratione videnti conuenit, temperate scilicet & honeste, non autem instar beluae cibum vorandum, & in diuersas partes distrahendum: quod qui faciunt, odium sibi multorum conciliant, maximè hospitum suorum. Idem significatur versu sequenti:

19 *Cessa prior causa disciplinae, & noli nimius esse, ne forte offendas.*

20 *Et si in medio multorum sedisti, prior illis ne extendas manum tuam, nec prior potas bibere.*

Dvo monet, nepe & vt quis primus cesset ab edendo, & vt ne in edendo primus sit. Haec autem vult seruari causa disciplinae, hoc est, vt quis se declarat rectè institutum, debitamque seruet institutionem. In conuiuio enim maximè sese male educati produnt & appetitu immodico & rusticis gestibus. Similia praedictis praecipua in conuiuio seruanda ab inuitatis, habet Sapiens Prouerb. 24.

21 *Quam sufficiens est homini erudito vinum exiguum, & in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem.*

Hactenus ad temperantiam hortatus est Sapiens, ad euitandum dedecus, inuidiam, & odium aliorum: nunc alia ratione ad eandem hortatur, nempe ad euitandum morbos, & tormeta quae ex intemperantia sequuntur. Nec hoc loco fit vini mentio in Graecis, sed tantum est, τὸ ὀλίγον, exiguum. Et pro, erudito, est participium ἐπιμαθητικός, vnde est dictio quae praecessit, παιδείας, hoc est, disciplinae. Itaque sensus est: parum siue cibi siue potus sufficere homini bene instituto, quique voracitati non assuefecit seipsum. Raban. ex commentario videtur hoc loco non legisse. vinum habet enim; Manifestum est quod parcus & tenuis victus tam corpori quam animae utilis sit: & e contrario superfluous cibum vel potus aegritudinem generet, & sensum animae minuat. Haec ille. Nec Sapiens hic adhuc agit de vino de quo postea agit, sed adhuc pergit prosequi de temperantia in cibis seruanda. Monet ergo seruare temperantiam tum quod homini bene instituto parum sufficiat, tum quod ex paucis cibo potuque sumpto homo non laborat, hoc est, non affligitur inter dormiendum vel tempore somni, sicut affliguntur intemperati. Quod prosequitur dicens:

22 *Vigiliae & cholerae & tortura viro infructuosa, somnus sanitatis in homine parco.*

23 *Dormiet usque in mane, & anima ipsius cum ipso delectabitur.*

Commemorat his sententiis incommoda atque comoda quae ex crapula & temperantia consequi solent. Viro, inquit, infructuoso, vel, vt habent Graeci, ἀπληγος, hoc est, in-

explebili, accidit multa incommoda, nempe vigilia, quia impeditur a somno, saltem conuenienti, cholera, ex qua varij morbi proueniunt, & tortura in intestinis & visceribus, in quibus grauatis patitur magna tormina. At contra in homine sobrio est somnus sanitatis, hoc est, quem sanitas & bona corporis dispositio adfert, & qui sanitatem conseruat. Itaque dormiet talis usque in mane, ita vt non expergiscatur ante tempus, aut cogatur praepena surgere aliquoties: & vbi euigilauerit anima ipsius, simul cum ipso delectabitur, gaudens scilicet & ob sanitatem ac bonam dispositionem corporis, & ob conscientiae tranquillitatem, quodque se aptam sentiat ad sua officia peragenda. Vigiliae ergo, opponitur somnus: cholerae, sanitas: torturae, delectatio. Graeca tamen tantum habet; ἡ δὲ ψυχὴ αὐτῆς μετ' αὐτῆς, & anima eius cum ipso, hoc est, cum surgit, compos est animi sui, vt scilicet sit proptus ad sua officia. Conuenit his quod Plato dixit, philosophorum conuiuia vel hoc vno esse meliora quam intemperantium, quod ea posttridie nulli dolores capitis aut corporis consequuntur. vnde de Platónico conuiuio dixisse fertur Timotheus Atheniensis, quod illud etiam posttridie gratum esset.

24 *Et si coactus fueris in edendo multum, surge de medio, & uome, & refrigerabit te, & non adduces corpori tuo infirmitatem.*

In exemplari Germanico non est ἐμεσον, hoc est, vomere, quod videri potest ab aliquibus sublatum, quos offendebat vocabuli & rei turpitudine. Verum indignum non debet videri hoc nostro Sapiente praecipuum hoc medicum inferuisse reliquis ad cibum & potum pertinentibus, quo non absolute vomitum consulit, sed tantum ad euitandum morbos, cum in necessitatem illam quis deductus est, vt aut vomendum illi sit, aut morbus expectandus. Non consulit sane vt ad prouocandum vomitum quis se multum ingurgitet, quod admodum quidam parum pie consulunt, sed, vt si aliquorum improbitate & violentia quis multum sese grauauerit, tempestiue surgat de mensa, ne quid indecorum in mensa patiat, aut nimia repletio diu corpus affligat & noceat, & sic in secreto loco sine aliorum offensione crapulam euomat potius, quam diu stomachus affligatur, cum periculo secuturi morbi. Quo consilio satis indicat quantopere a crapula sit cauendum, vt pro qua curanda tam foedo & indigno homine, planeque canino remedio sit vtendum. Turpius enim est causam huius turpitudinis praebere, quam turpitudinem hanc ob magni mali euitationem in se admittere. Proinde & satis subindicatur quam grauius peccent, qui postquam se grauatos sentiunt, surgentes de mensa crapulam euomunt, vt mox rursum mensam accedentes nouo se cibo potuque ingurgitare valeant. Rabanus quod hic dicitur de vomitu, ad spirituale vomitum refert, quo scilicet per confessionem peccatorum releuatur mens hominis ab his quae conscientiam grauant. Quae intelligentiam sane hic non est reicienda,

cienda, modo retento sensu literali taquam mystica accipiatur. Nam sicut quae in superioribus dicuntur de moribus in mensa seruandis, rectè in mystico sensu etiam accommodantur ad ea quae in sacra mensa, scripturarumque lectione sunt seruanda: ita & haec sententia in mystico sensu rectè intelligitur significare, vt cum quis plus quam oportet vel de carnis voluptate, vel de intelligentia rerum sacrarum sibi usurpauerit, pro sanitate conscientiae recuperanda, euomat per confessionem quod mentem pregrauat. Hac enim similitudine etiam Origenes vsus est scribens in Psal. 37. homil. 2. Vide, inquit, quid nos edocet scriptura diuina, quia oportet peccatum non celare intrinsecus. Fortassis enim, sicut hi qui habent intus inclusam escam indigestam, aut phlegmatis humorem stomacho grauius & molestè innitentem, si vomuerint releuantur: ita etiam hi qui peccauerunt, si quidem & occultant & retinent intra se peccatum, intrinsecus vgetur, & propemodum suffocatur a phlegmate aut humore peccati. Si autem peccator ipse sui accusator fiat, dum accusat seipsum, & suum peccatum confitetur, simul euomit delictum, & omnem morbi causam digerit, &c.

25 *Audi me fili, & ne spernas me, & in nouissimo inuenies uerba mea.*

26 *In omnibus operibus tuis esto uelox, & omnis infirmitas non occurret tibi.*

Superioribus praecipuis sanitatis adiecit & aliud generalius tuenda sanitatis remedium, sed ante illud interponit sententiam qua ad diligentem auscultationem discipulum excitat; Audi, inquit, me fili, & ne spernas me vel odio mei, vel ex contemptu eorum quae dico, quae forte tibi humilia videbuntur. Et si enim iam parua videntur & contemnenda, tamen postea tandem per experientiam edocet deprehendes quam vera fuerint & utilia uerba mea. Quod autem singulariter audiri uult, est; In omnibus operibus tuis esto uelox, aut, vt est Graecis, ὀπίσθιος, hoc est, strenuus & diligens, quomodo uelox etiam accipitur in Prouerb. cap. 22. cum dicitur: Vidisti virum velocem in opere suo? coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Monet ergo vt in omnibus quae agenda incumbunt homo non sit torpidus, piger, & negligens, sed diligens & strenuus: sicque futurum promittit, vt non facile accidat ei quauis infirmitas, significans pleuroque morbos ex desidia oriri aut nutriri. Ea enim melancholiam nutrit, viresque corporis eneruat: cum contra diligentia in agendo, quae coniuncta est promptitudini & alacritati animi, pellat mororem, valetudinemque conseruet. Potest autem uelocitas & diligentia, quae hic uelut cultus sanitatis exigitur, non tantum ferri ad operationum diligentiam, sed etiam ad prouidentiam & diligentem cautionem in omnibus actionibus adhibendam, vt haec sententia etiam comprehendat ea quae pro tuenda sanitate prius dicta sunt, nempe circumspicere cauendum

ne quis se nimium in conuiuio repleat: aut si repleuerit, mature curandum vt a grauamine liberetur, etiam vomitu si opus sit. Itaque sensus erit generalior, vt in omnibus quae agimus simus ueloces, sic vt & strenue lubentesque faciamus quae agenda sunt, & mature circumspiciamus quae caueda sunt. Sic intellectum hoc praecipuum, generalius remedium monstrat contra morbos & infirmitates quascunque. Neque enim facile incidet in morbos qui & diligens est in operando, & uigilans in cauendis ac curandis noxiis.

27 *Splendidum in panibus benedictis labia multorum, & testimonium ueritatis illius fidele.*

28 *In nequissimo pane inurmutabit ciuitas, & testimonium nequitiae illius uerum est.*

Postquam Sapiens locutus est de cibis & conuiuio, docuitque in eis summam modestiam & temperantiam ab inuitatis esse praestandam: nunc duas has subiungit sententias, quibus inuitat ad beneficentiam praestandam qua alios liberaliter nostro pane ac cibo sustentemus & reficiamus, cum opus est, liberaliter & non sordide amicis conuiuia exhibentes, & pauperibus cibum communicantes. Ad quam beneficentiam inuitat, ostendendo praeclearam esse famam liberalitatis: & contra vituperari tenacitatem ab omnibus. Splendidum in panibus uocat eum, qui in cibis communicandis non est parcus & sordidus, sed largus & benignus. Hunc benedicunt labia multorum, quia eum laudant, bene de eo loquuntur, eique bene precantur. Testimonium ueritatis, hoc est, aequitatis & iustitiae illius dicit esse fidele, vel potius fore fidele, quia testimonium quod de illo a multis datur, est & erit firmum, stabile, & diuturnum. Fidele enim in scripturis dicitur aliquoties quod firmum est & stabile, vt ibi: Fidelia omnia mandata eius, confirmata in saeculum saeculi. &: Misericordias Dauid fideles. Pro, ueritatis, Graecè est ἀληθείας, hoc est, pulchritudinis vel honestatis, vt respondeat ei quod dicitur splendidum in panibus. Itaque accipimus ueritatem pro aequitate & iustitia, vt saepius in scripturis, hoc est, pro ea quae dicitur ueritas uita. Pro; In nequissimo pane; Graecis est, πονηρὸν ἐν ἄρτω, hoc est, malo vel maligno in pane, hoc est, ei qui malignus est in communicando suo pane, obmurmurabit ciuitas. Proinde conueniet dictione, nequissimo, accipere non ut adiectiuum substantiui, pane, sed vt regat ablatiuum, pane, vt sit sensus: ciuitas inurmutabit in eum qui nequissimus uel malignus est pane, hoc est, in eum qui parce, sordide & inuide pane suum aliis comunicat, quique in pauperes non est liberalis. Et testimonium quod a ciuibus perhibetur de nequitia, hoc est, paritate & sordibus illius (nequitia enim, vt supra dictum est, refertur sepe ad paritatem & inuidiam, suam aliis non communicantem, vt opponatur benignitati) est uerum, hoc est, certum atque firmum, ita vt non facile superari possit & aboleri.

29 *Diligentes in uino noli provocare, multos enim ex-terminavit uinum.*

Isaia 5.

Postquam monuit de temperantia in ci-
bis seruanda, & beneficentia in eisdem
exhibenda, subiicit monitionem temperan-
tia seruanda in uino fumendo & exhiben-
do. Porro priorem huius sententiae partem
Græca aliter sic habent: *ὁ οἶνος οὐκ ἀνδρῶν*,
hoc est, in uino ne te virum prebeas, aut viri-
liter agas, tuas scilicet vires ostentando, ac
declarando quantum vini exhaurire valeas,
quod & Isaia reprehendit, dicens: Vx qui
potentes es ad bibendum uinum, & viri-
fortes ad miscendam ebrietatem. Proinde
cum Græcis non sit quod respondeat dictio-
ni, diligentes, dubium est in nostra lectio-
ne, an, diligentes, sit participium significans
amantes, an nomen, significans eos qui in
aliqua re sunt strenui & minimè segnes. Si
priori modo accipiatur, sensus est: Noli pro-
uocare in uino amicos qui te diligunt, aut,
Noli provocare eos qui diligunt in uino, pro,
qui diligunt uinum. Si posteriori modo acci-
piatur, ut magis ex Græcis videtur acci-
piendum, sensus est: Noli prouocare eos qui
strenui sunt in bibendo uino. Est autem ser-
mo non de prouocando ad litem & conten-
tiones, sed de prouocando ad potationes.
Monemur enim ne eos qui per sese satis
proni sunt ad bibendum uinum, magis etiam
prouocemus ad illud. Atque hoc est in uino
se gerere viriliter, ut habent Græca. Subdi-
tur causa. Multos enim exterminavit, hoc
est, perdidit uinum, liberalius scilicet & in-
temperantius sumptum. Multi enim dum se
fortes in uino bibendo ostendere volunt, à
uino turpiter & misere superantur, omnem
vim animi & corporis, item & boni nomen
amittentes, multis se morbis obnoxios red-
dentes, in hostium manus atque alia mala
vini occasione incidentes, licetque variis mo-
dis sese, per uinum perdentes.

30 *Ignis probat ferrum durum, sic uinum corda super-
borum arguet in ebrietate potatum.*

Ignis ferrum & molliciat, & candescere
rè igni uinum comparari, quod illud corda
hominum & à sua constantia resoluit, & ad
vitia perpetranda accendit, audaciam sug-
gerendo. At hæc explicatio literæ non con-
uenit satis, quæ dicit ignem probare ferrum
durum, & uinum similiter probare & argue-
re corda superbiorum. Videndum est ergo
quomodo ignis probat vel ostendit ferrum
durum. Adicitur sanè Græcis, *ὁ βαρὺν*, hoc
est, in tinctura, & pro, ferrum durum; est
σκληρῶτα, quod significat aciem gladii vel mu-
cronem, ut prima pars sit Græcis hoc mo-
do: Fornax probat aciem in tinctura. Vide-
tur ergo Sapiens ad hoc respexisse, quod
cum paranda est acies mucronis, aliquoties
ferrum aut calybs aqua intingitur, sicque
induratur, temperatur, atque acuitur, &
proinde per tincturam ferri in aquam, ignis
probat, ostendit & exhibet hominibus gla-

dium acutum & ferrum durum: quod si nõ
intingeretur in aquam, non tatum haberet
duritiam. Ita enim etiam uinum ostendit &
exhibet hominibus corda superborum, dum
illa per ebrietatem madefiunt, & veluti vi-
no inmerguntur. Nam illa uino accensa, &
ebrietate madefacta, longè duriora sunt
quàm prius erant, & ad lædendum atque no-
cendum promptiora: sicut ferrum, celsi na-
tura sua durum, durius fit si ignitum aqua
immergatur: & acies gladii duriora, si aqua
intingatur, acutior fit & aptior ad lædendum.
Ex his ergo licet intelligere similitudinis
conuenientiam, quia igni inflammati & ac-
cendenti comparatur uinum etiam homi-
nes inflammans, & animos accendens. Ferro
duro & acuto comparantur corda super-
borum, quæ dura sunt & acuta ad lædendum,
quæque per uinum duriora fiunt, & ad iram
atque lædendum magis aptantur. Aquæ cui
ferrum intingitur comparatur ebrietas, per
quæ corda hominum madefiunt, & obruuntur.

31 *Aequa uita hominibus uinum in sobrietate: si bibas
illud moderatè, eris sobrius.*

Græcis aliter est & breuius; *ἐπιτοὺν τοῖς ἀν-
δράσι ὁ οἶνος ὡς τὸ μέτρον*, hoc est, Vinum est res æqualis vitæ in homi-
nibus, si bibas illud in mensura sua, hoc est,
moderatè. Quo significatur, uinum hoc præ-
stare hominibus quod præstat uita, & vitæ
conferri posse, quia hominem uiuificat. Aut
quod uinum accommodum sit vitæ huma-
næ, si moderatè sumatur, quia uitam homi-
nis conseruat, & lætitia afficit pulso mæro-
re. Quod & in nostra lectione intelligi de-
bet, ut sit sensus: Vinum in sobrietate sum-
ptum est hominibus, æqua uita, hoc est, affert
eis uitam conuenientem & commodam. Et
quia queri posset, quomodo fumendum sit
uinum in sobrietate, si, inquit, bibas illud
non ultra debitam mensuram, sed moderatè,
& secundum modum tibi conuenientem,
tunc verè eris sobrius, quali dicat: ut is so-
brius, non est necesse ut in totum à uino ab-
stineas, sed ut moderatè bibas. Aut cum di-
citur: eris sobrius; referendum id est ad sa-
nitatem mentis, ut sit sensus: Si bibas illud
moderatè, eris sanæ mentis, non dimouebi-
tur mens à suo officio, quin potius magis
acuetur, & sanior reddetur. Vinum enim
modicè sumptum, ut habet prouerbum,
acuit ingenium.

32 *Que uita est que minuitur uino? Quid defraudat
uitam? Mors.*

In priore parte communiter legitur, uita
quæ minuitur uino. At Rabanus legit:
Quæ uita ei qui minuitur uino? quæ uerior
esse uideretur lectio, ut quæ consentiat Græ-
cis, quæ sic habent: *τίς τῶν ἐλαττοῦν ἀνθρώπου οἶνος*, quæ
uita ei qui immunitus est uino? Eodem ta-
men redit siue dicamus uitam hominis im-
minutam uino, siue hominem uino immi-
nutum. Ferè autem intelligitur uitam immi-
nutam uino, quæ à uini immoderata sumptione
abbreviatur. Et hominè immiutum uino,
qui

qui à uino vincitur, aut cuius uita uino ab-
breuiatur. Itaque interrogatione hac intel-
ligitur significari miseram esse eam uitam,
quæ uino superatur & vincitur, ut quæ pec-
unia sit non humana. Sunt tamen qui in-
telligunt diuerso modo eum hic dici immi-
nutum uino, qui uino destituitur, nec eius usu
frui potest, ut significetur miseram esse ui-
tam, & nec uitam dicendam eius qui uino de-
stituitur, nec eius copiam habere potest. At-
que hic sensus est contententior, tum quod
conueniat sententiæ superiori asserenti ui-
num uitam æquam cõferre hominibus: tum
quod in hoc libro minui aliqua re, est ea re
destitui, ut cum supra dicitur: Est insipiens
qui minuitur sapientia. Itaque cum uinum
lætificet cor hominis, & ut mox dicitur, in-
iocunditatem creatum sit, sine qua misera &
breuis est hominis uita: Quæ, inquit, est uita
quæ uino destituitur, aut ei qui uino carere
cogitur? significans talem uitam & breuem
esse, ut in plurimum & miseram, ut quæ de-
stituitur eo solatio quod ad mærores pal-
lendos influitum est. Secunda pars; Quid
defraudat uitam? mors; Græcis non est, &
ferè sic apud nos legitur, ut interrogatio-
nem contineat cum responsione, hoc mo-
do: Quid defraudat uitam? Mors. Quæ di-
stinctio bene conueniens priori intellectui
præcedentis partis sic est accommodanda
proposito, ut significet uinum quod diminuit
uitam hominis, eamque abbreviat, esse homi-
nibus instar mortis, & morti esse æquandam.
Cum enim mors sit quæ uitam hominis de-
fraudat, oportet uinum quod etiam uitam ho-
minis abbreviat, verè mortem esse homini
utpote id efficiens quod morti est proprium.
Rabanus autem suo commentario declarat
se hanc partem legisse uia interrogatione,
hoc modo: Quid defraudat uitam mors?

Sup. cap.
19.

quæquam contextus communem habeat
distinctionem. Sic enim habet commenta-
rius: Vinum mortem, hoc est, ebrietatem
vitæ interfectricem nuncupat, quia uiuaci-
tas sensus inde minuitur, & ægritudo cor-
poris inde generatur. Quasi enim increpan-
do ipsam mortem cur uitam defraudet, in-
terrogat, quia nimiam potationem quasi ho-
minis deceptricem uitæ peras damnat. Cum
enim dicit Sapiens increpare mortem cur
uitam defraudet, manifestè significat se le-
gisse; Quid defraudat uitam mors? & interro-
gatum, quid, se accepisse pro, cur. Quæ le-
ctio bene quidem conuenit priori intelligē-
tiæ præcedentis partis, ut postquam dictum
est, uitam quorundam nimia potatione uini
minui, subiiciatur: Quid defraudat uitam
mors? hoc est, Cur id admittitur ut per ni-
miam uini potationem mors uitam defrau-
det, eamque ante naturales terminos abbrevi-
et, & naturales terminos anticipet? Sed
magis hæc lectio conuenit posteriori intel-
ligentiæ præcedentis partis, ut postquam di-
ctum est miseram esse uitam eorum qui ui-
no destituantur, subiiciatur: Quid defrau-
dat uitam mors? hoc est, Cur ante tempus
uitam abbreviat mors propter uini inopiam,
quod modicè sumptum morbos & corporis

& animi pellere potuisset, sicque uitam con-
seruare & prolongare, atque ad iustum ter-
minum perducere? Huic intelligentiæ etiam
conueniunt quæ sequuntur.

33 *Vinum in iucunditatem creatum est, & non in ebrie-
tatem ab initio.*

Significat duo, nempe & quod uinum sit
res bonas, utpote à Deo inter reliqua
creatum, ac proinde nequaquam reiticien-
dum aut improbandum, & quis sit eius ve-
rus usus, nempe ad iucunditatem excitandam,
non autem ad ebrietatem prouocandam, ut
intelligatur qui re bonâ bene utantur, qui
verò ea abutantur. Cum autem hic apertè
dicatur uinum creatum, idque ab initio, (quâ-
quam Græcis non sit, ab initio) satis mani-
festum est etiam uinum in exordio mundi
fuisse à Deo, qui omnia tunc solus creauit,
inter alia creatum, ne quis putet sub Noe pri-
mum exepisse, quia ille primus legitur uinam
plantasse, uinumque bibisse, & inebriatum esse.
Nam & de eo etiam scribitur quod cepit
exercere terram, & tamen certum est etiam
ante diluuium homines exercuisse terram.
Nec quia inebriatus dicitur ex uino, intelli-
gendum est eum uini uim omnino ignorasse.
Non enim, inebriatum esse, semper in scri-
pturis significat obrutum esse potu usque ad
rationis destitutionem, sed nonnunquam tan-
tum est largius bibisse usque ad hilaritatem:
ut cum de fratribus Ioseph dicitur, quod bi-
berint, & inebriati sunt cum eo. Ex largiori
autem uini potatione facilè fit ut homo in-
cidat in somnum, & in eo denudetur. Nec
necesse est patriarchas ab omni excusari pec-
cato, quanquam non crediderim grauius
Noè in illo factò deliquisse.

Gene. 9.

Gene. 43.

34 *Exultatio anime & cordis, uinum moderatè pota-
tum: sanitas est anima & corpori sobrius potus.*

Adem sapius inculcat, ut rectum uini
usum persuadeat. Duplicem autem fructum
recti usus uini hic insinuat, nempe &
exultationem mentis atque cordis, & per
eam, sanitatem tum animæ tum corporis,
quia & tristitiam pellit ab animo, & morbos
à corpore. Quod enim dicitur; uinum est
exultatio & sanitas; causaliter accipi debet,
ut aliàs sæpe similes locutiones, uidelicet
quia uinum lætitiâ & sanitatem adfert. Pro
moderatè potatum, Græcis est, *ὡς κατὰ ἀνάγκην*,
hoc est, uinum in tempore sufficiens: quo si-
gnificatur rectum usum uini duobus ostēdi,
tempore & sufficientia, uidelicet ut nec plus
minusque uini sumatur quàm naturæ cõue-
niat, nec alieno tempore, ut faciūt hi de qui-
bus Isaia 5. dicitur, quod mane surgunt ad
bibendum uinum. Subiiciuntur deinde ex
aduerso etiam mala, quæ uinum immodera-
tè sumptum homini adducit.

35 *Vinum multum potatum irritationem & iram &
ruinas multas facit; Amaritudo anime, uinum mul-
tum potatum.*

Græcis tantum est, *πικρὰ ἡ ψυχὴ οἴνου πλεονεξίας*, hoc
est,

est, amaritudo animæ vinum potatum multum in irritatione & contentione. Itaque in nostra lectione idem bis habetur, fortè ex diuerforum versione, aut ex commentario alicuius margini prius ascripto, & deinde in contextu relato. Ideo ergo vinum immodicè potatum dicitur amaritudo animæ, quia cum datu sit vt lætitiã animæ adferat, per abusum & immodicam sumptionem amarulentiam animæ prouocet, & ex eã contentiones, & rixas, ac deinde multas ruinas, hoc est, cædes siue ipsius ebrii, siue aliorum ab ipso ebrio. Quamquam autem vinum immodicè sumptum etiam aliorum malorum sit causa, vt libidinis, tamen amarulentie tantum meminit, & coru quæ inde sequi solent: tum quod hæc grauiora sæpe sint mala, tum quod hæc directe sunt contra finem ob quem vinum datum est. Cum enim datum sit ad pelendum mœrorem, & mentè exhilarandam, contra per eius abusum fit, vt lætitiã pellat, & amaritudinem inducat, & quod in medicinam datum fuit, vertatur in venenum.

35 Ebrietatis animositas, imprudentis offensus, minorans uirtutem, & faciens uulnera.

Græca habent: *πρωθυμια θυμὸν μέν ἐργον* & *αἰς ἀπονομιὰν ἐλαττωσὶ τὸ χυμὸν τῶν προσηγοριῶν τρεμματα*, hoc est, Implet iram ebrietas stulti utque ad offensionem, minorans uirtutem, & faciens uulnera. Itaque nostræ lectionis hic est sensus: Animositas & audacia quam addit ebrietas, est sæpe causa ut quis per imprudentiam offendant, impingat, & in aliquod malum cadat. Et quamquam vires videatur homini addere, reuera tamen sæpe immittit hominis fortitudinè, exponitque eum aliorum iniuriæ, à quibus facillè læditur, & uulnera accipit. Pulchrè ergo significat, quod cum ebrietas audaciã suggerat, & per eã vires tentandi aliquid & inuadendi alios, tamen verè hominem infirmiorè reddat, & ruinae magis obnoxii. Bene enim de ebrietate cecinit Horatius: Spes iubet esse ratas, in prælia trudit inermem. Et Iuuenalis: Adde quod & facilis victoria de madidis, & Blesis, atque mero titubantibus.

36. In conuiuio uini non arguas proximum, & non despicias eum in iucunditate illius.

Postquam docuit vinum in iucunditatem datum hominibus, reuè iam subiungit præcepta, quibus monet ne hanc iucunditatem quis impediatur & tollat, in cõuiuio lætitiæ & recreationi deputatis, reprehendendo alios siue ob iucunditatem & paulò largiorem potationè, siue ob alias causas, quia tunc intempestiuum est arguere alium cum tempus est lætitiæ. Correptiones enim in conuiuio factæ duplici nomine sunt intempestiue & infringentæ. Ferè enim procedunt ex animi amarulentia, quam vinum excitat, & aliorum item animos tunc facillè ad iracundiam commouent, tum quod eos tunc vinum accendat, tum quod non patiantur se tali loco & tempore palam moneri & re-

prehendi. Dicit ergo: In conuiuio uini, hoc est, conuiuio uinoso, quodque ad lætitiã uino excitadã destinatum est, non arguas proximum tuum, & non despicias eum, hoc est, non vituperes eum, nec contemptum ei loquaris cum est in iucunditate sua, quia sic & tolles ei iucunditatem, quæ illo loco & tempore conuenit, & pro ea ingeres amaritudinem, quæ illo loco & tempore non conuenit. Ostendit Sapiens seueritatem non omni loco & tempore conuenire, esse tempora à Deo distributa: & alia quidem esse rerum magnarum ac grauium, alia ludicraru, alia ad necessaria munera negotiaque obeunda, alia ad subleuandam naturam accommodata, denique esse, vt ait Ecclesiastes, tempus flendi, & tempus ridendi. Qui autem seueritatè semper adhibendam censent, quid natura humana in hac uitæ corruptione postulat parum vident. Eodem pertinet versus sequens:

37 Verba improprij non dicas illi, & non premas illum in repetendo.

Pro, in repetendo, quædam Græca habent, *ἢ ἀπαρτῆσαι αὐτῶν*, hoc est, in occursum eius, vt sit sensus: non premas vel non affligas eum occurrendo, & contradicendo ei. Germanicum tamen exemplar habet, sicut noster declarat se legisse, *ἢ ἀπαρτῆσαι*, hoc est, in repetitione, debitorum scilicet, quorum repetitio non est tempestiua in conuiuio, sicut nec reprehensio. Potest etiam intelligi de petitione potationis, ad quam conuiuia sese mutuo malo more vrgerè & premere solènt, ad satisfaciendum scilicet eorum votis.

Caput XXXII.

Restorem te posuerunt? noli extolli, esto in illis quasi unus ex ipsis.

XPONUNT nostri hanc sententiam & sequentia de eo qui populi alicuius rector constitutus est, siue in spiritualibus, siue in temporalibus. Verum iuxta literalem & propriam intelligentiam Sapiens hic continuat sermonem institutum superiore capite de conuiuio, tradens varia præcepta à singulis quibusque pro suo ordine seruanda in conuiuio. Hæc à Græcis, ceterisque populis orientalibus maxima & frequentia & hilaritate celebrantur, fuitque in illis mos, vt aliquis summa auctoritate à conuiuio deligeretur, aut forte constitueretur qui conuiuio præficeret, quem Græci *συμποσιδάρχης*, Latini modiperatorem appellauerunt, quasi imperantem modum in conuiuio seruandum: Cicero vocat magnum magistrū, & huiusmodi rectionem moderationemque, conuiuiorum magisteria. Sic enim habet libro de Senectute, scribens de conuiuio: Me verò & magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo

fermo qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, &c. Hoc loco vocatur *ἡγεμὸν*, ab aliis etiam Rex dicebatur, à quo leges conuiuij, totaque bibendi ratio præscribebatur, cui non dissimilis est qui in Euangelio dicitur architrictinus. Monet ergo vt si quis sit constitutus rector & moderator conuiuij, non ob id superbè se gerat, ita vt nimiam feueritatem, grauitatem & asperitatem assumat, sed sit sicut vnus ex illis, modestè se gerendo, & cum gaudentibus ac lætis etiam gaudento. Cæterum quoniam quod in conuiuio seruandum est rectoribus eorum, multo magis seruandum est rectoribus aliarum cõgregationum, non malè hic etiã intelligitur de pastoribus ecclesiarum, & moderatoribus rerum publicarum: modò tamen hic non habeatur primus sensus huius loci, sed accommodatius, aut quasi mysticus sub literali comprehensus. Qui enim communitatis alicuius rector constitutus est, non ob id extolli debet, sed quò maior est, eò se demissius gerere debet, & se quasi vntim inter alios gerere, iuxta illud Petri: Non vt dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo.

2 Curam illorum habe, & sic considera, & ex omni cura tua explicita recumbe.

3 Vt lateris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam, & dignationem consequaris corrogationis.

Omnes quidem, quos vidi, libri habebat, considera, at valde verisimile est interpretem vertisse, confide, quia Græcis est *ἠδεύου*. Pro, ornamentum gratiæ, Græcis est *ἀνοσφύλας χόρυς*, hoc est, ornatus gratiæ, vt sit sensus: vt accipias coronam gratiæ ornatus. Apparet enim cõuiuio moderatoribus re bene peracta solitum esse imponi coronam, vnde & Cicero dicit 2. de Legib. Sequebantur epulae quas inirent propinqui coronati. Nostra lectio per appositionem est intelligenda, vt accipias ornamentum gratiæ, scilicet coronam. Dicitur autem ornamentum gratiæ, ornatus gratiosus, & gratiam atque decorem adferens. Pars illa; dignationem, vel vt quidam libri habent, dignitatem consequaris corrogationis, vel vt quidam libri habent cõgregationis; Græcis non est, videturque adiecta ad præcedentis partis explanationem. Parum autem refert an corrogationis legatur an cõgregationis, cum, si legatur, corrogationis, debeat hoc nomen accipi pro cõuocata & simili sua symbola conferente cõgregatione. Sic certè verisimilius est prius scriptum fuisse, sed quia parū intelligebatur, mutatum fuisse in, cõgregationis. Monet ergo vt qui præfectus est cõuiuio, nò prior ipse sedeat, sed cogitet se non tantū ad honorè præfectum, sed ad euradum omnia cõuiuio necessaria, nec honore dignum esse nisi rebus omnibus bene curatis. Tum liceat ei vt etiã cõsideat & accumbat, tunc etiam

eū posse lætari quòd videat conuiuas lætari, & eis esse satisfactū, eosque approbare eius diligentia & prudentia, à quibus deinde orandus est corona gratiæ, & cõsecutus honorem quo collecta congregatio eū dignabitur. Hæc autè omnia longè magis præstanta sunt rerum publicarum rectoribus, & potissimum ecclesiarum pastoribus, qui & ipsi ecclesiastici conuiuio cõstituti sunt moderatores, vt mensam fidelibus instruat, qua animæ eorū pascantur & recreentur, variis scripturarum & sacramentoru, atque adeo corporis & sanguinis Domini pabulo adornatã. Quorum etiam est vnicuique pro suo captu & ordine præscribere quid faciendum sit singulis, & quomodo se in nuptiali Domini cõuiuio, ad quod inuitati sunt, gerere debeant. His ergo dicitur non solum vt se non extollat, sed etiam vt curam habeat inuitatorum, ne quid cuiquam desit quod ei ad salutè & consolationem sit necessarium. Ita futurum vt ex officio bene peracto & voluptatè sint percepturi & gloriam, idque & in hoc saeculo, & multo maximè in futuro.

4 Loquere maior natu, (deceat enim te) primum uerbum diligenti scientiam, & non impediatur muscam.

Postquam cõmonefecit rectorè suu officij in conuiuio præstandi, deinceps instituit tam senes quàm adolentes, quemadmodum se in cõuiuio gerere debeant: & senes quidem docet quomodo loqui debeant, adolentes quomodo audire & respondere debeant rogati. Proinde etiam vtrūque legatur: Loquere maiori natu, & Loquere maior natu, sicut & Græca quædam habent, *πρεσβυτερος*, quædam *πρεσβυτερος*, melius tamen legi, maior natu, vel illud satis conuincit, quod postea subiicitur præcepta adolescentibus seruanda, cum dicitur: Audi tacens, &, Adolescentis loquere, &c. Legitur quidem & distinguitur hæc sententia admodū variè apud nos. Nam sunt qui dictionem primum, separant à substantiuo, verbum, sic distinguentes: Decet enim te, primum, scilicet loqui. Deinde sunt qui legunt, diligētis scientiã. At magis conuenit lectio & distinctio iã posita, vt adiectiuum, primum, iungatur cū substantiuo, verbum, & legatur datiuus, diligētis, & sit sensus: Quãdoquidem decet te qui senior es loqui ante alios, loquere tu primum verbum, sed loquere illud diligētibus scientiam, ne spargas margaritas ante porcos: caue tamen ne ob sapientiæ & senectutis grauitatem impediatur muscas concentum, quæ ad recreationem adhibetur in lætioribus cõuiuio. Potest & sic distingui hæc sententia, vt siue parenthesis pro prima parte seorsum legatur: Loquere maior natu, deceat enim te. Deinde seorsum legatur: Primum verbum diligētis scientiã, vt subaudiatur verbū, conuenit, & sit sensus: Primum verbum conuenit tibi diligenti scientiam, hoc est, conuenit vt is ante omnes loquatur, qui iam longo tempore declarauit se amatorem esse sapientiæ, quales sunt senes. Idem sensus erit si legatur, diligētis scientiam, si sic accipiamur: Primum verbum est diligētis scientiam, hoc est, eius est primum

num loqui qui diligit scientiā. Hæc distinctio magis conuenit Græcis, quæ pro, diligenti scientiam, habet *ἡ ἀκριβὴς ἐπιστήμη*, hoc est, in exacta scientia. Vt est, duo monet hæc sententia, nempe & vt senes ante alios in conuiujs loquantur, sed grauius atque prudenter, & vt ne tamen propter senilem grauitatem, musicam excludant à conuiujs. Musicum enim concentum mox plurimum commēdat tanquam conuiujs conuenientem. Idem seruandum est in ecclesiastico concentu, vbi etiam solos presbyteros & seniores ætate & potissimum moribus loqui conuenit, differentes grauius de rebus diuinis, ita tamen vt ibi etiam audiantur psalmodiæ, & sacrorum carminum concentus ex læticia animi æditus. Grauibus enim conçonibus presbyterorum, etiam carmina lætitiæ & gratiarum actionis sunt addenda, vt fiat quod monet Paulus: Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia docentes, & commomentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. Nec absurdū fuerit intelligere hic etiā musicorum instrumentorum vsum in sacris conuētibz permitendum esse, sicut illum adhibuit Dauid, modò ita adhibeatur, vt spiritus lætitiā magis promoueat quàm carnis.

Colo. 3.

5 Vbi auditus non est, non effundas sermonem, & importunè noli extolli in sapientia tua.

Subiicit Sapiens alterum præceptum ad seniores pertinens, & ab eis seruandum in cōuiujs, imò in quibusvis cætibus. Quāquam enim inter varias delectationes quæ adhibentur in conuiujs, ea optima sit & liberalissima, qua per grauem & prudentem sermonem salibus mixtum animus pascitur & delectatur: tamē quoniam cæterarum rerum, quæ adhibentur, voluptate cōiuuæ magis detineri & capi solēt, vt cibo & potu quo venter pascitur, aut cantu ac musico cōcentu quo aures suauiter reficiuntur, aut pulchra rum & odoriferarum rerum obiectu quæ ad oculos & olfactū pertinent: rectè postquam seniores monuit habendū à se sermonis, subiicit non semper illis loquendum esse quod ad sapientiam pertinet, sed tempus esse obseruandum & modum. Vbi, inquit, nō est auditus, hoc est, audientia, & vbi non sunt qui se præbent ad audiendum paratos, nō effundas sermonem sapientiæ inutiliter. Et quoniam contrā quidam facere solent ob sapientiæ suæ ostentationem, subdit: & importunè vel intempestiuè noli extolli in sapientia tua; ita scilicet vt eam etiam cum tempestiuum non est, velis ostentare. Quædā Græca habent affirmatiuè; Vbi est auditus, vel audientia, ne effundas sermonem; & tunc est sensus: Vbi alij sunt audiendi, aut alij adhuc audiuntur dicentes. Sed prior lectio negatiua videtur conuenientior, sicut & in præcedenti versu quædam Græca habent affirmatiuè; & impediās musicam; vt intelligatur oratione prudenti & accurata superandam esse melodiam carminum, & ita loquendum

seniori, vt magis alliciat auditores quàm carmina musica. At is sensus parum conuenit sequentibus, in quibus tantopere commendat concentū musicum. Cæterum quod hic monentur seruare seniores in conuiujs, idē in cætibus fidelium seruandum est presbyteris, vt ibi demum verbum Dei loquantur vbi sunt beneuoli auditores, nec illud ad sui ostentationem proferant, sed ad vtilitatem & ædificationem.

6 Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorum in conuiuio vini.

7 Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi, sic numerus musicorum in iucundo & moderato uino.

Dvabus his sententijs significat ita conuiuium vino bene instructū ornari musico concētū, sicut annulus aureus, aut aliud quippiam ex auro fabricatum ornatur lapide pretioso aptè inserto, ita vt cum vtrūque per se gratum sit, tamē alterius accessu vtrūque gratius fiat. Pro. comparatio, est *ὁ ζυμωτός*, quod significat illud quod ex diuersis coagmentatū est & concretū, vt est concentus musicus, qui ex diuersis vocibz & sonis aptè coniunctis resultat. Vnde hic comparatio non accipitur pro similitudine, sed pro coagmentatione illa vocum aut sonorū, quam simul parant & congerunt musici. Pro, signum, Græcis est *σημαῖον*, hoc est, sigillum quod in aureis annulis solet pretiosis lapidibus insculpi. Dicitio, numerus, pro qua Græcis est *ἀριθμός*, hoc est, modulatio & suauis carmen, hic pro concentu harmonico ponitur. Quoniam enim concentus omnis constat numeris, dicitio, numerus, nonnunquam ponitur pro ratione harmonica, vt cum dicit Virgilius: Numeros memini, si verba tenerem. Sensus ergo est: Sicut se habet gemmula carbunculi in ornamento aliquo ex auro fabricato, ita se habet varia illa & iucunda congregatio musicorum in cōuiuio vino. Et sicut sigillum smaragdo insculptum se habet in opere aliquo fabricato ex auro, sic se habet concentus musicorum in iucundo vino. Quibus similitudinibus nō hoc tantum significatur quod dictum est, nempe aptè coniungi & inferi conuiujs lætioribus carmina lætitiæ, sed etiam amplius, videlicet sicut propius locus est lapidum preciosorum vt auro inserantur, ita & conuiuia lætiora musices sunt propius locus. Nam lætioribus carminibus non conuenit, nec actionibus grauioribus. Nec curiosè inquirendum est, cur peculiariter carbunculi meminerit aut smaragdi, cum satis sit intelligere ex quibusdam speciebus præcipuis, vniuersum lapidum preciosorum genus significatum esse. Mysticè docent hæc sententiæ quàm congruat ecclesiastico conuiuio, in quo bibitur vinum Domini, quod verè lætificat cor hominis, iucunda fidelium gratiarum actio, qua in fidei & charitatis concordia, et si varijs sonis & linguis exultantibus animis, Deum laudant & prædicant, sese etiam hoc concentu recreantes, & non solum vino

8 Audi

8 Audi tacens, & pro reuerentia accedet tibi gratia bona.

Hæc sententia et si iam in Græcis nō sit, rectè subiicitur superiori musices commendationi. Monet enim, vt quādoquidem musica sic ornat conuiuium, & decet vt ei non obstrepatur rustica loquacitate, sed ab omnibus etiam senioribus & sapientibus audientia ei cum silentio tribuatur: sic enim futurum vt pro reuerentia & honore cantibus exhibito quisque bonam gratiam reportet, hoc est, gratus sit, & prædicetur humanus & commodus atque urbanus. Ita fanè & multo magis etiam cantus ecclesiasticus cum silentio & reuerentia magna est audiendus, nec vel obstrepero murmure & fabulis, vel alia quapiam re interturbandus, vt apud Deum gratiam magnam consequatur. Potest autem quod dicit: Audi tacens; referri ad Vtrūmq; quod dictum est, nempe & ad sermonem senioris, & ad concentum musicorum, vt vtrūq; quod auribus datur, significetur audiendum cum silentio & reuerentia.

9 Adolescens loquere in causa tua vix cum necesse fuerit: si bis interrogatus fueris, habeat caput responsi tui.

Postquam monuit quid seniores in conuiujs facere conueniat, monet etiam quid iunioribus sit faciendum, imprimisque requirit vt & rarò loquantur, & breuibus dicant quod dicendū est. Habent autem Græca breuius sic; Loquere adolescens cum opus tibi fuerit, vix si interrogatus fueris. Deinde sequitur noua sententia; Recapitula sermonem tuum in paucis multa, &c. Illud autem, vix bis, omnino referendum videtur ad verbum, loquere, vt significetur permitti quidem adolescenti vt loquatur, sed cum causa postular & necesse fuerit, idque rarò, etiam si interrogatus fuerit, & ad dicendum inuitatus. Interpres noster, vt & alij quidam, aduerbia hæc duo separauit, & vix, coniunxit cum, loquere; bis, cum, interrogatus fueris; vt sit sensus: Adolescens loquere, sed in causa tua, hoc est, cum tibi necesse fuerit loqui, idq; adhuc vix, ne etiam tunc cum opus est, subito profiliās ad loquendum, sed patiaris te semel atque iterum interrogari. Et vbi bis interrogatus fueris, ita vt non possis honestè diutius tacere, tunc cura vt responsum tuum habeat caput & summam, hoc est, summam sermonem tuum comprehendas, ita vt paucis te absoluas, & multa paucis concludas. Est enim hic Græcis *νεπαλαίσθη*, hoc est quasi dicas, capitula & in summam collige, quemadmodum & apud Latinos caput pro summa quæ totam rem continet accipitur. Quod dicitur: in causa tua, idem significat quod cum necesse fuerit, vnde verba illa; cum necesse fuerit; in quibusdam libris desunt, in quibusdam expuncta sunt, vt ad data videantur ab aliquo commentarij vice.

10 In multis esto quasi inscius, & audi tacens simul & quærens.

Corn. Ians. in Eccl.

Græca affirmatiuè habent; *ἦναι ὡς ἄγνοος*, esto vt cognoscens & tamen silens. Nec est participium; quærens, sicut nec apud Rabanum, qui legit; audi tacens, simul & loqui in medio magnatorum. &c. Nostra lectio monet, vt adolescens in multis rebus quæ in mensa tractantur, aut etiam ab eo quærentur, se gerat quasi inscius earum rerum, etiam si non omnino sit inscius, malens scilicet aliorum sententiam audire quàm suam prodere, & discere, quàm docere, idè quæ & cum silentio audiens alios, & tanquam discendi cupidus etiam interrogans eos cum oportum est: quemadmodū suo exemplo Christus duodennis, docuit, de quo dicitur quod sederit in medio doctorum, non docens; sed audiens illos & interrogans. Hæc ergo omnia eo tendunt vt moneantur iuniores in confessibus humilitatem præ se ferre & verecundiam, & quàm longissimè abesse ab ostentatione sui & vendicatione autoritatis & prudentiæ, quo etiam spectat quod sequitur.

11 In medio magnatorum loqui non presumas, & ubi sunt senes non multum loquaris.

Quidam libri nō habent verbum, loqui, quod tamen non malè additur, vt significetur adolescentibus nō esse prius loquendum inter magnatos. Græcis tamen non est, non presumas loqui, sed *μὴ ἐπιμαρτυρῆς*, hoc est, non exæques te, vt scilicet aut ea libertate loquaris qua illi, aut etiam in alijs rebus paria facere ad exemplum illorum audeas. Itaque & in nostra lectione omisso verbo, loqui, sensus erit: In medio magnatorum non presumas quiduis, hoc est, non audeas statim quod alios facere vides.

12 Ante tonitruum præbit coruscatio, & ante verecundiam præbit gratia, & pro reuerentia, accedet tibi gratia bona.

Non esse legendum, ante grandinem, vt multi habent libri, quomodo & Rabanus legit, sed, ante tonitruum, vt quidam libri habent, patet ex Græca dictione *ἡ κεραυνία*, quæ significat non grandinem, sed tonitruum. Verum nonnulla hic est difficultas de veritate huius sententiæ: Nam vt certum est coruscationem præire tonitruum saltem secundum sensus iudicium, ita non videtur quomodo gratia dicitur præire verecundiam, cum potius eam sequatur, vt sequens pars asserit cum dicitur; pro reuerentia accedet tibi gratia bona. Si enim accedit, quomodo verecundiam præire? Nam quod aliqui exponunt gratiam præire ante verecundiam, quia verecundia effectus est gratiæ Dei, ex qua pudor bonus proficitur, non conuenit similitudini adhibita, nec proposito scriptoris, qui de gratia apud homines loquitur, qua scilicet quis gratus est hominibus. Intelligendum est ergo gratiam præire verecundiam, vel, vt est Græcis, verecundum, quia illi semper præfens est & parata ad excipien-

cupiendum illam vel illum, quomodo qui aliquem honoris causa praecedat, illi semper adest paratus ad succurrendum si opus fuerit. Aut quia verecundia statim de se diffundit gratiam, sicut tonitruum de se emittit coruscatione. Similis est locutio in Psal. 38. cum de Deo dicitur: Misericordia & veritas praecedent faciem tuam, nempe quia illas virtutes Deus inseparabiles habet semper comites, easque in omnibus suis factis mox ostentat, & relucere facit. Itaque phrasim quae est in eo quod dicitur, ante verecundiam anteibit gratia; bene exprimit addita ab interprete pars quae Graecis non est, & pro reuerentia, hoc est, verecundia accedet tibi gratia bona, hoc est, gratiositas, hoc est, propter verecundiam gratus eris, quia verecundia iuuenes valde commendat. Bene autem gratia coruscationi comparatur, verecundia tonitruo, quia sicut coruscatio & fulgur suo lumine micat & exhilarat, ita & gratia lumen suum habet exhilarans; & sicut tonitruum homines facit attonitos, ita & verecundia. Significatur ergo quod quemadmodum tonitruo, rei per se non laetae, adest fulgur per se laetum, quodque tonitruum de se diffundit, ita verecundia, res quae torquet, & attonitum facit hominem, adiunctam semper habet gratiam, quam de se diffundit, instar lucis micantem & re-creantem.

13 Et hora surgendi non tetricus, praecurre autem prior in domum tuam, et illic auocare, & illic lude.

14 Et age conceptiones tuas, & non in delictis & uerbo superbo.

Aliud dat praecipuum adolescentioribus seruandum in conuiujs, monens ut in illis non diutius desideant, sed tempestiue ante alios surgant, & in proprias aedes recurrentes, honesto aliquo ludo sese recreent, citra tamen tumultum & perturbationem aliorum. Id enim ei aetati magis conuenit quam desiderare diu in conuiuio. Itaque hic non est sermo de hora surgendi de lecto matutino tempore, ut fere a noltris hic locus intelligitur, sed de tempore surgendi de mensa laetiore. Porro in prima parte horum versuum varia admodum est lectio ex scriptoribus orta, dum quidam ob versionis obscuritatem scripserunt; non te tristes; alij, non te tristes; ut nomen, hora sit nominatiui casus; alij, non tetricus, hoc est, non te intrices varijs remoris, sed mox te ad surgendum expedias & extrices omnibus moris reiectis. Legendum enim omnino verisimile est, non tetricus, quemadmodum habet antiqua quaedam scripta, cuius lectionis meminit & lexicon quod Catholicon dicitur, ut tetricus, verbum sit illo tempore ut apparet receptum, fictum a nomine tetricus, significans tristem esse, grauem, & tardum. Ea enim lectio & bene respondet lectioni Graecae, quae habet *μηδὲν* hoc est, ne sis extremus, aut ne extremas agas partes, & sic legisse omnino appareret Rabanum ex commentario, dum scribit sic: Admonet ne simus tristes seu tardi, &c. Cuius tamen commentarius & simul verbi

inuitati nouitas causam dedit, ut quidam scriberent; non te tristes; aut, non te tristes. Alij inuitatam dictionem diuiserunt in, tetricus, aliud etiam inuitatum verbum inducentes. Sensus ergo est: Cum tempestiuum erit surgere de mensa, non te ad eam rem grauem & tardum exhibeas, sed ante alios iam bene relictus praecurre in domum tuam, & illic abstrahe & auoca te, illicque intra domesticos tuos parietes te ludo recrea, agendo quae tibi lubet, sic tamen ut ne quid delinquas, nec verbo superbo aliquem offendas. Humana admodum & comis praecipio, quae sic ad tempestiuum surgendum de mensa inuitat iuniores, ut eis a conuiujs, quando non statim seria negotia sunt tractanda, permittat ludi recreationem non in aliena domo, ubi grauis seruanda est, sed in propria, sine tamen cuiusquam perturbatione aut illicita voluptate. Cum etiam dicit; in domum tuam; significat non adeunda prostibula. Quidam libri habent, aduocare, alij auocare vel auocate, nec ex Graecis intelligere licet vtra lectio sit praefenda, quia ei apud Graecos nihil respondet posterior tam lectio praefenda videtur, quod Rabanus sic legat ut illud, auoca te, idem significet quod prius dicitur; praecurre in domum tuam.

15 Et super his omnibus benedicto Dominum qui fecit te, & in ebrietate te ab omnibus bonis suis.

Postremo monet, ut conuiuio peracto Deus laudetur, ne, ut plerisque mos est, per voluptatem Dei obliuiscantur. Super his omnibus, inquit, hoc est, ad haec omnia etiam hoc diligenter caue ut Deo gratias agas, eumque laudes, tum quod te creauerit tum quod te abunde cumulauerit bonis suis, eisque te recreauerit. Significat ergo ita demum recreationem conuiuiorum honestam improbandam non esse, si post eam Dei laus non intermitatur, & non fiat quod de Israelitis dictum est: Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere. & in crassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit a Deo salutari suo. Quae in conuiuio corporali sunt iunioribus seruanda, etiam suo modo illis seruanda sunt in coetu & conuiuio ecclesiastico, ut scilicet & ibi se non exhibeant doctores, sed in silentio & reuerentia se praebent seniorum auditores, conuiuio peracto & coetu dimisso se celeriter in proprias aedes recipientes, ibique, si lubet, corpus reficientes, sed in timore Dei, & cum gratiarum actione de perceptis a Deo beneficijs.

16 Qui timet Dominum, excipiet doctrinam eius: & qui uigilauerint ad illum, inuenient benedictionem.

Post multa praecipua a se data, ostendit iam aliquot sententias quis sit fructus recipientium & seruantium mandata Dei, & contra quis fructus auersantium ea. Qui, inquit, timet verum Dominum, eumque reueretur, is non auersabitur, sed lubenter & auide excipiet doctrinam eius.

doctrinam eius etiam carni inimicam. Excipiet item doctrinam eius, quia ab eo docebitur, & spiritu Dei instruetur. Et qui uigilauerint ad illum, vel, ut est Graecis, *ἀγρόφορος*, hoc est, mane surgentes, hoc est, summo studio & ante omnia eum quaerentes, inuenient benedictionem Dei scilicet, hoc est, consequentur eius beneficentiam, vel, ut est Graecis, *εὐδουλεύω*, hoc est, beneplacitum eius & beneuolentiam, quod eodem redit. Quia qui consequentur Dei beneuolentiam, consequentur item eiusdem beneficentiam.

17 Qui querit legem, replebitur ab ea: & qui insidiosus agit, scandalizabitur ab ea.

Pro, qui insidiosus agit; Graecis est *ὑποκριτής*, hoc est, simulator & hypocrita. Significat ergo eum qui pietatem simulat, nec ex animo Deum quaerit, qualis etiam insidiosus agit, quia studet fallere sub ficta specie pietatis hominum iudicia. Itaque haec sententia ostendit quantum differat verum rectumque; studium legis a falso & simulato, quale est hypocritarum. Qui, inquit, ex animo quaerit legem Dei & nosse & cognitam facere, is replebitur ab ea, tum quia perfecta voluntatis Dei cognitione donabitur, tum quia propter studium legis & obseruationem illius, multis bonis a Deo cumulabitur. Contra qui in studio pietatis insidiosus agit, simulans se quaerere legem ut se hominibus comodat, hic ab ipsa lege scandalum patietur, hoc est, ruinam & ostendiculum, quia nihil ei proderit studium legis, sed ipsa lex erit ei occasio maioris condemnationis, ita ut lex quae data est in salutem, fiat ei uelut lapis offensionis. Similia habita superius cap. 1. & 2. quia capite secundo dicitur: Qui timet Dominum, inquirent quae beneplacita sunt ei: & qui diligit eum, replebuntur lege ipsius. Et cap. 1. dicitur: Ne fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labijs tuis.

18 Qui timet Dominum inueniet iudicium iustum, & iustitias quasi lumen accendent.

Graecis non est iustum, sed tantum *ἀγία*, hoc est, iudicium, quo significatur id quod iustum est. Itaque etiam intelligi posset significari, eos qui timent Dominum consequenturos a Deo iustam anteaetate uitae sententiam, magis tamen intelligendum sensum esse, eos, qui timet Dominum, per hoc quod timent eum, inuenturos in omni re qua agere debent quod iustum est, Deo & ipsius timore ubique suggerente quid agere debeant, & quid iustitia requiratur. Alioquin enim etiam qui non timent Dominum, inuenient iudicium iustum, quia iuste iudicabuntur, dictae intelligentiae congruit quod sequitur; & iustitias quasi lumen accendens; quo significatur eorum virtutes instar lucis ita augendas, ut & sibi & alijs in uita huius tenebris praeluceant. Iustorum enim semita quasi lux splendens, procedit & crescit usque ad perfectam diem, ut est in Proverbijs 4.

19 Peccator homo uitabit correptionem, & secundum uoluntatem suam inueniet comparationem.

Pro, comparationem, hic rursus est quemadmodum superius *ὀμολογία*, quod significat, ut diximus, id quod ex multis est coagmentatum & concretum, aut multarum rerum consonantiam. Hic ergo significat ea quae in defensionem sui congerit peccator, & quae uoluntati eius consonant, quae & recte nomine comparationis intelliguntur: quamuis simpliciter hoc nomine recte intellexerimus hic exempla quae in excusationem & defensionem suorum factorum profert tanquam similia suis factis. Itaque describens Sapiens ingenium peccatoris contrarium ingenio & moribus quos iam attribuit homini metuenti Deum: Peccator, inquit, homo doctrinam moribus suis contrariam non admittet facile, sed uitabit quantum potest correptionem: nec sinet se corripi, eaque loca fugiet ubi corripiendus erat, iuxta illud Saluatoris: Omnis qui male agit odit lucem, & non uenit ad lucem, ut non arguatur opera eius. Insuper & ad excusationem atque defensionem sui studiosus quaeret & inueniet quae suis factis comparet, exempla scilicet aliorum, quae consentiant & conueniant uoluntati eius. Duo ergo hic notat impijs propria, quorum contraria pijs conueniunt, nempe ut & lubenter se moneri patiantur, & moniti facile suum errorem & lapsum fateantur, unde orat Propheta: Non declines cor meum in uerba malitiae ad excusandas excusationes in peccatis. Corripiet me iustus in misericordia, & increpabit me, &c.

20 Vir consilij non disperdet intelligentiam, alienus & superbus non pertimescet timorem.

21 Etiam postquam fecit cum eo sine consilio, & suis infestationibus arguetur.

Sicut ostendit dissimile esse ingenium impij in eo quod ille non patitur se moneri & corripi, hic uero contra auide amplectitur doctrinam: ita similiter iam ostendit dissimile ingenium hominis considerati ac prudentis, & inconsulti & temerarij: quod alter nihil suscipit faciendum, nisi capto prius consilio, alter uero incaute & periculose omnia aggreditur. Pro; non disperdet intelligentiam; Graecis est, *ὁ μὴ ἀποπέσῃ τὴν διάνοιαν*, hoc est, non despiciet aut negliget considerationem vel deliberationem, Sensus ergo est: Vir consilij, hoc est, homo prudens consideratus & consultus, non abiiciet intelligentiam eius rei quae facienda est, sed curabit ut quod agendum est bene intelligat deliberando de eo, & aliorum consilia quaerendo: at homo alienus a Deo, & superbus nullo timore concutietur, non solum cum rem aliquam aggreditur, sed etiam postquam sine consilio prudentum fecit aliquid iuxta suam uoluntatem. Illud enim; cum eo; uidetur accipiendum pro, secum, vel apud se, hoc est, iuxta suam uoluntatem & iudicium, quia Graecis est *παρ' ἑαυτοῦ*. Quod sequitur; & suis infestationibus arguetur, significat superbum, qui sine consilio aliorum agit, & suo tantum ni-

Ioan. 3.

Psa. 140.

titur iudicio, per ea quæ ipse ex seipso in se-
tutus est arguendum, confutandum, & re-
prehensibilem fore, iuxta illud in Cantico
Lucæ. 1. Virginis: Dispersit superbos mente cordis
sui. Hac præmissa doctrina rectè subiicit mo-
nitionem.

22 *Fili sine consilio nihil facias, & post factum non
penitebis.*

Loquitur de rebus alicuius momenti &
arduis, ad quæ aggredienda opus est ma-
ximè iunioribus consilio sapientum, iuxta
monitionem Tobia dicentis: Consilium sem-
per à sapiente perquire. Et omnino in omni-
bus agendis vtendum est consilio sacrae scri-
pturæ & verbi Dei. Sic enim fiet vt facti non
peniteat nos aliquando, quia quod cum con-
silio fit sano & recto, bene fit, nec de tali fa-
cto dolendum est. Aut si consilium huma-
num non rectè succedat, hoc tamen conso-
latur agentem, quod non suum iudicium se-
cutus sit, nec temerè rem aggressus sit, sed
consilio eorum quos adire & audire illum
conueniebat. Conuenit satis cum hac sen-
tentiâ illud Salustij: Priusquam aliquid facias,
consulto: at vbi consulueris, maturè facto
opus est. Cæterum in sequentibus insinuat,
consilium maximè capiendum ex verbo Dei
& eius voluntate.

23 *In via ruinae non eas, & non offendes, in lapides: nec
credas te via laboriosa, ne ponas animæ tuæ
scandalum.*

Pro: via laboriosa; Græcis est *δὲ ἀπὸ πειρασ-
τῶν*, via planæ, & omni impedimento ca-
renti. Monet ergo Sapiens vt à duobus extre-
mis vitiis quisque sibi caueat, nempe ne &
res arduas ac periculosas temerè suscipiat,
quod vocat ire in via ruinae, & ne in his quæ
tuta videntur nimium confidat ac securus
sit, vnde additur; & à filiis tuis caue. Inter-
pres videtur legisse *πειρασμός*, vt sit à *πέσος*,
quod laborem & molestiam significat. Itaq;
iuxta nostram lectionem vtraq; parte idem
significatur vt secunda pars priorem expo-
nat. Et est sensus: Vt, quemadmodum dixi,
omnia cōsulto agas, imprimis moneo vt non
eas in via quæ ruinae est exposita, ne impin-
gas in lapides: & ne committas te viae diffi-
cili ne tibi ipsi ruinae causam præbeas. Hoc est
ne facile ea aggrediaris quæ & periculis &
molestiis sunt coniuncta, ne tibi ipsi sis mali
causa, quemadmodum qui ambulant vias la-
pidosas & laboriosas, in quibus facile impin-
gunt, cadunt, & defatigantur.

24 *Et à filiis tuis caue, & à domesticis tuis attende.*

Postquam monuit non temerè & confi-
denter aggredi ardua, monet etiam non
nimis cōfidentem esse in his quæ tuta viden-
tur. Cum enim videatur tutissimū esse confi-
dere in filiis suis, aliisque domesticis, contra
monet etiam ab his homini cauendum, nec
in homine quouis quamuis coniunctissimo
fiduciam esse ponendam. Quod prolixius

Micheas 7. inculcat, dicens: Nolite credere
amico, & nolite confidere in duce, ab ea quæ
dormit in sinu tuo custodi claustra oris tui.
Quia filius contumeliam facit patri, & filia
conspurgit aduersus matrem suam, nurus ad-
uersus locrum suam, & inimici hominis do-
mestici eius. A filiis autem atque domesticis
cauendum rectè monet Sapiens, non solum
quod illi nonnunquam sint infidi, ingrati, &
perniciem molientes: sed etiam quod impia
& noxia sæpe suggerant, per quæ à Deo &
animæ salute hominem per amorem ipso-
rum alienant. Vnde sequitur:

25 *In omni opere tuo credere ex fide animæ tuæ,
hoc est, enim obseruatio man-
datorum.*

Græcis non est, ex fide, sed tantum *πίστεως*
dictionem, animæ, non esse genitiuum iun-
gendum cum verbo, crede. Dixerat non esse cre-
dendum ne filiis quidem, nunc dicit cui sit
credendum, animæ scilicet propriæ, & iudi-
cio propriæ conscientiæ, quod magis sectan-
dum est in omni opere quàm aliorum sug-
gestio & consilium quantumuis charorum,
imo & sapientum. Nihil enim vnquam agen-
dum est contra propriæ dictamen conscienti-
æ, quia omne quod non est ex fide, pecca-
tum est, vt habet Paulus Rom. 14. Et in agen-
dis sæpe propria conscientia melius iudicat
quàm plerique sapientes, vt docetur postea.
cap. 37. qui locus si cum hoc conferatur, non
parum istum elucidat. Quoniam autem non
nunquã contingit proprii iudicii esse erro-
neū, vt peccaturus sit qui crediturus sit suæ
animæ, nõ malè interpres addidit: ex fide; vt
significetur in omni opere crededū esse pro-
priæ animæ, non ex errore illius, sed ex recta
eius in Deum & legē Dei fide. Et subditur.
Hoc est enim conseruatio mādatorum; quo
significatur, quod in hoc ipso quod quis cre-
dit propriæ animæ, eiuſq; iudicium legi Dei
innixum sequitur, consistit obseruatio man-
datorum Dei: non enim facile peccabit, qui
rectæ rationis suæ dictamen attēdit. Legen-
dum autem esse potius, hoc, quàm hæc, do-
cent Græca, quæ habent, *τοῦ*. Quædã Græ-
ca habent, In omni opere bono; sed Germa-
nicum exemplar tantum habet, vt noster le-
git interpres, *ἐν παντί ἐγγύς*, in omni opere: nec
additur pronomen, tuo, quod & multa scri-
pta non habebant.

26 *Qui credit Deo, attendit mandatis: & qui confidit
in illo, non minorabitur.*

Postquam dixit de credendo propriæ ani-
mæ, subiicit sententiã de credendo Deo,
siue quia non bene creditur animæ propriæ
nisi credendo Deo, siue quia qui credit ani-
mæ suæ, credit Deo, eo quod propriæ animæ
iudicium conforme sit voluntati diuinæ, cum
vnicuique naturaliter inscripta sit lex Dei,
adeo vt Paulus dicat gentes naturaliter ea
quæ legis sunt facere, testimoniū perhiben-
te eis

re eis conscientia ipsorum. Bene ergo osten-
dit in fide, quam quis habet, propriæ animæ,
consistere obseruationem mādatorum Dei:
quia qui credit suę animæ, credit Deo: qui au-
tē credit Deo, attendit mandatis, obseruādo
quid illa requirant, & sollicitus vt ea impleat
ac præstet. Credit autē Deo, qui non dubitat
æqua esse quæ præcipit, & vera quæ promittit
ac cōminatur. Credit etiã Deo, qui omnem
suam fiduciam in Deum collocat, atque ab
illo totus pendet, nec propriæ sapientiæ nec
aliorum consiliis nimis innixus, qui ob id so-
licitè semper attendit Dei mādata ne illum
offendat. Cui posteriori intelligentiæ magis
conuenit quod sequitur; & qui confidit in
illo, non minorabitur; hoc est, non patietur
detrimentum aut defectum vel sapientiæ vel
aliorum bonorum, vt sequentia declarant.

Caput XXXIII.

1 *Timentis Dominum non occurrent mala, sed in tenta-
tione Deus illi conseruabit, & liberabit à malis.*

Prosequitur cœptam in si-
ne præcedētis capitis do-
ctrinam de securitate eo-
rum qui Deo fidunt, & so-
liciti sunt pro implenda
eius voluntate. Breuius au-
tem Græca habent secun-
dam partem sic: *ὁ δὲ ἐν πειρασμῷ, καὶ παλιν ἐξουσί-
ται αὐτῷ*, hoc est, sed in tentatione, & rursum
eripiet eum, vel eripit eum. Itaque duo signi-
ficantur, nempe quod timentis Dominū non
accidunt mala ad perdendum illum, sed tan-
tum ad probationē ipsius. Quia enim, inquit
angelus Tobia, acceptus eras Deo, necesse
erat vt tentatio probaret te. Deinde quod
Deus illum in tentatione non relinquet, sed
ex ea tempestiuè liberabit. Nostra lectio
primū asserit absolutè timentis Dominum
non obuentura mala, verū quoniam id vi-
detur parum verum esse, eo quod tam mul-
ta aduersa iustis accidant plerunq;, sequens
pars ostendit quomodo id verum sit, nempe
tum quia cum est in tentatione, Deus illum
conseruabit ne ab ea superetur, & ab ea læ-
datur, tum quia à malis, in quæ tentandi gra-
tia incidere permittitur, Deus illum libera-
bit & eximet. Mala ergo ei non occurrunt,
quia quæ occurrere videntur, ad probatio-
nem ei immittuntur, & Deo illum conser-
uante & liberante fit, vt mala ei non sint, sed
bona & vtilia. Idem habet Psalmista de con-
fidēte in Deum: Non accedet ad te malum,
& flagellum non appropinquabit taberna-
culo tuo. Cum ipso lum in tribulatione, eri-
piam eum, & glorificabo eum.

Psal. 90.

2 *Sapiens non odit mandata & iustitias, & non illidetur
quasi in procella nauis.*

Pro: mandata & iustitias; Græcis tantum
est *νόμος*, hoc est, legem. Et secunda pars
constat ex contrario. sic enim est, *ὁ δὲ ὑποκρινόμε-
νος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν ναυμαχίᾳ πλοῦτος*, hoc est; Qui

autem simulatus est in ea (scilicet lege) velut
navis in tempestate, scilicet est vel erit. Nec
est Græcis, odit, sed futurum *μισῶσιν*, odiet Si-
gnificatur ergo quod quamuis piis & studio-
sis legis diuinæ multa accidat quæ illos pos-
sent offendere, atque à studio virtutum alie-
nare tamen quoniam verè sapiunt, & ex ani-
mo legi Dei afficiuntur, nulla vnquam re fi-
nent se à lege Dei alienari, nec eam vnquam
displicere posse, sed contrā eam semper pla-
cituram, vt quæ animo eius & rectæ rationi
consentiat. Hypocritæ verò, qui non ex ani-
mo legem Dei amplectuntur, sed fictè ac si-
mulatè eam profitentur, instar nauis procel-
lis agitate in omnē partem, pro passionū suarum
impulsu nunc huc, nūc illuc vertuntur,
nec constanter virtutē sequuntur, sed qui re-
bus prosperis videbantur amare legem Dei,
cum aduersitatum venti exurgunt, mox in
alteram partem inclinantur, & pro occasio-
num varietate nunc virtutem nunc vitia se-
ctantur. Interpres noster, qui aliter legisse vi-
detur quàm nunc legitur, vtramque partem
restitit ad sapientem, vt significetur illū non
odire mandata Dei, sed vehementer ea dili-
gere, idēque eum, etiam si aduersitatum &
tentationum procellæ contra eum exurgāt,
non instar nauis quæ procellis agitur, illi-
dendum, & à suo proposito dimouendum,
sed constantem animo permanfurum in ob-
seruatione mādatorū Dei. Itaq; cum dicitur;
nō odit mādata; plus significatur quàm
dicitur, nempe quod vehementer ea diligit,
quæ ipsius dilectio, causa est constantiæ in
tentationibus. Vnde bene sequitur:

3 *Homo sensatus credit legi Dei, & lex illi fidelis.*

Pro: credit legi Dei; Græcis est *ἐπιτηδεύει νό-
μου*, quod etiam verti potest; fidelis est le-
gis; vt sit correspondētia cum sequēti parte,
& significetur quod sibi mutuo fidelitatem
præstant homo prudens & lex: ille fideliter
& constanter præstando quod secundum le-
gem facere suscepit, hæc præstando quod
promittit, consilium scilicet, auxilium defen-
sionem & præmium. Idem intelligendum in
nostra lectione, quia qui verè & firmiter cre-
dit legi Dei, etiam constanter ei adhæret,
idēq; & lex illi fidelis erit, quia & in dubiis
eum instruet quid agere debeat, & in aduer-
sitatibus eum non deseret, sed consolabitur,
& promissa præmia suo tempore fideliter
donabit.

4 *Qui interrogationem manifestat, parabit uerbum: &
sic deprecatus exaudietur, & conseruabit discipli-
nam, & tunc respondebit.*

Græca licet etiã obscura sint, tamē clario-
ra sunt & breuiora, *ὡς ἐρωτησάμενος ἀποκριθήσεται, καὶ
ὡς ἐκτετακέναι αὐτὸν, ἀποκριθήσεται, καὶ
ὡς ἐκτετακέναι αὐτὸν, ἀποκριθήσεται, καὶ
ὡς ἐκτετακέναι αὐτὸν, ἀποκριθήσεται*. Pro, *ἀποκριθήσεται*, quidã codices legunt
ἀποκριθήσεται, & prior illa pars à quibusdam iuxta
exemplar Germanicum refertur ad præce-
dentia, vt sit sensus: Lex erit illi fidelis tan-
quam interrogatio manifesta, aut tanquam
interrogatio iustorū, hoc est, lex erit illi tan-
quam

quam ex qua interrogare & manifestè intelligere liceat quæcunque sunt iusta, aut ex qua iusti interrogant quæ agenda sunt. Alij ad sequentia referunt, iuxta exemplar Complutense, idè quæ sic vertunt: Vt interrogatio manifesta sit, præpara verbū, & sic audieris: colliga doctrinam, & tunc responde. Ne enim quia dixit legem fore fidelem ei qui credit, & fidelis est ei, aliquis hac fiducia temerè profiliat ad respondendum de quibuslibet interrogatis, monet ut qui planè & intelligenter volunt respondere, & quod quæritur manifestū facere, premeditentur prius, quod dicant, & sibi comparēt eruditionem, discantq; prius antequam doceāt aut quod docere volūt, composita & accurata oratione ordinēt. Dupliciter enim intelligi potest quod dicitur; colliga doctrinam; aut ut significetur eruditionem studio comparandam, aut ut significetur orationem habendam, bene ordinandam esse & disponendam. Est enim in plerisque ea negligentia, ut responsuri ad id quod rogitur non cogitent satis quid & quomodo dicendum sit, quorum perturbata confusaque oratio facit, ut nihil perspicue dicant, nec intelligantur. Nostræ ergo lectionis hic est sensus: Qui quod quæritur ab eo vult manifestè & clarè explicare, & cuius officium est interrogata manifestare, is priusquam respondeat, parabit verbum & sermonem, præmeditando scilicet & studendo circa illud quod dicendum est, & ordinatè illud disponendo, & sic ab aliis rogatus ad respondendum cum gratia & fructu audietur ab eis. Idem in animo suo conseruabit doctrinam, conferendo multa inter se, & tunc respondebit. Hic sensus originalibus factis consentit. Potest tamen in nostra lectione quod dicitur; deprecatus exaudietur; intelligi deprecando Deum pro sapientia & apta responsione, ut sit sensus: Deprecatus Deum pro sapientia exaudietur ab eo, & quod dicitur; conseruabit disciplinam accipi potest ut significet doctorem quæ docturus est conseruare debere digna operatione, ut tria hic exprimentur quæ doctori sunt necessaria ut cum fructu doceat, studium, oratio, & operatio.

5 Præcordia fatui, quasi rota carri: & quasi axis uersatilis cogitatus illius.

Opponitur quod hic de fatuo dicitur, ei quod prius dictum est de constantia sapientis semper credentis legi Dei, eiq; fideliter adherētis. Aut ei quod mox dictum est ei qui rectè responsurus est parandum esse verbū, & illud bene ordinandum, significaturque apta similitudine quanta sit incōstantia in cogitationibus fatui, qui in re nulla fixam habet cogitationem, sed pro data occasione ad varia fertur, qui & ob id ineptus est ad debite & ordinatè respondendum de re aliqua quod confusa omnia sint & perplexa quæ ex turbido illius corde prodeunt. Comparat ergo præcordia fatui, vel, ut est Græcis, σπλάγνα καρπῶν, viscera fatui, hoc est, intima eius, rota carri vel currus, quæ circa axem

continuo motu versatur. Comparat item cogitationem illius axi versatili, hoc est, cali axi, qui simul cum rota cui infixus est vertitur & mouetur, ut distinguatur ab axe fixo, circa quem immotum manētem rota circumagitur: quia sicut illa assiduo motu circumagitur, idque summa cum celeritate: ita stulti cogitatio varia est, instabilis & vaga, velociter de vno in aliud prolapsa. Potest & hoc intelligi hac similitudine significatum, quod quemadmodum rota cursum suo motu grauem ædit & ingratum sonitum: ita & intima stulti, dum sermone incondito proferuntur, ingratum auditoribus ædunt sonum, & velut strident auribus.

6 Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni supersedente hinnit.

Amicus subsannator, est amicus fictus & simulatus, qui cum amicitiam blandis verbis simulat, ridet in animo suo, aliquando etiam verbo & gestibus eum cui adblāditur, ut sint adulatores & gnathones. Equus emissarius est, qui Latinis elegātius dicitur equus emissarius, qui scilicet emittitur ad admissuram & coitum generationis gratia. Græcis enim est ἰσθητὸς ἵππος, equus ad admissuram, scilicet destinatus. Huic ergo comparatur pulchrè fictus amicus, quia sicut talis equus equa conspecta hinnit, nullo habito delectu eius qui illi incidet, ita ut huius hinnitus & lætitia quam ostēdit, non fiat in gratiam insidentis, sed propter equam ad quam ex passionis libidinosæ vehemētia trahitur: sic etiam fictus amicus, oblata vbiuis spe aliquid commodi consequendi, benevolentiam & lætitiā ostēdit cuius, nō in gratiam eius cui adblāditur, sed propter amorem commodi, ad quod vehementer rapitur. Sicut ergo superior sententia ostendit incōstantiam fatui in suis cogitationibus, ita hæc incōstantiam ficti amici in verbis & gestibus suis, quibus sicut equus suo hinnitu adblāditur videtur insidenti, ita ipse adblāditur ei cui se fingit amicum. Et bene subiecta est etiam per oppositionem ad id quod mox dictum est de constantia sapientis, qui fidelis est legi Dei, & ordinatè atque compositè respondet ad interrogata. Imò videtur potest hæc parabola dicta à Sapiente contra doctores falsos, qui cum videantur quærere suorum auditorum salutem, & bene illis velle, suum tantum commodum & lucellum spectant, cuius amore quiduis docent, quibuslibet se spe lucri accommodantes, ut nostra ætas in multis bene declarauit. Certè in tales bene quadrat hæc parabola, sicut & in aduocatos & procuratores, qui sine delectu causarum semper hinnunt, gaudent, & fautores se exhibent, cum spes est consequendæ utilitatis. Apud Ieremiam 5, etiam sit mentio equorum emissariorum, sed ibi adhibentur in cōparationem cum adulteris & libidinosis, qui ad alienas uxores ardore libidinis rapiuntur hic verò adhibentur ad significandum fictam benevolentiam eorum qui suum quærunt commodum, & ob id quibuslibet sine discrimine ardent vbi spes est lucri.

7 Quare

7 Quare dies diem superat, & iterum lux lucem, & annus annum à sole.

In sequentibus Sapiens adductis quibusdam similitudinibus ostēdere vult hominum distinctionem penderè ex prouidentia diuina, atque in eius ratione perferenda non oportere nos esse curiosos, sed in voluntate eius, quæ iniusta esse non potest, nobis esse acquiescendum. Habent autem Græca hunc primum versum longe aliter, sicut & in tota ista questione pertractanda, Græca lōgè sunt breuiora & clariora, cum in nostra lectione quædam sint addita, quædam aliter versa: vnde sensus scriptoris nō purè percipi possit. Sic enim hic est Græcis: Quare dies diē præcellit, & omne lumē diē anni à sole, scilicet est? Hoc est, qui fit ut vnus dies alio excellētior habeatur & sit, eū omne lumen cuiuslibet diēi totius anni ab eodē sole proficiscatur? Dies autē excellētes, vocat dies festos in lege à Deo institutos, ut patet ex sequentibus, à quibus similitudine ducta vult ostēdere, quod quædam modū ea diērum distinctio, qua quidam festi habentur & sancti, alij profecti & prophani, non est ex diuersa diērum natura, quæ vna omnibus est, quia omnes sūm lumen ab eodē sole sumunt, sed tantum est ex Dei ordinata & iusta institutione ita similiter quod inter homines vnā habentes originem quidam alios præcellant sanctitate & pietate, est ex Dei voluntate & beneplacito, qui quos vult eligit & euehit: quos vult reprobat & reicit, atq; in cōmuni forte esse sinit. Nostra lectione intelligitur à commentatoribus de naturali diērum excellentia, qua scilicet quidam dies sunt aliis longiores, quia sequitur; & rursum lux lucem, & annus annum. Et intelligunt vnā lucem alia superare, quia lux solis præcellit lucem lunæ & stellarum, & vna stella differt ab altera in claritate: annum autem superare alium annum, vel quia annus solaris maior sit anno lunari, vel quia vnus annus altero sit fertilior. Verum hæc intelligentiæ parum conueniunt ei rei, ad quam comprobandam similitudo à diebus hic adductis. Probādum enim est distinctionem hominum non esse ex hominum natura, sed ex electione & reiectione diuina. Ad quod ostēdendum non conuenit ea distinctio diērum, lucis & annorum, quæ ex natura prouenit: sed optimè ea diērum distinctio, quæ ex lege introducta est per Dei voluntatem & institutionem. Iam quod additur in nostra lectione, à sole, etiam obscuritatem habet, vnde quidam libri habent; & sol solem; intelligiturque sol solem superare, quia idē sol seipsum superat, cum quandoque longiores suo motu facit dies. Quandoque breuiores, & diuersis modis insinit in hæc inferiora. Sed legendum potius esse, à sole, Græca demonstrant. Et intelligit Rabanus significari, quod dies diem superat, lux lucem, & annus annum à sole, hoc est, propter ascendētis & descendētis solis cursum. Magis accedat ad sensum originalem, si, à sole, cōmūngatur cūm distinctione, annum, subaudiendo participium, factum,

& sit sensus: cur annus superat annum à sole factū, hoc est, cū ab eodē sole annus omnis fiat, cur vnus annus alii superat? Sic illud, à sole, etiā potest referri ad partes præcedentes de die & luce, ut significetur quæri cur dies diē à sole factū superet, & lux lucē, hoc est, vnde fit ut cum omnis dies & lux à sole fiat, vna tamen dies & lux alteri præcellat. Et ut cum originali lectione & sensu nostra lectio conueniat, sicut quod dicitur de die diem superat, intelligi potest de distinctione diērum secundum legem: ita & quod dicitur de anno annum superante, intelligitur de distinctione annorum secundum legem, quia septimus annus in lege sanctior erat aliis, & similiter Iubileus, annus quinquagesimus. Ita similiter lux lucem secundum legem superabat, quia inter celebritates quædam aliis erant celebriores & clariore. Sic enim accepta nostra lectio coincidet cum sensu Græcæ lectionis, proposito scriptoris maximè accommodo.

8 A Domini scientia separati sunt, facto sole, & præceptum custodiēte per Dei sapientiam diuiduntur.

Quæ nos legimus in hac sententia, post illa verba; A Domini scientia separati sunt Græcis non sunt in omni & postrema illa verba; per Dei sapientiam diuiduntur, quædam scripta non habent, sicut nec Rabanus. Et Lyranus testatur ea non esse de textu, nec legenda esse, nec exponenda, ita ut certum satis sit ea ex alia versione aut marginali annotatione in textum postea inserta esse. Respondet ergo, separationem illam & distinctionem illam diērum nō esse fortuitam & temerariam, sed esse factam à Dei scientia; vel, ut quidam libri habent conformiter cum Græcis; in Dei scientia, hoc est, per Dei sapientiam. Et si quidem de naturali diērum distinctione hic locus intelligatur, eius quod additur; facto sole & præceptum custodiētes; sensus erit, quod distinctio diērum facta est à Deo per hoc quod sol ab eo factus sit, qui præceptum sibi à Deo datū semper custodit. Constitutum enim illi fuit ab initio, ut suo motu diem hominibus adduceret, eūque inaequalem. At si de distinctione diērum hic locus intelligatur quæ per legem est introducta, sensus commodus erit, quod cum sol à Deo factus sit in initio, & is Dei statutum semper vniformitèr custodiat, non à sole huiusmodi diērum distinctio videri potest profecta, sed facta est per Dei sapientiam, sic in lege ob certas causas prudenter ordinantis.

9 Et immutauit tempora, & dies festos ipsorum, & in illis dies festos celebrauerunt id horam.

Græca tantum habet: Et immutauit tempora & festiuitates, hoc est, varia tempora & festiuitates varias esse disposuit. Sic ergo & nostra lectio accipi debet, ut significetur Deum varia tempora anni constituisse, quia cum in mēse distinctis, & quatuor præcipuas partes, Ver, Æstatem, Autumnum, & Hyemem. Atq; in his temporibus variōs dies

festos disposuit, quos in illis temporibus Israelitæ celebrauerunt ad certam horam illis præscriptam.

10 Ex ipsi exaltauit & magnificauit Deus, & ex ipsi posuit in numerum dierum.

Pro, magnificauit, Græcis est *ὑψώθη*, hoc est sanctificauit. Loquitur enim de diebus festis quos Deus sanctificasse dicitur, quia ab aliis diebus separatos sacris addixit actionibus. Sensus ergo est: quod Deus ex ipsis diebus, hoc est, quosdam dierum exaltauit præ aliis, & excellentiores atque sanctiores esse voluit; rursum ex ipsis, hoc est, quosdam illorum voluit esse communes, & in reliquorum dierum numerum computatos, ita ut nihil haberent præcellentia. Quorsum autem hæc dicantur, subiungendo ostendit.

11 Et omnes homines de solo & ex terra vnde creatus est Adam.

12 In multitudine discipline Dominus separauit eos, & immutauit vias illorum.

Ostendit omnino simile esse in hominibus, cum eo quod dixit esse in diebus, singulis, quæ de diebus dicta sunt, adaptans quod in hominibus correspondet, significare volens quod quemadmodum omnes dies ab vno eodemque sole originem habent: ita etiam omnes homines ab eadem terra & eodem protoplasto à terra creato suam habent originem, ita ut origine non differant. Sed sicut Dei sapienti dispositione factum est, ut inter dies natura & origine pares, quidam aliis essent excellentiores: ita etiam per multitudinem disciplinæ, hoc est, scientiæ & sapientiæ suæ (Græcis enim est *ἐπιτήδεωσις*, hoc est, scientiæ) Deus distinctionem fecit inter homines, & immutauit vias eorum, hoc est, fecit ut diuersa essent studia eorum: & quidam quidem virtutem sequerentur, alij in corruptione relicti Deo ipsos derelinquente vitii & erroribus inuoluerentur. Id declarat magis in sequentibus.

13 Ex ipsi benedixit & exaltauit, & ex ipsi sanctificauit & ad se applicauit.

14 Et ex ipsi maledixit & humiliavit, & conuertit illos à separatione ipsorum.

Sicut, inquit, quosdam dies extulit & sanctificauit, quosdam communes esse voluit & prophanos: ita etiam quosdam hominum singulariter elegit, beneficiisque suis peculiaribus & donis affecit, eosque ab aliis separando sanctificauit sibi, & sibi familiariter coniunxit, quosdam reiecit & execratus est, atque viles habuit. Nam & à principio mundi quosdam ad gloriam prædestinauit, quosdam reprobaui, & mox à peccato Adæ distinctionem aliquam fecit inter homines, semen Seth eligens, semen verò Cain reijciens: vnde, ex Seth nati, dicuntur filij Dei: ex Cain nati, dicuntur filij hominum. Et post Diluuium rursum distinctionem fecit, semini Sem benedicens, semini verò Cham maledicens: & in

confusione Babilonica seruans in progenie Heber primordiale linguam, aliis per linguarum varietatem dispersis & separatis ab inuicem. Et tandem Abraham ex omnibus gentibus elegit, & in eius filiis semen Iacob peculiariter sibi in suum populum delegit, reliquis gentibus reiectis, & sub maledicto relictis. Atque ad hæc peculiariter videtur Sapiens respexisse, dum quosdam dicit Deum benedixisse, quosdam maledixisse: ut quæ dicuntur primo versu, pertineant ad Israelitas omnes, quantum quod dicitur in secunda parte ex ipsis sanctificauit, &c. quidam non malè referant ad Leuitas, quos Deus in populo Israelitico sibi sanctificauit, & applicauit ad se, ut sibi peculiariter pro toto populo seruirent. Quod autem nos habemus, & conuertit illos à separatione ipsorum; Græcè est, *ἠγαπήθησαν ἅπασιν ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀπὸ τῆς ἀποστασίας*, quod sic ferè vertitur; & subuertit illos à stationibus ipsorum, hoc est, ab ordinibus & statu ipsorum. Nam dictio *ἁπασιν*, stationem, statum, & ordinem significat. Itaque significatur, Deum eos quos reicere voluit à statu suo dimouisse, potentes deponendo de sede, ut patuit in Cananæis. Eadem tamen dictio etiam significat seditionem: atque ad eam significationem videtur respexisse noster interpretes vertendo; à separatione eorum. Potest autem nostra lectio, quæ in hac parte obscura est, conuenienter sic accipi, ut significetur Deus post separationem illorum, vel propter separationem illorum conuertisse illos à se, hoc est, permisisse ut se relicto alios deos sequerentur. Sic enim respondet ei parti qua prius dicitur quosdam applicuisse ad se. Sunt quædam scripta quæ habent: Conuertit illos ad separationem ipsorum; & haberet ea lectio sensum commodiorem, verum aliam lectionem præferendam esse Græca demonstrant, ut patuit. Cauendum autem hic est, ne cum Sapiens hic dicit Deum quosdam hominum maledixisse & humiliasse, putetur significasse homines quosdam ex sua creatione à Deo maledictos, ipsosque à principio sub maledictione creatos, cum prius dixerit in genere de homine, quod creauerit Deus illum rectum. Sed insinuat distinctionem hominum quæ post peccatum facta est, post quod Deus sua misericordia ex communi massa humani generis quosdam elegit, & ab aliis separauit, vocando eos, iustificando & glorificando: quosdam iusto iudicio in communi perditionis massa reliquit, gratiamque suam illis non apposuit, vnde factum est ut in grauiore errores & peccata magis magisque semper prolaberentur. Ideoque ad huiusmodi distinctionem significandam bene assumpsit legalem distinctionem dierum, qui cum prius omnes inter se essent eiusdem conditionis, ut nullus altero esset celebrior & sanctior, ita per legis constitutionem sunt distincti, ut quidam inciperet esse sanctiores & celebriores, reliquis in pristino suo statu & qualitate relictis.

15 Quasi lutum in manu figuli plasim. are illud, & disponere, omnes viæ eius secundum dispositionem eius.

18 Sic homo in manu illius qui se fecit, & reddet illi secundum iudicium suum.

Aliam iam adhibet similitudinē Sapiens ad ostendendum idem quod prius, nempe Deum pro sua sapientia & voluntate quosdam eligere, & alios reprobare, nec ob id illum reprehendi posse quasi iniquum. Est autem hæc similitudo desumpta ex Isaia cap. 45. & Iere. cap. 18. ex quibus locis etiam Paulus ad Rom. cap. 9. similitudinem assumpsit ad ostendendum idem quod hic agitur, irreprehensibilem scilicet esse eam hominum distinctionem, qua quosdam Deus eligit & diligit, quosdam indurat & abiicit, eiusque distinctionis causam esse Dei voluntatem, quæ iniusta esse non potest. Sicut, inquit, lutum est in manu figuli ad fingendum illud & disponendum, omnesque figuli actiones & studia, quæ ipse varia sectatur in fingendo luto, dum ex vno eodemque luto effingit vnum vas ad honestum vsu, alterum ad inhonestum, pendunt ex dispositione eius & beneplacito, ita ut eius diuersitatis nulla ratio alia quærat: ita homo est in manu eius qui ipsum ex luto terra fecit, & dabit vnicuique secundum quod apud se iudicat esse dandum & faciendum. Verbum enim, reddet, videtur hic accipiendum pro suo simplici, dabit, quia non agitur hic de his quæ dantur pro hominum merito, sed de his quæ tantum pendunt ex beneplacito Dei, electione scilicet quorundam, & aliorum reprobatione. Dicitur ergo, quod dabit vnicuique secundum iudicium suum, quia iusto, est occulto, Dei iudicio fit ut vni detur bona mens & voluntas, alteri non detur.

17 Contra malum bonum est, & contra mortem vitam esse & contra vitium iustum peccator.

18 Et sic intueri in omnia opera altissimi, duo & duo, & vnum contra vnum.

Primum hic notandum, insigne in posteriori sententiâ irreprehensibilem vicio scriptorum mendum, quod in omnibus penè codicibus obtinuit, & sensum genuinum tollit. Nō enim legendum est; duo contra duo; sed sine, contra, duo duo, quomodo Græca habent, vel, ut Rabanus legit, duo & duo; quomodo & quædam scripta habebant, licet pauciora. Ex tribus manuscriptis Bibliis, quæ exhibuit Abbas Tongerlensis, vnum habuit, duo duo: vnum; duo & duo. D. August. lib. 11. de Ciuit. Dei cap. 18. vbi totum hunc locum citat, legit; bina & bina. Ut certum sit mēdosè apud nos legi; duo contra duo. Non enim Sapiens significare voluit vbiq; in operibus Dei inueniri duo contra duo, sed vbiq; inueniri diuersa paria; inter quæ vnum sit alteri contrarium. Itaque his iam sententiis vult indicare nō esse singulare in hominibus ut in eis inueniatur distinctio honorū & malorum. Huiusmodi enim distinctionem & rerū contrarietatem vbiq; inueniri, eamque facere ad ornatum vnuerſi, & decorem operū Dei, ut contraria iuxta se posita sese magis prodāt & ostentent. Ad hæc enim significanda ista

hic dici ostendit satis D. August. loco prædicto, sic scribens: Neque enim Deus vllū non dico angelorum, sed vel hominum creasset quem malum futurū esse præcisset, nisi pariter nosset quibus eos honorū vsibus commodaret, atque ita ordinem seculorum tanquam pulcherrimum carmen etiam ex quibusdā antithetis honestaret. Et post quædā: Sicut ergo ista contraria contrariis opposita, sermonibus pulchritudinē reddunt: ita quædam non verborū sed rerum eloquentia contrariorum oppositione, sæculi pulchritudo cōponitur. Apertissimè hoc positū est in lib. Ecclesiastici hoc modo: Cōtra malum bonū est, & contra mortē vitam: sic cōtra pium peccator. Et sic intueri in omnia opera altissimi, bina & bina, vnum cōtra vnum. Hæc ille. Cum ergo prius Sapiens à Dei beneplacito pēdere dixerit hominum distinctionem, hic iam insinuat eius voluntatis diuinæ cōgruentem aliquam causam, quemadmodum & Paulus disputans similiter de electione & reprobatione quorundam similem insinuat rationem, cum dicit: Quod si Deus volens ostendere iram; & notam facere potentiam suam sustinuit in multa patientia vasa iræ luto terra in interitū, ut ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ quæ præparauit in gloriā. Significatur ergo fuisse conueniens ut inter homines ea esset distinctio, ut cōtra iustum esset peccator, ut sicut in omnibus aliis rebus inuenitur cōtrarietas quæ ad decorum facit vnuerſitatis: ita etiam in hominibus, ut in iustis scilicet reluceret insigniter Dei bonitas & misericordia, in malis verò Dei seueritas & iustitia.

19 Et ego nouissimus acinorum, & quasi qui colligit acinos post vindemiatores.

20 In benedictione Dei & ipse sperauit, & quasi qui vindemiat, repleuit torcular.

Dixit superius Deum quosdam hominum benedixisse & extulisse, notās Israelitas, & in eis peculiariter patriarchas & prophetas: post hos ergo iam dicit etiam se benedictionē Dei assecutū, per quam post prophetas colligit in hoc libro viles sententias plebasque, ad quarū lectionem ut excitaret, has interponit sententias, quibus lectori suū cōmendat studiū & laborem, significās se post prophetas, cum iā aliquādiu nemo scripsisset, tandem velut somno depulso excitatum esse ad scribendū, & se quædam ab aliis relicta collegisse, atque in commune cōtulisse: quemadmodum qui acinos colligit post vindemiatores: se humiliter cōparans collectori acinorum, prophetas verò vindemiatoribus, qui primi & plenis cordibus vvas in torcular comportāt. Quod autē fecit, significat se non præsumptuosè fecisse, sed ex spe benedictionis diuinæ: qua factum est, ut nō solum instar collectoris acinorū paucas vvas in torcular detulerit, sed etiam instar vindemiatoris impleuerit torcular, hoc est, varias, multiplices, & omnis generis sententiās conscripserit prolixè, vnde vinum salutaris sapientiæ mentem inebrians exprimi abundè & hauriri possit. Vnde & repetit rursum eā sententiam quam superius posuit.

Rom. 9.

Sup. cap. 24.

21. Respice quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus disciplinam.

Huiusmodi enim sententias adhortatorias sæpius & hic, & Salomô in Prouerbiis interponit, vt sæpius auditor excitetur, & actetior reddatur. Itaq; etiã adhuc addit:

22. Audite me magnati & omnes populi, rectores ecclesie auribus percipite.

Græcis non est ea pars; & omnes populi: ita vt tantum sit sermo ad magnates & rectores alicuius ecclesie, hoc est, congregationis vel reipublice, vnde quidam declarat in commentariis suis se legisse, magnati, vel magnates omnes populi, vt, populi, sit genitiui casus. Cæteri magnates vel solum vel potissimum admonet, quemadmodum & Sapiens, Sapien. 6. cap. Reges & multitudinis rectores ad audiendum commonet, quod ad illos imprimis pertineat rerum agendarum cognitio, quam & ipsi primi factis exhibere debent, & alios etiam verbis & legibus constitutis docere. Sic enim hæc admonitio interposita est, vt & ad præcedentia pertineat & ad sequentia, in quibus subiicit mox præcepta quædam domestica, filios, propinquos & seruos concernentia.

23. Filio & mulieri, fratri & amico nõ des potestatem super te in uita tua, & nõ dederis alij possessionem tuam: ne forte peccet at te, & deprecetis pro illis.

Pro, mulieri, magis conuenisset hic verti, vxori, quia *γυναικί* vtrique significat. Est autem hæc sententia satis aperta, in qua Sapiens admonet patrem familias, vt in suis bonis ac fortunis dominium retineat quoad viuet, nec ius suum ante mortem in alios trãferat, sua bona à se alienando: contra quam quidam faciunt, qui in gratiam vel filiorum vel amicorum, dum eos admodum diligunt, sua illis ante mortem tradunt bona & possessiones, illis per hoc potestatem super se dantes, cum ab eis pendere cogantur, & deprecari nonnunquam pro illis bonis confectis, quæ prius pleno iure possederant. Potest autem quod in prima parte dicitur; ne des potestatem super te; generaliter accipi, vt significetur ne pater familias sinat quouis modo illos dominari sibi, quos oportet sibi subditos habere aut tanquam æquales, vt secunda parte explicetur vna species dandi aliis potestatem supra se, cum dicitur, nec dederis alij possessionem tuam. Aut potest quod prima parte dicitur accipi, vt idem sit cù sequenti parte, & per eã exponatur, vt tantum hic prohibeatur bonorum vita durante translatio, quod & in sequentibus insulcatur.

24. Dum adhuc superes & aspiras, nõ immutabit te omnis caro.

25. Melius est enim filij tui te rogent, quam te respiciere in manus filiorum tuarum.

Exponit clarius quod prius dixit, subiiciens: Dum adhuc superes, & aspiras,

hoc est, quãdiu viuis, & flatus vitæ est in te, non immutabit te omnis caro, hoc est, non fines vt quisquam quantumuis tibi amicus & carus te dimoueat à proposito seruandi tibi tua tempore vitæ tuæ. Et subiicit rationem claram & efficacem, post quam adiicit generalem monitionem.

26. In omnibus operibus tuis præcellens esto, ne dederis maculam in gloriam tuam.

Pro, præcellens, Græcis est *ὑπεράσπασ*, hoc est, excellens & superans, & pro; in gloriam tuam: est *ἐν τῇ δόξῃ σου*, in gloria tua, quomodo etiam quædam nostra scripta habent. Itaque sensus est; tene principatû in omnibus operibus & rebus tuis, nec sinas vt in rebus que tuo labore peperisti, aliquis supra te ius habeat, ne aliqua labe aspergas gloriam tuam, quia in sapientia argueris, si alios tibi tuisq; rebus dominari permiseris, quasi non possis ipse tua bene administrare & curare. Nam, vt habet Cicero de Senectute, patribus malè rem gerentibus aut desipientibus, solet bonis interdici. Potest etiam intelligi significari vt quis in omnibus que agere debet præcipuum se præstet, nec aliis potissimum committat que gerenda sunt, aut alieno omnia gerat arbitrio, aut vt in agendis agilem & alacrem se præbeat, & non torpidum nec tepidum. Sed prior sensus proposito magis conuenit.

27. In die consummationis dierum uita tua, & in tempore exitus tui distribue hereditatem tuam.

Exit quando non est alienanda hereditas, nunc dicit quãdo alienanda, & quomodo. Instante enim morte tunc est opportuna hereditatis ad alios translatio, idq; faciendum est per legitimum distributionem, qua cuique sua portio attribuitur, ad lites cauendas, aut per testamentariam dispositionem, qua amicis & pauperibus provideatur. Cæterum locus iste totus non est cõtrarius Euangelio, consilienti vt quis omnibus diueditis & in pauperes distributis sequatur nudum Christum. Sapiens enim hoc loco tantum communia prudẽtia præcepta tradit, docens quid communi hominum vitæ conueniat, non autem excludens perfectionem Dei nomine susceptam, quæ illo tempore necdum proponebatur vulgo.

28. Cibaria & uirga & onus asino, panis & disciplina & opus seruo.

Ixerat quomodo pater familias, se gerere debeat erga filios, vxores, & amicos; nunc docet quomodo se habeat erga seruos, indicans quæ seueritas in eos sit adhibenda, & quæ humanitas. Primum ergo indicat eos regendos instar asinorum, proinde cum his illos comparat, tria asino tribuens, & similitèr tria seruo. Pro dictione, cibaria, Græcis est *ἄρτοι*, quod non quæuis cibaria significat, sed pabula fœni, à *ἄβλος* scilicet. Profectione ergo quæ asino debetur, tribuitur seruo panis, hoc est, cibus necessarius, &

non delicatus. Pro virga quæ asino debetur, tribuitur seruo disciplina, hoc est, castigatio & correptio. Pro onere quo grauantur asini, tribuitur seruo opus, quo premeudus est, & in officio continendus. Sensus ergo est: Sicut fœnatio & virga & onus conuenit asino, sic panis & disciplina & opus seruo, & Aristot. scribit seruis deberi *ἄρτα, ὑδάτιον, ἄσπασ*.

29. Operatur in disciplina, & querit requiescere: laxa manus illi, & querit libertatem.

Pro; operatur; constanter Græca habent *ἐργάζομαι*, hoc est operare, sed in his quæ sequuntur quidam codices habent, vt non ster legit, *ὁ ποιητής, καὶ ἡ γῆ*, hoc est, in disciplina, & querit: alij habent *ἐν πόσει, καὶ ἀσπασ*, vt sit sensus: operare in seruo, & inuenies requiem. Iuxta quam lectionem pulchra est partium oppositio, qua significatur Dominum quietem sibi inuenturum, si seruo opus imposuerit, & per illum operatus fuerit: contra, si ei otium permiserit, illum non fore contentum eo beneficio, sed quaesiturum ulterius libertatem, & per otium cogitaturum quomodo se vindicet in libertatem, & proinde Domino allaturum molestias & inquietudinem. Nostra lectio conditionem seruorû describit, videlicet quod per disciplinam & castigationem adigantur ad opera, querunt requiescere ab operibus, conquerentes se nimium grauari, si otium eis permittatur, querunt ulterius etiam libertatem, non contenti petita relaxatione. Significatur ergo non tam attendendum ad eorum petitiones, quàm ad id quod pro eorû conditione eis conuenit imponere. Potest & sic intelligi: Seruus quamdiu disciplina subditur, & sub virga tenetur, agit quæ ei iniunguntur, & nihil aliud cogitat quàm vt post labores requiescat, nihil cogitans de rebellionem. Si verò ei manus laxaueris ab opere, cogitabit per otium omnino euadere iugum seruitutis.

30. Iugum & lorum curuant collum durum, & seruum inclinant operationes assidue: seruo maleuolo torura & compedes.

Græcis non est illa pars; & seruum inclinant operationes assidue. Itaque sensus illis est: Sicut iugum & lorum impositum duro collo iumentorum curuant illum, & subiiciunt hominis voluntati: ita tormenta & compedes conueniunt seruo maleuolo, vt per ea subigatur, dum quietem querit, & libertatem molitur vendicare. Nostra lectio indicat, quod quemadmodum iumentorum dura colla subiugantur iugo & loro: ita serui duritiam imprimis frangunt assidua opera: deinde si hæc nõ satis eum frangunt, aut si hæc detrectet subire, conuenit vt etiam tormentis & compedibus frangatur. Quod in sequentibus clarè profectitur.

31. Mitte illum in operationem, ne uacet: multam enim malitiam docuit otiositas.

32. In opera constitue illum, sic enim condecet illum: quod si non obaudierit, curua eum compedibus.

Dvas affert causas ob quas seruo sint opera imponenda, videlicet tum quod conueniant officio & conditioni eius, tum quod otium multorum malorû sit causa & mater. Ob quas causas etiam omnes homines, qui quamdiu sunt in hac vita, se seruos Dei reputare debent, laboribus & bonis occupationibus se subiicere oportet: imò quæ hic contra seruos tardos & rebelles dicuntur, accommodanda etiam sunt contra carnem propriam, quæ vt spiritui, prout debet, melius seruiat, nec ei reluctetur nimium, cohibeda est laboribus, disciplina penitentia, & abstinentia.

33. Et non amplifices super omnem carnem, uerum sine iudicio nihil facias graue.

Sententiam hanc sic esse distinguendam, non autem, vt communiter fit, priorem partem superioribus iungendam, satis patet ex Græcis, quæ habent: *καὶ μὴ περιαιρήσῃς πᾶσιν σαρξί, hoc est, non sis nimius omni carni*. Sensus ergo est: Quanquam dixi seruum operibus & tormetis frangendum, videndum tamen ne in cuiusque carnem nimius sis, & modum excedas, sed vbique discretionè adhibeas, nec herili potestate abutaris, nec quicquam graue in seruis committas sine iusto rationis iudicio, ita vt nec nimis eos graues operibus, nec tormenta quæ merentur modum excedant: ideoque carnis meminit, vt moneat attendere carnis fragilitatem & naturæ confortium, quanquã etiam ad bestias referri potest quod dicit, super omnem carnem; quia & à iumentis abesse debet crudelitas.

34. Si est tibi seruus, sit tibi quasi anima tua, quasi fratrem sic eum tracta, quoniam in sanguine anima comparasti eum.

Mlti legunt, si est tibi seruus fidelis; intelligentes iam doceri quid agendum sit cum seruo fideli, postquam dictum est quomodo tractandus sit seruus maleuolus. Verum adiectiuû, fidelis, sicut non est Græcis, ita nec impressa quædam Biblia iam habent: quædã scripta cum Rabano habent; seruus bonus; quædam verò, sicut supra cap. 7. seruus sensatus; ita vt hæc varietas satis demonstret interpretem tantum vertisse: Si est tibi seruus. Non enim iam agitur de aliis seruis quàm de quibus iam dictû est, sed profectitur Sapiens quod dixit nihil graue agendum in seruis sine iudicio, & postquã ostendit quali seueritate, cum opus est, agendum sit cù seruis, mitigando consultam seueritatem, ostendit etiam quæ moderatio & cura illis sit impendenda. Sit, inquit, tibi quasi anima tua, vel, vt quædam habent Græca, sit tibi vt tu, hoc est, curam eius habe sicut tui ipsius, tracta eum non tanquam beluam, aut tanquam alienum, sed tanquam fratrem, agnosce scilicet illum eiusdem tecum naturæ consortem, ac communem in cœlis habere patrem: item agnosce eum in vnam tecum

cum familiam ascitum, cuius ope cgeas, & à quo iuuari possis non minus quàm à fratre tuo. Quod autè sequitur; Quoniam in sanguine animæ comparasti eum; cum obscuro fati sit, & variis modis exponatur, dupliciter potissimū accipi potest. Altero modo, vt sit sensus: Comparasti eum tibi non tanquam beluam, sed tanquam sanguinem animæ tuæ, hoc est, tanquam tibi consanguineum, eiusdemque tecum naturæ sanguinis cõsortem. Altero modo, vt sit sensus: Comparasti eum tibi, vt esset tibi loco sanguinis in quo vita continetur, hoc est, tanquam eum qui vitam tuam tueretur suo labore & defensione. Græca enim, præterquàm quòd primo loco habent; quoniam in sanguine comparasti eum; secundo loco habet; quoniam veluti esset anima tua, indigebis eo.

35 *Si leseris eum iniuste, in fugam conuertetur: & si extollens discesserit, quem quæras, & in qua uia quæras illum, nescis.*

Græcis breuius est; Si affixeris eum iniuste, & leuans (scilicet se) aufugerit, in qua uia quæres illum? Alteram subiungit rationem, quæ ad moderationem seruo adhibendam inducit, nempe ad vitandum molestias, irrisiones & damna, in quæ facile incidit q̄ iniurius est, & crudelis est in seruos suos, dum illi pertæsi iniuriæ sibi illatæ, fuga sibi ita cautè consulunt, vt qua uia quæri debeant ignoretur, nec sit qui de eorum fuga rogari possit, aut qui rogatus fugientem seruum, sed iniquè tractatum, demonstrare uelit. Pro: extollens discesserit; Græcis est, *ἀνέγει ἀποδοχόν*, hoc est, tollens se vel discedens aufugerit. Et quædam scripta non habent, extollens, sed tollens, vt subaudiatur, se, non autem bona & facultates. Primo loco uerbum, quæras, positum uidetur pro, interroges; secundo loco pro, inquiras.

Caput XXXIII.

1 *Vana spes & mendacium uiro insensato, & somnia extollunt imprudentes.*

PRINCIPIO huius capitis Sapiens insectatur vanitatem eorum qui rebus inanibus & falsis, vt somniis, & aliarum significationum diuinationibus, nimis fidunt, docens non his attendere rebus, sed potius legi Dei, & prudentium hominum doctrinæ, cui solida inest ueritas. Pro; uana spes & mendacium; est Græcis, *vanês spei & mendês*, hoc est, uanæ spes & mendaces, scilicet sunt. Pro, extollunt, est Græcis *ἀναψύσσει*, hoc est, alatos faciunt, vel volare faciunt: quo significatur quòd somnia imprudentes erigunt in uanas cogitationes atque spes, eosque sublimes efferunt. proinde bene uertit interpres, extollunt, & est sensus: Viro imprudenti est uana spes atque mendacium, hoc est, uir insipiens habet spem uanam atque mendacium, hoc

est, talem spem quæ illi imponet, eumque faller, atque frustrabitur. Nititur enim uanis & caducis huius mundi bonis, foelicitatem sibi in illis promittens, deinde & credit atque confidit uanis rerum quarundam significationibus, quia etiam somnia, quæ sunt res uanissimæ, efferunt eos, faciuntque vt de seipsis magna concipiant, sibi que multa promittant. Nam ob ea aut se prudentes sanctosque iudicant qui digni sint reuelationibus diuinis, aut ex eis sibi felices euentus aliquos promittunt. Quàm autem hoc uanum sit, sequens explicat parabola:

2 *Quasi qui apprehendit umbram, & persequitur uentum: sic & qui attendit ad uisa mendacia.*

Pro, uisa mendacia, est quemadmodum uersu præcedenti *φάντασις*, hoc est, in somniis, quæ nos ter uocat bene, uisa mendacia, quia sunt figmenta apparentia in uisione imaginaria. Hæc ut bene umbræ & uento comparantur ob earum inaneitatem, ita qui his attendit ita ut ea magnificat, & in eis spem suam collocet, rectè comparatur ei qui tentat & conatur manu comprehendere umbram, aut persequitur uentum, vt eum apprehendat & concludat, quia sicut iste res uanas sectatur, quæque sectatorem fugiunt & fallunt, & ob id stultè in eis rebus operam suam impendit, ridiculumque se facit: ita & qui attendit in somniis, sectatur quod uanissimum est, & unde fallatur cum omnium irrisione.

3 *Hoc secundum hoc uisio somniorum, ante faciem hominis similitudo hominis.*

Hic uersus corruptè admodum à plerisque & distinguitur & legitur. Nam sic ferè legitur; Secundum hoc (vel secundum hæc) uisio somniorum, ante faciem hominis similitudo alterius hominis. Et prior pars ferè iungitur præcedentibus, & à sequenti separatur. At legendū esse; hoc secundum hoc; patet ex Græcis, quæ habent *πρὸ τοῦ προσώπου*, hoc secundum uel iuxta hoc, unde etiã patet hæc partem iungendam cum sequenti quæ eam explicat. Nec addendum est nomen, alterius, quod Græcis non est, & deletum erat in quibusdam scriptis, & additum genuinum sensum tollit, què Græca declarat longè alium esse quàm à nostris intelligitur. habet enim ad uerbū sic: Hoc iuxta hoc uisio somniorum, è regione faciei similitudo faciei. Quo significatur, uisionem quæ in somnis apparet esse, ueluti cum hoc iuxta hoc ponitur, hoc est, cum ante faciem hominis ponitur similitudo ipsius in speculo uel in aqua. Pulcherrima ergo similitudine significatur, & quid sit uisio somniorum, & quàm sit res uana cui fidendum non sit. Sicut enim relucens in speculo similitudo hominis, nõ est substantia aliqua distincta à re cui opponitur, sicut tamè pueris & stultis uidetur, sed tantum est similitudo eius resultans ex speciebus in speculo collectis: ita quod in somnis ferè apparet, nõ est res aliqua solida & extra hominem subsistens,

stans, sed similitudo rerum, ueluti in speculo homini opposita resultans ex speciebus hærentibus in phantasia, & in ea miro modo collectis. Proinde sicut stultum est & uanum magnificare uultum in speculo relucentem, ita quoque uanum est magnificare uisiones in somnis apparentes, quando illæ naturali modo & ordine à phantasia inaniter confinguntur. Notandum autem Germanicam additionem habere; *τὸ ἄπειρον*; per genitiuum, hoc est, hoc è regione huius; quod melius responderet ei quod in secunda parte dicitur, *καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ ὄρους*, è regione faciei. Alij tamen legunt sicut nos ter legit, *τὸ ἄπειρον*, hoc secundum hoc, & redit eodem si præpositio, secundum, accipiatur pro iuxta.

4 *Ab immundo quid mundabitur? & à mendace quid uerum dicitur?*

Pro, à mendace, Græcè est *ἀπὸ ψεύδους*, qui genitiuus etsi possit esse ab adiectiuo *ψεύδης*, quod mendacem significat, sicut nos ter accepit, potest etiam esse à substantiuo *ψεύδης*, quod mendacium & rem falsam significat. Atque ea significatio huic loco magis conuenit. Ostendit enim superius somnia esse rem falsam & mendacium. Itaque iam docet à talibus nihil quod uerum est expectandum esse, quia sicut ab immundo frustra queritur mundities: ita à falso frustra ueritas expectatur. per comparationem enim hæc sententia est accipienda, & per immundum non tantum homo immundus, est accipiendus, sed omnis res immunda, ut sit neutrum, non masculinum. Quem sensum & nostra lectio habebit, si ablatiuus, mendace, accipiatur etiam in neutro genere, non pro homine mendace, sed pro re mentiente & fallente, quæ nihil uerum dicere, hoc est, significare potest. Sensus ergo erit: Sicut à re immunda nihil mundari potest, sed potius cõspurcari: ita à re falsa nihil ueri significari potest, sed potius ab ea re non nisi deceptio expectanda est. Quòd si nomine immundi & mendacis hic significetur persona immunda & mendax, accipienda est hæc sententia tanquam dicta contra eos qui dæmones, augures, somniorum coniectores, & quoscunque diuinatores consulunt, ueritatem ab eis discere cupientes, cum ab eis qui professione sua sectantur uana, ueritas non sit querenda. Non quòd diabolus mendax, & eius sequaces homines mendaces nunquam dicat quæ uera sunt, sed quòd omnia eorum dicta suspecta esse debeant, dum secundum falsam eorum artem quid proferunt, quia diabolus etiã dum uera dicit, fallere studet, hoc enim agit ut mendaciis suis fidem faciat. Iam quod dicitur; Ab immundo quid mundabitur; non arguit ab immundis sacerdotibus per sacramenta munditiam animæ percipi non posse. Ea enim non percipiunt ab illis tanquam eius authoribus, sed à Deo per illorum ministerium. Hic uerò aliud non significatur, quàm quod ab immundo expectari non possit mū-

dicies, ita ut ab illo originè accipiat. At prior intelligentia ut est simplicior, ita etiam sequentibus magis conuenit.

5 *Diuinationis erroris, & auguria mendacia & somnia malefacientium uanitas est: & sicut parturientis, cor tuum phantasias patitur.*

Tria iam dicit a què uana esse, in quibus stultè homines cõfiderere solent, scilicet diuinationis erroris, hoc est, erronea, quando scilicet petitur à dæmonibus oracula & responsa de absconditis & futuris rebus; Auguria mendacia, hoc est, fallacia & deceptorum, cum ex auium garritu & volatu futurorum euentuum queritur cognitio: Et somnia malefacientium, hoc est, hominū peccatorum & impiorum, qui Deum deserentes uanis somniis addicti sunt. Quod sequitur; Et sicut parturientis, &c. quod præcedentibus iungèdū esse Græca docent, significat per illa iam dicta fieri ut quisquis illis attendit, graues, molestas & stultas patiatur in animo suo phantasias, sicut cor parturientis mulieris cū magno dolore patitur animi deliria, per quæ stulta multa loquitur, & extra se rapitur. Itaq; hæc parte ualde exaggerat uanitatem accedentium illis uanis, ut qui ex uanis illis rebus & leuissimis tam graue sibi onus assumat, quod instar parturientis eos grauet, cruciet & alienet. Quod autè dicitur in secunda persona; cor tuum; sub secunda persona alloquitur unumquèque illis attendentè. Quod hic dicitur de his qui intendunt illis tribus uanis rebus, locū etiã habet in omnibus qui errores sectantur, hereticis maximè: qui dum erroribus intendunt, per illos in magnâ capitis inducuntur vertiginem, animiq; graues patiuntur cruciatus & conscientie tormina, ita ut tristes & cogitabundi incedunt, quemadmodum experientia docet: Dominus enim miscuit in medio eorū spiritū uertiginis; ut dicit propheta Isa. ca. 19. Ceterū similitudo quæ de parturiente hic adhibetur, potest accipi ut tantum ad insomnia pertineat, de quibus solis etiã mox subiungitur. Itaque similitudo in eo sita erit, quæ quæadmodum parturientis onere grauatur & fructus & phantasmata: ita qui in somniis occupatur, cõcepto onere phantasmatum grauatur & angitur intra se; atq; instar parturientis rem cõceptam uelle uidetur ædere & eniti, cum alioqui res qua grauatur sit leuissima & uanissima. Propter insomnia enim istud de parturiente hic adductū esse uidetur ex sequenti sententia,

6 *Nisi ab altissimo fuerit emissã uisitatio, ne dederts in illis cor tuum.*

7 *Multos enim errare fecerunt somnia, & exciderunt sperantes in illis.*

Monet ut, quadoquidem uana ut in plurimū sunt insomnia, eis cor non accõmodetur, ita scilicet ut ea magnificamus, & de eorum significatione solliciti simus, & ob ea uel tristes simus metu malorum, uel læti simus spe felicitatis. Excipit autem ea insomnia, quæ Deo uisitante hominem, immissa fuerint, & per quæ Deus singularem emittit

emittit homini visitationem, in quibus semper apparent peculiare quedam nota veritatis autoritatisque diuinae, ut dubitare vix liceat quin à Deo profecta fuerint. Quo ex genere sunt somnia quedam sanctorum hominum; aut etiam principum quorundam, in sacris literis commemorata, euentuque rerum maximarum comprobata. De varietate somniorum & quomodo dignoscantur quæ Deo immittente fiunt, prolixius tractat diuus Gregorius lib. 4. Dialogorum cap. 48. & 49. vbi & citat hunc locum: Multos errare fecerunt somnia; & per exemplum declarat de quodam sibi noto, qui cum somnia vehementer attenderet, ei per somnium longa vita huius spatia promissa sunt: cumque ob id multas pecunias collegisset, repente defunctus est omnibus hic bonis relictis. Hinc & Dominus vetat apud Moysen: Non augurabimini, nec obseruabitis somnia, coniungens ibi duo illa quæ & hic coniunguntur, eaque coniunctione insinuans, vt annotauit diuus Gregorius, quam detestanda sit somniorum obseruatio, quæ auguriis coniungitur. In somniis enim & est naturalis vanitas, & accedit diabolica sæpe illusio, maxime in eis qui obseruationi somniorum sunt addicti.

Leui. 17.

8 Sine mendacio consummabitur uerbum legis, & sapientia in ore fidelis complanabitur.

Isaiæ 8.

Dixit quibus non sit attendendum pro veritate cognoscenda, nunc contra docet quibus sit attendendum, nempe legi diuinæ, & sapientum doctrinæ, quemadmodum & Isaias propheta ludæos à diuinationibus reuocat ad testimonium legis: Cum, inquit, dixerint ad vos: Quarite à Pythonibus & à diuinis qui strident in incantationibus suis: Nunquid non populus à Deo suo requirit? Pro uiuis ad mortuos? Ad legem magis & ad testimonium? Habent autem Græca hanc sententiã ad uerbum sic: Sine mendacio perficietur lex, & sapientia ori fidelis consummatio vel perfectio, scilicet est. Pro, lex, nos legimus, uerbum legis. Et sunt scripta quæ tantum habent, uerbum, vt pro *λέξ*, interpretis uideatur legisse *λέξ*, non satis constare uideatur num legendum sit in secunda parte, complanabitur, quomodo Rabanus legit, & duo scripta habebant: an complanabitur, quomodo plures libri habent, cum utriusque commodum sensum habere possit, quanquã posterior lectio ut est receptior, ita & conuenientior uideatur. Porro quod dicitur, uerbum legis vel legem consummari & perfici sine mendacio, primum sic intelligi potest, vt significetur legem non requirere ad sui perfectionem mendacia diuinationum, & obseruationem somniorum: sed ipsam per se sufficere ut de agendis hominem instruat, ita ut præter eam non sit necesse obseruare auguria, insomnia, & id genus alia. Cui consonat quod sequitur, & sapientia ori fidelis perfectio est; hoc est, sapientia quæ ore ueraci profertur, ipsa est quæ perfecte hominem instruere potest de cunctis. Sic & quod nos legimus;

sapientia in ore fidelis complanabitur; significat quod ea in ore fidelis, hoc est, ueracis hominis (fidele enim hic mendacio opponitur) erit plana, expedita, & sine difficultate percipietur, quomodo 2. Reg. 22. dicitur: Complanauit perfectam uiam meam; pro expedita fecit. Potest & aliter intelligi hæc sententiã, ut sit sensus: Lex uel uerbum legis præstabitur sine mendacio, & sine aliqua fallacia uel deceptione, hoc est, si quis legem studeat perficere & exequi, is sentiet se id facere sine aliqua deceptione, eaque; ratione liber erit ab omni errore & mendacio. Et sapientia quæ ore ueraci profertur, ipsa est hominis perfectio, ipsa deprehendetur esse plana & expedita, nec aliquos erroris anfractus, aut conscientie molestias in se continens. Monet ergo sententiã, relictis uanis consiliis agendorum, legem in omnibus consulendam, & ueracium doctorum instructionem: unde in sequentibus profertur qui sint doctores audiendi.

- 9 Qui non est expertus, quid scit? Vir in multis expertus cogitabit multa, & qui multa didicit, enarrabit intellectum.
- 10 Qui non est expertus, pauca recognoscit: qui autem in multis factus est, multiplicat malitiam.
- 11 Qui tentatus non est, qualis scit: qui implanatus est, abundabit nequitia.

Græca sunt breuiora. Primum enim non est illis illa interrogatio; Qui non est tentatus, quid scit? Et sunt ibi pro his tribus sententiis tantum duæ, ita ut ex collatione cum Græcis satis constet tertiam apud nos sententiã eandem esse cum secunda, & ex altera uersione margini fortè prius ascriptam irrepsisse in contextum, ut & alia in hoc libro factum est: unde nec Rabanus tertiam illam sententiã legit, & in uño scripto expuncta erat. Notandum & illud, pro eo quod nos legimus in secunda sententiã; Qui autem in multis factus (uel fatuus) est, multiplicat malitiam; & in tertia; Qui implanatus est, abundauit nequitia; Græca sic habere, *ὁ δὲ πολλὰ κημιὶ παλιῶν πανουργία*. Participium autem *κεκμημένος*, ambiguum est, & potest significare eum qui errore deceptus est, & eum qui per uaria loca errauit & diuersatus est. Sic & accusatiuus, *πανουργία*, & in malam partem accipi potest pro uerfusia & nequitia: aut in bonam partem pro calliditate & bona astutia, qua quis per experientiam rerum in quauis re recta consilia suggerere potest. Itaque & uerbi potest in malam partem: Qui errore deceptus est, multiplicat nequitiam. Qui sensus exprimitur in nostra lectione. Unde etiam ex collatione cum Græcis constat in secunda sententiã potius legendum esse; Qui autem in multis fatuus est; quomodo multa scripta habent, quam, Qui in multis factus est; quam sic legat etiã Rabanus. Sic & in tertia sententiã constat legendum, non, Qui implanatus est; sed, Qui implanatus est. Et uerbi rursus eadem pars potest in bonã partem: Qui autem uagatus est, multiplicat astutiam; ut

ut significetur eum qui discendi studio uaria loca peragravit, multa sibi astutiam collegisse. Solent enim sapientiæ amatores exteras adire regiones comparandæ sapientiæ & experientiæ gratia, quemadmodum legitur de Pythagora, Solone, Platone, & nostro ite Hieronymo. Idem fecisse & nostrum auctore ex sequentibus intelligere licet, quibus magis cõgruit secunda iam dicta intelligentia, sicut & precedentibus magis conuenit. Opponit enim Sapiens ei qui non est expertus, illum qui errauit. At nõ experto magis opponitur qui uaria loca peruagatus est, quam qui errore deceptus est. Ex his ita præter lectionis restitutionem licebit etiã melius intelligere uerum nostræ lectionis sensum. Tætatus enim hic dicitur, qui multis studiorum laboribus, magistrorum examinationibus, ac periculorum uarietate probatus est, idemque est interpreti, esse tentatum, & esse expertum: quia utriusque significatur uerbo Græco *πειράω*, quod hic ponitur. Itaque semel ueritur, qui nõ est expertus: & rursus, qui non est tentatus. Sensus ergo est: Qui non sapientiæ amore uariis laboribus & periculis est probatus, is aut nihil aut parum scire potest. Qui multo studio, peruagatione regionum, & audiendo doctos, multam sibi collegit experientiam, is multa apud se cogitabit, & uariationem magnam habet multa & uaria cogitanda: & qui sic multa ab aliis didicit, is enarrare poterit aliis intelligentiam. Contra qui non est expertus uaria, is pauca cognoscit: Qui uerò in multis rebus etiam errore deceptus est, & desipit, hunc necesse est per errores suos multam committere malitiam, & sæpius peccare. Insinuatur ergo, omni studio & labore comparandam sapientiã, quo & ab inscitia & à malitia liberi sumus.

- 12 Multa uidi errando, & plurimas uerborum consuetudines.
- 13 Aliquoties usque ad mortem periclitatus sum horum causa, & liberatus sum gratia Dei.

Quamquam omnes penè libri habeant, esse, errando, quomodo etiam unum exemplar monasterij Tongerlensis antiquissimum habet, quoniam Græcis est *ὅτι τῆ ἀποσταθῆσθαι μου*, hoc est, in errore meo. Sicut autè quod superius dicitur errore, noster interpretes intellexit dictum de errore mentis: ita & hic quidam intelligunt auctorem loqui de errore mentis quo aliquando fuerit detentus, ut significet se multa didicisse interim dum aliquandiu deceptus fuit, & per errorem temporarium se factum cautiorem. At ut prius ita & nunc magis conuenit intelligere ipsum loqui de diuersatione per multa loca, ut significet, se dum uaria loca pererrauit, multa & oculis corporalibus & oculis mentis uidisse atque didicisse, ut suo exemplo commonstraret quod dixit: Virum in multis expertum multa cognoscere. Non enim eum commendare prudentiam suam errore & deceptione comparatam, sed potius eam quæ multarum rerum usu acquisita erat.

Quod sequitur; Et plurimas uerborum consuetudines; Græcè sic est, *καὶ πολλὰ λόγων μου σῶμαίς μου*, hoc est, & plura uerborum meorum (uel uerbis meis) intelligentia mea. Vbi cum *πολλὰ* sit accusatiuus, non potest coherere cū *σῶμαίς*, sed subaudiendum est aliquid, ut sit sensus: intelligentia mea plura cõtinet quam uerbis meis exprimo. Complutensis additio pro *πολλὰ*, habet *τὰ πλάσματα*, hoc est, fictiones, sed noster interpretes alteram lectionem, quæ uerior uideatur, secutus est, qui & uideatur pro *σῶμαίς*, legisse *σῶμαίς*, hoc est, consuetudines. Et significat Sapiens in nostra lectione se regiones peruagando uidisse etiam & didicisse uarias consuetudines uerborum, hoc est, diuersos loquendi modos, & sermonum diuersa idiomata. Aut diuersos rerum mores, ut dictio; uerborum; accipiatur, quemadmodum aliquoties in scripturis, pro rebus gestis quæ uerbis exprimitur, ut ibi Luc. 1. Videamus hoc uerbum quod factum est, quod fecit Dominus, & ostendit nobis. In sequenti uersu illud, horum causa, pro quo Græcis est *τῶν λόγων*, additur in Græco non cum, periclitatus sum, sed cum, liberatus sum, ut significet auctorem se aliquoties incidisse mortis pericula, sed ab eis se liberatum per prudentiam & experientiam, quam ex his quæ uidit & didicit in peruagatione sua collegit. Noster illam partem coniunxit cum, periclitatus sum, & ad, liberatus sum, adiecit, gratia Dei, ut significetur auctorem propter ea quæ discere cupiuit, aliquoties incidisse in pericula, ut cõtigere solet itinerantibus, & in exteras regiones proficiscentibus: Dei tamen gratia illum à periculis illis liberatum, ut qui sapientiæ studiosos sectatores soleat protegere & liberare. Inde & in sequentibus profertur quomodo Deus defendat & protegat sui studiosos.

- 14 Spiritus timentium Deum, quæretur, & in respectu illius benedicentur.
- 15 Spes enim illorum in saluantem illos, & oculi Dei diligentes se.

Græca pro his duabus sententiis unam tantum habent, quia in illis non sunt utriusque huius sententiæ posteriores partes. Et pro, quæritur, illis est uerbum *ζητήσεται*, hoc est, uiuet. Itaque sic illis est; Spiritus timentium Dominum uiuet, spes enim illorum in saluantem illos. Quoniam enim dixit se Dei gratia liberatum, iam in genere idem omnibus piis euenturum ostendit, ut quia in eum sperant qui potens est & paratus saluare eos, à morte eripiantur, & saltem spiritus eorum pertuò uiuat. Noster, ut apparet, legit *ζητήσεται*, hoc est, quæretur. Et per futurum, quæretur, habent aliquot antiqua scripta. Unde constat hanc esse ueram lectionem. Intelligit nostri significari Deum maxime requirere spiritum, uoluntatem, & mentem hominis, & ad eum maxime respicere. At originalibus & tempore futuro, quæretur, magis conuenit, ut intelligatur, Deum nõ neglecturum spiritum timendum se, ut pereat cum est in periculis, sed ipsum requisitum

requisitorum illorum spiritum, vt illum scilicet saluet, custodiat, & liberet. Itaque sic hic dicitur spiritus requirendus à Deo, quomodo in Psalmis dicitur: Non est qui requirat animam meam, ad saluandum scilicet & liberandum. In sequenti parte magis legendum est; & in respectu illius; vt habent multa scripta & Dionysius, quàm; & in conspectu illius; vt respondeat ei quod sequitur; & oculi Dei in diligentes se. Et magis conuenit verbum plurale, benedicentur, vt habet Rabanus & quaedam scripta, vt referatur, ad timētes Deum, quàm verbum singulare, benedicetur, quod referatur ad nominatiuū, spiritus, quāuis id ad rem parum faciat. Significatur ergo, quod quia Deus benigno suo aspectu eos respicit, consequenter ab eo benedictionē, hoc est, eius opem & beneficentiam. Idque ideo, quia illorum spes non est in vanitates & insanias falsas, de quibus supra dictum est, quæ non saluant, sed in eū qui solus verè & potest & paratus est saluare. In quem sicut ipsi semper intente respiciunt, dicentes cum Propheta: Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse euellit de laqueo pedes meos; ita etiam vicissim oculi Dei semper sunt intenti in diligētes se, vt opportunè eos liberet, assiduam eorum curam gerens. Hæc autem sicut & sequētia dicuntur per oppositionem contra eos de quibus supra dictum est, qui diuinationibus, auguriis, & infomniis, aliisque vanis rebus confidunt.

Psal. 24.

16 Qui timet Dominum nihil trepidabit, & non pauebit, quoniam ipse est spes eius.

Simile est ei quod dicitur in Prouerb. 28. Iustus quasi leo confidens absque terrore erit. Et similia multa habent scripturæ, maxime in Psalmis. Non quod nullus vnquam timor inuadat pios, sed quod eos timor non deiciat, nec diuturnus sit in eis, vt qui spe auxilij diuini superetur.

17 Timētis Dominum beata est anima eius: ad quem respicit, & quis est fortitudo eius?

Beatam dicit, hoc est, scelicem animam timētis Dominum, sicut & supra dixit: Beatus est cui datum est habere timorem Domini; tum quia singulare à Deo donum consecuta est, tum quia talis & ab omni malo libera erit, & omne bonum consequetur, ita vt re ipsa sit beata, & multo magis spe futurorum. Quæ sequuntur interrogationes, accipi possunt per admirationem & exaggerationem dictæ, vt sit sensus: O qualis est & quantus ille, in quem timens Deum suā colat fiduciam, semper ad illum respiciens? quantus est ille cui ipse innititur, & quæ pro sua fortitudine habet, dicens: Diligā te Domine fortitudo mea? Possunt etiā simplici ter accipi hæc interrogationes, vt ad eas respondeatur per sequentes sentētiās, quibus ostenditur, Dominū esse ad quem respicit timētes, illumque potētissimū esse, omniāque mala depellere, & bona suis conferre.

- 18 Oculi Domini super timētes eum: protector potentie, firmamentum virtutis.
- 19 Tegmen ardoris, & umbraculum meridiani: deprecatio offensionis, & adiutorium casus.
- 20 Exaltans animam, & illuminans oculos: dans sanitatem, vitam & benedictionem.

Vis, inquit, scire ad quem respiciat timēs Dominum, & quis sit eius fortitudo? Oculi Domini sunt semper intenti in timētes eum, nimirum quia illi semper respiciunt ad ipsum. Ipse est protector potentie, & firmamentum virtutis, &c. Notandum hic pulchrè cōiungi quinque paria ad idem pertinentia, quæ Deo tribuuntur, ad ostendendum illum & à suis depellere mala, & eisdem conferre bona. Sunt autem hæc paria apud Græcos significantiōra, & plus continent elegantia. Primum ergo par Græcis sic habet, ἡ ἀσπίς ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου καὶ τοῦ ἐπιπέλου; hoc est, protectio potentie & firmamentum fortitudinis. In quibus locutionibus phrasis est Hebraica, & est sensus: protectio potens, & firmamentum robustum & forte. Sic ergo & apud nos protector potentie accipi debet pro eo quod est protector potens, & firmamentum virtutis, pro eo quod est firmamentum forte. Protector est, quia instar clypei defendit à malo. Firmamentum est, quia ei tutò inniti licet, per quem & ad fortia designanda homo firmatur & roboratur. His duobus generalibus præmissis, sequens versus duo cōtinet paria, quibus pulchrè significatur Deū esse protectōrē, & ab omni malo suos defendere. Secundum ergo par sic est Græcis; ἡ σκηνὴ ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου καὶ τοῦ ἐπιπέλου, tegmen ab æstu, & umbraculum vel tentorium à meridie. Quo significatur Deum suos instar tegmenti & umbraculi protegere à malis huius vite, ventibus & affligentibus instar æstus meridiani. Et videtur esse allusio ad illud Isaia cap. 5. Et tabernaculum erit in umbraculo dici ab æstu, & in securitatem & absconsonem à turbine & pluuia. Nostra ergo lectio sic debet accipi: tegmen ardoris, hoc est, tegmentū contra ardorem, & umbraculum meridiani (scilicet caloris vel temporis, hoc est, umbraculum contra meridianū calorem vel tempus. Tertium par sic est Græcis; ἡ φυλακὴ ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου καὶ τοῦ ἐπιπέλου, vel, vt alij legunt, ἡ φυλακὴ, hoc est, custodia ab offensione, & auxiliū à casu. Quo significatur, Deum suos custodire & adiuuare ne impingāt & cadant siue in malū aliquod corporale, siue in spirituale. Itaque nomen offensionis hic non accipitur, quomodo dicimur offendere Deū, cum illum peccando ad iram prouocamus: sed pro impactione, quomodo dicitur, lapis offensionis in quem impingitur, quare & in nostra lectiōne deprecatio offensionis accipi debet, vt significet Deū esse à quo precādo assequimur ne offendamus & impingamus, vt significatio nominis, deprecatio, hic respondeat illi significationi verbi, deprecor; qua significat precari ne aliquid fiat, quæadmodum cum dicit Ouid. Sæpe precor mortem, mortē quoque deprecor idem. Aut simpliciter

placiter deprecatio accipitur pro depulsionē, sicut verbum, deprecari, accipitur non nunquam pro depellere: & deprecator, pro depulso, iuxta doctiorum quorundam annotationes. Adiutorium casus, positum est pro, adiutorium contra casum. Sequens versus iam continet alia duo paria, quibus significatur Deum suis bona conferre. Quartum ergo par sic habet etiam Græcis; Exaltans animam, & illuminans oculos; hoc est, quantum sinat Deus hominem aliquando malis impeti, & cadere siue in malis corporis, siue in malis animæ rursum tamen ab eis malis ipsum erigit & exaltat, & oculos siue errore aliquo, siue mœrore atque tristitia obnubilatos illuminat, lumen veræ cognitionis infundens, ac tristibus læta subinfrens. Est enim scripturis sacris familiare per illuminationem oculorum significare recreationem, qua depulsis tristibus velut te nebris, lætitia velut lux quædam suggeritur. Pro quinto & vltimo pari recto ordine subiicitur; dans sanitatem, vitam & benedictionē. In quibus omnia hominis bona siue corporalia siue spiritualia comprehenduntur. Videre hic licet & ordinem & efficaciam verborū, dum ritè attenduntur & expenduntur.

21 Immolans ex iniquo oblato est maculata, & non sunt beneplacite subfannationes iustorum.

Videtur hic exordiri Sapiens nouum doctrinæ argumentum, sed quod cum præcedentibus bene cohæret. Docet enim in sequentibus de cultu Dei, ostendens quis cultus Dei non sit illi gratus, & in quibus rebus verus Dei cultus consistat. Quod superioribus rectè subiicitur, ubi actum est de scelicitate eorum qui Deum reuerentur & timent. Post eam enim doctrinam ostendendum erat, quomodo Deus aut non rectè colatur aut rectè, vt intelligeretur ad quos ea pertinerent quæ dicta sunt. Primum ergo vsque ad finem huius capituli ostendit illum Dei cultum non placere ei, qui ab impiis fit siue per sacrificia, siue per orationes, cum hæc sunt ab eis in impietate sua vel iniustitia per seuerantibus, nec ex animo respicientibus. In hac autem sententia pro, maculata, Græcis est ἡ μακροχρῆμα, hoc est, subfannata vel ridicula apud Deum, sed interpres videtur legisse ἡ μακροχρῆμα, à μακροχρῆμα, vt sit maculata, hoc est, reprehensibilis. Pro, subfannationes, est ab hoc posteriori verbo, μακροχρῆμα, hoc est, vituperia & macula: pro quo tamen Complutensis aditio habet, ἀσφύρα, hoc est, dona. Interpres videtur legisse μακροχρῆμα. Itaque subfannationes iniustorum, vocat dona quæ iniusti Deo offerunt, siue quod per ea videantur ridere potius Deum quàm illum honorare, cum illum placare volunt aliorum bonis, aut declarare se illum magnificare, quæ sua vita declarant se cōtemnere, siue potius quod Deus ipse eorum dona subfannet & rideat, nec ad ea attendere dignetur. Porro immolat ex iniquo, qui ex iniustè partis Deo offert sacrificium. Tale sacrificium duplici nomine Deo displicet, videlicet & ratione

offerentis, & ratione oblati. Et tamen sunt qui huiusmodi sacrificia non verentur Deo offerre, & insuper existimant per ea sibi Deū posse placari, quasi Deus sit instar iudicium quorundam iniquorum, qui ne iustam inferant vindictam, se sinunt etiam iniustè partibus muneribus corrumpi. Horum stultam sententiam etiam Plato reprehendit, quod ea Deo putent offerenda quæ ne bonus quidē vir velit accipere. Itaque Socrates apud eundem, cum Athenienses ita loquerentur, Iniustè viuendum & sacrificandum; eorū corrigi orationem: Imò verò iustè viuendum, & sacrificandum.

22 Dominus solus sustentibus se in via veritatis & iustitiæ.

Hæc sententia vt per se obsoletum non habet sensum, nec proposito multum conuenire videtur, ita non est Græcis. Est tamen in omnibus scriptis & apud Rabanum, ex quo facile est intelligere quomodo accipienda sit vt proposito conueniat, in hoc scilicet sensu: Dominus solus est sustentibus se. hoc est, solum agnoscit se pro Domino, & solum adest his qui patienter illum expectant, viuentes in via veritatis & iustitiæ, ita vt nec verborum falsitate cuiquam imponant, nec iniustitia operum quæquam opprimant. Hos solos agnoscit suos cultores, & genuinos seruos, & vicissim se illorum esse Dominum. Quod hi offerunt, id demum illi gratum est: imò ipsa veritas & iustitia quam seruant, illi est gratissimum sacrificium.

23 Dona iniquorum non probat altissimus, nec respicit in oblationes iniquorum, nec in multitudinem sacrificiorum eorum propiciabitur peccatis.

Priores duæ partes respondent vni membro apud Græcos, ita vt rursus videantur esse constatæ ex diuersis interpretationibus. Generalius iam loquitur quàm superioribus. Nam cum superioribus docuerit Deum recipere sacrificia ex iniquè partis oblata, hic iam in genere omnia eorum dona reiicit, simulque docet nec per illorum multitudinē Deum placari posse. Quod intelligi debet de iniquis in sua impietate persistentibus, & tamen impunitatem sibi propter sua munerata promittentibus, sicut & illud in Prouerb. Vltimæ impiorum abominabiles Domino. Nam vt bene quidam cecinit: Non seclus emundant, non noxam munera tollunt. Quæque diu crimen, tam manet ira diu.

24 Qui offert sacrificium ex substantia pauperum, quasi si qui uicinat filium in conspectu patris sui.

Redit ad id quod dixit de immolante ex iniquo, & ostendit quàm sit grande scelus offerre ex iniquo, maxime cum sit ex pauperum bonis. Comparat enim cum qui hoc facit, cum eo qui occidit filium in conspectu patris sui, aut cum eo qui vt sacrificet diis, immolat filium patreidente. Quæmodum enim id non potest non patri summe

displicere, & eum ad grauem iram & dolorem commouere, cum alius putat se diis gratum facere: ita significatur Deo valde displicere huiusmodi sacrificium, et si putet impius se sibi Deum placare. Amplius tamen quippiam hac comparatione significatur, nempe quod pauper sit veluti dilectus filius patris coelestis, & quod cum iniuria pauperi infertur, filio, vidente patre, iniuria irrogatur. Imò si Græca inspiciamus, efficacior sensus deprehenditur: Græcis enim non est particula similitudinis, quasi, sed tantum sic est: Victimam filium coram patre suo, qui offert sacrificium ex pecuniis pauperum. Quo intelligi potest, eum qui offert sacrificium ex sublati bonis pauperum, in illo ipso actu vitimare filium coram patre suo, quia offert Deo patri pauperum id vnde viuere debuit pauper, & vnde vita eius pendeat. Cui sensui congruit sequens sententia. Ex prædictis patet verbum, victimare, et si aliqui exponant simpliciter pro occidere, posse tamen imò debere potius accipi proprie pro in sacrificium mactare, & occidere, quod & Græca dictio *θύω* proprie significat.

25 *Panis egenitum, vita pauperum est; qui defraudat illum, homo sanguinis est.*

Multi libri habent singulari numero, pauperis, quomodo & Rabanus legit. Luxuria quam lectionem relatiuum, illum, ad pauperem referri potest, ut sit sensus: Qui defraudat pauperem. At Græca habent constanter numerum pluralem, *πτωχῶν*, pauperum: proinde relatiuum, illum, referri debet ad panem, sicut si legatur *δορυ*, illam, ut habent quædam Græca, referri debet ad *ζωήν*, vitam. Panis egenitum est victus tenuis, quali egætes contenti esse solent. Hic dicitur vita pauperum, quia per hunc vita pauperum sustentatur. Itaque qui huiusmodi victum defraudat fraude eum pauperi subtrahendo, et si parum auferre videatur, tamen dicitur homo sanguinis, hoc est, homo sanguinarius & homicida, quia id tollit, quo subtracto aut mori cogitur pauper, aut miseram vitam ducere, & quantum in ipso est pauperem occidit. Hanc ergo sententiam subiungit, ad ostendendum quam graue delictum sit ex substantia pauperum offerre sacrificium, aut potius quod qui hoc facit, occidit & immolat filium Dei in conspectu patris sui. Digna certe sententia, quæ seriò notetur à diuitibus, pauperum oppressoribus, aut seuerè debita exigentibus, imò & ab his qui elemosynas negant his qui panem & victum necessariū petunt pauperibus, iuxta illud Ambrosij: *Pace fame morientem, si non pauiisti, occidisti. Eodem pertinet quod sequitur.*

26 *Qui auferit in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum; qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario, fratres sunt.*

Græca breuius sic habent: *Occidit proximum, qui auferit victum: & effundit sanguinem, qui priuat mercedem mercenarij,*

Duo ergo genera hominum comparat homicidis, & similiter ut homicidas habendos incidat, & eos scilicet qui auferunt panem in sudoribus partum & pauperibus, & eos qui mercenarios priuant debita mercede. Et dicitur in nostra lectione, quod fratres sint qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit mercenario: quia similes sunt in peccatis, & fraudator mercedis, quantum in ipso est, mercenarij occisor est, quia subtrahit vnde ei viuendum erat. Vnde etiam in scripturis sicut homicidium dicitur clamare in coram pro vindicta, ut patet Gen. 4. sic & defraudatio mercedis. Sic enim Iacobus: *Ecce, inquit, merces operariorum qui messorum regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat, & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit. Ideoque monet Dominus per Moysen: Non morabitur opus mercenarij apud te vsque in mane. Et Tobias eandem legem secutus: Quicumque, inquit, tibi aliquid operatus fuerit, statim ei mercedem restitue, & merces mercenarij apud te omnino non maneat.*

27 *Vnus adificans, & unus destruens, quid prodest illi nisi labor?*

28 *Vnus orans & unus maledicens, cuius uocem audiet Dominus?*

Hæc dicuntur speciatim contra eos de quibus dictum est, quod ex alieno offerunt: & in genere contra omnes qui externo cultu per oblationem sacrificiorum Deo seruiunt, & interim perseuerant in grauibus peccatis. Tales enim similes sunt duobus, quorum vnus adificat, & alter quod adificatum est destruit: aut duobus, quorum vnus bene precatur alicui, & alter male precatur eidem. Nam tales partim adificant & orant, dum scilicet externis caeremoniis Deum colunt, partim destruunt & maledicunt sibi ipsi, quia per mala sua opera & perdunt suorum quæ videntur bonorum operum fructum, & Deum contra se ad iracundiam prouocant. Respondetur ergo per has sententias tacite quaestioni quæ proponi posset contra illud quod dictum est, Dominum non probare dona iniquorum. Quomodo enim non probat ea, cum per ea homo adificet, hoc est, bona faciat, & alios suo exemplo instruat itemque oret Deum pro gratia & fauore eius? At, inquit, sit vnus adificans, & vnus destruens, quid prodest illi nisi labor? hoc est, quam vtilitatem consequuntur præter laborem suum? hoc est, nullam ex labore suo vtilitatem capiunt, sed tantum grauamen. Sic sit vnus orans pro aliquo, & vnus maledicens eidem, cuius vocem audiet Dominus. Verque enim petit, sed contraria: sicut ibi vterque operatur, sed contraria. Ita qui in vno bene facit, & in altero male, fructum laborum suorum bonum non percipiet, nec à Deo quicquam impetrabit. Locus hic diligenter notandus est contra eos, qui cum largas faciunt elemosynas, non cessant tamen perseuerare in grauibus peccatis: & contra sacerdotes, qui cum sacrificando & prædicando adificant, mala sua vita quod adificauerunt

rur

rursum destruunt. Item contra eos precipue qui adificant ecclesias, & magnas faciunt in pennis, sed iniuste ablata non restitunt, quibus debebant, quique, ut habet Gregorius, quanta tribuunt pensant, sed quanta rapiunt considerare dissimulant. Possunt prædictæ sententiæ etiam accipi quasi dictæ contra eos qui cum peccare persistant, ambiunt sacerdotum preces & oblationes, quia tales sua vita sibi male precantur, & destruunt quod alter adificare orando pro ipsis conatur, ut sicut in exemplo duo sunt, quorum vnus adificet vel oret, alter destruat vel maledicat: ita & in applicatione alius sit qui adificet & oret, alius qui destruat & maledicat: Sunt & qui has sententiæ dictas putant, ad commendandum concordiam & consensum in religione, ut significetur quod cum mentes hominum discrepant & repugnant in religione, fieri non possit ut Deus huiusmodi societati intersit, eorumque preces audiat. Vnde Dominus consensum requirit in suis, dicens: *Vbi fuerint duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.* Sed prima explicatio proposito magis congruit, atque ad idem valet quod sequitur.

29 *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lauatio illius?*

30 *Sic homo qui ieiunat in peccatis suis, & iterum eadè faciens, quid proficit humiliando se orationem illius quis exaudiet?*

Diuis Augusti, variis locis, & potissimum lib. 1. contra lite. Petil. ca. 11. & lib. 2. contra Cresconium cap. 24. 25. & 27. ostendit Donatistæ priori sententiæ abufos, ad ostendendum baptismum ab hæreticis aut malis susceptum, esse inefficacem: sicut & prius in concilio Carthaginensi sub Cypriano, episcopi hanc sententiam assumpserunt, ad confirmandum rebaptizandos esse ab hæreticis baptizatos, ut patet in sententiis episcoporum illius concilij. Itaque quo Donatistis satisfacere D. Augustinus, docet qui ab impiis baptismum suscipiunt, non baptizari à mortuo, sed baptizari à Christo, qui nunquam moritur, qui solus est ille qui baptizat in spiritu sancto. Baptizari autem docet à mortuis qui baptizantur in idolorum templis per sacerdotes idololatrias. nam & hi sua habebant baptismata. Monet tamen idem Augustinus prædicto cap. 27. inspiciendos diligenter codices antiquos, & maxime Græcos, ne forte ipsa verba aliter conscripta, ex præcedenti & consequenti contextione sermonis alium sensum intiment. Id certe cum sit, deprehenditur mox non esse hic illum sensum quem voluerunt Donatistæ, imò nec illum, quem, ut satis faceret eis, reddidit D. Augustinus. Non enim ut Donatistæ semper citant, sic habet hic locus: *Qui baptizatur à mortuo, quid proficit lauatio illius; sed additur in medio; & iterum tangit mortuum; (vel tangit eum, vtrumque enim legitur) quæ pars addita manifestè satis ostendit, impertinenter hanc sententiam citari de baptismo Christiano, ideoque illam partem studiosè videntur Donatistæ omisit-*

se. D. Gregorius aliquoties hanc sententiæ tractans intelligit eum baptizari à mortuo, & iterum tangere mortuum, qui abluatur à peccato. & iterum illud repetit, ut licet videre libro 9. epistolarum, epistola 39. & super illud Psalmi poenitentialis: *Sacrificium Deo spiritus, &c. quem & sequitur hoc loco Rabanus.* At hic sensus mysticus est, nec subiectæ comparationi congruens. Sciendum ergo authorem hic agere de baptismo legali qui ex legis præcepto adhibendus erat, cum quis mortuum aliquem hominem aut quoduis cadauer contigerat, ut scribitur proluxè Num. 19. Sensus ergo est: *Sicut si quis iuxta legem lauatur à mortuo homine vel cadauere quod contigit (potest enim ablatius, mortuo, vel esse masculinum, vel neutrum) & mox iterum tangit mortuum, nihil lotio eius ei prodest: sic homo qui in peccatis suis hoc est, propter peccata sua, se affligit ieiunio, & tamen mox eadem repetit, nihil proficit sic se humiliando, hoc est, affligendo per ieiunium, nec eius orationem Deus exaudiet.* Est ergo aptissima hæc comparatio, eoque magis, quod illa legalis lotio & baptismus, figura fuerit Christianæ lotionis, que fit per poenitentiam & lachrymas compunctionis, ut mirum non sit quod sancti patres prædicti, sententiam illam de baptismo, explicauerint de actione poenitentiae. Salomon in Prouerbis alio simili pulchre etiam expressit sceditatem eorum qui in peccatis suis relabuntur: *Sicut, inquit, canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam. Quod & Petrus vsurpans ad didit aliud simile de sue loca, quæ reuertitur ad volutabrum luti.*

Caput XXXV.

1 *Qui conseruat legem, multiplicat orationem; sacrificium salutare est attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate.*

Exit superiori capite quæ sacrificia Deo non placeant, ostenditque veram pietatem non esse sitam in nudis externis sacrificiis: nunc convenienti ordine docet quæ sint sacrificia Deo grata, & quibus in rebus verus Dei cultus consistat. Pro, legem, quidam legunt, verbum, alij verbum legis, Græcè est *νόμος*, legem: proinde ea lectio præferenda est, et si interpres soleat pro lege transferre, verbum. Pro, orationem, Græcè est *προσφοράς*, hoc est, oblationes: quanquam in Germanica additione legatur *ευχαριστίας*, sed corruptè, ut existimo, pro *προσφοράς*. Significatur ergo eum qui Dei legem custodit, illa sua obedientia quam Deo exhibet perinde facere, ac si multas Deo offerret oblationes, imò in omnibus actibus quibus lex Dei impletur, sacrificiū Deo offerri, ut toties quis Deo sacrificet, quoties præcepta legis exequitur, si ea intuitu Dei & propter Deum sicut oportet adimplet. Cum enim, teste Augustino, verum sacrificium sit omne opus quod agitur, ut san-

Lib. 10. de ciuit. Dei c. 6.

1. Reg. 17.

Et a societate inhaeremus Deo, consequens est omnem legis adimplerionem verum esse sacrificium, vt recte dicatur eum qui conseruat legem multiplicare sacrificia, quāquam credam auctorem id magis dixisse vt significaret quod qui conseruat legem, perinde faciat ac si multa offerret sacrificia, quemadmodum & Samuel dixit: Melior est obedientia quam victimae. Interpres noster videtur pro *προσφορας* legisse *προσενχας*. Et debet similiter intelligi, eum qui conseruat legem multiplicare orationem, hoc est, perinde facere, & tam gratam rem Deo facere, ac si multas ad Deum funderet preces, imò seruando legem verè orare Deum, quia seruando legem, Deum sibi propitium facit. Semper enim orat deum qui semper bene viuuit. Non significatur ergo hae sententia, quemadmodum quidam intelligunt, quòd qui vult seruare legem, debet frequenter orare, quia id ipsum lex praecipit, sed, quemadmodum Rabanus bene intellexit, significatur quòd bene orat qui mandata Dei seruat. Cui intelligentiae conuenit quod sequitur. Sacrificium salutare, &c.; vbi notandum est Græca breuius sic tantum habere; *θυσιασμοσ* *συνεργος* *εστ* *η* *προσφορα* *επι* *τη* *νομοθεσια*. Sacrificator salutaris est qui attendit mandatis, hoc est, qui animum suum apponit ad seruandum mandata, is coram Deo reputatur quasi qui offert sacrificium salutare, hoc est, quod pro obtemperata salute in gratiarum actionem offertur. Itaque & nostra lectio, in qua adiectum est, discedere ab omni iniquitate, sic accipi debet. Attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate, id ipsum coram Deo est velut sacrificium salutare, aut potius sacrificium salutaris, quia Græcè est genitiuus, *συνεργος*, quomodo legitur apud Liranum, vt sacrificium salutaris dictum sit, vt in Psalmis dicitur: Calicem salutaris accipiam, hoc est, calicem salutis, & qui pro obtemperata salute accipitur, vt dictio, salutaris, sit substantiuum pro salute, quomodo saepe accipitur in scripturis.

2. Et propitiationem litare sacrificij super iniustitias, & deprecatio pro peccatis, recedere ab iniustitia.

Tota hæc sententia, cuius posterior pars postea ponitur, & prior valde obscura est, & variè legitur, Græcis non est, nec apud Rabanum, qui tamen eius loco habet quod etiam Græcis non est; Et deprecatio enim coram oculis Dei inueniet gratiam. Quidam libri habent, sacrificij, alij sacrificijs: quidam etiā etsi pauciores habent: nō accusatiuum, propitiationem, sed, Et propitiatio est litare sacrificium. Nec satis colligi potest vtra lectio sit præferenda. Si legatur accusatiuus, propitiationem, sic est ordinanda sententia: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem sacrificij super iniustitias, hoc est, velut offerre sacrificium propitiatorium. Aut si legatur, sacrificijs, quod magis placet, sensus est: Recedere ab iniustitia, est velut litare propitiationem per sacrificia propter commissas iniustitias, & id ipsum etiam est velut deprecatio pro peccatis. Itaque illud

recedere ab iniustitia, referri debet ad vtrāque partem præcedentem. Et si aliquilibri nostram coniecturam iuarent, crediderim interpretem illam partem vltimam versus præcedentis iunxisse cum hac sententia, & sic legendum: Et discedere ab omni iniustitia, est propitiationem litare sacrificijs super iniustitias: Vt ut est, significatur quòd eum quis incipit ex animo discedere ab iniustitia & iniquitate, quòd tunc incipit Deum placare, & hoc ipso veluti veniam delictorum petit & impetrat. Si legatur: & propitiatio est litare sacrificium intelligi potest, clementiam, qua quis alteri delinquenti in se facile ignoscit, esse coram Deo veluti litare & offerre sacrificium pro peccatis admittis, quia per huiusmodi clementiam priorum delictorum venia obtinetur, iuxta illud Saluatoris: Si dimiseritis hominibus peccata eorum, & pater cœlestis dimittet vobis peccata vestra. Aut sensus est: propitiatio, qua quis studet Deum sibi reddere propitium, est velut offerre sacrificium super iniustitias.

3. Retribuit gratiam, qui offert similitudinem: & qui facit misericordiam, offert sacrificium.

Priorem partem sic habent Græca in additione Germanica, *ἀνταποδοτικὸς ἔστιν ἡ προσφορὰ* *ομοειδῆς*; quæ cum sint ambigua, & sic verti possunt quòmodo noster verit. aut sic: Qui retribuit gratiam, offert similitudinem; quo modo vertendum fuisse sequens pars demonstrat, vt relatiuum, qui, addatur priori verbo: vnde & in additione alia ad participium *ἀποδοτικὸς*, additur particula similitudinis, *ὡς*, vt sit sensus: Retribuens gratiam est velut offerens similitudinem. Non enim auctor hic significare voluit quid faciat qui offert similitudinem, sed quare quis coram Deo ceniter potest offerre similitudinem. Duo ergo hominis officia commendat hæc sententia, per quæ conferri potest quis cum offerente sacrificium, quorum alterum in referendo beneficium ex gratitudine animi, alterum in conferendo beneficium ex affectu misericordiae. Qui, inquit, pro accepto beneficio rependit gratiam, est velut qui offert Deo similitudinem, hoc est, florem farinae: & qui egeni confert elemosynam, est velut qui offert sacrificium, aut, vt est Græcis, *θυσιασμοσ*, hoc est, sacrificator laudis, hoc est, velut qui sacrificat: sacrificium laudis. Imo ipsa elemosyna verum est apud Deum sacrificium, iuxta illud Pauli: Beneficentiae & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostis promeretur Deus. Dixit superius esse homicidam & illum qui pauperi subtrahit modicum quod habet, & eum qui fraudem facit mercenario, negando quod ei debet. Nunc ergo contra dicit vtrumque Deo velut sacrificium gratum offerre, & eum qui bene merenti beneficium rependit, & eum qui pauperi confert quæ sunt ei necessaria. Sic & apud Michæam, facere iudicium & diligere misericordiam præferuntur sacrificijs. Potest per retribuendam gratiam etiam intelligi is qui pro acceptis à Deo beneficiis

Mat. 6.

Heb. 13.

Mic. 6.

refert

refert illi gratiarum actionem, quæ dicitur in scripturis saepe sacrificium laudis Deo gratissimum. Nostra lectio conuenientem proposito habebit sensum, si intelligatur sicut multa sententiae, subintelligendo comparationis notam hoc modo: sicut retribuit Deo gratiam, & gratitudinem suam illi ostendit, qui offert ei similitudinem: ita & qui facit misericordiam pauperi, offert ei velut sacrificium laudis & gratiarum actionis, declaratque se gratum esse pro acceptis à Deo bonis.

4. Beneplacitum est Domino recedere ab iniquitate, & deprecatio pro peccatis recedere ab iniustitia.

Dixerat quid facere sit Deo gratum, nunc dicit quid nō facere & omittere ei gratum sit, asserens quòd discedere à peccatis sit non solum Deo gratum, sed quòd etiam sit velut deprecatio pro peccatis, aut sacrificium quo peccata expiantur. Est enim hic Græcis *ἐξ* *ἀποδοσε*, hoc est, propitiatio aut sacrificium piaculare.

5. Non apparebis ante conspectum Domini uacuus, hæc enim omnia propter mandatum Dei sunt.

NE, quia dixit illum sacrificare Domino qui seruat legem, qui que iustitiam & misericordiam exhibet proximo, & recedit ab iniustitia, videretur à sacrificijs legis homines auocare, rectè subiungit hæc sententiam, quasi dicat: Etsi sic sit vt dixi, tamen memento etiam eius quod lex praecipit: Non apparebis in conspectu Dei vacuus, sed offeres statutis temporibus sacrificia tua. Hæc enim omnia etsi per se parum proficiunt, tamen propter mandatum Dei sunt facienda. Itaque qui legem seruare vult, etsi imprimis ea facere debeat quæ dicta sunt, tamen etiam hæc quæ ad oblationes pertinent præstare debet. Citat autem legem quæ est Exod. 23. & 34. & Deut. 16.

6. Oblatio iusti impinguet altare, & odor suauitatis est in conspectu altissimi.

Quò magis ad oblationes etsi per se parum gratas, excitet, easque magis commendat, duo eis tribuit cum à iustis sunt. Primum est quòd oblatio iusti impinguet altare, hoc est, tanquam pingue aliquod & optimum altare ornat, Deoque gratum est, quomodo in Psalm. dicitur: Holocaustum tuum pingue fiat, hoc est, tanquam pingue, gratum sit & acceptum. Quoniam enim quæ pingua sunt sacrificia, hominibus commendantur, & Deo itè, quatenus ex liberali sunt animo, dicitur sacrificium iustorum pingue fieri, & impinguare altare, eo quòd tanquam pingue acceptetur, ob offerentis iustitiam, quæ oblationem ipsius pinguem & gratam facit. Secundò, dicit oblationem iusti esse coram Deo odorem suauitatis, hoc est, odorem suauem, iuxta morem loquedi scripturæ, quò rursum aliud nihil significatur, quàm eam instar suauis odoris gratam esse Deo. Itaque phrasæ istæ explicatur, cū subiicitur.

Plal. 19.

7. Sacrificium iusti acceptum est, & memoria eius non obliuiscetur Dominus.

PRO, memoria eius. Græcè est *τὸ* *μνησθησθαι* *αὐτοῦ*, hoc est, memoriale eius, scilicet sacrificij. Patet enim ex Græcis relatiuum, eius, non referendum ad iustum, vt quidam intelligunt, sed ad sacrificium. In eo quòd dicitur de memoria vel memoriali sacrificij, videtur respectus esse ad id quòd in Leuitico præcipitur, vt quòd de sacrificijs erat cremandum in altari, dicitur esse memoria vel memoriale sacrificij. Dicit ergo illud quòd pro memoria & memoriali offertur de sacrificio iusti coram Domino, non venturum in obliuionem apud illum, sed verè fore memoriale. Dicitur autem Deus tunc obliuisci alicuius, cum eius curam nō habet, & quòd negligit tanquam non esset: Non obliuisci autem illius, cuius habet rationem, & quòd magni facit, gratumque habet.

8. Bono animo gloriam redde Deo, & non minuas primitias manuum tuarum.

Ostendit iam in sequentibus quomodo quæ Deo donanda sunt, ei offerenda sunt, nempe animo lubenti, vultu hilari, & liberali ac nequaquam auaro animo. Bono, inquit, hoc est, lubenti animo, redde Deo gloriam, vel, vt habent Græca, glorifica vel honora Dominum, hoc est, cum tibi per oblationem sacrificiorum decimarum & primitiarum Deus est honorandus, & gloria ei danda, fac id lubenti animo, non ex tristitia aut necessitate, neque ex animi auaritia minuas primitias quas de fructibus tuis offerre debes manibus tuis, subtrahendo scilicet aliquid ex eis, vel eas non liberaliter persoluendo, sed accitè & tenuiter. Simile est quòd sequitur, vbi peculiariter decimarum fit mentio, sicut hic primitiarum.

9. In omni dato hilarem fac uultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas.

SANCTIFICARE decimas, est eas à reliquis separare, & Deo deputare atque offerre. Id ergo vult fieri in exultatione, hoc est, cū exultatione & lætitia. Hilarem enim datore diligit Deus, vt ex Proverb. iuxta Septuaginta citat Paulus. Posset & hic intelligi sensus: Per exultationem & lætitiā fac vt decimæ quas persoluis sanctæ sint, & gratæ Deo. Mysticè iuxta Rabanum & primitias & decimas Deo offerimus, cum ei & bonorum nostrorum operum initium acceptum ferimus & consummationem, quia in denario numero perfectio designatur, & decimæ post collectionem fructuum redduntur.

10. Da altissimo secundum datum eius, & in bono oculo adiuuentionem facito manuum tuarum.

11. Quoniam Dominus retribuens est, & septies tantum reddet tibi.

Dixerat hilariter dādum, iam verò etiam liberaliter dādum docet. Bonus oculus enim hic dicitur oculus liberalis & largus

2. Co. 9.

tribulet,positum est utrobique pro conterat & confringat. Dorsum eorum conterendum dicit, ut qui dorso suo duro & forti incubuerint dorso iustorum, & opprēsserint eos. Itaque per dorsum eorum, significatur eorum fortitudo & violentia quæ confringenda dicitur: sicut & per sceptrā eorū, significatur illorum dominium, quo alios contereere solebant. De gentibus vindicandis peculiariter dicit, significans idololātras, quia ab illis in circuitu habitantibus electus Dei populus Israeliticus & prius semper & etiam tūc cum hæc scriberentur, grauiā & durā patiebatur. Tertius versus generaliter comprehendit quid Dei iudicio omnibus & bonis & malis euenturum sit, nempe quod omnibus reddet secundum actus suos. Cæterum nomen, Adæ, hic non videtur accipiendum ut sit nomē proprium protoplasti, cum Græcis priori loco ubi noster verit, hominibus, sit ἀνθρώπων, homini: posteriori loco ἀδωντων, hominum, Accipiendum ergo, sicut aliquoties in scripturis, teste D. Hieronymo, ut sit nomen appellatiuum pro homine. Pro, præsumptionem, est ἐπιθυμία, hoc est, cogitationes, quales quisque sibi præsumit & eligit. Significatur ergo Deum nō tantum reddidit homini secundum opera eius, sed etiam secundum cogitationes, & ea quæ quisque corde præsumit & cogitat antequā faciat opere. Quartus versus ultimo loco comprehendit quid peculiariter per iudicium Dei, sumpto supplicio de impiis oppressoribus, eueniet iustis vim in hoc mundo passis, nempe quod Deus iudicabit iudicium pro plebe sua, sicque oblectabit illos sua misericordia, qua eos benignè liberauit ab impiorum violentia, & pro patientia ipsorum, æterna eos remunerabit lætitia. Bene enim prius meminit iudicij impiorum, & postea iudicij iustorum, quia iustos oblectabit cōspecta impiorum vitio. Vnde & Christus eodem ordine dicit: Ibunt hi in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternā. Bene etiam iudicio iustorum coniungit misericordiam, quia sine misericordia nō fiet, iuxta illud: Qui coronat te in misericordia & miserationibus.

Matt. 25

Psa. 102.

1.4 Speciosa misericordia Dei in tempore tribulationis, quasi nubes pluuie in tempore siccitatis.

IN Græcis est, ὡς ὄμιος, Quam speciosa, ut sit exclamatio Sapientis de misericordia & ope Dei adueniente in calamitate. Pro; speciosa; etiam verti potest, opportuna vel tempestiua, quia vtrumque dictio Græca significat, & magis conuenit proposito hæc posterior significatio propter subiectam similitudinem; quasi nubes pluuie; hoc est, nubes pluuiosa, & pluuiam diffundens. Ea enim elegantius dicitur tempestiua in tempore siccitatis quam speciosa, quamuis etiā speciosa rectè dicitur, quia conueniens. Pulchra ergo & apta est hæc comparatio, quæ significat, quod quemadmodum pluuiā valde est expectata in tempore siccitatis, & ob id valde grata, iucunda & conueniens: ita &

Dei misericordia valde grata est his qui in tempore tribulationis eam diu desiderauerunt. Indicatūque rectè ratio quare Deus ad tempus suos linat affligi, nec semper statim liberet, nimirum ut tantò grator sit Dei consolatio & benignitas, quò diutius est desiderata. Vnde sancti dicunt: Lætati sumus pro diebus quibus nos humiliasti, annis quibus vidimus mala. &: In conuertendo Dominus captiuitatem nostram, facti sumus sicut consolati. Tunc repletum est gaudio os nostrum, & lingua nostra exultatione. Vbi etiā additur similitudo qua hic Sapiens vtitur: Conuerte Domine captiuitatem nostram, sicut torrens in austro.

Psal. 96.

Psal. 125.

Caput XXXVI.

1 Misere nostri Deus omnium, & respice nos & ostende nobis lucem miserationum tuarum.

Voniā in superiori capite ostendit quantum valeat oratio humilis & afflicti Deum colētis, & quam ad exaudiendum tuos pronus sit Deus: subiūgit iam ardentem ad Deum orationem, qua misericordiam Dei orat impendī populo eius, qui tum erat populus Iudaicus a gentibus grauiā perferens, sicut nunc est populus Christianus etiam ipse a suis pressus inimicis. Et quoniam superiorem sermonem claudit de Dei misericordia, ab ea hic incipit, orans ut Dei misericordia liberentur a gentium oppressione, atque ad gloriam potentie eius declarandam digna vindicta de gentibus sumatur, Dei verò populus dispersus colligatur a sua dispersione, atque in priuinitatum restitatur. Est autem oratio hæc satis clara, sed in ea multa verba sunt a nostro addita, sicut & alibi, quæ in Græcis non habentur, ut in hac sententia illud: ostende nobis lucem miserationum tuarum. Quo peritur ut Deus exhibeat suis gratie suæ fauorē, quo tanquam luce quadam recreentur liberati a calamitatū tenebris. Huiusmodi enim fauoris declaratio sæpe in scripturis lucis nomine designatur, ut dictum est.

2 Immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisierunt te, ut cognoscant quia non est Deus iustus, ut enarrent magnalia tua.

Ea pars, ut cognoscant, &c. non est Græcis, sed addita est ex sequentibus, ut intelligatur quo sine petatur immitti timor Dei in gentes, nempe non in malum gentium, sed in gloriam Dei. Quomodo immitti velit timorem Dei in gentes, indicat versus sequenti.

3 Alena manum tuam super gentes alienas, ut videant potentiam tuam.

Allea, inquit, manum tuam, hoc est, dilucidè & magnificè ostende in gentibus alienis a cultu tuo potentiam tuam, sumendo de eis grauem aliquam vltionem, & operando in eis mirabilia, ut videant potentiam tuam, sicque te timere incipiant. Sæpe enim nomine manus, Dei potētia in scripturis si

ris significatur, quàm cum Deus manifestè & magnificè atque potētèr aliquibus signis declaratur, siue in redimendo populo suo, siue in vindicando impios, eleuare manum dicitur, & in brachio excelso, manūque sublata aliquid facere, ut cum dicitur populū eduxisse ex Ægypto in brachio excelso.

4 Sicut enim in conspectu illorum sanctificatus es in nobis, sic in conspectu nostro magnificaberis in eis. 5 Ut cognoscant te, sicut & nos cognouimus: quoniam non est Deus præter te Domine.

Græcis non est coniunctio, enim, sed deprecatiuè dicitur sicut prius, magnificaberis. Iuxta nostram lectionem hæc est conexio. Alleua, hoc est, eleua manum tuam super gentes, quia si id feceris, magnificaberis in eis nobis videntibus, sicut ipsis videntibus sanctificatus es in nobis. Porro duobus modis sanctificatur Deus in populo suo, in conspectu gentium, nempe & cum pro salute populi videntibus populis mira designat, ut fecit in liberatione populi ex Ægypto, atque aliās sæpe, & cum populum suū ob peccata grauius affligit, non sinens eorum peccata multa. Ibi enim declaratur sanctitas bonitatis eius, hic sanctitas iustitiæ. De utroque modo hic locus intelligi potest, quamuis de priori potius, de quo & apud Ezechielem dicitur: In odorem suauitatis fuscipiam vos, cum eduxero vos de populis, & congrega uero vos de terris in quas dispersi estis, & sanctificabor in vobis in oculis nationum.

Ezecc. 20

6 Innoua signa, & immuta mirabilia: glorifica numerum, & brachium dextrum.

Hoc est, noua & de signa atque miracula, & præ his quæ olim operatus es, faciam alia & diuersa mirabilia, sicque gloriosam iam fac potentiam tuam & fortitudinē, qua tanquam brachio dextro admiranda designare soles.

7 Excita furorē, & effunde iram: extolle aduersarium, & afflige inimicum.

Cum Deus dissimulare videtur ad hominum peccata, furor eius & indignatio quiescere videtur; contra verò illam excitare dicitur, cum ad vindicandum se parat: sic & effundere iram dicitur, cum graue aliquam immittit vltionem. Sic & in Psal. 78. & apud Ierem. cap. 10. dicitur: Effunde iram tuam in gentes quæ te non houerunt, & in regna quæ nomen tuum nō inuocauerunt. Ad quæ loca hic allusum est. Porro, extolle, hic positum est non pro exaltare & eleuare, sed pro sustollere, & ex hoc mundo tollere, sicut & efferre, vtrumque significat. Videtur autem de singulari aliquo tyrāno loqui, a quo tum populus premebatur, quamuis possit & singulare accipi positū pro plurali.

8 Festina tempus, & memento finis, ut enarrent mirabilia tua.

Græcis est: ὁμοῦς ἡ παραβολή, vnde patet, tempus apud nos esse accusatiui casus, & proinde verbū, festina, apud Græcos & nos positum transitiuè pro fac festinare, quomodo & Tacitus passiuo verbo vsus est, scribens de moribus Germanorum: Nec virgines festinantur, hoc est, citò ad coniugium abripiuntur. Pro, finis, Græcis est ἔσχατος, hoc est, iuramenti, quod scilicet fecisti patribus nostris, promittens eis te semper adfuturum femini eorum. Noster legisse se declarat ἔσχατος, quod, finem significat aut magis definitionem & decretum, a verbo, ἔσχω, quod, definitio & finem statuo, significat: vnde apud nos nomen, finis, accipi debet pro eo quod definitum est. Iuxta hæc sit sensus: Fac Domine celeriter adesse tempus vltionis inimicorum nostrorum & liberationis nostræ, quasi dicat cum Psalmista, quia tempus miserendi nostri quia venit tempus. Et memento eius quod finitum est & decretum a te, etiam iuramento interpolito de liberando nos, & vindicando hostes nostros, ut ipsi experti tuam potentiam, vel inuiti agnoscerent & enarrare cogantur mirabilia opera tua. Verisimile autem est Sapientem, qui iam ex Daniele intelligere potuit instare tempus aduentus Messie, qui expectabatur tanquam liberator populi Israelitici, in hac sua oratione in illius etiam aduentum respexisse, & optasse ut ille mox adisset ad liberandum eos ab omnibus gentibus, sub quarum seruitute premebantur.

Psa. 101.

9 In ira flamma deuoretur qui saluatur, & qui pessimant plebem tuam: inueniant perditionem.

Per iram flammæ, vltio ignis significatur. Per eum qui saluatur, pro quo Græcis est ὁ σωθῆναι, significatur secundum quosdam is qui euadit, & superest vni vltioni, ut sit sensus: Qui superest, & euaserit gladium tuum, deuoretur flamma ignis. Quidam non malè intelligūt eū qui securo est animo & saluum se putat. At magis placet Lirani & Dionysij interpretatio, qui intelligunt hic peti ut qui in præsentī vita saluus est a vindicta Dei, deuoretur a grauissima vltione ignis infernalis. Verbum, pessimare, ut & alibi, positum est hic pro affligere, & ut Lira habet, pessimè tractare.

10 Contere caput principum inimicorum, dicentium, Non est alius præter nos.

Græca habent pluraliter κεφαλαί, capita, & pro ἐχθροί, inimicorum, ut noster legit, quædam exemplaria habent ἐθνοί, gentium. Cōtere caput vel capita principum, est eorum fastum & elationem confringere, aut eos penitus perdere, sicut in Psalmis dicitur: Deus confringet capita inimicorum suorum, verticem capilli perambulantium in delictis suis. Cum enim caput alicuius confringitur, penitus sine reparationis spe perit. Bene autem caput cōfringi peti, quia in eo superbia ostentatur, quæ notatur cum dicunt: Non est alius præter nos; quod si ad

Psal. 67.

principes referatur, intelligi potest eos gloriari se no agnoscere Deum aliquem super se, vt quidam iactare ausi sunt. Aut significat neminem esse illis similem, & neminem esse, qui si ad ipsos conferatur, vel esse dicendus sit, aut non esse homines, sed potius velut pecora quaedam, quomodo etiam ea vox ad omnes populi hostes referri potest.

11 Congrega omnes tribus Iacob, (et cognoscat quia non est Deus nisi tu, ut enarrent magnalia tua,) et hereditabis eos sicut ab initio.

Post dignam vltionem hostibus imprecatam, multis versibus bona precatur populo Dei. Græcis tantum est; Congrega omnes tribus Iacob, & hereditare eos sicut ab initio. A tempore Ezechiae regis Iuda ceperunt dispergi tribus Israeliticæ, quæ ex parte ceptæ sunt congregari sub Cyro primùm, & deinde sub Dario, sed rursus sub regibus Græcorum grauias sæpe Iudæi passi sunt, & in varias regiones dispersi, atque etiam in seruitutem plerique abducti, ita vt Iosephus scribat à Philadelpho rege Aegypti manumissos Hebræos centum viginti milia. Petit ergo omnes tribus Israel ex omnibus mundi partibus colligi in patriam suam, vt sublatis omnibus qui populo Dei dominabantur, solus Deus Israel em velut in suum peculium & hereditatem possideat, sicut in principio cum populum illum ex Aegypto liberatum sibi assumpsit solus illorum Dominus existens. Hæc autem petitio non nisi in Messia spiritualiter impleta est, in quem omnes sancti illius temporis respiciebant. Ille enim mortem subiit, vt filios Dei qui erant dispersi, cõgregaret in vnum, hoc est, in vnam sanctam ecclesiam. Neque enim omnes vno loco consistere possent, nec vellent. Per illum factum est vt sublatis omnibus idolis, vnus solus Deus in toto mundo ab electis agnoscat & colatur, sicque enarrentur per vniuersum mundum mirabilia eius.

Libr. 12. Antiqui. cap. 2.

Ioan. 11.

12 Misereere plebi tuae, super quam inuocatum est nomen tuum, et Israel, quem coæquasti primogenito tuo.

Græcè est, λαβὴ κλημίνου ἐπιδοματίου, hoc est, plebi vocatæ in nomine tuo. Idem significatur nostra lectione. Dei enim nomẽ inuocari super populum, est cum populum Dei censi nomine, vt scilicet dicatur populus Dei, quemadmodum, cum in Isaia dicunt mulieres viro; tantummodo inuocetur nomen tuum super nos; petunt eius nomine vocari, & uxores eius haberi & dici. Pro; coæquasti primogenito; quædam Græca habent πρωτόγονο ἰσραήλ, assimilasti primogenito, quod secutus est noster interpres. Alia habent πρωτόγονο ἀνάστα, primogenitum nominasti. Idem vtraque lectione significatur. Alluditur enim ad illud, quod dicitur in Exodo: Filius meus primogenitus Israel. Coæquasse ergo vel assimilasse dicitur Deus Israel suo primogenito, quia cum primogeniti loco habuit, ita vt necesse non sit hic nomine primogeniti intelligere Christum

Malac 4.

filium Dei naturalem, quasi auctor significare voluerit illi Israel em esse coæquatum aut assimilatum.

13 Misereere civitati sanctificationis tue Ierusalem, civitati requiei tue.

Post communem pro populo precẽ, subiungit peculiarem pro Ierusalem orationem, cui duplicem tribuit titulum, vt vtroque nomine Deum ad misericordiam impendendam prouocaret. Vocat enim civitatem sanctificationis eius, siue quia Dei sanctitas ibi per externum cultum declaratur, siue quia ibi erat templum quod in scripturis dicitur sanctificatio & sanctuarium Dei. Vocat civitatem, vel, vt est Græcè, locum requiei, quia in eo Deus elegit peculiariter habitare & quiescere, tanquam in loco sibi præ aliis grato & placenti.

14 Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis, et gloria tua populum tuum.

Subiungit & peculiare precem pro monte Sion, in quo erat templum Domini. Nõ est autem legendum, virtutibus, vt multi libri habent, sed verbis, cum Græcis sit τὰ λόγια, quæ dictio proprie oracula significat, quæ in templo ædi solent. Conuenit tamẽ etiam omnibus verbis Dei, quia omnia pro oraculis habenda sunt. Petitur ergo vt Deus in Sion adimpleat magnifica sua promissa: aut vt in Sion Deus copiose ædat oracula sua, detque vt ibi eloquia ipsius abundẽ populo proponi & exponi possint, sicque etiam populus Dei impleatur gloria Dei, quod tunc fit, cum promissiones suas Deus in eo implet, & cum in eo oracula sua ædit, denique cum Dei cognitio per scripturam explanationem in populo ipsius perficitur. Dicuntur autem Dei verba inenarrabilia, vel ineffabilia, quia mystica sunt & secreta, nec vniquam satis explicari valent, nec intelligi aut rectè explicari nisi spiritu sancto docente possunt. Omnis enim scriptura prophetiæ, propria interpretatione non fit. Hæc oratio impleta perfectè est in aduẽtu Messie, quando in Sion & in templo ipse Dei filius nouã legem populo docere cepit, suæque præsentia & doctrina populum Israeliticum magna gloria decorauit.

2. Petr.

15 Da testimonium, quia ab initio creaturae tuae sunt, et suscipit preces quas locuti sunt in nominibus tuis, prophete priores.

Græca non habent, quia, sed τὸ ἐν ἀρχῇ κτισθῆναι σου, hoc est, his qui in initio creaturae tuae fuerunt. Et vnum ex exemplaribus monasterij Tongerensis habuit, qui; non quia: quæ lectio Græcis consentit, & ob id præferenda est; vt sit sensus; Da testimonium, hoc est, declara, qui sunt quos ab initio tibi in tuos enastu, hoc est, quos populum tuum fecisti. Sic enim Deus, sibi Israel em creauit ab initio, cum eum ex Aegypto mirabiliter liberatum suum esse fecit. Petitur ergo vt eius rei detur testimonium, quod

quod fit, cum Deus simili ratione suum populum redimit & restituit, quo aliquando eum sibi creauit, & suum esse fecit. Idẽ sensus est, si pro τὸ κτισθῆναι, hoc est, creaturis, legatur, vt quædam Græca habent, κτισθῆναι, hoc est, possessionibus tuis, vel his quos ab initio possedisti. Idem etiam erit sensus, si legatur coniunctio, quia, & accipiatur pro, quod. Pro, preces, Græca habent προφητῶν prophetias. Vnde verisimile est interpretem verisimilem predicationes vel prediçiones. Certè Rabanus exponit promissiones. Nostri exponunt preces, deprecatorias prophetarum prediçiones, qualis est illa: Emitte agnum Domine dominatorem terræ. Ostende nobis misericordiam tuam, & salutare tuum da nobis; & his similia. Porro suscipere prophetarum dicta, est ea opere implere, & quæ ad tempus quiescere videbantur & quasi emortua, facta exhibere quasi viuã.

15 Da mercedem sustententibus te, ut prophete tui fideles inueniantur, et exaudi orationes seruorum tuorum.

Mercedẽ vocat expectatum à Deo beneficium, quod dari vultis qui patienter Deum expectauerunt, ne scilicet frustrarentur sua expectatione, sed vt pro merito suæ patientiæ & fiduciæ illud obtineant, vt prophete, qui prædixerunt Deum suis inuocantibus se adfuturum, & missurum illis liberatorem Messiam, inueniantur veraces.

17 Secundum benedictionem Aaron da populo tuo (et dirige nos in iustitia) ut sciant omnes qui habitant terram, quia tu es Deus (conspector) sæculorum.

Græca non habent; da populo tuo; sed περὶ τὸ λαοῦ σου, hoc est, de populo tuo: sicque verisimile est interpretem verisimilem, sed cum non bene intelligeretur, de, mutatum esse in, da. Coniungitur autem Græcis illa pars; secundum benedictionem Aaron; cum præcedenti parte hoc modo: Exaudi orationes seruorum tuorum secundum benedictionem Aaron de populo tuo, hoc est, pro populo tuo factã. Alluditur ad benedictionem illam quam Aaron iussus fuit à Deo impendere Israelitis, vt est in Nume. 6. vbi sic habetur: Sic benedicetis filiis Israel, & dicetis eis: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam tibi, & misereatur tui. Conuertat Dominus vultum suum ad te, & det tibi pacem. & additur: Inuocabuntque nomen meum super filios Israel, & ego benedicam eis. Petitur ergo vt iuxta eam benedictionem contingat populo, & exaudiat Deus orationem seruorum suorum. Quod sequitur; & dirige nos in viã iustitiæ, Græcis non est, sicut nec nomen, conspctor, sed tantum, tu es Dominus sæculorum, omnium scilicet, hoc est, Dominus imperans omnibus sæculis. Germanica tamen additio habet, tu es Dominus Deus sæculorum, vt videri possit interpretem pro his, verisimile conspctor, quia Deus dicitur

Græcis his, cõ quod omnia videat. Cæterum tota hæc oratio etsi ad literam pertineat ad veterem populum, tamen sicut & aliã eius populi præces in Psalmis, etiam pertinet ad populum Christianum in mystico sensu, eique faciliẽ accommodari potest, quemadmodum & in officio ecclesiastico in sabbatho quatuor temporum Quadragesimæ ex persona ecclesiæ usurpatur.

18 Omnem escam manducabit uenter, et est cibus cibo melior.

19 Fauces contingunt cibum fræ, et cor sensatum uerba mendacia.

Post orationem superioribus rectè subiectam, redit Sapiens ad præcepta & monita, nouum hic auspicans argumentum, quod docet in rebus & verbis delectum habendum, quam doctrinam continuat etiam in sequenti capite. Vt autem hic locus rectè intelligatur, norandũ corruptè hic ab omnibus pene legi; & cor insensatum; cum ex Græcis constet legendum; cor sensatum. quomodo manifestè legit & exponit Rabanus. vnde & in Glosa Ordinaria ponitur vtraque lectio. Græcè enim est, καρδιά σωματική, cor prudens aut intelligens. Pro, fauces, est φάρυγξ γαστρική, hoc est, guttur gustat. Est ergo sensus horum duorum versuum: Quemuis quidẽ cibum recipit & manducat uenter, est tamẽ vnus cibus alio melior & eligibilior. Quis autem melior sit, fauces gustu discernunt. Illa enim gustu percipiunt qui cibus sit ferinus, quis communis, & delectabilem à minus grato distinguunt. Ita similiter etsi omnẽ sermonem auris hominis admittat & recipiat, magna tamen sermonum est diuersitas, quam discernere rectè non potest nisi cor prudens, quod contingit, percipit, & iudicio suo discernit verba mendacia à veris. Apta ergo est hæc comparatio, qua rectè auris hominis comparatur veteri, quod sicut hic quemuis cibum admittit, bonum & malum, delicatum & communem: ita illa admittit & percipit auditu quemuis sermonẽ. Cor autem hominis prudens comparatur gutturi, quod sicut illud, si non sit infectum, discernit cibos: ita cor prudens perceptos aure sermones diiudicat. Eoque magis hæc comparatio est accommodata, quod sermo sit quasi animi cibus & pascus, vel salutaris, vel perniciosus. Ideoque hac cõparatione ostenditur in his quæ auditu percipiuntur, vnde mens pascitur, non minorem delectum habedum, quàm habetur in cibus vnde corpus pascitur. Proinde etsi dixerimus aurem hominis hic rectè comparari ventri, tamen si penitus similitudinis vis inspicatur, magis conuenit intelligere, mentem hominis comparari ventri, quod illa omnia recipiat sicut uenter, sitque quasi uenter animi, in quem vt ne noxius intromittatur sermo, prudentiæ est dispicere, cuius prudentiæ vim & fructum etiam sequens sententia ostendit.

20 Cor prauum dabit tristitiam, et homo peritus restet illi.

Pro

Properitus, est *πονηρῶς*, hoc est, multa expertus. Pro, cor prauū, est *καρπία ἐφελιά*, cor diortum, quod rectè prauum dicitur, sed plus est quàm malum, verutum scilicet & fallax, & cuius fallacia non facilè percipitur. Sensus ergo est: Cor distortum suggeret multis tristitiæ & doloris occasionem & verbis suis & factis: at homo qui rerum habet experientiam, facilè resistet ei, quia occurret eius fallacis: sua enim sagacitate percipiet qua mente quid à quoque dicatur.

21 *Omne masculinum excipiet mulier, & est filia melior filia.*

Certum est legendum esse, filia melior filia, non autem, ut quidam legunt, melior filio, cum Græcè sit, *ἡ ἀγαθή ἐστὶν θυγάτηρ τοῦ καλοῦ*, est autem filia melior filia. Postquam docuit delectum habendum in auditis sermonibus, docet etiam de delectu habendo in cōiugio, & significat maiorem delectum adhiberi in mulieribus atque vxoribus ducendis, quàm in viris, maximè quod ad formam pulchritudinemque attinet. Prætermisiss ergo varijs huius loci tractationibus, sensus est: Mulier nuptura facilè quemuis masculinum excipiet vel suscipiet in virum, nec ita ut in plurimum sollicita est ad discernendum qualis sit futurus maritus, maximè quod ad pulchritudinem attinet, quæ non magnopere in viris requiritur. At inter filias in coniugium ducendas vna alteri longè est præferenda, atque delectus earum diligenter est habendus, ut non quæuis statim ducatur, sed inter multas deligatur quæ formæ pulchritudine commendata sit. Hæc enim in fœminis magis expetenda est, quàm in viris. Vnde subiicitur:

22 *Species mulieris exhilarat faciem viri sui, & super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium.*

Sensus est: Pulchritudo mulieris facit hilarum vultum viri sui, & excedere facit desiderium & amorem sui, super omnem aliam hominis concupiscentiam. Nihil enim aliud naturaliter magis ad desiderium sui accendit hominem quàm pulchritudo mulieris. Proinde in ducenda vxore indicat formæ habendam rationem, quæ in coniugio virum oblectet, & in amore conferuet. Verùm ad significandum non solum formæ habendam rationem, sed etiam morum & virtutum, sine quibus mulierem formosam comparat Salomon circulo aureo in naribus suis, ideo subiicit:

23 *Si est lingua curationis, est & mitigationis & misericordiae, non est uir illius secundum filios hominum.*

Græca clarius habent priorem partem hoc modo: *ἡ ἐπιθεραπευτικὴ ἀνὴρ ἔχει καὶ ἡμερόνως καὶ ἡσυχίᾳ*. Si enim in lingua eius misericordia (vel clementia) & mansuetudo & sanitas. Vnde patet malè quosdam legere: Sic enim lingua, &c. Patet item melius omitti

secundum verbum, est, quod abest in plerisque scriptis, ut vera lectio sit: Si est lingua curationis & mitigationis & misericordiae. Sic enim habent multa scripta, sic & Biblia quædam Romæ impressa anno 1471. & est sensus: Si præter formam, quæ maximè solet homines mouere, & ad coniugium pertrahere, est etiam in vxore lingua blanda, quæ sua mansuetudine & clementia possit etiam iratam & tristem animum mariti curare, mitigare, & ad misericordiã flectere atque clementiam: tunc sanè maritus eius non est similis filiis hominum, sed foelicissimus est, & communem hominum conditionem excedit. Quo significatur rarò id accidere ut & pulchram quis nactus sit vxorem, & simul linguæ blandæ atque mansuetæ, cum ferè pulchra mulier ob pulchritudinem sibi nimis placens superbiat, & acerba sit, parumque blanda in verbis suis.

24 *Qui possidet mulierem (bonam) inchoat possessionem: adiutorium secundum illum est & columna & requies.*

Bonam non est Græcis, nec apud Rabanum. Non enim hic significare voluit Sapiens quid bonitas mulieris viro afferat, sed quid boni viro afferat coniugium inuitū, quamuis id maximè locum habeat cum obtinetur vxor bona. Pro, qui possidet, est *ἔχει*, quod etiam verti potest, & proposito congruentius: Qui acquirit vxorem. Postquam enim docuit cum delectu vxorē accipiendam, subiicit iam coniugij commendationem, ostendens illius commoda. Qui, inquit, acquirit vxorem, eamque iam habere incipit, is hoc ipso incipit habere possessionem, tum quia in præcipua & prima possessione ac substantia vxor est deputanda, tum quia ante coniugium veluti vagus & instabilis fere non habet stabilem ac certam habitationem, & quia tunc nactus est initium alendi familiaris, & paradarum solidè facultatum, cum habet sociam vitæ, & adiutricem rei familiaris, quæ per vxorem maximè asseruari debet, sicut virorum opera parari & conquiri. Vnde sequitur: adiutorium secundum illum est; hoc est, vxor est adiutorium viri, simile illi, & viro accommodatum. Alluditur enim ad illud quod Dominus dixit:

Gen. 1.

Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi; vbi pro; adiutorium simile sibi; Hebræis est, adiutorium quasi coram ipso. Septuaginta verò habent ut hic, *ἡ βοηθὸς κατὰ ἀνδρῶν*, hoc est, adiutorem secundum ipsum, vel iuxta ipsum, hoc est, ut vertit D. Hieronymus, simile sibi. Pro eo quod sequitur: & columna ut requies; Græcè est, *ἡ στήλη ὡς ἀνάπαυσις*, hoc est columnam quietis. Vnde verisimile est interpretè scripsisse non; columna ut requies; sicut passim legitur, sed; colūna & requies; quemadmodum duo scripta emendatissima habebant noua manu correctum. Sensus ergo est: quod vxor sit viro quasi colūna, in qua qui prius vagus erat, iam quietere & firmiter subsistere, & cui sua omnia conferuanda committere potest. Idem intelligendum, si legatur; columna ut requies; hoc est, ipsa

ipsa est columna, tanquam quæ sit requies viri. Pergit in coniugij commendatione, cum subiicit:

25 *Vbi non est sepes, diripiatur possessio: & ubi non est mulier, ingemiscit egenus.*

Pro, egēs, Græcis est, participium de quo cap. 34. *ἡ ἀνάπαυσις*, hoc est, erio & vagabundus. Significatur ergo, quod quemadmodum cum possessio aliqua, ut ager, caret sepe & munitione, ab omnibus vndique fructus eius diripiuntur: ita vir qui vxorem non habet, cogitur sæpe cum gemitu errare de loco in locum, non habens fixam habitationem: sæpe etiam ingemiscit quod eget adiutorio, solatio, & custode rerum suarum. Hæc enim comparatione innuitur vxorem esse viro loco sepes, munimenti, & custodis. vnde Paulus vult vxores esse *ἀναπαύσις*, hoc est, domus curam gerentes, aut domus custodes.

Tit. 1.

26 *Cui credit qui non habet nidum, & defleens ubique obsecrat, quasi succinctus litro, exciliens de ciuitate in ciuitatem.*

Locus etiam corruptus hic est. Non enim legendum esse: Cui credit, sed, Quis credit; ut habebat duo antiquissima scripta, patet ex Græcis, quæ habent *τίς πιστεύει*. Quis credit. Quædam scripta habebant; Qui credit, pro, quis credit. Id postea est mutatum in, Cui, quia relatiuum, qui, non videbatur habere antecessorem. At in antiquo quodam scripto sic habebatur expositum: Quis credit ei qui non habet nidum? Hæc ergo est vera lectio; Quis credit; & debet tota sententia sub vna legi interrogatione. Qua sententia præter incōmodum quod superior sententia tribuit ei qui expers est coniugij, iam aliud incōmodum exprimitur, nepe quod tali nulla fides habeatur, ita ut nemo cum eo commercia inire velit, nemo facilè ei honoris munia committat, omnibusque suspecta sit eius viuendi ratio, eo quod fixam habitationem non habeat, similisque sit latroni semper ad proficiscendum parato, semperque locum mutanti. Per nidum enim, fixam habitationem significat, metaphora desumpta ab auibus. Fere enim iuuenes ante coniugium incertis sedibus vagare solent, ideoque talibus tribuit non habere nidum & defletere, hoc est, declinare ad hospitandum vbicumque obscurauerit, hoc est, vbi eos nox occupauerit. Quos latroni comparat, non solum ob vagationem, sed etiam ad insinuandum, quod sicut à latrone quisque suæ vitæ & facultatibus metuit, ita à inuentibus vagabundis, & coniuge carentibus, quisque metuit pudicitie suarum filiarū & vxorum, cui illi frequenter insidari solent, non aliter quàm latrones vitæ & facultatibus hominum. Et hætenus quidè aliquot sententiis significauit commoda matrimonij, & incōmoda cœlibatus. Ex quibus tamè colligendum nõ est, cœlibatum malè iam laudari, in his qui se cultui diuino addicunt. Hi enim si, ut debent, pro vxore carnali, sapiētiam sibi

in sponsam affumant, sicut uti sapientem, qui dicit: Quæsiui illam mihi in sponsam assumere, & amator factus sum formæ illius; facilè omnia cœlibatus incōmoda quæ hic insinuantur superabunt. Nam & in ea summam & pulchritudinem & voluptatem deprehendent, quia in lingua eius clementia est & sanitas recreas. Non enim habet amaritudinem conuersatio eius. In illa habebūt adiutorij ut & in omnibus tribulationibus consolationem percipiant, & ad bona quæque agenda iuuentur. Item hæc illis erit velut columna, in qua mens eorum suauiter quiescet libera ab euagatione carnali. Per hanc & sunt bene muniti, & facilè fit ut fixam aliquam habitationem atque viuendi rationem sibi deligant, in qua Deo seruiant.

Sap. 8.

Caput XXXVII.

1 *Omnis amicus dicit, & ego amicitiam copulauit, & est amicus solo nomine amicus.*

Ostquã docuit de delectu sermonum & mulierum habèdo, subiicit etiam de delectu tum amicorum, tum cōsiliatorum. Et de amicis quidè dicit, quod quibus amicus dicit etiam se cum alio iniisse amicitiam: sciendum tamè esse aliquos amicos qui solo nomine tales sunt, non autem re, significans proinde inter eos qui se amicos prædicant, delectum habèdum, & ferè diiudicandum qui veri sint amici, qui non, ne eueniat quod sequitur.

2 *Nōne tristitia inest usque ad mortem? Sodalis autem & amicus ad inimicitiam conuertitur.*

Græcè clarius sic est: Nōne tristitia magis usque ad mortem, sodalis & amicus conuersus ad inimicitiam? Hoc est, nōne cum amicus conuertitur ad inimicitiam, hinc frequenter oritur in homine tristitia usque ad mortem perdurans? Impedit in nostra lectioe sensum coniunctio aduersatiua, autem, quæ sicut non est Græcis, ita nec in quibusdã scriptis, nominatim in vno exemplari Tongerensī, proinde expungenda videtur, cum nec Rabanum legisse appareat ex commentariis. Et melius conuenit verbū præsentis temporis, conuertuntur, quomodo legit Rabanus, quàm futurum, conuertentur. Itaque sensus erit idem qui in Græcis: Nōne tristitia inest, hoc est, inhæret & permanet usque ad mortem, quando sodalis & amicus conuertuntur ad inimicitiam? ut rotum sub vna legatur interrogatione, & subaudiatur aduerbium, quando, vel vbi, sicut intellexisse videtur Rabanus sic scribens: Maximum enim malum est, & cōtinuò dolore gemendum, quod vbi speratur fidelitas, ibi inuenitur malignitas: & vbi amicitie assimilata est charitas, ibi inimicitie reperitur peruersitas. Potest & sic distingui, ut primum per interrogationem efferatur: Nōne tristitia inest usque ad mortem? Deinde conuerepndo subiiciatur: Sodalis & amicus

amicus ad inimicitiam conuertuntur; vt sit
fensus: Annon amicitia occasione aliquan-
do oritur tristitia perdurans vsque ad mor-
tem? Contingit enim amicos ad inimicitiam
conuertit. Id quoniam indignissimum est, ideo
in huius rei detestationem exclamando sub-
iicit.

3 *Opresumptio nequissima, unde creata es cooperire ari-
dam malitiam & dolositatem illius?*

MAlè in omnibus penè libris habetur, ari-
dam malitiam, & dolositatem illius, vt,
aridam, sit adiectiuum substantiu, malitiam
sicut legunt & exponunt Lira & Dionysius.
Vera lectio, quæ iam in multis impressis li-
bris habetur, est per ablatiuos, malitia & do-
lositate, vt adiectiuum, aridam, sit substanti-
uè positum pro terra, cum Græcis sit, *την ξυ-
περαν*, ipsam aridam. Pro, præsumptio, rursum
est *ἐν δόξη*, hoc est, cogitatio. Exclamando
ergo admirans interrogat vnde originem
traxerit tam perniciofa cogitatio, vt ex ami-
co quis conuertatur ad inimicitiam, non
quod ignoraret vnde ortum suum habeat.
constat enim ex instabili & mala voluntate
prodire: sed vt huiusmodi interrogatione in-
sinuaret indignum plane esse vt tale quid
eueniat in mundo, nec conuenire illud na-
turali humanæ conditioni, nec ex Deo natu-
ram instituyente ortum habere, sed ex pesti-
mo diabolo, homines ad illud suis tentatio-
nibus impellente & pertrahente, quod magis
Græca significant, quæ pro: creata es; ha-
bent *ἐκ δολότητος* vel *ἀπὸ δολότητος*, hoc est, deuoluta
es vel prorepsisti, vt significet ex infernis pro-
diisse latenter & insidiosè in terram. Cum
dicit: Cooperire terram malitia; significat
hoc malum perfidia nimis latè obrinere in
terra inter homines, & omnia loca replere:
vnde & conquerendo de eadem re tanquã
valde indigna, & tamen frequenti, subiicit:

4 *Sodalis amico coniucundatur in oblectationibus, & in
tempore tribulationis aduersarius erit.*

QVasi dicat: Indigna valde est hæc res, &
tamen valde frequens, vt sodalis cum
amico lætetur tēpore lætitiæ, & cum omnia
cedunt prosperè: fiat verò aduersarius ei, cū
inciderit tempus tribulationis.

5 *Sodalis amico condolet causa ventris, & contra hostē
accipiet scutum.*

Dixit superiori sententia de eximie perfu-
do amico, dicit nunc de eo qui in aduer-
sitatibus fidus videtur, qui tamen etiam ex
animo amicus non est, vt insinuet merito in
diuidicandis amicis operam magnam adhi-
bendam. Sicut, inquit, est qui tempore læto
condelectatur amico, at idem tempore tristi
fit hostis: ita est qui condolet amico in aduer-
sitatibus ipsius, & contra hostem amici acci-
piet scutum, seseque ad pugnam parabit: sed
hæc omnia facit non ex vero amore, sed cau-
sa ventris, vt scilicet ab amico alatur, & vtili-
tatem aliquam cōsequatur, quasi dicat: Nec

talibus nimis fidere oportet, aut mox illos
pro veris & solidis reputare amicos. Nam si
cessauerit spes fructus, mox & amicitia ces-
sabit, & ad aduersarias partes facilè tranfi-
bunt, si ibi spes vtilitatis affulgeat.

6 *Ne obliuiscaris amici tui in animo tuo, & non imme-
mor sis illius in operibus tuis.*

PRO; operibus; Græcè est *χρημασι*, hoc est,
possessionibus vel opibus tuis, vt verissi-
mile sit interpretem vertisse non, operibus,
sed, opibus, quamuis etiam opera accipi pos-
sint pro opibus labore & opera paratis, quæ-
admodum cum dicitur: Labores manuum
tuarum manducabis; sensus est, manducabis
ea quæ labore manuum tuarū parasti. Post-
quam ergo Sapiens notauit leuitatem ami-
corum quorundam, qui fortunam tantum
amici sectantur: notat hic leuitatem aliam
eorum qui meliorem adepti fortunam, & di-
uites facti, veteris amici obliuiscuntur. Ita-
que monet vt ne vnquam in animo suo obli-
uiscatur veteris amici, nec cum opes acces-
serunt immemor illius sit: sed vt cum parti-
cipem faciat opum & laborum suorum, at
que vt ipso opere illi beneficiat, iuxta illud
Ioannis: Non diligamus verbo, neque lingua
sed opere & veritate.

7 *Noli consiliari cum socero tuo, & à zelantibus te
absconde consilium.*

HÆc sententia in Germanica æditione
non ponitur hoc loco, sed postea, vbi
enumerantur varij cum quibus consultan-
dum non est. Quo loco hæc sententia in scri-
ptis libris plerique etiam repetitur, secun-
dum aliam versionem. Porro pro: cum socero
tuo; Græcè est *ἀπὸ τοῦ πατρὸς σου*, hoc est, cum
eo qui suspectum te habet, quomodo habet
multi libri in hac sententia postea repetita
secundum aliam, vt dixi, versionem. Et con-
uenit hic sensus cum eo quod sequitur; & à
zelantibus te; hoc est, odientibus te, & inui-
dētibus tibi absconde consilium. Stultè enim
à talibus petitur consilium, aut eis aperitur
animi nostri consilium, à quibus non est spes
boni consilij capiendi. Mirum quid secutus
sit interpres vertendo; cum socero tuo; cum
quo tamen rectè monetur consilium non
ineundum, maximè cum agitur de causa ali-
qua filiam illius concernente, quia pericu-
lum est, ne mox ea consilia filia suæ aperiat,
quæ eam scire non conuenit, aut ne in rem
suæ filia magis consulat, quam in vtilitatem
sui generi. Videri potest pro illo generali,
cum eo qui suspectū te habet, interpretem
exempli causa speciem posuisse, dicendo;
cum socero tuo; quia socer ferè generum su-
spectum habet in causa suæ filia, quasi non
illam satis diligat, sed aliam præ illa magis.
Postquam ergo monuit de habendo delectu
amicorum, monet etiam de delectu consi-
liariorum, ostēdens etiam inter eos esse qui-
bus fidendum non sit, vnde similiter sicut in
præcedentibus delectibus subiicit.

8 *Omnis consiliarius prodit consilium, sed est consilia-
rius in semetipso.*

PRO, prodit, Græcè est *ἐξείγει*, hoc est, extol-
lit, vt significetur omnem consiliarium
suum laudare consilium, non tamen ob id il-
lud semper sequendum. Nostra lectio signi-
ficat quemuis consultorem pronunciare &
proferre suum consilium, sed, inquit, est con-
siliarius in semetipso, hoc est, qui pro seme-
tippo atque in rem suam consilium dat: pro-
inde vult significare non mox cuiuis creden-
dum, nec cuiuis consilium statim ample-
xandum. Vnde subiicit:

9 *A consiliario serua animam tuam, prius scito que sit
illius necessitas, & quid ipse animo suo cogitet.*

MAlè multi legunt; A consiliario malo;
cum adiectiuum sicut non est in Græ-
cis, ita nec in multis scriptis. Neque enim
monet à malo consiliario cauendum, sed ca-
uendum ne cuiuis consiliario quis se com-
mittat, & statim credat, vt sit sensus: serua ani-
mam tuam à consiliario, hoc est, teipsum cu-
stodi ne cuiuis consiliario facilè confidas,
sed priusquam illum adeas pro consilio, sci-
to quæ sit illius necessitas, hoc est, qua re o-
pus habeat, ne forte pro sua necessitate con-
siliium suggerat, & non pro tua vtilitate. In se-
quenti parte duplex est lectio. Nam Raba-
nus & multa scripta habent; & quid in ani-
mo suo cogitet; scilicet scito. Multi verò le-
gunt: Et ipse enim animo suo cogitabit; quæ
lectio Græcis magis consentit, quæ habent:
Etenim ipse sibiipso consulat. Itaque sensus
est: Scito quæ sit illius necessitas. Nam si ne-
cessitate prematur, ipse cogitabit animo suo
hoc est, cogitabit pro seipso, vt ea suggerat
consilia, quæ ipsi sunt futura vtilia. Non enim
legendum est; In animo suo cogitabit; sed
per datiuum; animo suo cogitabit; vt habent
scripta correctiora.

10 *Ne fortè mittat sudem in terram, & dicat tibi: Bona
est via tua, & stet econtrariò uidere quid tibi eue-
niat.*

PRO; ne fortè mittat sudem in terram; Græ-
cè est, *μή ποτέ εἰς τὴν γῆν σου κλίσθῃς*, hoc est, ne
fortè mittat super te sortem, hoc est, ne for-
ti te committat, & in periculum te coniciat.
Notat enim eos qui in re dubia atque incer-
ta alium ad aliquid exhortantur, cupientes
videre quem exitum res sit habitura, cum in
re quæ euentum dubium habet & obscurū,
temeritas sit & perfidia homines incitare, ac
non potius reuocare. Idem rectè intelligitur
significari nostra lectione, vt mittere sudem
in terram, sit periculum rei facere, & tentare
quis sit futurus exitus, sicuti sudibus & palis
præacutus tentatur fundus terræ qualis sit.
Nam quod quidam exponunt; mittere su-
dem in terram; esse versutum aliquid machi-
nari, nescio quam habeat rationem. Monet
ergo priusquam consiliario credatur, illum
esse explorandum, quia fieri posset vt ille suo
consilio studeat experiri quid futurum sit,

laudetque institutum tuum, dicens: Bona est
via tua, hoc est, actio & institutum quod me-
ditaris: ipse verò stet velut è regione vt vi-
deat quid tibi eueuiat, risurus si malè eue-
niat, & ex tuo infelici euentu suum commo-
dum quaeriturus, aut saltem tuo incommo-
do experturus quale sit quod dedit consiliū.
Huiusmodi sanè perfidia nimis in mundo
obinet, cāmque videre licet in imperitis me-
dicis & aduocatis, caufarūque procurato-
ribus.

11 *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum ini-
iusto de iustitia.*

VARIA hic est lectio. Ferè enim sic legitur
vt iam positum est, & intelligitur verbū
tracta, ironicè dictum, illudque referri ad
omnia sequentia, ita vt significetur cum duo
decim illis, quæ speciatim enumerantur, non
esse consultandum, sicut postea dicitur; Non
attendas his in omni consilio. Rabanus autè
legit; Cum viro religioso tracta de sanctita-
te, & cum iniusto de iustitia noli consiliari.
Deinde subiungit; & cum muliere de ea quæ
amulatur, &c. vultque illam partem, noli cō-
siliari, repeti ad sequentia membra: quæ sanè
lectio conuenientior est, & Græcis magis
consentens. Quædam scripta habebant; Cū
viro religioso tracta de sanctitate; sed non
habebant in fine huius sententiæ ea verba;
noli consiliari. Itaque secundum eam lectio-
nem, ea pars; & cum iniusto de iniustitia; si-
mul cum omnibus membris sequentibus
coniungi debet cum illo quod in fine dicitur;
In omnibus his non attendas in omni
consilio. Et hanc quoque lectionem com-
muni & receptæ præferendam puto, cum
parum conueniat dicere Sapientem ironicè
præcipere, tractandum esse cum viro irreli-
gioso de sanctitate, & sic de aliis, maximè cū
Græca nihil tale habeant. Quidam codices
scripti, ante sequentia membra præmittunt
hic sententiam Græcis correspondentem,
de qua superius dictum est; Noli consiliari
cum eo qui te suspectum habet, & cum gmu-
lantibus tibi absconde consilium. Vt ut est,
proponuntur hic certa hominum genera,
cum quibus super certis rebus non est deli-
berandum, & consilium capiendum, per quæ
generaliter significatur neminem, qui alicuius
priuati commodi studijque rationem sibi
propositam habet, ea in re in consilium
adhibendum esse. Animum enim omni ira,
amore, inuidia, cupiditateque vacuum con-
siliarius adferre debet ad deliberationem.
Personæ autem quæ hic proponuntur, pro-
pria quadam ratione sunt in alteram partem
propensiores. Sunt autem in nostra lectione
decem personæ, quæ deinceps proponuntur
hoc modo.

12 *Et cum muliere de ea quæ amulatur, cum timido de
bello, cum negotiatore de tractatione, cum emptore
de venditione.*

13 *Cum viro liuido de gratis agendis, cum impio de pie-
tate, cum inhonesto de honestate, cum operario a-
grario de omni opere.*

14 *Cum operario annuali de consummatione anni, cum
seruo pigro de multa operatione: Non attendas his
in omni consilio.*

Legendum potius esse in primo membro; de ea quæ æmulatur; quàm, de his quæ æmulatur, cum vtrumque legatur, patet ex Græcis, quæ habent, περιαντιζηλος αυτης, hoc est, de pellice illius, vel ea quæ ipsam æmulatur, vnde apud nos in verbo, æmulatur, subaudiendum est, eam. Monet ergo consultandum non esse cum muliere de ea quæ illam æmulatur, odióque & inuidia profectur, quia de illa mulier hoc ipsum intelligens nihil sani fuggeret, sed ea tantum quæ erunt in rem suam. Sic cum timido de bello consultandum non est, quia illud, etiam si sit necessarium & opportunum, planè dissuadebit. Ne cum mercatore de trarectione, hoc est, de permutatione mercium, aut de profectioe vltra mare mercium comparandam causa, (vtrūque enim dictio Græca περιβολας significat.) Mercator enim de permutatione consultus in rem suam consulat, & profectioem dissuadebit, quo merces suas pluris vendere possit. Sic & emptor aliquis consultus de vendenda aliqua re, aut de pretio eius, consulat in suum commodum, Sic & vir inuidus non bene consulat de agendis gratis, quia inuidet benefactori gratiarum actionem, & actu ro gratias inuidet gratitudinis ostentionem, qua nouum sit beneficium promeriturus. Nec impius bene consulat de pietate præstanda, quia ei displicet, nec inhonestus, hoc est, inhumanus vel rusticus de exhibenda honestate vel humanitate. Sic nec operarius agrarius, hoc est, qui agrum debet colere, consulendus est de omni opere quod præstare debet, an illud bene peractum sit. Nec qui ad annum conductus est consulendus est an annum suum laborem per totum annum bene consummauerit & perfecit. Dicent enim hi quod in rem ipsorum facit, si proprii sui laboris iudices fuerint constituti. Sic nec seruus piger de multa operatione est consulendus, quia illam ob pigririam proculdubio dissuadebit.

15 Sed cum viro sancto assiduis esto quemcumque cognoueris obseruantem timorem Dei
16 Cuius anima est secundum animam tuam, qui cum titubaueris in tenebris, condolebit tibi

Postquam dixit, à quorum consiliis sit abstinentium; subiungit & à quibus sint consilia capienda. Et primum quidem docet consultantum cum viro aliquo sancto & religiofo, eique ob id continuo adhærendum, tum quia is nihil est consulturus nisi quod conueniat timori Dei, cuius ipse est obseruatissimus: tum quia eius animus planè consentit cum animo consilium querentis. Nam sicut is querit suam salutem, ita & ille, adeo ut si alius per errorem aliqua in re titubauerit & lapsus fuerit, ille non sit gauisurus, sed condolebit, atque ob id erigere & confirmare studebit.

17 Et cor boni consilij statue tecum, non est enim tibi aliud pluris illo.

Græca clarius sic habent; Et consilium cordis statue, non enim est tibi fidelior illo. Hoc est, constitue in teipso, & firmum habe illud consilium quod tibi proprium cor suggerit, quia non est quisquam qui fidelior tibi esse possit quàm cor proprium, quod melius frequenter nouit quid tibi expediat, & quomodo alicui rei sis affectus. Itaque secundum hic traditur quod faciendum sit, ut quis sibi bene consulat. Non enim sic pendendum est à consilio aliorum etiam bonorum, ut non etiam, imò maxime, quis consulat cor proprium. Quare & nostra litera ut eundem habeat sensum, sic est accipienda; Et præter id quod dixi, statue tecum cor boni consilij, hoc est, cura in teipso ut habeas cor boni consilij, tu tecum ipse delibera, tibi que ipse sis consiliarius, non est enim aliud quod tibi pluris sit faciendum quàm cor proprium, nullius consilium pluris reputare debes, quàm quod suggerit cor proprium. Vnde & ad idem comprobandum subiicitur.

18 Anima viui sancti enunciat aliquando uera, quam septem circumspectores sedentes in excelso ad speculandum.

Græcis non est adiectiuum, sancti, sed tantum, Anima viui, hoc est, Anima viuiculusque hominis, & anima propria. Significare enim vult animam & cor cuiusque frequenter melius indicare & suggerere quid ipsi sit faciendum, & quid ei expediat agere, quàm septem alij, hoc est, multi alij, qui ad hoc sunt constituti ut alios doceant, & consilia præbeant. Subaudiendum enim est secundum phrasim Græcam, ante: quàm; comparatiuus, magis. Ut hunc sensum nostra lectio habeat, sic est accipienda: Tu tecum ipse delibera, quia anima viuiculusque viui, si modo sanctus sit & timens Deum, indicare solet melius veritatem in rebus agendis, quàm septem doctores, quorum officium est speculari & aliis consulere, hoc est, nemo melius consulere ut in plurimum potest, quàm quisque sibi, si modò Deum timeat. Bona sanè & vtilis doctrina cõtra eos qui in agendis nimis ab aliis pendent, proprium animum, affectum & ingenium examinare & sequi negligentes: vnde frequenter fit, ut quæ contra proprium iudicium & affectum sequuntur, consilia; non bene cedant, quare bene monuit quidã dicens: Tu nihil inuita dices, faciesue Minerua.

19 Et in his omnibus deprecare altissimum, ut dirigat in ueritate uiam tuam.

Hic iam tertium adiungit, quod imprimis & maxime est necessarium, ut quis bene sibi consulat, nempe ut ne nimis aut sapientum aut sui proprii cordis consilio confidat, sed præter hæc & in omnibus his orandum sibi sciat altissimum, ut qui est omnium consiliorum bonorum & auctor & director à quo est ut quis bona consilia à sapientibus obrineat, aut secum statuat, à quo item est ut capta

capta bene consilia ad effectum salutariter deducantur: qui proinde orandus est ut & in capiendo consilio, & in exequendo viam hominis dirigat in veritate, ita ut libera sit ab errore & iniustitia, quomodo orabat Dauid, dicens: Dirige me in veritate tua, & doce me. Similis huic loco est doctrina Tobia 14. ad filium suum: Consilium, inquit, semper à sapiente. Omni tempore benedic Deum, & pete ab eo ut vias tuas dirigat, ut omnia consilia tua in ipso permaneant.

Psal. 24.

20 Ante omnia opera uerbum uerax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile.

Idem hac sententia significat quod superius, cum diceret: Fili sine consilio nihil facias Adiectiua; uerax & stabile, addita sunt non male ab interprete. Pro uerbum, Græcis est λεγω, quod & uerbum significat & rationem, ut possit uerbi; Ante omnia opera ratio, scilicet præcedat, sed in dictione, uerbum, non tantum uerbum uocale designatur, sed etiam mentale, quod est ratio. Sensus ergo est: ante omnia opera tua & omnem actum præcedat te uerbum uerax, quo certis rationibus discas siue in teipso, siue ex aliorum consilio facti tui rationem. Idem uocat consilium stabile, quod scilicet firmis nititur rationibus, & stabili animo sit exequendum. Non enim omne uerbum & consilium sequendum est, sed quod ueritate fulcitur & firmis rationibus.

Supta c. 32.

21 Uerbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur: bonum & malum, uita & mors, & dominatrix illorum est assidua lingua.

Græca hoc loco, maxime in prima parte, & uariè leguntur, & obscurum habent sensum. Latina clariora sunt hoc loco, quæ significant quod uerbum malum, ut & consilium malum, & deprauata doctrina, immutat frequenter cor hominis, deprauando illud, & ex bono in malum conuertendo. Cuius tamen cordis quanta cura sit habenda, per sequentia ostendit, cum subiicit quod ex corde hominis quatuor partes, hoc est, quatuor res inter se partitæ, & quatuor rerum genera oriuntur, bonum & malum, uita & mors. quatuor scilicet illa, quæ supra dixit posita ante faciem hominis, quorum duo priora pertinent ad actiones homini, duo posteriora ad actiones præmia. Nam bonis actionibus respondet uita, malis mors. Hæc ergo omnia ex corde prodeunt, quia, ut dicitur in Prouerbis, ex ipso uita procedit, & ut Dominus in Euangelio: De corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, blasphemias, &c. Cum autem ex corde procedat omnia & bona & mala, dominatrix tamen illorum assidua, est lingua, hoc est, lingua est quæ perpetuo & omni tempore his dominatur, tum quia per linguam sit ut cordi bona uel mala instillentur, tum quia cor hominis siue bona siue mala in alios per linguam profundat. vnde & in Prouerbis dicitur: Mors & uita in manibus linguæ. Et prouerbialis est Græcorum interrogatio, γλωσσα τῶν παροβῶν πόλις καὶ ἀστυνὸς, καὶ πόλις ἀναρθρωσῶσα; Corn. Ians in Eccl.

Su. c. 15

Prou. 4. Mat. 15.

Prou. 18

id est, Lingua quoniam uadis? Urbem ut destruiam, & urbem ut erigam. Hæc autem edicuntur à Sapiente, ut insinuet quanta circumspetione mala consilia, quæ ab aliis capiuntur, sint uitanda: & quàm curandum sit ne cor uitiatur, quo uitiato, nihil sani illinc expectandum sit. Ex prædictis intelligere licet adiectiuum, assidua, coniungendum cum dominatrix, ut significetur linguam esse assiduam dominatricem, quemadmodum Græca exigunt ut intelligatur.

22 Vir peritus multos erudit, & anime sue suauis est.

Græca diuersum habent sensum istum: Est uir astutus & multorum doctor, & propriæ animæ inutilis est. Quo significatur euenire aliquoties, ut sit quispiam qui alios bene doceat, & bene eis consulat, & tamen sibi ipsi sit inutilis & malè consulat, iuxta Pro. uerbiu: Nequicquam sapit, qui sibi non sapit. & Sapientem eum odi, qui sibi ipse non sapit. Nolter interpretes pro ἀνεργος, hoc est, inuisus uel inutilis, legit, ἀπρηγος, quæ dictio & suauem significat & uilem. Et est sensus: Vir peritus, doctus, & sapiens multos erudit, & interim etiam animæ suæ suauis est & uilis, quia & sua sapientia multam sibi affert dulcedinem atque uilitatem, & magna afficitur voluptate, quod alios sentiat per se eruditiores & meliores fieri. Hæc ergo sententia & aliquot sequentibus ostendit Sapientis fructum sapientiæ, indicans à quibus recta consilia & sana doctrina querenda sit.

23 Qui sophisticè loquitur, odibilis est, omni re defraudabitur.

24 Non est enim illi data à domino gratia, omni enim sapientia defraudatus est.

Pro; qui sophisticè loquitur, Græcè est, ἐπισοφιστικῶς ἢ λόγους. Est qui sapientem agit in uerbis, hoc est, qui uerborum ostentatione se sapientem haberi uult, aut qui captiosis & fallacibus uerbis & argumentis sapientiam præ se fert. Vtrumque enim significat uerbum, σοφιστικῶς. Et omnino apparet Sapientem nostrum hic notare uoluisse Græcorum philosophos, qui illos sæculo quo hæc sunt scripta, florebat, in uariis diuisis sectas, quorum sapientiam indicat in uerbis magis sitam esse & subtilibus argumentis, quàm in re & solida sapientia, ut qui Dei gratia & uera eius cognitione destituti non possint non etiam uera carere sapientia. Iuxta nostram ergo lectionem is loquitur sophisticè, qui tantum ad uanam ostentationem sapientiæ uerba sua & sermonem componit, nempe ut sapiens habeatur. hoc enim uerè sophisticarum est. Item loquitur sophisticè, qui captiosis & fallacibus ueritatibus, ut aliis imponat, & falsitatem suamque conceptas opiniones persuadeat. De huiusmodi dicit quod odibilis sit, Deo scilicet & hominibus qui simplici maxime & nuda ueritate delectantur magis quàm uerborum fucis. Et quia talis tantum uerba dat, nec rem ipsam & ueritatem aut scire aut tradere laborat, uicissim etiam ipse

omni re defraudabitur, hoc est, nullo honore, premio atque stipendio dignus habebitur, sed dignus est qui & inglorius sit, & alimento careat. Non est enim ei à Deo data gratia, hoc est, non est ei datum à Deo ut gratiam obtineat apud homines, eiusque doctrina recipiatur passim, quia defraudatus est omni vera sapientia, verbis tantum innixus. Hæc est enim differentia vanæ sapientiæ humanæ à vera sapientia diuina, quod illa euanescat nec diu placeat: hæc verò solida sit, & apud pios omni tempore permaneat. Pro, omni re, Græcè est in ædicatione Germanica, *was ist* *sapientia*, hoc est, omni alimento: quo significatur tales vel cibo indignos esse, quod digni sunt boni doctores, ut à suis honorentur auditoribus. Itaque bene vertit noster: omni re, defraudabitur; pro quo multi male legunt: in omni re, cum præpositionem, in, nec Rabanus habeat, nec multa scripta. Hæc sententiæ sicut contra philosophos dicta videntur, ita etiam rectè quadrant in hæreticos, qui ad ostentationem potius docent, & fallacibus argumentis imponunt populo. D. Augustinus libro 2. de doctrina Christiana cap. 31. citat & exponit primam huius loci partem, sic scribens: Captiosorum conclusio num genus scriptura quantum existimo detestatur illo loco, ubi dictum est: Qui sophistice loquitur, odibilis est. Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam grauitatem decet, verborum ornamenta confectans; sophisticus dicatur. Ex quibus verbis patet rectè nos prius indicasse, dupliciter fieri ut q̄s sophisticè loquatur.

25 *Est sapiens anima sua sapiens, et fructus sensus illius laudabilis.*

Felto sapienti, de quo superiori sententiæ dixit quod sit odibilis, opponit verum sapientem, cuius fructus ore prolatis est laudabilis. Sicut, inquit, est sapiens, cuius sapientia tantum in verbis consistit, qui que tantum cupit videri sapiens: ita est sapiens, qui animæ suæ sibi que sapit, imprimis id agens ut sciat quæ sibi bona sunt, atque de illis agendis sollicitus, & fructus intelligentiæ eius dum ore profertur, & alios docet, laudabilis est hominibus. Solus talis sapiens solidum verumque fructum ædit, eumque gratum & laudabilem. Quod & subiecta sententia inculcat.

26 *Vir sapiens plebem suam erudit, et fructus sensus illius fideles sunt.*

Vir, inquit, sapiens non sibi tantum sapiens est, sed etiam plebem sibi commissam, aut populum in quo viuunt erudit, nec euanescit mox eius doctrina sicut sophisticatum, sed fructus intelligentiæ illius, doctrina, scilicet, quam ore profert, & fructus qui per doctrinam eius fiunt in auditoribus, sunt fideles, hoc est, firmi perseuerantes, & diuturni. Ita enim nomen, fideles, in scripturis accipitur aliquando, ut cum dicitur: Feriam vobiscum pactum sempiternum,

Esa. 51.

miseri cordias Dauid fideles.

27 *Vir sapiens implebitur benedictionibus, et videntes illum laudabunt.*

Etiam istud dicitur per oppositionem cum illo quod dictum est: Qui sophisticè loquitur, odibilis est. Vir, inquit, sapiens implebitur benedictionibus non solum Dei, sed etiam populi, hoc est, multum laudabitur, omnesque ei bene precabuntur, & omnes qui vident illum, laudabunt eum, eiusque sapientiam, asserentes eum illo nomine verè beatum. Græcè enim est pro, laudabit, *μακαριοῦσιν*, beatum prædicabunt.

28 *Vita viri in numero dierum, dies autem Israel innumerabiles sunt.*

Respectat hæc sententiæ, ut per eam significetur, sapientiam veram, quæ solum tunc in populo Israelitico deprehendebatur, & etiamnum in vero Dei populo qui per Israellem designatur, inuenitur, suis conferre immortalitatem, non solum nominis apud homines, sed etiam apud Deum per consecutionem vitæ æternæ. Vita, inquit, viri, hoc est, vita vniuscuiusque quæ secundum corpus consistit in certo numero dierum, finita est, & certo dierum numero comprehenditur, iuxta illud: Constitui termini eius qui præteriri non poterunt. At dies Israelis, hoc est, Israelitæ sunt innumerabiles, quia infiniti, & in perpetuum durantes, hoc est, Israelitæ propter sapientiam suam & veram Dei cognitionem qua præ aliis donati sunt, viuunt in æternum, non solum apud homines per nominis memoriam, sed etiam apud Deum. Huic cõuenit illud Ecclesiastes: Hoc plus habet eruditio & sapientia quod vitam tribuunt possessori suo. Potest & nomine Israelis intelligi populus Israeliticus, hoc est, populus Dei, ut significetur ille in æternum duraturus etiam in hoc mudo vsque ad con summationem sæculi, ut hac iam sententiæ comprobetur quod dixit fructum sapientiæ esse stabilem & firmum. Propter Dei enim verbum quod sequitur, perpetua futura est eius ecclesiæ. Sed prior sensus magis conuenit sequenti sententiæ.

29 *Sapiens in populo hereditabit honorem, et nomen eius erit viuens in æternum.*

Significat non tantum vitam perpetuam per sapientiam obtineri, sed etiam honorem perpetuum, iuxta illud: Laudatio eius manet in sæculum sæculi. &: In memoria æterna erit iustus. Sic & Sapientiæ 8. dicit Sapiens: Habebo propter sapientiam claritatem ad turbam, & honorè apud seniores. Quod in sapientibus impletur, & in ecclesiâ militante, & triumphante.

30 *Fili in uita tua tenta animam tuam, et si fuerit nequam, non des illi potestatem.*

Iuxta nostram læctionem omnes intelligunt Sapientem monere hoc loco, ut quisque

Iob 14.

Ecc. 7.

Psa. 110
Psa. 111

que periculum faciat propriæ conscientia, & exploret quomodo sit cuiusque anima affecta, ut si inuenerit eam pronam ad mala, & vitiiis deditam, non det illi potestatem faciendi quod desiderat, sed refrenet, & cohibeat eam. Et est quidem in hoc sensu salutaris ista monitio, verum huic intelligentiæ parum conuenit subiecta ratio. Non enim omnia omnibus profunt, &c. Nulli enim prosunt illicita & mala. proinde notandum est, Græca alium habere sensum. habeat enim secundam partem sic; *ἡ γὰρ ἰδέει τὸ πονηρὸν ἀποτρέφει τὴν ψυχὴν*, hoc est, & vide quid sit malum ei, & ne des ei. Quo significatur propriam animam probandam esse, ut scilicet sciatur quid ei secundum eius naturam, inclinationem & vires conueniat, & quid non: & si deprehendatur quippiam ei non conuenire, illud ei non concedendum. Pertinet enim hæc doctrina adhuc ad seruandum in rebus delectum, de quo hæcenus multa dicta sunt: & docetur non semper sequenda esse quibuslibet quæ alij sequuntur & amplexantur, sed cuique videndum quid ipsi cõueniat, quia non omnia omnibus expediunt. Et imprimis istud locum habet in cõsiliis, quæ non ob id statim quisque existimare debet sibi conuenire quia aliis cõueniunt; & aliis bene successerunt, sed expendere quisque debet an quæ dantur consilia in rebus agendis, suæ naturæ & cõditioni sint accõmoda. Deinde istud potissimum locum habet in deligendo vitæ genere, in quo quisque suarum inclinationum & virium rationem habere debet, nec iudicare mox sibi conuenire quod aliis conuenit. Postremum istud etiã locum habet in his quæ ad corporalem vitam pertinent, ut in cibis, qui non omnes quibuslibet cõueniunt propter quod videndum cuique quid in cibo & potu ipsi commodum sit, & abstinentum ab his quæ naturæ propriæ incommoda sunt & noxia. Huc etiam respexisse Sapientem merito quibusdam visum est, quia mox subiungitur doctrina de moderato ciborum vsu. Ad hunc sensum etiam nostra læctio accommo dari potest hoc modo: In vita tua tenta animam tuam, hoc est, explora quid in hac vita tua, tuæ animæ tibi que maximè conueniat: & si fuerit aliquid nequam, hoc est, noximum aliquid & incommodum illi, non des illi eius rei potestatem, nec sinas eam vel agere illud, vel eo uti & frui. Huic intelligentiæ probè conuenit quod sequitur.

31 *Non enim omnia omnibus expediunt, et non omni animæ omne genus placet.*

Ideo, inquit, probare quisque debet quid sibi commodum sit, quia nec expediunt omnia omnibus, nec omnia omnibus probantur, eò quod varia sint ingenia hominum, virisque naturæ diuersæ sunt, & palata tum mentis tum corporis varia. Si autem præcedentem sententiã iuxta nostram læctionem quis accipere volet in sensu recepto, qui literæ magis conuenit, ratio quæ hoc versu exprimitur, sic est accipienda, ut significet prauam animam hominis cohibendam esse etiam

à licitis quibusdam, eo quod non omnia omnibus expediunt, & quædam sint quæ etiam si quibusdam bona sunt, & ob id licita, tamen aliis ob eorum corruptionem non ita conueniant, eisque peccati & lapsus occasionem præberent. Quod autem non omnia etiam licita omnibus expediunt, hinc fit, quia non omnes sunt eodem modo affecti. iam additur rectè: & non omni animæ omne genus placet.

32 *Noli auidus esse in omni epulatione, et non te effundas super omnem escam.*

Postquam monuit videndum esse quid cuique cõueniat, aut quomodo etiam à licitis quandoque sit abstinentum, rectè subiicit & præcepta temperantiæ quæ in cibis sumendis seruanda est, de qua egit etiam supra. Est autem Græcis in prima parte sic: *ἡ ἀπληστία ἐστὶν ὡς πῶς, ἡ γοργία* Ne sis infatiabilis in omnibus delitiis; hoc est, ne cum variorum ciborum delitiæ tibi exhibentur, & multa epulatio proponitur, infatiabilem & auidum nimis te præbeas, ita ut nimia auiditate in cibos feraris, quasi qui saturari non possis; & non sinas animam tuam effundi; & impetu desiderij efferri super omnem escam quæ proponitur, & quam concupiscentia appetitum cohibendum, & moderatè cibus vitendum. Et subiicit causam moralem & humanam.

Sup. 31.

33 *In multis enim esctis erit infirmitas, et auiditas propinquabit usque ad choleram.*

Pro, auiditas, quidam libri habent dictionem Græcam hoc loco positam, *ἀπληστία*, aplestia. Quidam utrumque habent, auiditas, & aplestia, quod nomen cum non intelligeretur, quidam mutauerunt in apoplexia. Nam etiam hoc in quibusdam scriptis reperitur. Rabanus tria pro vno habet, infatuetas, auiditas, & aplestia. Ex quibus apparet omnino interpretem nostrum scripsisse dictionem Græcam, aplestia, eamque in margine à quibusdam expositam per nomen; auiditas vel infatuetas, eaque nomina postea textui inserta, ac deinde Græca dictione reiecta, Latine, auiditas, seruata. Ad rem parum facit cum de sensu cõstet, qui est, quod per eas multas, siue secundum numerum, siue secundum speciem causantur in homine sapius morbi, & nimia illa sumendi cibi auiditas, qua fit ut se quis nimis repleat, choleram generat, & adducit multorum morborum causam. Nec morbos tamen tantum causat, sed per morbos etiam mortem. Vnde subiicit;

34 *Propter crapulam multi obierunt, qui autem abstinentes est, adiciet vitam.*

Pro, crapulam, hic rursus est Græcis dicitio *ἀπληστία*, unde & aliqui hic legunt, aplestian, quidam epulationem. Nomen crapulæ conuenit communi dicto: Plures occidit crapula, quàm gladius. Contra qui abstinentes est, hoc est, sobrius, & à nimia ciborum inglu-

nie cauens, adiciet sibi vitam, quia eam prolongabit, & diurnam esse faciet. Saluator quoque moderationem in cibo & potu seruandam serio monet, sed sublimiorem rationem adducens, cum dicit: Attendite ne forte grauetur corda vestra in crapula & ebrietate, & superueniat in vos repentina dies illa. Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem terrae.

Caput XXXVIII.

1. Honora medicum propter necessitatem, etenim illum creauit altissimus.

Quoniam per humanae naturae & infirmitatem & negligentiam aegre licet omnes euitare morbos in hac vita, postquam monuit quomodo cauendi sint morbi, subiicit etiam quid faciendum sit cum morbos incidere contigerit. Et quoniam ad morbos curandos naturaliter imprimis valet medicorum opera, in genere monet medicum honorandum: idque ideo quia necessarius est huic vitae morbis obnoxia. Debet enim illud, propter necessitatem, coniungi cum verbo, honora, non cum sequentibus, ut quidam distinguunt. Nam Graeca habent: Honora medicum ad necessitates honoribus suis, hoc est, qui ei debentur. Debetur autem ei imprimis, ut in republica non contemptum habeatur, sed in pretio sit & honoratus. Deinde ut ei a Republica stipendia honesta praebantur, quod etiam pauperibus prodesse possit, & arti suae totus vacare possit. Itidem ut ab his qui eius opera vtuntur pro facultatibus suis munificentia honoretur, nec tanquam mercenarij habeantur medici, sed potius ut vitae parentes. Hinc & prophani scriptores, dum volunt significare mercedem quae medico danda est, honesto honoris nomine eam exprimunt, honorem medico habendum esse dicentes: hac ratione significantes artem liberalem & laudabilem. Sic Cicero ad Tyronem; Curio mihi ut medico honos haberetur. Sic Iurisconsulti honorarium vocant munus quod a clientibus datur patronis. Et Paulus noster dicit, presbyteros duplici honore dignos. Quoniam autem videri posset, honorem medici derogare honori Dei, quasi qui medicorum opera vtentur, declararent semper illo ipso, se non satis confidere Deo, recte pro causa honoris medici subiicit; Etenim illum creauit altissimus. Creasse autem illum dicitur Dominus, tum quod in genere Dominus voluit esse medicos, quos ordinauerit ad communem hominum utilitatem, tum quod omnis cognitio rerum naturalium, quibus medicus vtitur, sit hominibus indita a Deo, a quo non solum sunt vires herbarum & omnium rerum medicarum, sed etiam earum cognitio. Item in particulari dominus creauit medicum, quia quibusdam ingerit inclinationem ad artem medicam, in qua & eorum studia promouet,

1. Ti. 3.

ingenia illorum illustrando. Indicat ergo, medicam scientiam & eius usum non esse contra Deum, sed esse ex Dei voluntate, institutione & cooperatione. Vnde & subiicit.

2. A Deo est enim omnis medela, & a rege accipiet donationem.

Loquitur de medela & curatione quae per medicum contingit homini. Haec a Deo est, non solum quod ab eo sint & vires herbarum per quas fit curatio, & ars ipsa medica, quae in illarum cognitione debitoque usu sita est, sed etiam quod illorum effectus & operatio sit a Deo, qui nisi eis cooperetur, aut potius per illa operetur, nullus sequeretur effectus. Non enim qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus. Porro non obstat huic loco, quod arte magica nonnunquam medela homini videatur contingere, quae non a Deo, sed a daemone proficisci videtur. Nam huiusmodi curatio aut fit occultae applicatione naturalium causarum, & magis sit a Deo quam a daemone: aut fit tantum per cessationem a malefaciendo, & sic non est vera medela, sed putatitia. Sapiens vero loquitur de vera curatione, quae sola est a Deo, aut naturali virtute aut supernaturali. Innuit ergo recte se dixisse Deum creasse medicum, quia omnis quae per ipsum est medela, a Deo est. Ideoque subiicit, medelam a rege accepturam donationem, hoc est, regaliter & liberaliter remunerandam, & donis honorandam etiam a magnis principibus, utpote qui etiam ipsi opera medicorum saepe indigeant, & agnoscant magnum esse Dei beneficium, quod per eos consequuntur. Ita autem non est de magica sanatione, quae magis a regibus punianda est & vindicanda quam honoranda, & praemijs alenda. Vnde subditur:

3. Disciplina medici exaltabit caput illius, & in conspectu magnatorum collaudabitur.

Nomen, disciplina, hic rursus, ut alias aliquando, ponitur pro scientia, quia Graecis est *επιστήμη*. Hac autem sententia, sicut & superior, indicat quam merito sit cui que honorandus medicus, cum etiam apud principes & magnates propter scientiam & artem suam medici magnifient, & laudentur. Honorificum extat de medicorum excellentia Homeri testimonium: *ἰατρῶν δὲ ἀρχὴν ἄνδρα*, hoc est, medicus enim vir vnus comparandus est multis alijs.

4. Altissimus creauit de terra medicinam, & vir prudens non abhorrebit illam.

Pro, medicinam, Graecis est *ἰατρικὴ τέχνη*, hoc est, pharmaca, & medicae artis: proinde conueniet hic nomen medicinae accipi non pro ipsa arte & scientia, quae proprie de terra non est creata, sed pro rebus medicantibus, herbis scilicet, & alijs virtutem medendi habentibus: quas res cum Deus de terra creauerit, ad hoc ut seruirent homini, merito vir

1. Cor. 3

to vir prudens non debet ab eis vtēdis, cum opus est, abhorrebat, sed contra potius Dei beneficium amplecti, & cum gratiarum actione illo frui. Nec enim existimare debet se per hoc displicitur Deo, quasi qui creatoris fidat, & non soli Deo. Nec rursus est pharmaca & medicamenta parum saepe sua uia sint & palato ingrata, tamē qui sapit, non abhorrebit ab eis, sicut abhorrent paruuli & insipientes. Sed ne ingratum se praebet Deo, qui remedia morborum parauit, nec in seipsum sit iniurius, amplexabitur cum opus est medicinae beneficia, tanquam a Deo data, & tanquam naturae vtilia, etiam per se parum grata. Porro nomen, medicinae, etiam apud prophanos scriptores non solum significat artem medicorum, quam Graeci vocant *ἰατρική*, sed etiam pharmaca & remedia quibus ea ars vtitur. ut cum dicit Cicero: Sed desperatis etiam Hippocrates vetat adhibere medicinam & Ouidius: Principijs obsta, sero medicina paratur, cum mala per longas conualuere moras.

5. Nonne a ligno indulcata est aqua amara ad agnitionem hominum virtus illorum.

Debitare merito nemo debet, quin Sapiens hic alludat ad factum quod describitur in Exodo, cum narratur in Mara aquas amaras in dulcedinem versas per injectionem ligni. Sed ex hoc loco videri omnino potest authorem nostrum sensisse lignum illud naturale habuisse virtutem, ad conuertendum amaritudinem aquarum in dulcedinem. Id quod quidam non dubitant asserere, non solum ex hoc loco moti, sed etiam ex verbis Exodi 15, maxime secundum textum Hebraicum. Nam vbi nos legimus quod Dominus ostendit ei lignum, Hebraei habent; & docuit eum Dominus lignum: quo intelligunt significatum quod Dominus docuit eum vim & naturam ligni. Et quorsum alioqui Dominus ei seruum aliquod lignum vel arborem ostendisset, nisi illud singularem ex natura sua virtutem indicam habuisset? Nam alioqui virga eius, quae reliqua operabatur miracula, ad miraculi operationem suffecisset. Iuxta hanc ergo satis probabilis sententiam, recte adducitur hoc factum in comprobationem eius quod Deus ex terra creauit pharmaca, & remedia morborum curatiua. Probabilem magis adhuc reddunt hanc sententiam Graeca hoc loco, quae pro illis verbis; ad agnitionem hominum virtus illorum; habet sub vna interrogatione cum praecedentibus, *ἂν τὸ πικρὸν τὸ ἰσχυρὸν ἀπὸ ἀνδρώπων*, hoc est; Nonne a ligno dulcis facta est aqua, ut cognosceretur virtus illius ab homine? Vbi si relatiuum, illius, refertur ad lignum, iam aperte significatur lignum sua virtute dulcedinem attulisse. Potest tamen etiam ad Deum referri, sicque locus erit aliorum sententiae, qui non naturali virtute, sed per miraculum putant effectum ut amara aquae dulces factae sint. Pro qua sententia facit quod in historia scholastica, ex sententia quorundam Hebraeorum, referant li-

gnum illud fuisse amarissimum, imò & mortiferum, ut maiori esset miraculo, & virtus diuina magis ostenderetur in eo quod per tale lignum amarae aquae in dulcedinem versae sunt. Iuxta hanc sententiam intelligendum est Sapietem hic proferre istud exemplum, ut ex illo quod miraculosa virtute Deus per lignum praestitit in deserto, insinuetur etiam omnia illa quae naturali virtute fiunt per creaturas, Deo esse tribuenda, qui author est creaturarum omnium: qui si per creaturas operari potest quod ex natura non habent, multo magis per illas operari censendus est quod ex natura habent non nisi a Deo accepta. Cum autem in nostra lectione sequitur: Ad agnitionem hominum virtus illorum; relatiuum, illorum, referri debet ad ea quae includuntur in nomine, medicinae, herbas scilicet & pharmaca, quae ad curationem hominum Deus a terra creauit, & est sensus: Virtus & efficacia eorum quae a terra Deus creauit, peruenit Dei dono ad agnitionem hominum, hoc est, Dei dono factum est ut homines inciperent cognoscere herbarum vires, sicut mox subiicit Rabanus in commentario videtur legisse, virtus illius, ut ad Deum referatur, sicut habet Graeca, quia sic habet: Iuxta historiam demonstrata est potentia Domini, &c. Duo scripta habebat cum coniunctione; Et ad agnitionem hominum virtus illorum; ut cum praecedenti parte sic recte coniungi possit haec pars. Nonne a ligno indulcata est aqua amara? Et sic ad agnitionem hominum peruenit virtus terrae nascentium. Vnde sequitur:

6. Et dedit hominibus scientiam altissimus, honorari in mirabilibus suis.

Dedit Deus hominibus scientiam rerum medicarum, siue per specialem inspirationem & reuelationem, sicut Adamo dedit ut omnium rerum naturas cognosceret: & Salomonem 3. Reg. 4. ea donauit Sapiaentia, ut disputaret super lignis a cedro quae est in Libano, vsque ad hyssopum quae egreditur de pariete, siue quia per variam experientiam dedit ut ad scientiam rerum medicarum peruenirent, idque ad hoc, ut ab hominibus honoraretur in mirabilibus suis operationibus, quae inueniuntur in creaturis ipsius, & per eas hominum corporibus.

7. In his curans mitigabit dolorem, & unguentarius faciet pigmentum suauitatis, & unctionem conficiet sanitatis.

8. Et non consummabuntur opera eius, pax enim Dei super faciem terrae.

Quod dicit; curans mitigabit dolorem; ad Deum referendum est, quemadmodum Graeca videntur exigere, sit sit sensus: Per pharmaca a terra creata, aut etiam per homines quibus dedit scientiam, Deus curans mitigat dolorem hominum. Subiungit de unguentario, vel, ut est Graecis, *μαρμαριότοπος*, pharmacopola & aromatario, missiones ex variis conficiente: quia duobus modis pharmaca

adhibentur, aut simplicia sine omni mistione quod ad medicos solos pertinet: aut ex variis speciebus commista quod medici per pharmacopolas perficiunt. De vnguentario Græca tantum dicunt, *μαλίστα, μίγμα, faciet mistionem*, nec additur illa verba quæ nos habemus addita, suauitatis & vnctionem conficiet sanitatis; Per quæ interpretes indicat se intellexisse hunc locum de mistionibus quæ sunt ad vnguendum corpus exterius, quæ & suauem de se fundunt odorem, & sanitatem ægris adferunt corporibus. Cùm alioqui Græca generalius intelligenda sint, non solum de iam dictis mistionibus, sed etiam de his confectionibus quæ interius sumuntur per modum cibi & potus ad curationem corporum. Vtraque enim compositio ac temperatio ad pharmacopolam pertinet medico inferuientem. Porro cùm Græcis sit singulari *μίστα*, rectius etiam apud nos legitur pigmentum & vnctionem, quomodo legit Rabanus & scripta quædam, quamuis parum faciat ad rem, siue singulariter siue pluraliter legatur. Pigmentum autem hic positum est pro confectione ex diuersis speciebus, suauis & odorifera, quod ipsum nomen præter alia significat apud prophanos scriptores: vnde pigmentarius dicitur aromatarius, qui facit aut vendit huiusmodi confectiones. Quod sequitur, & non cõsummabuntur opera eius; significat tam varias esse pharmacopolæ confectiones, vt non sit earum finis & certus numerus, cùm subinde fiant nouæ nec prius vsitata, & terra cõtinuè suppeditet vnde fiant ad vsum hominum diuersarum specierum compositiones. Hac ergo parte insinuare vult Dei in humanum genus fauorem, per quem fit, vt nunquam desint quæ ad curandos homines sunt necessaria, & contra novos ac incognitos morbos, noua etiam semper inueniantur remedia ex his quæ terra progignit. Vnde & subiicit, Pax enim Dei super faciem terræ. Quo significatur, in superficie terræ semper inueniri vnde pax & salus hominibus à Deo conferatur. Pax enim in scripturis sæpe accipitur pro prosperitate & salute. Aut sensus est: Deum non ita irasci hominibus super terram habitantibus, vt eis subtrahat sua beneficia eorum valetudini necessaria, sed eam benignitatem erga eos seruare, vt sicut pluit super iustos & iniustos, ita & suppeditet quæ curandis morbis conducunt.

9 *Fili in tua infirmitate non despicias teipsum, sed ora Deum, & ipse curabit te.*

Postquam in genere commédauit & herbarum vires & medici operã, atque ostendit omnia quæ per hæc homini bona contingunt, Deo esse tribuenda, rectè subinfert doctrinam de seruandis in contrahta infirmitate docens imprimis filium suum, hoc est, vnumquemque discipulum, ne in infirmitate sua seipsum dispiciat, hoc est, negligat, curamque sui deponat, aut desperando de recuperanda sanitate, aut de ea nimia securitate præsumendo. Monet tamen ne mor-

& ante omnia confugiat ad ea, de quibus dictum est medicorum remedia, sed vt imprimis precibus ad Deum confugiat, declarans se illi maximè fidere, illi quæ primus esse authorem recipiendæ sanitatis: qui vt verè solus sanitatem confert, ita & ex animo precantes curabit, si saluti eorum expedire cognouerit. Et quia peccata commissa impedimento esse solent recuperandæ à Deo sanitati, quæ etiam frequenter morborum sunt causæ, rectè deinde tertio loco subiungit:

10 *Auerte à delicto, & dirige manus, & ab omni delicto munda cor tuum.*

Vo requirit aut tria, videlicet vt æger & Domne peccandi propositum deponat, auertendo se à delicto faciendo, ac dirigendo manus, hoc est proponendo rectam operationem, & vt ab omni delicto prius commisso emundet cor suum per orationem, contritionem & pœnitentiam. Et quoniam non conuenit priuatis tantum confidere precibus & actionibus, ideo quarto loco monet vt etiam ambiatur preces sacerdotum, & sacrificia pro obtinenda sanitate, & remissione peccatorum non negligantur, quæ rectè exiguntur post præcedentem verum, quia gratia Deo non sunt, nisi ab eo fiant qui auertit se à delicto, & dirigit manus suas per virtutis propositum. Dicit ergo:

11 *Da suauitatem & memoriam similaginis, & impingua oblationem.*

Pro, suauitatem, est *εὐωδία*, hoc est, suauolentiam aut suauem odorem, per quod significatur aut quod de thure in sacrificiis accendebatur, aut totum ipsum sacrificium, quod in suauem odorem Deo incendebatur, & tanquam gratus odor à Deo acceptabatur. Pro sacrificio autem quod in odorem suauitatis sit offerendum, exigit, duo memoriam scilicet, vel, vt est Græcis, *μνησίστα*, hoc est monumentum & memoriale similaginis, Quo significatur ea similia oblata Domino pars quæ cum thure & oleo imposta altari cremabatur in memoriam muneris Domino oblata, vt scribitur Lenitici 2. Secundò dicitur & impingua oblationem, hoc est, pinguem aliquam & optimam fac oblationem & victimam, vt scilicet non de pessimis animalibus fiat, oblatio, sed de melioribus. Quæquam & hic possit esse sensus, fac vt oblatio tua tanquam pinguis habeatur apud Deum, cuique valde grata sit, iuxta illud Psal. 18. Holocaustum tuum pingue fiat. Implentur hæc perfectius in noua lege, in qua in odorem suauitatis offertur Deo sacrificium, panis speciem retinens, quod est memoriale eius sacrificij quod in cruce semel peractum est, & simul complectitur corporis Christi pingue charitate oblationem. Ne autem prædictis omnibus præstitis, putetur medici operam negligendam esse, & fiducia prædictorum remediorum nullum aliud remedium requirendum esse, bene quinto loco subiicit:

12 Et

12 *Et da locum medico, etenim illum Dominus creauit: & non discedat à te, quia opera eius sunt necessaria.*

Cum, inquit, quæ dixi præstitis, tunc da locum medico, hoc est, admitte illum, nec putes te illum admittendo, recedere à Domino, quia Dominus illum in vsum hominum formauit. Itaque illum admittendo Dei vteris beneficio. Nec solum illum admittas, sed continuò etiam serua apud te, nec sinas vt temerè discedat à te, quia opera eius sunt tibi necessaria ad sanitatis consecutionem & conseruationem. Non enim semel tantum audiendus est & admittendus medicus, sed subinde, idque non solum pro recuperanda sed & pro conseruanda sanitate recepta. Videre ergo hic licet pulcherrimum ordinem à Sapiente præscriptum, qui pro recuperanda sanitate, eaque conseruanda, merito seruanda est. Loquitur autem de infirmitate graui & periculosa. Nam in leuioribus morbis non semper valde accuratè hæc sunt seruanda, maxime de accersendo medico. Sicut & quæ Iacobus vlti. similiter cum hoc nostro Sapiente præscribit, de grauioribus morbis intelligitur, cùm dicit: Infirmitur quis in vobis, inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini, &c.

13 *Est enim tempus quando in manus illorum incurras, ipsi uerò Dominum deprecabuntur, ut dirigat requiem eorum & sanitem, propter conuersationem illorum.*

Causa redditur in nostra lectione, cur sit dandus locus medico, quia, inquit, cùm in infirmitatem incidisti, tunc est tempus quando te illorum, nempe medicorum, manibus committas. Vel sic: Est tempus quando in manus illorum incurras, hoc est, contingit esse tempus quando te illis committere debeas, tempore scilicet infirmitatis. Quod autem sequitur; ipsi uerò Dominum deprecabuntur, &c. non videtur ad medicos pertinere, cùm illorum officium non sit pro ægris præcari, sed potius sacerdotum. Proinde Liranius cum aliis quibusdam, quod hic dicitur de medico, ab illo loco; Da locum medico, &c. intelligit dici de medico spirituali, sacerdote scilicet, cuius est oratione Dominum placare, & sanare nõ solum spirituales, sed & corporales morbos. Verum nimis apertum est authorem illo loco loqui de medicis corporalibus, de quibus locutus est superius. Proinde non malè hic quidam intelligunt Sapientem insinuare voluisse, officium boni medici esse, non solum remedia morbis accommodata applicare, eisque niti & confidere, sed etiam Deum inuocare, ac orare vt sua & ingenia & remedia ad ægrorum salutem dirigat ac fortunet. Res enim, in qua medicus versatur, est per se magna, magnisque periculis obnoxia, quæ ob id non solum prudentiam, sed etiam piam curam & sollicitudinem requirat: qua neglecta, grauissimæ offensiones ac periculosa curationes esse solent. Cùm enim arti suæ plurimum fiduat

medici, ita vt non curent Dei directionem implorare, sit nonnunquam vt eorum conatus Deus non prosperet, sed subuertat. Itaque nostræ lectionis hic erit sensus: Est tempus quando in medicorum manus incurras. Ipsi autem non suæ arti nimis fident, sed Dominum deprecabuntur, vt dirigat & fortunet requiem quam ægris adferre studet, hoc est, sanitatem: idque quia hoc pertinet ad eorum conuersationem, hoc est, officium & vitæ rationem. Græca tamen aliter habent hanc sententiam, magisque in Græcis ad sacerdotem videtur referenda, de quibus rectè mentio facta est in illa sententia: *Da suauitatem, &c.* Sic enim habent: Est tempus quando & in manibus ipsorum est prosperitas. Etenim ipsi Dominum precabuntur vt prosperet ipsis requiem & sanitatem vitæ gratia. Quorum verborum etiam hic potest esse sensus: Quamquam dixerim locum dandum medico cuiusque ope te indigere, tamen accidit aliquando vt & per manus illorum per quos mox dixi sacrificia offerenda, contingat ægris prosperitas & felicitas, etiam sine manu & opera medici. Nam ipsi Dominum precabuntur, vt ipsis ægris prosperet requiem & sanitatem ad hoc vt vivere possint. Ita & in nostra lectione oratio non ad medicos qui manibus iuuat, sed ad sacerdotes qui ore profunt, referri potest hoc modo: Est tempus quando in medicorum manus incurras. his autem suo fungentibus officio, illi de quibus mox dixi: Da suauitatem; interim Dominum deprecabuntur, vt dirigat sanitatem quam inferre medici laborant. Fasiens autem hoc sacerdotem propter conuersationem eorum, hoc est, quia hoc ab eis requirit vitæ eorum ratio, & quia præ aliis sanctitati & pietati student. Vt mixtim intelligatur esse sermo de sacerdotibus & medicis, de quibus vtrisque superius sermo fuit, quiq; simul pro suo quique officio laborare debent ad iuuandos ægros.

14 *Qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum, incidet in manus medici.*

Significat hæc sententia, peccata causas esse morborum, Deumque peccatis offensum punire peccata morbis, ob quos necesse est confugere ad opem medici; à quo grauiora sæpe ægri ferre patiuntur: proinde ei qui à morbis & medicorum opera molesta ægris liber esse volet, operam dandam vt à peccatis, quæ Deum grauiter offendant, liber sit, & quam minimum illum offendat. Bene autem ad exaggerationem peccati dicitur qui delinquit in conspectu eius qui fecit eum; aut, vt habent Græca, qui peccat contra factorem suum. Sic enim notatur hominis ingratitude, qui peccare audet contra eum qui illi author vitæ fuit & sanitatis: significaturque quod ob id dignus est, vt si non vita, saltem sanitate priuetur morbosque patiat, & cum morbis amara etiam & molesta medici remedia, simul cum impensarum grauiamine. Postquam ergo insinuauit Sapiens quid contracto morbo sit faciendum, hac

sententia indicat morborum causas, & quatione caueri possit ne in morbos incidatur. Porro peccata morborum esse causas, etiam alia scriptura docent, ut cum Paulus dicit Corinthiis: Ideo inter vos multi infirmi, & dormiunt multi. Et cum Saluator cuidam a se sanato dixit: Ioa. 5. Vade, & iam amplius noli peccare, ne deterius tibi contingat.

- 15 Fili in mortuum producit lachrymas, & quasi dixit passus incipit plorare.
- 16 Et secundum iudicium contege corpus illius, & non despicias sepulturam illius.

Postquam dixit quid in infirmitate confituito sit faciendum, docet etiam quid in morte amicorum sit faciendum, duo imprimis requirens. Primum, ut statim a morte amici, defleatur eius mors, idque serio & amare, quasi graue malum acciderit, tum quod amicus luce hac iucunda priuatus sit, tum quod per mortem irremediabilis ab amico fiat separatio. Prohibet ergo ne Stoicorum more, nostrorum mortem sine dolore feramus, aut, quod impiorum est, de illorum morte gaudeamus, siue ob odium ipsorum, siue ob commodum facultatum per illorum mortem obtinendarum, sed ut charitatem & amorem nostrum erga eos ostendentes defleamus & illorum vices & nostam. Secundo requirit, ut postquam aliquandiu lachrymis indultum est, corpus defuncti secundum iudicium, hoc est, secundum morem, & ius quod corpori debetur contegatur terra, nec illius sepultura negligatur, ut etiam honore sepulturae demonstratur amor erga defunctum, eique impendatur quod ei debitum est. Neque enim velle possumus defunctum amici corpus semper in oculis nostris seruire, quod stultarum est mulierum, quae ferre nequeunt corporis ad sepulturam ablationem: neque illud insepultum relinquendum nobis est, ut auibus & bestis sit esca, quia id barbarum est, & contra honorem amicis deferendum. Condendum ergo terrae est, unde sumptum est, idque maxime a nobis, qui illud a terra resuscitandum certo expectamus. Hinc ob sepulturam defunctis impensam, in scripturis Tobias eximie commendatus est. Ceterum in eo quod dicitur, secundum iudicium contege corpus illius, aut, ut habent Graeci, secundum iudicium eius, recte intelligimus non tantum exigi simpliciter sepulturam, sed etiam quae pro more recepto in sepultura adhibentur, ut nobis corpus contegere secundum iudicium, sit etiam cum exequiis ritumque funebri & precibus corpus terrae tradere: unde pro; secundum iudicium; quidam vertunt: iuxta morem funebrem.

- 17 Propter delaturam autem amare fer luctum illius uno die, & consolari propter tristitiam.
- 18 Et fac luctum secundum meritum eius uno die vel duobus propter detractionem.

Quod in his versibus bis dicitur, nam quidem est, propter delaturam, & propter

detractionem, ordinatius sic habent Graeci, Amarum fac luctum, & calefcere fac (vel accende) planctum, & fac luctum secundum dignitatem eius. Vno die & duobus propter calumniam, & consolationem admittit propter tristitiam. Omitienda est apud nos coniunctio, autem, quae ut non est in Graecis, ita nec apud Rabanum, nec in quibusdam scriptis. Repetit de lugendo defuncto etiam post sepulturam, sed adiungit moderationem in luctu adhibendam, ne ethnico more insolabiliter & diutius quam conuenit mors amici defleatur, iuxta illud Pauli: 1. Thess. 4. Ut non co-tristemini sicut & ceteri qui spem non habent. Vult ergo ut non solum propter amorem erga defunctum, sed etiam ut euitetur calumnia & detrahitio, (ne scilicet cum multorum offensione dicatur quis de amici morte gaudere) amare lugeatur defunctus, idque pro merito & dignitate eius, sed ut aliquod tantum diebus duret amarus iste planctus & dolor, ita ut ne pro quorundam more dolor & fletus semper intendatur magis & crescat, sed potius cum tempore remittatur, & consolatio admittatur, ut ne nimia tristitia noceat superstiti, & abundantiori tristitia absorbeat ipse. Quod ergo dicit de luctu vnius aut duorum dierum, non est contrarium ei quod supra dixit. Luctus mortui septem dies. Hic enim vult paucis tantum diebus amaram illum luctum, qui esse solet in principio, ferendum, eumque statim remittendum, accepta consolatione & doloris mitigatione. Et quod secundum meritum eius, non significat pro merito vitae & operum mortuum plangendum esse, sed secundum dignitatem eius, est enim Graecis *κατά τὴν ἀξίαν αὐτοῦ*, hoc est, prout dignus est defleri a te, siue ob amicitiam quae tibi cum illo fuit, siue ob beneficiorum acceptionem, siue denique ob vitae eius probitatem, & detrimentum mortis eius. Porro ex loco hoc intelligere licet quam accuratè & studiosè obseruata semper fuerit consuetudo lugendi mortuos: suntque in sacra scriptura graua exempla, ex quibus scire possumus huiusmodi officia solemnè sanctissimè mortuis tributa fuisse, quamquam haec consueudo in scripturis commendata merito iam sub noua lege, cum & fides creuit, & spes vitae post hanc vitam melioris, ex magna parte immutata sit, ita ut in precibus magis consistant officia mortuis impendenda, quam in fletu & planctu.

- 19 A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem & tristitia cordis. Non est seruicem.

Redit rationem, cur dixerit consolationem admittendam ad vitandam tristitiam, quia, inquit, a tristitia fit mors festinans & ante tempus adueniat, ipsaque tristitia vires hominis tegit, ita ut se non prodant, sed obscurentur, ac supprimantur, sicutque ceruicem hominis, ita ut curuus ac tristis incedat, eique omnem fiduciam atque audaciam eripiat: significat ergo tristitiam auferre homini omnem animi corporisque vigorem, atque etiam

etiam immaturam adferre mortem. Vnde autem pedit ut sit in homine noxia tristitia, sequens sententia indicat.

- 20 In abductione permanet tristitia, & substantia inopis secundum cor eius.

Varia est in hoc versu lectio apud Graecos. Nam pro abductione, quidam codices habent *ἀπαγωγή*, ut Germanica additio, quod secutus videtur noster interpret vertens, in abductione. Quidam codices habent *ἐπαγωγή*, quam dictionem interpret noster vertere solet, inductionem, & sic habet codex Bessarionis hoc loco, In inductione. Aliqui hic vertunt, inductionem. Pro, permanet, Germanica additio habet *παράδειξις*, quod vertunt, abire aut discedit, ut fit hic sensus: Inductione abire tristitia, hoc est, per animi inductionem, qua seipsum homo consolatur, fit ut discedat tristitia. Cui conuenit quod in secunda parte dicitur, vbi pro substantia, est *βίος*, quae dictio etsi etiam victum & facultates significat quibus homo sustentatur, proprie vitam significat, ut hic possit esse sensus: Vita pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde pender qualis sit vita hominis afflicti. Misera enim est & breuis, si in afflictione eius cor torqueatur: felix & longa, si cor non se torqueat, sed patienter calamitatem ferat. Toletanum tamen exemplar habet, ut noster legit, *παράδειξις*, hoc est, permanet. Nostra ergo lectionis sensus est: Tristitia permanet in homine per hoc quod abducit animum suum a consolatione & consideratione eorum quae dolorem mitigare possent, & subsistentia pauperis vel afflicti est secundum cor eius, quia quale est cor eius, talis est & vita atque substantia eius: ut si cor eius sit mœrens, verè sit misera eius vita & breuis futura: si laetum, aut tranquillum, nihil ei obsit externa calamitas, diuque eius vita sit duratura. Aut substantia pauperis est secundum cor eius, hoc est, ex corde dependet, diues ne sit quis, habendus an pauper. Si enim modico contentus est, & paupertatem aequo fert animo, reputandus est verè diues: Si verò animo est intranquillo, etiam si multas possideat diuitias, verè pauper est. Itaque secundum hunc sensum significatur tristitia esse ingens malum, quae diuitem facit egenum, & pauperem facit bis infelicem. Vnde rectè subiicit:

- 21 Ne dederis in tristitia cor tuum, sed repelle eam a te, & memento nouissimorum, & noli obliuisci.
- 22 Neque enim est conuersio, & hinc nihil proderit, & teipsum pessimabis.

Superius capite 30. multis dehortatus est a tristitia in genere, ob calamitates quae in hac vita incidunt, hic verò peculiariter dehortatur a nimia tristitia ob amicorum mortem. Ideo enim dicit: Ne dederis in tristitia, vel, ut est Graecis, *ἵς λόγους*, ad tristitiam cor tuum, non iam omnem tristitiam prohibens cum eam prius exegerit, sed requirens

ne quis cor suum dedat tristitiae, atque ab ea totum obtineri permittat, sed eam ad tempus admissam mox a se repellat, idque consideratione mortis, quae ex tristitia ante tempus consequi solet. Quod mœrentem semper meminisse conuenit, & illius non obliuisci, ne dum illum non aduertit, mortem sibi acceleret, sibi que sit mortis suae author & causa. Idque eò magis meminisse oportet, quia ex morte non est conuersio, hoc est, reuersio ad hanc vitam, iuxta communem legem, sed irreparabilis est vitae amissio. Deinde & illud in tristitia considerare mœrentem conuenit, quòd immodica sua tristitia defuncto nihil possit prodesse ut ad amissam vitam redeat: & seipsum pessima, hoc est, malè affligit, sibi ipsi iniurius sine alterius fructu. Itaque duplici ratione monet tristitiam super mortuo amico temperandam, videlicet & cogitatione mortis, cuius periculo se quis exponit sine recuperatione, & quia sua tristitia defuncto prodesse non potest, cum sibi ipsi obest. Potest quod de memoria mortis inducitur etiam accipi, ut insinuet deflentibus mortem cogitandum esse communem esse omnibus moriendi legem constitutam, nec a morte amicorum reditum esse ad vitam, ut huius communis fortis consideratione, leuius feratur amicorum mors. Et David quoque rationibus, quae hic insinuantur, se se consolatus est super morte infantis qui ei ex Bethsabee natus erat, sic dicens: Propter infantem, cum adhuc viueret, ieiunavi & fleui. Dicebat enim: Quis scit si forte eum donet mihi Dominus, & uiuat infans. Nunc autem quia mortuus est, quare ieiunavi? Nihilquid poterò renouare eum amplius? ego vadā magis ad eum, ille verò non reuertetur ad me.

- 23 Exemor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie.

Docuit cauendum ne ex alterius morte incommodum nobis & malum accersamus, haec autem sententia insinuat fructum quem ex illa capere debeamus, nempe ut ex illa etiam nobis imminetis mortis cogitationem assumamus, sicque solliciti simus ita vitam nostram instituere, ut feliciter & salubriter mortem expectare possimus. Atque quò magis commoueat, ipsummet defunctum introducit loquentem, & communis fortis quemque admonentem, quemadmodum in epitaphiis frequenter fieri solet. Memor, inquit, esto iudicij mei, hoc est, conditionis meae, quam Dei ordinatione & iudicio subire debui, sic enim erit & tua conditio cum Deus ita de te fieri iusserit, quasi dicat: Noli te ob mortē meam nimis discurrere, sed illud potius ex illa lucri reporta, ut cogites quòd qualis est conditio mea, & quale iudicium Deus in me exercuit, talis erit & tua aliquando conditio, & tale iudicium etiam tibi continget. Et ne illud in longum tempus differendum tibi promittas, quod heri mihi accidit, hoc ipsum tibi hodie expectandum est, & euenire potest. Bene enim dicit, hodie, & non dicit, cras, ut intelligat quisque

2. Reg. 12.

quisque quolibet diem presentem sibi posse esse ultimum, nec sibi promittat certo aliquod vitæ tempus in futurum, iuxta illud Poëta: Omnem crede diem tibi diluxisse supremum.

24. In requie mortui requiescere fac memoriam eius, & consolare illum in exitu spiritus sui.

Hæc sententia variè à nostris intelligitur. Nam Dionysius tres adfert sensus, quorum primus est: Memoriam morientis fige in requie quam animæ electorum habent post hanc vitam, loquendo ei de beatitudine æterna, vt dicat: Portio mea Domine sit in terra viventium. Vel, inquit, sensus est: vt tempore mortis facias memoriam morientis quiescere à recordatione rerum secularium, vt cogitet solum ea quæ suam concernunt salutem. Addit: Porro quidam exponunt sic: In requie mortui, hoc est, ad monumentum, in quo quantum ad corpus quiescit, requiescere fac memoriam eius, hoc est, aliquod sensibile memoriale constituere, ex cuius intuitu viuentes recordentur ipsius, &c. Præter has expositiones Rabanus etiam aliter intelligit significari, in transitu morituri, non tradendam obliuioni memoriam eius, sed in mète eam figendam, vt eius exemplo quis excitetur ad vitæ correctionem. Sunt & qui aliter hunc locum tractant, cum, si scopus authoris spectetur, & originalia inspiciantur, vnicus sit & genuinus sensus iste: In requie mortui, hoc est, cum iam quis per mortem quiescit, liber à laboribus & miseriis huius vitæ, tu viciliū fac apud te quiescere & cessare memoriam illius, hoc est, tu ne persistere sinas in te cruciantem illam memoriam, per quam requiras eum tecum hic viuentem, sed illam cum mortuo intermori, & cum quiescente quiescere & cessare facias. Est enim Græcis *ναρπηδωσις*, hoc est, quiescere fac & sedita. Memoriam autem quam cessare vult, eam intelligere oportet, quæ est molesto desiderio cōiuncta, non eam quam cum pia beneuolentia & charitate retinere merito debemus, multo minus eam quæ nos vel ad imitationem defunctorum, vel ad iuuantium illos piis precibus prouocet, vt ne quis hunc locum producat contra piam illam mortuorum memoriam, quam seruat ecclesia Catholica: sicut contra ridiculè satis hunc locum aliqui proferunt pro statuendis precibus quæ piè fiunt pro defunctis, sic intelligentes: Cum quis per mortem requiescit, fac memoriam eius requiescere, dicendo: Requiescat in pace. Ita cum non attenditur authoris scopus, nec originalium habetur respectus, quisque quod sibi videtur, intelligit in scripturis. Quod autem sequitur iuxta receptam lectionem: Et consolare illum in exitu spiritus sui; omnes intelligunt significare, mortuo in fine vitæ suæ impendendam à viuis consolationem, proponendo scilicet eis moriendi communem omnibus necessitatē, vitæ huius miseriam, futuræ vitæ foelicitatē, & ad eam obtinendam, Dei per Christi merita paratam misericordiam. Verum Græca longè alium habent sensum, sic enim est illis: *καταλιθωσις ἐν ἀνάσσει*, hoc est, cōsolationem accipe super eo, cum exiit spiritus eius. quasi dicat: dolere potes super eo, & sollicitus esse pro eo cum adhuc spirat & ægrotat: at cum spiritus eius egressus est è corpore, & ille liber est à miseriis huius vitæ, nec possit tua opera ad vitam redire, sinas tibi consolationem impendi, & ex teipso consolationem accipe, exemplo Davidis quod supra adductum est. Hunc sensum vt & nos habeamus in nostra lectione, conuenit omittere pronomen illum, quod in vno scripto correctiore non erat, vt verbum, cōsolare, passiuè accipiatur, pro, consolationem admittere, quemadmodum requirit dictio Græca, vt merito dubitari non debeat quin sic verterit interpres, qui & statim prius hoc capite verbum, cōsolare, posuit in passiuā significatione, cum dixit: consolare propter tristitiam; vbi Græcis eadem est quæ hoc loco dictio. Ex prædictis licet colligere varias rationes, ob quas moderanda sit tristitia in morte amicorum, nēpe quia mors omnibus est communis & inuitabilis, deinde quia illa requies est defunctorum, ac tertio quia est iustum Dei iudicium & ordinatio. Præterea quia tristitia defuncto prodesse non potest, & postremum quia nocet, & mortifera est mœrenti.

24. Sapientiam scribæ in tempore uacuitatis, & qui minoratur actu, sapientiam percipiet.

Noui hic argumētū inuēniū est, quod Sapientiam etiam sequenti capite continuat, docens prolixè qui apti sint ad sapientiam eximiam, & scripturarum intelligentiam percipiendam, & quid ad hoc requiratur, imprimis scilicet otium literarium, & libertas ab operibus seruilibus & mechanicis artibus; quibus qui vacant, quoniam rebus externis omnino sunt dediti, parum idonei sunt sapientie excellenter sic obtinendæ, vt aliorum possint esse doctores, & in rebus publicis sapientie magistri, quanquam fatendum sit tales etiam reipub. vtilis & necessarios esse. Proinde conuenit hunc locum diligenter obseruare hac maximè tempestate, qua & vilissimi cerdones sibi vendicant scripturarum intelligentiam atque professionem, & plerique studiosis sapientie inuident otium illud, quod percipiendæ sapientie hic docetur esse necessarium. Dolendum autem hunc locum, vt & alia multa, partim scriptorum, partim interpretis vitio sic à nobis legi, vt non satis sensus authoris intelligatur, qui in Græcis est & clarior & iucundior. Cæterum vt diligenti annotatione vitia quæ scriptorum incuria irreperunt corrigantur, & versionis obscuritas aut incommoditas iuuetur, imprimis notandum hic grauitè ab omnibus nostris erratum esse, quod putauerint dictionem, scribæ, verbum esse imperatiui modi, quasi præcipiatur sapientiam scribi. Constat enim ex Græcis esse nomen à nominatiuo, Scribæ, cum Græcis sic sit: *ὁ γραμματεὺς ἐν ἀνάσσει ὁ γραμματεὺς*, hoc est, Sapientia scribæ in oportunitate otii, scilicet consistit, aut comparatur. Igitur

ita in vulgata corrupta.

Igitur apud nos accusatiuus, sapientiam, merito mutandus esset in nominatiuum, sapientia, quem imperitos scriptores verisimile est in accusatiuum mutasse, quod dictionem, scribæ, putarent esse verbum. Aut si accusatiuus retinendus est, quia in omnibus quæ ad manum erant scriptis reperiebatur, dictio, scribæ, accipiendæ est vt sit nominatiuus pluralis, & ex sequenti membro subaudiendum est verbum, percipient, vt sit sensus: Scribæ, hoc est, legisdoctores (sicut nomen hoc sæpe ponitur in Euangelio) percipient sapientiam, in tempore quo vacui sunt ab operibus mechanicis & seruilibus totos se tradentes veritatis inquisitioni, scripturarum lectioni atque contemplationi: & qui minoratur actu, hoc est, qui parum in externâ occupatur operatione, hic percipere poterit sapientiam. Quod sequitur; quia sapientia replebitur; etsi ferè in hac sententia coniungatur cum præcedentibus, tamen ex Græcis patet ad sequentiā pertinere, quæ admodum & Rabanus & multa scripta sequentibus coniungunt, quamuis durè cum illis hæere videatur.

26. Quia sapientia replebitur qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo, stimulo boues agitat, & conuersatur in operibus eorum, & enarratio eius in filiis taurorum? Cor suum dabit ad versandos sulcos, & uigilia eius in sagina uaccarum.

Pro, sapientia replebitur, Græcis est idem verbum quod mox interpres vertit, sapientiam percipiet, nempe *συνεπιθεωρεῖ*, hoc est, sapiens fiet. vnde satis constat interpretem nostrum hanc partem non coniunxisse præcedentibus. alioqui sensus illi fuisset: Qui minoratur actu, sapiens fiet, quia sapiens fiet. Notandum secundò Græcis non esse coniunctionem, quia, sed interrogatiuū *τι*, hoc est, quid, vt sit sensus: Quid, hoc est, quomodo sapiens fiet qui tenet aratrum, &c. quali dicat: occupationes eius non finit vt fiat sapiens, hoc est, eruditus. Et omnino verisimile est interpretem nō vertisse, quia, sed quid, vel qui, pro quomodo: at cum id non intelligeretur, quid vel qui, mutatum esse in, quia, nisi interpres legerit non *τι*, sed *ὅτι*, quia. Quæ lectio si retinenda sit, tamen vt habeatur sensus authoris, tota hæc sententia interrogatiuè efferenda erit, sicque coniungetur causalis coniunctio, quia, cum superiori sententia; Qui minoratur actu, & parum habet negotiorum, is fiet sapiens. Nam an sapientia replebitur qui tenet aratrum, &c. In quibusdam incerti authoris annotationibus scribitur quosdam libros habere; quia sapientia replebitur; & totum legendum interrogatiuè vsque ad, taurorum. quæ sanè lectio omnino est præferenda. Enumerantur autem aliquot hominum genera qui ad sapientiam & singularem eruditionem percipiendam non sunt idonei, propter externas occupationes quibus penitus detinentur: & potissimum quatuor, in quibus omnia operariorum genera facile

comprehenduntur. Inter quos primum locum merito tribuit agricolis, vt quorū opera maximè est necessaria, & naturæ conueniens. Secundum locum tribuit fabris, quorum duo facit genera, alterum eorū qui duram materiam exsculpunt, vt sunt lapidæ & fabri lignarij; alterum eorum qui duram materiam malleo contundunt, extenuant, & molliunt. Nomen enim, faber, sicut & Græcum *τεχνίτης*, generale est, & commune iis omnibus qui circa duram versantur materiam, artificibus scilicet cunctis qui ex quauis materia aliquid faciunt, & malleo vtuntur in suo opificio: vnde quoniam hoc nomine, plastæ & figuli non comprehenduntur, quarto loco ponit figulos. Vnde facile colligere licet ordinis hic obseruari & rationem & ornatum. Vbi & hoc obseruandum est, in singulis generibus semper reperi ad quid quoddamque genus cor suum det, atque in qua re vigilet. Inde semper subiungitur, post operationum enumerationem; Cor suum dabit, & uigilia eius, &c. Quod ergo attinet ad primum genus, agricolarum scilicet, insinuans eorum occupationes: Quomodo, inquit, aut an sapientia reperi poterit qui tenet aratrum, & gloriatur in iaculo? Vbi per iaculum conuenit intelligere baculum, qui instar iaculi est & parua hastæ, quo boues inter arandum agricolæ incitant & impellunt ad progrediendum. Nam vt videre est in Italia, alii que locis vbi in arando bobus vtuntur, sicut equi à fessoribus vtuntur calcariis aut flagris, ita boues centræ & stimulis prælongis instar hastæ & iaculi: vnde Græcis hic est *ἡ ἄβγατος ἰστρίων*, hoc est, in hastili stimuli, & apud nos sequitur quod exponit de quo iaculo sit sermo; Stimulo boues agitat. Stimulus enim propriè dicitur fustis acutæ cuspidis, quo rustici boues suppingunt. Quæ sequuntur in descriptione actionum agricolæ, clara satis sunt, nempe quod conuersatur in operibus boum, hoc est, occupatur in eis, & enarratio eius est in filiis taurorum, hoc est, sermo eius & locutio est de vitulis & progenie taurorū. Hic iam finis est interrogationis, qua dum recenset Sapiens agricolæ occupationes, significat illum non esse aptū qui singularem percipiat rerum sacrarum eruditionem. Vnde & subiicit: Cor suum dabit ad versandos sulcos, hoc est, animum suum accommodabit vertendæ terræ, & ducendis per arationem sulcis, & uigilia eius in sagina vaccarū, hoc est, in ea re uigilat vt bene nutriat vacas, quæ ei butyrum & lac suppeditent, ad eam rem & mane surgit, & vesperi serius se somno tradit. quasi dicat: cum his in rebus totus sit animo intentus, quomodo vacare poterit percipiendæ sapientie? Idem profequitur in operariis ciuitatis.

27. Sic omnis faber & architectus, qui noctem tanquam diem transigit.
28. Qui sculpsit signacula sculptilia, & asiduitas eius uariat picturam,
29. Cor suum dabit in similitudinem picture, & uigilia sua perficiet opus.

Primum

Primum in genere proponit latum fabricorum genus, quos dicit noctem tanquam diem transigere, hoc est, noctu occupari sicut interdiu, siue quod opera sua nunquam noctu peragant, non contenti labore diurno, siue quod noctu cogitent animo quæ per diem faciendâ incumbunt. Deinde vnam fabricorum speciem exempli causa ob oculos depingit, lapideam scilicet vel sculptorem, qui in lapide, aliâ materia dura varias inducit sculpendo figuras. Qui, inquit, sculpsit signacula sculptilia, pro quo Græcis est, *ἡλιμμάλα σφραγιστοῦς*, hoc est, celaturas signaculorum vel sigillorum. Signacula ergo sculptilia hic dicuntur sigilla exculpta, ut, sculptilia, sit adiectiuum, non autem substantiuum significans imagines, quæ sæpius sculptilia dicuntur. Malè enim legitur in quibusdam libris; Qui sculpsit signaculo sculptilia. Cæterum in eo quod sequitur; & assiduitas eius variat picturam; pro, variat picturam, Græcè est, *ἀλλοιωσάτω ποικιλίαν*, hoc est, assiduitas eius est mutare varietatem, hoc est, eius opera in hoc assidua est ut multam effingat varietatem. Proinde nomen picturæ, hic accipi debet pro figura, quæ sua varietate picturam variam imitatur. Non enim sculptorum est pingere, & colores inducere, sed sculpendo formarum varietatem ad imitationem picturæ effingere. Vnde & subditur; Cor suum dabit ad similitudinem picturæ; hoc est, ut imitetur picturam. Hic enim iam pro, picturæ, est *ἡ ζωγραφία*, quæ dictio propriè picturam significat, & animalium per colores figurationem. Hactenus autem adhuc pendet sententia, quæ perficitur per illud; Cor suum dabit, &c. ut sit sensus: Sic omnis faber, & qui sculpsit, cor suum dabit ut assimilet picturam, quasi dicat: Etiam tales eruditioni percipiendæ apti non sunt, ut qui noctu dieque aliis in rebus occupentur. Idem ostendit in alio fabricorum genere, qui non incidendo & sculpendo vtuntur malleo, sed concutiendo, & extenuando, atque dilatando duram materiam: quod pertinet ad fabrum ferrarium, sub quo & argentiarii; & ærarij omnes comprehenduntur.

- 30 Sic faber ferrarius, sedens iuxta incidem, & considerans opus ferri.
- 31 Vapor ignis uret carnes eius, & in calore ignis concertatur.
- 32 Vox mallei innouat aures eius, & contra similitudinem uasis oculus eius.
- 33 Cor suum dabit in consummationem operum, & uigilia sua ornabit in perfectionem.

Etiam hic pendet sententia usque ad illud; Cor suum dabit; Est enim sensus: Sic faber ferrarius, &c. cor suum dabit, ita ut duo versus intermedij quasi per parentheses inserti sint. Quod dicitur in calore ignis concertatur; significat eum consistari & yeluti pugnare in æstu, dum ad perficiendum opus suum ignis calore fortiter perfert, eumque superare cõtendit. Cum dicitur: Vox mallei innouat aures eius; significatur iteratim subinde sonum mallei contundere aures eius,

easque noua semper percussione impetere. Cum dicitur; contra similitudinem uasis oculus eius; significatur ipsum semper habere oculum deñixum in exemplar operis à se perficiendi. Dicitio enim, contra, hic ponitur pro, è regione, & vas, pro quouis opere parâdo. Pulchrè ergo describitur huiusmodi fabri constantia & animi intentio, dum desiderio perficiendi à se operis, & ignis intolerabilem calorem toto corpore perfert, & aurium simul & oculorum molestias tolerat, quia & illæ frequenti sono mallei obtunduntur, & isti intèto candentis ferri aspectu. Vnde subdit; Cor suum dabit in consummationem operum; hoc est, ad hoc, ut perficiat opera sua, quasi dicat: Non obstantibus omnibus illis quæ molesta sunt toti corpori, auribus & oculis, totum se accommodabit operibus suis, ut parum ei libeat aut liceat intendere sapientiæ diuinarum rerum. In eo quod sequitur legendum est non per vnam dictionem, imperfectiorem, sed per duas, in perfectionem, quomodo & Rabanus habet, & quædam scripta. Græcè enim est *ἐν τῷ οὐρενείας*, hoc est, ob perfectionem, id est, ad hoc ut perficiat opus suum. Et est notandum, quod nomen, uigilia, iuxta exigentiam originalium, debet esse nominatiui casus, ut vertendum potius fuerit; & uigilia eius; sicut bene uersum fuit in primo genere de agricolis. In singulis enim generibus dicitur: Cor suum dabit, & item quid uigilia efficiat, dicitur ergo de fabro quod uigilia eius ornabit opera ad hoc ut ea perficiat. Pro, innouat, sunt qui legunt, intonat, sed Græca habent *καινῶς*, quod innouare significat, nõ intonare. Sequitur de quarto genere.

- 34 Sic figulus sedens ad opus suum, & conuertens pedibus suis rotam.
- 35 Quique in solitudine positus est semper propter opus suum, & innumera est omnis operatio eius.
- 36 In brachio suo formabit lutum, & ante pedes curuabit uirtutem suam.
- 37 Cor suum dabit ut consummet linitionem, & uigilia sua mundabit fornacem.

Etiam figuli operationes sic ob oculos proponit, ut facillè quisque uideri possit illi non vacare studium sapientiæ impendere. Pro innumera, Græcis est *ἡ ἀριθμητός*, hoc est, numerata. ut significetur figulum certum quotidie uasorum numerum conficere, aut singula uasorum genera certo numero persoluere. Noster uidetur legisse *ἀριθμητός*, hoc est, innumera, quo significatur eum immensam uasorum conficere breui tempore multitudinè, & omnis generis uasa effingere. In eo quod dicitur; ante pedes curuabit uirtutem suam; ut ad lutum referatur, non ad operantem. Duas enim eo uersu uidetur exprimeret figuli operationes, nempe quod brachio suo & manu format, hoc est, figurat lutum, (est enim Græcè *ἡ ἄσπις*) & quod prius ante pedes suos flectit, curuat & subigit vim ipsius lutu, ut aptum scilicet fiat ad formam manibus & brachio inducendam.

centiam. Huiusmodi enim lutu subactio, quæ est eius curuatio & temperatura, pedibus prius fit. Proinde conuenit relatiuum reciprocum accipere pro non reciproco, ut aliàs sæpe. Quod si quis uolet ad operantem referre, sensus erit: quod flectit fortitudinem suam incuruando se, & inclinando robur suum & dorsum suum ad operis perfectionem. Vltimus uersus continet postremas duas figuli operationes, uidelicet linitionem, quæ uali figuratò inducitur plumbo aut alia materia, ad ornandum & confirmandum illud: & fornacis mūdationem, ut scilicet illo mūdato uasa coquenda inferantur.

- 38 Omnes hi in manibus suis sperauerunt, & unusquisque in arte sua sapiens est.
- 39 Sine his omnibus non edificatur ciuitas, nec inhabitabunt, nec inambulabunt.

Numeratis opificum generibus, ne, quoniam dicitur est ad eos non pertinere eximiam sapientiæ perceptionem & functiones, haberentur contemptui, ostendit eos suo modo esse sapientes, nempe in arte sua, eorumque sapientiam & operationem esse reipublicæ & uitalem & necessariam, quod sine his nec ædificetur ciuitas, nec ædificata uel inhabitent homines, uel frequentent, ita ut ambulent in ea. Ad ciuitates enim concursus est ab his qui agros colunt, uicilli & sua inferant, & ex ea quibus indigent effertur opificum manu parata. Dicit autem omnes in manibus suis sperare, quod manuali opera sibi quæ ad uictum & uestitum sunt necessaria, comparare studeant. Postquam autem dixit quid illis sit tribuendum, & acceptum ferendum, subiicit quid illis non competat.

- 40 Et in ecclesiam non transiit, super sellam iudicis non sedebunt, & testamentum iudicij non intelligent.
- 41 Neque palam facient disciplinam & iudicium, & in parabolis non inuenientur.

Pro, transiit, Græca quædam habent *ὑπερβαλέτω*, hoc est, in ecclesia & cœtu non supernominabuntur, hoc est, non habebunt nomina dignitatum super alios. Alij legunt, ut & noster, *ὑπερβαλέτω*, hoc est, superfiliat, ut significetur tales in republica non supergressuros alios, nec eminentem locum obtenturos, quod per partes declarat, ostendens eis nec conuenire iudicis locum, quia non intelligunt constitutiones iudiciales, nec magistri & doctoris, ad docendum alios disciplinam & iudicium, uel æquitatem in uita morum seruandam, quia non occupantur in perdiscendis grauibus & seriis sapientum sententiis. Indicat ergo duo esse in republica officia, per quæ eminent in ea qui eis funguntur, eaque requirere singularem sapientiam, & hanc requirere otium, & cessationem ab operibus illis mechanicis.

- 32 Sed creditur an aui confirmabunt, & deprecatio eorum in operatione artis.

Pro, aui, est *ἀἰών*, quod hic melius uerteretur, sæculi. Significatur enim quod illorum sit confirmare & ueri res huius sæculi, ut quæ per se fluxæ sunt & caduæ, illorum continua operatione reparentur, firmiterque persistant atque conseruentur, ne unquam desint necessitatibus hominū. Deprecatio eorū dicitur esse in operatione artis, quia eorum præcipua uota & desideria sunt in eo ut artis suæ operationem perficiat & præstet. De eo enim semper cogitant, hoc unum maximè semper habent in uotis.

- 43 Accommodantes animam suam, & conquirentes in lege altissimi.

Hæc pars non est referenda ad sententiam mox præcedentem, quemadmodum apparet ex nostra lectione, & quomodo omnes nostri intelligunt, contra quam requirunt & originalia, & scopus authoris. Ipse enim omnino id hic agit, ut ostendat prædictorum artificum non esse cor suum tradere inquisitioni legis Dei, quia cor suū quisque in suo genere tradit rebus arti suæ congruis: & mox dixit eorum uota esse in operatione artis: quomodo ergo iam eis tribuetur, accommodare animam suam legi altissimi, & conquirere in ea? Notandum ergo Græca separare hanc partem à superioribus, quæ habent in hunc modum: *ὁ δὲ ἐν ἀποστολῇ τῆς ἐκκλησίας ἀναστρέφεται ἐν νόμῳ τοῦ θεοῦ*, hoc est, præter dantem animum suum, & cogitantem in lege altissimi. Quod uidetur ad illa referenda esse quæ superius dicta sunt non conuenire operariis opificiorum, ut significetur illa tantum conuenire ei qui dat se totum legi Dei, & in illa assidue meditatur. Quod ut etiam nostra lectio significet, oportet in his participiis, accommodantes, & conquirentes, aliquid subintelligere, per quod oratio imperfecta perficiatur, hoc modo: Accommodantes animam suam in lege altissimi, & conquirentes in ea (nam illud; in lege altissimi; ad utrunque participium est referendum) hi soli illa quæ dixi præstabunt. Vnus scriptus codex habuit per genitiuum singularis numeri, accommodantis animam suam, quomodo uideri potest interpretem uertisse, quod genitiuum singularem habeant Græca. Quæ lectio si recipiatur, sensus erit: Accommodantis animam suam & conquirentis in lege, supple sunt ea quæ modò dixi non esse artificium, aut sunt ea quæ sequuntur. Sunt enim qui hanc partem satis obscuram in Græcis referunt ad principium capitis sequentis, hoc modo uertentes: Veruntamen qui dat animum suum legi Dei, & meditatur in ea, sapientiam omnium antiquorum exquiret. Nam quod nos legimus, sapiens, Græcis non est. Ita & in nostra lectione hæc pars referri potest ad sequentia, ut oratio sic perficiatur: Accommodantes animam suam in lege altissimi, hi facient quæ modò dicā. Porro legendum potius singulariter; animam suam; quàm animas suas, ut quidam legunt, ex Græcis est manifestum. Ponitur autem anima pro animo. Rectius

Rectius enim dicimus accommodare animum alicui rei quam animam. Quod si quis secundum receptam intelligentiam hanc participationem referre volet, & coniungere cum precedenti sententia, sensus erit, quod artifices illi confirmabunt res huius mundi, ita tamen ut accommodent animam suam legi altissimi, illi scilicet quae decalogo continentur qui ad omnes pertinet, si velint animam suam saluam esse.

Capitulum XXXIX.

1 Sapientiam omnium antiquorum exquiret, sapiens, & in prophetis uacabit.

DICTIO, sapiens, Graecis non est, ut modo dictum est: Suppositum enim uerbi, exquiret, petendum est ex sine precedentis capituli. Postquam ergo superiori capite descripsit officia & exercitia opificum, hic describit actiones eius qui sapientiae studiosus est, qui in nostralatione intelligendus est significari nomine sapientis, ostenditque primo per quas actiones sapientia singularis obtineatur, ac deinde quis sit finis percipere sapientiae. Inter actiones ergo ad obtinendam sapientiam necessarias primo loco ponit exquirere sapientiam omnium veterum qui precedentibus temporibus fuerunt, quarendo scilicet eorum scripta, eaque diligenter legendo, & quia inter eos precipuum locum obtinent prophetae, recte de eis peculiariter subiungit; Et in prophetis uacabit, uel, ut habent Graeca, *κατανοήσας*, in prophetis; sed id eodem recidit. Vacatur enim in prophetis, dum in eorum scriptis quis occupatur, seseque exercet. Nam pro, uacabit, est *ἀσχοληθήσεται*, hoc est, occupatus erit.

2 Narrationem uirorum nominatorum conferuabit, & in uersutias parabolarum simul introibit.

PRO, narratione, est *ἀληθινή*, aut, ut quidam habent, *ἀληθινός*: quae dictio proprie significat enarrationes & expositiones, ut ea videatur hic significari sacrarum scripturarum & prophetarum explicatio, quae a uiris nominatis, hoc est, celebribus & magni nominis sit, uel aeditis libris, uel uia uoce. Itaque post lectionem sacrarum scripturarum, recte secundo loco insinuat sapientiae studio requirendos celeberrimos uirorum commentarios & expositiones, ne suae fidat nimis intelligentiae, easque diligenter obseruandas, conseruandas & retinendas. Iam cum sequitur; & in uersutias parabolarum simul introibit; recte intelligitur quod simul cum nominatis illis uiris ingreditur in uersutias parabolarum, ad intelligendum scilicet eas adiutorio illorum. Potest tamen etiam per *ἀληθινή*, hoc est, enarrationem uirorum intelligi, non commentarij sacram scripturam exponentes, sed absolute elocutio sapientiae & enarratio, ut etiam pertineat ad authores sacrarum scriptura-

rum, quae continent narrationem uirorum celeberrimorum. Quoniam autem in scripturis sacris & aliorum sapientum scriptis praeter prophetas peculiari indigent inquisitione parabolae per sese obscurae, & tamen multam in se continentes utilitatem, recte etiam de eis peculiariter subiungit; Et in uersutias parabolarum simul introibit. Vbi praeter sensum dictum dictio, simul, etiam referri potest ad prophetas, ut significetur quod non solum uacabit in prophetis, sed quod simul etiam se ingeret in lectionem parabolarum. Prophetis enim uacandum est, propter cognitionem futurorum: parabolis, propter ea quae ad uitae institutionem & recta consilia danda pertinent. Uersutias enim parabolarum uocat, acutas subtilisque sententias, quae a sapientibus de uita docte & ingeniose pronuntiantur sunt, & ad uaria uerbi & accommodari possunt. unde recte dicuntur uersutiae, uocabulo in bonum accepto: sicut & Graecis hic dicuntur *εὐρησῶν*, a *εὐρεῖν*, quod est uertere. De eisdem subditur ad explicandum quomodo in uersutis parabolarum introibit sapientiae studiosus.

3 Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conuersabitur.

ID est significatur per prouerbia & parabolas, ut dictum est prolixè in commentariis super Prouerbia Salomonis, quamuis hic accipi possint haec dictiones in suo proprio significato: ut prouerbia sint quae adagia dicimus, sententiae scilicet graues, quae in ore omnium uersantur, & ad uitae institutionem pertinent: Parabolae uero, similitudines & comparationes unius rei ad aliam, quales sunt parabolae Euangelicae a Salvatore ita pronuntiantur, ut absconditae sint, & reconditum habeant sensum, indigentes multa indagine, & explicatione.

4 In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu praesidis apparebit.

5 In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala in hominibus tentabit.

MALè a multis legitur, in omnibus, cum legendum esse, in hominibus, sicut habet Rabanus; & pleraque scripta, manifestum sit ex Graecis, quae habent *ἐν ἀνθρώποις*, in hominibus. Quidam has duas sententias intelligunt, ut significent fructum quem sapiens percipit, nempe quod per sapientiam id obtineat ut possit regibus ministrare, & stare coram magnatibus, utque liberè possit uersari in alienis regionibus & populis propter prudentiam usu rerum comparatam, aut quod a principibus mittendus sit legatus in exteras regiones. Cui intelligentiae fauet quod Graeca non habent per futurum, tentabit, sed *ἐπάροισι*, tentauit, quomodo & apud Rabanum legitur. At quoniam & praecedentia & mox sequentia describunt ea quae ad sapientiam obtinendam pertinent, quia fructus obtentae sapientiae postea describuntur, magis conuenit

In principio. ca.

conuenit etiam his sententiis intelligere significata esse quae faciunt ad consequendam sapientiam. Ad eam enim obtinendam non satis est legere uel audire sacras literas, eorumque expositiones, sed oportet experientiam rerum addere, atque ob id sapientiae studiosum conseruare apud magnates eorumque ministerio sese ingerere. Itè adire exteras regiones, ad audiendum doctorum disputationes, & probandum regionum mores: quemadmodum regina Saba ex Aethiopia uenit Hierosolymam, audiendi Salomonis gratia: & Solone dicitur intrasse eum Aegyptum & Graeciam; & de Platone atque Pythagora scribit Hieronymus eos in terras remotissimas commigrasse pro doctis audiendis. Et idem Hieronymus è Dalmatia Romam, hinc cum Treuerim & Gallias cum Germania pertransisset, Constantinopolim uenit, inde Alexandriam Aegypti, deinde Hierosolymam, idque experientiae causa, & uidentorum audiendorumque uirorum magnorum desiderio: quomodo & nunc à studiosis uniuersitates & exterae regiones cum magno fructu aduentur. Oportet enim & bona & mala in hominibus tentare & experiri, ut in eis quae bona sunt sectemur, quae mala sunt uitemus.

6 Cor suum tradet ad uigilandum diluculo ad Dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi precabitur.

7 Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur.

QUONIAM praeter omnia iam dicta quae ad comparandam faciunt sapientiam, maximè & imprimis necessaria est frequens ad Deum oratio, quia Deus est qui dat sapientiam, rectè postremo loco etiam de ea praedictis coniungenda subiungit. Et si enim de ea postremo meminit, tamè significat satis oportere, ut ea primas inter omnia partes obtineat, cum dicit diluculo tradendum cor ad Dominum in oratione, ante scilicet omnes alias actiones, & singulis diebus: ut intelligamus orationem adhibendam in omnibus praedictis, nempe lectione librorum, auditione doctorum, & professione ad extera loca, ut cum fructu haec fiant. Et sicut in descriptione actionum quibus occupantur artifices, superior dixit in singulis generibus ad quid cor suum tradant, & qua in re uigilent; ita & hic de sapiente dicit, quod cor suum det ad uigilandum in precibus, significans satis id esse, uel primum & praecipuum eius opus. Bene autem cum Dominum nominat, adiecit; qui fecit illum; insinuans illum solum posse dare sapientiam, qui dedit essentiam. Bene item prius dicit cor tradendum ad deprecandum, & postea subiicit; Aperiet os suum in oratione; quia oportet ut orationem oris praecedat oratio cordis; quae dum est intenta, non sibi temperat ab orando uocaliter, unde & internus affectus saepe magis excitatur. In eo tamen quod dicitur; aperiet os suum in oratione; rectè etiam intelligitur significari quod auidè & multum de-

siderabit precando, iuxta illud: Dilata os tuum, & implebo illud. Non solum autem uult Deum precandum pro obtinenda sapientia, sed & pro remissione peccatorum, ne scilicet peccata, sine quibus haec uita non peragitur, impedimentum praestent danda à Deo sapientiae, quia, ut dicitur Sapientiae primo. In maleuolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis.

8 Si enim Dominus magnus uoluerit, spiritu intelligentiae replebit illum.

CONIUNCTIO causalis, enim, Graecis non est, bene tamen addita est, ut intelligatur hic reddi rationem cur orandus sit Deus & pro sapientia, & pro peccatorum remissione, nempe quia sapientiae perceptio pendet à Domini uoluntate, quae ad dandum sapientiam inclinatur, si ita precemur pro sapientia, ut simul deprecemur pro uenia, iuxta illud Iacobi 1. Si quis indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter. hoc est ergo quod hic dicitur: Sapientiae studiosus orabit assidue Deum, quia si Dominus ille, qui magnus est & omnipotens, & ob id facile quiduis praestare potest, uoluerit, uolet autem si ut oportet rogetur, affluenter orantem sapientia donabit.

9 Et ipse tanquam imbres mittet eloquia sapientiae suae, & in oratione constabitur Domino.

POSTquam ostendit quibus rationibus sapientia paretur, & à quo detur, describit iam pulchre obtentae sapientiae fructus. Et primum dicit, quod qui iam Dei dono repletus est sapientia, non eam in seipso continebit, sed eloquia sapientiae suae de se diffundet tanquam imbres, hoc est, copiosè & largiter, quod imprimis faciet erga Dominum, quem sanctis & sapientibus uerbis & orabit, & laudibus celebrabit, ita assidue orans pro his quibus se adhuc indigere agnosceret, ut pro acceptis beneficiis, & praecipue pro sapientiae dono gratias agat Domino, cumque carminibus, hymnis & psalmis laudet & celebret. Bene enim coniunxit Sapiens orationem & gratiarum actionem atque confessionem dicens; in oratione constabitur Domino, sicut & Paulus ea saepius coniungit, ut cum dicit: Sine intermissione orare, in omnibus gratias agite. Bene etiam id subiicit illi quod dixit; mittet eloquia sapientiae suae; quia sapientiae eloquia primum in oratione & laude Dei exhibenda sunt. Nam de proferendis sapientiae eloquiis ad aliorum utilitatem postea dicit:

10 Et ipse diriget consilium eius & disciplinam, & in absconditis suis consiliabitur.

QUIDAM relatiuum, ipse, hic referunt ad Dominum, de quo in fine uersus sequentis, ut hic sit sensus: Et ipse Dominus diriget in finem bonum, & prosperabit consilium sapientis & scientiam eius, & in absconditis

The. 5

conditis ac secretis suis eloquiis consilium illi suggeret ut ea intelligat. At magis referendum est relationum, ipse, ad ipsum sapientem, sicut & in præcedenti & in sequenti sententia, ut ipsa tota oratio mollius fluat. In Græcis enim tres sibi continuæ sententiæ incipiunt ab *αὐτός*, Ipse, sine coniunctione, & unde semper videtur ad eundem, nempe sapientem, referendum idem pronomen in principio positum in nominatio, sicut & idem pronomen in omnibus tribus sententiis in genitio positum, nempe *αὐτοῦ*, magis referendum est ad Deum, ut & in præcedente sententia dicendum fuerat: Ipse iam repletus sapientia à Deo mittet eloquia sapientiæ eius, nempe Dei. Et in hac sententia: Ipse iam donatus sapientia à Deo, diriget consilium Dei, & in absconditis illius consiliabitur. In sequenti: Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ illius. Sensus ergo huius sententiæ est: Ipse sapiens non satis habebit sapientiâ percipisse, sed consilium Dei quod in scripturis aut alibi didicit, & disciplinam, hoc est, scientiam (est enim Græcè *ἐπιστήμη*) diriget, hoc est, in rectam deducet operationem, atque ad rectam vitæ degendæ rationem referet: sicque huiusmodi consilium, quantum in se est, rectum faciet: quod qui non sequuntur, quantum in ipsis est deprauat. Et in absconditis ipsius Dei consiliabitur; hoc est, in præceptis consilii vitæ, quæ in occultis obscurisque quibusdam sententiis sunt posita, atque in occultis iudiciis Dei assidue cogitabit, meditabitur, & consilia sibi captabit. Pro, consiliabitur, enim est *διανοήσεται*, quod est, cogitabit, vel meditabitur. Itaque apud nos reciproco pronomen, suis, pro non reciproco, eius, accipiendum est. Et indicat hic versus fructum perceptæ sapientiæ, qui pertinet ad eum qui sapiens iam Dei dono factus est. Sequens verò exprimit fructum qui à sapiente ad alios diminat, cum dicitur:

11 Ipse palam faciet disciplinam doctrinæ suæ, & in lege testamenti Domini gloriabitur.

NON tantum, inquit, per & propter sapientiam perceptam confitebitur Domino, nec tantum sibi sapiens erit, sibi que soli confulet, sed etiam aliis palam faciet institutionem doctrinæ Dei, vel suæ quam à Deo percepit, & iucundum ei erit loqui de lege Dei, gloriabiturque in ea, quod eam Dei dono cognoscat, & aliis eam docere possit, quemadmodum de se David dicit: In labiis meis pronunciaui omnia iudicia oris tui. In via testimoniorum tuorum delectatus sum, sicut in omnibus diuitiis.

12 Collaudabunt multi sapientiam eius, & usque in sæculum non delebitur.

Expressit fructus qui ab ipso procedunt sapiente, nunc exprimit fructus sapientiæ, qui ab aliis redeunt ad sapientem, laus scilicet sapientiæ eius cum æterna eius memoria. Non sine fructu, inquit, palam faciet

doctrinam diuinam, quia collaudabunt multi sapientiam eius, eaque usque in perpetuum non delebitur ex animis hominum, sed semper hærebit cum laude in mentibus multorum. Qua in re differt hæc sapientia à sapientia humana, quæ admixtas habens plurimas vel vanitates vel falsitates, cum tempore & cum hominibus mutatur, & tandem falsa deprehenditur, sicque in obliuionem venit, quemadmodum de philosophorum & hæreticorum sectis res ipsa docet.

13 Non recedet memoria eius, & nomen eius requiretur à generatione in generationem.

NON tantum, inquit, tradita ab eo sapientia perpetua erit in mentibus hominum, sed & eius memoria perpetua erit partim apud homines, sed multo magis apud Deum, iuxta illud Psal. 111. In memoria æterna erit iustus. Et nomen eius requiretur per omnes generationes, hoc est, in memoriam reuocabitur ad celebrandum illud, & honore afficiendum, quemadmodum patet in sanctis Prophetis, Apostolis & Episcopis, qui in lege Domini siue docendo, siue scribendo laborauerunt: quos Dominus non tantum in cælestibus, sed etiam super terram celebri nomine tantò magis exornat, quanto id minus optauerunt, qui Dei tantum gloriam & salutem suam atque aliorum intenderunt. Quod si sint quidam, quorum memoria in mundo intercidit, manet tamen illa perpetuò in cælis, ubi illorum nomen semper requiritur, hoc est, nunquam venit in obliuionem. Rursum autem hic interpres vertendo, requiretur, declarat se legisse *ἰσχυρήσεται*, cum Græca modò habeant *ἰστέται*, hoc est, viuunt. Sed sensus eodem recidit.

14 Sapientiam eius enarrabunt gentes, & laudem eius enunciat eeclesia.

ETiam extera, inquit, gentes loquentur de ipsius sapientia, quam vel in libris ipsius legunt, vel ab aliis prædicari audiunt, vel denique ex ore ipsius audierunt, & priorum cætus (qui hic ecclesiæ nomine significatur) laudem eius enuntiabit. Prioris partis veritas declarata est in Salomone, cuius sapientiam non solum regina Saba gentilis admirata est, sed ut de eo scriptum est, vniuersa terra desiderabat vultum Salomonis, ut audiret sapientiam eius quam dederat Deus in corde eius. Et Ptolomæus Philadelphus circa ea tempora quibus hæc scripta sunt, sapientiam in Hebræorum libris contentam, sapientiam in linguam Græcam conuertit, ita ut & ab ipso, & à multis Græcis tunc sanctorum virorum scripta & legi inciperent, & in admiratione haberi. Per quæ postea ita commoti sunt plerique ex gentibus etiam ante Christum, sed maxime post Christum, ut se sanctorum cætui adiungerent, & populo Dei, qui hic sine additione aliqua simpliciter dicitur ecclesia, ut mirum non sit quod hoc nomen appropriatum nunc sit populo Christiano. Non enim legedum est hic ecclesia sanctorum; ut quidam legunt, sed absolute, ecclesia.

15 Si

15 Si permanserit, nomen derelinquet plusquam mille: & si requieuerit, proderit illi.

MALè hic ferè ab omnibus legitur; Si permanserit nomen eius, ut, nomen, sit suppositum verbi, permanserit, & sit sensus: Si permanserit nomen eius, derelinquet post se plusquam mille discipulos, hoc est, multos. Ex Græcis enim constat legendum sine pronomine, eius, & nomen suppositum esse verbi, derelinquet: in verbo autem, permanserit, subaudiendum, sapiens, atque sic multa etiam habent scripta, ut sit sensus: Si sapiens permanserit in vita, relinquet sibi nomen plusquam mille, hoc est, celebrior erit multis: & si requieuerit, hoc est, vita hac defungatur ac moriatur, hoc ipsum proderit illi, tum quia fama nominis eius crescet post mortem ut frequenter fit, & in sacris doctoribus accidere videmus, tum quia pro amissa vita hac corporali, vitam consequetur æternam. Pro: proderit illi; Græcè est *ἰσχυρήσεται*, hoc est, acquirere sibi nempe famam & nomen. Significatur ergo sapientem celebriorem & in vita & post mortem. Quædam Græca partes inuersas habent hoc modo: Si requieuerit, nomen derelinquet plusquam mille: & si permanserit, acquirere sibi. Quæ distributio cõuenientior est, quod morienti melius competat relinquere nomen, post se scilicet: & viuenti competit acquirere sibi nomen & famam. Sicut tamen noster veruit, ita habet exemplar Germanicum.

16 Adhuc constabor ut enarrem, ut furore enim repletus sum in uoce.

NOui hic argumenti exordium est. Post multa enim dicta, superioribus alia adiecturus, quasi resumto spiritu, præparat lectorem, & attentum facit ad sequentia: in quibus imprimis hortatur ad celebrationem & considerationem operum Dei. Pro; constabor ut enarrem; Græcè est, *ἐγὼ ἐννοήσας ἐννοήσω*, adhuc meditatus enarrabo, hoc est, ego præter iam à me dicta, adhuc alia enarrabo que meditatus sum. Sensus ergo nostræ lectionis est: Ego adhuc intra me consultabo & meditabor, ut quæ meditatus sum animo, enarrem & exponam voce. In sequenti parte pro furore, Græcis est *ἀγρία*. Quam dictionem quidam interpretatur semiplenam lunam, quasi diuisam lunam, à *ἄλλο*, quod diuisim significat, intelliguntque huc sensum: Quoniam repletus sum sicut luna semiplena, cupiens scilicet semper in continuo augmento proficere ad perfectum. Alij intelligunt significare lunam plenâ quasi duplam lunam, ut significet Sapiens se plenû esse sapientia & cogitationibus instar lunæ plenæ. Noster legit *παύλα*, quod furorè significat, & est sensus: Adhuc enarrare pergam quæ mente concipio, quia velut furore repletus sum, ita ut me à dicendo continere non valeam, spiritu me incitante & commouente ad loquendum, sicut commouentur furore correpti. Simile est illi quod est in Iob 32. Plenus sum sermonibus, & coarctat me spiritus Corn. Ians in Eccl.

vtteri mei loquar & respirabo paululum. Et Ieremias 23. ait: Factus sum quasi vir ebrius, & quasi homo madidus à vino, à facie Domini, & à facie verborum sanctorum eius, & rursum: Ierem. 20. Dixi, non loquar ultra in nomine Domini. Et factus est in corde meo quasi ignis exarsuans, claususque in ossibus meis, & defeci ferre non sustinens. Sequitur in libris nostris; In voce dicit. Quod ut obsecrum est, eo quod verbum non habeat suppositum: ita nihil ei in Græcis correspondet, & variè admodum legitur. Quidam enim habent cum cõiunctione: Et in voce dicit. Alij sine coniunctione: In voce dicit. Quidam, dixit. Et intelligitur suppositum vel spiritus internus, vel sapiens. Vnus codex habebat correctum in margine, Dicam, quæ lectio tolerabilior esset. In speculo Augustini legitur: In voce dicit. Rabanus tantum habet: Ut furore enim repletus sum in voce; sine verbo, dixit vel dicit. Quæ lectio cû sit aptissima, & tanti authoris, per quem multa in hoc libro corrigi merito debeant, iure hic ample xanda est. Videri enim omnino potest verbum, dicit in margine primum ascriptum ab aliquo, qui notare voluit hic Sapientem sic dicere, deinde textui insertum esse.

17 Obaudite me diuini fructus, & quasi rosa plantata super riuos aquarum fructificate.

PRO, diuini fructus, est *πὸ δόξου*, hoc est, filij sancti, quo nomine compellat Israelitas & qui sunt de populo Dei, quorum est proprium dignis laudibus Deum celebrare. Rectos enim decet collaudatio Hortatur enim in sequentibus ad laudem Dei, similitudine rerum suauissimarum atque odoratissimarum, significans illam Deo esse gratissimam, si bono animo atque iudicio, Deo tribuatur. Ad hoc enim significandum, pertinent quæ hic adhibentur similitudines rerum boni odoris, nempe ut ex animo Deum dignis laudibus celebrando velut bonum odorem de nobis Deo offeramus. Illud enim esse gratissimum Deo sacrificium, fragrantissimi odoris plenissimum, Quod ergo dicitur, quasi rosa fructificate, significat suauem Deo odorem per confessionem exhibendum instar rosæ odoriferæ. Sic & in sequentibus.

18 Quasi libanus odorem suauitatis habete, Florete flores quasi lilium, & date odorem, & frondete in gratiam.

LIBanus, non pro monte hic positum est, sed pro thure. Florete flores, dictum est pro producite flores. Frondete in gratiam, est ad gratiam frondere, gratasque ac iucundas frondes proferre. Allegoria autem quæ est in his verbis explicatur sequentibus versibus, quibus iam exponitur quod dictum est sub ænygmate.

19 Et collaudate canticum, & benedicite Dominum in operibus suis.

20 Date nomini eius magnificentiam, & confitemini illi in uoce laborum uestrorum, & in canticis labio

labiorum & citharis.

Collaudare canticum, est laudando canticum proferre. Dare nomini eius magnificentiam, est magnificè illum laudare, & magnificentiam illi carminibus attribuere. Confiteri illi in voce, est illum laudare, & agnoscere verbis, illius beneficia, multis enim verbis ad inculcationem, idem dicitur.

21 *Et sic dicitis in confessione: Opera Domini uniuersa bona valde.*

Post adhortationem ad laudem Dei, rectè etiam formam celebrandi Deum præscribit paucissimis verbis imprimis complexus in quo summa laudis diuinæ comprehenditur, ac deinde per partes illud explicans: ac primùm quidem incipit à commendatione bonitatis ipsius. Nihil enim magis Deum commendat, quàm quod de eo dici potest, uniuersa eius opera esse bona, & bona valde: ita ut in eis non solum nihil sit reprehensibile, sed etiam singula ob vtilitatem suam & ornatum summè sint laudanda. Id autem de nullo hominum dici potest, cum nemo sit, qui etsi multa habeat laude digna, non tamen etiam habeat quædam reprehendenda. Deinde bene peculiariter monet in confessione & laude Dei dicendum: Uniuersa opera Domini esse valde bona, quia qui hoc sibi persuasum habet, is ut minus crit contra omnem murmurationem in Deum: ita facillè ex animo Deum semper celebrabit, atque laudabit. Cum enim plerique sentiant quædam sibi molesta, difficilè multis persuadetur omnia Dei opera bona esse valde. Loquitur autè nò tantùm de operibus creationis, de quibus dicitur: Gen. 1. Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona; sed etiam de operibus gubernationis mundi & hominum, de quibus etiam in sequentibus agit. Additur in Græcis; & omne præceptum eius in tempore suo erit; hoc est, quicquid iusserit & voluerit fieri, suo tempore erit, nec quisquam eius voluntatem impedire poterit. Quo iam significatur eius omnipotentia, sicut superiori parte eius bonitas, à quibus duobus Deus dicitur Optimus Maximus: demonstraturque sic nihil in Deo esse reprehensibile, ut nihil in eo quod vult impediri possit. Quæ duo imprimis Dei magnificentiam & perfectionem declarant. Eius potentiam per insigne exemplum sequens ostendit sententia.

22 *In verbo eius stetit aqua sicut congeries, & in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum.*

Memorat quod in mari rubro atque in Iordane factum est, quando ad iussum & voluntatè Domini, còtra naturam suam stetit aqua fluens instar alicuius cògeriei & acerui: & in sermone oris illius, hoc est, per voluntatis eius imperiùm facta sunt sicut exceptoria aquarum, hoc est, factum est ut aquæ continerentur sicut quæ in exceptoriis & rece-

ptaculis conseruantur. In hoc versu quidam legunt cum coniunctione causalì; In verbo enim eius; sed melius omittitur coniunctio, quam ut non habet Græca, ita nec Rabanus, nec pleraque scripta.

23 *Quoniam in præcepto ipsius placor sit, & non est minoratio in salute illius.*

Pro, placor, est *in voluntate*, hoc est, beneplacitum. Rabanus & quædam scripta habent, placatio. Senfus ergo est, quòd cum ipse vult & iubet, fit quod pro salute suorum ei beneplacet: & cum ipse saluare statuit, & incipit, nemo est qui salutem ipsius imminuere possit. Hoc enim est quod significat illud; Non est minoratio in salute illius; cum Græcis sit; Et non est qui minuat salutem eius. His ergo ostendit eius omnipotentiam. Eius deinde omni scientiam describit verbis sequentibus, cum dicit:

24 *Opera omnis carnis coram illo, & non est quicquam absconditum ab oculis eius.*

25 *A sæculo usque in sæculum respicit, & nihil est admirabile in conspectu eius.*

Primùm quidem dicit, peculiariter coram Deo esse opera omnis carnis, hoc est, omnis viuientis vel hominis, hoc est, illi ita esse nota, velut nota sunt nobis quæ ante oculos nobis sunt, quia id maximè persuasum nobis esse conuenit quòd omnia nostra opera Deo sint cognita. Deinde generaliter dicit; & non est quicquam absconditum ab oculis eius. Iam ne putetur præsentia tantùm videre, sicut nos oculis nostris tantùm que coram sunt videmus, subiicit; A sæculo usque in sæculum respicit; significans eum & præterita omnia & futura cognoscere, imò in vno aternitatis instati semper presentialiter cuncta intueri; & quæ præcesserunt, & quæ secutura sunt. Cumque sic omnia respiciat, nihil tamen est in omnibus illis, quod sit mirabile in conspectu eius: quia nihil sit supra eius potentiam, nihil præter eius voluntatem & dispositionem, nihil quod ipse arduum ducat atque difficile.

26 *Non est dicere; Quid est hoc? aut quid est istud? omnia enim in tempore suo querentur.*

Dixit nihil esse mirabile in oculis Dei. Cum autem multa in operibus Dei sint mirabilia in oculis nostris, multaq; sint quorum causas & rationes ignoremus, commodè nunc monet ne vel nimia curiositate inquiramus omnium factorum Dei causas, vel quia earum causas & usum ignoramus, contemptim de eis loquamur, quasi in eis pleraque sint superuacanea & inutilia. Ideoque dicit: Non licet dicere de operibus Dei per còtemptum; Quid est hoc aut istud? hoc est, ad quid hæc sunt facta, quemadmodum aut fructum habent, etsi enim multarum rerum usus ignoretur, tamen omnia suo tempore querentur, tanquam alicui vsui conuenientia, aut

tia, aut necessaria, nihilque est quod non sit aliquo tempore desiderandum & optatum propter vtilitatem quam habet: nihil item est quod non ad vniuersi decorem & ornatum suo tempore requiratur ut sit. Potest & sic accipi, ut dicat omnia suo tempore querenda, quia omnia suo tempore cognoscuntur & manifesta erunt, ut quia omnis inquisitionis finis, est ipsa inuentio & cognitio per metalepsin Hebraicam, qua prius pro posteriore sumitur, querere, accipiat pro, inuenire, & cognoscere: quemadmodum cum de Deo dicitur, quòd interroget iustum & impium; significatur eum cognoscere vtrumque.

Psal. 10.

27 *Benedictio illius quasi fluuius inundauit, & quomodo cataclysmus aridam inebriauit.*

28 *Sic ira ipsius gentes quæ non exquisierunt eum, hebrebit, quomodo conuertit aquas in siccitatem, & siccata est terra.*

Ita hos versus distinguendos Græca docent contra verò ferè sic distingui solent, ut ira Dei comparetur cataclysmo, quia per cataclysmum putatur significari diluuium tempore Noè mundo inductum, quod potius comparandum est iræ Dei quàm eius benedictioni. Verùm dictio, cataclysmus, non illud tantum significat diluuium, cui non bene conuenit inebriare terram, quod innuit beneficium terræ præstitum, sed etiam quamuis inundationem, quæ sicca terræ inducta adfert ei fertilitatem: vnde bene comparatur benedictioni diuinæ, sicut & fluuius inundans. Quibus comparationibus significatur, quòd benedictio, hoc est, beneficentia diuina ita solet abundè electos recreare cum visum ei fuerit, sicut inundans fluuius, aut quæuis alia aquarum inundatio sitibundam siccamque terram solet inebriare, & humore replere ad reddendum eam frugiferam. Contra ira Dei, cuiusque seueritas & ultio in gentes incredulas, comparatur còuersioni aquarum in siccitatem, vel ut habet Græca, in falsuginem, hoc est, cum Deus efficit ut vbi erat aquarum copia, fiat siccitas, & sterilitas, quia in eis quibus Deus irascitur, sublato omni gratiæ eius humore, maxima fit siccitas, & ad bonum aliquod profereendum sterilitas. Itaque his sententiis, sicut & sequentibus, ostenditur quomodo & reprobos: quanquam sit efficax eius tum beneficentia, tum seueritas, misericordia atque iustitia. Patet ex dictis particulam similitudinis. Sic, cum dicitur; Sic ira ipsius; non respondere præcedenti comparatiuæ dictioni. Quomodo, sed sequenti. In priori sententia legèdum esse potius per præteritum, inundauit, quomodo habet Rabanus, Græca docent, quæ habent *ἐκάλυψε*. Cui & respondet in secundo membro verbum, inebriauit. In secunda sententia dicitur, iram Dei hæredituram gentes, quia illa ipsas imperpetuum est possessura, & occupatura, idque potissimum in futura vita, quando omnem huius mundi felicitatem & bonum

Deus in summam conuertet miseriam & calamitatem, ut meritò comparetur conuersioni aquarum in siccitatem.

29 *Et via illius vis illorum directe sunt, sic peccatoribus offensiones in ira eius.*

Pro, viis, Græcè est *ῥοῖς ὁδοῖς*, hoc est, sanctis vel piis: & pro, offensiones, est *ἠγορεύματα*, hoc est, offendicula. Itaque Græca iucundum habent sensum; Via Dei sunt piis rectæ, sic peccatoribus sunt offendicula, hoc est, piis placent viæ Domini, easque approbant: at eadem viæ Domini displicent peccatoribus, easque offenduntur, & in illas impingunt. sic & Psalmista 24. dicit: Uniuersæ viæ Domini misericordia & veritas requiruntur testamentum eius & testimonia eius.

Psal. 24.

Videri posset interpretem verisse, piis, non autem, viis, nisi adderetur, illorum: vnde magis est verisimile ipsum in Græcis pro, *ῥοῖς ὁδοῖς* legisse *ῥοῖς ὁδοῖς*, hoc est, viis. Additum relatiuum, illorum, referri debet ad eos in quos benedictio Dei inundat. In sepeioribus enim duobus verbis inueniuntur duo hominum genera, alterum ad quos pertinet Dei benedictio, alterum ad quos eius ira de quibus duobus generibus aliquot sententiæ sequuntur. Dicitur ergo quòd viæ Dei sunt directæ, hoc est, rectæ viis bonorum, quia ipsi suis adionibus suæque vita declarant se probare vias Dei, hoc est, & mandata eius quæ hominibus præcepit, & uniuersa eius facta atque iudicia quibus mundum gubernat, dum ei sedulam sine murmuratione obedientiam præstant. Peccatoribus aut viæ Domini sunt offendicula & scandala, quia impingunt & in eius mandata quæ ipsi maioris lapsus sunt occasio, & in illius facta atque iudicia, contra quæ murmurant tanquam iniusta. Id autè fit in ira eius; nimirum quòd eius gratia destituuntur, quæ de his quæ bona sunt rectè sentire valerent.

30 *Bona bonis creata sunt ab initio, sic nequissimis bona & mala.*

Græca tantum habent in secundo membro sic peccatoribus mala: ita ut omnino expungendæ videantur duæ illæ dictiones, bona &, quanquam illa inueniantur in omnibus quæ ad manum erant scriptis. Omnino enim contrarium est sequenti declarationi, ut peccatoribus bona tribuantur, cum apertè mox dicatur omnia impiis & peccatoribus in mala conuertentur. Porro bonis bona creata sunt ab initio mundi, tum quia eis ab origine mundi decreta sunt præmia vitæ æternæ, iuxta illud; Mat. 25. Venite benedicti patris mei, possidere paratum vobis regnum ab origine mundi, tum quia & quæ in initio mundi creata sunt, & quæcunque eis eueniunt, etiam quæ videntur mala esse, ex Dei constitutione eis cedunt in bonum, iuxta illud Pauli: Rom. 8. Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Sic nequissimis, hoc est, peccatoribus (superlatiuus

cius enim pro positio positus est) mala sunt ab initio creata, tum quia eis decreta sunt ab initio demeritorum suorum supplicia, tum quia per Dei reprobationem futurum erat ut omnia etiam quae per sese bona sunt, eis in eorum malum cederent propter eorum abusum. Si quis omnino retinere velit recepram lectionem, legendo; Sic nequissimis bona & mala; cum Rabano intelliget dici nequissimis non tantum mala, sed etiam bona creata. Bona, si se conuertirint à peccatis suis, & egerint poenitentiam: mala autem, si perseuerauerint in errore & delictis suis. Is tamen sensus proposito parum conuenit, quod Dionysius bene se aduertisse declarat, dum exponit: Nequissimis bona & mala, hoc est, prospera & aduersa cedunt eis in mala Liranus sic: Nequissimis bona & mala, quia illa quae natura sua bona sunt, facta sunt eis nociua propter abusum. Sed hae explanationes non bene conueniunt literae. Quod hac sententia dicitur, declaratur in sequentibus.

31 *Initium necessaria rei uitae hominum, aqua ignis, & ferrum, sal & lac, & panis simlagineus, & mel & botrus uuae, & oleum & uestimentum.*

Enumerat ea quae potissimum ad sustentandam vitam hominum sunt necessaria, proinde dictio Graeca ἀρχαί, quam noster vertit, initium, verti potius etiam hic debuisset, principatus vel summa, ut sit sensus: summa rerum necessariorum vitae hominum haec sunt, aut inter ea quae necessaria sunt vitae hominum, principatum obtinent ista. Itaque, initium, hic rursum accipi ut supra, capite 11. cum de ape dicebatur: Initium dulcoris habet fructus eius; pro principatu. Enumerantur tantum res ad vitam necessarias, quia in rebus conditis aliae pertinent ad usum vitae necessarium, aliae minus sunt necessariae, pertinentes potius ad voluptatis perfruitionem. Enumerantur autem decem res sub quibus aliae si quae sunt comprehenduntur. Nam sal, quod in multis libris omittitur, sicut est Graecis, ita est etiam apud Rabanum, & in multis scriptis. Primum ergo loco commemorat duo illa elementa, aquam & ignem, quae humanae vitae imprimis sunt necessaria. Mox additur ferrum, quod ad arandum & omnes penè artes est necessarium. Deinde adduntur quae ad cibum pertinent, sal, lac, panis simlagineus, (vel, ut habent Graeci, simlago frumenti) & mel. Nec additur de carnibus, quod illae ad delicias potius pertineant, nec ante diluuium putentur in usu fuisse, tanquam non conuenientes naturali cibo hominum. Ea ergo tantum commemorat quae maximè sunt naturalia. Additur pro potu maximè naturali, botrus uuae; pro eo quod resiciendis agris & lassis corporibus est necessarium, additur oleum: & postremum pro tegendis corporibus, uestimentum Quorum autem per partes haec enumerentur, indicat sequens sententia, nempe ut tam variis rebus in usum hominum creatis,

declaretur & quam beneficis sit Deus electis, & quam multis Dei beneficiis impij abutantur ideoque subditur:

32 *Hec omnia sanctis in bona, sic & impijs & peccatoribus in mala conuertentur.*

Omnia, inquit, haec sicut sanctis cedunt in bonum ipsorum, quia rectè & cum gratiarum actione eis vtuntur: ita peccatoribus conuertentur in mala, quia illis rectè vti nesciunt, sed abutuntur in suam perniciem. Simile est quod habetur Sapient. 14. Creaturae Dei in odium facta sunt, & in tentationem animabus hominum, & in musculam pedibus insipientium. Et illud Pauli: Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.

33 *Sunt spiritus qui ad uindictam creati sunt, & in furore suo confirmauerunt flagella sua.*

Postquam dixit ea quae ad usum hominibus communiter data sunt, iustis esse bona, impijs esse mala propter abusum: subiicit de multis malis, quae peculiariter impijs sunt deputata in uindictam impietatis ipsorum, & abusus bonarum rerum. Proinde impertinens est huic loco illa intelligentia, qua plerique hac sententia intelligunt significari spiritus malos & demones creatos esse à Deo, hoc est, deputatos ad sustinendam uindictam & ultionem quam sua defectione meruerunt, eisdemque per furorem suum, hoc est, per inconuertibilem & obstinatam suam à Deo auersionem, aut potius per furorem quo agitantur contra hominum salutem, confirmare sua tormenta, hoc est, id consequi ut irrecuperabiliter damnentur. Hic enim sensus sequentibus non conuenit, quae ostendunt mala impijs hominibus deputata in supplicium. Itaque sunt qui non improbabiler per spiritus ad uindictam hominum impiorum creatos à Deo intelligunt ventos, quos Propheta regius vocat nonnunquam spiritus procellarum, eosque coniungere solet cum igne & grandine: de quibus etiam hic mox subiungitur, canitque haec impijs preparata à Deo, & illius contra impios patere mandatis. Pluet, inquit, super peccatores laquos ignis, sulphur, & spiritus procellarum, pars calicis eorum, & ignis, grando, nix, glacies, spiritus procellarum, quae faciunt uerbum eius. Alij haec intelligunt dici de naturis caelestibus & angelis, qui iustitiae Dei ministri, eius iudicia exequentur. Et quam haec etià de angelis bonis accipi possint, quia & per eos Deus insignes clades exercere solet, ut patet ex his quae scriptura memorat facta in Aegypto, in exercitu Sennacherib, atque antea in Sodomis; magis tamen uideretur hic locus accipiendus de angelis malis, quia hi peculiariter creati sunt, hoc est, deputati ad uindictam impijs inferendam. Postquam enim sese homines illis per peccatum submiserunt, iusta Dei ordinatione traditi sunt eis ad torquendum eos tum in hac, tum in futura uita, saltem ante iudicium haec,

De his dicitur quod in furore suo confirmauerunt tormenta sua, quia cum eis Dei iustione permittitur furere, firmiter & constanter exequentur tormenta quae iussi sunt impijs inferre, ita ut nemo ea impedire valeat. Quaedam Graeca non habent *auris*, sed *auris*, hoc est, tormenta eius, nempe Dei, hoc est, quae Deus per illos infligere statuit, & redit sensus eodem. De istis subditur:

34 *In tempore consummationis effundent uirtutem, & furorem eius qui fecit illos, confundent.*

Tempus consummationis, uocat tempus quo Deus decreuit aliquos consumere & perdere. Pro, confundent, Graecis est, *κατασφύσει*, hoc est, sedabunt & quiescere facient: proinde conuenientior est lectio quam reperit in vno codice antiquissimo, qui habebat, placabunt. Placatur enim furor Domini, cum exsecuta est ultio definita. Vnde Ezech. cap. 5. dicitur: Complebo furorem meum, & quiescere faciam indignationem meam in eis, & consolabor. Itaque sensus est: Cum tempus interuentionis adierit, effundent suam fortitudinem in impios, abundè suam in illos fortitudinem declarabunt, sicque sedabunt & placabunt furorem eius qui ad uindictam eos creauit & deputauit. Verbum, creandi, optimè quadrat in spiritus procellarum, utpote qui ad hoc excitantur ut impios perdant. Alioqui, creare & facere, accipi debet pro, deputare: Si uero retinere placet uerbum, confundent, sensus est: confundent furorem Dei, hoc est, cum magna rerum confusione exequentur Dei furorem, omnia inuoluentes & perturbantes. Spiritibus uindicantibus adduntur & alia.

35 *Ignis, grando, fames & mors, omnia haec ad uindictam creati sunt.*

36 *Bestiarum dentes, & scorpj & serpentes, & rhomphaea iudicans in exterminium impios.*

Significat per omnibus Deum uti in uindictam & perditionem impiorum, quae Dei uoluntatem impletura & libenter & infallibiliter, significat, cum subiicit per quod sententia adhuc pendens absoluitur.

37 *In mandatis eius epulabuntur, & super terram in necessitate preparabuntur, & in temporibus suis non praterient uerbum.*

Epulabuntur, positum est pro exultabunt & gaudebunt, quia epulae cum gaudio sumi solent. Graecis est *ἐργαυδιδόντων*, laetabitur. Tribuit autem Sapiens per prosopopeiam his creaturis gaudium & obedientiam mandatorum Dei, significans & nequaquam lenitè Dei uoluntatem per ea implendam, & sine omni impedimento. Cum autè de malis quae impijs propria sunt hic sit sermo, uideretur nomine mortis intelligenda uel mors immatura & uolentia, uel pestis & mortalitas, ut hic coniungantur quatuor illae ultionis diuinae species, quae apud Prophetas coniunguntur aliquoties, ut Ezechielis 5. Immittam in vos

famem & bestias pessimas usque ad interuentionem, & pestilentia & sanguis transibunt per te, & gladium inducam super te. Et c. 14. ubi quatuor haec plagae prolixius describuntur, sic tandem dicitur: Et si quatuor iudicia mea pessima, gladium, & famem, ac bestias, tialas, & pestilentiam immisero in Ierusalem, &c. De his ergo & alijs praecedentibus quae pertinent ad fructuum terrae deuastationem, hic dicitur quod super terram praeparabuntur à Deo in necessitate, hoc est, cum necesse erit opera illorum uti, & in constitutis sibi à Deo temporibus, non praeteribunt uerbum Dei, eiusque mandatum, iuxta illud Omnia seruiunt tibi. Simili modo describitur in Sapientiae libro ultio impijs inferenda in nouissimo die, cum dicitur: Armabit creaturam in ultionem inimicorum, & pugnet cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibut directae emissiones fulgurum, & à petrosa ira plenae mittentur grandines, exardescet in illos aqua maris, & flumina cōcurrent duriter. Contra illos stabit spiritus uirtutis, & tanquam turbo venti diuidet illos.

38 *Propterea ab initio confirmatus sum, & consiliatus sum, & cogitavi, & scripta dimisi.*

Quia, inquit, sic se res habet ut dixi, nempe quod omnia opera eius summa sunt potentiae, & benignitatis erga bonos, iustitiae & laueritatis erga malos, ideo ab initio atque iam pridem & firmiter apud me ita esse statui, & meditata mente ita esse cognoui, ideoque & reliqui scripta ea quae modo dixi uerba, quae & repero, ut quae maximè inculcata esse uelim, & quae summam dictorum continent, nempe quod omnia opera Domini sint bona, &c. Pro duobus illis consiliatus sum & cogitavi; unum est uerbum *ἀνευθύνω*, quod iam aliquoties uertit, consiliari, pro meditari & cognoscere. Pro, scripta dimisi; Graecè est, *ἔγραψα ἐπιμα*, hoc est, in scriptura reliqui, scilicet quod sequitur, & praecedentis carminis fuit principium.

39 *Omnia opera Domini bona, & omne opus hora sua subministrabit.*

Legendum est per futurum, subministrabit, quemadmodum legunt Rabanus & Dionysius Graecis consentientes, & suppositum uerbi est non opus, sed, Deus, ut sit sensus: & Deus subministrabit, & in aliquem bonum usum exhibebit omne opus in hora sua hoc est, opportuno tempore. Nullum opus faciet cum erit importunum, sed quicquid faceret decreuerit, suo faciet tempore, ideoque necesse est omne eius opus bonum esse. In sensu non multum differt quod habent Graeci, & omnem usum vel necessitatem tempore suo suppeditabit, hoc est, dabit suo tempore quaecunque usus & necessitas postulat.

40 *Non est dicere, hoc illo nequius est: omnia enim in tempore suo comprobantur.*

Non licet, inquit, rationabiliter dicere, unum operum Dei esse nequius altero, quia nullum illorum operum est nequam, hoc est, reprehensibile aut culpabile. Nam, ut dicit Moyses, Deut. 2.3. Dei perfecta sunt opera. Et si enim sint quædam Dei opera, quorum rationes & utilitates latent, & ignorantur, aut quæ quibusdam noxia videntur aut iniusta, tamen omnia suo tempore declarantur & cognoscuntur esse bona, laudemque inuenient, cum eorum rationes & fructus innotescant, siue hic in hoc mundo, siue perfecte in nouissimo die, quando nihil occultum erit quod non sciatur. Nunc enim mirum & iniquum sæpe multis videtur quod iusti hic affligantur, impij floreant, & prosperè degant, vnde & Ecclesiastes dicit: Hoc vanissimū esse iudicio. Et rursum: Hoc est, inquit, pessimum inter omnia quæ sub sole fiunt, quia eadem cunctis eueniunt, vnde & corda filiorum hominum implentur malitia. Verum horum omnium rationes intelligunt iam ex parte pij, & plenius in futura vita intelligent, cum ingressi fuerint cū Prhopheta in sanctuarium Dei, & intelligunt nouissima impiorum. Cum ergo ergo omnia sint Dei opera bona, concludendo iustitiam exhortationem rursum repetit quod prius monuit.

Psal. 10.
Eccl. 8.
1b de. 9.

14. Et nunc in omni corde & ore collaudate & benedicite nomen Domini.

ET nunc, dictum est pro, nunc igitur, postquam scilicet à me edocti estis omnia Dei opera bona esse. Aut sensus est: Etiam nunc, hoc est, rursum ergo, quasi dicat: non satis sit semel id fecisse, sed subinde id faciendum est. Bene coniungit cordi os, & præponit cor, quia & spiritu & voce laudandus est Dominus, sed prius spiritu, idque non frigidè, sed toto corde, hoc est, toto perfectoque affectu.

Caput XL.

- 1 Occupatio magna creata est omnibus hominibus, & iugum graue super filios Adam.
- 2 A die exitus eorum de ventre matris eorum, usque in diem sepulture in matrem omnium.

Postquam celebravit opera Dei subiungit de misera conditione vitæ humanæ, indicans & rationes cur eam omnes æquo animo ferre debeant, & eam miseriam magis pertinere ad impios quam ad pios, quos præ illis scilicet esse insinuat, etiam si communem ex parte aliqua cum illis miseriam patiantur. Primum ergo dicit, occupationem magnam, hoc est, negotium, molestiam, & inquietudinem magnam, (est enim Græcis ἀπορία) creatam esse, hoc est, deputatam omnibus hominibus, & graue iugum, hoc est, pondus & grauem molestiam super omnes eos qui ex Adam originem ducunt. Idque non pro breui aliquo tempore,

quasi aliquando in hac vita ab hoc opere & molestia liberi esse possint, sed à die exitus eorum de ventre matris eorum, hoc est, iam inde à primo sui ortus die, vsque in diem sepulture in matrem omnium, hoc est, vsque ad ultimum vitæ diem, quo in terram communem omnium parentem reuertuntur. Idè significat Iob. 7. dicens: Militia est vita hominis super terram, & Homo natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis. Qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut umbra, & nunquam in eodem statu permanet. Indicat autem hic locus, præter apertam literam, duo ob quæ mererè miseria huius vitæ (quam experimur quàm magna sit & grauis) sine murmuratione sit à pijs ferenda animo patienti. Primum, quia omnis sine exceptione hæc definita est, etiam paruulis innocentibus, solent enim communia mala minus affligere. Secundo, quia dum vocat omnes homines filios Adam, insinuat omnes hanc miseriam pati, eò quod ex Adā peccatore progignuntur, ex quo & peccatum & miseriam, peccato debitam contrahunt per generationem: sicut ex eodem, si non peccasset, & iustitiam, & cum iustitia libertatem ab omni malo per generationem obtinuissent. Patienter ergo ferenda sunt quæ iusto Dei iudicio ob peccatum patimur. Vnde non malè D. Augustinus quibusdam locis, & potissimum libro 5. Hypognoft. per iugum graue, peccatum originale intelligit, quod omnem secum huius vitæ miseriam trahit. Facit etiam ad consolationem mortis, que omnium malorum maximum est & finis, quod dicit vsque in diem sepulture in matrem omnium; hoc est, in terram. Eo enim inuit mirum non debere videri quod omnibus sit moriendum, & sepultura in terram expectanda, cum illa sit omnium mater secundum corpus. Naturale enim est vt omnia redeant ad suum principium. Vnde & Iob c. 1. simili vsus est locutione, dicens pro consolatione sua: Nudus egressus sum de utero matris meæ, nudus reuertar illuc; hoc est, etiam in uterum matris, sed communis; terræ scilicet. Explicat autè ex parte quæ sit ea, quam dicit, occupatio magna, & iugum graue, cum subiicit:

3 Cogitationes eorum, & timores cordis, adinuentio expectationis, & dies finitionis.

Pro, adinuentio, Græcis est ἀνοησία quæ dicitur etsi etiam significet adinventionem, hic tamen magis vertenda erat, consideratio vel imaginatio, vt sit sensus: consideratio vel opinio rerum in futurum expectandarum. Vnde bene interpretatur Dionysius, adinuentio expectationis, hoc est, excogitatae imaginationes imminentium malorum. Pro, finitionis, est τέλος, hoc est, mortis. Inter ea ergo quæ in hac vita perpetuò cruciant, & graua sunt, primo ponit cogitationes varias hominum, quibus assidue sunt solliciti siue pro gerendis suis officiis, siue pro effugiendis malis: ex quibus cogitationibus sequuntur varij timores cor affligentes, itemque spes & expectatio rerum desideratarum, quæ &

Psal. 44.

quod scribitur Genes. 15. vbi cum iussu Dei Abraham aliquot animalia diuissit in duas partes, eaque vesperi ignis diuinus absumpsisset, scribitur deinde: In illo die pepigit Dominus foedus cum Abram. Quamquam enim prius aliquoties ei multa promississet, vt patet cap. 12. 13. & 17. tunc tamen solum dicitur cum eo foedus pepigisse, quando externa quædam signa adhibita sunt ex vtraque parte, quia in foedere includitur vt vtraque pars aliquid faciat. Secundò autem foedus cum illo Deus inuit, quando factum est quod scribitur cap. 17. de quo & hic subiicitur.

21 In carne eius stare fecit testamentum, & in tentatione inuentus est fidelis.

DVo commemorat hæc sententia quæ in Abraham sunt præclara. Alterum, quod in carne eius stare fecit testamentum, hoc est, constituit pactum suum Deus, dum scilicet ei præcepit carnis circumcisionem in signum & confirmationem foederis cum eo in ita idque valde aptè & conuenienter. Quia enim in pacto continebantur quædam, non ad ipsum tantum, sed etiam ad semen ipsius pertinètia, nempe quod esset Deus seminis eius post ipsum, quod semini eius daret promissam terram, quod semen eius esset multiplicandum sicut arena maris, & quod in semine eius essent benedicendæ omnes gentes terræ, quod nõ nisi per Christum ex ipso nasciturum perficiendum erat, rectè in generationis membro signum foederis illius constitutum est, vt hoc signo distingueretur à reliquis gentibus semen Abraham, ad quod promissiones illæ de semine pertinebant. Alterum, quod hic attingitur, est illud quod de Abraham scribitur Genesios. 22. nempe quod cum Deus illum de perfecta obedientia tentaret, præcipièdo vt vnigenitum suum filium, in quo susceperat promissiones, immolaret, inuētus est fidelis, hoc est, constans & fidus in præstanda obedientia. Fidelis item in credendo, quod etiam si occisus, esset filius in quo promissiones acceperat, Deus tamen sua promissa seruaret, quia firmiter credidit quia quæcunque promissit Deus, potens esset & facere, quòdque & à morte Deum filium mortuum reuocare posset, vt de eo testatur Pau. Hebræorum 11. Hanc autem & obedientiæ eius & fidei constantiam secutum est quod sequitur:

22 Ideo inueniendo dedit illi gloriam in gente sua, cre-scere illum quæst terræ cumulum.

23 Et ut stellas exaltare semen illius, & hereditate illos à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos terræ.

Cum ante tentationem prædictam multa essent Abraham promissa, & percusso foedere confirmata, eadem post probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmius ei sunt addita, addito scilicet iuramento quod prius Deus nõ addiderat. Scribitur enim Deum postea dixisse: Per me-

metipsum iuravi quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo propter me, benedicam tibi, &c. Porro pro eo quod nos legimus; dedit illi gloriam in gente sua; Græca hic habens: constituit illi benedicere (vel vt benedicerentur) gētes in semine eius. Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abraham. Proinde cum nos legimus; dedit illi gloriam in gente sua; intelligendum est de illa gloria quæ summa illi fuit, nempe quod in semine eius benedicendæ essent omnes gentes, quia ex ipso Christus erat nasciturus, in què ad imitationem fidei Abraham erant credituræ omnes gentes, & per fidem cum fidei Abraham benedicendæ. Rabanus legit; dedit illi semen in gente sua. At altera lectio videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ sequuntur repetendum est; dedit illi; hoc modo: Dedit etiam illi crescere, hoc est, vt cresceret in multitudine quasi terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca κόπος, vtrumque significat. Et dedit illi promittendo scilicet vt exaltaret semen illius in multitudine & claritate sicut stellas, & vt illi qui ipsius semen essent futuri, hæreditatem consecuturi essent à mari vsque ad mare, &c. Dictum enim ei tunc fuit: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in litore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vsque ad fluuium magnum Euphraten. Termini autem hic descripti desumpti sunt ex Nume. 34. capite & Deute. 11. aut ex Psalms. 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine vsque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca: εὐς τῶν πηγῶν τῶν ἀνατολικῶν, hoc est, vsque ad fines totius orbis terræ, quod in Christo solo impletur. Hic verò est, εὐς ἀπορίας γῆς, hoc est, vsque ad extremitatem terræ; quod & in semine carnali Abraham, populo scilicet Iſraelitico, inuenitur impletum, quia ille possedit aliquando terram illis promissam à mari occidentali magno vsque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem, & à flumine magno & Euphrate, vsque ad finem terræ Palestinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Genes. 15. Malè ergo hic quidam legunt vsque ad terminos orbis terræ; cum dictio, orbis, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis emendationibus.

24 Et in Isaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.

Similiter, inquit, fecit in Isaac, quia & illi stria illa promissit, quæ Abraham, nempe possessionem promissæ terræ, multiplicationem seminis, & benedictionem omnium gentium per semen eius, idque propter Abraham patrem eius, vt legitur Genesios 26. vbi sic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum quod sponendi Abraham patri tuo. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli.

Benedicentur in femine tuo omnes gentes terræ, eo quod obediit Abrahamæ voci meæ, & custodierit præcepta & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchus benedictiones, præcipua est promissa in femine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur:

25 *Benedictionem omnium gentium dedit illi, & testamentum suum confirmavit super caput Iacob.*

Multi legunt, dedit illi Dominus, sed Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abrahamæ, ita etiam ipsi promissit quod in femine eius benedicentur omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei ut omnes gentes illi benedicant, gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis convenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passiva benedictione gentium. Quam promissionem simul cum aliis, Deus post Isaac transtulit in filium eius Iacob, reiecto Esau primogenito, ut legitur Genes. 28. ideoque hic rectè dicitur, quod testamentum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cum Abraham, & Isaac, confirmavit super caput Iacob, quia illud in personam Iacob transtulit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suum cum illis confirmavit, & firmum ratumque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmavit, *καταβεβαιωσεν*, hoc est, fœdus quiet, vel quietescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur:

26 *Agnovit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hereditatem & diuisit ei partem in tribus duodecim.*

Agnovit, inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc ut ad ipsum deuolueretur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abrahamæ & Isaac: unde & dedit ei hereditatem, illam scilicet quam Abrahamæ & Isaac promiserat, dicens etiam ei hereditatem, illam scilicet dabo & femini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quod promissione ei fuerit addita, siue quod postea ei dederit in femine eius, unde sequitur, Et diuisit ei partem in tribus duodecim; hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addita fuit, diuisit ei postea per ministerium scilicet Iosue, in tribus duodecim. Et si enim tribus Leui patrem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nepe in tribum Ephraim & Manasse, ut sic integer consisteret numerus duodenarius.

27 *Et conseruauit illi homines misericordiam, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.*

Apud Rabanum sic legitur: Et conseruauit illi misericordiam inuenientem gra-

tiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse; Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam, &c. Quo modo hunc locum legisse se declarat is qui lectionem illam epistolarem, quæ in ecclesiis iam passim legitur de Confessore Episcopo, & incipit; Ecce sacerdos magnus; collegit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori Episcopo. In ea enim epistola, postquam dictum est: placuit Deo; quod hic Enoch tribuitur; & inuentus est iustus; quod hic de Noë dicitur: Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsi. Ideo iure iurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam, quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham; benedictionem omnium gentium dedit illi; quod hic Isaac tribuitur; deinde ex his quæ de Iacob hic, dicuntur, subiicitur: Et testamentum suum confirmavit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam coram oculis Domini. Et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moyfi & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo: Et eduxit ex ipso virum misericordiam; inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum; Dilectum à Deo & hominibus Moysem; unde in additione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capituli. Noster interpret aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideoque vertit, Conseruauit illi homines misericordiam; & hoc est, viros pios & benignos, qui iuuantis aliis incumberent. Et possunt intelligi designari patriarchæ, duodecim, qui propter Ioseph virum pium, grati fuerunt Pharaoni, omnibusque Egyptiis. Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyse, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequuntur: quos Deus conseruauit ipsi Iacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius femine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pij, & iuuantis aliis intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, ut patet de Ioseph, Moyse, & aliis. De Moyse Exod. 11. enim dicitur, quod fuerit vir magnus valde in terra Egypti, coram seruis Pharaonis & omni populo.

Caput XLV.

1 *Dilectus Deo & hominibus Moyse, cuius memoria in benedictione est.*

Hoc capite celebratur Moyse, Aaron, & Phinees ab his quæ præclarè gesserunt, & quæ eis Dei beneficio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quod dilectus fuerit & sit & Deo & hominibus, propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, quod Moyse erat vir mitissi-

mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Mansuetudo enim valde hominem & Deo & hominibus commédatur. Et quia sic dilectus fuit & est hominibus Moyse, eius memoria est in benedictione, hoc est, cū laude & bona imprecatione. Frequens enim est eius memoria, & cū sit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquuntur, atque scelicia optant.

2 *Similem illum fecit in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in uerbis suis monstra placauit.*

Similem eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloria quam habuerunt sancti patriarchæ. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est & celebris per timorem quem inimicis populi Dei incussit, ut Pharaoni, & omnibus Egyptiis, Amalechitis, deinde regibus Amorrhæorum, & omnibus Cananæis. Non solum autem magnificauit Deus Moysem timore quem hostibus incussit per signa horrenda quæ ædidit coram eis, sed etiam quia in uerbis ipsius, hoc est, ad uerba ipsius, & per uerba ipsius, placauit monstra, hoc est, cessare fecit prodigia illa horrenda, quæ in Egypto ad iussum Moyse extiterunt. Nam, ut dicitur in Exo. cap. 8. Clamauit Moyse ad Dominum pro sponione ranarum quam condixerat Pharaoni: Fecitque Dominus iuxta uerbum Moyse, & mortuæ sunt ranæ, &c. Similiter factum est in quibusdam plagis sequentibus. Pro, monstra placauit, Græcis est, *επιπέτα κατέλασεν*, hoc est, signa sedauit, vel cessare fecit. Quod uerbum potius referendum est ad Deum quam ad Moysem, tum ut eodem tenore tota decurrat oratio, quia reliqua uerba ad Deum pertinent: tum quia id magis conuenit narrationi libri Exodi, ubi Dominus dicitur hæc fecisse iuxta uerbum Moyse. Itaque quod noster vertit, in uerbis suis; accipi debet positum pro in uerbis ipsius, sicut est Græcè *ἐν λόγοις αὐτοῦ*.

3 *Glorificauit eum in conspectu regum, & iussit illi coram populo suo, & ostendit illi gloriam suam.*

Quia ad uerba ipsius portenta excitata cessare fecit Deus, ideo gloriosum eum fecit in conspectu regum, Pharaonis scilicet & principum eius, & aliorum regum terræ, ad quos fama peruenit. Iussit etiam illi coram populo suo, quia mandata dedit illi audiente populo. Dicitur enim Exodi 19. cap. quod cum Moyse adduxisset populum ad montem Sinai, Moses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Et capite sequenti dicitur Deus sua uoce Decalogum coram populo ædidisse. Græca tamen habent, *ἀπαγγέλλει τὸν λόγον τοῦ θεοῦ*, mandauit illi, vel madata dedit ei, ad populum suum; iuxta illud, quod de aliis extra Decalogum mandatis sæpe dicitur in Exodo, & aliis locis: Hæc dices ad eos. Ostendit item illi glo-

riam suam, quia & in datione legis illi simul cum populo ostendit magnificentiam suam. unde dixit populus: Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinem suam. Et aliàs sæpe dicitur in Exodo, Leuitico, & Numeris, quod apparuit Moyfi & populo gloria Domini. Peculiariter uero ostendit Deus Moyfi gloriam suam, quando, ut est Exodi 33. Moyfi petenti ut Deus illi ostenderet gloriam suam, respondit Dominus: Ego ostendam tibi omne bonum. & iterum: Ecce, inquit, est locus apud me, & stabis supra petram: Cūque trāsibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transeam, tollamque manum meam, & uidebis posteriora mea, faciem autem meam uideri non poteris. An autè postea unquam Deus Moyfi ostenderit gloriam uultus diuini, ut eum uideret sicuti est, quomodo eum uident sancti in cœlis, quæ admodum Moyfi contigisse asserit Augustinus, non est præsentis loci discutere, cū sufficiat intelligere Deū Moyfi ostendisse suam gloriam, iuxta scripturas prius citatas.

4 *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum, & elegit eum ex omni carne.*

In hac sententia respicitur ad ea quæ de Moyse dicuntur Num. 12. Ibi enim duæ uirtutes, fides & lenitas, hoc est, fidelitas & mansuetudo, illi tribuuntur, & in eo præclarè cōmendantur. Nam de eius lenitate & mansuetudine dicitur; Erat Moyse uir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Et mox de summa fidelitate dat illi Dominus testimonium, dicens: Moyse in omni domo mea fidelissimus est. Itaque fides hic ei tribuitur respectu Dei, lenitas erga proximos. Quod autè in his duabus uirtutibus dicitur Deus illum fecisse sanctum, aut, ut est Græcis, sanctificasse illum, significat quod Deus illum his uirtutibus à se donatum, fecit per eas illum præ aliis eximie sanctum: & quia sic per eas uirtutes illum eximie sanctum fecerat, ideo etiam, ut sequitur, elegit eum ex omni carne uel homine in duem populi sui, & idoneum ministrum suū. Per eas enim uirtutes, in quibus præ aliis eminuit, idoneus factus est, qui & peculiaris esset Dei minister, & populi dux atque actor. Ad hæc enim fidelitas erga Deum, & lenitas erga alios idoneum reddunt hominem.

5 *Audiuit enim eum & uocem ipsius, & induxit illum in nubem.*

Priorem partem sic habent Græca, *ἤκουσεν τὴν φωνὴν τοῦ θεοῦ*, hoc est, auditam fecit illi uocem suam. Atque eo modo legit Rabanus, sic que habuit unum eleganter scriptum exemplar, cui tamen altera lectio minori litera superscripta erat, quæ dicitur in annotationibus legi ex altera uersione. Rabani ergo lectio merito hic præferenda esset, ut quæ Græcæ lectioni cōsentiat, quæque significat quod Deus effecit ut Moyse audiret uocē ipsius, nepe quia & uniuersaliter eum fecit

Deut. 6.

Caute lege.

Nam lectio et uerbo Latini interpositi uerbo est probanda.

fecit cum populo audire in monte Sinai decalogum ipsius voce expressum, & quia peculiariter supra montem Deus cum illo locutus est, ore ad os cum illo colloquens, sicut solet homo loqui ad amicū suum. quando, ut sequitur, induxit illum in nubem, ut cum illo loqueretur, & traderet ei præcepta populo deferenda, ut mox sequitur. Si autem quis malit legere: Audiuit enim eum & vocem ipsius. Aut sine, enim, Audiuit eum; ut quidam libri habet, verbum, audiuit, potius referendum est ad Deum, ut significetur Deum audiuisse Moysen sibi loquentem, eiusque orationem pro populo sæpe exaudiuisse, quàm ut referatur ad Moysen, & significetur Moysen audiuisse Deum sibi loquentem, ut quidam intelligunt. Nam reliqua omnia verba ad Deum referuntur.

6 Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ, & disciplinæ.

7 Docere Iacob testamentum suum, & iudicia sua Israel.

Perperam à plerisque legi; dedit illi coram præcepta; & legendum esse; dedit ei coram præcepta; quomodo quædam scripta & impressa iam habent, manifestè patet ex Græcis, quæ habent, *καὶ ἐδωκεν αὐτῷ τὴν ἐπιτομήν ἐν ὄρει*. Et dedit ei mandata in facie, hoc est, coram. Itaque, coram, hic ponitur aduerbially pro, in præsentia. Et est sensus, quòd cum Deus induxisset illum in nubem, tum dedit ei præcepta coram, quia & dedit ei decalogum descriptū in tabulis lapideis, & præterea coram & in præsentia docuit eum iudicialia & ceremonialia præcepta, quæ voluit ut doceret populum suum, dicens ad eum: Hæc dices ad eos. Hæc autem omnia præcepta exponens qualia sint, vocat ea legem vitæ & disciplinæ, hoc est, legem quæ præscribit quomodo viuendum sit, & docet veram scientiam. Pro, disciplina, enim Græcis est, *παιδεία*, hoc est, scientiæ. Eandem vocat testamentum, hoc est, pactum quòd Deus iniit cum populo suo, quia & Dei promissiones continet, & conditiones à populo seruandas, quas & iudicia Dei vocat, quia populo à Deo iussè præscripta & constituta.

8 Excelsum fecit Aaron fratrem eius, & similem sibi de tribu Leui.

Post Moysen prosequitur excellentiam quam diuino beneficio præ aliis in populo consecutus est Aaron frater illius, quem similem sibi, hoc est, Moyfi dicit, tum ratione generationis, quia cū illo fuit ex eadem tribu, eisdemque parētibus, tum magis quia simili in Deum pietate præditus esset, ob quòd illum Moyfi coniunxit in ædendis miraculis, & educatione populi ex Ægypto. Quem quomodo excelsum Deus fecerit, explicat cum subdit:

9 Statuit ei testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis.

IN eo ergo Deus illum excelsum fecit, quòd statuerit ei testamentum, hoc est, pactum æternum, nempe quòd dederit ei non solum pro se, sed pro posteris etiam suis sacerdotium in gente sua obeundum. Quòd æterno pacto dicitur ei Deus statuisse, tum quòd à sua progenie Deus ius sacerdotij nūquam erat ablaturus, & alteri traditurus, quamdiu duraret vetus illa cæremonialis institutio: tum quòd cessantibus iam per Christum veteribus cæremoniis, & sacerdotio iam ad Christum & nouum populum Dei translato, in Christi sacerdotio perseverat suo modo Aaronicum sacerdotium, quia hoc illius figura erat & exemplar; unde per illud non penitus tollitur & euacuatur, sicut sacerdotium idololatrarum, sed perficitur & constabatur, quia in illo præstatur quòd Aaronicum figurabat. Sicut & Davidi æternū pro se & sua posteritate regnum promisit Deus, quia regnum super iuum populum nunquam ablaturus erat ab eius posteritate, & alteri traditurus: quòd etiam secundum externam & carnalem politiam defecerit, tamen in Christo Davidis filio continuatur spiritualiter, sicque perficitur, dum quòd illo regno adumbrabatur, adimpletur.

10 Et beatificauit illum in gloria, & circumcinxit eum zona gloria.

Pro, gloria, non est Græcis, *δόξα*, sicut in sequenti membro, sed *δυναμὴ*, qua dictione in genere omnem ornatum sacerdotalem complexus est, qui Aaronem gloriosum reddidit. Sic & in sequenti membro Græcis non est dicitio quæ zonam significat, sed *περικελευρῶν*, quæ dicitio in genere quemuis habitum quo quis induitur significat. Postquam enim dixit Aaroni datum gentis sacerdotium, extollit illud, primū à glorioso vestitu qui illi proprius erat: deinde verò à sacrificiis, & auctoritate, atque priuilegiis in concessis. Et de vestitu quidem ornatu prius in genere loquitur, deinde per partes profertur, ea breuiter complexus quæ latius scribitur Exodi 28. Et est notandum in Græcis non esse cum coniunctione: Et beatificauit; sed rārum, beatificauit, sicut & in principio versus sequentis. In Græcis enim hic, ut & alibi ferè, sententiæ eleganter duobus membris absoluntur, idè quæ & nos à superiori sententiā illam partē; & beatificauit; separauimus, quia ad intellectum non parū facit obseruatus ordo. Est ergo sensus, quòd Deus ipsum Aaron beatum fecit, & felicem præ aliis, per gloriosum illum ornatum quo illum induit & circumcinxit. Ut autem dictione generalem *περικελευρῶν*, interpretes verterit speciali nomine, zona, videtur eum mouisse verbum *περικελευρῶν*, circumcinxit. At *ζώνη* Græcis, sicut & cingo Latinis, non tantum significat cingulo stringere, sed & circumdare & induere, ut ibi Dominus regnauit, decorè indutus est: indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se. Porro per zonam gloriæ, hoc est, gloriosam, intelligi potest batheus ille summi sacerdotis,

HAC sententiā aut cantus qui voce linguæque conficitur, cæteris sonis musicis suauitate præponitur, aut potius verborum suauitas, & sermonis apta gratiæque dispositio, præfertur suauitati melodiæ, iuxta illud Prouerb. 16. Fauus mellis verba composita. Et re vera sic est, ut sermo suavis & gratior sit & vtilior quouis musico cōcentu, quia & irā efficacius sedat, & diutius mentē afficit; eiq; inhæret, cum cōcētus musicus citò euanescat. Responso enim mollis frangit iram; ut est etiam in Prouerbiis.

24 Gratiam & speciem desiderabit oculus, & super hæc virides sationes.

Venustatem formæ & pulchritudinē corporis desiderat quidem oculus hominis, quia delectat hominem illa conspiceret, sed super illa sunt virides sationes, hoc est, virides herbæ recenter sate, quia illas non tantum desiderat oculus, sed etiam oculis sua viriditate profunt, eosque confortant. Quæ enim iucunda simul sunt & vtilia, præferenda sunt his quæ solum habent voluptatem. Deinde cōspēcta formæ pulchritudo accēdere solet concupiscētiā, satorum autem viriditas nō ita ad malum prouocat, sed magis ad commédationem beneficiorum Dei. Præterea pulchritudo corporis frequenter artis est, consistens in adiecto ornatu vel vestitu, vel aliarum rerum: herbarū verò gratia planè naturalis est, & ob id naturaliter plus oblectans. Vnde & Saluator ait de liliis: Dico vobis, quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut vnum ex istis.

Matt. 6. Luc. 12.

25 Amicus & sodalis in tempore conuenientes, & super utroque mulier cum viro.

Pro, conuenientes, est *ἀναρτήριος*, quòd propriè est, occurrentes, & intelligendum est verbum, sicut sit sensus: Amicus & sodalis sibi mutuo occurrunt cum tempus est & opportunum, simulque conueniunt ad succurrendum sibi, & subleuandum se; at his præponenda est vxor cum viro conueniens, eique occurrens, quia inde viro plus adiutorij & solatij prouenit, quæ indiuulsè ei adhæret, desiderio eius satisfacit, & in omnibus se illi sociam præbet. Monet ergo parabola, magis operam dandam, ut probam habeat vxorem, cui quis fidere in omnibus possit, quàm vt habeat amicum, & sodalem: magisque illam quàm hos amicos, utpote à qua magis pendere debet, & à qua plura bona accipit.

26 Fratres in adiutorium in tempore tribulationis, & super eos misericordia liberaliit.

Ita habent omnes, quos vidi, libri, cum Græcis sit, *ἀδελφοὶ καὶ βοηθοὶ*, fratres & adiutorium; ut duo sint sicut in aliis sententiis in priori membro, quibus in secundo membro tertium præponitur, quia etiam hic dicitur, *ὁ πρῶτος ἀδελφός*, super vtraque. Parum tamen ad rem facit etiam legatur ut nos habemus,

& est sensus: Fratres sunt homini in adiutorium, hoc est, adiuuant eum in tempore tribulationis, ut eū ex ea eripiant: at misericordia pauperibus impensa, magis in aduersitatibus hominem liberabit, quia, ut dictū est supra cap. 3. Eleemosyna resilit peccatis, & Deus prospector eius qui reddit gratiā meminuit in posterum, & in tempore casus sui inueniet firmamentum. Misericordia ergo hic liberare dicitur, quia Deus propter eleemosynam liberat, sicut & Tob. 4. cap. dicit: Eleemosyna ab omni peccato & à morte liberat, & non patietur animā ire in tenebras. Monet parabola plus fidendum esse in præsidio honorum operum, quàm in præsidio hominum quantumuis amicorum.

27 Aurum & argentum est constitutio pedum, & super utrumque consilium beneplacitum.

Malè multi legunt; Aurum & argentum & constitutio pedum; cum legendum sit, est constitutio, aut potius sicut Rabanus legit, constituet pedem, quia Græcis est, *ἰσχυρὸν πόδιον*, constituet vel statuet pedem. Sensus autem est: Aurum & argentum constabunt pedes, hoc est, opes faciunt ut quis firmiter consistat & bene confidat, utq; sine timore audacter ambulet. At his præponendum est meritò rectum sanūque consilium, quia illi frequenter magis est fidendum quàm pecuniis. Plus enim sæpe prodest, ac securū magis hominū reddit quàm opes. Porro in adiectiuo, beneplacitum, est subaudiendum verbum, est, ut sit sensus: consilium est beneplacitum; hoc est, approbatur super vtrūque, quia Græcis est, *ἡσυχία καὶ ἀποκρίσις*, consilium approbatur, ne quis intelligat consilium beneplacitum, hoc est, consilium gratum & optatum.

28 Facultates & virtutes exaltant cor, & super hæc timor Domini.

IN Rabano legitur: Facultates est victus; sed, verisimile est interpretem vertisse, virtus, quia Græcis est, *ἰσχύς*, hoc est, fortitudo. Dionysius tria ponit: Facultates & victus & virtutes, exponit tamen tantum de duobus, diuinitis scilicet & viribus. Vera ergo lectio est: Facultates & virtus, vel, Facultates & virtutes; accipiēdo nomen, virtutes, pro viribus corporis, non pro virtutibus morum. Duo, inquit, sunt quæ extollunt cor hominis, faciuntque eum bene confidere & nihil magnopere metuere, opes scilicet & vires, at his præstat timor Domini, qui magis extollit cor. Longè enim securius facit hominem cōfidentem, quia efficit vt in Deo confidat; per quem melius munitus est, quàm quisquā vel opibus vel viribus. Vnde est insignis illa timentis Deum commendatio in Psal. 111. Ab auditione mala nō timebit, Paratū cor eius sperare in Domino, cōfirmatū est cor eius, nō cōmouebitur. Vt enim aliās sæpe dictum est nomine timoris Domini significatur affectus ille in Deū, quo sollicitus est homo de vera obseruatione mandatorum ipsius, & adimplerone voluntatis ipsius. Cui

Cui affectui merito adiuncta esse & debet & potest spes illa in Deum que non confundit. Duplici ergo nomine timor Domini securum facit hominem & confidentem, videlicet & quia ipsa observatio mandatorum Dei meretur Dei protectionem, & quia spem adfert firmam que non confundit. Si enim non reprehenderit nos cor nostrum, fiduciam habemus ad Deum, ut habet Ioannes. Bene autem notandum quod timor Domini dicitur exaltare cor. Timor enim ex natura sua cor deprimit, virisque adimit. Contra vero timor Dei tantum abest ut enervet, ut maxime vires addat. Vnde in huius commendationem subiungit:

1. Ican. 3

29 Non est in timore Domini misericordia, & non est in eo inquirere adiutorium.

Dicit, in timore Domini non esse minorationem, hoc est, defectum. Aut quia ipsi timori nihil deest ad hoc ut homine saluet, quia per se etiam si alia externa non adsint, hominem proteget. vnde additur, & non est in eo inquirere adiutorium, hoc est, non est necesse ut ei queratur adiutorium, quod scilicet timorem quasi insufficientem adiuet ad saluandum hominem. Aut, quod eodem recidit, quia per timorem Domini fit ut nullus homini sit defectus, in rebus scilicet ad salutem necessariis; iuxta illud: Time Deum omnes sancti eius, quoniam nihil deest timentibus eum. Diuites egerunt & esurierunt, inquirentes autem Dominum non deficiunt omni bono. Non obest autem priori intelligentia quod prater timorem Domini etiam alia virtutes homini sunt necessariae, quia iuxta modum loquendi scriptura in timore Domini omnes virtutes comprehenduntur, quia qui timet Deum, nihil negligit.

Psal. 33

Ecl. 7

30 Timor Domini sicut paradisi benedictionis, & super omnem gloriam operuerunt illum.

Germanica editio habet ut noster legit, *ἐν δὲ τῷ φόβῳ ἐπέσθη ἡ χάρις*, operuit, scilicet Dominus. Operire autem positum est pro ornare, quia vestibus ornatur homo quibus operitur, & herbis hortus & terra, dum eis tegitur. Sic Dominus illa & flores dicit cooperta esse gloria maiori quam Salomon, quia ornata. Timorem Domini comparat paradiso benedictionis, hoc est, paradiso benedicto, Deique beneficiis affluenti, alludens ad paradysum a Deo in principio institutum, quia instar illius horti timor Dei per benedictionem diuinam edit & varios & iucundos fructus, & fructu denique immortalitatis. Eudem dicit aut Deum aut pios homines operuisse, hoc est, ornasse super omnem gloriam, hoc est, ornasse omnem magnificentiam & gloriam excedente. Deus enim illum ornauit promissione felicitatis vite que nunc est, & futura. Et pii homines timorem Dei suis bonis operibus, & exemplis ita ornauerunt & extulerunt, ut omnem gloriam eius gloria & splendor exsuperent.

Matt. 6

ret. Præcedens ergo versus ostendit timorem Dei protegere ab omni malo, iste vero eundem adferre omnem & voluptatem & gloriam.

31 Fili in tempore vite tue ne indigeas, melius est enim tibi mori quam indigere.

Quoniam superius dixerat vitam sibi sufficientem operari dulcem esse, & quibusdam sententiis comparatiuis interpositis, tandem eo deuenit, ut timorem Dei omnibus proponendum bonis assereret, eundemque omne bonum adferre, & omnem defectum pellere: recte iam monet, ut per hunc Dei timorem quisque bonis & viliibus occupationibus insistens, caueat ne per otium in inopiam & mendicatem incidat. Pro indigeas enim & indigere, dictio Græca significat potius medicare. Et enim *ἐπιμαρτυρῶ*, idem scilicet verbum quod est apud Luc. cap. 16. in parabola villici, dicitur: *Μεδικαρε εὐβέλσκο*. Interpretis pro medicare, vertit indigere, causam scilicet pro effectu, significans mendicatem vitari si vitetur egestas. Aut indigere posuit pro mendicam vitam degere, sicut contra in Psal. 39. nomen mendici ponitur aliquoties pro egeno & inope, ut cum dicitur: Ego autem medicus sum & pauper. Monet ergo Sapiens filium suum, ut labore honesto, suaque industria & prouidentia curet, ne tempore vite sue que necessariis opus habet, incidat in egestatem, & per eam medicare cogatur ab aliis que ad vitam hanc sustinendam sunt necessaria, eo quod melius sit & optabilius mori, & omnino vita hac carere, quam indigere, & medicam vitam agere, iuxta illud quod supra dictum est Cap. 30. Melior est mors quam vita amara. Vnde in oratione Sapientis, ca. 30. studiosè mendicatem deprecatur, dicens: *Μεδικατέ & διουίτιας ne δederis mihi*. Hæc enim vite ratio & turpissima & miserissima semper est iudicata, vnde inter cæteras maledictiones impij dicitur Psal. 108. *Νύκτες transferatur filij eius, & mendicent*. Contra de iustorum semine dicitur Psal. 36. *Non vidi iustum derelictum, nec semè eius querens panem*.

32 Vir respiciens in mensam alienam, non est vita eius in cogitatione iustus.

Respicit in mensam alienam, qui alieno cibo pasci expectat, ut facit mendicus. Eius vitam dicit non esse in cogitatione iustam, aut, ut est Græcis *ἢ λογισμῶν ἰσθῆς*, hoc est, in reputatione vite, quia eius vita non est reputanda pro vera vita, sed magis est continua mors, propter assiduam egestatem, famem, & contemptum. Vnde de talium vita Græcis dicitur, quod sit *ἀβίωτος βίος*, hoc est, vita non vitalis, & nullo modo viuendo. Iuxta hanc intelligentiam originalis lingue congruam, nomen, victus, quod a viuendo dicitur, accipitur hic pro vita, non pro cibis quibus vivitur. Potest alioqui nostra lectio etiam sic accipi, ut significetur eum qui alieno cibo pasci expectat, in vita sua non cogitare de parando sibi victu, sed in otio misere viuere. Cui

Cui conuenire magis videtur quod sequitur, quanquam & illud priori etiam conueniat intelligentia.

33 Alit enim animam suam cibus alienis, uir autem disciplinatus & eruditus custodiet se.

Conuenientem reddit rationem cur dixerit vitam mendici non esse reputandam vitam, quia, inquit, alit vitam suam cibus alienis, hoc est, ab alienis cibus pendet eius vita, ita ut non semper habeat cum opus est vnde pascatur, sed frequenter famere cogatur, & vt uiuat vel non, in aliorum potestate & voluntate situm est. Quod cum miserimum sit, recte subiungit; Vir autem disciplinatus hoc est, recte institutus, & eruditus vel prudens custodiet se ab huius vita, hoc est, labore & industria sua studebit euitare eiusmodi miseram vitam, malens manuum labore necessaria sibi parare, quam ut otio torpescens incidat in mendicatis necessitate. Porro pro verbo, alit, Græcis est dictio non ita multum usitata, *ἀλισθησι*, quam alij hic uerè vertunt. Quidam enim vertit, contristat: alius, contaminat. Et Lexicon Græcum verbo huic omnia hæc tribuit significata, *ἀλισθησι*, inquit, *ἐστία, λυπῶ, εὐολύω*.

34 In ore impudentis condulcabitur inopia, & in uentre eius ignis ardebit.

Legendum esse, impudentis, ut est apud Rabanum, non autem, ut ferè libri omnes habent, imprudentis, patet ex Græcis, quæ habent *ἀναίσθητος*, hoc est, inuerecundi & impudentis. Ex eisdem patet malè multos legere, *conculcabitur*, legèdumque esse, ut multi etiam habent libri *condulcabitur*. est enim *ῥυπαροθησεν*, dulcescet. Pro, inopia, hic est uerbale à verbo superius posito, quod mendicare significat, *ἐπιμαρτυρῶς*, hoc est, mendicatas. Significatur ergo quod is qui pudorem exuit, mendicatem dulcem habet in ore suo, quia dulcius esse iudicat ore sibi cibum querere & inuenire, quam duro labore manuum, quod nequaquam dulcius esse iudicaret, si honesti aliquam ratione haberet, & non omnem semel pudorem abiesset. Verum etsi mendicatas sic in ore eius dulcis sit, tamen in ventre eius ignis sæpe ardebit, quia calor naturalis in stomacho famelico grauiter eum uret & torquebit, dum per inopiam non habebit quo latrantem stomachum fatiet. In nostra lectione conuenit nomen, inopie, accipere pro, vita mendica. Alioqui enim supra contrarium huius dictum est: Nequissima paupertas in ore impij. Et hactenus quidem de literalis huius loci tractatione, quo Sapiens pulchre mendicatem vitandam monet. Cæterum cauendum ne hic locus torqueatur contra uoluntariam religiosorum & paupertatem & mendicatem, quemadmodum quidam faciunt. Agit enim hic Sapiens de mendicatas que pronenit ex inerti otio, & fit ab his qui nulla in re utiles sunt reipublicæ. Huius ergo do-

Cap. 13

ctinæ non repugnat ea mendicatas que humilitatis causa suscipitur ab his qui alioqui incumbunt rebus aliquibus religioni Christianæ magis conducentibus vel necessariis, quam si labori manuum dediti essent. Tales enim non respiciunt in mensam alienam, sed in Deum ipsum, qui sibi seruientibus promittit nihil defuturum, & querentibus regnum Dei omnia adicienda pollicitus est. Tales item non tam pascuntur cibus alienis quam suis, sibi que debitis. Dignus est enim, inquit Dominus, operarius cibo suo: & ut habet Paulus: Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia uestra metamus? Porro sicut in Prouerbiis ex sententiæ, que proferuntur contra otium & pigritiam, in mystico sensu accipiendæ sunt, ut ad virtutis & bonorum operum exercitium excitent: ita & que hic contra mendicatem dicuntur, rectè mystico sensu accommodantur contra eos, qui dum ipsi à bonis operibus sunt otiosi, tantum in aliorum meritis confidunt, cupientes cum fatuis virginibus dari sibi de alieno oleo, quia lampades eorum extinguuntur, non curantes etiam suo labore oleum parare pro lampadibus suis, que admodum hunc locum pie & doctè explicat Rabanus.

Luc. 10. 1. Cor. 9

Caput XLI.

- 1 O mors quam amara est memoria tua homini pacem habenti in substantijs suis:
- 2 Viro quieto, & cuius uia directæ sunt in omnibus, & adhuc ualenti accipere cibum.

OSTQVAM cauendum esse monuit à mendicatas, dehortaturus etiã à timore mortis, prius quibusdam sententiis ostendit vnde fiat ut mors quibusdam sit admodum horribilis, alijs potius optabilis, ut ex diuerso & contrario horum iudicio & affectione insinuet mortem per se non ita esse horribilem, subiciens deinde eam æquo animo expectandam esse & suscipiendã: curandum uerò ut cum non semper uiuere liceat, saltem bonum nomen relinquatur, ob quod obtinendum, docet deinde à quibus sit per pudorem abstinendum, à quibus uerò non. Principio ergo proponit duo hominum genera, unum felicitium in hac vita, qui non tantum abundant opibus, sed etiam in eis pacem habent & tranquillitatem, nemine eos magnopere turbante aut molestante. Qui deinde etiam quieti sunt, hoc est, ab omni cura, sollicitudine, & graui occupatione liberi: eorum item uia, studia & actiones directæ sunt, hoc est, prosperantur & feliciter procedunt in omnibus: & prater hæc etiam ualèt accipere cibum, hoc est, sano sunt corpore, ut concessis diuitijs cum uoluptate & lætitia frui possint. Istis amaram esse dicit non solum mortem, sed etiam memoriam eius, & exclamando dicit: O mors quam amara est memoria tua; significans eam esse ualde amaram talibus, quod per eam cognoscant se omni hac felicitate priuandos: vnde

vnde plerique talium ne amaritudinem hanc memoriae mortis sentiant, sollicitè curant vt ne huiusmodi cogitatio animos eorum subeat, aut ab aliis eadem suggeratur. Pro, viro quieto, Græcis est ἀνδρὸς ἀπερπατάσῃ, hoc est, viro indistracto & otioso. Proinde pulchrè Sapiens hic describit hominè secundum mundi iudicium foelicem, qui scilicet & externis abudat bonis, & à nemine molestias patitur in eis, & animo non distrahitur per molestas occupationes, & sanitate insuper gaudet corporis, omnibusque suis votis compos est. Hunc omnibus sic modis foelicem insinuat, tamen ea parte infœlicem esse, quòd mortis ei meditatio amara sit: cuius tamen meditatio omnibus & summè vtilis est & necessaria, vt verè foelices fiant, & foelicitate terrenam non abutantur.

- 3 O mors bonum est iudicium tuum homini indigenti, & qui minoratur uiribus.
- 4 Defectio ætate, & cui cura est de omnibus, & incredibili, qui perdit sapientiam.

Pro, incredibili, est ἀνοδότης, quod magis hic conuenit vertere, diffidenti, vt significetur is qui non habet spem melioris fortunæ, aut adiutorij ab aliquo obtinendi: proinde etiam hic nomen, incredibile, vt & aliàs, accipi debet pro diffidente, & eo qui non habet in quem confidat. Pro; qui perdit sapientiam; Græcè est ἀνολωρότης ὑπομνήτης, qui perdidit patientiam; vt verisimile sit interpretem veruisse, patientiã, quod scriptorũ vitio mutatum sit in dictionem similem, sapientiam. Bene enim pauperi & afflicto tribuitur perdidisse patientiam, qua perdita & deposita, grauior fit eius afflictio & intalerialior. Hac tamen perdita, perditur etiam sapiẽtia, quæ docet afflictiones incidentes forti animo esse ferendas: vt etiam recepta lectio bene constare possit, si modo is intelligatur perdidisse sapientiam, non qui præ senio delirare incipit, vt cõmuniter intelligitur, sed per animi impotẽtiam abijcit sapientiam, quæ ipsum efficeret in aduersitatibus tolerantem & bono animo. Proponit ergo Sapiens hic alterum hominum genus miserorum scilicet & afflictorũ, quibus econtrario dicit iudicium mortis esse bonum, hoc est, placere eis legem & necessitatem moriendi; ita vt optent sæpe mortẽ, tanquam per quam à miseria huius vitæ sint liberandi; dicentes quod supra dictum est; Melior est mors quàm vita amara. Vt autem pulchrè superius descripsit ea quæ foelicem hominem hic reddũt secundum humanum iudicium: ita vicissim & hic pulchrè cõprehendit quæ ad infœlicitatem præsentis vite faciunt. Quorum primum, est rerum necessariorum inopia: vnde dicit; homini indigenti. Secundum, defectio virium corporis siue per ægritudinem, siue per senectutem: vnde dicit; qui minoratur viribus; & defectio ætate, hoc est, qui per ætatem deficit. Tertium, est assidua cura & sollicitudo ad conquirendum quæ necessaria sunt. vnde dicit; & cui

Sup. cap. 30.

cura est de omnibus; hoc est, qui de omnibus sibi necessariis sollicitus esse debet, pro quo Græcis est; distracto circa omnia. Quartum, est diffidentia melioris fortunæ & humani subsidij, quod significatur cum dicitur; incredibili. Postremum est quod ex his sequitur, & omnibus aliis peius est, perdidisse patientiam & sapientiam: qua vna animus eger & afflictus sustineri debebat, qua vna item omnia prædicta mala non solum tolerabilia fierent, sed etiã vtilia. Talibus ergo sic omnibus modis miseris, bonum esse dicit iudicium mortis, non quòd re vera illis bonum sit, sed quòd talibus bona videatur mors, quam tales non solum optare, sed etiam sibi vltro accerere solent: proinde insinuat, hac in parte istos, licet modis omnibus infœlices videantur, foeliciores esse prioribus, quòd à morte minus abhorreant, atque ad eam suscipiendam sint paratiores. Insinuat item, in duobus istis hominum generibus quàm immoderatus sit in hominibus multis vel metus mortis vel appetitus, ideòque mox subiungit quomodo erga imminẽtem mortem tem sefe quis iudicio disponere debeat, dicens:

- 5 Noli metuere iudicium mortis; memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi: hoc iudicium à Domino omni carni.

Monet non vt mors optetur, quemadmodum quidam faciunt per impatiẽtiam, sed vt saltem non metuatur, immoderato scilicet metu, iudicium mortis. hoc est, lex de morte subeunda, duplici ad hoc persuadendum argumento vtens, nẽpe & quòd communis sit omnibus conditio ac necessitas moriendi, à qua nemo immunis sit, vel eorum qui præcesserunt, vel eorum qui secuturi sunt: & quòd huiusmodi lex à Deo constituta sit, cui repugnare non liceat, quæque omnia iuste disponit. Neq; enim detrectandũ est publica iura pati, neq; contẽdendum est vt immutabilia mutentur. Pro eo quod nos habemus; Memento quæ ante te fuerunt, & quæ superuentura sunt tibi; Græcè est, μνήθητι τὰ πρότερα ὅσα καὶ ἐσχάρωσι, quod per masculinum genus rectius vertitur; memento eorum qui te priores fuerunt, & nouissimorum; hoc est, recordare quomodo mortui sint omnes qui ante te fuerunt, & morituri sint quotquot post te vsque in finẽ mundi futuri sunt. In quem sensum etiam nostra litera rectè accipitur, vt sit sensus: Memento quæ ante te fuerunt, quomodo scilicet omnes mortui sint qui præcesserunt te, itẽ memento quæ superuentura sunt tibi, hoc est, quæ post te euentura sunt in mundo, videlicet quòd omnes etiã morietur qui te sequentur. Et vt cõmune hoc iudiciũ reddat tolerabilius, subdit illud à Domino iustissimo scilicet & potentissimo constitutum esse, dicens, hoc iudicium à Domino scilicet constitutum esse omni carni, hoc est, animanti.

- 6 Et quid superueniet tibi in beneplacito altissimi, siue decem, siue centum, siue mille anni? Non

ni? Non est enim in inferno accusatio vite.

Varia hic est lectio. nam multi legunt; & quæ superueniet tibi in beneplacito altissimi, &c. Et intelligunt: Et quæ tempora tibi adhuc accedent per beneplacitum altissimi, siue sint decem, siue centum, siue mille anni subaudi, hæc tibi sufficiant. Potest ea lectio & sic intelligi; Et quæ superueniet tibi, hæc sunt in beneplacito altissimi. Quidam legunt; Et qui superueniet tibi, anni scilicet, de quibus subditur. Græca neutro modo habent, sed longè aliter, ἡγήρι ἀναβάλῃ ἢ ἐυδολίᾳ ἢ ἡγήρι; Et quid reuies in beneplacito altissimi? hoc est, quomodo recusare poteris id quod altissimo visum est bonum, ei quæ bene placuit? Iam quod sequitur; siue decem, siue centum, siue mille anni; iungitur cum sequenti parte, in qua Græcis non est coniunctio, enim, vt sit sensus: Siue decem, siue centum, siue mille sint anni vitæ hominis, non est in inferno accusatio vel reprehensio vitæ. Græcæ lectio magis accedit alia lectio, quam altius etiam antiqui libri scripti habent; Et quid superueniet tibi? &c. vt sit interrogatio sicut est Græcis. Et potest eius lectio hic esse sensus: Et quid quæso temporis poterit tibi accedere super illud quod altissimus tibi placuerit cõstitueret, siue illud sit decem anni, siue centum, siue mille? Aut potius sic: Quid accidere tibi poterit, quid excogitabis, aut facies in eo quod ab altissimo semel statutum est, siue illud sint pauci anni, siue multi? quasi dicat: nihil in eo beneplacito mutando efficere poteris, nihil euenire poterit illud mutetur. Nam de illo dictum est: Cõstituisi terminos eius qui præteriri non poterunt. Hæc intelligentia vt accedit ad originalia, ita bene conuenit ei quod sequitur; Non est enim in inferno accusatio vitæ. Quo significatur quòd in inferno, hoc est, post mortẽ & in mortuorum statu, nemo poterit accusare vitã suam, & cõqueri de ea, quòd vel nimis breuis fuerit, vel nimis longa, quia huiusmodi querela nihil proficeret, neq; obtineret vt rursus ad vitam reuocaretur. Pro, accusatio, Græcis est, ἐλεγμὸς, quod magis significat redargutionem, sed eodẽ reddit quod noster verit, si bene intelligatur. Porro per infernum, non semper significari damnationem, sed simpliciter statum post mortem, qui ante Christum omnibus erat in inferno, aliàs satis dictũ est. Non obstat ergo huic sententiæ quod in libro Sapientiæ impij in inferno propriam vitam accusant & redarguunt, dicentes: Errauimus à via veritatis, & iustitiæ lumen nõ luxit nobis, & sol intelligentiæ non est ortus nobis: Lassati sumus in via iniquitatis, &c. Non enim hic sermo est de redargutione actionũ vitæ, sed temporis quo vita transacta est, nempe quod nemo culpæ poterit aut breuitatẽ, aut longitudo vitæ suæ, sicut nec in aliquo aut breuitas aut longitudo vitæ culpabitur à Deo.

Psal. 14

Sap. 5.

- 7 Filij abominationum sunt filij peccatorum, & qui conuersantur secus domos impiorum.

In sequentibus ostendit impios post mortem relinquere malum nomen, insinuans illos solos verè infœliciter & malè mori: mox subiungens curam habendam boni nominis, per quod mortuus quis perpetuò viuat. Primum ergo dicit, quòd filij peccatorum sunt vt in plurimum filij abominationum, hoc est, filij abominabiles Deo & hominibus: Sic & qui conuersantur secus domos impiorum, hoc est, qui confortium & familiaritatem inuent cum impiis, quia tales efficiuntur quales illi cum quibus cõuersantur, vnde etiam ipsi fiunt abominabiles. Insinuat ergo parentes impios in suis filiis non habituros bonum nomen post mortem, sed malum: & vicissim filios à suis parentibus non obtenturos gloriam, sed ignominiam, & reiectionem. Sunt autem filij peccatorum, hi qui non tantum à peccatoribus progeniti sunt, sed etiã vt fere fit, eorum imitantur mores & impietatem. ad quod significandũ additur de conuersantibus secus domos impiorũ. Vbi Græca habent pro; secus domos; vnam dictionẽ παροικίας, parœciis, hoc est, viciniis, vt sit sensus: & filij qui conuersantur in vicinia peccatorũ. Interpres legit duas dictiones παρ' οἰκῶν.

- 8 Villorum peccatorum periet hereditas, & cum semine illorum assiduitas improperij.

Peccatorum filij, inquit, non solum inglorij erunt & despecti, sed etiam hereditas eis à parentibus relicta peribit, & suo & parentum suorum demerito, Deo nimirum bona relicta eis subtrahente. Et cũ semine peccatorum erit propter eorum peccata assiduitas opprobrij, hoc est, assiduum erit & indelebile opprobrium. Vnde & sequitur quod subiicitur.

- 9 De patre impio queruntur filij, quoniam propter illum sunt in opprobrio.

Tantum abest, vt saltem à filiis suis celebrarentur parêtes impij, vt etiam filij de eis conquerantur, quoniam propter eos sunt in opprobrio, videlicet & quia nati sunt ex parëtibus impiis: quorum impietas etiam in filiorum dedecus redundat, sicut parentum pietas ac vita bene acta filiis gloriam adfert, & quia ab illis impiè educati & instituti, in similem patrum & culpam & infamiam dilabuntur. Hanc querimoniam & hic frequenter audimus filios ædere cõtra parêtes suos, idque tum maximè, cum ob peccata sua puniuntur, & apud tribunal Dei grauissimè eã ædent, futuri apud Deum parentum suorum accusatores. Quæ cum ita se habeant, rectè subiicit impiorum execrationem, dicens:

- 10 Ve vobis viri impij, qui dereliquistis legem Domini altissimi.
- 11 Et si nati fueritis, in maledictione nascimini: & si mortui fueritis, in maledictione erit pars uestra.

Videri posset hic locus patrocinari aut errori Origenistico, quo putauit animas propter

propter demerita vitæ præcedētis in corpora mitti, & cum maledictione diuina nasci. Aut errori eorum qui propter præuisa impiorum mala merita asseruerunt quosdam à Deo reprobari. Apparet enim Sapiētem hic significare, quod propter derelictam à se legem Domini impij nascantur cum maledictione diuina, quasi derelictio legis Dei præcesserit siue re, siue in Dei præscientia & præordinatione maledictionē natiuitatis. Proinde locus hic sic accipiendus est, vt nasci in maledictione, non significetur effectus esse præuicationis impiorum, sed vt hic adferatur tanquam correspondēs maledictioni, in qua moriuntur, vt hic sit sensus: Væ vobis impij qui dereliquistis, &c. Quia sicut cum nasceremini, nascebamini cum maledictione Dei: ita cum mortui fueritis, in maledictione erit pars & portio vestra, idque ideo, quia dereliquistis legē altissimi. Verum quidem est omnes nasci in maledictione, quia omnes nascimur filij iræ propter peccatum. Adæ quod in omnes per propagationē tranfit: sed de ea maledictione hic nō est sermo, cum hæc omnibus etiam electis communis sit: hic verò sit sermo de maledictione reprobis propria, ea scilicet qua Deus quosdam ab initio statuit deserere, & à communi maledictione nequaquam liberare, ob quā dictum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui; etiam antequam aliquid boni egissent aut mali. Proinde notandum Græca non habere, in maledictione nascemini, sed *ἀπὸ τῆς καταραῆς*, ad maledictionem, hoc est, ex diuina reprobatione æterna nascemini vt suis vasa iræ aptata in interitum. Sic & in secundo membro habent *ἀπὸ τῆς καταραῆς*, in maledictionem separabimini, vt scilicet à piis & iustis hominibus separati, æternæ damnationis sitis participes, habentes propriam & distinctam ab eis partem. Sunt quidem qui legunt per præsens tempus, nascimini, quia non videtur satis conuenire, vt iam viuētibz dicatur, nascemini. Verum futurum tempus habent Græca *γεννηθήσεσθε*, nascemini. Nec hoc tempus inepetè iam natis tribuitur, quia eis Sapiēns loquitur tanquam nōdum natis, significare volens tales & in natiuitate & in morte maledictos esse à Deo. Quod si Græca lectio attendatur, quæ habet, vt dictū est, ad maledictionem; poterit difficultas, quæ in hoc loco esse videtur etiam aliter tolli quàm iam dictum est, nempe vt dicatur nomine maledictionis hic non significari æternam Dei reprobationem, sed miseriam & calamitatem aliquam in hoc mundo diuinitus inferendam, siue ob parentum, siue ob propria peccata. Iuxta quem intellectum, etiam rectè dicitur quod impij cum nascerentur, propter præuisa eorum futura mala opera, nati sunt ad sustinendam Dei maledictionem, hoc est, Dei vltionem in hac vita: sicut & cum moriuntur propter peracta mala opera, maledictionem Dei, hoc est, damnationis vltionem sustinere coguntur. Declarat hanc sententiam sequens sententia.

Rom. 9

12 Omnia quæ de terra sunt, in terram conuertentur, sic impij à maledictio in perditionem.

Sicut, inquit, omnia quæ de terra facta sūt, in terram conuertentur, vt superius dictū est: sic etiam impij à maledictio, hoc est, à maledictione, in qua, vel ad quam hic nascuntur, conuertentur per mortem in æternæ damnationis perditionem, sicque vtrouique finis suo respondebit principio.

13 *Luctus hominum in corpore ipsorum, nomen autem impiorum delebitur.*

Sententiæ huius obscure hic potest esse sensus: Lugentur homines cum corpus eorū moritur & sepulturæ traditur, atque huiusmodi luctu memoria & nomen mortuorum celebratur: sed hæc ad memoriam eius seruandam non proficiunt, quia nomen impiorum, quod sæpe celebre est in hac vita, post mortem statim delebitur, simulque cum corpore aut paulo post sepelietur. At sic, lugentur homines propter corpus ipsorum, cum illud moritur & sepelitur: at impij magis lugendi essent, quod simul cum corpore etiam eorū nomen & celebris memoria deleatur. Græca habent non tantum, nomen impiorum, sed additur, *ὄνομα*, non bonum. At id vt nō legit noster interpres, ita perperam additum videtur ab aliquo. Quomodo enim vel verè vel aptè dicitur, quod nomen impiorum nō bonum delebitur? Sicut enim piorum bonū nomen semper permanet, ita & malum impiorum nomen semper parmanet, saltem apud Deum. Quod si eorum non bonum nomen deleberetur, hoc ipsum non esset eis in vltionem deputandum, sed cederet in eorum bonum. Vnde hic rectior videtur esse nostra lectio quàm Græcorū, vt hodie extat. Potius enim dicendum erat, nomen impiorum bonum delebitur, illud scilicet, quod dum hic viuunt sæpe celebrantur propter honores & diuitias.

14 *Curam habe de bono nomine, hoc enim magis permanebit tibi, quàm mille thesauri pretiosi & magni.*

Postquam ostendit miseram esse mortem impiorum, quod per eam etiam nomen eorum pereat: rectè monet in hoc operā adhibendam, vt obtineatur bonū nomen, quod etiam post mortē maneat, & ob id etiam præferendum sit multis diuitiis, quemadmodum & in Prouerbiis 2. dicitur: Melius est nomē bonum quàm diuitiæ multæ; nempe quia, vt hic dicitur, diuturnius est. Porro nomē verè bonum non obtinetur nisi per verum virtutis & honestatis studium, per quod etsi apud plerosque in hoc mundo frequētè non obtinetur bonum nomen, magisque fiat vt male quis audiat, tamē apud bonos & Deū, quorum potissimum ratio habenda est, semper obtinetur. nam ab impijs quidem vituperari, laudari est. Itaque cum curam boni nominis habendam monet Sapiens, non hoc ethnicè accipiendum est, quasi moneat aucupandam gloriam & famam apud homines: sed ita vult vitā institui, vt eam apud Deum & homines maximè bonos consequatur bonum nomen, prouidendo scilicet bona non

non solum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.

15 *Bona vitæ numerus dierum, bonum autem nomen permanebit in æuū.*

Vnt qui per vitam bonam hic intelligit vitam lætam & sælicem, vt significetur vitam præsentis sæculi, quantumuis beata & sælix videatur, certum habere dierum numerum, quo finiēda sit, nomen autem bonum semper permanens: sicque insinuetur magis habendam curam boni nominis, quā sælicitatis præsentis vitæ. Alioqui enim etiam vita quæ ob virtutem dicitur bona, permanet in æternum. Rectè tamen & melius per bonam vitam hic intelligitur vita virtutis, in hoc sensu: Bona vita certum habet numerum dierum, quia non perpetuò hic licet virtutibus & bonis operibus incubere. sed certo & paucis dierum spatio bona vita hic peragitur: at bonum nomen, quod ex bona vita hic breui tēpore peracta comparatur, permanebit in perpetuum. Significatur ergo quod bona vita, licet breuis sit temporis, immortale pariat & perpetuum nomen. Cum autem plerique sint qui bona vita sua non videantur nomen bonum in perpetuum sibi parare hic apud homines, cum multi sint qui nec de nomine cogniti sint, multi quorū nomen & memoria omnino venit in obliuionē, certum est quod cum scriptura toties dicat virtute parari bonum nomen, idque immortale, ad Deum potissimum respiciat, & vitam illam atque conuersationem beatam sanctorum quæ est apud Deum. In ea enim quilibet quātumlibet hic obscurus, præclarum nomen & memoriam, quæ non peribit, assequitur. Quamquam illæ scripturæ etiam indicent qua ratione apud mortales præclarum nomen & perpetuum verè obtineatur, & multi obtinuerint, vt patet in Patriarchis, Prophetis, Apostolis, & plerisque Martyribz atque Doctoribus; quorum nomina dum hic cum laude celebrantur propter virtutem, in ipsis etiam laudantur quotquot eis similes fuerunt, etiam si nobis hic sint incogniti.

16 *Disciplinam in pace conseruate filij: sapientia enim abscondita est thesaurus occultus, quæ utilitas in utrisque.*

17 *Melior est homo qui abscondit stultitiam suam, quàm homo qui abscondit sapientiam suam.*

Quod dicitur, disciplinam in pace cōseruate filij; dupliciter intelligitur. Sunt enim qui intelligunt Sapiētem monere suos discipulos, quos filios vocat, vt in pace, hoc est, in rerum prosperitate, cum omnia eis salua videntur & tuta, rum maximè solliciti sint & disciplinam rectamque institutionem cōseruent, nec se sināt per rerum prosperitatē decipi, & à recto abduci. Alij verò melius & intelligentia proposito magis conueniente accipiunt Sapiētem hic rursūm suos quos instituit excitare ad attentè audiendum quæ pro bono nomine obtinendo est dicturus, vt sensus sit: O filij disciplinam & vitæ instituta

tionem quam hæcenus tradidi, quamque mox traditurus sum, conseruate in animis vestris cum pace & animi tranquillitate, nequaquam illi reluctantes, aut turbidè contradicentes. Quod sequitur; Sapiētia enim abscondita: subiicitur in Græcis sine coniunctione causali. Tantum enim est: Sapiētia abscondita, vel, Sapiētia autem abscondita. Putantque quidam quod cum hæc sententia simul cum sequenti superius totidē verbis posita sit cap. 20. & hic parum proposito conuenire videatur, hic locum non habere: sed ex illo loco huc ascripta prius margini, forte propter illud quod dicitur; conseruate disciplinam; deinde in textum esse relata, vnde à quibusdam prætermittitur. Verum quoniam eam non tantum Latina, sed & Græca habeant, rectè intelligitur illam hic repetitam, vt significaret Sapiens cur suam disciplinam tam diligenter inculcet, quod discipulis sapientiam sibi à Deo datam putet non occultandā, sed aliis esse communicandam. vnde & alibi dicit aliquoties: Videte quoniā non mihi soli laboraui, sed omnibus exquirentibus veritatem.

18 *Veruntamen reueremini in his quæ procedunt de ore meo. Non est enim bonum omnem reuerentiam obseruare, & non omnia omnibus placere in fide.*

Locus valde à scriptoribus corruptus, & ob obscuritatem & corruptionem ab interpretibus minime intellectus. Proinde primum aduertendum pro, veruntamen, Græcis esse *τοιγαροῦν*, hoc est, igitur, vel, quamobrem. Quoniam enim dixerat curandum de bono nomine, docet in sequentibus à quibus rebus per pudorem sit abstinendum, à quibus verò non sit per pudorem abstinendum. Itaque peruersè omnes fere legunt; reuertimini; cum legendum sit, vt etiam quædam scripta habent & quædam recentè impressa; reueremini vel reuerimini. Est enim Græcè *ὑποτασσέσθε*, hoc est, reueremini, & pudorem habete. Sensus ergo est: Vt bene audiat, habete pudorem in his quæ mox dicturus sum lam in eo quod sequitur; etsi omnes fere legunt; irreuerentiam, legendum tamen esse contrario modo, reuerentiam, quomodo & codex Bessarionis habet & alij aliquot, patet manifestè ex Græcis, quæ habent *ὀψοῦσθε*, hoc est, pudorem & verecundiam, pro quo noster vertit, reuerentiam. Significatur enim non esse bonum, omnibus in rebus esse verecundum, quia, vt prius etiam docuit, quidam pudor noxius est: vnde & hic postquam enumerauit eas res de quibus pudendum est, subiicit capite sequenti de quibus rebus non sit verecundandū. Et addit hic; & non omnia omnibus beneplacent in fide; hoc est, non omnia placēt omnibus quæ in fide, hoc est, fideliter & integrè præstantur, sed sunt qui culpant ea quæ in fide fiunt. Itaque significat cum qui præ pudore in talibus volēt facere quæ grata sunt hominibus, perfidè acturum & contra debitam integritatem, & proinde non vbique pudorem esse bonum. Pri

Primum ergo in sequentibus exponit quædam de quibus est verecundandum, & proinde præ pudore abstinentium ab eis.

- 19 Erubescite à patre & à matre de fornicatione: & à presidente & à potente de mendacio.
- 20 A principe & à iudice de delicto: à synagoga & plebe de iniquitate.

Commemorantur sedecim res in quibus pudor præstari debeat, ne designentur. Harum autem rerum quædam turpitudinem habent ob malitiam quam secum habent inuolutam, quædam quia sunt contra debitam honestatem & decentiam. In his recensendis, quandoque non tantum ponitur rem de qua verecundandum est, sed etiam personas coram quibus pudor præstari debet, atque tunc personis additur præpositio, *ἀπὸ*, à rebus autem præpositio, *πρὸς*, de. Quandoque nullas personas coram quibus de re turpi pudendum sit nominat, & tunc ipsi rei additur præpositio *ἀπὸ*, à. Quanquam autem omnia vitia pudorem adferre merito debeant, idque coram omnibus, quædam tamen tantum recensentur quæ vulgo magis dehonstant, & certas personas exprimit, coram quibus ob certas circumstantias maior verecundia subeunda est. Primum ergo dicitur, erubescite à patre & à matre, de fornicatione; hoc est, pudeat vos fornicationis propter patrem & matrem, quia apud parentes cum conscij sunt, filiorum suorum fornicatio maxime est inhonesta. Illi enim maxime cupiunt suorum corpora incorrupta tradere cõiugio, & prolium fornicatio arguit illas non satis rectè à parentibus esse institutas. vnde & in veteri lege filia quæ in domo paterna deprehenditur fornicata, præcipitur lapidibus obrui apud domum paternam. Secundum, de quo erubescendum est, notat cum dicitur à presidente & à potente de mendacio. Quanquam enim vbique & apud omnes turpe sit mentiri, tamen de mendacio maxime pudendum est propter & apud presidentes & potentes, hoc est, magnates & principes; quia illi maxime offenduntur mendaciis, & à mendacibus valde alienantur. Tertium notat dicens: A principe, & à iudice de delicto; aut, vt est Græcis, *πρὸς ἀρχιερέα καὶ πρὸς κριτήρα*, hoc est, de negligentia aut delicto. Significatur ergo pudendum de his quæ per negligentiam & omissionem agendorum peccantur maxime apud principes & iudices rerum publicarum, qui facile possunt punire negligentiam suam decreta & præcepta. Sic & quarto loco monet pudendum; à synagoga & plebe de iniquitate; quia si aliquid singulariter iniquum, & contra leges publicas commissum fiat vel conscia plebe, vel contra eam, id perpetuam adfert ignominiam, nec caret sua vitio. Vnde superius monuit: Non pecces in multitudinem civitatis, neque te immittas in populum.

Sup. c. 7.

- 21 A socio & amico de iniustitia, & de loco in quo habitas de furto, de veritate Dei & testamento.

Vinto loco monet vt pudeat nos iniustitiæ & iniuriæ, peculiariter propter &

apud socium atque amicum, quia turpissimum est illi iniuriâ inferre, erga quem maxime ratione amicitiae & confidentiæ amici in amicum, iustitia seruanda erat. Sexto loco monet vt quemque pudeat furti, maxime propter locum in quo habitat, si scilicet locus ille sit conscius furti, aut in ipso loco committatur, quia singulariter turpe est à vicinis haberi pro fure, cum tali nemo confidat, cumque omnes abhorreat. Deinde si in ipso loco habitationis furtum committatur, est singularis turpitudinis in eum locum peccare, in quo quis fouetur & alitur. Quod ad dicitur, de veritate Dei & testamento; non videtur huic loco conuenire, quia postea cum recensentur ea de quibus pudor non est habendus, dicitur primo loco de lege altissimi & testamento. Proinde videtur istud hic frustra ab aliquo insertum, aut aliquid deesse quod veritati ac fœderi Dei aduersetur. Quanquam rectè etiam referri potest ad id quod dicitur de furto, vt significetur pudorem habendum de furto, non solum propter habitationis locum, sed etiam propter veritatem Dei & testamētum. atque legem eius quæ furtum vetat. Imò potest videri eam partem referendam ad omnia superiora, quæ non solum sunt vitanda propter expressas personas, sed etiam quia sunt contra legem Dei, idque ideo hic prædictis subiecit, quia subiecturus est quædam de quibus pudor habendus est, non quia per se mala & lege verita, sed quia parum honesta sunt. Notandum autem quod quanquam interpret verterit per præpositionem, de, dicens: de loco in quo habitas, & de veritate Dei; sicut dixit de furto: ad distinctionem tamen quam seruauit in præcedentibus membris, debuisset distat; à loco & à veritate Dei; quia his locis est præpositio, *ἀπὸ*, cum furto tribuatur præpositio, *πρὸς*.

- 22 De discubitu in panibus, & ab obfuscatione dati & accepti.

Per discubitu in panibus, intelligitur ferè notari vitium ambitionis in deligendo locum superiorem in conuiuiis. At Græca habent, *ἀπὸ πρὸς τὸν ἀρχιερέα καὶ πρὸς τὸν κριτήρα*, hoc est, à fictione cubiti super panes. Itaque notatur septimo loco vitanda rusticitas in mēsa, qua aliqui cubito innituntur panibus. Id enim omnino indecens est, & eorum ferè vitium est qui cibo saturati, nullam erga Deum reuerentiam exhibent, nec eius donis cum gratitudine fruuntur. Pro obfuscatione, Græcè est, *συναντασίαν*, hoc est, vituperatione. Nominè ergo obfuscationis, significatur denigratio famæ. Et significatur octauo loco pudorem habendum de vituperatione quæ incurritur ex eo quod quis non potest in his quæ fidei eius credita sunt, rationem reddere acceptorum & datorum, ostendendo data acceptis conuenire. Aut quæ incurritur ex eo quod quis pro iustitia perperenda aut dat aut accipit munera. Vtroque enim modo accipi potest, & vtroque modo singularis quædam famæ denigratio incurritur.

23 A salutem

- 23 A salutem, à respectu mulieris formicariæ, & ab auersione vultus cognati.
- 24 Ne auertas faciem à proximo tuo: & ab auferendo partem, & non est restituendo.

Par illa; ne auertas faciè à proximo tuo; Græcis non est, sed est expositio illius præcedentis partis; ab auersione vultus cognati; ex alia versione aut alicuius commentario inserta nostro cõtextui. Itaque his duobus versibus, quatuor notantur ob quæ pudor habendus est, nempe de silentio propter salutantes, hoc est, cum salutantes non resalutantur. Id enim in officiosum esse ac turpe, mores agrestes ac superbos præ se ferēs. Deinde de diligenti aspectu mulieris fornicariæ, à qua oculi erant auertendi, quia in illam intendere, ferè indicat mentis impudicitiam. Vt autem in illam oculi non sunt intendendi, ita facies non est auertenda à vultu hominis cognati & propinqui. Quod eorum esse vitium solet, qui subiecti ad ampliorem aliquam fortunam & gloriam, genus suum recognoscere nolunt, cum maximo fastu suos consanguineos aspernantes, nec aspectu dignantur: vnde monet pudendum etiam esse de auersione vultus cognati, hoc est, de eo quod vultus eius & aspectus contemnitur. Sic enim dictum est; auersio vultus cognati; sicut in Psalmis: Non auertas faciem Christi tui, pro, Non contempnas nec asperneris. Cæterum pro eo quod postea dicitur; & ab auferendo partem & non restituendo; Græca habent, *ἀπὸ ἀποχρηστικῆς καὶ ἀπὸ ἀδονίας*, hoc est, ab ablatione partis & dationis, hoc est; ab eo quod alicui auferitur pars ipsius, & id quod datum est ei. Quod cum subiungatur mentioni de cognato factæ, videtur significare cauendum esse ne in diuidenda hereditate pars & portio quæ alteri iure debetur, non subtrahatur ei, similiter nec quod per testamentum alicui legatum est & datum. Ita & nostra litera commodè accipi potest significare erubescendum esse de ablatione portionis alteri debita, & non restitutione, hoc est, non collatione eius quod debetur ex testantis donatione. Hac enim ex re peculiaris contrahitur infamia, quod in diuisione hereditatis, & testamentorum adimplectione non seruetur iustitia.

- 25 Ne respicias mulierem alieni viri, & ne scruteris ancillam eius, neque steteris ad lectum eius.

Interpres hic mutauit genus orationis. Nā Græcis hic adhuc simili qua supra forma commemorantur de quibus sit erubescendum. Habent enim sic; A cõsideratione mulieris maritatæ, à sollicitatione ancillæ eius, subaudi, Erubescite. Id enim semper repeti debet, Cæterum quoniã etiam Græca deinde habent; Et ne steteris ad lectum eius; interpret non malè totam orationem similiter mutauit. Duo ergo adhuc addit superioribus à quibus pudorem abstinentium sit, nempe & vt ne quis intentis oculis respiciat in alienam vxorem, quia & illud indecorum est, ac prauæ concupiscentiæ iudicium, & vt ne etiam ancillam eius curiosè sollicitet ad

stuprum, inquirens num qua ratione eius animum corrumperere queat, & ad abutendum ea stans ad lectum eius. Nam cum id inhonestum sit in propria ancilla tentare, multo magis inhonestum est in aliena quaerere, commaculando domum alienam.

- 26 Ab amicis de sermonibus improprij, & cum dederis ne impropres.

Quidam libri habent; Caue ab amicis, &c. sed melius omittitur verbum, caue, quod vt non habent Græca, ita nec multa scripta. Adhuc autem pergitur in commemoratione eorum à quibus per pudorè est abstinentium, & repetendum est verbum, Erubescite. Ergo iam decimoquinto loco monet Sapiens vt erubescamus de sermonibus improprij, maxime propter amicos, hoc est, vt pudeat amicis impropere, quia illis impropere collata beneficia inuile est & inhonestum: vnde ad expositionem eius dicitur; & cum dederis; amico scilicet, ne impropere ei, quia sic perit beneficiū collatum. Decimum sextum vitium, cuius peculiariter pudere nos oportet, notatur in capitis sequentis principio, quod merito coniungendum esset fini huius capitis, vt omnia pudore digna simul iungerentur. Habet ergo sic:

Caput XLII.

- 1 Non duplices sermonem auditus, de reuelatione sermonis absconditi.

Ræca seruata superiori forma habent, *καὶ ἀπὸ ἀποκρηστικῆς καὶ ἀπὸ ἀδονίας*, & ab iteratione & sermonibus auditus; ita vt repetendum sit verbum, Erubescite, sicut & in eo quod sequitur; de reuelatione sermonis absconditi; quod ad declarationem præcedentis additum est. Per iterationem autè sermonum, significat Sapiens eorum quæ audita sunt semel cõmemorationem apud alios factam: quod in honestè sit, cum reuelantur secreta concedita. Vnde & supra dixit: Non iteres verbum nequam, &c. Vbi pro, iteres, est verbum, *ἀποκρηστικῆς*. Sensus ergo nostræ lectionis est: Non duplices, hoc est, non iteres sermonem à te auditum, qui scilicet tibi sic dictus erat vt semel tantum dictus esse deberet: nec iterandus & repetendus esset apud alios, hoc est, erubescere de reuelatione sermonis absconditi. Ex superiori enim capite, vt iam dictum est, repetendum est verbum, erubescite. Iam rectè sequitur, quod pro conclusione huius argumenti subiicitur:

Sup. cap. 19.

- 2 Et eris uerè sine confusione, & inuenies gratiam in conspectu omnium hominum.

Pro, sine cõfusione, Græcis est, *ἀποκρηστικῆς*. Hoc est, verecundus, & est sensus: Si hæc quæ dixi præstiteris, & ab eis quæ dixi te pudeat, ita vt præ pudore illa vites, tunc re ipsa declarabis te esse verè verecundum & pudibundum.

bundum, sicque gratus fiet omnibus hominibus per pudorem tuum honestum, & bonum nomen apud homines consequeris. Nostra ergo lectionis hic est sensus: Si quæ dixi feceris, & te pudeat omnium eorum quæ dixi, ita ut ab eis caueas ne confundi te necesse sit, tunc verè eris liber ab ignominia, & gratiam hominum consequeris. Refertur enim istud debet ad omnia quæ dicta sunt ab eo loco; Erubescite à patre & à matre, &c. Itaque hic meritò capitis finis esse deberet, & initium noui capitis esse à sequentibus, in quibus vicissim exponitur de quibus verendum non sit. Istud à plerisque non animaduersum magnam confusionem attulit, & verum huius loci intellectum impediuit.

3 Ne pro his omnibus confundaris, & ne accipias personam, ut delinquas.

Verbum, confundaris, pro quo Græcis est, *αἰσχυρῶς*, non accipitur hic pro ignominia afficiaris; quanquam nomen, confusio, in superiori sententia accipitur pro ignominia, sed pro, verecunderis, erubescas & pudore afficiaris. Postquam enim dixit de quibus sit erubescendum, nunc, ut dictum est, subiungit de quibus non sit erubescendum, ita ut propter verecundiam omittatur. Itaque quod dicitur, pro his omnibus, non debet referri ad præcedentia, sed ad sequentia, ubi commemorantur de quibus sic non est habendus pudor, ut ideo prætermittatur. Quoniam autem fieri solet ut in his quæ dicenda sunt peccetur per inutile & noxium pudorem, propter acceptionem personarum, dum pudet displicere certis personis, quarum gratia & fauor queritur, aut potentia metuitur, ideo rectè postquam dixit, Ne pro his omnibus, quæ scilicet iam dicturus sum, erubescas, subiungit, Et ne accipias personam ut delinquas; hoc est, ne præ pudore ita rationem habeas personarum, ut aliquid contra quàm bonum est & æquum committas. Pone autem in sequentibus tredecim res, de quibus vult non sic erubescendum, ut in gratiam quorundam in illis rebus peccetur.

4 De lege altissimi & testamento, & de iustificare impium.

Plerique pudore reuocantur à seruanda lege Dei, aut ea defendenda, cum se ob eius obseruationem aut defensionem sentiunt quibusdam displicere. Monet ergo imprimis ne quis quarumvis personarum respectu confundatur & verecundet de seruanda aut defendenda lege Dei, quam & testamentum Dei vocat, quod nobis Dei voluntatè testetur, eiusque pacta & promissiones hominibus factas contineat. Hoc sanè vitium quod hic cauendum monetur, valde commune est, ut mirum non sit quod primo loco cauendum moneatur, de quo & Dominus: Qui me erubuerit & sermones meos, erubescam & ego illum coram patre meo. Nec infrequens est etiam vitium, quod

Lucæ 9.

mox cauendum iubetur, cum dicitur; & de iudicio iustificare impium. Vbi repetendum est, ne confundaris, sicut & in omnibus sequentibus. Et est sensus: Ne pudore tentaris, cum tibi ferendum est in aliqua re iudicium, sic ut pudore victus intuitu alicuius personæ, iustifices impium, hoc est, pro eo pronuncies sententiam, qui iniquam habet causam.

5 De verbo sociorum & viatorum, & de datione hereditatis amicorum.

Cum cognoscenda est causa hominis coniuncti & extranei, quales sunt viatores, periculum est ne amicitia alterius partis præ pudore impediatur quò minus nos æquos iudices præbeamus. Itaque monet ne pudeat nos de verbo sociorum & viatorum, hoc est, ne per pudorem quid peccemus in negotio aliquo quod socij nostri cum extraneis viatoribus habent inter se, ita scilicet ut de eo non pronunciemus ex animi sententia, sed ex fauore, mercentes offendere socium. Sic & in distribuenda hereditate amicis vult abesse pudorem, ut non pro fauore fiat, sed pro æquitate. hoc est enim quod dicit: Non te pudeat de datione hereditatis, hoc est, in illa re aut circa eam rem absit pudor, eamque dationem perfice citra pudorem prout æquitas postulat, non habito personarum respectu.

6 De æqualitate statæ & ponderum, de acquisitione multorum & paucorum, de corruptione emptio- nis & negotiatorum.

Non pudeat, inquit, te quòd æquali erga omnes statæ & ponderibus vtaris citra personarum respectum, etiam si fortè ob hanc tuam æquitatem à quibusdam tanquam nimis iustus & parum callidus ridearis. Et quoniam plerique ad iniustitiam committendam pertrahuntur, quia pudet eos quòd tam parum lucri faciunt, nec cum alijs sibi diuitias comparant. Non pudeat, inquit, te de acquisitione multorum & paucorum, hoc est, non quòd id erubescas quòd cum alijs multa acquirant, tu tantum pauca lucreris. Aut, non pudeat te siue acquiras multa siue pauca, sed contentus esto ea quæ tibi per iustitiam obuenerit fortuna. In eo quod sequitur, quod etiam pertinet ad iniustitiam vitandam, notandum Græca habere, *πρὸς ἀπορρογῆς πρᾶσιος*, hoc est, non pudeat te de indifferente venditione, id est, tali quæ non sit varia, ut personarum intuitu vni non pluris merces vendantur quàm alteri. Quædam exemplaria habent, *ἀπορρογῆς*, hoc est, differente vel controuersa venditione, ut sit sensus: cum controuersia existit inter mercatores de rebus venditis emptisque, in ea re citra gratiam & verecundiam iudicandum pro æquitate. Notum interpretè verisimile est legisse *ἀπορρογῆς*, vel *ἀπορρογῆς*, atque hinc est quod in multis libris legitur de corruptione, quemadmodum est apud Rabanum, Lyranum & Dionysium. Quæ tamen lectio non video quomodo commodum habere possit sensum. Omnia enim hæc

hæc quæ hic commemorantur, ad quæ semper repetendum est, ne confundaris; hoc est, non pudeat te, sunt bona quadam, quæ monet non omitti per pudorem & personæ acceptionem, sicut superiori capite commemorauit mala, quæ monuit ex pudore omittenda esse. At corruptio emptiois vel venditionis & mercatorum res mala est, ut inter ea quæ non sunt omittenda per pudorem, numerari aptè non possit. Vnde mirum non est quòd quidam dictionem, corruptione, mutauerint in, correptione, sicut etiam in multis libris scriptis inuenitur. Sic enim commodus erit sensus: Non esse scilicet pudendum de correptione iniquitatis, quæ in emptioe & venditione committitur à mercatoribus; nec eam correptionem, personarum intuitu præ pudore omittendam, sed eam amore iustitiæ constanter faciendam ab his quibus ex officio incumbit. Si tamen legatur, de corruptione, quomodo magis est verisimile interpretem vertisse, ut sensus conueniens habeatur, oportet aliquid subintelligere in hunc vel similem modum: Non pudeat te de reprehensa vel vitata corruptione emptiois & mercatorum.

7 Et de multa disciplina filiorum, & seruo pessimo latius sanguinare.

Plerique à debita castigatione aut seruorum pudore retrahuntur, dum metuunt scilicet haberi à quibusdam crudeles & ferueri; itaque sinunt eos insolere, & nimia indulgentia peiores fieri. Monet ergo ut inter cætera etiam non pudeat de multa disciplina, hoc est, castigatione filiorum, hoc est, non pudeat eis multam adhibere castigationem, etiam si id quidam sint reprehensuri. Non pudeat etiam seruo pessimo latius sanguinare, hoc est, sanguinare per flagella perferre. Intelligunt quidem quidam ex nostris hic significari cauendum esse ne nimia sit filiorum castigatio, & seruum non sic castigandum ut latus cruentetur, ut sit sensus: Non confundaris de multa disciplina, hoc est, caue ne ex nimia castigatione incidas in confusionem. At, ut iam dictum est, illud; ne confundaris; sic non est accipiendum, sed pro non pudeat te: nec commemorantur hic mala omittenda, sed non omittenda bona, proinde prior sensus est retinendus.

8 Super mulierem nequam bonum est signum: ubi manus multe sunt claudæ.

9 Et quodcumque trades numera & appende: datum uerò & acceptum omne describe.

A dhuc pergit commemorare de quibus non sit habendus pudor, quamuis hic locutionis forma mutetur, ne similitudo orationis tædium afferat, Plerique enim etiam retrahuntur pudore à diligenti vxoris custodia, aut aliarum rerum domestica rum, ne zelotypi aut attenti, & parum liberales habeantur. Itaque negligentia huiusmodi custodiæ fit, ut opes domesticæ vxoris

improbæ & seruorum petulantia & laxiori vita pereant & dilabantur. Duo ergo monet quæ etiam per pudorem non sunt omittenda, nempe & ut vxor, si improba sit, diligenter custodiatur, etiam seris appolitis, & ut contra infidelitatem domesticorum omnia seris claudantur, eisque omnia in numero & pondere tradere non sit molestum, ac in rationum libro omnia & data & accepta conscribere. Pro, signum, Græcè est, *σημαῖς*, hoc est, sigillum. Accipitur ergo hic signum pro signaculo & clausura, quæ adhibenda est prauæ vxori, aut ne per lasciuiam & incontinentiam peccet, aut ne abutatur rebus domesticis, si illæ in eius libertate relinquatur. Magis tamen quod de signaculo mulieri malæ adhibendo dicitur, videtur dictum ob cauendum incontinentiæ periculum, ut deinde etiam subiungatur de cura adhibenda pro custodia rerum domesticarum, pro qua quatuor requirit, nempe omnium reclusionem propter rapacitatem multarum manuum, numerationem, ponderationem & descriptionem: quæ tamen omnia cum moderamine magno sunt seruanda, nec, nisi quatenus vtilia sunt, cohibendæ nimis indulgentiæ & licentiæ. Ad hanc enim cohibendam ista dicuntur, significaturque non satis esse familiam verbis subinde admonere ad præstandam fidelitatem, aut oculis diligenter obseruare cuiusque domestici actiones, sed tutissimum esse si omnia claudantur, & in numero ac pondere simul cum descriptione tradantur. Certè quàm hæc politia sit necessaria & vtilis, monasteria bene instituta declarant.

10 De disciplina insensati & stulti, & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus.

Redit iam rursus ad prius institutam loquendi formam, ita ut & hic repeti debeat illud; ne confundaris. Quoniã enim etiam sæpe fit ut præ pudore & verecundia omittatur correptio stultorum & insipientium, monet etiam in fine ut non pudeat nos de disciplina, hoc est, correptione aut recta institutione stulti & imprudentis, hoc est, ut non pudeat nos tales corripere, & de agendis rectè instituere. Quod additur; & de senioribus qui iudicantur ab adolescentibus; sic est Græcè *καὶ ἰσχυροῦς νεωτέρους πρᾶσιος*. Et videntur genitiui illi coniungi cum præcedentibus, *ἀνοήτος καὶ ἄσους*, insensati & stulti, ut sit sensus: Non pudeat de disciplina stulti, & de disciplina hominis decrepiti, cum contendit in iudicio cum iuuenibus: ut significetur senem extremæ ætatis corripiendum & admonendum, quando litem & contentionem suscipit cum iuuenibus. Id enim non conuenit eius ætati & grauitati, quia se illis ridendum & contemnendum exponit. Noter interpret genitiuum, *ισχυροῦς*, retulit ad præpositionem *πρὸς*, vnde vertit; Et de senioribus. Et potest hæc versio, ut cū superiori sensu conueniat, sic accipi: Et non pudeat te de admonendis senioribus, quando sinunt se iudicari ab adolescentibus. Aut potius sic:

Non pudeat de defendendis senioribus, cum vides eos à junioribus iniquè iudicari, rideri aut impeti. hoc est, ne præ pudore omittas illis patrocinari, qui per extremam ætatem se non satis defendere possunt. His iam duodecim vel tredecim rebus commemoratis, de quibus verecundandum non est, nec per pudorem abstinendum, subiicit:

11 *Et eris eruditus in omnibus, & probabilis in conspectu omnium virorum.*

SI, inquit, hæc præstiteris, & de his te non pudeat, iam verè declarabis te in omnibus esse eruditum, benèque institutum, erisque probatus apud omnes, omnes nomen bonum apud cunctos obtinens. Pro; omnium virorum; verisimile est interpretem vertisse, omnium virorum, cum Græcè sit, *παντων ανδρων*, omnis viuentis.

12 *Filia patris abscondita est uigilia, & sollicitudo eius aufert somnum.*

Postquam ostendit de quibus sit erubescendum, & de quibus non, docuitque bonum nomen, cuius curam supra monuit habendam, obtineri, si quis per pudorem vitet mala, & bona per pudorem non prætermittat: subiicit abhuc occasione dictorum quædam documenta, quæ etiam eodem pertinent, nempe ad euitandum dedecus & malum nomē. Quoniam enim dixit, super uxorem malam firmandam custodiam, monet ad euitandum dedecus etiam filix diligentem habendam curam & custodiam, præmittens quàm prudentem patrem cura filix non immeritò torqueat. In hac autem sententia perperam sic fit distinctio, ut post, abscondita est, fiat pūctus, quasi sensus sit: Filia patris abscondita esse debet, & reclusa à virorum conspectu, cum, ut ex Græcis patet, adiectiuum, abscondita, sit coniungendum substantiuo, uigilia, ut sit sensus: Filia est abscondita uigilia patris, hoc est pater de ea in abscondito sui cordis secretam habet curam quæ ipsum torquet, & sollicitudo quæ habetur de ea, aufert patri sæpe somnum, & efficit ut dormire nequeat. Græca enim non habent, patris, sed patri, ut sit sensus: Filia est patri abscondita uigilia. Quæ autem ea sint, pro quibus pater sollicitus sit in filia, mox explicat cum subdit.

- 13 *Ne fortè in adolescentia sua adultera efficiatur, & cum uiro commorata odibilis fiat.*
 14 *Ne quando polluat in uirginitate sua, & in patris suis grauida inueniatur.*
 13 *Ne fortè cum uiro commorata transgrediatur, aut certè sterilis efficiatur.*

Omnino certum esse puto interpretem in primo versu non vertisse, adultera, sed adulta, quomodo similis dictio vertitur apud Paulum, cum legimus: Si quis turpem se videri existimat super uirgine sua, quod sit superadulta. Sicut enim ibi est *υπερμαρτυρης*, ita hic est uerbum *υπερμαρτυρον*. Est autem *αυτη*,

unde utraque dictio deriuatur. vigor & flos ætatis, in quo est summa pulchritudo in puellis. Itaque sicut apud Paulum significatur quibusdam patribus videri indecorum, quod filia nō elocetur cum est in flore ætatis suæ, & iam est in ætate adulta, quæ si prætereat, non facile proci inueniatur: ita & hic significatur patrem pro filia sua sollicitum metuere in eius iuuentute ne antequam ad coniugium ambiatur, nimis adulta efficiatur, & florem ætatis suæ pertranscat. Nomen autem, adultera, nec uerbo Græco ullo modo respondet, nec sensui conuenit. Neque enim satis aptè dicitur de adolescentula metuendum ne adultera efficiatur in adolescentia sua, ut quæ necdum nupta est. Notandum ergo in prædictis sententiis, pulchrè exprimi sollicitudines quas pro filia pater habet, & ante connubium, cum adhuc est in paternis ædibus, & post connubium, cum iam uiro tradita est. Et ante connubium quidem dicitur patrè sollicitum esse, & metuere ne non tempestiuè nubat, sed nimis adulta efficiatur, sicque à procis relinquatur. Post connubium uero, ne iam uiro tradita & uiro cohabitans, odibilis illi fiat, sicque libello tradito à uiro repudietur cum summa parentum ignominia. Rursum ante connubium metuere, ne in uirginitate sua existens in domo patris, polluat per fornicationem, & grauida fiat ante coniugium. Post coniugium uero metuere, aut ne transgrediatur leges coniugij adulterando, aut ne sterilis inueniatur, sicque à marito non amittatur, uel etiam reiciatur. Cum ergo tam varia sit patris pro filia sollicitudo, rectè subiicit de custodia illi adhibenda.

- 16 *Super filiam luxuriosam confirma custodiam, ne quando faciat te in opprobrium uenire inimicis.*
 17 *A detractione in ciuitate & abiectioe plebis, & confundat te in multitudine populi.*

Pro, luxuriosam, Græcè est *αδελφωτη* eadem scilicet dictio quam supra noster uertit (in capite 26. ubi idem hemistichium ponitur) (non auertente se. significat autem inuerecundam & impudentem. Proinde, luxuriosam, hic non debet accipi pro ea quæ per libidinem peccat, sed pro ea quæ lasciuia est & petulans, quæque sua inuerecundia declarat se ad libidinem procliuam esse. Huic firma custodia est adhibenda, ne si laxa ei licentia eundi quod uult, & faciendi quæ uult præbeat, per suam inuerecundiam & fornicationem patrem probro afficiat apud inimicos, propter detractionem & obloquium quod est in ciuitate de filia, & propter abiectioem, aut, ut aliqui legunt, obiectionem plebis, sicque etiam ignominiosum patrem reddat in multitudine populi, quia in eius publicum dedecus redundat filix immodestia: quæ si in domo patris fornicata fuit, iubetur in lege lapidibus obrui ante fores paternas, ut dictum est: Pro, abiectioe uel obiectione. Græcis est *επικληση λαου*, uocatum populi. Dicitur autem uocatus populi, qui infami aliquo nomine, conuictioque appellatur à

tur à populo, ut pater filiarum impudicarum aut luxuriosarum. Proinde melius uidetur legi, obiectione, quàm, ut nomine detractionis, significetur conuictum quod secretò fit: nomine obiectionis, conuictum quod palam alicui in os obiicitur.

18 *Omni homini uoli intendere in specie, & in medio mulierum uoli commorari.*

Postquam monuit, quomodo per filix custodiam cauere sibi quis possit à dedecore ob impudicitiam filix incurrendo: monet etiam quomodo per sui ipsius custodiam cauere debeat ab ignominia ob conuersationem cum mulieribus incurrenda, declarans iam quod supra dixit capite præcedenti, de uitando aspectu mulieris fornicariæ, uel alieni uiri. Monet ergo imprimis in genere, ne temerè in specie, hoc est, propter pulchritudinem, cuiquam homini oculi fixè intendant, non quia hoc per sese malum est, sed quia propter innatam omnibus prauam concupiscentiam periculosum est, & mulieribus, intentè uirorum contemplari pulchritudinem: & uiris item, non tantum mulierum, sed & puerorum aliquando pulchritudinem fixè contemplari. Peculiariter uero propter idem periculum monet uiros non commorari inter mulieres, sed eorum consortia & familiaritatem uitare, subiungens pulchram comparisonem.

19 *De uestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas uiri.*

Quædam Græca habent absolutè: A muliere iniquitas; Alij habent; A muliere iniquitas mulieris. Noster addidit; iniquitas uiri. Et certè melius quàm si addatur genitiuus, mulieris. Est autem appositio hæc comparatio, consistens in eo, quod quemadmodum tinea innascitur uestibus, atque ab eis suam trahit originem: ita in ipso mulierum aspectu & conuersatione cum eis insita est iniquitas uiri, quæ inde uelut naturaliter progignitur, non minus mentem hominis corrumpens quàm tinea uestes. Sicut ergo uestes diligenter custodiendæ sunt, ne eis corrumpens tinea ingeneretur: ita & mens hominis uigili custodia munienda est, ne ei à mulierum consortio corruptio ingeneretur: quæ si semel admittatur, sicut ingenerata uesti tinea semper serpit, & totam uestem erodit: ita & libidinosa cogitatio in mente recepta paulatim prorepat, & totam eius pulchritudinem exedit, nisi tempestiuè occurratur. Proinde bene monuit Ecclesiasticos D. Hieronymus, scribens ad Nepotianum: Omnes puellas & uirgines Christi aut æqualiter ignora, aut æqualiter dilige. Ne sub eodem tecto mansites, nec in præterita castitate confidas. Nec sanctior Dauid, nec Salomone potes esse sapientior. Memento semper quod paradisi colonum de possessione sua mulier eiecerit. Egrotanti tibi quilibet sanctus frater assistat, & germana uel probatæ quædam apud omnes fidei. Scio quosdam conualuisse corpore, & animo ægrotare cœpisse. Periculosè tibi ministrat,

cuius uultum frequenter attendis. Hæc ille, cuius uerba etiam Rabanus hic citat. Cæterum ut uehementer deterreat Sapiens à mulierum consortio, rectè subiicit;

20 *Melior est iniquitas uiri, quàm mulier benefaciens, & mulier confundens in opprobrium.*

Conjunctionem, enim, quæ in quibusdam libris legitur hoc modo: Melior est enim iniquitas uiri; sicut non habent Græca, ita nec Rabanus, nec multa scripta, & sensui obest. Absolutè enim hæc sententia est pronuntianda, quæ tamen prima facie absurda uidetur, quod uitium uiri uideatur præferri uirtuti mulieris. Rabanus hunc locum explicans, suum commentarium mutuatus est, ut & alibi, ex Gregorio hanc sententiam tractante lib. Moral. i. cap. 26. ubi per uirum, hic dicitur intelligendum fortem & discretum: per mulierem uero, mentem infirmam & indiscretam: ideoque dici meliorem esse iniquitatem uiri quàm mulierem benefacientem, quia nonnunquam etiam culpa fortium, sit illis occasio uirtutis: & uirtus infirmorum sit illis occasio peccati: nempe quia isti ex uirtute eleuantur, illi uero ex culpa assurgunt ad cauius se gerendum, & magis se humiliandum. At hic sensus ut pius est & subtilis, ita propositio non conuenit Sapientis, qui hac sententia significare uoluit, aut quod uilius est pati uiri alicuius nos corripientis seueritatem, quæ plerisque iniquitas uidetur, quàm negotium habere cum muliere blandè tractante, & benignè agente uerbis & factis, quod huiusmodi benignitas frequenter ad illicitum pertrahat amorem. Aut quod etiam uilius sæpe sit, aut saltem minus noxium, ueram uiri iniquitatem ferre, ab illo iniquè uel uerbis uel factis impeti, quàm percipere mulieris benignitatem, & blando eius consortio atque munusculis frui: tum quia illata à uiro iniuria patientiæ materiam subministrat, mulieris uero benignitas concupiscentiam sæpe accendat: tum quia uir iniquus apertè ferè hominem inuadat ut eius iniquitatem faciliè declinare, eique se opponere liceat, cum sæpe mulier, dum benefacere uidetur, id agat ut decipiat, & incautum illaque suo amore. Certè Sapiens se non simpliciter benefacientiam mulieris reicere, sed quatenus noxia est declarat, cum addit; & mulier confundens in opprobrium; significans tunc mulierem benefacientem noxiam esse, cum suo consortio, blanditiis atque benignitate efficit ut homo incidat in ignominiam & opprobrium.

21 *Memor ero igitur operum Domini, & que uidi annuntiabo, in sermonibus Domini opera eius.*

Nouum hic incipit argumentum ut merito hic noui capitis exordium esse debuerit. Postquam enim author iam multis capitibus doctrinam moralem est profecturus, variisque uirtutum & uitiatorum formas expressit, priusquam operi suo finem imponat,

nat, conuertit primum sermonem suum in laudē creatoris, & prædicationem operum eius, deinde & patrum priorum memoriam faciens, illorum fortia facta & laudes describit, postremum gratiarum actione & commemoratione eorum quæ ad se pertinebāt, librum hunc aptè concludens. Proinde in hac præscripta sententia parum conuenit coniunctio illatiua, igitur, pro qua in Græcis quibusdam est *καὶ*, autem, in aliis est, *αὐτὸς*, hoc est, sane, iam: & est particula *μεταβατική*, qua post quædam commemorata, transitur ad alia commemoranda. Notant autem Latine lingue obseruatores, coniunctionem, igitur, non semper esse illatiuam, sed poni aliquando pro, inde, aut postea, vt cum Plautus in Amphitruo aliter sicut animati, neque dēt quæ petant, sese igitur summa vi uisique eorum oppidum expugnascere. Sic ergo & hic accipi debet coniunctio, igitur, cum ex præcedentibus hic non fiat illatio, sed transitio ad alia, vt sit sensus: Cum hæcenus de operibus hominū disseruerimus, iam deinde memor ero operum Domini. Porro illa pars, in sermonibus Domini opera eius, dupliciter distingui potest. Quidam enim eam coniungunt præcedentibus in hunc modum: annuntiabo quæ uidi in sermonibus Domini opera eius, hoc est, prædicabo ea opera Domini quæ ego uidi in sermonibus eius, descripta scilicet in Genesi, & aliis libris sacris. aut, Annuntiabo non tam meis quam Domini sermonibus ea opera Domini quæ uidi & obseruati. Alij hanc partem seorsum accipiunt, & separatam à præcedentibus, vt sit principium narrationis, & sit sensus: Opera Domini substituerunt in sermonibus & uerbis ipsius, nempe quia ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt. Sic Rabanus, & alij quidam.

22 Sol illuminans per omnia respexit, & gloria Domini plenum est opus eius.

Hæc sententiam intelligunt commemorandis operibus Dei à sole uoluerit incipere Sapiens, quod ille inter omnes creaturas summè sic admirandus. Ac magis apparet hac significare uoluisse unde opera Domini cognoscatur, quia mox dixit se annuntiatum opera Dei quæ uidit, nempe quia sol lumine suo omnia perfundens facit ea hominibus conspicua, sicque fit ut opus Domini agnoscat esse plenum gloria & maiestate ipsius. Dicit ergo: Sol omnia illuminans respexit per omnia opera Domini, hoc est, ea uelut collustrat & inspicit qualia sint. Quo significatur, quod suo respectu & luce super omnia diffusa, facit hominibus opera Domini conspicua. Et dum sic sol omnia collustrat, & aliis cognita facit, deprehenditur tota machina opificij diuini plenum esse gloria Domini, iuxta illud, Pleni sunt cæli & terra gloria tua. Itaque rectè subicitur:

23 Nonne Dominus fecit sanctos enarrare omnia mirabilia sua quæ confirmauit Dominus omnipotens stabiliri in gloria sua?

Sanctos intelligit eos qui sunt de populo Dei, qui ut soli Deum in suis operibus uere cognoscunt, quem etiam gētes cognoscere debuissent, sole omnibus opera Dei, emittit que gloriam declarant: ita eis solis datum est enarrare & celebrare mirabilia Dei opera, quæ Dominus omnipotens ita in miris constituit, ut stabilia sint, semperque perdurent per gloriā potentie & maiestatis ipsius. Cæterum dubitari hic potest, quomodo hæc dicatur Dominum fecisse sanctos enarrare omnia mirabilia sua, cum Iob dicat: Qui facit magna & inscrutabilia & mirabilia, quorum non est numerus. At respondendum est, sanctos omnia enarrare, quia de omnibus generibus quædam enarrant, ut sit distributio pro generibus singulorum, quomodo & Dauid de se dicit: Confitebor tibi Domine in toto corde meo, narrabo omnia mirabilia tua. Sciendum tamen Græca non necessarîo accipienda interrogatiuè, ut nosser intellexit, sed posse etiam negatiuè accipi, ut significetur nulli sanctorum datum esse enarrare omnia Dei mirabilia, quia nulli datum est omnia quæ Dei sunt cognoscere, sicut Deus omnia quæ hominum sunt exactè cognouit, sicut mox subicitur. Græcè enim est, *ὅτι ἐν ἁγίοις τοῖς ἀγίοις οὐκ ἐτίθηκτο, Non fecit in sanctis Deus. Quod etiam quidam post nostrum interpretem interrogatiuè accipiunt, alij tamē negatiuè dictum intelligunt. Pro, stabiliri in gloria sua; Rabanus in commentario uidetur legisse; stabilis in gloria sua; quomodo legit & Dionysius & Lyra. At legendum esse, stabiliri, quomodo & multa scripta habet, patet ex Græcis, quæ habent *ἐπιβεβαιωθήσονται*.*

24 Abyssum & cor hominum inuestigauit, & astutia eorum excogitauit.

In priori parte Græcis non est, hominum, sed tantum, abyssum & cor, proinde relatiuum, eorum, in secunda parte non uidetur referendum ad hominum, sed ad, abyssum & cor. Et habent secundam partem Græca clarius sic: *καὶ ἐν τῷ ἀβύσσῳ καὶ ἐν τῷ καρδίᾳ ἀνθρώπων*, & in astutijs eorum considerauit, hoc est, astuta eorum consilia ipse intelligit & considerat. Dubium ergo hic est quid nomine abyssus significetur, cuius astutiam Deus hic cognoscere dicitur. Lyranus diabolum intelligit: Alij profunditatem cordis, ut per abyssum & cor idem intelligatur, & uinum alteri exponat, ad quæ deinde relatio fiat pluraliter, quia nomina diuersa sunt, etsi res sit eadem. Quidam etiam qui superiorem sententiam negatiuè accipiunt, relatiuum, eorum, referunt ad opera Dei, ut significetur, opera Dei quæ homines exactè pernoscere nequeunt, Deum solū exactè nosse, eorumque subtiles rationes intelligere. Cui intelligentiæ conueniunt quæ sequuntur. Cæterum in nostra sectione: commodè relatiuum, eorum, ad antecedens, hominum, referri potest, & intelligi Deum inuestigare sicut omnem profunditatem, ita & cor hominum, eorumque astutiam, astutasque cogitationes excogitare, hoc est, considerare & ani-

& animaduertere. Cum ergo in superioribus sententijs Dei maiestas & potentia sit prædicata, hic & in sequentibus celebratur Dei scientia ad omnia pertingens. Vnde subditur.

25 Cognouit enim dominus omnem scientiam, & inspicxit in signum eui.

26 Annuntians quæ præterierunt, & quæ superuentura sunt, & reuelans uestigia occultorum.

27 Non præterit illum omnis cogitatus, non abscondit se ab eo nullus sermo.

Uchre declarat infinitam esse, & omnia comprehendere Dei scientiam, primum dicens Deum nosse omnem scientiam, hoc est, omnia quæ sciuntur, aut quæ sciri possunt. Deinde addens; quod inspicxit in signum eui; quod ut bene intelligatur, obseruandum homines cupidus scientiæ futurorum euentuum, signa illorum euentuum requirere studiosè, & quæ putant illorum esse signa, diligenter obseruare: quæ nisi à Deo fuerint reuelata, fallunt sæpe homines, ut qui uera futurorum rerum signa non cognoscunt. Vnde apud Ieremiam dicitur: A signis cæli nolite metuere, quæ timent gentes, quia leges populorum uana sunt. De Deo ergo peculiariter dicitur, quod inspicxit in signum eui, uel, ut quædam Græca habent, in signa eui. Quo significatur, illum solum quæ futuri sunt sæculi usque in perpetuum nosse, ut qui solus futuri sæculi signum inspicere potuit, & antequam quæ futura sunt fiant, uidere etiam signa illorum, & proinde neminem illa signa nosse posse, nisi Deo ei reuelante. Tertio de Deo dicitur, quod ipse annuntiat hominibus quæ præterierunt, quæ admodum patuit in Moyse, cui Deus reuelauit creationem mundi, & quæ post eam gesta sunt. Item quæ futura sunt quemadmodum patuit in Prophetis. Item quod ipse reuelat, uestigia occultorum, hoc est, detegit rationes cognoscendi occulta, indicans quæ ratione ad occultorum cognitionem perueniri possit. Per agnitionem enim uestigiorum peruenitur ad rem quæ queritur. Hac nota reuelationis occultorum, præteritorum, & futurorum, apud Isaiam distinguitur & demonstratur uerus Deus à dijs gentium, cum dicitur: Accedant & nuntiet nobis quæ uentura sunt, priora quæ fuerunt nuntiate: Annuntiate quæ uentura sunt in futurum, & sciemus quia dij estis uos. Postremum pro declaranda maiestate scientiæ eius, dicitur, quod nec aliquis cogitatus illum præterit, nec ullus sermo, quantumuis scilicet occultè prolatus: sicut & in Sapiencia dicitur, quod cordis Deus scrutator est uerus & lingue auditor, quoniam spiritus Domini repleuit orbem terrarum, & hoc quod continet omnia, scientiam habet uocis.

28 Magnalia sapientiæ suæ decorauit, qui est ante sæculum, & usque in sæculum.

29 Neque adiectum est, neque minuitur, & non eget alienius consilio.

Requit ad celebrandum opera Dei, quæ uocat magnalia sapientiæ Dei; quia illa magnificè per Dei sapientiam facta sunt. Ea dicit Deum decorasse & ornasse, quia aptissimè ea disposuit in certo numero, pondere & mensura; et quæ singulis suum usum & fructum attribuit. Cuius infinitam sapientiam insinuat, cum dicit: qui est ante sæculum & usque in sæculum; uel sicut æternus est & infinitus in essentia, intelligatur etiam infinitus in sapientia. Cuius etiam inmutabilitatem & perfectionem describens subicit: Neque adiectum est ei unquam aliquid, neque minuitur in eo aliquid, & non eget alicuius consilio ad aliquid prudenter faciendum. Non solum autem nihil dicitur ei adiectum uel imminutum ratione substantiæ suæ, sed etiam ratione sapientiæ suæ, & item ratione operum eius, quibus nihil ab aliquo addi potest tanquam imperfectis: nihil auferri tanquam superfluum. Itaque exclamat:

30 Quam desiderabilia omnia opera eius, & tanquam scintilla quæ est considerare!

Quædam Græca habent: *ὡς σκιντὶς*; uel que ad scintillam, est considerare, hoc est, opera Dei digna sunt quæ spectentur & amentur usque ad minimam scintillam, in qua potentia Dei cerni potest. Alij tamen habent, *ὡς σκιντὶς*, tanquam scintilla. Variat autem etiam libri nostri, nam quidam habent nominatiuum, scintilla; alij accusatiuum, scintillam. Prior lectio conuenientior uidetur, ut subaudiatur uerbum, sunt, in hoc sensu: Admodum desiderabilia sunt omnia opera eius tum propter eorum in se decorem, tum propter eorum usum & fructum, & ea opera quæ est, hoc est, quæ licet nobis considerare, sunt tanquam scintilla, quia minimam tantum partem operum Dei cognoscimus, iuxta illud Iob 26. Ecce hæc ex parte dicta sunt uiarum eius, & cum uix paruam stillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Et mox capite sequenti dicit Sapiens, Pauca uisus operum eius. Si quis accusatiuum, scintillam, uelit legere, omittendum esset relatiuum, quæ, quod non est Græcis, & non uidetur legisse Rabanus, si commentarijs obferretur: alioqui dura est sententia, & ordinanda sic: & opera eius sunt quæ est considerare tanquam scintillam, hoc est, non licet ea cognoscere, nisi tanquam scintillam.

31 Omnia hæc uiuunt & manent in sæculum, & in omni necessitate omnia obaudiunt ei.

Variis modis celebrat Dei opera, quæ sicut commendauit ab eorum pulchritudine, ita nunc ab eorum duratione & obedientia. Tribuit eis uiuere, quia in suo esse & vigore persistunt. Manere dicit in sæculum, quia perdurant uel in seipsis, uel in sua saltè specie. Obediunt Deo in omni necessitate, quia per illa quicquid Deus uult præstat ad omnem necessarium usum. Nam ut dicit psalmista: Omnia seruiunt tibi.

32 Omnia duplicia, unum contra unum, & non fecit quicquam deesse.

Hoc versu celebrat varietatem operum Dei, quæ etiam ad ornatum facit. Non enim fecit omnia vniformia & eiusdem generis, sed fecit omnia duplicia, hoc est, paria, & talia quæ habeant aliud cui cõtrariantur, vnde subiicit vnum contra vnum; quemadmodum & dictum est supra ca. 33. vbi similis est locus, in quo corruptè legi; Duo contra duo; & legendum esse Duo, duo, vt ibi dictũ est, vel ex hoc loco manifestum est. Omnia autem esse duplicia inter quæ vnum sit contra vnum, sic potest ostendi, quia inter creata sunt spiritus & corpus, sunt superna corpora & inferiora, sunt frigida & calida, sunt humida & sicca. Item est verum & falsum, iustum iniustum, sursum & deorsum, dextrum sinistrum, præteritum futurum, & sic de aliis. Hæc autem varietas facit, vt supra dictum est, ad vniuersi ornatum, & vt vniuscuiusque rei vsus & vtilitas ex opposito suo melius agnoscat, quia contraria iuxta se posita magis elucescunt. In sequenti parte; & non fecit quicquam deesse; pro, deesse, Græcis est, ἐλλείπειν, hoc est, non fecit quicquam deficiens & mancum, quod scilicet non habeat aliquod par cui comparatur, & cui contrarietur. Vnde & nostra litera sic est accipienda: Non fecit quicquam deesse à suo contrario, hoc est, habere defectum sui contrarij, sed vnicuique dedit aliquid ei oppositum, vnde melius agnoscat. Vnde & subditur:

33 Vniuscuiusque confirmavit bona, & quis satiabitur videns gloriam eius?

Legendum esse per præteritum, confirmavit, vt correctiora scripta habent, non per futurum, confirmabit, patet ex Græcis, quæ habent, ἐπέσταν. Pro vniuscuiusque, habent ἐπὶ τῶν. Vnum vnius. Adhuc enim sermo est, de duplicibus, quorum vnum est cõtra vnum, de quibus dicit quod vnum confirmat alterius bona, quia vtilitatem vniuscuiusque cõtrarium ipsius declarat & comprobat; proinde & nostra lectio sic est accipienda, vt significetur quod Deus confirmavit bona vniuscuiusque rei per prædictã superioris versu ratione, nempe quia omnia fecit duplicia, & vnicuique dedit suum contrarium. Cæterum cum variis modis celebrauerit in genere Dei opera, tandem exclamat: Et quis satiari poterit, videns gloriã & excellentiam Dei relucens tam variè in creaturis? significans gloriam Dei in eis relucens tam esse, vt nemo sit qui eam contemplando sic saturetur, vt non amplius & perfectius eam contemplari desideret, ita vt nunquam eius desiderio sit plenè satisfactum. Dicit quidè Propheta: Satiabor cum apparuerit gloria tua. At loquitur de cõspecta gloria Dei in seipsa, cum scilicet Deus videretur sicuti est. Sic enim conspectu Dei gloria affert satietatem, quia facit vt nihil amplius homo desideret. Hic verò sermo est de visione gloriæ Dei quæ hic percipitur, in creaturis veluti in speculo relucens:

Pla. 16.

quæ visio hic nõ ita saturat vt desiderio plenè satisfaciatur, cum perfectior semper cognitio excellentiæ Dei quaratur, & potissimum ea quæ in futura vita percipietur, cum videbitur etiam in seipsa.

Caput XLIII.

1 Altitudinis firmamentum pulchritudo eius est, species cœli in visione gloriæ.

Apit superiori capite celebrare Dei opera in genere, nunc speciatim ea cõmemorat, describens particulatim eius opera, maximè quæ in superioribus & in aquis sunt conspicua. Vt autem hic primus versus rectè intelligatur, notandum Græca priorem partem sic habere; ἡ ἀλτὺς τῆς στεφάνου τοῦ οὐρανοῦ, superbia (vel gloria) altitudinis est firmamentum puritatis. Primum enim celebrat opus Dei secundo die factum, quod scriptura vocat firmamentum diuidens aquas ab aquis, æthera scilicet & cœlum: quod cum sit simplicissimum, & purissimum ab omni tali admixtione quæ cernitur in aqua & terra, vocat firmamentum puritatis, hoc est, purum & simplex. Hoc dicit esse gloriã altitudinis, quia altitudo machinæ huius mundi de hoc tam vasto & pulchro corpore gloriari potest, quia illo ornatur. Similem sensum habebit nostra lectio, si genitiuus, altitudinis, non construat cum, firmamentum, sed cum substantiuo, pulchritudo, vt relatiuum, eius, ex phrasi Hebraica redundet, sicut cum dicitur: Dominus in cœlo sedes eius, pro, Domini sedes est. Itaque sic erit oratio distinguenda, vt post, altitudinis, fiat paruus punctus, ac deinde sequatur, firmamentum pulchritudo eius est, hoc est, firmamentum est pulchritudo ipsius altitudinis, quia ipsam altitudinem exornat. Sic & secunda pars similiter rectè accipitur in hoc sensu, vt per appositionem, species cœli, iungatur cum, firmamentum, vt sit sensus: firmamentum, hoc est, species cœli, in visione gloriæ, hoc est, habes aspectum gloriosum & præclarum, hæc, inquam, species & forma cœli, est pulchritudo & gloria altitudinis.

2 Sol in aspectu annuncians in exitu, vas admirabile opus excelsum.

3 In meridiano exurit terram, & in conspectu ardoris eius quis poterit sustinere?

Solis encomium celebrat, extollens illum ab opificij magnitudine, à caloris efficacia, à luminis excellentia, à cursus celeritate, quemadmodum & Dauid, Psal. 18. quæ hic imitatus videtur Sapiens. Sol, inquit in aspectu, hoc est, cum incipit nobis apparere, annuncians, lucem scilicet aut gloriam Dei (quemadmodum dicitur Psal. 18. de cœlis) in exitu, hoc est, in ortu suo, (est enim hic eadè dictio quæ Psal. prædicto, cum legimus: A sum

A summo cœlo egressio eius; vt ne quis per exitum intelligat solis occasum.) Sol, inquam, iste existens vas admirabile, hoc est, instrumentum mirabile, (Hebræa enim phrasi vas dicitur omne instrumentũ, & quoduis opus cuius est vsus) opus excelsum, hoc est, opus quod non potuit fieri nisi ab eo qui altissimus est, & super omnia. Et hæcenus quidem adhuc pendet sententiã, quæ absolvitur cum sequitur; In meridiano, scilicet tẽpore, exurit terram suo calore, adeo vt coram illo nemo possit sustinere, hoc est, subsistere. Sic enim hic verbum, sustinere, positum est, sicut & cum dicitur: Ante faciem frigoris eius quis sustinebit? Si iniquitates obseruaueris Domine, Domine quis sustinebit? Quibus locis est idem Græcis verbum, quod hoc loco, ὑποσχεται. Significatur ergo calorem solis tantum esse, vt eum homines ægrè ferant. Eundem magis extollit, cum subiicit:

Pla. 147. Pla. 119.

4 Fornacem custodiens in operibus ardoris, tripliciter sol exurens montes.

Germanica æditio habet vt noster legit, ἡ φυλάττω, custodiens. Alij legunt φωσφίς, hoc est, in flans, sed sensus eodẽm redit, quia custodire fornacem, est eum continuis sufflationibus & materiæ subministracione fouere, & accensum seruare. Videtur autem omnino in hac sententiã satis obscura, comparatio esse solis cum eo qui fornacem accendit & fouet, vt hic sit sensus: Est aliquis qui instat fornacem, eumque fouet pro conficiendis operibus quæ æstu & ardore fiunt. At sol tripliciter, hoc est, triplo magis exurit montes, hoc est, solis in calore efficacia longè excedit quemuis accensum caminum, cum totos montes exurat, quos suis radiis primum attingit & verberat.

5 Radios igneos excussans, & resurgens radijs suis, obcaecat oculos.

Sicut calorem eius extulit, ita nunc & eius claritatem, ostendens etiam hanc tantam esse, vt sicut calor eius hominibus est intolerabilis, ita & eius claritas, si quis in eam oculos defigere tentet, quia sua excellenti claritate obcaecat oculos in ipsum defixos.

6 Magnus Dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius festinavit iter.

Pla. 18.

Necessè est, inquit, magnum esse illum qui solem, corpus tam magnum, tantæque & in calefaciendo & in illuminando efficaciam fecit. Per cuius etiam sermones, iustum & ordinatione ita festinat iter suum, hoc est, cum ea festinatione perficit iter suum, vt singulis diebus immensum gyrum cœli circummeat, & totum orbem ambiat. hoc est quod & Dauid in sole celebrat, dicens: Exultauit vt gigas ad currendam viam.

7 Et luna in omnibus in tempore suo, ostenso temporis, & signum aut.

Quædam Græca habet, καὶ σελήνη ἐπινοσηρὴ ἐστὶν τοῖς ἡμέραις. Et lunam fecit ad statum. Germanica tamen æditio habet, vt noster legit, καὶ ἡ σελήνη ἐν πάσι, & luna in omnibus. Ostendit post solem etiam lunæ vsus & miracula. Post solem, inquit, etiam luna in omnibus, hoc est, apud omnes gentes, vel potius in omnibus suis mutationibus quæ ei accidunt in tempore suo, est ostensio temporis, & signum æui, hoc est, temporis. Significat enim mensium exordia, & partes eorum sequentes, quia singulis mensibus suum circulum absoluit. Sol quidem etiam ostendit tempus, quia suo discessu ostendit Æstatem, Hyemem, Ver & Autumnum, & circulo suo absoluto ostendit annum esse absolutum. At peculiariter lunæ tribuitur quod sit ostensio temporis, quia celerius sapius & distinctius ex varia lunæ mutatione, temporis frequens & continua percipitur mutatio.

8 A luna signum diei festi, luminare quod minuitur in consummatione.

A pud omnes luna sua mutatione mensis tempora ostendit, apud Iudæos verò peculiariter à luna desumitur etiam signum celebrandi diei festi: quia ab ea pendet Festum Neomeniæ, quod in nouilunio semper celebrandum fuit, Festum item paschæ, quod primo quoque mense decimaquarta luna celebrandum fuit, à quo & alia festa computanda erant. Hanc dicit esse luminare, non tamen tale quale sol semper permanens in eodem statu, sed quod minuitur in consummatione, hoc est, assidue deficit in lumine, postquam fuit in consummatione, hoc est, in plenilunio.

9 Mensis secundum nomen eius est, crescens mirabiliter in consummationem.

Mensis secundum nomen eius esse dicitur, quia mensis ab ea nomen accepit, quod maximè verum est iuxta linguam Hebræam & Græcam. Nam in lingua Hebræa nomen יָרֵךְ Iareah & lunam & mensẽ significat, qui sic appellatur, quod mensẽ suo motu luna conficiat. In Græca lingua, cum luna dicatur, μήνη, mensis dicitur μήνη. At in lingua Latina, mensis nomen à metiendo dicitur, iuxta Ciceronem, qui libro 2. de natura Deorum, sic habet: Qui quia menses spatia conficiunt, menses nominantur. Macrobius tamen à Græco μήνη, hoc est, luna, Latinum nomen, mensis, deriuatum scribit, quod luna suo curriculo mensẽm conficiat. Itaque & in lingua Latina verum erit quod hic dicitur, quod mensis nomen suum habet à luna, prout vocatur in lingua Græca. Verum huc confugere non est necesse, cum in Latina lingua author iste non scripserit, sed Hebræa vel Græca: & quod ad linguam Græcam pertinet, dubium est an apud Græcos nomen mensis, μήνη sit, deriuatum à nomine lunæ, μήνη, an potius nomen lunæ à nomine mensis, μήνη, scilicet à μήνη. Quod si verum est, vt est magis probabile, cum

cum hic dicitur mensum nomen suum accepisse à luna, respectus habitus est potissimum ad linguam Hebræam. Sicut autem superiori sententia dixit lunam minui in consummatione, hoc est, postquam habuit suum perfectum lumen: ita nunc dicit quod crescit mirabiliter in lumine usque in consummationem, hoc est, usquequo perueniat ad perfectum suum lumen, quod fit in plenilunio. Multi enim libri hic legunt per accusatiuum, in consummationem. Porro intelligi etiam potest dictum esse quod mensis est secundum nomen lunæ, non quia mensis nomen accipit à luna per nominis deriuationem, sed quia cum noua est luna, tunc etiam dicitur nouus esse mensis. vnde & ab huiusmodi nouatione lunæ, mensis apud Hebræos aliud etiam habet nomen, ei magis comune, vt dicatur חודש Hodesh, quod nomen deriuatur à verbo quod renouare significat. Atque huc magis authorem respexisse apparet, quia mox subiicit; crescit mirabiliter, post nouationem scilicet, & noui mensis initium. Sicut & in superiori sententia, cum dicit; A luna signū diei festi; respexisse videtur ad festum paschæ solum, quod omnium festorum præcipuum erat, vnde subiicit de decremento lunæ quod sequitur plenilunium, in quo pascha celebrandum erat.

10 Vas castrorum in excelsis, in firmamentum cæli resplendens gloriose.

Etiam hic versus communiter tribuitur à luna, vt sicut sol superius dictus est vas mirabile, ita etiam hic luna dicatur vas castrorum, hoc est, præclarum instrumentum Dei inter astra, quæ Dei castra & militia cæli in scripturis sæpe dicuntur. Cui sensui conuenit adiectiuum, gloriosa, quod in fine quidam libri habent, & lunæ tribuitur etiam à Rabano. At correctiores libri aut habent aduerbium, gloriose, aut nec, gloriosa, nec, gloriose, sicut nec Græca habent. Et melius hic versus accipitur dictus de ipsis astris, quorum excellentiam post solem & lunam hanc iam Sapiens profecquitur, appellans vas castrorum, totum illum qui in cælis videtur astrorum apparatus, instar castrorum pulchre ordinatum & dispositum: vnde & militia cæli dicitur, & exercitus Dei, quo Deus ad iussu sua complenda vitur. Est enim Græcis, οὐρανὸς παρεμβόλαι; quod rectè verti potest. Apparatus, instructio vel armatura castrorum. Α σκευὴ enim, quod vas significat & quæuis arma, deriuatur verbum σκευάζω, quod est paro & instruo. Dicit ergo, post solem & lunam, esse etiam in excelsis insigne vas castrorum, hoc est, veluti apparatus militarem, resplendentem in firmamento cæli, qui & ipse mirabiliter Dei gloriā declarat.

11 Species cæli gloria stellarum, mundum illum in excelsis Dominus.

Gloria, inquit, hoc est, claritas & excellentia stellarum, ipsa est species, hoc

est, pulchritudo cæli. Græcè enim est pro, species, εἶδος. Ipsa namque stellarum claritas mirè sua varietate exornat cælum. Per hanc Dominus in excelsis habitans, est illuminans totum mundum. Potius tamen vertendus erat genitiuus, Domini, vt significetur gloriam stellarum illuminare mundum in excelsis locis Domini. Genitiuum enim uulgè, habent Græca, quem & verisimile est vertisse interpretem. Nec est Græcis; mundum illuminans; sed νόμος ὁ φωτιστής, hoc est, ornatus illuminans, quia in nominatiuo ponitur, νόμος, non hic mundum significans, sed ornatum.

12 In uerbis sancti stabunt ad iudicium, & non deficient in uigilijs suis.

Quoniam iuxta scripturæ morem astrorum multitudinem uocauit apparatus militarem, pulchre de eis hoc uersu loquitur tanquam de militibus qui ad iussu sui imperatoris semper stant parati, custodias & uigilias sibi deputatas accuratè seruantes, grauitè puniendi & reprehendendi si ab ordine sibi constituto deficient, quales Græcis dicuntur ἀποτάκται, hoc est, ordinis desertores. Dicit ergo; In uerbis sancti; hoc est, iuxta præceptum Domini stabunt ad iudiciū eius, hoc est, ad exequendū eius sententiā & uoluntatem mox aderunt stellæ singulæ suo tempore & ordine procedentes, & munus sibi à Deo attributum tuentes: & non deficient in uigilijs suis, hoc est, non fatigabuntur in officijs sibi ueluti uigilijs delegatis. Sunt qui legunt cum Rabano; & non exardescunt; sicut & Græca quedam habent, ἐκκαυώσιν, vt significetur astra labore nimio non ita fatigari ut impatientia inardescant & turbentur, sed magis conuenit uerbum quod alij legunt in Græcis ἐκλυώσιν, hoc est, nõ dissoluantur, quia non fatigantur sic ut ordinē suum deserant. Sic in uarijs locis de stellis scripturæ loquuntur tanquam militibus Dei iussa exequentibus, vt in libro Iudicum: Stellæ manentes in cursu & ordine suo contra Sisaram dimicauerunt. Et in Baruch 3. cap. Stellæ lumen dederunt in custodijs suis, & lætatae sunt, uocatae sunt, & dixerunt: Adsumus, & luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illas. Quidam legunt; In uerbis sanctis; sicut & Germanica æditio habet ἀγίαις, sed magis conuenit quod plures habent; In uerbis sancti, scilicet Dei; sicut & plura Græca habent, ἀγίαις. Pro iudicium; Græcè est κριτήριον, quod tamen etiam legitur per uincam dictionem κριτήριον, pro continuo & statim, vt fit sensus: cum Dominus iubet, mox stant parata astra.

13 Vide arcum, & benedic eum qui fecit illum: ualde speciosus est in decore suo.

14 Gyrauit cælum in circuitu gloriæ suæ: manus excelsi aperuerunt illum.

Quinto loco proponit ad gloriam & laudem Dei considerandum arcum cælestem,

lestem, hoc est, itidem, qui arcus intenzi habet similitudinem, in quo considerari uult & pulchritudinem quæ in ipso est ob colorum miram uarietatem, & curuaturam quæ cælum ambit ab vna parte usque ad aliam. Non explicat naturalem eius causam quam curiosè physici inquisierunt, sed tantum monet vt per ea quæ in iride uidentur admiranda, assurgatur in cognitionem, admirationem, & laudem Dei, quem simpliciter omnium causam & authorem agnoscere debemus. Atque si in hunc modum occuperemur in creaturarum consideratione, vt omnia in Deum referantur, longè maiorem fructum ex eis perciperemus, quam cum curiosè admodum inquiruntur omnium causæ naturales: quanquam id etiam non malè fiat, modo in ea inquisitione modis seruetur, nec in causis naturalibus quiescat, sed per eas in Deum ascèdatur, qui per eas operatur: quo non cooperante nihil possunt, qui & eas uarijs modis impedire potest, & contra cognitionem quæ de eis habetur aliter operari. Dicit ergo: uide oculis & corporis & mentis arcum cælestem, & uident illum, ne in illo quiescas, sed benedic eum qui fecit illum. Est enim speciosus ualde in decore & ornatu illo suo quem habet ex colorum uarietate & splendore. Deinde & hoc in eo est mirabile, quod giret & ambiat cælum per circuitum suum gloriosum, extendens se ab vna cæli parte usque ad aliam. Hunc sanè arcum manus hominis non possunt expandere & intendere, sicut arcus suos, planè ad hunc arcum pueriles, sed manus excelsi aperuerunt illum, hoc est, extenderunt illum, quia Græcè est, ἐπέσχευεν.

15 Imperio suo accelerat niuem, & accelerat conuulsiones iudicij sui.

Proposit etiam consideranda & alia uerba, quæ cum uaria admodum sint, & supra omnem hominum potestatem, imò & supra certam & euidentem humanam cognitionem, Dei gloriam magnificè commendant & prædicant: vnde ab eis Psalmista etiam Dei magnitudinem aliquoties ostendit, vt Psalm. 147. ubi similia his quæ hic dicuntur habentur: Qui emittit eloquium suum terræ, uelociter currit sermo eius. Qui dat niuem sicut lanam, &c. Dicit ergo quod Deus suo imperio, hoc est, uoluntate accelerat niuem, hoc est, celeriter & præter hominum expectationem facit adesse niuem, & similiter celeriter facit adesse conuulsiones iudicij sui, hoc est, quæ pro iudicio & arbitrio suo producit, non indigens tempore aliquo ad illa cum uult efficienda, nec alieno iudicio aut adiutorio. Potest etiam intelligi conuulsiones dici iudicij diuini, quia illis, dum punire uult impios Deus, terret illos, & iussa sua in illos iudicia exercet.

16 Propterea aperti sunt thesauri, & euolauerunt nebulae sicut aues.

Propterea, inquit, hoc est, quia Deus imperat, & iudicat sic faciendum, thesauri

aperiuntur, eisque apertis, euolant per aëra nebulae & nubes sicut aues. Thesaurus uocat ueluti cellas & secreta reconditoria omnium quæ à cælo in terras à Deo emittuntur, non quod illa nostro more in aliquibus locis apud Deum reposita seruentur, sed quod illa Deus in sua uoluntate & potestate apud se supra captum humanum parata habeat: quomodo habet homo in thesauris & cellis suis recondita aliqua secreta, quæ cum uult inde depromit & profert. vnde non male dixerit quispiam, thesaurus, de quibus hic dicitur, secretam esse Dei uoluntatem potentiam & iudicium. De his thesauris dicitur in Psalm. 134. Qui producit uentos de thesauris suis, & in Job 38. Nunquid ingressus es thesaurus niuis, aut thesaurus grandinis aspexisti, quæ præparauit in tempus hostis, in diem pugnae & belli? Aperiuntur ergo harum rerum thesauri, cum Deus hæc ex secreta sua ordinatione producere incipit. Id cum facit, primum uolare incipiunt in aëre per minutas partes nubes instar auis. Deinde sequuntur quæ subiicit:

17 In magnitudine sua posuit nubes, & confracti sunt lapides grandinis.

Pro, posuit, est ἔταξε, hoc est, corroborauit nubes. Itaque significatur, quod cum prius nubes uolēt instar auium, deinde Dei potentia nubes corroborantur & condensantur, quibus condensatis ex eis grando instar lapidum confractorum ualidè descendit. Sensus ergo nostræ lectionis est: Deus per magnitudinem potestatis suæ nubes prius uolantes ponit & consistere facit, condensando eas, & tunc confringuntur lapides grandinis, quia ex nube densa & in minutas partes diuisa descendit grando instar confractorum lapidum. Quæ enim hic per præteritum dicuntur, per præsens sunt explicanda, vt intelligatur Deum nõ solum olim ita fecisse, sed subinde sic cum uult facere.

18 In conspectu eius commouebuntur montes, & in uoluntate eius aspirauit Notus.

Pro, in conspectu eius; est ἰδὼν ὀφθαλμοῦ, in aspectu eius, hoc est, cum eos Deus aspexerit. Proinde hic; in conspectu eius; nõ accipitur pro, coram illo, sed sicut eadem oratio accipitur supra cap. 16. ubi idem dicitur. Itaque sensus est: Per solum aspectum illius commouentur montes, terræ motu scilicet, iuxta illud: Qui respicit terram, & facit eā tremere. Cumque hac ratione homines multum perterrefaciat, rursus ad uoluntatem eius aspirat australis uentus, hominibus gratus & iucundus.

19 Vox tonitruum eius uerberauit terram, tempestas Aquilonis, & congregatio spiritus.

Pro, uerberauit, Græcè est, ἐδάκρυσε, hoc est, parturire fecit terram, hoc est, ita commouit

Iud. 5.

Ps. 103.

movit quasi partum cum terrore & quasi dolore muliebri essent æditura. Est enim elegantissima descriptio terroris ex tonitru allati, apta similitudine conficta. In qua imitatio est eius quod iuxta Hebraicam veritatem dicitur Plal. 28. Vox Domini parturire facit desertum, parturire facit Dominus desertum Cades, Vox Domini parturire facit ceruas. Cæterum sicut Septuaginta illo loco sensum potius quam verba reddentes, rectè verterunt; Vox Domini concutientis desertum, & commovebit Dominus desertum Cades, terrore scilicet incusso per tonitru feris desertum inhabitantibus: ita & hic non male vertit interpres, verberavit terram, hoc est, concussit timore homines & animalia quæ terram incolunt. Inter omnia enim *re ðga*, maxime perterrefacit homines, & suo fonitu verberat corda hominum ipsum tonitru, quod in scripturis sæpe Vox Domini dicitur, à quo & gentes suum Iouem, tonantem dixerunt, sicut & à tonitru suum nomē adhuc retinet apud Germanos. Mirum quid secutus Rabanus legit; Vox tonitru eius exprobrabit terram. Ipsi tonitruo additur tempestas. Aquilonaris venti, qui omnium est tempestuosissimus, & congregatio spiritus, hoc est, venti, per quod significatur turbo venti, cum ventus ex variis partibus in se congregatur, & in vortices colligitur. Græcè enim est *εὐσπότης πύρρον* hoc est, vortex venti. Huiusmodi autem ventus, sicut & tempestas Aquilonaris, etiam perterrefacit terrā, quia valde hominibus noxius. Quoniam autem tempestas Aquilonaris niuem adferre solet, rursum de ea subiungitur.

20 Et sicut avis deponens ad sedendum aspergit niuem, et sicut locusta demergens, descensus eius.

Coniunctione, & sicut non habent Græca in principio, ita nec scripta quædam, proinde eam expedit omittere. Pro, aspergit vnus codex habuit, dispersit, quod magis conuenit & seculi & Græcæ dictioni *πέλας*, spargit. Pro; deponens ad sedendum; Græcè est *καθήμενος*, hoc est, deuolans. Ita que sensus est; Flante aquilone Deus spargit niuem in terra, ita vt sit sicut avis deponens se ex alto ad sedendum infra, hoc est, vt habent Græca, deuolans ex alto in terram, & descensus ipsius niuis est sicut locusta demergens se in terram & confidens. Sicut autem nomen, locustæ, collectiue accipitur pro locustarum agmine & multitudine: ita & nomē, auis, conuenit accipere collectiue pro auium agmine simul volante & deuolante in terrā. Græcè enim est sicut auis deuolans. Auiū namque & locustarum densis agminibus descendendum, demonstrare voluit copiam & densitatem niuis ex aere cadentis.

21 Pulchritudinem candoris eius admirabitur oculus, et super imbrem eius exspauescit cor.

Vo in niue consideranda proponit, candorem quem oculus admiratur, quia omnem alium candorem excedit: & copiam

quam nomine, imbris, significat, quia instar pluuiæ descendit copiose. Hanc ob eius frigus & incommoda quædam quæ adfert exspauescit cor. Potest etiam per imbrem niuis intelligi aqua in qua nix sæpe subito resoluitur, torrentes efficiens cum impetu vastantes agros, & quicquid occurrit rapientes.

22 Gelu sicut salem effundit super terram, et dum gelauerit, fiet tanquam cacumina tribuli.

Gelu hic accipitur pro pruina, quæ est gelus ros cogelatus, quia Græcis est *πάχυν*, hoc est, pruina. Hæc enim instar salis à Deo effunditur super terram, quia & specie & partium paruitate salis speciem representat. Pro, gelauerit, perperam legitur, flauerit, quomodo & Rabanus habet & Lyra cum Dionysio, quia Græcè est *παχύνω*, hoc est, cum conglaciata fuerit, pruina scilicet. Pro, cacumina, legunt quidam cum Rabano, acumina, & bene conueniret sensui, vt significetur pruina herbis adhærentem similem esse asperitati & acumini tribulorum: verum legendum esse potius, cacumina, dictio Græca *κνήκη* indicat, quæ verticem & cacumen significat. Sensus tamen eodem redit. Significatur enim quod dum pruina congelata fuerit, adhærens herbis & aliis rebus sit aspera, & veluti spinosa, sicut cacumina & summitates tribuli.

22 Frigidus uentus Aquilo flauit, et gelauit crystallum ab aqua.

De glacie, hic agit, quæ Græco nomine crystallus dicitur. Hanc dicit generari frigido vento aquilone flante, per quem glacies gelat, hoc est, condensatur ab aqua, sicut & in Iob dicitur: Flante Deo concrescit gelu.

23 Super omnem congregationem aquarum requiescat, et sicut lorica induet se aquis.

24 Et deuorabit montes, et exuret desertum, et extinguet viride sicut igne.

Pulchre effectus glacie describit, dum dicit eam requiescere, & vim obtinere super omnem aquarum collectionem, ipsamque se aquis concretis scilicet & congelatis, induere tanquam lorica. Pro quo elegantius Græcè dicitur; *καὶ ὡς θώρακα ἐπιθώραται τὸ ὕδωρ*, & tanquam thoracem vel lorica induet aquas; quo rectè intelligi potest significari quod glacies efficiat vt aquæ veluti lorica induam habeant, non autem vt ipsa glacies aquas induat pro thorace, vt potius vertendum fuerit; & tanquam lorica induet aquas. Facit enim glacies vt aquæ, fluxum alioqui elementum, munitæ sint, sicut corpus humanum, lorica. Eadem etiam deuorat montes, quia omnem eorū viriditatem depascitur, & gramina eorū arefacit, & similiter exurit desertum, quia eius virentia consumit: & extinguit viride, hoc est, herbā, sicut si igne eā consumeret. Habet quidē libri cōmuniter, sicut ignem, verum sensui & Græcæ lectioni magis conuenit; sicut igne; quomodo & Rabanus

nus legit, & quædam scripta, nominatim vnū Tongerlensc. Græca verti possunt; extinguet herbam sicut ignis. At quomodo glacies extinguit herbam sicut ignem; nisi intelligatur ita extingueret herbam, sicut sua frigiditate & humore extinguit ignem.

25 Medicina omnium in festinatione nebula, et ros obuians ab ardore venienti humilem efficiet eū.

Omnium, inquit, eorū incommodorum quæ gelu adfert, medicina & curatio est, si festinanter adueniat nebula, quæ flante austro ascendere solet, terramque humectat, & glaciem dissoluit. Aut potius dictio, nebula, in nominatio accipi debet, si Græca respiciamus, vt sit sensus: Nebulæ sunt omnium horum medicina in festinatione, hoc est, subito ea mala curant & tollunt. In sequenti parte Græca clariorem habet sensum; *ἡ ἄνεμος ἀπὸ καύσου ἡ ἰαγώσων*, Ros obuians à calore hilarabit. Quo significatur quod ros excitatus à calore, occurrens glacie lætitia afficiet terram. Apud nos duplex est lectio. Nam quidam legunt cum Rabano; Ros obuians ardori venienti humilem efficiet eum. Et tunc est sensus facilis, sed proposito non conueniens, scilicet quod ros occurrens ardori & calori diurno, temperat illum calorem. At Græca docent magis legendum; ab ardore; vt multi etiam libri habent. Iuxta quam lectionem vt commodus habeatur sensus, & proposito conueniens, relatiuum, eum, referendum est ad crystallum, vt sit sensus: Et ros excitatus ab ardore vel calore superueniente post frigiditatem, obuians ipsi crystallo & glacie, efficiet eum humilem, quia eius vim dissoluet, & in aquas resoluet. Sic enim nostra lectio conuenit in sensu cum originali lingua, & ostenditur medicina eorum incommodorum quæ à glacie proueniunt. Idque sic proponitur, vt significetur admirandam esse hanc medicinam, dum dicitur quod ros res tam exigua, crystallum rem tam durā, & qua aquæ tanquam lorica induuntur, vincit, humiliat, & quali expugnat.

26 In sermone eius siluit ventus, et cogitatione sua placauit abyssum, et plantauit illum Dominus Iesus.

Videri posset hic Sapiens loqui propheticè, de his quæ Saluator in carne gessit, dum imperauit vento & mari, & facta est tranquillitas magna, quia hic exprimitur nomen proprium Saluatoris. At notandum, in Græcis non esse primam illam partem; In sermone eius siluit ventus, & pro; plantauit illum Dominus Iesus; esse sic, *ἐπιβροῦσεν ὁ ἀνεμὸς καὶ ἐλάτῃσιν ἐν αὐτῷ*, & plântauit in ea, (nempe abyssu & mari) insulas. Interpres autē noster vitioso conceptus exemplari, legit pro *νεμὸς*, nomē Saluatoris, valde simile ei dictioni *Ἰησοῦς*. Lyra & Dionysius satis aduertetes authorem hunc non loqui hic de miraculis per Saluatorem in carne peractis, sed de operibus Dei quæ in natura sunt, sicut in superioribus, nomen

Iesus ad totam Trinitatem referunt, quia ipsa verè Iesus, hoc est, Saluator, sicut, & in Abacuc accipitur nomen Iesus cum dicitur: Exultabo in Deo Iesu meo; hoc est, Saluatore meo. Rabanus intelligit opera naturæ hic tribui Iesu Domino nostro, quia ipse est author omnium rerum, per quem facta sunt omnia, & assidue sunt. Porro quod nostra lectio magis accedat Græcè, rectè intellexerimus Dominum plantasse abyssum, quia illi variis locis insulas inseruit: quomodo plantare dicimus hortum, cum illi multas arbores inserimus, vt cum dicitur Gene. 2. Plantauerat Dominus Deus hortum voluptatis à principio. Alioqui Dominum plântasse abyssum, nostri intelligunt, quia cum in vno loco firmiter collocauit, dicens: Congregentur aquæ quæ sub cælo sunt in locum vnum. Quod dicitur; In sermone eius siluit ventus, & cogitatione sua placauit abyssum; clarum habet sensum, quia cum iubet Deus, statim quiescit ventus: & cum vel tantum cogitat & vult, placat abyssum, hoc est, pacatum & tranquillum facit, quemadmodum ipso facto Saluator in carne declarauit.

27 Qui nauigant mare, enarrant pericula eius, et audientes auribus nostris admiramur.

Rabanus legit, periculum, quomodo & Græca habent & quædam scripta. Legit etiam non futurum, admirabimur, sed præsens, admiramur, sicut Græca habent & scripta quædam. Proponit Sapiens etiam mirabilia quæ in mari obseruantur consideranda: & primum proponit consideranda pericula, quæ si non visu, saltē auditu ab aliis percipiuntur cum summa admiratione, quæ propheta regius pulchrè depingit, dicens: Qui descendunt mare in nauibus facientes operationem in aquis multis, Ipsi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo, &c.

28 Illic præclara opera et mirabilia: uaria bestiarum genera, et omnium pecorum, et creatura beluarum.

Proponit secundò in mari consideranda admiranda Dei opera, nempe & quod ibi sint admodum varia piscium genera, qui bestię vocantur ac pecora, nominibus his abusuè positis pro animantibus, & quod ibi sint beluæ incredibilis magnitudinis, cetera scilicet grandia, quæ noster significat per creaturam beluarum, pro quo Græcè est *ὡς ἡ θάλασσα*, creatio vel natura cetorum. Hæc duo, nempe & varietatem & magnitudinem marinorum animantium, admiratio describit etiam Psalmista, dicens: Illic reptilia quorum non est numerus. Animalia pusilla cum magnis, Draco iste quem formasti ad illudendum ei.

29 Propter ipsum confirmatus est itineris finis, et in sermone eius composita sunt omnia.

Lyra & Dionysius relatiuum, ipsum, referunt ad abyssum, intelligentes significari quod propter mare restringendum constitutus est firmiter itineris & fluxus eius finis, iuxta illud: Terminum posuisti quem non

Abac. 3.

Psa. 106.

Psa. 103.

Psa. 103.

Iob 31.

non transgredientur, neque conuertentur operire terram. At relatiuum, ipsum, magis referendum est ad idem ad quod refertur sequens relatiuum, eius, nempe Dei. Nec habent Græca, propter ipsum, sed *ἀπὸ αὐτοῦ*, per ipsum. Et pro; confirmatus est itineris finis; est *εὐδολὸς τὸ τέλος αὐτοῦ*, hoc est, per ipsum prosperatur finis ipsorum. Itaque post commemorata speciatim mirabilia animaduertenda in variis operibus Dei cœlestibus & marinis, concludendo dicit in genere, quod per ipsum Dominum omnia hæc opera felicem consequuntur finem, & ab eo qui ea creat etiam diriguntur & prosperantur. Proinde & nostra lectio sic est accipienda; Propter ipsum Dominum, quia scilicet ita ordinat & vult, finis itineris cuiusque rei, hoc est, ad quem singula tendunt, est firmiter constitutus, quia nullares est quæ non habeat suum finem, ad quem quandoque pertingat, sed omnia Dei voluntate in destinatum sibi finem immobiliter perducuntur, & per sermonem eius, atque iustum & volūtatem omnia sunt constituta, & rectè disposita. Finem ergo facturus commemorationis operū Dei, quoniam ad omnia commemoranda non sufficit, rectè subiicit:

39 *Multa dicemus, & deficiemus in verbis: consummatio autem sermonum, ipse est in omnibus.*

Etiam si, inquit, multa dixerimus pro commemorandis Dei operibus, & gloria eius ostendenda; tamen deficiemus in verbis, quia nulla est copia orationis tanta quæ magnitudinem, multitudinem & varietatem operum Dei pro dignitate exprimere possit. Itaque suam narrationem Sapiens cōcludit ab impossibili, quod genus ad rem propositā amplificandam plurimum valet. Sic enim significatur omnem orationem rei magnitudini imparem esse. Secundam sententiæ partem sic habent Græca; *συμπερασμα λέγουσιν ἀνθρώποις πᾶσι, ὅτι πᾶσι, consummatio verborum ipse est vniuersum, hoc est, summa dictorum & dicendorum de operibus Dei est hæc: Deus est omnia, hoc est, omnia ad ipsum referri debent, omnia ei tribuenda, & quod sunt, & quod perdurent, & quod aliquid perficiat, ipse est omnium principium, medium & finis ex quo omnia, per quæ omnia, & in quo omnia. Ipse est qui in omnibus est attendendus. Itaque in nostra lectione illud; in omnibus; non est iungendum cum sequentibus, vt multi distinguunt, sed cum, ipse est, & est punctus faciendus post; consummatio autem sermonum; vt sit sensus: summa omnium, & vt summam dicam, ipse est in omnibus, quomodo & de Christo dicitur à Paulo, quod omnia in omnibus adimplet. Cæterum quanquam omnia Dei opera superius commemorata ex natura sua & per se considerata eximie Dei gloriam nobis cōmendant; tamè quod magis eam nobis cōmendant, in eis etiā conuenit obseruare id quod quæque suis proprietatibus spiritualiter designant, quod hoc loco diligenter profectus est Rabanus. Itaque in sole, Christū con-*

Eph. 1.

uenit intelligere. In luna, ecclesiam, quæ omne suum lumen à Christo participat, pro varietate temporum crescens & decrescens. In astris, electos variis suis virtutibus in hoc mundo fulgentes, tanquam milites Dei, eius iussui obsequentes. In niue, cæterisque huiusmodi meteoris, quæ terræ grata sunt & iucunda, cœlestis gratiæ abundantiam, corda hominum humectantem & recreantem quæ verò dura sunt & aspera, diuinas ultiones. In tempestatibus maris, persecutiones contra ecclesiam excitatas, quas suo iussu Dominus cum vult sedat, post tempestatem tranquillum faciens. Et sic de similibus. In quibus tamen spiritualibus intelligentiis prosequendis modus adhibendus est, sic vt nec literalis intelligentia negligatur, quasi nimis frigida; nec curiose nimis singula quæque mysticè tractentur, sed sobriè & generali quadam ratione, obseruando etiam diligenter ad quid significandum creaturas Dei scriptura adhibere solet.

31 *Gloriantes ad quid valebimus? ipse enim omnipotens super omnia opera sua,*
32 *Terribilis Dominus & magnus uehementer, & mirabilis potentia ipse.*

Insequentibus sic hortatur ad celebrandum totis viribus Dei magnitudinem, vt tamen persuasum esse velit, nunquam illam satis & pro sua dignitate celebrari posse, vt quæ nec verbis sufficienter possit exprimi, nec intellectu comprehendī. Pro; gloriantes ad quid valebimus; Græcè est, *δοξάζομεν πᾶσι, ἡσυχασθη*; hoc est, glorificantes quod valebimus. Est enim idem participium quod mox vertitur, glorificantes, & Græca phrasi; quod valebimus glorificantes; dicitur pro, quod valebimus glorificando & laudando Deum. Participium enim pro gerundio ponitur, & significatur parum posse præstare facultatem nostram in laudando Deum. Itaque & nostra lectio sic videtur accipienda: Ad quid, hoc est, quousque nos valebimus gloriando, hoc est, gloriam Dei prædicando, hoc est, quantum possumus in laude eius. Ipse enim omnipotens est super omnia opera sua, hoc est, ea superat, longe eis maior, & maior quàm ipsa opera eum declarare valent, vnde ex eis non valemus eum satis laudare, etiā si omnia nobis essent perspecta.

33 *Glorificantes Dominum quantumcunque poteritis, superualebit adhuc, & admirabilis magnificentia eius.*
34 *Benedicentes Dominum exaltate illum quantum potestis, maior enim est omni laude.*

Pro his duabus sententiis sibi similibus, Græcis vna tantum est sententiā hoc modo: Glorificantes Dominum exaltate quantum potestis, excedet enim etiam adhuc. Itaque videtur apud nos ex variis versionibus coniunctis eadem sententiā repetita, vt & aliās In priori sententiā solæcismus est, & est participium rursum positum pro gerundio, ita vt sensus sit: Etiam si glorificetis Dominū quantum poteritis, adhuc superualebit, hoc

bit, hoc est, adhuc non eritis affectu perfecti eius laudem, sed maiori adhuc erit laude dignus. Idem significat & sequens sententiā.

35 *Exaltantes illum replebimini uirtute, ne laboretis, non enim comprehendetis.*

Replemini, positum est, pro repleamini, & est sensus: Vos qui exaltatis illum, in hoc faciendo colligite vobis vires, vt in ea re strenui & assidui sitis. Idè significat quod sequitur; ne laboretis, id enim positum est pro ne defatigamini. Sic enim accipiendum hic, laborare, quomodo & supra cum ca. 16. de cœlestibus corporibus dicitur: Non esurierunt, neque laborauerunt, neque destiterunt ab operibus suis. Ideo autem summis viribus & sine defatigatione vult insistendū esse laudi diuinæ, quia, inquit, quantumuis illum laudetis, non comprehendetis, hoc est, non perfecte laudem eius assequemini. Quidam libri habet; non peruenietis; & est idem sensus: nempe non peruenietis ad finem & perfectionem laudum ipsius. Rabanus legit; non enim habebitis. Dicitio Græca *ἐπινοοῦν* significat assequi, vnde merito præfertur lectio quæ habet comprehendetis. Nostri illud; ne laboretis; sic ferè intelligunt vt significetur non esse laborandum pro perfecta Dei cognitione, quia ipse est incomprehensibilis. At alter sensus propositio magis conuenit, cui & sequens sententiā bene conuenit, quæ ostendit cur Deum nemo satis laudare & prædicare valeat.

36 *Quis vidit eum & enarrabit? & quis magnificentiam eum sicut ab initio?*

Legendum esse per præteritum, vidit, non laudem, videbit, & tamen per futura legendum, enarrabit & magnificentiam, quemadmodum habent multa scripta, patet ex Græcis, quæ habet *ἐώρακεν*, idem scilicet verbum quod est apud Ioannem idem dicentem quod hic dicitur: Deū nemo vidit vnquam. Sensus ergo est: Quis hominum hic viuentium vidit vnquam Deum in sua substantia, vt sic enarrare illum aliis plenè possit, & perfecte exprimere eius substantiam; & quis poterit illū magnificere & extollere sicut est ab initio, hoc est, sicut in seipso semper æterno subsistit? Græcis tamen nō est; ab initio; sed tantū; sicut est. Significat ergo Deum, quia non est perfecte cognitus, nec visus ab aliquo, non posse etiam satis vel exprimi vel extolli.

37 *Multo abscondita sunt maiora, his pauca enim vidimus operum eius.*

Verissimè dicit multa opera Dei abscondita esse & incognita, quæ etiā sint maiora & præclariora his iam enarratis Dei operibus. Primum enim præter hæc commemorata & cognita nobis Dei opera, sunt creaturæ spirituales mentes angelicæ, longè superantes omnes creaturas corporales, cum de illis tenuem & obscurā habeamus cognitionem.

Corn. Ians. in Eccl.

nem. Sunt & in terræ marisque visceribus & cœlestibus corporibus pleraque nobis incognita. Sunt item & in exteris regionibus multa admodum præclara, & tamen nobis incognita. Quorum omnium comparatione rectè dicit; pauca vidimus operum eius; quod & sapientes in mundo confessi fuerunt, vt indubitatè omnibus manifestum est de Socrate, qui assueuerat dicit apud Platonem, homines scire pauca, vel potius nihil. Hæc si verè dixit noster Sapiens, respectu habito ad opera creationis, multo magis vera hæc deprehenduntur, si operibus creationis etiam iungamus opera redemptionis, quæ tum abscondita erant, & tunc adhuc non erant visa à nostro Sapiente, vt nunc hoc tempore gratiæ nobis sunt reuelata, quæ longè sunt excellentiora & maiora omnibus creationis operibus, et si verè & excellentibus, & inexplicabilibus.

38 *Omnia autem Dominus fecit, & piè agentibus dedit sapientiam.*

Hoc solum, inquit, dicere possum de omnibus quæ sunt vbicunque rebus, quod omnia Dominus fecerit, & licet nemo sit qui ab eo omnium perceperit scientiam & cognitionem, piis tamen & ipsum colentibus dedit sapientiam, qua quantum expedit creaturarum habent cognitionem, atque ex eis assurgunt in aliqualem Dei cognitionem, laudem & amorem: qua item & sciunt & amplectuntur ea quæ ad salutem sunt necessaria aut cōducibilia. Pro; piè agentibus; enim est *εὐσεβῶν*, hoc est, piis, Deumque religiosè colentibus. Impiis quidem contingit etiam dari multarum rerum scientiam, qua illi frequenter abutuntur, nec eos verè sapientes facit. Solis autem piis dat Deus sapientiam, sicut soli ipsi verè sunt sapientes, vnde & in Job, 28. pro eo quod nos legimus: Ecce timor Domini ipsa est sapientia; Septuaginta habent: Ecce pietas ipsa est sapientia, vt aliquoties citat Diuus Augustinus.

Caput XLIIII.

1 *Laudemus viros gloriosos & parentes nostros in generatione sua.*
2 *Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua à seculo.*

Post superiorem laudationem, qua Dei laudes complexus est ob celebra eius opera quæ in creaturis obseruare licet, commodè subiicit laudationem sanctorum patrum, in quibus etiam Dei gloria mirè declaratur & agnoscitur. Primum autem eos generatim laudat, deinde singulorum laudes summam profectur. Ante omnia ergo ad eorum celebrationem prouocat, dicēs; Laudemus viros gloriosos, hoc est, illustres & claros, eosque potissimum qui sunt parètes nostri per generationem suam, hoc est, à quibus progeniti sumus. Græcè enim

t enim

enim est tantum *ἡ γενεα*, hoc est, generatio-
ne. Nec est pronomen, sua, nec prepositio, i. a.
Dicit ergo; parentes nostros generationes;
quomodo & Paulus vocat Abraham patrem
Iudæorum secundum carnem, idque in gen-
tis Iudaicæ commendationem, ut quæ glo-
riosos illos viros, de quibus dicitur, pa-
tres habuerit, ex quibus originem duxit. Ut
autem omnis gloria & claritas quæ in san-
ctis deprehenditur, intelligatur ad Deum
referenda, atque in illius cedere gloriam, si-
cut & supra omnem creaturarum excellen-
tiam docuit in Deum referendam, bene su-
biticit; Multam gloriam fecit Dominus ma-
gnificentia sua à sæculo; In qua sententia
quidam Græcorum codices addunt *ἐν αἰσῶνι*,
ut sit, Multam gloriam fecit Dominus in ip-
sis. &c. Et potest dupliciter hæc sententia in-
telligi. Primum sic, Dominus per magnifi-
cam suam beneficentiam ab exordio mun-
di, fecit in sanctis suis multam gloriam. hoc
est, fecit, ut multam haberent gloriam, & val-
de essent illustres ac clari omni sæculo ali-
quos per gratiam suam insignes mundo ex-
hibens. Secundò sic: Dominus sibi fecit per
sanctos suos multam gloriam, hoc est, ma-
gnam gloriam sibi acquisiuit per eos, quia
per illos gloriosus declaratus est, & insigni-
ter innotuit, magnificam suam beneficentiam
& potentiam in eis omni sæculo decla-
rando. Eum sensum requirit ea Græcorum
lectio, quæ non per dativum habet; *τῆς μεγα-
λοσύνης αὐτοῦ*, sed per accusativum, *τῶν μεγαλοσύν-
των*, magnificentiam, quomodo habet æditio
Germanica. Iuxta quam lectionem accusa-
tius ille per appositionem iungendus est
cum, gloriam, ut sit sensus: Multam gloriam
fecit Dominus, quæ gloria eius est magnifi-
centia, quæ ab æterno in illo fuit. Ne enim
putaretur gloria sic accessisse Deo, quasi
prius ei defuisset, ab æterno eam adfuisse
significat.

3 Dominantes in potestatibus suis, homines magni vir-
tute, & prudentia sua præditi, nuntiantes in pro-
phetis dignitatem prophetarum.

Hic iam incipit commemorare excellen-
tiam patrum, & oportet participia hic
& infra posita, accipere posita pro verbis præ-
teriti temporis, vel, quod eodem redit, subin-
telligere in eis verbum, erant aut fuerunt. Ni-
si quis malit omnes hos nominatiuos, domi-
nantes, nuntiantes, &c. referre aliud quod
postea subijcitur. Omnes isti in generationi-
bus suis gloriam adepti sunt; ut eousque sen-
tentia pendeat. Pro; in potestatibus suis; Græcè
est, *ἐν ταῖς βασιλείαις*, in regnis. Vnde magis con-
uenit legere, in potentatibus suis, quomodo
quædam & scripta & impressa Biblia habent,
ut nomen potentatus, pro regno accipiatur,
Pro; in prophetis; Græcè est, *ἐν προφηταῖς*, in
prophetis. Nec est; dignitatem prophetarum;
sed tantum; nuntiantes in prophetis;
hoc est, nuntiantes prophetias; & oracula di-
uina proferentes. Et variant hic libri nostri.
Rabanus enim omittit, in prophetis, legens
tantum; nuntiantes dignitatem propheta-

rum. Quidam totum illud omittunt; nuntian-
tes in prophetis; legentes tantum, prudentia
sua præditi dignitate prophetarum. Vt est,
si legatur, in prophetis, conuenit nomen,
prophetis accipi pro libris & scriptis pro-
phetarum, sicut & alibi, ut cum dicitur: Est
scriptum in prophetis. Certe Hugo Cardi-
nalis sic interpretatur. Porò in priori mem-
bro sententiæ iam positæ commendantur
patres ab excellentia potestatis, quæ in ple-
risque fuit eximia, ut in Dauide, Salomone,
Ezechia, & alijs. Dominabantur, inquit, in re-
gnis suis & locis, in quibus potentatum &
potestatem obtinuerunt, homines magni
virtute, hoc est, propter potentiam suam ce-
lebres. Est enim, *δυναστοὶ ἐν δυνάμει*, hoc est, no-
minati in potentia. In posteriori membro ce-
lebrantur à prudentia, cum dicitur: Et prudentia
sua præditi nuntiantes in libris prophe-
ticis, dignitatem prophetarum, hoc est, eam
suis scriptis, & relictis post se diuinis oracu-
lis declarabant. Vtraque excellentiam etiam
sequens versus complectitur.

4 Et imperantes in presenti populo, & uirtute pruden-
tia populi sanctissima uerba.

Illud, in presenti, si iungatur cum, populo,
sensus est; imperantes erant in populo qui
tunc illis præsens erat. Si verò dictio, popu-
lo, iungatur, ut magis debet, cum participio,
imperantes, sensus est: Imperabant populo
in tempore quod ipsis tunc cum uiuerent
præsens erat. Nam ut notat bene Latina lin-
guæ obseruatores, præsens non solum dicitur
quod nunc fit, sed etiam quod fiebat tẽ-
pore præterito tunc præsentis, vel quod futu-
ro fiet tempore, tunc cum fiet præsentis. Cæ-
terum mirum est vnde interpres uerterit, in
præsentis, si modo sic uerterit, & non potius
subiit mendum. nam Græca non habent
quod huic respondeat. Habent enim sic;
ἡ γούμνοι λαὸν ἐν παρόντων, qui præfuerunt popu-
lo in consilijs. In secunda parte ferè legitur;
populis sanctissima uerba; & repetitur ex su-
periori sententia participium, nuntiantes
ut sit sensus: Virtute prudentiæ nuntiantes
populis sanctissima uerba. Verum quoniam
durum est repetere ex alia sententiâ, uerbum,
nuntiantes, cum iam aliud intercesserit par-
ticipium, & quia quod responderet illis dictio-
nibus, sanctissima uerba, ponitur in nomi-
natiuo apud Græcos (habent enim *σφαιρὸν λόγους*)
ideo magis conuenit sic accipere, & per vim
& efficaciam prudentiæ eorum fuerunt ipsis
populis sanctissima uerba, hoc est, per eos
populus habuit sancta eloquia Dei. Multa
scripta habent, populi sanctissima uerba;
quæ lectio magis consentit Græcis, in qui-
bus est genitiuus, *λαοῦ*, & nominatiui, *σφαιρὸν
λόγους*, sapientes sermones. Itaque sensus erit:
quod patres illi uirtute prudentiæ fuerunt
sanctissima uerba populi, hoc est, fuerunt
per quos populus sanctissima uerba à Deo
percepit, ut casualiter dictum sit, quod pa-
tres fuerunt sanctissima uerba populi.

5 In peritia sua requirentes modo muscos, & narrantes car-
mina scripturarum.

tes carmina scripturarum.

Multi libri habent, in peritia, alij, in pue-
ritia, nec satis constat utro modo uer-
terit interpres, quia dictio Græca, *παῖδες*, utrâ-
que significationem admittit. Significat
enim & eruditionem quæ peritia dicitur
(vnde aliqui hic legunt, prudentia) & pue-
ritiam atque ætatem puerilem. Verisimile
autem magis uidetur interpretem uertisse,
pueritia, sicut & Rabanus legit, quia non so-
let illud nomen uertere per peritiam, sed
magis per disciplinam. Si ergo legatur, pue-
ritia, in hoc uersu, respexit Sapiens potissi-
mum ad Dauidem, qui à pueritia & iuuen-
tute sua cepit ludere cithara, & postea enar-
rauit carmina scripturarum, hoc est, carmi-
na iam in sacris scripturis descripta. Videri
etiam potest respexisse, & ad eos qui tempo-
re Samuclis cum eo prophetabant, de qui-
bus dicitur ad Saul: Obuium habebis gre-
gem prophetarum, & ante eos psalterium
& tympanum, & tibiam & citharam, ipsos-
que prophetantes. Si autem legatur, in peri-
tia sua, ut magis sensus postulat, respicitur ad
eos qui cum Dauide sua peritia & carmina
nobis reliquerunt Dei laudes continentia, &
modulationem inuenerunt, qua tum uoce,
tum instrumentis musicis carmina illa & lau-
des Dei canerentur: quales fuerunt Asaph,
Idithim, & Heman, cum filiis & fratribus eo-
rum. Multi libri habent carmina scriptura-
rum, alij, carmina in scriptura, sed sensus eò-
dem redit.

6 Homines diuites in uirtute pulchritudinis studium
habentes, pacificantes in domibus suis.

Quod oratio illa, in uirtute, nõ cum præ-
cedenti adiectiuo, diuites, sed cum se-
quenti participio, habentes, sit iungenda.
Græca manifestè demonstret, quæ pro to-
to illo; in uirtute pulchritudinis studium ha-
bentes; habent *μελοποιήσαντες ἐν ἰσχυρί*, hoc est,
subministrati in uirtute, vel instructi robore.
Itaque hæc sententia commendat patres ab
externis bonis, uidelicet à diuitiis, robore
atque fortitudine, & pace domestica, qua
tria bona multis patriarchis & regibus in ve-
teri testamento contigerunt, ut patet in Da-
uide, Salomone, Iosaphat, Ezechia, & alijs.
Quod ergo nos legimus; in uirtute pulchri-
tudinis studium habentes; ut cum originali
conueniat, sic uidetur accipiendum, ut ligni-
ficetur, eos in fortitudine & robore habuisse
studium pulchritudinis, hoc est, eos duxisse
illud esse pulchrum studium & excellens, ut
sibi cõparent fortitudinem, & instructi ef-
sent uiribus tum sui corporis, tum exercitus
sui. Cum enim alij in delitijs & uoluptatibus
constituant pulchritudinis & excellentiæ
studium, illudque pulchrum ducant, isti in
robore habebant studium pulchritudinis, ut
scilicet bene essent instructi contra hostes
suos externos. Sicut autem Dei beneficio
fuerunt robore instructi contra externos
hostes, ita eiusdem beneficio, eorum pleri-
que domi pacem & tranquillitatem obtinue-

runt. vnde subditur; Pacificantes in domibus
suis; hoc est, pacificè agentes in suis familijs.
Non est enim hic Græcis, *εὐνοοῦντες*, quod
esset, pacem facientes, sed *εὐνοοῦντες*, hoc est,
pacificè uiuentes.

7 Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam ad-
pti sunt, & in diebus suis habentur in laudibus.

Omnes, inquit, isti qui regno, prudentia,
diuitijs, robore & pace apud nos excel-
luerunt, adepti sunt gloriam, honorem, &
præclaram existimationem in gente sua per
succeedentes sibi generationes, & adhuc ha-
bentur in laude, & celebrantur propter ea
quæ in diebus suis gesserunt & præstiterunt.

8 Qui de illis nati sunt, reliquerunt nomen narrandi
laudes eorum.

Græcis longè aliter est hoc modo: *ἐστὶν ἀν-
τὶ τῶν δὲ κατὰ τὸν ἔθνος*, hoc est, sunt ipso-
rum qui reliquerunt nomen. Quod aliqui sic
intelligunt, quasi Sapiens uoluerit significa-
re inter patres gentis Iudaicæ fuisse quos-
dam illustres, omnique laude dignissimos:
quosdam obscuros atque inglorios, quo-
rum nomen vnà cum ipsis & posteris inte-
riji, atque de hoc secundo genere agere se-
quenti sententia. Itaque quod hic dicitur;
sunt ipsorum qui reliquerunt nomen; sic in-
telligunt: Sunt ipsorum aliqui qui relique-
runt nomen. Et sequentem sententiam sic
accipiunt: Et rursum sunt ipsorum patrum
nostrorum aliqui, quorum non est memo-
ria, ut duo patrum Iudaicorum genera hic
proponantur. Verum sequentem sententiam
magis uerisimile est pertinere non ad pa-
tres Iudaicæ gentis, sed ad impios & idola-
tras, ut mox dicetur. Vnde quod habent
Græca, sic potius accipiendum est: Et hi de
quibus iam dixi sunt ipsorum, hoc est, sunt
de numero illorum, qui reliquerunt sibi no-
men. Noster interpres aliter legit quàm mo-
dò legitur in Græcis, nempe ut relatiuum δὲ
præponatur, in hunc modum; *δὲ ἐστὶν ἀντὶ τῶν κα-
τὰ τὸν ἔθνος*. Sic enim rectè uertitur; Qui sunt
ipsorum (pro quo noster uertit, qui de illis
nati sunt) reliquerunt nomen. Et est sensus:
Qui de illis nati sunt, etiam ipsi reliquerunt
sibi nomen apud posteros, imitando patrum
suorum religionem & præclara gesta, ita ut
narrentur à posteris laudes eorum.

9 Et sunt quorum non est memoria, perierunt quasi qui
non fuerint: & nati sunt quasi non nati, & filij
ipsorum cum ipsis.

Non rectè hanc sententiam accipi de al-
tero patrum Iudaicæ gentis genere,
quemadmodum tamen quidam intelligunt,
vel ex eo satis patet, quod patribus quos
laudare instituit non rectè tribuitur; perijisse
quasi non fuerint, & quasi nati non essent;
cum huiusmodi scriptura tantum impijs tri-
buere soleat; de omnibus autem iustis dicat
quod sint in æterna memoria. Proinde ma-
gis conuenit hanc sententiam intelligere
dictam

dicta de impijs & idololatrijs, qui non solum apud Deum nullam habent bonam memoriam, sed nec apud homines, apud quos ita eorum memoria simul cum eorum posteritate perit, ut nec honorifice celebrentur à pijs, nec eorum nomen in posteritate aliqua & gente subsistat. Non sunt enim iam qui vel Philisthei dicantur, vel Moabitæ aut Ammonitæ, & sic relinquit in circuitu gētibus. Hos ergo opponit patribus gentis Iudaicæ, significans aliarum gentium patres non ita & nomen & posteritatem post se reliquisse, sicut patres gentis Iudaicæ: quemadmodum & nos de hæresiarhis dicere possumus, qui & nulum post se nomen honestum reliquerunt, & cum discipulis atq; sectatoribus suis semper penitus perierunt, cum catholicæ doctrinæ partes celebres permaneant, semperque habeant qui eorum per imitationem sint semen & filij. Cum ergo dicitur: Et sunt quorū non est memoria; non significat Sapiens inter eos de quibus locutus est, esse aliquos qui perierunt quasi non fuissent, sed cum illi de quibus locutus est tam sint celebres, esse alios ex opposito quorum non sit memoria, ut illorum cōparatione, celebritatem & gloriam patrum Iudaicæ gētis magis commendat, de quibus iam ex opposito subiicit.

10 Sed illi viri misericordie sunt, quorum pietates non defuerunt.

ILLI, inquit, de quibus modò dixi, patres nostri sunt viri misericordie, hoc est, fuerunt benigni & benefici in pauperes, quorū pietates impensæ pauperibus, omniāq; eorum pia facta non defuerunt vnquam memoriam hominum, hoc est, semper permanent in hominū memoria: Græcè enim est; ἐπιδοκίμοι, hoc est, non venerunt in obliuionem. Et videtur alludi ad illud Psal. 111. Dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in sæculū sæculi. Nā & hic pro pietates, Græcis est, ἀγαθοποιῶν, iustitiæ. Quo nomine aliquando in scripturis eleemosynæ vocantur, ut cum dicitur apud Matth. 6. Attendite ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus; vbi Græca habent, ἐλεησύναν. Hic tamen nomine misericordie non tantum accipiēda sunt quæ propriè dicuntur eleemosynæ, sed omnia quæ inuandis proximis fiunt, defendendo eos; instruendo, & alijs modis eos subleuando. Vnum scriptum habuit; quorum pietates nō desinit; ut videri posset interpretem potius vertisse; quorum pietates non defuerunt. Id enim melius conueniret quàm; non defuerunt.

11 Cum semine eorum permanet bona hereditas, & nepotum eorum semen in testamentis stetit, & filij eorum propter illos.

12 Vsq; in æternum manet semen eorum, & gloria eorum non derelinquetur.

IN duobus his versibus varia est in libris scriptis & impressis lectio, non eam posuimus quæ in multis scriptis deprehensa, magis consentit cum Græcis. Ex quibus patet non rectè legi; Cum semine eorum perma-

nent bona hereditas sancta nepotes eorum; quia in Græcis dictio, hæreditas substantiuum est adiectiuum, bona, nec additur, sancta. Et quamuis legatur in Græcis, nepotes eorum, tamen hoc ipsum ad sequētia refertur. Porro cum dicitur: cum semine eorum permanet (vel, ut quidam libri habent, perseverat aut perseveravit) bona hereditas, nomine hæreditatis oportet non tantum intelligere terram promissionis bonam, quæ semini patriarcharum data est in longum tempus, sed etiam premissiones illas quæ patriarchis factæ sunt de fauore diuino, quo Deus promisit se illos & eorum semen præ omnibus gentibus semper profecturum, & in eorum semine benedicendas omnes gentes, in qua promissione includitur & Messia aduētus. In huiusmodi enim promissionum ius filij patriarcharum successerunt veluti iure hæreditario, fueruntque illæ promissiones eis velut bona hereditas. Vnde Paulus Rom. 9. inter cætera dicit. Iudæorum fuisse promissa Dei. Et monet ut imitatores efficiamur eorum qui fide & patientia hæreditabant promissiones. Et subiungit de hæredibus pollicitationis: Volens, inquit, Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iurandum. Et postea dicit: Noë institutum hæredem iustitiæ quæ per fidem est. Hæc est ergo bona hereditas, quæ transit ad semen patriarcharum; non tantum carnale, sed multò magis spirituale. De eodem semine subiungitur, quòd non solum nepotes eorum, sed & semen eorum stetit in testamentis, Dei scilicet, hoc est, in pactis illis & fœderibus quæ Deus inuit cum patriarchis Abraham, Isaac & Iacob potissimum. In quibus fœderibus semen eorum stetit dicitur, quia in illis semen illorum vsq; in æternum futurum comprehensum est. Promisit enim Deus se non tantum futurum Deum illorū, sed etiam seminis ipsorum, post eos vsque in sempiternum, ut licet videre Genes. 17. Idque propter eos, ut dicitur Genes. 22. vbi inter cætera dicitur: Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ. Bene ergo & dicitur: Et filij eorum steterunt; hoc est, comprehensi sunt in testamentis Dei, propter illos. Sic enim magis videtur intelligendum quòd hic dicitur semen eorum stetit in testamentis, quàm, ut alij intelligunt, quia testamentum & legem Dei seruauit ad imitationem illorum. Legendum enim potius, in testamentis, quàm in testamento, Græca docent. Vnde & Paulus ad Romanos dicit Iudæis competere testamenta, hoc est, pacta Dei inita cum illo populo. Quia autem in fœdere Dei semen patriarcharum comprehensum est, ideo sequitur quòd subiicitur: Vsq; in æternum manet semen eorum; & quia illud semper manet, etiam gloria eorum non derelinquetur vnquam, non deficiet vnquam, sed semper celebrabitur, & in perpetuum summis laudibus in cœlum non immerito efferetur. Porro quòd dicitur semen eorum manere in æternum, non tam de semine eorum carnali est intelligendum, etsi

etsi etiam illud in æternum maneat, quàm de semine spirituali quòd patriarcharum fidem imitatur. Quia etsi etiam semen illorum carnale semper maneat, illud mirabili Dei iudicio potius fit in vindictam & fideliū ædificationem.

13 Corpora ipsorum in pace sepulta sunt, & nomen eorum uiuit in generatione & generationem.

CORPORA quidem, inquit, ipsorum sepulta sunt, idque in pace, sed nomen eorum non simul cōsepultum est, uiuit autem, & in memoria hominum perdurat, atque subsistit per omnes generationes. Dicit autem corpora in pace sepulta, vel ad significandum quòd mortui sint libenter atque in senectute bona pleni dierum: vel etiam ad significandum illorum corpora quiescere, & sepulturæ tradita esse in spe bona futuræ resuscitationis.

14 Sapientiam ipsorum narrat populi, & laudem eorum nuntiat ecclesia.

MULTI legunt, narrent & nuntiet. Græca habent futura, narrabunt & nuntiabit. Quibus magis accedit quòd quidam libri habent, sicut & Dionysius legit, narrat & nuntiat: quia non præcipere hic voluit Sapiens, sed indicare quid fiat, semperque futurum sit, in populo Dei, quem & multitudinis nomine vocat populos, ob diuersitatem gentium in illum confluentium: & singulari nomine vocat ecclesiam, propter eius vanitatem.

15 Enoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, ut det gentibus poenitentiam.

POST generalem sanctorum patrum commendationem, descendit ad singularem celebrationem aliquorum qui in scripturis peculiarem habent commendationem, incipiendo ab Enoch. Omittit mentionem Adæ, quòd de eo post peccatum nihil præclarum narret scriptura Genesios. Omittit & Abel, quòd is sine generatione hinc sublatus inter patres Israëliticæ gentis non possit numerari. Incipit ergo ab Enoch illo secundo, qui ex progenie Seth natus est septimus ab Adam, nam primus fuit filius Cain. De hoc secundo dicit quòd placuit Deo, secutus in eo Septuaginta, sicut & diuus Paulus cum de Enoch dicit, quòd testimonium habuit placuisse Deo. Nam pro eo quòd nos in xta Hebraicam veritatem legimus in Genesi de Enoch, quòd ambulauit cum Deo, Septuaginta verterunt, ἐμπροσθεν τῷ θεῷ, bene placuit Deo, quomodo & hic & apud Paulum legitur. Hoc est enim ambulare cum Deo, placere ei grata sunt, vnde Abraham dicit Dominus: Ambula coram me & esto perfectus, hoc est, cura mihi ut placeas, & fac quæ grata sunt oculis meis. Quòd sequitur; & translatus est in paradysum, ut det gentibus poenitentiam; Græca breuius sic ha-

bent: μετατίθη ἐν παράδεισῳ μεταβολῆς τῆς γενεῆς, translatus est exemplum poenitentiae generationibus. Itaque interpres de suo addidit; in paradysum; secutus, ut est verisimile, receptam semper in ecclesia opinionem, qua Enoch sine morte creditur translatus in paradysum, sicut & Elias: vnde tempore Antichristi venturi putantur ad prædicandum omnibus poenitentiam, ad quòd confirmandum plerique hunc locum adducere solent. At ad hæc comprobanda non multum valet hic locus iuxta Græcorum lectionem. Ea enim, ut satis patet, tantum significat Enoch ex hoc mundo translatum. idque in exemplum poenitentiae omnibus generationibus, ut scilicet ex eius translatione omnes intelligentes Deo curæ esse qui illi student placere, etiam ipsi à mala sua vita conuertantur, & poenitentiam agant, Deo se commendare studentes. Possunt etiam Græca sic intelligi, ut cum dicitur Enoch translatus exemplum poenitentiae generationibus, significetur eum translatum, qui cum viueret, erat omnibus exemplum poenitentiae, nimirum quia sua sancta vita hominibus sui sæculi docebat poenitentiam, & ad eam trahebat. Nostri ergo lectio ut accedat ad lectionem originalem, sic videtur accipiēda: Enoch translatus est in paradysum, hoc est, in locum aliquem voluptatis soli Deo notum, ut hac sua translatione daret gentibus poenitentiam, hoc est, ad meliorem vitam homines prouocaret, intelligentes quàm sint Deo curæ hi qui placent ei, & quam odiam peccatores, ex quorum confortio ante tempus Deus suum famulum rapere studuit. De eo enim videtur peculiariter dictum illud Sapientia: cap. 4. Raptus est ne malitia mutaret intellectum ipsius, aut ne fictio deciperet animam eius. Cum enim mundus iam cepisset ex corruptione peccati Adæ, & exemplis filiorum Cain, esse pestilentissimus, mille iam & centum exactis annis & amplius à condito Adam, sexcentis & sexagintanovem annis ante diluuium; Dominus huic Enoch indidit insigniter bonam mentem, & in timore Dei illum perfecerat, ut ambularet in innocentia cordis sui ad omne beneplacitum Dei, ut esset velut lucerna ardens in tenebroso sæculo. Sanctissime enim vixit 365. annis, homines sui sæculi factis & verbo poenitentiam docens, quem, cum non proficeret rapuit ex hoc sæculo nequam, tum ne malitia mutaret animum eius ex prauitate pessimorum exemplorum, tum ut ipsa translatione ostenderet Deus & quàm sint illi curæ pijs, & quàm odiam impios, ex quorum confortio rapuit seruum suum, tanquam quòd dignus non erat mundus, sicque etiam eis poenitentiae daret occasionem. Semper enim Dominus impijs varias occasiones poenitentiae agendæ suppeditauit, ita ut sint inexcusabiles. Itaque ablato Enoch, mox alium nasci fecit, Noë scilicet, de quo sequitur, qui & ipse conuersatione sancta, & verbo exhortationis reuocauit homines ad emendationem vitæ, quibus perseverantibus in impietate, factis cepit prædicare poenitentiam,

centum annis arcam ædificando, designans certissimè mundo sibi reuelatū futurum diluuium. Verùm ubi nihil profectum est in hominum conuersatione, iusto Dei iudicio expletum est, quod prædictum fuerat, totius orbis diluuium. Reliqua quæ de Enoch disputari possent, in quem scilicet locum transfatus sit, & an adhuc sit in corpore mortali uiuens, sitque in eo reuersurus ad prædicandum tempore Antichristi cōsultò hic omitimus, quòd nostræ intentioni & præsentiloco non sint necessaria. Sequitur ergo:

16 Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio.

Alluditur ad verba scripturæ Geneseos sexto, ubi dicitur: Noë inuenit gratiam coram Domino. & Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis; vnde apparet hoc loco duo illa adiectiua, perfectus, iustus, esse separanda, vt subaudiatur coniunctio, & perfectus & iustus, quanquam etiam possint coniungi, vt sit sensus: Noë inuentus est perfectus, iustus, hoc est, perfectè iustus. Cùm dicitur, Noë inuentus est; significatur eum inter multos dissimiles vnicum fuisse, & in tãta hominum multitudine, cùm Deus veluti quæreret iustos, vnum hunc reperisse. In tempore iracundiæ (vel, vt est Græcis, ἰρακίας) hoc est, cùm Deus toti mundo esset iratus, ita vt totum humanum genus vellet delere, diceretque, Delebo hominem quem creauit à facie terræ, ab homine vsque ad animantia, pœnitet enim me fecisse eos; Noë factus est reconciliatio, quia ipse sua innocentia & integritate obtinuit à Deo, vt ipse cùm suis paucis conferuaret genus humanum ne penitus excinderetur. Græcis pro reconciliatio, est dictio significantior ἀπαλλάγμα. Ea enim significat pretium quo aliquid emitur aut redimitur, vt & suprâ annotatum est. Noë ergo dicitur pretium redemptionis, quo genus humanum ab interitu redemptum est, quia vt scriptura significat, suæ vitæ integritate à Deo obtinuit, vt genus humanum ab interitu decreto assere-retur. Eam dictionem noster interpres accepit positam pro ἀπαλλάγμα, quæ dictio propriè significat reconciliatio. Et eòdem redit sensus. Posset autè etiã intelligi. Noë hic dici factum reconciliatio, quòd post diluuii oblatione sacrificij obtinuerit à Deo, vt non amplius diluuium totus orbis perderetur, vt scribitur Gene. 8. & 9. Sed ad id quod prius dictum est potius Sapientem respexisse satis patet ex narratione Geneseos 6. & ex sententia sequenti. De secunda autem illa reconciliatio postea sequitur.

17 Ideo dimissum est reliquum terræ, cùm factum est diluuium.

Illud; dimissum est reliquum terræ; quod non habet Complutensis æditio, habet tamen Germanica, hoc modo ἐρηθθη τὰ ἑλίκια τῆ γῆ, quod sic verti potest; factæ sunt reliquæ ipsi terræ, hoc est, relictæ sunt ali-

qui in terra qui diluuium non perirent. Itaque & nostra litera sic est accipienda, vt terræ, sit datiu casus, & reliquum, substantiuè sit positum pro reliquiis, sitque sensus: Ideo, hoc est, quia ipse factus est reconciliatio, & vt dicit scriptura, inuenit gratiam coram Deo, dimissum est ipsi terræ aliquid reliquum, hoc est, relictæ sunt terræ aliquæ reliquæ, per quas genus humanum collapsum restitueretur, quæ reliquæ erant ipse. Noë cum octo illis qui salutati sunt in arca.

18 Testamenta seculi postea sunt apud illum, ne deleri possit diluuium omnis caro.

Prosequitur hic secundum beneficium mundo per Noë prestitum, quod scilicet obtinuit post diluuium, cùm ædificato altari obtulit holocausta super illud, quæ adeo Deo placuerunt, vt promitteret se nequaquam ultra maledicturum terræ propter homines, eamque promissionem pacto confirmaret, addito fœderis signo, arcu scilicet cœlesti, qui in nubibus, vnde periculum diluuii imminere posset videri, apprensus, promissionis & fœderis diuini homines commonefaceret. Porro cùm dicitur hic, testamenta, plurale positum est pro singulari, testamentum, hoc est, fœdus & pactum. Testamentum sæculi, dictum est pro testamento æterno. Alluditur enim ad id quod dicitur in Genesi: cap. 9. Recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est inter Deum & omnem animam.

19 Abraham magnus pater multitudinis gentium, & non est inuentus similis illi in gloria.

Tertio loco producit Abraham patriarcham omnium insignissimum electione, sanctitate, & honore. Huc vocat magnum patrem multitudinis gentium, quia ad illum dictum est in mutatione nominis Abram in Abraham, quia patrem multarum gentium posui te; vbi & Græca & Hebræa habent, sicut hic, patrem multitudinis gentium. Huic non est inuentus similis in gloria, tum propter eximiam ipsius fidem & sanctitatem, per quæ Deo insigniter placuit: tum propter singularia pacta à Deo inita cum illo, & promissiones maximas illi factas. Vnde sequitur:

20 Qui conseruauit legem excelsi, & fuit in testamento cum illo.

Malè legitur; Qui conseruaret; sed legendum est, vt plures codices habent conformiter cum Græcis; Qui conseruauit. Conseruasse autem legem excelsi dicitur Abraham, quòd & legem naturalem, quæ postea scripto tradita est, seruaerit, & præcepta quædam quæ ei peculiariter facta sunt, vt de egrediendo terram suam & cognationem, de circumcissione suscipienda, de immolatione filij, & alia similia. Quod dicitur eum fuisse in testamento & fœdere cum Deo, videtur respectus habitus ad id quod

quod scribitur Genes. 15. vbi cùm iussu Dei Abrahâ aliquot animalia diuisisset in duas partes, eaque vesperi ignis diuinus absumpsisset, scribitur deinde: In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abram. Quamquam enim prius aliquoties ei multa promississet, vt patet cap. 12. 13. & 15. tunc tamen solum dicitur cum eo fœdus pepigisse, quando externa quædam signa adhibita sunt ex vtraque parte, quia in fœdere includitur vt vtraque pars aliquid faceret. Secundò autem fœdus cum illo Deus inuit, quando factum est quod scribitur cap. 17. de quò & hic subiicitur.

21 In carne eius stare fecit testamentum, & in tentatione inuentus est fidelis.

Dvo commemorat hæc sententia quæ in Abraham sunt præclara. Alterum, quòd in carne eius stare fecit testamentum, hoc est, constituit pactum suum Deus, dum scilicet ei præcepit carnis circumcissionem in signum & confirmationem fœderis cum eo inchoatæ, idque valdè aptè & conuenienter. Quia enim in pacto continebantur quædam, non ad ipsum tantum, sed etiam ad semen ipsius pertinètia, nempe quòd esset Deus seminis eius post ipsum, quòd semini eius daret promissam terram, quòd semen eius esset multiplicandum sicut arena maris, & quòd in semine eius essent benedicendæ omnes gentes terræ, quòd nõ nisi per Christum ex ipso nasciturus perficiendus erat, rectè in generationis membro signum fœderis illius constitutum est, vt hoc ligno distingueretur à reliquis gentibus semen Abrahæ, ad quod promissiones illæ de semine pertinebant. Alterum, quòd hic attingitur, est illud quod de Abraham scribitur Geneseos. 22. nempe quòd cùm Deus illum de perfecta obedientia tentaret, præcipièdo vt vnigenitum suum filium, in quo susceperat promissiones, immolaret, inuentus est fidelis, hoc est, constans & fidus in præstanda obedientia. Fidelis item in credendo, quòd etiam si occisus, esset filius in quo promissiones acceperat, Deus tamen sua promissa seruaerit, quia firmiter credidit quia quæcunque promissit Deus, potens esset & facere, quòdque; & à morte Deus filium mortuum reuocare posset, vt de eo testatur Pau. Hebræorum 11. Hanc autem & obedientiæ eius & fidei cōstantiam secutum est quod sequitur:

22 Ideo iure iurando dedit illi gloriam in gente sua, cre-scere illum quasi terræ cumulum.

23 Et ut stellas exaltare semen illius, & hereditate illos à mari usque ad mare, & à flumine usque ad terminos terræ.

Cum ante tentationem prædictam multa essent Abrahæ promissa, & percussio fœdere confirmata, eadem post probationem obedientiæ & fidei illius adhuc firmius ei sunt addicta, addito scilicet iuramento quod prius Deus nõ addiderat. Scribitur enim Deum postea dixisse: Per me-

metipsum iuravi quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo propter me, benedicam tibi, &c. Porro pro eo quod nos legimus; dedit illi gloriam in gente sua; Græca hic habent; constituit illi benedicere (vel vt benedicerentur) gētes in semine eius. Hoc enim inter reliqua ibi iuramento promittitur Abrahæ. Proinde cùm nos legimus; dedit illi gloriam in gente sua; intelligendum est de illa gloria quæ summa illi fuit, nempe quòd in semine eius benedicendæ essent omnes gentes, quia ex ipso Christus erat nasciturus, in què ad imitationem fidei Abrahæ erant credituræ omnes gentes, & per fidem cum fidei Abraham benedicendæ. Rabanus legit; dedit illi semen in gente sua. At altera lectio videtur præferenda. Iam in infinitiuis quæ sequuntur repetendum est; dedit illi; hoc modo: Dedit etiam illi crescere, hoc est, vt cresceret in multitudine quasi terræ cumulus vel puluis, quia dictio Græca ποῦς, vtrumque significat. Et dedit illi promittendo scilicet vt exaltaret semen illius in multitudine & claritate sicut stellas, & vt illi qui ipsius semen essent futuri, hereditatem consecuturi essent à mari vsque ad mare, &c. Dictum enim ei tunc fuit: Multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris. Possidebit semen tuum portas inimicorum suorum. Et prius ei dictum erat: Semini tuo dabo terram hanc à fluuio Ægypti vsque ad fluuium magnum Euphraten. Terminus autem hic descripti desumpti sunt ex Nume. 34. capite & Deute. 1. r. aut ex Psalm. 71. vbi de Salomone dicitur: Dominabitur à mari vsque ad mare, & à flumine usque ad terminos orbis terrarum. Ibi tamen habent Græca; ἐως τῶν ἀπέναντι τῆς ὀνόματι τῆς θάλασσας, hoc est, vsque ad fines totius orbis terræ, quod in Christo solo impletur. Hic verò est, ἐως ἀκροῦ τῆς γῆς, hoc est, vsque ad extremitatem terræ; quòd & in semine carnali Abrahæ, populo scilicet Israelico, inuenitur impletum, quia ille possedit aliquando terram illis promissam à mari occidentali magno vsque ad mare mortuum quod vergit ad occidentem; & à flumine magno & Euphrate, vsque ad finem terræ Palestinæ, quæ complectebatur eas gentes quæ nominantur Gene. 15. Malè ergo hic quidam legunt; vsque ad terminos orbis terræ; cùm dictio, orbis, sicut non est Græcis, ita nec in multis scriptis emendationibus:

24 Et in Isaac eodem modo fecit propter Abraham patrem eius.

Similiter, inquit, fecit in Isaac, quia & illi stria illa promissit, quæ Abrahæ, nempe possessionem promissæ terræ, multiplicatione seminis, & benedictionem omnium gentium per semen eius, idque propter Abraham patrem eius, vt legitur Genes. 26. vbi sic dicit Dominus ad eum: Ero tecum, & benedicam tibi: tibi enim & semini tuo dabo vnuerfas regiones has, complens iuramentum quod sponendi Abraham patri tuo. Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli.

Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, eo quod obedierit Abraham vocem meam, & custodierit præcepta & mandata mea. Quoniam autem inter omnes factas his patriarchis benedictiones, præcipua est promissa in semine eorum benedictio omnium gentium, ideo de ea peculiariter subditur:

25 *Benedictionem omnium gentium dedit illi, & testamentum suum confirmavit super caput Iacob.*

Multi legunt; dedit illi Dominus; sed, Dominus, sicut non est in Græcis, ita nec in correctioribus scriptis, nec apud Rabanum. Dedit ipsi Isaac Dominus benedictionem omnium gentium, quia sicut promiserat Abraham, ita etiam ipsi promissit quod in semine eius benedicerentur omnes gentes. Sunt qui intelligunt Deum dedisse Isaac benedictionem omnium gentium, quia dedit ei vt omnes gentes illi benedicant, gloriantes se filios esse patriarcharum per fidem & Christum ex eis natum, sed magis conuenit scripturis ad quas hic alluditur, prior sensus de promissa passua benedictione gentium. Quam promissionem simul cum aliis, Deus post Isaac transfudit in filium eius Iacob, relicto Esau primogenito, vt legitur Genes. 28. ideoque hic recte dicitur, quod testamentum suum, hoc est, pactum illud quod prius inierat cum Abraham, & Isaac, confirmavit super caput Iacob, quia illud in personam Iacob transfudit, & terna illa promissionum suarum repetitione tribus facta patriarchis, fœdus suum cum illis confirmavit, & firmum ratumque esse ostendit. Græcus habet pro, confirmavit, *καταβεβαίωσε*, hoc est, fœdus quietuit, vel quiescere fecit super caput eius. De eodem Iacob sequitur:

26 *Agnouit eum in benedictionibus suis, & dedit illi hereditatem & diuisit ei partem in tribus duodecim.*

Agnouit, inquit, eum in benedictionibus suis, quia recepit eum ad hoc vt ad ipsum deuolueretur benedictiones, & bonæ promissiones factæ Abraham & Isaac: vnde & dedit ei hereditatem, illam scilicet quam Abraham & Isaac promiserat, dicens etiam ei hereditatem, illam scilicet dabo & semini tuo. Hanc dicitur hic ei dedisse, siue quod promissione ei fuerit addicta, siue quod postea ei dederit in semine eius. vnde sequitur, Et diuisit ei partem in tribus duodecim; hoc est, partem illam & portionem terræ, quæ ei Dei dono addicta fuit, diuisit ei postea per ministerium scilicet Iosue, in tribus duodecim. Et enim tribus Leui patrem non acciperet, tamen in eius locum tribus Ioseph in duas partes diuisa est, nepe in tribum Ephraim & Manasse, vt sic integer confliteret numerus duodenarius.

27 *Et conseruauit illi homines misericordiam, inuenientes gratiam in oculis omnis carnis.*

Apud Rabanum sic legitur; Et conseruauit illi misericordiam inuenientem gra-

tiam in oculis omnis carnis. At ex commentario magis videtur eum legisse; Conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam, &c. Quo modo hunc locum legisse se declarat is qui lectionem illam epistolarem, quæ in ecclesiis iam passim legitur de Confessore Episcopo, & incipit; Ecce sacerdos magnus; collegit ex hoc loco, ex singulis quæ hic patriarchis tribuuntur, quædam tribuens Confessori Episcopo. In ea enim epistola, postquam dictum est: placuit Deo; quod hic Enoch tribuitur; & inuentus est iustus; quod hic de Noë dicitur: Non est inuentus similis illi qui conseruaret legem excelsum. Ideo iureiurando fecit illum Dominus crescere in plebem suam; quod desumptum est ex his quæ hic dicuntur de Abraham; benedictionem omnium gentium dedit illi; quod hic Isaac tribuitur; deinde ex his quæ de Iacob hic, dicuntur, subiicitur: Et testamentum suum confirmavit super caput eius. Agnouit eum in benedictionibus suis, conseruauit illi misericordiam suam, & inuenit gratiam coram oculis Domini. Et adiunguntur quædam ex his quæ capite sequenti tribuuntur Moyse & Aaron. Græca autem aliter habent hanc sententiam isto modo: Et eduxit ex ipso virum misericordiam, inuenientem gratiam in oculis omnis carnis. Quod de Moyse dictum esse patet ex Græcis, quæ subiungunt per accusatiuum; Dilectum à Deo & hominibus Moysem; vnde in additione Germanica ab hoc versu est principium sequentis capitis. Noster interpretis aut legit per pluralem numerum, aut quod singulari numero dictum fuit, intellexit pluraliter accipiendum, ideoque vertit; Conseruauit illi homines misericordiam; & hoc est, viros pios & benignos, qui iuandis aliis incumberent. Et possunt intelligi designari patriarchæ, duodecim, qui propter Ioseph virum pium, grati fuerunt Pharaoni, omnibusque Ægyptiis. Aut potius illi, de quibus mox subditur, Moyse, Aaron, & Phinees, & reliqui qui sequuntur: quos Deus conseruauit ipsi Iacob, quia ad illius gloriam, semper ex ipsius semine aliquos superesse fecit, qui insigniter essent pii, & iuandis aliis intenti, & ob id apud omnes homines valde chari & accepti, vt patet de Ioseph, Moyse, & aliis. De Moyse Exod. 11. enim dicitur, quod fuerit vir magnus valde in terra Ægypti, coram seruis Pharaonis & omni populo.

Caput XLV.

1 *Dilectus Deo & hominibus Moyse, cuius memoria in benedictione est.*

In hoc capite celebratur Moyse, Aaron, & Phinees ab his quæ præclare gesserunt, & quæ eis Dei benedictio singulari donata sunt. De Moyse ergo dicit, quod dilectus fuerit & sit & Deo & hominibus, propter præclaras scilicet eius virtutes, & potissimum ob insignem eius mansuetudinem, de qua dicitur, quod Moyse erat vir mitissi-

mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Mansuetudo enim valde hominem & Deo & hominibus commēdat. Et quia sic dilectus fuit & est hominibus Moyse, eius memoria est in benedictione, hoc est, cū laude & bona imprecatione. Frequentis enim est eius memoria, & cū sit eius memoria, laudibus ipse effertur, & bene omnes de eo loquuntur, atque felicitia optant.

2 *Similem illum fecit in gloria sanctorum, & magnificauit eum in timore inimicorum, & in verbis suis monstrata placuit.*

Similem eum factum dicit in gloria sanctorum, quia similem & æqualem gloriam adeptus est gloriæ quam habuerunt sancti patriarchæ. Magnificauit eum Dominus in timore inimicorum, quia magnus effectus est & celebrer per timorem quem inimicis populi Dei incussit, vt Pharaoni, & omnibus Ægyptiis, Amalechitis, deinde regibus Amorrhæorum, & omnibus Cananæis. Non solum autem magnificauit Deus Moysem timore quem hostibus incussit per signa horrenda quæ adidit coram eis, sed etiam quia in verbis ipsius, hoc est, ad verba ipsius, & per verba ipsius, placuit monstrata, hoc est, cessare fecit prodigia illa horrenda, quæ in Ægypto ad iustum Moysem extiterunt. Nam, vt dicitur in Exo. cap. 8. Clamauit Moyse ad Dominum pro sponcione ranarum quam condixerat Pharaoni: Fecitque Dominus iuxta verbum Moyse, & mortuæ sunt ranæ, &c. Similiter factum est in quibusdam plagis sequentibus. Pro; monstrata placuit, Græcis est, *σημεία κατέπαυσε*, hoc est, signa sedauit, vel cessare fecit. Quod verbum potius referendum est ad Deum quam ad Moysem, tum vt eodem tenore tota decurrat oratio, quia reliqua verba ad Deum pertinent; tum quia id magis conuenit narrationi libri Exodi, vbi Dominus dicitur hæc fecisse iuxta verbū Moyse. Itaque quod noster vertit, in verbis suis; accipi debet positum pro in verbis ipsius, sicut est Græcè *ἐν τοῖς ἑαυτοῦ*.

3 *Glorificauit eum in conspectu regum, & insit illi coram populo suo, & ostendit illi gloriam suam.*

Quia ad verba ipsius portenta excitata cessare fecit Deus, ideo gloriosum eum fecit in conspectu regum. Pharaonis scilicet & principum eius, & aliorum regum terræ, ad quos fama peruenit. Iussit etiam illi coram populo suo, quia mandata dedit illi audiente populo. Dicitur enim Exodi 19. cap. quod cū Moyse adduxisset populum ad montem Sinai, Moses loquebatur, & Dominus respondebat ei. Et capite sequenti dicitur Deus sua voce Decalogum coram populo adidisse. Græca tamen habent, *ἀπελάττω τὸ ῥηθὲν ἐπὶ τοῦ λαοῦ*, mandauit illi, vel madata dedit ei, ad populum suum; iuxta illud, quod de aliis extra Decalogum mandatis sæpe dicitur in Exodo, & aliis locis: Hæc dices ad eos. Ostendit item illi glo-

riam suam, quia & in datione legis illi simul cum populo ostendit magnificentiam suam. vnde dixit populus: Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster maiestatem & magnitudinem suam. Et aliàs sæpe dicitur in Exodo, Leuitico, & Numeris, quod apparuit Moyse & populo gloria Domini. Peculiariter verò ostēdit Deus Moyse gloriam suam, quando, vt est Exodi 33. Moyse petenti vt Deus illi ostenderet gloriam suam, respondit Dominus: Ego ostendam tibi omne bonum. & iterum: Ecce, inquit, est locus apud me, & stabis supra petram: Cūque trāsibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, & protegam dextera mea, donec transcam, tollamque manum meam, & videbis posteriora mea, faciem autem meam videre non poteris. An autē postea vnquam Deus Moyse ostenderit gloriam vultus diuini, vt eum videret sicuti est, quomodo eum vident sancti in cœlis, quæ admodum Moyse contigisse asserit Augustinus, non est præsentis loci discutere, cum sufficiat intelligere Deū Moyse ostendisse suam gloriam, iuxta scripturas prius citatas.

4 *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum, & elegit eum ex omni carne.*

In hac sententia respicitur ad ea quæ de Moyse dicitur Num. 12. Ibi enim duæ virtutes, fides & lenitas, hoc est, fidelitas & mansuetudo, illi tribuuntur, & in eo præclare cōmendantur. Nam de eius lenitate & mansuetudine dicitur; Erat Moyse vir mitissimus super omnes homines qui morabantur in terra. Et mox de summa fidelitate dat illi Dominus testimonium, dicens: Moyse in omni domo mea fidelissimus est. Itaque fides hic ei tribuitur respectu Dei, lenitas erga proximos. Quod autē in his duabus virtutibus dicitur Deus illum fecisse sanctum, aut, vt est Græcis, sanctificasse illum, significat quod Deus illum his virtutibus à se donatum, fecit per eas illum præ aliis eximie sancti: & quia sic per eas virtutes illum eximie sanctum fecerat, ideo etiam, vt sequitur, elegit eum ex omni carne vel homine in duccm populi sui, & idoneum ministrum suū. Per eas enim virtutes, in quibus præ aliis eminuit, idoneus factus est, qui & peculiaris esset Dei minister, & populi dux atq; actor. Ad hæc enim fidelitas erga Deum, & lenitas erga alios idoneum reddunt hominem.

5 *Audiuit enim eum & uocem ipsius, & induxit illum in nubem.*

Priorem partem sic habent Græca, *ἀκούσας τὴν φωνὴν αὐτοῦ*, hoc est, audiam fecit illi uocem suam. Atque eo modo legit Rabanus, sicque habuit vnum eleganter scriptum exemplar; cui tamen altera lectio minori litera superscripta erat, quæ dicitur in annotationibus legi ex altera versione. Rabani ergo lectio merito hic præferenda esset, vt quæ Græcæ lectioni cōsentiat, quæq; significatur quod Deus effecit vt Moyse audiret vocē ipsius, nepe quia & vniuersaliter eum fecit

Deut. 6.

Caute legere. nam lectio Rabani non est in manu. Rabanus enim non legitur in manu. Rabanus enim non legitur in manu. Rabanus enim non legitur in manu.

fecit cum populo audire in monte Sinai decalogum ipsius voce expressum, & quia peculiariter supra montem Deus cum illo locutus est, ore ad os cum illo colloquens, sicut solet homo loqui ad amicū suum. quando, ut sequitur, induxit illum in nubem, ut cum illo loqueretur, & traderet ei præcepta populo deferenda, ut mox sequitur. Si autem quis malit legere: Audiuit enim eum & vocem ipsius. Aut sine, enim, Audiuit eum; ut quidam libri habēt, verbum, audiuit, potius referendum est ad Deum, ut significetur Deum audiuisse Moysen sibi loquentem, eiusque orationem pro populo sæpe exaudiuisse, quā ut referatur ad Moysen, & significetur Moysen audiuisse Deum sibi loquentem, ut quidam intelligūt. Nam reliqua omnia verba ad Deum referuntur.

- 6 Et dedit illi coram præcepta, & legem vitæ, & disciplinæ.
- 7 Docere Iacob testamentum suum, & iudicia sua Israel.

Perperam à plerisque legi; dedit illi cor ad præcepta; & legendum esse; dedit ei coram præcepta; quomodo quædam scripta & impressa iam habent, manifestè patet ex Græcis, quæ habent, *ἡ δὲ ἐδωκεν αὐτῷ τὴν ἐπιτολὴν ἐν ὄρει*. Et dedit ei mandata in facie, hoc est, coram. Itaque, coram, hic ponitur adverbialiter pro, in præsentia. Et est sensus, quod cum Deus induxisset illum in nubem, tum dedit ei præcepta coram, quia & dedit ei decalogum descriptū in tabulis lapideis, & præterea coram & in præsentia docuit eum iudicialia & ceremonialia præcepta, quæ voluit ut doceret populum suum, dicens ad eum: Hæc dices ad eos. Hæc autem omnia præcepta exponens qualia sint, vocat eam legem vitæ & disciplinæ, hoc est, legem quæ præscribit quomodo viuendum sit, & docet veram scientiam. Pro, disciplina, enim Græcis est, *παιδεία*, hoc est, scientiæ. Eandem vocat testamentum, hoc est, pactum quod Deus iniit cum populo suo, quia & Dei promissiones continet, & conditiones à populo seruandas, quas & iudicia Dei vocat, quia populo à Deo iuste præscripta & constituta.

- 8 Excelsum fecit Aaron fratrem eius, & similem sibi de tribu Leui.

Post Moysen prosequitur excellentiam quam diuino beneficio præ aliis in populo consecutus est Aaron frater illius, quem similem sibi, hoc est, Moysi dicit, tum ratione generationis, quia cū illo fuit ex eadem tribu, eisdemque parētibus, tum magis quia simili in Deum pietate præditus esset, ob quod illum Moysi coniunxit in ædendis miraculis, & educatione populi ex Ægypto. Quem quomodo excelsum Deus fecerit, explicat cum subdit:

- 9 Statuit ei testamentum æternum, & dedit illi sacerdotium gentis.

In eo ergo Deus illum excelsum fecit, quod statuerit ei testamentum, hoc est, pactum æternum, nempe quod dederit ei non solum pro se, sed pro posteris etiam suis sacerdotium in gente sua obendum. Quod æterno pacto dicitur ei Deus statuisse, tum quod à sua progenie Deus ius sacerdotij nūquam erat ablaturus, & alteri traditurus, quamdiu duraret vetus illa ceremonialis institutio: tum quod cessantibus iam per Christum veteribus ceremoniis, & sacerdotio iam ad Christum & nouum populum Dei translato, in Christi sacerdotio perseverat suo modo Aaronicum sacerdotium, quia hoc illius figura erat & exemplar; unde per illum non penitus tollitur & euacuatur, sicut sacerdotium idololatrarum, sed perficitur & constabatur, quia in illo præstatur quod Aaronicum figurabat. Sicut & Davidi æternū pro se & sua posteritate regnum promisit Deus, quia regnum super suum populum nunquam ablaturus erat ab eius posteritate, & alteri traditurus: quod et si secundum externam & carnalem politiam defecerit, tamen in Christo Davidis filio continuatur spiritualiter, sicut perficitur, dum quod illo regno adumbrabatur, adimpletur.

- 10 Et beatificauit illum in gloria, & circumcinxit eum zona gloriæ.

Pro, gloriæ, non est Græcis, *δόξα*, sicut in sequenti membro, sed *δουλοῦσα*, qua dictione in genere omnem ornatum sacerdotalem complexus est, qui Aaronem gloriosum reddidit. Sic & in sequenti membro Græcis non est dicitio quæ zonam significat, sed *περικελευθῆ*, quæ dicitio in genere quemuis habitum quo quis induitur significat. Postquam enim dixit Aaroni datum gentis sacerdotium, extollit illud, primum à glorioso vestitu qui illi proprius erat: deinde verò à sacrificiis, & auctoritate, atque priuilegiis in concessis. Et de vestitus quidem ornatu prius in genere loquitur, deinde per partes prosequitur, ea breuiter complexus quæ latius scribuntur Exodi 28. Et est notandum in Græcis non esse cum coniunctione; Et beatificauit; sed tantum, beatificauit, sicut & in principio versus sequentis. In Græcis enim hic, ut & alibi ferè, sententiæ eleganter duobus membris absoluuntur, idèoque & nos à superiori sententiā illam partē; & beatificauit; separauimus, quia ad intellectum non parum facit obseruatus ordo. Est ergo sensus, quod Deus ipsum Aaron beatum fecit, & felicem præ aliis, per gloriosum illum ornatum quo illum induit & circumcinxit. Ut autem dictionē generalem *περικελευθῆ*, interpretes verterit speciali nomine, zona, videtur eum mouisse verbum *περικελευθῆ*, circumcinxit. At *ζώνη* Græcis, sicut & cingo Latinis, non tantum significat cingulo stringere, sed & circumdare & induere, ut ibi Dominus regnauit, decorè indutus est: indutus est Dominus fortitudinem, & præcinxit se. Porro per zonam gloriæ, hoc est, gloriosam, intelligi potest baltheus ille summi sacerdotis,

Psal. 92.

tis, de quo Exodi 28. & 39. qui scilicet adhaerebat ipsi superhumerali, & ex eadem materia cōtextus erat: aut etiā baltheus ille, qui erat summo sacerdoti communis cum aliis inferioribus sacerdotibus, quo tunica interior constringebatur, & contextus erat ex bysso retorta, hyacintho, purpura, & cocco, ut patet ex prædictis locis, cum baltheus ille qui adhaerebat superhumerali, præter quatuor illa contextus etiam esset ex auro, eadem scilicet materia cum humerali & rationali. Quidam libri habent; zona iustitiæ. Sic enim legunt Rabanus & Dionysius, & sic habebant quædam scripta. At rectius alij legūt, gloriæ, cum Græcis sit *δόξα*. Ut autem aliqui substituerent, iustitiæ, pro, gloriæ, mouisse eos videtur, quia præcedit, gloria, & in sequenti sententiā sequitur, gloriæ. Item quia de Christo dicitur apud Isaiā cap. 11. Et erit iustitia singulorum lumborum eius.

- 11 Et induit eum stolam gloriæ, & coronauit eum in uass virtutis.

Pro, stolam gloriæ, Græcis est, *συντέλειαν* *παιδείας*, hoc est, perfectionem gloriationis, quo significatur Deum induisse eum perfectum decorem: proinde apud nos hoc loco nomine stolæ, non debet intelligi certa aliqua vestis, sed potius vniuersus ille vestitus, quo Aarō gloriosè ornatus fuit, qui etiā in genere comprehenditur, cum subditur: Et coronauit eum, hoc est, ornauit eum, atque circumdedit in vasis virtutis. Vbi nomine vasorum, phrasi Hebraica, de qua etiam supra, significatur totus ille apparatus sacerdotialis, qui variis constabat partibus. Quem vocat vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. (Græcè enim est, *ισχυθῆ*) quia eo apparatu egregiè instructus fuit Pontifex, ita ut per eum multum esset reuerēdus omnibus, declarabaturque summam eius auctoritatem & potestatem. Hunc apparatus in genere propositum per partes deinde explicat, cum subdit:

- 12 Circūpedes & femoralia & humerale posuit ei, & circumcinxit eum tintinnabulis aureis plurimis in gyro.
- 13 Dare sonitum in incessu suo, audiit facere sonitum in templo, in memoriam gentis sue.

Græca non habent, posuit ei, sed repetendum est verbum, induit, hic & in sequentibus. Interpretes nō malè ad dilucidationem sensus addidit, posuit ei, vel, ut quidam libri habent, imposuit ei. Cæterum pro eo quod vertit, circūpedes, (vel, ut multi libri habent, circumpediles) & femoralia, Græca habent, *περικελευθῆ* *καὶ ποδῆρα*. Harum dictionū prior, *περικελευθῆ*, femoralia significat, ut patet ex Exodi 28. vbi eadem dicitio habetur apud Septuaginta, & vertitur femoralia vel femoralia. Secunda dicitio *ποδῆρα*, vestem talarem significat, qua dictione Septuaginta significant in Exodo eam vestem quæ, Hebraicè dicitur *מַעֲטָוֶת* Meil, quam D. Hieronymus vertit, tunicam superhumeralis, eam scilicet quæ erat proximè sub ipso superhumerali, & erat tota hyacinthina, ad pedes vsque propendens:

unde eam vocarūt, *ποδῆρα*, hoc est, vestem ad talos & pedes demissam. Hanc ergo oportet intelligere hic ab interprete significatā per circumpedes aut circumpediles, nō autem, ut ferè intelligunt nostri, sandalia, de quibus nulla (cum vestes Aaronis describuntur in Exodo) sit mentio. Melius ergo quā Lyranus & Dionysius, intelligit Rabanus per circumpedes, strictam illam vestem lineam, & velut camisiam, quæ erat pontifici cum aliis sacerdotibus communis, quæ & ipsa ad talos vsque protēdebat: unde etiam illam D. Hieronymus in epist. ad Fabiolam, agens de vestibus sacerdotalibus, vocat *ποδῆρα*, cum Septuaginta hanc vocēt *χιτῶνα*, tunicam: illam verò aliam hyacinthinam, quæ propria erat Pontifici, vocant *ποδῆρα*, poderem, quam hic commodè intelligimus significatam per circumpedes, quia pedes circūcingebat, ita ut inuerso ordine dicitio, femoralia, quæ apud nos secundo loco ponitur, respōdeat dictioni, *περικελευθῆ*, quæ Græcis primo loco ponitur: dicitio verò, circumpedes, respōdeat dictioni Græcæ *ποδῆρα*. Nam si quis putet dictionem, circumpedes, respōdere dictioni *περικελευθῆ*, propter præpositionem *καὶ*, idem erunt, circumpedes, & femoralia. Posset quis per circumpedes aut circumpediles, quia pluralis est numerus, intelligere ambas illas talares vestes, de quibus dictum est, alteram lineam communem, alteram hyacinthinam summo sacerdoti propriam, quamuis Græcè singulari numero dicatur, poderem. Est autem dicitio, circumpedes, etiam prophanis scriptoribus, ipsique Ciceroni vsitata: sed in alio significato quā hic habet, nempe ut significet eos qui dicuntur, a pedibus. Tertium autem vestimenti sacerdotalis genus vocat humerale vel superhumeralē, pro Græcis est, *ἐπιμηθεα*, quæ dicitio significat chlamydem, vestemque breuiorem quæ humeris iniicitur, diciturque Hebræis *עֵפֹד* Ephod. Hæc autem vestis ut solis conueniebat summis sacerdotibus, ad renes vsque tantum protēdebat, contexta ex auro ac quatuor coloribus, hyacintho, bysso, cocco, & purpura. Auri enim lamina, id est, bractææ, mira tenuitate tendebatur, ex quibus secta fila torquebatur, cum subtegmine trium colorum, hyacinthi, cocci, purpuræ, & cum stamine byssino, sicque efficiebatur palliolum miræ pulchritudinis, perstringēs fulgore oculos, in modum, inquit Hieronymus, caracallarū, sed absque cucullis. In huius vestis medio ante pectus erat apertura magnitudinis palmi per quadrum, quæ replebatur per aliud paruum vestimentū quod rationale dicitur, de quo mox postea. Plura de humerali licet legere in Exodo. Porro ei tunica hyacinthina, de qua dictum est, quæ proximè erat sub superhumerali, additus erat singularis ornatu in extrema eius parte ad pedes, qui constabat ex appendentibus septuaginta duobus tintinnabulis aureis, & totidē malis punicis cōtextis ex subtegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & stamine, byssino, sicut & zona omnibus sacerdotibus cōmunis. Inter duo tintinnabula

tinnabula vnum erat malum punicum : & inter duo mala, vnum tintinnabulum. De hoc ergo ornatu hic dicitur: Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro. Numerum tintinnabulorum non exprimit scriptura, sed eum exprimit diuus Hieronymus. Vfus horum exprimitur & in Exodo & hic, nempe vt summus sacerdos in incessu suo, scilicet cum vel ingrederetur, vel egrederetur, daret sonitum, sicque audiretur à populo sonitus in templo, idque in memoriam filii gentis suæ, hoc est, vt populus moneretur reuerentiæ summo sacerdoti ministro Dei, & multò magis ipsi Deo tempore sacrificij exhibendæ. Sic enim potius simpliciter intelligendum videtur, quàm, quomodo quidam intelligunt, populum illo sonitu admonitum, vt memores essent legè olim datam in sono tubæ clangētis. Non enim memoria tantum dicitur cōspectu præteritorum, sed etiam respectu præsentium, ad quæ faciendā vel cogitanda monemur. Dicit autem author; In templo; respiciens ad sua tempora quibus iam templum erat extructum.

- 14 Stola sanctam auro, et hyacintho, et purpura opus textile viri sapientis, iudicio et uarietate præditi.
- 15 Torto cocco opus artificis, gemmis pretiosis figuratis in ligatura auri, et opere lapidarij sculptis, in memoriam secundum numerum tribuum Israel.

Quamuis Græca habeant datiuum *σολῆ ἀγία*, legendum tamen est apud nos potius per accusatiuum, vt multi libri habent, stolam sanctam, quàm per ablatiuum, stola sancta, tum quia repeti debet, posuit ei, tum quia sequitur; opus textile; quod appositiuè iungi debet cum, stolam sanctam. Per stolam autem sanctam videtur hic significari aut totum ipsum superhumeralē cum ipso rationali, aut peculiariter ipsum rationale. quamuis ex vfu Latinorum nomen stolæ significet vestem ad talos vsque demissam, & maxime muliebrem; proprie tamen Græcis secundum suam ethymologiam significat omne indumenti genus, vt patet Exodi 28. inter *σολῆς* sacerdotales, computatur primum *περυσθίου*, hoc est, pectorale & rationale. Pro hoc nomen stolæ isto loco accipiendum omnino videtur ex his quæ sequuntur, quia illa conueniunt illi sacerdotali indumento, quod pectorale vel rationale dicitur. Illud peculiariter dicitur stola sancta, quia etsi aliis minus esset, erat tamen aliis sacratius. Pannus enim erat breuis ex auro, & quatuor illis coloribus contextus, ex quibus & superhumeralē, habens magnitudinem palmi par quadrum, & duplex, ne faciliè rumpetur, qui aptissimè per circulos aureos & vittas hyacinthinas coniungebatur humerali, implens aperturam illam ante pectus relictam. Dicitur Hebræis *צִפְתָּן* Chosen, quæ dicitio cum non satis sciatur quid significet, vertitur ferè pectorale, Septuaginta verterunt *λογίου*, quod secutus diuus Hieronymus vertit, rationale, ita vt ipso nomine satis indicetur

mysticum aliquid hic significari. De hoc ergo hic dicitur, quod Deus posuit Aaroni, eumque induit stolam auream, quæ erat opus textile ex auro & hyacintho & purpura. Pro eo autè quod nos legimus fuisse opus illud, opus viri sapientis, iudicio & veritate præditi; Græca alium habent sensum, quem interpretes non est affecutus. Habent enim, *λογίου νοήσεως; ἀλλοις ἀληθείας*, hoc est, rationale iudicij, signis veritatis. Quibus verbis exprimitur, de qua stola sancta prius locutus sit, ea scilicet quæ dicitur, rationale iudicij. Additur, signis veritatis, quia in Exodo cap. 28. dicitur: Pones autem in rationali iudicij, doctrinam & veritatem; pro quo Hebræis est *וִרְמִי* Vrim & *חִוּרְמִי* Thumim, Græcis autem, *τὸ ἀλλοιωσὺν καὶ τὸ ἀληθείαν*, hoc est, manifestationem & veritatem. Quæ duo quid fuerint nemo satis cognouit, nisi quod satis constat sacerdotem, cum Dominum cōsuleret indutus isto pectorali vel rationali iudicij, quibusdam iudiciis intellexisse Dei volūtatē super ea re de qua interrogabatur. vnde hic dicitur in pectorali illo fuisse signa veritatis. Noster vertit; Viri sapientis, iudicio & veritate præditi; significans Bezeleel, de quo dicitur in Exodo cap. 31. & 35. quod Deus cum impleuit spiritu suo, sapientia, & intelligentia, & prudentia in omni opere, &c. De eadem stola sancta dicitur consequenter quod fuerit opus artificis, constans ex torto cocco, hoc est, ex tortis filis coccineis, quæ simul cum aureis filis hyacinthinis & purpureis intexebantur stamini byssino. Item quod constabat gemmis pretiosis auro illigatis atque incluis, & figuratis, hoc est, opere lapidarij sculptis, quia in ipso rationali intexti erāt 12 lapides magni pretij per quatuor ordines, ita vt in singulis ordinibus terni lapides collocarentur, in quibus insculpta erāt nomina 12. filiorum Iacob, in singulis scilicet vnum, secundum ordinē natiuitatis eorum. Idq; dicitur factum in memoriam, vel vt est Græcis *ἀπὸ μνημόσυνου*, hoc est, in memoriale, quia dicitur in Exo. 28. Portabit Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicij super pectus suum, quādo ingredietur sanctuariū, memoriale coram Domino in æternum. Per hoc enim & sacerdos admoneretur, quod filios Israël pro officio suo debuit Domino cōmēdare, illorumq; semper esse memor, & Deus itē velut monebatur, vt iuxta promissiones suas memor esset filiorū Israël. Subiicit & de alio Pontifici proprio ornamento, cum dicit:

- 16 Coronam auream super mitram eius, expressam stegno sanctitatis.
- 17 Gloriam honoris, et opus uirtutis, desideria oculorum ornata.

Repetendum est verbum, imposuit, vel induit, proinde per accusatiuum legendum est, coronam auream, sicut etiam Græca habent, & scripta quædam Latina emendatiora, Corona autem hæc, aurea est lamina illa aurea quæ fronti Pontificis imponebatur, & Exo. 28. vocatur, *כִּתְיֹוֹת* Tſits zahab, hoc est, lamina aurea: cap. verò sequenti vocatur etiam, *שֵׁצֶתַיִן* Nezer hacedsch, hoc est, diadema vel corona sanctitatis

tatis. Erat enim velut semicirculus ab aure vsque ad aurem supra frontem protensus, quæ à parte posteriori vitta hyacinthina pileo capitis alligabatur. Porro mitram, supra quam hic dicitur impositam coronam hanc auream, diuus Hieronymus existimat fuisse pileolum commune omnibus sacerdotibus, quod dicit fuisse rotundum, quale, inquit, pictum in Vlysse conspicimus, esseque quasi sphaeram mediā diuisam, cuius vna pars capiti imponatur. Verum si diligenter legantur Hebræa & Græca Exod. 28. & 29. deprehendetur semper alio nomine vocari tegmen illud capitis, cui iubetur in summo sacerdote imponi lamina aurea. Hebræis enim dicitur *מִטְרָא* Mitsnephet, quod Septuaginta vertunt, *μίτρα*, mitram. Et tegmen illud quod sacerdotibus commune erat, dicitur *מִגְבָּאוֹת* Migbaoth, quod Septuaginta verterunt, *υδάλγος*. Omnino ergo videtur: quemadmodum & Iosephus aperte testatur, summum sacerdotem præter pileum illi cum aliis sacerdotibus communem, habuisse etiam alium acuminatum, quem quidam insulam vocant, cui lamina illa aurea affigebatur, quam etiam Iosephus coronam auream vocat, sed quam dicit triplici ordine circumdatam, cuius scriptura nō meminit. Sic enim habet lib. Antiquitat. 3. cap. 8. Porro pileo, quali cæteri sacerdotes, utebatur, super quam extabat alius consutillis ex hyacintho variatus, hunc aurea corona triplici ordine circumdabat, &c. Pro, mitra, tamen hic Græcis est, *υδάλγος*, nomen scilicet quod in Exodo Septuaginta tribuunt pileo sacerdotibus communi. Quod sequitur: expressam signo sanctitatis; Græcè sic habetur, *ἐπιβύσμα σφραγιδῶ ἀγιόσφραγιδῶ*, quod desumptum est ex Exodi 28. vbi Septuaginta verterunt, *ἐπιβύσμα σφραγιδῶ ἀγιόσφραγιδῶ*. Pro quo nos legimus, sculpsit opere celatoris, Sanctum Domino. Hebræa verò habent; Sanctitas Domino. Quod dupliciter intelligitur, videlicet aut quod in lamina illa aurea sculpta fuerint illa verba, *יְהוָה שָׁמַיָא* Codesch Ladonai, hoc est, Sanctitas Domino, vt significetur quod soli Domino competit sanctitas, quodque ipse solus sanctus sit, iuxta canticum Seraphin: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth. Iuxta quem intellectum cum in nostra lectioe dicitur; Sanctum Domino; dicitio, Sanctum, substantiuè accipi debet pro, Sanctitas. Aut quod in lamina illa aurea tantum sculptum fuerit sanctissimum nomen Domini tetragrammaton, quod Iudæis ineffabile erat, vt illud dicitur sanctitas Domino, vt habet Hebræa, aut sanctum Domino, vt nos legimus, aut sanctificatio Domini, vt verterunt Septuaginta: quia illud nomen sanctum erat Deo, & sanctissimum haberi voluit. Sic intellexit diuus Hieronymus scribēs loco supradicto, in lamina scriptum fuisse nomen Dei Hebræis quatuor literis, *יהוה*, *יה*, *והו*, *יהוה*, quod apud Iudæos ineffabile nuncupatur. Sic & Iosephus, dicens coronam auream sacris characteribus nomen Dei incisum habuisse. Et in libro Sa-

pienitiæ cap. 18. dicitur, quod magnificentia Dei scripta fuit in diademate capitis. Cum ergo hic dicitur, coronam auream fuisse expressam signo sanctitatis, significatur exsculptam eam fuisse instar sigilli signo sanctitatis, hoc est, sculptam in ea fuisse velut in sigillo signum sanctitatis, hoc est, nomen Dei sanctissimum quo eius sanctitas significatur, quia illud nomen essentiam significat: proinde insinuat Deum sic per sese esse vt fons sit & origo omnium essentiarum. Porro quo sequens versus bene intelligatur & legatur, notandum primò Græcis non esse coniunctionem; Et gloria vel gloriam. Atque ea coniunctio etiam non est in multis scriptis emendatioribus, nec apud Dionysium, qui nomen, gloria, appositiuè coniungit cum, corona aurea. An autem legendum sit per nominatiuū, gloria, an per accusatiuum, gloriam, cum vtrunque in nostris scriptis reperitur, ex Græcis non satis constat, quia dicitio *καύχημα*, potest esse vtriusque casus. Sanè si ad coronam referendum sit, sicut per accusatiuum legendum est, Coronam auream, sic & per accusatiuum legendum est, gloriam honoris, vt significetur ipsam coronam fuisse summo Pontifici gloriam honoris, hoc est, ornamentum honorificum, vel, vt est Græcis, gloriationem honoris, hoc est, per quam gloriarī potuit de singulari honore: eandem etiam coronam fuisse opus virtutis, hoc est, opus declarans eximiam eius auctoritatem & eminentiam. Verum quibusdam videtur hic versus non pertinere tantum ad explicandum dignitatem ipsius coronæ, sed potius referendus ad totum illum ornatum sacerdotalem, de quo iam per partes dictum est, quia pro; opus virtutis; quædam Græca habent; *ἐργα ἰσχυροῦ*, opera fortitudinis & sequitur; desideria oculorum ornata. Itaque intelligunt, omnia illa quæ dicta sunt de vestitu sacerdotali, esse gloriam honoris, & opera sacerdotis eximiam auctoritatem declarantia. Iuxta quem sensum perinde est siue legatur per nominatiuum, gloria, vt subaudiatur: Hæc omnia sunt gloria honoris & opera virtutis, oculisque spectantium grata & desiderabilia: siue per accusatiuum, vt repetatur verbum, induit, aut verbum, imposuit. Legendum autem esse; Desideria oculorum ornata; vt multa scripta habent, & non, vt quidam libri corruptè habent, desiderio, Græca demonstrant, quæ habent *ἐπιθυμια*, desideria. Et est sensus: quod ipsa corona, & omnia quæ de vestitu sacerdotali dicta sunt, fuerint desiderabilia oculis hominum, & ornata valde. Quo satis innuitur cur huiusmodi ornatum & splendorem Deus in sacerdote esse voluerit: nempe quia talis hominum oculis gratus est, induceret eos ad reuerentiā sacerdoti & cultui diuino exhibendam. Nec tamen hæc sola causa fuit instituti à Deo huius ornatus, sed etiam ob occultam quarundam rerum significationē, quemadmodum etiam ante Christum Iudæi intellexerunt. Nam Sapientia 18. dicitur: In veste poderis quam habebat,

totus erat orbis terrarum. Itaque & Iosephus explicat quomodo vestitus summi Sacerdotis significauerit totum orbem, vt videre licet lib. 3. Antiquitat. cap. 8. iuxta nouam versionem. Apud nos vero Christianos totus hic sacerdotis apparatus non tantum ad significationem orbis terrarum est referendus, sed etiam & magis ad Christum verè summum sacerdotem, qui finis est teste Paulo totius legis, vt intelligamus in eo apparatu significatam perfectionem omnium virtutum quæ in Christo conuenerunt, ob quam Deo patri meritò gratissimus est, & nobis reuerendus: significatum item quales virtutes ad ipsius imitationem esse debeant in eis qui vicarij eius essent futuri in nouo populo sacerdotes atque Pontifices: quemadmodum prolixè ea de re patres quidam scripserunt, vt Rabanus & Beda, & paucis pulchrè complexus est D. Thomas in prima secundæ artic. 5. ad 9. Huic autem sacerdotali apparatus tantum tribuit etiam ipse Deus, vt prædicto libri Sapientia loco dicatur: His autè cessit qui exterminabat, & hæc extimuit. Quod non sic est intelligendum, quasi vestitus ille per se aliquam habuerit efficaciam, sed quòd Deus cessare fecerit plagam sæuientem propter orationem sacerdotis, tali habitu orantis vt à se institutum fuit: propter Christum item, qui in sacerdote sic vestito figurabatur. De hoc vestitu adhuc sequitur:

- 18 Sic pulchra ante ipsum non fuerunt talia usque ad originem.
19 Non est indutus illa alienigena aliquis, sed tantum filij ipsius soli, & nepotes eius per omne tempus.

IN cõmendationem Aaronis dicitur, quòd nec ante ipsum fuerint tam pulchrè vestes vsque ad originem mundi, nec post ipsum quisquam alienigena, hoc est, ex alio genere vel tribu natus illas induit vnquam, sed tantum filij eius & nepotes, idque in omne tempus quamdiu legis Mosaiæ ritus perstitit. Quia in re significatum est mysticè vnũ tantum esse, nempe Christum, in quem verè competit omnis perfectionis & elegantia plenitudo, quique verè solus sit summus Sacerdos. Demonstratum item quàm conueniat in nouo populo, vnũ esse in terris, qui toti præsit ecclesiæ, solusque sit sub Christo vicarius eius Pontifex. Pro; vsque ad originem; quidam legunt, vsque ad orientem. Græcis est *ἀπὸ ἀνατολῆς*, vsque in sæculum, hoc est, à sæculo & ab origine mudi; proinde melius legitur; vsque ad originem; hoc est, etiam recuratur ad originem mudi. Quamuis similiter etiam intelligi possit, vsque ad orientem mundum.

- 20 Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie.

Perinde est siue legatur, consummata, siue, consumpta, cum idem significetur. Postquam ergo de Aaronis vestitu dixit, incipit & dicere de eius sacerdotali officio. De quo illud primùm commemorat, quòd

quemadmodum illius vestitus perpetuis temporibus ad filios eius pertinebat: ita etiam sacrificia illius perpetua erant, & quotidie bis igne penitus absumebantur. Loquitur enim de sacrificiis illis quæ quotidie fiebant ex duobus agnis: quorum alterum mane in holocaustum offerebatur, alterum vesperi. vnde Græca hic habent, quotidie bis. Quæ tamen sacrificia non erant propria ipsi Aaroni & summo Pontifici, sed etiam per minores sacerdotes offerebantur. vnde quædam Græca hic habent; Sacrificia illorum; vt ad Aaron & filios eius referatur, de quibus dicitur in versu præcedente. Ideo autem de his sacrificiis hic peculiariter fit mentio, quia hæc perpetuò in altari ardebant, & per hæc ignis in altari semper erat: quibus & quod de aliis sacrificiis cõburebatur imponebatur, vt patet Leuit. 6. vbi dicitur: Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsq; mane: Ignis in altari semper ardebit, quem nutrit sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto, desuper adolebit adipem pacificorum, &c.

- 21 Complent Moyses manus eius, & unxit illum oleo sancto.

Complere vel implere manum alicuius, phrasi Hebraica significat in scripturis illum sacris imbueri & initiari: vnde sæpe vertit diuus Hieronymus, consecrare manus, quandoque tamen vertit, implere manum, vt bis Iudic. 17. Quidam hanc phrasim explicare volentes, putant subaudiendum, oblationibus, vt sit, implere manum oblationibus. At magis dicendum verbum, complere vel implere, accipi pro perficere, quia dictio Hebraica etiam perficere significat. Itaque implere manus alicuius, est eas perficere, eisque ius dare, & potestatem offerendi Domino sacrificia. Sic enim perficiuntur manus, quod nõ est aliud quàm: vt bene vertit Hieronymus, consecrare eas. Vnde & Exodi 32. vbi nos legimus dictum Leuitis; Consecratis manus vestras hodie Domino; Hebræis est verbum quod implere significat, vbi tamen non est locus intelligendi; Impleuistis oblationibus manus vestras hodie Domino; sed potius; Perfecistis manus vestras hodie Domino; hoc est, consecratis eas, obtinuistisque eis ius sacerdotale & oblationum. Quomodo autem Moyses Aaronem consecrauerit, ostenditur cum subiungitur; & unxit illum oleo sancto. Erat autem singularis quædam vnctio propria Aaroni & summo sacerdoti, nepe qua oleum vnctionis fundebatur super caput eius. Nam dicitur Exo. 29. Oleum vnctionis fundes super caput eius, atque hoc ritu consecrabitur. Et Leuitici 8. dicitur quòd Moyses fundens oleum super caput Aaronis unxit eum, & consecrauit. De reliquis verò sacerdotibus filiis Aaron dicitur eodem capite, quòd assumens vnguentum vel oleum & sanguinem qui erat super altare, aspersit super Aaron & vestimenta eius, & super filios eorum ac vestes

vestes eorum. Vnde in psalmis dicitur peculiariter de Aaron: Sicut vnguentum in capite quod descendit in barbâ, barbâ Aaron. Oleum autem sacrum dicitur, cuius confectio diuinitus præscripta est, vt scribitur Exodi 30. ex oleo oliuarũ & quatuor odoriferorum aromaticum speciebus, quo nemo vti potuit, & solum consecrationi sacrorum valorum & sacerdotum deputatum fuit.

- 22 Factum est illi in testamentum æternum, & semini eius sicut dies cæli.
23 Fungi sacerdotio & habere laudem, & glorificare populum suum in nomine suo.

Ordo est iste; Ipsum fungi sacerdotio, factum est illi in testamentum, hoc est, pactum æternum, & in dispositionem per omne tempus duraturâ, & posteritati quæque eius factum est sicut dies cæli, hoc est, vt tamdiu ei duraret quamdiu durat dies cæli. quomodo & in Psal. 88. dicitur de Dauid & eius posteritate: Ponam in sæculum sæculi semè eius, & thronum eius sicut dies cæli. Porro pro; fungi sacerdotio & habere laudem, & benedicere populum in nomine eius, nempe Dei. Proinde nostram litteram sic conuenit intelligere; Fungi sacerdotio, & habere potestatem omnium nomine laudandi Deum solenniter, & glorificare, hoc est, benedicere, ac bona imprecari populo Dei in nomine ipsius, quemadmodum præscribitur Num. 6.

- 23 Ipsum elegit ex omni viuente offerre sacrificium Deo, incensum & bonum odorem, in memoriam placare pro populo suo.

Exaggerat Dei beneficium Aaroni præstitum, quòd ad sacrificandum ipse præ & ex aliis omnibus tunc viuentibus à Deo electus sit, Deo scilicet ipsum sua gratia præueniente. Et indicat duplex oblationis genus quod ei conceditum erat, alterum quod offerendum erat ante fores tabernaculi super altare æneũ, quod à præcipuis hostiis, quæ in eo offerebantur, dicitur altare holocaustorum. Ideo enim dicit offerre sacrificium Domino, vbi pro, sacrificium, est Græcis *καθυσωπ*, quo nomine Septuaginta sæpe vocat, holocausta. Alterum erat oblationum genus, quod fiebat intra tabernaculi priorem partem super altare aureum, quod thymiamatis dicitur, quia super illud singulis diebus, mane & vesperi thymiamata adolebatur, confectum ex quatuor aromaticis, vt scribitur Exodi 30. Ideo ergo additur; incensum & bonum odorem. Hunc autem dicit illum Deo obtulisse in memoriam, hoc est, vt Deus sui populi memor esset in bonũ; placare pro populo suo; hoc est, ad hoc vt Deũ placatũ redderet & propitium populo suo. Non quòd suauitas odoris per se quicquam faceret ad placandum Deum, velut odoris suauitate illectũ, sed quòd illa fieret ex obedientia legis præscriptis, & significaret orationis & deuotionis sacerdotalis atq; populi

gratiam & efficaciam apud Deum, ita vt signo tribuatur quod signato propriè conuenit.

- 24 Dedit illi in præceptis suis potestatem, in testamentis iudiciorum.
25 Docete Iacob testimonia, & in lege sua lucem dare Israel.

Melius omittitur coniunctio, & quæ in quibusdã libris inuenitur; Et dedit illi; quia sicut nõ est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Aliud enim hic sacerdotale exprimitur officium, docedi scilicet populum legem Dei. Non est autem intelligendum quod dicitur; dedit illi in præceptis suis potestatem, quasi Aaroni data sit potestas dispensandi in præceptis legis, eaque mutandi, sed quòd ei data sit autoritas legem docendi, interpretandi, & in dubijs diffiniendi, ita vt hæc pertineant ad eum ex ipsius officio: vnde & interpretando quod dixit, potestatem, subiicit; Docere Iacob; hoc est, vt doceret Iacob præcepta quibus Deus testatus est populo suo voluntatem suam; & in lege sua dare Israël lucem; hoc est, illuminare illum, docedõ scilicet illum legem Dei, & eam in dubijs & perplexis interpretando. Hinc dicit Malach. cap. 2. Labia sacerdotis custodiēt scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia Angelus Domini exercituum est. Et in Deut. cap. 12. dicitur: Si difficile atque ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, venies ad sacerdotes Leuitici generis, & ad iudicẽ qui fuerit illo tempore, & quæres ab eis, qui indicabunt tibi iudicij veritatem.

- 26 Quia contra eum steterunt alieni, & propter inuidiam circumdederunt illum in deserto.
27 Homines qui erant cum Dathan & Abyron, & congregatio Chore in iracundia.
28 Vidit Dominus Deus, & non placuit illi, & consumpti sunt in impetu iracundia.
29 Fecit illis monstra, & consumpsit illos in flamma ignis.

Coniunctio, quia, iam non legitur in Græcis, sed absolutè narratur historia. In nostra lectiõne conuenit sententiam intelligere suspensam vsque ad illud, Vidit Dominus Deus, vt ibi sententia absolueretur. Post commemoratam singularem eminentiam Aaroni à Deo collatam, subiungit & historiam de seditione contra Aaronem cõcitatis ex inuidia, quæ ferè sequi solet aliorum præcellentiam & honorem: quorum tamen seditionem ita Deus vltus est, vt demonstrerit eam summè sibi displicere, sicque Aaronis dignitatem non solum tutatus est, sed eandem etiã magis illustrauit & auxit. vt scribitur Numeri 16. & 17. Porro seditio, quæ hic attingitur, sicut non solum contra Aaronem, sed etiam contra Moysen mota fuit: ita ab hominibus diuersarum tribuum, simili tamen superbia & inuidia spiritu, excitata est. Ea enim facta est partim à Core, qui erat de tribu Leui, cum sibi adherentibus: partim à Dathan & Abyron & Hon, qui de tribu Ruben erant, quorum ille indignabatur sacerdos

sacerdotium soli Aaroni & filiis eius attributum, volens illud etiam sibi suisque vendicare, tanquam etiam ex tribu Leui existentibus: hi vero indignabantur Moysen & Aaron principatum in populo obtinere, volentes eum debere tribui Ruben tanquam primogenito Iacob. Seditio tamen hæc describitur tanquam contra Aaronem solum exorta, quod à Core hæc seditio maximè principium sumpsit, quodque excitata sit postquã Aaron à Moysen in sublimen suum gradum constitutus fuit. Horum seditio nem Deus ostendit sibi admodum displicere, dum illos non communi aliqua vindicta, sed noua & prius inaudita subito perdidit: Dathan quidem & Abyron cum ipsorum familiis aperta terra viuos demergens in infernum: Core vero cum suis igne cœlesti consumens. idèoque hic dicitur quod Deus fecerit eis monstra, hoc est, fecit in eis admiranda, insolita, & inaudita. Quod autem additur; & cõsumpsit illos in flamma ignis; non exprimit totam illatam vindictam, sed tantum præcipuam, & eam quæ ipsum Core seditiois authorem simul cum ducentis quinquaginta viris inuoluit, vt scribitur Numer. 16.

30 Et addidit Aaron gloriam, & dedit illi hereditatem, & primitias frugum terræ diuise illi.

Commemorat quæ post mirabilem illam vltionem Dei beneficio accesserint Aaroni, dicens; & addidit Deus Aaroni gloriam; hoc est, cum eam illi conarentur auferre, sibi que vendicare, contra Deus illi addidit gloriam, tum quia vltione illa mirabili, & itein subsecuto miraculo florentis virgæ, de qua Numeri 17. Deus illi sacerdotalem dignitatē confirmauit, tum quia mox etiam adiecit ei ad illius gloriã, ea quæ describuntur sequenti capite. Numer. 18. quæ & hic breuiter attinguntur, cum dicitur; & dedit ei hereditatē, hoc est, singularem possessionem ei dono attribuit. Imprimis enim dedit ei omnes Leuitas vt ministrarent ei in officio sacerdotali, vt patet illo loco, vbi inter cætera dicitur sacerdotibus: Ego dedi vobis fratres vestros Leuitas de medio filiorum Israel. Dedit deinde ei omnes primitias frugum terræ, & primogenita, tam in hominibus quàm in pecoribus, vt eodem loco dicitur. vnde & hic dicitur; & primitias frugum terræ diuise ei; pro sua scilicet portione quam haberet inter filios Israel. De qua portione etiam sequitur.

31 Panem ipsius in primis parauit in satietate. Nam & sacrificia Domini edent, quæ dedit illi & semini eius.

Parauit, inquit, & prouidit ei panem, hoc est, cibum, in primis, hoc est, in omnibus primitiis terræ nascentium, idque in satietate, hoc est, abundè & copiosè. Nam & præter primitias dixit eis vt ederent sacrificia quæ Domino offeruntur: in quibus omni-

bus præter holocausta suam partem habebant, & aliquando ex integro eorum erant præter ea quæ adolenda erant, vt sacrificia ea quæ pro peccato erant. Tria ergo hic indicantur quæ augēt Dei beneficium quo prouidit sacerdotibus de cibo, nempe quod is paratus est eis ex primitiis quæ sunt optimi fructus terræ, deinde quod in abundantia eis sit paratus, postremum quod in sacrificiis Dei, cibo scilicet optimo & sanctissimo, eis sit prouisum. Itaque cum sic eis insigniter & nobiliter præ aliis esset prouisum, merito etiam eis addita est conditio, vt cum aliis non haberent portionē cõmunem in diuidenda terra Israël promissa. Vnde sequitur:

32 Ceterum in terra gentis non hereditabit, & pars non est illi in gente. Ipse enim est pars eius & hereditas.

Prima pars huius sententiæ in omnibus quos vidi libris variè corrupta est. Quidam enim habent: Inter gentes. Alij, in terra gente. Alij, in terra gens non hereditabit; vt sit sensus: Gens Leuitica non accipiet hereditatem in terra. Alij adhuc peius; In terra egentes. Cum dubium esse non possit interpretem vertisse; In terra gentis; scilicet suæ Israëliticæ. Nam Græcè est, ἐν γῆ λαῶν, in terra populi. Et refertur hic quod Numeri 18. post prædicta de primitiis possidendis subiicitur, hoc modo: Dixitque Dominus ad Aaron: In terra eorum nihil possidebitis, nec habebitis partem inter eos. Ego pars & hereditas tua. Pro quo apud Septuaginta omnino similiter legitur, sicut hic Sapiens citat, mutata tantum persona secunda & prima in tertiam. Habent enim sic; Et dixit Dominus ad Aaron: In terra eorum non hereditabit, & pars non erit tibi in illis, quoniam ego pars tua & hereditas tua. Dicitur autē Deus esse pars, hoc est, portio & hereditas Aaronis, sacerdotum & Leuitarum, quoniam pro sua portione vnde viuerent acceperunt, quæ Dei proprio iure erant, eique vel debebantur, vel offerebantur sponte, vt primitiæ, sacrificia, & decimæ. Legendum autem potius per futurum, hereditabit, quàm per præteritum, hereditauit, patet ex Græcis, quæ habent, vt dictum est, κληρονομήσει.

33 Phinees filius Eleazari tertius in gloria est: imitatio eius in timore Domini, & stare in reuerentia gentis, in bonitate & alacritate animæ suæ, placuit Deo Israel.

Post Aaronem, transit ad celebrandum nepotem eius Phinees, præterito Eleazaro filio, quod de eo nihil singulariter præclarū sit memoriæ mandatum. Itaque ipsum Phinees tertium dicit, non quod tertius fuerit in sacerdotio, vt fere intelligitur, sed magis quod in tribu Leui post Moysen tertius fuerit, qui peculiariter laude dignus esset: vnde dicit eum tertium esse in gloria, hoc est, qui merito celebrandus sit, idque ob zelum illum quo pro Dei honore aliis peccantibus fornicantem Israëlitam cum meretrice Madian

dianitide audacter in ipso facinore occidit: quo factò Deus fe placatum testatus est, eiq; sacerdotium pacto sempiterno addixit, vt scribitur Num. 25. Interpret autem noster Phinees, qui vt Græcè scripsit, ita hic, vt & alibi, imitatus est Septuaginta, vtens eisdem vocibus quibus illi vsi fuerant. Nam pro; in imitatio ipsum Græcè est ἐν τῷ μιμῶσαι αὐτῶν. Quod et si etiam verti possit: in imitatio eum; quod verbum μιμῶσαι etiam imitari significat: tamen hoc loco magis vertendum erit; eò quod zelo accensus fuerit; quia ea de re commendat eum Dominus, dicens: Quia zelo meo commotus est contra eos, &c. vbi etiam Septuaginta habent ἐν τῷ μιμῶσαι. Vnde cum nos legitimus; in imitando illum; relatiuum, illum, quod communiter refertur ad Aaronem, vt significetur ipsum Phinees imitatum Aaronem in timore Domini, referri potest ad Deum, vt significetur ipsum per timorem Domini imitatum Deum in zelo ipsius. Iam pro eo quod nos vertit: in reuerentia gentis, Græcè est ἐν τῷ φοβῆσαι λαῶν, hoc est, in conuersione vel defectione populi. Et significatur quod cum populus deficeret à Deo, & conuerteretur ad idola Moabitarum, Phinees fortiter persistit. Interpret videtur legisse, ἐν τῷ φοβῆσαι, quia ea dictio sæpe in scripturis vertitur, reuerentia. Et accipitur nomen, reuerentia, aliquoties in malam partem pro erubescencia, verecundia & pudore, vt cum dicitur Psalm. 34. Induuntur confusione & reuerentia. Et 1. Corinth. 6. Ad reuerentiam vestram dico. Proinde etiam hic quod ad sensum originalis literæ accedamus, sensus esse potest, quod Phinees steterit in erubescencia illa & confusione gentis Israëliticæ, hoc est, cum populus ille incidisset in ignominiosum illud scelus, vt fornicaretur cum filiabus Moab, earumque deos adoraret. Pro; placuit Deo Israel; Græcè hic est, ἐξήλασεν οὐκ ἐπιτομήσας, hoc est, placauit vel expiauit pro Israël, quomodo & Septuaginta verterunt in libro Num. vbi nos legitimus; Et expiauit scelus filiorum Israel, vt videri possit interpretem vertisse non placuit, sed, placauit Deo Israel, hoc est, placauit ipsum Israellem Deo. Debet autem apud nos legi cum præpositione, In imitando; quomodo legit Rabanus, quæ præpositio etiam referri debet ad verbum, stare, vt nostræ lectio collatè cum originalibus hic sit sensus: Quia Phinees imitatus est Aaronem in timore Domini. Aut potius quia per timorem Domini imitatus est Deum in zelo suo, & quia cum ignominiosè & turpiter populus labe-retur, ipse fortiter stetit in bonitate animæ suæ & alacritate, hoc est, promptitudine ad vindicandum iniuriam Deo illatam, ideo ipse placuit Deo Israel, ipsumque Israellem irato Deo placuit & reconciliauit.

34 Ideo statuit illi testamentum pacis, principem sanctorum, & gentis suæ, ut sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum.

Commemorat Sapiens quod Dominus Cob egregium Phinees factum dixit de Corn. Ians. in Ecc.

eo: Ecce do ei pacem fœderis, & erit tam ei quàm femini eius pactum sacerdotij sempiternum. Vbi pro pacem fœderis; Septuaginta habent, sicut hic, διαθήκη εἰρήνης, testamentum vel pactum pacis, hoc est, testamentum pacificum, & quo ei adduxit pacem & felicitatem. Quod autem sit illud testamentum pacis, explicatur cum subditur; principem sanctorum; quod sic coniungi debet cum præcedenti; Statuit illi testamentum pacis; esse scilicet eum principem sanctorum. Vbi per, sanctorum, intelligi possunt vel omnes sacerdotes atque Leuitæ qui Deo sanctificari erant, quorum princeps erat summus sacerdos: vel omnia sancta ministeria & vasa, quorum cura imprimis cõmissa fuit summo sacerdoti. Ne autem ad tempus putaretur ei principatus additus, additur sic eum constitutum à Deo ex pacto principem sanctorum, vt sit illi & semini eius sacerdotij dignitas in æternum. Circa quod tamen testamentum & pactum ipsi Phinees factum, duplex oritur quæstio. Primum enim cur Deus summum sacerdotiū promittit ipsi Phinees, cum illud ei deberetur ex legis constitutione, quia erat primogenitus filius Eleazari. Deinde quomodo semini eius in æternum sacerdotij summi dignitas promittitur, cum Heli fuerit summus sacerdos tempore Samuclis, & aliquot filij eius post eum, qui tamen non fuerunt ex semine Phinees, sed ex femine Ithamar, vt patet satis 1. Paral. 24. Dicendum ergo, Dei pacto hoc accessisse ipsi Phinees, quod per illud ei promitteretur ipsum superuenturum supra patrem suum, vt sic post eum summo sacerdotio fungeretur: deinde quod posteritas eius & semper esset permansura, nec vnquam defecitura, & semper habitura ius summi sacerdotij. Quod autem ad aliquod tempus videatur lunatum sacerdotium fuisse in filiis Ithamar, per Heli & filios eius, an legitimè factum sit, & quæ de causa non constat ex scriptura, nec ex Iosepho. Illud tamen constat, et si ob causam hoc factum sit, ius tamen semper manit in posterioritate Phinees, nec vnquam in totum ab eius posteritate ablatum est. Vnde & Dauid cum Abiathar, qui erat ex filiis Ithamar, simul constituit Sadoc, qui erat ex Phinees, & Postea Salomon sublato Abiathar solum Sadoc voluit esse summum sacerdotem, in cuius posteritate permansit vsque ad captiuitatem Babylonicam, vt patet 1. Reg. 6. Et post captiuitatem constat etiam perdurasse sacerdotium summum vsque ad proxima tempora Christi in progenie Phinees, quia etiam Machabæi vocant Phinees patrem suum. Phinees, inquit Mattathias, pater noster zelado zelum Dei, accepit testamentum sacerdotij æterni. Et notandum bene, quod solus Eleazari per Phinees generatio texitur 1. Paralip. 6. vsque ad captiuitatem Babylonicam, quodq; tempore Dauidis duplo plures inuenti sunt filij Eleazari quàm filij Ithamar, ita vt sexdecim essent ordines sacerdotum ex filiis Eleazari, octo vero tantum ex filiis Ithamar, vt hinc intelligamus vim pacti diuini.

- 35 Et testamentum David regi filio Iesse de tribu Iuda, hereditas ipsi et semini.
- 36 Ut daret sapientiam in cor nostrum, iudicare gentem suam in iustitia.
- 37 Ne abolerentur bona ipsorum, et gloriam eorum in gentem eternam fecit.

Quod ad lectionem attinet, notandum male à quibusdam legi per genituios; David regis filij Iesse; cum per dauuos legendum esse, regi filio, ut etiam multa scripta habent, & meminit etiam Glosa Ordinaria, pateat ex originalibus Græcis. Quod ad sensum verò pertinet, eum satis extraneum nostri hic adscribit, & Græca admodum sunt perplexa. Ex quibus tamen satis constat hic obiter fieri comparisonem dignitatis sacerdotalis & regie, quoad perpetuitatem in successione promissam ipsi Phinees & Dauidi. Et ex collatione facta cum Græcis, hic potest nostræ lectionis reddi commodus sensus. Et sicut pactum factum ipsi Phinees filio Eleazari de tribu Leui, fuit de sacerdotio in æternum permansuro in semine eius: ita etiam testamentum & pactum factum Dauidi regi filio Iesse de tribu Iuda fuit hereditas ipsi Dauidi & semini eius, hoc est, fuit de perpetua possessione regni. Id autem significat ita Deum constituisse, ut bene prospiceret per utramque potestatem populo suo, & utrique etiam illi generationi æternam adiuiceret gloriam. Ideoque subiicitur: Ut daret, Deus scilicet, sapientiam in cor nostrum; per officium scilicet sacerdotale, ad quod potissimum pertinebat docere populum. Iudicare item gentem suam; hoc est, ut iudicaret etiam gentem suam in iustitia, quod potissimum pertinebat ad potestatem regiam. Et hæc quidem est causa cur utramque potestatem in populo constituerit Deus: cur autem utramque perpetuam addiderit dictis duabus generationibus & tribubus, significat cum subditur: Ne abolerentur bona ipsorum, &c. Vbi relatiua, ipsorum & eorum, vel possunt referri ad Phinees & Dauid, ut sit sensus: Deum his duobus eorum dignitatem premisisse fore perpetuam, ne bona eis collata vnquam abolerentur, ideoque eorum gloriam fecit esse æternam in gente & progenie ipsorum. Nam quidam libri habent, in gente: alij, in gentem. Græca est γενεάς αὐτοῦ, in generationes ipsorum. Vel possunt referri ad Israeliticum populum, ut significetur Deum hoc fecisse ne bona quæ per has dignitates illis accesserunt, & gloria item quæ inde illi populo prouenit, vnquam eis auferretur, sed essent eis perpetua.

Caput XLVI.

- 1 Fortis in bello Iesus filius Naue, successor Moysi in prophetis.

Occapite consequenti ordine celebratur Iesus filius Naue, & socius eius Caleb. Deinde communiter Iudices qui post eos fuerunt, non expressis eo-

rum nominibus. Postremam fit egregia metio Samuelis. Vocatus autem hic Iesus filius Naue, quem D. Hieronymus vocat Iosua filium Nun, non quod binominis esset ipse & pater eius, sed quia quem Hebræa vocant, יְהוֹשֻׁעַ Iehosua, pro quo Hieronymus posuit Iosue, Septuaginta, quos noster hic secutus est, vocantur, eodem scilicet nomine quo dictus est noster saluator. Et quem Hebræa vocant Nun, Septuaginta vocant נון. Dicebatur iste Iosue prius Osee, vel, ut est Hebræis, הוֹשֵׁעַ Hosea, sed Moyses appositione vnus literæ, & mutatione vnus puncti, vocauit eum Iehosua, ut scribitur Num. 13. Iste ergo hic peculiariter celebratur à fortitudine quam in bellis præstitit, & viuentem adhuc Moysse deuincens Amalechitas, & reges Amorrhæorum, & post Moysen prosternens Cananæos. Celebratur & ab eo quod meruit Moysi tanti viri & ducis esse successor in regimine populi, & spiritu prophetie. Rursum enim hic pro eo quod libri nostri constanter habent, in prophetis, Græca habent ἐν προφηταῖς, in prophetis, ut significetur Iosue successisse Moysi in spiritu prophetico, & intelligatur eum non humana prudentia rexisse populum, sed, sicut Moyses, omnia gessisse iuxta reuelationem & inspirationem diuinam. Vnde de eo dicitur Deuter. 34. Post mortem Moysi Iosue filius Nun repletus est spiritu sapientie, quia Moyses posuit super eum manus suas. Et in libro Iosue loquitur Dominus ad ipsum, sicut prius ad Moysen, instruens eum de agendis. Quod ergo nos legimus, successor Moysi in prophetis; sic intelligendum est, quod fuerit sic successor Moysi, ut post eum fuerit inter prophetas, hoc est, fuerit propheta, cui Dominus suam voluntatem indicauit, sicut prius Moysi.

- 2 Qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in saluto electorum Dei expugnare insurgentes hostes, ut consequeretur hereditatem Israel.

Græcè non est, maximus, sed tantum, magnus. Et legendum est potius; in salute; ut habent quadam scripta emendatiora, quam, in salutem; quia Græcè est, ἐν σωτηρίᾳ. Commendatur ergo ab eo quod sicut nomen habuit magnum, videlicet quod à salute deriuatur, & saluatorè significat: ita etiam responderit suo nomini, in præstanda salute & incolunitate eorum quos Deus sibi elegerat in populum; ita ut pro eis expugnaret hostes insurgentes contra populum, Dei ad hoc ut Israeliticus populus consequeretur hereditatem sibi à Deo promissam. Infinitius enim, expugnare, positus est Græco more pro gerundio, expugnando. Hac sanè in re magnus est declaratus Iosue, si historiam solum spectes: at maior deprehenditur, si consideremus eum hac in re singularem typum gessisse nostri Saluatoris; cum quo aut idem aut saltem valde vicinum nomen habuit commune. Ut enim ille dictus est à Moysse Iehosua, à salute corporali quam præstitit populo Dei: ita & noster saluator nomen à Deo patre accepit à salute spirituali

tuali quam attulit populo Dei & electis eius, expugnando pro eis hostes eorum, & terram promissam eis distribuendo. An autem omnino idem fuerit apud Hebræos nomen nostri saluatoris & ipsius Iosue, sicut in Græcis idem omnino eis nomen est, non est huius loci inquirere.

- 3 Quam gloriam adeptus est in tollendo manus suas, et iactando contra ciuitates romphæas.

Alluditur ad id quod in prima illa victoria, quam Iosue sua manu & fortitudine obtinuit de vrbe Hai, scribitur de eo, ut est Iosue 8. capite: Iosue verò non contraxit manum quam in sublime porregerat, tenens clypeum, donec interficerentur omnes habitatores Hai. Pro, iactando, Græcè est ἐπέταξε, & in extendendo, & est singulari numero ἰσοπαλαῦ, quo nomine in scripturis sæpe significatur gladius, ut sit sensus: & extendendo gladium contra ciuitates. Noster vertendo; iactando romphæas; per romphæas videtur hic intellexisse iacula missilia, quæ ipsum nomen etiam significat, maximè si hasta speciem præferant, & longa sint quantum vibrare romphæas, etiam accipi possit pro vibrare gladios. Nam de iaculis Iosue nõ ita legimus, sicut de gladio eius.

- 4 Quis ante illum sic restitit; Nam hostes ipse Dominus perduxit.

Prior pars significat neminem ante Iosue sic restitisse hostibus populi Dei sicut ipse, nec quidem Moysen, qui non ita armis pugnavit sicut Iosue, quo nemo cum pluribus hostibus negotium habuit, nemo efficacius & gloriosius superauit. Secundam partem Græca in Complutensi editione aliter habent sic: τοὺς γὰρ πολεῖτας ὑπὸ τοῦ ἐπιγαγεῖν, hoc est, Nam prælia Domini ipse adduxit, hoc est, direxit, & ductor eorum fuit Germanica tamen æditio sic habet, quomodo noster declarat se legisse: τοὺς γὰρ πολεμικοὺς αὐτοῦ κέρει ἐπιγαγεῖν, Nam hostes ipse Dominus perduxit; quomodo & scripta quædam nostra habent, & impressa nunc biblia. Id cum non intelligeretur, verbum, perduxit, in multis libris mutatum est in percussit, ut significetur Iosue non tam sua virtute quam Dei vicisse hostes Dei. At potius interpretem vertisse, perduxit, Græca satis indicant. Quæ versio sic videtur accipienda, ut significet ipsum Dominum excitasse ei hostes, & adduxisse contra illum, quibus se opponeret, & pugnando gloriosas reportaret victorias. Aut potius sic: Ipse Dominus perduxit vel adduxit hostes in manus eius, iuxta illud quod ei dicitur à Domino: Ne timeas, In manus enim tuas tradidi, ut est Iosue 10. sicut & quod sequitur.

- 5 An non in iracundia eius impeditum est sol, et una dies facta est quasi duo?

Multi libri habent; Aut non; sed quidam melius habent; An non; quomodo &

apud Dionysium legitur. Græcè enim est διὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ, Commemoratur hic quod describitur Iosue 10. & ad laudem ipsius multum facit, nempe quod cum pugnaret pro Gabaonitis contra quinque reges, & dies deficeret, præceperit ut sol & luna non mouerentur: vnde hic dicitur quod sol est impeditus à progressu scilicet suo, ita ut vna dies essent quasi duo, quia, ut ibi dicitur, sol non festinauit occumbere spatio vnus diei, ut esset spatium Israël viciscendi se de suis inimicis. Pro; in iracundia eius; Græcè est ἐν θυμῷ αὐτοῦ, in manu eius, hoc est, per ipsum, eiusque imperium. Nostra lectio significat hoc factum esse ex zelo & ira eius contra hostes Dei, quos penitus perdere cupidi, comprehendendi & perimendi. Quod quia à Deo precibus obtentum est, ideo subditur:

- 6 Inuocauit altissimum potentem in oppugnando inimicos undique, et audiuit eum magnus et sanctus Deus in saxis grandinis virtutis valde fortis.

In bello illo, quod notatur versu præcedente, Iosue inuocasse Dominum significatur, cum dicitur: Tunc locutus est Iosue Domino. Dicit ergo; Inuocauit altissimum potentem; hoc est, non confusus est in sua fortitudine, sed in Dei potentia; in oppugnando inimicos undique; hoc est, cum illum ex omni parte hostes oppugnarent, nam cõuenerant tunc contra eum quinque reges; & exaudiuit eum magnus & sanctus Deus non solum iuxta eius voluntatem solem retinendo, sed etiam mittendo supra hostes lapides grandinis valde fortis potentie & efficacie, quia, ut scribitur prædicto loco, Cum fugerent filios Israel, Dominus misit super eos lapides magnos de cælo, & mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filij Israel. Illud autem, in oppugnando inimicos undique; Græca magis requirunt, ut exponatur modo iam dicto, quam ut sit sensus: cum ipse Iosue oppugnaret inimicos, quamuis Latina ratio eum sensum magis requireret.

- 7 Imperum fecit contra gentem hostilem, et in descensu perdidit contrarios.
- 8 Ut cognoscant gentes potentiam eius, quia contra Deum pugnare non est facile.

Sppositum verborum, fecit, & perdidit, Sest non, Iosue, sed, Deus magnus, qui versu præcedente dicitur exaudisse Iosue, & posset melius ea pars in saxis grandinis virtutis valde fortis; coniungi cum sequenti; Imperum fecit; ut significetur Deum pugnasse pro Iosue, & impressionem fecisse contra gentem hostilem per lapides grandinis à cælo super eam demissos: quod, ut scribitur in Iosue, fiebat cum essent in descensu Bethoron. vnde hic dicitur; & in descensu perdidit contrarios; hoc est, aduersarios populi sui. Quæ res cum humanis viribus non perageretur, sed solum diuina fortitudine, rectè dicit id factum esse ut gentes incredulæ cognoscerent Dei potetiam, qua

sola id fieri videbant. Quia cōtra Dominum pugnare non est facile, imò est impossibile & admodum malum, Græca habent, *ὅτι ἐναντίον κυρίου ἡ ἀντιπαρῶν*, hoc est, quia coram Domino bellum ipsius, hoc est, bellum Iosue placuit Deo, & gerebatur fauente Domino.

9 Et secutus est à tergo potentes, & in diebus Moysi fecit misericordiam, *ἡ σὲ* & Caleb filius Iephone. 10 Stare contra hostem, & prohibere gentem à peccatis, & perfringere murmur malitia.

Communiter legitur: Et secutus est à tergo potentes; ut significetur ipsum Ios. 10. in bello infecutum fugientes potentes reges & principes, quemadmodum scriptum est de eo in bello contra quinque reges: Et persecutus est eos per viam ascensus Bethoron. Secundum quam lectionem & intelligentiam pars illa pertinet ad superiora. At Græcis inspectis, dubium mihi esse non potest quin interpres verterit per genitium; Et secutus est à tergo potentes; quomodo etiam habuit unum scriptum magnæ antiquitatis. Græcè enim est *ἐπιπορεύσας ἐπὶ τοῦ ἀντιπαρῶν*, secutus à tergo potentes, vel post potentem: Nec dubium mihi est quin alludatur ad id quod de Caleb resistente murmuri populi, de quo subditur, Dominus dixit: Num. 14. Seruum meum Caleb, qui plenus alio spiritu secutus est me, inducā in terram. Idem enim intelligendum competere in Iosue, qui fuit focus Caleb. Illo autē loco pro: secutus est me Septuaginta habent *ἐπιπορεύσας μὲ*. Et Iosue 14. pro eo quod nos legimus dictum; Caleb, quia secutus es Dominum Deum tuum; Græcè est eadem phrasi qua hic, *ἠκολούθησέν με ἐπὶ τῶν ἀντιπαρῶν*, hoc est, apposuit sequi à tergo Domini vel post Dominum. Dicitur ergo in illo tempore Iosue simul cum Caleb secutus à tergo potentes, & post Dominum potentem, quia cum alij exploratores humani timoris spiritum sequerentur spectantes solum quid humanis viribus possent, atque ob id animos populi confringerent suæ diffidetiæ verbis, isti duo alio spiritu ducti, diuinam & potentiam & veracitatem considerabant, cogitantes quid possent per eum qui suis promisit terram Cananorum, ideoque ausi sunt aliis omnibus contradicere. Et ob id hic dicitur Iosue secutus post potentem, quia eius potentiam considerabat, non autem humanam infirmitatem. Hic sensus quoniam non est intellectus, genitius, potentes, mutatus est in accusatiuum, potentes. Aliquot ergo versibus hic in Iosue & Cabel celebratur insignis illa virtus eorū quæ scribitur Nū. 13. & 14. Vnde & hic dicitur de eis quod in diebus Moysi fecerunt misericordiā, hoc est, opus pietatis, & in ipsum Moysen, & ipsum populū, quia scriptū est de Caleb, quod compescēs murmur populi qui oriebatur cōtra Moysen, ait: Ascēdamus & possideamus terram, quoniam poterimus obtinere eam. Qua autem in re fecerint misericordiam, ostenditur cum sequitur: Stare contra hostem, hoc est, stando

contra hostem, & prohibendo populū à peccatis. Infinitui enim Græco more hic rursus positi sunt pro gerundiis, vel exponendi sunt, ita ut starent contra hostem, & prohiberent gentem. Pro hostem, quædam Græca habent, *ἐναντίον*, hoc est, ecclesiam, & totam illam populi congregationem, cui resistebant Iosue & Caleb. Germanica tamen æditio habet, *et*, contra hostem. Et videtur singulare positum pro plurali, hostes, qui scilicet contradixerunt verbis ipsorum. Pro, perfringere, vel ut quidam legunt, confringere, quidam habent, perfringere sed altera lectio magis conuenit dictioni Græcè *νομάσαι*, hoc est compescere & facere cessare.

- 11 Et ipsi duo constituti, à periculo liberati sunt numero sexcentorum militum peditum. 12 Inducere illos in hereditatem, in terram quæ manat lac & mel.

Græca clarius habent, *ἡ ἀπὸ τοῦ κινδύνου ἐλευθέρωσαν αὐτοὺς*, &c. Et ipsi duo existentes saluati sunt. Significatur ergo quod merito suæ constantiæ ex magno illo numero sexcentorum militum peditum, qui, ut scribitur in Exod. egressi sunt ex Ægypto, soli isti duo fuerunt qui sunt saluati & liberati in periculo mortis, quæ omnes reliquos inuoluit iuxta verbum Domini spatio quadraginta annorum. Sic autem saluati sunt, & liberati atque subtrahiti diuino beneficio à morte, ut induceret illos solos Deus in promissam hereditatem, & in terram illam optimam quæ abundè profundit lac & mel. Verbum enim, inducere, magis referendum est ad Deum, ut significetur Deum illos inducturum in terram Canaam, quàm ad Iosue, qui inducturus erat Israëlitas in illam. Alluditur enim ad illud quod in historia dicit Deus: seruum meum Caleb, qui secutus est me, inducam in terram hanc quam circuiuit. Quam Iosue & Caleb profitebantur lacte & mellē manare, dicentes populo: Inducet nos in terram, & tradet humum lacte & melle manantem. Porro cum hi duo soli dicuntur inducendi in terram promissam, excluduntur Leuitæ, qui non comprehenduntur in numero sexcentorū militum, ut patet Num. 1. Nam Eleazarus & Phinees simul cum Iosue ingressi sunt, & similiter alij multi Leuitæ, quoniam non consenserant in murmure contra Moysen.

- 13 Et dedit Dominus ipsi Caleb fortitudinem, & usque in senectutem permansit illi uirtus. 14 Ut ascenderet in excelsum terræ locum, & semen eius obtinuit hereditatem.

Alterum præmium à Deo redditum ipsi Caleb hic describitur, quod commemoratur Iosue 14. ubi dicitur in diuisione terræ sorte fienda, Caleb ante omnes petiuisse & obtinuisse sine sorte possessionem quam volebat, montem quandam à Deo illi promissum: & dicit Caleb se à Deo hoc peculiariter accepisse, ut cum iam octoginta quinque esset annorum, sic valeret ut eo valebat

lebat tempore quo quadragenarius missus fuit ad explorandum terram. Illius, inquit, temporis fortitudo in me usque hodie pefuerat tam ad bellandum quàm ad gradiendum. Fructum horum beneficiorum concessorum à Deo ipsi Caleb indicat sequens versus, cum dicitur:

15 Ut uiderent omnes filij Israël, quia bonum est obsequi sancto Deo.

Legendum esse, ut uiderent, & non, & uiderunt, patet ex Græcis, quæ habent *ὅρασαν*. Pro obsequi sancto Deo; Græcè est, *προσεύχασθαι ἐν τῷ κυρίῳ*, hoc est, ire post Dominum, Alluditur enim ad id quod prius dictum est de Caleb, quod secutus est à tergo Dei vel post Deum, quod non est aliud quam obsequi Deo, hoc est, eius uoluntati se accommodare, atque eius uerbis credere.

- 16 Et iudices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor, qui non auersti sunt à Domino ut sit memoria eorum in benedictione. 17 Et ossa eorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum sanctorum uirorum gloria.

Symmatim perfringit laudem Iudicum qui post Iosue fuerunt in populo inculpatæ uitæ. Porro quod constet de recta huius loci (qui obscurus est in litera) & lectione, & intelligentia, notandum quod in secundo versu legendum non sit, pullulent & permanent, per indicatiua uerba, sicut multi legunt, sed pullulent & permaneat, ut hæc uerba respondeant uerbo, sit, præcedenti, quomodo & scripta & impressa iam correctiora Biblia habent, & Græca requirunt, quæ habent optatiuum modum, *ἀναθάλλουσιν*, repullulent. Deinde notandum quod in priori versu, pro, ut sit, in Compluteni æditione tantum sit coniunctio, & ita ut ad uerbum habeatur; & memoria eorum benedictionibus. Quam lectionem sequentes intelligunt subaudiendo uerbum optatiuum, sit, quod noster expressit, ut sit sensus: Etiam eorum memoria sit in benedictione, sicut & prædictorum. Itaque uideri posset apud nos legendum pro, ut sit, & sit. Germanica tamen æditio non habet coniunctionem, *et*, sed pro ea habet uerbum optatiuum, *est*, sit. Et sic sententia est manifesta, nisi quod nominatiuus, iudices singuli, ponatur absolute sine uerbo, sicut & aliàs nonnunquam, ut ibi: Virga tua & baculus tuus ipsa me cōsolata sunt. Ut hunc sensum nostra habeat litera, dictio, ut, est accipienda quemadmodum nonnunquam, ut sit aduerbium optandi pro utinam, sicut apud Terentium: Ut illum dii, decæque perdant. In qua acceptione penè superest, sicut & hoc loco Græcis omnino non est. Optat ergo Sapiens ut Iudicum, qui singuli sua nomina habent expressa in scripturis, sit memoria in benedictione, hoc est, ut eorum memoria semper perduret cum laude, significans hoc voto dignos illos esse quorum memoria fiat semper cum laude ipsorum. Non

autem uult omnium memoriam fieri cum laude, sed eorum quorū non est corruptum cor, pro quo Græcè est, quorum non est cor fornicatum, hoc est, qui non ad idolatriam prolapsi sunt. Ea enim in scripturis sæpe nomine fornicationis significatur, eaque uerè est maxima & præcipua cordis corruptio: un de & exponendo subiicitur; qui non auersti sunt à Domino. Quamquam & per alia etiam uitia rectè dicatur cor corruptum, & auersti à Domino, ut uideantur quidam Iudices excludi hic à laude, & potissimum Abimelech. Quod subdit Sapiens; Et ossa eorum pullulent de loco suo; significat se optare & illos dignos esse, ut eorum sepulchra cum ossibus eorum nunquam penitus percant, sed inspecta semper renouent eorum memoriam, sic enim suo modo eorum ossa pullulant de loco suo. Quamquam secretiori sensu etiam uideatur significari dignos eos esse qui aliquando resurgant in resurrectione iulorum. Quod subiicitur; Et nomen eorum permaneat in æternū, exponit allegoriam quæ est in uerbis præcedentibus. Quod sequitur, duplicem habet lectionem. Nam loci qui legunt per ablatiuos; permanente ad filios illorum sanctorum uirorum gloria; Et tunc significatur, quomodo cupiat nomē eorum permanere in æternum, uidelicet per hoc quod permaneat semper ad filios & posteros gloria illorum sanctorum uirorum. Plures libri habent per nominatiuos, permanentes gloria; & tunc exponit hæc pars quid sit quod dicitur; nomen eorum permaneat in æternum; hoc est, permanens sit ad filios gloria eorum. Græca paulò aliter habent, ut ex eis non satis iudicari possit utra lectio apud nos sit præferenda. Prior tamen lectio habet commodiorem sensum.

18 Dilectus à Domino Deo suo Samuel propheta Domini, renouauit imperium, & unxit principes in gente sua.

Prosequitur laudes Samuelis qui ultimus fuit Iudicum, attingens ex ordine quæ in scripturis de eo præclariora habentur. Primum ergo dicit eum fuisse dilectum à Domino, quia de eo scriptum est adhuc in pueritia: Et magnificatus est puer Samuel apud Dominum. Et mox postea: Puer autem Samuel proficiebat, atque crescebat, & placebat tam Deo quàm hominibus. Prophetam autem Domini rectè dicit, quia cum illo tempore sermo Domini esset pretiosus, nec esset uisio manifesta, istæ peculiari prophetiæ spiritu donatus est, & quasi prophetarum primus post Moysen habitus est, unde dicitur Actuum 3. Omnes prophetæ à Samuel & deinceps qui locuti sunt, annunciauerunt dies istos. Pro renouauit imperium; Græcè est, *καταστήσας βασιλείας*, uel *βασιλεύσας*, hoc est, constituit regna uel regem, quia scilicet in populo Israelitico, qui prius tantum habebant iudices, instituit primus, petente populo & Deo annuente, regiam potestatem, constituendo regem Saul, & postea Dauidem. unde & sequitur; Et unxit principes; nempe Saul, & Dauidem

Psal. 22.

1. Reg. 1

1. Reg. 3

videm in gente sua. Itaq; quod nos legimus; renouauit imperium; accipi debet pro, de nouo instituit imperium regium, & Iudicum potestatem mutauit in regiam.

19 In lege Domini congregationem indicauit, & uidit Dominus Iacob.

Peruersè ab omnibus ferè legi; uidit Dominum uel Deum Iacob; & legendum esse uidit Dominus Iacob; quomodo & scripta quædam antiqua habebat, & modò quædam impressa, manifestum est ex Græcis, quæ habent *ἐπιπέδον*, hoc est, uisitauit uel inspexit Dominus Iacob, hoc est, populum Israeliticum. Cùm enim in salutem populi sui milit Deus singularem aliquem virum post longam calamitatem, dicitur Deus uisitasse populum suum. Sic de Moyse dicitur: Exod. 4. Audierunt quòd uisitasset Dominus filios Israel, & quòd respectisset afflictionem illorum. Itaque quòd nostra lectio habet; Vidit Dominus Iacob; significat quòd Deus populum suum respectisset, cuiusque se curam habere ostenderit, mittendo eis talem virum, qui prius sub Heili & filiis eius miserè tractabantur, quando corruptus erat status religionis & reipublicæ apud Iudæos. Tunc ergo, ut hic dicitur, indicauit congregationem, hoc est, totam rempublicam Israeliticam (est enim hic *συναγωγή*) sed in lege Domini, hoc est, iuxta eius legem, sine omni acceptione personarum, aut commodi sui expectatione, atq; ob id dicitur Deus uisitasse suum populum, quòd non solum prophetam, sed etiam tam incorruptum iudicem eis dederit. De iudicio Samuelis agit. 1. Reg. 7.

20 Et in fide sua probatus est propheta, & cognitus est in uerbis suis fidelis, quia uidit Deum lucis.

Auditor ad illud quod de eo dicitur; Dominus erat cum eo, & non cecidit ex omnibus uerbis eius in terram. Et cognouit uniuersus Israel à Dan usque Bersabee, quòd fidelis Samuel propheta esset Domini. Est ergo sensus: quòd Samuel probatus est esse uerè propheta per fidem suam, hoc est, fidelitatem suam, qua nihil dixit, nisi quòd à Deo audiuit, & quòd non ipso facto impleteretur. vnde & sequitur: Cognitus est in uerbis suis fidelis. Cùm autem sequitur: Quia uidit Deum lucis; accipi potest coniunctio, quia, uel causaliter, ut sit sensus: eum ideo deprehensum esse fidelem, quia uiderat Deum lucis, hoc est, quia à Deo omnis lucis & ueritatis authore illustratus fuit. Vel infinite pro, quòd, ut sit sensus: cognitus est fidelis, nempe quòd uiderat Deum lucis, hoc est, omnes cognouerunt eum uidisse Deum lucis. Cui sensui conuenit ea lectio, quam deprehendi in quibusdam antiquis & emendatis scriptis. Cognitus est in uerbis suis fidelibus, quia uidit Deum lucis. Quam lectionem præferrem, nisi Græca haberent *πίστεως ἀπόδειξις*, hoc est, cognitus est in uerbis suis fidelis uisionis, hoc est, certus & uerus in his quæ uiderat.

21 Et inuocauit Dominum omnipotentem in oppugnan-

do hostes circumstantes undique in oblatione uiri inuolati.

Ostendit iam Samuelem non tantum fuisse iudicem in corruptum, & propheta tam fidelem, sed etiam populi saluatorem, cùm ab hostibus undiq; premeretur, & maxime à Philisthæis, ut scribitur 1. Reg. 7. Pro, omnipotentem, Rabanus legit, potentem, sicut & Græca habent *δυνατός*, quam dictionem etiam supra nos terit, potentem. Porro obscuritatem aliquam facit quòd legimus, uiri inuolati, uel, ut alij legunt, uiri immolati, & torquent se hic nostri interpretes. Et Complutensis quidem æditio etiam habet *ἀνδρῶν*, hoc est, uiri, sicut noster se declarat legisse, sed pro, inuolati uel immolati, habet sicut & alia Græca, *καλαβήτοι*, hoc est, lactentis: vnde nò dubium est quin per uirum lactentem intelligi debeat masculus ille agniculus, quem Samuel orans pro Israel contra Philisthæos obtulit Domino, ut est prædicto capite, ubi etiam Septuaginta habent hanc dictionem, *καλαβήτοι*. Verum cùm dura sit hæc locutio, qua uir ponitur pro agno, et si masculus etiam sexus sit in eo genere, magis uerisimile est corruptè in Græcis codicibus quibusdam legi *ἀνδρῶν*, & reponendum pro eo esse *ἀγνῶν*, quemadmodum habet æditio Germanica. Imitatus est enim noster Sapiens Septuaginta, qui in historia prædicta dicit Samuelẽ obtulisse *ἀγνῶν καλαβήτοι*, agnum lactentem. Itaque in nostra lectione per uirum, intelligendus est agnus masculus, & legendum est potius, inuolati, quam immolati, quia sicut esse agnum lactentem commendat sacrificium à teneritudine & integritate: ita etiam esse agnum inuolutum, hoc est, immaculatum, aut necdum coitu corruptum: vnde & paschalis agnus iubetur esse sine macula masculus anniculus. Et Christum Petrus uocat agnum immaculatum & incontaminatum. Sensus ergo est: Cùm hostes undique oppugnant populum Israeliticum, ita ut grauitertimerent à facie illorum Israelitæ, inuocauit Samuel Dominum, in cuius potentia solum confidebat, idque cum oblatione masculi agni adhuc teneri, delicati, & inuolati. Cuius preces quàm fuerint efficaces, ostenditur cùm subditur:

22 Et intonuit de celo Dominus, & in Joniu magno auditam fecit uocem suam.

23 Et contriuit principes Tyrionum, & omnes duces Philisthæim.

Manifesta sunt hæc ex historia, nisi quòd in ea de principibus Tyrionum non fit mentio. At uerisimile est eos sicut ualde uicinos Philisthæim, tunc illis confederatos fuisse contra Israelẽ.

24 Et ante tempus finis uitæ suæ & sæculi, testimonium præbuit in conspectu Domini et Christi.

25 Pecunias & usque ad calcamenta ab omni carne non accepit, & non accusauit eum homo.

Prædictis ad laudem eius pertinentibus prædicat & illud quòd scribitur 1. Reg. 12. quomo-

quomodo Samuel iam grandæuus ausus est innocentiam & integritatem suam apud totum populum, Deum & regem in testes adhibens, profiteri, nec quisquam inuentus sit in tanto populo, qui de eo conquereretur, & non potius pius iustitiæ attestaretur. Ante tempus, inquit, finis uitæ suæ, & ante tempus finis sæculi sui, hoc est, antequam desineret uiuere, & suam durationem peregisset, aut ante tempus finis sæculi huius, hoc est, antequam finiret hoc sæculum, dilucidissimum testimonium præbuit de seipso coram Domino & yncto rege Saul, nempe quòd pecunias, & usque ad calcamenta, hoc est, minima quæque, non acceperit ab omni homine: & cùm sic suam integritatem profiteretur, non accusauit eum homo, hoc est, quicumque, sed dixerunt confirmantes eius integritatem: Non es calumniatus nos, neque oppressisti, neque tulisti de manu alicuius quippiam in eo quòd dicitur; usque ad calcamenta; quòd in uerbis Samuelis non exprimitur, quamuis includatur, imitatio est uerborum Abraham dicentis ad regem Sodomorum: Gen. 14. A filio subtegemini, usque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus quæ tua sunt, hoc est, nihil omnino.

26 Et post hoc dormiuit, & notum fecit regi, & ostendit illi finem uitæ suæ.

27 Et exaltauit uocem eius de terra, in prophetia deletere impietatem gentis.

Græca habent in principio, *καὶ μετὰ τὸ ἐπιπέδον αὐτοῦ, παραρηγῆσθαι αὐτὸν*, & postquam ipse dormiuisset, prophetauit. Dixit enim quid ante finem uitæ suæ præstiterit nunc uerò quid etiam post mortem, referens eam historiam, quæ scribitur 1. Reg. 28. & ab eo quòd etiam post mortem geistum est illum commendare uolens. Circa hunc tamen locum & prædictam historiam non parua exurgit quæstio, an is qui arte pythoniæ, & potestate demonis petente Saule excitatus est, uerè fuit Samuel. Indignū enim uidetur tam sancti uiri animam ex abditis mortuorū receptaculis iussu & uoluntate diaboli reuocatum. Et tamen sacra scriptura & in historia prædicta, & in hoc loco Samuelem testatur uisum, & locutum regi. Deinde & ueritatis prædictio uidetur arguere uerè fuisse Samuelem. Tractat hanc quæstionem satis exactè D. Augustinus lib. 2. ad Simplicianum quæstione tertia, ostendens utramque partem defendi posse, magis tamen inclinās in eam partem, ut credatur non uerè spiritum Samuelis à sua requie excitatum fuisse, sed aliquod pharasma & imaginariam illusionem diaboli machinationibus factam, quam propterea scriptura nomine Samuelis appellat, quia solent imagines rerum earum nominibus appellari quarum imagines sunt. Nec illud dicit quenquam mouere debere, quomodo à maligno spiritu Sauli uera prædicta sunt, quia incongruum non est ut Deus aliquando uelit etiam per demones aliquem cognoscere uera maxime temporalia, & ad istam mortalitatem pertinentia, quæ ab an-

gelis bonis didicerunt, ut malum quòd ei impendat prænoscendo, patiatur etiam antequam ueniat. Docet tamen absurdum non esse credere ex aliqua dispensatione diuinæ uoluntatis permissum fuisse, ut non iuuitus, nec dominante nec subiungente magica potentia, sed uolens atque obtemperans occultæ dispensationi Dei, quæ & pythoniæ illam & Saulem latebat, consentiret spiritus Prophetæ sancti se ostendi aspectibus regis, diuina cum sententia percussurus. Huic sententiæ omnino fauere uidetur ipsa historica narratio, & maxime hic locus, in quo in laudem Samuelis dicitur quòd post mortem Samuel prophetauerit. Itaq; sequendo priorẽ sententiam quæ probabilior est, de hoc loco dicendum est, quòd author hic secutus est historice narrationem: proinde sicut illa loquitur de imaginario & phantastico Samuele, tanquam de uero, qualem suo merito decepti Pythoniæ & Saul esse crediderunt, ita & iste. Nec obstat quòd in laudem Samuelis istud hic asseratur, quia ad laudem illius hoc facit, quòd in illius & bonitatem & ueracitatem Saul iam in summa consistens desperatione confusus sit, quòdque illius merito Deus per malignum spiritum ab angelo edoctum ueritatem prædicere & reuelare uoluerit, ut ob id quasi Samuel ipse futurorum euentū prædixerit, quia propter illum ueritatem prænuntiari & prophetari permisit. Ideo ergo hic dicitur, quòd Samuel notum fecit regi finem suum, & quòd exaltauit uocem eius (pro suam) de terra, quia scilicet de terra ascendebat, ad hoc ut in prophetia, hoc est, per prædictionem futurorum deleteret impietatem populi Israelitici, quia scilicet dixit ei: Dabit Dominus etiam Israel tecum in manus Philisthæim.

Caput XLVII.

1 Post hæc surrexit Nathan, propheta in diebus David.

Germanica æditio habet *μετὰ τὸ ἐπιπέδον*, post hæc, nempe Samuelem: Complutensis, *μετὰ τὸν*, post hoc, quomodo & Rabanus habet, & unum scriptum Tongerlense, quamuis parum ad rem faciat, quouis modo legatur. Transitus ad commendationem Davidis, interponit post mentionem Samuelis prophetæ, mentionem prophete Nathan, qui prophetico spiritu sic in plerisque bene consuluit Davidi, sicut Samuel consuluerat Sauli, quem & uerisimile est gesta Davidis conscripsisse, sicut Samuel Saulis.

2 Quasi adæps separatus à carne, sic David à filiis Israel.

Multi libri eam partem: & quasi adæps separatus est à carne; iungunt eum præcedenti, ut ad Nathan pertineat, quomodo & Rabanus intelligit. At eam partem pertinere ad sequentia, sicut alij distinguunt, satis indicat, quòd perficiendo cõparationem

- 12 Et dedit in celebrationibus decus, & ornauit tempora usque ad consummationem uitae.
 13 Ut laudarent sanctum nomen Domini, & amplificarent mane Dei sanctitatem.

PRO, celebrationibus, Græcè est *εορταίς*, hoc est, festiuitatibus aut festiuis diebus: proinde conuenit nomen, celebrationibus, accipere pro celebritatibus, hoc est, celebribus diebus, qui etiam significantur, cum dicitur; ornauit tempora; ea scilicet quæ statuta erant festiuitate celebranda. Indicant ergo hi versus, quid boni secutum sit per cantorum institutionem, nempe quod hac ratione festiuis diebus, qui à populo celebrandi erant ex legis præscripto, adliderit magnum decus & ornamentum, qui prius rudi modo peragebantur: quodque eadem illa tempora ornauerit, addito illo quo prius carebant splendore, idque fecit usque ad consummationem uitæ suæ, semper scilicet, maximè in senectute, sollicitus pro augendo & ornando cultu diuino, atque in ea sollicitudine immoriens, ad hoc ut cantores instituti laudarent nomen sanctum Domini, & magnificarent etiam singulis diebus, idque mane. Dei sanctitatem, ita scilicet ut diem inciperent à Dei laude, quemadmodum constitutum legitimus 1. Paralip. 23. ubi sic habetur; Leuitæ ut stent mane ad confitendum & canendum Domino, similiterque ad uesperam, tum in oblatione holocaustorum Domini, quam in Sabbathis & Calendis solennitatibus reliquis. Porro per Dei sanctitatem etsi intelligi possit Dei integritas & puritas, imprimis in Deo prædicando: hic tamen uideri potest significari nomen sanctum Dei, quia Græcè est, *τὸ ἀγίασμα αὐτοῦ*. Sic autem Septuaginta uocant nomen Dei proprium, ut superius dictum est capite 45.

- 14 Christus purgauit peccata ipsius, & exaltauit in æternum cornu eius.
 15 Et dedit illi regnum regni, & thronum gloriae in Israel.

NOUISSIMÈ de Dauide cõmemorat quod peccatorum suorum in quæ inciderat remissionem cõsecutus sit à Deo, ita ut non solum propter peccata sua regno non exciderit sicut Saul, sed etiam promissionem stabilitatis regni æterni consecutus sit. Mirum autem meritò uideri potest, quomodo hic author Christum & expectatum tunc Messiam dicat purgasse peccata Dauidis, cum tunc adhuc nõ fuerit, sed adhuc expectaretur. Hac sanè de causa uideri potest in quibusdã codicibus nomen, Christus, mutatum in, spiritus. Sic enim habet codex Bessarionis, & alia aliquot scripta. At Græcè nec, Christus, est nec, spiritus, sed *υἱοῦ*, Dominus. Et hæc ueram esse lectionem, nec esse, ut aliqui existimare possent, deprauatã, magis uideri potest quod in uerbis Nathan dicentis, Dominus quoque transtulit peccatũ tuum; sit sicut hoc loco, *υἱοῦ*. Verisimile ergo est nostrum interpretem etiam uertisse, Dominus,

2. Re. 12

sed in lectione quadã ecclesiastica, qua quæ hic dicuntur de Dauide, applicantur Cõfessoribus in Missæ epistola, nomen *υἱοῦ*, mutatum esse in nomen, Christus, quia in nouo testamento per quandam appropriationem nomen, Domini, Christo ferè tribuitur, sicut & in epistola Iudæ nomẽ, Iesus, positum est, ubi Græca habent *υἱοῦ*, Dominus, cum legimus, Iesus populum suum ex Ægypto saluans, secundo eos qui non crediderunt perdidit. Ex hac ergo exemplari lectione deinde factum uidetur ut etiam in Bibliis pro nomine, Dominus, poneretur Christus, & postea pro, Christus, quia id nomen non uidebatur bene congruere, à quibusdam scriptum esse, Spiritus, quia utrunque nomen similiter solet apud antiquos scribi, ut adhuc in antiquis Bibliis inuenitur. Nam nomen Christi scribitur etiam apud Latinos literis Græcis Xps: nomen uero spiritus, Sps. Ut ut est, Latinis etiam Christus noster rectè dicitur purgasse peccata Dauidis, aut, ut est Græcis abstulisse peccata, quia ipse sicut est agnõ qui occisus est ab origine mudi, ita etiã ab origine tollit ex pręuiso suę passionis merito totius mundi peccata, & quatenus Deus fuit ab æterno, etiam cũ patre & spiritu sancto purgauit omniũ peccata remittendo ea.

- 16 Post ipsum surrexit filius sensatus, & propter illũ deiecit omnem potentiam inimicorum.

DE Salomone instituit narrationem eius, dum dona, tum uitia commemoras. Secundam huius sententiæ partem Græca aliter habent sic: *καὶ οὗ ἀπὸ τῆς πλάτους ἐν πλάτους*, hoc est, propter illum habitauit in latitudine. Cui consonat id quod legitur apud Rabanum; & propter illum requieuit in latitudine. Cuius lectionis etiam meminit Glosa ordinaria, eamque habebant duo exemplaria Tongerensia, quamuis in margine etiam altera lectio addita fuit, proinde illa Rabani lectio meritò præferenda esset. Duo exemplaria M. N. Augustini Hunzæ utramque lectionem in contextu habebant sic: Et propter illum deiecit omnem potentiam inimicorũ, & requieuit in latitudine. Ergo saltem uel sic legendũ est, & est sensus: quod Deus propter Dauidẽ tempore Salomonis representat omnem potentiam inimicorum, ita ut nemo uel uellet uel auderet se illi opponere, sicque ipse habitauit & requieuit in latitudine animi, securitate scilicet & libertate, non coarctatus aduersariorũ uolentia. Aut in latitudine regni, quia scilicet Deus propter Dauidem amplificauit eius imperium, ita ut longè latèque dominaretur, ut dicitur 3. Regum 4.

- 17 Salomõ imperauit in diebus pacis, cui subiecit Deus omnes hostes.
 18 Ut concederet domum in nomine suo, & pararet sanctitatem in sempiternum.

SVO, positum est pro, ipsius, scilicet Dei, & significatur ideo Deum Salomoni tempora pacifica cõcessisse, ut posset erigere domum

num ad gloriam nominis eius. Pro, sanctitate, hic rursum est *ἀγίασμα*, qua dictione hic significatur templum Deo sanctificatum, quemadmodum & alibi, & nominatim Psal. 88. ubi legitur: Prophanasti in terra sanctuarium eius. Proinde apud nos nomen, sanctitas, accipi conuenit pro sancto Dei templo.

- 19 Quemadmodum eruditus est in iuuentute sua, & impletus est quasi flumen sapientia.

ILLAM partem; quemadmodum eruditus est in iuuentute sua; nostri ferè referunt ad præcedentiã, ut significetur Salomonem edificasse tẽplum, iuxta quod institutus fuit in iuuentute à Dauide patre: qui non solum ei impensas construendi tẽpli præparauit, sed etiam ei omnium ædificandorum descriptionem tradidit, ut scribitur 1. Paral. 28. At non solum in Græcis hæc pars refertur ad sententia, sed etiam in multis scriptis Latinis, in quibus hic est noue sententiæ initium. Itaque dicitio, quemadmodum, accipi hic debet admiratè posita, pro, quã, sicut, in illo Psalmo: Quemadmodum multiplicasti misericordiam tuam Deus; ut sit sensus: O quã etiam in iuuentute sua fuit eruditus & sapiens à Deo factus. (Est enim Græcis *εὐσπότης*) & quã impletus est sapientia, quasi flumen, hoc est, sicut flumen abundat aquis, quas aliis largiter communicat: ita & ipse abundabat sapientia, quam in alios copiosè diffudit. Sapientia enim diuina abundè repletus est, etiam in iuuentute, cum ad Deum in oratione dixit: Ego sum puer paruulus, & ignorans egressum & introitum meum. Notandum & illud quod Germanica editio habet in secunda persona *εὐσπότης* & *εὐπλοῦτος*, hoc est, repletus es, ut hic accipiat Apostrophe ad Salomonem, quæ postea continuatur. Quæ lectio maiorem habet vim & gratiam, & in quibusdam etiam scriptis Latinis reperitur, ut meritò illa præferenda sit.

- 20 Et terram retexit anima tua, & replesti in compassionibus anigmata.

GRÆCA non habent in principio coniunctionem, & ut intelligamus hic nouæ sententiæ esse initium. Pro, retexit, Græcè est *ἐπέστυλεῖς*, operuit. Itaque significatur animum Salomonis tanta fuisse sapientia, ut per eam quam elocutus est sapientiam operuerit, hoc est, repleuerit omnem terram, quia ut dicitur 3. Regum 4. Veniebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, & ab uniuersis regibus terræ qui audiebant sapientiam eius. Cui intelligentiæ conuenit quod Græca in sequenti parte habent sic: Et replesti (terram scilicet) parabolis enigmatum. Noster interpret aut posuit cõpositum, retexit, pro suo simplici, texit: aut potius legit *ἀπεκάλυψεν*, reuelauit uel retexit. Et erit sensus: quod anima & spiritus Salomonis Dei sapientia donatus, detexerit totã terram, aperiendo & explicando omnium quæ in terris sunt naturas, quia, ut dicit scriptura, Disputauit super lignis à cedro quæ est in

3. Reg. 4

Libano usque ad hyfopum, quæ egreditur de pariete. Et disseruit de iumentis & volucribus & reptilibus & piscibus. Iam quod nos legitimus; Et replesti in comparationibus ænigmata; significat quod multa admodum ænigmata elocutus fuerit in suis comparationibus, hoc est, parabolis, quas uel locutus est, uel scriptas reliquit.

- 21 Ad insulas longè diuulgatum est nomen tuum, & dilectus es in pace tua.

EX historia patet huius sententiæ ueritas. In ea enim dicitur & quomodo ad omnes terras & populos nomẽ eius innotuerit, & quomodo & ab exteris & maximè à suis dilectus fuerit ob pacem quam habuit cum omnibus, & quæ suis præstita fuit tempore ipsius. Dicitur enim quod habebat pacẽ ex omni parte in circuitu. Habitabatque Iuda & Israel absque timore ullo, unusquisque sub uite sua, & sub ficu sua, à Dan usque Bersabee, omnibus diebus Salomonis.

- 22 In cantilenis & prouerbijs, & comparationibus & interpretationibus mirata sunt terra, & in nomine Domini Dei, cui cognomen est, Deus Israel.

QUÆDAM Græca habent *ἰδιωματώδης*, hoc est, miratæ sunt te, ut sit sensus: Terræ variæ, uel, ut est Græcis, *χῆρας*, regiones, sunt te admiratæ propter carmina, &c. Tria uel quatuor ponuntur in quibus homines admirati sunt Salomonem, quæ & commemorantur satis 3. Regum 4. Pro cantilenis Græcè est *ὄδαίς*, hoc est, canticis & carminibus, de quibus dicitur quod fuerunt carmina eius quinque milia, ubi etiam Septuaginta habent *ὄδαίς*. Ex his carminibus partem habemus in libro qui dicitur Canticum Canticorum, quasi præcipuum omnium carminum eius. De prouerbijs & parabolis, quæ frequenter pro eisdem ponuntur, dicitur quod locutus sit Salomon tria milia parabolæ, ex quibus partem habemus in libro qui dicitur Parabolæ, uel Prouerbia Salomonis. Interpretationes Salomonis insinuatur, cum ibidem dicitur, quod disputauit & disseruit de omnibus arboribus & animalibus. Item, cum, regina Saba ueniente ut tentaret eum in ænigmatibus, docuit eam Salomon omnia uerba quæ proposuit. Quod sequitur; & in nomine Domini Dei, cui cognomen est Deus Israel; quidam coniungunt cũ sequenti uerbo, collegisti. Sic enim apud Rabanum distinguitur, ut ibi; Et in nomine Dei tui; sit principium nouæ sententiæ. At melius iungitur cum uerbo, miratæ sunt, quia omnino uidetur author hic alludere ad id quod regina Saba dicitur audiuisse famam Salomonis in nomine Domini, quodque eadem audiens & uidentis sapientiã Salomonis, adeo mirata sit, ut non haberet ultra spiritum, dixitque inter cætera; Sit Dominus Deus tuus benedictus, cui cõplacuiisti, & posuit te super thronum Israel, eo quod dilexerit Dominus Israel. Additur autẽ; cui cognomen est Deus Israel; ad differentiã Deorum quos aliæ regiones colebant,

3. Re. 10

totus erat orbis terrarum. Itaque & Iosephus explicat quomodo vestitus summi Sacerdotis significauerit totum orbem, vt videre licet lib. 3. Antiquitat. cap. 8. iuxta nouam versionem. Apud nos vero Christianos totus hic sacerdotis apparatus non tantum ad significationem orbis terrarum est referendus, sed etiam & magis ad Christum verè summum sacerdotem, qui finis est teste Paulo totius legis, vt intelligamus in eo apparatu significatam perfectionem omnium virtutum quæ in Christo conuenerunt, ob quam Deo patri meritò gratissimus est, & nobis reuerendus: significatum item quales virtutes ad ipsius imitationem esse debeant in eis qui vicarij eius essent futuri in nouo populo sacerdotes atque Pontifices: quemadmodum prolixè ea de re patres quidam scripserunt, vt Rabanus & Beda, & paucis pulchrè complexus est D. Thomas in prima secundæ artic. 5. ad 9. Huic autem sacerdotali apparatus tantum tribuit etiam ipse Deus, vt prædicto libri Sapientia loco dicatur: His autè cessit qui exterminabat, & hæc extimuit. Quod non sic est intelligendum, quasi vestitus ille per se aliquam habuerit efficaciam, sed quòd Deus cessare fecerit plagam sæuientem propter orationem sacerdotis, tali habitu orantis vt à se institutum fuit: propter Christum item, qui in sacerdote sic vestito figurabatur. De hoc vestitu adhuc sequitur:

- 18 Sic pulchra ante ipsum non fuerunt talia usque ad originem.
19 Non est indutus illa alienigena aliquis, sed tantum filij ipsius soli, & nepotes eius per omne tempus.

IN cõmendationem Aaronis dicitur, quòd nec ante ipsum fuerint tam pulchrè vestes vsque ad originem mundi, nec post ipsum quisquam alienigena, hoc est, ex alio genere vel tribu natus illas induit vnquam, sed tantum filij eius & nepotes, idque in omne tempus quamdiu legis Mosaiæ ritus perstitit. Qua in re significatum est mysticè vnũ tantum esse, nempe Christum, in quem verè competit omnis perfectionis & elegantia plenitudo, quique verè solus sit summus Sacerdos. Demonstratum item quàm conueniat in nouo populo, vnũ esse in terris, qui toti præsit ecclesie, solisque sit sub Christo vicarius eius Pontifex. Pro; vsque ad originem; quidam legunt, vsque ad orientem. Græcis est *ὡς ἀπὸ ἀνατολῆς*, vsque in sæculum, hoc est, à sæculo & ab origine mudi; proinde melius legitur; vsque ad originem; hoc est, etiam recuratur ad originem mudi. Quamuis similiter etiam intelligi possit, vsque ad orientem mundum.

- 20 Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie.

Perinde est siue legatur, consummata, siue, consumpta, cum idem significetur. Postquam ergo de Aaronis vestitu dixit, incipit & dicere de eius sacerdotali officio. De quo illud primùm commemorat, quòd

quemadmodum illius vestitus perpetuis temporibus ad filios eius pertinebat: ita etiam sacrificia illius perpetua erant, & quotidie bis igne penitus absumebantur. Loquitur enim de sacrificiis illis quæ quotidie fiebant ex duobus agnis: quorum alterum mane in holocaustum offerebatur, alterum vesperi. vnde Græca hic habent, quotidie bis. Quæ tamen sacrificia non erant propria ipsi Aaroni & summo Pontifici, sed etiam per minores sacerdotes offerebantur. vnde quædam Græca hic habent; Sacrificia illorum; vt ad Aaron & filios eius referatur, de quibus dicitur in versu præcedente. Ideo autem de his sacrificiis hic peculiariter fit mentio, quia hæc perpetuò in altari ardebant, & per hæc ignis in altari semper erat: quibus & quod de aliis sacrificiis cõburebatur imponebatur, vt patet Leuit. 6. vbi dicitur: Hæc est lex holocausti. Cremabitur in altari tota nocte vsq; mane: Ignis in altari semper ardebit, quem nutrit sacerdos subiiciens ligna mane per singulos dies, & imposito holocausto, desuper adolebit adipēs pacificorum, &c.

- 21 Complēuit Moyses manus eius, & unxit illum oleo sancto.

Complere vel implere manum alicuius, phrasi Hebraica significat in scripturis illum sacris imbueri & initiari: vnde sæpe vertit diuus Hieronymus, consecrare manus, quandoque tamen vertit, implere manum, vt bis Iudic. 17. Quidam hanc phrasim explicare volentes, putant subaudiendum, oblationibus, vt sit, implere manum oblationibus. At magis dicendum verbum, complere vel implere, accipi pro perficere, quia dictio Hebraica etiam perficere significat. Itaque implere manus alicuius, est eas perficere, eisque ius dare, & potestatem offerendi Domino sacrificia. Sic enim perficiuntur manus, quod nõ est aliud quàm: vt bene vertit Hieronymus, consecrare eas. Vnde & Exodi 32. vbi nos legimus dictum Leuitis; Consecratis manus vestras hodie Domino; Hebræis est verbum quod implere significat, vbi tamen non est locus intelligendi; Impleuistis oblationibus manus vestras hodie Domino; sed potius; Perfecistis manus vestras hodie Domino; hoc est, consecratis eas, obtinuistisque eis ius sacerdotale & oblationum. Quomodo autem Moyses Aaronem consecrauerit, ostenditur cum subiungitur; & unxit illum oleo sancto. Erat autem singularis quædam vnctio propria Aaroni & summo sacerdoti, nepe qua oleum vnctionis fundebatur super caput eius. Nam dicitur Exo. 29. Oleum vnctionis fundes super caput eius, atque hoc ritu consecrabitur. Et Leuitici 8. dicitur quòd Moyses fundens oleum super caput Aaronis unxit eum, & cõsecrauit. De reliquis verò sacerdotibus filiis Aaron dicitur eodem capite, quòd assumens vnguentum vel oleum & sanguinem qui erat super altare, aspersit super Aaron & vestimenta eius, & super filios eorum ac vestes

vestes eorum. Vnde in psalmis dicitur peculiariter de Aaron: Sicut vnguentum in capite quod descendit in barbâ, barbâ Aaron. Oleum autem sacrum dicitur, cuius confectio diuinitus præscripta est, vt scribitur Exodi 30. ex oleo oliuarũ & quatuor odoriferorum aromaticum speciebus, quo nemo vti potuit, & solum consecrationi sacrorum valorum & sacerdotum deputatum fuit.

- 22 Factum est illi in testamentum æternum, & semini eius sicut dies cæli.
23 Fungi sacerdotio & habere laudem, & glorificare populum suum in nomine suo.

Ordo est iste; Ipsum fungi sacerdotio, factum est illi in testamentum, hoc est, pactum æternum, & in dispositionem per omne tempus duraturâ, & posteritati quæque eius factum est sicut dies cæli, hoc est, vt tamdiu ei duraret quamdiu durat dies cæli. quomodo & in Psal. 88. dicitur de Dauid & eius posteritate: Ponam in sæculum sæculi semè eius, & thronum eius sicut dies cæli. Porro pro; fungi sacerdotio & habere laudem, & benedicere populum in nomine eius, nempe Dei. Proinde nostram literam sic conuenit intelligere; Fungi sacerdotio, & habere potestatem omnium nomine laudandi Deum solenniter, & glorificare, hoc est, benedicere, ac bona imprecari populo Dei in nomine ipsius, quemadmodum præscribitur Num. 6.

- 23 Ipsum elegit ex omni viuente offerre sacrificium Deo, in incensum & bonum odorem, in memoriam placare pro populo suo.

Exaggerat Dei beneficium Aaroni præstitum, quòd ad sacrificandum ipse præ & ex aliis omnibus tunc viuentibus à Deo electus sit, Deo scilicet ipsum sua gratia præueniente. Et indicat duplex oblationis genus quod ei concredatum erat, alterum quod offerendum erat ante fores tabernaculi super altare æneũ, quod à præcipuis hostiis, quæ in eo offerebantur, dicitur altare holocaustorum. Ideo enim dicit offerre sacrificium Domino, vbi pro, sacrificium, est Græcis *καθίστασις*, quo nomine Septuaginta sæpe vocat, holocausta. Alterum erat oblationum genus, quod fiebat intra tabernaculi priorem partem super altare aureum, quod thymiamatis dicitur, quia super illud singulis diebus, mane & vesperi thymiamata adolebatur, confectum ex quatuor aromaticis, vt scribitur Exodi 30. Ideo ergo additur; incensum & bonum odorem. Hunc autem dicit illum Deo obtulisse in memoriam, hoc est, vt Deus sui populi memor esset in bonũ; placare pro populo suo; hoc est, ad hoc vt Deũ placatũ redderet & propitium populo suo. Non quòd suauitas odoris per se quicquam faceret ad placandum Deum, velut odoris suauitate illectũ, sed quòd illa fieret ex obedientia legis præscriptis, & significaret orationis & deuotionis sacerdotalis atq; populi

gratiam & efficaciam apud Deum, ita vt signo tribuatur quod signato propriè conuenit.

- 24 Dedit illi in præceptis suis potestatem, in testamentis iudiciorum.
25 Docete Iacob testimonia, & in lege sua lucem dare Israel.

Melius omittitur coniunctio, & quæ in quibusdã libris inuenitur; Et dedit illi; quia sicut nõ est in Græcis, ita nec in multis scriptis. Aliud enim hic sacerdotale exprimitur officium, docedi scilicet populum legem Dei. Non est autem intelligendum quod dicitur; dedit illi in præceptis suis potestatem, quasi Aaroni data sit potestas dispensandi in præceptis legis, eaque mutandi, sed quòd ei data sit autoritas legem docendi, interpretandi, & in dubijs diffiniendi, ita vt hæc pertineant ad eum ex ipsius officio: vnde & interpretando quod dixit, potestatem, subiicit; Docere Iacob; hoc est, vt doceret Iacob præcepta quibus Deus testatus est populo suo voluntatem suam; & in lege sua dare Israël lucem; hoc est, illuminare illum, docedõ scilicet illum legem Dei, & eam in dubijs & perplexis interpretando. Hinc dicit Malach. cap. 2. Labia sacerdotis custodiēt scientiam, & legem requirent ex ore eius, quia Angelus Domini exercituum est. Et in Deut. cap. 12. dicitur: Si difficile atque ambiguum apud te iudicium esse perspexeris, venies ad sacerdotes Leuitici generis, & ad iudicẽ qui fuerit illo tempore, & quæres ab eis, qui indicabunt tibi iudicij veritatem.

- 26 Quia contra eum steterunt alieni, & propter inuidiam circumdederunt illum in deserto.
27 Homines qui erant cum Dathan & Abyron, & congregatio Chore in iracundia.
28 Vidit Dominus Deus, & non placuit illi, & consumpti sunt in impetu iracundia.
29 Fecit illis monstra, & consumpsit illos in flamma ignis.

Coniunctio, quia, iam non legitur in Græcis, sed absolutè narratur historia. In nostra lectiõne conuenit sententiam intelligere suspensam vsque ad illud, Vidit Dominus Deus, vt ibi sententia absoluarur. Post commemoratam singularem eminentiam Aaroni à Deo collatam, subiungit & historiam de seditione contra Aaronem cõcitatis ex inuidia, quæ ferè sequi solet aliorum præcellentiam & honorem: quorum tamen seditionem ita Deus vitus est, vt demonstrauerit eam summè sibi displicere, sicque Aaronis dignitatem non solum tutatus est, sed eandem etiã magis illustrauit & auxit. vt scribitur Numeri 16. & 17. Porro seditio, quæ hic attingitur, sicut non solum contra Aaronem, sed etiam contra Moysen mota fuit: ita ab hominibus diuersarum tribuum, simili tamen superbia & inuidia spiritu, excitata est. Ea enim facta est partim à Core, qui erat de tribu Leui, cum sibi adherentibus: partim à Dathan & Abyron & Hon, qui de tribu Ruben erant, quorum ille indignabatur sacerdos

hoc est, finem imposuit eis peccandi, ut amplius in sua terra Deum suis peccatis provocare non possent, quæ tam studiosè ibi sectati sunt & exquisierunt. Non enim multi libri habent, sicut nec Rabanus; liberauit eos Dominus; sed absolutè, liberauit eos, ut repeti posset nomen, defensio. Hic sanè sensus etiam alienus videatur nostræ literæ, quia, liberare à peccatis, solet semper in bono accipi pro, remissionem peccatorum accipere, tamen conuenit originali, & scopo authoris. Certè sequenti capite rursum interpres dictionem ἐπιδησιος vertit, defensionis, pro vitione qua se Deus defendit ab iniuria sibi illata.

Caput XLVIII.

1 Et surrexit Elias propheta quasi ignis, & uerbum illius quasi facula ardebat.

ONTINET hoc caput laudes & insigniora facta Eliæ, Helizei, Ezechia, & Isaia. Primum ergo dicit, quod cum iam in populo Israelitico inundare cœpissent peccata, tum surrexit Elias, qui erat propheta quasi ignis, quia scilicet totus ardens zelo Dei in seipso, plusquam alij præcedentes prophetæ: vnde & uerbum eius & sermo ex ignito eius pectore procedens, ardebat quasi fax aut facula, quia scilicet uerbum eius magnam habuit vim, tum in monendo & arguendo, tum in agendo cum imperio & efficacia, ut eius facta quæ recensentur hic declarant. vnde & Ioannes Baptista dicitur uenisse in spiritu & uirtute Eliæ.

2 Qui induxit in illos famem, & imitantes illum inuidia sua pauci facti sunt: non enim poterant sustinere præcepta Domini.

INDUXIT famem in Israeliticis dicitur, quod pluuiæ inopiam, quam famem secuta est, induxit, ut est 3. Reg. 17. Eam autem induxit, non tantum orando ut eam Deus induceret, ut dicitur Iacobi 5. cap. sed etiam quia exauditus à Deo prædixerit eam, & iusserit eam esse. vnde dixit: Viuit Dominus Deus Israel, quia non erit his annis ros aut pluuia, nisi iuxta oris mei uerba. Proinde his uerbis bene declaratur quod dictum est uerbum eius arsisse sicut facula. Porro sequens pars difficultatem habet. Sunt qui legunt, tabefacti sunt, sed altera lectio, pauci facti sunt, magis accedit ad Græca. Verum quid est; imitantes illum inuidia sua? Intelligunt nostri dictum istud esse de prophetis Baal quadringentis, qui inuidentes Eliæ, & volentes eum imitari in prophetandi officio, volentes etiam & ipsi impetrare à Baal cõsumptionem suorum sacrificiorum per ignem, sicut Elias proposuerat se facturum, pauci facti sunt, quia ab eo occisi, ut habet historia. At Græca longè alium habet sensum. Sic enim habent: καὶ ἰδὼν αὐτοῦ ἀπιστοῦντες αὐτὸν, Et zelo suo imminui teos, hoc

1. Re. 18

est, zelo suo quo accensus fuit pro gloria Dei contra idolis seruientes Israelitas, per indictam famem qua multi sunt mortui, ad paucitatem redegit eos. Vnum exemplar M. N. Hunæi eleganter descriptum pro, imitantes, habuit irritantes. Codex Bessarionis & alterum exemplar M. N. Aug. Hunæi habet, æmulantes. Atque altera harum duarum lectionum, & potissimum posterior, præferenda sanè est uulgata, ut significetur Israelitas imminutos, quia sua contra illum inuidia illum irritauerunt & æmulati sunt, zelo illius bono zelum suum malum opponentes. Cui lectioni & intelligentiæ bene conuenit quod de suo adiecit interpres (nam Græcis nõ est) Non enim poterant sustinere præcepta Domini. Eo enim declaratur quare zelo & inuidia concitati sunt contra Eliam, nempe quia non potuerunt ferre præcepta Domini, quæ Elias summo cum ardore & zelo eis proponebat, seuerè eos coarguens, ut à peccatis suis desisterent. Quod si omnino quis legendum esse putet; imitantes illum; quod sic plures libri habent, accedendo ad prædicta sensus esse poterit. Israelitas fame & aliis vltionibus imminutos, quod suo malo zelo, inuidia scilicet sua imitarentur illius boni zelum, tanto zelo illi se malè opponentes, quanto zelo ille se eis bene opposuit. Interpres enim quod in Græcis dicitur de zelo Eliæ, intellexit dictum de zelo Israelitarum, leges ut apparet, ἰδὼν αὐτὸν, pro ἀπιστοῦντες.

3 Verbo Domini contuit cœlum, & deiecit ad se ignem terræ.

PRior huius sententiæ pars ostendit quomodo induxit Elias famem, nempe quia uerbo & iussu Domini cohibuit cœlum ne plueret super terram tribus annis & sex mēlibus, ut dicitur Lucæ 4. & Iacobi 5. Secunda pars sic habet Græcè: καὶ καθήγαγε τοὺς αὐτοῦ εἰς ἔρημὸν, & deduxit τὴν γῆν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Itaque primum patet illud, à se, accipiendum pro, ab ipso, cœlo scilicet, ut relatiuum reciprocum pro non reciproco sit positum, sicut alias sæpe. Deinde omnino uideretur interpretem pro, terræ, uertisse, ter, alios autem, ter mutasse in, terræ, quod Elias duos tantum quinquagenarios igne è cœlo deducto percussit, parcens tertio, ut est 4. Reg. Verum tertio ignem è cœlo deduxit, cum prius ignis ad eius preces, è cœlo descendens cõsumpsit ipsius sacrificium, ut est 3. Reg. 18. Si legatur, terræ, accipiendus est esse datiuus pro, in terram. Duo ergo hic uersus continet mirabilia præstita ab Eliâ, sibi multum dissimilia, quia & contuit cœlum, ne, quemadmodum naturaliter solet, demitteret pluuiam in terram: & rursum è cœlo deduxit in terram ignem, quem cœlum non solet in terram demittere.

4 Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis: & quibus potest similitè gloriari tibi?

HAc, inquit, ratione per mirabilia quæ præstitit Elias, magnam gloriam & estimationem

estimationem consecutus est apud homines, nec immeritò, quia neminem habuit qui per omnia similiter gloriari posset in Domino de mirabilibus quæ per eum Deus præstitit. Nullus enim post Moysen usque ad Christum tam multa & magna præstitit, & cum inter summa miracula reputetur mortuorum resurrectio, maius aliquid Moyses præstitit, quia mortuum resuscitauit, ut subiicitur. Ea etiam in parte Moyses superior, quia igneo curru subuectus est in cœlum, cum ille & mortuus sit, & sepultus in terra. Itaque ob multa quæ in ipso sunt singularia, rhetorum more facta apostrophe ad ipsum Eliam, sicut prius ad Salomonem: Et quis, inquit, potest similiter gloriari tibi? hoc est, sicut tu? Est enim pia quædam gloriatio, in qua scilicet Deus author insignium operum agnoscitur.

5 Qui sustulisti mortuum ab inferis, & de sorte mortis in uerbo Domini.

Celebrat miraculum quod describitur 3. Reg. 17. de suscitato filio uiduæ Sarephatæ, quem suis precibus suscitauit à statu & conditione mortis, quæ hic significantur per inferos & sortem mortis, à quibus Eliam illum liberauit, non tã suo uerbo, quàm uerbo Domini, qui exaudiens uocem Eliæ, iussit animam ueri redire in viscera ipsius.

6 Qui deiecit reges ad perniciem, & cõfregisti facillè potentiam ipsorum, & gloriosos de lecto suo.

FACTO Eliæ salutem & vitam afferenti aptè adiungit planè diuersum eius factum mortem scilicet & calamitatem, idque regibus, afferens: estque elegans oppositio in uerbis, sustulisti uel excitasti, & deiecisti, quasi dicat: Illum exurgere fecisti ab inferis, istos è summa sua gloria deiecisti in perniciem & mortem. Deiecisse autem reges dicitur in perniciem, quia ex iussu Domini eorū perniciè certò euenturam prædixit. Et sunt reges illi de quibus loquitur, primus Ahab rex Israel, quem malè perituum prædixit, & in filio eius omne ipsius semen exterminandum, ut est 3. Reg. 21. Deinde Ochozias filius eius, quem prædixit de lecto ægritudinis nõ resurrecturum. Item alter filius eius Ioram, qui iuxta uerbum Eliæ percussus est à Iehu cum tota progenie Ahab. Præterea etiam Ioram rex Iuda filius Iosaphat: cui, quod non secutus esset uiam patris sui Iosaphat, prædixit Elias per literas, quod ægrotaturus esset pessimo languore uteri sui, quodque eodem moreretur, ut scribitur 2. Paralip. 21. Propter duos ergo prædictos reges, Ochoziam scilicet regem Israel, & Ioram regem Iuda, hic etiam dicitur quod Elias deiecit gloriosos de lecto suo, quia cum humilem uiduæ filium à morte reuocauerit, hos per regiam dignitatem ualde gloriosos, suo irreuocabili uaticinio deiecit de lecto ipsorum in perniciem. Quod in medio legimus; & cõfregisti facillè potentiam ipsorum; Græcis non est, sed additum est explicationis

4. Reg. 9

causa, ut significetur illos etiam reges, & ob id magnæ potentia, efficere non potuisse ut prædictam ab Eliâ perniciem superarent & effugerent. Adiunxit & alia quæ in Eliâ magnificè contigerunt.

7 Qui audis in Sina iudicium, & in Ore iudicia defensionis.

Commemorat quod scribitur 3. Reg. 19. quomodo Elias fugiens Iezabel in monte Sina, cuius pars quedam dicitur Ore, audierit Deum sibi loquentem. Pro, iudicium, est alia dicitio quàm cum in secundo mēbro dicitur, iudicia. Primo enim loco est ἐλεγεμον, & additur ἠὲ, hoc est, reprehensionem Domini. Quo uidetur notari quod Elias aliqualem reprehensionem sui ibi audierit à Domino. Reprehendit enim Dominus nõ nihil eum & de fuga, cum dicit: Quid hic agis Elias? & quod putaret se solum relictum esse, cum Dominus diceret se adhuc septem milia sibi reseruasse, qui non curauerunt genua ante Baal. Secundo uero loco est, ἠεὶ ἠεὶ ἐπιδησιος, hoc est, iudicia uitionis, qua se Deus defensus esse contra idololatras. Ea iudicia uindictæ audiuit, cum Dominus ei diceret: Et erit quicumque fugerit gladium Hazael, occidet eum Iehu: & quicumque fugerit gladium Iehu, interficiet eum Elizeus.

8 Qui ungis reges ad poenitentiam, & prophetas facti successores post te.

ISTUD dicit, quia in Sina inter cætera dictum est Eliæ à Domino: Vnges Hazael regem super Syriam, & Iehu filium Namî unges regem super Israel, Elizeum autem filium Saphat unges prophetam pro te. Porro pro, ad poenitentiam, Græcè est εἰς ἐντροπὴν, hoc est, ad retributionem, uel ad vicem rependendam. Constituit enim uoluit Dominus illos reges, ut per illos uitionem sumeret Deus de idololatriis Israelitis, proinde non conuenit ea quorundam intelligentia qui intelligunt hic significari reges uictos ad correctionem Israelitarum, & mirum uideri potest cur interpres uerterit, poenitentiam, nisi locus mendosus sit. Certè Rabanus in commetario semper dicit reges hos uictos in uitione præuorum. Et Lyranus, sicut & Hugo, exponit illud, in poenitentiam, per in uitionem idololatrarum. Itaque poenitentia nomen hic non debet accipi in bonum pro resipiscencia, sed pro poena, ut, in poenitentiam, dictum sit pro, ad hoc ut poena & digna uictio teneat impios. Ad hoc enim præcipi à Domino ungendos reges patet ex uerbis quæ Dominus subicit, sicut iam dictum est; Et erit quicumque fugerit, &c. In secunda parte Græcis est uerbum, facis, sed tantum; prophetas successores post te; ut repetatur uerbum, ungis, quia etiam Elizeum iubetur Elias uingere pro se, hoc est, ut sit illi successor. Cæterum quanquam Dominus iubeat Eliæ tres hos uingere, & hæc uerba Domini imitatus Sapiens dicat hic; Qui ungis reges; nullum tamen horum trium unxisse

unxisse

vixisse legitur, imò solus Iehu legitur vinctus, idque post sublatum Eliam, per quemdam discipulum prophetarum ab Elizeo missum. Proinde quod dicit Dominus; vngues eos; intelligendum videtur de prophetica consecratione, vt significetur tantum, tu eos diuinitus & meo iussu consecrabis, & deputabis in reges & propheta, vt sint veluti vincti coram Deo. Quam consecrationem & deputationem firmam & infallibilem Elias declarauit Elizeo, vt ob id illos vixisse dicatur. Cum autem dicitur; Prophetas facis successores; plurale ponitur pro singulari. Nam hoc dicitur propter Elizeum, in quo hoc singulariter accidit inter omnes prophetas, vt ab homine designaretur propheta alterius successor.

9 Qui receptus est in turbine ignis, in curru equorum igneorum.

PRO, receptus est Græcè ἀναληθής, assumptus, in cœlum scilicet ætherium, quemadmodum dicitur 4. Reg. 2. Ecce currus igneus & equi ignei diuiserunt vtrunque, Eliam scilicet & Elizeum, & ascendit Elias per turbine in cœlum; vbi etiam Septuaginta habent ἀναληθής, assumptus est. Mirabilis sanè hæc est res, & admodum singularis, valde declarans viri huius eximiam & singularem excellentiam, eoque magis mirabilis, quòd in quem locum consistat, & quali vita viuatur ignoretur. Dubium tamen esse non potest, quin hæc res facta sit in figuram futuræ ascensionis filij Dei, quamuis hæc longè mirabilior fuerit.

10 Qui inscriptus es in iudicijs temporum lenire iracundiam Domini,

11 Consiliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob.

NON dubium est, quin Sapiens hic referre velit quod scribitur Malachiae ultimo: Ecce ego mittam vobis Eliam prophetam, &c. sed dubium est quid hoc sit; Qui inscriptus es in iudicijs temporum; dubium item an legendum sit, iudicijs, an iudicijs, vtrunque enim legitur. Sed Græca dictio ἐλεγεῖς magis requirit vt legatur iudicijs, quia sic interpres mox eam superius vertit, ibi: qui audis in Sina iudicium, cum propriè significet reprehensionem. Apud Rabanum omittitur hæc pars, & legitur tantum; Qui scriptus es lenire iracundiam Domini. Et vnum exemplar M. N. Aug. Hunzi scriptum habuit; Qui scriptus; quæ lectio magis conuenit Græcæ dictioni ἐλεγεῖς, hoc est, qui conscriptus vel descriptus. Scriptum enim eum dicit, eò quòd Malachias de eo scripserit. Sensus ergo originalibus conueniens hic erit. Tu scriptus es lenire iracundiam Domini, hoc est, de te scriptum est quòd leniturus esses iracundiam Domini, idque per iudicia & redargutiones tuas, quas pro zelo tuo certis temporibus exercebis in populo Israelitico, vt tuis seueris commonitionibus cõpuncti suis vitijs relictis redeant ad

Deum, sicque leniatur & sedetur iracundia Dei. Græcè enim in correctionibus libris est, ἐλεγεῖς ἡμαρτανίας σου ἐλεγεῖς ἐς νεφελῶς, Conscriptus in redargutionibus ad tempora. Et conuenienter illud, in redargutionibus vel in iudicijs, refertur ad sequens verbum, lenire. Patet etiam quod dicitur; in iudicijs temporum; refertur ad iudicia Dei, vt significetur Eliam venturum, vt, cum exercenda erunt certis temporibus iudicia Dei quibus mundum redarguet, leniat sua doctrina iracundiam Domini. Quomodo autem lenienda sit ira Domini, indicatur in sequentibus; Conciliare cor patris ad filium; vbi singularia, patris & filium, polita sunt pro pluralibus, patrum & filios, quomodo nos in Malachia legimus iuxta Hebraicam veritatem. Imitatus est enim hic author, vt alias semper, Septuaginta interpretes, qui etiam in Malachia habet, καρδίαν πατρὸς τῶν υἱῶν, sed pluraliter tamen id accipiendum satis indicant, cum subiungunt; & cor hominis ad proximum suum. Conciliare ergo cor patris ad filium, est efficere vt filij, qui in religione & pietate degenerauerunt à suis progenitoribus, patriarchis, & sanctis viris, redeant ad eorum pietatem, sicque patriarchæ offensi eis reconcilientur: vnde additur; & restituere tribus Iacob; collapsas scilicet à veteri & vera patrum religione, sicut ad hoc ipsum valde laborauit Elias in tempore regum Israel. Vtitur autem author verbo, restituere, quia illud est apud Septuaginta, qui pro eo quod D. Hieronymus verur, conuertet cor patrum, habent ἀποκαταστήσει, restituet, quod verbum etiã est in Matthæo, cum de Elia dicit Dominus, quòd restituet omnia. Cæterum quod de modo Elia promittitur apud Malachiam, ad quem author hic respicit, plerique existimant in Ioanne Baptista impletum, eò quòd ad verba Malachiae alludens angelus Gabriel dicat de eo Luc. 1. Ipse præcedet ante Dominum in spiritu & virtute Eliae, vt cõuertat corda patrum ad filios, &c. Et quia Dominus bis in Euangelij dicit Ioannem esse Eliam, qui promissus erat venturus: Si, inquit, vultis recipere, ipse est Elias qui venturus est. & rursum: Dico vobis quia Elias iam venit. Et sanè si de Ioanne Baptista vaticinatus est Malachias in prædictis verbis, sicut de eo aperte vaticinatus est cap. 3. obseruandum est quod nouissima omnium prophetiarum quæ in canone apud Hebræos habentur, verba sunt de Ioanne Baptista, post quem promissum nulla extat prophetia scripta ab aliquo propheta qui canonicus habetur, quousque illic promissus veniret, à quo incipit scriptura noui testamenti, vt hinc intelligere liceat mirabilem connexionem scripturæ noui testamenti cum prophetis. Communis tamen omnium antiquorum patrum sententia est, quòd etiam Malachiae prophetia etiam ex parte impleta sit ad Ioannem Baptistam, & ad eum etiam pertineat, qui fuit Elias non in persona, sed in spiritu, tamen adhuc ante secundum Domini aduentum, venturus etiam sit Elias in propria persona, in quem ea prophetia perfecte implenda

Mat. 11.

Mat. 17.

plenda sit, vt ad quem ea propriè pertineat. Quæ sententia præter perpetuam traditionem probari etiam solet, partim ex eo quod Christus dicit in euangelio: Elias quidem venturus est, & restituet omnia; partim ex hoc loco, quia hic dicitur, quòd Elias ille, qui receptus est igneo curru in cœlum, ipse sit qui iuxta scripturam Malachiae venturus est ad restituendas tribus Israel. At sicut locus ille euangelij non satis conuincit ante secundum Domini aduentum venturum etiam in persona Eliam, quia rectè intelligi potest Dominum tantum significare voluisse, verum esse quod scriba dixerit Eliam venturum ante Messiam: ita nec hic locus omnino cogit hoc intelligere. Dicit enim potest author enim istud dicere secundum receptam suo tempore opinionem, qua creditum fuit ex verbis Malachiae, quæ hoc clarè significare videntur, Eliam verè in sua persona venturum ante Messiam, cum id non esset implendum in propria eius persona, sed in eo qui venturus erat in spiritu & virtute Eliae, quemadmodum ab angelo & Christo declaratum est. Certè in Ioanne Baptistam bene competit quod hic dicitur, Eliam suis reprehensionibus egisse vt leniret iram Domini, eamque venientem homines effugerent, cum seuerè admodum redarguit Iudæos, dicens: Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira? & iam securis ad radicem arborum posita est, &c. Venit fortior me post me, cuius ventilabrum in manu eius, & permundabit aream suam, &c. Quæ & alia similia bene perpena declarant in Ioannem bene competere, quæ hic & apud Malachiam dicuntur de venturo Elia, qui hoc ageret vt tribus Iacob effugere possent Dei vindictam imminetentem, de qua dicitur: Ne forte veniam, & percussam terram anathemate. Hæc tamen sententia, quam etiam catholici aliqui sequuntur, quòd scripturis videatur consentanea euangelicis, non sic est inculcanda pertinaciter, vt alia sententia communis de venturo adhuc Elia in propria persona planè rejiciatur, quòd à tam multis patribus velut per manus accepta, asserta sit, non tamen sic quali fide tenenda.

12 Beati sunt qui te viderunt, & in amicitia tua decorati sunt: Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit tale nomen nostrum.

Legendum esse, viderunt, & non, audierunt, vt quidam libri habent, patet ex Græcis, quæ habent, οἱ ἰδόντες σε. Pro, decorati, quædam Græca habent νενοσημένους, hoc est, qui obdormierunt. Aeditio tamen Germanica habet vt nos legat, νενοσημένους, hoc est, ornati & decorati. Pro toto autem illo quod sequitur; Nam nos vita viuimus tantum, post mortem autem non erit, &c. Græca tantum habent, καὶ γὰρ ἡ μέν ζωὴ ἡμῶν περὶ θάνατον, Etenim nos vita viuimus. Et significari videtur hic grande mysterium, quod quoniam nos non intellexit, longè aliter vertit multis verbis additis. Apparet enim quòd quoniam hæc sententia subiicitur superiori sententiae, qua

Corn. Ians. in Ecc.

dicitur venturus Elias ad salutem populi, hic iam significetur beatos illos futuros, qui illi & essent visuri, & in eius amicitia essent obdormituri aut ornandi, vt verba præterita pro futuris posita prophetico more, quemadmodum hic quidam intelligunt, vt sit sensus: Beati erunt quibus contingeret te reuertentem vidisse, & in amicitia tua somnum mortis obdormire, aut tua ornari amicitia. Tales dicit meritò beatos, quia illi simul etiam videbunt Messiam quem ille præcedet, & demonstrabit adesse, siue de vero Elia intelligatur, siue de Ioanne Baptista, qui primus salutem annunciat, dicens: Appropinquauit regnum cœlorum, Beatos ergo tales dicit, quia intellexit per Eliam viuentibus veram salutem aduenturam, sed his qui non tantum eum viderent, sed etiam amarent, eiusque monita recipere. Hanc salutem significare videtur, cum subiicit; Nam nos vita viuimus; tunc scilicet per Messiam, qui & in primo suo aduentu attulit his qui ipsum expectauerunt, vitam animæ, quæ est resurrectio prima: & in secundo aduentu adferet eis & vitam corporum, quæ est resurrectio secunda. Hic videtur esse genuinus originalis linguæ sensus, plenus magno mysterio & prophetia sublimi. Similis est locus apud Tobiam, qui postquam magna prædixit de restitutione Ierusalem, subiicit: Maledicti erunt qui contempserint te, benedictique erunt qui ædificauerint te: Bati omnes qui diligunt te, & qui gaudent super pace tua: Beatus ero si fuerint reliquæ seminis mei ad videndum claritatem Ierusalem, nempe quia erunt participes salutis quam Deus adferet in Ierusalem. Nostra litera sic accipi potest: Beati & erant qui olim te tantum viderunt atque amaauerunt, & erunt qui te reuertentem videbunt atque amabunt. Dissimilis enim tu admodum es à nobis, quia nos tantum viuimus vita hac mortali ac breui peritura: post mortem autem non erit tale nomen nostrum, quale tuum, qui nec deprehenderis esse mortuus: & postquã sublatus es, etiam prophetico scripto prædicaris rursum mittendus, idque in salutem totius populi.

13 Elias qui in turbine reclusus est, & in Elizeo completus est spiritus eius.

CLARIOR esset sententia si abesset relatiuum, qui, quod defuit in vno scripto, & in alio pro, qui, erat, quidem. Relatiuum tamen, qui, etiam est in Græcis, sed docti quidam existimant mendum esse, & pro relatiuo, is, quod est in omnibus exemplaribus, legendum is, vt sit sensus: Elias postquam in turbine reclusus est, Elizeus impletus est spiritu eius. Sic enim posteriorem partem habent Græca. Verum hæc correctio non est necessaria. Rectè enim intelligitur nomen, Elias, absolute positum phrasî Hebraica, sicut ibi: Dominus in cœlo sedes eius; vt & hic sensus sit: Eliae, qui in turbine reclusus est, spiritus in Elizeo completus est: vel, Eliae spiritu Elizeus repletus est. Non est enim Græcis coniunctio, &, quæ si non esset in nostra le-

x

ctio

Etione; posset nostra etiam sic intelligi: iam verò nostra lectio sic accipi potest; Elias est qui in turbine reclusus est, & tunc in Elizeo completus est spiritus Eliæ, quia scilicet sicut petiuit, accepit duplicem spiritum Eliæ, spiritum scilicet prophetie & miraculorum. vnde cum viderent filij prophetarum Elizeum pallio Eliæ diuidentem aquas Iordanis, dixerunt: Requieuit spiritus Eliæ super Elizeum. Dicit Eliam in turbine reclusum, quia postquam turbo eum comprehendit, dicit scriptura quod eum amplius non vidit Elizeus. De Elizeo deinceps dicturus repetit de subuectione Elię per turbinem quia cum hoc fieret, Elizeus post eum duplicem eius accepit spiritum.

14 In diebus suis non pertimuit principem, & potentia nemo uicit illum.

Græca habent. In diebus suis non est cōmotus à principibus, & nō subegit eum quūquam. Nostræ ergo lectionis sensus est; In diebus suis non pertimuit vllum principem, & nemo sua quantumuis magna potentia uicit illum, ita ut prætermitteret vel dicere vel facere, quod oportebat vel dicere vel facere. Significatur ergo eum in officio suo intrepidum fuisse animo, nec cuiusquam personam timuisse. Declarant id variæ de eo historiae in quarto Regum. Nam regi Ioram filio Achab dixit in faciem: Si non vultum Iosaphat regis Iudæ erubescerem, non attendissem quidem te, nec respexissem. De eodem intrepidus dixit: Nūquid scitis quod filius homicidæ misit ut præcidatur caput meum; Et cum rex Syriæ misisset exercitum ad capiendum ipsum, dixit ad puerum suum: Non timeas, plures enim nobiscum sunt quam cum illis. Vnde & subditur:

15 Nec superauit illum aliquod uerbum, & mortuum prophetauit corpus eius.

Nvllum, inquit, uerbum, siue comminationum, siue blandum, aut nulla res, (quia, uerbum, Hebraica phrali sæpe pro re quæ uerbis exprimitur accipi solet) superauit eum, sic ut à recto deficeret, ut etiam declaratum est in Naaman Syro sanato, cuius munera adduci non potuit ut susciperet. Mortuum corpus eius prophetauit dicitur, & quia prophetiam exhibuit uirtutem, & quia per exhibitam uirtutem declarauit eum uerum fuisse prophetam, dum iniectum fortè cadauer in sepulchrum ipsius reuixit ad tactum ossium ipsius.

16 In uita sua fecit monstra, & in morte mirabilia operatus est.

Pro, monstra, rursum est *εργα*, hoc est, prodigia & admiranda signa, qualia Elizeus numeratur in uita sua fecisse sedecim, cum in Elia tantum numerentur octo, Pro, in morte, est *επι τῆς τελευτῆς*, hoc est, in fine uitæ. Proinde, in morte, accipi debet pro instante morte, & cum iam moreretur. Insinuatur enim quod habetur 4. Regum 13. quomodo rege Ioas illum inuisente in extremo uitæ eius, iusserit ei inter alia ut iaculo terram percu-

teret: quod cum tantum ter faceret, prædixit ei quod ter Syriam percuteret, percussurus scilicet si terram iaculo feruisset: quæ sanè mandata & prædictiones fuere admirabiles.

17 In omnibus his non poenituit populus, & non recesserunt à peccatis suis,

18 Vsq̄quedum eiecti sunt de terra sua, & dispersi sunt in omnem terram.

Cum omnia quæ Elias & Elizeus fecerunt atque docuerunt, fierent ad hoc ut populus, decem tribuum potissimum, recederet à peccatis, idolatriæ maximè, & reuerteretur ad Deum uerum quem reliquerat, tamen per hæc omnia non poenituit populus, nec correctus est. Vnde euenit ut deinde statim eiecti sint de terra sua hæreditaria, & dispersi in varias regiones. Illud enim; vsquedum; consecutiue accipitur, ut significet quid deinde secutum sit, sicut tales dictiones sæpe sumuntur in scripturis. Huius sententiæ ueritatem satis intelligere licet ex historia quarti libri Regum, sicut & quæ sequuntur.

19 Et relicta est gens perpauca, & princeps in domo Dauid.

Svblatis decem tribubus terra sua simul secum rege suo relictus tantum est in terra sua admodum paucus populus comparatione aliorum, & princeps atque rex in familia Dauid. Sed nec in paucis istis relictis, nec in regibus ex familia Dauid, permanit semper uita & religionis integritas, vnde subditur:

20 Quidam ipsorum fecerunt quod placeret Deo, alij autem multa commiserunt peccata.

De regibus Iuda potissimum loquitur, de quibus tertio & quarto Regum, & secundo Paralip. refertur, quod quidam multa commiserint peccata, quidam uero fecerunt quod placeret Deo, aut per totam uitam aut in principio. Inter eos qui post Dauidem fecerunt quod Deo placeret, singulariter eminuit Ezechias, idèque aliis prætermis illius laudes peculiariter protegitur, vel ob id quod in diebus eius facta est captiuitas decem tribuum, de qua mox dictum est, primulq; fuerit qui sublato regno decem tribuum, solus regnauit in Iuda.

21 Ezechias muniuit ciuitatem suam, & induxit in ipsius aquam.

22 Et fodit ferro rupem, & edificauit ad aquam puteum.

Inter opera Ezechia primùm commemorat quæ ad munitionem ciuitatis, & ciuilitatem fecit, nempe quod muniuit ciuitatem suam Ierusalè regni sui metropolim, sicut scribitur de eo 2. Paralip. 32. ubi sic habetur: Edificauit quoque agens industriè omnem murum qui fuerat dissipatus, & extruxit turre desuper & forniculæ alterum murum, instaurauitq; Mello in ciuitate Dauid, & fecit uinuerſi generis armaturas & clypeos. Deinde quod pro abundantia aquarum comparanda induxit in medium ciuitatis aquam, forte ex fonte Siloë, qui erat extra

extra ciuitatem ad radicem montis Sion unde profluxit per factum aquaductum in ciuitatem, ea quæ dicitur natoria Siloë. Et quoniam ad aquam introducendam opus erat rupem excuare, ideo subditur, quod foderit ferro rupem, quod non nisi summis laboribus & impensis fieri potuit; & edificauit puteum ad aquam; scilicet defluentem in eum recipiendam. Græca habent pluraliter; *πηγας ἐπὶ ὄλαρα* puteos ad aquas vel propter aquas. Et rabanus in commentario legit pluraliter, ad aquas Deriuationis huius aquarum fit obiter mentio 4. Regum 18. cum dicitur: Reliqua autem sermonum Ezechia, & omnis fortitudo eius, & quomodo fecerit piscinam & aquaductum, & introduxerit aquas in ciuitate, non hæc scripta sunt, &c.

23 In diebus ipsius ascendit Sennacherib, & misit Rapsacem, & sustulit manum suam contra illos.

24 Et extulit manum suam in Sion & superbas factus est potentia sua.

Narrat deinde multis mirabilem illam liberationem, quam Deus ciuitati Ierusalè præstitit merito Ezechia regis & Isaiæ propheta, quæ prolixè satis scribitur in quarto Regum, & in Isaiâ. Nec est hic & in sequentibus quod multum annotetur, cū hæc satis ex historia clara sint. Illud tamen notari potest Græcis non esse bis; sustulit manum suam, & extulit manum suam; sed pro utroque tantum est, *ἤγει ἀμὶγς χεῖρα αὐτοῦ*, & sustulit manum suam, ut uideri rectè posset eam apud nos repetitionem ex diuersis uersionibus connexis ortam esse. Certè codex Bessarionis tantum habuit; Et sustulit manum suam in Sion; quæ uera & simplicior lectio uidetur.

25 Tunc mota sunt corda & manus ipsorum, & doluerunt quasi parturientes mulieres.

Notatur his uerbis quod Ezechias timore cōcussus iussit per seruos suos significari Isaiæ dies tribulationis & correptionis & blasphemia, quia uenerunt filij utique ad partum, & uirtus non est pariendi, hoc est, sic affecti sumus, & tali tenemur dolore, quali mulieres in partibus difficilimis teneri solent. Mota ergo dicit corda & manus illorum, quia illa ex timore magno tremuerunt & commouebantur, pro quo Græcè significantius est *ἐκινεθησαν*, hoc est, concussa sunt & percussa. Cæterum etſi merito magno timore correpti sunt rex & sui, non tamen permiserunt illum sibi dominari, sed ad Dominum cum bona fiducia confugerunt, vnde sequitur:

26 Et inuocauerunt Dominum misericordem, & expandentes manus suas extulerunt ad cælum, & sanctus Dominus Deus audiuit ciuocem ipsorum.

27 Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis, sed purgauit eos in manus Isaiæ sancti propheta.

Manifesta sunt hæc ex historia, nec quicquam magnopere est annotandum, nisi quod Græcis non est totus ille uersus. Non

est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis. Nec est uerbum, purgari, sed *καταργεῖσθαι*, liberari. Itaque Græcis duæ sunt sententiæ bimèbres tantum, quarum secunda est; Et sanctus è cælo citò exaudivit eos, & liberari eos in manu Isaiæ; hoc est, Isaiâ pro eis orante & prophetate. Quod enim apud nos insertum est, de peccatis non uidetur satis congruere ei quod mox subditur de sanctitate Ezechia, cuius intuitu Deus ciuitatem protexit. Proinde quod de peccatis apud nos incertum est, accipiendū est potissimum de iis quæ temporibus præcedentium aliquot regum Iuda commissa erant, ob quæ merito Deus potuisset ciuitatem Ierusalè tradidisse inimicis, uerum abstinuit ob integritatem Ezechia & populi ad Deum conuersi monitis & doctrina Isaiæ, atque ob id dicitur Deus eos purgasse in manu Isaiæ, hoc est, eius opera & prædicatione, vnde & secuta est ex Dei misericordia ciuitatis mirabilis liberatio, de qua subditur:

28 Detecit castra Astiriorum, & contriuit eos Angelus Domini.

Nam, ut habet historia, Egressus est Angelus Domini, & percussit in castris Astiriorum centum octoginta quinque milia.

29 Nam fecit Ezechias quod placuit Deo, & fortiter fuit in uita Dauid patris sui, quam mandauit illi Isaias propheta magnus & fidelis in conspectu Domini.

Pro, fortiter iuit, Græce est, *εὐλαχως*, hoc est fortis fuit, & fortiter se gessit. Declarat hoc de eo scriptura quæ dicit: Fecit quod erat placitum in conspectu Domini iuxta omnia quæ fecerat Dauid pater eius. Et post eum non fuit similis ei de cunctis regibus, sed neque in his qui ante eum fuerunt, &c. Religiosa autem eius facta clarè prosequitur liber secundus Paralip. nepe quod templum aperuit, & instaurauit cōuocatus Leuitis, & eos ad religionem commonitis: Deinde quod & decem tribus ad ueri Dei cultum excitauerit, missis ad illas literis quibus ad Pascha celebrandum solenniter prouocauit. Præterea quod postea ad eius impulsu filij Israel cōfregerint simulacha, excelsa sint demoliti destructis altaribus, non solum in Iuda, sed & in Ephraim atque Manasse, adeo ut & serpentem enecum curauerit tolli ob eius abusu, ut est 4. Regum 18. Item quod & curauerit dari sacerdotibus & Leuitis partes eis debitas, ut possent vacare legi Domini. Post hæc ergo & tanta & varia pietatis eius opera, secuta est tā prodigiosa ciuitatis Ierusalè liberatio. Cæterum quod nos legimus de Isaiâ, quod fuerit propheta fidelis in conspectu Domini, etſi nobis uideatur significare, quod fuerit fidelis coram Domino, Græcis tamen aliud significatur. Habent enim, *πιστὸς ἐν τῷ θεῷ*, fidelis in uisione ipsius uel sua, hoc fideliter referens, & certus in his quæ Deo reuelante uidit; ut distinguatur à pseudo prophetis, qui mentiebantur se uidisse quæ non uiderant. Simile prius dictum est de Samuele.

30 In diebus ipsius retro redijt fol. & addidit regi uitā.

Prosequitur iam laudes Isaia. In cuius diebus dicit retro rediisse solem, quia in signum restituendae vitae, & prorogandae vitae Ezechiae aegrotati, ad preces & iussum Isaiae, in horologio Achaz umbra linearum descendit retrorsum decem gradibus. quod hic factum dicitur sole retro redeunte. Quod factum ita scriptura tribuit Isaiae, ut ipsemet dicat: Ecce ego reueri faciam umbram linearum. In quarto Regum tamen dicitur quod Isaia inuocauit Dominum, & reduxit umbram per lineas. Eudem Isaia dicit hic addidisse regi Ezechiae scilicet vitam, quia eius certa denunciatione, & per signum confirmatione addita est regi vita quindecim annorum. Eundem non solum a factis commendat, sed & a prophetiae eius excellentia, qua omnium aliorum prophetarum scriptis longè praestat. unde & subiicit:

31 Spiritu magno uidit ultima, & consolatus est lugentes in Sion.
32 vsque in sempiternum ostendis futura, & abscondita antequam euenirent.

Bene dicit spiritu magno uidisse, quia ut prauidit, & longè plura ac maioris ponderis quam alij, unde spiritus prophetiae in eo fuit magnus, ut qui clarè fuit illuminatus, & ad multa ac magna diffusus. Dicit eum uidisse vltima, quia non tantum, ut quidam prophetae, prauidit quae suo erant tempore, aut mox secuturo futura, sed & ea quae longè post & in vltimis temporibus, praedicens multa de aduentu Messiae, de vocatione gentium, de ecclesiae splendore, de nouissimo iudicij die, de quae felicitate iustorum, & damnatione impiorum. unde & nonnumquam dicit: In nouissimis diebus erit hoc vel illud. Dicitur consolatus lugentes in Sion, quia non solum tempore Ezechiae verbis consolatus est ciues Ierusalem in obsidione Sennacherib, sed etiam quia suo scripto lugentes in Sion consolatur, promittens eis reditum a captiuitate imminente, redemptionem per Christum ab omnibus malis, unde toties ad consolationem adhortatur, dicens: Consolamini, consolamini popule meus Isaia 40. dicit Deus vester: Loquimini ad cor Ierusalem, Et confurge, confurge, inducere fortitudine tua Sion, &c. Et in persona Christi dicit: Spiritus Domini super me, ut consolarer omnes lugentes, ut ponerem lugentibus Sion, &c. ad quae verba verisimile est hic authorem respexisse. Itaque per lugentes in Sion, intelliguntur non solum qui illius tempore lugebant, sed etiam qui futuris omnibus temporibus non solum in Sion carnali, sed multo magis in Sion spirituali, hoc est, ecclesia lugent & sua & aliorum peccata, & huius saeculi miseriam expectantes vsque in finem mundi redemptionem per Christum: unde & pars illa, vsque in sempiternum; non malè a plerisque iungitur praecedentibus, ut significetur lugetes in Sion, vsq; in finem

saeculi consolationem accepturos ex scriptis Isaia. Sed praestat sequi distinctione Graecorum, quae eam partem coniungunt sequentibus, sicut in quibusdam emendationibus Latinis scriptis distinguitur, ut sit sensus: quod Isaia suis scriptis ostenderit quae futura sunt vsque in finem saeculi, & res valde absconditas a mundo incognitas tam clarè ostendit & descripsit longe antequam eueniret, ut eas clarè coram vidisse videretur, & tam manifestè eas praedixerit, quam hi scripserunt qui eas postea viderant contigisse, adeo ut à D. Hieronymo scriptum sit, eum non tam prophetam dicendum quam euangelistam. Ita enim, inquit, vniuersa Christi, ecclesiaeque mysteria ad liquidum profectus est, ut non putes eum de futuro vaticinari, sed de praeteritis historiam texere.

Caput XLIX.

1 Memoria Iosie in compositione odoris facta opus pigmentarij.

Hoc capite laudatur Iosias rex, propheta Ieremias, Ezechiel, duodecim prophetae coniunctim sine expressione nominis, Zorobabel item Dux, & Iesus filius Iosedec sacerdos atque Nehemias. Et repetitur mentio priscorum quorundam, Enoch, Ioseph, Seth, Sem, Adam, Caeterum haec prima sententia obscura satis est, unde & variè admodum legitur, sicut & Graeca obscura sunt, & non eiusdem in omnibus lectionibus. Sic enim habet Complutensis aeditio; *μεμνησθησαν ονοματα των προφητων Ιερομιχαηλ Εζεκιηλ Ζοροβαβελ Ιησους υιου Ιησεδεκ* &c. Memoria Iosie in compositionem incensum, confecto opere vnguentarij. Quod cum difficilem habeat sensum, legendum quidam putant, *Ιησους υιου Ιησεδεκ*, ut sit sensus incensum confecti opere vnguentarij. Certè Rabanus legit, facti. Germanica aeditio habet *Ιησους υιου Ιησεδεκ*, ut referatur ad *μεμνησθησαν*, quomodo videtur legisse noster interpres: proinde dictio, facta, non debet coniungi cum ablatiuo, compositione pro quo omnes Graeci codices habent accusatiuum, in compositionem, quomodo & Rabanus & alij quidam codices. sed ad nominatiuum, Memoria, ut haec possit esse & constructio & intelligentia nostrae lectionis: Memoria Iosiae collata ad compositionem odoris, est facta opus pigmentarij, hoc est, inuenitur esse similis operi vnguentarij, qui ex diuersis speciebus per misturam aptam componit rem aliquam odoriferam: Odoris, enim positum est pro re odorifera, & compositio odoris, est apta diuersarum specierum mistura & coniunctio. Multi enim libri habent, facta est, cum verbo substantiuo. Vt est, significatur, Memoriam Iosiae similem esse vnguento aptè composito, & admodum odorifero atque grato, quia eius etiam memoria similiter esset admodum grata hominibus. Idem significatur cum subditur:

In om

2 In omni ore quasi mel indulcabitur eius memoria, & ut musica in conuiuio vini.

5 Praeter David, Ezechiam, & Iosiam, omnes peccatum commiserunt.

Tribus rebus quae homini valde gratæ sunt comparat Iosiae memoriam, nempe his quae olfactum oblectant, gustum & auditum, significans eam omnibus modis delectare homines, idque & narrantes & audientes eam. Nam propter narrantes videtur dicere; in omni ore quasi mel dulcis erit propter audientes, ut musica in conuiuio vini, hoc est, lauto & splendido. Caeterum cur istud tam peculiariter dicatur de Iosiae memoria, intellegere licet ex his quae de eo iam mortuo scribuntur 2. Paralippo. 35. carmina scilicet composita esse per Ieremiam, quae cantores & cætarices futuris semper temporibus replicabant super Iosiam, quae sic venerunt in consuetudinem, ut diceretur in Israel: Ecce descriptum est in Lamentationibus. Per hæc ergo carmina factum est ut fama eius late spargeretur, & memoria conseruaretur, gratæque esset & in referendo & in audiendo.

3 Ipse est directus diuinitus in poenitentia gentis, & tulit abominaciones impietatis.

Diuinitus, adiecit interpres, ut intelligatur à Deo directum esse. In poenitentia, vel, ut est Graecis, *επιτροπη*, in conuersione, positum videtur, pro ad poenitentiam & conuersionem. Et sunt scripti libri qui habent, in poenitentiam. Itaque sensus est: ipsum a Deo directum esse & per eum populus induceretur ad poenitentiam, & conuerteretur ab idololatria sua, aliisque peccatis. In sequenti parte legendum esse; abominaciones impietatis; & non; ab hominibus impietatis; ut Rabanus & alij quidam, libri habent demonstrant Graeca quae habent, *Βοληθησαν α βωβελαις*. Dicuntur autem abominaciones impietatis, abominabiles impietates, aut abominaciones quas impietas producit: qualia sunt altaria & simulacha idolorum, quae summo zelo abstulit Iosias non solum in Ierusalem aut circa, sed etiam in Ephraim & Manasse ad exemplum Ezechiae. Tulit etiam aruspices & effeminatorum ædiculas quae erant in domo Domini, ut scribitur 4. Regum 23. quae omnia admodum sunt abominabilia coram Deo.

4 Et gubernauit ad Dominum cor ipsius, & in diebus peccatorum corroborauit pietatem.

Pro gubernauit, est verbum actiuum eius verbi quod mox vertit, directus est, *κατεβηθη*, dixit. Cor ipsius positum est pro, cor suum, quomodo etiam quaedam scripta habent. Sensus ergo est: Iosias à Deo directus, direxit etiam cor suum ad Dominum, quærens scilicet illi placere ex toto corde, & in diebus peccatorum, hoc est, eo tempore quo multi erant in terra, peccatores & idololatrae (nam, peccatorum, est genitiuus à, peccator, non à, peccatum, cum Graecè sit *α βωβελαις*) corroborauit pietatem, tollendo omnia quae ad idololatriam pertinebant, & restaurando templum & cultum Domini.

Non parua dubitatio oritur circa veritatem huius sententiae, adeo ut, quia videtur aperte contraria scripturis, quidam de autoritate huius libri dubitent. Nam & hi tres etiam peccasse leguntur. Et alij etiam reges Iuda in scripturis valde laudantur, & imprimis Afa & Iosaphat. Nā de Afa dicitur, quod fecerit rectum ante conspectum Domini, sicut David pater eius. Item quod cor eius fuit perfectum cum Domino cunctis diebus suis. Similia dicuntur de Iosaphat. Dicendum ergo primum, quod etsi David peccasse legatur & grauitè, tamen etiam legitur eius peccatum esse remissum, unde pro non commisso habendum est. Deinde hic agitur potissimum de peccato in Deum directè commisso, quale est idololatria: quo peccato nullo modo contaminati sunt tres hi reges, quorum David primus cultum Dei religiosissime ornauit & auxit, & alij duo summo zelo Dei cultum collapsum restaurarunt, sublatis omnibus quae illi contrariabantur. De reliquis autem omnibus regibus Iuda, etiam his qui valde laudantur, semper scribitur quod excelsa non abstulerunt, quodque populus adhuc immolabat in excelsis. Et Iosaphat, qui inter reliquos maxime laudatur, aliquoties à Prophetis reprehensus est de familiaritate & affinitate contracta cum Achab & filio eius, per quae in sua idololatria illi fovebantur. Hac sanè de causa generaliter subicitur, etsi id in omnibus non similiter veritate habuerit, sed tantum in plerisque perfectè.

6 Nam reliquerunt legem altissimi, Reges Iuda defecerunt, & contempserunt timorem Dei.

Verbum defecerunt, quod in multis libris vomittitur, addendum esse patet ex Graecis, quae admodum & Rabanus habet, & scripta quaedam emendatiora, eique verbo cum additur Reges Iuda, emphasis est. Non enim satis habens semel dixisse, eos de quibus loquebatur, Reges scilicet Iuda, reliquisse legem altissimi, repetit expresso eorum nomine; Reges Iuda defecerunt, quasi dicat: Non solum reges Israel, sed etiam Reges Iuda, apud quos erat templum & varia sanctitatis exempla: quorum ob id defectio minus erat tolerabilis, quod etiam ipsi defecerunt in obseruatione legis Dei. Id etsi in genere dicat non tamen significare vult omnes, praeter tres, tales fuisse, sed maiorem partem, nisi intelligamus omnes defecisse, exceptis tribus, quod, ut dictum est, omnes defecerunt à perfecta legis diuinae obseruatione in cultu Dei. Sed non omnibus rectè tribuitur quod sequitur; & contempserunt timorem Domini: quam tamen partem Graeca non habent, sed tantum Latina.

7 Dederunt enim regnum suum alijs, & gloriam suam alienae genti.

Coniunctio, enim, quae non aptè probat praecedentia, sicut non est Graecis, ita

nec in quibusdam scriptis Latinis, nominatum in codice Beffarionis, proinde melius tollitur, & legendum est potius; alienæ gentis, quàm alienigenæ, cum Græcis sit ἀλλοτρίος, & Rabanus legat, alienæ, consentientibus aliquot scriptis. Porro reges Iuda dicuntur dedisse regnum suum & gloriam aliis, quia eorum vitis & peccatis factum est ut regnum eorum Deus offensus tandem etiam traderet in manu regis Nabuchodonosor & Chaldeorum. Quædam Græca habent ἐδωκεν, dedit, ut ad Deum referatur: quædam tamen etiam habent ἐδωκαν, dederunt, quomodo nolter se legisse declarat.

8 Incenderunt electi in sanctitate civitatem: & desertas fecerunt vias ipsius, in manu terrentis prophete.

Quamvis intelligi possit idem esse suppositum verbi, incēderunt, quod prius verbi, dederunt, ut reges Iuda dicantur incendiisse civitatem sanctam, nempe Ierusalem, quia meruerunt eam incendi: melius tamen intelligitur suppositum esse aliud, illi & gens aliena, de quibus mox dictum est, quod eis traditum sit regnum & gloria Iudaica. Illi, inquit, tradito sibi regno, & captis regibus incenderunt electam civitatem sanctitatis, hoc est, in qua erat sanctuarium, templumque sanctum. Est enim hic rursus ἀγίασμα, quod sepe ponitur pro sanctuario. Et desertas fecerunt vias ipsius civitatis; iuxta illud in Threnis: Vix Sion lugent, eo quod non sint qui veniant ad solennitatem. Illud autem; in manu Ieremiæ; positum est Hebraica phrasi pro, iuxta vaticinia Ieremiæ, qui desolationem illam prædixit ob peccata regum Iuda certo futuram. Sic dicitur Osee 12. In manu prophetarum assimilatus sum. Et Aggei 1, Factum est verbum Domini in manu Aggei prophete. Additur causa cur Ieremias sic contra Iudam prophetauerit.

9 Nam malè tractaverunt illum qui à ventre matris consecratus est propheta, evertere & eruere & perdere: & iterum edificare & renovare.

Suppositum verbi, tractaverunt, intelligendum iam est, reges Iuda vel Iudæi, qui quàm malè tractaverunt Ieremiam, ex ipsius libro intelligi potest: quorum peccatum eo gravius fuit, quod tam eximius propheta fuerit, ut pòte de quo hoc singulariter scribitur, quod consecratus & deputatus fuerit, à Deo propheta, cū adhuc esset in utero matris suæ, id est; ad evertendū & perdendum, &c. Alluditur enim ad id quod Iere. 1. dicit Dominus illi: Priusquam te formarem in utero, novi te; & antequam exires de vulva, sanctificaui te, & prophetam in gentibus dedi te. & postea: Constitui te hodie super gentes ut euellas, & destruas, & disperdas, & dissipes, & ædifices, & plantes. Evertere autem dicitur & edificare, quia certo eventuram perditionem aut ædificationem prædixit. Mos enim scripturæ est, dicere prophetas id facere quod prædicunt. Quo loquendi more significatur, eorū doctrinā non esse ipsam sed maxima cū virtute coniunctam.

10 Ezechiel qui vidit conspectum gloriæ quam ostendit illi in curru Cherubim,

11 Nam commemoratus est inimicorum in imbre, & benefacere illis qui ostenderunt rectas vias.

Transit à Ieremia ad Ezechielis cōmensationem. Videtur autē aliquid in prioris sententia deesse, quia nō est verbum cum quo hæreat nomen, Ezech. Itaq, quidam sic absoluunt sententiā: Ezechiel is est qui vidit conspectum gloriæ. Magis tamē crediderim sententiā suspensam absoluti in sequenti sententia; Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo; ut coniunctio, &, copulet duodecim prophetas cum nomine, Ezechiel, & sit sēsus: Ezechielis qui vidit, &c. & duodecim prophetarum ossa pullulēt de loco suo, pro quo æditio Complutensis habet, ἐν τῷ κεντρικῶν ἐν βυλβυλίῳ, sit memoria in benedictionibus; ut videri possit locum esse corruptum, & authorem horum duorum, quæ superius coniunguntur in mētionē iudicium, vnum tribuisse Ezechiel, alterum 12. prophetis. Nisi enim sic ordinetur, coniunctio, Nam, cū dicitur: Nam commemoratus est, (quæ sententiā sibi per parathesim erit interserēda) nō habebit quod probet. Nunc autem sensus erit: Ezechielis ossa pullulent de loco suo, aut sit memoria eius in benedictionibus. Nam commemoratus est inimicorum. Cū dicit illud vidisse conspectum, hoc est, visionem & apparitionem gloriæ, Domini scilicet, notat illam ostensionē gloriæ Domini, de qua scribitur in principio prophetiæ: ipsius: quam, inquit, ostendit illi, Dominus scilicet, in curru Cherubim, hoc est, quatuor animalium quæ ibi Cherubim vocantur. Ut autem quod sequitur intelligatur, notandum est Græca habere: Nam meminit inimicorum in imbre, & direxit eos qui rectas faciunt vias. Priori parte significari videtur, quemadmodū & Rabanus intelligit, ipsum vltionem impiorum & inimicorum Dei prædixisse, sub nomine imbris, quemadmodum fecit cap. 13. quando contra pseudo prophetas iubetur dicere: Dic ad eos qui liniunt parietem absque temperatura, quod casurus sit. Erunt enim imber inundans, & dabo lapides prægrandes desuper irruentes, & ventum procellæ dissipantem. Et erumpere faciam spiritum tempestatum in indignatione mea, & imber inundans in furore meo erit, &c. Similiter nomine imbris significat diuinam vltionem, prophetans contra Gog, cap. 38. iudicabo eum peste, & sanguine, & imbre vehemēti, & lapidibus immēnsis, ignem & sulphur pluam super eum, &c. Secunda parte videtur notari quod scribitur Ezechielis 18. cap. & 33. vbi conuertentibus se à viis suis malis, & facientibus iudicium & iustitiam, suāq; vias facientibus rectas promittitur quod viuent, & non morientur. Patet ergo ex his in nostra lectiōne legendum cum coniunctione. Et benefacere; quia coniunctionem non tantum Græca habent, sed etiam Rabanus & quædam scripta, quamvis in multis desit. Et est sensus: Commemoratus est inimicorum in imbre, hoc est, meminit de

nit de inimicis Dei & populi eius, quod in imbre essent puniendi, eorūque vltionem imbre designauit. Et commemoratus etiam benefacere his qui ipso facto ostenderunt vias bonas, quia de talibus prædixit quod victuri essent, & non morituri. Hæc autem de eius prophetia peculiariter notauit, quia in eo ista satis sunt peculiararia, & diligenter hæc inculcauit.

12 Et duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroborauerunt Iacob, & redemerunt se in fide virtutis.

Quid sit, ossa pullulent de loco suo; superius dictum est, cū idem istud tribuitur Iudicibus in Israel: nihil enim aliud significatur, quàm eos etiam mortuos, dignos esse perpetua memoria, cuius causa redditur: Nam corroborauerunt Iacob, hoc est, populum Israheliticum, quem cōfirmauerunt suis prophetis & scriptis, cum eis promittunt Saluatorum & finem suorum malorum. Græcè enim est pro, corroborauerunt, παραβεβαιωσαν, consolati sunt, & sequens pars sic habet; ἡγεῖ ἐλυτρώσαντο αὐτοὺς ἐν τῷ σπείρει, hoc est, & liberauerunt illos in fide spei, hoc est, per fidem qua certo sperabant euenturum quod prædixerunt, liberauerunt illos à malis suis, ut si nō re essent liberati, spe tamen, & fide liberati essent, sicut Paulus dixit: Spe salui facti sumus. Proinde in nostra lectiōne rursus reciproci relatiuum, se, positum est pro nō reciproco, ipsos, ut sit sensus: redemerunt Israhelitas in fide & spe quam habuerunt de virtute ipsorum. Nili malim intelligere quod prophetæ redemerunt se, ne pro mendacibus haberentur, per fidelitatem virtutis eorum, hoc est, per hoc quod declarauerunt virtutem suam esse fidelem & certam.

13 Quomodo amplificemus Zorobabel? Nam & ipse quasi signum in dextera manu Israel, Et Iesum filium Iosedec?

14 Qui in diebus suis edificauerunt domum, & exaltauerunt templum sanctum Domino, paratum in gloriam sempiternam.

Post prophetas duodecim, insignem gloriam meruerunt Zorobabel dux & Iesus sacerdos, de quibus legitur apud Aggeum, Zachariam, & Esdram, quomodo Dei templum post reditū à Babylone ædificauerint, quo beneficio cū primi diuinam rem restituerint, rectè dicit: Quomodo amplificemus eos? significans eos nō posse dignis laudibus celebrari. Cū autem hic dicitur de Zorobabel, quod ipse fuerit quasi signum, notatur id quod dicitur in fine Aggei ad Zorobabel: In die illa, dicit Dominus exercituum, assumam te Zorobabel fili Salathiel ferue meus, dicit Dominus, & ponā te quasi signaculum, quia te elegi. Quo loco, sicut & hoc loco, Græci habent σημάρις, hoc est, sigillum, sicut & dictio Hebraica צִמְרֵן Chotam significat sigillum, & anulum cui sigillum est impressum, & quo aliquid sigillatur, sicut eadem dictiones ponuntur Cantorum. 8

cū legitur: Pone me ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum. Itaq; & hoc loco nomen, signum, accipi debet pro sigillo, ut & alibi. Quod autem dicitur Zorobabel fuisse quasi signum vel sigillum in dextera manu Israel, nostri intelligunt significari ipsum fuisse ornamentum Israhelitici populi, sicut sigillum & annulus sigillaris, qui dexterae manus digito inferri solet, eius est ornamentum. At notandum Græcis non esse nomen, Israel, sed tantum; quasi sigillum in dextera manu. Id autē non intelligendum de dextera manu Israhelis, sed potius de manu dextera Dei, patet non solum ex interpretatione D. Hieronymi super Aggeum, in hæc verba dicentis: Pone illum Deus quasi signaculum in manu sua; sed etiam ex simili loco qui est Ierem. 22. de Iechonia. Viuo ergo, dicit Dominus, quia si fuerit Iechonias filius Ioachim regis Iuda annulus in dextera manu mea, inde euellam eum. Quo loco Hebræis pro, annulus, est eadem dictio quæ locis prædictis. Significatur ergo apud Aggeum, Deum assumpturum sic Zorobabel, ut sit quasi sigillum & annulus sigillaris in manu sua dextera, hoc est, & sicut annulus talis valde charus est, & semper ob oculos versatur, eiusque magna cura haberetur, nec temere deponitur, aut alteri traditur: ita Deus illius perpetuam & magnam curam sit habiturus, tanquam sibi valde chari & dilecti. vnde & sequitur: quia te elegi. Hic sensus ut etiam hic in nostra lectiōne habeatur, conuenit nomen, Israel, non accipere in genitiuo casu, sed datiuo, ut sit sensus: Ipse fuit quasi sigillum in manu dextera Domini Israhel, hoc est, in vtilitatem & gloriā populi Israhelitici. Notandum & istud ex hoc loco, vaticinium illud Aggei ad literā etiam ad ipsum Zorobabel spectare, contra eos qui tantum ad Christum ea verba pertinere existimant: quanquam dubitare non debeat Christianus sic ea ad Zorobabel pertinere temporalium, ut multo magis & perfectius ad Christum, cuius ille figura fuit, pertineant, & propter illum, in quem omnes prophete respiciunt, à spiritu sancto potissimum dicta esse: qui sic est sigillum in manu Domini, ut sit imago substantiæ eius, & quicumque crediderit in Deum, hoc quasi annulo consignetur, quæ admodum bene habet D. Hierony.

15 Et Nehemias in memoria multi temporis, qui erexit nobis muros eversos, & stare fecit portas & seras, qui erexit domos nostras.

Post Zorobabel & Iesum filium Iosedec, qui sub Dario templum desolatam ædificauerunt, celebrandum etiam rectè dicit & Nehemiam, qui aliquanto post tempore sub Artaxerxe etiam civitatem Ierusalem, & eversos eius muros restaurauit, ut legitur in 2. Esdræ, qui & Nehemias dicitur. Videtur autem oratio perficienda, subaudiendo optatiuum, sit, ut sit sensus: Et Nehemias sit in memoria multi temporis, hoc est, sit longo tēpore in memoria, ob beneficia per ipsum nobis & reipublicæ præstita.

- 16 Nemo natus est in terra qualis Enoch, nam & ipse conceptus est à terra.
- 17 Et Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum, firmamentum gentis, rector fratrum, stabilimentum populi.
- 18 Et ossa ipsius uisitata sunt, & post mortem prophetauerunt.

Postquam cōmemorationem insignium in scripturis uirorum perduxit vsque ad Nehemiam, qui ultimus est quē Hebręorum canon commendat, finem impositurus suę cōmemorationi, quorundam à se prætermisissorum nomina per recapitulationem adiungit prædictis, qui in quibusdam cōditionibus singularem habent eminentiam & prærogatiuam. Repetit autem nomē Enoch, à quo incepit, ut cum eo conferat Ioseph prætermisissum. Esse enim inter hos comparationem Gręca satis indicant, quę habent in secundo uersu, *ὡς εἰς τὸν εὐνοχὸν ἔπερθη τὸν ἰωσήφ*. Neque ut Ioseph factus est, uel natus est uir. Significatur ergo quōd quęadmodum nemo in primauo sæculo fuit similis Enoch, eō quōd ob singularem & eminentem pietatem solus sit à Deo è terra sublatus: ita in sequente sæculo quadam ratione nullus fuit similis Iosepho, quia sicut in illo fuit prima nota insignis in Deum pietatis, ita in Iosepho fuit primum imperium super populum Dei. Et sicut ille ob insignem suam pietatem primus è terra diuinitus sublatus est, & subuectus in cœlum aut paradysum, insigni honore affectus: ita Ioseph primus ex numero piorum in regnum sublimatus est, Itaque quo hanc comparationem etiam nostra littera utrunque exprimat secundus uersus sic est intelligendus, repetendo quędā ex prioribus: Et nemo natus est in terra qualis Ioseph, qui natus est homo princeps fratrum, hoc est, qui ad hoc natus est, ut esset princeps fratrum, filiorum scilicet Iacob, & firmamentum gentis suę, quam tempore famis in Ægypto aluit, & firmiter ibi plātauit. Duo autem quę sequuntur; rector fratrum, stabilimentum populi: Gręcis non sunt, ita ut videantur esse duorum præcedentium repetitio ex alia uersione. Quod sequitur; ossa eius uisitata sunt: significat curam habitam ossium eius, ut in exilu Israelis ex Ægypto simul per Moysen exportarentur ex Ægypto, sepelienda in terra promissionis cum patriarchis, iuxta eius iam morituri petitionem. Adiuuans enim suos dixit: Deus uisita bit uos, asportate ossa mea uobiscum de loco isto. Quod & completum per Moysen scribitur. Exodi 13. Ideoque & post mortem dicuntur hic ossa eius prophetasse, sicut supra dictum est mortuum corpus Elizei prophetatum. nempe quia cum, iuxta eius prædictionem, & exitus ex Ægypto & ossium eius elatio facta est, ipsa ossa declarauerunt cum uerum fuisse prophetam. Quamquam hæc pars iam in Gręcis non legatur, in quibus noster suo tempore plura aliquando legisse uidetur, sicut & alicubi pauciora. Itaque Ioseph hic à duobus commendatur, nempe à regni excellentia, & prophetiæ dono.

Gen. vii.

- 19 Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt & super omnem animam in origine Adam.

Sicut Enoch & Ioseph coniunxit in gloria singulari excellentia, ita nunc coniungit rectē Seth & Sem: quia sicut Seth post Adā est primus pater pię generationis vsque ad diluuium, cum frater eius Cain pater esset impiorum: ita & à diluuiō post Noē, Sem rus sum factus est primus parēs eius sanctę generationis, quę ad patriarchas deducta est, ynde & Christus natus est: sicut Cam impiorum post diluuium primus pater fuit. Itaque hac de causa similē apud homines gloriam adepti sunt. Quoniam autem in ratione originis primam absolutē gloriam obtinuit Adam primus omnium parens, ideo subditur, finiēdo in omnium primo homine; Et super omnem animam in origine, scilicet rerum, Adam; subaudi, est, uel gloriam adeptus est. Ipse enim & est primus hominum omnium parens, & ipse est qui à Deo in creatione omnium potius est imperio & dominio super omnem animam, hoc est, omne animal uel omne uiuum. Gręce enim est, *ὡς ἐπὶ πᾶσι ζῴων*, quamuis dictio *ζῴων* non sit in æditione Complutensi.

Caput L.

- 1 Simon Oniæ filius sacerdos magnus, qui in uita sua suffulcit domum, & in diebus suis corroborauit populum.

Post celebratos plerosque insignes viros, quorum meminit sacre scripturę canon, celebrat author prolixē quendam summum pontificem, qui uel suo tempore, uel circa sua tempora præclarē sacerdotio functus est, quem uocat Simonem Oniæ filium. Quoniam autem multi errant in isto quis fuerit, eo quōd duo fuerint summi sacerdotes diuersis temporibus hoc nomine dicti, uile fuerit ad huius loci & aliorum quorundam intelligentiam, paucis historiam summorum pontificum, qui fuerunt ante Machabęos, extra scripturę canonem perstringere, sicut colligi potest ex Iosepho maximē. Itaque post summum sacerdotem Iaddua, qui fuit ultimus Pontificum summorum sub regibus Persarum, & cuius sit mentio. 2. Esdrę 1. 2. summus Pontifex fuit Onias filius Iaddua: Quo mortuo successit ei filius Simon, cognominatus iustus, quōd & uicium pie coleret, & eius summa potiretur benecolentia, ut habet Iosephus lib. Antiq. 12. cap. 2. Hoc quoque mortuo, superstite unico filio paruulo cui etiam Onias nomen fuit, Eleazarus frater eius pontificatum assumpsit, à quo, Ptolomeo Philadelpho petente, missi sunt in Ægyptum Septuaginta seniores, qui biblia sacra uerterent in linguam Gręcam. Post obitum Eleazari, Manasses eius patruus, frater scilicet primi Oniæ, pontificatum assumpsit: quo defuncto successit in sacer

sacerdotium Onias Simonis iusti filius. Is Onias pusillanimitis erat & auarus, quę causa fuit ut ob non solum uetigal debitum regibus Ægypti, ad iram commoueret regem Ptolomeum Euergetē, filium Philadelphii. Hic mortuus reliquit honoris successorē Simonem filiū. Quo uita perfuncto, successit tertius Onias, ut habet Ioseph. lib. Antiq. 12. cap. 4. Hic est ille Onias, ad quem literas societatis & amicitię misit Arius rex Lacedæmoniorū, ut legimus 1. Machab. 12. De quo etiam sit mentio 2. Mach. 3. ubi narratur quomodo restituerit Heliodoro, eique precando uitā restituerit, cum in summo esset periculo. Itē cap. 4. ubi narratur quomodo ab Antiocho Epiphane priuatus sit summo sacerdotio, illudque traditum sit fratri eius Iasoni, qui illud multa ambitione & largitione obtinuerat, & quōd hoc mox reiecto, pontificatum simili arte adeptus sit Menelaus, frater Iasonis & Oniæ iuxta Iosephum, qui & Oniam ipsum occidi curauit. Hic itē est de quo sit mentio 2. Mach. 15. quomodo per uisum apparuit Iude manibus protensis, orare pro omni populo Iudæorum. Huius tertij Oniæ uiri sanctissimi filius etiam erat Onias nomine, qui tyrannidem Menelai fugiēs in Ægypti, ibi ex permissione regis ædificauit templum Deo uero, instar tēpli Ierosolymitani, ut scribit Ioseph. lib. 13. cap. 6. Itaque cum post tertiu illud Oniam uirū sanctissimum, summum sacerdotium iniuste obtineretur à diuersis per largitiones, tandem illud Machabęi hostibus superatis principatui iuxerunt. His ergo sic se habentibus, quęstio est an is de quo agitur hoc capite, & dicitur Simon Oniæ filius, sit primus ille Simon primi Oniæ filius, an secundus Simon secundi Oniæ filius. Secundum fuisse intelligunt nostri, Rabanus, Liranus & Dionysius, idque ideo, quia existimant hunc Simonē fuisse eodem tempore quo ipsum huius libri authorem: ideoque authorem hunc tantopere laudasse, quōd fuerit sui temporis Pontifex, cuius gloriam & insignia facta coram uiderit. Authorem autem ex prologo intelligunt scripsisse tēpore Euergetis regis, sub quo etiam fuit secundus Simon secundi Oniæ filius. Verum hanc sententiam non esse probabilem multa ostēdunt, & imprimis quod apud Iosephum facta insigniora Pontificum describentem, nihil peculiare dicatur de secundo Simone, nisi quōd fuerit secundi Oniæ filius, ita ut etiam Liranus ob id miratum se scribat, quomodo hoc capite tam præclara de eo dicantur, nulla est apud Iosephum mentio. Deinde nec certum est hunc Simonem fuisse contemporaneum authori huius libri, quia significat se scripsisse hæc de eo post mortem ipsius, cum dicit: qui in uita sua, & in diebus suis; quibus uerbis satis innuitur ipsum scribere de iā mortuo. Nec etiam uerum est, ex prologo huius libri intelligendum esse, authorem huius libri Iesum filium Sirach scripsisse sub Euergete, sed tantum quōd interpres huius libri, qui fuit nepos Iesu filij Sirach, scripserit sub illo, ut probatum est superius in expositione

prologi. Quę cum ita sint, magis est probabile, imō certum, hunc Simonem filium Oniæ esse illum primū Simonem primi Oniæ filium, qui teste Iosepho iustus est cognominatus, ob insignem in Deum pietatem. In hunc enim bene quadrant eximie laudes quas continet istud caput, quem fuisse tempore Ptolomei Philadelphii aut paulo ante cōstat ex prædictis. Post huius Simonis mortem, uerisimile est sub Philadelpho Iesum filium Sirach hanc Simonis prædicationem scripsisse, sicut & uerisimile est eum fuisse iuxta quorundam sententiam unum ex Septuaginta interpretibus missis ab Eleazaro fratre successore Simonis, ut deinde hunc librum nepos Iesu uertere cœperit sub Euergete rege fratre Philadelphii & eius successore, quemadmodum supra in prologo dictum est. De hoc ergo Simone iusto hic dicitur; Simon Oniæ filius sacerdos magnus, subaudi, est, is qui in uita sua suffulcit domū; hoc est, templum, domum Dei instaurauit, restituēs ea quę ab cieditione per Zorobabel & Iesum facta cœperat collabi, & in diebus suis corroborauit tēplum. Sic enim omnes ferē habent libri, consentiente Germanica æditione, quę habet *αὐτῷ*. Complutensis habet *αὐτῷ*, populum, ut significetur eum etiam confirmasse populum in pietate & uera religione, confirmando eum & doctrina sua, & sancta sua conuersatione. Quod eo tempore ualde necessarium erat, tum quia iam nō multo ante sub auo ipsius Iaddua erectum fuit templum in monte Garizim, ad quod etiam Iudæorum multi confluxerunt, tum quia uel eius uel patris sui Oniæ tempore Ptolomeo, Lagi filio grauius Iudæi & Ierosolyma passi sint, ut scribit Iosephus lib. Antiquit. 12. cap. 1.

- 2 Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex edificatio, & excelsi parietes templi.

Gręca habent, *καὶ ἐπὶ αὐτῷ ἐθεμελιώθη ἡ ἐκκλησία*, hoc est, Et sub hoc fundata est altitudo duplex, munimen excelsum, circuitus tēpli. Quibus quid significetur, cum de sit historia hæc explicans, satis constare non potest. Videtur tamen significari, quōd præter antiquati templi restaurationem, etiam ex fundamentis crexerit uel duplicem ambitum templi, uel parietem unum duplo altiore, quā prius erat, quo totū templum ambiebatur, muniebatur, & tegebatur. Hic in nostra lectione dicitur altitudo templi, non quia erat in ea domo, quę propriē tēplum dicebatur, sed quia circa templum erat, & ad templum etiā pertinebat: sicut & atria, & parietes atriorum, & porticus sæpe dicuntur esse templi.

- 3 In diebus ipsius remanauerunt putei aquarū, & quasi mare adimpleti sunt supra medium.

Gręce sic, *καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ ἦσαν ἄνωδοι ὕδατος ὡς θάλασσα*, hoc est, In diebus ipsius imminuti est receptaculum aquarum, & uelut mare, triplicis mensurę.

mensuræ, scilicet factum est. Quo videtur significari, quod cum illud receptaculum aquarum, quod in templo esse debuit pro ablutione sacerdotum, esset minus quam oportebat, Simon curavit æneum vas, quod mare fusile dicitur tertio libro Regum, fieri magnæ mensuræ, ut esset quasi mare, multis aquis capax. Quædam tamen Græca habent pluraliter *δεξα*, ut sit, imminuta sunt receptacula aquæ. Quod secutus est nolter interpres, quem ex Græcis constat veritatem, remanuerunt, ut post Rabanum habent libri emendatioris: non autem emanauerunt, ut peruersè in multis hic locus est depravatus. Significatur ergo, quod cum in diebus ipsius putei aquarum refluxissent, deficientibus scilicet aquis quæ per aquæductus in ciuitate in fluxu essent, opera Simonis rursum quasi mare abundè repleti sint, ita ut curauerit aquæductus reparari & restitui, quemadmodum supra dictum est de Ezechia, quod induxerit aquas in ciuitate.

4 Qui curauit gentem suam, & liberauit eam à perditione, qui prauuluit amplificare ciuitatem.

Non solum habuit curam templi reparandi & puteorum, sed etiam peculiarem habuit curam populi sui, salutis ei monita præbendo, & prudenti prouidentia præuidendo, ne alicundè aliquod malum ei adueniret, sicque liberauit eum à perditione, quam ab irato Deo aut hostibus incidere poruisset, eademque de causa vires etiam assumpsit ad amplificandum ciuitatem, fortificando eam, & muros eius reparando, ita ut non solum templum, sed etiam ciuitas amplitudini suæ, dignitati & splendori redderetur, aut etiam maiorem acciperet. Item amplificauit ciuitatè, quia etiam pluribus eam ciuibus auxit, efficiens sua pietate & cura, ut ad eam plures Iudæi confluere.

5 Qui adeptus est gloriam in conuersatione gentis, & in ingressu domus & atrij amplificatus est.

Muli legunt in secunda parte; & ingressum domus & atrij amplificauit; intelligentes eum vestibulum templi exornasse aut auxisse. At altera lectio, quam etià habet in margine ex Rabano Glosa Ordinaria, habent item aliquot scripta, præferenda est, ut quæ originalibus magis cõueniat, & sensum habeat cõmodiorem: quanquam Græca habeat *εἰς τὸν εἰσόδον*, in egressu, ut verisimile sit etiam interpretem nostrum sic veritatem, quamuis ad rem parum hic faciat siue ingressum dicas, siue egressum. Sensus ergo est: Sicut ipse in multis benefecit genti suæ, ita vicissim gloriam ab ea consecutus est, dum in ea probè atque decenter conuersatus est. cumque eum aut ingredi templum & atrium contingeret aut egredi, peracto suo officio, à populo honore amplo affectus est. Quantam autè gloriam in populo adeptus sit, & quæti eum fecerit, populus, multis ostendit similitudinibus, comparas eum variis quæ vel visui vel odorati gratæ sunt, & multis modis oblectant. Itaque subditur:

6 Quasi stella matutina in medio nebula, & quasi luna plena in diebus suis lucet.

7 Et quasi sol resurgens, sic ille effulsit in templo Dei.

Plurimè à stella ad lunam plenam, & ab ea ad solem per auxesim ascendit, cõparans eum tribus syderibus, quæ sua luce maximè delectant. Imprimis stella matutina, hoc est lucifera, quæ si post tenebras nocturnas, & in medio nebularum tranfluat, se seque exerrat, valde exhilarat mortales: magis tamen & plena luna & sol clarè splendens, nec obductus nubibus. Ad horum ergo similitudinem dicit illum effulsisse apud populum, cum ille se visendum in templo Dei exhiberet, atque in eo cõuersaretur. Quo præterquam quod in genere significatur quam grata fuerit eius in templo præsentia, etiam vterius rectè intelligitur, quod suæ doctrinæ & rectæ conuersationis luce populo præluerit, eumque tenebris depulsis ad Deum tum cognitionem, tum amorem accenderit.

8 Quasi arcus resurgens inter nebulas gloriæ, & quasi flos rosarum in diebus vernis.

9 Et quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ, & quasi thus redolens in diebus æstatis.

Cœlestibus luminaribus descendit in arcum cœlestem, qui colorum pulchra varietate admodum fulget & splendet inter nebulas & nubes, quas sua claritate gloriosas & illustres reddit, vnde vocat nebulas gloriæ. Quo præter gratiam quæ in genere significatur, peculiariter rectè intelligitur significari summum hunc sacerdotem in populo obscuro, multisque vitiis obiecto, vario suo ornatu virtutem eminuisse, seque illum suo splendore plurimum ornasse. A cœlestibus visum recreantibus descendit deinde ad ea quæ in floribus & arboribus non visum tantum, sed etiam olfactum delectant. Quasi, inquit, flos rosarum in diebus vernis, cum scilicet primū rosæ prodeunt, quando & suauiores sunt, & propter asperitatem hyemis præcedentem gratiores sunt. Rosis rubicundis addit lilia candore simul & fragrantia reficientia, eaque potissimum quæ sunt in transitu aquæ, hoc est, iuxta profluentes aquas, ob quas & melius crescunt, & aquarum murmure ac cursu coniuncto magis recreant. His addit & thus redolens in diebus æstatis. Vbi nomine thuris ipsam arborem thuriferam, non autem ipsum fructum intelligere oportet, sicut mox postea patet ex Græcis, quæ habet, *ὡς θύαρις λιβάνου*, ut surculus thuris: hic tempore æstatis cum sol ardet, de se suauè spargit odorem, sole ipsam excitatè, magis quam alio quouis tempore. Quibus odoriferis cum cõparatur hic summus sacerdos, præter hoc quod in genere significatur ipsum gratum admodum fuisse populo, etiam accipitur rectè significari illum bonum de se famæ & existimationis sparsisse odorem, sicut & sequenti comparatione.

10 Quasi ignis effulgens, & thus ardens in igne.

Hic iam thus accipitur pro aromate ipso, & comparatio fit cum igne lucenti, & thure

thure in eo ardenti: quæ duo simul coniuncta & luce, & calore & odore reficiunt. Quibus peculiariter rectè designatur summi sacerdotis & charitas & feruor deuotionis, Deo instar thuris gratissimæ.

11 Quasi vas auri solidum, ornatum omni lapide pretioso.

Non tantum odoriferis atque illuminantibus, sed etiam pretiosissimis comparatur, quale est maximè vas aliquod ex solido auro compositum, cui etiam accedit ornatu omnium lapidum pretiosorum, ut iam duplici nomine pretiosum sit, & suo pretio gratum. Quo rectè in particulari intelligitur huius viri absoluta excellentia, ita ut sit & ratione sapientiæ & charitatis veluti vas purè aureum, & ratione diuersarum virtutum, quibus ornatur & sapientiæ & charitatis, veluti vas ornatum omni lapide pretioso.

12 Quasi oliua pullulans, & cypressus in altitudine se extollens.

Comparatur etiam duabus gratissimis Capud homines arboribus; quarum altera à fructu vtilissimo commendata est, altera ab altitudine & proceritate: per quas non solum etiam in genere significatur gratia quam obtinuit hic sacerdos apud homines, sed etiam in particulari vtilitas quæ suis attulit, & autoritas quæ apud eos obtinuit. Per oliuam enim pullulantem significatur olea fructum progerminans, quia Græcè est, *ὡς ἄβυθος ὑψηλῆς*, fructus germinans. Variis his cõparationibus propositis significatur tam magnam fuisse huius gratiam, & tam variâ eius dona, ut vna similitudine explicari nequeant, sed in eo deprehendi poterit quicquid in rebus præclaris variis modis gratum est. Cæterum ut quæ de eo dicuntur cum fructu legantur, & ad moralem doctrinam trahantur, discendum hinc est quæ sint veri episcopi officia, nempe ut cura sit ei & templorum atque omnium quæ ad cultum Dei pertinent reparandorum ac ornandorum, & cura item plebis sibi commissæ, quo in pietate bene instituat, & ab omnibus quæ noxia ei esse possent, ut ab hereticis & aliis bene protegatur. Deinde ut inter suos ita cõuerfetur, ita se grauius & decenter gerat in templo atque omnibus suis Pastoralibus officiis, ut gratiam, gloriam, & auctoritatem apud eos obtineat. Ita futurum veluti luminaria cœlestia omnibus præluceat, & omnes præcellat, iucundumque sit suis illum videre, illius bonam famam veluti odorem sparsum audire, sitque habendus à suis tanquam res admodum pretiosa, vtilis, atque eximia.

13 In accipiendo ipsum stolam gloriæ, & uestiri eum consummatione virtutis.

14 In ascensu altaris sancti, gloriam dedit sanctitatis amictum.

Exprimit in sequentibus quam gratum & vtile fuerit eius in templo ministe-

rium, & quomodo illud sua autoritate & gratia commendauerit. Cæterum quod hæc melius intelligantur, notandum pro, consummatione virtutis, Græcis esse *συντέλειαν καὶ ἁγιασμοῦ*, consummationem gloriationis. Vocat autem consummationem gloriationis phrasi Hebraica, perfectam illam gloriam & magnificentiam quæ inerat in vestitu & ornatu sacerdotali, quem antea per partes descripsit quum de Aaron loqueretur, vocans illum opus virtutis & vasa virtutis, hoc est, fortitudinis. Pro, gloriam dedit sanctitatis amictum; Græcè est, *ἔδωκεν αἰσθητὸν ἁγιασμοῦ*. Et intelligunt quidam sensum esse: glorificabit ambitum sanctuarij, quia scilicet suæ personæ præsentia, & addito vestitu sacerdotali ornauit, & gloria affectu totum ambitum templi. Dicitio enim *αἰσθητὸν*, etiam ambitum significat, & *ἁγιασμοῦ*, sæpe ponitur in scripturis pro sanctuario & templo, ut dictum est. Significat tamen *αἰσθητὸν*, etiam vestitum & amictum: vnde rectè etiam vertitur; glorificauit sanctitatis amictum; proinde vertendum erat; gloriam dedit amictui sanctitatis quod & significabitur si nostra lectio sic accipiatur; ipsum amictum sanctitatis, hoc est, amictum sanctum, dedit esse gloriam, hoc est, effecit eum esse magis gloriosum suæ personæ dignitate. Sensus ergo est: In accipiendo ipsum stolam gloriæ, hoc est, cum assumeret ipse gloriosum illum habitum summi sacerdotis: & in vestiri ipsum consummatione virtutis, hoc est, cum indueret ipse perfectum illum ornatum, qui summæ autoritatis & potestatis indicium erat. In ascensu altaris sancti, hoc est, cum sic indutus ascenderet ad altare sanctum, ipse non solum gloria affectus est ab ipso quo indutus erat habitu, sed suæ etiâ personæ gratia & dignitate attulit ipsi amictui gloriam, eumque per se gloriosum, magis etiâ gloriosum reddidit. Quo moraliter docemur, episcopum ita se gerere debere, ut non solum ab episcopali habitu & officio honorè accipiat, sed vicissim etiâ honorificet ea, & omnibus commendet, ut non episcopus honorabilis sit propter habitum, sed habitus propter episcopum, & ita de omnibus sacerdotibus.

15 In accipiendo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram, circa illum corona fratrum.

16 Quasi plantatio cedri in monte Libano, sic circa illum steterunt quasi rami palme.

Depingit, & ob oculos ponit ornatum, ordinem, atque deuotionem quæ in ministerio huius sacerdotis seruari solebant, ita ut ea aliquando coram vidisse videatur. Potest autem illa pars; circa illum corona fratrum; vel referri ad præcedentia, ut sit sensus: Cum iam ascendisset ad altare sanctum, ut dictum est, acciperet autem de manu sacerdotum partes & membra immolatorum & animalium, & ipse esset stans iuxta aram, erat circum illum stans corona fratrum, sacerdotum scilicet de eadem stirpe Aaron. Vel potest referri ad sequentia, ut prima plena

plena sit sententia hæc; In accipiēdo autem partes de manu sacerdotum, & ipse stans iuxta aram; & sit sensus: Cum acciperet de manu sacerdotum partes offerēdas, etiam ipse erat stans iuxta aram, ut significetur eum sacerdotale munus non tantum per alios, sed etiam per seipsum obiuisse. At prior distinctio videtur cōuenientior. Per partes autem intelligendum, non partes decimiarum, quæ ab aliis sacerdotibus accepit summus sacerdos, sed partes animalium quæ immolabantur, ut armus dexter, & pectusculum, quæ leuari debebant coram Domino, patet ex distinctioe Græca μέλη, quæ membra significat. Sequenti versu exprimitur quàm decenter circa illum steterit corona fratrum. Cōparat enim eam primū plantationi cedri in monte Libano, hoc est, variis plantis cedri in monte Libano plantatis, aut enatis circa altā aliquam cedrum, quia sicut huiusmodi plantatio eiusdem est naturæ cū alta aliqua cedro quàm circumdat & ornat, etiam adhuc statura humilior: ita inferiores sacerdotes similis erant conditionis cū Pontifice, utpote etiam filij Aaron & sacerdotali dignitate fulgētes: sed ut erant illo minores, ita sua circumstantia eum tanquam altiorem cedrum exornabant. Comparat deinde filios Aaron summum sacerdotem circumadstantes ramis palmæ, quia sicut illi rami circumfusi, & in omnē partem extensi palmam ornant: ita & illi summum sacerdotem, dum illum circumstant, qui merito ramis palmæ comparantur respectu Pontificis, quod ab eo tanquam sacerdotalis dignitatis fundamento penderent, sicut rami a suo trunco.

- 17 Et omnes filij Aaron in gloria sua, oblatio autem Domini in manibus ipsorum coram omni synagoga Israel.
- 18 Et consummatione fungēs in ara, amplificare oblationem excelsi regis, porrexit manum suam in libatione, & libauit de sanguine uuae.

Exprimitur pulcherrimus ordo in oblatione seruatus, qui non satis intelligitur, nisi apta fiat versuū distinctio. Est ergo sensus: Cum corona sacerdotum Pontificem circumstabat, ut dictum est, omnes filij Aaron, subaudi, erant ibi, in gloria sua, hoc est, in decoro suo vestitu, & erat in manibus ipsorum oblatio Domini in conspectu totius congregationis populi Israelitici. Tunc summus sacerdos perfecturus ipsum sacrificium, & ultimam ei manum impositurus, ut maiori gloria ornaret oblationē quæ fiebat excelsio regi Deo, extendit manū suam in superaddenda libatione, & libauit de sanguine uuae, hoc est, de vino quod singulis sacrificiis in certa mensura erat addendū, & Deo offerendum, ut præcipitur Num. 15. Per sanguinem enim uuae, Hebraica phrasi significatur vinū, tum propter colorem, tum quod ex uua exprimitur, sicut ex corpore sanguis. Pro; cōsummatione fungens, vel cōsummationem fungens; Græcè est συντελεσάντων, hoc est, cōsummationem ministrans vel sacrificans. Est autem ministrare cōsummationem, ultimas

sacrificij partes exequi, & sacrificium perficere. Siue autem legatur, cōsummatione, siue cōsummationem fungens, perinde est, quia verbum, fungor, etiam potius ablatiuum desideret, iungitur tamen quādoque etiam accusatiuo, ut apud Plautum: Paralitū octo hominum munus facillē fungitur.

- 19 Effudit in fundamento altaris, odorem diuinum excelsio principi.

De vino libato istud dicitur, quod sacerdos cum libasset, & Domino obtulisset, effudit deinde in fundamentum altaris, idque in odorem diuinum & sacrum excelsio principi. In quibus verbis notatur quod dicitur Numeri 15. Vinum ad libamentum offeret in odorem suauitatis Domino. Nam & hic pro; odorem diuinum, Græca habent sicut ibi, ὀσμὴν θεῶν, odorem suauitatis.

- 20 Tunc exclamauerunt filij Aaron, in tubis ductilibus sonuerunt.
- 21 Et auditam fecerunt uocem magnam, in memoriam coram Deo.

Cum, inquit, prædicto modo sacrificium operaretur a summo sacerdote, tunc exclamauerunt filij Aaron alta voce Deum laudantes, & simul sonitum magnū edentes in tubis ductilibus, idque iuxta Domini ordinationem, quæ est Num. 10. ubi præcipitur Moyse ut fiant duæ tubæ argenteæ ductiles, quibus & populus cōuocetur cum opus est, & in bello usus esset cōtra hostes; ubi & præcipitur ut filij Aaron clangant tubis, & additur: Si quando habebitis epulum & dies festos, & cædās, canetis tubis super holocaustis & pacificis uictimis, ut sint uobis in recordationem Dei vestri. Non fuisse autem tantum duas tubas, quarum usus erat in sacrificiis, ac tubarum usum proprium fuisse sacerdotibus, cum ex institutione Dauid alij Leuitæ variis aliis musicis instrumentis uterentur, satis patet ex 2. Paralip. 5. ubi Leuitis in cymbalis, citharis, & psalteriis crepantibus dicitur, quod cum eis sacerdotes centum viginti canebant tubis, quodque omnibus sic cōcinentibus, & uocem in sublime tollentibus, longè sonitus audiebatur, omnibus etiam Deum uoce laudantibus, dicendo: Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia eius. Simile etiam factū sub Simone hic significatur. Quod autem dicitur, in memoriam coram Deo; illud est quod prædicto Numeri loco dicitur ut sint uobis in recordationem Dei vestri, pro quo Græcis ibi est, καὶ ἐστὶν ὑμῶν ἀνάμνησις ἡμεῶν θεοῦ ὑμῶν, & erit uobis recordatio coram Deo. Quod etiam intelligi posset, huiusmodi sonitū fieri ad hoc ut populus excitatus recordaretur Dei sui, magis tamen intelligendum est illum præcipi ad hoc ut Deus huiusmodi sonitu & potissimum deuotione, quam huiusmodi sonitus ostēdit, ueluti excitatus, prouocaretur ad recordandū populi, hoc est, illi beneficiū. Quid autem deinceps in populo secutum

secutum est ex iam descripto factō sacerdotum, diligenter exponitur, cum subditur:

- 22 Tunc omnis populus simul properauerunt, & ceciderunt in faciem super terram.
- 23 Adorare Dominum Deum suum, & dare preces omnipotenti Deo excelsio.

Sacerdotibus, inquit, offerentibus, & tubis cum laude clangentibus, populus his rationibus excitatus, concordibus animis festinauerunt cadere in faciem suam super terram, ad adorandum Dominum Deum suum, & preces fundendum omnipotenti Deo excelsio.

- 24 Et amplificauerunt psallentes in uocibus suis, & in magna domo auctus est sonus suauitatis plenus.

Pro; amplificauerunt psallentes in uocibus suis; Græcè est: καὶ ἤνεσαν ἐν ψαλμοῖς φωνῆς αὐτῶν, Et laudauerunt cantores uocibus suis. Unde patet dictionem, psallentes, apud nos non esse participialiter accipiendam, nec attribuendam toti populo, sed nominaliter pro cantoribus, ut sit sensus: Et psallentes, hoc est, Leuitæ, quorum, ex institutione Dauid, officium erat cantare Psalms & carmina, populo in terram prostrato, amplificauerunt Deum in uocibus suis, hoc est, eum glorificauerunt, eiusque laudem amplè & magnificè extulerunt: sicque in magno illo templi & atriorum ædificio, auctus est sonus plenus melodiam. Primū ergo sacerdotēs tuba cecinerunt, deinde populus in terram prostratus est, & cantores suo officio functi. Illis autem canentibus quid populus fecerit, subijcitur:

- 25 Et rogauit populus Dominum excelsium in prece, usque dum perfectus est honor Domini, & munus suum perfecerunt.

Illis, inquit, canentibus populus siue adhuc in terram prostratus, siue iam erectus rogauit Dominum in prece, hoc est, seruenter & ex animo, usque dum perfectus esset & absolutus honor ille qui Domino per sacrificia & psalms decaratos exhibebatur, & usque dum sacerdotes & catores munus suū, hoc est, ministerium suum (est enim Græcis, λειτουργία) perfecerunt, quasi dicat: non prius desinit populus Deum & adorare & orare. Quid autem his peractis secutum est, pulchro ordine exprimunt sequentiæ.

- 26 Tunc descendens manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israel.
- 27 Dare gloriam Deo à labijs suis, & in nomine ipsius gloriarī.

Louquitur de summo sacerdote, quæ prius dixerat ascēdisse ad altare, à quo iam dicit eum rebus peractis descēdere & cleuare manus suas super populum, ad benedicendum scilicet ei priusquam abiret, iuxta modum præscriptum Num. 6. de quo & dictum est suprā in commendatione Aaron, ubi pro

eo quod nos legimus; glorificare populum suum; Græcè est, ut tibi dictum est, ἀλλογεῖν τὸν λαόν, benedicere populo, quemadmodum & hic pro; dare gloriam Deo à labijs suis, Græcè est, ἀπὸ τῶν στόματων σου εὐχέσθαι αὐτῷ. hoc est extulit manus suas ad dandum benedictionem Domini ex labijs suis, dicendo scilicet: Benedicat tibi Dominus, & custodiat te, &c. Noster interpres legit pro genitiuo, κούνης, dantiū, κούνης, sicut & habet Germanica æditio: unde vertit; dare gloriā Deo; quia dare Deo benedictionē, est dare gloriam Deo. Nostra lectio prædictū sensum qui magis proposito conuenit habebit, si intelligatur Pontificem dare gloriam Deo, dum benedicendo populum significat omne bonum à Deo pēdere. Qui enim dicit: Benedicat tibi Dominus, &c. multam dat Deo gloriam. Hoc item dicere, & sic benedicere populo, est in nomine Domini gloriarī, qui solus illis uerbis agnoscitur author omnis boni. Notādum ex hoc loco morē sacerdotibus fuisse benedicere populo peractō sacrificio. Item quod in benedictione populi mos illis fuerit, eleuandi manus suas super populū, quod & dicitur ab eis fieri solitū mouendo manus in quatuor mundi partes, sursum scilicet, deorsum, sinistrorsum, & dextrorsum, cū aperto crucis Christi mysterio. Qui mos ex veteri obseruatione etiam in ecclesiam deriuatus est, & retentus hæctenus, ut mirum sit ab hæreticis quibusdam eum rideri & contemni.

- 28 Et iterauit orationem suam, uolens ostendere uirtutem Dei.

Ex nostra lectione uideretur uerbum, iterauit, referendū esse ad summum sacerdotem, ut significetur illum iterasse orationem suam pro populo, dum scilicet inter benedicendum bene precatus est populo, pro quo prius orauit inter sacrificandū. At Græca alium habent sensum, quia Græcè sic habet tota ista sententia, καὶ ἐδούλετο ἵνα ἀποστύνηται ὑμῶν, ἐπιθέσθαι τῷ ἀλλογεῖν παρὰ ἑαυτῶν. Et iterauerunt in adoratione, ut susciperent benedictionem ab altissimo. Quo significatur, populum qui prius tempore sacrificij se semel in terram prostrauerat, ut dictū est, peractō sacrificio cū sacerdos eū esset benedicturus, rursum se adorando Deum prostrauisse, ut susciperet benedictionē, non tam à sacerdote, quàm ab altissimo, quemadmodum illi imprecabatur sacerdos, dicens: Benedicat tibi Dominus. Unde & in nostra lectione in uerbo, iterauit, repeti potest nomen, populus, & nomen, orationē, accipi positum pro, adorationem, ut sit sensus: Et populus sacerdote ipsum benedicente iterauit adorationē suam, uolens ostendere uirtutem Dei, se scilicet agnoscere. Ceterum in hac tota narratione pulcherrimi ordinis seruati sub hoc pontifice, obseruandum quàm per omnia quadret ei cōsuetudo quæ nunc in ecclesiis sacrificij tēpore seruatur, ubi pontifex sacris uerbis indutus ascendit altare, à diaconis accipit quæ offerenda sunt, circumstante eum corona sacerdotū & aliorum ministro-

CORN. IANSENII COMMENTARIA

rum, quo tempore & sacris lectionibus, & cantorum concentibus populus ad orandum excitatur per eos qui in clericorum ordinem ascripti sunt: peractoque sacrificio, quod ex duabus partibus constat, panis scilicet oblatione, & vini libatione, aut potius sub illis speciebus, corpore & sanguine Domini, populus solenniter ab episcopo benedictionem accipit, humiliter se rursus prosternens in terram. Proinde mirum est proteruos quosdam ordinem hunc hic commendatum, & per omnia cum nostro more consentientem in nostra consuetudine reijcere, & tentare omnia quo eam tollant.

- 29 Et plus orauit Deum omnium, qui magna fecit in omni terra.
- 30 Qui auxit dies nostros a ventre matris nostrae, & fecit nobiscum secundum suam misericordiam.

Videtur hic mendum magnum esse in nostra lectione, tum quod hic sit varia lectio, tum quod dissentiat a Graecis omnibus, nec habeat commodum sensum. Cum enim iam dictum sit quod iterauit orationem suam, quomodo hic dicitur: Et plus orauit. Deinde quis est qui plus orauit, populus an sacerdos? Quidam libri habent; Et post rursus plus orauit; sed etiam Liranus monet illas duas dictiones, post rursus, non esse in correctioribus libris. Vnus codex habuit; Et post orauit. Vnus item expuncta dictione, plus, habuit; Et populus orauit. Graeca longe aliter sic: *καὶ ὅτι ἀλογοῦσατε τὸν θεὸν πάντων*, hoc est, Et nunc benedicite Deum omnium, &c. *καὶ* lectioni consentit quod habebat vnum M.N. Augustini Hunzri scriptum, quod in multis deprehendi esse correctissimum. Habet enim sic: Et nunc orate Deum omnium, &c. quae lectio merito retinenda esset tanquam accedens ad originalem lectionem. Nam &, orare, in scripturis nonnunquam ponitur pro gratias agere & laudibus celebrare, vt cum dicitur: Phariseus hoc apud se orabat, Gratias tibi ago, &c. Post longam enim de sanctis viris & de Simone Pontifice narrationem, author finem impositurus conuertit se ad suos Israelitas, occasionem ex precedenti descriptione assumens commonefaciendi illos ad laudandum Deum, eumque orandum atque adorandum. Quod si haec lectio non recipitur, saltem conuenit magis legere; & populus orauit; quam, plus orauit; quia facile fuit nomen, populus, quod scribi solet, plus, mutari in plus. Itaque priori sententia significabitur, quod sacerdos benedicturus iterauit orationem suam, & hac significabitur, quod illo orante etiam populus incuruatus orauit Deum. Bene autem Deo tribuitur & quod sit Deus omnium, quemadmodum declarauit faciendo magna in omni terra: & quod sui populi dies auxit a ventre matris: quo significatur, illum suorum semper peculiarem gerere curam, eiusque non tantum vitam largiri, sed ab ytero singulari & paterna sollicitudine vitae incrementa addere. Itaque significatur du-

plici nomine Deum adorandum, orandum, & benedicendum, nempe & quia omnium Dominus, & quia sui populi peculiaris & benignus curator.

- 31 Det nobis iucunditatem cordis, & fieri pacem in diebus nostris in Israel per dies sempiternos.
- 32 Credere Israel nobiscum esse misericordiam Dei, ut liberet eos in diebus suis.

Postquam dixit de sacerdotis & populi oratione, finem facturum author etiam suam orationem pro populo, & benedictionem adiungit, imprecans toti populo iucunditatem cordis, quae est potissimum huius vitae, imò & futurae bonum. Nam, vt supra dixit, iucunditas cordis, ipsa est vita hominis. Et vt iucunditas cordis haberi possit, imprecatur vt tempore huius vitae fiat pax perpetua in Israel, ad hoc vt populus Israeliticus credat firmius ex beneficiorum experientia misericordiam Dei esse cum ipso, sicque liberet eos in diebus suis. Aut enim legendum est; liberet nos in diebus nostris; quemadmodum Graeca habent, aut; liberet eos in diebus suis; quemadmodum multi libri habent: non autem conuenit legere, quemadmodum multi male habent; liberet eos in diebus suis. Et Graecè non est, vt, sed, *καὶ*, &c. ita vt verbum, liberet, sit deprecantis. Est enim, *καὶ* *ῥωπάθη*.

- 33 Duas gentes odit anima mea, tertia autem non est gens quam oderim;
- 34 Qui sedent in monte Seir & Philisthim, & stultus populus qui habitat in Sichimis.

Postquam commemorauit & celebrauit praecipua sanctorum patrum nomina, qui ob suam in Deum pietatem merito essent & laudandi & amandi, exponit & quas gentes ob suam impietatem praecipue odiat. Sed difficultas hic oritur in verbis quae sibi videntur contraria. Nam priori versu videtur significare duas tantum esse gentes, quas peculiariter odiat, & praeter eas non esse aliam gentem tertiam quam etiam odiat. At in secundo versu tres gentes aperte recenset, Iudaeis eo tempore peculiariter vt infestas, ita & odiosas, nempe Idumaeos, qui habitabant in monte Seir, Philisthaeos, & populum in Sichimis habitantem, iuxta quam ciuitatem erat mons Garizim, in quo eo tempore erat recens constructum templum Deo Iudaeorum, instar templi Ierosolymitani, ratione cuius coepit inter Samaritanos & Iudaeos esse grauis contentio, quae etiam ad Saluatoris nostri tempora perdurauit, vt patet Ioan. 4. Vnde ad solutionem huius difficultatis parum momenti habet, quod quidam intelligunt hic significari tertiam non esse gentem, quam tam intense & vehementer odiat, atque duas illas quae primae nominantur, quia nullam gentem tunc Iudaei magis odiebant, quam Samaritanos & Sichimitas, cum quibus erat eis pertinax de vera religione concertatio, adeo vt, sicut dicitur in Euangelio, non conteretur Iudaei Samaritanis, quorum

Ioan. 4.

inter se contentionem Iosephus in suis historiis multis locis declarat. Nec confugiendum hic est ad Graecorum lectionem, quae pro monte Seir, habet in monte Samaria, quia eam lectionem esse vitiosam, & hoc in loco Latinorum lectionum praefendum esse lectioni Graecorum, manifestè patet ex eo quod in secundo versu tres partes ponuntur, quae omnino tres gentes significare videntur. Si autem pro, Seir, legatur Samaria, primum membrum coincidet cum tertio, quia per populum in Sichimis habitantem significantur Samaritani, quorum metropolis tunc erat Sichem. Notandum ergo Graecis non esse illas duas dictiones; quam oderim; sed tantum, *καὶ τὸν στραχὶν καὶ τὸν αὐαθ*. Et additus articulus, *καὶ*, significat hunc esse sensum; & tertia gens non est gens; hoc est, non est digna gentis nomine. quod ideo dicit, quia Samaritani non erant ex vno aliquo principio oriundi, sed erant ex variis gentibus conflati, vt patet 4. Regum 17. vbi dicitur milli de Babylone, & de Cutha, & de Auath, & de Emath, & de Sepharuaim, qui habitarent in ciuitatibus Samariae pro Israel, vnde & dicitur: Gentes quas transfulisti ignorat legimus Dei terrae, &c. Deinde cum ex tam variis gentibus orti essent, volebant tamen haberi prognati ex Iacob, ad quem genus suum referebant subinde, vt patet non solum ex Iosepho, sed ex Euangelio, vbi mulier illa Samaritana dicit Christo: Nunquid tu maior es patre nostro Iacob? &c. Merito ergo author noster Iudaeus & Ierosolymitanus, vt mox tubi scitur, pro suo iusto in Samaritanos zelo dicit eos non esse gentem, vnam scilicet, & illam quam haberi volebant. Rabanus etiam ex commentario suo videtur eam partem; quam oderim; non legisse: quae si admittenda est, eo quod in omnibus scriptis quae vidi inueniatur, sic debet nostra litera intelligi: Tertia autem gens quam oderim, hoc est, merito odire debeo, non est verè gens dicenda. Erant autem haec gentes Iudaeis Ierosolymitanis vicinissimae, & infestissimae semper, vt satis ex scripturis patet, & ex omni parte eis circumiectae. Nam Idumaei imminabant eis à meridie, Philisthim ab occidente, Samaritani à septentrione. In quibus tribus gentibus mysticè à Rabano rectè intelliguntur triplices praecipui Ecclesiae Christianae hostes, vt & ipsa dicere possit se tria potissimum odio habere hominum genera, sicut id ipsum hic dicit author de hostibus praecipuis Iudaeorum. In Idumaeis enim, qui cum Iudaeis ex eisdem patriarchis prognati sunt, rectè intelliguntur reiecti iam à Deo Iudaei, qui Christi sanguine rubicundi facti sunt nobiscum quidem eisdem habentes patriarchas, easdemque scripturas, sed infestissimi semper hostes nostri. In Philisthaeis, qui à populo Israel omnino erant alieni, nec aliquid habebant commune, rectè intelliguntur gentes infideles omnino, vt idololatres, & nunc Turcae, nominis Christiani hostes atrocissimi. In Samaritanis cū Iudaeis de religione concertantibus, haeretici bene designati

Ioan. 4.

sunt, qui etiam non sunt gens vna, sed ex variis sectis & haesiarchis etià inter sese contrariis constant, veritatem religionis sibi contra veram Ecclesiam semper vendicantes, suamque originem falso referentes ad Apostolos tanquam suos patres. Cui bene competit nomen, stultus populus. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.

Rom. 1.

- 35 Doctrinam sapientiae & disciplinae scripsit in codice isto Iesus filius Sirach Ierosolymita, qui renouauit sapientiam in corde suo.

Tandem in fine ascribitur authoris nomen, sicut libris praeponi solet ob fidem & commendationem comparandam. Hunc autè esse illum Iesum, quem prologo author & interpres huius libri vocat autem suum, supra ostensum est in prologo. Addunt autem quaedam Graeca nomen, Eleazari, hoc modo: Iesus filius Sirach filij Eleazari, vt auus huius Iesu fuerit Eleazarus: quod si verum est, non videtur posse intelligi de illo Eleazaro, qui fuit Pontifex post Simonem illum iustum, de quo hoc capite facta est mentio. Quia sicut satis ex praedictis constat authorè huius libri Iesum scripsisse post mortem Simonis, ita non videtur diu post eius mortem scripsisse, quia, vt patet ex prologo, interpres huius libri testatur se vertisse hunc librum sub Ptolomeo Evergete, qui regnauit sub Pontifice Eleazaro, aut statim post eum. Iesus ergo filius Sirach huius libri author debuit scripsisse sub Eleazaro, quando & versio biblicorum facta est. Non potuit ergo Eleazarus fuisse huius authoris auus, cum omnino sit verisimile hunc cum scriberet senem fuisse, & Eleazaro coaetaneum, vt deinde nepos eius potuerit hunc librum vertisse sub Evergete Ptolomeo. Quod autem legimus; qui renouauit sapientiam de corde suo; Graecè est, *ὁ ἀναβύβρατο σοφίαν ἀπὸ νεφελῶν*, qui distillauit (vel distudit instar pluuiae) sapientiam à corde. Renouasse ergo dicitur sapientiam, de corde suo, quia sapientiam, quam corde tenebat, etià scripto renouauit, & aliis libenter communicauit.

- 36 Beatus qui in iustis uersatur bonis: qui ponit illa in corde suo, sapiens erit semper.
- 37 Si enim haec fecerit, ad omnia ualebit, qui a lux Dei uestigium eius est.

Ostendit fructum huius libri, vt propter fructum merito commendatus esse debeat hic liber. Beatum ergo dicit eum, qui in bonis his quae hoc libro comprehenduntur versatur, non tantum ea legendo, sed etiam cordi imprimendo: vnde & adiecit, in omnibus semper sapientem fore eum qui ea ponit in corde suo: quia si hoc fecerit, ad omnia quae agenda erunt validus erit & potens, eo quod hoc libro de quavis disputeretur materia, vt ex eo in quouis negotio instrui quis possit, & contra omnia vitia munitur, quia per hunc librum ipsum uestigium hominis est lux Domini, hoc est, ingressus hominis talis illuminatur à Deo, & dirigitur luce diuina, ita

ita vt non ambulet in tenebris, sed in luce, unde non facile offendit. Debet enim hic præcõstrui vestigium hominis, quemadmodum patet ex Græcis, quæ habent, & dicitur vbi articulus, & dicitur significat & dicitur debere præconstrui. Addit autem hic æditio Complutenfis, quod alij tamen non habent; Et pijs dat sapientiam. Benedictus Dominus in æternũ, fiat, fiat; quorum prius desumptum est ex fine capituli 43. huius libri, alterum ex fine Psalmi 88.

Caput LI.

Oratio Iesu filij Sirach.

- 1 Confitebor tibi Domine rex, & collaudabo te Deum Saluatorem meum.
2 Confitebor nomini tuo, quoniam adiutor & protector factus es mihi.

Hoc ultimo capite libri sum concludit sapiens, & singulari gratiarum actione, qua se Dei munere à grauibz periculis liberatũ agnoscit, & efficaci monitione, qua se primum in exemplum proposito, deinde ad sapientiæ serium studiũ omnes adhortatur. Imprimis ergo pollicetur se & nũc in hoc psalmo, & toto vitæ suæ tempore cõfessione laudis celebraturum Dominum, quem & regem omnium vocat, & suum peculiariter vocat Saluatorem. Sunt autẽ quæ sequuntur satis facilia, imitantia in multis Psalmos Dauidicos, in quibus Propheta promittit se celebraturum Deum propter liberationem à malis imminẽtibz. Bene autem coniungit, sicut aliquoties Dauid; adiutor & protector. Adiutor scilicet, ad superandum mala iam parata; protector, ne obruerent noua mala. Adiutor, ad benefaciendum; protector, ad euitandum mala. Quod in genere dixit de sua liberatione, particularius exprimit, dicens:

- 3 Et liberaſti corpus meum à perditione, à laqueo lingue iniquæ.
4 Et à labijs operantium mendacium, & in conspectu astantium factus es mihi adiutor.

Apparet omnino hunc virum à quibusdam æmulis grauer fuisse falsis criminibus delatum apud regẽ Aegypti, qui tunc in populo Israelitico magnam obtinuit auctoritatem, ita vt multum periclitaretur de vita & grauibz suppliciis. Itaque agnoscit Deum liberaſſe corpus suum ab imminente perditione, atque custodisse ne inuolueretur aliquibus malis per linguam iniquam, & labia eorum qui mendacia fabricant, & mendacis componẽdis dediti sunt. Factũ etiam illum sibi adiutorem in cõspectu eorum qui in iudicio astiterunt ipsi aduersarij, ad accusandum & conuincendum ipsum. Pro, astiterunt, enim Græcis est, & dicitur hoc est, contrastantium mihi.

- 5 Et liberaſti me secundum multitudinem misericordie nominis tui, à rugientibus preparatis ad escam.
6 De manibus querentium animam meam, & de multis tribulationibus quæ circumdederunt me.

Vehementer & multis verbis exaggeras pericula, in quibus versatus est, vt sic magis Dei in se beneficium commendet, quod non meritis suis deputat, sed multitudini misericordie eius. Itaque dicit se Dei misericordia liberatum à rugientibus preparatis ad escam, hoc est, à ferissimis hominibus, qui summa crudelitate cupierunt me deuorare & perdere. Metaphora enim est desumpta à sãuitia & rabie ferarum ad prædam frementium. Ideoque exponendo subiungitur; de manibus querentium animam meam; hoc est, vitam meam tollere. In sequenti autem parte legendum esse potius; de multis tribulationibus, quam, & de portis tribulationum; cum vt unque legatur, patet ex Græcis, quæ habent, & dicitur ex multis tribulationibus.

- 7 A pressura flammæ quæ circumdedit me, & in medio ignis non sum estuatus.

Sicut supra periculum in quo fuit, allegoricè significauit rugitu paratorũ ad escã; ita nunc alia metaphora significat, pressura circumdantis flammæ. Quanquam enim fieri potuerit, vt etiam ad literam hæc impleta sint in authore, quemadmodum contigerũt in tribus pueris in fornacem missis, & multis martyribz: magis tamen verisimile est hic allegoriam esse locutionem, sicut & in præcedentibus, & in sequenti mox sententia. Itaque significat author se tam graui inuolutũ fuisse periculo, vt veluti in flamma vndique cingente, ex qua non videtur locus effugij, conclusus esset mox absumẽdus, Dei tamen beneficio factum esse, vt etiam si sic veluti in medio ignis constitutus esset, non læderetur, nec perderetur. Similis est metaphora, cum sequitur:

- 8 Ab altitudine uentris inferi, & à lingua coimquinata, & à uerbo mendacij, à rege iniquo, & à lingua iniusta.

Repetendum semper est verbum. Liberaſti. Nomen, altitudine, pro profunditate positũ est, sicut & ibi: O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei; cum vtrobique sit, & dicitur. Liberatum ergo se dicit de profunditate ventris infernalis, quia protectus fuit, ne à morte, quæ quasi ventrem habens inexplebilem multos absorbet, etiã ipse absorberetur: aut quia cum iam videretur esse à morte absorptus, & in ventre mortis sic conclusus; sicut Ionas in ventre ceti, Dei beneficio morti sit subtractus, & vitæ cum Iona redditus. Sic & Dauid dicit: Nisi quia Dominus adiuit me, paulominus habitasset in inferno anima mea. &: Posuerunt me in lacu inferiori, in tenebrosis, & in vmbra mortis.

- 9 Laudabit usque ad mortem anima mea dominum: & vita mea appropinquans erit in inferno deorsum.

Pro;

Pro; laudabit; habet æditio Complutensis, Dominum, sicque prior pars magis conuenit cũ sequenti, significaturque vitam ipsius morti vicinam fuisse: Germanica tamẽ æditio habet, sicut noster se legisse declarat, & dicitur. Laudauit, vt præteritur pro futuro sit positum. Iuxta quam lectionem, cõiunctionem, & in secundo membro conuenit accipere positam pro, quia, sicut aliquando accipitur.

- 10 Circumdederunt me undique, & non erat qui adiuuaret: respiciens eram ad adiutorium hominum, & non erat.

Vlterè exaggerat periculi sui magnitudinem, vt magis extollat præstiti à Deo beneficij magnitudinem. Dicit enim hostes ipsum vndique circumcinxisse, & cum multi essent ex omni parte hostes, neminem tamen esse qui adiuuaret, etiam si humanum adiutorium diligẽter requireretur & expectaretur. Ergo adiutorio deficiente significat se confugisse ad diuinum, cum subdit:

- 11 Memoratus sum misericordie tuæ Domine, & cooperationis tuæ quæ à sæculo sunt.
12 Quoniam eruis sustinentes te Domine, & liberaſti eos de manibus gentium.

Pro illo; cooperationis tuæ quæ à sæculo sunt; Græcè est, & dicitur & operationis huius à sæculo. Et quædam scripta non habent, cooperationis, sed operationis: quædam etiam non habent; quæ à sæculo sunt; sed, quæ à sæculo est. Si legatur, sunt, relatiuum, quæ referendum est ad misericordiam & operationem. Venit, inquit, mihi in mætẽ misericordia illa tua, & operatione quam ab exordio mundi semper præstare soles. Quæ autem illa sit Dei operatio, exprimit subiungens, nempe quod eruis eos qui te patienter expectant, & liberat eos de manibus gentiũ quæ pios persequuntur.

- 13 Exaltaſti super terram habitationem meam, & pro morte defluentis deprecatus sum,

Priorem partem sic habet Græca, & dicitur & exaltaui à terra supplicationem meam. Quod magis conuenit præcedentibus & sequentibus, vt significetur illum iam recordantem misericordie Dei supplicem se prostrauisse in terram, atque ex ea suam precationem in altum subleuasse. Noster pro, & dicitur, legit & dicitur: & pro, & dicitur, legit & dicitur, quod familiam significat & domum. Et potest nostra lectio sic cõmodè accipi, vt significetur quod præter memoriam generalem misericordie diuinæ, de qua in præcedenti sententia, etiam recordatus sit peculiaris beneficij sibi à Deo præstiti, nempe quod super terram eius familiam & domum exaltauerit, præbendo ei in terris temporalia bona, & præclarum nomẽ. Sic enim iam rectè subiicitur, quod ex harum rerum memoria pro morte euadent-

da deprecatus sit. Sensus ergo est: Memoratus sum etiã quod exaltaueris super terram habitationẽ meam, vt feliciter in ea & cum nomine claritate viuẽrem, & ideo pro morte defluentis deprecatus sum. Vbi Græcis est, & dicitur hoc est, pro mortis liberatione deprecatus sum. Sed noster, pro, & dicitur, videtur legisse & dicitur, fluxionis. Quod ergo dicit se deprecatum pro mortis fluxione, vel pro morte defluentis, significat eum orasse vt mors ab eo deflueret & dilaberetur, quemadmodum Dominus orauit vt transfret ab eo calix.

- 14 Inuocaui Dominum patrem Domini mei, ut non derelinquat me in die tribulationis meæ, & in tempore superborum sine adiutorio.

Præclarum hoc loco ædit author insignis suæ fidei testimonium, dum in diuinitate agnoscit esse patrem, cùmque Domini sui, hoc est, Messie, quem hic omnino videtur vocare Dominum suum, secutus Dauidem dicentem: Dixit Dominus Domino meo. Ideoque inter orandum meminit Domini sui Messie, quod eo tempore à pijs expectaretur tanquam redemptor, saluator & mediator hominum. Dicit ergo se inuocasse Dominum, vt in die tribulationis, & in tempore quo superbi potestatem obtinent, & pios opprimere moluntur, non derelinqueretur sine adiutorio ipsius. In ea oratione quoniã exauditus fuit, promittit perpetuam gratiarum actionem, dicens:

- 15 Laudabo nomen tuum assidue, & collaudabo illud in confessione, & exaudita est oratio mea.
16 Et liberaſti me de perditione, & eripuisti me de tempore iniquo.

Ursum cõiunctio, & in priori versu accipienda est causaliter pro, quia. Aut quæ præcedunt verba promissoria, intelligenda sunt continere promissionem quæ inter orandum fiebat pro obtinenda liberatione, vt sit: Cum inuocarem Dominum vt non derelinqueret me, dixi in oratione mea: Laudabo nomen tuum assidue, & sic me cũ huiusmodi voto orante, exaudita est oratio mea. Et sicut rogauit, liberaſti me ab impendente perditione, & eripuisti me de tempore in quo iniqua patiebar ab impijs.

- 17 Propterea confitebor, & laudem dicam tibi, & benedicam nomen Domini.

Quædam Græca habent; Benedicam nomen Domini; quædam, Nomen tuum Domine. Sic & scripta quædam Latina habent, nomini tuo Domine. Cæterum totus hic sermo, quo author promittit perpetuam Dei laudem & gratiarum actionem ob liberationem è grauibz aliquibus malis, competit etiam pijs quibuslibet, qui graui aliquo malo iniuste premuntur, & potissimum qui falsa calumniantium lingua cum Susanna impetuntur. Generalius vero, sicut & similes Psalmi Dauidici, competunt hæc in omnes iustos

Mat. 2. 66

Psa. 109.

Rom. 11

Psal. 93.

Psal. 37.

iustos, qui periclitantur in hoc mundo à falsa hereticorum doctrina, & prava diabolica suggestionis impietate, ut, quoniam Dei singulari misericordia assiduis precibus impetrata agnoscunt se liberatos & defensos, ne illorum lingua & suggestionem decepti mortem æternam inciderent, ac flammam ignis infernalis, promittat se perpetuò Deum celebraturum, & in hac scilicet vita, & multò magis in futura.

18 *Cum adhuc iunior sum, priusquam oberrarem, quasi sapientiam palam in oratione mea.*

Secunda hic incipit istius capituli pars, in qua post gratiarum actionem refert author quomodo ad sapientiam peruenerit, ut deinde efficacius ad eam iam à se conscriptam amplectendam excitaret. Significat ergo se rara quadam ratione sapientiam obtinuisse, simili scilicet ratione qua & Salomon Rex, qui adhuc in pueritia ferè existens sapientiam à Deo imprimis petiuit, & obtinuit in ætate immatura. Cum, inquit, adhuc iunior sum, pro essem, priusquam oberrare, hoc est, priusquam variis erroribus & peccatis inuoluerer, atque ab eis ut frequenter fit anticiparer, quasi in oratione mea obtinere à Deo sapientiam, idque palam & manifestè, claris scilicet & apertis verbis, & non solum in genere, sed etià expressè & in specie. Potest illud; priusquam oberrarem; etià intelligi de errore peregrinationis, quomodo & supra author verbo errandi usus est, ut sit sensus: priusquam inciperè diuersas mundi partes peragere. Sed prior interpretatio est conuenientior, ut significetur cum nunquam erroribus imbutum fuisse, sed velut recens vas sapientiam ei infusam fuisse, contra communem ferè hominum morem, qui ferè solent ex indulgentia parètum, aut carnis ad malum procliuitate, erroribus & vitis occupari in pueritia, quæ postea necesse est paulatim corrigi per sapientie incultationem.

19 *Ante tempus postulabam pro illa, & usque in nouissimis inquiram eam.*

Pro; ante tempus; Græcè est *ἐναντι* vas, ante templum, vel coram templo, ut significetur aptus orationis locus, & videri posset apud nos mendum esse, & vitio scriptorum, templum, mutatum in, tempus. Bene tamen conuenit quod nos legimus, ante tempus, quia ei bene responderet quod sequitur; usque in nouissimis. Itaque sensus est: Ante maturum sapientie percipiendæ tempus, & antequam tempus esset quo communiter solent homines percipere sapientiam, aut pro ea orare, ergo postulavi pro illa, nec desinam pro ea obtinenda laborare, sed usque in nouissima vitæ meæ tempora inquiram eam, ut quæ nec satietatem adfert, nec fastidium.

20 *Et florebit tanquam præcox uua, lætatum est cor meum in ea.*

Græca habent; ex flore tanquam maturæ recentis uuæ lætatum est cor meum in ea. Vnde patet eam partem; Et florebit; iungendam esse potius sequentibus quam præcedentibus. Et est sensus: me inquirente sapientiam, ipsa mihi florebit tanquam præcox uua, quæ ante alias maturefcit, tum quia singulari me voluptate afficiet suo fructu & flore, quemadmodum præcoxæ uuæ singularem afferunt voluptatem: tum quia in me effecta est velut uua præcox, dum ante tempus maturitatis, præmaturum in me fructum protulit. Magis enim conueniret tempus præteritum, floruit, quemadmodum & Rabanus legit, de floruit. Quia ergo, inquit, instar præcoxæ uuæ mihi floruit sapientia, ideo lætatum est cor meum in ea.

21 *Ambulauit pes meus iter rectum, à iuuentute mea inuestigabam eam.*

Ambulasse dicit pedem suum iter rectum, quod non ad vitiorum deuiam declinauerit, sed ad sapientiam & virtutem obtinendam recta via contenderit, non tantum quærens quod bonum est, sed etiam recta illud quærens intentione. Quod enim significare voluerit se contendisse ad sapientiam, patet ex eo quod sequitur, à iuuentute mea inuestigabam eam.

22 *Inclinavi modicè aurem meam, & excepi illam, multam inueni in me sapientiam, & multum profeci in ea.*

Non solum, inquit, inuestigabam eam, atque ad eam accessi, sed cum inuenirem eam, inclinavi modicè aurem meam illi, audiens lubenter eius monita, mox inueni in me multam sapientiam. Oppositio est inter modicè & multum, significaturque quod si labores qui pro sapientia obtinenda subeuntur, conferantur cum fructu qui inde percipitur, modicum est quod impenditur, respectu eius quod obtinetur. Significatur etiam, quod qui antequam vitis contaminatus est, à puero Deum pro sapientia imprimis orat, talem etiam paruis laboribus quos in audiendo sapientie monita subit, facile multum profecturum. Deinde & hoc innuitur, nõ satis esse Deum orare, sed opus item esse ut quis sapientie cupidus inclinet illi aurem suam, audiendo eam in homine per internam inspirationem loquentem, & exterius per sapientes & doctores. Quia tamen omnis sapientie perceptio, diuinæ gratie est beneficium, ideo rectè subiicit breui sententia;

23 *Danti mihi sapientiam, dabo gloriam.*

Deo, inquit, qui solus verè mihi dat sapientiam, ego vicissim dabo gloriam, agnoscendo me omnem habere ab ipso sapientiam, eamque nec mihi nec aliis hominibus tribuendo. Quædam Græca pro, gloriam, habent *ἀβραμ*, potentiam. Et redit sensus eodem. Dare enim Deo potentiam, est agnosce

agnoscere Dei virtute atque potètia sapientiam homini accessisse, quod est dare Deo gloriam. Bene autem notandum, quod dicitur: Danti mihi sapientiam; & non, Ei qui dedit mihi sapientiam. Non enim satis est Deum semel dedisse homini sapientiam, nisi eam continuè det, conferuando eam, & augèdo.

24 *Constitutus sum enim ut facerem illam: zelatus sum bonum, & non confundar.*

25 *Colluctata est anima mea in illa, & in faciendo illam confirmatus sum.*

Causam reddit cur à Deo sapientiam consecutus sit, nempe quod eam non tantum concupiuerit ad rerum cognitionem habendam, sed quod serio constituerit eam etiam ipso opere facere, & ad eius monita atque præcepta vitam suam instituire. Ea enim demum vera est sapientie comparanda ratio, si quis vitam suam ex animo componat ad sapientie institutionem. Intellectus enim bonus omnibus facientibus eum. Pulchrè autem exprimit suum pro sapientia opere præstanda affectum. Primum enim dicit se consultatum ut faceret illam, hoc est, secum inuisse consiliu, & cogitasse facere præcepta sapientie. Deinde addit quod maius est, zelatum se bonum, hoc est, cum magno zelo & amore desiderasse virtutem, eamque ardetè profecturum, ita ut nullo pudore permittat se à virtutis prosecutione auelli. Ita enim intelligi potest quod additur; & non confundar. Quamquam etiam intelligi possit ipsum in eo quod cum zelo profecturum, non frustrandum sua spe, sed assecuturum quod zelatur. Postea etiam quod his maius adhuc est adicit. Colluctata est, inquit, anima mea in illa; hoc est, pro illa & habenda & opere præstanda, totis viribus ex animo contendere & annisus sum. Sic enim hic dicitur anima colluctata, quomodo dicitur contendere pro re aliqua, dum pro ea conatur & vires intendimus. In his autem locutionibus rectè includi videtur renisus & rebellio inhærentis malæ concupiscentie, quæ efficit ut non sine pugna & lucta quod bonum est peragamus, dum caro concupiscit aduersus spiritum. Postremum subiicit quod iam dictis perfectius est, cum dicit: Et in faciendo illam confirmatus sum, Primum enim est de sapientia persequenda cogitare, deinde eam persequi, atque pro ea depugnare & cõtere, postremum in ea persequenda animo planè confirmari, ut non ad tempus, sed perpetuò præstentur quæ sunt sapientie. Sciendum tamen Græca vltimam partem sic habere, *ὅτι ἐποίησα τὴν ἀμύνην ἐξ ἐμοῦ*, hoc est, & in operatione mea exactus fui, hoc est, actiones meas diligenter & exactè expendi num cum mandatis sapientie congruerent, quomodo & David dicit: Cogitavi vias meas, & conueri pedes meos in testimonia tua. Cui conueniunt quæ sequuntur.

26 *Manus meas extendi in altum, & in sapientia eius luxit anima mea, & ignorantias meas illuminauit.*

Græca tantum sic habent; Manus meas expandi in altum, & ignorantias illius agnouit; ignorantias scilicet animæ, de qua in superiori sententia. Significatur ergo quod cum anima eius colluctaretur intra se, & suas actiones secum expenderet, rogauerit etiam Deum expansis in cælum manibus, ut se illuminaret, & depullis tenebris darct agnoscere errores & lapsus sine quibus hæc vita nõ ducitur: itaque factum esse ut agnosceret propriæ suæ animæ errata & delicta. Et nostra ergo lectio sic est accipienda, ut significetur quod quamquam omnibus modis niteretur sapientiam & obtinere, & opere præstare, non tamen in suo conatu solo confusus sit, sed pro ea manus suas extendit in altum ad Deum, & per ipsius Dei sapientiam lucida facta sit anima eius, quia Dei sapientia illuminauit, & agnoscere fecit ignorantias eius. Et istud quidem iuxta communiolem lectioem. At quidam libri correctiores scripti locum hunc aliter habent, nam pro illo; & in sapientia eius luxit anima mea; habent, Et insipientiam eius luxit anima mea. Vel, & insipientiam eius luxit. Quidam etiam non addunt aut expungunt tertiam illam partem; & ignorantias meas illuminauit; ut sit tantum bimembris sententia, sicut in Græcis, ubi mentio nulla sapientie, sed tantum insipientie. Itaque hæc lectio, quam habebat vnus codex Tongerlenfis, & tres M.N. Aug. Hunæ, meritò est præferenda, ut verbum, luxit, non sit à verbo, luceo, sed à verbo, lugeo, quia verisimile est interpretem nostrum pro, *ἐνενοήσασθαι*, ut habet editio Coptica, vel, *ἐνενοήσασθαι*, ut habet editio Germanica, legisse *ἐνενοήσασθαι*, quod est luxi, à lugeo. Sensus ergo erit: Extendi manus meas in cælum pro comparanda sapientia, & quoniam deprehendi in me esse multarum rerum ignorantiam, aut etiam deprehendi in me aliquos ignorantie lapsus, ideo desceuit anima mea insipientiam suam, aut ego deplanxi insipientiam meam. Huic intelligentie conuenit quod sequitur:

27 *Animam meam direxi ad illum, in agnitione inueni eam.*

Pro; in agnitione; Græcis, *ἐν ἀναγνώσει*, in purificatione, hoc est, per hoc quod purgatus sum à meis erroribus & ignorantis, inueni eam. Vnde mirum est quid secutus noster interpres verterit; Et in agnitione inueni eam. Erit tamen sensus originali accedens, si sic intelligatur, per agnitionem mei ipsius & errorum atque insipientie meæ inueni sapientiam. Agnitio enim sui ipsius & propriæ ignorantie, aut eorum quæ per errorem committuntur, eorumque confessio adfert illorum purgationem, & per eam etiam clarior & purgator obtinetur sapientia. Sensus ergo est: Cum in me deprehenderè & descerem multam insipientiam meam, animam meam direxi ad sapientiam, curuata ex parte, & obtenebratam animam erigendo ad sapientiam, à qua

CORN. IANSENII COMMENTARIA.

illuminari & purgari optavi, & per agnitionem errorum meorum, & secuta hinc purgationem, inueni ipsam sapientiam. Vera enim ratio percipiendae sapientiae, est agnitionem propriae infipientiae, siue qua cognoscimus vitae nostrae defectus, si sequatur eam agnitionem humilis pro sapientia precatio, & vitae morumque emendatio atque correctio.

28. *Possedi cum ipsa cor ab initio, propter hoc non derelinquar.*

29. *Venter meus conturbatus est querendo eam, propterea bona non possidebo possessionem.*

Legendum esse, cum ipsa, vt multi libri habent, non autem, cum ipsis, vt habet Liranus & multa scripta, patet ex Graecis, quae habent *per auris*, cum ipsa, scilicet sapientia. Sensus ergo est: Statim ab initio quo cepti studere sapientiae, ego simul cum sapientia possedi cor, hoc est, cordatus effectus sum, prudens & circumspetus. Quomodo contra dicitur in Ieremia: Audi popule stulte qui non habes cor. Aut potius sic: Ab initio vitae mea ego ex Dei dono obtinui & habui cor sapientiae coniunctum, eamque semper desiderans, ideoque firmiter confido quod non derelinquar a Deo & sapientia eius, quia eius raro dono ab infantia semper illi addictum habui cor. Nec frigide eam quaesui, sed venter meus conturbatus est querendo, eam, hoc est, interiora mea omnia studio quaerendae sapientiae commota fuerunt, ita vt in meipso multas senserim perturbationes, eiusque ardentissimo desiderio saepe commoueretur, ideoque quia tam serio eam sectatus sum, in ea bonam possidebo possessionem, ipsam scilicet sapientiam, quae omne bonum temporale excedit, & in qua omne verum bonum obtinebo.

30. *Dedit enim mihi Dominus linguam mercedem meam, & in ea laudabo eum.*

Coniunctionem, enim, Graeca non habent, habent tamen omnia Latina, nec male. Explicatur enim pars bonae possessionis, quam studio sapientiae obtinuit a Deo. Quia, inquit, serio & ardenti affectu sapientiam quaesui, dedit mihi Dominus pro mercede aliqua studij & diligentiae meae linguam, qua illum laudare valeam, & in ea laudabo eum, tum huiusmodi eum celebrando, tum concionibus gloriam eius apud populum illustrando. Sic & Isaias dicit: Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt possim sustinere eum qui lassus est, verbo. Notandum hic mercedis loco dari homini studioso sapientiae linguam, & facultatem diuina bene eloquendi. Haec enim facultate praeditus & multum honoratur, & multa sibi bona comparare potest. Porro hanc sibi ipsius tam magnificam commendationem quorsum haecenus protulerit, patet ex sequentibus, nempe quod ea non sit facta ad sui ostentationem, sed partim vt suo exemplo proposito exhortetur alios ad simile studium sapientiae: partim vt sapientiam a se iam consecratam reddat le-

toribus & auditoribus commendatiorem, & ad eam suscipiendam excitet. Itaque subiungit:

31. *Appropiate ad me indocti, & congregate vos in domum disciplinae.*

Congregant se in domum disciplinae, quicumque se magisterio sapientiae imbuendos committunt, etiamsi tantum legant sapientium scripta: sicut & indocti quique appropiant ad hunc qui loquitur auctorem, dum ad eius scripta legenda animum applicant. Peculiariter autem congregantur in domum disciplinae, qui in quemuis doctrinae salutaris locum conueniunt, & potissimum qui templi Catholicae aduentu, discendi vero sapientiam causa. Mystice vero congregantur in domum disciplinae, qui in ecclesiam Catholicam se recipiunt, quae vnicuique domus est, extra quam vera sapientia non percipitur: cui bene conuenit verbum, congregate, quamuis Graece sit, *adhibere*, hoc est, conuersum in domo disciplinae, hoc est, eruditionis & rectae institutionis.

32. *Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? anima uestra sitit uehementer.*

Vehementer extimulat & interrogationibus, & necessitatis ostensione. Cum inquit, tam utilem, diuinam, atque elaboratam vobis iam proposuerim doctrinam, quid adhuc differtis eam amplecti? an est aliquid quod in his possitis dicere contra, aut quo vos possitis ab his suscipiendis excusare? Certè nihil tale est, imò est cur merito ad ea amplexanda festinetis. Nam animae vestrae uehementer sitiant, hoc est, valde aridae sunt, & indigae coelestis & verae sapientiae, qua irrigentur & reficiantur. Ita enim hic magis accipere conuenit verbum, sitire, vt significet indigentiam, quam vt significet uehementem desiderium percipiendae sapientiae: quia qui sic sitiant, eis non conuenienter dicitur, Quid adhuc tardatis? Alludit autem hic Sapiens ad illum Isaias locum: Omnes sitientes venite ad aquas. Nam sicut ibi subiungitur, venite, emite absque argento; ita & hic subiungitur in versu sequente; comparate vobis sine argento. Et sicut hic increpatorie dicitur: Quid adhuc retardatis? ita ibi dicitur: Quare appenditis argentum vestrum non in ianibus?

33. *Aperi os meum, & locutus sum, comparate uobis sine argento.*

VT, inquit, vestrae sitis & inopiae satisfecerem, aperui os meum, & locutus sum verba sapientiae, quibus sitis vestra restinguipotest; comparate vobis quod vobis propinaui, absque argento. Gratis enim vobis offertur, nec aliud requiritur, quam vt id vobis comparetis, & libenter recipiatis quod liberaliter offertur. Non enim id comparatur nisi humiliter & deuota susceptione, quia nec nolenti & reicianti obrudi potest. Addunt multi

multilibri accusatiuum, sapientiam, vt sit: Comparete vobis sine argento sapientiam. At accusatiuus ille vt non est Graecis, ita nec in Latinis aliquot, & melius omittitur, quia verbum, comparete, refertur ad id quod aperto ore propositum est a Sapiente.

34. *Et collum uestrum subiicite iugo, & suscipiat anima uestra disciplinam. In proximo enim est inuenire eam.*

Exponit hic versus quod superiori versu dictum est: Comparete vobis sine argento. Nec hic legendum est; subiicite iugo eius; vt multi legunt, sed sine pronomine absolutè: subiicite iugo; hoc est, obediētes vos praebete, quemadmodum explicat sequens pars; & suscipiat anima uestra disciplinam. Hoc est enim collum subiicere iugo. Id quod magis impetret adicit: In proximo enim est inuenire eam; significans non opus esse magno labore ad inueniendum. Nam, vt habet alius, Praeoccupat eos qui se concupiscunt, & facillè inuenitur ab his qui quaerunt eam. Suo exemplo deinde ostendit quam facillè inueniatur & cum quanto fructu, cum dicit:

35. *Videte oculis uestris quia modicum laboraui, & inueni mihi multam requiem.*

Quod dicit se modicum laborasse, & tamen inuenisse multam requiem, idem videtur esse cum eo quod mox dixit; inclinaui modicè aurem meam, multam inueni in me sapientiam. Proinde quod dicit hunc videtur habere sensum: Videte oculis uestris, hoc est, ex his quae vobis hoc scripto proposui clarè cognoscite, quia etiam, sicut modo dixi, modicum laborauerim pro sapientia obtinenda, tamen inueni mihi multam requiem. Hic enim liber satis ostendit, quātam hic auctor animi quietem consecutus sit, qui tam constanter & copiosè de omnibus rebus disseruit, declarans se ab omnibus animi perturbationibus liberum esse, atque in sapientiae dulcedine & consolatione suauiter requiescere.

36. *Assumite disciplinam in multo numero argenti, & copiosum aurum possidete in ea.*

Dupliciter hic versus accipi potest. Altero modo sic: Assumite disciplinam simul cum multo numero argenti, & possidete copiosum aurum cum ea, hoc est, in eius possessione multas simul cogitate vos possidere diuitias, quia illius possessio, praeterquam quod etiam diuitias temporales saepe adfert, per se verè diuites facit suos possessores, & longè ditiores quam aurum & argentum, etiamsi copiosum sit. Altero modo sic: Etiamsi multus argenti & pecuniae numerus sit vel expendendus, vel abficiendus, & perdendus propter disciplinae adeptionem,

tamen libenter eam assumite: quia si hoc feceritis, pro impenso vel amisso eius nomine argento, possidebitis copiosum aurum in ea, hoc est, longè plus boni in ea obtinebitis, quam ob eam detrimenti passi fueritis.

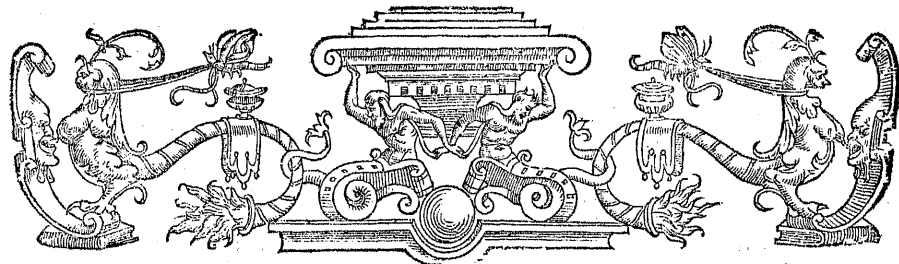
37. *Laetetur anima uestra in misericordia eius, & non confundemini in laude ipsius.*

Relatiua, eius & ipsius, vt ex Graecis patet, quae habent *autem*, sunt masculina, vt non ad sapientiam sint referenda, sed ad Deum. Est ergo sensus: Cum iam adepti fueritis sapientiam, laetetur anima uestra in misericordia Dei, cuius benignitate sapientiam consequuti estis per quam sapientiam etiam alia Dei dona agnoscitis: & non pudeat vos vnquam laudis ipsius, ita scilicet vt à laude diuina propter homines aliquos desistatis. Confundemini enim positum est pro imperatio, confundamini, quia Graecè est, *in die iudicij*, ne erubescatis. Quamuis possit nostra lectio etiam sic accipi: Laetetur anima uestra in Dei donis, & si hoc feceritis, non confundemini vnquam ob id quod illū laudaueritis, sicut confundentur qui vana festantur, & in eis laetantur. Quia verò non factis est Deum voce laudare, nisi & opere ei seruiatur, rectè subiicit-

38. *Operamini opus uestrum ante tempus, & dabit uobis mercedem uestram in tempore suo.*

Quod dicitur, ante tempus, dupliciter accipi potest. Primum sic: Antequam pereat vobis tempus operandi & benefaciendi, vt duo tempora significantur, alterum, quo operandum est: alterum, quo merces recipienda est: sicut & Paulus dicit: Dum tempus habemus, operemur bonum: tempore enim suo metemus non deficientes. Aliter intelligi potest, de tempore mercedis utrobique esse sermonem, vt significetur bona opera necessariò praecedere tempus mercedis. Itaque sensus erit: Antequam veniat tempus mercedis, operamini opus uestrum, quod scilicet vobis a Deo iniunctum est, vnusquisque officium suum, & tunc dabit vobis Deus mercedem uestram in tempore suo. quali dicat: Si velitis incidere in tempus mercedis, necesse est prius bonis operibus insistatis. Hac autem sententia rectè imponit suo libro finem Sapiens, quia finis omnis doctrinae, est bene operari: & boni operis finis vltimus, est aeterna retributio. Simili ferè modo & Ecclesiastes suum librum concludit, dicens: Finè loquedi omnes audiamus: Deum time, & mandata eius observa. Hoc est enim omnis homo, & cuncta quae fiunt adducet Deus in iudicium, &c. Praeclara sanè est haec sententia, & digna omnino quae praecipuè menti imprimatur, vt quae ad felicitatem percipiendam sufficiat, quam nobis praestare dignetur post huius vitae labores qui est in saecula benedictus. A M E N.

y 3 INDEX

**INDEX COMMENTARIO-
RVM REVERENDISSIMI DOMI-
NI, D. CORN. IANSENII, IN
PSALMOS, PROVERBIA, ET
Ecclesiasticum.**

In Proverbiis & Ecclesiastico prior numerus significat Caput: posterior, versum, sed in Proverbiis paginam, quando versus non est per numerum notatus.

Aron ornatus eius, Eccl. cap. 44. vers. 8. & seq.
Ab uberibus: ab utero: & similia significat tempus quo homo incipit uti ratione, Psal. 21. e. Psal. 57. c.
Abraham Eccl. 44. 19. & seq.
Abscondere, id est, non agnoscere, Prou. 28. 13.
Abscondit a Dei pro thesauris Dei, Psal. 16. Psal. 30. d. Prou. 2. 23.
Abysus pro vastitate inter caelum & terram, Prou. 8. 25.
Abysus pro fontibus & summis, Prou. 3. 41.
Accingere se est alacriter opus aggredi, Prou. 31. 5. 45.
Accipere personam quae phrastris, Psal. 81. a. Prou. 18. 5. Prou. 28. 21.
Accipere munus est sibi dupliciter accipi potest, Prou. 17. 24.
Accepisti dona in hominibus, cur Paulus mutavit in Deditis, Psal. 67. m.
Accusator sui prior iustus, Prou. 18. 18.
Acetum in nitro, Prou. 25. 20.
Acidie interpreti, id est, cum tadio, Eccl. 4. 9.
Adam appellatur pro homine, Eccl. 3. 5. 22.
Addere verbis Dei quid, Prou. 30. 6.
Adeps pro visceribus & misericordia, aut pro opum affluentia, Psal. 16.
Adolescentia raro exiit, Prou. 2. 26.
Adolescentium est ante alios surgere est mensa ad iussum, Eccl. 3. 2. 14.
Adversum pro e regione, Psal. 37. d.
Adulationem detestatur princeps, Prou. 29. 12.
Adulterium notatur, Eccl. 2. 3. 26. & seq.
Adultera tenens quomodo stultus, Prou. 18. 24. Psal. 23. b.
Aegrotum visitare non pigeat, Eccl. 7. 38.
Aemulari quae significet, Psal. 36. d. Prou. 23. 17. Prou. 24. 1. & 19.
Aeternum quomodo sacerdotium Aaron, Eccl. 4. 5. 9.
Aliena mulier quae, Prou. 2. 26. Vide Mulier.
Aliene dapes non querende, Eccl. 29. 26. & seq.
Alios docens, aut eis benefaciens quicum sibi proficit, Prou. 12. 15.
Alma quid significet, Prou. 30. 19.
Alphabetis literis cur David Psalmum 118. scripserit, Ibid. pag. 139.
Altero sermone repetere quid, Prou. 17. 9.
Altum cor pro homine profundi consilii, Psal. 63. c.
Amare periculum quibus competat, Eccl. 3. 28.
Ambitionis detestatio, Eccl. 7. 5.
Ambulare cum Deo est ei beneplacere, Eccl. 44. 15.
Amicus pro quovis homine, Prou. 11. 9. & 12.

Amicus antiquus non relinquendus, Prou. 27. 10. Eccl. 9. 14.
Amicus est optima & pulcherrima suppellex, Eccl. 7. 19.
Amicorum delectus faciendus, Eccl. 3. 7. 1.
Amicus quomodo acutatur, Prou. 27. 18.
Amici filii detestatio, Eccl. 27. 25. & seq.
Amici veri & filii discrimen, Prou. 17. 18.
Amicitia bonum, Prou. 18. 26.
Amicitia vulgari instabilitas, Prou. 14. 20.
Amicitia vicinorum colenda, Prou. 27. 11.
Amicitia & dilectio praecipue servanda inter consanguineos, vicinos, & coniuges, Eccl. 25. 1.
Angeli dicuntur dii, Psal. 8. c.
Angelus bonus an malus plagas Aegypti fecerit, incertum est, Psal. 77. o.
Angeli dicuntur sacerdotes & iudices, Psal. 137. a.
Angeli, id est, ministri Dei sunt ventus, signis, & grando, Psal. 103. b.
Angeli populi, id est, maiores populi, Prou. 9. pagin. 27.
Anima pro homine per synecdochen & emphasin, Psal. 3. d.
Animam in manibus ponere quid, Psal. 118. in 14.
Animam effundere quid, Psal. 41. c.
Animam suam aut Dei in vano accipere quid, Psal. 23. b.
Animi probati vel improbi iudicia, Eccl. 27. 5. & seq.
Annus oculis opponitur ambulanti simpliciter, Psal. 34. e. Prou. 6. 7. 8. & 10. 11.
Aperire os in orando quid, Eccl. 3. 9. 7.
Aperire alicui aures per Deum quid, Psal. 39. d.
Apostata quae significet, Prou. 6. 77.
Aquila quomodo reinvenscat, Psal. 102. b.
Arare mendacium quid, Eccl. 7. 13.
Arguendi quando sint impij, & quando non, Prou. 9. pag. 27. vide Corceptionem.
Ascensionis filij Dei typus, ascensio Elie, Eccl. 48. 9.
Astra saepe vocantur militia Dei, exercitus & virtus eius, Eccl. 16. 29.
Astutus pro prudenti, Prou. 14. 15. & 18.
Avaritiae detestatio, Prou. 11. 12. & 13. 26. & 23. 5. 6. & 28. 22. Eccl. 14. 3. & seq.
Avaritia notatur per porrectionem & contractionem mimum, Eccl. 4. 25.
Avaritia cavenda regibus, Prou. 29. 4.
Avarus hydroptico comparatur, Prou. 30. 15.
Avaro nihil scelestius, Eccl. 10. 9. & 10.
Avari abundant peccatis, Eccl. 2. 3. 23.
Avari dona non esse utili accipienti, Eccl. 20. 13.
Auris perossa signum erat servitutis, Psal. 39. d.
Aures obturare ad clamorem pauperis, Prou. 21. 13.

Beatus

I N D E X.

Batus ac felix vere quis, Eccl. cap. 14.
Benedictio pro elemosina, Prou. 11. 25.
Benedictiones dulcedinis quae, Psal. 29. a.
Benedictio quomodo dicatur Christus, Psal. 20. d.
Benedictio Dei est velut cataclysmus aridam inebrians, Erlef. 39. 27.
Benedictio sacerdotis super populum, Eccl. 50. 27. & 28.
Benedicere est multiplicare aut benefacere, Psal. 147. a. Prou. 27. 15.
Benefaciendum quomodo nobis, Prou. 11. 17.
Benefaciendum quibus, quibus non, Eccl. 12. 1.
Beneficium non differendum, Prou. 3. 44.
Beneficentia in pauperes & luges commedatur, Eccl. 7. 36. & 37.
Beneficentiae faciendae tres causae, Eccl. 29. 12.
de Beneficentia in conferendo aut referendo, Eccl. cap. 29.
Belial quae significet, Prou. 6. 77.
in Bello plus valet sapientia quam multitudo, Prou. 24. 6.
Bibere de torrente, est metaphora victoriae, Psal. 109. g.
Bibliotheca Aegypti celeberrima iuxta interpretem Ecclesiastica, prologus in Eccl. fol. 3.
Blasphemia quantum peccatum, Eccl. 23. 15.
Bonorum & misericordium conditio, Eccl. 40. 19.
Bonum cor, id est, lacrimis, Prou. 15. 16.
Bona temporalia quomodo promittantur, Prou. 1. 20.
Brachium pro armis, Eccl. 25. 22. & 11. 3.
Brevis pro parvo, Eccl. 25. 22. & 11. 3.

C

Cadit septies in die iustus, scilicet in tribulationes, Prou. 24. 16.
Calceae mensuram quomodo celebres fuerint iudices, Psal. 88. a.
Calicis nomine quid significet, Psal. 15. c. & 74. d.
Callidus pro prouido, Prou. 14. 8. & 22. 3.
Calumniari quale malum, Psal. 18. 8.
Calumniari frequens interpreti pro opprimere, Prou. 14. 31. & 22. 17.
Cananeus pro mercatore, Prou. 31. pag. 131.
Canis opponitur sacrificiis, aut est peccator prophanus, Eccl. 13. 22.
Caput pro jumma, Psal. 39. f. Eccl. 32. 9.
Caro pro propinquo, Prou. 11. 17.
Cardines caeli & terrae quae, Psal. 174. d.
Cardines orbis terrae, Psal. 8. 102.
Castigationis iustorum nomen non includit eos ob peccata sua pati, Prou. 3. 36.
Castitas eloquiorum Dei, Psal. 11. e.
Caupo a peccatis non iustis abitur, Eccl. 26. 24.
ne Certes de re quae non molestas, Eccl. 11. 10.
Christus cur comparatur filio unicornium, Psal. 28. c. cur uermi, Psal. 21. d.
Christus quomodo purgavit peccata Davidis, Eccl. 47. 14.
Chrysalis glaciem omnem significat, Psal. 147. d. Eccl. 43. 22.
Cicatrices, id est, linores, id est, vulnera, Psal. 37. a.
Cingere, id est, induere, Eccl. 45. 10.
Civitatibus quantum commode adferat sapientia: incommodi autem nequitia, Prou. 29. 8.
Clamat variis modis Dei sapientia, Prou. 1. 15.
Coeli altitudo non scrutanda, Prou. 25. 2.
Cogitare male, id est, machinari, Prou. 24. 8.
Cogitare est, curam habere, Eccl. 30. 27. & 31. 1.
Culter pro peccato, id est, anxii esse pro eo, Psal. 37. 8.
Comedere fructus viae suae, Prou. 1. 18.

Comestiones pascens confundit patrem, Prou. 28. 7.
Communicandum cum quibus, Eccl. 11. 34. & seq.
Commutatione solent fieri emptiones, Eccl. 26. 15.
Comparatio pro consonantia, Eccl. 32. 6. & 19.
Compositum frequens pro simplici Adorare Psal. 71. e.
Despicere, Psal. 53. b. Psal. 111. d. Exprobrare, Prou. 14. 31. Re. dere, Eccl. 37. 16. Redimere, Eccl. 20. 9.
Restituere Psal. 15. c. Retribuere, Psal. 118. m. 3. Prou. 11. 17.
Concordia inexpugnabilis, Prou. 18. 20.
Post Concupiscentias tuas non eas, Eccl. 12. 28. & 29.
Consideri, id est, predicari, Pal. 106. b.
Confundere furorem quid, Eccl. 39. 34.
Confundi, id est, mercedari, Eccl. 42. 3.
Consilia prudentium qualia, Prou. 20. 5.
Consilia impiorum quae, Psal. 1. b.
Constitit anima dulcoratur, Prou. 27. 9.
Constitari pro meditari, Eccl. 39. 16. & 38.
Consilio magis fidendum quam pecunia, Eccl. 40. 27.
Consilium stabile omnem actum praecedat, Eccl. 37. 20.
Consulto omnia agenda, Eccl. 32. & seq.
Consultandum cum quibus & cum quibus non, Eccl. 37. 7. & seq.
Consummatio pro consumptione, Psal. 7. b.
Contentio cum stulto declinanda, Prou. 29. 9.
Contra pro coram, Psal. 76. a. Eccl. 6. 13.
Contraire pro elongare, Prou. 14. 7.
Conversatio impiorum vitanda, Prou. 13. 21.
Coniuncta potiorum vitanda, Prou. 23. 20.
Coniunctae sint tibi utri iusti, Eccl. 9. 22.
Coniutorum sumptuosum dehortatio, Eccl. 18. 30.
Coniutor rector quomodo se gerere debeat, Eccl. 32. 1. 2. & 3.
in Coniutio quomodo se gerere debeant senes & adolescentes, Eccl. 32. 4. & seq.
Cor Sapiens fere accipit pro mente, Prou. 15. 14. Prou. 4. 58.
Cor quis non habeat, Eccl. 5. 1. 28.
Corde duplici aut timido quid, Eccl. 2. 15.
Cor preparare quid, Eccl. 2. 20.
Cordis inspector, ponderator & observator est Deus, Prou. 24. 12.
Cornu est potestas regia, Psal. 131. h.
Cornu pro gloria & potentia, Eccl. 47. 6. & 8.
Correptio commendatur, Prou. 27. 5. 6. Prou. 28. 23. Eccl. 20. 1.
Correptio non contemnenda, Prou. 29. 1.
Correptionem odium, Eccl. 21. 7. & 22. 19.
Correpti officium, Eccl. 20. 3.
Corripendus detrahens aut male agens, Eccl. 19. 13. seq.
Corripienti & docenti oportunitas obsequenda, Eccl. 22. 6.
Correptio in decora quae, Eccl. 19. 28.
Correptio in coniugio est intempestiva & infrugifera, Eccl. 31. 36.
Coruorum cur meminit scriptura in pascendo, Psal. 146. c.
Crapula frenanda, Prou. 23. eius detestatio, Prou. 23. 30. & 31. Vide Temperantia.
de Crastino ne glorieris, Prou. 27. 1.
Creatum esse impropre competit sapientiae, Prou. 8. 101. Eccl. 1. 5. & 24. 11.
Concretae quomodo timor Dei fidelibus, Eccl. 1. 16.
Creaturae quae laudare nequeunt cur ad laudandum immitentur, Psal. 97. b.
Cremium uox interpretis, Psal. 101. a.
Cubito mensa immitit est notatur, Eccl. 41. 22.
Culter in gutture ponendus, Prou. 23. 1.
Cultus uerus Dei in quo consistat Eccl. 35. 1. & sequen.

Y 4 Qvis

Quis cultus Dei nō sit illi gratus, Eccl. 34.21. & se.
Curiositas uitanda, Eccl. 3.25. & 26.
Cupiditas lucri multorum peccatorum causa, Eccl. 27.1.
Custodire pro obseruare, Psal. 116.4

D

David, Eccl. 4.7. & seq.
Declinare pro abducere, Pro. 13. 15. in dextram
uel sinistram quid, Pro. 4. 61.
Delectus habendus in sermonibus, coniugio, & alijs rebus,
Eccl. 36.18. & sequentibus, & cap. 37.
Delictum quid differat à peccato, Eccl. 26.24.
Denotatio pro damnatione, Eccl. 5.18.
Derisores deludet Dominus, Pro. 3. 47. euicendi, Pro.
22.11.
Desiderare pro deficere, Prou. 19.22.
Detractio grauior furto, Eccl. 5.18. deponenda, Prou. 4.
59. & 24.9. & 13.13.
Detractoribus non temerè fides habenda, Eccl. 19. 4. &
sequen.
Detrahentem linguam dissipat facies tristis, Prou. 25.24.
Detractio audita commoriatur in te, Eccl. 19. 10.
Detractoribus inductorum Dei & regis ne commiscearis,
Prou. 24.21.
Deuorare iniquitatem quid, Prou. 19.28.
Deus semper in monte habendus, Pro. 3. 31.
Deus omnia presens inuenitur, Eccl. 16. 16. & seq. & 24.
Dei seueritas in numerosis populis saepe declarata, Eccl.
16.6. & seq.
Deo laudum hilariter & liberaliter, Eccl. 35. 10.
Dei montes cedri, &c. pro altissimis, Psal. 35.6
Dextrum pro eo quod probandum est, Prou. 4.62.
Diapsalma quid, Psal. 3.
Dies pro tempore ultionis, Psal. 136.d
Dies mala est dies afflictionis aut extremi iudicij, Psal.
48.d. & 93.c
Dies nostros esse mensurabiles, id est, ualde breues, Psal.
38.b
Diem mortis sue non petit sibi Dauid indicari, Psal. 38.a
Dignitas ex externis non metienda, Eccl. 10.26.
Dilatatio eordis aliquando in bonum, Prou. 21.4.
Disciplina diligenda, Pro. 72.1.
Disciplina est correctio per uerba aut flagella, Prou. 3.
34. nunc eruditionem, nunc castigationem significat,
Prou. 1.3.
Ditari festinans non erit impunitus à Deo, Prou. 28. 20.
Dives uir uidetur sibi sapiens, Prou. 28.11.
Diuites dicuntur leones, Psal. 33.c
Diuinationes & somnia at tendens quā uanus sit, Eccl.
34.1. & seq.
Diuinitio pro oraculo diuino, Prou. 16. 11.
Diuisio patris & matris & similia est saepe ex elegantiā
tantum in conuictis sententijs, phrasi Hebraicā, Prou.
1.9. & 17.21. & 30.17. & c.
Diuitias recte facultates dicit, Eccl. 31. 11.
Diuitie inique pro diuitijs, Eccl. 5.1.
Diuitias nominari indifferens Græcè, Eccl. 27. 1.
Diuitie an in bonis numeranda, Eccl. 13. 30.
Diuitie ornamentum sapientum, Prou. 14.24
Diuitie addunt amicos, Prou. 19.4.
Diuitijs cor non apponendum, Eccl. 5.1.
Diuitiarum sollicitudo quā sit noxia homini, Eccl. 31. 1.
& seq.
Diuitijs quomodo recte utendum, Eccl. 14. 11. & seq.
Diuitiarum uanitas & usus, Prou. 13.7. & 8.
Diuitijs longè presertare sanitatem corporis & animi soli-
dam letitiam, Eccl. 30.15. & seq.

Diuitie impiæ nihil proderunt, Prou. 10. 2. & 14. 1.
Eccl. 5. 11. male parta quibus cedant, Prou. 28. 8.
sicut fluius succubunt, Eccl. 40. 15.
Docendi modus duplex Deo proprius, Psal. 24.4
Doctrina passiuæ, Prou. 13. 16.
Doctrina replebuntur cellaria, Prou. 24.4.
Doctrina ornamentum aureum prudenti, Eccl. 21. 23.
Doma significat tectum & domum, Prou. 21. 9.
Domus disciplinae adenda, Eccl. 5. 31.
Domus sapientiæ & disciplinae describitur, Pro. 9.4. 26.
Domum edificare, pro parare familiā aut instruere omni-
bus necessarijs, Psal. 126.4. Prou. 11. 29.
Donec, consecutiue postum, Psal. pag. 174.b
Donec, vsque, & similia, duobus modis accipi, Psal. 70.
c. & 93.c. & 109.b
Dormire aliquando summā securitatē significat, Psal. 3.
Duplicare, id est iterare, Eccl. 42. 1.

E

Ebrietatis mala, Pro. 23.30. & seq.
Ebrietas res luxuriosa, Prou. 20.1.
Ebriosus operarius non locupletabitur, Eccl. 19. 1.
Ecclesia pro piorum cœtu, Eccl. 39. 14.
Ecclesia significata, Prou. 5.66. Eccl. 44.14.
Ecclesiastici quis auctor, Eccl. fol. 1.
Elatio notatur, Eccl. 6.3. Vide superb.
Elemosyna concludenda in sinu pauperis, Eccl. 29.15.
& seq.
Elemosyna quomodo pauperi faciendā, Eccl. cap. 4.
Elemosynæ benignitatem uerborum addendam esse, Eccl.
18.13. & seq.
Elemosyna quomodo resistat peccatis, Eccl. 3.34. 35.
Elemosyna est quasi sigillum apud Deum, Eccl. 17. 16.
& 17.
Elemosyna faciet apud Deum locū homini, Eccl. 16. 15.
Elemosyna dittores facit, Prou. 11. 14. & 25. Vide Mis-
eric.
Elias, Eccl. 48.1. & seq. reditus eius, Eccl. 48. 11.
Eliseus Eccl. 48. 13. & seq.
Eloquenti facultas datur pro mercede studio sapientiæ,
Eccl. 5. 1. 30.
Emerere ueritatem, id est, comparare, Prou. 23.23.
Enoch translatus est in paradysum ut det genibus poeni-
tentiam, Eccl. 44. 15.
Episcopatus que significet, Psal. 108.b
Epulari pro gaudere, Eccl. 39. 37.
Errare, id est, peregrinari, Eccl. 5. 118.
Errare, id est, herere in ebrietate, Prou. 20. 1.
Error quomodo competat omni peccatori, Prou. 14. 12.
Erubescendum de sedecim, Eccl. 41. 18. & seq. De tred-
cim non erubescendum, Eccl. 42. 3. & seq.
Et pro quia Psal. 27.4. Eccl. 11. 11.
Et non, id est, magis quā, Prou. 8. 97.
Etenim pro sed & certe, Psal. 40.4. Psal. 128.4
Euangelizare, Psal. 95.4
Ad Eucharistiæ sacramentum pertinere illud: *Vota meæ
Domino reddam*: Psal. 21. 5. & illud: *Erit firmamen-
tum*, Psal. 71.5. & illud: *Tollite hostias*, Psal. 95.c. &
illud: *Calicem salutaris accipiam*, Psal. 115.c. & c.
Euiolare ad sapientiæ, est festinare eum adire, Eccl. 6. 39.
Exarscit, id est, accendit colloquium mulieris sicut ignis,
Eccl. 9. 11.
Exauditum cum se dicat Prophetā, cur tanquam nō exau-
ditus rursus Dei opem imploret, Psal. 3.c
Excessus pro trepidatione & stupore, Psal. 115.b
Excusū pro iuuenibus, Psal. 126.d
Exerceri frequens interpreti pro meditari, Psal. 76.b

Expe

Experientia commendatur, Eccl. 34.9.
Extremum terra quid, Psal. 134.4
Exechias laudatur, Eccl. 48.20. & seq.

F

Facere ueritatem que significet, Prou. 12.23.
Faciem alicuius sumere quid, Psal. 81.4
Faciem requirere, id est, ambire fauorem, Prou. 29. 26.
Faciem auertere, est reuicere precem, Psal. 131.f
Fama preferenda diuitijs, Prou. 22.1.
Fama nomen significat & uisum, Prou. 15. 31.
Fama an iusti affligantur, Prou. 10. 3.
Familia non relinquenda, Prou. 27.8.
Familiaritas non inueniuntur cum dissimilibus in uita aut for-
tuna, Eccl. 13. 19. & seq.
Fastidium oritur ex frequentia, Prou. 27.7.
Festinare pro trepidare, Eccl. 2. 2.
Festina, (id est, fac festinare) tempus, Eccl. 36.8.
Ficti cauendi, Prou. 20. 19. *
Fideiussio teneraria dissuadet, Prou. 6. 73. & 11. 15.
& 17.19. & 20.16. & 22.27. Eccl. 8. 16.
Fideiuber, uir bonus pro proximo, Eccl. 29.17. & seq.
Fideiussoris non obliuiscendum, Eccl. 29.18.
Fidelis seruus commendatur, Prou. 27. 19.
Fidelis pro stabili, Eccl. 31.27.
Figuris uititur Scriptura, Congerie Psal. 1.4. Gradatione,
Ibidem, Hyperbole & Poetica exornatione, Psal. 17.b.
Prosopœia, Psal. 49.b. Synecdoche in numero, Psal.
73.8. & c.
Filijs eruditio, Prou. 19. 18.
Filiorum recta institutio, Eccl. 30.1. & seq.
Filijs & filiabus duo impendenda, Eccl. 7.24. & 25.
Filius unus timens Deum est melior, id est, plurijs faciendus,
quā mille filij impij, Eccl. 16. 3.
Filijs Dei qui specialiter dicuntur, Psal. 2.e
Filius pro homine.
Filijs alienigena pro alienigenis, Psal. 17.n
Filijs aquila pro aquilis, Prou. 30. 17.
Filijs hominum quid differant à terrigenis, Psal. 48.4
Filia Syon aus Tyri pro populo cur, Psal. 9.b. Psal. 44.
h. Psal. 36.6
Finit aliquid dupliciter, Prou. 14. 12.
Firmamenti encomium, Eccl. 43. 1.
Flumina quinque sacra celebrantur, Eccl. 24. 34.
Fodere malum exponitur dupliciter, Prou. 16. 28.
Foceriari dupliciter exponitur, Prou. 19. 17.
Folio cadenti cōparantur impij: uerenti iudi, Prou. 11. 28.
Fornicatio est uia ad mortem, Prou. 2.26.
Fortis pro utique, Psal. 122.b
Fortis pro sedulo, Prou. 12. 25.
Fortuna & fati opinio confutatur, Eccl. 11.17.
Foueam alteri fodiens incidit in eam, Prou. 26. 27.
Fraude questra pereunt, Prou. 21. 6.
Fremere pro tumultuose congregari, Psal. 2.4
Fruenti absconsio, Prou. 11. 26.
Frustra testis, id est, præter cause meritum, Prou. 24.28.
Frustrari, id est, per errorem delinquere, Eccl. 23. 13.
Futurum frequens pro imperatiuo Hebraicè, Psal. 5. b
Furantes parentibus quantum peccent, Prou. 28. 24.
Furor hominum supra furorem uisæ, Prou. 17. 12.

G

Gallus succinctus lumbos, Prou. 30. 31.
Garrulitatis detestatio, Eccl. 7. 15.
Gelu pro priuā, Eccl. 43. 22.
Generatio cur dicatur dies resurrectionis, Psal. 2.e

A Generatione in generationem quid, Psal. 9. h
Genera in uerbis Hebraicis attendenda, Prou. 9. 116.
Genus foeminiuum Hebr. saepe poni substantiuè, Psal. 26.
a. & 31.d. & 118. in 7.
Gigantes pro demonibus, Prou. 9. 17. & 21. 16.
Gloriari, id est, honorari, Eccl. 10. 33. & 34.
Gloriatio diuitiū & pauperū timor Domini, Eccl. 10. 25.
Gratia pro fauore & beneuolentiā, Prou. 12.2. Prou. 14.
9. Eccl. 40. 19. & c.
Gratiarum actio, Eccl. cap. 5. 1.
Gratia fatuorum reuicentur, Eccl. 20. 12.
In Gradatione Hebraicis maius preponitur, Psal. 131.6.
Gradus templi Salomonis quot fuerint incertum est, Psal.
119. pag. 148.
Graue cor, id est, obscuratum, Psal. 4. c
Gutta pro resina ex frutice myrrhe, Eccl. 24. 20.
Herbarum uiridium que pulchritudo, Eccl. 40. 24.
Hereditas pro possessione, Prou. 20. 21.
Hereditare terram non competi iustis, Psal. 24. d
Hereditas seminis patriarcharum in quo consistat, Eccl.
44. 11.
Homicidij detestatio, Prou. 28. 17.
Hominum distinctio ex providentiā Dei est, Eccl. 33. 7.
Homini lapsō quomodo competat, Si uolueris mandata
seruare, seruabunt te, Eccl. 15. 16.
Honestas pro diuitijs, Eccl. 31. 1.
Honestare, id est, ditare pauperē facile Deo, Eccl. 11. 26.
Honor timentium Deum, Eccl. 10. 23. & sequent.
Honorandi sunt de nostra substantia parentes, sacerdotes,
& pauperes, Prou. 3. 33.
Humilem spiritu suscipiet gloria, Prou. 29. 23.
Humilitas commendatur in actione & cognitione, Eccl. 3.
2. & sequent.
Humilitas duo significat, Prou. 15. 34. Latine modestia
dicitur, Pro. 22. 4.
Hypocritis quibus indicis deprehendi ualeat, Eccl. 19. 26.
Hysopus ad expiationem adhiberi solet, Psal. 50. e

I

Iesus appellatiue, Psal. fol. 177
Iesus ad totam Trinitatem relatum, Eccl. 43. 26.
Iesus filius Naue & Caleb celebrantur, Eccl. 46. 1. &
sequen.
Igitur significat aliquando transitionem ad alia, non, illa-
tionem, Eccl. 43. 21.
Illuminare pro recreare, Psal. 12.c. & 14. a
Imperatiui aliquando significant quid uno posito futurum
sit, per Si per exponendi, Prou. 14. 7. & 19. 25.
Impij quomodo puniendi à rege, Prou. 20. 26.
Impiorum hostia abominatio, Prou. 21. 27.
Impiorum felicitati non indignandum, Eccl. 9. 16.
Cum Imprudentibus non consulendum, Eccl. 8. 22.
In tribus modis exponi in uno Psalmo, Psal. 150. d
In æternum saepe significat diuturnum, Prou. 29. 14. ponitur
pro in seculum, Psal. 48. f. g.
In æternum & ultra quid, Psal. fol. 175. b
In finem que significet, Psal. 4. 4. & 37. b
In idipsum pro simul, Psal. 4. 1.
In manu, id est, iuxta prophetiam frequens, Eccl. 49. 8.
Incedentia feliciter quatuor, Prou. 30. 29.
Incens & holocausti discrimen, Psal. 65. c
Incole seu peregrini quomodo erimus in celo, Psal. 14. a
Inferni poena cur saepe describatur per ignem & sulphur.
Psal. 10. e
Infernus pro statu damnatorum, Prou. 15. 25. pro statu
mortuorum ante Christi passionem, pro morte, & se-
pulchro, Psal. 6. c. Prou. 15. 12. & 27. 21. & 30. 15.
y f Eccl.

Eccl. 14. 16. & 28. 24. & 41. 6. & 48. 5. Infinitos ponere pro imperatiis est familiare Græcis, Eccl. 10. 26. Infirmitates pro idolis, Pſal. 115. b. Infirmitas prius ad Deum cōfugiāt quā ad medicum, Eccl. 38. 9. & seq. Inimicus iuuandus est, Prou. 25. 12. Inimico ne credideris, Prou. 26. 25. Inimico etiam reconciliato non facili credendū, Eccl. 12. 9. & seq. Inimico tuo cadente non gaudendum, Prou. 24. 17. Iniquitates quomodo Deus obseruet & non obseruet, Pſal. 129. 4. Initiū pro principatu, Eccl. 11. 3. & 29. 25. & 39. 31. Iniuriam patiens liberandus de manu superbi, Eccl. 4. 9. Innocens pro impunito, Prou. 6. 85. & 11. 21. & 28. 20. pro imperito, Prou. 7. 87. & 14. 15. & 22. 3. Inſpectio pro die iudicii, Eccl. 2. 17. Intemperantia in potu & libidine notatur, Eccl. 19. 1. 2. & 3. Intendere pro attendere, Prou. 39. 4. Interpres noster Sapientem non est affecutus, Eccl. 45. 33. Interrogari pro torqueri, Eccl. 23. 11. Intrare in iudicium quid, Pſal. 142. 4. Introitus cum egressu sepe ponitur pro omni uite humane conuersatione, Pſal. 119. 9. Inuidia quale malum, Prou. 14. 30. & 27. 4. Inuocare in ueritate quibus competat, Pſal. 144. c. Inuocare nomen Domini pro predicare, Pſal. 115. f. Pſal. fol. 172. a. Iosias & alij laudantur, Eccl. 49. Ira cobibenda, Prou. 12. 17. & 14. 29. & 16. 33. Eccl. 27. 34. Ira stulti iactis & arena grauior, Prou. 27. 3. Iracundi fugiendi, Prou. 22. 25. suscitant rixas, Prou. 26. 12. Iracundia est contra naturam nationi mulierum, id est, uita ex mulieribus, Eccl. 10. 22. Irascitur Deus & non irascitur per singulos dies, Pſal. 7. d. Ira Dei metuenda, Eccl. 5. 8. 9. & 10. est uelut conuersio aquarum in sanguinem, Eccl. 39. 28. Irrisio Dei qualis, Pſal. 2. b. Prou. 1. 17. Iſaias laudatur, Eccl. 48. 30. & seq. Incanditas cordis uita hominis, Eccl. 30. 24. Indictis sententiis non temere reprehendenda, Eccl. 8. 17. A Iudice sapiente res proueniunt fructus in republica, Eccl. 10. 1. Indicare pro in iudicio & equitate gubernare, Eccl. 10. 1. Absque iudicio, id est, iniuste uel imprudenter, Prou. 13. 24. Indiciaria potestas non appetenda, Eccl. 7. 6. Iurandi consuetudo praua prohibetur, Eccl. 23. 9. & seq. Iurans multum horripilationē capiti statuet, Eccl. 27. 16. Iurgia concitant laiti animo, Prou. 28. 25. Iustus est uelut arbor cuius folium non defluit, Pſal. 1. d. Iusto quomodo nullum malum accidat, Prou. 12. 22. Iustitia pro eleemosyna, Eccl. 44. 10. & 14. 16. Iustitia est uestitus ornans & uestitus iustum, Eccl. 27. 9. Iustitia habenda quasi uirgo quam uiolare grande sit peccatum, Eccl. 20. 2. Iustitia & iudicium coniuncta quid significet, Prou. 1. 4. Iustificare se ante Deum quid, Eccl. 7. 5. Iustificare, id est, a crimine alienum ostendere, Eccl. 10. 32. Iustificari coram Deo nullum uiuentem, quomodo uerum, Pſal. 142.

L

Labor commendatur, Prou. 10. 9. Labor frequens pro afflictione, Pſal. 9. 1. & 72. c. &

139. c. Prou. 16. 27. Non Laborandum ut dicitur, Prou. 23. 4. Laborem detrectandum non esse prætexit honoris aut nobilitatis, Eccl. 10. 29. & seq. Lachryma cur panes dicantur, Pſal. 41. b. Latatur David ob temporalem felicitatem ei post persecutionem inimicorum concessam, Pſal. 4. h. Lapis angularis uerius Christus quam David, Pſal. 117. c. Laus probat hominem, Prou. 27. 22. Laus non est speciosa in ore peccatoris, Eccl. 15. 11. Laudare se stultorum est, Prou. 27. 2. Laudabitur, Interpres sepe posuit pro gloriabitur, Pſal. 33. 4. & 62. g. Legati sui muneris monumentum, Prou. 25. 13. Lex Dei, lux, Prou. 6. 83. uir pupilla oculi, Prou. 7. 89. & 22. 3. Libanus pro thure, Eccl. 39. 18. Liberalitatis uis, Prou. 18. 17. Liberalitas prudens quid ualeat, Prou. 21. 14. Ligno uita que comparatur, Prou. 11. 30. Lignum frequens pro arbore, Pſal. 1. d. Linguae commendatio, Prou. 15. 1. 2. 4. & 8. custodia, Prou. 13. 3. & 21. 23. Eccl. 28. 29. & 30. utilitas, Prou. 18. 22. Linguae uita que uitanda sunt, Eccl. 37. & seq. Linguae detractorie uita, Eccl. 28. 13. & seq. Linguae acere quid, Pſal. 139. d. Linguae nequam noli audire, Eccl. 28. 28. Lingua terrena quid, Eccl. 28. 14. Lites non facile suscipiendae, Prou. 25. 8. Lites fugiendae, Prou. 20. 3. Eccl. 28. 8. & seq. Litigiosa uxor quantum malum uro & proliibus, Prou. 19. 13. & 21. 9. & 19. & 27. 16. Longa uita quomodo tribuatur iumentum Deum: impio, breuius, Prou. 10. 28. Longanimitas commendatur, Prou. 25. 15. Longe quomodo Dominus ab impiis, Prou. 15. 30. A Loquacibus abstinendum, Eccl. 8. 4. Ad Loquendum ueloces notantur, Prou. 29. 20. Loquendum reuerenter, Eccl. 23. 17. Loquendum uix adolescenti in mensa, Eccl. 32. 8. & seq. Ad Loquendum tarditas, ad auditum uelocitas commendatur, Eccl. 5. 14. Lucerna frequens pro illustri filio aut posteritate, Pſal. 131. l. Prou. 20. 20. Lucerna impiorum quid, Prou. 13. 9. & 21. 4. & 24. 20. Lucrum proprium quandoque negligendum, Prou. 12. 17. Ludens id est, gaudens, Prou. 8. 104. In Lumbis aut renibus affligi dicimur, cum per afflictiones dissoluimur, Pſal. 37. c. Luna encomium, Eccl. 43. 7. & seq. Luxuria pro luxu & lasciuia, Eccl. 11. 32. 14. 4. & 42. 16.

M

Malicia iustus non semper immitti ob peccata, Prou. 3. 6. Malorum quam breuis & instabilis uita, Eccl. 40. 15. & seq. Malorum authorem Deum non esse, Eccl. 15. 13. & seq. Malo precari posse hominem piū diabolo, Eccl. 21. 28. Maledictum frustra prolatum transuolat, Prou. 26. 3. Maledictio aliquando exauditur, Prou. 30. 10. Malitia pro afflictione, Prou. 25. 20. Eccl. 11. 32. Mandatum pro uniuersa lege, Pſal. 118. in 12. Mandata Dei duobus modis mirabilia, Pſal. 118. in 17. habenda pro consiliariis, Pſal. 118. in 3. Mandata Dei obseruantium fructus, Eccl. 32. 16. & seq. 33. 1.

Mansuetudo

Mansuetudo cum humilitate comedatur, Eccl. 3. 19. & 20. Manus complere uel implere perficere, pro initiare facris, Eccl. 45. 25. Manus tribuuntur summi & pluuia, Eccl. 40. 16. In Marie festo curquodam canantur ex Eccl. cap. 24. Eccl. 24. 4. 5. Matris admiratio, Eccl. 43. 27. & seq. Maritonij commoda, & coelibatus incommoda, Eccl. 46. 21. & seq. Medicus honorandus, Eccl. 38. 11. Medicina etiam pharmaca significat, Eccl. 38. 4. Meditatio praecedat consilium, Prou. 15. 30. Meditari pertinet etiam ad oris sermonem apud interpretem, Pſal. 1. c. Melior, id est, praestantior, Prou. 16. 33. & c. Memoria iusti manet, Prou. 10. 8. in aeternis, Eccl. 44. 9. Mendacium quam graue malum, Eccl. 20. 25. & seq. eius detestatio, Eccl. 7. 13. & 14. Mendax quomodo pajcat uentos, Prou. 10. 5. Mendax quomodo omnis homo, Pſal. 115. b. Mendiculus frequens pro afflictio, Pſal. 39. l. Mendicus pro egeno & contra, Eccl. 40. 31. Mendicitas uitanda, Eccl. 40. 31. & seq. Mendicitatem (in uoluntarian) ne dederis mihi, Prou. 30. 8. Mentiri pro trepidante & maxime serulli subiectione Scriptura usurpare solet, Pſal. 117. n. In Mensura aliena respicere est continua mors, Eccl. 40. 32. Mensis unde nomen habeat, Eccl. 43. 8. Mercatura periculosa, Eccl. 26. 24. Mercedis defraudatio clamat in caelum, Eccl. 34. 26. Meriti nomen tribuitur operibus, Eccl. 16. 15. Meritum pro dignitate, Eccl. 10. 31. Mercurij aceruus quid, Prou. 26. 8. Meteorae Dei commendantur, Eccl. 43. 15. & seq. Mirabilia omnia Dei quomodo sancti enarrant, Eccl. 42. 23. Misericordia grauius non irridendus, Eccl. 7. 12. Misericordia uita humana describitur, Eccl. 40. 1. & seq. Misericordiae animae, Eccl. 30. 25. Misericordia commendatur, Prou. 22. 9. in tempore tribulationis liberat, Eccl. 40. 26. Misericordia in pauperes, Prou. 19. 17. Misericordia nomine tenus notatur, Prou. 20. 6. Misericordia & ueritas aut iustitia coniuncta quid, Pſal. 84. d. Prou. 14. 22. & 16. 7. & 3. pag. 50. & 51. Misericordia Dei speciosa in tempore tribulationis, Eccl. 35. 24. pro misericordia Dei in populum oratio, Eccl. cap. 36. Misericordia Dei plus praestitit propter Dauidem, quam iustitia eius abstulit propter Salomonē, Eccl. 47. 29. Moderationem linguae & animi operat Sapiens, Eccl. 23. & seq. Modus in omnibus seruandus, Prou. 25. 16. Mōs sanctus, est mons Sion aut caelum, Pſal. 3. d. & 14. 4. Morborum cause peccata, Eccl. 38. 14. Ante Morbum uel in morbo quid faciendum, Eccl. 18. 18. & 19. Mors pro peste aut immatura morte, Eccl. 39. 37. Mors quomodo bona indigent, Eccl. 41. 3. De Morte nullius etiam inimici gaudendum, Eccl. 8. 8. In Morte amici quid faciendum, Eccl. 38. 15. Morte grauior tria, Eccl. 28. 5. Ante Mortem nemo laudandus, sicut beatus, Eccl. 11. 33. A Mortis timore dehortatio, Eccl. 41. & seq. De Moritandi necessitate doctrina, Eccl. 14. 17. Mortificare que significet, Pſal. fol. 174. c. Mortificatio corporis comparatur utri in pruina, Pſal. 118. in 11. Mortui memoria quomodo habenda, Eccl. 38. 23. & 24.

Moyſes, Eccl. 45. 1. Mulier bona, Prou. 18. 23. & 24. & mala, Eccl. cap. 26. Mulier fortis, id est, uxor quanti aestimanda, Prou. 14. 4. & 31. 59. Mulieris species non intendenda, Eccl. 42. 18. & seq. Mulieres olim cum uiris in conuiujs non accubebant, Eccl. 9. 12. Mulieris malitia super omnia mala exaggeratur, Eccl. 25. 15. usque ad finem cap. Mulier libidiosa depingitur, Prou. 8. 115. Mulier pulchra sed impudica comparatur sui habenti circum aureum in naribus, Prou. 11. 22. Mulier aliena fugienda, Prou. 5. 63. & seq. & 6. 84. 85. 86. & 7. 90. & fouea profunda, Prou. 22. 15. & 23. 27. In Muliebri sexu quid uitandum, Eccl. 9. 1. & seq. Multiloquium, Prou. 10. 20. Mundus est cor meum, cur nemo dicere possit, Prou. 20. 9. Munera fugienda, Prou. 15. 28. Eccl. 40. 14. excacant oculos iudicum, Eccl. 20. 30. Mutuum fortiori non des, Eccl. 8. 15. Mutuum dandum, Eccl. 29. 1. 2. & 11. reddendum, Eccl. 29. 2. & seq.

N

Nam pro autem, Eccl. 22. 4. Nasitur ad ignominiam stultus, Prou. 17. 22. Natura panis contenta, Eccl. 29. 25. Natura & inclinatio sua cuique consideranda, Eccl. 37. 30. Necessaria uita humane quae, Eccl. 39. 31. Necessitates pro angustijs, Pſal. 24. f. Negatio aliquando subauditur ex praecedenti sententia, Pſal. 43. d. Prou. 30. 3. Negationes duas more Graeco fortius negant, Eccl. 18. 31. Negligens frater deceptoris, Prou. 18. 10. Negotiatores iniusti & similes sunt latrones, Prou. 1. 12. Negotium pro molestia, Pſal. 90. d. Nimietas uitanda, Prou. 25. 16. & 17. Non tempore irae pretium redemptionis, Eccl. 44. 16. Non bonū, id est, ualde malū, Prou. 23. 24. Eccl. 7. 14. & c. Non omnis pro omnino nemo, Pſal. 142. 4. & 147. c. Nomen Domini turris fortissima, Prou. 18. 11. Nomen Dei quomodo nemo nouerit, Prou. 30. 4. Nomen bonum, id est, celebris fama, Prou. 22. 1. Noninis boni cura habenda, Eccl. 41. 14. & seq. Nomen impiorum delabitur, Eccl. 41. 7. & seq. Nomen plusquam mille derelinquet Sapiens, Eccl. 39. 15. Nouissima in omnibus memorare, Eccl. 7. 39. & 28. 6. Nouissimum pro mercede operis, Prou. 23. 17. In Nubibus cur sepe Deus residere dicatur, Eccl. 24. 7. Numerus pro mensura, Pſal. 146. b. pro ratione harmonica, Eccl. 32. 7. Numerus pro numero: ut, Septimus pro septem, Prou. 6. 8. Quartus pro quatuor, Prou. 30. 15. & 21. Triplex iter, i. triplo magis, Eccl. 43. 4. Numeri mutatio frequens in Scriptura, Eccl. 4. 17. Numerus singularis pro plurali, Eccl. 48. 11. pluralis pro singulari, Pſal. 73. g. Eccl. 44. 18. & 48. 8. per amplificationem, Eccl. 47. 3.

O

Obeductio pro calamitate, Eccl. 2. 2. & 25. 16. Obediens parentibus consequitur coronam gratiarum, Prou. 1. 9. Obediens auris & arguens se mutuo ornatur, Prou. 25. 12. Oblationis laus, Prou. 3. 23. Oblitionis terra actiue exponi potest & passiue, Pſal. 87. c. Obliuiscerit sibi diues & pauper, Prou. 22. 2. & 29. 13. Occasio non permittenda elabi, Prou. 10. 6. Per Octauam quid intelligatur, Pſal. 6. 8.

Oculus

Oculus bonus aut malus pro liberali aut inuidio, Prou. 23. 6, Eccl. 3. 14. & 35. 10. Odisse animam suam quis dicitur duobus modis in script. Psal. 10. c. Offerre ex iniquo quantum scelus, Eccl. 34. 24. Omnes Deus alleuat, quo sensu, Psal. 114. d. Onus pro qua aut propheta, Prou. 30. 21. Operire delicta, est condonare, Prou. 10. 13. Opportune loquendum, Prou. 29. 11. Oppressis succurrendum, Prou. 24. 11. Opus pro mercede, Psal. 108. 8. Opera Dei consideranda, Eccl. 39. 16. & seq. Operum Dei pauca ualuit, Eccl. 43. 27. Opera Domini omnia bona, Eccl. 39. 39. & seq. Operum Dei laus, Eccl. 42. 1. & seq. usque ad fine, 43. Cap. Eccl. 16. 25. & seq. Orandum semper, & anima ante preparanda, Eccl. 18. 20. & 21. Oratio humilitatis si nubes penetrat, Eccl. 35. 18. Orandum absque pusillanimitate, Eccl. 7. 10. Orat bene qui mandata Dei obseruat, Eccl. 35. 1. Oratio dilucida pro sapientia & remissione, Eccl. 39. 7. & seq. In Oratione ne iteres uerbum, exponitur, Eccl. 7. 15. Orationem suam cur incenso comparet Psalmita, Psal. 140. 4. Orare pro gratia agere, Eccl. 50. 29. Ad Orientem Christi ascensus, Psal. 67. c. Oriri pro germinare, Psal. 71. b. Ornatus mulierum qualis, Prou. 31. 54. 8. & 549. Osculum manuum, signum subiectionis, Psal. 2. g. Ossa pro membris corporis, Prou. 12. 4. Otium non querendum a sapientia praeditis, Eccl. 20. 31. P

Pacificus duo significat, Eccl. 6. 7. Panis pro necessitatibus, Prou. 12. 9. & 11. Parabola quid significet, Praef. in Prou. paratus sum in flagella, id est, desinat, Psal. 37. f. parat ut uicendo dicitur notatur, Eccl. 11. 21. parentum subiamatio, Prou. 30. 17. Vide Hon. Obed. parentes honorandi, Eccl. cap. 3. Eccl. 7. 28. & 29. eos honorando quid filii consequantur, Eccl. cap. 3. participium Ignorans casualiter accipiendum, Prou. 27. 1. praxiri cum fure, id est, cooperari, Prou. 29. 24. patrum sanctorum laudatio, Eccl. cap. 42. pater familias bona sua retineat quando uiuit, Eccl. 33. 23. & seq. patients pro tanto ad iram, Prou. 14. 29. & 16. 33. patientia indicat uiri doctrinam, Prou. 19. 11. patientia pro expectatione patienti, Psal. 61. d. pauidus semper, beatus, Prou. 28. 14. pauperum uita panis egentium, Eccl. 34. 25. pauperum oppressio, Prou. 22. 17. & 23. pauperi datus non indigebit, Prou. 28. 26. pauperum causam in ueritate iudicet rex, Prou. 29. 14. pauperum causam nouit iustus, Prou. 29. 7. pauper frequens pro afflicto, Psal. 39. 4. Prou. 15. 16. peccata quanta circa uitare debeamus, Eccl. 2. 1. 1. & seq. A peccato se auertens non despicendus, Eccl. 8. 6. peccatorum fines, Prou. 5. 72. peccata dicuntur obligationes, Psal. 124. b. peccatum iterans cur canis ad uomitum reuertens, Prou. 26. 11. in peccata relabentium feditas, Eccl. 34. 29. peccatum sicut Leo operantibus, Eccl. 27. 12. peccatum pro expiatione peccati, Prou. 14. 34. peccata populi multos faciunt principes, Prou. 28. 2. peccata patrum quomodo uidentur in filiis, Psal. 108. c. peccator quo sensu soli Deo peccet, Psal. 50. b

pro peccato matris restituitur tibi bonum, uarie exponitur, Eccl. 3. 16. peccatum omnes admiserunt praeter David, Ezechiam, & Iosiam, exponitur, Eccl. 49. 5. peccati libertas refecatur qua concipitur ex dilatione iudicis & ex misericordia Dei, Eccl. 5. 5. & seq. peccantium congregatio est numerosa quam fragilis, Eccl. 21. 10. & 11. peccatorum blanditiis & suggestionibus non acquiescendum, Prou. 1. 10. peccatorum carbones non accendas, Eccl. 8. 13. pecoris tui uultum agnosce, Prou. 27. 25. pecora campi interpres ponit pro bestis syluestribus, Psal. 8. d. pellicani proprietates, Psal. 101. b. pericula sua Ecclesiasticus allegoricè & metaphoricè describit, Eccl. 5. 1. 5. & seq. pestis, re, id est, affligere, Eccl. 11. 29. & 36. 9. pestilens interpreti pro derisore, Prou. 19. 26. phines, Eccl. 45. 33. pigritie dehortatio, Prou. 6. 75. & 10. 4. & 13. 4. & 19. 15. & 24. & 20. 4. & 21. 25. & 22. 14. & 24. 30. & 26. 13. & seq. pigri hominis uilitas, Eccl. 23. 1. plaga Domini qua, Eccl. 39. 35. & seq. plaga non esset si peccata non essent, Eccl. 7. 1. poenitentiae efficaciam, & ad eam exhortatio, Eccl. 17. 18. & seq. poetica aurora prima tribuuntur, Psal. 38. d. pondera iusta habenda, Prou. 16. 12. pondera dolosa notantur, Prou. 20. 10. & 23. Vide statera, ponere pro dare, Psal. 72. 9. porte, loca iudicium, Prou. 1. 14. & 22. 23. porta iustitiae & Domini quid, Psal. 17. c. portae mortis & filiae Syon, Psal. 9. b. possessor cordis pro sapiente, Prou. 15. 33. possidere gubernacula, est acquirere consilia quibus prudentes moderantur res gerendas, Prou. 1. 5. A potentibus abstinentium, Eccl. 8. 12. potestas terra in manu Domini, Eccl. 10. 4. & 5. praeceptum pro decreto, Psal. 2. d. praecepta patris qua uocet Sapiens, Prou. 6. 82. praeda pro cibo, Prou. 31. pag. 130. preparare pro dirigere aut ponderare, Psal. fol. 174. d. praesens non solum dicitur quod nunc fit, Eccl. 44. 4. pratendere pro exhibere aut in longum tempus extendere, Psal. 35. e. precatio prophetice praedictio futuri, Prou. 2. 17. presbyter pro seniori, Eccl. 6. 37. & c. pretium pro honore, Psal. 61. c. pretiosum pro raro, Prou. 25. 17. pretiosus, quo sensu, mors sanctorum, Psal. 115. d. primitiae frugum sunt praecipua quaeque ex eis, Prou. 1. 7. princeps impius quam malus subditis, Prou. 28. 15. & 16. principis laus ex sapienti sermone, Eccl. 9. 24. & 25. 1. principium pro principatu, Psal. 109. d. & 118. in 20. principium aule declinanda, Eccl. 9. 19. 20. probatio siue scrutatio quomodo Deo conueniat, Psal. 138. 4. probatio iustorum non uocatur contritio, ruina, aut similitera, Prou. 16. 19. prodigium notatur, Eccl. 20. 17. & 18. promittere pro temere effutire, Prou. 12. 19. prophetia deficiente dissipabitur populus, Prou. 29. 18. In prophetis legendis & in eorum commentatoribus occupatur Sapiens, Eccl. 29. 2. propheta more scripturae id facere dicuntur quod praedicant, Eccl. 49. 9. propinquus pro redemptore interpreti, Prou. 23. 11. De pro

De Proprietate peccati noli esse sine metu exponitur, Eccl. 5. 6. prosperitas est malis sepe noxia, Eccl. 20. 8. & seq. prouerbia Salomonis quomodo uera, Prou. 20. 2. et 22. 6. prouerbiorum totus liber a Salomone scriptus, Prou. 25. pag. 98. prouerbium & parabola quae significant in Scriptura, Praef. in Prou. Eccl. 39. 3. providentiae seruandae praecpta quaedam, Eccl. 18. 17. & sequen. prudentiae duplex genus, Eccl. 19. 22. prudentiae suae niti quomodo ueritum, Prou. 3. pag. 8. prudentibus corda sua sunt manifesta, Prou. 27. 20. pudor duplex, Eccl. 4. 25. & seq. per pudorem non mittenda confessio peccatorum aut ueritatis, Eccl. 4. 31. & 32. Vide Erub. puellarum pulchritudo non inspicienda, Eccl. 59. 5. & 25. 24. puer pro seruo, Psal. 112. d. pugitare contra Deum non est facile, Eccl. 46. 8. pulchritudo est uana, Prou. 31. 55. 2. punitio impiorum redimit peccata iustis debitas, Prou. 21. 18. pupillorum propinquus & fortis iudex est Dominus, Prou. 23. 10. pupilli & uiduae preces non despiciet Deus, Eccl. 35. 14. pupillis esto misericors ut pater in iudicando, Eccl. 4. 10. & 11.

Q Verere animam qua significet, Prou. 29. 10. Quam bonus, id est, optimus, & c. Prou. 15. 24. Quam (i. ualde) praecclarus, Psal. 2. 2. c. Quanta pro quacunque, Psal. 77. a. Quaternarius iustus Amos in uitis describens, Prou. 31. 15. Quemadmodum, admiratiue positum Eccl. 47. 19. Querela pro utipere, Eccl. 18. 13. Quis, ad frequentiam referendum, Prou. 1. 16. frequens pro certe, Psal. 32. d. pro quidem, Psal. 136. a. Qui cui, id est, quiescere fecit, Eccl. 24. 11. Quis significat rariatem, Prou. 31. 54. Quis pro utram aliquis, Psal. 133. d.

R Aab pro Aegyptiis ponitur, & differt à Rachab, Psal. 86. c. Radix iustorum quibus modis exponi possit, Prou. 12. 3. Rebus in aduersis non diffidendum nec in prosperis nimis confidendum, Eccl. 11. 2. 8. & seq. Reciproci carere Hebr. Prou. 1. 13. Reciprocum pro non reciproco aut contra frequens, Eccl. 1. 9. & 49. 12. Regiones exterae qui adierint sapientia causa, Eccl. 39. 5. Regna unde firmantur aut subuertantur, Eccl. 10. 1. & sequen. Regno Christi quadruplex subiecti, Psal. 59. b. Relatio aliquando est notam ad uocem quam ad rem, Psal. 86. 4. Relatiuum subinde superest, Psal. 18. c. & 32. c. & 121. b. Eccl. 43. 1. Relatiuum quandoque ponitur sine expresso antecedente, Psal. 15. b. & 98. c. Reliquum pro reliquis, Eccl. 47. 30. & 44. 18. Remissa manus, Eccl. 2. 15. Remittenda offensa proximo ut à Deo nobis remittatur, Eccl. 28. 1. & seq. Resposito praecps reprehenditur, Prou. 18. 14. Eccl. 11. 9. Responsum adolescentis habeat caput, id est, sit summum, Eccl. 32. 9. Resurrectio regeneratio uocatur, Psal. 2. e. Resurrectio quo sensu impiis non competat, Psal. 1. e

Rex quibus abstinere debeat, & quibus uacare, Prou. 31. 3. & seq. Regis ira merito formidabilis, Prou. 19. 12. Regis thronus clementia roboratur, Prou. 20. 28. iustitia & ablatione impietatis, Prou. 25. 3. Regis cor comparatur riuis aquarum, Prou. 21. 1. est in manu Domini, Prou. 21. Ridebit uix tacite sapiens, Eccl. 21. 22. Rixae alterius relinquende, Prou. 26. 17. Roborari pro diu subsistere, Prou. 12. 3. Robustus pro sedulo, Prou. 21. 5. Rusticatio & laboriosa opera non obedienda, Eccl. 7. 16. S

S Aba non semper eandem regionem significat, Psal. 71. c. Sacerdotes honorandi, Eccl. 7. 30. 32. & 33. totis uiribus defendendi, Eccl. 7. 32. Sacerdotes summi recentur qui sunt ante Machabros extra canonem scripture, Eccl. 50. 1. Sacrificium aliquando speciale nomen, Psal. 119. b. Sacrificium iustitiae tribus modis accipi potest, Psal. 4. f. Sacrificiorum quatuor genera enumerat David, Psal. 39. e. Sacrificiis externis cur preferantur iustitia & iudicium, Prou. 21. 3. Salomon, Eccl. 47. 16. & seq. Salutaris adipem aut calicem poni pro sacrificio pacificorum, Eccl. 47. 2. Samuel, Eccl. 46. 18. an uere excicatus arte pythouiffae, Eccl. 46. 27. Sanctitas Dei pro Deo, Eccl. 47. 13. Sanctum pro caelesti Dei habitaculo, Psal. 150. a. Sanctitas pro templo, Eccl. 47. 18. Eccl. 49. 8. Sanctuarium pro regio diademate, Psal. 88. e. Sanguis uiae pro uino, Eccl. 50. 16. Sanctus melior omni auro, Eccl. 13. 16. & 17. cur peccatiariter tribuatur umbilico & osibus, Prou. 3. 23. Sapientia in script. commendata quantum dicitur ab eo quod philosophi uulgus & sapientia uocant, Prou. 1. 3. Sapiens quis uere, Prou. 10. 1. Eccl. 1. 15. Sapiens, id est, sapientiae studiosus, Eccl. 39. 1. eius adiones ibidem. Sapientiae encomium, Eccl. cap. 1. & cap. 24. Sapientiae 12. officia, Eccl. 4. 12. & seq. Sapientiae dilectio quantum latificet, Eccl. 40. 22. Sapientia fructus, Eccl. 15. 1. & seq. Sapientis laus, Eccl. 37. 25. & seq. eius cor commendatur, Eccl. 3. 32. 33. Sapientia ubi querenda, Prou. 2. 23. studio, precibus & labore, Prou. 2. 22. eius radix Deus, Eccl. 1. 8. Sapientiam qui non consequantur, Eccl. 15. 8. & seq. etiam si querant eam, Prou. 14. 6. Sapientia terrens est nimis alta, Prou. 24. 7. Sapientis & stulti discrimen, Eccl. 21. 13. & seq. Sapientia omnis est timor Dei, Eccl. 19. 18. & seq. In Sapientia medians describitur, Eccl. 14. 22. & seq. Sapientiam adepro quid faciendum, Eccl. 4. 24. & seq. Sapientiae studium à terrens quantum boni adferat, Eccl. 6. 19. & seq. Sapientia comparatur ligno uiae, Prou. 3. 39. arbori pulcherrime, Eccl. 14. 28. & 24. 15. sorori nostrae & sponsae, Prou. 7. 90. Sapientum & senum doctrina auidè suscipienda, Eccl. 8. 9. & seq. Sapientiora sapientibus quatuor sunt, Prou. 30. 24. quis Satiabitur uideus gloriam eius; perit ad uisionem que hic percipitur ex creaturis, Eccl. 42. 33. Saturari uis suis, id est, recipere praemium eorum, Prou. 14. 14. Scandalum mentis quadruplex, Psal. 118. in 21. Scientia Dei ad omnia pertingens, Eccl. 42. 24. & seq. Scien

I N D E X.

Scientia abscondere quomodo competat sapientibus, Prou. 10.15.
Scientia labia quam pretiosa, Prou. 20.15.
Scortatio reprehenditur, Eccl. 2.3.24.
Scriptura omnes a Spiritu sancto didicisse sunt ut omnibus seculis congruant, Psal. 4.5.
Ad Scripturarum intelligentiam qui sunt apti, Eccl. 38.25. & seq.
In Scripturarum citationibus per Christum aut Apostolos quid aduertendum, Psal. 8.4. & 15.33. & 17.43.
Scripturam citat Paulus in sensu mystico, Psal. 96.4.
Scripturam Septuaginta longe aliter uertisse non est mirandum, Psal. 4.6.
Secretum celandum, Prou. 11.13, Eccl. 2.7.18. & seq. & 42.1.
Secretum Domini interpres uertit firmamentum & sermocationem, Prou. 3.46.
In seculum seculi tripliciter exponitur, Psal. 144.4.
Secura mentis encomium, Prou. 15.16.
Semel, id est, constanter, Psal. 61.5.
Seminare in carne aut in sulcis iniustitie quid, Eccl. 7.4.
Senatus Rome appellatus, quod e senibus constaret, Eccl. 2.5.5.
Senectutis commendatio, Prou. 16.32.
Senes honorandi & non spernendi, Eccl. 8.7.
Senex quid ornatus, Eccl. 2.5.6. & 7.
Septies, id est, sepius, Prou. 2.4.16.
Septuplum pro abundantia, Prou. 6.87, Eccl. 4.0. & 7.4.
Sepulchrum pro loco arido, Psal. 67.6.
Sermo decelerat qualis homo sit, Eccl. 2.7.7. & 8.
Sermo iusti commendatur, Prou. 10. uersibus 12. 14. 21. 22. & 32.
Sermo Dei est igitur & clypeus, Prou. 30.5.
Sermone confirmare, est adimplere promissa, Psal. 118. in 5.
Sertus sensatus commendatur, Prou. 17.2. Eccl. 10.28.
Sertus inuertit: ut operans quo loco habendus, Eccl. 7.2.1. & 22.
Sertus que seueritas adhibenda, & que humanitas, Eccl. 33.28. & sequen.
Seueritas herorum damnatur, Eccl. 4.34.
Si, Ioan. ultimo legendum, non sic, Psal. 62.6.
Signum pro signaculo, Eccl. 4.2.8. & 4.9.13.
Silentio fert prudens mala immissa, Eccl. 1.28.
Similitudinis particula sepe subintelligitur, Psal. 30.6. & 67.6. Prou. 11.22. & 17.14.
Simon Omne multum comendatur, Eccl. cap. 50. 1. & seq.
Simplex pro integro, Prou. 10. 10. & 30. & 19. 1. & 20.7.
Singularis, est genus porci, Psal. 79.6.
Singulariter, id est, libere ab omnibus inimicis, Psal. 140.4.
Silitre significat desiderium aut indigentiam, Eccl. 5.1.32.
Solis encomium, Eccl. 4.3.2. & seq.
Solicitudo diuitiarum notatur, Eccl. 11. 1.1. & seq.
Somnus pro morte iustorum, aliquando etiam iniustorum. Psal. 15.4. & 75.6. pro securitate, Psal. 126.6.
Somni dilectio prohibetur, Prou. 20. 1.3.
Somnorum obseruatio uanissima est, Eccl. 3.4.1. & seq. qui sophisticè loquitur odibilis est, Eccl. 37.23.
Sortes in stium mitis uarie exponitur, Prou. 16.34.
Sors pro communi fortune alea, Prou. 1. pag. 2.
Species pro genere Clementia, Prou. 11. 1.9.
Speras super infideli est dens pueritum & pes lapsus, Prou. 25.19.
Spes nulla impio mortuo, Prou. 11.7.
Spem futurorum mali non habent, i. solidam, Prou. 24.20.
Spiritus sanctus dicitur spiritus oris, Psal. 32.4.
Spiritus ad uindictam creati qui, Eccl. 3.9.33.
Spiritus totum profert stultus, Prou. 29.11.

Statera dolosa quale peccatum, Prou. 11.1.
Statuere eloquium, est adimplere promissa, Psal. 118. in 5.
Statuere breuitas non despicenda in homine, Eccl. 11.2.
Stragulata uestis, Prou. 31. 5.47.
Stultitia uituperium, Eccl. 2.2.3. & seq.
Stultus incorrigibilis, Prou. 27.24.
Stulto quando respondendum, quando non respondendum. Prou. 26.4.
Suauis pro benigno, Psal. 144.6.
Subiectio una obedientie: altera, qua quis se totum Deo committit, Psal. 61.4.
Summum caeli pro Oriente, Psal. 118.9.
Super significat propter, magis quam preterquam, Psal. 30.4.
Superbia fons uirgiorum, Prou. 13.10.
Superbia detestatio, Eccl. 2.1.5. & 6. & 10.9. & 11.1. & seq.
Superbiam que sequantur, Prou. 21.2.4.
Superbi ut pira uitandi, Eccl. 13.1.
Superbia pro excessu, id est, eminentibus, Prou. 8.9.9.
Superlatiuus pro postiuo positus, Eccl. 3.9.30.
Susceptor frequens pro defensore, & aduatore, Eccl. 12.4.
Sustinere pro subistere, Eccl. 4.3.13.
Sustitro notatur, Eccl. 5.17. & 18. & 21.2.9. & 28.13.
Sustitrone subtrahit iurgia que sciunt, Prou. 26.20. & 22.
Symbola dantes consumentur, Prou. 23.21.
Synagoga significata, Prou. 5.66.
Syon, sepe pro ecclesia fidelium, Psal. 2. c. duos montes significat, Eccl. 2.4.16.

T

TAbernaculum pro caelo, Psal. 14. a 60.4.
Tacebit sapiens usque ad tempus, Eccl. 20.4.
per Templum sanctum quid intelligatur, Psal. 5. d.
Temperantia cibi & potus, que est sanitatis remedium, seruanda est, Eccl. 31.13. & 37.32. & seq.
Tempus aliquando pro tempore operandi, aliquando pro tempore mercandis, Eccl. 5.1.38.
Tempora in psalmis sepe confundit, Psal. 17. sol. 2.3.
Tenebras quomodo Deus inhabitet, 67.4.
Tentare uaria significat, Psal. 77.9.
Tentare Deum que significet, ibidem.
Termini antiqui non transferendi, Prou. 22.29.
Terra fundamenta sunt stabilitas terre, Prou. 8. pag. 24.
Terram inhabitare quibus competet, Prou. 2.28.
Testamentum, id est, dispositio, Eccl. 14. 12. & 16. 23.
Testamentum pro quouis pacto, Eccl. 11.24.
Testis repentinus arguitur, Prou. 12.2.
Testis falsus, Prou. 19.5. & 28. & 21.28. & 25.18.
Testificari pro denunciare, Eccl. 28.11.
Tharsis naues cur celebres in Scriptura, Psal. 47. d.
Theophylactus caute legendus, Prou. 16.1.
Thus pro arbore, Eccl. 50.9.
Timor, Prou. 16.7.
Timoris tria bona, Prou. 19.23. & 22.4.
Timor Domini comendatur, Prou. 14.26. & 27. & 15.34. Eccl. 1.12. & seq. & 34.16. & 40.28. & seq.
Timor Dei omnibus preferendus, Eccl. 2.5.8. & seq.
Timor castus quomodo permaneat in seculum, Psal. 8.1.
Quo d' timet impius ueniet super eum, Prou. 10.25.
Timorem addit impiis impietas, Prou. 28.1.
Timens hominem cito corruet, Prou. 29.5.2.
Timendus non esse homines, quo sensu, Prou. 7.8.9.
Titulus pro monumento, Psal. 15. sol. 3.3.
Tonitru sepe dicitur uox Domini, Eccl. 4.5.19.
Tonitruu terrorem pluuiam superare facit, Eccl. 40. 16.
Torcular, ecclesia aut Christi passio, Psal. 8.4.
Trans pro ultra, Psal. 17.1.
Tribulatio comparatur fornaci, Eccl. 2.7.6.
Tripliter, id est, multipliciter, Prou. 2.2.21.
Triplitia quantum cordi nocet, Prou. 25. 21. longe ex- pellenda,

I N D E X.

pellenda, Prou. 15.14.
Tristitia delicti duplex, Eccl. 14.1.
Tristitia ob mortem amicorum deponenda, Eccl. 38.21.
in Tropico sermone non fuit omnia curiose inquirenda: ut fores sapientie & fontes estij eius, Prou. 8. pag. 26. Tyranni non diu uiuunt, Eccl. 10.12.

V

Vallis lachrymarum quid, Psal. 83.6.
Vanitas pro idolis, Prou. 30.8.
Vas Hebr. pro instrumento, Eccl. 4.3.2. & 45.11.
Vbera pro amoribus, Prou. 5.70.
Velacitas, id est, diligentia, custos famulatus, Eccl. 31.26.
Vena pro uena aquarum, Prou. 25.26.
Verbum pro facto, Psal. 64.4. Prou. 16.21.
Verbum Domini est imperium eius, & filius, Psal. 32.4.
Verborum suauitas commendatur, Eccl. 40.23. rusticitas notatur, Eccl. 25.17. & 18.
Verba sapientis cur comparentur aquis profundis & flumini redundanti, Prou. 18.4.
Verborum tantum sectator nihil habebit, Prou. 19.8.
Verecundia quid sepe operetur, Eccl. 20.23. & 24.
Verecundia semper preest, id est, comitatur gratiam, Eccl. 32.12.
Veritas, id est, iustitia, Eccl. 2.7.11.
Veritas merces, id est, firma & solida merces, Prou. 11.18.
Vermis Christus tribus de causis, Psal. 2.1. d.
Vermis impij erit conscientia mordans, Eccl. 7.18.
Versutus pro prudente, Prou. 12.24.
Veruntamen frequens pro uere, Psal. 31.2.
In Vestitu non gloriandum, Eccl. 11.4.
In Via iustitia non arduabuntur gressus tui, Prou. 4.5.3.
Vie Domini sunt precepta eius, item actiones, Psal. 137. c. Prou. 10.30.
Victime opponuntur pani sine obsonio, Prou. 17.1.
Victoria Domino tribuenda, Prou. 21.31.
Victus pro uia, Eccl. 40.32.
Videre ruinas impiorum quid, Prou. 29.16.
Vigilie pro custodia uigiliarum, Psal. 76.6.
De uindicta cogitandum, Prou. 20.22.

Vindictam reddit Aluissimus essi patienter, Eccl. 5.5.
Vinea cur frequenter populum Dei significet, Psal. 79.6.
Vinum regibus non dandum, sed merentibus, Prou. 31.4. & 6.
In uino demorantes, Prou. 12.12.
Vinum & pinguis amans non ditabitur, Prou. 21.17.
Vinum fumentis & exhibenti temperantia seruanda, Eccl. 31.29. & seq.
Virge quomodo parcendum, Prou. 13.25.
Virga disciplina fugat stultitiam puerorum, Prou. 22.16. & 23.14.
Virga conuenit dorso imprudentium, Prou. 26.3. tribuit sapientiam, Prou. 29.15. & 17.
Virga ferrea quomodo Deus regat impios, Psal. 2. f.
Virtutes ecelorum que, Psal. 32.4.
Virtutis uia spinosa pigris, Prou. 15.20.
Vistatio pro die iudicij, Eccl. 2.17.
Viscera pro misericordia cur, Prou. 12.10.
Vita nostra similis araneae, siue animaculum intelligas, siue telam, Psal. 89.6.
Vita impiorum, domus: piorum, tabernaculum, Prou. 14.11.
Vita iustorum lux, Prou. 4.5.6.
Vita simplicissimum genus describitur, Prou. 27.27.
Vituperatio facilis notatur, Eccl. 11.8.
Viuificare pro e malis liberare, Psal. 118. in 3.
Vniuentus filius pro dilecto, Prou. 4.50.
Voluntas Dei bona est nobis instar scuti, Psal. 5. f.
Vorago siue Etban quid, Prou. 13.16.
Voti obligatio, Prou. 20.25.
Vota tempestiue persoluenda, Eccl. 18.20. & 21.
Vota pro desideris, Prou. 15.9.
Vox Dei pro tonitruo, Psal. 45. d. Eccl. 43.19.
Vsuræ triplex acceptio, Psal. 71. d.
Vt pro uimam, Eccl. 46.17.
Vulpum nomine omnes fere intellecta, Psal. 62. f.
Vxor cur cerue comparetur, Prou. 5.70.
Vxor prudens proprie a Domino datur, Prou. 19.14.
Vxor ut irreprehensibilis sit, quantum curare debeat maritus, Eccl. 40.21.
Vxor pre amico amanda, Eccl. 40.25.

F I N I S.

